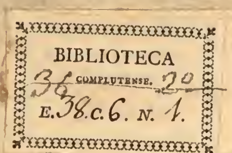

BIBLIOTECA
36 COMPLUTENSE. 20
E. 38. C. 6. N. 1.

GUILIELMI ESTII

S. THEOLOGIÆ DOCTORIS
ET IN ACADEMIA DUACENSI
PRIMARII PROFESSORIS,
Ejuſdem Univerſitatis Cancellarii, Regiique bonorum
Paſtorum Seminarii Præſidis

ANNOTATIONES
IN PRÆCIPUA AC DIFFICILIORA
SACRÆ SCRIPTURÆ LOCA.

QUINTA EDITIO,
EX IPSIUS AUTHORIS SCRIPTIS PLURIMUM AUCTA;
in qua quid præſtitum ſit, Præfatio ad Lectorem docebit.

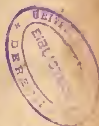

PARISIIS,
Sumptibus
JOANNIS GUIGNARD, in Aulâ magnâ Palatii, ad Inſigne Divi Joannis.
THOMÆ MOËTTE, viâ vulgò *de la Bouclerie*, ad Inſigne Sancti Alexii.
PETRI AUBOUYN, in Magnâ Curiâ Palatii, juxta Ædes Proto-Præſidis, ſub ſigno Lilii.
Viduæ JOANNIS HUART, viâ Jacobæâ, juxta Fontem Sancti Severini, ad Inſigne urbis Romæ.

M. DC. LXXXIV.
CUM PRIVILEGIO LUDOVICI MAGNI.

CANDIDO LECTORI
GASPAR NEMIUS.

SOLEBAT Author quo tempore Regio Duacensi Seminario præsideret, ex lectis de more ad mensam Scripturæ sacræ capitibus, unam, alteramve sententiam insigniorem, ad fidei vel morum doctrinam pertinentem, alicui è Seminarii alumnis, quà quærendo, quà objiciendo proponere, eandemque posteà, quatenus opus erat, pleniùs explicare. Ne verò quidquam non præmeditatum in medium adferret; mirum dictu quanta cura ac diligentia dicenda annotare, & in adversaria referre sit solitus. Neque primis dumtaxat annis eam curam adhibuit; sed & posterioribus ab hac consuetudine non recessit. Atque hinc factum est, ut succedentibus temporibus ad unum eundemque Scripturæ locum, non rarò, plures, interdum etiam (secundis curis, quæ sapientiores vulgo dicuntur, priores emendantibus) in speciem contrariæ occurrerent annotationes. Ex his ante annos circiter septem delectæ fuerunt, & in lucem emissæ, quæ prælo digniores videbantur, prætermissis non paucis, quæ vel manus scribentis effugerant, vel certè minus elaboratæ censebantur. Quin & Vir quidam egregiè doctus, ex illis ipsis annotationibus, quæ tum impressæ sunt, quædam hinc inde tanquam minus necessaria resecavit: & non pauca quæ Author fusiùs, sive uno, sive pluribus locis proposuit, in compendium redegit: idque studens brevitati & Lectoris commodo, nec sine magno labore.

Verùm, ut non omnium eadem est sententia, hi ejus labores non placuerunt viris quibusdam gravibus, & illis imprimis, quorum consilio & authoritate, tàm prior ista, quàm hæc posterior editio, fuit suscepta: præcipuè quòd illa sic contracta, obscuriora, & à stylo ac consueta Authoris claritate aliena viderentur. Unde & statim, etiam ante absolutam priorem operis impressionem, fortiter ab ipsis actum est, ut pleraque quæ prætermissa fuerant, quoquo modo reliquis adjicerentur. Cessi & acquievi tantorum Virorum consilio; eorúmque voluntati satisfeci, quâ parte res adhuc integra erat: nimirùm in edendis annotationibus in novum Testamentum, quæ dum hæc agerentur, nondum erant impressæ, imò nec omninò collectæ aut concinnatæ. Ac prætereà pollicitus sum, me quoque ipsis quoad reliqua facturum satis in secunda editione, quam quandoque futuram, non levis suspicio erat, aut vana spes.

Quod ergo tùm promisi, modò præsto, meámque fidem libero novâ hâc editione; in qua quid præstitum sit ex jam dictis utcumque intelligi potest.

ã ij

Nempe nulla, aut certè perexigua facta est additio ad notas in novum Testamentum: adeoque omnis accessio & innovatio contigit circa Testamentum vetus. Nam in recenti hac novaque impressione, ex Authoris scriptis schedisque additæ sunt plurimæ annotationes in idem vetus Testamentum, quæ prætermissæ fuerant in prima editione Duacensi: atque etiam in Coloniensi anni 1622. Deinde verò annotationibus tum impressis ex iisdem Authoris scriptis non pauca subinde sunt inserta, & addita. Quin & frequenter indicata sunt loca, ubi Author eadem in aliis suis operibus pleniùs pertractat.

Denique totum opus sic auctum, & novæ huic editioni præparatum, relegit & recensuit Ex. D. M. N. Barth. Petrus, atque annotationibus quibusdam illustravit, additâ ubique hâc notâ, *Additio B. P. Censoris:* quæ ubi legitur, referenda est, non ad omnia quæ pro explicatione loci illius dicuntur, sed ad ea pauca quæ immediatè præcedunt.

Quòd si verò, etiam post novos hos labores, in his, aliisque, quæ exstant ejusdem Authoris lucubrationibus, aliqua fortè inveniantur inter se non omnino consona, sicut natum est fieri in iis operibus, quæ ultimam Authoris manum desiderant: ea censeantur ex mente Authoris esse, quæ posteriora; hoc ordine, ut quæ continentur Commentariis in Epistolas Apostolicas, quibus immortuus est, præferantur scriptis in Magistrum Sententiarum; hæ verò Annotationes medium locum teneant. Earum enim non paucæ priores sunt Commentariis in Magistrum, quædam etiam posteriores; Pleræque verò temporis sunt intermedii. Porrò de Authore, viro numquam satis laudato, plura qui volet, legat Cl. V. Andreæ Hoii elogium Commentariis in Epistolas præfixum.

APPROBATIO.

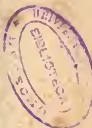
HAS Eximii M. N. GUILIELMI ESTII laudatiss. mem. in sacra Biblia veteris ac novi Testamenti (exceptis Epistolis Apostolicis, in quas exstat ejusdem justus ac perpetuus Commentarius) Annotationes, quibus is locos difficiliores passim explicuit, diligenter perlegi: & à prioris impressionis erroribus, qui plerique operum erant, sedulò repurgatas, ac plurimis ejusdem Authoris, & quibusdam nostris additionibus instructas; hisque modis huic editioni præparatas: magno Lectorum fructu, nullâ fidei vel bonorum morum noxâ, iterum excudendas censui. Duaci, 4. Novemb. Ann. 1627.

BARTHOLOMÆUS PETRUS, *S. Theol. Doct. & in Univers. Duac. Regius Professor, Librorum Censor.*

D. N. GUILIELMI

D. N. GUILIELMI ESTII
ANNOTATIONES IN GENESIM.

CAPUT I.

N principio creavit Deus cælum & terram. August. lib. 11. de civit. Dei cap. 6. Literæ sacræ, inquit, ita dicunt, in principio Deum fecisse cælum & terram, ut nihil ante fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cetera cuncta, quæ fecit. Hæc ille. Est ergo sensus, *In principio*, id est, omnium primo. Vide nostra in 2. dist. 1. & 12. Atque adeo & istud Joan 1. *In principio erat Verbum*, hunc sensum habet: Verbum erat, & ante Verbum nihil aliud fuit. Tantùm observa discrimen, quòd de Verbo dicitur *(erat)* & de cælo & terra *(creavit.)* Etenim Verbum est æternum; ut pote ante quod nihil aliud fuit (nam Deus est & erat Verbum:) At verò ante cælum aliquid quidem fuit, ipse Deus creator: nihil tamen aliud fuit ante illud creatum. *Neque potest esse* sensus literalis *(in principio)* id est, in filio, quia sic etiam stellæ & herbæ & bestiæ, ceteraque omnia possent dici creata in principio: sed scilicet Scriptura voluit ordinem rerum creatarum exprimere. Alii exponunt *in principio temporis*; quod diffitendum non est, si intelligamus mundum creatum in ipso temporis initio, id est, in, & simul cum primo instanti, à quo tempus universum fluere cœpit.

Creavit. Græcè est ἐποίησεν, id est, fecit. Nec facienda vis est in verbo *(creavit)* quasi significet aliquid ex nihilo facere; nam in Hebr. idem vocabulum etiam est infra, ubi dicitur, *Creavitque cete grandia*; quæ sine dubio facta sunt ex præexistente materia. Nihilominus cælum & terram ex nihilo facta esse, convincitur manifestè ex illo verbo *(in principio:)* quia scilicet nihil ante illa factum est; Itaque nec præexistens materia.

Cælum & terram. Nomine cæli & terræ, intellige simul omnia quæ in eis sunt. Sic enim hoc exponitur Exodi 20. v. 11. Itaque & Angeli simul cum visibili isto mundo creati intelliguntur. Unde & Psal. 148. ipsi omnium primi numerantur inter ea quæ laudant Dominum de, vel in cælis: sed Moses scilicet Angelorum non meminit, ut notat (S. Aug. l. 12. Confess. c. 17. & alii) quia scribebat rudibus Judæis, illius secretioris doctrinæ Angelorum parum capacibus. Et quidem multi Patres Græci, tradunt Angelos aliquamdiu creatos ante mundum corporeum; sed tandem Concilium magnum Lateranense sub Innocentio III. cap. 1. definivit, Omnipotenti Dei virtute mundum & Angelos simul ab initio temporis de nihilo esse condita. Vide nostra in 2. dist. 2. *At verò* quomodo potuerit cadere Diabolus, qui in tanta perfectione erat creatus; explicabitur simul cum lapsu primi hominis, infra cap. 3. v. 5.

v. 2. *Terra autem erat inanis & vacua* In Hebræo est, *solitudo & inanitas.* Per quod significatur terram incultam, & plantis & animalibus vacuam fuisse. Secundùm
A Septuaginta Interpretes *(invisibilis erat & incomposita)* nempe invisibilis propter tenebras, & aquam, quâ undique tegebatur; incomposita verò, quia inculta, ut modò dictum est. Non verò quasi cælum & terra generalem tantùm aliquam, & communem formam haberent, quod fingunt Gentiles; & nominatim Ovidius, de suo chao. Nam distinctè hîc, ut videmus, cælum, vocatur cælum; & terra, vocatur terra: utique à distinctis suis formis substantialibus. Vide nostra in 2. dist. 12.

Et tenebræ erant super faciem abyssi. Abyssus intelligitur vel immensa profunditas aquarum, vel potiùs immensa ac profundissima illa moles, ex terra simul & aqua constans; cujus superficiem (quia lux nulla adhuc creata
B erat) tegebant densissimæ tenebræ: videlicet aërem universum occupantes. Et rectè Aug. lib. 1. de Gen. contra Manichæos c. 4. notat tenebras nominari, non ut creaturam aliquam; (non enim dictum est, *Fiant tenebræ*) sed ut privationem ejus perfectionis, qua corpus creatum carebat, quæque paulò pòst producenda erat. Eatenus tamen dici potest *Deum creasse tenebras*, quia fecit diaphanum corpus, id est, capax luminis, sed tamen sine lumine. Et hac ratione dicitur in Cantico trium puerorum: *Benedicite lux & tenebræ Domino*, & Psal. 73. *Tuus est dies, & tua est nox*, & Isaiæ 45. in persona Dei: *Ego formans lucem, & creans tenebras.* Vide nostra in 2. dist. 12.

Spiritus Domini ferebatur super aquas. Quæritur quis
C spiritus intelligatur? an Spiritus sanctus? an verò spiritus seu flatus aliquis corporeus? Hebræorum quidam de flatu corporeo intelligunt, id est de vento à Deo excitato, qualis intelligitur in Psal. 147. *Flabit spiritus ejus & fluent aquæ.* Alii per spiritum Dei ventum magnum intelligunt, phrasi hebraïca, sicut mons Dei pro monte magno, & cedri Dei pro cedris magnis & altis. Cùm enim Hebræi magnitudinem alicujus rei significare volunt, adjiciunt hoc nomen *Deus.* Juxta hanc expositionem, quâ spiritus intelligitur ventus, jam non modò terram & aquam, verùm etiam tertium elementum, quod est aër initio Genesis expressum habemus. Quid enim aliud est ventus quàm aër motus? Nam ventulum etiam
D flabello excitamus: sed qui fit ab occultis causis, & magna spatia pertransit, ventus vocatur, ut bene docet Aug. lib. de quantitate animæ cap. 4. Ceterùm Ecclesiasticis scriptoribus ferè placet, ut intelligatur de Spiritu sancto tertia in Trinitate persona, sed tamen cum allusione quadam ad flatum corporeum, ut hic sit sensus: spiritus divinus agitabat sese super aquas (Hebraïcè sonat *incubabat aquis*) id est, fovebat substantiam illam aqueam simul & terream; (Aqua enim universam terram operiebat) fovebat autem ad litteram, ad futuram rerum germinationem, quæ tertio die facta est, & quæ fit ex permistione humorum cum materia terrestri. Item superferebatur sicut voluntas artificis fertur super

materiam quam formare atque exornare decrevit. Ita S. August. lib. 1. de Genes. contra Manich. cap. 5. & 7. Item superferebatur secundùm eumdem Aug. cit. cap. 7. non loco, sed omnia superante ac præcellente potentia. Mysticè autem intelligitur gratia Spiritus sancti effusa super aquas baptismi. Vnde & Ecclesia eo tempore quo catechumeni ad baptismum accedunt, hoc est pridie Paschæ & Pentecostes, hanc scripturam canit in officio divino.

v.3. *Fiat lux; & facta est lux.* Probabilissimum videtur, per illam lucem intelligi, vel corpus aliquod lucidum, vel potiùs ipsam qualitatem lucis, magna cæli parte diffusam: Quæ quidem lucida cæli pars, deinde fuerit instar materiæ, ex quâ postea in partes distributâ, ac veluti in igneos globos condensatâ, sol, luna, ceteræque stellæ factæ fuerunt. Huic sententiæ congruentia leguntur apud Dionys. de divin. nominibus parte 1. c. 4. Vide nostra in 2. dist. 13.

v.5. *Factumque est vespere & mane, dies unus. Quæres,* quomodo fuit dies & nox primo triduo, cùm Sol factus sit primum quarto die? *Respondet* S. Aug. lib. 11. de civit. c. 7. remotum id esse à sensibus nostris; nec ita, ut est intelligi à nobis posse. Basilius verò homil. 2. Hexameron existimat lucis diffusione factum fuisse diem, ejusque contractione noctem. Quod & Damasc. sentit lib. 2. de orth. fide cap. 7. Verùm quia istiusmodi contractio lucis præter naturam esse videtur; ideóque primæ institutioni naturæ minus congruens: hinc alij probabiliùs censent, lucem illam primordialem orbiculari suo motu, quo simul cum cælo ferebatur, diem effecisse, præsentiâ sui: noctem verò, absentiâ: scilicet eo modo, quo posteà Sol ex illa luce procreatus, diem noctemque distinxit. Vide S. Thomam 1. p. q. 67. art. 4. ad 3.

v.5. *Vespere & mane.* Omninò hinc colligi videtur, vesperam seu *noctem præcessisse* ipsum mane. Sanè Sabbata, aliaque festa in veteri lege, celebranda fuisse à vespera in vesperam, manifestissimum est, tum alibi, tum Levit. 23. Accedit, quod manifestè testatur Scriptura Exodi 20. & 31. *Sex diebus Deum fecisse cælum & terram, & omnia quæ in eis sunt*; & quidem primò omnium cælum & terram: itaque & ante ipsam lucem, ut ex supradictis patet. Non ergo lux fuit initium primi diei, sed tenebræ: *quæ & erant* (ut Scriptura loquitur) *super faciem abyssi,* antequam scilicet lux crearetur. Vide nostra in 2. dist. 13.

v.6. *Fiat firmamentum in medio aquarum.* Intelligunt nonnulli veras aquas esse supra cælum sydereum: Alij cælum quod vocant crystallinum, volunt designari. Sic Beda initio l. 2. de element. Philosoph. Vives in comment. lib. 11. Aug. de civit. c. 34. & alij. Suntque huc spectantia etiam quædam in apocrypho, 4. Esdræ 4. *Sed cùm assignari* commodè posse non videatur, talium aquarum, eo loco usus, aut ratio: non improbabiliter redditur hic verborum sensus: *Fiat firmamentum in medio aquarum, & dividat aquas ab aquis,* id est, abyssus illa terræ, & aquæ; maximè tamen aquæ, utpote liquidæ, firmo limite constringatur. Est autem hic limes, firmamentumque, aër ille medius inter humidam & aquosam superioris regionis molem, & aquas marium & fluminum. Nec mirum, firmamentum hoc dici: nam Hebraicè firmamentum *ab expansione* dictum est: aër autem maximè expandi aptus est: Deinde, aër dicitur etiam cælum conformiter aliis scripturis. Nam Psal. 103. postquam dixisset Psalmista, *Extendens cælum sicut pellem; qui tegis aquis superiora ejus*; continuò subjungit: *qui ponis nubes ascensum tuum*: Nempe ad significandum per aquas cælo superiores intelligi nubes supra hunc aërem suspensas. *Nec obstat,* quòd quarto die legantur, sol, luna & stellæ posita in firmamento cæli, nequaquam in aëre, sed altioribus planè locis: Nam *cælum multiplex est in Scripturis.* Nempe sic Sancti dicuntur esse in cælo, sc. empyreo: sol & stellæ in cælo sydereo; & nihilominùs quoque plurimis locis aves vocantur volucres cæli. Ita mox hoc ipso c. v. 30. 3. Reg. 21. Iere. 7. Osee 2. Matth. 8. & 13. & alibi. Et hunc sensum sequitur Pererius,

A & ante eum Faber Stapulensis super 2. Petri 3. Nec tamen prior sententia omninò rejicienda videtur, utpote, quam nec D. Thomas rejiciat 1. p. q. 67. Vide nostra in 2. dist. 14.

v.8. *Et factum est vespere & mane, dies secundus.* Communiter hìc ponitur finis operis secundi diei: Nempe, ut tertio deinde die, primum separatio aquæ & terræ facta sit, deinde etiam terra germinârit herbas & plantas. *Sed* incommodum habet ea distinctio, eò quod sic bis dicatur de tertio die, illud: (*Et vidit Deus, quòd esset bonum*) & de secundo die, ne semel quidem: quod tamen operibus singulorum dierum alioqui adscribitur. *Itaque alij non improbabiliter* existimant, uno continuo motu locali factum fuisse, ut & separarentur aquæ crassiores à B subtilioribus, quæ sursum ferrentur: & eædem crassiores ad loca decliviora defluerent, id est, ad cavernas terræ, & valles tunc factas: sicque terræ superficiem tegerent, & aquarum congregationes Maria nuncuparentur: Ac proinde, non debere hujusmodi separationem dividi in duos dies. *Attamen*, si quis secundùm communem sententiam, assignare velit priorem separationem secundo diei, & posteriorem tertio diei, licet: *dummodo* commodam rationem reddat, cur bis ad opus tertij diei posita sit illa adseveratio (*& vidit Deus, quod esset bonum*) & ad opus secundi diei, ne semel quidem.

v.11. *Et ait: Germinet terra herbam virentem.* His verbis, terræ indita est vis proferendi omnia ea, quæ terræ nascentia dicuntur: idque cum effectu hujusmodi productionis, de quo subditur: *Et protulit terra herbam viren-* C *tem, & facientem semen juxta genus suum.* Vbi notandum est, signanter semel atque iterum hìc de semine repeti: quod tamen postea non dicitur de animalibus, quamvis etiam ipsa habeant sua semina: Nempe, quia herbæ, arbores, aliæque plantæ non egent diverso sexu ad producendum sibi simile, sicut egent animalia: sed ad eam rem sufficit eis semen suum terræ, tamquam matris gremio concreditum.

v.14. *Fiant luminaria in firmamento cæli, & dividant diem ac noctem, & sint in signa & tempora & dies & annos.* Ostendit in quem usum facta sint luminaria cæli. Notissimus enim eorum usus est, ut dividant diem ac noctem, menses & annos: dicuntur autem facta in signa & tempora & dies & annos, primùm quia eorum motus D varias facit temporum divisiones ac differentias velut dies, menses, annos, ver, æstatem, autumnum & hyemem. Deinde quia tempora plantandi, serendi, metendi, navigandi, aliarumque similium actionum ex illorum ortu & occasu sumuntur. Ac demum quia serenitas, tempestas, gelu, pluviæ, venti, aliæque similes cæli mutationes ex astris aut certis eorum affectionibus prænuntiari possunt. Atque hæc signa sunt de quibus loquitur Christus Matth. 16. v. 2. & Lucæ 12. v. 58. De his item signis sic S. Aug. lib. 2. de Gen. ad litt. c. 14. Non illa dicit Scriptura signa, quæ observare vanitatis est: sed utique utilia, & hujus vitæ usibus necessaria, quæ vel nautæ observant in gubernando, vel omnes homines, ad prævidendas aëris qualitates per æstatem, hyemem, & autumnalem, E vernalemque temperiem. Hæc ille. Et similia habent Basil. hom. 6. Hexameron, Ambros. item Hexameron lib. 4. c. 7. & Chrysostom. hoc loco.

At verò divinationes Genethliacorum nullo modo hìc permitti, tum Scriptura sacra, tum Patres ferè universi passim docent. Sic Ieremiæ 10. *Iuxta viam gentium nolite discere, & à signis cæli nolite metuere: quia leges populorum vana sunt.* Et Isaias Genethliacos irridens cap. 41. *Annunciate*, inquit, *quæ ventura sunt in futurum: & sciemus, quia dij estis vos.* Loca Patrum contra hanc vanitatem insigniora sunt, August. lib. 2. de Gen. ad litt. c. 17. ubi dicit Genethliacorum signa nostræ fidei sanitate respuenda, lib. 2 de doct. Christ. c. 21. & aliquot seq. Conf. l. 7. c. 6. in epistola ad Ianuarium & hæres. 70. quæ est Priscillianistarum. Ambr. lib. 4. Hexamer. c. 6. Chrys. item hìc. Gregorij hom. 10. super Evang. Quò pertinet etiam quod Epiph. refert de mens. & pond. Aquilam

Ponticum veteris Testamenti ex Hebræo interpretem A ob eam maximè causam Ecclesiâ pulsum fuisse, quòd nativitatum observationibus, (*Nota*) ac cæteris divinationibus Astrologicis studiosè vacaret. Vide nostra in 2. dist.14. §.7.

v.16. *Fecitque Deus duo luminaria magna.* Notandum, solem & lunam à Mose vocari luminaria magna, non quod quantitate sint ambo ceteris stellis majora: Nam etsi de sole id verum sit, tamen de luna Astrologi id negant. At neque propterea majora vocantur, quòd nobis ea intuentibus majora appareant; hoc enim pacto verum non esset, quod hîc Luna vocatur luminare minus, *sed scilicet propter majorem* luminis super terram effusi abundantiam. Hac enim in re, sicut Sol Lunam, ita Luna superat alias stellas.

v.17. *Et posuit eas in firmamento cæli.* Non priùs fecit, & posteà posuit, quasi alibi factas, sed faciendo eas, fecit B seu creavit in ipso cæli firmamento.

v. 20. *Producant aquæ reptile animæ viventis, & volatile super terram.* Disputatur, An aves ergo etiam de aqua factæ sint? Et videtur quòd non. Nam sic legitur cap.seq. v.19. *Formatis igitur Dominus Deus de humo cunctis animantibus terræ, & universis volatilibus cæli, adduxit ea ad Adam.* Itaque de humo, seu terra facta sunt volatilia, seu aves: non ex aquis. *In contrarium* tamen facere videntur ista verba hoc c.1. ubi Moyses scribit Deum dixisse; *Producant aquæ reptile animæ viventis, & volatile super terram.* Sed sciendum est in Hebræo, etiam in Bibliis Regiis pleniùs hoc pacto legi: *Reptificent*, (*seu repere faciant*) *aquæ reptile animæ viventis; & volatile volitet super terram secundum faciem firmamenti cœlorum.* Cui lectioni & nostra potest conformari, si illud (*volatile*) sit no- C minativi casus, quasi dicatur (*& sit volatile super terram.*) Nempe, ut divisim hæc accipiantur. (*producant aquæ reptile animæ viventis,*) nempe, pisces qui repere dicuntur, quia pedes non habent, & tamen progrediuntur (& prætereà: *sit volatile super terram*) id est, prodeant & volatilia seu aves formatæ tamen (ut cap. sequenti pleniùs explicatur) de humo seu terra. Vide, si placet, hæc pluribus in 2. d.15.

v.22. *Crescite & multiplicamini:* Observa id, quod hîc dicitur seorsim bestiis, & paulò post seorsim hominibus, idem cap.8. conjunctim dicitur utrisque, & hominibus, & bestiis. Itaque tantùm benedictio est, quâ iis confertur Fœcunditas, & naturalis propensio ad opus generationis: nullo autem modo præceptum (quidquid hæretici nonnulli ausi sint dicere:) Nam bestiis nullo modo dantur præcepta. Sic & cap. seq. *Ex omni ligno paradisi comede;* D non est præcipientis, sed potestatem concedentis: quomodo etiam Moyses dicit Deut. 14. *Omnes aves mundas comedite*, id est, potestis comedere. Dicitur quidem illud (*crescite*) sonare præceptum, in l.1. de mirab. sacræ scripturæ, adscripto D. Aug. sed, ut omnes docti norunt, non est ejus liber. Vide nost. in 4, d.26.

v. 26. *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* Nota has voces plurales (*faciamus*, & *nostram*) in Deo indicare pluralitatem personarum, sicut & illæ singulares (*imaginem* & *similitudinem*) naturæ unitatem. Sanè hunc locum ad Trinitatis mysterium retulerunt Patres, Hilar.l.3.& 4.de Trinit. Aug.l.12.de Trinit. cap.6.& l.14.c.ult. Fulgentius de fide ad Petrum c.1.& alij. Quò & illud pertinet Genes.3.v.22. *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est*, & imprimis illud c.11.v.7. *Venite descendamus.* Nempe quia numquam ad unum dicitur, venite, sed ad plures. Si ergo unus loquitur ad plures, tres ut minimum sint, necesse est. Et nihil est, quod Iudæi quidam somniarunt, Deum loqui ad Angelos: nam illud nullo modo huic præsenti loco aptari potest: nam sic etiam Angeli essent hominis ipsius creatores.

v.26. *Ad imaginem & similitudinem nostram.* Puta, homo ad imaginem Dei creatus est, quatenus (ait S. Aug. l. 24. contra Faustum c.2.) habet *mentem rationalem*, quâ cognoscat Deum, & omnibus irrationabilibus eâdem rationis excellentiâ præponatur. Augusţ. sequitur Prosper l. 2. de vita contempl. c.18. *Alij* imaginem referunt ad liberum arbitrium, ut Basil. hom. 9. Hexameron, Ambros. lib.6. Hexameron. c.8. Hieron. in epist. de filio prodigo. *Alij* verò eam constituunt in dominio, quod homo super alias creaturas accepit: ut Chrysost. hom. 8. & 9. in Genes. & homil.7. ad pop. Antiochen. Verùm hæ declarationes facilè conciliantur. Nam & libertas arbitrij ab intellectu, velut radice dependet: & dominium effectus quidam est ejusdem intellectus, ac voluntatis & velut propria passio ex iis fluens. Vide nostra in 2. dist.16.

v.28. *Crescite & multiplicamini.* Vide explicatum suprà hoc eodem cap.v.22.

v.28. *Et dominamini piscibus maris.* Hoc quidem dominium per peccatum fuit imminutum, nempe, ut bestiæ quædam sint homini rebelles: tamen vi aut industriâ, omnes penè adhuc cogi possunt. Undè post peccatum infrà c.9. sic homini adhuc dicitur: *Omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt. Nota verò* non similiter homini dari dominium in cælum & stellas (non enim utitur illis pro sua voluntate) idcirco scilicet, ut semper meminisset, aliquem suprà se majorem esse, ut illum revereretur. Reliqua ad hoc caput pertinentia explicata reperies in citato sæpiùs nostro comm. in 2. sent.

CAPUT II.

v.2. *Compleuitque Deus die septimo opus suum.* Apud Septuaginta legitur (*die sexto*) Nihilominùs Hebræi, & noster etiam rectè dicunt, illum die septimo opus suum complesse: puta, tunc illum finivisse, & incepisse cessare, nec quidquam novi adjecisse. Vide nostra in 2. dist.15.

v. 3. *Et benedixit diei septimo, & sanctificavit illum. Quæritur* quando facta sit hæc septimi diei sanctificatio? Nonnulli *respondent* eam factam ipso hoc die: adeò que Deum jam tum legem statuisse de servando Sabbato, utpote ut eo die, etiam in statu innocentiæ, homines vacarent specialiter externis sacrificiis. *Sed* contrà, *alij obijciunt* inter alia, si ad primævam institutionem pertineret lex Sabbati, non fuisset à Christo abroganda: tum & Moses ad majorem Sabbati reverentiam in Exodo fecisset mentionem. *Itaque* videtur cum illis sentiendum, qui dicunt, id quod hoc loco Moyses commemorat dictum esse per anticipationem, & referendum ad tempus, quo Moyses ista scripsit, scilicet post datum Decalogum: ut sit sensus idem, qui est similium verborum Exodi 20. *Sex diebus fecit Dominus cælum & terram, & requievit in die septimo: idcircò benedixit & sanctificavit illum*; Scilicet, tunc, cùm illa Moses Exodi 20. capite loqueretur.

Ita Tertull. & Cyprianus contra Iudæos, Iustinus contra Tryphonem, & post eos quoque Beda in Hexamero. *Si quis tamen* contendat illud potiùs significari, quòd jam inde ab initio septimum diem Deus sanctificaverit: poterit id dici hoc sensu, quia tunc præcessit ratio propter quam posteà dies septimus præceteris divino cultui applicaretur. Vide nostra in 2.d.15.

v.5. *Et omne virgultum agri antequam oriretur.* Sed quomodo creatum virgultum, & non oriebatur? *Resp.* Aug. l.5. de Gen. ad litt. c.4. & 5. quia creatum illo primo die potentialiter, sed non actualiter. At non arbitror hoc Moysem apud rudes Iudæos voluisse. Simplex sensus est: Deum fecisse virgulta & herbas, cùm antea non essent.

E v.7. *Formavit Deus hominem de limo terræ, & inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ.* Homo duabus constat partibus, corpore & anima: & tali anima quæ non educitur de potentia materiæ. Proinde non sufficiebat dicere, unde corpus procreatum esset, sicut in aliis rebus, ex aqua, vel terra; sed peculiariter addere oportuit ipsius animæ creationem. Igitur seorsim utriusque partis creatio hac scripturâ insinuatur. Nam secundùm corpus *factus est homo de limo terræ*, sicut pisces & aves, de aqua, quadrupedia de terra. De anima autem dictum est: *inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ. Inspiravit*, non quòd faucibus sufflaverit, vel quòd animam hominis de sua substantia creaverit, sicut olim docuerunt Manichæi: sed inspirasse dicitur spiraculum vitæ, quia spira-

culum vitæ, id est animam fecit. Nam spiritus seu flatus iste, quem Deus spirasse dicitur, est ipsa anima hominis. Fecit autem animam hominis non ex præexistente materia, sicut fecit corpus hominis de limo: sed creavit eam ex nihilo, & creando simul corpori eam infudit. Sed quare in faciem dicitur eam inspirasse? quia operationes animæ in nulla hominis parte magis apparent quàm in facie. In ea enim omnium sensuum sedes reperiuntur, cùm in reliquis partibus solus sit tactus. Pars igitur principalis pro toto corpore posita est. Vide nostra in 2. dist. 17.

v. 8. *Plantaverat autem Dominus Deus paradisum.* Paradisum, locum certum corporalem intelligunt omnes Patres, (præter Origenem, uti alibi, sic & hîc allegorizantem.) Atque id circumstantiæ fluminum v. 11. descriptorum, aliaque plura prorsus requirunt. Sed variè disputatum fuit, *ubi sit, vel fuerit ille* paradisus? Veteres, *alij* in altissimo monte, usque ad supremum aëris, illum constituunt; *alij* in regione ignota juxta Zonam torridam; *alij* alibi. Sed verisimillima opinio videtur à posterioribus aliquot tradita* (quam & sequuntur Hesselius in 2. sent. d. 18. & Pererius hîc) *Paradisum fuisse in finibus Mesopotamiæ, ubi* Tigris & Euphrates in unum alveum confluunt, & iterum, facto aquarum divortio (est non longè à Babylone) abeunt in alveos peculiares; à quibus deinde alia duo flumina *Phison*, *& Gehon* derivantur. Alterum enim Armeniam permeans, Phison vocatur, cujus & meminit Eccles. c. 24. Quod nomen etsi apud profanos scriptores ita expressum non reperiatur, exstare tamen apud illos videtur nonnihil immutatum. Nam Q. Curtius l. 5. testatur Euphratem & Tigrim quodam loco ab accolis vocari Phasin; & Plinius l. 6. c. 21. tradit Tigrim findi in duos alveos; atque ubi remeavêre, Pasitigrim appellari.

Porrò quæ sit *terra Hevilath*, quam circuire dicitur Phison, colligi potest ex Genes. 25. & 1. Reg. 15. Certè Strabo geographus eam regionem collocat in confinibus Arabiæ & Mesopotamiæ. *Ceterum alter fluvius* Arabiam desertam petit, & Gehon vocatur; cujus item meminit Eccles. dicto c. 24. Dicitur autem is *circumire omnem terram Æthiopiæ*, non illius Africanæ, quam longissimis spatiis perluit Nilus, sed Asiaticæ, quæ vicina est Arabiæ & Mesopotamiæ. Esse enim Æthiopiam quandam *Palestinæ* vicinam, facile est ex sacris litteris ostendere. Madianitæ enim vocantur Æthiopes, Num. 12. Unde & illud in Cantico Abacuc: *Vidi tentoria Æthiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian.* Quibus adde loca 2. Paralip. 14. & 21. & Psal. 71. & 86.

At obiicitur contra dictam sententiam de paradiso. Nam hinc sequeretur, inquiunt, paradisum illum jam non existere, loca enim illa & olim, atque etiamnum commerciis frequentantur, & nullum apparet ibi paradisi, aut Cherubim ante illum positi, vestigium. Porrò paradisum illum debere adhuc exstare, videtur docere Eccl. cap. 44. ubi dicit, *Enoch translatum in Paradisum.* Atque idem de Elia similiter testantur multi Patres. Iustinus ad Orthodoxos quæst. 75. 76. & 85. Iren. l. 5. adversus hæreses & Tertull. in Apolog. contra Gentes. *Respondeo*, quod ad Scripturam Eccl. 44. attinet, in Græco codice non nominatur paradisus; imò nec additur locus aliquis in quem fuerit translatus. Unde & S. Thom. de hac re agens, non simpliciter affirmat Enoch & Eliam degere in illo paradiso, sed ferè addit, (ut dicitur) vel, (ut creditur.) Ad Iustini, Irenæi & Tertulliani sententias *respondeo*, eos quædam alia iisdem locis adjungere, quæ Ecclesia non recipit; ut quod in illum terrestrem paradisum ductus sit latro; quodque in eo demorentur omnes justorum animæ usque ad diem judicij: proinde non temerè nos facere, si etiam in hoc, quòd volunt paradisum adhuc existere, ab iis recedamus. Asserunt quidem, vel potiùs referunt & alij Patres hanc sententiam, sicut & Scholastici plerique, sed nullo modo tanquam de fide. Vide nostra in 2. d. 17.

v. 9. *Lignum etiam vitæ, &c.* Quare lignum vitæ dictum sit, patet cap. seq. ubi dicit Deus de Adam; *Nunc autem ne fortè mittat manum suam, & sumat etiam de ligno vitæ,*

A *& comedat, & vivat in æternum.* *Nempe quò* immortalitas hominis de ligno vitæ extitisset, & non de conditione naturæ. Ita Aug. lib. de Genes. ad litt. cap. 25. & alibi. Iren. lib. 3. contra Hæreses cap. 37. Hilarius in Psal. 68. & alij. *Non quòd* semel sumptum immortalitatem præstaret (nam dicit illo Adamum fuisse usum ante peccatum August. lib. 2. de peccat. merit. c. 21.) sed quod daturum fuisset stabilitatem contra vetustatem, ut idem August. loquitur l. 8. de Genes. ad litt. cap. 5. Non igitur unicâ ejus sumptione stabilem seu perpetuam vivacitatem homo consecuturus erat; sed ad vigorem plenæ ætatis conservandum, subinde ac sæpiùs ei opus fuisset esu ligni vitæ, & sic immortalitatem seu vitam stabilem esus ligni illius præstitisset, si homo non peccasset: inde scilicet dictum Lignum vitæ. Vide nostra in 2. sententiarum dist. 19.

B v. 16. *Ex omni ligno paradisi comede.* Verba sunt non jubentis, ut quidam intellexerunt, sed dantis potestatem: Quomodo etiam Moyses loquitur ad filios Israël Deut. 14. *Omnes aves mundas comedite*, id est, potestis comedere. Et Dominus in lege Exod. 20. *Sex diebus operaberis, & facies omnia opera tua.*

v. 17. *De ligno autem scientiæ boni & mali ne comedas.* *Quæritur* quare hæc arbor (quæcumque tandem illa fuerit, de quo c. seq.) dicta sit arbor scientiæ boni & mali? *Respondendum* ad eum modum quo cap. seq. serpens dixit; *Eritis sicut Dij, scientes bonum & malum*: Nempe quòd ex suggestione serpentis, per comestionem ex hac arbore, primi homines voluerint esse sicut Dij, scientes bonum & malum; id est, quod Dei quandam similitudinem homini inconcessam, per superbiam appetierint: ita nimirum, ut

C sicut Deus omnium habet scientiam, nec indiget rectore, nec cujusquam subditus est potestati: sic & ipsi omnia scirent, nec ab ullo regerentur, nec cuiquam alteri subditi essent: sed independenter suo jure atque arbitrio viverent. Ita ferè August. serm. 25. de tempore c. 3. tract. 17. in Ioannem & in Psal. 68. Vide Commentarium nostrum in 2. sent. 19. & 22. §. 3.

v. 17. *In quacumque die comederis, morte morieris.* Agitur de morte corporis, ut patet cap. seq. ubi dicitur: *donec revertaris in terram.* Fiebant quidem primi parentes per peccatum quoque rei mortis spiritualis & æternæ: sicut dicit Apostolus Rom. 6. *Stipendium peccati mors* (scilicet mors æterna: sicut mox subjungitur de vita æterna) sed hîc exprimendum erat ad majorem terrorem, etiam de morte corporali. *Deinde*, aliquid levius de mor-

D te æterna spirituali imaginari potuissent Adam & Eva. Legitur quidem Gregorius lib. 5. Epist. 14. hanc sententiam exposuisse de morte animæ: idcircò quod non eo ipso die, quo peccârant primi parentes, mortui sint corporaliter. Sed ea expositio ab aliis non probatur; & favere nonnihil videtur Pelagianis, qui non mortem corporis, sed animæ dicebant ex peccato processisse. Sensus igitur est: *In quacumque die comederis, morte morieris*, scilicet ex tunc necessitati moriendi eris addictus. Vide nostra cit. dist. 19.

v. 19. *Adduxit ea ad Adam.* Hoc primum loco interpres posuit Hebræum nomen *Adam*, cùm in Hebr. jam ante positum fuerit ubicumque in latina versione legitur *homo*. 70. verò nomen *Adam* in superiori sententia primum posuerunt, ubi dicitur: *Et præcepit Dominus*

E *Deus Adam dicens.* Itaque notandum quod primus homo Adam præter nomen speciei non habuit nomen proprium, sed appellatus est nomine speciei tanquam proprio: quia primus fuit & solus creatus. Sic igitur appellatus est Adam, id est, homo, quomodo primus equus vel canis dictus fuit equus vel canis; non imposito proprio nomine ad singularem hominem designandum. Unde hoc loco adhuc verti poterat: & adduxit ea ad hominem, sicut vertit Pagninus, qui in sua versione non nominat Adam ante illum locum in cap. 4. ubi dicitur: *& cognovit adhuc Adam uxorem suam*, Quod autem cap. 5. dicitur: *& vocavit nomen eorum Adam,* rursum manifestè significat hoc nomen Adam impositum fuisse lingua Hebraïca toti speciei humanæ.

v. 21. *Cumque obdormisset, tulit unam de costis ejus.* Chrys. hic; *Tametsi*, inquit, *modum, quo hæc facta sunt, nesciamus; credere tamen debemus, quod voluntati Dei omnia paruerint.* Et similia habet Aug. lib. 9. de Genesi ad lit. cap. 13. & Hieron. in epist. ad Philemonem. *Mysterium hoc magnum est*, ad Ephes. 5. *Ego autem dico*, ait Apostolus, *in Christo & Ecclesia.* De quo & Aug. dicto loco; Nempè Adam correptus sopore significat Christum in Cruce obdormientem; Eva verò Ecclesiam ex latere Christi manantem: sicut & postea de costa dicitur, eam non factam, sed ædificatam in mulierem. Atque adeò hunc soporem Adam Septuaginta vocant *extasim*, & rectè: puta, ex quo expergefactus Adam, Propheticum illud eructavit: *Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea.* Est & aliud hîc mysterium: scilicet societatis individuæ & amicabilis conjugum inter se: sed & hæc referenda est ad mysterium supradictum, ut patet ex dicto loco ad Ephes. 5.

Si curiosè *insistas, quomodo* ex costa una fabricata sit integra mulier? *Respondeo*, id factum non improbabiliter dici, eo modo quo aucti sunt quinque panes Evangelici ad saturanda quinque millia hominum: quos panes scilicet, dicit Aug. tract. 24. in Joannem, fuisse *quasi semina, non quidem terra mandata, sed ab eo, qui terram fecit, multiplicata.* Porrò quòd Deus dicitur *tulisse costam de Adam, & replesse carnem pro ea:* non sic accipiendum est, quasi monstrosus tunc relictus sit Adam, aut costa illius prius superflua fuerit, sed quod locum ablatæ costæ, non solùm carne, (ut textus videtur sonare) sed alia costa carne vestita supplevit. Qui sensus ex eo confirmatur, quod posteà dicit Adam: *Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea.* Sicut enim hinc constat, costam, ex qua fabricata est Eva, non fuisse nudam costam, sed carne vestitam: ita quoque omnino verisimile est, carnem ejus loco suppletam, non fuisse nudam carnem, sed carnem costa suffultam. Indicat hanc solutionem dudum Hugo Victorinus in quæst. super Genes. Vide nostra in 2. dist. 18.

v. 24. *Et erunt duo in carne una.* Apud Hebræos non est illud (*duo*) tamen ex contextu sermonis satis intelligitur. Nam sequitur: *Et adhærebit uxori suæ.* Ecce (*uxori*) & non uxoribus, sicut & prius dicitur, *Masculum & fœminam creavit eos*: scilicet *non fœminas*: quamvis tamen aliqui postea habuerint plures uxores, ut Abraham, Jacob & alij, sed singulari Dei dispensatione. Sanè Christus hanc primævam unius cum una societatem, (Græci monogamiam vocant) indicat, & confirmat his verbis Matth. 19. & Marci 10. *Et erunt duo in carne una.* Paulus item 1. Cor. 6. & ad Ephes. 5. Intelligitur autem de carnali commixtione à variis Pontificibus: ut patet apud Gratianum 27. q. 2. c. *Lex*, & cap. *Sicut*, item cap. *Verum*, de convers. conjugatorum & alibi.

CAPUT III.

v. 1. *Sed & serpens*, &c. Historia hujus capitis verisimiliter contigit adhuc ipso die quo creati sunt Adam & Eva. Idque habet communis opinio, quòd eodem die, sc. sexto Genesis mundi, quo creati sunt, transgressi sunt præceptum Dei, & ejecti è paradiso. Dices, uno eodemque die non potuerunt tam multa fieri, sc. creari omnes bestiæ terræ, primus homo & uxor ejus è costa ipsius, & adduci omnes bestiæ terræ & volatilia cæli ad eum ut omnibus imponeret nomina, quod erat prolixi negotij. Denique tentatio & transgressio, & maledictio, & ejectio è paradiso. Respondetur, opera creationis non exigunt moram temporis, & animalia non tam procul aberant, ut non possent intra breve tempus adduci, saltem jussu divino, quia Deus dicitur ea adduxisse. Nec Adam ad imponendum singulis nomina opus habebat deliberatione, quia per scientiam infusam naturas omnium noverat, sciens quod nomen singulis conveniret. Cetera quoque brevi tempore perfici potuerunt. Si tamen quis dicat non ipso die suæ creationis, sed post unum aut plures dies eos peccasse, atque interim usos fuisse fructibus arborum concessarum; non video qua

A certa ratione posset refelli.

Dixit ad mulierem. Serpens dixisse dicitur, quia Diabolus per eum dixit, verbis in ore serpentis formatis: quomodo Num. 22. asina Balaam locuta legitur, Domino os ejus aperiente: & quomodo, secundum quosdam, Apocal. 13. locutura dicitur imago bestiæ.

Qualis porrò fuerit serpens, de quo agitur hoc capite, & quomodo per eum locutus fuerit diabolus, & quo sensu dicatur callidior cunctis animantibus, & quomodo eum loquentem non horruerit Eva, ac denique quis sit sensus interrogationis ejus, fusè exposuimus in 2. sent. dist. 21. §. 1. & seq.

v. 5. *Eritis sicut dij, scientes bonum & malum.* Constructio videtur esse. Eritis scientes bonum & malum sicut Deus. Nam *Elohim*, etsi plurale, passim pro singu-
B lari ponitur, & uni vero Deo attribuitur. Neque verisimile quod diabolus statim voluerit ingerere mentionem plurium deorum. Item hic sensus apparet ex illis verbis Domini Dei exprobrantis: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum & malum*, de quibus paulò pòst. Cæterum de hoc S. Aug. l. 14. de civit. c. 13. *Perversa celsitudo est, deserto eo cui debet animus inhærere principio, sibi quodammodo fieri atque esse principium. Hoc autem fit, cùm sibi nimis placet.* Et infrà: *Delectavit, quod dictum est; Eritis sicut dij.* Hæc S. Aug. *At quæritur*, quomodo illud homo appetierit, quod sciebat sibi esse impossibile, utpotè nullo adhuc errore affectus? *Respondetur* idē hîc suo modo accidisse, quod contigit in lapsu Dæmonum: de quo ista D. Thom. 1. parte, q. 63. art. 1. ad 4. *Et hujusmodi*, inquit, *peccatum* (scilicet superbiæ) *non præexigit*
C *ignorantiam, sed absentiam solùm considerationis eorum quæ considerari debent. Et hoc modo Angelus peccavit, convertendo se per liberum arbitrium ad proprium bonum, absque ordine ad regulam divinæ voluntatis.* Hæc D. Th. Vide etiam c. præc. v. 17. & nostra in 2. dist. 21.

v. 6. *Vidit igitur mulier quòd bonum esset lignum ad vescendum, & pulchrum oculis, aspectuque delectabile & tulit de fructu ejus.* Viderat etiam antea, sed post tentationem serpentis vidit ad concupiscendum. Itaque videndo peccavit. Processit autem hoc peccatum primò quidem ex appetitu divinitatis, quia dictum erat ei à serpente: *Eritis sicut dij.* Deinde etiam processit peccatum ex concupiscentia gulæ, quia dicitur, *quòd viderit lignum quòd esset bonum ad vescendum*, &c. Jam enim intus corrupta erat insurgente motu sensitivi appetitus, non expectato
D rationis imperio.

Deditque viro suo, qui comedit. Dedit viro suo, sed narratis ei prius verbis serpentis, qui ex illo cibo promiserat divinitatem dicens: *Eritis sicut dij, scientes*, &c. Quamvis enim id hoc loco non exprimatur, satis tamen apertè significatur illis verbis Domini ad Adam: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum & malum.* Item quia peccavit per superbiam; ergo verba serpentis per superbiam tentantis ad eum pervenerunt, utique per relationem uxoris. An verò Adam verbis serpentis crediderit, & quodnam fuerit primum Adæ peccatum, itemque quo sensu dixerit Apostol. 1. ad Tim. 2. *Adam non fuisse seductum*, diximus in 2 sent. dist. 22. & comm. ad dictum Apostoli locum.

Quæritur quæ arbor, & quis fructus fuerit? Qui-
E dam putant fuisse ficum, propter illud quod sequitur, *Consuerunt folia ficus*, &c. At id non convincit, quia non dicitur, quod de eadem arbore folia hujusmodi acceperint, magisque verisimile est eos ab arbore de cujus fructu comederant, propter transgressionis conscientiam statim refugisse. Adde quòd ficus non sint pulchri fructus. Hîc autem dicitur mulier vidisse *quod pulchrum esset oculis, aspectuque delectabile.* Quidam cerasum fuisse putant. At verisimile magis est malum fuisse. Nam in genere malorum quædam pulcherrima sunt & esui gratissima. Unde canit Ecclesia: *Quando pomi noxialis morte morsu corruit.* & Cant. 8. dicitur: *Sub arbore malo suscitavi te, ibi corrupta est mater tua.* S. Thom. 3. p. q. 4. art. 2. ad 1. vocat pomum. Item

Nicolaus I. ad consulta Bulgarorum cap. 4. Vide & Pererium.

v. 8. *Et cùm audissent vocem Domini Dei deambulantis.* Verisimile est angelico ministerio formatum corpus deambulantis hujus, vocemque loquentis; quomodo & alibi à Deo facta leguntur, quæ per Angelos facta sunt aut dicta; ut lucta Angeli cum Iacob, legislatio in monte Sina; & alia.

v. 11. *Quis enim indicavit tibi quòd nudus esses?* Notandum, sicut occultum peccatum appetitæ divinitatis mox vindicatum fuit occultâ pœnâ, id est, justitiæ ac donorum spiritualium subtractione; ita & manifestum peccatum, quod erat in esu fructus vetiti, punitum fuit manifestâ pœnâ, id est, pudendo motu membrorum genitalium. Neque enim ignorabat ante peccatum Adam, se nullam habere vestem, nudumque esse; sed non experiebatur id quod nuditatem facit pudendam. Vide nostra in 2. dist. 25. de justitia originali.

v. 14. *Et ait Dominus Deus ad serpentem. Quia fecisti hoc, maledictus es,* &c. Sensus litteralis secundùm D. Augustinum lib. 2. de Gen. contra Manichæos cap. 17. est: Quia fuisti instrumentum decipiendæ mulieris; ideò in toto genere animantium terrestrium eris maximè contemptus & vilis, ipsique homini quàm maximè exosus, & execrabilis. Plura vide in nostro com. lib. 2. sent. dist. 21. §. 14. & 15. ubi ostendimus in quem serpentem prolata sit ista maledictio, & quis sit illius sensus.

Mysticè. Diabolus super pectus ac ventrem graditur, (exponente eodem Augustino ibidem) quia duabus viis tentat homines seducere; scilicet per superbiam, quam significat pectus, & per libidinem, quæ ventre significatur. Vel secundùm Gregorium lib. 21. Moral. c. 2. per ventrem significatur executio operis luxuriæ, per pectus verò ejusdem desiderium.

v. 15. *Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius: ipsa conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo illius.* Magna Dei misericordia, qui statim post lapsum hominis, dignatus est ei providere de remedio, & promittere semen, per quod redimeretur è captivitate diaboli, servitute peccati, & dominio mortis; quæ tria peccando incurrerat. Hæc promissio continetur his verbis: *Inimicitias ponam,* &c. Vbi notandum pro eo quod habemus, *Ipsa conteret caput tuum,* quædam exemplaria habere masculino genere, *Ipse conteret*, quomodo etiam vertunt LXX. & quædam neutro, *Ipsum.* Quocumque genere vertatur, idem ferè significatur, & sensus eodem recidit. Si genere masculino, tum refertur ad Christum qui contrivit caput serpentis passione sua, quâ diabolo abstulit potestatem quam habebat & exercebat in genus humanum: si neutro genere, refertur ad semen, *semen* autem illud *est Christus,* inquit Apost. ad Galat. 3. Si genere fœminino referrur ad mulierem. Ea autem vel Eva intelligi potest, vel B. Virgo Maria. Utrovis modo intelligatur, sensus erit, futurum aliquando ut Eva per semen suum, id est Christum ex ea nasciturum, conterat caput serpentis, vel B. V. Maria per filium suum hoc idem faciat.

v. 22. *Nunc ergo ne fortè mittat manum suam & sumat etiam de ligno vitæ, & comedat & vivat in æternum. Et emisit eum Dominus,* &c. Quæritur an homo post peccatum, si de ligno vitæ comedisset, vixisset in æternum, sicut hæc verba sonare videntur? Rectè homo per peccatum incurrerat pœnam præcepto Dei appositam, quo dictum erat: *Quocumque die comederis ex eo, morte morieris.* Quod intelligitur non de actuali morte. Non enim eo die mortui sunt quo peccaverunt, sed de mortis necessitate. Vnde sequitur, quod sive postea comedissent de ligno vitæ, sive non, tandem corruptionis necessitate mortui fuissent. Nam immortalitas primi hominis dependebat ex duobus, ex interna bona qualitate corporis, quam homo perdidit peccando, & ex ligno vitæ tanquam cibo externo: sicut nunc homo ad tempus vivit ex duobus, nempè ex bona temperatura corporis, & ex cibo. Sensus autem hujus loci est ironicus. Perseverat A enim Dominus ironicè loqui. Dixerat enim antè per ironiam: *Ecce Adam factus est sicut unus ex nobis, sciens bonum & malum.* Deinde addit eodem schemate sermonis. *Nunc ergo ne fortè mittat,* &c. Quasi dicat, ne sibi videatur stulta sua persuasione victurus in æternum, auferamus ei hanc persuasionem, ejiciendo eum, & arcendo à ligno vitæ.

CAPUT IV.

v. 4. *Abel quoque obtulit de primogenitis, & de adipibus eorum.* Ambros. quidem de Incarnat. Sacramento c. 1. sic: Nihil invenio quod in specie munerum reprehenditur. Sunt tamen qui rectè arbitrentur, quia alius quæ offerret elegerat, alius quæ viliora habuit offerebat. De quo & illud carmen in Abel: *Sacrum pingue dabo, non macrum sacrificabo:* quod retrogradum conve- B niat in Caïn. Certè non sine causa videtur dici de Abel, (*& de adipibus eorum.*)

v. 4. *Et respexit Dominus ad Abel.* Quomodò respexerit non explicatur. Alij dicunt Dominum cælitus misisse ignem in sacrificium Abel, non autem in oblationem Caïn. Alij fumum sacrificij Abel sursum ascendisse, Caïn verò descendisse deorsum. Quod signum animo utriusque designando bene congruebat. Nam Abel spectabat cælestia, Caïn terrena. Hieron. in trad. Hebr. refert Theodotionem vertisse: *Et inflammavit Dominus super Abel, & munera ejus; super Caïn autem, & munera ejus, non inflammavit.* Per quod significatur cælitus incensum fuisse sacrificium Abel, non Caïn. *Idque accipit* probabilitatem ex aliis locis, quibus legitur Deus sacrificia igne cælesti combussisse, ut C de Salomone, Elia, &c. *Ad quæstionem quæ hinc movetur*; An ergo ante diluvium licuit vesci carnibus, scilicet una parte sacrificij? *Respond.* id ex hoc loco non sequi, cùm sit holocaustum, id est, totum absumptum. Quod ad rem ipsam, negat id licuisse Hieron. lib 2. cont. Iovin. c. 10. Item D. Thomas de hoc dicit; *Videtur*, 1. 2. quæst. 102. art. 6. ad 2. Vide etiam ejus commentarium ad Roman. 14. Contrà verò Dominicus à Soto lib. 5. de justit. & jure, q. 1. art. 1. bonis argumentis probat statim à lapsu fuisse hominibus in usu cibum carnium, & solvit argumenta in contrarium. Vide etiam Pererium, si placet.

v. 7. *Sed sub te erit appetitus ejus, & tu dominaberis illius.* Apertè hîc homini, etiam post lapsum tribuitur D dominium & potestas respectu suarum actionum. Nam clarè dicitur ad Caïn: *Sub te erit appetitus ejus, & tu dominaberis illius,* scilicet peccati; nam illud immediatè præcedit, & nihil aliud ad quod possit referri. Et hoc ipsum est quod etiam dicit Apostolus 1. Corinth. 7. *Non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis.* Unde manifestè convincitur error Novatorum, qui persuadere volunt homini remansisse post lapsum voluntatem quidem ad bonum, sed non liberam voluntatem, sed quæ à Deo necessariò impellitur; cùm hoc loco Geneseos apertè dominium in suas actiones homini tribuatur, & apertissimè Apostolus necessitatem opponat potestati suæ voluntatis. Vide nostra in 2. distinct. 24.

v. 8. *Et interfecit eum.* Scilicet Abel, fuit autem Abel E verè & propriè martyr, quia propter justitiam & innocentiam suam à fratre occisus est. *Nam propter quod occidit eum*, quærit B. Ioan. Apost. 1. Epist. c. 3. & respondet: *quoniam opera ejus maligna erant, fratris autem ejus justa.* Vide nostrum comm. in dictum locum.

Quæritur 1. an Abel uxorem duxerit? Scriptura non dicit, nec memini me apud quemquam authorem probatum legisse. Fortè ita adolescens erat quando occisus est, ut nondum satis esset maturus conjugio. Fortè & propter mysterij alicujus significationem ordinatum fuit à Deo, ut priusquam uxorem duceret, tolleretur ex hac vita. Gessit enim typum illorum qui spiritualem ducunt vitam. Item scriptura filiorum ejus & posteritatis non meminit.

Quæritur 2. an verum sit quod quidam dicunt, Caïn

occidisse quartam partem mundi, significare volentes tantùm quatuor homines tunc in mundo fuisse, Adam, Evam, Caïn & Abel? Non videtur verum. Jam enim adulti erant & viri, saltem juvenes, Caïn & Abel. Nec verisimile est post eos nullos filios ex Adam & Eva genitos fuisse, cùm primi essent humani generis progenitores. Certè filias jam genuerant, quas ducerent uxores filij dudum nati. Quod enim postea dicitur Caïn accepisse uxorem, recapitulando dictum videtur id quod ante contigit, ut sæpè fit in scriptura. Fortè & liberos Caïn jam habebat. Nec quia postea dicitur natus Seth, ideò putandum nullos antea filios præter Caïn & Abel natos fuisse. Seth enim pro Abel datus, & in eo futura erat perpetua successio usque ad Noë, Abraham, David, ipsum Christum. Unde quod postea dicitur de Adam: *Et genuit filios & filias*, non necesse est sic intelligi, ut omnes illi post Seth nati sint, sicut nec in sequentibus generationibus, in quibus singulis eadem verba repetuntur. Nominatur enim ille in quo processura est successio, sive primogenitus sit, sive non.

v. 13. *Major est iniquitas mea, quàm ut veniam merear.* Septuaginta habent; *Major est causa mea.* Et sic legit Ambros. l. 1. de Abel & Caïn, & Hier. q. 8. ad Algasiam. Quod autem adjungit Caïn, *Major est quàm ut veniam merear*; verum quidem est propriè loquendo; quòd iniquitas non veniam mereatur, sed pœnam; tamen non ideò absolutè verum est, quod ipse dixit. Nam Hebr. pro illis verbis, sic legitur: *Major est iniquitas mea, quàm parcere*; Aut, ut Pagninus vertit: *Major est punitio mea, quàm ut feram*, id est, quàm ut ferre possim. Et poterat Caïn scire peccatum suum esse remissibile, & non esse sibi desperandum; quandoquidem sciebat & patrem suum gravissimè peccasse, nec tamen illum desperasse; de quo vide Sap. 10.

v. 15. *Sed omnis qui occiderit Caïn septuplum punietur.* Poterat Adam tamquam princeps humani generis occidere Caïn homicidam; sed non decebat, quia non decet ut pater filium occidat, naturâ abhorrente. Neque expediebat, quia genus humanum multiplicandum erat. Unde describitur in sequentibus multiplicatio generis humani per Caïn. Alij verò jus publicum occidendi Caïn non habebant, ideoque illis, si occiderint, pœna imponitur, quia erant futuri homicidæ. Et tamen hoc etiam dicitur in pœnam Caïn, quia erat ei pœna tamdiu vivere cum tormento malæ conscientiæ.

Posuitque Dominus in Caïn signum. Signum illud quidam intelligunt tantum Dei decretum, & voluntatem, nolentis eum occidi; ut vagus, & profugus existens in terra, diu lueret peccati supplicium; perpetuò agitante eum & perturbante propriæ conscientiæ tormento.

Alij dicunt signum hoc fuisse simul tremorem corporis & mentis, ac vultus consternationem. Nempè quia illud quod præcedit: *Vagus & profugus eris*, 70. verterunt (*gemens & tremens*)

v. 16. *Habitavit Caïn profugus in terra ad orient. pl. Eden.* Hebr. *Et sedit in terrâ Nod ante Eden.* Ex adverso ejus regionis, in qua plantaverat Deus paradisum.

v. 23. *Quoniam occidi virum in vulnus meum, & adolescent. De Lamech verò septuagies septies.* Ambr. in Luc. 27. *Septuagies*, inquit, *& septies Lamech condemnatur, quia gravius deliquit, qui scelus dum punit, admisit.* Videtur innuere Ambrosius, quòd Lamech punierit scelus Caïn, & quòd eum occidendo deliquerit, scil. ob interdictum Dei. Sed non est verisimile. Caïn enim erat abavus Lamech. Certè non potest per adolescentulum intelligi homo tam senex. Quòd autem à Lamech juvenis quidam occisus traditur, nec tamen nomen refertur occisi; futuro mysterio fuisse prætermissum à prudentibus æstimatur, inquit Sulpitius in initio hist. sac.

v. 26. *Iste cœpit invocare nomen Domini.* Hebr. *Tunc cœptum est invocari in nomine Domini*, quamvis nostra lectio consonet Septuaginta, qui sic vertunt. *Hic speravit invocare nomen Domini Dei.* Capnion contendit Hieronymum vertisse per adverbium, *Hic* (id est, eo

A tempore) cœpit invocari nomen Domini, (passivè.) Et inde scilicet factum esse pronomen (*hic*) & posteà (*iste*) simulque substitutum verbum activum.

CAPUT V.

v. 5. *ET factum est omne tempus Adam, anni nongenti triginta.* De ætate hominum primi temporis vide Pamelium in lib. Cypr. ad Demet. ubi citat Aug. & Josephum. Nugati sunt quidam, annos vel Ægyptios singulorum mensium, vel Arabicos sex mensium, intelligi. Sed reclamat ipsa Scriptura sacra in narratione Diluvij; tum etiam Moyses in Exodo, & alibi. Quin etiam Copernicus lib. 3. c. 6. ostendit annum Mathematicum apud Ægyptios item fuisse 365. dierum & 6. horarum, ut est apud nos.

Longævitatis verò illius duæ sunt rationes, una ex
B parte causæ efficientis: quia natura in primis hominibus adhuc erat vivax & vegeta, nec adeò corrupta & debilitata ut posteà. Altera ex parte causæ finalis, quia primi homines pauci debebant genus humanum multiplicare, & posteris suis artes tradere.

v. 23. & 24. *Facti sunt omnes dies Enoch trecenti sexaginta quinque anni. Ambulavitque cum Deo & non apparuit, quia tulit eum Deus.* Vixit ergo tot annis quot unius anni sunt dies, ad significandam ipsius vitæ perfectam justitiam. Annus enim quo sol cursum suum absolvit, perfectissima differentia temporis est. *Ambulavitque cum Deo.* Ambulare cum Deo phrasi scripturæ est vivere secundùm Deum, seu secundùm legem Dei, id est sanctè & justè conversari. Ita etiam seq. cap. de Noë dicitur: *Noë vir justus atque perfectus fuit in generatio-*
C *nibus suis, cum Deo ambulavit.* Pro eo quod sequitur: *& non apparuit.* Hebraicè est: *& non ipse*, id est, non ampliùs comparuit inter homines, *quia tulit eum Deus.* Quomodo autem tulerit eum Dominus, alibi significat Scriptura sacra. Eccles. 44. sic habemus. *Henoch placuit Deo, & translatus est in paradisum, ut det gentibus pœnitentiam.* Et Apostolus Hebr. 11. *Fide Enoch translatus est ne videret mortem; & non inveniebatur, quia transtulit eum Deus: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.* Uterque tam Apostolus quàm Ecclesiasticus, ambulare cum Deo, exponit ut sit placere Deo. Deinde falsus ostenditur commentarius Judæorum qui eum à Deo sublatum dicunt per mortem; ne videlicet homo justus consortio impiorum inficeretur, & ad eorum impietatem pertraheretur, dicit enim Apostolus, *ne vi-*
D *deret mortem.* Postremò ex verbis Ecclesiastici confirmatur Ecclesiastica opinio de Enoch, quod in vita servetur, donec simul cum Helia mittatur ad prædicandum contra perfidiam, Antichristi & ad reducendum gentes per Antichristum seductas, ad pœnitentiam; dicit enim: *translatus est in paradisum ut det gentibus pœnitentiam.* Sed utrum in paradisum ex quo ejecti sunt primi parentes, incertum est, teste Aug. de peccato originali c. 23.

Quæritur 1. an Enoch, & Elias confirmati sint in bono? 2. an sint viatores & in statu merendi? 3. an alantur cibo corporali? 4. an possint invocari à nobis? Ad 1. valde probabile est quòd confirmati sint in gratia, saltem per Dei protectionem & conservationem, de qua certi sunt, sciunt enim ad quid electi sint, & ad quod officium mittendi, & quis eorum exitus sit fu-
E turus, quoniam id etiam revelatum est in scriptura, Apocal. 11. Ad 2. non videntur esse viatores, nec in statu merendi; non quia confirmati in bono (id enim non obstat) sed quia extra hominum conversationem rapti, tanquam hanc vitam non amplius agentes. Unde nec sacramentis Ecclesiæ reficiuntur, & generatim ad hanc rem sunt tanquam mortui, nondum beati, sicut qui sunt in purgatorio, aut potiùs sicut erant Patres in limbo. Redituri tamen sunt in fine sæculi ad statum merendi & iterum futuri viatores: velut si quis à Purgatorio vel limbo fuisset ad vitam resuscitatus, factus fuisset iterum viator. Item si essent in statu merendi, cùm sint in continua contemplatione rerum divinarum, nec peccent, sequeretur in eis gratiam quasi continuò au-

geri per tot millia annorum, & ita sanctitate & gloria A superarent omnes alios sanctos; quod non est concedendum. Ad 3. cùm vivant adhuc vita animali, videtur dicendum, quod alantur cibo corporali, sicut Adam fuisset alitus in Paradiso. Et fortè habent lignum vitæ, saltem idem specie, & à Deo sic conservantur ut non deficiant; sed sicut secundum spiritum ita & secundum corpus, sunt in statu, nec proficientes, nec deficientes. Ad 4. videtur quod sic, quia Carmelitæ invocant sanctum Eliam, & agunt de eo festum approbatum à summo Pontifice, & in litaniis defunctorum invocatur Enoch. Sed fortè hæc invocatio non est tam propria quàm sanctorum qui beati sunt; non enim videtur dicendum quod preces nostras in particulari cognoscant, sed oratur ut Deus propter eorum merita & preces nobis beneficia præstet; fuit Enoch etiam Propheta, & pars Prophetiæ B ejus citatur à Juda Apostolo in sua epistola. Nec dubium videtur, quin scripto reliquerit quod prophetavit: alioqui difficulter in tot sæcula conservandum. Fuerunt ergo literæ ante diluvium. An autem Enoch primus eas invenerit non liquet. Mihi certè verisimile est, rei tam necessariæ inventum, fuisse ipsius primi hominis. De hac eadem Prophetia vide nostrum Commentarium in epistolam B. Judæ v. 14.

v. 27. *Et facti sunt omnes dies Mathusalem nongenti sexaginta novem anni.* Mathusalem ex omnibus quos scriptura commemorat diutissimè vixisse legitur, ipsumque Adamum primum hominem superavit triginta novem annis.

Quæret aliquis, cur non Adam immediatè à Deo formatus diutissimè omnium vixerit, cum opera à Deo C proximè profecta soleant esse perfectissima? Responderi posset vel tristitiam vel luctum perpetuum in causa fuisse ob amissam paradisi fœlicitatem & damnatam ejus culpâ universam hominum propaginem, vel corpus ejus propter gravissimum prævaricationis ejus peccatum mortalitatis miseriâ plus cæteris affectum fuisse. Sed tamen & aliud occurrit quod respondeatur; nimirùm Adamum revera cæteris omnibus quos scriptura commemorat magis vitalem fuisse, & quodămodo diutiùs vixisse. Non enim tempus vitæ ejus cum toto tempore vitæ aliorum conferendum est; neque enim Adam infans, aut puer, aut adolescens fuit, sed plena virili ætate factus est à Deo. Quare si tempus vitæ ejus, quòd cœpit ab ætate virili atque perfecta, conferas cum tempore vitæ aliorum, facto supputationis initio ab eadem ætate; D invenies profectò Adamum cæteris diutiùs in vivis fuisse. Neque verò virilem ætatem accipere debemus ab anno tricesimo vel tricesimoquinto, ut hodie accipimus, quando vita hominum vix extenditur ultra annos 70. sed ad annum centesimum aut etiam ultra. Non enim multo ante generare incipiebant prisci illi ac longævi homines, ut ex hoc capite satis liquet. Si ergo annis Mathusalem centum subducas, qui plenam ejus ætatem antecesserunt, videbis quantò fuerit ipso longævior Adamus, videlicet sexaginta ferè annis. Nec te moveat quod Adamus Seth filium genuisse legatur cùm esset centum triginta annorum, quasi & ipse non statim ab initio creationis suæ vim habuerit gignendi. Nam multò ante, imò ut est valde probabile, statim postquam paradiso ejectus fuit, genuit Caïn, ac deinde Abel & alios ac saltem E eam filiam, quâ Caïn in uxorem ductâ recessit à patre in terram Orientalem. Vide dicta superiùs ad c. 4. v. 8.

v. 29. *Vocavitque nomen ejus Noë, dicens,* &c. Chrysost. homil. 39. in Genes. contendit Lamech hunc infidelem fuisse, divinitus tamen factum, ut occulto imperu tale nomen filio imponeret. Sed improbabile id de hoc Lamech (nempè est & alius ex posteris impij Caïn, de quo suprà) quandoquidem per hanc lineam fides, seu religio vera, propagata est ad posteros. Unde & capite proximo, *filij Dei*, id est, unius Dei cultores, omninò sunt filij Seth.

CAPUT VI.

v. 2. *Videntes filij Dei filias hominum.* Quidam per filios Dei Angelos intellexerunt, decepti versione Septuaginta Interpretum; prout olim ferebatur in quibusdam exemplaribus, quæ pro filiis Dei habebant Angelos, uti refert Aug. lib. 5. de civ. c. 15. In hac sententia manifestè est Lactantius lib. 2. c. 15. ubi somniat Angelos quos Deus in custodiam hominum delegaverat, illectos pulchritudine fœminarum cum illis commixtos fuisse. Sed hanc sententiam tanquam fœlicitati sanctorum Angelorum contrariam, meritò repudiat Ecclesia; imò ipse Christus Matth. 22. ubi dicit; *Neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut Angeli Dei. Alij* Angelos malos, id est, dæmones incubos intelligunt. Sed hos nusquam Scriptura vocat filios Dei; neque illi pulchritudine corporum alliciuntur, sed invidiâ stimulantur, ut noceant hominibus. Tertij intelligunt filios principum. Nam Hebr. plurale est *elohim*, id est, deorum, quod & ad principes aliquando accommodatur; nempè quod illi filias hominum, id est, plebeiorum uxores duxerint. Sed non fuisset hoc tantum peccatum, ut propterea diluvium induceretur. *Proinde restat ut secundum* receptam magis opinionem, *per filios Dei* intelligamus posteros Seth, in quibus cultus Dei vigebat; per filias hominum, illas quæ ex Caïn impio descendebant: qui quidem magna ex parte verum Dei cultum & justitiam deseruerant. Ceterùm filij, id est posteri Seth procedente tempore accipientes sibi uxores de posteritate Caïn, & hoc pacto cum impiis & infidelibus jugum ducentes, à prima institutione & innocentia recesserunt. Unde & factum est, ut peccatis impiorum involuti communem inundationis pœnam promeruerint.

v. 4. *Gigantes ante erant---postquam enim ingressi.* Hebr. *Et etiam postquam ingressi.* Objiciunt quidam hæc verba contra id quod dictum est per filios Dei non intelligi Angelos. Nam extraordinariam fuisse hanc commixtionem omnino volunt, utpotè causam cur nascerentur gigantes. *Sed resp.* scripturam non assignare causam naturalem talis generationis, sed demeritoriam; ex qua factum sit, ut Deus sic puniret humanum genus, ut nascerentur gigantes, oppressores hominum; hoc enim sonat Hebr. (*Nephilim*) q. d. cadere alios facientes.

Ceterum hujus loci occasione, simul & ejus quod multò quàm nos diutius vixerint primi illi homines. Quæri potest, utrum sicut successu sæculorum brevior facta est hominum vita, ita & statura? Quod ita esse multis argumentis doceri videtur. Nam refert S. Aug. lib. 15. de civit. cap. 9. se vidisse dentem hominis ut videbatur jam olim mortui, ex quo facilè centum nostri dentes fieri possent. Atque hæc videtur antiqua persuasio, homines anteriorem sæculorum multò proceriores nobis fuisse, unde post Homerum Virgilius: *Qualia nunc hominum producit corpora tellus.* Sed & hodie reperiuntur ossa corporum mortuorum permagna: quanta si nos haberemus, essemus staturâ planè giganteâ. Refert Hector Boëtius in historia Scotorum Danos qui Angliam aliquando invaserunt, homines fuisse miræ proceritatis, quales illius gentis homines hodie non sunt, idque ex ossibus mortuorum quæ per Angliam certis locis (ubi strages illorum ingens aliquando facta fuit) reperiuntur adhuc hodie, planè comprobari.

Verùm & in alteram partem argumenta non desunt, si enim statura humana paulatim progressu temporum minuitur, tandem futurum ut redigatur ad brevitatem unius pollicis: quod etsi à quodam assertum, tamen absurdum videtur. Item sicut videmus interdum filios staturam suam assecutos esse patribus suis minorem: ita non rarò contra videmus, eos excedere parentum staturam. Qua de re ut exemplum domesticum proferam, nos quinque fratres unius patris & matris filij fuimus, omnes tamen statura patre majores, ut contrà, ille nobis omnibus vivacior. Ex ossibus autem mortuorum quæ pro reliquiis servantur in Ecclesiis, videtur utrimque argumentum sumi. Quædam enim ossa eorum qui ante multa

multa sæcula vixerunt, nostris paria sunt, quædam majora. Mirum autem tam magnos dentes, quantum vidit Aug. non plures etiam ab aliis inventos & visos fuisse, cùm dentes & numero multò plures sint in uno homine quàm ossa brachiorum & crurum, & duriores: eoque minùs citò corrumpantur. Itaque quamvis Augustino oculato testi fides nullo modo sit deroganda, potiùs tamen dicendum fortè erit, vel fuisse gigantem enormi prorsus statura præ hominibus sui sæculi & loci, cujus fuerit dens ille: vel potiùs non hominis, sed belluæ cujuspiam marinæ dentem fuisse. Quod eo probabilius suspicari liceat, quia in littore maris eum repertum fuisse scribit.

Quod si staturæ decrementum in hominibus ponitur, pari ratione & in bestiis agnoscendum erit, & in plantis cujuscumque generis. At de his nulla proferuntur experientiæ documenta. Denique si ita est, idque rerum natura ita poscente; quòd omnia tandem in deterius declinent: jam ratione naturali poterit concludi mundum hunc inferiorem, qua parte mixta continet, tandem finem habiturum: nempè postquam delapsu & diminutione quantitatis cujusque corporis perventum fuerit usque ad minimum quod vocant quantitatis rei. Tunc enim necesse erit terminari rerum mixtarum generationes. Neque enim dici poterit quòd res in minima quantitate deinceps tunc consistent nullum ulterius accepturæ decrementum: quia si consistere possint in minimo, multò magis consistere poterunt & debebunt in mediocri: cùm statura mediocris cujusque rei sit multò magis apta naturaliter ad rei conservationem, quàm si sit immodicè magna vel parva. Et si necesse est rerum quantitates semper minui, etiam quando sunt in statu mediocri: multò magis interire res oportebit, postquam ad staturæ minimum pervenerint; quia quo amplius decrescant non habebunt. Rursùm pro hac sententia facit quod post Davidem ætas hominum non est imminuta, ut ex Psalm. 89. patet, quare nec statura, par enim utriusque est ratio, scilicet naturæ debilitatio & tendentia ad senectutem atque interitum.

At verò rursùm in partem contrarium expressa est sententia quæ legitur 4. Esdr. 5. ubi ex comparatione mulieris, fortiores, grandiores, & vivaciores parientis in ætate juvenili, quàm postea, docet idem esse de genere humano, sic inquiens: Considera ergo & tu quoniam minori statura estis præ his qui ante vos & qui post vos minori quàm vos: quasi jam senescentes creaturæ & fortitudinem juventutis prætereuntes. Sed illius libri non est magna authoritas. Illud magis urget quod S. Ambr. refert de reliquiis (ni fallor) SS. Gervasij & Protasij, quod nimirum ossa eorum longè superaverint magnitudinem ossium humanorum sui sæculi. Quod certò satis mirum, cùm inter illos martyres & Ambrosium fluxerint non minus quàm anni 250. ut quidam, vel 120. ut alii volunt, de quo vide Baron. 19. Junij.

v. 6. *Pœnituit eum quod hominem fecisset.* Septuaginta vertunt ἐνεθυμήθη, id est, *recogitavit.* Symmachus ἀντέστη id est, *adversatus est.* Pœnituit ergo Deum, id est, Deus justè irascens, & indignans peccatis hominum, decrevit majorem partem hominum diluvio è medio tollere, quasi opus suum aversans. Porrò *tria mysteria nobis* allegoricè commendantur in diluvio & arca. *Primum* est salutare lavacrum baptismi, de quo 1. Petri 3. *Secundum* est, Ecclesia per arcam significata; Quia sicut extra arcam non erat salus, sic nec nunc extra Ecclesiam. Ac rursùm, sicut in arca erant animalia munda simul & immunda, sic & in Ecclesia sunt boni & mali. Quod mysterium Patres multis locis inculcant. *Tertium* quia sicut solis illis qui ad arcam confugiebant, quæ ex lignis fabricata erat, salus erat; ita & nobis non est salus, nisi per lignum Crucis Christi, id est, per merita passionis ejus. Insinuatur nobis hoc mysterium eleganter Sap. 10. & 14.

v. 15. *Trecentorum cubitorum erit longitudo Arcæ.* Aug. q. 113. in Exodum dicit, quod staturæ hominis altitudo est ferè trium cubitorum.

CAPUT VII.

v. 2. *Ex omnibus animantibus mundis tolles septena & septena, masculum & fœminam, de animantibus verò immundis duo & duo, masculum & fœminam.* Quæritur quomodo præcipiat de mundis & immundis introducendis, cùm mundorum ab immundis nondum esset facta distinctio; ea enim postea facta legitur, ex præcepto Domini per Moysen, Levit. 11. Quidam respondent munda & immunda hoc loco dici per anticipationem, id est, ea quæ postea per legem velut munda vel immunda distinguenda essent. Sed id non rectè dicitur. Noë enim hæc distinguere non potuisset, nisi tunc horum distinctio facta fuisset. Proinde rectius dicitur etiam ante legem fuisse mundorum atque immundorum animalium discrimen, maximè quoad sacrificia, sicut fuit & aliorum quorumdam legalium observatio ante legem, ut circumcisionis & abstinentiæ ab esu sanguinis, quæ per legem legalia facta sunt, ante legem tamen observata. Sed quomodo ante legem immunda quædam sunt habita, si non naturâ suâ talia erant? Respondeo id fieri potuisse positiva Dei ordinatione circa sacrificia tantùm, idque certæ significationis causâ, sicut postea generaliter quoad usum & cibum id factum est per legem Moysi.

Objicies, nulla lex data erat hominibus à Deo ante Moysen. Resp. Constat legem circumcisionis datam fuisse Abrahamo ejusque posteris infra cap. 17. itemque cap. 9. legem de non comedendo sanguinem, sic etiam potuit dari lex aliqua posteritati Seth de offerendis in sacrificium: Lex autem in universum de moribus & sacrificiis data non erat. Potèst etiam dici quod propter convenientiam aliquam observabatur à piis hominibus, ut tantùm ea quæ munda sunt, quoad usum hominum, offerrentur, quia talia reputantur meliora; atqui meliora Deo offerenda sunt, ita ut irreverenter faceret qui Deo pediculos, lumbricos, & vermiculos vellet offerre, stando etiam in lege naturæ; quia hæc quoad usum hominum immunda & rejectanea sunt, quæ quisque mavult non habere quàm habere. Ex his etiam apparet quòd ante diluvium carnes pecudum comedebantur, quia sacrificantes participabant de sacrificiis, & quia quædam munda erant quoad usum hominum, id est esum; sed de ea re vide annot. sup. c. 4. v. 4.

v. 11. *Rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ, & cataractæ apertæ.* Abyssum magnam videtur intelligere mare. Quomodo autem fontes ejus rupti dicantur, obscurum est. De cataractis vide Annot. 4. Reg. 7. & Hieron. in Malach. 3. sic illud interpretatur; *Si non aperuero vobis cataractas*, id est, si non tantas pluvias effudero, ut cataractæ cæli apertæ esse crederentur. Et sic etiam tam in fontibus abyssi, quàm cataractis figuratè intelligit Cajetanus.

v. 19. *Opertique sunt omnes montes excelsi sub universo cælo.* De diluvio quædam etiam ab Ethnicis Scriptoribus referuntur, licet fabulis permixta, nominatim de diluvio Deucalionis apud Ovidium in Metamorphosi, & alios. Legitur quoque lib. 6. histor. Indicæ cap. 5. quòd Rex quidam Nicaragua quærebat ex Christianis, num haberent notitiam aliquam diluvij, quo inundata fuit tota terra, & submersi homines & bestiæ, & an expectandum esset adhuc aliud. Quin Lactantius lib. 2. cap. 10. de Ethnicis antiquis Scriptoribus agens, ait: Factum esse diluvium ad perdendam, tollendamque ex orbe malitiam, inter omnes constat. Sic Lactantius.

Quidam generalem hanc eluvionem in astra referunt, sicut & ultimam orbis conflagrationem. Sed audiendi non sunt. Nam cùm tota natura corporea sit facta propter hominem, non est putandum vim ejus valere ad perdendum genus humanum, cujus gratiâ condita est, nisi accedente causa supernaturali.

v. 23. *Et delevit omnem substantiam quæ erat super terram ab homine usque ad pecus.* *Quæritur* an omnes illi homines qui tunc diluvio perierunt, etiam perierint æternaliter? *Respondeo* 1. Petri 3. sic legimus; (de Christo agit Apostolus) *In quo & his qui in carcere erant spiritibus veniens prædicavit: qui increduli fuerant aliquand*

expectabant Dei patientiam in diebus Noë. De quo loco sic Hilar. in Psal. 118. ad illa verba. *Quando consolaberis me?* vel ut ille legit: *Quando exhortaberis me?* Scit, inquit, Propheta, hanc exhortationem sanctos quiescentes in inferno desiderare. Scit testante Petro, descendente in inferna Domino, etiam his qui in carcere erant, & increduli quondam fuerant, in diebus Noë, exhortationem prædicatam fuisse. Hæc Hilarius. Sanè omnino ex his apparet, spiritus seu animas quasdam, à Christo descendente ad inferos fuisse ex limbo liberatas, etiam eorum, qui tempore diluvii, eousque increduli, tandem ipsius rei (quam credere noluerant) experientiâ, & præsenti periculo commoniti, Deo invocato, ad pœnitentiam conversi sunt. *Si quæratur*, quare Petrus eorum pœnitentium specialiter meminerit? *Respondeo*, primò, quia nunquam tanta hominum multitudo simul periit; deinde, quia hoc pacto Apostolus sibi viam facere voluit ad digressionem, quam mox instituit de Mysterio Arcæ & diluvii: nempè de baptismo ibi præsignato. Vide Comment. nostrum 1. Petri 3.

CAPUT VIII.

v. 3. Reversæque sunt aquæ de terra euntes & redeuntes. Hieron. in trad. *Nota*, inquit, *secundùm Ecclesiasten, quòd omnes aquæ atque torrentes per occultas venas ad matricem abyssum revertantur.* Abyssum intelligit mare. Sic enim Ecclesiastes loquitur cap. 4. *Omnia flumina intrant in mare.* Verùm cùm & ipsum mare exundaverit (alioqui aqua super terram tam alta non constitisset) fortè significatur tantum, aquas paulatim imminutas, sicut & nunc aquas quæ pratum aliquod inundarunt, abire dicimus, non abscessu in aliquam fossam, sed sæpè etiam sola desiccatione, quæ fit à calore solis & aëris.

v. 4. *Requievitque arca super montes Armeniæ.* Hebraicum est *Ararath*, quod nomen habetur & Isaïæ 37. ubi dicuntur filii Sennacherib, occiso patre, fugisse in terram *Ararath*. Item Jeremiæ 51. His enim locis interpres noster retinuit vocem Hebræam. Sed 4. Reg. 19. ubi eadem quæ apud Isaïam historia narratur; vertit, in terram Armeniorum. Alioqui videri posset Armeniam potiùs significari voce Hebræa, *Aram*, quam interpretes nostri ferè intelligunt & interpretantur *Mesopotamiam*. Interim Armenia Mesopotamiæ confinis est.

v. 7. *Dimisit corvum, qui egrediebatur, & non revert.* Non rediit (ait Sulpitius lib. 1. sacræ historiæ) cadaveribus intentus, ut ego conijcio. Et Prudentius in Enchir. Corvus enim ingluvie per fœda cadavera captus, hæserat. Sciendum tamen in Hebræis, quæ nunc extant, non esse negationem, sed legi hoc modo; *qui egrediebatur exiens, & revertebatur, donec siccarentur aquæ.* Quomodo etiam habent quædam Latina manuscripta teste Lirano. Et sic legit Hieron. in libri quæst. Hebr. Id autem exponunt sic; *Egrediebatur exiens & revertens*, id est, egressus ultro citróque volitabat circum arcam. Septuaginta tamen habent negationem, ut nos. Hier. quoque in Dialog. cont. Lucif. addit negationem, si codex non est mendosus. Vide de hoc prolixe F. Lucam in Notationibus.

v. 17. *Crescite & multiplicamini.* Hoc communiter hîc dicitur hominibus & bestiis. Quod quorsum annotemus, vide suprà ad cap. 1. v. 22.

v. 21. *Odoratusque est Dominus odorem suavitatis.* Scriptura ἀνθρωποπαθῶς de Deo loquitur. Et sensus est, gratum & acceptum fuit Deo sacrificium Noë; erat autem hoc sacrificium ex animalibus mundis, quale fuit & sacrificium Abel justi. Et quamvis ista sacrificia non per se fuerint grata, sed propter pietatem offerentium, tamen hinc satis constat sacrificia quæ fiebant ex animalibus occisis non fuisse inventa Dæmonum aut idololatrarum; sed vel inventa piorum hominum, vel à Deo instituta, ac piis hominibus ad placandum Deum præscripta. Nam & Abel ipse hujusmodi sacrificium obtulit, ante quem sanè non fuit idololatria; imò sunt qui putent, nec ante diluvium idololatriam extitisse.

CAPUT IX.

v. 2. ET terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terræ. Sicut verba superiora, *crescite & multiplicamini*, continent benedictionem fœcunditatis; ità ista dominium quod homini competit super cætera animantia. Ideo autem hîc non dicitur, dominamini, *sed terror, &c.* quia post peccatum homo non habet tam plenum ac perfectum dominium super animalia sicut ante: quia sicut ipse rebellaverat Deo, ita justum erat ut quæ illi naturaliter erant subjecta, rebellarent ei, tametsi per hoc non tolleretur dominium, sicut per hominis rebellionem non fuit sublatum Dei dominium in hominem. Itaque dominium secundùm se non fuit imminutum, sed secundùm usum. Terror & tremor est supra subditos non libentes & spontè obedientes: sic hominis in bestias refugas & repugnantes, imò & sævientes & impetentes erat dominium cum terrore ac tremore. Verumtamen dominium mansisse homini in bestias post peccatum patet, quia primum dominium non est revocatum, deinde quia homo adhuc dominium illud exercet: denique quia sicut cap. 1. dictum est; *dominamini piscibus maris*, ita hîc dicitur: *omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt.*

v. 4. *Excepto quod carnem cum sanguine non comedetis.* Sensus videtur esse, prohibeo vobis ne comedatis carnem cujuscumque animalis cum sanguine, id est, ne non contenti carne, quam vobis ad edendum concedo, etiam sanguinem comedere velitis. Id autem prohibeo, quia volo vos esse quam maximè alienos à fundendo sanguine humano quem sanguinem effusum requiram, id est, vindicabo etiam in bestiis, multò magis in hominibus. Unde sequitur,

v. 5. *Sanguinem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum.* Requirit autem Deus sanguinem hominis effusum etiam de manu bestiarum, hac generali lege lata, quæ sequitur,

v. 6. *Quicumque fuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius:* hoc enim Deus etiam ad bestias pertinere voluit. Unde in lege Exod. 21. jubetur occidi bos cornupeta: non quòd bestia peccet, sed ut eo exemplo magis absterreantur homines ab homicidio, dum vident illud etiam in bestiis vindicari, quæ naturaliter non sunt peccati, ac proinde nec supplicii capaces. Quod vero sequitur,

Ad imaginem quippe Dei factus est homo, hunc habet sensum, homo est creatura inter omnia animantia præstantissima, utpotè sola ad imaginem Dei facta. Ratio autem talis est: homo est creatura tam præstans, ut sit imago Dei, ergo si quis hominem occiderit, punietur tanquam violator imaginis Dei: si, inquam, occiderit absque Dei authoritate. Nam judices ministri Dei sunt. Rom. 13.

Sed si prohibetur esus sanguinis, cùm sit lex illa divina, eaque non Mosaïca, quæ per Christum abolita est, sed ante legem Moysi, tempore legis naturæ data, idque omnibus hominibus, quia Noë & filiis ejus, atque in iis toti posteritati, id est universo generi humano: quæritur cur non etiam hodie omnes obliget, præsertim cùm videatur confirmata per Apostolos, Act. 15. An dicendum quod intentio legislatoris fuerit solùm ad tempus homines illos à diluvio primos hac lege constringere, quo per hoc essent magis alieni ab humano sanguine fundendo? Id quod postea legibus per omnes gentes constitutis, non ita fuit opus. Apostoli autem ideo ad tempus eam legem statuerunt, ut Judæi qui ex instituto propriæ legis à sanguine & suffocato abstinebant, minùs abhorrerent à consuetudine gentilium, si & isti idem illud servarent. Vide annotat. ad dictum cap. Act.

v. 13. *Arcum meum ponam in nubibus cæli, & erit signum fœderis inter me & inter terram.* Quæritur, quomodo iris est signum fœderis inter Deum & Noë ac ejus posteritatem, cùm proveniat ex causa naturali, ac proinde etiam ante diluvium ex eadem causa apparere potuerit? Quidam respondent nubes ante diluvium nun-

quam fuisse in tali dispositione, ut in iis adverso sole colores iridis apparerent. Alij dicunt, idque probabilius; apparuisse quidem ante diluvium ex iisdem causis propter quas nunc apparet: sed post diluvium datum fuisse in signum fœderis inter Deum & hominem de non delendo humano genere per aquas diluvij, quale signum non fuerat antediluvium. Datum est autem in signum non naturale: neque enim iris naturaliter significat diluvium non futurum, alioquin & ante diluvium idem significasset: quæ enim naturaliter significant, semper & eodem modo significant: sed ex ordinatione divina, quia Deus voluit iridem esse signum diluvij non amplius futuri. Propterea dicit, *Videbo illum, & recordabor fœderis sempiterni.* Sic in rebus humanis aliquando fit ut lapis aut truncus in agro fixus multo tempore nullius rei fuerit signum, postea autem hominum arbitrio assumatur, ut vel viam, vel distinctionem seu disterminationem agrorum significet. Sic luna nova significabat certa Iudæorum festa.

v.21. *Et plantavit vineam, bibensque vinum inebriatus est.* Ex hoc loco quidam conantur ostendere non fuisse repertum usum vini ante Noë, nec ante diluvium: non enim Noë, qui sexcentorum erat annorum, & proinde tantam habebat rerum experientiam, ignarus fuisset virtutis vini; nec, si cognitam ejus virtutem habuisset vir sanctus, usque ad pudendam ebrietatem se ingurgitasset. *Nihilominus*, cùm Ecclesiasticus dicat cap. 31. *Vinum ab initio ad jucunditatem, non ad ebrietatem creatum*, cum Iansenio in illum locum, omninò videtur, vitem creatam ab initio cum cæteris arboribus. Itaque Noë plantasse vineam, non alio sensu, quàm quo dicitur, cœpisse exercere terram; rursum scilicet replantans, quæ erant disjecta per diluvium: neque obstare illa quæ allata sunt de pudenda ejus ebrietate: potuit enim sic nudus inveniri inter dormiendum, etsi non omnino potu obrutus: quomodo etiam pro largiori qualibet potatione, aliquando ebrietas nominatur, ut infra cap.43. & alibi.

Cæterùm Noë inebriatus & denudatus, & à filio Cham ludibrio habitus, mysticè Christum significat amore generis humani ebrium ac verè φιλάνθρωπον: quia, quasi ebrius, rem judicio hujus mundi stultissimam fecit, mortalitatem ac miseriam nostram assumens & crucis patibulum ascendens; in quo nudus pendens, à Iudæis (quibus à Propheta dictum est Ezech. 16. *radix tua & generatio tua de terra Chanaan, pater tuus Amorrhæus & mater tua Cethea*) derisus & multis opprobrijs impetitus fuit, etiam Psalmista attestante qui ait Psal. 21. *Omnes videntes me, deriserunt me*, ac rursum: *Ipsi verò consideraverunt & inspexerunt me*, scil. nudum in cruce pendentem; sed & Cham nuditatem patris indicavit fratribus suis foras, quando Iudæi Christum multis gentibus contemptibilem facere studuerunt, ut à fide quæ in ipsum est, eas averterent, sicut apertissimè docet historia Actorum Apostolicorum.

v.24. *Quæ fecerat ei filius suus minor.* Septuaginta legunt νεώτερος. Primum, nota hæc non contigisse, nisi diu satis post diluvium. Nam in arca non fuerunt nisi octo animæ, teste Apostolo. Itaque oportuit prius nasci Chanaan filium Cham, qui hîc maledicitur. Addunt etiam nonnulli ipsum Chanaan puerum patri Cham indicasse nudatum jacere avum Noë, simulque irrisisse. Non enim ullam fingi posse aliam causam, cur Cham specialiter hic exprimatur pater Chanaan; cùm Cham plures, & quidem majores natu habuerit filios, ut patet cap. seq. Itaque quod hîc dicitur (*filius suus minor*) non de Cham intelligendum esse, qui semper medius in Scriptura numeratur (imò ab Hieron. bis vocatur major, in Psalm. 8. & cont. Lucif.) sed Chanaan; qui filius minor dicatur, *quia filius filij*, sicut & Iudicum 1. Othoniel dicitur frater Caleb minor, scilicet quia filius fratris.

v.25. *Maledictus Chanaan, servus servorum erit fratribus suis. Quæritur*, cùm Cham plures habuerit filios (quatuor, n. c. seq. nominantur) cur specialiter Chanaan maledicatur? *Respondet* August. Noë hac imprecatione prophetasse, filios Israël qui venirent de semine Sem, occupaturos terram Chanaan, ejectis inde ac debellatis Chananæis. Aliam etiam solutionem proximè diximus.

v. 27. *Dilatet Deus Iaphet, & habitet in tabernaculis Sem.* Quidam intelligunt (*& habitet Deus*) sed melius (*habitet ipse Iaphet.*) Etenim in Sem intelligitur populus Iudaicus; in Cham gentiles reprobi, in Iaphet gentiles electi; ex quibus Ecclesia colligenda erat, & qui habitaturi erant in tabernaculis Sem, id est, possessuri salutem per Christum (reprobatis Iudæis) ex quibus tamen tandem fiat unum ovile.

CAPUT X.

v.5. *Ab his divisæ sunt gentes in terra post diluvium.* Repugnant hæc iis qui juxta pseudo-Berosum ponunt adhuc alios filios Noë, quos genuisset post diluvium, inter quos & Nauclerus Genes. 11. qui ponit à Tuiscone filio Noë Germanos oriundos. Sed cùm ab enumeratis tantùm dicat scriptura, gentes esse divisas: non temerè alij fingendi sunt, tum maximè quod Noë tempore diluvij totis centum annis cessaverat à gignendis liberis. Nam, ut patet cap. 5. genuit Sem, Cham & Iaphet cùm esset quingentorum annorum, & diluvium venit cum esset sexcentorum annorum, cap. 7. Atque ita credibile non est, eum tunc iterum ad gignendos liberos se convertisse. Quod verò pro se illi adferunt, cap. 9. tam Noë quàm filiis dictum esse, *Crescite & multiplicamini*; sensus est, quòd pater etiam censeatur crescere & multiplicari, cùm filij ejus alios filios generant.

v.9. De Nemrod, *Ipse cœpit esse potens in terra & erat robustus venator coram Domino.* Nemrod, authore Iosepho in Antiq. post diluvium primus regni cupiditate tyrannidem arripuit, & cœpit dominari in gente sua; quem etiam putant authorem fuisse ædificandæ turris Babylonicæ, ita ut per anticipationem hîc dicatur (*fuit autem principium regni ejus Babylon.*) Porrò vocatur *robustus venator coram Domino*, hoc est potentissimus hominum oppressor, inter omnes qui sub cælo erant. Sicut enim venator feras persequitur, compellit, mactat; sic & tyrannus homines. Vel *coram Domino*, id est, etiam nihil reveritus Dominum.

v. 15. *Chanaan autem genuit Sidonem primogenitum suum, Hethæum & Iebusæum Aracæum, Aradium.* Ex eo quod Sidon primogenitus fuerit Chanaan, fortè Sidonij specialiter intelliguntur infrà c. 15. & deinceps sæpissimè, quando absolutè est mentio Chananæorum: vel certè illi in primis ea acceptione comprehendendi videntur. Ad hoc *quæri* potest, quare hîc nulla mentio fiat Pherezæorum, quos tamen satis constat ex genere Chanaan fuisse, & ex septem populis terræ Chananæorum posteà exterminandis, de quibus dicitur cap. 13. *Eo autem tempore Chananæus & Pherezæus habitabant in terra illa.* An scilicet hîc alij intelligantur Chananæi, & alij Pherezæi? An potiùs iidem sint cum aliis populis hîc nominatis, videlicet cum Aracæis? Causa hoc suspicandi est, quia subjungitur hoc loco: *Posthæc disseminati sunt populi Chananæorum.* Certè constat ex variis scripturæ locis, Pherezæos inter Chananæos fuisse computatos. Quare cùm deinceps non fiat mentio Aracæi, nisi 1. Paralip. 1. ubi Aracæus iterum inter filios Chanaan numeratur (sed tunc rursum reticetur Pherezæus) omninò suspicari licet, eum qui hoc loco, & 1. Paralip. 1. vocatur Aracæus, fuisse principem primum illius populi, qui postea vocatus est Pherezæus; fortè quia Pherezæus vocatus fuerit præcipuus Aracæi filius.

v.21. *De Sem quoque nati sunt--fratre Iaphet majore.* Ex Hebræo verti potest, *frater Iaphet major.* Arias tamen & Septuaginta adstipulantur nostræ versioni. Incertum enim est quis ordo nativitatis fuerit filiorum Noë, eò quòd confusè de omnibus tribus dicatur cap. 5. *Noë vero cùm quingentorum esset annorum, genuit Sem, Cham & Iaphet.* Non quòd omnes simul generarit (quod pugnaret cum isto quod hîc dicitur, *fratre Iaphet majore*) sed quod circa istam ætatem, unus prius, deinde alius fuerit generatus. Si *quæras*, quo ordine? *Respond.* (quamdiu

certius aliquid fortè eruetur ex scriptura) verisimiliter illo ordine, quo semel atque iterum numerantur, primo Sem, deinde Cham, & postremò Iaphet. Quò etiam spectare videtur quod specialiter dicitur de Sem, *quod genuit Arphaxad biennio post diluvium*. At verò cum filij Noë in ipso diluvio fuerint circiter annorum centum (nam nati sunt anno Noë quingentesimo, & venit diluvium anno ejusdem sexcentesimo) an posteà prius gignere cœperint? an verò filij eorum impij simul diluvio perierint? Scriptura non exprimit. Quidam suspicantur hactenus steriles fuisse, aut ipsorum uxores; ideoque non suffecisse, cap 8. dixisse, *Crescite & multiplicamini*; sed quod pro hac sterilitate tollenda, Deus iterum cap. 9. dixerit, *Crescite & multiplicamini*. Sed in hujusmodi quæstiunculis, qui velint, singuli in suo sensu abundent.

v. 24. *At verò Arphaxad genuit Sale*. Septuaginta Interpretes hîc interponunt Cainan. De quo vide Annotat. 1. Paralip. 1. & Lucæ 3.

CAPUT XI.

v. 4. *Civitatem & turrim, cujus culmen pertingat ad cœlum*. Hîc si propriè cælum intelligatur, facinus stultum & insaniæ plenum fuit. Sed satis certum est hyperbolicè significatum, voluisse eos ædificare civitatem & turrim, cujus cacumen in immensam altitudinem erigeretur. *Causam hujus conatus* reddunt quidam, ut vemente rursus diluvio haberent, quò consugerent. Sed obstat, quod pauci in cacumine possint servari; tum maximè quod ipsi subdunt, *antequam dividamur in universas terras*: scilicet parum profuisset talis turris longè posita. Causam certam & indubitatam ipsi exprimunt, cùm dicunt (*& celebremus nomen nostrum*) causa igitur erat superbia & gloriæ appetitus. Atque id etiam optimè convenit cum ea re quæ *mysticè* significatur: causa enim omnium hæreseon, & confusionis spiritualis Babylonis, præcipua est superbia: ac tandem quoque hæreticos sequitur ut nec sibi ipsis, nec veritati consona loquantur. Neque juvat sententiam primam, neque etiam aliam adhuc stultiorem, quasi voluissent Deum cælo deturbare: id quod subjungitur (*nec desistent à cogitationibus suis.*) *Venite igitur, confundamus ibi linguam eorum*: Nam nihil aliud significatur iis verbis, quàm Deum odisse superbiam.

v. 7. *Venite descendamus*. Non malè hinc statuitur pluralitas, imò Trinitas personarum: Unus enim loquitur; & ut minimum pluraliter (*venite*,) duos alloquitur. *At dices*, Deum loqui ad Angelos. *Resp.* nusquam reperitur sic ad Angelos locutus Deus, ut dicat: Faciamus hoc aut illud: sed præcipit illis ut faciant. Et de personis Trinitatis hæc accipienda esse, convincit etiam illud Genes. 1. *Faciamus hominem*, &c. quòd sanè nullo modo potest de Angelis intelligi. Descendere autem dicitur Dominus, quia peculiare quoddam operaturus erat in terra, nempè linguarum confusionem. Vide nostra in 1. sentent. distinct. 8.

v. 7. *Confundamus ibi linguam eorum*. Hanc linguarum confusionem ita factam apparet, ut qui diversa à prima & originali lingua loqueretur, primæ illius linguæ repentè oblivisceretur. Nam alioqui nihil obstante diversitate linguarum potuissent omnes & loqui prima lingua, & ea utentes ac loquentes intelligere, atque ita cœptum opus perficere. Et videtur illud miraculum non in omnibus fuisse, quia quidam (ut putatur, illi ex quibus postea Hebræi, & alij fortasse adhuc nonnulli) originalem linguam retinuerunt, nec aliam repentè edocti sunt. In cæteris autem omnibus miraculum factum est duplex, nam & momento deleta est ex eorum memoria prioris linguæ cognitio, & simul reddita est cognitio alterius. Neque fuit hoc propriè donum linguarum, sicut in Apostolis in die Pentecostes incipientibus ædificare Ecclesiam Christi: quæ locutura erat omnium gentium linguis per ipsorum prædicationem: sed potiùs pœna & maledictio quædam irrogata eorum superbiæ, qui turrim illam Babel exstruere moliebantur, atque in iis etiam totius mundi & posterorum maledictio fuit, magnum enim malum est humani generis quod homines ejusdem naturæ & generis sese mutuo loquentes non intelligant.

Quæret aliquis quomodo hîc describatur origo varietatis linguarum in mundo, cùm superiori capite referantur ex posteris filiorum Noë, gentes fuisse divisas secundùm linguas suas? Hoc argumento motus Philastrius putat linguarum diversitatem jam ante exortam fuisse, & quendam authorem id negantem arguit hæreseos, valdè temerè: Neque advertit consuetudinem scripturæ, quæ sæpè quædam narrat per anticipationem, quale est hoc de linguis. Nam divisio gentium secundum linguas, cujus meminit superiore capite, facta demum est post ædificationem turris Babel. Simile est quod eodem cap. dicitur *nomen uni Phaleg, eò quòd in diebus ejus divisa sit terra*. Ea enim divisio hoc cap. describitur.

Origen. in Glossa ordin. super Num. 18. Putandum est (inquit) quod diversi angeli diversas in hominibus linguas & loquelas operati sunt: verbi gratiâ, unus uni homini linguam impressit Babylonicam, alius Ægyptiam, alius Græcam. Et sic fortasse diversarum gentium ipsi principes fuerunt qui linguæ & loquelæ videbantur auctores. Manserat autem lingua per Adam primitus data, scil. Hebræa, in ea parte hominum quæ non Angeli vel hominum, sed Dei portio est. Sic ille.

v. 14 *Et genuit Heber*. Malè quidam putant, ab isto Heber, Abraham & posteros ejus fuisse vocatos Hebræos. Vide infra Annot. c. 14. & 1. Paralip. 1. & in nostro comm. argumentum Epistolæ ad Hebr. ubi de hac re pleniùs egimus.

v. 26. *Vixitque Thare 70. annis, & genuit Abraham & Nachor & Aran*. Etsi ex hoc ordine consequens non sit Abraham fuisse majorem natu omnium (nam & Moyses semper Aaron præponitur, etsi majori natu) tamen mysterium dignitatis significari, dubium non est: Et quidem Aran fuisse maximum natu, satis ex hoc ipso capite, de filiabus ejus, & filio Loth indicatur, nisi fortè quis dicat de diversis Aran, hoc eodem capite agi: quod tamen verisimile non est.

v. 31. *Et eduxit eos de Vr Chaldæorum*. August. q. 25. in Genes. dicit Abraham in ignem à Chaldæis missum, (quod eum colere nollet) inde liberatum esse. Hieronymo tamen magis videtur nomen loci significari, ex quo egressus sit Abraham, Thare, & reliqui. Neque tamen hæc pugnant: locus enim ab igne dictus videtur, videlicet, quòd ignis à Chaldæis solemniùs coleretur. Ex v. 28. & isto 31. clarum est locum significari.

Veneruntque usque Haran & habitaverunt ibi. Haran eum esse locum volunt Saraceni ubi nunc Mecha est, in qua est templum celeberrimum ad quod ex omni loco religionis causâ confluunt Mahometani, de quo fabulatur Mahometes in Alcorano Azoara 32. Abrahæ injunctum fuisse à Deo ut illud fundaret, consecraret, & emundaret propter advenientes & inibi morantes. Sed mera fabula est, cùm nec Abraham, nec quisquam alius ante Salomonem, scriptura teste, Deo templum ædificaverit. Ac sanè si id Abraham fecisset nec scriptura tacuisset, nec ignorarent Iudæi, Iosephus, Philo & alij. Imò & publicè hoc notum fuisset, si Abraham, ut vult Mahometes, publicè peregrinationem ad eum locum instituisset. Sed hujusmodi manifestè vanis mendaciis passim refertus est Alcoranus.

CAPUT XII.

v. 1. *Egredere de terra tua*. Iam ante cum patre exierat de terra sua, id est, regione Chaldæorum; sed sensus est; penitus exi, ita ut ad eam nunquam sit animus redeundi.

v. 3. *In te benedicentur universæ cognationes terræ*. Hebræi sic intelligunt: *benedicent sibi invicem*, dicendo, Benedicat nobis Deus, sicut benedixit Abrahæ. Sed, interpretante Paulo, sine dubio significatur, quòd in semine Abrahæ quod est Christus, benedictionem salutis & justitiæ accipient omnes gentes. Si ergo activè legatur cum Hæbræis: sensus est, de hoc se benedicent, sibique

gratulabuntur. Interim Chald. quoque habent passivè: *Benedicentur propter te.*

v.5. *Et animas quas fecerant in Haran.* Abutebantur hac scripturâ inter alias, qui animam rationalem à parentibus trahi sentiebant. Sed anima synecdochicè passim in scriptura pro homine toto ponitur. Sic August. q.150. super Genesim. Dicitur autem homo hominem generare seu facere, non quia per virtutem generativam forma essentialis, scilicet anima rationalis, introducitur in materiam, quasi educta è potentia materiæ: sed quia causa est unionis partium essentialium, in quantum dispositionem eam, quæ fit in materiâ virtute generantis, infallibiliter, ex primæva Dei institutione sequitur unio animæ & corporis. *Potest tamen* hic locus generaliter etiam intelligi, tam de pecoribus, quam de hominibus, quæ unà cum Abraham egressa sunt de Haran. *Animam* autem rationalem, non virtute generantis produci, sed extrinsecus advenire, etiam Aristoteles vidit l.2. de generat. animalium cap. 3. motus eo argumento, quòd cernebat in anima intellectiva operationem quandam, quæ non esset alicujus corporis actus. Cæterùm quomodo nihilominùs trahatur peccatum originale à parentibus: Vide comm. nostrum ad Rom.5. & in lib.2. sent. dist.17.

v.7. *Semini tuo dabo terram hanc.* Epiphanius sub finem Ancorati, dicit Chananæos quondam terram illam occupasse per vim, ejectis posteris Sem; ideóque hæc Deum dicere: secutique sunt olim etiam alij hanc sententiam: & nunc quoque Bannes in 2. 2. quæst. 10. art. 10. *Sed nobis* ea traditio Iudaica magis videtur, quàm Ecclesiastica, imò satis *repugnare Scripturæ.* Nam non dicitur (*restituam*) sed *dabo.* Deinde Abraham, Isaac & Iacob nunquam sibi jus in illam terram vendicaverunt, sed fatebantur se peregrinos.3. Nec Iepthe in controversiâ quam habebat cum hostibus, aliud allegavit, quàm terram illam suo populo à Deo suo datam esse. Adde quod Dominus Deuter.9. & alibi, suæ promissionis, & Chananæorum exterminationis causas non alias reddit, quàm suum amorem erga patres Israëlitici populi, & peccata illarum nationum. De quo & infrà cap.15. *Necdum enim completa sunt iniquitates Amorrhæorum, &c.*

v.12. *Et interficient me, & te reservabunt---& vivat anima mea ob gratiam tui.* Quomodo consistat hic metus amittendæ vitæ cum fide promissionis divinæ, quâ dictum ei erat hoc eodem cap. *Faciam te in gentem magnam:* vide Annot. infrà cap.32. Iud.20. Actor.27. Poterat enim cogitare Deum impleturum sine dubio promissiones suas, non tamen sine opera, sollicitudine & metu humano de servanda vita. Sicut enim Deus operari vult per causas secundas, ita & promissiones suas per causas secundas, & humanas actiones, industriam ac studium, implere, & interdum etiam per actiones quæ sunt peccata. Nam Petro martyrium prædictum & promissum est, non tamen sine peccato injustè occidentium, præstandum.

v.13. *Dic ergo, obsecro, quòd soror mea sis, ut bene sit mihi propter te, & vivat anima mea ob gratiam tui.* Abraham non fuisse mentitum quando dixit: *dic,* &c. ipsa scriptura ostendit cap.20. ubi Abraham apud regem Geraræ simili casu ita se excusat; *Verè soror mea est, filia patris mei, & non filia matris meæ.* Neque enim mentitur qui ita unum dicit quod verum est, ut aliud quod item verum est, celet. Aliud enim est celare veritatem, quod interdum expedit; aliud veritatem negare, aut eam falsum dicendo pervertere, quòd nunquam licet & semper peccatum est. Quomodo verò Sara fuerit soror Abrahæ, vide nostra in 4. dist.41. & Bellarm. de matrimonio, c.28.

v.15. *Et sublata est mulier in domum Pharaonis.* Dubitant quidam num Pharao eam cognoverit. Sed cùm narratio altera, cap.20. de Abimelech, à quo tacta non est, sit huic similis; præsumendum quòd uno loco exprimitur, in altero quoque intelligendum. Quin & Pharaonem eam non tetigisse, ex eo quoque colligitur, quòd Reges non statim tales ad se admitterent, sed priùs purgatas & præparatas, ut patet in libro Esther. Itaque plagas à Deo immissas intereà ardorem ejus repressisse; demumque verisi-

A militer Deum eum admonuisse ut ubi cap.20. Abimelech. Vix enim alioqui cohæret quod sequitur, *Vocavitque Pharao Abraham, &c.*

CAPUT XIII.

v.2. *ERat autem dives valdè in possessione auri & argenti.* Hebr. pleniùs. *Erat autem gravis valdè pecore, argento & auro.* Et mirum, Hieronymum in vertendo omisisse (si tamen omisit, & non culpâ librarij intercidit) id quod præcipuum erat, scilicet (*pecoris,*) quod nec à Septuaginta neglectum est. Constat enim præcipuas opes antiquorum fuisse pecora, atque oves imprimis, Unde etiamnum ovium custos, non ovilio, sed opilio, tanquam opum conservator scilicet, dici videtur. Dicitur autem Hebr. gravis pecore, id est, onustus. De quo & mysticè Hyeron. Licet videantur esse divitiæ pecoris, auri & argenti: tamen si Ægyptiæ sunt, viro sancto graves sunt. Sic
B & Isaiæ 1. populo gravi iniquitate, scilicet pondere iniquitatum prægravato.

v.8. *Ne quæso sit jurgium inter me & te.* Notanda hîc insignis modestia tanti viri, & patrui erga nepotem, & contrà parum gratus animus Loth, quo non ipse patruo potiùs optionem reliquerit. *Unde* & pro cupiditate hac melioris portionis, verisimiliter Loth punitus fuit temporaliter: scil. cap. seq. in captivitatem ductus, multaque in Sodomis videre indigna coactus.

v.11. *Elegitque sibi Loth regionem circa Iordanem, &c.* Non videtur Loth omnino inculpabilis, quòd propter terræ fertilitatem elegerit eam regionem, cujus habitatores erant pessimi. Inter quos proinde ipsius innocētia, & præsertim familia ejus, graviter esset periclitatura: nisi dicamus Loth excusabiliter ignorasse, quòd essent ejus regionis
C incolæ tam mali. Fuerit igitur fortasse aliqua culpa, nisi fortè etiam tum nondum fuerint tam mali.

CAPUT XIV.

v.2. *VT inirent bellum contra Bara regem Sodomorum.* Severus Sulpit. lib.1. sacræ historiæ putat hoc primum fuisse bellum inter mortales. Cui ego non facilè assenserim. Nam si Caïn fratrem occidit; quis putet in ejus posteritate ante diluvium, in tanta vitiorum licentia, non fuisse bella?

v.10. *Terga verterunt, cecideruntque ibi.* At paulò pòst v.17. dicitur: *Egressus est autem rex Sodomorum in occursum ejus postquam reversus est.* Quomodo ergo jam anteà ceciderant? *Respondeo,* ceciderunt, non ipsi reges Sodomæ & Gomorrhæ, sed eorum milites. Nempe hoc modò est oratio construenda; *Itaque rex Sodomorum & Gomorrha terga verterunt, cecideruntque ibi,* (scilicet hi de quo-
D rum sociis subjungitur) *& qui remanserant, fugerunt ad montem.* Et similis locus est 2. Mach.1. v.16. de Antiocho & ejus militibus.

v.13. *Nunciavit Abraham Hebræo.* Quidam dicunt vocatum Hebræum ab Heber. de quo c.5. sed falluntur. Gloss. Ord. hujus loci exponit Hebræo, id est transfluviali; & adducit locum Iosue ult. Item Græcè est περάτης; quod Chrysostomi interpres vertit transitorem, vel transfluvialem. Vide etiam 1. Paralip. 1. & argumentum Epist. ad Hebr.

v.14. *Numeravit expeditos vernaculos trecentos decem & octo.* *Quæritur* quare bellum hoc ex parte Abrahæ non fuerit injustum, cùm reges illi jure alios invasisse videan-
E tur: sic enim scriptura dicit. *Duodecim annis servierant Chodorlahomor, & tertio decimo anno recesserunt ab eo.* Sed *respondetur,* quod non erat justa servitus, sed per tyrannidem imposita. Alij *respondent* eum vindicasse injuriam nepotis Loth, maximè quod ipse tantùm advena esset in Sodomis, ut patet c.19. Sed non satisfaciunt, nam Abraham non solùm Loth, ejusque familiam liberavit, sed omnem omnino prædam reduxit, tanquam totius belli socius. Itaque tenenda *prima responsio.* De hoc numero vernaculorum 318. ejusque mysterio, vide Paschas. diac. l.1. de Spiritu sancto c.1.

v.18. *At verò Melchisedech Rex Salem.* Hebræi & alij quidam, inter quos etiam hodie Genebrardus, putant Melchisedech eundem fuisse cum Sem filio Noë. Et

A quidem certum est ex annorum supputatione, quos ei scriptura tribuit, Sem tunc adhuc in vivis fuisse quando Abraham hac potitus est victoriâ. Sed eum fuisse hunc Melchisedech primò absque ulla scripturæ auctoritate & probabili ratione dicitur. Deinde & scripturæ repugnat, nam Hebr. 7. Melchisedech nobis describitur *sine patre, sine matre, sine genealogia, neque finem vitæ habens*; quorum nihil in Sem competit. Nam & patrem & matrem & posteritatem habuisse eum scriptura memorat, & quando natus & quandiu vixerit, & quando mortuus scriptura exponit. Porrò Sem fuisse regem Salem in terra Chanaan nullo modo fit verisimile, cùm Sem unus & præcipuus ex tribus Patriarchis ex quibus post Noë totus mundus est propagatus; neque una civitate in qua regnaret, debuerit esse contentus, neque regnum in medio terræ B Chanaan posteritatis Cham accipere, vel commodè potuerit vel etiam debuerit, sed potiùs inter suos apud quos ut patriarcha & princeps authoritatem obtinuit. Et sanè si quidquam de genere Melchisedech dicere licet, apparet ex loco regni eum fuisse ex posteris Chanaan: Sed hoc scriptura certi mysterij causâ reticere voluit: Alij Melchisedech dixerunt esse Spiritum sanctum, quòd est longè absurdius & Catholicæ fidei contrarium. Nam Melchisedech summi Dei sacerdos fuit, ideòque Deo inferior, sicut & Christus in quantum homo, hac enim sola ratione sacerdos est; atqui Spiritus sanctus humanam naturam non assumpsit. Quare qui eum sacerdotem faciunt, detrahunt ei divinitatem, Deique ministrum statuunt, ut olim Macedoniani. In hoc errore est quoque auctor q. veteris & novi testamenti apud Aug. Sed C & narrationi scripturæ id neutiquam est consentaneum, quia describitur rex cujusdam civitatis inter homines fuisse. Vide Hieron. in Epist. 126. ad Evagrium, ubi pro nostra sententia citat Hipolytum, Irenæum, Eusebium Cæsariensem, Emisenum, Apollinarem, Eustathium, qui Melchisedech dicunt hominem fuisse Chananæum. Hier. vult hominem fuisse, non tamen abhorret ab Hebræorum sententia qui dicunt fuisse Sem filium Noë. Vide nostrum comm. in Epist. ad Hebr. capite 7.

Proferens panem & vinum, erat enim sacerdos Dei altissimi, benedixit ei, &c. Et dedit ei decimas ex omnibus. Iudæi conantes depravare scripturas ad Christi & Ecclesiæ mysteria pertinentes, quos hodie sequuntur hæretici, non ideo dicunt Melchisedech protulisse panem & vinum ut sacrificaret, sed ut cibo & potu recrearet D exercitum à victoria redeuntem. Sed hoc totum commentum ex ipso textu convincitur falsitatis, suprà enim dictum est de quatuor regibus: *Tulerunt omnem substantiam Sodomorum & Gomorrhæ & universa quæ ad cibum pertinent; & abierunt.* Atqui universam hanc prædam excussit eis Abraham, igitur & ea quæ ad cibum pertinent, secum adferebat. Deinde quia sequitur, Abraham non voluisse quicquam *de præda retinere exceptis iis quæ juvenes comederant.* Unde patet ea quæ ad cibum pertinent ab hostibus fuisse recepta. Præterea causa cur protulerit panem & vinum, subditur: *quia erat sacerdos Dei altissimi.* Per quod significatur eum protulisse ad sacrificandum, non ad pascendum exercitum. Nam tametsi in Hebr. sit conjunctio, *&*, non, *quia*, mani- E festum tamen est apud eos frequentissimè conjunctionem, *&*, pro causali usurpari, ut Gen. 22. *Nunc cognovi quod timeas Dominum &*, id est, *quia, non pepercisti*, &c. Psal. 117. *Fortitudo mea & laus mea Dominus, &* (quia) *factus est mihi in salutem.* Psal. 124. *Non avertas faciem tuam à me,* [*&* quia alioqui] *similis ero descendentibus in lacum.* Isaïæ 64. *Ecce iratus es, &* [quia] *peccavimus.* Ps. 59. & 107. *quia vana salus hominis*, ubi in Hebræo est, *& vana. Benedicta tu in mulieribus, &* [quia] *benedictus fructus ventris tui.* Quod autem dicunt Melchisedech benedixisse Deo & non Abrahæ, vanum ostenditur ex verbis sequentibus, quibus dicitur. *Benedictus Abraham Deo excelso.* Quod denique intelligunt, non Abraham dedisse decimas ipsi Melchisedech, sed contrà, quia videlicet Melchisedech sua receperat opera ipsius Abrahæ, vanum est. Nam Abraham de omnibus recuperatis negat se accepturum usque ad filum subtegminis. Denique contra utramque expositionem Iudaïcam, sufficit nobis authoritas Apostoli ad Hebr. 7. dicentis, *Melchisedech benedixisse ipsi Abrahæ, & Abraham ei dedisse decimas de omnibus*, ac per hoc etiam *ipsum Levi & Aaron in lumbis Abrahæ fuisse decimatum.* Et hoc argumento contra illam de decimis Iudaicam expositionem, utitur Hier. in Epist. 126. Porrò de Melchisedech ejusque sacrificio & sacerdotio, Vide plura in nostro comm. ad cap. 7. Epist. ad Hebr.

CAPUT XV.

v. 1. *EGo protector tuus sum, & merces tua magna nimis. Quæritur*, an hæc conjunctim, an divisi m sint accipienda; Versio Septuaginta apertè sic habet: *Et merces tua magna erit valdè.* Et ex sequentibus satis apparet, hoc modo, id est, disjunctim, ista accipienda: subdit enim mox Abraham: *Domine Deus, quid dabis mihi?* q. d. promittis magnam fore mercedem meam: quid ergo dabis mihi pro mercede: Deinde desiderium suum exponit sequentibus verbis, quibus declarat suam *ἀτεκνίαν* dicens: *Ego vadam absque liberis, &c.* quæ querimonia nullum haberet locum si tantùm Deus intelligeretur merces. Deus quidem debet haberi præcipua merces, unde & illud (*Ego merces tua magna nimis*) sed & aliud quid, in ordine ad Deum tamen potest præterea expectari; ut videmus hîc expectasse patrem omnium credentium.

v. 5. *Numera stellas si potes.* Aug. l. 16. de civit. cap. 23. hunc locum doctè exponit. *Sic erit semen tuum.* Vide annotat. Deut. 1.

v. 6. *Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad justitiam.* Abutuntur hoc loco Novatores, quasi justificatio sit in sola fide. Nempe non significatur hîc Abraham tunc primùm accepisse justitiam vel peccatorum veniam, quando credidit Deo promittenti sibi semen [siquidem jam ante per fidem & obedientiam, quâ relictâ patriâ exivit in terram alienam, Deo placebat. Hebr. 11.] sed eam fidem illi valuisse ad incrementum justitiæ, quatenus opus erat singulariter Deo gratum, *Apostolus verò* ad Rom. 4. idem illud accommodat primæ nostræ justificationi, quam docet esse ex fide, tanquam fundamento totius renovationis, ac reparationis nostræ per Christum; & quia *fides*, ut ait Aug. Epist. 105. *prima datur per quam cætera impetrentur*; non quòd sola fides sufficiat.

Illud tamen adhuc *quæri* potest, quomodo ea Pauli collectione, saltem non sit consequens fidem peccatoris credentis in eum qui justificat impium, esse simpliciter justitiam, si simpliciter justitia fuit fides Abrahæ Deo credentis; in qua, sicut dictum est, forma quædam fuit nostræ justificationis? *Respondeo*, similitudinem constare salva proprietate utriusque justificationis, secundæ videlicet & primæ. Nam fides, quâ justificatur is, qui jam justus erat, ut Abraham, à Spiritu sancto procedit inhabitante, ideòque simpliciter est justitia. Quod non perinde dici potest de fide peccatoris, credentis in eum qui justificat impium. Non enim proficiscitur ea fides ab inhabitante Spiritu, sed tantùm movente, donec ille sic credens ipsa fide eum promovente, gratiam adoptionis assecutus fuerit. Vide pleniùs nost. ad Rom. 4. & in d. 4. 1.

v. 8. *Unde scire possum?* Excusatur hæc interrogatio, sicut illa B. Virginis Luc. 1. *Quomodo fiet istud?* naturale est enim intellectui nostro, audito nuncio rei magnæ & quasi impossibilis, statim quærere rei illius modum. Vide August. lib. 16. de civit. Dei cap. 24. & annotat. in Luc. 1.

v. 9. *Sume mihi vaccam triennem.* Ex hoc loco probat S. Thomas *Abraham fuisse sacerdotem* 3. p. q. 31. art. 2. Et idem ostendit Canon Missæ, nominans Sacrificium Patriarchæ Abraham.

v. 13. *Scito prænoscens quòd peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua, & subjicient eos servituti & affligent quadringentis annis.* Non est putandum filios Israël totis quadringentis annis serviviffe in Ægypto; id enim rationi temporum & supputationi annorum prorsus repugnat. Id ostenditur hoc modo Jacob in Ægyptum descendit cum Levi filio suo, & Caath filio filii sui, ut habemus Genes. 46. Atqui Caath genuit Amram, Amram verò Moysen. Vixit autem Caath annis centum triginta septem, ut est Exodi 9. Moyses autem erat octoginta annorum in exitu de Ægypto; qui anni conficiunt numerum trecentorum quinquaginta. His detrahendi sunt anni, quos habuit Caath antequam Ægyptum ingrederetur, & postquam genuit Amram, & rursum anni Amrani post nativitatem Moysi, ac denique anni filiorum Israël in Ægypto, antequam in servitutem compellerentur. Nam toto tempore quo vixit Joseph, liberaliter habiti sunt, & nullam oppressionem passi. Proinde verisimilis est illorum sententia qui dicunt eos tantùm ducentis viginti annis in Ægypto fuisse; quibus tamen non totis servierunt, uti diximus.

Quid ergo ad præsentem locum aliaque similia, ut Actorum 7. & Exodi 12. *Respondeo*, sensum esse: affligent eos quadringentis annis, usque ad finem quadringentorum annorum, nimirùm ab eo tempore supputando, quo Deus hoc loquebatur ad Abraham. Nam à tempore hujus promissionis ad Abraham factæ, usque ad exitum filiorum Israël ex Ægypto, intercedunt paulò ampliùs quam anni quadringenti; à nativitate autem Isaac præcisè quadringenti. Confirmatur hæc expositio testimonio Apostoli Pauli ad Galat. 3. *Quæ*, inquit, *post quadringentos & triginta annos facta est lex, non irritum facit testamentum confirmatum à Deo, ad evacuandam promissionem.* Intelligit autem tot annos post promissionem Abrahæ factam, & pactum cum eo initum: & Actor 13. *Quasi post quadringentos quinquaginta annos*, scilicet à promissione.

Vide Melchiorem Canum, Driedonem, & Cajetanum in Genes. 15. & Exodi 12. Ubi clarè probat nostram sententiam, & ostendit quomodo hic locus sit accipiendus, nempè quia ab initio peregrinationis Abrahæ usque ad egressum ex Ægypto, fluxerunt quadringenti anni. Denique nobis suffragatur Martyrologium Usuardi & Romanum, quod à nativitate Abrahæ usque ad egressum ad octavum calendas Januarii populi ex Ægypto, numerat annos quadringentos nonaginta quinque. Genebrardus in sua Chronographia sequitur diversam sententiam; sed nulla probabilitate; Vide Rabanum qui nobiscum sentit, & Liranum. Huc etiam facit quod paulò pòst dicitur: *Generatione quarta revertentur huc.* Id quod patet computando à filiis Jacob qui in Ægyptum ingressi sunt. Vide etiam, si placet, comment. ad citatum locum, Galat. 3.

v. 16. *Necdum enim completæ sunt iniquitates Amorrhæorum.* Sensus est; mensura peccatorum, pro qua constitui punire Amorrhæos exterminatione & internecione, nondum est impleta.

CAPUT. XVI.

v. 2. *Cumque ille acquiesceret deprecanti.* Scilicet divina ad hoc inspiratione motus, ut testatur Innocent. III. Nam polygamia contra jus naturæ erat, tametsi Augustinus videatur factum excusare per consuetudinem gentium: inter quas Abraham vivebat. Sed hoc non sufficeret ad violandum jus naturæ, de quo dictum est suprà cap. 2. *Et adhærebit uxori suæ*, non uxoribus.

v. 6. *Ecce ancilla tua in manu tua est; utere eâ ut lubet.* Non excusatur Abraham à peccato, permittendo uxori quidvis in ancillam, maximè gravidam, sed intelligendum est, *ut lubet*, tamen intra limites rationis. Tum maximè etiam excusatur, quia fortè ei Deus jam dixerat quod dixit cap. 12. *Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem ejus.*

v. 13. *Profectè hic vidi posteriora videntis me.* Moysi promittitur etiam tale quid Exod. 2. 33. Vide ibi.

CAPUT XVII.

v. 5. *Nec vocabitur ultra nomen tuum Abram, &c.* Sed cur viro nomen est auctum, & mulieri diminutum? nempe pro Abram, Abraham: & pro Sarai, Sara? *Resp.* certè mystica ratio est, quia per virum vis rationis, per mulierem autem sensualitas intelligitur. Debet igitur semper in nobis pars superior, 1. ratio, crescere, & sensualitas decrescere. Unde & Abrahæ paulò ante dicitur: *Ambula coram me, & esto perfectus:* Sara autem paulò pòst increpatur & reprimitur à risu, qui est actus sensualitatis, quod etiam secundam Dei assertionem quasi ridiculam habuerit: risit enim & Abraham hoc capite, nec reprehensus est; de quo risu sic Ambros. lib. 1. de Abraham cap. 4. quod autem, inquit, promisso ex Sara filio risit Abraham, non incredulitatis, sed exultationis indicium fuit. Sic & Apostolus de eo: *Nec infirmatus est fide, nec consideravit corpus suum emortuum.* Rom. 4.

v. 6. *Quia patrem multarum gentium constitui te.* Hoc quidem ad litteram de carnali posteritate dictum est. Nam & Ismaelitæ, Madianitæ, & Idumæi ex posteris Abrahæ fuerunt, aliique qui enumerantur Genes. 25. Minimè tamen dubium ab Apostolo Rom. 4. pertinere hæc promissa ad semen spiritale: ita tamen ut promissio hæc Abrahæ facta non fuerit præstanda, nisi interveniente generatione carnali, quâ Christus (*in quo benedicendæ erant omnes gentes*) ex eo secundùm carnem priùs nasceretur. Vide, si placet, comment. nostrum ad Rom. 4.

v. 7. *Ut sim Deus tuus & seminis tui post te.* Colligit hinc Calvinus, eo ipso quo quis est semen Abrahæ, ad eum pertinere promissionem Abrahæ factam. Sed *responsio* manifesta est, promissionem illam de benedictione spirituali intellectam, non ad carnale semen Abrahæ pertinere, sed ad spirituale: quemadmodum eam ipse Apostolus interpretatus est Rom. 4. & 9. Si enim carnale semen intelligas: jam ad neminem ex gentibus illa promissio pertinebit, sed ad solos ex Abraham & Isaac secundùm carnem genitos. Si autem de spirituali semine intelligatur (sicut verè intelligendum est:) nihil hæc ratio facit pro parvulis non baptisatis: non enim, nisi per baptismum, Abrahæ filii efficiuntur. Vide nostra in 2. sent. distinct. 31.

v. 14. *Masculus cujus præputii caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa de populo suo.* Habetur hujus rei illustre exemplum Exod. 4. Vide ibi.

Delebitur anima illa de populo suo. Alibi dicitur: *Peribit anima illa de populo suo.* August. multis locis vocat æternam & secundam mortem. l. 13. de civit. c. 1. & l. 21. c. 16. & 21. Item l. 1. de peccat. merit. c. 28. & alibi Prosper quoque æternam miseriam vocat, lib. 2. de vocat. gent. cap. 12. & 14.

Delebitur anima illa de populo suo, quia pactum meum irritum fecit. Ad literam hoc videtur ita intelligendum, ut peritura dicatur anima masculi non circumcisi, quia circa eum non fuerit observatum pactum circumcisionis, quâ solâ posset perditionem evadere; sicut hodie perire dicitur infans, quia non est baptisatus, id est, eò quòd institutio Baptismi, quo solo salvari potuit, circa eum non fuerit observata. Quanquam subindè Patres illud intelligant de pacto seu præcepto Dei à primo parente violato, quo dictum erat: *Quocumque die comederis*, &c. quod pactum irritum fecisse dicitur infans eo sensu, quo dicit Apostolus Rom. 5. *In Adam omnes peccasse.* Hoc modo interpretatur August. l. 16. de civit. c. 27. ubi tamen etiam priorem intellectum adjicit. Quæ sanè videtur magis germana esse illius sententiæ expositio. Vide nost. in 4. sent. dist. 1.

v. 17. *Putasne centenario nascetur filius?* quomodo hæc verba non sint diffidentiæ aut infirmitatis in fide, diximus in commen. Epist. ad Rom. c. 4. v. 16.

v. 25. *Ismael tredecim annos impleverat tempore circumcisionis suæ.* Hinc scilicet Ismaelitæ sive Agareni, qui se Saracenos vocant, & Mahometicam sequuntur religionem, etiamnum multi decimo tertio ætatis anno circumcidun-

rut. Non tamen omnes Mahumetani servant hunc morem, A
sed quidam citiùs, quidam tardiùs, circumciduntur, ut fit, quando relicta lege Dei quisque sibi vult legem fingere.

CAPUT XVIII.

v. 2. & 3. *Apparuerunt tres——Et dixit, Domine.* August. lib. 3. contra Maxim. cap. 26. vult Abraham in his tribus agnovisse Trinitatem: & dicit illud: *Tres vidit & unum adoravit*, quod canit Ecclesia. Non quod non homines, aut Angelos humana specie esse putârit. (Nam eis & pedes lavare, & cibos apponere voluit, imò apposuit, ipsique, ut videbatur, comederunt) sed, quod intereà, instinctu divino, tres recipiendo, & unum tantùm alloquendo, hoc mysterium indicârit.

v. 10. *Revertens veniam tempore isto, & habebit filium Sara.* Verba sunt Angeli in persona Dei loquentis ad Abraham. Hebræa paulò obscuriora sunt, eundem tamen sensum volunt, istum videlicet: Hoc eodem tempore post annum revolutum, quando reversus veniam ad te, Sara conjux tua, quamquam sterilis & vetula, filium habebit. Citat Apostolus pro commendandâ fide, ad Rom. 9. Vide nostra ibidem.

v. 12. & 13. *Quæ risit occultè. Dixit autem Dominus: Quare risit?* Reprehensa est Sara ridens, quia ex incredulitate quadam risit: sciens verisimiliter etiam antea cap. præcedenti virum suum hac de re divinitus fuisse edoctum. Quæ incredulitatis species, etiam ex eo apparet, quod dixit: *Non risi.* Alioqui & Abraham eadem de causa cap. præcedenti risit, nec tamen reprehensus est.

v. 19. *Ut adducat Dominus propter Abraham omnia quæ locutus est ad eum.* Hoc & seq. cap. multipliciter nobis testatur scriptura, per merita & intercessiones piorum, alios, qui peccatores sunt & minoris meriti, salvari posse. Primum scriptura meritis Abrahæ tribuit benedictionem seminis ejus & effectum promissorum verbis allatis. Id enim significatum est per hoc quod cap. 15. legitur Abraham abegisse volucres, quæ descendebant super sacrificia. Quia, inquit Hieron. lib. quæst. in Genesim illius merito sæpè de angustiis liberatus est Israël. Deinde intercedit Abraham pro Sodomitis: & quamvis non ita exauditus sit ut civitates liberaverit, ejus tamen meritis & precibus redditum est, ut Loth cum sua familia fuerit ereptus. Testatur hoc scriptura cap. seq. ubi dicitur; *Et recordatus est Deus Abrahæ, & liberavit Loth de subversione urbium in quibus habitaverat.* Tertiò interpellatus Dominus ab Abraham cum dicit. *Si invenero Sodomis quinquaginta justos in medio civitatis, dimittam omni loco propter eos.* Et iterum ac sæpiùs interpellatus descendit usque ad decem, dicens: *Non delebo propter decem.* Igitur merito decem justorum pepercisset Deus toti illi regioni. Quartò, propter merita unius Loth justi, Deus offert salutem ac liberationem omnibus iis qui affinitate eum contingebant. *Habes* (inquit) *hic quempiam tuorum, generum, aut filios aut filias? omnes qui tui sunt, educ de urbe hac.* Quòd autem liberati non fuerint, ipsi in causa fuerunt, quibus Loth *visus est, quasi ludens loqui.* Postremò Loth intercedit pro salute urbis Segor, & impetrat, dicente Domino: *Ecce etiam in hoc suscepi preces tuas: & non subvertam urbem pro qua locutus es.*

v. 21. *Et videbo utrùm clamorem, &c. ut sciam.* In Hæbræo non additur *(ut)* tamen significatur Deum ut justissimum judicem non punire, nisi causâ optimè cognitâ. In qua figura sermonis monentur omnes judices, ne ad peccata punienda procedant, nisi re bene examinata & cognita.

v. 25. *Nequaquam facies judicium hoc.* Hebræa sic habēt ad verbum: *Nunquid judex omnis terræ non faciet judicium?* interrogativè: Et Chaldaïca ad eundem modum: Græci quidam affirmanter, quidam interrogativè interpretantur: Sed de toto sensu hujus loci, An aliquando possit justus puniri cum impio: Vide c. 21. Ezech.

v. 32. *Non delebo propter decem. Abiitque Dominus, &c.* Nihilominus Abrahamum specialiter adhuc exorasse pro Loth & familia ejus; satis docent illa verba capitis sequentis, ubi dicitur, quòd recordatus Dominus Abrahæ, liberavit Loth.

CAPUT XIX.

v. 3. *Compulit illos ut diverterent ad eum.* Sic & capite præcedenti Abraham occurrit, obsecratque hospites ut ad se divertant. Et ad hæc duo exempla respexit Apostolus Hebr. c. 13. cùm dicit: *Hospitalitatis nolite oblivisci: per hanc enim quidam latuerunt, Angelis hospitio receptis*, id est, latenter Angelos receperunt, quos existimabant homines. Sic enim legendum est juxta Sixtina biblia ex original. non autem (*placuerunt.*) Sic & de discipulis in Emaûs: *Et coëgerunt eum.* Vide nostrum comment. dicto loco Heb. 13.

v. 8. *Habeo duas filias quæ necdum cognoverunt virum,*
B *educam eas ad vos & abutimini eis sicut vobis placuerit, dummodo viris istis nihil mali faciatis: quia ingressi sunt sub umbra culminis mei.* Hæc verba satis declarant quanta fuerit cura veteribus illis justis conservandi juris hospitalitatis: ne videlicet hospiti sub tectū admisso ulla vis aut injuria adferretur. Quæstio est, utrum licitè fieri potuerit quod hic Loth fecisse legitur, ut videlicet filias suas offerret libidini civium, ut hospites ab eorum violentia & libidine conservaret? Respond. si ista fuisset nuda permissio minoris mali ad evitandum malum gravius; peccatum non esset. Ita enim in lege permissus est libellus repudii ad evitandum mala quæ ex odiis conjugum consequuntur. Ita in civitatibus permittuntur lupanaria ad præcavendum promiscua stupra. Sed quia non sola fuit permissio, sed cooperatio quædam peccati minoris, per hoc quod di-
C xit: *Educam eas ad vos, & abutimini eis sicut vobis placuerit:* Hinc probabilius videtur, non posse omnino Loth à peccato excusari, quamvis & perturbatio & studium defendendi juris hospitalis ejus peccatum magna ex parte extenuent. Unde & August. hujusmodi flagitiorum vel quorumcumque peccatorum compensationem nullo modo dicit imitandam, quæst. 42. in Genes. Caietanus quidem super S. Thom. 2. 2. q. 78. att. 4. conatur excusare. Sed vide Domin. Soto de justit. & jure, lib. 6. q. 1 att. 5. tractantem de hac re ex professo. Certè filiabus nullo modo licuit consentire in factum paternum, nec licuit eis pati stuprum: quomodo aliquis voluntariè patitur mortem, aut vulnera, aut alapas, sed debebant repugnare, quantum possent; ergo nec patri licuit eas ad hujusmodi actum patiendum educere, unde nec videtur defendi posse eo ti-
D tulo, quia licet consulere minus malum ad evitandum majus; quia educere filias ad stupratores, plus est quàm minus malum consulere.

v. 12. *Habes hic quemquam tuorum? generum, aut filios, &c.* De generis quomodo accipiendum sit, mox explicatur, dum scriptura commemorat Loth egressum fuisse, & locutum ad generos suos, qui accepturi erant filias ejus. Sed quid agimus de filiis? an Angeli ignorabant Loth non habere filios? *Resp.* Angelos locutos ut peregrinos ac ignaros, etsi Dei nuntios. Non enim necesse est Dei internuntios omnia omnino scire.

v. 22. *Non potero facere quicquam, donec ingrediaris illuc.* Sensus est, quod stante illo promisso, quo Deus promiserat se servaturum Loth in Segor, non poterat Deus subvertere Sodomam, priusquam Loth in Segor venisset.
E Ex his patet non inconvenienter dici, quòd Deus per sua promissa, nobis debitor fiat. Atque ita de Deo loquuntur interdum PP. ut Aug. serm. 16. de verbis Apostoli, & in enarratione secunda Psal. 31. item Gregorius homilia 37. super Evang. Vide nost. in 1. sent. dist. 44.

v. 24. *Igitur Dominus pluit super Sodomam à Domino.* Prudent. contra Umonotas de hoc sic: *in Apoth.* A Domino Dominus flammas pluit in Sodomitas. Et clariùs se explicans subjungit. Quis Dominus? de quo Domino? Si solus ab arce syderea spectat Pater, &c. innuens Patrem per Filium pluisse. Alii tamen volunt hanc geminationem tantùm more Hebræo factam.

v. 31. *Et nullus virorum remansit in terra.* Dubium utrum putarint in tota terra, an tantùm in terra vicina? Si priori modo; excusabilius fuisset puellarū factum: sed quoquomodo

quomodo; debuissent prius inquirere, an superessent viri. Vide seq.

v. 32. *Veni, inebriemus eum vino, dormiamusque cum eo.* Aug. lib. 22. contra Faustum cap. 44. disputat de facto Loth, utrum, & quatenus excusari possit. Chrysost. in hunc locum non modò ebrietatem Loth, verùm etiam factum filiarum excusare videtur. Sed certè, salvâ Chrysostomi reverentiâ, non rectè; etsi propter honestum finem minus peccatum fuerit. An verò Loth ab ebrietate excusari possit, quasi vim vini ignorârit, nec hoc videtur. Nam mirum si pater, vir dives & hospitalis, vim vini non sciret, quam (ut videmus) bene norant filiæ. Itaque nec Loth ab omni peccato excusari posse videtur.

v. 33. *At ille non sensit, nec quando accubuit, nec quando surrexit.* Non quasi concubitum commiserit dormiens, aut nihil sentiens: sed quod ita fuit vino consopita ejus ratio, ut more brutorum nihil cogitans cum qua misceretur; ad coitum moveretur præsente fœmina, de uxoris morte, vel omninò de uxore nihil cogitans, imò nec postridie sciens se cum muliere concubuisse; quomodo aliqui qui homicidium committunt ex ebrietate, postridie nesciunt se id fecisse. Sic Bonavent. in 2. dist. 22. in fine. Non sensit, id est, non discrevit.

v. 26. *Versa est in statuam salis.* De ea Sap. 10. sic: *Incredibilis animæ memoria stans figmentum salis.* Liranus refert statuam hanc non minui, quantumcumque animalibus eam lambentibus. Sed fabula videtur. Nihilominus petram hanc figurâ mulieris, similitudinem salis aliquam habuisse, (sicut Christus dicit sal terræ, & Gregorius & Hilarius meminerunt petræ salis) arguit mysterium significatum: de quo sic inter alios Aug. de cantico novo c. 4. In statuam salis conversa est, ut fatuos suo exemplo condiret, ut dicant non retrospicere.

CAPUT XX.

v. 3. *Dixit Deus nocte ad Abimelech per somnium: en morieris propter mulierem quam tulisti: habet enim virum.* Verba ista non sunt prædicentis quid eventurum sit, sed admonentis ne tangat mulierem, & comminantis pœnam mortis, si eam tangeret. Sensus enim est: morieris nisi reddideris, &, si tetigeris eam. Sed quæritur quomodo Abimelech se innocentem dicat dum ait: *In simplicitate cordis mei, & munditia manuum mearum, feci hoc.* Cujus verbis & Deus adstipulatur dicens: *& ego scio quod simplici corde feceris: & ideò custodivi te, ne peccares in me, & non dimisi ut tangeres eam:* verbis autem sequentibus, significet eum peccasse, cùm ait: *nunc ergo redde viro suo uxorem, & orabit pro te, quia propheta est: & vives.* Et ipse Abimelech peccatū videtur agnoscere, dum dicit ad Abrahā. *Quid peccavimus in te, quia induxisti super me, & super regnum meum peccatum grande?* His verbis peccatum agnoscit, qui superiùs à peccato se excusat.

Respond. secundùm aliquid innocens erat Abimelech; & secundùm aliquid culpabilis. Innocens ab adulterio & adulterii voluntate, neque enim voluisset Saram ad se accipere, si cognovisset eam esse conjunctam marito. Atque eò pertinet excusatio ejus & approbatio Dei. Culpabilis autem erat, tum quia velut jure regio mulierem apud se peregrinantem sibi vendicavit: tum quia non satis inquirebat sicut debuit utrum maritum haberet. Illud tamen quod ait: *Induxisti super me & super regnum meum peccatum grande*, non significat eum peccasse, sed in periculo peccandi fuisse, & sensus est: ex facto tuo accidit, ut parum abfuerit quin adulterium committerem, propter quod & ego, & regnum meum graviter à Deo puniretur.

v. 7. *Quia Propheta est & orabit pro te.* Propheta id est, homo Deo familiaris, quasi dicat: Itaque habet & fiduciam impetrandi.

v. 12. *Verè soror mea est, filia patris mei, & non filia matris meæ.* Nempe Sara filia erat Aran fratris Abrahæ, sed qui duo, scil. Abraham & Aran, ex eodem patre Thare, sed non item ex eadem matre nati essent. Necdum enim, inquit Hieronymus in tradition. Hebr. super Genesim, inter patruos & fratrum filias nuptiæ fuerant lege prohibitæ: quæ in primis hominibus etiam inter fratres & so-

A rores initæ sunt. Fuit igitur Sara soror Abrahæ, scilicet quia neptis ex fratre: quomodo etiam Tobias junior cap. octavo dicit se accipere sororem suam in conjugem. *Sed Abraham* hac formâ verborum propterea maximè usus est, ne putaretur uxor: quia nefas erat etiam eo tempore sororem propriè dictam habere conjugem. Vide nostra in 4. dist. 40.

v. 16. *Hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes.* In Hebræo sic: *Ecce ipsum tibi operimentum oculorum omnibus qui tecum, & cum omnibus, & corripuit se.* Septuaginta sic legunt: *Hæc erunt tibi in honorem* (vel pretium, Græcè τιμὴ) *faciei tuæ, & omnibus quæ* (fœminini generis) *tecum sunt: & omnia verifica*, id est, vera loquere.

B Et videtur significari, hæc data Saræ & mulieribus quæ cum ea erant, ut Sara magis ornata, ac proinde potentior, appareret in oculis hominum, ideóque liberè posset eloqui se conjugatam, nec quisquam auderet viro potenti uxorem eripere. Sequitur: *Et corripuit se.* Sensus est phrasi Hebraica, & correpta est scilicet à suo ipsius animo, jā edocta quàm periculosum esset se dicere sororē sui mariti esse.

An autem consuetudo fuerit ut mulier conjugata vel sponsa gereret signum aliquod in facie vel capite quo significaretur, eam uni jam viro addictam, nullius alterius amorem admittere, quomodo dicit B. Agnes de sponso suo Christo: *posuit signum in faciem meam, ut nullum præter eum amatorem admittam*, & hoc significatum sit iis verbis: *hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes*, inqui-

C rat studiosus. Vide hujus loci aliam expositionem apud Fererium super Isaiæ cap. 27. num. 9. eamque, ut ille arbitratur, maximè probabilem.

CAPUT XXI.

v. 6. *Filium Agar ludentem cum Isaac filio suo.* Ex Hebræo variè vertunt Interpretes: Alii *ludentem*, alii *idololatriam exercentem*, alii *lascivientem*, alii deniq; *cædem machinantem.* Apostolus ad Galatas capite quarto ad hunc locum respiciens dicit: *Quomodo tunc is qui secundùm carnem persequebatur eum qui natus fuerat secundùm spiritum; ita & nunc.* Ex quo loco manifestum est, debere in hoc lusu intelligi persecutionem aliquam. Persecutio autem duplex est, alia corporalis, alia spiritualis. De corporali persecutione intelligunt, qui dicunt

D hîc significari quòd Ismaël ludendo mortem fuerit machinatus Isaac, ut hæreditatem adipisceretur. Et hoc indicare videntur illa verba: *Non enim erit hæres filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Alii tamen conformius putant Apostolo, quod Ismaël quasi per ludum voluerit Isaac ad idololatriam invitare, sicut Judæi ad suum Judaismum, Christianos: & postea etiam gentiles, ad suam idololatriam. Sic & Exodi 32. *Et surrexerunt ludere*, de his qui vitulum adorârunt. Nec tergiversandum est, eò quòd in Hebræo non additur illud (*cum Isaac filio suo*) nam contextus hoc addi debere docet: & Apostolus ad Galatas cap. 4. addit, & ipsi etiam Interpretes Septuaginta. Vide nostrum comment. citato c. 4. ad Galat. & 1. Cor. 10. v. 7.

v. 10. *Ejice ancillam & filium ejus.* Testatur Apostolus

E ad Galatas cap. 4. hæc per Allegoriam esse dicta, & explicat. Nempe sicut Sarâ postulante, & Deo postulatum ejus approbante, ejecta est è domo Abrahæ Agar ancilla cum filio suo Ismaële: sic Ecclesiâ Christi per Spiritum sanctum urgente, ejici oportuit è familia & populo Dei, eos qui legem veterem necessariò observandam volebant. Atque hoc præcipuum est, quòd Apostolus ex hac historia Genesis per Allegoriam exposita docere voluit. Vide nostra eo loco.

v. 12. *Omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem ejus.* Ex hoc loco Abrahamum, similiter prius petente Sara, ancillam divina dispensatione accepisse in uxorem, non malè colligitur: Et in universum de his qui in lege veteri duas simul habuerunt uxores, sic Innocentius III. cap. *Gaudemus*: Nec ulli, inquit, unquam licuit simul plures uxores habere, nisi cui fuit divina revelatione concessum: per quam, sicut Jacob à mendacio, Israëlitæ à furto, & Samson ab homicidio: sic & Patriarchæ, & alii viri justi, qui plures leguntur habuisse uxores, ab adulterio

excusantur. Hæc ille. Quam responsionem indicat etiam Ambrosius libro 1. de Abraham capite quarto, & Chrysostomus homilia quinquagesima sexta in Genesim. Neque obstat quod Polygamia, lege divina esset prohibita, Genesis cap. 2. Nam ideò tantùm fuit prohibita, & est mala, quia ordinariè repugnat pacificæ educationi prolium, propter innatam mulicribus zelotypiam. Itaque cùm Deus possit huic incommodo providere, potest etiam in lege monogamiæ, id est, unius cum unicâ dispensare. Vide, si placet, plura de his in quartum distinct. 33.

CAPUT XXII.

v. 1. *Tentavit Deus Abraham.* Non propriè tentavit, sed figuratè; quia id fecit, quod tentantes, & per experientiam aliquid scire volentes, solent. Hoc autem fecit Deus, non ut ipse sciret, sed ut hominibus, atque ipsi etiam Abrahæ manifestum fieret, quod antea latebat; scilicet quantum timeret Deum, ut ad ejus jussum etiam filium unigenitum occidere paratus esset. Vide quæ de hac phrasi diximus in cõment. Ep. ad Heb. 11. v. 17. & Jac. 1. v. 13.

v. 2. *Tolle filium tuum unigenitum quem diligis Isaac, & vade in terram visionis: atque ibi offeres eum in holocaustum, &c.* Commendat nobis scriptura hoc capite admirabilem obedientiam Abrahæ, qui jussus immolare filium suum in quo habebat promissiones, sine mora obtemperavit: Processit autem hæc ejus obedientia ex fide quâ certissimè credebat veracem esse Deum, & ei nihil esse impossibile. Unde certò intellexit promissionem sibi in Isaac factum minimè pugnare cum morte Isaac, & antequam ille sobolem suscitasset. Quid autem Abraham cogitaverit, aut quomodo divinam promissionem cum præmatura morte filii sui conciliaverit, ostendit Apostolus Hebr. 11. *Fide obtulit Abraham Isaac cùm tentaretur, & unigenitum offerebat qui susceperat repromissiones, ad quem dictum est, quia in Isaac vocabitur tibi semen, arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus.* Ad hanc Abrahæ fidem etiam illud pertinet quod hîc legimus eum dixisse ad pueros suos: *expectate hîc: ego autem & puer illuc usque properantes, postquam adoraverimus, revertemur ad vos. Neque enim* putandum est Abraham mentitum fuisse, ut se cum filio reversurum diceret, quem reversurum non putaret; sed fiducia ex Dei promissis concepta sperabat vel Deum post immolationem puerum suscitaturum, vel se ab immolatione pueri prohibiturum, quod & factum est.

v. 7. *Ubi est victima holocausti?* Et mox, *Deus providebit sibi victimam holocausti.* Hebr. est, *agnus seu pecus in holocaustum?* Sanè etiam Deus postea arietem in holocaustum suppeditavit, tametsi Abraham sic præcisè non intellexit, sed in genere commiserit Deo rationem hujus sacrificii, ut suprà dictum est.

v. 12. *Non extendas manum tuam super puerum.* Prohibetur Abraham perficere quod jussus fuerat, quia satis erat obedientiam ejus, & devotam erga Deum voluntatem probasse in aggressu operis.

v. 12. *Nunc cognovi, quod timeas Dominum.* Sensus est, cognoscere te feci. Ita hunc locum intelligunt, & per eum alias quasdam ejus generis scripturas explicant Augustinus libro 1. de Trinitate capite duodecimo, & libro octoginta trium quæstionum quæstione sexagesima, Ambrosius libro quinto de fide ad Gratianum, capite septimo & octavo, Hilarius libro nono de Trinitate & alii. Vide nostra in 3. sent. dist. 15.

CAPUT XXIII.

v. 4. *Date mihi jus sepulchri.* Hebr. *possessionem sepulchri*, id est, locum in quo sepeliantur mortui meę familię. Petit autem dari non gratis, sed ut mox patet, venditione.

v. 6. *Princeps Dei es apud nos.* Hebr. *princeps Dei tu in medio nostri.* Id est princeps magnus & egregius es tu inter nos, ideòque justum est, tibi etiam sponte à nobis eum honorem deferri, ut *in electis*, id est, in aliquo in melioribus atque honoratioribus sepulchris mortuum tuum sepelias.

v. 7. *Et adoravit Abraham populum terræ*, id est, indigenas ejus loci. Non enim populus terrę plebeculam, id est, vulgus inhonoratum significat in scripturis, ut quidam suspicati sunt, sed universum populum. Non ergo Abraham adoravit, id est, honoravit infimam plebem, sed qui in populo primas tenebant. Cum illis enim agendum ei erat, ut sepulturæ locum impetraret pro Sara uxore sua. Sic Levit. capite vigesimo populus terrę jubetur lapidare blasphemum, id est, homines istius loci; majores quidem judicando, minores verò exequendo. Ceterùm docet hic locus, *nomen adorationis* non semper eodem modo sumi; & sicut Abraham non peccavit hîc contra illud præceptum: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies*: ita nec peccare Catholicos, cùm suo modo honorant genu-flexionibus Sanctos, eorumque imagines.

v. 16. *Appendit pecuniam Abraham quam Ephron postulaverat.* Nempe maluit emere, quàm dono accipere: ne fortè agrum donatum posteri donatoris aliquando vellent revendicare, causantes, vel suam inopiam, vel donationem temerariam; aut non legitimam fuisse defraudatis heredibus. Sic & David aream Ornan pro ędificatione altaris pretio voluit comparare, etsi & ille gratis eam offerret. Quomodo autem Abraham hîc non inciderit in peccatum simoniæ, diximus in 4. sent. dist. 25. §. 17.

CAPUT XXIV.

v. 6. *Cave ne quando reducas filium meum illuc.* Nempe, sciebat Abraham sibi suisque posteris promissam terram Chanaan, idcircò quòd exisset de terra sua. Neque tamen contra hoc fecit Jacob, commorando ibi annis multis. Nam id fecit, & fugiens iram fratris Esau, & acceptis inde uxoribus ex cognatione sua, animo in patriam revertendi: quod & fecit, cum primùm potuit.

v. 14. *Igitur puella cui ego dixero.* Signum hoc quod sibi ipsi statuisse servus Abrahæ videtur, fortis quandam rationem habuit: sed ideò in eo non peccavit, quia non nisi devotâ ad Deum oratione illam reverenter sibi statuit, & alia ratio dirigendorum suorum consiliorum non occurrebat. Vide Francon. lib. 3. de gratia Dei. Hinc & illud v. 50. *A Domino egressus est sermo.*

v. 16. *Virgo pulcherrima & incognita viro.* Hebr. *Virgo, & vir non cognoverat eam.* Quod ergo additur, & incognita viro, non sic dictum est quasi sint quædam virgines viris cognitæ: sed posterius continet explicationem prioris. Unde sic & Vatab. versio: *Et virgo, quippe quam vir nullus cognoverat.*

v. 50. *A Domino egressus est sermo: non possumus, &c.* Non significatur quòd Dei præscientia, pręordinatio, aut voluntas imponat hominibus necessitatem; sed sensus est: Quoniam satis apparet sermonem egressum esse à Domino: non licet nobis repugnare. Ita loquitur & Balaam Num. 22. 23. & 24.

v. 57. *Vocemus puellam, & quæramus ipsius voluntatem.* Non utrum nubere Isaac vellet: Nam adstans pridie consenserat patri dicenti: *En Rebecca coram te est, & sit uxor filii domini tui*, ipsaque munera idcircò acceperat, conviviumque simul celebrârat: sed respicit hîc Scriptura ad verba quæ immediatè præcedunt, prolata postridiè, cùm servus Abrahæ mox voluit proficisci, & è contra fratres Rebeccæ dixerunt: *Maneat puella saltem decem dies.* Super hoc ergo quærunt Rebeccæ voluntatem, utrum jam statim velit proficisci. Atque hoc modò etiam intelligit hunc locum Ambros. lib. 1. de Abraham cap. ult.

v. 63. *Et egressus fuerat ad meditandum in agro inclinatâ jam die.* Quidam meditationem hanc intelligunt contemplationem syderum, quia nimirum (uti tradunt Hebræi) edoctus erat Isaac scientiam astrorum à patre, quem è Chaldæâ dicunt scientiam illam attulisse in Ægyptum, eamque Ægyptios docuisse. *Sed rectius* D. Hieronymus intelligit Isaac, ut aliis in rebus, ita in hac Christi typum gessisse, qui exiit solus in montem orare. Nam & usque in hodiernum diem consuetudo est Judæis orare circa tempus vespertinum.

v. 67. *Et in tantum dilexit eam, ut dolorem qui ex morte matris ejus acciderat, temperaret.* Et hic Isaac typum Christi gessit, utpotè qui sponsam suã Ecclesiã in tantũ dilexerit,

ut dolorem quem in sua humanitate patiebatur, ex morte ſmatris ſuæ, id eſt, abjectione populi Iudaici (ex quo ſecundùm carnem progenitus erat) amote ſponſæ ſuæ temperaret.

Et rectè Rebecca nobis typum exhibet Eccleſiæ, quia ſicut unica fuit viro ſuo (neque enim Iſaac, ut pater ejus & filius Polygamus fuit) ita Eccleſia unica eſt Chriſti ſponſa, juxta illud Canticorum: *Vna eſt columba mea.* Et ſicut Rebecca prius ſterilis poſtea fœcundata eſt, ita Eccleſia quondam ſterilis in uno populo Iudaico, tandem poſt Chriſti adventum, fœcunda facta eſt in gentibus. Unde poſt Prophetam Apoſtolus. *Lætare ſterilis quæ non paris: quia multi filii deſertæ magis quàm ejus quæ habet virum.* Iſa. 54. Galat. 4. Vide Hieron. l. 1. contra Iovin. hanc allegoriam explicantem. Quin & in eo quod Iſaac dilexerit Eſau, Rebecca Iacob; Chriſti & Eccleſiæ typus fuit. Nam per Eſau populus Iudaicus, per Iacob populus gentium ad fidem vocatus intelligitur, quorum poſterior prioris abſtulit primogenita, dum impletur quod dicit Dominus Matth. 8. *Venient ab Oriente & Occidente, & recumbent cum Abraham, Iſaac, & Iacob in regno Dei; filii autem regni ejicientur foras.* Chriſtus autem dilexit Eſau, quia non ex gentibus, ſed ex Iudæis voluit carnem aſſumere, quia nec Angelos apprehendit, ſed ſemen Abrahæ apprehendit. Idem non præputii ſed circumciſionis fuit miniſter. Rom. 15. Et dicit Matth. 15. *Non ſum miſſus niſi ad oves quæ perierunt domus Iſraël.* Et Iudæos quidem vocat filios, gentiles autem canibus comparat, Matth. 15. virtutes & ſigna non apud gentiles fecit, ſed apud Iudæos. Denique ſic loquitur de illo populo Iſaïæ 5. *Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ ſuæ, &c.* At Rebecca diligit Iacob, quia Eccleſia etſi aliquos ſuſceperit filios ex Iudaico populo, multò tamen plures ex gentibus; quam proinde in partem ejus amor magis inclinatur.

CAPUT XXV.

v. 1. *Abraham verò aliam duxit uxorem nomine Ceturam.* Errant qui exiſtimant hanc Ceturam eandem eſſe cum Agar: nam illam prius, longè antè duxit; & mox ſequitur in plurali; *Filiis autem concubinarum dedit munera*; ubi ſignificatur plures fuiſſe. Simul nota, eaſdem concubinas & uxores nominari. Nempe in Scripturâ paſſim concubinæ vocantur uxores, quæ ſine ſolemnibus ceremoniis jungebantur, ideóque proles earum non ſuccedebant in paternam hæreditatem. Vide Geneſ. capite 18. *Si objiciatur filios* tamen duarum ancillarum Iacob, cùm aliis ejus filiis accepiſſe poſſeſſionem: *Reſpondebitur*, primò quod hîc ſpecialiter dictum erat; *In Iſaac vocabitur tibi ſemen.* Deinde Sara expreſsè reclamarat, dicens; *Non erit hæres filius ancillæ cum filio meo Iſaac*; hoc autem uxores Iacob non leguntur feciſſe. Denique etſi non deberetur talibus hereditas, tamē poterat dari.

Ceterùm quomodo Abraham poſt mortem Saræ aliam duxerit uxorem, & ex ea filios genuerit, cùm jam ante, vivente adhuc Sara, habuerit corpus emortuum, teſte Apoſt. ad Rom. 4. diximus in com. ejuſdem loci, ubi & alia quædam eodem pertinentia excuſſa reperies.

v. 23. *Major ſerviet minori.* Completum eſt hoc ad literam non in ipſorum perſonis, ſed, ut etiam oraculi verba declarant, in populis qui ex illis orti ſunt. Completum, inquam, tempore Davidis, qui Idumæos, id eſt, populum ex Eſau genitum, ſibi ac populo Iſraëlitico fecit tributarios; ſecundi Regum cap. 8. *Spiritualiter* autem impletur in electis ac reprobis, quia quicquid à reprobis, aut circa reprobos agitur, id totum ſervit ac proficit ſaluti & felicitati electorum. *Omnia enim propter electos*, ut ait Apoſtolus, 2. ad Timoth. cap. 2. Vide ſi placet comm. noſt. ad Rom. 9. v. 13.

v. 31. *Vende mihi primogenita tua. Quæritur*, An hîc non fuerit commiſſa Simonia? probabilior *reſponſio* videtur, ſi dicamus jus primogenituræ reſpectu juris ſacerdotii, illo tempore fuiſſe ex genere eorum, quæ antecedenter ſe habent ad ſpiritualia; non autem conſequenter. Nam ſicut calix prior eſt conſecratione; ita jus primogenituræ prius

Eſtii Annot. in Script.

A erat ſacerdotio, & ſine eo conſiſtere poterat; quemadmodum reipſa conſiſtebat tempore legis Moyſi, & nunc conſiſtit tempore gratiæ Chriſti. *Imò* conjunctio illa Sacerdotij cum primogenitura, *non videtur* probari poſſe ex ſacris litteris, ſed magis contrarium apparet, ex eo quod ſtatim poſt initium humani generis non ſolùm Caïn, qui erat primogenitus, verùm etiam Abel ſecundo genitus leguntur obtuliſſe ſacrificia. Vide noſtra in 4. diſt. 25. §. 17. & in Epiſt. ad Hebr. c. 12. v. 16.

v. 32. *En morior, quid mihi proderunt primogenita? Non eſt* ſenſus; Morior fame; quia nullo modo exiſtimandum eſt, ei omnem cibum defuiſſe in domo paterna opulentiſſima: *ſed* ſenſus eſt; Vita mea brevis eſt, paulò pòſt morior, præſertim cùm exerceam artem periculoſam, ſcilicet venatoriam, in qua facilè continget me invadi, & lacerari à

B ferâ quâpiam: Quid tunc mihi proderunt primogenita? *Et verba* ſunt hominis parvi æſtimantis primogenita, præ ea re, quam vehementer ac guloſè deſiderabat: quod & Apoſtolus ad Hebræos capite duodecimo notat. *Dubium tamen* eſt an venditio hæc fuerit valida; Sanè pater Iſaac eam non agnovit: cùm etiam moriturus, adhuc Eſau habeat pro primogenito capite vigeſimo ſeptimo. Tamen quia matris conſilio, (& ut putatur) Deo ſuggerente, Iacob ei benedictionem præripuit: alij exiſtimant venditionem hanc fuiſſe validam. Vide ibi pleniùs. Porrò *jus primogenituræ* erat in privilegio aliquo authoritatis civilis, ſed non ſacerdotalis: de quo vide Annotationes cap. 27. & 49. & 1. Paralip. cap. 5.

CAPUT XXVI.

v. 5. *Mandata mea, & ceremonias legeſque ſervaverit*

C Quas ceremonias? cùm lex ceremonialis nondum eſſet lata? *Reſp.* Iam Deus inſtituerat circumciſionem; fortè & alia nonnulla, vel certè eſt Enallage numeri pluralis pro ſingulari.

v. 7. *Soror mea eſt.* Poteſt hoc eodem modo excuſari à mendacio, quo ſimile factum Abrahæ; quia pater Abrahæ & avus Rebeccæ erant fratres. Et quamvis Regi dicenti, *cur mentitus es eam ſororem tuam eſſe?* non legatur Iſaac reſpondiſſe ſicut reſponderat Abraham: *Verè ſoror mea eſt*, ſed dixerit: *Timui ne morerer propter eam*: poteſt tamen intelligi quod & illud dixerit, memor excuſationis paternæ, etſi ſcriptum non ſit: interim maximè ad rem ipſam reſponderit. *Sed quæritur* quomodo ſperabat Iſaac poſſe latere, cùm (ut capite præcedenti patet) jam habuerit liberos: *Reſpondeo*, fortè hæc narrantur per hyſteroſin, ut acci-

D derint ante natos filios. Vel poteſt etiam dici, quòd in tam magnâ familiâ Iſaac, ubi erant ſervorum ancillarumque filij, facilè potuerint latere filii Iſaac indicto ſeverè, ne quis eos proderet eſſe filios dominorum.

v. 12. *Et invenit in ipſo anno centuplum.* Non eſt hoc incredibile: nam & Chriſtus dicit Matth. 13. aliud centeſimum, &c. Quin etiam hiſtoriæ Indicæ l. 3. cap. 39. narratur, quod qui primi ſeminârunt frumentum in Hiſpaniola inſula Indiæ Occidentalis, invenerint in illo anno octies centuplum.

v. 34. *Eſau verò quadragenarius duxit uxores*, &c. Eſau duxiſſe dicitur duas uxores de gente Sethæorum ex terra Chanaan, *quæ ambæ* [inquit ſcriptura] *offenderant animum Iſaac & Rebeccæ.* Hebraicè: *& fuerunt amaritudo ſpiritus ipſi Iſaac & Rebeccæ*; ubi obliquè notatur Eſau, quòd

E præter voluntatem parentum acceperit uxores; idque ex ea gente de qua vetitum fuerat Abrahæ ne filio ſuo uxorem acciperet. Hinc duo documenta colligere licet; alterum morale, nempè ſine parentum conſilio & conſenſu non eſſe ducendam uxorem; Alterum dogmaticum, conjugium ſine parentum conſilio contractum, etſi laudandum non ſit, ratum tamen & firmum permanere.

CAPUT XXVII.

v. 1. *Et ego lenis.* Sic legendum per [n] conſonantem, & non [u] vocalem: & vox ea ſignificat qualitatem aſperitati corporis contrariam; ſicut & vox Græca.

v. 12. *Et inducam ſuper me maledictionem pro benedictione.* Sic in prima perſona legunt etiam Heb. Græc. Chald.

v. 14. *Paravit illa cibos, sicut velle noverat patrem ejus.* Non hoc gulæ erat, sed appetebatur, & parabatur, quod & qualiter senili corpori conveniebat.

v. 15. *Et vestibus Esau valdè bonis.* Hebræorum traditio est olim ad primogenitos pertinuisse jus sacerdotij; ut testatur Hieronymus in tradit. Hebr. super Genesim, & in epist. 126. ad Evagrium, fuisseque has vestes Esau velut sacerdotales. *Sed eam traditionem vanam esse*, vide 1. Paralip. 5. & in 4. dist. 25 ubi de Simonia agitur. Item Exodi 19. & 24. Primogeniti erant familiarum principes. *Ergo* non est verisimile quod erant sacerdotes, quia etsi interdum idem esset rex & sacerdos, ut Melchisedech, id tamen perrarum erat, eò quòd officia sint valdè diversa, nec in eandem personam, ut ferè sunt mores, ingenia & occupationes hominum, facilè conveniant. Unde nullo modo verisimile est in lege naturæ id fuisse communiter receptum. Item si primogenito jus sacerdotij debebatur, Scriptura alicubi meminisset: sæpè enim de primogenitis loquitur cum significatione dignitatis præ aliis fratribus, nec tamen sacerdotij meminit.

v. 19. *Ego sum primogenitus tuus Esau. Quæstio* vetus est, an Iacob hæc verba loquens mentitus sit. Origenes simpliciter mendacium agnoscit, lib. 6. Stromaton, dicens Jacob patriarcham benedictionem patris artificioso impetrasse mendacio. At Augustinus ita patrocinium ejus suscipit, ut omninò à mendacio excusandum putet. Unde de hoc facto Iacob disserens cap. 10. lib. contra mendacium ait: Iacob quod matre fecit authore, ut patrem fallere videretur, si diligenter & fideliter attendatur, non est mendacium, sed mysterium. Quæ si mendacia dixerimus; omnes etiam parabolæ ac figuræ significandarum quarumcumque rerum, quæ non ad proprietatem accipiendæ sunt, sed in eis aliud ex alio est intelligendum; dicentur esse mendacia. Augustinum sequitur Magister sententiarum lib. 3. & Thomas in 2. 2. ubi de mendacio disputat. *Sed huic* excusationi obstat, quod mysterium in historia latens non tollit sensum historicum; sicut in historia Saræ & Agar. Et proinde, aut inveniendum est, quomodo secundùm historiam Jacob non fuerit mentitus, id quod multi ostendere conantur, quia Jacob, etsi non nativitate, jure tamen emptionis erat primogenitus; aut si id per singula ejus dicta inveniri non potest, non videtur omnino à mendacio posse excusari.

v. 33. *Benedixi ei, & erit benedictus.* Istud est quod Apostolus ad Hebr. 12. dicit Esau reprobatum, hoc est, repulsam passum à patre, nolente ei benedictionem impertiri, quam ut primogenitus expectabat. Hanc enim pœnam merebatur homo profanus, hoc est carnalis & ventri deditus, quòd primogenita sua tam vili vendidisset. Noluit autem pater datam alteri benedictionem revocare, quamvis ignorans & deceptus eam dedisset; sed potiùs eam confirmavit: Quia cognito eo quod Jacob fecerat, cùm paululum obstupuisset, statim tanquam Propheta animadvertit rem à Deo geri, volente per hunc modum ostendere, ratum se habere responsum, quod olim Rebeccæ uxori ipsius se consulenti reddiderat de præeminentia filij minoris. Ita D. Thomas & alij. Vide de his etiam plura, si placet, in comment. nostro ad Hebr. 12.

v. 37. *Dominum tuum illum constitui.* Non hoc in ipso Esau impletum est, sed vix tandem in ejus posteris; subjugatis Idumæis à Rege David. 2. Reg. 8. qui tamen paulò pòst sub rege Joram iterum jugum excusserunt: de quo similiter hìc prophetat Isaac, dicens: *Veniet tempus cùm excutias jugum ejus.*

v. 43. *Nunc ergo, fili mi, audi vocem meam.* Hinc disce quod certitudini finis consequendæ non repugnat sollicita provisio mediorum, & evitatio contrariorum. Certa erat sancta mulier de divino oraculo (*major serviet minori*) & tamen eum monet ut fugiat iram fratris, ipsum volentis occidere. Itaque & divina prædestinatio non tollit quoque, sed magis statuit studium bonorum operum, utpotè quæ Scriptura docet esse media necessaria ad finem prædestinationis, scilicet ad salutem.

A

CAPUT XXVIII.

v. 12. **V**Idit in somnis scalam. Mysterium hujus visionis breviter explicabimus ex August. lib. 12. contra Faustum cap. 26. & in Psal. 119. *quo posteriori loco etiam* rejicit aliam expositionem quæ legitur in comment. adscripto. Hieron. in eundem Psalmum, quasi ascendentes intelligerentur proficientes, descendentes verò deficientes. *Per scalam* itaque Christus intelligitur, qui in Evangelio seipsum vocat viam, quâ nimirum è terra ascenditur in Cœlum. *Per Angelos* significati sunt prædicatores Evangelii, qui ascendunt, dum divinæ in Christo naturæ sublimitatem annunciant: descendunt, cùm humanæ naturæ humilitatem prædicant. Vel, ascendunt per contemplationem, descendunt per actionem. *Dominus*
B *autem scalæ innixus* loquitur ad Jacob, terram ei promittens, & semen benedicendum, quia omnes Dei promissiones quæ ad statum reparationis humanæ pertinent, Christo innituntur, & non nisi per eum adimplentur. Unde quicquid à Deo patre petimus, hac clausula concludimus, *Per Christum Dominum nostrum.* Ita ferè Augustinus, itemque Gregor. 1. parte Pastoral. & S. Thom. 2. 2. q. 81.

v. 18. *Tulit lapidem quem supposuerat capiti suo, & erexit in titulum.* Quod Hieronymus hìc vertit (*titulum*) Hebræis significat (*statuam*). Idem quoque Hieron. Oseæ 3. vertit (*Altare*) quomodo & hìc verti potuit. Sequitur enim: *Fundens oleum desuper.* Quod de altari convenientius dicitur, quàm de statua. Si omninò contenderis statuam intelligi tam hìc, quam in Oseæ 3. sensus nequaquam incommodus reddi poterit hujusmodi. *Erexit in*
C *titulum*, id est, erexit in altum, instar statuæ, & ad eum modum quo gentiles erigere solent statuas; quod ipsum tamen Jacob non fecit, ut lapidem veneraretur, sed pro titulo & monimento. Vide etiam Num. 33. & Deuter. 7. ubi duo sunt affinia vocabula, quorum alterum Hieronymus vertit (*aras*) alterum (*statuas*.) Sacrum etiam ritum esse oleum superfundere, ex eo prætetea intelligitur, quod & dæmon simius Dei, illud ad sua sacra traxerit. De quo sic Apuleius Apolog. 1. ut accusatorem suum impietatis arguat: Negant, inquit, vidisse se qui fuere, unum saltem in finibus ejus aut lapidem unctum, aut ramum coronatum.

v. 19. *Vovit etiam votum, dicens.* Exemplum hoc sancti Patriarchæ voventis Deo votum pro prospera profectio-
D ne ac reditu, & pro evitandis periculis; opponendum est hæreticorum nostri temporis profanæ novitati, dicentium æquè valere, aut etiam plus, opus liberè sine voto factum, quàm id quod fit ex voti obligatione, quasi non sit homo gratior Deo, qui totum se mancipat Deo per spontaneam obligationem quàm ille qui aliqnid propriæ voluntatis sibi reservat.

Sed *quæritur*, quomodo voverat Jacob se Dominum habiturum pro Deo, cùm ad hoc obligatus esset jam ab initio, divina & naturali lege? *Respondeo* iis verbis: (*Erit mihi Dominus in Deum*,) non internum cultum significat, sed externum quem videlicet designat verbis sequentibus, quibus dicit: *Et lapis iste quem erexi, vocabitur domus Dei, &c.* Vovet igitur se in eo loco ubi la-
E pidem in titulum erexerat, sacrificaturum Deo, & omnium facultatum suarum decimas allaturum. Id impletum est partim in Jacob postquam rediit, partim in posteritate ejus. Nam in hoc loco postea ædificatum est templum Domino, ubi sacrificia & decimæ à populo Israëlitico offerebantur Deo. Sic Sulpitius in hist. lib. 1. hunc locum intellexit, ita scribens: Vovitque (Jacob) si rebus prosperis revertisset, eum lapidem titulum sibi domus Domini futurum, decimasque omnium quæ acquisita sibi forent, Domino daturum.

CAPUT XXIX.

v. 9. **N**Am gregem ipsa pascebat. Scilicet Rachel, ad significandum quòd Ecclesia, cujus figuram gerebat, per suos pastores pascit gregem Christi. Et nota vocabulum (*ipsa*) quia non per mercenarios, sed per seipsam pascit, id est, per veros pastores, qui sunt præcipua Ecclesiæ membra.

v.12. *Et indicavit ei, quod frater esset patris sui, & filius Rebeccæ.* Pars posterior expositio est prioris. Hoc enim sensu dicit se esse fratrem Laban patris Rebeccæ, quia filius erat Rebeccæ, sororis Laban. Fratris igitur nomen ad filium sororis extenditur, sicut & quum Loth frater Abrahæ vocatur, filius fratris Abrahæ intelligitur. Sic quoque infrà v.15. *Num quia frater meus es, &c.*

v.17. *Sed Lia lippis erat oculis.* Nempe Synagoga, veniente Christo, excæcata fuit. Erat enim velamen positum super oculos Judæorum.

v.23. *Et vespere Liam filiam suam introduxit.* Laban hac in parte maximè fuit culpabilis, qui author fuit rei; Jacob prorsus inculpabilis, qui laboravit ignorantiâ facti, eâque invincibili. Lia ex parte excusanda, scilicet quod laboraret quâdam ignorantiâ juris, existimans id sibi faciendum, quod pater juberet, nec adulterij crimen esse, si spe conjugij, ac fortasse etiam affectu conjugali accederet ad Jacob; tamen & ex parte accusanda, quòd accederet ad Jacob ignorantem, & proinde in eam non consentientem.

v.24. *Ad quam cùm ex more Iacob fuisset ingressus.* Verbis illis (*Ex more*) innuitur quomodo Jacob non agnoverit esse Liam, nisi facto mane. Nempè quia solerent olim sponsæ obvelatâ facie traduci ad thorum maritalem, pudoris causa. Unde & nuptiæ à nubendo, id est, velando, apud Latinos dictæ sunt. Ita re per se honesta & laudabili, ad fallendum generum suum abusus est Laban pater Liæ. Ipsam quoque Liam nihil necesse est à peccato excusari, esto fuerit typus spiritualis, quod Lia supposita fuerit pro Rachele, (quem typum explicat Augustinus, l. 22. contra Faustum cap. 51. & seq.) sed & Caiphas impiè Christum condemnans prophetavit. Vide nostra in 4. d. 30. §. 2.

v.27. *Imple hebdomadam dierum huius copulæ.* Quidam hunc locum non satis intelligentes, putant Jacob primo septennio completo, quo ei per fraudem substituta est Lia, serviisse septem annis aliis, quibus completis tandem acceperit Rachelem uxorem. Verùm non dicit Scriptura eum post alios annos septem accepisse Rachel, sed post hebdomadam dierum, id est, post septem dies. Nuptiæ enim priores cum Liâ agebantur diebus septem; quibus completis, etiam Rachelem accepit, ea tamen conditione, ut pro ea serviret septem annis aliis. Accepit ergo eam non in fine, sed initio secundi septennij. Annotant hoc Hier. & August. in quæst.

Et hanc quoque dabo tibi pro opere quo servieris. Nota, pro mercede laboris sui accepisse dicitur Jacob duas filias Laban, nā & suprà v.15. *merces* vocantur. Non tamen propriè mercedem accepit ipsas personas (non enim illas tanquam rem sui solius juris accepit) sed ipsarum conjugium; non quatenus sacrum quiddam erat, sed quatenus contractus erat humanus, præsupponens dotem & similia.

v.30. *Amorem sequentis priori prætulit.* Nec immeritò aut indecenter. Tum quia Rachelem prius duxerat pactis nuptialibus, tum ob pulchritudinem, quæ honesta est amoris causa; & ut videtur, quia moribus quoque erat integrior. Nam passa fuerat Lia sibi à patre persuaderi ex patre adulterium, quando supposita fuit pro Rachel. Taceat itaque Calvinus, qui amorem hunc ut carnalem notat in Jacob.

CAPUT XXX.

v.1. *Cernens autem Rachel, quòd infœcunda esset.* Quòd Jacob legitur habuisse quatuor uxores, nempe duas sorores, & earum ancillas; calumniati sunt olim Manichæi, velut incontinentiæ & propensæ libidinis signum; calumniatus est & hoc nostro sæculo Calvinus, detrahens laudibus Patriarcharum, quas apud Aug. aliosque patres, imò in ipsa scriptura de iis legimus. Quibus *respondetur*, polygamiam hanc Jacob, si scripturam diligenter inspiciamus, nullo modo ejus intemperantiæ ascribi posse, cùm è contrà potiùs ejus continentia multis indiciis commendetur. Nam Jacob non aliam uxorem petiisse legitur præter unam Rachel; Lia verò per fraudem ei supposita est, ignoranti & nolenti; quamquam posteà, ut eam retineret, consensit, quadam necessitate inductus. Ancillas autem earum accepit, non sua sponte, sed rogatus ab eis; idque non impulsu libidinis, sed prolis amore. Semper enim præ oculis habebat sanctus Patriarcha divinam promissionem de semine ejus in immensum multiplicando.

Item ostendi potest ex collatione variorum locorum scripturæ Geneseos, Jacob fuisse annorum 84. quando primo septennio expleto duxit Liam & Rachel. Ex quo satis patet non ex intemperantia hunc sibi copulasse uxores, qui antea tamdiu cælebs & castus vixisset. Ut interim nihil dicam de mysterio quod per duas liberas, & per duas ancillas significatum est, quod ab August. doctissimè explicatur.

v.14. *Da mihi partem de mandragoris* Cyprianus in præfat. de operibus cardinal. Rachel, inquit, ad odorem, non ad esum, Liæ mandragoras concupiscit. Hæc Cyprianus.

v.16. *Mercede conduxi te pro mandragoris filii mei.* Vide quæ diximus in 4. sent. dist. 32. §. 1.

v.33. *Respondebitque mihi cras iustitia mea, cùm placiti tempus advenerit.* Sensus est, justita mea cras, id est, postero tempore testabitur de me, coram te, id est, in conspectu tuo, te vidente, & agnoscente; quandò placiti tempus advenerit. Vel, ut in Heb. ad verbum. *Cùm veneris super mercedem meam:* quod Hieron. sic intellexit. cùm venerit tempus pactæ mercedis. Potest etiam sic intelligi; cum justitia mea venerit super mercedem meam, id est, cum ob justitiam meam merces mea fuerit aucta, & benedicta à Deo.

Furti me arguent. Ita rectè Sixtina in tertia plurali. Nam & Hebræa & Græca sic sonant: *Et omne quod non fuerit varium, &c. furatum erit apud me*: id est, imputabitur mihi pro re furtiva; scilicet si fuerit deprehensum.

v.37. *Tollens ergo Iacob virgas populeas virides. Quæritur* quomodo Jacob excusetur à fraude? utpotè qui tali arte usus est ad habendum gregem numerosiorem & meliorem. *Respondeo*, quòd uti arte licita ad consequendum id quod sibi jure debetur, non fraus est, sed prudentia. Atqui pro labore 14. annorum, quibus Jacob servierat Laban, merces ei ampla debebatur; igitur eam arte consequi licuit. At dices laboravit pro Rachel. *Respondeo*, primo quidem septennio, ex pacto, pro ea servivit; sed secundo septennio, non ex animo pactus est, utique fraude Laban circumventus. Deinde, jure naturæ cum uxoribus simul ei dos justa & honesta à patre uxorum debebatur, nec dabatur.

CAPUT XXXI.

v.7. *Sed & pater vester circumvenit me.* Significat Jacob se fraude circumventum à Laban, quantum in illo erat; alioqui Deum prohibuisse, quo minus fraus illius effectū haberet. Fraudem autē intelligit, de qua dicit, *Mutavit mercedem meam decem vicibus.* Ubi quidam putant numerum certum positum pro incerto. Sed rectiùs Hieron. & post eum August. certum ac definitum numerum intelligunt, ut sensus sit, Laban *decem vicibus*, nempe per denos ovium partus, pactam cum Jacob conditionem mutasse. Cùm enim post primam conventionem, videret varium nasci pecus: post fœtum dicebat; Volo, ut mihi deinceps varia nascantur, tibi unicoloria. Quo audito Jacob virgas decorticatas in canalibus non ponebat. Cùm ergò nascerentur unius coloris, mutata conditione, Laban, quæ unius essent coloris, sibi nasci volebat, varia Jacob. Atque hoc pacto usque ad decem vices à Laban mutata conditio est, quamquam frustrà: cùm Jacob ad fœturam seu variam, seu unicolorem, virgas aut poneret, aut non poneret. Ne cui autem in sex annis decem pariendi vices incredibiles videantur, dicit Hieron. oves Mesopotamiæ bis in anno parere, sicut & Italiæ, de quibus Virgilius: *Bis gravidæ pecudes.*

v. 30. *Cur furatus es Deos meos?* Putant quidam non fuisse propriè furtum, quod Rachel commisit, auferendo patris sui idola (nam sic vocantur suprà v. 19.) Non enim ad colendum, sed ad tollendam à patre occasionem idololatriæ, id ab ea factum esse: Verùm bona intentio furti peccatum excusare non potest, sicut nec à furto excusatur, qui subducit diviti, ut det pauperi.

Non enim sunt facienda mala, ut eveniant bona. Sed justior A excusatio erit, si dicatur occultè abstulisse Deos aureos seu argenteos, velut quorum valor seu pretium jure filiabus debebatur pro dote. Sicut enim Laban fraudaverat mercedem Iacob decem vicibus, ita & filias fraudaverat justa dote. Unde Rachel & Lia v.15. quoque dicunt: *Nonne quasi alienas* (pater noster) *reputavit nos, & vendidit?*

v.32. *Quod autem furti &c. necetur coram fratribus suis.* Hinc colligi videtur, justè etiam simplex furtum puniri supplicio capitis. Neque enim Iacob, præjudicio suo aliquem suorum in discrimen mortis vocasset; nisi rigore justitiæ tale supplicium debitum fuisset. Quæ justitiæ severitas, etiam apud gentiles, maximè in servos, servata est. Unde illud Horat. Non furtum feci; non pascam in cruce corvos. Quod notandum propter quosdam Jurisperitos B (quos etiam Liranus sequitur) qui negant justum esse secundùm justitiam civilem, ut pro simplici furto quis capitis animadversione puniatur. An ergo justè potuisset Rachel necari, dato quòd verum furtum commisisset & fuisset deprehensa? Videtur negativè respondendum, neque Iacob intendisse loqui nisi de servis sive vernaculis qui ferè furaces sunt, & ob furtum necari solent, neque videntur leges civiles quæ fures suspendio damnant, pertinere ad uxores respectu virorum, aut ad filios respectu parentum; unde vulgò dicitur quòd uxores non furantur maritis, neque filij parentibus; videlicet quoad pœnas legum: cujus ratio est, quia bona viri communia sunt uxori, licet dispensatio ad virum pertineat; & bona parentum quodammodo debentur filiis, quia filii sunt hæredes; quare nec si aliquis filiorum Iacob fuisset C deprehensus, potuisset necari; quia Laban erat eorum avus.

v.34. *Illa festinans abscondit idola.* Hebr. est [*theraphim*] sicut & suprà v.19. quod tantum propriè significat [*imaginem.*] Neque hinc consequens esset, ea propriè esse idola, aut à Laban pro diis culta; nisi ipse Laban v.30. vocaret illos Deos suos. Hebr. [*elohim.*] Etenim [*theraphim*] etiam aliquando in bonam partem accipi, patet 1. Reg.19. ubi Michol dicitur accepisse statuam, & posuisse in lecto Davidis, ut hoc pacto eum à morte eriperet. Alij tamen volunt [*theraphim*] semper in malam partem accipi: de quo vide Annotata 1. Reg.19. Osee 3. & Iudicum 17.

v. 40. *Die noctuque æstu urebar & gelu.* Ita & 70. ἐκχελυόμην. Quædam tamen exemplaria habent (*urgebar*) id est, premebar, sed correctiora legunt [*urebar.*] Vide D Hebr. Et simile est illud Psalm.120. *Per diem Sol non uret te, neque Luna per noctem.* Sic Ovidius libr. 3. Tristium eleg.2. *Ustus ab assiduo frigore pontus erat.*

v.42. *Nisi Deus patris mei Abraham, & timor Isaac &c.* Per timorem Isaac, verisimiliter intelligitur reverentia, quam vel Laban gerebat erga Isaac adhuc viventem, nolens eum graviùs offendere in Iacob; vel quam Isaac ipse gerebat erga patrem suum Abraham; Vel denique reverentia Isaac, quâ quisque eum meritò reverebatur, ut virum sanctum, & Dei amicum. Nam timor sæpè pro reverentia sumitur.

v.50. *Si introduxeris alias uxores super filias. Quæritur* an salvo hoc fœdere non potuisset Iacob alias adhuc uxores ducere ad multiplicandum genus; *Videtur dicendum,* quòd in hæc verba Laban Iacob non consenserit, nisi E quatenus in hujusmodi facto esset aliqua injuria priorum uxorum. Nam Iacob respondens, & fœdus approbans, nihil dicit de uxoribus, sed tantùm dicit: *Si aut ego transiero illum* [tumulum scilicet] *pergens ad te, aut tu præterieris, malum mihi cogitans.* Et hæc etiam videtur tantùm fuisse intentio Laban? Nam immediatè præcedit; *si afflixeris filias meas, &c.*

CAPUT XXXII.

v.4. *Sic loquimini Domino meo Esau. Quæritur,* quomodo hoc non contrarietur benedictioni paternæ, quâ Isaac ad Iacob dixerat; *Esto Dominus fratrum tuorum?* imò & ad ipsum Esau: *Dominum tuum illum constitui? Respondeo*, hæc prædicta sunt ab Isaac, non tam in personis Iacob & Esau, quàm in utriusque posteris. *Adde* quòd Iacob non agnoscat Esau Dominum, tanquam illi subditus sit ut servus, sed tantùm civili more eum ita vocat, ut animum ejus sibi infensum leniat.

v.7. *Iacob audito quod Esau in occursum suum properaret cum viris, timuit valdè & perterritus divisit populum suum qui secum erat.* Hîc quæri potest quomodo Iacob fidem non habuerit promissis Dei, qui dixerat ei: *Ero custos tuus quocumque perrexeris, & educam te in terram tuam:* qui etiam promiserat semen ejus multiplicandum sicut arenam maris; cùm hîc tantopere legatur perterritus ex occursu fratris? Quidam respondent Iacob fuisse suspicatum promissiones illas non absolutas fuisse, sed cum conditione intelligendas, si videlicet ipse in justitia & pietate erga Deum permaneret; ideòque metuisse ne ex diuturna consuetudine cum Laban idololatra offensam aliquam contraxisset, propter quam à Dei promissione excideret. Sed hoc minùs rectè dicitur: sicut enim Abraham & Isaac promissiones sibi divinitus factas intellexerunt absolutas esse [unde & laudatur fides Abrahæ parantis mactare filium suum, & nihilominus Dei promissis immobiliter credentis] ita putandum est & Iacob intellexisse: maximè cùm à Deo admonitus in terram suam, relictâ Mesopotamiâ, reverteretur. Rectiùs proinde Augustinus, qui dicit fieri potuisse ut Esau everteret castra ejus, & tamen post illam afflictionem Deus illi adesset, in terram suam reduceret, & quæ promisit, adimpleret. Neque enim Deus promiserat ei non habiturum eum afflictiones, quas etiam postea gravissimas habuit; sed omnes eas ipsius auxilio superaturum. Docet idem August. admoveri nos hoc exemplo, ut quamvis credamus in Deum, & fiduciam in illo collocemus; faciamus tamen quæ humanitus fieri possunt in præsidium salutis, ne humana præsidia repellentes, Deum tentare videamur. Sic David, licèt divinam haberet promissionem, non tamen sine suo labore & industria ad regnum pervenit. Sic Ecclesia Christi, licet promissionem habeat spiritus veritatis secum permansuri, non tamen ea præsidia negligit humani laboris & diligentiæ, quibus sanam fidem apud se retineat & perversam excludat.

v.10. *Minor sum cunctis miserationibus tuis.* Non est sensus: Indignus sum miserationibus tuis, quasi significet se malè meritum. Sed hic sensus videtur esse; meritis non assequor, non æquo miserationes, seu beneficia tua. Est enim id, quod solemus benefactori alicui dicere: plus beneficiorum mihi præstas, quàm promereri queam.

v.25. *Qui cùm videret, quod eum superare non posset: Quæritur* an Iacobo auctæ fuerint vires, an Angelo diminutæ: *Respondetur*, neutrum, sed Angelus assumpsit corpus, in quo Deus posuit motivam virtutem inferiorem ea, quæ erat in Iacob: non quod in eo corpore fuerit vera animæ potentia, sed virtus quædam similis. Aut certè dicendum esset Angelum [qui utique potuisset illo corpore assumpto sic uti ut Iacobum luctando superaret] victum fuisse volentem, id est, usum fuisse per illud corpus virtute motiva remissiùs, sed prior sententia verior est: nam sequitur: *Qui cùm videret, quòd eum superare non posset.* Ergo verè non poterat eum superare.

v.25. *Tetigit nervum femoris ejus.* Hoc quid præfiguraverit, vide apud Rupertum in fine lib. 1. in Matthæum, pulchrè. Nervus autem femoris, non debet intelligi genitalo membrum: tum quia propter hoc Iacob non claudicasset pede: tum quia posteà genuit Beniamin: tum quia omninò diversus est ille nervus femoris, à cujus esu abstinent Iudæi usque in præsentem diem.

v.28. *Nequaquam Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israël.* Constat ex totâ historiâ sequenti, eum adhuc Iacob fuisse appellatum, & quidem frequentiùs quàm Israël. Sensus igitur est: Posthac non solùm vocaberis Iacob, sed etiam altero nomine augeberis, ut dicaris Israël. q. d. quia non solùm supplantasti fratrem hominem [id sonat Iacob:] sed etiam quòd multò majus est, in lucta superasti Deum, id est, Angelum vices ge-

rentem Dei: non solùm post hac vocaberis *Jacob*: id est, A supplantator, sed etiam vocaberis, *Israël*, id est, fortis contra Deum. Arbitror & sic posse intelligi: In posteris tuis non appellaberis nomine Jacob, sed Israël, puta posteri ejus non Jacobitæ, sed Israëlitæ nomine patronymico dicti sunt.

Quoniam si contra Deum fortis fuisti, quantò magis contra homines prævalebis? Contra Deum dicitur fortis fuisse, quia contra Angelum qui Dei personam repræsentabat, ita fortis fuerat, ut ab eo luctando superari non potuerit. Quod intelligendum est non de fortitudine Angeli in se, sed assumpti corporis, quo utebatur. Sed quæres, quomodo id rectè sequatur, cum Deus seu potiùs Angelus in assumpto corpore sponte se superari permiserit. Respondeo esse argumentum ex voluntate & favore Dei, B quod sic poterit explicari. Si Deus in Angelo personam Dei repræsentante voluerit à te quasi fortiore superari, quod est magni favoris & amicitiæ indicium: quantò magis ille idem tibi præstabit hoc favoris & beneficii, ut contra homines prævaleas?

v. 29. *Cur quæris nomen meum?* Vide ad similem locum Judicum 13.

v. 30. *Vidi Deum facie ad faciem, & salva facta est anima mea.* q. d. nec tamen mortuus sum: licet ea sit vis gloriosi aspectus Dei, ut mortalis homo eum sustinere non possit. Nec tamen intelligitur de Dei visione beatifica, sed qua videtur in illustri & gloriosa admodum specie, in qua decet Deum repræsentari. Vide Exodi 24. & 33. Num. 12. & alibi. *Vel fortè* probabiliùs, quod receptum erat opinione hominum, moriturum quempiam si Deum C videret, eò quòd homo mortalis & peccator planè indignus reputabatur qui Deum oculis aspiceret. Unde & Manue pater Samsonis, Judic. 14. dicebat: *Moriemur, quia vidimus Dominum*: & Petrus ad Jesum: *Exi à me, quia homo peccator sum.*

CAPUT XXXIII.

v. 3. *Adoravit pronus in terra septies.* Non hoc adulationis erat, sed honoris pro more gentis.

v. 10. *Sic vidi faciem tuam quasi vultum Dei.* Non est existimandum sanctum Patriarcham Jacobum præ timore, tam fuisse perturbato animo, ut in eam adulationem prorumperet, quâ fratrem suum Esau, Dei appellatione honorare vellet. Verùm sciendum est, rectè ac verè tribui hominibus eas proprietates per participationem, quæ D per excellentiam soli Deo competunt, ut bonitatem, clementiam, justitiam, sapientiam. Quin, & quod in proprietatibus frequentissimè accidit, id aliquando etiam in ipso vocabulo *Deus* usu venit. Ita apud Latinos proverbium est, *Homo homini Deus*: quod dicitur propter beneficentiam quam homo homini exhibet, cùm Deo maximè proprium sit benefacere. Ita & ad Moysen dicit Dominus: *Ego te constitui Deum Pharaonis*: quod dictum est propter potentiam, quam adversus eum per prodigia exercebat. Ita quoque Judices propter justitiæ administrationem aliquoties in Scripturâ *Dii* vocantur.

Ad hunc ergo modum Jacob dicit se vidisse faciem fratris, quasi vultum Dei; quia videlicet ab eo tam be- E nignè ac placido vultu suscipiebatur. Potest etiam ita verti: *quasi viderim vultum Angeli*. Nam vox Hebr. *Heloim*, interdum pro Angelis ponitur; ut in Psal. 8. *Minuisti eum paulo minùs ab Angelis*. Ita sensus erit: Vultus tuus tam serenus & gratiosus mihi apparuit, quàm vultus Angeli.

v. 14. *Donec veniam ad Dominum meum in Seir.* *Quæritur*, quomodo Jacob à mendacio excusetur, qui fratri promiserat se ad eum venturum in Seir, quò tamen venisse non legitur? *Respondet* Aug. in quæst. non esse mendacium, si aliquid promittatur, quod posteà ob causam justam, mutato consilio, non præstetur. Dici etiam potest, nihil obstare, quin etiam fortè venerit illuc ad fratrem, licet scriptura non commemoret.

CAPUT XXXIV.

v. 1. *Egressa est autem Dina, ut videret mulieres.* Dicit Josephus lib. 1. Antiq. cap. 27. fuisse in civitate illa Sichimorum solemnitatem quandam, ad quam Dina curiositate ducta, accurrebat, ut mulieres ejus civitatis videret, quia in diebus solemnibus solent ornatiore cultu procedere. Locus hic moralis est, & aptissimus ad exhortandas virgines, ut non facilè prodeant in publicum, & virorum conspectui se objiciant vagantes, & curiosè agentes. Quod & Apostolus Paulus damnat in junioribus viduis 1. Tim. 5. *Simul autem*, inquit, *& otiosæ discunt circumire domos, non solùm otiosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet.* Et in primis nusquam magis periclitatur pudor virginum quàm in encæniis, atque aliis hujusmodi solemnitatibus, & cœtibus. Unde ab eorum frequentatione virgines diligenter avocandæ sunt.

v. 14. *Nec dare sororem nostram homini incircumciso: quod illicitum & nefarium est apud nos.* *Quæritur*, quomodo hoc non sit mendacium, quandoquidem & Jacob ipse accepit filias Laban hominis incircumcisi: Et cui potuissent alioqui dare nuptui Dinam sororem suam, nisi incircumciso? *Dici potest*, alicui ex filiis Esau. At Abraham ipse, si filiam habuisset, cui dedisset nisi incircumciso? Non enim poterat quemquam non generis sui, cogere ad circumcisionem. Nec ulla Scriptura significat id fuisse necessarium illo tempore. Interim quorumdam opinio est, Dinam posteà traditam fuisse sancto Job in matrimonium; addentes quòd esset circumcisus, & ex filiis Esau. Vide Pererium & Cajetanum.

v. 25. *Duo filii Iacob, Simeon & Levi arreptis gladiis ingressi sunt urbem, interfectisque omnibus masculis, &c.* *Quæritur* 1. an factum horum fratrum commendari debeat, vel certè excusari possit; *Quidam enim* non excusant tantùm, verùm & commendant, eò quòd Judith dicat in oratione sua cap. 9. Deum dedisse Simeoni patri suo gladium, &c. *Respondeo* factum illud potiùs reprehendendum, maximè cùm illud reprehendat ipse Jacob Patriarcha, tenuiter quidem hoc capite, gravissimè autem in lectulo mortis, quando pro benedictione, duobus his fratribus, propter hoc factum, reliquit maledictionem, Genes. 49. v. 6. Deinde, ratio reprehensionis multiplex est. Primò, quia fraude & mendacio circumciderunt habitatores Sichem; tum, quia sacramento suæ religionis, id est, circumcisione ad hoc abusi sunt, ut eos interimerent: quasi si quis baptizare se simulans inimicum suum, submergat eum: ac tertiò, quia defuit legitima authoritas. Ea enim erat penes Jacob, tanquam principem familiæ; quem constat non consensisse. Denique quia innoxios cum nocentibus peremerunt. Neque enim ullo modo verisimile est, totam civitatem in flagitium unius hominis consensisse. Ad illud quod objectum est contrà, ex lib. Iudith, cap. 9. respondebitur eo loco, sicut & Gen. 48. ad illud quod ex eo loco objicitur.

Quæritur 2. quomodo duo viri sic potuerint prævalere toti civitati, ut omnes viros quotquot in ea essent, occiderent; Primò scire oportet non solos eos id fecisse, sed nominatos, quia principes erant servorum & vernaculorum quos secum ducebant: erat enim familia Iacob adeo numerosa, etiam tum quando revertebatur ex Mesopotamia, ut eam in bina castra divideret; atque ex eo tempore multum fuerat aucta. Deinde imbecillitatem civium faciebat ex circumcisione natus dolor, qui tertio die (quo impetiti sunt à filiis Iacob) erat gravissimus. Postremò oppida illa non est verisimile adhuc valdè populosa fuisse. Quòd satis indicat Hemor, dicens *terram speciosam & latam cultoribus indigere.*

v. 30. *Illi congregati percutient me.* *Quæritur* quomodo hic metus consistat cum fide promissionum ipsi & patribus ejus factarum. *Responderi potest*, non esse verba metuentis, nec diffidentis, sed objurgantis filios suos, ut qui temeritate sua, quantum in ipsis erat, frustrarent divinas promissiones, cùm potiùs debuissent ea facere

quæ ad illas implendas tenderent: scientes ea quę Deus A
promittit per ordinaria media (nisi Deus aliter ostendat) esse expectanda. Veluti si quis absolutam accepisset à Deo promissionem æternæ salutis, deberet tamen ille voluntate sua nihilominus media necessaria ad salutem suscipere.

Potest etiam dici quod cum metu hoc sui & familiæ interitus, potuit consistere fiducia veritatis promissionis divinæ, nempe eodem modo sicut Abraham paratus fuit filium unicum, in quo promissiones acceperat, immolare: utpotè ut est Hebr. 11. v. 19. arbitrans, *quia & à mortuis suscitare potens est Deus.*

CAPUT XXXV.

v. 2. *ABjicite Deos alienos, qui in medio vestri sunt. Sed quid?* An putandum est sanctum Patriarcham Jacob permisisse, ut in sua familia colerentur dii B
alieni? *Nullo modo.* Unde ergo habebant Deos alienos? Suptadictum est, Rachel furatam fuisse idola patris sui. Deinde advehebant secum prædam urbis Sichimorum, in qua verisimile est, eos idola complura reperisse, quæ propter pretium auri & argenti, ex quibus facta erant, simul asportaverant. Proindè Jacob metuens, ne illorum aspectu, pulchritudine, ac præsentia inducerentur ad colendum ea, voluit eadem ab eorum conspectu removeri, imò penitus tolli. Quod & fecit, infodiens ea tanquam anathemata, & res detestabiles subter terebinthum, ita ut ne quidem aurum, & argentum in suos usus voluerit convertere. *Qua in re cōmendatur* nobis magna perfectio, & zelus Jacob pro religione veri Dei: Quamquam tamen neque uxores Jacob, neque filii facilè fuerint participes criminis idololatriæ, sed tantùm servi, & ancillæ C
ex gentibus idolorum cultoribus. Jacob enim habuisse numerosissimam familiam patet tum cap. 32. v. 7. ubi dicitur *populum suum* [vox multitudinis est] *distribuisse in duas turmas:* tum quod ausi sint Simeon & Levi, raptim aliquibus ex familia paterna [etiam ipso inscio] collectis Sichem invadere cap. 34. Nec mirum, nam & avus ejus Abraham, jam tunc subitò potuit colligere exercitum 318. armatorum Genes. 14.

v. 16. *Venit verno tempore ad terram quæ ducit Ephratam.* Similiter cap. 48. *Eratque vernum tempus & ingrediebatur Ephratam.* Nihilominus Hebræa hoc loco sic habent: *Et profecti sunt de Bethel, & erat adhuc quasi miliare terræ ad veniendum in Ephrata.* Sic Pagninus. Pro (*miliari*) Arias (*tractum*) posuit, Vatablus (*jugerum*) eademque diversitas interpretum est similiter cap. 48. Et D
sanè causa nominandi verni temporis adhuc nulla apparet.

v. 18. *Rachel vocavit filium suum Ben-oni.* Expositiones illæ *Ben-oni*, id est filius doloris mei, & *Benjamin*, id est, filius dextræ, non sunt in Hebræo; (neque enim idem seipsum interpretatur) tamen consulto Hieronymus utriusque nominis interpretationem adjecit, ad excludendum errorem eorum, qui perperam nomen Benjamin interpretantur (*tanquam filium dierum*) Et similem errorem annotavit Hieron. in vocabulo (*Israël*) quod in libro nominum interpretatum esse dicit (*vir videns Deum*) quam etiam interpretationem dicit omnium penè sermone tritam, & reperiri apud magnæ authoritatis scriptores; cùm vera interpretatio nominis (*Israël*) sit, quæ suprà c. 32. v. 28. apertè indicatur (*fortis contra Deum*) vel (*princeps cum Deo.*) Et videant hinc studiosi, quàm acutè Hebræa sint excutienda. E

v. 21. *Fixit tabernaculum trans Turrem gregis.* De turre gregis vide S. Hieron. super Micheæ 4.

v. 22. *Et dormivit cum concubina patris sui.* Crimen hoc grande Ruben primogeniti sui, etsi Jacob ad tempus dissimularit, metuens majora mala (nam ut vidimus cap. præced. Ruben ferox erat) *tamen* moriens, illud egregiè punivit, Genes. 49. quando dicit ad illum: *Non crescas, quia ascendisti cubile patris tui. Item*, quando ab eo abstulit jus primogenituræ quoad duplicem portionem, quam dedit Joseph; qui propterea etiam contrario vocabulo vocatur [*filius accrescens*] eodem cap. 49. de quo & 1. Paralip. 5. *Item* ablatum est ab eo jus primogenituræ, quoad principatum, qui translatus est ad tribum Juda, his verbis: *Non auferetur sceptrum de Juda*; iisdem locis citatis. Denique, juxta multos, Deus quoque ob hoc scelus abstulit à Ruben jus primogenituræ quoad sacerdotium, quando posteà tribum Levi deputavit, eamque solam, ad ministerium tabernaculi.

v. 29. *Et appositus est* [scilicet Isaac *populo suo.* 70. habent [*& appositus est ad genus suum.*] Ex qua versione Ambros. lib. 1. de Abel & Caïn cap. 2. quærit mysterium, cur Scriptura nunc dicat [*ad genus suum*] nunc [*ad populum suum*] Sed citra Hebræam veritatem; quæ tantùm habet [*& collectus est ad populos suos.*]

CAPUT XXXVI.

v. 2. *ET Oolibama filiam Ana, filiæ Sebeon.* Intricata est hîc lectio. Nam pro [*Ana filiæ Sebeon*] quasi Ana fœmina fuisset, reposuerunt nonnulli masculinum [*Ana filii Sebeon.*] Et omninò constat Anam virum fuisse, patremque Oolibama & filium Sebeon hoc ipso cap. v. 24. *Nihilominus* in Hebræo est fœmininum; sed quod verti potest, vel per genitivum, vel per accusativum. Certè veritas historiæ requirit, ut hoc v. 2. in accusativo legatur [filiam Anæ, filiam Sebeon:] Paulò post verò v. 14. [uti legitur] utrumque in genitivo; sed utrumque hoc sensu; nempe, ut Oolibama uxor Esau, dicatur & filia Anæ, & filia Sebeon, non quasi habuerit duos patres, sed quod Sebeon fuerit ejus avus; sicque hîc filia pro nepte ponitur: Quod mirum non est; nam & Abraham Loth nepotem suum vocat fratrem, Genes. 13. v. 8. Vide Annotationes eruditas in hunc locum F. Lucæ.

v. 8. *Habitavitque Esau in monte Seir, ipse est Edom.* Videndum quomodo hic locus non repugnet ei qui est c. 32. ubi dicitur Jacob rediens ex Mesopotamia misisse nuncios ad fratrem suum in terram Seir, in regionem Edom: quin quod 33. cap. dicit Jacob se secuturum vestigia Esau, donec veniat in Seir, imò & Esau, reversus dicitur illo die, itinere quo venerat in Seir. Ex quo liquet Esau jam eo tempore in Seir habitasse, quando Jacob revertebatur de Mesopotamia. *Quomodo igitur* hic tandem dicitur à fratre suo Jacob recessisse, & habitationi suæ delegisse montem Seir? *Respondet* August. & rectè; Esau, post fratris Jacob in Mesopotamiam discessum, noluisse habitare cum parentibus suis, partim quod indignè ferret se benedictione fraudatum, partim quod uxores suas videret parentibus suis exosas esse, ut suprà dictum est; ac tum cœpisse habitare in monte Seir. Cæterùm post reditum fratris sui, reparata cum eo amicitia, reversum esse ad parentes in terram Chanaan; ubi cùm patrem Isaac mortuum simul sepeliissent [ut dicitur cap. præced. in fine] quia eos jam ditatos, illa terra [sicut hîc dicitur] capere non poterat, rursum abscessisse in Seir; atque ibi gentem Idumæorum ab Edom seu Esau sic dictam, propagasse.

v. 15. *Hi duces filiorum Esau.* Et rursum in fine v. 40. *Hæc ergo nomina ducum Esau in cognationibus, & locis & vocabulis suis.* Confer diligenter quæ sunt 1. Paralip. 1.

v. 24. *Iste est Ana qui invenit aquas calidas in solitudine.* Pro [*aquas*] quidam [*equas*] legendum suspicantur. Vide Oleastrum hîc.

v. 33. *Et regnavit pro eo Jobab.* Quidam, ut Græci, putant hunc esse Job, cujus patientiæ exemplum Scriptura integro libro proponit. Hieron. repugnat in lib. traditionum Hebraïcarum in Genes. Sed posteà de hoc pleniùs, cùm ad illum librum ventum erit.

CAPUT XXXVII.

v. 2. *ACcusavitque fratres suos crimine pessimo.* Quod fuerit illud crimen, præstat ignorare, quàm curiosè scrutari, cùm Spiritus sanctus illud exprimere noluerit. Nec debemus esse nimiùm malè suspicaces de peccatis aliorum occultis. Sed cur Joseph non prius corripuit fratres, quàm eos apud patrem accusaret; an quia videbat id sine fructu futurum? nempe quod junior esset, & solus; fratres autem multi & natu majores. Hebræa sic habent: *Et retulit Joseph infamiam eorum malam ad patrem eorum.* Septuaginta habent velut contrarium

sensum

sensum: *Et attulerunt contra Ioseph vituperium malum ad Israël patrem suum.* Et hoc magis convenit in eam rem, cujus typum Ioseph gerebat. Nam Iudæi Christum accusabant blasphemiæ, ipse autem Christus negat se accusaturum Judæos apud patrem. Nihilominus cùm versio Latina ex Septuaginta habeat conformiter Hebræo; *Attulit autem Ioseph vituperium malum ad Israël*: propter dictum typum: lectio nostra & Hebræa non sunt mutandæ.

v. 3. *Israël autem diligebat Ioseph.* Sed quare non potius diligebat Benjamin, utpote minimum natu? Ad hoc responderi potest, Ioseph tantum comparari cum filiis grandioribus, quorum mentio præcessit: Benjamin verò adhuc admodum puer erat. Alii attendentes, quod in Hebræo ad verbum legitur [*eò quòd filius senectutis esset ipse*] hoc modo exponunt: Israël præ cæteris diligebat B Ioseph, eò quòd filius sapiens esset, quodque in eo senilis quædam gravitas morum & sapientia reluceret. Quam expositionem habet etiam interpres Chaldæus.

v. 3. *Fecitque ei tunicam polymitam.* Videat qui velit de hac tunica prolixè Liranum, Burgensem, & Replicatorem. *Polymiton*, Græcè id est, *multis filis contextum*: quasi multifilum.

v. 5. *Accidit quoque ut visum somnium referret.* Somnia hæc sua Joseph non legitur interpretatus, sicut posteà interpretatus est somnium Pharaonis. Nempe non videtur ei Deus suorum somniorum adhuc intelligentiam eo tempore revelasse, ne fortè efferretur in superbiam: tum etiam quia satis proclive erat patri & fratribus ex ingenii sagacitate conjectare, quid ea somnia sibi vellent. Unde & C notanter de Patre legitur, quod rem tacitus considerabat.

v. 7. & 9. *Vestrosque manipulos, &c.* ac deinde: *Aliud quoque somnium, quasi solem & lunam & stellas undecim adorare me.* Priori in somnio nihil significatur de patre & matre, sed tantum in posteriori. Quæ diversitas duorum somniorum ipso etiam eventu comprobata est: Nam primum quidem soli fratres ob escas emendas missi in Ægyptum, Joseph ut Principem terræ adoraverunt, ut habetur infrà cap. 42. & 43. Postmodum verò cum patre, totaque familia iidem fratres in Ægyptum commigrantes, simul quoque universi eum adoraverunt. *Nec* movere debet, quod mater ejus Rachel, jam dudum antea mortem obierat: Nam sanè Bala, quam Rachel sibi substituerat, eratque patris ejus uxor, ac proinde noverca, adhuc tunc cum ingrederentur Ægyptum vivere potuit. D Quòd si dicas, non legi, nec etiam patrem ipsum adorasse Joseph, imò contrarium videri: nempe quod Joseph ipsi patri honorificè occurrerit, cap. 46. *Respondeo*, somnium in hoc saltem impletum, quia Jacob antequam sciret Joseph esse principem Ægypti, cap. 43. per filios mittit ad eum munera, quæ non solent offerri sine adoratione, & quidem totius familiæ suæ nomine; itaque etiam nomine uxoris vel uxorum, quæcumque tunc superfuerint. Hinc & toties filii Jacob ad Joseph cap. 44. *Cùm ergo ascendissemus ad famulum tuum patrem nostrum*, & rursum, *si intravero ad servum tuum patrem nostrum.* Vide nostrum comment. ad illa verba Epist. ad E Hebr. cap. 11. *Adoravit fastigium virgæ ejus.*

v. 16. *Fratres meos quæro.* Figuram Christi nota his verbis. Nempe Christi fratres erant Judæi, de quibus dicit. *Non sum missus, nisi ad oves quæ perierunt domus Israël.*

v. 28. *Et prætereuntibus Madianitis vendiderunt eum Ismaelitis.* Pro eo quod priori loco est [*Madianitis*] quædam exemplaria habent [*Ismaelitis*,] sed malè. Nam [*Madianitis*] legunt constanter omnia MSS. suffragantur etiam Hebræa, Chaldæa & Græca, quomodo etiam infrà legitur, omnibus exemplaribus consentientibus; *Madianitæ vendiderunt Joseph in Ægypto.* Sed quomodo ergo iidem modò Ismaëlitæ vocantur, modò Madianitæ? cùm constet Ismaelem, & Madian diversos fuisse filios Abrahæ, & Madianitarum gentem diversam fuisse ab Ismaelitis seu Agarenis. Ad hoc *respondet* August. in q. Agar & Ceturam fortè fuisse eandem fœminam; sic & nationes has fuisse permixtas: Fortè etiam hanc solutionem firmant, quæ sunt Judicum c. 7. & 8. de Madian & Amalech.

v. 28. *Vendiderunt eum viginti argenteis.* Septuaginta habent [*aureis*] χρυσῶν. Fortè magnis viginti argenteis, valentibus parvos aureos. Sanè argenteis legendum esse, non aureis, testatur quoque S. Hieron. in 26. Matthæi.

v. 35. *Noluit consolationem accipere*: tum ob magnitudinem doloris; tum quia non immeritò poterat ipsos consolatores habere suspectos, quod ab ipsis interfectus aut sublatus esset: primum quia non ignorabat Joseph ab illis odio habitum, deinde, quia inter sanguinem hœdi quo tinxerant tunicam ejus & sanguinem hominis posset humana industria distinguere: Ac denique quia si Joseph fuisset à fera devoratus, tunica fuisset lacera, & corporis quædam membra, ut ossa, fuissent reperta cum tunica: quòd cùm non esset factum, facilè poterat Jacob aliud quiddam de filio suspicari. Neque omninò consolationem ullam admisisse eum scriptura dicit, sed consolantibus eum filiis, non admisit, posteà tamen credibile est dolorem fuisse lenitum. Dicit enim scriptura quod luxerit eum multo tempore, unde significatur quod post multum tempus consolationem acceperit.

Descendam ad filium meum lugens in infernum. Vel infernus lymbum patrum significat, vel generaliter per infernum significatur status mortuorum. Porrò verba sunt significantia magnitudinem doloris q. d. Morior præ dolore; *Tristis est anima mea usque ad mortem.* Nequaquam verò potest de sepulchro accipi; nullo enim modo sperabat Jacob commune sepulchrum cum Ioseph, utpotè quem existimabat à ferâ devoratum. An verò alibi aliquando nomine inferni sepulchrum significetur, Vide Iob 17. Vide etiam quæ diximus in 4. sent. dist. 45. §. 1.

CAPUT XXXVIII.

v. 7. **F**Vit quoque Her nequam in conspectu Domini. De nequitia Her quædam fabulantur Iudæi, præter ea, quæ hîc Scriptura sacra commemorat. Sed non sunt illa temerè credenda. Qui vult, videat apud Liranum.

v. 9. *Ille sciens non nasci sibi filios.* Nempè debebat fratri suo suscitare semen. Deut. 25.

v. 14. *Quæ depositis viduitatis vestibus.* Notandum hoc loco, cum D. Augustino, etiam temporibus Patriarcharum certa, & sua quædam fuisse vestimenta viduarum, quibus à conjugatis atque virginibus discernerentur. Ita legitur quoque de Iudith, quod egressura Bethuliâ ad castra Assyriorum, exuerit se vestimentis viduitatis suæ. Quòd si viduæ à reliquis fœminis certo vestimenti genere distinguebantur, idque publicæ honestatis causâ: multò magis putandum est, virgines tum à conjugatis, tum à viduis, certo ac proprio cultu etiam tum distingui solere; eò quòd multò magis virginum quàm viduarum pudori consulere oporteat. Sanè, si hodie vestium discrimina quæ magnis de causis instituta sunt, exactiùs servarentur, meliùs consuleretur tum dignitati, tum integritati personarum. Unde & secundùm Iurisperitos, qui Clericum indutum laïco habitu pulsaverit, non tenetur canone constituto adversus invasores Clericorum, propterea quòd Clericus suæ personæ discrimen habitu non prætulerit.

v. 24. *Producite eam ut comburatur.* Iudas hoc loco exhibet nobis personam hypocritarum, qui propria peccata dissimulantes, in aliena graviter animadvertunt. Ipse enim erat, qui etsi eam ignorans, Thamar abusus fuerat. *Sed* quæritur, qua justitiæ specie Iudas eam velit comburi, cùm simplex fornicatio nunquam tam graviter punita fuerit? Dicunt Hebræi quidam, Thamar fuisse filiam Melchisedech sacerdotis summi, legem autem præcipere Levit. 21. Sacerdotis filiam fornicationis convictam debere comburi. Sed primò incertum est, & improbabile, fuisse eam filiam Melchisedech [nam Apostolus de Melchisedech dicit, *sine genealogia.*] Deinde lex illa adversus filiam sacerdotis fornicantem nondum lata erat. Ac proinde rectiùs respondetur, Thamar non simplicis fornicationis, sed adulterii ream fuisse habitam, non quòd propriè jam

conjugata esset, sed quia obligata erat secundùm legem (quæ etiam tum servabatur, ut patet in secundo filio Iudæ) ut nuberet propinquiori, qui erat Sela: quem & Iudas ei promiserat, sed differebat. In eo ergo, quod per fornicationem se alteri conjunxisset, species saltem erat adulterii.

v. 30. *Postea egressus est frater ejus.* Severus in historia hunc dicit postero die editum; quod unde habeat nescio.

CAPUT XXXIX.

v. 4. *Gubernabat sibi creditam domum.* *Quæritur*, unde Ioseph tam citò perdiscere potuerit linguam Ægyptiacam, ut gubernandæ domui posset esse idoneus? Nam linguam Ægyptiacam diversam fuisse ab Hebræa, patet, quia paulò pòst Ioseph fratribus per interpretem loquebatur. Unde & in Psal. 80. de populo Israël apud Ægyptum peregrinante, dicitur; *Linguam, quam non noverat, audivit.* Itaque *respondeo*, Ioseph, qua erat celeritate ingenii simul adhibita cura, ac studio, statim assecutum esse gentis linguam, primò, ut imperfectè, deinde ut perfectè eam sonaret, præsertim cùm adhuc adolescens esset, quæ ætas linguis discendis aptissima est.

v. 6. *Nec quidquam aliud noverat nisi panem.* Non de Iosepho dicitur, quasi hoc ad ejus integritatem & simplicitatem pertineret, sed de hero ipsius. Est enim sensus: Herus omnia fideli ministro committebat, de nulla re alia sollicitus, quàm de edendo & bibendo. Qui quidem sensus, & ex circumstantiis manifestus est; & ex fine capitis, ubi similia dicuntur de præfecto carceris; tum etiam ex verbis Ioseph ad uxorem Domini sui sollicitantem eum ad stuprum.

v. 9. *Et peccare in Deum meum?* Quidam codices pridem habebant (*Dominum meum*) sed rectè repositum est (*Deum meum*) nam ita pleraque MSS. habent, tum imprimis quoque Hebræa, Chaldæa & Græca. Unde patet Ioseph in hac recusatione stupri non tantùm spectasse, ne domino suo temporali infidelis esset (quod tamen apud impudentem fœminam meritò prætexebat) sed præcipuè, ne in Dominum Deum peccaret; quod est perfectæ virtutis.

v. 14. *Et introduxit virum Hebræum.* Et inferiùs rursus; *ingressus est ad me servus Hebræus.* Nota, Ioseph nec jure, nec proinde revera servus erat, quia injustè venditus: Itaque proprietas rei sic venditæ non transierat ad emptorem. Servus igitur erat putatitius; quomodo Ioseph novi testamenti, pater putatitius Christi. Cæterùm quod bis Hebræum vocat, cum contemptu facit; erant enim Hebræi contemptibiles Ægyptiis, vide infra cap. 43.

CAPUT XL.

v. 8. *Somnium vidimus.* *Quæri* solet, sit-ne licita somniorum observatio, & eorum interpretationem quærere aut dare? Nam dicit Dominus Deut. 18. *Non invenietur in te qui observet somnia.* Et alibi sæpiùs somniorum observationes prohibentur. Et contrà producuntur Ioseph & Daniel interpretantes somnia. Itaque *respondeo:* Somnia vel divinitus immittuntur, vel ex naturalibus tantùm causis eveniunt. Si ex causis tantùm naturalibus accidunt; nullam habent significationem eventuum futurorum, sed tantùm præsentis corporis constitutionis, aut etiam futuræ, quantum ex præsenti constitutione de futura judicari potest. Atque hujusmodi somniorum significatio ad Medicos pertinet. Quod si divinitus immittuntur, id sanè fit ad aliquid significandum, quod ab homine humanâ sagacitate sciri aut prævideri non potest. Itaque hujusmodi somnia neque discerni ab aliis somniis, neque exponi possunt, nisi ab iis, qui dono ad hoc divinitus collato instructi sunt; cujusmodi fuerunt Ioseph & Daniel. Et hoc est quod Ioseph hìc dicit: *Nunquid non Dei est interpretatio?* & posteà ad Pharaonem: *Absque me Deus respondebit prospera Pharaoni,* q. d. non ego, sed Deus. Unde in proposito magis fuerunt Prophetæ Ioseph & Daniel, qui hujusmodi somnia discernere & interpretari potuerunt, quam Eunuchi Pharaonis, vel ipse Pharao & Nabuchodonosor, quibus

A visio imaginaria accidit per somnium, sed ejus intelligentiam non habuerunt. Damnat autem scriptura observatores quorumcumque somniorum, quasi per ea aliquid futurum significetur quod ad liberas hominum actiones pertineat: quod naturaliter per ea significari nō potest.

v. 22. *Ut conjectoris veritas probaretur.* [*Ut* non finem significat [nihil enim Pharao de hac interpretatione somnii audiverat, cùm pincernam in locum suum restituit] sed denotat eventum. Sensus enim est. Atque ita factum est, ut veritas conjectoris fuerit declarata. Et sic quoque intelligitur quod aliquoties in Evangelio dicitur? *Ut impleretur quod scriptum est*; ac si dicatur; atque ita impleta est prophetia talis, aut talis. Quamquam in Hebræo non est, *ut veritas probaretur*: sed, *quemadmodum conjecerat eis Ioseph.*

B CAPUT XLI.

v. 16. *Absque me Deus respondebit prospera Pharaoni.* Hoc Symmachus clariùs ita vertit; *Non ego, sed Deus respondebit pacem Pharaoni.* Verba sunt humilitatis, quibus interpretandi facultatem, quâ pollebat, refundit in Deum authorem. Sic & Paulus 1 Cor. 15 *Non ego, sed gratia Dei mecum.* Et rursum. *Tametsi nihil sum.* Vide Hebræa.

v. 38. *Num invenire poterimus talem virum, qui spiritu Dei plenus sit?* Et mox iterum; *Quia ostendit tibi Deus omnia quæ locutus es.* Deus utrobique in Hebræo non *Iehova*, sed *Elohim* dicitur. Itaque etiam verti poterat numero plurali: *deorum & dii.* Nam Pharao non unius Dei, sed deorum cultor erat. Quomodo in Daniele quo-

C que legitur dictum à regina Babylonis ad regem, Dan. 5. *Est vir in regnô tuo, qui spiritū deorum sanctorū habet in se.*

v. 43. *Fecitque eum ascendere super currum suum secundum.* Pro [*secundum*] multa MSS. habent [*secum.*] Hebræa sic ad verbum: *Et equitare fecit eum in curru secundo, qui sibi erat.* Unde satis apparet melius esse; quod nos legimus [*secundum.*] Nam illud [*qui sibi*] redditur per [*suum*] Non ergo cum Pharaone ducebatur Ioseph, ut dici posset [*secum:*] sed solus in curru secundo: quomodo & Mardochæus legitur honoris causâ circumductus cum voce præconis.

v. 41. *Ut omnes coram eo genu flecterent.* Hebr. est: *& clamabant ante eum, Abrech,* id est *pater tenet*: vel *flecte genua.*

v. 43. *Lingua Ægyptiaca Salvatorem mundi.* Septuaginta vocem Ægyptiacam retinuerunt, & reddiderunt

D his Græcis characteribus ψομθομφανήχ Hebraïcè est, *Saphnath Pahaneach*; quod Benedictus Arias vertit, *Absconditi revelatorem.*

v. 43. *Deditque illi uxorem Aseneth filiam sacerdotis.* Utique sacerdotis idolorum, quæ in Ægypto colebantur. Nec tamen peccavit Ioseph filiam ejus accipiendo uxorem: ita enim conveniebat exaltari. Nam valdè honorabile erat filiam sacerdotis, & quidem summi, qualis hìc fuisse videtur, uxorem ducere. Verisimile est autem Ioseph, de quo in Psal. 104. canitur; *ut erudiret principes ejus, sicut semetipsum & senes ejus prudentiam doceret,* uxorem suam, fortè & uxoris patrem, familiam paternam, instituisse in vera religione.

v. 45. *Sacerdotis Heliopoleos.* Hebraïcè [*sacerdotis*

E *On*] quæ civitas multò pòst fuit vocata Heliopolis. Itaque hìc in Latina interpretatione, Prolepsis est, seu anticipatio, sicut & Ezechielis 30. in vocabulo Alexandria.

CAPUT XLII.

v. 6. *Cumque adorassent eum fratres sui.* Ecce, impletur somnium Ioseph, de quo suprà cap. 37. itemque, cùm paulò pòst rursum se servos Ioseph vocant.

v. 9. *Exploratores estis; ut videatis infirmiora terræ venistis.* Quæstio est quomodo Ioseph non fuit mentitus, imò calumniatus fratres suos, imponens eis falsum crimen, quòd exploratores essent? Varii variè respondent. Quidam ut Iosephum excusent, dicunt eos in Ægyptum proficiscentes explorasse viam meliorem ac tutiorem: eoque rectè ac verè exploratores dictos. Sed Sophistica est hæc elusio nec proposito congruens. Po-

ficà enim dicit: *imminuta terra hujus considerare venistis*; significantes quales intelligat exploratores.

Alii dicunt eos obambulasse per vicos & plateas, omnia considerantes, & ut quidam dicunt, quærentes fratrem suum Joseph, quem verisimiliter sciebant in Ægytum venditum fuisse ab Ismaëlitis: ita ut meritò suspicionem dare potuerint quòd exploratores essent: atque ita sensum esse: *exploratores estis*, circumspicitis omnia loca civitatis exploratorum more. Alii mendacium veniale agnoscunt in Joseph, sed ab eo calumniam propulsant, quia non ad hoc objecit eis, ut exploratorum supplicio afficerentur, sed per hoc cognosceret affectum eorum erga fratrem Benjamin, & pœnitentiam venditionis suæ. Potest & hoc modo responderi: *exploratores estis*, id est, nisi vos legitimâ ratione purgaveritis, habeo vos pro exploratoribus: sicut patet sine mendacio dicit filio: Tu hoc aut illud fecisti, non fuisti in templo, aut non fuisti in scholis, id est, hoc de te existimabo, nisi mihi aliud ostendas. Talia à parentibus, magistris, inquisitoribus, sæpè dicuntur, non assertivè, sed inquisitivè & oppositè, ut alter respondeat, & quod obiicitur doceat non esse verum, sicut & argumentantes facere solent. Et hunc intellectum confirmat, quod postea repetit dicens: *Alioquin*, id est, nisi deprehendero vos vera dicere, *exploratores estis*, &c. Item potest esse sensus: externi estis, ita ut suspicari quis de vobis possit quod exploratores sitis. Sic Dominus ad mulierem Syrophænissam: *Non est bonum sumere panem filiorum & mittere canibus*: quod dixit, quasi ex persona Judæorum, qui potuissent hoc mulieri obiicere, quæ alioquin jam canis nō erat, quia magna erat fides ejus plusquam Judæorum.

Quæritur etiam quomodo non peieraverit dicens, *Per salutem Pharaonis non egrediemini hinc, donec veniat frater vester minimus*: Respondeo, verum dixit, non enim significat se omnes detenturum, alioqui nemo proficisci potuisset ad ducendum Benjamin, sed se non omnes dimissurum, & saltem unum retenturum donec Benjamin veniret; quod & factum est, Simeon enim usque ad adventum Benjamin detentus fuit. Possunt etiam intelligi esse verba comminantis, & facere proponentis, nisi justiore ratione dimoveatur à proposito.

v. 28. *Quidnam est hoc quod fecit nobis Deus?* Sic itidem cap. seq. v. 23. Dispensator domus Joseph. *Deus vester, & Deus patris vestri, dedit vobis thesauros in saccis vestris*. Ubi nota primò, morem Scripturæ, juxta quem, omnia bona merita in Deum authorem referantur. Porrò quòd dispensator domus Joseph homo Ægyptius sic sit locutus; intelligitur id fecisse ita instructus à Joseph, juxta illud Psal. 104. *Vt erudiret principes sicut semetipsum, & senes ejus prudentiam doceret*.

v. 36. *In me hæc omnia mala reciderunt. Quare* non peccavit Joseph immeritò affligendo animum patris? *Respond.* fecit id tantum per accidens. Etenim dum per se hoc agit, ut fratres, sicut erant meriti, pœnas aliquas luerent odii & crudelitatis in se fratrem; simul ex accidenti evenit, ut pater dolore afficeretur: velut si à judice filius sceleratus supplicio afficiatur, fit ut etiam patris ejus tametsi innocentissimi animus dolore crucietur. Sed *cur* non peccavit cupiditate vindictæ in fratres? *Respondeo*, quia hoc licet etiam inter amicos; ut etiam Philosophus docet in Ethicis, quando levis est vindicta, & ad correctionem proximi ex amore exhibetur.

v. 37. *Duos filios meos interfice*. Sed quid solatii aut solaminis fuisset Jacob occidi filios filii sui? *Respondeo*, nihil, quin magis dolor. Sed dicit hoc Ruben hominum consueto more, cùm in re maximi momenti res carissimas oppignorant, & periculo exponunt.

CAPUT XLIII.

v. 3. Denunciavit *nobis vir ille*. Nota, non hoc exprefsè denunciasse legitur: Verùm cum cap. præced. v. 15. dixerit; *Per salutem Pharaonis non egrediemini hinc, donec veniat frater vester minimus*; credibile est eum ad dimissos postea iterasse hoc, vel simili modo; Per salutem Pharaonis, non videbitis faciem meam, donec veniat frater vester minimus.

v. 6. *In meam hoc fecistis miseriam*. Id est, factum vestrum in meam cedit miseriam. Non enim dicere vult pius Patriarcha filios suos paternam miseriam intendisse, sed ita evenisse ipsorum imprudentia. Sic & quod Hebr. legitur; *Vt quid male fecistis mihi?* non expostulantis est, aut improperantis, sed suam miseriam deplorantis.

v. 9. *Ego suscipio puerum*. Nota, non dixit hìc Judas spondens pro Benjamin, ut dixerat Ruben cap. superiori: *Filios meos interfice*: nempe jam duo filii ejus Her & Onan interfecti erant a Domino; & verisimiliter metuebat, ne quid simile aliis filiis suis contingeret. Tum etiam à tali sermone abstinebat, ne memoriam ejus quòd duobus prioribus filiis suis acciderat, renovaret.

v. 14. *Et remittat vobiscum fratrem quem tenet*. Loquitur Jacob de Simeone qui tenebatur in vinculis, & de Benjamin. In Septuaginta sic habetur: *& remittat fratrem vestrum vivum, & Benjamin*. Vbi cum verè intelligatur Simeon captivus, tamen fortasse nonnulli aliquando acceperunt de Joseph. Certè in Officio Ecclesiastico, Dom. 3. Quadragesimæ, in responsorio nono sic legitur: Lamentabatur Jacob de duobus filiis suis: Heu me! dolens sum de Joseph perdito, & tristis nimis de Benjamin, ducto pro alimoniis: Precor cælestem regem, ut me dolentem nimium faciat eos cernere. Quæ verba indicant saltem Jacob non omnem omnino spem abjecisse videndi Joseph, etsi hoc non videantur ejus verba indicare c. 37. v. 35. Forsitan enim in corde suo suspicabatur, id quod res erat, Joseph venditum, non devoratum à bestiâ quod nulla ossa ostenderentur, sed sic loquebatur ut est ibi cap. 37. ne feroces filios magis exacerbaret.

v. 16. *Occide victimas, & instrue convivium*. Hæ victimæ, cui immolabantur, Deo vero, an falso? Si sacrificium intelligitur; haud dubium Deo vero. Neque enim vir sanctus præcepisset immolari victimas Deo falso; neque Joseph, qui tanta authoritate pollebat apud Ægyptios, prohibitus fuisset, ut apparet, offerre sacrificium Deo suo. *Sed fortè* non loquitur Scriptura de sacrificio, sed de sola mactatione pecorum ad usum convivii. Unde & Hebræa tantum habent; *Macta tu*. Vatablus quidem subaudit, victimam: sed quare non simpliciter, pecus, vitulum, bovem, vel quid simile?

v. 32. *Illicitum est enim Ægyptiis comedere cum Hebræis*. Hebræorum nomen tunc dudum innotuisse, patet, tum quod hera Joseph Genes. 39. ipsum bis contemptim vocet Hebræum: tum quod & Pincerna regis dicat c. 41. *Erat ibi puer Hebræus*. Quin ipsi Abraham & Loth Genes. 14. Hebræi vocantur, sic dicti à Chananæis, quasi transfluviales: quod ex Mesopotamia illuc venissent, jamque plurimi populi ab illis propagati erant, ut Ismaëlitæ, Madianitæ, Moabitæ, Ammonitæ, ut non necesse sit hìc nomine Hebræorum, tanquam ignotorum, generatim omnes Chananæos accipere. Cæterum quare profanum censerent Ægyptii comedere cum Hebræis, imò abominationem putarent, (nam ita sonant Hebræa,) patebit Exodi 8. v. 26.

v. 34. *Majorque pars venit Benjamin*. Ita jusserat Joseph, tum quia Benjamin frater erat uterinus Joseph, tum etiam quod solus Benjamin immunis fuisset, & innocens à crimine in Joseph à fratribus cæteris commisso. Quomodo singulis singulæ partes in hujusmodi conviviis distribuerentur, vide etiam 1. Regum 6.

v. 34. *Biberuntque & inebriati sunt cum eo*. Solent, inquit Aug. ebriosi hinc sibi adhibere patrocinium, non tantum propter filios Jacob reliquos, sed etiam propter Joseph, qui valdè sapiens commendatur. Sed respondet Aug. & ante eum Hieron. verbum *ebrietatis* pro satietate tantum solere in Scripturis poni. Unde est illud Psal. 64. *Visitasti terram, & inebriasti eam*. Ubi nullo modo inebriari potest accipi, ut ebriosi accipiunt. Nam nec ipsi terræ utilis est hujusmodi ebrietas, cum nimio humore semina corrumpantur. Commentarius quoque in Psalm. 80. D. Hieronymo adscriptus, negat ad literam, Joseph virum sanctum inebriatum: etsi id fateatur de Loth.

CAPUT XLIV.

v. 5. *Scyphus —— ipse est in quo augurari solet Dominus meus.* Cum dicat Scriptura sacra Deut. 18. *Non inveniatur in te qui observet somnia, atque auguria*, nullo modo putandum est Joseph auguriis deditum fuisse: quem spiritu divino constat futura atque arcana prædixisse, juxta quod ipse ad Pharaonem dicebat; *Absque me, Deus respondebit prospera Pharaoni. Quæstio* proinde relinquitur, quomodo Joseph per servum suum hic nominet scyphum suum in quo augurari solet; quod & ipse posteà v. 15. similibus verbis repetit, dicens ad fratres: *An ignoratis quod non sit similis mei in augurandi scientia?*

Augustinus *respondet* hæc non seriò, sed joco dicta esse, & proinde non habenda mendacia. Augustini sententiæ subscribit S. Thomas in 2.2. quæst. 95. art. 7. addens Josephum fortè ad hoc retulisse, quod vulgus de eo opinabatur. Tum sensus erit: An ignoratis, id est, an non vel ex publica fama de me cognoscere potuistis, non esse mihi similem in augurandi scientiâ? Ita quoque Dan. 4. Nabuchodonosor Danielem nominat, principem Ariolorum & cap. 5. regina eum dicit constitutum principem magorum, incantatorum, Chaldæorum & aruspicum. Et hæc posterior sententia magis placet. Author quidam id quod alii ex Hebræo vertunt (*augurando augurabitur*) ipse vertit (*experiendo experiens discet*) & dicit eos, qui de augurio interpretantur, sine causa Joseph magno crimine gravare, imò [addit] & vocibus vim inferre. Nihilominus Bened. Arias Montanus reddidit, *augurando augurabitur*.

v. 16. *Dixit Iudas; Deus invenit iniquitatem servorum suorum.* Non agnoscit Judas furtum sibi objectum: Eam enim accusationem strenuè à se repulerunt fratres superioribus verbis; sed iniquitatem intelligit, peccata anteà ab ipsis commissa: maximè illud, quo ex invidia fratrem suum Joseph vendiderant. Ut sit sensus: Deus peccata nostra quæ nos occulta esse putavimus, invenit, hoc est, ostendit sibi esse manifesta per hanc adversitatem quam nunc nobis immittit. Unde & supra loquebantur ad invicem: cap. 42. v. 21. *Merito hæc patimur, quia peccavimus in fratrem nostrum: idcirco venit super nos tribulatio.* Et Ruben dicebat v. 22. *En sanguis ejus exquiritur.*

CAPUT XLV.

v. 2. *Elevavitque vocem —— quam audierunt Ægyptii omnisque domus.* Quomodo potuit omnis domus regia vocem unius Joseph flentis audire, cùm ampla esse solent Regum palatia? At sensus est, rumorem fletus ejus statim totam regiam pervasisse.

v. 5. *Nolite pavere, neque vobis durum videatur.* Non extenuat Joseph peccatum fratrum in se commissum, quòd sanè gravissimum erat; sed prohibet iram & rixas, & exprobrationes, quibus læditur fraterna charitas. Nam Heb. est: *Et ne sit ira in oculis vestris, quod vendideritis me huc*; ac si dicat, ne alter in alterum culpam hujus rei conferre conetur. Sic & infrà prohibet, dicens: *Ne irascamini in via.* Versio Vatabli sic: *Neque commoveamini intra vos.* Et Scholion, ne indignemini vos, aut ne fleatis. Ita sensus est idem utriusque membri, ne doleatis nec contristemini. Non prohibet autem, aut minuit pœnitentiam; sed dolorem animi mitigat verbis consolatoriis, commemoratione boni, quod occasione facti eorum secutum est, nempè quod subditur.

Commendatur hic nobis mira Joseph clementia & mansuetudo erga fratres, quos adeo sibi inimicos senserat, quibus ille ne verbo quidem exprobrat quod adversus se commiserant. Insuper & prohibet ne ipsi inter se corrixentur de ea re, sed ut pacificè ad patrem revertantur.

v. 8. *Non vestro consilio, sed Dei voluntate huc missus sum.* Nota, non hic Joseph peccatum fratrum suorum refert in Deum, sed transitum suum in Ægyptum; nempè quatenus ex eo magnum bonum, Deo providente consecutum est.

Qui fecit me quasi patrem Pharaonis. Hebr. *& posuit* A *me in patrem Pharaoni*, id est, instructorem & rectorem familiæ & negotiorum ejus. Vide etiam 2. Paralip. 2. v. 13.

v. 18. *Venite ad me, ego dabo vobis omnia bona Ægypti, ut comedatis medullam terræ.* Et rursum: *Properate quantociùs venientes —— quia omnes opes Ægypti vestræ erunt*: Aut hyperbolica locutio est, quâ significatur eos in Ægypto habituros omnium rerum abundantiam; aut sensus est: dabo vobis omnia bona Ægypti, id est, ex omnibus bonis Ægypti dabo quantum vobis sufficiet. Censetur enim totum habere qui ex toto aliquo accipit sufficientia ad usum suum. Videtur autem sub his verbis latere occultum quoddam vaticinium futurorum, quamvis illud à Pharaone, qui hæc jubebat dici filiis Israël, non fuerit intellectum. Significatum est enim his verbis futurum aliquando; ut filii Israël de Ægypto egredientes B asportarent secum opes Ægypti, & sicut scriptura loquitur, Ægyptios spoliarent. Quæ Ægypti deprædatio rursus altioris mysterii signum fuit, nempe futurum ut omnis apparatus sæcularis doctrinæ ab hujus sæculi Philosophis & oratoribus tanquam injustis possessoribus vendicatus, transferatur in usum doctrinæ Christianæ. Similis locus est 4. Reg. 8. ubi dicitur, *Azael ivisse in occursum Elizei ferentem munera & omnia bona Damasci, onera 40. camelorum*: id est, ex omnibus bonis.

v. 26. *Quo audito Iacob, quasi de somno gravi.* Hinc videtur Jacob omnem spem vitæ filii sui Joseph dudum abjecisse. Sed quid possit quoque in contrarium adferri, vide c. 45. ad Versum 14.

CAPUT XLVI.

C v. 15. *Hi filii Liæ: omnes animæ triginta tres.* In hoc numero comprehenduntur Her & Onan filii Judæ, licet mortui ante ingressum Jacob in Ægyptum, ipsumque hic apertè exprimitur, ne scilicet quis aut fallatur, aut falli putet Scripturam. *Sed quomodo* dicitur; *Omnes animæ filiorum eius & filiarum, triginta tres*, cùm in hoc numero nulla filia, ne Dina quidem, quæ hic nominata est, comprehendatur; Nam sine illa constat numerus. *Ad* hoc Liranus nihil respondet. *An* fortè adjectitium est illud (*& filiarum?*) *Sed* omnes codices habent, etiam Hebræi. Mirum autem Dinam ab hoc numero excludi, cùm paulò pòst filiis Zelphæ connumeretur *Sara filia Aser*, atque impleat numerum sexdecim animarum. *Nisi id factum* dicas, quia Dina erat extra numerum duodecim tribuum, utpotè ipsa soror duodecim Patriarcharum: Sara verò filia unius ex illis. Dinam tamen D ingressam fuisse Ægyptum existimat Liranus: Unde & ipse eam comprehendit in numero septuaginta animarum, quas in Ægyptum ingressas Scriptura testatur.

Utrum autem & cui nupta fuerit, scriptura nusquam dicit. Ac fortè mansit innupta, vel quod vitiata esset, vel quod in Ægypto extra domum patris sui, viro cuiquam tradi non debuit. Quòd autem putant nonnulli eam fuisse uxorem Job, nescio qua ratione vel auctoritate probent: nec probari potest, si verum est quod alii opinantur, Job eo tempore nondum natum fuisse, sed fuisse Moysi σύγχρονον, de qua re vide Annot. Job. 1. Nec tamen ad hoc refellendum quod dicitur de conjugio Dinæ cum Job satis valere puto argumentum, quod Job fuerit incircumcisus, cùm fratres Dinæ dixerint, apud ipsos *illicitum & nefarium esse tradere sororem suam homini incircumciso.* E Hoc enim in dolo dictum ab illis fuit patre nequaquam conscio, ut patet Genesis 34. & 49. Plus habet probabilitatis ad illud refellendum si dicamus filiam Jacob non tam malè moratam, aut institutam fuisse, ut virum suum à Deo percussum, ad maledicendum Deo provocaret, eique suam innocentiam velut inutilem exprobraret, quod uxorem Job fecisse legimus.

Quæres cur solius Aser filia in hoc numero ponatur, cùm non sit verisimile, à cæteris filiis Jacob nullam fuisse filiam progenitam, sed solos filios? An filiæ in hoc numero omissæ, quòd non soleant mulieres censeri in genealogiis apud Hebræos? unius tamen Saræ filiæ Aser mentionem factam, vel quia Prophetissa esset, vel aliâ quapiam re excelluerit.

v. 26. *Cunctæ animæ —— quæ egressæ sunt de femore.* Quidam hoc testimonio confirmare conati sunt à parentibus animas unà cum corporibus propagari. Sed *respondeo*, secundùm Augustinum animas pro hominibus accipi hoc loco, quod & alibi in Scripturâ sacrâ frequentissimum est, locutione synecdochicâ. Nec solùm in iis quæ homini secundùm animam conveniunt, sed etiam quæ tantùm secundùm corpus. Sic dicitur 1. Machab. 9. *Et peremerunt animas hominum multas*, cùm tamen corpus tantùm perimatur seu occidatur. Porò quod animæ non trahantur ex parentibus. Vide suprà cap. 12. v. 5.

CAPUT. XLVII.

v. 2. *Extremos quoque fratrum suorum quinque viros.* Hebr. *Et de extremitate fratrum suorum cepit quinque viros.* Versio Vatablina; *Accipiens autem quosdam è fratribus suis, nempè quinque viros.* Pagninus: *de extremis fratribus suis cepit quinque viros. Extremos* quidam intelligunt, qui videbantur abjectiores, minusque præstantes: Quod Ioseph fecisse tradunt, ne si robustiores adduxisset, militiæ eos Pharao applicuisset. Alii aliter. Vide Liranum.

v. 7. *Qui benedicens illi, & interrogatus ab eo.* Iacob scilicet benedicens regi. Nam & mox sequitur v. 10. *Et benedicto Rege egressus est foras.* Porrò benedixit Iacob regi, quia salutem & felicitatem ei precatus est à Deo. (Nam & nuda salutatio quodammodo est benedictio seu bona precatio.) *Non* autem quasi *ex authoritate & officio*; quomodo sacerdotes benedicunt; & in epist. ad Hebr. 7. dicitur. *Quod minus est à majore benedicitur*; sed vulgari modo bene precando, quomodo etiam æquales æqualibus, & minores majoribus benedicunt.

v. 9. *Dies peregrinationis meæ parvi & mali.* Id est, pauci, & miseri. Parvi videlicet numero, non extensione. Sic Iob 17. *Dies mei breviabuntur.* Mali autem dicuntur propter labores plurimos, quos subiit, & afflictiones plurimas, quas sustinuit Iacob in vita sua. Sic Dominus in Evangelio Matth. 6. *Sufficit diei malitia sua.* Et Apostolus ad Ephes. 5. *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.*

v. 19. *Cur ergo moriemur, te vidente? Emit igitur Ioseph omnem terram, subjecitque eam regi.* Nec fuit tamen hæc crudelitas aut inhumanitas Ioseph; non enim poterat gratis dare, eò quòd ipse tantùm dispensator esset regis. Sed neque cooperatus est cupiditati regiæ; sed quæ fecit ad utilitatem regis, redundarunt etiam ipsius prudenti consilio in utilitatem regni & populi: quod declarat prudentissima simul & humanissima ejus propositio ad populum, quâ dicit: *En, ut cernitis & vos & terram vestram Pharao possidet. Accipite semina, & serite agros, ut fruges habere possitis; quintam partem regi dabitis, quatuor reliquas permittit vobis in sementem, & in cibum familiis & liberis vestris. Et factum est*, inquit Scriptura, *quasi in legem:* sine dubio utilem ad continendum populum in obedientia regis.

v. 22. *Præter terram sacerdotum.* Hebræa sic: *Tantùm terram sacerdotum non emit, quia statutum* (seu demensum & portio) *sacerdotibus erat à Pharaone, & comedebant statutum suum, quod dedit eis Pharao: idcircò non vendiderunt terram suam.* Igitur non significatur hic quòd terram suam necessariò sacerdotes habuerint à rege, sed quod terram suam, ex qua vivere soliti erant (quæ tamen verisimiliter fuerat eis data è publico, tanquam ministris publicis, accedente simul authoritate regia) non sint compulsi vendere, ob defectum alimoniæ; siquidem Rex eos aleret ex horreis publicis, tanquam publicos ministros. Debebantur autem sacerdotibus Ægyptiis cibaria ex publico; non simpliciter (erant enim sacerdotes non veri Dei, sed falsorum deorum & dæmonum) sed ex conscientia erronea, quia putabantur esse ministri veræ religionis.

Cæterùm ostendit hic locus quantum, etiam ethnici reges, dignitatem sacerdotalem honoraverint. Quod si vero reges illi sacerdotes suorum Deorum, qui nihil aliud quàm dæmones erant, tali prærogativa honoraverint, quantò magis convenit ministros Ecclesiæ Christi apud Christianos principes similibus beneficiis ac privilegiis gaudere?

v. 30. *Sed dormiam cum patribus meis.* Nota, nusquam Scriptura dicit bestias dormire cum moriuntur, sed tantùm homines, utpotè quod homines resurrectionem certò expectent. Quin nec soli boni, sed etiam mali dicuntur dormiisse cum patribus suis, ut impii Reges Jeroboam, Amri, Achab, & alii: quod notandum est, contra Judæos, qui stolidè docent malos non resurrecturos.

v. 31. *Quo jurante, adoravit Israël Deum, conversus ad lectuli caput.* Septuaginta legunt. *Adoravit Israël ad summitatem virgæ ejus.* Quæ versio innuit Iacob adorasse summitatem sceptri Ioseph, exteriùs quidem potestatem ejus honorans, sed spiritualiter simul (ut apparet) Christi regiam potestatem in typo Ioseph adorans. Sanè versionem hanc, etsi eam Hieron. non videatur probare, nobis quoque recipiendam cogit authoritas Apostoli ad Hebr. 11. ubi clarè dicit; *Fide Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit, & adoravit fastigium virgæ ejus.* Et nihil prohibet, quin Iacob & Deum adoraverit (ut habet nostra versio) atque etiam honorarit seu adorarit summitatem virgæ Ioseph, quod vult versio 70. & Apostolus dicto loco. Vide ibidem nostrum comment.

CAPUT XLVIII.

v. 5. *Ephraim & Manasses, ut Ruben & Simeon reputabuntur mihi.* Quæritur, quid magnum reputari sicut Ruben & Simeon, cum seq. cap. hi duo pro benedictione magis videantur reportare maledictionem? Respondeo non in benedictione fieri comparationem, sed in jure filiorum. Sensus enim est; duos filios tuos Ephraim & Manassem, ego mihi adopto in filios; ita ut singuli suas accipiant portiones in terra promissionis, & ipsi perinde atque si ex me essent geniti, duarum tribuum capita constituant, sicut Ruben & Simeon. Nominat autem Ruben & Simeon, quòd hi natu maximi essent, ut intelligeretur tantò magis etiam cæteris Ephraim & Manassem in eo jure æquari.

v. 6. *Reliquos autem quos genueris, tui erunt.* Nulla Scriptura refert Ioseph alios filios genuisse. Quare quod hic dicitur, conditionaliter accipiendum est. Et sanè Vatabli versio sic habet: *Si qui post hos tibi nascentur.* Atque ad illum proinde sensum explicanda quoque videntur Hebræa (*& generatio tua, quam genuisti post illos*) etsi duriusculum sit.

v. 7. *Eratque vernum tempus.* Vide cap. 35. v. 16.

v. 16. *Angelus qui eruit me, benedicat pueris istis, & invocetur super eos nomen meum, &c.* Quidam, ut Oleaster, hinc statuunt invocationem Sanctorum. Sed non est necessum huc recurrere; Nam ubicumque per totam Scripturam invocatur Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob, aut pro eorum respectu pii homines exaudiri à Deo petunt, ibi & ipsi suo modo invocantur. At verò quod hic dicitur (*invocetur super eos nomen meum, nomina quoque patrum meorum*) secundùm phrasim Hebraïcam sensus est, ut Ephraim & Manasses tanquam ex Jacob geniti, nomine ejus gaudeant, æquè atque alii filii. Ita dictum est Jerem. 14. *Nomen sanctum tuum invocatum est super nos*, id est, vocamur populus tuus.

v. 22. *Do tibi partem unam extra fratres tuos.* Septuaginta habent; *Do tibi Sichimam præcipuam super fratres tuos.* Hebr. est vocabulum (*Sichem*) quod sonat humerum vel partem; Unde & noster generatim habet (*partem unam*) Verumtamen Sichem quoque, aut certè bonam ejus partem fuisse datam Joseph satis patet Josue ult. ubi sic legitur: *Ossa quoque Ioseph, quæ tulerant de Ægypto, sepelierunt in Sichem* (nota in Sichem) *in parte agri, quem emerat Iacob à filiis Hemor — & fuit in possessionem filiorum Ioseph.* Sic ibi. Sed *quæres*, quid est quod hoc, quod hic addit Jacob; *partem unam quam tuli Amorrhæi in gladio & arcu meo? Respondent* nonnulli quod Jacob censeatur Sichimã sibi armis vindicasse, quia filii ejus Ruben & Simeon, eam armis subjugarunt

(ut est suprà cap. 34.) Sed id non rectè, nam factum est id Jacob invito, & omninò injustè, ut ibi plurimis ostendimus. Itaque alii verisimiliùs dicunt, quod cum occasione hujus crudelitatis Ruben & Simeon, vicini Amorrhæi etiam expellere vellent Jacobum possessione agri, quem ille emerat, (ut est cap. 33.) ille jure belli, & agrum illum, & vicina simul loca armis sibi asseruerit.

CAPUT XLIX.

v. 4. *Effusus es, non crescas. Non crescas*, Hebr. *Non excellas.* Quare hac voce, illum privatum nonnulli dicunt jure primogenituræ; quasi dixisset Jacob: Nolo consequaris prærogativam dignitatis. *Certè* constat primogenituram datam filiis Joseph 1. Paralip. 5. Et benedictio quæ hoc loco Joseph data est, non obscurè etiam innuit plus Joseph omnibus cæteris fratribus esse tributum, speciatim cùm Jacob in ipsum se transfundere dicat benedictionem à patribus acceptam: quale nihil est in benedictionibus aliorum. *Itaque* sensus est: *Effusus es sicut aqua:* hoc est, evanuisti, ad nihilum redactus es, contemptibilis factus es, propter flagitium tuum: quod sequitur. Et similis locutio est Psal. 21. *Sicut aqua effusus sum.*

Quia ascendisti cubile patris tui. Vide de hoc ejus scelere, id est, de concubitu cum uxore patris sui cap. 35.

v. 5. *Simeon & Levi vasa iniquitatis bellantia.* Vide dicta suprà ad c. Genes. 34. Porrò quid sibi velit, quod pater in eos dicit v. 7. *Dividam eos in Iacob, & dispergam eos in Israël*, vide Josue 19. & 21.

v. 10. *Non auferetur sceptrum de Iuda, donec veniat.* Manifesta est de Christo prophetia: Nam & Hebræorum plerique de Christo hoc testimonium accipiunt, & Chaldæus Paraphrastes, illud, *donec veniat qui mittendus est*, expressè ita reddidit, *donec veniat Messias.* In captivitate quidem Babylonis finem habuit series Regum Juda: sed tamen tunc adhuc fuerunt Judices populi ex hac ipsa tribu, ut significatur Danielis 13. ac deinceps continuati sunt hujusmodi Judices seu Duces, ut constat ex libris Esdræ, Machabæorum, & Josepho, usque dum Herodes alienigena, primum quidem illud regnum invasit, sed ita tamen, ut, teste Josepho, etiam consentientibus Judæis, tandem in eo confirmatus sit. Significatur ergo quod tunc tempus erat expectandi Messiam hîc promissum. *Respondent* Judæi, quod tunc non venerit Jesus Nazarenus, sed aliquot annis post, atque ita ipse non sit Messias. *Sed sciant*, id quod modicum est pro nihilo reputari: Aut si pertinaciter dicant in Herode non fuisse omninò sceptrum de Juda sublatum, eò quòd tunc adhuc esset concilium supremum Sanedrim, ex hac ipsa quoque potissimùm tribu collectum; sciant illud ipsum quoque, Christo jam-jam nasciturο, sublatum: teste Joseph. *Sensus itaque est*: Non auferetur potestas regia à Juda, nisi illi surrogetur (utpotè ex eadem tribu) excellentius regnum Messiæ in omnes gentes. Nempè pro eo quod hîc dicitur: *Et ipse erit expectatio gentium*, Aggæi 2. dicitur: *Veniet desideratus cunctibus gentibus.*

v. 17. *Fiat Dan coluber in via.* Septuaginta habent ἐγενήθη αὐ Δὰν ὄφις ἐφ' ὁδῷ, id est, *factus est ipse Dan serpens in via:* ut non ipse Dan comparetur serpenti, sed potiùs pati dicatur serpentem. Sasbout in 14. Isaïæ sic intelligit, ut significetur fortitudo ipsius Dan contra hostes, quam per colubrum putat significari. Hinc impletum hoc multi volunt in Samsone, qui suis hostibus Philistæis fuit velut coluber in via, & cerastes in semita. Plerique tamen ad Antichristum referunt, & favere videtur Apocalypsis cap. 7. ubi tribus Dan, inter electas tribus prætermittitur: quæ res ratione non caret. Ambros. lib. de benedict. Patriarcharum cap. 7. Non, inquit, Samsonem hæc prophetia significat, sed Antichristum, qui futurus est ex tribu Dan.

v. 27. *Benjamin lupus rapax.* Ad literam prædicitur bellicositas illius tribus, & victoriæ de hostibus: idque patet ex consequentibus, quæ sunt comedere prædam, & dividere spolia. *Rectè* reiicit Liranus expositionem

A Hebræorum de altari sacrificiorum, quod fuit in tribu Benjamin, deque sacrificio matutino & vespertino. Quomodo enim hac contemplatione de tribu illa dicitur, *quod sit lupus rapax? quodque prædam dividat & comedat?* Apriùs sanè de tribu Levitica, cui cedebant hostiarum partes, id diceretur. Cæterùm mysticus sensus est de Saulo, posteà Paulo dicto, Benjaminicæ tribus: primum quidem *lupo rapace* id est, persecutore: deinde verò *spolia dividente*, id est, verbi divini eximio prædicatore.

v. 28. *Benedixitque singulis benedictionibus propriis. Quomodo* singulis seu unicuique propriis, cum Simeon & Levi fuerint conjuncti? & quomodo benedictionibus, cum iidem, atque etiam Ruben loco benedictio-
B nis reportarint maledictionem? *Respondeo*, idem est singuli, quod penè singuli. Nam exceptio tantum est in uno pari: quàmvis ex consequenti quoque singuli eorum aliquid peculiare habuerint, ut mox patebit. Porrò sub benedictionibus etiam maledictiones Scriptura comprehendit, quasi dicat; singulis dedit suas imprecationes, quæ in plerisque erant benedictiones, non tamen in omnibus: tametsi quod de Simeone & Levi dicitur (*Dividam eos in Iacob, & dispergam eos in Israël*) quamvis maledictio sit, si sola spectetur felicitas temporalis: Deus tamen vertit in benedictionem, nempe quando tribus Levitica fuit evecta ad ministerium sacrum, & sacerdotale, cujus ratione debebat per universam illam gentem dispergi. Ex tribu autem Simeon fuerunt homines docti & periti legis, qui doctrinâ suâ populum in-
C struxerunt: ideóque & ipsi dispersi.

CAPUT L.

v. 4. *Locutus est Ioseph ad familiam Pharaonis.* Quare Joseph interpellat próceres & familiam Pharaonis, ut pro se ad Pharaonem loquantur, ut liceat sibi sepelire patrem in terra Chanaan, cum ipse esset secundus in regno? *An hoc* modestiæ ascribendum est? simulque ne præsumptione nimiæ authoritatis paternam cognationem ibi odiosam redderet? An fortè, paulatim succedente tempore, & cessante administratione cibariorum, quam tempore famis habuerat, decrevit ei potestas apud regem & proceres, tanquam homini externo, cujus fratres essent ovium pastores, Ægyptiis contemptibiles?

v. 10. *Vbi celebrantes exequias, impleverunt septem dies.* Suprà dicitur: *flevit eum Ægyptus septuaginta diebus.* Tametsi numeri, si in se considerentur, nihil
D virtutis habeant ad effectum aliquem vel corporalem, vel spiritualem consequendum: certos tamen numeros scriptura nobis commendat propter significationem, ut ternarium propter sacrosanctæ Trinitatis mysterium, denarium propter decalogi præcepta, atque ita in aliis. Hac igitur ratione Ecclesia Christi, certum dierum numerum observat in exequiis mortuorum, videlicet septenarium & tricenarium, sequens in hoc exempla nobis commendanda in scriptura facta. Nam hoc loco, exequiarum Jacob septem dies impleti leguntur. *Sic* & 1. Reg. ult. habitatores Jabes Galaad super Saül & filio ejus exequias cum jejunio celebrarunt diebus septem, ipso David quoque eorum pietatem approbante. Et generaliter dictum est Eccl. 22. *Luctus mortui septem dies.* Sed & de luctu triginta dierum tria reperiun-
E tur testimonia. Nempè primum Num. 20. Aaron à populo lugetur triginta diebus. Secundò totidem diebus lugetur Moses Deut. ult. Ac denique quod hoc cap. v. 3. dicitur, de quadraginta diebus quibus Ægyptii condierant aromatibus corpus Jacob, ac immediatè subnectitur [*flevitque eum Ægyptus septuaginta diebus*] sic separatim accipiendum est, ut sicuti Hebræi se accommodarant mori Ægyptiorum in quadraginta diebus corpori condiendo deputatis: ita vicissim Ægyptii secuti sint morem Hebræorum, ut defunctum triginta diebus lugerent; qui simul efficiunt dies septuaginta.

Porrò si significatio utriusque numeri apud Hebræos

venerabilis (septenarii, scilicet & tricenarii) requiratur: *septenarius* requiem significat mortuorum, quam illis viventes apprecantur, requievit enim Deus die septimò. *Tricenarius* autem, qui est denarius ter ductus meritum quietis significat; videlicet observationem Decalogi per fidem Trinitatis. Cæterùm alios numeros ab iis qui exemplis sanctorum aut Ecclesiasticâ traditione approbati sunt, in exequiis mortuorum observare, nòn caret periculo superstitionis.

v. 16. *Num Dei possumus resistere voluntati?* Nequaquam hìc peccatum venditi Joseph in Deum refertur, quod cap. 45. v. 5. ad similem phrasim annotavimus. Quin apud Hebræos sic ad verbum legitur: *Num pro Deo ego sum?* Et apud Septuaginta. *Num Dei sum ego?* Et eadem verba sunt in Hebræo cap. 30. ubi Iacob Rachel dicenti, *Da mihi liberos, alioqui moriar*, respondet: *Non pro Deo ego sum?* Et convenit etiam ibi sensus quem

A interpres hoc loco expressit: *Num Dei possumus resistere voluntati?* Nam sequitur, *qui privavit te fructu uteri.* Sensus ergo genuinus hoc capite esse videtur: Nolite timere, ne ego vindicem injuriam: vestrum fuit malum, sed Deus vertit illud in bonum: Itaque ego quoque pascam vos, & parvulos vestros.

v. 25. *Deus visitabit vos, asportate ossa mea.* Rationem hujus præcepti vide apud Lyranum: tametsi quod ille addit Joseph sperasse se resurrecturum cum illis, qui tempore resurrectionis Christi à morte suscitandi erant (id quod etiam suprà de Iacob dixerat) vanum arbitror. *Alia etiam ratio dari potest*, ut filii Israël secum habentes ossa Ioseph, cum præcepto ea transferendi, quia Deus visitaturus esset eos: semper illius promissionis memores essent, atque ejusdem promissionis veluti pignus haberent illa ossa: ut mirum non sit semper ossa Sanctorum Ecclesiam honorasse.

FINIS GENESIS.

ANNOTATIONES IN EXODUM.

CAPUT PRIMUM.

v. 10. Venite sapienter opprimamus eum. *Sapienter*, id est, secundùm hominem, callidoque consilio. Potest autem duobus modis intelligi, vel ut consilium tendat in finem oppressionis, sitque sensus: Ineamus consilium quo possimus hunc populum opprimere: vel rectiùs, ut consilium tendat ad impediendam populi multiplicationem: quasi dicat; opprimamus aliquo labore ac servitute populum ne multiplicetur, ac multiplicatus potentior nobis evadat. Sequitur enim; *Ne fortè multiplicetur, & si ingruerit contra nos bellum, addatur inimicis nostris.*

v. 17. *Timuerunt obstetrices Deum, &c.* Pro *Deum* in Hebr. est *Elohim*, non *Iehova*; nec ideò tamen de falsis diis, aut falso quopiam Deo, id dictum putes. Non enim falsus Deus ædificavit eis domos, sed verus Deus, de quo etiam sub nomine Elohim, dicitur.

v. 20. *Bene ergo fecit Deus obstetricibus.* Quæritur, quare benefecerit? Et videtur prima fronte hujus beneficii divini meritum fuisse pium seu officiosum mendacium, quo maluerunt fallere Regem, quàm innocentes perdere. Sed quæstionem hanc clarè dissolvunt verba sequentia: *Et quia timuerunt obstetrices Deum, ædificavit eis domos.* Non ergo propter mendacium, sed propter pietatem, misericordiam, & timorem Dei acceperunt obstetrices remunerationem à Deo. Unde August. lib. contra mendacium cap. 15. Quod scriptum est, inquit, bene Deum fecisse Ægypti obstetricibus, non ideo factum est, quia mentitæ sunt, sed quia in homines Dei misericordes fuerunt. Non est itaque in iis remunerata fallacia, sed benevolentia; benignitas mentis, non iniquitas mentientis. Sic ille. Et similia habet Gregor. lib. 18. Moral. cap. 4.

Sed quæret aliquis, an hæ mulieres verum Deum timentes non fuerint justificatæ: quemadmodum Raab meretrix, ut de ea testatur Iacobus Apostolus cap. 2. non obstante mendacio quo & ipsa usa fuit, ut periculo eriperet exploratores populi Dei? Primum dico scripturam non negare justificatas fuisse obstetrices, & si quis ita sentiat non facilè poterit refelli; præsertim cùm id ex eo fiat probabile, quia scriptura passim in Psalmis & alibi

A beatos pronunciat eos qui timent Dominum, & timor Domini pro vera pietate plerumque sumitur in scripturis. Nec dubium quin Dominum cognoverint aliquo modo, quem timebant, licèt dubitari potest an cognoverint sufficienter ad justificationem. Certè Hieron. super Psal. 65. dicit eis ædificasse domos, id est, mansiones apud patrem; unde intelligit in eis meritum regni cœlestis. Sed, quia alii aliter sentiunt; secundo loco causa diversitatis assignari potest. Quod Raab non timuerit tantùm Deum Israëlitarum, verùm etiam glorificavit eum propter opera quæ ab eo in populo ejus facta audiverat, adeò ut fidem suam declararet hoc Elogio Iosue 2. *Dominus Deus vester ipse est Deus in cœlo sursum & in terra deorsum*, id est, ipse solus est Deus, omnium Do-

B minus: quo verbo protestata est se relinquere omnem idololatriam, & unius veri Israëlitarum Dei cultum ex animo amplecti, & ab eo salutem expectare. At de obstetricibus nihil tale legitur, ac fortè ita Deum Hebræorum timebant, ut tamen Ægyptiorum cultum non relinquerent; unde temporalem tantùm remunerationem pro humanitatis officio Scriptura memoravit.

Nec obstat argumentum quod timuerint Deum, & ideo beatæ fuerint juxta illud Psal. 127. *Beati omnes qui timent Dominum:* quia de filiali timore id dictum est; alioqui & dæmones tremunt & contremiscunt. Certè Gregor. affirmat eas mentiendo excidisse à mercede æterna, eò quòd mentitæ sint pro vita sua temporali quam perdere metuebant, si confessæ fuissent factum suum apud Regem. Sed hoc non constat. Vide nostra in 3. dist. 38. in fine, itemque comm. ad Hebr. in Iac. 2. & annot.

C Iof. 2.

v. 21. *Ædificavit eis domos.* Non est hoc accipiendum de materiali extructione ædificiorum, sed phrasi Scripturæ per domos familiæ intelliguntur. Sic domus Aaron, familia Aaron, domus Iuda, familia Iuda; domus David, familia David. Sensus ergo est: Deus fecit familias earum, prole numerosas, easdemque locupletes & honorabiles: hæc enim ad felicitatem familiarum pertinere putantur. Et similis phrasis est Genes. 30. ubi dicit Iacob ad Laban: *Iustum est igitur, ut aliquando provideam domui meæ:* ubi Septuaginta reddentes ad verbum quod est in Hebræo, sic habent: *Nunc igi-*

tur, quando faciam & ego mihi ipsi domum? quasi dicat, quando studebo provehendæ familiæ meæ? Hieron. super Isaiæ 65. dicit quòd Deus ædificavit obstetricibus domos, id est, mansiones in cælo. *Sed* è contra Gregor. affirmat eas mentiendo excidisse à mercede æterna, eò quòd mentitæ sint pro vitâ suâ temporali. Sed problematicè hæc disputantur. Nam & Raab meretrix mentita est, Josue 2. & tamen laudatur, Jacobi 2. Vide in 3. sentent. dist. 38.

CAPUT II.

v. 1. E*Gressus est post hæc vir de domo Levi, & accepit uxorem. Quæritur*, si post edictum illud parer Mosis primùm acceperit uxorem; quomodo non æquè difficile fuerit, servare fratrem ejus Aaron atque ipsum Mosem? *Respondeo* illud (*post hæc*) neque esse in Hebræo, neque apud Septuaginta. Secundum nostram autem versionem, significare potest ordinem narrationis, non rei gestæ.

Et accepit uxorem stirpis suæ. Hebr. *filiam Levi.* Hæc erat Iochabed, de qua dicitur cap. 6. v. 20. *Accepit autem Amram uxorem, Iochabed patruelem suam, quæ peperit ei Aaron & Moysen.* Ex quo constituunt multi Iochabed non immediatè genitam ex Levi, sed ejus fuisse neptem. Nihilominus Num. 26. dicitur Amram habuisse uxorem Iochabed, *filiam Levi, quæ nata est ei in Ægypto*: quâ adjectione (*quòd nata sit ei in Ægypto*) volunt alii eam fuisse immediatè filiam Levi, ac proinde amitam mariti sui Amram. De quibus prolixè disputant Liranus, Burgensis, & Replicator: illos qui vult adeat. Interim servit hæc *res ad quæstionem illam, An dispensari possit æquè in* matrimonio *amitæ cum nepote*, sicut dispensatur in matrimonio *patrui cum nepte.* De quo vide Scolasticos in 4. sent. itemque alios tractantes de impedimentis matrimonii.

v. 9. *Adultumque tradidit filiæ Pharaonis.* Hinc manifestum est, Moysem non ignorasse se esse Hebræum & non Ægyptium: educatus est enim à matre sua usque ad adultam ætatem, ac tum demum redditus filiæ Pharaonis, quæ eum accepit ut filium suum adoptivum. Adoptaverat enim sibi eum singulari beneficio tollens ex aqua, in qua erat alioquin moriturus. At nullo modo existimandum quòd illa se gesserit pro matre naturali Moysi, dicens illum ex se genitum esse, tum quia constat eam non peperisse hunc puerum, tum quia se ipsam hoc pacto magnâ infamiâ affecisset, quod filium vel extra matrimonium, vel ex alio, quàm marito suscepisset. Unde & Scriptura dicit quòd *cum adoptaverit.* Hinc etiam refellitur figmentum Hebræorum de Moyse infante, qui coram Pharaone carbonem in os suum injecerit; unde lingua ei facta fuerit blæsa & impedita. Quomodo enim hoc ei infanti apud Pharaonem accidit qui statim de aqua redditus matri, & ab ea nutritus est usque ad adultam ætatem? Conferendus est autem hic locus cum loco ad Hebr. 11. ubi dicitur, quòd Moyses grandis factus, negavit se esse filium filiæ Pharaonis. Non enim sensus est, quòd Dei revelatione cognoverit se non esse filium filiæ Pharaonis (hoc enim sine dubio à matre didicisse videtur) sed quòd contempserit adoptionem illam, malens publicè haberi Hebræus & contemptibilis, quàm filius reginæ, aut filiæ regis. Nam non obstante tam præclara adoptione, se publicè profitebatur Hebræum esse, licet inde sciret periculum fore ne cum reliquo populo in duram servitutem luti & lateris redigeretur. Verùm quomodo intelligendum sit quod ibidem Apostolus Hebr. 11. addit. *Non timens animositatem Regis*, Vide ibid. & infrà v. 14. ad illa verba velut contraria: *Timuit Moyses. &c.*

v. 12. *Percussum Ægyptium abscondit sabulo.* De hoc facto quærit Augustin. utrum indoles tantùm in eo laudabilis fuerit, quâ hoc homicidium Moyses commisit, an omninò ipsum factum à justa reprehensione quoque vindicari possit? Versans hanc quæstionem Augustinus lib. 22. contra Faustum cap. 70. dicit:

A Consultâ illâ æternâ lege, reperio non debuisse hominem, ab illo qui nullam ordinariam potestatem gerebar, quamvis injuriosum & improbum occidi. Veruntamen, inquit, animæ virtutum capaces ac fertiles præmittunt sæpè vitia, quibus hoc ipsum indicent, cui virtuti sint potissimùm accommodatæ, si fuerint præceptis excultæ. Laudat igitur ibi August. indolem volentis defendere proximum & ab eo arcere injuriam: sed factum ipsum velut inordinatum non laudat. Idem *tamen* Aug. in quæst. in Exodum, indicat quomodo etiam factum ipsum defendi posset. Putabat enim Moyses, sicut Stephanus Act. 7. v. 25. dicit, intelligere fratres suos, quòd per eum Deus daret illis salutem. Quo testimonio significatum videtur Moysem jam ante fuisse divinitus admonitum de suscipienda præfectura ac defensione filiorum Israël. *An* dici potest, Moysem hoc fecisse
B propter necessariam defensionem fratris Hebræi, ut qui Ægyptium volentem interficere Hebræum innocentem, aliter repellere non potuerit? Non est necesse eo confugere. Vide annot. Art. 7.

v. 14. *Timuit Moyses, & ait: Quæritur*, quomodo hoc consistat cum eo quod de eodem Moyse dicitur Hebr. 11. *Non timens animositatem Regis?* Liran. super cap. 4. Exodi declarare conatur ex quadam fabula Iudaïca. *Sed idem* Liranus super Hebr. 11. aliter conciliat. Dicit enim Apostolum non loqui de fuga ejus ex Ægypto, postquam occiderat hunc Ægyptium; sed de discessu ejus cum toto populo in desertum. Theophyl. Oecumenius, & alii Græci hoc modo exponunt: *Non veritus animositatem Regis*, scil. quo minus posteà in Ægyptum rediret: & quo minus, etiam cùm fugam iniret, in vicinia morari auderet. Ga-
C gnæus utrumque refert sensum, præferens quod dicit Liranus. Vide nostrum comment, ad Hebr. 11.

v. 16. *Erant autem sacerdoti Madian septem filiæ.* Utrum idolorum sacerdos hic fuerit, an veri Dei, cujus certè notitiam à majoribus suis accepisse poterat (nam Madian Abrahæ filius fuit ex Cetura conjuge.) Vide annotat. infrà cap. 18. Vide etiam latè differentem de hac re F. Moncæum de Apparitione in Rubo c. 2. ubi bonis argumentis contendit veri Dei sacerdotem fuisse.

v. 22. *Eliezer, dicens; Deus enim patris mei, &c.* Illa postrema verba in Hebræo & Chaldæo, & nonnullis MSS. Latinis hoc loco non habentur, translata autem huc videntur ex c. 18. v. 4.

CAPUT III.

D A*Pparuitque ei Dominus in flamma ignis de medio Rubi.* Totum hoc factum est *Angeli* ministerio, qui & voces formavit, quas hic Dominus cum Moyse locutus fuisse legitur. Disertè dicit hoc S. Stephanus Actor. 7. scil. Angelum Moysi in igne flammæ ubi apparuisse, & eumdem Angelum Moysi ducem fuisse in liberatione populi ex Ægypto. *Et similiter* censendum est de aliis apparitionibus Domini, quas factas legimus sanctis Patriarchis & Prophetis: quod & expressè in Genesi habemus de Abraham, & Iacob, quòd Angeli eis apparentes, in persona Dei eos fuerint allocuti. *Eusebius quidem* Cæsariensis in procemio Histor. Eccles. & alibi, aliique Græci dicunt Christum Moysi, aliisque patribus apparuisse, id
E est, filium Dei in specie humana, scil. eâ quam erat aliquando assumptutus: non quidem negantes Angelico ministerio totum hoc factum, sed existimantes Angelum humano schemate assumpto repræsentasse non totam Trinitatem, sed solùm personam filii Dei. Quod quidem non est improbabile. Vide annotat Dan. 3. & nost. Comment. 1. Corinth. 1. v. 9.

Et videbat quod rubus arderet, & non combureretur. Rubus ardens, nec combustus, quid mysticè significet, Ecclesia nos docet, dum ita Virginem Deiparam cantando alloquitur: Rubum quem viderat Moyses incombustum, conservatam agnovimus tuam laudabilem Virginitatem. Arsit enim & non est combusta, quando de Spiritu sancto sine libidine carnis, & sine corruptione integritatis, Deũ concepit.

v. 5. *Ne*

v. 5. *Ne appropies huc, solve calceamentum.* Ratio sequitur. *Locus enim in quo stas, terra sancta est.* Ideò *sancta, quia per hanc* apparitionem præsentiam meam hic exhibeo. *Sic* Arca sancta & Propitiatorium, quia illic præsentiam suam Deus singulari modo exhibebat, dans ex eo loco responsa, nec non preces votaque sacerdotis illuc ingredientis exaudiens. Jubetur itaque solvere calceamentum de pedibus suis, ob venerationem loci. Nam calcei, quibus assiduè terra calcatur, sordidi esse solent; ideoque ad venerationem terræ sanctæ pertinet, exutis calceis, nudisque pedibus eam calcare.

Sed dupliciter accipi potest, quod dicitur: *Ne appropies huc, solve calceamentum. Primò* ut sit sensus: Ne appropies huc priusquam solveris calceamentum de pedibus tuis. Altero modo; Ne omninò propiùs accederet, sed à longè audiret Dominum loquentem: & nihilominus, ut eo loco ubi stabat, solveret de pedibus calceamenta. *Sed prior sensus magis* congruit: quia non apparet totum illud Moysis cum Deo colloquium à longè habitum fuisse. Et magis consentaneum est, ut jussus fuerit exuere calceos propter locum, ad quem ibat, quàm in quo calceatus jam stabat: quamvis & ille suo modo ob præsentiam Domini sanctus erat. Similia verba sunt Josue 5. Cæterùm aliter res se habet in manibus quàm pedibus. Nam quia res omnes promiscuè solemus manibus contrectare, ideò eas quasi immundas abstinere solent homines, præsertim Laici, à contrectatione rerum sacrarum, ut reliquiarum, calicis, & sidonis in quibus consecrantur sanguis & corpus Domini: & si quid horum fortè contingendum est, linteo aut sudario interposito id faciunt: rectè arbitrantes hujusmodi observantiam ad illarum rerum venerationem pertinere.

v. 14. *Ego sum qui sum.* In Hebræo hic habetur verbum futuri temporis: rectè tamen tam 70. Interpretes quàm Hieronymus reddiderunt tempus præsens. Est enim Hebræis familiare futurum tempus velut commune, pro aliis, & maximè pro præsenti usurpare. Significatius quoque id à Septuaginta redditum est, qui participio præsenti articulum præfixerunt ὁ ὤν, quasi dicat, *ille ens. Atque* ex hoc Scripturæ loco probat Damasc. lib. 1. Orthod. fidei cap. 12. omnium nominum, quæ de Deo dicuntur, principalissimum hoc esse, quod jam diximus. *Idipsum* Christus in Evangelio significavit, quando Judæis suam divinitatem volens insinuare, præsenti tempore ejusdem verbi usus est, cùm de præterito, secundùm nostrum intelligendi modum loqueretur; dicens, Joan. 8. *Antequam Abraham fieret, ego sum. Adde* quòd Job semel & iterum soli Deo tribuit *esse*, ut cap. 14. *Nonne tu qui solus es?* & cap. 23. *Ipse enim solus est. Dei ergo primarium* nomen est, *Ego sum qui sum*: imprimis, quia nulli creaturæ potest ullus essendi modus tribui, quantumvis imperfectus, nisi Deo dante & conservante: *tum* etiam modus essendi Dei tam perfectus est, & per omnia immutabilis, ut reliqua omnia, utpotè mutationi alicui semper subjecta, ejus respectu quasi non sint, & nihil reputentur. Isaiæ 40. Dan. 4. & alibi. *Dicitur* tamen & (*Bonum*) primarium nomen Dei, juxta eundem Damascenum & Dionysium: sed quatenus se diffundit extrà, præbetque se participandum creaturis. Vide etiam plura, si placet, in 1. sent. dist. 8.

CAPUT IV.

v. 3. PRojecit (scilicet virgam) *& versa est in colubrum.* Vide An not. infrà cap. 7.

v. 6. *Quam cùm misisset in sinum, protulit leprosam.* Allegoricè significatur, quod multi qui sibi mundi videntur; si manum in sinum mittant, id est, si diligenter animæ suæ latebras scrutentur, instar nivis retrahent illam leprosam, id est, invenient magnam immundiciem; maximè, si operum suorum scrutentur intentionem. Iterum autem, si manum suam in sinum mittant, id est, si iterum atque iterum hoc pacto suam scrutentur conscientiam: tandem proferent eam mundam & similem carni reliquæ: id est, scrutando mundabunt conscientiam seu

A animam suam, ut similis sit animabus sanctis, quæ sunt in corpore Christi, quod est Ecclesia, Deoque servient in rectitudine & sinceritate cordis, ut impleatur illud Psalm. 118. *Cogitavi vias meas & converti pedes meos in testimonia tua*: & illud Psalm. 76. *Meditatus sum nocte cum corde meo; & exercitabar, & scopebam spiritum meum.*

v. 10. *Obsecro Domine, non sum eloquens ab heri & nudiustertius, & ex quo locutus es.* In eo quod ait, (*ab heri & nudiustertius*) non significat sibi recenter accidisse tarditatem & impedimentum linguæ, sed phrasi Hebraica indicatur eum à prima ætate non fuisse eloquentem. *Ac præterea*, quòd additur (*Et ex quo locutus es ad servum tuum, impeditioris & tardioris lingua sum*) quidam sic

B exponunt: postquam apparuisti mihi & locutus es mecum, etiam multò magis impeditæ linguæ esse cœpi; idque idcircò quòd homo ex præsentia divinæ Majestatis debilior reddatur, sicut Dan. dicit cap. 3. *Domine in visione tua dissoluta sunt compages meæ, & nihil in me remansit virium.* Alii quoque sic interpretantur: Ex quo locutus es mecum, etiam ipse intelligere potuisti me minimè esse eloquentem.

Sed *quæritur*, verè, an falsò hæc prætexuerit Moyses? Quod falsò, significare videtur Stephanus Act. 7. v. 22. ubi dicit: *Et eruditus est Moyses omni sapientiâ Ægyptiorum, & erat potens in verbis & in operibus suis.* Sed *Respond.* id dici à Stephano quia erat homo magnæ authoritatis, cujus verba magni faciebat rex, & qui in opere prudenter & laudabiliter se gerebat, ut qui à filia regis

C fuisset adoptatus, instructusque in omni sapientia Ægyptiorum. Nihilominus impeditæ eum fuisse linguæ satis ex eo patet, quod cum Moyses c. 6. iterum atque iterum v. 12. & 30. diceret se incircumcisum esse labiis, Dominus capite sequenti v. 1. & 2. sic responderit Moysi: *Aaron frater tuus erit Propheta tuus: tu loqueris ei omnia quæ mandabo tibi, & ille loquetur ad Pharaonem.* Et similia habentur hoc cap. 4. v. 16.

v. 14. *Iratus Dominus in Moysen. Quæritur* quomodo iratus, cum nec punierit, nec etiam legatur quicquam comminatus ei fuisse. *Respondeo*, iram Deo attributam significare aliquid, quod in homine solet esse iræ effectus, cujusmodi non tantum est vindicta, punitio, comminatio, verum etiam sermo durior, cujusmodi esse solet hominis irascentis. Itaque intelligendum verba Dei quæ sequuntur durius prolata fuisse, tanquam ab irato,

D propter obstinatam Moysis tergiversationem. *Est & circa* hunc locum & præcedentem notandum, rectè quidem Moysen deprecari arduam legationem ad quam vocabatur. [Id enim humilitatis est.] In ea autem deprecatione cum pertinacia persistere, non rectè eum facere. Unde & iram Dei adversum se provocavit. Quo exemplo monentur omnes, quotquot ad pastoralem functionem vocantur [quam Apostolus legationem vocat Dei nomine susceptam] ne cum pertinacia resistant hujusmodi vocationi, ne quidem prætextu defectus eloquentiæ, aut scientiæ. Quâ in re acquiescere potius debent judicio eorum à quibus legitimè vocantur, quàm proprio.

v. 19. *Mortui sunt enim omnes qui quærebant animam tuam.* Notandum est quòd omnes superiores ex-

E cusationes Moysis procedebant ex humilitate: eo enim spectabant ut declararetur ejus ineptitudo ad illam legationem. Neque enim allegabat oneris & laboris magnitudinem, neque etiam periculum suum, ut qui propter occisum Ægyptium fuisset à Rege quæsitus ad necem. Hæc enim mala facilè ex charitate posthabuit saluti populi, tantumque verebatur, ne parum aptus esset ad rem tantam quam Dominus ei volebat imponere, quod erat humilitatis. Quoniam ergo ipse per se nullam sui periculi fecerat mentionem, Dominus consolari & animare eum volens, sponte eum certiorem facit de morte eorum qui ipsum ad mortem quæsierant; nempè ut sic timorem omnem, qui adhuc residere in animo ejus poterat, abstergeret.

v. 22. *Filius meus primogenitus Israël. Dimitte filium meum, ut serviat mihi.* Huc alludit Dominus Oseæ 11. *Ex Ægypto vocavi filium meum*, & sublimiori sensu etiam Matth. 2.

v. 24. *Occurrit ei Dominus, & volebat occidere eum.* Eum, non infantem, ut apparet (nam nihil de infante præcessit) sed *Moysem*, ob non circumcisum infantem. *Volebat* autem voluntate signi, quæ est præparationis, dum fit aliquid quod solet esse prævium ad aliud quod velle dicimur. Quidam dicunt subitò in itinere correptum fuisse gravissimo morbo, ex quo videretur statim moriturus: *sed* simplicius est, ut intelligatur Angelus Dei visibili atque terribili specie apparuisse, designatoque non circumciso puero, mortem Moysi fuisse minatum.

v. 25. *Et circumcidit præputium filii sui, tetigitque pedes ejus, & ait: Sponsus sanguinum, &c.* Hebr. est; (*& tangere fecit pedes ejus*,) id est projecit præputium ante pedes ejus, fortè præ indignatione, quòd mariti causa cogeretur filiolum suum tam durè tractare. Non intelliguntur ergo pedes pueri, nec ille vocatur sponsus sanguinum, quasi qui ex vulnere circumcisionis mortuus fuerit, nam uterque filius Moysis adhuc vivit, cap. 18. v. 3. sed intelliguntur pedes Moysis, & illum vocat sponsum sanguinum: quòd ut illum à morte redimeret, tenerum filiolum Eliezer circumcidere subitò coacta esset; nempe Gersam majore jam antea in terra Madian circumciso.

v. 26. *Et dimisit eum postquam dixerat.* Dimisit scilicet Sephora Moysem, revertens ad suos; non tamen sine voluntate Moysis. Nam infrà cap. 18. v. 2. dicitur Moyses eam remisisse. Intelligebat enim uxorem cum filiis sibi fore impedimento ad opus gravissimæ suæ legationis, ac negotij difficillimi, tum apud Pharaonem, tum apud populum Israël. Remisit autem ad tempus tantummodo, ut patet ex cap. 18. de quis hîc repudium suspicetur.

CAPUT V.

v. 3. *VT eamus viam trium dierum in solitudinem.* Hinc apparet quòd mons Sina tantùm distabat ab Ægypto itinere trium dierum, licet longiore via per mare rubrum eò ductus fuerit populus infrà cap. 13.

Vt sacrificemus----ne fortè accidat nobis pestis aut gladius. Nota, si vetera sacrificia valebant ad debellanda mala hujusmodi: multò magis ad hoc valebit Sacrificium Altaris in novo testamento.

v. 19. *Videbantque se præpositi filiorum Israël in malo.* Rectè (*in malo*) in ablativo casu, non (ut alii legunt) in accusativo. Nam suffragantur Hebræa, Græca & Rabanus. Sensus est: Videbant se in malo, id est, in angustiis constitutos, ex quibus se exitum invenire posse diffidebant. Quasi enim impossibile videbatur, implere consuetum numerum laterum, paleis more consueto non subministratis. Unde cogebantur operas rigidissimè exigere, & crudeles esse in suos; quod ni facerent, flagellabantur ab exactoribus Pharaonis.

CAPUT VI.

v. 3. *ET nomen meum* ADONAI *non indicavi eis.* In Hebræo sic legitur: *Ego Iehova. Et apparui Abraham, Isaac, & Iacob in Deo Sadai, & nomine meo Iehova non fui notus illis.* Est igitur loco (ADONAI) nomen tetragrammaton (IEHOVA) Sed quia illud ob reverentiam ineffabile habebatur apud Iudæos; ideò & hîc quoque substitutum est ab interprete nomen Adonai, quod ipsum & Iudæi faciunt, quotiescunque inter legendum occurrit nomen tetragrammaton.

Sed *Quæritur* quomodo in hoc nomine Deus non fuerit notus Abrahæ, Isaac & Iacob; cùm Genes. 15. ubi Deus legitur dixisse ad Abraham; *Ego sum Dominus qui eduxit te de Vr Chaldæorum*, in Hebræo sit, *Ego sum Iehova? Respondent* quidam, nomen quidem illud fuisse priscis patribus revelatum, quantum ad sonum vocis, non autem vim & significatum ejus. Sed improbabiliter hoc dicitur. Inutile enim videtur nomen revelare, cujus signi- A ficatio non intelligatur. *Alii* proinde rectiùs, quod hîc dicitur referunt, non ad vocabulorum significationem, sed ad declarationem rerum significatarum. Nam (*Saddai*) significat *Omnipotentem*, vel sufficientem: (*Iehova*) autem eum *qui Est*, & esse facit. Illud potentiam solam significat; hoc autem actum & effectum potentiæ importat. *Sensus igitur est:* Apparui priscis patribus in Deo omnipotente, id est, satis declaravi illis me esse omnipotentem, & omnium rerum Dominum, qui possem eis omnia quæ vellem abundè largiri; At in nomine meo (*Iehova* non fui notus illis, id est, nondum illis exhibui effectum meæ potentiæ. Respicit autem ad promissionem terræ Chanaan: illam enim patribus promiserat, sed nunc tandem per Moysem præstiturus erat: quò spectat illud quod additur; *Pepigique fœdus cum eis,* B *ut darem eis terram Chanaan. Alii* referunt ad mirabilia Dei opera, quæ per Moysem Deus fecit, partim in Ægypto, partim in deserto, qualia vix ulla fecerat tempore Patriarcharum qui tamen nihilominus eum credebant omnipotentem. Vide etiam infrà cap. 28. v. 30. & nostra in 1. sent. distinct. 8.

v. 20. *Accepit autem Amram uxorem Iochabed patruelem suam.* Vide suprà c. 2. v. 1.

v. 23. *Accepit autem Aaron uxorem Elizabeth.* Aaron de tribu Levi erat, Elizabeth de tribu Juda, utpotè soror Naasson, ut hic additur: Neque in ea re peccavit Aaron, quod de aliena tribu acceperit uxorem: tum quod nondum lex esset data, quæ præcipit, ut de sua quisque tribu uxorem acciperet, tum quod hæ duæ tribus Levitica & Juda, jam inde ab initio speciali privilegio miscebantur, C ut intelligeretur Christus, qui inde nasciturus erat, & Rex futurus & Sacerdos: Altera enim sacerdotalis erat, altera regalis. Vide Num. 36.

CAPUT VII.

v. 1. *ECce constituit te Deum Pharaonis.* Nempè sicut Deus est dominus vitæ & mortis, & sicut in manu ejus est salus & perditio hominum: ita Moysi datum est ut posset occidere & vivificare Pharaonem, & populum ejus, id est, plagas inferre & auferre. Sic Isaiæ 41. Dei proprietas significatur, cum dicitur: *Benè quoque aut malè, si potestis, facite: & sciemus, quia Dii estis vos.*

v. 10. *Tulitque Aaron virgam coram Pharaone. Quæritur*, quando virga conversa est in serpentem, & iterum serpens in virgam, ut habetur capite 4. ac tertio (quod hic narratur) rursum virga in serpentem, & serpens in virgam: D An redierit eadem numero virga, & idem numero serpens? *Respondeo, de serpente* non admodum referre utrum dicatur; neque enim Scriptura usquam insinuat eundem numero serpentem fuisse. *At de virga* illud testatur, tum hoc capite ubi dicitur v. 15. ad Moysem: *Virgam quæ conversa est in draconem, tolles in manu tua*, tum c. 4. v. 17. ubi definitè de una virga dicit Dominus ad Moysem: *Virgam quoque hanc sume in manu tua, in qua facturus es signa.* Unde liquet quod ea quam è Madian attulit, postea in Ægypto versa sit in serpentem; & eadem numero ex serpente restituta est virga, ut per eam reliqua quoque signa fierent, quæ adhuc narrantur hoc cap. & seqq. *Atque ex his ostenditur Deum posse eandem rem numero corruptam reproducere.*

v. 12. *Projeceruntque singuli virgas suas, quæ conversæ* E *sunt in dracones, sed devoravit virga Aaron virgas eorum.* Quod Moyses & Aaron verè fecerunt per miraculum, hoc Magi Pharaonis *apparenter tantùm* fecerunt per incantationem. Non est enim putandum, quemadmodum dicit S. August. lib. 13. de Trinitate, istis transgressoribus Angelis ad nutum servire hanc visibilium rerum materiam, sed soli Deo. Non igitur putandi sunt Magi virtute diabolica subitò virgas in serpentes commutasse (neque enim extendenda est sine causa permissio illa, quam aliquando Deus dæmonibus facit:) *sed* existimamus, dæmones virgas à Magis projectas, fascinatis astantium oculis, subitò abstulisse, & in earum locum serpentes aliundè acceptos substituisse. *Ne tamen* per hujusmodi in-

v

cantationem fraus fieret vero miraculo, quod per servos A suos Dominus operabatur; *duobus modis* declarare Dominus voluit, verum esse quod per Moysem & Aaron agebatur, falsum & illusorium quod per Magos, primò, quia virga Aaron devoravit virgas Magorum, deinde, quia in tertio signo impedita est operatio dæmonis, ne simile quid facere posset. Addi potest *tertia ratio*, quia quod factum fuerat à viris Dei, destruere & abolere non potuerunt Magi, sed ad hoc impetrandum, Pharao implorabat opem Dei per viros Dei. Imò cap. 9. dicitur ipsos Magos stare non potuisse coram Pharaone propter ulcera. Dicitur autem *virga* Aaron devorasse virgas Magorum, quia serpens in quem virga Aaron conversa fuerat, devoravit serpentes eorum: ex quâ locutione ostenditur contra hæreticos sectarios rectè post consecrationem corpus Christi panem vocari, etiamsi natura panis jam transmutata sit in aliud; maximè cum exterior panis species remaneat, quòd in hac conversione non fuit, cumque etiam virtus & operatio panis perseveret.

D. Thomas quidem 1. p. q. 114. art. 4. dicit Magos Pharaonis per virtutem dæmonum veros serpentes & ranas fecisse, & idem habet 2. 2. quæst. 178. art. 1. ad 2. itemque alij ipsum secuti. Sed non est credibile; tum ob jam dicta, tum ob rationes sequentes. Si enim naturaliter arte dæmonum hujusmodi generatio serpentum ex virgis fieri posset: multò magis id dæmones facere possent ex serpentibus mortuis, quia dispositiones ibi sunt propinquiores, accedente etiam membrorum omnium compositione, & ita serpentes mortuos vivificare. Etenim quis non judicet facilius esse ut serpens mortuus fiat C serpens vivus, quàm ut lignum aridum in vivum serpentem convertatur? Item si dæmones possunt ita repentè lignum aridum mutare in serpentem; poterunt etiam facere ut lignum aridum floreat, quod tamen pro magno miraculo factum est in virga Aaron, licet non fuerit factum in instanti. Item lignum non est aliquid seminale respectu serpentis, nec in eo est ratio seminalis ad serpentem, sed benè ad vermes, qui ex ligno putrefacto nascuntur, quod tamen non potest fieri repentè, sed justa successione temporis. Et quidem semina à dæmonibus adhibita possent verti in serpentes, licèt non ita subitò, sed ut semina adhibita faciant lignum verti in serpentes, ratio naturalis non patitur. Item si dæmones ex ligno arido possunt facere serpentes ita subitò; poterunt ex quocumque alio corpore corruptibili, ut D ex lapide, ex libro, ex cultro, &c. Sed hæc sunt absurda. Item dæmones non possunt equum mortuum vivificare, multò minùs aridum lignum vertere in vivum serpentem.

Non potest etiam dici, quòd Magi tantùm illuserint sensibus, ita ut serpentes apparerent qui non erant: quia serpens serpentes devoravit, non autem virgas seu baculos, sicut pisces magni devorant parvos. Nam baculos à serpente devorari, quamvis Deo sit possibile; naturaliter tamen fieri nequit; ut autem draco magnus devoret minores, fit naturaliter, non sunt autem multiplicanda miracula sine necessitate. Item non est putandum quod magi vel dæmones fuerint permissi illudere sensibus Moysi & Aaronis: ut pro baculis viderent serpentes: nam si dicas eos non aliud quàm baculos vidisse, debuissent in- E dicare adstantibus imposturam illusionis. Porrò interpretatio qua virgæ dicuntur versæ, id est, commutatæ suppositione unius pro alio, non est aliena à loquendi consuetudine scripturæ. Sic enim dicitur Iob 38. *Conversa est in luctum cithara mea*, quia videlicet gaudio luctus successerat. Sic 2. Reg. 19. *versa est victoria in luctum*. Joan. 16. *tristitia vestra vertetur in gaudium*, & Thren. 5. *versus est in luctum chorus noster*. Nec propterea quis rectè dixerit, quod suprà dictum est, virgam Aaronis versam fuisse in colubrem, similiter posse intelligi. Nam scriptura apertè monstrat dissimilitudinem, cùm dicit istos magos per incantationes & arcana quædam fecisse similiter.

[e] *Estii Annot. in Script.*

Sed devoravit virga Aaron virgas eorum. Scilicet Magorum. Per hoc *mysticè* significatur exponente D. Bernardo serm. 3. de Ascensione Domini, quod Christus per serpentem in deserto exaltatum significatus, absorbet & consumit omnes carnales affectiones & delectationes nostras, & serpentinas suggestiones.

v. 20. & 22. *Quæ versa est in sanguinem---feceruntque similiter malefici Ægyptiorum incantationibus suis*, hoc intelligendum sicut alterum superius, quia poterant dæmones aliundè assumere sanguinem animalium occisorum, & ponere in aqua vel loco aquæ, quæ erat coram Pharaone. Nam verum sanguinem qui naturaliter non fit nisi in corpore animalis, quomodo dæmones ex aqua repentè facere potuissent? Sed Deus sicut veram pituitam aut choleram, ita verùm sanguinem ex aqua produ- B cere potest: potest enim nutu voluntaris suæ quidvis in quodvis convertere. Nota etiam quod cùm hîc & superiùs dicitur, *incantationibus suis*, significatur aliqua mora temporis in faciendo, quia incantationes magicæ moram habent.

CAPUT VIII.

v. 12. *ET clamavit Moyses ad Dominum pro sponsione ranarum, quam condixerat*. Hinc disce quòd certitudo de effectu non repugnat orationi, quâ quid à Deo petitur. Nam Moyses certus erat, ut patet ex his verbis & præcedentibus. Et nisi certus fuisset, stultè promisisset, & cum periculo gloriæ Dei, quia dixerat v. 10. *Iuxta verbum tuum faciam, ut scias quoniam non est sicut Dominus Deus noster*.

v. 16. *Et fint sciniphes in universa terra Ægypti*. Græcè σκνῖφες, Hebraicè *chinim*. Vide scholion Vatabli, qui adfert tres expositiones hujus vocabuli. Tertia est veterum Hebræorum, qui dicunt significari pediculos. Et ita habet versio apud Vatablum. Ita quoque Pagninus vertit, approbante Aria Montano.

Et fint sciniphes in universa terra. *Quæritur* quare ante hanc plagam sciniphum non fuerit præmonitus Pharao, ut ante cæteras, tam sequentes plures quàm præcedentes? *Respond.* ante plagam tenebrarum non legitur etiam Pharao præmonitus: ut nec ante plagam interfectionis primogenitorum. Et causam reddunt nonnulli, quòd indignus esset toties commoneri. Sed illud sonat, quasi priùs fuerit dignus; cùm tamen Scriptura ubique dicat eum habuisse cor induratum. *Itaque* potiùs dicendum videtur, Pharaonem ante hanc quoque sciniphum plagam fuisse monitum: quod etsi non apertè dicat Scriptura, subindicat tamen; quia ex contextu colligitur hoc signum factum fuisse coram Pharaone adstantibus maleficis, ut & tria præcedentia. Nam magi statim imitari volentes, quod à Moyse factum fuerat; cùm non possent, dixerunt: *Digitus Dei est hic*. Plaga quoque tenebrarum, quamvis id Scriptura taceat, dici potest, monito prius Pharaone, immissa fuisse, maximè, quia post eam dixisse legitur Pharao ad Moysem; *Recede à me, & cave ne ultra videas faciem meam: quocumque die apparueris mihi, morieris*. Hinc enim apparet Pharaonem à Moyse fuisse coram admonitum de præcedentibus omnibus, ac nominatim de proximâ, quæ erat tenebrarum plaga. Et è contra ex iisdem verbis clarum est, quare de postrema, quæ fuit interfectionis primogenitorum non fuerit Pharao præmonitus, videlicet, quia cum interminatione mortis vetuerat Moysem ultra ad se venire.

v. 19. *Et dixerunt malefici, Digitus Dei est hic*. Liranus per digitum Dei mavult hîc intelligere virtutem alicujus dæmonis superioris, qui operationem inferioris impediat; utpotè quòd Magorum hæc sint verba. Sed rectiùs alii omnes Catholici Doctores, Hebræi, virtutem Dei intelligunt; quod & fatetur Liranus; quem proinde non immeritò reprehendit Burgensis. Vide etiam Jansen. ad illud Lucæ 11. v. 20. *Si ego in digito Dei ejicio dæmonia, &c.*

v. 26. *Abominationes enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro*. Sensus est; Non possumus in Æ-

gypto immolare Deo nostro: quia ex ejus præcepto immolabimus ea animalia quæ ab Ægyptiis pro numinibus coluntur: videlicet arietem, quem sub nomine Iovis colebant, & bovem, quem sub nomine Serapidis. Unde & addit Moyses: *Quòd si immolaverimus ea quæ colunt Ægyptii coram eis, lapidibus nos obruent.* Ubi pro eo quod est, *ea quæ colunt Ægyptii*, repetitum est in Hebræo (*abominationes Ægyptiorum:*) quo nomine idola designantur, meritò scilicet abominanda. Hunc sensum etiam exprimit Chaldæus Paraphrastes, & requirit Augustinus. Confirmatur etiam hîc sensus ex illis Hieron. verbis lib. 2. contra Iovianum c. 6. Singulæ penè in Ægypto civitates singulas bestias & monstra venerantur: & quodcumque coluerint, hoc inviolabile & sacrum putant. Vide etiam Annot. Gen. 43.

CAPUT IX.

v. 6. MOrtuaque sunt omnia animantia Ægyptiorum. Scilicet suprà v. 3. enumerata, equi, asini, cameli, oves & boves. *Sed quæritur*, quomodo istis non repugnat, quòd paulò pòst v. 19. ante plagam grandinis Moyses Pharaonem monet his verbis: *Mitte ergo jam nunc, & congrega jumenta tua, &c. Nec non* & illud, quod infrà cap. 14. Scriptura narrat, Pharaonem cum equitatu, cumque ingenti numero curruum, qui utique ab equis trahebantur, persecutum fuisse filios Israël. *Solvit hanc* quæstionem August. super Exod. Pro qua solutione notandum, loco ejus, quòd hîc superiùs v. 3. dicitur; *Ecce manus mea erit super agros tuos, & super equos & asinos, &c.* in Hebræo sic legi: *Ecce manus Domini est in pecudibus tuis, quæ sunt in agro, in equis, in asinis, &c.* Ex quibus verbis perspicuum est hanc plagam, sicut & illam grandinis de qua v. 19. & 25. ad ea tantùm animalia pervenisse, quæ tempore sævientis plagæ in agris fuerunt deprehensa. Quod ergo dicitur: *Mortuaque sunt omnia animantia Ægyptiorum*, juxta eandem commi- nationem versus 3. prout is jam expositus est ex Hebræo, intelligendum est de iis dumtaxat animalibus quæ erant in agris.

v. 12. *Induravitque Dominus cor Pharaonis, & non audivit eos.* Hæc sententia de Pharaone aliquoties repetita in hoc libro, pravè à Luthero, Calvino, aliisque in injuriam Dei detorquetur, contra libertatem arbitrij seu voluntatis humanæ: quasi non sit in hominis potestate situm, vias suas bonas facere aut malas, sed in hanc vel illam partem necessitate quadam impellatur à Deo: cùm tamen capite præcedenti versu decimo quinto etiam ipsa Scriptura se explicet dicens: quòd *ipse Pharao ingravavit cor suum.* Ex quo satis intelligi potest libero eum peccasse arbitrio, quando populum Dei dimittere noluit. *Videndum ergo quo Catholico sensu* Deus quoque cor Pharaonis indurasse dicatur: Initium indurationis est in gratiæ substractione seu denegatione. *Verum id non sufficit.* Non enim quilibet, qui peccare permittitur, induratur: sed propriè tunc à Deo cor hominis induratur, quando ei divinâ gratiâ privato, atque ad peccandum parato, suggeruntur occasiones, quibus etiam deterior, & in scelere obstinatior reddatur. Nam hæ causæ seu occasiones non sunt in hominis potestate, sed submittuntur à Deo: propter quas Deo adscribitur consequens animi obduratio, cujus tamen propria causa est in pravâ hominis voluntate, occasionalis dumtaxat in Deo. Hæc D. Augustini doctrina, tum in quæst. tum contra Iulianum & alibi.

Et notandum quod Pharao obduratus fuit occasione eorum quæ ei objecta sunt, & ante oculos posita: per quæ quidem debuisset converti ad agnitionem veri Dei, & ad faciendum quod ille jubebat: sed tamen illorum occasione obduratus est & deterior factus, quasi per antiperistasim; quomodo frigus subterraneum intenditur à calore terræ superfuso: & quomodo videmus quosdam lapides magis indurescere in aquis. Idem accidit Iudæorum Pontificibus, Scribis, & Pharisæis, qui tot Christi miraculis conspectis, excæcati sunt, magisque obduruerunt. Tale quid enim contingit, vel ex odio atque invidia, vel ex superbia & pertinacia animi. Prius contigit Iudæis, posterius Pharaoni. Quamquam & avaritia Pharaonem obduravit, ut patet ex cap. 14. v. 5.

CAPUT X.

v. 7. VSquequo patiemur hoc scandalum? Hebr. *Vsquequo erit iste nobis in scandalum?* Pagninus, *laqueum?* Sensus est. Quare tamdiu patimur nobis ab isto homine Moyse tot mala inferri? cur non potiùs dimittimus eum cum populo suo, priusquam tota Ægyptus pereat? Res enim noxia retenta, fit homini scandalum seu laqueus, id est, implicamentum quoddam quo trahatur in periculum.

v. 16. *Peccavi in Dominum Deum vestrum, & in vos.* Quamvis hæc veniæ petitio, ac pœnitentia ex solo timore pœnæ fuerit profecta; id tamen quod petebat, impetravit, scilicet pœnæ temporalis ablationem; quomodo etiam Achab per similem pœnitentiam atque humilitatem obtinuit à Deo, ut malum quòd sibi Dominus comminatus fuerat, à suis temporibus in tempora filii transferretur. 3. Reg. 21.

v. 21. *Extende manum tuam in cælum, & sint tenebræ tam densæ ut palpari queant.* Cùm tenebræ nullæ sint tactu perceptibiles, sed visu discernamus inter lucem & tenebras: *Quæritur* quomodo hîc tenebræ dicantur tam densæ, ut palpari queant? Sunt qui intelligant (Glossa quoque interlinealis) hoc dictum esse hyperbolicè, ut per tenebras palpabiles intelligantur densissimæ tenebræ, in quibus nihil omninò videri possit. Unde statim additur: *Et factæ sunt tenebræ horribiles*: vel ut alii vertunt ex Hebræo, *tenebræ obscurissimæ* in universa terra Ægypti; ut obscurissimas dicat; quas antea dixerat palpabiles. *Alii* dicunt per has tenebras ita condensatum fuisse aërem humidis & crassis vaporibus, ut etiam manibus palpari potuerint; & hac ratione tenebras ipsas dici palpabiles. Et huic intelligentiæ consonare videtur, quòd mox additur: *Tribus diebus nemo vidit fratrem suum, nec movit se de loco, in quo erat*, nimirùm propter densitatem tenebrosi aëris: quamquam alii illud referunt ad horrorem tenebrarum, propter quem non fuerint ausi se movere loco; de qua re videndum est caput decimumseptimum Sap. ubi pulcherrimè horror & magnitudo describitur harum tenebrarum. An fortè ita possit intelligi quod dicitur, neminem se movisse de loco, sicut inferiùs dicitur capite decimosexto, de die Sabbathi; *Maneat unusquisque apud semetipsum: nullus egrediatur de loco suo die septimo*, id est, ne longiùs abeat, non eat ad negotia. Ita hîc nemo moverit se de loco suo, ut longiùs abiret negotia curaturus; non quin cibum illo triduo sumpserit. Nam & hæc tridui fames insignis quoque fuisset plaga, quam utique Moyses, ut videtur, non tacuisset.

v. 24. *Vocavitque Pharao Moysem & Aaron. Quæritur*, quomodo in illis tenebris potuerit Pharao ad se vocare Moysem & Aaron. Liranus dicit, non durantibus tenebris, sed post tertium diem reddita luce, Pharaonem graviora metuentem, vocasse ad se Moïsem & Aaron. Quod probabile est, quia huic plagæ determinatum erat tempus tridui. Item quia Pharao non petit tolli tenebras: Cessaverant ergo. Ita plerique alii, dicentes istud factum post triduanas tenebras.

CAPUT XI.

v. 2. VT postulet vir ab amico suo, & mulier à vicina sua vasa argentea & aurea. Exemplum hoc Israëlitarum, qui jubente Domino spoliarunt Ægyptios. (Nam & hoc ipsum verbum *spoliârunt*, ponitur capite sequenti, versu trigesimo sexto (non est trahendum in excusationem furti, aut cujuscumque defraudationis proximi. Quod enim ab Israëlitis factum est; eo jubente factum est, qui noverat, quid quemque pati oporteret; quique rerum omnium Dominus est, nec opes tantùm privati cujusque hominis, sed & regna, atque imperia pro suo arbitrio transferre potest in alios. Unde dicit Augustinus: Non furtum fecerunt

ſed Deo jubenti miniſterium præbuerunt. Quemadmodum cùm miniſter judicis occidit eum, quem judex juſſit occidi: profectò, ſi id ſponte facit, homicida eſt, etiamſi eum occidat, quem ſcit occidi à Judice debuiſſe, ſi juſſus faciat, non cædes imputatur ad peccatum, ſed obedientia meretur commendationem. Quidam Iſraëlitas excuſare conantur, quòd pro mercede laboris ſui, quo tot annis ſervierant in Ægypto, prædam hanc velut jure ſibi debitam adſportaverint: quæ excuſatio opportuna eſſet, ſi Pharaonis ipſius ac præfectorum, qui eos ad opus compulerant, bona abſtuliſſent. *Sed* cùm dicat Scriptura eos ab amicis & vicinis vaſa accepta abſtuliſſe: non videtur prætextus ille ad juſtam excuſationem ſufficere, ſine divina juſſione. Dicitur quidem Sap. cap. 10. quod *Deus reddidit juſtis mercedem laborum ſuorum:* nam revera mercedem meruerant: *ſed* niſi Deus dediſſet, non potuiſſent illam ſibi debitam mercedem accipere ab iis qui non debebant. Habetur tamen ea excuſatio apud Epiphanium ſub finem Ancorati, quam & pluribus verbis declarat. Dicuntur quidem capite ſequenti v. 36. accepiſſe commodato: ſed non pugnat accipere aliquid commodato, id eſt, accipere rem aliquam vertendam in ſuum commodum, eamque ſibi retinere; quia poteſt quoque aliquis rem propriam ab alio detentam, utendam ab eo accipere, & poſteà non reddere: qua in re non eſt fraus, nec mendacium, quando verè ea re uti ad commodum ſuum cupit: quo in caſu concurrunt accipere rem commodato, & accipere rem ſuam, ac proinde ſine obligatione reddendi. Deinde nec in Hebræo eſt verbum (*commodandi.*)

Poſtulet vir ab amico ſuo, & mulier à vicina ſua. At objicies: Atqui non habitabant Iſraëlitæ inter Ægyptios, ſed in regione Geſſen ſeparata. Unde & capite præcedenti dicitur: *Ubicumque autem habitabant filii Iſraël, lux erat:* & cap. 9. *Tantùm in terra Geſſen, ubi erant filii Iſraël, grando non cecidit. Reſponſio*, ſaltem regiones erant vicinæ. *Item* ſciendum eſt quod etiam in terra Geſſen habitabant Ægyptij, ſicut ante adventum Jacob & filiorum ejus; ſed in eam terram, quia magis vicina erat, & apta paſcendis ovibus, miſſi ſunt inter Ægyptios qui illic antea erant, filij Iſraël habitare. *Unde* & illic Ægyptij, ex beneficio illo cohabitationis filiorum Iſraël, à plagis videntur fuiſſe immunes, ſicut ſubindicare videntur verba illa cap. 9. nequaquam tamen à plaga interfectionis primogenitorum; nimirùm quia domus illorum non erant ſignatæ ſanguine Agni Paſchalis, & hoc ſignificatur infrà cap. ſeq. de percuſſore.

v. 7. *Apud omnes autem filios Iſraël non mutiet canis ab homine uſque ad pecus.* Hebr. *non movebit canis linguam ſuam à viro uſque ad animal.* Sept. *non mutiet canis linguâ ſuâ ab homine uſque ad pecus.* Sed quid ſibi vult: *non mutiet canis ab homine uſque ad pecus*, cùm canis nec homo ſit nec pecus? Auguſt. libro locutionum dicit eleganti locutione per canem ſignificari extremum vel hominum vel pecorum, ad ſignificandum quanta ſit futura quies apud Hebræos, Ægyptiis acerbâ orbitate clamantibus. Liranus verò: tanta quies erit (inquit) in hominibus & animalibus populi Iſraël, ut etiam canis qui facilè & levi de cauſa latrare ſolet, ne mutiat quidem. Vatablus: neque hominibus, neque jumentis filiorum Iſraël allatrabit ullus canis. Sed videtur Liranus rem attigiſſe. Nam clamori maximo qui apud Ægyptios futurus ſit, propter primogenitorum tam hominum quàm pecorum ſubitam mortem, opponitur quies futura apud Iſraëlitas; ut apud quos adeo nihil mali paſſura ſint primogenita tam hominum quàm pecorum, ut non ſolùm homines non excitentur ad clamorem, ſicut apud Ægyptios, ſed ne canis quidem uſquam linguam ad muriendum moveat. Ergo illud: *ab homine uſque ad pecus*, ſic expone: nec propter homines, nec propter pecora.

CAPUT XII.

v. 5. E*Rit autem agnus ſine macula, &c. juxta quem ritum tolletis & hœdum. Non* vult Dominus, ut præter agnum etiam hœdum immolet tota multitudo filiorum Iſraël; *ſed* ut agnum immolent, vel certè hœdum, ſi agnus ad manum non ſit. Hunc ſenſum ſuggerunt Hebræa, Græca & Chaldaica. Unde quod dicitur in officio Eccleſiaſtico: *Immolabit hœdum multitudo, &c.* figuratè dictum eſt; ſpecies pro genere ponitur, & ſub hœdo etiam agnum comprehendere oportet: Hebræa ſic habent: *Agnus perfectus, maſculus, anniculus erit vobis, ex ovibus, & ex capris accipietis.* Quod Burgenſis ſic exponit. Ex grege, in quo ferè ſolent eſſe oves & capræ commixtæ, accipietis eum, id eſt, (ut ipſe vult) hœdum: Tamen non erat Hebræis in conſuetudine ut hœdum immolarent, ſed tantùm agnum. Nec Chriſtus hœdum cum diſcipulis manducavit, ſed agnum.

v. 6. *Immolabitque eum univerſa multitudo.* Sic & infrà v. 47. *Omnis cœtus filiorum Iſraël faciet illud. Quæritur*, an per ſe, an per ſacerdotes? Legitur 4. Reg. 23. quòd Joſia rege præcipiente factum fuerit ab univerſo populo Phaſe Domino in Jeruſalem; idque ſecundùm quod ſcriptum erat in libro fœderis: de quo pleniùs, 2. Paralip. 35. ubi Levitis præcipitur, ut immolent Phaſe, ac tandem ſubjungitur. *Et immolatum eſt Phaſe, aſperſeruntque ſacerdotes manu ſua ſanguinem, & Levitæ detraxerunt pelles holocauſtorum. Et ſeparaverunt ea*, (intellige quæ mactaverant) *ut darent per domos, & familias ſingulorum, ut offerrentur Domino; ſicut ſcriptum eſt in libro Moyſis.* Et ſimilia ſunt 2. Eſdr. 1. Et prius de Paſchate celebrato juſſu Ezechiæ, ſimiliter miniſterio Sacerdotum & Levitarum 2. Paral. 30. *Adde* quod Exodi 23. & 34. itémque Deut. 16. præcipiatur, ut in ſolemnitate azymorum *omne maſculinum* appareat in conſpectu Dei in loco quem elegerit. *Ex quibus omnibus videri poſſet*, quòd iſta immolatio Agni Paſchalis tantùm fieret per Sacerdotes, & in loco ſacrificiis deputato: quódq; Agnus immolatus deinde comederetur domi per familias. *Nihilominus aliorum ſententia eſt*, Agnum Paſchalem domi à patrefamilias potuiſſe immolari. *Cui ſententiæ multum favet* quod hoc capite v. 21. dicitur Moyſes vocaſſe omnes ſeniores filiorum Iſraël, & ad eos dixiſſe: *Ite tollentes animal per familias veſtras, & immolate Phaſe*, ubi nulla Sacerdotum mentio. *Adde* quod Sacerdotes tunc nondum erant inſtituti. Vide etiam Baron. tom. 1. Annal. ad ann. Chriſti, 4. fol. 179. referentem verba Philonis, quibus dicitur, ipſos patresfamilias mactaſſe, & in hac parte functos fuiſſe officio Sacerdotum. Et nota Philonem, utpotè Judæum, non potuiſſe ignorare morem à Judæis obſervari ſolitum in immolatione Paſchalis Agni. *Sed quid igitur dicemus ad* Scripturas. 2. Par. 30. & 35. An illæ loquuntur de aliis ſacrificiis.

v. 7. *Et ponent ſuper utrumque poſtem, & in ſuperliminaribus*, & v. 22. *Et aſpergite ex eo ſuperliminare & utrumque poſtem.* Beda homil. in cœna Domini dicit, quòd ſicut tranſitus Evangelicus conſecratus eſt ſanguine fuſo in cruce, ita tranſitus legalis ſanguine in crucis modum, medio limine & ſuperliminari, mediis aſperſo in poſtibus.

v. 14. *In generationibus veſtris cultu ſempiterno.* Sic & v. 17. *ritu perpetuo.* Quomodo *ſempiternitas* hæc accipi debeat, vide Auguſtinum in quæſt. ubi *æternum* exponit, quod ita inſtituitur per ſucceſſiones temporum obſervandum, ut nefas ſit prætermittere, aut ſponte mutare. Nec malè Lytanus ſempiternum interpretatur, id quod eſt abſque determinatione temporis.

v. 23. *Et non ſinet percuſſorem ingredi domos veſtras.* Percuſſorem, Angelum intelligit: Sed *quæritur bonuſve fuerit an malus.* Gloſſa ordinaria Strabi non vult inquiri, bonus an malus fuerit. Auguſtinus exponens Pſ. 77. ad illud: *Immiſſiones per Angelos malos*, putat Angelum percuſſorem primogenitorum fuiſſe Angelum malum: item Rupertus, & Toſtatus. *Attamen*, qui ſubmerſit Ægyptios, bonus fuit, ut conſtat infrà c. 14. *Ergo* & qui percuſſit primogenita. Nam eſt par ratio, & utrumque æquè conveniebat Angelo liberatori. *Vel*

potest dici, quòd etiam in percussione primogenitorum intervenerit opera malorum Angelorum, quâ usus sit ad Ægyptios percutiendos Angelus bonus, tanquam princeps Christum repræsentans, uti judicem & vindicem peccatorum. Et simile quid potest etiam dici de aliis percussionibus, ut quando Angelus Domini percussit peste populum Israëliticum tempore Davidis, & quando percussit castra Assyriorum.

v. 30. *Neque enim erat domus, in qua non jaceret mortuus.* Intellige de domo, in qua erat primogenitus. Sed quid si plures essent primogeniti in eadem domo? ut filius, & pater, privignus? *Respondeo* more Scripturæ, primogenitus alicujus familiæ, vel domus vocatur, qui in ea domo vel familia est primogenitus. At pater alicujus familiæ non erat illius familiæ primogenitus, sed erat & dicebatur illius familiæ pater. Ita nec privignus erat familiæ primogenitus. Unde non est necesse dicere, in una aliqua familia fuisse plures occisos.

v. 33. *Abeuntes benedicite mihi.* Non hoc dicit quasi corde jam emollitus & voluntate in melius mutatâ, sed tantùm compulsus metu gravioris mali. Timebat enim ne tandem ipse cum universo populo periret: experiebatur enim potentiam Dei Israël, cujus manum hactenus non potuerat effugere. Itaque petit ut Moyses & Aaron sibi bona precentur à Deo suo quem ut potentem timebat. Ita suprà c. 8. & 9. rogat Moysen & Aaron ut pro se orent Dominum pro ablatione plagarum, etiam culpam suam agnoscens his verbis; *Peccavi, Dominus iustus, & ego & populus meus impii.* Sed hæc confessio aut facta erat, aut ex solo timore procedebat. Itaque nullius emendationis signum erat.

Quæritur, an Moyses & Aaron fecerint quod erant rogati? id est, an benedixerint Pharaoni? Mihi non est verisimile: Sciebant enim cor ejus obduratum esse, nec Dei voluntatem esse, ut daretur quod petebat.

v. 37. *Et spoliaverunt Ægyptios.* Vide explicatum c. præced. v. 2.

v. 40. *Habitatio autem filiorum Israël, quâ manserunt in Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum.* In hoc annorum numero debere comprehendi totum illud tempus, quod fuit inter promissionem Abrahæ factam Gen. 15. & exitum filiorum Israël de Ægypto, ostendimus illo loco Geneseos. Ostendit id etiam Augustinus q. 47. in Exodum prolixè de ea re differens. Idem sentit Eusebius in Chron. Manifestissimè autem ostenditur ex Gal. 3. ubi Apostolus testatur legem quadringentis triginta annis datam post promissionem. Septuaginta Interpretes hoc loco ita legunt: *Incolatus filiorum Israël quem incoluerunt in terra Ægypti, & in terra Chanaam, ipsi & patres eorum, anni quadringenti triginta.* Quæ lectio nullam habet quæstionem. Quod autem nos legimus, ita accipi potest, ut habitatio eorum in Ægypto fuerit usque ad finem quadringentorum triginta annorum post factam primitus promissionem. Vide etiam, ut diximus, suprà Genes. 15.

CAPUT XIII.

v. 2. *Sanctifica mihi omne primogenitum quod aperit vulvam.* Lucæ 2. dicitur: *Omne masculinum adaperiens vulvam*, & intelligitur primus fœtus masculinus, sive fœmininus præcesserit, sive non. Jubetur autem sanctificari Domino. Pro quo nota *sanctificationem in Scripturis variè accipi.* Propriissimè est sanctum facere, ea sanctitate qua creatura Deo per verum & castum cultum adhæret. De hac sanctificatione loquitur Apostolus 1. Cor. 6. dicens: *Abluti estis, sanctificati estis, iustificati estis. Aliquando* significat pro sancto habere. Sic in oratione Dominica dicimus; *Sanctificetur nomen tuum*, id est, ab omnibus colatur ut sanctum. Cui contrarium est, polluere nomen Domini. *Aliàs* autem significat applicationem ac deputationem rei corporalis ad divinum cultum. Id autem fit *vel* per ministerium; Et hoc modo tribus Levi fuit Domino sanctificata: *vel* per usum; quomodo templum, altare, omniáque templi vasa sanctificati Domino dicuntur, quia deputata

A sunt ad usum cultus divini: *Vel* per oblationem, quomodo ea sanctificantur Deo, quæ deputantur ad hoc ut Deo immolentur. Et hoc modo omne primogenitum jubetur sanctificari Domino, id est, immolari. *Sed quia* hominem immolare Deo nefas erat, neque unquam tale sacrificium à Deo permissum fuit; hinc est quod primogenitum hominis jubetur pretio redimi, nimirum quinque siclis, ut est Numer. c. 3. Primogenitum autem asini, quia immundum erat, & immolari non debebat, redimendum erat ove aut occidendum citra immolationem. Vide ibi pleniùs.

Mea sunt enim omnia. Id vel generaliter ad omnes omninò res referri potest; Et tum sensus est; Meritò exigo primogenita, utpote qui jure meo omnia exigere possem, cùm omnia sint mea: Vel specialiter ad primo-
B genita; ut sensus sit: Sanctificabitis mihi omnia primogenita vestra, quia omnia ea mihi obligata sunt per hoc, quòd percutiens omnia primogenita Ægyptiorum, vestris primogenitis pepercerim. Huic expositioni favet Hebræa lectio, quæ habet; *Meum est enim*, nempe omne primogenitum vestrum.

v. 4. *Hodie egrediemini mense novarum frugum.* Hic mensis erat primus, qui nostro Martio ferè respondet. Vide Josue 3.

v. 18. *Per viam deserti, iuxta mare rubrum.* Quidam authores sic loquuntur, quasi mare illud revera coloris sit rubei. Sic Prudent. in hymno ad incensum cerei Paschalis: *Tandem purpurei gurgitis hospita, rubris littoribus fessa resederat.* Id constat, Latinis dici rubrum; quòd
C vox Græca (quæ aliàs rubrum significat) hic est, à proprio regis cujusdam nomine derivata, dicitur enim Græcè *Erythræum mare.* Hebraicè, *Mare Suph.*

v. 19. *Tulit quoque Moyses ossa Joseph secum.* Quin & cæterorum Patriarcharum corpora, qui mortui fuerant in Ægypto, tulerunt secum Israëlitæ egredientes ex Ægypto, si Hieronymo credimus scribenti ad Ribanum contra Vigilantium, Epist. 53. qui potuit id habere ex Judæorum traditione, vel certè ex conjectura. Neque enim verisimile est Israëlitas voluisse in Ægypto relinquere corpora eorum, qui singularum tribuum erant primi patres. Fuisse autem translata est manifestum ex Act. 7. 16.

CAPUT XIV.

D v. 7. *Tulitque Pharao sexcentos currus electos.* Cùm curruum usus communiter non fit sine animalibus, à quibus trahantur, & suprà cap. 9. dictum sit omnia animalia Ægyptiorum fuisse peste consumpta, quomodo hæc concilientur. Vide dicta cap. 9. v. 6.

v. 15. *Quid clamas ad me?* Cùm Moysem externo vocis sono ad Deum clamasse non legamus, intelligendum est Moysem etiam tacentem clamasse, quandoquidem interno cordis desiderio pulsaverit aures divinæ bonitatis; de quo clamore Apostolus dicit ad Galatas capite quarto: *Dedit Deus spiritum filii sui in cordibus nostris, clamantem, Abba pater. Et quidem* Moyses, etsi securus de divino auxilio, non tamen prætermittit propterea orationis subsidium. *Talis enim est* & Christi interpellatio, imò omnium Sanctorum qui in cælis sunt, oratio pro nobis. Neque enim putandum est quemquam eorum
E frustra orare. Etenim sine eorum oratione Deus multa non esset daturus, & vult ab eis orari, ad declarandum quanti faciat eorum merita, quos ad cælestem gloriam provchere dignatus est.

v. 22. *Et ingressi sunt filii Israël per medium sicci maris.* Refert Josephus libro secundo Antiquit. cap. ult. simile quid accidisse Alexandro Magno, cujus ductu Macedonibus cesserit Pamphylium mare, & aliam viam non habentibus illac iter aperuerit; cùm Deus ejus opera ad destruendum Persarum imperium uti decrevisset. Id quod omnes, inquit, testantur, qui res gestas illius regis scripto prodiderunt. *Quod si verum est*; eò fortè divinitus actum est, ut doceretur neque impossibile esse, neque stultè & inaniter credi, quod de transitu maris rubri duce Moyse, sacræ literæ hoc loco tradunt.

v.25. *Fugiamus Israëlem, Dominus enim pugnat pro eis* A *contra nos.* Pro (*Dominus*) Hebraicè est (*Iehova.*) Ex quod apparet id nomen etiam notum & usitatum fuisse Ægyptiis.

v.31. *Et crediderunt Domino,& Moysi servo ejus.* Respicitur ad illud quod Moyses dixit ad Dominum cap.4. *Non credent mihi.* Sensus igitur est. Crediderunt Deum esse omnipotentem,& veracem in promissis suis; crediderunt etiam Moysem tanquam Dei servum ad se missum, per quem talia signa fierent, quem initio vix recipere volebant. Et significatur quòd pleniùs crediderint quàm antea, quia jam hostes suos videbant oppressos, sicut & Joan. 2. dicitur post miraculum aquæ in vinum conversæ: *Et crediderunt in eum discipuli ejus.*

CAPUT XV.

B

v. 1. *Cantemus Domino.* Canticum hoc compositum est à Moyse, licèt à sorore ejus Maria, & aliis decantatum: qua ratione etiam vulgò vocatur Canticum Mariæ sororis Moysi. At Apocalyps.15. vocatur *Canticum Moysi.* Habet autem hoc Canticum præter sensum literalem gratiarum actionis pro liberatione ab hostibus Ægyptiis, *sensum allegoricum*, quo baptizati, & eorum nomine Ecclesia Deo gratias agit pro beneficio remissionis omnium peccatorum in baptismo, velut in mari rubro demersorum. Nam per mare rubrum significari baptismum etiam Apostolus docet 1. Cor.10. Hac ratione carmen hoc canit Ecclesia pridie Paschæ & Pentecostes: quibus temporibus agi solent mysteria baptismi. Habet præterea carmen hoc sensum *anagogicum*, quo beati cum Christo regnantes agunt Deo gratias pro beneficio per- C fectæ liberationis, ex omnibus malis & pressuris hujus sæculi: quod per mare frequenter in Scripturis significatur. Ea ratione victores bestiæ & imaginis ejus, Apocal. cap.15. stantes super mare vitreum, in citharis cantant canticum Moysi servi Dei.

v. 13. *Portasti eum in fortitudine tua ad habitaculum sanctum tuum.* Per habitaculum sanctum intelligitur terra promissionis, eo enim vocabatur ut in sanctitate Domino serviret. Græcè, *Advocasti fortitudine tua ad diversorium sanctum tuum.* Pro diversorio Græcè κατάλυμα quod significat diversorium, cœnaculum, triclinium, ubi est refectio corporis. Unde & quidam reddidit hoc loco, refectionem. Atque hinc est quod in officio divino feriæ 5. cœnæ Domini ad Laudes pro Cantico Moysi canitur ista Antiphona: Exhortatus es in virtute tua, & in refectio- D ne sancta tua Domine. Ubi, ni fallor, respicitur ad cœnam, quam habuit Dominus cum discipulis; quæ etiam Marc. 14. *refectio* vocatur, Græcè κατάλυμα. Sed *quæritur* quomodo hic dicat Moyses, *portasti eum in fortitudine tua*, cùm Israël eò non pervenerit, nisi demum post 40. annos. *Similis quæstio* est de versu sequenti, ubi dicitur: *Ascenderunt populi, & irati sunt*, scilicet, cùm tunc adhuc vix rumor Israëlis pervenisset ad populos vicinos, qui postea contra eos in prælium ascenderunt. *Ad* utrumque *respondeo*, primò pro (*portasti*) Hebraicè est (*duxisti*) Græcè (*advocasti*) quæ duo satis propriè intelligi possunt in tempore præterito. Iam enim Deus advocaverat eos, jam aliquousque eduxerat, ut in terram promissam venirent. *Et similiter* pro (*ascenderunt*) vers.14. tam Græca quàm Hebræa habent (*audierunt*) prius autem est audire de E adventu hostium, quàm contra eos ad prælium ascendere. *Aut etiam*, quia per ea quæ sequuntur non facilè omnia jam facta intelligi possunt; aptiùs intelligemus in his verbis positum esse præteritum tempus pro futuro, more Prophetico: quia tam certò hæc eventura erant, quàm si jam facta fuissent.

v.18. *Dominus regnabit in æternum, & ultra. Quomodo* ultra, cùm ultra æternitatem nihil sit; Nam æternitas universum tempus in se complectitur. *Respondeo*, si æternitas propriè accipitur, hyperbole est, qua significatur prorsus infinitum Dei regnum, adeò ut si ultra æternitatem tempus esset, tunc etiam regnaret. Si autem accipitur, ut frequentissimè in sacra Scriptura, pro tempore admodum diuturno, & cujus non est præstitutus terminus, tum propriè accipi potest, Deum regnaturum etiam ultra omne ejusmodi tempus. Nam etiam tunc regnabit quando impletum erit illud Apocal. 10. *Tempus non erit amplius.*

v.20. *Sumpsit ergo Maria Prophetissa.* Quidam putant Mariam sororem Moysi & Aaron vitam in virginitate duxisse. Sic Ambrosius in exhortatione ad virgines. In veteri, inquit, testamento, terrâ & mari clausum Hebræorum populum virgo per mare pedes duxit. Et sub finem denique, tribuit Mariæ huic sorori Aaron virginitatem, sicut & matri Domini. Nihilominus Hebræi dicunt eam fuisse uxorem Hur, de quo dicitur, *Habetis Aaron & Hur vobiscum:* & qui Moysis in monte orantis manus unà cum Aarone substentavit.

v.25. *Qui ostendit ei lignum.* Baptista Mantuanus lib.1. de patientia cap.30. dicit lignum hoc naturali vi suâ valuisse ad tollendam ex aquis amaritudinem; Deumque ideo hoc lignum ostendisse, cùm alioqui potuisset solo verbo aquas sanare: ne res naturales frustra fecisse videretur. *Interim quid* mysterii altioris hic lateat, facilè Christianus intelligit, qui novit per lignum Crucis redditam mundo salutem, & omnem peccatorum nostrorum amaritudinem versam in dulcedinem gratiæ Dei.

Ibi constitui ei præcepta atque judicia. Quæ fuerint hæc præcepta atque judicia, non exprimitur. Verisimile tamen est fuisse quædam legis postea datæ præcepta, & inter ea imprimis præceptum observandi Sabbathi, quod intelligi potest etiam ex capite proximè sequenti, ubi tam religiosè pro Sabbatho cavetur.

CAPUT XVI.

v.4. *Ecce ego pluam vobis panes de cælo.* Catachresis est in utroque verbo (*pluam*) & (*panes*) Nam manna propriè panis non erat, sed quid coagulatum in cælo aëreo. Hoc enim cæli nomine hic intelligitur, more loquendi in Scriptura usitatissimo. Propriè autem Manna non fuisse panem ipse Moyses Deuteronomii capite octavo declarat his verbis: *Dedit Dominus tibi cibum manna, quod ignorabas tu & patres tui, ut ostenderet tibi, quòd non in solo pane vivit homo.* Et populus dicebat: *Deest panis, anima nostra nauseat super cibo isto levissimo.* Vocatur autem panis, nempe quia in refectione locum panis propriè dicti supplebat.

v.8. *Dabit vobis Dominus vespere carnes edere, & mane panes in saturitate.* Et idem ordo repetitur vers.12. *Quæritur* quid sibi velit quòd priùs carnes, & postea panes? *Respondere* potest primò, quòd is ordo fuit murmurationis: nam ita dixerant versu tertio: *Quando sedebamus super ollas carnium, & comedebamus panem in saturitate.* Secundò fortè, quia deplumandæ erant coturnices pridie, alioqui non satis aptæ esui. *Sed* imprimis in hoc ordine carnium & panum (sive ille ad comestionem sive ad acceptionem referatur) latet non contemnendum *mysterium.* Nam in carnibus nobis significantur sacrificia veteris testamenti, in pane verò præsertim eo, de quo nunc loquimur, id est, in manna, sacrificium novi testamenti.

Nec contra nos est murmur vestrum, sed contra Dominum. Congruit hæc sententia cùm doctrina Apostoli ad Rom.13. ubi dicit, eos qui resistunt potestati, Dei ordinationi resistere, cùm non sit potestas nisi à Deo. Unde consequens est, omnem rebellionem contra quamcumque legitimam superiorem potestatem, esse contra Deum, à quo potestas illa est derivata. Sensus igitur est; *Non contra nos est murmur vestrum*, nempe principaliter. *Nos enim*, inquit Moyses, *quid sumus?* quasi dicat, nihil aliud sumus quàm ministri Dei, annunciantes vobis voluntatem ejus. Sic scilicet, more Scripturæ sacræ, negatur id quod est minoris momenti; quale est & illud: *Misericordiam volo, & non sacrificium.* Matth.9. v.13. & rursum Matth.12. v.7.

v.19. *Nullus relinquat ex eo in mane.* Objicitur à Lutheranis, Ergo & Eucharistia, cujus typus manna erat, non debet servari in alterum diem. *Respondetur*, manna servatum fuit in Sabbathum; deinde, v.33. in sequentes quo-

que generationes. Quòd verò ordinariè non servaretur in crastinum, in eo non erat typus Eucharistiæ; sed præceptum illud Dei eò tendebat, ut discerent homines pendere toti ex providentia Dei qui in singulos dies recens manna promittebat; quomodo & Christus orare nos jussit: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.*

v.33. *Dixitque Moyses ad Aaron, Sume vas unum, & mitte ibi Man, quantum capere potest Gomor: & repone coram Domino, ad servandum in generationes vestras, sicut præcepit Dominus Moysi. Posuitque illud Aaron in tabernaculo reservandum.* Tam studiosè, etiam præcipiente Domino, reservatum fuit Man, pro recordatione beneficii divini apud posteros. Quantò magis partem crucis Dominicæ, in qua salutem nostram Christus operatus est, piâ devotione asservari convenit, aut si quid aliud est quod in nobis excitet memoriam beneficiorum Dei & sanctorum ejus? Sed hæretici, instinctu patris sui diaboli, ejusmodi monumenta ubicumque inventa, potiùs disperdunt, ut memoriam tantorum beneficiorum aboleant. Puto quòd si ipsum manna in hodiernum diem fuisset servatum, etiam illud à furiosis illis dæmonum ministris disperderetur.

Quæstio est, quomodo *coram Domino*, id est, in tabernaculo, reservandum præcipiatur, ita etiam se ipsum exponit cùm addit, *posuitque*, &c. cùm tabernaculum nondum adhuc fuerit extructum? Solvitur hoc per figuram quæ Prolepsis Græcè dicitur, Latinè Anticipatio, quâ prævertitur narratio rei alicujus, quæ postea facta est. Nunc enim jubetur reponi coram Domino, sed extructo demum tabernaculo id factum est. Ita præcedenti capite dicuntur filii Israël venisse in *Mara*, qui tamen locus nondum sic appellabatur, sed tum primum à populo sic dictus est propter amaritudinem aquarum. Sexcenta ejusmodi exempla in scripturis occurrunt.

v.35. *Comederunt Man quadraginta annis, donec venirent in terram habitabilem.* Mysticè significatur, Eucharistiæ usum, sicut & aliorum Sacramentorum, tantùm durare tempore hujus peregrinationis, donec veniamus ad patriam cælestem.

CAPUT XVII.

v.6. *En ego stabo ibi coram te supra petram Horeb, percutiesque petram, & exibit ex ea aqua.* Simile *miraculum* narratur Num. cap. 20. atqueadeò Oleaster putat unum idemque esse. Sed *omninò diversum est*; hoc enim contigit in Raphidim anno primo post egressum ex Ægypto, illud verò Numer. cap. 20. in deserto. Sin apud Cades, sub initium anni quadragesimi post exitum ex Ægypto. *Accedit* quod ibidem Numer. cap. 20. murmurantes dicunt: *Utinam periissemus inter fratres nostros coram Domino.* Quod hoc loco Exodi cap. 17. dicere nondum possunt, quando populus nullâ adhuc plaga percussus est à Domino. *Movetur Oleaster* eo argumento, quoniam qui in libro Numerorum ob aquæ penuriam murmurarunt, erant ex iis qui egressi fuerant ex Ægypto. Dicunt enim: *Quare nos fecistis ascendere de Ægypto?* Atqui, inquit, quadragesimo post egressionem anno nulli eorum, qui de Ægypto ascenderant, superstites erant præter Moysem, Aaron, Iosue, & Caleb. *Sed* facilè respondetur. Quod enim allegat Oleaster; de iis tantum intelligendum est, qui tempore egressionis superarant vigesimum ætatis annum, & non de aliis. Sic enim clarè loquitur Scriptura Numer. 14. v. 29. *In solitudine hac jacebunt cadavera vestra. Omnes qui numerati estis à viginti annis & supra, murmurastis contra me, non intrabitis terram, super quam levavi manum meam, ut habitare vos facerem, præter Caleb filium Iephone, & Iosue filium Nun.* Supererant ergo Numer. cap. 20. plurimi qui egressi erant ex Ægypto, sed nondum cùm populus recenseretur (de quo Num. cap. 1.) attigerant annum ætatis vigesimum. Atque hi scilicet murmurantes dicunt, Num. 20. *Quare nos fecistis ascendere de Ægypto? Denique & Apostolus* 1. Corinth. 10. non de utraque petræ percussione agit (quod idem Oleaster asserit, faciens, utramque unam) sed de illa potissimum de qua hic narratur

A Exod. 17. Vide, si placet, nostra ad eundem Apostoli locum.

v.14. *Scribe hoc ob monimentum in libro.* Hic primùm scriptionis & libri fit mentio, tametsi Moysem non primum scribendi authorem fuisse, vel inde constat, quod Enoch, teste Juda Apostolo, prophetiam post se reliquerit, utique scriptam. Neque enim sine scriptione conservari potuisset.

v.16. *Quia manus solii Domini.* Ita rectè substantivum (*solii*) id est, tribunalis, pro adjectivo (*solius*.) Ita enim habent omnia M S S. & consentiunt Hebræa, quæ habent, *super thronum Domini.*

CAPUT XVIII.

v.1. *Cumque audisset Iethro sacerdos Madian.* Hic Jethro socer Moysi suprà cap. 2. appellatus est B Raguel, & utrobique dicitur fuisse sacerdos Madian. Ubi occurrit quæstio, utrum *sacerdos idolorum*, an sacerdos unius veri & summi Dei, qualis fuit Melchisedech? Quidam dicunt neutro modo eum sacerdotem fuisse, sed appellari in Scriptura sacerdotem, id est, principem vel magnatem, & primarium virum in suo populo, quomodo secundi Regum capite octavo, dicuntur, filii David sacerdotes fuisse: quod sanè propriè accipi non potest, cùm ex tribu Juda nemini licitum fuerit sacerdorio fungi: unde sacerdotes dicuntur, id est principes populi. Verùm ut ita de Jethro interpretemur, nulla nos cogit necessitas. Imo *verisimile* admodum est, eum fuisse *sacerdotem*, non idolorum, sed *unius veri Dei.* Legimus *enim* hoc eodem capite, versu duodecimo: *Obtulit ergo Iethro cognatus Moysi holocausta & hostias Deo.* Certe C hunc honorem sacerdoti idolorum Moyses non detulisset, ut eum in populo Dei permitteret sacerdotis officio fungi. Ac *deinde* cùm ex Abrahæ posteris fuerit [nam Madian fuit filius Abrahæ ex Cetura] non est improbabile eum traditam sibi à parentibus veram religionem accepisse & excoluisse. Et ut fortè non retinuisset, saltem à Moyse qui quadraginta cum eo annos habitavit: veri Dei cultum edoceri potuit, & edoctum fuisse est verisimile. Circumcisum autem fuisse eò quòd de posteris Abrahæ esset, non est improbabile. Nam etsi Sephora filia ejus, filios suos ex Moyse susceptos non fuerit passa circumcidi, priusquam periculo viri in itinere objecto cogeretur; ea tamen culpa Moysi magis fuit quàm Jethro, quia Moyses pater erat, qui fortè ut advena rem distulit, sicut Israëlitæ in deserto. Expectabat enim opportu- D num tempus quo id faceret. Nam tempus octavi diei Genes. 17. non habet comminationem appositam, sicut lex ipsa. Itaque sicut inter gentiles Melchisedech fuit verus Dei cultor in terra Chanaan, & Job in terra Hus; ita & Jethro in terra Madian.

v.2. *Tulit Sephoram uxorem Moysi quam remiserat.* Quomodo hoc concilietur cum eo quod suprà cap. 4. v. 26. dicitur Sephora Moysen dimisisse; vide ibi explicatum.

v.5. *Iuxta montem Dei.* Sic per Prolepsim vel anticipationem Oreb vel Sina vocatur; nempe quia in eo monte pauló pòst Deus legem populo dedit.

v.11. *Nunc cognovi, quia magnus Dominus super omnes Deos.* Videri hinc posset Jethro nunc primùm cognovisse Deum verum, ac proinde fuisse sacerdotem ido- E lorum; sed sensus est; Nunc scilicet etiam experientia didici, id quod prius sciebam, sicut cùm dicit mulier Sareptana, ad Eliam 3. Regum capite decimoseptimo: *Nunc in isto cognovi quoniam vir Dei es tu*; Sciebat enim & antea, quando dixerat; *Quid mihi & tibi vir Dei?* itemque in miraculo farinæ & olei non diminuti; sed ex novo miraculo pueri suscitati certiùs illud jam cognoscebat.

v.10. *Sed audi verba mea atque consilia.* Mirabitur aliquis cur hoc consilium ipsi Moysi non prius venerit in mentem, homini tam prudenti; *aut* cur de ea re à Domino non fuerit admonitus. *Ad posterius respondeo*, Dominum id ei noluisse immediatè præscribere, ut etiam aliquid per homines disceret, idque *ad custodiam humilitatis.*

humilitatis. Ita Saulus à Christo missus est ad Ananiam A instituendus in his, quæ facere eum oporteret. *Ad prius dico*, Moysen in populi regimine, quod à Deo susceperat, privato suo consilio nihil constituere voluisse; sed putasse expectandam sibi esse Dei jussionem, vel hominum sapientum suggestionem; quod erat & prudentiæ & humilitatis. Cæterùm in eo quod Jethro homo alienigena consilium dat Moysi tali viro, qui cum Deo familiariter loquebatur, sicut loquitur amicus ad amicum suum, admonet nos scriptura, bonum & sanum consilium per quemcumque hominem detur, non debere contemni. Deinde humilitatem nobis commendare voluit, ut discamus quantumcumque nobis docti ac sancti videamur, non rejicere monitionem proximi, quoniam Moyses, cum quo loquebatur Deus, non contempsit consilium hominis alienigenæ. B

v. 21. *Et constitue ex eis tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decanos*. Ex hoc consilio, & subsecuto Moysi facto, propagatus est mos in populo Israëlitico, ut non tantùm pace, in judiciis; sed etiam bello contra hostem, sibi hos ordines Ducum constituerent, & in his *quinquagenarios*; quod peculiare fuit illi populo, quemadmodum Hieronymus testatur in Comment. super Isaiæ caput tertium: sicut etiam rex Israël 4. Regum capite primo ad accersendum Eliam, tres misit quinquagenarios. Et mirum videri potest, *cur* præter cēturiones etiā *quinquagenarios* præfectos constitui placuerit. Sed arbitror quinquagenarios non fuisse subjectos centurionibus: quomodo decem centuriones subjecti erant uni tribuno, & decem decani uni centurioni, & C decem homines uni decano. Ut quid enim attinebat duobus dumtaxat quinquagenariis unum præfici centurionem? Quare crediderim, *post tribunos*, qui mille hominibus præerant, constitutos fuisse alios quidem centuriones, tanquam digniores: alios verò quinquagenarios, tanquam dignitate minores: *utrosque* tamen proximè subjectos tribunis: centuriones quidem numero decem, quinquagenarios autem viginti. Tale est & quod Marcus refert cap. 6. Christi convivas in deserto discubuisse in partes *per centenos & quinquagenos*. Vide etiam 1. Machab. 3.

CAPUT XIX.

v. 6. *Vos eritis mihi in regnum sacerdotale, & gens sancta*. Regnum sacerdotale quidam intelligunt positum pro regno inclyto & eximio: ut sacerdotij nomen hoc loco nihil aliud quàm eminentiam quan- D dam significet. Sic Cajetanus & nonnulli alij hanc locutionem accipiunt. Verùm si inspiciamus alia similia Scripturæ loca, in quibus ad hunc Exodi locum respicitur: inveniemus in sacerdotij nomine plus aliquid intelligendum esse. Apocal. capite primo ita legitur de Christo: *Fecit nos regnum & sacerdotes Deo & Patri suo*. Ubi manifestè separantur velut diversa regnum & sacerdotium. Rursum 1. Petri capite secundo ita legitur: *Vos autem genus electum regale sacerdotium, gens sancta*. Et quamvis ibi conjunctim dicat (*regale sacerdotium*) sicut hoc loco (*regnum sacerdotale*:) tamen proprium aliquid in sacerdotij nomine significari, satis ostendit verbis superioribus ejusdem capitis, quibus vocat fideles domum spiritualem, sacerdotium sanctum. Et vim sacerdotij explicans addit; offerre *spirituales hostias acceptabiles Deo* E *per Iesum Christum*.

Cùm ergo manifestè alludat Petrus ad locum præsentem; consequens est, etiam hîc in sacerdotij nomine peculiare aliquid debere intelligi. *Sensus* igitur est: Vos eritis mihi populus, in quo mihi constituam regnum & sacerdotium. *Vel*, ut exponit Paraphrastes Chaldæus: *Eritis mihi reges & sacerdotes*. Omnes enim quadam animorum colligatione quodammodo reges sunt in uno rege; & omnes sacerdotes, in uno summo sacerdote. Unde non incongruè totus populus offerre sacrificium dicitur sacrificante sacerdote. Sic enim & in Canone Missæ legimus de toto cœtu fidelium: *Pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt*. Offerunt enim non ministerio, sed conjunctione animorum. *Gens autem sancta* dicuntur, id est, divino cultui deputata. Ita Ecclesia sancta dicitur, professione ac deputatione; quia veram Dei religionem profitetur, ejusque cultui se mancipavit, tametsi in ea multi sint qui suæ professioni non respondeant, sic etiam Sap. 10. dicitur: *Hæc populum justum & semen sine querela*, vel ut Græcè, *populum sanctum & semel irreprehensibile liberavit*. Vide ejus loci annotationem, & nost. comment. ad 1. Petr. 2.

v. 13. *Cùm cœperit clangere buccina, tunc ascendant in montem*. Sic intellige; Tunc ascendant usque ad terminos præscriptos, & non ultrà. Hoc enim ita factum esse docent ista verba subjecta: *Cumque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices montis*, scilicet usque ad terminos, juxta præscriptum Domini.

v. 18. *Totus autem mons Sinaï fumabat, eò quòd descendisset Dominus Deus super eum in igne*. Ob hanc causam Deuteronomij capite trigesimotertio vocatur ignea lex. Hic tamen etiam aliquid adhuc tacetur, quod ibi dicitur, nempe Dominum descendisse cum multis millibus Angelorum. Vide ejus loci Annotat.

v. 22. *Sacerdotes quoque qui accedunt ad Dominum, sanctificentur*. Et infrà v. 24. *Sacerdotes autem & populus ne transeant terminos*. *Quæritur*, quomodo hic nominentur sacerdotes, cùm hoc tempore nondum sacerdotium in populo illo institutum fuerit; sed demum post scelus adorati vituli? *Respondeo*, probabilissimum esse sacerdotes hic vocari Levitas, per Anticipationem & per Enallagen, quia ex illis sacerdotes assumendi erant; jamque propter Moysem & Aaron (qui erant ex eadem tribu Leviticâ, erantque totius populi, jussu Dei, ductores & principes) cœperant honorabiliori loco haberi, & Moysi in negotio accipiendæ legis, seu aliis ad Deum pertinentibus subservire.

CAPUT XX.

v. 1. *Locutusque est Dominus cunctos sermones hos*. Dixit quidem populus hoc eodem cap. v. 19. ad Moysem: *Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne fortè moriamur*. Sed dixerunt hæc Israëlitæ, majestate Dei loquentis territi, nec tamen desiit propterea ipsum Decalogum per se immediatè pronunciare. Docent subjecta verba v. 22. *Dixit præterea Dominus ad Moysen: Hæc dices filiis Israël: vos vidistis quod de cælo locutus sum vobis*. Item illud ad Hebr. capite duodecimo, ubi de populo Israël dicitur, quod postquam audivissent vocem seu verbum Dei, excusaverunt se, ne eis fieret verbum, scilicet ampliùs. Nam Græcè est; *Ne eis apponeretur sermo*: quod Hebræa phrasi significat alia verba prioribus addere, ut Isaiæ cap. septimo: *Adjecit Dominus loqui ad Achaz*. Denique Deut. 4. expressè dicitur; *Locutus est Dominus ad vos de medio ignis: Vocem verborum eius audistis, & formam penitus non vidistis*.

v. 2. *Ego sum Dominus Deus tuus*. Hæc verba exposuimus comment. nost. in 3. distinct. 37. §. 5. Qua eadem distinctione, sicut & sequentibus usque ad finem multa diximus de Decalogo, ejusque præceptis.

v. 4. *Non facies tibi sculptile, nec omnem similitudinem*. *Quæritur* quare hinc non est consequens prohiberi quoque imagines Christi & Sanctorum? *Respond.* hoc præceptum dupliciter intelligi potest. *Uno modo*, ut absolutè hoc præcepto voluerit Deus prohibere quocumque prætextu sculptile, aut cujuscumque rei imaginem. Et hoc intellectu ad solos pertineret Judæos, utpote ad idololatriam proclives: sicut & præceptum de colendo Sabbatho, eo modo ut in eo nec cibi possent parari. Sed *altero modo*, & probabilius, intelligitur non absolutè prohibitum statuas aut imagines facere, sed, tantùm eo fine, ut colantur & adorentur. Ad hoc enim significandum additum est: *Non adorabis ea, neque coles*, ut sensus sit: Non facies, ut adores & colas ea, id est, ut eis cultum impendas divinum. Ita Augustinus in quæst. & omnes ferè hoc præceptum

intellexerunt, ut sit præcedentium verborum explicatio & complementum, quod & confirmatur ex Levit. 26. v. 1. Unde manifestum est nihil hoc ad imagines Christianorum pertinere, quæ in seipsis neque honorantur, neque adorantur, sed ad Christum & Sanctos tanquam prototypa, omnis eàrum veneratio refertur. Confirmat quoque hunc sensum quod legitur Josue 22. capite, de altari erecto à duabus tribubus & media. Cùm enim altaris exstructio extra locum divinitus ad hoc ordinatum vetita esset lege; non tamen contra illud mandatum fecerunt, qui altare hoc exstruxerunt, utpotè non ad sacrificandum, sed in monumentum: quæ legis interpretatio etiam huc transferenda est. Quamvis enim lex prohibeat fieri simulacra; non tamen propterea contra legem, id est, legis intentionem faciunt, qui simulachrum non ad cultum, sed ad rememorationem habent aut faciunt. Unde & legimus in domo David fuisse statuam, qua Michol uxor ejus 1. Reg. 19. usa est ad fallendum satellites Saül. Vide cit. lib. 3. distinct. 38. §. 10.

v. 5. *Visitans iniquitatem patrum in filios --- eorum qui oderunt me.* Quomodo hæc sententia non dissentiat ab ea quæ est Ezech. cap. decimo octavo, Gregorius lib. 15. Moral. cap. 31. (& citatur à Gratiano de pœnitentia dist. 4. cap. *Quid est*) duobus modis explicat. Non videtur autem rectè restringi ad posteros imitantes peccata majorum, quia sæpè Deus (punitione temporali scilicet) etiam visitat iniquitates patrum in filiis in ea ætate quæ nondum est imitationis pravæ capax; ut quando tota familia cum pueris & infantibus deletur propter peccatum unius, ut factum est in Achab, Josue capite septimo. Sic & peccatum Davidis vindicatum est in filio ejus infante. Si *quæras* causam justitiæ, habes illam Exodi capite trigesimoquarto versu septimo in oratione Moysis his verbis: *Nullusque apud te per se innocens est, qui reddis iniquitatem patrum filiis ac nepotibus in tertiam & quartam generationem.* Nempe quia nullus per se apud Deum est innocens. Vide nost. in 2. sent. dist. 33. §. 11.

v. 7. *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum*, id est, non pejerabis. Sic enim Christus exponit Matth. capite quinto: *In vanum ergo*, id est, ad falsitatem. Vide nostra in tertium dist. 39. Eodem modo intellige quod sequitur: *Nec enim habebit insontem Dominus eum qui assumpserit nomen Domini Dei sui frustra*, id est, habet eum pro homine scelerato, & ut talem puniet, qui falsum juraverit. Hoc autem de eo qui verum temerè & leviter jurat, dici non potest. Vide Vatablum. Et eadem verba habentur Deuteron. 5. tametsi interpres noster non iisdem verbis vertat. Vide & illic Vatabl. nobiscum disertè sentientem. Vide etiam Emanuelem hoc loco, & nost. in 3. distinct. 39.

v. 8. *Memento ut diem Sabbathi sanctifices.* Nota quod dicitur (*sanctifices.*) Sicut enim olim Judæis non tantùm servilia, sed etiam alia quædam, ut iter agere, emere ac vendere, prohibita fuerunt, ut patet Exod 16. & 2. Esdræ ult. ita & nùnc præter servilia opera etiam alia quædam hominem à Dei cultu abstrahentia, prohibentur, ut mercatus, strepitus judiciarius, & similia, de quibus 2. decr. tit. de feriis. *Interim in his* omnibus, quoniam Ecclesia, quæ cultum internum magis quàm externum spectat, non tam rigidè præcipit hanc requiem, atque olim lex Moysi: præcipuè attendenda est approbata consuetudo populi Christiani, id est, piorum fidelium, tanquam optima legum Ecclesiæ interpres. Sed ab Apostolis *Sabbathum in diem Dominicam* mutatum est, ut patet illo Actorum c. 20. *Unà Sabbathi* (nempe prima die post Sabbathum) *cùm convenissemus ad frangendum panem*, &c. scilicet sacrum. Et similis locus de collectis fidelium eo die fieri solitis, est 1. Cor. ult. Et Joannes Apocal. 1. apertè dicit; *Cùm essem in spiritu in Dominica die.* Vide nostra in 3. lib. sent. dist. 3. §. 12.

v. 10. *Non facies omne opus in eo.* Intelligitur de opere servili; qualia sunt opera mœchanica, & fabrilia; item onera vehere, ut patet Nehem. ult. & alibi. Huc A etiam pertinet mercatus, ut patet eodem cap. Nehem. quia quamvis emere, & vendere non sit propriè opus servile (non enim hoc solet demandari servis) tamen est ejusmodi opus quod animum distrahat plurimum ab intentione rerum divinarum, & animum quasi servum rerum terrenarum faciat. Vide pleniùs infrà cap. 35. v. 3.

v. 12. *Honora patrem tuum & matrem*, &c. Honor parentibus debitus *triplex* est. *Primus* obedientiæ, quam Apostolus ad Ephes. 6. & alibi sæpè commendat. Ita Christus patrem honoravit obediens ei usque ad mortem. *Secundus* est reverentiæ. Sic Salomon matrem honoravit, eam ad dexteram collocans in solio juxta solium suum. 3. Reg. 2. *Tertius* est sustentationis, de quo Matth. 15. ubi reprehendit Christus Pharisæos contra B hoc præceptum defraudantes parentes prætextu pietatis. Quòd autem honoris nomine sustentatio quoque intelligatur docent hæ scripturæ: 1. ad Tim. 5. *Presbyteri duplici honore digni habeantur*, & Tob. 1. de certis pecuniis, *quibus*, inquit Scriptura, *honoratus fuerat à rege.* Unde & *honestas* pro opibus, & *honestare* pro locupletare in scriptura ponitur, ut Ecclesiast. c. 31. *Honestatis vigilia tabefaciet carnes.* Et Sap. 10. *Honestavit eum in laboribus.* In quo autem consistat honor parentum, vide Ecclesiast. 3. Ubi hujus honoris plura enumerantur officia & nost. in 3. dist. 37. §. 15.

v. 12. *Ut sis longævus super terram.* Non tam causa finalis designatur, quasi ob eum finem honorandi sint parentes, ut vivas longævus super terram, quàm even- C tus, sive bonum quoddam consequens, quod promittitur honoranti. q. d. Honora parentes: ita fiet, ut vivas longævuus super terram. Nihil tamen vetat hoc bonum consequens, finem constitui secundarium, ut in similibus. Vide etiam nostrum comment. ad Ephes. 6. Ubi hoc præceptum vocatur primum in promissione, & in 3. dist. 3. §. 16.

v. 13. *Non occides.* De hoc præcepto ita Augustinus lib. 1. de Civit. Dei. cap. 21. Quasdam, inquit, exceptiones tamen eadem ipsa divina fecit authoritas, ut liceat hominem occidi; quem videlicet Deus occidi jubet, sive data lege, sive ad personam pro tempore expressa jussione. Et ideò nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, qui Deo authore bella gesserunt; aut personam gerentes publicæ potestatis, sceleratos morte pu- D nierunt; & Abraham quod voluit filium nequaquam sceleratè, sed obedienter occidere. Et post nonnulla concludens. His igitur exceptis, quos lex justa generaliter, vel ipse fons justitiæ Deus specialiter occidi jubet; quisquis hominem, vel seipsum, vel quemlibet occiderit: homicidij crimine innectitur. Hæc August. Si *quæras* quid ergo de *sanctis quibusdam virginibus*, quæ tempore persecutionis, ut insectatores suæ pudicitiæ devitarent, in flumen se præcipitarunt, dicendum sit: *putat* idem Augu. lib. eodem cap. 26. probabile esse, divino jussu, vel instinctu hoc ab eis factum fuisse, sicut idem de Samsone affirmat ejusdem lib. 1. de Civitate Dei, cap. 21. Vide nostra in 3. sententiarum dist. 37. §. 18.

v. 14. *Non mœchaberis.* De hoc præcepto sic Aug. quæst. 71. in Exod. Si, inquit, furti nomine benè intelligitur E omnis illicita usurpatio rei alienæ, profectò & nomine mœchiæ omnis illicitus concubitus, atque illorum membrorum non legitimus usus, prohibitus debet intelligi. Sic ille. Quin etiam *fornicationem simplicem* soluti cum soluta mortale peccatum esse, & à regno Dei excludere, his verbis Apostolus declarat, expressè etiam adulteros & fornicarios distinguens. 1. Cor. 6. *Neque fornicarij, neque adulteri, neque molles, regnum Dei possidebunt.* Et Heb. 13. *Fornicatores & adulteros judicabit Deus.* Et aperta est Chrysostomi sententia hom. 22. in 2. Cor. 10. *Quoties scortatus es, toties damnasti teipsum.* Et in decretis sic legitur 22. quæst. 1. cap. Prædicandum: Nosse debent talem de perjurio pœnitentiam imponi debere, qualem de adulterio, & fornicatione, & de homicidio sponte commisso, & de cæteris

criminalibus vitiis. Ita ibi. *Sed & ebrietas* hoc præcepto prohibetur, ut quæ directè ad incontinentiam ducat. Unde illud Prov. 20. *Luxuriosa res vinum.* Et ad Ephes. 5. *Nolite inebriari vino, in quo est luxuria.* Vide de his etiam plura, si placet in 3. sentent. dist 37. §. 22.

v. 15. *Non furtum facies.* Prohibetur generaliter omne nocumentum, quod homini injuste infertur in rebus exterioribus, quas possidet, vel ei debentur. Nam & detentio justæ mercedis, & similium, imprimis huc pertinent, ut patet Jacobi 5. & alibi. Et fures regnum Dei non possessuros Apostolus asserit. 1. Cor. 6 Apud Prophetas quoque Osée 4. & Zachariæ 5. Dominus gravia furibus comminatur. Infinitæ sunt hujus peccati species, quæ aliunde petantur. Illud hic tantùm addo, quòd in omnibus ante omnia facienda sit restitutio, de qua sic August. Epistol. 54. ad Macedonium: Si res aliena, propter quam peccatum est, cùm reddi possit, non redditur; non agitur pœnitentia, sed fingitur. Si autem veraciter agitur, non remittitur peccatum, NISI RESTITUATUR ABLATUM, sed, ut dixi, cùm restitui potest. Ita Augustinus. Vide nostra in 3. sentent. dicta distinct. 37. §. 25.

v. 16. *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.* Huc pertinet imprimis omne mendacium: deinde & ea quæ peculiarem speciem falsitatis in verbis seu promissis constituunt, calumnia, detractio, pactorum violatio, & similia. Et omne mendacium peccatum esse (tametsi aliud sit veniale tantùm, ut jocosum & officiosum) D. August. integro libro inscripto de mendacio docet. Cæterùm, quod in præcepto additum est (*contra proximum tuum*) non ideò existimare licet, pro proximo, sine peccato posse falsum testimonium dici: Hoc enim tantùm idcircò in præcepto additum est, quia ut plurimùm per falsum testimonium proximo nocumentum, rarò autem & per accidens tantùm, aliquod commodum adfertur: velut cùm aliquis in judicio falsum testimonium dicit, ut servet vitam homini innocenti: Sed nec hoc sine omni peccato fieret. Vide pleniùs, si lubet, in 3. sentent. dist. 38.

v. 17. *Non concupisces domum proximi tui, nec desiderabis uxorem proximi tui, &c.* In Deuteronomio cap. 5. alius ordo servatur in hunc modum: *Non concupisces uxorem proximi tui, non domum, non agrum, &c.* Hinc nonnulli (etiam Veteres) faciunt hîc unum tantùm præceptum, distinguentes primum, ut illa posteriora verba: *Non facies tibi sculptile*, sint secundum præceptum. Sed juxta ea quæ diximus paulò antè, quòd illud, *Non facies tibi sculptile*, non sit nisi partis præcedentis explicatio: potiùs hîc duo præcepta constituenda sunt, ut constet quòd vocentur decem verba fœderis. Exodi 34. Deuteron. 4. & 10. Sic hæc decem præcepta distinguit Augustin. quæst. 71. super Exod. concl. 1. in Psal. 32. Epist. 119. ad Januarium cap. 11. lib. 15. contra Faustum cap. 4. & alibi, eandemque rationem servarunt, quotquot ferè eum sunt secuti. Et hanc quoque confirmant Patres Concilij Tridentini sess. 14. cap. 5. & can. 7. occultissima peccata vocantes contra duo ultima Decalogi præcepta. *Nec obstat* huic ordini, quòd hîc Exodi 20. concupiscentia uxoris alienæ secundo loco ponatur, aliter quàm in Deuteronomio: quia Septuaginta Interpretes utroque loco, eodem ordine hæc præcepta posuerunt, uxorem præponentes aliis rebus: & seorsim utrobique adjungentes: *Non desiderabis*, vel non concupisces. Unde intelligitur quæ in Exodo minus distinctè posita sunt, in Deuteronomio tanquam lege repetita ac recognita (hoc enim sonat vox *Deuteronomium*) distinctiùs posita esse. Si quis plura velit, consulat nostra in 3. sent. distinct. 40.

CAPUT XXI.

v. 2. & 4. De servo Hebræo dicitur: *Septimo anno egredietur liber gratis. Sin autem Dominus eius dederit illi uxorem, & pepererit filios & filias; mulier & liberi eius erit domini sui, ipse verò exibit cum vestitu suo.* Id est exibit solus: Mulier manet Domini jure

A servitutis: liberi quoque manent domini, quia partus ventrem sequitur. Sed quare istud non repugnat vinculo conjugali, ut maritus exeat liber, mulier autem maneat in potestate domini? *Respondeo*, non repugnare, quia propter conjugale vinculum non tenetur qui liber est, dare se in servitutem, si uxor sit alterius serva: sed potest ab ea recedere quoad habitationem, salvo matrimonij jure, & usu corporis utrique debito, quantum permittit jus domini in servam. Neque enim tenetur dominus cedere jure suo quod in servum habet; propterea quod servus aut serva conjugio sit copulata cum libero. Cardin. Bellarm. putat quòd hoc casu vinculum conjugale solvebatur: & hinc probat, quòd tempore legis Mosaicæ per repudium vetè solvebatur matrimonium. Adfert & alia argumenta, solvens ea, quæ pro di-
B versa opinione faciunt. At sanè istud argumentum ex hoc loco, non probat solutionem, ut satis constat ex canonibus Ecclesiæ *de conjugio servorum*, & ex iis quæ traduntur à Doctoribus ad distinct. 36. lib. 4. sententiarum Petri Lombardi. Ex quibus patet quòd etiam hodie idem possit fieri, nec tamen ideo solvitur conjugium.

v. 6. *Offeret eum dominus Diis.* Per Deos, quod Hebr. est (*Elohim*) intelliguntur Judices, quomodo etiam exponit Chaldæus Paraphrastes. Septuaginta vertunt *ad tribunal Dei.* Similis locus est cap. seq. ubi dicitur, *Ad Deos utriusque causa perveniet*, id est, ad judices; & rursum eodem cap. v. 28. *Diis non detrahes, & principi populi tui non maledices.* Hinc & Josaphat adhortans judices populi 2. Paralip. 19. *Non enim*, inquit, *hominis exercetis iudicium, sed Dei.*

C v. 14. *Si quis per industriam occiderit &c. ab altari meo avelles eum.* Hoc etiam hodie secundùm leges civiles, & Ecclesiasticas observatur. Sic 3. Reg. 2. Joab jussu Salomonis juxta altare occisus est. Vide etiam Hieron. ad illud Ezech. 9. *Contaminate domum, &c.* v. 7.

v. 17. *Qui maledixerit patri suo vel matri, morte moriatur.* Sic scilicet patri suo Romano Pontifici maledicunt hæretici, vocantes eum Antichristum; matri etiam Catholicæ Ecclesiæ, vocantes eam meretricem Babylonicam.

v. 19. *Ita tamen ut operas eius.* Alij transferunt (*otium*) seu vacationem ab opera; ut videlicet tantùm reddatur, quantum vacando ab opere passus fuit detrimenti.

v. 23. *Reddet animam pro anima.* Ergo ad legem talio-
D nis quoque pertinet, quod homicidæ puniantur morte; & repetitur adhuc bis posteà hæc lex talionis. Levit. 24. & Deuter. 19. Neque tamen existimandum est per hanc legem permissum fuisse, ut quisque læsus privata se authoritate vindicaret (nullo enim modo ille servaret modum,) sed lex & norma datur judicibus, ut secundùm eam judicent de hujusmodi injuriis ad se relatis. Quomodo autem Christus hanc legem velut correxerit, vide Commentatores in Matth. 5.

CAPUT XXII.

v. 1. Quinque boves pro uno bove restituet, & quatuor oves pro una ove. Nempe *quia* boves & oves per se ad multas utilitates serviunt hominibus: aurum tantùm ratione commutationum: & rursum bos quoque utilior ove; quia præter commoda quæ præstat
E ex suo corpore hominibus in victum & vestitum, æquè ut ovis; servit etiam homini ad agriculturam, & alia opera. Sed *quid si fur non esset solvendo?* Verisimile, quòd in pelle luere debebat, scilicet flagris; aut fortè aliquando etiam *laqueo*, cùm pluries furta magna commisisset. Nam etiam illo tempore pro furto supplicium mortis aliquando fuisse irrogatum, apparet ex verbis Jacob ad Laban Gen. 31. ut ibi diximus. *Aut* sanè vendebatur in servitutem, ut ex pretio satisfieret homini læso secundùm legem: quò spectat parabola Evangelica de servo debitore decem millium talentorum, & illud hoc ipso cap. v. 3. item præscribitur.

v. 2. *Si effringens fur domum aut suffodiens &c. percussor non erit reus sanguinis.* Concordat Lex 12. Tabularum

hac antiqua phrasi: Si nox furtum faxit, & in aliquis occisit, jure cæsus esto. Intelligenda autem hæc de foro externo; in quo tale homicidium non punitur, quia præsupponitur quod fur etiam vim inferre voluerit. Conf. Macrobium Saturn. 1. cap. 4. sub finem.

v. 18. *Maleficos non patieris vivere.* Hebr. *Maleficam ne vivifices*, id est, ne sinas vivere, sed interfice; sicut de Davide dicitur 1. Reg. 27. *Verum & mulierem non vivificabat.* Et eadem ratio est de viro. Et nota, non dicit: non patieris vivere, si maleficiis suis quæcumque nocumenta inferant; sed absolutè: ut intelligamus hoc peccatum morte puniendum, non solùm propter læsam Rempublicam, sed propter hoc ipsum quod malefici sint, seu incantatores: quod per se tale est, ut mortem mereatur, quia scilicet est crimen apostasiæ à Deo, & transfugij ad ejus adversarium Diabolum, ita ut ei deferatur honor Deo debitus.

CAPUT XXIII.

v. 15. NOn apparebis in conspectu meo vacuus. *Mysticè.* Vacuus in conspectu Domini apparet, cujus actio fructu piæ utilitatis caret, Bonav. lib. 2. de profecto relig. cap. 9.

v. 19. *Non coques hœdum in lacte matris suæ.* Etsi quidam dicant consuetudinem fuisse idololatrarum, ut carnes idolis immolandas in lacte coquerent (quod tamen verisimile non est,) alii tamen meliùs sic istud exponunt; Ne offeras mihi hœdum dum adhuc lac sugit, vel, *in lacte matris*, id est, cum matre lactante; q. d. Satis tibi sit coquere & comedere hœdum: nolo simul coquas matrem. Id enim speciem habet crudelitatis. Sic & Deuter. 32. inveniens quis nidum avium, jubetur, dimissa matre, solos pullos tenere.

Mystico sensu refert August. ad Christum, de quo Prophetatum sit hac sententia, non occidendum à Judæis in lacte matris, id est, in infantia, quando eum ad necem quærebat Herodes, sed differendam ejus mortem usque ad adultam ejus ætatem.

v. 20. *Ecce ego mittam Angelum qui præcedat te, & custodiat in viâ &c.* Hunc Angelum fuisse S. Michaëlem Archangelum, id est, Angelorum Principem, verisimile est ex eo, quod Judas Apostolus scribit Michaëlem de Moysi corpore contendisse cum diabolo. Quod utique factum ab eo pro salute populi Israëlitici tanquam suæ custodiæ commissi, ne ab eo Moysi corpus divinis honoribus coleretur, existimandum est. Unde quod dicitur Deuteron. ultimo, *Dominum sepelisse Moysen, ita ut non cognoverit homo sepulchrum eius*, intelligendum est id Dominum fecisse ministerio Michaëlis Archangeli, ut ibi annotavimus. Rursum id verisimile fit ex Daniele, apud quem cap. 10. & 12. Michaël vocatur princeps populi Dei. Idem porrò vocat se principem exercitus Domini, Josue 5. Idem fuit Angelus exterminator. Vide 1. Corinth. 10. Item percussor Ægyptiorum. Unde & hîc dicitur: *quia non dimittet cùm peccaveris.* Ex quo colligitur, Angelos custodes esse etiam eorumdem hominum percussores quando Deus eos propter peccata vult percuti: sicut Herodem, Actor. 12. Vide ejus loci Annot. & quæ diximus in nost. comment. tam 1. ad Corinth. 10. v. 10. quàm ad v. 5. & 9. citatæ Epist. S. Judæ.

v. 26. *Non erit infœcunda nec sterilis.* Non est præceptum, sed benedictionis promissio. Clariùs idem repetitur Deut. 7. v. 14. his verbis: *Non erit apud te sterilis utriusque sexus, tam in hominibus quàm in gregibus tuis.* Et huc multi pertinere putant, quod interdum à veteribus tanquam Scripturæ testimonium citatur: *Maledictus, qui non suscitaverit semen in Israël*, ut apud August. q. 17. in vetus testam. & lib. 32. contra Faustum cap. 6. verbis tamen Fausti. *Sed* videant studiosi an non respiciatur potiùs ad Deut. 25. ubi punitur non suscitans semen fratris sui.

v. 28. *Emittens crabrones prius.* Istud non legimus factum, neque Moysi temporibus, neque Josue, neque posteà. Atque hoc argumento movetur August. ut per

A crabrones seu vespas non aliud intelligat, quàm timoris aculeos, quibus gentes illæ Chanaan agitatæ fuerint, ut cederent terram suam filiis Israël. Nihil tamen vetat crabrones propriè accipi. Quamvis enim non legamus illud factum, tamen factum esse credi potest, quia hîc prædictum. Suadet quoque ad propriam significationem retinendam locus Sapient. 12. v. 8. ubi de his gentibus sic legitur: *Sed & his tanquam hominibus pepercisti, & misisti antecessores exercitus tui vespas, ut illos paulatim exterminarent.* Et alia quæ sequuntur satis insinuant vesparum nomine intelligendum id quod vox illa propriè sonat. Et verba Josue c. 24. v. 12.

CAPUT XXIV.

v. 4. SCripsit autem Moyses universos sermones Domini. Scilicet in volumine fœderis, de quo subjici-
B tur v. 7. *Assumensque volumen fœderis, legit &c. Non ergo universam legem*, quæ superioribus capitibus continetur, scripsit ipse Dominus, quod quidam putant: sed solùm Decalogum. Nec obstat quod infrà dicitur, v. 12. *Daboque tibi tabulas lapideas & legem ac mandata, quæ scripsi, ut doceas eos*, quia hoc totum potest intelligi de lege Decalogi, utpotè in decem mandata divisâ.

v. 5. *Misitque iuvenes de filiis Israël, & obtulerunt holocausta.* Qui fuerint hi juvenes non liquet, nisi quòd quidam volunt, sacerdotio Aaronico nondum instituto, primogenitos de singulis tribubus singulos electos fuisse ad opus sacrificandi. Oleaster tamen hoc loco negat haberi ex Scriptura, quòd primogeniti fuerint sacerdotes. Vide etiam nostra Genes. 25. & 27. & S. August. q. 20.
C in Levit.

v. 8. *Hic est sanguis fœderis quod pepigit vobiscum Deus.* Fœdus seu Testamentum vetus intelligitur, quod consecratum est in sanguine vitulorum. Hebr. 9. Et ad hæc Moysis veteris legislatoris verba allusit Christus novæ legislator, quando in calicis consecratione dixit: Matth. 26. *Hic est sanguis meus novi Testamenti &c. Nota* igitur, quòd sicut proprio sermone & non per tropum dictum est à Moyse: *Hic est sanguis fœderis:* ita & à Christo proprio sermone, & neutiquam figurato dictum est: *Hic est sanguis meus, novi Testamenti &c.* Plura si placet, vide in nost. comment. ad relatum locum Epist. ad Hebr. 9. & 1. ad Cor. 11. itemque in 4. sent. dist. 8.

v. 11. *Nec super eos qui procul recesserant de filiis Israël*
D *misit manum suam &c.* Clariùs hoc in Hebræo: *Super electos autem filiorum Israël non misit manum suam.* Cui lectioni consentiunt etiam Septuaginta, consentit & Paraph. Chald. Per electos autem seu Principes filiorum Israël, intelliguntur ij, qui pauló ante jussi erant ascendere ad Dominum, non tamen usque ad montis verticem, quò ascendit Moyses, sed usque ad terminum præscriptum, tametsi viciniori loco quàm populus, ut dictum est c. 19. Hi autem erant Aaron, Nadab, Abiu, & septuaginta Seniores.

De his ergo hîc dicitur quòd super eos non miserit Dominus manum suam, quamvis Dominum vidissent, sed salvi & incolumes adhuc comederent & biberent. Sic & Jacob dicebat, Genes. 32. 30. *Vidi Dominum fa-*
E *cie ad faciem & salva facta est anima mea*, quasi dicat, nec tamen mortuus sum ex majestate divinæ præsentiæ. Intelligitur enim visio Dei (etiam tantùm secundùm speciem aliquam visibilem, sed Deo dignam) ita sensus inspicientium percellere, ut eos cogeret emori, nisi peculiari Dei dignatione conservarentur. Sic Hieron. in 17. Matthæi. Humana, inquit, fragilitas conspectum majoris gloriæ ferre non sustinet. Vide Annot. cit. loco Gen. 32. v. 30.

v. 18. *Et fuit ibi quadraginta diebus & quadraginta noctibus.* Quomodo potuerit absque cibo tamdiu perdurare & utrum absque molestia famis & sitis: vide Bonav. in 3. dist. 16. q. 1. Apparet autem non solùm Moysen, verùm etiam famulum ejus Josue quadraginta dierum jejunium pertulisse. Nam hic dicitur Josue cum Moyse surrexisse, id est ascendisse in montem, & infrà c. 32. dicitur cum Moyse descendisse. Ideò autem de Josue non

dicitur quòd nec ederit nec biberit toto illo temporis spatio, sicut de Moyse dicitur, non hîc quidem sed alibi: quia quod de magistro dicitur, facilè etiam de ministro, qui à magistro non discedebat, intelligitur. Nisi quis existimet Josue per id tempus quo Moyses cum Domino loquebatur, descendisse ad juga montis & manna quo vesceretur, collegisse. Videtur enim & hoc dici posse non improbabiliter, ut jejunii quadragenarii privilegium servetur tribus duntaxat illis, quibus id mysterii causâ peculiariter ascribere solent Patres; scilicet Christo, Moysi & Eliæ. Nota tamen quòd scriptura non dicat eos jejunasse, sed non comedisse tot dierum spatio: videlicet non loquens de esurie seu famis molestiâ. Sed de Elia satis apparet quòd nullam famis molestiam passus fuerit, quando quadraginta dierum spatio nihil comedit, quia ut scriptura dicit. 3. Reg. 19. *Ambulavit in fortitudine cibi illius quadraginta diebus & noctibus.* Cibus ergo qui debilitatem tot dierum spatio excludebat, etiam famem exclusisse videtur.

CAPUT XXV.

v. 5. *ET pelles arietum rubricatas, pellesque janthinas.* Vide cap. sequenti v. 14.

v. 9. *Iuxta omnem similitudinem tabernaculi quod ostendam tibi.* Et in fine cap. *Inspice & fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est. Quæri* potest, quare hoc exemplar non potiùs monstratum fuit operariis quàm Moysi; hoc enim futurum erat compendiosius, ut videtur. *Respond.* debuit ostendi Prophetæ, non operariis, quia erat instar revelationis. *Adde*, quòd Moyses erat hujus operis architectus, singula præscribens. Itaque opus magis notum esse debebat architecto, quàm operariis.

v. 16. *Ponesque in arca testificationem quam dabo tibi.* Duas tabulas testimonii seu legis, intelligit reponendas in arca: de quo vide pleniùs 3. Reg. 8.

v. 18. *Duos quoque Cherubim aureos facies.* Josephus tradit Cherubim habuisse similitudinem quarumdam avium, quæ nunquam visæ sunt ab hominibus, quarum tamen imagines viderit Moyses in illo exemplari divino in monte: *Sed* probabilior est tum aliorum Hæbræorum, tum etiam Christianorum Doctorum sententiâ, qui dicunt Cherubim habuisse similitudinem juvenum habentium alas, imagines enim hæ, quæ Cherubim hoc loco dicuntur, repræsentant Angelos, qui eodem nomine Cherubim vocantur, sicut & Isaiæ 6. Seraphim, quos propheta in visione sibi ostensos dicit, Angelos illos designant qui Seraphim appellantur, Angeli autem nusquam alia specie apparuisse leguntur, quàm humanâ, eâque juvenili ad significandum in eis humanitatis officia, & perpetuum naturæ vigorem. Cæterùm sive avium, sive hominum alatorum imagines gesserint.

Locus hic apertè convincit, simulacra non ita lege illa Exodi 20. fuisse prohibita, ut ea nulla ratione sculpere, pingere, aut quocumque modo facere liceret: quandoquidem hæ imagines in ipso Sancto Sanctorum fuerint collocatæ, & proinde sicut Arca, uti Sanctum principale, ita & Cherubim desuper extenti, in eo loco honorati fuerunt, non ut pro Diis haberentur, sed quòd divinam præsentiam accedentibus velut repræsentarent: inde enim Dominus dabat responsa, ut hoc eodem cap. v. 22. Scriptura testatur.

v. 30. *Et pones super mensam panes propositionis.* Quare vocentur panes propositionis, indicat id quod subjicitur, *in conspectu meo semper.* Puta dicuntur panes propositionis, tanquam *antepositionis*, quia coram Domino, seu ante conspectum Domini, id est, ante tabernaculum testimonii ponebantur.

CAPUT XXVI.

v. 14. *ET super hoc rursum aliud operimentum de janthinis pellibus.* Hebraicè sic, *Et operimentum pellium taxorum desuper.* Glossa Bedæ interpretatur hyacinthinas pelles. Sic & Rabanus legit. Græca etiam habent δέρματα ὑακίνθινα, si mendum non est. At Pli-

A nius, lib. 21. c. 6. Nat. Histor. meminit janthinæ vestis, sic dictæ ab ἴα, quod Græcis violam significat. Nec à viola multum colore distat hyacinthus, ita ut parum referat sive janthinas pelles legas, sive hyacinthinas. Arbitror tamen Hieronymum vertisse (*janthinas*) & scribas imperitos mutasse in *hyacinthinas.*

Sed quid sibi vult quod est in Hebræo *pelles taxorum?* An etiam coloris certum genus significet, proveniens ex tinctura taxi? Videtur certè ex antegressa sententia repetendum (*arietum*) ut videlicet tam istæ janthinæ, quàm illæ rubricatæ pelles, sint arietinæ.

v. 15. *Facies & tabulas stantes de lignis Sethim.* Frequens hoc capite & alibi fit mentio lignorum Sethim. Septuaginta verterunt (*ligna imputribilia.*) Hebræorum alii (*pinum,*) alii præstantissimum cedri genus in-
B terpretantur. Beda dicit esse ligni genus leve, & imputribile, quod à qualitate albæ spinæ parum differat. *Quæritur* unde hoc lignum Israëlitis in deserto? Tradunt Hebræi Patriarcham Iacob attulisse in Ægyptum semina ejus arboris, eamque ibi plantasse, atque insuper, quod in spiritu de tabernaculo fabricando didicisset, monuisse suos, ut exeuntes Ægypto, secum hujusmodi ligna deferrent, reliqua pretiosa ad fabricationem tabernaculi ex spoliis Ægyptiis sumpturos. *Sed* seposita hac narratione, quæ fabulam redolet, sentit Arias Montanus in libro de fabricis factis, etiamsi in illo deserto non suppeterent, quæ ad victum erant necessaria: tamen ligna hujusmodi fuisse inventa; atque adeo adhuc hodie ejusmodi lignorum copiam in illo deserto Arabico haberi; & locum quendam ab hujusmodi arbore quoque vocari Se-
C thim.

v. 30. *Iuxta exemplar quod tibi in monte monstratum est.* De eo diximus cap. præced. v. 9. Et præter Stephanum Act. 7. meminit etiam Apostolus ad Hebr. 8. Ad quem locum Apostoli docent commentatores Dominum Moysi in monte ostendisse, sive externo adspectu, sive (quod verisimilius est) interna tantùm & imaginaria visione, non modò formam tabernaculi materialis & partium ejus, sed etiam tabernaculi spiritualis ac cælestis. Nam Apostolus ex hoc exemplari Moysi ostenso, probat tabernaculum illud vetus fuisse umbram rerum cælestium: quod intelligunt tabernaculum spirituale, hoc est, Ecclesiam, partim militantem, partim triumphantem.

v. 33. *Inseretur autem velum per circulos, intra quod po-
D nes Arcam testimonii, &c.* Velum hoc Apost. ad Heb. 9. v. 3. vocat *velamentum secundum.* Erant enim duo vela. Unum, quod divideret Sanctum à Sancto Sanctorum, in quo erat Arca, & de illo hîc agitur; alterum exterius, quod Sanctum separaret ab atrio foris posito; quod proinde ingredientibus erat primum. *An autem* præter hæc duo, fuerint adhuc alia tabernaculi vela, quemadmodum ex Levitici aliquot locis inter se collatis probari posse putat Galenus, studiosis investigandum relinquo. Certè in templo Salomonis plura duobus fuisse, variis usibus aptata, satis credibile est. Cave *tamen* velis annumeres *decem cortinas*, & *undecim saga cilicina*, quibus operiebatur tabernaculum. Nam operimenta propriè non dicuntur vela. Vide Commentarium nostrum cit. ad Hebr. 9. v. 3.

E
CAPUT XXVII.

v. 2. *CORnua autem per quatuor angulos ex ipso erunt.* Erant etiam apud gentiles altaria cornuta. Unde Martialis in epigrammate; *Cornibus ara frequens.* De qua re pluribus Politian. in Miscell. Cent. 1. c. 52. Ex quibus patet, æquè atque ex his verbis Scripturæ, non idem esse cornu altaris, & angulum altaris. Nam cornua prodibant ex angulis, & apprehendi poterant. Unde & 3. Reg. 2. legitur Joab fugiens malè sibi conscius apprehendisse cornu altaris.

v. 4. *Quatuor annuli anei quos pones subter arulam altaris.* Male quædam exemplaria legunt *super arulam*, repugnante Hebraicâ veritate & versione Græca. In Hebræo sic habetur: *Et pones subter ambitum altaris de infrà.*

v. 21. *Vt usque manè luceat coram Domino.* *Quæritur* quomodo istud, cùm versu proximè præcedenti præcipiatur, ut lucerna ardeat *semper? Respondent multi*, Dominum his verbis tantùm velle, ut cura imprimis sit sacerdotum, ne fortè nocte per somnolentiam neglecta Dei lucerna extinguatur. Nam de die cùm vigilant homines, facilius erat lumen ejus conservare. Liranus interim (*semper*) interpretatur pro qualibet nocte; quamvis & referat Josephum scribentem, quòd etiam de die ex septem lucernis tres saltem ardere debuerint.

CAPUT XXVIII.

v. 1. *APplica quoque ad te Aaron fratrem tuum cum filiis suis.* Nondum filii Levi acceperant benedictionem sacri ministerii, de qua infrà cap. 32. Sed Dominus interim præscius futurorum, & in sua providentia omnia disponens, constituit de sacerdotalibus indumentis Aaronis & filiorum ejus, priusquam illa tribus id fecisset, per quod ad ministerium altaris & tabernaculi fuit assumpta.

v. 4. *Hac autem erunt vestimenta qua facient, Rationale, & superhumerale, &c.* Primò loco inter indumenta Pontificalia nominatur *Rationale*. Hebraicam vocem alii [*pectorale*] alii [*rationale*] vertunt. Et Septuaginta utrumque posuerunt. Quare *pectorale* vocetur, causa manifesta est; quia videlicet pectori summi Pontificis apponebatur. *Rationale* autem [quod nomen teste Hieron. mysterio non vacat] ideò dictum putant nonnulli, quia continebat ea, quæ summa prudentia & exacta ratione consideranda erant à summo Pontifice, nempe *doctrinam & veritatem*: de quibus rursum v. 30. Hieron. ad Fabiolam: ideò *Rationale*, appellatum dicit, quia omnium operum Dei moderatrix est ratio, velut media consistens; sicut Rationale erat velut in corporis medio, nempè in pectore cætera continens & constringens.

Vocatur etiam *Rationale judicii*: eò quòd sacerdos nunquam jus diceret, aut sententiam ferret in re gravi, nisi pectorale illud haberet super pectus collocatum; quo velut signo consulebat Dominum, quid vel agendum esset, vel in re dubia pronuntiandum.

v. 9. *Sculpes in eis nomina filiorum Israël*: & infra, *Memoriale filiis Israël*, & rursum: *ob recordationem*, & cap. 39. *In monumentum filiorum Israël*. Hebr. *lapides memoriæ*, seu *recordationis filiis Israël*. Non est autem sensus, ut quidam volunt, quòd filii Israël conspecta illa nominum duodecim Patriarcharum sculptura, commonebantur patrum suorum ex quibus geniti essent, idque ut eo pacto accenderentur ad virtutes eorum imitandas: Nam sic potiùs sculpenda fuisse nomina trium Patriarcharum, Abraham, Isaac & Jacob, quos scriptura passim cum magna laude commemorat; addito nomine Joseph, qui & ipse fuit valdè laudabilis. Hi enim potiùs ad imitandum posteris proponi debuissent, quàm illi quorum scelera quædam legimus, ut Ruben, Simeonis, Levi, Judæ, & omnium ferè conspirationem in venditionem fratris: quorundam etiam consilium de necando fratre: præclara autem benefacta non legimus, uti nec scelerum patratorum pœnitentiam, nisi fortè ejus quod in fratrem admiserant. Adde quòd sculptura illa non ita erat exposita toti populo, ut per eam populus alicujus rei admoneri posset, quia summus Pontifex cum illa veste non prodibat in conspectum totius populi, sed in interioribus manebat offerens sacrificium. Debet igitur hæc recordatio potiùs ad sacerdotem ipsum referri, & illud, *filiis Israël*, passivè intelligi hoc modo: *memoriale filiis Israël*, id est, memoriale seu monumentum quod ei filios Israël in memoriam revocet: seu per quod ipse filiorum Israël recordetur, vel ita breviter, *memoriale filiis Israël recordandis*. Neque igitur sensus est, lapides illos nominibus filiorum Israël insculptos, fuisse summo sacerdoti, velut commonitorium quo moneretur duodecim Patriarchas invocare pro populi salute, aut per eorum merita Deum pro populo precari. Nam, ut dixi, potiùs tres illi principes totius gentis, unà cùm Joseph nominandi hic fuissent: præsertim cùm eos Moyses in sua ad Deum oratione pro populo non semel allegaverit; duodecim Patriarchis ne nominatis quidem. At certè primi illi & præcipui & sanctissimi nullo modo omitti debuissent, ubi de intercessione & meritis ageretur. Sed sensus est, summum sacerdotem, iis nominibus duodecim patrum conspectis admonitum iri totius populi in duodecim tribus distributi, quando in sancta ingressurus ac Deum oraturus, & sacrificium oblaturus esset. Ad hoc enim propriè sacerdos erat constitutus: sicut dicitur in Epistola ad Hebr. cap. 5. Sic igitur pro toto populo orare & offerre jubebatur, ut nullam tribum ex duodecim prætermitteret, quam specialiter Deo commendatam inter orandum & sacrificandum, non vellet. Quod etiam observare debuit tunc quando decem tribus à reliquis duabus fuerunt per secessionem avulsæ, & postmodum in Assyriam abductæ. Sed petes quæ duodecim nomina fuerunt insculpta? Num etiam nomen Levi; sic ut pro Ephraim & Manasse unum nomen Joseph scriberetur? An autem omisso Levi, distinctè scripti fuerunt Ephraim & Manasses? Quod posterius probabilius puto. Jam enim & hæ tribus erant distinctæ juxta voluntatem & Prophetiam Jacob; & tribus Levi ministerio tabernaculi deputata, quæ jam in populo non censebatur, sed pro populo sacris operabatur. Non itaque opus habebat summus sacerdos commonitorio, ut pro tribu Levitica, id est sua, quæ tota in sortem Domini translata erat, oraret: sicut nec ad hoc, ut oraret pro seipso. Hoc enim spontè & se facturus satis intelligebatur.

v. 30. *Pones autem in rationali judicii Doctrinam & Veritatem.* Septuaginta vertunt, *Manifestationem & Veritatem*. Paraphrastes Chaldæus integra reliquit Hebræa vocabula, *Vrim & Thumim*, per quæ Hebræi fere intelligunt *illuminationes & perfectiones*. Sunt enim Hebr. vocabula pluralis numeri, ut multitudinis numero significetur summa illuminatio & perfectio. *Ideo* autem *jussisse* Dominum inscribi Pectorali hæc vocabula, ut admoneretur summus Sacerdos oportere ipsum esse excellenti doctrina præditum, qua alios velut illuminaret: & summa vitæ integritate, qua doctrinam confirmaret; populumque hoc pacto perficeret, plana & probabilis expositio.

Alii subtilius aliquid tradunt hoc loco, nempe in Pectorali scriptum fuisse nomen Dei Tetragrammaton (*Iehova*) quod in se contineat Mysterium Trinitatis, cujus cognitione mens illuminetur & perficiatur. Trinitatis autem mysterium eo nomine contineri ita ostendunt. Nam prima litera (Iod) Patrem designat, tanquam principium reliquorum omnium; secunda [He] Filium, per quem creatura omnis esse incæpit; tertia litera [Vau] quæ Hebræis est conjunctio copulativa, significat Spiritum sanctum, qui est amor & nexus Patris & Filii, ab utroque procedens; quarto autem loco repetita litera [He] quæ secundo loco posita fuit, designans divinam naturam filij, jam designat ejusdem humanam naturam. Hæc memorantur tradita à veteribus Judæis ante Christi nativitatem: quod an ita sit, videndum, neque enim quod Judæos ante Christi adventum tam expressa videtur fuisse Trinitatis, & Personarum Processionis, & duplicis in Christo naturæ cognitio.

CAPUT XXIX.

v. 9. *ERuntque sacerdotes mihi religione perpetuâ.* Idem subinde repetitur aliis locis. Nec tantùm de sacerdotio sed & de cæremoniis, ac totâ dispositione veteris legis. *Quæritur* quomodo hæc æterna sint, cùm volente Deo finem acceperint per Christum, & in statum novæ legis ac novi testamenti sint commutata, & Apostolus ad Hebr. 7. testetur & legis & sacerdotii factam esse translationem? Respondet August. sacerdotium hoc dici potuisse æternum duplici ratione, vel quia non erat terminus aliquis præfixus quousque observaretur. Ita enim æterna dicuntur frequentissimè in scripturis, quæ ita instituta sunt ut humana

voluntate nec prætermitti debeant, nec mutari. Vel propriè fuisse dictum æternum, non in se, sed in re significata: quia per sacerdotium Aaron præfiguratum fuit sacerdotium ejus cui dictum est: *Juravit Dominus & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Psal. 109. In sacerdotio autem Aaron neque juramentum intercessit, & Dei velut pœnitentia accessit. Nam pœnitere Dei, mutare est rem semel institutam. Ita ergo sacerdotium Aaron æternum, sicut regnum David teste Apostolo, finem non habet. Nam Christus in utroque præfiguratus sempiternum habet & regnum & sacerdotium.

v.10. *Postquam initiaveris manus eorum, applicabis & vitulum.* Pro eo quod hic dicitur (*initiare manus*) Hebr. est (*implere manus:*) Id variè exponitur, quamvis sensus ferè eodem recidat. *Quidam* dicunt; implere manus alicui, idem esse quod tradere ei in manu victimas, ut eas offerat. *Alii* dicunt implere manum id esse, quod Iurisconsulti vocant, mittere in possessionem. Cùm enim quis mittitur in possessionem alicujus rei, traditur ei aliquid in manus. *Alii* denique phrasim esse Hebræam, quâ non aliud significetur, quàm consecratio: Sed posterior sententia minus probabilis est. Nam præcedentibus versibus ritus consecrationis explicati sunt; agitur igitur nunc tantùm de consecrationis usu & possessione. Vide etiam Iudicum 17. v.5. & 3. Reg. 13. v. 33.

CAPUT XXX.

v.6. *Ponesque altare contra velum quod ante arcam pendet.* Hoc erat altare incensi seu thymiamatis, unum enim idemque est incensum & thymiama; estque in Hebræo unum vocabulum. Jussum est autem poni hoc Altare *contra* velum, non à parte interiori, ubi erat arca, sed *exterius*, fiebatque bis quotidie super hoc altare incensio thymiamatis. Ita Thomas super Hebr. 9. & alii. Hinc etiam intellige Zachariam patrem Joannis, Lucæ 1. quando ei adolenti incensum apparuit Angelus, non fuisse in Sancto Sanctorum, sed in priori tabernaculo, nam soli summo sacerdoti licitum erat ingredi Sancta Sanctorum.

v.29. *Sanctificabisque omnia, & erunt Sancta Sanctorum: qui tetigerit ea, sanctificabitur. Sancta Sanctorum* vocat omnia illa quæ oleo unctionis fuerunt uncta, non eo modo quo tabernaculum interius, in quo erat arca & propitiatorium vocatur Sanctum Sanctorum propter summam ejus loci venerationem, sed Sancta Sanctorum dicuntur, vel per excellentiam quandam, ut sensus sit; sacrosancta erunt, vel valdè sancta, quæcumque hoc oleo uncto fuerint: vel Sancta Sanctorum dicuntur per comparationem earum rerum quæ Deo quidem consecrabantur, non tamen hoc oleo ungebantur; cujusmodi erant ipsæ hostiæ. Quod addit: *qui tetigerit ea, sanctificabitur*, ambiguum habet sensum. Dubium est enim an sit præceptio an affirmatio. Si præceptum esse intelligatur, hic erit sensus: Quicumque ea tangere voluerit,, prius sanctificetur, & ita ad tangendum accedat. Si affirmatio, sensus est: Quicumque ista contigerit, ipso contactu sanctificabitur. Sed hæc expositio improbabilis est. Nam si quis immundus accederet ad contingendum vasa tabernaculi, non modò non sanctificabatur, sed & pœna dignus habebatur propter irreverentiam. Potest autem & neutro genere verti; *quicquid tetigerit ea, sanctificabitur*, & sensus erit: quicquid contigerit tabernaculum & vasa ejus, sanctum deinceps habebitur, ita ut ea re non liceat in posterum uti ad privatum ac profanum opus, sed tantùm ad opus sacrum. Potest hæc sententia aptissimè accommodari ad vera Sancta Sanctorum, quæ typicis illis successerunt, id est, ad tremenda mysteria corporis & sanguinis Domini: ita tamen ut utrumque sensum conjungamus, præceptionis & promissionis: eò quòd hujus Sacramenti institutio non patiatur ut alterum ab altero separetur. Paucis rem declarabo. Quicumque hoc Sanctum Sanctorum tangere voluerit, priùs sanctificetur digna præparatione. Et, quicumque sic sanctificatus accesserit & tetigerit, ampliùs adhuc sanctificabitur; quia gratiæ, virtutum ac sanctitatis augmentum percipiet. Nunquam ergo hæc duo separantur, sanctificatum accedere, & per hoc Sacramentum sanctificari. Nam quisquis sanctificatus accedit, adhuc sanctificatur; & contrà, quisquis hujusmodi Sacramenti contactu sanctificatur, jam priusquam accederet, aliqua parte sanctificatus erat. Alioqui enim non ad vitam, sed ad judicium & condemnationem accedit. Unde & Apostolus de tremendis his mysteriis 1. Corinth. 11. *Probet autem seipsum homo, &c.*

v.32. *Iuxta compositionem ejus non facietis aliud.* Quid hoc sibi velit, explicatur v.38. his verbis: *Homo quicumque fecerit simile, ut odore illius perfruatur, peribit de populis suis:* Prohibet autem hoc Dominus tam severè, ob reverentiam rerum deputatarum cultui divino, ne illæ ulla ratione vilescant.

CAPUT XXXI.

v.3. *De Beseleel ait: Et implevi eum Spiritu Dei, sapientiâ & intelligentia & scientia in omni opere, &c.* Quæret aliquis an non potuit Beseleel hæc opera tabernaculi facere nisi impleretur Spiritu Dei? Neque enim videntur attribuenda operationi Spiritus divini quæ ad hoc opificium artis plumariæ aut polymitariæ pertinent; non magis quàm opera cujuscumque alterius humanæ artis, ut ædificatoriæ, vel sutoriæ. *Respondeo*, Primò dum dicitur *impletus Spiritu Dei*, non significatur Spiritus sanctificans atque interius mentem renovans, à quo Spiritu Dei procedit gratia illa quam Scholastici vocant gratum facientem: sed intelligitur Spiritus Dei, quocumque modo aliquid in homine vel per hominem operans: cui ascribuntur ea dona quæ vocantur ab iisdem gratiæ gratis datæ. Talis est gratia sermonis, gratia sanitatis, gratia prophetiæ, gratia miraculorum, quæ non sanctificant hominem, sed gratis conferuntur à Deo ad utilitatem totius corporis Christi, quod est Ecclesia. Talis fuit in Beseleel spiritus sapientiæ & intelligentiæ ad ritè faciendum tabernaculum. Hoc tamen discrimine, quòd illa Spiritus sancti dona quæ Apostolus collata docet ad Ecclesiæ utilitatem, conducant ad spiritualem Ecclesiæ profectum; istud autem tantùm ad corporalis & materialis tabernaculi artificiosam extructionem. Deinde, ideò peculiariter impleti dicuntur Spiritu Dei ad hoc opus perficiendum, non item quicumque alii artifices ad quæcumque alia opera: quia voluit Deus summa prorsus excellentia fieri hoc tabernaculum, & omninò exactè atque perfectè secundum exemplar quod Moysi in monte monstratum erat. Id autem artifex non potuisset, nisi ad hoc faciendum ingenio divinitus illustrato, & nisi ars quæ in illo erat naturalis, perfectionem quandam supernaturalem accepisset à Deo. Sed nec Moyses exemplar à se visum ita exactè potuisset verbis describere huic artifici, ut omnia etiam minutissima ei clarè exponeret: velut si quis diligentissimè lustraverit civitatem, vel templum vel domum: non poterit tamen ita exactè omnia exponere artifici, ut ipse nusquam paulò aliter intelligat, & in opere aberret. Itaque ad hoc ut artifex ipse in mente sua haberet exemplar prorsus simile cum eo quod Moysi erat monstratum, omninò opus erat divina illuminatione: sicut & peculiari assistentia opus fuit, ut opus exactissimè suo exemplari responderet.

Nota quoque quòd non absolutè dicat scriptura Beseleel fuisse repletum Spiritu sancto & sapientia, sed cùm hac determinatione: *in omni opere ad excogitandum quicquid fabrifieri potest*, &c. cujusmodi determinatio additur & infrà cap.35. & 39. Cùm enim simpliciter affirmat scriptura aliquem esse *plenum Spiritu sancto & sapientia*, ut Actor. 9. de Stephano, id intelligit de Spiritu sancto movente ad divina & heroïca pietatis opera & de sapientia qua res divinæ cognoscuntur.

Beseleel filium Uri, filium Hur, &c. 1. Paralip. 2. sic legimus: *Caleb accepit uxorem Ephrath, quæ peperit ei Hur, porrò Hur genuit Uri, & Uri genuit Beseleel.* Ubi notandũ

hunc Caleb proavum Beseleel omninò diversum esse à Caleb exploratore terræ sanctæ. Nam ut liquet ex cap. 14. Josue, explorator ille eo tempore quo struebatur tabernaculum, vix erat quinquagenarius, ut nullo modo tunc potuerit esse proavus Beseleel. Adde quod proavus Beseleel (qui & Calubi & Caleb vocatur, 1. Paralip. 2.) filius Hesron describitur, alter autem Caleb explorator filius Jephone est, ut patet Num. 13. Josue 14. & etiam 1. Paralip. 4.

CAPUT XXXII.

v. 4. *Formavit opere fusorio, & fecit ex eis vitulum conflatilem.* Sulpitius in Historia, Tunc ex metallis conflatilis vituli caput extitit: & Ambros. in Apolog. 1. David cap. 4. Aaron aurum poposcit, in ignem misit, & caput vituli figuratum est. Similiter Hier. super Osee 4. Videtur mihi idcirco & populus Israël in solitudine fecisse sibi caput vituli, ut quod in Ægypto didicerant ἄπιν καὶ μνεῦιν, qui sub figura boum coluntur, esse Deos, hoc in sua superstitione servarent. Quibus consonant quæ habet in Epitaphio Fabiolæ ad Oceanum quæ est Epistola 30. c. 2. Atque eodem modo vocant bubulum caput, Tertull. initio libri contr. Iudæos, & Cyprian. de bono patientiæ. *Seriò* autem dixisse Israëlitas, *Hi sunt Dii tui*, Hebr. (*Elohim:*) veréque idololatras fuisse, patet 1. Cor. 18. ubi dicit Apostolus: *Neque idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est, &c.* Vide ibidem nostrum commenr. De quo & Deut. 32. *immolaverunt dæmoniis & non Deo:* quod *notandum est contra Calvinum:* qui conatur persuadere Israëlitas hos non magis fuisse idololatras, quàm Christianos venerantes imagines. Quod autem Aaron huic idololatriæ cooperatus sit, sciendum eum tunc nondum fuisse summum sacerdotem: etenim non consecratus est nisi posteà, ut patet Levit. 8.

v. 5. *Cras solemnitas Domini est.* Liranus & Vatablus sic interpretantur; non quod significare vellet vitulum aureum esse Dominum, *Jehova*, ant ejus imaginem; sed quod speraret Moysem rediturum ante diem sequentem, & festum idoli mutaturum in solemnitatem veri Dei.

v. 10. Cùm Deus dixisset ad Moysem: *Dimitte me ut irascatur furor meus contra eos & deleam eos, faciamque te in gentem magnam;* Moyses confestim oravit Dominum Deum suum dicens: *Cur Domine irascitur furor tuus contra populum tuum quem eduxisti?* &c. *Quiescat ira tua & esto placabilis super nequitia populi tui, Recordare Abraham, Isaac & Israël servorum tuorum, quibus jurasti per temetipsum dicens: Multiplicabo semen vestrum,* &c. Quod dicit: *Dimitte me ut irascar;* neque jubentis est: nam si jubebat Deus, inobedientet Moyses non parebat: neque petentis; cùm posset etiam Moyse contra nitente populum disperdere: Sed quemadmodum August. in quæst. explicat, significat illis verbis Deus plurimum apud se prodesse populo isti quòd sic ab illo viro diligeretur, quem tantopere Dominus diligebat; ut eo modo, inquit August. admoneremur, cùm demerita nostra nos gravant ne diligamur à Deo, relevari nos apud Deum illorum meritis posse, quos Deus diligit. Unde & Moyses, sumpta fiducia ex ea qua cum Deo versabatur familiaritate, audet pro populo nondum pœnitente, sed adhuc peccante, & idololatriam suam exercente apud Deum intercedere, ne eum disperdat. Sed & hoc notandum quòd Moyses sua intercessione non contentus, allegat merita Sanctorum Patriarcharum Abraham, Isaac & Jacob, quos sciebat Deo fuisse gratissimos. Hieronymus contra Vigilantium exemplum Moysi transfert ad probandam sanctorum, qui in cælis sunt, pro nobis intercessionem: *Vnus*, inquit, *homo Moyses sexcentis millibus armatorum à Deo veniam impetrat*, &c. *& quando cum Christo sunt sancti, minus valebunt?* q. d. non minus, sed multò amplius: Facit etiam contra quorundam hæresim hodiernam, docentium Deum nihil facere vel omittere propter orationes & intercessiones sanctorum, quod non alioqui facturus vel omissurus erat; sed orationem nudam esse testificationem fidei nostræ. Denique docet hic locus Deum propter merita majorum, qui ipsi placuerunt, parcere posteris; & in universum, propter aliorum merita aliis benefacere. Id enim vult quod ait; *Recordare Abraham, Isaac & Israël servorum tuorum, quibus jurasti*, Id est, Respice ad illorum merita, per quæ ita tibi placuerunt, ut jurares eis multiplicaturum te semen ipsorum, &c. Non est autem sensus quem vult Calvinus; Recordare promissionis tuæ & juramenti quod illis præstitisti; quæ contorta est expositio. Simile illud 4. Reg. 19. *Protegam urbem hanc, & salvabo eam propter me & propter David servum meum.*

v. 19. *Iratusque valdè projecit de manu tabulas & confregit eas ad radicem montis.* Fecit hoc vir mitissimus absque detrimento mansuetudinis. Vide Annotat. Num. 12. Nec fuit factum hoc iracundi hominis, sed Mysticam & Propheticam habuit significationem. Nam primum per hoc significatum est populum illum indignum esse qui legem digito Dei scriptam in tabulis acciperet, ideoque tabulas confregit. Deinde hoc significavit quod populus jam fecerat: Nam legem Dei in ipso capite, id est, in primo præcepto jam violaverat & fregerat populus per cultum vituli: hoc autem significavit fractio tabularum legis à Moyse facta.

v. 29. *Consecrastis manus vestras hodie Domino ut detur vobis benedictio.* Non fuit incongruum ut illi benedictionem sacerdotii totiusque ministerii sacri acciperent, qui manus tinxerant humano sanguine per executionem divinæ justitiæ, sicut hodie incongruum habetur ut qui vel sententiam mortis in hominem facinorosum protulerit, ad altaris ministerium accedat: Vetus enim illud sacerdotium circa cruenta versabatur sacrificia, Christianum autem sacerdotium planè incruentum est. Sed quo merito Aaron summum sacerdotium adeptus est; cùm ob crimen conflati vituli magis ab ea dignitate fuerit repellendus? An crimen quod non malitia, sed metu inductus commisit, & pœnitentia justaque vindicta in obstinatos jam expiavit, non debuit obstare quominus summus sacerdos fieret; sicut crimen ternæ negationis in Petro non prohibuit, quominus eum Christus faceret Ecclesiæ suæ pastorem? Sic autem permisit & ordinavit Dominus, ut qui summi Pontifices erant futuri, ex propriis lapsibus discerent aliorum infirmitatibus condolere.

v. 30. *Ascendam ad Dominum, si quomodo quivero eum deprecari.* *Quæritur* quomodo iterum Moyses orat, cùm testetur Scriptura Deum, ejus oratione jam ante placatum fuisse? *Respond.* tunc placatus fuit ne universum populum deleret: Nunc postquam tot hominum cæde peccatum aliquatenus expiasset, orat ne ampliùs vindicet Deus, neque omninò exauditur, ut patet ex verbis subjectis v. 34. *Ego autem in die ultionis visitabo & hoc peccatum eorum*, & illis: *Percussit ergo, &c.*

v. 31. *Obsecro, peccavit populus iste peccatum maximum, feceruntque sibi Deos aureos.* Ecce quale initium orationis, qua veniam orat populo. Unde discimus apertam & nudam peccati confessionem Deo faciendam esse, si veniam impetrare velimus: Si enim Moyses hoc fecerit in alieno peccato: quantò magis quisque facere debet in proprio?

v. 32. *Aut si non facis, dele me de libro tuo quem scripsisti.* Non posse hoc propriè accipi de libro prædestinatorum, patet; quia de libro illo nemo potest deleri: Dominus autem hic respondet: *Qui peccaverit mihi, delebo eum:* Simplicissimus sensus videtur, qui eruitur ex similibus verbis Moysis Numer. 11. v. 15. ubi dicit: *Sin aliter tibi videtur, obsecro ut interficias me.* Ex quo loco apparet Moysen similiter hîc loqui de libro viventium vita hac præsenti, q. d. deletò hoc populo, nolo ampliùs vivere. Sic Elias, Tobias, & alii sancti quoque mori petierunt, ne viderent quædam indigna hujus vitæ. Vide Hierom. in Epistol. ad Algas. quæst. 9. & nostra in lib. 1. sent. dist. 40.

CAPUT

CAPUT XXXIII.

v. 11. **L**Oquebatur autem Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum. Quidam putant scriptutam hoc loco se accommodare ad opinionem populi putantis Moysen ore ad os loqui cum Deo, propterea quod vocali & audibili sermone Deus cum eo loqueretur, & visibili specie ei appareret: quod fiebat per subjectam creaturam, id est per Angelum in corpore assumpto, vel per nubem, vel quocumque alio modo. Rectiùs dicitur scriptura accommodare se sermoni populi, quàm opinioni. Neque enim scriptura quæ semper vera est, opinionibus vulgi utitur, quæ frequentissimè falluntur: sed sermonibus, quibus tamen verè aliquid significatur. Sensus igitur est: Loquebatur Dominus cum Moyse valdè familiariter, quod explicans addit: *sicut solet loqui homo ad amicum suum.* Non potest hæc phrasis accipi ad eum modum quo loquitur Apostolus 1. Cor. 13. *videre facie ad faciem*: ibi enim de perfecta Dei visione loquitur, quæ post hanc vitam expectatur: Moyses autem eam nondum acceperat, ubi hæc de eo loquitur scriptura. Nam paulò pòst hoc ipsum petit à Domino Moyses, dicens: *Ostende mihi faciem tuam*, & rursum: *ostende mihi gloriam tuam.*

Iterum quæritur an hæc Moysi petitio exaudita fuerit in terris? *Respondeo*, exaudita fuit, sed non pro præsenti vita. Id ostenditur ex ipsa scriptura. Respondet enim Dominus: *Non poteris videre faciem meam, non enim videbit me homo & vivet.* Id est, ejusmodi visio, in hac mortali vita, nemini conceditur. Deinde addit: *Cùm transibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, & videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris.*

Sed quid est, *videbis posteriora mea?* Quidam sic explicant: Imperfectam quandam mei visionem, & transitoriam tibi exhibebo: qui enim videt hominem à tergo, cognoscit quidem quòd homo sit, non tamen perfectè eum quem videt cognoscit, quia non determinatè videt, sitne Petrus an Paulus, an quis alius. Id autem perfectè cognoscit ex facie. Alii sublimiorem adferunt intelligentiam, per *posteriora* accipientes naturam humanam in Christo, ut hæc sint verba non totius Trinitatis, nec Patris aut Spiritus sancti, sed Filii Dei exhibentis Moysi tanquam amico ac Prophetæ videndam speciem humanæ naturæ quam erat aliquando assumpturus. Unde & confirmatur veterum illa opinio quæ habet Deum in imagine Christi hominis antiquis patribus apparuisse. Sic & Abraham Christum vidit & gavisus est, scilicet exhibitum sibi in specie humana, qua erat appariturus hominibus: vide Annotat. Joannis 8. & nost. comment. 1. ad Corinth. 10. v. 9. & in Epist. Judæ v. 5.

v. 19. *Ego ostendam tibi omne bonum.* Dictum est hoc phrasi Hebræa, scilicet cum exceptione subjecta. q. d. Quidvis tibi præstabo; hoc autem qnod petis, ut gloriam meam tibi ostendam, & faciem meam videas (essentiam suam divinam intelligit) præstare non possum, scilicet secundùm ordinariam potentiam. *Non enim videbit me homo, & vivet*, videlicet quia obrueretur natura mortalis tanta majestate. Unde loco hujus beneficii denegati mox aliud magnum amico præstitit, ostendens ei posteriora sua: id est speciem humanitatis Christi. Vide nostra in 2. dist. 8. §. 10.

v. 16. *Miserebor cui voluero, & clemens ero in quem mihi placuerit.* Hebr. sic: *Et gratiam addam cui gratiam addam, & miserebor cui miserebor.* Septuaginta hoc modo: *Miserebor cujuscumque misertus fuero, & miserabor quẽcumque miseratus fuero.* Quam versionem Septuaginta secutus est etiam Paulus Rom. 9. Non est autem hic sermo nugatorius, sed voluit Dominus significare non aliam suæ misericordiæ hominibus præstitæ rationem quærendam esse, quàm in ipso Deo, ejusque bonitate, clementia & misericordia; qua præveniendo omne meritum humanũ, omnemque liberi arbitrii bonum motum, vult hominibus gratiam suam præstare. Vide pleniùs Rom. 9.

CAPUT XXXIV.

v. 1. **P**Ræcide tibi duas tabulas instar priorum, & scribam super eas, &c. Hæc verba omninò significant ita posterioribus tabulis inscriptum fuisse Decalogum digito Dei, sicut prioribus. *Cui tamen* repugnare videtur, quod posteà v. 27. dicitur ad Moysen: *Scribe tibi verba hæc*, & v. seq. *& scripsit in tabulis verba fœderis decem.* Itaque Aug. in q. rationem inquirit, quare priores tabulæ à Deo scriptæ sint, posteriores ab homine? Quidam dicunt Dominum scripsisse authoritate & præcepto, Moysen autem ministerio. Sicut dicitur author aliquis scripsisse librum, quem notario suo scribendum dictaverit. Hæc responsio non satisfacit, tum quia Moyses in monte constitutus sine instrumentis sculptoriis non potuisset verba fœderis insculpere in lapides, nisi per miraculum; tum etiam quia eadem ratione diceretur tota scriptura sacra scripta esse digito Dei: quòd etsi verum sit aliquo modo, non tamen ita, quomodo id de decalogo semper intellectum est. Proinde *rectiùs* respondetur Deum inscripsisse legem his tabulis, sicut prioribus, digito suo, id est, per potentiam Spiritus sancti, Moysi autem præcepisse, ut scriberet posteà in libro, sicut & cætera omnia quæ ad legem pertinebant. Illud autem quod v. 28. dicitur, *& scripsit in tabulis*, non referendum esse ad Moysen, quamvis id prima fronte videatur, sed ad Deum. Nam sic etiam expressè legitur Deut. 10. v. 4. de his duabus posterioribus tabulis; *Scripsitque in tabulis juxta id quod prius scripserat*: utrumque scilicet de eodem Deo dicitur.

v. 7. *Nullusque apud te per se innocens est.* Ideò ergo justè reddit Deus iniquitatem patrum filiis & nepotibus, quia nullus apud eum per se innocens est, sed omnes obnoxii. Eadem hæc verba Num. 14. Hieron. sic vertit; *Nullumque innoxium derelinquens.* Utrobique in Hebræo est; *Et mundando non mundabit*, quod Septuaginta reddiderunt hoc loco. *Et reum non mundabit*, Num. autem 14. sic: *Et mundatione non mundabit reum*, Itaque non est facienda vis in vocula *(per se:)* quasi scilicet tamen innocens aliquis sit ex Dei gratia: Sed sensus est *(per se)* id est, si vita ejus & opera exactè examinentur, juxta illud Psal. 129. *Si iniquitates observaveris, Domine, quis sustinebit?* item Psal. 142. *Non intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens.* Vide etiam suprà c. 20. ad v. 5.

v. 29. *Ignorabat quòd cornuta esset facies ejus.* Non cornuta, quomodo pictores pingunt, sed *radiosa*, ita ut radii spargerentur instar cornuum. Sic Apostolus 2. Cor. 3. v. 7. *Ita ut non possent intendere filii Israël in faciem Moysi propter gloriam vultus ejus* Septuaginta habent δεδόξασται, id est, *clarificata.* Putant nonnulli ab Interprete positum fuisse (*corusca*) & hinc imperitia librariorum factum (*cornuta.*) Sed non existimo. Nam vox Hebræa etiam significat *(cornificare,)* sed ut intelligatur promicare emissis radiis velut cornibus, uti jam diximus, Pagninus vertit *(resplendere.)*

CAPUT XXXV.

NOn succendetis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem Sabbathi. *Quæritur* fueritne licitum Judæis coquere cibos in die Sabbathi? Respondet Vatablus licitum id fuisse, neque hoc loco prohiberi, sed tantùm ne Sabbatho accendant ignem lucri causâ velut in fornace, ubi lateres aut vasa fictilia coquuntur, aut metalla purgantur, aut etiam panes pinsuntur à pistore, ut eos vendat. Sed hunc non esse sensum probatur ex cap. 16. v. 23. ubi de die, quæ Sabbathum præcedit, clare dicitur; *Quodcumque operandum est facite, & quæ coquenda sunt coquite; quidquid autem reliquum fuerit, reponite usque in mane.* In hujus rei signum etiam Sabbatho Dominus non pluebat manna, sed pridie duplicem mittebat portionem. Itaque intelligendum est absolutè fuisse prohibitum, ut nec ea coquerent Sabbatho quæ ad cibos pertinerent. *At* contra iterum *obiicitur*, quod cap. 12. de prima & septima die azymorum, quam utramque Dominus vult esse celeberrimam, tamen

dicitur; *Nihil operis facietis in eis, exceptis his quæ ad vescendum pertinent.* Ergo, ut videtur, multò magis id licuit in communibus Sabbathis. *Respondent* Hebræi, & quantum apparet, rectè, Sabbathum fuisse strictioris observantiæ quantum ad vacationem ab opere, quàm aliam quamcumque solemnitatem; fortè propter mysterium quietis, quod in Sabbatho longè expressiùs continetur: atque adeò si solemnitas Paschæ, aut quæcumque alia incideret in diem Sabbathi, tum etiam in ea non licuisse cibos coquere.

v. 5. *Iste est sermo quem præcepit Dominus, dicens: Separate apud vos primitias Domino. Omnis voluntarius & prono animo offerat.* Ex hoc loco discimus non repugnare ex præcepto aliquid facere, & tamen sponte ac voluntarie: quod notandum est contra hæreticos, docentes, vota monastica adversari libertati Christianæ. Nam eadem ratione etiam omnia præcepta libertati adversarentur.

v. 10. *Quisquis vestrum sapiens est, veniat.* Id est, doctus, peritus. *Sed* quid opus fuit artifice sapiente, cùm omnia facere oportuit ex præscripto Moysi velut Architecti? nam Architecti proprium est in arte sapientem esse. *Respond.* oportuit etiam ipsos opifices esse sapientes, atque intelligentes totius operis quo facilius caperent à Moyse præscripta, aliisque sibi subordinatis opificibus traderent & præciperent facienda.

CAPUT XXXVI.

v. 1. *Fecit ergo Beseleel & Ooliab & omnis &c.* Colligit hinc Aug. & rectè, non solos eos habuisse divinitus munus illud faciendi opera tabernaculi, qui initio fuerant nominati, sed etiam alios: quamquam fortasse illi primi præcipuè & excellentiùs habuerint. *Non debet* autem mirum videri, Scripturam vocare artem illam fabricandi & texendi, sapientiam, ipsosque opifices, sapientes. Sapientia enim, etsi frequentissimè ad res divinas, vel certè sublimiores usurpatur: tamen Sapiens quoque in unaquaque re dicitur, teste D. Thoma parte 1. q. 1. qui considerat altissimam seu primam cujusque rei causam. Ita in genere ædificandi Architectus vocatur sapiens, quia formam domus considerans, omnia reliqua opera ad eam ordinat: Unde & Apostolus: *Ut sapiens Architectus fundamentum posui.* Ita & hoc loco qui præerant operibus, sapientes vocantur, quia ex consideratione formæ totius operis quam à Moyse discebant, præscribebant singulis, quid facere eos oporteret.

v. 4. *Plus offert populus quàm necessarium est.* Hæc larga oblatio populi ostendit, non ita fuisse populum ornamentis spoliatum, quando ea conferebat in vitulum aureum; quin adhuc multa sibi retineret. *Deinde*, commendatur nobis voluntaria, & spontanea populi ista tam larga oblatio: ut meritò pudere debeat multos Christianos, qui in usus sacros ita frigidè, & tenuiter conferunt. Ac *tertio*, præter devotionem populi, commendat etiam Aug. *artificum fidem*, qui populo plusquam necesse esset, offerente, nihil ex ea largitionum copia sibi concupierunt, sed Moysi indicaverunt ut cessaret oblatio, ac proinde eos putat Aug. fuisse non tantùm sapientes arte, sed & sanctos & integros. Sed cur Moyses receptui cecinit oblationibus populi; ac non potiùs ea quæ supra præsens opus offerebantur, jussit reservari in thesauris tabernaculi ad futuras necessitates tabernaculi & ministrorum ejus? An quia hoc exemplo docere voluit non debere nos, maximè sacerdotes, esse sollicitos in crastinum? simul ut ea civilitate sua, quâ erga populum usus est, sacerdotes & tabernaculi ministros populo conciliaret, ut qui cùm possent, nollent plura quàm opus esset, accipere: & per hoc populus redderetur promptior ad hujusmodi collectas in posterum.

CAPUT XXXVII.

v. 9. *Fecit & propitiatorium, id est oraculum.* Hebraïcè tantùm est; (*Et fecit propitiatorium*) Interpretis autem est quod sequitur (*id est oraculum.*) Nam oraculum & propitiatorium rem eandem hîc significant. Rursùm quod subjungitur (*de auro mundissimo*) in He-
A bræo semper tantùm est positivus, (*mundo*) Reliqua vide explicata partim c. 21. partim 31.

CAPUT XXXVIII.

v. 8. *Fecit & labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi.* Quomodo de speculis mulierum, cùm specula ferè vitrea sint & labrum totum æneum? &c. Tradunt Hebræi morem fuisse Israëliticarum fœminarum quotidie manè ornare faciem, & tiaram aptare capiti ad speculum æneum; fuisse autem quasdam earum, quæ spreta mundi vanitate, soli Deo placere studentes, specula sua ænea Domino obtulissent, easque ita fuisse religiosas, ut per singulos dies venirent ad fores tabernaculi orationis causa; & ex horum speculorum materia labrum hoc fuisse conflatum. Alii dicunt non ipsa specula fuisse ænea, talia enim parum ido-
B neasunt ad reddendum perfectam objectæ rei imaginem, sed thecas seu margines quibus specula includebantur, æneos fuisse. Sed hæc expositio, videtur longiùs petita. Nec ratio urget: nam illo sæculo fortè non erat usus speculorum vitreorum. Neque incredibile est talia tunc fuisse specula; nam & hodie ex chalybe specula componuntur, quare magis placet ex ipsorum speculorum materia factum fuisse labrum æneum. Pro eo autem quod habemus (*de speculis*) Hebr. est *in speculis*: unde alii dicunt labrum non ex speculis factum fuisse, sed positum in speculis; seu in medio speculorum fuisse; ita ut ipsi labro fuerint circumposita, in eum usum ut sacerdotes in iis vultum contemplati maculas in ipso labro abluerent. Sed & hodie quibusdam locis consuetudo est ut in sacrario ubi sa-
C cerdos celebraturus se induit, pendeat speculum in quo videat num in facie maculam habeat. Quam curam non reprehendo: sed curandum multò magis, ut interior facies nullius peccati macula sit turbata. Id quod hoc loco mysticè significatum est.

v. 25. *Oblatum est autem ab his, qui transierunt ad numerum, &c. —— de sexcentis tribus millibus, & quingentis quinquaginta armatorum; Fuerunt præterea centum talenta argenti.* Nota, *quod* hæc oblatio facta per censum capitum non est referenda ad aurum prædictum, sed *ad argentum*, de quo subjungitur. Prima ratio est; quia in Hebræo expressè dicitur, *Argentum autem numerationis populi fuit*, &c. Secunda ratio, quia nusquam lex præcipit, ut qui capitatim censentur, aurum offerant, sed argenti quisque dimidium siclum Exodi 30. Tertia ratio, quia numerus argenti hoc loco expressus, exactè resultat ex ob-
D lationibus virorũ sexcentorum millium, &c. si à quolibet capite dimidium argenti siclum solutum intelligamus.

CAPUT XXXIX.

v. 26. *Fecerunt & laminam sacræ venerationis —— scripseruntque in ea —— Sanctum Domini.* Similia habentur cap. 28. Significant autem hæc verba non solum nomen Domini tetragrammaton fuisse inscriptum laminæ Pontificiæ, ut quidam putant, dicentes quatuor tantum literas, quibus id nomen constat, ibi positas fuisse: sed totum istud; ut est in Hebræo; *Domino Sanctum*; quod apud Hebræos habet *novem literas.* Potest autem illud *duobus modis intelligi.* Vel hoc modo: Sanctitas decet Dominum, sanctè, purè & castè colendus est: Procul absistat omnis profanus, & immundus. Cùm hoc sensu quadrat illud toties repetitum in Lev. *Sancti estote,*
E *quoniam ego sanctus sum.* Item in Psal. *Domum tuam Domine decet sanctitudo. Vel* isto modo: *Sanctitas est Domino*, id est, Dominus sanctissimus est, & fons, atque origo omnis sanctitatis in creaturis. Ad quam sanctitatis perfectionem significandam in Apocal. & in Isaïa ter repetitur *Sanctus.* Numerus enim ternarius summam ac divinam quandam perfectionem ostendit. Sed & hic sensus, admonet sacros ministros, ut sancti & impolluti esse studeant, qui Sancto Sanctorum assistunt.

v. 43. *Quæ postquam Moyses cuncta vidit completa, benedixit eis.* Hæc verba prima facie significare videntur Moysen benedixisse tabernaculo, cæterisque operibus, jam recens fabricatis. Sed non ita est. Nam sequenti capite describitur omnium istorum operum consecra-

tio, quæ facta est, partim unctione olei sancti, partim præsentia Domini, cujus gloria in nube apparens implebat tabernaculum. Benedixit ergo Moyses, non rebus iis quæ offerebantur à populo, sed ipsi populo offerenti. Est enim masculinum genus, tam in Hebræo quàm apud Septuaginta. Vertunt quidam hoc modo; *Et laudavit eos Moyses.* Septuaginta habent; *Et benedixit eos Moyses.* Sensus est, Moyses collustrato toto opere, vidensque perfectum, collaudavit diligentiam & pietatem eorum, & bene eis precatus est.

CAPUT XL.

v. 11. *Omnia unctionis oleo consecrabis, ut sint sancta sanctorum.* Hoc in Hebræo dicitur peculiariter de altari; *Et erit altare sanctitas sanctitatum*, id est, haberi debet insigniter sanctum.

v. 13. *Et unctio eorum in sacerdotium sempiternum proficiat.* In Hebræo habetur; *Et erit ut sit eis unctio eorum in sacerdotium sæculi in generationes eorum.* Et sensus idem

A est cum eo quem diximus cap. 29. ad illud, *Eruntque sacerdotes mihi religione perpetua.* Vide ibi annotata v. 9.

v. 33. *Nec poterat Moyses ingredi tectum fœderis, nube operiente omnia.* Tectum fœderis, idem est cum eo quod paulò antè vocaverat tabernaculum testimonii: quod Hebr. est; *Tabernaculum conventus, sive Ecclesiæ.* Apparet autem nubem fuisse crassam & caliginosam, propter quam Moyses illuc ingredi non potuerit. Tale quid etiam accidit sacerdotibus in dedicatione templi à Salomone constructi, nebula templum implente 3. Reg. 8. Ex quo apparet eandem nebulæ seu nubis utrobique fuisse constitutionem, licèt nonnulli sollicitè distinguere videantur.

Significat autem nebula sive caligo ista statum veteris testamenti: sicut & velum quo operiebatur facies Moy-
B sis, & quod oppansum erat ante Sancta sanctorum. Hebr. 10. 1. Galat. 3. 23. Nam lex umbra erat futurorum; & priusquam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi, in eam fidem quæ revelanda erat.

FINIS EXODI.

ANNOTATIONES IN LEVITICUM.

CAPUT PRIMUM.

v. 2. *De pecoribus, id est de bobus & ovibus.* Notandum, quod sacrificia non ex aliis fiebant quadrupedibus, quam de *bobus*, *ovibus* & *capris*. Cujus alii alias adferunt rationes. Potissima ejus, quod nunc quærimus, ratio hæc videtur, quia cùm sacrificia offerantur in agnitionem summi domini; ea maximè offerenda sunt, quæ maximos præstant usus humano generi. Hujusmodi autem sunt inter quadrupedia boves, oves, capræ, præsertim ad victum & sustentationem humanam. Itaque, ut ea cuncta nos accepisse fateamur à Deo, tanquam omnium Domino; eadem ipsi rursum grato animo offerimus; juxta illud Davidis, 1. Paralip. 29. *Tua sunt omnia, & quæ de manu tua accepimus, dedimus tibi.* Hanc rationem inter alias etiam adfert D. Thomas 1. 2. q. 102. art. 3. ad 2. *Nam* quod videtur dicere in reliquis animalibus idololatras constituisse suorum Deorum cultum, *& non in bobus & ovibus*, atque ideò de his Deum jussisse sibi fieri sacrificia, etsi verum concedatur de Ægyptiis: tamen alios idololatras etiam suis Diis immolasse boves & oves, ex Historiis Ethnicorum notissimum est. Cæterùm sub ovibus etiam capras in Scriptura ferè accipi, quòd in eodem grege pascantur, liquet etiam ex hoc capite infrà v. 10.

v. 3. *Si holocaustum fuerit ejus oblatio.* Sacrificium quod interpres Græco vocabulo vocat *holocaustum*, Hebr. (*Ola*) dicitur, ab ascendendo, eò quòd totum in fumum abiret atque ascenderet. Id Septuaginta Interpretes aptissimo vocabulo vocârunt *holocaustum*, & aliquoties *holocaustoma*, quasi totum combustum; eò quòd hoc sacrificium totum igne absumeretur, ita ut de eo in cibum suum neque sacerdos, neque is pro quo offerebatur, quicquam sibi usurparet. Et quia totum ad honorem Dei igne absumebatur: hinc inter omnia legis sacrificia fuit perfectissimum, sicut & causa offerendi perfectissima erat: Neque enim pro peccatis offerebatur, neque pro impetrando beneficio, vel gratiarum actione, sed ex mera devotione offerentis. Significabat autem hoc sacrificium, hominem se debere totum secundum corpus & animam, & omnes vires, Deo exhibere hostiam viventem, sanctam & beneplacentem. Rom. 12. v. 1.

A *Masculum immaculatum.* Nota, quoties victimam immaculatam Scriptura nominat, non significari armentum aut pecus esse debere unius coloris: ea autem quæ varia sunt, inepta esse ad sacrificandum: sed, quòd debeat esse integrum & perfectum, omnis vitii expers, non macilentum, non claudum, non languidum, non monstrosum. Unde & quidam ex Hebræo vertunt (*integrum*) Septuaginta habent ἄμωμον, id est, *irreprehensibile*, quæ vox omnem defectum, & omne vitium excludit. Et ratio præcepti manifesta est, quia præstantissima ex unoquoque genere debent Deo offerri. Vnde & Abel de primogenitis & adipibus eorum obtulit Domino. Genes. 4.

v. 14. *De turturibus aut pullis columbæ. Quæritur* quare non etiam de gallinis, gallis gallinaceis, caponibus,
B perdicibus, cùm sint optimi saporis & nutrimenti? *Respondetur*, quia galli & gallinæ habent immundum nutrimentum, sicut & porcus. Vide Thomam dicto loco 1. 2. q. 102. art. 3. Et capo insuper est animal imperfectum, utpote exectum: perdix autem animal silvestre, nec communiter hominum usui deputatum.

CAPUT II.

v. 11. *Omnis oblatio absque fermento fiet, nec quidquam mellis aut fermenti adolebitur Domino.* Non hinc est consequens, tempore novæ legis offerendum esse in azymo: quia lex vetus nunc non obligat. Et alioqui non rectè permisisset Florentina Syno-
C dus Græcis sacrificare in fermentato. Nam ista sunt Synodi verba: Definimus item, in azymo sive fermentato pane triticeo corpus Christi veraciter confici; sacerdotesque in alterutro ipsum Domini corpus conficere debere, unumquemque scilicet juxta suæ Ecclesiæ, sive Occidentalis, sive Orientalis consuetudinem. Tum etiam *non prohibetur* omnis oblatio panum fermentatorum (nam tales etiam aliquando offerri licitum erat, ut patet cap. 7. v. 13.) sed tantùm (ut verba textus hoc loco clarè habent) ne aliquid fermenti aut mellis adoleatur in sacrificio. Etenim fermentum corruptionem significabat, synceritati contrariam; & mel dulcedinem seu voluptatem carnis: de quo eleganter Hier. Epist. 12. ad Gaudentium: Atque ideò etiam cerâ contemptâ, quia mellis hospitium est, Dominus sibi accendi jussit oleum, quod de amaritudine exprimitur olivarum. Cur autem ratio illa de melle

non offerendo non valeat, quæ quibusdam adfertur, ne Iudæi in hoc viderentur gentilibus idololatris similes, partim diximus cap. præced. v. 2. partim hoc ipso capite etiam dicemus ad v. 13.

v. 13. *Quidquid obtuleris sacrificii sale condies.* Non solùm vero Deo Iudæos sacrificia sua sale condiisse, sed etiam gentiles suis idolis, docet illud tritum: *salsa mola litare.* Sed nihil mirum: nam, ut est 1. Mach. 3. scrutabantur Gentiles de libris sacræ legis Judaïcæ similitudinem simulachrorum suorum. Non mirum ergo si Dæmon etiam ritibus quibusdam iisdem, cultus est, quibus Deus. Neque proprerea quicquam honori divino decedit. Cæterùm *ratio mysterii, cur in omni* sacrificio Deus *salem* adhiberi voluerit, duplex est: *Una*, quia sal à corruptione præservat: Oportet autem corruptionem omnem spiritualem à sacrificiis spiritualibus longissimè abesse. *Altera*, quia sal prudentiam & discretionem significat, juxta illud Apostoli ad Coloss. 4. *Omnis sermo vester in gratia semper sale sit conditus.* Id est, omnis sermo vester ex prudenti judicio procedat. Hinc & Dominus Marci 9. ad hunc locum respiciens dicit: *Omnis victima sale salietur.* Nempe quia prudentia virtus est, cujus actus in omni opere est necessarius, utpote quòd ordinet media ad finem, qui est charitas omnia rectificans.

Nec auferes sal fœderis Dei tui, de sacrificio tuo. Ecce, pro tertia causa vocatur etiam *sal fœderis Domini*, scilicet quia sal significat firmitatem, æternitatem, incorruptionem. Hinc & alia quædam pacta inviolabilia, vocata sunt *pacta salis*, ut Num. 18. ubi cum primitias filiorum Israël Dominus attribuisset Aaroni ejusque filiis jure perpetuo, subjunxit v. 19. *Pactum salis est sempiternum coram Domino tibi ac filiis tuis.* Et 2. Paralip. cap. 13. v. 5. sic loquitur Abia rex Iuda ad Ieroboam regem Israël & exercitum ejus: *Num ignoratis quòd Dominus Deus Israël dederit regnum David super Israël in sempiternum ipsi & filiis ejus, in pactum salis?*

CAPUT III.

v. 1. *Quòd si hostia pacificorum fuerit ejus oblatio.* Hæc hostia Hebr. dicitur, *hostia pacificorum*, seu *pacium*, si ita loqui liceat; Septuaginta vocant *hostiam salutaris.* Et rectè. Nam nomine pacis apud Hebræos ferè omne bonum, & quicquid ad salutem pertinet, comprehenditur. Offerebatur itaque hoc sacrificii genus, aut pro beneficio à Deo accepto, aut pro accepta liberatione à malo, ut à captivitate, ab hostibus, à morbo, vel alio simili. Et hac ratione vocatur interdum sacrificium *εὐχαριστίας*, id est, gratiarum actionis; Aut denique offerebatur pro beneficio, vel salute consequenda. Qua ratione erat *sacrificium postulationis.* Dividebatur autem pacifica hostia in tres partes; quarum una incendebatur ad honorem Dei, altera cedebat in usum sacerdotum, tertia in usum offerentium. Per quod significabatur salutem hominis procedere à Deo, dirigentibus Dei ministris, & cooperantibus nihilominus ipsis hominibus qui beneficium salutis accipiunt. Sic D. Thom. 1. 2. art. 3.

Potest circa triplex sacrificiorum genus quæri, quale ex tribus fuerit sacrificium quod Christus salvator noster obtulit in cruce? Respondetur quod sicut per omne genus sacrificiorum veteris legis, fuit adumbratum & præfiguratum; ita & omne genus in eo posse intelligi. Fuit enim holocaustum, quia per ignem ardentissimæ charitatis Christus in cruce totum se Patri obtulit, nihil sibi reservando. Fuit hostia pacifica, sive salutis, tum quia pacem fecit inter Deum & hominem, tum verò, quia omne salutare bonum nobis à Deo promeruit. Fuit autem hostia pro peccato, quia propitiationem nobis peccatoribus, id est omnium peccatorum remissionem, apud Deum impetravit. Sed quomodo pacifica, eum, quod in pacificâ fieri solet, nihil hîc de hostia participet sacerdos & is cujus nomine offertur? Item quomodo hostia pro peccato; eum, quod in ea fieri solet, nihil hîc participet saltem sacerdos? quandoquidem Christus ita se Deo Patri holocaustum obtulit, ut sibi, qui sacerdos erat, nihil reservaret. Quamquam hîc responderi potest, non omnia debere congruere inter figuram & rem figuratam; sed satis esse si in genere sacrificii & in fine conveniant: reperitur tamen congruentia etiam in specie, si sacrificium crucis consideremus, quatenus ejus fit in Ecclesia commemoratio quotidiana, per sacrificium Missæ.

Quod quidem dum offertur pro peccato; non ille pro cujus peccato offertur ex eo participat, sed solus sacerdos: quia quod ibi offertur, panis est filiorum, non mittendus canibus. Dum autem offertur ut hostia salutaris & Eucharistia; potest ex eo præter sacerdotem participare etiam is pro quo offertur.

v. 16. *Omnis adeps Domini erit jure perpetuo.* Et subditur v. 17. *Nec sanguinem, nec adipem omnino comedetis.* Nota; *non eodem* tamen *prorsus* modo prohibetur esus adipis & sanguinis. *Nam* sanguinis esus absolutè prohibitus erat illi populo, etiam ante legem, statim post diluvium. Gen. 9. Esus *autem* adipis tantùm prohibetur ex iis animalibus quæ immolabantur: de aliis autem animalibus licebat eis adipem comedere: sicut & hoc tempore Iudæi à sanguine abstinentes, adipem tamen comedunt. Itaque *rationes utriusque* prohibitionis hæ erant. *Una*, ut Iudæi quam longissimè abessent à ritu idololatriæ. Nam idolorum cultores bibebant de sanguine victimarum, & adipes comedebant, juxta illud Deut. 32. *De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum. Secunda* ratio ad mores pertinebat. Nempe esus sanguinis prohibebatur; ut eo magis horrerent effusionem humani sanguinis: esus autem adipis ad vitandam lasciviam. *Tertia* postremò ratio pertinebat ad reverentiam divinæ majestatis. Sanguis enim ad vitam necessarius est. Unde & anima dicitur esse in sanguine: adeps autem abundantiam nutrimenti demonstrat. Itaque ad protestandum à Deo nobis esse & vitam, & omnis boni sufficientiam, ad honorem Dei fundebatur sanguis ad crepidinem altaris, adeps autem incendebatur. Quarum rationum prima, etsi non omnino convincit, nam (ut diximus cap. præced. v. 13.) etiam commune erat Iudæis & gentilibus in sacrificiis uti sale: nec certum est utrum gentiles omni vino libationis aliquid sanguinis miscerent: tamen congrua est, ac deinde rationes aliæ duæ sufficiunt.

Dicet hîc aliquis, in novo testamento de sanguine dicitur, *Bibite ex hoc omnes. Respondeo* diversitatis rationem moralem esse, quia ibi sanguis erat in propria specie; qui bibi non potest sine horrore & quadam imagine crudelitatis; à qua ut abessent quàm longissimè, etiam comedere eum in cibis prohibebantur. Quod & renovandum duxerunt Apostoli Act. 15. quo faciliùs hac observatione gentilium animi cum Iudæis in unam coalescerent religionem. Hîc autem sanguis est sub aliena specie, atque maximè potabili. Ratio mystica, quia sanguis pecudum ad justitiam nihil conferebat: & ideo tanquam inutilis jubetur effundi in terram. At sanguis Christi pretium est redemptionis nostræ: cujus efficimur participes, dum eum juxta Christi institutionem in Sacramento potamus. Itaque sicut ibi scelus erat sanguinem potare, fas autem in terram effundere, ita res in nostro sacrificio contra se habet. Scelus enim est effundere in terram, fas autem potare.

CAPUT IV.

v. 2. *Anima quæ peccaverit per ignorantiam. Peccare per ignorantiam* duobus modis intelligi potest. *Uno modo*, peccare ex judicio practico ignorante, hoc est, dictante hîc & nunc faciendum, quod alioqui scit non esse faciendum. Et hoc modo omne peccatum fit per ignorantiam, & omnis peccans errat, nempe in particulari. *Alio modo*, peccare ex eo quòd quis ignorat id quod facit, esse peccatum, ut quoties quis laborat ignorantia juris, vel etiam facti, cùm scire teneatur. Nam ignorantia invincibilis semper excusat. Et *quæritur* utro modo quis hîc dicitur peccare per ignorantiam? *Respondeo* posteriori modo. Nam cap. seq. v. 15. idem peccatum dicitur per errorem com-

mitti. Alia deinde distinctio ponitur c. 6. v. 2. inter aliud quoddam peccatum, quod contempto Domino factum sit: pro quo nihilominus sacrificium offerri permittitur, nec morte punitur. Qui posterior locus, quomodo non pugnet cum eo quod Num. 15. dicitur, *quod anima quæ per superbiam aliquid commiserit, peribit de populo suo*, explicabimus latiùs dictis locis.

v. 11. *Pellem verò & omnes carnes.* Hæc hostia pro peccato jubetur extra castra tota consumi igne. Cujus ratio est, quia de hostia pro peccato nemo participabat nisi sacerdos: Hic autem præscribitur hostia pro peccato ipsius sacerdotis. Quare nec ipse sacerdos de ea participare debebat: Erat ergo tota consumenda igne. Et similiter præcipitur de hostia pro peccato totius Israëlis, sequentibus verbis; *Quod si omnis turba Israël, &c.* & ratio est, quod in omni turba seu multitudine filiorum Israël etiam sacerdotes comprehendebantur. *Sed quæres*, cur ergo hujusmodi hostia non fuerit holocaustum? *Respondeo*, quia non incendebatur tota super altare, sicut holocaustum; sed dividebatur in partes, sicut hostia pro peccato, & partes efferebantur extra castra, & ibi comburebantur.

v. 35. *Rogabitque pro eo sacerdos & pro peccato ejus, & dimittetur ei.* Videtur intelligi tantùm remissio legalis; qua nimirum fiebat, ut qui præscriptam sacrificii ceremoniam observaret, non puniretur temporaliter. Unde hîc nulla fit mentio contritionis, & veræ pœnitentiæ, quia etiam sine illa fiebat hæc remissio. Imò etiam ad infideles aliquando tales remissiones extenduntur. Unde 1. Reg. 5. sacerdotes Dagon aiunt ad Principes Philistiim, consulentes de arca Domini remittenda; *Nolite dimittere eam vacuam, sed quod debetis reddite ei pro peccato, & tunc curabimini.* Principes ad eos: *Quid est quod pro delicto reddere debemus?* Et illi rursum; *Si fortè relevet manum suam à vobis.* Notandum autem in Hebræo sic legi hoc loco: *Et expiabit eum sacerdos à peccato ejus, & dimittetur ei.* Quæ expiatio, sive in oratione sacerdotis intelligatur, sive in alio ritu quopiam externo, semper ad literam intelligenda videtur non alia expiatio, quàm expiatio legalis. Vide nostra in 4. dist. 1. §. 28.

CAPUT V.

v. 1. *SI peccaverit anima, & audierit vocem jurantis, testisque fuerit, quod aut ipse vidit, aut conscius est: nisi indicaverit, portabit iniquitatem suam.* Hæc sententia à nonnullis sic accipitur, ut significetur ille peccare, & expiatione indigere, quicumque audierit aliquem falsum jurare, & sciat falsum esse quod juratur, nec tamen indicat. *Hanc* expositionem sequens Augustinus *quærit*, Utrum qui pejerat, prodendus sit, etiam cum periculo vitæ ipsius? Atque hanc quæstionem esse dicit difficillimam; hoc tamen resolvit, quòd non est expressum cui sit indicandum perjurium, an judici, an sacerdoti, an alicui alteri; & satisfieri legi, si indicetur talibus qui magis possunt prodesse quàm obesse perjuro, sive ad corrigendum eum, sive ad Deum pro ipso placandum. *Probabilius* tamen est non loqui scripturam de perjurio, quod quis audiverit; sed de judicis adjuratione, quæ & Hebr. *execratio* vocatur, quia ferè fieri solet adjuratio cum execratione. Et quædam etiam MM. SS. exemplaria habent pro (*jurantis*) (*adjurantis.*) *Sensus ergo est:* Si quis audierit vocem judicis adjurantis ipsum ut id quod res est dicat, si testis esse possit; nec tamen indicaverit, portabit iniquitatem suam. Per hoc autem quod à judice adjuratur, significatur peccatum non esse penitus occultum, licèt judex nondum habeat sufficientem ejus probationem.

v. 4. *Anima quæ juraverit, ut vel malè quid faceret vel bene —— oblitaque postea intellexerit delictum suum: agat pœnitentiam.* Illud quod dicitur, *ut vel malè quid faceret, vel bene*, non significat implendum esse juramentum, quo quis juravit se alicui nociturum, aut Deum offensurum: &, si per oblivionem non impleat, sacrificio purgandum esse: Sed in eo quod dicitur (*ut malè quid faceret*) malum pœnæ seu afflictionis intelligitur, ut sit

A sensus; Si quis juraverit se afflicturum carnem suam jejunio, aut cujuscumque rei abstinentia, & per oblivionem non præstiterit; cognito delicto, tam agat is pœnitentiam, & offerat pro peccato, quàm si alicui beneficium aliquod promisisset, & non præstitisset. Sic Psal. 14. secundum Hebræa: *Qui jurat in malum, & non mutat.*

v. 5. *Agat pœnitentiam pro peccato. Hinc* videri posset legem Mosaïcam ceremonialem non tantùm spectasse externa, verùm etiam exegisse cordis munditiem, & veram animi contritionem, qua ad veram peccatorum coram Deo remissionem consequendam homo disponeretur; & proinde quod hîc passim dicitur: *Orabit pro eo sacerdos, & remittetur ei*, non de sola legali remissione & satisfactione accipiendum, sed de culpæ deletione, in judicio Dei. *Verùm respondendum* videtur, hîc quoque

B pœnitentiam legalem intelligi, quæ nimirum sita sit in exteriori declaratione peccati, qua qui deliquit, exponit peccatum sacerdoti, ut pro eo sacrificium offeratur. Itaque lex tantùm pædagogus erat ad Christum. Galat. Et hoc velle videtur Hebræus textus qui sic habet: *Et absconditum fuerit ab eo, & ipse scivit, & deliquit ex uno ex istis. Et erit cùm deliquerit ex uno ex istis, & confessa fuerit quod peccavit super eo.* Similiter Chaldæus; *confitebitur peccatum in quo peccavit*, Septuaginta verò sic: ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν, id est, prodet, deteget, revelabit peccatum.

CAPUT VI.

v. 2. *ANima quæ peccaverit, & contempto Domino negaverit proximo suo depositum*, &c. Intelligitur contemptus Domini, non formalis, sed interpreta-

C tivus; quomodo censetur quisque contemnere eum, cujus præceptis, cùm debeat, non paret, etsi ex infirmitate, vel alia cupiditate, non autem ex mera malitia peccet: & proinde etiam peccatum istud non ex contemptu aperto, aut rebelli voluntate procedens, poterat restitutione & sacrificio expiari. Non repugnat ergo hic locus ei qui est Num. 15. Nam ibi superbia, contemptus plenus, & rebellio formalis intelligitur. Vide ibi plenius.

CAPUT VII.

v. 1. *HÆc quoque lex hostiæ pro delicto.* Postquam actum est capitibus præcedentibus 4. 5. & 6. de sacrificiis pro peccato, jam hoc capite 7. ritus describitur hostiæ offerendæ pro delicto. Unde manifestum est, non idem significari, cùm pro peccato hostia offerri dicitur, & cùm pro delicto: maximè cùm etiam mani-

D festè distinctio significetur illis verbis cap. 14. v. 13. ubi dicitur: *Sicut pro peccato, ita & pro delicto ad sacerdotem pertinet hostia:* sed quomodo peccatum à delicto distinguatur, Scriptura non exprimit. Origenes in Leviticum scribens, ita distinguit, ut delictum sit cùm non facimus quod debemus; peccatum autem cùm facimus quod non debemus, id est, ut delictum sit omissio boni, peccatum verò perpetratio mali. Quam distinctionem etiam ponit Augustin. in Levitic. Sicut enim, inquit, in laudabili vita aliud est declinare à malo, aliud facere bonum: quod admonemur, dicente Scriptura; Declina à malo & fac bonum: ita in damnabili, aliud est declinare à bono, aliud facere malum. Addit *August. & aliud discrimen:* Potest, inquit, etiam videri illud esse delictum, quod imprudenter, id est, ignoran-

E ter: peccatum autem illud quod ab sciente committitur. Huic differentiæ videntur etiam illa testimonia divina consonare; Psalm. 18. *Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me Domine.* Et Psalm. 68. *Deus tu scis insipientiam meam, & delicta mea à te non sunt abscondita.* Et Apostolus ad Galat. 6. *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto*, id est, per imprudentiam lapsus. De peccato autem dicitur Jacob. 4. *Scienti bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.* Sive autem hoc discrimen sit, sive aliud; omnino videtur levius aliquid, & minus significari nomine delicti, quàm peccati. Nam & peccata omissionis, & quæ per imprudentiam committuntur, cæteris paribus, minora sunt quàm commissionis peccata, & quæ à sciente fiunt. Fatetur interim Augustin.

& res ipsa declarat, hujusmodi discrimen non perpetuò in Scripturis observari, sed sæpè indifferenter alterum pro altero usurpari.

v. 18. *Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit, irrita fiet oblatio, nec proderit offerenti.* Quomodo irrita post tertium diem, si quo die facta, benè facta fuit; An irrita, quatenus Deus oblatione placatus postea novo peccato rursum offenditur, ac reum tenet hominem cui ante propter oblationem benè factam redditus erat propitius? Unde sequitur: *Quin potiùs quacumque anima tali se edulio contaminaverit, prævaricationis rea erit:* An ideo irrita fit oblatio, quia non censetur completa, donec legitimè consumpta fuerit? Non consumitur autem legitimè, si quod residuum fuerit, tertio die comedatur, cùm lex præcipiat igne absumendum quicquid tertius dies invenerit.

v. 20. *Anima polluta quæ ederit de carnibus hostiæ pacificorum, peribit de populis suis.* *Quæstio* est, quomodo peribit? an ultione divina, an sententia judicis? *Quidam* de judicis sententia intelligunt: & per judicem putant talem debuisse morte plecti. Sed hæc expositio minus est verisimilis. Neque enim hujusmodi judicia unquam facta legimus; & multis admodum locis legitur, *peribit de populo, vel populis suis:* etiam de fermento tempore Paschali in domo alicujus invento, & aliis: propter quæ non est verisimile solitam fuisse ferri sententiam capitalem. Proinde *simplicior sensus* erit iste; *peribit de populis suis,* id est, obnoxius erit ultioni divinæ, q. d. Dei vindictam non effugiet.

v. 25. *Si quis adipem qui offerri debet, in incensum Domini, comederit, peribit de populo suo —— omnis anima quæ ederit sanguinem, peribit de populis suis.* Hinc manifestum est non similiter prohiberi esum adipis & sanguinis. Nam adipis esus prohibetur ejus tantum, qui debet offerri in incensum, sanguinis verò absolutè. Unde & interpretata sententia prohibet esum sanguinis cujuscumque animalis, etiam ejus quod non liceat sacrificare. *Sanguinem quoque,* (inquit) *omnis animalis non sumetis in cibo, tam de ovibus quàm de pecoribus.* Vide suprà annot. cap. 3.

CAPUT VIII.

v. 4. *Congregataque omni turba ante fores tabernaculi, ait: Iste est sermo,* &c. Nota: Aaron & filii ejus in sacerdotes assumuntur, & consecrantur, non ex suffragiis populi (ne existimemus rem hujusmodi fieri non posse, nisi præcesserit electio vel approbatio multitudinis, quod prætendunt hæretici nostri ævi) sed factum id est solo jussu Dei, congregato tamen cœtu populi, ut in ejus conspectu consecratio fieret: quamquam nec hoc ipsum necessarium erat, nisi quia Dominus ita fieri præceperat verbis illis antegressus: *congregabis omnem cœtum ad ostium tabernaculi:* In qua sententia obiter quoque notandum, illud (*tabernaculi*) in quibusdam codicibus malè omitti, legitur enim in Chald. & Græco.

v. 14. *Obtulit & vitulum pro peccato.* Scilicet Moyses! Ex quibus verbis, & consequentibus liquet Moysen non solùm adhibitis cæremoniis Aaron & filios ejus consecrasse sacerdotes; verùm etiam sacrificia obtulisse: quod sacerdotum est proprium. Igitur Moyses verè fuit sacerdos, juxta illud Psalm. 98. *Moyses & Aaron in sacerdotibus ejus.* An autem Moyses fuerit summus sacerdos, & an tunc fuerint duo summi sacerdotes Moyses & Aaron; vide ad dictum Psalmum.

CAPUT IX.

v. 7. *Dixitque ad Aaron: Accede ad altare & immola pro peccato tuo —— & pro te & pro populo.* Quod hic ad Aaronem dicitur, ut sacrificaturus deprecetur Deum pro se & pro populo, id ad omnes omnino sacerdotes etiam novi testamenti pertinet: Unde Apostolus ad Hebræos 5. cap. de omni Pontifice ex hominibus assumpto loquens ait: *Qui condolere possit iis qui ignorant & errant, quoniam & ipse circumdatus est infirmitate, & propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiã pro semetipso offerre pro peccatis.* Hinc habet

A Ecclesiastica, eaque laudatissima consuetudo, ut Sacerdos novi testamenti accedens ad altare peccata sua confiteatur, priusquam ad sacrificandum ascendat. Hinc & in Canone Missæ pectus pulsans, se peccatorem confiteretur. Solus autem Christus talis sacerdos est, qui quemadmodum dicit idem Apostolus, non habet necessitatem prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi. In quibus verbis notandum quod Apostolus ad Hebr. 7. indicat sacerdotem prius pro suis peccatis, deinde pro populi peccatis hostias offerre consuevisse. Sanè & Daniel prius sua, deinde populi peccata confitetur. Ita & sacerdos novæ legis prius sua peccata confitetur, deinde verò ministrum [& in ministro populum] peccata confitentem audit.

B

CAPUT X.

v. 1. *Arreptisque Nadab & Abiu filii Aaron thuribulis, —— offerentes coram Domino ignem alienum.* Tradunt Hebræi Nadab & Abiu ex vino temulentos, accessisse ad sacrificandum, sumpto alieno igne, id est, qui non erat à Deo missus, & sumptus ex altari, de quo dicitur in fine capitis præcedentis, quòd egressus ignis à Domino devoraverit holocaustum. Et ex eo tempore ignis ille divinus duravit super altare usque ad tempus captivitatis Babylonicæ, ut indicatur lib. 2. Machab. cap. 1. Quod autem temulenti accesserint, probabile faciunt, ex eo quòd continuò post istud factum datur Sacerdotibus præceptum abstinendi à vino.

C Cæterùm *mysticè alienum ignem* offerunt omnes hæretici, dum contempta doctrina cælitus Ecclesiæ tradita, privatam quisque & peregrinam opinionem consectatur. *Sed* & ignem alienum offerunt, qui aliquod opus suum Deo offerunt, quod non totum à Deo se accepisse veraciter & humiliter agnoscunt, sicut agnoscebat David dicens; *Tua sunt omnia, & quæ de manu tua accepimus, dedimus tibi.* Quod autem additur de hoc igne alieno (*quod eis præceptum non erat*) non ita accipiendum est, quasi nihil facere liceat, nisi quod præceptum est, sed mos est loquendi Scripturæ, quo significat quippiam prohibitum esse, seu præceptum ut non fiat. Ita Jeremiæ 32. cap. improperans Dominus populo, quod ædificassent excelsa Baal, & filios suos immolassent Moloch, addit *quod non mandavi eis,* id est, de
D quo mandavi ut non facerent. Sed *quæritur, ubi fuerit prohibitum* sacerdotibus, ne alienum ignem offerrent? *Respond.* verisimile esse, tunc fuisse prohibitum, quando missus fuit ignis ille divinitus, idemque jussus servari in perpetuas generationes, licèt hoc scriptum non sit.

v. 2. *Egressusque ignis à Domino devoravit eos.* Devoravit, id est, extinxit, exanimavit, vitam ademit. Non enim sensus est quòd in favillam eos redegerit. Nam mox dicitur: *Tollite fratres vestros de conspectu sanctuarii & asportate extra castra:* Confestimque pergentes tulerunt eos, sicut jacebant, vestitos lineis tunicis, & ejecerunt foras. Adeo ergo non fuerunt eorum corpora igne consumpta, ut ne quidem lineæ eorum tunicæ in
E favillam reductæ essent.

v. 9. *Vinum & omne quod inebriare potest, non bibetis, tu & filii tui.*] Hunc locum Origenes Homil. 7. super Levit. suo modo allegorizat de Christo & Apostolis, quod adhuc lugent, & mœrent pro peccatis nostris: omisso sensu litterali. Sed eam Origenis sententiam, productis ejus verbis refutat Bernardus sermone, cui titulus; De verbis Origenis. Vide etiam Sixtum Senensem in Bibliotheca. *Sed* mysticè sacerdotes novi testamenti, ingressuri tabernaculum Domini, id est, sacrificium incruentum oblaturi corporis & sanguinis Domini, non tantùm à vino & sicera abstinere debent, verùm etiam ab omni cibo & potu, eò quòd tractent sacrificium multò dignius. Quæ etiam ratio est, quòd cùm Aaronici sacerdotes tantùm tempore vicis suæ ab uxoribus abstinere debebant, sacerdotes novi testamenti tam sublimis, omni tempore debeant se continere à re conjugali.

CAPUT IX.

v. 2. HÆc *sunt animalia quæ comedere debetis*, id est, licitè potestis. Nempe sic concluditur hoc caput: *Vt differentias noveritis mundi & immundi, & sciatis quid comedere & respuere debeatis. Verum* cùm dicat Apostolus ad Titum 1. *Omnia munda mundis*, & 1. ad Timoth. 4. *Omnis creatura Dei bona est, & nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur*, & Genes. 1. *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona. Meritò quæritur* quomodo hic quædam dicantur immunda, & ideo comedi prohibeantur? Pro *responsione*, primùm quidem certa fide tenendum est, in creaturis Dei nihil esse sua natura immundum, aut malum, aut abominabile, sed omnem creaturam Dei bonam esse & mundam. Unde, artifici Deo, inquit Augustinus in Psalmum 141. tam mundus est porcus quàm agnus. *Immunda* tamen quædam animalia dicuntur, partim propter usum corporalem, partim propter significationem spiritualem. *Priori* modo immunda sunt quæcumque in cibum sumpta nocumentum adferunt; ut in primis venenata, deinde & ea quæ qualitate aliqua immoderata, ut humiditate, viscositate, calore nimio, aut frigore, noxia sunt. Sed hæc immunditia potiùs est Medicæ considerationis quàm Theologicæ.

Itaque *posteriori modo* ea dicuntur munda, quibus munditia, id est, bona animi qualitas significatur: ea immunda, quibus significatur vitiosa aliqua animi affectio. Hoc modo porcus, immundus, quia immunditiam luxuriæ significat; camelus, quia superbiam: è contra verò bos mundus est, quia mansuetudinem significat: agnus, quia innocentiam. Et ita de aliis. Atque hæc est legalis distinctio mundorum & immundorum, de qua hoc loco & alibi.

v. 3. *Omne quod habet divisam ungulam, & ruminat in pecoribus, comedetis.* Ad munditiam in quadrupedibus duo requiruntur, dividere ungulam, & ruminare. Qui hanc munditiam etiam ad usum corporalem pertinere putant, dicunt fissionem ungulæ indicem esse, quod carnes talium animalium non abundent nimio & viscoso humore: ruminationem autem signum esse, quod in iis alimentum bene digeratur, ac proinde bonum succum & nutrimentum comedentibus præstet. Quod autem ad spiritualem significationem attinet, divisione ungulæ significatur discretio boni & mali: per ruminationem verò applicatio boni cogniti ad operationem. Atque hæc duo ita requiruntur ad munditiam, id est, ad bonitatem cujuscumque operis, ut separari non possint. Nam neque discretio valet sine operatione, nec opus aliquod bonum esse potest sine discretione: quin & Augustinus scribens in Psalmum 46. dicit per ruminationem significari iteratam cogitationem, seu meditationem ejus quod auditum est, quando, inquit, audit, similis est manducanti, quando audita in memoriam revocat & cogitatione dulcissima recolit, fit similis ruminanti. Posset etiam divisa ungula significare geminam charitatem.

Quæres 1. quare non est in lege positum simile discrimen in herbis, aliisque terræ nascentibus quoad munditiam & immunditiam, quale in animalibus, præsertim cùm multæ herbæ noxiæ sint, quædam etiam mortiferæ, cúmque in ipso statu innocentiæ lex præcepta fuerit de fructu certæ cujusdam arboris non comedendo? *Respondeo* potiùs in animalibus quàm in herbis institui debuisse discrimen atque delectum, quia in esu animalium magis peccatur per luxum & gulam quàm in esu herbarum, de quibus etiam dictum fuerat primis hominibus ante peccatum: *Ecce dedi vobis omnem herbam & omnia ligna ut sint vobis in escam*: quod de animalibus non fuit dictum. Restringi ergo debuit esus eorum quæ post primam institutionem gula appetivit, non eorum quæ Deus ex prima institutione concessit. Noxias autem & mortiferas herbas satis per se prohibet lex naturæ. Unius verò arboris usum prohibuit Dominus primis hominibus, non propter immunditiam aliquam

A vel naturalem vel legalem, quæ in ejus fructu esset: sed solummodo ad probandam hominis obedientiam.

Quæres 2. an humanæ carnes secundum legem mundæ sint an immundæ? *Respondeo* neutrum, quia ex de iis non loquitur, ac solum intendit agere de animalibus ratione carentibus, supponens id quod erat legis naturæ ab humanis carnibus omnino abstinendum esse: cujus rei gratia Deus hominibus indidit, ut naturaliter horreant escam humanæ carnis. An autem aliquo casu licitum sit ea vesci, alterius loci quæstio est.

Notandum porro quod immunditia legalis non est eadem cum immunditia corporali, quamvis interdum coïncidant. Dicitur enim corporaliter immundum, quod taliter est affectum, ut homines communiter id refugiant tanquam sordidum. Quomodo dicitur immundus
B qui luto aut pulvere est aspersus, aut qui manus habet pinguedine, aut muco, aut sanguine, aut purulentia, &c. maculatas. Quomodo etiam quædam animalia sunt immunda, quia in iis libenter versantur, vel ea comedunt à quibus homines abhorrent, ut porci. Legaliter autem immundum aliquid dicitur, quod contraxit immunditiam, à qua lex præcipit hominem mundari, vel propter quam lex prohibet hominem ab usu & esu sacrorum, quæ immunditia sæpè sine peccato contrahebatur, sicut & prior illa sæpè contrahitur: imò interdum & per bona, Deoque placentia opera, ut per officium sepulturę, &c. Itaque legaliter immundus est, & non corporaliter, qui funeri interest & præstat officium sepulturæ: qui caprum emissarium ducebat extra civitatem, &c. Corporaliter autem, & non legaliter immundus est, qui luto aut pulvere fœdatus, aut sordidas & illotas habet ma-
C nus, &c.

v. 24. *Lavabit vestimenta sua, & immundus erit usque ad vesperam.* Quin & postea dicitur de vasis & vestimentis, quod tingentur aqua, & nihilominus polluta erunt usque ad vesperam. Significatur ergo, ut videtur, quòd lotio illa, sive vestimentis, aut vasis, sive ipsi homini adhibita, non hoc præstabat, ut statim vel illa munda essent, vel homo mundus (ne quidem legaliter) ita ut ipse homo, aut cum talibus vestimentis quispiam se posset miscere sacris, sed ut illa munditia reputaretur tantùm à vespere, id est, ab initio sequentis diei, sic ut illa lotio esset tantùm quædam pręparatio sanctificationis in diem sequentem: sicuti jam ad majora festa nos pręparamus pridiè per jejunia, atque olim etiam per vigilias
D sacras.

CAPUT XII.

v. 2. MVlier *si suscepto semine.* Manifestum est hoc ad B. Virginem non pertinere, quæ nullum semen aliundè suscepit, sed de purissimis sanguinibus suis filium Dei concepit. Vide Hebræa.

v. 5. *Sin autem fœminam pepererit, immunda erit duabus hebdomadibus, juxta ritum fluxus menstrui.* Sed quare duplum est tempus immunditiæ pro filia? An quia fœmina mare imperfectior est? an quia fluxus menstrui diuturnior est ex nata filia? Unde dicitur, immunda erit duabus hebdomadibus, juxta ritum fluxus menstrui. *Non est* autem putandum idcirco duplicari tempus immunditiæ pro filia, quòd mulier in prima transgressione gravius viro peccaverit, ut quidam putant. Longè quippe probabilius est,
E virum graviùs peccasse. Vide nostra in 2. sentent. distinct. 22.

v. 9. *Cúmque expleti fuerint dies purificationis suæ pro filio, sive pro filia, deferet agnum anniculum.* Illud (*pro filio, sive pro filia*) jungendum præcedentibus, non sequentibus. Non enim oblatio hæc fiebat pro prole nata, sed pro purificatione matris: (Vide Jansenium in Lucæ 2.) Unde & postea dicitur v. 7. *Et orabit pro ea, & sic mundabitur à profluvio sanguinis sui.* Et iterum in fine capitis v. 8. *Orabitque pro ea sacerdos, & sic mundabitur.* Illud ergo *purificationis suæ pro filio, sive pro filia*, hunc habet sensum: *Purificationis*, scilicet ab immunditia, contracta ex partu filii aut filiæ.

Sed *quæstio* oritur, cur Ecclesia non judaïzet, exercens

adhuc cæremoniam purificationis mulierum ex partu? *Respondeo*, non exercet cæremoniam hic præscriptam, nec intendit quicquam Judaïcum aut Mosaïcum observare, sed tantùm pro gratiarum actione facit aliquid legi Christianæ congruens. *At dices*, si purificatio est, ergo ab aliqua immunditia; nam alioqui purificatio dici non posset. Atqui non ab immunditia naturali, neque à spirituali, ergo ab immunditia legali. *Respondeo*, à nulla immunditia: nam *abusivè purificatio vocatur*, eò quòd sit cæremonia circa mulierem à partu, ex parte quadam similis ei, quæ in veteri lege vocabatur *purificatio*, sed pluribus partibus eidem dissimilis. Est autem cæremonia, qua mulier puerpera, quæ ob honestatem publicam à partu se domi tempore puerperii continuit, nec in publicum prodiit, in Ecclesiam progressa, à sacerdote suscipitur cum aliqua benedictione, quòd prolem genuerit Deo & Ecclesiæ.

CAPUT XIII.

v. 2. *ID est, plaga lepræ, adducetur ad Aaron sacerdotem. Quæritur* quare judicium lepræ, quod proprium est Medicorum (his enim competit judicare de morbis) committatur sacerdotibus? *Respondeo*, id ideo factum esse, quia cùm sacerdotium illud constitutum esset à Deo, etsi typicum, ideò illis sacerdotibus dati quoque debuit potestas judicandi de iis qui ob immunditiam corporalem debebant corporaliter ab hominum conversatione separari; cujusmodi imprimis erant leprosi. *Simul* quoque per hoc fuit significatum ad sacerdotes novi testamenti pertinere judicium de iis, qui ob immunditiam spiritualem, quam lepra illa significabat, separari debeant ab Ecclesiæ & Sacramentorum ejus communione; vel eidem, si mundari fuerint, restitui.

Ad Aaron, vel ad unum quemlibet filiorum ejus. Hebraïcè est, *Vel ad unum è filiis ejus sacerdotibus.* Unde hinc non consequitur, quod judicium lepræ, cujuscumque hominis Israëlitæ spectavit ad quemlibet promiscuè sacerdotem; sed ad certum aliquem cujus vices essent, aut cui id esset commissum. Nam, ut indicatur capite proximè sequenti, in loco sacrificii mundatio illa fieri debebat.

v. 6. *Mundabit eum*, & v. 11. è contra, *Contaminabit itaque eum sacerdos.* Nota, *mundat* sacerdos Aaronicus, quando mundum pronuntiat: *contaminat*, quando contaminatum & immundum declarat. *Hinc* hæreticus sic *argumentatur*; Sacerdos veteris testamenti tantùm ideo mundat, quia mundum pronuntiat: ergo nihil etiam amplius facit sacerdos novi testamenti, cujus ille typum gessit. *Sed Respondeo*, comparationem hanc admodum esse iniquam inter sacerdotium novum & vetus, & utriusque potestatem: Illud enim umbraticum erat, istud verum: illud carnale, istud spirituale. Unde nihil mirum, si sacerdotibus novæ legis majorem potestatem contulerit Deus in judicandis peccatis, quàm sacerdotibus veteris legis in judicio de lepra. *Est* tamen etiam *utrobique aliquid simile.* Sicut enim ibi sacerdos neminem mundabat, nisi qui à lepra mundus erat: ita hic neminem efficaciter absolvit sacerdos, nisi qui lepram peccati jam voluntate & proposito excluserit. Absolvendo enim, à reatu liberat, non affectum mutat. Et sicut sacerdos veteris legis pronunciando facit ut quis mundus habeatur coram hominibus, id est, legaliter fit mundus: ita novæ legis sacerdos absolvendo facit, ut spiritualiter fit mundus: ut pleniùs probari solet Matth. 19. & Joan. 20. Vide etiam nostra in 4. dist. 18.

v. 45. *Habebit* (leprosus) *vestimenta dissuta, caput nudum, os veste contectum, contaminatum ac sordidum se clamabit.* Ad litteram præscribuntur certa signa, ex quibus cognosci possit eum esse leprosum, ut alii ab eo sibi caveant: sicut qui morantur in domibus peste infectis, quando versantur in publico, gestant albam virgulam, ut ea conspecta, alii caveant propius ad eos accedere. *Mystice* autem per leprosum peccator intelligitur, qui *vestimenta dissuta* habet, quia virtutes animæ dissolutas: *Caput nudum*, quia galea salutis spoliatus est

A *Os contectum*, quia peccatori dicitur: *Quare tu enarras justificationes meas?* & rursum: *Non est speciosa laus in ore peccatoris.* Denique ut ad salutem perveniat, *immundum & contaminatum se clamare* debet, id est, peccata sua agnoscere & confiteri.

v. 49. *Omni tempore quo leprosus est & immundus, solus habitabit extra castra.* Quod de castris pro tempore præcipitur, hoc similiter de urbibus intelligendum, sicque servatum fuit, ut leprosi extra urbes haberent habitationem, quod & hodie fit in plerisque civitatibus. Si qua tamen urgeret necessitas, velut tempore obsidionis, intrabant civitatem, nihilominus consortium hominum vitantes, aut juxta introitum portæ manebant: ut 4. Reg. 7. Itaque per hanc legem Maria soror Moysi, lepra percussa, jussa est extra castra manere donec sanaretur, & Azarias Rex Juda leprosus habitavit in domo libera
B seorsim. 4. Reg. 15. Nec tamen leprosis conversatio cum aliis in tantum prohibita fuit, ut cum iis colloqui nunquam liceret. Nam Giezi leprosus prolixè cum Rege Israël colloquitur 4. Reg. 8. Sed in publico vitare debebant hominum congressus & colloquia. Videtur etiam in Evangelio domus Simonis leprosi non extra civitatem, sed intra fuisse. Sanè cum uxore & liberis & servis necesse erat eos familiariùs conversari, neque id lex prohibere intendit.

v. 57. *Lepra volatilis & vaga.* Lepra secundùm Augustinum inter cætera peccata, præcipuè hæresim significat. Qua interpretatione servata, poterit haud ineptè per lepram volatilem & vagam, intelligi hæresis nostrorum Politicorum, qui censent, mutato Principe, vel Magistratu, vel mutata Principis de religione sententia,
C mutandam etiam esse religionem, ut religio serviat politiæ, non contrà: & prout hæc vel illa secta convenit servandæ paci, tranquillitati & prosperitati Reip. eatenus eam esse suscipiendam aut retinendam. Nefandum monstrum!

CAPUT XIV.

v. 29. *ROgabit pro eo sacerdos, & faciet sacrificium pro peccato. Quæret* aliquis, *quare* leproso præscribitur *sacrificium pro peccato*, cùm lepra non sit peccatum, neque omnino ad animum pertineat, sed tantùm sit vitiosa quædam affectio corporis? *Respondeo*, quamvis lepra peccatum non sit, frequenter tamen infligitur pro peccato: cujus rei plura exempla habemus in Scriptura sacra. Sic Maria soror Moysi propter murmu-
D rationem adversus fratrem suum Moysen, lepra percutitur; Ozias rex Juda, quia usurpare voluit sacerdotis officium, leprosus factus est. Giezi minister Elisæi propter avaritiam cum mendacio conjunctam, lepra percussus. Deinde non tantùm lepra, sed & quæcumque alia corporis miseria plerumque hominibus propter sua peccata infligitur. Si *dicas*, aliquando saltem lepram, vel à parentibus, vel ob incommodam educationem, citra peccatum contrahi; *Respondeo* tunc dici *sacrificium pro peccato*, id est, pro peccato, seu immunditia legali; quomodo etiam intelligitur cap. 12. quando præcipitur, ut puerpera offerat pro peccato. Nam ibi cùm dixisset: *& pullum columbæ, sive turturem pro peccato*, mox idem quasi explicans, subjungit Scriptura de sacerdote: *Qui offeret illa coram Domino, & orabit pro ea, & sic mun-*
E *dabitur à profluvio sanguinis sui*, quasi profluvium sanguinis & peccatum ibi idem sint.

Quod si respiciamus ad rem per lepram significatam: omnino dubium non est, quin pro ea venia sit petenda & impetranda à Deo. Nam lepra vel in genere peccatorum, vel in specie hæresim significat.

v. 35. *Et dicet: Quasi plaga lepræ videtur mihi esse in domo mea.* Circa hunc locum sciendum, lepram quæ est morbi quædam species, propriè in domo, aut quacumque alia re inanimata esse non posse. Proinde lepra, quæ domui attribuitur, vel vestimento, nihil est aliud, quàm corruptio quædam in vestimento, aut parietibus domus existens, quæ posset eos qui domo aut vestimento uterentur, lepra inficere: ut sit locutio figurata, qua causa sumit

sumit nomen sui effectus: quomodo potionem sanam dicimus, quia sanitatem efficit. Sed *quæres* quomodo jubetur sacerdos etiam pro domo orare, cum in ea nec sit, nec fuerit peccatum, quod sacrificio & oratione sacerdotis expurgandum sit? *Respondeo*, quod dicitur; *orabit pro domo*, alii sensum reddentes vertunt: *expiabit domum*; sed utrovis modo legamus, non significatur oratio pro domo tanquam re aliqua animata: sed oratio, qua hoc petitur, ut domus jam mundata atque purgata, possit deinceps sine hominum nocumento, aut lepræ periculo, seu immunditiæ noxa, inhabitari.

v. 48. *Purificabit eam reddita sanitate.* Hebr. *& mundabit sacerdos domum quia sanata est plaga.* Sicut catachresis est in eo quòd lepra domui tribuitur, scilicet rei inanimatæ, sic & in eo quòd sanitas ei reddita dicitur. Patet etiam ex Hebræo, redditam sanitatem non referri ad sacerdotem, quasi ille domui sanitatem reddiderit, quod tamen suspicari quis posset ex latino textu, quasi sensus sit, purificabit eam postquam reddiderit sanitatem sed sensum esse quòd sacerdos postquam viderit lepram post lituram non crevisse in domo (quoniam id argumento est plagam lepræ sanatam esse) purificare domum debeat, id est, mundam judicare.

CAPUT XV.

v. 15. *QVi faciet unum pro peccato, & alterum in holocaustum.* Faciet, id est, sacrificabit, ut multi exponunt. Vide de hac significatione comment. 1. Corinth. 11. ad illud: *hoc facite in meam commemorationem.*

v. 24. *Si coïerit cum ea vir tempore sanguinis menstrualis, immundus erit septem diebus.* Sic & c. 18. v. 19. itidem sine graviori pœna. *Quæritur* ergo quomodo hæc conveniant cum eo quod dicitur c. 20. v. 18. *Qui coïerit cum muliere in fluxu menstruo, ipsaque aperuerit fontem sanguinis sui, interficientur ambo? Respondeo*, Scriptura capite 20. loquitur de eo, qui sciens & prudens ad menstruatam mulierem accesserit, & de eo convictus fuerit in judicio: caput autem hoc 15. & 18. intelligenda sunt quando ipse imprudens accesserit, aut postea cognoverit, aut factum occultum est. Nec enim tenebatur seipsum accusare, sed sufficiebat quantum ad legem, ut se tanquam immundum septem diebus separaret ab hominum conversatione: interim quoque apud Deum peccati pœnitentiam ageret, si sciens fecisset. Quod *autem tam severè* prohiberetur coïtus cum muliere menstruata, sanè etiam cum uxore (nam concubitus cum non uxore satis aliis præceptis sunt prohibiti) *causa est*, non tantum propter immunditiam seu fœditatem, verum etiam & multo magis, propter nocumentum prolis, quæ sæpè ex tali concubitu monstruosa, leprosa, debilis, aut quocumque alio modo vitiosa nascitur. Unde apud Ezechielem cap. 18. inter manifestæ iniquitatis peccata numeratur, si quis ad mulierem menstruatam accesserit: sicut inter justitiæ opera, si quis ad talem non accesserit.

CAPUT XVI.

v. 10. *CVjus autem in caprum emissarium*, &c. Per caprum Christus significatur, propter similitudinem carnis peccati. Fit autem hîc mentio *duorum caprorum*; alterius qui immolatur in tabernaculo, alterius autem qui emittitur in desertum, à feris devorandus: quorum uterque Christum significat. Prior Christum passum in civitate Jerusalem, nempe clamoribus & accusationibus Judæorum; posterior Christum passum & crucifixum extra civitatem, idque manibus gentilium, tanquam ferorum ac barbarorum hominum. *Alii aliter allegoriam* explicant, per hircum immolatum Christi humanitatem intelligentes (Christus enim passus est secundum humanam naturam) per hircum emissarium vero, ejusdem divinitatem, quia secundum naturam divinam passionem & mortem subire non potuit; & tamen secundum eandem naturam portavit secum omnes iniquitates hominum; quia inquantum Deus, delet iniquitates nostras, id quod facere non potuisset, si tantum homo fuisset.

v. 16. *Et expiet Sanctuarium ab immunditiis filiorum Israël.* Expiari dicitur sanctuarium, tabernaculum, & altare ab immunditiis filiorum Israël; non quod sanctuarium propriè aliquo peccato inquinetur, sed quia censetur quodammodo pollui peccatis sacerdotum & populi, sicut & Ecclesiæ Christianorum contaminari, & profanari dicuntur per certa quædam peccata in iis commissa. Quemadmodum ergo Christianorum Ecclesiæ post profanationem repurgantur, ac velut reconciliantur; ita in lege veteri tabernaculum quoque, sanctuarium, & altare expiari debebant à multiplicibus peccatis filiorum Israël, in quorum medio erant constituta.

v. 21. *Confiteantur omnes iniquitates filiorum Israël, & universa delicta atque peccata eorum. Hac* sacerdotis pro universo populo *peccatorum confessio* non ita fiebat in genere, ut tantum profiteretur populum peccasse: Hoc enim non esset confiteri omnes iniquitates filiorum Israël, & universa delicta atque peccata eorum. *At* neque tamen confessio illa ita particularis erat, ut singulorum peccatorum à singulis commissorum enumerationem contineret. Neque enim ea omnia scire poterat sacerdos, & fuisset ea sacerdotis confessio nimis longa, nec unius diei; sed fiebat enumeratione peccatorum secundum species eorum, quæ sciret in populo regnare.

v. 31. *Et affligetis animas vestras, religione perpetua.* Nota, igitur jejunium est actus religionis; quod nostri negant hæretici.

CAPUT XVII.

v. 4. *SAnguinis reus erit: quasi si sanguinem fuderit, sic peribit de medio populi sui.* Vide hîc Hieron. de Oleastro. Hinc probare quidam nituntur etiam Paschalem agnum debuisse mactari operâ sacerdotum & Levitarum ad ostium tabernaculi: de qua re vide Exod. 12.

v. 11. *Quia anima carnis in sanguine est.* Quidam sic intelligunt; Anima, id est, spiritus vitalis sedem habet in sanguine. Spiritus enim vitales puriore sanguinis parte in vapores calore nativo resolutâ, nutriuntur. Unde spiritus illi in sanguine sedem habere dicuntur, quia sine sanguine consistere non possunt. Et quidem Scripturam loqui dicunt tantum de animalibus ratione carentibus. Augustinus autem putat quod hic dicitur etiam ad animam hominis pertinere; & hoc modo explicat. Vita ista temporalis, maximè & potissimum, sanguine continetur in corpore, ut per animam vita temporalis intelligatur; sive connexio animæ cum corpore Quod si animam propriè accipias, similis sensus reddi potest hoc modo: Anima, etiam humana, potissimum sanguinis præsentia in corpore continetur. Et D. Augustini sensus videtur Scripturæ maximè conformis. Quod enim sententia etiam ad hominis animam pertineat, apparet ex eo, quod postea universaliter dicitur. *Anima enim omnis carnis in sanguine est*. v. 14.

Redditur autem per hanc sententiam ratio, quare prohibeatur esus sanguinis. Cum enim anima sit in sanguine, crudelitatis speciem quandam habet comedere sanguinem. Et videtur hoc præceptum non merè esse ceremoniale, sed ex parte etiam morale, quod statim quoque à diluvio datum est Noë & filiis ejus Genes. 9. De hoc D. Thomas 1. 2. quæst. 102. art. 3. ad 8. Sanguis, inquit, est maximè necessarius ad vitam, ratione cujus dicitur anima esse in sanguine. Vide etiam Ambros. lib. de Noë & arca cap. 25. referentem sententias Philosophorum de anima: ex quibus Critias animam dixit esse sanguinem, Aristoteles entelechiam, alii aliud: & exponit, quo sensu anima sit in sanguine. Vide annot. cit. loco Gen. 9.

CAPUT XVIII.

v. 5. *QVæ faciens homo vivet in eis.* Sermo ad literam, ut videtur, tantum est de observatione legis, quæ sufficiebat ad comminationes ejus evadendas, & de vitæ hujus temporalis fœlicitate; sed *my-*

ſticè agitur de vera obſervatione, & de vita æterna. Vide ad Rom. 10. ubi Apoſtolus apertè hoc diſcrimen indicare videtur.

v. 6. *Omnis homo ad proximam ſanguinis ſui non accedet.* Præcepta hæc quæ ſequuntur uſque ad finem capitis, non cęremonialia ſunt, ſed moralia: & quidem talia, ut propter ea non ſervata deleti fuerint incolæ terræ Chanaan, ut ſub finem capitis dicitur. Igitur eadem ratione ad nos quoque pertinent. Unde tamen non eſt conſequens, quod volunt hæretici, non poſſe Eccleſiam in ullo eorum diſpenſare. Multa enim ſunt morum præcepta ex fontibus legis naturæ deducta, quæ tamen non prorſus ſunt immobilia, ſed diſpenſationem & exceptionem interdum admittunt. *Imo tale* eſt hoc ipſum, quod hic v. 16. dicitur: *Turpitudinem uxoris fratris non eſſe revelandam*, hoc eſt, eam non eſſe in uxorem ducendam. Nam ipſa lex Deut. 25. in eo facit exceptionem, non tantum permittens, ſed etiam præcipiens, ut frater uxorem fratris ſui ſine liberis mortui, ducat, ut ſuſcitet ſemen fratri defuncto. Compenſatur enim, & tollitur honeſtate ſeminis fratri defuncto ſuſcitandi, turpitudo quæ tali conjugio & conjunctioni alioqui ineſſe potuit.

v. 16. *Turpitudinem uxoris fratris tui non revelabis.* *Quærit* Auguſtinus, utrum hoc vivente fratre ſit accipiendum, an mortuo? Et utrovis modo reſpondeatur, occurrit incommodum. Nam ſi fratre vivo, prohibebatur hoc generali præcepto; *Non mœchaberis*; ſin mortuo, igitur fratri ſine liberis defuncto, non erit à fratre ſuſcitandum ſemen; quod tamen præcipitur Deut. 25. Demum *reſpondet* D. Auguſtinus, & rectè, præceptum iſtud intelligendum de *non* accipienda *uxore fratris defuncti*, cum hac *tamen* exceptione (quam alio loco, nempe Deut. 25. Scriptura expreſſit) niſi frater ſine liberis defunctus ſit: tum enim ſecundum legem non modò licitè poterat, ſed etiam jubebatur accipere uxorem fratris ſui, ad ſuſcitandum illi ſemen. Addit tamen Auguſt. nequaquam etiam licuiſſe uxorem fratris accipere, ſi à fratre vivo per repudium diſceſſiſſet.

v. 19. *Ad mulierem quæ patitur menſtrua, non accedes.* Vide ſupra cap. 15. v. 24.

CAPUT XIX.

v. 17. *Non oderis fratrem tuum in corde tuo, ſed publicè argue eum, ne habeas ſuper illo peccatum.* Laborant nonnulli, quomodo doceant id quod hic præcipitur, non eſſe contra ordinem correptionis fraternæ, Matth. 18. in Evangelio præſcriptæ, nempe ut primo fratrem quis corripiat inter ſe, & ipſum ſolum. Sed ſciendum eſt, neque in Hebræo, neque in Chaldaico, neque apud Sept. legi (*publicè*) ſed omnes tantum habent, *corripiendo corripies*, vel *arguendo argues*, id eſt, omnino argues eum de ſuo peccato, ne ſilentio tuo particeps efficiaris peccati ejus. Quod autem nos habemus (*publicè*) poteſt accipi pro (*apertè*) ut opponatur odio latenti. Vatablus habet (*planè.*) Eſt autem ſermo de fratre etiam qui in te peccavit; nam illud indicat vox illa: *Non oderis fratrem tuum*, quaſi dicat, non viciſſim oderis. Unde hinc etiam patet præceptum dilectionis inimicorum, fuiſſe in veteri lege; nempe correptio fraterna eſt actus dilectionis ſive charitatis.

v. 18. *Diliges amicum tuum ſicut teipſum.* Per *amicum* omnis proximus intelligitur, etiam inimicus: ut patet ex Evangelica parabola de incidente in latrones, Luc. 10. per quam docet Dominus omnem hominem, qui quocumque modo eget aut juvari poteſt alterius opera, eſſe ejus proximum: quo in numero etiam ſunt inimici, juxta illud Proverb. 25. *Si eſurierit inimicus tuus, ciba illum*, &c. & in lege. Exod. 23. *Si videris aſinum odientis te jacere ſub onere*, &c. Rectè quoque omnis homo amicus vocatur, quia omnibus amorem debemus, & eo ipſo quo eos diligimus, amici ſunt paſſivè; quia amantur à nobis, licet nos non redament. Sic Dominus in Evangelio, Joan. 15. *Majorem charitatem nemo habet, ut animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis*, id eſt, pro iis quos

A amat; tametſi inimicis & hoſtili animo erga ſe affectis. Vide Annot. citato loco Joan. 15. Item nota quod infra hoc eodem cap. dicitur de advena inter filios Iſraël commorante: *Diligetis eum quaſi voſmetipſos: Amicum* item Dominus interpretatur proximum, quando dicit & approbat ſecundum legis mandatum eſſe. *Diliges proximum tuum ſicut teipſum*, Lucæ 10. Hoc enim præceptum ex hoc loco ſumptum eſt; imo vox Hebræa proximum ſignificat, ut Pagninus vertit, vel ſocium, ut Arias. Scimus quidem vocem Hebræam diverſam eſſe hoc loco ab eâ, quâ alibi ſæpe proximus ſignificatur, ut hoc eodem capite paulò ſuperius: *Non mentiemini, nec decipiet unuſquiſque proximum ſuum*; & iterum: *Juſtè judica proximo tuo*: & iterum pro eo quod habemus: *Sed publicè argue eum*: in Hebræo eſt, *corripiendo cor-*
B *ripies proximum tuum.* Verum & iſta vox ad idem ſignificandum paſſim uſurpatur. Imò videntur hæ duæ dictiones Hebræis eſſe ſynonimæ, ſicut & apud eos ſunt multæ aliæ. Nam promiſcuè utralibet utitur Moyſes. Altera enim dictio quam Arias ſocium mavult interpretari, itidem ter legitur hoc capite, ſemel ibi: *Non facies calumniam proximo tuo*: ſecundò ibi: *Non ſtabis contra ſanguinem proximi tui*; tertio in ea ſententia quam nunc enucleamus, ut mirum ſit Hieronymum hîc voluiſſe vertere *amicum*, cum in præcedentibus verterit *proximum*; cumque etiam 70. utramque vocem non aliter verterint, quam πλησίον, id eſt, *proximum*, & Matth. 5. utique ex hoc loco referatur dictum eſſe antiquis: *Diliges proximum tuum*: Græcè πλησίον σου eadem vox Hebræa habetur Pſal. 14. *Nec fecit proximo ſuo*
C *malum.* Ubi rurſum Hieron. vertit: *nec fecit amico ſuo malum.* Veruntamen, ſive amico, ſive proximo, idem debet intelligi; nempe is cui amorem, & pro opportunitate beneficentiam & opem debemus. Vatabli verſio ubique proximum reddidit. Quod autem nomine *proximi*, & proinde *ſocii* ſeu *amici*, omnis homo intelligatur, ex ſequenti capite probatur, ubi ſic dicitur: *Si mœchatus quis fuerit cum uxore alterius, & adulterium perpetraverit cum conjuge proximi ſui*, &c. Ecce idem eſt, *cum uxore alterius*, &, *cum conjuge proximi ſui*: ergo omnis homo alter eſt proximus, ex ſententia Moyſis. Denique hoc præcepto inimicum comprehendi, id eſt, eum qui nocet & injuria afficit, liquet ex iis quæ proximè præcedunt. *Non oderis fratrem tuum in corde tuo*, ſc. eum qui in te peccavit, qui te læſit. Item, *Non quæras ultionem, nec memor*
D *eris injuriæ civium tuorum*, id eſt, injuriæ tibi à civibus tuis illatæ. Quæ ſunt præcepta dilectionis inimicorum. Tum ſequitur: *diliges amicum tuum ſicut teipſum.* q. d. non vindicabis te de proximo te lædente: Quin potius quamvis te læſerit, diliges eum ſicut teipſum. Unde manifeſtè patet etiam hîc præcipi dilectionem inimicorum. Vide noſtra in 3. diſt. 30.

v. 27. *Neque in rotundum attondebitis comam, nec radetis barbam.* Solent hæc objicere hæretici contra ritum Eccleſiaſticum, quo ſacerdotes ac monachi barbas radunt, & coronam in capite gerunt. Sed facilè diluitur hęc eorum calumnia, ſi videamus, quę ſit prohibendi cauſa. In Hebręo eſt: *Ne in gyrum attondeatis angulum, (vel finem) capitis veſtri, nec corrumpes angulum barbæ tuæ.* Et quidem quando anguli tolluntur, fit rotunditas.
E Sed imprimis inſpicienda eſt *ratio* pręcepti, quę duplex redditur; *Una*, ut moneantur contenti eſſe naturalibus ornamentis, ne videantur creatorem accuſare, tanquam imperfectum opus fecerit; *Altera* & pręcipua, ut ab hujuſmodi ritibus abſtineant in deteſtationem idololatrarum. Nam ſolent hæc & ſimilia fieri ab idololatris: à quorum cæremoniis voluit ſuos Dominus longiſſimè abeſſe. Sed cæremoniale tantum fuit præceptum. Unde cum per ſe malum non ſit, & conſtet non fieri in honorem idolorum, à ſacerdotibus Chriſtianis: non male illi certæ cujuſdam rei ſacrę ſignificandę cauſa, tales ritus aſſumpſerunt. *Deinde* neque propriè in rotundum comam attondent, *ſed* ad imitationem ſpineæ coronæ Dominicę, tantum coronam exprimunt, *Barbam* etiam radunt

nostrates, magis ex antiqua consuetudine, quàm ex lege aut canone. De barba vide Bedam, si placet, super 1. Esdr. 9. Conf. infrà ad Ezech c. 44.

CAPUT XX.

v. 10. *Si machatus quis fuerit cum uxore alterius, --- morte moriantur machus & adultera.* Lex ista non omnes tamen adulteros complectitur, sed eos solum, qui adulteraverint uxorem alterius, non autem viros uxoratos, qui rem habuerint cum muliere soluta. Quod planum est ex verbis legis; tum etiam quod in eundem sensum eadem lex repetitur Deut. 22. his verbis: *Si dormierit vir cum uxore alterius, uterque morietur, id est, adulter & adultera.* Ratio est, non quod pares non sint, quoad actum conjugii vir & mulier, sed quia multo gravior est injuria, quæ conjugio infertur ex adulterio mulieris quam viri, propter prolis & posteritatis incertitudinem. B

Cum uxore alterius, ---- & cum conjuge proximi sui. Qui alterum dicunt intelligi quemcumque hominem, proximum verò amicum vel fratrem, id est, Israëlitam, ineptam faciunt sententiam, ut cujus posterius membrum jam contineatur in priori; sed more Hebræo *ejusdem est repetitio* & inculcatio, ut discamus proximum intelligi omnem hominem, quod capite præcedenti v. 18. monuimus. Et similis repetitio est in sententia præcedenti his verbis: *Qui maledixerit patri suo, aut matri, morte moriatur: patri, matrique maledixit, sanguis ejus sit super eum.*

v. 13. *Qui coïerit cum masculo, coitu fœmineo, uterque operatus est nefas, morte moriantur.* Apud multos quidem gentiles non castigabatur hæc abominatio Sodomitica pœna capitis; tamen esse illam contra naturam, & C merito debuisse ab omnibus morte puniri, docent nos etiam quæ habentur in rebus Indiæ novæ occidentalis, ubi narratur libro secundo cap. 87. in provincia dicta Tezcico (credo Mexico) pœnam hujus criminis fuisse capitalem, & in Nicaraga lapidatos fuisse Sodomitas, ut habetur lib. 6. cap. 11.

v. 18. *Qui coïerit cum muliere in fluxu menstruo.* Vide supra c. 15. v. 24.

v. 27. *Vir sive mulier in quibus Pythonicus vel divinationis fuerit spiritus, morte moriantur. Quaritur,* quomodo justum sit hoc supplicium, cum hoc sit genus obsessionis dæmoniacæ; dæmoniaci autem non sunt occidendi, sed curandi, si fieri potest, cum patiantur, non agant? *Respondeo*, duplex esse genus eorum qui pythonem habent; D alii, qui diabolico operi cooperantur, ut mulier illa 1. Reg. penult. quæ Samuelem suscitabat. Hujusmodi erant & vates apud gentiles, seu viri, seu fœminæ, qui certis quibusdam adhibitis ceremoniis, prævocabant dæmonem ad reddendum oraculum, & postea eodem dæmone agitati loquebantur, quæ dæmon vellet. Atque hoc genus è medio tollendum est: sicut & rectè fecerat Saül, qui omnes divinos, & ariolos, ut ibidem dicitur, eraserat de terra. Unde & illa mulier sibi ab illo vehementer metuebat, tanquam eodem supplicio digna. Sed *alii sunt qui* tantum patiuntur, & vocantur ἐγγαστρίμυθοι; cujusmodi erat puella illa Pythonissa Actor. 16. quàm ejecto dæmone, restituit Paulus. Septuaginta reddunt (*ventriloquus*) Alioqui, pythonicus & pythonissa dicuntur à pythone, id est, spiritu divinatore; Python enim ab Apolline E Pythio. Vide Lexicon Græcum ex Plutarcho, ad πύθων.

CAPUT XXI.

v. 6. *In censum enim Domini, & panes Dei sui offerunt, & ideo sancti erunt.* Panes intelligit, qui quotidie recentes offerebantur super mensam propositionis. Itaque sicut sacrificia illa typica erant, & umbram dumtaxat habentia futurorum; ita & *sanctitas* illa, de qua Scriptura hîc loquitur, non aliud est, quam externa quædam, & legalis munditia. At verò in novo testamento utrumque verum ac proprium intelligendum est. Nam & sacrificium quod offertur à sacerdotibus novi testamenti, non typicum est, sed res per A illa antiqua sacrificia significata; ipsum videlicet corpus Domini, quod in ara crucis pependit; ipse sanguis, qui ibi effusus est. Ideoque & sanctitas requiritur, non ea quæ in legali munditia consistit; sed quæ sita est in vera pietate ac puritate animi, sine qua quisquis ad hæc tremenda mysteria accedit, immundus accedit, & judicium sibi sumit, non remedium.

v. 10. *Pontifex*, id est, *sacerdos maximus inter fratres suos, super cujus caput fusum est unctionis oleum, & cujus manus in sacerdotio consecrata sunt*, &c. Hinc apparet quod non solus Aaron, verum etiam successores ejus certis ceremoniis, ut ille, soliti fuerint consecrari in pontifices, quia lex illa non ad solum Aaronem pertinet: sed generaliter ad summum pontificem.

Quaritur ergo à quo fieri solita fuerit illa pontificis consecratio, quando nemo erat pontifice dignior, qui id facere posset: Nam Aaron consecratus est à Moyse qui extraordinarium in consecrando Aaronem & filios ejus, & offerendis sacrificiis ad tempus ex imperio Dei gessit sacerdotium, juxta illud: *Moyses & Aaron in sacerdotibus ejus.* Nam Moysen extraordinarium hac in re fuisse ministrum, patet ex eo quod filii ejus in sacerdotio non successerint, sed soli filii Aaron. Vide annot. Exodi 18. & 19.

v. 13. *Virginem ducet uxorem.* Innocentius Papa Epist. 22. ex hoc loco probat sacerdotem novi testamenti non posse esse bigamum, aut viduæ maritum. Quæ probatio quomodo valeat, cum lex vetus sit abrogata, declarat Leo Papa in Epist. 87. Estque *notandum*, ea quæ hîc præcipiuntur de uxore sacerdotis veteris legis, non tam ceremonialia esse, quam præcepta ad honestatem vitæ sacerdotalis, ipsorumque sacerdotum honorem, pertinentia. Qua ratione transferri potuerunt ex his aliqua ad sacerdotes novi testamenti. *Quares*, an uxore mortua, licitum eis fuerit aliam ducere? *Respond.* nusquam legitur eis prohibitum fuisse: tametsi nec facti reperitur exemplum. *At instas*, si ex uxore defuncta nullam suscitasset sobolem, tunc saltem necesse ei fuit aliam ducere causa propagandi generis? *Respondeo*, fratres aut fratrum filios potuisse succedere.

CAPUT XXII.

v. 23. *Bovem & ovem aure & caudâ amputatis, voluntariè offerre potes: votum autem ex iis solvi non potest.* Videtur hoc contrarium iis, quæ proximè præcedunt: nam ibi versu 21. sic legitur, *Homo qui obtulerit ---- vel vota solvens, vel sponte offerens, tam de bobus quam de ovibus, immaculatum offeret.* Id est, quod vitium non habeat, & integrum sit, ut est in Hebræo. Sed *respond.* hîc tantum permitti ut sacerdoti sponte offeratur, qui id vel in suos usus necessarios convertere possit, vel vendere, & pretium in usum templi, vel sacrificiorum impendere; non autem ut votum ex iis solvatur, id est, ut Deo in sacrificium offeratur.

v. 25. *De manu alienigena non offeretis panes Deo vestro & quicquid aliud dare volueris.* Quidam sic intelligunt. Quoniam quæ dicta sunt de maculatis & vitiosis non offerendis, solos obligant Israëlitas, non gentiles, & ideo videri posset quod liceat sacerdoti de manu alienigenæ suscipere aliquid maculatum aut vitiosum; prohibetur hic non homini gentili qui lege non tenetur, ne talia offerat, sed sacerdoti ne talia suscipiat. Rectius alii qui dicunt alienigenam, qui circumcisus non est, prorsus repelli ab omni oblatione *per se facienda*, etiamsi immaculata offerre vellet, quales erant alioqui panes. Imo de omnibus generaliter quæ ejus sunt, Scriptura loquitur, & causam addit: *quia corrupta & maculata sunt omnia*, quod mox plenius explicabimus. Deinde alienigenæ offerre prohibebantur, nempe, quia, qui offerebant aliquid, intrabant atrium tabernaculi, ubi erat altare holocaustorum. Nefas autem erat gentes eò admittere. Id ergo quod dicitur, *quia corrupta & maculata sunt omnia*, hunc habet sensum: Gentiles ipsi immundi sunt, quia idolorum cultores, vel saltem

incircumcisi; & proinde omnis eorum oblatio haberi debet tanquam immunda.

Et videtur Apostolus Paulus ad Titum 1. ad hunc locum alludere, quando dicit: *Coinquinatis & infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia*; nempe eæ partes seu vires, quibus spirituales oblationes offeruntur. Ecclesia etiam aliquid simile observat. Nam sicut sacerdotes veteris testamenti prohibentur hîc suscipere oblationem omnem gentilium; ita & Ecclesia vetat suscipi oblationes excommunicati, usurarii, aut cujuscumque manifesti peccatoris; scilicet ad significandum spirituales talium oblationes nondum Deo gratas esse, quamdiu in tali statu permanent.

CAPUT XXIII.

v.24. *Mense septimo prima die mensis erit vobis Sabbatum memoriale clangentibus tubis.* *Quæritur* quomodo prima dies mensis vocetur Sabbatum, cum illa dies mensis, sicut unaquæque alia, sit mobilis per omnes hebdomadæ dies, ut aliquando in ipsum Sabbatum incidat, aliquando in alium ex sex diebus quibus operari licebat, sicut nunc prima dies mensis in quemcumque hebdomadæ diem incidere potest? *Respondeo*, Sabbatum propriè non significare diem septimum, sed diem quietis, sive illa habeatur die septimo, sive quocumque alio die. Unde quando Scriptura loquitur de festis, quibus vacandum erat ab omni opere; omnes ejusmodi dies vocat sabbata. *Innuit* autem sabbatum, ut attribuitur diei septimo, *triplicem quietem*. Primò enim revocat in memoriam quietem Dei, id est, cessationem ejus ab operibus creationis, post opus sex dierum. Secundò quietem ab hominibus observandam septimo die ab omni opere servili, ut soli Deo & religionis operibus vacent. Tertiò præfigurat quietem futuram post hanc vitam, & singulorum hominum, & totius sæculi; quod totum sex ætatibus, velut sex diebus volvitur; post quod expectatur requies illa sanctorum, quam Apostolus vocat sabbatismum populi Dei. Heb. 4.

v. 27. *Affligetisque animas vestras in eo.* Vide supra cap. 16. v. 31.

v. 34. *A quinto decimo die mensis hujus septimi erunt feriæ tabernaculorum.* *Quæritur* cur non eodem modo Deus per se instituit dies festos in nova lege? *Respondeo*, quia dies festi in veteri lege tales erant instituendi, per quos certa mysteria rerum futurarum, puta redemptionis & salvationis nostræ, significarentur; quæ etiam ab iis qui populo præerant in his quæ ad Deum pertinent, valde obscure cognoscebantur; *Omnia enim in figura contingebant illis, & lex umbra tantum erat futurorum.* 1. Cor. 10. & Heb. 10. Opus ergo erat authoritate divina ad hujusmodi festorum institutionem. Festa verò Christiana ferè continent commemorationem præteritorum beneficiorum, ac mysteriorum redemptionis nostræ; ut Nativitatis, Passionis, Resurrectionis Christi, & missionis Spiritus sancti. Quæ cum in Ecclesia Christi sint omnibus notissima, maximè præfectis ipsius Ecclesiæ, facilè ab his institui potuerunt festi dies pro istorum grata recordatione, ut non fuerit hîc opus ut à Deo immediatè instituerentur; præsertim cùm Ecclesia Spiritum sanctum acceperit, à quo, sicut docetur omnem veritatem, ita & dirigitur, ut ea statuat observanda, quæ populo Dei sunt salutaria. Hinc etiam factum, ut paucissimæ leges à Christo sint datæ: Cætera enim commisit Apostolis, & eorum successoribus, cum quibus futurum se promisit usque in finem sæculi.

v. 36. *Dies quoque octavus erit celeberrimus, ----- est enim cœtus atque collecta.* *Quæritur*, quæ sit ratio hujus nominis? *Respondeo*, quorundam sententia sic vocatur, quia ea die colligeretur pecunia pro sacrificiis ordinariis, quæ per totum annum offerenda essent in tabernaculo, & pro aliis ad cultum Dei necessariis; quæ communibus populi expensis fieri debebant. Sed alii *respondent*, non propterea hunc diem vocatum diem

A *collectæ*. Id enim secundum Hebræos fiebat primo die mensis duodecimi. Deinde, etiam octavus dies Paschæ vocabatur *cœtus seu collecta*, ut est Deuteronomii capite decimo sexto v. 8. sed sic vocabatur, quia eo die populus debebat colligi & adunari ad vacandum rebus divinis. Undè ferè semper additur: *Omne opus servile non facietis in eo.* Chald. paraphrasis sic habet: *Collecti eritis ad celebrandum festivitatem.*

CAPUT XXIV.

v. 11. *Cumque blasphemasset nomen Domini.* Dicunt Hebræi pronuntiasse eum nomen Dei τετραγράμματον, quod nefas erat. At unde probent illo tempore nefas fuisse nomen illud proferre, nondum comperi. Nec sanè verisimile est, cùm toties in scripturis ex- B pressum habeamus, & ita quidem, ut videatur etiam infidelibus notum fuisse, Pharaoni, Abimelech, Ægyptiis & aliis, quod non potuit, nisi vulgò pronuntiari solitum esset. At nec si ineffabile erat, propriè blasphemia esset, ipsum pronuntiare; sed tantùm inobedientia, & quædam irreverentia, non continuò morte digna. Aliud igitur blasphemus hic dixit, quod scriptura tacuit. Nam quomodo blasphemat qui Deum nominat eo nomine, quod Hebræi volunt ei maximè proprium esse?

Hebraicè est: *& nuncupavit nomen & maledixit.* Sensus est: *Nuncupavit cum maledicto*, & infrà: *Nuncupans nomen Domini moriendo morietur.* Et iterum reperitur, ubi Pagninus vertit, *blasphemans*, fortè figura est, quâ ob reverentiam nominis Domini, plus intelligitur quam ex- C primatur.

v. 12. *Donec nossent quid juberet Dominus.* Ideò de blasphemo lex data non erat quæ supplicium præscriberet, quia tam grave & horrendum est hoc peccatum, ut non priùs contra ipsum lex statuenda sit, quàm fuerit commissum. Alia ratio est de aliis peccatis ac delictis, quæ cùm sæpiùs occurrant, ad prudentiam legislatoris spectat, legibus latis ab iis deterrere, & de iis statuere. Sic Solon parricidio pœnam lege non statuit: Causam rogatus, respondit, quia non existimasset quemquam tam sceleratum fore qui parricidium perpetraret. Hoc quidem Deus dicere non potuit, qui omnia novit antequam fiant: sed legem non ferendo insinuare voluit criminis hujus extremam ma- D litiam.

Quæres, quare Moyses blasphemum hunc non mulctavit morte, per eas leges quæ præcipiunt interfici eos qui maledixerint patri & matri, sumpto argumento à minori? cùm judices, si casus inciderit non expressus in jure, soleant ex similibus quid sibi faciendum sit statuere. *Respondeo*, Moyses pro Dei gloriâ zelatus est, quando peculiariter super hoc scelere puniendo divinum responsum petiit: quasi tale crimen esset, cui nulla satis gravis pœna rependi posset, ut sunt in republica (si humana divinis comparare licèt) crimina læsæ majestatis.

Quæres 2. quare Deus tam levi pœna blasphemum mulctavit, scilicet lapidatione, quæ erat apud Hebræum E populum satis communis, & inferebatur pro delictis multò minoribus? *Respondeo*, quia Deus exemplum dare voluit omnibus præfectis, regibus, principibus, ne proprias injurias velint graviùs vindicare, sed clementiam etiam erga eos qui in se peccaverunt, ostendere. Hoc enim principem virum populo maximè charum efficit. Fecit ergo Deus quod suam decebat clementiam: fecit autem & Moyses quod facere oportebat principem gloriæ divinæ zelatorem.

v. 14. *Et ponant omnes qui audierunt, manus suas super caput ejus.* Hujus causam reddunt aliqui (ut Oleaster) quòd sicut eis, pro cujus peccato offerebatur hostia, debebat ponere manum super caput hostiæ, ad significandum, quòd suum peccatum puniebatur & expiabatur morte illius pecudis: ita hi qui audierant blasphemiam, debuissent ponere manum super caput blasphemi, ad significandum aliquod suum peccatum, quo blasphe-

miam audierant, in morte hominis blaſphemi expiari. *Sed* hæc ratio non nititur veritate. Nam non præſumitur eum qui audivit, aliquo modo conſentire, niſi fortè ſi taceat. Iſti autem detulerant, & erant teſtes contra blaſphemum. Quare potiùs ſignificatum videtur, quòd imponebant manum in teſtimonium facti, & approbationem juſti ſupplicij.

v. 16. *Sive ille civis, ſive peregrinus fuerit.* Addit hoc de peregrino, ne putaretur is qui religionem Dei Iſraël non ſuſcepiſſet, immunis eſſe ab hac pœna, ſi nomen Dei Iſraël inter eos blaſphemaſſet. Quamvis enim non eſſet de populo, & ideo legibus populi non eſſet in univerſum ſubjectus; ratione tamen delicti apud eos commiſſi, forum ſortiebatur, & ſecundum legem eorum puniendus erat, non ſolùm pro crimine blaſphemiæ; verùm etiam pro aliis quibus pœna à lege erat ſtatuta.

v. 19. *Qui irrogaverit maculam cuilibet civium ſuorum, ſicut fecit, ſic fiet ei.* Macula pro quacumque læſione ponitur, quam noſtri deformationem vocant. Unde ſequitur, *fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente reſtituet.* Et iterum ſubditur: *Qualem inflixerit maculam talem ſuſtinere cogetur.* De hac lege talionis vide annot. Exodi 21. & Matth. 5.

CAPUT XXV.

v. 4. *CUm ingreſſi fueritis terram quam ego dabo vobis, Sabbatizet Sabbatum Domini.* Quædam exemplaria habent: *Sabbatizet populus Sabbatum Domini*, quædam, *Sabbatizetis Sabbatum Domini.* Sed dubium non eſt quin debeat ad ipſam terram referri, & legendum ſit: *Sabbatizet Sabbatum Domini*, videlicet terra, quæ vox in Hebræo & Græco expreſſa eſt, & hîc pauló pòſt clare dicitur: *Septimo anno Sabbatum erit terræ. Quæritur*, in quo conſiſtat Sabbatum terræ? Arbitrantur quidam tantùm in eo conſiſtere Sabbatum terræ, quòd ſeptimo anno non liceret colligere fructus de terra; ſed tamen arare & ſeminare liceret, ita ut fructus inde nati pauperibus terræ relinquendi eſſent. Sic Auguſt. in Exodi 23. Quid, inquit, pauperes colligent, ſi nihil ſeminatum fuerit? Sed rectius in eo Sabbatum & quies terræ conſtituitur, quòd nec colebatur arando, nec ſeminabatur, nec metebatur. Dicit enim expreſsè ſcriptura hoc ipſo verſu 4. *Agrum non ſeres, & vineam non putabis.* Ad objectionem autem Auguſtini, etiam ipſa ſcriptura reſpondit, ita ſubjungens: *Quæ ſponte gignet humus non metes, ſed erunt vobis in cibum, tibi & ſervo*, &c. ſimulque ſubjungitur verſu vigeſimo primo; *Dabo benedictionem meam vobis anno ſexto, & faciet fructus trium annorum.* Unde ſequitur etiam pauperes, de iis quæ ſponte naſcentur victuros, & de abundantia anni præcedentis. Quod autem dicitur de anno ſexto, quod *faciet fructus trium annorum*, intelligendum eſt, ſicut illud de Chriſto, quod filius hominis erit in corde terræ tribus diebus videlicet per ſynecdochen. Nempe ex fructibus anni ſexti comedebant in fine anni ſexti, toto anno ſeptimo, & initio anni octavi. Qua ratione ipſa ſcriptura id explicat conſequentibus verbis; *feretiſque anno octavo, & comedetis veteres fruges uſque ad nonum annum.* Ubi illud, *uſque ad nonum annum*, intellige excluſivè, id eſt, uſque ad octavum incluſivè, nempe ſecundum illud quod addit: *& donec nova naſcantur, edetis vetera.*

v. 13. *Anno jubilæi redient omnes ad poſſeſſiones ſuas.* Ex hac lege anni jubilæi colligunt quidam Iſraëlitas ſuarum terrarum non habuiſſe dominium directum, ſed tantùm utile; directum verò dominium fuiſſe Domini. Quod tamen ex hac lege non videtur conſequi: quia nemo tenebatur poſſeſſiones ſuas alienare, deinde poteſt etiam aliquando nunc dominium rectum ita reſtrictum eſſe, ut poſt certum temporis ſpatium exſpiret.

CAPUT XXVI.

v. 1. *NOn facietis vobis idolum & ſculptile, nec titulos erigetis, nec inſignem lapidem ponetis, ut adoretis eum.* Quod additur (*ut adoretis eum*) etiam omnia præcedentia refertur. Prohibetur enim ſculptile fieri ut adoretur: prohibetur titulus erigi (pro quo
A alij ſtatuam, alij columnam vertunt) ut adoretur: prohibetur poni lapis inſignis, id eſt, figuratus aut pictus, hoc eſt, imago quæcumque lapidea ad hoc ut adoretur: Nam omnium eadem eſt ratio. Sicut ergo, ſecluſa adoratione, non prohibetur ponere terminos agrorum, qui plerumque ſunt lapides magnitudine notabiles; nec rurſum prohibetur figere lapides aut columnas in monumentum rei memorabilis, ac præſertim beneficij divini; ſicut Joſue fixit 12. lapides in Jordane: & duæ tribus Ruben & Gad, & dimidia tribus Manaſſe altare exſtruxerunt, non ad ſacrificium, ſed in teſtimonium perpetuum, quòd etiam ipſi pertinerent ad populum Dei, ut narrat hiſtoria Joſue c. 4. & c. 22. imò lapides illi fixi ſunt juſſu ipſius Domini: ita non ſimpliciter prohibetur fieri ſculptile, ſed tantùm ne adoretur. Confer quæ ſunt dicta Exodi 20.

B v. 11. *Ponam tabernaculum meum in medio veſtri, & non abjiciet vos anima mea, ambulabo inter vos, & ero Deus veſter, voſque eritis populus meus.* Hæc tametſi ad litteram promiſſa ſint veteri populo, quamdiu permaneret in obſervatione mandatorum: tamen myſtico & ſublimiori ſenſu referenda ſunt ad Chriſtum & Eccleſiam. Ad quem ſenſum velut manuducit nos Apoſtolus 2. Cor. 6. qui tabernaculum interpretatur Eccleſiam his verbis: *Vos enim eſtis templum Dei vivi, ſicut dicit Deus; Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo, & ero illorum Deus, & ipſi erunt mihi populus.* Eccleſia ergo tabernaculum eſt, ſeu templum Dei vivi, in quo Deus per continuam Spiritus ſancti ſubminiſtrationem inhabitat. Et de ea propriè verum eſt, quod dicitur: *Non abjiciet vos anima mea, quia ſpiritus veritatis cum ea maneret in æternum.* Quod
C autem ait, *non abjiciet vos anima mea*, Antropopathicè, id eſt, more humano dictum eſt. Nam ſicut Deo attribuuntur membra humana; ob certas quaſdam operationes ſimiles operationibus humanis, quæ ab hominibus per certa membra exercentur: ita hîc Deo anima tribuitur propter intellectum & voluntatem, quæ in hominibus ſunt facultates animæ, in Deo autem ab ejus divina eſſentia non diſtinguuntur. Senſus igitur eſt; Non abjiciet vos voluntas mea, vel etiam generaliter: Ego non abjiciam vos. Nam anima ſæpe pro toto homine ponitur.

v. 34. *Tunc placebunt terræ ſabbata ſua cunctis diebus ſolitudinis ſuæ.* Hebraïcè, *tunc volet terra ſabbata ſua*, id eſt, tunc liberè & nullo impediente aget ſabbata ſua, de quibus capite ſuperiori. Intelliguntur enim ſabbata anno-
D rum, non dierum. Completa fuit hæc comminatio tempore captivitatis Babylonicæ, quemadmodum ſcriptura teſtatur 2. Paralip. ultimo, terram celebraſſe ſabbata ſua; *Cunctis enim* (inquit) *diebus deſolationis egit ſabbatum, uſque dum complerentur ſeptuaginta anni.*

v. 39. *Et propter peccata patrum ſuorum & ſua affligentur.* Plerumque hæc duo ita conjuncta ſunt, ut quicumque propter peccata patrum ſuorum affliguntur, ſimul etiam patiantur pro ſuis, quibus hoc commeruerunt, ut veniant ſuper ipſos plagæ, quas parentum ſcelera provocaverunt.

CAPUT XXVII.

v. 6. *AB uno menſe uſque ad annum quintum pro maſculo dabuntur quinque ſicli*, &c. Scriptura loquens de iis qui votum fecerint, & ſpoponderint Deo
E animas ſuas, etiam infantilem nominat ætatem, in qua ætate conſtitutos conſtat vovere non poſſe, cùm ad uſum rationis nondum pervenerint. Quomodo ergo pro iis tanquam voto obligatis pretium ſolvitur? *Reſpondetur*, licèt tales per ſe vovere non potuerint, potuerunt tamen obligari voto parentum. Unde & Anna mater Samuëlis voto nuncupavit filium ſuum Deo, etiam antequam naſceretur, primi Regum capite primo. Quin & Chriſtiani paſſim obſervant, ſi parentes pro infantis, aut pueri ſalute votum voverint: id à filio, ubi ad adultam ætatem pervenerit, ſolvendum eſſe, ſi à parentibus ſolutum non fuerit. Quod ſi iis in rebus locum habet, quæ non ſunt ad ſalutem neceſſariæ, multò magis in ea ſponſione locum habere debet, quam ſuſceptores faciunt pro in-

fante baptizando: qui nisi præstet ea, quæ ejus nomine fuerunt promissa, salutem consequi non potest.

v. 9. *Et mutari non poterit, id est, nec melius malo, nec prius bono.* Commutationem rei quæ devota est Deo, si fiat in melius, non prohibet tanquam per se malam ac legi naturali contrariam: sed ne facilè sibi causas fingerent homines carnales & avari, propter quas licitum sibi putarent facere commutationem. Lex igitur hæc positiva, est veteri populo data, non præjudicans potestati commutandorum votorum in novo testamento.

v. 28. *Omne quod Domino consecratur, sive homo fuerit, sive animal, sive ager: non veniet, neque redimi poterit. Et omnis consecratio quæ offeretur ab homine non redimetur, sed morte morietur. Quæritur*, quomodo omne consecratum morte morietur, cùm inter consecrata, ut vidimus, etiam homo numeretur & ager? Homo autem Deo immolari per mortem non debet: ager autem nec potest. *Respondeo*, pro eo quòd noster interpres hîc habet (*consecratum*) Hebr. est (*herem*) quod Græcè Septuaginta reddunt (*anathema*) quam vocem quoque interpres noster servat, Josue 6. & alibi. Dicitur autem anathema omne id quod ad gloriam Dei destruitur. Nam vox Hebræa quoque destructionem significat. Unde quod hîc dicitur, *redimi non poterit, sed morte morietur*, sensus est, destruetur. Id autem fieri debebat pro modo cujusque rei. Nam si erat animal immolaritium, occidebatur in sacrificium, immundum verò occidebatur extra sacrificium: homo moriebatur negotiis sæcularibus, & deputabatur cultui divino: Quomodo & Religiosi hodie & Sanctimoniales vocantur mundo mortui: quomodo etiam filiam Jephte oblatam Deo multi interpretantur, de quo pleniùs in libro Judicum. Denique si erat ager, aurum, argentum, aut aliud quid inanimatum, Deo consecrabatur, sic ut non posset redire ad usum prophanum. Quæ consecratio quædam mortificatio erat. Nam & hodie possessiones Ecclesiæ dicuntur mortificatæ, vulgo amortizatæ.

FINIS IN LEVITICUM.

ANNOTATIONES
IN LIBRUM NUMERORUM.

CAPUT PRIMUM.

v. 47. Levitæ autem in tribu familiarum suarum non sunt numerati cum eis. *Rationem, cur Levitæ non fuerint numerati cum cæteris tribubus filiorum Israël, adfert Scriptura; quia constituti erant ad serviendum tabernaculo, & faciendum ea, quæ ad cultum divinum pertinebant; & propterea non erant numerandi cum iis, quorum officium erat, ingruente bello, ad pugnam procedere. Hinc argumentum sumi potest, tantò magis clerum Ecclesiasticum esse debere immunem ab officiis & oneribus belli, quantò sacrariora mysteria ab illis tractantur. Sciendum tamen Levitas non ita fuisse à negotiis belli immunes, quin prælio interesse possent; non tam ad pugnandum, quàm ad exhortandum alios, ut habemus Deut. 20. ubi jubetur sacerdos, appropinquante prælio, stare ante aciem, & præscriptis verbis populum exhortari, quod & factum legitur 2. Paral. 13.

Filij quoque Heli cum arca Domini præsentes erant in prælio. Item tempore Machabæorum legimus sacerdotes pugnasse in prælio; & ipse Judas Machabæus, Jonathas, & Simon fratres ejus, & summi sacerdotes erant, & belli duces. Itaque licitum illis erat prælio interesse, & contra hostem pugnare; quia tales erant sacerdotes qui cruenta tractarent sacrificia; non tamen ex lege tenebantur. Sacerdotibus autem novæ legis illicitum est; eò quòd incruento sacrificio offerendo deputati sunt, ideòque eos à cruore fundendo convenir esse maximè alienos.

v. 51. *Quisquis externorum accesserit, occidetur. Externos* vocat non alienigenas tantùm, sed & omnes eos, qui non erant de tribu Levi. Reliquis igitur Israëlitis quidem licitum erat accedere ad ostium tabernaculi, causa orandi aut offerendi sacrificia, sed non ad faciendum ea quæ peculiariter Levitis mandata erant, id est, ad erigendum vel deponendum tabernaculum, & omnino ad contrectanda ea ex quibus tabernaculum compositum erat. Notandum quòd in Hebr. pro *deponere*, & *erigere*, est *dissolvere* & *construere* seu componere. Quando enim proficiscendum erat, & tabernaculum transferendum, Levitæ resolvebant illud in partes, ex quibus compositum erat; cùm autem quiescendum erat aliquo in loco, rursum construebant illud, partibus compositis inter se.

CAPUT II.

v. 1. *Singuli per turmas, signa, atque vexilla.* In Hebræo, unum vexillum attribuitur simul tribus familiis seu tribubus: atque ita in universum saltem quatuor fuère vexilla; sed hæc præcipua erant & majora: nam minora fuisse putantur singularum domorum. *Porro tradunt* Hebræi in majoribus illis vexillis, in primo vexillo pictam fuisse imaginem hominis, in secundo leonis, in tertio bovis, in quarto aquilæ. *Quod si verum est*, præter mysterium vel quatuor Monarchiarum mundi, ostenditur ex eo non simpliciter prohibitum fuisse Judæis habere aliquam animantis imaginem, sed tantùm ne adorarerut. Rationes autem hujusmodi imaginum singulis vexillis attributarum, qui discere cupit, videat apud Liranum.

CAPUT III.

v. 12. *Ego tuli Levitas à filiis Israël pro omni primogenito. Quæritur* 1. quare Deus sibi vendicet Levitas pro primogenitis filiorum Israël? *Respondet* ipse Dominus: *Ex quo percussi primogenita in terra Ægypti, sanctificavi mihi quidquid primum nascitur in Israël.* Quia igitur omnia primogenita Deo obligata erant: loco eorum deputavit quicquid masculini sexus erat in Tribu Levi. *Tum etiam* quia noluit Deus ministerium sacrum per omnes tribus diffundi, ad vitandum occasionem idololatriæ; ideò unam tribum illi ministerio deputavit, & peculiariter tribum Leviticam potiùs quàm aliam; quia Levitæ præ cæteris vindictam exercuerant jussu Moysis in adoratores vituli aurei, de quo sic Exodi 32. *Fecerunt filii Levi juxta sermonem Moysi, occideruntque in die illa quasi tria millia hominum. Et ait Moyses: Consecrastis manus vestras hodie Domino, unusquisque in filio & in fratre suo, ut detur vobis benedictio.*

Quæritur 2. Cur non similiter in nova lege certa aliqua tribus vel populus, vel natio applicata est ad divina ministeria? *Respondeo* 1. quia sacerdotium veteris legis carnale erat, novæ legis spirituale. Proinde conveniebat illud carni & sanguini addictum esse, & carnis propagatione transmitti ad successores: non autem istud. 2. quia veteris legis sacerdotes generabant filios, qui proinde poterant domestica institutione parari ad sacra ministeria obeunda, faciliùs quàm externi. 3. quia Christi Ecclesia dilatanda erat per totum orbem terrarum, & ideo non debebat ejus sacerdotium arctari ad certum populum alicujus gentis vel religionis, sed debebat diffundi per omnes populos & nationes, ut ubique haberi

possent sacerdotes, & ministri sacrorum.

Quæres 3. cur sacerdotium non fuit attributum vel saltem communicatum etiam filiis & posteritati Moysi? cùm Moyses fuerit sacerdos, ut apparet, Aarone dignior, quia Aaronem & filios ejus consecravit. *Respondeo*, Moyses fuit sacerdos extraordinarius, ut qui eo officio functus tantùm fuerit ad hoc ut sacerdotium in fratre suo & filiis ejus institueret: quo facto cessavit sacerdotale ejus ministerium. Nec erat conveniens ut in Moyse institueretur, quia Moyses erat dux populi, quod onus cùm ei satis grave esset, non erat ampliùs accessione sacerdotij onerandus. Et congruum erat ut sicut distincta sunt officia Ducis & Sacerdotis: sic & per se sint distinctæ. Et quidem sacerdotium velut per se dignius, Aaroni, tanquam majori natu, delatum fuit.

Quæres 4. cur dignitas regalis in illo populo non fuit addicta certæ tribui, sicut sacerdotalis? *Respondeo*, regalem dignitatem non fuisse in illo populo institutam ab initio, sed postea occasione murmuris & ambitionis populi introductam: & quia populo non erat subtrahenda libertas eligendi regis, & quoniam regius principatus multis mutationibus obnoxius est, tum propter bella & seditiones, tum propter varietatem animorum & sententiarum in populo: ideò non erat constituendus in certa tribu; licèt Deus unam tribum præ cæteris ad hoc elegisset, scilicet tribum Juda, in qua principatus ille vigeret, & duraret, juxta vaticinium Jacob. Genes. 49.

v. 15. ***Numera filios Levi, --- omnem masculum ab uno mense & suprà. Quæritur***, quare numerabantur ab uno mense & suprà, cùm in ea ætate constituti, apti esse non possent ad Levitica ministeria? *Ratio* est, quia primogeniti filiorum Israël offerri debebant in illa ætate; Levitæ autem commutabantur pro primogenitis, ut dictum est, & proinde ab eadem ætate computandi erant.

v. 46. ***In pretio autem ducentorum septuaginta trium, qui excedunt numerum Levitarum --- accipies quinque siclos.*** Nascitur *quæstio* quomodo Levitæ tantùm dicantur inventi viginti duo millia, & ob eam causam primogeniti filiorum Israël, qui hunc numerum excesserunt, nempe ducenti septuaginta tres redimi debuerint pretio, nempe quinque siclis in singula capita computatis; cùm summæ familiarum Leviticarum simul collectæ, efficiant viginti duo millia & trecentos: atque ita numerus Levitarum excedat numerum primogenitorum cæterarum tribuum ad viginti septem. *Respondetur*, trecentos illos Levitas quos Scriptura præterit, fuisse in sua tribu primogenitos; & proinde computari non debuisse pro primogenitis aliarum tribuum. Nam Domino debebantur primogeniti, non tantùm aliarum tribuum, verùm etiam ipsius tribus Leviticæ, quia percusserat omnem primogenitum Ægyptiorum sine exceptione. Detractis ergo his trecentis Levitarum primogenitis, reliqui Levitæ commutabantur pro primogenitis aliarum tribuum, & sic scilicet remanebant ducenti septuaginta tres pretio redimendi.

CAPUT IV.

v. 3. A ***Trigesimo anno & supra usque ad quinquagesimum annum.*** Huic videtur adversari, quòd postea legimus cap. 8. v. 24. ubi dicitur Moysi; Hæc est lex Levitarum, ***A viginti quinque annis & supra ingredientur, ut ministrent in tabernaculo fœderis. Respondeo***, quòd ab anno vigesimo quinto incipiebant addiscere ministerium Levitarum, idque per certos quosdam magistros ex Levitis ad hoc deputatos; anno autem ipso trigesimo admittebantur ad ministerium exercendum. Meritò autem non ante illam ætatem admittebantur, quia in illa ætate perficitur robur hominis tam corpore quàm mente. Unde etiam secundum disciplinam veterum canonum Ecclesiasticorum, ad presbyterij gradum admittebatur nemo, nisi qui trigesimum ætatis annum attigisset, & Christus ipse baptizatus est quasi annorum triginta.

v. 13. ***Altare mundabunt cinere, & involvent illud purpureo vestimento. Quæritur***, quare istud purpureo operimento involvitur, cùm alia operirentur tegumentis hya-

A cinthinis? *Respondeo*, id fieri ad designandum, quòd sub eo ignis lateret. Oportebat enim ignem semel divinitus datum Levit. 9. semper in altari asservari, sicut & semper asservatus fuit usque in captivitatem Babylonicam. Addunt Hebræi, cùm moverentur castra, ignem hunc altari inclusum miraculo fuisse conservatum. Sed de ea re potest non immeritò dubitari, tum quia hîc dicitur, *Mundabunt cinere*, sive, ut in Hebreo, *Excinerabunt*, tum quia hujus miraculi nusquam fit mentio, nec in Scriptura, nec apud Patres. Adde quòd miracula fieri non soleant sine necessitate; at ignis facilè servari poterat naturali modo in vase aliquo convenienti. Objici quidem contrà potest, quòd mox his subjicitur, v. 14. ***ponesque cum eo*** (id est altari) ***omnia vasa, quibus in ministerio eius utuntur, id est, ignium receptacula, fuscinulas***, &c. Ignis autem purpureo vestimento non possit

B includi: Sed *respondeo*, in Hebræo non addi (*ignium.*) Deinde nihilominus etiam modi quidam concipi possunt naturali via ignem conservandi.

v. 20. ***Alii nulla curiositate videant quæ sunt in sanctuario, priusquam involvantur; alioquin morientur.*** Phrasis scripturæ est, *priusquam involvantur*, nam nec involuta videri poterant. Sensus igitur est, non licuisse eis videre vasa interioris sanctuarij, ut Arcam, Cherubim, Propitiatorium; ideòque studiosè involvenda erant, ne quis ea fortè videret. Minus ergo videri poterant involuta.

Quæres quomodo ministris tabernaculi fuerit tam periculosum typica illa vasa oculis aspicere, cùm hodie nec peccator arceatur à videndo Christi corpore, sed id

C planè omnibus aspiciendum ostenditur tum in altari, tum maximè in processionibus publicis? *Respondeo*; Ratio ex diversitate legis ac temporis & populi sumitur; erat enim illa lex timoris, hæc amoris; illud tempus umbrarum & figurarum, hoc tempus gratiæ revelatæ; & populus ille durus & rebellis, quem conveniebat hujusmodi præceptis & terroribus contineri in cultu veri Dei & veneratione rerum divinarum: hîc autem, populus Ecclesiæ, cui Christus tribuit abundantiam spiritus; cui proinde mitiora & quæ amorem magis quàm terrorem excitent, præcepta conveniunt. Huc pertinet quod 1. Reg. 6. refertur Dominum percussisse de populo Bethsamitarum septuaginta viros & quinquaginta millia plebis, eò quòd vidissent arcam Domini. Et rursum quod

D Philisthæi graviter fuerint afflicti, quamdiu mansit apud eos arca Domini. Nec est quòd hîc urgeat aliquis quod dicitur (*nulla curiositate*) quasi, si vel casu, vel ex devotione quis ea videret, nihil pateretur. Nam nec in Hebræo, nec apud Septuaginta ulla mentio est curiositatis. Nec verisimile est Bethsamitas illos omnes, de quibus 1. Reg. 6. curiositate sola ductos, vidisse arcam Domini, sed ut populus solet, nonnullos etiam aliqua devotione, ut nunc concurritur à plebe ad spectandam pompam aliquam sacram; & tamen à Deo percussi sunt. Sed Dominus populum illum veterem voluit timore contineri, & strictissimè suis præceptis inhærere, ne ad idololatriam dilaberetur.

CAPUT V.

v. 14. S ***I spiritus zelotypiæ concitaverit virum.*** Zelotypia apud Græcos nomen habet ab æmulatione

E formæ: sempérque tam zelotypia quàm zelotypus in vitio accipiuntur. Est enim zelotypia animi ægritudo, ex eo quòd alter quoque potitur, vel potiri existimatur, quo ipse delectatur: ut Cicero definit in Tuscul. 4. & zelotypus dicitur in amore suspiciosus, quique id sollicitum habet, ne quis alius eo fruatur quod ipse amat. Deus autem metaphoricè dicitur zelotes, quia summo jure, severissimoque judicio, nec gloriam suam dari alteri patitur, nec electum populum suum ab aliis amatoribus occupari: sic & homines pro Deo gloria zelare dicuntur, quando eam violari ægrè ferunt, quomodo Elias propheta dicit: *zelatus sum pro Domino*, lex autem zelotypiæ ea dicitur qua mariti zelotypiæ spiritu agitati, explorabant pudicitiam uxoris.

Sed *quæritur*, quare lex zelotypiæ permissa sit viris,

& non fœminis? Prioris partis duæ redduntur causæ; una & præcipua, ne mariti sævirent in uxores, quas habebant de adulterio suspectas. Altera, ut uxores continerentur in officio, & ab adulterij cogitatione cohiberentur, metu tam gravis pœnæ. *Cur autem non similis lex posita sit in favorem mulieris zelotypæ:* causæ redduntur; primùm, ne per eam legem authoritas viri imminuta videretur; tum quia mulieres ad suspiciones vehementer pronæ (& quæ ratione affectus suos moderari multò minùs noverunt, quàm viri) nimis temerè ea lege uti potuissent; denique quia magis læditur conjugium per adulterium mulieris quàm viri. Per illud enim incerta redditur proles, & viro substituitur fœtus alienus, cum magna ejus injuria; quod non contingit ex adulterio viri. Unde nec vir uxoratus, si fornicaretur cum muliere soluta, obnoxius erat legi de lapidandis adulteris, sed tantùm mulier, quæ virum habens cum alio, sive uxorato, sive soluto, fornicata esset, unà cùm adultero lapidabatur. Levit. 20. & Deut. 22.

v. 31. *Maritus absque culpa erit, & illa recipiet iniquitatem suam.* Sensus est: Si illa deprehenditur polluta fuisse adulterio, maritus non immeritò eam accusavit, & caret culpa falsæ accusationis. *An verò careat omni culpa, hoc non dicitur.* Etenim utrum viri licitè uti potuerint hac lege, an verò tantùm ad duritiam cordis eorum permissa sit; eo modo quo lex repudij permissa fuit, quæri potest? *Et magis videtur*, quòd tantùm sit permissa viris ob causam dictam. Unde in nova lege nihil tale permittitur: & omnino ex sola suspicione quemquam accusare licitum non est. Ex miraculo autem per quod Deus cooperabatur huic legi, non sequitur licitum fuisse, quia Deus miraculo non approbabat factum viri, sed veritati perhibebat testimonium; quòd videlicet mulier vel innocens esset vel culpæ obnoxia. At neque hinc patrocinium facti sui assumere debent, qui utuntur judicio ferri candentis, aut aquæ ferventis, de quo in canonibus sacris. Istud enim fuit à Deo institutum; illa verò cùm naturâ valeant, nec divina institutione nitantur, ad superstitiones releganda sunt. Neque verò miraculum dici potest; quia specialis est miraculorum gratia, non omnibus, innocentiam suam probare volentibus, communis. Pertinet autem ad peccatum tentationis Dei, per miraculum velle probare quæ occulta sunt, quorum judicium Deus sibi soli reservavit; nisi quis impulsu divino propter magnam causam tale quid faciat; sicut fecisse legitur S. Brixius Episcopus Turonensis, qui ut se à suspicione fœdi criminis apud populum purgaret, in sinu vestis suæ portavit ardentes prunas usque ad sepulchrum S. Martini; nec tamen prodere voluit patrem, contentus seipsum purgasse.

CAPUT VI.

v. 3. *Acetum ex vino & ex alia qualibet potione, & quidquid de uva exprimitur, non bibent. Uvas recentes siccasque non comedent --- quidquid ex vinea esse potest, ab uva passa usque ad acinum non comedent.*

Quæritur cur ab his abstinere debeant, cùm nihil horum inebriet? An ideo quia homines Deo sanctificatos oportet etiam ea fugere, quæ vicinitatem habent cum luxu & intemperantia; quam hoc loco significat vinum & sicera? sic enim est in Hebræo: *A vino & sicera separabit se. Acetum vini & acetum siceræ non bibet*, &c. Igitur quod noster interpres habet: *& ex alia qualibet potione*, intellige inebriativa: hoc enim sicera sive שכר Hebræis significat. Vide de hujus vocabuli significato Jansenium cap. 2. comm. in concord. ubi vult nomine siceræ etiam vinum comprehendi. Vide & Lexicon Pagnini, ubi plura adjiciuntur loca, & inter alia locus Isaiæ 5. ubi modò sicera, modò vinum nominatur, quasi indifferenter: quòd scilicet alterum in altero comprehendatur. Igitur hoc loco post speciem subjungitur genus cum dicitur: *A vino & sicera*, &c. q. d. abstinebant se à vino, atque omnino ab omni potu qui ebrietatem inducere queat, ut si dicam: Ne gestet gladium, nec ullum telum.

v. 8. *Tunc radetur Nazaræus ante ostium tabernaculi.* Quod ad Nazaræos attinet, Nazaræi dicti sunt ab Hebræa voce (*Nasir*) quæ separatum *significat*. Nazaræi enim, velut sancti & Domino consecrati, à reliqua multitudine separabantur tempore consecrationis suæ. Sciendum autem, fuisse Nazaræos in duplici genere. Quidam enim obstricti erant voto perpetuo; quemadmodum legimus de Samuele & Samsone, qui manserunt consecrati Domino per totum tempus vitæ suæ. Et hi primum quidem typum gesserunt Christi, de quo prophetatum est; *quia Nazaræus vocabitur*; deinde etiam eorum qui tempore novæ legis voto perpetuo obligant se cultui divino, id est, omnium Religiosorum, qui cœnobiticam seu monasticam vitam profitentur. Alij autem erant Nazaræi ad tempus dumtaxat, qui tempore consecrationis peracto, & oblato sacrificio, redibant ad priorem vitæ modum. Et de talibus agitur hoc capite. Hi figuram gerunt eorum qui votum faciunt ad certum tempus, vel abstinentiæ à carnibus, aut vino, vel profectionis ad loca sancta, vel alicujus rei similis.

v. 23. *Loquere Aaron & filiis eius; Sic benedicetis filiis Israël, Benedicat tibi Dominus*, &c. Jubetur sacerdos benedicere populo, & tamen non jubetur dicere; Ego tibi benedico, sed *Benedicat tibi Dominus*. Ex quo patet aliter benedicere sacerdotem, aliter Deum. Sacerdos benedicit ministerio, Deus potestate; Sacerdos bene precando; Deus benefaciendo. Nam Dei benedicere est benefacere. Sed quæret aliquis Quid igitur interest inter benedictionem Episcopi aut sacerdotis, & cujuscumque alterius hominis? Nam quilibet etiam laïcus potest alteri bene precari. *Respondeo*, quantùm ad effectum seu pronam voluntatem bene precandi, aliquando potest nihil interesse; sed quantùm ad bonæ precationis effectum seu fructum, plurimum interest. Deus enim benedictioni sacerdotum, tanquam ministrorum suorum promisit suæ divinæ benedictionis suffragium. Ita enim mox subjungitur in fine ejusdem hujus capitis: *Invocabuntque nomen meum super filios Israël, & ego benedicam eis.* Hoc si promittitur sacerdotibus veteris testamenti; multò magis, novi.

v. 24. *Ostendat Dominus faciem suam tibi, & misereatur tui. Convertat Dominus vultum suum ad te, & det tibi pacem.* Hic videtur scriptura faciem & vultum pro eodem ponere; cùm tamen in psalmo 33. vultum in malam partem intelligat ibi: *Vultus autem Domini super facientes mala.* Sed sciendum & hoc loco utrobique, & in psalmo esse idem Hebræum vocabulum, idque significatione medium; quod pro ratione loci & verbi adjuncti modò in bonam, modò in malam partem accipiatur. Vide annotat. Psalmi 33.

CAPUT VII.

v. 2. *Obtuleruntque Principes Israël, & capita familiarum.* Recensentur oblationes duodecim tribuum, Ephraïm & Manasse filiis Joseph pro singulis tribubus computatis, ut jusserat Jacob moriens. Neque quidquam obtulisse refertur tribus Levitica; nimirum, quia ista tribus cùm esset destinata & consecrata ministerio tabernaculi, & sacrificiis offerendis, non debebat dare quæ offerentur, sed magis ab aliis accipere offerenda. *Quis enim*, ut Apostolus ait, *suis stipendiis militat unquam?*

v. 9. *Filiis autem Caath non dedit plaustra & boves, quia in sanctuario serviunt, & onera propriis portant humeris.* Hinc intelligi potest, quare fuerit Oza percussus 1. Paral. 13. quia nimirum cùm debuisset arcam suis, & fratrum Caathitarum humeris portare, contra legem imposuit eam plaustro; cujus peccatum Deus prodidit, quando bobus calcitrantibus, arca casura videbatur, nisi ipse, quod ei non licebat, manu eam sustentasset.

CAPUT VIII.

v. 7. *Aspergantur aquâ lustrationis* (Levitæ) *& radant omnes pilos carnis suæ.* Aqua ista erat, cui commixti erant cineres vaccæ combustæ, ut est infrà cap. 19. v. 9. Servabatur autem ad purgationem eorum,

eorum, qui ex tactu mortui, vel aliundè, immunditiam A contraxerant. Fuit hæc aqua typus quidam & figura aquæ benedictæ, cujus est antiquissimus usus in Ecclesia. Sicut enim aqua illa legalem immunditiam tollebat, ita aqua precibus Ecclesiæ consecrata, spiritualem immunditiam aufert, puta venialia, ac quotidiana delicta.

Secundò radebantur omnes pili carnis. Cujus duplex ratio assignatur; *Vna*, ut Levitæ Domino consecrandi hoc pacto mundiores essent corpore? *Alia*, quatenus declarabatur, quia Levitæ offerebantur pro primogenitis aliarum tribuum, quæ potissimùm pollutæ fuerant in adoratione vituli. Atqui idololatria lepra quædam est spiritualis; præceperat autem lex leprosis, quando mundandi erant, radi debere omnes pilos corporis. Levitæ B ergo nomine eorum pro quibus offerebantur, tanquam à lepra mundandi, ad hunc modum radi debebant.

v. 9. *Et applicabis Levitas coram tabernaculo, convocata omni multitudine filiorum Israël. Cùmque Levitæ fuerint coram Domino, ponent filii Israël manus super eos.* Hac cæremonia significatur Levitas offerri ac donati Domino à populo Israël. Simul etiam significari potest populi consensus in designandis verbi Dei ac sacramentorum ministris, non quidem necessarius, sed convenienter requirendus, nisi quid aliud obstet; quemadmodum etiam antiquis Ecclesiæ temporibus plerumque factum legimus, quando populus sedatus erat, & non in partes diversas sectus. De qua re vide nostra in 4. sent. dist. 24.

v. 15. *Quoniam donati sunt mihi à filiis Israël*; scilicet Levitæ. Quæritur quomodo filii Israël, id est, undecim tribus poterant dono donare Levitas, id est, duodecimam tribum Domino, cùm non essent horum domini & possessores, sed tam libera esset tribus Levi quàm cæteræ? Item quomodo potuerunt dono donare quippiam Deo, qui rerum omnium Dominus est à principio: per donationem autem acquiratur dominium rei donatæ? *Respondeo*, Filios Israël hîc considerari non ut undecim tribus populi diversas à duodecima, sed ut totum populum omnibus suis membris constantem, & ex iis unum aliquod tanquam suum membrum, id est, totius corporis partem, Domino offerentem. Nam utique poterant donare & offerre Deo primogenita sua, quæ tamen etiam à reliquis erant distincta, & æquè libera atque cæteri: Jam autem Levitæ pro primogenitis D oblati sunt. Hoc enim sequitur: *Pro primogenitis quæ aperiunt omnem vulvam in Israël, accepi eos.* Quo jure ergo primogenita donare poterant, eodem & Levitas pro iis donare potuerunt: membra enim subsunt dispositioni totius corporis, vel eorum in quibus residet potestas totius corporis. Dicuntur autem donati Deo non omnino propriè (sic enim impossibile est quicquam à nobis dari aut donari Deo omnium rerum Domino) sed quia circa eos factum est, quod à donantibus fieri solet. Qui enim donat quippiam alicui, usum & proprietatem ejus à se abdicat, eandemque rem vult totam servire usui ejus cui donat. Ita filii Israël Levitas à communibus & profanis usibus atque oneribus totius populi liberantes, tanquam eorum usum à se E abdicantes, voluerunt totos addictos esse usibus & ministeriis sacris. Atque hoc sensu eos Deo donasse dicuntur.

v. 24. *Hæc est lex Levitarum. A viginti quinque annis & supra ingredientur, ut ministrent in tabernaculo.* Quomodo hoc non repugnet ei quod cap. 4. videtur requiri ætas triginta annorum, vide ibi explicatum v. 3.

CAPUT IX.

v. 6. *Ecce autem quidam immundi super anima hominis, qui non poterant facere phase in die illo.* Quod dicitur (*super anima hominis*) duobus modis accipi potest, vel hoc sensu, q. d. ita immundi erant, ut ad esum agni Paschalis admmitti non possent, vel hoc sensu, *super anima hominis*, id est, super mortuo, eò quòd mortuum corpus contigissent, vel funeri interfuissent.

Estii Annot. in Script.

Atque hîc sensus verior est. Nam phrasi Hebraïca anima ponitur pro homine, & non tantùm pro homine vivo, sed etiam mortuo, propter animam, quæ corporis fuerat, atque iterum futura per resurrectionem certò credebatur. Ex hoc loco autem manifestum est, non semper immunditiam legalem cum aliqua culpa fuisse conjunctam, qui enim super mortuo immundi erant, plerumque id contraxerant, ex humanitatis officio quod in mortuo curando vel sepeliendo præstiterant. Unde etiam dicant, *Quare fraudamur?* &c. Ita Tobias quoties mortuum sepeliebat, immunditiam hanc legalem incurrebat, non tantùm sine peccato, verùm etiam magno cum merito: de quo ad eum Angelus Tob. 12. *Quando sepeliebas mortuos, ego obtuli orationem tuam Domino.* Simile quid est in nova lege de iis qui irregularitatem contrahant ex opere justitiæ publicæ. Differt autem ex ore Domini Moyses hujusmodi immundos, non in annum proximum, sed in mensem proximum. Sic & Ecclesia eos qui in festo Paschali parati non sunt, ut communicent mensæ Dominicæ: non vult differri in proximum annum, sed in proximum diem dominicum.

v. 20. *Ad imperium Domini erigebant tentoria, & ad imperium illius deponebant.* Quid sit erigere & deponere, vide suprà cap. 1. v. 51.

CAPUT X.

v. 29. *Dixitque Moyses Hobab filio Raguel Madianitæ cognato suo.* Hunc Hobab quidam putant eundem esse cum Iethro, de quo habemus Exodi 18. quòd ad Moysen adduxerit uxorem ejus & liberos. Sed C huic sententiæ repugnare videtur, primum, quòd Iethro non fuerit filius Raguel, sed ipse Raguel. Qui enim Exodi 2. vocatur Raguel sacerdos Madian, & socer Moysi, idem Exodi 18. vocatur Iethro, quando suam filiam, quæ erat uxor Moysi, ad eum adducebat. Deinde de Iethro legimus Exodi 18. quod postquam aliquamdiu fuisset cum Moyse, reversus abierit in terram suam. Denique quorsum idem homo trinomius, quod rarissimum est in scriptura? Proinde probabilior est aliorum sententia dicentium, quod Hobab iste non fuerit ipse Iethro, sed filius ejus; quem Iethro discedens videtur reliquisse apud Moysen cum Sephora sorore ejus, quanquam illud Scriptura eo loco non expresserit. Nunc autem volentem abire ad patrem suum, Moyses conatur retinere adhuc apud se.

Neque obstat, quòd Septuaginta hîc verterunt, *socero suo.* Nam vox Hebræa (*choten*) & socerum & cognatum, id est, affinem significat. Et fortè etiam quod Septuaginta in genitivo verterunt (*soceri*) postea vitio temporis mutatum est in dativum (*socero.*)

v. 31. *Noli nos relinquerere. Tu enim nosti in quibus locis per desertum castra ponere debeamus, & eris ductor noster: Sed quorsum hæc*, cùm castra moverentur non ductu alicujus hominis, sed ductu & mandato Domini, per indicium nubis erigentis se, & præcedentis tabernaculum; ac proinde hac in parte non egebant homine ductore. *Respondendum* videtur, quòd licèt ductu nubis castra moverentur, aut quiescerent; tamen in ipsa castrorum dispositione non superfluum fuisse consilium humanum. Castra enim Israëlitarum per immensum spatium extendebantur, nubes autem soli tabernaculo certum locum designabat. Poterat ergo Hobab, aut quicumque alius peritus locorum consilium dare, quæ pars regionis castris accommodatior esset, vel ob propinquitatem fontium, vel pascuorum, vel quæ securior esset ab hostibus.

v. 35. *Cùmque elevaretur arca, dicebat Moyses; Surge Domine*, &c. Arca præsentiam Domini significabat, eò quòd inde Dominus responsa daret, & ibi invocari vellet. Dominus ergo surgebat, accepturus requiem, quando arca transferebatur in eum locum, ubi erat mansura. Philistæi quoque, arcâ Domini in exercitum Hebræorum illatâ, dicebant: *Deus venit in castra.* Dicebatur ergo Dominus surgere, quando arca levabatur, & rursum reverti ad multitudinem exercitus Israël,

quando post profectionem reponebatur in medio castrorum.

CAPUT XI.

v. 1. *VVlgus quippe promiscuum*, &c. Non est recapitulatio ejus quod præcessit, ut sensisse videtur Hieron. qui vertit (*quippe*) cùm in Hebræo tantùm sit conjunctio (*&*) sed est novæ rei gestæ narratio. Quod liquet, quia ibi, in principio capitis murmur, hic autem concupiscentia punitur, & pœna diversa est, & diversa nomina locis sunt indita, ibi incendii, hîc sepulchrorum concupiscentiæ.

v. 5. *Quis dabit nobis ad vescendum carnes? Recordamur piscium quos comedebamus in Ægypto gratis.* Carnes sunt non tantùm animalium terrestrium & volatilium (licèt nos Christiani sic loquamur, qui in diebus strictioris abstinentiæ sic à carnibus abstinemus, ut tamen usum piscium nobis permittamus) verùm etiam aquatilium, hoc est, piscium. Unde carnium esum expetentes dicunt: *Recordamur piscium.* Sed & Moyses Deo promittenti & dicenti; *dabo eis esum carnium mense integro*: respondet interrogans: *Nunquid ovium & boum multitudo cadetur*, ——*vel omnes pisces maris in unum congregabuntur ut eos satient?* Sic Apostol. 1. Cor. 15. *Alia caro hominum, alia pecorum, alia volucrum, alia piscium.* Vide ibidem nostrum comment.

Quos comedebamus in Ægypto gratis. Gratis, id est, vili pretio, & quasi gratis, propter magnam copiam, quam Nilus præbebat, aut gratis omnino, si licebat unicuique piscari.

v. 10. *Iratusque est furor Domini valde:* Id est, verbis & signis quibusdam apud Moysen declaravit se hoc peccatum velle graviter punire, sicut & postea fecit. Priùs tamen voluit satisfacere petitioni populi murmurantis, ut gloriæ suæ imprimis consuleret; ne videretur ideò populum carnes concupiscentem interemisse, quòd eorum desiderio non posset facere satis, & ita argueretur impotentiæ. Fecit ergo Deus utrumque, & dedit carnes concupitas, ut ostenderet potentiam suam; & concupiscentiam punivit, ut declararet justitiam suam.

v. 17. & 25. *Auferens de spiritu qui erat in Moyse, & dans septuaginta viris.* Abstulisse dicitur Deus de spiritu qui erat in Moyse, non de spiritu humano loquens; sed divino, id est, non de anima hominis, sed de Spiritu sancto; deinde nec ita, ut Moyses postea desineret habere Spiritum sanctum, sed ut eum quem Moyses habebat, etiam alii haberent. Non enim dicitur; Auferens spiritum à Moyse, & dans septuaginta viris, sed *auferens de spiritu*, &c. Postremò non significatur per hoc spiritus dispertitus fuisse, ut partem haberet Moyses, partem septuaginta viri, aut minùs Moyses haberet de spiritu quàm antea; sed significatur, quòd ex eodem spiritu gratiæ, quo repletus Moyses populum illum regebar, etiam alii adjutorium essent habituri ad eundem populum regendum. Etenim auferre hîc non accipitur, ut quando dicitur in Evangelio; *Auferte ab eo mnam, & date ei qui habet decem mnas*, sed positum est auferre, pro *accipere* vel *sumere*, hoc sensu; Accipiam de spiritu Moysis, & dabo septuaginta viris; quomodo Dominus in Evangelio dicit: *Ille de meo accipiet.*

v. 21. *Et tu dicis, dabo eis esum carnium mense integro? Nunquid ovium & boum multitudo cadetur*, &c. Cur Moyses in his verbis non accusatur infidelitatis & diffidentiæ, sicut infrà cap. 20. idem ipse cum fratre suo ob verba similia graviter à Domino reprehenditur, etiam cum denunciatione pœnæ? An dicendum Moysen hoc loco non dubitare de potentia ac veritate Dei, sed quærere de modo rei implendæ? Etenim etsi verba utrobique similia essent, Deus tamen, qui cordium inspector est, videre potuisset ea diverso sensu, hîc & illo alio loco, fuisse prolata; sicut accidit in interrogatione beatæ Virginis ad Angelum; *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* Luc 1. & Zachariæ ad eundem: *Unde hoc sciam? ego enim sum senex*, &c. Qui-

A bus exemplis productis, Augustinus quæstionem præsentem solvit in quæst. super Numeros.

An fatendum etiam hoc loco Moysen peccasse quadam fidei vacillatione, verbis temerè prolatis significata? Deum tamen hoc ejus peccatum dissimulasse, quia non fiebat coram populo, sed in secreto colloquio cum Deo. Nam peccatum infrà cap. 20. commissum ex eo maximè aggravatur, quia Deum non sanctificaverant Moyses & Aaron, nec ei honorem potentiæ dederant coram filiis Israël, sed contrà per verba quædam diffidentiæ ad populum prolata, honorem Dei læserant. Sic enim ibi eis dicitur; *Quia non credidistis mihi, ut sanctificaretis me coram filiis Israël; non introducetis hos populos in terram quam dabo eis.* Et idem repetitur adhuc inferiùs cap. 27. & Deut. 32. Hinc discimus quàm
B grave peccatum sit Dei nomen, ubi & quando oportet non sanctificare, id est, honoris & gloriæ ejus rationem non habere.

v. 29. *Quis tribuat ut omnis populus prophetet? Quæres*, quomodo hoc rectè optet Moyses, cùm Paulus 1. Cor. 12. illud, *Nunquid omnes Prophetæ?* velut absurdum proferat: Nam sic frustra esset donum prophetiæ, quia non essent quibus prophetarent. Sed dicendum est, Moysen non hoc absolutè optare, ut omnes in populo sint Prophetæ, sed tantùm voluit significare nihil obesse suæ personæ dignitati, pro qua zelo quodam immoderato movebatur Josue, etsi omnes prophetarent, si ita Deo visum esset. q. d. quod ad me, meamque dignitatem attinet, facilè patior, atque etiam opto gratiam prophe-
C tiæ quæ in me est, omnibus esse communem. Nec volo quemquam à prophetia prohiberi mei causa. Hoc enim præcedit. *Quid æmularis pro me?*

CAPUT XII.

v. 1. *PRopter uxorem ejus Æthiopissam.* Nonnulli voluerunt Moysen duas habuisse uxores, unam Sephoram filiam Raguelis, & hanc Æthiopissam quam Tharbam filiam regis Æthiopum cognominant. Sed verisimilius est, eandem Sephoram hîc Æthiopissam vocari, secundum ea quæ diximus de duplici Æthiopia, quando egimus de paradiso. Gen. 2.

v. 8. *Ore enim ad os loquor ei, & palam, & non per ænigmata & figuras Dominum videt.* Significat Dominus se loqui cum Moyse audibili voce, sicut loquitur homo cum proximo suo; imò & se ab eo videri in corporali specie; scilicet per angelicum ministerium, quæ species,
D ut admodum verisimile est, erat humana Christi venturi imago. Itaque *non per ænigmata*, id est, *non per obscura signa*, ut Vatablus interpretatur, sed ore, ut diximus, ad os. Neque tamen negat hic locus Deum etiam aliis quibusdam aliquando sic visum fuisse, & collocutum; ut Abrahæ sub quercu Mambre, Jacob luctanti cum Angelo, Manue Patri Samsonis videnti Angelum Dei, & aliis: sed ab aliis tantùm removet id quod Moysi tribuit, scilicet ordinariè sic Deum videre & cum eo colloqui. Vide annotat. Exod. 33. & nost. in 2. sentent. distinct. 8. §. 10.

CAPUT XIII.

v. 23. *NAm Hebron septem annis ante Tanim urbem Ægypti condita est.* Non temere istud de Hebron dicitur hoc loco. Indicatur enim ratio ejus quod
E præcedit, filios Enac, qui gigantes erant, morari in Hebron. Nam ut ante diluvium, ita etiam statim pòst, extitere gigantes, qui potentia populos opprimerent; qualis fuit Nemrod. Significat ergo Moyses non mirum esse, quòd in Hebron residui fuerint gigantes ex antiqua stirpe gigantum, quandoquidem civitas illa fuerit antiquissima, ac vicina temporibus diluvii, utpote ante Tanim antiquissimam Ægypti urbem condita; sed nihil timendum esse à gigantibus, Deum facilè eos posse disperdere, sicut disperdidit ædificatores turris Babel.

v. 28. *Quæ revera fluit lacte & melle, ut ex his fructibus cognosci potest, sed*, &c. Nempe consuetudo detractorum & hominum mendacium est, ut sermonem

ſuum incipiant à narratione quorundam verorum, quo ſic faciliùs etiam falſa, quæ dicere volunt, perſuadeant. Et quidem hos exploratores etiam miſcuiſſe falſa quædam ſuis ſermonibus, liquet ex verbis Caleb Joſue 14. *Nunciavique quod mihi verum videbatur*, utique ſignificans alios in quibuſdam fuiſſe mentitos, ſcilicet in eo, quod dixerunt: *Quibus comparati quaſi locuſtæ videbamur*, item in eo, quod nimium exaggerarunt hominum fortitudinem, & urbium munitiones: ac denique dixerant; *Nequaquam ad hunc populum valemus aſcendere, quia fortior nobis eſt.* Sed rectè reſpondit Caleb, qui & ipſe cum cæteris exploraverat: *Aſcendamus & poſſideamus terram, quoniam poterimus obtinere eam:* & capite ſequenti ipſe ſimul & Joſue ſocius in explorando: *Nolite rebelles eſſe contra Dominum, neque timeatis populum terræ hujus, quia ſicut panem ita eos poſſumus devorare: receſſit ab eis omne præſidium.*

v. 33. *Terra, quam luſtravimus, devorat habitatores ſuos.* Alluditur ad hunc locum capite 36. apud Ezechielem. Et variè hæc verba explicantur, primò ut ſit ſenſus, habitatores terræ illius citò moriuntur, & conſumuntur præ nimia cœli intemperie. Alii referunt non ad aëris malam affectionem, ſed ad tyrannidem gigantum, qui reliquos ejus terræ homines opprimendo velut devorarent. Vide ibi Ezech. 36. Unde v. 30. alius intellectus poterit haberi de fame, cui tollendæ terra non ſufficiat. Additio eſt B. P. Cenſoris.

CAPUT XIV.

v. 9. *QVia ſicut panem ita eos poſſumus devorare.* Hoc opponunt illis verbis, quibus dixerant alii exploratores cap. præced. *Terra, quam luſtravimus, devorat habitatores ſuos.*

v. 18. *Auferens iniquitatem & ſcelera, nullumque innoxium derelinquens.* Vide annotat. Exod. 34. v. 7.

v. 20. *Dixitque Dominus. Dimiſi juxta verbum tuum.* Dimiſit quoad pœnam comminatam, ſcilicet ne populum peſtilentia percuteret totumque conſumeret: non autem quoad pœnam æternam, quia nondum populus egerat pœnitentiam, ac fortè nec poſtea veram egit. Neque etiam quoad temporalem aliquam pœnam minorem ea quam fuerat comminatus. De hac enim mox ſequitur: *Attamen omnes homines*, &c. Non eſt autem abſurdum, ut alicui, aut aliquibus, ſine pœnitentia condonetur pœna quæpiam temporalis propter alicujus vel aliquorum juſtorum Deo placentium interceſſionem. Sic enim ſancti aliquando avertunt plagamà populo non ob merita populi, ſed ſua. Sic Abrahæ dictum eſt Gen. 18. *Si fuerint decem juſti, parcam civitati.* Sic Dominus, 4. Reg. 19. *Protegam civitatem hanc propter me & propter David ſervum meum.*

v. 22. *Et tentaverunt me jam per decem vices* Id eſt, valde ſæpe, tametſi Liranus numerum certum deſignari putat, & decem tentationes recenſet. Sed revera poſſent etiam plures ejuſmodi, quales ipſe recenſet, reperiri. Quare veriſimilius eſt numerum certum pro incerto poni; vel *decem*, utpotè numerum perfectum, pro *valde ſæpè.*

v. 24. *Servum meum Caleb inducam in terram*, & ſubnectitur verſu proximo, *Quoniam Amalecites, & Chananeus habitant in vallibus.* Obſcura videtur & difficilis connexio hujus poſtremæ ſententiæ cum præcedenti. Quomodo enim conſequens eſt, ut ideo Caleb & ſemen ejus poſſideat terram, *quoniam Amalecites*, &c. Quidam ita intelligunt & connectunt q.d. Caleb & ſemen ejus poſſidebunt terram hanc, quam circuivit; quin etiam terram Amalec, & Chananæorum, qui in vallibus habitant. Verùm multò aptiùs v. 25. *Quoniam Amalecites & Chananæus habitant in vallibus*, connectunt alii cum v. ſeq. *Cras movete caſtra*, q.d. Dominus: Ecce, quoniam Amalecitæ & Chananæi deliteſcunt in locis humilioribus, ut inſidientur vobis; idcirco moneo vos, & præcipio, ut pedem referatis ac revertamini in ſolitudinem. Quem ſenſum confirmat, quod poſtea Iſraëlitæ, cùm negligentes & contemnentes Domini imperium,

A vellent Amalecitas invadere, magnam cladem ab eis acceperint.

v. 29. *Omnes qui numerati eſtis à viginti annis & ſupra, & murmuraſtis contra me, non intrabitis terram.... præter Caleb & Ioſue.* De hac numeratione ſic legitur cap. primo hujus libri verſu 45. *Fueruntque omnis numerus filiorum Iſraël à vigeſimo anno & ſupra, qui poterant ad bella procedere, ſexcenta tria millia virorum, quingenti, quinquaginta.* Sed nota quod ibidem mox ſubjicitur: *Levitæ autem in tribu familiarum ſuarum non ſunt numerati cum eis.* Sic & hìc *omnes qui numerati eſtis*: ut intelligamus non repugnare huic loco, ſi præter Joſue & Caleb, ex iis qui ex Ægypto egreſſi ſunt, dicamus etiam Levitas aliquos vel fœminas terram promiſſionis fuiſſe in-
B greſſos. Certè Eleazar filius Aaron, jam tum c. 3. hujus libri dicitur functus ſacerdotio, & nihilominus, idem cum Joſue terram promiſſionis diſtribuit filiis Iſraël Joſue 14. ſic enim ibi legitur: *Hoc eſt quod poſſederunt filii Iſraël in terra Chanaan, quam dederunt eis Eleazar ſacerdos, & Ioſue filius Nun, & principes familiarum per tribus Iſraël, ſorte omnia dividentes, novem tribubus & dimidiæ tribui. Duabus enim tribubus & dimidiæ dederat Moyſes trans Iordanem poſſeſſionem.* Hæc ibi. Cæterùm ex hoc loco intelligi poteſt quàm grave peccatum ſit contra Deum murmurare.

CAPUT XV.

v. 30. *ANima quæ per ſuperbiam aliquid commiſerit — quoniam adverſus Dominum rebellis fuit,*
C *peribit de populo ſuo.* Levit. 6. hæc verba habentur: *Anima quæ peccaverit, & contempto Domino, negaverit proximo ſuo depoſitum, reddet omnia. Pro peccato autem ſuo offeret arietem immaculatum. Quæritur* ergo quomodo ibi tantùm jubeatur ſacrificium pro peccato contemptus offerri, hìc autem mors ſit pœna? *Reſpondetur*, hoc loco ſermonem eſſe de eo qui per teſtes convictus eſſet, & non ſolùm quòd ſciens & volens contra mandatum Dei feciſſet, ſed etiam quòd ſufficienter admonitus, à peccato illo abſtinere, & corrigere ſe noluiſſet. Et talis per ſententiam judicis erat morte plectendus. In Levitico autem de eo agitur, qui ſponte peccatum ſuum, quod alioqui per contemptum commiſerat, confitetur ſacerdoti, cupiens pro ejus venia conſequenda offerri ſacrificium. Quod enim ibi additur, [*convicta delicti*]
D adjectitium eſt, neque in Hebræo habetur, neque in omnibus exemplaribus latinis.

v. 34. *Qui recluſerunt eum in carcere, neſcientes quid ſuper eo facere deberent.* Atqui Exodi 31. dictum erat: *Omnis qui fecerit opus in hac die, morietur.* Sed *reſpondeo*, Sciebant eum morte plectendum, ſed ignorabant, quo mortis genere. Alii reſpondent eos neſciſſe, utrum ſciens ac prudens feciſſet.

v. 35. *Obruat eum lapidibus omnis turba.* Cùm ſcelus blaſphemiæ divini nominis longè ſit gravius hac Sabbati violatione per collectionem lignorum, quare tamen blaſphemus non majori pœna punitus ſit, Vide Levit. 24.

v. 41. *Eduxi vos de terra Ægypti, ut eſſem Deus ve-*
E *ſter:* Id eſt, ut eo tam inſigni beneficio vos provocarem, ac magis etiam redderem obſtrictos ad me colendum: vel, ut in vobis inſtituerem mei, id eſt, veri Dei, cultum. Quod utrumque non in commodum aliquod ipſius Dei, ſed in populi permagnam utilitatem cedebat.

CAPUT XVI.

v. 3. *SVfficiat vobis, quia omnis multitudo ſanctorum eſt, & in ipſis eſt Dominus: Cur elevamini ſuper populum Domini?* Core cùm eſſet ex filiis Caath ſicut Aaron, putabat ſibi ac ſuæ familiæ non minùs deberi ſacerdotium quàm familiæ Aaronicæ, ut etiam ex ſequentibus clarum eſt, ubi thuribulis acceptis cum ſua caterva contendit contra Aaron coram Domino: Dathan autem & Abiron cùm eſſent de tribu Ruben qui fuerat primogenitus filiorum Jacob, eſſentque in ea tribu principes viri, ut patet ex capit. 26. conati ſunt ad ſe pertrahere ducatum populi, ideóque hi præcipuè contendebant contra Moyſen. In his autem rebellibus

depingitur nobis expressa quædam imago hæreticorum, A qui sub prætextu, quòd omnis multitudo sanctorum sit, quòd omnes in libertatem vocati filiorum Dei, sacerdotium & primatum de Ecclesia tollere nituntur, non tam ut omnes qui in Ecclesia sunt, pares constituantur, licèt id prætendant, quàm ut ipsi dominatum arripiant. De talibus Cyprianus ad Cornel. Nec aliundè ortæ sunt hæreses, aut nata schismata, quàm inde quòd sacerdoti Dei non obtemperatur, nec in Ecclesia ad tempus sacerdos, & ad tempus judex vice Christi cogitatur.

v. 22. *Num uno peccante contra omnes ira tua deseviet?* Dicit [*uno peccante*] nempe quia Core imprimis cæteris author fuerat seditionis. Unde & passim seditio Core vocatur.

v. 33. *Descenderuntque vivi in infernum operti humo.* B *In infernum*, id est, in inferiores partes terræ, quod significatur per illud [*operti humo.*] Non enim significatur quod sine morte media ad infernum damnatorum, unà cum corporibus descenderint [alioqui enim non essent resurrecturi] sed ad distinctionem communis sepulturæ, (quâ non solent sepeliri & humo operiri, nisi homines mortui) ad singularem vindictam dicitur, quòd vivi in terram descenderint, & terra operti sint, quasi vivi sepulti. Vide Psal. 54. & nost. in 4. sent. dist. 43. §. 7.

v. 35. *Sed & ignis egressus à Domino interfecit ducentos quinquaginta viros.* Magna obscuritas est, an Core simul cum Dathan & Abiron terrâ absorptus sit, an verò cum his ducentis quinquaginta incendio perierit. Ex cap. 26. omninò videri posset illum simul terrâ absorptum. Nam sic ibi legitur, v. 10. *Et aperiens terra os* C *suum devoravit Core.* In Hebræo tamen paulò aliter legitur. E contra verò, illum non hiatu terræ, sed incendio consumptum fuisse, docere videntur ista verba hujus præsentis capitis v. 39. *Tulit ergo Eleazar sacerdos thuribula ænea, in quibus obtulerant hi, quos incendium devoravit.* Et versu sequenti: *ne quis accedat alienigena, & qui non est de semine Aaron, ad offerendum incensum Domino, ne patiatur, sicut passus est Core, & omnis congregatio ejus.*

Sanè res ex Hebræo ambigua videtur. Ac fortè, Scriptura diligenter excussa, significat Dathan & Abiron periisse hiatu terræ, simul cum tabernaculis suis, & totâ substantiâ, uxoribus & liberis; Tabernaculum quoque Core cum omnibus, qui & quæ in eo erant simul periisse; ipsum verò Core cum contribulibus suis Levitis, ducen- D tis quinquaginta, tenentibus thuribula (inter quos & ipse Core erat suum manu tenens thuribulum,) periisse incendio; filios verò Core, quòd neque in tabernaculo essent, neque inter hos ducentos quinquaginta seditiosos, mansisse superstites. Nam quod dicitur capite 26. *Et factum est grande miraculum*, aliter sonat in Hebræo. Vide versiones Pagnini & Vatabli. Vide & Iansenium super Eccli. 45. Adde quod Deuteron. 11. de solis Dathan & Abiron dicitur, quòd eos terra aperto ore absorbuit cum domibus, & tabernaculis & universa eorum substantia. Et Psalmo 105. idem significatur; de Core autem & congregatione ejus subditur: *Et exarsit ignis in synagoga eorum, & flamma combussit peccatores.*

v. 45. *Etiam nunc delebo eos*; & mox: *Iam enim egressa est ira à Domino & plaga desævit.* Hæc est plaga de qua E loquitur Apostolus 1. Cor. 10. cùm ait: *Neque murmuraveritis sicut quidam eorum murmuraverunt, & perierunt ab exterminatore:* scilicet Angelo; cujus exterminatoris, ac totius hujus loci, ubi interventu sacerdotis ornatu Pontificali induti, narratur cessasse plaga; meminit etiam liber Sapientiæ 18. cujus loci vide Annotationem de hoc exterminatore. Ideo autem ista plaga peculiariter ascribitur exterminanti, id est, perdenti Angelo; quia modus plagæ, fueritne ea per ignem, an per serpentes, an aliter facta, non exprimitur: sicut nec in percussione exercitus Assyriorum sub Ezechia Rege. Dicitur quidem in nostro textu, quòd multitudinem vastabat incendium, sed in Hebræo tantùm est plaga seu percussio, nisi fortè vox Hebræa significet etiam incendium.

CAPUT XVII.

v. 2. *VNiuscujusque nomen superscribes virgæ suæ, nomen autem Aaron erit in tribu Levi.* *Quæritur* 1. cùm in cæteris duodecim virgis essent scripta nomina tribuum, velut in virga Ruben scriptum erat *Ruben*, & ita de aliis: quare in virga quæ tribum Levi repræsentabat, non fuerit scriptum *Levi*, sed Aaron? præsertim cùm de sacerdotio contenderent diversæ familiæ Levi? *Respond.* Contentio de sacerdotio, quæ erat inter Leviticas familias, jam finita erat per interitum Core, & ducentorum quinquaginta virorum: Ac proinde de sacerdotio Aaron non remanebat quæstio cum familiis aliis ex tribu Levi, sed tantùm cum reliquis tribubus. Et ea determinata est hoc miraculo, quòd sola ejus virga germinaverit, floruerit, & fructum protulerit.

Mysticè per hoc quòd virga ejus germinaverit, &c. significatur solos eos sacerdotio & prælaturâ Ecclesiasticâ dignos esse, quorum virga, id est, doctrina vel docendi potestas conjuncta est cum germine bonæ conscientiæ, flore bonæ famæ, & fructu boni operis.

Quæritur 2. cur non similiter per miraculum, Moysi fuit confirmatus à Deo principatus præ cæteris tribubus? *Respondetur*, quia tribus Ruben, quæ ratione primogenituræ maximè videbatur principatum sibi vendicare posse, jam ingenti miraculo fuerat repulsa, quando Dathan & Abiron, qui ex eâ tribu erant, fuere terræ hiatu absorpti. Quare nihil erat quod cæteræ tribus prætenderent. Deinde, satis multis prodigiis in terra Ægypti, in mari rubro, & in deserto, Moysi jam confirmatus erat populi ducatus. Adde quod Moyses non prædicabat principatum ad se & posteros suos pertinere: sicut probat, ad fratrem suum ejusque posteros spectare sacerdotium. Hîc ergo quæstio erat de sacerdotio perpetuo, at non illic de perpetuo principatu. Quin magis, quum Moyses esset Levita, nec filios suos imbueret arte regendi populi, sed applicaret ministerio tabernaculi, sicut cæteros Levitas; nulla poterat esse suspicio Moysen velle principatum populi stabilire in sua posteritate.

v. 10. *Dixitque Dominus ad Moysen: Refer virgam Aaron in tabernaculum testimonii, &c.* Meminit hujus virgæ Apostolus ad Hebr. 9. Scilicet virga hæc pro confirmatione sacerdotii ipsi Aaroni, ad sedandas aliarum tribuum querelas, sola inter tredecim virgas germinaverat floresque emiserat. *Fuit autem hæc virga eadem cum virga Moysi*; quemadmodum constat ex Historia Num. 20. & aliundè. Communiter enim ad edenda signa & prodigia Moyses & Aaron hac virgâ pro instrumento utebantur: Deo videlicet per eam operante. Propter quod & virga Dei dicta est Exodi 4. & 17. Cæterùm ex eo, quòd Scriptura hîc referat flores hujus virgæ, dilatatis foliis, in amygdalas fuisse deformatos, non malè colligunt interpretes baculum amygdalinum fuisse. Vide plura de eo in nostro Comment. ad Hebr. 9.

CAPUT XVIII.

v. 1. *TV & filii tui portabitis iniquitatem sanctuarii, & sustinebitis peccata sacerdotii vestri.* Quidam, inter quos D. Augustinus, sic exponunt: Vestra erunt ea quæ offeruntur pro peccatis populi, ut per peccata figuratè intelligantur sacrificia pro peccatis. Sed repugnat vocabulum (*portare* & *sustinere*) quod onus potiùs, quàm emolumentum significat. Sensus igitur est: Si aliquid in sancta, vel tabernaculum se indecenter ingerant per vestram negligentiam: & illi pro temeritate sua punientur, & vos nihilominus pœnas lueris vestræ negligentiæ.

v. 2. *Sed & fratres tuos de tribu Levi, & sceptrum patris tui sume tecum.* Quidam codices, inter quos & Lirani textus, habent in ablativo *sceptro*. In Hebræo sic est ad verbum: *Atque etiam fratres tuos tribum Levi, virgam patris tui, fac appropinquare tecum.* Septuaginta sic: *Et fratres tuos tribum Levi, populum patris tui adhuc ad teipsum.* Certè nullo modo hîc virga Aaron, quæ fronduerat, intelligenda est: nam hîc vocabulum

diversum est ab illo, quo virga Aaron aliquoties fuit designata: tum virga illa Aaronica jam reponi jussa erat in tabernaculo. Ac denique, cùm ad Aaronem sit sermo, non dicit, sceptrum aut virgam tuam, sed sceptrum patris tui; quàm utique non aliam intelligi posse arbitror, quàm aut tribum Levi, aut familiam Caath, vel Amram potiùs, proximè illi sanguine junctam.

v. 19. *Pactum salis est sempiternum.* Malè quidam Codices habuerunt: (*Pactum pacis*:) Nam vox Hebræa & Græca salem significat & optimi quique Codices Latini habent [*salis*] non [*pacis*] Quid autem sibi velit pactum salis, vide Annotat. Levit. 2. v. 13.

v. 20. *In terra eorum nihil possidebitis, Ego pars & hereditas tua.* Non prohibet, quin liceat sacerdotibus atque Levitis habere possessiones etiam agrorum: Sed sensus est, Levitas non habituros portionem separatam à reliquis tribubus, sed assignari eis à Domino primitias & decimas, & alia quæcumque offeruntur Domino: inter quæ erant etiam pecora non immolatitia. Itaque opus illis erat pascuis ad pecora alenda: in quem usum data sunt eis suburbana, ut habemus in Josue diversis locis. Debebant etiam habere domos ad inhabitandum. Quin etiam ex peculio collecto, vel ex donato seu legato creduntur potuisse habere agros, & alia bona immobilia. Atque hinc existimo Jeremiam Sacerdotem, & in Actis Barnabam Levitam habuisse agros, quos leguntur vendidisse. Vide etiam nost. in 4. sent. distinct. 24. §. 6.

v. 21. *Omnes decimas in possessionem, pro ministerio quo serviunt mihi.* Non significatur hîc Sacerdotes & Levitas vendere aut pretio subiicere suas operas, quas exercent in tabernaculo: sed ordinatione divina illis talia deberi, ratione ministerii sacri. *Et nota Scripturæ phrasim*: ne quis offendatur, si audiat sacerdotem Christianum similiter loquentem. Quod autem in fine cap. dicitur: *quia pretium est*, observa impropriè pretium dici, & vox Hebræa non pretium, sed mercedem significat.

Cæterùm contra id quod hîc dicitur: *Pro ministerio quo servierunt mihi:* Obiici potest quod Levitæ qui habitabant dispersi per tribus longè à tabernaculo vel templo, non occupabantur ministerio sacro, utpote quod solùm licebat exercere in tabernaculo vel templo, ergo ratione sacri ministerii non poterat accipere decimas, & cætera quæ hîc ipsis pro parte & hæreditate Domini assignantur. *Respondeo*, omnes debebant esse parati ad ministerium, & ratione hujus obligationis poterant accipere. Item fortasse omnes vicibus suis ministrabant, saltem postquam David classes Sacerdotum & Levitarum instituit. Item poterant [ac fortè debebant] ministrare in his quæ ad Deum pertinent, docendo populum veri Dei cultum, & legem & cæremonias, maximè ubi erant synagogæ.

CAPUT XIX.

v. 2. VT *adducant ad te vaccam rufam ætatis integræ, &c.* Vaccam rufam continere manifestum mysterium Christi Apostolus ad Hebræos 9. insinuat dicens: *Si cinis vitulæ abspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis: quanto magis sanguis Christi emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis ad serviendum Deo viventi?* Igitur secundum Apostolum aqua aspersionis quæ fiebat ex cinere hujus vaccæ, tantùm carnalem seu legalem munditiam præstabat: sanguis autem Christi, qui per illam aquam significabatur, conscientiam emundat, id est, animam ipsam à peccati conscientia puram facit. Hinc August. Juvenca rufa, inquit, carnem Christi significat; Sexus fœmineus est propter infirmitatem carnis, quam Christus assumpsit; Rufa est propter cruentam passionem: sine vitio, quia Christus peccatum non fecit: sine jugo, quia jugo Diaboli Christus nullo modo fuit subjectus. Vide nostrum Comment. ibidem.

v. 21. *Ipse quoque qui aspergit aquas, lavabit vestimenta sua. Omnis qui tetigerit aquas expiationis; immundus erit usque ad vesperam.* Significatur quòd qui

A aspergendo alios, immunditiam contraxisset, non debebat hac ipsâ aquâ mundari, nam sic ejus mundator similiter esset mundandus, & hujus mundatoris item alius mundator, & sic in infinitum; sed quòd alio genere mundationis debebat mundari, nempe lavando se & vestimenta sua.

Augustinus significari per hoc dicit, quòd omnis homo post remissionem peccatorum, quamdiu permanet in hac vita, adhuc aliquid contrahat, unde sit immundus, usque ad vesperum, id est, usque ad finem vitæ hujus.

CAPUT XX.

v. 1. VEneruntque filii Israël in desertum Sin, & mansit populus in Cades. Exodi 16. narratur, quomodo filii Israël venerunt in desertum Sin, & cap. sequenti, quod profecti sunt de deserto Sin, & castrametati sint in Raphidim. Ubi licèt Moyses quoque
B percussit petram, ut fluxerint aquæ; tamen diversum esse illud Sin, & illud de quo hîc agitur, & proinde etiam diversam percussionem petræ; tum aliæ multæ circumstantiæ docent, tum etiam quòd illud factum sit in Raphidim; hoc autem in Cades. De quo vide, si placet, nostrum Commentarium 1. Corinth. 10. Ubi etiam disputatur, an Cades idem sit quòd Cadesbarne.

v. 10. *Audite rebelles & increduli. Num de petra hac vobis aquam poterimus eiicere?* Moysen hîc peccasse dubium non est. Id enim Dominus de ipso & Aarone clarè testatur his verbis: *Quia non credidistis mihi, ut sanctificaveris me coram filiis Israël: non introducetis hos populos in terram, quam dabo eis.* Peccatum ergo illorum
C constituendum videtur incredulitatis: nempe in verbis illis cum dubitatione, & velut ambiguè prolatis; *Num de petra hac vobis aquam poterimus eiicere?* ut si non fluxisset aqua, hoc imputasset malitiæ & incredulitati populi; si fluxisset, potentiæ divinæ. Sed non debebat dubitanter loqui, nam Dominus dixerat absolutè: *Tolle virgam, & congrega populum, tu & Aaron frater tuus, & loquimini ad petram coram eis: & illa dabit aquas.* Fuit igitur tentatus, & vacillavit: considerans populum toties rebellem, & non simul mox ob oculos ponens Dei omnipotentiam: non autem quòd fidem omnipotentiæ Dei in universali perdiderit. Sic & Christus aliquando discipulos suos increpavit dicens: *Vbi est fides vestra?* Et hoc est, quod dicitur Psalm. 105. *Et vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbaverunt spiritum ejus: &*
D *distinxit in labiis suis, &c.*

CAPUT XXI.

v. 2. VOto se Domino obligans ait; & v. 3. *& vocavit nomen illius Horma, id est, anathema.* Nempe sic deletæ sunt hæ urbes; sicut posteà deleta fuit Jericho. Et quidem factus est locus *anathema*, hoc est, *execratio*: sed tamen verisimile est, quòd sicut in Jericho, priùs abstulerunt omne aurum & argentum, & consecrarunt in ærarium Domini: ita & hîc etiam fecerunt. Notandum enim, quod Israël has urbes delendo, quodam modo sic primitias Deo obtulit, terræ promissæ in possessionem accipiendæ.

v. 8. *Fac serpentem æneum, & pone eum pro signo: Qui percussus aspexerit eum, vivet.* Quòd hæc fuerit Christi Salvatoris exaltati in cruce figura, Christum ipsum habemus interpretem Joan. 3. Christus ergo serpens, quia
E natus in similitudinem carnis peccati, quod suasu serpentis per unum hominem intravit in mundum. Æneus autem serpens, quia revera sine peccato, ut æneus serpens sine veneno. Positus pro signo, ut percussi aspiciant & vivant: quia exaltatus in Cruce, ut credentes in Crucifixum sanentur à morsibus peccatorum, quos serpens antiquus Diabolus inflixit.

v. 14. *Vnde dicitur in libro bellorum Domini.* Liber ille non extat. Videtur autem fuisse liber, qui contineret carmina quædam, seu epinicia pro victoriis populi Dei contra hostes suos. Ejusmodi enim sunt versus qui hîc citantur. Nec illud improbabile, Esdram cùm libros divinos restitueret, eadem, ut credere par est, Dei

authoritate, quâ suæ historiæ libros scripsit, hujusmodi quasdam citationes libris illis inseruisse. Neque propterea necesse est agnoscere divinam authoritatem in illo bellorum Domini libro, non magis quàm in poëtis & libris gentilium quos Apostolus Paulus aliquoties citat; sed sic tantùm partes citatæ authoritatem habent, quatenus citatione approbantur.

CAPUT XXII.

v. 5. *M**isit* (Balac) *nuntios ad Balaam filium Beor ariolum. Quæstio* est utrum Balaam fuerit Dei Propheta, an Dæmonum? Quod Dæmonum Propheta fuerit, fortissimum argumentum videtur, quia vocatur hîc ariolus, id est, magus. Tales autem sunt, qui suggestione Diabolica futura quædam prædicunt. Sed non est in Hebræo. Item apparet eum fuisse vatem Dæmonum; quia vaticinaturus, jubet extrui aras & offerri victimas, non uni Deo, ut videtur, sed idolis. Dicitur enim Balac rex eum duxisse ad excelsa Baal. *E contra verò* quòd Dei Propheta fuit, ex eo constare videtur, 1. quia Deus verba benedictionis posuit in ore ejus. Deinde Prophetiæ ejus, quæ sequenti capite habentur, authoritatem habent tanquam à Deo profectæ. Unde est illa memorabilis Prophetia; *Orietur stella ex Jacob, &c. Respondeo, Verisimilius* videtur eum fuisse Prophetam Dei, sed malum; qui pro mercede loqueretur placentia, quales passim insectantur Isaias, Jeremias & Ezechiel. Nam 2. Petri 2. vocatur Propheta, & nihil in eo reprehenditur, nisi quod mercedem iniquitatis amavit. Deinde, ut dictum est, verba ejus vim veræ Prophetiæ habent. Vide nostrum Comment. citato loco 2. Petr. 2.

v. 28. *Aperuitque Dominus os asinæ, & locuta est.* Factum est ministerio boni Angeli, non mali, ut nonnulli malè arbitrantur. Fuisse enim bonum Angelum quem statim post vidit Balaam, planum est, quia increpavit eum de suo peccato, dicens; *Ego veni ut adversarer tibi, quia perversa est via tua, mihique contraria*: imò in eo quod dicit, *mihique contraria*, loquitur in persona Dei. De hoc Petrus 2. Epist. c. 2. *Subjugale mutum animal, hominis voce loquens prohibuit Prophetæ insipientiam.* Rectè igitur S. Thom. 2. 2. qu. 165. art. 2. ad 4. sic, inquit, locutus est serpens homini, sicut asina locuta est homini, nisi quod illud fuit opus Diabolicum, hoc Angelicum. Vide etiam Annot. Genes. 3. Et nostrum Comment. citato loco 2. Petri 2.

v. 29. *Utinam haberem gladium ut te percuterem. Quæritur* quare Balaam non est territus loquente asina, quin potiùs in ira perseverans, graviter cum ea expostulat? *Respondet* D. Aug. vel quia talibus monstris assuetus erat, utpote homo ariolus, cum quo Dæmones in animalium specie apparentes sæpè loquebantur; Vel quòd fuerit tanta cupiditate incensus, ut nec tanti monstri miraculo seu prodigio terreretur.

v. 32. *Ego veni, ut adversarer tibi, quia perversa est via tua, mihique contraria. Quæritur* quomodo hoc rectè Angelus dicat, cùm Balaam secundo consulens Dominum, permissus esset ire cum nunciis? *Respondet August.* quòd Balaam secundo consulens Dominum, utrum ire deberet, graviter peccaverit. Debuisset enim constanter acquiescere Deo, audita semel ejus voluntate. Sed ibi se victum cupiditate monstravit, ubi loqui sibi Dominum de hac re iterum voluit. Proinde videns Dominus ejus cupiditatem captam victamque muneribus, permisit eum ire; ut per jumentum, quo vehebatur, ejus avaritiam coërceret. Reprehensus est igitur, non tam de itinere, quàm de prava cupiditate: propter eam enim dictum est ei: *perversa est via tua mihique contraria.* Hinc de quibusdam dicit Petrus: *secuti viam Balaam ex Bosor, qui mercedem iniquitatis amavit.* 2. cap. 2. Ideo ergo mala erat via ejus, qui amavit mercedem iniquitatis.

CAPUT XXIII.

v. 1. *D**ixitque Balaam ad Balac: Ædifica mihi hic septem aras, & para totidem vitulos, &c* Non hoc jussit Balaam ex præcepto divino. Nondum enim

A consuluerat Dominum: Nam aris exstructis, demum vadit ad consulendum, uti liquet ex verbis sequentibus. Sed præcipit hoc superstitiosè, ut rex à diis suis per sacrificia impetrare videatur oraculum, sibi, suoque regno faustum, maledictione in hostes conversa. Nec enim verisimile est regem aras & sacrificia parasse vero Deo, quem non colebat, sed Deo suo Beelphegor; ad cujus sacrificia legimus infrà capite 25. adductos fuisse filios Israël à filiabus Moab.

v. 7. *De Aram adduxit me Balac rex Moabitarum, de montibus Orientis.* Pro (*Aram*) Septuag. vertunt *Mesopotamiâ*: ut & nos habemus Deut. 23. his verbis: *Conduxerunt contra te Balaam filium Beor de Mesopotamia Syriæ.* Ubi & Hebraicè est [*de Pether Aram duorum fluviorum.*] Nempe Mesopotamia duobus fluminibus est inclusa. Vide etiam Genes. 8.

B v. 10. *Moriatur anima mea morte justorum, & fiant novissima mea horum similia. Anima* pro homine ponitur. Sensus est. Det mihi Deus ut moriar quomodo justi, id est, veri cultores Dei, qualis est hic populus. Modus ille mortis est, mori in pietate & expectatione vitæ futuræ ac patriæ cælestis. Sic enim decessisse justos testatur Apostolos ad Hebr. 11. Vel sensus est: moriar in ea felicitate temporali quam populo huic Deus, legem suam servanti, promisit, id est, moriar longævus ac plenus dierum, relictis post me filiis cum copiosa hæreditate & rerum affluentia, in multitudine pacis. Interim nota avarum &

C impium prophetam velle justis in morte similem esse, quorum similitudinem refugit in vita. Nonnulli sic exponunt: Ego moriar morte mihi à justis inferenda; scilicet ab isto populo, qui est gens sancta. Verum quidem est Balaam sic mortuum esse, sed non est ille sensus, *Et fiant novissima mea horum similia*, quod congruit cum primo sensu quem dedimus, vel etiam cum secundo.

v. 20. *Ad benedicendum adductus sum, benedictionem prohibere non valeo.* Si quæras, utrum populo Israëlitico profuerit hujus Prophetæ mali, ac malevoli benedictio? *Respondeo*, sine dubio profuisse. Deus enim per illum populo benedixit, ut habetur Josue ult. ubi & effectus benedictionis subjungitur: *Et liberavi vos de manu ejus, &c.*

D Ex quo ostenditur benedictiones malorum sacerdotum, sive in sacramentis Ecclesiæ, sive quascunque alias vice Dei prolatas super fideles, haudquaquam inanes esse, Deo scilicet, etiam per malos, suæ divinæ benedictionis effectum exhibente.

v. 21. *Non est idolum in Iacob, nec videtur simulachrum in Israël.* Simile est illud Deuter. 32. in Cantico Moysi. *Dominus solus dux ejus fuit, & non erat cum eo Deus alienus.* Sed quomodo his non sit contrarium, quod dicitur Iosue 24. *Auferte Deos alienos*, itemque quod exprobrat Iudæis Stephanus Act. 7. Vide eorum locorum Annotationes.

CAPUT XXIV.

E v. 3. *D**ixit Balaam, dixit homo cujus obturatus est oculus ------- qui visionem omnipotentis intuitus est.* Hîc duo dicuntur in speciem pugnantia; *Homo cujus obturatus est oculus*: & idem, *qui visionem intuitus est.* Priorem illam partem ex Hebræo variè vertunt, & ferè contrario modo. Alii vertunt: [*cujus obscuratus est oculus*] alii *cui aperti sunt oculi.* Et huic versioni favere videtur versio Septuaginta quæ habet: *Homo verax videns.* Si legamus, ut noster interpres habet, duplex reddi poterit sensus; Aut enim de oculis corporeis, aut de incorporeis accipi potest. Si de corporeis, significat se somniatorem, qui videlicet visionem accipere solitus sit per somnium, quod fit obturatis, id est, clausis oculis. Eodem pertinet quod sequitur; *Qui cadit, & sic aperiuntur oculi ejus*, id est, qui postquam in somnum incidit, accipit revelationem. Si de oculis mentis accipitur, sensus est; Qui oculos mentis habet cupiditate & malitia excæcatos. Item, Qui cadit per iniquitatem: Et tamen aperiuntur oculi ejus ad prævidendum & prædicendum futura de regno Christi.

v.7. *Tolletur propter Agag, rex ejus, & auferetur regnum illius.* Hoc de Saüle dictum interpretatur Hieron. scribens in Ezech. 38. quia nimirum Saül regno privatus est, & in prælio occisus periit, propterea, quòd præter alia peccata, quibus Deum offenderat, contra Dei præceptum pepercisset Agag regi Amalecitarum.

v.17. *Videbo eum, sed non modò: Intuebor illum, sed non prope: Orietur stella ex Iacob, &c.* Iudæi hæc Iudaïcè interpretantur, & referunt ad temporalem prosperitatem; Et per Stellam, ipsum David intelligunt. Sed nos, rejecta hac Judaïca expositione, sequimur eam, quam sequuntur omnes Christiani Doctores, qui non aliò, quàm ad Christum hæc verba referunt. Et licet quidam intelligant de secundo adventu Christi; *Videbo eum, sed non modò*, quia videlicet dies judicii longè aberat: rectiùs tamen ad primum adventum refertur hoc sensu: *Videbo*, seu video, *eum* (Messiam in carne) *sed non modò*, supple, veniet. Et similiter illud: *Intuebor*, id est, intueor, *illum* scilicet mente Prophetica, *sed non propè*, supple adest: ut illud (*non modo*) & (*non propè*) non ad prophetantem, sed ad rem prophetatam pertineat. Illud autem, *Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israël*, vel ad stellam pertinet, quæ in Nativitate Christi Magis apparuit; utpote qui dicunt stellam fuisse signum nati regis, vel ad ipsum Christum, qui in scriptura sæpè Stella vocatur. Et ita eodem pertinebunt, *Stella ex Iacob*, & *Virga de Israël*, Nempe Stella, propter sanctitatis splendorem, & virga propter regni potestatem.

CAPUT XXV.

v. 4. *TOlle cunctos principes populi, & suspende eos contra solem in patibulis, ut avertatur furor meus ab Israël.* Hoc capite duobus exemplis docemur quantum valeat, quantumque momenti habeat ad placandum Deum & avertendam iram ejus, justa animadversio in homines noxios & morte dignos. Prius exemplum est in punitione principum populi, de quibus dicitur ad Moysen: *Tolle cunctos, &c.* Valet ergo digna animadversio in sceleratos, ad avertendum furorem Dei à populo. Alterum exemplum in Phinees, qui cùm zelo Dei commotus occidisset fornicantes, addidit scriptura: *Cessavitque plaga à filiis Israël. Dixitque Dominus ad Moysen: Phinees filius Eleazari avertit iram meam à filiis Israël: quia zelo meo commotus est contra eos, ut non ipse delerem filios Israël in zelo.* Deinde zelum illum ita Dominus remuneravit. *Ecce* (inquit) *do ei pacem fœderis mei, & erit tam ipsi, quàm semini ejus pactum sacerdotii in æternum, quia zelatus est pro Deo suo, & expiavit scelus filiorum Israël.* Quòd si tantum valet apud Dominum justa & severa animadversio in malos; è contrario intelligendum est, quantum Deo displiceat, & iram ejus in populum provocet justitiæ neglectus, & relaxatio publicæ disciplinæ. Unde sicut Phinees per justitiæ severitatem sacerdotii promissionem obtinuit, ita Heli per neglectum disciplinæ, pro semine suo, sacerdotii dignitatem amisit. Et utinam similis justitiæ neglectus in hæreticos aliosque perniciosos homines, etiam in nos non provocasset iram Dei.

v.7. & 8. De Phinees: *Et arrepto pugione, ingressus est post virum Israëlitem, &c.* Pro *pugione*, Græcè est: *Et cùm accepisset seromasten in manu.* Et idem vocabulum est in Græco 4. Reg. 11. Et Hieron. quoque illo utitur in Epist. 53. ad Riparium. Eam vocem alii pugionem, alii lanceam, alii hastam vertunt. Vide Marianum in illam Epistolam Hieron. Porrò non occidit istos Phinees privata authoritate, ne quis putet hoc in exemplum esse trahendum, sed ex ordinatione Moysis, qui dixerat ad judices Israël, inter quos erat & Phinees summi Sacerdotis filius; *Occidat unusquisque proximos suos.*

v. 13. *Et erit tam ipsi* (Phinees) *quàm semini ejus pactum sacerdotii sempiternum.* Loquitur Dominus de summo sacerdotio: Fuit autem hoc pactum sempiternum æternitate legis, id est, quamdiu lex Mosaïca duravit. Fuit quidem interruptio per Heli, & filium, nepotem ac pronepotem ejus, qui erant ex stirpe Ithamar patrui Phinees; sed ita, ut jus salvum remanserit posteritati Phinees; opportuno tempore declarandum: scilicet reddita posteris ejus Sacerdotii possessione: quod fieri cœpit per Davidem, (quoniam quasi æquali gradu sacerdotes habuit Abiathar & Sadoc 2. Reg. 25. & 1. Paralipo m. 15.) & perfectum est per Salomonem: qui repulso Abiathar ex posteris Heli & Ithamar, Sadoco ex stirpe Phinees sacerdotium, generi suo debitum, restituit.

CAPUT XXVI.

v. 10. *ET aperiens terra os suum devoravit Core.* Vide suprà cap. 16. v. 35.

v. 11. *Et factum est grande miraculum; ut Core pereunte, filii illius non perirent.* Quomodo id accidisse patet Liranus, vide apud eum, si placet. Vbi etiam quæri potest, cur id acciderit potiùs in filiis Core, quàm in filiis Dathan & Abiron, qui, ut satis significatur suprà cap. 16. perierunt unà cum uxoribus & filiis. Vide textum Hebræum, & quæ notavimus ad cap. 16.

v. 54. & 55. *Pluribus majorem partem dabis, & paucioribus minorem -------- ita duntaxat, ut sors terram dividat.* Quod dicitur [*Dabis*] intelligendum est, per te vel successorem tuum, cui hæc mandabis. Non enim Moyses terram promissam distribuit, qui eam non fuit ingressus, sed successor ejus Josue. Quomodo autem præcipiat Dominus pluribus majorem dari partem, & paucioribus minorem, ac nihilominus divisionem velit sorti committi. Vide Josue 19.

CAPUT XXVII.

v. 3. *SEd in peccato suo mortuus est.* In peccato mori, est propter peccatum mori, sive peccatum illud quoad culpam remissum fuerit, sive non. Neque enim istæ filiæ dicere voluerunt patrem suum mortuum esse in peccato mortali, quo modo nos loqui solemus, id est, sine pœnitentia peccati. Quæritur quale fuerit hoc ejus peccatum? *Respondeo*, quidam intelligunt peccatum infidelitatis. Nam de eo similiter loquitur Dominus in Evangelio Ioan. 8. dicens: *In peccato vestro moriemini.* Unde & Apostolus Heb. 3. *Quibus* [inquit] *juravit Dominus non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt; & videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem.* Alii privatum quoddam peccatum intelligunt, propter quod perierit Salphaad. Sed non est verisimile de privato ac peculiari quodam peccato, quod non fuerit cum aliis commune, locutas fuisse ejus filias ad Moysen & Eleazarum, cæterosque populi principes; cùm nulla necessitas id exigeret. Quare sensus simplicissimus maximeque germanus est, Salphaad mortuum quidem esse in deserto, non tamen ob seditionem illam memorabilem concitatam sub Core, sed propter causam cæteris omnibus, qui in deserto perierunt, communem; quia peccaverant murmurando, & non credendo promissis Dei. Quare [inquiunt] non magis nos debemus privari successione paterna [quod quidem ad delictum patris attinet] quàm cæteri, quicumque parentibus in deserto mortuis, succedunt. Et nota quòd quicumque moriebantur in deserto, existimabantur perire & prohiberi ab ingressu terræ promissæ, propter peccata in Deum vel murmurando, vel non credendo commissa, adeo ut nec Moyses, nec Aaron & Maria fuerint ab hac punitione immunes. Dicunt autem: *Nec fuit in seditione quæ concitata est contra Dominum sub Core:* quia quamvis seditio illa legatur tantùm concitata à Core & sociis ejus Levitis centum quinquaginta, & à Dathan & Abiron Rubenitis; alii tamen aliarum tribuum plurimi, seditioni ab illis commotæ consenserunt. Nam de Core & sociis ejus dicitur capite 16. quod adversum Moysen & Aaron coacervârant omnem multitudinem. Unde & Deus totum populum voluit disperdere. Fuerat autem illa omnium gravissima & periculosissima seditio, quòd à Levitis, tanquam hostibus domesticis, qui & Domino

erant consecrati, & Moysi atque Aaroni contribules, concitata esset.

v. 14. *Quia offendistis me in deserto Sin, in contradictione multitudinis, nec sanctificare me voluistis coram ea super aquas.* Hebr. est: *sicut offendistis*; ut sensus sit: Quemadmodum noluistis me sanctificare, & potentiam meam celebrare coram populo murmurante propter aquas; ita vicissim ego non dignabor vos ingressu terræ, quam daturus sum filiis Israël. Ex quo intelligimus Moysen coram populo talia verba protulisse, ex quibus videretur de potentia Dei dubitare. Hoc enim est quod dicitur, Deum non sanctificasse. Sanctificatur enim Deus ab homine, quando sanctitas ejus aut potestas, aut bonitas hominis testimonio commendatur.

Mysticè autem per hoc, quòd neque Aaron, neque Moyses permissi sunt ingredi terram promissionis, significatur, quòd nec vetus sacerdotium cujus personam gerebat Aaron, nec ipsa lex, repræsentata per Moysen, introducere possint populum Dei in terram æternæ hæreditatis; sed eò introducit Josue, qui & Iesus vocatur, in quo typus erat Domini nostri Iesu Christi.

v. 20. *Dabis ei præcepta cunctis videntibus, & partem gloriæ tuæ, ut audiat eum omnis synagoga filiorum Israël.* Ad Moysen sermo est de Iosue successore constituendo. Hebr. pro (*partem gloriæ*) est (*de gloria tua*) vel *de decore tuo*. Sed sive legatur, de gloria tua, sive partem gloriæ tuæ; non significatur gloria Moysi per hoc fuisse ex parte aliqua diminuenda; sed quòd Iosue futurus esset socius ejus gloriæ, quæ erat in Moyse, ita tamen ut non æqualem cum Moyse gloriam esset habiturus. Nam de Moyse dicitur Deut. ult. *Non surrexit ultra Propheta in Israël, sicut Moyses.* Accepit ergo partem gloriæ, qui non parem, sed minorem atque inferiorem gloriæ excellentiam consecutus est. Patet id etiam ex sequentibus. Nam jubetur Iosue in omnibus consulere Eleazarum summum sacerdotem; Moyses autem in omni re dubia per se, & immediatè oraculum divinum consulebat.

v. 21. *Pro hoc si quid agendum erit, Eleazar sacerdos consulet Dominum. Ad verbum ejus*, scilicet consulentis Dominum & Domini sententiam referentis, *egredietur & ingredietur ipse, & omnes filii Israël*, id est, actiones suas instituent. Quod & Saül & David in bellis gerendis fecisse legimus 1. & 2. lib Regum, ut Dominum per sacerdotem consulerent, & ex Domini sententia per sacerdotem intellecta prælia committerent, hostes insequerentur, &c.

Quæritur an Iosue fecerit contra hoc præceptum Domini, quando cum Gabaonitis fœdus iniit, ac jurejurando firmavit, & os Domini non interrogavit, ut habetur Iosue 9. Videtur quod non, quia quod hìc præcipitur ut ad verbum Domini egrediatur, &c. non sic est intelligendum, quasi ad singula quæque consulendus esset Dominus, sed id refertur ad negotia magni momenti, ut de bello aliquo gravi suscipiendo, &c. Quod si tamen etiam quis putet intelligi casum dictum, videbitur Iosue in illud impegisse. Et id fortè voluit scriptura dicens: *Et os Domini non interrogaverunt*, quasi dicat, quod facere debuerant.

CAPUT XXVIII.

v. 3. *Agnos anniculos duos quotidie in holocaustum sempiternum, unum mane, & alterum ad vesperum, &c.* Subditur deinde de sacrificio Sabbati, ac demum quoque de sacrificio Calendarum seu neomeniæ. Quorum trium sacrificiorum hæc brevis est explicatio, secundum D. Thomam, 1. 2. q. 102. art. 4. Per quotidianum, seu juge sacrificium quod quotidie mane & vespere offerebatur, repræsentabatur perpetuitas divinæ beatitudinis; Per sacrificium sabbatorum, quod septimo quoque die fiebat, memoria creationis, quæ completa est die septimo. Nam & Exodi 20. pro ratione præcepti de sabbato additur; *Sex diebus fecit Deus cælum & terram, & septimo requievit*, Denique sacrificium neomeniæ, sive novæ lunæ; A hoc est, à novilunio ad novilunium fiebat ad commemorandum opus divinæ gubernationis. Nam hæc inferiora præcipuè variantur secundum motum Lunæ. Et hæc ratio singulorum literalis est.

Mystica seu Prophetica horum ratio est ista: Per juge sacrificium significatur perpetuitas sacerdotii Christi, qui est verus agnus, tollens peccata mundi. Per sacrificium sabbati significatur spiritualis requies, quam expectamus per Christum, de qua ad Hebr. 4. Per sacrificium neomeniæ prænunciatur illuminatio Ecclesiæ primitivæ per Christum. Sicut enim per lunam Ecclesia significatur, ita & per lunam novam, nova seu primitiva Ecclesia.

CAPUT XXIX.

v. 1. *Mensis etiam septimi prima dies venerabilis, & sancta erit vobis ------- quia dies clangoris est & tubarum.* Quæritur, quare hoc festum vocetur clan- B goris & tubarum? Si respondeas quia eo die tubis clangi solet, quæritur qua ex causa id fuerit institutum? *Respondeo*, causa literalis duplex assignatur. Altera, quam tradunt Hebræi, in memoriam liberationis Isaac à morte, quando immolandus erat à patre; & pro eo oblatus est aries: qui quidem aries quia hæreret cornibus inter vepres, ut scriptura commemorat, ideò Israëlitæ hoc die clangebant cornibus, seu buccinabant. Sed non admodum probabile hoc est; nam neque scriptura quicquam tale nobis usquam innuit, neque ulli graves autores ex veteribus eam rationem tradiderunt, neque per se rationem magnam habet, ob ejus rei memoriam, peculiariter institutum fuisse hoc tam solemne festum. Et sanè multa erant alia hujus similia, quæ pari ratione tale C festum requirebant, ut liberatio Abraham de Vr Chaldæorum, liberatio Iacob de manu fratris, nativitas Isaac ex matre sterili, &c. Sed & reliqua festa non pro particulari aliquo, sed pro communi bono instituta omnia videntur; scilicet creationis ac gubernationis mundi, liberationis totius populi ex Ægypto, legis populo datæ in monte Sinaï, messis collectæ feliciter, & posteà pro liberatione per Iudith, Esther, & Machabæos, similiter totius populi.

Itaque altera ratio probabilior ista redditur, nimirum ut hoc clangore tubarum, homines admonerentur se præparare ad festa alia, quæ hoc eodem capite, eodem mense septimo præscribuntur. Propheticè autem festum tubarum significavit prædicationem Apostolorum per universum D orbem terrarum.

CAPUT XXX.

v. 3. *Si quis virorum votum Domino voverit ------ omne quod promisit implebit.* Sed ante omnia intellige si votum, seu juramentum sit factum de re licita. Nam si sit res illicita, sicut malè promittitur seu juratur, ita malè, imò & pejùs impletur. Verbi gratiâ: juravit aliquis se servaturum & defensurum civitatem aliquam contra legitimum Principem, talis & jurando graviter peccavit, & juramento suo non tenetur; & si implere voluerit, peccabit etiam longè graviùs: sicut Herodes, qui quod imprudenter juraverat, ut August. loquitur, sceleratè implevit, occidendo Ioannem Baptistam.

Deinde circa hanc legem observandum est non comprehendi illos qui sunt in alterius potestate; ut servi E qui nihil vovere possunt, per quod aliquo pacto impediatur servitium Domino debitum; item religiosi, id est, quicunque professi sunt vitam Monasticam, qui sine Superioris consensu, nec vovere possunt, nec, si fortè voverint, votum sine ejus arbitrio implere. Similiter filius familias suo arbitratu vovere non potest de iis in quibus patri subjectus est, velut de abstinentia ciborum, de visitatione templorum, de peregrinatione ad loca sancta. Ceterùm de rebus ad statum totius vitæ pertinentibus, velut de ingressu religionis ac matrimonio, vovere ac disponere potest. Et tale votum ac dispositio ejus rata est, etiamsi non accesserit consensus parentum.

v. 4. *Mulier si quippiam voverit & se constrinxerit juramento*

juramento quæ est in domo patris sui, & in ætate adhuc puellari, si cognoverit pater --- & tacuerit, voti rea erit-sin autem statim ut audierit, contradixerit pater --- irrita erunt, &c. In ætate puellari, Hebraicè est in pueritiis suis, id est, in adolescentia sua, scilicet dum adhuc moratur apud patrem nondum nupta. Non enim significatur irritari posse votum puellæ propter ætatis immaturitatem, sed irritari posse à patre, quia cum patre habitat, & nondum nupta est. Nam si nupta sit, tum à viro poterit irritari. Loquitur autem Moyses de votis earum rerum quæ ad convictum domesticum spectant, ut de jejunando, de abstinendo à certis cibis, de certo vestitu, de proficiscendo ad templum & offerendis muneribus: non autem de ea re quæ pertineret ad dispositionem totius vitæ, ut de ingressu religionis, de perpetua continentia. Qualia vota tunc non erant in usu. Nec opus esset hæc à patre irritari, si puella non haberet sufficientem ætatem discernendi de talibus; quia ante illam ætatem ipso jure naturæ talia vota non sunt obligatoria. Vide nostra in 4. dist. 28. §. 3.

v. 10. *Vidua & repudiata quicquid voverint, reddent.* Hîc videri potest repudiatam, perinde ut viduam, esse sui juris, & verè solutam à lege viri, vinculoque conjugii. Sed dicendum solutam esse non secundum rei veritatem, sed legis permissione & conniventia. Propterea lex de ea sicut de soluta hîc loquitur, præsertim quia cùm dimissa esset à viro, nec ampliùs cum eo habitaret, non poterant ejus vota à viro cognosci: imò vir eam dimittens quantùm in se erat, liberam faciebat ad vovendum, & omnino agendum quod vellet; & proinde relicta est suo juri. Hîc nihil dicitur an mulier possit irritare vota mariti sui. Ex quo intelligitur, quòd hîc non agatur de potestate viri, quatenus est conjux habens potestatem corporis conjugis suæ, (sic enim etiam potest mulier irritare vota viri sui, quatenus eum redderent ineptiorem ad opus tori conjugalis) sed quatenus est caput totius familiæ, quam habet gubernandam.

v. 16. *Portabit ipse iniquitatem ejus.* Hoc dicitur de viro contradicente voto uxoris, illudque revocante. Et sensus est; Mulier quidem absolvetur à voto suo, neque peccabit quòd votum non reddat: Vir autem peccati reus erit, si malè votum uxoris cassaverit seu irritaverit. Quasi ergo sic dicit. Iniquitas mulieris transibit ad virum, ut authorem voti non implendi.

CAPUT XXXI.

v. 8. **B***Alaam quoque filium Beor interfecerunt gladio.* Mirum hoc videri posset, cùm suprà cap. 24. dicatur Balaam reversus ad locum suum, qui, ut diximus, putatur fuisse in Mesopotamia. Alii hinc existimarunt ipsum fuisse Madianitam, aut certè finitimum terræ Madian. Sed verisimilius est ipsum reversum ad aliquod spatium, deinde hospitio apud Madianitas aliquamdiu detentum, & sic, priusquam longius discederet, occupatum fuisse unà cum toto illo populo Madian; sicque non potuisse evadere gladium filiorum Israël. Nam, ut diximus cap. 23. quod ipse Balaam ibi dicit se adductum de Aram, Septuaginta interpretantur Mesopotamiâ, & ipse quoque noster interpres Deut. 23. dicit eum venisse de Mesopotamia.

v. 14. *Iratusque Moyses Principibus exercitus --- ait: Cur fœminas reservastis?* Verisimile est, à Domino præceptum fuisse ut omnes internecione delerent; alioqui enim hæc objurgatio de reservatis fœminis ac parvulis locum non haberet, quum illi sexui & ætati parcendum esse in bello, ipsa ratio suadeat. Vel ideo Moyses cum illis expostulat de fœminis reservatis, quia malo suo edocti scire debebant periculosam sibi fore tot alienigenarum mulierum cohabitationem. Quare aut dimittendæ erant, aut, quod tutius, occidendæ. Cur igitur nunc v. 18. virgines jubet reservari? Quia illæ & ad fallendum populum propter simplicitatem adhuc minùs aptæ erant; & facilè ad ritum populi Israëlitici poterant traduci; & tanquam captæ bello juxta legem accipi poterant in uxores, non obstante alia lege quæ prohibebat ne filias earum gentium, contra quas pugnaturi erant, sibi in uxores acciperent, tum quia Madian non erat ex illis gentibus quarum terra populo promissa fuerat, tum quia hæ filiæ non tradebantur à parentibus earum filiis Israël in conjugium, sed jure belli accipiebantur, parentibus interfectis; vel ita, ut amicitiæ cum infideli populo ineundæ, nullum ex eo facto illis esset periculum: quæ nimirum causa fuit illius prohibitionis sanciendæ. Jussi sunt autem parvuli interfici: quia illorum educatio fuisset Israëlitis, semper ad iter & bellum expeditis, gravis & onerosa: nec ex illis, qui paternæ necis memores semper malo animo erga ipsos fuissent, magnam utilitatem spetare poterant.

v. 15 & 16. *Cur fœminas reservastis? Nonne istæ deceperunt filios Israël ad suggestionem Balaam?* De hoc sic August. Hoc consilium malignum, ut ad illecebram feminæ subjicerentur, per quas non solùm corporaliter, sed & spiritualiter in adorando idolo fornicarentur, quando dederit Balaam, Scriptura non dixit: Ex hoc tamen loco certum est eum hoc consilium dedisse. Quod & indicatur Apoc. 2. ubi cujusdam Ecclesiæ Angelo dicitur: *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israël, edere & fornicari.* Et hoc creditur consilium, quod rectè innuit Balaam, cap. 24. ne omninò indonatus abiret homo avarus, cùm dicit: *Veruntamen pergens ad populum meum, dabo consilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore.* Vendidit ergo malum ac detestandum consilium, qui prohibitus à Domino maledictionis oraculum vendere non poterat.

v. 27. *Dividesque ex æquo prædam inter eos qui pugnaverunt, & inter omnem reliquam multitudinem.* Quomodo hæc divisio posteà in legem transierit, & quomodo intelligenda sit, vide 1. Reg. 30.

v. 28. *Et separabis partem Domino ab his qui pugnaverunt & fuerunt in bello, unam animam de quingentis, tam ex hominibus quàm ex bobus, & asinis & ovibus, dabis eam Eleazaro sacerdoti, quia primitiæ Domini sunt. Ex media quoque parte filiorum Israël accipies quinquagesimum caput hominum & boum & asinorum & ovium, cunctorumque animantium, & dabis ea Levitis.* Cur illic quingentesimum caput, hic verò quinquagesimum penditur? An quia prior pars cedebat sacerdotibus, in primitias Domini; posterior verò, Levitis excubantibus in tabernaculo Domini? Cùm enim Sacerdotes adhuc perpauci essent, scilicet soli Eleazar & Ithamar & filii eorum (nam sub Eleazaro sacerdote ceteros sacerdotes comprehensos intelligo) Levitæ verò sacerdotum comparatione permulti: meritò ex una parte prædæ quæ erat pugnatorum, sacerdotes quingentesimam dumtaxat partem acceperunt: ex altera verò æquali, quæ erat reliquæ multitudinis, quinquagesimam partem acceperunt Levitæ. Homines autem in hac præda pro solis feminis accipiuntur. Nam masculi omnes jussi fuerant interfici. Et quamvis neque hominem, neque asinum liceret sacrificare; licebat tamen eos offerre sacerdotibus ac Levitis, in usum ac possessionem eorum, tanquam stipendia ministerii ipsorum in tabernaculo Domini: quomodo iis offerebantur primitiæ ac decimæ & alia hujusmodi, quæ eis in cibum & usum privatum cedebant; inter quæ & homines esse poterant, ut servi & ancillæ, & asini, ut jumenta.

v. 53. *Vnusquisque enim quod in præda rapuerat, suum erat.* Liranus intelligit hoc ideo subjungi, quia cùm possent bellatores retinere quod rapuerant de inanimatis, tanquam suum, eò quòd inde nihil debebatur tabernaculo vel sacerdotibus ac Levitis: tamen ex devotione totum dederunt, propterea quòd Dominus eos omnes salvos reduxisset de prælio. Verùm Hebræa sic habent: *Viri exercitus prædati sunt, quisque sibi.* Id est milites qui fuerant in exercitu, diripuerunt quisque per se, hoc est, id quod prædati sunt retinuerunt sibi, neque dederunt suis centurionibus. Et nota in Hebræo non addi causalem conjunctionem, *quia*, vel *enim*. Hoc ergo, ni fallor,

vult scriptura, spontaneam illam oblationem auri & ornamentorum, factam fuisse à solis principibus exercitus, id est, à tribunis & centurionibus, idque ex spoliis quæ ad ipsos spectabant. Ceterùm milites gregarios sua spolia sibi retinuisse, neque hujusmodi oblationem facere voluisse; præsertim quia nec opus erat tanti auri atque ornamentorum oblatione in usum tabernaculi. Sic & Vatablus.

CAPUT XXXII.

v.1. *Filii autem Ruben & Gad.* His jungebatur etiam dimidia tribus Manasse, licèt hîc non exprimatur. Patet autem illud ex progressu narrationis, ubi dicitur Moyses dedisse filiis Gad & Ruben, & dimidiæ tribui Manasse terras desideratas.

v.1. *Et erat illis in jumentis infinita substantia.* Oleaster putat eos abstinuisse à suis pecoribus comedendis, ne aliis fratribus invidiam facerent. Sed sine causa hoc dicitur, nec habet apparentiam, quòd carnales homines, nulla lege urgente, sponte sua abstinerent à carnibus quibus abundabant. Et ad quid alerent, nisi ut comederent? Nec erat invidiæ periculum. Alij enim aliis rebus abundabant, easque res inter se commutabant pretio. Nec aliis pecora deerant, licèt non perinde abundarent.

v.2. *Cumque vidissent Iaser & Galaad aptas animalibus alendis terras.* Vocatur terra Galaad per anticipationem. Cùm enim Galaad fuerit filius Machir, filij Manasse, filij Joseph, nondum ea terra potuit vocari Galaad, quando ab illo populo dimidiæ tribus Manasse nondum erat habitata. Quod enim peculiariter ista dimidia tribus in possessionem acceperit terram Galaad, disertè dicitur sub finem hujus capitis. Hinc apparet ista non esse scripta à Moyse, sed ab alio post mortem ejus, postquam illi terræ jam inditum erat hoc nomen, ut vocaretur terra Galaad. Nisi quis contendat eam jam ante hoc nomine vocatam fuisse, non à filio Machir, sed ab alio quopiam; sicut & mons Galaad Gen. 31. longè ante natum Manasse, cujus nepos fuit Galaad.

v.10. *Qui iratus juravit dicens: Si videbunt homines isti, &c.* Phrasis ista frequens est in Scriptura. Sic Psal. 94. *Quibus juravi in ira mea; Si introibunt in requiem meam.* Et Isaiæ 22. *Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini.* Quidam hanc Scripturæ locutionem explicare volentes dicunt (*Si*) positum esse pro (*non*) ut si videbunt homines isti, id est, non intrabunt; Si dimittetur, id est, non dimittetur. Sed frivola est hæc expositio. Neque enim uspiam apud Hebræos (*si*) pro (*non*) accipitur, non magis quàm apud Latinos. Est igitur in hac phrasi agnoscenda Aposiopesis; id est, reticentia vehemens alicujus subintellecti; ut sit sensus: Si videbunt homines isti terram; supple, non sum Deus; aut non habear verax: hanc enim vim habet juramentū quod ferè in talibus præfigitur. Et similiter explicentur similes locutiones. Vide Comment. nostrum Heb. 3. vers. 11.

v.12. De Caleb & Josue. *Isti impleverunt voluntatem meam.* Sic ipse Dominus. Ex quo discimus contra hodiernos justitiæ bonorum operum oppugnatores, justos in scriptura sacra ita commendari; ut non tantùm dicantur facere voluntatem Dei ejusque mandata, sed etiam implere & perficere. Non quòd omni peccato careant, sed quòd multa tamen faciant, in quibus nihil pravum aut vitiosum reperiatur, quæ proinde ejusmodi sunt, ut sustinere possint districtum judicium Dei.

v.14. *Et ecce*, inquit, *vos surrexistis pro patribus vestris, incrementa & alumni hominum peccatorum.* Cur hæc non dicuntur præcipitanter & temerè à Moyse, causa nondum audita? Et ubi est illud quod dictum est cap.12. *Moysen fuisse omnium hominum mitissimum? Respondeo,* Moyses sciebat durum illum & cervicosum populum hujusmodi verbis compellandum esse, servata interim mansuetudine in corde. Neque fuit præcipitantia judicij, sed tantùm dura allocutio, priusquam absolutè de re sibi proposita responderet. Deinde eorum petitio sic nudè proposita, ut ab illis proponebatur, hujusmodi mereba-

A tur responsionem: idque bene probat Moyses suis verbis. Erat enim irrationabile, ut hæ tribus statim occuparent & possiderent terram, quam non illæ solæ, sed totus populus subjecerat. Et idcirco necesse erat ut hæ tribus, si hujus terræ possessionem vellent habere, vicissim aliquid dignum præstarent reliquo populo. Id autem promittunt sequentibus verbis, & ea demum promissione petitionem suam rationabilem faciunt. Promissio erat quòd ipsi præcessuri essent armati fratres suos trans Jordanem, & expugnaturi cum eis habitatores terræ Chanaan, nec priùs redituri quàm fratres ipsorum etiam suas adepti essent possessiones.

Quæritur, quare hæc petitio non derogaverit divinæ promissioni, quâ promiserat posteritati Abrahæ terram
B Chanaan? nam harum tribuum possessio fuit extrà illam terram.

Primum respondeo, terram Chanaan non fuisse promissam toti posteritati Abrahæ, nec toti posteritati Isaac, ut liquet. Unde non est necesse ad totam Jacob posteritatem referri, sed sufficit quòd Deus illam dederit posteris Abrahæ, Isaac, & Jacob, licèt non omnibus; præsertim eo accedente, quòd istæ tribus non peterent. Secundò & plenius *respondetur*, sub terra Chanaan promissa comprehendi posse etiam regiones aliquas adjacentes & contiguas illi terræ, & sic etiam in his tribubus impletam fuisse promissionem. Tertiò & plenissimè dicitur, has regiones, de quibus hîc mentio, etiam directè & expressè contineri sub promissione: erat enim terra Amorrhæi, ut infrà hoc eodem cap. dicitur. Et utique præcipuus rex
C terræ vocabatur Sehon rex Amorrhæorum. Atqui terra Amorrhæorum in promissione comprehenditur, ut expressè dicitur Genes. 15. & in Exodo frequenter. Igitur divina promissio cœpit impleri, quando his tribubus concessum fuit quod petebant.

v.26. *Parvulos nostros, & mulieres & pecora relinquemus in urbibus: nos autem omnes expediti pergemus ad bellum.* Non omnino omnes, ut videtur, viri, sed omnes bellatores, neque enim mulieres cum parvulis relinqui poterant in urbibus multo tempore sine omni præsidio virorum. Vide pleniùs Josue 22.

CAPUT XXXIII.

v.4. *Nam & in diis eorum exercuerat ultionem.* Qualis fuerit hæc ultio aut hoc judicium (nam ita
D Hebræa sonant) Scriptura tacuit, D. Hier. autem in Epistol. ad Fabiolam explicans quadraginta duas istas mansiones secundum sensum mysticum, de hac ultione ita loquitur. Hebræi autumant, quòd nocte illa, quâ egressus est populus Israël de Ægypto, omnia in Ægypto templa destructa sint, sive motu terræ, sive ictu fulminum. Spiritualiter autem discimus, quòd egredientibus nobis de Ægypto, errorum idola corruant, & omnis perversarum doctrinarum cultura quatiatur. Sic ille, dicit autem *in diis*, non in *Deos*, quia hæc ultio exercebatur in Ægyptios, quia eorum peccata puniebantur. Exercebatur autem in diis eorum tanquam in iis rebus per quas peccaverant, eas pro Diis impiè colendo. Non exercebatur in ipsos Deos, quasi Dii eorum punirentur. Nam Dii Ægyptiorum aut erant inanimata simulachra, aut bestiæ irrationales, velut bos, caper, aries, crocodilus,
E canis, felis, & hujusmodi, quæ ipsa non peccant, sed per quæ homines peccant. An & hic sensus reddi potest? Non tantùm primogenita plebis & pecorum, sed & procerum Ægypti, imò ipsius regis primogenitum Dominus percussit; proceres enim, id est, judices populi interdum Dii appellantur. Si sic intelligas, jam hoc non erit contra ea quæ dicta sunt in Exodo. Nam ibi cap.12. dictum fuit omne primogenitum Ægypti fuisse interfectum, à primogenito Pharaonis usque ad primogenitum captivæ quæ erat in carcere. Comminationis autem divinæ verba, sic habebant eodem capite: *Percutiam omne primogenitum in terra Ægypti ab homine usque ad pecus, & in cunctis Diis Ægypti faciam judicia.* Vide eo loco interpretes.

v.52. *Disperdite cunctos habitatores terræ illius.* Quæritur,

quare non potiùs jubentur converti? *Respondeo*, quamvis vix dubitandum sit, quin, si eis vera religio fuisset prædicata, fuissent aliqui ex iis conversi sicut de Tyro & Sydone dicit Dominus; noluit tamen Deus eis annunciari ab Israëlitis veram religionem; quia nondum tempus venerat, quo per nationes veræ fidei lumen diffundendum esset. Tum etiam quia ex nationum consortio plus nocumenti accepissent filij Israël, quàm fructus illi essent consecuturi ex annunciata illis veritate, fide, cultuque unius Dei.

CAPUT XXXIV.

v. 3. **E***T habebit terminos contra Orientem mare salsissimum.* Quod hîc vocat interpres noster *mare salsissimum*, alibi vocat mare salsum; quomodo etiam verterunt Septuaginta. Hebr. est (*mare salis.*) Est autem idem illud quod apud seculares scriptores mare mortuum vocatur, & *Lacus Asphaltites*, à bitumine, propterea quod sit ita bituminosum, spissum & salsum, ut neque navigationi aptum sit, neque pisces, aut omnino vivens aliquid gignat, aut nutriat. Hic lacus eam regionem occupat, in qua erant quinque civitates, Sodoma, Gomorra, & aliæ, quas Deus propter inhabitantium peccata subvertit igne & sulphure. Quæ regio postea in lacum seu mare mortuum conversa omnibus inspectantibus terribilem quandam memoriam renovat divinæ vindictæ super peccatores. Subversæ enim sunt in exemplum justi judicii Dei, ut Judas ait in sua Epistola.

v. 4. *Qui circumibunt Australem plagam per ascensum Scorpionis.* Hebr. est plurale, *ad ascensum Scorpionum.* Est autem Ascensus Scorpionis seu Scorpiorum, nomen loci, Hebr. *Maala Harrabim*, ne quis hîc imaginetur ascensum Scorpionis in signo cælesti sic dicto. Fit etiam hujus loci iterùm mentio Josue 15. & Judic. 1. Liranus putat esse nomen montis sic appellati à multitudine scorpionum, quos habeat.

v. 11. *Contra Orientem ad mare Cenereth.* Intelligitur mare, quod posteà, nomine paululum immutato, vocatum fuit Genezareth. De quo aliquoties in Evangelio. Idem vocatur & mare, seu lacus, seu stagnum Tiberiadis & Galilææ.

CAPUT XXXV.

v. 13. & 14. **D***E urbibus quæ ad fugitivorum subsidia separantur, tres erunt trans Jordanem, & tres in terra Chanaan. Quæritur*, quare non plures in terra Chanaan, vel pauciores trans Jordanem, pro ratione numeri tribuum, & magnitudinis terræ? *Respondendum* videtur, quia expediebat homicidas etiam involuntarios quàm longissimè abesse à loco commissi homicidij, ut sic passim homicidæ ex terra Chanaan, etiam possent fugere trans Iordanem. Interim quia remotior pars terræ Chanaan longiùs inde aberat, quàm ut potuissent homicidæ facilè trans Jordanem pertingere, ut non propinquorum aliquis eos insequens interim assequeretur; propterea etiam in ipsa terra Chanaan totidem deputatæ fuerunt, nempe similiter tres urbes refugij.

v. 16. *Si quis ferro percusserit, & mortuus fuerit qui percussus est: reus erit homicidii, & ipse morietur.* Addit: *& mortuus fuerit, &c.* Non quòd coram Deo minùs sit reus qui ferro percutit, licèt mors percussi non sequatur, cùm in Dei judicio sola etiam voluntas æqualiter cum facto puniatur, quemadmodum & in bonis præmiatur; sed quia homines qui cordium secreta non intuentur, de voluntate non judicant nisi ex facto. Quare si mortuus non fuerit qui percussus est; non erit percussor homicidij reus in judicio humano.

v. 19. *Propinquus occisi homicidam interficiet:* & rursum v. 21. *statim ut invenerit, jugulabit.* Hæc verba ita sonare videntur, quasi liceat propinquo ejus, qui occisus

A est, etiam non habitâ Iudicis sententiâ, homicidam ubicunque invenerit, occidere. Sed non ita intelligi posse, ex hoc eodem cap. ostenditur: Sequitur enim: *Quod si fortuito, & absque odio & inimicitiis quicquam horum fecerit, & hoc audiente populo fuerit comprobatum, --- liberabitur innocens de ultoris manu.* Et infrà etiam clariùs: *Homicida sub testibus punietur. Ad unius testimonium nullus condemnabitur.* Oportebat ergo causam homicidæ quamvis fugitivi priùs examinari in judicio, auditis testibus; in quo si condemnatus esset tanquam homicida voluntarius, tum demum poterat propinquus occisi homicidam, ubicunque eum invenisset, interficere, etiam in urbe refugij. Nam urbes refugij non erant constitutæ nisi pro iis qui sanguinem nolentes fudissent: & alibi de homicida voluntario dictum; *De altari meo avelles eum.* Liranus super Iud. 8. videtur quoque sentire,

B quòd propinquus occisi teneretur esse executor hujus justitiæ; sed verisimilius est, eum potuisse quidem per se illum occidere, si vellet, sed non debuisse, fuisseque etiam tum ministrum justitiæ publicæ, qui id tunc faceret.

CAPUT XXXVI.

v. 7. **O***Mnes enim viri ducent uxores de tribu & cognatione sua, & cunctæ fœminæ maritos de eadem tribu accipient.* Lex ista non eodem modo ab interpretibus exponitur. Alij eam sic exponunt, ut putent generaliter prohibitum fuisse, ne quis uxorem ducat de tribu non sua; ne etiam nubat mulier viro ex aliena tribu. Alij verò intelligunt legem non ulteriùs extendendam esse, quàm usque ad periculum transferendæ hæreditatis de una tribu in aliam. Unde dicunt solùm pertinere ad eas fœminas, quæ hæreditatem acceperunt patris sui, pro-

C pterea quod fratres non haberent, cujusmodi fuerunt hæ filiæ Salphaad, quæ ut suprà capite 27. dictum est, jubebantur succedere in possessionem debitam patri. Fœminæ autem quæ fratres habebant in hæreditatem non succedebant: & proinde ex earum connubio, cum viris alterius tribus, non accidebat translatio hæreditatis in aliam tribum.

Hæc sententia confirmatur *primùm* ex occasione legis, quia de talibus fœminis, & non de aliis, quæstio proponebatur; *secundò* ex ratione legis quæ hîc subjicitur. Cùm enim dictum esset: *& cunctæ fœminæ de eadem tribu maritos accipient*, pro ratione subjicitur, *ut hæreditas permaneat in familiis: Tertiò* exemplis sanctorum virorum in contrarium. Primò enim legitur David uxorem accepisse Michol filiam Saül, cùm David esset ex tribu

D Iuda, Saül autem & filia ejus Michol ex tribu Benjamin. Secundò legimus Joadan summum Pontificem in uxorem accepisse Iochabed sororem Ochoziæ Regis Iuda 2. Paralip. 22. Quin & Elisabeth uxor Zachariæ sacerdotis fuit, & nihilominus ab Angelo vocatur cognata B. Virginis Mariæ; quæ sine dubio fuit ex progenie David, & de tribu Iuda. Denique 1. Regum 17. Saül promittit filiam suam se daturum illi qui percussisset Philisthæum, nullam tribum excipiens. Ex quibus apparet quòd ubi periculum non erat transferendæ hæreditatis, quælibet tribus cum qualibet alia misceri potuerit. Hanc sententiam ut probabilem sequitur etiam Iansenius super illud Lucæ 1. *Et ecce Elizabeth cognata tua.* Qui prohibitionem generalem intelligunt, respondent ad jam dicta

E exempla, in hac lege dispensatum fuisse, in tribu Levi & Iuda, tum propter nobilitatem utriusque: (altera enim erat sacerdotalis, altera regia,) tum ut hac ratione, pax publica & religio vera magis foverentur: sed non ostendunt ubi sit dispensatum; tum etiam non video quomodo excusent conjugium David cum Michol, tum & generalia verba illa Saül 1. Reg. 17.

FINIS LIBRI NVMERORVM.

ANNOTATIONES IN DEUTERONOMIUM.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. **HÆc sunt verba, quæ locutus est Moyses ad omnem Israël.** Quidam per omnem Israël totum populum intelligunt, ut ideò omnes convocati fuerint, ut omnium approbatione lex à Moyse repetita confirmaretur. Sed non est verisimile totum populum, in quo, præter imbellem ætatem & sexum, erant sexcenta millia virorum, potuisse unius hominis vocem audire & intelligere. Proinde dicendum, sermonem Moysi habitum fuisse tantùm ad Principes totius populi, qui quia reliquum populum repræsentant, rectè ad omnem Israël dicitur verba fecisse. Simili ergo modo rectè quoque licebit dicere, totam Ecclesiam in Conciliis universalibus præsentem esse, quia Episcopi præsentes sunt, qui reliquam multitudinem repræsentant.

v. 5. *Cœpitque Moyses explanare legem.* Nota, Moyses propriè non tulit legem veterem, sed velut internuncius Dei ad populum, eam à Deo accepit, & populo attulit, proposuit, explanavit. Ita cap. 4. hujus libri. *Ista est lex quam proposuit Moyses coram filiis Israël.* Unde nec propriè Moyses fuit legislator, sed tantùm divinæ legis prolator ad populum. Dicitur quidem aliquoties Moyses hæc illa præcepisse, imò infrà cap. 33. *Legem præcepit nobis Moyses,* & Josue 1. *Facias omnem legem, quam præcepit tibi Moyses,* & Marci 10. Christus sic loquitur: *Quid vobis præcepit Moyses?* Et passim vocatur lex Moysi: Sed sensu jam dicto, quia Moyses legem à Deo acceptam attulit ad populum, habens mandatum ut eam populo proponeret, explanaret, & transgressores, authoritate sua, ex ejus præscripto, puniret.

v. 17. *Ita parvum audietis, ut magnum, nec accipietis cujusquam personam, quia Dei judicium est.* Vox Moysis ad judices est, q. d. Estis judices vice Dei, hoc est, ut Josaphat posteà suos judices admonebat, 2. Paralip. 19. *Non hominis exercetis judicium, sed Domini.* Sicut ergo Deus personam cujusquam non accipit; ita nec vos accipere debetis. Accipere autem personam in judicio, est in judicando considerare qualitatem seu conditionem personæ, quæ ad causam non pertinet. Nam si sit in persona qualitas aliqua, quæ ad causam pertineat; ea in judicio omninò considerari potest, & debet. Verbi gratiâ, si quis Magistratum verberaverit, & ob eam causam graviori pœna dignus judicetur, quàm si verberasset aliquem ex plebe; non est acceptio personæ; quia qualitas illa personæ attenditur, quam attendere oportebat. Sed si quis hominem divitem, aut etiam in magistratu constitutum, de injuria pauperi irrogata accusatum & convictum, absolvat propterea quia dives est, aut potens; talis judex incidit in acceptionem personarum, quam Scriptura toties damnat. Vide etiam 2. Paralip. 19.

v. 37. *Cùm mihi quoque iratus Dominus propter vos, dixerit: Nec tu ingredieris illuc.* (Illud *propter vos*) connectendum est præcedentibus, ut patet ex capite 3. ubi hoc repetitur. Dicitur autem Dominus fuisse Moysi iratus propter populum, vel quia Moyses occasionem peccandi habuit ex incredulitate, & duritia populi, propter quam dubitaverat an Deus facturus esset quod promisisset: vel etiam quia Deus puniens populum exclusione à terra promissionis propter gravia ejus peccata, rebellionis, murmurationis, seditionis, incredulitatis, idololatriæ, etiam Moysen populi ductorem in eandem pœnam exclusionis involvit; tametsi non ita graviter peccasset, & alioqui eum non sic puniturus esset.

v. 44. *Persecutus est vos sicut solent apes persequi;* id est, sicut apes irritatæ ab hominibus eos solent perse-

A qui: Hebraïcè, *& persecuti sunt vos, quemadmodum faciunt aves*, id est facere solent. Ne igitur putes persequi passivè dictum esse, sicut 1. Reg. 26. *Sicut persequitur perdix in montibus.*

CAPUT II.

v. 5. **QUia in possessionem Esau dedi montem Seir.** *Quomodo* valet hæc ratio? cùm & cæteris gentibus suas possessiones non alius dederit, quam Deus? qui terram dedit filiis hominum, Psalm. 113. Quin & hac donatione non obstante, posteà sub Davide Deus Idumæam subjecit populo Israël. Sed dicendum est, quod sicut Genes. 15. de Amorrhæis dictum erat; ita & hîc nondum impletæ essent iniquitates Idumæorum, sive filiorum Esaü, sic ut præponderarent meritis Isaac, ob quæ Deus montem illum Seir Esau concesserat. Et eo-
B dem modo quoque intelligendum est quod hoc eodem capite dicitur, de Moabitis & Ammonitis, se non daturum filiis Israël quicquam de terra eorum, quia filiis Loth eam dedisset in possessionem. Certè ob merita Loth Deum multa bona aliis præstitisse, ex Genesi manifestissimum est. Nam propter ipsum, & familia ejus ex incendio Sodomorum liberata fuit, & generi quoque ejus liberati fuissent, si voluissent. Quin & Segor civitas integra servata fuit. Longè autem aliud de Chananæis fuit. Non enim illis terra fuerat data propter meritum aliquod patrum eorum, sed contrà, pater eorum Chanaan propter suum & patris sui Cham peccatum, fuit à Noë maledictus Gen. 9.

v. 28. *Tantum est, ut nobis concedas transitum sicut fece-*
C *runt filii Esau, qui habitant in Seir.* Non pugnat cum his quod Num. 20. Rex Edom, (quo nomine filij & posteri Esaü intelliguntur) pertinaciter videatur semel, atque iterum Israëlitis transitum negasse; Nam potuit id quod priùs negarat, aliqua parte posteà concedere; imò & concessit, eatenus, ut per extremos ejus fines possent iter facere. Et hoc est quod initio hujus capitis narrat Moyses his verbis: *Et circuivimus montem Seir longo tempore. Dixitque Dominus ad me: Sufficit vobis circuire montem istum: ite contra Aquilonem; & populo præcipe dicens: Transibitis per terminos fratrum vestrorum filiorum Esau, qui habitant in Seir, & timebunt vos.* Ex quibus verbis ultimis colligitur Regem Edom, hoc est, filiorum Esaü tandem præ timore de sua pertinacia remisisse, &
D eatenus, ut dictum est, transitum concessisse.

CAPUT III.

v. 5. **CUnctæ urbes erant munitæ muris altissimis, portisque ac vectibus, absque oppidis innumeris, quæ non habebant muros.** In Hebræo idem est vocabulum, pro quo noster interpres modò vertit *urbes*, modò *oppida*, modò *civitates*. Comprehenduntur autem eo nomine etiam vici seu pagi, ac similia loca non murata, in quibus aliqua sit hominum frequentia.

v. 23. *Precatusque sum Dominum in tempore illo. Quæritur,* cùm Moysi jam ante prædictum esset quod terram promissionis non esset ingressurus, idque ob incredulitatem suam ad Aquas contradictionis: quomodo hîc non
E committat novum peccatum incredulitatis, utpotè non conformans se divinæ voluntati? *Respondeo*, prædictiones divinæ, quibus pœna vel afflictio, vel quodcunque malum prædicitur, non semper definitivam continent sententiam, sed frequenter tantùm sunt comminatoriæ; Sic illud ad Ezechiam; *Morieris, & non vives*; & item ad Jonam; *Adhuc tres dies, & Ninive subvertetur*; Ita fieri potuit, ut Moyses sententiam Dei intellexerit, tanquam comminatoriam, aut saltem dubitaverit, utrum definitiva esset sententia, an verò comminatoria tantùm; maximè cùm jam recenter reges aliquot debellasset, & eorum terram populo distribuisset, un-

de spem concipere poterat etiam Iordanem transeundi. A Sic ergo similis erat oratio Moysi orationi Ezechiæ, qui audita prædictione illa, *Morieris, & non vives:* tamen precatus est, & vita ei producta est. Aliter responderi posset, ipsam Moysi orationem similem fuisse orationi Christi petentis calicem passionis à se removeri; ut scilicet non esset propriè oratio, sed tantùm declaratio quædam voluntatis ac desiderij naturalis. Sicut enim naturaliter refugimus mortem & passiones, ita naturaliter desideramus vitam, & vitæ commoda. Sic autem intelligendum esset Moysen in oratione addidisse aut subintellexisse illud: *Veruntamen non mea, sed tua voluntas fiat.*

v.25. *Transibo*, inquit Moyses, *& videbo terram hanc optimam trans Iordanem.* Quæstio hìc nascitur, quare Moyses tantopere expetivit intrare corporaliter terram promissionis, & corporalibus oculis eam lustrare, cùm B esset tam sanctus Propheta, qui corporalem illum adspectum non magni facere debebat? maximè cùm iam ante etiam longè majora ipsi essent ostensa; velut quòd Deus palam & non per ænigmata cum ipso tam familiariter ageret, vidissetque tam frequenter Dei magnalia, & stupenda opera. Ad quod videtur respondendum, quòd Moyses id desideràrit tantopere duas ob causas. Cùm enim vir sanctus esset, tangebatur devotione videndi & perlustrandi ea loca, in quibus sanctissimi Patriarchæ progenitores ipsius ac totius populi, peregrinati fuerant, & divinas promissiones acceperant; sicut nunc ex devotione, ob memoriam sanctorum, loca conversationis eorum piè à fidelibus visitantur. Tum secundo, cùm etiam Propheta esset, meritò desiderabat videre coram & venerari ea loca, in quibus omnium Prophetarum Domi- C nus, semen illud benedictum, Patriarchis promissum, aliquando conversari deberet, & redemptionis humanæ mysterium peragere.

CAPUT IV.

v.2. NOn *addetis ad verbum quod ego vobis loquor, nec auferetis.* Non facit hoc neque contra traditiones solemnes Ecclesiæ, neque contra eius præcepta & constitutiones. Nam, primò, prohibetur hìc potissimum, nè quidquam immutetur circa sacrificia à Deo præscripta; Nam ita habetur infrà cap.12. ubi hoc idem præceptum repetitur: *Non facies similiter Domino Deo tuo. Omnes enim abominationes quas aversatur Dominus, fecerunt Diis suis offerentes filios & filias, & comburentes igni.* Et subnectitur; *Quod præcipio tibi, hoc tantùm facito Domino, nec addas quidquam, nec minuas.* Non D dicit simpliciter, (*hoc tantum facito*) sed (*hoc tantùm facito Domino*) scilicet in sacrificiis. Non ergo prohibuit Dominus præcepta aliqua condi, pro temporum opportunitate: sed tantùm, nihil mutari circa substantialia cultus divini. Unde & poterant sacerdotes veteris legis jejunia indicere ob causas occurrentes. Sic Ioël. 2. *Sanctificate jejunium*, & in libris Iudith, Esther, & Machabæorum festa quædam instituta sunt. Imò 3. Reg. 8. Salomon legitur etiam aliud adhuc altare erexisse, propter multitudinem victimarum; ut nihil mirum sit, si iam præfectis Ecclesiæ similia liceant; maximè cùm Christus dixerit: *Adhuc habeo vobis multa dicere, &c. Cùm autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* Ioan.16. & clariùs etiam cap. præcedenti; *Ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia*, scilicet, cùm E opus erit.

v.6. *Hæc est enim vestra sapientia & intellectus coram populis, &c. En populus sapiens, &c.* Non falsò sed verè dicturi erant populi nationum de populo Israëlitico; quòd esset populus sapiens & intelligens. Neque enim à falsa laude Moyses populum Dei commendare voluit. Erat igitur populus sapiens, & intelligens, quoniam persistebant in cultu unius Dei, & non suscipiebant idola; etiamsi in illo populo multi essent insipientes, & parum assequentes seu intelligentes rationem legis ac cæremoniarum. Certè ipse populus professione talis erat: & non tantùm professione, sed & reipsa: non quidem in omnibus, sed in potiori ac præstantiori parte, quæ professioni suæ respondebat. Et eodem modo Ecclesia nunc vocatur *Sancta*, etiamsi multi sint in ea non sancti. Est enim sancta & professione & reipsa, secundum eos qui præcipua sunt Ecclesiæ membra.

v.23. *Et facias tibi sculptam imaginem eorum, quæ fieri Dominus prohibuit.* Hebraïcè est: *Et faciatis vobis sculptile similitudinem omnis rei, quam præcepit tibi Dominus Deus tuus.* Scilicet, ne faceres, id est, quam prohibuit: ut non malè noster interpres verterit. Porrò satis indicat his verbis Moyses, non prohiberi populo, ne ullum sculptile, aut simulacrum habeat, aut faciat: sed ne earum rerum quas Dominus prohibuit coli: ac proinde tantùm ne simulacra fierent ad colendum. Nam utique solem aut lunam, aut canem, aut serpentem in pictura haberi non vetuit: nisi quis dicat artem pictoriam illi populo penitus interdictam fuisse, quòd nec ipsi osores imaginum nostri sæculi ausint dicere, qui artem illam suis permittunt. Adde, si imaginem pictam solis aut lunæ habere non licebat, erant & ipse sol & luna eis subtrahenda: quia multos legimus solem & lunam adorasse, pauciores verò solis & lunæ simulacra.

v. 33. *Sicut tu audisti & vixisti.* Malè quidam codices (*vidisti.*) Nam Hebraïcè est (*Et vixit*) Sensus enim est: Nunquid auditum est aliquando, ut populus audiret vocem Dei ad se loquentis de medio ignis, sicut tu audisti: & vivus remansit, sicut tu audita Dei voce non es mortuus, sed supervixisti?

CAPUT V.

v.3. NOn *cum patribus nostris iniit pactum, sed nobiscum, qui in præsentiarum sumus & vivimus.* Cùm constet Deum iniisse pactum cum Abraham, Isaac & Iacob, ut frequentissimè testatur scriptura; Et de Abraham quidem expressè dicitur Genes. 15. *In illo die pepigit Deus fœdus cum Abraham. Quæritur*, quomodo dicatur Deus non iniisse pactum cum patribus eorum? Aliqui *respondent* intelligendum esse pactum integræ legis expressè servandæ. Quamvis enim Patriarchæ accepissent præceptum circumcisionis, reliqua tamen præcepta legis nondum erant illis tradita, sed ea servabant, quatenus in naturali lege continebantur. Sed melius *respondendum* videtur hunc esse sensum; *Non cum patribus nostris iniit pactum*, id est, Non tantùm cum patribus nostris iniit pactum Dominus, sed & nobiscum. Et similis locutio est Genes.32. *Non vocabitur nomen tuũ Iacob, sed Israël.* Sensus enim est. Non tantùm Iacob vocaberis: posteà enim nunc Iacob, nunc Israël vocatus est. Quod autem Moyses dicit (*nobiscum qui in præsentiarum sumus*) & nihilominus ad ea quæ in monte Sinaï acta erant respiciat: intelligendum est, quòd etsi plurimi eorum, qui in Sinaï legem ferri audierant, iam mortui essent: tamen multi etiam adhuc vivebant. Nam mortui non sunt in deserto ex comminatione Domini, nisi illi, qui tempore murmurationis excessissent annum ætatis vigesimum.

v.4. *Facie ad faciem locutus est nobis.* Non dicit: faciè ad faciem vidimus eum, sed locutus est nobis, quia vocem quidem audierant loquentis, speciem autem nullam viderant. Vide Numer.12.

v.5. *Ego sequester & medius fui inter Dominum & vos.* Locus notandus contra hæreticos nostri temporis, qui sanctos nolunt vocari nostros intercessores, eò quòd scriptum sit: *Unus mediator Dei & hominum:* Nam etiam hìc Moyses testatur se fuisse sequestrum & mediatorem inter Deum & populum; non quidem ut Christus, qui pro nobis satisfecit, sed pro populo orando, iramque Dei mitigando. Ita scilicet & Sancti suo modo sunt mediatores & intercessores.

v.28. *Benè omnia sunt locuti.* Vide suprà Annotationem Exodi 19.

v.29. *Quis det talem eos habere mentem, ut timeant me.* Forma optandi est apud Hebræos, pro eo quod Latinè dicimus: Utinam haberent talem mentem. Non est autem hoc ita intelligendum, quasi non sit in Dei potestate, mentem hominis ad se convertere, & suis præceptis

obedientem facere: sed more humano loquitur Deus, significans quid sibi gratum & beneplacitum sit, si videlicet talem habeant mentem ut Deum timeant, & mandata ejus custodiant. Homines enim optando significare solent, quid sibi gratum sit. Deinde & hoc significari potest hac forma loquendi, quòd bonum opus non ita dependeat ex gratia operantis Dei, quin etiam necessaria sit cooperatio liberi arbitrii ex parte hominis: quamvis ea ipsa cooperatio gratiæ Dei ascribenda sit. Vide etiam Aug. q.11. in Deuter.

CAPUT VI.

v.3. *Audi Israël.* Excitat attentionem, quia dicturus erat aliquid maximi momenti, id est, propositurus præceptum maximum & summum. Sed adhuc præfatur; *Dominus Deus noster Deus unus est.* Hoc præceptum consequens: Si enim Deus Israël Deus unus est, nec alius præter eum Deus: igitur omnis amor & dilectio in illum unum tota conferenda est, neque in plures Deos dividenda, quia non sunt plures. De Dei unitate plura diximus in lib.1. sent. dist.2.

v.5. *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, &c. Quæritur* an hoc præceptum dilectionis in hac vita possit à nobis impleri? quod quidem negant hæretici, affirmat autem Catholica Ecclesia. Neque enim præciperetur tanquam ad vitam consequendam necessarium (juxta quod Christus dicit Matth.19. *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata*) si à nemine observari posset: cùm Deus nihil præceperit impossibile: imò & prudens quivis legislator nihil præcipit, nisi quod putat posse servari. Quin etiam scriptura apertè de quibusdam testatur, quòd toto corde Deum dilexerint. Sic Ezechias 4. Reg. 20 in oratione quâ à Deo prolongationem vitæ impetravit: *Obsecro Domine, memento, quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, & in corde perfecto.* Et de Josia Rege scribitur libri ejusdem cap.23. *Similis illi non fuit ante eum Rex, qui reverteretur ad Dominum in omni corde suo, & in tota anima sua, & in universa virtute sua, juxta omnem legem Moysi.* Impleverunt ergo præceptum hoc dilectionis hi, quibus tale testimonium scriptura perhibet. *Si instet* hæreticus: Quomodo ex tota fortitudine quis diligat Deum, cùm Paulus dicat Rom.7. *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captivantem me in lege peccati quæ est in membris meis? Respondeo*, ipse Apostolus satis declarat quid velit, cùm eodem capite dicit; *Iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.* Itaque talis etiam ex tota fortitudine diligit Deum: quia quicquid virium ejus voluntati subjectum est, id ad imperium voluntatis servit Deo. Neque etiam præcipitur intensissima dilectio, sed talis quæ excludat dilectionem rerum quæ ad Deum non referuntur: hoc est ut nulla pars sit, quæ hominis imperio subjacet, quæ non Deo, ejusque dilectioni consecretur. Vide nost. comment. in 3. sent. dist.25. §.6.7. & 8.

v.13. *Dominum Deum tuum timebis. ... & per nomen ejus jurabis.* Præceptum hoc partim affirmativum est, partim negativum. Prohibetur enim simpliciter jurare per Deos alienos: Si tamen occurrat necessitas jurandi, tum præcipitur ut juretur per nomen Dei. Non ergo simpliciter præceptum est jurare, sicut præceptum est diligere Deum & honorare parentes: sed si jurandum (quòd sine evidenti utilitate vel necessitate fieri non debet) modus præscribitur: ut videlicet, non aliter quàm per nomen Dei juretur. Quomodo etiam accipiendum est illud Psalmi 62. *Laudabuntur omnes qui jurant in eo*, id est, qui occurrente jurandi necessitate, non gentilium Deorum nomina assumunt ad veritatis confirmationem, sed ejus, qui solus est summa & incommutabilis veritas. Vide etiam infrà cap.10. v.20.

CAPUT VII.

v.3. *Neque sociabis cum iis conjugia.* Hoc quomodo intelligendum sit, vide ad 1. Esdræ cap.10. & nostra in dist.39. lib.4. sent.

A v.14. *Non erit apud te sterilis utriusque sexus.* Vide suprà Exodi 23.

v.15. *Et infirmitates Ægypti pessimas, quas novisti.* Videtur significare plagas quibus percussi fuerunt Ægyptii. Sic infrà cap 28. *Percutiat te Dominus ulcere Ægypti*; & posteà. *Et convertet in te omnes afflictiones Ægypti, quas timuisti, & adhærebunt tibi.* Caietanus dicit; Quales fuerint infirmitates istæ malæ, nescimus: Sed Liranus super Deuteron. 28. ulcera intelligit, de quibus Exodi 9. & quæ erat sexta plaga Ægypti, & rectè. Quin etiam huc pertinent aliæ plagæ, potissimùm tertia, quarta & octava. Unde & paulò post præcipit Moyses, ut recordentur, quæ fecerit Dominus Pharaoni, & cunctis Ægyptiis plagas maximas, &c.

v.26. *Nec inferes quidpiam ex idolo in domum tuam, ne*
B *fias anathema, sicut & illud est.* Ex hoc loco habetur, quod Judæis etiam lege positiva prohibitum erat vesci idolothytis. Et tamen casus extremæ necessitatis, scluso scandalo, intelligitur exceptus. De idolothytis pleniùs egimus in commentario prioris epistolæ ad Corinth. ad capitis 10. vers. 19. & seq.

CAPUT VIII.

v.2. *Vt affligeret atque tentaret, & nota fierent, quæ in tuo animo versabantur, utrum custodires illius mandata, an non. Quæritur*, cui nota fierent? Pagninus ex Hebræo sic vertit: *Vt affligeret te, ut tentaret te, ut sciret, quæ sunt in corde tuo, &c.* Similis est locus Judicum 3. ubi dicitur Dominus dimisisse gentium reliquias, ut in ipsis experiretur Israëlem, utrum audirent mandata Domini. Igitur illud in nostra versione (*nota fierent*)
C supple, ipsi Deo. Verùm sententia figurata est, quâ per scientiam seu notitiam intelligitur, rei notæ, sed latentis manifestatio. Et sicut homines, per experientiam discunt, quod anteà latuerat, cùm oblatis occasionibus, illud per facta externa proditur; sic & Deus scire & experiri dicitur, quando latens animi malitia, per facta proditur; utpote, quasi si Deus anteà non cognovisset, jam ex factis caperet experientiam. Ad hunc sensum respicientes Hieron. & Septuaginta rectè verterunt indefinitè; *ut nota* (hoc est, manifesta) *fierent*, Sic & Vatablus; *Vt experimento quodam innotesceret.* Eodem quoque sensu dictum est Genes.22. ad Abraham. *Nunc cognovi, quod timeas Dominum*, & priùs Genes.18. (*ut sciam*) & hìc infrà cap.13. ubi Hieronymus vertit, *ut palam fiat.*

v.3. *Dedit tibi cibum manna, ut ostenderet tibi, quòd*
D *non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, &c.* Hunc scripturæ locum objecit Christus Diabolo tentanti ipsum & dicenti, *Si filius Dei es, &c.* Panis in scriptura sacra aliquando propriè sumitur, aliquando generaliter pro omni eo quod in alimentum sumitur per modum panis. De quo vide annotata Exodi 16. Sed hoc loco panis generaliter accipi non potest; quia manna, ut patet, panis nomine hìc non comprehenditur, cùm dicitur; *Non in solo pane.* Porrò in eo quod subjungitur, (*sed in omni verbo*) verbum more scripturæ accipitur pro re, quæ verbo profertur; ut Lucæ 2. *Videamus hoc Verbum quod factum est, quod ostendit nobis Dominus.* Sensus igitur est: Per hoc quod manna dedit tibi in cibum, ostendit Dominus non ex solo pane vivere hominem, sed etiam sine pane posse eum vivere, ex omni eo, per
E quod Deo placuerit eum sustentare. Nam filios Israël per annos quadraginta sine pane sustentavit ex manna; Moysen autem, & Heliam, & ipsum Christum per dies quadraginta sine omni alimento corporali in vita conservavit. Hinc etiam constat manna non fuisse propriè panem.

v.4. *Vestimentum tuum, quo operiebaris, nequaquam vetustate defecit, & pes tuus non est subtritus.* Alterum miraculum providentiæ divinæ. Nam prius illud ad victum pertinebat, hoc autem ad vestitum. Quòd dicitur (*pes tuus non est subtritus*) quidam ita intelligunt: pes tuus ex tam longinquo itinere non doluit neque sensit fatigationem. Sed hanc expositionem destruit scriptura, quæ pluribus locis & fatigatos eos fuisse testatur, & dolore,

ac tædio affectos ex itinere, ut Numer. 11. & 21. & Deuteron. 25. Rectiùs proindè per metonymiam explicatur, quà contentum pro continente, pes pro calceo accipitur, ut sensus sit conformis cum præcedenti sententia; Sicut vestimentum quo totum corpus regitur, non defecit vetustate, ita nec calceus ex tam multo itinere fuit detritus. Dicunt autem Hebræorum quidam, quòd vestimenta puerorum, simul paulatim succrescebant cum ipsis pueris. Quod an ita se habeat incertum. Potuit enim & aliter crescentibus provideri, si videlicet pueri grandiores acciperent vestimentum adultorum, qui passim moriebantur per desertum: horum autem vestimenta vicissim pueri acciperent, qui staturâ minores erant, atque ita deinceps usque ad infantes. Adde quod infrà cap. 29. etiam expressè dicitur, *calceamenta non esse vetustate consumpta*.

CAPUT IX.

v. 1. V*T possideas nationes fortiores te, civitates ingentes, & ad cælum usque muratas, &c.* Ex his constat exploratores non omnino falsa retulisse de illo populo. Nam eadem fere hîc Moyses affirmat, cum illis quæ ipsi retulerunt, ut patet Numeror. 13. Sed exploratores in eo peccarunt, quòd narrationem suam componebant ad frangendum cor populi, cùm è contra debuissent populum animare, & excitare in spem bonam juxta Dei promissa. Dicebant enim: *Nequaquam ad hunc populum valemus ascendere.* Detrahebant quoque terræ quòd devoraret habitatores suos, & de proceritate hominum hyperbolicè loquebantur, dicentes se vidisse homines stirpis giganteæ, quibus ipsi comparati, quasi locustæ viderentur. Vide annot. Numer. 13.

v. 6. *Scito igitur quòd non propter justitias tuas Dominus Deus tuus dederit tibi terram hanc, &c.* Moyses duas causas adfert, quare gentes illæ deletæ fuerint ad ingressum filiorum Israël, & unam causam removet. *Prima* causa ex duabus est, quia gentes illæ impietate sua hoc commeruerunt, ut delerentur: *Secunda* causa huic populo propria fuit: nempe ut Dominus compleret verbum suum quod sub juramento pollicitus erat patribus eorum. Interim removet simul causam, quam aliòqui sibi persuadere potuissent, cùm dicit: *Non propter justitias tuas.* Ex quo intelligimus promissionem patribus illorum Abraham, Isaac & Jacob factam de terra illa semini illorum danda, fuisse absolutam, & non ut multæ aliæ, cum hac conditione, Si posteri ambularent in mandatis Dei. Nam si ea conditio fuisset intellecta, & requisita; tum non nudè propter promissionem patribus factam, sed etiam propter suas justitias introducti fuissent in terram promissionis.

v. 8. *Et iratus delere te voluit*: & mox quoque v. 20. de Aarone, *Voluit eum conterere.* Hæc omnia de voluntate præparationis sunt accipienda. Vide nostra in 1. distinct. 45.

v. 11. *Cumque transissent quadraginta dies.* Et rursum v. 18. & 25. tertiò repetit. Moyses hoc capite, se fuisse in monte quadraginta diebus & noctibus: *primò* quando primas tabulas accepit, *secundò* ut apparet, quando pro populo deprecatus est, *tertiò* quando secundas tabulas accepit, quod clarius narratur initio sequentis capitis. Et quidem ex his colligunt Hebræi Moysen tribus diversis vicibus fuisse in monte quadraginta diebus, sine cibo & potu: Sed Christiani interpretes ferè duas tantum quadragenas Moysi tribuunt, maximè cùm in Exodo, ubi plenius hæc tota historia describitur, tantùm duarum fiat mentio. Itaque ad id, quòd Moyses hîc ter mentionem faciat temporis quadraginta dierum, quo fuit in monte, respondetur, id quod ab eo secundo & tertio dicitur, ad idem tempus esse referendum. Nam & cap. sequenti rursum repetit se stetisse in monte 40. diebus & noctibus. Unde tamen non est consequens eum quater in monte tot diebus fuisse. Sciendum interim Hebræorum opinionem non esse prorsus improbabilem, neque certa aliqua ratione redargui posse. Nam & alia quædam hîc dicuntur quæ in Exodo non habentur, ut, quòd Dominus voluit conterere Aaron, & quòd pro eo quoque Moyses fuerit precatus.

A v. 19. *Timui enim indignationem & iram illius, qua adversum vos concitatus delere vos voluit.* Quomodo timuit qui certus erat Deum facturum quod promiserat, id est, daturum populo Israël terram promissionis? An cogitabat Deum fortè deleturum populum paucissimis reservatis, quos in terram promissam introduceret multiplicandos rursum in populum? At non videtur: quia Deus ita comminabatur interitum populo, ut Moysi promitteret ducatum ac principatum in alium populum multo majorem. An ergo potiùs dicendum, meritò Moysen timuisse, eò quod nondum satis certus esset utrum absoluta esset promissio Dei, an à conditione dependens, si videlicet populus in Dei cultu permaneret, nec gravi aliquo peccato Deum offenderet? Quod si nec hoc placet, eò quòd Moyses hoc eodem cap. protestetur absoB lutam esse Dei promissionem quando dicit: *Neque enim propter justitias tuas, & æquitatem cordis tui ingredieris, &c.* Dici poterit Moysen timuisse indignationem Dei, non quòd metueret ne populum deleret; sed ne ea indignatione quam ostendebat, quando populo interitum minabatur, saltem erumperet in gravissimam aliquam plagam populi: Moyses autem Deum oravit, non tantùm ut plagam hujusmodi averteret, verùm etiam ne populus omnino deleretur; quia Deus promissiones suas etiam absolutas, impleri vult per intercessionem & merita piorum.

v. 20. *Adversus Aaron quoque vehementer iratus voluit eum conterere.* Hoc in Exodo non habetur, neque enim omnia suis locis dicuntur in historia. Tale est etiam C quod in Epist. ad Hebr. 12. vers. 21. dicit Apostolus, Moysem, Domino legem terribiliter ferente, dixisse; *Exterritus sum & tremebundus.* Quod neque in Exodo, neque in tota scriptura veteris Testamenti legitur. Vide nostrum Commentarium dicto loco Hebr. 12. *Et pro illo similiter deprecatus sum.* Cur non potiùs Aaron summus Sacerdos pro seipso oravit; cùm Sacerdotis sit orare & sacrificare pro suis & populi peccatis? *Respondeo* quòd nondum illo tempore Aaron ad sacerdotium erat assumptus. Et quidem Moyses iam tum erat Sacerdos jussu Domini. Deinde nihil vetat, imò valde conveniens & justum est; ut pro sacerdote oret populus & quilibet de populo; quia pro salute pastoris, oves oportet esse sollicitas, & scriptum est: *Orate pro invicem ut salvemini.* Ja- D cobi 5. Hinc Apostolus Paulus pro se toties petit orari; & totius Ecclesiæ disciplina hoc habet, ut à populo pro summo Pontifice aliisque Episcopis oretur.

v. 24. *Sed semper fuistis rebelles à die qua nosse vos cœpi.* Utrum ab ea ætate, qua primùm nosse potuit populum suum, etiam antequam secederet in Madian? an potiùs ab eo tempore quo missus à Domino cœpit illi populo præesse? tunc enim propius nosse cœpit illum populum, quando ei cum illo negotium esse cœpit, tanquam duci ac præfecto cum subditis. Quanquam & ante videtur suspectam habuisse populi illius cervicositatem & cordis duritiem; quando multum excusabat se ne ad illos mitteretur, dicens inter alia: *Non credent mihi, neque audient vocem meam.*

CAPUT X.

E v. 12. E*T nunc Israël, quid Dominus Deus tuus petit à te nisi ut timeas Dominum Deum tuum?* Hoc simile est illis optationibus Dei, quæ non sine tropo dicuntur, de quibus supra cap. 5. & infra cap. 32. & Isaiæ 48.

v. 15. *Et tamen patribus tuis conglutinatus est Dominus, & amavit eos, elegitque semen eorum post eos, id est, vos de cunctis gentibus.* Quærunt aliqui, quare Deus filium suum nasci voluit ex semine Abrahæ, & quare legem, suique agnitionem dedit illi populo; *Respondeo,* ex hoc capite & superiori intelligimus hæc Dei beneficia in illum populum fuisse prorsus gratuita. Nam populus ipse rebellis erat, & duræ cervicis. Natus quidem est ex sanctis Patriarchis Abraham, Isaac, & Jacob, quibus propter ipsorum fidem, obedientiam, & pietatem dignatus fuit promittere Messiam ex ipsis nasciturum;

sed quos ipse, ut hoc qualitercunque mererentur, suis benedictionibus prævenerat, erantque ipsorum merita, Dei dona. Unde intelligitur totum hoc beneficium in gratuitam Dei dilectionem & electionem, quâ hunc populum ut ei benefaceret de cunctis gentibus elegerat, esse referendum.

v.17. *Dominus Deus vester, ipse est Deus deorum, & Dominus dominantium.* Quo sensu dicatur Deus deorum, & inanium deorum. Vide annot. Psal. 49. Nam ad deos gentium id referendum esse, satis ex aliis locis patet. Eorum autem Deus dicitur, quia omnibus illis major est, & melior & potentior. Unde supra cap. 4. *Non est alia natio tam grandis, quæ habeat deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris.* Quomodo autem non repugnet illud Christi in Evangelio Matth. 22. *Non est mortuorum Deus, sed vivorum*, vide ibi explicatum.

CAPUT XI.

v.10. *Terra ad quam ingredieris non est sicut terra Ægypti, &c.* Non hîc fit comparatio terræ Ægypti cum terra Chanaan in fertilitate: Id enim huic loco est impertinens; Et sunt qui putent terram Ægypti fertilitate, potissimum frumenti, superasse terram promissionis, propter Nili irrigationem; Sed fit comparatio in modo irrigationis terræ. Nam in Ægypto, ut hîc dicitur, in hortorum morem ex Nilo aquæ ducebantur irriguæ: In terra verò Chanaan de cœlo dabatur pluvia ad irrigationem agrorum. Est autem utilius & commodius populo de cœlo expectare pluviam, quam per sulcos ducere aquas irriguas. Nam istud est operationis humanæ, illud autem peculiariter divini ac cœlestis beneficij; & proinde etiam admonetur homo, de cœlo semper expectare subsidium opportunum, & per consequens esse sollicitus, ut Dei mandata servet; cujus rei facilè oblivisceretur, si propria arte & industria terram irrigaret, & auxilium Dei de cœlo non sentiret sibi esse necessarium.

v. 18. *Suspendite ea pro signo in manibus, & inter oculos collocate, &c.* Similia verba habentur suprà capite 6. Hæc autem secundum proprietatem litteræ nemo Israëlitarum eo tempore fecisse commemoratur vel legitur. Unde putant multi hyperbolicam esse commendationem mandatorum Dei; qua videlicet non aliud significetur, quàm semper, & ubique præ oculis habenda esse præcepta Dei. Potest etiam dici sermo esse allegoricus sive parabolicus, ut ex rebus corporeis res spirituales intelligantur. Juxta hunc sensum suspendit, seu ligat mandata Dei pro signo in manibus, qui in omni opere studet implere mandata Dei; collocat inter oculos, qui nunquam obliviscitur, sed mentis oculos semper in ea intentos habet, scribit in limine, & super postes & januas domus suæ, qui sive intret domum suam, sive egrediatur, semper mandata Dei memoria, & cogitatione revolvit. Atque hæ & similes exhortationes non minus ad Christianos pertinent, quam ad Judæos.

v. 21. *Quamdiu cœlum imminet terræ.* Significat vel hujus mundi secundum præsentem statum duratio; (Nempe quia secundum promissiones Dei, si filij Israël non peccassent, nunquam ex ea terra ejecti fuissent.) Vel tempus valde longum, videlicet durationis saltem veteris Testamenti. Sed prior sensus melior videtur, utpote quod promissio hæc, quod semper essent eam terram possessuri, & nunquam inde ejicerentur, fuit tantum conditionalis: Sic enim immediatè post ista verba subjicitur: *Si enim custodieritis mandata, &c. disperdet Dominus omnes gentes istas ante faciem vestram, & possidebitis eas.*

v. 24. *A deserto & à Libano, à flumine magno Euphrate usque ad mare occidentale, &c.* Termini terræ promissionis designantur: Videlicet à monte Libano, qui est in Septentrione, usque ad desertum Zin, quod spectat Meridiem, & à flumine Euphrate, quod est in Oriente, usque ad magnum Mare, quod respicit occasum. Et notandum quod hic populus totam hanc terram

A his limitibus comprehensam tenuit tempore Salomonis; sed posteà propter transgressiones suas in angustias redactus fuit, limitibus ejus coarctatis.

CAPUT XII.

v.2. *Subvertite omnia loca in quibus coluerunt gentes Deos suos.* Hujus præcepti *triplex est ratio*: prima, ob detestationem idolomaniæ, & Dæmonolatriæ: unde dicitur, *disperdite nomina eorum de locis illis*: secunda, ne populus Israëliticus retinens ea loca incitaretur ad similem cultum: unde dicitur, *Non facietis ita Domino Deo vestro*: tertia, quia populo illi non licebat ubilibet templa Deo extruere, sed unicum futurum erat templum, & unicus locus, in quo Deus erat oblatione sacrificiorum colendus; ideóque cætera omnia templa, delubra & luci destruendi erant. Unde dicitur infra v. 5. *Sed ad lo-*
B *cum, quem elegerit Dominus Deus vester, &c. venietis.*

v. 5. *Ut ponat nomen suum ibi.* Quidam hîc per *nomen Dei* intelligunt arcam fœderis vel propitiatorium, ubi Deus præsentiam suam & voluntatem per oracula declarabat; & ad hoc citant Psalmum 95. & 105. Sed in iis non legitur nomen Domini positum pro arca. Quare hîc potius videtur esse sensus: Venietis ad locum quem elegerit Deus ad cultum suum, ut videlicet ibi oblationibus munerum & sacrificiorum colatur, & nomen ejus invocetur. Hoc autem fiebat coram arca propitiatorij; non tamen illa vocabatur, *nomen Domini*. Sic & paulò post: *Ut sit nomen eius in eo*: id est, ut sit ibi cultus ejus, ibique ipse cultu externo invocetur. Id quod etiam absque arca futurum erat, velut eo tempore quo arca tenebatur à
C Philisthæis, tunc enim erat nihilominus nomen Domini in Silo, licet occasione arcæ locus cultus divini fuerit postea mutatus. Porro cap. 26. apertius dicitur. *Ut ibi invocetur nomen eius.* Tametsi in Heb. sit: *Ad collocandum nomen suum ibi*: vel ut vertit Pagn. *Ut habitare faciat nomen suum ibi.*

v. 8. *Non facietis ibi quæ nos hîc facimus hodie; singuli quod sibi rectum videtur.* Non significatur, quod populus tunc ad libitum excogitabat cæremonias colendi Dei, sed sensus est; non certo loco sacrificantes; sed nunc hoc, nunc illo loco: quia adhuc sumus in deserto. Mox enim subjungitur: *Neque enim usque in præsens tempus venistis ad requiem.* Hoc ergo significatur quod tunc nondum poterant omnia quæ præscripta erant, exactè servari, maximè quoad locum; sed quod cuncta
D exactè servanda essent, postquam pervenissent ad terram promissam.

v. 30. *Sicut coluerunt gentes istæ deos suos, ità & ego colam. Non facies similiter Domino Deo tuo. Duo prohibentur*: cultus idolorum, & usus cæremoniarum ethnicarum, etiamsi adhiberentur ad cultum unius Dei. q. d. Cave, ne talibus cæremoniis Deum tuum colas, qualibus gentes istæ coluerunt Deos suos. Hunc enim sensum declarat, quod dicitur; *Non facies similiter Domino Deo tuo*, id est, non talibus cæremoniis eum coles, quia ut sequitur, fuerunt cæremoniæ abominabiles. Unde & noluit Deus sibi lucos fieri, aut sacrificia exhiberi sub omni ligno frondoso, sed in uno loco tantum. Hinc ergo manifestum est, cæremonias Judaïcas non esse petitas ex gentilitate, sed ab ipso Deo institu-
E tas, ut patet Deuter. 4. ubi sic legitur: *Quæ est enim alia gens sic inclyta, ut habeat cæremonias, justaque judicia, &c.* Ex quibus verbis manifestum ist, populum Israëliticum etiam cæremoniis ab aliis nationibus fuisse distinctum.

v. 32. *Quod præcipio tibi hoc tantùm facito Domino: Nec addas quicquam nec minuas.* Hoc de cultu Dei dicitur. Non enim ait absolutè, aut generatim, (*hoc tantum facito*) sed (*hoc tantum facito Domino*) id est, in cultu Dei, seu in colendo. Sensus est, non confingetis vobis alium ritum, aut novas cæremonias, sed utemini cæremoniis à me præscriptis. Nam per alias cæremonias periculum erat illi populo ne laberetur in idololatriam; erant enim propensi ad sectandas eas cæremonias quibus utebantur gentiles. Deinde habebant cæremonias ad longum

longum præscriptas in lege, quibus nihil opus erat alias A superaddere. Alia autem Ecclesiæ Christi ratio est, cui certus cæremoniarum modus à Christo non est præscriptus, sed hoc Christus reliquit dispositioni ac prudentiæ suæ Ecclesiæ. Vide annotat. Esther. 9. quomodo contra istud nec peccaverint qui postea alios adhuc dies festos instituerunt. Vide etiam annot. suprà c.4. v.2.

CAPUT XIII.

v.1. SI *surrexerit in medio tui Prophetes*, & deinceps: —— *& dixerit tibi: Eamus & sequamur Deos alienos* —— *non audies*. Et tandem v.9. *sed statim interficies*. Nota, primum est, ut non audiamus falsos prophetas; deinde etiam capitale supplicium adversus falsum Prophetam constituitur; cujus supplicii justa causa additur, v.5. *quia locutus est, ut vos averteret*. Idem ergo supplicium meritò constitutum quoque est in hæreticos, utpote Reipublicæ perturbatores, & qui fideles avertere conantur ad serviendum diis alienis, id est, ad amplectenda falsa dogmata de Deo & rebus divinis. Tales enim non verum Deum colunt, sed falsum & alienum. Velut qui dicit Deum esse peccati authorem, & voluntatem impellere ad malum; is non verum Deum colit, quia verus Deus talis non est; sed eum colit quem sibi falsa opinione confinxit; Calvinum intellige, ejusque sectatores. Vide Vincentium Lirinensem cap. 15. hunc locum pulchrè tractantem, & de hæreticis interpretantem, & per deos alienos nova dogmata intelligentem. Interim quod dicitur (*sed statim interficies*) non sic accipiendum est, quasi id liceat privata authoritate, sed sensus est, statim interficies, sed publicè accusatum, & convictum. Nam mox additur: *Sit primum manus tua super eum, & post te omnis populus mittat manum.*

v.3. *Quia tentat vos Dominus Deus vester, ut palam fiat, utrum diligatis eum an non.* Heb. (*ut sciat*) Vide pluribus suprà cap.8.v.2.

CAPUT XIV.

v.1. F*Ilii estote Domini Dei vestri.* Non præcipit de ipsa gratia adoptionis filiorum Dei, sed ut obedientia & observatione mandatorum Dei patris sui cælestis, ostendant se esse ejus filios. Nempe de actibus est præceptum.

v.11. *Omnes aves mundas comedite.* Et infrà. *Omne quod mundum est comedite.* Verba sunt non præcepti, sed concessionis rei licitæ; sicut & illud Genes.2. *Ex omni ligno paradisi comede.*

v.22. *Decimam partem separabis de cunctis fructibus tuis* —— *per singulos annos, & comedes in conspectu Domini Dei tui. Quæritur*, quomodo præcipiat Moyses, ut decimam partem fructuum suorum comedant coram Domino, cum decimæ debeantur Levitis? *Respondent quidam*, Israëlitas solitos separare singulis annis binas decimas. Priores erant de omnibus fructibus: posteriores autem erant de novem partibus reliquis. Quarum priores cum integræ cederent in usum Levitarum, posteriores ab ipsis offerentibus consumerentur coram Domino: Ac de his decimis intelligendum esse præsentem locum. Et eodem modo distinguunt duplicia primitiva. Sed hæc responsio neque in scriptura, neque in Iudæorum consuetudine fundamentum habet.

Proinde *rectius videtur hoc modo respondendum*, quod Iudæi, quotiescumque decimas vel primitiva adferebant Ierosolymam, non debebant venire vacui, sicut præcipitur Exodi 23. v.15. & 34. v.20. *Non apparebis in conspectu meo vacuus*, ideoque *munus aliquod spontaneum simul offerre debebant*, præter ea quæ erant præcepti. Illud autem erat hostia pacifica, cujus pectusculum & armus dexter erant sacerdotis, reliquæ partes ipsius offerentis. Ac de his intelligendum videtur, quod dicitur: *Comedes in conspectu Domini Dei tui*, utpote quod hæc adferebantur simul cum decimis.

v.28. *Anno tertio separabis aliam decimam.* Nota, est hic quidem tertia quædam decima, sed non illa cujus est mentio v.22. Nempe ibi agitur de decima separanda per singulos annos: hîc autem de ea quæ tantum tertio quoque anno separabatur.

CAPUT XV.

v.1. S*Eptimo anno facies remissionem.* De anno septimo & quinquagesimo, vide etiam Lev.25. Quidam opinantur remissionem hanc sic intelligi, ut ipso duntaxat septimo anno non liceret exigere debita, liceret autem post eum annum expletum. *Sed* revera nihil durum habet lex ista de absoluta remissione intellecta; modò cum Lirano eam restringas ad impotentes solvere. Deinde quod argumentantur alii, & inter eos Cajetanus, vocabulo Hebræo non significari remissionem, sed subtractionem, nihil est. Nam tantumdem valet. Et non solum Hier. sed & alii Hebrææ linguæ peritissimi vertunt (*remissionem*) interpres Vatabli, & ipse Vatablus, Pagninus, Arias.

v.4. *Et omnino indigens & mendicus non erit inter* B *vos. Quæritur* quomodo hoc non pugnet cum eo quod dicitur hoc ipso capite v.11. *Non deerunt pauperes in terra habitationis tuæ?* Quin & hoc ipsum mox explicatur de paupere fratre, & fratre Hebræo, qui ob paupertatem venditur. *Respondetur* nullam hîc esse pugnantiam. *Nam primo loco præceptum est*, ac si dicat, Dominus per Moysen; Non sit indigens & mendicus inter vos; sitis verò in eos mites & liberales, ideò & septimum hunc annum remissionis constituo. In posterioribus autem illis verbis est nuda assertio, qua ostenditur nunquam defuturos eos in quos possint, & debeant esse liberales. Nequaquam autem urgendum est, quod interpres noster primo loco vocet indigentem & mendicum, posteriori verò loco simpliciter pauperem, quasi permittantur homines C pauperes, sed non mendici; quia apud Hebræos utrobique est idem vocabulum, sicut & apud Septuaginta ἐνδεὴς, id est, talis pauper qui caret rebus ad vitam necessariis. Cæterùm *istud præceptum non pertinet ad magistratum*, quasi scilicet magistratus non debeat tolerare mendicos in civitate, sicut quidam malè intelligunt, *sed pertinet ad divites*, qui admonentur, ut ita sint liberales in pauperes, ne cogantur mendicare. Si qui autem præ inopia cogantur, illi non publico edicto sunt prohibendi, sed subsidiis vel publicis, vel privatis sublevanda est eorum paupertas.

v.6. *Fœnerabis gentibus multis, & ipse à nullo accipies mutuum.* Promissio est temporalis felicitatis, sicut & id quod sequitur; *Dominaberis nationibus plurimis.* Sed perperam illud intelligunt nunc Iudæi, quasi liceat ab alienigenis usuras accipere: nam fœnerare nihil est aliud hoc lo- D co, quàm mutuum dare, sicut patet ex Antithesi illa, dum subjicitur, *& ipse à nullo accipies mutuum.*

v.9. *Cave ne fortè subrepat tibi impia cogitatio.* Vide Hebræa; & nota impietatem vocari id quod spiritus avarorum vocaret prudentiam: videlicet, instante anno remissionis, nolle mutuare, ne paulò post cogatur remittere.

CAPUT XVI.

v.2. I*Mmolabisque Phase Domino Deo tuo de ovibus & de bobus in loco, &c. Quomodo*, Phase de bobus? cùm Phase alibi dicatur immolatio solius agni Paschalis? Sed *respondetur* Phase hîc accipi pro totis septem diebus solemnitatis Paschalis, quibus præter agnum Paschalem, quem singuli debebant celebrare, varia etiam sacrificia offerebantur, de quibus sic Num.28. *Mense autem primo, quartadecima die mensis Phase Domini erit.* Et pau- E cis interjectis: *Offeretisque incensum holocaustum Domino, vitulos de armento duos, arietem unum, agnos anniculos septem & hircum pro peccato, præter holocaustum matutinum quod semper offeretis. Ita facietis per singulos dies septem dierum, &c.*

v. 19. & 20. *Non accipies personam, nec munera.* —— *Juste quod justum est persequeris.* Postrema illa verba Hebraicè sic sonant: *Iustitiam justitiam sequeris*; quæ tamen rectè interpres noster & Septuaginta verterunt; *Iuste quod justum est, persequeris.* Significatur enim illa geminatione Hebraïca, omninò, & ex tota animi intentione sequendum esse id quod justum est; neque aliud quam justitiam præ oculis habendam injustitia

administranda. Tractat hunc locum pulchrè Greg. lib. 9. Moral. cap. 19. Nonnulli, inquit, terrena præmia appetunt, & justitiam deserunt. Quos contra bene per Moysen dicitur; Justè quod justum est, exequaris. Injustè quippe quod justum est exequitur, qui ad defensionem justitiæ non virtutis æmulatione, sed amore præmii temporalis excitatur. Denique concludit. Justè ergo justum exequi, est in assertione justitiæ, eandem ipsam justitiam quærere. Sic ille. Sed & Aristoteles ipse lib. 5. Ethicorum, docet multum diversa esse justè agere, & id quod justum est agere.

CAPUT XVII.

v. 8. *SI difficile & ambiguum apud te judicium esse perspexeris ----- surge & ascende ad locum, quem elegerit Dominus, veniesque ad sacerdotes, &c.* Hæc sententia modò sacerdotem, modò Judicem nominat, propter duplicem magistratum qui erat in populo Dei; sacrum & civilem: quamvis contingeret aliquando utrumque magistratum in eandem personam concurrere, ut tempore Heli, & rursus tempore Machabæorum. Cùm autem utrumque magistratum etiam nunc in populo suo, hoc est, in Ecclesia constituerit Deus, nimirum secularem, & Ecclesiasticum: prorsus consentaneum est eandem legem etiam nunc servari: ut videlicet quæstiones difficiles, si civiles sint, ad suum referantur magistratum; si Ecclesiasticæ, & religionem attingentes, referantur ad magistratum Ecclesiasticum, id est, ad summum sacerdotem, & summum in rebus Ecclesiasticis Iudicem. Qui certè non alius est, quàm Pontifex Romanus, Christi Vicarius & D. Petri successor. Neque enim putandum est, Deum minùs Ecclesiæ suæ prospexisse de ratione componendarum controversiarum exortarum circa religionem, quam olim prospexerit synagogæ Judæorum.

v. 12. *Qui superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio ------- ex decreto Iudicis morietur homo ille.* Suprà dixit sacerdotes pluraliter, hìc sacerdotem in singulari. Ex quo intelligitur concilium esse plurium sacerdotum, sed primam authoritatem & potestatem esse unius. Deinde notandum, quâ pœnâ dignus censeatur, qui summi Sacerdotis judicio acquiescere noluerit: nimirum supplicio mortis: quod quidem supplicium irrogandum est per judicem secularem. *Ex decreto*, inquit, *Iudicis morietur homo ille.* Neque tamen idcirco Judici licebat inquirere de sententia summi sacerdotis semel lata: sed sufficere ei debebat cognoscere, quòd talis homo sententiæ Sacerdotis nollet acquiescere. Ita hodie Judici sæculari quoque de quæstione hæresis cognoscere non licet, sed satis ei esse debet, eum qui ad ipsum defertur nolle sententiæ & judicio Ecclesiæ acquiescere. Quomodo etiam si quem idem magistratus adjudicet morti, quòd falsam monetam cuderit: non est necesse, ut ipse magistratus de sinceritate aut falsitate monetæ judicet, sed creditur peritis illius artis, & similiter quoque quando quæstio est de vulnere lethali statur sententiæ medicorum, & chirurgorum. Vide nostra in 4. dist. 18. Additio B. P. Vera lectio est, *& decreto.*

v. 10. *Et facies quodcumque dixerint ——— & docuerint juxta legem ejus.* Volunt hæretici ex his verbis penes unumquemque remanere judicium, an sacerdotes doceant juxta legem Domini. Sed ridiculum id esset, & frustra fuisset illis data judicandi potestas, si ab ipsis judicatis seu teis judices deberent aut possent judicari. Et est hoc contra illud Eccl. 8. *Non judices contra judicem, quia quod justum est judicat*, quasi dicat, debet judex ratione muneris sui secundum justitiam judicare, & ideo hoc debet credi eum ita facere.

CAPUT XVIII.

v. 8. *EXcepto eo quod in urbe sua ex paterna successione ei debetur.* Ergo etiam hæreditatem suorum bonorum Levitæ ad posteros transmittebant. Videntur autem intelligi domus, suburbana, pecora, & si quid aliud esset acquisitum.

v. 15. *Prophetam ——— de fratribus tuis sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies.* Omissis Hebræorum commentis, qui hunc locum interpretantur de Iosue & aliis, qui deinde secuti sunt, Samuele, Esaïa, Ieremia, dubitare non debemus, quin locus iste ad Christum pertineat. Habemus enim de hoc interpretem Spiritũ sanctum, qui per os B. Petri Apostoli Act. 3. ita loquitur: *Moyses quidem dixit; Quoniam Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris, tanquam me, ipsum audietis.* Itémque Stephanus Actor. 7. hunc locum ad probandum Christum esse Messiam producit. Quæritur quomodo dicatur [*sicut me*] cùm Christus fuerit Moyse longè major? *Respondeo*, illis verbis non æqualitatem authoritatis, sed similitudinem significari. Et sensus est: per omnia eum audietis, sicut me audire debuistis: vel, sicut ego nihil vobis præcepi nisi ex ore Dei, ita nec ille. Vel potiùs [*sicut me*] vel ut postea repetitur [*similem mei*] videlicet in eo, quod uterque sit legislator: ego Moyses legis veteris, ille novæ. Et planè Stephanus Act. 7. hanc scripturam allegat, ut ostendat jam olim per ipsum Moysen à Deo promissum esse Prophetam, qui legem Moysi transferat.

Adde quòd omnino quoque videtur ad hunc locum alludere pater de filio testificans Matth. 17. *ipsum audite.* Itémque hunc locum respexisse creditur ipse filius Christus, quando ait Ioan. 5. *De me enim ille scripsit.* Et Philippus quando dixit Nathanaël, Ioan. 1. *Quem scripsit Moyses in lege, &c.* ut parvi faciendum videatur quod Hieronymus ab Oleastro putat non tantum de Christo intelligi, sed pertinere etiam ad alios Prophetas. Sed contra hunc sensum, & similiter contra sensus quos fingunt Iudæi, præter illa quæ supradicta sunt, facit etiam quod non dicitur (*prophetas*) sed singulariter: *Ac deinde* cap. ultimo hujus libri expressè dicitur: *Et non surrexit ultra Propheta in Israël sicut Moyses, &c.*

v. 19. *Ego ultor existam.* Impletum est hoc in eversione potissimùm civitatis Ierosolymitanæ per Romanos, sicut Christus quoque ipse eis prædixerat, Lucæ 19. 44. ac deinceps in dispersione illius populi per omnes terras, & in venditione eorum in servos, & quod etiamnum omnibus sunt contemptui.

CAPUT XIX.

v. 15. *NOn stabit testis unus contra aliquem, ——— sed in ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.* Non ita hoc accipiendum est quod dicitur [*stabit omne verbum*) quasi sit certum & infallibile argumentum veritatis, si duo aut tres testes aliquid affirmaverint: nam sicut unus testis mentiri potest, & falsum testimonium perhibere, ita & duo & tres: sicut qui testimonium tulerunt contra Naboth, Susannam, Christum, Stephanum; sed sensus est: Quando aliter non potest inveniri veritas ejus rei, quæ quæritur in judicio: tum standum erit testimonio duorum aut trium, tanquam argumento valde probabili. Neque enim in rebus humanis certæ demonstrationes semper requiruntur, sed sufficiunt tales probationes quibus meritò fides adhibeatur.

Sed cur non similiter standum est testimonio unius? *Vna ratio*, quia facilè ex privato odio unus calumniator contra aliquem inveniri posset; non ita facilè duo aut tres. *Altera*, eaque potior, quia unus testis mendax longè facilius in deponendo testimonio proferet omnia consentientia & conformia, quàm facere possint duo aut tres testes mendaces. Non enim facilè duo aut tres inter se conspirare possunt, ut si seorsim ac diligenter examinentur, omnes facti circumstantias referant similiter; sicut patuit in examine duorum illorum seniorum, qui contra Susannam falsum testimonium dixerant. Mahometus in Alcorano Azoara 34. quatuor testes requirit in probando adulterio, & aliis. Sed multò rectiùs lex ista divina per Moysen duos tantùm tresve requirit; quia si quatuor necessarii sunt, multa scelera & flagitia manebunt impunita. Et difficile est duos sic conspirare ad falsum testificandum, ut diligenter examinati de omnibus circumstantiis, non deprehendantur falsitatis, in aliqua parte.

CAPUT XX.

v. 5. *QVis est homo qui ædificavit domum novam, & non dedicavit eam? &c.* Nota, dedicare domum, non est eam Deo consecrare, sicut nunc dedicantur templa, & sicut dedicatum fuit templum Salomonis; sed dedicare hîc est deputare ad usum & inhabitationem. Id autem fortè fiebat exhibendo amicis & propinquis aliquod convivium; nisi quis magis existimet dedicationem illam non fuisse aliud quàm inchoatam habitationem. Nam vox Hebræa non aliud significat quàm (*initiare.*) Et Augustinus in Joannem ad illud cap.10. *Et facta sunt encœnia Ierosolymis.*, dicit, quod quicumque induit novam vestem, encœniare illam dicitur. Observandum autem, quod tria hîc hominum genera ista remittantur ex prælio; videlicet, ne si in prælio occumberent, inciderent in illas expressas maledictiones legis libri hujus cap.28. *Tu ædificabis domum, & alius inhabitabit eam, &c.*

v. 6. *Quis est homo qui plantavit vineam, & necdum fecit eam esse communem, de qua vesci omnibus liceat?* Facere vineam communem de qua vesci omnibus liceat, non est eam publicam facere, ut omnibus volentibus liceat eam ingredi & fructus ejus comedere: sed facere communem Hebraïca phrasi est eam profanare, ita ut non ampliùs fructus æstimentur sacri & sacerdotibus obstricti. Sic in Scriptura novi Testamenti commune pro profano quoque sæpè accipitur. Vinea autem fiebat profana quinto demum anno. Nam fructus qui tribus primis annis nascebantur, ut est Levit.19. reputabantur immundi, quibus nec vesci licebat, nec uti ad sacrificia; quidquid autem nascebatur quarto anno, tanquam primitivum Deo offerebatur. Quinto demum anno licitum erat Domino vineæ & aliis de fructibus ejus comedere. Quod quando fiebat, dicebatur possessor eam facere communem, aut ut alii vertunt, profanare. Cæterùm per hæc genera hominum, qui jubentur excedere prælio, & domum reverti, *mysticè* significatur, omnes eos ineptos esse ad militiam spiritualem, qui animum adhuc habent implicatum voluptatibus, vel cupiditatibus terrenis, unde & Apostolus: *Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus.* 2. Tim.2.

v. 13. *Percuties omne quod in ea generis masculini est, in ore gladii, absque mulieribus & infantibus, &c.* Ex iis quæ hîc dicuntur, non sequitur principes posse dare militibus potestatem occidendi omnes qui in civitate aliqua rebelli inventi fuerint: multoque minus præciperent ut occidant. Nam homini principi vel judici non licet hominem occidere vel occidendum præcipere, nisi secundum justitiam humanam: cujus illa in primis lex est, *Innocentem non occides.* Permittere autem innocentium aliquorum occisionem, si rebelles aliter in potestatem redigi vel extingui non possint, non est illicitum. Quod autem dicitur: *Percuties omne quod in ea est generis masculini —— absque mulieribus & infantibus*; ideo dictum, quia mulieres & infantes eò quòd arma gerere, & repugnare vel non soleant, vel non possint, præsumuntur innocentes: Mares autem omnes adulti, quatenus armari solent ad repugnandum, præsumuntur nocentes. Si quos tamen innocuos esse constaret, parcendum illis esset; sicut & mulieres, si quæ unà cum viris repugnassent, interfici possent. Qua de re vide Franciscum à Victoria relectione 6. & Dominicum Bannes in 2.2.q.40. art.1.

CAPUT XXI.

v. 14. *SI autem postea non sederit animo tuo, dimittes eam liberam -------- quia humiliasti eam.* Erat hoc repudio simile, nec præceptum aut concessum à Deo, sed dumtaxat permissum duro & cervicoso populo. Si enim permittebatur repudium uxoris Israelitidis propter periculum homicidii: quantò magis mulieris alienigenæ, & in bello captæ, cùm certè proclivius fuisset Iudæo talem occidere, si displicentem invitus retinere debuisset, quàm uxorem acceptam de gente sua. Unde nec opus hîc erat libello repudii, sed sola sufficiebat A voluntas viri dimittentis. Ergo permissio erat in eo quod dicit (*dimittes*) sed præceptum in eo quod subditur (*liberam*) ut clarè patet ex subjectis verbis: Quia humiliasti eam.

v. 23. *Quia maledictus à Deo est qui pendet in ligno.* Heb. sic: *Maledictio Dei est qui suspensus est*; quomodo etiam vertunt Aquila & Theod. Septuag. vertunt ut nos habemus. Sensus autem litteræ est: Quicumque in cruce suspenditur, Deo execrabilis est, & ita execrabilis, ut nec cadaver ejus permittendum sit diu in hominum conspectu relinqui, sed statim eadem die tanquam quiddam abominabile auferendum ab oculis, &, ut hîc dicitur, sepeliendum. Et fuit hoc à Deo præceptum de solis suspensis, quia qui humi interficiebantur lapidatione, vel incendio, vel ferro, eorum corpora sponte statim homines terrâ B obruebant, quia indecorum censebant corpora super terram jacêre insepulta. Itaque de illis præcepto non erat opus; sed tantùm de suspensis in sublimi, ubi facilè potuissent relinqui.

Sed potissima causa est, quia Christus in *mysterio* præfigurabatur, sicut Apostolus ad Galat. 3. explicat dicens: *Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Vide nostra eo loco.

CAPUT XXII.

v. 5. *NOn induetur mulier veste virili, &c.* Ratio est, quia hac specie committi possent stupra, adulteria, incestus, &c. Et propterea additur: *Abominabilis enim apud Deum est qui facit hæc.* Ubi ergo nullum est hujusmodi periculum, & ratio aliqua occurrit fa- C ciendi, non est illicitum; ut est in actione comica, vel ad evadendum certum periculum. Legimus quoque de S. Theodora in Martyrologio 11. Septembris, quòd in habitu virili Monachi, multos annos sanctè vixerit in Monasterio. Simile quid refertur de S. Marina. Sed hæc non sunt trahenda ad imitationem. Quædam enim sanctorum facta magis miranda nobis sunt, quàm imitanda. Sanè & apud Mexicanos in nova Hispania capitale erat hoc crimen.

v. 10. *Non arabis in bove & asino.* Ratio literalis est, quia vires eorum sunt inæquales. Nam bos fortior est asino, & passus facit grandiores, & proinde asinus supra vires gravaretur, si cum bove jungeretur ad trahendum aratrum. Sed bos cum bove, & asinus cum asino rectè junguntur. Parabolicè autem signifi- D catur non exigenda paria onera, sive subsidia, ab hominibus virtute inæqualibus, qui proinde paria præstare non possunt. Gregorius in Moralibus ita moraliter exponit lib.1.cap.16. Non junges bovem & asinum (ita enim legit) id est, fatuos sapientibus in prædicatione non socies, ne per eum qui implere rem non valet, illi qui prævalet, obsistas.

v. 25. *Ad seniores urbis qui in porta sunt.* Hieronym. super Zach 8. *Quæritur*, inquit, quare apud Judæos in portis fuerit locus judicandi? *Et respondet*; Ne cogerentur agricolæ intrare urbes, & aliquod subire dispendium; ideò judices in portis residebant, ut unusquisque confestim ad sedes proprias reverteretur.

CAPUT XXIII.

v. 1. & 3. *NOn intrabit Eunuchus ——— Ecclesiam Domini Ammonites & Moabites, &c.* E D.Thomas 1. 2. quæst. 105 art. 3. ad 1. & 2. Ecclesiam interpretatur collegium populi; nempe quod constat civibus; quos propriè intelligit, qui possunt agere ea quæ sunt civium; ut dare consilium, vel judicium in populo; quales, inquit, non sunt viles personæ, item pueri, mulieres, licèt generali nomine sint cives. Et addit; poterant tamen dispensativè in collegium populi admitti, propter aliquem virtutis actum, sicut Judith 14. dicitur, quod Achior dux filiorum Ammon appositus est ad populum Israël, & omnis successio generis ejus, sic ille. Sed non est necesse recurrere ad hujusmodi dispensationem, si per Ecclesiam intelligamus populi senatum; quia non dicitur in libro Iudith, quòd Achior in senatum

seu Concilium populi assumptus sit, sed tantùm quòd appositus est ad populum Israël. Et confirmatur hæc expositio ex libro Eccl.38. ubi de mæchanicis artificibus dicitur: *Et non inhabitabunt, nec inambulabunt, & in Ecclesiam non transilient: Super sellam judicis non sedebunt, & testamentum judicii non intelligent.* De eodem v.3. vide 2. Esdr.13. v.1.

v.6. *Non facies cum eis pacem, nec quæras eis bona cunctis diebus vitæ tuæ in sempiternum.* Hoc populo præcipitur, non privato cuiquam. Debebat enim populus Dei obsistere temporali felicitati ipsius populi, qui tam hostiliter iis adversatus fuerat; tum quia ad rempublicam spectat publicas injurias vindicare, tum quia Deus supremus judex ita præcipiebat: Et tamen juxta quod suprà dictum est ad illud, Levit.19. v.18. *Diliges proximum tuum sicut teipsum*, de omni homine illud intelligi; simul debebant Israëlitæ Ammonitas & Moabitas diligere, nempe animum præparatum habere, iis tanquam hominibus ejusdem naturæ, & capacibus ejusdem beatitudinis, loco & tempore opportuno, dilectionem hujusmodi ostendere.

v.19. & 20. *Non fœnerabis fratri tuo ad usuram, —— sed alieno: Fratri autem tuo absque usura, id quo indiget commodabis.* Hic aliquid prohibetur, aliquid permittitur, & aliquid præcipitur. Prohibetur usura erga fratres, eadem erga alienos permittitur. Præcipitur autem mutuatio gratuita erga fratres necessitatem patientes; sicut & suprà c.15. v.9. quo loco expressum habes præceptum de dando mutuo fratri indigenti, etiam, ut apparet, sub peccato mortali. Nam vocat impiam cogitationem, quæ à mutuo revocat, contemplatione septimi anni remissionis. Vide ibi pleniùs.

CAPUT XXIV.

v.1. *Scribet libellum repudii.* Utrum repudium in veteri lege fuerit permissum tantùm, an etiam licitum? vide hîc prolixè Liranum & Burgensem. Liranus priorem partem tenet, & est communis doctrina; Burgensis posteriorem; sed non satis solidè probat. Et videtur esse contra verba Salvatoris Matth. 19. dicentis, Deum id permisisse Iudæis ad duritiam cordis eorum. Sic & Hieronym. in Matth. 19. & fundatur in scriptura Genes. 2. & etiam tempore legis Mosaïcæ apud Ieremiam cap.3. Porrò quod hîc dicitur: *Si acceperit homo uxorem, & non invenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem, scribet libellum repudii:* nonnulli per fœditatem intelligunt adulterium, quod fortè soli marito notum sit. Verùm in Evangelico, ubi Pharisæi hac de re quæstionem movent Domino, dicitur (*ex quacunque causa.*) Neque Christus eam allegationem reprehendit, sed tantùm corrigens quod dixerant (*mandavit Moyses*) pro eo supponit & dicit, *Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras:* nihil corrigens in eo quod dixerant (*ex quacumque causa.*) Deinde hoc loco statim post dicitur: *Cumque egressa alterum maritum duxerit, & ille quoque oderit eam*, nulla addita causa. Per fœditatem igitur intelligi videtur omne vitium uxoris, propter quod maritus eam oderit, sive sit deformitas, sive morositas, sive procacitas, sive quid aliud.

v.4. *Non poterit prior maritus recipere eam in uxorem.* Idem testatur Dominus per Prophetam Ieremiam cap.3. Sciendum tamen est, quòd si uxor injustè fuisset dimissa, & nondum accepisset alium virum; quòd tunc vir, dimissâ superinductâ, debebat priorem uxorem recipere; ut significat Malachias, cap.2. & ibidem Hieron. Corripit, inquit, Iudæos Propheta, & ad repudium novarum conjugum provocat, ut uxores, quas dimiserant, recipiant. Hæc ille, loquens de uxoribus dimissis, quæ nondum alios maritos acceperant.

v.16. *Non occidentur patres pro filiis, nec filii pro patribus, sed unusquisque pro peccato suo morietur.* Hæc ad hominem judicem dici, docent sequentia: Sic enim subjungitur: *Non pervertes iudicium advenæ, &c.* Itaque non pugnant hæc cum eo quod est Exodi 20. cap. v.5. ubi

A Deus de seipso loquens ait; *Ego sum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitates patrum in filios in tertiam & quartam generationem.* Quæ quomodo intelligenda sint, vide ibi explicatum. Hîc admonentur illi qui inter homines præsunt, ne morte unquam puniant quempiam, nisi pro propria culpa.

CAPUT XXV.

v.2. *Pro mensura peccati erit plagarum modus, ita dumtaxat ut quadragenarium numerum non excedant.* Iustitia humana quæ fit in animadversione nocentium, imago quædam est & rivulus justitiæ divinæ, ejus maximè quam exercet Deus in futuro sæculo in reprobos. Ibi autem juxta mensuram seu magnitudinem peccatorum erit modus pœnarum, quia reddet unicuique secundum opera sua, &, ut Apocalypsis 18. dicitur: *Quan-*

B *tum in deliciis fuit, tantum date illi tormentum & luctum.* Igitur eadem proportio culpæ & pœnæ servanda est in judiciis humanis. Vetat autem Moyses in plagis seu flagellis excedi numerum quadragenarium, etiamsi forte majorem numerum plagarum quis commeritus esset; quia agit hîc de eo, qui nondum erat condemnatus ad mortem, & cujus delictum nondum morte puniri poterat. Atqui si ultra quadraginta multiplicatus fuisset numerus plagarum, metuendum erat, ne inde moreretur; Atque ita modus pœnæ excessisset mensuram peccati. Et hoc est quod additur: *Ne fortè laceratus ante oculos tuos abeat frater tuus.* Quod verò Paulus de se ait 2. Cor.11. *A Iudæis quinquies quadragenas una minùs accepi*, intelligendum est Iudæos ex consuetudine circa hanc

C legem observasse, ut non integrum plagarum numerum inferrent, sed unam remitterent, sive specie misericordiæ, sive ut eo remotiores essent à periculo excedendi numerum quadragenarium à lege constitutum; scilicet quia numerando plagas errare potuissent. Vide Comment. nostrum ibidem.

v.5. *Accipiet eam frater eius, & suscitabit semen fratri suo.* Hebr. est (*cognatus eius.*) Atque adeò si frater non erat, debebat mulier conjungi ei qui maritum ejus proximè contingebat, ut patet ex libro Ruth. Quin etiam si frater, accepta fratris uxore, etiam sine liberis mortuus esset; debebat alius adhuc frater eam accipere, & primo fratri vel fratribus suscitare semen. Probatur id tum ex Genes. 38. ubi mortuo secundo fratre, tertius promittitur ipsi Thamar; quo non præstito, Iudas quoque culpam injustitiæ agnoscit, dicens: *Iustior me est, &c.* Et verisimile est idem hac

D lege præceptum fuisse, quod jure quodam, ut videmus, ante legem servabatur: tum etiam hæc expositio confirmatur, quod ex hac lege Sadducæi in Evangelio quæstionem proponunt de septem fratribus, quorum unus post alium eandem uxorem acceperint.

Quæritur hîc 1. quid si proximus recusaret accipere, alio ex propinquis accipere parato? Videtur quod proximus liberabatur præcepto legis, eo casu; ut factum est in primo propinquo mariti Ruth, quando Boos qui erat secundus propinquus, accipere eam paratus fuit. Ruth.3. & 4. Vide ibi.

Quæritur 2. quid si uxor laboraret suspicione sterilitatis, ut si pluribus annis cum viro fuisset non concepta prole; num eam viro demortuo debuisset frater uxorem ducere? Et quidem videtur si probabilis erat conjectura sterilita-

E tis, non debuisse, quia cessabat finis legis, nempe suscitatio seminis.

Quæritur 3. quid si mulier displiceret propter asperitatem morum, vel aliam hujusmodi causam? Videtur dicendum, si justa ratione displiceret, potuisse sine peccato eam recusare: salva tamen pœna legis, quam ferre debebat ut foro exteriori satisfaceret. Non enim verisimile est Deum voluisse libertatem matrimonii astringere, ut quis ad unam aliquam mulierem teneretur, etiam justa ratione displicentem. Et ob hanc causam lex non cogit absolutè, sed interposita pœna liberat. Quin etiam permissione legis poterat quis uxorem fratris acceptam in conjugem postea repudiare, si qua causa legitima intercederet.

Quæritur 4. quid si mulier erat alienigena? *Respondeo,* A si talis erat quam liceret accipere in uxorem, utpote conversa ad cultum veri Dei, sicut Ruth, tenebatur eam frater defuncti accipere.

v. 6. *Et primogenitum ex ea filium, nomine defuncti appellabit, ut non deleatur nomen ejus.* Non est sensus imponendum esse primogenito ipsum nomen fratris defuncti (neque enim Booz filium natum ex Ruth vocavit Mahalon, sed Obed) sed sensus est, vocabit eum non filium suum, sed filium illius defuncti; & quod ad eum pertinebit defuncti hæreditas, eumque in illa genealogia scribet patrem. Nominat autem primogenitum, scilicet quia reliqui nascebantur nomine viventis, atque ejus censebantur filii ejusque erant hæredes.

Quæritur, an omnes filii quos sequens frater gigneret, suscitarentur fratri an primus tantùm? Posterius ex hoc loco videtur, ubi dicitur. *Primogenitum ex ea filium* B *nomine illius appellabit, ut non deleatur nomen ejus ex Israël*; id est, primogenitus vocabitur filius fratris defuncti, tanquam patris sui legalis; non autem fratris viventis, etsi patris naturalis. Verbi gratiâ, sic nominandus erat N. filius Her, non autem filius Onan. Et hoc sufficit fini & scopo legis, qui est suscitare semen aliquod fratri, ut nomen ejus non extinguatur. Aliud tamen videri potest ex Genesis 38. ubi de Onan sic dicitur: *Ille sciens non nasci sibi filios*, &c. nisi fortè lex Moysi moderata sit jus illud antiquum: vel hic esse dicatur sensus verborum Genes. 38. Sciens sibi non nasci omnes filios, vel sibi non nasci filium, scilicet primum. Eadem objectio nascitur ex Ruth. 4. dicente propinquo: *Non debeo posteritatem familiæ meæ delere*, &c. Vide annot. ibid.

CAPUT XXVI.

v. 5. *Syrus persequebatur patrem meum, qui descendit in Ægyptum, & ibi peregrinatus est paucissimo numero, crevitque in gentem maximam & robustam*, &c. His verbis profitebatur is, qui primitias frugum terræ offerebat, filios Israël terram sanctam non accepisse jure hæreditario, sed ex gratuita & liberali promissione Dei, cùm patres eorum in ea tantùm ut peregrini essent versati, idque non sine afflictione ac rerum necessariarum inopiâ, quod significatur, cùm dicitur: *Syrus persequebatur*, &c. Syrus, id est, Laban, qui habitabat in Mesopotamia Syriæ, affligebat patrem meum Jacob dura servitute & defraudatione debitæ mercedis, quem etiam discedentem persecutus est: Jacob autem postea pressus inopiâ ciborum descendit in Ægyptum. Alii, ut Pagninus & Vatablus, ex Hebræo vertunt hoc modo: *Syrus peribat pater meus, aut periturus erat*, penuriâ laborabat. Et ita sensus est; Jacob qui habitavit in Syria, frumenti penuriâ laborans, ita ut metueret, ne ipse cum suis consumeretur inopiâ, sicut dicitur Gen. 42. descendit in Ægyptum. Sed sensus eodem ferè recidit. Est enim protestatio gratuitæ donationis terræ promissæ.

v. 14. *Non comedi ex eis in luctu meo, nec separavi ea in qualibet immunditia, nec expendi ex his quicquam in re funebri.* Non solùm non licebat de decimis quicquam in suos vel alienos usus usurpare, quantumcumque etiam in speciem pios & justos, quin etiam ipsæ mundæ esse E debebant, id est, non contaminatæ contactu alicujus rei immundæ; & ipse quoque, qui decimas separabat, debebat esse mundus. Atque hoc est quod offerens hìc protestatur: *Non comedi ex eis in luctu meo*, seu tristitia mea, id est, in calamitate seu paupertate mea, etsi indigentia pressus, tamen nihil ex decimis usurpavi. Secundò, *Non separavi eas in qualibet immunditia*, id est, ipse immundus existens, vel eas quocumque modo, aut cujuscumque rei contactu immundas faciens. Et tertiò, *Non expendi ex his quicquam in re funebri.* Quod Hebr. sonat (*pro mortuo*) id est, nihil ex decimis subtraxi in usum exequiarum, faciendo videlicet convivium in sepultura mortui, vel aliquid simile. Hac igitur protestatione significat se decimas offerre & mundas & integras.

CAPUT XXVII.

v. 5. & 6. *Et ædificabis ibi altare Domino Deo tuo de saxis informibus, & offeres super eo holocausta.* De hoc altari à Josue postea ædificato, vide Josue 8. Fuit autem hoc altare erectum priusquam certam sedem accepisset arca Domini, & ea quæ ad tabernaculum pertinebant; atque ideo quoque jubetur tumultuariè fieri ex lapidibus impositis & informibus, quia temporaneum tantùm futurum erat, & postea disjiciendum, ne in eo postmodum filii Israël fortè adhuc sacrificarent.

v. 18. *Maledictus qui errare facit cæcum in itinere.* Hoc peccatum referendum est ad præceptum, *Non occides.* Qui enim cæco ponit offendiculum, & maximè in itinere facit errare, impellit eũ in vitæ periculum. Nã homo cæcus devians ab itinere, facilè potest incidere vel in aquam, vel in foveam, vel in feras, & alia pericula similia.

v. 26. *Maledictus qui non permanet in sermonibus legis hujus, nec eos opere perficit.* Hoc universaliter accipiendum (*qui non permanet in omnibus, &c.* Sic autem citat Apostolus ad Galat. 3. *Maledictus qui non permanserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea.* Quomodo etiam vertunt Septuaginta. Sensus igitur est, cum esse maledictum, id est, subjectum maledictionibus, quæ hìc enumerantur, qui opere non præstat universa quæ lex præscribit; intelligendo ea legis mandata quæ continent substantiam vitæ. Vel hoc sensu; Qui non servaverit omnia, sic ut nusquam peccet graviter contra aliquod eorum; vel, ut non excidat à fine legis, quæ est charitas Dei & proximi. Maledictiones autem hìc intelliguntur temporales; ut patet ex enumeratione maledictionum infrà posita, ubi nihil dicitur de C pœna æterna; sed tamen maledictiones à Christo Matth. 25. & alibi expressæ de igne æterno, fletu oculorum, stridore dentium, & similibus, sub istis maledictionibus tanquam sub umbris & figuris continebantur. *Omnia enim in figuris contingebant illis*, &c. Similis est locus Jacobi 2. *Qui offenderit in uno, factus est omnium reus.* Vide ibidem nostr. commentar. & citato loco ad Galat. 3.

CAPUT XXVIII.

v. 12. *Et fœnerabis gentibus multis, & ipse à nullo fœnus accipies.* A nonnullis istud hoc modo accipitur, quasi dicat, tantâ fruetis bonorum abundantiâ, ut possis etiam exteris nationibus pecuniam dare ad usuram; ipse autem, utpote nullius indigens, à nullo ad usuram accipias. Quæ expositio etiam ex eo confirmari posse videtur, quod suprà c. 23. legimus permissum filiis D Israël dare ad usuram alieno. Cæterùm cùm nec in Hebræo, nec apud Septuaginta ulla sit hìc mentio usuræ, sed tantùm mutui; tum etiam quod id quod peccatum est, divinæ benedictioni nullo modo videatur debere innecti: ideò rectiùs hoc modo simpliciter intelligitur sententia. Tantâ omnium rerum copiâ afflues, ut multis gentibus mutuo dare pecuniam possis, ipse autem mutuo aliundè accepto non indigeas. Sic & Caiet. Quod autem Judæi mutuum non dederint sine usura, id propriæ ipsorum cupiditatis fuit, non promissæ benedictionis.

v. 63. *Sic lætabitur* (scilicet Dominus) *disperdens vos atque subvertens.* At scriptum est Sap. 1. *Deum non lætari in perditione vivorum.* Sed dicendum Deum hoc sensu in perditione & afflictione hominum non lætari, quia non vult eam per se, sed tantùm ut justa supplicia peccatorum: qua ratione etiam dicitur: *Lætabitur justus cùm viderit vindictam.* Psal. 57.

v. 66. *Et erit vita tua quasi pendens ante te. Timebis nocte & die, & non credes vitæ tuæ.* Sensus litteralis est: Eris in perpetuo discrimine vitæ tuæ, & in perpetuo metu vitæ amittendæ; imò de vita ac salute desperabis. *Mystica* autem explicatione satis appositè hoc explicant patres de Christo, qui est vita animarum, sicut de se in Evangelio dicit: *Ego sum via, veritas, & vita*, ut sit sermo ad Judæos, tempore Christi, hoc sensu: *Vita tua*, id est, Christus, per quem credendo vivere posses, *erit pendens in cruce ante oculos tuos*, tamen non credes vitæ tuæ, id est, non credes in Christum, per quem vitam

consequi posses, ut hoc impletum sit in Judæis, qua parte obdurati & excæcati fuerunt. Ita August. lib. 19. contra Faustum c. 22. Athanas. oratione de humanitate Verbi. Tertullianus libro contra Judæos. Lactant. lib. 4. c. 18. & Leo serm. 8. de passione Domini.

CAPUT XXIX.

v. 2. **V***Os vidistis universa quæ fecit Dominus*, &c. Et v. 4. *Et non dedit vobis Dominus cor intelligens, & oculos videntes.* Verba exprobrantis sunt, & est sensus: Vidistis mirabilia quæ Dominus fecit coram vobis, & tamen ea oculis mentis non considerastis, neque ad ea attendistis, sic ut obediretis legi Domini. Quod autem addit Moyses: *Et non dedit vobis Dominus cor intelligens*, &c. nullo modo, inquit Augustinus, hoc diceret, nisi ad eorum quoque culpam id pertinere intelligi vellet, ne quisquam se ex hoc excusabilem putet. Simul enim ostendit, & sine adjutorio Domini Dei eos intelligere & obedire non posse oculis & auribus cordis; & tamen si adjutorium Dei desit, non ideo esse excusabile hominis vitium: quoniam judicia Dei, quamvis occulta, tamen justa sunt. Hæc August.

v. 19. *Et absumat ebria sitientem.* Sic editio Clementina; pridem legebatur, *assumat ebria sitientem*, (scilicet velut sociam.) Hebr. hoc modo habent. *Vt addat ebriam cum sitiente.* Versio apud Vatablum; *Vt finiatur ebria cum sitiente.* Ipse Vatablus hoc modo; *ita ut anteponant ebriam sitienti.* Id est, inquit, non eveniant mihi istæ maledictiones, etiamsi fecero ea, ad quæ animus meus inclinatus est; ita ut parti concupiscibili animæ det primas, qui inebriatur rebus hujus mundi, posteriores autem parti rationali. Ita ille.

v. 29. *Abscondita Domino Deo nostro: Quæ manifesta sunt nobis*, &c. Non est legendum; *Abscondita à Domino*: nihil enim ab oculis Dei absconditum est. Deinde, nec in Hebræo, nec apud 70. additur præpositio illa (*à*) sed *Abscondita Domino Deo nostro.* Variè autem exponitur. Verus sensus petendus est ex iis, quæ suprà capite 27. & hoc capite dicuntur. Ibi inter alia sic dicitur: *Maledictus qui facit sculptile, ponetque illud in abscondito*, rursum, *Qui clam percusserit*, &c. idémque judicium, de immunditiæ peccatis ibi expressis. Similiter hoc capite dicitur: *Ne fortè sit inter vos radix germinans fel & amaritudinem. Cùmque audierit, benedicat sibi in corde suo dicens: Pax erit mihi, & ambulabo in pravitate cordis mei*, id est, occultè obsequar cupiditatibus meis, & tamen pax erit mihi, id est, nemo me puniet. Propter hujusmodi ergo cogitationes occultas Moyses adjecit: *Abscondita Domino Deo nostro*, quasi dicat, per aposiopesim; Abscondita, scilicet illa, & illa occulta peccata (ne dubitate) ad judicium Domini Dei nostri pertinent, sed ad nos nihilominus etiam pertinet, & ad filios nostros, punire semper, quæ manifesta sunt & notoria peccata, si velimus legem Dei implere, & maledictiones ejus effugere.

CAPUT XXX.

v. 11. **M***Andatum hoc non supra te est, neque procul positum, nec in cœlo situm.* Sensus est, jam tibi mandatum hoc à Domino in monte datum est, & rursum à me propositum, recitatum ac prolixè declaratum; nihil est quod jam excuses. Restat, ut suprà dixit:, *ut audiamus atque opere compleamus.* Et iterum: *Vt possimus audire & facere quod præceptum est.* Quomodo autem ad hoc, auxilium à Deo esset petendum, declaravit capite superiori, cùm exprobrando dixit: *Et non dedit vobis Dominus cor intelligens*, &c. non enim alioqui Dominus eis hoc rectè exprobraret. Tum idem etiam ostenditur cap. 8. his verbis: *Ne diceres in corde tuo: Fortitudo mea, & robur manus meæ hæc mihi omnia præstiterunt: Sed recorderis Domini Dei tui, quod ipse vires tibi præbuerit.* Nam si in corporalibus nihil poterant, nisi Deo vires suggerente; multò magis ergo in spiritualibus. Vide comment. nost. ad Rom. 10. ubi hic locus ab Apostolo citatur.

v. 15. *Considera quod hodiè posuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem & malum.* Et

A infra v. 19. *Elige ergo vitam*, &c. Vita & bonum vita beata intelligitur, bonumque, non morale, sed quod appetitur ut finis & beatitudo: & similiter mors & malum, nempe malum miseriæ: quod ex eo liquet, quia exponit illa Moyses per benedictionem & maledictionem. Item quia in textu dicitur: *Et vivas, atque multiplicet te, benedicatque tibi*; & rursum: *Ipse est enim via tua, & longitudo dierum.* Nec obstat, quod subjungit: *Elige ergo vitam*, &c. quasi proponat circa hæc electionem, cùm circa beatitudinem, quæ habet rationem ultimi finis non versetur electio. Quod enim dicit, *Elige vitam*, sensus est, fac ea, per quæ vitam à me tibi

B propositam consequaris, & mortem propositam evadas: Proposuerat scilicet illa, & ante oculos posuerat, cum longo ordine recitavit benedictiones & maledictiones.

CAPUT XXXI.

v. 2. **C***Entum viginti annorum sum hodie. Non possum ultra egredi & ingredi.* Quæritur, quomodo hoc consistat cum eo, quod dicitur de eo capite ultimo hujus libri: *Non caligavit oculus ejus, nec dentes ejus moti sunt*: quibus verbis significari videtur eum in tanta senectute adhuc fuisse bona & firma valetudine. Quidã, quod hìc dicitur: *Non possum ultra egredi & ingredi*, tantùm referunt ad Dei prohibitionem, de quâ sequitur: *præsertim cum ei Dominus dixerit*, &c. Sed huic sententiæ obstat illud (*præsertim*) vel ut est in Hebræo (*præ*) per quod significantur duæ rationes, cur alius sit sufficien-

C dus in ejus locum. Proinde, etiam omnino una causa ponenda est in ejus senili ætate. Etsi enim non caligaret ejus oculus, nec dentes illius essent moti, ut dicitur capite ultimo, hoc est, etsi bona adhuc esset valetudine & vivacitate sensuum: non obstat tamen quin ei deesset robur corporis ad tantum onus ducatus diutius ferendum, nempe ad quamvis occasionem paratum esse, [ut loquitur] ingredi & egredi.

v. 28. *Congregate ad me majores natu*, —— *& invocabo contra eos cœlum & terram.* Invocare non ita hìc accipitur, sicut ibi: *Quomodo invocabunt in quem non crediderunt?* aut rursum; *Quicumque invocaverit nomen Domini*, &c. nempe, quia talis invocationis cœlum & terra non sunt capacia, cùm sint res quædam inani-

D matæ. Sed intelligitur invocatio in testimonium, ut sensus sit; Invocabo cœlum & terram testes contra prævaricatores. Quod ipsum tamen etiam impropriè dicitur, quia res inanimatæ propriè testes esse non possunt, sed testari scilicet dicuntur, tanquam signa quædam perpetuò obvia, quæ rei memoriam innovent. Vocantur ergo cœlum & terra in testimonium, quia cùm sint res stabiles & perpetuæ, semper ex eis sumi poterat testimonium contra transgressores.

CAPUT XXXII.

v. 8. **Q***Vando separabat filios Adam, constituit terminos populorum, juxta numerum filiorum Israël.* A quibusdam sic exponitur: Tot constituit gentes seu populos per universum mundum, quot numero erant capita hominum in populo Israël, vel saltem, quot ingressæ sunt animæ cum Jacob seu Israël in Ægyptum,

E nempe septuaginta. Et hinc videntur fundamentum suæ opinionis accipere, qui dicunt in septuaginta gentes & septuaginta linguas divisos fuisse eos, qui ædificabant turrim Babel: quia videlicet numerum populorum constituit Deus juxta numerum filiorum Israël ingredientium in Ægyptum. Sed sciendum est, non esse dictum: Constituit numerum populorum, sed *terminos populorum.* Proinde hoc modo rectius & simplicius intelligitur: Quando Altissimus divisit regiones, & eas assignavit cunctis gentibus; ita tamen terminos assignavit, ut certam terræ portionem servaret, quæ abundè sufficeret pro numero filiorum Israël. Quamvis enim terram promissam aliæ gentes incoluerunt, illæ tamen mox ad introitum filiorum Israël deletæ sunt, velut alienam, populóque Dei assignatam terram incolentes. Significatur ergo summa cura & dilectio Dei erga populum Israël. Septuaginta hìc legunt: *Statuit terminos populorum juxta nu-*

merum Angelorum Dei. Sed sensus litteralis idem est, quia per Angelos Dei, filii Israël intelliguntur, quia à Deo in terram Chanaan destinati. Unde non omnino certum est, quod quidam inde colligere conantur, tot esse electos ad societatem Angelorum assumendos, quot in cœlo remanserunt Angeli, ut Greg. homil. 34. & alii nonnulli. A

v. 29. *Utinam saperent & intelligerent*, &c. Vide suprà c. 5. v. 29. & cap. 10. v. 12.

v. 31. *Non enim est Deus noster ut dii eorum, & inimici nostri sunt judices. Quæritur* cujus rei judices? Quidam sic: Inimici nostri sunt judices: id est, principes filiorum Israël dominantur eis, & pro arbitrio sæpe de eis judicant, vel morti, vel exilio, vel aliis pœnis eos subjiciendo: ubi autem inimicus judicat, nulla æquitas aut misericordia expectanda est, sed injuria vel extremus justitiæ rigor. Sed hic sensus cum iis quæ præcedunt vel sequuntur non satis cohæret. Unde rectiùs refertur ad id quod proximè antecessit: *Non enim est Deus noster ut dii eorum*, ut sit hic sensus: Etiam ipsi hostes nostri & cultores idolorum judices sunt hujus rei, quòd Deus noster non sit ut dii eorum, quoad potentiam & vindictæ severitatem. Nempe, ipsa experientia edocti erant, Deum propter peccata populum suum sæpè gravissimè punire; & rursum eundem pœnitentem è manibus hostium mirabiliter eripere; maximéque id confessi erant Ægyptiorum Magi, dicentes: *Digitus Dei est hic:* ipséque Pharao cum suis dicens: *Fugiamus Israëlem, Deus enim eorum pugnat pro eo.* B

v. 36. *Et clausi quoque defecerunt, residuique consumpti sunt.* Clausi intelliguntur arcibus & munitionibus; nempe quòd omnes arces expugnatæ sunt, nullusque relictus sit, qui non in potestatem venerit. Hic sensus est apud Vatablum, idémque mihi magis placet. Nam quod alii exponunt de clausis carcere, ex 4. Reg. 14. sciendum est ibi in Hebræo non addi illud *carcere*. C

CAPUT XXXIII.

v. 1. **H**Æc *est benedictio, quâ benedixit Moyses filiis Israël ante mortem suam. Mirum* videri potest quare Moyses solam tribum Simeon omiserit, nullam ei attribuens benedictionem? *Respondent* quidam, Simeonem comprehendi simul benedictione Levi, sicut & Jacob in suis benedictionibus eos conjunxit. Sed frivolum id est: nam quæ hìc dicuntur, manifestum est ad solam tribum Levi pertinere. Alii volunt Simeonem omissum, quòd ille auctor fuerit Josephi vendendi. Verùm & Levi in eodem crimine fuit. Proinde alia ratio quærenda est. Et sunt hæ duæ. Nempe *una*, quia princeps tribus Simeon nomine Zambri fornicatus est manifestè cum Madianitide, quando in totum populum D ira desævit; quem unà cum scorto Phinees ex tribu Levi interfecit. *Altera*, eáque præcipua; quia per idololatriam & murmurationem nulla tribus gravius deliquisse videtur. Cujus rei hoc est argumentum, quia in prima numeratione erant quinquaginta novem millia trecenti, in postrema verò post annos quadraginta, tantùm viginti duo millia.

Septuaginta legunt; *Vivat Ruben, & non moriatur; & Simeon sit multus in numero.* Sed nomen Simeonis hìc ab aliquo sciolo insertum est, ut patet ex Hebr. Chald. & Latinis: & ex melioribus 70.

v. 2. *Dominus de Sinaï venit —— & cum eo sanctorum millia.* Hebr. est; *Et venit cum decem millibus sanctitatis*, id est, sanctorum. Hos Septuaginta, Angelos interpretati sunt. Nec malè. Alibi enim quoque lex data dicitur per Angelos, ut Act. 7. ad Gal. 3. Hebr. 2. nempe quia unus primarius Angelus (quem fuisse puto Michaëlem principem populi Dei, ut vocatur Dan. 9.) repræsentabat in legislatione Dei personam: Cæteri autem Angeli illi adsistebant. Vide nostra Hebr. 2.

CAPUT XXXIV.

v. 5. **M***Ortuusque est ibi Moyses.* Non ergo Moyses hujus narrationis ultimæ author est. Plerique Josue authorem faciunt. Alii Eleazarum, quod est verisimilius, tam de hoc capite, quàm de Josue libro; in quo etiam ipsius Josue mors describitur. Quòd verò quidam ab Esdra dicant hæc esse adjecta, quando libros sacros restituit [ut vult quoque Glossa ordinaria] puto minùs verum.

v. 6. *Et non cognovit homo sepulchrum ejus usque in præsentem diem.* Hoc propterea factum putatur, ne populus Israël Moysen coleret ut Deum, & corpori ejus divinos honores exhiberet propter excellentiam ejus supra reliquos Prophetas, & miraculorum magnitudinem. Atque hinc orta illa altercatio inter diabolum & Michaëlem Archangelum, de qua in Epist. Judæ dicitur, quòd contenderunt de corpore Moysi. Nam diabolus voluit manifestè sepeliri, velut sollicitus pro honore tanti Prophetæ; revera autem hoc agens, ut ea occasione populum adduceret ad idololatriam; Michaël autem occultè sepeliri voluit, jubente Domino, ob causam suprà dictam. Vide nostr. comment. in citat. Epist. S. Judæ.

v. 7. *Nec caligavit oculus ejus, nec dentes illius moti sunt.* Vide suprà cap. 31. v. 2.

v. 10. *Non surrexit ultra Propheta in Israël sicut Moyses. Quæritur*, quomodo ergo Christus dicat Luc. cap. 7. *Major inter natos mulierum Propheta Joanne Baptista nemo est? Respondeo*, non surrexit ultra sicut Moyses: nempe, ut subjungitur, qui ita familiariter cum Deo ageret, &c. Vide etiam suprà Annotat. cap. 18.

FINIS LIBRI DEUTERONOMII.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM JOSUE.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. **A***D Iosue filium Nun, ministrum Moysi.* Pro (*ministrum*) Græcè est, λειτουργὸν, quasi successorem in principatu dicat. Moyses enim jam mortuus erat, ut patet ex primis verbis hujus capitis.

v. 11. *Præparate vobis cibaria.* Hoc de manna intelligi non posse, patet, quia illud servari non poterat in crastinum, multò minùs in tertium diem, quod hìc adjungitur. Proinde accipiendum est de aliis cibis, quorum tunc copia esse poterat filiis Israël, quia erant in terra frugifera. Neque tamen manna defecit, donec transissent Jordanem ut patet infrà c. 5. Itaque intelligendum filios Israël simul cum manna usos fuisse etiam aliis cibariis, quæ inveniebant in regionibus, per quas transibant, sicut A & Deut. c. 2. dicitur, quòd filii Esaü & Moabitæ vendebant filiis Israël cibaria transeuntibus per terram ipsorum.

Quoniam post diem tertium transibitis Iordanem. Augustinus in Josue quæstione secunda: Fuit, inquit, hæc dispositio quædam humana, postea Dei providentiâ mutata. Ita ille, sed verisimilius est Josue, maximè initio principatus sui, nihil egisse aut dixisse, nisi priùs consulto Domino. Itaque potiùs per anticipationem hæc dicta sunt, ut intelligatur *triduum*, de quo capite tertio, versu primo. Prior est enim historia de exploratoribus, quæ describitur capite proximo. In qua quidam exploratores unum diem consumpserunt ut minimum, antequam venirent in Jericho; deinde leguntur in montanis delituisse per tres dies, post quos demum, quàm celerrimè, quinto die redierunt ad Josue. Itaque per anticipationem intelligitur triduum illud, quo filii Israël

poſt reditum exploratorum adhuc manſerunt ad Jordanem, de quo capite tertio verſu primo.

v.14. *Vxores veſtræ & filii ac jumenta manebunt in terra.* An nulli ſimul viri cum illis manſerint, vide infrà ad cap. 22.

CAPUT II.

v.1. *INgreſſi ſunt domum mulieris meretricis nomine Rahab.* Alii ex Hebræo vertunt, vocantque (*cauponariam.*) Et vox Hebræa ambigua eſt. Nam vel deducitur à voce, quæ frumenti ſpeciem certam ſignificat, & tunc mulierem cibariam, id eſt, cauponariam, ſignificat: vel à voce quæ ſignificat fornicari, & ita ſignificat meretricem. Rectiùs autem vertitur meretrix, quàm cauponaria, quia ſic Apoſtolus ad Hebræos capite undecimo, & Jacobus capite ſecundo poſuerunt utentes nomine 70. interpr. & Septuaginta expreſsè habent πόρνη, quod tantùm meretricem ſignificat. Pagninus tamen vertit *cauponam*, Arias *meritoriam.* Eadem vox eſt Judicum capite undecimo in Hiſtoria Jephte, ubi Arias quidem ſimiliter vertit *meritoriam*, ſed Pagninus [*meretricem.*] Veriſimile eſt Rahab, & cauponariam, & meretricem fuiſſe. Nam apud gentiles, quibus ſimplex fornicatio non reputabatur peccatum, mulieres exercentes cauponariam, ſimul etiam ex proſtitutione corporis quæſtum faciebant. Vide noſtrum Commentarium ad Hebr. c.11. & Jacob. cap. 2.

v.11. *Dominus enim Deus veſter ipſe eſt Deus in cælo ſurſum, & in terra deorſum.* Ecce fidem hujus mulieris non immeritò commendatam ab Apoſtolo ad Hebræos cap. 11. Nec tamen ſola fide juſtificatam fuiſſe, ſed etiam ex operibus rectè oſtendit Jacobus cap. 2. Nempe quia *nuncios populi Dei ſuſcepit, & alia via tutos dimiſit.* Idem dicit & Paulus ad Hebræos 11. cùm addit, *excipiens exploratores cum pace.*

CAPUT III.

v.10. *IN hoc ſcietis, quia Dominus Deus vivens in medio veſtri ſit.* Loquitur de miraculo mox futuro, tranſitus per Jordanem. Ex quo colligitur vera miracula in confirmationem erroris fieri non poſſe; alioqui enim non certò ſcirent ex hoc miraculo filii Iſraël Deum in medio ſui eſſe.

v.15. *Iordanis autem ripas alvei ſui tempore meſſis impleverat.* Scilicet ut quotannis facere ſolebat, vi quadam occulta naturæ: quod etiam Eccleſiaſticus teſtatur capite vigeſimo quarto his verbis: *Qui multiplicat quaſi Iordanis in tempore meſſis:* quanquam ibidem de alio etiam fluvio dicitur: *Sicut Tigris in diebus novorum.* Collige quoque hinc, quod menſe primo meſſis erat in illa regione. Nam proximo capite dicitur, quod decimo die menſis primi populus aſcendit de Jordane. Et capite quinto, quod populus ſtatim poſt tranſitum Jordanem, celebravit Phaſe, ſcilicet *decima quarta menſis primi ad veſperam.* Vide Exodi 13. ubi primus menſis vocatur quoque menſis novarum frugum, & Joannis 18. ad illud: *Frigus erat.* v.18.

CAPUT IV.

v.9. *ALios quoque duodecim lapides poſuit Ioſue in medio Iordanis alveo.* *Quæritur* quid opus fuerit præter duodecim lapides priores repoſitos in loco caſtrorum, etiam hos erigere in ipſo Jordane? Quod ad litteram attinet, voluit Joſue apud poſteros relinqui multiplicem memoriam beneficiorum Dei patribus exhibitorum. Et propterea intelligendum eſt, quod lapides iſti in Jordane erecti tam magni erant, ut ſuper aquas extarent. Nam alioqui pro ſigno eſſe non poterant, ſi conſpici non poſſent.

Myſticè autem ſignificantur duo teſtamenta. Nam duodecim lapides priores repoſiti ſunt in Galgalis, ubi populus circumciſus eſt, quo ſignificatur vetus teſtamentum. Circumciſio enim ſignum eſt fœderis inter Deum & populum veterem. Poſteriores autem lapides in Jordane poſiti ſunt, in quo Chriſtus baptiſatus eſt, & proinde baptiſmum ſignificat, qui ſignum eſt & ſacra-

A mentum novæ legis. Igitur duodecim lapides priores ponuntur in loco circumciſionis, ut teſtes veteris teſtamenti, & ſignificant duodecim Patriarchas: poſteriores verò duodecim lapides ponuntur in loco baptiſmi, ut teſtes novi teſtamenti & ſignificant duodecim Apoſtolos, novi teſtamenti præcones.

CAPUT V.

v.1. *ET cuncti reges Chanaan.* Septuaginta habent, *reges Phœniciæ.* Sed id mirum non eſt. Nam & mulier quæ Marci 7. vocatur Syrophœniſſa, Matthæo cap. 15. appellatur Chananæa. Ex quo apparet eoſdem fuiſſe Chananæos ſacris litteris, & Phœnices prophanis. Nam & Phœnices celebrantur ut egregii negotiatores, ſicut & Chananæi in ſacris litteris Proverb. 31. Job. 4.
B Iſai. 23. Oſeæ 12. Zachariæ 14. ita ut mercator ſoleat vocari Chananæus.

v.2. *Ait Dominus ad Ioſue: Fac tibi cultros lapideos.* Hebraïcè eſt, *cultros acierum*, id eſt, cultros acutos. Et Chaldæus ſimiliter exponit *novaculas acutas.* Septuaginta vertunt, *cultros petrinos*, ſeu lapideos. Id autem etſi ab Hebræo diſcrepet, tamen & in ſcriptura fundamentum habet, & magnum myſterium continet. Quantum ad *prius*, legimus Exodi 4. quod, cum Angelus Domini Moyſen interficere vellet in via, tulerit illico Sephora acutiſſimam petram, & circumciderit carnem præputii filii ſui. Utrum autem Iſraëlitæ ex more uſi ſint cultello lapideo, an ferreo, non ſatis conſtat: Hodie di-
C cuntur uti ferreo. Quod autem ita verterunt Septuaginta, non eſt putandum carere myſterio. Nam per cultros petrinos, quibus dicitur facta circumciſio, ſignificatur illa petra, de qua Apoſtolus 1. Cor. 10. *Petra autem erat Chriſtus*, per quem fit in nobis circumciſio, non carnis, ſed quæ per eam ſignificatur, circumciſio cordis: Arias vertit, *petraceum.* Et forte uſi ſunt cultris petrinis, quod ferrei non eſſent toti multitudini ad manum, ſicut etiam videri poteſt de Sephora: aut quia ex conſuetudine utebantur cultris petrinis, ſicut & Indi Occidentales nuper inventi arte acuunt petras, ut ſcindant inſtar acuti ferri.

Et circumcide ſecundo filios Iſraël. Non eaſdem perſonas ſecundo, ſed ut eſſet hæc ſecunda circumciſio ſolemnis populi, ab ea quæ facta fuerat in Ægypto,
D ut contextus apertè docet. Intermiſſa autem fuerat circumciſio in deſerto, nempe quia nunquam certi erant quamdiu in aliquo loco conſiſterent; dolor autem circumciſionis requirebat certorum dierum quietem. Cæterùm rectè ne an ſecùs tanto tempore fuerit intermiſſa circumciſio; &, utrum omnes illi qui per id tempus non circumciſi diſceſſerunt, perierint? Vide noſtra in 4. ad 1. diſtinct.

v.9. *Hodie abſtuli opprobrium Ægypti à vobis.* Opprobrium appellat præputiatum eſſe; quod licèt etiam aliis gentibus eſſet commune, tamen ſpecialiter ſcriptura vocat opprobrium Ægyptiorum; tum quia Idumæi, & vicini ex poſteris Abrahæ, veriſimiliter putantur etiam fuiſſe circumciſi; tum quia ſpe-
E cialiter Iſraëlitarum patres verſati inter Ægyptios, opprobrii proverbium hoc inter ſuos reliquerant.

v.12. *Defecitque manna poſtquam comederunt de frugibus terræ. Myſticè* ſignificatur per *allegoriam* quidem; poſtquam per Chriſtum introducta eſt lex nova, ceſſare figuras & umbras veteris teſtamenti: per *anagogiam* vero, quando Chriſto ductore, pervenerimus in patriam cæleſtem, terramque viventium, per terram promiſſionis ſignificatam, ceſſaturum manna quo in deſerto hujus peregrinationis interim reficimur, etſi eximium, ſcilicet Euchariſtiæ ſacramentum, prædicationem verbi, cæteráque ſacramenta & ſubſidia hujus vitæ: nimirum ſuccedente pane cæleſti, id eſt, perfecta fruitione Dei in Chriſto. Significatur ergo, etiam ad litteram filios Iſraël aliquid melius adeptos, quando deficiente manna, cœperunt veſci bonis terræ. Non ergo verum videtur, quod propriè loquendo manna

continebat

continebat in se omnem saporis suavitatem, & quod cuique convertebatur ad saporem quemcumque volebat; Sed hæc dicta esse eo sensu, quem reperies suo loco Sap. cap. 16.

v. 13. *Noster es, an adversariorum? Qui respondit, Nequaquam.* Subaudi, sum adversariorum, *Sed sum princeps exercitus Domini.* Hunc fuisse Michaëlem Archangelum populi Israëlitici principem & custodem, planè credibile est. Ille enim Dan. cap. 10. & 12. expresse princeps illius populi vocatur. Vide etiam de ea re, Exodi cap. 23. v. 20.

v. 16. *Solve*, inquit, *calceamentum tuum de pedibus tuis.* Vide similem locum Exodi 3:

CAPUT VI.

v. 2. **D***ixitque Dominus ad Josue.* Scilicet per Angelum principem exercitus Domini: Continuata est enim narratio cum fine capitis præcedentis.

v. 5. *Et muri funditus corruent civitatis.* Hebr. *Et cadet murus civitatis sub se*, quasi dicat, absorbebitur à terra, ita ut mœnibus solo æquatis, sine impedimento possitis perrumpere in civitatem. Hoc enim sequitur: *Ingredienturque singuli per locum contra quem steterint*, quod & factum narratur v. 20.

v. 9. *Reliquum vulgus arcam sequebatur.* Hebr. *Et collovies ibat post arcam Domini*, id est extremum agmen, quod erat tribus Dan. Ita hoc explicat Scholion Vatabli ex Num. 10.

v. 15. *Sic fecerunt sex diebus: Die autem septimo*, &c. In his diebus etiam sabbatum haud dubiè comprehendebatur. Nec tamen propterea dispensationem sabbati hîc factam oportet. Non enim hoc erat ex operibus in lege sabbati prohibitis; tum quia opus erat directè ordinatum ad Dei virtutem in subversione illius civitatis declarandam.

v. 26. *In tempore illo imprecatus est Iosue dicens: maledictus vir coram Domino, qui suscitaverit & ædificaverit civitatem Iericho. In primogenito suo fundamenta illius jaciat, & in novissimo liberorum ponat portas eius.* Hæc verba Josue non tantùm imprecatoria sunt, sed & prophetica, quibus prædicitur quid eventurum sit illi qui Jerichoreædificaret. Impletum est autem tempore Achab regis Israël, ut habemus 3. Reg. 16. *In diebus illis ædificavit Hiel de Bethel Iericho: in Abiram primitivo suo fundavit eam, & in Segub novissimo suo posuit portas eius.* Sensus autem est. Quando incepit eam reædificare, ponendo fundamenta murorum, mortuus est primogenitus ejus, atque ita deinceps alii ejus filii ordine extincti sunt, interim dum civitas ædificatur, donec appenderentur portæ ejus, quod est complementum operis, & tunc mortuus est filiorum novissimus.

CAPUT VII.

v. 1. **F***ilii autem Israël prævaricati sunt mandatum, & usurpaverunt de anathemate. Nam Achan filius Charmi, filii Zabdi, filii Zare de tribu Iuda tulit aliquid de anathemate.* Est enallage numeri, sicut ibi: *Mortui sunt enim qui quærebant animam pueri.* Matth. 2. *& Latrones qui crucifixi erant cum eo, blasphemabant.* Matth. 27. & alibi sæpè. Ita hîc, cum solus Achan de anathemate tulisset, dicuntur filii Israël usurpasse de anathemate.

Nota tamen quod verisimile sit etiam domesticos ejus fuisse criminis conscios & participes. Neque enim videtur solus Achan potuisse facere totum hoc, quod scriptura de eo scribit, quodque ipse confitetur, sine ope domesticorum; qui verisimiliter erant filii ejus & filiæ, postea simul cum eo interfecti. Et ideo fortè dictum est in plurali numero: *Filii autem Israël prævaricati sunt mandatum.* Quod autem sequitur: *Iratusque est Dominus contra filios Israël:* propriè est accipiendum. Non enim contra solum Achan iratus est, sed & contra alios. Nam triginta sex viri propter hanc prævaricationem corruerunt in prælio, & postea simul cum Achan filii ejus & filiæ jubente Domino interfecti sunt. Cæterùm ex hoc loco ostenditur interdum totam aliquam communitatem seu rempublicam puniri à Deo propter unius hominis etiam occultum peccatum, maximè si velit illud postea manifestare; ut omnes intelligant quàm grave peccatum, quod tam gravem mereatur vindictam. Quærit S. Augustinus quomodo justè unius peccatum in aliis vindicetur, cum in lege dictum sit Deuteronomii 24. *nec patres pro filiorum, nec filios pro parentum peccatis esse puniendos?* Respondet ipse, legem illam hominibus prolatam fuisse, quibus prohibetur ne alterum pro altero puniant, sed unumquemque judicent secundum propria merita. Unde inquit, si Achan ab aliquo homine deprehensus fuisset, & ad judicium Josue fuisset adductus, nequaquam putandum est, quod Josue vel pro illo, vel cum illo quemquam alium, qui societate facti non teneretur, fuisset puniturus. Dei autem judicia non sunt ejusmodi, qui visibiles pœnas etiam tùm justè dispensat, quando aliorum peccata in aliis ulciscitur, maximè cum universum humanum genus propter transgressionem primorum parentum, morti & afflictionibus hujus vitæ apud justum judicem Deum sit obnoxium. Quod autem Josue vindictam hanc fecerit authoritate Dei jubentis patet, quia Deus dicit: *Comburetur igni cum omni substantia sua*, quod Josue intellexit etiam de filiis & filiabus. Hebraicè; *& omnia quæ ei*, qui sermo generalis est etiam ad liberos.

Fatendum tamen ordinariè Deum non punire communitatem aliquam propter peccatum omnino occultum unius vel paucorum, cui neque actu neque habitu communitas consentiat. Posse tamen Deum hoc facere non est dubium; cum ipse sit Dominus absolutissimus totius creaturæ, & præterea nemo apud eum sit innocens, ut Moyses ait, propter reatum noxæ originalis.

Item nota quod Deus propriè non punivit populum pro peccato Achan, quod erat à populo prorsus alienum, sed occasione illius peccati, quod volebat proferri in publicum, punivit populum pro suis peccatis.

v. 7. *Vtinam, ut cœpimus, mansissemus trans Iordanem.* Hoc non dixit Josue per incredulitatem promissorum Dei, sicut murmuratores aliquoties in deserto, dicentes, *Vtinam mansissemus in Ægypto:* sed significat, quid pro tempore melius esse judicaverit, nec ideo diffidit promissis Dei, quia sciebat, quod Deus etiam paucis tantum servatis, in reliquis possit implere sua promissa. Ideo & persistit orare dicens: *Et quid facies magno nomini tuo?* quasi dicat. Futurum alioqui est, ut nomen tuum inter gentes blasphemetur, & malè audiat dum dicent: Ecce non potuit præstare Deus ille sua promissa. Et nota, sanctos in suis orationibus in primis ante oculos habere glorificationem nominis divini, prout ipse Christus Dominus nobis præcepit, ut primo loco hoc ab eo petamus: *Sanctificetur nomen tuum.*

v. 15. *Comburetur igni cum universa substantia sua.* At infrà dicitur; *Lapidabitque eum omnis Israël.* Ut hæc concilientur, sciendum est, quod postquam lapidatus fuit, deinde combustus est, id est, combustum cadaver ejus, cum omnibus quæ ipsius fuerant. Quod & sentit Hieronymus lib 1. contra Pelag. cap. 11. At dices. Si Achan lapidatus fuit, filii autem ejus & filiæ vivæ combustæ (hoc enim scriptura significare videtur, enumerans filios & filias inter ea quæ combusta sunt) ergo graviori supplicio illi perierunt, quàm pater? *Respondendum* apparet ex Hebræo textu, omnes fuisse lapidatos, ac postea simul igne consumptos, & redactos in cineres. Sic enim habetur in Hebr. *Et lapidaverunt eum omnis Israël lapidibus, & combusserunt eos igne, & lapidaverunt eos lapidibus, & erexerunt super eum acervum lapidum.* Ubi illud secundum, pluraliter dictum (*Et lapidaverunt eos*) similiter omnino videtur accipiendum, sicut prius, nempe quòd & filios lapidaverunt lapidibus, sicut patrem, antequam comburerentur.

v. 19. *Da gloriam Domino Deo Israël.* Quasi dicat, agnosce peccatum tuum, & justum Dei judicium, qui peccatum tuum satis jam prodidit, & dic: *Justus es Domine.* Similis locus est Joan. cap. 9. & Apocal. 19 & 16.

CAPUT VIII.

v. 2. *Pone insidias urbi post eam.* Hic locus satis ostendit insidias in bello quod justè geritur adversus hostes, non esse illicitas. Nam si illicitæ essent, non eas Deus fieri præciperet. De qua re ita Augustinus in quæstionibus hujus libri: Cùm justum bellum quis susceperit, utrum apertâ pugnâ, an insidiis vincat, nihil ad justitiam interest. Si *quæras*, an igitur fallere liceat hostem, & fraude eum circumvenire? *Respondetur*, duobus modis aliquem falli contingit. Vel quia falsum ei dicitur, velut dum non servatur, quod promissum vel juratum est. Et hoc modo fallere hostem non licet, multò minus quemcumque alium. Ratio manifesta est, quia mendacium, perfidia, perjurium, semper peccata sunt. Deinde fallitur hostis, dum verum occultatur, & consilia absconduntur, per quod fit, ut adversarius decipiatur. Atque hic modus deceptionis vel insidiarum licitus est. Non enim tenetur quisque secreta sua alteri revelare, multò minus hosti. Quod ergo legitur Josue eum suis simulasse metum & fugam, non intelligi debet aliqua falsitas in facto, sed recesserunt, sicut solent metuentes & fugientes, ex quo eorum facto decepti sunt hostes, existimantes eos verè metuere & fugere.

v. 32. *Et scripsit super lapides Deuteronomium legis Moysi.* Non scripsit totum librum Deuteronomii. Id enim & difficulter super lapides fieri poterat, & minimè erat necessarium. Nam multa in Deuteronomio habentur, quæ ad populum non multum pertinent, sed intelligitur de Decalogo repetito Deuteronomii capite quinto. Nempe (*Deuteronomium*) legem secundò repetitam significat. Fortè etiam inscriptæ erant benedictiones & maledictiones; quòd illæ vel maximè pertinerent ad populum in officio & religione continendum.

CAPUT IX.

v. 5. *Ad indicium vetustatis pittaciis consuta erant.* Sic Sixtina biblia per duplex tt, (*pittaciis*) nam antea (*pictaciis*) legebatur, per c; secundam consonantem, syllaba priori. Et quidem etiam in edicto Theodorici regis lege 126. fit mentio pictatiorum per c. secundam consonantem in syllaba prima; sed in Calepino ex Celso scribitur per duplex tt, *pittacium*, ut nunc est in bibliis Sixtinis, & accipitur ibi pro modico panno. Vide an fortè ab hoc vocabulo deductum sit illud Gallicum & Italicum pettia, & petiare & repetiare.

v. 14. *Et os Domini non interrogaverunt.* Scilicet, ut tenebantur, etiam ipse Josue juxta expressum mandatum Domini, ut patet Num. cap. 27. v. 21.

v. 21. *Ut in usus universæ multitudinis ligna cadant, aquasque comportent.* Latè hæc verba patent, sed Josue paulò pòst versu 23. ea mitigat dicens: *Et non deficiet de stirpe vestra ligna cadens, aquasque comportans in domum Dei mei.* Et erat hoc simul in usum universæ multitudinis; quod in cultum Dei impendebatur. Et conveniebat illis hæc mitis maledictio (Josue enim maledictionem vocat perpetuam servitutem) nempe quia venerant hi (saltem ut dicebant) *In nomine* Dei *Israël* pacem petentes & amicitiam cum Dei populo: nec mentiti sunt studio nocendi, sed tantùm ex metu ne interficerentur. Sed nec maledictio illa sine benedictione fuit: maledictio quidem erat, quia vilibus & servilibus operibus deputabantur: benedictio verò, quia ministeria faciebant in domo & ad cultum Dei hac in parte similes Levitis.

v. 19. *Juravimus eis in nomine* Dei *Israël, & idcirco non possumus eos contingere. Quæstio* est, utrum Josue & principes populi Israëlitici ita fuerint obligati jurejurando de Gabaonitis servandis, ut retractare illis non liceret? maximè cum fraus & dolus nemini debeant patrocinari? Adde quod juramentum illud videatur fuisse contra præceptum Dei, qui Num. 33. præceperat omnes illius terræ habitatores interfici? *Respondeo*, propter reverentiam divini nominis in quo juraverant, omnino servandum erat hoc juramentum; quia tametsi decepti essent à Gabaonitis, mentientibus se de longinquo venisse, non tamen sub conditione, sed simpliciter illis jurave-

A rant, nulla conditione interposita. Neque fraus illorum eis patrocinata est propriè, sed juramentum Israëlitarum. Quod autem ad præceptum illud Dei attinet Num. 33. non debuit illud omnino generaliter accipi (nam & Raab jam ante servata fuerat cum tota familia) sed ad eos tantum pertinebat qui populo Israël repugnarent, vel saltem in idololorum cultu permanerent; ideo enim hoc præceptum fuit, ne per eorum societatem filii Israël ad idololatriam abducerentur. Gabaonitæ autem, ut ex eorum excusatione patet, agnoverunt potentiam Dei Israël, & in ejus nomine se venisse dicebant. Denique ipse Dominus approbavit sententiam Josue, quia, ut est 2. Reg. 21. propter afflictionem Gabaonitis illatam à Saüle, famem induxit in terram per tres annos. Vide Annot. ibid. Atque hæc est sententia D. Augustini in quæst. hujus libri q. 9. & 10.

B Et ipsi principes, inter quos erat Josue, putabant se fore perjuros, si eos occidissent; aiunt enim: *Reserventur quidem ut vivant ne contra nos ira Dei concitetur, si pejeraverimus.* Et de Josue peculiariter additur: *Fecit ergo Josue ut dixerat, & liberavit eos de manu filiorum Israël ut non occiderentur. Quæritur* an sine hoc juramento potuissent occidi, quandoquidem neque rebellabant, neque videbantur permansuri in cultu idolorum? *Respondeo*, non tenebantur Israëlitæ eis credere dicentibus se venisse in nomine Dei Israël, poterat enim hoc subdolè ab eis fieri. Sed rei veritate comperta non apparet ex Dei præcepto eos debuisse occidi.

CAPUT X.

v. 12. *Sol contra Gabaon non movearis, & luna contra vallem Aialon.* Solem & lunam alloquitur, non
C quod animata sint corpora, ut docuit Origenes, sed eo schemate sermonis quo Moyses Deut. 32. cælum & terram alloquitur, dicens: *Audite cæli quæ loquor, audiat terra &c.* Vel certè ad significandam vim imperii divini, cui perinde astra & cætera inanimata obtemperant, ac si imperata mente perciperent. Sic & Christus increpat mare, dicens: *Tace, obmutesce*, Marci 4. Non sunt audiendi hoc loco Hebræorum quidam, qui existimant solem & lunam revera non stetisse, sed quod visi fuerint stetisse, idque ob brevitatem temporis quo Israëlitæ hostes suos devicerunt; quod quidem alioqui erat negotium multorum dierum: quasi sensus esset, da Domine ut tam brevi temporis spatio ulciscamur nos de hostibus nostris quanto sol hodie stabit supra hemisphærium. Cæterum Hebræorum doctiores, & Christiani
D omnes interpretes revera intelligunt solem immotum stetisse per integrum diem, & similiter lunam. Utpotè additur: *Non fuit antea & postea tam longa dies, obediente Domino voci hominis, & pugnante pro Israël.* Ubi *obediente* idem est quod acquiescente. Vide Dionys. Carthus. de hac statione solis, & quomodo comparanda sit cum prolongatione diei sub Ezechia, & uter dies fuerit longior.

v. 13. *Steteruntque sol & luna &c.* Sciendum ad vocem Josue stetisse totum cursum cælestium corporum, ita ut unius diei spatio nulla sydera loco moverentur, sed omnia quiescerent servantia eumdem ad se mutuo situm. Ita illa solis statio nullam aspectuum, conjunctionis aut oppositionis astrorum diversitatem adduxit.
E Et hinc ostenditur falsum quod tradunt quidam Naturales: si cælum staret, nullum fore motum in mundo inferiori. Nisi forte respondeant, miraculosè motus inferiorum continuatos fuisse sine motu cæli. Sed id gratis diceretur. *Sed quare* præter solem, solam lunam nominavit? *Respondeo*, quia sol & luna sunt duo majora cæli luminaria omnibus notissima, quæque in sermone quo mentionem facere volumus de luminibus cæli, fere solemus conjungere. Item quia hæc duo tunc erant conspicua; sol enim jam pervenerat ad eam cæli regionem, quę aspicientibus erat supra Gabaon, luna vero supra vallem Aialon, cæteræ stellæ non apparebant. Adde quod, peculiari sermone, Hebraica sententia

bimembris reddita est, ut in Psalmis & Proverbiis & sæpe in Prophetis.

Sed cur Josue tam magnum, insolitum & universale miraculum postulavit à Deo, cum sufficeret minus aliquod, ut lapides grandinis supra hostes majore copia immitti, vel ut adderet Israëlitis robur & velocitatem, ut hostium gladios in se invicem converteret, vel certè ut modum victoriæ permitteret divinæ voluntati? *Respondeo*, credibile est hoc eum postulasse divino instinctu. Ratio autem hujus miraculi petendi esse potuit, quia magis pertinebat hoc miraculum ad Dei nomen glorificandum; scilicet eò magis, quò magis rarum, sublime, & universale erat. Rarum; quia numquam aliàs hoc factum legitur (nam quod 1. Paralip. 4. legitur, *qui stare fecit solem*, proprium nomen viri est.) Sublime, quia in cælo stellato. Universale, tum quia in universo mundo cælesti (nam totus cæli globus constitit) tum quia tale erat, quod per totum terrarum orbem cognosci potuerit & cognitum fuerit, licet causa miraculi non omnibus innotuerit, sed tantum regionibus circumjacentibus, ac fortè etiam quibusdam remotioribus. An autem huc referenda sit illa Græcorum fabula de Jove longam noctem sibi faciente ut cum Alcmena concumbens Herculem gigneret, quæri potest: Id enim sunt qui suspicentur. Sed non apparet. Non enim Græciæ à Syria tanta distantia est, ut diei protelatæ apud Syros, longa nox responderet apud Græcos, sed magis apud hos quoque diei ad duplum extensæ memoria exstare deberet. Cur autem non exstat; nisi quia usque ad res gestas tam antiqui temporis nec historia Græcorum nec memoria pertingit? Quod quidem Lucretius testatur hoc versu. Cur supra bellum Thebanum & funera Troiæ, Nil aliàs alij quidquam cecinere Poëtæ? Vide & Tacitum initio suæ historiæ agnoscentem quàm sint recentes res Græcorum. Vide & Thucydidem. Quæri hîc potest, an status solis verum fuerit miraculum, cum id non superaverit vires naturales intelligentiæ creatæ cessantis à movendo? S. Thomas lib. 3. contra Gentes cap. 101. & 102. numerat inter miracula, quæ nullo modo fieri possunt per naturam. Idem confirmavimus in nost. Comment. lib. 2. §. 16.

Nonne scriptum est hoc in libro justorum? Quis sit iste liber, ignoratur, vide Liranum. Sed nihil certi aut solidi adfert. Dicendum arbitror librum intercidisse, in quo fortè continebantur egregia facta præstantium virorum, qui Deo placuissent.

CAPUT XI.

v. 6. *Equos eorum subnervabis, & currus igne combures.* Subnervare est nervos incidere. Intelliguntur autem nervi qui sunt in flexura posteriorum crurium. Unde quidam vertit, *suffragines incides. Si quæras*, quare Dominus hoc præceperit? *Respondeo*, ne filij Israël posthac equis illis uterentur in bello, & in iis fiduciam ponerent, sed potiùs tali subsidio carentes, discerent in Deo præcipuè fiduciam & spem victoriæ collocare. Et propter hanc causam prohibetur Deuteron. 17. Ne rex super filios Israël constituendus, multiplicet sibi equos. Unde etiam hoc loco additum est; *Et currus igne combures*, ut discerent canere cum Psalmista Psalm. 16. *Hi in curribus, & hi in equis; nos autem in nomine Domini.* Non sunt autem equi jussi occidi, sed tantùm subnervari, quia subnervati, quamvis ad bellum essent inepti, poterant tamen utiles esse ad agriculturam; & alia opera facienda.

v. 19 *Non fuit civitas, quæ se traderet filiis Israël, præter, &c.* Pridem legebatur cum negatione (*quæ se non traderet*) sed rectè negationem sustulit correctio Sixtina. Ita enim legendum esse, primò ex Hebræo ostenditur, ubi sic legitur: *Non fuit civitas quæ pacem obtulerit filiis Israël.* Deinde sequentia hoc idem demonstrant. Sequitur enim; *Præter Hevæum, qui habitabat in Gabaon.* Atqui Gabaonitæ tradiderunt se, &, ut est in Hebræo, pacem inierunt cum filiis Israël. Consequens igitur est, nullam fuisse aliam civitatem, quæ se traderet. Id quod adhuc manifestius declaratur verbis sequentibus. Subjungitur enim: *Omnes enim bellando cepit, &c.*

v. 20. *Domini enim sententia fuerat, ut indurarentur corda eorum.* Quomodo hic locus nihil suffragetur blasphemiæ Calvini, qui dicit Deum propriè loquendo indurare, & proinde authorem esse peccati: Vide Exod. 9. v. 12.

CAPUT XII.

v. 1. *Hi sunt reges quos percusserunt filij Israël.* Nusquam in tota hac historia legitur, aliquos metu Israëlitarum profugisse è Palæstina in alienas terras. At neque liber Sapientiæ tale aliquid memorat. Quare utrum factum sit, dubitari potest. Interim refert ex Procopio Evagrius lib. 4. hist. Eccles. cap. 18. Maurisios gentem Libyæ, ejectos Palæstinâ in Libyam demigrasse, quo tempore Josue cum suis Hebræis eam terram invasit. Idque probat ex Epigrammate, quod literis Phœnicum duabus columnis ejus regionis incisum legisse se dicit hujusmodi: Nos sumus qui à facie Josue latronis, filij Nave, fugimus.

v. 23. *Rex gentium Galgal unus.* Pro (*gentium*) quidam vocem Hebræam (*Gohim*) relinquunt; quasi sit nomen proprium urbis aut loci, siti in vel juxta Galgal. Idem fecerunt Septuaginta Interpretes. Verùm quia loci ipsius sit nominario in sequenti vocabulo Galgal, meliùs videtur appellativè sumi (*Gohim*) in notissima significatione gentium, ut sit sensus: Rex gentium ad Galgal habitantium, unus. Et ideò fortè de illo rege sic loquitur scriptura, quòd non regnaret in aliqua civitate, ut cæteri, quos memorat, sed quòd populus ei subditus sparsim habitaret circa regionem, quæ Galgal dicebatur. Et nota quod Iudicum 4. v. 2. habetur quoque Haseroth gentium, fortè simili quopiam sensu.

CAPUT XIII.

v. 1. *Senuisti & longævus es, terraque latissima derelicta est, quæ nondum sorte divisa est.* Tres potissimùm causæ sunt, quare complures civitates, & loca terræ promissionis non fuerint expugnata à filiis Israël, sed relicta fuerunt multo tempore in potestate & possessione hostium. Prima, quia Israëlitæ nondum erant tanto numero, ut totam terram sibi promissam incolere possent. Sic Exod. 23. *Non ejiciam eos à facie tua anno uno, ne terra in solitudinem redigatur, & increscant contra te bestiæ, &c.* Secunda causa, ut filij Israël habentes hostes sibi vicinos, & in eadem terra commorantes, exercerentur ad prælium, & non ignaviâ torpescerent & luxu diffluerent in vitia, ut solent, qui longa pace fruuntur. Tertia, ut solliciti essent, de servandis Dei mandatis; quia quando à Dei cultu recedebant, mox affligebantur ab hostibus vicinis; quando autem convertebantur ad Dominum, iterum fiebant superiores. Et has duas causas assignat scriptura Iudic. 3.

v. 3. *Terra Chanaan quæ in quinque regulos Philisthiim dividitur.* Observa, quòd terra Philisthiim, etsi comprehensa fuerit intra terminos terræ promissæ, nunquam tamen legitur ab Israëlitis possessa; non ob defectum Dei promittentis, sed quia filij Israël per ignaviam cessaverunt à labore expugnandi eos, quorum terra promissa eis fuerat, & posteà, quando voluerunt, non potuerunt eos expugnare. Id quod in Philisthæis maximè declaratum est; quos tamen tandem David sibi tributarios reddidit. Et similiter Sidon, de qua vers. 4. & 6. non videtur unquam fuisse habitata à filiis Israël; & alia nonnulla loca quæ Scriptura commemorat. Vide 1. Reg. 7.

v. 33. *Tribui autem Levi non dedit possessionem, quoniam Dominus Deus Israël ipse est possessio eius.* Quid hoc sit; *Quoniam Dominus Deus Israël ipse est possessio eius*, explicatur hoc eodem capite vers. 14. his verbis; *Tribui autem Levi non dedit possessionem, sed sacrificia, & victimæ Domini Dei Israël, ipsa est eius hæreditas.* Per hoc ergo, quod dicitur, *Dominus Deus Israël est possessio eius*, non significatur quòd omninò ab omni possessione rerum temporalium excludi debe-

bat; sed quòd ea quæ offeruntur ad honorem Dei, sive sint sacrificia, sive decimæ, sive primitiæ, ad jus Levitarum & sacerdotum pertineant. Et quia etiam habitatione indigebant & loco ad pascendum primogenita pecorum, quæ illis offerebantur; hinc necessariò etiam urbes illis assignabantur ad habitandum, & suburbana, ad alenda pecora.

CAPUT XIV.

v. 7. *Nunciavique ei quod mihi verum videbatur.* Subindicat Caleb quod alii exploratores non omninò ex veritate nunciaverint, de quo vide pleniùs Num. 13.

v. 12. *Da ergo mihi montem istum quem pollicitus est Dominus.* Ubi specialiter de hoc monte Caleb promissum sit, non legitur, sed dicendum est, nihilominùs verum dicere Caleb, maximè quod diceret hæc coram Josue, horum omnium optimè conscio, tum etiam in promisso Dei per Moysen, quod habetur Numer. 14. videtur hoc includi. Sic enim ibi legitur: *Servum meum Caleb, qui plenus alio spiritu secutus est me, inducam in terram hanc quam circuivit, & semen eius possidebit eam*, quasi dicat, ille specialiter quamcumque viriliter expugnaverit portionem, meritò possidebit.

v. 13. *Et tradidit ei Hebron in possessionem, atque ex eo fuit Hebron Caleb usque in præsentem diem.* Quomodo hæc consistant cum eo quod infrà cap. 21. Hebron cum suburbanis ejus datur filiis Aaron, vide ejus loci Annot.

v. 15. *Nomen Hebron ante vocabatur Cariath-Arbe, Adam maximus ibi inter Enacim situs est.* Civitas Arbe, id est, *civitas quatuor.* Sic quidam eam civitatem dictam putant, propterea quod ibi sepulti sint quatuor primarij Patriarchæ, videlicet Adam, Abraham, Isaac, & Jacob, cum uxoribus Eva, Sara, Rebecca, & Lia. Alij propter quatuor gigantes ibi sepultos. Alij denique dicunt, Arbe, esse proprium nomen viri, qui in ea civitate regnaverit, & ab eo civitatem appellatam Cariath-Arbe. Et hæc sententia maximè probabilis est, ut colligitur ex capite sequenti, ubi v. 13 dicitur, quòd Caleb data fuerit Cariath-Arbe patris Enac. Igitur Arbe fuit pater Enac, & in ea civitate, ut apparet, regnavit; post eum autem Enac, ac deinde filij ejus, qui vocati sunt communi nomine Enacim. Sanè si appellata fuisset civitas à quatuor Patriarchis, verisimiliter Caleb non mutasset nomen ejus in Hebron. Illud autem, *Adam maximus ibi inter Enacim situs est*, non de primo homine intelligitur. Neque enim giganteæ aut monstrosæ magnitudinis fuit, ut ostendimus lib. 2. sent. §. 1. Adam itaque hic appellativum est significans hominem. Et sensus est: Arbe qui erat homo maximus, id est, immensus gigas, ibi inter cæteros gigantes situs est. Hieron. in illud Matth. 27. (*quod est Calvaria locus, &c.*) ex hoc loco probare nititur Adam in Hebron sepultum, rejiciens tanquam fabulosum, quod sit sepultus in loco Calvariæ, ubi Dominus fuit crucifixus: Quod tamen scribens super Epistolam ad Ephes. 5. reliquit arbitrio lectoris.

CAPUT XV.

v. 3. *Egredieturque contra ascensum scorpionis.* Nomen loci est. Vide pleniùs Numerorum 34. v. 4.

v. 5. *Dabir, quæ prius vocabatur Cariath Sepher, id est, civitas literarum.* Sic & Judicum 1. Sed cur civitas illa literarum seu librorum dicta sit (hoc enim sonat *Cariath-Sepher*) incertum est. Hebræi quidam ibi primum literas inventas volunt, sed id falsum est, fuit enim literarum usus etiam ante diluvium. Nam Enoch prophetiam scripsit Juda Apostolo teste. Vatablus eam Academiam interpretatur in scholio. Crediderim literas artemque scribendi, ipsius primi hominis inventum esse.

v. 16. *Dabo ei Axam filiam meam uxorem.* Intelligitur hæc promissio, salva lege ac libertate conjugij. Non enim cogi poterat filia ad nubendum cuicumque pater vellet, sed præsupponitur puellam in patris voluntate libenter acquiescere, ut solent honestæ virgines. Sic illud quoque intelligendum, quod Saül promiserat se filiam suam daturum ei qui percuteret Philisthæum Goliath, 1. Reg. 17.

v. 17. *Cepitque eam Othoniel filius Cenez, frater Caleb junior; deditque ei Axam filiam suam uxorem.* Quæritur quomodo Caleb dedit filiam suam fratri suo Othoniel uxorem, cùm tale conjugium lege prohibitum sit Levit. 18. *Respondent* quidam, Caleb generaliter promisisse, cùm nesciret quis eam civitatem esset expugnaturus, posteà autem ex quadam magnitudine animi noluisse promissum suum retractare; sicut & Iephte votum suum implere voluit. Sed hoc neutiquam verisimile est. Nam & Caleb à sanctitate & pietate in Deum multum laudatur in scriptura, & Othoniel similiter, Iudic. 3. Itaque *rectius respondent*, qui dicunt Othoniel non fuisse fratrem propriè ipsius Caleb, sed fratris filium, fratrem autem vocari eo modo, quo omnes propinqui & maximè patrueles in scriptura fratres vocantur: quomodo Abraham Genes. 13. ad Loth filium fratris sui dicit; *fratres enim sumus.* Hic autem gradus matrimonii, ut quis acciperet filiam patrui sui, non erat in lege prohibitus.

v. 19. *Terram australem & arentem dedisti mihi, junge & irriguam.* Quæres quomodo hæc querela consistat cum promissione Domini: *Dabo vobis terram fluentem lac & mel?* *Respondeo*, promissio Domini non significat qualis ex omni sua parte foret illa terra; sed ut plurimum. Nam revera fuisse illam terram lacte & melle manantem, testati sunt exploratores à Moyse in eam missi, licet conatentur populum absterrere ab ea occupanda. Deinde verisimile est *arentem* hoc loco non intelligi sterilem, sed quæ non esset irrigua; id est, commoditatem fontium & puteorum non haberet ad ipsam irrigandam. Hoc enim & Dominus prædixerat, terram Chanaan non esse sicut terra Ægypti, quæ fluminibus irrigatur, & in qua, in morem hortorum aquæ ducuntur irriguæ, sed quæ de cælo pluvias expectet. Deut. 11. Sed hoc non contenta Axa filia Caleb, petivit etiam irriguam, & impetravit.

Dedit itaque ei Caleb irriguum superius, & irriguum inferius. Hebræis est pluralis numerus, *irrigua*, sensus autem est, dedit ei fontes superiores & inferiores; id est, agrum, in quo erant fontes in parte superiore, & inferiore. Quidam superiores scaturigines interpretantur fontes erumpentes è terra; inferiores verò scaturigines, puteos effossos. Nam & putei sunt veluti fontes subterranei.

CAPUT XVI.

v. 9. *Urbesque separatæ sunt filiis Ephraim in medio possessionis filiorum Manasse.* Illud *in medio possessionis*, non exactè intelligendum est quasi in ipso meditullio; sed phrasis Hebræa est, id est, in terra quæ tribui Manasse sorte competebat. Quia enim sortes constitutæ erant æquales, tribus autem Ephraim multò major esset tribu Manasse, oportuit aliquam partem sortis Manasse, nimirùm urbes quasdam cum villis suis conterminas sorti Ephraim, separari in possessionem filiorum Ephraim. Sic & Iuda participavit de sorte Benjamin, possedit enim Ierusalem quæ comprehendebatur intra funiculos sortis Benjamin, ut est in fine capitis superioris. Quod autem hîc dicitur de Ephraim & Manasse, iterum repetitur capite proximè sequenti illis verbis: *Descenditque terminus vallis Arundineti in meridiem torrentis civitatum Ephraim, quæ in medio sunt urbium Manasse*, id est, quæ sunt comprehensæ in sorte tribus Manasse, quemadmodum Vatablus ibidem benè exponit.

v. 10. *Et non interfecerunt filii Ephraim Chananæum, qui habitabat in Gazer, &c.* An ideò non interfecerunt, quia non voluerunt, an quia non potuerunt? Hujus quæstionis solutionem indicat nobis scriptura cap. sequenti; ubi sic legimus: *Nec potuerunt filii Manasse has civitates subvertere, sed cœpit Chananæus habitare in terra ipsa. Postquam autem convaluerunt filii Israël, subjecerunt Chananæos, & fecerunt sibi tributarios, nec interfecerunt eos.* Igitur initio, quando nondum erant multiplicati, non potuerunt eos subvertere; posteà verò, cùm invaluissent numero, potuerunt quidem eos

interficere, quia subjecerunt eos, sed cupiditate ducti pepercerunt, facientes eos sibi tributarios. Id autem factum est, contra præceptum Domini Numer. 33. ubi jubentur omnes illius terræ habitatores interfici.

CAPUT XVII.

v. 5. *ET ceciderunt funiculi Manasse decem.* Per funiculum in Scriptura sacra frequenter portio hæreditaria intelligitur, ea phrasi, qua mensurans pro mensurato ponitur. Nam funiculis terra in portiones distribui solet. Unde illud in Psalm. 15. *Funes ceciderunt mihi in præclaris*, id est, præclara hæreditas obtigit mihi. Quod explicatur verbis sequentibus: *Etenim hæreditas mea præclara est mihi.* Sensus ergo hujus loci est, tribum Manasse habuisse decem portiones, sive sortem in decem partes subdivisam, idque propter decem familias illius tribus. In tot enim familias tribus illa erat divisa. Cæterùm tribus Joseph propterea in duas integras tribus fuit divisa, quia Joseph ex testamento Jacob patris successerat in primogenituram. Primogenito autem duplex hæreditatis portio debebatur præ aliis fratribus. Judas quidem primogenituram habebat, quantum ad principatum, sed Joseph quantum ad portionem hæreditatis. De quo sic 1. Paralip. 5. *Data sunt primogenita Iacob, filiis Ioseph filij Israël; & non est Ruben reputatus in primogenitum, quia commaculaverat thorum patris sui. Porrò Iudas inter fratres fortissimus, & de stirpe ejus Principes germinati sunt.* Sic ibi.

v. 6. *Civitatum Ephraim quæ in medio sunt urbium Manasse.* Vide Annot. cap. præcedentis.

CAPUT XVIII.

v. 21. *FVeruntque civitates eis Iericho, &c.* Obijcitur, at Jericho iam erat subversa, vetitumque sub anathemate, ne quis eam reædificaret, quamvis id tandem factum sit, sed cum ejusdem anathematis effectu, ut patet 3. Reg. 16. Sed *respond.* quamvis Jericho subversa fuerit, locus tamen in quo ruinæ erant civitatis, cessit tribui Benjamiticæ. Nec erat illicitum eum locum possidere, aut etiam colere, & habitare, dummodo in civitatem muratam & clausam non erigeretur. Quin etiam postquam tempore Regum in civitatem muratam fuit reædificata, sumpta semel de illa temeritate pœna, ut dicto lib. 3 cap. 16. narratur, non fuit posteà destructa, neque fuit illicitum eam civitatem etiam inhabitare, quin & ipse Christus in ea fuit à Zachæo exceptus. Luc. 19.

v. 28. *Et Iebus, quæ est Ierusalem.* Hæc civitas fuit quidem in sorte tribus Benjamin, sed numquam tamen à Benjamitis tota potuit in potestatem redigi, quia manserunt in arce Iebusæi usque ad tempora Davidis, qui arce expugnata eos inde expulit, atque ex eo tempore sedes regni effecta, magis à filiis Juda quàm Benjamin inhabitari cœpit.

Sciendum præterea tribus has duas Juda & Benjamin accepisse portiones conjunctas: & tribum Juda successu temporis vehementer fuisse multiplicatam, ita ut terminos sortis suæ extendere cogeretur: contrà verò Benjamitæ penè usque ad internecionem deleti fuerunt ob stuprum uxoris Levitæ, de quo Judicum 19. quam ob causam civitates sibi sorte assignatas habitatoribus complere non potuerunt. Sed & conjunctio quædam fuit inter duas illas tribus, quâ factum est ut ferè mixtim habitarent. Quam etiam ob causam, cùm sub Roboam decem tribus a sceptro Davidis deficerent, Benjamitæ tanquam tribui Judæ necessitate quadam connexi, manserunt sub obedientia regis Juda. An autem dicendum Jerusalem quidem fuisse sortis Benjamiticæ, sed posteà, quia tribus Juda major erat, partem unam sortis Benjamiticæ conterminam sorti Juda, eidem tribui Juda cessisse? sicque impletum sit, quod præceperat Moyses, ut pluribus major, paucioribus minor portio terræ ex sorte daretur. Vide suprà Annot. cap. 16. v. 9. itemque Judicum 1. & 19.

CAPUT XIX.

v. 9. *FVit hæreditas filiorum Simeon in medio possessionis filiorum Iuda.* *Quæritur*, quomodo singulæ

A tribus acceperint distinctas possessiones, si, ut hìc dicitur, una tribus in medio alterius possessionem acceperit? imò & civitates quæ hìc attribuuntur tribui Simeon, suprà leguntur attributæ tribui Juda? nempe capite 15. *Respondeo* quare, aut quomodo id factum sit, indicatur verbis paulò post sequentibus, ubi dicitur: *Hæc est hæreditas filiorum Simeon juxta cognationes suas in possessione & funiculo filiorum Iuda, quia major erat, & idcircò filii Simeon possederunt in medio hæreditatis eius.* Ubi quod habemus, *quia maior erat*, Hebr. est, (*maior erat ipsis*) id est, major quàm pro numero ipsorum, & quàm à filiis Juda habitari & coli posset. Nempe tribus Juda partim sorte, partim bello, cùm esset tribus bellicosissima plus terrarum acceperat quam opus habebat ad inhabitandum. Unde pars possessionis eius attributa est tribui
B Simeon, quæ erat admodum exigua. Et sciendum quòd Juda & Ephraim multò ante acceperant sortes suas quàm reliquæ septem tribus: unde & factum ut Juda terminos suos iam ante latè extendisset.

v. 17. *Issachar egressa est sors quarta.* *Quæritur* de portionibus terræ, quæ erant sorte distribuendæ, an æquales fuerint an inæquales? Putant quidam inæquales fuisse, quia cap. præcedenti jubetur describi terra juxta numerum uniuscujusque multitudinis. Et Numer. 26. dicitur: *Pluribus maiorem partem dabis, & paucioribus minorem.* Æquales autem fuisse ex eo apparet, quia dicit Josue capite præcedenti: *Circumite terram & describite eam, & revertimini ad me, ut hic coram Domino Deo vestro mittam sortem.* Item præcipitur Numerorum 26.
C ut sorte fiat distributio. Quòd si partes inæquales fuissent, & major pars majori tribui debuisset assignari, & minor minori, iam non sorte, sed judicio fieri debuisset divisio. Quidam dicunt, Deum sic sortes temperasse, ut major portio majori, seu numerosiori tribui obtingeret, minor, minori. *Sed nihil est necesse* ad hoc miraculum confugere extra scripturam. Dici enim potest portiones fuisse æquales, aut certè quasi æquales: sed ita ut potuerint nonnihil extendi additione partis vicinæ, & sic alias contrahi, idque scilicet pro magnitudine, vel parvitate ejus tribus, quæ illam terræ portionē beneficiò sortis accepisset.

v. 49. *Dederunt filii Israël possessionem Iosue filio Nun, in medio sui, &c. in monte Ephraim.* Nota, quòd Josue, quamvis esset dux & judex populi, non tamen pro libito sibi vendicavit partem aliquam terræ, quam inhabitaret
D possidendam; sed postulavit à populo certam terræ portionem in sua tribu, & obtinuit.

CAPUT XX.

v. 2. & 3. *SEparate urbes fugitivorum ... ut confugiat ad eas, quicumque animam percusserit nesciens.* Peres 1. quare non similiter pro his, qui alia commisissent crimina casu aliquo, aut per ignorantiam facti, aut necessitate? ut furtum, vel sacrilegium? vel etiam adulterium, ex eo quod nesciret & fœminam conjugatam? *Respondeo*, quia tales, dum res per judicem examinaretur, non ita periclitabantur, ne ab aliquo grave damnum acciperent; at verò illi qui hominem occidisset, etsi nescius (ut scriptura loquitur) certum periculum imminebat ab amicis occisi, sicut in tali casu homines vehementissimè commoventur. Et patet hoc ex textu, tum etiam Num. 35. & Deut. 19. Adde quòd alij casus aut sunt
E multæ rationes, ut adulterium involuntarium: aut restitutionē facilè recipiunt, ut furtum, rapina, &c. At vita semel ablata restitui non potest, neque aliquid æquivalens reddi.

Peres 2. Quare tempore novi testamenti non separentur urbes refugij? Si dicas esse asyla, respondeo ea non esse ad habitandum, sed ut vel modico tempore tutus sit, qui homicidium commisit. Deinde urbes refugii iis tantùm præsidio erant qui ignoranter & casu quempiam occidissent. At asyla etiam iis præstant securitatem qui cum aliqua sua culpa, velut ex subita passione id fecerint. Et quidem qui probantur extra omnem culpam esse, sententia judicis simpliciter absolvuntur, ut non sit eis, necesse in aliquo refugii loco habitare, sicut tempore veteris legis. Quo tempore nihilominus ipsum sanctuarium

erat asylum, iis qui homicidium non destinato studio commisissent, licèt non sine culpa. Nam qui studio & de industria quempiam occidisset, etiam ab altari jubebatur abstrahi, ut Joab 3. Reg. 2.

Itaque dicendum illud præceptum de urbibus refugij datum Israëlitis propter duritiem cordis eorum. Nam si propinquus occisi homicidam invenisset, impunè eum occidisset. Non enim lex talem puniebat, propter doloris ejus de amico interfecto præsumptionem. Id ergo, ne fieret, homicidis innocentibus deputabantur urbes refugii, extra quas si habitarent aut invenirentur, non puniebatur propinquus occisi eos interficiens. At novæ legis tempore propinquo hominis interfecti hoc non indulgetur; sed simpliciter contra eum, ut homicidam, judicium institueretur. Unde homicida casualis, probata apud judicem innocentia, non prohibetur ubicumque habitare.

v.6. *Habitet in civitate illa donec stet ante judicium causam reddens facti sui, & moriatur sacerdos magnus qui fuerit in illo tempore: tunc revertetur homicida, & ingredietur civitatem, & domum suam, de qua fugerat.* Petes 1. quare usque ad mortem summi sacerdotis debuit homicida manere in civitate refugii? *Ratio litteralis* assignatur ab interpretibus, quia licèt interfector innocens esset, tamen conveniebat eum abesse à conspectu propinquorum ejus qui interfectus erat, ne eum præsentem habentes commoverentur ad vindictam, atque ita nova cædes committeretur. Ideò ad tempus oportebat eum commorari in urbe refugij. Reverti autem poterat mortuo sacerdote magno, quia tunc erat luctus publicus in populo, & proinde cessare solent iræ aut simultates privatæ. *Ratio mystica* & prophetica est, quia per mortem Christi, qui est summus sacerdos, fit remissio peccatorum & reconciliatio inimicorum cum Deo, & reditus ab exilio ad patriam. Petes 2. cur potius donec moriatur sacerdos, quàm donec moriatur dux, judex aut rex populi? *Respondeo*, quia non ita principatus aut regnum in illo populo institutum fuit perpetuum sicut sacerdotium. Nam politica ratio regendi subinde fuit variata; interdum etiam in alienam potestatem redacti, prorsus duce aut principe caruerunt: at nunquam summo sacerdote, usque ad Christum, qui fuit finis legis. Adde *mysticam* rationem, quia Christus non tam, ut rex noster, quam ut sacerdos per sanguinem suum pro nobis in cruce oblatum nobis pacem, & reconciliationem, & reditum in patriam cælestem acquisivit. De hoc ita Hier. lib. 1. contra Pelag. cap. 10. Jubetur, inquit, homicida pergere ad urbem fugitivorum, & tamdiu ibi esse, donec sacerdos maximus moriatur, id est, redimatur is qui fugit, sanguine Salvatoris.

CAPUT XXI.

v.13. **D**Edit ergo filiis Aaron Hebron confugij civitatem. *Quæritur*, quomodo hoc consistat cum eo quod dictum est cap. 14. Hebron fuisse datam in possessionem Caleb, imò & ibi mansisse usque in præsentem diem? *Respondeo*, ipsa scriptura hoc loco se explicat ita subjungens; *agros vero & villas ejus dederat Caleb filio Iephone ad possidendum.* His enim verbis tantùm abest ut significetur ipsam Hebron non pertinuisse ad Caleb (quod clarè testatum est cap. 14.) ut potius occupatio sit, qua causa redditur, cur tantum dixerit, suburbana Levitis, seu filiis Aaron data, & de agris ac villis nihil addiderit; quia nimirum agri ac villæ circumiacentes ad illum pertinebant, cujus erat ipsa civitas.

v.39. *Itaque civitates universæ Levitarum in medio possessionis filiorum Israël fuerunt quadraginta octo cum suburbanis suis.* Non mireris tot civitates Leviticæ tribui assignatas, quæ erat ex minimis, cum aliæ tribus tantum haberent circiter duodecim civitates; nempè quia istæ civitates non fuerunt solis Levitis datæ, sed tantum, ut simul cum hominibus aliarum tribuum in illis habitarent; sicut nunc clerus habitat cum laïcis in omnibus oppidis. *Erant autem hujus rei* plures rationes. Prima, ut per eos tanquam peculiares Dei ministros, cultus Dei retineretur, & conservaretur in toto populo. Secunda,

A ut à toto populo sustentarentur ratione sui ministerij. Tertia, ut populum docerent, non tantum ea quæ religionis sunt, sed etiam ea quæ ad mores, & vitam secundum legem Dei instituendam, pertinent. Atque ob easdem rationes etiam nunc tempore novi testamenti sacerdotes & ministri sacrorum per omnes civitates, aliaque majora loca dispersi sunt. Vide nostra in 4. distinct. 24.

CAPUT XXII.

v.8. **D**Ividite prædam hostium cum fratribus vestris. Cum quibus fratribus? cum legamus Numer. 32. eos omnes profectos fuisse ad bellum, solis uxoribus ac parvulis relictis in terra sibi data trans Jordanem. Quod & repetitur Deut. 3. & huius libri cap. 1. Sed *dicendum*, viros quidem robustos, & bellicosos omnes fuisse ad bellum profectos, non autem omnes omninò viros.
B Quidam enim ad bellum minus apti erant, & hi vacabant agriculturæ, & urbibus custodiendis, aliisque vel mechanicis, vel civilibus operibus. Neque enim existimandum est solas mulieres cum parvulis quinque annorum spatio, relictas fuisse in urbibus trans Jordanem, ita ut nulli adessent viri, quorum auxilium & consortium ob multas causas eis necessarium fuisse constat, maximè ob hostium metum. Nam etsi abessent viri bellicosi, alij tamen tantisper sustinere poterant hostem, si fortè superveniret, donec viris illis bellicosis ultra Iordanem militantibus periculum nunciaretur. Cum his ergo viris, qui in urbibus, tanquam ad sarcinas fuerant relicti, Josue hîc jubet dividi prædam, juxta morem etiam anteà observatum. Num. 31. cui consuetudini posteà legis authoritatem dedit David 1. Regum 30.
C v.26. *Putavimus itaque melius, & diximus: extruamus nobis altare non in holocaustum neque ad victimas offerendas, sed in testimonium, inter nos & vos*, &c. Primum agnoscenda est hîc catachresis in vocabulo altaris. Nam altare propriè est quod eo fine erigitur, ut in eo offeratur sacrificium, atque istud quod à Rubenitis & Gaditis exstructum est, non in eum finem fuit erectum. Itaque impropriè altare vocatur, quia tale quidem erat super quo offerri possent sacrificia, sed non in eum usum ab illis factum erat. Secundò exstructio ista altaris duplicem ingerebat suspicionem. Alteram quod recederent à cultu unius Dei, & sacrificare vellent idolis; Aut certè alteram, quòd etsi adhærerent cultui unius Dei, tamen contra legem sacrificare vellent Deo in illo altari. Nam lege præceptum erat, in uno tantùm loco à Do-
D mino designando offerenda esse sacrificia. Sed utramque suspicionem à se repellunt Rubenitæ & socij una responsione, quando simpliciter affirmant, se non ad sacrificia & victimas exstruxisse altare, sed tantum in testimonium ut plenius in textu explicatur. Tertiò laudandum in tribubus studium conservandæ religionis, & solicitudo etiam pro posteris, ne illi quoquo pacto à cultu & communione religionis unius Dei excluderentur. Postremò notandum quòd satisfactionem eorum benignè susceperint legati à Josue & reliquo populo missi. Quibus legatis longè dissimiles sunt hæretici nostri temporis. Nempe, verbi gratiâ, novatores isti accusant catholicos, quod idola adorent, dum venerantur imagines Christi, & Sanctorum *Respondent* catholici se imagines habere, non ut deos, quos adorent, sed ut signa in quibus Christum
E & Sanctos honorent; sed non accipiunt novatores satisfactionem, ut hic Josue cum suis, sed pertinaciter persistunt in sua calumniosa accusatione, & proinde non ut fratres habendi sicut Israëlitæ, sed ut hostes & Schismatici & fraternæ charitatis inimici.

CAPUT XXIII.

v.2. **Q**Vod si volueritis cum eis miscere connubia, atque amicitias copulare, iam nunc scitote quod erunt vobis in foveam ac laqueum & offendiculum &c. Generaliter quidem Dominus prohibuerat omnem societatem & commercium cum hominibus illarum gentium, quarum terram erant accepturi, sed peculiariter ac potissimum prohibuerat, ne cum eis miscerent connubia, sicut in Deuteronomio, & alibi frequenter legitur. Cuius ratio

est, quia nulla societas tam arcta est, quàm ea quæ intercedit inter conjuges; de qua dictum est; *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ.* Et quia hæc arctissime est coniunctio; hinc maximè ex ea periculum est, ne alter alterius moribus, aut opinione, aut superstitione inficiatur. Hinc ab Apostolo 2. Corinth. 6. eadem coniunctio severissimè prohibetur, ubi ait: *Nolite jugum ducere cum infidelibus: Quæ enim societas luci ad tenebras? &c.* Et satis docent nos nostra tempora, quàm periculosa sit hujusmodi conjunctio. Vix enim unus inter mille nominari poterit catholicus, qui, accepta uxore hæretica, non ejus blanditiis in hæresim fuerit protractus.

CAPUT XXIV.

v.2. *Trans fluvium habitaverunt patres vestri ab initio, Thare pater Abraham & Nachor, servieruntque diis alienis.* Ex hoc loco suspicio est Abrahamum quoque aliquando idola coluisse. Et præter Græcos quosdam, ita sentiunt Genebrardus & Masius. E contra refellit eam opinionem Pererius in Genesim, agens de egressu Abrahæ ex Chaldæa: Sanè Judith.5. Achior sic loquitur: *Populus iste ex progenie Chaldæorum est. Hic primum in Mesopotamia habitavit, quoniam noluerunt sequi deos patrum suorum, qui erant in terra Chaldæorum, deserentes itaque ceremonias patrum suorum, quæ in multitudine deorum erant, unum Deum coluerunt; qui & præcepit eis, ut exirent inde &c.* Ubi si illa vox (*deserentes*) propriè accipiatur, planè etiam Abraham videtur aliquando idola coluisse. Alij respondent verba esse Achior, non ipsius scripturæ. Interim Ambrosius quoque lib.1. de Abraham cap.3. sentire videtur Abrahamum aliquando Chaldæorum secutum fuisse errorem. Qui Abrahamum nunquam coluisse idola volunt, intelligunt hunc locum de Thare & Nachor. Sanè Laban, qui fuit ex posteris Nachor, idololatram fuisse patet Genes.31. Sic enim ait: *Cur furatus es deos meos?*

v.7. *Viderunt oculi vestri cuncta quæ in Ægypto fecerim.* *Quæritur*, quomodo hoc verum sit, cum Deut. 1. dixerit Dominus; *Non videbit quispiam de hominibus generationis hujus pessimæ terram bonam, præter Caleb filium Iephone &c.* Et significatur id impletum fuisse Numer.26. Sed *respondeo* id intelligendum esse de viris bellatoribus, qui in censum relati erant post transitum maris rubri, ab annis viginti & supra. Itaque intelligendum est plures adhuc superfuisse, qui tunc nondum annum vigesimum attigerant. Tum etiam Levitæ, nec fœminæ fuerunt in illa comminatione & exterminatione comprehensi: Ex viris etiam qui tunc nondum attigissent annum vigesimum, verisimile est plures superfuisse: utpotè qui hoc tempore vix excessernit annum ætatis sexagesimum. Sic ergo rectè dicit hîc Josue; *Viderunt oculi vestri, &c.*

v.10. *Sed è contrario per illum benedixi vobis.* Per Balaam. Atqui Dei benedicere benefacere est, ergo Deus effectum suorum sacramentorum, etiam per malos ministros exequitur, gratiamque suam nobis communicat, & per malos sacerdotes populo, ratione sui officii, benedicentes ipse benedicit, impertiendo ea bona quæ sacerdos populo comprecatur. Vide Annot. Numer.24.

v.14. *Et auferte deos alienos, quibus servierunt patres vestri in Mesopotamia, & in Ægypto.* De Mesopota-

A mia paulò ante ostensum est, nominatim de Laban ex Genes.31.cap. At vero filios Israël etiam in Ægypto falsos deos coluisse, ex hoc loco manifestum est. Quod & apud Ezechielem c.23. Dominus illi populo improperat. Quò & pertinet adoratio vituli aurei in deserto, utpote quem fecerant ad similitudinem ejus, quem colere solebant in Aegypto. Nam Ægyptii colebant Apin sub specie vituli seu bovis, & Isidem sub specie vaccæ seu juvencæ.

Quidam hîc per deos quos jubet Josue auferri, intelligunt simulachra quæ ceperant expugnatis urbibus Chanaan, aut quæ extulerant ex Ægypto, juxta illud Amos 5. quod & Stephanus in Actis citat. *Portastis tabernaculum Moloch & imaginem idolorum vestrorum, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis &c.* S. Augustinus putat nullo mo-

B do verisimile esse quod usque ad illud tempus habuerant filij Israël penes se idola, post tantas legis comminationes; cum sic in eos fuerit vindicatum propter unius occultum peccatum, qui de anathemate usurpaverat: maximè cum & Josue superiori capite totam obedientiam commendaverit. Et aperte dictum est à Balaam Num. 23. *Non est idolum in Iacob, neque videtur simulachrum in Israël.* Vide Annot. ejus loci.

Alii igitur sic exponunt. Auferte, id est, non recipite Deos alienos, sed constanter permanete in cultu Domini Dei vestri. Augustinus refert ad idola quæ sunt in corde hominis. Propheta, inquit, Sanctus in cordibus eorum esse tenebat cogitationes de Deo, alienas à Deo, & ipsas admonebat auferri. Quisquis enim talem

C cogitat Deum qualis non est Deus, alienum Deum utique & falsum in cogitatione portat.

v.15.& 19. *Sin autem malum vobis videtur ut Domino serviatis; optio vobis datur: eligite hodie quod placet, cui servire potissimum debeatis &c.* & infra: *Non poteritis servire Domino: Deus enim sanctus & fortis æmulator est, nec ignoscit sceleribus vestris.* Tota hæc oratio Josue ad populum eò tendit ut populus iterum per liberam & spontaneam electionem servitutis veri Dei, magis in ea servitute confirmetur, utpote nova electione & promissione rursum constrictus; eoque minus ei liceat à veri Dei cultu recedere. Dat ergo optionem eligendi, non

D quasi utrumque liceat, sed ut boni electione ad bonum determinentur, & in eo fixi maneant. Nec deterret eum dicit: *Non poteritis servire Domino*: sed proposita difficultate voluntatem explorat, ne temeraria videatur electio; ut contingere solet in iis rebus quarum difficultas non erat prævisa. Verè autem non poterant, id est, difficile iis erat servire Domino; quia populus erat carnalis, & ad idololatriam vehementer proclivis. Non erat autem periculum ne eligerent cultum falsorum deorum in tam recenti memoria beneficiorum à Deo acceptorum, Jo-

E sue adhuc vivente & præsente & interrogante; præsertim cum non plebs interrogaretur, sed majores natu ac principes, nomine totius populi responsuri. Voluit ergo Josue responsione & electione eorum, quam sciebat futuram pro cultu veri Dei, uti, velut novo vinculo, quo præter superiora populus arctius adhuc obligaretur ad verum Deum colendum.

v.27. *En lapis iste vobis erit in testimonium.* Quomodo res inanimata advocetur in testem præsentis renovationis fœderis, vide explicatum Deut.31.v.28.

FINIS LIBRI IOSVE.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM IVDICVM.

CAPUT PRIMUM.

v.2. Judas *ascendet, ecce tradidi terram in manu ejus.* Per Judam, non unum aliquem hominem accipere debemus qui toti populo fuerit præfectus ad bellum gerendum; sed ipsam tribum

A Juda. Hoc enim satis indicant verba quæ sequuntur; scilicet; *Et ait Iudas Simeoni fratri suo. Ascende mecum in sortem meam, & ego, &c* Non enim hominibus singulis sors data fuit, sed ipsis tribubus. Ideò autem tribus Juda tribum Simeonis advocat in auxilium belli, quia hæ duæ tribus sortes habebant conjunctas & pro-

pemodum permixtas. Sed neque per hoc oraculum tribui Judæ datus fuit principatus in reliquas tribus: nam postea plures ex aliis tribubus fuerunt judices, & belli duces; & Saül ipse primus rex fuit ex tribu Benjamin: sed tantum significatur quod hoc tempore illa tribui bellum auspicaretur: Sic & cap.20. ad illam quæstionem, *quis erit in exercitu nostro princeps certaminis contra filios Beniamin?* respondit Dominus, *Iudas sit dux vester.* Josephus quoque de tribu exponit.

v.7. *Septuaginta reges amputatis, &c.* Reges, id est reguli, viri principes. Quamvis enim singulæ ferè civitates suos reges habebant, non tamen verisimile videtur, tot civitatum dominos ab hoc uno rege captos & reductos fuisse ad hanc tam vilem & miseram, ac ærumnosum vitam; præsertim cum in libro Josue nulla fiat hujus regis mentio. Si enim tot regum victor erat & Dominus & tyrannus, oportebat eum valdè potentem fuisse ac velut dominum totius terræ Chanaan. Quare videtur, quod hîc dicitur, intelligendum de aliquot regulis, qui cum suis proceribus usque ad septuaginta ab isto Adonibesec bello victi, tam crudeliter ab eo fuerunt habiti.

B Sed cur filij Israël illi à se capto præciderunt summitates manuum ac pedum, nisi quia iam ante de ejus insigni crudelitate aliis referentibus cognoverunt? Ipse verò ab illis simili affectus supplicio, quo alios injustè affecerat, proprio ore factum suum crudelissimum confessus est. In qua confessione notandum quòd Deum agnoscat justum vindicem sui peccati dicens: *Sicut feci, ita reddidit mihi Deus.*

C v. 8. *Oppugnantes filij Iuda Ierusalem, ceperunt eam &c.* Non pugnat cum his quod dicitur Josue 15. *Iebusaeum habitatorem Ierusalem non potuerunt filij Iuda delere &c.* quia hîc tantum dicitur quòd ceperunt civitatem: ità autem Josue 15. intelligitur quòd non plenè Iebusæos subjugare potuerunt atque adeo patet 2.Reg.5. quòd usque ad tempora Davidis Jebusæi occupaverint arcem civitati Jerosololymitanæ adjunctam, quam cum tandem David expugnasset, vocata est civitas David.

v.12. *Dixitque Caleb: Qui percusserit Cariat-Sepher, & vastaverit eam, dabo illi Axam filiam meam uxorem &c.* Hæc & plura quæ hoc capite sequuntur, vide explicata suprà Josue 15. ibi enim itidem narrantur.

D v.17 *Adduxeruntque eum Ierusalem, & ibi mortuus est.* Quare non occisus juxta præceptum Domini, quo jubet omnes illius terræ homines interfici? An intelligendum quòd mortuus est occisus, cum alioqui diu potuisset supervivere; aut certè significatur statim mortuus præ dolore animi & corporis, ut non fuerit opus eum occidere.

v. 18. *Cepitque Iudas Gazam cum finibus suis, & Ascalonem atque Accaron.* Hæ civitates numquam ab Israëlitis leguntur fuisse inhabitatæ, sed semper manserunt Philistinorum. Redactæ quidem fuerunt à filiis Juda in potestatem, ut hîc dicitur, sed verisimile est, quòd eos statim suos fecerint tributarios, qui tamen tributi servitutem non multò post excusserint: quin nec eo contenti, ipsos Israëlitas vicissim subegerint, ut patebit paulò pòst in historia Samsonis: quod in pœnam peccati Israëlitis accidit, ut quibus inique pepercissent, ab illis victi tandem in servitutem redigerentur. Vide etiam Josue 13. v.3. cap.17. v.13.

E CAPUT II.

v. 1. A*Scenditque Angelus Domini de Galgalis ad Locum flentium &c* Hunc Angelum Hebræi dicunt fuisse Phinees filium Eleazari, qui illo tempore erat summus sacerdos: Et addunt fabulam, quòd Phinees reverà fuerit Angelus, sed qui humano corpore assumpto, inter homines fuerit conversatus. Quod quidem falsum & fabulosum esse, manifestum est ex eo, quod scriptura de Phinees ubique tanquam de homine loquatur, & ex Eleazaro patre, & avo Aarone communi ordine natum narret. Juxta veritatem ergo Christiani interpretes intelligunt Angelum Dei peculiariter missum fuisse, ad arguendum filios Israël de sua transgressione. Id etiam patet, quia in persona Dei loquens, ait: *Ego eduxi vos de Ægypto, &c.* Sicut locutus est Moysi in rubo & in monte. Prophetæ autem nunquam Dei personam assumunt, sed semper verba illa præmittunt, *Hæc dicit Dominus*, aut similia.

v.3. *Quamobrem nolui eos delere à facie vestra, ut habeatis hostes, & dij eorum sint vobis in ruinam.* Non sic intelligendum est, quasi in eum finem Deus reliquerit gentes superstites, ut per eos ad ruinam impellerentur filii Israël, colendo deos eorum: sed tantum significatur, quid mali consecutum sit ex eo quòd gentes fuerint relictæ. Nam ut, non finaliter, sed consecutivè accipitur: Et sensus est. Vestra culpa factum est, ut non deleverim gentes, inter quas habitatis: atque inde ulterius accidit, ut dii eorum facti sint vobis in ruinam. Hebræis clara est sententia: *Non eiiciam eos ante vos, sed erunt vobis in spinas, & dii eorum offendiculo.* Atque adeò ipsi Israëlitæ in culpa erant, qui cum eos delere potuissent, ex avaritia tributarios fecerant (vide Josue 19. v. 10. &c. 17. v.12.13.) Unde reddita est illis justa pœna, ut posteà cum eos delere vellent, non possent.

v 22. *Vt in ipsis experiar Israel, utrum custodiant viam Domini, & ambulent in ea &c.* Sermo est figuratus hunc habens sensum: ut palam fiat an custodiant viam Domini. Quod enim fit publicum & manifestum, hoc nos per experientiam discimus. Propterea introducitur Deus hoc humano more loquens, quia scriptura accommodat se hominibus etiam indoctis & idiotis.

CAPUT III.

v.1. V*T posteà discerent filii eorum certare cum hostibus.* Quod scriptura dicit gentes à Domino relictas, ut posteri filiorum Israël discerent certare cum hostibus, & haberent consuetudinem præliandi; non ita intelligendum, quasi præliari, & bella gerere per se bonum sit, sed quia utile erat illi populo bellis exerceri, ne per luxum, & ignaviam ad idololatriam declinarent. Significatur autem *mystice*, quòd Deus tempore novi testamenti permittet hæreses, & alias persecutiones piorum; ut per hujusmodi adversa, Ecclesia exerceatur in pietate & doctrina religionis. Nam & *oportet hæreses esse* 1.Corinth.11.

v.10. *Et iudicavit Israel.* Judices erant qui propter res præclarè gestas, & liberationem aliquam populo præstitam; erant in ea authoritate, ut quamvis non essent absolutè principes, nec imperare possent, aut leges ferre; tamen ad eos recurrebat populus, tam in quæstionibus & controversiis, quas inter se habebant, tanquam ad judices; quàm in periculis ab hostibus, si quãdo ingrueret bellum; *At leges sibi ab eo imponi non sinebant.* Quod inde patet; quia cùm Gedeoni specialiter id esset à populo delatum, propter insignia liberationis beneficia, ille modestissimè recusavit dicens: *Non dominabor vestri &c. sed dominabitur vobis Dominus.* Atque *hinc etiam est*, quod *Moyses* & Josue non numerentur inter judices populi Israëlitici. Nam plus aliquid fuerunt, habentes scilicet etiam imperandi potestatẽ. Vide Sixtũ in Bibliotheca de titulo hujus libri.

v.16. *Qui fecit sibi gladium ancipitem. Quæritur*, rectene fecerit Aod occidens regem privato consilio & authoritate? Ad hoc variè potest *responderi*. Quidam dicunt non eum id fecisse privata authoritate, sed publica, quia Judex erat populi. Sed ea responsio refelli videtur, quia Aod non fuit Judex, nisi postquam salutem præstitit populo, sicut & alij Judices non prius ut tales agniti fuerint, nisi præclaro facto aliquo se defensores, & ut scriptura loquitur, salvatores populò exhibuissent. Alii *respondent*, cum communicasse cõsilium cum proceribus populi, à quibus mittebatur & aliis fuisse probatum. Ac certè textus magis significat rem privati consilii fuisse; nec de eo proceres per Aod munera mittentes quicquam scivisse, nec tutum fuisset cogitationem pluribus aperire, ne forte proderetur. Unde & Judith c 8. consilium suum de occidendo Holoferne aperire noluit, petens tantum pro se orari. Quare *dicendum videtur*, hoc ita factum ad Aod privato consilio, ut tamen de consensu procerum, totiusque populi meritò præsumeretur; quia res talis erat, quæ ad totius populi salutem spectaret. Sic & de Judith respondendum. Confer. v.15.

CAPUT

CAPUT IV.

v. 1. **I**Pse autem habitabat in Haseroth gentium. Vide similem locum Josue 12. de Rege gentium Galgal, & inde pete hujus loci explicationem.

v. 4. *Erat autem Debora prophetis, uxor Lapidoth, quæ judicabat populum in illo tempore.* Scilicet quia prophetissa, & mulier prudens erat, sponte populus ad eam controversias suas deferebat; non quod cum potestate præfuerit. Hinc cap. seq. in Cantico vocat se matrem in Israël, non principem aut dominam; ac præterea semel atque iterum nominat principes Israël; dicitque sponte illos obtulisse animas suas discrimini, nec eos omnes tamen, sed tantùm ex Ephraim, Machir, Manasse, Beniamin, Zabulon, Issachar & Nephtalim, cæteris tribubus à belli molestia quiescentibus. Quæ omnia argumento sunt, eam magis consilio, quàm potestate rem populi gessisse.

v. 8. *Dixit ad eam Barach, Si venis mecum, vadam, si nolueris venire mecum, non pergam.* Hanc responsionem Barach ita quidam excusant, quasi diceret: Tu habes spiritum prophetiæ, non ego. Et proinde si mecum venias, indicare mihi poteris tempus, & horam committendi prælij; Sin minus, facile continget me intempestivè procedere ad prælium. Sed revera hæc expositio, eum à diffidentia auxilii divini sibi certò promissi, non excusabat. Sciebat enim Deboram esse prophetissam, & ideò debebat verba ejus suscipere sine ulla animi hæsitatione. Neque debebat dubitare, quin ille qui victoriam promiserat, etiam modum victoriæ & opportunitatem opprimendi hostis subministraret. Unde & diffidentia ejus punita est per hoc quod ait Debora, *Ibo quidem tecum, sed hac vice victoria non reputabitur tibi, quia in manu fœminæ tradetur Sisara.*

v. 18. *Egressa igitur Jahel in occursum Sisaræ. De hoc facto Jahel*, quæ promissa Sisaræ securitate, eum occidit, meritò *quæritur*; *Rectène fecerit* an secus? *Resp.* in hoc facto tria inveniuntur; quorum unum laudandum, alterum justa reprehensione non carens; tertium in se bonum; sed quod ex circumstantia vitiosum & illicitum efficitur. Laudandus est enim in hoc facto bonus, & pius affectus Jahelis, erga salutem populi Israëlitici, sicut in obstetricibus Ægyptiis affectus misericordiæ erga infantes Hebræorum. Quòd autem mendaciter & fallaciter promittit Sisaræ securitatem, dicens: *Intra ad me, ne timeas*, vituperatione non caret. Nam fallax promissio peccato carere non potest, sicut & mendaciũ obstetricum. Sed tertiũ est interfectio Sisaræ, quæ si in se spectetur, quatenus est interfectio hominis perniciosi, & oppressoris populi Dei, bona est: quatenus tamen eam præcessit securitatis promissio, videtur non posse omninò à peccato excusari. Nam etiam hosti fides servari debet. Vel dicendum aliquo modo excusari posse: nam promiserat contra bonum publicum, & sic poterat promissum rescindere. Et quod objiceretur: quòd domus Haber Cinæi mariti Jahel, haberet fœdus cum rege Jabin, cujus militiæ Sisara præerat, respondetur à multis, tali fœdere mulieres non comprehendi, eò quòd non sint aptæ ad bellum & munia publica. Et talem solutionem hujus quæstionis vel similem, omninò videntur requirere illa verba Cantici Deboræ cap. seq. *Benedicta inter mulieres Jahel uxor Haber Cinæi, & benedicatur in tabernaculo suo.*

CAPUT V.

v. 1. **C**Ecineruntque Debora & Barac &c. Omninò hoc Canticum, ut à Deo specialiter inspiratum, & proinde, ut cæteræ scripturæ sacræ partes, recipiendum est. Nam constat Deboram prophetissam fuisse: prophetavit enim Barac fore victorem, & Sisaram per manum fœminæ periturum. Quare sicut aliorum prophetarum cantica meritò recipiuntur, ut sint ejusdem cum reliqua scriptura authoritatis, sic & istud recipiendum.

v. 20. *De cælo dimicatum est contra eos.* Sensus est: Deus pro populo suo pugnavit contra ejus hostes: Nempe secundum id, quod Debora dixerat ad Barac cap. præced. *Hæc est dies in qua tradidit Dominus Sisaram in manus tuas: En ipse ductor est tuus.* Et sequitur, *Perterruitque Dominus Sisaram, & omnes currus ejus.* Alii sic exponunt: Pluviæ, venti, grandines, procellæ, quæ sunt cælestia meteora, pugnaverunt contra eos; Nam in Hebræo est, *è cælis pugnarunt.* Et in nostra quoque versione mox sequitur; *Stellæ manentes in ordine, & cursu suo adversus Sisaram pugnaverunt.* Hebr. *Stellæ à semitis suis*, aliàs, *è suis aggeribus pugnaverunt contra Sisaram*, metaphorâ à militibus, ex editiore loco pugnantibus. Significatur autem vel stellas, quarum influxu commoventur tempestates cæli, fuisse hostibus adversas, vel potius Angelos Dei ministros contra eos pugnasse. Et forte ita loquitur canticum, quòd pugna nocte, lucentibus stellis, fuisset commissa.

CAPUT VI.

v. 12. **D**Ominus tecum, virorum fortissime. Quæritur utrum subaudiendum, *est*, an *sit*? Gedeon ita videtur accepisse, quasi dixerit Angelus Dominum esse cum ipso; dicit enim: *Si Dominus nobiscum est, cur apprehenderunt nos hæc omnia?* Arbitror sensum esse: Dominus sit tecum; sunt enim verba salutantis & bene precantis, Sic Booz ad messores Ruth 1. *Dominus vobiscum*; & Angelus ad beatam Virginem, *Dominus tecum.* Quamvis enim cum ea iam esset Dominus per abundantem gratiam: adhuc tamen ei precatur Angelus, ut cum ea sit Dominus vel per gratiam abundantiorem, vel per illapsum filii Dei corporalem in ejus uterum. Sic & illa dicuntur: *Pax tibi*, *Pax vobis*, & in epistolis Paulinis: *Gratia vobis & pax.* Quod autem Gedeon respondet, hunc sensum habet: Tua salutatio & bona precatio procul abest à reipsa; nam adeò Dominus non est nobiscum, quod mihi precaris, ut versemur in mediis malis, sitque nobis iam iam fugiendum ab hostilibus copiis adventantibus. Interim sciendum quoties hujusmodi, salutationes seu benedictiones à Domino, vel Angelo Domini proferuntur, eas semper efficaces esse; sicut statim ac simul cum verbo, vel posteà tempore constituto à Domino, sequatur effectus. Exemplum utriusque habemus in hoc capite, nam salutationem istam, *Dominus tecum*, effectus posteà secutus est in victoria Gedeonis contra Madianitas. Quod autem infrà dicit ei Dominus, *Pax tecum*, rem ipsam habet conjunctam, scilicet incolumitatem Gedeonis metuentis ne moreretur quòd vidisset Dominum, potestque ita reddi. Pax tecum esto, id est, jam sit.

v. 18. *Ne recedas hinc, donec revertar ad te portans sacrificium, & offerens tibi.* Hebr. est: *Ponam munus meum ante te.* Unde non est putandum Gedeonem voluisse Angelo offerre sacrificium, quod non licet offerre nisi uni Deo: imò & Gedeon, ne quidem sciebat esse Angelum, sed cum eo loquebatur tanquam cum homine. Et ideò voluit experiri per signum aliquod in offerendo sacrificio, utrum ille qui sibi loquebatur, & benè precatus erat, verè esset à Deo missus. Quâ in re Gedeon non peccavit. *Sed de eo magis* moveri potest quæstio, quomodo non in eo peccaverit, quòd ausus est sacrificium offerre extra eum locum, qui à Deo designatus erat, hoc est, extra Silo, ubi erat tabernaculum. *Respondet* D. Augustinus eum id non fecisse proprio instinctu, sed approbante eo, quem initio prophetam esse putabat, posteà autem Angelum Domini esse intellexit. Imò non tam ipse Gedeon, quàm Angelus in offerendo sacrificio minister fuit, qui excusso igne de petra, sacrificium incendit. Quare hac in re Dei authoritatem Gedeon secutus est. *Et eadem* excusatio est, quod voluit offerre ipse non sacerdos. Quamvis & de his fatendum est, multam ignorantiam fuisse in populo.

v. 36. & 37. *Si salvum facis per manum meam Israel, ponam hoc vellus lanæ in area, &c.* Quæritur, quomodo non peccaverit Gedeon post sufficientem revelationem de victoria consequenda sibi factam, adhuc tentando Dominum? Sic enim ille ipse paulò pòst loquitur: *Ne irascatur furor tuus contra me, si adhuc semel tentavero signum quærens in vellere.* Ubi manifestè dicit se tentare per signum utrum salvum faceret populum Israël. *Respondeo, petitio signi*, si procedit ex incredulitate, vel diffidentia de divinis promissis, peccatum est & ad infidelitatem pertinet: Sid

Judæi in Evangelio signa petierunt. *Si autem* procedat ex familiaritate cum Deo, cum desiderio manifestandæ gloriæ Dei, aut etiam discutiendi ex animo suo omnem occasionem dubitationis, non est peccatum. Hoc modo Ezechias etiam post certam prædictionem sanitatis per Isaiam Prophetam, adhuc signum petit & impetrat, neque ob id reprehensus legitur. Atque hoc modo Gedeon petivit signum. Et tunc conjunctio illa (si) causaliter ponitur ut sit sensus: Quandoquidem dignaris populum tuum per manum meam liberare, seu salvum facere, peto ut huic promissioni velut sigillum etiam addas, manifestum aliquod miraculum. Et quòd Gedeon nequaquam infidelitatis alicujus accusandus sit, patet ex eo quòd Hebr. 11. inter eos numeretur qui per fidem mira patrarunt.

Potest etiam ita excusari quod tentaverit non sui causâ, sed populi, qui secum erat, ut eo signo animaretur ad pugnam, & non dubitarent ipsum à Deo missum, ut bellum hoc contra Madianitas susciperet. Ita quidam non improbabiliter excusant. Non enim verisimile est quod trecenti milites voluissent ad bellum procedere contra tot millia Madianitarum, nisi præcedenti aliquo signo divinitus dato animati. Quod autem dicit, *Sciam quod per manum meam, &c.* posset sic exponi. Manifestum erit, vel manifestum facies quod &c. Sicut Dominus loquitur Genes. 22. *Nunc cognovi quòd times Deum*, id est, nunc apparet, nunc manifestum factum est. Vide Annot. ibid.

CAPUT VII.

v. 2. *Ne glorietur contra me Israël, & dicat: meis viribus liberatus sum.* Semper quidem salus & victoria Deo tribuenda est; sive cum magnis copiis, sive cum exiguis, ac penè nullis, eatur in hostem; quia ut dicit Sapiens Prov. 21. *Equus paratur ad bellum, Dominus autem victoriam tribuit.* Et 1. Reg. 14. dicitur: *Non est Domino difficile salvare, vel in multis vel in paucis.* Sed ideò sæpè dat victoriam in paucis, id est, in exiguo numero pugnantium, ut magis appareat victoriam esse virtutis divinæ, non humanæ. Quòd quando multi sunt qui pugnant, non ita apparet. Nam alioqui, nec si in multis vicisset Israël, habuisset unde gloriari posset contra Deum, & dicere, *Meis viribus liberatus sum.* Quippe, etiam sic, non nisi à Deo victoriam accepisset, vires & animum ad pugnandum subministrante, & successum pugnæ tribuente. Semper enim & in omnibus verum est illud *Domini est salus.*

v. 5. *Qui linguâ lambuerint aquas, sicut solent canes lambere, separabis eos seorsim: qui autem curvatis genibus biberint, in altera parte erunt.* Nota, quòd sicut Dominus pauló ante, proclamatione publica separavit formidolosos à reliquis, ita nunc idem facit signo occulto. Multi enim formidolosi ad publicam præconis vocem adhuc non recesserant, dum volunt non minus, quàm alii fortes haberi. *Signum autem tale erat*, ut qui manu ad os projiciente, aquas lamberent, tanquam idonei bello servarentur; qui veró proni, & ore flumini admoto biberent, tanquam segnes domum remitterentur. *Ratio autem* signi est, quia stando lambere aquas, manu ad os projecta, indicium est, hominem neque admodum sitire, (quia qui sic bibunt, non multum accipiunt) & non admodum fatigatum esse, quia stando bibit, & manum ori admovet; Contra sorbere aquas pronum ac jacentem, ore ipso flumini admoto, signum est hominem vehementius sitire, quia tali modo copiosiùs bibere potest; signum etiam eum quasi fatigationi succumbere.

v. 15. *Cumque audisset Gedeon somnium & interpretationem ejus, &c.* Nempe, Gedeon in castris Madian audit somnium de pane hordeaceo in castra Madian devoluto, & tabernaculum subvertente; atque insuper somnii ejus interpretationem, quod hoc nihil aliud esset quàm gladius Gedeonis. Per hæc igitur confirmatus est ad invadenda illa castra. Et rectè hordeaceus panis Gedeonem significabat, quia sicut panis hordeaceus vilis habetur, & contemptibilis in comparatione triticei aut siligi-

A nei; ita Gedeon apud reges Madian nullius erat existimationis. *Nequaquam* autem putandum est somnium hoc fuisse *fortuitum*, sed fuit immissum a Deo ad animandum Gedeonem, ejusque socios. *Nec obstat* quòd ille, cui somnium hoc immissum erat, fuerit à cultu veri Dei alienus. Nam & Pharao & Nabuchodonosor impii reges similia somnia, Deo inspirante, viderunt. Hoc autem *ex eo patet*, quia Deus præcepit Gedeoni, ut descenderet in castra Madian, ibi auditurus aliquid, per quod confortaretur, & securus in hostes irrueret. Deus ergo somnium illud & interpretationem ejus præparavit Gedeoni, ad certam victoriæ fiduciam. *Ex quibus* simul intelligitur *nullum* ominationis, seu observationis somniorum in lege prohibitæ, peccatum Gedeoni posse impingi; videlicet, quia signum datum à Deo, non debet propriè seu secundùm vulgarem loquendi modum omen vocari; multò minus ullatenus

B reprehendi, qui illud observat, & actiones suas secundùm hoc instituit.

v. 18. *Conclamate Domino & Gedeoni.* Et infrà: *Clamaveruntque Gladius Domini & Gedeonis.* Sed cur non fuit hoc arrogantiæ, ut suum nomen vellet audiri in voce & clamore militum, ac non potiùs nomen Dei solius? maximè cùm audisset dicentem Dominum; *Ne glorietur contra me Israël, & dicat, meis viribus liberatus sum?* Adde, quòd & David dicat Psalm. 19. *Nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus.* Et Psal. 113. *Non nobis Domine, non nobis, &c.* unde & Judas Machabæus 2. Machab. 8. & 13. modò suis dat signum adjutorii Dei, modò Victoriæ Dei, nusquam autem se præcipit nominari. Sed dicendum, Gedeonem istud fecisse, quasi ex Dei præcepto, quod intelligebat in expositione somnii quando di-

C cebatur, *Non est hic aliud nisi gladius Gedeonis.* Quibus verbis, quasi à Deo admonitus, etsi potuisset suis præcipere, ut exclamarent *Gladius Gedeonis*; tamen non est passus suum nomen solum, nec primum audiri, sed præposito Dei nomine, dici jussit; *Gladius Domini & Gedeonis.* Non igitur arrogantiæ, sed humiliatis ac modestiæ fuit hoc Gedeonis ad milites suos mandatum.

CAPUT VIII.

v. 16. *Tulit ergo seniores civitatis, & spinas deserti, ac tribulos, & contrivit cum eis.* Præcedit immediatè ante, quòd priùs vocaverit puerum de viris Socoth, interrogans nomina principum, & seniorum Socoth, & descripserit septuaginta septem viros. In hoc facto ergo Gedeonis commendanda est prudentia simul & severitas in vindicandis malis. Prudentia, in eo quòd annotat

D nomina seniorum civitatis, volens parcere multitudini, & in eos solos vindictam exercere qui peccaverant: Nempe prius vers. 6. narratur non plebem, sed principes Socoth contumeliosè Gedeoni respondisse. Et hoc omnibus principibus est imitandum, quatenus fieri potest ut multitudini parcentes, in eos solos animadvertant, quos esse noverunt rebellionis capita & authores, & in illos etiam laudabiliter exercetur severitas, qualem hîc exercuisse legitur Gedeon, conterendo & comminuendo eos cum spinis, & tribulis deserti. Vide etiam similem locum 2. Reg. 12. in fine.

v. 22. *Dominare nostri tu & filius tuus*, Et infrà: *Non*

E *dominabor vestri, nec dominabitur in vos filius meus, sed dominabitur vobis Dominus.* Videntur expetivisse Gedeonem *in regem*, qui absolutè & regali jure eis imperaret: idque putabant meritis ejus deberi, cujus virtute & ductu à servitute hostium fuerant tam mirabiliter liberati. Gedeon autem illam eorum petitionem, tanquam populo Dei minimè consentaneam rejecit; sed tantùm acceptavit principatum, qualem superiores judices gesserant. Et ad hoc significandum, noluit imperare, ut sibi darentur omnes inaures ex præda, sed petere hoc se ab illis dixit. Petebat ergo populus Gedeonem sibi fieri dominum, quomodo filii Israël 1. Reg. 8. petiverunt sibi dari regem; & utrique petendo peccaverunt, scilicet non contenti tali principatu, quem in illo populo Dominus constituisset: idque partim diffidentia divini auxilii, & protectionis ab hostibus, de qua dubitare non debebant, quamdiu

in præceptis ejus ambularent, juxta promissiones sibi A factas, partim ambitione & æmulatione aliarum gentium, Unde & dicebant ad Samuelem loco citato; *Da nobis regem, ut cæteræ habent nationes.* Quod, quantum Deo displicuerit, indicat idem, sic dicens ad Samuelem: *Non te abjecerunt, sed me, ne regnem super eos.* Vide Annot. ibid.

v. 27. *Fecitque ex eo Gedeon Ephod ——— fornicatusque est omnis Israël in eo.* Ephod est indumentum sacerdotale, quod *superhumerale* vocatur. Augustinus, ex parte totum intelligens, putat Gedeonem instituisse in civitate sua omnem ornatum sacerdotalem necessarium ad sacrificandum, non idolis, sed uni Deo: quamquam posteà populus iisdem ornamentis abusus fuerit ad idololatriam; & hoc esse quod dicitur: *fornicatusque est omnis Israël in eo.* Et hoc rectè. fornicatio enim idololatriam significat, ubi de religione fit sermo. Id autem factum est, non vivente Gedeone, sed post ejus mortem, quamquam hîc per anticipationem referatur. B

Sed *quæritur*, an non saltem Gedeon peccaverit, qui hujus idololatriæ occasio fuerit, fabricando Ephod? Quidam respondent eum pœnitentiam hujus facti egisse ante mortem. Quibus objicitur; Si pœnitentiam egit, quomodo non destruxit quod fecerat? *Unde* dicendum videtur, peccasse eum per ignorantiam, idque ex imprudenti & inordinato zelo pietatis, non attendens, quàm gravi de causa Dominus præcepisset, in uno tantùm loco à se designando, offerenda esse sacrificia. Nec aliam puto mentem Augustini q. 41. & 49. super l. Judicum. Peccasse enim Gedeonem affirmat, sed magnitudinem culpæ non explicat. Verùm qualiscumque ejus culpa fuerit, attamen sanctè eum obiisse, non est quod dubitetur, attestante scriptura, quod *mortuus est in senectute bona.* Hoc enim non nisi de sanctis viris scribitur. Deinde eadem scriptura dicit: *Postquam mortuus est Gedeon, aversi sunt filii Israël, & fornicati sunt cum Baalim.* Hinc enim colligitur Gedeonem, quoad vixit, diligenter continuisse populum in veri Dei cultu. Vide Comm. nostrum in epistolam ad Hebr. cap. 11. v. 32. C

v. 31. *Concubina autem illius quam habebat in Sichem.* Erat hæc tamen vera uxor. Sed concubina vocatur more scripturæ, quia serva cùm esset, absque consuetis & solemnibus ceremoniis ducta erat in conjugem. Et quidem servam fuisse constat ex capite sequenti, ubi ancilla Gedeonis nominatur.

CAPUT IX.

v. 2. QVid vobis est melius? ut dominentur vobis septuaginta viri, an ut dominetur vobis unus vir? Argumentum pro sua ambitione sumit ex præstantia regiminis Monarchici. Sed obscurum est, quomodo dicat dominaturos fuisse septuaginta viros, omnes filios Ierobaal seu Gedeonis, cùm populus ille hactenus ab uno solebat regi, nec verisimile sit, quod tunc admissurus erat tam multos principes? Sed *respondeo*, hoc Abimelech illis verbis voluisse, ac si diceret; Etiamsi unum ex illis faciatis judicem, aut principem vestrum, tamen cæteri quoque, quia genere pares sunt, etiam principatum & potestatem sibi in vos vendicabunt; omnes erunt vestri domini: itaque erunt vobis graves, & opprimen vos. Quare melius est, ut iis omnibus è medio sublatis, me unum eligatis vobis in principem, qui sum os & caro vestra, id est, propinquus vester. Nempe ad Sichimitas loquitur. D

v. 6. *Et constituerunt Regem Abimelech.* Scilicet Sichimitæ. Dicitur quidem infrà v. 22. *Regnavit itaque Abimelech super Israël tribus annis*, non tamen videtur eum electum fuisse à toto populo Israëlitico, sed solùm à Sichimitis contribulibus suis ex genere materno. Qua electione obtenta videtur Abimelech sibi sumpsisse principatum in universum Israëlem vi armata; collecto sibi exercitu ex hominibus vagis, ut hîc dicitur. Quocirca tyrannus potiùs censendus est, quàm rex, non solùm quia principatum convertit ad privatum commodum (quâ notâ Philosophus tyrannum à principe distinguit) verùm etiam quia principatum arripuit contra jus, ut cui, nec electione, nec alio justo titulo deberetur.

Estii Annot. in Script.

v. 13. *Numquid possum deserere vinum meum, quod lætificat Deum & homines?* Sic inducitur loquens vitis; ub multi laborant, quid illud sit, quod vinum etiam dicatur lætificare Deum. Quidam intelligunt vinum lætificare Deum sicut dicitur Psalm. 103. *Lætabitur Dominus in operibus suis.* Sed plus requirere videntur illa verba, quibus de pinguedine sua in hac eadem parabola dicit oliva: *Qua & dii utuntur & homines.* Verùm in Hebræo est: *quâ in me honorificabunt deos & homines.* Itaque alii hyperbolen faciunt, ut non aliud significetur, quàm vini maxima vis ad exhilarandum, ita ut, si Deus opus haberet re aliqua ad exhilarationem, non alio quàm vino uti vellet. Sed quoniam hæc non sunt scripturæ verba, sed Ioatham filii Gedeonis, non est valdè laborandum, ut ea secundum sensum aliquem verum interpretemur. Possunt enim simpliciter accipi, ut quoniam populus ille jam deflexerat ad idola (maximè quod & Hebræum *Elohim* tam Deos quàm Deum potest interpretari) nempè quod Ioatham secundum sensum populi locutus fuerit, quasi juxta gentilium fabulas Dii convivia inter se exercerent, & nectareo vino se recrearent.

v. 23. *Misitque Dominus spiritum pessimum inter Abimelech & habitatores Sichem, qui cœperunt eum detestari, & scelus interfectionis Septuaginta filiorum Ierobaal, & effusionem sanguinis eorum, conferre in Abimelech fratrem suum, & in cæteros Sichimorum principes, qui eum adjuverant.* Hæc versio videtur sensum reddere nonnihil diversum ab eo, quem vult Hebræus textus, in quo sic ad verbum habetur: *& misit Deus spiritum malum inter Abimelech & viros Sichem, & prævaricati sunt viri Sichem in Abimelech, ut veniret iniuria Septuaginta filiorum Ierobaal & sanguinis eorum, ut poneret super Abimelech fratrem eorum, quia interfecit eos, & super viros Sichem, quia roboraverunt manus eius, ut occideret fratres suos.* Sensus est, Dominum misisse spiritum dissensionis & odii mutui inter Abimelech & Sichimitas, permittendo ut Sichimitæ prævaricarentur in Abimelech, idque fortè propter durum & superbum ejus imperium. Hoc autem totum divinitus fuisse factum seu permissum, ut in utrosque vindicaretur injuria interfectionis septuaginta filiorum Ierobaal, cujus sceleris utrique fuerant participes, Abimelech exequendo, Sichimitæ adjuvando & consentiendo. Notandum autem toto hoc capite, ubi legitur, *viri Sichem*, Hebraicè haberi, *Domini Sichem*: significantur enim non quicumque de plebe: sed qui erant in authoritate apud plebem, quo modo & nos vocamus Dominos civitatis, quorum authoritate potissimùm civitas regitur.

v. 28. *Nunquid non est filius Ierobaal.* Hoc ita dici videtur quasi vituperium fuerit filium esse Jerobaal, id est, Gedeonis. Quod mirum videri potest, cùm Gedeon & de populo optimè meritus fuerit & gratiosum apud Israëlitas nomen reliquerit, etiam post mortem. Sed sciendum Abimelech hac ratione sollicitasse Sichimitas ad se recipiendum pro principe, quòd diceret grave illis futurum si dominarentur eis septuaginta viri filii Jerobaal, se verò Sichimitam esse, quasi civem & fratrem ipsorum. Cùm ergo commendaverit se Sichimitis ut civem, ratione generis materni, nunc è contra Gaal opponit genus paternum, q. d. Abimelech non minus est E filius Ierobaal, quàm erant illi septuaginta viri quorum à vobis dominium repulistis, imò quos ille vestro auxilio occidit. Non est ergo quòd illis interemptis hunc æquè Jerobaal filium pro domino retineatis. Argumentum igitur est non tam ex odio nominis Jerobaal; quàm ex proprio facto Sichimitarum.

v. 31. *Ecce Gaal filius Obed venit in Sichimam cum fratribus suis, & oppugnat adversum te civitatem*, id est, concitat ad rebellionem. Non enim arma movebat intus aut exterius contra cives, neque machinas admovebat, sed animos ad rebellionem sollicitabat.

CAPUT X.

v. 1. THola filius Phua, patrui Abimelech de tribu Issachar. Observandus hic locus. Nempe

cum Gedeon & Abimelech fuerint de tribu Manasse, & Thola de tribu Issachar, & ipsi inter se patrueles dicantur, manifestum est has tribus fuisse permixtas. *Facitque hoc* pro eorum sententia, qui dicunt non solùm id licitum fuisse in duabus tribubus Levi, & Juda, sed etiam in aliis; modò non subesset periculum transferendæ possessionis ex una tribu in aliam. Vide Augustinum super hunc locum. In Hebræo nulla est difficultas. Sic enim legitur: *Thola filius Phua, filii Dodo, vir de Issachar.* Sed illud Septuaginta verterunt; *Filius Phua, filius patrui ejus*, scilicet Abimelech. Quod secutus est Hieronymus. Expendendum vocabulum Hebr. (*Dodo.*)

v.4. *Et principes triginta civitatum.* Ex his verbis videri potest præfecturam hujus Iair habuisse speciem absoluti dominii, quandoquidem triginta filios triginta civitatibus præfecisset, quæ à nomine ipsius dictæ fuerint, *Havoth-Iair*, id est, oppida Iair. Potest tamen etiam dici Iairum sic præfecisse filios suos illis civitatibus, sicut legitur & Samuel præfecisse suos filios 1. Regum 8. scilicet cum nuda potestate judicandi, non autem dominandi.

v.13. *Non addam ut ultra liberem, Ite, & invocate deos quos elegistis, ipsi vos liberent in tempore angustiæ.* Primum, quòd dicitur; *Non addam ut ultra vos liberem*, non simpliciter & assertoriè accipiendum est; Nam posteà divina ope sæpè liberati sunt: Sed vel comminantis sunt verba, vel (quod in idem recidit) prædicentis sub conditione; si videlicet non agatis pœnitentiam. Illud autem, *Ite, & invocate deos quos elegistis*, neque præcipientis est, neque permittentis; sed exprobrantis cum quadam irrisione, quòd schema sermonis dicitur sarcasmus. Sæpè enim scriptura Deum inducit loquentem humano more, & utentem figuris inter homines usitatis. Sensus igitur est. Nunc reipsa experimini, quàm infirmos deos elegeritis ad colendum, qui vos de præsenti afflictione eripere non possunt.

CAPUT XI.

v.1. *Filius mulieris meretricis.* Arias Montanus habet (*meritoriæ*) Vatablus interpretatur concubinam, id est, ductam sine solemnibus ceremoniis. Chaldæus Paraphrastes vertit (*cauponariam*) Est in Hebræo idem vocabulum, quod Iosue 2. ubi Rahab à nostro interprete quoque vocatur meretrix. Septuaginta expressè habent πόρνης, id est, meretricem Vide & dictum cap.2. Iosue.

v.3. *Congregatique sunt ad eum viri inopes & latrocinantes, &c.* Hìc non aliud dicitur de Iephte, quàm quod 1. Regum cap.22. de David dicit scriptura, convenisse ad eum omnes, qui erant in angustia constituti & oppressi ære alieno, & amaro animo, & ipsum factum esse eorum principem, nisi quod his additur (*& latrocinantes.*) Sed sciendum hoc in Hebræo non haberi. Tantùm enim ibi est: *Et collecti sunt ad Iephte homines vacui, & egressi sunt cum eo.* Deinde verbum (*latrocinari*) in bonam quoque partem accipi potest, pro eo quod est, quomodocumque prædas agere. Et verisimiliter illi prædas agebant ex hostibus vicinis.

v.23. & 24. *Et tu nunc vis possidere terram ejus? Nonne ea quæ possidet Chamos Deus tuus, &c.* Observa in Iephte exemplum prudentis principis, qui non priùs bellum infert hosti, quàm facta expostulatione de injuria accepta: addita etiam protestatione non se, sed adversarium causam dedisse belli movendi, dum dicit: *Igitur non ego pecco in te, sed tu contra me malè agis, indicens mihi bella non justa. Iudicet Dominus arbiter hujus diei inter Israël, & inter filios Ammon.* Quod autem Iephte dicit, *Nonne ea quæ possidet Chamos Deus tuus tibi jure debentur?* secundùm opinionem eorum loquitur, ad quos verba faciebat. Non enim ignorabat Iephte, Chamos inane idolum, nihil possidere posse, nec proinde jus possessionis ad Ammonitas transmittere: sed ita loquebatur stulto secundùm stultitiam. Vide etiam 3. Reg.21.

v.35. *Heu me, filia mea, decepisti me, & ipsa decepta es.* Hebr. *Heu filia mea, incurvando incurvare fecisti me, & tu fuisti inter turbantes me*, quasi dicat, humiliasti me, & turbasti me, qui ob victoriam elatus eram, & gavisus.

A Dicit autem se humiliatum & conturbatum, quia per ejus occursum, quæ unica erat ei filia, amputabatur ei spes omnis posteritatis: quod erat viro principi grave malum, illo præsertim tempore, quo maximum erat hominibus studium propagandæ posteritatis.

v.39. *Expletisque duobus mensibus, reversa est ad patrem suum, & fecit ei sicut voverat.* Veteres Ecclesiæ doctores, eò quòd Iephte dixerat v. 31. *Quicumque primus fuerit egressus —— eum holocaustum offeram Domino*, ferè sentiunt filiam Iephte per mortem corporalem immolatam fuisse Deo. Sic Augustinus in quæst. ubi latè de hoc facto disputat, item lib.1. de civitate cap.21. Similiter Hieronymus lib.1. contra Iovinianum, & Ambrosius, illud improbans lib.3. de Virgin. & in Apolog.1. David cap.4. Sed difficultatem parit, quod ad Hebr.11. Iephte quoque iis annumeretur qui per fidem Deo placuerunt: immolare

B autem hominem, & lege naturæ, & lege divina erat prohibitum. Neque dici posse videtur eum instinctu divino illud fecisse, sicut de Samsone occumbente cum Philisthæis quidam dicunt; Nam legitur hìc Iephte doluisse de tali voto, seu de necessitate immolandæ filiæ, quam putabat contractam ex voto. v.35.

Iaque Hebræi Interpretes, & recentiores Ecclesiastici scriptores intelligunt, filiam Iephte fuisse Deo oblatam non per mortem corporis, sed eo modo quo licitum erat hominem Dei offerri. Nam & oblatio hominis in ministerium perpetuum Dei, Levit. cap. ult. mors appellatur; v.29. nempe ut filia Iephte perpetuam virginitatem servandam susceperit; quod (ut diximus) viro principi de filia unica valdè erat durum. Idque sanè dicitur: *non improbabiliter*; primum, quia petiit spatium, ut defleat non

C mortem, sed virginitatem suam. Item, quod, ubi nos habemus quod *conveniebant quotannis filii Israël, ut plangerent filiam Iephte*, ex Hebræo vertitur à multis, *ut alloquerentur, vel ut consolarentur filiam Iephte*; quasi ut nunc visuntur virgines sacræ inclusæ. Adde si Saül prohibitus fuit à populo 1. Regum c.14. ne occideret filium suum Jonatham; mirum, quomodo duorum mensium spatio, aut filia non fuisset manibus patris à populo erepta, vel pater aliter persuasus. Interim si jam dictis rationibus commodè respondere se posse quis putet, poterit is sententiæ veterum inhærere. Vide de his prolixiùs Commentarium nostrum ad Hebr. cap.11. v.32.

CAPUT XII.

v.3. *Quod cernens posui animam meam in manibus*

D *meis.* Respondet his verbis Jephte Ephratæis seditionem contra se moventibus. Est autem phrasis Hebraïca, ponere animam suam in manibus suis, pro eo quod est exponere vitam suam periculo. Sic & David Psalm.118. *Anima mea in manibus meis semper*: quasi dicat, versabar in perpetuo discrimine vitæ: quem sensum etiam indicant verba sequentia: *Posuerunt peccatores laqueum mihi, &c.* Ratio autem locutionis est, quia anima apud Hebræos vitam significat, quòd autem in manibus quis habet, hoc paratus est expendere sicut pecuniam & similia. Similiter ergo qui vitam paratus est expendere, dicitur animam suam in manibus suis ponere.

v.6. *Dic ergo Schibboleth, quod interpretatur spica; &c.* Narratur quomodo Ephratæi volentes transire vada Ior-

E danis & negantes se Ephratæos esse, deprehensi sint, nescientes cum aspiratione pronunciare Schibboleth, sed respondentes Sibboleth sicque jugulati sunt. Ubi sciendum, illam adjectionem [*quod interpretatur spica*] nō esse in Hebræo: Multi etiam putant quod vox Hebraica [*Schibboleth*] juxta interpretationem Hebræam magis significet *impetum currentis aquæ*: ut sic Galaaditæ Ephratæos tentaverint ex re præsenti, perinde atque si dicerent: Vultisne transire fluentes aquas? hoc est, Vultisne Schibboleth? ubi dum Ephratæi quadam proprietate linguæ suæ, non scirent respondere per aspirationem [*Schibboleth*] sed sine aspiratione *Sibboleth* supponerent, pro littera Schin reddentes [Samech] deprehendebantur esse Ephratæi. Nec hoc mirum, nam & hodie experimur quasdam litteras alio sono à Francis, Italis, vel Hispanis, alio à Germanis

Proferri; & nec posse quidem à pluribus eodem sono Proferri, etiamsi conentur.

CAPUT XIII.

v. 1. **Qui tradidit eos in manus Philisthinorum quadraginta annis.** Utrum *quadraginta anni* accipiendi in universum, an usque ad tempus nunciatæ nativitatis Samsonis, an vero usque ad id tempus, quo Sanso contra Philisthæos heroïca facta exercere cœpit; non liquet ex historia. Si enim secundum membrum accipimus, jam servitus ad minimum durasse videretur octoginta annis, id est, quadraginta annis ante ortum Samsonem, & viginti usque ad juvenilem ejus ætatem, quando cœpit versari in castris Dan & rursum viginti annis, quibus judicasse dicitur Israëlem, imò durante adhuc subjectione: quia Samson non prorsus liberavit populum de jugo Philisthinorum: ut infrà dicetur ad v. 5.

v. 5. *Erit enim puer Nazaræus Dei, ab infantia sua, & ex matris utero, & ipse incipiet, &c.* D. Augustinus simul conjungens quod dicitur versu septimo [*usque ad diem mortis suæ*] ideò, inquit, dictum est ab utero matris usque ad diem mortis; quia Nazaræi, de quibus in lege Moysi habemus, tantùm ad certum tempus tales erant, juxta votum quod voverant. Samson autem tota vita sua hoc observavit, quod illi ad tempus, nempè ut nec ferrum ascenderet super caput ejus, nec vinum aut siceram biberet. Unde & quando alterum illorum violatum fuit, id est, quando eo dormiente, capilli ejus detonsi fuerunt, recessit ab eo spiritus Dei, ac fortitudinem pristinam amisit. Notandum autem, ex eo quod *consecratus* legatur Deo ex utero matris suæ, minimè intelligendum esse quòd propterea in utero sanctificatus fuerit ea sanctificatione, quæ in justitia coram Deo & peccatorum remissione consistit: sed *tantùm significatur*, eum jussu divino à parentibus, statim ut natus est, tanquam Nazaræum Deo oblatum & consecratum fuisse. Ex qua observatione & consecratione non sequitur peccati originalis remissio, quàm credendum est eum, ut alios Israëlitas octavo à Nativitate die accepisse per circumcisionem. Notandum quoque quod Samson fuerit Nazaræus ex præcepto Dei per totam vitam, quod præceptum datum erat parentibus ejus, & parentes obligabat quamdiu vel adhuc infans esset Samson, vel in parentum potestate: post quam autem Samson adolevit, insinuato ei à parentibus divino præcepto, ipse obligatus mansit usque ad finem vitæ: tametsi in eo violasse præceptum videtur, quod Dalilæ significaverit, dicens; *Si rasum fuerit caput meum*, &c. Dedit enim occasionem iis verbis ut à Dalila raderetur.

Eodem v. 5. *Et ipse incipiet liberare Israël de manu Philisthinorum.* Non dicit *Liberabit*, *sed incipiet liberare*, quia toto tempore Samsonis Philisthæi adhuc imperarunt Israëlitis: ut apparet ex iis quæ infrà dicuntur, ut cùm dicitur in fine capitis 15. quod *Samson judicavit Israël in diebus Philisthiim viginti annis:* id est, in diebus quibus Philisthæi dominabantur Israëli, & apertiùs ex eo quod viri Juda dixerunt Samsoni eodem c. v. 11. *Nescis quod Philisthiim imperent nobis?* Sed incepit Samson liberare Israël de manu eorum; quia magnum eis terrorem fortissimis gestis suis incussit: ita ut præ metu ejus non auderent gravius quidquam agere contra Israëlitas. Quando autem & per quem facta fuerit plena liberatio, scriptura tacuit. Vide Annot. ad tit. cap. 15. v. 11. & 20.

v. 15. *Et faciamus tibi hædum de capris.* Id est, paremus tibi epulum honoris causa. Vide similem locum explicatum suprà c. 6. de Gedeone.

v. 18. *Cur quæris nomen meum, quod est Mirabile.* *Quæres* cur nullum nomen expresserit Angelus? sicut alii Angeli alibi, ut Michaël, Gabriël, Raphaël? *Respondetur*, quia hoc dixit Angelus in persona Dei; cujus nomen est mirabile, quia natura incomprehensibilis. Etenim id mirabile dicitur, cujus causa ignoratur, quod propriè in solum Deum competit, cujus nulla est causa, sed ipse A est causa cæterorum omnium. Simile quid legitur, Deus, vel in ejus persona Angelus, respondisse Jacob Genes. cap. 32. Quòd autem hic loquitur Angelus ex persona Dei, ex eo perspici potest, quod mox subjungitur, Manue patrem Samsonis obtulisse sacrificium Domino qui facit mirabilia. Et quod, disparente Angelo, dixit: *Morte moriemur, quia vidimus Dominum.* Procedebant autem hæc verba ex reverentia Majestatis divinæ, non ex diffidentia.

v. 19. *Qui fecit mirabilia.* Hebraicè, *& mirificavit facere*, scilicet Angelus, id est, fecit miraculum: nam de petra eduxit ignem, sicut fecit coram Gedeone c. 6. Sicut ergo ibi, ita & hîc Angelus functus est sacerdotis officio, incendens holocaustum Domino. Vel potiùs, B ministerium suum adhibuit, incendendo oblationem, sicut fecerat suprà cap. 6. & sicut aliàs legimus consumptum sacrificium igne divinitus misso; quod utique factum esse credendum est per Angelorum ministerium: ut quando sacrificium Aaronis igne cælesti absumptum fuit. Nehemiæ 2. Machab. 1. Nam in his omnibus, non dicimus Angelos fuisse sacerdotes, sed potiùs homines offerentes. Et quidem Angelicæ naturæ non convenit sacrificiorum oblatio: sunt enim sacrificia cæremoniæ quædam externæ & corporales: Angeli verò substantiæ quædam sunt prorsus incorporeæ. Neque Angelus hoc facto voluit protestari suam religionem erga Deum: sed potiùs hominis religiosam protestationem oblatione factam, adjuvare voluit incensione & consumptione rei oblatæ. Vide Annotat. suprà c. 6. Sanè non videtur fa- C tendum Angelos aliquando sacrificia obtulisse.

CAPUT XIV.

v. 4. **Parentes autem ejus nesciebant quod res à Domino fieret, & quæreret occasionem contra Philistiim.** Videri posset quod Dominus diceretur quærere occasionem. Sed ita scriptura non loquitur de Deo. Quare referendum est ad Samsonem quod ipse occasionem quærebat: præsertim cum Samson non ignoraverit quale de se oraculum mater sua ab Angelo accepisset. Nec enim ullo modo suspicandum est patrem & matrem voluisse eam rem filium suum celare, quem Angeli jussu Nazaræum fecerant. Itaque eo oraculo animatus ille ad heroïca facta contra Philisthæos, paulatim se præparabat, conscius suæ fortitudinis: & occasiones quærebat quacumque ratione vindicandi populum suum de iis. D Quin & apparet quod Samson secreta sua consilia & cogitationes celaverit parentes suos, ita ut nudè quidem illis proponeret de uxore: sed quorsùm tenderet, scilicet ut aliquid machinaretur contra Philisthæos, secretum apud se servaverit, sicut & illud de dilacerato leone, dicit enim scriptura: *Et hoc patri & matri noluit indicare.* Multa ergo sunt ex quibus intelligitur Samsonem in factis & gestis suis, etiam iis quæ viliora videntur, secretiùs & altiùs quoddam habuisse consilium; scilicet liberationis populi sui & vindicationis adversùs hostes: idque totum spectasse ut bonum publicum populi Dei. Primò huc pertinet oraculum divinum quo promissus fuit populi Salvator, secundò ejusdem oraculi certa cognitio ex patre & matre; quo nimiùm sciret se promissum à Deo E qui populi liberationem inchoaret. Tertiò, fortitudo admirabilis quam in se sentiebat. Quartò, quod dicit scriptura ad singulos actus fortitudinis, irruisse in eum spiritum Domini. Quintò, invocatio Domini quando siti affligebatur, cum subsecuto miraculo erumpentis aquæ ex maxilla asini. Postremò, quòd ab Apostolo ad Hebræos 11. numeratur inter eos qui per fidem Deo placuerunt & admiranda gesserunt. Hæc igitur satis monstrant eum in cladibus & mortibus quas intulit hostibus, non tam spectasse ultionem injuriæ privatæ quam ab iis acceperat; quàm usum fuisse occasione injuriæ privatæ; ad suum, id est, Dei populum vindicandum; qui multis jam annis à Philisthæis servitute premebatur, Et hoc satis indicant supradicta verba de Samsone intellecta, quibus dicitur quæsivisse occasionem contra Philisthiim. Nondum enim ipse ullam à Philisthæis

injuriam acceperat, cujus vindicandæ gratia quæreret occasionem eos lædendi: sed animo versabat publicam populi sui servitutem, & se prædestinatum à Deo populi liberatorem. Quòd ergo in sequentibus aliquoties, dicitur, Samson ultionem expetivisse propter injurias sibi illatas, sic intellige, eum in injuriis privatis vindicasse publicam injuriam populi Dei; nec alio consilio commotum fuisse, ut privata vindicaret, quàm ut hac ratione hosti publico noceret, divinumque quod probè norat, de se factum impleret oraculum, salvatorem se præstitutus populo suo.

v. 6. *Irruit autem spiritus Domini in Samson, & dilaceravit leonem.* Spiritus Domini pro ejus donis accipitur; hìc autem intelligitur spiritus fortitudinis, cujus duæ sunt partes, fortiter pati & fortiter agere, sed hìc potissimùm agitur de posteriori. Acceperat enim Samson fortitudinem ad fortiter agendum contra hostes populi Israëlitici; cujus rei symbolum jam quoddam præmittit in interfectione leonis. Hæc autem fortitudo non inerat ei ex nativa constitutione corporis; nam alioqui non recessisset ab eo, quando fuit detonsus. Neque enim ablatio capillorum potest subito mutare constitutionem totius corporis. Itaque fortitudo hæc concessa ei erat miraculosè à Deo, ita ut, salva naturali conditione corporis, auferri ab eo posset; sicut & posteà ad tempus fuit ablata. Ubi & dicitur, *Nesciens quod recessisset à se Dominus:* per quod satis apertè significatur miraculosam ac præternaturalem eam illi fuisse fortitudinem. Utebatur autem ea fortitudine, quandocumque id judicabat, incitante eum spiritu Dei, expedire; atque ita, non tam de dono fortitudinis, quàm de usu ejus intelligitur, quando dicitur; *Irruit autem spiritus Domini in Samson.*

Ordinaverat autem Deus, ut quandiu Samson legem Nazaræam ab Angelo præscriptam observaret (quæ consistebat in abstinentia potus inebriativi & cibi immundi; & in non admittenda capillorum tonsione) maneret in eo fortitudo: lege autem violata, fortitudo statim abeo recederet. Neque id Samson ipse ignorabat, qui hoc Dalilæ meretrici tandem post multam tergiversationem, ac multis precibus fatigatus aperuit. Unde & posteà, ad significandum fortitudinem ei paulatim cum capillis restitutam, dicitur: *Iamque capilli ejus renasci cœperant.* vers. 22.

Sed quæres, Quare principes Philisthinorum, cùm ex Dalila didicissent in quo fortitudo ejus consisteret, non præimpediverunt quo minùs capilli ejus renascerentur? Fortè quia vinctum eum habebant, aut quia ille fortitudinem suam dissimulabat, nihil tale jam metuebant. *Sed dices*, si renascentibus capillis restituta fuit ei fortitudo; quomodo igitur orat postea Dominum, dicens: *Domine Deus memento mei, & redde mihi nunc fortitudinem pristinam.* *Respondeo*, vel quia nondum omninò ad justam longitudinem excreverant capilli; vel quia meritò propter peccatum revelati secreti, & violatæ legis Nazaræ, verebatur ne non rediisset cum capillis fortitudo, vel tantam rem molienti Deus non adesset: ideòque orat Deum ut reddat pristinam & plenam fortitudinem, & in ipso opere sibi adsit, & conatum adjuvet.

Quæri etiam hìc potest cur Deus Samsoni, per quem tanquam hominem corpore fortem ac robustum multa mirabilia operatus est, non attribuerit molem corporis gigantæam, sic enim ad hostem viribus corporis superandum multo aptior fuisset? *Respondeo*, Deum voluisse ut agnosceretur fortitudinem ejus esse singulare Dei munus: & quidem tale quod dependeret ab ejus consecratione qua Deo tanquam Nazaræus erat consecratus: ita ut lege consecrationis violata beneficium illud fortitudinis ab eo tolleretur: idque totum ut in factis ejus quæ fortiter agebat non homini, sed Deo auctori gloria daretur. Quòd si magnitudinem corporis habuisset gigantæam, fortia ejus gesta ascripta fuissent viribus ac moli corporis, sicut & aliorum gigantum. Unde Deus in populo suo noluit esse gigantes, sed tantùm apud alias gentes a Dei notitia alienas; ut disceret populus non in sua fortitudine gloriari, sed in Deo; cujus exemplum habemus in Davide, qui congrediens cum gigante pollicetur sibi victoriam in nomine Dei Israël, cum ille confideret in viribus corporis, & in gladio & hasta. *Ut noverit* (inquit) *universa Ecclesia hæc, quia non in gladio, nec in hasta salvat Dominus: ipsius enim est bellum.* 1. Reg. 17. Et sanè si totam scripturam evolvamus, nunquam reperiemus eam de gigantibus loqui in bonam partem, sed ferè semper in malam: Gesserunt enim gigantes typum eorum qui suis viribus ad justitiam & meritum regni cœlestis intuentur, quales erant Judæi contra quos Paulus disserit, gratiam Christi commendans, quales & Pelagiani cum quibus & Philosophi numerandi, qui sine ope Dei bonam ac beatam vitam profitebantur.

v. 8. *Et ecce examen apum in ore leonis erat, ac favus mellis, quem cum sumpsisset in manibus.* Quæritur, an Samson sit transgressus legem, tangens cadaver leonis? nempè quia dicitur Levit. 11. quòd quicumque tetigerit morticinium, immundus erit. Putat Theodoretus q. 50. super 3. Regum 17. Samsonem quidem transgressum fuisse legem, sed impunè ac citra reprehensionem. Videlicet quod leges illæ cæremoniales non ita obligarint, quin Deus interdum in iis dispensaret.

v. 14. *De comedente exivit cibus, & de forti egressa est dulcedo.* *Mysticè* referunt quidam non ineptè ad mortem Christi; per quam scilicet ipse nobis attulit salutem. Mors enim instar leonis omnia consumit, ac veluti devorat. Eadem fortissima est, quia superat omnia, ita ut de ea Cantic. 8. accipiatur fortitudinis comparatio, ubi dicitur; *Fortis ut mors dilectio.* Et ecce nihilominùs de morte Christi exivit cibus immortalitatis, & dulcedo vitæ beatæ, quia per mortem Christi salvati sumus à morte æterna. Unde & de cruce Salvatoris canit Ecclesia: *Dulce lignum, dulces clavos, dulce pondus sustinet.*

CAPUT XV.

v. 3. *Ab hac die non erit culpa in me contra Philisthæos; faciam enim vobis mala.* Possit videri Samsonem ultum esse privatas suas injurias, sicut & infrà v. 7. dicit; *Licet hæc feceritis, tamen adhuc ex vobis petam ultionem, & tunc quiescam:* tamen revera publicam magis spectabat vindictam; sicut sciebat de se oraculo divino dictum esse; *Ipse incipiet liberare Israël de manu Philisthinorum*, suprà cap. 13. Unde & dicitur c. præcéd. irruisse super eum spiritus Domini. Nolebat autem Samson apertum bellum Philisthæis indicere; quia non sentiebat se ad hoc à Deo moveri, imò sciebat Deum tantùm de illo prædixisse; (*Ipse incipiet liberare.*) Itaque, velut per cuniculos, sub prætextu privatæ injuriæ publicam injuriam tantisper vindicabat, ut metu ipsius, Philisthæi non nimium in Israëlitas auderent sævire. Quod autem v. 7. dicit; *Et tunc quiescam*, intelligendum est, nisi scilicet iterum mihi detis occasionem. Vide Annot. cap. præced. v. 4.

v. 8. *Percussitque eos ingenti plaga, ita ut stupentes suram femori imponerent.* Juxta nostram versionem sensus videtur iste: Percussit Samson Philisthæos tam ingenti plaga, ut ipsi præ stupore & admiratione suram imponerent femori; suram, inquam, unius tibiæ super femur alterius; sicut solent sedere, qui vehementer de re aliqua admirantur. Hanc interpretationem sequitur etiam Augustinus in quæst. Sed sciendum, nec in Hebr. nec apud Septuaginta esse illas duas voces (*stupentes*) & (*imponerent*) quas interpres noster adjecit, ut certum sensum redderet. Hebr. est: *Percussit eos tibia super femur:* vel *tibia cum femore.* Quæ locutio admodum obscura est. Chaldæa Paraphrasis habet hoc modo: *Percussit ex eis tam pedites, quàm equites*, nempe alludens, quia in bello pedites nituntur tibiis, equites verò insident femori. Alii hunc sensum reddunt: Percussit eos tam in cruribus seu tibiis, quàm in femoribus, id est, vehementer & acriter. Alii non ad Philisthæos referunt,

illud (*tibia*) sed ad Samsonem, ut sensus sit, quòd non alio instrumento usus sit, ad eos percutiendos, quam calcibus suis, & tibiis eos proterendo. Et secundùm illos, sensus est verborum illorum ex Hebræo; *Percussit eos tibiâ super femur*, id est, percussit eos, non gladio, aut fuste, aut telo quocumque, sed calcibus suis, & tibiis impegit in eorum femora, & sic prostravit: ut hoc dictum sit ad declarandam Samsonis admirabilem fortitudinem.

v. 11. *Nescis quòd Philisthiim imperent nobis?* Quare Samson vir tantæ fortitudinis, & qui tot plagis affecit Philisthæos, non liberavit populum de manu Philisthiim, sicut alii judices populi leguntur ipsum liberasse de manu inimicorum, à quibus servitute premebatur? An quia Samson fortitudinem suam non habebat in arbitrio ut uteretur quando vellet, sed expectabat instinctum spiritus? Unde subinde dicitur: *Irruit in eum spiritus Domini.* Dominus autem noluit instinctum dare ad expugnandos Philisthæos, aut populum suum ab eorum servitute liberandum: sed tantùm ad dominationem eorum reprimendam; quia sic judicabat magis expedire. Nec debebat Samson congregare exercitum populi contra Philisthæos ad confringendum jugum; quia incertus fuisset eventus belli. Non enim certus erat, ut dixi, quòd in hujusmodi prælio Deus ei ministrasset fortitudinem. Et victoria non fuisset ei attributa, sed toti exercitui. Atqui Deus Samsonem excitaverat, ut in fortibus & mirabilibus ejus actis appareret & glorificaretur potentia Dei Israël.

v. 20. *Indicavitque Israël in diebus Philisthiim viginti annis.* Quomodo judicavit Israël, qui nullum judicis officium fecisse legitur, sed tantùm fortitudinis suæ exempla contra Philisthiim edidisse? Et indignum planéque inconveniens videtur, ut judex & princeps populi subinde excurrat ad populum hostilem, & ibi mulierculas adamet. *Respondeo*, forte judicasse dicitur, quia præfuit aliquatenus populo, dum videlicet Philisthæos cohibet suæ virtutis terrore, ne audeant populum Israël bello aggredi. Si tamen etiam propriè populum judicasse dicatur, nihil absurdi. Fuerunt enim multa in Samsone præter communem consuetudinem, & prorsus admirabilia, ut qui, quo modo de se Ezechiel loquitur, portentum factus fuerit illi populo.

CAPUT XVI.

v. 19. **E**T *rasit septem crines ejus.* Per septem crines intelliguntur septem cincinni crinium, quos floccellos vocant: quod inde patet, quia dixerat Samson, quasi de toto suo capillitio, *si rasum fuerit caput meum.* Unde intelligi datur totum capillitium seu comam ejus, quæ divisa fuit in septem floccellos, rasam fuisse. Et simile est illud Canticorum 4. *Vulnerasti cor meum in uno crine colli tui.*

Statim enim fortitudo ab illo recessit. In hoc capite quædam de Samsone legimus quæ meritò quæstionem movent, utrum licitè ab eo facta sint. Primum est, quòd ingressus dicitur ad mulierem meretricem, ac deinde ad Dalilam quæ & ipsa meretrix. Secundum, quod de fortitudine sua interrogatus in quo illa consisteret, mentitus fuerit. Tertium, quod mulieri meretrici arcanum mysterium consecrationis suæ detexerit. Quartum & postremum, quod semetipsum cum Philisthæis occiderit. *Respondetur* quod ad tria prima attinet, omninò videtur excusari non posse, sed in iis graviter deliquisse. Etenim fecit, non spiritu Dei instigatus, sed deceptus humana cupiditate, & illecebris muliebribus; ideòque in illis nihil est imitatione dignum. At verò postremum, quòd semetipsum occiderit unà cum Philistæis, sic interpretatur D. August. lib. 1. de Civit. Dei cap. 21. & 26. ut dicat eum seipsum unà cum Philisthæis ruinâ domus oppressisse, spiritu latenter hoc jubente; qui per eum miracula faciebat: Nec fas esse nobis aliter credere. Nam ad id faciendum divinitus ei reddita fuit amissa fortitudo. Sic enim ait; *Domine Deus memento mei, & redde mihi fortitudinem pristinam, ut ulciscar me de hostibus meis.*

A Hanc responsionem plerique etiam alii sequuntur; & rectè. Nec obstat, quod dicit, *ut ulciscar me de hostibus meis*, quasi privatam injuriam ulciscendi cupidus. Nam injuria Samsonis injuria publica erat, ut qui Judex esset populi. Irrisio quoque ejus irrisio Dei Israël erat, in cujus contumeliam Philisthæi pro capto Samsone Diis suis solemnes in templo gratias agebant.

His accedit testimonium Apostoli ad Hebr. 11. ubi Samsonem annumerat iis, qui per fidem operati iustitiam mercedis consummationem expectant: quod de eo omninò dici non posset, si contra Dei voluntatem semetipsum occidisset. Denique, cùm videamus illum inter justos computari ab Apostolo, dicimus ipsius priora illa peccata superiùs commemorata, per pœnitentiam, & oculorum orbitatem, & carceris afflictionem, ipsamque mortem, quam pro Dei gloria sustinuit, fuisse ex-
B piata. Vide Comment. nostr. ad dict. cap. Hebr. 11.

v. 25. *Praeceperunt ut vocaretur Samson, & ante eos luderet. Qui eductus de carcere ludebat ante eos.* Quem ludum luserit non constat; fortè jussus est saltare. *Sed* quæritur an licitè fuerit obsecutus ea in re hostibus? Videtur quod licitè, res enim non erat per se mala: & urgente periculo (nam alioqui malè tractatus, aut etiam occisus fuisset) poterat facere, licet hostes inde facerent ludibrium. Ita Christus arundinem à militibus illudentibus sibi in manus traditam tenuit, nec proiecit.

v. 31. *Descendentes autem fratres ejus, &c.* Si fratres intelliguntur germani, aut uterini, discimus ex hoc loco matrem Samsonis ita ex sterili factam fuisse fœcundam, ut post eum etiam alios genuerit liberos, sicut & de
C Anna Samuelis matre legitur 1. Reg. 2. Sed nihil vetat intelligi fratres, patrueles, aut consobrinos, quomodo in Evangelio aliquoties vocantur fratres Christi; & Abraham ad Loth nepotem suum dicit Genes. 13. *Fratres enim sumus.*

CAPUT XVII.

v. 1. **F***Vit eo tempore vir quidam.* Quidam dicunt historiam hanc accidisse mortuo Samsone, dum interregnum esset. Sed non apparet. Si enim usque ad ætatem Samsonis tribus Dan sortem suam plenam non accepisset, ut narratur capite proximo; certè sub Samsone homine suæ tribus, eóque judice populi, ac viro fortissimo, curasset sibi suppleri quod deerat, neque tum demum cùm ipse mortuus esset, opportunum sibi existimasset ampliores sedes quærere. Deinde constat hæc
D acta esse tempore Jonathan filii Gersam, filii Moysi: Is enim fuit Levites ille, quem sibi Michas fecit sacerdotem, ut liquet ex fine proximi capitis. Idem ille Jonathin semel & iterum vocatur puer, id est, adolescens. Quare non potuit hæc historia esse tam recens, ut post tot judices mortuo Samsone accideret. Melius ergo sentiunt, qui dicunt hanc historiam accidisse circa tempora Othonielis, de quo cap. 3. hujus libri. Non constat autem satis, utrum hæc prior sit ea historia quæ narratur c. 19. & 20. an posterior, de quo vide ad cap. 20.

v. 2. *Benedictus filius meus Domino*: Et mox vers. 3. *Consecravi & vovi hoc argentum Domino, ut de manu mea suscipiat filius meus, & faciat sculptile atque conflatile.* Utroque loco in Hebræo est nomen Dei tetragrammaton seu *Ieovah.* Ibi verò v. 5. *Qui adiculamque-*
E *que in ea Deo separavit.* Hebraïcè est *Elohim*, quod etiam plurali numero *Diis* verti potest. Ribera super Malachiæ 2. ad illud: *Et habuit filiam Dei alieni*, putat hoc loco nomen Dei ineffabile, quamvis sit maximè proprium Dei, tamen tributum idolo: Sed Origenes homil. 14. in Num. dicit, ubicumque ponitur nomen Jehovah, nullam esse dubitationem, quin de Deo vero agatur. Erat hæc mulier cultrix veri Dei, sed tamen simul colebat idola, id est, sculptile, & conflatile. Quomodo & populus Israël, postquam à regno David fuit separatus mansit in cultu veri Dei, quem Jehovah appellabant, ut simul coleret vitulos aureos à Jeroboam erectos.

v. 5. *Qui adiculam in ea Deo separavit, & fecit Ephod & theraphim, id est, vestem sacerdotalem & idola.* Illud

Id est, vestem sacerdotalem & idola, non est in Hebræo, sed interpres adiecit ad explicandum voces Hebraïcas præcedentes, videlicet *Ephod & theraphim*; *Ephod* autem idem est quòd superhumerale; eratque in tabernaculo Moysi præcipua vestis sacerdotalis. Hic autem per antonomasiam ponitur pro omni ornatu seu vestitu, quo sacerdos inter sacrificandum utebatur. *Theraphim*, quod interpres exponit idola, secundùm Hebræorum traditionem erant imagines referentes speciem humanam: hic autem generaliter positum esse putant pro quibuscumque idolis, eò quòd suprà generaliter dictum fuerit sculptile atque conflatile. Sed ex capite sequenti aliud apparet. Ita enim aiunt exploratores ad reliquos; *Nostis quòd in domibus istis sit Ephod, & teraphim & sculptile atque conflatile?* Quidam dicunt teraphim fuisse caput pueri primogeniti dæmoni immolati, per quod petentibus dabantur responsa. Ut ut est, omninò videntur ab argenteis & aureis simulachris fuisse diversa, quia Michas accepto à matre sculptili & conflatili, quæ facta erant ex argento reservato, posteà ipse addidit, velut pro complemento cultus, Ephod & teraphim. Vide Annot. Genesis 28. vers. 18. & 1. Regum 19. vers. 13.

v. 5. *Implevitque unius filiorum suorum manum, & factus est ei sacerdos.* Et similiter in fine capitis: *Et implevit Michas manum ejus, & habuit puerum sacerdotem apud se.* Quid sit implere manum vide explicatum Exodi 29. Quod autem *puerum* dicit, quem antea dixerat adolescentem (quamvis in utroque loco Hebraïcè est *puer*) per puerum intelligit adolescentem, quomodo & David puer dictus est, quando pugnavit contra Goliath, & Salomon quando inivit regnum. *Sacerdotem* autem vocat Michas, non quòd vere fuerit sacerdos (erat enim nepos Moysi, ut patet cap. seq. v. 30. & proindè Levita tantùm, non etiam sacerdos) sed quia Michas eo usus est ut sacerdote. Quod quidem eo fecit libentiùs, quòd intelligeret eum Levitam esse, hoc est, saltem de tribu, etsi non de stirpe sacerdotali; cùm priùs sacerdote usus fuisset nequidem Levita: quod declarant hæc ejus sequentia verba: *Nunc scio, quod benefaciet mihi Deus habenti Levitici generis sacerdotem.*

v. 10. *Dixitque Michas: Mane apud me, & esto mihi parens ac sacerdos.* Et capite sequenti sexcenti ex tribu Dan aiunt ad eundem Levitam; *Veni nobiscum ut habeamus te patrem ac sacerdotem.* Notandum, quâ in veneratione fuit illo sæculo sacerdotium, etiam apud eos qui à cultu verò Dei jam desciverant. Nam patrem eum vocant, sicut & hodie vocantur, maximè in monasteriis; idque meritò, quia non est aliud neque amabilius, neque honorificentius nomen quo possit appellari sacerdos. Item nota, quod quamquam Michas & viri ex tribu Dan, jam ad idola deflexerant; tamen adhuc honorant tribum Leviticam, putantes sibi bene futurum, si ex ea tribu sacerdotem habeant.

CAPUT XVIII.

v. 1. *Usque ad illum enim diem inter cæteras tribus sortem non acceperat.* Scilicet sorte non fuerat ei assignata tanta portio, quanta pro magnitudine tribus ei opus erat. Unde pars ejus tribus compulsa fuit quærere sibi sedes alias, extra sortem initio acceptam. Vide de his pleniùs ad caput 19. Josue.

v. 30. *Et Ionathan filium Gersam filii Moysi.* Pro *Moysi*, Hebraïcè est [*Manasse.*] Sed commutatione litteræ putatur mendum esse, & commutatum à quibusdam Hebræis, ne Moyses haberetur, hujus idololatriæ occasione, in suo nepote veluti minus honorabilis. Et quidem septuaginta etiam pro *Moyse*, habent *Manasse*. Sed omninò legendum est *filii Moysi*, quia Michas cap. præcedenti disertis verbis dicit in fine, *Nunc scio, quod benefaciet mihi Deus habenti Levitici generis sacerdotem.* Unde non sunt hæc referenda ad aliquem ex tribu Manasse. Denique hæc non magis derogant honori Moysis, quàm derogatum est Aaron ex duobus ejus filiis, qui à Deo percussi sunt. Levit. 10.

Posueruntque sibi sculptile —— in tribu Dan usque ad diem captivitatis suæ. Multi intelligunt captivitatem decem tribuum, sub rege Assyriorum. Verùm non est verisimile tribum Dan tanto tempore perseverasse in idololatria, tum quia 1. Regum 7. dicitur, *quod omnis Israël, requiesceret post Dominum, & serviret Deo soli*; & tempore Samuelis, Saülis, Davidis & Salomonis nusquam legitur aliqua tribus coluisse idola; donec 3. Reg. 12. leguntur per Jeroboam erecti vituli aurei in Dan, & Bersabee. Itaque alii per diem captivitatis intelligunt captivitatem arcæ per Philisthæos, 1 Reg. 4. quando verisimile est multos simul Israëlitas ductos captivos. & maximè ex tribu Dan; cujus agri vicinissimi erant Philisthæis, ut patet ex historia Samsonis & aliundè: cui sententiæ etiam favet, quod sequitur: *Mansitque apud eos idolum Micha omni tempore quo fuit domus Dei in Silo.*

CAPUT XIX.

v. 1. *Fuit quidam Levites —— qui accepit uxorem de Bethlehem Iuda.* Observa, quòd quæ hîc vocatur uxor, pòsteà hoc eodem cap. v. 24. vocatur concubina, ex quo manifestum est hæc duo, *uxorem & concubinam*, non ita esse diversa, ut inter se pugnent, sed concubinam sæpè in scripturis vocari eam uxorem, quæ absque consuetis & solemnibus ceremoniis in matrimonium assumitur. Vide nostra in 4. sent. dist. 33.

v. 2. *Quæ reliquit eum.* Hebr. *& fornicata est super eum*, vel apud eum. Ubi nota amorem hujus Levitæ erga conjugem, qui eam, etiam post admissum crimen fornicationis secutus fuerit, domumque suam reducere voluerit, non sine blanditiis. Quod quidem si fecit amore salutis ejus, præclarè fecit: si autem tantùm impulsus amore carnali, parum præstitit. Si *quæras* quare non fuit lapidata ut adultera secundùm legem? *Respondeo*, fortè occultum erat crimen; aut eo tempore leges non bene servabantur, quando, ut suprà dictum est, quisque faciebat quod sibi rectum videbatur.

v. 10. *Et venit contra Iebus, quæ altero nomine vocatur Ierusalem.* Et paulò pòst v. 12. *Non ingrediar oppidum gentis alienæ.* *Quæritur*, quomodo hoc consistat cum eo quod jam suprà c. 1. hujus libri dicuntur filii Juda cepisse Jerusalem, & percussisse in ore gladii? Sed dicendum videtur, ea quæ c. 1. de capta à Juda Jerusalem, leguntur, per anticipationem esse narrata; & ea quæ hîc narrantur, esse antiquiora; non tamen ante distributionem sortium: eò quòd hîc omnes tribus quasi externo hoste vacuæ, in bellum contra Benjamin exierint. Sed definitè quo tempore hæc gesta sint, obscurum manet: illud tamen constat, Phineem filium Eleazari sacerdotis tunc adhuc superstitem fuisse: sic enim legitur capite sequenti v. 27. *Eo tempore erat ibi arca Domini, & Phinees filius Eleazari sacerdotis.*

v. 16. *Homines autem regionis illius erant filii Iemini.* *Iemini* nomen proprium est & scribendum per, i, non per, g, ut in multis legitur exemplaribus. Reveta autem non videtur alius illo nomine significari; quàm Benjamin, qui erat caput & Patriarcha illius tribus. Itaque sensus est, homines illius regionis fuisse filios Benjamin, seu de tribu Benjamin: non quòd Benjamin fuerit binomius, sed quòd posteri abjecta prima syllaba se vocaverint, non filios Benjamin, id est, filios filii dextræ, ne vocabulum filii secundò repetendum esset: sed simpliciter filios Jemini, id est, filios dextræ, id est, felices ac prosperos. Unde illa mutatio facta videtur, partim causa vitandæ cacophoniæ, partim causa faustæ significationis.

v. 22. *Filii Belial, id est, absque jugo.* In Hebræo tantùm est, *Filii Belial* subjuncta expositio interpretis est. Pagninus ubique pro filiis Belial vertit impios. Alii ex Hebræo interpretantur filios absque profectu, ut qui non ad utilitatem reipublicæ, sed magis ad nocumentum & perniciem vivant. Apostolus 2. Cor. 6. Diabolo nomen hoc tribuit, cùm ait: *Quæ conventio Christi ad Belial?* Hieronymus alibi interpretatur filios Diaboli, & viros Diabolicos 3. Reg. 21.

v. 24. *Habeo filiam virginem, & hic homo habet concubinam,*

concubinam, educam eas ad vos. Docet Apostolus non esse faciendamala, ut eveniant bona, & multò minùs facienda sunt minora mala, ut evitentur majora mala. Unde non debemus esse solliciti, ut factum hujus viri, alioqui boni ac justi, excusemus à peccato; sicut nec factum ipsius Loth excusandum est, quando filias suas prostituere voluit, ut hospites servaret. Interim in utroque laudandum est studium & voluntas defendendi hospites ab injuriis incolarum: tametsi id non fecerint eo modo quo debebant. Nec possunt excusati, quasi permiserint minus peccatum ad impediendum majus: quia etiam cooperati sunt producendo stuprandas, & verisimiliter alioqui etiam non peccaturas, quod constat nullo modo licuisse facere.

v. 19. *Et cadaver uxoris cum ossibus suis in duodecim partes ac frusta concidens, misit in omnes terminos Israël*; videlicet ad duodecim tribus, atque etiam ad Benjamin: quia etiam Benjamitæ cum reliquo populo debebat ulcisci scelus quod in Gabaa urbe suæ tribus commissum erat, licet id facere noluerint, sed sceleratis fratribus suis defendendis sese conjunxerint. Tribum Leviticam intelligi duodecimam, non est verisimile, quia non habitabat separata, sed inter alias.

CAPUT XX.

v. 2. Omnesque anguli populorum, id est, principes & capita populi. Phrasis est Hebræa, sicut Latina phrasi capita aut columina vocantur. Ratio locutionis est, quia sicut anguli in ædificio sunt præcipui, quia iis tota ædificii moles innititur, ita primates se habent in populo.

v. 16. *Viri fortes, ita sinistrâ uti dexterâ præliantes.* Hebr. est: *vir electus, clausus manum dextram*, quod variè exponitur; & inter alios quidam exponunt sic: adeò hos fortes fuisse, ut etiamsi clausa, vel ligata eis fuisset manus dextra, nihilominus feliciter contra hostes pugnare potuissent. Sed apertiùs tam hoc loco, quam suprà cap. 3. Septuaginta transtulerunt ἀμφοτεροδέξιος, id est, *ambidextrum*, nempe, ut Hieronymus transtulit, *ita sinistra ut dextra præliantes.* Et favet huic sensui & interpretationi etiam quod est ibi cap. 3. de Aod.

v. 21. *Egressique filii Benjamin de Gabaa, occiderunt de filiis Israël die illa viginti duo millia. Quæritur*, quare filii Israël cùm justum bellum suscepissent, idque etiam consulto, & approbante Domino, tamen semel atque iterum in prælio fuerint inferiores, magnamque cladem acceperint? Hujus duæ adferuntur rationes. Una, quia tolerabant manifestam & notoriam idololatriam in tribu filiorum Dan, apud quos, ut est cap. 18. publicè colebatur idolum Michæ: quod peccatum Deus priùs punire voluit gladio filiorum Benjamin, quàm de iis victoriam reportarent. Hanc rationem assignant Hebræi. Alia ab Ecclesiasticis interpretibus assignatur, & insinuatur in textu, ubi dicitur: *Rursum filii Israël fortitudine & numero confidentes, in eodem loco in quo priùs certaverunt, etiam direxerunt.*

Ratio igitur est, quia magis fidebant numero & fortitudine sua, quàm auxilio Dei. Unde & tertiò pugnantes, cùm per preces, fletus & jejunia se magis humiliassent Deo, oblatis etiam sacrificiis, victoriam consequuntur. Arbitror posteriorem hanc rationem esse veriorem. Non constat enim an historia de idolo Michæ sit prior istâ. Nam in hac vivit adhuc Phinees; & ut sit posterior, non constat idololatriam illam fuisse ita publicam, ut passim sciretur; tribus enim Dan erat in extremo terræ promissæ, nec idolum colebatur à tota tribu, sed tantùm ab ea parte quæ nondum habitationem acceperat. Item filii Israël non leguntur à Domino reprehensi, nec ipsi confessi hoc peccatum tolerantiæ, nec ejus hîc ulla fit mentio. Cæterùm ad eundem modum & hodie cùm aliquando videmus bellum contra infideles vel hæreticos susceptum infeliciter succedere; non statim existimare debemus, aut suspicari susceptum illud esse contra Dei voluntatem, sed videndum an non in nobis sit causa sinistri eventus belli. Et primò an non sit in nobis grave aliquod & publicum peccatum, quod adversariorum gladiis Deus velit expiare. Secundò, utrum magis fidamus in armorum potentia, an in virtute Dei. Tertiò, utrum opem Dei precibus, jejuniis & sacrificiis imploremus, ut oportet.

v. 28. *Et Phinees filius Eleazari filii Aaron, præpositus domus.* Quandoquidem hoc tempore adhuc vivebat Phinees; contigit ergo verisimiliter hæc historia ante illud pus, de quo dicitur cap. 2. hujus libri: *Omnisque illa generatio congregata est ad patres suos, & surrexerunt alii, qui non noverant Dominum, & opera quæ fecerat cum Israël.* Hinc itaque colligitur antiquitas hujus historiæ; ut ex eo quoque patet, quod illo tempore Jerusalem nondum erat occupata à filiis Juda, sed adhuc tenebant eam Jebusæi, ut dicitur cap. superiori, v. 11. & 12. Non Jerusalem, inquam, id est, nec ipsa quidem civitas; ne quis dicat Jerusalem hîc pro arce Jerusalem poni, quam demum expugnavit David, sed nec ipsa quidem civitas tunc adhuc ab Israëlitis erat capta; ad quam utique divertere voluisset Levites ille, cujus superiori cap. est mentio, non ad arcem.

v. 29. *Posueruntque filii Israël insidias per circuitum urbis Gabaa.* Ante dixerat Dominus: *Ascendite cras, & tradam eos in manus vestras.* Quâ Dei promissione non obstante, insidias collocant filii Israël ad circumveniendum filios Benjamin. Ea res docet, non debere cessare industriam humanam, etiam ubi certam tenemus promissionem divinam. Nam Dei promissio hominum industriam non excludit, sed potiùs confirmat, & ad felicem exitum perducit. Ita ergo & ecclesia, quamvis promissionem habeat fidei non defuturæ; rectè tamen simul fidelium continua institutione, & conciliis episcopopum aliquando celebrandis, hoc agit, ut fides integra & illibata conservetur.

CAPUT XXI.

v. 6. Ductique pœnitentiâ filii Israël super fratre suo Benjamin. *Quæritur*, quare pœnituerint; cùm bellum illud gesserint Dei consilio, ut patet capite præcedenti. *Respondeo*, bellum quidem susceperunt ex Dei consilio, sed non fuerunt jussi totam tribum delere, simulque & mulieres & parvulos occidere; sed hoc ab illis factum est zelo inordinato, cujus meritò eos postea pœnituit. Quamquam alioqui pœnitentia etiam referri posset, non ad factum ipsorum in se, sed quatenus ex eo aliquod malum haud præcogitatum evenit. Quomodo Paulus dicit 2. Cor. 7. *Et si pœniteret, videns quod epistola illa (etsi ad horam) vos contristavit.* Nam pœnitentia non semper respicit peccatum, sed respicit factum quod nollemus factum, aut simpliciter, aut secundum aliquid. Vide ejus loci Comment.

v. 18. *Filias enim nostras eis dare non possumus constricti juramento & maledictione.* Ita scriptura narrat. Quorundam opinio est, quòd filii Israël non tenebantur hoc juramento, eò quòd non tantùm imprudenter factum esset, ut satis ostendit historia hujus capitis, sed & illicitum esset utpote contra charitatem. Quia contra reparationem unius tribus, quæ alio modo reparari non poterat, nisi acceptis filiabus Israël. Nam lege vetitum erat ducere uxores alienigenas Exodi 34. & Deut. 7. Sed, salvo meliori judicio, videtur juramentum omnino servandum fuisse; quia licet uxores alienigenas ducere non potuerint, alia tamen ratione providere eis potuerunt, ut uxores acciperent de filiabus Israël: quemadmodum etiam fecerunt, prout hoc capite duobus modis ostenditur: juramentum autem etiam imprudenter emissum servandum est, quamdiu licitè aliquo modo servari potest. Cæterùm de posteriore, scilicet de raptu filiarum in Silo, magna quæstio est. Sed dici potest, quod propriè non erat raptus; quia fiebat authoritate publica, & ob bonum publicum: & sic ut expectaretur quoque consensus parentum virginum, & multò magis ipsarum virginum, sicut sequitur v. 22. *Miseremini eorum, non enim rapuerunt eas jure bellantium, &c.*

FINIS LIBRI IVDICVM.

ANNOTATIONES IN LIBRUM RUTH.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. IN *diebus unius judicis.* Judex iste à Josepho putatur esse Heli sacerdos. Sed repugnat chronologia. Non enim Obed qui in fine libri natus refertur ex Ruth, nasci potuit tempore Heli, sed multo ante natus est, videlicet verisimiliter tempore Abessan judicis, aut circiter. Quem proinde Abessan probabile est hunc judicem esse. Inscribitur autem hic liber, non Noëmi, neque Booz, sed Ruth; quia hujus mulieris virtus in hoc libro præcipuè commendatur; quomodo & libri Tobiæ, Judith, Esther & Job, ea nomina sortiti sunt.

v. 2. *Ephratæi de Beth-lehem Juda. Quæritur* quomodo Elimelech fuerit Ephratæus, si fuit de Bethlehem Juda, cùm tribus Ephraïm & Juda fuerint diversæ? Neque dici potest: quòd fuit ex tribu quidem Ephraïm, sed habitatione tantùm Bethlehemita. Nam quod fuerit de tribu ipsa Juda, manifestum est, quia fuit propinquus Booz, qui fuit ex tribu Juda, uti clarum est ex genealogia Christi Matth. 1. Joannes Isaacius dicit vocabulum hoc (*Ephratæus*) non tam ad tribum pertinere, quàm dignitatis nomen esse, quo significetur homo celebris, & magnæ in populo existimationis; propter sapientiam & pietatem. Quomodo etiam Elcana pater Samuelis secundùm eum, dictus sit Ephratæus 1. Reg. 1. Sed falli opinione videtur. Nusquam enim ostendi potest Ephratæum, in ea significatione accipi. Sed uno modo significat eum, qui est ex tribu Ephraïm, ut Judicum 12. *Nunquid Ephratæus es?* Alio modo eum qui habitat in monte Ephraïm. Ita Elcana Ephratæus vocatur, cùm alioqui esset ex tribu Levitica, sed in monte Ephraïm habitans. Tertio modo Ephratæus, non ab Ephraïm, sed ab Ephrata dicitur. Ephrata autem idem est quod Bethleem, Genes. 35. & 48. ubi Rachel dicitur *sepulta in Ephrata*, & additur *hæc est Bethlehem.* Et cap. ult. hujus libri idem significatur. Unde Ephratæus hoc loco idem est quod Bethlehemita. Sic & David dicitur filius viri Ephratæi, id est, Bethlehemitæ. Estque notandum, quod etsi Ephraïm & Ephrata, sint vocabula diversa, unum tamen idemque est patronymicum nomen ab utroque derivatum, etiam in Hebræo; scilicet *Ephrati*, id est, Ephratæus, cùm alioqui ab Ephraïm potius videretur dicendum, Ephraïmita.

v. 16. *Populus tuus, populus meus, & Deus tuus, Deus meus.* Non est sensus, Quemcumque elegeris populum, eundem & ego eligo, & similiter de Deo, sed assertivè profert Ruth; Populus Israëliticus, quem scio populum tuum esse, & ad quem nunc reverteris, erit & populus meus; & similiter Deus tuus Deus meus: & in hoc animi proposito parata sum, & cupio reliquum vitæ meæ transigere. Ex his ergo dictis sequitur non posse ullo modo ex hac scriptura sumi patrocinium perversæ doctrinæ politicorum, docentium debere similiter dicere unumquemque: Fides principis mei est fides mea: quasi scilicet objectum fidei esset non Deus ipse, sed quidvis politicum.

CAPUT II.

v. 12 ET *plenam mercedem accipias à Domino Deo Israël.* Alii vertunt *perfectam*, alii *solidam.*

v. 17. *Invenit hordei quasi Ephi mensuram, id est, tres modios. Quos portans reversa est in civitatem.* Sed quî fieri potest, ut mulier portaverit tres modios hordei, cùm uni modio ferendo apud nos vir fortis non sufficiat? *Respondeo.* Hebr. tantùm legitur (*Et fuit circiter Epha hordei*) A cætera ab interprete adjecta sunt. Epha autem vel Ephi, mensura erat, quæ in cibum sufficeret uni homini ad decem dies. Nam decima pars Ephi, ut patet Exodi 16. de manna sufficiebat in unum diem. Unde patet Ephi fuisse mensuram nullo modo comparandam cum nostro modio; quippe cùm noster modius sufficere possit uni homini ad spatium sex mensium & ampliùs.

CAPUT III.

v. 7. ET *discooperto pallio, à pedibus ejus se projecit. Quæritur* an in hoc non peccaverit Ruth? Sed *non videtur* hac in re peccasse. Nihil aliud enim voluit B hoc suo facto, quàm Booz, ut propinquum, requirere, ut secundùm legem eam acciperet uxorem. Nec id sua sponte fecit, sed jussa, & instructa à socru sua. Nec aliter ipse Booz factum interpretatus est; quin magnificè etiam collaudat factum.

v. 10. *Benedicta* (inquit Booz ad Ruth) *es à Domino filia ---- & priorem misericordiam posteriore superasti.* Priorem misericordiam vocat, qua usa fuerat erga maritum suum adhuc viventem; & erga socrum suam, quam solo pietatis affectu secuta erat in terram Israël, relictis patriis sedibus. Posteriorem autem misericordiam vocat, pium illum affectum, quo movebatur ad suscitandum nomen mariti defuncti per conjugium cum ali- C quo ex propinquis secundùm legem. Hanc autem dicit majorem illa priori, quia majoris charitatis ac misericordiæ signum est, alicui benefacere post mortem, quando ab eo temporalis retributio nulla expectatur, quam dum adhuc vivit, & gratiam aliquam is referre potest. Quod autem Booz addit: *Quia non es secuta juvenes pauperes, sive divites*, hunc habet sensum, quasi dicat; Non quæris juvenem aliquem maritum, sive pauperem, sive divitem, id est, qualemcumque invenire posses, sed me jam senem, & provectæ ætatis. Quòd dicit ad commendandam ipsius pudicitiam, quod non instinctu libidinis, sed amore posteritatis ex propinquo suscitandæ, incitaretur ad conjugium. Quod ergo dicit Hierony- D mus in 1. cap. Matthæi; Notandum in genealogia Salvatoris nullam sanctarum assumi mulierum, sed eas quas scriptura reprehendit. Unde & in consequentibus Ruth Moabitis ponitur, & Bethsabee uxor Uriæ, exponendum est Hieronym. de Ruth agere, antequam ad ritum Judaïcum, & cultum unius Dei converteretur. Unde scilicet eam specialiter appellat Moabitidem.

v. 12. *Nec abnuo me propinquum.* Quæres an non potuisset eam recusare? primùm quia non fuerat uxor fratris, cùm lex tantùm fratris meminerit. Deinde quia non erat ex genere Israël, sed Moabitis. Tertiò, quia conjugium erat valdè inæquale, ipse enim erat potens & dives, ipsa verò abjecta & paupercula. Quartò, quia erat alius quidam eo propinquior. Potest respondeti ad E primum quod erat eadem ratio legis in filio fratris, quando fratris filii erant defuncti sine liberis, quòd perinde erat ac si frater sine liberis defunctus fuisset, quia non relinquebatur semen, & quia fratris uxorem, utpote vetulam & generationi ineptam, ducere non poterat cum spe suscitandæ sobolis. Hinc ex legis interpretatione, atque etiam ut apparet, ex jure consuetudinis, quæ optima est interpres legum, ducere debuit uxorem filii fratris defuncti. Ad 2. quod censebatur Israëlitis, quia ut ipse Booz de ea testatur, ad Deum Israël venerat & ad ejus confugerat alas: Nam & ipsa dixerat: *Populus tuus populus meus, & Deus tuus Deus meus.* Lex autem erat absoluta de uxore fratris sine liberis defuncti accipienda, sive illâ

esset Israëlitis genere, sive ex alia gente, dummodo talis esset, quam per legem accipere liceret. Licebat autem accipere conversam ad religionem populi Israëlitici, ut aliunde patet. Ad 3. eam inæqualitatem quæ ex solis opibus & claritate sæculi sumitur, non potuisse præjudicare legi divinæ de fratris suscitando semine, præsertim cum plures tunc licuerit habere uxores. Ad 4. proximo recusante ac legis pœnam subeunte, legis præceptum porrendi ad eum, qui deinde proximus esset; nimirùm adhuc stante ratione & causa, ne videlicet nomen & familia fratris intereat: velut si proximus qui magis potest ac debet, nolit subvenire inopi ne fame pereat, consequens est ut ego, qui possum, tenear illi subvenire. Nec tamen res illa priorem excusat, quo minùs id facere debuerit. Vide Annot. Deuter. 25. vers. 5. & 6.

CAPUT IV.

v. 6. NEque enim posteritatem familiæ meæ delere debeo. Imò verò obedire potuisset legi, & non tamen delere posteritatem familiæ suæ; quia solus primogenitus ascribebatur fratri defuncto, reliqui autem ipsi generanti. Sed fortè hunc propinquum illud excusabat, quod videret alium paratum suscitare semen defuncto. Nam uno ex propinquis, licet remotiore, faciente quod lex exigit, cæteri liberabantur. Porrò scriptura studiosè reticet nomen hujus propinqui, idcircò fortasse quod indignus esset nominari, qui fratris sui nomen, jubente lege, ad posteros nollet transmittere.

v. 10. *Vt suscitem nomen defuncti, ne vocabulum eius de familia sua ... deleatur.* Quæritur quo modo hoc præstitum fuerit à Booz; cum Obed ex hoc conjugio natus, non fuerit vocatus filius Mahalon vel Elimelech, sed filius Booz; tum hoc capite, tum alibi, & potissimùm Matthæi cap. 1. in genealogia Christi? *Respondeo*, quod Booz satisfecerit legi, quantùm in ipso erat: Per eum namque non stetit, quominùs filius ex Ruth susceptus vocaretur filius Mahalon, ut qui id fieri non prohibuerit. Sed cum Booz esset vir dives & potens, alter autem penè ignotus, ut qui in aliena terra; ubi fame pressus peregrinatus fuerat, mortuus esset; vulgò à vicinis Obed, filius Booz, non filius Mahalon fuit appellatus, eaque appellatio deinde usu obtinuit. Adde quod humilitate & humanitate sua, quâ Ruth peregrinam pauperculam primum suscepit & fovit, deinde & uxorem duxit homo potens ac celebris, idque ut legi Mosaicæ parere se ostenderet, hoc meruit Booz, ut nomen ejus potiùs quàm legalis parentis; Christi genealogiæ inscriberetur.

v. 20. *Naasson genuit Salmon, Salmon genuit Booz.* Non improbabiliter aliqui putant omitti hîc parentes aliquot medios: ob distantiam temporum inter Naasson, & Booz. Vide Jansenium capite 6. in concord. Evang. Et licet hæc genealogia texatur eodem modo 1. Paralip. cap. 2. Matth. 1. & Lucæ 3. nihil tamen hoc impedit, quin aliqui medii potuerint esse omissi; Nempe, quia Matthæus & Lucas ex hoc loco, vel Paralipom. acceperunt, ut & author Paralip. ex hoc loco accepisse potuit.

FINIS LIBRI RVTH.

ANNOTATIONES
IN LIBRUM I. REGVM.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. FUit *vir unus de monte Ephraim, & nomen eius Elcana.* Idem hîc vocatur paulò pòst quoque Ephratæus. Quo posteriori loco quidam putant intelligi illum Bethlehemitam, ab Ephrata, id est, Bethlehem, ut author quæst. in libr. Reg. apud Hieronymum. Verùm Ephratæus non tantùm ab Ephrata, sed etiam ab Ephraim dicitur. Vide pleniùs Ruth. 1.

v. 4. *Venit ergo dies, & immolavit Elcana.* Nota, dicitur immolasse, quia hostiam Sacerdoti attulit offerendam, pro se, suaque familia. Sic ergo intelligendum quoque, quod filius ejus Samuel aliquando obtulisse legitur, nimirùm opera Sacerdotum, cùm ipse Sacerdos non esset, juxta illud Psalm. 98. *Moyses & Aaron in sacerdotibus eius, & Samuel inter eos qui invocant nomen eius.* Sic & Saül, David, Salomon, Absalon, imò & Manasses, 2. Paralip. 33. immolasse dicitur victimas, & pacifica & laudem super altare Domini; nempe quia victimas præbuit immolandas per Sacerdotes. Vide etiam Hieronymum lib. 1. contra Jovinian. clarè ex genealogia 1. Paralip. 6. v. 38. Samuelis ostendentem, eum non fuisse Sacerdotem. Atque item lib. contra Vigilant. Samuelem vocat Levitam, & Prophetam; Sacerdotem non vocat, minimè taciturus eo loco, ubi dignitatem ejus prædicat, si Sacerdos fuisset. Contra tamen objicitur illud 1. Reg. 9. *Quia ipse benedicet hostiæ.* Sed vide ejus loci Annot.

v. 7. *Cùm redeunte tempore ascenderent in templum Domini.* Et infrà cap. 3. *Samuel autem dormiebat in templo Domini.* Atqui nondum ædificatum erat templum Dominò. Sed templum generaliter domum vocat etiam mobilem, quale erat tabernaculum, quod subinde de loco in locum transferebatur. Unde infrà de Samuele dicitur cap. 3. *Aperuitque ostia domus Domini.* & cap. 2. de *mulieribus quæ observabant ad ostium tabernaculi*, & cap. 1. *Et adduxit eum ad domum Domini in Silo.*

At nota quod hoc capite in Hebræo est *domus* utrobique, sed capite 3. semel, *templum*, & semel *domus*.

v. 11. *Dabo eum Domino omnibus diebus vitæ eius.* Quæritur quorsum promittat se eum daturum Domino, cùm ipso jure Domini esset, tanquam Levita? Nam tota Levitica tribus erat Domino consecrata, ad usum sacri ministerii. *Respond.* Ita quidem; sed non omnes debebant, nec poterant actu servire in tabernaculo. Multi enim habitabant dispersi per omnes tribus, in quibus & separatas habebant urbes, & suburbana, ut patet ex libro Josue. Erant ergo omnes Domino consecrati, quatenus opus erat eorum ministerio in rebus sacris, & non ante ætatem à lege constitutam. At Samuel ita donatur Dominò à matre, ut mox à primis annis pueritiæ, & per totam vitam permanere deberet in ministerio tabernaculi. Si objicias id non fuisse factum. Samuel enim quando judex erat, non videtur mansisse in ministerio tabernaculi; imò nec habitasse eo loco, ubi erat tabernaculum. Nam infrà capite 7. dicitur habuisse domum in Ramatha, ibique habitasse; *Respondeo* ibidem subjungi, quod ædificavit etiam ibi altare Domino. Quare nec quando judex erat videtur desiisse ministrare Dominò, quatenus officium judicis sinebat. Et alioqui vocatus à Domino ad officium judicis totius populi, poterat interpretari eo ipso, secum à Domino dispensatum fuisse, ne ita perpetuo in tabernaculo teneretur ministrare. Nam & Heli simul fuit Sacerdos & judex.

v. 17. *Vade in pace, & Deus Israël det tibi petitionem tuam.* Hoc loco notanda est vis & efficacia benedictionis Sacerdotalis. Anna orat Dominum pro filio obtinendo: bene precatur ei Sacerdos. Et hac benedictione tanquam quadam intercessione mulier exauditur à Dominò. Et ne quis soli orationi mulieris exauditionem ascribendam putet, capite sequenti rursum legitur ei benedixisse Sacerdos, cùm dicit ad ejus maritum: *Reddat tibi Dominus semen de muliere hac pro fœnore, quod commodasti Domino.* Imò & mox subjungitur: *Visitavit ergo Dominus Annam, & concepit, & peperit tres filios, & duas filias.* Ex quibus ostenditur quantum valeat benedictio Sacerdoris, etiamsi fortè non fuerit usquequaque probatus. Nam & Heli, ut posteà patebit, propter disciplinæ

paternæ, ac Sacerdotalis neglectum, acriter à Domino A reprehensus fuit.

v. 28. *Et adoraverunt ibi Dominum.* Hebraïcè numero singulari: *Et incurvavit se ibi Domino.* Quod quidam referunt ad ipsum Heli qui pro dono à muliere oblato Deo gratias egerit cum humili corporis inclinatione. Nam de Anna nominatim sequitur: *Et oravit Anna, & ait.* At rectiùs videtur ad Annam referri, quæ oblato munere, eâque oblatione Sacerdoti significata illis verbit quæ hîc referuntur, mox ut oportebat Deum adoraverit, humiliter rogans ut donum acceptum habere dignaretur. Et quia idem etiam à viro fiebat, vertit Interpres noster *adoraverunt* plurali numero. Nam virum simul fuisse præsentem manifestum est, tum ex eo quod paulò superius dictum est: *Et immolaverunt vitulum, & obtulerunt puerum Heli*; tum quia statim post Canticum B Annæ dicitur: *Et abiit Elcana in Ramatha in domum suam*; scilicet oblatione completa; tum denique quia non potuisset mulier sine viro filium offerre, neque Sacerdos oblationem eo modo factam suscipere debuisset. Idcircò autem Annæ nomen exprimitur ibi: *Et oravit Anna & ait*, quia hæc oratio non erat utriusque, sed solius Annæ.

CAPUT II.

v. 3. *Quia Deus scientiarum, Dominus est.* Sensus est, Deus cognitionum, id est, omnia novit, etiam intimas hominum cogitationes. Unde & sequitur: *Et ipsi præparantur cogitationes:* quasi dicat, nullæ cogitationes eum fugere possunt, incurrunt omnes in ejus notitiam. C

v. 5. *Donec sterilis peperit plurimos.* Pro (*plurimos*) Hebræa & Septuaginta Interpretes habent [*septem.*] Quâ occasione Hebræi tradunt (uti testis est Hieronymus in tradit. Hebr.) quod nato Samuele, mortuus fuerit primogenitus Phenennæ, ac deinde alii ejus filii usque ad septem: atque ita intelligendum esse quod subjungitur; *Et quæ multos habebat filios infirmata est*; dum filii scilicet Phenennæ moriendo decrescunt, & filii Annæ nascendo multiplicantur usque ad septem. Adduntque iidem Hebræi hoc, quòd cùm Anna tantùm legatur habuisse tres filios, & duas filias, addendos illis esse duos filios Samuelis, ut septenarius numerus impleatur. Sed expedita responsio est juxta versionem nostram, quæ numerum non exprimit, sed tantùm dicit (*peperit plurimos*) in Hebræo proinde & Græco *septem* posita esse pro multis, numerus certus pro incerto, id quod in Scriptura D sacra frequens est, ut in illo Isaiæ 4. *Apprehendent septem mulieres virum unum*, & alibi.

v. 17. *Quia retrahebant homines à sacrificio Domini.* Pridem legebatur (*quia detrahebant*) & aliqui interpretabantur, quòd homines partem à sacrificio detrahentes sibi servarent: alii, quòd detrahebant homines sacrificio, id est, quòd illud vilipendebant, ob improbitatem filiorum Heli. Et posterior hic sensus convenit cum eo quod nunc substitutum est (*retrahebant*) & sensum hunc postulant Hebræa & Græca: Sic enim habent Hebræa (*quia contemnebant viri sacrificium Domini*) In Græco quoque legitur (*quia aspernabantur sacrificium Domini.*) A quo sensu ne iterum facilè recederetur, credo pro (*detrahebant*) in Romana correctione substitutum E esse (*retrahebant.*)

v. 22. *Et quomodo dormirent cum mulieribus quæ observabant ad ostium tabernaculi.* Id est, quæ conveniebant, seu congregabantur religionis causâ, ad fores tabernaculi, nam vox Hebræa significat *convenire* seu congregari; quomodo etiam vertit Pagninus. Pro quo tamen Arias Montanus maluit ponere (*exercere.*) Hebræi puerperas intelligunt, quæ veniebant turmatim ex diversis locis, ut purgarentur, & orarent Deum. Tu interim vide Annotationes Exodi 38. & quod id, quod nos habemus; *quæ observabant ad ostium tabernaculi* fortè non malè acciperetur sicut illud 1. Corinth 7. *Observandi Dominum*, de quo vide nostrum Commentarium.

v. 23. *Et dixit eis; Quare facitis res hujuscemodi?* Hieronymus lib. 1. contra Pelagianos cap. 8. de Heli sic habet. Corripuit filios, & punitus est, quia non corripere, sed abjicere debuit. Alii hoc in Heli reprehendunt, quod leniùs ac remissiùs, quàm pro magnitudine peccati, corripuerit; quodque citò cessaverit a corripiendo, quasi nolens acerbiùs contristare filios. Certè quando correptionem vidit non proficere, abjicere eos debuit; ut bene dicit S. Hieron.

v. 25. *Si peccaverit vir in virum, placari ei poterit Deus: si autem in Dominum, quis orabit pro eo?* Gravitas peccatorum ex objecto æstimatur: Et proinde, cæteris paribus, graviora sunt peccata quæ in Deum directè committuntur, quàm quæ in hominem. Unde blasphemia gravior est quàm contumelia in hominem; & in cæteris simili modo. Filii autem Heli in Deum peccabant, quia circa divina sacrificia & cultum Dei; quod est irreligiositatis peccatum religioni oppositum. *Sensus ergo* est. Peccatum in hominem commissum facilè impetrat veniam; in Deum autem non ita facilè. Hebræi aliter exponunt & legunt, ita videlicet; *Si peccaverit vir in virum, judicabit eum Dominus: Si autem, &c.* ut sit argumentum à minori. Si judicabitur à Domino, id est, punietur, qui in hominem peccat, quantò gravius punietur qui peccat in Deum? ita ut difficulter quis ejus peccati remissionem sua intercessione impetrare posset.

Est autem sententia intelligenda cæteris paribus; & quantum ex parte est horum objectorum seu circumstantiarum. Nam ratione materiæ gravius potest peccari in hominem quàm in Deum, ut qui hominem occidit, gravius peccat, quàm qui negligenter orat: sed si peccatur in simili materia, gravius peccatur in Deum. Unde gravior est irreverentia in Deum quàm in hominem, gravior contumelia, & ingratitudo in Deum, quàm in hominem.

v. 30. *Loquens locutus sum. --- Nunc autem absit hoc à me, &c.* Ubi Dominus sic locutus fuerit de domo Heli, vel de domo Ithamar, ex qua Heli, non legitur. Unde quidam sic interpretantur: Decreveram, sive statueram, ut domus tua --- ministraret in sempiternum: *Nunc autem, &c.* Et quidem videtur habere hoc sensum improprium: utpote quod decretum Dei sonet, velut aliquid mutabile, sed tamen potest etiam intelligi de Dei voluntate antecedenti, ut vocant, hoc est, quod nisi Heli & filii ejus peccassent, retinuissent dignitatem Sacerdotii: At ob peccatum eorum, voluit Deus, voluntate consequenti, eos Sacerdotio privare. Vide pleniùs ad 2. Regum 8. & 3. Regum 2.

v. 35. *Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui juxta cor meum, &c.* Hoc de Christo quidam intelligunt citati à Bellarmino. Et quidam de Christo verissimè dicitur, quòd sit Sacerdos fidelis, qui faciat omnia juxta cor Dei, & cui Dominus ædificet domum fidelem. Sed ad illum quomodo pertinet quod sequitur: *Et adorabit coram Christo meo cunctis diebus*; cùm ipse sit Christus? Non dubium quin hoc de Sadoc ejusque posteritate dicatur, restituta in Sacerdotium, pulso Abiathar pronepote Heli. Sic enim legis 3. Reg. 2. *Ejecit ergo Salomon Abiathar, ut non esset Sacerdos Domini; ut impleretur sermo Domini quem locutus est ad domum Heli in Silo.* Sed dubium utrum de Christo dictum sit mysticè. Vide Annot. 3. Reg. 2.

CAPUT III.

v. 2. *Et oculi ejus caligaverant, nec poterat videre: lucerna Dei antequam extingueretur, &c.* Pridem legebatur accusativus (*lucernam*) & jungebatur hoc de lucerna præcedentibus. Et quidam sic exponebant: per noctem, dum adhuc arderet lucerna, nihil poterat videre Heli. Alii sic: Non poterat videre lucernam ardentem, eò quòd visus ejus tam infirmus esset; ut aspectum lucernæ ardentis non posset sustinere. Sed verus sensus petendus est ex vera lectione, quæ in Bibliis Sixtinis restituta est; & vera distinctione ibidem adjuncta, sublato illo (*autem*) quod erat post (*Samuel.*) Nempe ut hic sit ordo verborum & sensus: *Heli jacebat in loco suo* (non lecto) *& oculi ejus caligaverant, nec poterat videre*: Ac

deinde sequatur nova sententia: *Lucerna Dei antequam* A *extingueretur, Samuel dormiebat in templo Domini, &c.* Nempe totum illud (*lucerna Dei antequam extingueretur*) tantùm est periphrasis noctis. Nam nocte lucerna ardebat usque mane, sicut in lege præceptum erat. Sic Hieronym.

v. 7. *Porrò Samuel necdum sciebat Dominum, neque revelatus fuerat ei sermo Domini.* Cur Samuel vocatus à Domino, non statim agnovit à Domino se vocari? Neque enim aliis Prophetis id accidisse legimus, etiam tum quando primum accepere à Deo revelationes. Nam Deus sic loqui solet Prophetis, ut intelligant & sciant esse Domini Dei allocutionem. Sed ideò sic actum cum Samuele, ut Heli à quo Samuel se vocari putabat, & ad quem tertio accurrebat, occasionem haberet postea B percontandi à Samuele quid Dominus dixisset. Nam *Samuel*, ut ait Scriptura, *timebat indicare visionem Heli.*

v. 10. *Et vocavit, sicut vocaverat secundo, Samuel, Samuel.* Atqui jam tertio vocaverat. Hoc enim præcedit vers. 8. ubi sic disertis verbis dicitur: *Et vocavit Samuelem tertio.* Quare dicendum, duo in tribus includi; ut qui tertiò vocatur, etiam secundò rectè vocasse dicatur; tum etiam in Hebræo non esse illud (*secundo*) sed *vice & vice*, id est, superioribus vicibus. Nam geminatio in Hebræo servit simpliciter multitudini. Unde illud, (*homo & homo*) idem est quod quicumque homo, vel multi homines.

v. 14. *Idcircò juravi domui Heli, quod non expietur iniquitas domus eius --- usque in æternum.* Ex hoc intelligi- C tur quàm grave peccatum sit omissio debitæ correptionis. Nam Heli corripuerat quidem filios suos; sed lentè admodum ac remissè. Propterea hîc dicitur; eo quòd non corripuerit eos; videlicet eo modo quo debuit. Non est tamen ex his verbis consequens Heli nunquam sui peccati accepisse à Domino remissionem. Nam verba ista intelligenda sunt de pœna temporali, à Domino constituta pro peccato ejus & filiorum; & significant irretractabilem Domini sententiam, quantum ad inflictionem pœnæ temporalis. Alioqui quantum ad æternam pœnam attinet, valdè verisimile est eam Heli per veram pœnitentiam evasisse. Nam Samuele (ut sequitur) ei visionem Domini indicante; submittens se castigationi divinæ respondit cum humilitate ac modestia: *Dominus est; Quod bonum est in oculis suis, faciat.* Et posteà magis pro arca Dei legitur sollicitus fuisse quàm pro filiis. Nam sic ibi habetur: D *Nam erat cor eius pavens pro arca Domini.* Et audita morte filiorum, non legitur commotus, sed cum audisset captam arcam Dei, cecidit de sella, & mortuus est. Unde non videtur probanda hujus loci Glossa ordinaria, quæ dicit Heli propter peccata filiorum damnatum; nisi temporalem intelligas damnationem, id est, reprobationem à Sacerdotio in suis posteris.

CAPUT IV.

v. 3. *Adferamus ad nos de Silo arcam fœderis Domini.* Consilium hoc majorum natu de adducenda arca Dei in castra per se malum non fuit aut temerarium; meritòque sperare poterant victoriam ex præsentia arcæ (sicut per ejusdem præsentiam & circumgestationem nôrant corruisse muros Jericho) nisi & Sacerdotum filiorum E Heli arcam gestantium peccata obstitissent, tum etiam peccata populi clam Baalim & Astaroth colentis, ut indicatur infrà capite 7. Certè adhuc posteà quoque, nec solùm sub Saüle, de quo infrà capite 14. verùm etiam tempore Davidis id factum constat. Nam in bello quod gerebatur contra Ammonitas, *arca cum Israël & Iuda*, id est, cum exercitu David, *in papillionibus morabatur*, id est, in castris erat, ut est in verbis Uriæ ad Davidem 2. Regum 11. Sed & cum David fugeret Absalon, sacerdotes post eum, ac pro ejus, atque exercitus ipsius tutela, arcam Domini ex Jerusalem adferebant, tametsi ille præ humilitate indignum se existimans eo honore, ac sacro præsidio, jusserit arcam referri in locum suum.

v. 4. *Tulerunt arcam Domini Dei exercituum sedentis super Cherubim.* Observa, quod sicut arca erat velut scabellum pedum Domini, ita Cherubim supra arcam expansa, erant velut sedes Domini. Hinc & in Psal. 79. dicitur: *Qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim, &c.* Psalm. 98. *Dominus regnavit, irascantur populi, qui sedet super Cherubim, moveatur terra.* Et utrumque simul expressum est 2 Regum 6. ubi dicitur; *sedentis in Cherubim super eam;* Videlicet arcam. Utpotè super arcam tanquam super scabellum, & in Cherubim, tanquam in sede, ex qua oracula reddebat.

v. 7. *Venit Deus in castra.* Etsi Philistæi corporalem motum, & membra Deo tribuentes, hoc falso intellectu dixerunt; existimantes eum corporaliter transferri de loco in locum: phrasis tamen ipsa non est aliena à Scriptura sacra. Nam alibi, hoc, & sequenti libro, dicitur Deus locum subinde mutare, & ambulare: scilicet propter arcam subinde translatam. Sic in Psalm. 131. *Donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob.* & rursùm, *Attollite portas --- & introibit Rex gloriæ.* id est, arca, in qua præsentiam suam Deus sæpè manifestis signis ostendebat.

CAPUT V.

v. 2. *Tuleruntque Philisthiim arcam Dei --- & statuerunt eam juxta Dagon.* Non juxta Dagon statuerunt, ut Deum quem arca repræsentabat, una cum Deo suo Dagon colerent [quamvis Græci & Romani aliquando à victis gentibus numina mutuati sint] sed ut esset arca, instar insignis spolii hostibus erepti: cujusmodi spolia solent victores in suorum Deorum templis, velut adeptæ per eos victoriæ grata testimonia, collocare. Atque hæc causa fuit, ut juxta Dagon arcam statuerent. Nam sicut legimus Judic. 16. Philisthæos laudasse Deum suum Dagon, pro Samsone in manus suas tradito: ita non dubium, quin etiam hîc & victoriam, & arcæ spolium eidem Deo suo accepta tulerint.

v. 4. *Rursumque mane die altera insurgentes, invenerunt Dagon jacentem --- caput autem Dagon, & duæ palmæ --- super limen, &c.* In hac narratione prima facie videtur quædam repugnantia. Nam dicitur Dagon jacuisse, & paulò pòst remansisse in loco suo. Sic enim subjungitur: *Porrò Dagon solus truncus remanserat in loco suo.* Sed revera nulla est repugnantia. Nam primo sciendum est Dagon fuisse idolum, quod ab umbilico, & infrà, habebat figuram piscis: & in superiori parte figuram hominis. Unde truncatis brachiis & capite remanebat tantùm figura piscis. Quòd ergo Dagon dicitur jacuisse in terra coram arca Domini, id per synecdochen tantùm de capite ac brachiis intelligendum est: quæ super limen jacebant ante arcam. Unde scilicet & scriptura hoc ipsum exponens adjecit: *Caput autem Dagon, & duæ palmæ manuum eius abscissæ erant super limen.* Quod autem sequitur: *Porrò Dagon solus truncus remanserat in loco suo*, intelligitur de reliqua parte, quæ truncata capite & brachiis jam nihil aliud, quàm figuram piscis referebat, [piscem enim Hebr. daga vocant. & diminutivum dagon.] Unde rectè dictum est Dagon relictum fuisse in loco suo. Additio B. P. Censoris, facilior conciliatio est, & verbis textus conformior, si dicamus quod secundò die mane Dagon repertus est jacens pronus coram Arca, in loco in quem Azotii eum restituerant: ita tamen ut caput & manus eius à corpore abscissa, jacerent super limen. Pro illis verbis [in loco suo] Heb. sonant [juxta eam] scilicet Arcam Domini; quibus explicatur quod nobis dat S. Hier.

CAPUT VI.

v. 6. *Quare aggravatis corda vestra, sicut aggravavit Ægyptus, &c.* Nota gloriam Dei Israël, & mirabilia eius, quæ fecerat in Ægypto, non fuisse incognita genti Philisthinorum. Quod & similiter existimandum est de aliis gentibus circumquaque vicinis. Sic enim futurum ipse Dominus prædixerat Exodi 9. verbis ab Apostolo repetitis Rom. 9. inquiens per Moysem ad Pharaonem: *Idcircò posui te, ut ostendam in te fortitudinem*

meam, & narretur nomen meum in omni terra. Unde & A
sup. cap. 4. dicebant Philisthiim: *Va nobis: quis nos servabit?---- Hi sunt Dii qui percusserunt Ægyptum omni plaga.* Et similia dicta legimus à Raab Jos. 2. & Gabaonitis c. 9. Ergo & in vicina Græcia; etsi tunc nondum sint apud eos res litteris consignatæ, nisi obiter aliquid de Moyse, & valdè confusè.

v. 7. *Nunc ergo arripite & facite plaustrum novum, & duas vaccas fœtas.* Hoc consilium, etsi ab idolorum sacerdotibus ac divinis datum, tamen instinctu Dei datum videtur: qui hoc modo voluit gloriam suam in reducenda arca manifestari. Nam & dæmones suis ariolis aliquando hoc suggerunt, non quod ipsis gratum est, sed quod permittuntur, vel jubentur à Deo. Qualia verisimile est fuisse quædam oracula gentilium: sicut etiam per homines malos, ut per Caipham, occultam veritatem B
Deus propalare voluit. Vide Chrysostom. hom. 3. ad Titum. Item quamvis detur, signum illud à dæmonibus fuisse præscriptum: nihil tamen vetat quo minus Deus dederit effectum: quia Deus operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ, & aliquando hoc agit justo suo judicio, quod homo superstitiosus ex signo suo diabolico expectabat: idque, ut Augustinus ait, ad fallendum fallaces: quia qui talibus utuntur, digni sunt ut per ea fallantur, ut fiat posterius peccatum pœna prioris. Quamquam hîc potissimùm illud actum fuit ut gloria Dei Israëlitici, cujus præsentia in arca significabatur, manifestaretur etiam apud infideles. Item, secundùm S. Augustinum & S. Thomam boni Angeli accepta revelatione à Deo significant aliquando & loquuntur malis Angelis, quæ Deus vult eos nosse. Vide C
etiam infrà cap. 28. de suscitatione Samuëlis. Legimus apud Socratem lib. 4. cap. 15. quosdam curiosos arte Necromantica usos ad quærendum quis post Valentem regnaturus esset: ac responsum accepisse, quemdam regnaturum, cujus nomen compositum esset, atque ab his litteris inciperet, θεοδ. Id autem dæmon prædicere non potuit, nisi Deo revelante.

v. 11. *Et posuerunt arcam Dei super plaustrum, & capsellam quæ habebat mures aureos, & similitudines anorum.* Nec inde existimandum est hanc suggestionem non fuisse à Deo, quod videatur inhonestum, anos, id est, pudendam corporis partem, auro effigiari, & pro munere mitti; Deoque Israël offerri. Nam hoc ipsum ad gloriam Dei Israël spectabat, quod hostes populi ejus arcam Dei captivam apud se tenentes, fœdo morbo in secretiori parte natium percussi sint; nec priùs inde liberati D
quàm ipsam arcam remitterent cum muneribus, quibus illam suam percussionem, morbique fœditatem confiterentur: receptamque cjus plagæ sanitatem, illi cui munera mittebant, acceptam ferrent: & tanquam perpetua rei gestæ futura monumenta in templo Dei Israël statuerent. Quod quidem cessit in gloriam Dei, & in Philisthinorum sempiternum dedecus & opprobrium. Sicut & Psalmista canit: *Et percussit inimicos suos in posteriora, opprobrium sempiternum dedit illis*, Psalmo 77.

v. 19. *Percussit autem Dominus de viris Bethsamitibus eò quod vidissent arcam Domini, &c.* Docemur hîc quàm grave sit peccatum, manibus & ore, indignè tractare sacra mysteria, si tam graviter puniti sunt Bethsamitæ, qui arcam Dei, nostrorum mysteriorum tantùm figuram, tantummodo curiosè aspexerunt: contrectasse autem non leguntur. Quod verò dicitur: *Et percussit de populo septuaginta viros, & quinquaginta millia plebis*, in Heb. etiam posteriori loco est, *quinquaginta millia virorum.* Itaque cum non sit verisimile in uno oppido non admodum celebri, fuisse tantam virorum multitudinem, Hieron. & alii eum sequuti, sic istud exponunt: id est, percussit de populo septuaginta viros præcipuos, quorum merito & gloriæ vix quinquaginta millia plebis seu vulgarium virorum compararentur. Sicut Davidi dicitur 2. Regum 17. *Tu unus pro decem millibus computaris.*

CAPUT VII.

v. 6. *Et convenerunt in Maspha, hauseruntque aquam, &c.* Hieron. in tradit. Hebr. refert Hebræorum quorumdam opinionem, quod hac aqua exploraverit Samuel, qui inter Israëlitas idola coluissent, qui non: Sicut & Moyses fecisset ea aqua in quam projecerat cinerem vituli aurei, quam legitur filiis Israël dedisse ad bibendum. Sed utrumque fabulosum est. Non enim Deus per homines unquam legitur manifestasse occulta peccata alicujus multitudinis per singulos. Alii itaque dicunt effusam fuisse coram Domino aquam in signum remissionis peccatorum. Alii in signum humiliationis, quasi dixerint: Nos sumus coram te sicut aqua ista effusa. Chaldæus paraphrastes, abundantiam lacrymarum intelligit. Ut ut est, omninò videtur ad pœnitentiæ significationem pertinuisse: quia sequitur & aliud pœnitentiæ opus: *Et jejunaverunt in die illa, atque dixerunt, Peccavimus Domino, &c.*

v. 14. *Et redditæ sunt urbes quas tulerant Philisthiim ab Israël, Israëli, ab Accaron usque Geth. Quæritur* quomodo hîc dicatur redditas esse urbes ab Accaron usque Geth, & terminos suos, cùm nec ante nec post legamus eas à filijs Israël fuisse occupatas, aut habitatas? Nam & infrà c. 17. prostrato & interempto Goliath, filii Israël dicuntur tantùm persecuti Philisthæos usque ad portas Geth. Et cap. 21. David profugit ad Achis Regem Geth, ut tutus esset à Saüle. *Dicendum* ergo non hîc dici ipsas urbes Accaron & Geth redditas fuisse, sed eas urbes quæ interjacebant inter Accaron & Geth, quas Philisthæi superioribus bellis abstulerant Israëlitis, pertinentes maximè ad tribum Dan, quæ erant vicinissimæ Philisthæis, ut patet ex historia Samsonis, & chartis Geographicis.

v. 17. *Revertebaturque in Ramatha, ibi enim erat domus ejus.* Quomodo hoc consistat cum eo quod mater eum consecrârit, ut perpetuò Deo in tabernaculo serviret, explicatum est suprà c. 1. Sed major *quæstio* nascitur ex his quæ sequuntur: *Ædificavit etiam ibi altare Domino*, nempe an id factum non sit contra legem eò quòd ibi non esset tabernaculum nec arca? *Respondet* glossa, id eum fecisse, ne populus immolaret diis alienis, & ob hoc eum non reprehendi. Sed plenior *responsio* est, quia per id tempus arca non habebat stabilem mansionem, idque usque ad tempus quo templum fuit extructum à Salomone, & intereà putant non fuisse peccatum immolare in excelsis, modò vero Deo.

CAPUT VIII.

v. 3. *Et non ambulaverunt filii illius in viis ejus. Quæritur*, cur Samuel filios tam graviter in populum peccantes, non corripuerit? *Respondeo* si scivit peccatum eorum, haud dubiè corripuit eos vir sanctus, qui nec ignorabat, similis negligentiæ causa, Heli in posteritate sua à Sacerdotio rejectum fuisse: ipsorumque in filiis graviter punitum. Sed fortè nesciebat: quia non domi ejus peccabant filii ejus, sicut filii Heli in tabernaculo coram patre. Erant enim constituti judices in Bersabée procul à domicilio patris: fitque persæpè ut filiorum peccata postremi sciant parentes, qui primi scire debebant: & non raro ea publicè nota sunt, antequam rumor ad parentes perveniat. Hieron. l. 1. contra Jovin. Novissimi, inquit, mala nostra discimus: & Sylla secreta domus suæ, id est adulterium uxoris, primùm hostium convicio didicit. Simile quid legitur de Pompeio. Bernardus l. 4. de considerat. c. 6. Non oportet ut vitia domus tuæ ultimus scias: quod quamplurimus novimus contigisse. Sed cur Samuel re intellecta non eos amovit? Non opus erat, quandoquidem mox cessavit eorum judicandi potestas per electionem novi regis.

v. 5. *Displicuit sermo in oculis Samuelis, eò quod dixissent: da nobis regem, ut judicet nos.* Non dicit scriptura displicuisse Samueli quod dixissent Samueli: *Filii tui non ambulant in viis tuis:* quamvis enim peccatum filiorum meritò displicere debuit: non tamen offensus est populo hoc sibi dicenti, sed magis filiis peccantibus. At in eo quod dicebant: *Da nobis Regem*; ipse populus

peccavit improba postulatione, adeòque & sermo, & propter sermonem populus displicuit tam Deo quàm Samueli, ut patet ex sequentibus.

v. 7. *Non enim te abjecerunt, sed me ne regnem super eos.* Non est dubium quin filii Israël petendo regem sibi præfici peccaverint: id enim Scriptura sacra verbis citatis manifestè testatur. Et cap. 12. ait Samuel ad populum: *Scietis & videbitis, quia grande malum feceritis vos in conspectu Domini, petentes super vos regem.* Sed quæritur, cur minùs licitum fuerit filiis Israël petere Regem quàm cæteris gentibus: maximè cum inter tres politicas administrationes, monarchica & regalis censeatur optima, utpotè simillima monarchiæ divinæ? Pro *responsione* sciendum est, quod Deus populum illum Israëliticum sibi peculiarem ac proprium elegerit præ cunctis gentibus, ita ut ipsemet esset velùt immediatus Rex ipsorum, per singularem administrationem, quâ illum populum regebat. Unde & per se legem dedit in monte Sina, Judices autem erant ejus velut vicarij, quos etiam immediatè instituebat, sicut Rex Viceregem in aliquo regno. Unde in libro Judicum de singulis judicibus dicitur: *Suscitavit Deus hunc vel illum judicem.* Quia ergo hanc administrandi rationem diutiùs ferre noluerunt, meritò accusantur, tanquam qui Deum ipsum abjecissent, ne regnaret super eos. Etenim & sub judicibus monarchicum regimen erat: & sub humilibus judicibus magis Dei potentia patebat, quàm sub superbis regibus, quales ipsi petebant; in externo splendore regio magis confidentes, quàm in Deo. Unde dicebant: *Constitue nobis regem, sicut & universæ habent nationes.* Quod ergo Deuter. 17. præscribitur de modo Regis constituendi, intelligitur, præsupposito eo quòd Regem sibi velint constituere: ut satis apparet ex ipsis Scripturæ sacræ verbis. Neque ideò populus ille non peccavit petendo regem, quod sub Regibus melior atque honorabilior fuerit populi status quàm sub Judicibus. Nam si melior fuit, id maximè sub Davide & Salomone, quod tamen non accidit ex eo quòd simpliciter melius fuerit illi populo Reges habere quam Judices: sed ex Dei providentia; qui etiam mala vertit in bonum, voluitque hac improbæ petitionis occasione, suscitare reges, per quos & cultus ipsius amplificaretur, & templum sibi faceret ædificari. Cæterùm, absolutè nequaquam concesserim meliùs fuisse illi populo sub Regibus: Siquidem Judices omnes, aut pene omnes, sancti fuerunt, & populum ab hostibus oppressum liberaverunt; & dum viverent, in Dei cultu continuerunt: maximè Samuel. At reges omnes Israël, id est, decem tribuum, nullo excepto, ad idololatriam populum induxerunt, in eàque retinuerunt. Reges etiam Juda, tribus aut quatuor exceptis, à Dei cultu recesserunt; & in eandem impietatem populum traxerunt. Unde tandem in illis impleta fuit Dei per Samuelem comminatio cap. 12. ut ipsi cum rege suo perierint, ab hostibus vastati, & in captivitatem abducti.

v. 11. *Hoc erit jus Regis, qui imperaturus est vobis* jus intellige, non legitimum, sed usurpatum, ut patet imprimis ex illis verbis v. 4. *Agros quoque vestros, & vineas, & oliveta optima tollet.* Nam cùm tale jus Acheb ejusque uxor Jezabel 3. Reg. 21. usurpassent, invadendo vineam Naboth, eumque quia cedere nolebat interficiendo, graviter à Deo per Eliam correpti, & posteà puniti fuerunt. Unde nec tale jus se habere ostendit David 2. Regum ult. quando ab Areuna Jebuseo aream, in qua altare construeret, etsi gratis & sine pretio oblatam, justo tamen pretio redimere voluit. Vide Medinam in 1.2. quæst. 90. artic. 1. ubi docet secundùm D. Thomam non esse veram legem, quæ in privatum commodum constituitur? dicitque præterea, asserere quod Principes & Reges habeant dominium in bonis subditorum suorum, ita ut possint convertere ea in propriam utilitatem, & instituere leges in proprium commodum: dogma esse

A pestiferum, & omnibus modis execrandum. Et inter cætera solvit etiam argumentum, quod ex hoc loco ducitur.

v. 18. *Et clamabitis in die illa à facie Regis vestri, quem elegistis, & non exaudiet vos Dominus in die illa.* Observatione dignum est, maximè hæc impleta esse sub illo Rege, sub quo Israëlitæ videbantur imprimis florere, nempe sub Salomone, ut satis liquet ex querimonia populi apud filium ejus Roboam & ipsius Roboam confessione 3. Reg. 4. Clamavit ergo tunc populus; scilicet, sub Salomone quidem gemitu cordis, (quia voce non audebat propter ejus potentiam) posteà autem clara voce, auspicante regnum Roboam; sed utrumque
B frustrà.

CAPUT IX.

v. 2. *ET erat ei filius vocabulo Saül, electus & bonus.* Quomodo electus, qui posteà legitur reprobatus, cùm ex electo nemo reprobus fieri possit? Item quomodo subditur; *& non erat vir de filiis Israël melior illo?* an ergo ipse melior Samuele? Referunt quidam ad præsentem justitiam, & electum intelligunt insigniter bonum, ut sit hyperbolica quædam commendatio probitatis ejus; quomodo dicere solemus etiam Latinè, de aliquo egregiè docto: Nihil illo doctius. Alii tamen malunt hæc omnia referre ad formam, & robur corporis. Unde sic quidam vertit ex Hebræo; *Saül*
C *juvenis erat & pulcher, nec erat inter filios Israel illo pulchrior.* Cui interpretationi consentit quod sequitur: *Ab humero & sursum eminebat super omnem populum.* Et cap. seq. de corporis habitu loquitur Samuel, quando dicit ad populum: *Certè videtis, quem elegit Dominus, quoniam non sit similis illi in omni populo.* Nimirùm corporis habitu. Nam animi affectionem populus videre non poterat.

v. 7. *Panis defecit in sitarciis nostris.* Vox Græca σιτάρκια, annonam militarem significat, & peram, in qua cibus poni consuevit. D. August. tractat. de Cantico novo capite 2. bis utitur hoc vocabulo, semel in plurali, semel in singulari, adducens scilicet illud Apostoli. *Habentes victum & amictum his contenti*
D *simus.* Vide etiam apud Hier. in proœmio super Matth. Item in vita Malchi, & super epistolam ad Titum 3.

v. 8. *Ecce inventa est in manu mea pars stateris, demus homini Dei.* De hoc loco sic Hieron. super Micheæ 3. Narratur quidem Saülem hoc dixisse ad puerum; non tamen scriptum est, quod Samuel acceperit, aut quod illi obtulerunt. Quin potiùs, inquit, à Propheta pascuntur, & invitantur ad prandium. Ac deinde ait: Sed fac eum accepisse: Stipes magis æstimandæ sunt tabernaculi, quàm munera Prophetiæ. Hæc Hieronymus.

v. 12. *Sacrificium est hodie populo in excelso. Quæritur* quomodo in excelso fiebat sacrificium à Samuele, vel saltem præsente Samuele, cùm id in lege vetitum esset, utpote quæ præcipit, in eo solo loco sacrificari, ubi es-
E set tabernaculum? *Respond.* eo tempore arca stabilem locum nondum habebat, sed frequenter transferebatur à loco in locum. Et proinde sacrificia maximè votiva, quæ fiebant tantùm ex devotione, etiam alibi offerebantur, donec per Davidem & posteà per Salomonem accepit arca stabilem locum in Hierusalem. Hier. in tradit. Hebr. hoc loco, per sacrificium prandium intelligit. Heb. est, *mactatio* vide sequentia.

v. 13. *Quia ipse benedicit hostiæ, & deinceps comedunt.* Ita utrumque verbum in præsenti efferunt, non in futuro, Biblia Sixtina. Ubi *quæritur.* An ergo Samuel tantùm Levita posset hostiæ benedicere; aut si priùs

oblata esset per Sacerdotem; quorsum ergo nova benedictio? *Respond.* quod erat Hebræis consuetudo, sicut & nunc Christianis, cibum & potum benedicere; agitur autem hîc de convivio, quo priùs Deo oblata, convivio absumebantur. Unde & Chald. Paraphrastes habet: *Ipse enim divisurus est victimam.* Idem quoque hîc liquet dum jubet dari Saüli armum, Symbolicum fortitudinis; quo etiam apud Homerum Agamemnon rex Ajacem præ cæteris commilitonibus honoravit. Iliad. 7.

v. 20. *Et cujus erunt optima quæque Israël? Nonne tibi & omni domui patris tui?* Hæc verba sonare videntur pro illo jure Regio quod descriptum est superiori capite. Sed bene intellecta pro eo non faciunt. Nam regis, etiam justè & moderatè imperantis, sunt optima quæque propter opes, sine quibus regia dignitas non potest sustentari, & propter munera quæ regibus offeruntur; quod etiam de Saüle habes statim proximo capite. Non dissimile est quod Genes. 45. dicit Pharao ad Joseph: *Ego dabo vobis omnia bona Ægypti, ut comedatis medullam terræ.*

v. 24. *Quia de industria servatum est tibi.* Significat se præscium adventus Saülis de industria jussisse ultra statutum numerum portionum carnis, juxta numerum hospitum qui erant invitati, unam portionem superaddi quæ esset Saülis. Pro quo sciendum solere singulis hospitibus singula fercula apponi, sicut adhuc fit in plerisque religiosorum domibus. Unde & habemus Genesis 43. quod fratres Joseph *mirabantur nimis sumptis partibus quas ab eo acceperant, majorque pars venit Benjamin, ita ut quinque partibus excederet.*

CAPUT X.

v. 1. *Tulit autem Samuel lenticulam olei, & effudit super caput ejus.* Hieron. super Habac. 3. genera christorum, id est, unctorum, & unguentorum explicans, sic ait inter cætera. Est & aliud unguentum, quo reges unguntur in regno; quod in duo scinditur. Si enim David est, & Salomon, id est, fortis manu & pacificus; cornu ungitur. Si verò Jehu & Azaël sunt perfunduntur lenticula. Vas autem fictile sic vocatur. Sic ille. Mirum tamen, quod Saülis non meminerit, posueritque Szaëlem. Nam Seaëlem lenticula, perfusum scriptura non meminit, de Saüle autem hic apertimum est.

v. 5. *Obvium habebis gregem prophetarum.* Per prophetas intelliguntur illi qui alibi, ut 4. Reg. 6. vocantur filii Prophetarum, id est, Prophetarum discipuli, homines religioni & divinis laudibus, sacrarumque litterarum studiis mancipati; quos putatur Samüel congregasse in unum (sicut tempore novi testamenti sunt congregationes religiosorum in monasteriis) inter quos etiam quidam erant spiritu prophetiæ præditi, accepta futurorum & occultorum revelatione, quemadmodum docet Theodoretus in 4. Reg. 6. Nam & ejusdem 4. lib. c. 2. dicitur de filiis Prophetarum, qui erant in Bethel, & qui in Jericho, quod præsciverint Eliam tollendum ex hominum conversatione. Quod dicitur de his prophetis; *& ante eos psalterium & tympanum & tibiam & cytharam*, intelligendum est, quod utebantur his instrumentis musicis, tum ad excitandum affectum devotionis, (quem usum & hodie habent, si convenienter adhibeatur) tum ad excitandum spiritum prophetiæ. Unde & Helisæus vaticinaturus ait: *Adducite mihi psaltem.* Et addit Scriptura: *Cumque caneret psaltes, facta est super eum manus Domini.* Quod ergo hoc loco de Saüle subditur: *Et insiliet in te spiritus Domini, & prophetabis cum eis*, utrovis modo intelligi potest. Vel hoc modo, Illi canent psalmos, & hymnos in honore Dei, & tu cum illis: Vel isto modo: Illi de rebus occultis, & futuris prophetabunt, & tu cum eis. Prior tamen sensus est probabilior. Porrò quæritur de his prophetarum filiis, an vixerint in perpetua continentia. Respondetur non esse verisimile, quia prophetæ etiam sancti ducebant uxores, ut Isaias, Ezechiel, Osee & alii. Nec obstat quod vivebant in commune. Nam ita vivebant ad tempus, donec essent maturi conjugio, & alii aliis succedebant. Olim etiam Clerici ecclesiarum multis locis in commune vivebant, nec tamen habebant votum paupertatis. Poterant enim congregationem relinquere, si bonis illius ecclesiæ non cuperent ampliùs sustentari.

v. 20. *Et cecidit sors tribus Benjamin.* Sorte quærere regem in toto populo, nisi res divinitus gesta fuisset per Samüelem prophetam, stultissimum erat, cum in populo paucissimi semper sint ad regnum administrandum apti, plerique ineptissimi: supra quos multò propensiùs sors caderet, quam suprà aliquem ex paucissimis idoneis.

v. 21. *Et pervenit usque ad Saül filium Cis.* Quæritur quando Saül factus sit rex, utrum quando unctus à Samuele, an quando sors suprà eum cecidit, an verò demum in Galgala, ubi innovatum dicitur ejus regnum; Et quidem unctione satis constat eum non fuisse regem factum, uti nec Davidem, nec Jehu. Nam unctio tantùm erat signum seu declaratio voluntatis & electionis divinæ, quâ vellet aliquem fieri regem, idque suo tempore. Quod autem sors regem eum fecerit, inde apparet, quia consensu totius populi facta est illa sortitio. Et statim clamavit omnis populus; *Vivat rex.* Et ibidem legitur Samuel locutus fuisse ad populum legem regni: & Saülem secuta est pars exercitus tamquam regem. Accedit etiam quod bellum gessit paulò post contra Ammonitas, tanquam populi princeps, quodque regia authoritate edixit, ut quicumque non exiret & se sequeretur ad illud bellum, boves ejus conciderentur in frusta. Denique quod innovatum fuit regnum ejus in Galgala: innovatur enim quod jam priùs erat. Sed huic sententiæ videtur obstare. Primò quod post sortitionem non totus exercitus, sed pars tantùm fuerit eum secuta. Unde appatet nondum tunc totum populum consensisse. Secundò, quod adhuc posteà tanquam homo privatus secutus fuerit boves de agro: hoc enim regiæ dignitati nullo modo convenit. Tertiò, quod de comitiis in Galgala dicitur. *Et fecerunt ibi regem Saül coram Domino.* Denique quod ante id tempus scriptura non vocet eum regem, sed statim post initio capitis 12. Samuel eum regem pronuntiat coram universo populo. Dicendum videtur Saülem sortitione factum regem eatenus, quia vulgus populi, licèt nondum datis suffragiis, justa ratione acclamavit eum regem; quia non dubitabat sortem cui præerat Samuel propheta à Domino fuisse directam, ut Saül eligeretur. Unde & pars exercitus statim eum secuta est, eique paruit; quod & cæteri facere debuerunt, accepta jam significatione divina per sortem. Quamquam tamen populus, id est, proceres & capita populi, nondum fuerant suffragati, sed res ea propter quorumdã vituperationes fuerat dilata atque suspensa; Saül interim & regis nomine abstinuit, & de statu familiæ nihil mutandum duxit. Unde & in edicto sibi adjungit Samuelem, tanquam potestate publica nondum planè defunctum, cùm ait: *Quicumque non fuerit secutus Saül & Samuel.* Nam qui nondum sequebantur Saülem, detrectare non poterant, quò minùs saltem Samuelem, ut Judicem & belli ducem sequerentur. Si enim Saül nondum erat Rex, reliquum erat ut Samueli adhuc integra esset sua potestas. At post victoriam partam adversus Ammonitas, accensis erga Saül studiis totius populi dicentis; *Quis est iste qui dixit: Saul num regnabit super nos? date viros, & interficiemus eos:* placuit fieri conventum totius populi, in quo regnum Saül, jam ex aliqua parte inchoatum & primùm sorte, deinde insigni victoria divinitus approbatum, innovaretur, id est, suffragiis publicis confirmaretur, ipseque regno inauguraretur. Ob quod & solemnes victimæ ibi immolatæ & epulum toti populo exhibitum, id est, ea facta quæ in regum inauguratione fieri solent. Hujusmodi autẽ nihil factum est in eo populi conventu quo sortes missæ fuerant.

v. 25. *Locutus est autem Samuel ad populum legem regni, & scripsit in libro, & reposuit coram Domino.* Hic liber intercidit injuria temporum, & vastatione hostili, una cum

cum multis aliis. Non fuisse autem in illo libro scripta illa omnia, quæ habentur cap. 8. de jure Regis, nemo dubitare potest. Nam, ut ibi ostendimus, erat illud tantùm jus usurpatum, hoc est quale prædicebatur Reges usurpaturos, quandoquidem filii Israël contra voluntatem Dei Regem petebant. Unde & observant nonnulli, quod ibi dicatur *jus Regis*, scilicet usurpandum, ut jam diximus; & hoc loco *jus regni*, scilicet legitimum, quòd & posteà renovatum fuit inter Regem Joas, & populum, per Joiadam Pontificem 3. Reg. 21.

CAPUT XI.

v. 1. *ET factum est quasi post mensem, ascendit Naas Ammonites.* Illa verba [*Et factum est quasi post mensem*] neque in Hebræo leguntur, & à multis absunt MSS. Latinis exemplaribus. Addita verò huc sunt ex versione Septuaginta.

v. 2. *In hoc feriam vobiscum fœdus, ut eruam omnium vestrûm oculos dextros.* Rationem literalem assignant interpretes, ut per hoc eos inutiles redderet ad bellum. Nã cũ in acie sinistrum latus pugnantis clypeo tegeretur, dextro latere pugnabat, & petebat adversarium. Id autem commodè facere non poterat, si oculo dextro careret, cùm sinister à videndo impediretur per oppositum clypeum.

Mysticè per Naas, quod serpentem significat, Diabolus intelligitur, serpens ille & coluber antiquus: per oculum verò intentio operum nostrorum, ac totius conversationis. Itaque oculus dexter rectam significat intentionem, puram, & sinceram, sinister verò sinistram, obliquam & depravatam. Atque adeò Diabolus non tam laborat, ut opera destruat, quæ exterius à nobis geruntur, quàm ut obliquet & distorqueat intentionem. Satis ergo ei est, si eruat oculum dextrum, id est, si omnia opera nostra quantumcumque in speciem bona, faciamus depravata intentione, non amore rerum cælestium, sed cupiditate terrenorum. Scit enim ex qualitate intentionis totum corpus operum nostrorum affici, vel bene, vel malè; juxta illud Christi Matth. 6. *Si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit*; Et contrà, *Si oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit, &c.*

CAPUT XII.

v. 3. *VTrum bovem cujusquam tulerim? &c. Quæritur*, quare Samuel hìc se justificet apud plebem, cùm à nullo accusaretur? *Respondeo* occulta erat accusatio, in eo, quòd eum repellebant à principatu, sicut satis indicant illa verba, suprà cap. 8. *Non te abjecerunt, sed me*, q. d. Dominus, te quidem abjecerunt, sed magis me. Quod autem Samuel non priùs se justificaverit, tunc scilicet, cum rege nondum constituto posset ei principatus conservari: fecit id Samuel, ne videretur regnum appetere, aut in judicatura continuari velle; tantùm autem purgare se voluit, exemplũ dans omnibus principibus non posse eos imperare, nisi secundùm justitiam, & æquitatem, non autem secundùm solum suum placitum.

v. 11. *Et misit Dominus Ierobaal, & Baden, & Iephte, & Samuel.* Sic nunc Biblia Sixtina. Pridem variabant exemplaria. Et quædam habebant, *Badan & Samson & Barac, & Iephte, &c.* Alia, *Badan, & Barac*, omisso Samsone. Alia, [ut nunc Sixtina] *solùm Badan.* Chaldæus Paraphrastes Badan interpretatur Samsonem. Sic & Glossa interlinearis. Unde patet eos non legisse Samsonis nomen hoc loco. Alii Badan fecerunt eundem cum Barac, unde factum fuit, ut alii nomen Samsonis, alii Barac ascriberent; & tandem aliqui utrumque. Sed nunc servanda est lectio authoritate Sixti & Clementis restituta, ut solus Badan ex illis tribus textui inseratur; intelligatur autẽ vel Samson vel Barac, vel etiam Iair secundùm quosdam.

v. 13. *Rex vester quem elegistis & petistis. Quæritur* quomodo elegerint, cum Samuel jubente Domino illis sorte eum dederit? *Respondeo* hoc ideo dici, vel quia petente populo, eis Deus regem dedit; vel etiam quia in regni innovatione, fine cap. præced. & hoc cap. verè ipsi quoque eum elegerunt. Vide Annot. suprà c. 10. v. 12.

v. 17. *Nunquid non messis tritici est hodie? invocabo Dominum, & dabit voces & pluvias, &c.* Hieronym. A super Amos 4. ad illud; *Ego quoque prohibui à vobis imbrem, cum adhuc tres menses, &c.* dicit in orientis omnibus regionibus insolitum & impossibile esse, ut pluat tempore messis. Nunquam enim, inquit, in fine mensis Junii, sive in mẽse Julio in his provinciis, maximéq; in Judæa, pluvias vidimus. Et addit: Denique in Regum libris pro signo magno atque portento diebus æstatis & messis, orante Samuele, pluviæ concitatæ sunt. Hæc Hier.

v. 19. *Addidimus enim universis peccatis nostris malum, ut peteremus nobis regem.* Si verè dolebant de hoc peccato, cur non recesserunt à proposito, petentes regem auferri, & Samuelem ut judicem sibi restitui? Quia res jam non erat integra; non enim sine injuria rejici potuit Saül jam electus: maximè, quià Deus sorte eum dederat; & Samuel tam electioni quàm inaugu-
B rationi interfuerat. Multa enim malè fiunt quæ facta rescindi non possunt, ut conjugia, contractus civiles, electiones magistratuum, regum, prælatorum Ecclesiasticorum, donationes, &c.

v. 23. *Absit à me hoc peccatum, ut cessem orare pro vobis.* Sciebat populus Israëliticus quod hodie adversarii nostri intelligere nolunt, quantùm apud Deum valeat interpellatio hominis justi pro peccatoribus. Idcircò quoties in angustia & afflictionibus positos se cernebant propter peccata sua; ad sanctorum virorum suffragia confugiebant, quorum intercessione & veniam peccatorum, & pœnarum mitigationem impetrarent. Neque id superstitiosè, sed piè omninò ab illis factum fuit. Unde & hoc loco Samuel eorum pium desiderium confirmans ait: *Absit à me hoc peccatum in Dominum, ut ces-*
C *sem orare pro vobis.* Ubi & observandum quod Samuel, adeò necessariam judicat orationem suam pro populo [utpotè adhuc pro parte Pastor populi, sanè Propheta] ut sibi in peccatum imputandum dicat, si pro eis non oret. Ex quo manifestum quanta sit absurditas eorum qui asserunt sanctorum invocationem à fidelibus frequentari non posse sine injuria Christi mediatoris. Adde, quod non improbabiliter hinc probatur, Sanctos post hanc vitam quoque intercedere pro vivis. Dicit enim Samuel se non cessaturum orare pro Israëlitis. Cessaret autem, si non oraret post mortem; præsertim cum orandi causa non esset cessatura, durantibus hujus vitæ malis & miseriis. Sic enim & Jeremias, qui similiter rogatus fuerat adhuc vivens, ut pro populo oraret, post mortem nihilominus pro eo orasse legitur, velut insignis fratrum amator,
D 2. Machab. ult. Nec obstat, quod hìc sequitur: *Et docebo vos viam bonam & rectam*, cùm mortui non doceant vivos. Non enim dicit: *non cessabo docere*, sicut dixerat, *non cessabo orare.* Quamquam etsi illud dixisset; commodè intelligi deberet, scilicet pro tempore quo id me facere convenit: convenit autem ut vivi doceant vivos: sic enim Deus ordinavit. Cæterùm convenit ut etiam mortui meminerint vivorum eosque diligant, & proinde salutem eorum piis ad Deum votis promoveant.

CAPUT XIII.

v. 3. *FIlius unius anni erat Saül cum regnare cœpisset, duobus autem annis regnavit super Israël. Quæritur* quomodo hoc consistat cum eo quòd Saül Act. 13. dicitur regnasse annis quadraginta? *Respondet* Rabanus, [*Saül*] esse dativi casus, & sensum esse, quod Saüli esset
E filius unius anni, id est, Saül initio regni sui habebat filium unius anni [Isboseth scilicet] qui post mortem patris regnavit duobus annis. Sed hoc rejicitur pluribus modis. Primò, quia in Hebræo [*Saül*] non est dativi casus, sed nominativi. Secundò, quia importunum est hoc loco inserere quot annis regnaverit filius, cùm nondum dictum sit quamdiu Saül ipse regnaverit. Tertiò, quia Isboseth erat annorum quadraginta quando cœpit regnare: Saül autem tantùm regnavit viginti annis, ergo Isboseth erat viginti annorum quando Saül pater ejus regnare cœpit. Ac denique quia Isboseth etiam pluribus annis regnavit, ut dicetur 2. Reg. 2. Itaque alii hunc faciunt sensum; Jam annus lapsus erat, ex quo cœperat regnare Saül, postquam autẽ duobus annis regnasset, fecit ea quæ sequuntur.

Qui sensus, etsi non sit improbabilis, & similis expositio videatur debere esse 2. Reg. 2. ubi agitur de annis regni filii ejus Isboseth: tamen plures interpretes sequuntur sensum, quem Paraphrastes Chaldæus indicat; nimirùm, quòd Saül cum regnare cœpit, ita erat innocens, & malitiâ vacuus, sicut puer unius anni, & quod duobus annis in illa innocentia mansit.

v. 7. *Hebræi autem transierunt Jordanem.* Hebræi non alii intelliguntur, quàm Israëlitæ: quorum multi timidiores, securitatis causa, Iordanem transierant: quò remotiùs abessent ab infestis hostibus Philisthæis, quorum sedes erant in regione opposita ad mare magnum, quod nunc vocatur Mediterraneum. Vocantur autem hi tum ab hostibus, tum subinde etiam à scriptore hujus libri, Hebræi & non Israëlitæ: nempe quia nomen Israëlis fortitudinem significat: Hebræus autem significat transitorem, seu transfluvialem: quo nomine & Abraham vocatus est, quod ex Mesopotamia eo venisset. Itaque contemptim, tanquam fugientes ultra Iordanem, hic Hebræi dicti sunt. Unde & hoc eodem capite dicunt: *En Hebræi egredientur de cavernis, &c.* Quod diligenter notandum est, tam hoc capite quàm sequenti: ne putentur alii esse, qui vocantur Hebræi, & alii qui dicuntur Israëlitæ.

v. 13. *Stultè egisti, nec custodisti mandata Domini Dei tui.* Quæritur in quo peccaverit Saül? Nam peccasse eum manifestum est ex verbis Samuelis. Alfonsus de Castro in verbo (*sacerdotium*) putat in eo deliquisse Saülem, quod per se sacrificaverit, non expectato Samuele. Sed fallitur. Nam nec Samuel per se sacrificavit, sed per sacerdotes, ut ostendimus suprà ad cap. 1. v. 4. sicut & David & Salomon & alii. Adde quod Samuel capite 10. præceperat Saüli dicens: *Descendes ante me in Galgala, ut offeras oblationem, &c.* sed scilicet per sacerdotes Aaronicos. At verò in eo peccavit Saül, quod præstitutum tempus non expectasset juxta verbum Domini: nempe dixerat ei capite illo 10. ex revelatione Domini Samuel: *Septem diebus expectabis, &c.* Si dicas, vers. 7. dictum est, *& expectavit* [scilicet Saül] *septem diebus juxta placitum Samuelis.* Respondetur quod non expectavit Samuelem septem diebus integris & completis. Id significatur, quando dicitur: *Cumque complesset offerens holocaustum, Samuel veniebat.* Igitur septimo die nondum elapso venit Samuel, quando jam Saül in offerendis sacrificiis erat occupatus. Quod verò quidam dicunt, Samuelem ipsum voluisse offerre sacrificium per se, idque ei licuisse, etsi non sacerdoti, divina dispensatione: frustrà dicitur, nam non erat opus dispensatione, ut non sacerdos offerret, quandoquidem satis multi erant sacerdotes per quos offerri poterat.

CAPUT XIV.

v. 3. ET *Achias filius Achitob, &c.* Hic Achias infrà capite 21. & 22. Item capite 23. v. 6. vocatur Achimelech composito nomine. Nam eundem esse, non videtur dubium. Siquidem & ibi ut sacerdotum princeps describitur, ut hic: & similiter vocatur filius Achitob: cujus etiam filius Abiathar, ut habetur cap. 23. v. 6. & cap. 22. v. 20. fugerat ad David ephod secum habens. Porrò idem alibi vocatur & Abimelech, ut 1. Paral. 18. v. 16. in eod. Hebr. Quin & Abiathar illum quidam vocatum volunt æquè ac filium: & vice versa, filium etiam Abimelech eo nomine quo pater. Vide 2. Regum 8. Marci 2. & 1. Paralip. 18. Hoc interim nota, Phinees illum, de quo hic est sermo, non esse Phinees filium Eleazari, sed filium Heli sacerdotis, de quo 1. Reg. 4.

v. 9. *Si taliter locuti fuerint ad nos: manete donec veniamus ad vos ——— hoc erit nobis signum.* Quomodo hoc factum Ionathæ excusetur à superstitione, vide Annot. 1. Machab. 5. v 4.

v. 13. *Itaque alii cadebant ante Ionatham, alios armiger eius interficiebat.* Quomodo hæc plaga facta fuerit in castris Philisthinorum, scriptura non explicat, sed tantùm narrat tanquam rem novam & admirabilem, quod Ionathas & armiger ejus soli tantam stragem ediderint

A in statione seu præsidio Philisthinorum. Iosephus dicit subitò coortam nebulam, quæ impedierit, quominus Philisthæi viderent, vel Ionatham cum armigero ejus; vel se mutuo. Sed hic modus narrationi scripturæ non satis convenit, primò, quia scriptura istud memorat tanquam miraculum quod inusitato modo acciderit; nebula autem naturaliter oritur etiam de repentè. Secundò, quia nebula illa non minus impediisset Jonatham & armigerum ejus, ne viderent hostes, quàm hostes à conspectu ipsorum. Tertiò, quia proximè sequitur; speculatores Saül à longè vidisse hanc cladem, & multitudinem prostratam, quod per nebulam non potuissent. Proinde probabilius est, quod & alibi in scriptura factum legimus, Philisthæos à Domino percussos fuisse ea cœcitate, quâ hostem à quo cædebantur, videre non possent, quam vocant

B Græci ἀορασίαν, id est, discernendi impotentiam; ita ut inter hostem, & socium discernere non possent. Tali cœcitate & Sodomitæ percussi leguntur, ne invenire possent domum Loth Genes. 19. & Syri milites 4. Reg. 6. quærentes Helisæum Prophetam, & ab eo ducti in Samariam.

v. 18. *Applica arcam Dei (erat enim ibi arca Dei in die illa cum filiis Israël.)* Scilicet in castris, ut ejus præsentia & animaretur populus, tanquam Deum habens præsentem, & hostibus terror incuteretur, sicut legimus factum cap 4. Vide ejus loci Annot.

v. 27. *Et intinxit in favum mellis, & convertit manum suam ad os suum, & illuminati sunt oculi ejus.* Sensus posteriorum verborum est, quod cùm oculi Ionathæ præ fame & fatigatione caligassent, [quod fieri posse Jeremias in Threnis indicat) nunc gustato melle re-

C creati sint, & pristinam claritatem receperint. D. August. illuminatos dicit, non ad videndum, sed ad discernendum, quia rem vetitam tetigerat; unde confundebatur, sicut aperti dicuntur oculi primorum parentum ut agnoscerent peccatum suum, & ejus pœnam turpitudinem suam. Sed facilè videre est hunc non esse sensum literalem; Nam Jonathas præcepti paterni planè erat ignarus: & præterea de hac illuminatione tanquam de re sibi commoda, & bona gloriatur. Interim hoc quoque *quæri* potest, an Jonathas in hoc facto non peccârit? maximè quod *Dominus*, ut sequitur versu 37. *non responderit in illa die*, utpotè iratus. Ad hoc *respond.* Ionatham in prima gustatione mellis non peccasse, erat enim prohibitionis ignarus. At vero quod posteà admonitus de hoc facto & de paterna prohibitione, responderit; *Turbavit pater meus terram;*

D non omnino culpa carere videtur. Non enim regia aut superiorum mandata temerè sunt reprehendenda, præsertim apud multitudinem. Potest etiam causa aliqua divinæ iræ poni in ipso Saüle, quod ædificasset altare extra locum tabernaculi, vel denique dici potest quod rex dudum amissa innocentia, per quam aliquando placuerat Deo, indignus esset cui per oraculum Deus responderet. Hieron. tamen lib. 1. cont. Pelag. cap. 12. videtur magis in Ionatham culpam retorquere.

v. 42. *Et deprehensus est Ionathas & Saül, &c.* Sors ista quia consultoria, nec jussu Dei facta, videtur prorsus illicita fuisse & superstitiosa. Deinde fuit valdè temeraria

E in eo quod cum tanto periculo solus Ionathas cum Saül fuit compositus cum toto populo: tam facilè enim sors in regem cum filio cadere potuit, qui duo tantùm erant, atque in populum qui erat innumerabilis.

v. 44. *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat, quia morte morieris Ionatha.* Cum execratione fert sententiam mortis in Ionatham. Et sensus est: Deus graviter in me vindicet, si non morti te addixero. Quâ in re & in Ionatham peccat, innocentem morti adjudicans, & in seipsum, execratione & maledicto se obstringens.

CAPUT XV.

v. 3. SEd *interfice à viro usque ad meliorem & parvulum atque lactentem.* Et infrà: *Et pugnabis contra eos usque ad internecionem eorum.* Hoc autem totum quoad homines, uno Agag rege excepto, quem Samuel interfecit, impletum fuisse à Saüle, videtur

affirmare scriptura his verbis : *Percussitque Saül Amalec ab Hevila donec venias ad Sur ——— & apprehendit Agag regem Amalec vivum, omne autem vulgus interfecit in ore gladii :* & quæ sequuntur. Nec de aliis hominibus vivis relictis expostulat cum Saüle Samuel, quàm de uno Agag. Quomodo igitur infrà capite 30. rursum Amalecitæ magno exercitu leguntur invasisse Siceleg? Fuisse enim exercitum valdè copiosum ex eo liquet, quia dicit scriptura : *Percussit eos David à vespere usque ad vesperam alterius diei, & non evasit ex eis quisquam nisi quadringenti viri adolescentes, &c.* Unde hîc Amalecitæ tanto numero, si usque ad unum fuerant pauló ante deleti à Saüle & Samuele? estque eadem quæstio de illo Amalecita, qui 2. Reg. 1. nuntiat se interfecisse Saülem. Dicendum Saüle bellum movente contra Amalec, multos eorum fugisse atque recepisse se in tuta & remota loca, quos comprehendere Saül cum suo exercitu non potuit; qui quidem posteà ad sua reversi, populum & regnum instaurare cœperunt.

v. 11. *Pœnitet me quod constituerim Saül Regem.* Pœnitere alicujus rei dicitur Dominus, locutione humana; nempè, quia sicut homines retractant pœnitendo id quod priùs fecerant; ita & Deus iratus veluti destruit suum opus. Sed hoc interest discriminis, quod homo prudenter retractat id quod priùs imprudenter commisit; Deus verò, id quod priùs sapientissimè constituit, posteà exigentibus hominum peccatis justè retractat, non quod ulla mutatio in Deo sit. Et ita non repugnat quod hoc eodem capite v. 29. subditur; *Triumphator in Israël non parcet; & pœnitentia non flectetur. Neque enim homo est ut agat pœnitentiam.* Ecce, non pœnitet ut homo, sed eo modo, ut dictum est.

v. 17. *Nonne cum parvulus esses in oculis tuis, caput in tribubus Israël factus es?* Mira vis humilitatis ad promerenda beneficia Dei. Humilibus enim dat gratiam & humiles exaltat. Quæ virtus etiam in beata Maria Dei matre mirabiliter Deo placuit. Unde in ejus persona canit Ecclesia: *Cùm essem parvula, placui Altissimo, & de meis visceribus genui Deum & hominem.*

v. 22. *Nunquid vult Dominus holocausta & victimas, & non potiùs, ut obediatur voci ejus? melior est enim obedientia quàm victimæ, & auscultare magis quàm offerre adipem arietum.* Hac sententia non damnatur oblatio holocaustorum aut victimarum, sed tantùm, quid cui præferendum sit, ostenditur. Si enim inter se hæc duo comparantur, obedientia & victimarum oblatio; dubium non est, quin melius sit obedire. Id quod vel tunc maximè patet, cùm alterum ab altero separatur; hoc est, cùm hinc ponitur obedientia sine victimis, & illinc victimæ sine obedientia : tum enim citra omnem dubitationem obedientia non tantùm præferenda est oblationi victimarum tanquam minori bono, verùm etiam tanquam ei quod simpliciter non est bonum, neque Deo gratum. Non enim placet Deo sacrificium contra obedientiam : quale fuit quod Saül hîc obtulit. Obtulit enim sacrificium ex pecoribus contra Dei præceptum reservatis. Sic enim præceperat ei Samuel ex persona Dei. v. 3. *Nunc ergo vade, & percute Amalec, & demolire universa ejus.* Et pauló pòst : *Interficies à viro usque ad mulierem ——— bovem & ovem, &c.*

v. 23. *Abjecit te Dominus ne sis rex,* & iterum : *Abjecit te Dominus ne sis rex super Israël.* Et pauló pòst : *Scidit Dominus regnum Israël à te hodie, & tradidit illud proximo tuo meliori te.* Ubi quæritur quando Saül desierit esse rex Israël, an tum, quando hæc ei dicta sunt à Samuele, an verò posteà quando David unctus fuit à Samuele in regem, an denique tunc quando mortuus est Saül? *Respondeo*, neque tunc quando hæc à Samuele audivit : Non enim hæc verba sunt privatoria regni, sed declaratoria voluntatis ac decreti divini, quo Deus constituerat genus Saülis abjicere ne regnaret. Quæ declaratio, quia illo die per Samuelem facta est, hinc dicit : *Hodie scidit Deus regnum à te*, id est, hodie per me scissionem & abjectionem hanc tibi denuntiat. Neque tunc quando Da-

A vid à Samuele unctus est : quia Saül mansit rex, & à Davide ac toto populo agnitus est rex, usque ad diem mortis suæ, adeo ut David jusserit interfici eum qui Saülem occiderat, tanquam regis interfectorem. Unde sequitur quod tunc demum rex esse desierit quando mortuus est. Quæ res ex sequentibus magis patebit. Certè hîc à Deo Saüli, ut Regi, præcipiebatur ut deleret Amalec : ergo adhuc hic à Deo & Samuele agnoscebatur Rex. Et Samuel evocatus ab inferis in futuro sic loquitur ad Saulem infrà cap. 28. *Scindet Dominus regnum tuum de manu tua, & dabit illud proximo tuo David.* Igitur usque ad illud tempus nondum erat scissum de manu ejus regnum. Idem sensus patet ex eo quod dictum est cap. 13. *Quod si non fecisses, jam nunc præparasset Dominus regnum tuum super Israël in sempiternum, sed nequaquam regnum tuum ultra consurget. Quæsivit Dominus sibi virum juxta cor suum : & præcepit ei ut esset dux super populum suum.* Hæc enim

B verba significant ita Saulem abjectum, ut regnum post mortem ejus non diu in ejus posteritate duraret, sed brevi transferendum esset ad alium. Vide Annot. cap. seq. v. 13.

v. 35. *Et non vidit Samuel ultra Saül usque in diem mortis suæ. Quæritur*, quomodo ergo infra cap. 19. dicitur Saül cum cæteris prophetasse coram Samuele? *Respondent* ferè interpretes, quod ultrà non viderit eum in habitu regnantis. Tunc enim nudus cecinisse dicitur coram Samuele, toto die ac nocte, id est, regio habitu abjecto. Sed magis placet interpretatio, secundùm quam ita exponitur à quibusdam, non vidisse Samuelem Saulem, quia illum ampliùs non invisit, sicut solebat facere certis temporibus, honoris vel consilii dandi causâ. Et hoc modo accipitur

C vox (*videre*) infrà cap. 20. ubi dicit David: *Vadam & videbo fratres meos.* & 3. Reg 14. *Veni & videamus nos*, & ad Hebr. 13. *Cum quo, si celeriùs venerit, videbo vos.* Quod autem dicitur : *Lugebat autem Samuel Saulem, &c.* non fecit hoc, ut sententiam Dei mutaret, quam sciebat immobilem, sed fecit hoc commiseratione humana.

CAPUT XVI.

v. 2. *Quomodo vadam? Audiet enim Saül & interficiet me. Et ait Dominus; Vitulum de armento tolles in manu tua, & dices : ad immolandum Domino veni.* Quod Samuel fecit Domino præcipiente, dubium non est sine peccato factum fuisse : neque ullum in his verbis mendacium præcipitur. Nam revera ex præcepto Domini venerat Samuel immolare Domino sacrificium in Beth-

D lehem; tametsi præcipua proficiscendi causa esset, ut regem inungeret. Itaque hoc exemplo licebit si quid facimus ob plures causas, eam solam aperire, quæ minimè reprehensioni, offendiculo aut periculo sit obnoxia; etiamsi alia causa sit principalior. Sic Exodi 3. & 5 Moyses ex præcepto Domini dicit ad Pharaonem : *Dimitte populum ut sacrificet mihi in deserto, &c.* Quæ tamen non erat principalis causa, sed populi liberatio & traductio in terram promissam. Neque id ad versutiam, aut simulationem animi, sed ad prudentiam, & cautelam pertinet. Discimus hinc etiam eo tempore licuisse hostias minùs solemnes extra locum tabernaculi offerre. Nam & Deus præcipit, & Bethlehemitæ nihil mirantur.

v. 6. *Num coram Domino est Christus ejus?* In Hebræo asseveranter loquitur. *Certè coram Domino est*

E *Christus eius.* Consentiunt Septuaginta. Et variè hoc exponitur, ut refert Vatablus. Sed maximè placet, quod habet Cald. Paraphrastes sensum esse : *Pulchrè providit Deus de Messia*; q. d. Hic formam habet, & staturam imperio dignam. Et hinc scilicet est, quod Dominus quasi judicium Samuelis reprehendens, ei respondit : *Ne respicias vultum eius neque altitudinem staturæ, &c.* In hunc quoque sensum Hieronymus accipit lib. 1. contra Pelag. cap. ult.

v. 13. *Et unxit eum in medio fratrum ejus. Quæritur*, An prima hæc unctio fecerit Davidem actu Regem? *Respondet* Jansenius super Joan. cap. 17. quod David potestatem quidem, & jus imperii in populum Dei accepetit ab ea die, suam tamen potestatem non ostendit,

nec ea usus est, nisi post mortem Saülis. Sed plenius D. Chrysost. homil. de David & Saüle, in persona David: Nondum, inquit, Deus abdicavit illum principatu, nondum fecit illum ex Rege privatum. Itaque non invertamus ordinem, neque rebellemus Deo. Legitur tamen apud August. cont. Adimantum cap. 17. Davidem à cæde abstinuisse, quia occidere noluit, quamvis impunè potuerit. Sed nota quod dicit *impune*, & non *juste*. Imò addit Davidem implesse præceptum Christi de diligendis inimicis; per quod significare videtur Davidem facturum fuisse contra illud præceptum si Saülem occidisset. Sed Davidem ab ea die nondum verè Regem fuisse patet, quia Scriptura Saülem semper usque ad mortem vocat Regem, Davidem tantisper nusquam, tum imprimis, quia anni regni Davidis non computantur nisi à morte Saülis. Itaque quod Jansenius dicit Davidem ab ea die accepisse jus imperii in populum distingue, sed nondum (in populo.) Nempe, sicut Jurisperiti dicunt filium vivente patre habere jus in bona, sed non in bonis; nempe per quartum casum, non per sextum. Unde nec hinc ostenditur Isboseth illegitimè regnasse, quem totus ferè Israël recepit in regem: sed cùm tribus Juda Davidem sibi regem constituisset, injusto bello eum Isboseth vexavit, contra quem David defensivo magis quàm invasivo usus est bello, donec ille fuit occisus à sceleratis hominibus. Post cujus mortem totus Israël tandem Davidi detulit regiam dignitatem. Vide Annot. 2. Reg. 2. vers. 10. & 14. & cap. 4. v. 8.

v. 23. *Quandocumque spiritus Dei malus arripiebat Saul, tollebat David citharam.* Primum nota, quod malignus spiritus vocatur spiritus Dei: vel propter naturam, quæ à Deo est, vel potiùs, quam in eo quod Saülem affligebat, divinæ justitiæ minister erat: id quod clariùs exprimitur, dum dicitur v. 14. *spiritus nequam à Domino.* Sed occasione istius sententiæ; *Quæritur* utrum virtute concentus musici Dæmones ex hominum corporibus profligari, aut saltem per illum concentum domari, aut impediri à vexatione possint? Id enim apparet ex hoc loco: Nam mox subditur: *Tollebat David citharam, & percutiebat manu sua & refocillabatur Saül; & levius habebat: Recedebat enim ab eo spiritus malus. Respondeo* primò, in Hebræo non legi in posttemis illis verbis; (*recedebat enim*) sed tantùm per copulativam (*& recedebat.*) Deinde dico, dæmones, cùm sint substantiæ incorporeæ, nullis corporis affectionibus subjectos esse, neque ulla virtute rei corporeæ naturaliter posse affici, sic ut compellantur exire de corpore obsesso. Sed scilicet homines à dæmonibus afflicti, & obsessi refocillati possunt cantu musico, ita ut afflictionem à dæmone illatam mitiùs ferant. *Uno modo*, si corpus reddatur minùs dispositum ad suscipiendam actionem dæmonum; *Alio modo*, si per externam sensuum oblectationem fiat, ut vexatio diabolica minùs percipiatur, & per consequens ipsa afflictio minuatur. Afficit enim harmonia musica temperamentum cerebri, & præ suavitate sua attrahit ad se mentis attentionem. Et hoc modo intelligendum est, quod, pulsante David citharam, Saül levius habebat: Atque adeò quod David tamdiu psallebat, donec vexatio omnino cessaret.

CAPUT XVII.

v. 9. *Si quiverit pugnare mecum, & percusserit me, erimus vobis servi: si autem ego, &c.* Ita quidem loquitur Philisthæus Goliath: sed hanc conditionem non legimus à partibus hinc inde fuisse pactam. Quamvis enim David à Saüle missus est ad singulare certamen [quod Regi licuit in bello justo, maximè Davide ultro se offerente] factum id tamen est sine pacto: neque debuit Saül, qui de eventu certus non erat, totum Dei populum exponere periculo servitutis Philistinorum. Unde nec Philisthæi tanquam ex pacto conventi fuerunt, postquam cecidit Goliath: sed tantùm dicit scriptura, quod videntes cecidisse fortissimum suorum, fugerunt, cùm satis perciperent divina virtute ab adolescente eum cæsum, eamque sibi imminere porrò metuerent.

v. 32. *Ego servus tuus vadam & pugnabo adversus Philisthæum.* Et post: *Cucurrit ergo David ad pugnam, &c.* Describitur hìc monomachia Davidis cum Philisthæo. Cujus occasione *quæret aliquis*, utrum exemplo Davidis liceat cum aliquo suscipere singulare certamen, quod vulgo duellum vocatur? *Respondeo*, monomachia suscipitur, vel ut per victoriam unius appareat justitia vincentis: & hoc modo illicita est. Exspectatur enim & inquiritur occultum Dei judicium de justitia vel injustitia partis alterius, per eum modum, qui divinitus ad hoc non est institutus. Quantum enim ad divinam ordinationem attinet, tam potest superari in illo certamine qui justam habet causam, quàm qui injustam. Vel suscipitur monomachia simpliciter ad componendam controversiam inter duos aliquos exortam, sine exspectatione divini judicii, tantùm ut per modum sortis quæstio, quæ dubia & anceps erat, duello terminetur. Et quamvis sint qui putent ex parte ejus qui provocatur, talem monomachiam licitam esse, probabilius tamen est etiam hoc pacto prorsus esse illicitam. Ratio est, quia est contra præceptum, *Non occides.* Cùm enim neutra pars à judice per sententiam sit morti adjudicata, non licet ne quidem ei qui injuriam patitur, adversarium suum duello excipere. Unde etiam simpliciter monomachia prohibetur non tantùm per Canones Ecclesiasticos, sed & per leges civiles. Neque tamen propterea reprehendendum est factum Davidis tanquam illicitum, aut temerarium, David enim non humano consilio, sed occulto instinctu spiritus Dei hoc certamen suscepit, sciens Deum eventu hujus certaminis velle declarare justitiam, & innocentiam populi sui, contra Philisthæos. Unde confidenter, tanquam revelatione accepta, dicit inter alia: *Dominus qui eripuit me de manu leonis, & de manu ursi, ipse me liberabit de manu Philisthæi hujus.* Et ad ipsum Philisthæum: *Dabit te Dominus in manu mea. & percutiam te, & auferam caput tuum à te.* Quæ sanè verba, ut manifestum est, sunt prophetantis. Et alioquin res non videretur caruisse temeritate & periculo honoris divini: si David rem adeo magnam & dubiam tentare voluisset, absque occulto Dei monitu.

v. 33. *Quia puer es.* Superiori capite dicit de eo pater: *Adhuc reliquus est parvulus.* Sic Prudentius de Goliath loquens, inquit: Expertus pueri quid possint ludicra parvi. At rursum hoc capite bis terve vocatur adolescens. Imò capite superiori de eo dicit quidam ad regem: *Ecce vidi filium Isai Bethlehemitam scientem psallere, & fortissimum robore, & virum bellicosum & prudentem in verbis, & virum pulchrum.* Dicendum igitur, quod fuerit juvenis viginti plus minus annorum, quâ ætate qui barbescunt etiam viri interdum vocantur, si adsit robur corporis. Et tamen puer vocatur, quod adolescens cum esset, ab ætate puerili nondum longè recessisset. Nam Hebræi illam vocem extendunt ad adolescentiam, ut patet Genes. 21. ubi Israël puer vocatur, cùm septemdecim esset annorum. Quod autem hoc capite David vocatur minimus, intelligitur natu minimus inter suos fratres.

v. 38. *Et induit Saül David vestimentis suis.* Per vestimenta Saulis arma intelliguntur. Neque tamen verisimile est, quod David indutus sit armis corpori Saülis aptatis. Nam Saül multò major erat Davide, utpote (ut suprà scriptura commemoravit) etiam suprà omnem populum eminens ab humero & sursum: ac proinde multò magis suprà Davidem adolescentem: sed significatur tantùm quod ex armamentario regis Saülis (in quo erant multiplicia arma in variorum militum usus) arma hæc deprompta sint. Quem sensum confirmat illud, quod David iis armis indutus, non attulerit pro ratione; quod ejus corpori non congruerent, tanquam nimis magna: sed tantùm, quod consuetudinem armorum non haberet.

v. 55. *De qua stirpe descendit hic adolescens? &* paulò pòst rursum: *de qua progenie es, ô adolescens?* Utrobique est in Hebræo, atque etiam apud septuaginta. *Cujus filius es?* Nec mirum id Saülem ignorasse, licet David in ejus aliquando fuisset familia, ac proinde, confusè saltem, familiæ regiæ, ipsique Regi debuerit esse notus. Nempe quia Reges non solent semper exactè inquirere de progenie, & parentibus suorum familiarium. Deinde jam Da-

vid aliquamdiu absfuerat à Saüle, & reversus erat ad oves suas, ut patet ex hoc eodem capite, ut proinde mirum non videatur, si statim agnitus non fuerit. Sed jam cum pollicitus esset se filiam suam daturum uxorem ei, qui Philisthæum superasset, & cerneret Davidem adolescentem tam præclarum facinus designasse, meritò exactiùs quærit, de qua progenie sit? aut [ut Hebræa & septuaginta loquuntur] *cujusnam sit filius?*

CAPUT XVIII.

v. 7. *PErcussit Saül mille & David decem millia.* Repetitur hic versus infrà cap. 29. v. 5. istis verbis: *Percussit Saül in millibus suis, & David in decem millibus suis.* Et ita habent Hebræa, tam illo loco, quàm hoc capite, atque etiam cap. 21. Quare quidam sic illud interpretantur, quasi sit sensus: Saül tantam fecit stragem hostium, ac si duxisset in prælium aliquot millia pugnatorum, David verò, tantam, ac si duxisset aliquot dena millia secum. Sic autem interpretantur, propter illud [*suis.*] Verùm simpliciùs & rectiùs ad sensum, quem Hieron. hoc loco & cap. 21. reddidit, exponitur hoc modo: Saül percussit millenos suos, id est, aliquot millia; David autem denos millenos suos, id est, aliquot myriades, quasi dicas; Qui à Saüle victi sunt, tantùm per millenos supputantur; At victoriæ Davidis in tantum majores sunt, ut non per millenos, sed per myriades supputandi sint hostes ab eo debellati. Dicitur autem utrobique [*suos.*] Nempe, victi victorum sunt jure belli.

v. 10. *Invasit spiritus Dei malus Saül, & prophetabat.* Prophetasse dicitur impropriè; nempe quia more arreptitiorum aliena & absurda loquebatur, sicut & absurda visa fuerunt hominibus carnalibus multa, quæ veri prophetæ loquebantur. Alii volunt eum etiam verè prophetasse, sicut antea quoque fuerat inter prophetas. Vide suprà 1. Reg. 10. v. 6.

v. 27. *Et attulit eorum præputia, & annumeravit ea Regi.* Observandum quod David Philisthæos mortuos circumcidens, id est, præputia eorum resecans, nullum tamen sacrilegii crimen admisit, quasi cæremoniam legalem circa mortuorum corpora adhibuisset. Nam non fecit hoc, quasi cæremoniam sacram exercens, sed tantùm voluit conditioni propositæ satisfacere, quæ non erat de cæremonia, sed tantùm de præputiis adferendis: ut constaret hostes incircumcisos tantò numero esse ab ipso interfectos. Quomodo & lavantur mortuorum corpora vel inungnntur absque cæremonia baptismi, vel sacræ unctionis, videlicet ob alias causas.

CAPUT XIX.

v. 13. *TUlit Michol statuam & posuit eam super lectum.* Qualis fuerit hæc statua, aut in quem usum eam haberet Michol, scriptura non explicat. Minimè tamen verisimile est fuisse idolum, quod illa domi servaret ad adorandum. Neque enim David maritus ejus, & cum ea in eadem domo cohabitans, tolerasset idolum in domo sua. Proinde omninò apparet, fuisse tale simulachrum quod licitè haberi posset, & cujus usus vel asservatio non esset contra legem Dei. Id notandum contra hæreticos nostri temporis, qui contendunt ita prohibitum esse lege Dei habere quamcumque similitudinem hominis, aut alterius rei, saltem viventis; ut nulla ratione & nullo fine ejusmodi aliquid penes se habere liceat, ne quidem ad excitandam in nobis memoriam & imitationem eorum quorum sunt illæ similitudines. *Objiciunt* contrà hæretici, quod pro [*statua*] Hebraicè habeatur [*teraphim*] quod significet idolum. Sed non ita est; sed significat simpliciter imaginem. Aliqui etiam volunt statuam hanc fuisse tumultuariè ex stramine compositam ad magnitudinem hominis, & in lecto positam. Sed quidquid sit, nullo modo verisimile est idolum tantæ magnitudinis Michol clam marito habuisse; sed erant ea, quæ privatim colebantur, parva ex auro, aut argento, ut abscondi possent, ut patet de idolis quæ furata est Rachel à patre suo Genes. 31. utpotè quæ sub stramentis abscondit.

v. 20. *Factus est etiam spiritus Domini in illis, &*
A *prophetare cœperunt.* Dicitur hoc de lictoribus, qui missi erant à Saüle ad rapiendum David; idemque accidit nuntiis qui secundo & tertio missi sunt, ac denique ipsi quoque Saüli, de quo ita subjungitur. *Et factus est etiam super eum spiritus Domini, Exspoliavit etiam ipse se vestimentis suis, & prophetavit.* Quidam putant eos omnes subitò ita animo & voluntate fuisse mutatos, ut ex vera pietate, ac animi devotione id fecerint; sicut ministri missi à Pharisæis ad capiendum Christum, ita sermone ejus subitò transmutati sunt; ut deposita nocendi voluntate dicerent cum admiratione Joan. 7. *Nunquam sic homo locutus est.* Alii [quorum videtur probabilior sententia] dicunt eos divinitus ita compulsos fuisse ad laudandum Deum cum cæteris Prophetis, quemad-
B modum Balaam, cùm venisset ad maledicendum Israël, à Deo compulsus est Israëlem benedicere. Et id verisimilius est, quia Saül statim post rediit ad priorem malitiam, & intentandam Davidi persecutionem, ut patet capite sequenti.

CAPUT XX.

v. 3. *VIvit Dominus, —— quia uno tantùm [ut ita dicam] gradu, ego morsque dividimur. Quæritur* an non temerè juraverit David, volens confirmare, in quanto periculo versaretur? Fortè dices, non esse juramentum, sed non aliud significari quàm si diceret: Tam verè ego mortis periculo proximus sum, quàm verum est Dominum vivere. Sed parum differt hic sensus à juramento. Et revera juramentum esse in ea loquendi forma [*vivit Dominus*] patet Jeremiæ 4. & Oseæ 4. Itaque vel
C non excusandus est David à levitate juramenti, vel *dicendum*, non temerè ab eo juratum fuisse; quia, ut ex antecedentibus patet, Jonathas non firmiter credebat Davidem ita graviter de vita periclitari apud Saülem: *Ait enim, Absit, non morieris, &c.*

v. 5. *Ecce Calendæ sunt crastino.* Non more gentilium calendas observabant Hebræi, sed calendas vocat interpres, festum neomeniæ à Deo institutum. Hebr. est [*mensis.*] Nempe diem primum mensis, tanquam caput, & principium totius mensis, Hebræi antonomasticè mensem vocabant. Erat autem neomenia, seu festum novilunii [nam erant apud Hebræos menses lunares] institutum in lege in memoriam beneficii Dei, quod præstat in rerum omnium conservatione, sicut Sabbathum in memoriam creationis earundem rerum.

D v. 6. *Dixit David ad Ionatham; Si requisierit me pater tuus, indicabis ei; Rogavit, &c.* An verè hoc dixerit David, an non, scriptura non aperit. Et fieri potuit, ut revera David in Bethlehem profectus fuerit, & redierit ad tertium diem, post calendas. Nam ista dicta sunt pridie calendas, ut patet ex verbis præcedentibus, & Bethlehem non ita longè inde fuit dissita, quin potuerit facilè David eò proficisci, & ad diem tertium redire. Quod si verò non fecerit David, nec intenderit facere, quod hîc dicit, debemus agnoscere in viro, etsi sancto, mendacium officiosum, cujusmodi & cap. seq. videtur ab eo commissum, ut ubi dicemus.

CAPUT XXI.

v. 2. *REx præcepit mihi sermonem, &c.* Beda lib. 3. in Samuelem cap. 8. agnoscit hîc mendacii culpam
E in Davide; tametsi posteà conatur etiam verum aliquem sensum verborum Davidis reddere, sed satis coactum. Quomodo tamen mendacium hoc, licèt ex eo consecuta videatur cædes sacerdotum, non fuerit perniciosum, vide capite proximè sequenti.

v. 4. *Non habeo laicos panes ad manum, sed tantùm panem sanctum: si mundi sunt pueri.* Hic locus ita sonare videtur, quasi David & pueri ejus, si mundi essent, licitè possent comedere panem sanctificatum, etiam extra casum necessitatis. Sed non ita est. Nam secundùm legem solis sacerdotibus licitum erat vesci illis panibus propositionis, ut habemus Levitic. 24. & Num. 28 Testatur hoc & Christus in Evangelio Matth. 12. *Non legistis* [inquit] *quid fecerit David quando esuriit, & qui cum eo erant: quomodo intravit in domum Dei, & panes propositiónis*

comedit, quos non licebat ei edere, neque his qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus? Igitur per hoc quod mundi essent, nondum licebat eis comedere panes illos, nisi accessisset necessitas. Quare ergo sacerdos requirit ab iis munditiam, cùm mundi extra necessitatem non possent, immundi autem etiam possent in necessitate? *Respondeo* per hoc significari quod homo in necessitate constitutus, quâ legem aliquam plenè observare non potest, tamen non debeat propterea legem illam omnino negligere. *Verbi gratiâ*, aliquis propter infirmitatem aliquam jejunare non potest, non tamen is prorsus à lege jejunii excusatur, sed tenetur tantùm de lege adhuc præstare, quantum infirmitas permittit.

v. 9. *Ecce hic gladius Goliath Philisthæi.* Narratur suprà cap. 17. Davidem caput Philisthæi attulisse in Jerusalem, arma verò ejus posuisse in suo tabernaculo. Quod non est contrarium huic loco. Nam fieri potuit, & omninò credibile est, Davidem paulò pòst, religione motum, eadem in tabernaculo Domini suspendisse, ut essent perpetuum monumentum prostrati divina ope tam immanis hostis. Unde nec repetiit ut suum; sed tantùm accepit utendum, propter necessitatem; & similiter credibile est, illum ab eodem Davide postea religiosè in tabernaculo Domini fuisse repositum.

v. 13. *Et immutavit os suum coram eis, &c.* Non videtur David hîc posse excusari à simulatione, quæ mendacium quoddam in facto est: sed officiosum fuit hoc ejus mendacium, quo se eximeret præsenti periculo. Fortè dices sicut S. August. de Jacob: Non mendacium fuit, sed mysterium, quia significatum est, quomodo Christus qui est sapientia Patris, apparuit per incarnationem in similitudinem carnis peccatricis & stultæ & ignorantis; adeò ut etiam insanus & in furorem versus à suis putatus fuerit. Sed *respondetur* sensum mysticum non tollere sensum historicum, ut nec in facto Jacob. Unde, salva Augustini authoritate, non videtur satis apta ejus evasio, ut & alibi annotavimus. Vide Annotat. Genes. 27. Ad hunc tamen locum fortè responderi posset, non fuisse simulationem propriè dictam & mendacium in facto; sicut monachus, ad vitandum periculum, sine mendacio assumit habitum sæcularem; scilicet tantùm ad celandum quod sit monachus: ita David immutavit os suum, non volens significare se esse insanum, sed tantùm ad celandum prudentiam suam. Non tamen est necesse Davidem hîc excusari, qui supra hoc eodem capite à mendacio verbali excusari non potest.

Et impingebat in ostia portæ. Hebraïcè est; *designabat.* Chald. (*lineabat*) more scilicet stultorum, ut volunt, creta aut carbone aliquid stultum in ostiis depingens. De quo versus vulgaris: Stultorum manus depingunt latera domus. Sed nostra versio concordat cum Septuaginta, qui habent (*cadebat.*) Et fortè utrumque factum est, ut stultum se simulans impingeret seu caderet in ostia, & simul eadem depingeret, vel linearet.

CAPUT XXII.

v. 2. *Et convenerunt ad eum omnes qui erant in angustia constituti, & oppressi ære alieno, & amaro animo, & factus est eorum princeps.* Simile quid de iis qui confugerunt ad Jephte, vide explicatum Judicum 11. Et turpe non fuit Davidi, eos recipere qui erant oppressi ære alieno; nam multi in eam necessitatem veniunt, non sua culpa, sed quia pauperes cum essent, & mutuum accipere cogerentur, fœnore gravati tandem foro cedebant.

v. 15 *Num hodie cœpi pro eo consulere Dominum?* Non negat sacerdos se Dominum pro Davide consuluisse, sed magis fatetur; & id quidem sæpè pro eo fecisse; quando erat contra hostes populi pugnaturus ex mandato regis. Versio Vatablina habet; *Num hodie primum cœpi, &c.* Negat autem sacerdos se in eo peccasse, dicens; *Absit hoc à me*, scilicet respiciens ad verba Saülis, quibus dixerat; *Et consuluisti pro eo Dominum, ut consurgeret adversum me.* Hoc enim falsum erat, & confinxerat hæc Saül de corde suo, vel fortè etiam

A Doeg hoc cordi ejus instillaverat, cùm dixit signanter [*pro eo.*] Quicquid est, Achimelech sufficienter se excusabat, subjiciens; *Non enim scivit servus tuus quicquam super hoc negotio*, sed nihil ei hoc profuit contra calumniam & tyrannidem.

v. 18. *Conversus Doeg Idumæus —— trucidavit in die illa octoginta quinque viros indutos ephod lineo.* Nonnulli ex postremis illis verbis putant istos sacerdotes omnes in habitu sacerdotali accessisse mitigaturos hac ratione iram regis. Sed contra est, quod ex historia satis apparet eos non præscivisse, quam ob causam à rege accerserentur. Unde probabilius dicitur, quòd illud (*indutos ephod lineo*) adjectum sit exaggerandi sceleris causâ, & sensum esse, videlicet tales omnes, qui aliB quando induti fuissent ephod, & jam ætate maturi, sacerdotium administrare cœpissent. Non enim nisi certa ætate admittebantur ad exercitium sacerdotii. Sed tamen prima sententia quoque non est improbabilis; poterant enim suspicari se causa Davidis accersiri. Vel etiam dici potest quod existimarint sibi coram rege non esse comparendum, nisi in ornatu sacerdotali, idque honoris & reverentiæ causa.

v. 19. *Nobe autem civitatem sacerdotum percussit in ore gladii, viros & mulieres, &c.* Nota perversum animum Saülis. Jussus à Domino ut percuteret peccatores Amalec usque ad internecionem, non obedivit, sed pepercit melioribus pecoribus: hic autem, privato odio C stimulatus contra Davidem, eos qui illum hospitio foverant usque ad internecionem delet, etiam cum pecoribus. Ita sæpè privata injuria, eaque interdum non vera, gravius & vehementius nos movet ad vindictam, quàm zelus gloriæ Dei.

v. 22. *Ego sum reus omnium animarum patris tui. Quæritur* quâ ratione reus? An fortè hoc à Davide dictum secundum illud Gregorii. Bonarum mentium est, ibi etiam agnoscere culpam, ubi culpa non est? Fortè enim metuebat, ne sua aliqua imprudentia dedisset occasionem hujus cædis. An dici potest, quòd verè se reum & culpabilem agnoverit? quia cùm videret ibi Doeg Idumæum hominem ex alienigenis, non debebat, illo saltem præsente, petere à sacerdote oraculum & gladium, sed hæc occultissimè tractare debebat cum saD cerdote, præsertim cum sciret, ut hic fatetur, Doeg omnia hæc nunciaturum Regi. Fortè etiam reum se dicit tantum, quia factum ipsius licet planè innoxium; & inculpatum, occasio fuit hujus cædis regi, odio contra eum inflammato.

CAPUT XXIII.

v. 11. & 12. *Si descendet Saul? Descendet. Si tradent me viri Ceilæ? Tradent. Quæritur* quomodo hæc oracula Dei vera sint, cùm ex consequenti narratione historiæ, liqueat neutrum factum? *Solvitur* hæc quæstio duobus modis, secundùm quod duobus modis accipi potest intentio consulentis. Nam David non quærebat, quid absolutè futurum esset, alioqui frustra fugisset. Nam fugiendo non poterat mutare quod E futurum erat. Sed, vel hic erat sensus: Utrum Saül descendet, si mansero in Ceila? Item utrum viri Ceilæ me tradent, si remansero? Et ita quoque responsum seu oraculum Dei intelligendum erit sub conditione: Si manseris, descendet Saül, & viri Ceilæ te tradent. Vel alio modo, sensus & intentio consulentis erat: An Saül & viri Ceilæ haberent in animo illa facere; Et ita similiter oraculi est: Saül habet in animo descendere, atque item viri Ceilæ, te tradere.

v. 26. *Porrò David desperabat se posse evadere à facie Saul.* Sed quomodo desperavit, qui habebat promissionem divinam, se post Saül regnaturum super Israël? *Respondeo*, desperabat, quantum ad subsidia humana. Ita enim cinctus erat, ut humanum consilium non haberet in promptu, per quod evaderet, sed de divino auxilio non desperabat. Nam sicut Abraham immolaturus filium unicum, in quo promissionem acceperat, sciebat, ut Apostolus ait Hebr. 11. quia suscitare eum posset Deus,

ita & David sciebat, Deum quocunque modo, promissa sibi facta impleturum, vel defendendo se, ne veniat in manus Saül, vel illum cohibendo, vel quocumque alio modo (sicut & factum est Philisthæorum subita irruptione in terram Israël) Saüle à persecutione David revocato. In lectione Hebræa non est hæc difficultas. Sic enim ibi legitur: *Et festinavit David festinanter, ut effugeret ante Saül*, id est, quanta poterat festinatione pararat decedere à Saule. Ecce hîc nulla mentio desperationis. Septuaginta habent σκεπαζόμενος. Vide etiam annot. ad cap. 27. vers. 1.

CAPUT XXIV.

v. 5. *Ecce dies de qua locutus est Dominus ad te: Ego tradam tibi inimicum tuum.* *Quæritur*, Num ergo licebat Davidi Saülem interficere? *Respondeo*, neminem melius intellexisse verba illa Domini ad David, quàm Davidem ipsum, cui dicta sunt; qui tamen non ea sic intellexit, quasi sibi liceret Saülem oblata occasione interficere. Quare sensus est: Tradam tibi Saülem inimicum tuum in manus tuas, tu dispice, an placeat eum occidere: Neque enim propterea Christum Pilatus licitè occidit, quia illi potestas data erat contra illum, juxta illud Joan. 19. *Non haberes potestatem adversum me ullam, nisi tibi datum esset desuper*; atque ita etiam David intelligebat, non propterea se posse licitè Saülem occidere, etiamsi traditus esset à Deo in ipsius manus, sed Deum scilicet tentare ipsius animū: Unde non dixerat Deus; Ego tradam tibi inimicum tuum, ut occidas eum; sed *ut facias ei sicut placuerit in oculis tuis.* Vide etiam suprà cap. 16. vers. 13. & infrà cap. 26.

v. 6. *Post hæc percussit cor suum David.* *Cor suum* est nominativus, & *David* accusativus. Nam & Hebr. habent, *Percussit cor David eum*; Sic & Septuag. itemque in nostra versione 2. Reg. ult. post numeratum populum: *Percussit autem cor David eum, postquam numeratus est populus.* Ubi sicut manifestè est peccati agnitio, ita *Quæritur*, an hîc etiam fuerit aliquod peccatum David? *Respondeo*, in eo quòd oram chlamydis abscidisset, ut Saüli paulò pòst innocentiam suam ostenderet, nullum omnino fuit peccatum. Sed fortè potest cordis illa percussio vel reprehensio referri ad illam cogitationem, de qua postea ait ad Saülem: *Cogitavi ut occiderem te*, id est, tentabar ad te occidendum. In quo etiamsi propriè peccatum non sit; quia restitit tentationi, tamen quia hominis pii est, etiam timere in talibus, ne fortè diutius hujusmodi cogitationibus inhæreat; fortè propterea dicitur cor Davidis eum percussisse, hoc est, pupugisse. Vide etiam suprà cap. 22. vers. 22.

CAPUT XXV.

v. 7. *Nunquam eis molesti fuimus, nec aliquando defuit eis quicquam de grege omni tempore quo fuerunt nobiscum.* In Davide & viris qui erant cum eo, habemus illustre & rarum exemplum disciplinæ militaris, quod verbis adductis nobis declaratur. Et ne proprio tantum ore laudari videatur: audiamus quale testimonium de eo, & militibus ejus, ferat unus pastorum Nabal, loquens ad Abigaïl: *Homines isti satis boni fuerunt nobis, & non molesti: nec quidquam aliquando periit omni tempore, quo fuimus conversati cum eis in deserto: pro muro erant nobis tam in nocte, quàm in die omnibus diebus, pavimus apud eos greges.* Rarum profectò exemplum, & quod hodie inter plurimos stipendiarios milites adeo pauci imitantur, ut quasi portentum videatur miles innoxius. Proinde nihil mirum qui Davidis disciplinam & innocentiam non imitantur, non pari successu bellum gerere.

v. 22. *Hæc faciat Deus inimicis David, & hæc addat*, Juramentum est cum execratione, quâ sibi malorum cumulum imprecatur, si non faciat quod se facturum jurat. Quod ergo dicit: *Hæc faciat Deus inimicis David*, de ipso Davide intelligendum; & sic habent Septuaginta; Alioqui nulla execratio foret, & juramentum ridiculum esset, si tantùm hostibus suis malum imprecaretur. Interim & Hebræa habent illud [*inimicis David.*] Et similis phrasis est suprà c. 20. ubi Jonathas in fœdere inito cum David dicit: *Requirat Dominus de manu inimicorum David*; ubi tamen sensus est: *Si auferas à me & à domo mea misericordiam, requirat Dominus de manu ipsius David*, id est, sumat de eo vindictam. Nonnulli dicunt *mitigationis causa* dici, (*inimicis David*) pro ipso David, sicut dicitur ab uxore Job: *Benedic Deo, & morere*, id est, maledic. Vel, an fortè optet jurans David, ut Deus hanc & illam faciat inimicis suis potestatem in se.

Si reliquero de omnibus quæ ad ipsum pertinent, usque mane, mingentem ad parietem. Inferius etiam sic: *Non remansisset Nabal usque ad lucem matutinam, mingens ad parietem.* Ubi notandum est Nabal non esse nominativi casus, sed dativi. Sic & Septuaginta τῷ Ναβάλ. Quis autem dicatur mingens ad parietem, vide scholion Vatabli, qui per mingentem ad parietem canem intelligit. Quod quidem maximè probabile est. Ita enim & nunc, ubi de omnimoda internecione sermo, vulgo dici solet; ne canem quidem relictum esse, nec felem. Aliæ expositiones aliorum patum quadrant.

v. 32. *Et ait David ad Abigaïl: Benedictus Dominus Deus Israël, qui misit te in occursum meum.* Meritò benedicit David Deum, qui ipsum prohibuerit, ne iret ad sanguinem, neque exequeretur quod temerè juraverat, tum quia plus mali est peccatum simul externum & internum, quam internum solum, licet non semper intensius; tum quia in executione facinoris, plerumque crescit malitia voluntatis; tum denique, quia mala voluntas impedita ab executione, facilius convertatur in bonam, ut in proposito. Non est enim excusandus David à peccato, quod Nabal cum tota familia, quæ innocens erat, statuisset delere. Et fortè etiam peccatum Nabal non erat tam enorme, quod legibus humanis potuisset plecti morte. In hoc ergo juramento, quod David præstitit inconsiderato & perturbato animo, non est imitandus; sed in eo potiùs, quòd non implevit juramentum, quod vidit sine peccato impleri non posse. Cæterùm docet hoc exemplum, si quis aliquid juraverit quod sine peccato præstari non potest, satius esse non implere juramentum, quàm implendo peccatum peccato addere: Ne qui peccavit jurando, gravius peccet implendo. Sic August. lib. contra mend. cap. 9.

CAPUT XXVI.

v. 9. *Quis enim extendat manum suam in Christum Domini, & innocens erit?* Ostendit David sibi non licuisse Saülem legitimum regem occidere, eò quòd ipse David nondum actu esset rex; de quo plura dicta sunt suprà cap. 16. v. 13. Quibus ut pauca adjiciamus, appellat illum quidem regem Abigaïl cap. præced. v. 25. Sed vox illa (*rex*) non est neque in Hebræo, neque apud Septuaginta. Et ipsa sapientissima Abigaïl non habuit illum regem, nisi quia ex divino promisso rex erat futurus, quemadmodum declarant illa ejus verba, cùm ait: *Cùm fecerit tibi Dominus Domino meo, omnia quæ locutus est bona de te, & constituerit te ducem super Israël, non erit tibi hoc in singultum, &c.* Nondum ergo constitutus erat David, ne quidem dux.

Quæritur occasione hujus sententiæ, An ergo numquam liceat regem injustè subditos opprimentem, vel occidere, vel regno privare? *Respondeo*, proceribus & toti populo alicujus regni aliquando licere apertè regi tali resistere, apparet ex historia Roboam 3. Regum 12. tum etiam ex verbis Aug. lib. 17. civit. c. 21. & lib. de unitate Ecclesiæ cap. 21. ubi factum populi, regem tyrannicè imperare volentem, abjicientis, non putat improbandum. Cæterùm privato nemini licet superiori, etsi tyrannicè imperanti, per vim resistere, ac multo minus eum de medio tollere. Nam generale præceptum est, *Non occides*, & idem definitum est in Constantiensi Synodo sess. 15. Et hoc ipsum David suo exemplo ostendit, dum Saülem in manus suas traditum, nec ipse occidere voluit, nec ab aliis occidi passus est: *Quis enim*, inquit, *extendet manum suam in Christum*, id est unctum *Domini, & innocens erit?* Vide etiam Cyprian. in epist. ad

Demetrianum. Cæterùm proponitur hîc nobis in Davide alterum exemplum eximiæ mansuetudinis & clementiæ erga capitalem suum hostem. Nam primum erat, quando præscidit oram chlamydis ejus, istud secundum, quando dormienti abstulit hastam & scyphum aquæ, utroque facto manifestè declarans, se potuisse quidem inimicum suum perdere si voluisset, sed prohibente timore Dei, noluisse extendere manum in Christum Domini, imò ne permisisse quidem, ut alius eum occideret. Merito ergo David remunerationem hujus suæ mansuetudinis à Domino expectabat, dicens in Psal. 131. *Memento Domine David & omnis mansuetudinis ejus, &c.* Et hoc loco loquens ad Saul: *Dominus retribuet unicuique secundum justitiam suam, & fidem. Et sicut magnificata est anima tua hodie in oculis meis, sic magnificetur anima mea in oculis Domini. Et liberet me de omni angustia.*

v. 12. *Quia sopor Domini irruerat super eos.* Sopor Domini duobus modis intelligi potest; Certè divinitus factum videtur, ut nullus eorum expergisceretur. Vel sopor Domini, id est, sopor magnus, quemadmodum exponit Chaldæus paraphrastes. Nempe phrasi Hebraïcâ, omnia magna, eximia, & singulariter fortia, Deo tribuuntur. Sic sæpe in scriptura dicuntur *Cedri Dei, Montes* Dei, scilicet magni & excelsi.

v. 19. *Si Dominus incitat te adversum me: odoretur sacrificium.* Sensus est. Si putas te justam habere causam me persequendi, ita ut instinctu divino id facias propter aliquam iniquitatem; odoretur sacrificium, permitte peccatum meum expiari sacrificio coram tabernaculo Domini, & me tibi reconciliari, & sic tandem aliquando desine adversum me commovere persecutionem.

CAPUT XXVII.

v. 1. *Aliquando incidam una die in manus Saül.* Non dubitabat David, quin Deus suum promissum esset impleturus de promovendo se ad regnum, sed humano more sollicitus erat, quibus viis id fieret. Nam sciebat, non solùm, quid Samuel ipsi promisisset, sed & Jonathan sibi dicentem audierat cap. 23. *Ne timeas, neque enim inveniet te manus Saul patris mei: Et tu regnabis super Israël; Sed & pater meus Saul scit hoc.* Et Saül ipse cap. 24. dixit ad eum: *Scio quod certissimè regnaturus sis, & habiturus in manu tua regnum Israël.* Interim debebat David ea facere quæ humanitus ab eo fieri poterant ad vitanda pericula, & promissi regni impedimenta. Non enim divinæ promissiones ac prædictiones excludunt humanam industriam ac conatum, sed magis statuunt: quoties nimirum ea promittit vel prædicit, quæ per actiones humanas vult implere. Vide annot. Genes. 32. v. 2. & 2. Reg. 3. v. 9. itemque Artic. 27. v. 22. Vide etiam suprà c. 23.

v. 9. *Et percutiebat David omnem terram illam, nec relinquebat viventem virum & mulierem.* Quare non reliquerit aliquem viventem, causa aperitur paulò pòst his verbis v. 11. *Virum & mulierem non vivificabat David, nec adducebat in Geth, dicens: Ne fortè loquantur adversum nos:* Nempe irruebat in ipsos subditos, seu fœderatos regi Geth, & simulabat se prædas agere de Israëlitis, sic enim concluditur hoc caput: *Credidit ergo Achis David dicens: Multa mala operatus est contra populum suum Israël.* Ita enim David illi dicebat; ut patet ex præcedentibus verbis. In quo sicut David non potest excusari ab omni mendacio, ita *Quæritur*, quâ authoritate David homines illos occideret & spoliaret? *Respondeo* illos fuisse ex illis, quos Dominus jusserat occidi. Unde & Abigaïl dixit ad eum: *Quia prælia Domini tu præliaris.* Si instas, qua authoritate? dici *potest primò*, Davidem à Saüle dudum constitutum fuisse ducem belli contra inimicos populi Israël, quæ potestas per hostilitatem, quæ intercessit inter Saülem & Davidem, non videtur fuisse extincta, quia neque Saül eam revocasse legitur, neque David quicquam hostiliter egit contra Saülem, per quod videretur læsæ majestatis reus. Vel certè dicendum, quòd David instinctu spiritus divini talia fecerit. Nam & habebat secum Abia-

A thar sacerdotem, per quem divinum oraculum consulebat, iturus ad pugnam, ut patet in illis verbis cap. 30. *Et applicuit Abiathar ephod ad David, & consuluit David Dominum, dicens, &c.*

CAPUT XXVIII.

v. 11. *Samuelem mihi suscita.* Ita prorsus sonare videntur verba scripturæ sacræ, quasi Samuel ipse in hac suscitatione apparuerit. Aliis magis placet ut dicatur in persona Samuelis apparuisse ille qui se etiam transfigurat in angelum lucis. Disputat de hac re problematicè S. Augustinus q. 3. ad Simplicianum. Author verò quæst. vet. & novi testam. qu. 27. omnino contendit, non ipsum Samuelem, sed in ejus persona malignum spiritum apparuisse. In eadem sententia est author lib. de Mirabil. sacræ scripturæ lib. 2. cap. 11. Et his libris falsò nomine Augustini diu publicatis, decepti multi idem

B secuti sunt. Sed hac in re ante omnia audienda ipsa scriptura, quæ alio loco manifestiori hanc quæstionem satis dissolvere videtur. Nam Ecclesi. 48. in fine sic legimus inter alia, ad commendationem Samuelis spectantia: *Et post hoc dormivit, & notum fecit regi, & ostendit illi finem vitæ suæ, & exaltavit vocem suam de terra, in prophetia; delere impietatem gentis.* Hæc autem in laudem Samuelis non dicerentur, si per diabolum gesta fuissent. Accedit quod omnia quæ hîc in persona Samuelis dicuntur, vera & pia sint: continent enim gravissimam Saülis objurgationem propter inobedientiam, &c. Diabolus autem semper agit ut fallat, ideoque bonis mala, & veris falsa commiscet, quale nihil hîc factum legimus. Rationes quæ pro

C contraria sententia adferuntur, perspicuè solvit August. qu. illa 3. Simplicianum suprà citata. Inter alia tamen proferunt quoque Hieron. ita dicentem in Ezech. 13. Qualis fuit illa, quæ visa est suscitasse animam Samuelis. Quibus verbis satis innuitur Samuelem ab ea non fuisse suscitatum. Sed nihil hoc facit contra alteram probabiliorem sententiam, nam nec illa vult Samuelem suscitatum virtute artis magicæ, hoc est, ab illa pythonissa muliere, sed divinæ voluntatis dispensatione ipsum spiritum Samuelis apparuisse: Deum autem permisisse, agi has præstigias, ut Saül impius tanto justius videret se à Deo deseri, & puniri. Ita quoque de his Bellarm. lib. 4. de Christo, c. 10. & lib. 2. de purgatorio cap. 6. prolixissimè hæc stabiliens.

v. 19. *Cras autem tu & filii tui mecum eritis.* Sensus

D est, mortui eritis, & in communi statu alterius sæculi, id est, mortuorum. Vel etiam intelligi potest, quod essent futuri simul in loco infero. Nam inferorum loca erant plura. Unde etiam hinc non sequitur non fuisse ipsum Samuelem qui hæc dixerit, sed diabolum in ejus specie. Nam & Saül non aliter hoc intellexit quàm de communi loco mortuorum; Nam si id intellexisset de receptaculo sanctorum Prophetarum, non parum potuisset id eum recreare: Iam vero, testante scriptura, *Saül cecidit porrectus in terram: extimuerat enim verba Samuelis.* Non quod ipsum Samuelem sibi loqui non crederet, sed quia severè ipsius impietatem increpantem, & infaustam mortem prædicentem, audiret.

CAPUT XXIX.

v. 5. *Percussit Saül in millibus suis, & David in decem millibus suis.* Vide obscura hæc verba ex-

E plicata suprà cap. 18. v. 7.

v. 6. *Vocavit ergo Achis David, & ait ei; Vivit Dominus, quia rectus es tu,* Et paulo post; *Scio quia bonus es tu in oculis meis, sicut Angelus Dei.* Observandum quod Achis homo alienigena jurat per nomen Dei Israël. Nam ubi dicit, *Vivit Dominus*, est nomen Dei tetragrammaton. Et similiter, quòd faciat mentionem Angeli Dei. Et mirum videri posset, unde habuerit harum rerum notitiam; nisi quod omnino verisimile est, eum hæc didicisse ex conversatione cum Davide, qui cum eo jam aliquanto tempore habitaverat; & ita habitaverat, ut sicut testatur ipse Achis, non invenerit, in eo quicquam mali à prima die qua ad eum venerat. Ex quo intelligimus quantum efficaciæ habeat prædicatio veritatis apud

apud infideles, quando conjuncta est simul innocentia vitæ eorum, qui prædicant.

v. 8. *Ut non veniam & pugnem contra inimicos domini mei regis?* *Quæritur* an David licitè potuerit pugnare contra Israëlitas? *Respondent* quidam quod sic, quandoquidem tot injuriis à Saüle esset afflictus. Sed omnino videtur respondendum, id Davidem licitè facere non potuisse. Cujus præcipua causa sit, quia bellum ex parte Achis injustum erat, quia gerebatur contra populum Dei haud justo titulo, sola scilicet cupiditate dominandi. Quicumque autem militat principi, quem scit injustam habere causam, peccat mortaliter. Alia causa est, quia contra populum suum: cujus jam ipse à Deo designatus erat rex; stultissimum fuisset pugnare cum illo rege, qui illum populum omnino voluisset deletum, aut in servitutem redactum. Itaque sicut capite 27. simulabat se agere prædas de Israëlitis, & revera agebat de subditis; aut fœderatis ipsius Achis, ita & in hoc bello illum facturum fuisse non incredibile est. Speciosa autē verba quæ hîc David dat ipsi Achis, vel ad mendacia officiosa referēda sunt, vel etiam pleraque tanquam in terminis tantùm generalibus, & interrogando prolata, à mendacio excusari possunt.

CAPUT XXX.

v. 7. *Applica ad me ephod.* Et mox addit scriptura; *Et applicavit Abiathar ephod ad David, & consuluit David Dominum dicens &c.* Sensus est, quòd sacerdos indutus ephod veste sacerdotali, pro Davide adstante consuluit Dominum. Erat quidem & ephod quoddam lineum quo David ipse licitè legitur fuisse indutus, ludens ante arcam Domini, 2. Reg. 6. itemque puer Samuel suprà cap. 2. hujus libri; sed id genus vestis non absolute vocatur ephod, sed tantùm cum additamento, ephod lineum. Atque adeo ephod propriè dictum, seu ephod summi sacerdotis, Exodi 28. & 29. vocatur superhumerale; ephod vero lineum, reliquorum sacerdotum tunica linea. Atque ita scilicet, sicut nunc pueri & ministri inferiores adsistunt divinis officiis in habitu quodam non dissimili ab habitu sacerdotum, & superiorum ministrorum; ita & nunc puer Samuel & David ludens ante arcam, ephod quoque lineo induti fuisse leguntur: non autem quod ephod ipsum sacerdotale David sibi porrigi voluerit, illudque induisse ullo modo credendus sit.

v. 12. *Non enim comederat panem, neque biberat aquam tribus diebus & tribus noctibus.* At paulò post dicit ipse: *Dereliquit autem me Dominus meus, quia ægrotare cœpi nudiustertius.* Unde non apparet hunc virum totis tribus diebus & noctibus sine cibo & potu fuisse, nam ex quo ægrotare cœperat, tantùm duæ noctes intercesserant, dies autem hic erat tertius quo scriptura testatur eum comedisse & bibisse. Videntur ergo hæc dici ea phrasi qua dictum est in Evangelio, *Filium hominis futurum in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus,* id est, triduo, synecdochicè tamen intellecto. Nam primus dies erat quo ægrotare cœpit, in quo vel nihil omnino cibi, vel fortè pusillum aliquid ut ægroto subministratum fuit à Domino, priusquam eum derelinqueret. Secundo die nihil comedit, uti nec tertio die usque ad id tempus quo David ei dari jussit quod ederet & biberet. Non igitur tertio die toto sine cibo fuit. Vide annot. Math. 12. v. 40.

v. 24. *Æqua pars erit descendentis ad prælium, & remanentis ad sarcinas. Et factum est hoc ex die illa constitutum, & quasi lex in Israël.* *Quæritur*, quomodo hoc dicatur nunc primum à Davide constitutum, cum etiam antea Abraham observaverit Gen. 14. quando expugnavit quatuor reges? Imo & Moyses Numer. 31 præceperat post victoriam partam de Madianitis, ut præda divideretur inter bellantes & reliquam multitudinem. Itaque jam tum videtur res illa præcepta & lege sancita. Sed *respondeo*, Abraham quidem id observavit, sed facto suo legem non introduxit. Moyses autem non præscripsit populo legem perpetuo servandam, sed pro loco & tempore tantum ita fieri ordinavit. At verò David tandem nunc lege lata perpetuo ita fieri mandat. Si de æquitate hujus legis quæratur, non est ita lex intelligenda, quasi bellicosiores in aciem educantur, imbelliores relinquantur ad sarcinas: sed quia vel sola voluntate supremi ducis, vel forte hi ad pugnam prodeant, alii custodiendis sarcinis deputentur, non quod alii aliis sint bellicosiores.

CAPUT XXXI.

v. 4. *Arripuit itaque Saul gladium & irruit super eum.* Seriò & prolixè à quibusdam agitatur quæstio, utrum Saül damnatus sit an salvatus? Nos breviter aperiemus quid conformius videatur scripturæ sacræ & rationi. Deinde ne hæc inquisitio curiosa magis quàm fructuosa videatur, usum ejus indicabimus. Hebræi eum salvatum esse putant: quia, inquiunt, audita Dei sententia per Samuelem de sua & filiorum suorum morte ac regni translatione; eam patienter acceptavit, & ad eam implendam cooperatus est, revertens in castra & pugnans cū Philisthæis. Huic opinioni assentiri videtur etiam Lyranus. Sed argumentū illud frivolum est, Magis enim credendum quod Samueli non bene fidem habuerit, sed speraverit pugnando se sententiam, quam audierat, evadere posse. Alioqui, si credebat Samüeli, debuisset non committere prælium, sed subtrahere se & suos, quia talis prophetia cum conditione intelligi debuisset, sicut intellexit David quando consuluit Dominum de habitatoribus Ceilæ suprà cap. 23. Proinde probabilius apparet eum esse in numero damnatorum. Primo, quia semetipsum interfecit, & in eo peccato mortuus est, imò cum adhuc cum morte luctaretur, jussit sibi mortem accelerari. 2. Reg. 1. Neque excusat eum finis bonus ne ludibrio haberetur ab incircumcisis: Non enim nos peccare debemus ut aliena peccata impediamus; & finis bonitas non potest corrigere opus per se malum. Secundò, quia id satis indicat scriptura, 1. Paralip. 10. ubi sic legimus, *Mortuus est ergo Saül propter iniquitates suas* [70. verterunt, *in iniquitatibus*) *eo quod prævaricatus sit mandatum Domini, & insuper Pythonissam consuluerit, nec speraverit in Domino, propter quod interfecit eum.* Et quibus verbis apparet quod usque ad finem in mala voluntate permanserit. Tertiò, quia qualis quis est in vita, talis plerumque est in morte: maximè si mors sit subita & improvisa, qualis ferè est in bello. Atqui Saül jam à multis annis impiè & pertinaciter persecutus erat Davidem innocentem & optimè de se meritum. Qua in re etiam gessit figuram impiorum, qui in hoc sæculo incessanter persequuntur pios. Igitur non est verisimile quod moriens illum hostilem animum adversùs Davidem deposuerit. Addunt nonnulli & hoc, quod legitur 2. Reg. 7. de Salomone; *Misericordiam autem meam non auferam ab eo, sicut abstuli à Saul.* Sed illud tantum loquitur de regno temporali mox ablato à stirpe Saülis, & relicto adhuc in stirpe Salomonis. Qui eum salvatum volunt, adferunt exemplum Raziæ, seipsum quoque interficientis 2. Machab. 14. cujus factum scriptura non tam improbare, quàm probare videtur. Ad quod alii respondent non esse simile. Tum etiam adferunt quæ diximus de Samsone seipsum interficiente. Ita quæstio hæc in utramque partem disputatur. Ex veteribus Chrysostomus homil. de David & Saüle tom. 1. quæ incipit: Equidem arbitror, affirmat Saülem luere æterna supplicia. Porrò usus hujus inquisitionis ac responsionis est. Primò ut discamus quàm periculosum sit in malo statu & extra gratiam Dei vitam ducere, quia vix contigit ut qui malè vixit, bene moriatur. Secundò, ut semper præ oculis habeamus illud: *Qui stat, videat ne cadat.* Nam Saül initio regni valde laudabilis fuit, & à scriptura & ore Samuelis multum commendatus. Sed paulò pòst ab illa rectitudine justitiæ excidit, occultò quidem, sed justo Dei judicio. Tertiò, facit hoc exemplum contra hæreticos hodiernos qui docent justitiam & charitatem semel acceptam amitti non posse.

v. 13. *Et tulerunt ossa eorum, & sepelierunt in nemore Iabes.* *Quæri* potest de his viris Iabes Galaad, rectène fecerint honorificè Saülem sepeliendo? Nempe, hi qui seipsos interimunt, ut fecerat Saül, indigni sunt omni honore. *Respondeo* viros Jabes Galaad, neque fortè sci-

visse, & certè non sollicitos fuisse quomodo mortuus fuisset Saül. Neque enim occuperant corpus eo loco ubi occisus erat, sed abstulerunt è muro Bethsan, ubi suspensum fuerat. Neque tunc fortè legibus aliquid tale constitutum fuerat in eos, qui seipsos peremissent. Denique noluerunt viri illi judices esse in causa regis sui, sed simpliciter humanitatis officium hoc erga regem suum exhibuerunt, fortè etiam tanto magis quod (ut narratur cap. 1. libri sequentis) Saül proprio vulnere nondum expirasset, sed occisus sit ab Amalecite. Dubitari tamen potest, an non falsò narràverit Amalecites ille Saülem à se occisum. Nam hoc cap. 31. v. 5. sic legitur; *Arripuit itaque Saul gladium, & irruit super eum. Quod cum vidisset armiger ejus, videlicet quod mortuus esset Saül, irruit etiam ipse super gladium suum, &c.*

Et jejunaverunt septem diebus. Beda putat eos jejunasse etiam pro requie defunctorum. Quo argumento videretur Saülis salus non fuisse desperata. Sed sciendum jejunium hoc narrari susceptum non pro solo Saüle, sed etiam pro filiis ejus. Cæterùm de hoc sacro ritu exequiarum per septem dies pro defunctis celebrari solito, vide [Pl]nius ad c. 50. & ult. Genesis, v. 10.

FINIS LIBRI I. REGUM

ANNOTATIONES
IN LIBRUM II. REGUM.

CAPUT PRIMUM.

v. 10. S*Tansque super eum occidi illum.* Verba sunt ejus, qui ad petitionem Saülis ipsum se occidisse nuntiabat Davidi. Quidam existimant eum qui refert mentitum fuisse, eo quod capite ultimo libri præcedentis, scriptura dicat: *Arripuit itaque Saül gladium, & irruit super eum. Quod cum vidisset armiger ejus, videlicet quod mortuus esset Saül, irruit etiam ipse super gladium suum, & mortuus est cum eo.* Ad hoc alij respondent, quod armiger vidit Saülem mortuum, quia prorsus instar mortui conciderat, eumque armiger mortuum existimabat. Sed parum refert, B confinxerit ista adolescens, an verè ita acciderint, ut narrat. Multi putant veram esse narrationem, quod nullo modo composita videatur oratio, ad adulationem, favoremque Davidis captandum, ob interfectum ejus inimicum. Sed possunt homines vafri sic dissimulanter agere; & tamen revera aliud mente venari. Res in utramque partem videtur posse disputari.

v. 18. *Et precepit ut docerent filios Iuda arcum, sicut scriptum est in libro justorum.* Filii Israël præcipuè superati fuerant à Philisthæis, arte sagittandi. Ita enim legi- C mus ultimo capite libri præcedentis; *Et consecuti sunt eum viri sagittarii, & vulneratus est vehementer à sagittariis, &c.* Vult igitur David filios Israël eandem bellandi artem discere, ne in posterum hoc modo ab hostibus superentur. Per arcum ergo intelligit sagittandi artem, quæ eo tempore præcipua erat ars bellandi, & unica ratio pugnandi eminus. Porrò quod additur (*sicut scriptum est in libro justorum*) quidam intelligunt libros Samuelis, id est, primum & secundum Regum, quod in iis vita quorumdam justorum scribatur, ut Samuelis, Davidis, & aliorum. Sed id verisimile non est, D quia absurdum est ut liber aliquis citet seipsum. Quidam librum Genesis intelligunt, & referunt ad benedictionem Jacob super filio suo Juda, quæ ita habet Genes. 49 *Iuda, te laudabunt fratres tui, manus tua in cervicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui &c.* Sed ibi non fit mentio arcus, vel artis sagittandi. Verisimile omnino est, esse librum quendam, qui intercidit per devastationem hostium, sicut interciderunt multi alii; ut liber bellorum Domini, cujus fit mentio in libro Numerorum cap. 21. v. 14. Item libri Nathan & Ahiæ, & libri Salomonis de naturis rerum, &c.

E v. 21. *Quia ibi abjectus est clypeus fortium, clypeus Saul, quasi non esset unctus oleo.* Isidorus Clarius refert illud (*unctus oleo*) ad *clypeum*, dicens olim moris fuisse, ut prælium ingressuri clypeum oleo perungerent, quo sic facilius velut à lubrico tela repellerentur. Sed longè convenientius de ipso Saüle intelligitur, quem deplorat David sic interiisse, quasi esset unus de promiscua & ignobili plebe; cum tamen fuerit unctus Domini. id est, rex, & solemniter à Samuele oleo in regem unctus. Et ideo scilicet, cum pluraliter dixisset (*fortium*) singulariter & speciatim de Saül subjunxit; (*quasi non esset unctus oleo*) ut dignitas unctionis intelligeretur.

A
CAPUT II.

v. 4. V*Eneruntque viri Iuda, & unxerunt ibi David, ut regnaret super domum Iuda.* Sic & infra c. 5. dicuntur seniores Israël unxisse David in regem super universum Israël. Verisimile est utramque unctionem factam fuisse per Abiathar summum sacerdotem. Neque per has unctiones, quicquam derogatum est primæ unctioni per Samuelem factæ 1. Reg. 16. tanquam insufficienti, neque iterata est consecratio. Nam tres istæ unctiones ad diversa factæ sunt. Prima erat velut declaratio voluntatis & electionis divinæ, ut David suo tempore rex fieret. Itaque per eam accipiebat quidem jus ad regnum, sed nondum usum aut exercitium sui juris. Secunda verò & tertia, quia fiebant consensu & authoritate populi, tradebant, seu dabant ei subditi (ut jurisperiti loquuntur) jus in regno: erant enim ceremoniæ inaugurationis in regem, prius Juda, deinde Israëlis. Et omnino videtur Saül quoque bis unctus, hoc enim indicare videntur illa verba 1. Reg. 11. ubi innovatum est eius regnum in Galgala: *Et fecerunt Saül regem coram Domino*, nempe clausula illa (*coram Domino*) satis significat hoc in tabernaculo Domini factum, & adhibitis certis ceremoniis.

v. 10. *Quadraginta annorum erat Isboseth filius Saül, cum regnare cepisset, & duobus annis regnavit; sola autem domus Iuda sequebatur David. Queritur* quomodo intelligendum sit, quod hic dicitur, Isboseth regnasse duobus annis, quasi non pluribus regnarit, cum à morte Saül usque ad regnum Davidis super universum Israëlem intercesserint anni septem cum dimidio; quod idem videtur fuisse tempus regni Isboseth super Israël? An quod hîc dicitur de duobus annis, non excludat annos sequentes, sed significet Isboseth jam duobus annis regnasse, cum contingerent ea, quæ in historica narratione subiiciuntur, videlicet prælium, & contentio illa vehementior inter domum David & domum Saül? Nec improbabilis est ista expositio; quomodo etiam nonnulli exponunt illud 1. Reg. 13. *Filius unius anni erat Saül, cum regnare cœpisset, & duobus annis regnavit in Israël.* Vide ad illum locum.

v. 14. *Surgant pueri & ludant coram nobis.* Pueri vocantur ministri regum David & Isboseth; Intelligitur autem ludus militaris, id est, pugna, eo schemate, seu modo loquendi, quo res odiosa & horrida, blandiore verbo mitigatur. Sic quod Gen. 21. dicitur Ismaël lusisse cum Isaac, Apostolus ad Galat. 4. interpretatur eum persecutum fuisse Isaac. Sic & alibi: *Veni, videamus nos*, pro, experiamur pugnando invicem vires.

CAPUT III.

v. 3. P*Orrò tertius Absalon filius Maacha, filiæ Tonnai Regis Gessur.* Duxit hanc filiam hominis gentilis David, ut par est credere, eo modo quo licuit scilicet conversam ad veri Dei cultum, sive eam ceperit in bello, & adhibita observatione, quæ præscribitur Deuter. 21. eam duxerit uxorem, sive etiam pacis tempore, æquè consentientem in religionem populi Dei, quomodo Booz accepit Ruth Moabitidem. Certè legimus 1. Reg. 27. Davidem, priusquam evectus esset ad regnum, egisse prædas de Gessur, quo tempore fieri potuit, ut inde

filiam quoque regis captivam duceret, regemque hujusce conjugii occasione posteà amicum habuerit. Constat quoque ad regem Gessur, ut ad amicum, & ut apparet, avum suum maternum, Absalonem, perpetrata cæde fratris, fugisse.

v. 8. *Nunquid caput canis ego sum adversum Iuda hodie, --- & tu requisisti in me, quod argueres pro muliere hodie?* (*Adversum*) sumitur pro (*coram.*) Sicut & ibi, *& manibus meis nocte contra eum, & non sum deceptus*, Græcè ἐναντι. Et sensus est. Nunquid apud Judam, & eos qui sequuntur partes Davidis, sum ego adeò contemptus, & nullo in pretio habitus, ut non verearis, ne ad David transferam universum regnum Israël? Sicut enim canis per se est animal contemptum, ita imprimis caput ejus à corpore resectum est contemptibilissimum. Apud septuaginta non legitur illud (*adversum Iuda*) hoc loco.

v. 9. *Hæc faciat Deus Abner & hæc addat ei, nisi quomodo juravit Dominus David, sic faciam cum eo, ut transferatur regnum de domo Saül.* Satis intellexit Abner Deum solere adimplere promissa sua per voluntates & actus humanos, nec quia Deus promiserit aut juraverit aliquid se facturum, ideo cessare debere curam & sollicitudinem & conatum humanum, etiamsi homini constiterit de promissione Dei: quia cum omnia Deo serviant, & ipse sit author omnium, & motor universalis, nihilque sit quod extra providentiæ eius limites excurrat, sic ordinavit, ut etiam per humanum studium & industriam ea quæ ab æterno fieri decrevit, impleantur; &, ut magis propriè loquar, ipsum studium & industriam, & cæteros actus humanæ voluntatis ordinavit ad fines à se decretos, tam potens in mediis efficiendis ac dirigendis, quàm sapiens in finibus constituendis ac præfigendis. Vide annot. Act. 27. v. 22. Genes. 32. v. 9. & 1. Reg. 7. v. 1.

v. 28. *Quod cum audisset David, rem jam gestam, ait; Mundus ego sum, & regnum meum apud Dominum à sanguine Abner filii Ner.* *Quæritur* quare tanto studio conetur David se purgare ab interfectione Abner? & non potius Joab ejus interfectorem punierit? *Respondeo* ad primum, ideo se David tam studiosè apud populum de hac cæde excusat, quia alioqui populus facilè suspicari potuisset, id factum fuisse jussu, vel consensu Davidis, eo quod Abner apud Isboseth esset primæ authoritatis, & proinde eo mortuo, faciliùs totum regnum Israël ab Isboseth ad Davidem posset transferri. Hanc suspicionem omnino debuit David à se removere, tum sua causa, quia unusquisque præcipitur habere curam de bono nomine: tum causa totius regni, quia si apud populum mansisset suspectus de tam horrenda cæde, meritò universus populus refugisset ejus dominium, & regem recussasset, totumque regnum ejus instabile atque infirmum fuisset propter alienationem animorum ab ipso rege.

Quare autem David hoc tantum scelus Joab non punierit supplicio capitis, maximè cum lex præcipiat, quod non sit permittendus vivere, qui volens innoxium sanguinem fuderit? *Respondet* ipse David, dicens sub finem hujus capitis de Abner occiso: *Num ignoratis quoniam princeps, & maximus cecidit hodie in Israël? Ego autem adhuc delicatus & unctus Rex. Porrò viri isti filij Sarviæ duri mihi sunt*, q. d. Ego adhuc tenellus sum & recens in regno, & regnum nondum satis firmatum est, & stabilitum, ac proinde nondum possum, sicut optarem, animadvertere in istum Joab, ejusque complices hujus cædis authores. Nam erant hi principes militiæ David; qui sic facilè potuissent totum exercitum ab eo abducere. At *obiicies*. Dicitur Eccl. 7. *Noli velle fieri judex, nisi valeas virtute perrumpere iniquitates.* *Respondeo*. Quando quis voluntate assumit principatum, debet hoc considerare, ut sit satis potens contra malos; David autem à Deo specialiter vocatus ad regnum, paulatim, secundum quod res, & tempus permittebant, regnum suum stabilivit. Unde & hoc ipsum quoque factum Joab tandem punivit, per filium suum Salomonem, data ei hac de re, antequam moreretur, certa instructione. Discimus autem ex hoc loco Principes Catholi-

A cos aliquando rectè dissimulare quædam, tolerare, & differre, ut opportuno tempore puniant; nempe quando alioqui metuendum esset magnum incommodum reipublicæ; ut in puniendis exactè hæreticis, & similibus.

CAPUT IV.

v. 6. *Ingressi sunt autem domum latenter, assumentes spicas tritici.* Quod dicitur (*assumentes spicas tritici*) diversimodè exponitur. Uno modo, ut sensus sit, eos specie honoris ingressos fuisse aulam regis tanquam volentes ei loco muneris offerre primitias de spicis tritici. Alij hoc modo vertunt ex Hebræo: *Ingressi sunt in medium domus, habitu mercatorum tritici.* Alij rursum eos ingressos interpretantur cum mercatoribus tritici; ut hac ratione facilius fallerent, & facinus, quod moliebantur, diutius lateret. Sed verisimilior, magisque textui
B congruens expositio media: nempe, quod ingressi sint in penitiorem usque partem domus, habitu & specie mercatorum tritici.

v. 8. *Ecce caput Isboseth, filii Saül inimici tui.* Illud (*inimici tui*) ad Saül referendum est, non ad Isboseth. Sequitur enim (*qui quærebat animam tuam*) Quod de Isboseth non legitur; de Saül autem constat. Confirmatur etiam hæc expositio, ex eo quod sequitur v. 11. *Interfecerunt virum Innoxium in domo sua.* Ubi Hebræa & septuaginta habent *virum justum*, quomodo & Hier. hunc locum allegat lib. 1. contra Pelag. capite ult. hæc addens: *Certè Isboseth justus non erat, & tamen in eo iustus appellatur, quod absque noxa interfectus est.* Sic ille. Certè Isboseth innoxius erat quantum ad hoc, ut ab illis tali
C modo occideretur. Præterea innoxius, quia bona fide regnum possidebat. Neque enim per tyrannidem illud occupaverat, quia tenebat illud iure successionis, accedente etiam populi consensu, ut patet cap. 2. Et quamvis vulgò utcumque constaret Davidem à Samuele unctum fuisse in regem; non tamen sciebatur quando regnum illud auspicari deberet; nondum enim erat à populo electus super totum Israël. Atque ita non tantum apparenti, sed etiam justo titulo Isboseth obtinebat illam regni partem quæ Davidem nondum receperat, sicut antea Saül totum regnum, etiam post unctionem David. Vide etiam annot. lib. 1. Reg. cap. 16. v. 13.

v. 12. *Præcepit itaque David pueris suis, & interfecerunt eos.* Per hoc quod David hos fratres qui facinus hoc videbantur in gratiam ipsius admisisse, statim sine
D more jussit interfici; exemplum datur omnibus Principibus & Præfectis, ut malefactoribus & adulatoribus hujusmodi minimè parcant, etiamsi scelus ab illis perpetratum, cedere videatur in Principis aut Reipublicæ utilitatem.

CAPUT V.

v. 4. *Filius triginta annorum erat David cum regnare cœpisset, & quadraginta annis regnavit. In Hebron regnavit super Iudam septem annis, & sex mensibus; in Ierusalem autem regnavit triginta tribus annis super omnem Israel & Iudam.* Lib. 3. Reg. cap. 2. & 1. Paral. 29. subticentur hi sex menses, quibus supra septem annos in Hebron regnasse dicitur, sicut etiam hoc ipso
E loco nulla est eorum mensium ratio, quando simul dicitur regnasse annis quadraginta. Rationem aliqui quærunt, simulque nonnulla fabulosa attexunt. Verùm facilis, & obvia responsio est, minoris temporis numerum, ubi commemoratur simul numerus major, sæpè solere prætermitti, tum in sacra, tum in profana historia. Velut cum refert scriptor quot annis quis regnaverit, non addit quot præterea mensibus aut diebus: sicut & cum refert, quot pugnatores educti in prælium, aut quot cæsi, plerúmque dicit quot millia, non addendo quot centeni: aut si narrat quot centeni, non addit quot insuper deni aut singuli. Et observandum est hoc per universam scripturam.

v. 6. *Dictumque est David ab eis* (scilicet qui erant in arce Sion.) *Non ingredieris huc, nisi abstuleris cæcos & claudos; dicentes, Non ingredietur David huc.* Omissis

Hebræorum expositionibus, quorum alii per cæcos & claudos intelligunt imagines Isaac & Jacob, ut quod Isaaco caligaverint oculi; Jacob autem claudicarit ex lucta cum angelo; Alii rursum, quod ad murum suspensa fuerint idola Jebusæorum, quæ ab Israëlitis vocata sint cæci & claudi, juxta illud de idolis gentium, *Oculos habent & non videbunt, pedes habent, & non ambulabunt.* Omissis, inquam, istis expositionibus, probabiliorum *una est*, quod per cæcos & claudos intelligantur ipsi Jebusæi, quos David contemnebat tanquam cæcos & claudos, id est, infirmos, & qui facilè expugnari possent. *Alia* quod Jebusæi fidentes viribus suis & firmitati arcis, in propugnaculis collocaverint quosdam cæcos, & claudos, idque in contemptum exercitus David, ut sit ironia, quasi dicant Jebusæi ad David: Age, tam munita est arx ista, ut possit defendi vel à solis cæcis & claudis; proinde ne operam perdas, quod putes, aut speres eam à tuo exercitu expugnari posse. Pro expositionibus tamen Hebræorum, maximè pro posteriori de idolis, adfertur quod subditur: *Idcirco dicitur in proverbio: Cæcus & claudus non intrabunt in templum*; quia imprimis idola vetita erant inferri in templum. Verum sciendum est in Hebræo, pro (*templum*) esse (*domum.*) Sic Vatablus, qui dicit proinde sensum proverbii esse: quod posteà non fuerit permissum, ut arcem Sion, in qua erat domus David, ingrederentur unquam cæci & claudi, in memoriam opprobrii David à Jebusæis facti.

v. 8. *Cepit autem David arcem Sion, hæc est civitas David*, & paulò post: *Habitavit autem David in arce, & vocavit eam civitatem David.* Igitur civitas David non erat Jerosolyma, neque civitas à Jerosolyma distans, sed arx adhærens & conjuncta civitati Jerusalem, & sita in monte Sion, unde & arx Sion vocata est, eratque regia Davidis, sed propter amplitudinem etiam civitatis nomen accepit. Hanc tempore Machabæorum restauravit & præsidium imposuit Antiochus illustris, ut est 1. Machab. 1. atque ex ea civitatem Jerosolymam vehementer afflixit, donec Judas Machabæus aliam advetsùs eam munitionem in eodem monte extruxit 1. Machab. 4. Sed cum hanc rursus Antiochus Eupator diruisset capite 6. Jonathas denique arcem à civitate muro alto interposito separasse legitur capite 12. Ac denique eandem occupavit Simon, ejectis inde alienigenis cap. 13.

CAPUT VI.

v. 7. *Iratusque est indignatione Dominus contra Ozam, & percussit eum super temeritate.* Hebræa habent (*super errore*) Pagninus (*propter temeritatem.*) Hieron. lib. 1. contra Pelag. (*pro ignorantia.*) Credo secundum septuaginta, tametsi in multis exemplaribus Græcis hujus loco nihil legatur. Quod autem fuerit peccatum Ozæ, occasio erit plenius explicandi 1. Paralip. 13. & 15. Vide etiam Num. 7. Existimabant forte Levitæ, se benè & religiosè facere, quod arcam plaustro impositam trahi à bobus finerent, idcircò scilicet, quia à Philisthæis magno miraculo, & quasi Deo approbante, id factum fuisset 1. Regum 6. sed erat illa cacozelia, seu inordinatus zelus. Debebant enim facere id quod sibi lege divina Numer. 7. fuerat præceptum. Vide dictis locis plenius.

v. 20. *Quàm gloriosus fuit hodie Rex Israël, discooperiens se ante ancillas servorum suorum, & nudatus est quasi nudetur unus de scurris.* Irridet Michol Davidem; q. d. minimè gloriosum est, sed planè indecorum, ut Rex coram tota plebe ita se denudet. Sed non est putandum, quod rex omninò nudus, ac vestibus spoliatus coràm multitudine apparuerit: Id enim revera indecorum fuisset, & in honorem Dei fieri non debuisset. Sed dicitur se rex discooperuisse, & denudasse, quia ex humilitate ad Dei honorem spoliaverat se regio ornatu, & induerat ephod lineum; quale gestabant Levitæ, velut si quis nunc rex aut princeps ex devotione in magna aliqua solemnitate indueret lineum, quod vocamus superpelliceum, quo utuntur Ecclesiastici. Id enim non est illicitum etiam laïcis.

A Nam & pueri in choro ea veste utuntur. Et hoc quidem judicio hominum carnalium ad utilitatem pertinet, revera autem gloriosum est. Unde & David respondit; *Ludam & vilior fiam plusquam factus sum*, videlicet in oculis hominum; & cum ancillis gloriosior apparebo, quia talis humilitas revera gloriosum facit in conspectu Dei. Vide plura 1. Paralip. 15. & 2. Paralip. 26.

v. 23. *Igitur Michol filia Saül non est natus filius, &c.* Utique in pœnam irrisionis præcedentis. Justum enim erat, ut quæ regem Israël protervè & injustè irriserat, filium non gigneret qui rex Israël fieri posset.

Dices, hæc pœna ad ipsum etiam Davidem pertigit: Nam sterilitas uxoris damnum viri est. *Respondeo*, sterilitatem Michol, Davidi qui ex aliis uxoribus filios satis multos suscitavit, in bonum cessisse. Nam si ex Michol
B natus fuisset ei filius, aut is successisset in regnum, atque ita visa fuisset continuatio regni Saül, patris Michol, atque ea res obscurasset gloriam Davidis & promissiones ei factas: aut successori bellum pro regno intulisset, allegans duplicem titulum regni, patris & avi.

CAPUT VII.

v. 2. *Vidésne quod ego habitem in domo cedrina, & arca Dei posita est in medio pellium?* Intelligendum relinquit se in corde versare cogitationem de domo ædificanda Domino: quæ quidem cogitatio non ideo non fuit ex Deo, quia Deus noluit ut eam expleret, sicut argumentatur Cassianus. Nam legimus Deum præcepisse Abrahæ ut immolaret filium: quod tamen, quando id perficere & implere vellet, à Deo prohibitus est. Deus
C enim Dominus est actionum nostrarum, ut idem modo præcipiat, modò prohibeat, sicut res à se creatas destruit quando vult. Sciendum quoque quod David volens ædificare & non ædificans quia prohibitus, plus meruit à Deo, quàm Salomon volens & ædificans, quia voluntas Davidis fuit multo intensior, licet ab effectu prohibita. Quod liquet ex magno desiderio, quo cupiebat ædificare domum Domino. Unde & postea fecit totum quod potuit, præparans filio omnia ad ædificandum necessaria. Unde & de eo dicitur Ps. 131. *Memento Domine David — sicut juravit Domino, votum vovit — Si introïero, &c.*

v. 3. *Dixitque Nathan ad regem: Omne quod est in corde tuo, vade, fac, quia Dominus tecum est.* Gregor. homil. 1. in Ezechielem dicit, Nathan Prophetam ex magno usu
D prophetandi suspicatum fuisse, quod hæc etiam prophetico spiritu diceret, cum tamen ea ex suo spiritu proferret, atque adeò ipsum posteà à spiritu divino correctum ea retractasse. Et idem sentit D. Thomas 2. 2. quæst. 171. articul. 5. Gregorii authoritatem secutus. Sed fortassè rectius dixerimus, Nathan à Davide consultum, ex tempore respondisse, non ut Prophetam, sed ut virum prudentem, ac Dei amicum, id quod pietas & prudentia suadebant esse respondendum. Quis enim vir pius ac prudens non probaret tale propositum regis de ædificando templo, in quo Deus coleretur? Et ideo quoque Nathan fortè pro responso non consuluit Dominum, quod putaret in re tam aperta non opus esse consultatione.

v. 14. *Ego ero ei in patrem & ipse erit mihi in filium, &c.* Et v. 15. *Misericordiam autem meam non auferam ab eo sicut abstuli à Saul, quem amovi à facie mea.* Sicut ex his
E verbis convinci non potest Saülem esse damnatum, ut ostendimus 1. Reg. 31. ita nec concludi valet Salòmonem finaliter salutem esse consecutum. Nam nihil aliud his verbis significatur, quàm regnum temporale non esse ab eo auferendum; sicut ablatum fuit à Saül, ejusque posteris. Mansit enim regnum Juda penes posteritatem Salomonis multo tempore, videlicet usque ad captivitatem Babylonis; ac deinceps sub titulo principatus, usque ad Herodem, in eo consilio supremo Judæorum, quod vocabatur Sanedrim; ac demum in Christo ex progenie David & Salomonis, spirituale regnum pro terreno successit. Et sane David commemorans hanc promissionem à Deo sibi factam 1. Paralip. 28. manifestè eam in filio Salomone intelligit, ac nominatim istud: *Ipse erit mihi in filium, & ego ero ei in patrem. Et firmabo regnum eius usque in ætern-*

num, si perseveraverit facere præcepta mea, &c. Pertinet ergo hîc locus secundum literam ad Salomonem; sed sensu mystico, atque longè sublimiori, nobisque ex scriptura sacra testatissimo, pertinet etiam ad Christum, ut patet Hebr. 1. & aliunde. Vide ibi nostrum comment. atque etiam annot. 1. Paralip. 18.

CAPUT VIII.

v. 2. **E**T *percussit Moab; & mensus est eos funiculo, coæquans terræ: mensus est autem duos funiculos, unum ad occidendum, & unum ad vivificandum.* Sensus est. Subjugavit David Moabitas, & mensuravit eos fune coæquans terræ, id est, penitus subjectos, & velut in terram prostratos recensuit, & in numerato omnes habuit; perinde ac si funiculo omnes mensurasset, quomodo olim agri fune ad exactum mensurari solebant. Atque ita mensuratos, seu numeratos interfecit quos voluit, & quos voluit vivos servavit. Sicut & nunc fit, quando hostes aliqui pene superati recipiuntur in deditionem ad placitum victoris. Atque hoc scilicet est quod dicitur; *Mensus est autem duos funiculos, unum ad occidendum, & unum ad vivificandum.* Secundum quam lectionem sensus est, quod omnes victos in duas partes diviserit, unam occidens, & alteram vivam reservans. Secundum Hebræa, omisso illo priori [*unum*] sic legitur: *Mensus est autem duos funiculos ad occidendum, & unum ad vivificandum.* Et tunc sensus esset divisos eos fuisse per tres funiculos, seu portiones, quarum duas occiderit, & unam tantum in vita servarit. Causam autem hujus tam severæ animadversionis in Moabitas, referunt Hebræi, quod Rex Moab Davidis cognatos, quos apud eum David reliquerat, 1. Reg. 22. interfecisset post Davidis discessum.

v. 3. *Et percussit David Adar-ezer. --- Et captis David ex parte eius mille septingentis equitibus, & viginti millibus peditum, &c. Quæri* potest, quomodo consentiat hic locus cum illo qui est 1. Paralip. 18. ubi dicitur David cepisse ex parte Adar-ezer mille quadrigas & septem millia equitum, ac præterea viginti millia virorum peditum? *Respondeo* minorem numerum non repugnare majori, quando minor numerus non exprimitur cum exclusione numeri majoris. Si *quæras*, cur major numerus ad laudem victoris etiam hoc loco expressus non sit? *fortè* quia illi qui hic narrantur victi, ipsius regis Adar-ezer proprii milites fuerunt; reliqui exteri, subsidiarii. Vide etiam aliam solutionem in simili difficultate 1. Paralip. 19. v. 18.

v. 13. *Fecit quoque sibi David nomen, cum reverteretur capta Syria*, id est, comparavit sibi famam. Potest etiam intelligi: erexit sibi titulum triumphalem. Neque id tribuendum est inani gloriæ, aut ambitioni Davidis, quia sic erat Regum consuetudo, ut insignis alicujus victoriæ memoriam relinquerent. Quæ res etiam faciebat ad animandum populum & viros bellatores, ad fortiter pugnandum.

v. 14. *Et posuit in Idumæa custodes, statuitque præsidium; & facta est universa Idumæa serviens David.* Hîc impletum est oraculum. Major serviet minori. Gen. 25. Vide ejus loci annot.

v. 17. *Et Sadoc filius Achitob, & Achimelech filius Abiathar erant sacerdotes. Quæritur*, An tempore Davidis duo fuerint summi sacerdotes? Id enim ex hoc loco, & ex 1. Paralipomenon 18. ubi eadem verba repetuntur, quidam opinantur. Sed *dicendum* videtur, unicum fuisse summum sacerdotem, functione officii, seu possessione ejus dignitatis; scilicet Abiathar, qui & putatur dictus Achimelech [de quo mox pleniùs] qui erat ex posteris Heli: Sadoc tamen etiam fuisse summum sacerdotem, atque adeo primo loco nominari; quia ad ipsum jus sacerdotii etiam magis, quàm ad Abiathar spectabat, utpote Abiathar per Heli ex Ithamar filio minore natu Aaronis, oriundus erat, Sadoc verò ex Eleazaro majore natu filio ejusdem Aaronis per Phinees, cujus semini quoque promissum erat sacerdotium summum usque in æternum Numer. vigesimo quinto. Quare ad implendam eam promissionem, transferendum rursus erat suo tempore sacer- A dotium de stirpe Heli [quod & Dominus illi comminatus fuerat, primi Regum capite secundo] ad stirpem Phinees. Quod quidem David facere cœpit, eatenus, ut quodammodo pares honore, ac dignitate haberentur Abiathar & Sadoc, altero quidem dignitatem exercente, quia eam bona fide à patre & avo acceperat; altero verò, id est, Sadoc, potiores partes juris ad eandem dignitatem habente, cum expectatione ejusdem sibi per opportunitatem restituendæ: quod posteà tertii Regum capite secundo per Salomonem factum est. Sanè tempore Davidis Abiathar, & non alius, legitur habuisse ephod, & tanquam summus sacerdos consuluisse Dominum primi Regum capite vigesimo tertio. An autem iste Abiathar eo loco, & Achimelech hoc loco, unus atque idem homo sint, obscurum est. Id constat posteà adhuc Abia- B thar summum sacerdotem nominari; nempe tertii Regum capite primo & secundo. Ac rursum illud certum est, ante Abiathar (de quo primi Regum capite vigesimo tertio) patrem ejus paulò antè, (nempe capite vigesimo primo) vocari Achimelech, nempe illum, qui dedit Davidi panes propositionis. Ac nihilominus Marci secundo dicit Christus, *quomodo introivit (David) in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, & panes propositionis manducavit.*

v. 18. *Filii autem David sacerdotes erant.* Eos non dici propriè sacerdotes etiam hic ipse locus indicat: Nam immediatè præcedit. *Et Sadoc & Achimelech erant sacerdotes.* Et deinde subjecta quadam adversativa, & hæc quoque per adversativam subjiciuntur. Adde quod ex scriptura certum est, post promulgatam legem Moysi, C nullos habitos esse sacerdotes, scilicet ad offerendum sacrificia in lege præscripta, nisi qui essent ex posteris Aaron. Dicuntur itaque filii David hîc sacerdotes, id est, principes & primarii in omnibus totius aulæ regiæ. Hunc sensum confirmat, quod 1. Paralip. 18. ubi hæc eadem narrantur sic legitur: *Sadoc autem filius Achitob, & Abimelec filius Abiathar sacerdotes: & Susa scriba. Banaias quoque filius Ioiada super legiones Cerethi & Phelethi: porrò filii David, primi ad manum regis.* Ecce quod hîc dicitur: *Filii autem David sacerdotes erant*, ibi in Paralipom. dicitur; *Porrò filii David, primi ad manum regis.* Unde etiam hoc loco ubi nos habemus (*sacerdotes*) septuaginta habent, αὐλάρχαι, id est, aulæ principes. Hieronym. quoque in 61. Isaiæ, ad illud, *Vos autem sacerdotes Domini, &c.* per sacerdotes intel- D ligit viros principes.

CAPUT IX.

v. 3. **E**T *ait Rex: Nunquid superest aliquid de domo Saul, ut faciam cum eo misericordiam Dei?* Nota quod dicit Hebræa phrasi (*misericordiam Dei*) scilicet insignem & memorabilem misericordiam. Hebræi enim hac adjectione eximium aliquid significant. Atque ita intelligendum est quod scriptura sæpè dicit, cedros Dei, montes Dei, &c.

v. 8. *Qui* (scilicet Miphiboseth) *adorans dixit, Quis ego sum servus tuus, quoniam respexisti super canem mortuum similem mei?* Proverbium canis apud Judæos eo tempore frequens fuisse, patet ex eo quod cap. 3. Abner quoque dixit ad Isboseth, *Nunquid caput canis ego sum adversum Iuda hodie?* Significatur autem res contem- E ptibilis. Sicut enim canis semper exiguo in pretio est, ita mortuus ab omnibus projicitur & contemnitur, imò horrori est. Sic ergo Miphiboseth se comparat hîc cani mortuo, sicut & ibi Abner capiti canis, scilicet resecto.

CAPUT X.

v. 4. **T**ULit *itaque Hanon servos David, rasitque dimidiam partem barbæ eorum, & præcidit vestes eorum medias usque ad nates.* Quod posteriori loco narratur, fœda in primis eo tempore erat ignominia. Nam viri non utebantur tunc feminalibus, ut hodie. Quo pertinet illud præceptum Exodi capite vigesimo; *Non ascendas per gradus ad altare meum ne reveletur turpitudo tua.* Occasione verò quod propter dimidiam partem barbæ

rasant jussi sunt in Jericho manere, donec barbæ iterum A crescerent, *quæritur*, cur non potius eadem opera mox integram barbam abraserint? Ad quod *respondetur*, quòd æquè ignominiosum fuisset eo tempore integra barba rasa comparere in publico, atque cum dimidio barbæ. Nam diversarum regionum & temporum diversæ sunt in his consuetudines, & id indecorum reputatur quod est contra morem receptum.

Objiciunt quidam hunc locum contra sacerdotes radentes barbam; sed ineptè. Nam diversarum regionum & temporum, diversæ, ut diximus, sunt consuetudines. Sic etiam multi Romanorum Imperatorum, ut ex eorum numismatibus constat, barbas posuerunt, imò omnino raserunt: & tempore abavorum nostrorum, etiam in Belgio principes viri hanc consuetudinem radendi barbam B servabant: ut patet ex imaginibus multorum.

Unde autem originem habeat, quod sacerdotes peculiariter adhuc barbam raserint, cum laïci eam nutrirent, non satis constat. Nam imagines SS. Petri & Pauli, & aliorum Apostolorum, eos barbatos exhibent, & etiam hodie Italia & Hispania barbatos habent Episcopos & sacerdotes. Producere quidam conantur Canonem Concilii Carthaginens. sed potius ille habet contrarium; sic enim ibi secundum veram lectionem ex antiquis codicibus, ut volunt, restitutam legitur: Clericus nec comam nutriat, nec barbam radat. Nec tamen propterea prohibitum nunc censeri debet, Sacerdotes, vel Religiosos barbam radere. Nam canon ille solùm obligabat eo tempore, quando comam nutrire, & barbam radere, erat hominum mollium & effœminato- C rum, qui per hoc volebant fœminis placere, tanquam illis similes. Quod autem sacerdotes Belgii, Germaniæ, Angliæ, & magna pars Galliæ, usque ad nostra tempora barbas raserint, in causa esse videtur, quòd morem multis annis iis in regionibus etiam à laïcis servatum, ipsi facile mutare noluerunt, tum ne barba quidquam incommodi in tremendo altaris sacrificio peragendo adferret. Videatur Concil. Carthag. 4. can. 44. Et Bellarminus de Monachis cap. 40. & Baronius tomo 5. anno Christi 398. Additio hæc est B. P. Gens.

v. 6. *Videntes autem filii Ammon quod injuriam fecissent David.* Quomodo David seipsum & injuriam sibi illatam tam graviter ultus fuit, sicut postea scribitur hoc capite, cum ipse dicat Psal. 7. *Si reddidi retribuentibus mihi mala, &c.* Et Dominus præcipiat per Moysen Deut. 32. *Mihi vindictam, & ego retribuam? Respondeo*, Da- D vid negat se persecutum fuisse privatas injurias, velut quando à Saüle persecutionem sustinuit. Cæterum injurias publicas, quæ in Regnum vel in Regem ut publicam personam committebantur, qualis fuit ista, ulcisci debuit. Violaverant enim Ammonitæ jus gentium, in legatis regni Judaici, missis à Davide. Adde quod David non legatur illis intulisse bellum, nisi prius bello lacessitus. Ammonitæ enim sibi malè conscii priùs collegerunt exercitum contra Davidem, quàm à Davide impeterentur, ut docent sequentia. Illud verò: *Mihi vindictam*; Deus implet non tantùm immediatè per se, vel per Angelos suos, sed etiam per homines suæ justitiæ ministros, qualis erat David, quales omnes principes terræ.

CAPUT XI.

v. 2. *Accidit ut surgeret David de strato suo post meri-* E *diem, & deambularet in solario domus regiæ, viditque mulierem se lavantem, &c.* Non temerè est, quòd scriptura nobis tam exactè & accuratè, etiam adjectis minutis quibusdam circumstantiis, ante oculos ponat geminum peccatum Davidis: adulterium & homicidium, vel homicidia potiùs. Et primo notanda scripturæ consuetudo, quæ sanctorum gesta commemorans, non ea solùm ponit ex quibus laudari possent, sed nec ea silentio præterit quæ ad illorum vituperationem pertinent. Qua in re præter simplicitatem ac sinceritatem historicam, etiam aliud nos docet, de quo ita Gregorius. Ad hoc, inquit, in scriptura David & Petri peccata sunt indicata, ut ruina majorum sit cautela minorum; ut nemo suæ justitiæ confidat, videns illos de tam alto justitiæ gradu decidisse. Sed vicissim eorum pœnitentiam nobis insinuat, ut nemo quantuscunque peccator, veniam desperet. Ita ille. Dixit Davidem non homicidium, sed homicidia commisisse, quia qua ratione injustè Urias jussu Davidis expositus fuit telis filiorum Ammon, eadem & alii qui cum eo in eodem periculo positi fuerunt, injustè jussu Davidis perierũt, de quibus dicitur: *Et ceciderunt de populo servorum David, & mortuus est etiam Urias Hethæus.* Sicut Urias injustè morti expositus, ita & alii qui cum illo erant.

v. 4. *Dormivit cum ea, statimque sanctificata est ab immunditia sua, & reversa est in domum suam concepto fœtu.* Variè hæc sanctificatio exponitur. Hebræa sic sonant: *Ipsa autem sanctificaverat se ab immunditia sua.* Et sic videretur hoc intelligi de sanctificatione seu mundatione (idem enim hæc sunt sæpe apud Hebræos), qua se corporaliter exactissimè mundasset, antequam ad regem accederet. Sed hunc sensum versio nostra difficulter admittit. Itaque alii intelligunt de sanctificatione seu mundatione legali, quæ describitur Levitic. capite decimo quinto, versu decimo octavo. Quin etiam in bibliis Sixtinis hic ipse locus in margine adscribitur.

v. 13. *Et inebriavit eum.* Ecce & aliud grave peccatum Davidis. Quantum enim in se fuit, Uriam inebriare conatus est usque ad rationis deliquium, ut faceret eum dormire cum uxore, quo lateret adulterium. Notanda est etiam sobrietas Uriæ, qui non est passus se ingurgitari nec ad uxorem accessit; honestis illis de causis, quas allegat, etiamsi ex vino factus esset hilarior.

v. 27. *Transacto autem luctu misit David, & introduxit eam in domum suam, & facta est ei uxor.* Pertinet hoc factum ad magnam exaggerationem peccati Davidis. Significatur enim, Davidi non fuisse satis quod alienam uxorem adulteraverat, sed eum insuper cupivisse illam habere uxorem, quòd ut facere posset, virum ejus curasset interfici. Unde duæ causæ nobis insinuantur homicidii à Davide perpetrati, una hoc capite, ut viro mortuo celaretur adulterium, id est, ut mulier putaretur concepisse ex suo viro, qui utique mortuus contradicere non poterat. Altera, ut eo mortuo sibi eam acciperet in uxorem, quòd indicatur in verbis Nathan cap. seq. Fuit ergo matrimonium hoc illicitum, non tamen irritum, ut nunc est per canones Ecclesiæ. Sed quare de ejusmodi matrimonio prohibito nihil legitur in lege veteri? Non opus erat prohiberi, quia adulter lapidandus erat Deuteron. 22.

CAPUT XII.

v. 1. *Misit ergo Dominus Nathan ad David.* D. Augustinus duobus locis, nempe lib. 2. de consensu Evangel. cap. 4. & serm. 63. de diversis, dicere visus fuerat, hunc Nathan Prophetam, esse filium Davidis, itidem Nathan vocatum, ut patet suprà c. 5. & Lucæ 3. Sed exponit seipsum Augustinus retractans libro 83. quæstionum quæst. 61. Cùm enim de consensu Evangelistarum dixisset: Lucas verò ad ipsum David per Nathan ascendit, per quem prophetam Deus peccatum illius expiavit. Et similiter ferè serm. 63. de diversis, exponit hoc postremo loco nempe quæst. illa 61. hoc modo; *per quem*, id est, per cujus nominis prophetam, Deus peccatum illius expiavit.

v. 11. *Ecce ego suscitabo super te malum de domo tua.* Malum pœnæ intelligit: loquitur enim de puniendo peccato Davidis. *Et tollam uxores tuas in oculis tuis, & dabo proximo tuo, & dormiet cum uxoribus tuis in oculis solis hujus. Dabo* ut habeat, non ut justè habeat. Hoc enim de Absalon dicitur, qui per incestum, & execrabile flagitium constupravit uxores patris sui. Nec tamen facere id potuisset, nisi Deo dante potestatem facti, quomodo ad Pilatum ait Dominus: *Non haberes in me potestatem ullam, nisi data tibi esset desuper. Tu enim fecisti abscondite*, & studiosè conatus es celare peccatum tuum: *Ego autem faciam verbum istud*, id est, rem istam quam dico, *in conspectu omnis Israël, & in conspectu solis*, ut narratur factum infrà capite 16. Illud *faciam* refertur ad totam comminationem: *Ecce ego suscitabo, &c.* com-

prehenso etiam eo quod dixit: *Et dormiet cum uxoribus tuis.* Totum hoc (inquam) Deus facturus erat, & fecit quatenus erat pœna Davidis, non quatenus peccatum filii ejus.

v. 13. *Peccavi Domino. Dixitque Nathan ad David: Dominus quoque transtulit peccatum tuum, non morieris; Veruntamen, &c.* Ex his verbis indubitatè statuitur dogma illud Catholicum; quòd remisso peccato, nihilominus communiter restet luenda pœna temporalis; qualis hîc multiplex Davidi indicitur. Verum de quâ morte illud intelligatur (*non morieris*) an de temporali, an de æterna, non æque liquet. Liranus intelligit de morte temporali, quasi dixerit Nathan: Tu, ô David, rectè judicaveras, dicens; *Filius mortis est ille, &c.* sed Dominus pro sua benignitate ignoscit tibi adulterium & homicidium; ob quod merebaris corporaliter occidi, nequaquam ita occideris. B Sed D. Augustinus de morte æterna intelligit; & pulchrè explicat lib. 22. contra Faustum capite 67. quomodo remissa pœna æterna, maneat luenda temporalis. Ita quoque hunc locum accipit & interpretatur Ambros. in Apologia David; ita tamen ut hic sit sensus: *Dominus quoque transtulit peccatum tuum*, id est, Dominus jam certò constituit tibi remittere peccatum tuum, per sacrificia ad hoc instituta, ita ut non moriaris æterna morte. Non rarum enim est apud Hebræos præteritum poni pro futuro: maximè apud Prophetas, qui futura tanquam præsentia aut præterita intuentur. Sunt tamen qui etiam intelligunt pœnitentiam Davidis & contritionem tantam fuisse, ut fuerit charitate perfecta, & sic cum reconciliatione conjuncta; ita tamen ut inde non sequatur, (quod volunt hæ- C retici) contritione, absque ordine ad sacramentum confessionis, remitti peccata. Vide nostra in 4.

v. 31. *Populum quoque eius adducens serravit, & circumegit super eos carpenta, divisitque cultris, & traduxit in typo laterum.* Posteriora verba Latini sic ferè interpretantur. Divisit eos cultris, & dissecuit in similitudinem laterum, id est, sicut lateres, quando adhuc molles sunt & lutei, priusquam coquantur, dividi cultris solent in quadram figuram, ita & de his captivis factum fit. Hebræi hoc modo exponunt: Posuit eos sub ferreas secures, conjecitque eos in fornacem calcariam vel tegulariam, id est, in fornacem in qua tegulæ & lateres coqui solent. Sed mirum quomodo ita sævitum sit passim in omnes. Sic enim habet scriptura, *Populum quoque eius adducens ser-* D *ravit:* Et rursum, *Sic fecit universis civitatibus filiorum Ammon:* quandoquidem Gedeon Judicum 8. contentus fuerit solos seniores urbis Socoth hoc modo punire. Sed dicendum est, vel hæc facta esse inscio David à Joab victore, cui David resistere difficile poterat; vel Ammonitas hoc meruisse, quia velut omnes publicè applausissent violationi juris gentium, qua Rex eorum Hanon, ut est suprà capit. 10. legatos David violaverat.

CAPUT XIII.

v. 3. **E**Rat *Amnon amicus, nomine Ionadab, filius Semmaa, fratris David, vir prudens valdè.* Prudens vocatur, non ea prudentia, quæ hominem laudabilem facit, & inter quatuor principales virtutes numeratur: Ea enim est virtus, quâ quis media opportuna & convenientia dirigit in bonum finem. Sed pru- E dens dicitur ea prudentia, quæ non est nisi naturalis quædam sagacitas, id est, facilitas promptè inveniendi parata & idonea media, ad finem qualemcumque. Qualis prudentia etiam serpenti tribuitur qui decepit primos parentes. Falluntur autem quidam Hebraizantes, qui dicunt hunc Jonadab fuisse Prophetam Nathan, ipsumque fuisse binomium. Quia, inquiunt, cum rumor ad Davidem pervenisset, omnes filios Regis esse occisos, iste Jonadab, quasi spiritu Prophetico prædixit regi solùm Amnon esse mortuum. Falluntur, inquam. Nam iste Jonadab dedit Amnon pessimum consilium, ut incestum committeret cum sorore sua; quòd & ipsa natura horrebat, & lex imprimis prohibebat. Non ergo is fuit Propheta Dei, qualis semper Nathan inducitur. Quod autem Jonadab ait ad regem; Amnon solùm mortuum esse; non Prophetico spiritu dixit, sed ex humana & verisimili conjectura; quia

A sciebat Absalonem diu in illum occulto odio flagrasse, propter fœdum stuprum sororis suæ Thamar.

v. 13. *Loquere ad Regem, & non negabit me tibi. Quæritur* quomodo Thamar dicat, *Non negabit me tibi*, cùm id expressè sit contra legem Levitici 20. ubi prohibetur conjugium fratris cum sorore? sive ex patre etiam tantùm, vel ex matre tantùm: Thamar autem erat soror Amnon ex patre? *Respondent* Hebræi, Thamar non fuisse naturalem filiam David, sed adoptivam ex matre, quam David acceperat in prælio gravidam. Sed istud videtur esse Hebræorum commentum. Scriptura enim omninò ita sonat, ut fuerit soror Absalon ex utroque parente. Nam & hîc vocatur soror Amnon à Jonadab, & ipsa respondit ad Amnon; *Noli frater mi.* Et Absalon B ad eam: *Nunquid Amnon frater tuus, &c.* Idemque significatur 1. Paral. 3. cum dicitur, quòd filii David habuerint sororem Thamar. Itaque rectius respondendum, quòd hæc verba protulerit Thamar ad Amnon: *Loquere ad regem, & non negabit me tibi:* vel quia nesciret prohibitionem legis; vel ut hoc prætextu saltem effugeret præsentem vim, quam patiebatur à fratre.

CAPUT XIV.

v. 2. **M***Isit Thecuam, & tulit inde mulierem sapientem.* Sapientem, id est, quæ prudenter & gratiosè sciret verba sua disponere, & loqui cum Rege; sicut fecerat Abigaïl uxor Nabal Carmeli. Sed quare Thecuam Joab misit? An non in Jerusalem erat mulier aliqua sapiens? Fortè illa Thecuitis præ aliis singularem C habebat gratiam. Vel potiùs idcirco externam Joab adhibuit, quia narrare debebat aliquid obscurum & incognitum regi. Si autem fuisset Jerosolymitana, quæ tale quid narrasset, potuisset statim refelli à Rege dicente; Ego Jerosolymis habito, & tamen nihil tale, quale tu narras, ad aures meas pervenit. Cæterùm in sermone hujus mulieris non est mendacium, sed locutio parabolica, sicut & in parabola Nathan suprà cap. 12. Mulier autem ista parabolicè loquens ad regem ait inter cætera.

v. 11. *Recordetur Rex Domini Dei sui, ut non multiplicentur proximi sanguinis ad ulciscendum, & nequaquam interficiant filium meum.* Sensus est: multi sunt qui quærunt ultionem de filio meo, & si interdixerit uni ne filium meum occidat, mox emerget alius qui volet vin- D dicare: Proinde ut ne multiplicentur proximi sanguinis ad ulciscendum, recordetur Rex Domini Dei sui, id est, juret Rex per nomen Domini Dei sui, firmet verbum suum juramento, ut audita publicatione hujus juramenti, nemo audeat manum injicere filio meo. Unde Rex acquiescens petitioni mulieris, ait: *Vivit Dominus, quia non cadet de capillis filii tui super terram. Quæritur* quomodo hæc sententia David non fuerit injusta, sive intelligatur de filio mulieris parabolico, sive de Absalone; cùm lex præcipiat eum per manus propinquorum occisi interficiendum, qui quempiam volens occiderit? *Respondeo*, filium mulieris prout sonat parabola, non fuisse convictum de homicidio, neque per confessionem propriam, neque per facti evidentiam, neque per testes: cum parabola habeat, quòd soli essent in agro, neminè E præsente, qui eos prohibere posset. De Absalone autem dicunt, quòd quando occisus est Amnon, non nisi consanguinei & domestici essent præsentes; tales autem non sunt idonei ad testimonium ferendum. Sed hæc *responsio* non sufficit. Nam in parabola mulier fatetur cædem à filio factam. Quod ad Absalonem attinet, factum erat evidens, & ipse per fugam suam satis agnoscebat cædem à se perpetratam. Videtur ergo aliter ad hanc difficultatem *respondendum*, Nempe, quando propinqui viciniores occisi consentiebant, ut homicida à Iudice in gratiam reciperetur, tunc judex primarius, qualis erat Rex in populo Israëlitico; tanquam totius Reip. saluti per hujusmodi commiserationem nonnunquam consulens; habebat potestatem recipiendi homicidam in gratiam, & prohibendi, ne quis aliorum ei vim inferret. In proposito autem, proxima filio, erat mater; & proximus Amnon occisi, erat pater David,

CAPUT XV.

v. 6. **E**T *sollicitabat corda virorum Israël.* Significantius hoc in Hebræo dicitur: *Et furatus est Absalon cor virorum Israël.* q. d. hujusmodi dolis & artibus inibat gratiam apud Israëlitas, & animos eorum sibi conciliabat. Quibus verò artibus id efficere conatus fuerit, præcedentia declarant; ubi legitur benignè ac blandè suscepisse omnes, quibus erat negotium in aulæ regis; deinde simulasse, quòd doleret causas eorum alioqui justas & bonas, negligenter tractari; quasi non esset quisquam à rege constitutus ad eas cognoscendas. (Quod apparet omnino fuisse mendacium; nam & ipse rex superiori capite, per se audivit querelam mulieris Thecuitæ:) At tùm denique Absalon, specie boni publici, mentionem regni injicit, dicens: *Quis me constituat Iudicem super terram, ut ad me veniant omnes qui habent negotium, & justè judicem?* Addit Scriptura. *Sed & cùm accederet ad eum homo, ut salutaret, extendebat manum suam, & apprehendens osculabatur eum.* His & hujusmodi artibus viam sibi parabat ad regnum. En pulchrè nobis in Absalono depingitur ingenium hominis aspirantis ad principatum, aut magnas dignitates. Hoc enim primum est, ut furetur corda plebis simulata humanitate; & hoc, tum promissa libertate, tum etiam culpando negligentiam, vel etiam iniquitatem & tyrannidem legitimi principis. Exemplum in Belgio nostro nimis notum est.

v. 7. *Post quadraginta autem annos dixit Absalon ad David, &c.* Quædam exemplaria habent (*annos quatuor.*) Sed *quadraginta* habent tam Hebræa, quàm Septuaginta. *Quæstio* est, unde hi quadraginta anni computari debeant? Nam à cæde Amnon ad summum fluxerant septem aut octo anni. Liber Hebr. traditionum computat à tempore quo Abimelech cum reliquis sacerdotibus interfectus est à Saule; propterea, inquiunt, quia hæc persecutio mota est contra Davidem in ultionem peccati, quo David tunc sacerdotes fefellerat. Sed id improbabile est. Certum enim est, ex prædictione Nathan cap. 12. hæc ei evenisse, propter adulterium & homicidium recenter commissum. Alii referunt ad tempus primæ unctionis David. Alii ad tempus, quo populus à Samuele petiverat regem. An quo tempore jam agebatur annus trigesimus septimus Davidis post primam unctionem. Erat enim id tribus annis ante primam Davidis inunctionem. Et hæc sententia maximè videtur probanda. *Objicitur* à quibusdam, quòd solus Saül, secundùm id quod est Act. 13. videatur regnasse annis quadraginta: Sed ad hoc *respondetur*, in illis annis quadraginta comprehendi simul annos Samuëlis & Saülis, ut passim Chronologi tradunt.

v. 14. *Surgite fugiamus.* Cùr non mansit in civitate regia utpote satis munita? *Respondeo*, quia cor populi conversum erat ad Absalon. Itaque fuga opus erat, ut interim sibi ac rebus suis maturè consuleret. Ait enim: *Neque enim erit nobis effugium à facie Absalon*; scilicet nisi fugerimus in tempore, aut si manserimus in Jerusalem, postea non erit effugium, concludet nos obsidione. Nam consilium Achitophel erat, David statim persequendum esse, infra cap. 17.

v. 17. *Et dereliquit rex decem mulieres concubinas ad custodiendam domum.* Noluit eas secum adducere ne essent impedimento viris fortibus, ac fugam retardarent, & ne David videretur eas nimiùm amare. Quod autem postea à filio ejus sunt constupratæ ex consilio Achitophel, res erat prorsus inexpectata, quæ ab homine prudente prævideri non potuit aut debuit.

v. 25. *Reporta arcam Dei in urbem.* Indignum se reputat propter quem arca loco moveatur & deferatur in castra, sicut aliàs pro tutela exercitus populi Dei solitum erat fieri. Metuebat enim ne propter sua peccata arca veniret in periculum, sicut aliàs contigerat pugnantibus contra Philisthæos. Deinde considerabat bellum hoc non esse pro populo contra hostes, sed pro Davide contra

A filium pro regno, sive autem David obtineret, sive Absalon, populus & religio salva maneret: solet autem arca adduci in castra contra hostes pro salute populi.

CAPUT XVI.

v. 10. **D**Imittite eum, ut maledicat: *Dominus enim præcepit ei, ut malediceret David.* Et iterùm: *Dimittite ut maledicat juxta preceptum Domini. Quæstio est*, quomodo hoc David verè dicere potuerit, cùm Deus non possit esse author peccati? Odio enim sunt ipsi impius & impietas ejus, ut dicitur Sap. 14. Primò, *respondeo*, quòd hæc præceptio Dei non est intelligenda in sola & nuda permissione Dei; Tum, quia non rectè colligeret inde David, ut Semei dimitteretur ei maledicere; B quia qui permittitur à Deo peccare, non statim dimittendus propterea est, seu permittendus ab hominibus, peccatum tale committere. Tum etiam quia inde sequeretur absurdum, quod omnis qui peccat, (quia Deo permittente peccat) etiam Deo præcipiente peccaret; & per consequentiam Davidis, impunè permittendus esset peccare. Præterea, constat præceptionem istam propriè accipi non posse, ut obedientia ejus commendetur. Non enim dici potest, quod Semei ullum præceptum à Deo ad hoc acceperat, ut Davidi malediceret. Et alioqui etiam David malè hanc maledictionem jussisset postea puniri per filium Salomonem *Dicendum ergo*, præceptum hoc, non aliud esse, quàm Dei ordinationem; qua ad certum finem (ut videlicet patientia Davidis exerceretur) voluntate Semei mala jàm & ad maledicendum C parata, obtulit opportunitatem loci, & miseriæ, ac fugæ regis, & aliarum circumstantiarum; quibus factum est, ut mala voluntas jam se exereret in actum, & opus ipsum liberè Davidem maledicendi. Nam sine his circumstantiis à Deo oblatis, & procuratis, nunquam Semei ausus fuisset regi in faciem maledicere. Sensus ergo est, *Deus enim præcepit ei*, id est, Deus sic ordinavit. Et hic modus loquendi usitatus est in Scriptura sacra: Unde illa, Psal. 148. *Ipse mandavit & creata sunt.* Item, *Præceptum posuit, & non præteribit.* Et rursum Matth. 8. *Imperavit ventis & mari.* David autem agnoscens hanc singularem Deo ordinationem, noluit quidem eo tempore eum impedire à maledicendo; tanquam ex voluntate Dei oblatam acceptans materiam patientiæ.

v. 23. *Consilium autem Achitophel, quod dabat in diebus illis, quasi si quis consuleret Deum, sic erat omne con-* D *silium Achitophel.* Hæc similitudo non per omnia quadrat. Nam Deus nullo modo consilio suo suggerit media ad finem malum, sicut fecit Achitophel. Sed sensus est, Consilium Achitophel respectu finis sui propositi omnino tale habebatur, & quodammodo erat, quale consilium vel oraculum Dei ad finem suum; id est, valdè accommodum, & exactum ad consequendum finem. Laudatur ergo in Achitophel solertia in inveniendis mediis accommodatis; non probitas, aut virtus veri nominis. Nam ista requirit, & disponit sua media ad bonum finem. Et laudatur Achitophel, non aliter, quàm Dominus in Evangelio Luc. 16. laudat villicum iniquitatis, eò quòd prudenter fecisset. Et se explicans Dominus subdit: *quia filii hujus seculi prudentiores sunt in generationibus suis, filiis lucis.* Non absolutè, scilicet, prudentiores, aut etiam E prudentes; sed *in generationibus suis*; id est, in iis quæ ipsi animo destinant, seu in suis negotiis.

CAPUT XVII.

v. 3. **E**T *reducam universum populum, quomodo unus homo reverti solet: unum enim virum tu quæris, & omnis populus erit in pace.* Illud (*quomodo unus homo reverti solet*) in Hebræo ad verbum sic sonat (*secundum redire omnem.*) Unde pridem varia fuit hujus loci lectio, & expositio; in quam ne iterum aliquando incidamus, lubet annotare præcipua Francisci Lucæ in hunc locum. Plurimi, inquit, legunt [*quomodo omnis reverti solet.*] Quia vero obscurior est lectio; ab aliis, aliter atque

que aliter mutata est. Nonnulli [*omnis*] commutarunt in [*amnis*] id est, in fluvium, *Quomodo amnis reverti solet*, ut sensus sit: Sicut reverti solet amnis; posito scilicet, quod alvei altitudinem excedat, obstaculo. Quidam (*omnis*) in (*unus*) transmutarunt. *Quomodo unus reverti solet.* Sic enim Bessarionis exemplar, quod in Collegio Theologorum majori Lovanii adservatur, habet. Huic scripturæ alii, id quod subaudiendum videbatur, addiderunt: *Quomodo unus homo reverti solet.* Quod quia perspicuo est sensu, codices plerosque invasit. Neque ab Hebraïcæ scripturæ sensu alienum est. Nam quod ad verbum ex Hebræo rectè vertitur [*secundum redire omnem*] intelligi etiam potest, *sicut unus quilibet revertitur.* Hæc inter alia Franciscus Lucas.

CAPUT XVIII.

v. 3. *VNus pro decem millibus computaris.* Hoc vel intelligi potest æstimatione eorum qui erant cum David, ut sensus sit. Tanti tu nobis es quam decem millia hominum: vel eorum qui erant cum Absalon, ut hic sit sensus. Tanti illis est te unum comprehendere, & è medio tollere, quam si decem millia ex nobis cæderent. Et hunc esse sensum istius loci, ostendunt verba præcedentia populi dicentis ad regem: *Non exibis ad prælium, sive enim fugerimus, non magnopere ad eos de nobis pertinebit, sive media pars ceciderit è nobis, non satis*, id est, non admodum *curabunt, quia tu unus pro decem*, &c. Potest autem quæri utrum tolerabilius sit in prælio cædere decem millia hominum, an regem solum? Ad quod respondetur, eam rem æstimandam esse ex utilitate regni. Nam si regnum & respublica plus accipiat incommodi ex morte unius regis, quam decem millium hominum, id est, militum (quorum vita non ita solet esse reipublicæ necessaria, & quorum interitus plerumque non tantam reipublicæ calamitatem, & periculosam mutationem adferr, quam improvisus regis in bello interitus:) tum erit tolerabilius decem millia hominum, quam unum regem perire. At si ex morte regis non adeo magnum incommodum imminet reipublicæ, ut, si non sit rex optimus; & paratus sit successor bene recturus, neque ex mutatione periculum apparet, satius erit regem perire, quam tantam hominum in prælio stragem fieri.

v. 5. *Servate mihi puerum Absalon. Quæritur* quare David tam sollicitè mandarit de filio rebelli servando: Hinc & posteà, cum nunciaretur victoria; hoc ante omnia quærit, sitne pax puero Absalon; id est, sitne Absalon superstes? Item audita ejus morte, tam amarè eum deplorat, ut vix consolationem admittat. *Quæritur*, inquam, cur ita deploraret mortem filii pessimi, & morte dignissimi: scilicet fratricidæ, primum; deinde patricidæ; quin & qui patris uxores tam flagitiosè coram universo populo constupraverat, è contra verò, mortuo filio, quem ex Bethsabee genuerat, statim acceperit consolationem? *Respondet* D. Aug. lib. 2. contra epist. Gaudentii c. 14. Plus, inquit, impius Absalon patrem extinctus, quam rebellis afflixit. Vivum namque eum comprehendi cupiebat, ut qui malitia grassabatur, pœnitentia sanaretur. Erat ergo ille persecutor patris, non solum contra Dei legem, & contra legitimum patris regnum, arma movendo, sed multò amplius persecutus est cor paternum in illa impietate moriendo. Denique illum pater optimus pessimum filium, quem non desperando non defleverat vivum, spe finita flevit occisum. Hæc August. Summa responsionis est: Voluit David vivum Absalonem servari, ut pœnitentia sanaretur. Quod quia ei concessum non est, meritò eum ex paterna commiseratione deflet.

v. 9. *Adhæsit caput ejus quercui.* Quæritur quomodo caput ejus adhæserit quercui? *Respondeo*, ex capillis ejus, qui multi erant, ut suprà dictum est, arboris ramo implicatis. Et fortè capilli ejus erant digesti in cincinnos, quibus faciliùs inseri & implicari ramus arboris potuerit, & ipsum Absalon pendentem retinere. Sic Habacuc propheta per crinem capitis ab Angelo deportatus est in Babylonem. Caietanus putat non capillos implexos fuisse ramis, quia capillorum non fit mentio, sed caput ejus

A intrasse in densitatem ramorum & ibi fuisse retentum; atque ita Absalonem non ex capillis, sed ex capite pependisse, ut sic caput immissum fuerit sub mento in ramum bifurcatum, quod non est improbabile.

v. 14. *Tulit ergo tres lanceas*, &c. Cur David qui per Salomonem vindicari voluit cædes duorum ducum belli, Amasæ & Abner injustas, non etiam hujus cædis ultionem eidem filio post se regnaturo commendavit? Nam illicitam fuisse hanc interfectionem apparet, quia facta est contra voluntatem & jussionem regis, qui disertè edixerat toti exercitui ut servarent puerum Absalon. Neque id ignorare potuit Joab, quia non solum eo audiente fuerat à rege id præceptum, sed scriptura restatur regem ipsi Joab præcepisse, simul & Abisai & Ethai principibus. Quin ad eum maximè pertinebat interdictum, quia pri- B marius erat dux belli. *Respondetur* rationem esse multiplicem. Primò, quia Absalon in bello interfectus est, licèt fugiens: alii in pace. Unde dicit David quod Joab effuderit sanguinem belli in pace. Secundò, quia Absalon adhuc hostis erat, necdum reconciliatus, alii jam fuerant reconciliati. Tertiò, quia Absalon occisus zelo justitiæ publicæ, nam alioqui amicus erat Joab Absaloni, ut ex superioribus satis apparet: alii interfecti ex privata cupiditate vindictæ. Quartò, quia Absalon aperto Marte occisus est, sicut occidi solent hostes è prælio fugientes: alii proditoriè & per insidias sub specie amicitiæ. Quintò, quia Absalon superstes potuisset adhuc aliàs moliri rebellionem & regnum affectare. Neque sanè eo superstite satis fuisset consultum securitati regni Davidis. Erat enim, C ut suprà describitur, ingenio valde ambitioso; & ad commovendos populi animos apposito. At nihil tale de aliis duobus metuendum erat. Rectè igitur factum Joab ut multis modis excusabile, David putavit dissimulandum esse, ne vindicando per se vel Salomonem verificare videretur, quod de eo Joab dixerat: *Diligis odientes te, & odio habes diligentes te.* Quin etiam ob quintam rationem jam dictam, responderi queat, prohibitionem Davidis, utpote vergentem in reipublicæ periculum, non obligasse Joab, licèt bona & sancta intentione facta à Davide fuerit. Ac sanè leges principum quæ non diriguntur ad bonum publicum, non sunt leges, proinde nec obligant. David autem cum duplicem gereret personam, regis & patris, alteram alteri miscuit cogente affectu paterno, quando præceptum tale dedit. An autem Joab in hac interfectione Absalon respectum habuerit etiam ad D injuriam privatam segetis incensæ, sibi illatam ab Absalon, quam eadem opera voluerit ulcisci, dubitari potest. Si sic, ergo sine dubio peccavit seipsum ulciscendo. Porrò quintam rationem superius allatam adjuvat, quòd Absalon fratris sui interfector semel receptus in gratiam, eo relapsus est, ut per ambitionem etiam regnum patris invadere voluerit, ipsumque patrem è medio tollere: Quæ ergo Davidi aut regno securitas eo superstite?

v. 18. *Porrò Absalon erexerat sibi, cum adhuc viveret, titulum*, &c. Per *titulum* intelligunt monumentum aliquod insigne, quo ejus memoria perpetua apud posteros remaneret: cujusmodi est arcus triumphalis, vel pyramis, vel statua, vel ædificium aliquod illustre. Obiter autem illud hoc loco inseritur, ut manifesto argumento isto quoque ostenderetur Absalonem fuisse superbum & E ambitiosum. Simul etiam ironiæ speciem habet ista commemoratio tituli quem sibi erexerat. Quasi dicat scriptura: Ecce, ille qui sibi adeò magnificè triumphalem titulum erexerat; nunc aliud longè diversum genus monumenti accepit; nempè quia super corpus mortui comportaverunt milites David ingentem acervum lapidum in perpetuam rebellionis ac parricidii ejus detestationem.

CAPUT XIX.

v. 22. *ET ait Rex Semei, non morieris. Iuravitque ei.* Quid juravit? nisi quod præcessit; *Non morieris*? Hoc ergo, ut apparet, jurejurando firmavit. Sed videri potest David hoc juramentum violasse, quando moriturus præcepit Salomoni 3. Reg. 2. dicens

de Semei; *Tu noli pati eum esse innoxium*. Rupertus lib. 4. in Matth. in fine excusat Davidem, quia videlicet Semei non amore justitiæ, sed timore pœnæ supplex ad Davidem venerit. Verùm ea responsio non satisfacit, quia David absolutè supplicanti dixit; *Non morieris*. Dicendum ergo, quod David juravit eum non moriturum, scilicet propter eam causam, quod Regi maledixisset. Neque præcepit filio suo Salomoni ut propter illam culpam Semei puniret, sed tantum in genere dicit; *Tu noli pati eum esse innoxium*, id est, impunitum, sed eo modo quo justè puniri poterit. Eum autem modum committit prudentiæ Salomonis: Unde addit ibidem 3. Reg. 2. *Vir autem sapiens es, ut scias, quæ facias ei*, q.d. facilè invenies in eo occasionem aliquam, cum sit homo seditiosus. Qua occasione inventa, simul in eo punies, ex consequenti, hoc peccatum cum novo, in quo eum deprehendes. Nempe solent Principes ita dimittere peccata præsertim seditiosis, ut si contingat eos iterum peccare, simul puniatur prius peccatum cum posteriori; atque ita in Semei factum est, ut narratur eodem capite secundo libri sequentis.

v. 29. *Ait ergo ei Rex. Quid ultra loqueris? Fixum est, quod locutus sum: tu & Siba dividite possessiones*, quasi dicat: Sententiam meam, qua Sibæ donavi tuas possessiones, nolo totam retractare, sed tantùm ex parte; nempe ut dimidium habeas, & ille alterum dimidium. *Sed hanc sententiam Davidis tanquam injustam*, notant omnes expositores. *Nempe* Siba propter mendacium quo accusaverat Dominum suum Miphiboseth apud Davidem læsæ majestatis, suspendium potiùs merebatur, quàm dimidiam bonorum partem. *Quin etiam dicunt*, ob hanc tam iniquam sententiam, posteà regnum ejus fuisse divisum inter Roboam nepotem suum, & Jeroboam servum. Quod tamen non est certum. Nam causam illius divisionis certissimam habemus lib. 3. capite 11. ubi Dominus ait ad Salomonem, postquam ad idola defecerat: *Quia habuisti hoc apud te, &c. disrumpens scindam regnum tuum*. Et tamen etiam ibi additur. *Verumtamen in diebus tuis non faciam propter David patrem tuum. De manu filii tui scindam illud, nec totum regnum auferam, sed tribum unam dabo filio tuo propter David servum meum*. Quibus verbis in solum Salomonem ita rejicitur meritum illius divisionis, ut in contrarium allegentur merita Davidis, propter quæ saltem pars aliqua regni maneat apud Salomonis posteritatem. Unde causa divisionis allata non est certa, nisi fortè dicamus occasione peccati Salomonis Deum simul voluisse vindicare injustitiam à Davide commissam: maximè quia David in hoc suo facto parum memor fuit fœderis initi cum Jonatha patre Miphiboseth; idque non tantùm cum juramento, sed etiam cum execratione, qua dicebat 1. Regum 20. *Requirat Dominus de manu inimicorum David, &c.* Id est, si non servaverit pactum faciens misericordiam cum posteritate Jonathæ, vindicet Dominus in ipsum David, ut ibidem expositum est. Potest tamen aliquo modo excusari, quod hic statuit David, tum quia id facit consentiente Miphiboseth; tum quia existimare licèt quod pro parte per sententiam ablatorum à Miphiboseth fecerit ei justam aliquam compensationem, vel honorabilius eum tractando, vel collatis in filios & familiam ejus beneficiis. *Moraliter discimus quàm periculosum*, & perniciosum sit principibus aures accommodare detractoribus, & ex unius relatu sententiam ferre, altera parte inaudita. Fuit quidem memor hujus fœderis cum Ionatha David, cap. 21. quando morti eripuit filios Ionathæ, sed in hoc loco turpiter sui oblitus est.

CAPUT XX.

v. 3. *Et non est ingressus ad eas. Sed erant clausæ usque in diem mortis suæ in viduitate viventes*. Quare David has concubinas recluserit, & ab iis se deinceps abstinuerit, *duæ* sunt rationes: *una*, quia lex præcipit Levit. 18. *Turpitudinem nurus tuæ non discooperies*. Quamvis enim istæ mulieres propriè non essent factæ nurus Davidis, per hoc quod filius ejus Absalon ad eas fuerat ingressus, erant tamen secundum quandam similitudinem, quia eas sibi vendicaverat Absalon tanquam suas uxores. Unde indecens, & inhonestum erat, ut pater eas deinceps pro uxoribus haberet, quantùm ad usum conjugalem. Et ob hanc causam ab earum congressu abstinuit David. *Accessit & illa causa*, ob quam quoque eas reclusit, quia, si in publico conspicerentur, renovassent in animis populi memoriam fœditatis perpetratæ in eas ab Absalon, idque redundasset in ignominiam ipsius Davidis. Quod autem additur (*in viduitate viventes*) intelligendum est non quantum ad mortem mariti (nam David earum maritus vivebat) sed quoad privationem tantum thori, sive convictus maritalis. Unde & Hebræa habent non simpliciter [*in viduitate*] sed [*in viduitate vitæ*] id est, convictus.

Quæritur hîc cur potius ad Michol fuit ingressus, postquam alteri viro conjuncta fuerat, quàm ad istas? Quidam respondent, quia Michol non fuerat cognita à viro, cui à patre fuerat tradita. Sed hoc non est verisimile, tum quia diu cum eo cohabitaverat, tum quia ab illo viro in tantum amabatur, ut secutus eam fuerit plorans longo itineris spatio, quando Davidi erat restituenda 2. Reg. 3. Verior ergo responsio est, quia per hoc quod erant cognitæ à filio suo, erat quædam affinitas Davidi cum eis contracta, ob quam causam vel oportebat, vel saltem decebat omnino ut ab earum concubitu in posterum abstineret.

v. 18. *Sermo dicebatur in veteri proverbio: Qui interrogant, interrogent in Abela, & sic perficiebant*. Hebr. ad verbum sic: *Loquendo loqui solent initio, dicendo: Interrogando interrogassent in Abela, & sic finissent*. Et multa sunt subaudienda, ut clara reddatur sententia. Nempè sensus est: Qui veniunt oppugnatum urbem aliquam, solent loqui initio, antequam eam oppugnent, interrogando, num velint recipere leges pacis præscriptas Deuter. 20. & ita sese dedere? Quod si sic interrogassent, ô Ioab, duces exercitus tui in Abela, quam tu nunc oppugnas; [*sic finivissent*] id est, statim, vel jamdudum finivissent bellum, id est, tradidissent se potestati tuæ, & recepissemus leges pacis à te proponendas. Et hic sensus conformis est sequentibus. Mox enim, lege pacis proposita, & impleta de tradendo capite Sibæ, qui erat author secessionis seu rebellionis, finita est oppugnatio, solutaque obsidio.

CAPUT XXI.

v. 1. *Facta est quoque fames in diebus David tribus annis jugiter. Et consuluit David oraculum Domini. Dixitque Dominus, propter Saül & domum ejus sanguinum, quia occidit Gabaonitas*. Hi erant Gabaonitæ quibus Iosue & Principes Israël, Iosue 9. juraverant se eos non interfecturos. Patet itaque ex hoc loco juramentum illud eos obligasse, non obstante fraude Gabaonitarum, qui cum habitarent in terra Chanaan, mentiti fuerant se de longinqua regione venisse. Nec illos tantùm obligavit, qui tunc juraverant, sed etiam successores eorum. Videlicet cum Saül zelo non bono commotus eos occidisset, tanquam satisfacere volens mandato Dei in lege Moysi, qui omnes habitatores Chanaan deleri jussit, Deus indiscretum hunc zelum & temeritatem Saül vindicavit in universum populum fame tricenni.

v. 6. *Dentur nobis septem viri de filiis ejus, ut crucifigamus eos Domino.* ——— *Et ait Rex. Ego dabo. Quæritur* quomodo David non peccarit hîc contra legem, qua præcipitur filios non esse puniendos pro patribus, sed unumquemque pro suo peccato interficiendum? *Respond.* David consuluerat oraculum Domini, ut patet v. 1. ex quo intellexit hanc famem factam propter Saül, & [ut ibi additur] *domum ejus sanguinum*. Unde verisimile omnino est, eodem oraculo simul responsum fuisse, ut petitione Gabaonitarum, injuria ipsis facta expiaretur. Atque ita David tradens septem viros ex posteris Saül crucifigendos, non tam officium fecit Judicis aut Regis, qui in lege prohibentur contra filios sententiam ferre pro delicto patris; quàm officium executoris

ſententiæ divinæ, quam intellexerat ex oraculo. Divino autem judicio, cui omnes ſunt obnoxii, & apud quem nemo innocens eſt; rectè filii pro peccatis patrum luunt, ut variis locis ſcriptura teſtis eſt.

v. 8. *Et quinque filios Michol filiæ Saül, quos genuerat Hadrieli filio Berzellai, &c.* Difficilis hîc quæſtio eſt, quomodo hæc vera ſint, cùm Michol, recedente Davide, non nupſerit Hadrieli, ſed Phaltiel? ut patet 1. Reg. 25. in fine & 2. Reg. 3. v. 14. Hadrieli verò omnino nupſit ſoror Michol nomine Merob, ut 1. Reg. 18. narratur. Legendum ergo hic videtur (*filios Merob*) pro (*filios Michol*) Eſt hoc planè veriſimile, maximè quod Michol nullos legatur habuiſſe liberos. Et omnino Cajetanus hoc loco ſuſpicatur lectionem Hebraïcam eſſe corruptam, & pro [*Michol*] legendum eſſe [*Merob.*] Vel dicendum, hos dici filios Michol, & quod eos genuerit Hadrieli, ſcilicet, quia poſt mortem ſororis ſuæ Merob, eos adoptavit, & educavit, ſic ut nihilominus vocarentur filii Hadrielis; atque ita eos quodammodo dicatur genuiſſe Hadrieli. Additio Cenſ. Videtur hæc poſterior ſolutio longè petita, & verbis ſcripturæ repugnans.

v. 10. *Donec ſtillaret aqua ſuper eos de cœlo.* Id eſt, donec pluvia caderet de cœlo; quod ſignum erat Deum eſſe placatum & jam famem mitigandam. Significatur autem pluviam citò divinitus datam: Nam non poterant corpora crucifixorum relinqui ſuſpenſa.

CAPUT XXII.

v. 21. **R**Etribuet mihi Dominus ſecundum juſtitiam meam, & ſecundum munditiam manuum mearum reddet mihi. Notandus locus contra hæreticos noſtri temporis, qui dicunt juſtitiam noſtram nullam apud Deum retributionem mereri. Hic enim David apud Deum ſuam juſtitiam prætendit, & pro ea à Domino juſtam retributionem expectat. Reſpicit autem David hoc loco, potiſſimùm ad innocentiam, & clementiam ſuam, qua uſus eſt erga Saülem hoſtem ſuum capitalem; quem cùm ſemel atque iterum haberet in manibus, & occidere poſſet, tamen ei pepercit eò quòd eſſet Chriſtus, id eſt, unctus Domini. Quod eò reſpiciat, patet. Quia hoc Canticum David, idem eſt cum Pſalmo 17. niſi quod verba multa hîc aliter legantur, utpote verſa immediatè ex Hebræo, cùm Pſalmi ſint ex verſione Septuaginta. At verò titulus Pſalmi illius ſic habet: *Pſalmus David in die qua liberavit eum Dominus, de manu omnium inimicorum ſuorum, & de manu Saül.* Adde quod 1. Regum 26. ubi coram Saül, cui pepercerat, ſuam innocentiam allegat, ſimilia quoque verba habet, dicens: *Dominus autem retribuet unicuique ſecundum juſtitiam ſuam & fidem. Tradidit enim te Dominus hodie in manum meam, & nolui extendere manum meam in Chriſtum* Domini.

v. 26. *Cum ſancto ſanctus eris, & cum perverſo perverteris.* Hanc ſententiam vulgò referunt ad converſationem hominum inter ſe. Ut ſenſus ſit: Si cum ſancto homine converſeris; & ipſe ſanctus evades; & econtra, ſi cum perverſo & impio: talis quoque ex ejus commercio efficieris. Et in genere, quales ſint, cum quibus converſaris, talis ex eorum converſatione evades. Senſus pius eſt, ſed non proprius huic loco. Verba enim ſunt Davidis loquentis ad Deum, & docentis, qualem ſe Deus gerat erga unumquemque hominem, vel bonum & innocentem, vel malum ſeu perverſum. Senſus igitur eſt: Cum ſancto & innocente homine ſanctus es, benignus & clemens; retribuendo ei ſecundum ſuam ſanctitatem, innocentiam & juſtitiam: Cum perverſo autem perverteris, id eſt, purus & ſeverus eris, retribuendo ei ſecundum ſuam perverſitatem & malitiam. Hinc Auguſt. Et cum perverſo videris perverſus, quoniam dicunt, Ezech. 18. verſ. 25. Non eſt recta via Domini, cum ipſorum via non ſit recta. Vide etiam Pſalm. 17.

CAPUT XXIII.

v. 1. **H**Æc ſunt verba noviſſima, quæ dixit David, filius Iſai, &c. *Noviſſima verba dicuntur*, non quod ea omnium poſtremò locutus ſit, ſicut quæ

Eſtii Annot. in Script.

A quis loquitur in lecto ægritudinis ſtatim moriturus; qualia ſunt quæ Jacob ad duodecim filios, & Moyſes ad tribus Iſraël jam jam morituri locuti ſunt; ſed vocantur verba noviſſima David, quia ea cecinit & recitavit poſt omnes Pſalmos à ſe compoſitos, & ſub finem regni, ut verba iſta ſint velut ſigillum quoddam omnium Pſalmorum ejus, quo præcedentem prophetiam ſuam omnem, Pſalmis comprehenſam, conſignat. Significat autem his noviſſimis verbis excellentiam ſuorum Pſalmorum, idque duabus rebus; ſcilicet ex modo, & ex materia; *modum*, quo illos cecinit, indicat, cum ait: *Spiritus Domini locutus eſt per me, & ſermo ejus per linguam meam.* Significat ergo ſe in ſcribendis Pſalmis fuiſſe inſtrumentum Spiritus ſancti loquentis per os ejus. Materiam verò

B indicat verbis præcedentibus iſtis: *Dixit vir, cui conſtitutum eſt de Chriſto Dei Iacob, egregius pſaltes Iſraël.* Quibus verbis ſignificat præcipuam ſuorum Pſalmorum materiam fuiſſe, prænunciare adventum Chriſti, & ea quæ ad Chriſtum, ejuſque corpus, id eſt, Eccleſiam, pertinerent. Nam in Chriſto & caput, & membra intelligenda ſunt.

v. 3. *Dixit Deus Iſraël mihi, locutus eſt Fortis Iſraël, Dominator hominum, juſtus dominator in timore Dei.* Quidam verba poſteriora illa (*Dominator hominum*) referunt quoque ad Deum, ut dicatur ipſe dominator hominum, &c. utpote cui homines obedire debeant, & ſervire in timore Dei. Sed rectiùs ad Davidem ipſum referuntur; nam præcedit (*dixit Deus Iſraël mihi.*) Vt

C ergo Davidi hæc verba ſint accommodanda, ſenſus eſt: Dixit Deus Davidi, ut ipſe ſit dominator & Rex hominum, ſed ut ſit dominator juſtus *in timore Dei*, id eſt, ut præſit & regat ſuos in timore Dei, ſciens ſe habere ſupra ſe majorem Dominum.

v. 15. *O ſi quis mihi daret potum aquæ de ciſterna.* Videri poſſet in hoc facto peccaſſe David, quod inordinatè deſiderando idemque deſiderium verbis ſignificando, occaſionem dedit ſuis militibus, ut ſe temerè in grande diſcrimen vitæ conjicerent. Neque enim ulla vel neceſſitas, vel utilitas poſcebat tantam audaciam. Unde & David culpam agnoviſſe videtur, quando allatam aquam *noluit bibere, ſed eam libavit Domino dicens: Propitius ſit mihi Dominus ne faciam hoc. Num ſanguinem hominum iſtorum qui profecti ſunt, & animarum periculum bibam?* Qui ergo bibere non debuit allatam, nec appetere debuit, ut adferretur. Verùm reſponderi poteſt Davidem

D nihil ſuſpicantem, quid ſui milites eſſent facturi, ſimpliciter verbo, ut fit, ſignificaſſe vehemens illius aquæ, qua ſæpe olim paſtor recreatus fuerat, deſiderium, quo moveri ſe ſentiebat. Certè à militibus qui ſcirent eam aquam Davidi non eſſe neceſſariam; nec ſe propter eam periclitari debere, temeritatis culpa removeri poſſe non videtur, tametſi factum hoc fuerit heroïcæ cujuſdam virtutis, quæ in illorum animis latebat indicium & argumentum: ut ſolent ab animis ad inſignes quaſdam virtutes propenſis, ſed nondum excultis, proficiſci facta quædam non laudanda quidem, ſed tamen indolem bonam quæ cultura egeat, monſtrantia.

v. 20. *Ipſe percuſſit duos leones Moab.* Hebraïcè eſt, (*leones Dei*) id eſt, ingentes & fortes, ſicut dicuntur montes Dei, cedri Dei, & alia quæcumque eximia, apud Hebræos hoc epitheto Dei decorantur. Nonnulli intel-

E ligunt duas munitas arces Moabitarum. Verùm quia dicitur (*percuſſit*) plerique potiùs intelligunt per duos leones duos fortiſſimos principes, vel milites ex Moabitis. Et ſenſum illum confirmant omnia præcedentia & ſequentia de fortibus, ſeu viris ſtrenuis, varia ſtrategemata: quæ confer cum iis quæ ſunt 1. Paralipom. 11. & 20.

CAPUT XXIV.

v. 1. **E**T addidit furor Domini iraſci contra Iſraël, commovitque David in eis, dicentem ad Ioab: *Vade, numera Iſraël & Iudam.* Gregorius exponens hunc locum ait: Secundùm merita ſubditorum, diſponuntur acta regentium. Unde ſæpè fit, ut pro culpa gregis, etiam boni delinquat vita paſtoris: David enim, Deo teſte laudatus, populum numerando peccavit, &

populus pœnam suscepit; quia secundum merita plebium disponuntur corda rectorum. Hæc Gregor. Factum est ergo merito plebis, ut David in hoc peccatum labi permitteretur. *Sed* quæres, quare *peccavit David* numerando populum? *Respondeo*, Primum, per superbiam & elationem mentis, quia tanquam rex potens gloriabatur in multitudine populi sibi subjecti. Secundo, quia per hoc fecit contra legem Exodi 30. ubi dicitur. *Quando tuleris summam filiorum Israël, dabunt singuli pretium pro animabus suis Domino, & non erit plaga in eis.* Debebant autem singuli dare dimidium sicli: Hæc autem numeratio non ita facta est: unde consecuta est plaga.

v. 13. *Aut septem annis, veniet fames, aut tribus mensibus fugiet adversarios, &c.* Quomodo hæc non pugnent cum narratione quæ est 1. Paralip. 21. in speciem ab hac diversa, vide ibi explicatum.

v. 14. *Sed melius est, ut incidam in manus Domini [multa enim misericordia ejus sunt] quam in manus hominum.* Hæc causa est cur David potiùs elegerit pestem,

A quàm unum ex duobus reliquis; & maximè, ne videretur ipse flagellum Dei velle effugere: tradendo suos hostibus & fami, à quibus malis ipsius persona potuisset esse tuta; sed elegit pestem, in qua omnium par est conditio; ut agnosceret se imprimis reum; sicut & postea dicit, vers. 17. *Ego sum qui peccavi, ego qui iniquè egi: Isti, qui oves sunt, quid fecerunt? Sed quæritur*, quomodo hîc David dicat: *Melius est ut incidam in manus Domini, multa enim misericordia ejus sunt*, cum Apostolus dicat ad Hebr. 10. *Horrendum est incidere in manus Dei.* Respondeo. David considerat Deum punientem in hoc sæculo, ut patrem; Apostolus autem, ut severum judicem. Loquitur enim de impœnitentibus. Neque etiam contrarium est his verbis David, id quod dixit Susanna in angustiis constituta, *Melius est mihi incidere in manus vestras*, loquens de improbis senibus. Nam David hîc facit comparationem inter diversa mala pœnæ; Susanna autem tanquam minus malum, elegit malum pœnæ, pro malo culpæ. Sic enim subjungit: *quàm peccare in conspectu Dei mei.*

FINIS LIBRI II. REGUM.

ANNOTATIONES
IN LIBRUM III. REGUM.

CAPUT PRIMUM.

v. 2. *Veramus Domino nostro regi adolescentulam virginem, & stet coram rege, & foveat eum. Quæritur an* David hanc Sunamitidem duxerit *in uxorem?* Hieronymus videtur sentire, quod fuerit virgo & uxor. *Sed* dicendum scripturam non indicare quod eam duxerit in uxorem; sed magis videtur significare contrarium; nam dicitur tantùm quæsita ad calefaciendum corpus senile regis. *Deinde*, si uxor fuisset Davidis, quomodo Adonias filius ejus tam impudens fuisset, ut eam peteret sibi in uxorem? Nam ducere eam uxorem, quæ fuisset uxor patris, expressè prohibitum est Levit. 18. ubi dicitur: *Turpitudinem uxoris patris tui non discooperies.*

v. 5. *Adonias autem —— elevabatur dicens: Ego regnabo. Fecitque sibi currus & equites, &c. Nec corripuit eum pater suus.* Simile quid habemus 2. Regum 13. quando Amnon filius David incestum cum sorore sua commiserat; *Et noluit* (inquit scriptura) *David contristare spiritum Amnon filii sui, quoniam diligebat eum.* Sane utrobique scriptura taxare videtur in Davide nimiam indulgentiam erga filios; quos sciebat graviter delinquere; & ne eos contristaret, corripere tamen pro merito non audebat. Et idem accidit in Absalone, quem cum pater videret instituere regiam pompam, similiter eum non corripuit. Unde & rebellio Absalonis in patrem est secuta. Iridem multi alii tempore veteris testamenti, viri alioqui sancti, hac parte infelices fuerunt in filiorum educatione. Exemplo sunt filii Jacob, filii Heli, filii Samuelis, filii David, filius Ezechiæ, filii Josiæ. In quibus etsi Heli & David causam aliquam dedisse legantur nimia sua in filios indulgentia, causa tamen generalior quoque ista non improbabiliter assignatur, quod tempore veteris testamenti matrimonium nondum esset propriè dictum sacramentum; neque eam gratiam largiretur ad prolem piè educandam, quam confert tempore novi testamenti iis, qui cum debita præparatione matrimonium ineunt.

v. 11. *Dixit itaque Nathan ad Bethsabee.* Nathan propheta erat qui Davidi annunciaverat Salomonem post eum regnaturum; idque prædictione prophetica & ab-

A soluta. Nam alioqui nihil amplius David fuisset promissum, quàm Saüli, cui dictum fuit à Samuele: *Iam nunc praeparaverat Dominus regnum tuum in æternum.* Quomodo nunc ergo tanquam dubitans & metuens tam sollicitè agit pro Salomone? Respondeo, non dubitabat de Dei promisso, sed fortè metuebat ne Salomon non statim à morte patris, aut non sine bello & sanguine ad regnum perveniret. Deinde dici potest sollicitudinem eam non fuisse dubitantis & metuentis, sed operam dantis ut hoc impleatur quod Deus promisit. Deus enim multa promissa sua implet per studia & conatus ac voluntates hominum. Sic enim & ipse David ad regnum promissum pervenit per labores, & sudores & pericula.

v. 13. *Nonne tu Domine rex jurasti ancillæ tuæ dicens;*
B *quod Salomon filius tuus regnabit post me, & ipse sedebit in solio meo? Filius tuus*, id est, ipsius Bethsabee. Refert enim Nathan verba Davidis loquentis ad Bethsabee matrem Salomonis. Et infrà. *Domine mi, tu jurasti per Dominum Deum tuum ancillæ tuæ. Salomon filius tuus regnabit post me, & ipse sedebit in solio meo.* Et multò inferiùs: *Sicut juravi tibi —— sic faciam hodie.*

Circa hæc quæri potest quomodo David jurare potuerit Salomonem post se regnaturum, atque in solio suo sessurum, cum id in ejus potestate non esset, sed in voluntate populi? Neque enim populus legem sibi statuerat de filio Davidis in regem suscipiendo, præsertim illo quem David designaret. Verùm, rectè intelligitur David jurasse ita futurum quantum in ipso esset; eò magis quia de Salomone post se regnaturo divinum acce-
C perat oraculum, ut satis colligitur ex 2. Reg. 12. vers. 24. & 1. Paralip. 22. Expressè verò id dicitur 2. Paralip. 28. & 29. His accedit quod David tantæ erat authoritatis in populo, ut non dubitaret populo placiturum successorem regni, quem ipse designaret. Hoc enim apertè significant hoc loco verba Bethsabee sic loquentis ad Regem: *Veruntamen, Domine mi Rex, in te oculi respiciunt totius Israël, ut indices eis quis sedere debeat in solio tuo, Domine mi Rex, post te.*

v. 21. *Eritque cum dormierit Dominus meus rex cum patribus suis; erimus ego & filius meus Salomon peccatores.* Quidam Hebræorum postrema verba sic interpretantur: Erimus falsi, & frustrati spe nostra, & quasi aberrantes à scopo, non id consequemur quod sperabamus.

Sed videtur plus aliquid significari, quia supra Nathan A dixerat ad Bethsabee: *Nunc ergo veni, & accipe consilium à me, & salva animam tuam, filiique tui Salomonis.* Per quod significatur, quòd regnante Adonia, periclitaretur ipsorum salus & vita. Sensus igitur est, *Erimus ego & filius meus Salomon peccatores*, id est, quæret contra nos Adonias occasionem tollendi nos è medio, puniendique nos tanquam peccatores. Videlicet metuebat Bethsabee, ne mortuo Davide, si Adonias regnaret, ad stabiliendum suum regnum animadverteret in eam ob crimen adulterii; & similiter contra Salomonem filium ejus occasionem mortis inferendæ quæreret.

v. 34. *Vngat eum ibi Sadoc & Nathan propheta in regem super Israël, & canetis buccina, atque dicetis, vivat rex Salomon.* Hoc ita ut jussit David factum esse, B paulò pòst legimus. Quæritur ergo an Salomon patre adhuc vivente fuerit Rex Israël? an vero hæc unctio & acclamatio, tantum eo pertinuerit, ut patri statim post mortem ejus in regnum succederet; scilicet jam habens jus ad regnum ut loquuntur, non in regno, sed hoc habiturus statim patre defuncto? Item si verè rex fuit patre vivente; quæritur an simul cum patre, an autem patre cedente, & à se in filium regnum transferente rex fuerit? Quod enim patre adhuc vivente rex fuerit, arguere videtur acclamatio: *Vivat rex Salomon*, & quod infrà dicitur à Jonathan: *Sed & Salomon sedet super solium regni*; quodque David benedicit Deo: *Qui dedit* (inquit) *hodie sedentem in solio meo videntibus oculis meis.* Item C quod postea sequitur: *Ecce Adonias timens regem Salomonem tenuit cornu altaris dicens: Iuret mihi ex Salomon hodie, quod non interficiat servum suum gladio*; & quæ sequuntur, ubi videtur Salomon & agnitus pro rege, & ea quæ regiæ sunt potestatis exercuisse, vivente adhuc patre. Similiter 1. Paralip. 23. dicitur, *David jam senex regem constituisse Salomonem filium suum super Israël.* In capite autem 29. sic legitur; *Et unxerunt secundò Salomonem filium David. Vnxerant autem eum Domino in principem & Sadoc in Pontificem, seditque Salomon super solium Domini in regem pro David patre suo & cunctis placuit.* Sed hæc videntur facta post mortem Davidis. Nam prima unctio fuit facta jussu Davidis hoc capite. Quod autem secunda facta fuerit Davide D mortuo colligitur ex eo quod adjungitur; *Et Sadoc in Pontificem.* Quod non prius factum esse credibile est, quàm Abiathar à sacerdotio removeretur. Quod quidem factum est per Salomonem post mortem Davidis, ut ex narratione capitis sequentis liquet. Certè quòd David usque ad mortem rex fuerit, ex multis apertè videtur constare. Primò quia sic Salomon rex designatus est vivente Davide, sicut Adonias regem se constituere voluit: At non apparet Adoniam voluisse patrem regno excludere, sed ei in regno succedere; alioqui jam læsæ majestatis reus fuisset, nec consortes consilii habuisset Joab & Abiathar. Neque enim crimen conspirationis contra Davidem his fuit impositum, sed tantùm quod inconsulto rege studuissent partibus Adoniæ, cupientes eum E promovere ad regnum. Unde nec Salomon de Adonia sumpsit supplicium, tanquam regnum affectante excluso patre, sed jussit ei dici: *Si fuerit vir bonus, &c.* ut in fine hujus capitis. Unde satis apparet eum nihil machinatum contra patrem. Hoc enim Salomon dissimulare non debuisset. Item Adonias ad sua auspicia vocavit universos fratres suos filios regis & omnes viros Juda servos regis, ut ait scriptura. Quorum tamen mens neutiquam fuit, regem deturbare de solio. Item illa verba Bethsabee ad Davidem: *In te oculi respiciunt totius Israël, ut indices eis quis sedere debeat in solio tuo Domine mi rex post te*, & hæc verba Nathan ad eundem, *Numquid à Domino meo rege exivit hoc verbum, & mihi non indicasti servo tuo, quis sessurus esset super thronum Domini regis post eum?* planè significant Davidem permansisse regem usque ad mortem. Unde & David mox cum juramento ait ad Bethsabee: *Salomon filius tuus regnabit post me*, id est, post mortem meam, juxta id quod ei dictum fuerat à Domino per Nathan 2. Regum 7. *Cumque completi fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, &c.* Videtur ergò dicendum unum è duobus; vel quod Salomon, etsi unctus in regem ante mortem patris, non tamen regnum adierit nisi patre mortuo: quæ vero tanquam rex fecisse legitur, facta ab eo ut rege futuro & patris jam præ senio impotentis vicario, seu coadjutore. Vel dicendum eum simul regnasse cum patre aliquandiu; penes patrem tamen præcipua regni manente authoritate, licèt filius multa jam administraret. Pro priori tamen parte multum facit secunda unctio. Sic enim & David olim à Samuele unctus, non prius rex populi factus est, quàm Saüle mortuo iterum ungeretur. Qua de re alibi dictum. Nec aliud arguit acclamatio, quam eum certo regnaturum post patrem. Nam & nominati ad regnum vel Episcopatum, Reges & Episcopi dici solent, priusquam potestatem ipsam teneant in manibus, actuque possideant. Salomonem regnasse simul cum patre Davide aliquot annis, Hieronymus probabiliter dici posse putat in Epistola ad Vitalem de annis Salomonis. Vide Annot. cap. sequentis.

CAPUT II.

v. 23. *HÆc faciat mihi Deus, & hæc addat, quoniam contra animam suam locutus est Adonias verbum hoc.* Execratio est, qua sibi gravissima mala precatur Salomon; & proindè subintelligenda est *certa conditio.* Potest autem ea *duobus modis* explicari. Uno modo, ut si sensus: Maximis malis afficiat me Deus, non Adonias hoc locutus est contra animam suam. Altero modo, quasi dicat, si non vindicem in Adoniam, quia contra animam suam hoc locutus est. Cæterùm quod dicit. Adoniam contra animam suam locutum esse, nequaquam intelligendum est, contra voluntatem suam; quia revera hoc Adonias petebat, neque etiam contra conscientiam suam, quia Adonias hac via ad regnum adhuc aspirabat, quod sibi putabat deberi. Sed sensus est, *contra animam suam*, id est, contra salutem suam. Anima enim vitam & salutem frequenter significat, quasi dicat; Hoc Adonias petivit in suam ipsius perniciem, quia propter illam petitionem interficietur.

v. 27. *Ejecit ergo Salomon Abiathar, ut non esset sacerdos Domini; ut impleretur sermo Domini, quem locutus est super domum Heli.* Quin additur v. 35. *Et Sadoc sacerdotem posuit pro Abiathar.* Non est existimandum, quod Salomon regia potestate constituerit aut constituere potuerit summum sacerdotem, etiam posito quod aliquem sumeret ex posteris Aaron (id enim nunquam reges, quantumvis mali in sacris litteris sibi arrogasse leguntur:) Sed dum Salomon utitur regia potestate in ejiciendo seu proscribendo Abiathar, propter crimen læsæ majestatis, factum est ex consequenti, ut Abiathar non potuerit amplius fungi sacerdotio, quo fungi non licebat extra templum, quod erat Jerosolymis. Et hac ratione factum est, ut impleretur, quod dictum erat de domo Heli 1. Reg. 2. Et quia Sadoc jure erat proximus, imo jure prior, quia de posteritate Phinees, ut patet 1. Paralip. 6 hinc, amoto propter crimen Abathar, Sadoc jure successit: & dicitur rex eum posuisse, quia jus ei restituit, seu potiùs jure suo illum uti ordinavit. Etenim quod Salomonis intentio non fuerit Abiathar privare jure sacerdotii, si quod habebat; intelligi potest ex eo quod etiam postea adhuc capite 4. Sadoc & Abiathar junctim nominantur Sacerdotes tempore regni Salomonis: sicut nominati fuerant tempore regni Davidici 2. Regum 20. & alibi. Vide etiam de his 1. Paralip. 6.

v. 28. *Venit autem nuncius ad Ioab, quod Ioab declinasset post Adoniam, & post Salomonem non declinasset.* Ita legendum censuerunt Biblia Sixtina nuper edita: Erat hujus loci pridem varia lectio, de qua prolixè F. Lucas, & inter cætera hæc: *Et venit fama usque ad Ioab, quia Ioab declinaverat post Adoniam, & post Absalonem non declinaverat, & fugit.* Ita

Codices Hebræi, Chaldæique legunt. (Nota *post Absalonem*, ubi nos habemus, *post Salomonem*) Et pergit idem auctor. Ab his, inquit, Græci & Latini libri dissentiunt. Græci scribunt : *Et fama venit ad Joab filium Sarviæ, quia Ioab erat inclinatus post Adoniam, & post Salomonem non declinaverat, & fugit.* Latini autem omnes propemodum habent : *Venit autem nuncius ad Salomonem, quod Ioab declinasset post Adoniam, & post Salomonem non declinasset.* Et nonnullis interjectis. Sensum Hebraicæ lectionis percommodum dat Tostatus : Pervenit ad Joab fama interfecti Adoniæ, & ejecti Abiathar, & quia ipse Joab, qui initio Absalonem sibi eximiè dilectum secutus non fuerat, Adoniæ tamen partes in majus Salomonis præjudicium, sequutus fuerat, idcirco timens fugit. Ac tandem F. Lucas concludens : Qui, inquit, communem Latinorum codicum lectionem sequuntur, Hugo Carensis, & Dionys. Richelius, nunciatum dicunt Salomoni, Joab etiam post inaugurationem Salomonis, Adoniæ partibus adhæsisse, & consilium de petenda, ducendaque in uxorem Abisag Sunamitide suggessisse; ideoque Joab, cum id Salomonem rescisse audiret, ad tabernaculum Domini fugisse. Hactenus quæ sunt apud dictum auctorem præcipua : ex quibus difficile non erit commodum sensum lectionis Sixtinæ eruere, ut quæ cum Hebræa & Græca in priori parte conveniat, & posterior pars difficultatem non habeat; sitque illa non solum correctionis Sixtinæ, sed semper in ea parte tam Græci, quàm Latini ita legerint. Notandum porro hîc Salomonem regnum suum auspicari ab executione justitiæ & severa animadversione in homines dignos morte. Nam Adoniam occulta machinatione ad regnum adspirantem, & Ioab & Semei propter ipsorum malefacta jubet occidi, & Abiathar, quod cum Adonia conspirasset, removet à Sacerdotio. Testatur autem Scriptura regnum ejus admodum firmum & stabile fuisse, dicens : *firmatum est regnum ejus nimis*, & capite sequenti; *Confirmatum est igitur regnum in manu Salomonis.* Ex quo discimus verissimum esse illud ejusdem Salomonis Proverb. 25. *Iustitia firmabitur thronus regis.* Et nihil æquè conducere ad stabiliendum regnum, quàm has duas justitiæ partes observare, videlicet, præmia reddere bonis, & supplicia malis.

CAPUT III.

v. 1. *Affinitate conjunctus est Pharaoni regi Ægypti. Accepit namque filiam ejus.* Deut. 7. prohibet Dominus filiis Israël contrahere matrimonium cum mulieribus alienigenis. Quin etiam infrà cap. 11. reprehenditur Salomon, quod duxisset uxores alienigenas. Meritò ergo *quæritur* utrum Salomon etiam peccaverit ducendo hanc filiam Pharaonis ? causa dubitandi est. Nam mox hoc capite subjungitur : *Dilexit autem Salomon Dominum, ambulans in præceptis patris sui.* Ac deinde scriptura initio regni Salomonis vehementer eum commendat; quam commendationem non merebatur, si statim initio regni tam gravi detestabilis conjugii peccato Deum offendisset. Ad hanc igitur quæstionem, salvo meliori judicio, respondendum videtur, Salomonem eatenus non peccasse. Nam quod Deut. 4. lex prohibet, intelligendum principaliter est de alienigenis habitantibus in terra promissionis : quamvis etiam referatur aliquo modo ad alias nationes, ut patet 1. Esdræ 9. sed tamen cum hac exceptione; nisi scilicet alienigenæ illæ mulieres cultum gentilem relinquerent, & unius veri Dei cultum amplecterentur. Et hanc exceptionem etiam ipsa Scriptura exemplis comprobat : Sic enim Moyses duxit Sephoram Madianitidem, Booz Ruth Moabitidem, David Maacha filiam Tholmai regis Gessur. Denique & Salmon duxit Raab, quæ erat ex terra Chanaan. Sed omnes istæ ad cultum unius Dei conversæ erant. Et similiter omnino verisimile est Salomonem filiam Pharaonis initio regni sui non prius sibi copulasse, quàm illa verum Dei cultum suscipere parata esset. Quod quia in aliis fœminis alienigenis postea non observavit; idcirco scilicet posteà gravissimè reprehenditur.

v. 3. *Dilexit autem Salomon Dominum, ambulans in* A *præceptis patris sui David, excepto quod in excelsis immolabat.* Scriptura his verbis Salomonem reprehendere videtur, quod immolaverit in excelsis. Interim & Samuel legitur immolasse in excelsis, & alii alibi. Neque id omnino illicitum fuit (modò immolaretur Deo vero) eo tempore quo arca Dei stabilem locum non habebat. Aliqui etiam existimant his verbis Salomonem non reprehendi; sed tantùm significari, eum non immolasse coram arca, propterea quod templum nondum esset ædificatum : rectè autem eum immolasse in excelso Gabaon, eò quòd ibi esset tabernaculum & altare holocausti, quæ fecerat Moyses, ut habetur 1. Paralip. c. 21.

v. 12. *Et dedi tibi cor sapiens, &c.* Constat Salomonem etiam ante hanc revelationem divinam, sapientem fuisse : sic enim ait ad eum pater capite præcedenti vers. 9. *Vir autem sapiens es, ut scias, &c.* Dedit igitur ei nunc Deus cor sapiens, id est, donum sapientiæ; quo factum est, ut B & prior sapientia augeretur, & cor ejus dilataretur ad facilè percipiendum, tam experientia quàm studio, majorem sapientiam. In sapientia enim Salomonem profecisse, nec solùm experientia, sed etiam studio, ipse testatur Ecclesf. 1. & 2. Quanta verò fuerit sapientia Salomonis, patet tum ex hoc libro, tum ex aliis ejusdem libris. Utrum autem sapientiâ superaverit Adamum primum parentem, vide nostra in 2. distinct. 23. Vide etiam annot. capitis sequentis vers. 30. & Sapient. 7. vers. 20. & 21.

v. 15. *Igitur evigilavit Salomon, & intellexit quod esset somnium.* Quare fuerit hoc somnium, & utrum in eo meruerit desiderando, & petendo sapientiam; Vide D. Thom. 1. 2. q. 113. art. 3. ad 2. & 2. 2. q. 156. art. 5. ad 1. ubi etiam S. Augustinum allegat. Et videtur in eo Salomon C meruisse, quia dicit scriptura : *Placuit ergo sermo coram Domino.* Unde consequitur, quod fuerit somnium extraordinarium à Deo immissum, in quo sensus quidem fuerunt ligati, non tamen impeditus usus rationis.

v. 25. *Dividite*, inquit, *infantem vivum*, Non sunt verba præcipientis ipsam infantis sectionem (nam dividere infantem innoxium non licebat) sed injungentis seu ordinantis actionem, qua se veluti ad hujusmodi sectionem satellites præparent; ut hac ratione proderetur vera infantis mater; quæ ejus sectionem non sustineret, sed vivum potius integrum adversariæ suæ cederet.

CAPUT IV.

v. 4. *Sadoc & Abiathar sacerdotes.* *Quæritur*, quomodo hîc inter Sacerdotes etiam Abiathar ponatur, D cùm Salomon eum initio regni sui cap. 2. dignitate sacerdotii videatur privasse ? Quidam *respondet* hunc Abiathar, qui hoc loco nominatur inter sacerdotes, alium esse ab eo, qui supra cap. 2. legitur repulsus à sacerdotio. Sed hoc improbabiliter dicitur, quia nemo alius verisimiliter cogitari potest, qui hoc loco cum summo sacerdote nominetur, nisi, aut ille ipse Abiathar, aut fortè filius summi sacerdotis, qui non Abiathar, sed Azarias vocatur initio hujus capitis. Proinde dicendum Abiathar non fuisse submotum simpliciter jure sacerdotii [quod excedebat authoritatem regis] sed cum propter crimen læsæ majestatis [ut dictum est suprà cap. 2.] proscriptus esset, consequenter, Sadoc summo sacerdotio solus primo functus est; At vero cum periculum amplius novæ conspirationis non E esset, Salomone confirmato in regno; permissum quoque esse ut Abiathar ad ministerium templi rediret, ut haberet unde viveret; sic tamen, ut non ampliùs prima dignitas ei deferretur. Et tunc impleta videtur Prophetia illa Domini ad Heli 1. Reg. 2. qua ait : *Futurum est autem, ut quicumque remanserit de domo tua, veniat, & oretur pro eo, dicatque; Dimitte me obsecro, ad unam partem sacerdotalem, &c.*

v. 30. *Et præcedebat sapientia Salomonis sapientiam omnium Orientalium & Ægyptiorum, & erat sapientior cunctis hominibus.* Hoc postremum quidam referre volunt tantum ad homines illius temporis. Sed ex capite præcedenti patet ad omnes omnino homines omnium temporum referendum esse. Dicit enim Dominus ad

eum: *Dedi tibi cor sapiens & intelligens, ut nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit.* Cæterùm quod sequitur; *Sapientior Ethan, Ezraita, & Heman, & Chalcol, & Dorda filiis Mahol*; Author libri tradit. Hebræicarum per Ethan Abraham intelligit, per Heman Moysen, per Chalcol Joseph, per Dorda duodecim tribus. Sed prorsus commentitia & coacta est illa interpretatio. Fuerunt autem quatuor isti hîc annumerati, Levitæ & cantores celebres. Nam ab Ethan intitulatur Psalm. 88. *Misericordias Domini, &c.* & titulus est: *Intellectus seu sapientia Ethan Ezraitæ.* Quo titulo sanè commendatur ejus sapientia. De Heman quoque mentio fit 1. Paralip. 25. Ejus autem fratres fuerunt reliqui duo hîc nominati. Hos itaque celebres ratione sapientiæ, nihilominus Salomon longè dicitur superasse.

v. 33. *Et disputavit super lignis à cedro, quæ est in Libano, usque ad hyssopum quæ egreditur de pariete.* Plenius explicatur hæc amplitudo scientiæ & sapientiæ Salomonis, Sap. 7. Itaque vide ibi.

CAPUT V.

v. 2. *MIsit autem Salomon ad Hiram, &c.* Per id quod operâ gentilium & infidelium Tyriorum templum ædificatum sit, *duplex mysterium* insinuatum fuit. Nam *primo* præfiguratum est gentilem populum potissimum ædificaturum Ecclesiam Christi; cujus templum illud Salomonis typus erat. Ædificaverunt enim Ecclesiam principaliter, primum doctores & pastores Ecclesiæ; quales ex gentilibus plurimi, & ferè omnes post Apostolos extiterunt. Deinde & omnes boni fideles ex gentilibus collecti; dum bonis operibus & sancta conversatione etiam alios invitant & adducunt, ut se tanquam lapides vivos ædificio spirituali Ecclesiæ adjungant. *Altera* autem *mystica* significatio est, non esse contemnendum, sed in usum pietatis vertendum à nobis, si quid in Ethnicorum scriptis, vel etiam factis utile & laudabile reperitur; uti fecerunt præstantissimi quique Ecclesiarum magistri, Cyprianus, Hieronymus, Augustinus, Thomas Aquinas, & alii, spoliis Ægyptiorum ornantes hac ratione tabernaculum Dei.

CAPUT VI.

v. 2. *DOmus autem quam ædificabat rex Salomon Domino, habebat sexaginta cubitos in longitudine, & viginti cubitos in latitudine, & triginta cubitos in altitudine.* Pugnare cum hoc loco videtur, quod 2. Paralip. 3. dicitur templum hoc Salomonis fuisse altitudinis centum viginti cubitorum: tum etiam altitudo ista triginta cubitorum nullo modo, ut videtur, fuisset spectabilis. Itaque quod hic dicitur de altitudine triginta cubitorum, intelligendum est, non de tota templi altitudine, pertingente videlicet usque ad summum seu fastigium templi, sed de altitudine ejus à pavimento, usque ad primum seu infimum tabulatum, seu ambulacrum; supra quod erat aliud tabulatum similiter altitudinis triginta cubitorum, atque inde usque ad summum ipsius templi altitudo adhuc erat sexaginta cubitorum. Et sic tota altitudo templi complectebatur centum viginti cubitos, quod 2. Paralip. 3. exprimitur.

v. 7. *Et malleus, & securis, & omne ferramentum non sunt audita in domo cum ædificaretur.* Id intelligendum est tantum de instrumentis, quæ pertinebant ad secanda aut dolanda ligna, aut lapides, quæ ferè ferrea sunt; non autem de instrumentis aliis necessariis ad conjunctionem & compositionem lignorum, trabium & lapidum inter se. Quale opus fieri potest sine magno & notabili sono instrumentorum. Itaque industria artificum, & prudentia Salomonis commendantur, quod & tantum opus, lapides & ligna tam exactè prius alibi aptarentur, ut in ipso loco templi sine ullo ferè strepitu conjungerentur & compaginarentur. *Mysticè* significatur, quod electi in hac vita, quæ est præparatio ad cælestem illam Dei domum; multis adversitatibus, velut quibusdam tunsionibus exerceantur, ut in futura vita, in cœlesti templo, ab omni pressura & adversitate liberi, summa pace & quiete perfruantur. Hinc illud in hymno Ecclesiastico;

A Tunsionibus, pressuris, expoliti lapides, suis coaptantur locis, &c. Et rursum in Apocalyps. cap. 7. & 21. *Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & non erit amplius neque luctus, neque clamor.*

CAPUT VII.

v. 11. *DOmum autem suam ædificavit Salomon tredecim annis.* Notandum Salomonem domum Domini absolvisse annis septem; suæ autem domus ædificationi impendisse annos tredecim; tum etiam quod prius domum Domini, quàm propriam ædificaverit: in quo duo sunt ad morum instructionem pertinentia. Primum, quod prius ædificaverit domum Domini, quam domum propriam. Alterum quod multò celerius absolverit ædificationem templi, quàm domus regiæ. Quod posterius
B non inde accidit, quod suam domum sumptuosius ædificaverit [cujus contrarium patet ex particulari utriusque descriptione] sed quia & ipsius regis, & totius populi maxima erat devotio, & ardens studium circa ædificationem domus Dei. Accedebat etiam quod plurima necessaria jam ante per Davidem fuerant præparata, ut habetur 1. Paralip. 22. 28. & 29. Hujusmodi itaque exemplo excitanda est quorumdam Christianorum socordia, qui in propriis ædificiis sumptuosi, ad publica Ecclesiæ opera parcissimè conferunt; quibus & illud dici potest: *Domus mea deserta est, & vos festinatis unusquisque in domum suam.* Aggæi 1.

v. 21. *Cumque statuisset columnam dexteram, voca-*
C *vit eam nomine Iachin, & secundam Booz.* Nomina ista non temerè indita sunt his columnis. *Iachin* enim significat (*confirmet*) quasi dicat, Utinam confirmet & conservet Dominus domum istam. *Booz* verò significat *fortitudinem* & vigorem; quasi dicat. Utinam sit in ea domo vigor perpetuus, utinam perpetuo stabilis permaneat. Secundum litteram tamen hæc significatio non est sortita suum effectum; quia posteà per Chaldæos seu Babylonios columnæ illæ simul cum templo destructæ sunt: Sed prophetìcè referendum est ad eam domum, de qua canit Ecclesia; *Hac est domus Domini firmiter ædificata, bene fundata super firmam petram.* Quæ domus non est aliud quàm Ecclesia Dei vivi, *columna & firmamentum veritatis.*

v. 29. *Et inter coronulas & plectas, leones, & boves, &*
D *cherubim.* Josephus reprehendit hoc factum Salomonis; sed malè, quia divinitus fuerat ordinatum. Itaque cum licuerit Salomoni facere imagines istas, etiam Cherubim, sub specie adolescentum alatorum, non obstante præcepto illo Exodi cap. 20. *Non facies tibi sculptile, &c.* atque adeo constituere imagines has in ipso templo (videlicet quia ponebantur non ad adorationem, sed ad ornatum:) multò magis Christianis id licet; qui ex abundantiori gratia sibi collata, minus proclives sunt ad idololatriam, quàm Judæi.

CAPUT VIII.

v. 9. *IN arca non erat aliud, nisi duæ tabulæ lapideæ, quas posuerat in ea Moyses. Quæritur,* quomodo ergo dicat Apostolus Hebr. 9. quod in *arca fuerit urna*
E *aurea habens manna, & virga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ testamenti?* Hæc apparens repugnantia non eodem modo ab omnibus discutitur. Una *responsio* est, solas tabulas ibi fuisse principaliter. Siquidem ad hoc solum arca facta videtur, ut in ea tabulæ reponerentur; & quod alia duo postea per occasionem apposita fuerunt, nempe manna & virga Aaron. Alia *respons.* est, quod hæc duo non fuerint reposita intra arcam, sed juxta eam. Vide nostrum Commentar. loco citato ad Heb. 9. ubi fusè hanc difficultatem enodatam invenies.

v. 13. *Ædificans ædificavi domum in habitaculum tuum.* Pugnare videtur cum his verbis quod subjungitur, v. 27. *Ergone putandum quod verè Deus habitet super terram?* q. d. minimè. Quod si non habitat super terram, non ergo habitat in domo quam Salomon ei ædificaverat. Sed apparentem pugnam ipse Salomon verbis sequentibus dissolvit, & pulchrè distinguit, ostendens quomodo Deus habitet in templo manufacto, quomodo

non habitet. *Si enim*, inquit, *cœlicœlorum te capere non possunt, quanto magis domus hæc quam ædificavit?* Scilicet te capere non potest? Quibus verbis ostendit, quomodo Deus non habitet in domo; nempe ut ejus spatio capiatur, & circumscribatur; quomodo nos habitamus in domo, qui domo continemur & circumscribimur. Porrò quo sensu Dominus dicatur habitare in templo, & templum vocetur ejus habitaculum, ostendit idem Salomon verbis sequentibus, cum orat: *Ut sint oculi tui aperti super domum hanc nocte ac die, super domum, de qua dixisti: Erit nomen meum ibi, ut exaudias orationem, quam orat in loco isto ad te servus tuus, & populus tuus Israël.* Habitat ergo ibi, quia ibi vult orari, & sacrificia sibi offerri: ibi exaudit, ibi beneficia præstat, ibi se præsentem exhibet, dum ibi magis quàm alibi adoratus exaudit. Unde illud toties hîc à Salomone repetitum; *Si oraverit in loco isto.* Vide Annot. Act. 17. v. 24.

v. 63. *Et dedicaverunt templum Domini rex & filii Israël.* Dicuntur rex & filii Israël dedicasse templum Domini non suo ministerio, sed devotione, petitione, præsentia sui, ac sumptuum suppeditatione; tum etiam quia dedicatio illa & consecratio fiebat pro rege & populo per ministerium sacerdotum. Sic enim quoque dicitur rex mactasse & immolasse victimas hoc eodem capite; scilicet itidem per manus Sacerdotum. Sic & illud intelligendum, quod dicitur sanctificasse medium atrii. Consecraverunt autem Sacerdotes templum, non alio ritu, ut apparet, quàm immolatione hostiarum, eò quòd loco ceremoniarum consecrationis erat nebula divino miraculo totam domum replens; qua testatum voluit Deus, se eum locum sibi deputare ad cultum.

CAPUT IX.

v. 6. *Si aversione aversi fueritis vos & filii vestri —— auferam Israël de superficie terræ, —— & templum projiciam à conspectu meo.* Hic locus ostendit quod omnia exteriora, quæ ad cultum divinum deputata sunt; sive sit templum materiale, sive vasa argentea & aurea aliaque Ecclesiæ ornamenta, Deo non sint accepta, nisi propter cultum interiorem ministrorum ac plebis. Cultus autem interior consistit in actibus fidei, spei, & charitatis. De quo Augustinus in Enchiridio: Fide, inquit, spe, & charitate colitur Deus. Ubi ista desunt; quicquid exterius agitur in sacrificiis, psalmis, hymnis & orationibus, inutile est, & mimicis gesticulationibus simile; magisque talibus ad iram provocatur Deus, quam commovetur ad misericordiam.

v. 12. *Et egressus est Hiram de Tyro, ut videret oppida quæ dederat ei Salomon, & non placuerunt ei. & ait, &c.* Libro 2. Paralip. capite 8 non Salomon Hiramo, sed Hiram Salomoni legitur civitates dedisse, quas & Salomon ædificaverit, & in quibus habitare fecerit filios Israël. Hanc antilogiæ speciem quidam ita tollunt, ut dicant Salomonem prius dedisse Hiramo, quas cum ille recusaret ut incultas & suis meritis haud respondentes, Salomonem eas recepisse, & ædificiis atque habitatoribus ornasse, sicque tandem Hiramo reddidisse. Sed hoc non admodum consonat, neque iis quæ hîc dicuntur, neque quæ in Paralipom. Hic enim additur.

v. 13. *Et appellavit eas terram Chabul usque ad diem hanc.* Retinuit ergo eas, tametsi parum placentes, & nomen terræ imposuit à sterilitate, vel ut alii interpretantur, à lutositate, idque nomen remansit. Unde etiam colligitur urbes non tantum quod incultæ essent, sed etiam quod in terra sterili sitæ, displicuisse. Alii proinde rectius dicunt, alias urbes à Salomone datas Hiramo, alias vicissim ab Hiramo Salomoni, ut hac mutua donatione amicitia inter eos constaret inchoata à temporibus Davidis. Sic Vatablus 2. Paralipom. 8. Et sciendum quod Salomon tanquam locupletior & potentior, oppida sibi data ad Hiram, sine ulla displicentiæ significatione suscepit, instauravit, ornavit, & à populo suo inhabitari fecit. Quod Hiram contra in suis minus potuit præstare, ideoque cultas & populosas accipere maluisset.

Mysticè verò significatur cupiditates hominum carnalium, qui Deo tantum serviunt pro mercede bonorum temporalium, nunquam impleri, quantacumque bona recipiant in hac vita; quippe quæ semper sint eorum spe & exactione minora: quia revera temporalia hæc bona non sunt nisi terra Chabul, id est, vile lutum, nec possunt animum humanum implere.

v. 20. *Universum populum qui remanserat de Amorrhæis, &c. quos non potuerunt filii Israël exterminare, fecit Salomon tributarios usque in diem hanc.* Quæritur utrum in ea re Salomon fuerit culpandus, cùm Dominus in lege præcipiat omnes illas nationes funditus exterminari, ita ut nec unus ex eis remaneat? Respondeo, secundum Liranum, si Salomon id fecit cupiditate tributi, ita ut non prius eos ad Judaïsmum perduceret, dupliciter peccavit, avaritia & inobedientia: quia eos Dominus exterminari præcepit. Num. 33. Si autem prius operam cum effectu dedit, ut ad unius Dei religionem converterentur; non peccavit subjiciendo eos servituti, & faciendo tributarios; quia lex divina in populis illis præsupponebat impietatem & idololatriam, qua ablata, in gratiam recipiendi erant; sicut recepti fuerunt Gabaonitæ, qui reservati sunt in obsequium populi Israël.

v. 28. *Qui cum venissent in Ophir, sumptum inde aurum, &c.* Quidam neoterici *Ophir* esse putant insulam in Occidentali India sitam, & ante annos ferè centum à Christophoro Columbo repertam, quæ vocatur *Hispaniola.* Sed nihil habet verisimile illa opinio, imò ex scriptura refellitur. Nam, ut habemus Genes. capite 10. & 1. Paralipom. 1. Ophir filius fuit Jectan, à quo nomen accepit Ophir regio, Judæis ad Orientem sita (ut quidam volunt, ad flumen Gangem) quæ eadem, ut refert Iosephus libro octavo Antiq. cap. 6. etiam *Aurea terra* nuncupata est, ob auri illic provenientis abundantiam. Hinc dictum *aurum obrizum*, Iob cap. 28. v. 15. & Isaiæ cap. 13. v. 12. quasi Ophirizum sive Ophiriticum. Est enim iis locis Hebr. *Ophir.* Vide etiam locum Ieremiæ cap. 10. & Dan. 10. ubi *aurum Ophaz* in Hebræo legitur. Videtur enim Ophaz idem esse quod Ophir.

Sunt etiam hodie qui putant Ophaz fuisse eam regionem Africæ, quæ Lusitanis vulgo dicitur, *Sophala*, quasi Ophala, vel Ophaza, ex qua præstantissimum aurum in Lusitaniam devehitur. Vide Hieron. Epist. 140. quæ est ad Principiam, ubi *septem apud Hebræos auri vocabula reperiri scribit*, & inter alia, unde dicatur aurum obrizum exponit. Habet interim & Plinius libro trigesimo tertio capite 3. aliam quandam etymologiam obrizi; & aliam rursus Isidorus lib. 16. Etymol. cap. 17. Sed non videntur rem attigisse.

CAPUT X.

v. 1. *Sed & Regina Saba, &c. Saba* civitas vel regio erat *in Arabia felice* sita; nomine accepto à Scheba, filio Regma, filii Chus, filii Cham; vel, ut alii volunt, à Scheba filio Iectan, filii Heber, de quibus Genes. capite decimo. Sed verisimilius est sic dictam regionem à Saba filio Regma, & fratre Dadan, seu Dedan. Nam Ezech. capite 38. simul junguntur Saba & Dedan. Vide etiam Psalm. 71. *Nec repugnat*, quod Matth. capite 12. & Lucæ capite 11. Regina hæc vocatur *Regina Austri*; &, quod venerit à finibus terræ, quasi ab extremo orbe. Nam Arabia felix respectu Judææ, etiam quodammodo australis est. Et quod ad alterum attinet, more scripturæ Sacræ, omnes regiones procul sitæ, præsertim quæ mari terminantur, dicuntur fines terræ. Talem autem esse Arabiam felicem, patet ex chartis geographicis. Sunt qui reginam hanc venisse putent ex Æthiopia, quæ fermè sub Æquinoctiali in Africa sita est, cujus populi etiam hodie Christiani sunt. Credunt ejus ditionem hîc significari, & Isaiæ 43. vers. 3. & capite 55. vers. 14. Videatur Franciscus Lucas in Matth. 12. *Audita fama Salomonis, in nomine Domini, venit tentare eum in ænigmatibus.* Quod dicitur [*in nomine Domini*] ita à nonnullis accipitur, quasi significetur reginam Saba fuisse veri Dei cultricem, & verum Deum agnoverit, etiam priusquam ad Salomonem veniret,

& ab eo instrueretur, ut sensus sit; *Venit in nomine Domini*, id est, profitens nomen & religionem unius veri Dei. Sed hic sensus nonnihil contortus est. *Alii* sic exponunt, & probabilius; Regina Saba, posteaquam audisset famam Salomonis ex nomine Domini; venit ut tentaret eum, quasi dicat: cum audisset famam eorum, quæ faciebat Salomon in nomine Domini, seu ex ea sapientia, quam acceperat ab uno vero Deo, & non auxilio plurium dæmonum; venit eum tentare in ænigmatibus. Atque istud etiam facit contra eos, qui fabulantur Salomonem usus fuisse opera dæmonum, quos conjuraverat. Codex Hebræus favet huic posteriori expositioni. A

Per *ænigmata* autem non intelligunt ea quæ vulgo ænigmata dicuntur, id est, quæ verbo tenus tantum intricata & obscura sunt; sed quæcumque acutæ & obscuræ quæstiones, nimirum de rebus obscuris, & intellectu difficilibus, sive quæ ad naturas rerum pertinent, sive quæ ad mores & regnorum administrationem conducunt. Et quia omnes illas dilucidè solvisse legitur Salomon; hinc mirificè ejus sapientia commendatur. *Mysticè* significatur per hanc Reginam, populus gentilis, qui audita fama veri Salomonis Christi; venit ad eum, & omnium perplexitatum quas passus est, de ultimo fine, & beatitudine hominis, de immortalitate animæ, de natura Dei; solutionem ab eo accepit. Contulit etiam ipsa gentilitas vicissim suas scientias naturales ad utilitatem Ecclesiæ Christi. B

CAPUT XI.

v. 1. **R**Ex autem Salomon adamavit mulieres alienigenas multas, &c. His paucis verbis tria peccata in Salomone notantur. *Primum* est, quod mulieres nimis ardenter amaverit; id enim declaratur verbis subjectis, cum dicitur: *His itaque copulatus est Rex Salomon ardentissimo amore.* *Secundum*, quod contra legem acceperit uxores alienigenas. Quod enim acceperit eas, quæ in cultu idolorum suæ gentis permanebant, id patet ex subjecta narratione. Tales autem accipere non licebat. Rationem hoc loco adjicit scriptura ex capite Exodi trigesimo-quarto his verbis: *De gentibus super quibus dixit Dominus filiis Israël: Non ingrediemini ad eas; neque de illis ingredientur ad vestras. Certissime enim avertent corda vestra, ut sequamini deos earum.* Ubi valde notandum est quod dicit, (*certissimè.*) Vix enim, etiam hoc tempore, invenias Catholicum, qui ducta uxore hæretica, non sit passus fidei suæ naufragium. Hinc & Apostolus severissimè admonet 2. ad Corinth. capite sexto: *Nolite jugum ducere cum infidelibus.* Denique tertium peccatum est, quod ultra modum uxores sibi multiplicaverit. Id quod etiam disertè in lege fuerat prohibitum Deuteronom. capite decimo-septimo, ubi de Rege dicitur: *Non habebit uxores plurimas, quæ alliciant animam ejus.* C D

v. 4. *Cumque jam esset senex, depravatum est cor ejus per mulieres, ut sequeretur deos alienos.* Quod attinet ad idololatriam, ad quam perductus legitur Salomon; quidam putant non ipsum Salomonem coluisse idola gentium, sed tantùm in eo peccasse, quod ita immodicè & inordinatè uxores suas dilexerit, ut eas permitteret construere templa, & erigere altaria in honorem suorum idolorum, idque in terra sancta, quæ unius Dei cultui peculiariter deputata erat. *Magis tamen consonum est Scripturæ sacræ*, ut dicatur ipse etiam Salomon idolis templa exstruxisse, eaque coluisse. Non tamen putandum est, eum ita infatuatum, ut idolis putaret aliquid inesse divinitatis: sed dum nollet uxores offendere, simul cum illis exteriorem adorationis cultum eis exhibebat; sicut Adam uxori suæ obsecutus est, non seductus, 1. Tim. 2. sed ne eam contristaret. Ita August. lib. 14. civit. cap. 14. E

An pœnitentiam egerit & salvatus sit, an verò reprobatus, variè disputatur. Est veterum Judæorum sententia, teste Hieronymo in c. 1. Ecclesiastæ, Salomonem in fine dierum egisse pœnitentiam; & eo tempore composuisse librum Ecclesiastæ; quod idem Hieronymus approbare videtur super Ezech. 43. & Chrysostomus serm. contra concubinarios. *Adde*, quod idem Hieron. lib. 1. contra Pelag. cap. 6. dicit quod in futuro seculo, non tantum in Salomone erit sapientia; in David emansuetudo; sed omni virtutum choro sanctorum numerus gloriabitur. Ergo, ut videtur, sentit Salomonem fore in numero Sanctorum. In contrarium scripsit opusculum de damnationen Salomonis Philippus Abbas Bonæ spei, varios citans authores, & inter alios Aug. in Psalm. 126. ubi dicit quod Salomon reprobatus à Deo est, & lib. 17. de Civit. quod Salomon bonis initiis malos exitus habuit. Et hanc sententiam tanquam probabiliorem sequitur etiam Bellarminus lib. 1. de verbo Dei, capite 5.

v. 13. *Filio autem ejus dabo tribum unam, ut remaneat lucerna David servo meo cunctis diebus coram me in Jerusalem*; id est, ut David ex suâ posteritate semper habeat aliquem regnantem post ipsum, regno sublimem & illustrem [id enim est lucerna] in Jerusalem loco regni ejus, civitate quam elegi, &c. Per hoc explicat quod dixit, *coram me.* Nam ibi erat arca Domini. Similiter infrà cap. 15. *Sed propter David dedit ei Dominus Deus suus lucernam in Jerusalem; ut suscitaret filium ejus, &c.* Ubi lucerna exponitur per illud, *suscitaret; &c.* Item 4. Reg. 8. *Ut daret illi lucernam & filiis ejus*, id est, daret Davidi, & filiis ejus successionem regni. Item 2. Paralip. 21. *Qui promiserat ut daret ei lucernam, & filiis ejus omni tempore. Lucernam*, id est, splendorem regium, id est, dignitatem regiam, claram & illustrem. Sic Vatab. & Emmanuel Sa.

CAPUT XII.

v. 4. **P**Ater tuus durissimum jugum imposuit nobis: *Tu itaque nunc imminue paulùlum de imperio patris tui durissimo.* Suprà dictum est capite 9. vers. 22. *De filiis autem Israël non constituit Salomon quemquam.* Et c. 4. v. 20. *Iuda & Israël innumerabiles, sicut arena maris in multitudine, comedentes, & bibentes atque lætantes. Quæritur*, quomodo ergo hîc dicitur Salomon eis imposuisse durissimum jugum? *Respond.* Jugum illud non est intelligendum de vilibus & servilibus operibus. Ea enim filiis Israël non imponebantur; sed proselytis: Sed conqueruntur se pressos jugo, quia cogebantur ministrare Salomoni per menses singulos, expensas regiæ familiæ. Id autem fiebat per duodecim præfectos duodecim tribuum. Atque hoc populus æstimabat valde grave; quia Salomonis mensa sumptuosa admodum erat, & magnifica, ut capite quarto describitur. Deinde populus, ut in talibus rebus fieri solet, gravitatem oneris illius sua querimonia apud novum regem exaggerat. Neque, ut apparet, immeritò; tum ob supradicta, tum propter fastum inexplebilem tot reginarum idololatrarum, sumptusque immensos. Itaque metuebat populus ne Roboam sub iisdem oneribus eos contineret.

v. 20. *Et constituerunt eum*, (Jeroboam) *regem super Israël.* Etsi fortè habuerit populus potestatem ac jus id faciendi quod fecit, propter tyrannidem prætensam à Roboam; præsertim cum non ageretur de rege mutando, sed eligendo: nihilominus dicendum est, populum valde malè fecisse, quod diviserint se à tribu Juda, in qua erat locus sacrificiis & Dei cultui deputatus, & extra quem offerre sacrificia non liceret. Nam ex hac divisione consequentia quadam ac velut necessitate morali, erat futurum, ut regnum sic divisum deficeret à vero cultu Dei. Nam Rex decem tribuum non erat permissurus ut suus populus ascenderet ter in anno Jerosolymam, & quoties vellent Deo sacrificia offerrent; idque ne rediret ad domum David. Hoc enim ex humana prudentia consequens omnino videbatur; & proinde hujusmodi malum prævidere debuisset populus divisionem faciens. Potius ergo debuisset populus communicare consilia cum tribu Juda & Levitica, & Roboamum avertere à tam stulto consilio, sicque eum eligere, vel communibus duodecim tribuum suffragiis alium aliquem eo principatu

digniorem eligere. Itaque hic locum habuit: *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.*

His adde, quod Jeroboam non videtur fuisse motus bono spiritu, quando author fuit secessionem faciendi à domo David, sed quod quæsiverit dominatum & regnum pro se, quodque voluerit vindicare injuriam, qua putabat se affectum à Salomone, de qua suprà, cujus occasione rebellavit. Sed nec populus bono spiritu motus videtur. Nam quosdam magis ad seditionem aptos & ingenio pravos Jeroboam conciliavit, per quos & ceteros ad rebellandum seu desciscendum à domo David commoveret. Quod enim non solum odio Roboam, sed etiam domus David id factum fuerit, apparet ex ea voce: *Non est nobis pars in David, neque hereditas in filio Isai.* Simpliciter ergo domum David repudiarunt, alioqui alium aliquem ex eadem familia (nec enim deerant) aut saltem ex eadem tribu poterant eligere, ne tam perniciosam scissuram facerent. Sed quia tribus Ephraim valde aliquando floruerat, & principatum aliquando gesserat in Josue; nata fuisse videtur illius tribus adversum domum David, & tribum Juda æmulatio, ut aliquem ex sese in regem eligerent. Ad quod quidem aptissimus videbatur Jeroboam prout in superioribus describitur. Hæc quæ dixi confirmantur ex oratione Abiæ regis Juda filii Roboam, quam prælium commissurus habuit ad filios Israël 2. Paralip. 13. *Surrexit* (inquit) *Ieroboam filius Nabath servus Salomonis, filii David, & rebellavit contra dominum suum, congregatique sunt ad eum viri vanissimi, & filii Belial, & prævaluerunt contra Roboam filium Salomonis.*

Nec his obstat quod Dominus per Prophetam Ahiam promisit Jeroboam decem tribuum regnum, jubens ut decem scissuras ex pallio acciperet, quia quamvis, sicut supra dictum est, populus jure potuerit in eum transferre regnum; ille tamen malis artibus & suggestionibus populum ad hoc incitavit. Cujus rei simile & memorabile exemplum est in Azaël rege Syriæ, qui dominum suum regem suffocavit in lecto, & ita successit ei in regnum: de quo tamen legitur non solum quod Elizæus Propheta prædixerit ei regem Syriæ eum futurum; verùm etiam quod idem Propheta jussus fuerit eum ungere in regem, nec dubium quin id fecerit, licèt scriptura factum non dicat.

Dicet aliquis, regnum Israël erat hæreditarium, non electivum, quia Davidi facta erat promissio quod filius ejus, & posteri succederent in regnum. *Respondeo* illam promissionem, quantum ad totum regnum, non fuisse absolutam, alioqui Deus non præstitisset promissionem suam. Deinde promissio illa non obligabat populum, quia populo non erat datum præceptum, & verisimile est non fuisse eam promissionem vulgo notam; & si fuisset nota, non tollebat electionem, sed restringebat ad posteritatem David, posito quod scitum fuisset esse absolutam promissionem; nam id populus non tenebatur credere, nisi sufficienter probatum. Accedit quod quamvis ipsi etiam Davidi regnum esset promissum; tamen electione populi factus sit rex, primùm duarum tribuum, deinde & reliquarum.

v. 24. *Hæc dicit Dominus: Non ascendetis neque bellabitis contra fratres vestros——A me enim factum est verbum hoc.* Vide ad 2. Paral. 11.

v. 25. *Ædificavit autem Ieroboam Sichem in monte Ephraim, & habitavit ibi.* Erat enim ex tribu Ephraim, ut superiori capite dictum est. Nec tamen existimandum est in ea tribu regnum Israël usque ad finem permansisse. Nam successio generis abrupta fuit statim in filio ejus Nadab, quem regno & vita spoliavit Baasa de domo Issachar, atque pro eo regnavit. Hujus quoque filium Ela interfecit Zambri, regnum pro eo invadens: qui de qua tribu fuerit, non legitur. Verùm hunc quoque regno & vita statim exuit Amri. Sed nec hujus genus proditur, nisi quod probabili argumento colligi potest, eum fuisse ejus tribus in qua erat mons Samariæ. Nam in eum montem ex Thersa Regiam transtulit. Siquidem Jeroboam ædificavit Sichem in monte Ephraim, in qua ut regia urbe habitavit; quemamodum hic dicitur. Baasa verò Issachar regiam habuit in Thersa, quæ proinde videri potest fuisse in tribu Issachar, tametsi capite 14. legatur uxor Jeroboam eò ingressa, quando filius ejus mortuus est. Atqui Samariam in tribu Ephraim fuisse, apparet ex Isaiæ 7. *Caput Ephraim Samaria.* Quamvis enim Ephraim pro regno decem tribuum positum sit, non tamen sic loqueretur Propheta, ut Samariam caput Ephraim nominaret, nisi in sorte & possessione Ephraim sita esset. Sed & chartæ geographicæ Samariam in ea tribu collocant. Quare ex eo quod Amri in monte Samariæ regiam extruxit, verisimile fit eum Ephraimitam fuisse; igitur & Achab filium ejus & Ochosiam & Joram nepotes. Joram autem interfecto successit Jesu filius Namsi, cujus tribus non exprimitur. Hujus stirpe post quartam generationem extincta, regnavit Sellum, & hoc interfecto, regnavit Manahem, & post hunc filius ejus Phaceia. De horum quoque tribu non constat, nisi quod Sellum vocatur filius Jabes, fortè ex Jabes Galaad, Manahem filius Gadi. Cum Phaceia autem interfecti leguntur quinquaginta viri de filiis Galaaditarum. Unde conjectura est istos vel ex tribu Gad, vel ex dimidia tribu Manasse, quæ sortem acceperat ultra Jordanem, genus duxisse. Porro interfectorem Phaceiæ interfecit successor ejus Ozæe, qui & regnum Israël postremus tenuit. Sed & horum ignotum genus. Sciendum tamen regnum decem tribuum sæpe apud Prophetas vocari Ephraim; tum quia primus rex Jeroboam, & multi post eum ex illa tribu fuerunt; tum quia tribus Ephraim numero & potentia excellebat in illo regno.

v. 28. *Et excogitato consilio fecit* [Jeroboam] *duos vitulos aureos, dicens: Ecce dii tui, Israël.* Jeroboam, qui regnum ex divina promissione acceperat, valde stultè & insipienter existimavit illud humano hoc & impio consilio stabiliendum esse; quasi Deus qui dederat, illi confirmare non potuisset. Opinio quorumdam est, quod populus Israël, in illis vitulis, tanquam in imaginibus coluerit verum Deum, & plurale positum esse pro singulari; *Ecce dii tui*, id est, Deus tuus, id est, in hac imagine potes Deum tuum colere. *Nec tamen* negant hi filios Israël graviter nihilominus peccasse; quia inquiunt, ne quidem in imagine aliqua fabricata alicujus creaturæ licebat eis verum Deum colere. *Sed* longè conformius est Scripturæ sacræ, quod vitulos verè deos putaverint. Nam simili forma verborum utitur hìc Jeroboam, dicens: *Ecce dii tui, &c.* qua usus fuerat populus Israël in deserto, quando dixit: *Hi sunt dii tui, Israël, qui te eduxerunt de terra Ægypti.* Ubi eos verè idololatras fuisse constat; quidquid tergiversetur Calvinus. Accedit quod nulla sit ratio quare vero Deo tribuerent imaginem vituli. Vide suprà ad eundem locum Exodi capite 32. & infrà cap. 14. v. 9. Porro nota in hoc capite proponi duo stulta consilia duorum regum, Roboam scilicet & Jeroboam: sed magis stultum consilium Jeroboam, quia cum summa impietate conjunctum fuit.

CAPUT XIII.

v. 2. *Et immolabit super te sacerdotes excelsorum.* *Immolabit*, id est, occidet. Sic enim 4. Reg. 23. ubi hæc completa referuntur. *Et occidit universos sacerdotes excelsorum qui erant ibi super altaria*, Quamquam in Hebræo idem est vocabulum utrobique, quod immolare, mactare, jugulare significat. Propriè intelligi non potest immolatio, tum quia homines Deo sacrificare lege vetitum erat, tum quia sacrificia & oblationes fieri debent de rebus præstantibus, & præcipuum usum apud nos habentibus, ut sunt panes, vinum, boves, oves; non de rebus abjectis, inutilibus, noxiis, exitio dignis, quales erant hi sacerdotes idolorum, pestes hominum, tollendi è medio, non offerendi Deo. Hic ergo propriè erat justitia vindicativa, non immolatio. Vocatur autem immolatio per catachresin.

v. 9. *Et reversa est manus regis ad eum. Quæritur*

quomodo per miraculum fuerit ablata pœna, quæ fuerat propter peccatum inflicta, rege adhuc in peccato perseverante? Nam sic sequitur: *Post verba hæc non est reversus Ieroboam de via sua pessima. Respondeo primum.* Christum etiam sanasse quosdam corporaliter, quos non sanavit spiritualiter, ut Malchum, cui Petrus absciderat auriculam, Joan. c. 18. & novem leprosos ingratos, Lucæ cap. 17. *Deinde*, non fuit hæc pœna arefactæ manus propriè pœna idololatriæ, in qua perseveravit, sed fuit Jeroboam hoc modo punitus, quia extenderat manum in virum Dei, dicens: *Apprehendite eum.* In hac autem voluntate rex non remansit, sed magis eum deinde honoravit, volens ei etiam munera offerre.

v. 18. *Et ego Propheta sum similis tui, & Angelus locutus est mihi, &c.* His verbis verus Dei Propheta à falso propheta fallitur, & reducitur in domum ejus, ubi contra Domini voluntatem comedit & bibit. Hic locus ostendit *diligenter probandos esse spiritus*, utrum ex Deo sint. Certissimum *autem* argumentum est spiritum aliquem ex Deo non esse, quando suggerit aliquid, quod est contra revelationem divinam prius factam, ut in præsenti exemplo. Nam Propheta iste expressum mandatum à Deo acceperat, ut in terra Israël nec comederet, nec biberet. Et quia de illo Dei mandato certus erat, non debuit alteri credere, dicenti sibi esse revelatum, ut ipsum reduceret, & cibum potumque ei ministraret. Hoc *itaque* exemplo omnem novitatem respuere debemus; quantumcumque speciosam & probabilem, quam noverimus esse revelationi divinæ jam olim in Scripturis, vel Conciliis, vel Ecclesiastica traditione factæ, contrariam. Interim quod ad senem illum Prophetam, qui mentitus est, attinet, dicit Theodoretus illum non malitia, nec studio fallendi mentitum esse; sed eo quod reputaret hoc pro magna benedictione domus suæ, si tantum Prophetam exciperet hospitio, ac mensæ, ac colloquii socium haberet. Nihilominus inobediens alter Propheta Deo, punitus est. Porro ex facto mirabili, quod sequitur, nempe quia leo non comedit de cadavere, nec læsit asinum, rectè colligit S. August. lib. de cura pro mortuis cap. 7. hunc Prophetam punitum fuisse in hoc sæculo, ut non puniretur post mortem, sicut & de quibusdam Corinthiis 1. Corinth. 11. dicit Apostolus.

v. 33. *Quicumque volebat, implebat manum suam, & fiebat sacerdos excelsorum.* Significatur, quod nullo delectu nec probitatis, nec doctrinæ, nec generis, quilibet è populo assumebatur ad sacerdotium illud excelsorum. Illud (*implebat manum suam*) quidam sic intelligunt. Quicumque sacerdos fieri vellet, manum suam implebat adducendo & offerendo solemnem hostiam, sicut Aaron fecerat, & eo facto, erat consecratus in Sacerdotem. Quidam hoc modo, referendo ad Jeroboam: Quicumque sacerdotium ambiebat, *implebat manum suam*, id est, ipsius Jeroboam, id est, dabat ei munus aliquod; per quod sibi à rege comparabat sacerdotium. Sed ita accipi non potest: Nam implere manum, sæpe in bono accipitur in Levitico & alibi. Itaque phrasi scripturæ, *implere manum alicujus est*, tradita in manus hostia, & insignibus ad sacrificium pertinentibus, consecrare in Sacerdotem. Sensus igitur est. Quemcumque Jeroboam volebat, id est, quicumque ei placebat, ejus manum implebat, id est, eum datis hostiis & sacerdotii insignibus, in possessionem, seu functionem mittebat. Et hoc pacto quoslibet ex plebe creabat Sacerdotes. *Vel*, quicumque offerebat se, ejus manum rex implebat. Hieronymus super Oseæ cap. 4. Quicumque implebat manum, vel suam, vel regis, inquit, offerendo & dando ei munera, sacerdos fiebat excelsorum. Quæ verba itidem duplicem sensum admittunt, sed sensus à nobis posteriori loco explicatus videtur commodior.

CAPUT XIV.

v. 9. *SEd operatus es malè super omnes qui fuerunt ante te, & fecisti tibi deos alienos & conflatiles.* Exag. *Estii Annot. in Script.*

A geratur peccatum Jeroboam super peccatum omnium regum, vel judicum; quia non solum ipse à Dei cultu defecerat, sed etiam studiosè hoc egerat, ut universus populus à cultu Dei recederet. *Insuper* & miraculo admonitus per ruptionem altaris, & manus suæ arefactionem; minimè tamen ad Deum conversus legitur, sed potiùs deteriora perpetrasse. Hinc in sequentibus, toties repetitur de aliis regibus impiis, quod ambulaverint in peccatis Jeroboam, qui peccare fecit Israël. Quod ergo dicitur: *fecisti tibi deos alienos & conflatiles*, satis quoque arguit, non ad hoc eum erexisse vitulos aureos, ut in illis tanquam imaginibus quibusdam verum Deum colerent (quod & ad caput duodecimum vers. 28. refu-

B tavimus, etiamsi ita sentire videatur Josephus) sed quod vitulos erexerit, tanquam ipsos deos, quos colerent; quia vocantur dii alieni, & conflatiles. Vide suprà capite duodecimo, & Exodi capite trigesimosecundo.

v. 12. *Tu igitur surge, & vade in domum tuam, & in ipso introitu pedum tuorum in urbem morietur puer.* Et infrà. *Cumque illa ingrederetur limen domus, puer mortuus est.* Cur non potuit mulier eludere vaticinium hoc non redeundo in urbem, sed alio divertendo? An non ausa fuit omittere, metuens gravius malum, eò quòd Propheta præcepisset, dicens: *Exurge & vade in domum tuam?* An potius, Deus, in cujus manu sunt corda regum, ita movit ejus animam & voluntatem, ut non putaret aliud sibi faciendum, quacumque ratione

C animo ejus objectâ, mota fuerit. Id enim Deo, salva libertate arbitrii hominis, non est difficile, qui corda hominum inflectit quocumque voluerit.

v. 30. *Fuitque bellum inter Roboam, & Ieroboam cunctis diebus.* Videri potest hoc contrarium ei, quod supra dictum est capite 12. ubi moniti filii Juda per prophetam, ne ascenderent contra fratres suos, leguntur acquievisse. *Audierunt*, inquit scriptura, *sermonem Domini, & reversi sunt de itinere, sicut eis præceperat Dominus. Sed respondeo*, sicut habetur 2. Paralipom. capite undecimo, primo triennio Roboam rex cum populo suo, Deo fideliter servivit, confluentibus ad eum omnibus Levitis ex toto Israële. Et eo tempore juxta imperium Domini non movit bellum contra regem Israël. Sed

D *postea*, sicut hîc legitur, à vers. 22. usque 24. & ipse populus Juda declinavit ad idola. Et ab eo tempore Roboam instauravit bellum contra regem Israël, volens repetere regnum primum, & integrum. Quod ergo hîc dicitur, *cunctis diebus*, perinde est, ac si diceretur, toto ferè tempore regni sui. Solum enim excipiuntur tres anni, nec illi fortè integri.

CAPUT XV.

v. 4. *SEd propter David dedit ei Dominus Deus lucernam in Ierusalem, ut suscitaret filium ejus post eum.* Quotiescumque in scriptura dicitur Deum propter David aliquod beneficium præstitisse posteritati ejus, exempli gratia, successionem filiorum in regnum; defensionem vel liberationem ab hostibus, religionis conservationem: non tantum significatur talia Deum præstare, propter promissionem David factam, quo-

E modo ferè hæretici exponunt: sed propter promissionem factam, occasione meritorum Davidis; vel quod in idem recidit, propter merita Davidis; quorum consideratione Deus talia promiserat. Et quod ille sit sensus, patet ex præsenti loco scripturæ. Cùm enim dixisset, *propter David*; explicans, quid sit illud, subjungit: *eò quòd fecisset David rectum in oculis Domini, & non declinasset ab omnibus, quæ præceperat ei cunctis diebus vitæ suæ*, quasi dicat propter merita Davidis Deus benefecit ejus posteritati.

v. 6. *Excepto sermone Vriæ Hethæi.* Id est, excepto facinore, quod commisit adversus Uriam Hethæum, uxore ejus per adulterium abutendo, & ipsum interficiendo. Sed, *inquies*, quomodo excepto hoc sermone non declinavit à præceptis Domini, cum etiam alibi graviter peccasse legatur: nempe in numeratione

populi; & in sententia injustè lata contra Miphiboseth? *Respondeo*, scriptura nominat hic solum peccatum illud in Uriam, ut in quo gravissimè peccasset, & quod nullam mereretur, vel etiam admitteret excusationem; videlicet, quia post adulterium commissum de industria & deliberato consilio, etiam curavit occidi innocentem. Alia verò ejus peccata aliquam excusationem admittunt. Nam sententia contra Miphiboseth imprudenter & præcipitanter fuit prolata, re non diligenter examinata; & accessit aliquo modo consensus Miphibosoeth. In populi quoque numeratione non putabat David initio se peccare, sed postea, ut scriptura loquitur, percussit eum cor suum. 2. Reg. 24. v. 10.

v. 13. *Insuper & Maacham matrem suam amovit, ne esset princeps in sacris Priapi.* Plus aliquid in Hebræo, & apud Septuaginta habetur, & quod magis ipsum Asa commendat fere hoc modo: *Insuper & Maacha matrem suam amovit, ne esset Domina seu princeps, eò quod fecerat lucum ipsi Priapo*; id est, turpi illi & obscœno idolo. Sensus ergo est: prohibuit Asa rex, ne vel ipsius mater deinceps ullam authoritatem haberet disponendi de negotiis publicis; eò quòd obscœnum illud idolum fovisset. Exemplum hoc docet nulli hæretico, ne matri quidem permittendam à rege vel principe functionem publicam.

v. 18. *Tollens itaque Asa omne argentum & aurum quod remanserat in thesauris domus Domini, —— misit ad Benadab*, &c. 2. Paralip. 16. non additur *omne*, & quidem hoc loco scriptura non dicit rectène, an secus fecerit Asa tollendo argentum & aurum ex thesauro domus Domini, ut ex eo sibi confœderaret regem Syriæ contra regem Israël, à quo bello premebatur. Sed 2. Paral. 16. id manifestè reprehenditur à Propheta. Vide ejus loci Annot. Non tamen reprehenditur quod in necessitate belli acceperit sumptum ex thesauro domus Domini, id quod etiam legitur Ezechias fecisse, sed quod fiduciam collocasset in rege Syriæ.

CAPUT XVI.

v. 7. *Cum autem in manu Iehu filii Hanani prophetæ verbum Domini factum esset contra Baasa. - - ob hanc causam occidit eum, hoc est, Iehu filium Hanani prophetam.* Sensus nostræ lectionis est, quod Baasa, vel filius ejus Ela occidit hunc prophetam, ob hanc causam, quia ex persona Domini prædixerat familiæ ejus subversionem. Sed sciendum est, postremum illud [*hoc est, Iehu filium Hanani prophetam*] in Hebræo non haberi, neque etiam in quibusdam Latinis MSS. neque apud Septuaginta, aut Chald. Sed in Hebræo & apud 70. tantum legitur hoc modo; *Et quia percussit eum*.

v. 31. *Nec suffecit ei ut ambularet in peccatis Ieroboam filii Nabath, insuper duxit uxorem Iezabel filiam Ethbaal, regis Sidoniorum.* Exaggerat scriptura sancta tam vehementer, quod Achab duxerit Jezabel uxorem, duas ob causas. Primò, quod per eam ex malo factus sit longè deterior; deinde, quod per eam ea fecerit, quæ ipse per se alioqui non videbatur facturus. Nam propter eam occidit Naboth innocentem, ut Jezabel ejus potiretur vinea; item persecutus est Eliam, & cæteros prophetas Domini. Et ideo non sine ratione scriptura inter maxima peccata ponit, quod Achab duxerit uxorem falso cultui deditam, videlicet ex cujusmodi matrimonio maxima mala nascantur, ut etiam supra ostensum est c. 11. de Salomone.

CAPUT XVII.

v. 4. *Corvisque præcepi, ut pascant te ibi.* Commendatur nobis admirabilis Dei providentia erga servum suũ Eliam; cui tempore famis primum per corvum, rapax alioqui animal; deinde per viduam Sareptanam de alimento necessario providit. Et quod mirabilius est, lautius etiam providit per corvos, quàm per mulierem. A corvis enim pastus est pane & carnibus; à muliere verò pane tantum & oleo. Cæterùm quòd hic dicitur (*præcepi corvis*) intelligendum est per hoc præceptum non aliud, quàm Dei voluntas & ordinatio, qua voluit

A & constituit, idque per occultum & efficacem instinctum, ut corvi quotidie mane & vesperi ad prophetam cibos adferrent. Et eodem modo quoque præceptum intelligendum est in eo, quod postea de muliere dicit: *Præcepi mulieri viduæ, ut pascat te.* Quamvis enim mulier capax erat præcepti propriè dicti, nullum tamen tale præceptum à Deo acceperat, ut patet ex eo, quod, ut scriptura narrat, se morituram putabat unà cum filio, consumpta, quam habebat, modica farina. Sed dicitur Deus ei præcepisse, quia sic ordinaverat, scilicet efficaciter operaturus in ejus voluntate ut venientem Eliam reciperet, & miraculo recreata libenter illum pasceret.

v. 18. *Quid mihi & tibi vir Dei? Ingressus es ad me, ut rememorarentur iniquitates meæ, & interficeres filium*
B *meum?* Putabat mulier, quod propter commercium suæ indignitatis cum sanctitate talis viri Deus vindictam sumeret de peccatis ejus, occidendo filium ejus. Nam sicut sancta sanctè tractanda sunt, ita etiam cum viris sanctis, seu officio, seu pietate, sanctè & reverenter conversandum est. Metuebat ergo mulier, ne fortè tanto viro non esset famulata, ut debebat, & ita ob ejus præsentiam puniretur. *Illustre de sanctis sanctè* tractandis exemplum quoque est in arca Domini, 2. Regum cap. 6. quam Oza attingens temere à Deo percussus est. Unde & David non est ausus eam in suam domum introducere. Sic & de sanctitate personæ, exemplum est in Christo; cui Petrus similiter, vindictam aliquam metuens, dicebat: *Recede à me, quia homo peccator sum.* Cui etiam à Centurione ex ingenti reverentia
C dictum est: *Domine non sum dignus*, &c. Lucæ cap. 5. & Matth. 8.

CAPUT XVIII.

v. 3. *Vocavitque Achab Abdiam dispensatorem domus suæ: Abdias autem timebat Dominum valde.* Quæres si timuit Dominum valde, quomodo sustinuit habitare cum Achab pessimo rege & idololatra? Videtur dicendum hoc ei non fuisse illicitum, primò, quia tam erat fixus in unius veri Dei cultu & pietate, ut sine periculo posset versari inter impios & infideles; Deinde, quia multa mala poterat impedire & bona veris Dei cultoribus, qui persecutionem patiebantur ab impiissima Jezabel conjuge Achab, impendere, sicut & fecit abscondendo prophetas Domini, quos illa quærebat ad necem. Quomodo & Sanctus Sebastianus inculpatè, & ad rem Christianam utiliter versatus fuit in aula
D Diocletiani Imperatoris cruentissimi Christianorum persecutoris.

v. 21. *Usquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini eum, si autem Baal, sequimini illum.* Meritò reprehendit Elias, quod non essent solliciti, ut diligenter inquirerent, quis cultus, aut quæ religio vera, & sincera esset; utrum ea quam à Moyse & Prophetis, ac majoribus suis acceperant; an verò ea quam nuper introduxerant reges Israël: Sensus ergo est: Si certa aliqua ratione, seu per miracula, seu aliter intelligitur Dominum esse Deum, id est, Jehova esse Deum [ita enim vocabatur Deus apud Israëlitas:] eum sequimini, eum colite. Sin verò simili ratione ostendi potest Baal esse Deus; tunc eum colite. Quibus verbis non hortatur Elias ad aliquid impium; quia conditionem præmittit
E impossibilem, videlicet Baal certa ratione posse demonstrari Deum. Unde & sequenti miraculo ostendit manifestè quis sit Deus. *Ita & hodie* dicere liceret ad quosdam dubiæ religionis homines, qui malunt semper dubitare, & inter utrumque fluctuare, quàm alterutrum maturo consilio eligere: Usquequo claudicatis in duas partes? Si apud Catholicos est vera Ecclesia, vera fides, & quæ Marci cap. 6. promissa sunt fidem secutura miracula: sequimini eam, adhærete illi: sin apud Calvinistas, aut Lutheranos: eos sequimini.

v. 24. *Invocate nomina deorum vestrorum, & ego invocabo nomen Domini mei.* Non præcipientis neque adhortantis verba sunt ista. Sed hic sensus est: Si vultis,

& si ita vobis placet, invocate deos vestros, ut vos exaudiant: Ego verò Deum meum invocabo. Sic in Evangelio Christus ad proditorem Joan. 13. *Quod facis, fac citius.* Hebraicè hic est: *Et invocabitis in nomine deorum vestrorum.*

v. 40. *Dixitque Elias ad eos: Apprehendite Prophetas Baal, & ne unus quidem effugiat ex eis.* Quidam putant Eliam eos occidisse tantùm, quia imperavit occidi, alii arbitrantur eum quosdam etiam propriis manibus interemisse, sicut Samuël Agag regem Amalec. Sed, sive per se, sive per alios, scriptura dicit de eo, quod *duxerit eos ad torrentem Cison, & ibi eos interfecerit.* Quod ut minimum intelligendum, eos jussione Eliæ interfectos fuisse. Quod si Propheta Dei rectè & justè sic animadvertit in prophetas Baal: *rectè* etiam & justè principes Christiani supplicio mortis animadvertunt in eos, qui hodie populum falsa doctrina seducunt. Quod *enim* in populo Israëlitico erant idola, & idolorum prophetæ, hoc in populo Christiano sunt hæretica dogmata, & eorum dogmatum authores & doctores. Legitimè autem id fecit Elias, quia jussu Domini. Sic enim sequitur postea: *Juxta præceptum tuum feci omnia verba hæc.* Et constabat hoc satis populo per miraculum præcedens incensi holocausti.

CAPUT XIX.

v. 11. *Et ait ei: Egredere & sta in monte coram Domino. Et ecce Dominus transit, & spiritus grandis & fortis.* &c. Ista verba: *Et ecce Dominus transit*, &c. vel accipi possunt tanquam à Domino dicta, loquente de seipso (& sic à quibusdam exponuntur) vel tanquam verba scriptoris, narrantis quæ signa præcesserint præsentiam Domini, exhibitam Eliæ. Et hic intellectus videtur verior. Sensus igitur est; Cùm Dominus transiturus esset ante Eliam, id est, transitu quodam suam præsentiam ei exhibiturus; hæc horribilia signa præcesserunt, ad generandam reverentiam majestatis divinæ; primum spiritus, id est, ventus fortis & vehemens, uti etiam montes subvertere & rupes conterere posset; deinde commotio montis seu terræ motus; terræ motum autem sequebatur ignis. Et post hæc tria terribilia secutus est sibilus auræ tenuis, id est, ventus lenis ac tranquillus, præsentiam Dei significans. Per quod postremum significatur Deum non posse, nisi in mentis tranquillitate à nobis agnosci.

v. 16. *Cumque perveneris illuc, unges Azael regem super Syriam*, &c. Non parvam difficultatem habet hic locus. Præcipiuntur enim tanquam ab ipso Elia facienda, ire in Damascum, & ibi ungere, &c. Atqui nihil horum per se fecit, nisi quod Elisæum injecto pallio suo super eum quodammodo fecerit Prophetam. Nam quod unxerit eum non dixit scriptura. Azaelem quoque unctum fuisse non legimus, sed tantum ab Elisæo ei dictum 4. Reg 8. *Ostendit mihi Dominus te regem Syriæ fore.* Jehu unctus quidem, sed neque ab Elia, neque ab Elisæo, sed ab uno ex filiis prophetarum 4. Reg. 9. De hac difficultate vide Liranum, qui tamen non satisfacit. Videtur autem posse probabiliter dici, præceptum ad Eliam factum, sic ab Elia, qui propheta erat, & sensum Domini in multis cognoscebat, intellectum fuisse; ut partim ad ipsius personam, partim ad discipulum & successorem ejus in munere prophetico, pertineret: Nam & Elisæus erat velut alter Elias, comes ejus individuus, in quo factus est duplex spiritus Eliæ, de quo filii prophetarum dixerunt 4. Reg. 2. *Requievit spiritus Eliæ super Elisæum.* Et Ecclesiasticus cap. 48. quod in Elisæo completus est spiritus Eliæ. Itaque & in Elisæo completum est, quod ibidem de Elia dicitur: *Qui ungis reges ad pœnitentiam.* Vide Jansenium in illum Ecclesiastici locum, ubi unctionem exponit conservationem. Fortè etiam Elias oleo visibili unxit Elisæum, & Elisæus Azaelem, licèt id scriptura non dicat. Quod enim de Jehu dictum, nempe quod unctus fuerit oleo, videtur de aliis similiter intelligendum. Et quidem Jehu jussu Elisæi unctum fuisse constat. Hieronym. super Habacuc 3. dicit Jehu & Azael fuisse perfusos lenticula. Et fortè ejus rei gratia Elisæus Damascum profe-

A ctus est, ut Azaelem in regem ungeret 4. Reg. 8. licèt ibi de unctione non fiat mentio; sicut Samuel missus fuit in Bethlehem, ut ungeret David.

v. 17. *Et erit quicumque fugerit gladium Azahel, occidet eum Jehu; & quicumque fugerit gladium Jehu, interficiet eum Elisæus.* Quomodo Azael rex Syriæ, & Jehu rex Israel mortuos idolorum cultores gladio percusserint, manifestè docet scriptura in sequentibus: quod autem aliquos interfecerit Elisæus, non legitur, nisi de quadraginta duobus pueris, quibus maledixit, qui ab ursis dilacerati fuerunt; qui quidem erant filii idololatrarum. Id enim contigit in Bethel, ubi alter vitulus aureus erat collocatus. *Quidam ergo* id quod hîc dicitur, ad pueros illos referunt Elisæi irrisores, ejus imprecatione interfectos. *Alii*
B non improbabiliter intelligunt Elisæum punivisse idololatras gladio verbi sui. Sic Angelomus in hunc locum interpretatur gladium spiritus. Et secundum hanc expositionem præsentabitur nobis duplex in Ecclesia potestas: Altera civilis, quæ utitur gladio materiali, ad puniendum malos; altera Ecclesiastica, quæ exercet gladium spiritualem contra malos.

v. 18. *Et omne os quod non adoravit eum osculans manum.* Consuetudo erat idololatris, quando honorare volebant idolum aliquod, osculari manum, eamque deinde versus idolum porrigere: cujus consuetudinis meminit Minutius Felix in libro qui inscribitur Octavius apud Arnobium. Apuleius quoque apologia pro seipso prima, Æmilianum accusatorem suum insimulans impietatis, hæc inter alia dicit; Nulli Deo ad hoc ævi supplicavit,
C si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratia, manum labris admovere. Vide etiam Job 31. v. 27.

CAPUT XX.

v. 11. *Et respondens rex Israël ait: Dicite ei, Neglorietur accinctus æquè ut discinctus.* Prima facie videri potest, quod tantum significetur, quod is qui accinctus est gladio, magis gloriari possit, quàm qui non est accinctus; utpote paratior ad lædendum & se defendendum. Sed hîc plus aliquid innuitur; videlicet per discinctum intelligitur, qui jam parta victoria gladium vel baltheum deposuit; per accinctum verò, qui accinctus gladio vel baltheo procedit ad bellum, incertus adhuc de belli eventu. Ait igitur rex Israël ad regem Syriæ, glorianrem quasi jam victoria parta: *Ne glorietur ac-*
D *cinctus æquè ut discinctus*, quasi dicat; Ne glorietur quasi victor armis depositis, utpote qui sit adhuc in expectatione eventus belli. Vide Caietanum.

v. 35. *Ait unus de filiis prophetarum, percute me. At ille noluit percutere. Cui ait: Quia noluisti audire vocem Domini.* &c. *& percutiet te leo.* Notandum est quod percussus sit ille propter inobedientiæ peccatum. Noverat enim eum, qui hoc jubebat, esse prophetam Domini; nec causam dubitandi habebat, quin jussu Domini diceret ei, ut ipsum percuteret. Domino autem in omnibus obediendum est, cum sit Dominus vitæ & mortis; sicut & Abraham obedivit, paratus immolare filium suum. Neque dubitabat iste; utrum verè ex imperio Domini istud à propheta Domini diceretur, sed ex quodam horrore cædis, & sanguinis recusabat eum percutere.
E Agitur enim non de simplici percussione, quâ pugnus aut alapa incutitur, sed quâ vulnus infligitur, ut patet ex sequentibus.

v. 42. *Quia dimisisti virum dignum morte, erit anima tua pro anima illius, & populus tuus pro populo ejus.* Ostendit hic locus, quàm graviter peccent ii, qui in administranda justitia socordes sunt & negligentes; & præpostera quadam clementia utentes in eos, qui toti Reipublicæ sunt perniciosi; quales imprimis sunt hæretici. Hic neglectus justitiæ, adeo grave peccatum hîc ostenditur, ut non tantum ipse judex, sed universus populus ob eam causam punitioni addicatur. Potest quidem rex ex causa aliquando remittere supplicium; sed hic Ben-adad toti regno infestus erat; ac præterea in Deum Israël blasphemus; dicens eum esse Deum montium, &

non vallium; propter quam causam denunciata fuerat victoria contra eum à propheta, atq; adeo sic pugnabat contra populum Israël, ut etiam consequenter religionem & cultum veri Dei opprimere vellet.

CAPUT XXI.

v. 2. *Da mihi vineam tuam, daboque tibi pro ea vineam meliorem, aut si commodius tibi putas, argenti pretium*, &c. Ex hoc loco manifestum est, quod reges eo solo titulo, quod reges sunt, non habeant jus occupandi agros & fundos subditorum pro suo arbitrio. Nam si ita esset, haud dubiè Achab rex eo jure usus fuisset, & vi occupasset vineam Naboth, & non calumniam struxisset in Naboth, qui ei vineam negabat. Proinde quod dicitur primi Regum capite octavo, inter cætera, quæ pertinent ad jus regis, *Agros vestros, & vineas, & oliveta optima tollet, & dabit servis suis*, non est intelligendum de jure vero, & rationi consentaneo, sed de jure præsumpto & usurpato. Vide primi Regum capite octavo & decimo.

v. 13. *Benedixit Naboth Deum & regem.* Fortè testes dixerunt. (*Maledixit Deum & regem.*) Sed scriptor sacer vitans atrocitatem sermonis, ob reverentiam Dei, per antiphrasim posuit (*benedixit*) pro (*maledixit.*) Et similes locutiones sunt Job 1. & 2. & alibi. Ubi de hoc iterum erit agendum.

v. 19. *Occidisti insuper & possedisti.* Non legitur Achab interfectionis Naboth fuisse conscium. Dicitur tamen occidisse, quia facto suo, id est, gravi indignatione, eaque injusta, coram uxore pessima muliere, monstrata, occasionem dedit interfectionis, sicut Henricus Rex Angliæ conquerendo apud familiares, quod cum uno sacerdote pacem in regno suo habere non posset, occasionem dedit interfectionis S. Thomæ Cantuariensis. Tales enim erant apud quem hujusmodi querelæ, & quidem injustæ, deponebantur, qui vel propria malitia, ut Jesabel, vel ut regi rem gratam præstarent, meritò existimari debebant vindicare velle factum cujuspiam seu bonum, seu malum, quod regis animum torquebat. Hic autem consensus etiam ex eo tacitus intelligitur, quod morte Naboth cognita, statim se contulit ad occupandam vineam occisi, quasi gaudens de eo quod factum erat. Neque Achab negavit se occidisse, sed paulò pòst conversus est ad pœnitentiam. Item per hoc rectè intelligitur occidisse, quia cum ex verbis uxoris satis colligeret, aut colligere debuisset, eam ipsi Naboth malum machinaturam, maximè accepto etiam regis sigillo [quod absque ejus consilio factum, non est verisimile] non tamen prohibuit, nec impedivit, qui & posset, & deberet. Vide Liranum.

v. 29. *Nonne vidisti Achab humiliatum coram me? Quia igitur humiliatus est mei causa, non inducam malum in diebus ejus.* Certum est ex hoc loco, quod Deus pœnam intentatam ipsi Achab distulerit in tempora filii ejus, idque intuitu humiliationis, seu pœnitentiæ ipsius Achab. Unde dici non potest illa pœnitentiæ opera, quæ Achab fecit, fuisse peccata; quia Deus peccatis nullo modo placatur. Dubium tamen est, utrum hæc ejus pœnitentia profecta fuerit ex amore Dei, an tantum ex timore gehennæ, sive suppliciorum temporalium? Chrysostomus sermone de reparatione lapsi, dicit quod Achab ita erga se misericordiam Domini provocaverit, ut eum à cunctis absolverit peccatis. Sermo 55. de tempore apud August. [sed est Cæsarii] dicit eum obtulisse sacrificium cordis contriti, & humiliati. Item Gratianus de pœnitentia, distinct. 1. cap. 60. dicit eum per pœnitentiam Deo satisfecisse. Sed paulo plenius videtur explicare D. Gre-

A gorius homil. 10. [Citat Gratianus de pœnitentia distinct. 3. cap. 29.] in Ezechielem, dicens: Deo placuisse pœnitentiam in reprobo, qui timebat perdere præsens sæculum, qui adhuc displicebat Deo. Et hæc plurium sententia est, & probabilior.

CAPUT XXII.

v. 15. *Ire debemus in Ramoth Galaad ad præliandum an cessare? Cui ille respondit; Ascende & vade, prospere*, &c. In his verbis Prophetæ nullum est mendacium. Quod enim ista ab eo non sint dicta seriò & assertivè, sed ironicè, manifestum est ex sequentibus. Dicunt quidam esse verba optantis, quasi dicat: Utinam sic posses pugnare, ut hostes in manus tuas traderentur. Sed potius dicendum est, esse locutionem ironicam, & mimicam seu imitatoriam. Ironica quidem, quia cum quadam irrisione, quæ ex modo loquendi deprehendi poterat, hoc dicit,

B quod minimè futurum existimabat. Mimica, quia iisdem verbis usi fuerant falsi prophetæ, propterea quasi consentiens cum illis, eadem ipsorum verba decantat; sed ita, ut ex gestu & modo loquendi etiam ipse Achab intelligeret, eum non seriò locutum fuisse. Cujus rei etiam signum erat, quod non adjecerit; *Hæc dicit Dominus*, aut aliquid simile, uti solent, quando vaticinantur; & sicut addit in verbis posterioribus.

v. 20. *Et ait Dominus: Quis decipiet Achab regem Israël?* Et postea dicit Dominus spiritui: *Decipies & prævalebis.* Spiritus qui se obtulit ut esset spiritus mendax in ore omnium prophetarum Achab, nequaquam fuit Angelus bonus, quia mendacem se pollicetur, spiritus autem boni non loquuntur falsa; & proinde non pertinet hic spiritus ad exercitum cœli, assistentem Domino à dex-

C tris & sinistris; sed postea accessit, sicut & apud Job de eo dicitur: *Cùm venissent filii Dei, & starent coram Domino, affuit inter eos satan.* Et propter eandem causam quoque non fuit spiritus Naboth defuncti, sicut fabulantur Iudæi: Nam spiritus ille justus fuit; quia Naboth innocens lapidatus est: Sed fuit spiritus nequam, qui non ex mandato Dei, sed ex ejus tantum permissione potestatem accepit decipiendi Achab, per hoc quod falsam prophetiam inspiraret prophetis Baal, quorum prædictioni Deus præsciebat Achab crediturum. Sed quomodo spiritus nequam steterit coram Domino, assistente eidem Domino exercitu cœli; cum malis Angelis non sit in cœlum reditus: Vide Annot. Job. 1.

v. 30. *Dixit itaque rex Israël ad Iosaphat: Sume ar-*

D *ma & ingredire prælium, & induere vestibus tuis. Porrò rex Israël mutavit habitum suum, & ingressus est bellum.* Plenius hoc narratur 2. Paralipom. 18. Hic enim locus sonat quasi Achab apud Josaphat dissimulaverit consilium suum de mutando habitu. At ibi apertè dicit Achab ad Josaphat: *Mutabo habitum, & sic ad pugnam vadam. Tu autem induere vestibus tuis:* Habitum regium mutavit ne agnosceretur ab hoste. Verebatur enim prophetiam Michææ, quem sæpe vera, sed mala sibi prophetantem, audiverat. Sed hunc motum dissimulans apud Iosaphat, specie honoris, illum movet ut procedat cultu regio, se autem dicit mutaturum habitum; ut quasi ille solus in exercitu

E honoretur, illique soli totus exercitus pareat. Dum interim ex hujus periculo suam spectat salutem, non ignorans fortissimam fieri solere impressionem in eam partem, ubi rex esse putatur, sicut & factum est. Sed non est consilium contra Dominum, & contra verbum ejus. Rex pius liberatus est, & in astutia sua comprehensus est impius.

FINIS LIBRI III. REGUM.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM IV. REGVM.

CAPUT PRIMUM.

v. 10. *I homo Dei sum, descendat ignis de cœlo, & devoret te, & quinquaginta tuos.* Quinquagenarius vocabat quidem eum hominem Dei, dicens: *Homo Dei, rex præcepit, ut descendas:* Sed intellexit Elias per spiritum Dei, quod eum ita vocaret, non hoc revera sentiens, sed derisoriè: quasi dicat. Qui dicis te esse hominem Dei, & talem te jactitas. Hinc scilicet Elias respondet, *Si homo Dei sum*, scilicet secundum veritatem, quem irrisoriè vocas hominem Dei; *descendat ignis de cœlo.* Neque hac in re præter justitiam, aut rectæ rationis regulam aliquid factum est ab Elia; quod Faustus Manichæus objicit August. quia simile exemplum quoque habemus in Apostolo Petro, qui instinctu Spiritus sancti mortis sententiam pronunciavit in Ananiam, & Saphiram uxorem ejus, Act. 5. videlicet, ut sciat homo non minus justitiam Dei formidandam esse, quàm sperandam misericordiam.

Sed *quæres* cur igitur reprehensi sunt à Domino Jacobus & Joannes, cum, Samaritanis eum non recipientibus, dicerent; *Domine, vis dicamus, ut ignis descendat de cœlo & consumat illos?* Lucæ 9. Respondit enim eis Christus; *Nescitis cujus spiritus sitis. Respondeo* itaque & ego, eos reprehensos fuisse, tum quia privato vindicandi studio magis movebantur, quàm zelo justitiæ: Unde dicitur eis; *Nescitis cujus spiritus sitis*; tum quia Christus agens in terris, quoniam propter salutem hominum descenderat de cœlis, magis debuit factis suis clementiam & patientiam, quàm justitiæ & vindictæ, etsi justæ, severitatem ostendere. Unde consequenter dicit: *Filius hominis non venit animas perdere, sed salvare.* Adde quod Elias non absque speciali jussu Dei vocavit ignem de cœlo, consumpturum malos, ut satis invenitur in textu. Nam tertia vice Angelus monet eum, ut descendat; nimirum idem ipse qui semel & iterum suggesserat, ut contra quinquagenarios irrisores vindictam cœlestem invocaret. Petrus quoque eodem spiritu incitante, mortis sententiam denunciat in sacrilegos; quo suggerente scelus eorum cognoverat. Et expediebat tali exemplo semel Apostolicam authoritatem stabilire, simul & magnitudinem illius peccati, [id est, proprietatis in hominibus vitam communem professis] declarare: utpote quæ pestis erat futura cœnobiorum, ac vitæ cœnobiticæ. Vide Divum Thomam 2. 2. q. 108. art. 1. ad 4. ubi factum hoc Eliæ defendit, & ostendit rectè factum esse, quia injuria redundabat in Deum, &c.

CAPUT II.

v. 9. *Postula quod vis, ut faciam tibi, antequam tollar à te. Dixitque Elizæus, obsecro ut fiat in me duplex spiritus tuus.* Quidam hoc sic exponunt: *Fiat*, id est, præsta, ut duæ partes tui spiritus, divisi in tres partes, sint mecum, id est, ut habeam duas tertias tui spiritus, q. d. ex quadam modestia: Non cupio esse tantus, quantus tu es; sed sufficit mihi, si de tribus partibus spiritus tui, duas habeam. Verùm huic parum consentit, quod subjicit Elias: *Rem difficilem postulasti*, quia illa petitio Elisæi modesta fuisset. Hebræi ferè hoc modo: Fac ut habeam spiritum tuum duplicatum, id est duplo majorem, quàm tu habeas. Id probant, quia duplo plura miracula legitur Elisæus fecisse, quàm Elias. Nam Elias fecit octo, Elisæus verò sexdecim. Huic sententiæ objicitur illud ex Evangelio Matth. 10. *Non est discipulus*

A *supra Magistrum.* Et proinde temeraria & arrogans videretur Elisæi petitio.

Idcircò Christiani expositores hanc ferè interpretationem sequuntur, ut Elisæus petiverit sibi donari duplicem spiritum: id est, duplicem gratiam spiritus, quæ erat in Elia, nimirum gratiam miraculorum, & gratiam prophetiæ; quæ quidem sunt distincta dona Spiritus sancti, teste Apostolo 1. Cor. 12. Atque ita non aliud petivit, quàm ut Magistro suo similis esset, tum in miraculorum operatione, tum in præcognitione futurorum. Hunc sensum reddit Glossa ordinaria. Interim Lombardus 1. sentent. dist. 17. ex Augustino tract. 74. in Joannem, secundam sententiam probare videtur. Quam & Rupertus tradit lib. 12. in Matth. & talem petitionem Elisæi à præsumptione excusat his verbis: Illi ma-
B ximè laudabiles sunt, qui dilectionis instinctu ob salutem proximorum semetipsos offerunt, sicut & Elisæus se offerens, Oro, inquit ad Eliam, ut duplicia quam tu fecisti, signa possim facere, per quæ commoveatur populus, & non obliviscatur dicere illud, quod te agente dixit, Dominus ipse est Deus. Sententia certè non improbabilis. Cui etiam accedit, quod sub Elia fames fuit trium annorum & sex mensium, sub Elisæo dupla, scilicet septennis, etiam ab ipso prædicta, ut sequitur cap. 8.

v. 11. *Et ostendit Elias per turbinem in cœlum.* Videlicet in cœlum aëreum, sed ita ut alibi demitteretur in terram conservandus in vita, usque ad tempora novissima. De hoc sic Eccl. 48. v. 4. *Sic amplificatus est Elias in mirabilibus suis.* Et converso ad ipsum Eliam sermone, post
C alia v. 9. *Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum. Qui scriptus es in judiciis temporum, lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Jacob.* Ita ibi. Et similia sunt Malach. 4. ad quem locum Ecclesiasticus videtur respexisse. Gregorius in homil. de Ascens. Domini, dicit eum in secretam quandam terræ regionem ductum. Utrum autem ibi pascatur, an sine cibo conservetur, vide Augustinum dubitantem, lib. de peccato orig. capite 23. An sit in paradiso illo ex quo ejectus Adam. Vide Genes. 2. vers. 8. & cap. 3. v. 23 & 24.

CAPUT III.

v. 15. *Nunc autem adducite mihi psalten. Cùmque caneret psaltes, facta est super eum manus*
D *Domini.* Causa ob quam Elisæus vaticinaturus psaltem sibi jusserit adduci, à quibusdam redditur; quia spiritus prophetiæ ab eo recessisset; propterea quod acerbius & immodestius locutus esset adversus regem Israël. Sed hæc causa plerisque non probatur. Et meritò. Quia increpando regem Israël non peccaverat; non magis quàm Elias, qui supra dixerat ad Achab, lib. 3. capite 18. *Non ego turbo Israël, sed tu, & domus patris tui.* Uterque enim usus est authoritate prophetica, quæ in utroque etiam miraculis fuerat comprobata. Igitur *respondendum*, quod spiritus prophetiæ non sem-
E per adsistit prophetis ad nutum. Unde & seq. capite dicit Elisæus de Sunamitide: *Anima ejus in amaritudine est, & Dominus celavit à me.* Ut autem cor prophetæ actu moveatur ad prophetandum, opus est mentis elevatione ad Deum. Porrò mens variis modis in Deum excitatur: Videlicet, vel jejunio, vel meditatione, vel etiam adhibitis externis, & sensibilibus adminiculis, qualis est imprimis concentus harmonicus, eorum potissimum instrumentorum quæ solent ad devotionem excitare; cujusmodi sunt organa. Nam varia instrumenta varios affectus in hominibus excitant. Et quędam peculiariter

excitant ad devotionem, quale erat psalterium, id est, instrumentum, quo psalmi decantari solent. Atque hæc fuit causa, cui Elisæus psaltem jusserit adduci, ac non improbabiliter Psaltes simul ad instrumentum decantabat aliquid sacrum.

v. 19. *Et universum lignum fructiferum succidetis.* Hoc Prophetæ Elisæi præceptum ad reges, repugnare videtur præcepto legis Deuteronom. 20. ubi in obsidione civitatum prohibentur abscindi ligna fructifera. Quorumdam *responsio* est, à Deo per Prophetam fuisse in hoc legis præcepto dispensatum; idque propter malitiam populi Moab. *Verior solutio* videtur, legem Deuteronomii tantum loqui de terra promissionis; Et rationem legis esse, ne filii Israël, abscindentes fructifera ligna illius regionis, sibiipsis nocerent, quia ipsi terram illam erant possessuri. Regio autem Moab ad terram promissam non pertinebat. Et hæc solutio habetur haud obscurè ex ipso textu Deuteronom. 20.

v. 27. *Arripiensque filium suum primogenitum qui regnaturus erat pro eo, obtulit holocaustum.* Quidam existimant vertendum esse, *filium ejus*, scilicet regis Edom: & ad hanc historiam respicere dicunt Amos prophetam cum dicit cap. 2. de Moab, *se non conversurum eum, eò quòd incenderit ossa regis Idumææ usque ad cineres.* Nam regem Idumææ volunt intelligi primogenitum regis filium, qui, ut hîc dicitur, *regnaturus erat pro eo.* Hunc intellectum latè prosequitur Arias super Amos 2. Vide nostras annotat. ad eum locum. Sed obstat huic expositioni præter alia, quod nusquam in sacris litteris legimus hostes Deo aut diis oblatos in sacrificium fuisse. Nam sacrificii ratio postulare videtur, ut id quod offertur Deo, sit nobis carum & utile: quo non obstante consumimus illud ad Dei honorem cum protestatione, quod & illud, & cætera omnia à Deo habeamus. Nam & regibus & amicis non offerimus nisi quæ cara & utilia sint. Hostis autem, ut talis, res est perniciosa, damnosa, execranda. Quare qui hostem Deo offerret, perinde faceret, atque si quis regi pro munere offerret anguem & viperam, aut lutum, aut quid simile. Atque hoc bene intelligentes idololatræ, olim filios suos & filias suas dæmoniis immolaverunt, uti multis locis testatur scriptura, testantur & historiæ sæculares. Sicubi autem hostes bello captos diis victimas factas in historiis legimus, sicut fertur & legitur de Indis occidentalibus; dicendum videtur, aut in iis non fuisse servatam plenam sacrificii & oblationis rationem, sed eos perinde fecisse, ut faciunt illi qui offerunt ea, quibus quam maximè volunt carere: aut hostes hactenus utiles esse, postquam in manus venerunt, quia in servitutem redigi possunt, aut magno vendi volentibus redimere. Jam verò nec factum hujusmodi valere poterat ad finem quem rex iste intendit, id est, ad avertendos à se reges oppugnantes. Quin magis tale erat, quod eorum animos, & maximè patris, quam vehementissimè ad furorem & vindictam accenderet. Certè si rex Moab pacare sibi voluisset animum regis Edom, & inducere ad recedendum à se, & ad deserendam obsidionem; pacisci cum eo debebat, suam, suorumque salutem atque obsidionis solutionem pro filii ejus liberatione, non autem filium ejus interficere. Denique non diceret scriptura: *Et facta est indignatio magna in Israël*, sed *in Edom.* Nunc autem sensus est, eo spectaculo viso Israëlitas; utpote cæteris humaniores, magna indignatione piæ commiserationis affectu, fuisse commotos contra regem Moab, quod viderent immolatione filii sui primogeniti deos existimare sibi placendos esse. Est enim id notum ex historiis, solere gentiles in extremis periculis ad ista maximè horrenda sacrificia confugere, ut Carthaginenses, de quibus Diodorus lib. 20. & Iustinus lib. 18. Atque ea res commiserationem naturaliter movet in animis eorum, qui hæc audiunt aut vident. Nec solum erga filios ipsos qui sic interficiuntur, verùm etiam erga parentes, qui ad hæc tristissima sacrificia, vel deorum jussu vel publico periculo adiguntur. Quod si Abraham Dei jussu filium immolasset unicum sibique ca-
A rissimum; non solum filii, verùm etiam ipsius parentis vicem vehementer indoluissent illi, ad quos facti fama pervenisset. His suffragatur quod Septuaginta verterunt: *Et facta est pœnitentia magna in Israël*, scilicet ex commiseratione facti tam acerbi. Quanquam & aliter intelligi potest. Nam pro eo quod habemus, *in Israël*, ex Hebræo & Græco rectiùs vertas, *super Israël*, & sensus erit, Reges Iuda & Edom misertos conditionis regis Moab, graviter succensuisse regi Israël à quo fuerant ad hujus belli societatem vocati; & obsidione soluta recessisse ab eo, scilicet rege Israël. In Græco nullus additur articulus ex quo intelligi possit cujus casus sit ἰσραὴλ. Nam si ablativus, vertendum est, *in Israële*; si accusativus, *in Israëlem*, id est, supra vel contra Israëlem, quomodo etiam in nostra versione ambiguum est, sitne ablativus, Israël, an accusativus: Ac fortè juxta id quod Hebræa magis postulant, accusati-
B vum interpres voluit, non ablativum.

CAPUT IV.

v. 13. *Nunquid habes negotium, & vis ut loquar regi, sive principi militiæ?* Non hîc sibi blandiantur homines quidam Ecclesiastici vel religiosam vitam professi, qui frequenter ac libenter versantur in aulis principum. Non enim Elisæus in aula regis versabatur; sed propter sanctitatem vitæ, & propter mirabilia quæ per eum faciebat Deus; tum quia exercitum duorum regum ob penuriam aquæ periclitantem servaverat, & insuper victoriam contra regem Moab prædixerat: permagna erat apud regem & regios ministros authoritate, ut facilè posset ab eis, si quid opus esset, huic mulieri, cujus utebatur obse-
C quio, impetrare.

v. 29. *Si occurrerit tibi homo, non salutes eum, & si salutaverit te quispiam, non respondeas illi.* Ad eundem modum Lucæ 10. præcipit Dominus discipulis suis, quos ad prædicandum mittebat, ut neminem per viam salutarent. Qua verborum forma, neque propheta, neque prophetarum Dominus prohibet officium humanitatis; cum in Evangelio præcipiatur etiam inimicos salutare, & salutem precari. Sed utrobique est sermo hyperbolicus, quo præcipitur, ut summa diligentia & celeritate negotium sibi commissum exequantur; & excludatur omnis occasio, quæ moram itineri seu profectioni injicere posset. Hebraicè hoc loco pro *salutare*, est, *benedicere*, id est, bene precari. Quomodo etiam vertunt septuaginta.

v. 31. *Giezi autem præcesserat ante eos, & posuerat
D baculum super faciem pueri, & non erat vox, neque sensus. Quæritur, quare Giezi per baculum Elisæi non potuerit puerum suscitare? Responsio* quorumdam est, quia Giezi non observasset præceptum Elisæi, sed passim occurrentibus sibi hominibus jactabundus dixisset, se missum esse ad suscitandum mortuum: Et propterea ad baculi contactum per ejus ministerium nullum esse consecutum effectum. Sed etiamsi concedatur Giezi in hoc contra magistri mandatum fecisse (de quo scriptura nihil commemorat) constat tamen hanc non esse totam, aut præcipuam rationem. Quin potius in baculo mysterium requirendum est. Nam Elisæus ipse paulò pòst suscitaturus eundem puerum mortuum; non est usus baculo, sed longè alia ratione, nimirum applicatio-
E ne carnis suæ, & singulorum membrorum ad carnem, & membra singula pueri defuncti. Per baculum igitur, quem Giezi portarat, lex Moysi significata est, quæ quidem præmissa fuit à Deo ante Christi adventum, sed vivificare mortuos non potuit, testante Apostol. Gal. 3. *Si enim data esset lex, quæ posset vivificare, verè ex lege esset justitia.* Cæterùm post baculum venit ipse Elisæus, post legem Christus, qui per incarnationem suam quodammodo corpus suum corpori nostro, & membra membris aptavit, id est, totum se inclinavit ad nostram humilitatem, ut nos à morte peccati, & æternæ damnationis liberaret. Sic August. in Psal. 70. concione 1. & serm. 11. de verbis Apostoli.

CAPUT

CAPUT V.

v.17. *Obsecro, concede mihi servo tuo, ut tollam onus duorum burdonum de terra. Non enim faciet servus tuus ultra holocaustum, aut victimam Diis alienis, nisi Domino.* Nota quod Naaman Syrus miraculo suæ curationis conversus ad fidem unius veri Dei, petit ab Elisæo, ut liceat ei de terra Israël auferre onus duorum burdonum, scilicet, *ut de terra illa altare faceret ad sacrificandum Deo vero*; quia terram illam tanquam sanctam venerabatur propter cultum unius veri Dei, qui in ea terra exercebatur & vigebat. Non est igitur improbanda devotio eorum, qui de terra sancta partem aliquam olim in Europam attulerunt pro veneratione, & pia recordatione. Etenim terra Palæstinæ, ubi Jerusalem est, dicitur terra sancta propter repræsentationem, & memoriam rerum sanctarum quæ à Salvatore nostro ibi gestæ sunt. Quidam putant Naaman petivisse ab Elisæo dispensationem, ut sibi liceret sacrificare extra templum Jerosolymitanum. Sed falluntur, quia lex illa de non sacrificando extra locum illud constitutum & certum, ubi arca Domini erat, ad solos Judæos pertinebat; non ad gentiles. Neque Naaman tanquam proselytus lege tenebatur, quia non legitur, nec creditur fuisse circumcisus.

v.18. *Hoc autem solum est, de quo depreceris Dominum pro servo tuo. Quando ingredietur Dominus meus templum Remmon, ut adoret, & illo innitente super manum meam, si adoravero in templo Remmon, adorante eo in eodem loco, ut ignoscat mihi Dominus servo suo pro hac re.* Putant quidam Elisæum dispensasse cum Naaman, tanquam Neophyto in religione veri Dei, ut licitè posset simulare adorationem idoli Remmon. Sed id dici non potest, quia non tantum adorare idolum, sed & simulare talem adorationem, per se malum est; in quo non habet locum dispensatio. Unde quod ait Elisæus: *Vade in pace*, non est dispensantis, sed declarantis licitum esse quod faciebat. Id autem erat, adorare; hoc est procumbere, & inclinare se ad sustentandum regem, volentem adorare in templo Remmon. Græcè enim pro *adorare* est προσκυνεῖν, hoc est procumbere seu advolvi. Id autem Naaman non solum ibi, sed alibi faciebat, quotiescumque rex super eum volebat inclinare. Quod igitur alibi licitè poterat facere, id non erat illicitum facere in templo Remmon; maximè quia non erat periculum scandali. Solus enim Naaman, aut certè cum sola sua familia fidelis erat; Et aliunde constare poterat eum esse veri Dei cultorem; quia suis temporibus sacrificabat Deo vero. Ad hoc enim attulerat secum terram, ut inde sibi faceret altare ad sacrificandum Deo Israël, ut dictum est v. præced.

v. 20. *Curram post eum, & accipiam aliquid.* Quod Giezi munera à Naaman acceperit animo Simoniaco, non capto beneficio, satis apparet; tum quia exegit, unde & Ecclesia eos qui exigunt, etiam post factam Ecclesiastici beneficii collationem, cum Simoniacis damnat: tum quia ipse non præstiterat beneficium, sed Dominus ejus, qui jam recusarat munera; tum quia per mendacium conatus fuit factum suum apud eum qui præstiterat beneficium, tegere. Tum quia rem à Naaman datam pro Elisæo vel filiis prophetarum, ipse sibi furto retinuit, etiam admonitus ab Elisæo. Ex quo magnitudo avaritiæ ejus intelligitur.

CAPUT VI.

v.9. *Misit vir Dei ad regem Israël, dicens: Cave ne transeas in locum illum, quia ibi Syri in insidiis sunt.* Scivit hoc Elisæus divina revelatione. Unde quidam servorum regis Syriæ ad eum, vers. 12. *Nequaquam Domine mi rex, sed Elisæus propheta indicat regi Israël omnia verba, quæcumque locutus fueris in conclavi tuo.* Sic & cap. præced. vers. 26. Elisæus ad Giezi mentientem: *Nonne cor meum in præsenti erat, quando reversus est homo in occursum tui?* Quæ Scripturæ sacræ testimonia satis convincunt, Sanctos, qui in cœlo cum Christo regnant, posse preces fidelium cognoscere; etiamsi localiter apud ipsos præsentes non sint. Nam si Elisæus adhuc in corpore positus absentis regis secreta cognoscere, & ministri sui fraudem potuit videre, multò magis animæ sanctorum corporibus jam exutæ, & Deo præsentes, in eo tanquam in speculo, omnia ad ipsos quoquo modo pertinentia, clarè & perfectè intuentur.

v.17. *Plures enim nobiscum sunt, quàm cum illis.* Vide annot. 2. Paralip. 32. ubi similiter loquitur Ezechias.

v.18. *Porrò Elisæus oravit ad Dominum, dicens: Percute obsecro gentem hanc cæcitate. Percussitque eos Dominus ne viderent.* Cæcitas, qua Syros Dominus percussit, non talis erat, qua nihil omninò viderent: sed qua non hoc viderent, quod requirebant, aut saltem non agnoscerent. Unde 70. non habent cæcitatem, sed ἀορασίαν, id est, invisibilitatem, qua nimirum aliquid oculis eorum redditur invisibile, vel potius incognoscibile, ut agnoscere & discere non possent. Tali cæcitate quoque Sodomitæ percussi leguntur, de quibus dicit scriptura, quod fatigati fuerunt quærendo ostium Loth. Et simili cæcitate, ter in Evangelio, Judæi percussi sunt; semel, quando Christum de monte voluerunt præcipitare, Luc. 4. Tunc enim *Christus per medium illorum transiens abibat*, illis eum non agnoscentibus. Secundò, quando eum Judæi voluerunt lapidare, Joan. 8. Tertiò, quando eum voluerunt apprehendere, & Dominus ipse interrogavit eos, Joan. 18. *Quem quæritis?*

v.28. *Mulier ista dixit mihi: Da filium tuum, ut comedamus eum hodie, & filium meum comedemus cras. Hodie & cras* pro eo quod est prius & postea positum videtur. Non enim verisimile videtur quod totum filium uno die comederint, nihil de ejus carnibus servantes in posterum diem. Sic & illud videtur intelligendum: *Dixique ei die altera*, id est, posteaquam comedimus filium meum. Cæterùm non legitur rex hanc controversiam inter eas suo judicio diremisse, sed præ rei indignitate & gravitate vestimenta sua scidisse. Quæres itaque quid judicare debuerit. Non dubium quin pro filio vivente, quia pactum impium & proinde invalidum erat. Insuper in utramque mulierem alteram ut homicidii; alteram, ut parricidii ream, gravi supplicio animadvertere debuisset.

v.33. *Et ait: Ecce tantum malum à Domino est, quid amplius expectabo à Domino?* Dubium, an nuncius regis hoc dixerit, an Elisæus. Verisimilius est esse verba nuncii hæc dicentis nomine regis, animo jam mutato sese humiliantis: Id enim apparet ex placabili responso Elisæi, quod subjungitur capite sequenti. Observa autem fideles vel pœnitentes solere omnia sua adversa referre in Deum; sicut & Job dicit cap. 1. *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est.*

CAPUT VII.

v. 2. *Respondens unus de ducibus super cuius manum rex incumbebat, homini Dei, ait; Si Dominus fecerit etiam cataractas in cœlo, nunquid poterit esse quod loqueris?* Quod supra de Naaman dictum est, id etiam ex hoc loco patet; nempe reges honoris ac venerationis causa sustentari solitos brachiis, aut humeris suorum procerum, non tantum quando procedebant adorandi causa, verùm etiam aliàs, ut hoc loco loquente rege cum Elisæo; Et similiter reginæ nitebantur super pedissequas suas, ut habemus Esther 15. Quod autem ait unum de ducibus dixisse ad virum Dei, hunc habet sensum. Etiamsi Dominus faciat cataractas, sive, ut alii vertunt ex Hebræo, fenestras in cœlo; per quas videlicet copiosè velut pluviam demittat frumentum; sicut olim pluit manna: nunquid vel sic poterit esse ea vilitas annonæ quam dicis? scilicet ut modius farinæ statere uno vendatur? Verba sunt hominis increduli, & detrahentis verbis prophetæ, velut qui rem impossibilem & incredibilem prædiceret. Unde & incredulitas ejus graviter punita est, dicente propheta; *Videbis oculis tuis, & inde non comedes*: quod & rei probavit eventus, cum idem ille dux, ut in sequentibus narratur, à rege in porta constitutus, à populo compressus est, & conculcatus.

v. 3. *Quatuor ergo viri erant leprosi juxta introitum portæ.* Intelligendum est non intra, sed extra portam civitatis; juxta eam tamen leprosos hos habitasse. Lex

enim præcipit Levit. 13. leprosum toto tempore quo immundus, & leprosus est, habitare seorsim extra castra, sive extra civitatem. Nam castrorum illorum loco successerunt civitates. Per hoc autem, quod leprosi isti boni nuncii præcones fuerint apud populum, significantur mysticè in Ecclesia pastores & doctores, quorum doctrinæ & prædicationi vita non respondet. Quorum quidem vita proinde atque lepra, est abominabilis, & fugienda; doctrina tamen atque prædicatio, tanquam bonum ac lætum nuntium amplectenda est, juxta illud Christi Matth. 23. *Super Cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi: Quæcumque ergo dixerint, servate & facite; secundum autem opera eorum nolite facere.*

CAPUT VIII.

v. 10. *Vade, dic ei, Sanaberis: porrò ostendit mihi Dominus, quia morte morietur.* Hæc duo in speciem pugnantia, variè conciliantur; sed à pluribus sophisticè. Hebraicè pro (*sanaberis*) est (*vivendo vives.*) Putant quidam permissum esse ab Elisæo ad consolationem ægroti, ut nuntius sic mentiretur, dicendo, *Sanaberis.* Sed non est verisimile quod Elisæus permisisset Deo Israël ascribi falsam prædictionem. Itaque potius dicendum, utrumque quodammodo fuisse verum, & illud *Sanaberis*, & alterum quod subjunxit; *Porrò morte morietur.* Etenim futurum aliquid dicitur dupliciter tam secundum Philosophos, quàm secundum Scripturam sacram. *Uno* modo, quod futurum est absolutè. *Alio modo* quod futurum dicitur secundum causas præsentes. Et istud secundum genus futuri impediri potest; videlicet, quia causæ possunt mutari, vel impediri. Itaque juxta primum genus, ejus scilicet, quod absolutè futurum erat, sunt prædicta omnia à prophetis de adventu, passione, & resurrectione Christi, de vocatione gentium, & similia. Secundum alterum autem modum futuri, prædixit Isaias Ezechiæ regi, ipsum moriturum, quia morbus erat lethalis, Isaiæ capite 38. & hujus libri capite 20. Et Jonas prædixit Niniven subvertendam, quia illud in causis erat secundum præsentia ipsorum merita, nisi pœnitentiam egissent. Jonæ 3. Ita ergo & quod hîc dicitur, *Sanaberis* vel (*vita vives*) verum erat de futuro secundum causas, videlicet, quia infirmitas ipsa non erat ad mortem. Quod autem posteà addit Propheta eum moriturum, verum est de futuro simpliciter, seu absolutè: quia licet morbus non esset lethalis, tamen accedente illa suffocatione per stragulum madidum, [de qua subjungitur] simpliciter moriturus erat.

v. 26. *Viginti duorum annorum erat Ochozias cum regnare cœpisset*, &c. Libro 2. Paral. cap. 22. dicitur fuisse quadraginta duorum annorum, quando regnare cœpit. Ad quam apparentem repugnantiam verisimiliter respondetur, quod illic annumerentur anni quibus cum patre regnavit. Nam pater Joram juxta comminationem litterarum Eliæ fuerat à Deo percussus languore alvi insanabili, ut habetur 2. Paralip. 21. Vide ibi, itemque cap. 22.

CAPUT IX.

v. 26. *Si non pro sanguine Naboth, & pro sanguine filiorum eius, quem vidi heri, reddam tibi in agro isto.* Lib. 3. Regum cap. 21. ubi narratur injusta cædes Naboth, facta procurante Jezabel, nulla fit mentio cædis filiorum Naboth. Sed tamen ex hoc loco liquet, Naboth habuisse filios, qui unà cum ipso fuerint interfecti. Idque propterea putant procuratum fuisse ab impiissima Jezabel, quia alioqui patri mortuo filii jure hæreditario successissent in possessionem vineæ; neque Jezabel optatam vineam fuisset consecuta. *Locutio autem ista: Si non pro sanguine*, &c. *reddam tibi, imperfecta est*, & hoc vel simili modo supplenda: Non sim Deus, si non reddam, aut non sim verax, si non reddam & puniam. Minus probabiliter sentiunt; qui dicunt in hujusmodi phrasibus (*si*) idem esse quod (*non.*) Nam sic hoc loco concurrerent duæ negationes.

v. 30. *Porrò Iezabel introitu eius audito, depinxit oculos suos stibio.* Sensus est, fucavit faciem more meretricio. A Putant quidam hoc eam fecisse, ut gratiosior appareret in oculis Jehu; & sic ei à Jehu parceretur. Sed obstat quod sequitur, eam dixisse cum exprobratione: *Nunquid pax posset esse Zambri, qui interfecit Dominum suum?* q. d. justa vindicta, ô Jehu, te adhuc consequetur, qui occideris Joram regem, ac dominum tuum, sicuti consecuta est Zambri. Itaque potius dicendum, quod faciem suam depinxerit ex superbia, & procaci quadam animositate; ut quia videbat se mortem evadere non posse, dignitatem regiam usque ad mortem cultu & ornatu tueretur. Quod autem apud nos legitur (*Zambri*) quasi dativi casus, apud Hebræos hoc modo habetur: *Nunquid pax Zambri interfector Domini sui?* & tam apud Hebræos quam Septuaginta Zambri est nominativi vel vocativi casus. Et est hic sensus: Nunquid pax est, ô B Zambri, id est, tu qui es alter Zambri, qui interfecit Dominum suum, quem tu nunc imitaris? Sensus autem in idem recidit, quia ominatur ei vindictam, qualem expertus est Zambri. Et Pagninus vertit per dativum: *ipsi Zambri, occisori Domini sui.*

CAPUT X.

v. 13. *In via invenit fratres Ochoziæ regis Iuda.* Fratres vocantur, quia propinqui erant ipsius Ochoziæ. Nam 2. Paralip. 22. dicitur: *Invenit Iehu principes Iuda, & filios fratrum Ochoziæ, qui ministrabant ei, & interfecit illos.* Fratres ergo dicit filios fratrum Ochoziæ. Verisimile quoque est septuaginta filios Achab, qui omnes hic jussu Jehu interfecti leguntur, non fuisse omnes pro- C ximè ex Achab genitos, sed partim fuisse filios, partim nepotes, fratres Joram regis, qui omnes phrasi scripturæ solent filii appellari. Hîc quæritur, *quare Iehu occiderit Ochoziam regem Iuda, & quadraginta duos eius fratres* seu propinquos? cum de interficiendo rege Juda, & ejus cognatione delenda, nullum videatur ab Elisæo accepisse mandatum, nihilque de eo videatur quoque Elias prophetasse? Ad hoc respondendum, imò prophetatum fuisse ab Elia, & mandatum ab Elisæo, videlicet, ut deleretur universa domus, id est, tota cognatio Achab. Jam autem Joram pater Ochoziæ miscuerat se sanguini Achab, & impiissimæ Jezabelis, duxerat enim in uxorem Athaliam filiam Achab, ex qua natus est Ochozias; qui & ambulavit v. 27. in viis domus Achab, testante scriptura. Dicitur D quidem hæc Athalia mater Ochoziæ, 2. Paralip. 22. & cap. 8. hujus, v. 26 filia fuisse Amri, quasi sic soror fuisset Achab, & non filia: Sed quomodo illud intelligendum sit, vide explicatum 2. Paral. 21.

v. 15. *Invenit Ionadab filium Rechab.* Hic est ille Jonadab, qui præcepit filiis suis ne biberent vinum, ipsi & filii eorum usque in sempiternum; & ne domos ædificarent, nec sementem facerent, nec vineas plantarent, aut haberent, sed in tabernaculis habitarent cunctis diebus suis; sicut refertur Jeremiæ 35. Sanè ex hoc quoque loco satis apparet virum fuisse bonum & spiritualem, & zelatorem honoris divini, quem Iehu sibi socium esse voluit in perdendis cultoribus Baal, & Dei cultu restituendo. Fit etiam mentio Rechab, 1. Paral. 2. ubi genus ejus exponitur in fine capitis.

v. 18. *Achab coluit Baal parum, ego autem colam eum amplius.* In Hebræo loquitur in tertia persona: *Iehu autem multum eum colet.* In hoc facto Iehu duo sunt considerãda. E Alterum est mendacium, quo fefellit sacerdotes Baal, ut eos convocaret in unum, & sic facilius deleret. Alterum est zelus ejus pro cultu unius Dei, & vindicta justissima contra impios sacerdotes idolorum. In primo, non est laudandus; neque factum ejus ad imitationem trahendum est. De posteriori ipse dicit ad Jonadab; *Veni mecum, & vide zelum meum pro Domino.* Et ex hac parte factum ejus commendationem meretur, & meritò omnibus principibus in exemplum sumendum esset. Unde & Dominus ei remunerationem repromisit, quod usque in quartam generationem filii ejus sederent super thronum regni Israël. Non tamen quod ipse Iehu gratus fuerit Domino, videlicet, quia hæc opera recta (nam sic vocantur v. 30.) faciebat

prava intentione; scilicet cupiditate tantum regnandi; & relinquebat adhuc vitulos aureos.

CAPUT XI.

v. 2. & 3. *Tollens autem Josaba --- Joas, furata est eum, & nutricem eius de triclinio. Eratque cùm ea sex annis clam in domo Domini.* Intellige in locis comprehensis sub domo Domini, & appendicibus illi astructis, & adhærentibus, ut erant exedræ. Et similiter intellige *cum ea*, scilicet nutrice, non cum Josaba seu Josabeth, quia, ut Josabeth absconderetur causa nulla erat; abscondebatur autem Joas filius regis puerulus, & ejus nutrix; ille, ut servaretur, ista, ne prodere cogeretur. Nec puto ex hoc loco statui posse, quod in aliqua parte templi essent habitacula feminarum; sed sicut David cum pueris suis comederunt panes propositionis 1. Reg. 22. & excusantur à Christo propter necessitatem, Matth. 12. Ita & hæc nutrix cum puero rege similiter permissa est in templo latere.

v. 9. *Et assumentes singuli viros suos qui ingrediebantur sabbato, cum his qui egrediebantur sabbato, venerunt ad Ioadam sacerdotem.* Hic primum sciendum est, centuriones & milites, de quibus hîc fit mentio, quos assumpsisse legitur Joada, fuisse ex Levitis, qui ministrare solent in domo Domini. Eos ergo, traditis armis à Davide Deo sanctificatis, milites fecit, ut negotium magis lateret. Deinde meminisse oportet Levitas hebdomadatim per suas vices solere ministrare. Unde & Zacharias pater Baptistæ Lucæ 1. dicitur de vice Abia. Erant autem vices seu ordines viginti quatuor, ut est 1. Paralip. 24. qui autem suam hebdomadam impleverant, permittebantur redire ad uxores, & suas familias curare aliis novis succedentibus. Igitur hoc loco, eos qui ingrediebantur sabbato, scriptura vocat eos, qui succedebant ad ministrandum; & similiter eos qui egrediebantur sabbato, eos qui ministerio suæ hebdomadis perfuncti, domum redibant ad uxores, & rem familiarem. Sed Joada sacerdos coronaturus novum regem, utrosque in templo retinuit, ut majori numero armatorum novum regem ab Athaliæ impiæ injuria defenderet, si opus esset.

CAPUT XII.

v. 2. *Fecitque Joas rectum coram Domino cunctis diebus, quibus docuit eum Ioada sacerdos.* Per hoc quod restringitur, *cunctis diebus quibus docuit eum Ioada sacerdos*, insinuatur eum posteà non fecisse rectum, sed declinasse à præceptis Domini, id quod plenius habetur in libr. Paralip. Moraliter, in Joas rege, regia potestas, seu secularis magistratus intelligitur; in Joada verò summo pontifice, potestas sacra, sive magistratus Ecclesiasticus. Quamdiu ergo Ioada docet Ioam, rectum facit coram Domino; hoc est, quamdiu magistratus civilis obsequitur monitis, & doctrinæ potestatis Ecclesiasticæ, tamdiu agit rectè & prosperè, nec diutius.

v. 18. *Tulit Ioas omnia sanctificata --- misitque Hazaël regi Syriæ, & recessit ab Ierusalem.* Hoc factum Scriptura sacra neque laudat, neque vituperat, sed tantum commemorat. Itaque de eo ex circumstantiis judicandum. Quod si aliundè rex potuit comparare pecuniam, cujus largitione hostem averteret, ut ex thesauris propriis, tributis populi, vel similibus; non debuit thesauros, & vasa templi in eum usum convertere. Si autem alia ratio non erat hostilem impetum retundendi, & à populo Dei avertendi, licitè id fecit; ne scilicet Israëlitæ à rege Syriæ ducerentur in captivitatem. Nam & Ambros. testatur pro captivorum redemptione, etiam tempore novi testamenti, vasa sacra posse conflari.

CAPUT XIII.

v. 5. *Et dedit Dominus salvatorem Israël; & liberatus est de manu regis Syriæ.* Quis fuerit iste salvator, variæ sunt sententiæ, de quibus vide Liranum & Caietanum. Non incommodè videtur posse accipi de Joas quoad hîc de salvatore dicitur. Nam licèt Ioachaz fuerit deprecatus Dominum, exauditio tamen facta est in filio, sicut & contra aliquando peccata parentum puniebantur in filiis. Et sanè cum alibi dicitur Dominus misisse salvatores, ut Iudith 5. & 2. Esdr. 9. intelliguntur duces

A & principes, qui populum ab oppressione hostium liberarunt, ut Othoniel, Gedeon, Iephte, Samson, Samuel. Non autem Angelus, aut qui solùm esset propheta. Quare nec probabile est, quod vult Caietanus, Elisæum fuisse hunc salvatorem, non enim Elisæus bellum gessit.

v. 14. *Elisæus ægrotabat infirmitate, qua & mortuus est, descenditque ad eum Ioas Rex --- dicebatque Pater mi, Pater mi, currus Israël, & auriga eius.* Ad eundem modum suprà c. 2. legimus ipsum Elisæum exclamasse ad Eliam, quando vidit eum curru igneo rapi in cœlum. Sensus utriusque loci idem est. Nam Elisæus significare voluit Eliam fuisse currum Israël. & aurigam ejus. Similiter Rex Israël Elisæum appellavit currum & aurigam.
B Hebraicè est: *Currus Israël, & equites (vel equitatus) eius.* Per hoc ergo significatur, quod Elias & Eliseus essent fortitudo, & defensio Israëlis, & quod ipsi potentiores essent ad defendendum Israël suis meritis, & oratione, quàm magnus equitatus curruum bellicorum.

v. 21. *Et projecerunt cadaver in sepulchro Elisæi. Quod cum tetigisset ossa Elisæi, revixit homo.* Non dubium, quin hoc tam insigne miraculum factum fuerit ad declarandum merita tanti prophetæ. Tempore D. Hieronymi, Vigilantius hæreticus calumniabatur Catholicos (quod & nostri temporis hæretici faciunt) quod mortuorum Sanctorum ossa venerarentur; & pulvisculum, aiebat, nescio quem, in modico vasculo transferendo colerent; appellans eos idololatras, quia mortuorum hominum ossa venera-
C rentur. Sed *respondens* ei Hieron. inter alia adfert exemplum istud de mortuo hoc ad vitam suscitato per contactum ossium Elisæi. Si, inquit, non sunt honorandæ reliquiæ Martyrum, quomodo legimus, *Pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum eius?* Si ossa mortuorum polluunt contingentes; quomodo Elisæus mortuus mortuum suscitavit, & dedit vitam corpori, quod juxta Vigilantium, jacebat immundum? Sic ille. Eadem ergo & nos totidem verbis cum opus est, proferamus contra hæreticos nostri temporis, in quibus dudum sepulta Vigilantiana, seu potius Dormitantiana hæresis ressuscitata est.

CAPUT XIV.

v. 6. *Non morientur patres pro filiis, neque filii morientur pro patribus.* Non est sensus ne occidantur patres, & filii in vita relinquantur, vel vice versâ:
D sed sensus est (*pro filiis*) id est, *pro peccatis filiorum*, aut rursum, ne filii occidantur *pro patribus*, id est, pro peccatis patrum. Quæ sententia, quomodo non pugnet cum eo quod Deus ipse dicit Exodi 20. *Ego sum Dominus Deus tuus fortis zelotes, visitans iniquitates patrum in filios, usque in tertiam & quartam generationem*, vide partim eo loco, partim Deut. 24. (ad quem posteriorem locum hîc respicitur) explicatum.

v. 8. *Veni, & videamus nos.* Mitiori verbo rem acerbam scriptura exprimit. Nam verba sunt ad bellum provocantis, ut patet ex subjecta narratione. Sic item ad pugnam excitans Joab suos, & milites Miphiboseth, alio similiter verbo mitiori utitur dicens: *Surgant pueri, & ludant coram nobis.* 2. Reg. 2. vers. 14. Vide ibi plura.

CAPUT XV.

E v. 1. *Anno vigesimo septimo, Ieroboam regis Israël, &c.* Quæstiones de tempore & annis, quibus reges Juda & Israël regnasse leguntur, quæ sæpè incidunt; solvuntur quinque modis. Primò per synecdochen; quando primus vel ultimus annus non totus, sed ex parte intelligitur: Secundò, quando filiis regnavit cum patre, sicut hoc loco Joathan cum Azaria, eò quòd Azarias, utpotè leprosus, non posset negotiis publicis vacare. Tertiò, quando tempus inter-regni seu vacationis ascribitur præcedenti, vel sequenti regi, vel etiam omittitur. Quartò, quando tempus quo quis malè, vel non pacificè regnavit, non computatur; sed tantùm quando bene, vel pacificè, ut in Saülle secundum quorumdam sententiam. Quintò, si quando à scriptoribus, sive librariis in ponendis numeris erratum est, id quod in numeris facilè accidere solet & talis error corrigendus, vel ex

originali, vel ex vetustis & manuscriptis exemplaribus.

v. 29. *In diebus Phacee venit Theglath-phalasar rex Assur, & cepit Aion, & Abel, &c. & transtulit eos in Assyrios.* Ad quæ tempora Græcorum & Latinorum, Româ nondum conditâ, referenda hæc sint, scribit & declarat Hieron. super Osee 5. Consule & chronologos, nominatim Augustinum Torniellum, qui satis feliciter videtur istiusmodi expedire.

v. 35. *Ipse ædificavit portam domus Domini sublimissimam.* Hoc scriptura de Joathan filio Oziæ rege Juda. Putat Rabanus hanc esse portam speciosam, de qua in Actis capite 3. ad quam sedentem claudum Petrus sanavit. Sed id verum esse non potest, quia templum Domini totum exustum fuit à Chaldæis tempore Sedechiæ regis, unà cum tota civitate, ut narratur ult. cap. hujus ejusdem libri. Itaque verisimile est, fuisse aliam similem ejus loco B ædificatam, quæ nomen antiquum retinuerit, ut & Speciosa, & porta Ioathan vocaretur. Interim videndum, an vocetur *sublimissima*, seu excelsa, propter ipsius celsitudinem ex imo in altum, an verò excelsa, id est, *superior*, quomodo vertit hic Pagninus, videlicet quod ad superiorem templi partem ædificata fuerit. Cùm enim templum situm fuerit in jugo montis, ita ut ex civitate ad ipsum ascenderetur, ut patet ex eodem loco Act. 3. & aliis, potuit etiam una ejus pars superiori loco terræ sita fuisse, quàm altera.

CAPUT XVI.

v. 2. & 3. *Viginti annorum erat Achaz cum regnare cœpisset --- non fecit quod erat placitum in conspectu Domini --- insuper & filium suum consecravit, transferens per ignem, secundùm idola gentium.* Hebr. est. C *Traduxit per ignem, juxta abominationes gentium.* Hoc autem quod dicitur, per ignem traduxisse filium suum, dupliciter intelligi potest. Vel, quod filium suum igne cremari jusserit ad honorem idoli Moloch, de qua impietate Levit. 22. Et hoc modo Iosephus in lib. Antiq. Iudaïcarum intelligit, ubi refert, quod Achaz filium suum immolaverit idolo in holocaustum. Holocaustum autem totum cremari debebat. Tale autem sacrificium, ut Deo maximè displicebat propter extremam crudelitatem, ita diabolo, qui in idolis colebatur, erat gratissimum. Vel intelligitur, quod traduxerit filium per ignem, id est, transire fecerit inter duos ignes. Ita enim credebant filios suos lustrari, id est, purgari, propterea, quod ignis habeat vim purgandi res corporeas. Si de D primo modo intelligatur, certum est non intelligi de Ezechia filio Achaz. Nam ille, (ut patet in sequentibus) supervixit, & post patrem regnavit. Si autem intelligatur modus posterior, fieri potest, ut fuerit Ezechias hoc modo translatus per ignem, quem scilicet divina clementia custodierit, ut sicut ei non obfuit prava educatio, ita nec hæc impia consecratio. 2. Paralip. 28. de hoc Achaz legitur pluraliter: *Et lustravit filios suos in igne, &c.*

v. 6. *Et ejecit Iudæos de Aiala, &c.* Hoc loco primum in Bibliis reperitur nomen Iudæorum. Suprà enim semper, filii Israël, vel Israëlitæ & Hebræi vocati sunt. Ideò autem hìc & sæpiùs deinceps vocantur Iudæi, quia decem tribubus abductis in captivitatem, remansit sola tribus Iuda, permixtis tantum ei Levitis & tribu Benjamin. Et post captivitatem Babylonicam soli illi solemniter redie- E runt in patriam. Unde factum est, ut ab eo tempore usque in hunc diem, & Palæstina ipsa, Iudæa, & omnes Israëlitæ, Iudæi vocentur. Hebr. est. *Iehulim.*

CAPUT XVII.

v. 9. *Et ædificaverunt sibi excelsa in cunctis urbibus suis à Turre custodum usque ad civitatem munitam.* Sensus est, in cunctis scilicet urbibus, & locis celebrioribus, à minori usque ad majorem. Urbium enim nomine etiam vicos, & castella & turres videtur comprehendere.

v. 25. *Non timebant Dominum.* Timor Domini pro cultu & religione Dei veri sæpè ponitur in scripturis. Unde cum hìc scriptura narrasset, quod gentes istæ ab Assyriis in Samariam missæ, non timerent Deum, & quod pro- A terea Deus immisisset in eos leones, qui interficiebant eos; cùm misisset rex Assyriorum illuc unum de sacerdotibus captivorum, ad evadendum hanc plagam, dicit scriptura: *Vt doceat eos legitima Dei terræ.* Et paulò pòst: *Et docebat eos quomodo colerent Dominum*, satis innuens idem esse, quod priùs dixerat, *timere Dominum*, & nunc, *colere Dominum.* Vocatur tamen cultus Dei *timor*, maximè tempore veteris testamenti; quia qui Deum colebant, metuebant ne si in eum peccarent, ab eo punirentur: colebant igitur, ut peccatorum justum & severum vindicem: filii autem novi testamenti magis eum colunt, ut patrem & benefactorem, à quo sperent ęterna bona.

v. 35. *Nolite timere deos alienos.* Cùm dii alieni sint dæmones, dicente psalmista: *Omnes dii gentium dæmonia*, quare eos ne noceant, ne tentando in peccatum inducant, ne mala quęcumque, vel spiritualia, vel corporalia inferant, timere non licet, quandoquidem naturale est timere mala & malorum authores? Responsio patet ex dictis. *Timor* enim pro cultu hìc sumitur, unde sequitur: *Et non adoretis eos, neque colatis eos, & non immoletis eis.* Et sanè sic diabolum timere non licet, quasi possit pro arbitrio nocere: tantùm enim nocet, quantùm permittitur à Deo nocere. Quare timor omnis mali talis esse debet, ut sciamus solum Deum esse, qui & permittit quando vult quodcumque malum, & rogatus avertere potest summa potestate quam in rebus omnibus haber. Quo sensu solum Deum timendum esse non est dubium, sicut scriptum est Proverb. 7. in 70. *Honora Dominum & valebis, præter eum verò ne timueris alienum.*

v. 41. *Fuerunt igitur gentes istæ timentes quidem Dominum, sed nihilominus & idolis suis servientes.* Non timebant Dominum ex vera aliqua fide quam habebant in Deum verum, quia plures deos colentes, non poterant veram habere fidem de Deo Israël; sed ex ea tantum persuasione, qua existimabant eum esse Deum illius terrę, & potentem esse ad puniendum eos, à quibus in illa terra non coleretur. Quod autem esset omnipotens, solus Deus, æternus, totius creaturæ Dominus, id non credebant, sed alios prætereà habebant & colebant deos, præsides aliarum terrarum, sicut ille de quo poëta. Ilium in Italiam portans, victosque penates, item illi qui dicebant: *Deus montium est, & non Deus vallium*, 3. Reg. 20.

CAPUT XVIII.

v. 4. *Confregitque serpentem æneum, quem fecerat Moyses. Siquidem usque ad illud tempus filii Israël adolebant ei incensum.* Ex hoc loco manifestum est, populo Israëlitico non fuisse simpliciter prohibitum habere simulacra, seu imagines, sed tantùm prohibitum fuisse malum simulacrorum usum. Nam æneus serpens jussu Domini à Moyse factus erat, & erectus in deserto, ut qui à serpentibus percussi erant, aspicerent eum, & sanarentur; Num. 21. Posteà verò multo tempore relictus est serpens ille æneus in populo, in memoriam tam insignis miraculi. At postquam tandem populus in deteriora prolapsus est; abuti eo ad idololatriam cœpit, & adolere ei incensum, quod est signum divini honoris, & idcircò justissimè ab Ezechia sublatus est & confractus. *Vocavitque nomen eius Nohestan*, id est, æs, sive cuprum, in diminutivo q. d. res ista quam hactenus coluistis, nihil aliud est, quàm vile metallum, nihil in se habens divinitatis.

v. 5. *Itaque post eum non fuit similis ei de cunctis regibus Juda, sed neque in his qui ante eum fuerunt.* Quid? an ergò non ei similis, vel etiam sanctitate excellentior David? *Respondeo*, id non dici, sed tantùm quod ei non fuerit similis quisquam de regibus Juda, David autem non fuerit tantùm rex Juda, sed totius Israëlis. Et quod scriptura Ezechiam non voluerit præferre David, satis insinuatur capit. seq. ubi Dominus promittit se servaturum civitatem propter se, & propter David servum suum: Non dicit autem Dominus ad Ezechiam, propter me & te, sed propter David. Aliqui etiam significari tantùm volunt, quod fuerint quædam peculiaria virtutis insignia, & pietatis opera in Ezechia, quæ in aliis non fuerunt. Velut quod excelsa abstulit, quod

serpentem æneum confregit, quod ad preces ejus tot millia Assyriorum ab Angelo interfecta sunt, quod ad petitionem ejus sol decem gradibus retrocesserit; Hæc omnia enim eum valdè insignem, & præ aliis singularem, reddiderunt. Certè de omni Confessore sancto Pontifice canit Ecclesia: *Non fuit inventus similis illi.* Omnes enim aliquid singulare, & quasi eximium habent. Nisi dicere malimus, quodammodo hyperbolicam esse locutionem, vel auxesim rhetoricam; quomodo Latini sæpè superlativo utuntur tantùm ad excellentiam quandam significandam; quomodo dicimus de homine bene docto & sancto: Nihil eo doctius, nihil sanctius, & alia similia.

v. 13. *Anno quarto decimo regis Ezechiæ ascendit Sennacherib rex Assyriorum.* Ab hoc loco quæ sequuntur usque ad illud cap. 20. sub finem: *Reliqua autem sermonum Ezechiæ.* Omnia penè eadem & iisdem verbis habentur apud Isaiam cap. 36. 37. 38. & 39. Tantùm apud Isaiam extat Canticum regis: In cæteris paucula sunt diversa. Est autem probabilius hujus libri authorem, sua, quæ cum propheta communia habet, ex propheta (qui pars magna rei gestæ fuit, ut patet in decursu narrationis) sumpsisse, quàm prophetam ex hujus libri auctore.

v. 14. *Tunc misit Ezechias rex Iuda nuncios ad regem Assyriorum in Lachis, dicens: Peccavi, recede à me.* Non satis liquet quare Ezechias dixerit, (*Peccavi.*) Quidam putant ipsum habuisse fœdus cum rege Assyriorum, illudque rupisse, alii tantùm patrem Ezechiæ. Confer cap. 16. vers. 7. & seqq. & cap. hujus v. 7. Id constat Deum hac vice civitatem non liberasse, sed Ezechiam magna vi argenti pacem redemisse. At postquam contra pactum rediit rex Assyriorum, ad obsidendum civitatem; tunc Deus magno miraculo civitatem ab hoste liberavit. An autem Ezechias rectè fecerit, ad redemptionem pacis dando aurum multum, & æs, spoliando templum; vide suprà capit. 12. in simili argumento explicatum, de rege Joas.

CAPUT XIX.

v. 21. *Sprevit te & subsannavit te virgo filia Sion: post tergum tuum caput movit filia Ierusalem.* Ista sententia admittit amphibologicum sensum, quia dubium est, ad quem, & de quo dicatur. Nam illud (*virgo filia Sion*) & illud (*filia Ierusalem*) vel accipi potest in casu nominandi, vel in casu vocativo. Ab interpretibus ferè accipitur in hunc sensum: ô virgo filia Sion rex Assyriorum sprevit te, & subsannavit te; ô filia Jerusalem rex Assyriorum caput suum movit post tergum tuum, ut sermo sit de rege Assyriorum, & dirigatur ad populum in Jerusalem. D. Hieronymus scribens in Isaiam, ubi hæc eadem repetuntur, intelligit dictum de filia Sion ad regem Assyriorum, ut sensus sit: ô rex Assyriorum, virgo filia Sion spernet te, & subsannabit te. Item filia Jerusalem movebit caput suum post tergum tuum; quando videlicet, occiso exercitu, cùm paucis turpiter te conicies in fugam. Ut propheticè præteritum pro futuro positum sit; nempè quia ita certa sunt prophetis illa quæ prædicunt, tanquam si jam facta fuissent. Atque hic sensus est verior. Nam licet in Latina versione sensus sit ambiguus, in Hebræo nulla est ambiguitas; ubi manifesta est distinctio generis masculini & fœminini, tàm in verbis, quàm in nominibus. Et eundem sensum exprimunt Septuaginta.

v. 34. *Protegam urbem hanc & salvabo eam propter me, & propter David servum meum.* Eadem verba repetuntur sequenti capite. Quidam suspectæ religionis illud (*propter David servum meum*) interpretantur: Protegam urbem hanc propter fœdus, quod inivi cum Davide, ut appaream verax; quia non respiceret Deus ad merita Davidis, sed tantùm ad promissionem ei factam. Sed audiant illi Hieronymum eandem sententiam multò pleniùs, & Catholico sensu interpretantem. Illud, inquit, significat, quod non merito suo, sed Dei clementiâ conserventur; imò patris eorum Davidis memoria: in quo admonentur & suæ negligentiæ, & illius fidei atque justitiæ, quod in tantum justitiam diligat Deus ut etiam posteros sanctorum hominum, non suo merito, sed majorum virtute tueatur. Hæc Hieronym. Ecce non de promissione Davidi facta, sed de merito ejus, fide, justitia, aliisque virtutibus, quibus Deo placuit, interpretatur. Vide etiam 3. Reg. 15. & Psal. 131.

v. 36. *Et reversus est Sennacherib rex Assyriorum, & mansit in Ninive.* Ad illustrationem hujus historiæ de exercitu Sennacherib cæso ab Angelo, & Sennacherib fugiente, facit locus Tob. 1. ubi narratur Sennacherib ex fuga domum reversus multos filios Israël iratus occidisse, qui apud ipsum erant in captivitate ex decem tribubus. Sed cur non etiam percussus ab Angelo ipse Sennacherib, qui totius mali causa fuerat? *Respondeo* ut visa tanta plaga exercitui suo immissa à Deo quam blasphemaverat, superbia ejus retunderetur, & corde tabesceret, & confusus rediret in terram suam. Deinde ut vindictæ magis peculiari & graviori reservaretur, scilicet ut qui os aperuerat contra Deum Israël, manus ei violentas inferrent filij ex ipso geniti.

v. 37. *Cumque adoraret in templo Nesroth Deum suum, Adramelech & Sarasar filii ejus percusserunt eum gladio.* Meritò percussus gladio in templo Dei sui adorans, qui in Deum Israël tanquam Deo suo infirmiorem, usque adeò fuerat blasphemus.

CAPUT XX.

v. 1. *Præcipe domui tuæ, Morieris enim tu, & non vives.* Non absolutè prædici quod futurum esset, satis intellexit etiam ipse Ezechias, quando Deum oravit pro vitæ prorogatione; quod non licuisset ei facere, si existimasset absolutam esse prædictionem. Quod autem petendo non peccaverit, liquet; quia exauditus est à Deo propitio. Quod si Ezechias intellexit non esse absolutam prædictionem ejus quod futurum esset, quantò magis ipse propheta Isaias; Igitur ex hac admonitione divina sciebat uterque morbum esse ad mortem, quoad causas naturales. De absoluta autem Dei voluntate neuter sciebat, nisi posteà ex nova Dei revelatione. Talis fuit etiam prædictio Elisæi de Benadab, de qua egimus suprà cap. 8. vers. 10.

v. 3. *Obsecro Domine, memento, quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate & in corde perfecto.* Sed *quare* Ezechias, audita sententia mortis commemorat apud Dominum suam sanctitatem? *Respondet* Hieronym. in Isaiam, ut moriturus fiduciam in Deum erigeret. Iturus, inquit, ad Dominum, narrat opera sua, quomodò ambulaverit coram eo in veritate & corde perfecto: felix conscientia, quæ afflictionis tempore bonorum operum recordatur. Ita ille, significans recordatione bonorum operum, afflictionis tempore, conscientiam reddi tranquilliorem. Id quod & sanctus Hilarion fecit jam jam moriturus, quando dixit: Egredere anima mea, septuaginta annis servisti Deo, & mortem times? quemadmodum refert idem Hieron. in ejus vita. Notanda autem hæc sunt contra hæreticos nostri sæculi, qui omnem fiduciam bonorum operum conantur Christianis eripere. Porrò idem Hieron. interpretans illud (in corde perfecto) perfectionem cordis Ezechiæ in eo collocat, quod subverterit idolorum cultum, ut sensus sit: in rebus ad cultum tuum pertinentibus, nihil quod faciendum putarem, prætermisi; excelsa, lucos, idola abstuli & subverti, atque hæc omnia integrè & ex animo feci. August. De perfect. justitiæ (in corde perfecto) accipit, ut sit idem, quod irreprehensibiliter, & sine crimine. Capite 9. in fine. Atque hæc perfectio hujus vitæ est, quæ tamen multas veniales maculas secum admittit. Est autem locus hic etiam notandus contra eos qui docent omnia justorum opera esse peccata.

v. 7. *Afferte massam ficorum.* Quæritur an hoc emplastrum valuerit naturaliter ad sanandum ulcus Ezechiæ? Si sic; quomodo ergo secundùm causas naturales erat moriturus? Respondetur fieri potuisse ut naturaliter valuerit, sed tamen secundum causas naturales erat moriturus, quia medium hoc naturale nemo adhibuisset, nisi propheta

pheta Dei jussu monstrasset. Multi enim morbi naturaliter incurabiles sunt, quia licet in natura sint remedia, nondum tamen inventa sunt. Potest etiam dici, quod non valuerit naturaliter, sed per miraculum, sicut fel & jecur piscis ad sanandum oculos Tobiæ & dæmonem fugandum. Vide Annot. Tob. 8.

v. 8. *Quod erit signum, quia Dominus me sanabit?* Hujus petitionis signi non meminerunt lib. 2. Paralip. & Isaias, sed simpliciter dicunt Dominum dedisse ei signum. Nec est improbabile prophetam priùs dixisse regi; *Pete tibi signum*, sicut dictum fuerat Achaz patri ejus; & regem respondisse: *Quod erit signum?* ut hîc narratur. Et secundùm hoc, nulla hic fidei tarditas notanda est in Ezechia: sed magis obedientia; cùm è contrario, pater ejus recusando petere signum, graviter Dominum offenderit per inobedientiam, & animi superbiam. Si tamen sponte petiit signum, quod innuere videtur Hier. lib. 2. dialogi contra Pelag. c. 8. ita excusabitur, quemadmodum Abraham, & Gedeon, de quibus suis locis. Interest enim quo animo & qua intentione signum petatur.

v. 9. *Vis ut ascendat umbra decem lineis, an ut revertatur totidem gradibus?* Hoc propheta non diceret, nisi ante à Deo præmonitus. Quod ergo sequitur: *Invocavit itaque Isaias Propheta Dominum, & reduxit umbram per lineas, &c.* oratio est pro impetrando effectu quem divinitus sciebat eventurum; qualis erat & illa Moysi, de quo dicitur Exodi 8. *Et clamavit Moyses ad Dominum pro sponsione ranarum quam condixerat Pharaoni:* Non enim condixerat nisi certus divinitus. Putat Burgensis quod in cursu solis, aut diei, nullum acciderit miraculum, sed solùm in motu umbræ indicis in horologio. Et quidem hoc loco solis nulla fit mentio: Sed tamen Ecclesiasticus cap. 48. in cursu ipso solis agnoscere miraculum videtur, his verbis: *In diebus ipsius rediit sol, & addidit regi vitam.* Et 2. Paralip. 32. misisse leguntur ad Ezechiam proceres Babylonis legationem, ut interrogarent de portento, quod acciderat super terram. Vide apud D. August. de mirabil. Sacræ script. lib. 2. cap 28. qui intelligit solem verè retrocessisse. Sic & Prudentius in Enchiridio, his verbis,

Quod gradibus, quos vespera texerat umbra,
Lumine perfusis docuit sol versus in ortum.

v. 19. *Bonus sermo Domini quem locutus est, sit pax & veritas in diebus meis.* Quæritur, quare non deprecatus fuerit hæc mala ne evenirent, sed mutaret Dominus sententiam hujus gravissimæ comminationis, sicut ante fecerat, nuntiata sibi morte per Isaiam? Qui enim pro se impetraverat sententiæ divinæ immutationem; confidere debebat hocipsum se impetraturum pro populo sibi credito; ideoque non minus, imò magis id facere debuit quantò magis curam totius populi, quàm vitæ tantummodo suæ ad paucos annos prorogandæ habere debuit. Respondeo, intellexit Ezechias verba illa ad se dicta: *Morieris enim & non vives*, non significasse absolutum Dei decretum, quod mutari non posset, sed tantùm quid naturalibus causis exigentibus futurum esset. Quæ verò hoc loco de captivitate populi prædicuntur, cum à causis naturalibus non ita pendeant, intellexit absolutè futura prædici, ideoque frustra futurum si pro iis malis avertendis, Dominum precaretur. Quocirca id fecit quod pium & Deo subditum Regem facere decuit, submittens se suaque humiliter voluntati divinæ eique jam sibi cognitæ, voluntatem suam conformans, Deique factum & voluntatem approbans, & id petens à Deo, quod petendum restabat; scilicet ut saltem in diebus suis pace firma & stabili frueretur. Vide Annot. Isa. 39. v. 8. Sic Heli sacerdos, sic infrà Josias rex in Deum egregiè pius mala prædicta atque in posteritatem vel populum ventura, non sunt deprecati, satis intelligentes sic absolutè apud divinam justitiam decretum esse. Malè igitur Ezechiam Hebræi quidam doctores reprehendunt, quod hac prophetica comminatione audita, non studuerit iram Dei flectere, exemplo Moysi, qui dicebat: *Aut dimitte eis*

A *hanc noxam, aut dele me de libro tuo, quem scripsisti.* Et exemplo Davidis, qui dicebat: *Ego sum qui peccavi; vertatur manus tua in me.* Sanctus Hieronymus hanc Hebræorum reprehensionem refert scribens in Isai. tametsi suam de ea sententiam non aperiat.

CAPUT XXI.

v. 11. *Quia fecit Manasses rex Iuda abominationes istas pessimas. ---- Propterea hæc dicit Dominus Deus Israel: Ecce ego inducam mala super Ierusalem, & Iudam.* Sic & infrà cap. 23. *Veruntamen non est aversus Dominus ab ira furoris sui, propter irritationes quibus provocaverat eum Manasses.* Quæ non sunt ita intelligenda, quasi propter solius Manassæ peccata fuerit populus Judaicus ductus in captivitatem. Nam scriptura, alibi etiam in populum culpam illius exterminii conjicit. Et Jeremias Threnorum ult. *Patres nostri peccaverunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portavimus.* Et B clariùs Dan. 9. commemoratur non solùm de peccatis regum & principum, sed etiam populi. Et his ipsis locis quoque commemorantur peccata populi, quibus meruit, ut projiceretur à facie Domini. Sed idcircò nominatur peculiariter peccatum Manassæ, quia ille populo author fuit peccandi. Unde additur hoc loco: *Et peccare fecit etiam Iuda in immundiciis suis.* & v. 15.

v. 18. *Dormivitque Manasses cum patribus suis, & sepultus est in horto domus suæ, in horto Oza, & regnavit Amon filius ejus pro eo.* Quare hîc nulla mentio fiat pœnitentiæ Manassæ, quam commemorat lib. 2. Paralip. & quid sit illud, quod sepultus dicatur in horto domus suæ. Vide 2. Paral. 33. v. 11. & 20.

C CAPUT XXII.

v. 14. *Ierunt itaque Helcias sacerdos, & Abicam, & Achobor, & Saphan, & Asaia ad Holdam prophetissam uxorem Sellum.* *Quæritur* quare non adierunt Jeremiam, qui fuit celeberrimus propheta? & tempore Josiæ floruit; aut quare saltem non alios viros prophetas, de quibus seq. c. 2. dicitur: *Quod cum rege ascenderint in templum Domini sacerdotes & prophetæ?* De Jeremia *respond.* à nonnullis, eum tunc temporis adhuc ætate puerum, & proinde nullius authoritatis fuisse. Sed huic obstat, quod Jeremias prophetare cœperit anno 13. Josiæ, ut habetur Jerem. 1. Josias autem ad hanc prophetissam misit demum anno 18. sui regni, ut dicitur hoc capite: Igitur Jeremias jam per quinque annos prophetaverat. Proinde *aliter respondent* quidam, Jeremiam occupatum fuisse in D commonendis & instruendis iis qui ex populo decem tribuum erant residui, ut persisterent in cultu & timore Dei. Fortè etiam Jeremias per id tempus versabatur in vico Anatoth, unde oriundus erat, & ubi agros habebat. De reliquis viris prophetis responderi potest, eos tantùm scribas & legisperitos fuisse, sicut & vertit Paraphrastes Chaldæus. Nam prophetæ nomen subinde ita generaliter accipitur. Et verisimiliter prophetissa illa Holda fuit admodum celebris, sicut suo tempore Debora. Jud. 3. 4. & 5.

v. 17. *Succendetur indignatio mea in loco hoc & non extinguetur.* Quare non tantùm valuit pietas Josiæ ad avertendam subversionem templi & civitatis, quantum impietas Manasse ad eam provocandam? *Respondeo*, quia populus etiam per se merebatur excidium, propter peccata sua, quæ tanta erant, ut per unius regis pietatem E vindicta averti non posset.

v. 20. *Colligeris ad sepulchrum tuum in pace, ut non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus sum super locum istum.* *Dicet* aliquis. Quomodo Josias sepultus est in pace, cùm fuerit in prælio interfectus? nempe progressus contra regem Pharaonem. Nam 3. Reg. 2. hæc duo opponuntur mori in pace, & interfici gladio, ubi David præcipit Salomoni de Joab, ut canos ejus non deducat pacificè ad inferos, sed curet eum interfici? *Respondeo*, hoc loco sepulturam in pace, distingui tantùm contra captivitatem hostilem, aliasque calamitates, quas scriptura populum passurum à Babyloniis paulò ante insinuaverat. Unde & sequitur. *Ut non videant oculi tui omnia mala, &c.* Collectus est ergo in pace, quia mortuus ante-

quàm illa mala adventarent. Simul notandum ex hoc loco viris sapientibus & cordatis gravius esse malum, videre magnam afflictionem populi præsertim spiritualem miseriam, quàm citò mortem oppetere. Unde dicebant Machabæi: *Melius est nobis mori in prælio, quàm videre malagentis nostra, & sanctorum.* 1. Machab.3.

CAPUT XXIII.

v. 9. *Veruntamen non ascendebant sacerdotes excelsorum ad altare Domini in Ierusalem, sed tantum comedebant azyma in medio fratrum suorum.* Hi erant sacerdotes Aaronici. Nam alioqui non fuisset eis pœna non ascendere ad altare Domini. Utrum autem fuerint sacerdotes excelsorum ad cultum idolorum, an verò ad cultum unius Dei, non liquet. Pro priori parte facit, quod dicitur Josias contaminasse excelsa de Gabaa usque Bet-sabee; Pro posteriori, quod posteà dicitur Josias occidisse universos sacerdotes excelsorum; sed additur, qui erant ibi; nimirùm in civitatibus Samariæ. Et ad prius dici potest, scripturam, cùm dicit: *Non ascendebant sacerdotes excelsorum, &c.* non loqui de omnium excelsorum sacerdotibus, sed de quorundam tantùm, in quibus videlicet uni Deo sacrificabatur, sed contra legem, idque fiebat per Sacerdotes Aaronicos. Est autem in hoc capite notandus insignis zelus Josiæ pro vera religione.

v. 25. *Similis illi non fuit ante eum rex.* Simile quid est cap 18.v.5. ubi vide quomodo hoc intelligatur. Hic verò subditur de Josia: *Qui reverteretur ad Dominum in omni corde suo, & in tota anima sua, & in universa virtute sua, juxta omnem legem Moysi.* Ubi nota contra hæreticos nostri temporis, primum legis præceptum: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, &c.* à Josia fuisse servatum; ac proinde à nobis quoque posse servari. Si *quæras* quare non graviter offenderit Deum, quandoquidem temerè, ut videtur, occurrens Pharaoni, se suosque morti & calamitati objecerit? *Respondeo* eum potuisse causas habere probabiles, quare regno suo ab exercitu Pharaonis metueret. Et quamvis Pharao protestaretur, se non venire adversus eum; non tamen illi fidem habere tenebatur, quia sæpè callida sunt Regum consilia. Deinde, sicut David interdum peccavit, & pœnitentiam egit; ita de Josia, confiteri non est absurdum.

v. 29. *Et occisus est ab eo in Mageddo, cum vidisset eum.* Id est, cùm fuisset cum eo prælio congressus, ut patet ex 2. Paral.35. Et est quædam ἀστεῖον seu potius χαριεντισμός, cum leniori verbo (*Videre*) pro (prælio decertare) ponitur, sicut etiam passim congredi dicuntur generali vocabulo, qui pugna decertant. Similem phrasim explicuimus suprà cap.14. v.8. Ubi & alia in hanc rem diximus. Porrò quod hic Josias occisus dicitur in Mageddo, intelligendum est ex collatione hujus loci cum cap.35. lib.2. Paralipom. quod in campo Mageddo lethaliter vulneratus, in via mortuus sit, & sic illatus in Jerusalem. Dicitur quidem 3. Esdræ 1. quod perveniens Jerosolymam vita functus est, sed liber ille non habet authoritatem canonicam. Nihil etiam repugnat, si dicatur in campo Mageddo vulneratus, & in civitate Mageddo mortuus.

CAPUT XXIV.

v. 1. *In diebus ejus ascendit Nabuchodonosor rex Babylonis, & factus est ei Ioachim servus tribus annis.* Quæres an Nabuchodonosor justo titulo Judæam occupaverit? Ita enim videri potest, quia sequenti capite dicitur, quod Nabuchodonosor cum Sedechia locutus sit judicium, postquam eum cepit. Id autem est, quod jusserit ejus causam agi, & condemnaverit tanquam perfidum & perjurum, ut pleniùs habetur apud Jeremiam & Ezechielem. Juraverat enim ei subjectionem. Item quod Dan.2. dicit Daniel, *quod Deus regi Nabuchodonosor dedit omnia, in quibus habitant filii hominum, quod universa sub ejus ditione constituit.* Et cap. 5. similia dicuntur. At contrà, Nabuchodonosor non habuit ullum jus invadendi Judæam, & subjugandi sibi reges Juda, licèt eos postea coëgerit sibi fidem dare, etiam cum juramento. Unde & hoc capite dicitur: *Et ultra non addidit rex Ægypti, ut egrederetur de terra sua: tulerat enim rex Babylonis à rivo Ægypti usque ad fluvium Euphratem, omnia quæ fuerant regis Ægypti.* Tulerat, inquam, non aliter quàm jure belli, sicut rex Ægypti priùs occupaverat. Cæterùm etsi Sedechias servare debebat fidem jurejurando firmatam; maximè quia juraverat per nomen veri Dei; ut verisimile est, cujus juramenti violatio impia erat, & præterea faciebat hostes blasphemare nomen Domini: non ideò tamen licebat Nabuchodonosori Judæam retinere; quia non justè occupaverat ac subjecerat; sed tenebatur reddere legitimo principi. Et Deus quidem dederat ei omnia regna, ut haberet, non autem ut justè haberet, sed, quia nec haberi possunt, nisi Deo dante.

v. 3. *Factum est hoc per verbum Domini contra Iudam, ut auferret eum coram se propter peccata Manasse, &c.* Idem subinde repetitur à Jeremia, quod videlicet Dominus noluit flecti misericordia super populum Juda, propter peccata Manasse, quibus ipsum ad iram provocaverat, ita tamen ut etiam Deus justam causam iræ haberet in populum, ut suprà cap.21. v.11. ostensum est. Interim notandum, quod locus iste manifestè convincit errorem hæreticorum nostri temporis, qui negant, dimisso peccato, relinqui pœnam aliquam temporalem exsolvendam. Manasses enim, tametsi gravissimè peccasset, pœnitentiam egit, & exaudita est oratio ejus, quemadmodum habetur 2. Paralip.33. Quo non obstante, Dominus peccata vindicat etiam in ejus posteritate, ita ut propter peccata ejus populus Juda ductus fuerit in captivitatem. Quod si peccata dimissa adhuc vindicantur in aliis, multò magis in illis ipsis qui ea commiserunt, sicut aliàs dictum est de Davide. Neque tamen ista vindicta fuit injusta, tum quia non solus Rex peccaverat, sed etiam populus, qui tamen exemplo Regis non egit congruam pœnitentiam: tum quia omnes reges Juda qui Manassem secuti sunt excepto Josia, simul cum populo fecerunt malum in conspectu Domini. Unde populus punitus quidem propriè fuit propter sua peccata, ut c.21. explicatum est, sed indirectè etiam, & occasionaliter, ut ex hoc loco & aliis patet, propter peccata Manassæ.

v. 5. *Et dormivit Ioakim cum patribus suis.* Quomodo hoc conveniat cum iis quæ sunt 2. Paralip.v.36. vide ibi explicatum.

v. 15. & 16. *Transtulit quoque Ioachin in Babylonem, & matrem regis, &c. ---- & omnes viros robustos, & artifices & clusores.* Pridem legebatur compositum [*inclusores*] pro (*clusores*) quare ita mutatum sit, non satis liquet. Quid enim per inclusores seu clusores intelligatur, non convenit inter interpretes. Quidam intelligunt janitores, id est, custodes urbis. Sed nulla apparet causa illos abducendi præ reliquis. Quidam accipiunt eos qui stringunt, & recondunt ensem, id est, milites. Sed suprà jam dictum erat, *omnes viros robustos*, & mox etiam subditur *omnes viros fortes & bellatores* & supra etiam v.14. *Omnes fortes exercitus.* Proinde eorum sententia magis placet, qui intelligunt *clusores* vel inclusores castrorum, id est, peritos castrametandi; & similiter per artifices eos qui callebant artes earum rerum quæ ad usum belli pertinebant. Abduxit ergo hos rex Babyloniæ, partim, ut sibi ad bellum essent usui, partim, ut civitati Jerusalem in posterum subtraheret occasionem rebellandi. Sanè legimus simili consilio usos Philisthæos, quando cavebant ne faber ferrarius inveniretur in omni terra Israël, ut narratur 1. Reg.14.

CAPUT XXV.

v. 4. *Fugit itaque Sedechias per viam quæ ducit ad campestria solitudinis, & persecutus est exercitus Chaldæorum regem, comprehenditque eum.* Series narrationis hujus diligenter conferenda est cum iis quæ sunt apud Jeremiam. Interim hìc notandum, primo in hoc capite duo facta narrari contra consiliũ Jeremiæ Prophetiæ, quorum utrumque malè cecidit, & infelicem habuit exitium: unum autem factum secundùm ejus consilium, idque feliciter cecidisse. Primum contra ejus consilium factum, est quod Sedechias noluerit se dedere regi Babylonis, sed permiserit civitatem obsideri, usque ad extremam

necessitatem famis, quæ tanta fuit, quemadmodum Jeremias testatur, ut etiam matres filios suos coxerint & comederint: & ipse Sedechias tandem captus, & excæcatus in Babylonem sit abductus. Secundum quod occiso Godolia reliquiæ populi fugerint in Ægyptum, ubi gravissimas calamitates passæ sunt. Id autem quod factum est ex consilio Jeremiæ, est quod Joachin rex Juda se tradiderit in manus Nabuchodonosor, quod feliciter cessit, ut ostenditur ad vers. 17. Notandum secundò, quod non liceat violare pacta, etiam inita cum infidelibus, etiamsi sint per potentiam extorta, maximè si sint jurejurando firmata. Nam tale erat pactum hujus Sedechiæ cum Nabuchodonosor.

v. 27. *Factum est verò in anno trigesimo septimo transmigrationis Joachin regis Iuda --- sublevavit Evilmerodach rex Babylonis --- caput Ioachin regis Iuda de carcere.* Quare hoc ita à Deo ordinatum fuerit, duæ adferuntur rationes. *Vna*, ut per hoc ostenderetur, quàm pium & sanctum sit obsequi consiliis prophetarum, & sanctorum virorum. Nam Joachin, suadente Jeremia, se Nabuchodonosori sponte tradiderat: Ex quo etiam illud consequens est, quod non sit per se malum habitare in medio infidelium. Nam alioqui Jeremias nunquam tale consilium dedisset regi Joachin. Sed & potissima causa fuit cur Deus ita voluerit Joachin elevari è carcere, & quod, ut scriptura loquitur, *Rex victor sit ei locutus benignè, & posuit thronum eius super thronum regum, qui erant cum eo in Babylone*; potissima, inquam, causa fuit, propter aliqualem continuationem regni Juda in stirpe Davidica, videlicet in isto Joachin (qui 1. Paralip. 3. & à Jeremia pluribus locis & Matth. 1. Jechonias vocatur) & filio ejus Salathiel ac deinceps usque ad Christum; juxta Prophetiam Jacob Gen. 49. *Non auferetur sceptrum de Iuda & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus est.*

FINIS LIBRI IV. REGVM.

ANNOTATIONES IN LIBRUM I. PARALIPOM.

De Authore horum librorum.

HUNC librum, qui unus est apud Hebræos, Hieron. sub finem lib. 1. cont. Pelag. vocat *librum dierum.* Et sic intitulatur in Hebræo *Dibrehajamin.* Unde quæri potest: An significetur hic liber, quoties in libris Regum dicitur; *Nonne hæc scripta sunt in libro verborum dierum Regum Iuda?* Sed videtur, quod non; quia hujus libri historia longiùs extenditur, quàm librorum regum. Pertingit enim usque ad Cyrum regem Persarum. Imò videtur liber Regum citari in hoc; scilicet lib. 2. cap. 16. dum dicitur de rege Asa, quod opera ejus scripta sunt in libro Regum Iuda & Israël. Unde & hic liber tanquam posterior appellatur Græcè *Paralipomenon*, id est, derelictorum. Quòd autem in libris Regum aliquando dicitur; *Nonne hæc scripta sunt in libro verborum dierum Regum Israël* aut *Iuda*? alii libri significantur, qui non modò exstant.

CAPUT PRIMUM.

v. 18. *ARphaxad autem genuit Sale, &c.* In præcedentibus ab Adam usque ad Noë nullam generationem fuisse prætermissam, tum hîc, tum in Genesi concors est omnium sententia. At à Noë usque ad Abraham, sitne prætermissa aliqua, non constat. Atque interim de Cainan, qui in Genesi apud Septuaginta inter Arphaxad & Sale interponitur, anceps erat quæstio, eò quòd idem Cainan Lucæ 3. quoque interponatur.

v. 39. *Porrò Heber duo nati sunt filii.* Occasione hujus Heber *quæritur*, unde dicti sint Hebræi, an ab hoc Heber, an verò ab Abraham? Quidam, inter quos D. August. lib. 1. de consens. cap. 14. putant ab Abraham sic dictos, quasi Abræos. Sed id retractat idem August. lib. 2. cap. 16. docens magis esse verisimile, ut sic dicti sint ab hoc Heber. Idem habet lib. 1. de civit. cap. 14. Nos magis eorum sententiæ accedendum putamus, qui ob neutram istarum rationum putant sic appellatos. Non ab Abraham, tum quia ille ipse Genes. 14. cùm adjectione vocatur Abraham Hebræus, tum quia Abraham apud Hebræos primam literam habet Aleph, Ibri autem, quod Hebræum significat, primam habet Ain. Et similiter non ab Heber, quia inter Abraham & Heber quinque generationes intercedunt, hoc est anni circiter ducenti: & nulli tamen nomen Hebræi attributum legitur ante Abrahamum dicto loco Genes. 14. continuatum deinde in ejus posteris. Dicimus itaque Abrahamum appellatum fuisse Hebræum à vocabulo *Eber*, quod significat *trans* vel *ultra*: quia videlicet Abraham de trans fluvium Euphratem, venit in terram Chanaan. Unde ab incolis illius loci vocatus est Ebræus, id est, *transfluvialis*, vel potiùs *Vltraneus*; quia de ultra flumen ad ipsos transisset; sicut nunc alii vocantur transmarini, alii transmontani. Et hæc ratio indicatur Josue 24. ubi habetur; *Trans fluvium habitaverunt patres vestri, &c.* Ubi in Hebræo habetur: *de Heber fluvii*, id est, *de trans fluvium.* Eandemque interpretationem tradit Euseb. lib. 11. de præparat. Evang. c. 4. & Bernard. in Epist. ad fratres de monte. Vide nostrum Comment. 2. Corinth. 11. & argumentum Epist. ad Hebr.

v. 51. *Adad autem mortuo, duces pro regibus in Edom esse cœperunt.* Non significatur, statum populi illius tunc factum deteriorem, sed potiùs meliorem. Scilicet quando non sunt ampliùs permissi, qui præerant, pleno imperio regere, (quod Regum est) sed potestate certis ac præscriptis legibus, & conditionibus adstricta; ut propter hoc jam non reges, sed duces vocarentur: quomodo & status populi Israëlitici, teste scriptura lib. 1. Regum, cap. 8. sub judicibus per se melior fuit, quàm sub regibus, vide eo loco.

CAPUT II.

v. 13. *ISai autem genuit primogenitum Eliab, secundum Abinadab, &c. septimum David.* Legimus 1. Regum 16. quod Isai adduxerit septem filios suos coram Samuele, & tunc dixerit Samuel ad Isai; *Non elegit Dominus ex istis*; videlicet quia David non erat ex septem illis, ut qui posteà fuerit adductus. Idemque capite 17. v. 12. disertè dicitur, Isai habuisse octo filios. *Quæritur* ergo quomodo hic tantùm numerentur septem filii Isai, & septimus inter eos David? Hanc apparentem repugnantiam tollunt Hebræi & alii eos sequentes, quod Isai tantùm habuerit septem filios naturales, & ex ipso immediatè genitos; quorum ultimus sit David. At verò quando octo esse dicuntur ejus filii, computari inter eos etiam Jonadab filium Samma fratris David, quem Isai in filium suum adoptaverit. Nec incongruum videtur etiam hunc ab Isai Samueli ad regnum oblatum fuisse. Nam idem 2. Reg. 13. v. 2. vocatur vir prudens valdè. Unde Isai suspicari potuit eum ad regnum fore idoneum, ut propterea eum quoque cum cæteris filiis adduxerit.

v. 18. *Caleb verò filius Hesron, &c.* Fuit hic Caleb diversus à Caleb filio Iephone, de quo sæpiùs in libris Numerorum, Josue, & Judicum, de quo etiam infrà c. 4. hujus libri. Atque adeo Caleb, de quo hîc sermo est, vocatur etiam Calubi, seu Calubai, hoc eodem capite paulò superiùs. Vide quoque annotat. Exodi 13.

v. 52. *Fuerunt*

v. 52. *Fuerunt autem filii Sobal patris Cariath-Iarim, Qui videbat dimidium requietionum.* Quædam exemplaria habent (*dividebat*) sed malè. Nam & Hebræa, & omnia MSS. habent (*videbat.*) Quidam sic exponunt, ut Sobal vidisse dicatur dimidium requietionum, quia postquam Moyses dedit duabus tribubus, & dimidiæ, suas possessiones ultra Jordanem, tunc mortuus est, priusquam cæteræ tribus suas accepissent possessiones, & ita viderit tantùm dimidium quietis populi Israël. Sed convenientior videtur aliorum interpretatio, quibus illud (*requietionum*) est nomen loci, Hebraïcè, *Manahot.* Et sensus tunc est, Qui videbat, id est, superintendebat, seu curam gerebat, Princepsque erat dimidii loci, qui vocabatur Manahot. Itaque hoc loco videre seu contemplari significabit, esse præfectum seu principem, quia principis est, subditorum suorum mores & vitam contemplari. Unde & rectissimè principes Ecclesiæ, de quibus dicitur; *Constitues eos principes super omnem terram,* appellantur Græco nomine *Episcopi*, id est, inspectores; quia ad eorum munus pertinet gregis sui vitam, & conversationem diligenter intueri. Interim Hieron. lib. 1. cont. Pelag. cap. ult. hunc locum sic allegat: Fuerunt filii Sobal, patris Cariath-iarim, qui prophetabat ex dimidio: Atque illud quod sequitur vers. 54. Filii Salma patris Bethlehem & Netophati, corona domus Joab, & qui prophetabant ex dimidio Zarai. Ac deinde subjungit: Similiter utique sancti erant, qui prophetabant, & tamen perfectam non meruerunt accipere prophetiam, nequaquam de futuro secundum tropologiam, sed impræsentiarum juxta historiam, prophetantes. Sic ille, quasi interpretans quid sit videre seu prophetare ex dimidio. Tamen nec Hebræa, nec Septuaginta habent eam phrasim, prophetare ex dimidio, nisi fortè hodie alia sit lectio Codicum Septuaginta.

CAPUT III.

v. 1. **D**Avid verò habuit filios. *Et v. 5. Porrò in Jerusalem nati sunt ei filii Simmaa, & Sobab, & Nathan & Salomon, quatuor de Bethsabee. Quæritur,* quomodo ergo Salomon dicat Proverb. 4. se unigenitum fuisse coram matre sua? *Respondent* nonnulli, reliquos fuisse filios Uriæ prioris mariti Bethsabee, sed adoptatos à Davide. Sed non satisfaciunt; quia hic clarè dicitur; *Nati sunt ei*, scilicet Davidi. Deinde quia 2. Reg. v. 14. & 15. ubi nec Bethsabee, nec Urias nominantur, iidem quatuor recensentur cum aliis, qui Davidi nati fuerunt in Jerusalem. Quocirca verior hujus nodi dissolutio fit ab iis, qui verba illa Proverb. 4. *Filius unigenitus coram matre mea*, sic interpretantur, id est, filius matri unicè dilectus. Ita Vatablus interpretatur, idemque suadet epitheton adjunctum, quo dicit Salomon se fuisse matri suæ tenellum, id est, tenerè dilectum. Certè si Nathan non Davidis, sed Uriæ fuit filius natura, Davidis autem tantùm adoptione; non rectè ex genealogia Christi, quæ est Lucæ 3. ostenditur Christum esse progenitum ex Davide, per Nathan. Neque enim adoptivum Davidis filium nominare Evangelista debuit, in Catalogo, quo ostendere voluit Christum esse ex progenie David. Hoc autem ostendere, omninò tam Lucæ, quàm Matthæo in recensenda Christi genealogia fuit propositum.

CAPUT IV.

v. 4. **I**Sti sunt filii Hur primogeniti Ephrata, patris Bethlehem. Sensus est, id est, domini seu principis Bethlehem, sicut & cap. 2. *Filii Salma patris Bethlehem.* Referri autem videtur, ut ipse Hur dicatur pater, seu princeps Bethlehem, quia Ephrata fœmina fuit uxor Caleb, ut habetur cap. 2. vers. 19. & 21. Ab ista verò Ephrata Bethlehem fuit vocata Ephrata, & Bethlehemitæ Ephratæi. Falluntur verò qui Ephratam dicũt fuisse Mariam sororem Moysi, quemadmodum etiam colligitur ex cap. 2.

v. 10. *Invocavit verò Iabes Deum. Si benedicens benedixeris mihi, &c.* Sententia est imperfecta, quâ significatur, quod Iabes Deo voverit votum aliquod, si ea consequeretur, quæ à Deo petebat. Quid autem voverit

A subjicetur. Sententia quorumdam est non improbabilis, quod voverit Deo, si Deus ei benediceret, conferendo ei sufficientiam bonorum temporalium, & quietem ab hostibus, quod deinceps vacaturus esset contemplationi sapientiæ, & doctrinæ legis. Tradunt enim Hebræi hunc Iabes fuisse insignem legis doctorem, qui multos post se reliquerit discipulos: quorum mentio est cap. 2. his verbis: *Cognationes quoque scribarum habitantium in Iabes, canentes atque resonantes, & in tabernaculis commorantes.* Notandum autem hîc, quantum ad phrasim scripturæ, quod sicut execrationes sub conditione positæ aliquando exprimuntur in scriptura, aliquando tacentur; ita & vota. Sic execratio tacita est, *Si introibunt in requiem meam.* Item, *Si dedero somnum oculis meis.* Expressa verò: *Si*
B *feci istud, si est iniquitas in manibus meis, persequatur inimicus animam meam.* Sic & votum expressum Genes. 28. *Si fuerit Dominus mecum, &c. eris mihi Dominus in Deum, & decimas dabo omnium quæ possideo.* Tacitum verò, ut hoc loco.

v. 15. *Filii verò Caleb filii Jephone.* Hic fuit unus exploratorum terræ sanctæ, diversus ab eo qui cap. 2. dictus est proavus Beseleel, ut ibidem admonuimus, & pleniùs ad Exodi 31.

v. 22. *Et qui stare fecit Solem, virique Mendacii, & Securus, & Incendens, qui principes fuerunt in Moab. Quæritur*, quis fuerit iste, qui stare fecit solem, & qui viri mendacii? *Respondent* quidam Elimelech tempore famis proficiscentem in Moab quodammodo stare fecisse solem, & duos filios ejus fuisse viros mendacii, id est, deficientes,
C eò quòd profecti in Moab ibi fuerint mortui absque liberis. Sed sciendum quod nec in Hebræo, nec apud Septuaginta fiat mentio solis, sed tantũ Hebræa sunt propria vocabula, quæ & retenta sunt à Septuaginta. Sunt autem ista: *Jaacim & viri Chozebi, Joas & Saraph.* Quid autem Hieronymum moverit, ut propria nomina illa Latinè interpretaretur, non constat. Sanè & fabulam illam de Elimelech alii aliter narrant, sed non refert, cum sit fabula.

CAPUT V.

v. 1. **F**Ilii quoque Ruben. *Ipse fuit primogenitus Israël, sed cum violasset thorum patris sui, data sunt primogenita ejus filiis Joseph.* Ad hujus loci intellectum, sciendum ad jus primogenituræ tria olim, secundùm Hebræos, pertinuisse: Primò, duplicem portionem hæreditatis; secundò principatum; tertiò sacerdotium. Cùm ergo
D Ruben jure primogenituræ excidisset, propterea quod violasset thorum patris sui, jus illud, quantum ad duplicem portionem hæreditatis translatum est in Joseph, quando videlicet Jacob duos filios ejus Ephraim & Manassem cooptavit in filios suos, Genes. 48. & 49. ita ut singuli solidam portionem acciperent inter filios Jacob: Unde per consequens tribus Joseph duplicem habuit portionem. Quantum ad principatum, translatum est ad Judam, his verbis: *Non auferetur sceptrum de Juda*, Genes. 49. Et hoc loco; *De stirpe ejus principes germinati sunt.* Quantum ad sacerdotium, ad tribum Levi, ex ordinatione Dei per Moysem. Quod ergo hîc dicitur, *Primogenita autem reputata sunt Joseph*, intelligendum est, quantum ad duplicem portionem, non quantum ad reliqua jura. Illud tamen de sacerdotio primogenituræ annexo, tantùm traditio est Hebraïca minùs probabilis, de quo vide Genes.
E 25. & 27. & nostra in 4. distinct. 25. §. 17. & ad Hebr. 11. v. 16.

v. 20. *Et exaudivit eos, eò quod credidissent in eum.* Intelligitur vel fides, quâ Deum omnipotentem auxiliatorem credebant, cujus fidei meritò exauditi sunt, & victoria potiti: Vel fides, pro fiducia ponitur, ut sensus sit, ideò eos exauditos, quia oratione sua profitebantur fiduciam, quam in Deo habebant, quod ferè eodem recidit; non autem, ut quis suspicetur, certitudinem fidei in orante ad obtinendum id quod petit, requiri; id quod docent novi hæretici. Neque enim dicitur; quod credidissent Deum sibi adfuturum, sed simpliciter; *eò quòd credidissent in eum*; quomodo & in Symbolo dicitur, *Credo in Deum.*

CAPUT VI.

v. 10. *Johanam genuit Azariam. Ipse est, qui sacerdotio functus est in domo quam ædificavit Salomon.* *Quæritur*, quare de solo Azaria dicitur quod in templo Salomonis sacerdotio functus sit, cùm & alii qui eum præcesserunt, & qui secuti sunt, idem præstiterint? *Respondetur* id propterea verisimiliter de eo commemorari, quia zelo Dei accensus restitit Oziæ regi Juda, volenti thus adolere in illo templo; sicque officium sacerdotale sibi vendicare, propter quam temeritatem rex ille percussus est lepra, ut habetur seq. libro: ipse autem Azarias sacerdos, meritò deinceps sacerdotii illius defensor & vindex habitus fuit.

v. 34 usque 38. *Filii Samuel, filii Elcana, filii Ieroham, &c.* Ac tandem, *filii Caath, filii Levi.* Constat ex hac genealogia Samuelis, quod quidem ipse fuerit de tribu Levi, de filiis Caath, non tamen de genere sacerdotali, quia non ex posteris Aaron. Hoc idem innuitur quoque Psal. 98. dum distinctè dicit; *Moyses & Aaron in sacerdotibus ejus, & Samuel inter eos qui invocant nomen ejus.* Si quando ergo Samuel sacrificasse legitur, intelligendum id eum fecisse ministerio sacerdotum, quomodo & David, Salomon, & alii reges sacrificasse leguntur, videlicet non per se, sed per eos, ad quos propriè illud munus spectabat. Vide etiam 1. Regum 1. & Psalm. 98.

CAPUT VII.

v. 18. *Soror autem ejus Regina peperit virum decorum.* Quædam exemplaria pro Regina trissyllabo, habent dissyllabum Regma: Sed omninò legendum est Regina. Hanc quidam tradunt fuisse matrem Josue filii Nun, quem dicunt hoc loco vocari filium decorum ob insigne virtutis & principatus. Sed id dici non potest, quia paulò pòst expressè subjungitur ejus genealogia. Alii dicunt hanc fuisse Deboram prophetissam, de qua in libro Judicum. Sed quem virum decorum illa genuerit, scriptura nusquam significat. Proinde dicendum hæc duo [*Regina*] & [*Virum decorum*] hoc loco non aliud esse, quam nomina propria, sicut alia passim quæ præcedunt, & sequuntur. Hebraïcè sic legitur: *Et soror ejus* [nempe ipsius Galaad] *nomine Moleched peperit Ischad.* Quid autem moverit interpretem, ut hæc nomina propria verterit tanquam appellativa, incertum. Vide similem locum supra hoc eodem libro cap. 4. v. 22.

v. 22. *Luxit igitur Ephraim pater eorum multis diebus, &c.* Difficultas est, quomodo Ephraim, qui fuit filius Joseph, dicatur luxisse filios suos occisos à Palæstinis, cùm Ephraïm multò ante fuerit mortuus, quàm filii Israël venirent in terram promissionis. Quidam tradunt filios Ephraïm, patre adhuc vivente, aliquando egressos ex Ægypto ante tempora Moysi, ut acciperent terram promissam, de qua multa ex patre & avo audierant, sed quia tempus promissionis nondum advenerat, eos cæsos fuisse à Philisthæis. Alii intelligunt, de iis, qui contra Moysi voluntatem ascenderunt ad prælium contra hostes, ut habetur Num. 14. Sed nec tunc quidem supererat Ephraïm, quia dicit scriptura, quod tota prior cognatio mortua erat. Ac prætereà ii, de quibus eo loco agitur, quod Israëlitas vicerint, Amorrhæi erant, non Philisthæi. Quocirca eorum sententia necessario sequenda videtur, qui dicunt hunc Ephraïm, qui hîc dicitur luxisse filios suos occisos à Philisthæis fuisse diversum ab Ephraïm Patriarcha, & longè eo posteriorem, sed tamen ex eadem tribu. Multi enim iisdem nominibus appellati fuerunt in illo populo, & maximè in eadem tribu.

CAPUT VIII.

v. 33. *Porrò Saül genuit Ionatham, & Melchisua, & Abinadab, & Ethal. Filius autem Ionatham Meribbaal, & Meribbaal genuit Micha.* Ex hoc loco, sicut & ex aliis nonnullis, manifestum est multos in scripturis esse binomios. Certum enim est inter filios Saül etiam fuisse Isboseth, de quo 2. Reg. 2. & 3. qui itaque aliquo nomine hoc loco sit expressus. Tum imprimis id liquet, quia cum filius Jonathæ non nisi unus legatur, planè consequens est, eum qui hîc Meribbaal vocatur, esse illum, qui lib. 2. Reg. v. 4. & 9. dicitur Miphiboseth.

A

CAPUT IX.

v. 20. *Phinees autem filius Eleazari erat dux eorum coram Domino.* Ex hoc loco conantur Hebræi stabilire quandam suam traditionem, quâ dicunt Phinees Eleazari filium non fuisse natura hominem, sed Angelum Dei in corpore assumpto. Id confirmare nituntur ex hoc loco, quia loquitur hîc scriptura de Sacerdotibus & Levitis qui Jerosolymis ministrarunt in templo post captivitatem Babylonicam, quorum dux fuisse dicitur Phinees filius Eleazari. Author libri tradit. Hebr. falsò adscriptus Hieron. ita ad hunc locum annotavit: Hic monstratur Phinees adhuc eo tempore vivere. Sed ad removendam hanc Hebræorum fabulam, duobus modis responderi potest. Uno modo, si dicamus hæc verba non referenda ad Levitas illius temporis, sed ad majores eorum, hoc est, ad eos qui per Moysen & Aaron jam olim in officiis suis instituti erant, de quibus habemus Num. 4. ubi legimus, quod Eleazar filius Aaron fuerit præfectus Caathitis. Iraque Phinees verisimiliter in eodem officio seu præfectura patri successit. Huic expositioni favet Hebr. lectio: *Et Phinees filius Eleazari dux fuit super eos olim, cum quo Dominus erat.* Alii breviter amputantes difficultatem, respondent hunc Phinees, & patrem ejus Eleazarum fuisse diversos, ab iis qui successerunt Aaroni in summo sacerdotio, & fuisse post captivitatem Babylonicam. Et facilè contingit, ut diversis temporibus pater & filius reciprocè iisdem nominibus appellentur, maximè in eadem familia. Cæterum opinio ista Hebræorum dicentium Phinees Aaronis nepotem usque ad illud tempus vixisse; primum ex eo refellitur, quod successores habuerit in sacerdotio summo, quod non fiebat nisi post mortem. Ideò enim multi fuere in lege summi sacerdotes, teste Apostolo in Epistola ad Hebr. cap. 7. quod morte prohiberentur permanere. Deinde quia nulli eo tempore tamdiu vixisse leguntur. Tertiò, quia scriptura haud dubiè ejus mentionem interea fecisset, si adhuc superfuisset. Et certè Heli nunquam successisset in summum sacerdotium ex stirpe Ithamar, si Phinees ipse Eleazari filius adhuc fuisset in vivis & valens, quod sanè oporrebat, si tot sequentibus sæculis supervixit. Quod autem fabulantur Angelum fuisse, vanum est, & scripturis manifestè contrarium, cùm scribatur filius fuisse Eleazari, nepos Aaronis de tribu Levi, & ipse filios procreasse. Quæ cuncta ab Angelica & incorporea natura sunt aliena. *Angeli enim neque nubunt, neque nubuntur*, neque generant, neque generantur. Et si quidem generarent, non homines, sed Angelos generarent, cùm oporteat generationem esse in eadem specie. Facessant igitur hujusmodi fabulæ.

B

C

D

v. 22. *Quos constituerunt David, & Samuel Videns, in fide sua.* Videns, id est, Propheta. Qui enim nunc Propheta, is olim Videns dicebatur, ut est 1. Reg. 9. Cæterum de Samuele nusquam alibi legimus, quod ordines Levitarum instituerit: Sed ex hoc loco intelligimus ipsum quoque hos ordines prius excogitasse, & concepisse; Davidem autem deinde, postquam ad regnum pervenit, ea quę prius à Samuele decreta fuerant, executioni mandasse. Quod autem additur (*in fide sua*) non ad Samuelem & Davidem, sed ad Levitas referendum est. Vox Hebræa non tam fidem significat, quàm munus, seu officium perpetuum, ut sensus sit, Samuelem & Davidem illos ordines constituisse, non ad tempus, sed ut perpetuo illo munere fungerentur.

E

CAPUT X.

v. 10. *Et caput affixerunt in templo Dagon.* Hoc de Saül occiso. Narratur 1. Regum ult. capite, quod Philisthæi corpus ejus suspenderint in muro Bethsan. Quæ duo ita conciliantur à quibusdam, ut dicant Bethsan, & templum Dagon, sive Beth dagon esse nomina ejusdem loci, nempe ut corpus Saülis unà cum capite fuerit suspensum. Cæterùm Scriptura sacra satis indicat esse diversa, quando semel dicit corpus fuisse suspensum in muro Bethsan, caput autem affixum in templo vel domo Dagon.

Itaque dicendum est Philisthæos corpus truncum sine capite suspendisse in muro Bethsan, quod inde ablatum est per habitatores Jabes Galaad, caput autem, vel[ut Hebraïcè est] Calvariam, detracta videlicet pelle & carne, affixisse in templo Dagon, idque ad perpetuam posterorum memoriam, quòd tantus ac tam gravis hostis à Philisthæis fuisset devictus. Author Tradit. Heb. dicit Hebraïcè legi hoc loco non *caput*, sed *corpus*. Unde patet authorem ejus libri non esse Hieronym. quia manifestè prodit imperitiam Hebraïcæ linguæ. Nam in Hebræo neque corpus, neque caput legitur, sed *Calvaria*, eodem illo vocabulo, à quo mons Calvariæ Golgotha fuit appellatus.

v. 12. *Et jejunaverunt septem diebus. Quæri* potest, utrum jejunium istud tantùm fuerit signum luctus & doloris de amisso rege, an etiam susceptum ad succurrendum animæ ejus? *Responsum* est pluribus ad caput ult. 1. Regum. Et apparet, quod tantùm fuerit signum luctus publici. Nam & David postquam intellexerat Saülem propria manu se interemisse, adhuc talem luctum seu jejunium indicit. 2. Reg. 1. Vide etiam Genes. ult.

v. 13. *Mortuus est ergo Saül propter iniquitates suas.* Septuag. legunt (*in iniquitatibus suis.*) An Saül sit damnatus, disputavimus 1. Reg. ult. Hebræa quoque habent *in prævaricatione sua*. Cætera vide loco citato 1. Reg. 31.

CAPUT XI.

v. 26. *Porrò fortissimi viri in exercitu. Asahel frater Ioab, & Elchanan filius patrui ejus de Bethlehem.* Omninò apparet hunc Elchanan esse eundem qui 2. Reg. 21. vocatur Adeodatus, filius Saltus, polymitarius Bethleemites. Nam *Elchanan*, idem est, ac si Latinè dicas *Adeodatum*, & similiter *filius Saltus*, Heb. *filius* Iaar, qui fuit patruus Davidis. Nonnulli Adeodatum illum interpretantur fuisse ipsum Davidem, eò quòd ibi dicitur percussisse Goliath Gethæum, cujus hostile erat quasi liciatorium texentium. Sed ex hoc loco, & ex c. 23. lib. 2. Reg. satis manifestum est, esse alium, & diversum à Davide, nempe quia numeratur inter fortes ipsius Davidis. Quæ autem causa sit, cur interpres in lib. 2. Reg. c. 21. & 23. idem nomen modo retinuerit Hebr. modo verterit in Latinum, non constat.

CAPUT XII.

v. 14. *Novissimus centum militibus præerat, & maximus mille. Quæritur* quomodo id verum esse possit, cùm David eo tempore tantùm haberet sexcentos bellatores; ut patet 1. Reg. 30. & proinde nemo adhuc mille militibus præfici poterat? Sed *respondetur* ista de præfectura per anticipationem dici; Nempè quod postea, quando David potitus est regno, tunc ex illis primis bellatoribus, qui hîc enumerantur, alii præfecti fuerint centum militibus, alii mille. Potest etiam aliter responderi, quod Hebraïcè legitur: *Vnus pro centum & maximus pro mille*, ut sit sensus; quod minimus eorum poterat resistere centum viris, & maximus mille; sitque commendatio fortitudinis illorum cū quadam hyperbole.

v. 22. *Vsque dum fieret grandis numerus, quasi exercitus Dei.* Per exercitum Dei intelligunt quidam peculiariter exercitum illum Israëlitarum, qui egressus est ex Ægypto, id est, sexcenta millium bellatorum. Sed ita intelligi hoc loco non potest, quia exercitus qui hîc colligitur, ad summum tantùm fuit trecentorum millium. Proinde dicendum, exercitum Dei vocari exercitum magnum, & bene instructum, sicut phrasi Hebraïca, quæcumque magna & præclara sunt, hoc epitheto decorantur. Sic toties in scriptura vocantur *cedri Dei*, *montes Dei*, & similia.

CAPUT XIII.

v. 10. *Iratus est itaque Dominus contra Ozam, & percussit eum.* Quare Oza à Domino fuerit percussus, ab Hebræis hæc ratio redditur, quia arcam imponi fecerat super plaustrum, cùm tamen secundùm legem divinitus Levitis præscriptam Num. 4. & alibi, humeris Levitarum portari debuisset. Unde quando deducta fuit à domo Obededom in civitatem David, portata fuit in humeris, infrà cap. 15. Conf. dict. cap. vers. 13. & *Estii Annot. in Script.*

A 15. Nec debuit, inquiunt, hoc ab Oza ignorari, quia hoc ad ejus officium pertinebat. Et ita erat. Nihilominus quæritur quare hîc alia causa videatur indicari? dicit enim Scriptura; *Et percussit eum, eò quòd tetigisset arcam Domini.* Sed ad hoc respondetur, causam illam sic exprimi, & tunc Ozam fuisse percussum, quando arcam tetigit, & non priùs; nempè, quia tunc manifestum fuit, bobus calcitrantibus & inclinantibus arcam, quòd non à bobus trahi, sed à Levitis portari debuerit, qui sua circumspectione, juxta legem jam dictam præcavere possint, ne ulla irreverentia in arcam committeretur. Nonnulli existimarunt Ozam percussum, quod tetigisset arcam nudam; sed illud frivolum est, nam arca nunquam portabatur nuda, sed multis involucris & pannis involuta, ut patet Num. 7. & alibi. Et quidem 1. Reg. 6. peccatum Ozæ in Hebræo vocatur error seu ignorantia; sed tamen pro eo Hieron. vertit temeritatem. Nec malè. Erat enim error culpabilis, utpote de ea re quam Oza scire tenebatur.

v. 11. *Eò quòd divisisset Dominus Ozam.* Notandum solius hominis mortem esse divisionem animæ & corporis: brutorum enim mors est interitus animæ. Itaque, vel hoc modo dicitur Dominus *divisisse Ozam*, id est, occidisse vel percussisse, (ut D. Hieron. idem hoc vocabulum transtulit 2. Reg. 6,) nam & Agag jussu Samuelis interficiendus 1. Reg. 15. dicebat: *Siccine separat amara mors?* Vel etiam quia Oza propter suam temeritatem hanc, per mortem simul divisus & separatus est à populo Dei, & quodammodo exterminatus.

CAPUT XIV.

v. 15. *Cumque audieris sonitum gradientis in cacumine pirorum, tunc egredieris ad bellum, &c.* Sonitus iste gradientis in cacumine pirorum, quem Deus Davidi promittit in signum, seu testimonium victoriæ, nihil aliud videtur fuisse, quàm sonitus excitatus in cacumine arborum, per Angelos missos Davidi in auxilium contra adversarios. Et quia ea quæ Deus facit per Angelos, in scriptura sacra aliquando Angelis ipsis tribuuntur, aliquando Deo, qui talia per Angelos facit; ideò hîc mox de Deo ipso subjungitur. *Egressus est enim Deus, &c.* q. d. sonitus ille, quem audies, erit signum præsentiæ & assistentiæ divinæ. Similis locutio est quando lex data in monte Sina, modò Deo, modò Angelis tribuitur; & similiter apparitio in rubo facta Moysi.

CAPUT XV.

v. 15. *Et tulerunt filii Levi arcam Dei, sicut præceperat Moyses juxta verbum Domini, humeris suis in vectibus.* Nempè ita præceptum erat Num. 4. Ex quibus patet, tunc quando Oza percussus est suprà cap. 13. peccatum fuisse, primò in eo quod arca non fuerit portata à Levitis, sed imposita plaustro. Deinde etiam in eo, ut apparet, quòd Oza arcam tetigerit inclinatam, etiamsi non nuda esset, sed involuta. Nam ne quidem involuta tangi debebat, ab iis qui non erant sacerdotalis generis; sed tantùm, ut videmus, in vectibus portari. Ideò enim hoc de vectibus videtur fuisse præceptum. Vide etiam quæ annotata sunt suprà c. 13. & Num. 7.

Quæres, quare ergo Oza non fuit perplexus, si & tangendo peccaret, & non tangendo? Nullo enim modo permittere debuit, ut arca Domini in terram caderet. *Respondeo*, nullam esse perplexitatem homini nolenti peccare; quia si eum ex animo pœnituisset negligentiæ præteritæ, jam illud posterius non fuisset ei imputatum ad peccatum, quia fuisset per pœnitentiam ablata ratio voluntarii.

v. 27. *Porro David erat indutus stola byssina, & universi Levitæ.* Et mox: *David autem etiam indutus erat ephod lineo*, id est, superhumerali lineo. Liquet hinc id quod dicit Michol 2. Reg. 6. Davidem discooperuisse se, & nudatum fuisse, non sic posse intelligi quasi vestitus non fuerit; sed tantùm dicitur nudatus fuisse, id est, exutus veste regia. Nam, ut videmus, præter ephod lineum, cujus etiam illic fit mentio, indutus erat stolæ byssina, quemadmodum Levitæ.

CAPUT XVI.

v. 22. *Nolite tangere Christos meos, & in prophetis meis nolite malignari.* De Patriarchis sermo est, Abraham, Isaac, & Jacob; ut sensus sit, Deum præcepisse regibus, ne Patriarchas tangerent ad nocendum, néve mali quid eis inferrent. Patriarchas autem illos fuisse Prophetas, manifestum est de Jacob & Isaac, inprimis in suis benedictionibus: At verò quomodo iidem *Christi*, id est, uncti dicantur, non perinde manifestum est. Quidam unctos intelligunt, quia vocatione divina peculiariter electi, & segregati erant ad cultum unius Dei; quæ segregatio & electio sit quædam unctio. Alii unctos intelligunt unctione spiritnali, id est, unctione gratiæ Dei; quomodo quilibet justus unctus dici potest. Alii denique sic unctos dictos putant, quia de ipsis orti sunt reges & sacerdotes, qui per externam unctionem instituebantur. Sed dici potest idem significari per unctos, & per Prophetas; & ideò unctos, quia Prophetas. Legimus enim 3. Reg. 29. præceptum fuisse Eliæ, ut Elisæum ungeret in Prophetam, & Azaël in regem Syriæ: neuter tamen eorum legitur externo aliquo unguento perfusus fuisse, sed simpliciter jussu Dei renunciati sunt, alter rex, alter Propheta. Et proinde illa unctio non fuit aliud, quàm divina vocatio seu designatio ad tale munus.

v. 35. *Salva nos Deus salutaris noster, & congrega nos, & erue de gentibus.* Simile quid est in Psalm. 105. *Quæritur* quomodo oret David, vel cœtus ille à Davide collectus, congregari populum Israëliticum de gentibus, seu nationibus, cùm tempore Davidis nondum essent in gentes dispersi? Pro *responsione*, qui hæc verba tribuunt Davidi authori, dicunt eum spiritu prophetico prævidisse futuram populi captivitatem; unde & oret ultima parte hujus cantici pro reditu ex captivitate, & congregandis dispersis. Aliorum sententia est non omninò rejicienda, hanc coronidem cantico isti adjectam fuisse ab Esdra sacerdote, qui putatur author esse hujus libri. Constat enim tum ex genealogiis initio recensitis, tum ex fine libri secundi, scriptum esse post captivitatem: addidisse autem Esdram istos versiculos ultimos ad hoc, ut Levitæ, qui ministrabant in secundo illo templo, assiduè orarent pro congregatione populi ex captivitate; quia, licet quidam tunc fuerint reducti, maxima tamen pars adhuc in captivitate variis locis detinebatur.

v. 37. *Benedictus Dominus Deus ab æterno usque in æternum.* Sic in Psal. 105. *Benedictus Dominus Deus Israël à seculo & usque in seculum.* Quomodo benedictus ab æterno; cùm ab æterno non fuerit creatura, à qua benediceretur? Potest intelligi benedictus, id est, laudabilis ab æterno, quia verè ab æterno dignus fuit laude. Et si creatura fuisset ab æterno quæ laudare eum posset, debuisset eum laudare & benedicere ab æterno. Vel sensus est; Dominus Deus sicut ab æterno, à sæculo, id est, ab initio creati temporis fuit benedictus & laudatus, nimirùm ab Angelis; ita laudetur & benedicatur, tam à nobis, quàm ab Angelis usque in æternum, ac sine fine. Simile est illud Ecclesiasticum, Gloria Patri & Filio & Spiritui sancto, sicut erat in principio, & nunc & semper: & in sæcula sæculorum. Hoc enim videtur accipiendum de principio temporis creati. Nam ab æterno non erat Deo gloria, quam Aug. definit celebrem de aliquo famam cum laude. Vide nostra in 1. dist. 30.

CAPUT XVII.

v. 11. *Suscitabo semen tuum post te.* Et deinde v. 12. *Et firmabo solium ejus usque in æternum.* Nempe complendum id erat in Christo, ex ejus stirpe per succedentes reges nascituro. Et sic etiam intelligitur quod mox sequitur: *Et statuam eum in domo mea, & in regno meo usque in sempiternum, & thronus ejus erit firmissimus in perpetuum.* Nota autem Davidi promissam fuisse non perpetuitatem regni temporalis, sed tantùm perpetuitatem regni, in genere, in posteritate tamen sua secundùm successionem carnalem. Et fuit hæc promissio completa: Nam Christus secundùm carnem ex Davide ortus est.

A v. 13. *Et misericordiam meam non auferam ab eo: sicut abstuli ab eo, qui ante fuit.* Sensus est, quod regnum in posteritate Salomonis esset mansurum; quod beneficium non fuit Saüli concessum. Ex his ergo verbis nullo modo potest constitui Salomonem esse salvatum. Nam tantum de regni perpetua successione sermo est, quomodo illa ad v. 11. est explicata, non autem de justitia aut salute æterna.

CAPUT XVIII.

v. 11. *Sed & omnia vasa aurea, & argentea, & ænea consecravit rex David Domino, &c.* Commendatur hìc magna pietas Davidis, qui cùm prohibitus esset à Domino, ne ipse ædificaret templum Domini, propterea quod esset vir sanguinum, id est, quod multum

B sanguinem fudisset in præliis; tamen ad explendum tam pium illud suum desiderium voluit quàm proximè accedere; ut quia non liceret ædificare, saltem materiam præpararet filio ædificaturo. Unde hìc dicitur, quod quidquid argenti & auri & æris ex diversis victoriis potuit comparare, id omne consecrabat Domino, ut videlicet inde ædificaretur templum Domino. Consecrabat autem, quia ita jam ea deputabat ad usum sacrum, ut postea non liceret ea in usus prophanos ullo modo expendere.

v. 31. *Et constituit in Edom præsidium, ut serviret Idumæa David.* Nempè tunc impleta est illa prophetia quæ fuerat indicata Rebeccæ gestanti uterum & consulenti Dominum Genes. 25 *Major serviet minori.* Sensus enim

C est; populus qui ex majori, id est, Esau seu Edom, orietur, serviet populo qui nascetur ex minori filio, id est Jacob, qui & Israël dictus, ex cujus posteris erat David qui jam Idumæam subjugaverat.

v. 17. *Banaias quoque filius Ioiadæ super legiones Cerethi & Phelethi.* Hebr. non est *(legiones)* sed tantùm *(super Cerethi & Phelethi.)* In libris Regum frequentissima est horum mentio. Sed prima mentio est sub temporibus Davidis. Unde apparet hos fuisse à Davide primum constitutos. Ac proinde improbabilis eorum sententia est, qui per Cerethi & Phelethi intelligunt septuaginta seniores, quos Moyses instituit. Quidam dicunt fuisse duas cognationes, quæ nunquam recedebant ab aula Davidis, eò quòd essent velut custodes corporis ejus. Paraphrastes Chaldæus, *Cerethi* interpretatur sagitta-

D rios, *Phelethi*, fundibularios. Non quod voces hoc significent, sed quia hæ duæ legiones hoc militare officium habebant, ut altera sagittis, altera fundis uteretur, quorum armorum tunc temporis maximus erat usus in bello. Unde legimus 2. Reg. 1. quod post mortem Saülis David præcepit ut docerent filios Juda arcum, eò quòd Saül à sagittariis fuisset circumdatus & superatus. Itaque hac occasione videntur hæ duæ legiones à Davide institutæ fuisse.

CAPUT XIX.

v. 18. *Interfecit David de Syris septem millia curruum & quadraginta millia peditum.* 2. Regum 10. habetur: *Occidit David de Syris septingentos currus, & quadraginta millia equitum.* *Quæritur*, quomodo concilietur hæc dissonantia? *Resp.* quantùm ad prius, fuisse

E tantùm currus septingentos, sicut dicitur in libro Regum. Dicitur autem hoc loco fuisse septem millia curruum, quia quilibet currus habebat decem pugnatores, atque ita erant septem millia hominum pugnantium in curribus, qui proinde dicuntur hìc *septem millia curruum*, hoc est, militum in curribus pugnantium. Qua phrasi etiam alibi scriptura utitur. Quod ad *posterius*, dicendum est, nullam esse repugnantiam, sed quod ibi omissum est, hìc expressum habetur, & contrà. Nempe hìc ponitur numerus peditum devictorum, & in lib. Regum numerus equitum.

CAPUT XX.

v. 2. *Tulit autem David coronam Melchom de capite ejus —— fecitque sibi inde diadema.* In libro Regum habetur: *Et tulit coronam regis eorum.* Vox Hebræa (*Melchom*) ambigua est, ad (*regis eorum*) & ad idolum Ammonitarum. Interpres noster semel

uno modo vertit, semel altero modo. Unde *obiicitur*, quasi David hîc fecerit contra legem Deut. 7. ubi dicitur: *Sculptilia eorum igne combures, & non concupisces aurum & argentum de quibus facta sunt.* Ad quod *respondetur*, si legimus (*regis eorum*;) nulla quæstio est. Si autem intelligatur fuisse diadema idoli illorum, dicendum præceptum illud Deuter. tantum intelligi de civitatibus & populis, qui erant intra terminos terræ promissæ, ut patet ex eodem loco. Populus autem Ammonitarum intra illos terminos non continebatur. Septuaginta habent: *Et accepit coronam Melchom regis eorum de capite ejus.* Interim idoli nomen quoque fuisse, patet 4. Reg. 23. v. 13. Ieremiæ verò 49. est ambiguum, sicut & hîc. A

v. 3. *Adeodatus filius Saltus.* Vide suprà cap. 11. tum etiam 1. Reg. 23. ubi vocatur Elchanan, tametsi 2. Reg. 21. etiam, ut hic vocetur Adeodatus. Sed vox Hebræa eadem est. B

CAPUT XXI.

v. 1. *Consurrexit autem Satan contra Israël, & concitavit David, ut numeraret Israël.* 2. Reg. ult. videtur aliquid prorsus diversum dici: *Et addidit furor Domini irasci contra Israël, commovitque David in eis dicentem ad Ioab, &c.* Hæc duo tamen minimè pugnant, imò adeo consentiunt, ut unum sit quædam explicatio alterius. Quod enim dicitur in libro Reg. Dominus commonuisse David, ut juberet numerari populum, id quomodo intelligendum sit, explicatur per hoc quod dicitur. *Consurrexit Satan, &c.* Sensus igitur est, quod propter peccata populi, Domino peculiariter permittente, Satan incitavit Davidem ut populum juberet numerari.

v. 10. *Trium tibi optionem do, quod volueris elige.* Ecce manifestum testimonium liberi arbitrii, contra Calvinum, qui illud homini adimit. Ubi enim optio datur & electio, dubium non est quin sit libertas arbitrii. C

v. 12. *Elige quod volueris, aut tribus annis famem, aut tribus mensibus te fugere hostes tuos, aut tribus diebus gladium Domini, & pestilentiam versari in terra.* 2. Regum 24. sic legitur: *Aut septem annis veniet tibi fames in terra tua, aut tribus mensibus fugies adversarios tuos, aut certè tribus diebus erit pestilentia in terra tua. Quæritur* quomodo hîc non sit antilogia seu contrarietas? Ad primum facilis est *responsio*. Nam hoc loco pestilentia famem significat. Proponuntur in lib. Regum anni septem, nimirum simul comprehensis annis famis, qua Israëlitæ quatuor jam anno premebantur, propter injustam oppressionem Gabaonitarum à Saüle factam, de qua 2. Reg. 21. D Quod autem hoc loco dicitur, (*aut tribus diebus gladium Domini & pestilentiam*:) idem est quod in lib. Regum dicitur; *aut certè tribus diebus erit pestilentia*; utpote quod pestilentia verè sit gladius Domini.

v. 25. *Dedit ergo David Ornan pro loco siclos auri justissimi ponderis sexcentos.* Vocatur hic Ornan, 2. Reg. ult. Areuna Jebusæus. Sed major difficultas est, quomodo his non repugnet, quod ibi dicitur David emisse aream simul cum bobus, argenti siclis quinquaginta, quod pretium longè minus est eo quod hîc exprimitur. Varii variè respondent. Sed commodissima *responsio* videtur, quam Glossa hujus loci suggerit: Nempe cum David primùm E tantum quæreret aream pro altari ædificando, quod statim eam emerit unà cum bobus, ad sacrificium faciendum, quinquaginta tantum siclis argenti; id quod 2. Reg. ult. expressum sit; At verò in ipsa oblatione sacrificii, certior à Deo factus, quod eodem loco vellet sibi quoque templum postea ædificari; totum deinde locum, quantus ædificando templo amplissimo satis esset; emerit aucto supradicto pretio usque ad sexcentos siclos auri; id quod hoc loco commemoratur. Atque idcirco, sc. in lib. Regum tantum dicitur area empta; hic verò totus locus. Nota autem quod in area Ornan seu Areuna Iebusæi, hominis gentilis ædificandum denunciatur templum, nempe ad significandum, quod sibi Deus etiam gentiles, tandem vellet cum Iudæis in unum populum & Ecclesiam congregare.

CAPUT XXII.

v. 8. *Non poteris ædificare domum nomini meo, tanto effuso sanguine.* Hieronymus lib. 1. contra Iovinianum dicit hoc intelligi de sanguine Uriæ; & falli eos, qui referunt ad bella à Davide gesta. Sed magis falli videtur ipse Hieronymus. Etenim, quod David hîc dicit sibi dictum à Domino, id omnino videtur referendum ad revelationem sibi factam per Nathan 2. Regum 7. & 1. Paralip. 17. Atqui tunc David nondum fuderat innocentem sanguinem Uriæ. Nec obstat huic intellectui, quod hoc loco referatur seu exprimatur causa, quæ dictis locis non exprimitur. Non enim infrequens est, scripturam diversis locis rem aliquam gestam referentem, uno loco aliquid exprimere, quod alio loco tacuit. Itaque tantum propter bella frequentia ab eo gesta, sicut hîc dicitur; *Multum sanguinem effudisti, & plurima bella bellasti:* (Posterius prioris videtur tantum explicatio) prohibitus est templum ædificare per se, David; sicut & nunc habentur in Ecclesia irregulares, & inidonei ad sacras functiones, qui sanguinem, etiam tantum tanquam judices sanguinis, fuderunt.

v. 10. *Ipse erit mihi in filium, & ego ero illi in patrem.* Hæc verba ab Apostolo Paulo ad Hebræos cap. 1. referuntur ad Christum. Sed utrum ad Christum secundum literam pertineant, aliqua quæstio est. Nam & illud, *Os non comminuetis ex eo.* Exod. 12. ad literam scriptum erat de agno paschali, & tamen ab Evangelista Ioan. 19. mysticè ad Christum accommodatur. Ita & in proposito dicendum videtur, hanc sententiam, sicut & reliqua verba præcedentia & sequentia literaliter ad Salomonem referri. Sed quia Salomon in multis fuit valde expressa figura Christi, ideo eadem mysticè, atque adeo longè perfectius & excellentius ad Christum pertinere. Et propterea, inquit Augustinus, lib. 17. de civit. cap. 8. & 9. permisit Deus Salomonem tam turpiter deficere ad idola, ut intelligeretur has promissiones in eo non fore perfectè complendas, sed in Christo per ipsum figurato. Vide nostra in dicto loco ad Hebr. 1.

CAPUT XXIII.

v. 3. *Numeratique sunt Levitæ à triginta annis & supra.* Pridem legebatur à viginti annis & supra. Sed rectè Sixtina Biblia, restituerunt (*triginta*) nam ita in Hebręo & Gręco legitur, & in multis etiam M S S. Causæ variæ lectionis fuit, quod infrà vers. 27. legantur numerati Levitæ à viginti annis & suprà: quomodo etiam ibi legunt Biblia Sixtina. Itaque intelligendum est, quod David primo numeraverit illos à triginta annis, quia illa ætas præscripta erat Num. 4. Sed postea cum videret numerum prius collectum non sufficere ad opera templi: Deinde, nec opus esse jam tanta ætate ac robore ad opera templi, sicut opus fuerat olim, scilicet ad transferenda vasa tabernaculi de loco ad locum, spiritu divino motus, numerum Levitarum deinceps censuit à viginti annis. Et hoc est quod hoc eodem capite v. 25. & deinceps dicitur: *Dixit autem David: Requiem dedit Dominus Deus Israël populo suo & habitationem Ierusalem usque in æternum. Nec erit officii Levitarum, ut ultra portent tabernaculum, & omnia vasa ejus ad ministrandum. Iuxta præcepta quoque David novissima supputabitur numerus filiorum Levi à viginti annis & supra.* Ita scriptura, agnoscens scilicet duplicem numerationem à Davide factam, ut jam explicuimus.

v. 14. *Moysi quoque hominis Dei filii annumerati sunt in tribu Levi.* Sensus est, quod fuerint tantum in numero Levitarum non sacerdotum, etiamsi Moyses fuisset sacerdos, sicut Psal. 98. dicitur, *Moyses & Aaron in sacerdotibus ejus.* Cujus ratio fuit, quia Moyses tantum extra ordinem fuit à Deo constitutus sacerdos ad consecrandum Aaronem, & filios ejus, sacerdotes perpetuos, quod non debebat fieri sine oblatione sacrificii, ut patet. Hoc ergo hîc iterum repetitur, ut constet à Deo non nisi Aaronis posteros sacerdotes constitutos.

CAPUT XXIV.

v. 6. **D**Escripsitque eos Semeias Scriba Levites coram rege, & principibus, & Sadoc sacerdote, &c. David considerans multitudinem sacerdotum ad quotidianum ministerium non esse necessariam (erat enim templum unicum toti populo) divisit omnes sacerdotes in viginti quatuor familias, ita ut vicissim per hebdomadas deservirent reliquo tempore, id est, viginti tribus hebdomadis mediis, possent domesticis negotiis, aliisque suis rebus vacare. Inter has familias octava fuit Abia, de qua paulò post. *Quaeret* hîc aliquis in qua potestate fecerit David, quae hoc & superiori capite circa sacerdotum & Levitarum ministeria constituisse narratur? *Respondeo*, quod sicut divinitus admonitus erat de templi figura, ejusque aedificatione filio demandanda, ut constat ex iis, quae dicuntur infrà cap. 28. ita credendum est, eum haec quoque fecisse monitu divino, quare & fecit non absoluta regia potestate, sed adhibito simul summo sacerdote, & aliis, ut hîc narratur. Et sanè eum haec monitu divino fecisse, argumento quoque est, quod ex omnibus his quae à Davide hîc constituta leguntur, nemo postea ausus fuerit mutare. Sed mansit ordo ille ministeriorum à Davide institutus, usque ad finem veteris instituti.

v. 7. *Exivit autem sors prima Ioiarib* ——— & tandem v. 9. *octava Abia.* De hac sorte seu vice Abia fuit Zacharias pater Joannis Baptistae, ut patet Lucae 1. Ex quo constat eum non fuisse summum sacerdotem, quod Ambrosio in Lucam scribenti excidit, sed tantum unum ex sacerdotibus inferioribus seu secundariis. Quod si summus sacerdos fuisset, non certam vicem expectare debuisset, sed tantum semel in anno fuisset ingressus in sancta sanctorum; id enim erat officium summi sacerdotis. Jam vero Zacharias obtulit incensum seu thymiama in ordine vicis suae; id quod à sacerdotibus per singulos dies manè & vesperi fiebat, ut patet Exodi 30.

CAPUT XXV.

v. 5. **Q**Vi prophetarent in citharis & psalteriis, & cymbalis. Quidam putant, quod quoties cantores isti canebant in templo instrumentis musicis tempore sui officii, toties super eos fieret spiritus Domini, & propriè prophetarent, sicut legitur de Helisaeo. Sed hoc nullam habet probabilitatem. Sunt enim distincta munia & officia sacerdotum, cantorum & prophetarum. Alii sic hunc locum interpretantur: *Prophetabant*, id est, prophetias canebant. Sed constat multa alia praeter prophetias ibi cantari solita. Proinde dicendum videtur, quod sicut nomen prophetae aliquando generale est ad omnes eos, qui peculiariter vacant cultui divino; Unde illud: *Nunquid & Saül inter prophetas?* ita prophetare generaliter hoc loco accipi, ut sit idem quod divinas laudes & cantica canere, sive sint prophetiae propriè dictae, sive non. Vide plenius ad 1. Reg. 10.

CAPUT XXVI.

v. 6. **E**Rant enim viri fortissimi. Id repetitur aliquoties. Dicitur enim de janitoribus, ad quod officium opus erat robore corporis; Nempe quia valvae templi erant valde magnae & graves. Atque adeo de postremo templo testatur Josephus, quod opus fuerit viginti hominibus ad aperiendas & claudendas ejus templi valvas. Et huc pertinet, quod subditur v. 10. Ubi cum dixisset scriptura; *Filii Meselemia robustissimi decem & octo*, subjungit, *De Hoza autem Semri princeps (non enim habebat primogenitum, & idcirco posuerat eum pater ejus in principem) Helcias secundus*, &c. Quibus verbis tantum significatur, primogenitum non fuisse ad illud munus idoneum, & ideo alium robustiorem primogeniti loco constitutum; non autem quod nullus fuerat primogenitus. Semper enim primogenito moriente, alii fratres ordine in idem jus succedunt. Et innuunt hoc etiam Hebraei.

v. 28. *Haec autem universa sanctificavit Samuel videns, & Saül filius Cis, & Abner filius Ner, & Ioab filius Sarviae.* Non significatur quod Samuel sanctificaverit ea, quae fuerunt oblata ex variis victoriis David com-

A memoratis. Tunc enim Samuel erat defunctus. Sed sensus est, quod quilibet eorum, qui hîc nominantur, suo tempore de praedis hostium partem aliquam separaverint ad usum tabernaculi, vel templi postea aedificandi; scilicet, Samuel de praedis tempore sui principatus (fuerat enim judex in populo) Saül de praedis sui temporis; & ita deinceps. Hic autem commendanda occurrit magna pietas istorum principum, cujus origo duci potest ab Abraham Patriarcha, qui ex praeda hostium decimas obtulit Melchisedech sacerdoti. Deinde idem fecerunt principes populi Israël Num. 31. qui devictis Madianitis, omne aurum apud hostes inventum consecrarunt Domino.

CAPUT XXVII.

v. 24. **E**T idcirco numerus eorum, qui fuerant recensiti, non est relatus in fastos regis David. In
B Hebraeo non est (*idcirco.*) Sed legitur sententia hoc modo: *Et non ascendit numerus in numerum verborum dierum regis David.* Non malè tamen addidit interpres (*idcirco.*) Hujus enim sententiae rationem in verbis superioribus contineri omnino apparet. Dubium tamen, utrum in eo quod dictum erat [*nec complevit*] an in eo quod sequitur, *quia super hoc ira irruerat in Israël*; id est, utrum ideo non fuerit numerus relatus in annales rerum à Davide gestarum, quia numeratio fuit incompleta, ut videre est capite 21. an quia per illam populi numerationem provocata fuit in populum ira Dei, ut propterea non debuerit ascribi in annalibus. Vide Liranum, & ab eo dissentientem Carthusianum. Fortè utrumque conjunctim fuit in causa.

CAPUT XXVIII.

C v. 2. **C**Ogitavi ut aedificarem domum, in qua requiesceret arca foederis Domini, & scabellum pedum ejus. Locutio ista haud dubiè figurata est. Neque enim Deus in sua divina natura propriè pedes habet, ut egeat scabello vel suppedaneo; sed arcam vocat scabellum pedum ejus, quod super eam Deus se peculiari modo exhiberet praesentem, videlicet per exauditionem orationum, & per responsa quae inde dabat. Hic locus explicat nobis illud Psalm. 98. *Adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctum est.* Qui versus etsi ab Augustino intelligatur de adoratione latriae corporis Christi, quod de terra sumptum à nobis adoratur, tamen ad literam, ut ex hoc loco ostenditur, intelligitur de arca Domini, quam jubet adorari, id est, cum corporis inclinatione venerari, de qua &
D in psalmo 131. dicitur: *Adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus.* Cherubim ergo erat sedes Dei, juxta illud psalm. 79. *Qui sedes super Cherubim:* arca verò scabellum, ut hîc. Nempe Cherubim in illo sacro loco sursum erant, arca deorsum. Quod si tali modo adoranda erat arca Domini, nihil vetat etiam nunc imagines Christi, & sanctorum sic adorari. Nam multo expressiorem significationem rei sacrae habet imago picta vel sculpta, quam arca vel cistula.

v. 19. *Omnia, inquit, venerunt scripta manu Domini ad me, ut intelligerem universa opera exemplaris.* Tradunt Hebraei, exemplar templi, & vasorum ejus Moysi in monte fuisse demonstratum, simul cum exemplari tabernaculi, & ab eo traditum fuisse Josue, & ita deinceps per judices usque ad Samuelem, ab hoc ad Davidem,
E à Davide ad Salomonem. Traditio illa fundamentum in scriptura non habet. Simplicius est, ut intelligamus Davidem ipsum in sua persona accepisse à Deo revelationem totius figurae, & constitutionis templi, per filium suum Salomonem aedificandi. Hic locus ostendit ita formam templi fuisse à Deo praescriptam, sicut olim erat praescripta forma tabernaculi, ac proinde singula templi opera, & olim tabernaculi, fuisse plena mysteriis. Hinc disce non esse damnandum studium eorum interpretum, qui in singulis certa mysteria perquirunt.

CAPUT XXIX.

v. 1. **O**Pus enim grande est; neque enim homini praeparatur habitatio, sed Deo. Istud à Davide dicitur de templo materiali, quod aedificaturus erat Sa-

lomon filius ejus; ex quo consequens est Deum habitare in templo materiali, qui ait: *Neque enim*, &c. Unde hic locus & similes observandi sunt contra hæreticos, qui negant ullo modo Deum in templis manufactis habitare, allegantes illud Apostoli Act.17. *quod Deus cæli & terræ cum sit Dominus, non in manufactis templis habitat.* Sed eorum falso intellectui occurrit ipse Apostolus eodem loco, cum addit; *indigens aliquo.* Non ergo ita in templo habitat, quasi domicilio aliquo indigeret, quo protegatur ab injuriis aëris; aut etiam, ut eo tanquam loco circumscribatur; sed habitatio Dei hic à Davide dicitur templum, propter quosdam effectus præsentiæ, quos in templo exhibet, & non alibi; aut in templo magis quàm alibi. Illi effectus sunt, exaudire preces, acceptare sacrificia, conferre gratiam, &c. Vide etiam capite præcedenti, ad v.2. & annot. Act.7.

v.14. *Tua sunt omnia, & quæ de manu tua accepimus, dedimus tibi.* Hoc à Davide dicitur de donis corporeis. Quicquid enim rerum temporalium Deo offerimus, vel offerre possumus; id omne jam ante à Deo accepimus; & tamen Deus pro sua immensa bonitate sic acceptat, quasi nostrum sit. Quod si verum est de donis

A corporeis, multo magis veritatem habere debet de oblationibus spiritualibus, quanto spiritualia rebus corporeis sunt præstantiora. Itaque quicquid boni operis, quicquid bonæ voluntatis, quicquid denique bonæ cogitationis Deo offerre possumus, id omne per ejus gratiam, & gratuitam largitatem jam accepimus. Et quantum ad bonam voluntatem attinet, ipse David in hac eadem sua oratione testatur, eam à Deo esse, & sine Deo conservari non posse, ita orans: *Domine Deus, custodi in æternum hanc voluntatem cordis eorum, & semper in venerationem tui mens ista permaneat.* v.18.

v.29. *Gesta autem David regis priora & novissima, scri-*
B *pta sunt in libro Samuelis Videntis, & in libro Nathan Prophetæ atque in volumine Gad Videntis,* Non est sensus, quod singuli isti omnia gesta Davidis scripserint: Nam de Samuele imprimis constat eum ante Davidem mortuum, sed verisimiliter indicatur, quod liber primus & secundus Regum, ubi gesta omnia David continentur, incepti sint scribi à Samuele [unde & nomine Samuelis apud Hebræos inscribuntur] deinde verò, partim à Nathan, partim à Gad completi sunt. Sunt tamen & aliæ sententiæ de authoribus vel authore librorum Regum; de quibus prolixè Sixtus Senensis.

FINIS LIBRI I. PARALIPOM.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM II. PARALIPOM.

CAPUT PRIMUM.

v.6. Ascenditque Salomon ad altare æneum *coram tabernaculo fœderis Domini, & obtulit in eo mille hostias.* Obtulit ista Salomon in Gabaon, translata quidem jam arca in Jerusalem, sed stante ibi adhuc tabernaculo. Unde non peccavit in hoc Salomon contra præceptum legis, quo præcipiebatur non offerenda sacrificia, nisi in loco quem elegisset Dominus. Quin etiam haud improbabile est, quamdiu tabernaculum, & arca non habebant stabilem locum, licuisse in aliis quoque nonnullis locis, dispensatione divina, sacrificia offerre; non in quibuscunque tamen, sed in locis ferè, ubi tabernaculum fuisset aliquando, ut in Silo, Gabaa, Masphat. Sic & Samuel ipse dicitur sacrificasse in excelsis; & David excelsa non abstulit. At verò post ædificationem templi nihil tale licuit, nisi prorsus extraordinariè, ac Deo inspirante, ut fecit Elias, tametsi ille non manibus, sed oratione tantùm mactatas hostias incendit. Unde & laudantur Ezechias & Josias quod abstulerunt excelsa.

CAPUT II.

v.13. Misi ergo tibi virum *scientissimum Hiram patrem meum.* Merito *quæritur*, quomodo rex Tyri vocet hunc artificem patrem suum; quem certum est non fuisse patrem naturalem? Alioqui enim potius patrem oportebat regem esse, quàm filium. Qui nostra tantum versione utuntur, dicunt vocari patrem, vel ætate, vel arte & ingenio. q.d. quem propter senectutem, & artem colo ut patrem. Septuaginta pro [*patrem meum*] habent, [*puerum meum*] id est, servum. Sed repugnat veritas Hebraïca. Et quidem potest ex Hebræo sic verti; *scientissimum Hiram patri meo*, ut sit sensus, qui fuit celeberrimus artifex etiam apud patrem meum: Verùm quia infrà cap.4. idem etiam Hiram vocatur pater Salomonis; simplicius dicendum est, quod eo tempore, homines eximii vocarentur honoris causa patres; sicut nunc vocantur magistri. Nam & Joseph Gen.45. vocatur pater Pharaonis. v.8.

v.14. *Filium mulieris de filiabus Dan.* 3. Reg.7. de

A eodem hoc Hiram sic legitur: *Et tulit Hiram de Tyro filium mulieris viduæ de tribu Nephtalim.* *Quæritur* quomodo ergo hîc mater ejus dicatur fuisse de filiabus Dan? *Respondeo*, quia ipsa de tribu Dan erat, vir autem ejus de tribu Nephtalim. Atque hoc significatum est, per hoc quod dicitur; *mulieris viduæ de tribu Nephtalim* q.d. mulieris, quæ habuerat virum de tribu Nephtalim. Nec obstat quod pater Hiram dicitur fuisse Tyrius; vocatur scilicet Tyrius habitatione, sicut 2. Reg.6. Obededom etsi Levita, vocatur tamen Gethæus.

CAPUT III.

v.1. Et cœpit Salomon ædificare domum Domini in *Ierusalem in monte Moria.* Sicut tota templi figura fuit divinitus revelata, ut ad ejus præscriptum à filio ejus ædificaretur: ita & locus divina admonitione
B designatus fuit. Locus hîc in monte Moria erat, de quo sequitur: *qui demonstratus fuerat David patri ejus, in loco quem paraverat David in area Ornan Iebusæi.* Fuit autem hic locus tunc Davidi demonstratus, quando Angelus ei præcepit ut in eo loco ædificaret altare & victimas offerret. Tunc enim dixit David: *Hæc est domus Dei, & hoc altare in holocaustum Israël.* Expositores ferè affirmant hunc locum esse eundem illum, in quo Abraham jussus erat offerre filium suum Isaac. Sanè Gen.22. ubi nos legimus; *Vade in terram visionis*, Hebraicè est; *Vade in terram Moria.* De hoc loco sic apud August. serm.71. de tempore. Hieronymus presbyter scripsit se
C certissimè à senioribus Judæorum cognovisse, quod ibi immolatus sit Isaac, ubi posteà Christus est crucifixus. Hæc ille. Quare cum hîc in monte Moria ædificatum dicatur templum, & Christus extra portam passus sit; latè per plures velut colles extentum hunc montem accipiamus oportet.

v.11. *Alæ Cherubim viginti cubitis extendebantur, ita ut una ala haberet cubitos quinque.* Et posteà; *Facies eorum erant versæ ad exteriorem domum.* Alibi dicitur, quod facies unius respiciebat faciem alterius. Sed hæc duo non repugnant. Quod enim ibi dicitur, intelligendum est hoc modo, quod facies Cherubim non erant versæ ad ostium templi, sed ad parietes illos, qui erant in lateribus. Quod

autem hîc dicitur, *facies eorum erant versæ ad exteriorem domum*, sensus est, quia pars anterior corporis respiciebat domum exteriorem, ita tamen, ut facies eorum in obliquum se mutuò respicerent. *Mysticè* autem, per duo Cherubim significantur duo Testamenta, vetus, & novum. Per hoc autem quod se mutuo respiciunt, amborum testamentorum consensus significatur. Nam & vetus testamentum perhibet testimonium novo, per figuras, & prophetias, & novum veteri per exhibitionem & ostensionem veritatis.

CAPUT IV.

v. 3. **B**oves *autem erant fusiles, & ipsum mare super duodecim boves impositum erat.* Ecce refert scriptura in templo non solum fuisse statuas Cherubim, sed etiam boum æneorum. Ex quibus liquet licuisse Iudæis facere imagines, modò eas non facerent, aut statuerent ad adorandum. Id si Iudæis licitum fuit, multo magis Christianis, qui minus proclives sunt ad idololatriam, utpotè, qui abundantiorem spiritus gratiam acceperunt.

CAPUT V.

v. 10. **N**ihilque *aliud erat in arca, nisi duæ tabulæ, quas posuerat Moyses in Horeb.* Quomodo hæc non pugnent cum eo quod dicit Apostolus ad Heb. 9. in arca fuisse urnam auream, habentem manna, itemque virgam Aaron, præter ipsas tabulas testamenti, vide suprà 3. Reg. 8. itemque dicto loco Hebr. 9.

v. 11. *Omnes enim Sacerdotes, qui ibi potuerunt inveniri, sanctificati sunt, nec adhuc in illo tempore vices & ministeriorum ordo inter eos divisus erat.* Huic contrarium videtur, quod libro præcedenti c. 24. scriptum est, Davidem distribuisse sacerdotum ministeria per viginti quatuor ordines, seu vices. Ad hoc ferè respondent fuisse quidem divisionem factam à Davide, quantum ad ejus ordinationem, seu dispositionem, sed non quantum ad executionem, quodque vices illæ primum observari cœperunt ædificato templo, & arca illuc allata. Sed rursum objici potest. Multitudo sacerdotum minus erat necessaria ad ministrandum coram arca sola, quàm postea, quando templum extructum erat: Igitur vices statim post Davidis ordinationem servandæ erant. Proinde potius dicendum videtur, hoc loco non significari, quod nondum cœpissent servari vices ministeriorũ, sed quod in dedicatione templi propter multitudinem victimarum, vices illæ non fuerint servatæ, sed quotquot potuerunt inveniri sacerdotes, omnes fuerunt adhibiti ad ministerium. Hunc sensum expressius indicant Hebræa & 70. in quibus non additur (*adhuc*) sed dicitur quod tunc non potuerunt servare vices. Priorem tamen sensum juvare videtur, quod posteà cap. 8. dicitur Salomon ordinem sacrificiorum, & ministeria Levitarum, ac sacerdotum instituisse, prout David pater ejus constituerat.

CAPUT VI.

v. 1. **T**unc *Salomon ait: Dominus pollicitus est, ut habitaret in caligine*, sive ut legitur 3. Reg. *Dominus dixit, ut habitaret in nebula.* Nusquam hoc Dominus pollicitum esse legimus, nisi fortè respiciat Salomon ad Levit. 16. ubi dicit Dominus: *In nube apparebo super oraculum:* aut ad illud Exod. 16. *Iam nunc veniam ad te in caligine nubis.* Ceterum verbis Salomonis significari videtur, Dominus facto suo sæpe declaravit, se habitare in nebula; id est, sæpe in nebula seu caligine præsentiam suã exhibere voluit. Sive, solet Dominus gloriam suã, & effectum præsentiæ suæ ostendere circumfusa caliginosa nube aut nebula; ut in Exod. Levit. & alibi. Unde & hîc nebulam divino miraculo excitatam Salomon interpretatur argumentum præsentiæ divinæ. Atque hoc videtur peculiare fuisse in veteri testamento. Nam in novo Christus ipse nobis apparuit; & mox cum eo ministri ejus Angeli in lumine & claritate magna apparuere pastoribus. Et Christus in monte Thabor & in resurrectione, cum magna claritate apparuit: & ferè

A ubicumque Angeli in novo testamento apparuisse leguntur, cum claritate apparuerunt. In veteri testamento in nube, caligine, nebula, rubo spinoso; ad designandum quod mysteria nondum erant revelata, & quod populi veteris corda erant cæca, obscurata & spinosa. Sic autem apparuit Deus, sive Angelus Moysi præcipuè, qui minister erat veteris legis. Unde etiam terribiles voces, & tonitrua exaudiebantur, & fulgura micabant terrorem excitantia, etiam ipsi Moysi, teste Apostolo ad Hebr. 12. Vide annot. c. 7.

v. 21. *Quicumque oraverit in loco isto, exaudi de tabernaculo tuo & propitiare.* Ex his verbis & aliis huius orationis manifestum est, Deum magis exaudire orationes in templo fusas, quàm alibi, cæteris paribus. Alioqui enim frustra peteret Salomon, eo loco beneficia hujusmodi concedi, quæ in omni loco concederentur æqualiter. Rationes autem hujus prærogativæ templorũ sunt. *Vna*, quia
B templum precibus Ecclesiæ consecratum est, ad hoc ut in eo Deus oretur, & oratus exaudiat. Unde canit Ecclesia in anniversario dedicationis, Da, ut quisquis hoc templum beneficia petiturus ingreditur, cuncta se impetrasse lætetur. *Alia ratio*, quia ibi multorum conjunguntur orationes, tanquam in loco communi, ad quem omnes conveniunt: Orationes autem multorum conjunctæ, sunt efficaciores ad impetrandum, quam eædem singulæ, & sejunctæ; sicut & in naturalibus, virtus unita major est ipsa dispersa. Et hæ rationes, quoad causam efficientem. Causæ finales multæ proferri possent, ut ad excitandam humilitatem, & diligentiam: Sed præcipua est ad conservandam charitatem & unitatem fidelium inter se. Nam templum est figura vivæ Ecclesiæ, id est cœtus, fidelium; Unde etiam Ecclesia vocatur: Ideo ergo ad templum oraturi
C conveniunt Christiani; ut hoc facto testentur, se unius Ecclesiæ esse membra, charitatis vinculo colligata; qui affectus Christiani hominis non parum etiam addit ad efficaciam orationis. Ac denique petitionem hanc Salomonis confirmavit Deus cap. sequenti, igne misso de cœlo.

CAPVT VII.

v. 1. **C**umque *complesset Salomon fundens preces, ignis descendit de cœlo, & devoravit holocausta & victimas.* Descensus ignis de cœlo super victimas, signum erat acceptationis sacrificij oblati, & exauditæ orationis, quam Salomon fuderat pro templi consecratione. Quater enim similiter factum fuisse legimus; scilicet, ignis de cœlo descendens absumpsit sacrificia oblata in consecratione Aaron, & filiorum ejus, Levit. c. 9. item sacrificium
D Heliæ contra sacerdotes Baalam, tertio sacrificium Davidis in area Ornan Jebusæi, quando pestis sæviebat in populo & hoc loco. Quibus omnibus locis Deus significare voluit, gratum & acceptum fuisse sacrificium quod offerebatur; nempe miraculosè cooperando oblationi, cujus præcipua ratio actionis consistit in incensione, seu consumptione sacrificii.

Quæri hîc potest cur ad hæc consumenda missus fuerit ignis de cœlo, cum adhuc durasset in illius tabernaculi ministerio cœlestis ignis initio missus de cœlo, ut habetur Levitici 9. Responsio habetur ex dictis, nempe hanc alteram ignis è cœlo missionem Deus voluit approbare, & quodammodo sibi consecrare novum habitaculum, videlicet templum Jerosolymitanum, quod sibi elegerat: ut in
E eo nomen ipsius invocaretur, ut habet oratio Salomonis. Quid ergo factum de priori igne? fortè immixtus est & unitus cum posteriori. Nam periisse non audeo dicere, quia fuisset ea gravis sacerdotum culpa, de qua nusquam legi. Et contrarium communiter tenetur; scilicet primum illum ignem conservatum fuisse usque ad captivitatem Babylonicam. De quo vide Liranum super Levit. 29. Potest etiam dici posteriorem non fuisse conservatum, ut nec illum qui descenderit super sacrificium Davidis, 1. Paralip. 21. & 3. Reg. 18. quia ad hoc missus non fuerat hujusmodi ignis ut servaretur, sed tantùm ad significandam & testificandam acceptationem divinam: primus autem ignis etiam ad hoc, ut ex eo asservato deinceps semper incenderentur

derentur hostiæ. Quod liquet ex facto subsequente Levit. 10. ubi consumpti leguntur ultione divina, qui ignem offerebant alienum.

v. 2. *Et majestas Domini implevit templum. Nec poterant sacerdotes ingredi templum Domini, eo quod implesset majestas Domini templum.* Lib. 3. Reg. cap. 8. v. 11. habetur: *Nebula implevit domum Domini.* Quæ duo non pugnant, sed unum est expositio alterius. Nam nebula erat signum præsentis gloriæ, & majestatis Dei. Frequenter enim legitur Dominus apparuisse in nube. Sensus igitur est; nebulam, quæ erat signum majestatis & gloriæ Dei, implevisse templum, & sacerdotes reverentia divinæ majestatis, quam nubes illa repræsentabat, retrocessisse, nec ausos fuisse ad offerendum propius accedere. B Quidam dicunt nubem istam non fuisse obscuram, sed excellenter lucidam, & sacerdotes non potuisse ferre immodicam ejus claritatem quam oculi eorum ferre non poterant. Sed hæc opinio verbis scripturæ non satis est consentanea. Nam illa nubes præcedenti capite caligo vocatur: *Dominus*, inquit, *pollicitus est, ut habitaret in caligine.* Et Psal. 98. de apparente Dei majestate dicitur: *Nubes & caligo in circuitu ejus &c.* Unde omnino apparet nubem istam obscuram & caliginosam fuisse, & per eam fuisse significatam obscuritatem & caliginem umbrarum, quarum ministerium futurum erat in illo templo. Eam obscuritatem sacerdotes illi intrare non poterant, quia intelligentia penetrare non valebant.

CAPUT VIII.

v. 2. *Civitates quas dederat Hiram Salomoni, ædificavit.* Vide 3. Reg. 9. cap. sicut & illud vers. 7. *Omnem populum qui derelictus fuerat de Hethæis &c.*

v. 14. *Sic enim præceperat David homo Dei.* Nota, adjectione hac (*homo Dei*) significatur Davidem ea præcepisse ex instinctu divino, & revelatione quadam prophetica. Vide etiam libro superiori Paralipom. capite 24.

CAPUT IX.

v. 1. *Regina quoque Saba, cum audisset famam Salomonis, venit ut tentaret eum in ænigmatibus.* Scilicet in obscuris quæstionibus. Quæ fuerint hæ quæstiones in particulari à nobis sciri non potest, quia id scriptura non exprimit: In genere tamen, quales & cujusmodi fuerint, utcumque scire possumus. Satis enim indicat nobis D scriptura non fuisse quæstiones curiosas, neque de rebus merè humanis, cujusmodi sunt multæ quæstiones naturales, sed pertinuisse ad pietatem, cultum, & cognitionem Dei; cujusmodi sunt de creatione mundi, de ejusdem perpetua conservatione & administratione, item de præmiis bonorum, & suppliciis malorum, de animæ immortalitate & similes. Indicat nobis id scriptura duobus locis. Primum tertii Regum capite decimo, ubi dicitur, quod *in nomine Domini venit tentare eum in ænigmatibus.* Igitur quæstiones pertinebant ad nomen & cultum Dei. Alter locus est in Evangelio Matth. cap. decimo, ubi Dominus dicit reginam Saba venisse à finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & propterea surrecturam in judicio contra generationem illam. Non diceretur autem hoc, nec laudaretur regina illa à Christo, si non utiles & ad pietatem pertinentes quæstiones proposuisset. E Cæterùm quæ fuerit hæc regina Saba, Vide 3. Regum 10.

v. 20. *Argentum in diebus illis pro nihilo reputabatur.* Hyperbolica est locutio, qua significatur summam fuisse argenti copiam in diebus Salomonis, adeo ut vix æstimaretur. Unde postea addit scriptura: *Fecitque ut tanta esset abundantia argenti in Jerusalem, quanta & lapidum.* Quæ sententia similiter hyperbolica est. Et in hujusmodi sententiis, quoad veritatem, non ipsa verba consideranda sunt, sed sententia expendenda, & videndum ad quid significandam talia verba ponantur; nempe hoc loco, ad insinuandum summam omnium rerum abundantiam, & quæ velut fidem superet. Sic & alia hujus capitis sententia accipienda est, ubi dicitur de regina Saba, *Non erat præ stupore ultra in ea spiritus.* Nam si

A verba urgeamus, significatur eam præ admiratione mortuam fuisse (quod falsum est) sed hoc tantùm significatur illis verbis, eam suprà modum fuisse admiratam.

v. 29. *Reliqua autem opera Salomonis priorum & novissimorum, hæc scripta sunt in verbis Nathan prophetæ, & in libris Abiæ Silonitis, in visione quoque Addo videntis contra Jeroboam filium Nabat.* Non est verisimile Nathan prophetam pertigisse usque ad extrema tempora Salomonis, ut etiam novissima ejus gesta litteris mandare potuerit. Sed quod hic dicitur, tale est; Gesta Salomonis prima, media, novissima, conscripta fuisse ab his tribus prophetis, sed sic ut alius alia scripserit, Nathan prima, reliqui duo posteriora. Vide Annot. 1. Paralip. ult. & Burgensem hîc. Deinde nec hoc verisimile est, quod quidam dicunt, Addo videntem, cujus hic fit mentio, illum esse prophetam qui coram Jeroboam clamavit & prophetavit contra altare dicens: *Altare, altare, hæc dicit Dominus &c.* 3. Reg. 13. Nam ille propheta, sicut eadem Regum narrat historia, paulò pòst interfectus est à leone: hic autem Addo propheta multo post vixit. Nam infrà c. 12. & 13. dicitur conscripsisse gesta Roboam & Abia regum Juda, qui dudum post vixerunt.

CAPUT X.

v. 4. *Pater tuus durissimo jugo nos pressit. Quæritur;* An querimonia hæc vera & justa fuerit? Vide annotationes 3. Regum cap. duodecimo; quibus adde, verisimiliter Salomonem, postquam depravatus fuit amore mulierum, cœpisse etiam populum durius tractare, & C gravius tributis premere. Quia licet immensas haberet opes; non tamen illi sufficiebant ad tantos sumptus, ac præsertim ad explendam cupiditatem tot mulierum, quas perditè amabat, quæ erant reginæ (ut est 3. Regum capite undecimo) septingentæ, & concubinæ trecentæ: solent autem mulieres maximè si sentiant se amari, petacitate sua viris esse permolestæ. Item magnis opus erat expensis ad exstruenda tot templa idolorum. Scribitur enim eodem loco, post commemorata templa Chamos & Moloch hoc modo: *Atque in hunc modum fecit universis uxoribus suis alienigenis.* Illud igitur de abundantia omnium rerum tempore Salomonis, intelligendum est de prioribus ejus temporibus, quando nondum dereliquerat Deum; hæc verò de posterioribus, quando depravatus amore mulierum, declinavit ad idola.

v. 15. *Et non acquievit* (Roboam) *populi precibus. Erat enim voluntas Dei, ut compleretur sermo ejus quem locutus fuerat per manum Abiæ &c.* Non est sensus, quod Deus incitaverit Roboam ad tam superbam & stultam responsionem; sed quod propter peccata Salomonis, volens ab ejus posteritate regnum decem tribuum auferre, permiserit Roboamum in tam stultum & insulsum consilium incidere, illique acquiescere, ut per tale medium & vindicaret Salomonis peccata, & simul impleret verbum suum, quod ea de re locutus fuerat per Ahiam prophetam ad Jeroboam.

CAPUT XI.

v. 4. *Hæc dicit Dominus: Non ascendetis, neque pugnabitis contra fratres vestros —— quia mea hoc gestum est voluntate. Quæret* aliquis, an igitur continuo sit consequens: Si aliquid divina sit voluntate gestum, nos debere acquiescere, & non repellere malum, quod ejus voluntate accidit? Quod si ita est, verum erit Lutheri paradoxon; non esse pugnandum contra Turcam, fines Christianorum invadentem, quia hoc esset repugnare voluntati Dei, nostra peccata per Turcam visitantis. *Respondeo*, non est dubium omnem afflictionem, quæcunque hominibus accidit, provenire ex voluntate Dei; juxta illud Amos capite tertio. *Si erit malum in civitate, quod Dominus non fecerit?* Neque tamen consequens est, ejusmodi mala non debere averti. Quia licet sit voluntatis Dei, ut illa inferantur, & ut illa patienter feramus, quamdiu inferuntur; non est tamen voluntatis ejus, ut non repellantur, dum rectè & justè repelli possunt. Res manifesta est in morbis, fame, frigore, siti & similibus, quæ patimur Deo infligente; & tamen rectè avertimus,

quantum possimus, contrariis remediis. Quod ergò A Propheta prohibet pugnandum contra Israël, aliquid amplius continebat; nempe, quod Deus de hoc jam, etiam specialiter, & explicitè suum decretum firmum manifestabat, quod regnum decem tribuum ad Jeroboam transtulisset. Huic ergo cognitæ voluntati Dei non debuit Roboam, aut populus repugnare.

v. 23. *Quia sapientior fuit & potentior super omnes filios ejus.* Hebraïcè est: *Et instituit eum curabat, & distribuebat de omnibus filiis suis per omnem terram Iuda & Benjamin.* Vide etiam 3. Regum cap. 15.

CAPUT XII.

v. 7. *Daboque eis pauxillum auxilii: Veruntamen servient ei, ut sciant distantiam servitutis* B *meæ, & servitutis regni terrarum.* Sanè ea distantia longè maxima est. Nam servire Deo est homini naturale; & proinde non potest esse non maximè salutare, & jucundum, ut verè dictum sit: Servire Deo regnare est. At verò servire hominem homini, contra naturam est, ideoque per se molestum & grave: nam servitus talis ex peccato ortum habet. Docet etiam hic locus, remisso peccato, non semper statim remitti quoque omnem pœnam temporalem.

v. 13. *Quadraginta & unius anni erat* (Roboam) *cum regnare cœpisset.* Si Salomon regnare cœpit anno duodecimo ætatis, quod colligi videtur, quia ex Bethsabee natus est circa vigesimum octavum annum regni patris sui, Salomon autem regnavit tantum quadraginta annis, ut dicitur 3. Regum 11. & 2. Paralip. 9. consequens vide- C tur, quod Salomon genuerit Roboam (qui hic quadraginta & unius anni fuisse perhibetur, cum regnare cœpisset) anno ætatis suæ decimo vel undecimo, De hac difficultate Hieronymus ad Titum 3. dicit difficile esse invenire exitum quæstionis propter librorum varietatem, & errores inolitos, dum paulatim ex inemendatis inemendata scribuntur. Vide etiam eundem Hieronymum in Epistola ad Vitalem. Sed Liranus in 3. Regum 11. putat Salomonem quando incepit regnare, fuisse viginti annorum vel eo amplius. Et probat ex eo quod 3. Regum cap. 2. dicit David ad Salomonem; *Vir autem sapiens es, &c.* Vide etiam Josephum de ætate Salomonis.

CAPUT XIII.

v. 2. *Et erat bellum inter Abiam, & Ieroboam. Quæ-* D *ritur* quomodo justè bellum ab Abia susceptum fuerit contra Jeroboam, cum sciret Dei voluntate ei regnum collatum? nempe id patet suprà c. 1. *Respondeo.* Abia non infert bellum, quasi recuperaturus regnum decem tribuum, sed bellum sibi illatum conatur repellere. Id patet ex eo quod ait in sua oratione: *Filii Israël nolite pugnare contra Dominum Deum patrum vestrorum.* Quibus verbis non suadet ut redeant ad regnum Juda, sed ut desistant ab inferendo bello. Obiicitur tamen è contra, quod Abia non agnoscat Jeroboam legitimum regem. dum dicit eum rebellasse contra Dominum suum; tum etiam videtur Abias intulisse offensivè bellum, quia habuit hanc orationem in monte Ephraim in ditione decem tribuum. Quare dici potest, Abiam hoc egisse, ut populus agnosceret, etsi Jeroboam prius jubente Domino accepisset regnum decem tribuum; jam tamen eo E privari per eos dignè posset, quod erectis vitulis aureis, ipse Jeroboam Deum suo honore privasset. Huc enim tendit tota Abiæ oratio. Et ob hanc tam piam admonitionem, tum etiam quod Jeroboam prior insidias strueret; Deus videtur Abiæ hanc victoriam concessisse.

v. 5. *Num ignoratis quod Dominus Deus dederit regnum David super Israël in sempiternum, ipsi & filiis ejus in pactum salis?* Nota, fœdus Dei perpetuum, pactum salis vocari: Nempe, quia sicut sal arcet corruptionem, ita pactum hujusmodi erat inviolabile. Alii referunt ad sacrificium, cujus interventu solebant olim fœdera percuti seu sanciri; ipsum autem sacrificium sine sale non peragebatur, & ex consequenti fœdera non percutiebantur sine sale, quia non fiebant, nisi oblato prius sacrificio & certis victimis. Vide Levit. cap. 2.

v. 7. *Porro Roboam erat rudis & corde pavide. Quæstio* est quomodo non peccavit Abia, talia referens de patre suo, maximè coram tota multitudine? *Respond.* dixit hoc Abia, non ut filios, sed ut rex, agens negotium regni ac reipublicæ. Expediebat enim, ut minus reverenter, ac velut contemptim de Roboam loquerentur, ne videretur factum ejus, quo decem tribus à se alienaverat, ullatenus approbare, sed potius improbare ac detestari mores ejus; quo sic populum bene sentientem de regno ejus, induceret ad id quod volebat. Unde nec patrem suum eum vocat, ne vel hoc nomine videretur eum, quem populus meritò oderat, aliquo modo honorasse.

v. 9. & 10. *Et ejecistis sacerdotes* Domini *filios Aaron, atque Levitas, & fecistis vobis sacerdotes, sicut, &c. Noster autem Dominus Deus est, quem non relinquimus, sacerdotesque ministrant Domino de filiis Aaron, & Levitæ sunt in ordine suo,* &c. Hæc & ejusmodi verba rectè & meritò dicere possumus hodie nos catholici contra hæreticos. Nostri enim sacerdotes ab Episcopis, qui legitima successione descenderunt ab Apostolis, & à Petro ordinati sunt, & ministrant cum diaconis in ordine suo, offerentes sacrificium à Christo institutum & in Ecclesia relictum secundum ordinem Melchisedech. Hæretici verò tollentes de medio hoc sacerdotium cum sacrificio, dicere & docere audent, omnes Christianos esse sacerdotes.

v. 20. *Quem percussit Dominus & mortuus est.* Ambiguum utrum ad Abiam, an ad Jeroboam referri hoc debeat. Sed dicendum de Jeroboam hoc dici. Nam de gestis Abiæ posteà adhuc continuatur historia, & initio sequentis capitis de eo dicitur: *dormivit autem Abia cum patribus suis.* Quomodo autem Jeroboam percussus fuerit à Domino non legitur, neque hîc, neque in libris Regum. Lyranus putat de Abia dictum hoc esse, & refert causam percussionis ejus. Sed puto eum falli. In Hebræo sic legitur: *Et non retinuit fortitudinem Ieroboam amplius in diebus Abia, & percussit eum Dominus & mortuus est.* Sanè contextus hic omnino exigit, ut illud postremum *& percussit eum* Dominus, *& mortuus est*, de Jeroboam dictum accipiatur: præsertim, quia de Abia, novo exordio sequitur: *Et roboravit se Abias, & accepit sibi uxores.* His Græca planè consonant.

CAPUT XIV.

v. 2. *Fecit autem Asa quod placitum erat in conspectu Domini, & subvertit altaria peregrini cultus; & excelsa, &c.* Capite sequenti de eodem dicitur: *Excelsa autem derelicta sunt in Israël.* Et 3. Regum 15. *Excelsa autem non abstulit. Quæritur* quomodo ergo hîc dicitur subvertisse excelsa? Sed distinctione solvitur hic scrupulus. Erant enim excelsa quædam, in quibus idola colebantur; & ea dicitur Asa hoc capite subvertisse cum reliquo cultu idolorum. At erant quoque alia excelsa, in quibus sacrificia offerebantur uni vero Deo. Idque aliquamdiu licitum fuerat: Videlicet quamdiu arca non habuerat stabilem mansionem. Ædificato autem templo, erat illicitum, à piis tamen nonnullis regibus toleratum fuit, majoris mali vitandi causa; ne videlicet populus ad idola deflueret, vel etiam in quandam socordiam & neglectum cultus divini. Et de talibus excelsis dicitur, quod adhuc tempore hujus regis Asa fuerint derelicta. Est & alia conciliatio non improbabilis, de qua vide annotationem capitis vigesimi. Hanc tamen quam diximus, probabiliorem facit, quod infra cap. 33. legimus expressè additum; *Domino Deo suo.* v. 17.

v. 9. *Egressus est autem contra eos Zara Æthiops, cum exercitu suo, decies centena millia, & curribus trecentis.* Adductus fuit hic exercitus non ex Æthiopia meridionali, seu Africana, quæ longissimè abest à Judæa, & in sacris literis vix memoratur, sed ex Æthiopia orientali vicina Arabiæ & Mesopotamiæ, à qua & uxor Moysi Num. 12. vocatur Æthiopissa. De qua Æthiopia vide prolixè ad cap. 2. Gen. ubi agitur de paradiso. *Mysticè* autem per hunc Zaram Æthiopem significatur diabolus, ducens innumerabilem exercitum dæmonum, quia in tota

ſcriptura nuſquam tantus exercitus legitur, ſicut iſte exercitus Æthiopum, & tamen fuit à Dei populo ſuperatus.

CAPUT XV.

v. 2. **D***Ominus vobiſcum, quia fuiſtis cum eo.* Hac ſententia, aliiſque ſimilibus olim abuſi fuerunt Pelagiani, ut oſtenderent hominis ſolius eſſe, præparare ſe ad ſuſcipiendam gratiam Dei, & Deum ſolis illis ſuam infundere gratiam, qui ad eam ſuſcipiendam ſe præpararent. Contra quos rectè à Scholaſticis ex ſcriptura & Auguſtino introducta eſt duplex gratia, ſcilicet præveniens & ſubſequens. Et imprimis ineptè hanc ſententiam & ſubſequens. Et inprimis ineptè hanc ſententiam uſurpabant Pelagiani. Nam non loquitur hic Propheta de auxilio gratiæ Dei, quo cor hominis movetur ad bene operandum, ſed tantùm de auxilio illis præſtito contra hoſtes viſibiles. Itaque ſenſus eſt: *Dominus vobiſcum*, ſcilicet in iſto prælio, quo ſuperaſtis tantam multitudinem hoſtium, idque propterea, *quia fuiſtis cum eo*, id eſt, quia ad eum fuiſtis converſi per veram fidem & pœnitentiam, relictis idolis, quæ coluerant patres veſtri. Si *inſtas*, an non poſſit idem de interna gratia dici? *Reſpondeo*, poteſt, modò ſanè intelligatur, ut ſenſus ſit, propterea Deum nobis adeſſe per gratiam ſubſequentem, quia cum eo fuimus, primæ ejus gratiæ diligenter cooperando. Sed ita ut fateamur etiam illam cooperationem noſtram non provenire niſi ex gratia Dei, quia Deus omne bonum opus in nobis operatur: & teſte Apoſtolo, ex nobis nihil poſſumus quaſi ex nobis.

v. 16. *Sed & Maacha matrem Aſa regis ex auguſto depoſuit imperio*, Alii vertunt nominandi caſu. Sed & Maacha matrem [ſcilicet ſuam] Aſa rex amovit eam, ne eſſet hera ſeu domina. Vide 3. Regum 15.

CAPUT XVI.

v. 7. **Q***Voniam habuiſti fiduciam in rege Syriæ; idcirco evaſit Syriæ regis exercitus de manu tua.* Primo hic notandum, quàm ſit Deo ingratum, ſi princeps chriſtianus vel fœdera ambiat, vel auxilia imploret principum hæreticorum, vel infidelium. Hoc enim ſignum eſt, eum qui hoc facit, magis confidere in ſubſidio humano, quàm in auxilio Dei. Neque legimus uſquam ſcripturam approbare, ut ab infidelibus ſubſidia petantur. Quod autem hic dicitur: *idcirco evaſit Syriæ regis exercitus de manu tua;* non ſic intelligendum eſt, quaſi bellum ei contra regem Syriæ fuerit (nam aſciverat eum ſibi Aſa auxiliarem contra regem Iſraël) ſed ſenſus eſt; Si fiduciam habuiſſes in Domino Deo tuo, nec advocaſſes in auxilium regem Syriæ infidelem; non tantum viciſſes regem Iſraël, ſed etiam exercitum regis Syriæ, fortè regi Iſraël ferre voluiſſet ſuppetias, aut regnum tuum quoquo modo invadere.

v. 12. *Ægrotavit etiam Aſa dolore pedum vehementiſſimo.* Juſtè pedum dolore cruciatus eſt, qui paulò ante prophetam Domini injuſtè in nervum miſerat, quo pedes conſtringuntur, ut per quod peccaverat, per hoc & puniretur. Hebræa ſic habent: *In pedibus ejus uſque ad ſupra, ægrotatio ejus.* Pagninus; [*uſque ad verticem*] Vatablus in ſcholio, *uſque ad ſurſum*, id eſt, uſque ad ſummam partem corporis graſſatus eſt morbus. Porrò quod additur; *Sed magis in medicorum arte confiſus eſt.* Hebraïcè tantum eſt; *quia in medicis confidit.* Senſum tamen bene Hieronymus reddidit. Vatablina verſio quoque ſic habet: *Et in morbo ſuo non quæſivit Dominum, ſed medicos.* Eſt autem hic Aſa illuſtre exemplum omnibus, ne cum hæreticis certo ſibi promittant ſecuritatem. Dixit enim ſcriptura de ipſo, capite præcedenti, quod *cor ejus fuerat perfectum cunctis diebus*, ſcilicet uſque ad illud tempus; & tamen idem ille hoc capite graviſſimè increpatur à Propheta, imò ipſe prophetam ſe corripientem in nervum coniicit. Ergo qui ſtat, videat ne cadat.

CAPUT XVII.

v. 7. **T***Ertio autem anno regni ſui miſit* (Joſaphat) *de principibus ſuis* —— *& cum eis Levitas* ——

A *& ſacerdotes, docebantque populum in Iuda &c.* Hoc exemplum non eo trahendum eſt, quaſi prima authoritas in rebus ad religionem pertinentibus, aut judicium de iiſdem, ad regem vel principem ſæcularem pertineat. Imò, quia legitur miſiſſe Levitas & ſacerdotes, ſatis illo facto ſignificavit, ad illos ex officio pertinere, tum notitiam legis, tum judicium de quæſtionibus legis, juxta illud Malach. cap. 2. *Labia ſacerdotis cuſtodiunt ſcientiam, & legem requirent de ore ejus.* Et illud: *Si difficile & ambiguum apud te judicium*, &c. Deut. 17. v. 8. Joſaphat ergo fecit, quod omnis pius rex & princeps tenetur facere in populo ſibi ſubjecto; ut videlicet populum contineat, non tantum in pace temporali (id quod pertinet ad principem, quatenus tantum princeps eſt ſæcularis) ſed etiam in vera religione, opera ſacerdotum; quod ad principem pertinet, quatenus eſt princeps Chriſtianus. Sic & infra cap. 30. de Ezechia dicitur, quod miſerit in terram Iſraël nuntios, qui eis prædicarent pœnitentiam, & ut reverteretur ad Dominum Deum patrum ſuorum.

B

CAPUT XVIII.

v. 21. **E***Grediar, & ero ſpiritus mendax in ore omnium prophetarum ejus. Dixitque Dominus: Decipies & prævalebis. Egredere, & fac ita.* Quod ait, *Egredere, & fac ita:* nullo modo eſt præcipientis. Cum enim Deus ſit ſumma & prima veritas, nullo modo poteſt mendacium præcipere aut mentiri: ſed verba ſunt concedentis facultatem ſpiritui maligno id faciendi, quod facere quidem cupiebat, ſed nondum permittebatur. Quomodo C etiam dictum eſt Judæ proditori à Chriſto Joan. 13. *Quod facis, fac citius.* Et hunc eſſe ſenſum, patet ex verbis præcedentibus, quibus ait ſpiritus ille: *Egrediar, &c.* q. d. Si mihi permittas, egrediar & ſuggeram mendacium omnibus prophetis Achab; ut ita decipiantur. Cum ergo ait Dominus, *Egredere*, ſignificat ſe illi dare poteſtatem, quam petebat. Hinc etiam diſcimus, diabolum contra nos nihil poſſe, neque in errorem inducendo, neque ad peccatum pertrahendo, niſi permittatur à Deo; Deum autem hoc permittere propter peccata hominis præcedentia. Vide etiam 3. Reg. 11.

CAPUT XIX.

v. 2. **I***Mpio præbes auxilium, & his qui oderunt Dominum, amicitia jungeris.* Poſterior pars complementum eſt & explicatio prioris. Nam multis caſibus li- D citum eſt impiis benefacere, imò tenemur omnes diligere, etiam impios; modo eis in malo non ſociemur, aut ullo modo confœderemur. Monet ergo hic locus, ne principes chriſtiani & catholici contrahant amicitias, aut ineant fœdera cum hæreticis, aut Turcis, aut aliis infidelibus. Nam & capite ſequenti Joſaphatà Deo punitur contritione navium ſuarum, quod fœdus iniiſſet cum impio Ochozia.

v. *In Ieruſalem quoque conſtituit Ioſaphat Levitas & ſacerdotes.* Videri hinc poſſet quod tempore veteris teſtamenti ſacerdotium ſubjectum fuiſſet regiæ poteſtati. Sed contrarium ſatis apparet ex verbis Joſaphat ſubjectis, quibus ait; *Amarias ſacerdos & pontifex veſter, in his quæ ad Deum pertinent, præſidebit. Porrò Zabadias filius Iſmaël, qui eſt dux in domo Juda, ſuper ea opera erit, quæ ad regis officium pertinent.* Senſus igitur eſt, *conſtituit*, id E eſt, curavit conſtitui, nempe per ſummum ſacerdotem Amariam. Item *præcepit*, id eſt, cum authoritate dixit, quia verbum principis habet pondus & authoritatem, etiamſi propriè non præcipiat. Itaque ſenſus eſt, quod eos ſeriò & graviter admonuerit ſui officii.

CAPUT XX.

v. 11. **A***Marias autem ſacerdos & pontifex veſter in his quæ ad Deum pertinent, præſidebit. Porrò Zabadias filius Iſmaël, qui eſt dux in domo Iuda, ſuper ea opera erit, quæ ad regis officium pertinent.* Ex hac diſtinctione ex ore ipſius regis prolata manifeſtum eſt, aliud eſſe officium regis, aliud ſacerdotis, etiam tempore veteris teſtamenti; & per conſequens, abſurdiſſima eſt hæreticorum noſtri temporis ſententia, qua ſuis principibus

assentantur, cum dicunt unumquemque regem & principem esse caput Ecclesiæ in sua ditione. Quod si ita esset, jam non essent hæc planè distincta officia, sed sacerdotale regio subordinatum.

v.20. *Credite in Domino Deo vestro, & securi eritis.* Inferet aliquis, igitur fides securum facit? *Respond.* facit fides securum, de eo quod divinitus revelatum est. Erat autem tunc populo revelatum per prophetam, quod victoriam reportaturi essent ab hostibus. Hoc igitur credere debebant, & de eo securi esse. Sic mulier peccatrix, & paralyticus, quibus revelatum fuit peccata ipsorum esse dimissa, ipso Christo hoc eis affirmante, credere id debuerunt: quibus autem hoc revelatum non est, id credere firma fide non debent, sed cum timore & tremore salutem suam operari, & dicere cum Apostolo 1. Cor. 4. [si fortè confidant se eò pervenisse] *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum.* Interim & cum alio Apostolo dicentes; *Si cor nostrum non arguat nos, fiduciam habemus apud Deum.* 1. Joan. 3.

v.33. *Veruntamen excelsa non abstulit.* Idem suprà cap. 17. dicitur excelsa, & lucos de Juda abstulisse. Sed vide Annot. c.14. ubi de Asa rege, similis quædam antilogia & in speciem contradictio, tollitur; videlicet quod abstulit excelsa constituta falsis diis; reliquit autem adhuc excelsa constituta vero Deo. Alii etiam sic intelligunt, quod initio regni excelsa abstulit, sed cum iterum plebe abeunte in superstitionem, erecta essent, connivente rege manserint. Et huic sensui favere videtur quod Ecclesiastici 49. inter pios reges, & cultus divini perpetuos observatores, non connumeretur. De qua re vide ejus loci Annot.

Videtur etiam sic non ineptè posse intelligi; Abstulit excelsa, sed non abstulit omnino, quia quibusdam locis sustulit, verum aliis quibusdam locis per conniventiam, aut metuens invidiam reliquit. Vel ita: Abstulit, quia cœpit auferre: non abstulit, quia benè inchoatum opus non perfecit.

CAPUT XXI.

v.6. *Ambulavitque in viis Regum Israël, sicut egerat domus Achab.* Deinde addit causam scriptura: *Filia quippe Achab erat uxor ejus.* Hæc erat Athalia pessima mulier, propter quam tres reges post Joram succedentes subtracti sunt ex genealogia Christi, quemadmodum testatur Hieronymus, quia, ut inquit ille, Joram generi se miscuerat impiissimæ Jezabelis; idcirco usque ad tertiam generationem ejus memoria tollitur, ne in sanctæ nativitatis ordine poneretur. Notandum itaque hîc quod ideo dicatur Joram impiè egisse, quia uxor ejus erat filia Achab: quo exemplo rursum docemur, tanquam pestem fugienda esse Catholicis connubia cum hæreticis. Plerumque enim illud evenit quod scriptura testatur, ubi hæc eadem de Salomone commemorat: *Certissimè enim avertent corda vestra, ut sequamini deos earum* 3. Reg. 11. vide annotata ibidem. Sed dubitationem habet, quomodo hîc dicatur filia Achab, cum capite sequenti vocetur filia Amri, qui fuit pater Achab? *Respondent* quidam, fuisse illam filiam Achab non natura, sed educatione, quia eam apud se Achab educasset ut filiam, quæ revera erat soror. Sed magis consonum est scripturæ sacræ, ut dicatur fuisse genita ex ipso Achab & Jezabele. Nam alioqui non fuisset ex sanguine Jezabelis, quod tamen D. Hieronymus præsupponit in 1. capite Matthæi, verbis suprà citatis. Dicitur autem capite sequenti filia Amri, quia filii ejus fuit. Qui modus loquendi in scriptura est usitatissimus. Et eodem illo capite, scilicet proximè sequenti, idem dicitur de Ochozia nepote Josaphat interfecto: *Et sepelierunt eum, eò quod esset filius Iosaphat*, cum tamen non esset nisi ejus nepos ex filio.

v. 12. *Allatæ sunt ei literæ ab Elia Propheta.* Omnino apparet has literas scriptas esse post mortem Josaphat, regnante jam ejus filio Joram, ad quem, ut regem destinantur. Hebræi dicunt eas scriptas esse spiritu prophetico ab Elia antequam transferretur, & concreditas Elisæo, ut suo tempore eas Joram regi traderet. Sed cum constet Eliam translatum esse, vivente adhuc Josaphat, & Joram nondum rege existente; verisimilius est, eas literas esse post raptum, ex eo loco, in quem angelico ministerio translatus est Elias. Atque hinc etiam ostenditur, sanctos ex hominum conversatione sublatos, adhuc curare res nostras.

CAPUT XXII.

v.2 *Quadraginta duorum annorum erat Ochozias cum regnare cœpisset.* 4. Regum 8. sic legitur: *Viginti duorum annorum erat Ochozias cum regnare cœpisset.* Sic & hoc loco habent quidam codices 70. interpretum. Verùm quia omnia Latina consentiunt in numerum quadraginta duorum annorum; atque etiam Hebræa: dicendum videtur in numero illo quadraginta duorum annorum, computari etiam annos, quibus cum patre Joram regnavit. Vide etiam 4. Reg.

Athalia filia Amri. Quomodo eadem dicatur filia Achab cap. præced. Vide ibi explicatum.

CAPUT XXIII.

v.11. *Et eduxerunt filium regis, & imposuerunt ei diadema, & testimonium, dederuntque in manu ejus tenendam legem.* Verba illa postrema (*dederuntque in manu ejus tenendam legem*) neque sunt in Hebr. neque in plerisque MS. Latinis. Et omnino verisimile est, illa addita esse ad explicandum vocabulum præcedens (*testimonium.*) Illud enim vocabulum variè explicatur. Quidam simpliciter intelligunt ornamentum regium, id est, vestes regias, quibus Joiada testaretur universo populo hunc esse regem; junguntur enim hæc duo (*diadema & testimonium.*) Sed quia nusquam legimus habitum regium vocari testimonium, omnino videtur plus aliquid significari. Unde author tradit. Hebraïcarum, per *testimonium* intelligit phylacteria, in quibus decem verba legis erant descripta. At denique, rectius, ut apparet, ipsam legem, seu legis volumen regi in sua inauguratione in manus traditum intelligimus, prout in textu ipso adjectum est.

v.16. *Pepigit autem Ioiada fœdus inter se, universumque populum, & regem, ut esset populus Domini.* Duplex hic fœdus indicatur, unum quod initum est inter Deum ex una parte, & populum & regem ex altera parte, & quia sacerdos sustinet personam Dei, ideo dictum est quod Joiada pepigerit fœdus inter se & populum cum rege. Id enim perinde est, ac si diceret, inter Deum & populum. Nam sacerdos erat loco Dei. Unde etiam additur: *ut esset populus Domini.* Alterum fœdus initum est inter populum ex una parte, & regem ex alia; per quod fœdus rex erat obligatus justè & secundum legem Dei populo præesse: populus autem eidem obedire. Et utrumque hoc fœdus reperiri debet in omni republica. Nisi enim sit fœdus tale inter principem & populum; non erit omnino respublica, ne quidem terrena & sæcularis. Si autem non servetur fœdus inter Deum & populum cum rege: jam non erit respublica Christiana, & talis quæ ad cœlestem patriam destinetur.

CAPUT XXIV.

v.17. *Postquam autem obiit Ioiada, ingressi sicut principes Iuda, & adoraverunt regem. Qui delinitus obsequiis eorum acquievit eis.* Tradunt Hebræi, principes dixisse eum dignum divino honore, quod sex annis enutritus fuisset in templo Domini, illeque assentationem passus sit; ut posteà Herodes, acclamante ei populo Act. 12. *Voces Dei & non hominis.* Potest nihilominus de simplici honore intelligi, sed copioso, quo delinitus sit regis animus, ut eum principes ad cultum idolorum pertraxerint. Nam immediatè subditur: *Et dereliquerunt templum Domini Dei patrum suorum, servieruntque lucis & sculptilibus.*

v.22. *Qui cum moreretur, ait; Videat Dominus & requirat.* Ex Hebræo verti potest per futurum: *Videbit Dominus & requiret.* Hebræi enim carentes tertia persona imperativi, eam exprimunt per futurum indicativi. Proinde possent etiam hæc verba accipi tanquam

prænunciativa. Nam paulò ante dicitur de eodem Zacharia; *Spiritus Domini induit Zachariam.* Si autem accipiantur, ut sint imprecatoria (quod verisimilius est) intelligenda sunt, ut justam vindictam suis interfectoribus imprecetur, non quidem ex privato appetitu vindictæ, sed zelo & amore justitiæ divinæ. Sic & Apostolus de Alexandro ærario: *Reddat illi Dominus.* 2. Timoth. cap. 4.

CAPUT XXV.

v. 3. *Iugulavit servos qui occiderant regem patrem suum.* Præcedenti capite dicitur, quod servi illi insurrexerint contra Joas in ultionem sanguinis filii Joiadæ sacerdotis. *Quæritur* ergo, an justè hi fuerint occisi? Et *respondetur* quod sic, quia tametsi ultio illa justa fuerit ex parte Ioas, qui innocentem Prophetam occidi jusserat; non tamen ex parte hominum, qui necem intulerant; quia non habebant authoritatem occidendi regem. Verisimile etiam est eos ex seditione magis, quàm ex zelo regem occidisse. Dicuntur autem capite præcedenti surrexisse contra regem, in ultionem sanguinis filii Ioiadæ, nempe propter intentionem Dei, qui hac ratione voluit vindicare innocentem necem prophetæ: Et eodem modo hoc dicitur, sicut Titus & Vespasianus dicuntur everrisse Jerosolymam, ad vindicandam mortem Christi.

v. 7. Cum Rex Iuda conduxisset de Israël centum millia hominum, centum talentis argenti, dixit ad eum homo Dei: *O rex ne egrediatur tecum exercitus Israël: non est enim Dominus cum Israël, & cunctis filiis Ephraim.* Deus non erat cum Israël, id est, cum populo decem tribuum, quia dereliquerant cultum Dei, & colebant vitulos aureos aliaque idola. Nominat autem peculiariter filios Ephraim, quia illa erat tribus regia inter decem tribus, & ex ea fuerat Ieroboam qui primus vitulos aureos erexerat. Hic locus docet, inconsultum, atque adeo illicitum esse principibus Christianis, ut vel ex hæreticis, vel infidelibus quibuscumque exercitum conscribant, aut militem subsidiarium petant. Manifesta ratio est, quia qui talia subsidia requirit, significat se magis fidere in multitudine hominum, quàm in auxilio Dei. Unde dicitur huic regi: *Quod si putas in robore exercitus bella consistere: superari te faciat Deus ab hostibus.* Non ergo reprehenditur quod copiosum collegerit exercitum, sed quod ex talibus, quæ res diffidentiæ cujusdam in Deum erat argumentum.

v. 16. *Scio quod cogitaverit Deus occidere te.* Vixit quidem adhuc annis quindecim post mortem sui victoris, sed tamen tandem interfectus est in Lachis, ut in fine capitis dicitur.

v. 17. *Veni videamus nos mutuo.* Verba sunt provocantis ad prælium. Sic 4. Regum capite vigesimo-tertio: *Abiit rex Iosias in occursum ejus, & occisus est in Mageddo, cum vidisset eum,* id est, cum acie esset congressus. Sic & infrà intelligendum est, quod dicitur: *Et mutuos sibi præbuere conspectus.* v. 21.

Causam hujus belli non aperit scriptura, licet tamen divinare causam ejus fuisse injuriam, quam populo Juda intulerant milites decem tribuum ab Amasia dimissi, qui diffusi in civitatibus Iuda, & interfectis tribus millibus diripuerunt prædam magnam. Vindicare enim hanc injuriam in suis subditis debuerat rex Israël. Quod si facere requisitus neglexit aut recusavit; justa videtur fuisse adversus eum occasio belli. Nec tamen victoriam dedit Deus Amasiæ, quamvis justum bellum gerenti, quia, ut dicit scriptura, Domini voluntas erat, ut traderetur in manus hostium propter deos Edom.

v. 24. *Nec non & filios obsidum reduxit in Samariam.* 4. Regum 14. dicitur reduxisse obsides. Sed idem significatur; dicuntur enim phrasi Hebraïca, filii obsidum, ipsi obsides, quasi genus certum hominum. Unde & utroque loco in Hebræo legitur eodem modo [*filios arrhabonum.*] Videntur autem hi obsides, seu arrhabones dati fuisse regi Israël pridem à rege Iuda, ne rex Iuda temerè bellum moveret regi Israël.

CAPUT XXVI.

v. 5. *Et exquisivit Dominum in diebus Zachariæ intelligentis & videntis Deum.* Quidam opinantur hunc Zachariam fuisse filium Joiadæ sacerdotis. Sed manifestum est eos falli. Nam Zacharias ille multo ante occisus erat (ut patet ex cap. 24.) quàm Ozias regnare cœpit. Proinde rectius alii intelligunt illius Zachariæ filium, itidem Zachariam vocatum patris nomine, sive quod posthumus natus sit, sive alia de causa. Quod autem additur: *Intelligentis & videntis*, significat illum peritum fuisse in videndis & dijudicandis visionibus divinis. Hebr. est: *Intelligentis in visionibus Dei.* Apud 70. *Intelligentis in timore Domini.*

v. 17. *Et cum eo sacerdotes Domini octoginta, viri* B *fortissimi. Fortissimi*, non corpore, sed animo, id est, constantes & intrepidi ad avertendum monitione seu increpatione sua regem, ne rem illam sibi illicitam faceret. Non enim tanto erant numero ut pugnarent contra regem; hoc enim stultum fuisset, cum regis potentia esset longè major; nec fas eis fuerit arma contra regem, etsi graviter peccantem, corripere.

v. 18. *Non est tui officii Ozia, ut adoleas incensum Domino, sed sacerdotum.* Locus meritò notandus, contra eos qui adulatoriè permiscent officium sacerdotis cum officio principis; dicentes unumquemque principem in ditione sua pro arbitrio posse disponere de religione & cultu divino, ejusque ceremoniis. Sed hìc contrarium liquet, nam apertè distinguitur officium sacerdotum & officium regis; & dicitur, quod offerre incensum seu thymiama, ac proin- C de, & alia quæ religionis sunt curare, ad ejus officium non spectet; ac per consequens non possit ex authoritate se rebus sacris immiscere, sed tanquam filius Ecclesiæ, eidem & Deo subservire.

v. 23. *Et sepelierunt eum in agro regalium sepulchrorum, eò quod esset leprosus.* 4. Regum capite 15. legitur sepultus cum majoribus suis in civitate David. Sed nulla est repugnantia, quia sepultus est, non quidem intra septa ipsa regalium sepulchrorum, sed extra in agro, qui tamen intra civitatem David, id est, intra arcem Sion, continebatur.

CAPUT XXVII.

v. 2. *Excepto quod non est ingressus templum Domini.* Hoc in laudem Ioatham dicitur, sicut in vituperium Oziæ capite superiori dictum est, quod ingres- D sus templum Domini adolere voluit, &c. Proinde hìc subaudiendum quod ibi expressum, nempe, ut adoleret incensum Domino; vel templum Domini ponitur pro eo quod propriè templum Domini vocabatur; nempe pars templi secretior, in qua adolebatur incensum, in quam solis sacerdotibus ingredi licebat, sicut soli summo sacerdoti in sanctum sanctorum. Unde & Lucæ 1. Zacharias dicitur ingressus templum ut incensum poneret; omnis verò multitudo populi foris stetisse hora incensi. Et apud Hebræos diversis nominibus appellantur partes illæ templi; nempe sanctum sanctorum, sanctuarium, & atrium templi. *Et adhuc populus delinquebat.* Scilicet immolando in excelsis, ut expressum est libri 4. Regum capite 15. Et hæc scilicet est causa, cur Joatham, de quo nihil aliud reprehensione dignum legi- E tur, non connumeretur Eccles. 49. inter reges Juda meliores.

v. 3. *Ipse ædificavit portam domus Domini excelsam.* Vide Annot. 4. Reg. 15.

CAPUT XXVIII.

v. 10. *Insuper filios Juda & Ierusalem vultis vobis subjicere in servos & ancillas.* Iure quidem belli licet hostes justo bello superatos in servitutem redigere: sed primum apparet bellum illud non fuisse justè illatum populo Iuda à populo Israël. Deinde aliquando aliquid justum est justitia particulari, quæ reddit unicuique quod suum est, sed non justitia generali, quæ etiam misericordiam & clementiam requirit, maximè in fratres & socios religionis. Unde meritò hic reprehensi sunt qui fratres suos captivos in servitutem

redigere voluerunt. Stando autem in lege naturæ, non videtur illicitum, ut qui ejusdem sunt veræ religionis, alii alios servos habeant. Nam & lex Moysi id concedit? *Si quis habuerit servum Hebræum, &c.* Et olim Christiani Christianos servos habuerunt; neque dominus jus suum in servum amittit, si fortè ex gentili Christianus fiat. Rectius tamen Christiani Imperatores posteà sanxerunt ne Christiani Christianos in servitutem redigerent, aut servos haberent, idque propter indecentiam, cum Christiani omnes, & fratres inter se, & ejusdem patris filii per religionem habendi sint.

v. 15. *Apprehendentesque captivos, omnesque qui nudi erant, vestierunt eos, cumque vestissent eos ——— & refecissent eos cibo & potu, adduxerunt Jericho.* Hoc exemplo admonentur Christiani principes, ne ferociter abutantur victoriis, contra alios Christianos; etiamsi fortè propter peccata meruerint affligi. Nam & populus Iuda propter peccata sua & regis sui hanc afflictionem meruerat, & tamen reprehenduntur filii Israël quod erga eos inclementius egissent, & admonentur ut clementer eos tractent. Et in genere notandum quod sicut Deus, qui justissimus est, aliquando vindicat in hominum peccata per diaboli ministerium, cujus semper est injusta & perversa voluntas, ita sæpe peccata hominum punit per malam & injustam voluntatem aliorum hominum, idque sæpissime accidit in bellis. Unde non sequitur; Hic homo, aut hic populus peccavit, aut insignem plagam meruit; ergo alius homo vel princeps, per quem Deus peccata illa punit, benè & justè facit. Sic enim sequeretur & Diabolum justè facere affligendo homines. Nam per illum quoque sæpe Deus homines punit.

v. 19. *Humiliaverat enim Dominus Iudam propter Achaz regem Juda, eò quòd nudasset eum auxilio, & contemptui habuisset Dominum.* In Hebræo est: *Propter Achaz regem Israël.* Sic aliquando nominat scriptura reges Iuda, eò quòd in Iuda primum fuerit regnum super universum Israël. Alii putant eum vocari regem Israël, quia imitatus erat peccata regum Israël. Quod sequitur: *Eo quod nudasset eum auxilio*, quidam ad Deum referunt, qui nudaverat Achaz suo, id est, divino auxilio. Sed contextus manifestè requirit ut ad Achaz referatur, quia sequitur: *& contemptui habuisset Dominum.* Achaz igitur nudavit populum auxilio Dei propter sua peccata, vel, ut alii exponunt, nudavit eum bonis operibus; vel, quod in idem recidit, nudavit eum cultu unius veri Dei, id est, populum ab unius Dei cultu avocavit.

v. 23. *Et dixit, Dii regum Syriæ auxiliantur eis, quos ego placabo hostiis, & aderunt mihi, cum è contrario ipsi ruina fuerint ei, & universo populo Israël.* Verba sunt Achaz qui stultissimè à diis Syriæ auxilium expectabat. Porrò posteriorum verborum iste est sensus; non quod illi Dii ruinæ fuerint Israëlitico populo, adjuvando Syros, aut pugnando contra Israël, nam idolorum nulla est virtus: sed fuerunt Israëli ruinæ objectivè; quatenus scilicet Achaz eos colendo meruit ruinam sui & populi.

CAPUT XXIX.

v. 3. *Ipse anno & mense primo regni aperuit valvas domus Domini & instauravit eas.* Pridem legebatur sexto casu (*ipso anno.*) Sed rectè Biblia Sixtina restituerunt nominativum (*ipse*) scilicet suppositum verborum sequentium. Et sensus est, quod ipse Ezechias mox initio sui regni, animum adjecerit ad cultum Dei restituendum: cujus pietas tanto etiam magis fuit commendanda; quod cum impiissimum habuisset patrem Achaz, ipse tamen ejus exemplo non fuerit depravatus. Nam, ut D. Gregorius testatur in Iob, non admodum laudabile est bonum inveniri inter bonos, sed hoc maximi meriti est, bonum esse inter malos. Hic etiam notandum quàm magnum sit Dei beneficium erga populum aliquem, quod præficiat ei bonum, pium ac religiosum principem. Plerumque enim fit ut populus quoad religionem sequatur exemplum sui principis aut regis Id declarant tot exempla regum & Iuda Israël, in quibus ferè ad nutum, & voluntatem Regum, legimus religionem in populo esse mutatam.

v. 15. *Et ingressi sunt juxta mandatum regis, & imperium Domini.* Non hinc consequens est regiam potestatem fuisse suprà sacerdotalem. Neque enim intelligitur mandatum propriè dictum (nam aliud esse officium regis, aliud sacerdotum, manifestissimè patet suprà cap. 26.) sed mandatum hîc vocatur significatio voluntatis seu desiderii facta ab homine habente authoritatem: cujus potestas etiamsi ad hoc præcipiendum se non extendat, tamen declaratio voluntatis ejus tanti fit, ut ei non facilè contradicatur, nec contradici debeat in rebus piis & justis. Et hoc modo etiam legimus in historiis, Imperatores, Constantinum Magnum, & Carolum Magnum, atque alios jussisse congregari synodos, & de reformatione Ecclesiæ vel etiam dogmatibus fidei ab Episcopis tractari; quia nimirum hoc volebant fieri, & ut fieret, sua authoritate urgebant, facilè consentientibus piis Episcopis; ut hac ratione nemo rei honestæ obsistere auderet.

v. 21. *Et hircos septem pro peccato.* Legimus Levitici 4. præceptum esse ut pro peccato principis offeratur unus hircus. Item pro peccato sacerdotis unus vitulus. Quomodo ergo hîc lex servata est, offerendo septem hircos pro peccato? *Respondeo* legem sic præscribere unum hircum offerendum, ut non prohibeat quo minus plures offerri possint pro peccato: imò tanta posset præcessisse peccatorum multiplicatio, ut plures etiam offerri deberent, sicut accidit in proposito. Nam Ezechias propter gravissima peccata regis præcedentis & principum ac totius populi; quæ sanè multiplicia fuerant, etiam hostiam pro peccato multiplicare voluit. Quod additur, oblatam hostiam pro sanctuario, intelligendum de sacerdotibus & Levitis in sanctuario ministrantibus, pro quorum peccatis etiam fuerunt hostiæ oblatæ.

CAPUT XXX.

v. 2. *Inito consilio regis & principum, & universi cœtus Ierusalem, decreverunt ut facerent phase mense secundo.* Exodi 12. præcepit Dominus celebrari solemnitatem azymorum decima quinta mensis primi ad vesperam. Sed lex illa admittebat dispensationem, quæ dispensatio etiam in ipsa lege expressa est. Nam Num 9. v. 6. 7. & seq. cap. cum quidam immundi super anima hominis, ut scriptura ibi loquitur, non possent cum reliqua multitudine facere phase die & mense constituto; Moyses pro iis consulens Dominum, respondet, eos debere differre celebrationem phase in diem decimum quartum mensis secundi. Quod ibi ergo de paucis dicitur; hoc rectè isto loco transfertur ad totam multitudinem, idque propter causas in textu allegatas, quarum una erat, quia templum Dei non erat repurgatum ante diem decimum sextum mensis primi: Secunda, quia sacerdotes qui possent sufficere ad immolationem hostiarum non erant sanctificati: Tertia, quia populus nondum erat congregatus in Ierusalem, extra quem locum nefas erat phase immolari.

v. 10. *Igitur cursores pergebant velociter per terram Ephraïm & Manasse usque ad Zabulon, illis irridentibus & subsannantibus eos. Attamen quidam ex Aser & Manasse, &c.* Quin infrà vers. 18. additur: *Magna etiam pars populi de Ephraïm & Manasse, &c.* Ubi notandum, quod Nephtalim tamen non nominetur. Nam & Tobiæ 1. dicitur, qui erat ex tribu Nephtali, quod ipse solus ex ea tribu pergebat in Ierusalem ad templum Domini, reliquis omnibus euntibus ad vitulos aureos.

v. 18. *Magna pars populi quæ sanctificata non fuerat, comedit phase, non juxta quod scriptum est, & oravit pro eis Ezechias.* Hinc ostenditur, quod purgationum legalium ceremoniæ in necessitate omitti potuerunt. Erat quidem indultum Num. 9. ut qui primo mense phase celebrare non posset, differret illud licitè in mensem secundum; sed de tertio mense nihil Deus declaraverat: Orat ergo Ezechias, ut Deus non indignetur, quod quidam etsi non, ut

oportebat, purgati, aut sanctificati, celebrarent phase; maximè quia etsi fortè in tertium mensem illorum pascha rejicere voluisset, videbat id fieri non posse, nisi cum maximo incommodo eorum, qui de longinquo Jerosolymam ad celebrandum pascha venerant.

v. 27. *Surrexerunt autem sacerdotes atque Levitæ benedicentes populo, & exaudita est vox eorum, pervenitque oratio in habitaculum sanctum cœli.* In postremis verbis, *pervenitque*, &c. figurata est locutio, qua nihil aliud significatur, quàm quod oratio sacerdotum exaudita fuerit à Deo: qui quidem ubique est secundum divinitatis præsentiam, sed peculiariter in cœlo esse & habitare dicitur, propter gloriæ suæ repræsentationem. Ibi enim beatis illis spiritibus gloriam suam exhibet. Hic etiam discimus duo; nempe, ad sacerdotum officium pertinere, ut populo benedicant, id est, benè precentur, & Dei gratiam super istos implorent; Tum etiam illud, quod sic benedicentes populo, à Deo exaudiantur, idque juxta divinam promissionem factam Num. 6. ubi de Sacerdotibus dicitur: *Invocabuntque nomen meum super filios Israël. & ego benedicam eis.*

CAPUT XXXI.

v. 4. *Præcepit etiam populo habitantium Ierusalem, ut darent partes Sacerdotibus, & Levitis, ut possent vacare legi Dei.* Præceptum hoc Ezechiæ regis de decimis, & primitiis, non novum præceptum fuit, sed tantùm renovatio præcepti divini. Nam Dominus in lege præceperat sacerdotibus primitias, & Levitis decimas dari. Sed quia multo tempore propter populi aversionem à cultu Dei, id erat neglectum; ideò rex pius suo edicto in usum revocavit. Ratio autem, & finis præcepti adjungitur his verbis: *ut possent vacare legi Dei*, id est, ministerium suum à lege præscriptum exequi, sive docendo, sive sacrificia offerendo, sive aliis templi ministeriis vacando. Hinc etiam Gen. 47. legitur, quod & ipsi idololatræ sacerdotes Ægyptiorum, tempore famis non fuerint compulsi vendere possessiones suas, eo quod ex publico alebantur. Ex quibus colligitur, apud Christianos quoque jus decimarum & similium, ministris Ecclesiæ competere, non ex humana constitutione, neque ex solo præcepto positivo legis divinæ; verùm etiam ex lege naturali, ad quam lex positiva tantùm addit certum modum & determinationem. Nempe justum est ex lege naturæ, ut qui communitati ministrat, ab eadem sustentationem accipiat. Ministerium autem sacerdotum & totius cleri, non propter ipsum constitutum est, sed pro salute totius populi. Confer. 1. Esdr. 7. v. 24.

v. 8. *Benedixerunt Domino ac populo Israël.* Benedicere Domino, est eum laudare, & gratias agere pro acceptis beneficiis. Quod autem leguntur benedixisse populo, dupliciter intelligi potest. Vel quod populo pro liberalitate sibi exhibita, gratias egerint, eumque collaudaverint, quod tam abundanter contulissent in opus ministrorum Dei: Vel quod populo propter eandem liberalitatem fuerint bene precati, id est, Dei gratiam & favorem super populo imploraverint. Quæ res, quem usum, & fructum habeat, vide capite præcedenti v. 27.

CAPUT XXXII.

v. 7. *Nolite timere, nec paveatis regem Assyriorum —— multo enim plures nobiscum sunt, quàm cum illo.* Hoc duobus modis intelligi potest. Uno modo, ut sensus sit: Deus nobiscum est, qui unus potentior est, quàm omnis adversariorum exercitus; & ita sensus erit, multo plures, scilicet valore, non numero. Hunc sensum indicant verba sequentia: *Cum illo est brachium carneum, nobiscum Dominus Deus noster.* Alio modo intelligi potest, ut de exercitu Angelorum loquatur. Pro hoc sensu facit quod posteà Angelus Domini occiderit de exercitu illo centum octoginta millia. Quamvis enim totus Angelorum exercitus ad hujusmodi ministerium semper sit paratus, unius tantùm Angeli potentia ad hoc sufficiebat. Et simili sententia dictum est ab Helisæo ad puerum suum 4. Regum 19. *Noli timere, plures enim nobis-*

A *cum sunt, quàm cum illis*, & ostendit ei montem plenum equorum & curruum igneorum, per quos significabatur exercitus cœlestium spirituum. Quod autem hic fuerit bonus Angelus, patet, quia Isaias c. 37. vocat eum Angelum Domini, quomodo etiam vocatur 4. Regum 19. & Ecclesiastici cap. 48.

v. 31. *Dereliquit eum Deus, ut tentaretur, & nota fierent omnia quæ erant in corde ejus.* Hic locus ostendit Deo deserente, id est gratiam non dante, hominem non posse superare tentationem; non ita tamen ut necessariò in illud peccatum incidat ad quod tentatur: (fieri enim potest ut tentatio tentatione repellatur, sicut clavus clavo pellitur) sed ita ut ab ea salubriter & secundum Deum, sine Dei gratia se expedire non possit. Quod autem additur; *Et nota fierent omnia quæ erant in cor-*
B *de ejus*, non intelligitur, ut Deo innotescant, qui omnia novit etiam antequam eveniant; sed ut nota fiant ipsi homini, cui occulta cordis sui frequenter ignota sunt. Deinde etiam aliis hominibus, quibus per experientiam innotescat de proximo qualis sit. Hinc probari etiam potest ille commentarius verborum Dei ad Abraham Gen. 22. *Nunc cognovi quod timeas Deum*, id est, cognoscere te feci.

CAPUT XXXIII.

v. 11. *Superinduxit eis principes regis Assyriorum, ceperuntque Manassem, & vinctum catenis duxerunt in Babylonem. Quæritur* quomodo in Babylonem; cum eo tempore rex Assyriorum non videatur Babylonem obtinuisse? Videantur historiæ. Fortè dici potest per regem Assyriorum intelligi regem Chaldæorum seu Babyloniorum, eo quod ipse sub idem tempus regnum Assy-
C riorum occupaverit. Porrò quod hic commemoretur Manasses in carcere pœnitentiam egisse, cujus in 4. Regum, nulla est mentio, mirum non est. Ideò enim vocantur hi libri Paralip. id est, prætermissorum, quod Spiritus sanctus, sicut multa alia ibi prætermissa, ita & pœnitentiam Manassis, ad consolationem peccatorum, hîc suppleverit.

v. 17. *Attamen adhuc populus immolabat in excelsis Domino Deo suo.* In Hebræo etiam dicitur expressius, (*duntaxat Domino Deo suo*) ne quis suspicetur Manassem post pœnitentiam suam, & restitutionem in regnum, permisisse, ut populus idolis sacrificaret. Nihilominus & in excelsis Deo sacrificare post ædificatum templum peccatum aliquod erat, ut explicatum est suprà c. 14. & 20. hujus libri. Atque ideò sc. dicitur; *Attamen adhuc populus immo-*
D *labat in excelsis, &c.*

v. 18. *Reliqua gestorum Manasse & obsecratio ejus —— continentur in sermonibus regum Israël.* Nullo modo per sermones regum Israël intelligi possunt libri regum, qui hos præcedunt. Nam ibi de pœnitentia Manassæ, seu obsecratione ejus ad Deum, nulla est mentio. Intelligendus est ergo liber aliquis qui in captivitate Babylonica perierit; & posteà per Esdram non est restitutus. Deinde, nec oratio illa Manassæ, cujus hîc mentio fit, ea est (ut videtur) quæ post finem hujus libri poni solet, & nunc in calcem à Sixto Papa rejecta est; Nam ea oratio non habetur scriptura canonica, neque etiam inve-
E nitur in Hebræo. Quæ autem hîc citatur, si extaret, omnino verisimile est, quòd in canonicam scripturam fuisset recepta.

v. 20. *Et sepelierunt eum in domo sua.* 4. Regum 21. legitur (*in horto domus regiæ.*) Significatur, quod populus non fuerit eum dignatus honore sepulchri regum; quia, licet pœnitentiam egisset, tamen peccato suo provocaverat iram Dei grandem super universo populo, ut habetur dicto loco 4. Regum 21. eamque irrevocabilem usque ad populi captivitatem. Repleverat enim, ut ibidem dicitur, Ierusalem sanguine prophetarum usque ad os; inter quos etiam Isaiam serra medium secuit.

v. 22. *Fecitque (Amon) malum in conspectu Domini, & cunctis idolis quæ Manasses fuerat fabricatus, immolavit, atque servivit. Quæstio* oritur, quomodo ergo fuerit vera pœnitentia Manassæ, si idola à se facta

non destruxit? *Respondent* nonnulli, quod destruxit quæ potuit, sed quod quædam latuerant, quæ Amon posteà in publicum produxerit, & coluerit. Sed *melius* dici potest, quod intelligatur de cunctis diis, quibus olim Manasses statuas fabricari curarat; nimirum, quod Amon filius ejus novas statuas iisdem rursum fabricarit, ut idola eadem proinde dicantur, non materia, aut numero, sed re signata.

23. *Et multo majora deliquit.* Scilicet, Amon, quàm pater ejus Manasses. Scriptura quidem 4. Regum 23. & apud Jeremiam peccata Manassis magis exaggerare videtur, quàm cujusquam aliorum ex regibus Iuda; adeò ut præcipuè propter ea significet populum Iuda ablatum de terra Israël, tamen & hoc de Amon verum est, hoc sensu, quia non egit ipse pœnitentiam, sicut pater ejus Manasses, sed sine cessatione multiplicavit sua delicta usque ad mortem. Et hunc sensum apertè significant Hebræa quæ sic habent de Amon: *Et non humiliavit se à facie Domini, sicut humiliaverat se Manasses pater ejus, sed ipse Amon multiplicavit delictum suum,*

CAPUT XXXIV.

v. 5. *Ossa præterea sacerdotum combussit in altaribus idolorum.* Non est hoc intelligendum de sacerdotibus Levitici generis, sed de sacerdotibus excelsorum, qui in illis altaribus soliti erant sacrificare, & populum à cultu Dei ad idololatriam traducebant. Hujus autem facti duplex videtur fuisse ratio. *Una*, quia conveniens erat, ut qui peccaverant sacrificando idolis in illis altaribus, punirentur per hoc, quod in iisdem altaribus eorum ossa cremarentur: utpote per quæ quis peccat, per hæc dignus est & puniri. *Altera* autem ratio erat, quia propositum erat Josiæ contaminare prorsus, & profanare altaria, ipsaque excelsa, lucos, & omnia loca, in quibus anteà falsus cultus exercebatur. Secundum legem enim omne id immundum reddebatur, & contaminabatur, quod cadaver attigisset. Propter hanc ergo causam, ut altaria illa idolorum contaminaret, & apud vulgus abominabilia redderet, jussit super ea cremari ossa sacerdotum, qui in illis sacrificaverant.

v. 27. *Quoniam audisti verba voluminis —— reveritusque faciem meam scidisti vestimenta tua —— ego quoque exaudivi te.* Ostendit scriptura non ingratum esse Deo, externo signo interiorem tristitiam per pœnitentiam, seu detestationem peccati, testari. Quin verisimile est, ne summo quidem sacerdoti fuisse prohibitum in veteri lege ob certas causas scindere vestimenta sua: velut audita blasphemia, vel in calamitate publica; sicut Iudas Machabæus legitur fecisse 1. Machab. 2. Nam quod in lege id videatur sacerdoti summo prohiberi, Levit. 21. id tantùm intelligendum est, ut apparet, quoad luctum in morte suorum propinquorum. Per quod significatum fuit, summum sacerdotem ab omni carnali affectu debere prorsus esse alienum. Sed majorem difficultatem habet, *quomodo* Deus dicat Iosiam exauditum esse, & tamen subjungat, eum cito moriturum? sic enim habetur; *jam enim colligam te ad patres tuos. Respondeo*, Hebraïcè non esse illud (jam) quo significari videretur citam mortem illi indici in pœnam; sed tantum: *Ecce ego colligam te ad patres tuos, nec videbunt oculi tui omne malum.* In hoc ergo exauditus fuit, quod promittitur ei non superventura mala ipso vivente.

CAPUT XXXV.

v. 3. *Ponite arcam in sanctuario templi quod ædificavit Salomon, &c.* Hebraïcè est: *Ponite arcam sanctitatis in domo, quam ædificavit Salomon.* Septuaginta habent hoc modo: *& posuerunt arcam sanctam in domum, quam ædificaverat Salomon.* Ex quo consequitur arcam tunc fuisse extra templum Domini, & non tantum in alia parte templi, ut quidam fingunt. Quomodo autem aut quando è templo fuerit ablata, non constat. Author libri Hebr. quæstionum dicit, quod tempore Achaz, quando idola ab impio rege in templo posita fuerunt, arca inde fuerit educta. & in domo cujusdam Levitæ posita, ibique eam mansisse usque ad tempora Josiæ. Sed id non fit verisimile. Nam si tempore Achaz id factum fuisset, Ezechias filius ejus, qui fuit maximè studiosus cultus divini, curasset omnino eam in locum suum reduci. Proinde probabilius est, eam exportationem arcæ è templo factam fuisse tempore Manassæ regis, vel filii ejus Amon, quorum uterque fuit maximus cultor idolorum. Et licet Manasses pœnitentiam egerit, tamen fieri potuit, ut propter brevitatem temporis, quo post pœnitentiam regnavit, non omnia potuerit perficere, quæ ad templi & cultus Dei restitutionem pertinebant. Nam arca non sine maxima solemnitate transferenda erat è loco in locum.

v. 9. *Dederunt sacerdotibus ad faciendum phase, pecora commixtim duo millia sexcenta, & boves trecentos.* Sic & paulò pòst: *Dederunt cæteris Levitis ad celebrandum phase quinque millia pecorum, & boves quingentos.* Sensus est, ad faciendum phase, id est, pro celebratione festivitatis Paschalis. Non enim tunc tantùm agni Paschales immolabantur, sed per octo continuos dies, etiam alia varia sacrificia, ut patet Num. 28. v. 16. & seqq.

v. 18. *Non fuit Phase simile huic in Israël à diebus Samuelis prophetæ. Sed nec quisquam de cunctis regibus fecit Phase sicut Iosias sacerdotibus & Levitis & omni Iuda & Israël qui repertus fuerat.* Libro 4. Regum dicitur [*à diebus Iudicum*] sed non pugnat. Nam Samuel fuit ultimus Judicum. Quod autem addit; *Sed nec quisquam de cunctis regibus fecit Phase sicut Iosias*, non significat scriptura phase illud, quantum ad multitudinem populi, vel solemnitatem fuisse excellentius cæteris, etiam tempore Davidis aut Salomonis celebratis, constat enim illorum tempore longè majorem fuisse populi multitudinem, quando regnum Israël nondum erat divisum, & decem tribus nondum erant abductæ in captivitatem; sed quod hîc dicitur de ejus Phase excellentia, referendum est ad Iosiæ regis liberalitatem in sacerdotes, Levitas & universum populum. Cum enim Josias opibus longè inferior esset Davide & Salomone, tamen plura munera contulit toti populo ad celebrationem hujus festi, quàm David aut Salomon fecisse legantur. Et hunc sensum omnino indicat series narrationis.

v. 21. *Contra aliam pugno domum, ad quam me Deus festinato ire præcepit. Desine adversus Deum facere.* Hæc Nachao rex Ægypti ad Josiam. Dicitur is 4. Reg. 23. (alio nomine ibi vocatus Pharao) profectus contra regem Assyriorum: *Quæritur*, quare ergo Iosias contra eum pugnaverit. Nec posse dici videtur, Pharaonem hoc mendaciter dixisse. Nam scriptura indicat eum vera locutum, cum subjungit: *Nec acquievit sermonibus Nechao ex ore Dei.* Adde quod 3. Esdræ 1. [etsi is liber canonicus non sit] dicatur Iosiam non attendisse verbum prophetæ ex ore Domini; imò & Hier. Epist. ad Ctesiphontem, prophetam illum intelligit Ieremiam. Quomodo tamen, his non obstantibus, probabiliter excusari possit hoc factum Iosiæ, diximus in annot. ad lib. 4. 23. v. 25. Præceptum autem hoc Dei, quod Nechao se habere dixit, intelligendum videtur de occulto quodam instinctu, & notificatione à Deo ipsi facta, sive per somnium [ut factum est Pharaoni & Nabuchodonosori] sive alio modo, sicut & cap. seq. & 1. Esdræ 1. legimus Cyrum dicere: *Dominus Deus cœli præcepit mihi, ut ædificarem domum.*

CAPUT XXXVI.

v. 5. *Viginti quinque annorum erat Joakim*, & vers. seq. *Contra hunc ascendit Nabuchodonosor rex Chaldæorum, & vinctum catenis duxit in Babylonem.* 4. Reg. 24. dicitur de eo. *Et dormivit Ioakim cum patribus suis.* Et rursum Ierem. cap. 22. sic quoque de eo vaticinatur: *Sepultura asini sepelietur, putrefactus & projectus extra portas Jerusalem.* Quæ loca ut intelligantur mutuo non contrariari; sciendum est quod Nabuchodonosor hunc regem Joakim ceperit captivum, & vinxerit catenis, ad hoc ut duceret eum in Babylonem; attamen posteà, mutato consilio eo quod rebellaverat contra ipsum, & rupisset pactum cùm eo initum, jussit eum interfici; & cadaver extra muros Ierusalem

insepultum

insepultum proiici; quemadmodum & refert Josephus in Antiquit. Judaicis, Ita impleta fuit illa prophetia Jeremiæ: *Sepultura asini sepelietur.* Quod ergo habemus (*Vinctum catenis duxit in Babylonem*) alii ex Hebræo clarius vertunt; *Vinxit eum catenis duabus, ut duceret in Babylonem.* Quod verò in libro Regum dicitur; *Dormivit cum patribus suis*, non sepultura significatur, aut locus sepulturæ: quasi corpus ejus appositum fuerit in sepulchris patrum; sed tantum significatur eum mortuum fuisse, sicut patres ejus mortui erant.

v.8. *Reliqua verborum Ioakim, & abominationum ejus, quas operatus est, & quæ inventa sunt in eo.* In Hebræo habetur singulariter, *quod inventum est in eo.* Et intelligi volunt tum Hebræi, tum etiam multi Christiani B expositores, quod inventa sunt in corpore ejus quando insepultum abjectum fuit, stigmata quædam, quæ corpori suo imprimi curaverat in honorem idolorum, quæ colebat. Nempe sicut etiamnum hodie impostores quidam hominibus credulis, & superstitiosis quædam signa, & figuras seu imprimunt, seu tradunt, quasi ad A certos quosdam effectus valitura; ita olim imprimis cultores idolorum, sibi aliqua hujusmodi signa imprimere seu incidere solebant. Notatur ergo hujus regis summa superstitio, circa cultum idolorum. Potest tamen etiam intelligi secundum consuetam scripturæ phrasim hoc modo; [*& quæ inventa sunt in eo*] id est, quæcunque deprehensus est commisisse. Sic Psalm. 16. dicitur, *Non est inventa in me iniquitas*, & Dan. 5. *Scientia & sapientia inventæ sunt in eo*, *&c.* & 6. *Iustitia inventa est in me*, & cap. 13. *Quia non esset inventa in ea res turpis.*

v. 23. *Hæc dicit Cyrus rex Persarum; Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipse præcepit mihi.* Vide cap. præced. v. 21. ubi explicatur quomodo Deus aliquando legatur quædam indicasse, vel præcepisse gentilibus: quibus hoc adde, quod præceptum Cyro factum à Deo, intelligi etiam possit; scilicet, quod ex Isaiæ prophetia, sibi à Judæis exhibita, in qua Cyrus proprio nomine designatus erat (vide c. 44. & 45.) intellexerit hoc Deum à se postulare.

FINIS LIBRI II. PARALIPOM.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM I. ESDRÆ

CAPUT PRIMUM.

v.1 HÆc dicit Cyrus rex Persarum. Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipse præcepit mihi, ut ædificarem ei domum in Ierusalem, quæ est in Iudæa.* Hyperbole est, in eo quod dicit; *omnia regna terræ*, nam in sola Asia Cyrus regnavit. Quod autem dicit Cyrus Deum sibi præcepisse, ut ædificaret, ei domum in Jerusalem, non tam de privata aliqua revelatione ipsi facta intelligendum videtur, quàm quod à populo Judaico, qui erat in Babylone, ubi imperabat Cyrus, in- B tellexisset, quid de eo prophetasset ante annos. ferè ducentos Isaias. Sunt hæc Isaiæ verba cap. 45. *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro: cujus apprehendi dexteram, ut subiiciam ante eum gentes, & dorsa regum vertam.* Deinde addit: *Ipse ædificabit civitatem meam, & captivitatem meam dimittet.* Hæc ergo duo agnoscit Cyrus. Ex quo videtur quod hactenus habuerit veri Dei notitiam, quatenus id opus esset ad remittendum populum liberum, & dandam potestatem ædificandi civitatem & templum. Nam alioqui non apparet eum recessisse à cultu idolorum. Ob quam causam etiam fortasse posteà tam turpiter cecidit in prælio, & à Thomyri fœmina, Regina Scytharum post mortem summa ignominia fuit affectus, demerso capite ejus in C utrem sanguine plenum illa dicente: *Satia te nunc sanguine, quem sitisti.* Quomodo autem dicat Deum sibi regna dedisse, cum multa non jure, sed vi armorum occuparit? *Respondeo*, respectu Dei nihil est injustum in distribuendis regnis, aut aliis temporalibus bonis; ipsius enim sunt omnia: Unde & Job. 22. dicitur de Deo respectu impiorum: *Cùm ille implesset domos eorum bonis.*

v.5. *Et surrexerunt principes patrum de Iuda & Beniamin & sacerdotes, & Levitæ, & omnis, cuius Deus suscitavit spiritum, ut ascenderet ad ædificandum templum Domini.* Nota, non omnes omnino Judæi, qui in D regno Babylonis habitabant, ascenderunt ad ædificandum templum in Jerusalem; sed soli illi, quorum Deus suscitavit spiritum, ut ascenderent. Multi enim ad reditum tardi erant, quia jam manumissi, uxores, & filios & possessiones acquisierant in Babylone; quibus quasi compedibus retinebantur, ne redirent in patriam.

Estii Annot. in Script.

A Simul agnosce in his verbis motionem Dei efficacem. Sic enim & Dominus in Evangelio Joan. 6. *Omnis, qui audivit à patre, & didicit, venit ad me.*

CAPUT II.

v. 1. *HI sunt autem provinciæ filii qui ascenderunt de captivitate.* Conferendum est hoc caput ab initio usque ferè ad finem (ad eum scilicet usque locum v. 68. *Et de principibus patrum*) cum c. 7. Nehemiæ, seu 2. Esdræ, in quo tota hæc scriptura repetitur.

v. 43. *Nathinæi, filii Siha, filii Hasupha &c.* Ac deinde v. 55. *filii servorum Salomonis, filii Sotai, filii Sophoreth &c.* Nathinæi interpretantur, *dati*, vel *donati*, hoc est consecrati in ministerium templi. Hi erant sacerdotum ac Levitarum ministri, quantum ad opera servilia circa ministerium templi peragenda. Erant autem posteri Gabaonitarum, quos Josue primum, deinde & David rex constituit in hoc ut cæderent ligna, & aquas comportarent in usum sacrificiorum. Filii autem *servorum Salomonis* erant proselyti, ex eorum posteritate, per quos Salomon extruxerat templum Domini, & quos deinceps deputaverat ad ejusdem templi perpetuam conservationem & instaurationem. Hi ergo significantur, reservatis suis officiis quæ habuerant ante destructionem templi; una cum reliquo populo ascendisse in Jerusalem, quod eorum opera circa templi ædificationem, vel imprimis foret necessaria.

v. 63. *Et dixit Athersatha eis, ut non comederent de Sancto sanctorum, donec surgeret sacerdos doctus atque perfectus.* Scilicet ut ipse de his ex veteribus monumentis perscrutatis, vel sua prudentia, responderet. Similis locus est 1. Machab. 4. & 14. Sed *quæres*, cur Esdras sacerdos non fuerit ad hoc idoneus? *Respondeo*, verisimiliter illum fuisse idoneum. Sed is, dum hæc gerebantur, nondum venerat in Jerusalem. Nam infrà cap. 7. adventus ejus describitur. At *instas*, Similia quoque scribuntur Nehemiæ, sive 2. Esdræ 7. quo tempore iam aderat Esdras. *Respondeo*, eo loco tantum repeti, id quod hoc loco scribitur; non autem commemorari novum aliquod factum. Totum ergo illud ad tempus hujus capitis pertinet.

CAPUT III.

v. 1. *PLurimi, qui viderant templum prius, cum fundatum esset & hoc templum in oculis eorum, flebant*

voce magna. Obscurus sermo. Septuaginta sic habent: *Qui viderant domum primam in fundatione ejus, & hanc domum oculis suis.* Quod tamen sic intelligendum est, domum stantem super fundamenta sua. Nam quingenti anni circiter fluxerant, ex quo Salomon eam fundaverat. Hebræa sic sonant. *Et multi ex sacerdotibus &c. qui viderunt domum primam, in fundando hanc domum in oculis eorum, flebant*; quibus verbis satis significatur de fundamentis potius novi templi agi. Viderant ergo multi prius templum (nam undecim annis post captivitatem Joakim, templum prius conflagraverat, vix elapsis jam sexaginta annis.) Sed cum viderent fundamenta novi templi, non promittere tantum splendorem, quantus prius fuerat, flebant. Quod an acciderit idcirco, quod fundamenta non fuerint tantæ capedinis, (de quo vide infrà cap. 6. & locis ibi citatis) an verò quod lapides fundamentales, reliquusque apparatus non essent tam magnifici ut in priori templo, non satis constat. Id certum videtur, hos non flevisse ex lætitia, sed tristitia; nempe quia opponuntur iis alii mixtim lætantes.

Hac occasione *quæritur* quomodo ergo dicat Aggæus, cap. 2. loquens de hoc secundo templo: *Magna erit gloria domus istius novissima, plus quam prima, dicit Dominus.* Quidam hoc sic exponunt, ideo tribui majorem gloriam domui posteriori, non quod structura esset magnificentior, sed quia majoris virtutis & laudis erat, exiguas captivorum reliquias tantum opus perficere, quàm opulentissimum regem Salomonem suum opus, etsi splendidius. Et est quidem bonus hic sensus; sed testimonio prophetæ non conveniens: Nam propheta loquitur de tempore Christi, quando futurum erat, ut gloria domus illius major esset, quàm prioris: Nempe quia in priori domo tantùm fuit arca testamenti, quæ erat figura Christi; in hac verò domo ipse Christus versari, & docere dignatus est. Et hoc significare prophetam manifestum est, quia addit: *Adhuc modicum, & veniet desideratus cunctis gentibus.* Nec obstat, quod Josephus testetur, templum illud iterum fuisse destructum, & ab Herode reædificatum. Nam templum aliquod eodem loco reædificatum potest etiam quodammodo dici idem templum; sicut & civitas, etiamsi aliquando destructa, dicitur tamen semper eadem civitas.

CAPUT IV.

v. 3. NOn est nobis & vobis ut ædificemus domum Deo nostro, sed nos soli ædificabimus. Duplici ratione Samaritæ repellendi erant à communi ædificatione: tum quia hostes erant, ut dicitur initio capitis (unde intelligitur eos cum dolo locutos fuisse) tum quia licet verum esset aliquo modo ipsos colere Deum Judæorum, eique victimas immolasse à diebus Asorhaddan regis Assyriorum, à quo fuerant in Samariæ locum translati, (ut patet 4. Reg. 17.) non tamen ita ut Judæi quærebant Deum Israël; quia simul cum illo, qui solus est verus Deus, suos etiam colebant falsos Deos; quemadmodum eodem loco scriptura memorat. Hinc ergo Samaritæ illi invidia moti, tandem falsam calumniam illis inurunt, quasi ad rebellandum civitatem restaurarent. Nihil enim moliebantur Judæi, nisi juxta edictum Cyri ædificare domum Domini Dei.

v. 7. *Et in diebus Artaxerxis scripsit Beselam Mithridates.* Quis fuerit hic Artaxerxes, & qui Assuerus, de quo versu præcedenti, vide Esther. 1. Cæterum quod hic Beselam ponitur tanquam nomen proprium, aliis magis placet vertendum fuisse (*in pace*) eò quod ita interpretentur verbum Hebraïcum. Hinc Pagninus vertit (*scripsit verbis pacificis*) & alii interpretantur, quasi latenter & secretò. Sed potest etiam esse nomen proprium. Chrysost. lib. 1. contra vituperatores vitæ Monasticæ sub initium, scribit hos Samaritas, propterea quod impedire voluerunt ædificationem templi, posteà peste & vermibus consumptos periisse.

CAPUT V.

v. 8. NOtum sit regi, isse nos ad Iudæam. Notandum, quod hi, qui tempore Darii leguntur quæsivisse ex Judæis, quo consilio & qua authoritate hanc domum ædificarent; non id fecerint ad impediendam ædificationem templi, & cultum Dei, sicut Samaritæ, de quibus cap. præced. sed tantùm ad hoc, ut cognoscerent super hac re regis voluntatem, eaque cognita, vel prohiberent, vel permitterent, prout scirent regi placere. Unde etiam, quasi ad laudem Dei, in epistola ponunt; vocantes domum Dei Magni. Quare rectè Beda hunc locum *mysticè* exponens, per Samaritas, qui Judæos accusabant, intelligit hæreticos: per istos autem duces, qui trans flumen habitabant, eos, qui in gentilitate viventes, veritatem tamen inquirunt, ut in ea conquiescant.

Ad domum Dei magni, quæ ædificatur lapide impolito. *Quæritur* quomodo hoc sit accipiendum, cum oporteat lapides poliendo, ad ædificium aptari: Quidam sic intelligunt (*lapide impolito,*) id est, novo, quem quidem impolitum repererunt, sed poliendo aptaverunt ædificio. Alius quidam sic: *lapide impolito*, id est, in quo nullæ fierent sculpturæ imaginum, sed qui tamen aptaretur ad usum ædificii. Sciendum interim vocem Hebræam non significare propriè impolitum, sed magnum. Id autem dupliciter quoque intelligi potest, vel mole, vel pretio. Secundum prius, quidam vertunt (*ex lapide ingenti*) secundum posterius (*ex lapide marmoreo.*) Quam posteriorem intelligentiam, ut de pretio & qualitate intelligatur, confirmant septuaginta interpretes, qui habent, (*de lapidibus electis*) id est, pretiosis. Septuaginta Romæ impressi habent (*ex lapidibus politis pretiosis.*)

CAPUT VI.

v. 3. ET ut ponant fundamenta supportantia altitudinem cubitorum sexaginta, & latitudinem cubitorum sexaginta, ordines de lapidibus impolitis tres &c. De priori templo Salomonis sic habemus 3. Reg. 6. *Domus quam ædificabat rex Salomon Domino, habebat sexaginta cubitos in longitudine, & viginti cubitos in latitudine, & triginta cubitos in altitudine.* Hinc videri potest domum priorem Salomonis fuisse longè minorem hac secunda; ut quæ triginta tantum cubitos habuerit in altitudine, & viginti in latitudine; cum huic tribuantur tam altitudinis, quàm latitudinis sexaginta cubiti. Sed contra est, quod suprà cap. 3. v. 12. hujus libri, satis indicatur secundi templi fundamenta non respondisse magnitudini primi templi. Ad hoc 2. Paral. 3. narratur altitudinem primi templi fuisse centum viginti cubitorum; hujus autem secundi templi altitudo tantum describitur fuisse sexaginta cubitorum. Quomodo autem intelligi debeat, quod de triginta cubitis altitudinis adfertur ex dicto loco 3. Regum 6. annotatis, clarum est. Porrò quod dicitur secundi templi latitudinem fuisse cubitorum sexaginta, de longitudine videtur accipiendum. Vox enim Hebræa significat *extensionem*, quam rectius longitudinem interpreteris quàm latitudinem; estque vox diversa ab ea quæ 3. Reg 6. & 2. Paralip. 3. latitudinem significat.

CAPUT VII.

v. 6. IPse Esdras ascendit de Babylone; Et ipse scriba velox in lege Moysi &c. Notandum scribas dici in populo Judaico, non quorum officium esset describere vel gesta, vel instrumenta civitatum, aut reipublicæ, quales hodie scribæ vocantur, sed quorum officium erat ex lege Moysi, & prophetarum libris, aliisque scripturis & monimentis, respondere ad interrogata, & subortas difficultates: sicut apud Romanos erant certi quidam designati, qui ex Sibyllinis libris responsa redderent. Hi autem apud Judæos, non alii erant, quàm legisperiti. Unde quos Matthæus & Marcus in suis evangeliis scribas vocant, eosdem Lucas ferè vocat legisperitos. Deinde vox Hebræa *Sopharim*, non à scribendo, sed à libro, vel litera deducitur, q.d. librarios, à libris evolvendis, & enarrandis. Talis ergo fuit Esdras de quo hîc dicitur, quod fuerit *Scriba velox in lege Moysi*, id est, doctor, & enarrator legis peritissimus, quod Esdras legem Moysi, & reliquos veteris scripturæ libros à Chaldæis concrematos, restituerit: Sed illud, quanquam traditione

quadam sic receptum sit, ex hoc tamen loco pro certo A statui non potest.

v. 24. *Vobis quoque notum facimus de universis sacerdotibus & Levitis, ut vectigal & tributum & annonas non habeatis potestatem imponendi super eos.* Sic præcipit rex ille ethnicus Artaxerxes præfectis provinciæ Judææ, nolens ministros templi Domini ullo onere persolvendi tributi gravari. Quod sanè æquissimum est, ut qui divino servitio sunt mancipati, ab oneribus communitatis, cui serviunt, sint exempti. Hoc tunc ita statuit rex ille ethnicus qui modicam adhuc veri Dei notitiam habebat. Et verisimile est propterea hoc eum statuisse, quia sacerdotes idolorum jure gentium tali immunitate fruebantur, de quo Genes. 47. Multo magis igitur Christiani principes, qui sunt filii ecclesiæ, eandem libertatem vitis ecclesiasticis, tanquam patribus suis B spiritualibus, inviolatam servare debent. Vide etiam 2. Par. v. 4.

v. 26. *Et omnis qui non fecerit legem Dei tui, & legem regis diligenter, judicium erit de eo, sive in mortem, &c.* Rex ethnicus statuit pœnas transgressoribus legis Dei, easque varias, & est verisimile intelligi leges ad cultum Dei pertinentes. Nam quæ ad politiam pertinebant, leges regis erant. Hinc ergo ostendi potest pertinere ad principes sæculares punitionem eorum qui in religionem peccant; etiamsi de rebus religionis non cognoscant, nisi ex ecclesiæ judicio seu testimonio; sicut rex iste ethnicus de religione Judaïca non cognoscebat, nisi generaliter fidem habens testimonio & judicio sacerdotum.

v. 27. *Benedictus Dominus Deus patrum nostrorum, qui dedit hoc in corde regis, ut glorificaret domum Domini quæ* C *est in Ierusalem.* Aperta confessio gratiæ Dei efficaciter operantis in cordibus hominum. *Qui dedit hoc*; scilicet, ut tale decretum faceret pro instaurando cultu & ceremoniis templi; *Vt glorificaret*, scilicet *Deus domum Domini.* Sensus est, Deum dedisse hoc in corde regis, volentem per hoc glorificare domum Domini, & consequenter seipsum; ad cuius cultum domus illa erat extructa. Nam Deus refert omnia tandem ad gloriam suam.

CAPUT VIII.

v. 15. *QVæsivique in populo & in sacerdotibus de filiis Levi, & non inveni ibi.* *Quæstio* ex his verbis oritur, nempe quomodo dicat se in sacerdotibus, id est, inter sacerdotes quæsivisse de filiis Levi, & non invenisse, cum sacerdotes esse non possent, nisi de tribu Levi? *Respondeo*, Levitas in scriptura sacra dupliciter D dici. Uno modo, omnes qui ex Levi progeniti sunt, comprehensis etiam sacerdotibus. Alio modo eos, qui ex illa tribu sunt non sacerdotes. Nam nomen generis sæpè apud scriptores attribuitur speciei imperfectiori, sicut vulgo solas bestias vocamus animalia, & tamen revera etiam homines sunt animalia. Ita ergo sacerdotes quidem erant Levitæ; sed vulgo apud Judæos nomen Levitarum referebatur tantum ad Levitas non sacerdotes. Et tales Levitas requirebat Esdras inter sacerdotes, & non inveniebat.

v. 21. *Et prædicavi ibi jejunium juxta fluvium Ahava, ut affligeremur coram Domino, & peteremus ab eo viam rectam, &c.* Hoc exemplo monemur, ut quotiescunque E opus aliquod magni momenti aggredimur, jejunium & orationes præmittamus. Notandum etiam quod jejunium præmittitur orationi. Primò enim dicit: *ut affligeremur coram Domino*, deinde verò, (*& peteremus ab eo viam rectam.*) Et similiter paulò pòst rursum, v. 23. *jejunavimus & rogavimus Dominum.* Oportet enim, inquit Beda, ut quicunque ad precandam misericordiam Domini ingreditur, primum se, continentius vivendo, dignum exaudiri præbeat: & sic confidenter orationis effectum à Domino expectet. Sic ille. Item jejunium mentem reddit aptam orationi, quia purificat, & elevat ut ecclesia canit. Et in proposito, hi ad iter se parantes, per jejunium seipsos affligentes, & peccata præterita castigantes, præveniunt manum Dei, ne eos fortè justè puniret obiiciendo periculis itinerum.

CAPUT IX.

v. 2. *MAnus etiam principum & magistratuum fuit in transgressione hac prima.* Vox illa (*prima*) vel conjungi potest cum (*transgressione*) ut sit ablativi casus, & significetur, quod hæc fuerit prima transgressio post reditum è captivitate: Vel potius est nominativi casus, ut sit sensus: Manus principum fuit prima in hac transgressione, sic ut eorum exemplo, etiam reliqui ex plebe fuerint inducti ad peccandum. Et hic est verus sensus istorum verborum, quemadmodum patet ex Hebræo & septuaginta. Etenim Hebræa hoc modo clarius verti possunt: *Manus principum & magistratuum primo fuit in hac prævaricatione*, Porrò notandum hic, quàm grave peccatum æstimetur in scriptura sacra ducere jugum, id est, inire connubia cum infidelibus. De quibus Dominus 3. Reg. 11. *Certissimè enim avertent corda vestra, ut sequamini Deos eorum.* v. 2.

v. 8. *Et daretur nobis paxillus in loco sancto ejus. Paxillus*, id est, firmus locus, seu firmamentum. Pridem legebatur monosyllabum (*pax*) quasi felicitas quietis peteretur. Sed rectè juxta Hebræa, & Græca, & veteres Latinos codices in bibliis Sixtinis correctum est; sicut & versu proximo, ubi legebatur, (*spem*) monosyllabum pro dissyllabo (*sepem*) Sensus enim idem est cum præcedenti, scilicet, ut daret eis Deus sepem, seu munimentum firmum, contra irruptiones hostium: metaphora sumpta à sepibus, quibus feræ & fures arcentur ab hortis.

v. 12. *Et non quæratis pacem eorum & prosperitatem eorum usque in æternum.* *Quæritur* quare id non sit contra præceptum de diligendo proximo, etiam inimico; *Respondeo*, quia proximum tenemur diligere ad summum bonum. Bona itaque temporalia ita eis præstare, aut impendere debemus, quatenus eos, vel etiam nos non remorentur à bonis æternis. Si ergo amicitia, aut beneficiorum impensio malis facta, reddit eos pejores, vel nos in periculum seductionis coniicit, ut erat in proposito; tunc non tenemur iis externa signa benevolentiæ exhibere.

CAPUT X.

v. 11. *ET nunc date confessionem Deo patrum vestrorum, & facite placitum eius, & separamini ... ab uxoribus alienigenis.* Placitum hoc Dei intelligit Esdras præceptum Dei Deut. 7. & alibi; quo prohibebantur filij Israël ducere uxores alienigenas. Et notandum, quod etsi expressè aliud præceptum non esset, nisi de Chananæis in conjugium non assumendis, quorum terram possessuri essent; tamen Esdras etiam extendit, (ut patet capite præcedenti versu primo) ad Ammonitas, Moabitas & Ægyptios; idcirco scilicet, quia jam eadem ratio in istis locum habebat, quæ nuper in Chananæis solis, in quorum medio habitabant; nempe ne abducerentur per eos ad cultum idolorum. Utrum verò hæc separatio fuerit tantùm quoad thorum & habitationem, an etiam quoad vinculum; non ita constat. Vide quæ diximus in 4. Sent. dist. 39. cap. 3. Similiter non satis constat utrum cum matribus filii ex hujusmodi conjugiis nati, rejecti sint. Schenias quidem princeps dixit ad Esdram: *ut proiiciamus universas uxores, & eos qui de his sunt*; tamen utrum ita factum sit, scriptura non commemorat. Beda quoque annotat, quod filios non abjecerint, sed apud se servatos docuerint renunciare maternæ infidelitati; & per circumcisionem eos Domino, & fidelium societati, consecraverint.

FINIS LIBRI I. ESDRÆ.

ANNOTATIONES
IN LIBRUM II. ESDRÆ.

CAPUT PRIMUM.

v.1. ET *factum est in mense Casleu, anno vigesimo.* Annum vigesimum intellige regis Artaxerxis. Sic enim habetur initio cap. proximi: *Factum est autem in mense Nisan anno vigesimo Artaxerxis regis.* Verùm quæstio hinc oritur, quomodo Nehemias audierit afflictionem populi sui anno illo vigesimo, mense Casleu, ac deinde cap. sequenti eodem anno mense Nisan, narretur auxilium à rege petiisse; cum mensis Nisan præcedat mensem Casleu? Variæ sunt *responsiones*; sed simplicissima videtur esse, quòd etsi apud Judæos in decursu anni, Nisan præcesserit mensem Casleu; ac proinde eodem anno Judaïco non possint præcessisse ea quæ facta sunt in mense Casleu, ea quæ facta sunt mense Nisan; tamen potuisse hæc fieri eodem anno vigesimo Artaxerxis; nempe quia Artaxerxis regni initium & anni, inceperint computari circiter à mense Casleu; quomodo etiam anni Augusti Cæsaris, & aliorum Imperatorum, non incipiuntur semper à Calendis Januarij, sed singulorum sæpè diversimodè.

v.3. *Et murus Ierusalem dissipatus est, & porta ejus combustæ sunt igni.* Quidam interpretantur hunc locum de dissipatione facta per Samaritas, & alios hostes Iudæorum, de quibus cap.4. libri superioris. Sed nusquam hoc legitur. Et constat Cyrum non dedisse potestatem restaurandæ civitatis, sed tantùm templi. Hostes quidem Judæorum cap. illo 4. libri præced. accusabant Judæos, quod muros civitatis extruerent, & pararent rebellare; sed mentiebantur, ut etiam ibi ostensum est. Sensus ergo horum verborum est; etsi templum jam ædificatum esset, contribules tamen Nehemiæ Judæos expositos adhuc esse injuriis hostium, eo quod civitatis muri, & portæ nihilhominus jacerent destructæ, & desolatæ; sicut destructæ fuerant à Nabuchodonosor.

v.6. *Confiteor pro peccatis filiorum Israël, quibus peccaverunt tibi. Et ego & domus patris mei peccavimus.* Sic & Tobias, cap.3. *Ne vindictam sumas de peccatis meis, neque reminiscaris delicta mea, vel parentum meorum.* Et Daniel. cap.9. *Cum confiterer peccata mea & peccata populi mei.* Quidam hæc sic interpretantur, ut quamvis isti fuerint innocentes, tamen in confessione junxerint se peccatoribus, tantum quia membra erant populi peccatoris; Sed hoc dici non potest. Nam sic tantum dicerent, *Nos peccavimus*, & non in singulari per vocem (*Ego*) aut per vocem (*peccata mea*) confessionem suam pronuntiassent, nisi mentiri voluissent. Proinde dicendum sanctos veraciter etiam propria peccata confiteri, & agnoscere, quod propter illa patiantur afflictionem in qua erant constituti. Quomodo autem multis modis justi inter peccatores, participes fiant peccati ipsorum, & per consequens etiam vindictæ & afflictionem temporalium, doctè explicat D. August. lib.1. de civit. per multa capita.

CAPUT II.

v.1. FActum est autem in mense Nisan anno vigesimo Artaxerxis regis. Quomodo hæc narrentur facta mense Nisan, anno vigesimo Artaxerxis. & alia quæ præcesserunt, narrata sint facta eodem anno mense Casleu, qui tamen Casleu sequatur mensem Nisan, vide explicatum c. præcedenti v.1.

v.20. *Vobis autem non est pars & justitia, & memoria in Ierusalem.* Dicit hoc Nehemias ad Samaritas volentes impedire murorum ædificationem; sicut & ante conari fuerant extructionem templi. Sensus ergo est: Hæc structura nihil pertinet ad vos, cum sitis Samaritæ, & alieni à religione nostra. Justitia enim ponitur pro jure. q. d. Nullum jus habetis in hanc civitatem, nec unquam de ea benè meriti estis. Hinc *mysticè* ostendi potest infideles non esse admittendos ad baptismum & ecclesiam, quamdiu fide ac devotione non plenè ostendunt, se ejus societatem ex animo desiderare. Cur autem hoc de Samaritis istis non facilè sperari posset, vide lib. præced. c.4. v.3.

CAPUT III.

v.1. ET *surrexit Eliasib sacerdos magnus.* Hic Eliasib qui dicitur fuisse sacerdos magnus, filius fuit Joachim, filij Josue sacerdotis magni. Itaque iste jam tertius post captivitatem Babylonicam fungitur summo sacerdotio. Ex quo colligitur, non statim, neque brevi post solutam Babylonicam captivitatem cœpisse ædificari muros Jerusalem, sed multo tempore post. Et, ut colligi potest, ex supputatione temporum regum Persarum, qui tunc regnaverunt; inter primum reditum populi ex captivitate sub Zorobabel principe, & Josue sacerdote magno, & extructionem murorum sub Nehemia, intercesserunt plus minus octoginta anni. Nam Cyrus, cujus secundo anno templum cœpit ædificari, regnavit triginta annis Darius sub quo templum perfectum est, annis triginta sex; quem secutus est Artaxerxes, cujus anno vigesimo instaurati sunt à Nehemia muri civitatis. Unde nihil mirum est, quod hic nominatur summus sacerdos Eliasib nepos Josue.

Mysticè, per hoc quod instauratio civitatis cœpta legatur à Sacerdote magno, & fratribus ejus sacerdotibus; docemur, quod qui in ordine & dignitate præcedunt alios in ecclesiæ ædificatione, hoc est, in studio bonorum operum, & sancta conversatione. Tali enim modo spiritualiter ædificantur muri Jerusalem.

v.5. *Et juxta eos ædificaverunt Thecueni. Optimates autem eorum non supposuerunt colla sua in opera Domini sui.* Thecueni vocantur, sicut v.2. Viri Jericho. Sensus igitur est; Plebeii loci Thecue (ex quo Amos propheta oriundus erat) certam suam partem murorum quoque extruxerunt; sed optimates ejusdem loci, id est, ditiores & potentiores non paruerunt Domino, nec præfecto suo præcipienti, ut collaborarent in instauratione murorum. Nam supponere collum suum operi alicui, est opus aliquod faciendum suscipere. Ubi duo moraliter considerare possumus. Unum est, sæpè pauperes & plebeios plus ministerij & subsidii conferre ad opera ecclesiæ, quàm ditiores, & potentiores. Alterum, quod per istos optimates, qui non supposuerunt colla sua in opere Domini sui significari possunt illi ecclesiæ præfecti, quos Dominus in Pharisæis reprehendit, *quod aliis imponant onera gravia & importabilia, & ipsi digito suo nolint ea movere.*

CAPUT IV.

v.5. NE *operias iniquitatem eorum, & peccatum eorum coram facie tua non deleatur, quia irriserunt ædificantes. Quæritur* quomodo ista precatio Nehemiæ non adversetur charitati, quæ ex præcepto Dei etiam extendere se debet ad inimicos? Et sicut majoris est charitatis impendere beneficia spiritualia quàm corporalia, ita videtur magis charitati contrarium imprecari mala spiritualia, quod hic Nehemias facere videtur, quam corporalia, quod facit verbis præcedentibus? *Respond.* talia verba, quoties in scriptura sacra occurrunt, dicta vel à prophetis, vel ab aliis sanctis viris, non sunt imprecatoria, quasi in miseria suorum inimicorum

per se oblectentur (hoc enim pertinet ad vindicandi studium, & charitati adversatur) sed partim sunt prophetica, partim approbativa justitiæ divinæ, & talia, quibus declaretur, quam vindictam hominis impii mereantur, accedente etiam hominis justi consensu, quo talem vindictam tanquam justam approbat. Id autem non est contra charitatem, maximè quando impii pertinaces sunt in malo, & eorum conversio desperatur; sed est quædam approbatio pulcherrimi ordinis à Deo instituti; quia ordo requirit, ut de iis qui contumaciter peccant, justa sumatur vindicta.

v. 17. *Vna manu sua faciebat opus, & altera tenebat gladium.* Figuratus est sermo; quo significatur eos ad utrumque fuisse intentos, ut & opus facerent ædificando muros civitatis, & gladio accincti parati essent ad defensionem suam contra hostes. Mysticè significatur quod homo christianus ad utrumque assiduè intentus esse debeat, & ad faciendum opus virtutis, & ad repellendas insurgentes diaboli tentationes.

B

CAPUT V.

v. 5. *ET nunc sicut carnes fratrum nostrorum, sic carnes nostræ sunt, & sicut filii eorum, ita & filii nostri.* Hoc à nonnullis ita ponitur. Reducti sumus in hanc terram, promissa nobis libertate & prosperitate; nunc autem contrarium reipsa experimur. Quia sicut fratres nostri, qui remanserunt in Babylone cum filiis suis, sunt in afflictione, & egestate, ita, & nos, qui spe prosperitatis reversi sumus in terram, quia non minus cogimur servire & laborare, quàm si in captivitate remansissemus. Hic sensus etiamsi satis commodus; tamen non videtur germanus hujus loci. Continent enim verba ista clamorem plebis contra fratres suos, id est, alios Judæos ditiores, à quibus opprimebantur. Sit ergo hic sensus: Nos & illi eadem caro sumus, id est, ex eodem genere prognati; proinde liberi esse debemus, sicut illi; & similiter filii nostri non debent esse deterioris conditionis, quàm filii eorum; & tamen oppressi paupertate cogimur filios nostros vendere & illis subjicere in servitutem, tanquam alienos. Querela itaque est pauperum contra divites, qui usuris, aliisque modis eos opprimebant.

C

v. 15. *Duces primi, qui fuerunt ante me gravaverunt populum &c. Ego autem non feci ita, propter timorem Dei.* Laudat seipsum, non stultè tamen, nec sine justa ratione; sed partim ad excitandam in Deum fiduciam ex conscientia boni operis; partim, ut declaret quod sit officium boni ducis ac principis; fortè etiam propter quosdam æmulos, & calumniatores, quomodo Paulus, & Job quoque seipsos laudasse leguntur. Et sic etiam accipiendum est quod subjicit aliquoties: *Memento mei Deus meus in bonum.* Nam sic David quoque dicit Psal. 118. *Feci judicium & justitiam &c.* Et Ezechias 4. Reg. 20. *Memento Domine quomodo ambulaverim coram te &c.*

D

CAPUT VI.

v. 2. *VEni, & percutiamus fœdus pariter in viculis, in campo Ono.* Mirum quid potuerit oscitantia librariorum; Nempe hic duplex irrepserat error. Nam sic pridem legebatur, (*in vitulis, in campo uno*) quasi in vitulorum, seu taurorum oblatione, in aperto campo, pro securitate utriusque voluerint fœdus sanciri. Sed rectè corrigunt Sixtina biblia, tam ex Hebræis quàm ex Septuaginta. Nempe ut sensus sit: percutiamus fœdus in viculis, seu locis, quæ sunt in campo, seu planitie, quæ vocatur Ono. Vnde patet Allegoriam, quam nonnulli ad hunc locum adferunt de hæreticis, qui cum catholicis volunt inire fœdus societatis, in campo uno latioris viæ, quæ ducat ad interitum; & trahere ad societatem sacramentorum, quæ per vitulos significentur, falso & inani niti fundamento; etiamsi etiam apud Bedam hæc allegoria reperiatur. Nempe, inde apparet, etiam ipsum usum fuisse vitiosis exemplaribus.

E

v. 3. *Misi ergo ad eos nuncios, dicens: Opus grande ego facio, & non possum descendere, ne fortè negligatur.* Hæc inter cæteras una erat causa, quare non posset ad eos descendere; quia videlicet per ejus absentiam

A opus illud ædificationis murorum minus graviter processisset, & fortasse impeditum fuisset. Hæc tamen non videtur fuisse præcipua causa, quare nollet descendere ad eos, à quibus ad feriendum fœdus invitabatur: Nam præcipua erat, quia metuebat insidias; & quia vitabat amicitias improborum & infidelium. Quo exemplo Christiani principes admonentur ut vitent fœdera cum infidelibus, tanquam insidiosa & perniciosa. Deinde, hoc exemplum docet, non malè eos facere, neque mendacii accusandos esse, qui facti alicujus rationem reddentes, subticent eam causam, quæ possit ipsis esse adversa & noxia; & exprimunt aliam causam, licet minus principalem; dummodo vera sit causa. Ita Nehemias prætexit occupationem necessariam idque verè, licet altera causa esset principalior, nempe metus insidiarum. Ita & Samuel, etiam à Domino instructus, quando venit in Bethlehem ad hoc principaliter, ut regem novum ungeret; causam protulit secundariam, dicens: se eò venisse ad sacrificandum Domino. Quanquam quod ad Nehemiam attinet, causa principalis etiam in verbis ejus comprehensa intelligi potest. Nam si descendisset ad eos, incidisset in eorum insidias, & ita non tantum neglectum, verùm etiam omnino impeditum fuisset opus ædificationis.

v. 11. *Et quis, ut ego, ingredietur templum, & vivet? Non ingrediar.* Rectè versio Vatabli hoc modo: *Num quispiam, qualis ego sum, templum ingrediatur, ut vitam tueatur?* Sensum enim hunc tam antecedentia, quàm sequentia omninò adstruunt.

CAPUT VII.

v. 6. *ISti filii Provinciæ &c.* Habetur hic catalogus, etiam 1. Esdræ 2. sed tamen nominibus, & numeris non parum alter ab altero discrepans. Quæ sit discrepantiæ causa, non satis liquet. Alii rejiciunt culpam in librarios, alii in exemplar ab initio corruptum, quo interpres usus fuit. Sed quoad nomina, sæpè etiam alias contingit, vel eundem pluribus nominibus appellari, vel eadem nomina nonnihil variari.

v. 64. *Hi quæsierunt scripturam suam in censu, & non invenerunt. Et ejecti sunt de sacerdotio.* Ejecti sunt de sacerdotio, non quomodo illi, qui propter crimen aliquod destituuntur sacerdotio, quomodo Abiathar per Salomonem amotus fuit à summo sacerdotio: sed quomodo illi, qui sacerdotii sui certum documentum, seu testimonium proferre non potuerunt; qui quidem, si postea id proferre possent, rursum ad functionem sacerdotii admitterentur. Nam isti de quibus hîc agitur, non poterant proferre genealogiam suam, ex qua ostenderent se esse de genere sacerdotali. Ex hoc loco confirmatur Ecclesiæ Canon, qui nullum admittit ad celebrationem Christiani sacrificii, nisi fidem faciat legitimæ suæ ordinationis.

v. 65. *Dixit Athersatha eis, ut non manducarent de sanctis sanctorum, donec staret sacerdos doctus & eruditus.* Sancta sanctorum hîc vocantur cibi, de quibus solis sacerdotibus vesci licitum erat: cujusmodi erant panes propositionis, hostiæ pro peccato, & delicto. De quibus & Ozeas cap. 4. *Peccata populi mei comedent*, id est, hostias pro peccato. Porrò quod sequitur, (*donec staret sacerdos doctus & eruditus*) Hebraicè est, (*donec consurgeret sacerdos in Vrim & Thumim.*) Sed idem significatur; & alluditur ad Exodi 28. ubi nos habemus: *Pones in rationali judicii doctrinam & veritatem*, & Hebraicè, similiter pro doctrina & veritate est *Vrim* & *Thumim*. Vide ibi plenius. Septuaginta hoc loco sic habent: (*donec surrexerit sacerdos illuminans*) & 1. Esdræ 2. (*illuminantibus & perfectis.*) Simplex autem sensus est; donec surgat sacerdos doctus, qui alicunde eruat eorum genealogiam, & doceat quod sint de genere sacerdotali; aut saltem respondeat, quid de talibus agendum censeat. Vide etiam 1. Esdræ 2.

CAPUT VIII.

v. 8. *ET legerunt in libro legis Dei, distinctè & apertè ad intelligendum, & intellexerunt cum legeretur.*

Significatur his verbis apertam & distinctam lectionem scripturæ sacræ juvare quidem ejus intellectionem, tamen non sufficere eam, neque grammaticam verborum significationem satis esse ad scripturæ sacræ intellectum. Ostenditur etiam hoc ipso loco, dum mox versu sequenti, ponuntur Levitæ interpretantes universo populo.

v. 10. *Ite, comedite pinguia, & bibite mulsum: & mittite partes his qui non præparaverunt sibi, quia sanctus dies Domini est.* Nehemias hortatur populum ad lætitiam spiritualem, de qua pauló post dicit: *Gaudium enim Domini est fortitudo vestra*, id est, post hoc divinum & spirituale gaudium efficiemini animis robustiores & alacriores. Sed quia ad hanc spiritualem lætitiam confert etiam corporalis lætitia, modò sit temperata, sicut maximè patet in sensu visus & auditus: nam propterea pulchrè exornantur templa, & pulsantur organa, & exercitatur suavis melodia, ut per sensus corporeos suaviter affectos lætitia transmittatur ad animum: Quia ergo corporalis lætitia ad spiritualem aliquam habet proportionem, hinc populum hortatur ad comedendum pinguia & bibendum mulsum, id est, ut lautiori cibo & potu corpora sua reficiant. Ex quo etiam patet, quod non malè Christiani in solemnitatibus, & lætioribus quibusdam diebus lætitiam suam etiam refectione corporali declarent, modò id fiat intra limites temperantiæ & sobrietatis. Non tamen ex hoc facto bacchanalia, quæ à quibusdam Christianis non Christianè celebrantur, accipiunt ullum patrocinium. Nullum enim ibi est gaudium spirituale, neque ullius talis gaudii testimonium, aut memoria alicujus beneficii a Deo præstiti, sed tantum bacchanalia, ab hominibus carnalibus inventa sunt, seu potius accepta à gentilibus, quasi solatium aliquod abstinentiæ quadragesimalis sequentis. Sed revera faciunt, ut dies primos quadragesimalis jejunii ex recenti memoria proximarum epularum tanto majori cum tædio homines decurrant. Notandum quoque quod additur; *Et mittite partes his qui non præparaverunt sibi.* His enim verbis significatur Christianos ita debere festos dies lautiori corporis refectione celebrare, ut maximè pauperum memores sint, iisque etiam ultro mittant. Ex hoc item loco manifestè ostenditur, aliud esse jejunium, aliud sobrietatem. Nam semper servanda est sobrietas, at non semper jejunandum. Nemo enim sani judicii dicet eos jejunare qui comedunt pinguia, & bibunt mulsum, & alia faciunt, quæ hic dicuntur.

CAPUT IX.

v. 2. *Et confitebantur iniquitates suas, & peccata patrum suorum.* Quæritur cur patrum suorum peccata fuerint confessi? cum non debeamus aliena confiteri peccata, sed nostra tantùm; & parentum vitia non nudare, sed tegere magis conveniat? *Respondeo*, confessio peccatorum apud Deum fit ad consequendam eorum remissionem; petitur autem remissio eorum qua poterant puniri & vindicari. Atqui lex testatur Deum vindicare iniquitates patrum in tertiam & quartam generationem. Igitur ad avertendam hujusmodi vindictam pertinet hæc confessio; id quod apertius significant verba Tobiæ cap. 3. *Ne reminiscaris delicta mea vel parentum meorum*, id est, noli ea in me vindicare. Qua autem ratione vindicentur peccata parentum in filiis, dictum est Exod. 20. vers. 5. Hinc autem verè dicere poterant Judæi in captivitatem ducti illud quod est apud Jeremiam Thren. 5. *Patres nostri peccaverunt & non sunt, & nos iniquitates eorum portavimus.* Adde quod sicut confessio peccati proprii includit propositum recedendi ab eo & non amplius committendi; ita confessio peccati majorum, professio quædam est voluntatis illud detestantis & imitari nolentis.

v. 6. *Et exercitus cæli te adorat.* Per exercitum cæli hoc loco, sicut in præcedenti sententia, videtur intelligere militiam cæli, ut alibi vocatur, id est, solem, lunam & stellas, hæc enim in scripturis sæpissimè exercitus cæli vocari constat. Hic exercitus Deum adorat, vel ut est in Hebræo, Deo incurvatur, quia ad nutum ei obtemperat
A tanquam acies quædam militum ordinata, quorum nullus præscriptos sibi limites egreditur. Qui quidem ordo etsi est in omnibus rebus; in stellis tamen evidentissimè conspicitur. Loquitur autem hoc modo Esdras, ut innuat exercitum cæli non esse à nobis adorandum, quandoquidem ipse Deum adoret, ejusque imperio se subjectum quasi agnoscat. Si quis tamen locum hunc de exercitu angelorum malit interpretari, sensum habebit manifestum.

v. 7. *Tu es ipse Domine Deus, qui elegisti Abraham, & eduxisti eum de igne Chaldæorum.* Pro igne Chaldæorum Hebr. est, (*de Ur Chaldæorum.*) Septuaginta habent (*ex regione Chaldæorum.*) De his sic Hieron. ad illud Gen. 11. *Mortuus est Aran ante Thare patrem suum in Ur Chaldæorum.* Hic, inquit, fabulantur Hebræi, quod
B Abraham in ignem missus sit, quia ignem noluit adorare, quem Chaldæi colunt; & auxilio Dei liberatus de idololatriæ igne profugerit; Aran autem mortuum fuisse in *Ur*, id est, in igne Chaldæorum, quod videlicet ignem nolens adorare, igne consumptus sit. Hæc Hebræorum sententia est, non tamen omnium: Et quidem probabilius est, loco illo Genesis, per *Ur*, proprium nomen loci designari. (Nam posteà ibi subjungitur, quod Thare pater Abraham eduxerit filios suos, & filiam Saram de *Ur* Chaldæorum in Mesopotamiam; quod nullo modo intelligi potest de omnibus miraculosè ex igne liberatis) attamen, quia hic interpres noster pro (*Ur Chaldæorum*) transtulit (*de igne Chaldæorum*) saltem sic illud accipiendum videtur; quòd Deus de idololatria
C Chaldæorum, (qui ignem ut Deum colebant) liberavit; & eduxerit Abrahamum.

v. 36. *Ecce nos ipsi hodie servi sumus. Et fruges terræ multiplicantur regibus &c.* Notandum, quod quamvis Judæi erant liberati à captivitate Babylonica, ita ut liberè eis liceret redire in terram suam, & in ea habitare eamque colere; non tamen liberabantur à jugo subjectionis per omnia, sed tenebantur regibus Persarum persolvere tributa de frugibus, aliisque proventibus, aliaque onera subire; à quibus liberi erant soli sacerdotes & ministri templi, ut dictum est 1. Esdræ 7. Et propter hanc subjectionem, hic vocant se servos; quod falsò quodam sibi persuadebant non debere se parere externis regibus, quia populus Dei erant. Sed deinceps à tali ser-
D vitute nunquam fuerunt liberati. Unde patet, quam mendaciter Judæi in Evangelio Joan. 8. dicant: *Semen Abrahæ sumus, & nemini servivimus unquam.* Non enim solum in Ægypto servierunt & in Babylone, sed etiam hoc loco adhuc se servos confitentur; & similiter eodem tempore quo ista mendaciter Joan. 8. jactabant, multis jam annis Romanis erant subjecti, iisque tributa præstabant, tametsi inviti.

CAPUT X.

v. 13. *Et dimittemus annum septimum, & exactionem universæ manus.* Dimittere annum septimum, est eum dimittere, vel transigere sine cultura agrorum, & sine collectione fructuum, etiamsi sponte aliquid nasceretur. Nam quicquid eo anno sponte nascebatur, id in commune colligi poterat ab omnibus qui indigebant.
E Quod autem additur [*& exactionem universæ manus*, scilicet dimittemus] significat annum remissionis. Nam quolibet anno septimo ex lege Deut. 15. non licebat cuique repetere ullum debitum à proximo. Quomodo autem id intelligendum sit, inter interpretes controversia est. Communior sententia habetur, quod eo anno debita antea contracta, erant simpliciter remittenda, non quidem omnibus, sed tantum pauperibus, qui non erant solvendo. Aliorum sententia est, nec illa improbabilis, quod sicut septimo anno terra vacabat à cultura, ita cessare debebat exactio debitorum omnium simpliciter, sive ea à divitibus, sive à pauperibus deberentur. Sed eo anno exacto, sicut rursum colebantur agri, & fructus colligebantur; ita rursum quoque licuisset priora debita exigere. Pro hac sententia facit quod annus remissionis Hebraïcè vocetur annus subtractionis, quasi manus exa-

ctoris retrahatur, non quidem per remissionem, sed per dilationem. Quo etiam facit, quod ibidem Deuter. 15. dicitur tantum, quod eo anno repetere non poterit; non autem quin postea possit repetere. Prior tamen sententia in eo fundatur, quod sicut fructus septimi anni pauperibus relicti erant, sic remissio debitorum quoque iis fieret.

v. 34. *Sortes ergo misimus super oblationem lignorum inter sacerdotes, Levitas, & populum, ut inferrentur in domum Dei mei.* Hoc intelligendum de lignis quibus assiduè nutriebatur ignis in altari holocaustorum. Fit autem mentio sacerdotum, Levitarum & populi, quia sacerdotes debebant hunc ignem lignis appositis nutrire; Nathinæi autem, qui hîc sub Levitis comprehenduntur, ex officio ea ligna apportare, populus autem donare, seu pretium eorum persolvere. Inter singulos ergo sortes mittebantur, ut sciretur, qui pro tempore per vices sibi mutuo succedendo, hæc officia præstare deberent.

v. 38. *Erit autem sacerdos filius Aaron cum Levitis in decimis Levitarum, & Levitæ offerent decimam partem decimæ suæ in domo Dei nostri.* Videtur hic esse sensus: Sacerdotes filii Aaron pariter cum cæteris Levitis accipient decimas populi; atque insuper ipsi offerre debebant Levitæ decimam partem suarum decimarum, quas à populo acceperant, juxta legem Num. 18. Itaque hic locus videtur quædam explicatio illius legis. Vide etiam infra c. 12. v. 46.

CAPUT XI.

v. 22. ET *Episcopus Levitarum in Jerusalem Azzi filius Bavi, &c.* Episcopus hoc loco non significat summum sacerdotem. Nam loquitur hîc scriptura de Levitis, qui non erant sacerdotes; inter quos dicit hunc fuisse episcopum. Itaque episcopus hoc loco intelligitur præfectus, seu præpositus; id enim significat vox Hebræa, quam septuaginta vertunt, episcopus, & noster interpres servavit. Episcopus enim Græcè dicitur à visitando, observando, inspiciendo. Et si etymon vocis spectemus, significat inspectorem seu speculatorem. Qua ratione olim apud Athenienses quoque episcopi vox, magistratus cujusdam nomen erat, qui mittebatur ad jus dicendum per ea oppida quæ Atheniensium ditioni parebant. Rectè autem, & convenienter posteà hoc vocabulum usu Apostolico, & Ecclesiastico translatum est ad significandum eum, qui in quaque provincia sacerdotibus & ecclesiæ præest. Nam hoc vocabulo admonetur sui officii; quod est diligenter circumspicere, & observare mores & conversationem ovium sibi commissarum, ut ea quæ corrigenda sunt corrigat.

v. 23 *Præceptum quippe regis super eos erat, & inde in cantoribus per dies singulos.* Incertum de quo rege scriptura loquatur. Quidam ad Davidem referunt, qui primus in certas vices & ordines distribuit ministeria cantorum in templo, de quo cap. proximè sequenti: *Juxta præceptum David viri Dei.* Alii, inter quos Caietanus, malunt illud ad Darium regem Persarum referri, qui mandaverat ducibus suis habitantibus trans flumen, ut omnibus templi ministris necessaria ad ministerium suum suppeditarentur, per singulos dies, ut habemus libro præcedenti. Et ad hoc dicunt constitutum fuisse istum Mesebel, ut quicquid de sumptu regis esset administrandum, per ejus manus præberetur. Nihilominus verisimilior est prima sententia, nam c. seq. v. 24. in simili argumento de vicibus Levitarum dicitur: *ut laudarent & confiterentur juxta præceptum David viri Dei, & observarent æquè per ordinem.*

CAPUT XII.

v. 19. JOsue genuit Ioacim; Ioacim Eliasib; Eliasib Ioiada; & Ioiada genuit Ionathan: & Ionathan genuit Ieddoa. His verbis ponitur series summorum sacerdotum a Josue, vel Jesu filio Josedech, qui post captivitatem fuit primus usque ad Jeddoa, qui à Josepho vocatur Jaddus. De hoc Jaddo, seu Jeddoa refert idem Josephus, cum Alexander Magnus cum exercitu Jerosolymam contenderet, ut eam expugnaret, tanquam faventem partibus Darii regis Persarum, contra quem bellum susceperat, quod Jaddus pontifex ei obviam processit extra muros

A indutus pontificalibus indumentis, comitatus caterva aliorum sacerdotum, qui & ipsi sacerdotali vestitu ornati erant; Alexandrum autem, cum hoc videret, de equo descendisse, & honorificè eum reverentia eos excepisse, pacemque civitati promisisse. Plura etiam alia addit Josephus. Nobis sufficit ex ea historia ostendi, istum Jeddoa seu Jaddum usque ad tempora Alexandri Magni pertigisse.

Sed *quæstio* hinc difficilis oritur, An ergo Nehemias etiam usque ad illa tempora pervenerit, ut qui hujus Jeddoa meminerit? Sed id impossibile videtur. Nam Nehemias pincerna fuit regis Artaxerxis, post quem usque ad Alexandri imperium fluxerunt amplius quàm centum anni. Unde dicendum videtur, quod Nehemias pertingere potuerit, non quidem ad tempora sacerdotii hujus Jeddoa,
B quando ipse Alexandro occurrit, sed tamen usque ad ejus infantiam; & quòd is longè post mortem Nehemiæ ad summum sacerdotium pervenerit, & Alexandro occurrerit.

v. 27. *In dedicatione autem muri Jerusalem requisierunt Levitas de omnibus locis --- ut facerent dedicationem & lætitiam &c.* Nota, non solum celebrabatur à Judæis dedicatio templi, quod propriè ad honorem divinum extructum erat; sed etiam portarum & murorum civitatis. Nempe, quia licet civitas ejusdemque munitio proximè ordinaretur ad habitationem, & securitatem populi; ulterius tamen ordinabatur ad restitutionem cultus divini, ejusque conservationem; & propterea rectè & convenienter à sacerdotibus legitur ipsa civitas quoque, seu murorum ambitus Deo dedicatus; ut per ejus protectionem intra civitatem possint
C divinum cultum securè, & quietè exercere; præsertim quod in ea sola civitate & templo liceret sacrificia Deo offerre: cumque ea typus esset Ecclesiæ Christi & cælestis Jerusalem: unde & merito sancta vocata est.

v. 46. *Et omnis Israël --- dabant partes cantoribus & janitoribus per singulos dies, & sanctificabant Levitas, & Levitæ sanctificabant filios Aaron.* Prius explicat id quod posteriori loco ponitur. Sanctificare enim hic nihil aliud est, quàm partes dare, id est, subsidia corporalia subministrare sacri ministerii causa. Sic etiam Eccle. 7. dicitur: *In tota anima tua time Dominum, & sacerdotes eius sanctifica.* Sic enim deinde aliis verbis reperitur: *In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, & ministros eius ne derelinquas.* Et confirmant hunc sensum ea quæ superius dicta sunt capite 10. hujus libri, de decimis dandis à popu-
D lo Levitis; deque decima parte decimarum rursum offerenda filio Aaron in domo Domini. At verò quod hîc pluraliter nominentur filii Aaron, & cap. 10. tantum singulariter, sicut & lib. Num. solus Aaron, verisimile est totum semper genus Aaron intelligi.

CAPUT XIII.

v. 1. INventum est scriptum in eo, quod non debeant introire Ammonites & Moabites in Ecclesiam Dei usque in æternum. Hæc scriptura variè accipitur. Quidam per Ecclesiam Dei intelligunt locum orationis, qui erat atrium ipsum ante templum, quò populus conveniebat. Sed contra est, quod nulla natio fuit repulsa à cultu unius Dei, sed ex qualibet natione, qui volebant circumcidi, & fieri proselyti, admittebantur ad populum Dei. Exodi 12. Alii itaque intelligunt per Ecclesiam Dei, senatum
E populi Dei; ut ingredi in Ecclesiam Dei sit habere aliquam functionem publicam pertinentem ad regimen populi, ut esse Judicem, Tribunum, Centurionem &c. Et ab hujusmodi functionibus dicunt exclusas fuisse certas nationes, quæ Deut. 23. enumerantur; idque, vel perpetuo, vel ad tempus. Tertii intelligunt, ut prohibeatur, ne tales uxorem ducant Israëlitidem, eo quod mox subjungatur. *Et factum est cum audissent legem, separaverunt omnem alienigenam.* Sed potest hoc etiam intelligi de separatione, quantum ad dignitates & functiones publicas.

v. 5. *Fecit ergo sibi gazophylacium grande &c.* De Eliasib sacerdote magno hoc dicitur. Non significat scriptura quod fecerit sibi ipsi gazophylacium: sed quod fecerit Tobiæ Ammonitæ, qui ei erat affinitate conjunctus. Verti quoque poterat hoc modo: *fecerat ei gazophylacium* sicut vertit pauló pòst. *Et intellexi malum quod fecerat Eliasib Tobiæ ut faceret ei thesaurum in vestibulis domus Dei. Ma-*

lum quod fecerat Tobia. Id est, quod commiserat in gratiam Tobiæ. Id autem erat quod fecerit ei gazophylacium, seu thesaurum in vestibulis domus Dei. Non autem significatur, quod thesaurus vel pecunia, quæ mittebatur in gazophylacium, cederet in utilitatem Tobiæ; sed quod ipsum gazophylacium, id est, conclave illud quod factum erat ad reponendum thesauros templi, tradiderit in usum istius gentilis hominis, ut ille in eo suas areas & thesauros reponeret, tanquam in loco tutissimo. Id autem Nehemias tolerare noluit, partim quod Ammonites esset, partim quod sciret eum esse animo hostili erga populum Judæorum.

v. 7. *Et veni in Jerusalem, & intellexi malum quod fecerat Eliasib Tobiæ, ut faceret ei thesaurum in vestibulo domus Dei. --- Et projeci vasa domus Tobiæ foras.* Quomodo

A per hoc & alia quæ sequuntur, non vendicaverit sibi Nehemias dux authoritatem supra summum sacerdotem & res sacras, vide explicatum in similibus factis Ezechiæ pii regis 2. Paralip. 29. v. 15.

v. 21. *Si secundo hoc feceritis, manum mittam in vos.* Justè hoc cōminatur Nehemias, etiamsi alienigenis. Et ratio est; quia licet ipsi lege sabbathi non tenerentur; peccabant tamen & perturbabant tempub. Judaicum scilicet populum à suæ legis observatione impedientes, & ad transgressionem sollicitantes. Et quamvis isti alieni erant, poterat tamen Nehemias eos punire, utpote peccantes in loco suæ jurisdictionis. Patet autem clarissimè ex hoc loco, etsi emere & vendere non sint propriè opera servilia; prohibita tamen illa esse de sabbatho, Exod. 20.

FINIS LIBRI II. ESDRÆ.

ANNOTATIONES IN LIBRUM TOBIÆ.

PRÆFATIUNCULA.

IN hoc libro inter nostra Latina & Græca exemplaria quæ hodie extant, non parva plerisque in locis differentia est. Apud Græcos Tobias ipse c. 1. 2. & 3. loquitur in prima persona, tanquam ipse scriptor & author esset historiæ. In ultimo capite etiam multa sunt in Græcis, quæ in nostris non habentur. At nostram editionem omni jure præferendam esse, non dubitabit, qui sciet eam à S. Hieronymo ex fonte Chaldæo expressam.

Quis sit author libri non constat. Saltem cum utriusque Tobiæ mors in eo describatur, manifestum est neutrum totius scriptionis esse authorem; partes tamen ab iisdem scriptas esse, conjectura à nonnullis sumitur, ex eo quod in Græcis Tobias ipse primis capitibus in prima persona loquatur. Non est autem absimile vero, scriptum fuisse librum post reditum populi ex captivitate; quo tempore, propter varias prophetias omnium ferè prophetarum tunc promulgatas, explicatius cœpit credi ab illo populo, de felicitate quæ post hanc vitam expectanda erat: Unde & hoc libro c. 4. dicit Tobias: *Nolite ita loqui; filii enim Sanctorum sumus, & vitam illam expectamus, quam Deus daturus est his, qui fidem suam nunquam mutant ab eo.* Hinc & in libris Machabæorum aliquoties mentio ingeritur de resurrectione mortuorum.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. *IN captivitate tamen positus, viam veritatis non deseruit, &c.* Liber hic totus moralis est continens pulcherrima præcepta & exempla pietatis in Deum, & misericordiæ in proximum: Quorum utrumque ex solo primo capite intelligi potest. Primum enim laudatur ejus pietas in Deum, quod cum cæteri ejusdem tribus concurrerint ad vitulos aureos, quos erexerat Jeroboam, ipse eorum consortia fugiens, ascenderet in Jerusalem ad templum Domini, offerens primitias, decimas & primogenita secundum legem. Deinde quod in captivitate positus cibis gentilium, quos lex prohibebat, nunquam fuerit contaminatus. Tertiò commendantur ejus opera misericordiæ; quod videlicet concaptivis fratribus egentibus omnia quæ habere & consequi poterat, quotidie fuerit impertitus, quod eis salutis monita dederit, quod Gabelo egenti mutuo dederit decem talenta argenti. Denique quod mortuis & occisis sepulturam sollicitus exhibuerit. In eodem proponitur nobis exemplum patientiæ, dum propter officium pietatis erga mortuos exhibitum, à rege Sennacherib ad mortem quæsitus, cogitur cum tota familia exulare, tota substantia ejus fisco addicta.

v. 11. *Igitur cum per captivitatem devenisset in civitatem Niniven, cum omni tribu sua: cum omnes ederent ex cibis gentilium, iste custodivit animam suam.* Notandum est, quamvis Christo docente, *quod intrat in os, non coinquinat animam*; scilicet coinquinatione ea quæ animam obliget peccato: legaliter tamen immundus efficiebatur Judæus, si cibos secundum legem immundos comedebat; imò consequenter etiam fiebat moraliter immundus; nempe

A quia peccabat in legem Dei, quandocumque sine necessitate vescebatur cibis secundum legem immundis. Igitur ab utraque contaminatione se, & animam etiam suam, ut hic dicitur; Tobias servavit; quod insigne exemplum est, ne Catholici conversantes inter hæreticos, putent sibi licitum esse, ne ab aliis rideantur, contra præscriptum ecclesiæ vesci cibis vetitis.

v. 17. *Cum in multa turba Gabelum egentem videret, sub chirographo dedit illi pondus argenti. Quæritur* an hoc non sit contra præceptum Christi, qui dicit Luc. 6. *Mutuum date nihil inde sperantes:* & imprimis contra præceptum de eleemosynis? *Respondeo*, aliud est donare, aliud mutuo dare. Et aliquando quidem suadet aut jubet charitas, donandum esse; scilicet quando is qui eget non videtur ditior

B aliquando futurus, ut possit reddere; sed aliàs etiam sufficit, ut mutuum detur, si videlicet videatur posse restitui. Factum est itaque hoc à Tobia prudentissimè; nempe si ipse postea egeret (quod accidit) ut repetere posset; aut, etiamsi ipse non egeret, & Gabelus posset restituere, posset pecuniam illam aliis rursum egentibus impertiri; & ita misericordiam suam ad plures extendere. Quod igitur donatur, repeti non potest; sed bene quod mutuo datur, & utrumque opus ex charitate procedit. Nec obstat illud dictum Christi; *Mutuum date nihil inde sperantes;* quia sensus est: Nihil expectetis ultra sortem, seu summam mutuo datam; sed neque ut vobis aliquando simile beneficium præstetur vicissim ab iis quibus mutuum dederitis.

C Hoc enim tantum velle Christum eo loco, patet ex toto contextu.

CAPUT II.

v. 8. *ARguebant autem eum omnes proximi ejus dicentes: jam hujus rei causa interfici jussus es &c.* Dubitet quispiam meritone fuerit arguendus Tobias, quod cum periculo vitæ suæ mortuorum corpora voluerit dare sepulturæ? Neque enim mortui sepultura tanti est, ut propter eam quis mortis periculum subeat. Respondeo, ubi præsens esset periculum homini sepelienti mortuum aut sepelire conanti, abstinendum esse; quia neque exequi posset officium sepulturæ potestate impediente, aut sepultum mox iterum eruente; & ipse occideretur & insepultus abjiceretur, & sic malum duplicaretur. Si verò periculum non

D esset præsens; nec etiam futurum valde probabile, metuendum tamen aliquo modo; non debet hoc casu reprehendi, sed laudari qui adhibita cautela, sicut hic Tobias fecisse legitur, mortuorum corpora sepelit; maximè piorum & ob odium veræ religionis interfectorum, ut olim erant Martyres, quorum corpora qui abstulerunt & occultè sepelierunt, eos à tota antiquitate laudatos legimus. Siquidem hujusmodi opus non tantum est officium humanitatis in proximos & protestatio futuræ resurrectionis mortuorum; verum etiam actus religionis in Deum; sicut est ipsa Martyrum confessio.

v. 15. *Nam sicut beato Iob insultabant reges.* In libro Job Hebræo seu Chaldæo non dicuntur reges, sed tantum

amici Job, qui cum eo disputaverunt, non sine contumelia & insultatione, dicentes eum suo merito talia pati. Job. 2. Nihilominus in Græco exemplari reges vocantur, nempe Eliphaz Themanorum rex, Baldad Suchæorum tyrannus, & Sophar rex Minahæorum. Sed rex seu tyrannus sæpe significat eum, qui quemcumque gerit principatum, etiamsi exiguum.

v. 16. *Parentes & cognati ejus irridebant vitam ejus dicentes: ubi est spes tua, pro qua eleemosynas & sepulturas faciebas?* Ista verba tametsi dicta sint ab Israëlitis, qui habebant fidem unius Dei, videntur tamen processisse ex infidelitate; qua videlicet non credebant post hanc vitam restare aliam; in qua redditurus sit Deus unicuique secundum opera sua, præmia bonis, supplicia malis. Qui enim hoc non credit, etiamsi fateatur se habere fidem unius Dei, revera infidelis est, etiam circa religionem de Deo; quia detrahit Deo attributa necessario ei competentia: videlicet justitiam & providentiam ad quam pertinet retributio bonorum & malorum. Item tollit fundamentum spei. Et ex hoc loco satis apparet multos fuisse in illo populo qui tantum temporalem retributionem pro legis observatione expectandam putarent. Qui proinde non videntur verè fuisse fideles, ne quidem fide implicita eorum quæ necessario credenda sunt. Neque enim illis tribuenda est fides implicita providentiæ Dei, qui expressè illi detrahunt, sicut isti fecisse leguntur. Tobias autem ad spiritualem, & verè fidelem populum Dei ostendit se pertinere, quando illis respondens ait: *Nolite ita loqui quoniam filii sanctorum sumus*; quasi diceret: Idem credere debemus quod sancti Patriarchæ, quorum filii sumus, crediderunt, in qua etiam fide defuncti sunt. Quæ autem sit illa fides, ostendit sequentibus verbis; *Et vitam illam expectamus, quam Deus daturus est his, qui fidem suam nunquam mutant ab eo.* Hoc est, credimus nos, si in fide & sancta conversatione permanserimus, consecuturos vitam æternam. Hic etiam notandum fidem semel habitam amitti posse. Id enim significat, quod ait: *Quam Deus daturus est his qui fidem suam nunquam, &c.* Item notandum nihil æquè hominem Christianum confirmare ad tolerand a omnia adversa hujus vitæ, & ad superandas omnes tentationes malas, quàm si fidem futuræ vitæ & æternæ retributionis sæpius in se excitet, & recenti recordatione accendat, quemadmodum docet Apostolus ad Hebr. 11. Non dicit: quoniam sancti sumus; tum quia sibi sanctitatem tribuere humiliter noluit; tum quia illi ad quos loquebatur, revera sancti non erant. Denique dum dicitur: *Nolite ita loqui, quoniam filii sanctorum sumus*, ostenditur quem usum habere debeat generis nobilitas, id est, ex majoribus, virtute & nobilitate illustribus prognatum esse; ut videlicet designare nolimus, quod talibus majoribus indignum sit: sed eorum virtutem, sanctitatem & religionem ita nobis semper ponamus ante oculos, ut eam moribus & factis exprimere studeamus.

CAPUT III.

v. 6. *Præcipe in pace recipi spiritum meum. Quæritur* occasione horum verborum, quibus Tobias mori precatur, cum postea adhuc vixerit annis quadraginta duobus, quomodo in fine hujus ejusdem capitis dicatur oratio ejus exaudita? *Resp.* Exauditus est Tobias, non quia id quod petivit, ei præstitum est, sed quia aliquid melius ei à Deo concessum, ut etiam visum reciperet. Vel potius, exauditus est; quia non petiit absolutè mori, sed addidit: *secundum voluntatem tuam fac mecum.* Disjunctiva ergo ejus fuit oratio, sicut & Saræ: *Peto Domine, ut de vinculo improperii hujus absolvas me, aut certè desuper terram eripias.* Disjunctivè autem veritas, etiam in unius tantùm partis veritate, præstatur.

v. 7. *Vt Sara filia Raguelis in Rages civitate Medorum. Quæstio* ex his verbis movetur contra fidem præsentis historiæ. Cum enim, inquiunt, hîc dicatur Saram habitasse in Rages civitate Medorum, pugnat id cum eo quod capite primo v. 16. itidem dicitur habitasse in Rages civitate Medorum, Gabelus. Nam capite nono angelus proficiscitur ad Gabelum tanquam habitantem in loco procul dissito ab habitatione Saræ. Ad hoc *respondent* nonnulli Saram habitasse *in Ecbatanis civitate Medorum*; sic enim legit Græcus textus hoc capite, & capite sexto, pro eo quod nos habemus (*in Rages civitate Medorum.*) Sed nihil opus est versionem nostram propterea erroris accusare. Nam intelligi potest, vel ipsam Ecbatanis quoque alio nomine vocatam fuisse Rages; vel certè in eadem provincia diversas civitates fuisse ejusdem nominis; sicut notum est olim in Asia fuisse plures Antiochias, Alexandrias, Cæsareas, & nunc passim in plurium provinciarum civitatibus idem locum habet.

v. 11. *Et tribus diebus & tribus noctibus non manducavit neque bibit.* An propriè hoc dictum, an synecdochicè; sicut illud Evangelicum Matth. 12. quod filius hominis erit in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus? Et sicut Esther 4. præcipitur Judæis ne comedant & ne bibant tribus diebus & tribus noctibus. Et quidem apparet sic intelligendum, quia sequitur quod tertia die, scilicet expleto jejunio post orationem benedixerit Dominum, sicut Christus tertia die resurrexit, & sicut Esther die tertia, nempe expleto jejunio, induta regalibus vestimentis adiit regem. Vide Annot. Esther 5. & Matth. 11.

v. 25. *Et missus est angelus Domini sanctus Raphaël, ut curaret eos ambos.* Raphael, id est, medicina Dei. Quo nomine rectè vocatus est hic angelus, qui ad hoc missus fuit ut Tobiam à cæcitate, & Saram à dæmonio verus à Deo medicus liberaret.

CAPUT IV.

v. 11. *Quoniam eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras.* Priorum verborum sensus est; quod eleemosyna primò liberat à reatu omnis peccati, juxta illud Dan. 4. *Peccata tua eleemosynis redime*: deinde, quòd etiam Deus clementer miseretur largiendo suam gratiam his qui veras & puras faciunt eleemosynas, ut possint resurgere à peccatis; juxta illud: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* Matth. 5. Porro de eo quod posteriori loco dicitur: *Eleemosynam non pati animam ire in tenebras*, eleganter Aug. in psal. 96. Hoc, inquit, loquebatur ille qui in tenebris erat. Et paulò pòst: Et quare hoc dicebat, nisi quia aliam lucem videbat. Ita ille. Ex his etiam observa quod animæ justorum veteris testamenti, post mortem corporis, jam tum versabantur in pace, ut patet ex oratione Tobiæ cap. præced. v. 6. qua de re diximus in 3. distinct. 22. §. 3.

v. 16. *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias.* Sensus est, quod, tanquam injustum, oderis ab alio tibi fieri, vide ne alteri facias. Et eodem modo intelligendum est affirmativum illud præceptum in Evangelio Matth. 7. *Quæcumque vultis ut vobis faciant homines, eadem & vos facite illis.* Sensus n. est; Quæcumque vultis justa & rationabili voluntate vobis ab aliis fieri. Explicant. n. hæc duo præcepta naturæ, istud præceptum Dei, & vicissim ab eodem explicantur, *Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

v. 18. *Panem tuum & vinum tuum super sepulturam justi constitue.* Circa epulas quæ fiunt in gratiam defunctorum, error fuit quorundam gentilium, ut putarent mortuos cibis corporalibus indigere, ideoque sepulchris eorum cibum & porum imponebant. Alii verò non tam errore, quàm prava consuetudine super sepulchra parentum magnifica convivia instruebant; quæ magis fiebant ad ostentationem, quàm ad pium aliquem usum, de quo in sermone, quem titulo Augustini legit Ecclesia in cathedra Petri Antiochena. Quod autem hoc loco Tobias admonet filium, omnino pium & justum est, ut videlicet in exequiis justorum & potu reficiantur pauperes; sive id fiat super sepulchro, ut olim fieri solet, sive alibi. Non moneret autem peculiariter id faciendum in morte vel exequiis justi, nisi illud opus misericordiæ etiam aliquo modo ad justum pertineret, id est,

nisi fructus aliquis inde ad animam hominis defuncti pertineret. Unde hinc non incongruè confirmatur oblatio eleemosynæ pro defunctis.

v. 23. *Multa bona habebimus, si timuerimus Deum, & recesserimus ab omni peccato, & fecerimus benè.* Videtur hic sensus esse; Si timuerimus Deum, &c. Deus nos largiter remunerabit in futuro sæculo. Constat enim ex superioribus Tobiam bona opera exercuisse ob spem vitæ æternæ. Nec ipse sperabat ampliora bona temporalia in hac vita homo cæcus & senex, & in mortis expectatione positus. At Græca sic habent: *Sunt tibi multa bona si Deum reveritus fueris, & quod gratum ei sit, studueris facere.* Quorum sensus hujusmodi videtur esse; Si Deum timeas, & quod ei gratum est facias, sat dives eris. Sunt enim hæc magna & præcipua bona: timor Dei, & obedientia mandatorum ejus. Uterque sensus bonus & pius est.

CAPUT V.

v. 7. Angelus interrogatus à juniore Tobia, unde esset? *respondit: Ex filiis Israël*, & infrà v. 18. *Ego sum*, inquit, *Azarias Ananiæ magni filius. Quæritur*, quomodo in his verbis non sit mendacium? *Respondeo*, quia sicut actiones angelorum inter homines non sunt accipiendæ, ut actiones humanæ, sed ut actiones humanis quidem similes, sed aliud ulterius significantes, sicut videntur comedere, ut ostendant se cibo & potu invisibili & immortali apud Deum frui: sic etiam sermones ipsorum accipiendi sunt potius ut signa quorundam mysteriorum, quàm secundum proprietatem verborum. Quod ergo Raphaël angelus dicit se esse *ex filiis Israël*, significat se, per amorem & ministerium, filiis Israël, veri Dei cultoribus, adesse. Ac similiter accipiendum est quod ait: *Ego sum Azarias Ananiæ magni filius.* Nam *Azarias* significat adjutorium Dei, *Ananias* verò nubem Domini, & divinationem Domini. Itaque significat se divinæ providentiæ consilio missum in adjutorium Tobiæ.

Potest etiam aliter responderi. Videlicet angelum loqui secundum similitudinem personæ assumptæ, ut sensus sit: Sum ex filiis Israël, id est, similitudinem gero unius ex filiis Israël: nimirum, ut postea explicat, Azariæ filii Ananiæ, hominis eo tempore noti, quod colligitur ex iis verbis, quibus Tobias respondit dicens: *Ex magno genere es tu. Sed peto, ne irascaris, quod voluerim cognoscere genus tuum.*

v. 21. *Bene ambuletis, & sit Deus in itinere vestro, & angelus ejus comitetur vobiscum.* Ecce, non solum exemplum angeli Raphaëlis, sed etiam verba Tobiæ ostendunt hominum curam angelis esse à Deo commissam. Subjicit enim quasi explicans quod dixerat; *Sit Deus in itinere vestro, & angelus ejus comitetur vobiscum.* Sic rursum postea identidem dicit v. 27. *Credo enim quod angelus Dei bonus comitetur eum.* Facit ergo hoc, sicut & similes scripturæ, contra hæreticos, qui negant sanctorum angelorum pro hominibus apud Deum intercessionem. Si enim cura nostræ salutis à Deo illis commissa est, ergo & intercessio. Adde, quod angelus idem infrà cap. 12. apertè dicit: *Quando orabas cum lachrymis, & sepeliebas mortuos, &c. ego obtuli orationem tuam Domino.*

CAPUT VI.

v. 8. *Cordis enim particulam si super carbones ponas, fumus ejus extricat omne genus dæmoniorum.* Vide infrà cap. 8.

v. 12. *Tibi debetur omnis substantia ejus.* Ratio erat, quia secundum legem Num. ult. filia, quæ fratrem non habebat, nubere debebat alicui de sua cognatione, ne possessiones de tribu in tribum, aut de familia in familiam transferrentur. Jam verò Tobias erat de eadem tribu, imo & propinquus de tribu illa, id est, de cognatione etiam, & non solum de tribu. Quod patet, tum ex verbis angeli hoc eodem capite proximè præcedentibus. *Est hic Raguel nomine, vir propinquus tuus*, tum quod c. sequenti Raguel vocet Tobiam consobrinum suum.

v. 14. *Audivi quia tradita est septem viris, & mortui* A *sunt.* Serarius putat hos esse septem illos viros, de quibus Sadducæi Christo quæstionem movebant, dicentes Matth. 22. *In resurrectione cujus ex septem erit uxor?* Sed fallitur Serarius; hæc enim Sara habuit octo viros, Tobiam scilicet octavum. Debuissent ergo quærere *cujus ex octo*? Et facile fuisset respondere secundum ingenium illorum hominum carnalium, etiam illis ipsis judicibus, quod ipse Tobias sine dubio illum habere debuisset, utpote quod ipse ex ea solus, & non alii, liberos suscitasset. Sed de septem viris proposita est quæstio, quorum æquum omnibus esset jus; atque ita difficulter putabant Christum ad hanc quæstionem responsurum; sed ille respondit: *Erratis, &c. in resurrectione neque nubent, neque nubentur.*

v. 22. *Accipias virginem cum timore Domini, amore* B *filiorum magis, quàm libidine ductus.* Comparatio est impropria, qualis est in scriptura frequens. Sic illud Eccl. 7. *Melior est patiens arrogante*; ubi non est sensus, quod arrogans minus bonus sit, sed quod patiens bonus & laude dignus, arrogans autem non. Sic & illud intelligitur: *Melius est à sapiente corripi, quàm stultorum adulatione decipi.* Postremum enim omnino malum est. Est itaque & hic verborum istorum angeli ad Tobiam, sensus: *Accipies virginem amore filiorum, & non libidine.* Sic enim illa intelligit Tobias c. 8. dicens se non luxuriæ causa, sed sola posteritatis dilectione conjugem accipere. v. 9.

CAPUT VII.

v. 10. *Hic hodie non manducabo neque bibam, nisi prius petitionem meam confirmes, & promittas mihi* C *dare Saram filiam tuam.* Quod Tobias eo modo se obstringat, scilicet se neque manducaturum neque bibiturum eo in loco, nisi prius voti compos fiat, non est adscribendum ejus temeritati, aut imprudentiæ; sed consilio angeli Raphaëlis factum creditur; à quo jam ante instructus erat, ut peteret hanc sibi in uxorem. Et quamvis nondum sciret eum esse angelum Dei, sed putaret hominem; tamen multis indiciis jam didicerat esse pium, sanctum, & prudentem; de quo non dubitabat, quin ipsi optimè consuleret. Si quis *obiiciat* illum saltem malè fecisse, quod inscio patre has nuptias adierit. *Respondeo*, nequaquam, quia hanc filiam petiit sibi uxorem ejus consilio, cujus curæ pater ipsum commiserat; & negotium sine magno incommodo differri non poterat. Moraliter, hic scripturæ locus & factum Tobiæ junioris, admonent non esse contrahenda sponsalia, multo minus matrimo- D nia, post pocula, aut post epulas; quando ratio minus viget, sed ante cibum & potum, & à sobriis tam sanctum opus esse tractandum; maximè tempore novæ legis, quando matrimonium est unum ex septem sacramentis.

v. 14. *Et credo, quoniam ideo* (Deus) *fecit vos venire ad me, ut ista conjungeretur cognationi suæ secundum legem Moysi.* Nempe Num. 36. præcipitur, ut fœminæ, quæ fratribus carerent, non nuberent nisi viris suæ tribus & cognationis, ne hæreditas patris earum transiret ad aliam tribum seu cognationem: Et suprà, Tobias vocatur à Raguele consobrinus: Sicque Sara, quæ filia unica erat, consultissimè, & omnino divina dispositione, data est Tobiæ, qui similiter unicus erat filius. Quod tamen Raguel dicit [*credo*] non est firmiter omnino assentientis, E sed probabiliter tantum existimantis: Nam paulò pòst Raguel adhuc metuebat Tobiæ similem cum prioribus exitum. Nam foveam fieri jussit, in qua eum, si fortè similiter à dæmone oppressus fuisset, sepeliret. Potuit tamen prius satis de Deo confisus fuisse, sed postea iterum vacillasse. Verbum enim (*credo*) in scriptura, ut minimum significat (*confido*) quomodo & Tobias senior dicit c. 5. *Credo quod angelus Dei bonus comitetur eum.*

CAPUT VIII.

v. 2. *Recordatus Tobias sermonum angeli, protulit de cassidili suo partem jecoris, posuitque eam super carbones vivos. Tunc Raphaël angelus apprehendit dæmonium, & religavit illud in deserto superioris Ægypti.* Primo sciendum est, non pugnare hic dici de

parte jecoris, id quod capite 6. de corde ejusdem piscis dictum est. Nam sæpe quod uno loco omissum est, alio loco suppletur; & dicendum, tam cordis, quàm jecoris partem à Tobia fuisse carbonibus superpositam. At verò ne hîc occurrat ulla suspicio superstitionis; certum est, nullam rem merè corpoream posse naturaliter agere in creaturam spiritualem, qualis est dæmon. Itaque partes istæ cordis & jecoris, aut fumus ex iis procedens, nihil omnino naturaliter agere potuit in dæmonem, virtutem ejus debilitando, vel prorsus impediendo: Sed duobus modis; quod hîc dicitur, intelligi potest. *Uno modo*, si dicamus ita placuisse Deo, ut per hæc corporalia tanquam per instrumenta quædam supernaturaliter operaretur in fugandum dæmonem; quemadmodum per sacramenta Ecclesiæ dæmonis potestas cohibetur, & maximè per baptismum. *Altero modo*, si dicamus hæc fuisse mera signa & figuras earum rerum, quæ per se valebant ad dæmonem fugandum. Nempe supra dictum est actiones angelorum hominibus apparentium figurativas esse. Cor itaque significat mentem seu voluntatem hominis; jecur concupiscentiam, juxta illud hymni: Lumbos jecurque morbidum adure igne congruo; fumus fervorem orationis ascendentis ad Deum. Dum ergo mens per orationem ad Deum erigitur, & concupiscentia igne devotionis refrænatur, dæmon fugatur. Sed priori explicationi magis suffragari videtur quod cap. 6. v. 5. dicantur *medicamenta*, scilicet medicamenta supernaturalia.

v. 9. *Domine tu scis, quia non luxuriæ causa accipio sororem meam, sed sola posteritatis dilectione.* Hinc scilicet & illud Apostoli 1. Cor. 7. *Et iterum revertimini inidipsum. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.* Vide etiam suprà cap. 6. v. 22.

CAPUT IX.

v. 1. *Tunc vocavit Tobias angelum ad se, quem quidem hominem existimabat, &c.* Hoc caput in Græco textu multo paucioribus verbis contexitur, nempe his tantum: *Et vocavit Tobias Raphaëlem, & dixit ei, Azaria frater accipe tecum puerum, & duos famulos, & vade in Rages Mediæ ad Gabelum, & porta mihi argentum, & eum adduc ad nuptias, quoniam juravit Raguel, non exiturum me. Et pater meus numerat dies, & si tardavero multum, tristabitur valde. Et abiit Raphaël, & mansit apud Gabelum, & dedit ei chirographum. Ille autem obtulit thecculas in sigillis, & dedit ei. Et mane surrexerunt simul, & venerunt ad nuptias; & benedixit Tobias uxorem suam.* Hæc, nec plura in Græco textu.

v. 3. *Et vadas ad Gabelum in Rages civitatem Medorum.* Nonnulli ex eo quod in Græco non habetur [*civitatem*] sed tantum [*in Rages Mediæ*] dixerunt hunc Gabelum habitasse in agro civitati Rages subjecto, Saram verò in ipsa civitate. Verum quia noster Latinus textus utroque loco clarè habet [*in Rages civitatem Medorum*] nempe de Sara suprà cap. 3. v. 7. & hoc loco de Gabelo, dissolvendus est hic nodus eo modo quo eum ad cap. 3. solvimus.

CAPUT X.

v. 3. *Cœpit autem contristari nimis* (Tobias) *ipse & Anna uxor ejus.* Nihilominus v. 6. sic Tobias ad uxorem; *Tace & noli turbari.* Per hoc quod Tobias prius contristatus est, significatur præveniens motio partis sensitivæ, quam homo omnino excludere non potest; per hoc autem quod postea forti & virili animo etiam uxorem fuerit consolatus, significatur, quod officium rationis sit cohibere motus illos sensitivos, contra imperium ejus insurgentes, & non permittere ut dominentur. Quod igitur uxor dicitur *flevisse irremediabilibus lacrymis*, significatur, quod sensualitas non sua natura, sed tantum à ratione refrænari possit; unde & mulier consolari (scilicet plenè) non poterat, sed tantum vir, quia mulier sensualitatem, vir autem rationem significat. Ad litteram commendatur magna & perfecta patientia Tobiæ, quod positus in tot malis, videlicet paupertatis [dixerat enim c. 4. *pauperem vitam degimus*] cæcitatis, se-

Estii Annot. in Script.

A nectutis, absentiæ filii, immoderatæ tristitiæ uxoris; nihilominus tamen se & uxorem piis verbis consolatus sit.

v. 13. *Monentes eam honorare soceros, diligere maritum, regere familiam, &c.* Nempe parentes Saræ ultimo discessu monent filiam, honorare soceros aliaque præstare, & in primis seipsam irreprehensibilem exhibere; idcirco, ut hæc novissima verba altius ejus memoriæ infigerentur. Paulus ad Ephesios & Colossenses, & Petrus in 1. sua epistola, admonent uxores, ut sint maritis subjectæ, nulla facta expressa mentione dilectionis, & similiter Genes. 3. ad Evam dicitur: *Sub viri potestate eris.* Sed ista non repugnant ei quod hoc loco à Saræ parentibus præcipitur, ut maritum suum diligat, quia quod uno loco dicitur, non est necesse ubique inculcari, sed in aliis locis

B etiam subintelligitur. Etenim non potest mulier subjecta esse viro in educatione prolis, reddendo debito, & aliis, nisi eum diligat. Nam subjectio ista non est talis, qualis est servorum, aut filiorum, sed qualis socii ad sociam. Unde & Adam dicit eodem cap. 3. Genes. *Mulier quam dedisti mihi sociam, &c.*

CAPUT XI.

v. 7. *Ubi introieris domum, statim adora Dominum Deum tuum, & gratias agens, accedes ad patrem tuum, &c.* Sumitur ex hoc generalis instructio omnium Christianorum, ut quoties ex itinere, maximè longinquo, & periculoso, domum redeunt, ante omnia Deo gratias agant de ejus protectione, priusquam cum amicis, aut propinquis incipiant colloqui, aut aliud quid agant.

v. 9. *Tunc præcucurrit canis, qui simul fuerat in via,*
C *& quasi nuntius adveniens, blandimento suæ caudæ gaudebat, &c.* Solent nonnulli mirari, quomodo hæc tam minuta & levia scripta sint dictante Spiritu sancto, & veluti in dubium revocant; an necessario credendum sit, canem habuisse caudam. Quibus *respondeo*, non censenda esse minuta & levia, quę justam habuerunt causam cur scriberentur, quale istud est de cane Tobiæ. Describitur enim hic canis, tanquam *nuncius adveniens*, ut scriptura loquitur, hoc est, ut nuncius filii advenientis, quo tantopere pii illi parentes sunt recreati. Deinde ad hujusmodi per se exigua scribenda, idcirco Spiritus sanctus movit authores sacros, ut doceret Dei providentiam ad omnia omnino etiam minutissima extendi juxta illud Matth. c. 10. *Unus passer non cadit in terram sine voluntate patris.*
D Pertinent autem hujusmodi ad fidem, non quasi articuli fidei, sed ratione quadam secundaria; tali, qualem jam explicuimus; vel saltem ea, qua creditur scripturam non posse errare, aut narrare falsum.

v. 13. *Tunc sumens Tobias de felle piscis, linivit oculos patris sui. Et sustinuit quasi dimidiam ferè horam, &c.* Quidam hæc *mysticè* interpretantur, quod corporalis afflictio, & correptio divina, quamvis amaræ sint homini carnali, instar fellis; tamen aperiant oculos mentis nostrę. Alii *litteraliter*; sed intelligitur fel istius piscis etiam naturaliter valuisse ad tollendam hanc albuginem ex oculis Tobiæ. Non enim, inquiunt, propriè cęcus erat ex corruptione sensus videndi, sed tantùm ex impedimento albuginis, qua pupilla tegebatur; qualis cęcitas naturaliter
E curari potest. Verùm quia scriptura suprà capite 2. vers. 13. plagam cæcitatis appellat, rectius puto dicendum, operationem hanc miraculosam fuisse, & supernaturalem; tum quia nulla naturalis historia refert fel alicujus piscis valere, ad tollendam ab oculo hujusmodi albuginem aut pelliculam; tum etiam, quia calida stercora, quę inciderant in oculos Tobiæ, non albuginem tantum pupillis obduxisse facile intelligi possunt, sed potius lumina extinxisse; sicut calx extinguere solet. Ac tertio, quia angelus suprà c. 6. sicut affirmat jecur piscis valere ad extricandum omne genus dęmoniorum, eodem tractu orationis dicit, fel valere ad sanandos oculos, in quibus fuerit albugo. Atqui illud prius valuit tantum virtute supernaturali, ut suprà ostensum est c. 8. v. 2. Ergo & istud. Nec obstat, quod meminit albuginis, & membranæ tegentis oculos, quia id accidit etiam in oculis verè excæcatis, ut cessante usu obducantur pelliculâ.

CAPUT XII.

v. 2. *Pater quam mercedem dabimus ei?* Quare non fuit hæc cogitatio simoniaca, cum inter ea beneficia quæ hic Tobias enumerat sibi præstita, quædam sint miracula, de quibus in Evangelio universim præcipit Dominus: *Gratis accepistis, gratis date?* Responderi potest, vel generatim intelligi mercedem, quomodo etiam de spirituali labore dicit Dominus: *Dignus est operarius mercede sua*, nomine mercedis intelligens id, quod quis opere suo meretur, etiamsi non sit pretium, sed potius honorarium, quod honoris causa datur ei, cujus opus excellentius est, quàm ut ei pretium æquari possit. Vel disjunctivè locutum esse Tobiam: *Quam mercedem dabimus ei: aut quid dignum poterit esse beneficiis ejus*, id est, aliquo modo tantis beneficiis respondens. Quod si *dignum* intelligas æquale; dicemus Tobiam hac interrogatione voluisse negare, posse se reddere æquale, sicut & illis verbis quæ sequuntur: *Quid illi ad hæc poterimus dignum dare?* quasi diceret, nihil; Est quoque notandum angelum c. 5. vocasse se mercenarium, cum ait: *Genus quæris mercenarii an ipsum mercenarium?* Et in Græco legitur, quo diurno denario pactus fuerit se ducem ac comitem futurum filii. Ea igitur parte, qua ducatus operam præstiterat, potuit Tobias, nesciens eum angelum esse, propriè mercedem vocare, quod ei deberi existimabat, non autem eâ, qua miracula fecerat.

v. 7. *Sacramentum regis abscondere bonum est: opera autem Dei revelare honorificum est.* Ratio discriminis est, nempe, quod occulta regum consilia non sunt prodenda, nec in publicum proferenda; sic enim impediri posset eorum successus, sed illud in operibus & consiliis Dei locum non habet. Nihil enim illa impedire potest, sicut scriptum est; *Omnia quæcunque voluit, fecit in cælo & in terra*, & alia multa hujusmodi.

v. 12. *Quando orabas cum lachrymis, &c. ego obtuli orationem tuam Domino.* Eleganter Bonaventura in magistrum lib. 4. dist. 11. ad textum, exponens illud canonis sacri; Jube hæc perferri per manus sancti angeli tui, &c. docet, quomodo angeli Deo offerant preces nostras, videlicet, non propter ignorantiam Dei, cui omnia sunt nota, etiam antequam fiant, sed propter utilitatem nostram, quia suis sanctis & puris affectibus nos adjuvant, & opera nostra bona in conspectu Dei replicant. Vide etiam supra cap. 5. v. 21.

v. 15. *Ego sum Raphaël angelus, unus ex septem, qui astamus ante Dominum.* Jansenius agens de Gabriele, qui similiter Lucæ 1. dicit se astare ante Dominum, sic habet: Adiecit Gabriel; *Qui asto ante Deum*: significans se non esse unum ex angelis, qui ejecti sunt à facie Dei, sed ex his, qui Deo semper sunt præsentes. Dicuntur autem angeli astare ante Deum metaphorica locutione, ad similitudinem ministrorum astantium ante regem, nempe, quod vultum Dei assiduè contemplentur, paratique sint ad omne obsequium divinæ voluntatis peragendum. Hæc ille. Septenarius ergo numerus nihil aliud, quàm universitatem significat. Nec verisimile quoque est Raphaëlem fuisse ex supremo angelorum ordine: nam non missus est ad ministerium aliquod redemptionis nostræ, vel bonum aliquod universale publicandum; sed tantùm ad specialem consolationem paucorum; ideo tamen nominatur in Litaniis cum Michaele & Gabriele, quia nomina ipsorum, & non aliorum, in scriptura nobis sunt expressa.

CAPUT XIII.

v. 11. *Jerusalem civitas Dei, castigavit te Dominus in operibus manuum tuarum.* Id est, propter peccata tua. Quomodo autem castigatio hæc intelligenda sit, indicat verbis subjectis, cum dicit: *Confitere Domino in bonis tuis, & benedic Deum sæculorum, ut reædificet in te tabernaculum suum, & revocet ad te omnes captivos.* Intelligit ergo ita castigatam fuisse Jerusalem, ut tabernaculum, id est, templum dirutum fuerit, & populus ejus abductus in captivitatem. Sed difficultas est, quomodo Tobias dicat id factum esse, cum constet id

A longè post accidisse. Nam Tobias translatus est in captivitatem à Salmanasar rege Assyriorum, ut patet c. 1. hujus libri; quod factum est tempore Osee regis Israël, regnante in Juda Ezechia filio Achaz (vide 4. Regum 17.) Constat autem multo post, nempe non nisi sub Sedechia civitatem cum templo destructam fuisse. Dicendum ergo hanc Tobiæ orationem, seu hymnum potius Eucharisticum pro gratiarum actione, pro magna parte, & maximè in allegatis verbis esse propheticum, quo Tobias afflatus spiritu sancto prædicit statum civitatis Jerusalem futurum. Quod ergo ait (*castigavit te Dominus*) prophetico more, præteritum pro futuro positum est, quia Deo & prophetis futura tam certa sunt, quàm si jam facta essent. Et in Græco etiam expressè est futurum

B (*castigabit*) pro eo quod nos legimus in præterito.

v. 21. *Portæ Ierusalem ex sapphiro & smaragdo ædificabuntur, & ex lapide pretioso omnis circuitus murorum ejus.* Mos est prophetarum, ut quando de rebus terrenis aliquandiu locuti sunt, ad res spirituales transitum faciant. Sic & hìc Tobias. Cum enim locutus esset de Jerusalem terrena, ejusque post captivitatem futura restitutione, hìc sub finem ea adjungit, quæ de terrena illa civitate intelligi non possunt; & proinde admonent nos animum erigere ab sublimiorem intellectum, de illa superna civitate Jerusalem, quæ est Ecclesia triumphans. Ait enim; *quod regnum ejus erit in sæculum, & quod Deus eam liberabit ex cunctis tribulationibus*; quod con-

C stat in terrenam Jerusalem non competere. Similiter ergo & istud, quod portæ Ierusalem ex sapphiro & smaragdo ædificabuntur, & omnis circuitus murorum ex lapide pretioso; spiritualiter intelligendum est de nova Ierusalem illa triumphante, quæ & in Apocalypsi describitur, iisdem prorsus coloribus depicta.

CAPUT XIV.

v. 6. *Prope erit interitus Ninive. Non enim excidit verbum Domini.* Ionas quidem Propheta circa tempora Amasiæ Regis Iuda, & Ieroboam regis Israël denunciaverat subversionem Ninive, quando missus ad ipsam civitatem, prædicavit in ea dicens: *Adhuc quadraginta dies & Ninive subvertetur.* Sed cum ad prædicationem ejus pœnitentiam egissent; Deus civitati pepercit, ut tunc quidem non everteretur. At verò cum

D postea Ninivitæ ad peccata consueta conversi, iterum adversum se iram Dei provocassent; ut ait Hieronym. præfatione comment. in Nahum, rursum per Nahum prædicta est eorum eversio; quæ tandem per Chaldæos facta est, post obitum Tobiæ senioris. Quod ergo hic dicitur: *propè erit, &c.* nullam habet difficultatem si referatur ad verbum Domini factum per Nahum prophetam, cujus tota prophetia adversus Ninive. Illa enim Prophetia non fuit tantum comminatoria, sicut Ionæ, sed simpliciter prænuntiativa ejus quod absolutè futurum erat in Dei dispositione. Si quis *objiciat* Græca exemplaria nominare hìc Ionam prophetam: sic enim habent; *Persuasum habeo, quanta locutus est Ionas Propheta de Ninive.* Et rursum. *Omnino evenient quæ locutus est*

E *Propheta Ionas. Responderi potest* intelligi prophetiam Ionæ, primo quidem de quadraginta illis diebus, sub conditione, nisi pœnitentiam agerent; sed similiter quoque absolutè Ninivem subvertendam, nisi porro continuarent pœnitentiam, quod videbat Tobias eos non facere. Potest etiam dici hæc in Græco adjectitia esse.

Et fratres nostri qui dispersi sunt à terra Israël, revertentur ad eam ---& domus Dei, quæ in ea incensa est, reædificabitur. Græca habent hoc modo: *Et quod fratres nostri in terra dispergentur à bona terra, & Ierusalem erit deserta, & domus Dei in ea comburetur, & deserta erit usque ad tempus. Et iterum miserebitur eorum Deus, & convertet eos in terram, & ædificabunt domum, non qualis prior, usquequo compleantur tempora sæculi.* Ita Græca. Ex quibus multi dicunt in nostro textu, præteritum illud [*dispersi sunt*] pro futuro debere accipi more prophetico, quibus futura tam certa

sunt, ac si jam facta essent. Nec improbabiliter. Nam ante mortem Tobiæ videtur fieri non potuisse, ut templum fuerit destructum, sicut & capite præcedenti vers.11. annotavimus: maximè si ei tantum tribuamus centum & duos ætatis annos, ut noster textus habet hoc capite. Nam si ei dentur ex Græco textu anni centum quinquaginta octo, forte eo vivente destructum fuit templum. Sed præstat nos inhærere textui Latino.

FINIS LIBRI TOBIÆ.

ANNOTATIONES
IN LIBRVM IVDITH.

CAPUT PRIMUM.

Anno *igitur duodecimo regni sui Nabuchodonosor rex Assyriorum, &c.* Ex his verbis alii revocant fidem hujus historiæ in dubium, quod nullus rex Assyriorum legatur dictus Nabuchodonosor, sed tantùm rex Chaldæorum. Alii saltem hoc ex eo confici volunt, quod historia hæc contigerit ante captivitatem Babylonicam, stante scilicet adhuc regno Assyriorum. Sed ad primum dicendum, quod etiam Darius Persa 1. Esdræ 6. v.22. vocetur *rex Assur*, nempe, quia erat simul rex Persarum, Assyriorum, & Chaldæorum. Ad difficultatem autem quo tempore hæc historia contigerit; plura sunt, quæ omnino convincere videntur eam contigisse post reditum populi è captivitate Babylonicà. Nam Achior Ammonites cap.5. v.23. narrat Holoferni populum illum pridem ex captivitate rediisse in Jerusalem. Deinde historia ista nullius regis Juda vel Israël mentionem facit, sed tantùm summi sacerdotis Eliacim vel Joachim. Creditur autem is esse filius Josue sacerdotis magni, sub quo templum fuit reædificatum. Ex quo ulterius sequitur contigisse post tempora Darii, sub quo templum instauratum fuit (nam hic cap.4. v.19. fit mentio templi.) Et verisimile est hunc Nabuchodonosorem fuisse Darii successorem, qui à prophanis historiis vocatur Artaxerxes; eodemque modo omnes reges Persarum, post destructum imperium Chaldæorum, vocatos fuisse Nabuchodonosores; sicut reges Ægyptiorum omnes passim in scriptura sacra vocantur Pharaones. Melchior Canus tamen, & Bellarminus existimant historiam istam referendam esse ad captivitatem, qua Manasses cum suis abductus fuit. Additio B. P. Censoris. Accedit his Serarius Comm. in Judith, & Haræus in Concordia sacræ ac prophanæ historiæ anno V. capite 45. qui ab illo dissentit hac in re, quod putet Manasse adhuc captivo accidisse; quum Serarius reverso. Sed D. Augustinus lib.18. de civitat. cap.16. sentit eam post captivitatem circa tempora Darii contigisse; quæ sententia nobis etiam magis probatur. Additio ejusdem Cens. Franciscus Ribera quoque ad caput 2. Nahum, fusè tradit quæ hoc libro continentur accidisse circiter annis quinquaginta post reditum ex captivitate Babylonica; & objectiones suas dissolvit. Sulpitius quoque Severus hanc historiam constituit sub Artaxerxe Ocho filio Memnonis, octavo Persarum Monarcha. Vide Haræum Concordiæ suprà dictæ authorem, anno V. c.388. Confer infrà ad c.15.v.9.

v.11. *Qui omnes uno animo contradixerunt.* *Quæritur* quomodo rectè contradixerint Judæi, qui post captivitatem Babylonicam manserunt sub imperio Persarum, ut patet ex libris Esdræ. Et hoc est argumentum eorum, qui sustinent historiam hanc non contigisse post reditum ex captivitate Babylonica. Sed *respond.* potest, vel quod regnum illud Persarum, cui subjecti erant Judæi post reditum, diversum erat ab illo quod Nabuchodonosor commemoratur habuisse in Ninive, scilicet quia in Babylone captivi fuerant, non in Ninive: vel quod Judæi exemplo vicinorum regnorum, & regionum, idcirco maximè quod audiebant Holofernem omnes Deos auferre, solumque Nabuchodonosorem velle dici Deum, recusaverunt imperium, aliàs non recusaturi.

v.12. *Tunc indignatus Nabuchodonosor juravit, quod defenderet se de omnibus regionibus his.* Simili phrasi nostri interpretis cap.2. legitur; *ut defenderet*, & cap.9. *in defensionem alienigenarum*; id est, in vindictam. Ad eundem ergo modum, & aliæ quædam scripturæ intelligendæ sunt, ut illa Rom.12. *Non vosmetipsos defendentes charissimi*, id est, non vindicantes. Nam moderata defensio licita est. Ita pro eo quod in Psalm.8. habemus; *ut destruas inimicum & ultorem*, pro [*ultorem*] olim legebatur [*defensorem*] ut observare licet apud Severum Sulpitium in vita S. Martini. Itaque hic juravit defendere se, id est, ut vindicaret se de omnibus regionibus quæ eum non recepissent.

CAPUT II.

v.13. *Effregit autem civitatem opinatissimam Melothi.* Opinatissimam, id est, celeberrimam. Quidam legendum suspicantur [*opimatissimam*] quasi pinguissimam & opulentissimam. Sed inusitata sunt Latinis vocabula, superlativus ille, & ejus positivus *opimatus*, pro opimus. At verò à celebritate opinionis aliquid dici opinatissimum pro celeberrimo, observare licet apud Ruffinum sub initio histor. Eccles. quam adjunxit Eusebianæ. At verò quæ fuerit civitas Melothi, difficile est conjicere. Nam in Græco nullius civitatis nomen exprimitur, sed habentur tantum hæc verba; *Et incidit* [id est, effregit, vastavit] *Phud & Lud, & prædatus est filios omnes Rases, & Israël, &c.* Verisimiliter per Lud significatur Lydia.

CAPUT III.

v.13. *Præceperat enim illi Nabuchodonosor rex, ut omnes deos terræ exterminaret, videlicet, ut ipse solus diceretur Deus ab his nationibus, quæ potuissent Holofernis potentia subjugari.* Affectabat haberi Deus, & quidem solus, non à populis regni sui, quibus id non fuisset ausus præcipere, ut Assyriis, Chaldæis, Persis & Medis, deos suos colentibus, qui tam superbo regis imperio noluissent parere: sed ut hic dicitur à nationibus vi armorum sibi subjugandis, quarum lucos exscindi & deos exterminari jubebat. Multa enim imponuntur victis, quæ non possunt imponi populo regni. Similis superbia fuit Sennacherib gloriantis deos gentium sibi non potuisse resistere, & illis connumerantis Deum Israël 4.Reg.18. & 2. Paralip.32. Item Darii regis, Danielis 6. qui, satrapis instigantibus, edixit, ne quis peteret quidquam à Deo vel homine spatio triginta dierum, nisi ab ipso solo; per hoc utique se Deum significans; ut mirum non sit, si Alexander magnus quoque voluerit haberi Deus; & ethnici Romani, plures Imperatores suos retulerint inter deos. Adde ex cap.5. v.29.

CAPUT IV.

v.2. *Tremor & horror invasit sensus eorum, ne hoc faceret Jerusalem & templo Domini, quod fecerat cæteris civitatibus & templis earum.* Ex eo quod dicitur [*& templo Domini*] satis colligitur templum jam fuisse reædificatum, dum ista, quæ hîc narrantur,

contingerent. Sed idem etiam clarius ostenditur ex Græcis, in quibus sic legitur: *Exterriti sunt, eo quod recenter ascendissent ex captivitate, & nuper omnis populus congregatus fuerat ex Iudæa, & vasa, & altare, & domus* (id est templum) *à profanatione sanctificata erant.* Ecce hic fit mentio reditus è captivitate, deinde & populi collecti in Jerusalem, videlicet ad dedicationem templi. Ex quo manifestum est, templum jam perfectum & consecratum fuisse, quando ista fiebant. Hìc notanda est pietas populi, qui magis sollicitus erat pro conservatione templi, quàm propriæ vitæ vel bonorum temporalium. Sed pauci Christiani hoc imitantur.

v. 8. *Humiliaverunt animas suas in jejuniis. Et induerunt se sacerdotes ciliciis, & infantes prostraverunt contra faciem templi, &c.* Illustre exemplum voluntariæ afflictionis & humiliationis sui coram Deo, quo ostenditur nobis Christianis, quid etiam nos facere debeamus, maximè tempore afflictionis & pœnitentiæ. Sed & fructum hujus voluntariæ castigationis declarat Sacerdos Magnus dicens: *Scitote, quoniam exaudiet Dominus preces vestras, si manentes permanseritis in jejuniis & oratione in conspectu Domini.* Porrò quod hìc additur; *Et altare Dei operuerunt cilicio:* Id factum in signum luctus publici, & ad provocandam misericordiam Dei tali externo cultu ipsius altaris. Non dissimile est & fortè ex antiqua ista Judæorum consuetudine tractum, quod tempore quadragesimalis jejunii, quod est tempus pœnitentiæ, Christiani, quicquid in templis speciosum & pulchrum est, velant quibusdam tegumentis; scilicet ad significandum publicum luctum, tristitiam, & humiliationem, sicut contrà ornatus est signum publicæ lætitiæ.

CAPUT V.

v. 4. *Et quare præ omnibus qui habitant in Oriente, isti contempserunt nos?* Suprà cap. 2. legimus Nabuchodonosorem præcepisse Holoferni principi militiæ in hunc modum: *Egredere adversum omne regnum Occidentis, &c.* Et ex Geographia manifestum est Iudæam respectu Persarum & Assyriorum esse in Occidente sitam. *Quæritur* ergo, quomodo hìc dicat Holofernes de Iudæis tanquam in Oriente commorantibus: *Et quare præ omnibus qui habitant in Oriente, isti contempserunt nos?* Ad hanc quæstionem *respondetur* non malè, quod licet Iudæa sit in Occidente respectu regni Assyriorum; tamen absolutè loquendo, si totam terram habitabilem consideremus, Judæa (sicut & tota Asia) ad Orientem sita est, sicut Europa tota ad Occidentem. Græca lectio nullam habet difficultatem. Ibi enim, pro [*Oriente*] habemus [*Occidente*] hoc modo: *Quare contempserunt, ut non venirent in occursum meum, præ omnibus qui habitant in Occidente?* Fortè etiam omnes illæ nationes, quæ contempserant Nabuchodonosor, dicuntur habitasse in Oriente, nempe respectu Iudææ, ubi scripta est hæc historia.

v. 29. *Ut sciat omnis gens, quoniam Nabuchodonosor Deus terræ est, & præter ipsum alius non est.* Observandum quod Nabuchodonosor vocetur Deus terræ, & non cæli. Videntur enim gentiles in ea persuasione fuisse, quod Deus cæli, si quis esset, tantùm curaret cælestia, & quod ejus potestas aut providentia non extenderet se ad res humanas, & regna terrena; juxta illud Job 22. *Circa cardines cæli perambulat, nec nostra considerat.* Unde reges Assyriorum cum essent in terra admodum potentes, vocabant se deos terræ, & omnes alios deos nationum jubebant exterminari. Vide quæ diximus de eadem re suprà cap. 3. v. 13. quibus adde, quod Dan. 4. idcirco quoque Nabuchodonosor dicatur ejectus è consortio hominum, donec agnosceret quod dominetur Excelsus super regnum hominum, & cuicumque voluerit, det illud. Igitur Nabuchodonosor non agnoscebat Deum cæli dominari super regnum hominum.

CAPUT VI.

v. 15. *Dominus Deus cæli & terræ, intuere superbiam eorum, & respice ad nostram humilitatem, & faciem sanctorum tuorum attende.* Ita & in cantico Deipara Virgo de se: *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ;*

A His & similibus scripturæ locis, humilitas non significat virtutem illam, qua quis humiliter & modestè de se sentit, quæ à Latinis propriè vocatur modestia, & Græcè ταπεινοφροσύνη, sed significat vilem & abjectum statum, seu conditionem hominis, præsertim in afflictione constituti; qualis hic erat populus Israëliticus. Græci vocant ταπείνωσιν. Sensus igitur est, *Respice ad nostram humilitatem*, id est, ad afflictionem nostram, & miserabilem statum nostrum, simulque ad externam humiliationem, quam ultro assumimus, jejunando, ciliciisque nos induendo.

Et faciem sanctorum tuorum attende. Quidam istud sic interpretantur: Converte oculos tuos non ad nostra merita, quæ nulla, aut exigua sunt, sed ad merita sanctorum tuorum Abrahæ, Isaac, Jacob, & aliorum sanctorum patrum, ut qui nostra iniquitate premimur, B eorum meritis liberemur. Est quidem sensus ille pius; sed non videtur germanus hujus loci. Græci sic legunt: *Et respice in faciem eorum qui tibi sanctificati sunt.* Erat autem Deo sanctificatus totus populus Israëliticus, quia totus erat deputatus & consecratus ad veram religionem & cultum Dei; eumque cultum non animo solùm servabant, sed etiam profitebantur per multas cæremonias externas. Hinc ergo populus Israël vocatur populus peculiaris Dei, hæreditas ejus, & populus sanctus. Sensus igitur est; Respice in populum tuum, quem de cunctis nationibus tibi segregasti, & elegisti ad cultum tuum, ut in eo invocaretur nomen tuum. Et simile est quod in Completorio ex Jerem. 14. legimus: *Tu in nobis es Domine, & nomen sanctum tuum invocatum est super nos; ne derelinquas nos Domine Deus noster.* Nota præterea quod vox Græca quoque verti C possit in neutro genere [*eorum, quæ tibi sanctificata sunt*] sed eodem rediret.

v. 15. *Quoniam non derelinquis præsumentes de te, & præsumentes de se, & de sua virtute gloriantes humilias.* Hìc præsumere de Deo non in vitio intelligitur, sicut quando dicitur peccatum in Spiritum S. contra quod Ecclesiasticus cap. 5. *Ne dicas, miseratio Domini magna est, &c.* sed significat confidere, fiduciam in Deo collocare. Estque sensus: Non derelinquis confidentes tuo auxilio, sed humilias fidentes viribus suis.

CAPUT VII.

v. 4. *Filii autem Israël, ut viderunt multitudinem illorum, prostraverunt se super terram, mittentes cinerem super capita sua.* Ita & cap. 4. dicitur quod sacerdotes præcincti ciliciis obtulerunt sacrificia Domino, D & erat cinis super capita eorum. Et alibi frequentissimè meminit scriptura hujus cæremoniæ seu observationis, qua ferè utebantur filii Israël quotiescumque in magna angustia erant positi. Hujus autem cæremoniæ & observationis ratio est, quod per eam homini in memoriam reducatur, quam originem habuerit, & quem finem seu exitum sit habiturus secundum corpus. Nam de terra factus est & secundum sententiam Domini ad Adam, in terram convertetur: Unde ista cæremonia magnam habet vim ad excitandam in homine humilitatem, dum ei ante oculos ponitur vilitas suæ conditionis. Unde & Ecclesia Christi aptissimè hanc cæremoniam in suum usum accommodavit, eo tempore, quo maximè intenta est, ut filios suos ad humilitatem & pœnitentiam provocet, hoc est, initio quadragesimæ, quando cinis sacer cujusque fronti, E vel vertici aspergitur cum hoc elogio: Memento homo quia pulvis es, & in pulverem reverteris. Unde & vocatur dies cinerum.

v. 17. *Contestamur hodie cœlum & terram, & Deum patrum nostrorum, qui ulciscitur nos secundum peccata nostra, ut jam tradatis civitatem in manu militiæ Holofernis.* In eo quod contestantur cœlum & terram, est quædam prosopopœia. Quomodo Moyses in cantico dicit Deut. 23. *Audite cæli quæ loquor, audiat terra verba oris mei.* Et Iosue ad populum cap. ult. *En lapis iste erit vobis in testimonium, quod audierit omnia verba, &c.* Sensus est: declaramus vobis necessitatem nostram & periculum in quo versamur, & petimus ut civitatem tradatis in manum Holofernis; idque facimus in præsentia

cæli & terræ, & in præsentia Dei patrum nostrorum, ut nisi faciatis quod petimus, testes nobis sint adversum vos, hujus nostræ querelæ & petitionis. Vide annot. Deut. 31. v. 28.

v. 20. *Quia pius es, miserere nostri, aut in tuo flagello vindica iniquitates nostras.* Nota pium dictum illius populi. Nam, etsi non satis confidere videbantur de superno auxilio; tamen piè postulant, ut potius à Deo flagellentur, sive per pestem, sive per famem; quàm ut tradantur in manus hominum infidelium; utpote quod per eos non solùm ipsi necarentur, sed etiam cultus Dei exterminaretur. Eodem modo & David, optione sibi trium proposita, pestem elegit potius, quàm tradi hostibus, adjiciens hæc verba 2. Reg. ult. *Melius enim est incidere in manus Dei, quàm in manus hominum, quia multæ miserationes ejus sunt.* Sic & populus iste quoque misericordiam consecutus est.

CAPUT VIII.

v. 9. *Misit ad presbyteros Chabri & Charmi, & venerunt ad illam.* Presbyteri hîc vocantur non sacerdotes, sed seniores populi, seu populi senatus. Unde & infrà cap. 15. ubi Joachim summus sacerdos cum universis presbyteris suis dicitur venisse in Bethuliam, ut videret Judith, in Græco textu habetur hoc modo: *Et Joachim sacerdos magnus, & senatus filiorum Israël habitantes in Jerusalem venerunt ad Judith, &c.* Unde corrigenda est annotatio marginalis, quæ in quibusdam bibliis habetur ad hunc locum, his verbis: Reprehendit Judith sacerdotes, quinto die civitatem tradere volentes. Liran. etiam hîc graviter hallucinatur, putans hîc intelligi sacerdotes. Qui error ex eo natus est, quod nunc consuetudine Ecclesiæ sacerdotes vocentur presbyteri. Sed non ita fuit tempore veteris testamenti. Unde non existimo in toto volumine veteris testamenti reperiri locum, ubi presbyter ponatur pro sacerdote. In historia Susannæ apud Danielem habemus etiam nomen presbyterorum, sed manifestum est, non alios quàm seniores & judices populi intelligi, ut patet ex contextu. Quod autem Judith misit ad presbyteros seu senatores, ut ad se venirent, & ipsa ad eos non accesserit, non est tribuendum superbiæ aut fastui Judith, quasi sibi videretur esse majoris dignitatis, aut sanctitatis; sed tribuendum est studio castitatis, & honestatis publicæ. Est enim indecorum, maximè in illis regionibus, viduam, præsertim juvenem & formosam, qualis erat Iudith, in publico apparere, aut ad viros accedere.

v. 10. *Quod est hoc verbum, in quo consensit Ozias, ut tradat civitatem Assyriis, si intra quinque dies non venerit vobis adjutorium?* Ut intelligatur, quare Ozias hac in parte peccaverit, sciendum, quod ex salute hujus civitatis Bethuliæ dependebat salus quoque & conservatio civitatis Ierusalem, & per consequens quoque conservatio cultus divini, quia in illa sola civitate licebat Deo offerre sacrificia. Patet hoc clarius in Græco. Ubi sic Judith loquitur: *Ex nobis dependet anima fratrum nostrorum, & sancta, & templum, & altare nobis innituntur*, id est, illorum conservatio ex hac civitate dependet. Propterea ergo tenebantur civitatem illam ad extremum defendere, & nullo modo certum diem deditionis assignare.

v. 22. *Abraham tentatus est, & per multas tribulationes probatus, Dei amicus effectus est.* Hoc sic intelligendum, sicut dicitur ex operibus justificatus Iac. 2. Non quod tum demum primam acceperit justitiam, & per amicitiam fuerit Deo conjunctus, sed quod in justitia & Dei amicitia promoverit; vel quod majora amicitiæ signa progressu temporis ei Deus exhibuerit: vel quod magis magisque justus, & Dei amicus fuerit declaratus.

v. 33. *Vos autem nolo ut scrutemini actum meum.* Quomodo non igitur privato consilio & authoritate Iudith Holofernem interfecit? Responsionem vide ad Iudicum 3. v. 16.

Quæri etiam potest cur non egerit stultè & temerariè, & arrogantet, nolens de re tanta tamque periculosa consilium conferre cum senioribus, & prudentibus? An dicendum quod sentiebat se impelli ad illud facinus divino quodam instinctu, ideoque noluit nec debuit super eo consilium capere humanum, maximè quia verisimiliter illi secundum humanam prudentiam rem tam arduam & periculi plenam mulieri dissuasissent, atque etiam impedivissent: & metuendum erat ne res propalaretur quæ debebat esse secreta. Dixissent enim rem tanti momenti, tantæque audaciæ non tentandam inconsultò senatu.

CAPUT IX.

v. 2. *Domine Deus patris mei Simeon.* *Quæritur*, quomodò hîc Iudith vocet, Simeon patrem suum, cùm cap. præcedenti ejus genealogia referatur ad Ruben, fratrem, ut apparet Simeonis? Ad hanc apparentem dissonantiam potest duobus modis *respondere*. *Uno modo* quod ex parte patris, cujus genealogia præced. capi texitur, fuerit ex tribu Ruben, ex parte matris verò ex tribu Simeon. Non rarò enim contingebat tribus permisceri, modo fieret extra casum, qui habetur Num 36. *Alio modo* respondetur, quod Ruben, ad quem refertur ejus genus capite præcedenti, non fuerit Ruben Patriarcha, sed aliquis alius in tribu Simeon clarus & celebris. Et hæc solutio probabilior videtur. Notandum enim, quod Græca exemplaria non perducant ejus genus ad Ruben, sed per alios quosdam medios usque ad Israelem, nullo duodecim patriarcharum nominato.

Domine Deus patris mei Simeon, qui dedisti illi gladium in defensionem alienigenarum. Defensionem intellige vindicationem seu ultionem in Sichimitas alienigenas. De qua significatione defensionis diximus etiam suprà cap. 1. v. 12. Cæterum *quæstio* hîc oritur, quomodò Iudith laudat hoc factum Simeonis, cum Genes. 34. Iacob patriarcha graviter illud reprehendat? & gravius etiam Genes. 49. ubi pro benedictione videtur maledictionem in Simeonem & Levi, propter hoc facinus, congerere. Sic enim ait; *Simeon & Levi fratres, vasa iniquitatis bellantia* —— *Maledictus furor eorum, quia pertinax, & indignatio eorum, quia dura.* *Respondeo* primum, non scripturam ipsam hoc loco commendare factum Simeonis, sed Iudith tantum in sua oratione. Non est autem necesse verba ejus omnia habere pondus & authoritatem scripturæ sacræ; sicuti posteà patebit in verbis quæ ad Holofernem locuta est. Deinde possumus in hoc facto duo considerare. Alterum est zelus eorum, & indignatio illa qua indignissimè ferebant rem tam fœdam fuisse perpetratam contra Israël; scilicet sororem suam Dinam ab alienigena esse stupratam. Et hic zelus seorsim consideratus, merito commendatur; ut sic Iudith dicat, (*qui zelaverunt zelum tuum.*) Alterum est facinus ipsum, cum omnibus suis circumstantiis consideratum, & sic illicitum fuit, tum quia id authoritate privata, inconsulto & inscio patre, cum maximo ejus periculo, ut ipse explicat Genes. 34. aggressi fuit; tum quia id fecerunt per fraudem, & contra pacta. Vide etiam dicto loco Genes. 34.

CAPUT X.

v. 4. *Cui etiam Dominus contulit splendorem, quoniam omnis ista compositio non ex libidine, sed ex virtute pendebat.* *Quæritur*, quomodo hoc verum sit, cum capite præcedenti Iudith orans, de Holoferne sic loquatur; *Capiatur laqueo oculorum suorum in me.* v. 13. *Respondeo*, non peccavit Iudith in hac parte; quia illud malum, quod Holofernes exarsit in ejus concupiscentiam, non fuit ipsius Iudith, neque tenebatur illud impedire, propter majus illud bonum, quod ipsa, Deo disponente, consecuturum confidebat; nempe populi Dei liberationem. Et hoc significat in eadem oratione Deum alloquens his verbis: *Et percuties eum ex labiis charitatis meæ.* Tu scilicet Deus illum percuties. Deinde, ipsa non procuravit peccatum illud alienum, quia pulchritudo aut ornatus fœminæ non est propriè causa illiciti amoris, sed corrupta hominis natura, & concupiscentia latens.

v. 12. *Quæ respondit; Filia sum Hebræorum, ideo ego fugi à facie eorum, quoniam futurum agnovi, quod dentur vobis in prædationem. Quæstio* antiqua est, an Iudith in his, & aliis quæ sequuntur non sit mentita, & peccaverit? Quidam eam excusare conantur, dicentes verba ejus sub conditione intelligenda, scilicet, quod sciret Iudæos in manus Holofernis tradendos, nisi agerent pœnitentiam. Sed id dici non potest; quoniam Iudith capite sequenti non tantum affirmat iterum quod tradentur, sed etiam quod jam multa impiè proposuerint contra legem Dei sui facere, scilicet sanguinem bibere, sanctificata contingere, &c. Alii itaque dicunt verba Iudith esse prophetica, eaque intelligenda de eversione populi istius, quæ postea per Titum & Vespasianum facta est. Sed manifestum est, esse verba historica, & de rebus præsentibus eam loqui. Itaque fatendum, eam non omnino excusari à mendacio, sed B mendacium fuisse officiosum & maximum bonum per hoc illam intendisse. Sed sicut scriptura in obstetricibus laudat misericordiam, & non mendacium, ita & in Iudith virtus ejus ad liberandum populum commendatur, licet id sine mendacio non fecerit.

CAPUT XI.

v. 13. *ET misit me Dominus hæc ipsa nunciare tibi.* Hæc Iudith ad Holofernem, & similia repetit v. 16. & 17. quorum verborum occasione merito *quæritur*, quomodo in his mendaciis non sit culpa etiam mortalis peccati? cum in scriptura gravissimè increpentur, qui dicunt, *Hæc dicit Dominus, cum Dominus non miserit eos.* Sic & Paulus 1. Cor 15. scribit eos falsos esse testes contra Deum, qui dicerent Deum aliquid fecisse, quod non fecerit. Ad hoc nonnulli respondent, Deum C etiam aliquo modo Iudith ad hæc misisse, nempe quia post orationem & jejunium opus aggressa est, & feliciter perfecit, sine dubio divina ope. Sed aliter *responderi* potest, multum interesse inter mendacia pseudoprophetarum, & hæc verba Iudith. Nam mendacia pseudoprophetarum perniciosa erant populo, quia per ea fovebatur populus in peccatis. Similiter perniciosum fuisset, si Apostoli falso prædicassent Christi resurrectionem, de quo ibi agit Paulus 1. Corinth. cap. 15. At verò verba omnia Iudith tendebant ad bonum finem, qui etiam est consecutus. Quanquam ad mendacium Iudith excusandum, etiam hoc facit, quod à muliere dictum sit; cui non facilè credi debet in rebus magnis, & à qua si quis mendacio deceptus fuerit, irrideri magis solet quàm vindicari. Denique nota verba Iudith rectè sic accipi posse secundum D ejus intentionem, ut non voluerit dicere se expresso mandato per revelationem accepto, missam à Deo, sed missam generali ratione missionis; quia nimirum profectio ejus in castra erat à Deo; quamvis non à Deo ad illum finem quem addit, scilicet, ut hæc quæ loquebatur, Holoferni nuntiaret. Nam in hoc fuit mentita.

CAPUT XII.

v. 2. *NUnc non potero manducare ex his, quæ mihi præcipis tribui, ne veniat super me offensio.* Simile est quod de Daniele narratur Dan. 1. *Proposuit autem Daniel in corde suo, ne pollueretur de mensa regis, &c.* Sed *quæritur*, quare de cibis Assyriorum Iudith noluerit comedere, ne quidem etiam postea, cum convivio Holofernis interfuit, ut sequitur hoc eodem ca- E pite v. decimo-nono, quandoquidem verisimile sit, in tanto apparatu ciborum; nonnulla saltem fuisse, quæ non erant lege prohibita? Quidam dicunt quod cibi gentilium, maximè in solemnibus conviviis erant omnes oblati prius idolis, & proinde contaminati. Potest etiam aliter *responderi*, multos Iudæos ex pia consuetudine abstinuisse non solùm à cibis lege prohibitis, verùm etiam ab aliis cibis lautioribus; ut patet de Daniele & sociis, qui pasti sunt leguminibus. Rechabitæ etiam abstinebant à vino. Sed hæc solutio non multum præsenti loco quadrat. Nam Iudith, ut narratur capite decimo, secum attulerat ex Bethulia ascoperam, seu utrem vini ad potum suum. Igitur dicendum puto, omnes Judæos solitos esse simpliciter abstinere à conviviis gentilium, propter periculum contaminationis; sicut contrà constat ex Gen. 43. Ægyptios quoque existimasse illicitum sibi esse convivium inire cum Hebræis. Itaque ut vitarent illicita, etiam abstinebant à licitis. Vide etiam Danielis 1.

v. 7. *Exibat noctibus in vallem Bethuliæ, & baptizabat se in fonte aquæ. Et ut ascendebat, orabat Dominum Deum Israël, &c.* Nempe ante orationem corpus abluebat aqua. Nam baptizare ibi non est aliud, quàm abluere, quo sensu & Eccles 34. dicitur, *Qui baptizatur à mortuo* (id est, lavat se post contactum mortui) *& iterum tangit eum, quid proficit lavatio illius?* cadavera scilicet immunda erant apud Iudæos. Porrò lavit se Iudith ante orationem, vel quod putaret, seu metueret immunditiam aliquam legalem se fortè contraxisse ex consortio gentilium; vel quia hoc habebat traditio Iudaïca, ut ante orationem corpus lavarent.

CAPUT XIII.

v. 6. *COnfirma me Domine Deus Israël, & respice in hac hora ad opera manuum mearum, ut sicut promisisti, Jerusalem civitatem tuam erigas.* Sic & paulò post v. 18. ad cives suos: *& in me ancilla sua adimplevit misericordiam suam, quam promisit domui Israël.* Sed *quæritur*, ubi Deus hoc promiserit? *Respondeo* non videri hîc aliam promissionem significari, quàm illam generalem, qua Deus frequenter in lege & prophetis promittit populo illi antiquo liberationem ab omnibus inimicis suis, modo permanerent in cultu Dei & in observatione mandatorum ejus. Et quia sciebat Iudith multa in hac conditione ex parte populi deesse; hinc scilicet, simul & misericordiam, & promissum, idem beneficium Dei vocat.

Et hoc quod credens per te posse fieri cogitavi, perficiam. Notandum quod non ait, quod per te futurum, sed *quod credidi per te posse fieri*, ad excludendam vanam præsumptionem hæreticorum nostri sæculi, qui volunt nos credere certum semper eventum. Videmus enim hîc satis esse credere, quod Deus possit facere, & confidere humiliter ipsum facturum quod petimus. Ita & Dominus Matth. 9. *Credis quia hoc possum facere?* Requirit enim Deus à nobis fidem certam & indubitatam suæ omnipotentiæ, ut de ea omnino non ambigamus; de qua ambigebant illi, quorum corpora prostrata sunt in deserto, qui dicebant Psalm. 77. *Nunquid & panem poterit dare, aut parare mensam in deserto?* Quod autem ad effectum attinet, si Deus etiam illum expresse promiserit, certa fide quoque ille credendus est. Unde graviter peccavit, ideoque à Deo punitus est Zacharias pater Ioannis Baptistæ, dubitans de eo, quod Angelus Dei promittebat. Luc. 1.

CAPUT XIV.

v. 9. *TUnc Achior videns virtutem, quam fecit Deus Israël, relicto gentilitatis ritu, credidit Deo. Quæritur*, quomodo Achior hic primum dicatur credidisse Deo, cùm suprà cap. quinto, longa oratione coram Holoferne confessus, & testatus sit virtutem & potentiam Dei Israël? *Respondeo*, dicitur Achior nunc primum, occasione tam illustris facinoris & beneficii, credidisse; nempè, quia nunc primum plenè & perfectè credidit; & ut hic additur, relicto prorsus gentilitatis ritu; omnia omnino, quæ erant populo Israëlitico divinitus revelata, firmo assensu recepit. Deinde potest hoc referri non tam ad fidem internam, quàm ad externam fidei professionem per circumcisionem, de qua sequitur. Nam & olim in Ecclesia Catechumeni, etiamsi omnino credenda firmiter tenerent, tamen non vocabantur propriè fideles, nisi cum essent baptizati.

Et circumcidit carnem præputii sui, & appositus est ad populum Israël. Non dubium, quin hoc sanctè & piè ab Achior factum sit. Sed *quæret* aliquis, utrum hoc fuerit ei ad salutem necessarium, ut circumcideretur, & incorporaretur populo Israëlitico? *Respondeo* videri quod non, & colligitur ex cap. 6. hujus libri, in quo leguntur seniores filiorum Israël dixisse ad Achior:

Sit

Sit Deus tecum in medio nostri, ut sicut placuerit tibi, ita cum tuis omnibus converseris nobiscum. Ubi ex eo, quod dicitur (*sicut placuerit tibi*) colligitur, non fuisse necessarium ad salutem ipsum circumcidi. Certè Naaman Syrus suscepta fide unius Dei, non est circumcisus, quod haud dubiè ipsi præscripsisset Helisæus, si fuisset necessarium ad salutem. Ratio autem hujus est, quia circumcisio soli populo Israelitico imperata fuit, & ad eos solos pertinebat, sicut & Apostolus ait ad Rom. 3. *Scimus quoniam quæcumque lex loquitur, iis qui in lege sunt, loquitur.* Interim poterant & alii circumcidi, scilicet qui vellent illi populo incorporari, & proselyti dicebantur, sed non tenebantur, & talis fuit Achior. Si *quæras* ulterius, quomodo ergo potuissent gentiles sine circumcisione salutem consequi? *Dico*, eodem modo B quo omnes pii veteris Testamenti salvati sunt ante institutam circumcisionem. Nempe vel sola fide mediatoris, vel etiam per aliquod simul externum sacrificium, vel sacramentum nobis ignotum.

CAPUT XV.

v. 9. IOachim autem summus Pontifex de Ierusalem venit in Bethuliam, cum universis Presbyteris suis, ut videret Iudith. Cum Presbyteris, id est, cum senatu Jerosolymitano. Id enim vox Græca significat γερουσία. Manifestum est autem ex hoc loco historiam hanc contigisse tempore Joachim summi sacerdotis. Quis autem fuerit iste Joachim, non satis convenit inter interpretes. Qui enim putant accidisse hanc historiam tempore Cambysis filii Cyri regis Persarum, & per consequens C tempore Josue filii Josedech sacerdotis magni, bifariam istud exponunt de Joachim. Alii dicunt filium fuisse ad tempus in summo sacerdotio patris vicarium, patre videlicet absente propter negotia publica. Sed contra facit, quod nulla consuetudine receptum sit, ut vicarius regis, aut summi Pontificis, vocetur rex aut summus Pontifex: hic autem Joachim non semel, sed sæpius summus Pontifex vocatur. Alii igitur dicunt, Josue alio nomine etiam dictum fuisse Joachim. Sed & hoc vanum est, cum ex nullo alio loco id possit probari. Unde omnino dicendum est, accidisse hæc post mortem Josue, filio ejus Joachim fungente summo sacerdotio, idque tempore Artaxerxis regis Persarum; qui in hoc libro generali nomine vocetur Nabuchodonosor. Vide de hoc D etiam suprà, cap. 1.

v. 11. *Fecisti viriliter, & confortatum est cor tuum, eo quod castitatem amaveris, & post virum tuum alterum nescieris.* In his verbis duo occurrunt notanda. Primum, quod factum tam egregium & virile Judith, tribuat summus sacerdos merito castitatis ejus (intelligit autem castitatem vidualem.) Unde patet, non solum virginalem castitatem, sed etiam vidualem esse magni meriti apud Deum, licet minoris meriti, quàm sit castitas virginalis. Alterum verò quod hinc discimus, est, ut observemus Judith quoque ex eo laudari, quod post primum virum suum, alterum nescierit. Ex quo paret, non solum tempore novi Testamenti commendari viduas, quæ ad secundas nuptias non transeunt; verùm etiam tales fuisse commendabiles tempore veteris Testamenti. Unde nullo E modo recipiendum videtur apocryphum illud de S. Anna matre Deiparæ virginis, in quo traditur eam tribus maritis vicissim fuisse copulatam; sed potius id esse rejiciendum, tanquam figmentum & tam sancta muliere indignum.

CAPUT XVI.

v. 1. TVnc cantavit canticum, &c. Quæri potest an canticum hoc ita fuerit inspiratum à Deo sicut

A scriptura divina, & sicut alia cantica, quæ ex sacris literis accepta in Ecclesia canuntur, ut canticum B. Virginis, Zachariæ, Simeonis, utrumque Moysi, Isaïæ, trium puerorum, & ea quæ sunt in Prophetis? Nihil arbitror obstare quo minus ita dicatur, & de hoc cantico, & de eo quod cecinit Debora & Barac post adeptam victoriam contra Regem Chanaam, quamvis neutrum horum in Ecclesia canatur; ideo fortasse quod ordini divini officii minus congruant quàm cætera. Nam nec omnes sacræ Scripturæ partes in Ecclesiastico officio leguntur. Vide annotat. Judicum 5.

v. 8. *Non enim cecidit potens eorum à juvenibus, nec filii Titan percusserunt eum, nec excelsi gigantes opposuerunt se illi, sed, &c.* Sic & Græcè; *nec filii Titanum percusserunt eum.* Sciendum vocabulum istud, Titan seu Titanes, nusquam alibi in scriptura reperiri, quamvis sit apud Ethnicos scriptores frequens. Fabulantur enim Poëtæ Ethnici Titanes fuisse gigantes proceros, genitos ex cœlo & terra, eosque cum vellent cœlum invadere, à Josue fuisse profligatos, & deturbatos in terram. Sed hoc loco non est verisimile respici ad illam fabulam gentilium, sed speciem pro genere positam, ut per Titanes aut Titanum filios generaliter gigantes intelligantur. Id enim significant verba sequentia: *Nec excelsi gigantes opposuerunt se illi.* Sicut autem ethnici gigantes vocabant Titanum filios, ita sacris literis peculiare est eos vocare filios Enacim vel Raphaim. Illi enim antiquis temporibus fuerant famosi gigantes.

v. 16. *Adonai Domine, magnus es tu.* Adonai unum est ex decem nominibus Dei, apud Hebræos; de quibus vide Epistolam B. Hieronymi 136. Et ferè ubicumque in scriptura legimus geminatum nomen Domini, ut *Dominus Deus*, vel *Domine Dominus noster*, prius nomen est tetragrammaton, posterius autem Adonai, etiamsi hic ordo in latino textu nostro non servetur. Significat autem nomen *Adonai* propriè idem quod *Dominus*; & Deo, tantum ex tempore competit. Non enim Dominus fuit ab æterno; quia nihil existebat ante mundum istum conditum, cujus respectu Dominus diceretur.

v. 26. *Erat etiam virtuti castitas adjuncta.* Non habetur in Græcis hodiernis. Non significat autem castitatem non fuisse virtutem, id est, habitum bonum moraliter, sed tantum aliquid virtuti adjunctum pro ornamento; sed virtutem pro fortitudine animi accipit, quam Judith declaravit in illo suo tam insigni facinore. Ei virtuti pro magno ornamento adjuncta erat vidualis castitas.

v. 28. *Mansit autem in domo viri sui annos centum quinque.* Non significatur, quod post mortem viri sui adhuc supervixerit tot annis, sed quod manens, seu commorans in domo viri sui, tanquam ejus solius vidua, & non accipiens alium virum, pervenerit ad ætatem centum quinque annorum. Estque id etiam clarius ex Græco, ubi sic legitur: *Et senuit in domo viri sui usque ad annos centum & quinque*, ut significetur tota ætas ejus fuisse tot annorum. Et similiter accipiendum est, quod Lucæ 2. dicitur de Anna prophetissa: *Hæc vidua usque ad annos octoginta quatuor.* Similiter potest intelligi quod de Job dicitur in fine libri ejus, nempe quod vixerit post plagas centum quadraginta annis. Vide ibidem & Lucæ 2. annotat.

v. 31. *Dies autem victoriæ hujus festivitatis ab Hebræis in numero sanctorum accipitur, & colitur à Iudæis usque in præsentem diem.* Tota hæc postrema clausula libri non habetur in Græco. Vide tamen de ea in simili argumento ad Esther 9. S. Hieronymus eam dedit ex Chaldaïco originali.

FINIS LIBRI IVDITH.

ANNOTATIONES IN LIBRUM ESTHER.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. N *diebus Assueri, qui regnavit ab India usque Æthiopiam super centum viginti septem Provincias. Quaritur* quis fuerit hîc Assuerus? Quidam putant fuisse Cambysem secundum Monarcham ex Persis, filium Cyri. Alii proximè ei hunc Assuerum anteponunt, nonnulli etiam proximè postponunt. Sed nulla historia, nec sacra, nec profana illis temporibus aliquem Assuerum vel Artaxerxem agnoscit. Nempe qui Hebræis Assuerus dicitur, à Græcis interpretibus vocatur Artaxerxes. Unde probabilior est sententia eorum, qui eum Dario Histaspis tertio Monarchæ Persarum postponunt. Josephus sanè libro undecimo Antiquit. testatur eum fuisse quartum regem Persarum Xerxem dictum filium Darii, sub quo perfectum est templum. Alii nihilominus Artaxerxem Longimanum filium Xerxis, quintum Monarcham Persæ: quidam etiam Artaxerxem Memnonem intelligi volunt. Nec malè quoque in horum ætatem congruit hæc historia. Hieron. in Ezech. 4. Artaxerxem Memnonem septimum Monarcham Persarum fuisse dicit: quod idem sentit Eusebius in Chronico. Quod autem objicitur de ætate Mardochæi, suo loco solvetur cap. 2. Nec obstat quod Susan dicitur regni hujus Assueri fuisse exordium. Etenim non significatur iis verbis, quod ibi primum cœperit regnare, ac deinde regnum suum propagaverit etiam ad alias civitates, & provincias; sed sensus est hanc civitatem fuisse Metropolim totius regni. Nam vox Hebræa, pro qua habemus (*exordium*) significat generaliter, principium, caput, & id quod est principale in unaquaque re. Itaque significatur Susan ei fuisse civitatem primariam, sedemque regalem.

v. 8. *Nec erat qui nolentes cogeret ad bibendum, sed sicut rex statuerat, preponens mensis singulos de principibus suis, ut sumeret unusquisque quod vellet.* Hoc propterea scribitur, quia erat mos quarundam nationum, sicut (proh dolor!) & hodie nostrarum versus Septentrionem, hospites ad bibendum, vel ad certos haustus cogere. Id itaque rex Assuerus fieri vetuit in suo regali epulo; sed jussit præstò esse ministros, qui omnibus poscentibus, quantum vellent, præberent. Ita hæc interpretatur etiam Joseph lib. 11. Antiq. c. 6. Utinam hanc legem, qua neminem licebat ad bibendũ cogere, bene servarent Christiani.

v. 11. *Quæ renuit, & ad regis imperium, quod per Eunuchos mandaverat, venire contempsit.* Utrum hæc justa fuerit causa repudiandæ reginæ, dubitari potest? Sulpitius laudat factum Vasthi & damnat factum Assueri. Ac primum videtur quod imperium regis, quoniam factus hilarior & post potationem mero calefactus jussit reginam in locum convivii introduci, ut ejus pulchritudinem cunctis populis & principibus ostenderet; haudquaquam fuisse legitimum, nec potuisse veræ legis habere rationem. Attamen peccasse videtur Vasthi non in legem, quæ ut dixi, legitima non fuit, sed ratione scandali & contumaciæ. Quam causam graviter explicat oratione sua Mamuchan Regis consiliarius. Cæterùm non videtur hæc fuisse satis justa repudii causa, maximè si de separatione perpetua loquamur, quam lex divina non permittit, nisi in casu fornicationis. Sed leges divinas gentiles non habebant, & lex naturæ in iis erat obscurata.

CAPUT II.

v. 5. E*Rat vir Judæus in Susan civitate vocabulo Mardochæus, filius Iair, filii Semel, filii Cis, de stirpe Iemini* (id est Benjamin) *qui translatus fuerat de Ierusalem, eo tempore, quo Iechoniam regem Iuda Nabuchodonosor rex Babylonis transtulerat.* Observandus diligenter

A totus hic contextus. Ex hoc enim loco colligunt quidam, fieri non posse, ut hæc historia Esther contigerit post tempora Darii; quia hîc dicitur, inquiunt, Mardochæus fuisse translatus de Jerusalem simul cum Jechonia rege Juda. Ex quo tempore usque ad finem regni Darii fluxerunt anni ut minimum centum quinquaginta. Et hoc unicum est argumentum, quare nonnulli ante Darii tempora collocent quendam Assuerum vel Artaxerxem, quem nulla historia agnoscit. (Vide etiam Hier. in Ezech. 4. ubi inter reges Persarum, Assuerum, de quo hoc libro agitur, suo quoque ordine numerat.) Sed id facilè solvitur, idque duobus modis. Primò si dicamus cum Burgensi, id quod dicitur; *qui translatus fuerat de Ierusalem, &c.* non referri ad Mardochæum, sed ad proavum ejus, cujus nomen antecedit, atque

B adeo proximè ante hæc verba. Alio modo etiam dici posset ipse Mardochæus translatus esse illo tempore, nempe non in persona propria, sed in aliquo majorum suorum, simili phrasi, qua Apostolus dicit Heb. 7. Levi decimatum fuisse in lumbis patris sui Abrahæ. Atque hoc modo verba hæc accipi posse significat, quod infrà cap. 11. Mardochæus dicitur fuisse de eo numero captivorum, quos Nabuchodonosor transtulerat; nempe, qui ex captivis nascebantur, etiam ipso jure erant captivi, & victoris sui juri cedebant.

v. 18. *Et jussit convivium preparari ... pro conjunctione & nuptiis Esther. Et dedit requiem universis provinciis, ac dona largitus est. Quæritur* quam requiem potuerit dare suis provinciis? Neque enim in potestate regis est suis pro-

C vinciis dare pacem ab incursione hostium, cum id dependeat ab hostium voluntate? *Respondeo*, intelligendum esse, quod propter novum connubium, & gratas nuptias cum regna Esther, relaxaverit Assuerus eo anno provinciis solita tributa, nempe, ut hoc modo omnes regiæ lætitię & liberalitatis essent participes.

CAPUT III.

v. 1. P*Ost hæc rex Assuerus exaltavit Aman filium Amadathi, qui erat de stirpe Agag* Agag fuerat rex Amalec, quem Samuel interfecit, ut habemus 1. Reg. 15. Et ob hanc causam fieri potuit, ut Aman jam ante etiam concepisset odium adversus Judæos, eò quòd Amalecitarum natio ferè tota ab Israëlitis deleta fuerit. Sed auctum

D fuit hoc odium ex eo quod Mardochæus, ut hoc eodem cap. narratur, noluerit eum adorare. Sed contra hoc quod diximus Aman fuisse Amalecitem, objicitur, quòd infrà c. 16. idem Aman dicitur fuisse animo & gente Macedo: Verùm facilis est responsio. Fieri enim potuit, ut qui genere paterno esset Amalecites, idem ex materno genere esset ex Macedonia oriundus, vel contra. Nam per diversas stirpes utriusque sexus, non raro quoque ad diversas & longissimè dissitas origines genealogiæ referuntur. Potest autem dici Amalecitas post internecionem sub Saüle factam, variè dispersos fuisse, & quosdam in Macedoniam pervenisse, & inde etiam fuisse Aman. Sic & Act. 2. di-

E cuntur Judæi ex omni natione quæ sub cœlo est; & Aquila similiter vocatur Judæus, & tamen Ponticus genere.

v. 2. *Solus Mardochæus non flectebat genu, nec adorabat eum.* Scilicet Aman. *Quæritur* an Mardochęus rectè fecerit, negando ei honorem, quem rex volebat honorari; cum principes omnes, etiamsi mali sint debeant honorari? sicut & David legitur adorasse Saülem ipsum persequentem, & Judith Holofernem, & postea Mardochæus regem. Sunt qui dicant Aman ex collo suspensum habuisse quoddam idolum, & ideo Mardochæum noluisse eum adorare, ne videretur adorare illud idolum. Aut si idolum in collo non habuerit, saltem eum voluisse adorari cultu divino. Sed eodem modo debuisset Mardochęus postea nec regem honorare. Nec verisimile est alios adorasse Aman cultu divino. Nam & Mardochæus postea simili

honore jussus est ab omnibus honorari; qui quidem si divinus fuisset, nullo modo Mardochæus eum debuisset permittere. *Optima solutio* videtur, quod eum doluerit adarare Mardochæus, imò nec ei assurgere, quia Aman Amalecites erat; scriptura autem præceperat Israëlitis Deut. 25. exercere perpetuas inimicitias contra Amalec. Et hunc sensum innuit scriptura hoc eodem c. *Dixerat enim Mardochæus se esse Iudæum*. Ita & Caietan. Et tunc sensus illorum verborum Mardochæi c. 13. ubi dicit; *Sed timui ne honorem Dei mei transferrem ad hominem, & ne quemquam adorarem excepto Deo meo*, ita accipiendus est, ne honorem & adorationem Dei, per transgressionem talis præcepti Deut. 25. in speciem videretur violasse.

v. 7. *Mense primo (cuius vocabulum est Nisan) anno duodecimo regni Assueri, missa est sors in urnam, quæ Hebraicè dicitur Phur, coram Aman, quo die & quo mense gens Iudæorum deberet interfici: & exivit mensis duodecimus qui vocatur Adar.* Aman fuisse deditum superstitiosis observationibus satis hinc apparet, quod putaverit sorte quærendam diem interfectionis Judæorum, quasi faustus futurus esset quem sors designasset. Et quod tam uxor ejus, quàm consiliarii simili superstitionis opinione fuerint imbuti, colligitur ex eo quod c. 6. dicunt: *Si de semine Iudæorum est Mardochæus, ante quem cadere cœpisti; non poteris ei resistere, sed cades in conspectu eius*; ut ibid. annotatur. Mensis Nisan nostro Martio potissimum respondet, sicut Adar nostro Februario.

Quæ Hebraicè dicitur Phur. Quæ, non *urnam* refert, sed *sortem*. Nam urna in Hebræo non habetur. Sic enim ibi habetur: *Fecit projicere phur*, id est sortem, coram Aman, à die in diem, & à mense in mensem duodecimum. Ipse est mensis Adar.

CAPUT IV.

v. 3. *IN omnibus quoque provinciis, oppidis, ac locis, ad quæ crudele regis dogma pervenerat.* Nota decretum seu edictum regium vocatur *dogma*, ἀπὸ τοῦ δοκεῖν quia eo statuitur & dicitur quod visum est principi. Intelligi autem ipsum edictum patet, quia hoc eodem cap. v. 8. subjicitur de Mardochæo mittente ad reginam Esther: *Exemplar quoque edicti, quod pendebat in Susan dedit ei, ut reginæ ostenderet.* Scilicet internuncio illi inter ipsum & reginam.

v. 16. *Non comedatis & non bibatis tribus diebus & tribus noctibus: & ego cum ancillis meis similiter jejunabo; & tunc ingrediar ad regem contra legem faciens non vocata, tradensque me morti & periculo.* De jejunio isto dicemus c. seq. De altero, an Esther fecerit contra legem? *Respondeo*, etsi nec ipsa, utpote regina, verbis legis contineri videretur, juxta illud quod dicit ad eam rex infrà c. 15. *Quid habes Esther? Ego sum frater tuus, noli metuere. Non morieris: non enim pro te, sed pro omnibus hæc lex constituta est*; nihilominus, etiam posito tali periculo, tenebatur regem adire. Necessitas enim eripiendi totam gentem suam de interitu, merito in corde ejus præponderare debebat periculo privato; maximè quia interitus gentis jam certò erat destinatus: periculum autem personæ ejus non erat certum. Atque ita ex lege naturæ obligabatur Esther, servare gentem suam, & populum Dei ab injusta cæde vindicare; maximè tam serio à Mardochæo, ut præmittitur, admonita.

CAPUT V.

v. 1. *DIe tertia induta est Esther regalibus vestimentis.* Et paulò post additur, quod eodem die regem vocaverit ad suum convivium. *Quæritur* hac occasione, quomodo cum hoc consistat, id quod dicitur cap. præcedenti, ipsam simul cum populo Judaïco jejunaturam tribus diebus & tribus noctibus? Nam si tertio die regem invitavit ad convivium, igitur eo die non jejunavit. An fortè dicendum, quod Esther non totum triduum jejunaverit, sed reliquis adhuc jejunantibus, ipsa sit ingressa ad regem, ut maturè consuleret saluti Judæorum. Sed id non apparet, quia nondum eo die proposuit petitionem suam regi, sed distulit in diem sequentem. Quare non est improbabilis sententia eorum, qui *respondent* hoc jejunium dici triduanum per synecdochen, quia jejunium istud inceptum à prandio primi diei, & continuatum toto die secundo, demum solutum sit in prandio vel vespera diei tertiæ, ita ut toto illo tempore nihil comederint. Sic enim dicitur capite præcedenti vers. 16. *Non comedatis, & non bibatis tribus diebus & tribus noctibus*, sed synecdochicè, ut jam exposui, acceptis. Et hæc expositio adjuvat nos ad intelligendum illud Matth. capite duodecimo: *Sicut fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus; ita erit & filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus*, nempe, intelligendo de tempore quo fuit Christus in sepulchro, & lymbo, à feria sexta usque ad Pascha manè.

v. 9. *Cumque vidisset Mardochæum non solum non assurrexisse sibi, sed nec motum quidem loco, &c.* Hic rursum dicitur, quod Mardochæus noluerit adorare aut venerari superbum Aman; atque adeo nec movisse quidem se loco, veniente Aman cæterisque eum adorantibus. Ex quibus verbis satis colligitur, Mardochæum non solum divinum honorem recusasse impendere Aman, sed etiam civilem, aliis principibus exhiberi solitum. Vide plura de hoc suprà capite tertio versu 2.

CAPUT VI.

v. 3. *QVid pro hac fide honoris ac præmii Mardochæus consecutus est? Dixerunt ei ministri: Nihil omnino mercedis accepit.* Notandum, quod duabus rebus potissimum continetur Respublica, scilicet præmiis ac suppliciis. Nam præmiis excitantur animi ad adjuvandam & fulciendam rempublicam: suppliciis verò deterrentur improbi, ne lædant. Hinc ergo meritò rex Assuerus pro salute regni sollicitus, quærit, quid honoris ac præmii Mardochæus fuerit consecutus; qui detectis insidiis, non solum regis, sed totius regni saluti ac paci consuluerat. Sed *quæritur*, quomodo id quod hîc dicitur Mardochæus nullam pro ea re mercedem recepisse, non pugnet cum eo quod infrà c. 12. v. 5. legitur in hæc verba, Mardochæo prodente has insidias: *Rex autem quod gestum erat, scripsit in commentariis, sed & Mardochæus rei memoriam litteris tradidit. Præcepitque ei Rex, ut in aula palatii moraretur, datis ei pro delatione muneribus.* Quidam *respondent* id quod cap. 12. dicitur non ita ad scripturam pertinere, ut ex annotationibus à D. Hieron. adjectis liquere volunt. Sed meliùs respondetur ista non pugnare, & quod ideo cap. 12. jussus sit Mardochæus in aula palatii morari, ut oblata occasione, dignam sua fide, quam erga regem ostenderat, mercedem acciperet, nec tamen illam usque ad illud tempus acceperit; scilicet officium aliquod tanta fide dignum, sed tantum donum aliquod extemporaneum, donec aliquid majus se offerret.

v. 7. *Homo quem rex honorare cupit, debet indui vestibus regiis, & imponi super equum, qui de sella regis est, & accipere regium diadema, &c.* Istud postremum non legitur circa Mardochæum observatum, idcirco (verisimiliter) quod Mardochæus hoc modestè recusaverit, indignum existimans quemquam alium præter regem coronari regio diademate, etiamsi id Aman sic pronunciaverit, *reputans*, ut inquit scriptura, *quod rex nullum alium præter ipsum vellet honorare.* Sed prorsus contra mentem superbi hominis accidit. Porro quod hîc dicitur vers. 9. *Sic honorabitur quemcumque voluerit rex honorare*, & infrà v. 11. *Hoc honore condignus est, quemcumque rex voluerit honorare:* Apud Hebræos utroque loco iisdem prorsus verbis scriptũ est, ne quis in hac diversitate aliquid mysterii quærat.

v. 13. *Cui responderunt sapientes quos habebat in consilio, & uxor eius. Si de semine Iudæorum est Mardochæus, ante quem cadere cœpisti, non poteris ei resistere, sed cades in conspectu eius.* Hoc sapientes dicebant eo quidem animo quo alia, superstitiosè, secundum falsam artem divinatoriam; sed Deo agente ut rem veram dicerent, & quodammodo prophetarent; sicut Caïphas non à semetipso dicebat, sed cum esset Pontifex, &c. Joan. 11. Sic sacerdotes Dagon de arca dicebant quædam instinctu divinę veritatis nescientes 1. Reg. 6. Aut sensus est: cum Mardochæus cum quo cœpisti exercere inimicitias, sit Judæus, tu

autem Amalecita, fitque inter utramque gentem à priscis temporibus capitalis inimicitia postquam cœpisti coram illo cadere, & ille cœpit apud Regem exaltari; non cessabit donec te penitus perdat; usurus ad hoc amicitia Regis apud quem nunc plurimum valet.

CAPUT VII.

v. 4. *Atque utinam in servos & famulas venderemur, esset tolerabile malum. ------ Nunc autem hostis noster est, cujus crudelitas redundat in regem.* Posteriora verba apud Pagninum ex Hebræo, sic transferuntur: *Quanquam hostis nec recompensaret damnum regis.* Ut sit sensus, quod pereuntibus Judæis etiam rex damnum passurus fuerit, nec pecuniam ab Aman regi promissam ad ejus fiscum ullatenus posse compensare tributa, quæ ex Judæis recipiat. Alii sic exponunt: Satius fuisset gentem nostram totam vendi in servitutem. Sic enim multò plus acciperet rex, quàm offert Aman. Neuter sensus malus est.

CAPUT VIII.

v. 1. *Die illo dedit rex Assuerus Esther reginæ domum Aman adversarii Judæorum.* In eo quod dicitur rex dedisse Esther domum Aman, significatur, quod dederit ei omnem ejus substantiam, & quidquid ad domum & familiam ejus pertinebat, ut servos, & ancillas, agros, jumenta & pecora. Et hoc modo præsentem locum exposuerunt Septuaginta, qui sic habent: *Et in illa die rex Artaxerxes donavit Esther omnem substantiam Aman diaboli*, id est, calumniatoris. Et quod domus pro universa familia & substantia accipiatur, frequens est in sacris litteris. Sic Dominus dicitur Exodi capite primo, ædificasse domum obstetricibus nolentibus secundum imperium Pharaonis infantes Hebræorum perdere; id est, familiam eorum copiosam & opulentam reddidisse. Et David ad Dominum, 2. Reg. 7. *Tu locutus es servo tuo, quod ædificares ei domum*, id est, quod familiam ejus, posterorumque claram & illustrem redderes.

v. 10. *Ipsa epistolæ, quæ regis nomine mittebantur, annulo ipsius obsignatæ sunt, & missæ per veredarios, qui per omnes provincias discurrentes, veteres litteras novis nunciis prævenirent.* Illud totum (*qui per omnes provincias, &c.*) non est in Hebræo nec apud Septuag. Sed in Hebræo sic legitur: *quæ mittebantur per manum cursorum, qui vehebantur equis velocibus, mulis filiis equarum.* Deinde quod dicitur in nostro textu; *ut veteres litteras novis nunciis prævenirent*, præcisè intelligendo verum esse non potest: Nam literæ Aman jam ante duos menses missæ erant, & ad singulas provincias pervenerant, sicut expresse habemus suprà cap. 4. *In omnibus provinciis, oppidis & locis, ad quæ crudele regis edictum pervenerat, planctus ingens erat apud Judæos.* Itaque propriè loquendo litteræ Aman novis istis nuntiis non poterant præveniri; sed sensus est, *qui per omnes provincias discurrentes veteres litteras novis nuntiis prævenirent*, videlicet secundum effectum. Nam litteræ Aman nondum fuerant executioni mandatæ, quia per eas tantum data fuerat potestas occidendi omnes Judæos mense duodecimo: hæ autem litteræ missæ sunt mense tertio. Atque ita per eas tempestivè satis veteres illæ litteræ fuerunt præventæ & inefficaces redditæ.

v. 11. *Ut starent pro animabus suis & omnes inimicos suos, &c.* Stare pro animabus non est resistere hostibus, seque & vitam suam defendere: Neque enim jubentur Judæi pugnare contra hostes qui erant parati ipsos occidere: Nam si pugnando agendum erat, potuissent non minus occidi Judæi quàm hostes eorum. Ubi enim pugnatur, ut in bello, utrimque cadunt corpora. Sed *stare pro animabus* est, paratos esse ad vindicandum animas suas, id est, vitam suam, quam tollere voluerant ipsorum inimici. Unde explicationis gratia subditur: *Et omnes inimicos suos cum conjugibus ac liberis ------ interficerent atque delerent.* Id autem non erat futurum per modum pugnæ, quia, ut dixi, sic etiam Judæi cadere potuissent, ac fortè etiam majori numero: sed per modum executionis justitiæ publicæ, ita ut sicut secundum edictum Aman hostes Judæorum talem in eos acceperant potestatem

A statem ut Judæis non licuisset repugnare, sed tantum quatenus possent fuga ac latebris salutem quærere: sic vicissim juxta edictum Mardochæi non licuerit hostibus Judæorum sumptis armis repugnare, sed tantum fugiendo aut latitando, quatenus possent sibi cavere. Et verisimile est quod per singula loca potestas publica ex Regis mandato debuerit Judæis internecionem hostium suorum exercentibus assistere; quemadmodum & fecisset ipsis hostibus contra Judæos. Nam alioqui ejusmodi edictum videretur temerarium & periculosum. Imò hoc ipsum de assistentia judicum & ducum provinciarum, satis significatur cap. proximo.

Quæret aliquis quare edictum regium non fuit injustum, utpote contra absentes & inauditos? Respondeo, hìc dicitur quod litteræ scriptæ erant ad judices & principes qui centum viginti septem provinciis præerant,
B scilicet ut illi secundum justitiam inquirerent qui verè essent hostes Judæorum, & illos traderent Judæis interficiendos. Sed quo jure cum conjugibus ac liberis? Respondeo fuisse permissionem, non jussionem, qua parte concessum Judæis fuit etiam conjuges & liberos hostium interficere, idque ideo permissum à Rege, quia Aman impetraverat Judæorum cum liberis & conjugibus interfectionem.

CAPUT IX.

v. 5. *Itaque percusserunt Judæi inimicos suos plaga, & occiderunt eos, reddentes eis, quod sibi paraverant facere. Quæri* potest, utrum rectè hoc factum fuerit, & quomodo non fuerit contra præceptum Domini, de non expetenda vindicta? Nam videri posset, quod Judæis sufficere debuisset, se esse à periculo imminente liberatos; & quod non debuissent ultra procedere ad ini-
C micorum suorum interfectionem. Sed *respondeo* factum illud fuisse justum & legitimum. Nam processit à publica & legitima potestate, videlicet regis Assueri, qui jure poterat hostes Judæorum tali modo punire. Deinde justum fuit quantum ad causam, quia populus Judæorum erat populus Dei, ita ut in solo populo illo tunc resideret cultus veri Dei: unde hostes illius populi ex consequenti erant hostes veræ religionis, sicuti hodie in hac patria hostes regis Catholici & sequacium ejus meritò præsumuntur hostes esse religionis Catholicæ. Quantùm autem ad Judæos exequentes hanc cædem, non videtur dubitandum, quin Mardochæus & Esther habuerint piam intentionem, videlicet conservandi populi Dei, & vindicandi cultum divinum, qui tunc in eo
D solo populo erat. Et idem sentiendum de aliis piis viris, in illo populo. Neque curandum, quod plures in illo populo Judaico fuerint, qui magis ad vindicandas suas injurias intenti fuerint, quàm ad pium hujusmodi scopum: Nam & hoc tempore principes non debent omittere bella justa, etiamsi ea gerere non possint, nisi simul per multos milites improbos.

v. 10. *Quos cum occidissent, prædas de substantiis eorum agere noluerunt.* Satis verisimile est id fuisse concessum Judæis, ut etiam bona hostium diriperent. Id enim per litteras missas ab Aman fuerat contra Judæos concessum eorum hostibus. Noluerunt tamen Judæi hac concessione uti, duas ob causas. Una est, ut
E per hoc ostenderent, quod cædem hanc in hostes authoritate regia exercuissent, & non ex cupiditate bona eorum, seu possessiones, invadendi. Altera, ut per hoc regi gratificarentur, quia omnia ejusmodi bona hoc modo cedebant fisco regio. Et ita ex consequenti ista cædes etiam cedebat in magnam regis utilitatem.

v. 20. *Scripsit itaque Mardochæus omnia hæc, ----- & misit ad Judæos ------ ut quartam-decimam & quintam-decimam mensis Adar pro festis susciperent.* Idemque repetitur vers. 23. 27. & 28. Et posteriori loco sic legitur: *Isti sunt dies, quos nulla unquam delebit oblivio, & per singulas generationes, cunctæ in toto orbe provinciæ celebrabunt.* Ubi observandum, si præter festos dies per Moysen à Deo præscriptos, proceres populi Judaici instituere potuerunt alios insuper dies festos

in memoriam certorum Dei beneficiorum; poterunt idem etiam facere proceres seu præpositi Ecclesiæ, in memoriam beneficiorum per homines sanctos, ejus singulares amicos, nobis præstitorum; celebrando eorum dies anniversarios. Sic etiam Judith ult. dies quo Holofernes cæsus est, festus instituitur, & 1. Machab. 4. dies quo restitutum est & dedicatum altare.

CAPUT X.

v. 4. *Dixitque Mardochæus: A Deo facta sunt ista, &c.* Ea quæ deinceps in hoc libro sequuntur, in Hebræo non habentur, quemadmodum etiam in ipsis bibliis Sixtinis verbis D. Hieronymi annotatum est. *Quæritur* ergo de his additamentis, utrum habenda sint ut scriptura canonica? Disputatum fuit pridem etiam à Catholicis: sed pro parte affirmativa videntur esse rationes firmiores. *Prima ratio*, quia Concil. Trident. Sess. 4. definit libros à se nominatos (inter quos & Esther) eosque integros prout in Ecclesia Catholica legi consueverunt, & in veteri vulgata Latina editione habentur, pro sacris & canonicis suscipiendos esse. Ita Concilium. *At dicet aliquis.* Appendix hæc non est libri pars, sed adjectum aliquid aliundè desumptum, & post finem libri adjectum. *Respondeo*, non est quidem libri pars, ut in Hebræo legitur, sed ut legitur in Ecclesia, & habetur in veteri vulgata latina editione; & sic loquitur Concilium Tridentinum. Alioqui similiter dicendum esset, historiam Susannæ & Belis, non pertinere ad Scripturam sacram, quia post librum Danielis adjectæ sunt; & tamen omnes Catholici recipiunt has historias, ut sacram Scripturam.

Alia ratio est, quia veteres ex hac appendice Esther citant subinde testimonia velut sacræ Scripturæ. Et nominatim August. contra Pelagianos citat & vehementer urget illud ex cap. 15. hujus libri; *Convertit Deus spiritum regis in mansuetudinem.* Adde quæ sunt ad cap. 14. vers. 13. Quin etiam ex cap. 13. quo continetur oratio Mardochæi ad Deum, Ecclesia desumit lectionem in officio sacro Missæ pro Epistola cantandam seu legendam, feria quarta post Dominicam secundam quadragesimæ. Et hoc tam in Missali Romano quàm aliarum Ecclesiarum. Non repetitur autem per totum anni circulum, ut epistola Missæ sumatur aliunde, quam ex libris canonicis sacræ Scripturæ. Denique quicquid contra hanc appendicem, vel appendices adferri potest, idem etiam objici potest contra historias Susannæ, Belis, & Canticum trium puerorum, & Epistolam Hieremiæ; quæ tamen, ut diximus, ab omnibus Catholicis, ut Scriptura sacra, recipiuntur.

CAPUT XI.

Additio Censoris. Hujus capitis initium est ibi demum; *Anno secundo regnante, &c.*

v. 2. *Vidit somnium Mardochæus filius Jairi, filii Semei, filii Cis, de tribu Benjamin, ------ vir magnus, & inter primos aulæ regiæ.* Narrat scriptura hoc somnium à Mardochæo visum anno secundo, regnante Artaxerxe rege maximo, seu, ut Græca habent, tantum in positivo (*magno.*) Verùm cum tunc nondum detexisset Mardochæus insidias duorum Eunuchorum, *quæritur* quomodo hîc dicatur vir magnus, & inter primos aulæ regiæ, cum non nisi diu post à rege jussus est honorari? Etenim de insidiis Eunuchorum, & aliis primum narratur, cap. sequenti. *Respondeo* per prolepsim seu anticipationem illum hîc vocari magnum & honoratum, ut qui posteà talis fuerit; quod non rarum est in Scriptura. Aut etiam quod dicatur vir magnus, & inter primos aulæ regiæ, quia erat minister regius, aulam seu atrium regis cum aliis observans. Sic enim accipi hîc nomen aulæ regiæ, omnino apparet ex iis quæ capite sequenti narrantur.

v. 4. *Erat autem de eo numero captivorum, quos transtulerat Nabuchodonosor.* Græcè est: *Erat ex captivitate quam captivaverat Nabuchodonosor.* Quæ verba non tam significant eum in persona captivum fuisse abductum cum iis, qui tempore Jechoniæ translati sunt, quàm eum fuisse de illo populo, qui eo tempore fuit abductus in captivitatem. Nam totus ille populus vocabatur captivitas. Unde & Cyrus & Darius dicuntur captivitatem remisisse in Judæam, cum tamen jam post annos septuaginta captivitatis paucissimi essent, qui in propria persona fuissent captivi adducti; sed scilicet in suis majoribus, ex iisdem in captivitate nati.

v. 7. *Ut pugnarent contra gentem justorum*, & paulò pòst: *Conturbata est gens justorum.* Populus Judaïcus vocatur gens justorum, quia etsi non omnes Judæi essent justi, erat tamen in illo populo institutus à Deo verus ipsius cultus ac religio, & lex data, cujus observatores verè justificarentur, erantque in eo populo multi verè justi legis observatione. Quantò igitur magis Ecclesia Christi, licet in ea quoque mali bonis permixti sint, propter instituta divina, professionem sanctitatis, ac veram sanctitatem in multis ejus membris relucentem, vocabitur gens justorum & Ecclesia sancta?

CAPUT XII.

v. 9. *Aman voluit nocere Mardochæo, & populo ejus pro duobus Eunuchis regis, qui fuerant interfecti.* Hæc una fuit causa odii Aman in Mardochæum. Nam hujus conspirationis videtur Aman fuisse conscius, aut etiam particeps. Nam capite ultimo dicitur; quod conatus fuerit regem regno privare & spiritu. Nihilominus huic causæ accedebant & aliæ duæ. Una, quod Aman erat genere Amalecita, & proinde invisum habebat populum Israëliticum, ex causis allatis capite 3. vers. 1. Altera, quia Mardochæus Judæus recusabat ei deferre honorem, capite 5.

Additio Censf. In verbis B. Hieronymi subsequentibus non legendum est (diripuerunt) sed (diriperent.) Respicitur enim ad cap. 3. v. 13.

CAPUT XIII.

Additio Censf. Hujus cap. initium est ibi: *Epistolæ autem hoc exemplar fuit.*

v. 2. *Cum plurimis gentibus imperarem, & universum orbem meæ ditioni subjugassem, &c.* Non propterea hæc appendix rejicienda est, quia hîc dicitur Artaxerxem, seu Assuerum universum orbem suæ ditioni subjugasse, quem tamen constat, ne decimam quidem partem orbis tenuisse; tum quia hæc non sunt Scripturæ verba, sed ipsius Assueri, cujus hîc epistola ponitur, tum quia hæc ipsa verba commodum & verum sensum habere possunt. Nam etiam ante has appendices Scriptura sacra sic habet: *Rex verò Assuerus omnem terram, & cunctas maris insulas fecit tributarias.* Utroque autem loco locutio est hyperbolica, qua omne vel universum ponitur pro valde multo. Nec abhorret talis locutio à communi loquendi consuetudine. Vulgò enim dicimus totam civitatem concurrere ad aliquod spectaculum, si valdè multi concurrant; & totum mundum infestari bellis & seditionibus, etiamsi tantum de Europa, aut magna ejus parte loquamur. Sic dicitur Assuerus sibi subjugasse universum orbem, quia subjugaverat magnam orbis partem, videlicet totum ferè Orientem, qui multas & magnas Provincias complectitur.

v. 14. *Sed timui ne honorem Dei mei transferrem ad hominem.* Græcè sic habemus: *Sed feci illud ne ponerem gloriam hominis super gloriam Dei.* Vide etiam quæ dicta sunt supra ad caput tertium v. 2. itemque ad cap. 5. v. 6.

CAPUT XIV.

v. 13. *Tribue sermonem compositum in ore meo, &c.* Ut magis constet hanc appendicem esse Scripturam sacram, de quo aliqua diximus ad cap. 10. notandum hæc verba citari à Chrysostom. hom. 3. ad populum Antiochenum. Et citatur quoque ab Augustino lib. 4. de doctrina Christiana cap. penult. Ubi quia Augustinus ex hoc loco sumit piam admonitionem ad eos, qui verbum Dei tractant, verba ipsius proferemus: Sive, inquit, apud populum, vel apud quoslibet dicturus aliquis; sive apud populum dicendum, vel à quibuscumque legendum dictaturus, oret, ut Deus sermonem bonum det in os ejus. Si enim regina oravit Esther, pro suæ

gentis temporatia salute locutura apud regem, ut in os ejus Deus congruum sermonem daret; quantò magis orare debet, ut tale munus accipiat, qui pro æterna hominum salute in verbo & doctrina laborat? Hæc Augustinus. Quæ ejus admonitio etiam perpetua Ecclesiæ consuetudine confirmatur. Nemo enim in Ecclesia suggestum conscendit ad docendum vel exhortandum populum, nisi præmissa oratione ad Deum.

v.13. *Et transfer cor illius in odium hostis nostri, ut & ipse pereat & cæteri qui ei consentiunt.* Justum odium intelligit, quale esse debet omnium principum ac judicum, quorum est persequi & punire malos. Unde David, Psal. 100. *Facientes prævaricationes odivi.* Et 138. *Nonne qui oderunt te Domine, oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos, & inimici facti sunt mihi.*

v.15. *Et nosti, quia oderim gloriam iniquorum, & detester cubile incircumcisorum, & omnis alienigenæ.* Citat hunc locum Aug. epist. 199. & Hier. aliquot locis. *Quæret* aliquis: Quomodo ergo nupta erat regi Assuero homini incircumciso & idolorum cultori? Neque enim invita ad ad hoc compulsa fuerat, sed in numerum puellarum regiarum, consentiente patruo suo Mardochæo, fuerat relata, ea spe, ut apparet, ut in uxorem à rege duceretur. *Dicendum* ergo, sicut lex illa devitando conjugio alienigenarum, exceptionem habebat, quoties alienigena transiret ad religionem Judaïcam; ita etiam meritò eadem lex dispensationem patiebatur, si ex tali conjugio non metueretur, ne fidelis alienaretur à cultu veri Dei, & simul magnum reipubl. bonum inde posset expectari. Ita enim fuit in proposito. Nempe Esther ita erat instructa à Mardochæo patruo, ut periculum ei non esset, ne averteretur à paterna religione; & conjugium istud multum prodesse poterat populo Dei, sicut & profuit. Unde Mardochæus c.4. dicebat ad eam: *Et quis novit, utrum idcirco ad regnum veneris, ut in tali tempore parareris, &c.* id est, ut ad tale tempus, videlicet angustiæ populi tui esses parata ad eum de angustia liberandum. Itaque Esther & voluntariè nupsit Assuero; & tamen dicit hic se detestari cubile; Nempe ut mox subiicit: *Tu scis necessitatem meam*, nupserat scilicet, ut necessitatem & calamitatem populi levaret, quæ aliter mitigari non posse videbatur. Unde concludit hanc suam orationem his verbis: *Deus fortis super omnes, exaudi vocem eorum, qui nullam aliam spem habent; & libera nos de manu iniquorum, & erue me à timore meo.*

CAPUT XV.

v. 1. Hæc quoque addita reperi in editione vulgata. Scilicet ad c.4. v.8.

v.3. Necnon & ista quæ subdita sunt. Scilicet addita reperi in illa vulgata, nempe ad initium c.5.

v.4. Non dubium quin pro (ornatus) sit legendum (oratus) Quod vocabulum extat Baruch 4. v. 20. Confer c.14. v.2.

Tres istæ additiones sunt ejusdem Censoris.

v.10. *Cùm rex elevasset faciem, & ardentibus oculis furorem pectoris indicasset, regina corruit.* Hunc locum inter alia *obiiciunt*, qui huic posteriori parti libri Esther detrahunt authoritatem, tanquam repugnantem ei, quod c.5. habetur: *Cumque vidisset Esther reginam stantem, placuit oculis ejus.* Ubi videntur hæc duo omnino contraria dici, nempe hic quod corruerit in terram; & ibi cap.5. quod rex eam viderit stantem. Sed facilis est *responsio*. Nam intelligendum est, quod primò timore perculsa corruerit in terram, postea sublevata steterit, & placuerit oculis Assueri.

v.11. *Convertitque Deus spiritum regis in mansuetudinem.* Citat hunc locum Augustinus libro de gratia Christi c.24. Et argumento ex his verbis petito, tanquam testimonio sacræ Scripturæ urget Pelagium & Cælestium, contra quos scribit. Docebat Pelagius, tum demum hominem participem fieri gratiæ Dei, si primum homo sua libera voluntate se Deo subiiciat, & cor suum in manu Dei ponat. Contrà docet Augustinus, secundum rectam & Catholicam fidem, Deum non solum voluntatem indifferentem, & non reluctantem, per gratiam suam trahere ad bonum; verùm etiam efficaci gratia sua mala & repugnantem voluntatem ad bonum convertere; idque ostendit exemplo regis Assueri, qui cum ardentibus oculis furorem pectoris sui indicaret, testatur scriptura Deum subitò spiritum & indignationem ejus in mansuetudinem convertisse. Valet quoque idem argumentum contra omnes eos, qui negant aliquam gratiæ operationem, sine prævio motu voluntatis. Vide etiam Job.12. & Proverb.21.

v.16. *Vidi te Domine, quasi Angelum Dei,* Verba sunt Esther ad Assuerum. Nec tamen in his verbis adulatio est, videlicet, non magis quàm in verbis Jacob ad Esaü fratrem suum impium, Genes.33. cum itidem dicit, *Sic vidi faciem tuam quasi viderim vultum Dei.* Nam talibus verbis non aliud significatur, quàm mitis, blandus, & gratiosus adspectus. Nam Dei & Angeli maximè proprium est hominibus benefacere, & faustum aliquid adferre, & vocula [*quasi*] similitudinem denotat non æqualitatem. Quod autem apud regem infidelem Esther mentionem fecerit Angeli, non est mirandum. Nam ipsa suo more loquebatur, etiamsi inter infideles versaretur. Quin etiam legimus 1. Reg. 29. Achis regem Geth dixisse ad Davidem: *Bonus es tu in oculis meis, sicut Angelus Dei.* verisimiliter, quia tam brevi tempore; versante apud eum Davide, hujusmodi phrasim, modumque loquendi ab eo didicerat. Nisi velimus loquendi morem esse a Scriptore sacro, sicut Danielis 13.55.59.

CAPUT XVI.

v.1. *Rex magnus Artaxerxes.* Hoc totum est in Græco codice, post ea quæ nos habemus cap.8. v.12. Hæc est additio ejusdem Censoris.

v.10. *Aman filius Amadathi, & animo & gente Macedo.* Quomodo hæc non pugnent cum eo quod Aman fuit Amalecites, vide explicatum suprà c.3. v.1.

v.15. *Nos autem Iudæos neci destinatos in nulla penitus culpa reperimus ---- filios altissimi, & maximi, semperque viventis Dei.* Significant hæc verba, utpote ab ipso Assuero scripta, eum, cum ista scriberentur, habuisse notitiam unius veri Dei; & fortasse de ea re instructum fuisse à Mardochæo, qui factus erat princeps palatii. Neque id mirum videri debet de Assuero, cum etiam majores ejus aliquam talem notitiam habuerint. Sic in primis Nabuchodonosor tandem agnovit, quod Excelsus dominetur super regnum hominum, & cui voluerit det illud, Danielis 4.c. Deinde Cyrus, ut habemus 1. Esdræ 1. & 2. Paralip. ult. dicit: *Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cœli, & ipse præcepit mihi ut ædificarem ei domum in Ierusalem.* Item Darius similia confitetur 1. Esdræ 6. & Danielis 6. Ex quibus ostenditur mirum non esse, si etiam Assuerus confusam de Deo habuerit notitiam. Potest tamen & aliter dici, hanc epistolam scriptam esse, dictante Mardochæo præfecto palatii. Ita enim habemus c. 8. regem dixisse ad Esther: *Scribite ergo Iudæis, sicut vobis placet ex regis nomine signantes litteras annulo meo.* Utraque solutio bona est.

v.18. *Et ipse qui machinatus est, & omnis cognatio ejus pendet in patibulis.* *Quæritur* quomodo hæc vera sint, cum epistola hæc scripta sit mense tertio, ut patet ex c.8. & capite nono dictum sit decem filios Aman demum interfectos fuisse; & in patibulis suspensos mense duodecimo? Ad hanc apparentem repugnantiam *respondeo*, id quod hic dicitur, [*& omnis cognatio ejus*] non esse intelligendum de filiis ejus, qui posteà mense duodecimo interfecti leguntur; sed de iis tantum qui nondum emancipati, & alibi commorantes, adhuc in domo ejus inventi sunt, tam sanguine illi juncti quam alii domestici. Nam vox Græca significat domesticam familiam, scilicet uxorem, liberos nondum emancipatos, & ministros. Alterum autem locum c.9. accipiendum esse de filiis, qui uxoribus ductis, seorsim aut aliis in locis, habebant familias. Idque satis consonat cum eo quod ibidem subditur: *Quos cum occidissent, prædas de substantiis eorum tangere noluerunt.*

FINIS LIBRI ESTHER.

ANNOTATIONES IN LIBRUM IOB.

PRÆFATIUNCULA.

Ræcipuus hujus libri scopus est proponere lectori insigne ac memorabile exemplum patientiæ Job, ut eo cognito ad similem patientiam in adversis animemur. Unde illud Jacobi 5. *Sufferentiam Iob audistis, & finem Domini vidistis.* Verùm in quo potissimum versetur disputatio Job cum amicis, duæ sunt opiniones. D. Thom. in Comment. in hac quæst. summam disput. constituit: *Vtrum res humanæ divina providentia regantur?* Sed hæc opinio vacillat. Nam neutra pars, ut apparet, negabat providentiam Dei. Proinde verior est altera opinio quæ dispnt. summam ponit in hac quæstione: *Vtrum Deus justis hominibus aliquando adversa immittat? an verò justis tantum bona, & injustis tantum mala?* Confer not. Lucæ 13. v. 3. Priorem partem quæstionis Job constanter, & verè defendit. Sermo autem est de notabili prosperitate vel adversitate. Convenit ergo argumentum hujus disputat. cum argum. Psal. 72. *Quam bonus Israel, &c.* & cum altercatione Habacuc, & Jeremiæ prophetarum cum Deo.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. *VIr erat in terra Hus nomine Iob.* In quibusdam editionibus Septuag. in fine hujus historiæ ascribitur, quod Job fuerit ortus ex Esaü, quintus ab Abraham, & ante quem proximè regnarit Balac filius Beor. Et refert Chrys. hom. 1. & 2. de patientia Job. Sed magis probabile videtur, quod fuerit ex posteris Nachor, qui duos habuit filios, Hus, & Buz, ut sic Job fuerit Hussites, & Eliu amicus ejus (de quo postea) Buzites: nominibus illis tam terræ, quàm generi communibus. Confer infrà 32. v. 2. Severus Sulpitius in historia lib. 1. narrans de Moysis exilio apud Madianitas, dicit: Hoc tractu temporum Job fuit legem naturæ, & agnitionem Dei, & omnem justitiam complexus. Non est tamen reiicienda eorum sententia, qui dicunt eum esse ex posteris Esaü, quam sequitur & Vatab. eò quòd terra Hus ponatur in Idumæa. Sic enim legitur Threnorum Jeremiæ 4. v. 21. *Gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus.* Ubi Hebr. est idem vocabulum cum isto Hus. Ut ut se res habet, id constat, esse veram historiam, & scripturam canonicam; utpotè cujus authoritatem confirment prophetia Ezechielis, Liber Tobiæ, & Epistola Jacobi Apostoli.

v. 5. *Ne fortè peccaverint filii mei, & benedixerint Deo in cordibus suis.* Nota, (*benedicere*) per antiphrasim positum est pro (*maledicere*) sicut & c. seq. ubi uxor eum ad impatientiam provocans dicit: *Benedic Deo & morere.* Et manifestissimè 3. Reg. 21. ubi pro causa necis Naboth dicitur: *Benedixit Deum & regem*, q. d. maledixit, & blasphemavit. Cujus locutionis ea ratio est, quod eo tempore crimen blasphemiæ tam habebatur enorme, & execrabile, ut etiam proprio vocabulo, illud appellari non sustineretur.

v. 6. *Quadam autem die cum venissent filii Dei, ut assisterent coram Domino, affuit inter eos etiam Satan. Quaritur*, An ergo Sathan simul adfuerit in cœlo? *Respondeo* id non sequi; est enim Deus ubique præsens. Dicitur autem Sathan adfuisse simul inter filios Dei (quos plerique angelos bonos intelligunt, & habent etiam sic septuaginta tam hìc quàm c. 38.) non quod loco, aut dignitate simul cum illis fuerit; sed quod sicut angeli boni semper parati adstant ad jussa Dei complenda; ita & Sathan semper paratus adsit ad nocendum, & invidiam suam erga homines explendam. Vide Annot. 3 Reg. ult.

v. 12. *Ecce universa quæ habet, in manu tua sunt.* Non solæ intelliguntur possessiones agrorum & pecorum, ve-

A tùm etiam familia universa, servorum, filiorum, &c. Unde scriptura narrat pueros, id est, servos ejus partim gladio hostili percussos, partim igne cœlesti consumptos; imò filios & filias ruina domus oppressos. Neque tamen universè Sathan usus est hac potestate sibi data. Nam uxori ejus pepercit ad hoc, ut per illam provocaretur ad blasphemiam. Pepercit etiam nuntiis malorum, quæ intulit sancto viro (quos existimandum est de familia ejus fuisse, id est servos ejus, quia aliorum interitum nuntiantes, dicunt se solos effugisse) pepercit, inquam, ad hoc ut essent certi & repentini nuntii malorum; quo sic animus sancti viri de repentè perturbatus factus, inclinaretur ad impatientiam & blasphemiam contra Deum. Neque enim semper utitur diabolus omni sua potestate corporaliter

B nocendi sibi permissâ, sed sæpe parcit in corpore, ut gravius noceat in anima, velut dum cessat à maleficiis maleficorum interventu, aut signis amoris.

v. 22. *In omnibus his*, id est, in toto hoc negotio afflictionis sibi illatæ. Intellige autem usque ad illud tempus, de quo loquitur tam hoc capite quam sequenti. Utrum autem postea disputando cum amicis peccaverit labiis, & stultum aliquid dixerit, vide annot. c. 39.

CAPUT II.

v. 3. *TV autem commovisti me adversus eum, ut affligerem eum frustra. Quæritur*, quomodo Deus frustrà eum affligit qui nihil omnino frustra fecit, aut facit, sed omnia sapientissimè disponit & in fines suos ordinat? Deinde quomodo frustra afflixit, qui cum

C ad hoc afflixit, ut virtutem patientiæ ejus corona et Item ut posteri in eo haberent exemplum patientiæ, sicut scriptura testatur Tobiæ 2. *Hanc autem tentationem ideo permisit Dominus evenire illi, ut posteris daretur exemplum patientiæ ejus sicut & beati Iob?* Quidam illud (*frustra*) referunt ad conatum diaboli, non ad flagellum Dei, & jungunt cum illa voce (*commovisti.* Sed hæc constructio coacta videtur. Unde potius jungendum illud (*frustra*) cum voce proximè adjuncta: quod & Hebr. & Septuag. videntur requirere; & adstipulatur Greg. ut significetur, quod Deus eum frustra afflixerit. Sed quomodo frustra? Videlicet hoc sensu: Tu me adversus eum commovisti, ut eum affligerem, sed frustrà, id est, præter meritum suum; cum sit homo justus & innocens & adhuc in inno-

D centia sua perseverans. Hoc enim modo (*frustra*) Hebræâ phrasi frequenter accipitur in sacris litteris, ut significet non solum sine causa, sed & absque merito, & absque mercede. Sic & c. præced. *Nunquid frustra Iob timet Deum?* id est, sine mercede: Item Proverb. 1. *Abscondamus tendiculas contra insontem frustrà*, id est, nihil tale merentem. Item in Psalm. 118. *Persecuti sunt me gratis.* Item Joan. 15. *Odio habuerunt me gratis*, & similia.

v. 6. *Ecce in manu tua est. Verumtamen animam illius serva.* Hoc variè exponitur. Alii de vita spirituali accipiunt, ut sit sensus: Prohibeo tibi, ne tentando eum superes, & in mortem animæ inducas. Sed hic sensus repugnat scopo hujus certaminis, quod diabolo contra Job

E à Deo concessum est. Nam si non licebat eum superare, frustra certamen suscepisset: Et omnino diabolus sic maluisset abstinere à tentando, quàm tentare eum, quem sciret se non posse superare. Alii ergo rectius de vita corporali intelligunt, ut sensus sit, prohiberi diabolo, ne eum occidat corporaliter. Sic Aug. Sunt qui intelligunt de usu rationis. Sed nec id apparet; quia etiam illud, sicut & primum, repugnat scopo certaminis. Nam usus rationis ad utrumque erat necessarius, sive, ut Job vinceret diabolum, sive, ut ab eo vinceretur, quia sine usu rationis peccari non potest.

v. 9. *Benedic Deo & morere.* Quomodo hîc (*benedic*) per antiphrasim ponatur pro (*maledic*) dictum est cap. præced. v. 5. Sensus ergo est; Maledicendo seu blasphemando extorque, quod precando non potes impetrare, scilicet mortem, ut ea tibi afflicto sit beneficium. Quæ est expositio Aug. libro 12. de Urbis excidio c. 3.

CAPUT III.

v. 3. **P***Ereat dies in qua natus sum, &c.* Vide annotat. Jeremiæ 20. ubi similia verba habentur. Quod autem quidam putant esse verba sensualitatis, id est, quibus exprimitur quas tentationes impatientiæ Job passus fuerit, licèt iis mens non acquieverit, minus videtur probabile; quia hæc quæ hîc scribuntur, non tantum cogitata fuerunt, sed etiam ore prolata, & proinde à deliberatione mentis, ut apparet, profecta. Et sanè, si quis præ malorum, quæ patitur, magnitudine, in blasphemiæ verba erumperet: non excusaretur, quasi sola sensualitas loqueretur. Unde potius videtur dicendum hîc esse hyperbolicam exaggerationem propriæ infelicitatis, quasi uno verbo diceret; homo sum infelicissimus; itaque pereat dies in qua natus sum, nec anniversariè recolatur; sicut solet recoli natalis regum, & aliorum suaviter viventium; quin etiam piget ipsius meæ nativitatis. Nam & hucusque progrediuntur verba Job.

v. 11. *Eliphaz Themanites, &c.* Hi vocantur reges Tob. 2. atque etiam hoc loco secundum versionem Græcam. Vide annot. Tob. 2. Chrysost. homil. 4. de patientia Job: venerunt, inquit, tres reges ad regem, rex enim erat ante hæc qui dicebat: *Cum sederem quasi rex circumstante exercitu.*

Quæri potest, si Job habuit amicos reges, id est, homines potentissimos, quorum etiam tanta fuerit humanitas, ut audito illius acerbo casu, singuli locis suis relictis, ad eum venerint ex condicto, *ut pariter venientes visitarent eum & consolarentur*, quemadmodum hîc dicitur; quomodo non statim (quod utique oportuit, & facillimè ab iis fieri potuit) de opibus suis sublevaverunt inopiam ejus, præsertim cum paucis egeret, jam liberis omnibus orbatus, & solam habens uxorem? & quomodo non statim in domos suas, ut amicum afflictum receperunt, aut omnino in sterquilinio sedere permiserunt. Item quomodo Job in sterquilinio sedere coactus fuit, cum suam adhuc domum salvam haberet cum famulis & ancillis domesticis? Nam de horum amissione hîc nullum verbum: domus autem ejus mentio fit cap. ult. Item cur amici non saltem cibum famelico & egeno præbuerunt? Sic enim ipse ait, c. 6. *Animæ enim esurienti etiam amara dulcia videntur. Quæ prius nolebat tangere anima mea, nunc præ angustia cibi mei sunt.* Certè non est verisimile amicos tam potentes hæc modica humanitatis officia denegasse amico: maximè cùm constet ex tota eorum disputatione, fuisse viros sapientes, & virtutum studiosos. Nec certè nisi tales fuissent, colendam cum iis amicitiam sanctus propheta putasset. Denique non propter inhumanitatem reprehenduntur à Deo, quasi necessitatibus amici subvenire noluissent: sed ideo tantum, quia Sanctum Job accusabant magnorum criminum, propter quæ dicebant eum hæc adversa passum. Hujusmodi argumentis quidam moti existimaverunt hoc libro non tam describi historiam rei gestæ, quàm contineri narrationem ad proponendum patientiæ exemplum sapienter excogitatum. Sed falli eos perspicuum est, cum Ezechiel & Jacobus sancti Job mentionem faciant, tanquam hominis ob justitiam & patientiæ virtutem insigniter Deo chari; & ille quidem eum annumeret cum Noë & Daniele: hic vero cum Prophetis atque ipso Prophetarum Domino. Quod utique de persona fictitia ab illis scriptum quis credat? Neque exhortatio B. Jacobi quidquam momenti haberet, si pro exemplo patientiæ & præmii pro ea accepti, adduceret personam ex comœdia, in qua quidlibet potest fingi.

Ad hæc respondeti potest, afflictionem & calamitatem Job fuisse admodum repentinam, & priusquam amici accurrerent, eum hæc passum quæ commemorantur: ipsos vero postquam advenerunt, fuisse paratos ad suc-

A currendum amico; sed occasione verborum Job, in quæ prorupit dicendo: *Pereat dies. &c.* quibus videbatur impatientiam animi sui declarare, Deumque ut injustum accusare; interpositam fuisse totam illam disputationem ipsius & amicorum, quæ hîc latè describitur stylo magis poëtico quàm historico; sic tamen ut salvus sit sensus & scopus disputationis. Statim autem post eam disputationem Dei providentiâ virum sanctum fuisse in pristinam felicitatem restitutum. Fortè autem ideo sedere voluit in sterquilinio, ut locus sessionis calamitati suæ responderet.

v. 13. *Nunc enim dormiens silerem, & somno meo requiescerem.* Inferunt hinc quidam parvulos in solo peccato originali decedentes nullum sentire dolorem. Sed id ex his verbis non convincitur. Sensus enim verborum Job tantum est; Si in utero matris mortuus essem, nequaquam B jam has querelas effunderem, & omnium mortuorum more, cessarem conqueri. Cæterum an parvuli tales etiam dolorem sentiant, an tantum pœna illis sit, quod careant divina visione, Patres disputativè loquuntur, præter unum, S. Fulgent. de fide cap. 3. & 7. qui eos etiam dolorem sensus pati, vult esse fidei. Sed alii putant non esse fidei; atque adeo, si sentiunt dolorem, putatur is levissimus. Ita D. Aug., Enchiridii c. 93. & lib. 5. cont. Julianum, c. 11.

CAPUT IV.

v. 7. **R***Ecordare obsecro, quis unquam innocens periit, aut quando recti deleti sunt?* Hæc sententia certo modo intellecta, certissimam habet veritatem. Nemo enim innocens, & in innocentia sua perseverans, simpliciter periit; licèt perire aliquando videatur in oculis hominum. Unde Sap. 3. *Visi sunt oculis insipientium mori,* C *illi autem sunt in pace.* Si autem intelligatur secundum intentionem disputantis, nempe de interitu hujus vitæ, falsa est. Nam Abel occisus est in sua innocentia, similiter Naboth, Sancti Prophetæ, & omnes Martyres. Sciendum itaque verba amicorum Job, non habere authoritatem Scripturæ sacræ. Continentur tamen in iis multæ præclaræ sententiæ, quibus scriptores Ecclesiastici sæpè utuntur tanquam veris ac certis; quale est illud hoc cap. *Ecce qui serviunt ei non sunt stabiles, & in Angelis suis reperit pravitatem.* Et c. sequenti; *Qui apprehendit sapientes in astutia eorum.* Quam sententiam posteriorem videtur citare Apost. 1. Corinth. 3. cum ait; *Scriptum est; Comprehendam sapientes in astutia eorum.* Sanè idem Paulus etiam aliàs citat dicta Poëtarum. Quod ad præsentem autem locum attinet, quasi innocens nemo perierit, per-D petam omnino amicus Job, ut ostendimus, contra innocentem allegat.

v. 17. *Nunquid homo Dei comparatione justificabitur; aut factore suo purior erit vir?* Argumentum hujus disputationis est hujusmodi. Si Deus innocentem affligeret, innocens ille esset justior Deo, quia justus injustè affligeretur. Atqui nullus homo est justior Deo, ergo Deus nullum innocentem affligit. Sed respondetur, negando primam propositionem. Nam nemo est omninò innocens: *Quis enim gloriabitur se habere castum cor?* aut dicet, *Mundus sum à peccato?* Deinde quod Deus affligit eum qui apud homines habetur innocens, magis etiam sæpè, E quàm hominem impium; ipsius judicio relinquendum est; qui ut Dominus totius creaturæ pœnas nunc infert, nunc differt pro sua inscrutabili prudentia; maximè quod affligendo justos, hoc est, à gravioribus peccatis immunes, non tam puniat, quàm probet.

v. 18. *Et in Angelis suis reperit pravitatem.* Argumentantur ex hoc nonnulli, quasi Angeli, qui lapsi sunt, non sint creati in gratia. Sed responderi posset, *Primò* quod hæc sint verba Eliphaz Themanitæ, cujus verba non intendit Ecclesia omnia canonizare. Sed etiam absolutè respondetur, sensum verborum tantum esse: *reperit pravitatem,* scilicet, quia illi propria voluntate à Deo recesserunt. Interim quia in Hebræo sic (ut quidam supplent) legitur: *Et in Angelis suis non posuit laudem vel lucem*; plenius dicimus, Deum non posuisse in eis laudem vel lucem, id est, ut sequentibus verbis in Hebræo explicatur) *Deum se super eos non firmasse*, hoc est, non auxisse gratiam, sicut

sicut fecit in aliis, mox, ut illi gratia communiter om- A nibus data, bene uti cœperunt. Et planè vox Hebræa non significat quamcunque lucem, sed lucem excellentissimam, ut etiam Vatablus annotavit.

CAPUT V.

v. 1. *Voca ergo, si est qui tibi respondeat; & ad aliquem sanctorum convertere.* Utuntur quidam hæretici istis verbis ad impugnandam invocationem sanctorum, quasi ipsi ignorent preces nostras. Sed valdè impetitè. Nam Hebr. sonat: *Convertere ad sanctos, an aliquem reperias, qui tibi sit similis*, id est, circumspice, an aliquis sanctus & justus ita à Deo flagelletur, sicut tu; & cum neminem inveneris, intellige ex his plagis, te non esse justum. Certè manifestissimum est ex præcedentibus & sequentibus Eliphaz disputando nihil aliud B voluisse obtinere, quàm Job pro peccatis suis à Deo flagellari. Ac si dicat: Cùm homo Dei comparatione justificari non possit, & in Angelis suis repererit pravitatem; i nunc, & disputa cum Deo; quando nec ad aliquem Angelorum meritò audeas pro hac tua sententia vultum attollere, cum & ipsimet inventi sint instabiles, quoad naturam suam.

v. 2. *Verè stultum interficit iracundia, & parvulum occidit invidia.* Pridem legebatur (*virum*) id est, hominem stultum, sed rectè in Sixtinis Bibliis restitutum est est adverbium [*verè*] & est asseverantis, ut patet ex Hebræis, Chaldæis & Græcis. Porrò pro [*parvulum*] Hebr. est vox, quæ significat eum, qui cor suum inclinat ad ea quæ videt. Sic enim verbum illud Hebræum Pagninus red- C didit. Arias vocat (*ardelionem.*) Sensus totius versus est, Malos affligi suis ipsorum vitiis, utpote, quod causam sui tormenti intra se gerant. Sic nihil miserius est, aut inquietius homine invido, & rerum alienarum, aut earum quæ supra ejus conditionem sunt, appetitore. Verissimumque istud Stoïcorum: *Omnis malus est miser.* Potest etiam sic intelligi, quod unumquemque vitia & peccata sua tandem ad miseriam & interitum ducunt.

CAPUT VI.

v. 1. *Respondens autem Iob dixit: Utinam appenderentur peccata mea, &c.* Circa verba Job generalis quæstio movetur, utrum omnia quæcumque Job in tota sua disputatione, quam cum amicis habuit, dixisse legitur, habeant vim authoritatis divinæ, sicut habent verba Prophetarum. Nam & ipsum Job satis constat in hac disputatione locutum esse quædam verba Prophetica, ut c. 19. *Scio quod Redemptor meus vivit.* Quo- D rundam est opinio, omnibus ejus sententiis authoritatem divinam esse tribuendam. Alioqui, inquiunt, planè incerti essemus, quæ verba ejus à Spiritu sancto profecta sint, & quæ à spiritu humano. Sed aliis magis placet diversa sententia. Primum, quia posteà à Domino reprehenditur, tanquam quædam insipienter locutus. Secundò, quia ipse quoque se reprehendit, dicens: *Unum dixi, quod utinam, &c.* Tertiò quia Beda & D. Thomas agnoscunt quædam talia esse in ejus verbis, quæ digna fuerint reprehensione. Et nominatim Beda cap. seq. eadem annotat. Et horum sententiam ferè sequuntur etiam recentiores. Quod ergo objiciebatur, hac ratione nos semper fore incertos, quæ in ejus verbis essent divina, quæ non; respondent iis qui discretionem habent spirituum, non esse usquequaque incertum, quæ verba à Spiritu E sancto profecta sint, quæ non.

v. 2. *Utinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui, & calamitas quam patior in statera; quasi arena maris hæc gravior appareret.* In Hebræo nulla est mentio peccati, sed sic legitur: *Utinam appenderetur ira mea, & calamitas quam patior, simul in statera; quoniam arenâ maris hæc gravior appareret.* Ut [*arenâ*] sit ablativi casus. Et sensus est. Utinam ira, id est, pœna mea ex ira Dei proveniens & calamitas appenderetur in una parte stateræ, seu bilancis, & arena maris in altera parte; planè calamitas mea appareret gravior quàm ipsa arena maris. Et sic non est nisi hyperbolica querela Job deplorantis & exaggerantis suam miseriam. Secundum nostram translationem hunc reddunt sensum: Utinam peccata mea, & calamitas, quam patior, hinc inde appenderentur in statera, seu trutina; certè calamitas mea tanquam ingens pondus, & comparandum cum arena maris, gravior esset & præponderaret meis peccatis. *Quæritur* hac occasione, an non sit hoc Deum injustitiæ accusare? Responsio haberi potest ex dictis c. 4. v. 17. simul hoc addito, quod Deus non reddit unicuique secundum merita sua in hac vita, sed in futura.

CAPUT VII.

v. 1. *Militia est vita hominis super terram.* Septuaginta habent πειρατήριον, id est, *tentatio*; Quamquam vox Græca etiam aliquando significet receptaculum; seu latibulum piratarum, & latronum. Et satis verisimile est Septuaginta hanc posteriorem significationem spectasse; unde & noster vertit [*militia.*] Nam magis hoc cum Hebræo convenit.

v. 9. *Sicut consumitur nubes & pertransit, sic qui descenderit ad inferos non ascendet.* Non negat hic Job resurrectionem corporum, quam posteà cap. 19. manifestissimè adstruit dicens: *Scio quia de terra surrecturus sum, & in carne mea videbo Deum Salvatorem meum, &c.* sed tantum significat hominem non reverti ad statum præsentis vitæ. Id enim clarè docent subsequentia verba: *Nec revertetur vir in domum suam, nec cognoscet eum amplius locus ejus.*

v. 20. *Peccavi. Quid faciam tibi, ô custos hominum; &c.* Versio Vatablina hoc modo: *Peccavi, quomodo me geram erga te, si hominis facta observare velis?* ut dicatur custos hominum, quia diligens observator omnium humanorum actuum. Juxta quem sensum simile hoc est illi. *Si iniquitates observaveris, quis sustinebit?* Psal. 129. Et consonat illud ejusdem Job c. 14. *Tu quidem gressus meos dinumerasti; sed parce peccatis meis.* Et similia sunt c. 13. & 31. Porrò quod addit: *Quare me posuisti contrarium tibi? & factus sum mihimetipsi gravis?* similia sunt cap. 6. *Sagittæ Domini in me sunt*, & c. 16. *Posuit me quasi in signum*, & nihil aliud sunt quàm quærimoniæ ob suam gravem calamitatem.

v. 20. *Quare posuisti me contrarium tibi, & factus sum mihimetipsi gravis?* Hæc non expostulans Job dicit, sed deplorans legem membrorum, hoc est originalis culpæ concupiscentiam; de qua & Apostolus Rom. 7. *Video aliam legem in membris meis, &c. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Ex quibus quoque locis patet peccatum originale non tantùm esse carentiam justitiæ originalis; sed insuper concupiscentiam pravam, propter quam & mox erubescebat Adam. Genesis 3.

CAPUT VIII.

v. 3. *Nunquid Deus supplantat judicium, aut omnipotens subvertit quod justum est?* Hæc sententia verissima est. Neque enim potest Deus, qui est ipsa justitia, justitiam pervertere, aut aliquid contra justitiam facere. Ex hac autem sententia disputator iste ita videtur velle ratiocinari contra amicum suum Job, Deus justissimus est, & per consequens omnia justè facit, ergo & te justè affligit. Quod si ita est, ergo hanc afflictionem peccatis tuis meruisti, quia justitia reddit unicuique quod meretur.

Hæc argumentatio fallax est, & captiosa; latet autem fallacia in vocabulo justitiæ. Nam justitia alia est generalis, & significat generaliter rectitudinem operis quod fit à voluntate; alia est specialis, quæ significat virtutem reddentem unicuique quod suum est. Quod ergo dicitur Deus omnia justè facere, si de generali justitia intelligas, verissimum est; quia omnia opera ejus sunt recta, bona, irreprehensibilia, juxta illud: Deut. 32. *Dei perfecta sunt opera, omnes viæ eius iudicia.* Et illud: Psalm. 5. *Non Deus volens iniquitatem tu es.* Si autem de justitia particulari intelligatur, certum est non esse verum. Nam opus creationis mundi, non est opus justitiæ particularis; & multò minus conversio peccatoris, & justificatio impii, quæ sunt opera merè gratuita, & in

quibus nullo modo datur quod debetur. Ita cum Deus affligit justum, qui fortè tantum afflictionem non meruit, justè facit secundum generalem justitiam, quia rectè facit; sed secundum specialem justitiam, neque justè, neque injustè, quia ibi non est propriè retributio aliqua, quæ præcipuè servatur futuro sæculo; sed illatio est afflictionis propter alium finem; ut probetur talis, & augeatur ejus meritum, si talem afflictionem patienter ferat. Itaque tale opus ad generalem Dei justitiam pertinet, non ad specialem.

v. 8. *Interroga generationem pristinam, & diligenter investiga patrum memoriam.* Amici Job in sua disputatione hæreticorum figuram gerunt, qui sæpe veras & præclaras sententias proferunt, sed iis pravè ad suam falsitatem abutuntur. Unde Gregorius de iisdem hæreticis in hanc sententiam: Sed, quia, inquit, eorum verbis non facilè creditur, quoniam sæpè vita contemptibilis demonstratur, aliquorum Patrum sententias proferunt, earumque rectitudinem in argumentum sui erroris inflectunt. Sic ille: Et res ipsa docet, nullam esse hæresim, quæ non ex verbo Dei, & Patrum testimoniis errorem suum confirmare conetur.

CAPUT IX.

v. 1. ET *respondens Job ait. Verè scio, quod ita sit, & quod non justificetur homo compositus Deo, &c.* Ex hoc loco docere conantur nostræ ætatis hæretici, Lutherus, & quotquot eum ferè sequuntur, nullum hominem verè interna animi qualitate esse justum coram Deo; quia, inquiunt, testatur Job hominem non justificari compositum Deo, id est, coram Deo. Allegant pro se & hanc sententiam Gregorii in hunc locum: Sanctus vir, quia omne virtutis nostræ meritum esse vitium conspicit, si ab interno arbitro districtè judicetur; hinc subjungit: Verè scio, &c. Sed *respondetur* nihil hæc contra veritatem Catholicam facere. Est quidem triplex hujus loci expositio. Quidam enim sic exponunt: Homo volens se comparare cum Deo, non justificabitur; quia illa comparatio magnæ est superbiæ, & eo ipso, quo se Deo comparat, justitiam, si quam habet, amittit. Et hæc expositio est Gregorii, ut patet ex ejus contextu. Alii hoc modo exponunt: nullus hominum est justior Deo: non tamen intelligendo quod homo se Deo velit componere, sed loquendo de homine verè justo; & hic videtur verus sensus. Nam hoc sensu dixerant amici ejus suprà cap. 4. *Nunquid homo Dei comparatione justificabitur, aut factore suo purior erit vir?* cap. 4. vers. 17. Alius est sensus, quod hominis justitia, si cum justitia Dei comparetur, nulla est. Sed neque ex eo sequitur, quod volunt hæretici. Nam hoc, eodem sensu dicitur [& verum est] quo dicimus, lumen candelæ nullum esse comparatione luminis solis; & tamen verè est aliquod lumen candelæ. Ac deinde Gregorius non loquitur de uno aliquo opere, sed de toto cursu & conversatione vitæ nostræ; quæ si districtè judicetur; propter multa occulta & aliena peccata, nec non manifesta, sæpius commissa, etsi reconciliatione misericorditer dimissa, sed tamen si & nos dimittimus debitoribus nostris; plus in universum vitii, quàm virtutis in se continebit.

v. 13. *Deus cujus iræ nemo resistere potest.* An non Moyses, Samuel, David & alii sancti viri restiterunt iræ Dei, & opposuerunt se murum pro populo Dei, ne à Deo disperderetur? Comminationi ejus restiterunt ac resistere possunt sancti, at decretæ ac definitæ ejus sententiæ, qua statuit punire peccatores, nemo omnium resistere potest. Et tamen resistendo sententiæ comminatoriæ non resistunt Deo, sed magis cum Deo faciunt, quia & gratum est hoc Deo ut apud se sancti pro peccatoribus intercedant, & hoc ipsum in sanctis suis ipse, ut faciant, operatur. Potest autem de peccatoribus intelligi hæc sententia, id est, de illis ipsis quibus Deus irascitur, quos si perdere aut punire voluerit Deus; resistere non poterunt, quia nulla est vis quæ resistat potentiæ divinæ, eamque ab affectu prohibere possit. Vide S. Greg. in hunc locum.

A v. 16. *Et cum invocantem exaudierit me, non credo quod exaudierit vocem meam.* Et similis est sententia vers. 21. *Etiamsi simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea.* Sanè coarguunt hæ sententiæ manifestissimè falsitatem hodierni dogmatis hæreticorum, quo docent, eum tantum justificari, & exaudiri à Deo, qui certò persuasum habet, sibi per Christum dimitti peccata, aut se exaudiri; cum contra Sanctus Job dicat, *se non credere*, id est, non præsumere, sed cum filiali reverentia, & non sine timore suæ fortè indignitatis, sperare tantum se esse exauditum. D. Augustinus scribens in hunc locum, allegat & illud 1. Cor. 4. *Sed neque meipsum judico. Nihil enim mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum: qui autem judicat me Dominus est.* Vide ibi nostrum Comment.

B v. 31. *Et abominabuntur me vestimenta mea.* Id est, abominabilem me facient. Intelligit autem hoc de concupiscentia prava relicta ex peccato originali. D. Greg. lib. 9. Moral. c. 28. & 29. Estque similis ille locus in Epist. Judæ: *Odientes & eam, quæ carnalis est, maculatam tunicam.*

CAPUT X.

v. 3. NVnquid *bonum tibi videtur, si calumnieris me, & opprimas me opus manuum tuarum, & consilium impiorum adjuves:* q. d. si ita me tractes, quasi videaris me calumniari & opprimere; id quod faciunt mei amici, & tantò magis ipsi mihi insultant quoque, quasi & tu consilium eorum probes. Verba sunt oppressi gravissimis miseriis.

C v. 15. *Et si justus, non levabo caput.* Non pugnat hoc cum eo quod dicitur 1. Ioan. 3. *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Nam sensus hujus est, (*Non levabo caput*) id est, non gloriabor; tum scilicet [ut subjungit] quia saturatus & incurvatus afflictione & miseria; tum etiam, quia Apostolus universim loquens dicit 1. Corinth. 4. *Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* Ita Bernard. epistola 190. ad Innocentium Papam.

CAPUT XI.

v. 5. ATque *utinam Deus loqueretur tecum, & aperiret labia sua tibi, ut ostenderet tibi secreta sapientiæ, & quod multiplex esset lex eius.* Illud postremum (*& quod multiplex esset lex eius*) variè exponitur. D. Greg. intelligit charitatem, quæ cum in se una, eadémque sit, tamen multiplex dicitur, quia ad omnia virtutum D opera se extendit, juxta illud Apostoli 1. Cor. 13. *Charitas patiens est, benigna est, non æmulatur, &c.* Vbi ejusdem charitatis variæ actiones enumerantur. Alii intelligunt legem Dei ad omnes omnino actiones humanas se extendentem, ita ut homo carnalis difficillimum reputet non offendere; ac proinde Job malè se justum affirmet. Sed hic sensus non videtur huic loco conveniens. Nam amici Job non loquuntur de quotidianis offensis, sed de peccatis gravioribus; scilicet volebant ostendere eum graviter peccasse, quia tam graviter puniretur.

In Hebræo sic legitur (*Et duplicia secundum legem*) & aliquid subintelligendum est. Si subintelligatur (*sunt*) E sensus erit; quod duplex sit lex Dei, id est, lex æterna, & naturalis; vel abscondita, & manifesta. Sed melius videtur subintelligendum verbum [*meruisti*] vel aliquid simile, ut sit sensus; Et duplo graviora secundum legem pati deberes. Et hic sensus optimè quadrat cum eo quod immediatè subjungitur: *Et intelligeres, quòd multò minora exigaris ab eo, quàm meretur iniquitas tua.*

v. 18. *Et habebis fiduciam proposita tibi spe; & defossus securus dormies.* Illud [*& defossus securus dormies*] ferè intelligunt de sepulchro, vel de morte. Beda hoc modo: Habebis hanc fiduciam, ut defossus in morte, certusque de resurrectione, securus dormias, requiescas in inferno, & non erit illic tortor adversarius tuus; sed potius quicumque sunt, preces tibi supplices fundent, ut tartarei cruciatus suis orationibus temperentur. Hæc Beda, insinuans, quod mortui tempore veteris testamenti, qui adhuc purgatione egebant adjuvabantur orationibus Patrum Sanctorum, qui plenè purgati

erant, & tamen adhuc detinebantur in limbo. Sed vi- A dendum, an tam profundè amicus Job Sophar fuerit philosophatus. Hebræa sic habent: *(Quasi circumfoderis securus dormies)* q. d. Securus, & sine timore somnum capies, tanquam circumcinctus valle, aut fossa contra incursus hostiles.

CAPUT XII.

v. 17. *Adducit consiliarios in stultum finem, & judices in stuporem.* Similes sententiæ quoque aliæ subjunguntur, scilicet v. 20. *Commutans labium veracium, & doctrinam senum auferens.* Item vers. 14. *Qui immutat cor principum populi terræ, & decipit eos.* Abutitur his & similibus locis Calvinus, quasi Deus sit author peccati. Sed *respondendum* in his operibus quædam esse B quæ Deus operatur, & quædam quæ permittit, nullo modo tamen illum operari peccatum. Agit quidem potenter [nam Job de potentia Dei disputat] obiiciendo ea quæ per se bona sunt, sed quæ hominibus malis, & concupiscentiæ labe infectis, mox fiunt offendicula & occasiones peccatorum. Neque negandum est, quin peccatum sit dictum aliquod vel factum, sed factum illud seu actus non dicitur peccatum, nisi sub ratione mali & deficientis, scilicet, quatenus voluntas creaturæ rationalis ab incommutabili bono deficit. Quod cùm non sit potentiæ, sed deficientiæ seu defectus; nullo modo Deo adscribi propriè potest, sed eo modo tantùm quo diximus; scilicet, & C quod bonis quæ Deus homini malo obiicit, ipse suo vitio ad mala abutatur; & ad actum omnem, quatenus actus est, concurrens, permittat liberam hominis voluntatem ab incommutabili bono deficere.

CAPUT XIII.

v. 7. *Nunquid Deus indiget vestro mendacio?* Rectè hoc usurpatur contra illos, qui falsa confingunt miracula, quasi pro honore Dei, & sanctorum; Itemque contra eos, qui sanctos quosdam in immensum laudant, tribuentes illis excellentiam, non quam constat eos habere, sed quam libet eis affingere, sive ex indiscreta devotione, sive ex alio affectu. Item contra eos, qui scripta Patrum & imprimis sacræ scripturæ corrumpunt, addendo, demendo, vel mutando aliquid, ut faciant libros loqui quod ipsi volunt. Quæ mendacia sunt perniciosa, & severa animadversione digna. D

v. 18. *Si fuero judicatus; scio quod justus inveniar.* *Quæritur*, quomodo ista sententia conveniat cum hac suprà c. 9. *Etiamsi simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea*, & aliis ibidem allatis? *Respondeo* præsentis loci sensum esse: Si causa mea ad judicium deducatur, & diligenter examinetur, persuasum mihi habeo, ex dictamine & consolatione conscientiæ meæ, me justum & innocentem judicandum. Persuasio autem intelligitur humana, quæ non est omnino certa, sed falli potest. Et ideo suprà dixit: *Etiamsi simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea.* Et similiter quod eodem c. 9. præcedit: *Cum invocantem exaudierit, non credo quod exaudierit.* q. d. non certò cognosco, videlicet, quia cor hominis etiam sibi ipsi est inscrutabile. Et secundum hanc distinctionem Psalmista nunc dicit psal. 142. *Non intres in judicium, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens*, nunc verò psal. 17. confidenter; *Et retribuet mihi Do-* E *minus secundum justitiam meam*, &c. Sic & Paulus qui dixerat 1. Cor. 4. *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum:* idem de Timothæi fide dicit 2. Tim. 1. *Certus sum autem quòd in te*, ubi *(certus sum)* nihil aliud significat, quàm *(mihi persuadeo)* Sic & hîc: *Scio quod justus inveniar*, id est, bene confido. Vide etiam quæ suprà c. 9. v. 16. dicta sunt. Aut etiam sententia hæc intelligi potest de causa præsenti, quæ controvertebatur inter Job, & ejus amicos, ut sensus sit: Si ad judicium deducatur hæc causa, quæ agitatur inter nos, scio, id est, planè mihi persuasum habeo, quod causam obtinebo, & pro me feretur sententia. Quod & factum est, quando Dominus dixit ad amicos ejus c. ult. *Non estis locuti rectum sicut servus meus Iob*, non autem quod Job hîc cum Deo velit judicio contendere.

Estii Annot. in Script.

CAPUT XIV.

v. 4. *Nonne tu qui solus es?* Significatur Deum solum esse, nimirum illo excellentissimo modo, quod à nullo suum esse accepit. Ita 1. Tim. 6. *Solus Deus potens*, & Rom. 16. *Solus sapiens.* Item Deuter. 32. *Videte quod ego sim solus*, &c.

v. 5. *Breves dies hominis sunt, numerus mensium ejus apud te est. Constituisti terminos eius, qui præteriri non poterunt.* Hac sententia & similibus olim abusi sunt hæretici quidam ad statuendum fatum, id est, inevitabilem quandam causarum connexionem, quæ & tempori vitæ humanæ, & omnibus ejus actionibus necessitatem inducat. Nam si certus est numerus mensium & dierum, item si termini vitæ sunt sic constituti ut præteriri non possint, videtur statui talis necessitas. Dicendum nihil aliud hîc significari, quàm apud Deum esse certissimam præscientiam dierum & mensium, quibus homo victurus est, simulque præordinationem, quando ultra non sit victurus; Neque inde sequitur ulla necessitas in reipsa præcognita & præordinata. Nam sicut non est necesse hominem ambulare, etsi videam eum ambulare (nam liberè ambulat) ita non est necesse hominem tamdiu vivere, quamdiu Deus prævidit, necessitate scilicet ipsius rei. Nam res ipsa præcognita est contingens, & tollitur vita hominis variis ex causis; sed tantum dicitur eum tamdiu debere vivere, quamdiu Deus volet, necessitate scilicet consequentiæ, eodem modo, sicut Philosophi dicunt, de ambulatione, vel de quocumque actu libero jam existente: Quod est, dum est, necessario est. Nam & Dei præscientiæ & præordinationi omnia sunt præsentia.

v. 12. *Sic homo cum dormierit, non resurget, donec atteratur cælum non evigilabit, nec consurget de somno suo.* Quomodo his & similibus verbis, Job nullo modo neget resurrectionem corporum, patet ex ipsius verbis c. 19. & aliis quæ attulimus c. 7. ad v. 9. quod autem ad expositionem præsentis loci pertinet, pro eo quod nos habemus *(donec atteratur cælum.)* Hebr. etiam amplius videtur dici *(donec cælum non sit.)* Ex quo quis sic argumentatur; at verò cælum nunquam desinet esse, sed erit perpetuum; ergo homo nunquam evigilabit. Quidam interpretes concedunt illationem, sed intelligunt illud, *non evigilabit homo*, scilicet naturali virtute, & volunt Job hoc voluisse. Sed non est necesse eò confugere. Nam secundum morem loquendi Scripturæ sacræ, cæli non sunt æterni, quia mutandi sunt velut in alios. Unde & Christus dicit Matth. c. 24. *Cælum & terra transibunt.* Et Petrus 2. Epist. c. 3 testatur cælos igne resolvendos, & novos cælos, ac novam terram nos expectare. Significat ergo Job hominem non resurrecturum quamdiu durabit hic status mundi; quando autem hic status mutabitur, tunc & hominem mutandum per resurrectionem ad immortalitatem. Unde & subdit hoc eodem c. v. 14. *Expecto donec veniat immutatio mea*, & clarissimè c. 19. v. 25. *Scio quod Redemptor meus vivit, & in novissimo die de terra surrecturus sum, & rursum circumdabor pelle mea.*

v. 14. *Cunctis diebus quibus nunc milito, expecto donec veniat immutatio mea.* Utrum immutatio ex hac vita ad mortem, an ex morte ad vitam beatam, de qua immutatione Paulus 1. Cor. 15. *Et nos immutabimur*? Posterior sensus respondet verbis proximè præcedentibus: *Putasne mortuus homo rursum vivet?* Sic Ecclesia in Symbolo: Et expecto resurrectionem mortuorum. Eam expectationem pluribus verbis exponit Apostolus 2. Cor. 5. Quin & nomen expectationis ad rem bonam refertur, quod innumeris scripturæ exemplis probari potest.

v. 21. *Sive nobiles fuerint filii eius, sive ignobiles, non intelliget.* Scilicet homo mortuus. Sed nihil aliud significatur, quam mortuos naturaliter non cognoscere quid agant vivi, sicut nec vivi sciunt naturaliter quid agant mortui. Vide Greg. l. 12. Moral. cap. 13. ubi & docet, sicut viventes de statu futuri sæculi multa noverunt, ex revelatione fidei; ita & qui in Christo mortui sunt ac Dei claritate fruuntur, multa, imò omnia, quæ

ad ipsorum beatitudinem pertinent, in Deo videre. Sic Lucæ 16. legitur Abraham preces divitis epulonis cognovisse. Vide de his etiam Aug. lib. de cura pro mortuis, maximè c. 15. & 16. nam prioribus capitibus disputat magis quàm asserit; deinde verò dictis capitibus 15. & 16. docet defunctos justos divina revelatione scire quę hîc aguntur, & in his maximè pias preces viventium ad se spectantes; imò quod etiam interdum præsentes adsint viventibus.

CAPUT XV.

v. 15. *ECce inter sanctos ejus nemo immutabilis, & cœli non sunt mundi in conspectu ejus.* Non sunt hæc verba Job, neque Scripturæ sacræ, sed Eliphaz amici Job. Et proinde quidam putant, non esse necesse hujusmodi sententias, tanquam veras defendere, & secundum verum sensum exponere. Attamen quia etiam istis sententiis veteres passim utuntur, tanquam veris & receptis, adeo ut Beda super hoc caput scribens, dicat ab amicis Job multa dicta esse prophetico spiritu; videndum, quomodo istud accipiendum sit, quod dicit: *Ecce inter sanctos ejus nemo immutabilis.* In Hebræo sic habetur (*Ecce in sanctis suis non ponit veritatem*,) scilicet, absolutam omninò & perfectam. Id interpres noster paraphrasi explicavit. Et sensus est. Deus Angelos suos non ita creavit, ut absolutam haberent justitiæ perfectionem. Videlicet, quia, si natura eorum spectetur, & primus status, in quo creati sunt, deficere à justitia potuerunt, & aliqui defecerunt. Non agit autem de statu Angelorum, quatenus jam quidam in justitia confirmati sunt; Nam illud non est naturæ, sed remunerationis divinæ. Vide etiam Commentarium nostrum in 2. sent. d. 15.

Et cœli non sunt mundi in conspectu ejus. Uno modo cœli figuratè accipiuntur pro Angelis, qui in cœlo sunt. Et tunc sensus idem est, qui verborum immediatè præcedentium, ut unum sit explicatio alterius. Quod si de cælis corporeis intelligamus; sensus erit, cœlos item non esse perfectos, seu mundos, si cum Dei perfectione conferantur. Nam omnis creatura, ut talis, deficere potest; & nisi à Deo conservaretur, in nihilum redigeretur.

CAPUT XVI.

v. 4. & 5. *ATque utinam esset anima vestra pro anima mea; Consolarer & ego vos sermonibus, & moverem caput meum super vos.* Non est existimandum spiritu vindictæ & malevolentiæ hæc verba dicta fuisse à sancto viro Job contra amicos suos; quasi optaret eis in afflictione constitutis paria referre: Sed revera contrarium planè significatur. Nam ubi nos habemus (*utinam*) Hebræa & Græca habent conditionalem (*si*) quæ tamen aliquando apud Hebræos optantis est. Denique illud (*moverem super vos caput*) non significat hoc loco affectum deridentis, sicut in psal. 22. *Omnes videntes me deriserunt me, locuti sunt labiis, & moverunt caput*, id est, insultarunt mihi. Sed hoc loco notat affectum condolentis, sicut etiam aliquando affectum congratulantis; ut c. ult. ubi de propinquis ejus dicitur, quod moverunt caput super eum, scilicet tandem ei congratulantes post miseriam. Ita & vocabulum [*euge*] aliquando laudantis est, ut in Evang. *Euge serve bone & fidelis.* Aliquando insultantis super aliena miseria, ut ps. 69. *Confundantur omnes, qui dicunt mihi euge, euge.* Sensus ergo horum verborum Job est; Si vos essetis loco meo, id est, in tanto dolore constituti, ego vos serio consolarer, imò capitis motu commiserationis affectum erga vos declararem.

CAPUT XVII.

v. 2. *NOn peccavi, & in amaritudinibus moratur oculus meus.* Ad litteram Divus Gregorius sic intelligit: Culpam non feci, & tamen flagella suscepi. Deinde respondens objectioni, quod Job aliàs fateatur se peccasse; ait: Nec tantum peccavit, ut flagella mereretur, nec tamen esse sine peccato potuit. Item Beda circa hunc locum dicit, quod Job bona conscientia pœnas patiebatur indebitas. Igitur juxta horum sententiam non est dicendum; quod quicquid sancti patiuntur in hac vita, id propter peccata sua patiantur. Divus Gregorius

A *mystiè* etiam refert ad Christum, qui cum esset agnus immaculatus, nostra peccata in cruce portavit. Hebraïcè tamen hæc sententia aliter legitur: [*Si non illusores mecum.*] Sententia est imperfecta, quam quidam perficiunt hoc modo: Si non pateret illusores, seu calumniatores innocentiæ meæ, non optarem cum Deo disputare de mea innocentia. Alii sic: Malè sit mihi, aut peream, si non amici mihi illudunt; id est, profectò amici mei calumniis me afficiunt. Et hic sensus non omninò discrepat à nostra lectione. Nam ea erat amicorum calumnia, quod dicerent eum peccasse ut illa pateretur. Quam calumniam reprimens dicit: *Non peccavi, &c.*

v. 13. *Si sustinuero, infernus domus mea est.* Quidam
B interpretes, ubicumque in Hebræo legitur, pro quo nos habemus [*infernus*] ferè vertunt [*sepulchrum.*] Sed, ut apparet, non rectè; quia etiam apud Hebræos diversa sunt vocabula, quorum alterum sepulchrum, alterum infernum significat, ut doceri potest ex hoc capite, in quo utrumque vocabulum reperitur. Sepulchri significatio nota est. Quid autem infernus significet, non perinde liquet. Videtur autem infernus in Scriptura sacra significare locum illum hominis post mortem, in quo nondum sit beatus. Quod addo, quia Paradisus aut cœlum nusquam inferni nomine significatur. Porrò locus hominis mortui intelligi potest dupliciter. Scilicet vel secundum corpus, & hoc modo sepulchrum interdum vocatur infernus; vel secundum animam, & hoc modo infernus plura loca complectitur. Nam & limbus patrum hoc modo
C frequenter infernus dicitur, & purgatorium animarum in officio Ecclesiastico infernus vocatur. Sed propriissimè & usitatissimè apud Christianos infernus vocatur locus damnatorum, de quo canit Ecclesia. *In inferno nulla est redemptio.* Vide plura si placet in Commentario nostro in Magistrum lib. 4. dist. 45.

CAPUT XVIII.

v. 4. *NUnquid propter te derelinquetur terra? & transferentur rupes de loco suo?* q. d. Baldad ad Job: Num ut tu justificeris, dum fateri non vis ob peccata tua te ista pati, propterea derelinquetur terra à Dei providentia? Videlicet amici isti Job putabant cum providentia Dei non consistere hominem justum tantis malis affici. Itaque sic argumentabantur, & conclude-
D bant; Ergo aut tu justus non es, aut non est providentia Dei in terra. Sed captiosa erat argumentatio, ut ostendimus suprà capite octavo vers. 3. Vide etiam D. Thomam in Commentario hujus loci.

CAPUT XIX.

v. 6. *SAltem nunc intelligite, quia Deus non æquo judicio afflixerit me, & flagellis suis me cinxerit.* In omnibus verbis beati Job nihil invenitur tam durè, seu crudè dictum, quàm hæc sententia. Unde Gregorius: ô quàm durum sonat vox justi verberibus affecti. Beda etiam subindicat, hoc esse ex iis, de quibus posteà Job pœnitentiam agens ait: *Insipienter locutus sum, & quæ ultra modum excederent scientiam meam.* Greg. tamen hæc verba ab errore & peccato defendit in hunc modum: Cum, inquit, Job dicit se non æquo judicio afflictum, hoc libera voce locutus est, quod Dominus Diabolo dixerat;
E Commovisti me adversus eum, ut affligerem eum frustrà. Quod enim dicit Deus, se frustrà eum percussisse, hoc & Job ait, dicens: se non æquo judicio à Domino afflictum. In quo itaque peccavit, qui à sententia sui authoris in nullo discrepavit? Hæc D. Greg. Hebr. sic sonat: (*Scitote nunc, quod Deus pervertit me.*) Quod etiam potest accipi in eundem sensum, scilicet ut dicatur Deus pervertere eum, vel judicium ejus, quia sine merito flagellat, nec tamen injustitia est; quia non ad puniendum, sed ad probandum flagella immittit. Et licèt non sit opus justitiæ specialis, justum tamen est secundum generalem justitiam, quia rectum & bonum. Potest etiam dici esse non æquum judicium, quia est præter ordinarium modum punitionis in hoc sæculo. Vide locum hæc pluribus explicantem suprà cap. 8. v. 3.

v. 25. *Scio quod Redemptor meus vivit, & in novissimo*

die de terra surrecturus sum, &c. Hunc locum tam Septuaginta, quàm Hebræi paulò aliter habent. In qua tamen varietate sensus ferè idem est, ita ut hîc omninò astruatur à sancto Iob Resurrectio mortuorum; licèt quidam Hebræi in alium sensum conentur verba ejus detorquere. Septuaginta sic legunt: *Scio quod æternus sit, qui me soluturus est super terram, ut resuscitet pellem meam, quæ ista tolerat. A Domino enim hæc mihi consummata sunt, quæ ego mihi ipsi persuasa habeo, quæ oculus meus vidit, & non alius.* Hebræa hoc modo habent: *Ego novi Redemptorem meum vivum, & novissimus super pulverem*, (vel super terram) *surget. Postquam verò circumdederit hac mea pelle, spectabo Deum in carne mea. Quem visurus ego mihi, & oculi mei videbunt, & non alius.* Sic Hebræa. Nec dubium, quin hæc verba apud utrosque eundem sensum referant cum nostra vulgata versione. Illud quidem quod in nostra versione Iob de se dicit; id secundum Hebræa de ipso Redemptore dicitur. Sed id non pugnat. Nam sensus est: (*& novissimus super pulverem surget*) scilicet ad resuscitandum sua præsentia mortuos in die judicii, quod ex subjectis verbis manifestissimum est. Atque adeò tam clarè Iob de Resurrectione prophetat, ac si diceret: Hoc ipsum corpus & anima, neutrum in aliud commutatum, sed utrumque numero idem, & ex utroque conflatus idem numero homo resurget. Vide etiam in 4. dist. 44.

CAPUT XX.

v. 4. & 5. **H**Oc scio à principio, ex quo positus est homo super terram. *Quod laus impiorum brevis sit, & gaudium hypocritæ ad instar puncti.* Nomen hypocritæ videtur hoc loco positum pro quolibet impio, sicut & in aliis aliquot locis hujus disputationis. Non enim sermo est de eo qui simulat sanctitatem, sed de iis qui manifestè impii sunt, & miserorum oppressores; talem enim describit verbis sequentibus. Cæterùm hæc sententia, licet ad hoc prolata sit à Sophar, ut ostendatur brevis esse felicitas impiorum in hoc sæculo; tamen secundum ipsius Sophar intentionem, qui inde colligere volebat Iob esse impium, quia erat infelix; vera non est. Nam, ut Eccl. dicit. cap. 9. *Omnia æquè eveniunt justo & impio*; absolutè tamen vera sententia est: Videlicet, quia quantumcumque diu in hoc seculo impius fruatur prosperitate; tamen totum illud tempus est instar puncti respectu æterni temporis, in quo omnes impii posteà cruciabuntur. Imò & hoc ipsum significant verba ista sequentia, v. 18. *Luet quæ fecit omnia, nec tamen consumetur.* Licet Sophar non nisi de temporali miseria intellexerit. Secundum verum itaque sensum, optimè quoque hæc sententia posterior, & quæ sequuntur, intelliguntur de pœnis infernalibus. Hoc sensu: *Luet omnia quæcumque fecit & pœnas pro iis dabit, nec tamen unquam consumetur*, quia tam ipsi quàm pœna eorum æterna erit juxta illud: *Quærent mortem & fugiet ab eis.* Apoc. 9. v. 6.

v. 26. *Devorabit eum ignis qui non succenditur.* Ad litteram videtur intelligi ignis divinus, qui non opera humana accenditur, sicut incendiarii alicui domui ignem injiciunt, sed qui de cœlo mittitur; quod est manifestum indicium vindictæ Dei. Nam ita Sodoma, & Gomorrha perierunt, & duo Quinquagenarii, imprecante Elia, 4. Regum 1. ita ut hic Sophar obliquè videatur notare Iob tanquam impium, utpote cujus substantia igne cælesti conflagravit. Nihilominus Patres aptissimè hunc locum quoque referunt ad ignem infernalem, *qui non succenditur*, quia (ut ait D. Greg.) cum sit corporeus, & in se missos reprobos corporaliter exurat; nec studio tamen humano succenditur, nec lignis nutritur, sed creatus semel, durat inextinguibilis. Hæc D. Gregorius.

CAPUT XXI.

v. 4. **N**Unquid contra hominem disputatio mea est, *ut merito non debeam contristari? Attendite me, & obstupescite.* His verbis significare videtur Iob non contra hominem, sed contra Deum sibi institutam esse disputationem. Sed quomodo disputatio ejus est contra Deum? cum in Deum neque error cadat, neque injustitia; ac proinde per disputationem neque erroris convinci potest, neque de injustitia redargui. Ad quod *respondemus*, Iob dicere se habere disputationem contra Deum, non quod Deum accusare velit, sed amicos suos, quod quasi Dei causam agere videbantur, dum sustinent Dei justitiam defendi non posse, nisi confitendo, quod Iob, & omnis homo, qui à Deo affligitur, propter peccata sua affligatur, quod ostendimus cap. 8. v. 3. eos non rectè sustinuisse. Iob ergo contra Deum se disputare dicit, quia contra eos disputat qui Dei causam agebant, sed malè & perperam, quia justitiam Dei non legitimo modo defendebant. Et mitius hæc verba Iob sonant in Hebræo, ubi sic legitur: *An ego ad hominem eloquium meum?* Nam intelligi potest, non esse arguentis verba, sed tantùm inquirentis causam suorum flagellorum; sicut & alibi dicit: *Indica mihi, cur me ita judices?* cap. 10. v. 2.

v. 13. *Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt.* Dictum hoc de impiis, potest dupliciter intelligi; Vel ut pertineat ad explicandam impiorum prosperitatem, sicut multa quæ præcedunt; vel ad significandam subitam, & inexpectatam eorundem punitionem. Pro priori sensu facit contextus loci, & intentio loquentis. Nam beatus Iob contra amicorum suorum sententiam ostendere vult, impios in hoc sæculo aliquando summa prosperitate frui, adeò ut usque ad mortem in ea sæpe permanere sinantur. Et ita sensus erit: Ducunt in bonis dies suos, feliciter & prosperè transigunt totam vitam suam; ita ut ne in fine quidem flagellum aliquod sentiant, neque etiam longo aliquo morbo affligantur, sed velut in puncto ac momento temporis ad inferna, id est, ad sepulchrum, descendant. Sed aliter quoque hæc sententia intelligitur de punitione impiorum, quomodo eam interpretantur veteres. Et tunc sensus est: Eos, qui diu in hac vita in sua iniquitate tolerantur, sæpè repentina morte rapi ex hac vita, & ad inferni pœnas descendere; ut eis non concedatur spatium cogitandi de morte, aut per pœnitentiam ad Deum se convertendi.

v. 27. *Certè novi cogitationes vestras.* Similis locus est Prov. 17. *Corda hominum manifesta sunt prudentibus.* Non quod homo, imò nec Angelus propriè inspiciat (solus enim Deus inspector cordium est) sed quod ex signis quibusdam exterioribus homines sagaces de cogitationibus cordium persæpè judicare possint.

CAPUT XXII.

v. 12. **A**N non cogitas, *quod Deus excelsior cœlo sit, & super stellarum verticem sublimetur?* Pridem sine negatione legebatur, (*an cogitas*) sed rectè in Sixtinis restituta est negatio, *an non cogitas?* Nam ita exigunt tam Hebræa quàm Græca. Sine negatione legit Gregorius; & pridem etiam illa lectio magis probabatur, tanquam intentioni hujus disputatoris magis congrua; sed non ita est, si exactius rem consideremus. Explicabatur tum sententia ista hoc modo: *An cogitas, quod Deus excelsior cœlo sit?* id est, quod solum supra stellarum verticem, & non etiam in his inferioribus dominetur: ut idem sit cum eo quod subjungitur: *Et dicis: Quid enim novit Deus? Nubes latibulum ejus, nec nostra considerat, & circa cardines cœli perambulat.* Sed illud non significat phrasis Hebræa & Græca; pro qua noster posuit, (*excelsiorem esse, & sublimari*) sed esse excellentiorem, nobilioremque. Itaque hic est sensus: An non cogitas, id quod omnium mentibus impressum est, quod Deus sit quiddam multò nobilius, & majoris activitatis quàm sit ipsum cœlum & stellæ? Et adhuc *dicis* (id est, audes dicere.) *Quid enim novit Deus?* Videlicet hoc est argumentum Eliphaz contra Iob, tam hoc loco quàm aliis: ô Iob, alterutrum necesse est, aut te justè affligi à Deo, quod fateri non vis; aut Deum non habere providentiam actionum humanarum, sed circa cardines cœli obambulare. Atqui hoc absurdum est: Ergo, &c. Sed quid respondendum sit ad hoc captiosum dilemma, jam supra ad caput octavum v. 3. diximus. Vide etiam quæ Iob cap. seq. respondet.

CAPUT XXIII.

v. 4. *Ponam coram eo judicium, & os meum replebo increpationibus.* Beatus Iob optat pro sua defensione, & manifestatione veritatis, controversiam, quam cum amicis habet, examinari in judicio Dei. Id, inquit, si mihi posset contingere, ponerem coram eo judicium, id est, causam meam ei proponerem, ejusque judicio committerem, nihil dubitans de victoria; & (quod sequitur) *os meum replerem increpationibus*; videlicet, quibus de vestra injusta accusatione apud Deum conquererer, & vos apud illum increparem, ex Hebræo alii sic vertunt: *Et os meum argumentis replerem*, id est, rationes meas & argumenta apud Deum diligenter exponerem. Et sciendum (quod etiam jam anteà aliquoties indicavimus) quod principalis quæstio in hoc versabatur, utrum Job à Deo fuerit afflictus propter sua peccata? Iob utique constantissimè negat: Amici ejus affirmant, adeoque in eo persistunt, ut ei non sine calumnia objiciant gravissima scelera, à quibus sanctus vir erat alienus. Quare, ut causam suam justificet, provocat ad judicium Dei. Illud autem judicium posteà latum est à Deo, quando ait cap. ult. ad Eliphaz: *Iratus est furor meus in te, & in duos amicos tuos; quia non estis locuti coram me rectum, sicut servus meus Job*, &c. Ex quo satis manifestum est, quod beatus Job, licèt duriora quædam verba ei exciderint, causam tamen principalem obtinuerit; videlicet se non suo merito, nec propter sua peccata, tam graviter à Deo fuisse flagellatum; sed ob causam Deo notam; scilicet ut probaretur ejus innocentia, sicut indicat verbis subjectis v. 10. cum dicit; *Ipse verò scit viam meam, & probavit me quasi aurum quod per ignem transit.*

v. 17. *Non enim perii propter imminentes tenebras, nec faciem meam operuit caligo.* q. d. nequaquam cessi calumniis eorum, qui me injustè accusabant. Ubi notandum est in beato Job, quod licet patientissimus esset, & verè humilis (nam patientia vera non est sine vera humilitate:) tamen nullo modo acquiescere voluit accusationi amicorum dicentium ipsum esse impium & peccatorem; sed suam justitiam & innocentiam ubique fortiter defendit. Ex quo intelligimus non pertinere ad veram humilitatem, si homo, cujus cor eum non redarguit (ut loquitur Joannes 1. Epist. 3.) putet se omni virtute & justitia vacuum esse. Nam sanctos Dei non latent dona ipsis à Deo collata, quin saltem humana probabilitate ea in se cognoscant. Unde Apostolus 1. Cor. 2. *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ à Deo donata sunt nobis.* Deinde Deo gratias agere non possent de gratiis acceptis, si omnino eas in se esse ignorarent. Quod autem omnis homo, quantumcumque justus debeat agnoscere se peccatorem, hoc ad venialia pertinet, & quæcumque peccata occulta, & aliena.

CAPUT XXIV.

v. 2. *Alii terminos transtulerunt, diripuerunt greges*, &c. Gregorius mysticè hæreticos intelligit. Pro [*transtulerunt*] Hebraïcè est [*attingent*, seu *attigerunt*] videlicet quia nefas sit, vel attingere terminos antiquos, utpote rem sacram. Et commendat illa lectio etiam magis hunc mysticum sensum, de patrum dogmatibus non mutandis. Qui enim audent, vel in minimo convellere terminos illos antiquos; mox consequitur, ut variè diripiant gregem Dominicum, & in eum grassentur, quidvis pro suo capite statuentes.

v. 13. *Ipsi fuerunt rebelles lumini.* Id est, Deo, vel legi naturali cordibus eorum impressæ. Simile est cum eo quod dixit capit. 21. *Qui dixerunt, Recede à nobis; scientiam viarum tuarum nolumus.* Unde & hìc sequitur: *Nescierunt vias ejus*, &c.

CAPUT XXV.

v. 2. *Potestas & terror apud eum est, qui facit concordiam in sublimibus suis.* Hebraïcè est; *Dominium, & pavor cum eo, qui facit pacem in sublimibus suis.* Quæritur quæ sit hæc concordia, seu pax, quam dicitur facere Deus in sublimibus? Philosophi quidam,
A videlicet Pythagorici, finxerunt in sublimi concentum quemdam musicum, & suavissimam harmoniam, quam dicebant cœlos, attritu suorum orbium, dum moventur, excitare. Sed illud tanquam figmentum rectè rejiciunt philosophi saniores. Alii concordiam istam intelligunt ignis & aquæ, dicentes stellas esse ex igne, orbes autem cælestes ex aqua. Sed & illud physicis principiis contrarium est. His ergo opinionibus repudiatis ad litteram videtur significari summa concordia corporum cœlestium inter se, quantum ad motus & revolutiones cælest[ium], aliasque cœlorum operationes. Nam mirabili concordia motus & tempora observant, juxta legem ab initio à conditore Deo præscriptam. *Mysticè* verò facit Deus concordiam in sublimibus, quia cælestes illos spiritus summa concordia, & sibi, & inter se, connectit, ita ut nec à Deo unquam voluntate dissentiant, nec adversus invicem contraria expetendo contendant. Item fecit in cælestibus concordiam,
B quando ejecit inde Diabolum superbum cum Angelis ejus.

v. 3. *Nunquid est numerus militum ejus?* Greg. lib. 17. Moral. cap. 9. exponit de Angelis, quod eorum numerus tantus sit, ut à nobis non possit percenseri. Sed ad litteram videtur hic sermo esse, non de Angelis, sed de stellis, tanquam Dei militibus; eo modo, quo tota illa cælestium luminum multitudo vocari solet in scriptura exercitus cœli.

v. 4. *Nunquid justificari potest homo comparatus Deo, aut apparere mundus, natus de muliere?* Hoc significat ista sententia aliæque similes; Si homo cum Deo contendat, sicut in judiciis humanis unus homo contra alium litem intentat; quod nunquam fiet, ut hominis causa superet, id est, ut homo justus compro-
C betur, Deus autem injustus. Et eodem pertinet, quod sequitur.

v. 5. *Ecce luna etiam non splendet, & stellæ non sunt mundæ in conspectu ejus.* Non enim hoc ita potest intelligi, quasi coram Deo nihil sit mundum: [*Nam vidit Deus cuncta quæ fecit, & erant valde bona.* Gen. 1.] sed sensus est: Etiam ipsa luna, quæ hominibus valdè splendida apparet, collata cum claritate luminis divini, omninò non erit splendida, sed tenebrosa. Et stellæ similiter comparatæ cum splendore divinæ majestatis, immundæ erunt & tenebrosæ. Quæ si ad Angelos referantur, significabitur, nec eos cum Deo comparatos, justos, aut mundos dici posse, sicut majus lumen obfuscat minus.

CAPUT XXVI.

v. 11. *Columnæ cœli contremiscunt, & pavent ad nutum ejus.* Multa hoc capite dicuntur admiran-
D da, quæ variè à variis exponuntur; & difficile est de sensu litterali judicare, cum Hebræa sint obscurissima. Illud tamen constat, Iob hìc docere, quod Deus humano auxilio, aut consilio nequaquam indigeat, eò quòd ex admirandis ejus operibus manifestissimum sit eum esse summè potentem & sapientem. Quod si in his verbis: *Columnæ cœli contremiscunt*, &c. de Angelis sermo est, [quod multi volunt] dicuntur illi contremiscere, & pavere, propter reverentiam, & considerationem majestatis, & imprimis terribilium judiciorum ejus. Unde & in præfatione Missæ Ecclesia canit. Per quem [scilicet Christum] Majestatem tuam laudant Angeli, adorant Dominationes, tremunt Potestates, Cœli cœlorumque virtutes ac beata Seraphim, &c. Et eodem modo illud v. 5. *Ecce gigantes gemunt sub aquis*, de viris potentibus jam mortuis intelligitur. Pro
E [*gigantes*] enim Hebr. est [*Mortui.*]

CAPUT XXVII.

v. 2. *Vivit Deus, qui abstulit judicium meum, & Omnipotens, qui ad amaritudinem adduxit animam meam.* Hoc unum esse videtur ex iis de quibus Iob c. 40. à Deo reprehenditur. Sic enim ibi loquitur ad eum Dominus; *Nunquid irritum facies judicium meum? & condemnabis me, ut tu justificeris?* Et Iob ipse culpam agnoscit, sic loquens cap. 42. *Auditu auris audivi te, nunc autem oculus meus videt te. Idcirco ipse me reprehendo, & ago pœnitentiam in favilla & cinere.* Nec

tamen ideo supplantatus est Job à sathana, velut inductus A in blasphemiam, ad quam & uxor ejus, ut diximus cap. 2. concitabat eum dicens; *Benedic Deo, & morere.* Nam dicere vult S. Job in his flagellis non vindicari peccata sua, ut qui justè vixisset; nec secundum ordinarium modum, quo Deus in hac vita percutere solet peccatores, debuisse tam gravia pati. Quia tamen verba ejus duriora erant, & injustitiam adscribere Deo videbantur; neque Iob modum tenuerat debitum in sui defensione, nec satis detulerat justitiæ Dei: idcirco de hujusmodi verbis à Deo reprehenditur, ut in quibus peccaverit, etsi non pernitiosè & mortaliter. Addi etiam potest ad excusationem Iob, quod non iisdem omnino verbis ipse usus fuerit, qualia hîc habentur. Hæ enim disputationes ipsius & amicorum, ut D. Hieronym. asserit, scribuntur stylo poëtico versibus hexametris. Unde fieri potest, ut hîc quædam dicantur fortius & B vehementius, quàm ab ipso Iob dicta fuerint.

v. 6. *Neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea.* Illum reprehendere dicitur cor suum, qui sibi gravioris culpæ conscius est. Unde Ioannes Apostolus in 1. sua Epistola, cum prius cap. 1. dixisset: *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est*; postea tamen cap. 3. dicit: *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.* Cæterùm, quod dicitur (*in omni vita*) vel ad tempus totius vitæ referri potest, & sic sensus est, quod Job sibi non fuerit conscius, se aliquando in vita sua mortaliter peccasse; vel potius ad totum genus vitæ & conversationis suæ respicit, quasi dicat: in tota conversatione mea non sum mihi conscius culpæ gravioris, velut in Deum, in proximos, pauperes & divites, amicos & inimicos, servos & liberos, &c. & C meipsum.

CAPUT XXVIII.

v. 12. & 13. *Sapientia verò ubi invenitur? Nescit homo pretium ejus, nec invenitur in terra suaviter viventium.* Illud [*suaviter*] nec in Hebræo reperitur, nec apud Septuaginta, qui sic habent: *Non novit mortalis vitam ejus, sed neque inventa est inter homines.* Interpres noster adjiciens illud [*suaviter*] significare voluit sapientiam non reperiri apud eos, qui suaviter, & in voluptatibus transigunt vitam suam; juxta vulgatum versiculum: Non jacet in molli veneranda scientia lecto, &c. Quin etiam ipsa scriptura amplius aliquid significat; videlicet veram sapientiam neque ab hominibus agnosci, D neque ullo studio humano comparari posse, nisi Deus eam demonstraverit, & in animum hominis infuderit. Quò illud spectat, quod postea sibi respondens, unde petenda sit sapientia, dicit: *Deus intelligit viam ejus, & ipse novit locum illius*, quasi dicat, homines eam non aliunde, quàm à Deo, accipere possunt; ac proinde ab eo illam debent petere; juxta illud Iacob 1. *Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo.* Et paulò pòst: *Omne datum optimum, & omne donum perfectum desursum est*, &c.

v. 28. *Ecce timor Domini ipsa est sapientia, & recedere à malo, intelligentia.* Philosophi sapientiam definiunt rerum divinarum humanarumque scientiam. Sed illa sapientia, si comparetur cum sapientia Christiana, neque totam eam continet, neque tota ab ea continetur. Sunt enim & fuerunt multi sapientes secundum philoso- E phiam, qui multa divina & humana, terrena & cælestia cognoverunt, nec tamen sapientes fuerunt secundum Deum, quia non habuerunt timorem Dei. Et contra, multi Christianam habent sapientiam, quia timent Deum, faciunt bona, & recedunt à malo, & sic verè sapientes sunt, neque tamen rerum abstrusarum, sive in natura, sive in mysteriis divinis, habent cognitionem. Ac denique sunt qui utramque sapientiam tenuerunt: Dionysius Areopagita, Justinus Martyr, & alii. Nec derogat huic sententiæ qua ipse timor Domini vocatur sapientia, illud quod David in psalmis, & Salomon in proverbiis dicunt, *Timorem Domini esse initium, seu principium sapientiæ.* Nam [principium] non significat ibi primam tantum partem vel originem [nam ita fides est principium sapientiæ:] sed sensus est: *Principium*, vel, ut est Psal. 110. *Initium sapientiæ timor Domini*, id est, præcipua pars, & illud in quo principaliter consistit sapientia, est timor Domini. Sic & August. lib. 14. de Trinit. cap. 1. testatur sapientiam esse verum ac principuum Dei cultum; tametsi sapientiæ nomen etiam largius alias sumatur, ut 1. Cor. 12. ubi sapientiam & scientiam Apostolus recenset inter gratias gratis datas.

CAPUT XXIX.

v. 2. *Qvis mihi tribuat, ut sim juxta menses pristinos, secundum dies, quibus Deus custodiebat me?* His verbis optat beatus Iob restitui sibi bona, & felicitatem prioris temporis. Ubi *quæritur*, utrum intelligat bona spiritualia, an temporalia? Exponunt quidam de bonis spiritualibus; quia, inquiunt, bona spiritualia sunt, quibus nullus malè utitur, quales sunt virtutes, & præsentia auxilia gratiæ Dei quæ sunt sola absolutè petenda vel optanda. Nihilominus potius dicendum est beatum Iob ad litteram loqui de bonis temporalibus; partim, quia expressè multa temporalia hic enumerantur; partim, quia si beatus Iob optaret sibi restitui bona spiritualia, id est, virtutes, per quas aliquando fuerat gratus Deo, per hoc significaret se jam illis bonis excidisse: quod est contra totam ejus disputationem, qua asserit se non solum sine suo merito tanta pati, cum sit innocens; sed usque ad extremum spiritum in eadem innocentia velle permanere. Non est autem inconveniens virum sanctum optare bona temporalia, quia illa tantum optabat ad usum legitimum pro se & familia, &c. Et quia prius bene illis usus fuerat, meritò confidit iterum se bene illis usurum.

v. 6. *Quando lavabam pedes meos butyro.* Non est suspicandum S. virum in affluentia bonorum temporalium ad tantum luxum devenisse, ut pedes suos butyro velut balneo foveret; sed figurato sermone exprimere voluit summam rerum abundantiam; quasi dicat, quando ita omnibus abundabam, ut si voluissem, vel opus fuisset, etiam pedes meos potuissem butyri balneo fovere. Quæ phrasis seu figurata locutio, ut plenius intelligatur, sciendum, divitias antiquorum ferè solas fuisse in pecorum & armentorum multitudine. Unde & pecunia quasi à pecore dicta putatur. Præstantissimum autem quod in usum hominum de pecoribus accipitur, est butyrum. Unde ex abundantia butyri voluit B. Iob significare abundantiam pecorum, quæ habuerat primo tempore.

CAPUT XXX.

v. 1. *Nvnc autem derident me juniores tempore, quorum non dignabar patres ponere cum canibus gregis mei.* Hoc si accipiamus ut verba sonant, videbitur significari magna superbia & arrogantia Iob, qui proximos suos tam contemptos habuerit, ut non fuerit dignatus eos ponere cum canibus suis. Quod si ita, prorsus immeritò queritur, se præter suum meritum dejectum à priori fortuna, qua tam insolenter fuerit abusus. Sed dicendum, hoc figurato & poëtico sermone dici, sicut & alia multa; & nihil aliud significari, quàm patres eorum, à quibus irridebatur, fuisse abjectissimæ conditionis, ita ut non dignaretur eos ponere cum canibus, id est, cum iis qui alendis canibus præsunt; in quo sensu non est tanta arrogantiæ species. Hinc & quidam exponit, inter opiliones abjectissimos, & custodes gregis mei. Quidam suspicantur legendum non [*patres*] sed [*partes*:] verum falluntur. Nam & in Hebræo & in Græco sonat [*patres*] id est, eorum majores.

v. 21. *Mutatus es mihi in crudelem.* Non quod mutatio aliqua in Deo sit, aut propriè ipse sit crudelis; sed more humano scriptura sæpe de Deo loquitur, nempe eum pœnitere, Genes. 6. quando destruit opus quod antea fecerat; quod solent homines facere, quos facti alicujus pœnitet. Nam perturbationes omnes abesse à Deo indicant eleganter hæ scripturæ Sap. 12. *Tu autem dominator virtutis cum tranquillitate judicas.* Et Psal. 105. *Et pœnituit eum secundum multitudinem misericordiæ suæ.* Sic & præsentem locum explicat Gregor. lib. 20. Moral. cap. 23.

CAPUT XXXI.

v. 1. *SI vidi solem cum fulgeret, & lunam incedentem clarè, & lætatum est in abscondito cor meum; Et osculatus sum manum meam ore meo.* Declarat se immunem fuisse ab omni idololatria, etiam ea quæ apud omnes nationes frequentari solet, videlicet à cultu solis & lunæ. Solebant cultores solis & lunæ hac uti cæremonia, quando eos adorare volebant: Dum videbant solem aut lunam clarè lucentem, manum versus eos extendebant, deinde ori suo admovebant, & osculabantur, tali signo velut protestantes, quod cuperent, si possent, luminaria illa osculari: atque per hujusmodi cæremoniam ea venerabantur, tanquam numina. Atque hoc est quod B. Job negat se unquam fecisse; imò ne quidem cor suum in abscondito lætatum fuisse, viso sole aut luna, quasi videlicet in iis agnosceret aliquid divinum. Quod autem de tali cultu idololatrico loquatur, testantur verba subjecta, quibus ait; *quæ est iniquitas maxima, & negatio contra Deum altissimum.* Nam quisquis alium Deum agnoscit præter verum Deum, is verum Deum negat, quia verus Deus unus est. Vide etiam 3. Regum 19. v. 18.

v. 31. *Si non dixerunt viri tabernaculi mei. Quis det de carnibus ejus, ut saturemur?* Viros tabernaculi intelligit familiares & domesticos suos. Hanc sententiam quidam hoc modo exponunt: Tanta fuit hospitalitas mea erga peregrinos & pauperes, ut ministri mei domestici laboribus fatigati, & tædio affecti, cœperint me odisse, quia eis tantum oneris imponerem in ministrando peregrinis, & laborando, ut mihi malè precarentur, dicentes: *Quis det de carnibus ejus*, &c. q. d. ita odio in me exarsetunt, ut me optarent devorare. Sic Beda. Sed hic sensus non satis congruit huic loco. Nam Job describit se non tantùm benignum erga advenas, sed etiam clementem erga domesticos, cum ait v. 13. *Si contempsi subire judicium cum servo meo, & ancilla mea, cum disceptarent adversum me.* Proinde videtur longè alius, & planè contrarius esse sensus, videlicet iste: Adeo gratus & dilectus fui omnibus domesticis meis propter insignem mansuetudinem meam, qua erga eos utebar, ut dicerent; *Quis det de carnibus ejus*, &c. hoc est, utinam liceret eum perpetuo habere præsentem. Utinam liceret, si fieri posset, de carnibus ejus saturari, id est, utinam liceat eum habere semper nobis conjunctissimum, ita ut nunquam à nobis separaretur. Et hoc sensu, qui videtur esse verus, verba ista quoque accommodat Ecclesia in officio de venerabili Sacramento, ad desiderium fidelium exprimendum, quo Christum in venerabili Sacramento, semper desiderant habere præsentem, & ab eo pasci & saginari.

v. 33. *Si abscondi quasi homo peccatum meum*, &c. Ecce Job inter ea crimina quæ à se removet, ponit etiam non confiteri peccatum suum. Unde satis liquet confessionem peccatorum non tantum tempore novi testamenti, sed & semper fuisse necessariam. Sic & David Psal. 31. *Dixi confitebor adversum me*, & Psal. 37. *Quoniam iniquitatem meam annunciabo.* Quin & scriptura quoque graviter notat Adam & Caïn & alios, quod peccata sua non sint confessi.

CAPUT XXXII.

v. 2. *ET iratus, indignatusque est Eliu, filius Barachel Buzites.* Hieron. in libro Trad. Hebr. super Genesim, loquens de filiis Nachor Huz & Buz, restatur beatum Job ortum ex progenie Huz filii Nachor, fratris Abrahæ, non autem ex posteritate Esau, sicut quidam opinati sunt: hunc quoque Eliu, qui vocatur Buzites, fuisse ex progenie alterius filii Nachor nomine Buz; quin secundum Hebræos etiam fuisse hunc eundem cum Balaam propheta seu ariolo. Qui, inquit, primum vir sanctus, & propheta Dei, postea per inobedientiam & desiderium munerum, dum Israël maledicere cupit, divini vocabulo nuncupatur. Eandem opinionem etiam Beda commemorat, dicens se sentire doctissimos scriptorum. Deinde hîc notanda quoque est sententia venerabilis Bedæ, & B. Gregorii, qui dicunt hunc Eliu veras & bonas sententias protulisse, sed in qualitate dicendi peccasse. Unde & postea

A reprehensus fuit à Domino, dicente cap. 38. *Quis est iste involvens sententias sermonibus imperitis*; cùm enim dicit sententias, inquit beatus Gregorius, & non addit quales, vult proculdubiò bonas intelligi. Nam cum sententiæ nominantur, sine addito, in bono intelliguntur. Unde illud Prov. 26. *Piger sapientior sibi videtur septem viris loquentibus sententias.* Sed quia Eliu eas proferebat cum arrogantia & improperio; hinc dicitur easdem involvere sermonibus imperitis. Hæc ille.

v. 7. *Sperabam enim quod ætas prolixior loqueretur, & annorum multitudo doceret sapientiam. Sed, ut video, spiritus est in hominibus, & inspiratio omnipotentis dat intelligentiam.* Sensus est: Non ex ætate comparatur scientia aut sapientia, sed à Spiritu sancto proficiscitur. Qua sententia tamen non significatur, quod quantum ad sapientiam attinet, ætas sit omnino indifferens. Nam ordinariè & plerumque senes prudentiores sunt & sapientiores

B juvenibus; tum quod magis sint liberi à perturbationibus affectuum, tum quod experientia & usus multa doceant; tum denique quod paulatim per studium aliquid scientiæ suæ adjiciunt. Sed significatur, sapientiam non ita alligatam esse ætati senili, quin aliquando Spiritus sanctus donum sapientiæ præstet juveni, quod non præstat seni. Unde David dicit Psal. 118. *Super senes intellexi.* Et Jeremias & Daniel cum adhuc pueri essent, id est, admodum juvenes [scilicet scriptura eos hoc sensu pueros vocat] acceperunt spiritum prophetiæ.

CAPUT XXXIII.

v. 14. *SEmel loquitur Deus, & secundo idipsum non repetit.* Gregorius sic: Deus singulorum cordibus privatis vocibus non respondet, sed tale eloquium construit, per quod cunctorum quæstionibus satisfacit. In scripturæ quippe eloquio causas nostras singuli, si re-

C quirimus, invenimus, nec opus est in eo quod specialiter quisque tolerat, responderi sibi divina voce specialiter quærat. In Hebræo sic habetur, *Quia in una loquetur Deus, & in duabus intuebitur eum.* Ubi fœmininum pro neutro positum est, ut in Psalmo 26. *Unam petii à Domino, hanc requiram.* Pagninus sic reddidit: *Quia in uno modo loquitur Deus, & duobus ei qui non videt eum.* Vatablina versio habet hoc modo: *Etenim semel Deus loquetur, & iterum, si homo id non animadvertat.* Sensus litteralis videtur esse iste: Quereris, ô Job, Deum tibi non respondere ad singula: At scito, Deum respondere hominibus, non quidem statim ad interrogata, sed aliàs, idque non uno modo, sed diversis etiam per somnium, & in visione nocturna. Ac tandem addit Eliu: *Increpat quoque per do-*

D *lorem in lectulo*, quasi dicat, jam satis flagellando tibi respondet.

v. 27. *Et dicit; Peccavi & vere deliqui, &, ut eram dignus non recepi.* Hoc quisque sanctus in hac vita non solum humiliter, sed etiam veraciter dicit. Nam pœnæ hujus sæculi non æquant peccata, etiam justorum, secundum rigorem justitiæ divinæ. In quem sensum etiam Gregorius tractat hunc locum. Hier. super Jeremiæ 10. Meremur omnia quæ sustinemus, & multò meremur majora quàm patimur. Et super Ephes. 5. Hæc virtus est maxima ut in ipsis periculis atque miseriis Deo gratiæ referantur, & semper dicamus: Benedictus Deus, minora scio me sustinere quam merear: Hæc ad mea peccata parva sunt: Nihil mihi dignum redditur: consonat Ps. 102. *Non secundum peccata nostra fecit nobis: neque secundum iniquitates nostras retribuit nobis.*

E v. 29. *Ecce hæc omnia operatur Deus tribus vicibus per singulos.* Pro (*per singulos*) Hebr. est. (*cum viro*) & sensus est: Eo modo quo dixi, solet Deus agere cum hominibus, idque non semel, sed sæpius. Male igitur & contra scripturas ex hoc loco statuit Rabbi Salomon; referente Lirano, quòd Deus tantum tribus vicibus peccatorem recipit ad pœnitentiam; & quod quarto peccantem reservat ad gehennam. Quam sententiam doctè refutat idem Liranus, & respondet hunc Eliu numero ternario utentem alludere ad humana judicia, in quibus sententiam præcedit trina monitio. Et notum est illud, cum

cùm interroganti Petro ; *Quoties in me peccabit frater meus, & dimittam ei? usque septies?* Respondet Christus, *Non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies.* Matth. 18.

CAPUT XXXIV.

v. 5. *Quia dixit Iob, Iustus sum, & Deus subvertit judicium meum*, Quidam, inter quos Beda, negant beatum Job hæc verba supra dixisse, sed tantum (*Deus abstulit judicium meum*) quasi qui suspenderit judicium tantum, non autem subverterit. Sed hæc distinctio secundum Hebræa nullum habet locum: Ibi enim utrobique eodem modo legimus, videlicet, *Deus abstulit judicium meum*, id quod hoc posteriori loco interpres noster durius transtulit. Itaque non videtur hoc loco urgendum, nec dicendum, quod Eliu mala fide verba Job retulerit; sed tantum, quod ad sensum non verum ea detorserit. Videlicet beatus Job illis & similibus verbis non voluit Deo objicere injustitiam aliquam (id enim ad blasphemiæ peccatum pertinet, & ita de eo diabolus triumphasset, quod est contra authoritatem scripturæ:) sed tantum dicere voluit suam flagellationem non pertinere ad justitiam Dei specialem, & secundum modum consuetum; sed quod tantum opus esset justitiæ divinæ generalis. De qua distinctione vide plenius supra c. 8. v. 3.

v. 9. *Dixit enim: Non placebit vir Deo, etiamsi cucurrerit cum eo.* Verba sunt Eliu accusantis Job. Sensus est: Etiamsi homo studiosè ambulaverit cum Deo, tamen non placebit ei. Sed hoc beatus Job non dixerat: Quin potius hoc dicunt nostri temporis hæretici. Qui enim docent omnia opera hominum esse peccata, & labe concupiscentiæ pravæ aspersa; consequenter asserunt nulla esse talia quæ simpliciter Deo placere possunt.

v. 24. *Conteret multos & innumerabiles, & stare faciet alios pro eis.* Non debet hoc trahi pro ea sententia qua docent quidam, Deum non permittere quemquam excidere ex gratia, quin aliquem alium loco ejus substituat, quod facile potest probari falsum. Sed sensus est Dominum potentes dejicere, & alios loco illorum evehere & erigere, juxta illud: *Deposuit potentes de sede, & exaltavit humiles.*

CAPUT XXXV.

v. 10. *Et non dixit: Vbi est Deus, qui fecit me, qui dedit carmina in nocte.* Loquitur de eo qui in tribulatione constitutus non recurrit ad Deum, neque opem ejus implorat, ut à malis liberetur. *Talis*, inquit, *non dixit, ubi est Deus qui fecit me*, &c. quasi dicat, Deum factorem suum non invocavit. Quod autem sequitur (*qui dedit carmina in nocte*) variè exponitur. Hebr. est: *qui ponit carmina in nocte*, quod sic exponi posse videtur; qui noctem ornavit stellis, quæ sua pulchritudine, velut quodam cantu homines invitant ad laudem & cognitionem Dei: juxta illud, *Cœli enarrant gloriam Dei*, ps. 18. Gregorii hic est commentarius: Carmen in nocte, lætitia est in tribulatione. Itaque Deus dat carmina in nocte, qui facit homines in tribulatione gaudentes. Ita Greg. Et commodus est hic sensus, quia ad litteram sermo est de homine in tribulatione constituto. Est denique & alius sensus, ut per carmina quæ dantur in nocte, intelligantur revelationes, quæ à Deo hominibus nocturno tempore immittuntur magis & frequentius quàm de die. Et appellantur carmina, vel cantica, quia prophetiæ, seu revelationes frequentiùs carmine conscribi solent, maximè apud gentiles, quod patet manifestè imprimis in carminibus Sibyllinis.

CAPUT XXXVI.

v. 5. *Deus potentes non abjicit, cum ipse sit potens.* Hebraicè hoc modo: *Ecce Deus fortis non abjiciet fortem corde.* Et dupliciter sensus reddi potest: Vel hoc modo: Deus qui potens est, non abjicit hominem velut ex invidia, licèt & ipse homo potens sit, quia Deus est homine longè potentior. Et ita significatur Deum non propterea opprimere homines potentes, quasi ab eorum potentia sibi metuat, sicut fabulati sunt gentiles de suo Jove pugnante contra gigantes, sed quod æquus sit omnibus. Alio modo exponitur, ut fortis corde intelligatur homo intellectu & sapientia pollens. Et sensus est: Deus potens est, & valens intelligentia, quia novit omnia: Itaque nec abjiciet à se hominem fortem corde, id est, magna sapientia præditum; idque partim, quia homo Dei sapientiam nullo modo æquare potest; partim, quia Deus sui similem spernere non potest. Bonus enim non abjicit bonum, nec sapientem.

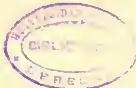
v. 25. *Omnes homines vident eum, unusquisque intuetur procul.* Intelligitur hoc de naturali & obscura cognitione Dei, quæ ex creaturis habetur; sic enim proximè sequitur: *Ecce Deus magnus vincens scientiam nostram; numerus annorum ejus inæstimabilis. Qui aufert stillas pluviæ.*

CAPUT XXXVII.

v. 7. *Qui in manu omnium hominum signat, ut noverint singuli opera sua.* Abutuntur hac sententia quidam ad chiromantiam. Nos respondemus per opera non significari eventus, sed actiones & operas: per manum autem, facultatem operatricem, quæ ferè exercetur manuum ministerio. Itaque sensus est Deum unicuique præscribere opus suum; & designare tempora apta unicuique operi. Alii aliter vertunt & exponunt. Vide versionem Pagnini & Vatabli. Græca pro *opera sua*, habent *suas infirmitates*. Hebr. *In manu omnes homines obsignabit; ut sciant omnes homines opus ipsius.* Et sensus hic esse videtur: Qui per tempestatem & pluvias velut manu sua, omnes homines recludit in domibus suis, quomodo Deus tempore diluvii clausit Noë & filios ejus manu sua in arca; idque ut per hoc omnes cognoscant opus Dei, id est, ut sciant tempestates, imbres, pluvias, tonitrua & fulgura esse opus Dei, quo communtur domi tanquam sigillo clausi, sicut tempore diluvii. Igitur illud (*in manu*) significatio est instrumenti, quod Deo per metaphoram tribuitur.

v. 11. *Frumentum desiderat nubes, & nubes spargunt lumen suum.* Ac tandem v. 13. *Sive in una tribu, sive in terra sua, sive in quocumque loco misericordiæ suæ eas jusserit inveniri.* Secundum nostram versionem hic videtur esse sensus posteriorum verborum; Nubes aliquando pluunt in una tribu, seu parte alicujus regionis, & non in altera, aliquando pluunt in terra sua; ubi elevatæ fuerunt, & evaporationem eductæ; interdum verò in locis non suis, sed alienis, ac multum remotis, velut quando nubes ventis alio impelluntur. Interim, quia additur [*in quocumque loco misericordiæ suæ*] Per hoc quoque indicatur sensus *mysticus*, quod videlicet nubes gratiæ Dei variè operentur, nunc in hoc regno, nunc in illo; & quod ipsa Ecclesia, quæ est regnum Dei, pro voluntate ejus interdum aliò quoque transferatur, juxta illud Matth 21. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructum ejus.* Alii ex Hebræo vertunt: *Sive pro flagello, sive pro terra sua, sive pro beneficio quod offert.* Et tunc sensus est: Deus efficit ut nubes ferantur, vel pro flagello, ut videlicet affligat homines inundatione, vel intempestiva pluvia; vel ut dent humorem terræ necessarium, aut etiam, ut eà quæ humorem acceperunt, amplius accipiant, & hominibus præstent magnam abundantiam nascentium è terra.

v. 18 *Tu forsitan cum eo fabricatus es cœlos, qui solidissimi, quasi ære fusi sunt.* Dicuntur cœli solidissimi, quasi ex ære fusi, quia sua natura sunt incorruptibiles, indivisibiles, & planè solidi. Unde ex hoc loco probari quoque potest sententia Physicorum, qui docent cœlos esse orbes quosdam solidissimos, in quibus stellæ infixæ simul cum orbibus moveantur; nullo autem modo sic moveantur; sicut aves in aëre, aut pisces in aqua, videlicet divisione corporis in quo fit motus. Nam talis motus fieri non potest in corpore solido. Spiritualiter per cœlos, cælestes spiritus intelliguntur, qui etsi initio creationis erant mutabiles; postea tamen meritò perseverantiæ ita solidati sunt in dilectione summi illius & incommutabilis boni, ut & ipsi incommutabiles facti sint, non per naturam, sed per gratiam ejus, qui solus natura incommutabilis est.

CAPUT XXXVIII.

v. 5. **Q**Vis posuit mensuras eius si nosti, vel quis tetendit super eam lineam? Et infrà: *Nunquid considerasti latitudines terræ?* Similis est sententia Eccl. 1. *Altitudinem cœli & latitudinem terræ & profundum abyssi quis dimensus est?* Et tamen humana ingenia magnitudinem terræ & altitudinem cœli magna subtilitate scrutando invenerunt; aut certè invenisse se putant. Nam post Ptolomæum, Alfraganum & Fernelium inter se nonnihil discordantes, neoterici astronomi & geometræ terræ ambitum sex mille trecentis sexaginta leucis contineri asserunt, cuilibet cœli gradui quinquaginta tribus passuum millibus in terra attributis, hoc est, octodecim fermè leucis, si quælibet leuca communis Castellana tria passuum millia comprehendat. De qua re vide lib. 2. vitæ Ignatii c. 18. Cæterùm nihil horum exactè noverunt isti, nec nisi post multorum sæculorum indagationem. Et quidem de altitudine cœli crediderim eos falli. In priori autem sententia Job loquitur de creatione terræ, seu prima ejus fundatione.

v. 7. *Cùm me laudarent simul astra matutina. Quæritur* quomodo vocet astra matutina, cum omnia astra nocte luceant? *Respondeo*, quia loquitur de matutino, id est, primo tempore totius creaturæ, sicut enim diei cujusque principium est mane, ita & totius temporis initium rectè mane vocatur. Laudare autem Deum dicuntur astra, etsi inanimata; quia admirabili suo splendore & pulchritudine gloriam factoris sui velut prædicant, & prædicaverunt semper; quomodo quotidie canimus: *Benedicite omnia opera Domini Domino, laudate & superexaltate eum in sæcula.* Ubi etiam inter cætera nominantur, ignis, grando, nix, glacies, & spiritus procellarum, quæ constat prorsus esse inanimata. Sensus igitur est: Ubi eras tunc, quando jam inde ab initio creationis mundi, astra à me condita, gloriam meam suo decore & pulchritudine prædicabant?

Et jubilarent omnes filii Dei. Sicut in psal. 148. & in hymno trium puerorum Dan. 2. provocantur ad Deum laudandum, nunc animata, nunc inanimata, sed singula suo modo, ut de inanimatis exposuimus; ita & hîc. Per filios Dei Angeli intelliguntur, sicut & c. 1. hujus libri, ubi dicitur: *Cùm venissent filii Dei & starent coram Domino*, &c. Porro ex hac sententia quidam astruere conati sunt Angelos fuisse creatos ante cœlum & terram, dicentes eos non potuisse in mundi creatione jubilare, nisi jam ante creati essent. Sed illud non sequitur. Potuerunt enim creari in ipsa laude Dei, sicut in bona voluntate respectu Dei. Deinde hîc conjunguntur astris, & de utrisque æqualiter sermo instituitur. At verò constat astra non ante quartum diem creata. Adde quod Septuaginta sic verterunt; *Quando facta sunt astra, laudaverunt me voce magna omnes Angeli mei.* Inde ergo non sequitur Angelos ante cœlum & terram factos, quemadmodum rectè probat Theodoret. q. 3. in Genes.

v. 36. *Vel quis dedit gallo intelligentiam?* Intelligentiam figuratè vocat instinctum illum naturalem quo gallus gallinaceus movetur ad certas quasdam & ordinarias actiones, maximè ad cantum matutinum, qui galli cantus vocatur, quo sic Deo ordinante ea quæ fecit, excitantur homines à somno ad opera, ut pulchrè declarat Ambrosius in hymno Ecclesiastico.

CAPUT XXXIX.

v. 33. **R**Espondens autem Iob Domino dixit; *Qui leviter locutus sum, respondere quid possum? Manum meam ponam super os meum. Vnum locutus sum, quod utinam non dixissem, & alterum, quibus ultra non addam.* Sic & cap. 42. *Ideo insipienter locutus sum.* Ac deinde: *Idcirco me reprehendo & ago pœnitentiam.* Cæterum quid potissimum in Job reprehendatur, ex verbis Dei eum reprehendentis petendum videtur; & reprehendi videtur potissimum in duobus. Primùm, quod voluerit contendere cum Deo dicens: *Indica mihi, cur me ita judices?* & alia similia. Unde hîc versu præcedenti dicit ad eum

A Dominus: *Utique qui arguit Deum, debet respondere ei.* Per hoc enim videbatur derogare justitiæ divinæ apud amicos, licèt revera non derogaret ut ostensum est, c. 19. v. 6. c. 21. v. 4. c. 23. v. 4. & alibi. Alterum quod plus satis intentus fuerit commemorandis suis justis operibus. Unde & dicitur c. seq. *Nunquid condemnabis me, ut tu justificeris?* In his tamen non nisi venialiter putandus est beatus Job deliquisse, per excessum quendam, & imprudentiam sermonis. Vide plenius locis citatis. Quod autem Job dicit: *Vnum & alterum locutus sum,* potest sic intelligi, pauca quædam dixi; quemadmodum, solemus dicere: Cupio tibi dicere unum & alterum verbum.

CAPUT XL.

v. 10. **E**Cce Behemoth, quem feci tecum, fœnum quasi bos comedet. Interpres reliquit hoc loco vocabulum Behemoth, quod elephantem significat. Est tamen
B vox Hebræa pluralis numeri. Unde & Septuaginta verterunt pluraliter (*animalia*) videlicet, quia elephas animal est tanta mole, ut sit instar multorum animalium; quasi diceretur bestia bestiarum, id est, bestiarum maxima. Huc etiam pertinet, quod postea dicitur; *Ipse est principium viarum Dei.* Principium enim in scripturis sæpe vocatur id quod est præcipuum & principale. Vt ibi; *Principium sapientiæ timor Domini.* Vt supra exposuimus ad illud c. 28. *Timor Domini ipse est sapientia.* Sensus igitur est: Hoc animal est principium viarum Dei, id est, inter omnia animalia à Deo creata primatum habet, quantum ad molem corporis & fortitudinem attinet;
C & in eo magis & excellentius quàm in cæteris bestiis voluit Deus declarare potentiam suam; & tamen fœnum quasi bos comedet.

v. 18. *Ecce absorbebit fluvium & non mirabitur: & habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius.* Per fluvium intelligi videtur antonomasticè Euphrates, ut alibi sæpe in scriptura, ut Jos. ult. Psal. 71. & ad litteram hyperbolicè significatur immensa bibacitas ejus animalis, quod describitur. Mysticè autem ad diabolum refertur, qui fluvium absorbet, id est, universas nationes infidelium, quæ per Euphratem Babyloniorum fluvium significantur. Insuper autem confidit se etiam ex baptizatis & fidelibus qui per Jordanem in quo Christus baptizatus est, & nostrum baptisma consecratum, denotantur, magnam multitudinem
D absorpturum, & ad inferos pertracturum.

v. 20. *An extrahere poteris Leviathan hamo, & fune ligabis linguam eius?* Per Leviathan cetus marinus intelligitur. Et sicut Deus ad declarandam potentiam suam proposuit exemplum elephantis in nomine Behemoth, qui maximus est inter animalia terrestria; ita tunc exemplum adfert de eo animali, quod inter pisces maris maximum est, videlicet de ceto; qui si cum elephante comparetur, invenietur eum etiam magnitudine excedere. Mysticè per hæc duo animalia, quæ hîc describuntur, intelligitur Diabolus; cujus propterea fortitudo & nequitia describitur, ait Gregorius, ut sciret Dei famulus non tantum quid in Deo diligendum esset, & honorandum; verùm etiam quid in hoste tam capitali timendum. Dicitur autem Diabolus principium viarum Dei, duplici ratione, scilicet & ratione temporis, & ratione dignitatis
E seu excellentiæ: quia nimirum, inquit Gregorius, cum Deus cuncta crearet, hunc primum condidit, quem eminentiorem reliquis Angelis fecit. Primum condidit tempore, sed quia hoc etiam aliis Angelis commune, hîc aliud additur quod ei proprium est, quia reliquis omnibus factus est eminentior, videlicet dotibus naturæ, perspicacia intelligentiæ, & gratia etiam in ipsa creatione collata. Vide plura de hoc capite & seq. in 1. 2. sent. dist. 6.

CAPUT XLI.

v. 1. **N**On quasi crudelis suscitabo eum. Sensus litteralis est: Nihil opus est, ut crudelitate ferina utar viribus meis adversus eum; nam minimo negotio eum perdomare, mihique subjicere, atque in ordinem redigere valeo; sum enim potentissimus. Sic enim subjicitur: *Quis enim resistere potest vultui meo?* Sensus autem mysticus

de Christo est, qui quasi de diabolo ait: Non virtute omnipotentiæ meæ aggrediar diabolum, ut eum expugnem, sed in infirmitate humilitatis meæ, videlicet in forma servi, quam ei objiciam: quod certamen elegantissimè depingit S. Leo in serm. de nativitate Domini. In Leviathan autem diabolum figurari, facilè declarant duo ultimi versus hujus capitis.

v.16. *Cùm sublatus fuerit, timebunt Angeli & territi purgabuntur.* Quid sibi vult hæc sententia ad litteram? Versio Roberti Stephani sic habet: *Cumque se commovet, fortissimi etiam expavescunt, ac animis consternati nesciunt quo se vertant.* Hebræa ad verbum sic sonant; *Ab altitudine eius timebunt fortes, & à contritionibus purgabunt se.* Vatablus reddit hoc modo: *Præ dignitate eius timebunt fortes, & præ consternationibus purgabunt sese:* quod ille exponit, id est, præ magnificentia & excellentia ejus fortes timebunt, præque metu maximo solvetur illis alvus. Mysticè Divus Gregorius purgationem Angelorum in eo interpretatur, quod diabolo cum Angelis suis ejecto è medio bonorum Angelorum, hi quodammodo purgati sunt, quomodo purgatur triticum ablatis zizaniis, & grana difflatis paleis; timorem autem & terrorem eis tribui propter admirationem judicii Dei, & summam reverentiam; quomodo & in præfatione Missæ canitur; tremunt potestates.

v. 24. *Qui factus est ut nullum timeret.* Hebraicè, *qui factus est ad non conterendum.* Ad litteram de Leviathan sermo est, qui cum sit piscium maximus, aliis omnibus terribilis est, ipse nullum timet. Vnde potest accipi sensus mysticus de Diabolo, qui nullum timet dæmonum, sed omnibus imperat & principatur, seque illis omnibus terribilem facit. Quem sensum confirmat quod statim sequitur: *Ipse est rex super universos filios superbiæ.* Alioquin diabolus cogitur divinum timere judicium; & in Evangelio timet mitti in abyssum, & timet bonos Angelos, à quibus sæpe conatus ejus impediuntur. Item timet sanctos homines tentamentis ejus illudentes.

CAPUT XLII.

v. 3. *Quis est iste qui celat consilium absque scientia?* Hæc verba ita sonant, quasi de alio aliquo loqueretur. Et eò modo à quibusdam exponuntur, hoc sensu: Scio Domine, quia omnia potes, & nulla te latet cogitatio; Et causa subjicitur: Quis enim ita absurdus esse posset, & à Dei cogitatione alienus, ut putet aliquid fieri in hoc mundo sine consilio ejus, aut qui consilio Dei detrahit scientiam? quasi dicat, imprimis nullo modo ego ita desipio. Sed alii ad ipsum Job referunt, & hunc reddunt sensum; Quis est iste, qui consilium Dei arguit imperitiæ? Ille nimirum ego sum. Et huic sensui respondere videtur, quod sequitur: *Ideo insipienter locutus sum, & quæ ultra modum excederent scientiam meam.* Et hoc modo erant verba agnoscentis culpam suam in eo, quod de Dei justitia & providentia non satis circumspectè locutus fuisset.

v. 5. *Auditu auris audivi te: nunc autem oculus meus videt te.* Id est, famam operum tuorum antea audiveram: nunc autem verbis tuis edoctus, perfectius te & operum tuorum rationem intelligo. Nunc te præsentem mihi per allocutionem exhibuisti, quasi videndum oculis.

v. 8. *Ite ad servum meum Job, & offerte holocaustum pro vobis. Job autem servus meus orabit pro vobis, faciem eius suscipiam*, &c. Notandum contra hæreticos nostri temporis, qui imperitè clamant intercessionem sanctorum, quam catholica Ecclesia agnoscit, & confitetur, derogare uni
A mediatori Christo. Hîc enim ponitur beatus Job ab ipsô Deo, intercessor, & quodammodo mediator inter Deum offensum, & amicos suos. Quod si illud ejus factum non derogavit uni mediatori Christo [sicut certum est non derogasse, cum factum sit Deo jubente] certè nec invocatio, aut intercessio sanctorum; quam docet Ecclesia catholica, illi derogat.

v. 12. *Dominus autem benedixit novissimis Iob magis quam principio eius*, &c. Sed quæritur, cum alia receperit duplicia, cur non etiam filios & filias? sed eos tantùm recepit eodem numero quo prius? *Respondetur*, hoc factum esse ad testificandam resurrectionem mortuorum: quo intuitu etiam in filiis & filiabus quodammodo duplum recepit, ut Divus Augustinus exponit de symbolo
B ad Catechum. cap. 3. videlicet quia filii ejus & filiæ priores non prorsus interierant, sicut jumenta ejus & reliquæ bestiæ; sed eos in resurrectione recepturus erat. Quin & hinc colligitur filios ejus & filias priores non esse damnatas, sed magis in numero electorum. Nam si damnati essent, tunc etiam verè periissent. Sic ergo quod dicitur: *Dominus benedixit novissimis Iob magis quàm principio eius*, etiam quodammodo generaliter tam de filiis & filiabus, quàm de aliis possessionibus verum est.

v. 16. *Vixit autem Job post hæc centum quadraginta annis.* Potest sic intelligi, ut vixerit post percussionem illam, donec compleret ætatem centum quadraginta annorum, vel etiam simpliciter, ut postea tot anni ei acces-
C serint; sicut Ezechiæ post morbum accesserunt adhuc quindecim anni. Quod non debet incredibile aut insolitum videri, quandoquidem Moyses & Aaron & Maria eodem ferè sæculo vixerint circiter centum octoginta annis, quos Job non superat, si ponamus eum quadraginta annorum fuisse, quando tentatus est; sicut quadraginta annorum erat Moyses, quando fugit in terram Madian. Si ante ponatur vixisse septuaginta annis, tunc redditum est ei duplum, etiam quoad annos. Sed hoc non videtur dicendum, quia præcedentes anni non perierant, nisi quomodo omne tempus perit. Vnde si sic intelligas; habuisset in annorum numero triplum. Vide etiam annot. Judith 16. & Luc. 2.

FINIS LIBRI IOB.

ANNOTATIONES IN LIBRUM PSALMORUM.

PSAL. I.

v. 3. *Et folium eius non defluet, & omnia quæcumque faciet prosperabuntur.* Nota, prior pars cohæret cum præcedentibus, & intelligitur [*eius*] scilicet ligni. Durat enim adhuc comparatio ligni fructiferi cum homine justo, *qui meditatur in lege Domini die ac nocte.* At verò in posteriori membro, quo dicitur; *& omnia quæcumque faciet*, intellige quod quæcumque faciet homo justus, qui ligno fructifero fuit comparatus, quod illa omninò prospera erunt, & felicem sortientur eventum & finem.

A v. 5. *Ideò non resurgent impii in judicio, neque peccatores in concilio justorum.* Rectè Sixtina per futurum [*resurgent*] legendum constituunt. Ita enim habent Septuaginta interpretes, ex quibus ista nostra versio immediatè desumpta est, cum cæteros libros veteris testamenti habeamus translatos ex Hebræo per D. Hieron. Et quamvis Hieronymus etiam psalmos ex Hebræo verterit; tamen Ecclesia illa ejus versione non utitur, sed versione ex Septuaginta. Cujus non alia videtur ratio, quam quod psalmi tempore Hieronymi ita fuerint frequentati in Ecclesia, sive in precibus monachorum, sive aliàs in usu Ecclesiastico, ut interpretatio, quæ tunc in omnium erat manibus, & in omnium ore, mutari non

potuerit. Atque hinc est, quod psalmos adhuc legamus secundum 70.

Quod ad hunc versiculum attinet, non solum Septuaginta, sed & Hebræa, & correctiora Latina habent futurum (*resurgent.*) Sed *quæres*, quomodo negat impios in judicio resurrecturos, cum Evangelium testetur Math. 25. omnes resurrecturos, tam malos quàm bonos. Ad hoc dupliciter *respondetur.* Uno modo, ut subintelligatur *in judicio* (*justorum*) eo modo, quo mox subjungitur; *neque peccatores in concilio justorum*; & sensus sit: Non accipient judicium justorum. Alio modo, ut resurgere sit stare & consistere; & sensus erit: Impii non stabunt, neque consistent in judicio, quia sententia judicis eos damnabit. Ille autem consistit in judicio, qui causam obtinet, quique innocens declaratur, & multò magis, cui præmium à judice decernitur. Sic accipitur stare Lucæ 21. ubi dicitur: *Orate, ut digni habeamini stare ante filium hominis.* Et psal. 139. *In miseriis non subsistent.* Ubi Hebræis idem verbum est, quod hoc loco. Ostenditur autem ibi, quomodo impii in miseriis non subsistent; nempe quia cadent super eos carbones, &c.

PSAL. II.

v. 1. QVare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, &c. Hujus loci clarissima interpretatio est Act. 4. ubi, quæ gentes, qui populi, qui reges & principes intelligantur, explicatum habemus. Quo etiam loco disertè Davidi authori tribuitur hic psalmus.

v. 7. *Ego hodie genui te.* Variè istud exponitur. Aut enim ad æternam generationem ex patre refertur, ut refert Apostolus ad Hebr. 1. Vide ibidem nostra. Aut ad resurrectionem, qua natus est in vitam immortalem, ut Act. 13. Aut ad temporalem ex matre nativitatem, quomodo accipit Fulgentius resp. 3. contra Arianos.

v. 12. *Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus.* Quod secundum Septuaginta hic legitur. *Apprehendite disciplinam.* D. Hier. ex Hebræo vertit, *Adorate purè.* Alii rursum ex Hebræo vertunt, *Osculamini filium.* Quam versionem etiam B. Hieronymus approbat. Et revera vox Hebræa *osculari* significat: altera autem vox frequenter *filium* significat, licèt aliquando etiam significet (*purè*) Omnes autem interpretationes eodem concurrunt; videlicet, ut apertissimam de Christo prophetiam contineant. Et sensus est: Osculamini filium; amplectimini filium toto mentis affectu; suscipite eum; subjicite vos ei, & adorate eum, & disciplinam ejus apprehendite. Phrasis enim inde sumpta est quod Judæi, & omnes Palæstini osculo manuum alicujus, significare solent se ei, subjectos, & eum agnoscere pro Domino, & principe. Unde phrasi illa non tantùm amor, cujus osculum apud omnes nationes est symbolum; verùm etiam obedientia, & subjectio significatur. Vide Hieron. contra Ruffinum excusantem se de sua versione. Respicitur autem ad illud superius: *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu*, &c. q. d. Quoniam ergo Deus me filium suum pronunciat, meque constituit regem; me ejus filium osculamini, adorate, & colite tanquam regem vestrum.

AD PSAL. III. Nihil erat annotatum.

PSAL. IV.

v. 1. CVm invocarem exaudivit me Deus justitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi. Quod dicitur, *Deus justitiæ meæ*, obscurum est, & variè suppleri potest. Vel hoc modo: Deus qui est author justitiæ meæ; Vel, testis justitiæ meæ contra meos calumniatores; vel denique, vindex justitiæ meæ adversus persecutores. Porrò quod adjungitur. *In tribulatione dilatasti mihi*, Septuaginta habent per accusativum casum, *dilatasti me.* Et sic legit quoque Ecclesia feria 3. post 1. Dom. quadragesimæ ad Communionem. Utroque modo verti potest ex Hebr. Si legitur (*mihi*) subintelligitur viam meam, vel aliquid simile. Latitudo autem in scripturis, modo charitatem, modo lætitiam, modo capacitatem significat. Charitatem, ut psal. 118. *Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum.* Videlicet charitate. Ita & capacitatem significat, quando dicit scriptura 3. Reg 4. Deum dedisse Salomoni latitudinem cordis, id est, maximæ sapientiæ capacem fecisse. Denique lætitiam Isaiæ 60. *Tunc videbis, & afflues, & mirabitur & dilatabitur cor tuum*, &c. Et hoc modo hîc accipitur; ut sensus sit. Cùm essem in tribulatione positus, lætificasti me gaudio interiori, & consolatione Spiritus sancti. Sicut enim tribulatione animus angustiatur, & angitur, ita gaudio & consolatione dilatatur. Vide etiam 2. Corinth. 6.

v. 5. *Irascimini & nolite peccare.* Ac si dicat: Quod si irasci vos contingat, cohibete iram, ne erumpat in opus aliquod, quo me lædatis [David loquitur] & ita, graviter in Deum peccetis. Nec enim videtur propheta loqui de ira justa, & laudabili, quam rectè interdum assumit is, cujus est scelera punire; ut nec Apostolus de ea loquitur ad Ephesios 4. hanc ex psalmo citans sententiam. Vide ibi nostra. In Hebræo est; *Pavete, & ne peccetis.*

v. 7. *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine.* Lumen vultus Dei significat favorem Dei, ejusque effectum. Sic Psalmo 66. *Deus misereatur nostri, & benedicat nobis, illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri.* Et Dan. 9. *Illumina faciem tuam super sanctuarium tuum, quod est desolatum*, secundum Hebr. Sensus igitur est, ac si dicat: Deus favorem suum constabilivit, & tanquam sigillo obsignavit super nos. Et hoc est, quod aliis verbis in psal. 116. dicitur: *Confirmata est super nos misericordia eius.* Nota tamen in Hebræo legi precativè: *Eleva super nos lumen vultus tui Domine.* q. d. tanquam signum militare aut salutare erige in altum super nos lumen vultus tui; ut dum omnibus conspicuum apparet, mentes nostræ animentur certa spe salutis. Sic & psal. 89. *Sit splendor Domini Dei nostri super nos*, id est, benignus favor.

PSAL. V.

v. 5. NOn Deus volens iniquitatem tu es. Apertè ostenditur malitiam non esse à Deo, contra Melanchtonem, qui impiè dixit, tam opus esse Dei proditionem Judæ, quàm conversionem Pauli. Sic Jacobi 1. *Deus enim intentator malorum est, ipse verò neminem tentat.* Et Habacuc 1. *Mundi sunt oculi tui, ne videas malum.* Et Sap. 14. *Odio sunt Deo impius & impietas eius*; aliisque penè infinitis locis. Quin & ipsa ratio blasphemiam illam explodit: Nam Deus non est causa deficiens, sed tantum efficiens, malitia autem est defectus boni.

v. 9. *Dirige in conspectu tuo viam meam.* Quidam pridem legendum contendebant, *Dirige in conspectu meo viam tuam.* Ad quam lectionem quoque inclinare videtur D. Hieron. in epist. ad Suniam & Fretellam; de quo prolixè F. Lucas in suis Notis. Sed juxta Sixtinam editionem legendum, *in conspectu tuo viam meam.* Neque pro hoc amplius contendendum; quandoquidem, ut & F. Lucas concludit; Cum via Domini nobis est recta, tunc & via nostra Deo recta est. Hunc locum sic exponit D. Augustinus: In conspectu tuo dirige iter meum, id est, ubi nullus hominum videt; quibus credendum non est, laudantibus aut vituperantibus. Non enim ullo modo possunt de aliena conscientia judicare, in qua iter dirigitur ad Deum. Et simili modo hunc locum Cassiodorus, Beda, Haymo, & ante eos quoque Apollinaris, qui in Græcum carmen olim Psalterium transtulit, acceperunt.

v. 12. *Domine ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.* Illud (*tuæ*) neque est apud Septuaginta, neque apud Hebr. non malè tamen additur, quia adjuvat ad concipiendum sensum hujus sententiæ. Non enim hîc intelligitur bona voluntas nostra, quæ est charitas Dei diffusa in cordibus nostris quomodo aliàs etiam, maximè apud scriptores Ecclesiasticos, bona voluntas accipitur (quamvis ille sensus non sit omninò contemnendus) sed intelligitur bona voluntas ipsius Dei; sicut psal. 50. *Benignè fac Domine in bona voluntate tua Sion*, id est, sis Sioni cle-

mens & propitius; placabilis, & bene affectus. Hieron. hoc loco quoque vertit pro bona voluntate, placabilitatem: *Domine ut scuto placabilitatis coronabis eum*, videlicet justum. Sensus igitur est; Coronabis, vel coronasti nos, vel justum; id est, cinxisti, tutum reddidisti bona voluntate tua, id est, gratia & benevolentia tua, tamquam scuto, id est, bona voluntate tua tamquam clypeo muniens eum contra hostes. De hoc D. Augustinus epist. 106. ad Paulinum & alibi, dicit gratiam præcedere voluntatem hominis. Nempe quia prior est Dei voluntas, qua homini bene vult quàm voluntas hominis accipiens Dei beneficium. Vnde illud psal. 58. *Misericordia Dei præveniet me.* Vide nostra in 2. sentent. distinct. 26.

PSAL. VI.

v. 7. *Lavabo per singulas noctes lectum meum; lacrymis meis stratum meum rigabo.* Hyperbolicus sermo est, sicut & Psal. 118. *Exitus aquarum deduxerunt oculi mei.* Magis etiam apparet Hyperbole in Hebræo. Vnde Hieron. ita vertit: *Natare faciam tota nocte lectum meum.* Significat autem Propheta in persona hominis pœnitentis, se tanto dolore & contritione cordis peccata deploraturum, ut si fieri posset, etiam lectum suum rigaret, & natare faceret in lacrymis, quas præ doloris vehementia emitteret.

PSAL. VII.

v. 5. *Si reddidi retribuentibus mihi mala.* Illud (*mala*) ad utrumque referendum est, & ad (*reddidi*) & ad (*retribuentibus*) Sensus enim est, si reddidi malum pro malo; si retribuentibus mihi mala, ego iterum illis mala reddidi, *decidam meritò ab inimicis meis, inanis.* Pro (*merito*) Græcè est ἄρα, id est, *utique, sane.* Quomodo autem David hoc non fecerit ulciscens se de filiis Ammon. vide 2. Reg. 10. & de Semei 3. Reg. 2. nempe post longam patientiam ultus est Dei injuriam, non suam privatam.

v. 12. *Deus iudex iustus, fortis & patiens; nunquid irascitur per singulos dies?* Sic per præsens, non per futurum legunt biblia Sixtina. Hoc loco in Hebræo tantùm est: *Deus judex justus, & Deus indignans in omni die.* Dicitur autem omni die indignari & irasci, quia numquam desinit peccatoribus comminari supplicia, tum per legem scriptam, tum per legem naturalem.

v. 13. *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit, arcum suum tetendit,* & Hebr. *Si non conversus fuerit, gladium suum acuet, arcum &c.* Illud, *Si non*, sensum potest efficere affirmativum, ut alibi sæpe, q.d. Deus qui est judex justus, & toties comminatur impio, certè tandem convertetur ad vindictam. Jam enim gladium suum acuit & vibravit, arcum suum tetendit &c. Dicitur Deus converti tam in bonum quàm in malum, quando facit aliquod opus misericordiæ aut justitiæ & vindictæ, quod aliquamdiù facere distulerat. Sic Psal. 70. *Conversus vivificasti me: & conversus consolatus es me.* Et 84. *Deus tu conversus vivificabis nos.* Et Psal. 79. *Deus virtutum convertere*; scilicet vindicans in hostes, nosque de eorum manibus eripiens. Et 89. *Convertere Domine usquequo? & deprecabilis esto super servos tuos.* Alii, si non conversus fuerit ad Deum peccator, Deus gladium suum vibrabit &c. Sed non apparet; quia neque peccator nominatur, neque additur, ad Deum, vel aliquid tale; quod tamen solet quando hujusmodi conversionis est mentio, ut Psal. 21. *Convertentur ad Dominum universi fines terræ.*

v. 14. *Et in eo paravit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit.* Vasa mortis, id est, mortifera, tela scilicet seu sagittas. Porrò pro eo quod additur (*ardentibus*) alii ex Hebræo vertendum putant (*persequentibus.*) Utrumque enim significat vox Hebræa. Secundum eos sensus esset; Operatus est sibi sagittas contra eos, qui me ardenter & infensè persequuntur. Sed rectius fortè hoc modo exponendum est: Sagittas suas ardentibus carbonibus fabricatus fuit. Ferrum scilicet, quod est cuspidis loco, in sagittis, igne fabricatur.

v. 15. *Ecce parturiit iniustitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem.* A Pro *iniquitatem*, alii vertunt, *nihil*, alii, *mendacium*, id est, rem inanem, ut sensus sit: Conatus illius & machinationes, quas struit contra justum, non habituras successum.

PSAL. VIII.

v. 3. *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem.* Ex his verbis, & aliis sequentibus, probabile est Davidem cecinisse hunc psalmum, quando adhuc parvulus pascebat oves patris sui, quasi dicat: Non dedignaris laudari, & hymnis celebrari à me, etsi parvulo & contempto, & minimo fratrum meorum. Huc pertinet quoque quod subdit: *Quoniam videbo cælos tuos, opera digitorum tuorum; lunam & stellas quæ tu fundasti.* David enim nocte custodiam agens gregis seu (ut illi pastores Evangelici Lucæ 2.) contemplabatur cœlum, & in B cœlo lunam & stellas, & in illis tanquam Dei operibus admirabile Dei nomen, & potentiam suspiciebat. Solis autem non meminit; quia sol nocte non videtur. Adde, quod honorem Domini super creaturas decantans, primo loco oves nominavit; dicens: *Omnia subjecisti sub pedibus eius; oves & boves universas, insuper & pecora campi*; quia nimirùm circa oves primaria ejus cura versabatur: Adjunxit deinde, quæ proxima sunt, *boves & pecora campi*, deinde remotiora, *Volucres cæli & pisces maris.*

v. 6. *Minuisti eum paulò minus ab Angelis, gloria & honore coronasti eum.* Hunc psalmi versum de Christo esse intelligendum, manifestum est ex authoritate Apostolica. Nam Apostolus Paulus ad Hebræos cap. 2. illum de Christo interpretatur, sicut de eodem Christo 1. Corinth. 15. citat illud: *Omnia subjecit sub pedibus eius.* Cæterùm C pro, [*Angelis*] Hieronymus ex Hebræo vertit: *Minues eum paulò minus à Deo.* Id quod nihilominus in Christum competit. Nam secundùm humanam naturam minor factus est Deo. Si *queritur*, utra interpretatio sit præferenda? Omninò videtur præferendum quod nos habemus ex Septuaginta. Nam licet vox Hebræa frequenter Deum significet, aliquando tamen Angelos significat, ut in Psal. 137. *In conspectu Angelorum psallam tibi.* Et urget nos authoritas Apostoli ad Hebræos, ubi Apostolus non tantùm ita legit, sed etiam interpretatur; & docet quomodo Christus Angelis minor factus sit per assumptam humanam naturam, qui alioqui erat Dominus Angelorum per naturam divinam. Si legis [*Angelis*] sensus est, propè æquasti eum Angelis. Si (*Deo*) iridem sensus est, propè æquasti eum Deo. Sed in hoc sensu nimia esset hyper- D bole. Itaque potiùs legendum: *Minuisti eum paulò minus ab Angelis*, itemque exponendum. Vide nostrum Comment. citatis locis ad Hebr. 2. & 1. Cor. 15.

PSAL. IX.

Titulus. *In finem pro occultis filii.* Vide Hieron. in epistola ad Paulinum, de libris Scripturæ sacræ. Idem Hieron. lib. 6. super Isaiæ 14. cap. docet hunc nonum Psalmum propriè contra Diabolum esse. Vide etiam Ariam in Prolegomenis ante Biblia Sacra, notatione 5.

v. 21. *Constitue Domine legislatorem super eos, ut sciant gentes, quoniam homines sunt.* Hieron. vertit. *Pone Domine terrorem eis*, id est, incute illis metum; terrorem immitte in eos, ut sciant se esse mortales & infirmos. Septuaginta verterunt (*legislatorem.*) Augu- E stinus legislatorem in malam partem accipit, intelligens Antichristum. Et ita sensus erit, Domine, occulto tuo judicio, sed justo tamen, mittes eis, qui Christum tuum recipere noluerint, Antichristum, per quem seducantur; ita omnibus notum fiet, quod sint homines, id est, ad omne malum proclives, & in errorem proni. Sed quia legislatoris nomen alibi semper in bonum accipi solet, ut Psal. 83. *Etenim benedictionem dabit legislator*; hinc aliis magis placet, ut per legislatorem Christus intelligatur, author novæ & sanctæ legis. Ita sensus erit: *Constitue legislatorem super eos.* Id est, da eis legislatorem Christum, ut lege ejus accepta discant, & agnoscant se homines esse, id est, desinant superbire, & propriam miseriam atque infir-

mitatem agnoſcant, & ſciant Chriſti gratiam ſibi ad ſalutem eſſe neceſſariam.

v. 6. Poſterioris partis pſalmi: *Non movebor à generatione in generationem ſine malo.* Affirmativè explicandum hoc modo: Immobilis ero per omnes generationes ſine malo, id eſt, ita ut nullum mihi malum ſuperveniat. Ubi (*non moveri*) ſecundùm ſcripturæ phraſim ſignificat uti bona & conſtanti fortuna, & perpetua quadam frui felicitate. Unde Pſal. 14. *Qui facit hæc, non movebitur in æternum*, id eſt, perpetuò beatus erit.

v. 14. *Vides, quoniam tu laborem, & dolorem conſideras, ut tradas eos in manus tuas.* In Reſponſorio eccleſiaſtico dicitur: *Tu ſolus laborem & dolorem conſideras.* Unde videtur ſenſus eſſe. Tu ſolus nóſti afflictionem, dolorem & anguſtiam cordis; quam patitur pauper oppreſſus à divite. & aliis, ideòque tanquam juſtus judex trades oppreſſores in manus tuas, id eſt, vindicabis injuriam pauperis. Unde ſequitur: *Tibi derelictus eſt pauper, orphano tu eris adjutor.*

PSAL. X.

v. 5. Oculi ejus in pauperem reſpiciunt. Similia verba habentur pſalmo præcedenti v. 9. partis poſterioris, ſed prorſus contrario ſenſu. Ibi enim de peccatore, & ſecundum quoſdam de Diabolo illud dicitur; hìc de Deo. Igitur ibi oculi peccatoris, vel Diaboli in pauperem reſpiciunt, ut eum perdat. Sequitur enim: *Inſidiatur in abſcondito quaſi leo in ſpelunca ſua; inſidiatur, ut rapiat pauperem*; hìc verò oculi in pauperem reſpiciunt, ut eum eripiat de manu peccatoris ipſum opprimentis.

v. 6. *Dominus interrogat juſtum & impium: Qui autem diligit iniquitatem, odit animam ſuam.* Secundùm noſtram verſionem, quæ eſt ex Septuaginta, ſenſus eſt: Dominus utriuſque, & juſti, & impii examinator & cognitor eſt, utrumque ſecundum merita ſua judicabit: *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam ſuam*, id eſt, grave nocumentum ſibi ipſi affert, ſcilicet, quia propter illam iniquitatem in æternum condemnabitur. Non igitur quis directè odit animam & vitam ſuam, *Nemo enim* (ait Apoſtolus ad Epheſ. c. 5. *unquam carnem ſuam odio habuit*, multò minùs animam; ſed quia neceſſariò ſequitur, eum qui iniquè agit, peſſimè animæ ſuæ conſulere, ut potè quod à Deo omnis boni authore recedat. Contrario autem prorſus modo accipitur odiſſe animam ſuam, Joan. 12. ubi dicitur: *Qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodit eam*, & Lucæ capite decimo-quarto: *Qui non odit patrem & matrem &c. inſuper & animam ſuam, non eſt me dignus.* Ibi enim odiſſe animam ſuam, eſt temporalem vitam negligere & contemnere pro Chriſto; hìc autem odiſſe animam, eſt id facere, unde anima grave detrimentum conſequatur. Sic & Angelus Tobiæ c. 12. *Qui autem faciunt peccatum & iniquitatem, hoſtes ſunt animæ ſuæ.*

D. Hieronymus ex Hebr. paulò aliter vertit: *Dominus probat juſtum, impium autem & diligentem iniquitatem odit anima ejus.* Senſus eſt: Dominus approbat & diligit juſtum, & bene ei facit; hoc enim eſt diligere Dei, benefacere. Contrà verò, anima ejus, id eſt, ipſe Deus, odit impium, & eum qui diligit iniquitatem, id eſt, graviter punietcum. Nam odiſſe Dei, punire eſt.

Poteſt ſecundum 70. & ſic intelligi: Dominus interrogat juſtum & impium, & odit animam ejus, αὐτῆ, qui diligit iniquitatem.

v. 8. *Æquitatem vidit vultus ejus. Vidit*, id eſt, approbavit. Repetit enim aliis verbis, quod proximè dixit: *Iuſtitias dilexit.* E contra dicitur Habacuc 1. *Reſpicere ad iniquitatem non poteris,*

PSAL. XI.

v. 2. Labia doloſa in corde & corde locuti ſunt. Græcè, ἐλάλησαν κακὰ, id eſt, *locuta ſunt mala.* Janſenius videtur falli dum verbum refert ad homines, eſt enim numeri ſingularis conſtruendum cum neutro χείλη δόλια, licet rectè annotet, labia doloſa dici pro hominibus quorum ſunt labia doloſa.

A *In corde & corde*, id eſt, in duplici corde. Duplex enim cor eſt, quo aliud intus cogitatur, aliud exterius ſignificatur. Nam corde ſignificari quod ore dicitur, manifeſtum eſt. Os enim ad ſignificandum expectat cordis imperium.

v. 9. *In circuitu impii ambulant.* Dicuntur impii in circuitu ambulare, quia circumquaque oberrant, tanquam vagi, inſtabiles, certam ſedem non habentes. Ita in primis de Judæis dicitur Pſalmo 58. *Famem patientur ut canes, & circuibunt civitatem.* Videlicet, quia ſicut canes famelici oberrant plateas civitatis, ita Judæi, diſperſi per orbem circumeunt Eccleſiam, nec tamen intrant. Ita & de hæreticis dicere licet, quod in circuitu ambulant; tum quia ſemper in opinione ſua & hæreſi inquieti B ſunt, & inſtabiles, ex uno errore labentes in alium; tum quia ita oberrant circa Eccleſiam Dei, diſputantes de doctrina Dei, de Scriptura ſacra; ut tamen eam non ingrediantur, nec ſtabilem in ea locum accipiant.

PSAL. XII.

v. 1. Uſquequo Domine obliviſceris me in finem? *Uſquequo avertis faciem tuam à me?* Hic obiter notandum eſt legendum eſſe, *obliviſceris*, in futuro, non obliviſceris, licet ad ſenſum parum aut nihil intereſſit. Sic legendum patet ex Septuaginta & Hebr. Utrobique enim eſt futurum tempus. Deinde, generaliter notandum, circa hujuſmodi precationes, quæ habent formam interrogationis, revera non eſſe interrogatorias, ſed precatorias, ut ſit ſenſus; *Uſquequo Domine obliviſceris me?* ne obliviſcaris me, neque avertas faciem tuam à me. Sic C & illud Pſal. 21. *Deus, Deus meus, quare me dereliquiſti?* id eſt, noli me derelinquere. Et hoc eodem Pſalmo v. 3. *Uſquequo exaltabitur inimicus meus ſuper me?* id eſt ne permittas inimicum meum ampliùs exaltari ſuper me.

Psal. XIII. nullam habebat Annotationem.

PSAL. XIV.

v. 1. Domine quis habitabit in tabernaculo tuo, *aut quis requieſcet in monte ſancto tuo?* Tabernaculum Dei, & mons ejus ſanctus ad literam intelligitur ſynecdochicè terra promiſſionis, in qua erat tabernaculum Dei, & mons ſanctus Sion, deputatus extruendo templo, ſenſu autem myſtico habitatio regni cæleſtis.

v. 3. *Qui loquitur veritatem in corde ſuo; qui non egit dolum in lingua ſua.* Potiùs videbatur inverſo modo di-D cendum: Qui loquitur veritatem in lingua ſua, & qui non egit dolum in corde ſuo. Nam corde verſant dolos homines maligni, lingua autem inſtrumentum eſt loquendæ veritatis. Verùm cauſa ordinis poſiti à propheta eſt; quia hoc lingua proloqui vir bonus debet, quod corde clauſum geritur, ut & doli expers ſit in lingua. Pars poſterior ſententiæ ſic in Hebræo legitur: *Qui non obtrectat lingua ſua.*

v. 4. *Ad nihilum deductus eſt in conſpectu ejus malignus.* Hebraicè, *contemptus in oculis ejus rejectus*; quod Pagninus ita reddidit: *Qui deſpicit ſe in oculis ſuis, abiicit ſe.* Vatablus ſic eodem ſenſu: *Qui contemptibilis eſt in oculis ſuis & deſpicabilis.* At verſio qua Vatablus utitur, conſentit cum vulgata, id eſt, Septuaginta. Sic enim habet: *Contemptus eſt in oculis ejus reprobus* Atque huic ſenſui valdè appoſitè reſpondet quod ſequitur, *Timentes autem* E *Dominum glorificat*, quaſi diceret: Improbos contemnit, probos honore proſequitur. Quod alibi à Deo dicitur: *Quicumque honorificaverit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.* 1. Regum 2.

v. 5. *Qui facit hæc, non movebitur in æternum.* Quaſi dicat, quamvis ad tempus commoveatur, non tamen commovebitur in æternum; ſed tandem ad illud bonum pertinget, quod nunquam amittet. Ita ſancti Patriarchæ Abraham, Iſaac, & Jacob peregrinati ſunt, & tranſlati de loco in locum, & David fugere compulſus à facie Saülis & errare per varia loca, & alii ſimiliter, de quibus ad Hebræos capite 11. *In ſolitudinibus errantes, in montibus, ſpeluncis, & cavernis terræ*, ſed omnes tandem ſtabilem invenerunt locum; nonnulli etiam in hac vita, ſed

omnes ac præcipuè in futura vita; ubi è loco suo numquam dimoveantur. Sic & Proverbiorum cap. 10. *Iustus in æternum non commovebitur.*

PSAL. XV.

v. 5. **D***Ominus pars hæreditatis meæ.* Jubentur recitare hunc versiculum, qui Clero adscribuntur, testantes se deinceps pretiosissimum habituros, Dei voluntatem sequi. Neque sequitur hinc quod quidam imperitè dixerunt, clericos & ecclesiasticos non posse habere temporalia. Nam David, qui hæc dixit, simul potentissimus erat rex: sed tantùm ostendere voluit, quod ante omnia Deo placere studebat. Hinc idem rursum Psal. 118. *Portio mea Domine, dixi custodire legem tuam.*

v. 10. *Non derelinques animam meam in inferno.* Istud Davidem dixisse in persona Christi, manifestè docet Petrus Act. 2. itemque 1. epist. c. 3. ubi testatur Christum spiritu, id est, secundùm animam, his qui in carcere erant, prædicasse. Atque hic scilicet est articulus fidei, quod *descendit ad inferos.*

PSAL. XVI.

v. 4. **P***Ropter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras.* Augustinus de Christo intelligens, ita exponit. Propter verba pacis reconciliandæ inter Deum & hominem custodivi vias duras, videlicet passionis & mortis. Si in genere intelligatur dictum in persona cujusque hominis justi, sensus erit: *Propter verba labiorum tuorum*; id est, consideratione æternæ remunerationis custodivi vias laboriosas mandatorum tuorum; eodem modo, quo idem Psalmista dicit Psalm. 118. v. 112. *Inclinavi cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum, propter retributionem.* Si quæras, quomodo illud (*vias duras*) non contrarietur illi sententiæ Christi Matthæi c. 11. *Iugum enim meum suave est, & onus meum leve.* Itemque 1. Joan. quinto: *Mandata ejus gravia non sunt.* *Respondeo*, quod mandata Dei, si in se spectentur, facilia sunt, & jucunda, quia spiritui & rectæ rationi conformia. Vocantur tamen hoc loco viæ duræ, & similiter Matthæi c. 7. *angusta porta, & arcta via, quæ ducit ad vitam*; partim quia contrariantur homini carnali, & ad malum post lapsum proclivi; partim propter persecutiones hominum malorum, qui justos persequendo, & multa mala inferendo viam salutis asperam illis faciunt & laboriosam. Hieronymus ex Hebræo vertit *vias latronis*, alij *grassatoris*. Quod ad Diabolum referri potest, cujus viæ & laquei omnes diligenter observandi sunt, ut ab iis declinemus.

v. 11. *Oculos suos statuerunt declinare in terram.* Id est statuerunt non misereri, sed crudelitatem suam ex odio conceptam in me explere. Vel, statuerunt non cogitare Dei judicium, tanquam vindicis scelerum: noluerunt Deum proponere ante conspectum suum, excluserunt à se Dei timorem, noluerunt Deum iudicem sibi ob oculos ponere. Sic Danielis c. 13. de duobus illis senibus, qui in concupiscentiam Susannæ exarserunt, dicitur: *Et everterunt sensum suum, & declinaverunt oculos suos, ut non viderent cælum, neque recordarentur judiciorum justorum.*

v. 14. *Eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ. Domine à paucis de terra divide eos in vita eorum: de absconditis tuis adimpletus est venter eorum. Saturati sunt filiis &c. Ego autem in justitia &c.* Hic finis psalmi similis est fini Psalmi 143. *Erue me de manu filiorum alienorum. Quorum filii sicut novellæ &c. Beatum dixerunt populum &c. Beatus populus &c.* Hebræa sic habent: *Erue animam meam ab impio gladio tuo, à viris, manu tua Domine, à viris de tempore, pars eorum in vita, & abscondito tuo implebis ventrem eorum. Saturabuntur filii & reponent residuum suum parvulis suis. Ego in justitia videbo faciem tuam, satiabor in evigilando imaginem tuam.*

Sensus est: eripe me Domine periclitantem ab homine impio qui gladius tuus est, & viris hostibus meis qui sunt manus tua, id est, flagellum tuum quo peccata filiorum tuorum punis, qualis v.g. Attila fuit flagellum Dei. Vel, ut mavult Jansenius, Eripe me ab impiis hostibus meis gladio tuo & manu tua, id est, virtute justitiæ & A potentiæ tuæ; ut *gladio tuo & manu tua* sint ablativi instrumentales. Eripe me, inquam, à viris qui sunt de tempore sive de mundo, id est, qui addicti sunt huic sæculo, quorum scilicet pars & felicitas est in hac vita; quorum ventrem imples de abscondito tuo, id est, quibus largitis copiam bonorum temporalium de thesauro seu penu tuo; ex quo saturati sunt non ipsi modo, sed & filij eorum, qui insuper ex iis bonis bonas reliquias relinquunt parvulis suis, illorum nepotibus. Ego verò in justitia tibi serviens, atque ejusdem justitiæ merito, aliquando videbo faciem tuam; & de bonis tuis quæ justis teque timentibus reservasti, *Satiabor, cum evigilaverit imago tua*, id est, cum apparuerit gloria, splendor, & pulchritudo vultus tui, quæ nunc nobis in hac vita mortali & misera degentibus quasi dormit quia abscondita est. Quod verò B Græca quædam exemplaria pro υἱῶν, id est, *filiis*, habent ὑῶν, id est, *suibus*, quasi sensus sit: Saturati sunt porcina, (à qua veluti immunda nos populus tuus per legem tuam abstinemus) & reliquias ejusdem immundæ carnis diviserunt filiis suis quos immunditiæ suæ faciunt participes; hoc (inquam) tantùm ex vicinitate Græcarum dictionum natum est, cùm ab Hebraïca electione & à vero hujus loci sensu alienum.

PSAL. XVII.

v. 26. **C***Um electo electus eris, & cum perverso perverteris.* De Deo hoc dicitur non ita ut vulgari proverbio usurpatur de hominibus. Vult enim psalmista, Deum bonis bonum, benignum ac placidum esse, malis verò ac perversis malum atque perversum, id est, C durum, inclementem, & rigidum pœnarum exactorem. Qui sanè loquendi modus ne Latinis quidem authoribus inusitatus est. Ait enim ita Plautus in Mostell. Nam ut servi suum volunt herum esse, ita ille solet. Bonus cum probis est, malus cum malis. Sic in Psal. 72. *Quam bonus Israël Deus his qui recto sunt corde.* Non ergo bonus, sed malus iis qui pravo sunt corde. Similis locus est Levitic. 26. ubi secundum Septuaginta legitur: *Si ambulaveritis ad me perversi, & ego ambulabo contra vos furore perverso*, citante Hier. in Malach. cap. 3. & in Ecclesiast. cap. 7. ubi nos habemus, *In furore contrario.* Vide etiam 2. Reg. 22. Scholastico loquendi modo diceremus; Cùm malis malitia culpæ Deus malus est malitia pœnæ. Sic Jeremiæ cap. 26. *Pœnituit Dominum mali, quod locutus* D *fuerat adversum eos.* Interdum tamen patres hanc sententiam quoque ad mores sociorum perversorum vitandos accommodant. Ambros. lib. de bono mortis cap. 9. & alii.

v. 44. *Eripies me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium.* Explicat hunc locum Apostolus ad Rom. 10. his verbis Isaiæ 65. *Isaias autem audet & dicit: Inventus sum à non quærentibus me; palam apparui iis qui me non interrogabant. Ad Israël autem dicit; Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem.* De contradictionibus ergo illius populi agit Psalmista. Et sicut prioribus verbis significatur Judæorum reprobatio, ita verbis sequentibus, vocatio, seu electio gentium, q.d. *Constitues me in caput gentium*, id est, caput Ecclesiæ ex gentibus convocandæ. Et concordat quod sequitur: *Populus, quem non cognovi servivit* E *mihi*, scilicet gentilis populus, quem mea præsentia non visitavi. Vide nost. Com. ad Rom. 10. sicut & pro Annotat. sequent.

PSAL. XVIII.

v. 1. **O***Pera manuum ejus annuntiat firmamentum.* Firmamenti nomine cœlum intelligitur, Hebraïcè dictum ab expansione, quia longè latèque super nos expanditur. *Opera* Hebraïcè *opus*, Græcè *operationem* ποίησιν. Sensus est: Cœli pulchritudo nobis annuntiat & loquitur quàm admiranda sit Dei operatio, quàm admirabilis sit Deus in operibus suis. Vide Jansenium. Vel, Expansio, id est, cœlum stellis pulcherrimè pictum indicat, ostendit, & annuntiat se esse opus Dei: juxta illud Psalmi 8. *Videbo cælos tuos opera digitorum tuorum, lunam & stellas quæ tu fundasti.* Et Psal. 101. *Opera*

manuum tuarum sunt cæli. In Hebræo utrobique numero singulari, *Opus.*

v. 2. *Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam.* Subaudiendum, succedens, aut quid simile: hoc modo; dies diei succedens, eructat nobis verbum de Deo; similiter & nox nocti succedens suggerit nobis de Deo scientiam: id est, singuli dies & singulæ noctes, vel ipsa dierum & noctium ordinatissima successio loquitur nobis sapientiam & potentiam Dei.

v. 5. *In omnem terram exivit sonus eorum.* Scilicet cælorum. Explicat id Apostolus ad Rom. 10. de spiritualibus cælis, scilicet de Apostolis, qui Evangelium per totum orbem prædicarunt. Et rectè. Nihilominus Chrysost. homil. 9. ad popul. Antioch. exponit quoque literaliter de creaturæ prædicatione. Porrò quod dicitur: *In sole posuit tabernaculum suum.* Hebræum sic sonat: Soli posuit tabernaculum in eis, id est, in cælis. In quem sensum etiam Euthymius id quod in Græco est, exponit. Vide nost. Comment. in cit. Apostoli locum.

v. 13. *Ab occultis meis munda me, & ab alienis parce servo tuo.* Nota, si non esset necessarium singula peccata Deo confiteri, quæ occurrere possunt, deque singulis conteri; non tam anxiè ita Propheta oraret. Porrò quod dicitur (*& ab alienis*) etsi intelligi possit de alienis, id est, de hostibus, quia sequitur in masculino genere. (*Si mei non fuerint dominati*) tamen & de peccatis alienis intelligi potest, quia immediatè præcedit: *Delicta quis intelligit?* non quatenus propriè aliena sunt, sed quatenus vel jussione, vel consensu, vel simili modo nostra sunt.

AD PSAL. XIX. nihil erat; ITEM nec ad XX.

PSAL. XXI.

v. 1. *DEus Deus meus respice in me, quare me dereliquisti?* Cujus sint hæc verba nemini dubium est legenti historiam passionis Domini apud Evangelistas. Neque quemquam movere debet, quod hîc paulò amplius ponatur quàm Evangelistæ referant Christum in cruce exclamasse.

Hic enim additur, *respice in me*; quod Christum dixisse non legimus. Primùm enim *responderi* potest, non tam verba urgenda quàm sensum: hoc ipso autem quo dixit, *quare me dereliquisti?* orat ut Deus ipsum respiciat, & non diu derelinquat. Quod si verò inspiciamus Hebraïcam & Chaldaïcam lectionem: prorsus inveniemus hîc eadem atque ipsissima verba quæ Christus in cruce protulit, neque ampliùs neque minùs. Ita enim est Hebraicè: *Eli Eli lammasabacthani*, hoc est, *Deus, meus, Deus meus, quare dereliquisti me?* Quod ergo nos legimus, *respice in me*, in Hebræo non est, sed a Septuaginta additum.

Quare me dereliquisti? Quamvis sensus sit orantis, Noli me penitùs derelinquere; tamen simul significatur eũ aliquo modo & ad id tempus fuisse derelictum. Derelictus autem fuit à Patre Christus, seu potius à Deo; quia non ait, Pater mi, sed, *Deus meus*; non eo modo quo imaginantur hæretici, Calvinus & sui: quod tunc senserit horrorem damnatorum, qualem sentiunt qui pro peccatis suis à Deo condemnantur: Nam iste horror maximè consistit in mala & perturbata conscientia, & in desperatione salutis; quæ duo non sine gravi blasphemia Christo tribui possunt: Sed derelictus fuit homo à Deo, id est, humana infirmitas à virtute divina: non quod virtus divina ei non adesset, sed quia humanam infirmitatem tunc non adjuvaret. Nam licet esset Filius Dei; in cruce tam graves dolores sustinuit, quàm si fuisset purus homo, ita ut acerbitatem cruciatuum, & tristitiam animi, divinitas ejus non mitigaverit.

v. 2. *Longè à salute mea verba delictorum meorum.* Delicta sua vocat delicta ejus corporis, cujus ipse erat caput; id est, Ecclesiæ. Ea vocat sua propter totius corporis unitatem: vel etiam quia, ut ait Isaias Propheta cap. 53. *Posuit Deus in eo iniquitates omnium nostrum*; ut videlicet pro iis tanquam pro propriis mortem subiret. Hebræa lectio prout vertit Hieronymus & alii, nullam habet difficultatem, *Longè à salute mea verba rugitus mei*, id est, clamoris mei.

v. 31. *Et anima mea illi vivet.* Hebraicè, *& animam suam non vivificabit.* Hieronymus, *& anima ejus non vivet.* Quod autem sequitur: *Et semen meum serviet ipsi*, in Hebræo est, *Semen serviet ei.* Quod totum videtur sic intelligendum sicut illud Isaiæ 53. *Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum.* Item illud, *Pro eo quod laboravit anima ejus; videbit & saturabitur.* Item. *Pro eo quod tradidit in mortem animam suam &c.*

PSAL. XXII.

v. 1. *DOminus regit me, & nihil mihi deerit.* Notandum, quod tam 70. quàm Hebr. pro (*Dominus regit me*) habent, *Dominus pascit me*, quomodo etiam Hieron vertit. Comparat enim se oviculæ, & Deum pastori; qui adeò oves suas summa cura & providentia pascit: & hoc agit ut nihil desit, sed ut etiam abundanter habeant. Sic Christus Joan 10. *Ego sum ostium. Per me si quis introierit, salvabitur & pascua inveniet. Ego veni ut vitam habeant, & abundantius habeant. Ego sum pastor bonus &c.*

v. 4. *Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt.* Persistit in allegoria pastorali. Pastores enim virga seu baculo utuntur ad coërcendum oves, ne longiùs aberrent, aut devient à reliquo grege. Unde in virga & baculo duo intelligi possunt beneficia, divina videlicet directio in via Dei, juxta illud; *Dirige me in semitam rectam*, & castigatio aberrantis juxta illud: *Ego quos diligo, arguo, & castigo.* Hæc duo consolantur unumquemque fidelem, quia signa sunt dilectionis divinæ, & per consequens argumenta, quod sumus filii Dei, & hæredes regni æterni. Sic & ad Hebræos capite 12. *Quem diligit Dominus castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit.*

v. 6. *Misericordia tua subsequetur me.* Ex hoc loco collato cum eo quod est Psalm. 58. *Misericordia ejus præveniet me*; constituitur celebris illa distinctio gratiæ prævenientis, & subsequentis, de qua sic August. Enchiridii cap. 32. Gratia Dei nolentem prævenit, ut velit; volentem subsequitur, ne frustrà velit. Et nihilominus consistit libertas arbitrii, de quo sic Conc. Trident. sess. 6. cap 5. *In sacris literis, cum dicitur; Convertimini ad me, & ego convertar ad vos* (Zachar. 1.) *Libertatis nostræ admonemur: Cùm respondemus* (Thren. 5.) *Converte nos Domine ad te, & convertemur; Dei nos gratiâ præveniri confitemur.* Ita Concilium.

PSAL. XXIII.

v. 2. *QUia ipse super maria fundavit eum, & super flumina præparavit eum.* Sine dubio, *orbem terrarum*, illud enim præcedit. Fundavit ergo terram super maria & flumina, id est, fecit & creavit eam ab initio, & quidem sic, ut ipsa maribus & fluminibus altior emineret, juxta illud Genes. 1. *Congregentur aquæ in locum unum* (nempe humiliorem) *& appareat arida.* Videlicet, ut sit apta habitationi hominum & bestiarum, & producendis herbis, fructibus, & arboribus. Sic etiam verbum (*fundasti*) simpliciter pro *creasti* accipitur in illo Psalm. 8. *Quoniam videbo cælos tuos opera digitorum tuorum, lunam & stellas quæ tu fundasti*, id est, creasti. Adde quod certum est, Psalmistam respicere utroque loco ad Scripturam Genes. 1. Ubi tamen de terra super aquis tanquam super fundamento collocata, nihil dicitur, sed tantum, remotis aquis & in unum locum collectis, de terra discooperta.

v. 7. *Attollite portas principes vestras, & elevamini portæ æternales, & introibit Rex gloriæ.* Hebraicè, Hieron. interprete sic: *Attollite portæ capita vestra.* Cui respondet quod sequitur: *Elevamini portæ æternales.* Sensus tamen utriusque lectionis ferè coincidit. Judæi dicunt esse apostrophen per prosopopœiam, ad portas per quas introducenda erat arca Domini à Davide. Quod si ita est; tamen dubitare non debemus sub hac sententia, & toto psalmo, latere alium sensum sublimiorem & propheticum. Quidam referunt ad Christi descensum ad inferos, ut sit apostrophe ad principes inferorum. Sed plerisque patribus magis placet, ut sit sermo Angelorum inter se: videlicet eorum; qui sunt ordinis inferioris, ad superiores, cohortantium

tium eos ad suscipiendum cum gloria & triumpho Christum in cœlos ascendentem. Dionysius Areopagita capite septimo cælestis hierarchiæ ex hoc loco docere conatur, Angelos alios ab aliis doceri de mysteriis Christi.

PSAL. XXIV.

v. 4. *Confundantur omnes iniqua agentes supervacue.* Hebr. *prævaricantes inaniter*, vel ut Pagninus vertit, gratis. Id ferè sic exponunt. Pudore afficiantur, ac spe sua excidant, qui non per errorem aut infirmitatem, sed sine causa, & malitiosè patranr & committunt scelera. Sed puto veriorem hunc esse intellectum; Confundantur omnes, qui me, aliosque justos gratis, id est, immeritò, & sine causa persequuntur, quod quidem magnæ est iniquitatis. Conquentur enim Propheta de inimicis se injustè persequentibus, de quibus jam dixerat: *Neque irrideant me inimici mei.* Potest etiam sic intelligi: Confundantur, & pudore afficiantur omnes prævaricantes legem tuam; quam quidem prævaricantur supervacuè, & inaniter, id est, sine fructu, imò gravi cum detrimento, ac malo suo. Ut sit liptote in vocabulo [*supervacuè*] quâ minùs dicitur, & plus intelligitur, ut Psalm. 50. *Cor contritum & humiliatum Deus non despicies.*

v. 10. *Universæ viæ Domini misericordia & veritas.* Ex hoc loco, & similirer ex illo Psalm. 76. ubi dicitur, *Non continebit in ira sua misericordias suas*, colligunt quidam etiam in damnatione impiorum miscendam misericordiam. Sic & Divus Thom. 1. parte quæst. 21. artic. 4. ad 1. dicens, Deum in iis aliqualiter alleviare, dum punit citra condignum. Sic & Bonaventura in 4. distinct. 15. Alii tamen dicunt id ex his locis non omninò convinci. Nam ut sciamus quibus misericordia petat, expressè sic dicit Psalmista: *Universæ viæ Domini misericordia & veritas, requirentibus testamentum ejus, & testimonia ejus.* Nempe solis vasis misericordiæ. Vide etiam D. August. lib. 21. de civit. cap. 24.

PSAL. XXV.

v. 2. *Proba me Domine & tenta me. Quæritur* occasione horum verborum, An vir justus possit desiderare se tentari? Et *respond.* distinguendo, nam petere tentari ad peccatum, est periculosum. *Qui enim amat periculum*, ait Sapiens Eccles. 3. *peribit in illo.* Sed tentari à Deo, & probari velle, sicut probatus est Abraham, & Job, non solùm licitum est, sed etiam sanctum; cum humili tamen fiducia, & oratione, ut Deus simul faciat cum tentatione proventum. Unde & David hîc addit, *Ure renes meos, & cor meum.* Sensus ergo est: Explora me, qualis sim, quàm tibi sinceriter serviam; quam firmiter adhæream. Ita Deus hominem probar quando per experientiam externorum operum, objecta tentatione aliqua, facit palam innotescere, id quod in homine latebat: innotescere, inquam, non Deo, qui omnia novit, sed vel ipsi homini, vel aliis cum eo conversantibus. Hinc ergo subjungit; *Ure renes meos & cor meum.* Ac si dicat, intimos affectus cordis mei ure, & tenta igne tribulationis. Ustio enim afflictionem significat, sicut & ignis in scriptura.

PSAL. XXVI.

v. 4. *Nam petii à Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ.* In Hebræo in neutro genere est: *Unum petii à Domino, hoc requiram.* Sensus est unam rem petii à Domino; & eam instanter requiram. Ea est, ut inhabitem in domo Domini. Ubi domus Domini est Ecclesia Christi, sive hic in terris militans, sive in cælis triumphans. Neque multum referre videtur, utra hoc loco intelligatur; quia altera petitio alteram includit. Quicumque enim perseverat in Ecclesia militante, ejus vivum membrum omnibus diebus vitæ suæ, id est, usque in finem vitæ, sine dubio habitabit quoque in ea, quæ in cœlis est, & contrà; neque enim hæc duo à se mutuo separari possunt.

Ut videam voluptatem Domini. Irrepserat error, ut (*voluntatem*) id est, jussionem, pro *voluptate* legeretur. Sed rectè Sixtina biblia errorem correxerunt. Voluptatem enim seu delicias domus Dei desiderare prophetam, docent Græca, & Hebræa exemplaria etiam MSS. meliora

A & veterum interpretatio. Et contrarius huic error accidit Micheæ 6. ubi vice versa, pro *voluntatibus* irrepserat (*voluptatibus*) quem & rectè correxerunt Sixtina, v. 16. hoc modo: *Et custodisti præcepta Amri, & omne opus domus Achab in voluntatibus eorum.* quasi dicat, præcepta scilicet & voluntates seu jussiones impiorum istorum es secutus. August. quoque in hoc psalmo legit: *Ut contempler delectationem Domini.*

v. 10. *Quoniam pater meus, & mater mea dereliquerunt me, Dominus autem assumpsit me.* Vixerunt quidem pater & mater Davidis, usque dum esset grandævus, & persequeretur eum Saül. (Nam sic loquitur ipse ad regem Moab 1. Regum 22. *Maneat oro pater meus & mater mea vobiscum*) sed declarat David à patre vel matre sibi

B nullum esse auxilium. Itaque ad Dei solius confugit opem.

v. 12. *Et mentita est iniquitas sibi.* Hujus apud Jansenium vide duos aut tres sensus. In Hebræo non aliud habetur quàm, *efflans seu loquens rapinam sive injustitiam*: subauditur ex superiori membro, *insurrexit in me.* Septuaginta partem hanc sententiæ accipiunt ut absolutam quasi in hunc sensum: & loquitur injustitiam, iniquitatem non sine mendacio, id est, confingit sibi quo me calumnietur aut mihi noceat.

v. 13. *Credo videre bona Domini in terra viventium.* Hebraicè suspensa est sententia, quæ sensum hunc habet. Nisi credidissem me visurum atque experturum bonitatem Domini in terra viventium, subaudi, defecissem inter tot calamitates & angustias. Terra viventium, ad litteram intelligitur de vita hac præsenti, sicut &

C Psal. 51. & 141. & apud Ezechielem 26. & 32. Sentit enim Psalmista se inter tot adversa non abjecisse animum; sed fretum Dei promissis, credidisse se adhuc visurum bona à Domino sibi præstanda inter homines viventes. Sic Isaiæ 30. *Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viventium*, Atque, id est, quod in alio psalmo breviter & planè dicitur: *Non moriar, sed vivam.* Psal. 117.

PSAL. XXVII.

v. 4. *Da illis secundum opera eorum, & secundum nequitiam adinventionum ipsorum. Secundum opera eorum tribue illis, redde retributionem eorum ipsis.* Propheticè vindictam hostibus imprecatur, prævidens & approbans quod Deus facturus erat. *Redde retributionem eorum ipsis* Phrasis Hebraïca est, quam ita reddas Latinè. Repende eis condignam, & operibus eorum

D respondentem talionem.

v. 5. *Quoniam non intellexerunt opera Domini, & in opera manuum ejus; destrues illos, & non ædificabis eos.* Malè psalteria nostra hactenus versum hunc dividunt, illud (*& in opera manuum ejus*) jungendo cum eo quod sequitur, cùm adhærere debeat verbis præcedentibus. Sensus enim est: Quoniam noluerunt intelligere, nec considerare opera Domini, quæ sunt opera potentiæ ejus, idcircò meritò destrues, & perdes eos. Scilicet phrasi Hebræa *intelligere in opera*, idem est quod intelligere opera, id est, iis animum animadvertere. Et tam priori loco, quàm posteriori textus Hebræus habet præpositionem (in.)

PSAL. XXVIII.

v. 3. *Vox Domini super aquas &c.* Non præteribo hoc loco piam contemplationem cujusdam, hos versus interpretantis de septem Sacramentis Ecclesiæ ad

E hunc ferè modum. *Vox Domini* Dei patris audita est super aquas Jordanis de Christo quem Joannes baptizabat, dicentis: *Hic est Filius meus dilectus.* Et per eam vocem Dominus majestatis intonuit; vox enim illa instar tonitrui fuit: sicut & Joan. 12. de simili voce audita dicebant turbæ, tonitruum esse factum. Et quia Christus quando baptizatus est in Jordane, sanctificavit omnes aquas ad usum salutaris baptismi credentium. Ideò Dominus super aquas multas vocem virtutis suæ effudit. *Vox Domini in virtute*, scilicet Spiritus sancti, quâ induuntur ex alto qui Confirmationis Sacramentum accipiunt.

Vox Domini in magnificentia, quam nulla in re magis declaravit, quàm quando instituit & nobis reliquit pretiosissimum & suavissimum epulum corporis & sanguinis sui.

Vox Domini confringentis cedros, id est, homines per superbiam excelsos & erectos. Quæ quidem eorum superbiâ confringitur & deiicitur per contritionem & confessionem, & per humilitatem actionis pœnitentiæ. In superbia autem, tanquam capite ac regina, intellige & cætera peccatorum genera. A

Et confringet Dominus cedros Libani, quæ sunt celsissimæ, quia nulla mens tam elata per superbiam, quam Dominus voce potentiæ suæ non confringat cum voluerit: nullum peccatum adeo grave, cui non sit per pœnitentiæ Sacramentum parata medicina.

Et comminuet eas tanquam vitulum Libani, & dilectus quemadmodum filius unicornium. Id est, Excelsa corda superborum comminuendo rediget ad eam humilitatem, ut sint teneri, molles, tractabiles tanquam vituli Libani, B dicantque quod unus eorum prostratus dixit, *Domine quid me vis facere?* & ut qui propter superbiam erant Deo exosi, per humilitatem fiant dilecti, quomodo pullus unicornis diligitur à matre.

Vox Domini intercidentis flammam ignis, id est, refrænantis ac domantis æstum libidinis ac carnalis concupiscentiæ, per gratiam benedictionis nuptiarum.

Vox Domini concutientis [*& excolentis*] *desertum* hujus mundi, per Ecclesiæ ministros sacra ordinatione institutos; dum prædicatione verbi Dei, & Sacramentorum administratione & sanctæ vitæ exemplo corda peccatorum concutiunt, sana doctrina excolunt, & omnes ad Deum adducunt.

Vox Domini præparantis, ad ingressum futuri sæculi C *cervos*, id est, animas per morbum corporis & periculum mortis imminentis ex hoc sæculo fugitivas & ad expectationem divini judicii trepidas. Quæ quidem præparatio fit per Sacramentum Extremæ-unctionis. Vide S. Vincent. de Valentia in sermone 2. Dom. 2. Quadragesimæ.

PSAL. XXIX.

v. 3. *Domine eduxisti ab inferno animam meam, salvasti me à descendentibus in lacum.* Si ad Davidem referatur, sensus est: Eripuisti me à periculis inferni seu mortis, in quibus versabar propter hostium persecutiones, juxta illud quod ait Psal. 17. *Circumdederunt me dolores mortis, pericula inferni invenerunt me. Salvasti me à descendentibus*, vel ut Hebraïcè est, *vivificasti me à descendentibus*, id est, salvasti me ne descenderem in lacum. Ita Hieronymus vertit, id est, eripuisti me è periculo mortis. Si ad Christum referatur, sensus habet illustriorem: *Eduxisti ab inferno animam meam*, id est, non D es passus animam meam morari in inferno, sicut ait Psal. 15. *Non derelinques animam meam in inferno.* Vivificasti me à descendentibus in lacum, id est, citò me revocasti ad vitam, ut caro mea non videret corruptionem.

v. 4. *Eduxisti ab inferno animam meam.* Vide suprà ad illud Psal. 15. *Non derelinques animam meam in inferno.* Nempe, ut de descensu Christi ad inferos agatur.

v. 6. *Quoniam ira in indignatione ejus, & vita in voluntate ejus.* Quidam sic intelligunt: In indignatione Dei est quidem ira, dum punit nos delinquentes; sed nihilominus in ejus voluntate & intentione est vita: quia ad hoc punit, ut ad eum convertamur. Hunc etiam sensum reddit Jansenius. Verùm magis appatet hîc esse antithesim; qua velut contraria Dei opera quæ sunt, irasci, favere, percutere, sanare, celebrentur ac laudentur. Eam E antithesim ita breviter reddidit Genebrard. Ad indignationem siquidem ejus sequitur plaga, ad favorem autem ejus vita & salus. Constat enim voluntatem Dei pro benevolentas ac beneplacito sæpè accipi in scripturâ. Chal. paraphrastes hoc modo: *Vita æterna in ejus beneplacito.*

v. 7. *Ego autem dixi in abundantia mea: Non movebor in æternum.* Et vers. seq. *Avertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus.* Hujus exemplum est in Ezechia rege 2. Paral. 32. Ille enim elevatus, tentatus, deinde derelictus, conturbatus, humiliatus ad mentem rediit.

PSAL. XXX.

v. 1. *Non confundar in æternum.* Nota, *Confundar*, non est futurum indicativi, quasi affirmet se non confusum iri, sed est optativi modi. Græcè καταισχυνθείην habens vim precandi. q. d. Confundi ne patiaris famulum tuum.

v. 13. *Oblivioni datus sum, tanquam mortuus à corde.* Sic ordina sententiam: Oblivioni datus sum à corde, tanquam mortuus, id est, ita penitus ex corde eorum deletus sum & oblivioni traditus, atque si jam dudum mortuus essem.

v. 20. *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine quam abscondisti timentibus te. Perfecisti eis qui sperant in te in conspectu filiorum hominum.* Quidam ita intelligunt, quasi Psalmista his verbis distinguere velit inter eos qui timent Dominum, & eos qui sperant in Domino; quod videlicet multitudo dulcedinis divinæ abscondatur ab iis qui timent Dominum, sed perficiatur & ostendatur iis qui sperant in Domino. Sed satis manifestum est Psalmistam non voluisse tale discrimen indicare. Nam tota Scriptura veteris testamenti tum in Psalmis, tum alibi eodem loco habet, timere Dominum, & sperare in Domino; & utrumque tribuit justis, & utrosque vocat beatos. *Beati omnes qui timent Dominum*; *Beati omnes qui sperant in Domino.* Proinde intelligendum est utrâque parte sententiæ idem, vel simile quid significari hoc modo: *Quam abscondisti*, id est, quam reservas apud te tanquam thesaurum quendam absconditum, ut des aliquando timentibus te. *Et quam perfecisti*, id est, præparasti, vel operatus es, ut vertit Hier. iis qui timent & sperant in te. De hoc vide Jans. in Psal. 16. Quomodo autem hac Scriptura quidam voluerint abuti ad probandum quod pœnæ damnatorum non essent æternæ, vide apud August. lib. 21. de civit. cap. 18.

PSAL. XXXI.

v. 1. *Beati quorum remissæ sunt iniquitates.* Quod propheta non in sola remissione peccatorum constituat justitiam, patet ex secundo versu: *Nec est in conspectu eius dolus*, ubi significatur hominem remisso peccato jam in peccato ampliùs non esse, nec dolum, id est, malitiam, jam esse in eo; sed ei successisse contrarium ejus, videlicet bonitatem & justitiam.

v. 2. *Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.* Disputant Scholastici an rectè parvulis imputetur peccatum Adæ, hoc est, peccatum originale. Et necesse est respondere quod sic. Nam ut Apostolus dicit: *Omnes nascimur filii iræ*, si autem non imputaretur, jam non filii iræ, sed beati, seu justi, ut Apostolus hunc locum ad Rom 4. interpretatur, nasceremur. Verùm quomodo id justè fiat, cum ipsi parvuli, ut videtur, non peccaverint; pauló major difficultas est. Sed respondet Apost. ad Rom. 5. dicens: *Sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt.* Ecce etiam parvuli in Adam peccaverunt; scilicet ut totum genus humanum repræsentante. Vide nostrum Comment. in dictum locum Apostoli ad Romanos.

v. 3. *Quoniam tacui inveteraverunt ossa mea, dum clamarem tota die.* Duo pugnantia hîc dici videntur. *Quoniam tacui, & dum clamarem.* Quod ita à quibusdam conciliatur, ut dicant, aliud eum tacuisse, aliud eum clamasse. Tacuisse peccata sua, clamasse & jactasse se merita sua. Hieron. ex Hebr. sic vertit: *Quia tacui, attrita sunt ossa mea, in rugitu meo tota die.* Alii, *in fremitu meo.* Ubi tacere videtur pertinere ad hoc, quod culpam suam erubuerit palam profiteri: rugitus autem vel fremitus ad gemitum, & suspiria quotidiana, quibus dolorem suum, & conscientiæ gravamen testabatur, licet ipsum peccatum detegere per confessionem non auderet. Itaque sensus est; Dum taceo peccatum meum, celans illud in pectore, *inveteraverunt ossa mea*, id est, omnis virtus mea contabuit, ita ut essem tota die in gemitu & suspiriis, quæ nascebantur ex perturbata & inquieta conscientia, donec tandem apertè peccatum meum confessus sum. Et hoc est quod sequitur: *Delictum meum cognitum tibi feci, &c.*

v. 4. *Conversus sum in ærumna mea, dum configitur*

ſpina. Secundum noſtram verſionem & Septuaginta ſen- A
ſus eſt. Volutatus ſum in miſeria mea perinde, ac ſi mihi infigeretur ſpina. Ita enim habent Septuaginta, *in infigendo mihi ſpinam.* Ex Hebræo vertunt: *Immutatus eſt humor meus in ſiccitates æſtivas.* Cujus ſenſus eſt manifeſtus, videlicet, per hoc, quod peccatum ſuum regebat, & non confitebatur, paulatim ſuccus omnis & vigor animi elanguerat, & in ariditatem quandam ſpiritus converſus fuerat.

v. 5. *Dixi confitebor adverſum me injuſtitiam meam Domino, & tu remiſiſti impietatem peccati mei.* Arguunt hinc hæretici non eſſe neceſſarium confiteri ſacerdoti, quandoquidem Deus propter contritionem remiſit peccatum, etiam propter ſolum votum confitendi Deo. Sed *reſpondetur* hîc nihil aliud ſignificari, quàm Deum non alligaſſe virtutem ſuam ſacramentis; ſed vehementem illam contritionem Davidis in pauciſſimis reperiri. Poteſt etiam eſſe ſenſus, & melior; *Dixi confitebor*; quod poſtquam feci; *ecce tu remiſiſti*: quem ſenſum quoque indicat D. Auguſt. quæſt. 154. ſuper Exodum, quamvis in hujus pſalmi enarratione, priori modo verba iſta exponat, reſpiciens ad ſingularem Davidis contritionem. Sed poſteriori expoſitioni quadrat verſus immediatè præcedens. Additio Cenſoris.

v. 6. *Veruntamen in diluvio aquarum multarum ad eum non approximabunt.* Ambiguum videretur, an ad Deum an ad ſanctum, de quo dixit: *Pro hac orabit ad te omnis ſanctus*, referendum hoc ſit. Sed ex tranſlatione Hier. patet ad ſanctum referendum; quæ ſic habet: *Vt dum inundaverint aquæ multæ ad illum non accedant.* Senſus eſt. Etiam Sancti orant Deum pro remiſſione peccatorum. Et per eam hoc conſequuntur, ut quando inundaverint multæ aquæ tribulationum, aquæ illæ, ſeu tribulationes ad eos non accedant; eò videlicet modo, quo ad impios; qui pro ſuis peccatis flagellantur. Similis locus eſt Pſalm. 90. *Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.* Ad juſtum ſermo eſt.

v. 11. *Lætamini in Domino & exultate juſti & gloriamini omnes recti corde.* In ſecundo & tertio membro repetendum, *in Domino. Exultate in Domino, gloriamini in Domino.* Hebraicè pro *gloriamini* jubilate, ſcilicet Domino.

PSAL. XXXII.

v. 15. **Q**Vi *finxit ſigillatim corda eorum.* Sigillatim Græcè κατ μόνας, id eſt, per ſingula. Hebraicè, *pariter.* Senſus tantùm eſſe videtur; omnia nullo excepto. D

v. 17. *Fallax equus ad ſalutem.* Græcè *mendax.* Hebr. mendacium. Senſus eſt: Fallax auxilium, incertum, infirmum in equo, & *in abundantia virtutis ſuæ non ſalvabitur*, ſcilicet equus, ait Euthymius. At in Hebræo eſt (*eruet*) ſcilicet, equus nequaquam eruet hominem. Et ſic quoque in noſtra verſione, quæ eſt ex Septuaginta (*ſalvabitur*) ad hominem referendum eſt. Neque enim de ſalute equi loquitur Pſalmiſta, ſed de ſalute hominis per fortitudinem equi.

PSAL. XXXIII.

v. 3. **I***N Domino laudabitur anima mea.* Pro (*laudabitur*) Hebr. eſt, (*laudabit ſe*) id eſt, glorſabitur. Quicumque enim gloriatur, ſeipſum laudat Sed ne malè id fiat, additum eſt (*in Domino*) Phraſis hæc in pſalmis frequens, ut Pſal. 43. *In Deo laudabimur tota die.* Et Pſal. 62. *Laudabuntur omnes qui jurant in eo.* Rurſum Pſal. 63. *Laudabuntur omnes recti corde.* & Pſalm. 104. *Laudamini in nomine ſancto ejus.*

v. 8. *Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum.* Græcè eſt, παρεμβαλεῖ, id eſt, caſtrametabitur. Quædam miſſalia habent, *immittet Angelum Dominus.* Sed vitioſè, & contra Græcam & Hebræam veritatem, vitio eorum, qui exiſtimabant, verbum (*immittet*) neceſſario poſt ſe habere debere accuſativum. Senſus itaque eſt, ut ſignificetur Angelum Domini per modum caſtrorum omni ex parte protecturum timentes Dominum, ſicut protexit olim caſtra filiorum Iſraël in exitu de Ægypto, & in deſerto.

Eſtii Annot. in Script.

v. 17. *Vultus autem Domini ſuper facientes mala.* Prò (*vultu*) Græcè eſt πρόσωπον, facies. Nec videtur vis facienda in vocabulo *vultus*, quaſi auſterum quid & durum ſignificet; ſed cum ſit vocabulum indifferens, determinatur per id quod ſequitur; *Vt perdat de terra memoriam eorum.* Sic in bonum accipitur in Canone Miſſæ: Suprà quæ placido ac ſereno vultu reſpicere digneris. Et ſimiliter in præcedenti verſu oculi & aures per ſe nihil benignum ſignificant, ſed benignitas Dei in juſtos ſignificatur per id quod ſequitur, *in preces eorum*, id eſt, ad exaudiendum eos. Vide etiam 1. Petri 3.

v. 22. *Et qui oderunt juſtum delinquent.* Et verſu ſeq. *Et non delinquent omnes, qui ſperant in eo.* Pro (*delinquent*) Græcè utrobique eſt πλημμελήσουσι. Vox Hebræa ſignificat [*deſolabuntur.*] Atque hoc habet ſenſum clariorem. B

PSAL. XXXIV.

v. 13. **E***Go autem cum mihi moleſti eſſent, induebar cilicio. Humiliabam in jejunio animam meam.* Secundum noſtram verſionem ſignificatur, quod in tempore anguſtiæ, quâ ab inimicis premebatur, non tantùm confugerit ad Deum per orationem, & invocationem auxilii divini, ſed etiam per voluntariam afflictionem corporis ſui; videlicet induendo cilicium, & humiliando in jejunio animam ſuam. Hoc exemplum etiam nos docet, quid in anguſtiis conſtituti facere debeamus, & quibus modis opem à Deo petere. Qui ſi ita, quamvis admodum pius ſit: tamen ſecundùm lectionem Hebræam non minùs, imò & magis pius ſenſus ſignificatur, hic nimirum: *Et ego cum ipſi infirmarentur, indumentum meum ſaccus:* C *Humiliabam in ieiunio animam meam, &c.* Quibus verbis ſignificatur magna charitas Davidis etiam erga ſuos inimicos, ipſum perſequentes. Ipſis [inquit] exprobrantibus mihi, ego corpus meum cilicio, & jejuniis affligebam, ut Deus illorum vellet miſereri. Et huic ſenſui aptiſſimè reſpondet id quod ſequitur: *Et oratio mea in ſinu meo convertetur.* Vel ſignificantius ſecundùm Hier. *in ſinum meum revertetur.* Quod duobus modis accipi poteſt. Vel hoc modo: Quia oratio mea pro illis fuſa propter eorum malitiam illis non profuit, ſaltem mihi proderit, & in ſinum meum revertetur, id eſt, ego orationis meæ fructum capiam. Vel hoc modo. Sicut pro illis ſyncerè & ex animo oravi, non autem malè precatus ſum; ita opto, ut Deus mihi retribuat, & talia mihi præſtet, qualia inimicis meis per orationem ad Deum optavi.

v. 5. *Congregata ſunt ſuper me flagella & ignoravi.* Auguſtinus ſuper hunc pſalmum legit, *ignoraverunt.* Item Tractatu 10. in Joan. *neſciebant.* Græcè οὐκ ἔγνων. ambiguum eſt Hebraicè, *& non cognovi*; ſcilicet conſpirationem eorum contra me. Quod verum eſt ad litteram de Davide: Chriſtus autem non cognovit, quia fuit tanquam neſciens.

v. 20. *Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracundia terræ loquentes dolos cogitabant.* Septuaginta habent: Et ſuper iram dolos cogitabant, id eſt præter hoc quod irati in me erant, etiam dolosè contra me egerunt. Hebræa paulò aliter habent, & ſenſus multo manifeſtior eſt, hoc modo: *Et contra humiles vel manſuetos terræ verba fraudulenta cogitabant*, q. d. me, qui ſumma manſuetudine ſemper cum illis verſatus ſum, fraudulentis E verbis, & artibus cogitabant circumvenire.

v. 24. *Iudica me ſecundum iuſtitiam tuam Domine, Deus meus.* *Quæritur*, quomodo idem propheta alibi dicat: *Non intres in iudicium cum ſervo tuo, quia non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis vivens*, Pſal. 142. Auguſtinus hunc locum ſic intelligit: Judica me ſecundum juſtitiam tuam, non meam, id eſt, ſecundum juſtitiam mihi à te donatam, non ſecundum juſtitiam, quæ mihi ex lege eſt, quam Apoſtolus detrimentum vocat, & ſtercora. Alii Chriſtum hîc loqui interpretantur. At *verior reſponſio eſt*, Davidem petere ſuam cauſam, non quæ ei cum Deo ſit, propter ſua peccata in Deum commiſſa, ſed quæ ei ſit contra ſuos inimicos, a Deo ſecundum ejus juſtitiam judicari. Hunc enim ſenſum manifeſtè exigunt antecedentia,

& sequentia, & maximè illud proximè præcedens: *Exurge & intende judicio meo, Deus meus, & Dominus meus, in causam meam.* In altera verò sententia Psal.124. quæ pugnare videtur, loquitur de judicio, quod est inter Deum & hominem, in quo necesse est hominem causa cadere propter multiplices in Deum offensiones, si non misericordia temperet justitiam.

v. 27. *Exultent & lætentur qui volunt justitiam meam,* id est, qui favent causæ meæ justæ. *Et lingua mea meditabitur justitiam tuam;* quâ scilicet justè pro me judicasti.

PSAL. XXXV.

v. 5. *Malitiam autem non audivit.* Intelligit hoc loco Aug. per malitiam, id quod habitat in homine peccatum, id est, concupiscentiam; eamque vult ut odio habeamus, sicut etiam odit Deus; sumpto etiam argumento ex pugna quâ ei à nobis resistitur. Et concione 8. in Psal.118. ad illud: *Concupivit anima mea desiderare &c.* disertè affirmant odiendam concupiscentiam nostram, quâ caro concupiscit adversus spiritum; & inde probat diligendam esse dilectionem Dei. Hinc & Apost. Rom.7. testatur se odisse malum, quod carne faciebat, etsi nullo mentis accedente consensu.

v. 7. *Homines & jumenta salvabis Domine, quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam Deus.* Sensus est. Tam magna & multiplex est bonitas tua, per universum orbem diffusa, ut non homines tantùm, sed etiam jumenta salves, id est, eorum curam habeas, ea sustentes, & foveas, dans vitam & alimenta. Ne autem putaretur eadem salus esse communis hominibus & brutis, & homines præ illis nihil amplius habere; addit: *Filii autem hominum in tegmine alarum tuarum sperabunt.* Vel, ut est in Hebræo, *in umbra alarum tuarum*, q.d. filiis hominum præter salutem temporalis vitæ, etiam spem dedisti vitæ æternæ, de qua adiicit. *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ &c.*

v. 10. *Quoniam apud te est fons vitæ, & in lumine tuo videbimus lumen. Apud te,* perinde est ac si diceret, Tu es fons vitæ; Et similiter (*in lumine tuo videbimus lumen*) perinde ac si dicatur: In te, temetipsum videbimus. Nam Deus est ipsum lumen beatum, quod videbimus, & lumen illud non in alio lumine, sed in seipso videbitur. Videbitur enim non quomodo lumina creata & corporalia videntur per aliquod medium, sed sine medio, atque in seipso, ita ut mens immediatè illo lumine perfruatur, Hier. super Habac.3. *In lumine tuo videbimus lumen*, sic exponit. In Filio videbimus Spiritum sanctum. Vult enim hæc verba dici ad patrem tanquã fontem hominis & vitæ.

PSAL. XXXVI.

v. 21. *Junior fui, etenim senui, & non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem.* Quomodo id verè dictum est, cùm non tantùm experientia nos doceat, frequenter justos temporalibus subsidiis ita destitutos ut panem quærere cogantur, sed etiam manifestè nos doceat Scriptura sacra Abraham tempore famis coactum descendere in Ægyptum, & panem ibi quærere? Nec ipse solùm, sed & semen ejus Isaac & Jacob cum tota familia fame & penuria pressi, in Ægyptum descenderunt panem quærentes, quo se & suos alerent. Quin & multi Martyres fame enecti leguntur. Nam in martyrologio Romano 12. Ianuarii quadraginta duo monachi fame consumpti martyrio coronantur, & 3. Julij S.Hyacinthus Trajani Imperatoris cubicularius, in carcere fame extinctus legitur, Similia sunt 23. Julii, 4. Octobris, & 22. Decemb. & apud Cyprianum epistola 22. quæ est Luciani, ubi agitur de quibusdam martyribus fame necatis.

S. Hieronymus super Amos 8. de hoc scripturæ loco agens. Quanti, inquit, martyres in persecutionibus perierunt fame, & indiguerunt frumento, alimentisque istis corporum? Unde ut difficultati satisfaciat, subinfert: Ergo de eo dicit pane qui de cœlo descendit, quem qui comederit, nec esurire poterit nec sitire. Ita ille. S. Augustinus intelligit de pane verbi Dei. Hoc pane justus

A non destituitur dum justus manet, quia justus ex fide tanquam ex pane suo vivit. Sed hi non videntur esse proprii sensus hujus loci. Notandum est, omnia corporalia beneficia justis & servantibus legem promissa, esse figuras beneficiorum spiritualium vel hujus vitæ, vel futuræ; & tunc vel maximè impleri quando implentur ea quorum sunt figuræ: Verbi gratia illud Exodi.12. *Os non comminuetis ex eo*, magis impletur in Christo crucifixo, quàm in agno paschali qui erat Christi figura. Dicendum ergo justum non derelinqui, nec semen ejus panem quærere; quia justus in justitia perseverans pane illo æternæ felicitatis in æternum non fraudabitur, qui panis significatus est per panem, vel quemcumque cibum corporalem in lege promissum. Dici etiam potest sensum esse: nec semen ejus quærens panem & non inveniens; non quod
B nunquam id accidat, sed quia Deus justorum singularem curam habet etiam in temporalibus: juxta illud: *Pietas ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ præsentis & futuræ:* & Deus facilius exaudit justos in necessitatibus ad se clamantes, quàm impios. Si tamen contingit, ut justus fame moriatur, vel aliter; Deus illud majori bono compensat. Quod dum fit, non est dicendum quod justus quæsivit panem & non invenit; velut si quærens argentum inveniat aurum pari pondere, non dicitur frustra quæsivisse argentum quasi quæsitum non invenerit; feliciùs enim invenit quàm si ipsum invenisset argentum. Conferatur autem cum hoc loco quod dicitur Psal.33. *Non est inopia timentibus eum; divites eguerunt &*
C *esurierunt; Inquirentes autem Dominum non minuentur omni bono*, sensus enim utriusque prorsus idem videtur. Conferatur item hic locus cum eo qui est Proverb. 10. *Non affliget Dominus fame animam justi.* Et Ecclesiast.2. *Respicite filii nationes hominum, & scitote quia nullus speravit in Domino, & confusus est. Quis enim &c.* Qui locus potest esse hujus explicatio. Denique S. Thom.1.2. q.114.art.10. videtur sic intelligere: Non vidi justum derelictum, ita ut deesset quantum ei expediebat ad perveniendum ad vitam æternam. Similiter intelligit illud Psalmi 33. *Timentes Dominum non minuentur omni bono.*

v. 33. *Custodi innocentiam, & vide æquitatem, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico.* Vel sic intelligitur, quoniam innocentia & æquitas sunt reliquiæ homini
D pacifico; Vel, quoniam homini pacifico sunt reliquiæ, id est, tandem inveniet reliquias, id est, mercedem suæ innocentiæ. Vel ex Hebr. quia reliquiæ, seu novissimum viro, scilicet talis pax. Ita illud, quod mox sequitur: *Reliquiæ impiorum interibunt.* Hebr. novissimum impiorum excidetur. Pagninus sic vertit: *Merces unicuique pax; merces impiorum succisa est.*

AD PSAL. XXXVII. Nihil habebatur.

PSAL. XXXVIII.

v. 5. *Notum fac mihi Domine finem meum, & numerum dierum meorum quis est; ut sciam, quid desit mihi.* Variè hoc exponi potest. Vel quod David petierit scire numerum dierum, quibus adhuc erat victurus. Quod si hic sit sensus, non
E propterea idem nobis imitandum est, ut quis petat à Deo sibi revelari spatium vitæ suæ. Nam David propheta erat, cui à Deo multa revelabantur, ideoque ex justa causa videtur etiam hujus rei revelationem petere potuisse. Vel accipi potest, non de tempore vitæ, sed angustiæ, in qua erat constitutus, ut sensus sit: Fac ut sciam, quamdiu in hac tam gravi tribulatione mihi manendum sit. Atque hoc etiam petierit ut Propheta. Quare tertio exponunt, non de certo aliquo numero dierum vel annorum, sed in genere de brevitate vitæ, hoc sensu: Fac ut finem vitæ semper ante oculos habeam. Vel, Fac ut cogitem semper, quàm exiguus sit numerus dierum vitę meę, quàm brevis sit hęc vita mortalis. Huic sensui satis congruunt quę sequuntur: *Ecce mensurabiles posuisti dies meos, & substantia mea tanquam nihilum ante me.* Quę verba non de se tantùm intelligit, sed de

toto genere humano, quia sequitur generaliter: *Verumtamen universa vanitas omnis homo vivens. Verumtamen in imagine pertransit homo*, quæ verba pertinent ad generalem hominum conditionem. A

v. 6. *Verumtamen universa vanitas, omnis homo vivens.* Illud (*universa*) apud Septuaginta repetitur esse numeri pluralis & accusativi casus, subaudito κατ. Secundùm quæ, hîc erit ordo sententiæ: Omnis homo est vanitas secundum universa, vel omnia. q. d. quidquid humanum est; quidquid fit ab homine, & quidquid homo molitur, infirmum, caducum & vanum est. Sed ista diversitas numeri & casus non est apud Hebræos in hoc vocabulo. Vnde secundùm eos accipi potest ut liber, vel in singulari, vel in plurali: *Verumtamen omnis homo vivens est omnis vanitas*, id est, perfecta vanitas, vel omni ex parte vanitas, sicut & subjungitur: *In imagine pertransit homo*, B q.d. vita ejus præterit tanquam imago, & umbra. Hinc & Job. 14. *Fugit velut umbra, & nunquam in eodem statu permanet.*

v. 12. *Opprobrium insipienti dedisti me. Obmutui & non aperui os meum, quoniam tu fecisti. Amove à me plagas tuas.* In eo quod dicit: *quoniam tu fecisti*, significat Deum omnis suæ pœnæ, tribulationis & angustiæ auctorem esse, etiam ejus quod ab insipientibus & malis hominibus accidit. Non est enim malum quod Dominus non fecerit: malum [inquam] pœnæ, non culpæ. Quò pertinet etiam illud præcedens: *Opprobrium insipienti dedisti me.* Et illud subsequens: *Amove à me plagas tuas.* Mala enim ab inimicis illata plagas Dei vocat. Et hac consideratione silentium sibi imperat dicens: C *Obmutui & non aperui os meum*; scilicet ne videar Deo obmurmurare. Sic enim & Ezechias in Cantico apud Isaiam 38. *Quid dicam cum ipse fecerit?* Sic enim ibi legendum, non fecerim.

v. 14. *Priusquam abeam, & ampliùs non ero.* Solùm significatur hac sententia & similibus, animam hominis non reverti in corpus ad statum præsentis vitæ: De quo vide pleniùs ad illud Job 7. *Sicut consumitur nubes, & pertransit, sic qui descendit ad inferos non ascendet.*

PSAL. XXXIX.

v. 7. *Sacrificium & oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi. Holocaustum & pro peccato non postulasti. Tunc dixi ecce venio. In capite libri scriptum est de me &c.* Hæc de Christo exponit Apostolus cap. 10. D ad Hebr. vers. 5. & seqq. Vide ibidem nostrum Commentarium.

PSAL. XL.

v. 7. *Et si ingrediebatur ut videret, vana loquebatur, cor eius congregavit iniquitatem sibi.* (*Cor eius*) utrum præcedentibus, an sequentibus jungendum? In Hebr. & Græco sic distingui invenio, ut præcedentibus jungatur, & commate separetur à sequentibus. Adde quod Græcis *cor* [καρδία] fœminini generis est, (*sibi*) ἑαυτῷ masculini, significans *sibi ipsi*. Itaque hoc relativum non potest ad *cor* referri, sed ad hominem. Quare suppositum verbi *Congregavit* non erit cor, sed homo, nisi coactè satis relativum referas ad *eius* hoc modo: Cor hominis impii congregavit iniquitatem sibi ipsi, id est, homini impio. Unde miror Jansenium, Hoppetum, Titelmanum, & Snoium hanc constructionem E elegisse. Campensis videtur jungere verbo præcedenti. Nam illud; *congregavit iniquitatem sibi*, sic interpretatur: Addebat sceleri scelus, scilicet inimicus meus. Idem indicat textus ejus. Consentit & Gagneius tam textu quàm carmine. Et manifestè Euthymius priorem constructionem, ac sensum præfert posteriori; Ita & Lind. Sensus igitur est, quod inimicus Davidis amicitiam simulans, cùm inviseret eum ægrotantem aliud ore, aliud corde locutus fuerit, & ita sibi iniquitatem auxerit peccatum fictæ amicitiæ jungens peccato veræ inimicitiæ. Similia sunt: *In corde & corde locuti sunt.* Psal. 11. *Ore suo benedicebant, & corde suo maledicebant.* Psal. 61. Sic & alibi homo in corde, vel cor ipsum loqui dicitur.

PSAL. XLI.

v. 3. *Sitivit anima mea ad Deum, fortem, vivum.* Constanter cum Clementinis, retinenda vox (*fortem*) id est, robustum, pro eo quod pridem corruptè legebatur (*fontem*) à fons, occasione verbi (*sitivit.*) Nam ita manifestè habent Septuaginta & plura MS. Latina. Sic etiam Hieronymus vertit ex Hebræo, tametsi alii geminatò vertant (*ad Deum, Deum vivum,*) Hebraicè sunt duo nomina Dei, *Elohim*, & *El.* Et similis locus est Isaiæ 9. Et utroque loco Septuaginta verterunt, *Deus fortis.*

v. 8. *Abyssus abyssum invocat in voce cataractarum tuarum.* Sententia hæc obscuritatem habet, quia valdè figurata est, quod ad literalem sensum attinet. Nam mysticè plures adferuntur sensus. Leo ser. 9. de pass. Domini intelligit de veteri & novo testamento, quæ sibi mutuo attestantur. Gregor. lib. 27. Moral. cap. 16. dicit; Abyssum abyssum invocare, est de judicio ad judicium pervenire, scilicet de judicio propriæ conscientiæ ad judicium Dei, quod sequetur. Quidam etiam sic exponunt; Abyssus miseriæ invocat abyssum misericordiæ, alii aliter. Quod ad literam attinet, significat propheta in exilio longè à sancto tabernaculo constitutus, se ita malorum & periculorum mole pressum esse, ut non in una abysso constitutus videatur, sed sicut fluctus fluctum impellit, ita abyssus abysso superimposita videatur; idque in voce cataractarum Dei, id est, cum magno sonitu aquarum è cataractis cœli descendentium. Hunc sensum indicant verba seq. *Omnia excelsa tua & fluctus tui super me transierunt.* Nam pro (*excelsis*) multi etiam vertunt (*gurgites*) & Græcè est (*elevationes*) scilicet undarum.

Sensus igitur est, Ingentes moles undarum & fluctuum, id est, variarum tribulationum & calamitatum super me transierunt, me urgent & premunt. Itaque hac figurata locutione duorum versuum significare voluit, multitudinem & magnitudinem angustiarum quibus erat involutus.

AD PSAL. XLII. Nulla erat Annotatio.

PSAL. XLIII.

v. 13. *Vendidisti populum tuum sine pretio. Et non fuit multitudo in commutationibus eorum.* Sine pretio, id est, gratis tradidisti eum in manus hostium, juxta illud Isaiæ 52. *Gratis venundati estis*, quasi dicat. In tantum displicuit Deo populus iste, peculium ejus, propter peccata sua, quibus se vilem fecit, ut à Deo abdicatus sit, & alienatus, & in manus aliorum dominorum translatus, nullo accepto pretio. Et idem ingeminatur, cùm subjungitur: *Et non fuit multitudo in commutationibus eorum.* Ubi Hebr. est: *Et non multiplicasti in pretiis eorum*, id est, nihil tibi accessit ex pretiis eorum; quia nimirùm pretia nulla accepisti, sed tradidisti gratis, ut dictum est. Alii utrumque exponunt de lucro. Nam & illud (*sine pretio*) verti potest ex Hebr. (*sine lucro.*) Tum sensus erit. Vendidisti populum tuum, sed ex ea venditione non fecisti lucrum, nec exindè factus es ditior. Ac si dicat: Commutasti populum tuum aliquo pretio, sed nullum tibi inde accessit fœnus. Vide Genebrardum. Jansenius in Paraphrasi miscet utrumque sensum. Sed prior nobis magis placet propter loca similia Isaiæ 52. & 55. quæ significant gratuitam omninò venditionem & emptionem: & quia revera fingere non possumus quod pretium ex populo suo vendito Deus receperit.

PSAL. XLIV.

v. 2. *Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi.* Titulus psalmi est inter cætera: *Canticum pro dilecto.* Secundum Hebræos posteriores epithalamium est, seu carmen nuptiale nuptiarum Salomonis, & filiæ Pharaonis. Sed secundum Christianos expositores, nuptias decantat Christi & Ecclesiæ, quam sibi Filius Dei per Incarnationem desponsavit. Quamquam non est negandum, quin historia de nuptiis Salomonis, & filiæ Pharaonis, occasionem dederit conscribendo huic psalmo, sicut & Canticum Canticorum:

Quod autem Psalmus totus ad literam de Salomonis nuptiis intelligi non possit, satis ex ipsius psalmi quibusdam versibus perspicuum est, potissimùm tribus; quos suis locis mox exponemus. Unde & Targum Judæorum & antiquiores aliquot Rabbini, de Messia quoque hunc psalmum interpretantur.

v. 7. *Sedes tua Deus in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui.* Sanè ad regem sponsum sermonem dirigi, qui vocatur hîc Deus (quod numquam Salomoni tributum est) patet ex præcedentibus & sequentibus. Quidam hoc eludere volentes dicunt, quod (*Deus*) est nominativi casus, hoc sensu, Deus est sedes tua in sæculum sæculi. Quibus respondendum est contortam illam esse expositionem & consuetudini loquendi Scripturæ contrariam. Quia sæpè quidem legimus, cœlum, terram, Angelos, hominesque justos esse sedem Dei; sed nusquam legitur, Deum esse sedem hominis, neque ulla phrasis Scripturæ hoc habet. Deinde Apost. ad Hebr. 1. hunc locum profert ad probandam Christi divinitatem. Itaque non alius hîc sensus agnoscendus est, quàm, ô Deus, ô Christe sponse, tu es Deus, & Dei filius, & tua sedes, id est, sedes regni tui est in sæculum sæculi. Hebr. *in æternum & ultra.* Per quod significatur absoluta & interminabilis æternitas.

v. 12. *Et concupiscet rex decorem tuum, quoniam ipse est Dominus Deus tuus.* Ecce secundum argumentum, psalmum hunc non de Salomone, sed de Christo esse intelligendum, utpotè quod sponsus vocetur Dominus Deus sponsæ. In Græco quidem & Hebræo, tantùm poni videtur: *Quoniam ipse est Dominus tuus*, sed tamen ponitur illud nomen, quod communiter & in Psalmis, & alibi Deo tribuitur, videlicet Adonaï.

v. 16. *Adducentur in templum regis.* En tertium argumentum, quod rex iste & sponsus Deus est: quia templum solius Dei est. Vide nostra in 1. cap. ad Hebr.

PSAL. XLV.

v. 6. *Deus in medio eius, non commovebitur.* Sensus est. Deus tanquam in medio civitatis suæ existens custodit, fovet, protegit, & conservat eam; & proinde civitas ipsa non commovebitur, id est, à prospero statu suo non dimovebitur. Ita enim frequentissimè commoveri in sacris literis accipitur. Nempe, ut ponatur comma post illud, *Deus in medio eius*, ac deinde legatur; *Non commovebitur*, scilicet ipsa civitas. Nam commoveri, aut non commoveri, non rectè videntur Deo tribui, sed (*non commoveri*) in felicitate hominis justi ferè ponitur. Sic Psal. 14. *Qui facit hæc, non movebitur in æternum.* Et Psal. 20. *Quoniam rex sperat in Domino, & in misericordia Altissimi non commovebitur.*

PSAL. XLVI.

v. 5. *Speciem Jacob, quam dilexit*: Pridem in masculino legebatur (*quem*) sed rectè Sixtina biblia restituerunt fœmininum (*quam.*) Nam sic Græca habent τὴν καλλονὴν Ἰακὼβ, ἣν ἠγάπησεν, id est, pulchritudinem Jacob, quam dilexit. Sic & Hieron. Gloriam Jacob, quam dilexit. Pagninus tamen, Arias, & alii nonnulli ex Hebræo verterunt in masculino (*quem*) quod relativum Hebraïcum sit omnis generis, ut annotat Genebr. Sed sensus ferè eodem recidit, maximè si per speciem Jacob, Hebræa phrasi intelligas ipsum Jacob speciosum.

v. 7. *Psallite Deo nostro, psallite, psallite regi nostro, psallite, quoniam rex omnis terræ Deus, psallite sapienter.* Græcè est (*intelligenter*) quomodo etiam habet August. Hebr. sonat, (*eruditè*) quomodo vertit Hier. Itaque hæc tria; videlicet ut psallamus sapienter, intelligenter, & eruditè, in omni officio psallendi potiùs intelligamus debere esse conjuncta. *Eruditè*, ad artem psallendi pertinet. Nam sicut est ars pulsandi citharam, ita est & ars quædam psallendi, non tantùm in psalterio instrumento musico, verùm etiam sicut nos quotidie facimus sola voce sine alio externo instrumento. Huc ergo pertinet debita psalmorum pronuntiatio, velut conveniens verborum ac syllabarum distinctio, interpunctio & mora, & vocis modulata elevatio; & quidquid ad decentem & perfectam

A pronuntiationem spectat. *Intelligenter* verò psallit, qui quod legit, intelligit, & ad ea quæ legit, attendit. *Sapienter* denique psallit, qui quodam devotionis affectu fertur ad ea quæ verbis significantur, quæ psallit, & cui verba illa divina sapiunt, & suavia sunt, & in illis spiritualem percipit delectationem.

v. 10. *Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham, quoniam dii fortes terræ vehementer elevati sunt.* *Quæritur* qui sint dii fortes terræ, quos dicit vehementer elevatos? Augustin. intelligit de populo Judaïco, quem Deus sibi peculiarem elegerat, & exponit hoc modo. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham, id est, principes gentium imitati sunt fidem Abrahæ; idque propterea, quia dii fortes terræ, id est, populus Judaïcus per superbiam ita elevatus est, ut Christum a se rejecerit.

B Ut impleatur illud: *Venient ab Oriente & Occidente, & recumbent cum Abraham &c. Filii autem regni ejicientur foras.* Hier. vertit: *Quoniam dii, scuta terræ, vehementer elevati sunt*, id est, protectores terræ. Et sensus esse videtur. Quantumcumque dii terrarum elevati sint, tamen totus mundus congregabitur cum Deo Abraham: Alii sic: Quoniam diis protectoribus terræ longè superior est, scilicet Deus Abraham. Et hic sensus est apertissimus. Hebr. ad verbum sic; *Quoniam Dei scuta terræ, vehementer elevatus est*, ut hic sit sensus: *Quoniam* (ipsius) *Dei scuta* (id est, protectiones) *terræ, vehementer* (enim) *elevatus est.*

PSAL. XLVII.

C v. 3. *Fundatur exultatione universæ terræ mons Sion, latera Aquilonis, civitas regis magni.* Multi codices habent, ut illud *Mons Sion, latera Aquilonis* construatur cum sequentibus, non cum præcedentibus. Nam suppositum verbi (*fundatur*) videtur esse (*civitas.*) Hoc enim præcessit: In civitate Dei nostri. Vide Hebræa. Conjunguntur autem; *Mons Sion, latera Aquilonis*, scilicet, quia mons Sion situs est ad plagam civitatis Jerusalem Aquilonarem.

PSAL. XLVIII.

v. 8. *Frater non redimit, redimet homo? non dabit Deo placationem suam.* Priori loco per præsens legendum esse, (*redimit*) patet ex Græco. Hebræa sic sonant: *Fratrem non redimendo, redimet vir?* Et sensus est: Ne-

D mo vel fratrem suum ullo pretio redimere queat à morte. Sic & quod sequitur: *Non dabit Deo placationem suam*, Hebr. est propitiationem; quasi dicat, nihil dare poterit, quo Deus propitietur, ut immunem faciat ipsum, vel fratrem à morte. Dicit autem ista, ut ostendat vanitatem divitiarum, & quàm stultè faciant, qui (ut superiori versu dicitur) *confidunt in virtute sua, & in multitudine divitiarum suarum gloriantur.*

v. 15. *Et dominabuntur eorum justi in matutino.* q. d. maturè & brevi futurum est, ut justi eorum dominentur. Est enim Hebræa phrasis, *Manè*, seu in matutino, pro eo quod est maturè ac properè. Ita & Psal. 100. v. ult.

PSAL. XLIX.

v. 1. *Deus deorum Dominus locutus est*: Quidam sic verti posse putant ex Hebræo: Deus, Deus,

E Deus locutus est, & hoc modo apertè insinuari personarum Trinitatem in Deo, eò quòd Hebraicè sit, *El, Elohim, Iehova*, quæ singula sunt Dei nomina. Sed causam relego ad ejus linguæ peritiores, ut illi judicent, utrum Scripturæ phrasis hoc, aut patiatur, aut requirat. Certè alibi verus Deus vocatur Deus deorum, ut Deuter. 18. Esther 14. Dan. 2. 3. & 11. & in psalmis frequenter. Jansenius hoc loco Deum deorum interpretatur Deum Judicum. Nam Judices in scripturis Dii aliquoties appellantur etiam in psalmis. At idem Jansenius in Psal. 115. censet dici Deum Deorum, etiam eorum, qui falsò putantur Dii, quia est super omnes, id est, omnibus major. Et hic videtur verus sensus. Quod & ostenditur ex aliis Psalmis, ut 85. *Non est similis tui in diis Domine.* & 94. *Magnus super omnes deos*, & imprimis ex Psal. 95.

ubi dicitur: *Terribilis super omnes deos*, ubi manifestum est Prophetam loqui de falsis diis gentium, sequitur enim: *Quoniam omnes dii gentium dæmonia.* Vide etiam ad Deut. 10.

v. 5. *Congregate illi sanctos eius, qui ordinant testamentum eius super sacrificia.* Hebr. *Congregate mihi pios meos, ferientes pactum meum super sacrificium.* Videri posset per sanctos intelligi Angelos, per quos datum est pactum legis, teste Stephano in Actis, & Paulo ad Galat. Sed obstat, quod ipsis Angelis hæc dici videntur; ut ipsi scilicet congregare jubeantur istos sanctos, sicut & Matth. 24. dicitur: *Et mittet Angelos suos, & congregabunt electos eius.* Adde quod Angeli fuerunt ministri in danda lege, sed homines, qui legem acceperunt, propriè dicuntur pepigisse fœdus cum Deo de lege servanda. Item Stephanus & Paulus loquuntur de lege Decalogi, non de legibus sacrificiorum posteà separatim Moysi traditis, postquam populus peccasset in vitulo aureo.

v. 16. *Et invoca me in die tribulationis, eruam te & honorificabis me.* Quidam istud: *Honorificabis me*, referunt ad superius illud: *Et invoca me*, hoc sensu: Invocando me præstabis mihi honorem. Sed magis videtur ad id quod proximè præcedit, referendum, ut sit sensus: Cùm invocaveris me, eruam te de tribulatione: tu verò liberatus à periculo, gratias mihi ages, & agendo gratias honorificabis me.

PSAL. L.

v. 1. *Miserere mei Deus, secundum magnam misericordiam tuam.* Psalmi hujus celeberrimi argumentum satis indicat iste ejus titulus: *Psalmus David, cum venit ad eum Nathan Propheta, quando intravit ad Bethsabee.* Igitur hoc psalmo David canit pœnitentiam Deo, super adulterio, & homicidio à se commisso. Nam utroque gravissimè Deum offenderat, & de utroque reprehensus fuerat à Nathan. *Dicet* aliquis. Dixerat ei Nathan 2. Reg. 12. *Transtulit Deus peccatum tuum.* Quomodo ergo illius peccati adhuc petit à Deo remissionem? Ad hoc duobus modis *respondetur.* Quidam sic respondet. Quamquam remissam esse sibi culpam intelligeret; dicente sibi Nathan: *Transtulit Dominus peccatum tuum*; intelligens tamen cui pœnæ obnoxius esset, misericordiam à Deo postulat, & ad vitæ puritatem atque novitatem se instaurari precatur. Qui cum dicere videatur quod petat remissionem pœnæ temporalis; huic obstat, quod pœnæ temporales non fuerint ei posteà remissæ, sed luere eas debuit. Nam & filius, qui natus erat ei, mortuus est, & persecutiones gravissimas sustinuit, tum à proprio filio, tum ab aliis. Et quæcumque Nathan prædixit ei eventura, evenerunt. Unde alii respondent, quod illud; *Transtulit Deus peccatum tuum*, more prophetico dictum sit pro; Mox transferet Deus peccatum tuum, ita ut mortem æternam non incurras; de qua addiderit, *Non morieris.* Sic Ambros. in Apologia David. Et est propheticus loquendi modus ut propter certitudinem sæpè præteritum ponatur pro futuro. Alii exponunt hoc dictum de morte temporali. Hanc enim David evasit, permanens in regno, usque ad senectutem, & moriens in pace. Prædixit ergo Propheta transferendum peccatum ejus, sed hoc ipsum mediante hac tam supplici ejus prece.

v. 6 *Tibi soli peccavi, & malum coram te feci, ut justificeris in sermonibus tuis, & vincas cum judicaris.* Illud, *ut justificeris*, si jungatur cum verbis proximè præcedentibus, & malum coram te feci, tunc illud (*ut*) non causam significabit, sed eventum, hoc sensu: Tibi soli peccavi, & sic tamen futurum est, ut dum mihi etsi peccanti promissa servas, appareat apud omnes justitia tua, & vincas iniqua aliorum de te judicia. Clarior quoque erit sensus, si per hyperbaton referatur ad verba superiora. *Miserere mei Deus. &c.* hoc sensu, Miserere mei, & dele iniquitatem meam, & ne perdas me jam pœnitentem, ut justus & verax appareas in tuis promissionibus, quibus remissionem peccatorum promisisti omnibus verè, atque ex animo dolentibus de peccatis admissis. Vel etiam (respiciendo ad aliam promissionem specialiter ipsi David factam) ut appareas verax in promissione mihi & posteritati meæ facta; videlicet de semine meo post me regnaturo, de regno meo stabiliendo in æternum, & Christo promisso ex semine meo nascituro. Nam de illis promissionibus valde sollicitus erat David.

v. 9. *Auditui meo dabis gaudium & lætitiam*, id est, facies me audire læta nuntia, unde futurum ut qui mœrore conficiebar & tabescebam, totus exiliam præ gaudio.

v. 19. *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicies.* Videri hic posset, ubi est cor contritum, ibi quoque statim adesse remissionem peccatorum; sed non ita est ordinariè. Nam dicitur tantùm sacrificium quod Deus non despicit; sicut & orationes, & eleemosynæ quodammodo sunt sacrificia; quæ etsi fiant, & Deo sint gratissima, tamen non ideo mox consequitur remissio peccatorum; ut patet in Cornelio Centurione; cui etsi horum intuitu, non tamen nisi posteà remissa sunt peccata.

PSAL. LI.

v. 3. *Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate? Tota die injustitiam cogitavit lingua tua.* Ex Hebræo vertunt hoc modo Pagninus & alii. Cur gloriaris in malitia, ô potens in iniquitate? Misericordia Dei est omni die. Vide nihilominus Genebrardum defendentem nostram versionem ut Hebræo fonti conformem.

v. 11. *Confitebor tibi in sæculum, quia fecisti, & exspectabo nomen tuum, quoniam bonum est in conspectu sanctorum tuorum.* An sic: Expectabo nomen tuum in conspectu sanctorum tuorum, quoniam bonum est? An verò sic; quoniam bonum est in conspectu sanctorum tuorum? Item an *sanctorum* generis masculini, an verò neutri? Jansen. masculinum accipit, & jungit cum (*bonum est*) Hoppertus masculinum quoque intelligit, sed illud (*in conspectu sanctorum*) jungit cum superioribus. Pagninus ex Hebræo, *coram misericordibus suis.* Et videtur sensus esse, Confitebor tibi, & nomen tuum, quoniam bonum est; expectabo palam apud sanctos tuos, quos misericordiæ ac bonitatis tuæ beneficiis prosequeris, ut *misericordes* passivè accipiatur; pro iis in quos misericordia præstatur.

PSAL. LII.

v. 4. *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt &c.* Hæc & alia his similia refert Apostolus Rom. 13. Vide ibidem nostrum Commentarium.

PSAL. LIII.

v. 3. *Deus in nomine tuo salvum me fac.* In nomine tuo, id est, in virtute tua. Sequitur enim expositio: *Et in virtute tua judica me*, id est, per virtutem & potentiam judica pro me contra inimicos meos, debellans, & conterens eos.

v. 9. *Quoniam ex omni tribulatione eripuisti me, & super inimicos meos despexit oculus meus.* Pro *despexit*, Hebr. est, *vidit.* Despicere enim non significat hìc contemptum, quamvis etiam non sit ille incommodus sensus, ut dicat se contempsisse inimicos suos, tanquam invalidos, & qui proditione sua ei nocere non potuerunt; sed est videre, inspicere. Et sensus est: Oculus meus vidit ultionem super inimicos meos; Et ita eripuisti me de manibus eorum, ut etiam ultionem eorum viderim; juxta illud Hierem. *Videam ultionem tuam ex eis.* Itaque significat impletum in eos, quod pauló ante optabat: *Averte mala inimicis meis, & in veritate tua disperde eos.*

PSAL. LIV.

v. 16. *Et descendant in infernum viventes.* Infernus in genere significat infera loca. Quidam hìc sepulchrum intelligunt. Sed videtur omninò sic intelligendum, quod hic dicitur, quomodo illud, quod est Num. 16. de Dathan & Abiron, qui hiatu terræ viventes absorpti sunt. Vide ejus loci Notat. Nam ad eam historiam hìc alluditur.

v. 19. *Redimet in pace animam meam, ab his, qui appropinquant mihi, quoniam inter multos erant mecum.* Auguſt. legit *in multis*, in neutro genere, & intelligit verſum de hæreticis, qui in multis ſcilicet ſunt cum Catholicis, utpote quia multa cum iis habent communia, ut ſcripturas, ſacramenta aliqua, cæremonias, denique multorum articulorum quaſi fidem: Non tamen omnia; nempe non ea, propter quæ ſunt hæretici. In Hebræo habetur: *Quoniam in multis fuerunt mecum.* Pagninus vertit: *Quoniam multi ſunt mecum.* Hieron. Multi enim fuerunt adverſum me. In Græco: quia in multis erant mecum: ubi vox (*multis*) tam neutro, quàm maſculino genere accipi poteſt, quæ Græcè eſt πολλοῖς, ad utrumque ambigua. A

PSAL. LV.

CUm tenuerunt eum Allophyli in Geth. Allophyli dicuntur Philiſthæi, Latinè alienigenæ, quo nomine B iidem ſignificantur Pſalmis 59. 82. 86. & 107. idque ex verſione Septuaginta juxta quam eccleſia pſalmos legit. Nam in Hebræo ſemper eſt illud nomen quod Philiſthiim vel Philiſthæi Latinè reddi ſolet. Hieronymus quidem hoc loco vertit Allophylos, at reliquis quatuor locis Philiſthæos aut Palæſtinam. Sed quæritur quid ſecuti Interpretes Septuaginta pro Philiſtæis dixerint Allophylos, cùm nec vox Hebraica, ſi eam interpreteris, hoc ſonet? Videtur dicendum quod quo tempore Septuaginta Interpretes verterunt biblia, Philiſthæi fuerint quaſi proprio ac peculiari nomine à populo Judaïco vocati alienigenæ, ſive quia vicini erant illi populo, & tamen gente ac genere planè diverſi, & cum quibus eorum majores ferè continua bella geſſiſſent; ſive quia etiam ipſis Chananæorum populis erant alienigenæ ſeu gentis alienæ homines. Non enim Philiſthæi ex Chanaan filio C Cham progeniti fuere, ut cæteri terræ illius incolæ, ſed ex Meſraïm alio filio ejuſdem Cham, ut habemus Geneſ. 10. & 1. Paralip. 1.

v. 8. *Sicut ſuſtinuerunt animam meam, pro nihilo ſalvos facies illos &c.* Sic quidem Græca, quaſi dicat ſicut ſuſtinuerunt, id eſt, exſpectaverunt animam meam, pro nihilo ſalvabis eos. Quod Auguſt. ſic intelligit, *pro nihilo*, id eſt, gratis ſalvos facies eos, non ex meritis ipſorum, quæ non erant niſi mala At ex Hebræo longè alius apparet ſenſus. Sic enim ſonat: *Super iniquitatem evaſio eis?* Pagninus, *num propter iniquitatem evaſio erit eis?* Hieron. quia nullus eſt ſalvus in eis. Miror Janſenium non meminiſſe hujus varietatis. Sed & notandum, quod in noſtris eſt (*pro nihilo*) non D ſic dictum quomodo Pſal. 80. *Pro nihilo forſitan inimicos eorum humiliaſſem.* Nam in Hebræo vocabula ſunt prorſus diverſa. Vide ejus loci Annotat.

v. 11. *In Deo laudabo verbum, in Domino laudabo ſermonem.* Hebr. iiſdem verbis repetitur, *Laudabo verbum.* Intelligitur autem Verbum Dei, ſicut ſuperiùs expreſſerat: *In Deo laudabo verbum ejus*, ſcilicet, ſecundùm Hebr. loco ejus quod nos habemus verſ. 5. *In Deo laudabo ſermones meos.* Senſus eſt, In Deo & per Deum laudabo, vel in Deo ſperans laudabo & prædicabo verbum promiſſionum ejus ad me factum per Samuelem & Nathan Prophetas. Alii verbum pro re accipiunt, hoc ſenſu; Boni conſulam etiam cum laude, quidquid mihi E Deus immiſerit, ſive proſperum, ſive adverſum.

PSAL. LVI.

v. 7. FOderunt ante faciem meam foveam. Non eſt ſenſus, ante faciem meam, id eſt, me inſpiciente; ſed ante me, & mihi; & in via mea, quâ eram iturus; ut in foveam mihi paratam inciderem. Sic alibi. *In via qua ambulabam, abſconderunt laqueum mihi.* Pſal. 141.

PSAL. LVII.

v. 9. SIcut cera, quæ fluit, auferentur, ſupercecidit ignis, & non viderunt ſolem. Priorem partem vertit Hieron. *Sicut vermis tabefactus pertranſeat.* Alii cochleam, vel limacem vertunt, ſimilitudine rei quæ æſtum ſolis ferre non poteſt, cujuſmodi eſt vel cera vel limax; & ſignificatur interitus impiorum conſumcante lumine divinæ juſtitiæ. Porrò pro eo, *ſupercecidit ignis &c.* Hieron. ſic: *quaſi abortivum mulieris quod non vidit ſolem.* Hic ſenſus clarus eſt. Secundum lectionem noſtram ſenſus eſſe poteſt: Cecidit ſuper eos ignis vindictæ divinæ, ita ut penitus extincti ſolem non ampliùs viderent.

v. 10. *Priuſquam intelligerent ſpinæ veſtræ rhamnum, ſicut viventes, ſic in ira abſorbet eos.* Obſcurus locus. Hebr. ſic ſonat: *Priuſquam creſcant ſpinæ veſtræ in rhamnum quaſi viventes, quaſi in ira tempeſtas rapiet eos.* Eſt autem mutatio perſonæ etiam in eadem ſententia, quod apud Hebræos non eſt rarum. Nam primò primam facit perſonam; deinde tertiam. *Spinæ veſtræ ---- abſorbet eos*, pro eo quod diceret; *abſorbet vos*, vel *abſorbebit vos.* Senſus ergo eſt: Priuſquam veſtræ ſpinæ adhuc teneræ & exiguæ excreverint & adoleverint in rhamnum juſtæ magnitudinis, in ſylvam ſpinoſam, id, inquam, priuſquam fiat, tempeſtas iræ divinæ rapiet vos, ſuccidet vos, & auferet de terra, quaſi diceret; non ſinet Deus malitiam veſtram ad perfectionem pervenire, ſed ſuccidet vos adhuc in prima ætate *ſicut viventes*, id eſt, ſicut ſuccidunrur, qui ſunt in flore vitæ, quibus adhuc lubet vivere. Auguſtinus pro (*intelligerent*) legit (*producerent.*) Qui ſenſus convenit etiam cum Hebræis.

v. 11. *Lætabitur juſtus cum viderit vindictam, manus ſuas lavabit in ſanguine peccatoris.* Lætabitur non delectatione miſeriæ alienæ, quod eſt crudelitatis, ſed amore juſtitiæ divinæ. Porrò pro eo quod dicitur: *Manus ſuas lavabit &c.* Hebraicè eſt (pedes) & eodem redit. Senſus enim eſt; ſatiabitur vindicta ſumpta de impiis, eò quòd ſanguis impiorum fundetur uſque ad ſatietatem vindictæ, ita ut juſti etiam manus & pedes, ſi vellent, in ſanguine eorum intingere & lavare poſſent.

PSAL. LVIII.

v. 7. COnvertentur ad veſperam, & famem patientur ut canes, & circuibunt civitatem. De Judæis dicitur, ut plerique exponunt, qui ad veſperam, id eſt, in fine ſæculi ad Chriſtum convertentur. Sic Hieronymus, Caſſiodorus, & alii plures in hunc locum. Vide etiam noſtra in 4. ſent. diſt. 47.

v. 11. *Miſericordia ejus præveniet me.* Vide ſuprà ad illud Pſalm. 22. *Miſericordia tua ſubſequetur me.* Item ad illud Eſther 15. *Convertitque Deus ſpiritum regis in manſuetudinem.*

v. 17. *Et exultabo mane miſericordiam tuam.* Ita legendum cum ultima vocali (*u*) non cum prima (*a*) *exaltabo*, ut ante correctionem Sixtinam paſſim legebatur. Sic enim legunt Græca, & multa etiam MSS. Latina. Sic & Pſal. 50. *Exultabit lingua mea juſtitiam tuam.* Niſi quis putet Hieron. caſtigantem pſalterium, legiſſe (exaltabo) quod eſt conforme Hebræo. Additio eſt Cenſoris.

PSAL. LIX.

v. 5. POtaſti nos vino compunctionis. Videlicet, aceto. Nam acetum ex vino eſt, & acore ſuo pungit ſenſum guſtus. Alii aliter. Vide Genebrardum. Verſio Vatabli habet lethale.

v. 10. *Moab olla ſpei meæ*, Hebr. *Moab olla lotionis meæ*, q. d. erit velut olla ſeu pelvis in qua manus lavare ſoleo, erit mihi inſtar vilis mancipii. Vide an non matula ſignificetur per ollam lotionis: conſule Genebrardum.

AD PSAL. LX. Nihil erat annotatum.

PSAL. LXI.

v. 2. NOn movebor ampliùs. Idem eſt cum eo quod infrà dicit, *non emigrabo.* Quia utrobique totus verſiculus penè idem eſt. Significat autem non futurum ampliùs ut ob perſecutiones hoſtium cogatur velut errabundus ſubinde è loco in locum migrare; & ut ſemel dicam, ſtabilem quietem ſibi à Deo pollicetur.

v. 5. *Verumtamen pretium meum cogitaverunt repellere, cucurri in ſiti, ore ſuo benedicebant &c.* Pro (*pretium*) Græcè eſt τιμὴν, quod & pretium ſignificat & honorem; ſed ex Hebræo magis apparet honorem ſignificari. Vox enim Hebræa ſignificat, (*exaltationem.*) Cæterùm quod dicitur (*cucurri in ſiti.*) Græcè eſt

est ἔδραμον, quod ambiguum est, ad *cucurri*, & *cucurrerunt*. In Hebræo nulla est ambiguitas. Habetur enim ibi verbum tertiæ personæ pluralis numeri. Ambrosius quoque lib.5. de fide cap.7. legit: *cucurrerunt in sitim.* Hebr. est: *Dilexerunt mendacium.*

v.6. *Ab ipso patientia mea.* Hebraïcè, *expectatio mea*, seu *præstolatio mea*, ut vertit Hieronymus. Sensus autem est: A Deo mihi, vel tibi, ô anima mea, venient bona quæ patienter expecto.

PSAL. LXII.

v.2. *Sitivit in te anima mea; quàm multipliciter tibi caro mea. In terra deserta, invia, & inaquosa; sic in sancto, &c.* Obscuritatem parit incommoda distinctio. Nam illud [*in terra deserta, &c.*] jungendum omninò videtur cum præcedenti. Item pro eo [*quàm multipliciter tibi caro mea*] Hier. & alii ex Hebræo vertunt: *Desideravit te caro mea.* Secundum nostram quoque versionem subaudiendum videtur, [*desideravit*] vel aliquid simile. Et hic erit sensus: Sitivit ad te anima mea, vehementerque ac multipliciter desideravit te caro mea, scilicet in terra deserta, invia & inaquosa, id est, tota virtute corporis & animi desideravi te, idque dum versor in exilio, in terra deserta, &c. Ac deinde sequatur, *Sic in sancto apparui tibi*: q. d. Eò tendit omne meum desiderium, ut aliquando in sanctuario coram te appaream; ut ibi videam virtutem tuam, & gloriam tuam, ut eam liceat tunc mihi in cœtu sanctorum prædicare & celebrare. Hinc & aliqui sic vertunt: *Sicut in sancto appaream tibi.*

v.10. *Introïbunt in inferiora terræ, tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt.* De hostibus hoc dicit, & Hier. vertit imprecativè. *Introeant in extrema terræ*, id est, moriantur & pereant. *Partes vulpium erunt*, vel *(pars)* Hebr. id est, cadavera eorum vorabuntur à vulpibus, aliisque bestiis, iisque cedent in sortem.

v.12. *Laudabuntur omnes qui jurant in eo.* Non significatur, quod quisquis per Deum jurat, rectè faciat, sive verum, sive falsum juret; sive circumspectè, sive temerè & sine causa; Sed figuratè ponitur actus exterior pro interiori, videlicet juramentum per Deum, pro cultu interiori, quo solus Deus populi illius, pro vero Deo agnoscebatur. Itaque sensus est: Quicumque Deum verum colit & veneratur, ille *laudabitur*, id est, publicè ab omnibus agnoscetur, talem esse laude dignum. Aut sensus hic esse potest per negationem, laudabuntur omnes, qui quando jurandum est, non jurant nisi in vero Deo, non autem in idolis.

PSAL. LXIII.

v.8. *Accedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus.* De hoc loco ita F. Lucas: Non judicarunt Romani Correctores præpositionem [*ad*] commutandam cum conjunctione (*&*) quod alii multi judicant. Sic ille. Videtur Author libri de oper. Cardinal. apud Cyprianum in præfat. legisse [*ad cor altum*] Quantumlibet, inquit, ad cor altum homo ascendat; exaltetur Deus. Est author ille Salvianus Augustino posterior.

PSAL. LXIV.

v.2. *Te decet hymnus Deus in Sion, & tibi reddetur votum in Jerusalem.* Secundum lectionem nostram sensus satis apertus est, qui tamen non caret mysterio, modo intelligamus illud [*in Sion*] non esse jungendum, cum [*Deus*] sed cum verbo [*decet*] vel nominativo (*hymnus*) ut ordo sit; O Deus! hymnus te decet in Sion, & votum tibi reddetur in Jerusalem. q. d. Te decet, tibi gratus & acceptus est hymnus, qui canitur in Sion; & sola ea vota acceptas, & rata habes quæ tibi redduntur in Ierusalem. Per Sion enim & Ierusalem Ecclesia intelligitur. Unde intelligimus nullas laudes, nullas gratiarum actiones, nulla sacrificia Deo grata esse quæ extra Ecclesiam. quæ est vera Sion & vera Ierusalem, offeruntur & exhibentur. Hebraïcè paulò aliter habetur; *Tibi silentium, laus, Deus in Sion.* q. d. tibi silet laus in Sion: Et hoc duobus modis exponitur. Vel hoc modo: Tanta sunt opera tua, ut nemo te dignè in Ecclesia lauda-

A re posset, ac proinde laus te digna silet, quia proferri à nobis non potest. Vel hoc modo: Tibi silet, id est, te manet, te expectat laus, q. d. te suis laudibus prædicandum tota expectat Ecclesia. Qui enim expectat, in silentio expectare solet. Sic Isaiæ 30. *Salvi eritis in silentio, & in spe erit fortitudo vestra.*

v.3. *Exaudi orationem meam, ad te omnis caro veniet.* Hoc quidam referunt ad resurrectionem generalem; & extremum judicium, in quo omnis caro sistetur tribunali Dei. Sed ita intellecta sententia non satis cohæret cum præced. & sequentibus. Hebr. tantum legitur: *Exaudiens orationem* & non additur (*meam.*) Et sensum hunc reddunt. Cùm tu exaudias orationem eorum, qui te invocant, ideò omnis caro ad te veniet, id est, omne genus hominum necessitate aliqua pressorum ad te confugient, & opem tuam implorabunt, ut eis subvenias. Imò quidam extendunt non ad homines solùm, sed etiam ad cuncta

B animalia, quæ omnia suo modo à Deo expectant alimenta sua, juxta illud: *Omnia à te expectant, ut des illis escam in tempore.* Psalm.103.

PSAL. LXV.

v.9. *Qui posuit animam meam ad vitam.* Cùm anima ipso sit vita, quomodo posuit animam ad vitam nisi quomodo alibi dicitur anima mori, & interfici, ut anima pro ipso homine vivente & habente animam, ponatur. Posuit ergo animam meam ad vitam, quia cum periclitarer de vita, eam mihi Dominus conservavit; eripiens me periculo. Quod & altero membro significatur; *Et non dedit in commotionem pedes meos.*

v.12. *Reddam tibi vota mea que distinxerunt labia mea, & locutum est os meum in tribulatione mea*, id est, reddam ea quæ vovi distinctè & expresè pronuntiando labiis meis, quæque locutus sum ore meo, dum essem

C in tribulatione & angustiâ constitutus. Vide Annotat. Oseæ 14. Habes quoque Psal.105. phrasim illam distinguere labiis, pro eo quod est disertè & expresè pronuntiare & eloqui. Vide & ejus loci Annot. & hoc loco Genebrardum.

v.18. *Iniquitatem si aspexi in corde meo, non exaudiet Dominus.* Sensus est: Si cogitavi iniquitatem facere, si machinatus sum aliquid mali in corde meo, non exaudiat me Dominus. Non est autem sensus: Si sum mihi alicujus peccati conscius, quod nondum mihi remissum est, non exaudiet me Dominus: quia sic non fuisset exauditus publicanus, qui dicebat, Deus propitius esto mihi peccatori.

PSAL. LXVI. Nihil habebat.

D

PSAL. LXVII.

v.2. *Exurgat Deus, & dissipentur inimici ejus, &c.* Iuxta historiam Psalmus hic gratulatorius est super victoriis, quas David debellatis hostibus suis reportaverat, & descriptus est instar epinicii, id est, carminis victorialis seu triumphalis. Propheticè tamen idem de Christo intelligendus est, ejusque victoria & triumpho, quem de Diabolo habuit, captivos ejus liberans, & secum in triumpho ducens. Id patet imprimis ex illo versu 19. *Ascendisti in altum, cepisti captivitatem, accepisti dona in hominibus*; quem Apostolus Ephes.4. de Christi Ascensione, & distributione donorum Spiritus sancti interpretatur. Multa in hoc Psalmo obscura sunt, tum propter figuratum sermonem, & sensuum profunditatem, tum pro-

E pter variam translationem, adeò ut solus hic psalmus sufficiat convincendis hæreticis, qui fingunt, omnia in Scripturis sacris plana esse & aperta ei qui tantùm in Grammatica sit instructus. Nos aliquot saltem sententias explicabimus.

v.14. *Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora dorsi ejus in pallore auri. Cleros*, id est, sortes. Per sortes autem termini intelliguntur. Alii tamen ex Hebr. vertunt, *ollas*, seu chytropodes. Et sensus est: Etiamsi hactenus fueritis adeò abjecti ut dormiretis, vel in terminis terræ, vel inter ollas nigras & fuliginosas, id est, oppressi fueritis magna

calamitate, tamen futurum est, ut omnia vobis posthac candida, id est, fausta & felicia proveniant, & ut similes sitis columbis candidis, quarum pennæ referunt colorem argenteum, intermixto etiam colore pallentis auri. Ac si dicat, ad summam felicitatem pertingetis.

v. 28. *Ibi Benjamin adolescentulus in mentis excessu. Principes Juda duces eorum, Principes Zabulon & Nephthali.* Per Benjamin Paulus significatur, qui fuit de tribu Benjamin, de quo Act. 7. in lapidatione Stephani: *Et testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus.* Dicitur autem is (*in mentis excessu*) propter multas posteà revelationes ei factas. 2. Cor. 12. Primo autem loco fit mentio Pauli, quamvis ultimo vocatus esset, quia plus omnibus laboravit. Sic & *Principes Iuda, duces eorum*, significantur generatim Apostoli duces & arietes gregis dominici, ac primum *principes Iuda*, quia ex Apostolis quidam fuere de tribu Juda, ut Jacobus & Judas fratres Domini. Deinde *principes Zabulon & Nephthali*, scilicet cæteri Apost. qui ferè erant ex his tribubus. Erant enim Galilæi. Atqui Galilæam occupabant tribus Zabulon & Nephthali. Videntur ergo ex his tribubus fuisse Petrus, Andreas, Jacobus & Joannes filii Zebedæi, Philippus, Bartholomæus, Thomas, Matthæus & Simon. In eadem quidem regione residebat quoque tribus Issachar, sed hujus non meminit propheta, fortè quia ex illa tribu nullus fuit Apostolus, nisi Judas Ischariotes proditor.

v. 31. *Increpa feras arundinis, congregatio taurorum in vaccis populorum, ut excludant eos qui probati sunt argento. Ut excludant.* Hier. vertit, *calcitrantium contra rotas argenteas.* Alii, *Conculcatorum cum fragmentis argenti.* Sensus est hic: Disperde gentes armatas longis hastis seu fustibus, qui sunt instar arundinum, Congregationem taurorum cum vaccis, seu, [ut Hebr. habent] vitulis populorum, id est, disperde fortes nationes & validas instat taurorum, & protervas instar vitulorum: *calcitrantium*, id est, superbientes in fragmentis argenti, & opibus suis auro & argento fidentes. Vel, ut alii vertunt [*conculcatorum cum fragmentis argenti*] id est, ita humilientur, ut ultro veniant & provolvant se ad pedes tuos, & munera auri & argenti pro tributis adferant.

PSAL. LXVIII.

v. 2. *Salvum me fac Deus, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam.* Psalmus est hominis in gravissimis angustiis constituti, & orantis Deum, ut ex iis eripiatur. Pertinet autem sine dubio hic Psalmus ad Christum. Imò totus descriptus est in persona Christi. Id patet ex aliquot versibus. Imprimis ex versu 10. *Zelus domus tuæ comedit me.* Nam Joannes Evangelista cap. 2. testatur in Christo illum fuisse impletum, quando commotus zelo pro honore Patris sui, ejecit è templo vendentes & ementes, dicens: *Nolite facere domum Patris mei domum negotiationum.* Ex eodem loco patet sensus horum verborum: Sensus enim est: Zelus, id est fervor, æmulatio, & ingens studium, quod gero pro honore tuo & honore domus tuæ, *comedit me*, id est, ita penitus affecit me, & sollicitum me habuit, ut cura illa nominis tui me videretur exedere, & rodere. Et similis sensus est ejus quod sequitur: *Et opprobria exprobrantium sibi ceciderunt super me.* q. d. opprobria tibi facta & in te conjecta perinde æstimavi atque si in me conjecta fuissent. Idem est enim honor Patris & Filii. Et citatur in persona Christi, Rom. 15.

Rursum idem patet ex illo versu 22. *Et dederunt in escam meam fel, & in siti mea potaverunt me aceto.* Hoc enim ex Evangelistis certum est ad Christum pertinere, & de eo nemo Christianus dubitat. Matth. 27. *Dederunt ei vinum bibere cum felle mixtum*, videlicet ante crucifixionem. Posteà verò cum dixisset, *sitio*, obtulerunt ei acetum. Denique est & ille locus v. 26. *Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet.* Nam Act. 1. ex oratione Petri patet hanc increpationem pertinere ad Judam proditorem, & cooperarios ejus Judæos; quorum habitatio facta est deserta, quia Judas ab

A Apostolatu dejectus: Judæi autem & temporale regnum perdiderunt, & æternum, juxta illud Matth. 21. *Auferetur à vobis regnum Dei & dabitur genti facienti fructum ejus.* Vel quia tota illa veteris populi & legis institutio unà cum templo, sacerdotio, sacrificiis carnalibus, per Christum abrogata est, & quodammodo in solitudinem redacta.

v. 13. *Adversum me loquebantur qui sedebant in porta.* Hilarius in hujus psalmi expositione intelligit de iis qui in portis orandi victus causa sedebant. Rectiùs tamen ut alibi in sacris litteris, de iis intelligitur, qui judicii, vel publicorum negotiorum causa in portis sedebant. Solent enim in portis esse judicum & magistratuum conventus.

v. 14. *Obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurva.* Hoc in Judæos prophetice dictum esse ipse Apostolus interpretatur ad Rom. 18. At-
B tamen non significari absolutam æternitatem, docet locus Psal. 58. ubi dicitur: *quod convertentur ad vesperam*, itemque ipse Paulus eodem loco Rom. 11. cùm dicit: *quia cæcitas ex parte contigit in Israël, donec plenitudo gentium intraret & sic omnis Israël salvus fieret.* Igitur vocula [*semper*] significat tempus, cujus terminus ignoratur: vel sic intellige [*semper*] id est, quamdiu illorum ille status permanebit. Et omninò putantur non convertendi Judæi nisi in fine sæculi per Eliam, Christo mox ad judicium venturo.

v. 29. *Deleantur de libro viventium.* Non est hinc consequens prædestinationem electorum non esse immutabilem. Nam, ut Augustinus hunc locum intelligit, sensus est; Deleantur, id est, sentiant se non esse scriptos in libro viventium, quamvis id falso putarint. Sanè de sceleratis
C loqui Psalmistam manifestum est. Alii interpretantur, de libro viventium, id est, de numero justorum, qui actu justi sunt. Neque id etiam malè. Nam præcedit ante hæc verba; [*Non intrent in justitiam tuam*] & similiter sequitur; *& cum justis non scribantur.*

AD PSAL. LXIX. Nulla erat Annotatio.

PSAL. LXX.

v. 6. *Quoniam tu es patientia mea.* Sensus est: Te patienter expecto, objectivè enim Deum patientiam suam vocat. Indicat hoc id quod sequitur: *Dominus spes mea à juventute mea*, id est, tu es in quo spero & confido. Ita Iob 17. *Ubi est ergo nunc præstolatio mea?*

v. 7. *Tanquam prodigium factus sum multis, & tu ad-*
D *jutor fortis.* Hoc variè exponitur. Quidam sic: Multis factus sum tanquam prodigium, id est, ita fugerunt à me, & recesserunt, tanquam à prodigio & monstro quodam abominabili & horrendo; sed illis deserentibus, tu factus es adjutor meus. *Alii sic:* Multi admirati sunt, tanquam rem prodigiosam, quod sim à te destitutus, cùm semper soleam in te collocare fiduciam meam: sed tu contrarium ostendisti; quod videlicet me in te fiduciam collocante, non deserueris, quia etiam nunc factus es adjutor meus. D. Augustin. intelligit hominem pium esse prodigium impiis; scilicet, quia sequitur viam arctam, & angustam, & ea quæ sunt carni & sensibus dura & molesta; quod impiis videtur prodigio simile, juxta illud 1. Petri 4. *In quo admirantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem.*

E v. 11. *Et qui custodiebant animam meam, consilium fecerunt, &c.* Custodiebant, id est, observabant, non ad conservandum, sed ad perdendum.

v. 15. *Quoniam non cognovi literaturam; introibo in potentias Domini.* Illud: *Quoniam non cognovi literaturam*, præcedentibus jungitur in Hebræo, non sequentibus; hoc modo: *Os meum annunciabit justitiam tuam, tota die salutare tuum, quoniam non cognovi literaturam.* Præterea vox Hebræa (*sephoroth*) ambigua est, significans vel *litteraturas.* Unde Cariath Sepher, civitas litterarum Josue 15. vel *numeros.* Si (*litteras*) in-

telligamus, erit hic sensus; Os meum sanè annuntiabit justitiam tuam, imò tota die occupabitur in decantanda laude tua: *quoniam non cognovi,* id est, tametsi sim ignarus literatum, id est, non sim imbutus arte rhetoricâ quæ tradit præcepta explicandi artificiosè laudes alicujus: quia quod deest ex arte, id supplebit magnitudo devotionis, gratitudinis & pii affectus quem erga te gero. Si legamus (*numeros*) sensus adhuc clarior est, hic videlicet: Os meum annunciabit laudem tuam, imò tota die & perpetuò occupabor in decantandis tuis laudibus, *quia non cognovi numerum*, numerum scilicet beneficiorum tuorum; quæ tam multa sunt, ut nullo numero comprehendi possint, ideoque meritò numquam tacebo à laudibus tuis: quandoquidem, ut ait D. Leo, ipsa materia ex quo est ineffabilis, fandi semper tribuit facultatem, nec potest deficere quod dicatur, dùm nunquam potest satis esse quod dicitur. Græci codices habent eam distinctionem quæ est in nostris Latinis, & satis commodè exponitur. Additio Censoris.

PSAL. LXXI.

v. 7. ORietur *in diebus ejus justitia & abundantia pacis, donec auferatur luna.* At luna cum cæteris syderibus putatur fore perpetua; Jansenius sic explicat; donec ab officio cesset luna, quod erit post tempus extremi judicii. Spiritualiter ita intelligitur; donec auferatur mutabilitas Ecclesiæ, quæ est in hac vita. An intelligendum, sicut illud in Evangelio: *Cœlum & terra transibunt*, Matth. 24. Scilicet ut significetur lunam auferendam, id est, transituram secundum statum quo nunc existit, & transmutandam in statum longè meliorem, juxta illud Isaiæ 30. *Et erit lumen lunæ, sicut lumen solis, & lumen solis septempliciter.* An denique significatur aliquid impossibile, quo denotetur justitiam regni Christi futuram perpetuam? eò quòd nunquam luna auferetur, quemadmodum vulgo dicitur, ad Calendas Græcas.

v. 10. *Reges Tharsis & insulæ munera offerent: reges Arabum & Saba dona adducent.* Non temerè à quibusdam observatum in hoc versu significari quatuor terræ plagas ad Christum convertendas. Cæterùm quæ Saba intelligatur. Vide Jansen. & Notationem etiam 3. Regum 10.

v. 20. *Defecerunt laudes David filii Jesse.* Sic adscriptum est huic Psalmo 71. Unde quidam colligere voluerunt, hunc psalmum ultimo loco à Davide compositum. Sed ut ut est, nullo modo saltem dici potest, hunc Psalmum ita dici novissimum, quasi omnes qui sequuntur non sint Davidis. Nam in primis Psalm. 109. ex ipsius Christi testimonio constat esse Davidis. Nam ita ex illo citat Matth. 22. *Quomodo ergo David in spiritu vocat eum Dominum dicens; Dixit Dominus Domino meo?* Et idem apparet de Psal. 77 & 82. item 84. & 88. Et de 94. apertè testatur Apostolus ad Hebr. 4. his verbis: *Hodie in David dicendo, post tantum temporis; Hodie si vocem ejus audieritis, &c.* Vide ibidem nostrum Commentarium.

PSAL. LXXII.

v. 1. QVàm *bonus Israël Deus, his qui recto sunt corde.* (*Israël*) dativus est, non genitivus, quod manifestum est ex articulo Græco, & Hebræo. Exordium autem abruptum est, explicandum hoc, aut simili modo: Videmus plerisque hominibus malis omnia feliciter succedere; & tamen dubitandum non est de bonitate & æquitate Dei, quod videlicet bonus sit & propitius Israëli; hoc est iis, qui recto sunt corde. Hebr. est. *qui mundo sunt corde.* Et sic illud [*his qui recto sunt corde*] explicationis causa adjectum videtur, ne quis per Israëlem intelligat solum & omnem Israëlem carnalem: Nam in eo erant multi pravo & immundo corde.

v. 9. *Posuerunt in cœlum os suum, & lingua eorum transivit in terra.* Hieron. sic: *Deambulavit*, id est, Deum blasphemavit, *os eorum, & hominibus maledicunt.* Scilicet ponere in cœlum os suum phrasi Hebraïca, est Deo & superis maledicere: quod etiam hodie fit ab hæreticis nostri temporis, qui superis cum

Deo regnantibus, & eorum sanctitati & miraculis impudenter detrahere non verentur. Per *terram* autem mortales intelliguntur, quos impii sua felicitate inflati, non tantùm contemnunt, verùm etiam improperiis impetunt.

v. 16. *Existimabam ut cognoscerem hoc, Labor est ante me, donec intrem in sanctuarium Dei, & intelligam in novissimis eorum.* Sensus est, sollicitè apud me cogitabam, ut scirem illud, videlicet, *Quomodo scit Deus? & si est scientia in excelso?* id est, Utrum, & quomodo Deus sua providentia gubernet hæc inferiora, cùm sinat impios vivere in tanta felicitate? *Sed labor est ante me,* id est, ea inquisitio visa mihi fuit difficilis, & permolesta, *Donec intrem in sanctuarium Dei*, id est, donec contuli me ad consideranda arcana Dei. Nam illa hic intelliguntur nomine sanctuarii vel sacrarii. *Et intelligam in novissimis eorum*, id est, donec intellexi & consideravi finem impiorum. Ac si dicat; Tandem ex contemplatione divinorum secretorum didici ac deprehendi veritatem hujus quæstionis. Videlicet impios tametsi ad tempus prosperè agant, tamen tandem vel hic, vel in futuro sæculo illa prosperitate excidere, & suæ impietatis gravissimas pœnas luere.

v. 25. *Quid enim mihi est in cœlo & à te quid volui super terram? A te* dupliciter accipi potest, vel hoc modo: quid expecto à te largitore super terram, vel extra te quid volo aut quæro super terram? Græcè παρὰ σοῦ, id est, præter te. Significatur ergo in nulla re præter Deum debere sibi hominem statuere suam felicitatem. Quod & significant verba sequentia: *Deus cordis mei & pars mea Deus in æternum.*

PSAL. LXXIII.

v. 2. REdemisti *virgam hæreditatis tuæ, mons Sion; in quo habitasti in eo.* Quædam exemplaria habent in accusativo [*montem.*] In Græco & Hebr. ambiguum est, & legi potest utroque modo, vel [*mons*] vel [*montem.*] Clarior tamen sensus videtur, si legamus in accusativo [*montem.*] Hieron. quoque ex Hebræo vertit [*montem*] Virga verò hæreditatis significat portionem hæreditariam, quia scilicet olim vel virgis, vel perticis, vel funiculis dividi solebat terra; maximè apud Palæstinos. Unde & portio terræ, quæ per hujusmodi divisionem alicui obtingebat, vel virga hæreditatis vocatur, vel funiculus hæreditatis. Similis locus est Psal. 77. *Et elegit tribum Juda montem Sion quem dilexit:* Ubi in Græco similis est ambiguitas ut hic τὸ ὄρος. Et interpres reddidit per accusativum.

v. 5. *Posuerunt signa sua signa, & non cognoverunt, sicut in exitu super summum.* Hieron. sic: *Posuerunt signa sua in trophæum.* Quæ interpretatio sensum reddit ejus, quod est in Hebræo. Nam Hebr. ad verbum est, sicut nos habemus, & Septuaginta. *Posuerunt signa sua signa.* Quorum verborum sensus, secundùm interpretationem Hieron. est iste: Signa, id est, vexilla sua statuerunt in medio templi, tanquam victoriæ suæ insignia. Et huic sensui respondet, quod mox sequitur: *Et non cognoverunt, sicut in exitu super summum.* Ubi Hier. habet, *Manifesta in introitu desuper.* q. d. signa illa posuerunt in ipso introitu templi, idque in loco excelso, ut ab omnibus manifestè conspici possent. Alii sententiam illam; *Posuerunt signa sua signa*, referunt ad signa superstitiosa, quibus gentiles fidem habentes incitabantur ad movendum bellum populo Dei. Cujus exemplum habemus Ezech. 21. *Stetit rex Babylonis in bivio, in capite duarum viarum divinationem quærens, commiscens sagittas interrogavit idola, exta consuluit.* Ac tandem: *Ad dexteram ejus facta est divinatio super Ierusalem, &c.* Et sic sensus erit: *Posuerunt signa sua signa*, id est, crediderunt ea signa, quibus adducebantur, ut expeditionem susciperent contra populum Dei, esse vera signa, ac proinde victoriam inde consecutam tribuerunt suis idolis. Huic sensui favet quod posteà dicitur: *Signa nostra non vidimus*, q. d. illi habuerunt sua signa, & eventum signis respondentem:

nos autem signa & prodigia, qualia olim Deus fecit in A gratiam populi sui, non ampliùs videmus, nihil simile nunc experimur, perinde atque si Deus populum suum penitus repulisset.

v. 12. *Deus autem rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ.* Beda lib. de locis sanctis cap. 3. refert in medio civitatis Jerusalem stare celsam columnam, quæ æstivo solstitio umbram non faciat. Unde putant, inquit, mediam esse terram, & historicè dictum: *Deus ante secula operatus est salutem in medio terræ*, Verum simplicius est, *in medio terræ*, phrasi Hebr. positum pro *in terra*. Neque verum esse potest, quod alieno ex relatu narrat Beda de columna; quia Jerosolyma, citra tropicum cancri est. & septem adhuc gradibus ab eo distat versus polum. Neque etiam si ultra tropicum esset, idcircò esset in medio orbis terrarum; quia medium tribuendum est iis B tantùm qui sub Æquinoctiali sunt. Vide apud Ptolemæum tabulam quartam Asiæ, ubi Jerosolymæ tribuitur latitudo plusquam triginta unius graduum, in tertio videlicet & climate boreali. Additio Censoris.

PSAL. LXXIV.

v. 5. QVia calix in manu Domini, vini meri, plenus *misto. Et inclinavit ex hoc in hoc: verumtamen fæx ejus non est exinanita. Quæritur* quomodo non pugnent mistum, & merum? Hier. ex Hebræo vertit: *Vino meraco usque ad plenum mistus.* Et sanè miscere in sacris literis sæpè non aliud quam proponere, vel ad bibendum parare significat. Ut Prov. 9. *Bibite vinum quod miscui vobis.* Porrò illud: *Et inclinavit ex hoc in hoc*, sic intelligendum est secundum Hier. in 3. Malachiæ, misericordia justitiam temperat, & justitia quoque ipsam misericor- C diam. August. legit (*ex hoc in hunc*) & exponit, ex Iudæo populo in gentilem.

PSAL. LXXV.

v. 8. TV *terribilis es, & quis resistet tibi? ex tunc ira tua.* Hoc Rupert. lib. 1. de Victoria Verbi Dei cap. 16. sic exponit: Non ex quo quisque peccat, sed ex quo tibi resistit peccator, ira tua vim suam exercet, cui resistere nemo potest. Verùm ad literam hoc modo rectiùs exponas. Adeo terribilis & potens es, ut nemo resistere tibi valeat, ex quo cœperit ira tua desævire. Sermo enim est eclypticus ita supplendus: *Quis resistet tibi? ex tunc, cùm ira tua fuerit commota.*

v. 12. *Vovete & reddite Domino Deo nostro.* Hortatur ad vovendum, & reddendum, ita scilicet, ut si voveas, necessitatis sit reddere, quemadmodum & aliæ scripturæ de- D clarant. Conantur hoc hæretici sic eludere ut dicant ad tempus veteris Testamenti pertinere. Quibus *respondemus*, si tunc gratum Deo fuit, nunc ingratum esse non potest; cùm non pertineat ad cæremonialia, sed ad moralem Dei cultum. Sed circumstantiæ satis significant, esse quoque prophetiam ad Ecclesiam gentium pertinentem. Denique quod ait Christus, Matth. 19. *Sunt qui seipsos castraverunt propter regnum Dei*, non potest sine voto fieri. Itaque vota Deo placent.

PSAL. LXXVI.

v. 10. NOn *continebit in ira sua misericordias suas.* Vide suprà ad illud Psalmi 24. *Vniversæ viæ Domini, misericordia & veritas.*

v. 12. *Memor ero ab initio mirabilium tuorum.* Ordo E est iste: Memor ero mirabilium tuorum quæ sunt ab initio, id est, quæ ab origine mundi, & deinceps fecisti. Et simile est illud: *Misericordiarum tuarum quæ à sæculo sunt.* Quamquam apud septuaginta non præfigatur articulus τῶν. Hebr. sic: *recordabor à quondam miraculi tui.* Quod habet etiam eum sensum quem dixi.

v. 19. *Etenim sagittæ tuæ transeunt, vox tonitrui tui in rota.* Multi sic exponunt, in rota, id est, in sphæra & aëre; est enim aër circularis figuræ. Imò & Augustinus sic exponit. Sed rectiùs fortasse [*in rota*] id est, in turbine, qui est ventus vorticosus, & in orbem actus, instar rotæ. Describit enim Psalmista tempestatem: quam quidem vehementissimam turbines illi concitare solent: Unde illud Virgili Æneidos 1. Venti velut agmine facto, Qua data porta, ruunt, & terras turbine perflant.

PSAL. LXXVII.

v. 2. APeriam *in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio.* Citatur hic versus Matth. 13. & ita citatur, ut significetur esse prophetia de Christo aliquando locuturo ad populum in parabolis. *Hæc omnia* (inquit) *locutus est Iesus in parabolis ad turbas; & sine parabolis non loquebatur eis, ut impleretur quod dictum erat per Prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita à constitutione mundi.* Quod ait, *abscondita*, ubi nos ex septuaginta habemus, *propositiones*, Græcè προβλήματα, Hebraïcè est, *ænigmata*, id est, dicta quædam obscura. Sed quæritur quid hîc parabola significet? Nam si significat similitudinem, id est, allegoricum illud figuræ genus, quo tota oratione aliud narratur, aliud intelligitur; verum quidem est Christum parabolas sic locutum esse; sed propheta, sive Asaph, cujus titulum psalmus habet, sive David, nullas ejusmodi parabolas hoc psalmo proponit, sed tantùm aperto sermone commemorat beneficia Dei ipsi Israëli exhibita. Sin autem parabolam generaliter accipias pro qualibet sententia vel oratione gravi, docta, jam non conveniet iste versus proposito Evangelistæ, qui eum accommodat Christo loquenti parabolas propriè dictas. *Respond.* Sicut res quædam minùs perfectè competunt figuris, perfectiùs autem figuratis, ut quæ prædicta sunt de stabilitate regni Davidis & Salomonis, ipsis quidem imperfectè competunt, perfectissimè verò Christo cujus illi typum gerebant; qui fuit verus David & verus Salomon. Ita, quod hîc dicitur de Asaph (cui hic Psalmus adscribitur.) *Aperiam in parabolis os meum*, imperfectè quidem, & tantùm generali ratione convenit, quatenus parabola vocatur, quidquid graviter & sapienter dicitur, perfectè autem Christo, quatenus videlicet, parabola specialem habet significationem; qua significat allegoricum sermonem quo ex alio aliud intelligatur.

v. 24. *Et pluit illis manna ad manducandum, & panem cœli dedit eis, Panem Angelorum manducavit homo.* Pro (*panem cœli*) Hebr. est, (*triticum cœli*) id est, de cœlo sive ex aëre descendens. Ad literam tamen de manna intelligitur, de quo præcedit: *Et pluit illis manna ad manducandum.* Cæterùm in eo quod subditur; *Panem Angelorum manducavit homo*, manna vocatur panis Angelorum, quia ministerio Angelorum formatus est, non autem quod revera illo cibo Angeli utantur, qui nullo egent cibo corporeo. Neque etiam quod descendat ex habitaculo Angelorum, etsi sic habeat Chaldæa Paraphrasis: Scilicet non de cœlis propriè dictis, ubi Angelorum est domicilium, manna descendit: sed de cœlo aëreo, à quo dictæ sunt volucres cœli. Ipse tamen panis verus, id est, corpus Christi sub Sacramenti institutione, cujus manna typus fuit, verè fuit. & est panis Angelorum, quia etiam eo perpetuo Angeli reficiuntur. Et verè dixit ipse Christus Ioan. 6. *Ego sum panis vivus, qui de cœlo descendi.*

v. 39. *Spiritus vadens & non rediens.* Vide explicatum suprà ad illud Psal. 38. *Donec abeam, & ampliùs non ero*, itemque pleniùs ad illud Iob. 7. *Sicut consumitur nubes, & pertransit, sic & qui descendit ad infernum non ascendet.*

v. 63. *Iuvenes eorum comedit ignis & virgines eorum non sunt lamentatæ. Lamentatæ* passivè ponitur; sicut indicat quoque versus sequens: *Et viduæ eorum non plorabantur.* Unde Hier. ad vitandam amphibologiam hîc vertit: *Virgines eorum nemo luxit.* Sic etiam Psal. 89. verbum [*meditabuntur*] sumitur passivè.

v. 66. *Et percussit inimicos suos in posteriora.* Plerique intelligunt de Philisthæis percussis in secretiori parte natium; ut habetur 1. Regum 5. Alii sic vertere volunt ex Hebr. *Percussit inimicos suos retrorsum*; id est, ita ut terga verterent persequentibus, & ita postremi eorum cæderentur. Sed priori expositioni præter locum scripturæ 1. Reg. 5. favet etiam quod hîc subjungitur; *Opprobrium sempiternum dedit illis.* Fuit enim Philisthæis illa percussio op-

probrium sempiternum, ut pleniùs patet jam dicto loco 1. Reg. 5.

v. 67. *Et repulit tabernaculum Ioseph & tribum Ephraïm non elegit: Sed elegit tribum Iuda.* Cur non potiùs dixit, Deum repulisse tribum Beniamin, de qua erat Saül, quo abjecto regnum translatum est ad domum David de tribu Iuda? Sed dicendum loqui prophetam de tabernaculo testimonii, quod eatenus fuerat in Silo quæ erat sortis Ephraïm; sed ex eo tempore quo capta & reducta fuit arca, transiit ad sortem Iuda, & tandem illata in montem Sion. Unde sequitur; *montem Sion quem dilexit, & ædificavit sicut unicornium sanctificium suum in terra.* De regno autem sequitur: *& elegit David servum suum,* &c. Vide Iansenium.

PSAL. LXXVIII.

PSalmus Asaph. Est is titulus Psalmi. Et verisimile est hunc Psalmum compositum ab Asaph, vel aliquo filiorum ejus, certè longè post tempora Davidis. Nam ad literam continet querimoniam de calamitate illata civitati Hierosolymorum, quando gentes polluerunt templum Domini, & posuerunt Ierusalem in pomorum custodiam, ut Psalmus loquitur. Videtur autem intelligi calamitas, & excidium illius urbis per Nabuchodonosor. Vide & confer ea quæ sunt 1. Matth. 7.

v. 6. *Effunde iram tuam in gentes, quæ te non noverunt, & in regna quæ nomen tuum non invocaverunt.* *Quæritur*, cum Christus doceat inimicos diligendos, & orandum pro calumniantibus & persequentibus: quam doctrinam etiam in cruce pendens suo exemplo confirmare dignatus est, dicens: *Pater ignosce illis, quia. &c.* quomodo Psalmista vindictam imprecetur inimicis sanctorum? *Tractat* hanc quæst. latè & pulchrè Aug. scribens in hunc Psal. Summa est, duobus modis ad hoc responderi posse. *Vno modo*, hæc & similia, esse verba non optantis, sed prophetantis. Sed rursum, quia multa in scripturis ostendunt non tantùm propheticè hujusmodi dici, ut de Martyribus Apoc. 6. petentibus vindictam, & de vidua quæ interpellat injustum judicem: quòd exemplum accommodat Dominus justis petentibus vindictam de impiis: quæ exempla ostendunt justos verè petere vindictam à Deo & non tantùm prædicere, *respondet* tandem quoque August. quamdiu impii sunt in hac vita, justus magis debet petere, ut corrigantur, quàm ut puniantur: ita tamen petit ut puniantur, quatenus hoc cedat ad illorum conversionem, vel in exemplum aliorum. Si autem impius punitur in futuro sæculo, rectè justus lætatur de Dei justitia, quando jam pro eo sperari non potest Dei misericordia. Cæterùm in omnibus his cavendum non est, ut non ideò placeat vindicta Dei in impios, quia in nos peccaverunt, sed quia peccatum est contra justitiam, & contra legem Dei.

PSAL. LXXIX.

v. 17. INcensa igni & suffossa, ab increpatione vultus tui peribunt. Incensa igni & suffossa, scilicet ipsa vinea, de qua præcedit, ut patet ex Græco. Itaque sequentium hic est sensus: *Ab increpatione vultus tui peribunt*, scilicet inimici nostri, qui vineam tuam Ierusalem incenderunt igni & suffoderunt. Augustinus tamen in hujus loci commentario, & in Psal. 38. Græco textu, ut videtur, non inspecto, exponit, illa, *incensa & suffossa*, ut neutra pluralia, & construit cum verbo *peribunt*.

PSAL. LXXX.

v. 6. TEstimonium in Ioseph posuit illud, cum exiret de terra Ægypti, linguam quam non noverat audivit. Præcedit: *Buccinate in neomenia tuba*, v. 4. & v. 5. *Quia præceptum in Israël est.* q. d. Deus hoc præceptum celebrandę solemnitatis neomeniæ primi mensis dedit populo, cum exiret de terra Ægypti; in qua, ut peregrini, linguam sibi ignotam audiverant. Sic plerique, & rectè, quamvis dissentiat Iansenius, qui hoc interpretatur de voce Dei in monte Sinaï. Atqui Deus non fuit ibi locutus lingua peregrina, sed Hebraïca, id est, propria illius populi, & quam omnes optimè intelligerent.

A Scripturæ autem more lingua ignota vocatur idioma peregrinum. Neque dicit propheta populum audivisse linguam ignotam in ipso exitu de Ægypto, sed cum in Ægypto peregrinus habitaret. Est enim ἔλλειψις in eo sermone, quem ita suppleas; *Testimonium in Ioseph posuit illud, cum exiret de terra Ægypti, ubi linguam quam non noverat audivit, & quando divertit ab oneribus dorsum ejus, ubi manus ejus in cophino servierunt.*

v. 11. *Dilata os tuum, & implebo illud.* Vide ad illud Esther. 15. *Convertit spiritum regis.*

v. 15. *Pro nihilo forsitan inimicos eorum humiliassem.* *Forsitan* Græcè est, *utique. Pro nihilo*, id est, facillimè ac nullo negotio, vel potiùs brevi tempore. Hebraicè, *quasi parum.* Sensus est: Si Israël postquam à me introductus

B fuit in terram promissam, servasset legem meam; cito inimicos eorum omnes delevissem, aut subjugassem eis: sed quia legem meam non servarunt, nolui hostes eorum delere, nec nisi multò post eis subjeci, quod totum testatur liber Iudicum.

PSAL. LXXXI.

v. 2. FAcies peccatorum sumitis, id est, personas peccatorum accipitis. Nam Græcè facies & persona uno vocabulo dicuntur, πρόσωπον. Si quæratur utro modo meliùs vertatur; arbitror meliùs facies dici. Nam vox Heb. faciem significat propriè, & phrasi Hebr. dicitur aliquis aspicere seu respicere in faciem alicujus, qui considerat hominis aliquam qualitatem in judicando quam non deberet; quod est contra justitiam. Unde justitia pingitur cæca. Hinc Christo dicebant: *Non enim vides in faciem*

C *hominum*, Marci 12. Vide nostrum Comment. ad Rom. 2. v. 11.

v. 3. *Iudicate egeno & pupillo; humilem & pauperem justificate.* In Exod. cap. 23. dicitur; *Pauperis non misereberis in judicio.* Et rursum: *Non declinabis in judicium pauperis.* Quomodo ergo hìc dicitur: *Iudicate egeno & pupillo?* Respondendum est, hoc loco nihil aliud præcipi, quàm justitiam fieri. Sensus enim est; Vos, ô dii, ô judices divinitus constituti ut justum judicium judicetis, *Vsquequo judicatis iniquitatem?* id est, iniquè. *Vsquequo faciem peccatorum sumitis*, id est, personam accipitis eorum qui vobis munera adferunt, & in eorum gratiam judicium pervertitis? *Iudicate*, id est, Ius dicite *egeno & pupillo*, qui neque munera dare possunt neque patronum habent: *Humilem & pauperem* absolvite, si quando à di-

D vitibus injustè opprimuntur. Hìc ergo justitia præcipitur; In Exodo verò prohibetur ea misericordia, quæ faciat judicem declinare in alteram partem. Est enim sensus, nolo vos judices ita misereri pauperum & pupillorum, ut in eorum gratiam, velut specie pietatis, declinetis à rectitudine judicii, & divitibus faciatis injuriam. Quare nec præceptum illud Eccles. 4. In judicando esto pupillis misericors ut pater, & pro viro matri illorum, non repugnat præcepto Moysi. Debent enim Iudices misereri pupillorum & pauperum hactenus, ut non sinant eos opprimi injustè. Et hoc vult Ecclesiasticus & hìc Psalmista: Prohibemur autem eorum misereri, sensu jam explicato.

Neque enim Iudex omnem affectum exuere debet amoris, odii, misericordiæ; sed affectibus hujusmodi etiam per se licitis non debet moveri ad declinandum à regula

E justitiæ. Cur autem non dicitur: Iudicate diviti, & divitem justificate? si scilicet habeat bonam causam. Respondetur, non opus esse hoc monere. Satis enim per se judices ad hoc inclinantur, sicut non præcipitur, dilige te, sed dilige proximum.

v. 5. *Movebuntur omnia fundamenta terræ. Movebuntur*, nutabunt, vacillabunt. Sensus est: Reges terræ & respublicæ commoventur, periclitantur, subvertuntur ob perversa judicia & pauperum oppressiones. Aliter Iansenius nec etiam malè, ut ipsi judices dicantur fundamenta terræ, sicut principes vocantur anguli populorum. Et *movebuntur*, id est, moventur. Nam & illud, *in tenebris ambulant*, in Hebræo est, *ambulabunt*; & videtur de iisdem dici, *In tenebris ambulabunt, & movebuntur*; quia

qui in tenebris ambulat, offendit, vacillat, ac facile labitur. Unde sensus erit: Judices quamvis sint fundamenta terræ, ideoque maximè firmi ac stabiles esse debeant, quia tamen partim inscitia, partim affectibus depravati in tenebris ambulant, movebuntur & cadent. Principes, *populorum angulos* vocat scriptura Judicum 20. 1. Regum 14. Isaiæ 19. & alibi. Vide Annotat. Judic. 20.

v. 6. *Ego dixi, Dii estis, & filii Excelsi omnes.* Ter in hoc Psalmo habemus nomen Deorum. Initio bis; hîc semel. Quamquam quod præcedit. *In Synagoga Deorum*, Hebr. est, *In Synagoga Dei.* Sensus tamen ferè convenit: quia eadem est Synagoga Dei, & Synagoga Deorum, id est, judicum vel principum: & tamen Dei Synagoga, quia à Deo instituta, sicut eadem est Ecclesia Christi, & fidelium. Citat Christus hoc testimonium Joan. 10. ut ostendat se rectè semetipsum appellasse filium Dei, & Deum, dicens: *Ego dixi, Dii estis. Si eos dixit Deos ad quos sermo Dei factus est, &c.* Ubi non est putandum, sicut Ariani voluerunt, quod Christus tantùm participativè se dixerit Deum; Sed argumento à proportione sumpto, ostendit se verum Deum, & naturalem Dei filium. q.d. Scriptura vocat Deos participatione, eos, ad quos sermo Dei (Græcè λόγος, id est Verbum) factus est, ergo ipsum Verbum jam missum in mundum à Patre cujus participatione homines dii dicuntur, non tantùm participatione, sed sanè natura est Deus, ac Dei filius.

PSALM. LXXXII.

v. 7. **T***Abernacula Idumæorum, & Ismaëlitæ.* Et mox subditur v. 8. *Moab & Agareni. Quæritur*, quomodo Ismaëlitæ distinguantur ab Agarenis? Liranus post authorem Traditionum in Paralip. apud Hier. putat Agarenos dici eos, qui post mortem Saræ ex Agar sunt geniti, de quibus Genes. 25. Putant enim eam, quæ ibi Cethura dicitur, esse ipsam Agar. Sed quam probabiliter vide Annot. Genes. 25. Fieri potest, ut certa quædam progenies Ismaëlitarum posteà nomen illud assumpserit, ut Agareni dicerentur; sicut omnes progeniti ex Chanaan filio Cham, generali nomine sunt Chananæi; & tamen certa quædam progenies illius generis id nomen proprium sibi vendicat, quotiescumque legimus in scriptura, Chananæos, Gergezæos, Pheresæos, &c. De quo vide quoque Gen. 10.

v. 14. *Deus meus pone illos ut rotam.* Id est, perpetuò circumagantur, ut rota, nullam habeant quietem, semper sint in motu & commotione, nusquam inveniant locum stabilem. Quæ est veteris Testamenti maledictio. Quomodo è contra dicitur de viro justo: *Qui facit hæc, non movebitur in æternum.* Potest etiam per rotam turbo intelligi, de quo diximus Psalm. 76.

PSALM. LXXXIII.

v. 4. **E***Tenim passer invenit sibi domum, & turtur nidum sibi, ubi ponat pullos suos.* Ad litteram videtur hic esse sensus: Passer, turtur, sive hirundo, ut alii vertunt, id est, aves, quæ liberè huc atque illuc vagantur, tamen postquam volaverint, habent domos suas, id est, nidulos, in quibus requiescant, & reponant pullos suos; Quantò magis ergo anima mea, & caro mea debent sibi locum requirere, & præparare, ubi requiescant? Is autem locus in quo anima mea requiescere possit, non est alius, quam templum tuum, & tabernacula tua, id est, cœtus sanctorum, & Ecclesia Dei.

Mysticè in passere commendatur solitudo contemplationis, juxta illud Psalm. 101. *Sicut passer solitarius in tecto*: In turture, castitas conversationis. Significatur ergo, quod potissimùm per hæc duo, videlicet rerum divinarum contemplationem, & vitæ puritatem, homo hoc consequatur, ut aliquando ingrediatur in æterna tabernacula; de qua habitatione subjungitur. *Beati qui habitant in domo tua, Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.*

v. 8. *Etenim benedictionem dabit legislator, ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus deorum in Sion*, Duo nobis legislatores commendantur in Scriptura sacra sicut duæ leges. Est enim lex vetus & lex nova. Veteris

A legislator est Moyses, novæ autem legislator Christus. Sed hoc discrimine; quod Moyses bonam quidem legem tulit, utpote divinam & divino ore allatam, sed benedictionem dare non potuit; quâ fieret, ut lex illa impleretur: Christus simul cum lege gratiam & benedictionem attulit, quâ lex ejus impleretur. Imò benedictiones attulit. Ita enim habent Septuag. εὐλογίας, quia multiplicem gratiam præstat, & benedictionem, qua facit legem suam & voluntatem impleri. Unde sequitur: *Ibunt de virtute in virtutem*, ubi pro (*virtus*) Græcè est, δύναμις, id est, potentia, & Heb. *fortitudo* vel turma. Unde hîc ad literam non intelligitur virtus moralis: Sed sensus est. Ibunt de fortitudine, vel, ibunt turmatim, quod etiam ad fortitudinem pertinet. Tamen quia fortitudo fidelium consistit in animo, non in corpore; hinc rectè ex consequenti

B quoque intelliguntur virtutes morales. Fideles enim accepta benedictione legislatoris, paulatim proficientes de virtute in virtutem, tanquam in fortitudine ambulantes, tandem perveniunt ad domum Dei, & in æterna tabernacula; in quibus videbitur Deus deorum in Sion, non jam per speculum in ænigmate, sed facie ad faciem.

v. 11. *Elegi abjectus esse in domo Dei mei, magis, quàm habitare in tabernaculis peccatorum.* Ad literam abjectus esse aliquis poterat in domo Dei, id est, in tabernaculo vel templo veteri, velut ostiarii aut scopatii, aut ligna & aquam portantes, ut Gabaonitæ. Similiter in Ecclesia Dei quidam sunt contemptibiles juxta Apostolum. At in domo Dei æterna & cœlesti, de qua propriissimè verum est illud hujus Psalmi. *Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te*, nemo abjectus, nemo contemptibilis est; sed sunt omnes magni pisces;

C omnes reges & sacerdotes. Itaque hic versiculus si de regno cœlesti accipiatur, sic erit intelligendus: Si fieri posset, ut in domo illa cœlesti sit quisquam contemptibilis, talis ibi malim esse; quàm primas tenere & amplo esse loco inter peccatores.

PASLM. LXXXIV.

v. 5. **C***Onverte nos Deus salutaris noster.* Vide suprà Psalm. 58. ad illud: *Misericordia ejus præveniet me*, & loca ibi citata, scilicet Psam. 22. *Misericordia tua subsequetur me.* Et Esther. 15. *Convertit Deus spiritum regis.*

v. 7. *Deus tu conversus vivificabis nos.* Alia vetus versio habet (*convertens*) quod etiam in Officio divino legitur Dom. 2. Adventus in respons. matutini. Græcè est ἐπιστρέψας

D id est, convertens, seu potiùs, postquam converteris. Hebr. sonat, *conversus*, seu reversus. Quod ergo olim legebatur (*convertens*) supplendum, scilicet te, id est, postquam te ad nos converteris, id est, benigno vultu nos respexeris: sic *vivificabis nos*, id est, benefacies nobis, è periculis nos erues.

Ad Psalm. lxxxv. Nihil habebat.

PSALM. LXXXVI.

v. 1. **F***Undamenta ejus in montibus sanctis, Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob.* Exordium abruptum est. Cùm enim nullius civitatis antea meminisset, utitur tamen relativo dicens,

E *fundamenta ejus.* Causam abrupti exordii adfert Augustinus, quia Propheta repletus Spiritu sancto, & multa de amore ac desiderio hujus civitatis secum volvens in animo, tandem in hæc verba erumpit; *Fundamenta ejus, &c.* Ejus videlicet; cujus jam in Propheta præcesserat intenta meditatio. Potest etiam hoc ipsum referri in phrasim linguæ Hebraïcæ; qua sicut interdum antecedens ponitur pro relativo, ut [*Dominus pluit à Domino: Dominus dixit quod domum faciat mihi Dominus.* Genes. 19. & 2. Reg. 7.] ita subinde relativum ponitur, ubi antecedens non præcessit, sed sequitur, ut in hoc loco: *Fundamenta ejus in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion.* Ubi *Sion* est antecedens. Et tota oratio hoc ordine construi potest: Dominus diligit portas Sion super omnia tabernacula Jacob, cujus Sionis fundamenta sunt in montibus sanctis. Vel, ut vertit Hieron.

(*sanctuarii.*) Et sensus est: Dominus elegit in locum cultus sui, civitatem Sion, vel Jerusalem fundatam in montibus sanctis, id est, præ cæteris civitatibus terræ sanctæ.

Mysticè significatur Ecclesiam Christi tanquam cælestem Jerusalem à Deo dilectam esse, & electam super tabernaculo Jacob, id est, super transitorium illum & terrenum statum veteris populi, & legis.

v. 5. *Nunquid Sion dicet, Homo, & homo natus est in ea?* Apud Septuag. duplex est lectio. Quædam exemplaria habent: *Nunquid Sion dicet?* Alia, *Mater Sion dicet.* Priori modo legit Commentatius Hieronymo adscriptus, addens occasionem erroris, cur alii legant (*mater*) ex similitudine vocum μὴ & μήτ. Augustinus tamen & Cassiodorus legunt (*mater*) & sic habent hodierna exemplaria Græca, Vera tamen lectio videtur esse: *Nunquid*; Idque satis concordat cum Heb. ubi sic legitur: *Sioni dicetur.* Unde & id quod nos habemus similiter intelligendum. *Nunquid Sion?* id est, Sioni dicet aliquis, id est, verè aliquis dicere poterit Sioni: *Homo, & homo natus est in ea.* Hebr. sic: Vir & vir natus est in ea, id est, quàm plurimi viri robore, & sapientia præstantes in ea nati sunt. Prophetia autem est de spirituali civitate Dei, id est, Ecclesia: in qua omnium nationum homines, & inter eos, viri quoque sæculari sapientia præstantes per fidem aliquando regenerandi essent.

AD PSALM. LXXXVII. Nulla erat Annotat.

PSAL. LXXXVIII.

v. 1. *Misericordias Domini in æternum cantabo.* Tribus modis intelligi potest, primò, in æternum, id est, semper, omnibus sæculis cantabo misericordias & benignitates Domini. Secundò, Cantabo misericodias Domini, quæ sunt in æternum, id est, semper duraturæ. Tertiò, misericordias Domini cantabo in æternum; id est, posteritati; ut scilicet posteri eas cognoscant, & prædicent. Cui sensui favere videtur quod sequitur: *In generationem & generationem annuntiabo veritatem tuam in ore meo*; id est, in futuras generationes, ut illis veritas tua sit nota.

v. 12. *Tui sunt cœli, & tua est terra; orbem terræ, & plenitudinem ejus tu fundasti. Aquilonem & mare tu creasti. Thabor & Hermon in nomine tuo exultabunt.* His verbis Propheta commendat majestatem & potentiam Dei, significans Deum totius mundi, & omnium partium ejus esse authorem. Et notandum paucis verbis à Propheta comprehendi sex differentias positionum in mundo. Cùm enim ait: *Tui sunt cœli, & tua est terra*, significat Deum condidisse supera & infera. Nam cœlum sursum est, terra deorsum. Cùm addit: *Aquilonem, & mare tu creasti*, tribuit Deo authori sinistrum, & dextrum totius mundi. Nam aquilo, id est, regio Septentrionalis sinistra est, respectu Palæstinæ, Mare autem ad Austrum seu Meridiem: atque ita dextra convertenti se ad Orientem. Cùm denique addit: *Thabor & Hermon, in nomine tuo exultabunt*, Orientem nominat & Occidentem, tanquam partem mundi priorem & posteriorem. Nam Thabor mons erat in Occidente, Hermon in Oriente; Unde & figuratè pro illis partibus mundi accipiuntur.

v. 39. *Tu verò repulisti & despexisti, distulisti Christum tuum. Evertisti testamentum servi tui.* Rectè correctum: (*Evertisti*) per secundam vocalem, non (*avertisti*) per primam. Ita enim Græca, Hebræa, & ferè omnia MSS. Sensus est: Subvertisti fœdus, quod tam magnificè iniisti cum servo tuo. Non est autem putandum Davidem loqui de calamitate aliqua temporis sui, propter quam tam graviter conqueratur, Deum irritas facere suas promissiones. Nam & ipse erat Christus Domini. Proinde locum non habebat pro eo tempore, *Distulisti Christum tuum*; & illud. *Prophanasti in terra sanctuarium ejus.* Sed hæc querimonia Davidis docet nos, promissiones Davidi factas & stabilitate, & æternitate regni ejus; & de misericordia nunquàm à semine ejus auferenda; non omninò & perfectè pertinere ad regnum terrenum & carnale; sed ad regnum spirituale Christi, & Ecclesiæ. Quod enim ad regnum terrenum attinet, reprobatum est unà cum populo Judaïco, & ejusdem sacerdotio. Quod autem ad regnum spirituale; promissio hæc complementum & perfectionem accepit in Christo, & regno ejus, quod est Ecclesia. De quo regno Angelus ad B. Virginem Lucæ 1. *Dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus, & regnabit in domo Jacob in æternum, & regni ejus non erit finis.* Vide & Annot. 2. Paral. 7. & 2. Reg. 7.

PSAL. LXXXIX.

v. 10. *Anni nostri sicut aranea meditabuntur.* Meditari significat assiduum alicujus rei studium, cum frequenti iteratione. *Sensus* igitur est: Quidquid moliuntur homines toto tempore vitæ suæ, tale est, ac si aranea telam texat; nimirùm rem mox perituram, multo & magno labore moliuntur. Significatur enim vanitas hujus vitæ. *Vel hoc modo*: Totum tempus vitæ nostræ *meditabitur*, id est, reputabitur [ut meditari passivè accipiatur] velut tela araneæ; quæ multo labore & studio contexta, minimo negotio perrumpitur, & dissipatur. Sic suprà Psalm. 77. passivè accipiebatur; *Virgines eorum non sunt lamentatæ.* Et 2. Thess. 2. *Mysterium operatur iniquitatis.* Vide ibid. nostrum Comment.

v. 17. *Et opera manuum nostrarum dirige super nos, & opus manuum nostrarum dirige.* Scilicet opera nostra, quæ Deo authore facimus, omnia unum opus quodammodo sunt, sicut omnia dominica præcepta unum præceptum sunt, ut ait Greg. homil. 27. in Evangelia. Sunt enim multa per diversitatem operis, sed unum in radice charitatis. Et quidem Septuag. hoc modo transtulerunt variato numero. Verùm in Hebræo fonte nulla est numeri mutatio; sed utrobiq; opus singulari numero legitur; quod tamen collectivè accipitur pro universo scilicet operum corpore.

PSAL. XC.

v. 1. *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur.* Hìc statim occurrit dubitatio, quomodo hæc duo membra hujus primi versiculi inter se differant? Videlicet habitare in adjutorio Altissimi, & in protectione Dei cœli commorari? Nam videntur hæc eadem esse, quia habitare idem est quod commorari, adjutorium & protectio etiam eadem videntur; & similiter eadem sunt, Altissimus & Deus cœli. Quidam hoc modo distinguunt: ut prius pertineat ad motum hominis in Deum per spem & fiduciam; posterius autem ad opem Dei hominem protegentis, ut sit sensus: Qui firmam fiduciam collocat in Deo, confidens de ejus adjutorio, is à Deo protegetur, & sub ejus protectione tanquam in arce quadam tutus & securus commorabitur. B. Aug. primam partem jungit cum sequenti, tanquam ab ea pendentem hoc modo: Qui habitat in adjutorio Altissimi, & commoratur in protectione Dei cœli, ille dicet Domino, *Susceptor meus es tu, &c.* Atque ita sensus est non multum diversus: videlicet, quod qui firmam spem in Deo & in ejus auxilio collocat, is in omni angustia Deum confidenter invocabit. Vocabit Deum susceptorem suum & refugium suum, quia, ut sequitur versu sequenti, Deus eum verè liberabit de laqueo.

v. 3. *Liberavit me de laqueo venantium & à verbo aspero.* Ibi (*à verbo aspero*) verbum pro re sumitur, phrasi Hebraïca. Itaque verbum asperum est res quæcumque aspera, & molesta. Et simili modo intelligitur quod sequitur vers. 6. *à negotio perambulante in tenebris.* Nam pro *negotio*, eadem vox est, quam suprà Septuag. verterunt, (*verbum*) & res quæcumque significatur. Igitur negotium ambulans in tenebris, est res quæcumque lædens, vel nocens in tenebris. Sciendum tamen vocem Hebraïcam utroque loco esse ambiguam, prout diversis punctis signatur. Septuaginta sic acceperunt, ut verbum, id est, rem significet. Hieron. & alii posteriores aliter punctuant, ut significet mortem vel pestem. Et secundùm illam interpretationem sensus adhuc clarior est. Sic enim Hieron. vertit; pro (*verbo aspero.*) *A morte insidiarum*, & pro [*negotio perambulante in tenebris*] à peste in tenebris ambulante.

PSALM. XCI. A

v. 12. ET *in insurgentibus in me malignantibus audiet auris mea.* Pridem alterum illorum [*in*] omittebatur. Nonnulli etiam MSS. Codices habent [*ab insurgentibus.*] Sed rectè sic duplicatò legendum [*in*] Sixtina Biblia tradunt. Est enim Græcè: ἐν τοῖς ἐπανιςαμένοις. Sensus est: De his qui in me insurgunt, & lædere me volunt, audiam læta & grata; scilicet Deum in eos vindicasse injuriam meam, & eos humiliasse. Neque enim illud (*audiet auris* mea) trahendum ad id quod sequitur, *Justus ut palma florebit*, quasi hoc sit auditurus. Est enim tacita quædam antithesis in hac sententia ad superiorem, q. d. Audiam vindictam de inimicis meis, hominibus impiis, & injustis; nempe quod defecerint & perierint: At contrà; *Justus ut palma florebit, &c.* B

PSALM. XCII. nullas habebat Annotationes.

PSAL. XCII.

v. 14. QVia *non repellet Dominus plebem suam, & hæreditatem suam non derelinquet.* Illud (*quia non repellet* Dominus *plebem suam*;) canitur etiam quotidie ad Invitatorium matutini, in hymno seu psalmo: *Venite*, Legimus enim sic: *Quoniam Deus magnus Dominus, & rex magnus super omnes Deos, quoniam non repellet Dominus plebem suam, &c.* Sed sciendum est illa verba in Psalmo illo *Venite*, qui reipsa est Psal. 94 non haberi, neque apud septuaginta, neque apud Heb. Unde autem sic canatur in Officio divino, ratio reddi potest quod veteres etiam secundum aliquam translationem C sic legerint. Nam & Aug. hæc verba in illius Psalmi expositione legit & explanat. Similiter & Arnobius, & Commentarius ascriptus Hieron. Interim sive eo loci hæc verba legantur, sive non, satis constat verba esse Scripturæ sacræ, à Spiritu sancto prolata, tum quia reperiuntur in hoc Psalmo, tum etiam quia citantur ab Apostolo ad Rom. 11. Vide ibi nostra.

v. 15. *Quoadusque iustitia convertatur in iudicium, & qui juxta illam, omnes qui recti sunt corde.* Non est legendum interrogativè: *qui juxta illam?* ut deinde respondeatur, *omnes qui recto sunt corde.* Est id manifestum ex Græcis & Hebræis. Septuaginta legunt: *Et habentes eam*, vel *adhærentes ei omnes recti corde.* Hebr. sic: *Et sequentur, sive sectabuntur hanc justitiam*; vel hoc judicium, *omnes recti corde.* Et sensus est; Omnes, qui recto D sunt corde, sectabuntur justitiam Dei, vel approbabunt judicium Dei super impios.

v. 20. *Nunquid adhæret tibi sedes iniquitatis, qui fingis laborem in præcepto?* Multa MSS. habent [*dolorem.*] Græca vox propriè molestiam significat & afflictionem, sicut & vox Hebræa. Deinde Græc. & Hebr. legitur participium, *fingens laborem in præcepto.* Quod non ad Deum, sed ad sedem iniquitatis potius referendum videtur, hoc modo: Nunquid adhæret tibi, vel (ut Hebræa sonant) sociabitur tibi sedes, seu solium insidiarum, vel iniquitatis, quæ sedes fingit laborem in præcepto? Ac sic sensus est. O Deus! qui justè judicas, num tibi quicquam commune erit cum solio tyrannico, de quo procedunt injustæ sententiæ? quod solium fingit laborem, id est, miseros E molestia, afflictione & injuria afficit, in præcepto, id est, prætextu legis, quasi dicat. Sub obtentu justitiæ, & legum opprimunt miseros; juxta illud: *Summum jus, summa injuria.* Et huic sensui etiam nostra versio accommodari potest hoc modo: Nunquid adhæret tibi sedes iniquitatis? & nunquid tu es qui fingis laborem in præcepto? q. d. Non.

PSAL. XCIII.

v. 10. QVadraginta *annis offensus fui generationi illi.* Pro [*offensus*] Ecclesia in officio matutinali quotidiano canit [*proximus.*] In Epiphania tamen Domini canit [*offensus:*] hoc juxta Psalterium Gallicanum, illud juxta Romanum. Septuaginta habent προσώχθισα, offensus fui. Cui lectioni favet quoque Hebraïca veritas, quæ habet, *litigavi*, contendi cum generatione ista; vel ut Arias exponit dictionem Hebraïcam, *Fastidio habui*, vel ut Hieron. *Displicuit mihi.* Apostolus quoque Paulus ad Hebr. 3. habet eandem vocem quam Septuaginta; quam Latinus interpres reddidit *infensus fui.* Nihilominus vox Græca etiam significat, *propinquare*, ut est in lexico Græco. Et potest intelligi propinquatio, qualis est dum qui vult punire, accedit ad eum quem vult punire. Vide etiam ad Hebr. 3.

PSAL. XCIV.

v. 5. QVoniam *omnes Dii gentium dæmonia.* In Hebræo pro [*dæmonia*] hoc loco vocabulum est, quod Hier. vertit, *sculptilia*, Pagnin. *idola*, Arias reddidit, *vana.* Semper tamen erant *dæmonia*, quia in simulachris illis deorum etiam Jovis, Martis, Veneris, Neptuni, quamvis homines fuissent, dæmones se ingerebant, & oracula fundebant. Et generaliter, sicut in omni superstitione inest pactum, saltem tacitum, cum dæmone; ita & in omni idololatria fuit saltem tacitus cultus dæmonum. Vide etiam 1. Cor. 8.

v. 7. *Afferte Domino patriæ gentium.* Rectius *familiæ gentium*, sicut alibi vertit, ut Psalm. 21. *Adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium.* Ubi tam Græcè quàm Hebr. vox eadem est, quæ hoc loco. Græcè quidem est πατριαὶ, sed hoc vocabulum Latinis familiam, parentelam, tribum significat, non autem id quod Latini patriam vocant, id est, terram natalem.

v. 10. Dicite *in gentibus, quia Dominus regnavit.* Aug. scribens in hunc locum addit [*à ligno*] & exponit, & urget contra Donatistas Commentarius Hieronymo adscriptus in hunc locum non addit; cum tamen interpretetur secundum Septuaginta. E contra canitur in hymno Ecclesiastico: Impleta sunt quæ concinit, David fidelis carmine, dicens in nationibus, regnavit à ligno Deus. Et Tertull. lib. adversus Judæos citat: D*ominus regnavit à ligno.* Et Justinus adversus Triphonem, dicit erasum fuisse à Judæis. Nam Tertullianus quoque illud citat lib. 3. contra Marcionem. Vide, si placet, Isaaci apologiam ad Lindanum, & notat. Pamelii in Tertullianum.

PSAL. XCV.

v. 9. QVoniam *tu Dominus altissimus super omnem terram, nimis exaltatus es super omnes Deos.* Prophetia est de tempore novi Testamenti, sicut & in verbis præcedentibus: *Confundantur omnes qui adorant sculptilia, & qui gloriantur in simulachris suis.* Utrumque enim novi Testamenti tempore impletum est, quando religione unius veri Dei per orbem propagata, passim innotuit, nec idola, nec deos idolis significatos esse deos; & per hoc unus solus verus Deus ab omnibus agnosci cœpit; adeò ut etiam plures, etsi à Christi religione alieni, ut Mahometani, non nisi unum tamen Deum credant, & colant: Quod quidem ipsum nihilominus Evangelio Christi per orbem prædicato acceptum ferri debet.

PSALM. XCVII. Nihil erat.

PSAL. XCVI.

v. 5. ADorate *scabellum pedum ejus, quoniam sanctum est.* Scabellum pedum Dei quodnam sit, alii aliter exponunt. Quidam intelligunt arcam fœderis; quidam corpus Christi; quidam animam Christi; quidam crucem ejus. Et quidem de omnibus his sanè accipi potest. Ad litteram tamen omninò hic locus de arca fœderis accipiendus videtur. Primum, quia initio Psalmi fit mentio Cherubim, quorum alæ erant expansæ super arcam, sic enim ibi legitur; *Dominus regnavit, irascantur populi: Qui sedet super Cherubim, moveatur terra.* Deus autem super, vel inter Cherubim sedere dicebatur, quia ibi exhibere solebat suam præsentiam, dando responsa. Sicut ergo alæ Cherubim super arcam expansæ erant velut sedes Dei; ita arca subjecta erat velut scabellum pedum ejus. Huic accedit, quod scriptura alibi manifestè arcam vocet scabellum pedum Dei. 1. Paralip. 28. *Cogitavi*, inquit David, *ut ædificarem domum, in qua requiesceret arca fœderis Domini, & scabellum pedum Dei nostri.* Adorabatur autem illud scabellum, quando coram eo procidebatur, & adorabatur Deus, eo modo, quo Christiani in imaginibus coram quibus procumbunt, honorant Christum & sanctos. Et sicut filii Israël adorantes

adorantes arcam, non committebant idololatriam, sed cultum Deo exhibebant; ita dicendum quoque de venetatione imaginum sacrarum.

Augustinus *per scabellum pedum eius*, intelligit corpus Christi. Qui sensus, licet literalis non sit, sed mysticus, optimè tamen in literali fundatur. Arca enim multis rationibus gessit typum corporis Christi. Docet autem Augustinus in illo Commentatio, quomodo Christiani adorent corpus Domini. Et est locus valdè notandus contra Sacramentarios. Nemo, inquit, carnem illam manducat, nisi prius adoraverit. Item. Non solùm non peccamus adorando, sed peccamus non adorando. Loquitur autem de ea adoratione, de qua dictum est; *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.*

v. 6. *Moyses & Aaron in sacerdotibus eius, & Samuel inter eos, qui invocant nomen eius.* Moyses sacerdotio functus est in consecratione Aaron, & filiorum ejus, ut habetur Exodi 28. De Samuele controversia est, an fuerit sacerdos? Scriptura nusquam id testatur, imò hoc loco contrarium innuit. Quod igitur legitur sacrificasse, intelligendum eo modo, quo Saül, David & Salomon, nempe non per se, sed per sacerdotes, ad quorum officium id pertinebat. Augustinus in hunc locum, & alibi putat fuisse sacerdotem, & 2. retractat. cap. 43. fuisse ex filiis Aaron, sed repugnat scriptura 1. Paralip. 6. quæ eum numerat extra Aaronitas. Proinde omnino videtur tenenda sententia authoris quæstio. vet. & novi testamenti apud August. quæst. 46. ubi prolixè, & multis rationibus ostendit Samuelem neque ex genere sacerdotali fuisse, neque sacrificium per se unquam obtulisse. Hieron. quoque lib. 1. contra Iovin. latè ostendit Samuelem non fuisse sacerdotem. Legitur quidem apud Hieron. Epistola 125 quæst. 3. Samuel Propheta connumeratus Moysi in sacerdotio Dei. Sed verior lectio est; in Psalterio Dei. Respicit enim ad versiculum hujus Psalmi. Vide Scholion Victorini. Ignatius tamen in Epistola ad Magnesianos dicit Samuelem fuisse Principem sacerdotum, & Cypr. lib. 3. Epist. 9. sacerdotem quoque vocat.

AD PSAL. XCIX. Nullam habebat Annotat.

PSAL. C.

v. 8. IN *matutino interficeibam omnes peccatores terræ.* Hebraïsmus est, *in matutino* pro maturè, & tempestivè, quasi dicat, in regno meo maturè & incunctanter interfeci, & sustuli impios. Sed *quæritur*, Quomodo David hoc verè dicat, cum Joab bis homicidam sustinuerit usque ad finem vitæ suæ? nec eum interfecerit, nisi tandem mandato suo quod moriens filio Salomoni dedit? *Respond.* interfecisse se dicit David peccatores in matutino, id est, maturè; & quidem etiam Joab homicidam; sed in voluntate & præparatione animi. Nam Joab statim interfici reipsa, non expediebat ob causas 2. Reg. 3. expositas. Quare hîc fecit quod prudentiæ ratio dictabat; scilicet ut in eum judicium exerceret, quam primum opportunum tempus se offerret. Hinc & Psalm. 74. canit: *Cum accepero tempus, ego justitias iudicabo.*

PSAL. CI.

v. 4. QVia *defecerunt sicut fumus dies mei, & ossa mea sicut cremium aruerunt. Cremium*, quidam intelligunt carnem frixam usque ad ariditatem. Alii rectiùs lignum aridum, vel stipulam aridam, & quidquid ita arefactum est, ut facilè incendatur. Id enim etiam vox Græca significat. Ex Hebræo vertit Hieron. *Et ossa mea quasi frixa contabuerunt.* Sensus est. Omnis virtus corporis mei, quæ potissimum consistit in ossibus, penitus emarcuit, ita ut nihil in me remanserit virium.

v. 15. *Quoniam placuerunt servis tuis lapides eius, & terra eius miserebuntur.* Alii: *Et pulveris eius miserebuntur.* Sic enim sonant Græca & Hebræa. Loquitur autem de lapidibus & ædificatione Sionis, id est, Ecclesiæ Christi, ut patet ex præcedentibus & sequentibus. Præcedit enim: *Tu exurgens misereberis Sion, quia tempus miserendi eius, quia venit tempus.* Sequitur autem: *Quia ædificavit Dominus Sion, & videbitur in gloria sua.* Sensus ergo est: Servi tui magno affectu afficiuntur erga lapides Sionis, id est, vehementer optant ac desiderant ut Sion ædificetur: optant videre Ecclesiam extructam ex lapidibus vivis. *Et terra ejus* seu pulveris *miserebuntur*, id est, & miseret eos pulveris, seu humilitatis Sion, cupiunt eam extolli de pulvere, & gloriosam fieri per omnes gentes. Unde sequitur: *Et timebunt gentes nomen tuum, & omnes reges terræ gloriam tuam.* Vel potest etiam illud [*miserebuntur*] impersonaliter accipi, phrasi scripturæ non inusitata, ut sit sensus: Futurum est, ut post diuturnam afflictionem tandem misereantur ejus, etiam inimici qui eam bello subjugaverant & populum ejus captivum duxerant; Ut reges Persarum qui non tantum captivitatem populi relaxârunt, verùm etiam vasa templi remiserunt, & insuper sumptus suppeditarunt in ædificationem templi, & sacrificia, ut patet ex lib. Esdræ. Quæ res quoque typus fuit ædificandæ & provehendæ veræ Sionis, id est, Ecclesiæ Christi, per Constantinum Imper. & alios reges terrenos. Et simile est quod infrà Psalm. 105. clarè dicitur: *Et dedit eos in misericordias, in conspectu omnium, qui ceperant eos.*

PSAL. CII.

v. 4. QVi *coronat te in misericordia & miserationibus.* Literalis sensus videtur: Qui velut corona cingit te, & circumvallat multiplici misericordia. Ita illud Psalm. 8. *Gloria & honore coronasti eum Domine*, id est, cinxisti. Non enim significatur præmium, maximè si Psalmus de creatione hominis intelligatur. Simile & illud Psalm. 5. *Domine ut scuto bonæ voluntatis coronasti nos.* Item Isaïæ 22. *Coronans coronabit te tribulatione*, quasi dicat, cinget & circumvallabit te multiplici calamitate & miseria v. 18.

v. 16. *Quoniam spiritus pertransibit in illo, & non subsistet, & non cognoscet amplius locum suum.* Sensus est. Spiritus vitæ non permanet in homine, sed pertransit, ac recedit. Quo recedente homo non amplius subsistit, quia mortuus est, & non amplius cognoscit locum suum pristinum, id est, non redit ad hanc vitam mortalem, nec ad suas possessiones, sicut redit homo, qui peregrè profectus fuerat. Vel etiam hoc modo, ut referatur ad florem de quo præcessit, *tanquam flos agri sic efflorebit*: quem videlicet cum spiritus, id est, ventus urens pervaserit, statim emoritur & perit, ut locus ejus amplius non cognoscatur: Hebraïcè est, neque agnoscit eum ultra locus ipsius.

PSAL. CIII.

v. 3. EXtendens *cœlum sicut pellem, qui tegis aquis superiora ejus.* Hoc ferè intelligunt de cœlo propriè dicto, & aquis, quæ suprà illud cœlum sunt, sive sint propriè dictæ aquæ, sive cœlum aqueum dicatur ob perspicuitatem. Tamen minimè rejicienda est expositio, de cœlo aëreo; tum propter ea quæ dicta sunt ad Genes. 1. tum quod ipse hic Psalmus sic declaret ista superiora quorum hic meminit. Nam v. 13. eadem phrasi dicit: *Rigans montes de superioribus suis*, quod sine dubio de nubibus accipiendum est, ex quibus pluviæ decidunt. Et utrobique eadem vox Hebraïca est. Vide etiam nostra in 2. sent. dist. 14.

v. 4. *Qui ponis nubem ascensum tuum.* Hieronymus, *currum tuum*; id est, nubes sunt instar curruum & vehiculorum quibus Deus vehitur. *Qui ambulas super pennas ventorum*, id est, venti sunt velut alæ, seu pennæ quibus Deus fertur & quasi volat. Hæc omnia significant magnificentiam divinæ majestatis, & quod Deus omnibus creaturis ad nutum & voluntatem suam utatur.

v. 5. *Qui facis Angelos tuos spiritus.* Sensus est: qui facit spiritus, Angelos, seu nuncios suos. Et quidem nonnulli hunc locum intelligunt de ventis, de quibus dicitur: Psalm. 148. *Quoniam spiritus procellarum faciunt verbum ejus*; & similiter quod sequitur; *& ministros ejus ignem urentem*, quoniam & ignis, id est, fulgura faciunt verbum ejus; nihilominus non malè ex hoc loco probatur Angelos rationales, creaturas esse incorporeas. Nam de illis clarè hunc locum interpretatur Paulus Heb. 1. Vide ibidem nostrum Comment.

v. 17. *Herodii domus dux est eorum.* Hebr. Ciconiæ domus in abietibus vel pinis. Altissimè enim ciconiæ nidificant. Et aptè hoc subjungitur ei quod dixerat: *Illic passeres nidificabunt.* Vide tamen si placet, de Herodio in Comment. Hieron. adscripto.

v. 25. *Hoc mare magnum, & spatiosum manibus.* Potentiam Dei declarat à magnitudine & vastitate maris. Græcè est εὐρύχωρος, quæ eadem vox est Matth. 7. ubi dicitur: *Quam spatiosa via quæ ducit ad mortem.* Potest tamen eadem vox minima mutatione facta significare [*latum manibus*] nempè si scribatur εὐρύχειρος. Hebr. manifestè legitur [*latum manibus.*] Quod ut intelligatur; sciendum, quod sicut figuratè mari tribuuntur brachia & sinus, etiam apud Ethnicos scriptores: ita hîc simili schemate mari tribuuntur manus, id est, fines & extremitates; ut sensus sit: Mare non tantùm capacitate magnum esse, sed etiam longissimè manus suas & fines extendere. Fortè septuaginta verterunt εὐρύχειρος.

v. 26. *Illic naves pertransibunt, draco, quem formasti ad illudendum ei, &c.* Hebr. *Leviathan*, de quo in libro Job cap. 3. & 40. ubi dictum est Leviathan ad litteram significare cetum marinum. De hoc pisce, quem scriptura vocat Leviathan, mira & absurdissima fabulantur Hebræi; nos primo literalem sensum, deinde seorsim mysticum ponemus. Illud (*ad illudendum ei,*) verti potest, *ad ludendum in eo*, scilicet mari. Et sensus est. Illic in mari sunt animalia parva cum magnis; illic nimirum, ubi naves pertranseunt: illic etiam est cetus ille marinus ingenti mole corporis, quem formasti, ut in mari ludat, id est, natatu suo & circumgiratione velut ludum quendam exerceat, sicut etiam alii pisces in mari ludere solent. Et quod ad literam de bellua aliqua proprii nominis intelligi debeat, patet ex verbis sequentibus: Nam subiicitur. *Omnia à te expectant, ut des illis escam in tempore.* *Mysticè* autē idem ille intelligendus est, qui in libro Job per Behemoth & Leviathan significatur, scilicet Diabolus.

Draco iste, quem formasti ad illudendum ei. Nec significatur tamen hîc Diabolum à Deo creatum fuisse malum, sed tantum fuisse illum præcipuam quandam Dei creaturam: quem cum Deus præsciret peccaturū, voluisse tamen eum creare, quod sciret quantum suis electis illius malitia ad virtutem esset profutura. Qua ratione fieret, ut ei à sanctis, vel Angelis, vel hominibus conatus & machinationes ipsius frustrantibus, meritò illuderetur. Hanc rem pulchrè declarat Hilarius in serm. quodam de S. Job: qui quidem non exstat, sed verba leguntur apud August. lib. 2. cont. Jul. cap. 8.

v. 32. *Qui tangit montes & fumigant.* Hieronymus scribens in Isaïæ 4. putat hîc per fumum significari gloriam, id est, nebulam lucidam, qua significetur gloriosa Dei præsentia. Videtur enim Psalmista respicere ad eam claritatem qua illustratus est mons Sina, quando in eum Dominus, legem populo laturus, descendit & quasi tetigit.

PSAL. CIV.

v. 3. LAudamini in nomine sancto ejus. Hebr. sonat: *Laudate vos in nomine sanctitatis ejus.* Id est, gloriamini in nomine sancto ejus. Nam qui gloriatur, laudat seipsum. Hoc autem non malè fit, quamdiu fit in nomine Domini, juxta illud: *Qui gloriatur, in Domino glorietur.* 2. Cor. 10.

v. 18. *Humiliaverunt in compedibus pedes ejus, ferrum pertransiit animam ejus.* Simile est illud Lucæ 2. ad beatam Virginem. *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius*, qua phrasi vehemens tantum, & acerbus dolor significatur. Neque enim ex historia Genesis apparet Josephum, de quo hîc Psalmista loquitur, ita malè in Ægypto tractatum, ut aliqua pars corporis ejus fuerit ferro perforata, sicut nec de Deipara Virgine gladius corporalis accipitur; sed tantùm prædicebatur à Simeone eam suo tempore gravissimis angoribus & tristitiis exercendam.

PSAL. CV.

v. 6. PEccavimus cum patribus nostris, injustè egimus. Ezechielis 18. reprehenduntur quidam qui dicebant: *Patres nostri peccaverunt, & dentes filiorum ob-*

A *stupescunt.* Sed hoc dicitur contra eos, qui se putabant innocentes. Alioqui Ieremias quoque Threnorum ultimo cap. sic queritur: *Patres nostri peccaverunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portavimus*, non tamen sua vel populi peccata excludens; sicut & hîc manifestè utrumque exprimit Psalmista, dum dicit: *Peccavimus cum patribus nostris.*

v. 20. *Et mutaverunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fœnum.* Rectius, *gloriam ejus*, nempe Dei, juxta illud ad Rom. 1. *Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis.* Nam Græcè est αὐτῶν, non αὐτοῦ, Hebraïcè tamen videtur sonare, *gloriam suam ipsorum*, sed & sic accipi potest

B pro gloria Dei, quandoquidem Deus illorum erat gloria. Pagninus itaque vertit quoque ex Hebræo (*gloriam suam*) Vide ad Rom. 1.

v. 28. *Et initiati sunt Beelphegor, & comederunt sacrificia mortuorum.* Hebr. sonat: *adunati sunt*, vel, ut sic loquamur, adingati ipsi Beelphegor, ita ut ei tenacissimè adhærerent. Et alluditur ad historiam Numerorum 25. ut etiam patet ex subjectis verbis de Phinees. Eadem phrasi dicitur ab Apostolo 2. Cor. 6. *Nolite jugum ducere cum infidelibus.* Quod autem additur, *& comederunt sacrificia mortuorum*, sensus est: & comederunt immolata mortuis, seu vita carentibus, scilicet Diis ipsorum. Nam Deus verus solus est Deus vivus.

v. 32. *Et vexatus est Moyses propter eos, quia exacer-*

C *baverunt spiritum ejus.* Vexatus est à Domino, quia exclusus à terra sancta, quod Deum non sanctificasset ad aquas contradictionis: cujus peccati ejus, populi malitia dederat occasionem. Hebr. est: *Et malum fuit Moysi propter eos.* Vide Deut. 1. & 3. *Quia exacerbaverunt spiritum eius.* Vel Moysis, vel, ut mavult Iansenius, Domini. Deus enim exacerbatus incredulitate & rebellione populi etiam in Moysen excanduit. Unde illa verba Moysi, Deut. 1. *Nec miranda indignatio in populum, cum mihi quoque iratus Dominus propter vos dixerit; Nec tu ingredieris illuc.*

PSAL. CVI.

v. 8. COnfiteantur Domino misericordia ejus & mirabilia eius filiis hominum. Hic versus quater hoc Psalmo repetitur; sicut & ille, saltem paucis immu-

D tatis: *Et clamaverunt ad Dominum cum tribularentur, & de necessitate eorum eripuit eos.* Cæterum tunc opera censentur Deo benedicere, aut confiteri, quando homines consideratione operum Dei & misericordiarum ejus, excitantur ad laudandum Deum. Ita enim intelligendi quoque sunt plerique versus Cantici trium puerorum, *Benedicite omnia opera Domini Domino.* Quin facilior quoque & expeditior sensus occurrit, si ipsos Septuaginta & versionem Hebræam inspiciamus, idque tantum unius casus mutatione; si videlicet [*misericordia*] mutetur in [*misericordias*] quomodo ex Hebræo vertit Hieron. Vox Græca ambigui casus est, cum sit neutrius generis, sicque etiam legi poterit: *Confiteantur Domino misericordias eius.* Et sensus erit: Homines supradictis

E malis à Deo liberati, confiteantur Domino misericordias ejus; agnoscant beneficia ab eo accepta; & mirabilia Dei confiteantur & prædicent apud filios hominum. Sicut dicit Angelus Tob. 12. *Coram omnibus viventibus confitemini ei.*

v. 26. *Ascendunt usque ad cœlos, & descendunt usque ad abyssos.* Hyperbole est, qualis & illa apud ethnicum poëtam: *Iam jam tacturos sydera summa putes.* & mox: *Iam iam visuros tartara nigra putes.* *Mysticè* significatum intelligi potest, quod in mari hujus sæculi constituti fideles, modo per impulsum divinæ contemplationis, & castarum sanctarumque cogitationum, quasi in cœlum ascendant: modo verò per tentationes turpium & malarum cogitationum, quibus sæpè etiam castæ mentes graviter infestantur, deprimantur usque ad infernum. Vel quia utrumque ad tempestates ventorum & impulsus undarum pertinet, per ascensum usque ad cœlos intellige tentationem elationis & superbiæ, per descensum usque ad abyssos, tentationem fornicationis, & immunditiæ. Bonav. lib. 2. de perfect. relig. c. 4. sic exponit: Ascendunt

usque ad cœlos per fiduciæ securitatem; & rursum, descendunt usque ad abyssos, per timorem succumbendi in tentatione. Vel ascendunt usque ad cœlos aspiciendo divinæ pietatis auxilium, & descendunt usque ad abyssos intuendo propriæ fragilitatis defectum.

v. 40. *Effusa est contemptio super Principes.* Manifestum est hoc loco legendum esse, *contemptio*, id est, despectio, vel vilipensio; à verbo *contemno*, non *contentio* à *contendo*. Nam vox Græca significat *nihilipensionem*. Hebraïca quoque despectionem & contemptum; quomodo etiam vertit Hieron. Et sensus est: Deus effudit contemptum & abjectionem super principes, id est, reddidit eos viles & contemptibiles, qui antea erant in summa authoritate. Et huic respondet, quod velut per antithesim subjicitur. *Et adjuvit pauperem de inopia*, q. d. è contra eum, qui anteà pauper & contemptus erat, sublevavit de inopia, & ad magnam potentiam & gloriam evexit. Reperitur utrumque hemistichium Job. 12. & indicatur his verbis idem illud quod B. Virgo in Cantico cecinit: *Deposuit potentes de sede & exaltavit humiles.* Lucæ 1.

AD PSALM. CVII. Nulla erat Annotat.

PSAL. CVIII.

v. 3. **L***Ocuti sunt adversum me lingua dolosa.* Christus in hoc Psalmo de adversario suo, nunc singulari numero loquitur, nunc plurali. Nam immediatè præcedit: *quia os peccatoris, & os dolosi super me apertum est.* Et sequitur etiam mox v. 6. *Constitue super eum peccatorem, & Diabolus stet à dextris ejus.* Unus ergo, intelligitur Judas proditor. (Nam de ipso Petrus Act. 1. partem hujus Psalmi citat.) Plures verò intelliguntur Judæi, juxta quod ipsos quoque Stephanus Act. 7. proditores Christi vocat. Judas enim Judæis Christum tradidit, Judæi verò Pilato, ut ex Evangelio notum est.

v. 5. *Constitue super eum peccatorem.* Rupertus in Matthæum libro primo enumerat ex hoc Psalmo trigintamaledictiones Judæ, respondentes triginta denariis quibus vendidit Dominum.

Constitue super eum peccatorem, id est, homo impius & peccator sit eo superior, dominetur ei, & sit ei in caput.

Et Diabolus stet à dextris ejus, id est, calumniator vel adversarius & hostis ejus (nam Græcè est Satan) prævaleat ei, & obtineat contra eum; sive in pugna, sive in judicio. Nam de judicio sequitur: *Cum judicatur exeat condemnatus*, id est, causâ cadat, & pœnæ addicatur. Aliter accipitur stare à dextris in fine hujus Psalmi, ubi dicitur de Deo: *Quia astitit à dextris pauperis, ut salvam faceret à persequentibus animam meam.* Astitit enim tanquam auxiliator & vindex. Vide Annot. in Psalmum proximè sequentem, v. 5.

v. 24. *Genua mea infirmata sunt à jejunio, & caro mea immutata est propter oleum.* Hebr. sic: Poplites mei labârunt seu nutârunt à jejunio, id est, pro inedia. Porrò quod sequitur: *Et caro mea immutata est propter oleum*, quidam sic exponunt: Caro mea in maciem & strigositatem mutata est propter defectum olei, id est, quia non amplius, ut solebam, carnem meam perunxi oleo; eo modo quo Dominus in Evangelio præcipit: *Vnge oleo caput tuum, ne videaris hominibus jejunans.* Verùm Hebræa alium sensum postulare videntur. Sic enim habent: *Et caro mea marcuit à pinguedine*, vel mentita est à pinguedine. q. d. Caro mea jam exhausta est pinguedine sua, amisit omnem pinguedinem suam, & totus macie confectus sum. Quamquam etiam ad priorem sensum Hebræa accommodari possunt.

PSAL. CIX.

v. 1. **D***Ixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis.* Psalmum hunc ad Christũ pertinere, nulli Christiano dubitare licet. Nam primus hic versus ab ipso Christo Matth. 22. Messiæ, seu Christo adscribitur, quando quærit ex Scribis & Pharisæis, quomodo David Christum vocet Dominum suum, his ipsis scilicet verbis, filius ejus sit. Qua interrogatione insinuabat eis Christus suam di-

A vinitatem, secundum quam erat Dominus Davidis: sicut secundum carnem erat ejus filius. Deinde illud quoque, *Sede à dextris meis*, citat Apostolus & Christo attribuit ad Hebr. 1. Vide ibidem nostrum comment.

Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Citat hoc & Christo attribuit Paulus 1. Corint. 15. *Oportet*, inquit, *illum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus ejus. Quæres*, An tunc desinet regnare, quando jam posuerit eos sub pedibus ejus? *Minimè*, nam de Christi regno dictum est in Daniele, *Potestas ejus potestas æterna, & regnum quod non auferetur.* Et Angelus ad Virginem Lucæ 1. *Et regni ejus non erit finis.* Sed hic locus ostendit, quem usum habeat vox ista *(donec)* in Scriptura sacra. Non enim significat tempus, quo completo, desinat illud; quod usque ad tale tempus fieri,

B vel esse dicitur; sed significat usque ad illud tempus fieri; sive etiam posteà fiat, sive non. Itaque sensus est: *Sede à dextris meis*, id est, sis consors regni mei, gloriæ meæ, & omnium bonorum meorum; (quæ per dextram significantur) etiam eo tempore, quo nondum subjugati sunt omnes inimici tui; sed adhuc hoc agitur, ut subjugentur & debellentur. Est autem hoc totum tempus militantis Ecclesiæ. Non autem quod posteà desinet ibi sedere: Quin potius consequens est, argumento à minori sumpto, multo magis Christum sessurum ad dextram Patris, postquam debellatis inimicis regnum habebit omni modo pacatum. Id ergo addictum est his verbis quod minus erat verisimile, & omissum illud, quod per se notum erat. Ex quibus intelligitur, quomodo etiam illud Matth. 1. de Josepho & Maria similiter exponendum sit: *Et non cognoscebat eam, donec peperit*

C *filium suum primogenitum.* Et quomodo inde non sit consequens quod postea cognoverit eam. Vide etiam nostrum Comment. ad citatum cap. 15. 1. ad Corinth. & Annot. ad citatum cap. 1. Matthæi.

v. 4. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Hunc locum de sacrificio altaris incruento omnes veteres constanter interpretantur, ut alii prolixè ostenderunt. Imprimis insignis locus est Cypriani lib. 2. Epist. 3. ubi hæc inter alia. Ut ergo, inquit, in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset ritè celebrari, præcedit antè imago sacrificii, in pane & vino scilicet constituta; quam rem perficiens & adimplens Dominus, panem & calicem mixtum vino obtulit; & qui est plenitudo, veritatem præfiguratæ imaginis adimplevit. Hæc ille. Vide nostrum

D Comment. ad Hebr. 5. & 7.

v. 7. *De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput.* Docet Calvinus in merito Christi nihil aliud nosse scripturam, quàm quod ad nos redit. Verùm hic locus docet Christum etiam sibi, ut homini, meruisse. Huc pertinent etiam illa: Lucæ 24. *Oportuit Christum pati, & ita intrare in gloriam suam.* Et Philip. 2. *Humiliavit semetipsum, &c. Propter quod & Deus exaltavit illum.* Sensus autem præsentis loci est: Copiosa erit effusio sanguinis inimicorum, ut sanguis effusus efficiat torrentem, de quo quis bibat: & quia tam insignem de hostibus reportabit victoriam, *propterea exaltabit caput.* Sic Sas-

E bout 63. Isaïæ. Alii sic: De torrente seu aqua tribulationis & afflictionis bibet in via hujus sæculi; propterea in vita æterna exaltabit caput super omnem creaturam. Qui sensus à scripturæ phrasi minimè est alienus. Nam & *aquam* pro afflictione, ut Psal. 68. *Salvum me fac Deus, quoniam intraverunt aquæ; &c.* Et *viam* pro vita præsenti, ejusque actionibus, ut, *Beati immaculati in via*, sæpissimè scriptura accipit. Vide etiam quæ diximus in 3. distinct. 18.

PSAL. CX.

v. 10. **I***Nitium sapientiæ timor Domini. Intellectus bonus omnibus facientibus eum. Quæritur* quo referatur *(eum.)* Alii dicunt eum, scilicet, intellectum, ut sit sensus: Sapientia bona est omnibus amplectentibus & sectantibus sapientiam. Quidam legendum putant in fœminino *(eam)* ut referatur ad sapien-

Estii Annot. in Script. Ff ij

tiam, de qua præcedit. Hieron. ex Hebr. sic: *Doctrina bona cunctis qui faciunt eam.* In Græco, intellectus, sapientia, & testamentum [quo longiusculè præcedit] omnia sunt ejusdem generis, & relativum ad omnia illa æquè referri potest.

PSAL. CXI. Nullam habet Annotationem.

PSAL. CXII.

v. 1. *Laudate pueri Dominum.* Pueros intellige non ætate sed ministerio, id est, servos vel ministros. Hebraicè עבד quod hic Septuaginta παῖδας, sed Psalmo 133. & 134. ubi Hebraïcè eadem vox est, & similis sententia, verterunt δοῦλοι. Pagninus ex Hebræo sic vertit: *Laudate servi Domini, laudate nomen Domini.* Est autem schema sermonis usitatum Hebræis; maximè in canticis & versibus, dum in priori parte versus retinent nomen verbi, & suspensam relinquunt orationem, ut eam in posteriori parte verbo repetito perficiant. Nam cum dictum esset, *Laudate servi Domini*, quasi quæreretur, quid laudate? subjunxit, *Laudate nomen Domini.* Sic Psalmo 28. *Afferte Domino Filii Dei*, quasi quæreres, quid afferte Domino? subjecit, *Afferte Domino filios arietum.* Similiter & alii verterunt ex Hebræo, tametsi in Hieronymi versione legatur, *Laudate servi Dominum*, nisi mendosus sit codex. Sic Psal. 133. *Ecce nunc benedicite Dominum omnes servi Domini.* Nec unquam *servus* cultorem Dei significat in sacris litteris, nisi addatur genitivus, *Domini*, vel *Dei*, vel quid simile. Quare & Psal. 134. ubi idem habetur versus cum isto, partibus, seu colis tantum transpositis, hoc modo: *Laudate nomen Domini, laudate servi Dominum*, ex Hebræo vertunt, *servi Domini*, quod & Genebrardus annotavit.

v. 5. *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat? & humilia respicit in cœlo & in terra.* Quomodo humilia respicit in cœlo, ubi omnia sunt sublimia, ubi nihil humile & abjectum? Sed rectè intelligitur de beatis illis spiritibus, qui omnem suam excellentiam & tam naturæ quàm gloriæ sublimitatem per virtutem humilitatis acceptum referunt Deo. *Hebræa* alium sensum postulare videntur. Sic enim habent: *Qui se elevat ad habitandum; Qui se humiliat ad videndum in cœlo, & in terra.* Ac si dicat: Qui cum in altissimis habitet, non tamen rerum providentiam abiicit, sed dignatur videre, & curare non ea tantum quæ in cœlo, verùm hæc etiam quæ in terra sunt. Est dictum contra eos qui dicebant Job. 22. *Circa cardines cœli perambulat, nec nostra considerat.* Diversus igitur hujus loci sensus est ab illo Psal. 137. *Excelsus Dominus, & humilia respicit, & alta à longè cognoscit.* Vide ejus loci Annotat.

PSAL. CXIII.

v. 2. *Facta est Iudæa sanctificatio ejus, Israël potestas ejus.* Ex Hebræo ad verbum ita reddi potest: *Factus est Iudas in sanctitatem ejus, Israël in potestatem ejus.* Sensus autem sit iste: Tunc quando eduxit populum suum ex Ægypto, Judas, id est, populus Judaïcus [ut in una tribu eâque præcipuâ, totus populus intelligatur] Deo consecratus est in populum sanctum, & peculiarem, sicut in Exodo & Deuteron. aliquoties reperitur: Tunc Israël factus est potestas ejus, vel in potestate ejus, id est, tunc populus Israël factus est regnum Dei; in quo ipse regnaret, & in quo declararet coram gentibus magnitudinem potentiæ suæ.

v. 4. *Simulachra gentium, argentum & aurum, opera manuum hominum. Os habent, & non loquentur, &c. Quæritur.* Anne hæc omnia verè dici possint de imaginibus Christianorum? Et omnino ita videtur, nam imagines nostræ sunt argentum & aurum opera manuum hominum, &c. & hos versus hujus Psalmi vehementer urgent hæretici contra Catholicos, quasi hæc verba non modo valeant contra idola Paganorum, sed etiam contra imagines Sanctorum. *Respondetur* non magis hæc valere contra imagines Christianorum, quam contra imagines, quas vel Moyses in tabernaculo, vel Salomon in templo, Deo jubente collocavit, & fieri jussit.

A Cujusmodi erant Cherubim, leunculi, boves, aliaque ejusmodi. Nam & de illis dici poterat, quod essent *argentum & aurum, opera manuum hominum, &c.* Quod ergo de illis respondetur, idem & de nostris respondemus. Nam illa quidem nec mentem, nec sensum, nec motum habebant; sed non erant ad hoc facta, ut colerentur, sed tantum, vel ad ornatum, vel ad significationem. Sic & nostræ imagines neque loqui, neque palpare, neque ambulare possunt; sed non ad hoc sunt constitutæ in Ecclesia, ut ab iis beneficia expectentur; sed ut ex earum inspectione memoria nobis ingeratur Sanctorum, quorum sunt imagines. Itaque imprecatio illa quam Propheta subjungit: *Similes illis fiant, qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis*; non magis in eas locum habet, quàm in imagines quæ erant in

B templo Judaïco: Cum nullam fiduciam nec Judæi, nec nos Christiani collocemus in ligno & lapide, sed tantum in re significata.

v. 15. *Benedicti vos à Domino, qui fecit cœlum & terram.* Hebræa & Græca habent sine præpositione: *Benedicti vos Domino.* Quomodo etiam August. legit. Ita & Genes. 14. Melchisedech dixisse legitur: *Benedictus Abram Deo excelso.* Et Judicum 17. ait mater Michæ: *Benedictus filius meus Domino*, & 2. Reg. 2. David ad viros Jabes Galaad, *Benedicti vos Domino*. Et sensus in his omnibus est optativus, hic, aut similis, Benefaciat Deus Abrahæ, &c. Quippe Dei benefacere est. Nec ad sensum tamen interest etiamsi addatur præpositio; eamque sanè Pagninus quoque adjecit hoc loco, & in libro

C Judicum, itemque 2. Reg. 2.

v. 17. *Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui descendunt in infernum. Sed nos qui vivimus, benedicimus Domino, ex hoc, &c.* Similes sunt sententiæ in Cantico Ezechiæ, Isaiæ 38. *Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt, &c. Vivens vivens ipse confitebitur tibi sicut & ego hodie.* Ecclesiastici 17. *Ante mortem confitere. A mortuo quasi nihil, perit confessio. Confiteberis vivens, vivus & sanus confiteberis & laudabis Deum.* Baruch. 2. *Non mortui qui sunt in inferno, quorum spiritus acceptus est à visceribus suis, dabunt honorem & justificationem Domino.* Harum sententiarum variè redditur sensus. Uno modo: mortui & damnati in infernum non te laudant, sed viventes Deo, sive in hoc sæculo, sive in futuro. Secundò

D aliter, mortui secundum spiritum sive corpore vivant sive non, non te laudant. Tertiò aliter: Mortui non te laudant, si non prius in hac vita te laudaverint, ideoque dum vivimus, laudemus Dominum, ut & post mortem eum laudare possimus. Quartò aliter: Mortui, ut mortui, non laudant Dominum, quia ut mortui non amplius sunt, sed esse desierunt; licet animæ adhuc existant. Unde dicitur: *A mortuo quasi nihil*, id est, tanquam ab eo qui jam non sit, *perit confessio*. Quintò aliter: Mortui non te laudant eo modo quo viventes, nempè laudes tuas ore, lingua, & instrumentis musicis decantantes, quomodo nos facimus convenientes in Ecclesiam ad laudandum Deum, & aliis etiam hominibus mirabilia ejus annuntiantes. Unde in Cantico Ezechiæ: *Non annuntiabunt qui descendunt in lacum, veritatem tuam.* Istud autem maximè verum fuit ante passionem

E Christi, quando omnes mortui in infernum descendebant, ubi magis erat locus expectationis (de limbo patrum loquor) quàm laudis & confessionis. Vide Jansen. in hunc Psal. & Ecclesiastici 17. Simile in Psal. 87. *Nunquid mortuis facies mirabilia, aut medici suscitabunt*, supple eos, *& ipsi suscitati confitebuntur tibi? Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam, & veritatem tuam in perditione? Nunquid cognoscentur in tenebris mirabilia tua, & justitia tua in terra oblivionis?* Cum his conferendus quoque est locus Psal. 29. *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendero in corruptionem? Nunquid confitebitur tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam?* Hinc enim congruit sensus quartus superius redditus; quia homo redactus

in pulverem non amplius est homo; & ideo simpliciter A non existit, sed corruptus est per mortem. Mors enim corruptio est animalis, etiam hominis: quod autem non est non potest Deum laudare. Vide annotat. Ecclesiast. 9. Huc etiam pertinet illud Psalmi 145. *Laudabo Dominum in vita mea, psallam Deo meo quamdiu fuero*, ubi innuitur hominem ideo post mortem non laudare Deum quia tunc non est. Nam homo mortuus non est homo; & ideo scriptura benè propriè loquitur, quando dicit nos post mortem non laudaturos Deum; quia tunc non sumus. Quod autem Psalmista non sentiat mortuos Dei cultores nullo modo Deum laudaturos, ostenditur ex Psalmo 60. ubi dicit: *Sic benedicam nomini tuo in sæculum sæculi*; qui tamen sciebat se non victurum in sæculum sæculi. Sunt & aliæ similes sententiæ in Psalmis, ut Psalm. 118. & maximè 144. B

PSAL. CXIV.

v. 8. *QVia eripuit animam meam de morte, oculos meos à lachrymis, pedes meos à lapsu. Placebo Domino in regione vivorum.* Similis prorsus conclusio Psalm. 55. *Quoniam eripuisti animam meam de morte, & pedes meos de lapsu, ut placeam coram Deo in lumine viventium.* Simul autem utriusque loci collatione, intelligitur, quodnam ibi lumen viventium, & quæ hîc dicatur regio vivorum? scilicet beatitudo cœlestis.

PSAL. CXV.

v. 10. *CRedidi propter quod locutus sum.* Nemo miretur hîc ascriptum versum decimum, cum C apud nos sit Psalmi initium. Nam hunc Psalmum nectunt Hebræi superiori, & pro uno recitant. Sed minus rectè: quia superior Psalmus definit in clausula spei ac fiduciæ consequendæ salutis. Cæterum citat hæc verba Apostolus 2. Cor. 4. cum ait: *Habentes eundem spiritum fidei, sicut scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum; & nos credimus, propter quod & loquimur.* Quibus verbis significat Apostolus, quod sicut propheta ex fide quam habebat divinis promissionibus, excitabatur ad confessionem, & celebrationem laudis divinæ; ita nos fideles per fidem excitari debeamus ad ejusdem fidei confessionem, & prædicationem, etiamsi ea confessio & prædicatio non careat periculo propter inimicos fidei. Sensus igitur D est; Credidi firmiter tuis promissionibus ad me factis, propterea os meum aperui ad laudem tuam, & confessionem bonitatis tuæ; etiamsi mihi inde provenerit persecutio, per quam ab inimicis meis humiliatus, & angustiatus sum nimis. Vide nostra loco citato.

v. 11. *Ego dixi in excessu meo. Omnis homo mendax.* Quid per excessum hic intelligi debeat, ambiguum est. Vox Græca ἐκστάσει significat excessum mentis, qualis est hominis attoniti & stupentis. Vox Hebræa magis significare videtur excessum corporis. Significat etiam subitam festinationem, ac præcipitem fugam. Quare cum talis fuga ferè cum stupore mentis conjuncta sit, potest hic utrumque simul intelligi; Videlicet fuga corporalis conjuncta cum mentis stupore, & perturbatione. Qui enim E subitò fugere coguntur; plerumque sunt inopes consilii, & animo valdè perturbato. Pro (*mendax*) Hebr. est [*mendacium*] Sensus ergo est: Cum persecutionem paterer ab hostibus meis, & fugam acciperem, essemque proinde animo valdè perplexus & perturbatus, cogitavi mecum unde peterem mihi auxilium. Cogitanti autem de auxilio humano; sanè dixi, *Omnis homo mendax*, id est, vanus, & cui non sit fidendum; quia facilè fieri potest, ut vel nequeat juvare vel confidentem in se deserat. Proindè confugi ad auxilium Dei, qui solus omnia potest; & qui neque falli neque fallere potest; & dixi: *Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini invocabo.* Ubi calix ab aliis intelligitur, tribulationis; ab aliis, & rectius, confessionis & laudis. Vovet enim his verbis Deo sacrificium laudis, & gratiarum actionis, si è tribulatione eripiatur.

AD PSAL. CXVI. Nihil erat annotatum.

PSAL. CXVII.

v. 5. *O Domine salvum me fac.* Illud (*me*) non est in Hebræo nec in Græco, & nonnullis M S S. Sensus est. O Domine, salvum fac regem, ut est in Psalm. 19. Vel, salvum fac lapidem illum Christum, qui faciat utraque unum; & prospera regnum ejus. Est enim manifesta prophetia de Christo ejusque regno, ut patet Matth. 23. ubi de hoc plura. Secundum nostram lectionem *Salvum fac*, sensus est, ut David de se loquatur in persona Christi.

v. 22. *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est istud & est mirabile in oculis nostris.* Locum hunc de Christo intelligendum esse patet ex Act. cap. 14. vers. 11. & ex 1. Epistolæ sancti Petri cap. 2. ubi locum hunc adducit sanctus Petrus, & de Christo exponit. Vide ibidem nostrum comment.

PSAL. CXVIII.

BEATI IMMACVLATI IN VIA, &c.

ALEPH.

PSalmus hîc Hebr. scriptus est per alphabetum, sic ut singulæ litteræ alphabeti unum perficiant octonarium. Totus psalmus moralis est, complectens encomium legis divinæ, ex cujus observatione dependeat salus & beatitudo hominis; & quàm firmum præsidium sit lex Dei adversus omnia mala: Notandum autem quod in toto hoc psalmo nullus est versus, in quo non lex Dei nominetur, vel sub ipso nomine legis, vel sub alio nomine idem ferè significante: Cujusmodi sunt hæc vocabula, mandatum, præceptum, judicium, justitia, justificatio, via, testimonium, sermo, verbum, eloquium, ordinatio. Quod autem propheta omnibus istis vocabulis legem, aut mandata legis voluerit significare, facilè quisque deprehendet, si in singulis versibus pro quolibet istorum vocabulorum legem substituat. Id enim si faciat, nihilominus clarum & apertum sensum inveniet, imò in quibusdam etiam clariorem.

Item observavi in hoc Psal. 118. omnes versiculos ad Deum dirigi, id est, sermonem esse prophetæ Deum alloquentis, exceptis tribus primis versibus, in quibus de Deo loquitur in tertia persona; qui sunt quasi præparatorii ad reliquum corpus hujus Psalmi, tanquam orationis cujusdam ad Deum dirigendæ; & excepto tertio versiculo Samech, in quo facit apostrophen ad malignos impedientes meditationem legis divinæ, cum ait: *Declinate à me maligni, & scrutabor mandata Dei mei.*

v. 1. *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini.* Iste versiculus, imò totus iste Psalmus vehementer adversatur doctrinæ hæreticorum hujus temporis de Justificatione. Docent enim justificationem nostram consistere in sola continua remissione peccatorum, non in operatione virtutum: Contrà verò psalmus iste, docens, in quo sita sit hominis fœlicitas, id est, justitia hujus vitæ; vix usquam meminit remissionis peccatorum, sed passim beatitudinem collocat in observantia mandatorum Dei; idque facit primo hoc versu quo dicit: *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini.* Et tantum abest, ut omnia opera hominis justificati vocet peccata, (ut faciunt hæretici) ut justificatum hominem potius appellet statim in suo exordio *immaculatum.* Non quod aliquis vivat sine peccato; sed quià rectè immaculati dicuntur, qui coram Deo sine crimine, & coram hominibus vivunt sine querela. Hinc Psalm. 18. *Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, & emundabor à delicto maximo.* Græcè *magno*, id est, mortali. Ecce quomodo qui à peccato mortali mundi sunt, immaculati vocantur in scriptura.

BETH.

v. 13. *IN labiis meis pronunciavi omnia judicia oris tui.* Quomodo huic sententiæ non adversetur illud Apostoli ad Rom. 11. *Quàm incomprehensibilia sunt judicia ejus, &c.* pulchrè exponit Gregor. lib. 2. dialog.

cap.16. ac dicit prophetam in labiis suis pronuntiasse omnia judicia, non simpliciter, sed oris Dei, id est, quæ Deus locutus est homini, non autem ea quæ Deus tacet, & occulta esse vult. Itaque Sancti, inquit, judicia quæ Deus tacet, nesciunt; quæ Deus loquitur, sciunt.

GIMEL.

v. 17. *Retribue servo tuo, vivifica me, & custodiam sermones tuos. Quæres*, Quid petit sibi retribui? *Dicendum*, quod phrasi Hebraica retributio frequenter accipitur pro datione, seu donatione liberali, & gratuita; sicut respondere, pro eloqui. Unde illud: *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?* id est, pro omnibus beneficiis quæ dedit & tam liberaliter in me contulit? Sensus igitur est: *Retribue servo tuo*, quasi dicat hoc beneficium mihi servo tuo conferas, ut vivam. Et quidem si me vivificaveris, custodiam verba tua. Verba sunt hominis justi petentis ampliorem justitiam, & vitam.

VAV.

v. 48. *Et levavi manus meas ad mandata tua quæ dilexi.* Levat homo manus suas ad mandata Dei, quæ diligit: quando sic ea diligit, ut etiam sanctis operibus exequatur. Levat autem manus, quia ad ea opera implenda, divinum desuper auxilium expectat. Et rectè. Nam si, teste Apostolo, non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis, quasi ex nobis 2. Corinth. 3. quanto minus aliquid boni facere? Vide si placet comment. nostrum ad citatum Apostoli locum.

LAMED.

v. 91. *Ordinatione tua perseverat dies, Quoniam omnia serviunt tibi.* Pro *ordinatione* Hebr. est, *judiciis*, quasi dicat, lege tua, & ordinatione, etiam dies diei succedit post intermediam noctem. *Quoniam omnia serviunt tibi*, vel voluntate, vel necessitate, ait Bonaventura lib. 1. de perfect. religios. cap. 22. Nam etiam mali, Deoque rebelles, Deo subserviunt; dum vel justa punitione, vel gratuita condonatione Deus, ut justus, & misericors agnoscitur & glorificatur.

v. 96. *Omnis consummationis vidi finem, Latum mandatum tuum nimis.* Ex Hebræo verti potest: *Omnis perfectionis vidi finem.* Cujus sensus hic reddi potest. Vidi res omnes, quantumcumque perfectissimas, & consummatissimas in hoc sæculo, tandem finem aliquem habere: quasi dicat, Nihil, quantumcumque perfectum in rebus humanis, est perpetuum, sed tandem aliquo fine concluditur. At verò, *Latum mandatum tuum nimis*, id est, lex tua sola infinita est, tantamque habet latitudinem, ut fine, aut mensura aliqua comprehendi non possit. Atque hoc est, quod suprà dixit hoc eodem octonario; *In æternum Domine, verbum tuum permanet in cœlo, In generationem & generationem veritas tua.* Dicuntur autem hæc ad commendationem legis Dei, comparatione omnium aliarum rerum. Nam lex Dei æterna est, cætera caduca, & transitoria. Huic simile est: *Cœlum & terra transibunt; verba autem mea non præteribunt*, tum vulgatus ille versiculus: *Omnia prætereunt, præter amare Deum.* Nam lex Dei amorem præcipit: Qui autem diligit, legem implevit.

MEM.

v. 98. *Super inimicos meos prudentem me fecisti.* Quidam sic intelligunt. Cum inimici soleant esse perspicacissimi in notandis vitiis ejus, quem oderunt, ego tamen hanc eorum perspicaciam ac diligentiam superavi in perscrutandis vitiis meis, & pervestiganda vita mea, *Mandato tuo*, id est, ex directione tui mandati & legis. At simplicior sensus iste videtur: Licet inimici mei aliis hominibus, velut industria artium humanarum, ac peritia rei bellicæ me superent, me tamen eis superiorem, doctiorem, prudentiorem fecisti *mandato tuo*, id est, cognitione ac diligenti studio præceptorum tuorum. Vide etiam Psalm. 145.

v. 100. *Super senes intellexi.* Præcedit: *Super omnes docentes me intellexi.* Et significat David se meditatione mandatorum Dei etiam præceptoribus suis doctiorem evasisse. De hoc sic Gregor. homil. 16. in Ezechielem: Sciendum est, quia per incrementa temporum crevit scientia spiritualium patrum. Plus namque Moyses quàm Abraham, plus prophetæ quàm Moyses, plus Apostoli quàm prophetæ in Dei scientia eruditi sunt. Vide etiam nostra in 3. distinct. 25. §. 5.

v. 103. *Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo.* Quidam sic, *super mel ori meo*, id est, dulciora sunt mihi eloquia tua quàm ori mel. Ita Genebrardus, Iansenius & Caietanus. At multo magis placet, ut quod facit Augustinus, fauces & os eodem referantur, ut sicut fauces cordis intelligi oportet, ita & os cordis non corporis intelligamus. Est enim hæc constructio & sententia. Quam dulcia faucibus interioribus mentis meæ sunt eloquia tua: Certè super mel dulcia sunt ori interiori cordis mei. Non esset autem appositus sermo, si sic diceretur: Eloquia tua sunt dulciora faucibus meis quàm mel dulce est ori meo. Nam si os corporale posteriori loco significabatur, oportebat priori loco vocabulum ponere ad animum pertinens, & dicere hoc vel simili modo: Eloquia tua sunt dulciora cordi meo quàm mel ori meo.

NUN.

v. 109. *Anima mea in manibus meis semper:* quasi dicat, versor in magnis & continuis periculis, neque tamen legis tuæ sum oblitus. Similis phrasis est Iudicum 12. & 1. Regum 19. Et hic sensus etiam explicatur per versum sequentem, cum dicit: *Posuerunt peccatores laqueum mihi, & de mandatis tuis non erravi.* Cui quomodo consonet, quod posteà dicit in Tau, vers. 176. *Erravi sicut ovis quæ periit*, vide ibid.

v. 112. *Inclinavi cor meum ad faciendas justificationes tuas in æternum, propter retributionem.* Unus hic versus duo destruit dogmata hæreticorum nostri temporis. Quorum *alterum* est, Liberum arbitrium habere se merè passivè in bono opere, nec habere potestatem sese inclinandi ad bonum, sed tantum suscipiendi gratiam, quæ operetur. Contra hoc enim dicit propheta: *Inclinavi egomet cor meum*; non quidem gratiam excludens, sed liberi arbitrii vim activam astruens. *Alterum* est, Non esse benè operandum intuitu mercedis alicujus à Deo expectandæ, sed, ut aiunt, liberali animo, & gratis. Contra illud ergo ait propheta: *Inclinavi cor meum, &c. propter retributionem.* Et quæ est illa retributio? Indicat illam versio Hieronym. ex Hebræo qui sic vertit: *Inclinavi cor meum, ut facerem justitias tuas propter æternam retributionem.* Scilicet, servus est, & non filius, qui Deo servit propter temporalem retributionem, sed qui ei servit propter æternam retributionem, quæ non est aliud quàm Deum cognoscere, eoque frui; ille liberaliter amat Deum, ipsique servit, quia pro mercede non aliud quærit, quàm ipsum Deum; ut ei amore & cognitione perfecta conjungatur. Vide etiam ad illa verba Dei ad Abraham, Gen. 15. *Ego merces tua magna nimis.* Et nostra in 2. distinct. 1. §. 3.

AIN.

v. 121. *Feci judicium & justitiam, non tradas me calumniantibus me.* En fiduciam bonorum operum coram Deo. Sic Ezechias, & Nehemias quoque, opera sua bona allegant apud Deum. Nec verò aliud hic de se canat David, quàm quod de eo alibi scriptura testatur; fecisse scilicet eum judicium & justitiam omni populo suo 2. Reg. 8. & 1. Paralip. 18.

PHE.

v. 136. *Exitus aquarum deduxerunt oculi mei, quia non custodierunt legem tuam.* Hæc sententia à plerisque ita exponitur: Oculi mei ubertim lachrymas effuderunt præ doloris & pœnitentiæ magnitudine, quia videlicet iidem oculi legem tuam non custodierunt, quia per eos tanquam per fenestras mors animæ, id est, peccatum subintravit. Sensus quidem pius; sed, ut apparet, non proprius hujus sententiæ. Nam propheta toto hoc Psalmo non induit personam hominis

pœnitentis. Unde, sicut initio dixi, nusquam meminit re- A
missionis peccatorum, neque in ea ponit beatitudinem; sed personam repræsentat hominis justi, qui propter justitiam patiatur persecutionem, & nihilominus in lege Dei delectetur, & magno zelo accendatur contra peccatores, & qui in justitia cupiat proficere. Unde & ille versus Heth 5. *Funes peccatorum circumplexi sunt me*, quo videtur agnoscere peccata sua quibus sit circumplexus; non ita intelligendus est, quasi genitivus [*peccatorum*] veniat à nominativo *peccatum*, sed à nominativo, *peccator*, ut ex Græco & Hebr. est manifestum. Ut sensus sit: Funes hominum impiorum me circumdederunt, id est, impiis suis fraudibus & insidiis me circumvenerunt, & tamen legem tuam non sum oblitus: quomodo postea di- B
cit hoc eodem psalmo: *Posuerunt peccatores laqueum mihi, & à mandatis tuis non erravi.* Itaque & illud: *quia non custodierunt legem tuam*, non ad oculos referendum est. Nam & illud satis impropriè diceretur, sed ad homines impios, & suos inimicos; de quibus suprà & infrà sæpè meminit. Et sensus est: Multum dolui, multum ploravi, & ex animo me malè habuit, quod illi inimici mei, & tui, non custodierint legem tuam. Similes sunt aliæ sententiæ: *Tabescere me fecit zelus meus, quia obliti sunt verba tua inimici mei.* Item, *Vidi prævaricantes, & tabescebam, quia eloquia tua non custodierunt.* Hujusmodi sententiis declarat zelum suum pro lege Domini quam inimici contemnebant.

SIN.

v. 165. **P**Ax multa diligentibus legem tuam, & non C
est illis scandalum. Non hoc significat quod justus scandalizari non possit exemplis malis aliorum, sed tantum commendatur hic fructus justitiæ; nempe habere pacem, & carere scandalo. Ut sensus sit. Qui legem tuam diligunt, multa pace fruentur, & à scandalis, id est, offensionibus & nocumentis inimicorum liberi erunt, idque vel in hoc sæculo, vel saltem in eo sæculo, quod est tempus retributionis, id est, in vita futura. Simile quid significatur Psalmo 90. de justo homine. *Angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. Ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum*, id est, ne ulla res te lædat.

TAV.

v. 176. **E**Rravi sicut ovis quæ periit, quære servum D
tuum, quia mandata tua non sum oblitus. Quæritur quomodo ergo superius vers. 109. dixit: *Et legem tuam non sum oblitus?* & versu proximo: *de mandatis tuis non erravi? Respondeo* hoc loco, ubi propheta dicit se erraſſe sicut ovem quæ periit, non intelligitur error à mandatis Dei. Nam toto hoc Psalmo propheta loquitur, ut homo justus & mandata Dei observans, & in lege ejus ambulans, & proficiens; neque usquam peccatum suum hîc proponit, aut veniam petit; Sed erraſſe se dicit, id est, vagum & profugum fuiſſe, propter insidias & persecutiones hostium, quarum subinde meminit hoc psalmo.

PSAL. CXIX.

v. 3. **Q**Vid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam? August. exponit hoc modo: Quid dari tibi possit, aut apponi, quo te munias adversus E
linguam dolosam? q. d. lingua dolosa est malum immedicabile, & inevitabile, &, sicut dicit Jacobus Apostolus, capite 3. *Linguam hominum nullus domare potest.* Huic satis convenit, quod sequitur: *Sagittæ potentis acutæ cum carbonibus desolatoriis*, ut intelligatur linguam etiam esse aliquid tale. Videlicet, sicut sagittæ acutæ ab homine potente & robusto emissæ vitari non possunt; & sicut carbones incendio omnia vastant; ita mala lingua omnia penetret, omnia vastet, & vitari non possit. Huic quoque simile est quod ait Jacobus ibidem: *Ecce quantus ignis quam magnam sylvam incendit! & lingua ignis est universitas iniquitatis.*

Potest & hic esse sensus: *Quid detur aut quid apponatur tibi?* id est, quod gravius malum dari aut apponi posset homini, quàm lingua dolosa? Ita enim subinde loquitur Scriptura: *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat.* Ex Hebræo offertur & alius sensus: ita enim legitur ad verbum: *Quid detur tibi, & quid apponatur tibi lingua dolosa?* Ubi si [*lingua dolosa*] est nominativus, sermo est ad impium dolosè loquentem. Ac si dicat: ô impie, quid dabit tibi, aut apponet tibi lingua dolosa? id est, quem fructum expectas ex calumniis & dolis, quibus me impetis? Si est vocativus subaudiendum aliquid erit, hoc aut simili sensu. O lingua dolosa, quid det tibi Deus, aut apponat? id est, quo supplicio te justè & pro merito tuo puniat? Vide si placet nostrum commentarium citato Jacobi loco.

v. 6. *Cum his qui oderunt pacem. eram pacificus: cum loquebar illis, impugnabant me gratis.* Dicit Apostolus Rom. 12. *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.* Quod ergo hic dicitur: Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus, intelligendum, quantum ex parte Davidis erat. Alioqui constat Davidem bella cum multis gessiſſe; sed scilicet, quorum ipsi hostes sibi erant authores. Hebr. alia est distinctio, sed sensus ferè eodem recidit, sic enim habet: *Multum peregrina fuit anima mea cum odientibus pacem.* Deinde sequitur: *Ego pacem, & cum loquebar, ipsi ad bellum.* Ut sensus sit iste: Ego studebam paci, & loquebar cum illis pacificè, sed illi statim insurgebant ad movendum mihi bellum. Vide si placet nostrum comment. ad citatum locum ad Rom.

PSAL. CXX.

v. 6. **P**Er diem sol non uret te, neque luna per noctem. In posteriori membro, vel subintelligendum est, scilicet per contrarium, neque luna erit quoque molesta nocturno frigore, sicut similes phrases sunt Jacobi 1. & 1. Timoth. 4. Vel [*urere*] generale vocabulum accipiendum est, significans quamcunque gravem & acerbam sensus molestiam, sive à calore inferatur, sive à frigore. Nam & frigus vehemens aliquando urere dicitur. Ita Genes. 31. capite, Jacob ait: *Nocte & die æstu urebar & gelu.* Similis phrasis est in serm. B. Augustini de Innocentibus, vel quisquis author est, cum dicit, primos illos martyrum flores hyeme exortos quandam persecutionis pruinam decoxiſſe. Et apud Ovidium lib. 3. Trist. eleg. 2. dum dicit: Plurima sed pelago, terraque pericula passum, Ustus ab assiduo frigore Pontus habet: & rursum elegia 4. Me tenet astricto terra perusta gelu.

CAPUT CXXI.

v. 4. **I**Erusalem, quæ ædificatur ut civitas, cujus participatio ejus in idipsum. Hebr. sic; *Jerusalem ædificata ut civitas, quæ juncta est sibi simul.* Et interpretantur hoc quidam de ædificiis pulchro ordine inter se conjunctis. Alii verò, &, ni fallor, rectius, de unanimitate, & concordia civium, quæ solet esse civitatum laus maxima.

Nihil habebant quatuor psalmi proximi, scilicet: cxxii. cxxiii. cxxiv. & cxxv.

PSAL. CXXVI.

v. 4. **S**Icut sagitta in manu potentis, ita filii excussorum. Illud [*excussorum*] est participium passivum præteriti temporis, ut patet ex Græco. Hieron. vertit; *Filii juventutis.* Vide etiam de *excussis* apud eundem Hieron. in Epistola ad Marcellam, ubi & alia quædam hujus psalmi discutit.

v. 5. *Beatus vir qui implevit desiderium suum ex ipsis, non confundetur, cum loquetur inimicis suis in porta.* Græcè pluraliter: *Non confundentur, cum locuti fuerint inimicis suis in porta.* Et sic sermo esset de filiis ejus, quem dicit beatum. Vel etiam ipse pater secundum nostram lectionem non confundetur, maximè si reliquerit liberos probos, qui audeant & ipsi inimicis suis respondere, juxta illud Eccl. 11. *Ante mortem ne laudes hominem quemquam, quoniam in filiis suis agnoscetur vir.*

PSAL. CXXVII.

v. 2. **L**Abores manuum tuarum quia manducabis; *beatus es, & bene tibi erit. Quæritur*, quomodo hoc verum sit, cum ad maledictionem humani ge-

neris pertineat illud Genes. 3. *In sudore vultus tui vesceris pane tuo?* *Respondeo*; ad maledictionem pertinet, non quod vescatur vel manducet panem suum, sed quod illo vescatur in sudore & labore, quia terram patitur rebellem, spinas & tribulos pro bono fructu germinantem. Sed hoc loco significatur, quod est nihilominus Domini benedictio, si largus est proventus sementis, si hostis non tollat: sed ipse qui seminat fruatur; sicut & illud, de quo subjungitur, si uxorem habeat fœcundam, & jucundos liberos. Hoc enim significant illa verba: *Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. Filii tui sicut novella olivarum, &c. Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum.*

PSAL. CXXVIII.

v. 3. *Supra dorsum meum fabricaverunt peccatores, prolongaverunt iniquitatem suam.* Pro eo (*fabricaverunt peccatores*) Hebr. est (*araverunt aratores*) Vide Jansenium. Quod autem nos habemus (*prolongaverunt iniquitatem suam.* August. legit & exponit (*longè fecerunt injustitiam suam.*) Sed rectius Græcam vocem reddidisse videtur noster interpres. Nec etiam satis propriè dicitur: *longè fecerunt iniquitatem suam peccatores*, cum de iis Psalm. 118 scriptum sit: *Appropinquaverunt iniquitati peccatores, à lege autem tua longe facti sunt.* Sed secundum nostram versionem, *prolongaverunt iniquitatem suam*, id est, longam fecerunt, & longo tempore eam continuarunt.

AD PSAL. CXXIX. Nulla erat annotatio.

PSAL. CXXX.

v. 2. *Si non humiliter sentiebam, sed exaltavi animam meam, Sicut ablactatus est super matre sua, ita retributio in anima mea.* Duos sensus hîc refert Jansenius in annotat. ad hunc Psalm. Præter quos, potest & tertius probabilis adferri hujusmodi: Domine, si non humiliter de me, ac modestè sensi, si exaltavi per superbiam animam meam; si non fui apud te, sicut ablactatus super matre sua, semper ad matrem respiciens, & ab ea dependens; veniat pro merito superbiæ meæ retributio in animam meam, id est, Deus me puniat, ut meritus sum. Sic & Psalm. 7. dicitur: *Domine si feci istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam meritò ab inimicis meis inanis.* Similia quoque habentur Job. 31. Hic sensus tertius est Chrysost.

PSAL. CXXXI.

v. 1. *Memento Domine David & omnis mansuetudinis ejus.* Describit studium ac desiderium suum, quo arcam Domini optavit introducere in locum à se præparatum. Repetit deinde promissiones sibi à Deo factas de regni æternitate, & Christo venturo. Huc spectant illa verba vers. 4. & 5. *Si dedero somnum oculis meis, &c. Donec inveniam locum Domino.* Pro eo quod habemus (*& omnis mansuetudinis ejus*) nonnulli ex Hebræo vertunt, (*& omnis afflictionis ejus*) id est, laboris quem subiit, ut cultum tui nominis amplificaret. Vide 1. Paralip. 15.

v. 7. *Introibimus in tabernaculum ejus, adorabimus in loco, ubi steterunt pedes ejus.* Istud ad litteram videtur intelligendum de tabernaculo quod David præparaverat arcæ Domini, ut habemus 1. Paralipom. 15. Illud autem (*adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus*) Hebr. est, *Adorabimus scabellum pedum ejus.* Quid autem intelligatur per scabellum pedum ejus, indicat versu sequenti, dum dicit: *Surge Domine in requiem tuam, & tu arca sanctificationis tuæ.* Scilicet per scabellum pedum ejus intelligitur arca Domini, quemadmodum etiam Psalm. 98. ubi dicitur: *Adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctum est. Mysticè* verò & tabernaculum Dei & arca Dei est ipsa Ecclesia, in qua sola rectè & fructuosè Deus colitur & adoratur.

v. 10. *Propter David servum tuum, non avertas faciem Christi tui.* Quidam in hoc versu per David & Christum, eundem intelligunt hoc sensu: *Non avertas faciem Christi tui*, id est, ne me Christum tuum, seu

A unctum tuum repellas. Hoc sensu David peteret à Deo exaudiri commemoratione suæ devotionis sicut & v. 1. dicitur: *Memento Domine David, & omnis mansuetudinis ejus.* Sed utcumque se habeat iste sensus, non est dubitandum sublimiorem quoque sensum sub velamine istorum verborum contineri. August. hoc modo interpretatur: Propter filium tuum, qui ex semine David nasciturus est, id est, propter Christum, ne avertas faciem Christi tui, id est, ne notitiam Christi tui penitus à populo Judaïco tollas, ut quamvis populus ipse reprobandus sit, tamen ex eo populo reliquiæ salvæ fiant. Alii sic intelligunt: *Propter David servum tuum*, id est, propter pietatem ejus, & religiosam erga te devotionem, non avertas faciem Christi tui Salomonis, q. d. suscipe me Christum tuum à te rege unctum, & conserva propter Davidem patrem meum, qui tibi placuit. Vide 2. Paralip. 6. Et huic

B expositioni quoque favet quod sequitur: *Juravit Dominus David veritatem & non frustrabitur eum: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* In quibus tamen verbis fit transitus manifestus à regno temporali ad regnum Christi spirituale, quod est Ecclesia: Nam de ea tantum absolutè verum est quod dicitur v. 14. *Hæc requies mea in sæculum sæculi.*

PSAL. CXXXII.

v. 2. *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.* Hebr. *Sicut unguentum bonum*, id est, præstans. Hieron. vertit [*optimum.*] Meminit autem tantum summi sacerdotis, quia solus summus sacerdos præstanti illo oleo ungebatur in sua consecratione, ut patet Exodi 29. & 30. Sensus igitur est. Sicut tale unguentum præstantissimi odoris effusum suavissimè redolet, ita res est longè jucundissima, & Deo gratissima, fratres concordes esse, & habitare in unum. Cæterum

C quod subjungitur: *Quod descendit in oram vestimenti ejus*, intelligendum non de ora inferiori, sed superiori, per quam caput inseritur. Nam Hebr. sonat: *Quod descendit super os vestimenti ejus.* Illud autem foramen, per quod caput inseri solet, os vestimenti apud Hebr. vocatur. In eam enim partem ex barba, proximè defluebat unguentum in caput summi sacerdotis effusum.

v. 3. *Sicut ros Hermon, qui descendit in montem Sion.* Hermon mons est, [quemadmodum etiam August. testatur] longè dissitus à monte Sion, eoque etiam multo humilior, ut secundum litteram fieri non posset ut ros ex Hermon descenderet in Sion, sed si eò veniret, potius deberet ascendere, cum Sion sit altior. *Quæritur* ergo quomodo hîc dicatur: Sicut ros, &c. Augustinus confugit

D ad sensum mysticum & spiritualem. Non quidem malè; sed primum fundare oportet sensum litteralem, cui superstruatur allegoria; & videndum, quomodo non absurdè dicatur: *Sicut ros Hermon, qui descendit in montem Sion.* Dicendum igitur in Hebræo sermone esse frequentes ellipses, id est, defectus, seu hiatus sermonis, ut sæpè ad habendum plenum & commodum sensum, aliquid sit subaudiendum. Ita hoc loco sermo supplendus est: *Sicut ros Hermon*, id est, qui descendit in montem Hermon, & sicut ros, *qui descendit in montem Sion*; sic scilicet bonum & jucundum est habitare fratres in unum. Proinde non significatur unum numero rorem descendere in Hermon, ac deinde in montem Sion: sed comparatio sumitur ab utroque, & eo qui descendit in montem Hermon, & eo qui descendit in mon-

E tem Sion. Et sensus est. Sicut ros descendens in montes illos gratissimus est, simul & suavissimus, ita concors & unanimis cohabitatio fratrum, res est longè jucundissima.

v. 4. *Quoniam illic mandavit Dominus benedictionem & vitam usque in sæculum.* Potest hoc referri ad primum versum, ut illic, id est, in concordi fraternitate Dominus intelligatur mandasse benedictionem & vitam sempiternam. Sed magis videtur referendum ad id quod proximè præcedit, id est, ad montem Sion, per quem more scripturæ significatur Jerusalem, ipsaque Judæa veri Dei cultrix. Solet enim Psalmista Sioni, Israëli,

Jerusalem

Jerusalem benè precari in fine psalmorum, ut nominatim videre est in his canticis graduum, scilicet psalmo 124. 127. Ezech. 133. 134. Adde quod in psalmo qui hunc proximè antecedit, similia quædam de Sione scribuntur: *Quoniam* (inquit) *elegit Dominus Sion, elegit eam in habitationem sibi, Hæc requies mea in sæculum sæculi.*

AD PSAL. CXXXIII. Nulla habebatur annotatio.

PSAL. CXXXIV.

v. 14. *QVia judicabit Dominus populum suum, & in servis suis deprecabitur.* Nota verbum (*deprecabitur*) sumendum esse passivè pro (*exorabitur*) eodem modo, sicut alibi frequenter ostendimus passivè quoque sumi, *meditari, operari, recordari*, & similia.

PSAL. CXXXV.

v. 1. *COnfitemini Domino, quoniam bonus &c.* Itidemque v. 2. & 3. repetitur. Qua phrasi confessio laudis significatur, sicut & alibi in scripturis sæpè, præcipue in psalmis. Et notandum eam laudem, quæ confessio vocatur, soli Deo in scripturis tribui, cum hominibus simplex laus tribuatur, ut Eccli. 44. *Laudemus viros gloriosos*, & alibi, scilicet quia confiteri Deo & Deo dare laudes, est cum grata animi recordatione fateri & agnoscere magnitudinem & præstantiam divinitatis ejus; cui à nobis nec dicendo, nec cogitando quicquam superaddi potest, cum Dei natura comprehendat omnem perfectionem. Hinc scilicet causa adjungitur: *Quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus.* Ubi alii vertunt, Quoniam benignitas ejus sempiterna est.

v. 5. *Qui fecit cælos in intellectu.* Caietanus hæc verba sic aliquo modo accipi posse putat, ut significetur, cœlos à Deo factos in intellectu, id est, intelligentes, & ut Philosophi quidam docuerunt animatos ac mente præditos. Sed non advertit phrasim esse Hebræam, qua significatum est cœlos à Deo factos summa arte & sapientia. Quomodo scriptum est Jeremiæ 10. v. 12. *Qui facit terram in fortitudine sua, præparat orbem in sapientia sua, & prudentia sua extendit cælos.* Quo loco, quod interpres vertit *prudentiam*, idem est in Hebræo vocabulum, cum eo quod hic vertit, (*intellectum.*) Intellectus igitur non cælorum, sed ipsius Dei intelligendus est.

PSAL. CXXXVI.

v. 1. *SVper flumina Babylonis illic sedimus & flevimus, cum recordaremur Sion.* Non videtur hic psalmus è Davide conscriptus, nec Davidis tempore; sed magis tempore captivitatis Babylonicæ. Hanc enim, ut præsentem sonat totus psalmus. Apud septuaginta titulum habet; *Psalmus David per Ieremiam.* Quamquam nec Hieremias videtur author, qui numquam ingressus est Babylonem, aut Chaldæam, nisi fortè eum à se compositum miseris captivis Babyloniis cantandum, sicut scripsit suos Threnos.

v. 5. *Si oblitus fuero tui Ierusalem, oblivioni detur dextera mea.* q. d. obstupescat mihi dextera, ne possit pulsare cytharam, aut aliud musicum instrumentum Alii malunt interpretari activè: *Obliviscatur dextera mea*, scilicet artis pulsandi cytharam. Sed eodem recidit.

v. 7. *Memor esto Domine filiorum Edom, in die Ierusalem, qui dicunt: Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea.* Supplenda est sententia hoc vel simili modo; Domine memento Idumæorum, qualiter se gesserint *in die Ierusalem*, id est, tunc, quando Jerusalem ab hostibus vastabatur; quomodo exultaverint & ad vastitatem nostram manus comploserint, dicentes: *Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea*, id est, evertite Jerusalem funditus: Memento, inquam, ad eorum justam vindictam & punitionem, sicut & de Babyloniis sequitur.

v. 8. *Filia Babylonis misera; beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis: Beatus, qui tenebit, & allidet parvulos tuos ad petram.* Tuos, scilicet ipsorum Babyloniorum. Ita enim legendum esse, non (*suos*) rectè decreverunt biblia Sixtina. Prædicit enim propheta Deum ita prosperaturum conatus Medorum & Persarum contra Babylonios, ut abundè vindicent, quæ Babylonii commiserant in Judæos. Vide Jansenii annot. *Estii Annot. Script.*

A ubi profert simile quid, ex Isaia. *Mysticè* parvuli isti intelliguntur primi peccatorum motus ad petram Christum allidendi.

PSAL. CXXXVII.

v. 1. *IN conspectu Angelorum psallam tibi, adorabo ad templum sanctum tuum, & confitebor nomini tuo.* Pro *Angelorum* Hebr. est *Elohim*, quod alii vertunt, *coram judicibus*, regibus, potestatibus. Quidam etiam *coram Deo*, id est, coram arca. Cui interpretationi favere videtur quod subnectitur: *Adorabo ad templum sanctum tuum.*

v. 6. *Quoniam excelsus Dominus & humilia respicit, & alta à longè cognoscit.* Hebr. *Et humilem videbit, & altum à longè cognoscet.* Sensus est, quod quamquam Dominus sit omnibus excelsior, omniaque sua potentia latè complectatur, tamen pro immensa sua clementia, & benignitate, ad

B eos maximè se extendit, qui de se modestè & humiliter sentiunt; hosque benedictione sua & benignitate prosequitur, *Alta vero*, id est, eos qui per superbiam se efferunt, eorumque arrogantes cogitatus & conatus, cognoscit quidē (cum omnia ejus cognitioni pateant) sed *cognoscit à longe*, id est, velut eminus inspicit, & aspernatur, nec probat ea, sed tantum ad puniendum ea scit, & observat.

v. 7. *Si ambulavero in medio tribulationis*, id est, per medias tribulationes; quomodo quis dicitur ambulare per spinas. *Vivificabis me*, id est, in vita conservabis me, periculis eripies me, consueta phrasis scripturæ, vivificare, pro, servare in vita.

PSAL. CXXXVIII.

v. 1. *DOmine probasti me & cognovisti me: tu cognovisti sessionem meam, & resurrectionem meam &c.*

C Sensus est, tu me penitus exploratum & cognitum habes. Et ad litteram singula sic applicari possint; *Tu cognovisti sessionem meam & resurrectionem meam*, id est, omnes actiones meas, quas ago; sive sedeam, sive surgam, sive quodcumque aliud agam. Nam sicut alibi per introitum, & exitum compendio significantur omnes actiones hominis, ita hic per sessionem & resurrectionem. Vel per sessionem quies significatur [nam Hebræa vox quietem sonat] per resurrectionem verò actio. Quin subjungit propheta quoque quod perfectius est, dicens *Intellexisti cogitationes meas de longe*, q. d. quin etiam procul intelligis cogitationes meas, & priusquam cogitem aliquid facere, jam longè ante nota tibi est mea cogitatio.

D Ecclesia primum versum Christo accommodat. Hoc modo verba sunt Christi ad Patrem, testantis Patri, lætam incarnationis suæ œconomiam imprimis ipsi cognitam fuisse & probatam. Vel hoc modo: *Probasti me & cognovisti*, id est, variis tribulationibus probatum & cognitum aliis fecisti. *Tu cognovisti sessionem meam*, id est, cathedram meam & authoritatem docendi in me approbasti, utpote à te acceptam: *Vel sessionem meam*, id est, humilitatem passionis, *Et resurrectionem meam*, id est, gloriam resurrectionis, qua post illam sessionem & humilitatem passionis me coronasti, & exaltasti, usque ad dexteram tuam.

v. 6. *Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, & non potero ad eam.* Clarior est B. Hieron. interpretatio ex Hebræo: *Super me est scientia, & excelsior est, non potero ad eam.* Hebr. ad verbum: [*Mirabilis*

E *scientia à me*] quod Hieron. vertit, super me est scientia. Sensus est. Scientia tua, qua me formasti, & omnia cognovisti, adeò est admirabilis, ut longè sit suprà me, & captum meum superet. Et hoc est quod dicit: *Et non potero ad eam*, q. d. non possum eam assequi, nec comprehendere. Quò pertinet quoque quod sequitur v. 16. *Imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur*, cujus sensum istum reddit idem Hier. super Amos 4. Antequam conderer, priusquam deformarer in membra, dum adhuc in semine continerer, viderunt & cognoverunt me oculi tui.

v. 24. *Et vide si via iniquitatis in me est, & deduc me in via æterna.* Sensum hunc reddunt plerique: Vide num viæ & actiones meæ pravæ sint tibique adversæ,

Quod si, uti ex testimonio bonæ conscientiæ confido, A
tale non repereris vitæ meæ institutum, sed rectum tuæque legi consentaneum, *deduc me in via æterna*, id est, in viam æternam, vel, constanter me deduc in via non peritura, sed ducente in vitam æternam. Sciendum autem in Hebræo pro *via æterna* legi *viam sæculi*, quam quidam interpretantur mortem quæ alibi vocatur via universæ carnis, & hunc volunt esse sensum: Vide num secter iniquitatem; quod si ita repereris, trade me in mortem: Quomodo dicit idem David Psal. 7. *Si est iniquitas in manibus meis, decidam meritò ab inimicis meis inanis. Persequatur inimicus animam meam: comprehendat & conculcet in terra vitam meam.*

PSAL. CXXXIX.

v. 9. *NE tradas me Domine à desiderio meo peccatori.*
Secundum hanc nostram lectionem, quæ sum- B
pta est ex versione Septuaginta, potest hic reddi sensus, *Domine ne tradas me peccatori*, id est, ne permittas, ut in ejus potestatem veniam, & ille mihi dominetur, idque *à desiderio meo*, id est, propter pravam meam concupiscentiam; sine qua non vivo, & quæ me assiduè impellit ad malum. Hoc est, ne sinas me superari à concupiscentia mea, & ita venire in manus inimici, ut dicere possit, prævalui adversus eum. In Hebræo paulo aliter legitur, & sensus clarior est. Sic vertit Hier. *Ne des Domine, desideria impii.* Sensus est: Domine, ne facias impium desideriorum suorum compotem. Et explicatur idem verbis sequentibus: *Cogitaverunt contra me, ne derelinquas me, ne fortè exaltentur.* Sensus enim est: Desiderium eorum est, ut me perdant, sed tu ne derelinquas me, ne fortè C
illi exaltentur, & prævaleant contra me.

v. 10. *Caput circuitus eorum, Labor labiorum ipsorum operiet eos. Caput circuitus*, id est, caput hostium undique me prementium, & circumvallantium. *Labor labiorum ipsorum*, id est, malum quod labiis suis & linguis virulentis mihi struxerunt, operiet eos. Sensus itaque est iste: Malum, quod mihi per calumnias struxerunt, operiet & comprehendet caput circuitus eorum, id est, ducem & antesignanum hostium me circundantium. Atque hunc volunt esse Doeg Idumæum; neque illum tamen tantum, sed & omnes ejus fautores. Quod verò sit istud malum, explicatur versu sequenti.

v. 11. *Cadent super eos carbones, in ignem dejiciet eos, in miseriis non subsistent.* Breviter significantur his verbis D
æterna supplicia impiorum. Et illud, *in miseriis non subsistent*, hunc sensum habet, quasi dicat: In tantas miserias incidant, quas sustinere non possint, ferre tamen debeant, Hieronym. ex Hebr. hoc modo: *In foveas, ut non consurgant.* Ac si dicat; dejicies eos in foveam interitus æterni, è qua consurgere seu emergere numquam possint. Alii sic exponunt: In miseriis numquam quietem habebunt, sed alia super aliam eis perpetua quadam vicissitudine superveniet. Sed hæc expositio non videtur fonti congruere.

AD PSAL. CXL. & CXLI. Nihil erat annotatum.

PSAL. CXLII.

v. 2. *ET non intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens.* Hieronym. ad illud ad Ephes. 1. *Sancti & immaculati*, duas affert hujus interpretationes. Videtur hic sensus E
esse: *Non intres in iudicium cum servo tuo*, id est, ne velis exacto & severo judicio mecum contendere, nullam adhibendo misericordiam. Nam id si facere velis, nullus mortalium erit, qui penitus absolvatur; ita ut nullas debeat pœnas. Ut justificari, sit absolvi tanquam justum omninò, ac nulla ex parte culpabilem; & proinde nullius pœnæ debitorem. Talis autem homo nullus in hac vita reperitur. Et simile est illud Psal. 129. *Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit?* August. lib. 2. de pecc. mer. cap. 19. cum dixisset Deum suos sanctos in hac vita non ita sanare, ut omninò careant vitiis & peccatis; subdit: Ut quantum pertinet ad integerrimam regulam veritatis ejus, non justificetur in conspectu ejus omnis vivens. Sic & Ambrosius in Psal. 36.

Cæterum Hieronym. in epistol. ad Damasum de filio prodigo sic intelligit; Tui comparatione nemo justus erit, non Apostoli, non Prophetæ, non Angeli, non Archangeli; quia solus Deus est, in quem peccatum non cadit, id est, cadere non potest. Sed non placet hic sensus, quia non diceret psalmista de beatis illis spiritibus, ut apparet, quod non justificantur in conspectu Dei; sed id peculiariter dicit de hominibus in terra viventibus. Item illo sensu fatendum esset quod nec anima Christi coram Deo justificaretur: quia nec ejus justitia, cum sit creatum donum, comparanda est cum justitia Dei increata. Nec dicitur; tui comparatione, sed, *coram te*, id est, in judicio tuo, si velis intrare in judicium cum homine, id est, exactè judicare nihil dissimulando. Similiter intelligenda videntur quæ habentur Job 9. v. 1. & 16. Vide ibid. annot.

PSAL. CXLIII.

v. 12. *QUorum filii sicut novellæ plantationes in juventute sua? Filiæ eorum composita, circumornata ut similitudo templi &c.* Hæc omnia, quæ sequuntur usque ad finem, secundum versionem Septuaginta referri videntur ad filios alienos, id est, hostes populi Israël. Ita enim immediatè præcedit: *Et erue me de manu filiorum alienorum; quorum os locutum est vanitatem, quorum filii &c.* Ita sensus erit. Filii alieni omnibus hujus sæculi bonis abundant, magna rerum suarum fruuntur prosperitate, omnia illis pro voto succedunt, & in ea re positam putant fœlicitatem, & *Beatum dixerunt populum cui hæc sunt*, sed verè, *Beatus populus, cuius Dominus Deus eius.* q. d. Etiamsi illa bona temporalia nobis non adessent, essemus tamen illis feliciores, quia verum Deum colimus. Et hic est sensus secundum versionem Septuaginta.

Cæterum in Hebræo longè aliter habemus. Quæcumque enim hîc de tertia persona dicuntur, id est, de filiis alienis, ea omnia in Hebræo dicuntur in prima persona, id est, ad populum Israël referuntur. Ita enim legitur interprete Hieronym. *Ut sint filii nostri sicut novellæ plantationes, & filiæ nostræ, & promptuaria nostra.* Et ita manifestè habent codices Hebræi. Hujus autem lectionis potest non incommodus sensus reddi, etiam coincidens cum sensu priori. Ac si dicat? Sicut eripis nos de manibus inimicorum; ita etiam multa præstas beneficia temporalia populo tuo; quod videlicet filii & filiæ nostræ in sanitate, robore, & pulchritudine corporis adolescant, quod promptuaria plena sint cibo & potu, quod greges ovium & armentorum multiplicentur, &c. Deinde sequitur: *Et beatus populus cui hæc sunt*, beatus, inquam, hominum carnalium opinione, & revera beatus, loquendo de beatitudine hujus sæculi, quam carnales desiderant: Sed hanc sententiam corrigens propheta addit; *Beatus populus cuius Dominus Deus eius.* q. d. etiamsi hæc omnia habemus, è quibus æstimatur vulgo fœlicitas, ego tamen propterea magis beatos nos puto, quia Dominus est Deus noster. Ipse enim est summum & beatificum bonum, facit autem hominem beatum sui cognitione & amore.

PSAL. CXLIV.

v. 9. *SUavis Dominus universis, & miserationes eius super omnia opera eius.* Posteriorem hanc partem quidam sic intelligunt, ut opera misericordiæ Dei superent multitudine & magnitudine cætera ejus opera. Sed hunc non esse sensum ostendit membrum præcedens: *Suavis Dominus universis.* Significatur ergo misericordiam, id est, bonitatem, benignitatem, seu beneficentiam Dei extensam, & expansam esse super omnia ejus opera; quia, quod sint, quod permaneant, quod formam, speciem, qualitatem, motum, actionem, & ordinem habeant, totum habent à Dei bonitate. Neque pugnant hæc verba cum illo Jacobi 2. *Iudicium sine misericordia illi qui non fecit misericordiam*, quia in hoc psalmo, itemque Psal. 118. ubi similia verba habentur, tantum est sermo de donis naturalibus. Sicut & Christus dicit de patre suo cœlesti *quod solem suum facit oriri super justos & peccatores.* Vide nostra in 4. sentent. d. 46.

v. 13. *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, & sanctus in omnibus operibus suis.* Hic versus non est in Hebræo. A Cujus rei causam difficile est invenire. Ac videri potest in Hebræo aliquando fuisse. Incipit enim si Hebraicè reddatur, à litera Nun, quæ sola deest alphabeto illi, quod decurrit per initiales literales versuum hujus psalmi. Sed quæ ratio potuit esse tollendi hunc versum, si in Hebræo fuit? maximè cum tam facilè fuisset mox ablationem factam deprehendere ex violatione alphabeti? Unde nullo modo fit verisimile fuisse hunc versum aliquando in Hebræo, licet, ut dixi, causam alphabeti succisi reddere non sit promptum nec facile. Vide de ea re Genebrardum conjecturam adferentem Quod si Nun literam omittere hoc loco voluit in odium Nabal, stolidi hominis inimici sui, contra quem & psalmum 13. B scripsit, quis dicat?

PSAL. CXLV.

v. 3. *Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus.* Confidere in principibus, vel in homine, quod hîc prohibetur; non est subsidium aliquod ab homine sperare, aut expectare. Hoc enim ad humanam societatem & charitatem mutuam pertinet, mutua officia præstare, ac vicissim expectare: Sed confidere dicitur in homine; qui ita spem suam in homine collocat, ut in eo principaliter nitatur, tanquam in simpliciter potente, veraci, ac fideli ad præstandum beneficium; atque ita confidens in homine, revocatur, aut impeditur à fiducia Dei, in quo principa- C liter confidendum est. Et talis incurrit maledictionem illam Jere. 17. *Maledictus homo, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & à Deo recedit cor eius.* Proinde quisquis ab homine beneficium expectat, duo considerare debet; scilicet omnem hominem esse mendacem, id est, fieri posse, ut sententiam mutet, & sic non præstet quod promisit: Deinde etiam omnem hominem esse infirmum, id est, impediri posse, ut præstare nequeat. Deus autem simpliciter verax est, simpliciter sufficiens, & potens; Ac proinde principaliter in eo fidendum.

v. 4. *Exibit spiritus eius & revertetur in terram suam.* Eccle. ultim. dicitur: *Donec revertatur pulvis in terram suam unde erat, & spiritus redeat ad Deum qui dedit illum.* Quod ergo hîc dicitur: *& revertetur in terram suam,* non ad spiritum referendum est. Neque D enim spiritus hominis est de terra, ut dici possit eum in terram reverti: Sed revertitur ad Deum tanquam judicem suum ut referat prout gessit. Sed debet referri ad ipsum hominem, seu principem, de quo hîc sermo est. Itaque sensus est. *Exibit spiritus eius,* nempe hominis aut principis, & ipse (homo, vel princeps) *revertetur in terram suam,* unde erat creatus. Revertetur autem in terram secundum corpus, non secundum animam. Nam ratione corporis dictum est primo parenti Genes. 3. *Donec revertaris in terram, de quo sumptus es, quia pulvis es, & in pulverem reverteris.* Vox Hebræa quæ hoc loco terram significat, ea est, à qua primus homo nominatus est Adam, quia de terra sumptus erat. Unde Hieronym. in Latina sua versione similem servavit allusionem. Vertit enim: *Revertetur in humum suam.* Nam E sicut Adam ab adamach, id est, terra, ita homo ab humo dicitur apud Latinos. Præcesserat autem in psalmo (*in filiis hominum,*) ubi Hebr. est *Adam.* Et ad illud vocabulum voluit Psalmista alludere.

PSAL. CXLVI.

v. 4. *Qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat.* Sensus est; quod Dei tanta est scientia, ut innumerabilem nobis stellarum multitudinem numeratam habeat; & possit singulis, si velit, nomina propria imponere. Intelligitur autem, quod simili modo quoque sibi in numerato habeat suos electos, qui instar stellarum fulgebunt, quamquam jam variè dispersos.

PSAL. CXLVII. Non habebat annotationem.

PSAL. CXLVIII.

v. 4. *Laudate eum cœli cœlorum, & aquæ quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini.* Nituntur quidam ex hoc & similibus locis definire, quæ sint aquæ, de quibus dicitur Genes. 1. *quod sint suprà firmamentum.* Sed infirma hæc sunt. Nam in Cantico trium puerorum Dan. 3. omninò alius ordo servatur. Itaque aut ex firmioribus de his est disputandum, aut (quod magis censeo, & D. Thom. fecisse videtur) res in medio est relinquenda. Vide annotat. dicto cap. Gen. 1.

v. 6. *Statuit ea in æternum, & in sæculum sæculi.* Hæc de cœlestibus corporibus, de quibus præcedit. Et quidem huic possit videri contrarium quod Petrus in 2. epistol. cap. 3. vers. 12. testatur cœlos periturOS igni: *Cœli,* inquit, *ardentes solventur, & elementa ignis ardore tabescent.* Sed ad hoc duobus modis responderi potest. *Vno modo,* si dicamus, Petrum loqui, non de cœlo propriè dicto, in quo sunt luminaria cœli, sed de cœlo aëreo, quod terræ vicinum est; à quo denominantur volucres cœli. Id enim apparet ex illis verbis, quibus ait vers. 7. *Cœli autem qui nunc sunt, & terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservati in diem judicii.* Scilicet cœlum stellarum non fuit post diluvium repositum simul cum terra & mari: Nam nullam immutationem passum fuerat per diluvium, sicut mundus iste inferior. *Aliter* etiam dici potest illam totius mundi combustionem non hoc effecturam, ut cœli definant esse, sed ut cœlestis creatura cum cæteris liberetur à servitute corruptionis, & velut aurum igne purgata commutetur in melius.

Præceptum posuit, & non præteribit. Illud (*præteribit*) incertum est quo referri debeat: An ad Deum, an ad præceptum, an denique ad ipsam creaturam cælestem? Quidam ad Deum referunt hoc sensu: Deus posuit orbibus illis præceptum quoad motus ordinatissimos, *& non præteribit,* id est, nec deinceps mutabit, sed ordinem illum vult esse perpetuum. Alii ad ipsum præceptum referunt hoc sensu: Præceptum quod semel dedit, *non præteribit,* id est, non cessabit. Potest nihilominus & ad ipsa cœlestia corpora referri, de quibus dixit: *Statuit ea in æternum, & in sæculum sæculi,* & immediatè subjungit, *præceptum posuit & non præteribit.* Cui sensui suffragatur, quod è Græco verti potest numero plurali (*præteribunt*) eò quòd neutrum genus pluralis numeri præcesserit. Hunc sensum confirmat similis locus Psalm. 103. ubi dicitur: *Terminum posuisti eis, quem non transgredientur,* videlicet aquæ. Ita hîc præceptum posuit, quod non præteribunt, videlicet cœli, quia leges motuum semel præstitutas perpetuo servant.

PSAL. CXLIX.

v. 1. *Cantate Domino canticum novum, laus eius in Ecclesia sanctorum.* Augustinus in hunc psalmum: Cantate vocibus, cantate oribus, cantate moribus, cantate Domino canticum novum. Et rectè additur: *Laus eius in Ecclesia sanctorum.* Quia & si mali quoque suo modo laudent Dominum, non est tamen speciosa laus in ore peccatoris. Et idem hic psalmista, psalm. 49. *Peccatori autem dixit Deus, Quare tu enarras justitiam meam? &c.*

v. 6. *Exaltationes Dei in gutture eorum.* Planè legendum (*exaltationes*) per primam vocalem, non (*exultationes*) per *u* vocalem ultimam, ut & biblia Sixtina rectè restituerunt. Nam ita manifestè postulant Græca & Hebræa, & ex vetustis non pauca MSS. Quin & in lect. 6. festi Assumptionis beatæ Mariæ dudum ex Athanasii sermone quoque legitur [*exaltationes.*]

v. 9. *Vt faciant in eis judicium conscriptum.* An quia in illo judicio ex libris judicabitur? id est, ex certissima scientia; sicut Apoc. 20. dicitur: *Et libri aperti sunt?* An quia sententia omnium animis perfectissimè intimabitur, ac si ex scripto legeretur?

PSAL. CL.

v. 4. *Laudate eum in tympano & choro, laudate eum in chordis & organo.* Gregor. hom. 8. pulchrè hunc versiculum transfert, & accommodat ad sensum allegoricum.

v. 6. *Omnis spiritus laudet Dominum.* Commodè accipiendum est universale signum (*Omnis*) Non enim Dæmones, aut animæ damnatæ invitantur ad laudandum A Deum, sed omnes scilicet spiritus, tam beati, quàm qui ad beatitudinem tendere adhuc possunt, ubi in æternum Deum laudent. Græcè sic sonat, ut quidquid spirat, aut quidquid habet vocem, ea utatur ad laudandum Deum, sive cum instrumento aliquo, cujusmodi aliquot jam nominata sunt, ut tuba, psalterium, cythara, tympanum, cymbalum, organum; sive sine instrumento artificiali, ut dum viva voce cantantes, Deum laudamus.

FINIS LIBRI PSALMORUM.

ANNOTATIONES
IN LIBRUM PROVERBIORUM.

PRÆFATIUNCULA.

SEPTUAGINTA interpretes librum hunc *Parabolarum* vocârunt: quod quidem nomen latius accipiendum est; ut significet scilicet quascumque sententias argutè & sapienter dictas; sive illæ obscuritatem aliquam habeant ænigmaticam, aut quocumque modo figuralem; sive etiam planæ sint, atque apertæ. Latino vocabulo valdè apposito *Sententiæ* dici possent, & liber ipse *Liber Sententiarum*, quomodo & Prosper ex D. Augustini scriptis, Librum Sententiarum collegit. Vide quoque Genebrardum in Psal. 48. super illud; *Inclinabo in parabolam aurem meam:* Ubi significatum Hebraïcæ vocis (*Misle*) explicat, & librum hunc Sententiarum similiter vocat.

CAPUT PRIMUM.

v. 7. *Timor Domini principium sapientiæ.* Nonnulli istud exponunt de timore filiali, quomodo Job 28. dicitur: *Timor Domini ipsa est sapientia.* Et Ecclesʃ. 1. *Plenitudo sapientiæ timere Deum*, ut per principium intelligeretur, velut id quod præcipuum est. Verùm de timore justi judicis, quem Scholastici vocant servilem, exponit quoque hunc locum Beda post Aug. tract. 9. in primam epist. Joannis. Cui expositioni favet illud Ecclesʃ. 1. *Timor Domini expellit peccatum*, & illud Psal. 118. *Confige timore tuo carnes meas, à judiciis enim tuis timui.* Sanè hunc timorem etiam Paulus in sua conversione sensit, testante scriptura, dum ait de eodem, Act. 9. *Et tremens ac stupens dixit; Domine quid me vis facere?* Vide etiam Concil. Trident. sess. 6. can. 8. & cap. 6.

v. 17. *Frustra autem jacitur rete ante oculos pennatorum.* Quomodo hoc ad rem? cum loquatur de imperitis & incautis, qui facile capiuntur insidiis. An vult eos ad sapientiæ studium invitare, ut laqueos insidiantium tanquam oculati alites evadere possint? Vel potius, ex innocentia & imperitia istorum incautorum, exaggerat malitiam insidiantium? ut illud (*frustrà*) idem sit quod immeritò & sine causa; quemadmodum alii ex Hebræo vertunt, quasi dicat Sapiens: Insidiatores isti immerentibus & incautis parant insidias, & eos irretire conantur. In Græco additur negatio, οὐ γὰρ ἀδίκως, id est, non enim injustè. Aliter, non enim frustra. Fortè melius; *Non enim impunè.* Nam vox Græca potius videtur significare (*impunè*) quàm (*frustrà.*) Sic & paulò ante, v. 11. *Abscondamus tendiculas contra insontem frustrà*, id est, contra insontem, immeritò.

v. 26. *Ego quoque in interitu vestro ridebo, & subsannabo.* Vel significatur quod divina sapientia delectabitur, & placebit sibi in sua justitia, quam exercebit puniendo impios, qui noluerunt audire disciplinam, [sicut & psal. 57. scriptum est: *Lætabitur justus, cum viderit vindictam, lavabit manus in sanguine peccatoris.*] Vel etiam dictum est ἀνθρωποπαθῶς, id est, secundum similitudinem affectuum humanorum. Sicut enim homines deridentes & A subsannantes alios in periculo & miseria constitutos, nolunt eos adjuvare, sed eos deserunt: ita & Deus nolens exaudire, neque adjuvare, sed justè deserens impios; dicitur ridere & subsannare in interitu eorum. Sic enim sequitur: *Tunc invocabunt me, & non exaudiam. eò quòd exosam habuerint disciplinam.* Confer quæ sunt Sap. 5. atque etiam Jeremiæ 5.

CAPUT II.

v. 4. *Si quæsieris eam quasi pecuniam*, id est, tanto studio quanto solent homines avari quærere pecuniam; quamvis alioqui longè majus studium debeatur quærendæ sapientiæ quàm pecuniæ. Simile illud Apostoli Rom. 6. *Humanum dico propter infirmitatem carnis* B *vestræ. Sicut enim exhibuistis* —— *ita nunc exhibete &c.* Vide ibid. nost. comment.

CAPUT III.

v. 3. *Misericordia & veritas te non deserant, circunda eas gutturi tuo.* Nota, Misericordia & veritas in Scriptura sacra nobis frequentius commendantur; & modò Deo tribuuntur, modò homini præcipiuntur. Deo tribuuntur in psalmis: *Misericordia & veritas præcedent faciem tuam.* Item, *Super misericordia & veritate tua, ne quando dicant &c.* Homini verò præcipiuntur hoc loco. Est autem misericordia Deo attributa, qua gratis, & sine merito, imò homini malè merenti, vel gratiam vel quodcumque beneficium præstat, vel aliquid promittere dignatur. Hæc enim omnia absolutè gratuita C sunt, & solùm ad misericordiam pertinent. At è diverso, veritas pertinet, vel ad præstationem promissorum, vel ad retributionem mercedis. Unde Deus verax dicitur, dum vitam justis, supplicia injustis rependit; Verax etiam, dum pœnitenti veniam donat; quia promisit, juxta illud psalm. 50. *Ut justificeris in sermonibus tuis, & vincas cum judicaris. Ecce enim veritatem dilexisti.* Sic & misericordia quæ homini præcipitur, spectatur in iis officiis charitatis, quæ homo gratuito & ex benignitate præstat proximo; Veritas autem in iis, quæ ex debito & justitia, Deo, vel proximo impendit.

v. 16. *Longitudo dierum in dextera ejus, & in sinistra ejus divitiæ & gloria.* Hæc, inter alia, in laudibus Sapientiæ: Quibus verbis significat Sapiens, sapientiam adferre secum omnium rerum, quæ desiderari possunt, D affluentiam; cujusmodi maximè sunt, longitudo vitæ, divitiæ & gloria. Non quod omnis, qui verè & Christianè sapiens est, hæc bona consequatur: Hinc enim sequeretur solos divites, & solos longævos & gloriosos sapientes esse; quod est absurdum, & contra Evangelicam doctrinam quæ paupertatem præfert divitiis: Sed partim significatur, ad quid valeat sapientia, partim autem, & potius, sub bonis corporalibus intelligenda sunt spiritualia bona; quæ nobis præstat vera & Christiana sapientia. Longitudinem verò vitæ, dexteræ attribuit, divitias autem & gloriam, sinistræ; quia dextera in bonis, aut melioribus intelligitur, sinistra in malis, aut minus bonis. Jam verò longitudo vitæ inter bona temporalia præstantius bonum est, quàm vel divitiæ,

vel gloria hujus sæculi : hæc enim externa bona sunt, longævus verò vigor & vita bonum internum.

CAPUT IV.

v. 7. **P**Rincipium sapientiæ, Posside sapientiam. Sententia obscura, eò quòd non satis intelligatur, cui cohæreat illud, *principium sapientiæ*. Quidam hoc modo interpretantur. Per principium sapientiæ possíde sapientiam, id est, per timorem Domini, qui est principium sapientiæ, compara tibi sapientiam, q. d. Si ad sapientiam pervenire velis, principium ejus primò tibi comparandum est, nempe timor Domini, per quem ad sapientiam pervenies. Alii hoc modo intelligunt: Principium sapientiæ est istud, quod tibi præcipio : nempe possíde sapientiam. q. d. hoc ipsum magnæ est sapientiæ, & velut principium sapientiæ, si quis hoc agat & curet, & ad hoc laboret, ut possideat sapientiam. Et hic sensus videtur probabilior; & ita principium sapientiæ intelligitur, vel initium, vel magna & præcipua pars sapientiæ. Nam ex animo amare sapientiam, & ad eam comparandam laborare, ipsius sapientiæ opus est. Unde rectè quoque à gentilibus philosophis, sapientia dicta est philosophia, id est, amor sapientiæ; & ipsi non se sapientes, sed modestiori vocabulo philosophos, id est, amatores sapientiæ appellabant; cum tamen & hoc ipsum vocabulum significaret eos esse sapientes.

v. 23. *Omni custodia serva cor tuum, quia ex ipso vita procedit.* Sicut à corde principium est vitæ corporalis, teste Aristotele lib. 2. de partibus animalium, c. 10. & lib. 3. c. 4. & alibi; Plinio lib. 11. hist. natural. cap. 37. & aliis: ita à mente significat Sapiens esse principium vitæ rationalis. Dissentiunt quidem Peripatetici posteriores, quatenus in cerebro sensus tres interiores collocant, sed Aristotelem sequitur Tertull. lib. de anima cap. 15. & dicit eam esse Christianorum quoque sententiam, fundatam in scripturis; itemque de resurrect. carnis cap. 15. Significat ergo Sapiens hac sententia ipsam mentem nostram, quæ est facultas cogitandi, intelligendi, ratiocinandi, esse principium bonarum omnium actionum, sicut etiam malarum. Cui nec repugnat quod alibi voluntas hominis dicitur esse tale principium, intelligaturque ea per arborem bonam, vel malam; de qua procedunt fructus boni, vel mali. Nam aliter voluntas, aliter mens ipsa principium est. Videlicet voluntas est principium executivum, mens autem cognitivum; quia per cognitionem præviam dirigit voluntatem, eò quòd voluntas appetere nihil possit, nisi cognitum prius ab intellectu.

v. 27. *Vias enim, quæ à dextris sunt, novit Dominus, perversæ vero sunt, quæ à sinistris sunt.* Totum hoc usque ad finem capitis non est in Hebræo, sed habetur apud Septuaginta & exponitur à Beda. Ut autem sensus congruat cum præcedentibus, ubi tam dextrum quàm sinistrum in malam partem accipitur (sic enim dicitur: *Ne declines ad dexteram, neque ad sinistram*) potest hoc modo intelligi: Vias, quæ à dextris sunt, novit Dominus, quales sint, scilicet, licet nobis sæpè occultæ sint, propter virtutis speciem, & sanctitatis hypocrisim: Quæ autem à sinistris, illæ apertè malæ & perversæ, atque distortæ sunt. Nam illud (*novit Dominus*) non semper notitiam approbationis significat, sed interdum indicat etiam rem nobis occultam; ut cum dicit Apostolus 2. Cor. 12. *Sive in corpore, sive extra corpus, nescio; Deus scit.* Et Psalmista Psal. 39. *Dominus scit cogitationes hominum quoniam vanæ sunt.* Quibus similia sunt 4. Reg. 8. Psal. 43. Lucæ 16. & 1. Cor. 3.

CAPUT V.

v. 9. **N**E des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli. Potest duobus modis intelligi. Scilicet vel *prohibitivè*; ut sensus sit: *Noli omnino dare alienis honorem tuum &c.* Vel *consecutivè* ad præceptum præcedens, hoc modo: Longè recede à muliere impudica; ne scilicet contingat tibi ejus causa pati honoris tui, & ætatis detrimentum. Unde & sequitur simili sensu: *Ne fortè impleantur extranei viribus tuis &c.* Et hic sensus

A congruit veritati Hebraïcæ, in qua sic legitur: *Ne fortè des alienis honorem tuum.* Itaque per hæc incommoda deterret juvenem Sapiens à consuetudine meretricia. Porrò illud (*alienis*) masculinum est, sicut & id quod sequitur (*extranei.*) Designantur autem simul meretrices, lenones, parasiti, aliique socii turpitudinis, quibus amator dat honorem suum & annos, quando propter eos, honorem suum prostituit, & disperdit; & annos vitæ, & non solum opes suas diminuit.

v. 16. *Deriventur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas divide. Habeto eas solus, nec sint alieni participes tui.* Videtur posterior sententia contradicere priori. Sed solvendum; ut prior intelligatur de filiis ex conjugio gignendis; posterior de ipsa conjuge. Vel potius cum Jan-
B senio; Posterior sententia monet hominem, ut tales studeat habere proles, de quibus certus sit, (ipse castus vivens, nec dans occasionem adulterii uxori) quod ipsius proles sint; & non spuriæ. Hoc enim indicare videntur hæc verba honesto quodam involucro.

v. 18. *Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ, &c.* Verba hæc accipienda sunt non aliter quàm illa Pauli 1. Corinth. 9. *Revertimini in idipsum.* Nempe sicut Apostolus ibi se explicat subjungens: *Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium*; ita & Sapiens satis declarat, se non ob aliud ista dicere, quàm ut vitetur adulterium. Docent hoc, tum præcepta quæ præcedunt de vitanda muliere extranea, tum quod proximè sequitur: *Quare seduceris, fili mi, ab aliena, & fove-*
C *ris in sinu alterius?* & in libro Eccle. cap. 3. *Tempus amplexandi, & tempus longè fieri ab amplexibus.*

CAPUT VI.

v. 1. **F**Ili mi, si spoponderis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam. ----- *Fac ergo quod dico tibi, & temetipsum libera.* Videtur Sapiens his verbis dehortari à sponsione, seu fidejussione facienda in gratiam amici: id autem pugnare videtur cum charitate, quam præcipit Christus. Nam sicut charitatis est, amico, aut cuicumque proximo egenti dare mutuum, ita multo magis ejusdem charitatis officium esse videtur, pro eo apud creditorem spondere. Quomodo ergo Sapiens ab hoc officio charitatis deterret? *Respondeo.* Doctrina ista non est charitati contraria. Nam charitas quidem monet aliquando esse fidejubendum pro amico in necessitate constituto; sed sapiens tantum indicat duas
D circa fidejussionem cautelas. *Vnam*, ne facilè, leviter, & præcipitanter quis pro alio spondeat: Id enim qui faciunt, plerumque multis malis se & familiam suam involvunt; & dum extraneos adjuvare volunt, seipsos, & liberos suos depauperant. Unde etiam apud ethnicos dictum cujusdam sapientis celebratur: *Sponde; noxa præsto est. Alteram*, ut qui fidejussit pro altero, det operam, ut quàm citissimè ab ea obligatione se liberet, excitando videlicet eum, pro quo spopondit, ut creditori satisfaciat.

v. 6. *Vade ad formicam, ô piger.* Opportunè adversus pigros & otiosos homines adhibetur formicæ exemplum, sicut adversus eos qui nimia sollicitudine peccant, à Domino prolatum est exemplum volucrum cœli Matth. 6. Sicut enim aliis exemplis ad regulam mediocritatis revo-
E candi sunt timidi, aliis audaces, item aliis profusi, aliis tenaces & avari; & sicut justo celerius currenti dicitur, cohibe cursum, tardiori autem dicitur, propera: sic alio exemplo piger, alio nimia laborans anxietate, & cura rei acquirendæ trahi debent ad medium virtutis & rectæ rationis, legisque divinæ.

v. 16. *Sex sunt quæ odit Dominus, & septimum detestatur anima ejus.* Pro (*septimum*) Hebr. est (*septem*) ut sit sensus: Sex sunt quæ odit Dominus; imò septem sunt quæ anima ejus detestatur seu abominatur. Sic Job 5. *In sex tribulationibus liberabit te, & in septima non tanget te malum.* Ubi similiter in Hebræo est (*septem*) sic fortè etiam illud accipi potest 1. *Super tribus sceleribus Damasci, & super quatuor non convertam eum,* ut sit sensus. Propter tria scelera Damasci, imò

propter quatuor omninò eum expellam in captivitatem. Vide etiam infrà cap. 30. ubi itidem pro (*quartum*) in Hebr. est (*quatuor.*)

v. 30. *Non grandis est culpa cum quis furatus fuerit.* Comparat furtum adulterio, docens adulterium esse peccatum longè gravius furto. Non itaque negat Sapiens furtum esse magnum peccatum. Nam & Zachar. 5. Dominus maledictionem furibus comminatur, & Apost. 1. Corinth. 6. negat fures regnum Dei possessuros; sed dicit Sapiens, furtum non esse grandem culpam, respectu adulterii; & maximè quando habet adjunctam circumstantiam, de qua subjungit dicens: *Furatur enim, ut esurientem expleat animam.*

v. 20. *Conserva fili mi pracepta patris tui, & ne dimittas legem matris tua.* Si lex matris carnalis retinenda est, quanto magis matris spiritualis, id est, Ecclesiæ? Et si mater carnalis potestatem habet præcipiendi aliquid filio suo, sic ut in conscientia & coram Deo filius teneatur obedire; quanto magis hujusmodi potestas agnoscenda est in matre spirituali?

CAP. VII. Nullam habebat annotationem.

CAPUT VIII.

v. 15. *PEr me reges regnant, & legum conditores justa decernunt: Per me principes imperant, & potentes decernunt justitiam.* Quod ait Sapientia, *Per me reges regnant*, & rursum: *Per me principes imperant*, vel ut Hebr. sonant, per me domini dominantur, potest duobus modis accipi. Videlicet, vel absolutè, vel cum additamento. *Absolutè*, hoc modo: Omnes reges, quicunque verè reges sunt, id est, legitima via principatum adepti sunt, vel saltem legitimè possident; per me regnant, id est, illam regnandi seu imperandi potestatem à me acceperunt, juxta illud Apostoli Rom. 13. *Non est potestas nisi à Deo. Qua autem sunt, à Deo ordinata sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit.* Cum additamento autem exponitur hoc modo: Reges per me regnant justè, id est, quod reges justè regnant, & sicut oportet populum suum regunt; id habent à sapientia eos regente & docente. Huic sententiæ favent circumstantiæ, quia addit, *Et legum conditores justa decernunt.* Et paulò pòst. *Et potentes decernunt iustitiam.* Secundum hunc sensum Salomon suo exemplo docet reges non aliunde quàm per sapientiam hoc consequi, ut populum in justitia & æquitate regant. Augustinus lib. 5. de civit. cap. 19. priorem sensum habet; indicat tamen & aliter accipi posse.

v. 17. *Ego diligentes me diligo*, id est, illis me præbeo, illos mei compotes facio, qui me diligunt non solo affectu animi, sed re ipsa, id est, qui dant operam acquirendæ sapientiæ, qui studio sapientiæ incumbunt & invigilant. Sequitur enim: *Et qui manè vigilant ad me, invenient me.* Sensus igitur est, neminem acquirere sapientiam nisi magno affectu, & studio eam quærat.

v. 22. *Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quicquam faceret à principio. Ab æterno ordinata sum &c.* Tametsi superiora tribui possint sapientiæ creatæ, cujus hìc velut personam quandam introducit Sapiens, per eam figuram rhetoricæ, quæ dicitur prosopopœia, id est, personæ fictio; hìc tamen necessariò confitendum est, eum loqui de sapientia Deo coæterna. Ea autem non alia est, quàm ipse Deus, ac Dei Filius, qui est sapientia Patris. Neque enim est alia sapientia, quæ dicere de se possit, *Ab æterno ordinata sum.* Quod autem subjungit; *Et ego iam concepta eram*, non sic intelligendum, quasi paulatim ex imperfecta evaserit in sapientiam perfectam: Sed, sicut in divinis idem est cogitare, velle, dicere, facere [quæ omnia significant æternam voluntatem Dei] ita & in generatione Filii eadem sunt, concipi, generari & nasci; iis enim vocibus nihil aliud significatur, quàm æterna Filii Dei nativitas.

v. 31. *Et delicia mea esse cum filiis hominum.* Hoc dupliciter intelligi potest. *Uno modo*, sicut dicitur illud Psal. 103. *Latabitur Dominus in operibus suis*, per quod

A significatur Deo grata esse sua opera, eoque unumquodque gratius, quò est præstantius & nobilius. Unde quia homo est creatura rationalis, in singulariter relucet sapientia Dei; hinc divina sapientia delicias suas dicit esse cum filiis hominum. *Alio modo*, ut istud referatur ad immensum amorem, quo Filius Dei ac Dei sapientia hominem dilexit, ita ut causa ejus salvandi ac redimendi sit incarnatus, & homo factus inter homines voluerit conversari. Quomodo autem ex hoc loco non sequatur, Deum fore incarnandum, etiamsi homo non peccasset, diximus commentario in librum 3. sentent. distinct. 1.

CAPUT IX.

v. 1. *SApientia ædificavit sibi domum, excidit columnas septem &c.* Hæc referri possunt ad sapientiam
B creatam, vel etiam increatam, id est, Filium Dei, qui est sapientia Patris. Si ad sapientiam creatam referantur hæc verba, dicta erunt per prosopopœiam, nec non allegoriam quandam, ut per hanc sententiam, quà ait eam sibi ædificasse domum & excidisse columnas septem, id est, ædificasse domum sumptuosam, magnificam & benè firmam, non aliud significetur, quàm ipsius sapientiæ magnificentia, firmitas, decor, & ornamentum; sicut & sequentibus verbis, cum dicitur: *Immolavit victimas, miscuit vinum, proposuit mensam*, id est, epulas instruxit, significatur ejusdem sapientiæ gratissima & jucundissima possessio, ut meritò quilibet, sive magnificentiam quærat & ornatum, sive delicias & castam voluptatem, pro sapientia comparanda laborare debeat.

Non est tamen dubitandum quin vel litterali, vel saltem
C mystico sensu hæc etiam pertineant ad sapientiam increatam, id est, Filium Dei. Sic enim ait sanctus Ignatius in epist. ad Smyrnenses: Verbum habitavit in carne. Sapientia enim ædificavit sibi domum &c. Et tunc sensus est; Sapientia, id est, Filius Dei, ędificavit sibi domum ipsam Ecclesiam; quam quidem ędificavit verbo & exemplo, cum in terris versaretur. Et eam ita firmavit gratiæ suæ promissione, ut portæ inferi nunquam adversus eam sint prævaliture. Porrò columnæ septem, vel universitatem significant Pastorum atque Doctorum, quibus Ecclesia nititur, (quales maximè Apostoli & Prophetæ) vel septem Spiritus sancti dona, quibus Ecclesia perpetuo stabilitur.

v. 2. *Immolavit victimas suas, miscuit vinum, & proposuit mensam suam.* Sensus est. *Immolavit victimas suas*,
D nempe tam sacrificium in cruce, quàm ejus memoriale in cœna novissima; quæ quidem, etsi actione diversa fuerunt, re tamen oblata, & virtute, unum idemque fuerunt & sunt sacrificium. *Miscuit vinum* in calice benedictionis, de quo testatur Apostolus 1. Corinth. 10. quod *communicatio sanguinis Christi est. Proposuit mensam*, quia hæc mysteria suis fidelibus participanda exhibet in ea mensa, de qua Apostolus eodem loco subjungit: *Non potestis mensa Domini participes esse, & mensa damoniorum.* Sanè de sacro convivio cœnæ Dominicæ intellexit Cyprian. & Ambros. lib. 1. de fide cap. 7.

v. 12. *Si sapiens fueris, tibimetipsi eris.* Non pugnat hæc sententia, cum aliis, quibus prohibetur, ne quis sapiens sit apud semetipsum. Proverb. 3. & Rom. 12. Ibi enim
E prohibemur, ne nobis placeamus, & sapere videamur, & prudentiæ nostræ nitentes, aliorum consilia respuamus; Hìc verò docemur sapientiam potissimum prodesse ei, qui eam habet, eaque utitur, sicut illusori [de quo subjungitur] sua nocet malitia.

CAPUT X.

v. 3. *NOn affliget Dominus fame animam iusti.* Quidam sic: Quamvis Dominus subinde permittat fame affligi justum, secundum corpus, non tamen secundum animam. Vetus sensus est, ut per animam justi ipsum justum intelligamus more Scripturæ sacræ. Unde Psalm. 104. de Josephi compedibus: *Ferrum pertransiit animam eius*, & Gen. 46. *Anima egressa de femore Iacob*, id est, ipsi homines. Aut certè anima justi, vita temporalis intelligitur. Declarat autem hæc sententia Dei

erga suos curam & protectionem, quàm justi sæpè experiuntur etiam in his, quæ sunt hujus sæculi; sed perpetuam tamen veritatem non obtinet, nisi in futuri sæculi bonis quorum ista sunt umbræ & figuræ. Et quia vetus testamentum umbra est novi; hinc in illo sub promissione bonorum, vel comminatione malorum temporalium, passim significata sunt æterna. Et hunc sensum confirmat quod præcedit: *Iustitia verò liberabit à morte.* Non utique à morte temporali, sed ab æterna. Denique sciendum. quod hujusmodi particulares sententiæ valent, & proferuntur à Spiritu sancto ad confirmandam generalem fidei nostræ sententiam, quod Deus justos non deserat in finem; etiamsi subindè ad tempus eos sinat affligi.

v. 12. *Odium suscitat rixas, & universa delicta operit charitas.* Citat Petrus 1. epistol. cap. 4. & alludit Iacobus B in fine suæ epistolæ. Quorum locorum collatione apparet sensum hunc esse: Sicut odium suscitat rixas & dissidia inter proximos; ita è contra charitas etiam suscitata dissidia sedat, & peccata atque offensiones, quæ rixarum causa esse solent, tolerando, ac dissimulando, atque excusando, operit, ut dissensiones inde nullæ enascantur. Hinc, illa epitheta charitatis 1. Cor. 13. *Charitas patiens est, benigna est, omnia suffert, omnia sustinet.* Vide plenius ad dicta loca, & Comment. nostrum in 4. sentent. distinct. 15.

CAPUT. XI.

v. 10. **I**N *bonis iustorum exultabit civitas, & in perditione impiorum erit laudatio.* Pridem legebatur (*exaltabitur*) sed rectè restituerunt Biblia Sixtina seu C Clementina, (*exultabit*) id est, lætabitur seu gaudebit. Ita enim legendum esse convincunt Hebr. & complura etiam exemplaria MSS. Error natus erat duplici ex causa, primo, quod vicina sint vocabula (*exaltare*) & (*exultare,*) ita ut facile scriptorum vitio unum in alterum commutetur; tum quia versu proximo habetur exaltandi vocabulum, dum dicitur: *Benedictione iustorum exaltabitur civitas.* Unde arbitrati sunt etiam in hac sententia sic legendum esse. Atque in Hebræo omnino diversa sunt vocabula, non tantum hæc duo, sed & cætera quæ hîc eodem & uno vocabulo redduntur, videlicet (*iustorum*) & (*civitas*) Sicut autem hic irrepserat (*exaltabitur*) pro (*exultabit*) ita è contra psalm. pen. pridem legebatur; *exultationes Dei in gutture eorum*, pro (*exaltationes.*) Nam illam veram esse lectionem constat non modo ex Græcis & Hebr. sed etiam ex multis MSS. Latinis, ut sensus sit: *Exaltationes Dei*, id est, laudes Dei, quibus D Deus exaltatur, resonant in eorum gutture.

v. 18. *Seminanti iustitiam merces fidelis.* Seminat justitiam qui spargit bona opera, id est, passim oblatis occasionibus ea facit. Justitia pro operibus justis frequentissimè ponitur, ut 1. Joan. 3. *Qui facit iustitiam iustus est.* Item: *Feci iudicium & iustitiam.* psal. 118.

v. 21. *Manus in manu, non erit innocens malus, semen autem iustorum salvabitur.* Figurata est locutio, & proinde obscura, quam aliter atque aliter authores explicant. Quidam hoc modo reddunt ex Hebræo: *Manus manui iuncta non erit expers mali.* Quod intelligunt hoc modo: impii, tametsi sibi mutuo manum præbeant, id est, auxilium ferant (id enim fieri solet jungendo manum manui) tamen nihil proficient, neque per hoc evadent justam punitionem. Et hic sensus est satis probabilis. E Nam sequitur: *Semen autem iustorum salvabitur.* Opponuntur ergo non esse innocentem, id est, impunitum, & salvari. Alij sic interpretantur: *Manus in manu*, seu Manus ad manum, id est, illicò & continuò non erit innocens malus; sed statim sequetur eum justa vindicta à Deo. Nam nihil tam facile & promptum est, quam manum manui conjungere. Beda hoc modo exponit: Qui manum jungit in manu, nihil utique operatur; Sed *manus in manu non erit innocens malus*; quia etsi ab iniqua actione manum ad horam subtrahat, cordis tamen innocentiam malus habere non valet. Unde & præmittitur; *Abominabile Domino cor pravum.* Ita sensus erit. Malus non ideò innocens est, quia exterius nihil operatur, imò tunc vel maximè, cum manum inserit manui, corde malum machinatur. Et hæc expositio videtur cæteris præferenda, quam & similis scriptura confirmat Eccli. 4. *Stultus complicat manus suas*, id est, quietus & otiosus est, ac nihil agit. Quem sensum esse ejus loci, manifestum est locum inspicienti. Verior explicatio habetur ex c. 16. v. 5.

v. 26. *Qui abscondit frumenta maledicetur in populis: benedictio autem super caput vendentium.* Mysticè pertinet ad eos qui habent spirituale frumentum, id est, scientiam salutarem & vitalem. Nam maledicetur coram toto mundo in die judicii qui abscondit frumenta, id est, non erogavit salutarem doctrinam ad aliorum utilitatem; tamquam qui sit auditurus: *Discedite à me maledicti in ignem æternum. Esurivi enim & non dedistis mihi manducare &c. Benedictio autem super caput vendentium*, id est, erogantium doctrinam salutarem ad aliorum utilitatem, tanquam qui sunt audituri. *Venite benedicti, esurivi & dedistis mihi manducare.* ibidem.

v. 31. *Si iustus in terra recipit, quanto magis impius & peccator? Recipit* scilicet mala, id est, affligitur, adversa patitur. Nec puto urgeri verbum *recipit*, quasi significetur justum puniri pro suis peccatis. Nam intelligi potest dictum *recipit* pro accipit, sustinet, patitur, sicut in illis verbis Abrahæ ad divitem in inferno positum Lucæ 16. *Recordare quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala.* Vide ejus loci annotat. Sic retribuere interdum pro simplici tribuere ponitur psal. 115. *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?* In eo autem quod sequitur, *Quanto magis impius & peccator?* non est subaudiendum, *recipit in terra*, sed tantum *recipit.* Sæpè enim impius in terra, id est, in hoc sæculo non recipit mala, sicut dives ille epulo, sed omnes recipiunt aliquando, scilicet in sæculo futuro. Et sic Petrus hunc sententiam interpretatur 1. Petri 4. dicens: *Et si iustus vix salvatur, impius & peccator ubi parebunt?* scilicet in Dei judicio. Nam & ante dixerat, *Quis finis eorum qui non credunt Dei Evangelio?* Quod pertinet ad futurum sæculum. Vide ibidem nostrum commentar.

CAPUT XII.

v. 21. **N**On *contristabit iustum quidquid ei acciderit.* Quomodo hæc sententia non excludat à Christo Domino veram tristitiam, vide in 3. sent. dist. 15. §. 4.

CAPUT XIII.

v. 1. **F**Ilius *sapiens doctrina patris; qui autem illusor est, non audit cum arguitur.* Quidam sic exponunt, quod sapiens etiam eo aliquando proficiat, ut eum à quo doctus est, ipse docere possit; ut dicatur, *doctrina patris* activè, quia patrem, id est, magistrum, à quo sapientiam didicit, vicissim docere possit. Sic Beda. Rectius alii hoc modo: In filio sapiente relucet doctrina & institutio patris, ut sit metonymica locutio, qua effectus causæ appellationem accipit. Nam patris doctrina & institutio, filium fecit sapientem. Est & alius sensus non contemnendus, ut legatur in quarto casu (*doctrinam*) ita enim etiam potest, & ut subaudiatur (*audit*) vel aliquid simile. Et sic sensus erit: Filius sapiens audit doctrinam patris, & obtemperat ei instruenti ipsum. Huic sensui favet quod sequitur: *Qui autem illusor est, non audit cum arguitur*, ut opponatur, audire docentem, & non audire arguentem.

v. 4. *Vult & non vult piger.* Septuaginta sic: *In desideriis, omnis piger* seu *otiosus*, Græcè enim est ἀεργος Quæ sententia patribus in morali doctrina satis est familiaris. Hebræa ad verbum hoc modo sonant: *Concupiscens, & non, anima pigri.* Est autem ellipsis Hebr. ita supplenda. Concupiscit, & non consequitur anima pigri quod desideravit; scilicet, quod fugiat laborem, sine quo desiderata non habentur.

v. 7. *Est quasi dives cum nihil habeat, & est quasi pauper, cum in multis divitiis sit.* Hoc duplicem recipit interpretationem ad literam. Vel enim hic sensus est: Quidam sunt quasi divites; id est, se divites simulant,

cum revera sint pauperrimi: alii contra, quasi pauperes sunt, id est, paupertatem simulant, cum revera sint divites. Vel iste. Sunt quidam, qui in omnium rerum penuria divites sunt, quia modico, quod habent, contenti sunt; & animo tranquillo & securo vivunt, tanquam in multis divitiis. Unde Apost. ad Philipp.4. *Scio abundare, & penuriam pati.* Item 2. Corint.6. *Nihil habentes, & omnia possidentes.* Et contra; Sunt alij, qui cum multas opes habeant, pauperes tamen sunt animo & usu; quia rebus à Deo concessis non utuntur. Hi sunt avari, de quibus vulgare illud: *Avaro tam deest quod habet, quàm quod non habet.*

Beda interpretatur de paupertate & opibus spiritualibus. Est, inquit, qui dives sibi videtur, ut dives ille epulo, sed verè pauper erat, quia non erat in Deo dives. Contrà, est qui pauper videtur, ut Lazarus, revera autem dives, quia dives in Deum, dives in bonis operibus, denique dives spe regni æterni.

v.11. *Substantia festinata minuetur &c.* Hebr. Substantia cum vanitate, id est, quæ malis actibus acquiritur. Vide Jansenium.

CAPUT XIV.

v. 1. *Sapiens mulier ædificat domum suam: insipiens extructam &c.* Ædificare domum est familiam prosperare, atque honestam ornatamque reddere, familiæ bene præesse, & juxta Apostolum, liberos procreare, matres familias esse, domum suam bene regere. Exemplum huius mulieris describit nobis Sapiens ultimo capite hujus libri. Sic ædificare domum scriptura sæpe accipit. Ut Exodi 1. Dominus legitur obstetricibus misericordibus ædificasse domos, id est, eorum familias auxisse, prosperasse, ac celebres effecisse. Ita Dominus David promittit se ei ædificaturum domum, id est, familiam & stirpem ejus fœlicem ac gloriosam effecturum. Vide infrà c. 24. v.3. Ita quoque intelligendum illud psal. 126. *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam*, ut patet ex consequentibus psalmi: *Ecce hereditas Domini, filii merces, fructus ventris. --- beatus qui implevit ---- non confundetur cum loquetur &c.* Nam tale quid etiam dicitur ultimo capite hujus libri.

v.10. *Cor quod novit amaritudinem animæ suæ, in gaudio ejus non miscebitur extraneus.* Hoc quidam sic interpretantur: Cor quod novit amaritudinem animæ suæ, id est, quod versatur in amaritudine & dolore, propter peccata quibus Deum offendit postea gaudebit, & tristitia illa in gaudium commutabitur; videlicet de percepta venia peccatorum, & recuperata dignitate adoptionis filiorum Dei; in quo gaudio sanè non miscebitur extraneus, id est, ejus gaudii non erit particeps, qui est à vera pœnitentia alienus, & qui hujus amaritudinis particeps esse noluit. Beda amaritudinem intelligit tribulationem huius sæculi, & gaudium vitæ æternæ, ut sensus sit: Cor quod in hac vita novit patienter ferre miserias hujus sæculi, consequetur gaudium æternum, à quo extraneus erit, qui in hac vita non fuerit particeps tribulationum.

Litteralis & simplex sensus talis reddi potest. Mens ipsa novit tristitiam, & gaudium conscientiæ suæ, & non alius, id est, homines quidem interdum exterius simulant se lætos vel tristes, sed nemo certius novit vel dolores suos, vel gaudia sua, quàm ipse homo. Et optimè accommodatur ad pios & electos, qui aliquando videntur esse in summis angustiis, cum interius magna fruantur dulcedine consolationis cœlestis. Unde quidam: Vident afflictiones nostras, sed non vident consolationes. Nam afflictiones exterius apparent, consolationes intus latent.

v.12. *Est via, quæ videtur homini justa; novissima autem ejus deducunt ad mortem.* Quæ est hæc via? Quidam intelligunt de via peccatorum, quæ peccatoribus videtur justa. Atque hæc est via lata & spatiosa, quæ ducit ad interitum. Sed videtur Sapiens de aliqua particulari via loqui, & quæ aliquam habeat justitiæ speciem: non de ea, quæ manifestè vitiosa est. Hanc viam quidam interpretantur justitiam carnalem, Judaïcam, Pharisaïcam.

A Illa enim speciem quidem justitiæ habebat; & Judæi carnales eam sectantes putabant per eam se vitam consecuturos; sed revera eos duxit ad mortem. Potest quoque intelligi de prudentia qua quis prudens est apud semetipsum; & neque legibus, neque consiliis alienis regi vult, sed sibi ipsi esse in omnibus dux, & magister, & consiliarius. Hæc via videtur homini valdè justa, maximè si conjunctas habeat externas quasdam observationes, & simulata ac vana quædam justitiæ signa; revera autem ad mortem ducit; quia talis prudentia non est spiritus, sed carnis, de qua dicit Apost. ad Rom.8. *Prudentia carnis mors est.* Neque est ista *sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica.* Jac.3. Eadem sententia habetur infrà c.16. v.24.

v. 15. *Innocens credit omni verbo.* Innocens in vitio
B accipitur pro imprudente, incauto, & inconsiderato, quod declarant verba subiecta. *Astutus considerat gressus suos*, id est, prudens, & cautus. Et consonat illud Eccl.19. *Qui citò credit, levis est corde.* Sed *quæritur*, quomodo ergo charitas omnia credit? secundum Apost. 1. Cor.13. *Respondeo*, credit omnia, Deo, non hominibus. Aut credit omnia credenda. Ut sensus sit, Non est cervicosa, non est tarda corde ad credendum, facile ei veritas persuadetur. Vide plura locis citatis.

v. 22. *Errant qui operantur malum.* Errant circa judicium practicum, etiamsi alioquin sint doctissimi. Neque enim voluntas eligere quidquam potest, nisi ratio dictaverit id eligendum, sicut appetitus sensitivus nihil prosequitur nisi sensibus fuerit jucundum. Quomodo vero ex hoc loco non sequatur, omne peccatum fieri ex ignorantia, diximus comment. in 2. Sent. dist. 23. §. 18.

v. 23. *Ubi verba sunt plurima, ibi frequenter egestas*, Sic
C fere natura comparatum, ut verbosi laborem fugiant, & lingua prompti manus habeant remissas. Videtur Salomon idem voluisse dicere Eccl.5. v.7.

CAPUT XV.

v. 8. *Victimæ impiorum abominabiles Domino vota justorum placabilia.* Sensus est. Victimæ, oblationes, orationes impiorum non placent Deo, sed abominabiles sunt in conspectu ejus; è contra autem vota, orationes & oblationes justorum sunt placabiles. Ubi *placabile* activè sumitur, pro eo quod Deum placare potest. Impii autem dicuntur, qui in affectu sunt impietatis & peccati, non qui in reatu tantùm impii sunt. Tales enim etsi quodam sensu impii dicantur, quia nondum justificati, tamen, si pœnitet peccatorum ex animo, iam justitiam diligere cœperunt, & per pœnitentiam Deo
D student reconciliari, & talium orationes etiam sunt placabiles; ut fuit oratio Publicani Lucæ 18.

Sed quid *dicemus* de sacrificio impii sacerdotis, utrum etiam illud sit Domino abominabile. *Respond.* Hìc propriè agi de victimis, votis & orationibus, quas offert, vel offerri facit impius pro se. Si autem impius pro alio offerat, idque pro ratione officii sacerdotalis, quo fungitur sacrificium illud, quatenus est impii sacerdotis actio, vitiosum est, & abominabile, quia actio illa peccatum est, & grave peccatum: Quatenus autem in tali sacerdote Ecclesia offert, non potest non Deo esse gratum. Nam oblatio ipsius Ecclesiæ pro membris suis semper est Deo gratia, per quemcumque fiat sacerdotem. Res quoque
E quæ Deo offertur in novæ legis sacrificio, per se Deo est gratissima, sive bonus sacerdos offerat sive malus.

v. 24. *Semita vitæ super eruditum, ut declinet ab inferno novissimo.* Beda, Homini erudito, qui non tantum scientia, sed & operatione perfectus est, semita vitæ desuper aperta est, id est, cœli janua patet. Quidam sic interpretatur: Semita vitæ sursum ducit eruditum & sapientem, & efficit, ut declinet ab inferno novissimo Hoc loco igitur per infernum novissimum non potest intelligi vel sepulchrum, vel mors corporis, tum quia additur (*novissimo*) seu infimo, quod dicitur ad distinctionem inferni superioris; tum quia justi & pii non magis evadunt mortem corporis quàm impii. Unde omninò intelligendus videtur infernus damnatorum. Neque enim est alius infernus,

infernus, qui novissimus dici possit. Et ab illo inferno A vera sapientia hominem liberat, & sursum ducit ad cœlestem & beatam vitam. Et eodem modo videtur accipi hoc eodem cap. suprà v. 11. *Infernus & perditio coram Domino.* q. d. ea etiam quæ videntur longissimè abesse, sunt Deo cognita. Et rursum psal. 138. *Si ascendero in cœlum, tu illic es. Si descendero in infernum, ades.* Quæ notanda sunt contra eos qui negant infernum in scriptura veteris Testamenti accipi pro loco damnatorum. Vide etiam Job 14.

v. 27. *Per misericordiam & fidem purgantur peccata* Per fidem intellige opera justitiæ, ut sunt, stare pactis & promissis, unicuique quod suum est tribuere, neminem fraudare. Ita sequenti capite, *Misericordia & veritate redimitur iniquitas.* Alitet fides accipitur ab Apostolo B Petro cum dicit Actor 15. *Fide purificans corda eorum.* Nam fidem intelligit qua creditur in Deum justitiæ largitorem & in Christum propitiatorem.

CAPUT XVI.

v. 1. **H**Ominis est animam præparare, & Domini gubernare linguam. Et posteà v. 9. *Cor hominis disponit viam suam, sed Domini est dirigere gressus eius.* Priorem sententiam olim catholicis objecerunt Pelagiani; docere ex ea volentes, inchoationem boni operis ad hominem pertinere sine adjutorio gratiæ Dei; consummationem verò ejusdem operis ad Deum, humanam infirmitatem adjuvantem. *Respondet* iis August. lib. 2. contra duas eorum epistolas cap. 8. & explicat hoc modo: Ideo scriptum est; Hominis est præparare cor, & à Domino responsio linguæ, quia homo præparat cor, non tamen C sine adjutorio Dei qui tangit cor. In responsione autem linguæ, id est, in eo quod præparato cordi lingua divina respondet, nihil operis habet homo, sed totum est à Domino Deo. Sic August. adferens hoc simile, quod alibi dicitur: *Aperi os tuum, & ego implebo illud.* Homo enim aperit os, sed non sine gratia ejus cui dicit: *Domine labia mea aperies &c.* Deus autem implet illud sine opere humano. Ita ergo homo animum præparat ad aliquid boni dicendum vel faciendum, licet non sine Dei adjutorio; sed illius operis, vel sermonis certa & infallibilis directio ad solum Deum pertinet. Et hoc est, quod etiam vulgo dicitur: Homo proponit, sed Deus disponit, Vide plura in 2. sent. dist. 6.

v. 4. *Universa propter semetipsum operatus est Dominus,* D *impium quoque ad diem malum.* Cum dicitur (*propter semetipsum.*) Aut significatur causa efficiens, eaque sufficiens. Ut sensus sit: Omnia per suam voluntatem operatus est Dominus, eaque fuit sufficiens causa productionis omnium rerum. Atque hoc est quod Beda annotat. Nullam fuisse Domino causam creandi creaturam visibilem & invisibilem, nisi suam voluntatem. Aut rursum (*propter semetipsum*) intelligi potest causa finalis: Quæ tamen referenda est, non ad ipsum Deum. Nam Deo nulla perfectio acquiri potest, cum sit ipse perfectissimus; Finis autem est perfectio operantis. Sed causa hæc finalis referenda erit ad res ipsas conditas à Deo: quæ ideo sc. conditæ sunt, existunt, moventur, operantur, ut unaquæque, pro suo modo & suæ naturæ conditione, particeps fiat bonitatis divinæ: cæteris autem longè excellentius ipsa creatura rationalis; quæ ad hoc creata est, ut E per cognitionem & amorem Deo conjungatur.

Quod autem additur: *Impium quoque ad diem malum,* hunc sensum habet, id est, in eo quoque, quem scivit futurum impium, hunc finem spectavit, ut iste pro sua impietate justè puniretur. & per hoc etiam in illo justitia Dei commendaretur. De hoc sic Aug. lib. 1. de doct. Christiana cap. 31. Ille igitur usus, qui dicitur Dei, quo nobis utitur, non ad ejus, sed ad nostram utilitatem refertur, ad ejus autem tantummodo bonitatem. Sic ille. Nempe ad ejus bonitatem declarandam. Sed & hoc de malis quoque verum est, quia Deus mala, (quæ non ab ipso fiunt, sed à creatura deficiente) ordinare novit ad majorem bonitatem, & gloriam suam erga electos ostendendam; dum aliorum malitia illis servit ad majorem coronam. Vide etiam in 1. sent. dist. 1.

v. 33. *Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur.* Quare inde non est consequens sortes divinatorias esse licitas, cum & illæ à Domino temperentur? Respondeo, Sapiens non ostendit sortes aliquas esse licitas ex eo quod a Domino temperantur, sed sive licitè fiant, sive non, dicit eas à Domino temperari, docere volens in rebus in quibus vel maximè casus & fortuna locum habere videntur, nihil accidere sine Dei providentia, quæ tamen non semper hoc agit quod homines intendunt; ut videlicet vel pandatur crimen occultum, vel adsciscatur ad functionem aliquam qui maximè idoneus sit: sed quæ cogitationes habeat à nostra cogitatione remotas. Interdum tamen etiam illicitas sortes Deus temperat ad eventum quem quærit divinator, de quo vide annot. Ezech. 21. & 1. Reg. 6. Vide etiam Jansenium. Huic sententiæ similis est illa cap. 18. v. 18. *Contradictiones comprimit sors, & etiam inter potentes dijudicat.* Denique potest dici quod Sapiens hîc tantum loquatur de sortibus divisoriis, vel etiam consultoriis, quatenus licitè fieri possunt, de quo vide D. Thom. 2. 2. quæst. 95. art. 8.

CAPUT XVII.

v. 15. **Q**Ui justificat impium, & qui condemnat justum, abominabilis est uterque apud Deum. Justificat quidem Deus quoque impium, ut est Rom. 4. & alibi, sed longè alia ratione, quam is justificator impii, qui hîc dicitur abominabilis. Videlicet Deus justificat impium, quia ex impio sua gratia, justum facit, impietatem auferendo, & justitiam largiendo; sed homo hic dicitur justificare impium, & ideò esse abominabilis, cum sua sententia absolvit eum, qui propter impietatem suam damnari debet; id quod est iniqui judicis, sicut & illud quod adjungitur: *Et qui condemnat justum,* scilicet qui sententia sua damnat eum, qui propter justitiam suam absolvi debuit. Et patet simul ex hoc loco absurditas doctrinæ Lutheri, & aliorum hæreticorum nostri temporis, qui dicunt Deum justificare impium sola reputatione, ita, ut nihilominus homo impietati subjectus maneat. Nam id si ita est, ergo etiam ad Deum pertinebit hæc sententia: *Qui justificat impium, abominabilis est,* quia secundum eos non ex impio justum facit, sed tantum sententia sua, eum in impietate manentem, à reatu impietatis absolvit.

v. 16. *Quid prodest stulto habere divitias, cum sapientiam emere non possit?* Quomodo sapientia divitiis emi non potest, cum regnum cœlorum ematur pecunia, ut sæpè patres testantur? Vide illud August. Regnum cœlorum tanti valet quantum habes, & si quis tantum habeat calicem aquæ frigidæ, eo propter Deum dato comparare potest vitam æternam. Matth. 10. *Respondeo*, omne bonum opus factum ab eo qui filius Dei est, meritorium est vitæ æternæ. Impropriè autem dicitur emi regnum cœlorum auro vel argento, tum quia metitum ipsum non propriè est id quod datur, ut puta, aurum, argentum, panis, calix aquæ frigidæ: sed opus hominis, tale quid dantis ex amore Dei, quatenus illud externum opus unum est cum opere interno voluntatis, in qua radix est omnis meriti. Sapientiam verò, id est, bonitatem, justitiam, pietatem (ea enim sapientia toto hoc libro intelligitur, sicut & in Job dicente: *Pietas ipsa est sapientia*) stultus, id est, malus & injustus, emere non potest divitiis; primum quidem ad sensum sapientis, quia sapientiæ, id est, justitiæ, non possunt ullæ divitiæ comparari secundum præmii æqualitatem, neque pro ullis corporeis & mundanis thesauris sapientia venalis proponitur. Sed hoc modo nec regnum cœlorum pecunia emitur. Deinde nec eo modo ut ullum opus hominis insipientis, id est, injusti divitias suas erogantis in bonos usus, propriè, id est, ex condigno mereatur justitiam. Nam justificationis gratia non cadit sub merito; sed regnum cœlorum merces est operum justitiæ.

v. 22. *Animus gaudens ætatem floridam facit: spiritus tristis exsiccat ossa.* Non proponeret nobis hanc sententiam scriptura sacra, nisi etiam ad pietatem faceret,

& non tantum ad valetudinem corporis. Quamvis ergo scriptura nobis utrumque commendet, imò præcipiat, & gaudere, & tristari; gaudere in Domino, & contristari secundum Deum, per pœnitentiam, de peccatis; tamen lætitiæ affectum magis nobis commendare videtur, magisque vult in nobis esse assiduum, quam tristitiæ. Unde de gaudio spirituali ait Apost. Philip. 4. *Gaudete in Domino semper, iterum dico gaudete.* Et rursum Jacobi 1. *Omne gaudium existimate, fratres, cum in varias tentationes incideritis &c.* De tristitia verò 2. Corinth. 2. *Ita ut è contrario magis donetis, & consolemini, ne fortè abundantiori tristitia absorbeatur, qui ejusmodi est.* Hinc etiam statui potest homini Christiano plerumque magis sperandum esse de bonitate Dei, quàm timendam ejus severitatem.

CAPUT XVIII.

v. 1. *Occasiones quærit, qui vult recedere ab amico.* Exemplum insigne & luctuosum in Græcis, qui ab obedientia Romanæ Ecclesiæ subducere se volentes, & suum principatum & regnum quærentes statuere, varias occasiones quæsierunt, & calumnias adversus Latinos; velut de additione in symbolo ubi de Spiritu sancto agitur; *Qui ex Patre Filioque*, de azymo, & similia nonnulla.

v. 10. *Turris fortissima nomen Domini, ad ipsum currit justus, & exaltabitur.* Id est, nomen Domini est instar turris fortissimæ & munitissimæ. Per nomen autem Domini, non vocabulum aliquod intelligitur, quo vel Deus, vel Christus Filius Dei appellatur; Sed nomen Domini divinam potentiam significat, sicut & alibi frequenter in scriptura sacra. Psal. 19. *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus.* Et in Evang. Matth. 28. *Baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti.* Ad hoc ergo nomen, vel hanc Dei potentiam currit justus & exaltabitur, cum illud invocantem justum Deus exaltat, & honorificat invocantes se. Vel potius significatur securitas hominis in Deo confidentis, ut sensus sit: *Exaltabitur*, id est, erit in alto & securo loco, & ut aiunt, extra telorum jactum, juxta illud Psal. 90. *Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.*

v. 17. *Justus prior est accusator sui. Venit amicus ejus, & investigabit eum.* Hebr. *Justus primus est in lite sua*, vel in causa sua. Sensus coincidit. Significatur enim, quod justus tam apud Deum, quàm apud hominem judicet causam suam, integrè, & apertè eam exponat, nihil dissimulet, nihil prætermittat: tam ea proferat, quæ contra ipsum, quàm quæ pro ipso faciant; atque ita etiam sui sit accusator; quo fiat, ut facilius indulgentiam consequatur apud Deum; à judice quoque propter syncceritatem collaudetur. Cæterum quod sequitur: *Venit amicus ejus, & investigabit eum.* Si ita intelligas, *Amicus investigabit justum.* Sensus est: etiamsi posteà facta ejus scrutetur amicus, nihil dolosum aut fucatum inveniet, sed omnia syncera. Si sic; *Justus investigabit amicum*, sensus erit. Tum demum justus etiam poterit scrutari conscientiam amici sui, & eum corripere pro delictis; cum scilicet ipse prius suam conscientiam perfectè Deo judici aperuerit.

CAPUT XIX.

v. 14. *Domus & divitiæ dantur à parentibus; à Domino autem propriè uxor prudens.* Ratio est, quia licet domus & divitiæ etiam dentur à Deo (*Dominus enim pauperem facit & ditat.* 1. Reg. 2. Et Dominus dicit per Aggæum: *Meum est aurum, & meum est argentum*) singulariter tamen uxor bona & sapiens est Dei donum, non parentum; tum quia raro inveniri potest: tum quia, quænam talis futura sit, solus Deus exactè novit (nempè homines in ejus rei judicio sæpè falluntur) tum, quia Deus dat prudentiam, non homines; tum denique quia solent parentes ferè magis esse solliciti, ut procurent filio uxorem benè dotatam, quam benè moratam.

v. 22. *Homo indigens misericors est.* Sensus est, facilius eum commoveri ad commiserandum aliis egenis, qui A ipse egestatis incommoda sentit, etiamsi ipso opere fortè subvenire non possit; Vel etiam *homo indigens*, id est, qui fuit aliquando indigens; ut sensus sit, hominem miserias aliquando expertum promptius subvenire miseris, quàm qui miserorum conditionem experti non sunt. Unde illud Virgilii: Non ignara mali, miseris succurrere disco. Et de pontifice summo ait Apostolus ad Hebr. 5. *Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur ---- qui condolere possit iis qui ignorant, & errant, quoniam & ipse circumdatus est infirmitate.*

CAPUT XX.

v. 1. *Luxuriosa res vinum & tumultuosa ebrietas, quicumque his delectatur, non erit sapiens.* Fabulati sunt olim Manichæi, vinum esse fel principis dæmonio-
B rum; sed secundum catholicam veritatem, *Omnis creatura Dei bona est, & nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur.* Itaque vinum dicitur res luxuriosa, & in eo, secundum Apostolum ad Ephesios 5. est luxuria, quia dum intemperanter sumitur, & usque ad ebrietatem, calore suo facilè ad libidinem provocat. Sic & Eccle. 19 *Vinum & mulieres apostatare faciunt sapientes.* Vide item ad Ephes. 5.

v. 9. *Quis potest dicere, mundum est cor meum? purus sum à peccato?* Quomodo hic locus & similes intelligendi sint, explicat Concil. Trident. sess. 6. can. 23. his verbis: *Si quis dixerit hominem posse in tota vita peccata omnia, etiam venialia, vitare, nisi ex speciali Dei privilegio, quemadmodum de beata Virgine tenet Ecclesia, anathema sit.* Sic August. Enchirid. cap. 64. asserit vitam justorum
C esse posse sine crimine, & non sine peccato, item Hieronym. in Jerem. 17. Et Gregor. lib. 18. Moral. cap. 4. Sciendum est, inquit, quod sunt peccata quæ à justis vitari non possunt. Non quod ullum sit nominatim quod seorsim vitari non possit; sed quia universim secundum cursum præsentis fragilitatis non vitantur; hinc patres dixerunt, non posse vitari, scilicet nisi ex singulari Dei privilegio, ut verba Concilii explicant. Nam alioqui error Manichæorum est, hominem non posse vitare peccatum, & similiter omnium ferè hæreticorum nostri temporis. Vide etiam nostra in 2. sent. distinct. 41.

v. 10. *Pondus & pondus, Mensura & mensura utrumque abominabile est.* Hebraicè sic: *Lapis, & lapis, Epha, & Epha, abominatio sunt ista ambo coram Domino.* Sen-
D sus est. Diversa pondera, & diversi modii, utraque abominationi sunt Domino, ut his nominibus quælibet mensura intelligatur. Et contra eos loquitur Sapiens, qui majore mensura emunt, & minori vendunt, fraudantes de mensura publica, quod manifestæ & abominabilis injustitiæ est.

CAPUT XXI.

v. 1. *Sicut divisiones aquarum, ita cor regis in manu Domini, quocumque voluerit, inclinabit illud.* Nonnulli intelligunt divisiones aquarum quæ sunt suprà firmamentum ab his quæ sunt sub firmamento. Sed verisimilius est, quod Sapiens voluit similitudine aliqua nota, & obvia, declarare facilitatem operationis divinæ. Est itaque sensus. Sicut in potestate est cultoris hortorum, aquas irriguas, quocumque velit, deducere, ita & *Cor regis in*
E *manu Dei est*, id est, in potestate Domini, ut inflectat illud ad quamcunque partem, & ad quamcunque operationem voluerit. Non est tamen hinc consequens Deum inclinare cor regis ad malas actiones. Neque enim generaliter dicitur, inclinabit illud ad omnia, tam bona, quàm mala, quæ ab homine, vel rege fieri possunt, sed quocumque voluerit ipse Deus, inclinabit illud; Atqui Deus cum omnia possit, malum tamen velle non potest. Neque enim illud objectum esse potest voluntatis divinæ, dicente psalmista: *Non enim Deus volens iniquitatem tu es.* Et malum est à causa deficiente, Deus autem est agens perfectissimum. Vide etiam notat. Job 12. & Esther 15.

v. 2. *Omnis via viri recta sibi videtur. Quæritur*, An

ergo nemo ex certa malitia peccet? *Respondetur*, imò: Et nihilominus hi qui ex malitia peccant, etiam ex ignorantia quodammodo peccant, videturque illis via, quam ingrediuntur recta, etsi non sit. Nempe nesciunt intellectu practico, non esse faciendum, nec sustinendum (ut D. Thomas loquitur 1.2. q. 78. art. 1. ad 1.) pro consecutione ejus boni, quod intendunt, actum illum, quem alioqui absolutè sciunt esse malum. Atque hoc est, quod suprà dixit Sapiens Proverb. 14. *Errant qui operantur malum*. Et Dion. de divin. nominibus c 4. *Nemo respiciens ad malum operatur.* Imò & Aristoteles lib. 3. ethicorum cap. 12. dicit: *Omnis malus est errans.* Vide annot. cit. c. 14.

v. 13. *Equus paratur ad diem belli; Dominus autem salutem tribuit.* Non hoc significatur, quod fortè quispiam ex hac sententia concipiat, frustra equum, arma & milites ad diem belli parari; cum solus Dominus salutem tribuat. Neque enim hic est talis antithesis inter istas duas hujus sententiæ partes, ut alterum reprehendatur, alterum commendetur: Sed docemur, unde potissimum sit expectanda salus & victoria; nimirum à Deo; & Deum propterea esse orandum: ita tamen, ut non omittantur subsidia humana. Nam qui ita putat Deo confidendum esse, ut ingruente articulo hostilis oppugnationis, nolit manibus se defendere, neque vim hostilem vi armorum repellere, is Deum tentat: quia victoriam à Deo expectat velut quodam miraculo; cum possit ipse impetum hostilem via & ratione, quam natura præscripsit, avertere. Est enim lex naturæ; Vim vi, salva lege justitiæ, repellere.

CAPUT XXII.

v. 2. *Melius est nomen bonum quàm divitiæ multæ; super argentum & aurum gratia bona.* Utraque pars sententiæ idem ferè significatur. Nam nomen bonum intelligitur fama bona; sic & gratia bona, dicitur benevolentia, quam alicui bona fama, & vitæ innocentia conciliat apud homines Significat ergo Sapiens bonam famam, & benevolentiam hominum pluris æstimandam esse, quàm multas divitias, & thesauros auri & argenti. Et destruit hæc sententia imprimis vulgi persuasionem, apud quem ferè pluris æstimatur divitem esse, quàm boni nominis & famæ. Deinde, simul ostendit, quàm grave sit detractionis vitium, (quod tamen à multis parvi æstimatur, & velut pro nihilo reputatur;) Nam si nomen bonum præstantius est opibus; igitur & detractio, qua fama hominis læditur, deterior est furto, quo pecunia aufertur. Eò enim deterius est quodvis peccatum, quò majori bono hominem spoliat.

v. 28. *Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui.* In Hebræo est; (*terminos sæculi.*) Ad litteram putant quidam intelligendum de terminis agrorum, id est, lapidibus, quibus olim agri diversorum dominorum ab invicem disterminari solent; ut moneat Sapiens, ne quis per fraudem occupet possessionem vicini sui. Sed dubitandum non est, in his verbis etiam sublimiorem sensum contineri, quem nobis veteres tradiderunt; qui quidem intelligunt sententiam, de terminis catholicæ fidei à Patribus constitutis. Sic V. Beda: Ne transgrediaris terminos fidei, quos catholici ab initio statuere Doctores. Et Greg. lib. 16. Moral. c. 21. tractans illud Job. 24. Alii terminos transtulerunt: Quos, aliorum nomine, nisi hæreticos designat; qui à sanctæ Ecclesiæ gremio extranei existunt? Ipsi enim terminos transferunt, quia constitutiones Patrum prævaricando transcendunt. De quibus nimirum constitutionibus scriptum est, Ne transgrediaris terminos antiquos.

CAPUT XXIII.

v. 1. *Quando sederis, ut comedas cum principe, diligenter attende, quæ apposita sunt ante faciem tuam. Et statue cultrum in gutture tuo, si tamen habes in potestate animam tuam.* Sensus litteralis est: Si quando invitatus es, ut cibum capias cum principe, diligenter attende, id est, circumspectè utere iis, quæ apposita sunt, ne voluptate cibi captus indecenter comedas

A in præsentia tanti viri; item ne cibo, aut potu gravatus, aliquid indecenter dicas, aut facias in præsentia principis. Porrò quod subditur: *Et statue cultrum in gutture tuo*, sermo figuratus est: q.d. cohibe teipsum ab intemperantia, pone gulæ tuæ modum, perinde ac si cultrum aut spinam gutturi infixam haberes, quod esset impedimentum cibi capiendi. Addit autem: *si tamen habes in potestate animam tuam*, ostendens libertatem arbitrii in homine, qua potest, modo velit, sibi imperare, & cupiditatem nimiam refrænare.

D. Aug. tractatu 47. & 84 in Joannem sic legit ex Septuaginta: Si sederis cœnare ad mensam potentis, sapienter intellige, quæ apponuntur tibi, & mitte manum tuam, sciens quia talia te oportet præparare, & exponit mysticè hoc modo: Quæ mensa est potentis, nisi unde
B sumitur corpus, & sanguis ejus, qui animam suam posuit pro nobis? Et quid est ad eam sedere, nisi humiliter accedere? Et quid est intelligere quæ apponuntur, nisi dignè tantam gratiam cogitare? Et quid est sic mittere manum, ut scias, quia talia te oportet præparare? nisi quia sicut pro nobis Christus animam suam posuit, sic & nos debemus animas pro fratribus ponere? Ac deinde ostendit, quomodo id sancti Martyres fecerint.

v. 3. *Ne desideres de cibis ejus, in quo est panis mendacii.* Quidam ista jungunt præcedenti sententiæ, hoc sensu. Ne capiaris desiderio ciborum ejus, quia est panis mendacii, id est, cibi ejus fallaces sunt, inescabunt te, ut facias aliquid, quod non conveniat. Beda seorsim dictum accipit hoc sensu: Ne participes, nec sis conviva mensæ hominis illius, cujus cibi per injustitiam acquisiti sunt, id est, ejus qui opes suas, ex quibus instruit epulas, per injustitiam & mendacia comparavit.

C v. 13. *Si enim percusseris eum virga, non morietur.* Non est sententia; Virga cædendo, non occides eum, sicut occidi posset, si baculo, aut alio duriori instrumento cæderetur; sed, Tu virga eum cædendo efficies ut non incidat in mortem, in quam alioqui pro suis meritis ferè incidunt, qui virga non castigantur. Et hunc sensum subjecta verba apertè evincunt. Sic enim subdit Sapiens: *Tu virga percuties eum, & animam ejus de inferno liberabis,* q.d. efficies, ut in infernum non descendat.

v. 23. *Veritatem eme, & noli vendere sapientiam.* Emere pro comparare, vendere pro alienare & à se dimittere ponitur. Sensus est: Compara tibi veritatem & scientiam, etiamsi magno constiterit studio, labore, sumptu; & noli sapientiam à te dimittere quacumque compensatione proposita.

D

CAPUT XXIV.

v. 3. *Sapientia ædificabitur domus & prudentia roborabitur.* Non significat Sapiens sapientiam istam, de qua agit, requiri in extruendo ædificio materiali; quæ constat ex lignis & lapidibus. Quamvis enim architectus quisque sapiens sit in arte sua, hoc tamen loco & libro de tali sapientia non est sermo, sed de ea quæ præcipuè consistit in pietate, & timore Domini, & cognitione rerum divinarum; Sed per domum, usitato more loquendi scripturæ, intelligit familiam, & posteritatem aliquam. Et sensus est. Per sapientiam familia exaltatur, & prosperatur coram Deo, & hominibus; & per prudentiam, id est, prudentem administrationem roborabitur, ita ut firma ac
E stabilis permaneat. Ad eumdem modum intellectum fuit illud c. 14. *Sapiens mulier ædificat domum suam, insipiens extructam quoque manibus destruit.* Sensus enim est: Mulier sapiens familiam suam illustrem & honorabilem facit: insipiens vero mulier est pernicies suæ familiæ & perinde fere agit ac si manibus domum materialem destrueret. Vide annot. supra c. 14.

v. 15. *Ne insidieris & quæras impietatem in domo justi, neque vastes requiem ejus. Septies enim cadet iustus, & resurget.* Solet adjici (*septies in die*) sed illud non habent, neque Hebræa, neque Græca, neque ulla MSS. neque etiam correctiora impressa. Sensus prioris partis est iste: *Ne insidieris*, id est, ne objicias justo impietatem, nec quæras calumniam, qua infames eum. *Neque vaste*

requiem ejus, seu cubile ejus, id est, ne scruteris ejus intima quasi invenire aliquid possis, quod ei impingas. Et causa subditur: *Septies enim cadet justus, & resurget*, q. d. etiamsi septies ceciderit, resurget tamen. Hoc plerumque de lapsibus quotidianis, seu venialibus peccatis accipitur; post quos scilicet lapsus statim tamen resurgit, Deo ipsum erigente. Et ita calumniator nihil grave invenire potest, in quo accuset eum. Sic Beda. Augustinus tamen, & nonnulli alii, non de peccatis, sed de afflictionibus intelligunt. Sic Aug. lib. 11. de civit. c.31. Septies cadet justus & resurget, id est, quotiescumque ceciderit, non peribit. Quod non de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi volunt. Sic ille eo loco, similiter in psal. 118. conc.31. Consentit quoque sententia psalmi 34. *Multæ tribulationes justorum, & de omnibus liberabit eos Dominus.* & psalmo 36. *Cum ceciderit iustus, non collidetur, quia Dominus supponit manum suam.* Uterque sensus pius est, & protectionem divinam erga justos commendat.

v.20. *Quoniam non habent futurorum spem mali.* Non negat malos sperare bona etiam futuri sæculi, sed vult spem illam vanam esse & sine effectu, quia non habent virtutem & pietatem cui futura bona promissa sunt. Contra paulò ante hoc capite dicitur sapientiæ studioso: *Habebis in novissimis spem, & spes tua non peribit.* Vide nostra in 3. dist.26. §.2.

v.29. *Ne dicas, Quomodo fecit mihi, sic faciam ei. Reddam unicuique secundum opus suum.* quasi dicat: imitabor Deum, qui reddit unicuique secundum opera sua, sed prava est imitatio. Non enim nobis facienda sunt omnia, quæ facit Deus, sed quæ nobis præcepit, ut faceremus. Præcepit autem, ut offensas condonemus; & prohibet vindictam; ita jubens nos quotidie orare: *Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* In eo autem quod reddit unicuique secundum opera sua, partim constituit iudices terræ, partim ipse, in futuro sæculo maximè, justitiam plenam exercebit. Universim autem omnibus præcepit, ut imitemur ejus misericordiam. Sic Matth.5. *Ego autem dico vobis; Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos, ut sitis filii patris vestri qui in cœlis est.*

CAPUT XXV.

v.2. *Gloria Dei est celare verbum, & gloria regum investigare sermonem.* Hoc videtur ex diametro pugnare cum eo quod Angelus Raphaël Tobiæ 12. ait: *Sacramentum regis abscondere bonum est; opera autem Dei revelare & confiteri honorificum est.* Revera tamen non est contrarium. Nam illa sententia, quam Angelus protulit, significatur secreta regis celanda esse, opera autem mirabilia Dei prædicanda; quod & passim commendat scriptura; At verò quod hîc dicitur, talem habet sensum: Verbum Dei, id est, scriptura sacra, quod sit secreta, obscura, & multis difficultatibus involuta, id ad gloriam Dei pertinet. Ita enim fit, ut & infideles à scripturarum lectione arceantur, & fideles in iis perscrutandis salubriter exerceantur; indoctiores verò reverenter eas habeant, & temerè attingere, aut tractare non audeant. Quæ omnia cedunt ad gloriam Dei. Gloria autem regum, id est, omnium principum, tam sacrorum quàm profanorum, est investigare sermonem, id est, diligenter inquirere in Scripturis sacris voluntatem Dei, ut plebem sibi commissam juxta ejus præceptum regere, & per viam salutis deducere valeant.

v.21. *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: Si sitierit, da ei aquam bibere. Prunas enim congregabis super caput ejus.* Alludit ad hunc locum Paulus ad Rom.12. Et D. Thomas occasione hujus loci putat tantum in casu necessitatis præceptum esse, effectum dilectionis inimico exhibere. Nam & Exodi 23. de bove & asino inimici tantum errante, & sub onere jacente præcipitur. Verùm, quia Christus dicit Matth.5. *Ego dico vobis, diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos.* Et Lucæ 6. *Orate pro calumniantibus vos.* Et mox, *Prout vultis, ut faciant vobis homines, & vos facite illis similiter*; melius dicendum videtur: Primò, præceptum esse generali dilectione omnibus indistinctè, bonum; & nulli malum velle. Deinde etiam, evidenti oblata occasione, extra necessitatem quoque, affectum erga inimicum reipsa ostendere: Ita; tamen, ut aliud sit, quippiam esse præceptum; aliud, esse tale, ut nisi fiat, homo à gratia Dei excidat; ut patet in his in quibus venialiter peccatur. Vide nostra in 3. sent. dist.30.

Porrò quod additur: *Prunas enim congregabis super caput ejus*, figurato sermone dictum est, de quo sic Aug. lib. 3. de doctrina christ. c.16. Ne dubites, inquit, figuratè dictum. Et cum possis dupliciter interpretari, uno modo ad nocendum, altero ad bonum præstandum, ad beneficentiam te potius charitas revocet, ut intelligas carbones ignis esse urentes pœnitentiæ gemitus, quibus superbia sanatur ejus, qui se dolet inimicum fuisse hominis, à quo ejus miseriæ subvenitur. Sicut enim carbones urunt, ita pœnitentiæ dolor hominem urit, angit, & affligit. Beda de ardore charitatis interpretatur, quem concipit inimicus ex beneficio sibi præstito ab eo quem oderat.

v.27. *Sicut qui mel multum comedit, non est ei bonum, Sic qui scrutator est majestatis, opprimetur à gloria.* Scrutator est majestatis divinæ, non qui scrutatur scripturas, debita cum humilitate; neque qui conatur eas intelligere, neque qui Christianæ religionis mysteria studet cognoscere, explicare, & contra calumnias adversariorum defendere, eorumque rationes dissolvere, quod faciunt semperque fecerunt Ecclesiæ DD. quodque proprium est scientiæ Theologicæ, uti docet S. August. sed qui vult intellectu prorsus penetrare, & comprehendere omnia mysteria; Velut de Trinitate, de Verbi Dei Incarnatione, de Sacramento Eucharistiæ, & similia. Nam ita fit, ut tales à gloria, id est, claritate ac fulgore divinæ majestatis percussi & oppressi, dum eam intueri & ferre non sustinent, in varios incidant errores, ut Ariani, Sabelliani, Nestoriani, Sacramentarii.

CAPUT XXVI.

v.4. *Ne respondeas stulto juxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis.* Ita Sapiens. Et nihilominus proximo versu subjungit, velut in speciem pugnantem sententiam. Ita enim dicit: *Responde stulto juxta stultitiam suam, ne sibi sapiens videatur.* Sed revera non pugnant hæc præcepta. Nam in prima sententia, is respondet stulto juxta stultitiam suam, qui stultè & insipienter loquenti, stultè & insipienter respondet: In posteriori verò, qui respondendo, stultitiam ejus coarguit, & respondet, prout meretur ejus stultitia.

v.8. *Sicut qui mittit lapidem in acervum Mercurii, ita qui tribuit insipienti honorem.* Vide quem sensum faciat D. Thomas 2. 2. q. 63. art. 3. Sed eum merito reiicit Jansenius. Hebræa sic habent: *Sicut qui ligat lapidem in funda, sic qui dat stulto gloriam.* Pro funda tamen alii cumulum lapidum accipiunt, hoc sensu. Sicut qui lapidem pretiosum mittit in cumulum lapidum communium, rem facit ineptam; ita & qui honorat stultum. Alij *purpuram* vertunt, ut sensus sit, qui lapidem communem & grossum immittit purpuræ, cui tantùm intexi solent lapilli pretiosi, rem facit præposteram; ita & qui insipientem tanquam deformem lapidem collocat in honore. Juxta quem sensum similis est illa sententia c. 11. v.22. *Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra, & fatua.*

v.14. *Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lectulo suo.* Aptissima comparatio. Sicut enim ostium vertitur huc illuc, ita tamen ut à cardine non moveatur, sed semper illi adhæret; sic piger volutatur huc illuc, in lecto suo, à quo præ segnitia & somnolentia non potest avelli, sed manet illi quasi affixus.

CAPUT XXVII.

v.5. *Melior est manifesta correptio, quàm amor absconditus.* Correptio manifesta, non est intelligenda correptio publica. Loquitur enim de correptione amici ab amico. Ea autem publicè fieri non debet, sed secretò prius & inter ipsos solos, ut est Matth.18. Sed manifesta correptio hîc vocatur, qua liberè, apertè, ac citra

dissimulationem alter alterum corripit. Tali enim modo amicus amicum corripere debet, quoties necessitas postulabit. Dicit quidem Christus, *Corripe eum inter te & ipsum solum*, id est, secretò, sed tamen verbis apertis; ut is qui corripitur, delictum suum agnoscat, & emendetur. Nempe manifestæ correptioni opponit sapiens *amorem absconditum*. Ubi amorem absconditum Beda intelligit amorem illicitum, turpem, adulterinum, quem amantes propter turpitudinem solent abscondere. *Nam qui malè agit, odit lucem.* Sed magis verisimile est per amorem absconditum intelligi amorem in corde latentem, & facto exteriori non se prodentem. Ita erit pulchra antithesis inter duas partes sententiæ, q.d. Melior est manifesta & aperta correptio, ex qua provenit amico fructus emendationis; quàm occulta dilectio, quæ non se prodit in opus, & ex qua nullus fructus provenit ei qui amatur.

v. 23. *Diligenter agnosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera. Non enim habebis jugiter potestatem, sed corona tribuetur in generatione & generationem.* Quamvis ad litteram accipi possit, ut Sapiens hortetur ad pasturam ovium, & agriculturam; in quibus olim certiores erant divitiæ, quàm in thesauris argenti aut auri, aut negotiationibus; tamen rectè Patres intelligunt dictum Pastori ovium spiritualium. Beda hoc modo exponit, idque valdè apposité ad pastoralis officii declarationem: Pastori, inquit, Ecclesiæ dicitur: Diligenter adhibe curam eis, quibus te præesse contigerit. Agnosce tuos, actusque singulorum; Et si quid in eis vitii sordidantis inveneris, citius castigare memento. Non enim tu semper oves Dominicas pascendi potestatem habebis, sed æterna est corona, quam percipies, si commissum tibi gradum tuo tempore benè ministraveris. Hæc Beda. In quibus id præcipuè iis qui in tali officio aliquando versabuntur, notandum quod ait: *Agnosce*, &c. Ex quibus verbis non tantùm statuitur necessitas personalis residentiæ, sed etiam talis cura qua non tantùm statum plebis suæ in genere cognoscat, sed etiam singulorum vitam & mores quantum fieri potest, habeat perspectos.

CAPUT XXVIII.

v. 13. QVi abscondit scelera sua, non dirigetur. Qui autem confessus fuerit, & reliquerit ea, misericordiam consequetur. Rectè quidem possunt, imò & debent abscondi scelera ad vitandum scandalum, & ad conservationem famæ. Nemo enim sine justa causa seipsum infamare debet, sed sensus est. *Qui abscondit scelera sua*, id est, qui admonitus, & correptus de peccatis suis, non vult ea agnoscere, sed abscondit, excusat, negat, is non dirigetur, id est, non prosperabitur; sed malè cum eo agetur. Qui autem admonitus confitetur & agnoscit se peccasse, insuper & peccata reliquerit, misericordiam consequetur, semper quidem apud Deum (qui omnibus verè pœnitentibus promisit veniam) frequenter autem quoque apud homines. Nam & homines agnoscentibus peccata, & veniam petentibus atque ex animo dolentibus, solent non ægrè veniam tribuere. Nec pertinet hæc sententia propriè ad confessionem sacramentalem. Ea enim tum nondum erat instituta. Rectè tamen usurpatur ad excitandos homines, ut sacerdoti confiteantur, præsupposito, scilicet, eo, quod sacerdoti Joan. 20. data est potestas remittendi & retinendi peccata. Si enim secundum dictum Sapientis, omnis qui confessus fuerit, & reliquerit peccata, misericordiam consequetur; multò magis is qui confitetur sacerdoti Dei vicario.

v. 14. *Beatus homo, qui semper est pavidus. Qui verò mentis est dura, corruet in malum.* Mira sententia. Maximè enim pugnare videntur beatitudo, & perpetuus pavor. Quid enim infelicius homine, qui in continuo timore versatur? Unde nec ipsa Dei visio, nisi securitatem haberet adjunctam illius boni nunquam amittendi, beatum non faceret. Quomodo ergo *Beatus homo, qui semper est pavidus?* Sed beatitudo intelligenda, quales in Evangelio Matth 5. enumerantur octo beatitudines: quibus scilicet quis beatus dicitur, non jam in re, sed in spe, & expectatione. Sicut ergo *beati pauperes spiritu*, propter spem regni cælorum: unde additur, *quoniam ipsorum est regnum cælorum*, & ita de aliis: ita hoc loco, Beatus, qui semper est pavidus, propter spem æternæ securitatis in futuro sæculo. Sensus ergo est. Homo, qui semper est pavidus, id est, in omnibus viis suis, & consiliis circumspectus, & metuens ne quid mali faciat, & Deum offendat, is certa spe beatus est. *Qui autem mentis est dura & præfracta*, id est, homo temerarius, præsumptuosus, *corruet in malum.* Valet sententia contra hæreticos nostri ævi, fiduciarios, & præsumptuosos, qui docent nihil metuendum, tantùm credendum firmiter Christum pro nobis per omnia satisfecisse.

CAPUT XXIX.

v. 14. REx qui judicat in veritate pauperes, thronus ejus in æternum firmabitur. *In veritate*, id est, in justitia, & sensus est: Qui facit judicium pauperi, pupillo & viduæ, nec sinit eos opprimi à potentioribus, nec respicit personas divitum; thronus ejus firmabitur. Non dicit autem, qui judicat in misericordia pauperes; quia sicut non licet à recto declinare in partem divitis, propter divitias ita nec in partem pauperis, propter ejus paupertatem. Esset enim ea perversa & injusta misericordia. De qua & Exodi 23. scriptum est: *Pauperis quoque non misereberis in judicio.* Et iterum: *Non declinabis in judicium pauperis.*

v. 18. *Cum prophetia defecerit, dissipabitur populus.* Quamvis id de ea intelligi possit prophetia, qua futura prædicuntur, hoc sensu; Tunc dissipabitur & pessum ibit populus Judaïcus, quando desinet habere prophetas juxta illud Psal. 73. *Iam non est propheta, & nos non cognoscet amplius*; quia tamen sententia generalis est, & ad mores pertinet, ut cæteræ; rectius prophetia intelligitur divinæ legis explicatio & annunciatio ad populum, quod fit per prophetas & sacerdotes. Ut sensus sit, dissipari, & perire populum, quando caret iis, à quibus instituatur in lege Domini. Quomodo prophetia accipitur 1. Cor. 14. atque etiam accipi videtur Rom. 12.

CAPUT XXX.

v. 1. VErba Congregantis, filii Vomentis, Visio quam locutus est vir cum quo est Deus, & qui Deo secum morante confortatus ait, &c. Juxta hanc nostram versionem, sic exponi posset: *Verba Congregantis*, id est, Salomonis, qui congregat Ecclesiam, seu cœtum hominum, & ad eum sermonem habet. Unde & Ecclesiastes vocatur proximo libro. Item *filii Vomentis*, id est, eructantis ex corde suo verbum bonum. Cæterum longè verisimilius est, ista vocabula, *Congregans, Vomens*, item, *Cum quo est Deus*, & *Confortatus*, esse apud Hebræos propria nomina. Et Hebræa sic sonant: *Verba Agur, filii Iace, Visionem hanc dixit vir ad Ithiel, ad Ithiel & Uchal.* Et juxta hunc intellectum, caput istud non est Salomonis, sed cujusdam nomine Agur, qui hanc prophetiam, seu doctrinam proposuit Ithieli, & Uchal, qui fortè erant filii ejus, vel discipuli. Et notandum solum istud caput in hoc lib. vocari, Visionem seu prophetiam; vel ut Hebr. *Massah*, Assumptionem seu *Onus.* Salomon autem hoc libro tantum tradidit doctrinam morum. Unde ut nostram versionem huic sensui accommodemus, verba illa, *Congregantis, Vomentis, Cum quo Deus*, accipienda sunt, non ut appellativa, sed ut propria. Ad quod significandum ferè etiam in Bibliis nomina illa imprimuntur litteris majusculis initialibus. Et generaliter sciendum, omnia propria nomina Hebraïca, esse significativa etiam cum appellativè sumuntur.

v. 2. *Stultissimus sum virorum, & sapientia hominum non est mecum. Non didici sapientiam, & non novi scientiam sanctorum.* Verba sunt ipsius Agur, qui rogatus à discipulis, ut doceret ipsos sapientiam, respondit, *Stultissimus sum virorum.* Posset etiam verti hoc modo: *Stultus sum præ viro, & intelligentia Adæ non est mecum. Non didici sapientiam, & non novi scientiam sanctorum*, videlicet, ut priori parte neget se habere tantum sapientiæ, quantum fuit in Adam primo omnium parente;

posteriori, neget se habere scientiam Sanctorum, id est, Angelorum. Hæc professio autem insipientiæ ad hoc valet, ut discamus humilitatem; & discamus, quod non solùm innocentiam, verùm etiam sapientiam & scientiam perdiderimus, per prævaricationem primi parentis. Si generaliter ad homines referatur; sensus erit, unumquemque esse stultissimum ex se, quia videlicet, nisi divinitus illustretur, nihil novit eorum quæ ad salutem suam pertinent.

v. 8. *Mendicitatem & divitias ne dederis mihi.* Abutuntur hoc loco hæretici ad damnandam mendicitatem eorum, qui gratis ponunt Evangelium, & à jure exigendi vitæ stipendia abstinent. Nam eodem argumento, quo damnant voluntariam mendicitatem, deberent etiam ex hoc loco damnare eos qui divitias, utique non voluntarii, possederunt; ut Abrahamum, Davidem, imò & ipsum Salomonem, qui hæc dicit. Oratio igitur est sapientis in persona hominum imperfectorum, quibus neque divitias habere expedit, neque inopia premi, propter causas in textu subjunctas. Nam & divitiis facilè insolescunt, & Dei obliviscuntur; & inopia facilè adiguntur ad furta, rapinas & perjuria. Perfecti autem utrisque utuntur ad suam salutem. Et, sic scilicet, omnes qui religionem monasticam profitentur, ipsa illa professione ad perfectionem tendunt. Vide etiam Notat. Eccles. 27.

CAPUT XXXI.

v. 4. NOli regibus ô Lamuël, noli regibus dare vinum, quia nullum secretum, ubi regnat ebrietas. Verba sunt matris Salomonis ad ipsum Salomonem. Sic enim habet titulus capitis: *Verba Lamuelis Regis, Visio qua erudivit eum mater sua.* Vocat autem hic seipsum Salomon *Lamuelem*, quod interpretatur, *cum ipso Deus:* quod in Hebræo magis convenit cum vocabulo Salomon, quàm in Latino. Hac autem sententia non tam prohibet mater Salomoni, ne aliis regibus det vinum bibendum, quàm ne ipse, qui erat rex futurus, biberet; ut sensus sit; Noli regibus, id est, tibi ipsi regi futuro, & filiis, indulgere vini usum, ut videlicet largius bibant & inebrientur. Id enim significant verba sequentia: *quia nullum secretum, ubi regnat ebrietas.* Potest etiam ex Hebræo sic legi: *Non est regum, ô Lamuel, non est regum bibere vinum, nec principum quærere siceram.* Sicera autem significat omne id quod inebriare potest. Unde Hier. vertit ebrietatem. Quare autem principibus id peculiariter prohibeatur, rationem addit: *Ne fortè bibant, & obliviscantur judiciorum, & mutent causam filiorum pauperis*, id est, pervertant causas afflictorum.

v. 8. *Aperi os tuum muto, & causis omnium filiorum, qui pertranseunt.* Quod dicit (*muto*) sensus est, ei qui pro semetipso, vel per imperitiam, vel per verecundiam, non potest, vel non audet loqui. Illi aperi os tuum, id est, causam ejus age. *Et causis omnium filiorum qui pertranseunt*, Hebr. est, in causa omnium filiorum interitus vel excisionis. Ubi quidam intelligunt omnes homines, qui continuo transeunt à vita ad interitum, id est, ad mortem. Sed rectius intelliguntur per filios interitus, omnes illi, qui ita per injuriam affliguntur, ut de interitu, id est, de morte periclitentur. Nam consuetum est in scriptura filium mortis vocare eum, qui de morte periclitatur. Commendat ergo mater his verbis Salomoni illud, quod maximè ad officium & curam regis debet pertinere; videlicet, ut defendat innocentes, & oppressos vindicet à morte aliisque injuriis.

v. 22. *Stragulatam vestem fecit sibi. Byssus & purpura indumentum ejus.* At Lucæ 16. vituperatur, qui induebatur purpura & bysso. Et mulieres prohibentur ornare se veste pretiosa, 1. Timoth. 2. & 1. Petri 3. *Respondeo* prohiberi superfluum & immodicum cultum, qui sit præter statum & conditionem personæ, maximè, neglectis pauperibus. *Hic autem præcedit: Manum suam aperuit inopi, &c.* Deinde hæc mulier describitur. ut uxor viri nobilis & senatoris. Sic enim sequitur: *Nobilis in portis vir ejus, quando sederit cum senatoribus terræ.* Nec obstat quod dicitur, quæsivisse lanam & linum, & operata consilio manuum suarum, & digitos ejus apprehendisse fusum, nam olim etiam nobiles matronæ hujusmodi operibus se, suasque filias simul exercebant, ut otium pellerent.

FINIS LIBRI PROVERBIORUM.

ANNOTATIONES
IN LIBRUM ECCLESIASTÆ.

PROEMIUM.

HIERONYM. in c. 1. Aiunt Hebræi, inquit, hunc librum Salomonis esse pœnitentiam agentis, quod in sapientia divitiisque confisus per mulieres offenderit Deum. Idem habet super Ezechielem. Contra alii, ut Bellarminus, censent scriptum priusquam cor ejus depravaretur amore mulierum. Inter cætera adfert illud quod Sapiens c. 2. dicit: *Sapientia quoque perseveravit mecum.* Ergo, inquit, hunc librum scripsit cum nondum per mulierum amorem excidisset à sapientia. Alii tamen iterum respondent potuisse sapientiam cum peccato consistere.

CAPUT PRIMUM.

v. 2. VAnitas vanitatum, dixit Ecclesiastes, Vanitas vanitatum, & omnia vanitas. Rectè Sapiens, Ecclesiasten, id est, concionatorem se appellat; videlicet, quia non ad unum, aut alterum hominem sermonem hoc libro instituit, aut ad paucos; sed ad universum hominum genus, velut ad ingentem concionem, seu hominum congregationem, quam cupiat à studio rerum caducarum avocare. *Vanitas ergo vanitatum, & omnia vanitas*, sensus est. Omnem creaturam, maximè eam quæ in usus hominum venit, esse non vanam modò, sed vanissimam. Id enim significat geminatio illa, *Vanitas vanitatum*, sicut postea canticum canticorum quoque sumitur pro excellentissimo cantico. Sed quæritur, Quomodo vocet omnem creaturam vanam, cum bonum sit quidquid à Deo conditum est? universa enim valde bona, ut est Genes. 1. capite. *Respondeo,* Vanum hoc loco dicitur, non quod natura sua malum est, sed quod caducum, fluxum, instabile, & instar vaporis, brevi evanescens; Denique quicquid ejusmodi est, quod suum possessorem beare non potest. Hoc modo constat creaturam omnem vanam esse, quia nihil est in rebus creatis, cujus possessione homo efficiatur beatus, cum solus Deus rerum conditor, hominem beatum facere possit. Hinc ad Rom. 8. *Vanitati enim creatura subjecta est, non volens, sed propter eum, qui subjecit eam in spe.* Vide ibi nostrum commentarium.

v. 7. *Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat. Ad locum unde exeunt flumina revertuntur.* Hinc quidam contra philosophos naturales dicere volunt originem fontium & fluminum esse ex mari, non ex aëre visceribus terræ incluso, & in aquam frigiditate loci converso. Sed conciliari hæc possunt, dicendo quod flumina exeant de mari, non per occultos meatus, ut illi volunt, quod est contra experientiam; sed quia de mari evehuntur in altum exhalationes, quæ in nubes concretæ pluviatim descendunt, & implent atque augent flumina in mare fluentia. Simile est quod proximè dixerat de ventorum reditu. Neque enim venti redeunt ad originalia loca, nisi quia similes aliæ exhalationes passim evehuntur è terra.

v. 10. *Nihil sub sole novum, &c jam enim præcessit in sæculis quæ fuerunt ante nos.* Videntur prima fronte hæc verba significare, res easdem per revolutiones temporum, iterum iterumque in mundo extitisse, sicut opinatus fuit Epicurus teste Hieronym. super hunc locum. Quale quid etiam Plato, & eum secutus Origenes senserunt. Sed hoc modo ponitur mundus æternus; quod est contra illud Genes. 1. *In principio creavit Deus cœlum & terram.* Sensus itaque est; Nihil esse novum; scilicet quod non in specie, vel in simili jam ante prioribus sæculis præcesserit contigeritve; non tamen infinities, ut illi volebant; sed aliquoties; utpote à Salomonis tempore usque ad creationem mundi multa tempora transierant. Vide nostra in 2. sentent. distinct. 1.

B v. 16. *Præcessi omnes sapientia qui ante me fuerunt in Jerusalem.* Item. *Et proposui in animo meo quærere & investigare sapienter de omnibus quæ fiunt sub sole.* Et infrà. *Dedique cor meum ut scirem prudentiam atque doctrinam.* Et cap. seq. *Transivi ad contemplandam sapientiam*, & cap. 7. *Dixi: Sapiens efficiar.* Ex his manifestum est, non ita Salomonem sapientia divinitus infusa dotatum fuisse, ut non etiam studio & investigatione multarum rerum scientiam sibi insuper adjunxerit. Deus enim una cum sapientia dedit ei latitudinem cordis, ut multa posset experientia & studio comprehendere. Vide annot. 3. Reg. 3 & Hieron. in hunc locum, ubi negat Salomonem fuisse sapientiorem Abrahamo & Moyse. Et in 2. sentent. dist. 23 ubi disputatur an Salomon fuerit sapientior Adamo.

C v. 18. *Eo quod in multa sapientia, multa sit indignatio, Et qui addit scientiam addit & laborem.* In multa sapientia multa indignatio, quia quanto quis in sapientia magis proficit, tanto magis agnoscit & intelligit, quibus vitiis & miseriis subjaceat; Tanto etiam plenius perspicit, quàm multum sibi adhuc ad perfectam sapientiam desit. Et ex utroque concipit piam quandam indignationem. Hinc prius vers. 13. dixit: *Hanc occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum*, id est, laboriosissimam & ærumnis plenam: sicut & Græcis malum ab ærumna & labore dicitur, πονηρὸν ἀπὸ τοῦ πόνου. Et hic subjungitur. *Et qui addit scientiam, addit & laborem*, quod eundem ferè habet sensum. Quanto enim quis magis proficit in scientia, hoc magis dolet & laborat, quia videt clarius, quàm parum

D profecerit, & quantum sibi adhuc desit. Nam ferè indocti fortius & confidentius de rebus judicant quàm docti. August. in Psal. 98. sic intelligit. Quanto quis plus proficit in cogitatione peccatorum suorum, tanto magis dolebit. Accommodat & ad cognitionem peccatorum alienorum: quanto inquit major charitas, tanto majores plagæ de peccatis.

CAPUT II.

v. 16. *Non enim erit memoria sapientis similiter ut stulti in perpetuum, & futura tempora oblivione cuncta pariter operient.* Commemorat Sapiens quàm stultum sit velle apud homines memoriam sui habere perpetuam. Id enim obtineri vix potest, & tandem omnis talis memoria perit. Quod autem nihil ista & similes sententiæ convincant Ecclesiasten malè de immortalitate animæ, vel judicio futuro sensisse, probatur ex pluribus hujus li-

E bri locis. Nam sic habet mox capite 3. *Justum & impium judicabit Deus, & tempus omnis rei tunc erit.* Et capite 5. *Neque dicas coram Angelo; Non est providentia.* Et capite 6. *Quid habet amplius sapiens à stulto? & quid pauper, nisi ut pergat illuc ubi est vita?* Sic & cap. 8. & 9. & 11. Ac demum cap. ult. *Cuncta quæ fiunt adducet Deus in judicio pro omni abscondito, sive bonum, sive malum sit.* Hæc autem & ejusmodi loca hujus libri benè notanda sunt propter alia quædam quæ possent simplicem lectorem offendere, quasi dicta contra Dei providentiam aut faventia doctrinæ Epicureæ. Quæ loca requirunt humilem lectorem & doctum expositorem.

v. 24. *Nonne melius est comedere & bibere & ostendere animæ sua bona de laboribus suis? Et hoc de manu Dei est.* Sic & cap. 3. *Cognovi quod non esset melius nisi lætari &*

A *facere bona in vita sua.* Et similia sunt cap. 5. & alibi. Sed sciendum est Sapientem loqui de usu divitiarum, deque voluptatibus honestis, & deliciis recta ratione moderatis. Quæ quidem recta ratio quoque ostendit distinguenda esse tempora. Nempe alia congruere tempori veteris testamenti, alia novi. Quod autem de usu modetato & rationabili tantum agat, perspicuum est, quia dicit hoc esse de manu Dei, seu Dei donum esse; Deinde conjungit, lætari & facere benè, ac denique hoc eodem cap. vers. 26. vocat hominem bonum, cui Deus dedit sapientiam talem & lætitiam, & opponit eum homini peccatori. Sic & capite 9. *Vade ergo & comede in lætitia panem tuum, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia Deo placent opera tua.*

CAPUT III.

v. 1. *Omnia tempus habent, & suis spatiis transeunt universa sub cœlo.* Non de rebus, sed de hominum actionibus sermo est, ut patet ex subsequentibus. De ipsis rebus autem dicit vers. 14. *Didici quod omnia opera, quæ fecit Deus perseverent in perpetuum*, cujus explicationem vide capite primo ad illa verba: *Nihil sub sole novum.* Porro quod dicit Sapiens vers. 8. *Tempus dilectionis & tempus odii.* Nonnulli intelligunt tempus dilectionis tempus novi testamenti; & tempus odii tempus veteris testamenti, juxta quod dicitur Matth. 5. *Dictum est antiquis; Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.* Sed melius ad litteram exponitur tempus dilectionis, id est; tempus præstandi externa dilectionis opera, ut tribuere præmia, atque alia conferre beneficia; *Tempus autem odii*, id est, tempus exercendi ea opera, quæ ab odio vitiorum & criminum justè procedunt, ut hostibus bellum inferre, suppliciis afficere sceleratos, & similia Hinc David psal. 118. *Iniquos odio habui.* Et rursum. *Nonne qui oderunt te Domine, oderam? & super inimicos tuos tabescebam?*

v. 19. *Unus est interitus hominum & jumentorum, &c.* Intelliguntur hæc verba tantum de conditione corporum. Sequitur enim: *De terra facta sunt, & in terram pariter revertentur.* Nec aliud vult Salomon, quàm pater ejus David dicens psal. 48. *Homo cum in honore esset non intellexit*, nimirum quod peccatum mortem corporis incurrerit. Paulò majorem difficultatem habent verba illa hìc subjecta: *Quis novit si spiritus filiorum Adam ascendit sursum, &c.* Ubi etiam de anima agitur. Sed sensus est: quotusquisque est hominum, qui seriò recogitet quod spiritus filiorum Adam post hanc vitam immortalitatem assequantur? Atque hunc sensum tradit Hieronym. in commentario. Sanè Salomonem immortalitatem animæ credidisse patet cap. ult. cum dicit, *Spiritum hominis redire ad Deum*; videlicet ab eo judicandum. Unde & retributionis post hanc vitam ibidem in fine capitis meminit. Vide etiam quæ dicta sunt cap. præced. v. 16. item quæ de immortalitate animæ diximus in 4. sent. distinct. 43.

CAPUT IV.

v. 5. *Stultus complicat manus suas, &c. dicens: Melior est pugillus cum requie, quàm plena utraque manus cum labore.* Sed quomodo stultum vocat, qui aliàs vocatur sapiens, & laudatur, juxta illud: *Benè qui latuit, benè vixit. Respondeo*, damnatur magis evangelicus servus, qui acceptum talentum involvit in sudario, & defodit in terram, id est, occultavit in quiete & otio hujus vitæ, operiens illud cupiditate rerum terrenarum; fugiens laborem & afflictionem spiritus, quæ ferè conjuncta sunt cum dispensatione talenti cœlestis in proximos. Huic scilicet aliquando dicetur illud Matth. 25. *Serve nequam sciebas, quia homo durus essem, &c. Nonne ergo oportuit te pecuniam meam dare ad usuram?* Meritò ergò stultus vocatur. Potest etiam dici, non simpliciter damnari, neque reprobari illam sententiam: *Melior est pugillus cum requie*, sed tantùm ipsum stultum, qui abutitur hac sententia & parabola, ad velamen ignaviæ suæ, & inutilis otii. Nam etsi vera, *tamen indecens est in ore stultorum parabola.* Proverb. 26. Et, *ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit illam in tempore suo.*

v. 9. *Melius est ergo duos esse simul, quàm unum.* Nempe est homo animal sociale, etiam secundum innocentiæ statum, quando dictum est, Genes. 2. *Non est bonum hominem esse solum; Faciamus ergo ei adjutorium simile sibi.* Et multo magis nunc, quando propter varias necessitates quotidianas mutua opera indigent homines quam maximè. Nec tamen sententia hæc contrariatur vitæ monasticæ, quæ apud Christianos est, maximè quæ cœnobitica frequentatur; imò cum ea pulcherrimè consonat, & nunquam ad anachoreticam admittendus est, nisi qui prius cœnobiticam probaverit, & vitam communem plurium, sub obedientia Prælati, à quo semper dependeat, promiserit. Illa autem vita cœnobitica, vel maximè est socialis; eoque præterea sanctior, quò disciplinæ observantior. Quin nec talibus egredi è monasterio unquam licet, nisi comitatis, ut cum ceciderint, habeant sublevantem se.

v. 17. *Multo enim melior est obedientia, quàm stultorum victima.* Servit hæc sententia loco expositionis multarum aliarum sententiarum, in quibus obedientia præfertur sacrificio. Intelligendum enim utrumque seorsim sumptum cum altero comparari, videlicet obedientiam sine victima, & victimam sine obedientia: quæ & meritò hîc vocatur victima stultorum. Et hac collatione proposita, nemo dubitet obedientiam sacrificio esse præferendam. Vide 1. Reg. 15. & Isaïæ 58.

CAPUT V.

v. 1. DEus in cœlo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Hortatur hac sententia Sapiens non temerè, neque multùm, sed parcè, & circumspectè loquendum esse de divina majestate; hoc est, de ejus natura & essentia, de mysterio Trinitatis, & similibus. Rationem autem reddit, *quia Deus in cœlo, & tu super terram.* Quam rationem duobus ferè modis explicant. Uno modo sic: Deus in cœlo habitans, inde velut ex altissima specula omnia hominum facta, dicta & cogitata prospicit. Et proindè non ignorat ea quæ tu, hîc in terra positus, dicas aut facias. Aliter Hieronym. &, ut apparet, rectius. Quantum distat cœlum à terra, tantum abest imbecillitas nostræ intelligentiæ à vero & proprio conceptu naturæ divinæ. Ac præterea sicut è terra usque ad cœlum conscendi non potest naturaliter, ita mens nostra ad Deitatis intelligentiam naturæ viribus pervenire non potest. Idcirco, scilicet, sint pauci sermones tui, de tantis mysteriis.

v. 3. *Displicet enim ei infidelis & stulta promissio.* Stulta promissio non ea intelligitur qua quid stultum, vanum, inutile, quodve pietati aut charitati sit contrarium, promittitur: sed promissio facta improvide, temere, non satis matura cum deliberatione; aut certe non cum firmo proposito præstandi; quomodo vovere solent stulti, leves & imprudentes homines, etiamsi ea quæ vovent, bona sint. Hunc sensum probat & id quod præcedit: *Si quid vovisti Deo, ne moreris reddere.* Et id quod sequitur: *Sed quodcunque voveris, redde.* Quæ universales sententiæ non nisi de votis ex objecto bonis accipi possunt; & tamen vult Sapiens ut etiamsi inconsultè quis voverit aliquid hujusmodi, omnino præstet, quia temeritas vovendi non tollit obligationem, ut in humanis contractibus. Huic intelligentiæ prorsus favet Hebraïca lectio. *Quia non est voluntas in stultis*, vel, ut Hieronymus, *in insipientibus.* Id est, homines stulti qui faciles sunt ad promittendum, nec curant promissa solvere, & per hoc infideles sunt ad præstandum, Deo non placent.

v. 9. *Ne dicas coram Angelo, Non est providentia.* Hieronym. secundum Septuaginta legit: Ne dicas in conspectu Angeli, quia ignorantia est. Simile quid vox Hebræa sonat. Sensus tamen ferè in idem recidit. Estque talis: Si quando peccaveris, ne excuses peccatum tuum, dicendo nullam esse providentiam, sed velut per ignorantiam, id est, fortuito casu omnia fieri in mundo; & neque virtutibus præmia, neque peccatis supplicia proposita esse. Qui enim olim fingebant non esse providentiam, procliviores erant ad peccandum. Alii intelligunt de ignorantia ipsius hominis, q. d. Si quando peccaveris, ne excuses te, & dicas, per ignorantiam vel imprudentiam te peccasse. Addit autem illud (*coram Angelo*) eodem modo, quo Paulus de mulieribus velandis dicit 1. Corinth. 11. *Ideo debet mulier potestatem habere supra caput propter Angelos.* Ac si dicat: Ut si non revereretur mulier homines, saltem Angelos ubique nobis præsentes revereatur. Ita hoc loco: *Ne dicas coram Angelo*, quem scilicet malitia tua latere non poterit. Item annotat hoc loco Hieronym. unicuique homini comitem, id est, custodem adesse Angelum, qui dicta & facta hominis statim perferat ad Dominum. Ex quo relucet mirabilis circa hominem Dei providentia, ut non tantum per se curet res humanas, sed etiam ad hoc utatur Angelorum ordinatissimo ministerio.

v. 11. *Saturitas autem divitis non sinit eum dormire.* Dupliciter id intelligi potest, vel de saturitate cibi, qui ob copiam & cruditatem, somnum impedit: idque ferè accidit divitibus & otiosis: vel de abundantia opum, quæ cum sollicitudinem gignat, sæpe divitibus est impedimento ne suaviter somnum capiant.

CAPUT VI.

v. 2. NEc tribuit ei potestatem Deus, ut comedat ex eo. Vel quia prius ei auferuntur, quàm iis uti queat; vel quia propter avaritiam abstinet, & post mortem, ut sequitur, homo extraneus vorabit illud, scilicet quod ipse avare sibi denegaverat.

v. 7. *Omnis labor hominis in ore eius.* Clarius sic dici potuisset, omnis labor hominis ipsi ori ejus, vel pro ore ejus, scilicet implendo. Ideo enim homo laborat ut manducet, juxta verbum Domini, Gen. 3. *In sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Sub victu tamen etiam vestimentum intelligitur.

CAPUT VII.

v. 4. MElior est ira risu. At paulò pòst dicitur: *Ne sis velox ad irascendum, quia ira in sinu stulti requiescit.* Sed nulla est contrarietas. Nam hoc loco per iram intelligitur tristitia vultus & severitas erga delinquentem. Sequitur enim: *Quia per tristitiam vultus, corrigitur animus delinquentis.* Infrà autem iracundiæ affectus significatur, qui etsi per se non sit improbandus, proclivitas tamen ad irascendum, & frequentia; etiam multo magis perseverantia ejus damnatur; de qua propterea dicitur; quod *ira in sinu stulti requiescit*, id est, immoratur, permanet, perseverat, ac tandem in odium vertitur. Hinc illud: *Sol non occidat super iracundiam vestram.* Ephes. 4.

v. 9. *Melior est finis orationis, quàm principium.* Hebraicè (*finis verbi*) & variè hæc sententia exponitur. Uno modo, melior est in oratione epilogus exordio: Quia in epilogo dicentis sollicitudo finitur, in exordio incipit. Alio modo ut referatur ad audientem; cui similiter melior est finis orationis, quàm principium; Quia qui incipit audire sermonem docentis vel concionantis, desiderium quidem habet discendi aliquid, sed nondum didicit; qui verò usque ad finem audivit, jam doctus est, per ea quæ audivit. Potest etiam referri ad statum præsentis sæculi & futuri. Dum enim in hoc sæculo sumus, in principio semper sumus, quia parum profecimus, & semper multum deest; dum erimus autem in futuro, tum perfecti & consummati erimus. Itaque hoc sæculum est velut principium orationis: futurum autem velut finis, in quo vita nostra perficitur.

Hebræa lectio suggerit intellectum ampliorem. Legitur enim (*finis verbi*) verbum autem sæpè pro quacumque re sumitur. Unde quidam vertit. Potior est extrema negotii pars, principio. Vt sensus sit, Quod satius sit extremum cujusque negotii expectare patienter, quàm per impatientiam hærere semper in principio. Hæc expositio etiam est apud Hieronym. Itaque hoc sensu monet Sapiens, ut benè cœpta perducamus ad exitum. Nam parum est benè cœpisse, nisi cœptis progressus & finis respondeant. Non enim qui benè cœperit, sed qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.

v. 12. *Vtilior est sapientia cum divitiis, & magis prodest videntibus*

videntibus solem. Hebr. est, (*cum hæreditate.*) Dicit autem *utilior*, non *melior*. Nam sapientia per hoc quod cum divitiis conjuncta est, propriè neque melior efficitur, neque deterior, neque major, neque minor; sed tantum ex occasione aliquando fit melior aut deterior, seu potius utilior aut inutilior: Melior, si quis bene utatur divitiis, prout sapientia suadet; Deterior, si quis cor apponat divitiis affluentibus, & ita cor ejus abstrahatur à studio sapientiæ. Absolutè tamen dicit Sapiens: *Sapientiam cum divitiis esse utiliorem, & magis prodesse videntibus solem,* id est, viventibus: Scilicet quia sapiens, si simul dives fit, & divitiis illis utatur juxta dictamen sapientiæ suæ, multis prodesse potest, largiendo, & aliter utendo opibus ad honorem Dei, & proximorum utilitatem. Qui autem sapiens est, & non dives, potest docere quod bonum est, inquit, Hieron. sed non potest præstare interdum quod petitur. Sed *quæres*, Quare ergo sapientia novi Testamenti hortatur abjicere divitias? *Respond.* quia propter pravam hominis cupiditatem, & propensionem naturalem ad malum, sæpius fit, ut divitiæ impediant hominem à sapientia, quàm ut homo per sapientiam iis benè utatur; maximè cum secum adferant multas curas, & multiplicem sollicitudinem.

v. 19. *Qui timet Deum nihil negligit*; ne quidem venialia peccata, quia semper tendit ad perfectionem, & quotidiana peccata studet quotidianis remediis eluere, ut orationibus, eleemosynis, jejuniis, agens continuam quandam de iis pœnitentiam; sicut multis locis docet August.

v. 30. *Hoc inveni, quod Dominus fecerit hominem rectum. Quæritur* an etiam in supernaturali gratia sit creatus? Nonnulli disputant, dicuntque gratiam, qua mereri posset vitam æternam, non quidem in ipsa creatione, sed postea tamen ante lapsum inditam, & per peccatum amissam. Et hoc ut minimum tenendum est, sic enim definit Synodus Trid. sess. 5. can. 1. *Si quis non confitetur primum hominem Adam, cum fuisset transgressus, statim sanctitatem & justitiam in qua constitutus fuerat, amisisse, anathema sit.* Et similia habet sess. seq. cap. 1. & 7. Ubi etsi Concilium tantum dicat hominem in justitia ante lapsum fuisse *constitutum*, & non exprimat eum in illa fuisse *creatum*, tamen propter hunc locum Ecclesiastæ & similes, probabilior sententia est, eum in justitia [qua æternam beatitudinem, ad quam creatus erat, posset mereri] etiam fuisse creatum. Vide nostra in 2. dist. 25.

v. 30. *Et ipse se infinitis miscuerit quæstionibus.* Ergo multitudo & perplexitas quæstionum ex peccato. Nam in statu innocentiæ, ubi intellectus erat clarus, & statim ex uno multa videns, non fuisset illa quæstionum infinitudo quæ nunc est. Item multæ inutiles nunc moventur quæstiones. Item cœcitas & ignorantia ex peccato: hinc quæstiones & inquisitiones plurimæ. Igitur multæ rationes sunt cur in statu naturæ corruptæ potius quàm integræ locum habeat quæstionum infinita multitudo. Vide nost. in 2. dist. 25.

CAPUT VIII.

v. 2. EGo os regis observo, & præcepta juramenti Dei. Quod ait: *Ego os regis observo*, dictum est in persona cujusvis sapientis, & justi hominis, q. d. Quilibet sapiens meritò debet os regis observare, id est, statutis & legibus regum, principum & magistratuum obedire: Quæ vocantur os regis, quia ab ore regis procedunt. Septuaginta interpretes hanc sententiam imperativè verterunt, idque clarius, hoc modo: *Os regis custodi, vel observa,* id est, obtempera præcepto regis. Quin & ex Hebræo quidam sic vertunt: Equidem moneo, ut os regis observes. Porrò quod sequitur [*& præcepta juramenti Dei*] similiter subaudiendum vult, observo, vel, secundum Septuaginta, observa. Et sensus est. Quilibet verè sapiens diligenter observat præcepta de juramento Dei, id est, per Deum; sensus est, sedulò cavet ne nomen Dei assumat in vanum, nec aliter juret, quàm quomodo præcepta ejus jurandum esse præscribunt. Quidam etiam præcepta juramenti Dei intelligunt omnia præcepta legis, ad quæ servanda populus Israëliticus, interposito juramento

A se obstrinxerat, quando fuit ei data lex à Moyse; ut dicantur præcepta juramenti Dei, quæ Deo jurata sunt præstari.

v. 5. *Qui custodit præceptum, non experietur quicquam mali.* Hebr. est: Non cognoscet verbum malum. Sed *cognoscere* pro experiri, & *verbum* pro re, frequentia sunt apud Hebræos. Itaque interpres sensum reddens rectè vertit. Non significatur tamen eum, qui præceptum custodit, prorsus ab omni malo immunem futurum, sed tantùm à suppliciis impiorum; mala autem hujus sæculi ei cessura in bonum, juxta illud Apostoli Rom. 8 *Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.* Potest etiam accommodari ad præceptum regis, seu principis hoc modo: Qui custodit præceptum regis, nihil mali experietur, non incurret ullam pœnam legibus constitutam. Principes enim ut est Rom. 13. *Non sunt timori boni operis, sed mali.* Item *Vis non timere potestatem? bonum fac, & habebis laudem ex illa.*

B v. 10. *Vidi impios sepultos, qui etiam cum adhuc viverent, in loco sancto erant, & laudabantur in civitate quasi justorum operum.* Hebraïcè. *Et tunc vidi impios sepultos, & venerunt, & à loco sancto ambulabant, & oblivioni tradentur in civitate qua sic fecerant.* Sensus videtur hic reddi posse: Vidi impios pacificè mortuos & honorificè sepultos; id est, ad sepulchrum usque feliciter degentes, ut qui in magno honore fuissent apud suos. Venerunt autem alii post eos sanctè, tanquam in loco sancto, ambulantes, quorum tradita est oblivioni memoria in civitate in qua sanctè vixerant, & multa bona fecerant. Campensis ita reddidit paraphrasticè; Itaque vidi impios ad sepulchrum usque feliciter degere, & ipsos veluti resurgere in filiis, versari inter honoratos in loco sancto: eos autem qui bene faciunt, contemni à civibus. Sed coactum videtur quod illud, *venerunt*, interpretatur de reditu in filiis. Quare prior sensus, respondens etiam versioni Pagnini, nobis magis probatur. Improbè autem faciunt qui hunc locum eò torquent ut doceant aliquando honorari in Ecclesia quosdam mortuos pro sanctis qui impii fuerint in vita. Vide Hieronymum. Vide & versionem qua Vatablus utitur, ejusque expositionem.

CAPUT IX.

v. 1. SUnt justi atque sapientes, & opera eorum in manu Dei, Et tamen nescit homo utrum amore, an odio dignus sit. Opera justorum dicuntur esse in manu Dei, quia merces illis reposita est apud Deum; sive quia sunt sub custodia & protectione Dei, & ab eo in finem æternæ felicitatis diriguntur. Simili modo Sapient. 3. *Justorum animæ in manu Dei sunt.* Ita quoque Psalm. 21. verbis à Christo in cruce repetitis: *In manus tuas commendo spiritum meum.* Et rursus Psalm. 30. *In manibus tuis sortes meæ*, id est, omnes meæ actiones a te diriguntur & prosperantur. Sensus autem hujus loci est. Licet Deo cognita sint & probata opera justorum, tamen ipse justus suam ipsius justitiam ignorat, id est, certò in hac vita scire non potest, utrum opera sua talia sint, quæ amore digna sint, an odio: *Sed omnia*, addit Sapiens, *in futurum servantur incerta*, id est, in tempus futuri judicii statim post cujusque mortem. Tunc enim homo sibiipsi manifestabitur, quoad opera totius vitæ, sicut in judicio generali manifestabitur toti mundo.

Locus apertissimus contra absurdissimas hæreticorum nostri temporis opiniones, asserentium, hominem certum esse quod sit filius Dei, quod habeat remissionem peccatorum, & quod consecuturus sit vitam æternam: Neque tantum eum certum esse, sed hoc ipsum credere debere, & per talem fidem eum omnia illa consequi; veniam peccatorum, adoptionem filiorum Dei, ipsamque vitam æternam. Quæ si ita sint, fallitur Sapiens, qui dicit nescire hominem utrum amore an odio dignus sit, sed omnia in futurum servari incerta. Quibus tamen verbis haudquaquam excludit probabilem conjecturam, & fiduciam, quam quis potest ex verisimilibus signis accipere, quod sit filius Dei, & prædestinatus. Habentur enim quædam signa talium rerum, non tamen certitudo illa infallibilis, qualem stultè & temerè sibi

præsumunt hæretici. Sed Calvinus alia intepretatione eludere conatur, hunc enim dat sensum: Nescit homo, utrum ab hominibus, qui amici ejus videntur, ametur, an odio habeatur. Sed hic sensus minimè cohæret præcedentibus, ubi justns ejusque opera considerantur; ut sunt coram Deo. Sed & sequentia quoque idem clamant.

v. 3. *Hoc est pessimum inter omnia quæ sub sole fiunt, quia eadem cunctis eveniunt.* Pessimum à malo miseriæ, non culpæ dicitur, id est, inter miserias hujus vitæ maximum. Est enim tale quod multorum peccatorum ac scelerum occasionem præbeat malis hominibus, ut probant verba sequentia. *Unde & corda filiorum hominum implentur malitia, &c.*

v. 4. *Melior est canis vivus leone mortuo.* Objiciebat hoc Catholicis Vigilantius adversus honorem, quem reliquiis Sanctorum impendunt fideles, ut refert Hieronym. in libro adversus eum scripto. *Responsio* est, Sapientem loqui de homine vivo & mortuo, quantum ad operationes, quæ pertinent ad usum & negotia præsentis vitæ, ut sunt agros colere, ædificare domos, bibere, &c. Sic enim paulò pòst dicitur: *Nec habent partem in hoc sæculo, & in opere quod sub sole geritur; Scilicet ipsi mortui.*

v. 5. *Mortui verò nihil noverunt amplius, nec habent ultra mercedem, quia oblivioni tradita est memoria eorum.* Vide ad illud Job. 14. *Sive nobiles fuerint filii ejus, sive ignobiles, non intelligit.* Item suprà cap. 2. vers. 16. Itemque Psalm. 113. ad illud: *Non mortui laudabunt te Domine*, & in 4. dist. 21 §. 6. & distin. 15. §. 11.

v. 18. *Qui in uno peccaverit multa bona perdet.* Videtur huc allusisse Jacobus cum ait cap. 2. *Qui in uno offenderit, factus est omnium reus.* Sensus autem est. Qui unum crimen aut scelus admiserit, amittit fructum omnium quæ bona operatus est, sive mercedem æternam spectes, sive famam bonam & gloriam apud homines. Huc pertinet quod sequitur; *Muscæ morientes perdunt*, id est, vitiant, corrumpunt, *suavitatem unguenti*, dum immoriuntur: Unguenti autem odor famam bonam in scriptura significat 2. Corinth. 2. Vide nost. Comment. cit. cap. 2. Jacobi.

CAPUT X.

v. 2. *PRetiosior est sapientiâ & gloriâ, parva ad tempus stultitia.* Sensus est. Prudentia simplex & recta, minimeque callida, aut ostentatrix, quæ passim pro stultitia reputatur, est pretiosior sapientia & gloria, hoc est, quàm gloriosa & ambitiosa prudentia, quæ est prudentia hujus sæculi, injuriarum impatiens prætextu famæ, & honoris, & ambitioni studens prætextu honestatis. Malè in quibusdam Codicibus pridem legebatur, *Pretiosior est auro sapientia.* Nam illud (*auro*) additum ab imperito quodam qui sententiam putavit esse incompletam, & ablativum desiderari.

v. 16. *Væ tibi terra, cujus rex puer est, & cujus principes manè comedunt.* Huic contrarium videri potest, quod Josias octo annorum, & ipse Salomon quoque fortè, (nam de ejus ætate disputatur) pueri ad regnum promoti sint, nec tamen væ fuit illorum regnis, sed fœlicitas. *Respondetur*, ordinariè malum videri, si puer regno præficiatur, quia puero deest scientia, sapientia, maturitas judicii, authoritas, experientia, quæ omnia rectoribus regnorum necessaria sunt: Cæterùm extraordinariè interdum secus accidere posse, dum pietas, & virtutum quædam præmaturitas & bona indoles, & bonorum consiliariorum assistentia, & singularis Dei providentia defectum ætatis supplent. Alioqui etiam inter comminationes Isaiæ 3. cap. illud est: *Dabo pueros principes eorum, & effæminati dominabuntur eis.*

Quæritur utrum sit deterius puerum tenere gubernacula regni an mulierem? *Respondetur*, mulierem, quia puer defectum ætatis habet, mulier sexu deficit; Atqui ætatis defectus corrigitur annorum accessu: sexus autem mutari non potest. Nec facilè est ut mu-

A lier viriles induat affectus & virtutes, quòd hanc ei perfectionem natura negaverit. Utrumque certe verissimum est: Væ terræ cui rex puer est, & cui fœmina princeps.

CAPUT XI.

v. 1. *MItte panem tuum super transeuntes aquas, quia post tempora multa invenies illum.* Parabolica locutione hortatur ad eleemosynam. Panis autem nomine omnis cibus intelligitur. Porro illud, (*super transeuntes aquas*) Hebraïcè & Græcè sonat (*super faciem aquarum*) id est, liberaliter & profusè, perinde, atque si opes tuas in aquas profunderes. Ne autem existimaret quis eleemosynam sic liberaliter effusam perire, sicut perit, quod in aquam dejicitur, ideò addit Sa-
B piens: *quia post tempora multa invenies illum.* quasi dicat; nihil inde ibi peribit, sed quidquid contuleris in pauperes, tandem, etiam post longissimum tempus, cum fœnore ad te redibit. Hoc est quod in Evangelio Dominus dicit Luc. 14. ubi hortatur ad invitandum pauperes & eos qui retribuere non possunt. *Retribuetur enim tibi* (inquit) *in resurrectione justorum.* Hieronymus sic annotat: Ad eleemosynam cohortatur, quod omni petenti sit dandum, & indiscretè faciendum benè. Sic ille. Ubi neminem offendat, quod ait (*indiscretè*) Non enim significat imprudenter faciendam eleemosynam; Neque discretus & indiscretus hoc apud Latinos significant, quod prudens & imprudens; Sed indiscretè benefacere, est passim omnibus sine discrimine & nullo excepto benefacere. Sicut enim omnes diligere jubemur, ita &
C quantum licet, omnibus benefacere.

v. 2. *Da partem septem, necnon & octo, quia ignoras quid futurum sit mali super terram.* Vitiosè quædam exemplaria pridem habebant pluraliter (*partes.*) Est ea lectio contra Hebraïcam veritatem, textum Græcum & fidem MSS. Latinorum. Nam (*septem & octo*) sunt dativi casus. His ergo verbis Sapiens iterum hortatur ad eleemosynam largè & copiosè faciendam, estque sensus: Da septem hominibus, imò octo, id est, multis, & valdè multis, partem & portionem cuique suam; id est, conare omnibus benefacere. Certè uterque numerus est perfectionis; septenarius in lege veteri, propter sabbatum, octonarius verò in nova propter diem octavam resurrectionis; per quam simul *mysticè* innuitur æterna retributio, quam percipiet, qui eleemosynam fecit, post
D hanc vitam. Addit denique Ecclesiastes: *quia ignoras, quid futurum sit mali super terram.* q. d. per eleemosynam liberaberis à malis imminentibus, interdum etiam hujus sæculi, sed certissimè sæculi futuri. Innocent. III. serm. in Dom. Lætare, sic mysticè de septima & octava ætate: Septenario dandæ sunt partes glorificationis in corde; octonario dandæ sunt partes glorificationis in corpore.

v. 3. *Si ceciderit lignum ad austrum, aut ad aquilonem, in quocumque loco ceciderit, ibi erit.* Abutuntur hoc loco hæretici contra purgatorium. Sed nihil efficiunt. Nam duo loca quæ hîc constituit Ecclesiastes, auster & aquilo, exponente Aug. epist. 120. ad Honoratum c. 22. intelliguntur, nempe auster locus electorum seu justorum, aquilo verò reproborum: Atque adeò cum in purgatorio
E non constituantur nisi boni, sed nondum plenè purgati; sunt illi jam in austro & semper manebunt in austro. Atque hoc modo etiam intelligenda sunt verba Hieronymi in hunc locum Ecclesiastæ. Vide in nostra 4. dist. 21.

CAPUT XII.

v. 1. *ANteqnam veniat tempus afflictionis, & appropinquent anni, de quibus dicas: Non mihi placent.* Figuratam, & velut ænigmaticam subjicit descriptionem senectutis. Porrò quod dicit de annis qui non placent; vide Platonem de republ. Dialogo primo, de cogitationibus & scrupulis quæ homini in senectute objiciuntur. Unde rectè monet hic Sapiens, *Memento creatoris tui in diebus juventutis tuæ*, tum quia nescis, an ad senectutem pertinges; tum quia, ut Plato etiam docet, senes sæpè torquentur conscientia vitæ malè actæ.

Vide etiam Ciceronem lib. 4. Tusculan. quæst. & in Catone majore.

v. 5. *Excelsa quoque timebunt, & formidabunt in via —— & dissipabitur capparis.* Hoc postremum interpretantur Hebræi de deficiente venere, seu appetitu coitus, referentes quod capparis stimulat venerem. Atqui nemo bonus senex id reputabit pro incommodo, quod appetitus talis in ipso refrigescat. Nec decet castitatem Scripturæ sacræ hoc referre pro incommodo senectutis, quod multi boni & castitatis studiosi, etiam in juventute exoptant. Imò & Cicero in lib. de Senectute, id recenset inter commoda, & beneficia senectutis, quod hominem à libidinis æstu velut à tyranno quodam liberet. Itaque multo magis placet interpretatio de deficiente ciborum appetentia, quam capparis excitare solet. Unde Berzellai senex dicebat ad regem David 2. Reg. 19. *Octogenarius sum hodie. Nunquid vigent sensus mei ad discernendum suave, aut amarum? Aut delectare potest servum tuum cibus & potus? &c.*

v. 7. *Et revertatur pulvis in terram unde erat, & spi-* A *ritus redeat ad Deum qui dedit illum.* Vide Augustinum lib. 1. retract. cap. 1. Ubi verba quædam similiter à se dicta exponit, adducens hunc similem locum, & verba quædam Cypriani similiter dicta & similiter intelligenda. Corpus dicitur reverti in terram, quia ex ea primò sumptum, tanquam ex principio materiali atque in eam tandem resolvitur, pulvere mediante. Et quia spiritus non est ex materia; ideo ejus origo refertur in Deum, qui sine materia atque ex nihilo ipsum condidit. Redit autem ad Deum spiritus, etiam malorum hominum, dum sistitur ejus judicio; de quo paulò pòst dicit; Cuncta *quæ fiunt, adducet Deus in judicium.* Igitur ex hoc loco potest ostendi omnem hominem statim à morte judicari à Deo, & probatur immortalitas animæ rationalis, de qua plenius egimus in 4. dist. 43. §. 2.

v. 11. *Verba sapientum sicut stimuli & quasi clavi in altum defixi.* Clavis ac stimulis sapientum verba comparantur, quia culpas delinquentium nesciunt palpare, sed pungere, ait Gregorius Homilia in Evangelia.

FINIS LIBRI ECCLESIASTÆ.

ANNOTATIONES
IN CANTICUM CANTICORUM.

PRÆFATIO.

HIERONYMUS lib 1. contra Jovinianum ex eo probat in hoc Cantico nihil carnalium amorum cogitandum esse, sed omnia spiritualia; quia dicit Sponsus ad Sponsam: *Veni soror mea sponsa.* Nam sororis aut fratris nomen in illis amoribus non potest honestè intermisceri Et Bernard. serm. 1. in Cantica: Constat, inquit, hoc opus non humano ingenio, sed spiritus arte ita compositum, ut quamvis sit difficile intellectu, sit tamen inquisitu delectabile. Rupertus totum C librum interpretatur de Beata Virgine Maria, tanquam sponsa, & Christo, ut sponso. Sed sensus ille non tam proprius est quàm accommodatitius. Sed August. lib. de Unitate Ecclesiæ, cap. 14. citans illud cap. 2. Cantic. *Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias.* Quod, inquit, de sancta Ecclesia dictum, omnis Christianus agnoscit. Unde & vocatur *Canticum Canticorum*, id est, Canticum excellentissimum, quia sermocinationem continet Christi sponsi, & Ecclesiæ sponsæ.

Hebræi quidem scriptum putant, velut Canticum amatorium, quo Salomonis regis, & uxoris ejus filiæ Pharaonis amor describatur; Sed nullo modo putandum D est, Spiritum sanctum hoc Canticum ad declarationem illius amoris dictasse; sed sicut Psalm. 44. *Eructavit cor meum verbum bonum*, principaliter scriptus est velut epithalamium Christi, & Ecclesiæ, sumpta tamen occasione ex nuptiis Salomonis; ita & istud Canticum principaliter, etiam ad literam tanquam in figuratis & parabolicis locutionibus, ad Christum & Ecclesiam ejus sponsam pertinet; sicut Apostolus dicit ad Ephes. 5. *Sacramentum hoc magnum est, Ego autem dico in Christo & Ecclesia.*

CAPUT PRIMUM.

v. 4. *Nigra sum, sed formosa, filiæ Jerusalem, sicut tabernacula Cedar, &c.* Ecclesiæ verba sunt. De Ecclesia autem id variè exponitur. D. August. lib. 3. de doctr. christiana, capite 32. dicit, quod fuscam, seu nigram Ecclesia se vocet, propter malos, qui sunt in ea permixti; formosam tamen, propter bonos. Qua expositione satis ostendit intra Ecclesiæ militantis gremium simul contineri malos bonis permixtos. Alii sic: *Nigra* origine, quia ex gentilibus B idolorum cultoribus & peccatoribus orta; sed formosa per gratiam Christi, qui eam mundavit lavacro aquæ. Alii rursum: *Nigra sum* propter persecutiones, quas pro Christo patior, & vilis, atque despicabilis habeor in mundo; sed formosa & exornata fide, spe, charitate, & omni genere virtutum, sto coram Deo. Hunc sensum confirmat, quod sequitur: *Quia decoloravit me sol*, quasi dicat, quia æstus persecutionis ita me nigram, id est, vilem, & in speciem, turpem, & abjectam reddidit.

v. 6. *Indica mihi, quem diligit anima mea, ubi pascas, ubi cubes in meridie?* Non est sic distinguendum, ut illud [*in meridie*] sit responsio præcedentis interrogationis; quasi dicat Sponsus: Ego cubo in meridie, sicut volebant Donatistæ, nitentes ineptè ex hoc loco ostendere Ecclesiam Dei in sola Africa remansisse, quæ in meridie sita est; sed continuo ductu legendum: *Ubi cubes in meridie?* id est, tempore meridiano. Nec enim meridies loci, sed temporis significationem habet. Et sensus est: Indica mihi, ubi recubes & quiescas flagrante æstu diei horis meridianis. Scilicet solent pastores eo tempore diei propter æstum requiescere, & refrigerari in umbra sub arbore, vel in tuguriolo aliquo.

CAPUT II.

v. 1. *Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias.* Hoc de sancta Ecclesia dictum, omnis Christianus intelligit, ait S. August. de Unitate Ecclesiæ, capite 14. Exponit autem hoc modo: Unde appellat spinas? nisi propter malignitatem morum? Et easdem, unde filias? nisi propter communionem Sacramentorum? Intelligit ergo Ecclesiam secundum partem principaliorem, quatenus in ea sunt boni; quos necesse est, hac vita durante, tolerare & versari inter malos.

v. 4. *Ordinavit in me charitatem.* Charitatem ordinatam requirunt Dei præcepta, ut videlicet Deum E diligamus ex toto corde, proximum autem sicut nosmetipsos. Unde Dominus: *Qui diligit patrem, &c. plus quàm me, non est me dignus.* Item, *Qui non odit patrem, &c. adhuc autem & animam suam, non potest meus esse discipulus*: ut odisse sit, ordine dilectionis postponere. Possunt autem hæc sponsæ verba duobus modis intelligi, vel de charitate sponsæ, vel de charitate sponsi erga sponsam. Priori modo ferè accipiuntur in hunc sensum: Sponsus meus amorem meum

ordinat, id est, ordinatum & rectum facit, scilicet ut Deum omnibus præponam, ac secundo loco diligam meipsam, tunc proximos eo dilectionis ordine quem lex divina præcipit. Posteriori modo sensus est: Sponsus meus suum in me direxit, emisit, fixit amorem. Ac priori quidem sensu pronomen *me*, ablativi casus est, posteriori, accusativi; Qui posterior sensus magis congruit cum lectione Hebræa, quæ sic habet: *Et vexillum super me amor.* In Græco verba sunt secundæ personæ modi imperantis in tota sententia. *Introducite me in domum vini, ordinate super me dilectionem.* Quod in Hebræo est, videtur hunc sensum habere: Vexillum quod mihi ostendit sponsus meus, & quo tanquam signo me post se trahit, quomodo solent duces vexillo post se trahere milites, est amor quo me diligit. Quamquam & hoc ad ipsius sponsæ amorem referri potest. Nam ut Augustinus super Joannem verissimè dixit, trahitur animus amore, scilicet ad rem amatam & desideratam; ita sponsa eo amore quo sponsum diligit, à sponso & ad sponsum trahitur. Vide quæ de ordine charitatis diximus in 3. sentent. dist. 29.

v. 7. *Adiuro vos filiæ Ierusalem per capreas, cervosque camporum; ne suscitetis, neque evigilare faciatis dilectam, quoadusque ipsa velit.* Hæc sententia repetitur proximo cap. & iterum cap. 8. Nisi quod tertio loco non additur illud, *per capreas cervosque camporum.* Significatur autem hac sententia quàm sit in Ecclesia status excellens eorum qui vacant contemplationi; quæ propter quietem & suavitatem aptissimè comparatur somno: Non cuicumque tamen, sed illi de quo dicitur infrà cap. 5. *Ego dormio, & cor meum vigilat.* Sancti enim homines vacantes studio contemplationis dormiunt quidem à negotiis & tumultibus externis, sed cor eorum vigilat in assidua cogitatione rerum cœlestium. Unde propter hos peculiariter Ecclesia à sponso suo dilecta vocatur, quia contemplatio accendit amorem juxta illud Psalmi 38. *In meditatione mea exardescet ignis.* Hos igitur vetat sponsus excitari, id est, avocati à quiete contemplationis ad negotia externæ actionis, donec ipsi velint, quia quamvis necessitas proximorum nonnunquam postulet, ut etiam tales relicto contemplationis otio, ad actionem se transferant; ejus tamen necessitatis judicium Ecclesiæ competit, non tam in iis qui soli sunt dediti actioni, quàm in iis qui etiam amatores sunt vitæ contemplativæ, eamque exercent, in actu, vel in habitu: velut qui ad judicandum hujusmodi necessitatem sunt aptiores. *Spiritualis enim judicat omnia.* 1. Corinth. 2.

v. 15. *Capite nobis vulpes parvulas, quæ demoliuntur vineas.* Per vulpes intelligi hæreticos, qui perversa doctrina Ecclesias demoliri student, omnium doctorum est consensus. Sed additur [*parvulas*;] An propter humilitatem quam simulant? Humiles enim in scriptura parvuli dicuntur, ut 1. Reg. 15. *Cum esses parvulus in oculis tuis,* Et Psalm. 114. *Custodiet parvulos Dominus.* An potius, quia monet Spiritus sanctus hæreticis resistendum esse, dum adhuc parvuli sunt, id est, mox cum incipiunt novitates suas serere, neque expectandum, dum adoluerint, & vires acceperint, & turbas post se trahere inceperint, quia tunc difficilior & periculosior est cum eis conflictatio. Capere autem eos est impedire ne noceant, rationibus è scriptura petitis convincendo & convertendo; sive etiam pœnis compescendo.

CAPUT III.

v. 1. *In lectulo meo per noctes quæsivi quem diligit anima mea; quæsivi eum, & non inveni.* Variè istud exponitur. Nos una expositione contenti erimus. Quæritur sponsus in lectulo, quando quæritur in otio & quiete rerum terrenarum. Sed ita quæsitus sponsus non invenitur, quia ut ait Job. cap. 28. de vera sapientia: *Nescit homo* [scilicet terrenus] *pretium ejus, nec invenitur in terra suaviter viventium.* Sed ad eam inveniendam multo labore & sudore opus est. Unde Sapientia monet Proverb. 8. *Ut vigilemus ad fores ejus*

A *quotidie, & observemus ad postes ostii ejus,* id est, ut summa vigilantia & cura contendamus eam consequi. Rursum quæritur sponsus *per noctes,* cum quæritur per Philosophiam & humanam sapientiam, quæ rectè nocti comparatur, quia plena est tenebris ignorantiæ & errorum. Sed nec hoc pacto quæsitus invenitur, quia ut Joannes ait c. 1. *Tenebræ eam* [scilicet lucem] *non comprehenderunt,* sed post custodias nocturnas, id est, post depulsam caliginem humanæ ignorantiæ, veniente aurora veræ lucis, item post circuitum civitatis, id est, post diligentem, studiosam & laboriosam inquisitionem invenitur, & perfectè tandem cognoscitur quem diligit anima nostra, Christus, qui est sapientia Patris & Ecclesiæ sponsus.

v. 7. *En lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiunt*
B *ex fortissimis Israël, &c.* Bernardus serm. ad milites templi, cap. 4. ad ipsos hoc refert. Tales, inquit, sibi elegit Deus, & collegit à finibus terræ, ministros ex fortissimis Israël, qui veri lectulum Salomonis, factum scilicet sepulchrum vigilanter, fideliterque custodiant; omnes tenentes gladios, & ad bella doctissimi. Nec inepta allusio. Nam lectulus idem mox v. 9. videtur vocari ferculum. Sic enim sequitur: *Ferculum fecit sibi rex Salomon, de lignis Libani, columnas fecit argenteas, &c.* Ubi ferculi nomine non missus mensæ, seu ferculum propriè dictum intelligitur, sed umbraculum, seu domus portatilis, sive tentorium quod gestari potest, quomodo circumferuntur lecticæ. Per hoc autem intelligitur ipsa Ecclesia, in qua velut in tabernaculo suo Christus verus Salomon requiescit. Porrò in eo quod sequitur: *Reclina-*
C *torium aureum, ascensum purpureum, media charitate constravit propter filias Jerusalem,* illud [*media*] est accusativus pluralis. Hebraïcè; *medium seu intimum,* quasi dicat: Medium illius ferculi, id est, Ecclesiæ, quæ est tabernaculum Christi, totum constratum est charitate. Scilicet, quia in duobus præceptis charitatis tota lex pendet & Prophetæ, & qui diligit, legem implevit. Ac denique qui charitatem non habet, alienus est ab ejus consortio, qui in Ecclesia, tanquam in tabernaculo requiescit.

CAPUT IV.

v. 7. *Tota pulchra es amica mea, & macula non est in te.* Hoc sponsæ dicitur, id est, Ecclesiæ Christi. Sed *quæritur* quomodo Ecclesia sit tota pulchra,
D & sine macula, cum tam multi in ea sint mali in quibus Ecclesia pulchra non est, & ipsi boni multis quoque maculis levium & quotidianorum peccatorum aspersi. Augustinus tum alibi, tum serm. 31. de verbis Apostoli, tractans illud: *Mundans eam lavacro aquæ in verbo vitæ, ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam,* docet Ecclesiam in hoc sæculo non esse sine macula, & ruga, sed ad hoc eam mundari, & purgari quotidie in hac vita, ut tandem Christo suo sponso exhibeatur in futuro sæculo gloriosa, non habens maculam, aut rugam, quando venieret quò nihil intrabit coinquinatum. Igitur quod hic dicitur, *Tota pulchra es, & macula non est in te,* pertinebit magis ad Ecclesiam triumphantem, quàm militantem. Quod si tamen etiam ad militantem referamus; poterit Ecclesia intelligi esse
E tota pulchra, & immaculata, quantum ad professionem sanctitatis & fidei. Nihil enim in fide falsum, nihil in moribus pravum Ecclesia præscribit; sed omnia pura, sancta, incoinquinata, macula & ruga carentia. Et sicut sancta vocatur professione, ita non immeritò tota pulchra & immaculata dicitur, quia talis omnium est professio, nec quidquam tale invenitur apud quascumque sectas. Vel denique immaculata dicitur, quia in principalibus suis membris qui sunt justi, caret macula peccati gravioris, atque damnabilis, à qua sola vocantur homines maculati: & qua qui carent immaculati in Scripturis dicuntur, ut ex Psalm. 118. vers. 1. Vide ibidem Annotationes.

v. 12. *Hortus conclusus soror mea sponsa.* Ecclesia comparatur horto concluso propter pulchritudinem & ornamenta

stitutum, ac variorum Spiritus sancti charismatum, velut florum atque herbarum diversi generis. Nempe in hortis apertis, ac perviis hæc conservari impossibile est. Vel conclusus hortus vocatur, quia concluditur sepimento, ut ab eo arceantur, & excludantur bestiæ vastatrices hortum. Sic Ecclesia vallatur protectione Dei, ut nullæ spirituales bestiæ eam vastare & perdere possint. Nec dissimili ratione vocatur fons signatus, id est, clausus & obseratus, ne alieni accessum habeant. Solent enim putei signari, maximè propter infectionis periculum. Unde illud Proverb. 5. *Habeto eas* (aquas) *solus nec sint alieni participes tui.* Ineptè verò Donatistæ per puteum signatum intelligebant baptismum, volentes hinc docere fontem baptismi non esse communem hæreticis, ideoque ab eis baptizatos iterum esse baptizandos. *Ineptè* dico, quia manifestè hic attribuitur Ecclesiæ quod sit hortus conclusus & fons signatus, non autem Sacramento B Ecclesiæ. Egimus contra hunc errorem in 4. distinct. 1. §. 25.

v. 16. *Surge Aquilo, & veni Auster, perfla hortum meum, & fluant aromata illius.* Aquilo spirat ex septentrione, Auster ex meridie. Et ille ventus frigidus est & siccus; hic calidus & humidus. Itaque contrarii sunt, & loco & qualitatibus. Proinde non est intelligendum, ut uterque advocetur ad perflandum hortum; maximè cum Aquilo sit noxius hortis; Sed Aquilo jubetur surgere & recedere; Auster autem venire, & perflare hortum; quomodo etiam Divus Hieronymus hunc locum intelligit in Comment. Habacuc 3. dicens: Aquilonem sponsus abigit, & Austrum vocat. Scilicet per Aquilonem Diabolus intelligitur, per Austrum Spiritus sanctus. Nam sicut Aquilo habet qualitates mortis, & spirat ex loco mediæ noctis, & de eo dicitur Jerem. 1. vers. 14. *Ab* C *Aquilone pandetur malum*; ita Diabolus princeps est mortis, & primus author, & suasor, & princeps tenebrarum. Sicut autem Auster qualitates habet vitæ, & spirat ex meridie, ita Spiritus sanctus est vivificator mentium nostrarum, & lumine suo ac fervore charitatis replet suorum corda fidelium. Christus autem & illum jubet recedere, de quo ait Joan. 12. *Nunc judicium est mundi, nunc princeps huius mundi eiicietur foras*, & contra, Spiritum sanctum ad nos advocat juxta illud: *Et ego mittam vobis Paracletum, &c.* Joan. 15. Hinc & illud: *Deus ab Austro veniet, &c.* Habacuc 3.

CAPUT V.

v. 7. *INvenerunt me custodes, qui circumeunt civitatem. Percusserunt me, & vulneraverunt me, tulerunt* D *pallium meum mihi custodes murorum.* Quæritur an iidem hoc loco intelligantur custodes, qui supra cap. 3. in illis verbis: *Invenerunt me vigiles, qui custodiunt civitatem, Num quem diligit anima mea, vidistis? Paululum cum pertransissem eos, inveni, quem diligit anima mea*: Certè, aut non iidem intelliguntur, aut quod factum narratur, diverso tempore factum est. Illic enim interrogantur de dilecto, & interrogantem dimittunt, sine molestia: Hic verò percutiunt, & vulnerant, & pallium tollunt? Quid ergo hæc significant? varii variè explicant.

v. 10. *Qualis est dilectus tuus ex dilecto?* Id est, ex dilectis; videtur enim esse enallage numeri, ut sit sensus: Qualis est dilectus tuus quem sic prædicas tanquam egregium inter dilectos? Cui bene respondet illud sponsæ E quod sequitur: *Dilectus meus candidus & rubicundus electus ex millibus.*

v. 11. *Coma eius quasi elata palmarum, nigra quasi corvus.* Elatæ penult. brevi. Græcum vocabulum est ἐλάτη. Et significat tenerum germen palmarum. Vide Calepini dictionarium & Lexicon Græcum, & ibi Homeri versum, ex quo constat secundam, seu penultimam brevem esse. Septuaginta sic: *Coma eius elata nigra sicut corvus.* Hebr. hoc modo. *Cincinni eius crispi, nigri, veluti corvus.*

CAPUT VI.

v. 7. *SExaginta sunt reginæ, & octoginta concubinæ, & adolescentularum non est numerus.* Per sexaginta reginas intelligi possunt omnes Ecclesiæ Episcopales, quæ A vocantur reginæ, eodem nomine quo sponsa; quia Episcopi Ecclesiarum suarum sponsi propriè sunt, & nomine participant cum sponso totius Ecclesiæ Vicario. Sunt enim Episcopi propriè Pontifices, non autem illius Vicarii. Imò apud veteres vocantur summi Sacerdotes: & per annulum desponsant Ecclesias suas, ut sponsa. Octoginta autem concubinæ intelligi possunt Ecclesiæ Parochiales, quarum Pastores non ita propriè Ecclesiarum sponsi sunt. Unde & facilius permittuntur eas relinquere. At *dices.* Quomodo tantum octoginta? cum sint immenso numero comparatione Ecclesiarum Episcopalium? *Respond.* initio Ecclesiæ, erant paucæ propter paucitatem tum presbyterorum, tum subditorum; posterioribus temporibus ita in immensum auctæ sunt. Et secundum hunc sensum, adolescentulæ, quarum non est numerus intelliguntur singuli fideles. Alio sensu, per concubinas intelligit Gregorius eos qui ita prædicant verbum Dei, ut tamen voluptates carnis sectentur; id est, prædicatores mercenarios, & per adolescentulas multitudinem reproborum. Una est electa scilicet universalis Ecclesia, quæ à sponso suo dimitti non potest, licet non in singulis membris.

v. 9. *Pulchra ut Luna, electa ut Sol, terribilis ut castrorum acies ordinata.* Primum & postremum Ecclesiæ militanti convenit; medium, potissimum triumphanti. Est enim Ecclesia militans pulchra ut Luna; quia licet charitate mutabilis sit, pulchritudinem tamen suam, qua sponso placet, nunquam amittit. Eadem terribilis est ut ordinata castrorum acies, propter hierarchiam ordinatissimam, quam in ea Christus instituit; cujus protectione fit ut adversus eam nunquam prævaliture sint inferorum portæ, Matth. 16. Petro in ea præsidente, eamque per subjectam Episcoporum, Presbyterorum, ac cæterorum ministrorum ordinatam varietatem, gubernante. Terribilis autem est tam dæmonibus quàm hæreticis & schismaticis, cæterisque ejus adversariis. Sed triumphans Ecclesia propriè electa est ut sol; quia solis electis constat, qui post resurrectionem fulgebunt omnes ut sol, nec amplius mutabuntur, crescendo, aut decrescendo. Si quis autem Ecclesiam militantem dicere velit electam ut sol, poterit hoc sensu, non quod pulchra sit ut sol (Nam claritas solis semper eadem est, non autem claritas Ecclesiæ militantis;) sed quod electa sit ut sol, quia sicut sol inter omnia sidera excellit, ita electio Ecclesiæ prorsus eximia est.

CAP. VII. Nullam habebat annotationem.

CAPUT VIII.

v. 3. *LÆva ejus sub capite meo, & dextera illius amplexabitur me.* Verba sunt sponsæ, id est, Ecclesiæ de sponso suo Christo, quæ etiam supra habentur, c. 2. v. 6. Læva, seu sinistra significat ea quæ sunt deteriora, vel minus bona: Dextera verò ea quæ præstantiora. Per sinistram ergo, seu lævam, intelligi possunt bona temporalia; per dexteram, bona æterna. Ita læva est sub capite sponsæ, quia Ecclesia admittit quidem bona temporalia, & his utitur ad salutem suorum membrorum; sed non propterea servit Deo. Ideò sunt sub capite, id est, capiti subjecta, hoc est præcipuæ intentioni tantum servientia. Dextera autem amplexatur eam, quia ad æternam beatitudinem tota mentis intentione adspicit.

Potest in læva quoque vetus Testamentum; in dextera novum intelligi. Hoc modo læva Christi est sub capite sponsæ, quia tota veteris Testamenti institutio non propter se est. (*Nihil enim ad perfectum adduxit lex*) sed erat pædagogus ad Christum & serviebat synagoga tanquam ancilla, Ecclesiæ tanquam liberæ. Dextera autem amplexatur eam, quia novi Testamenti gratiâ sponsa Christi Ecclesia perficitur.

v. 6. *Fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio.* Dilectionem eam intelligit, qua Christus Ecclesiam, & illa vicissim sponsus suum Christum diligit. Etenim dilectio inviolabilis est. Unde & Apostolus in persona Ecclesiæ & electorum dicit ad Roman. 8.

Quis nos separabit à charitate Christi? Sensus ergo est. A Sicut mors à nemine vinci potest, sed ipsa victrix est omnium: ita mutua illa sponsi & sponsæ charitas nullo unquam tempore extinguetur. Et similem sensum habet; quod sequitur, *dura sicut infernus æmulatio*, ut per æmulationem zelotypia intelligatur conjugum inter se, qua nec sponsa alium sponsum, nec sponsus aliam sponsam admittit: quæ *dura* dicitur, id est, valida, sicut infernus, sive mors, sive infernus propriè dictus. Nam sicut infernus implacabilis est, ut quidquid semel hauserit, nunquam refundat, ita sponsus & sponsa numquam separentur.

v. 7. *Aqua multæ non poterunt extinguere charitatem.* Non sequitur hinc charitatem non posse amitti; quia manifestum est hîc non agi de quavis charitate, sed de illa eximia tantum, qua Christus & Ecclesia invicem copulantur.

FINIS CANTICI CANTICORUM.

ANNOTATIONES
IN LIBRUM SAPIENTIÆ.

PRÆFATIUNCULA.

AUTHOR hujus libri non solum Doctor, sed & Propheta fuit; præclarè enim prophetavit de Christo cap. 2. Nec ideò tamen malè inter Prophetas, novissimus recensetur Malachias (qui utiquè isto authore est antiquior:) Malachias enim eorum prophetarum ultimus numeratur, qui ex professo prophetias scripserunt. Nam hic author ex professo non vaticinium scribit, sed præcepta tradit pietatis, & sapientiæ. Quod dum facit, interim etiam à Spiritu sancto movetur ad aliquid de Christo, ut dictum est, prænuntiandum.

CAPUT PRIMUM.

v. 4. *QUoniam in malevolam animam non intrabit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis.* Græcè sonat, *maleficam*, fraudulentam, ea enim vis vocis κακότεχνος. Et sanè si sapientia non esset aliud, quàm cognitio nuda rerum divinarum & humanarum, qualis à Platone definita est, posset intrare in malevolam animam, & habitare in corpore subdito peccatis. Sapientia ergo alia hoc loco intelligenda; scilicet rerum divinarum notitia affectuosa; eamque Scriptura sancta tum hîc, tum alibi passim commendat. De hac Aug. Enchirid. c. 2. Hominis, inquit, sapientia pietas est. Ita enim scriptum est (in Job 28.) Ecce pietas ipsa est sapientia; pietas autem, inquit, ea intelligitur, quæ Græcè dicitur θεοσέβεια, id est, cultus Dei. Colitur autem Deus fide, spe, charitate: Ita ille. Igitur in his tribus Theologicis virtutibus ex sententia S. Augustini consistit vera & Christiana sapientia. Ex quo manifestum est, quare sapientia non intret in malevolam animam, nec habitet in corpore subdito peccatis. Nempe, quia ubi charitas, ibi malitia, seu fraudulentia cordis esse non potest.

v. 6. *Benignus est enim spiritus sapientiæ, & non liberabit maledicum à labiis suis.* Græcè pro (*benignus*) φιλάνθρωπος, id est, humanus, & hominum amator, & pro (*maledicum*) βλάσφημον, id est, contumeliosum maximè in Deum. Et quod dicitur [*non liberabit*] sonat, *non impunem habebit*. Sensus ergo est, Spiritus sapientiæ amans benignitatis, & humanitatis; & proindè non sinet impunitum hominem maledicum, & blasphemum, impiè in Deum & sanctos ejus loquentem; quin gravissimè in eum vindicabit. Id enim significat illa negatio (*non habebit impunem*) dum minus dicitur, & plus intelligitur, sicut psalm. 50. *Cor contritum & humiliatum Deus non despicies*, quasi dicat tale cor gratissimum tibi est, super omnia sacrificia & holocausta, & cætera, quæcumque tibi ab homine offerri possunt.

v. 7. *Et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis.* Potest hoc ad spiritum referri, de quo immediatè præcedit: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum.* Etenim pro spiritu, Græcè est πνεῦμα neutrius generis, ut sit sensus: *Spiritus qui continet omnia*, id est, cum omnia continet & penetret etiam intima cordis; multo magis quoque vocis à quocumque prolatæ scientiam habet. Vel, *qui continet*, id est, conservat, regit, gubernat, cohibet omnia. Sic infrà c. 6. ad principes terræ: *Qui continetis multitudines*, id est, qui populos imperio regitis. Sed prior expositio melior est, eo quod per eam significetur aliquid divinitati proprium. Insinuat itaque Sapiens, Deo (qui spiritu suo omnia implet & continet) etiam vel de verbo otioso reddendam rationem; quia cum omnia penetret, nihil eum latere, vel ante oculos ejus abscondi possit.

v. 11. *Os quod mentitur, occidit animam.* Ex hoc loco, sicut & ex illo psalm. 5. *Perdes omnes qui loquuntur mendacium*, & simili Apocal. 21. videri posset omne mendacium esse peccatum mortale. Sed sciendum est, sicut in scriptura ferè non agitur nisi de veritate religionis & cul- B tus divini, quando de veritate sermo est, ita & mendacium, jam dictis locis, potissimùm accipiendum est quod tali veritati contrariatur: sub quo mendacio etiam continetur illud, quod est in injuriam proximi, quem Deus jubet diligi. Et vox Græca hoc loco omninò tale mendacium nocivum significat.

CAPUT II.

v. 1. *DIxerunt enim cogitantes apud se non rectè.* Introducitur sermo atheorum, seu impiorum, aut saltem eorum, qui post mortem corporis, negant animas manere superstites, negantque retributionem bonorum & malorum, & in genere providentiam Dei. Tales apud gentiles fuere Epicurei, omni voluptati se tradentes, propterea quod nullam virtutis expectarent remu- C nerationem; & apud Judæos Sadducæi, de quibus habemus in Evangelio, quod non credebant resurrectionem, & latius apud Josephum. Ex horum igitur persona hæc dicuntur, quibus sibi persuadere nitebantur, nihil superesse post mortem, idcóque liberè & securè indulgendum voluptatibus.

Non est qui agnitus sit reversus ab inferis. Hinc scilicet impii colligunt non esse inferos, neque ullam damnatorum pœnam, sed hæc tantum esse inventa & excogitata ad continendum homines in officio. Qua in sententia etiam fuit Plinius senior: dicens nullam revera esse religionem, nullum numen, sed utiliter tamen id omnibus persuaderi, ut reverentia & timore vindictæ in officio contineantur. Sed ad hoc respondendum: Si experientia cognitum esset, inferos esse, & damnatos ibi torqueri; nulla esset laus, aut meritum fidei. Unde de Christo resus- D citato illud dictum Joan. 20. *Beati qui non viderunt & crediderunt*; de inferis quoque meritò dicitur. Et diabolicum est, nihil velle credere, nisi quod experientia notum sit. Unde & factum peculiari Dei providentia, ut quamvis legamus quosdam à morte à Christo fuisse resuscitatos ad vitam; non tamen inveniamus eos aliquid narrasse de statu mortuorum, aut pœnis damnatorum. Quin nec diviti epuloni permissum est fratribus nuntiare, quæ apud inferos ipse pateretur, sed dictum est ei: *Si*

Moysen & prophetas non audiunt; neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent. Lucæ 16. Quibus verbis fides rerum invisibilium commendatur.

v. 12. *Circumveniamus justum, quoniam inutilis est nobis.* Et vers. 18. *Si enim est verus Filius Dei, suscipiet illum &c.* Ex posterioribus verbis collatis cum iis quæ sunt in Evangelio Matth. 27. manifestissimum est hæc prophetice dici de passione Christi & occultis Judæorum adversus eum consiliis. Ita testantur quoque Aug. lib. 17. c. 20. de civit. Cyprianus, Cyrillus, & alii. Et etiamsi illi non testarentur, res ita aperta est, ut non prophetiam, sed historiam hic author scribere videatur. Notandum quoque, quod sufficiens impiis ratio est persequendi justum; quia opera ejus sunt operibus eorum contraria; ne quis anxiè inquirat, quare persecutionem fortè patiatur. Unde & Joannes dicit Caïn odisse fratrem suum Abel, nempe *quoniam opera eius maligna erant, fratris autem iusta.* 1. Joan. 3.

CAPUT III.

v. 1. *JUstorum autem animæ in manu Dei sunt.* Id est, in custodia & protectione Dei. Hoc à Sapiente scriptum est tempore veteris testamenti de animabus justorum post mortem. Ergo animabus illis bene erat, licet conspectu Dei nondum fruerentur. Vel in genere de animabus justorum, ut sensus sit, justorum animas à Deo conservari, ut etsi affligantur in hac vita & per mortem perire videantur, tamen non pereant, sed post mortem corporum feliciter agant. Vide annot. Eccle. 9. v. 1.

v. 5. *In paucis vexati, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentavit eos, & invenit eos dignos se.* In eo quod dicitur, (*invenit eos dignos se*) satis ostenditur in justo homine aliquid esse, propter quod rectè & verè dicatur dignus esse Deo, id est, dignus, qui à Deo, cui complacuit, accipiat remunerationem æternæ vitæ, & Deo perpetuo amore adhæreat. Id autem per quod homo dignus Deo efficitur, aliud esse nihil potest, nisi ipsa justitia. Nempe ideò justi Deo placent, injusti displicent, quia illos justitia Deo commendat, hos injustitia eidem exosos facit. Nam sicut *odio sunt Deo impius & impietas ejus*; id est, sicut impium odit propter impietatem, ita amat justum propter justitiam. Verùm, quia justitia non est homini à seipso, sed ab eo qui justificat impium, ideo & dignitas ista quæ justitiam consequitur, simul cum ipsa justitia ejusdem Dei beneficio accipitur, dicente Apostolo ad Coloss. 1. v. 12. *Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum.*

Quod ergo dicitur, (*invenit eos dignos se*) non ita intelligendum, quasi dignitatem illam suis viribus essent consecuti; sed quia tales invenit, postquam eos tales fecit. Quia enim justos & sanctos fecerat, ideo dignos se invenit. Et notandus hic locus contra hæreticos, impugnantes dignitatem & merita operum, quæ ex fide & charitate quoque procedunt. Quod enim hic de operum dignitate sermo sit, manifestum est ex sequentibus, ubi inter cætera ait: v. 15. *Bonorum enim laborum gloriosus est fructus*; fructum scilicet intelligens mercedem immortalitatis.

v. 7. *Fulgebunt justi, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent.* Verba ista duas dotes corporum glorificatorum declarant, claritatem, & agilitatem. Vide Jansenium Græcè sonat; *tanquam scintilla in stipula.*

v. 13. *Felix est sterilis & incoinquinata, quæ nescivit thorum in delicto; habebit fructum in respectione animarum sanctarum.* Vix ullus locus est æquè manifestus in veteri Testamento ad commendationem perpetuæ castitatis. Vetus enim Testamentum alioqui felices prædicabat fœcundos, & infelices steriles. Sed hic velut præco novi Testamenti, steriles & spadones (seu, ut Græca habent, eunuchos) præfert fœcunditati. Intelliguntur enim non qui natura steriles, sed qui voluntatis electione; neque eunuchi sic nati, aut ab hominibus facti, sed de quibus Christus in Evangelio Matth. 19. *Qui seipsos castraverunt propter regnum Dei.* Prærogativam autem eorum in regno cœlorum declarat Sapiens cum addit:

A *Dabitur illi fidei donum electum, & sors in templo Dei acceptissima*, scilicet præ aliis. Cui simile est, quod Isaias item Evangelicus Propheta de eunuchis talibus dicit c. 56. *Dabo eis in domo mea, & in muris meis locum nomen melius à filiis & filiabus, nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.*

CAPUT IV.

v. 7. *JUstus si præoccupatus fuerit, in refrigerio erit.* Intelligitur in aliquo saltem refrigerio; nempe c. præced. dicuntur justi esse in manu Dei, & in pace; hoc est in securitate salutis. etiam hi qui morte præoccupati purgantur in purgatorio. Orat tamen adhuc Ecclesia eos transferri ad locum refrigerij, illius scilicet, ubi nullus est dolor.

v. 11. *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus, aut ne fictio deciperet animam ejus.* Potest ergo justitia B semel habita amitti, quod negant sectarii nostri temporis. Sequitur etiam non esse hominem certum de perseverantia, cum possit ejus intellectum malitia mutare, quod item negant. Rationem autem hujus mutabilitatis & incertitudinis addit Sapiens, dicens: *Fascinatio enim nugacitatis obscurat bona, & inconstantia concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia.* Græcè est νοῦν ἄκακον, id est, mentem integram, ac malitiæ expertem. Quibus verbis duæ rationes hujus mutabilitatis insinuantur; scilicet, hinc impugnans concupiscentia, inde in eo quod dicit (*transvertit*) volubilitas liberi arbitrii.

v. 16. *Condemnat autem justus mortuus vivos impios.* Simile est illud Matth. 12. *Viri Ninivitæ surgent in judicio, & condemnabunt generationem istam.* Condemnabunt scilicet sui comparatione. Etenim etsi quidam justi in extremo die judicabunt cum Christo assessoria dignitate juxta illud: *Vos qui reliquistis omnia & secuti estis* C *me, sedebitis super sedes duodecim judicantes duodecim tribus Israël*, Matth. 19. quidam tamen, teste Augustino, cum ea dignitate non judicabunt, sed tantum misericorditer erunt judicandi; ex quorum tamen comparatione etiam impii justè condemnabuntur. Porrò verba ista Sapientis de Enoch intelligenda non sunt, sicuti præcedentia illa, *Placens Deo factus est dilectus*, & sequentia de illo certum est intelligi; Nam, ut Apostolus ait Hebr. 11. *Fide Enoch translatus est, ne videret mortem.* Itaque non potest computari inter justos mortuos; sed referuntur hæc verba ad quemcumque justum, qui juvenis moritur, de quo cœperat dicere v. 7. *Iustus autem si morte præoccupatus fuerit in refrigerio erit.* Vide nostrum commentarium cit. loco ad Hebr. 11.

D

CAPUT V.

v. 4. *NOs insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore.* Quod homines impii & carnales vitam justorum & piorum reputent esse insaniam, nihil sanè mirum. Id enim necessariò consequens est ex studiis eorum. Carnales enim sectantur quæcumque carni & sensibus grata sunt, voluptates, opes, honores; Qui autem secundum Deum vivunt, eadem contemnunt. Proinde homini carnali videtur insaniæ simile, contemnere ea, quæ grata & jucunda sunt sensibus; sectari autem humilitatem, abstinentiam ab omni corporea voluptate, aliaque hujusmodi. Unde Petrus de impiis: *In quo admirantur, non concurrentibus* E *vobis in eandem luxuriæ confusionem.* Porrò quod servi Dei ab hominibus carnalibus insani appellati sint, multis quoque aliis locis testatur scriptura sacra. Sic principes Israël 4. Reg. 9. de propheta quodam dicebant ad Jehu: *Quid venit insanus iste ad te!* Et Festus ad Paulum Actor. 26. *Insanis Paule; multæ te literæ ad insaniam convertunt.* Talia sunt insensatorum de sanctis judicia. Unde & infructuosè tandem pœnitentes hic dicunt: *Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam. Et ecce quomodo computati sunt inter filios Dei &c.*

v. 26. *Ergo erravimus à via veritatis, & justitiæ lumen non luxit nobis, & sol intelligentiæ non est ortus nobis.* Ex his verbis argumentum sumitur ad ostendendum non omnibus hominibus dari à Deo sufficientem gratiam. Nam

si omnibus sufficiens gratia datur, consequens erit omnibus lucere lumen justitiæ. Et falsum erit illud Domini in Evangelio Joan. 6. *Nemo potest venire ad me, nisi Pater meus, qui misit me, traxerit eum.* Neque enim quisquam dicet omnes trahi; Nam ipso tractu Patris ad Christum venitur. Sunt ergo aliqui quibus non lucet lumen justitiæ. Neque tamen excusationem habent de peccato infidelitatis & impietatis, quia quicquid mali ab iis committitur, non necessitate, sed libera committitur voluntate. Quomodo autem illud intelligendum sit Joan. 1. *Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, vide suo loco explicatum. Sanè D. Augustinus serm. 4. de S. Joanne Baptista, docet ex his verbis Sapientis, Christum, qui est Sol justitiæ, non omnibus ortum esse. Et concione 3. in psalm. 103. negat impiis ortum esse; sed iis solis qui intelligunt Christum. Et dicit non esse simile de sole visibili, qui oritur super bonos & malos.

v. 7. *Lassati sumus in via iniquitatis —— & ambulavimus vias difficiles.* Scilicet sæpè magnis laboribus & molestiis, terroribus & timoribus suas emunt voluptates impii; quas insuper plerumque sequitur carnifex conscientia; At justis magna est animæ securitas; *Et secura mens quasi juge convivium*; Prover. 15. v. 15. denique serena conscientia velut paradisus voluptatis. Itaque etiam in mediis afflictionibus magnam habent consolationem justi; tum ex conscientia rectè factorum, tum ex amicitia Dei, tum ex spe retributionis æternæ, quorum omnia contraria sunt in impiis.

CAPUT VI.

v. 6. & 7. *Judicium durissimum in his qui præsunt, fiet. Exiguo enim conceditur misericordia; potentes autem potenter tormenta patientur, fortioribus autem fortior instar cruciatio.* Sententiæ sunt meritò extimescendæ omnibus, qui in principatu, aut præfectura sunt constituti, sive politica, sive Ecclesiastica. Sed *quæritur*; quæ sit ratio, quare potentes gravius punientur, quàm plebeii & privati homines, cum Deus personam hominis, & potentiam vel dignitatem non aspiciat, sed tantùm expendat operis qualitatem? Unde hic etiam subditur: *Non subtrahet personam cujusquam Deus.* Ad quod *respondetur*, duplicem esse rationem, quare potentes potentius punientur, & quare eorum graviora sint peccata. *Una*, quia ad eos pertinent majora & præstantiora virtutum officia, quàm ad privatos; nempe remp. administrare, jus dicere, leges præscribere, prævaricatores punire, bonos præmiis afficere. Quanto autem officium virtutis præstantius, tanto ejus trangressio gravior est. Ideoque hac parte gravius peccant principes, quàm homines privati in sua privata administratione. *Altera ratio* est, quia circumstantia personæ sæpè redundat in ipsum opus, si persona publica sit & magnum scandalum nascatur ex ejus delicto. Ita si Episcopus aut sacerdos grave aliquod delictum committit, maximè si pluribus innotescit, gravius est, quàm si privatus aliquis aut laïcus idem faceret. Unde quidam: jocus, blasphemia est in ore sacerdotis.

Porrò quod dicitur, *Exiguo conceditur misericordia*, Misericordia vocatur minor pœna, non autem quod aliqui damnati infra meritum puniantur.

v. 8. *Quoniam pusillum & magnum ipse fecit, & æqualiter ei cura est de omnibus.* Difficultatem habet quomodo dicatur *(æqualiter)* cum constet Deum non omnibus æqualiter providere, neque omnibus æqualem gratiam largiri ad salutem consequendam, sed alios misericorditer eripere ex massa perditionis, alios justo judicio in ea relinquere; idque pertinere ad occulta ejus judicia? *Respondetur*, Græcè non esse *(æqualiter)* sed *ὁμοίως* id est, similiter. Quamquam si *(æqualiter)* legatur, commodum quoque habeat sensum. Intelligitur enim hoc loco providentia Dei, non quæ reparationem hominis spectat, quæ est veluti consequens providentia; sed providentia antecedens, quæ respicit primam hominis, & omnium rerum conditionem. Hoc enim modo æqualiter est Deo de omnibus cura, sicut testatur Apostolus, 1. ad Timoth. 2. quod Deus omnes homines velit salvos fieri: voluntate nimirum antecedente; quæ primam naturæ constitutionem & institutionem respicit, cum alioqui voluntate consequente ex massa perdita alios separet salvandos, alios relinquat perituros. Vel *dicendum*, quod Sapiens hac sententia velit tantum à Deo removere acceptionem personarum, in retributione præmiorum & suppliciorum. Id enim potissimum agitur in antecedentibus & consequentibus.

v. 24. *Quid est autem sapientia, & quemadmodum facta sit, referam.* Merito quæri potest, de qua Sapientia loquatur? an de creata, an de increata? Capite sequenti multa dicuntur, quæ tantum competunt in sapientiam increatam. At quia hìc dicitur (*quemadmodum facta sit*) id propriè de sapientia increata intelligi non potest. Item hoc c. & seq. multa dicuntur quæ propriè tantum ad creatam sapientiam videntur pertinere. Itaque videtur author primario de creata sapientia, ejusque acquisitione loqui, per occasionem autem inserere quædam de sapientia increata, quæ fons est sapientiæ creatæ; hæc enim illius participatio quædam est; quomodo Joannes in epistola sua prima commendans charitatem fraternam, quæ utique creata est, meminit etiam c. 4. charitatis increatæ, dicens semel & iterum: *Deus charitas est.*

CAPUT VII.

v. 1. *Cum quidem & ego mortalis homo similis omnibus.* Quamvis non sit verisimile Salomonem hujus libri authorem esse, cum stylus planè redoleat Græcam eloquentiam, ut Hieron. testatur; Et August. lib. 17. de civit. Dei c. 20. dicit doctiores non dubitare, Sapientiæ & Ecclesiastici libros, non esse Salomonis; tamen quæ hoc cap. & sequentibus duobus habentur, omninò dicta videntur ex persona Salomonis. Narrat enim quomodo ad tantam sapientiam pervenerit, & oratio illa cap. 9. prorsus in persona Salomonis dicitur.

v. 2. *Decem mensium tempore coagulatus sum in sanguine.* Quidam putant hoc de Salomone dici peculiariter, & non ita passim omnibus convenire. Nam plerumque fœtus novem mensibus tantum gestatur. Imò & partus Christi non fuit nisi novem mensium à conceptu, quemadmodum patet supputanti à die Annunciationis usque ad diem Nativitatis, id est, à 25. Martii usque ad 25. Decembris. Sed dicendum nihil hìc de Salomone dici peculiare, quod satis clarum est ex iis quæ præcedunt, & sequuntur. Significat enim qui hæc loquitur, se habuisse originem, conceptum & nativitatem similem cæteris hominibus. Dicit enim prius; *Sum quidem & ego mortalis homo similis omnibus*; Et posteà: *Et ego natus accepi communem aërem, &c.* Igitur quod de decem mensibus dicit, commune omnibus aut plerisque vult esse. Sed oportet aut intelligere menses lunares, sicut veteres multi computabant: non communes, qui lunaribus sunt paulò longiores, aut intelligendi sunt menses non integri, sed ita, ut homo nasci intelligatur in mense decimo. Itaque si supputemus verbi gratia à 25. Martii usque ad 25. Decembris, inveniemus menses lunares novem, & dies novem: atque ita synecdochice menses decem: Sic & poëta Ecloga 4. *Matri longa decem tulerint fastidia menses.* Quomodo autem Aristoteles lib. 7. de animalibus dicat hominem posse nasci decimo & undecimo mense, alibi magis quàm hic est disquirendum.

v. 20. *Vim ventorum, & cogitationes hominum.* Intellige eo modo, quo dicit idem Salomon, in cujus persona hæc scribuntur. Proverb. 27. v. 19. *Corda hominum manifesta sunt prudentibus.* Et sanè ipse declaravit hanc suam sapientiam in judicio duarum meretricum, de quo 3. Reg 3.

v. 21. *Et quæcumque sunt absconsa & improvisa didici.* Post enumerationem singulorum universim concludit, se omnia naturæ secreta perdidicisse. Cujus occasione *quæri potest*, utrum ergo parem cum primo homine Salomon acceperit rerum totius naturæ scientiam? Hoc enim significari videtur his verbis, post ea quæ præcedunt, in quibus nihil videtur prætermissum. Sed *respondetur*, quod

quod universa didicit, id est, quod de universis scrutatus est, & disputavit; sicut hoc ipsum explicat Scriptura 3. Regum 4. in fin. & cap. 1. & 2. Ecclesiastæ: non autem quod omnium scientiam plenam sit assecutus. Cæterum quàm perfecta fuerit Adami scientiam ostendimus in 2. sentent. dist. 23.

v. 22. *Est enim in illa, spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex.* Probabilius hic locus exponitur, ut spiritus intelligentiæ dicatur unicus simul, & multiplex. *Vnicus*, id est unigenitus [id enim vox Græca significat] vel quia Filius Dei, qui est Sapientia Patris, unigenitus est: vel quia quicquid de illo spiritu participatur ab homine, unum est genere, seu origine, utpote à Deo authore profectum. *Multiplex* verò, quia idem intelligentiæ spiritus, circa multa, id est omnia, quæcumque sunt intelligenda, versatur; ipsum hominem rerum plurimarum cognitione imbuit. Et hunc sensum, ea quæ proximè præcedunt, omnino exigere videntur.

v. 24. *Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia.* Tribuitur hoc sapientiæ, nempe quid per omnia extendat & diffundat se ejus operatio; quodque omnibus rebus motum & actionem tribuat, ipsa in se immobilis permanens. Exponit idipsum Sapiens initio capitis sequentis. dicens: *Attingit ergo à fine ad finem fortiter, &c.* Huc pertinet, quod Plato dixit Deum seipsum movere, scilicet, ut D. Thomas explicat parte 1. q. 9. art. 1. ad 1. quia per se agit & movet, non motus ab alio principio.

CAPUT VIII.

v. 1. *Attingit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter.* Scilicet Deus omnes alias causas movet, & ad operationes suas applicat, adeoque prius natura, etsi non prius tempore, effectus omnes causarum secundarum ipse producit: sed suaviter, hoc est secundum rationem ipsius causæ secundæ. Vide ad Esther 15. *Convertit Deus spiritum regis.*

v. 19. *Puer autem eram ingeniosus, & sortitus sum animam bonam. Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* Illud [*magis*] refertur non ad [*bonus*] propriè, sed ad id quod sequitur [*veni.*] Ita enim Græcè sonat: Magis autem, cum essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum. q. d. Cum essem bonam sortitus animam, insuper etiam sortitus sum corpus incoinquinatum. Sed *quæritur* quomodo hæc non repugnent fundatissimæ fidei de peccato originali, qua credimus animam cujuslibet hominis, simul ut creatur, in corpus infundi, adeoque in ipsa infusione maculari peccato. Id si verum, quomodo iste dicit se animam accepisse bonam, & simul venisse in corpus incoinquinatum, seu mundum? Augustinus lib. 10. de Gen. ad lit. cap. 17. accommodat ad Christum, cui dubium est non ita competere. Ipse enim solus sortitus animam omni modo bonam; ipse solus venit ad corpus omni modo incoinquinatum.

Verùm ex cap. præcedenti constat, non posse ad literam hæc de Christo intelligi, quia ibi v. 2. is qui hîc loquitur dicit se coagulatum in sanguine ex semine hominis, seu viri, ut Græca habent, quod in Christum nullo modo convenit, quod & Augustinus eodem loco observavit. Itaque dicendum animam bonam hoc loco intelligi non bonitate morali, aut gratiæ justificantis, sed bonitate naturali; quæ est quædam ad multas virtutes morales, in quibusdam hominibus, dispositio; ex quo dicuntur esse bona indole, & bonas habere propensiones. Sic Job cap. 31. dicit quod de utero egressa sit secum miseratio. Corpus autem incoinquinatum intelligitur liberum à defectibus corporis, cum quibus multi alii nasci solent, id est, corpus pulchrum, sanum, robustum.

v. 21. *Et ut scivi, quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det, &c.* Pro (*continens*) Græcè est ἐγκρατής. Quæ vox etsi sæpè significat eum, qui voluptatum est continens seu abstinens; tamen etiam pro eo qui compos sit alicujus rei, eamque obtinet, eaque potitur, accipi potest. Neque ea acceptio à sacris literis aliena est. Ita ἐγκρατὴς accipitur Eccl. 27. ubi dicitur: *Vir peccator*

A *continens erit illorum*, scilicet iræ & furoris. Neque enim ita continens erit istorum vir peccator, sicut quis voluptatum dicitur continens, ut ab iis abstineat, sed potius, ut iræ & furori sit obnoxius. Et Eccl. 6. *Et continens factus* (scilicet sapientiæ) *ne derelinquas eam.* Itaque sensus hujus loci est; *Vt scivi quoniam aliter non possem esse continens, &c.* id est, cum viderem sapientiam mihi adeo necessariam, & tamen scirem me non alia ratione posse sapientiæ compotem fieri, nisi Deo dante: adii Dominum, &c. De ea enim sola in antecedentibus & sequentibus est sermo, & nihil speciatim de virtute castitatis. Accommodatur tamen non malè etiam ad virtutem illam; scilicet quatenus sapientia de qua hîc sermo est, continet simul fidem, spem, & charitatem ac proinde omnem virtutem, ut dictum est

B suprà c. 1. v. 4. Confer Eccl. 26. 20.

CAPUT IX.

v. 4. *Et noli me reprobare à pueris tuis.* Nota primo; Non ergo certus erat se prædestinatum ad salutem. Iterum quæret quis, An Salomon hac parte orationis suæ fuerit exauditus? Si sic; An ergo salvatus? An dici potest hactenus eum exauditum, quia hoc ad tempus consecutus est, ut non abiiceretur; posteà gravi sua culpa commeritum, ut reprobaretur, id est, ut ad effectum perduceretur ab æterno facta reprobatio. Sed vide plenius de hoc disputatum 3. Regum 11.

v. 14. *Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ providentiæ nostræ.* Rationem his verbis reddit Sapiens,

C quare homini tantopere necessaria sit sapientia; videlicet, quia cogitationes mortalium timidæ sunt propter incertitudinem eventus, & simul incertę sunt providentiæ nostræ, id est, consilia nostra, quibus de rebus agendis deliberamus. Ideo ergo in omnibus opus habemus directione divina, per sapientiam ab eo acceptam. Potest hic locus quoque proferri contra hæreticos nostri sæculi, qui omnimodam securitatem sibi suisque pollicentur, & nihil timendum, vel offensam vel supplicium gehennæ.

v. 15. *Corpus quod corrumpitur aggravat animam, & terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem.* Græcè sic: Terrenum tabernaculum deprimit mentem plenam curarum. August. lib. 13. de civit. c. 16. ostendit qua ratione corpus animam aggravet. Neque enim putandum est animam propter peccata aliqua præcedentis

D alicujus vitæ detrusam esse in corpus, velut in carcerem, sicut opinatus est Plato cum suis, & post eum quoque Origenes; sed longè alia ratione corpus quod corrumpitur, aggravat animam; de quo sic Augustinus dicto loco: Corpus, inquit, corruptibile aggravat animam. Utique addendo [corruptibile,] non qualicumque corpore, sed quale factum est ex peccato, consequente vindicta, perhibuit animam aggravari. Quod etiamsi non addidisset, nihil aliud intelligere deberemus. Sic ille.

Quæret aliquis, An quia corpus corruptibile aggravat animam, dicendum sit animam habere causam peccati ex corporis consortio? Et utrum caro corruptibilis sit vitiorum omnium causa, ut Plato voluit? Ad hoc Aug. lib. 14. de civit. cap. 3. *Respondet* corporis corruptionem

E non esse causam primi peccati animæ, sed pœnam potius. Neque enim primitus corpus corruptibile animam fecit peccatricem; sed anima peccatrix carnem reddidit corruptibilem. Imò si anima jungeretur carni, etsi corruptibili, quæ tamen ex Adam non esset propagata; ea pateretur quidem corruptibile corpus, sed peccato non esset obnoxia, neque ex corpore ad peccatum inclinata. Tantum ergo significatur, quod corruptio corporis sit pœna peccantis animæ.

CAPUT X.

v. 1. *Hæc illum qui primus formatus est à Deo, custodivit, & eduxit à delicto suo.* Primos homines per pœnitentiam peccati sui veniam & salutem consecutos esse, ac præcipuè protoplasten Adam; tam constans est Ecclesiæ totius sententia, ut hæretici jam olim habiti fuerint, qui illorum saluti contradicerent, quales fuere Encratitæ & Tatiani. De quibus Irenæus

lib. 3. c. 33. & seqq. & post eum Epiphan. & Philastrius in hæresi eorundem, item August. hæresi 25. qui etiam libr. 2. de pecc. merit. & remiss. cap. 34. de utroque primo parente id meritò credi dicit.

v. 2. *Et dedit illi virtutem continendi omnia.* Sensus est. Dedit illi imperium super omnia, dedit ei potestatem dominandi omnibus. Id enim vox Græca significat. Accepit autem primus homo hoc imperium à Deo in statu innocentiæ, quando dictum est ei & conjugi Evæ: *Crescite & multiplicamini, & dominamini piscibus maris, & volatilibus cœli, & universis animantibus quæ moventur super terram.* Genes. 1. Imminutum quidem est imperium hoc postea per peccatum, non tamen omninò periit. Gen. 9. rursum dictum est: *Crescite & multiplicamini, & replete terram. Et terror vester ac tremor sit super cuncta animantia.* Ubi cum jam non dicitur: *Dominamini cunctis*, ut ante peccatum dictum fuerat, sed tantum; *Terror vester sit super cuncta*, innuitur, quod sicut homo peccando inobediens factus est Deo; ita meritò & bestiæ, quæ naturaliter homini parere deberent, eidem rebelles, & multæ etiam noxiæ, factæ sint, ita ut tamen hominis terror super omnia adhuc manserit.

v. 7. *Et incerto tempore fructus habentes arbores, & incredibilis animæ memoria stans figmentum salis.* Græca hoc modo: *Imperfectis temporibus fructiferentes plantæ, & incredulæ, seu non credentis animæ monumentum stans statua salis.* Quæ quid significent, vide ad Genes. 19.

v. 10. *Et ostendit illi regnum Dei & dedit illi scientiam sanctorum.* Tunc scilicet Jacob patriarchæ ostendit Deus regnum cæleste, quando vidit scalam erectam in cœlum, & Angelos Dei ascendentes, & descendentes: quando ipse ait Genes. 28. *Terribilis est locus iste, non est hic aliud nisi domus Dei & porta cœli.* Tunc *& dedit illi scientiam sanctorum*, facta scilicet per somnium mysteriorum cœlestium revelatione.

CAPUT XI.

v. 18. *Omnipotens manus tua, quæ creavit orbem terrarum ex materia invisa.* Græcè, ἐξ ἀμόρφου ὕλης, ex informi materia. Si intelligas materiam primam, ea non tempore, sed natura tantum præcessit orbem terrarum, Græcè κόσμον, id est, mundum, qui & Græcè & Latinè ab ornatu nomen accepit, quasi dicat Sapiens, Deum hoc ornatissimum universi corpus finxisse ex rudi & informi materia. Potest etiam materiæ nomine intelligi cœlum, & terra, uti primo die creata sunt, quando *terra adhuc erat inanis & vacua*, ut dicitur Genes. 1. *& tenebræ erant super faciem abyssi*, & cœlum nec lumen, nec stellas habebat; qui ornatus tandem accessit diebus sequentibus. Sic & ad Hebr. 11. *Ut ex invisibilibus visibilia fierent.* Vide ibidem nostrum comment. & Annot. Gen. 1.

v. 24. *Sed misereris omnium, quia omnia potes, & dissimulas peccata hominum propter pœnitentiam.* Intelligendum Deum omnium misereri, ita tamen ut non contrarietur ei quod supra dictum est c. 5. vers. 6. *Justitiæ lumen non illuxit nobis, & sol intelligentiæ non est ortus nobis.* Oratio quoque Ecclesiæ solis electis tribuit dicens: *Omniumque misereris, quos tuos fide & opere futuros esse prænoscis.* Vide etiam D. Thomam in epist. ad Roman. c. 11. lect. 4. ubi dicit Apostolus. *Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnium misereatur.* Quo loco sanè intelligitur misericordia perducens ad salutem, & proinde nullo modo de omnibus omninò hominibus accipiendum, sed de generibus hominum, Judæorum scilicet & gentilium, ut patet ex Apostoli disputatione.

Interim potest etiam quodam modo id quod hîc dicit Sapiens, intelligi de bonis naturæ, & de auxiliis externis, ut maximè est mundi pulchritudo, ex qua Deum cognosci posse docet capite 14. Qui intellectus confirmatur quoque ex probatione sequenti: *Diligis enim omnia quæ sunt.* Sed inde nullo modo consequens est omnibus hominibus dari supernaturale quoddam auxilium, sed videtur Sapiens velle docere ea probatione, Deum per suam bonitatem omnibus naturis providere

A bona, secundum suum statum & modum. Providet autem hoc pacto hominibus; imprimens eis legem naturæ, & ad eam servandam subinde excitans. Item præbens eis pulcherrimum spectaculum corporalis creaturæ, cœlestium & terrestrium, quod eos meritò excitet ad investigandum & laudandum authorem. Item benefaciens de cœlo, dans pluvias, & tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda eorum. Per hæc enim affirmat Apostolus Actor. 14. Deum non sine testimonio semetipsum reliquisse. Verùm quia natura humana, per peccatum corrupta est; ideò hæc testimonia sine alio speciali auxilio [quod non omnibus hominibus datur, ut patuit suprà c. 5. v. 6.] ad Deum glorificandum, & mandata ejus servanda, non sufficiunt.

v. 25. *Et nihil odisti eorum quæ fecisti.* Convincitur hinc malum non esse à Deo, contra Manichæos, & Cal-
B vinum dicentem Deum etiam esse authorem proditionis Judæ. Nam passim scriptura testatur Deum odisse iniquitatem, & peccatum. Vide plenius ad illud Psalm. 5. *Quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.*

CAPUT XII.

v. 2. *Ideoque eos qui exerrant, partibus corripis.* Pridem quædam exemplaria legebant; *Qui errant ex partibus, corripis*, ut referretur etiam illud [*ex partibus*] ad præcedentia. Sed rectè biblia Sixtina præpositionem sustulerunt, & illud [*partibus*] distinguendo retulerunt ad sequentia. Sic enim sonant Græca: *Delinquentes, paulatim corripis.*

v. 3. *Illos enim antiquos inhabitatores terræ sanctæ tuæ.* Vocat inhabitatores terræ sanctæ, id est, illius terræ quæ postea sancta cognominata est propter populum Dei,
C in eâ habitantem & verum Dei cultum, qui in ea vigebat. Multò magis terra sancta cœpta est dici à Christianis, postquam in ea sanctus sanctorum humanâ carne indutus, conversatus, passus & mortuus est. Ceterum ex hoc loco, ubi Judæam author vocat terram sanctam, argumentum accipitur hunc librum scriptum esse post captivitatem Babylonicam. Neque enim usquam ante id tempus legimus terram illam fuisse sanctam appellatam; posteà verò sic, ut 2. Machab. 1. v. 7. ubi dicitur: *Ex quo recessit Jason à sancta terra.* Quin nec Jerusalem ante captivitatem legitur vocata civitas sancta, sed demum post captivitatem, ut Dan. 3. & 9. item 2. Esdræ 11. semel & iterum, 1. Machabæorum 2. 2. Machabæorum 1. 2. & 15. Matth. 4. & 27. & alibi.

D v. 8. *Et misisti antecessores exercitus tui vespas.* Satis manifestum est hæc de certo genere animalium intelligi, non de timoris aculeis, ut quidam in Deuteronomio cap. 7. 20. locum exponunt. Nam & hoc eodem capite dicit eos per minuta animalia, quæ colebant, punitos fuisse.

v. 10. *Et quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum. Quæritur* quomodo cum hac sententia consistat, quod paulò ante præcessit, Deum illis dedisse locum pœnitentiæ? Neque enim locum pœnitentiæ habet, cujus cogitatio mala in bonum mutari non potest. Imò hoc eodem capite posteà dicitur: v. 20. *Dans tempus & locum, per quæ possent mutari à malitia.* Contraria enim
E videntur, posse, & non posse mutari. Posset uno verbo *responderi*, potuisse mutari malitiam eorum subveniente gratia Dei, non potuisse autem ex sola hominis voluntate sine Dei gratia. Potest tamen *& aliter responderi*, &c, ut apparet, convenientius, ad locum præsentem. Quod enim ait: *Non poterat mutari cogitatio illorum*, intelligendum est non de eo quod absolutè est impossibile, sed de eo quod admodum difficile est, sicut dicimus impossibile esse ut diuturna aliqua & prava consuetudo in populo mutetur, id est, admodum esse difficile. Sic Christus in Evangelio, dicit impossibile esse divites qui in pecuniis confidunt, intraturos in regnum cœlorum. Et Propheta Jere. cap. 13. v. 23. dicit: *Si potest Æthiops mutare pellem suam, & pardus varietatem suam: & vos poteritis benefacere, cum didiceritis malè.*

v. 15. *Ipsum quoque, qui non debet puniri, condemnare, externum æstimas à tua virtute.* Liranus legit, (*condemnas, & externum æstimas.*) Et exponit hoc modo: Aliquando, qui puniri non debet, id est, innocentem, *condemnas*, id est, punis ad patientiæ probationem, & *externum æstimas*, id est, æstimari permittis, à tua virtute, sicut æstimatus fuit Job ab amicis, & habitus tanquam peccator. Sed ea lectio planè vitiosa est, & legendum sicut meliores codices semper habuerunt, conformiter Græcis, per infinitivum, (*condemnare*) & non indicativo (*condemnas.*) Sensus ergo est. Condemnare eum, qui non debet puniri, id est, qui damnatione dignus non sit, id à tua virtute, à tua justitia & dignitate alienum & externum est. q. d. solos eos deputas æternis suppliciis, qui peccatis suis hoc commeruerunt. Invenitur tamen quoque & exponitur prior illa lectio apud Gregor. lib. 3. Moralium cap. 11. de Christo, qui innocens passus est pro nocentibus. Unde liquet mendum esse antiquum.

B

v. 18. *Subest enim tibi cum volueris posse.* Simile illud leprosi Matth. 8. *Si vis potes me mundare.* Non significatur Deum non alia posse quàm quæ vult, sed tantæ esse potentiæ ut quidquid voluerit, statim exequatur. Intelligit enim posse cum effectu.

CAPUT XIII.

v. 4. *At si virtutem & opera eorum mirati sunt, intelligant ab illis, quoniam qui hæc fecit fortior est illis.* Agit contra eos qui solem & lunam, & alias creaturas Deos putaverunt, docétque Sapiens, quomodo potius ex creaturis deveniri debeat in cognitionem ipsius creatoris; Videlicet, quia dum in unaquaque creatura consideramus id quod in ea excellit, sive sit species, hoc est pulchritudo; sive potentia & efficacitas operandi, sive quid aliud, semper debeamus, argumento ducto ab effectu ad causam, discere, quanto ergo sit ille pulchrior, sapientior & potentior, qui hæc omnia condidit? Neque hoc modo in primam Dei cognitionem deducendi sunt tantum infideles; verum etiam ipsi Christiani, hac eadem via suam fidem de uno Deo optimo maximo, subinde renovare debent. Verbi gratiâ, si quam creaturam valdè pulchram & elegantem vident, mox cogitare, quàm pulcher sit supremus ille opifex, qui illam fecit. Ita fiet, ut oblectatio, quæ ex creatura sumitur, in Deum terminetur. Et interim fides nostra quam de Dei excellentia habemus, ejusmodi cogitationibus per res creatas in nobis exerceatur.

C

v. 5. *A magnitudine enim speciei, & creaturæ, cognoscibiliter poterit creator horum videri.* Pro (*cognoscibiliter*) Græcè est ἀναλόγως, id est, analogicè. Et sic interpretantur Chrys. Cyrillus & Gregor. in Moralibus, ut sensus sit: Ex magnitudine enim, & ex specie, id est, pulchritudine rerum creatarum poterit per analogiam quandam ipse Deus cognosci, qui est earum rerum author & opifex. *Analogice*, id est, mutua quadam collatione. Quod fit modo supradicto, dum videlicet effectum comparamus cum causa efficiente; opus cum opifice, & ratiocinamur hoc modo: Præstans est opus, igitur præstantior ipse opifex. Chrys. hom. 9. ad populum Antiochen. ita habet: ex magnitudine & pulchritudine creaturarum proportionabiliter (ita interpres reddit) ipsarum author consideratur.

D

CAPUT XIV.

v. 7. *Benedictum est enim lignum per quod fit justitia.* Ad literam hoc intelligitur de arca Noë. De ea enim ante dixerat, quod tempore diluvii spes orbis, id est, Noë cum filiis, ad ratem, id est, arcam, confugiens remiserit sæculo semen nativitatis, quæ arca manu Dei erat gubernata. De eadem ergo subjungit. *Benedictum est enim lignum per quod fit justitia.* Et sensus est, Benedictum & merito prædicandum est illud lignum, id est, arca ex lignis facta, per quam fit justitia, id est, quæ aptata fuit in justum & legitimum usum, videlicet, ut malis diluvio pereuntibus, Noë justus cum semine suo in arca servaretur. Id enim justum erat, justum servari, impios perire. *Mystice*, aptissimè accommodatur ad lignum crucis Christi, cujus quædam figura præcessit in arca, quæ hîc li-

E

A gnum vocatur. Nam sicut tunc toto mundo pereunte, soli illi servati sunt, qui ad lignum illud confugiebant; ita omnes illi pereunt in æternum, qui non confugiunt ad salutem in ligno crucis propositam. Unde merito exclamat Apostolus. *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi*; ad Gal. 6. Deinde per illud lignum, facta est justitia: quia in cruce pro peccatis totius mundi Patri suo plenissimè Christus satisfecit. Denique fit justitia, quia non aliter nisi per crucem homo justificari potest.

v. 8. *Per manus autem quod fit idolum maledictum est*, &c. Id est, idolum quod fit manibus. Græcè. *Manufactum autem execrabile ipsum, & qui fecit illud.* Idolum, id est, statua vel imago seu simulachrum ad hoc factum ut pro Deo colatur. Non ergo sol aut luna aut angeli sunt idola, licet à quibusdam colantur aut culti sint pro diis; sed quæ manibus fiunt ad eum usum, idola sunt.

v. 9. *Similiter odio sunt Deo impius, & impietas eius.* Vide ad illud Psalm. 5. *Quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.*

v. 11. *Creaturæ Dei in odium factæ sunt, & in tentationem animabus hominum.* Quomodo creaturæ non per se ita factæ sint, sed tantum quod homines sua culpa illis malè utantur, Deo per hoc etiam gloriam suam manifestante; vide explicatum supra ad illud Prov. 16. *Universa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.* Et quomodo creaturæ per se serviant, ut ad Deum nos ducant; Sapiens cap. præced. latè prosequitur, & nominatim cum dicit: *A magnitudine enim speciei & creaturæ cognoscibiliter poterit creator horum videri.*

v. 27. *Infandorum enim idolorum cultura omnis mali causa est, & initium & finis.* Quomodo hoc cum aliis sententiis convenit quibus dicitur. *Initium omnis peccati est superbia*; & *radix omnium malorum avaritia?* An tantum hoc significat ex cultura idolorum, quæ est crassa quædam Dei ignorantia, tanquam principio boni ignorato, hominem præcipitari in omne genus vitiorum? Quem sensum arguere videntur sequentia. Sed & alio modo idololatria omnis mali causa est videlicet meritoria, ut Apostolus explicat Rom. 1.

v. 31. *Non enim juratorum virtus, &c.* Pridem legebatur; *Non enim jurantium est virtus.* Egregia loci emendatio [ait Fran. Lucas qua & omissum est verbum substantivum [*est*] & pro *jurantium* participio activo, positum est participium passivum [*juratorum*,] quod est, eorum per quos juratur. Deinde in eo quod sequitur [*perambulat semper injustorum prævaricationem*] Cave ne adverbium (*semper*) mutes in præpositionem [*super*] vel unum vocabulum [*injustorum*] distrahas in duo. Hæc ille. Cæterum his verbis ostendere vult Sapiens perjuria eorum, qui per idola jurarunt, puniri, non per virtutem seu potentiam idolorum, quæ nulla est: sed quia ipsa justitia divina ab injustis & periuris hominibus justam ultionem exigit. Sensus ergo est. Pœna, quæ periuros plerumque sequitur, non est adscribenda potentiæ inanium Deorum, per quos juratum fuit; sed imputanda est fraudi, & sceleri pejerantium; quos ipsa justitia impunitos esse non permittit. Ostendit quoque hic locus juramentum etiam per falsos Deos factum, necessariò servandum esse, & graviter peccari & puniri, si non servetur.

CAPUT XV.

v. 2. *Etenim si peccaverimus, tui sumus, scientes magnitudinem tuam; & si non peccaverimus, scimus quoniam apud te sumus computati.* In priori parte pro (*magnitudine*) Græcè est κράτος, quod robur, & potentiam significat: Quomodo etiam legit August. cap. 22. de fide & operibus. Et sensus est. *Si peccaverimus, tui sumus*, id est, sub tua potestate permanemus, nec potentiam tuam, quia justè vindicas peccata, evadere possumus; nec est quisquam tam potens, qui possit nos eripere de manu tua. Posterior pars sic in Græco sonat: Non

peccabimus autem; scientes, quoniam apud te sumus computati: quomodo etiam legit August. loco supradicto. Et tunc sensus est: Benè confidimus nos non peccaturos (loquitur de peccato idololatriæ) scientes quia tibi curæ sumus, quodque gratiæ tuæ præsidio nos à tam gravi peccato conservabis immunes. At verò secundum nostram lectionem sensus est. *Si non peccaverimus, apud te sumus computati*, id est, sumus in numero tuorum, sumus filii tui, & mercedem æternæ hæreditatis abs te expectabimus, æternámque retributionem.

v. 3. *Nosse enim te, consummata justitia est, & scire justitiam & virtutem tuam, radix est immortalitatis.* Posterior pars hujus sententiæ nullam habet dubitationem. Certum est enim fidem, quæ est cognitio quædam justitiæ & virtutis Dei, esse radicem immortalitatis, quia ex fide initium est, & origo salutis & beatitudinis nostræ. Christus quoque dicit Joan. 17. *Hæc est vita æterna ut cognoscant te Deum verum, & quem misisti, &c.* Sed quæstio est quomodo in priori parte dicatur; *Nosse te, consummata justitia est*; cum fides sine operibus mortua sit? Ac rursum eodem Apostolo Jacobo testante cap. 4. *Scienti & non facienti peccatum est illi*? Sed sciendum duplicem Dei notitiam nobis insinuari in Scriptura sacra, alteram solam & nudam, alteram cum pio affectu conjunctam, quo videlicet aliquid ita cognoscitur, ut quis illud laudet, probet, amet, prosequatur. De hoc posteriori 1. Joan. 2. dicitur: *Qui dicit se nosse Deum, & mandata ejus non custodit, mendax est.* Et Christus ad quosdam. *Nescio vos*, id est, facta vestra non approbo. Ita ergo & hoc loco; *Nosse te consummata justitia est*, scilicet, te nosse ea notitia qua decet, id est, qua quis te colit fide, spe, charitate. Vide etiam suprà ad caput 1. v. 14.

CAPUT XVI.

v. 1. *Escam parans eis ortygometram.* Ortygometra significat ducem coturnicum. Et hoc vocabulum reddiderunt septuaginta in Exodo, Num. & Psal. pro eo quod in Hebræo est coturnix. Dicitur autem ὀρτυγομήτρα, non ἀπὸ τοῦ μέτρου, id est, à mensura, converso ε, in η, ut vult Jansenius. Neque enim illa conversio in illo vocabulo usquam usum habet, sed ἀπὸ τῆς μήτρας, id est, à matrice. Unde & Gaza simpliciter matricem interpretatur ortygometram. Vocatur ergo coturnix ista, coturnix matrix, tanquam ea, ex qua multitudo coturnicum sit edita, sicut ex gallina multi pulli. Quomodo & μητρόπολις dicitur civitas matrix, id est, ex qua aliæ, vel ortæ sunt, vel religionem acceperunt.

v. 14. *Cum exierit spiritus, non revertetur.* Vide in Job duobus locis. Nempe ad illud Job 7. *Sicut consumitur nubes, sic qui descenderit ad inferos non ascendet*; tum etiam ad illud Job 14. *Sive nobiles fuerint filii ejus, sive ignobiles, non intelliget.*

v. 20. *Paratum panem de cœlo præstitisti, omne delectamentum in se habentem, & omnis saporis suavitatem.* Et subditur v. 21. *Deserviens uniuscujusque voluntati, ad quod quisque volebat, convertebatur. Quæritur*, An hoc ita intelligendum, ut quisque statim prout optabat, quemcunque vellet saporem perciperet ex manna? Homilia de carne & sanguine Domini titulo Hieron. tom. 9. dicit, quod manna veteris legis hoc unicuique sapiebat, quod desideriis concupierat. Item, unumquemque variis & alienis saporibus refecisse mellifluum pluviæ illius donum. Et addit: Quod illic aviditas faciebat: hìc fides faciat. Sed mirum, quare ergo filii Israël nauseantes super manna, petierint carnes. D. August. lib. 2. retract. cap. 21. retractat, quod epistola 118. cap. 3. dixerat, quia unicuique secundum propriam voluntatem in ore sapiebat. Quod tamen, inquit, fidelibus potuit provenire, non illis adversus Deum murmuratoribus. Sed nec istud quidem probant, propterea quod dicat Apostolus 1. Corinth. 10. Omnes eandem escam manducasse. Itaque hi sic illud exponunt, *Omne delectamentum, & omnem saporis suavitatem*, id est, perfectam delectationem & suavitatem, quomodo Jacob 1. dicitur: *Omne gaudium existimate fratres; &c.* Illud verò quod sequitur v. 21.

A *Deserviens uniuscujusque voluntati, ad quod quisque volebat, convertebatur*, intelligunt scilicet per variam coctionem & condituram. Nam, inquiunt, legitur de manna Exodi 16. *Quæ coquenda sunt coquite*, ubi Hebræa sic habent: *Quod cocturi estis coquite, & quod lixaturi estis, lixate.* Ecce varia coctura, inquiunt, ipsius manna, vel aliorum ciborum cum ipso.

CAPUT XVII.

v. 2. *Vinculis tenebrarum & longa noctis compediti, inclusi sub tectis jacuerunt.* Hoc de tenebris, quibus percussa fuit Ægyptus Exodi 10. Subjungitur inter alia stupenda & horrenda, de iisdem, etiam istud v. 15. *Deinde si quisquam ex illis decidisset, custodiebatur in carcere sine ferro reclusus.* Nec mirum. Nam & Exodi 10. dicit Dominus ad Moysem v. 21. *Extende ma-*
B *num tuam in cœlum, & sint tenebræ super terram Ægypti tam densæ, ut palpari queant.* Porrò hæc ita intelligenda quidam existimant, quod aër divina virtute contra suam naturam, ita fuerit condensatus, ut transitum non permitteret, sed ubicumque quis deprehensus fuisset, orientibus his tenebris, ibi teneretur, ut se de loco movere non posset. Ita enim quoque dicitur in Exodo: *Nemo vidit fratrem suum, nec movit se de loco, in quo erat.* Alii tamen palpabiles dicunt vocatas tenebras per hyperbolen. Sic enim & vulgo appellare solemus tenebras densissimas & obscurissimas. Quorum sententiam confirmare videntur duo. Alterum, quod in Exodo dicitur Pharao misisse ad Moysem & Aaron, ut tenebræ tollerentur, quod fieri non potuisset sine motu. Alterum, quod hìc dicitur de motu animalium. Et hi ad superio-
C ra respondent, quod nemo se moverit, scilicet ad consuetum opus; quia in tenebris nihil operari possibile, & periculosum multum se movere. Utraque sententia suos habet assertores.

v. 10. *Cum sit enim timida nequitia, dat testimonium condemnationis. Semper enim præsumit sæva, perturbata conscientiâ.* Nota quod in Græco (*sæva*) pluralis est numeri. Unde & rectè post illud positum est comma. Item quod (*conscientiâ*) habet vim ablativi: illud autem (*perturbata*) nominativi casus. Videlicet, ut (*perturbata*) referatur ad (*nequitiam*) de qua præcidit.

v. 13. *Illi autem qui impotentem vere noctem.* Multæ reperiuntur librariorum circa hæc verba corruptelæ, sed præcipuè duæ. Una, qua vox illa (*impotentem*) distrahitur in duas, hoc est præpositionem (*in*) & adjectivum
D (*potentem.*) Altera, qua adverbium (*vere*) conversum fuit in verbum (*venêre*) Et meritò sublatæ sunt hæ mendæ in Sixtinis. Sic enim Græcè legitur, τὴν ἀδύνατον ὄντως νύκτα. Et regitur à participio (*dormientes.*) Rursum in eo quoque quod sequitur. (*Et ab infimis, & ab altissimis inferis supervenientem.*) Nequaquam omittenda est vox (*inferis.*) Illa enim verba itidem reguntur ab eodem participio (*dormientes.*) Epitheta autem illa duo (*infimis & altissimis*) idem significant: *altissimis*, inquam, id est, profundissimis. Denique in eo similiter (*eundem somnum dormientes*) quædam manuscripta pro participio (*dormientes*) scripserant verbum (*dormiebant.*) Sed nihil opus erat hac mutatione, cum participio facilè subaudiatur verbum (*erant*) Græca hoc modo sonant: *Et ex impotentis inferni penetralibus supervenientem*, ubi
E (*supervenientem*) jungi debet cum nocte, non cum somno, ut ex Græco patet.

CAPUT XVIII.

v. 14. *Cum enim quietum silentium, contineret omnia, & nox in suo cursu medium iter haberet; omnipotens sermo tuus ----- durus debellator in mediam exterminii terram prosilivit.* Manifestum, scripturam ad literam loqui de nece primogenitorum in terra Ægypti. Per sermonem tamen non intelligitur Angelus. Neque enim Angelus usquam in scriptura, Verbum vel sermo Dei dicitur neque Angelus omnipotens est. Imò nec videtur intelligi ad literam Filius Dei, qui est sermo Patris. Neque enim hujusmodi effectus Filio Dei peculiariter tribui videntur. Itaque videtur intelligi voluntas & præ-

ceptum Dei juxta illud: *Ipse dixit & facta sunt.* Item, A *Misit verbum suum & sanavit eos*, psal. 106. Unde & subditur quasi per appositionem; *gladius acutus, insimulatum imperium tuum portans*, Græcè ἀνυπόκριτον, id est, simulationis expers, apertum ac verum imperium. Sic Apostolus Rom. 12. *Dilectio sine simulatione*, Græcè ἀγάπη ἀνυπόκριτος.

Nihilominus, sicut Patres illud psal. 106. *Misit verbum suum & sanavit eos*, & alia similia solent quoque intelligere de Filio Dei; ita & præsens locus de Filio accipi potest. Verè enim Filius, sive Verbum Patris ad hujusmodi effectus à Patre missum est, sicut Spiritus sanctus ad alios effectus mitti dicitur, de quo in 1. sentent. plenius agitur. Notandum quoque exterminationem primogenitorum Ægypti attribui Verbo Dei, id est, Filio; & tamen etiam Angelo percutienti, quia Angelus id fecit in B persona Filii, seu Filii personam repræsentans, sicut & in monte Sina, & alibi; quemamodum veteres docent, præsertim Gregorius. Quod facit etiam pro ea sententia, quæ dicit Angelum percussorem, fuisse bonum Angelum. Neque enim Diabolus ordinaretur ad aliquid agendum in persona Dei, id est, tanquam Dei personam repræsentans. Huc etiam facit quod Judas Apostolus in epistola dicit quod Jesus populum de terra Ægypti salvans secundò eos qui non crediderunt, perdidit, scilicet in deserto per Angelum exterminatorem. Vide ibidem nost. comm.

v. 24. *In veste enim poderis totus erat orbis terrarum.* Græcè, *mundus*, quod latius patet quàm terrarum orbis. Ποδήρης significat vestem ad pedes usque demissam. Quomodo autem in ea sacerdotis veste totus mundus fuerit, vide Glossam ordin. & Liranum. Item Josephum, & Philonem & Hieron. de veste sacerdotali.

v. 25. *His autem cessit qui exterminabat, & hæc extimuit.* Hæc de exterminatione ipsorum Israëlitarum murmuratorum in deserto, quando sacerdos cum indumentis sacris stans inter mortuos & vivos, exterminatoris impetum velut restinxit. Sic enim præcedit v. 20. *Tetigit autem nunc & justos tentatio mortis, &c.* Et in margine ascriptum est Num. 16. Sed ex his verbis videri posset exterminatorem illum fuisse de numero Angelorum malorum. Nam bonis Angelis, ut videtur, nihil accidere potest, ob quod timeant, sed sicut promptissima voluntate obediunt Deo ad percutiendum, ita etiam ad cessandum à plaga inferenda. Nihilominus dici potest extimuisse, D per tropum; quo significatur Angelum intercurrente summo sacerdote sacris infulis & thuribulo munito, statim cessasse à plaga, quasi ad earum rerum conspectum extimuisset. Quomodo etiam Patres dicunt Angelos cum tremore & reverentia assistere sacerdotibus offerentibus Deo tremendum sacrificium corporis & sanguinis Christi.

CAPUT XIX.

v. 14. *Ducebat enim illos ad hunc finem digna necessitas.* Imò Græcè est, (*trahebat.*) Unde *quæri* potest, quæ hoc loco necessitas intelligatur, quæ Ægyptios ad illum finem trahebat? Cum enim libera voluntate Hebræos persecuti fuerint, non videtur necessitas dicenda, quæ eos traxit, sed propriæ voluntatis malitia. Quidam non satis Christianè pro *necessitate* vertendum putant (*fatum.*) Quod vocabulum licet bona significatione accipi posset, quia tamen Christianis Doctoribus inusitatum est, & malè usurpatum ab ethnicis, pro necessitate scilicet inevitabili alicujus eventus: hinc non temerè à sacris scriptoribus vel interpretibus usurpari debet. Itaque *respondendum* hìc significari necessitatem non absolutam, qua quid ita fit aut futurum est, ut omninò vitari, aut aliter fieri non posset: (Nam revera poterant Ægyptii, si voluissent, non persequi populum Dei, atque ita etiam evadere talem interitum) sed necessitas tantum consequentiæ est, sive factum ipsum, id est, persecutionem illam, sive eorum interitum spectemus; Deus enim utrumque præviderat. Unde necessariò sequebatur utrumque eventurum, etsi Ægyptii non necessariò Israëlitas persequerentur, sed sua sponte & voluntaria malitia, ut dictum est, & quivis etiam mali gloriantur se malefacere, quia ita lubet.

v. 16. *Percussi sunt autem cæcitate, sicut illi in foribus justi.* Pro cæcitate in Græco est ἀορασία, quasi dicat, *non videntiam*, vel, ut August. reddit, (*avidentiam.*) Non enim ea vox propriè significat cæcitatem, quæ Græcis C alio vocabulo exprimitur, sed injectum quoddam oculis videndi impedimentum ad tempus, idque duobus fit modis, vel ne omnino quicquam videatur, sicut Ægyptiis accidit, vel ut certa quæpiam res videri, aut saltem visu agnosci non possit. Ita Sodomitæ ostium Loth invenire non potuerunt Gen. 19. Item Syri Helisæum quærentes, 4. Reg. 6. nec eum, nec civitatem agnoverunt. Quin August. quæst. 43. in Genesim, putat etiam duos discipulos, qui cum Domino post resurrectionem ambulabant in via, Lucæ 24. hujusmodi ἀορασίᾳ impeditos fuisse, ne Dominum agnoscerent.

v. 17. *Sicut in organo qualitatis sonus immutatur. ---- Unde æstimari ex ipso visu certo potest.* Hic locus arguit authorem hujus libri Græcæ philosophiæ non fuisse ignarum, sicut & alia aliquot loca. Tamen Græca sensum nonnihil diversum adferunt, hoc modo: *Sicut in psalterio soni rythmici nomen permutant &c.* q. d. Cum elementa in se, id est, inter se commutantur, planè accidit sicut fit, cum in organo seu psalterio soni rithmici singuli nomen permutant, & in unam harmoniam transeunt: *Unde*, id est, quod quidem, *ex ipso visu*, id est, ex iis quæ tunc acta & visa sunt, *æstimari*, seu cognosci *certò potest.*

FINIS LIBRI SAPIENTIÆ.

ANNOTATIONES
IN ECCLESIASTICVM.

PRÆFATIUNCULA.

UTHOR hujus libri est Jesus filius Sirach, A ut dicitur capite penultimo. Scripsit autem Hebraïcè, ut habemus ex prologo; sed in Græcum translatus est à nepote authoris. Hebræum non exstat; Latinum nostrum à Græco sæpè discrepat. Credibile est Interpretem Latinum multa ex Hebræo posuisse quæ Græco desunt. Vixit author circa tempora Machabæorum, ut doceri potest ex cap. penult. hujus libri, collato cum 1. Machab. cap. 3. & 4. Hæ duæ additiones sunt Censoris.

CAPUT PRIMUM.

v. 4. *Prior omnium creata est sapientia, & intellectus prudentiæ ab ævo.* Duo in speciem contraria videtur complecti hæc sententia: videlicet, creatam esse sapientiam, & tamen ab ævo seu æterno extitisse. Neque responderi potest per sapientiam intelligi, Sapientiam Dei, hoc est Filium Dei, qui fuit ab æterno, & nihilominus dicitur creatus impropriè, quia ex Patre genitus; Id, inquam, dici non potest: quia paulò pòst de eadem sapientia loquens scriptura ait v. 9. *Ipse creavit eam in Spiritu sancto.* Quod de Filio intelligi non potest. Non

enim Filius ex Patre per Spiritum S. genitus est, sed contrà Spiritus sanctus à Patre & Filio procedit. Est enim Spiritus sanctus, si originem spectemus, persona Filio posterior. *Respondendum* ergo videtur Ecclesiasticum loqui de sapientia indirectè, id est, non distinguendo creatam ab increata. Ita ut ea quæ hìc sapientiæ tribuuntur, partim conveniant Sapientiæ increatæ, velut quod fuerit ab æterno, & quod sit incomprehensibilis; partim creatæ, velut cum dicit: Timorem Domini esse initium sapientiæ, imo esse ipsam sapientiam; & similia. Quod autem dicitur v. 9. *Ipse creavit eam in Spiritu sancto*, in Græco non habetur (*in Spiritu Sancto.*) Si tamen (ut faciendum est) secundum vulgatam editionem legamus; facilè intelligitur, quomodo id verum sit de sapientia creata. Etenim illam Deus in nobis infundit per Spiritum sanctum, eodem modo, quo de charitate testatur Apostol. Rom. 5. Et quod addit: *Fons sapientiæ Verbum Dei in excelsis*, significat non ipsam sapientiam, de qua agit, esse Verbum Dei, id est, Filium Dei, sed hunc esse sapientiæ fontem.

v. 10. *Et effudit illam super omnia opera sua.* Non omnis creatura capax est sapientiæ, sed sola rationalis. Quod ergo ait: *Et effudit illam super omnia opera sua*, hunc sensum habet: Deus suam divinam sapientiam declaravit in omni re creata: quia nulla est creatura, in qua Dei sapientia non relucet: omnia opera Dei testantur bonitatem, & sapientiam sui opificis. Sed creatura rationalis hoc præ aliis habet, ut etiam sapientiæ Dei sit capax; videlicet, quia per participationem sapientiam in se suscipere potest, proficiscentem à sapientia divina.

v. 16. *Initium sapientiæ timor Domini, & cum fidelibus in vulva concreatus est.* Intelligendum est secundum semina quædam & inclinationes ad ea officia, quæ requirit vera pietas, quomodo dictum est Sap. 8. Sapientem dicere se animam sortitum bonam; & Job dicit misericordiam secum egressam de utero matris; Vel dicitur: *Timor Domini concreatus in vulva*, secundum prædestinationem; quomodo Jeremias sanctificatus dicitur ut propheta esset, ab utero matris. Vel secundum Græca, respiciendo ad id quod proximè præcedit, *Initium sapientiæ timor Domini, & cum fidelibus in vulva concreatus est*, legi potest in fœminino genere (*concreata*) ut referatur ad ipsam sapientiam. Porrò de sensu prioris partis. *Initium sapientiæ timor Domini*, hoc est, de quo timore ibi agatur, vide Proverb. 1. ad similia verba.

v. 27. *Timor Domini expellit peccatum.* Non quod solus timor sufficiat, sed ut subjungitur, *quia qui sine timore est, non poterit justificari*, ut intelligatur initium salutis esse hunc salubrem timorem, quod negant novatores. Vide plenius supra ad illud Proverb. 1. *Timor Domini initium sapientiæ.*

CAPUT II.

v. 2. *ET ne festines in tempore obductionis.* Utrumque vocabulum, & festinare, & obductio, suam peculiarem habet significationem. Festinare enim dicitur, qui moram non ferens, statim sibi exhiberi vult quod promissum est. Unde illud Isaiæ 28. *Qui crediderit, non festinet*, id est, non velut per impatientiam statim sibi exhiberi velit, quod promissum est; sed patienter expectet, certus de divina promissione suo tempore præstanda. Hinc Abacuc de eodem Salvatore loquens cap. 2. ait: *Si moram fecerit, expecta eum.* Et hæc de vocabulo festinationis. Porrò obductio hoc loco significat calamitatem, angustiam, afflictionem: hæc enim est velut obductio quædam, & obnubilatio mentis, sicut è diverso prosperitas videtur animum hominis serenare. Sensus ergo est: *Ne festines in tempore obductionis*, id est, quando premeris aliqua calamitate, noli per impatientiam festinare, ad hoc ut inde libereris, sed patienter expecta tempus, quo Deus te liberare constituit, nec ex impatientia confugias ad remedia vel auxilia superstitiosa, vel aliàs illicita.

v. 4. & 5. *Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe, &*

A *in dolore sustine*, &c. D. August. lib. de patientia cap. 14. legit (*Omne quod tibi supervenerit, accipe*) & probat ex hoc loco, quod non liceat propter ulla hujus vitæ mala seipsum occidere, sed omnia sustinenda esse. Et rectè. Etenim quanta sit utilitas tribulationum, declarant subjecta verba: *Quoniam in igne probatur aurum, & argentum; homines verò receptibiles in camino humiliationis*, q. d. homines Deo dilecti, & receptibiles, id est, qui ab eo recipiuntur, instar auri & argenti sunt. Huc alludit Apostol. ad Hebr. 12. cum ait: *Flagellat omnem filium, quem recipit.* Hoc scilicet est esse receptibilem. Vide ibidem nostrum Comment.

v. 11. *Nullus speravit in Domino & confusus est. Quia spes non confundit.* Rom. 5. *Et spem habemus velut an-*
B *choram animæ firmam ac tutam.* Hebr. 6. Unde sequitur; *Quis enim permansit in mandatis eius, & derelictus est?* Quamvis enim interdum deseratur in hac vita, secundum quod clamabat ad Patrem in cruce Sanctus Sanctorum, *Quare me dereliquisti?* In perpetuum tamen nemo justus, permanens in justitia, derelinquitur à Deo. Vide annot. psalm. 36. & nostr. comment. citatis locis Rom. 5. & Hebr. 6.

v. 14. *Væ duplici corde ... & peccatori terram ingredienti duabus viis.* Illud (*terram*) in Græco non habetur. Similis quædam sententia habetur cap. seq. *Cor ingrediens duas vias non habebit successus.* Porrò ingredi dicitur duabus viis, vel duas vias, qui servire se posse putat duobus dominis, quod Dominus in Evangelio testatur
C impossibile esse, dicens, Matth. 6. *Nemo potest duobus dominis servire*, videlicet ut uterque perfectam requirat obedientiam, & dominium, quales sunt Deus & Diabolus. Alioqui si alter alteri est subordinatus, ut Rex sub Deo, vel Episcopus sub Deo; aut si secundum diversa sunt Domini, ut Rex & Pontifex; fieri potest, imò oportet ut utrique obediatur. Tales, scilicet qui duobus Dominis servire, & proinde duabus viis ingredi volebant, erant filii Israël ad quos Elias aiebat 3. Reg. 18. *Usquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus*, &c.

v. 20. *Qui timent Dominum præparabunt corda sua, & in conspectu illius sanctificabunt animas suas.* Nota etiam ipsum hominem sanctificare se, seu animam suam. Nota etiam liberi arbitrii actionem minimè otiosam; qua nimirum homo cor suum præparat, & animam suam san-
D ctificat.

v. 22. *Si pœnitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini, & non in manus hominum.* Simile quid Susanna dicebat. Et Apostolus Hebr. 10. *Horrendum est incidere in manus*, &c. Vide annot. 2. Reg. ult. & comment. ad Hebr. cap. cit.

CAPUT III.

v. 11. *BEnedictio patris firmat domos filiorum: maledictio autem matris eradicat fundamenta.* Significatur tam benedictionem quàm maledictionem parentum in filios sæpenumero efficacem esse. De maledictione matris cujusdam in decem filios exemplum insigne, vide apud S. August. de diversis serm. 31. ubi recitatur libellus, & 32. ubi citatur hæc scriptura.

v. 15. & 16. *Eleemosyna enim patris non erit in oblivio-*
E *ne. Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum.* Sensus prioris partis est, scilicet, quod misericordia patri exhibita, id est, obsequia & toleratio senectutis & infirmitatum ejus, non carebunt sua mercede apud Deum. Itaque & posteriora verba simili quodammodo exponenda sunt, ut sit sensus; Quin & pro molestia, infirmitate, aut morositate matris quam toleras, dum ei ministras, restituetur tibi bonum. Tale enim quid hoc loco peccati nomine accipiendum esse, satis patet ex circumstantiis: Græca sic habent, *Et pro peccatis reædificatur tibi.*

v. 20 *Quantò magnus es, humilia te in omnibus.* Intelligendum hoc non subjiciendo se serviliter aliis, sed propriam infirmitatem agnoscendo. Id enim eò magis necessarium esse, quò quis ad majora evehitur, etiam testatur ethnicus author Cicero lib. 1. Officiorum dicens: Rectè præcipere videntur, qui monent, quantò supe-

riores sumus, tantò nos submissius geramus. Et Christus tanquam singulare præceptum proponit Matth. 11. *Discite à me quia mitis sum & humilis corde*: Et, *Qui major est in vobis, fiat sicut minister*, &c.

v. 22. *Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris.* Non probibet indignationem operum Dei. Nam dicit psal. 76. *Meditabor in omnibus operibus tuis, & in adinventionibus tuis exercebor*, sed prohibet curiositatem, qua vel ea, quæ excedunt captum nostrum, scrutamur, ut mysteria Trinitatis, prędestinationis, judiciorum Dei, de peccato originali, & similia; quæ tantum ad certum terminum nobis cognosci hîc datur; vel quæ cognita usum non adferant, & ad professionem scrutantis nihil pertineant; sed mera curiositate, & vanitate quæruntur. Cujusmodi sunt multa in rebus naturalibus, in historiis, in fabulis, in rumoribus. De priori genere dicit: *Altiora & fortiora*, id est, quæ infirmitas humanæ mentis nequit comprehendere. De posteriori, v. 24. *In supervacuis rebus noli scrutari multipliciter.* De utroque verò: *Non est enim necessarium ea quæ abscondita sunt, videre oculis tuis.* Ad prius quoque pertinet illud: *Qui scrutator est majestatis, opprimetur à gloria.* Vide ad Rom. 12. & August. in psal. 130. Proverb. 25. v. 27.

v. 22. *Sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper.* Non excluduntur consilia Evangelica. Hæc enim ordinantur ad præcepta melius & perfectius implenda. Quod hîc præcipit Ecclesiasticus, facit ille de quo dicitur psal. 1. *Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.* Fecit & David sicut ipse declarat toto illo prolixo psal. 118. ut testantur plurimi ejus versus.

CAPUT IV.

v. 1. FIli, eleemosynam pauperis ne defraudes. Græcè est, *vitam pauperis ne prives*, id est, victu pauperem ne prives, ne defraudes. Est enim defraudatio quædam non dare quod debetur, etiamsi tantum ex debito charitatis debeatur.

v. 3. *Et non protrahas datum angustianti.* Arbitror interpretem scripsisse passivè (*angustiati.*) Nam angustianti sensum non efficit, nisi deponenter accipias, pro (*angustiam patienti.*) Nam interpretari, angustianti, id est, sese crucianti, verè vitium sonat, aut certè imperfectionem. Græcè est genitivus προσδεομένου, id est, angustiati, passivè, item rogantis aut obsecrantis. Sensus igitur est; Ne differas, quod erogaturus es in egenum rogantem te. Vocatur autem datum ipsius angustiati, quia ei debetur lege charitatis. Qui ergo protrahit & differt dationem, quasi injuriam illi facit.

v. 7. *Presbytero humilia animam tuam.* Id est, seniori, seu ætate, seu dignitate ac magistratu, te humiliter submitte, & obedientem erga eum te gere. Cui simile est, quod sequitur: *Et magnato humilia caput tuum.* Ne quis suspicetur per presbyterum sacerdotem significari, aut humilitatem confessionis peccatorum. Oportet enim Catholicos solidis argumentis uti, contra errores hæreticorum. Magna enim veritati fit injuria, cum sophisticis, aut alioqui infirmis argumentis fides Christiana defenditur. Et nusquam desunt solida argumenta, si diligenter inquirantur, ut passim ostendimus. Et de confessionis sacerdoti faciendæ necessitate, manifesta sunt testimonia, Matthæi 16. v. 18. Joan. 20. & alibi.

v. 10. *In judicando esto pupillis misericors ut pater, & pro viro matri illorum* Quomodo non adversetur hæc sententia præcepto legis quod habetur Exodi 23. vide annot. psal. 81.

v. 24. *Pro anima tua ne confundaris dicere verum.* Illud (*pro anima tua*) intelligi potest duobus modis. Vel hoc modo: *pro anima tua*, id est, pro vita tua conservanda: Ut sensus sit: Ne quidem propter vitæ periculum deseras veritatem, nec tibi charior sit vita, quàm veritas; Potius mortem oppete, quàm contra veritatem aliquid dicas, aut facias. Et hoc generaliter de omni veritate intelligendum. Non quod semper & passim omnem veritatem confiteri oporteat, sed quia nunquam veritas deserenda est, sic ut scienter aliquid contra eam dicatur. Potest & hoc modo

A intelligi: *pro anima tua*, id est, propter conscientiam tuam, ne illam lædas, aut Deum offendas, & pecces in animam tuam. Ut sit sensus: Ne confundaris dicere veritatem, maximè in negotio fidei, & religionis, ne per hoc graviter Deum offendas, quia ut ait Dominus in Evangelio: *Qui erubuerit me coram hominibus, erubescam & ego eum*, &c.

v. 25. *Est enim confusio adducens peccatum, & est confusio adducens gloriam & gratiam.* Confusio erubescentiam seu pudorem significat. Docet confusionem aliàs bonam, aliàs malam esse. Bona confusio est quando pudor revocat nos, ab eo quod turpe est, ne illud committamus. Item bona confusio quando aliquem pudet peccati commissi; & per hoc deterretur ne illud committat. Unde illud: Sal-
B va res est, erubuit. Mala confusio quando pudore homo revocatur à necessaria peccati sui confessione; quemadmodum frequentissimè accidit iis qui ad Sacramentum confessionis accedunt, dum peccata sua præ pudore non integrè aperiunt Dei vicario. Hæc confusio adducit peccatum quia sicut is, qui vulnus suũ non aperit medico, curari non potest; ita qui peccatum non detegit sacerdoti, mundari à peccato non potest, imò propterea majorem damnationem sibi acquirit, dum indignè se ingerit ad Sacramenta Dei.

CAPUT V.

v. 5. DE propitiato peccato noli esse sine metu, neque adjicias peccatum super peccatum. Plurima MS: legunt (*de propitiatu peccatorum.*) Et videntur favere Græca, in quibus sic legitur: *De propitiatione ne sis securus, ut*
C *apponas peccatum peccatis.* Nihilominus Sixtina editio legit: (*De propitiato peccato.*) Et potest sententia dupliciter intelligi. Vel sic: Noli esse securus de obtenta peccatorum remissione, sed adhuc metuas; partim, quia homo nunquàm est certus omninò de remissione peccatorum. *Nescit enim*, ut ait Ecclesiastes cap. 9. *utrum amore an odio dignus sit*; partim, quia remisso peccato, adhuc restat luenda temporaria pœna. Atque ita monetur homo, peccata, etiam condonata, in seipso vindicare, ut effugiat vindictam Dei: Quæ sententia magis convenit illi lectioni (*propitiato peccato.*) Pridem cum etiam legeretur; (*de propitiatu peccatorum*) iste sensus quoque reddebatur: Noli esse securus de obtinenda remissione peccatorum: Ea enim non datur nisi verè pœnitentibus: Atqui nemo certus est se acturum veram pœnitentiam, maximè de peccato, in quo adhuc permanet. Et huic sensui favere vide-
D tur, quod sequitur: *ne adjicias peccatum super peccatum*, videlicet præsumens de hujusmodi securitate. Utraque expositio valet contra hæreticos nostri temporis; prior quidem specialiter contra eos, qui negant, remissa culpa, relinqui pœnam temporalem solvendam; Utraque autem pariter contra eosdem, quatenus docent hominem certum, & securum esse debere de peccato remisso, vel remittendo.

v. 6. *Et ne dicas; Miseratio Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur.* Non prohibet Ecclesiasticus dicere, Misericordiam Dei magnam esse, revera enim magna est misericordia Domini, & major quàm verbis explicari aut cogitatione à nobis comprehendi potest, & omnis Scriptura sacra nobis peccatoribus commendat magnitudinem misericordiæ Dei; sed prohibet hoc dici ex securitate illa, & præsumptione remis-
E sionis peccatorum obtinendæ. Nempe, sicut alibi scriptura commendans misericordiam Dei, erigit peccatores pœnitentes in spem veniæ; ita hic locus peccatores in peccato perseverantes, & nihilominus de misericordia Dei confidentes, terret; ut potius justitiam Dei confiderent, quàm misericordiam. Et hoc est quod sequitur: *Misericordia enim & ira ab illo proximant & in peccatores respicit ira illius.* Ubi per peccatores intelligit in peccatis permanentes, & pœnitentibus differentes.

CAPUT VI.

v. 20. ET continens factus ne derelinquas eam. Græcè ἐγκρατὴς γενόμενος, id est, compos factus, hoc est, ut semel consecutus fueris sapientiam, ne derelinquas. Eadem vox est Sap. 8. *Et ut scivi quia aliter non possem esse continens*, (id est, compos) sapientiæ. Vide ibi annot.

CAPUT VII.

v. 5. NOn te justifices ante Deum. Id est, ne tuam justitiam prædices, sicut Pharisæus ille qui dicebat; Luc. 18. *Gratias tibi ago*, &c. *quoniam agnitor cordis ipse est*, videns secreta mala in corde nostro quæ ipsi non videmus. Hoc proferri potest contra eos qui certò statuunt sibi remissa peccata; & ita se ante Deum justificant.

v. 6. *Noli quærere fieri judex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates.* Hinc liquet, quod non liceat suscipere principatum super aliquos, cum pactione permittendæ hæreseos, vel cujuscumque injustitiæ. Sed quare contra hoc præceptum non peccavit David, qui Joab principem sui exercitus, homicidam voluntarium & fraudulentum duorum præstantium virorum, punire non ausus, toleravit usque ad finem regni sui? An *dicendum* quod ideò contra hoc præceptum non peccavit, quia crimina illa in omni regno toleranda sunt, quæ corrigi non possunt sine totius regni perturbatione? Sapiens autem loquitur de sceleribus puniendis in genere; quod Davidem fecisse testatur scriptura 2. Reg. 8. & 1. Paralip. 18. dicens eum fecisse judicium, & justitiam omni populo. Nec obstat illud quod hìc addit Sapiens: *Ne fortè extimescas faciem potentis.* David enim non tam extimuit faciem Joab, quàm periculum perturbandæ per eum totius reip. ideoque licet scelus ejus ad tempus reliquerit impunitum, tamen magno zelo posteà ejus punitionem commisit filio suo Salomoni.

v. 14. *Noli velle mentiri omne mendacium. Assiduitas enim illius non est bona.* Sensus est. Noli velle, id est, affectare ullum mendacium. Non quasi mendacium non affectatum, propterea licitum sit, sed illud peculiariter prohibet, quod præcipuè est cavendum; videlicet studiosè, & ex proposito mentiamur: Unde sequitur, *Assiduitas enim illius non est bona.* Vel ut Græca, & Augustinus habent, *Non erit tibi in bonum*, id est, erit tibi valdè noxia. Tractat hunc locum Augustinus lib. de mendac. cap. 16. & 17. indicans ejus plures sensus. Sed omnino verus sensus videtur, quem dedimus. Potest tamen & sic intelligi: Usque adeò sis alienus ab omni mendacio, ut ne voluntate quidem mentiaris, multò minus facto. Secundum quem intellectum prohibetur hac sententia simpliciter omne mendacium. Sed priori intellectui magis congruit quod adjungitur; *Assiduitas enim illius non est bona.*

v. 15. *Noli verbosus esse in multitudine presbyterorum, & non iteres verbum in oratione tua.* Presbyter nihil aliud quàm seniorem significat toto hoc libro, imò in toto veteri Testamento. Itaque admonet juniores, ne sint verbosi apud seniores; sed potius taceant, & studeant ex eorum sermonibus aliquid discere. Porrò quod sequitur: *Et non iteres verbum in oratione tua*, de oratione, quæ fit ad Deum, intelligendum est, Græcè προσευχῇ. Prohibet autem idem quod Dominus in Evangelio dicens; *Orantes nolite multum loqui*, &c. Videlicet multiloquium, & iterationem illam precum, quæ ex infidelitate procedit, aut irreverentia; quasi apud Deum opus sit multis verbis ad exponendam necessitatem nostram; vel ad persuadendum ut faciat quod petimus, sicut fit apud homines; aut quasi eadem iteranda sint tanquam prius dicta non satis intellexerit. Hæc enim ad infidelitatem gentilium pertinent. Sed iterant Christiani easdem preces ad continuandam mentis elevationem in Deum, vel etiam excitandam verbis illis sæpius repetitis, majorem devotionem.

v. 37. *Et mortuo non prohibeas gratiam.* Quamvis hoc intelligi posset de moderato luctu, & honorifica sepultura; tamen probabile est Ecclesiasticum etiam respexisse ad preces & oblationes pro mortuis; quæ tempore ejus, eo magis cœperunt frequentari apud Judæos, quia nascebatur hæresis Sadducæorum, negantium resurrectionem. Vixit enim, ut verisimile est, Ecclesiasticus circa tempora Machabæorum. Hinc & illud 2. Machab. 12. de Juda Machabæo curante pro defunctis sacrificium offerri: *Et quia considerabat, quod hi, qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam haberent repositam gratiam.* Ecce & ibi nomen *gratiæ*, ut hic. Vide ibidem annotationem.

v. 40. *In omnibus operibus tuis memorare novissima tua, & in æternum non peccabis*, quia actualis cogitatio eorum quæ nobis futura sunt ut præmia justorum, supplicia impiorum, mors, judicium Dei, magnam vim habet ad revocandum hominem à peccato. Contigit tamen malitiam hominis vel passionem, tantam esse, ut præsenti recordatione novissimorum non deterreatur à peccato, sed sequatur impetum libidinis suæ. Sed quid plerumque fiat & fieri natum sit, hìc dicitur. Græcè est, *In omnibus sermonibus tuis.*

CAPUT VIII.

v. 6. NE despicias hominem avertentem se à peccato; neque improperes ei, &c. Notatur vitium quorumdam, qui aliis peccata semel commissa semper objiciunt, & improperant; etiamsi per pœnitentiam deleta sint, & manifestum sit hominem ea jam planè & ex animo deseruisse. Et rationem addit, *Memento quoniam omnes in correptione sumus*, quasi dicat; omnes sumus obnoxii correptioni seu reprehensioni, neque quisquam nostrum est per omnia irreprehensibilis. *In multis enim offendimus omnes*, Jacob 3. Et simile est quod dicit Dominus Joan. 8. *Qui sine peccato est, primus in eam lapidem mittat.* Itaque magis oportet nos esse imitatores Dei, qui peccatum semel dimissum, numquam in æternum amplius imputat, aut improperat, usque adeò, ut eorum etiam oblitus esse dicatur. De quo in sacris litteris ista; *Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum*, Psal. 31. *Et peccatorum ejus non recordabor amplius*, Ezech. 18.

v. 8. *Noli de mortuo inimico tuo gaudere; sciens quoniam omnes morimur, & in gaudium nolumus venire.* Intelligendum id de hoste privato, de cujus malis gaudendum non est, ne videamur studere privatæ vindictæ. De publico autem hoste extincto gaudere licet, propter bonum communitatis, reipub. vel Ecclesiæ. Id quod & multis exemplis veteris Testamenti facilè probatur; velut de morte Pharaonis, Sisaræ, Goliath, Holofernis, Nicanoris, Antiochi, & similium. Cæterùm quod subjungitur. *Et in gaudium nolumus venire*, id est, non volumus; rectè restitutum est in Sixtinis bibliis pro affirmante [*volumus*] Sic enim legunt Rabanus, & Gloss. ordin. & sensus longè commodior est; videlicet iste: Noli gaudere de inimico tuo mortuo, quia & nos omnes mortales sumus, & nolumus venire per mortem nostram in gaudium inimicis nostris. Ac si dicat: nolumus alios de morte nostra, vel aliis malis nostris, gaudere; ideoque neque nos de inimici morte gaudere debemus, juxta legem naturæ, à Deo quoque confirmatam: *Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.*

v. 13. *Non incendas carbones peccatorum, arguens eos.* In Græco non est illud [*arguens eos.*] Additum videtur ad explicandum sensum. Et docemur correptionem peccatoris, non semper esse in præcepto; imò aliquando esse noxiam. Et sensus est, Ne irrites iram peccatorum, scilicet, obstinatorum. Hoc enim significant quæ sequuntur: *Et ne incendaris flammâ ignis peccatorum illorum. Ne contra faciem stes contumeliosi, ne sedeat quasi insidiator ori tuo.* Ecce de contumelioso & incorrigibili peccatore sermo est.

CAPUT IX.

NE respicias mulierem multivolam. Græcè est, ἑταιριζομένην, id est, prostitutam. Quidam suspicantur interpretem vocasse [*multivolam*] à volatu, quasi instabilem. Sed id minus verisimile est, eò quòd vox Græca nullam habeat ad volatum significandum affinitatem. Sanè Catullus quoque ad Mallium dicit: *Multivola est mulier.* Fortè, quia se prostituens multos appetat, & à multis appeti velit.

v. 5. *Virginem ne conspicias, ne forte scandalizeris in decore illius.* Hic scandalizari non est ex alieno facto ansam capere peccandi, sed simpliciter significat impingere ad peccandum, seu quacumque ex causa, peccandi occasionem contrahere.

v. 18. *Longe*

v. 18. *Longe abesto ab homine potestatem habente occidendi.* Homo potestatem habens occidendi est princeps populi; maximè si absolutum habeat dominium. Non vetat autem Sapiens, ne quis cum rege aut principe populi conversetur; quippe necesse est, ut ille suos habeat domesticos, consiliarios, scribas, ceterosque ministros; sed monet, ne quis ambitione ductus affectet regum aut principum amicitiam aut familiaritatem; eo quod res ista admodum periculosa sit, cum si quis offenderit [facilè autem offendunt homines honoribus inhiantes] facile & promptum sit principi illos punire. Hinc illud: *Dulcis inexpertis cultura potentis amici; Expertus metuit.* A

CAPUT X.

v. 9. *AVaro nihil est scelestius.* Et versu sequenti, *Nihil est iniquius, quàm amare pecuniam. Hic enim & animam suam venalem habet.* Vocat Sapiens avaritiam rem scelestissimam, scilicet quia est cupiditas maximè inordinata; utpote amor rei abjectissimæ; videlicet pecuniæ, quæ est res prorsus terrena, & in infimo ordine, [si natura ejus spectetur] rerum creatarum; atque adeo hac ratione, minimus vermiculus præstantior est, & nobilior omni auro & argento; ille enim animatus est, hoc inanimatum. Hinc Apostolus avaritiam vocat idololatriam, seu idolorum servitutem Ephes 5. Intellexit & Cicero, quàm vilis & homine indigna sit cupiditas pecuniæ, dicens Offi. lib. 1. *Pecunia fugienda est cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi, tamque parvi, quàm amare divitias; nihil honestius magnificentiusque quàm pecuniam contemnere.* Porrò Sapiens causam subdit; *Hic enim & animam suam venalem habet, quoniam in vita sua projecit intima sua.* q. d. prostituit salutem animæ suæ mentiendo, peierando, &c. & quicquid habet etiam alioqui carissimum, ut sunt viscera hominis, postponit divitiis. Denique avaritia quoque nihil est scelestius; quia ad omnia scelera, & flagitia perpetranda inducitur homo spe pecuniæ. Et ita coincidit hoc dictum cum illo: *Radix omnium malorum est cupiditas.* 1. Tim. 6. Vide ibidem nostrum comment.

v. 14. *Initium superbiæ hominis apostatare à Deo.* Et mox additur, *quoniam initium omnis peccati est superbia. Quæritur* quomodo hoc non pugnet cum illo Apostoli supra citato ex 1. ad Tim. 6. *Radix omnium malorum cupiditas?* D. August. lib. 11. de Gen. ad lit. cap. 15. putat speciem pro genere positam, quem sequitur & D. Thom. 1. 2. q. 84. Sciendum est vocem Græcam apud Apostolum esse φιλαργυρίαν, quæ ad verbum significat argenti seu pecuniæ amorem. Sententia itaque Apostoli videtur hæc esse, Avaritiam esse omnium malorum radicem, quia omne genus malorum ex avaritia emanat. Nullum enim est tam grave scelus, aut flagitium, ad quod hominem non aliquando impellat avaritia; quin etiam inducit homines simul in gravissima pericula, quæ sunt mala pœnæ: Nam de utrisque malis videtur loqui Apostolus. Sic enim eo loco præcedit: *Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia, & nociva, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* At verò quod hìc dicitur: *Initium omnis peccati est superbia*, sic intelligendum est, quia superbia fuit primum peccatũ ex quo cętera peccata initium sumpsere.

v. 34. *Qui autem gloriatur in paupertate, quantò magis in substantia? & qui gloriatur in substantia, paupertatem vereatur.* Græca sic sonant: *Qui glorificatur in paupertate, & in divitiis quotupliciter? Et inglorius in divitiis, in paupertate quotupliciter?* Et sensus videtur esse: Qui in paupertate positus, sibi honesto opere comparat vitæ necessaria, eoque nomine laude dignus est, quantò magis honestè se geret in divitiis? Qui autem divitias negligenter, & malè dispensat per socordiam, quantò minus in paupertate honestatem status conservare poterit? Vel hoc modo: si quis honoratur pauper existens, quantò magis honorabitur, si opes ei accedant? Et si quis dives est sine honore, quantò magis, si pauper fuerit? Itaque paupertatem vereatur.

Estii Annot. in Script.

CAPUT XI.

v. 8. *ET in medio sermonum ne adjicias loqui.* Rectè pro [*seniorum*] id est, hominum senum, substituerunt biblia Sixtina [*sermonum*] id est, verborum. Ita enim non tantum correctiora habent MSS. sed & Græca; quæ hoc modo habent: ϗ ἐν μέσῳ λόγων μὴ παρεμβάλλε, q. d. Et in medio sermonum ne immittaris. Hanc quoque lectionem præcedentia postulant. Vult enim Sapiens non esse sermonem alterius interpellandum, sed plenè prius audiendum, & auscultandum alterius dictum, ut sapiens sit nostra responsio.

v. 14. *Bona & mala, vita & mors, paupertas & honestas à Deo sunt.* Mala intelliguntur ea, à quibus homo miser dicitur, hoc est, mala pœnæ, & non culpæ. De quibus & propheta Amos 3. *Si erit malum in civitate, quod Dominus non fecerit.* Quod autem ea mala intelligantur, & non mala culpæ, id est, peccata, sequentia membra declarant; *vita & mors, paupertas & honestas.* Nam mors, & paupertas, mala sunt pœnæ, & Deum habent authorem, juxta illud 1. Reg. 2. *Dominus mortificat & vivificat.* Et similiter: *Dominus pauperem facit & ditat*, &c. Quid autem per honestatem intelligatur, satis docetur ex contrario, quod est paupertas. Unde patet per honestatem intelligi divitias. Qua significatione frequenter accipitur illud vocabulum hoc libro, & in libro Sapientiæ; sicut & honestare pro divitem facere. Sic infra eodem cap. *Facile est in oculis Domini subitò honestare pauperem*, id est, divitem facere. Et Sapientiæ 10. *Honestavit illum in laboribus eius*, id est, ditavit. Ratio locutionis est, quia divitiæ homines in mundo reddunt honoratos.

Neque repugnat quod dicitur Sap. 1. v. 13. *Deus mortem non fecit.* Ibi enim significatur mortem hominis non esse ex prima Dei institutione, quia immortalis factus est, & immortalis fuisset, si non peccasset. Est tamen mors à Deo, sicuti hic Sapiens dicit, quia postea justo Dei judicio homini peccatori fuit inflicta.

v. 16. *Error & tenebræ peccatoribus concreata sunt.* Multa exemplaria tum Latina, tum Græca pridem non habebant ista verba. Verisimile est à quibusdam sciolis fuisse sublata, quod viderentur patrocinari errori Manichæorum. Sed notandum, quod non dicatur errorem & tenebras esse à Deo, vel apud Deum, sicut supra dixerat de bonis animi, sed tantùm esse concreata. Potest autem id *duobis modis* intelligi. *Vno*, quia eo ipso, quo quis peccator est, in tenebris est, in errore aliquo versatur; & sibi ipsi causa est multorum errorum. *Alio modo*, ut de omnibus hominibus intelligatur, utpote quia omnes peccatores nascuntur: Itaque concreata, id est, congenita sunt eis error, & tenebræ; quia sicut in peccato, sic in ignorantia & errore nascuntur. Et tamen sicut Deus non est author illius peccati, in quo nascuntur, ita nec illius ignorantiæ & erroris. Vide etiam Prov. 16. ad illud: *Vniversa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.*

v. 28. *Quoniam facile est coram Deo in die obitus retribuere unicuique secundum vias suas.* Id est, revera facere; atque adeo facile hoc ei est; quomodo si dicas, facile est Deo deprimere tyrannos & humiliare omnem superbum. Hinc ergo bene statuitur judicium particulare singulorum hominum in morte.

v. 36. *Admitte ad te alienigenam & subvertet te in turbine.* Non prohibet hìc Sapiens admittere, vel ut Gręcè est, in domum recipere alienigenas seu peregrinos, sed vult ut hominibus exteris & ignotis non nimium fidamus, neque eis potestatem concedamus in familia nostra.

CAPUT XII.

v. 1. *SI benefeceris, scito cui feceris, & erit gratia in bonis tuis multa.* Docet cum delectu beneficentiam & liberalitatem exhibendam. Nam ad hoc ut largitio censeatur opus virtutis, requirit debitas circumstantias, sicut & alia virtutum opera; ut videlicet largiamur quando, quibus, & quantum oporteat, aut deceat largiri. Unde in sequentibus ait: *Benefac justo & invenies retributionem.* Et similia sunt infra v. 5. vide ibid.

v. 4. *Impiis & peccatoribus reddet vindictam.* Ita legendum in tertia persona, *reddet*, scilicet Altissimus, non in secunda persona imperativi, ut quædam exemplaria pridem habebant (*redde.*) Nam ex præcedentibus repetendus est nominativus (*Altissimus*) quod ex Græco manifestius est; ubi sic legitur: *Nam & Altissimus odit peccatores; & impiis reddet vindictam.* Monet nihilominus Sapiens, ne suscipiamus peccatorem, eo modo, quo dicit David psal. 118. *Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi.* Item 138. *Nonne qui oderunt te oderam, & super inimicos tuos tabescebam?* malitiam scilicet odiendo, sed vindictam Domino relinquentes.

v. 5. *Benefac humili, & non dederis impio: prohibe panes illi dare, ne in ipsis potentior te sit. Quæritur*, quomodo ergo Dominus in Evangelio Matth. 5. moneat tam malis quàm bonis benefacere? & quidem exemplo patris cælestis; qui *solem suum facit oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & injustos?* Item si cum tanto delectu facienda est eleemosyna, fient homines tardiores ad eleemosynas largiendas: Ob quam causam S. Chrysostomus & alii frequenter monent, non esse curiosè scrutandos pauperes, ne scilicet tepescat fervor charitatis. *Respondeo* Sapientem hoc loco non agere principaliter de collatione eleemosynarum; quæ dantur tantum intuitu egestatis, sed de beneficentia, quæ ad amicitiam refertur, deque ea largitione, quæ innititur justitiæ distributivæ, quæ beneficia distribuuntur pro meritis, & dignitate personarum. Itaque contra eos potissimum agit Sapiens, qui in homines parasitos, otiosos, inutiles & improbos bona expendunt, mensæ eos admovent; aut officia quæstuosa, vel beneficia Ecclesiastica in eos conferunt. Non autem agit primario de eleemosynis; in quibus prima ratio habenda est egestatis, secundariò autem tantum respiciendum est ad probitatem, maximè si propter justitiam expulsi sint bonis. Item pauperi improbo tantum dandum est quantum præsens necessitas postulat, ne si plus dederis, statim malè prodigat. Pauperi verò bono etiam largè tribuere convenit; quia præsumitur quod si quid in præsens superest, tamen bene utetur posteà. Item boni beneficiis fovendi sunt, non mali; quamvis & mali beneficiis provocandi sint, ut fiant boni, juxta illud Prov. 25. *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum*, &c. *Hoc enim faciens, carbones congeres super caput eius.*

CAPUT XIII.

v. 2. *Pondus super se tollet, qui honestiori se communicat.* Clarius Græca hoc modo: *Pondus super te ne tollas. & fortiori te, & ditiori ne communices.* Et eumdem sensum quoque indicat noster textus ita subjungens: *Et ditiori te ne socius fueris.* Significatur autem, ne quis ditiori & potentiori nimium fidenter, & familiariter sese conjungat. Hinc illud imprimis de conjugiis: Si qua voles aptè nubere, nube pari. Et fortè hoc quoque significatum illis verbis legis: *Non arabis in bove simul & asino.* Deut. 22. Vide ejus loci annotationem.

v. 10. *Noli esse humilis in sapientia tua, ne humiliatus in stultitiam seducaris.* Græcè sic: *Ne humilieris in lætitia tua.* Secundum Latinam lectionem sensus videtur: Ne nimis vilem habeas sapientiam tuam, ne contemnas in te donum Dei, sed scias & agnoscas, quæ à Deo donata sunt tibi, iisque utere ad salutem proximorum, q. d. Talentum tuum agnosce, & expende, nec dicas: Nihil in me est, quo possim juvare proximum; prodesse Ecclesiæ, servire reip. sed quod habes, liberaliter eroga; quia juxta illud Evangelii Matth. 13. *Habenti dabitur; ei autem qui non habet*, id est, non utitur, *etiam quod habet, auferetur ab eo.* Secundum Græcam lectionem iste est sensus: Noli in lætitiam esse nimis profusus, ne te contemptibilem facias, sed in ipso gaudio & risu serva modestiam, & gravitatem, quod enim sequitur: *Ne humiliatus in stultitiam seducaris*, non est in Græco.

v. 11. *Advocatus à potentiori discede; ex hoc enim magis te advocabit.* Non docet hypocrisim, sed monet par-

A cè utendum familiaritate hominis potentis; ita enim fiet ut sis ei gratior.

CAPUT XIV.

v. 1. *Beatus vir qui non est lapsus verbo ex ore suo.* Sic Jac. 3. *Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.* Vide ejus loci comment. *Et non est stimulatus in tristitia delicti*, id est, quem non pungit conscientia criminis alicujus, qui non torquetur conscientia peccati, scilicet gravioris, qui non est sibi malè conscius. *Felix qui non habuit animi sui tristitiam*, ob delictum. Sensus, felix quem non momordit conscientia gravioris delicti.

v. 12. *Memor esto, quoniam mors non tardat, & testamentum inferorum quia demonstratum est tibi.* Testamen-
B tum inferorum vocat dispositionem Dei immutabilem de morte semel obeunda ab omnibus, juxta illud Hebr. 9. *Statutum est hominibus semel mori*. &c. Et mors seu status mortuorum sæpissimè in veteri Testamento intelligitur nomine inferni, vel inferorum; scilicet quia tunc omnes, quotquot moriebantur, ad inferos descendebant. Hoc ergo testamentum demonstratum est omnibus & singulis; quia omnibus notissimum est, ipsa quotidianæ mortalitatis nostræ experientiâ, sic constitutum esse à Deo, ut omnes moriamur. Græca hoc tempore pro (*quia*) legunt (*non*) hoc sensu: Testamentum inferorum non est demonstratum tibi. q. d. certum ac determinatum tempus mortis non est cuiquam declaratum, quia sicut morte nihil certius, ità hora mortis nihil incertius.
C Et quod sequitur: *Testamentum huius mundi morte morietur*, non reperitur in Græco, quod quidem Liranus sic exponit: Hæreditas bonorum hujus mundi, quæ filiis à parentibus Testamento legatur, morte morietur, id est, citò deficiet. Alii legunt, *Morte morieris.* Et hoc sensum habet istum: Ac si dicat, Testamentum seu dispositio hujus mundi, id est, eorum quæ pertinent ad mundum hunc inferiorem, continetur ista sententia: *Morte morieris.* In illam scilicet sententiam incidit homo cum tota sua posteritate per peccatum.

v. 13. *Ante mortem benefac amico tuo, & secundum vires tuas exporrigens, da pauperi.* Meritò hoc monet Ecclesiasticus, quia post mortem non sunt nostra; ac proinde de iis tunc benefacere non possimus. Vnde vulgatum illud & verissimum: *Da tua, dum tua sunt; post mortem,*
D *tunc tua non sunt.* Quid ergo dicemus de legationibus testamentariis, per quas aliquid dari videtur post mortem? Non improbat Sapiens hac sententia ejusmodi donationes, seu legationes. Tales enim quoque non fiunt post mortem, sed in vita, etiamsi effectum suum non sortiantur nisi morte donantis seu legantis. Vnde tales legationes hoc loco minimè damnantur, modo fiant legitimè, id est, ne fraudentur legitimi hæredes. Veteres scriptores, ut August. Chrys. & præcipuè Salvianus Episcopus, sæpè, ac multum commendant eas testamentarias legationes, in quibus Christus hæres scribitur, saltem in parte; id est, quibus Ecclesiæ Christi, & Ministris ejus aliquid legatur. Atque ita dictum est: *Ante mortem benefac amico tuo*, sicut diceretur: Ante mortem age pœnitentiam, quomodo & paulò pòst dicitur: *Ante obitum tuum operare*
E *justitiam.* Mortui enim hujusmodi opera exercere non possunt, sed sunt in statu retributionis, non in statu merendi.

v. 16. *Da & accipe, & iustifica animam tuam.* Græca habent, *sanctifica animam tuam.* Sensus est: De opibus tuis da aliis, & accipe tibi, id est, utere iis in tuis & aliorum necessitatibus, & sanctifica animam tuam, id est, genium tuum ne defraudes, sed tibi honorem impende ex bonis quæsitis, & sustenta te convenienter, quia non erit tibi opum tuarum usus apud inferos, id est, post mortem, ut persuadeas tibi te illic inventurum cibos, & alia, quæ hîc tibi subtraxeris. Pro eo quod habemus: *quia non est apud inferos invenire cibum.* Græcè est τρυφὴν quod delicias significat. Pro quo interpres noster legit, τροφὴν, id est, nutrimentum.

CAPUT XV.

v. 1. **Q**Vi timet Deum faciet bona. Græcè est, *(faciet illa.)* Latina MSS. habent *(illud.)* Quod mutatum videtur in *(bona)* ex lectione Ecclesiastici officij, in quo pro *(illud)* positum est *(bona)* ut sensus esset perfectior. Nam alioqui vox *(illud)* non habebat quò referri poterat, cum sententia hæc sit Ecclesiasticæ lectionis initium. Sed in contextu biblico in Græco, & in MSS. Latinis, refertur ad illa quæ sunt præcedenti capite, sicut & quod sequitur: *Et qui continens est justitiæ apprehendet illam*, nempe *sapientiam*; de qua in fine capitis superioris. Et sensus est: Et qui compos justitiæ factus fuerit, exercens opera justitiæ; apprehendet, & assequetur sapientiam. *Et obviabit illi quasi mater honorificata.* Non homo sapientiæ, sed sapientia homini colenti justitiam, scilicet obviabit, & amplectendam & possidendam se præbebit tanquam mater filio.

v. 14. *Deus ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu consilii sui.* Scripturam hanc non solum ad hominem integrum, ut cavillantur hæretici osores libertatis arbitrii, sed ad hominem etiam peccato vitiatum pertinere; partim ex loci ipsius contextu patet; partim ex loco Deut. 30. ad quem manifestum est hoc loco Ecclesiasticum respexisse; ubi sic legitur v. 15 19. *Proposui in conspectu tuo vitam & bonum, & è contrario, mortem & malum.* Et infrà v. 15. *Elige ergo vitam*, &c. Et similis locus est Isaiæ 1. *Si volueritis, & audieritis me; bona terræ comedetis: Quod si nolueritis*, &c. Tale est & illud Zachariæ 11. *Si bonum est in oculis vestris, afferte mercedem meam, & si non, quiescite.* Et Matth. 12. *Aut facite arborem bonam, & fructum ejus bonum: Aut facite arborem malam, & fructum ejus malum.* Legimus quoque Davidi datam optionem, ut ex tribus plagis, quam vellet eligeret. 2. Reg. ult. & 1. Paralip 21. Sed & Susannæ in angustiis constitutæ deliberatio, atque electio (quæ describitur Danielis 13.) palam arguit hanc arbitrii libertatem. Pertinet etiam huc illud 1. Cor. 7. *Non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis.* His enim verbis non tantum excludi necessitatem coactivam, ut illi interpretantur, sed & naturalem, patet ex eo quod præcedit: *Quod vult faciat.* q. d. utrumlibet liberè eligat.

v. 18. *Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei, dabitur illi.* Communis sententia Doctorum est, eademque verissima, voluntatem ac liberum arbitrium non appetere nisi bonum, verum, vel saltem apparens. Nam malum, ut malum sub objecto voluntatis non continetur, nisi per oppositionem ad proprium actum voluntatis. Sicut enim per se volumus bonum, ita per se nolumus ac refugimus malum illi bono contrarium. Neque tamen dictæ sententiæ Doctorum contrariantur hæc verba Ecclesiastici. Nam vult Sapiens, bonum & malum; id est, quæ secundum rem talia sunt; sub objecto voluntatis contineri materialiter; sed quatenus sub ratione boni apprehenduntur. Quod nisi esset, non possent homines peccare, quia non possent malum eligere. Unde & additur: *Quod placuerit ei.* q. d. quod bonum ei visum fuerit. Quamvis sententia Ecclesiastici non de bono & malo morali propriè accipienda est, sed de præmiis & suppliciis homini benè vel malè agenti propositis. Hoc enim satis significatur per ea quæ immediatè præcedunt: *Apposuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris porrige manum tuam.* Itaque per aquam & ignem, vitam, & mortem, non tam bona & mala moralia intelliguntur, quàm præmia & supplicia homini benè vel malè agenti præparata. Et sicut illis verbis; *(quod placuerit ei)* significatur hominem præmia illa, vel supplicia liberi sui arbitrii electione mereri; ita quod adjungitur *(dabitur illi)* indicat Ecclesiasticum propriè tantum loqui de ipsis præmiis & suppliciis: & non de bono vel malo morali. Nam de malo culpæ, falsum est quòd detur à Deo; sicut testatur Ecclesiasticus hoc eodem c. 12. dicens: Non dicas, *Ille me implanavit,* (id est, decepit) *non enim necessarii sunt ei homines impii. Omne execramentum erroris odit Dominus*, &c.

CAPUT XVI.

v. 5. **A**B uno sensato inhabitabitur patria, tribus impiorum deseretur. Pridem legebatur *(& à tribus impiis deseretur.)* Sed rectè biblia Sixtina veram lectionem restituerunt. Nam Græca clarè sic habent *(tribus impiorum deseretur)* & in quodam MS. Latino etiam sic legitur: Sensus est. Per unum hominem prudentem civitas, patria, seu quæcumque familia replebitur habitatoribus, & frequentes habebit cives vel domesticos, propter felicem ejus administrationem; ubi è contra, tribus, seu familia impiorum, quamtumcumque ampla, deseretur; id est, paulatim deserta reddetur; propter improbitatem & impietatem administrantis.

v. 8. *Non exoraverunt pro peccatis suis antiqui gigantes, qui destructi sunt confidentes suæ virtuti, & non pepercit peregrinationi Loth, & execratus est eos*, &c. In priori sententiæ parte de illis loquitur qui generali diluvio deleti sunt, inter quos fuere gigantes superbissimi, ac Dei contemptores, de quibus Gen. 6. In posteriori parte olim sic legebatur; [*& non pepercit peregrinationi illorum.* Sed rectè Sixtina cum Græcis legunt; *(& non pepercit peregrinationi Loth.*] Præter enim Græcæ lectionis authoritatem, constat Scripturam sacram non facilè malis hominibus tribuere peregrinationem super terram, sed bonis; de quibus Apostolus Hebr. 11. quia peregrini & hospites sunt super terram; Malis autem tribui solet habitatio super terram. Sensus autem hujus veræ lectionis est, ut Ecclesiasticus alludat ad orationem Abrahæ pro Sodomitis & Gomorrhæis hominibus potentibus in impietate, in qua oratione à quinquaginta justis descendit ad quinque; ulterius autem descendere non est ausus, quamvis sciret unum ibi esse justum, videlicet Loth; maximè quod Loth magis esset advena, quàm domesticus in Sodoma. Sensus ergo est, Perdidit Deus homines impios, & ne quidem pepercit illi loco, in quo Loth vir justus peregrinabatur, & incola erat.

CAPUT XVII.

v. 1. **D**Eus creavit de terra hominem, & secundum imaginem suam fecit illum. Et iterum convertit illum in ipsam. Scilicet hominem secundum corpus convertit iterum in terram, juxta sententiam Dei super hominem post peccatum latam, Genes. 3. *Quia pulvis es, & in pulverem reverteris.* Porrò in verbis quæ subdit Sapiens, *Et secundum se vestivit illum virtute:* per virtutem fortitudo significatur. Et illud [*secundum se*] referri potest vel ad Deum, vel ad ipsum hominem. Si ad Deum, sensus est: Deus ad sui similitudinem vestivit, seu ornavit hominem fortitudine; videlicet, quia donavit eum acumine intellectus, quo multa & mira excogitare potest. Si ad hominem, sensus est: Ornavit hominem variis ingenii dotibus secundum se, id est, prout naturæ ejus conveniebat; quippe qui esset creatura rationalis. Sunt qui hæc verba putant ad solum primum hominem pertinere, in quo magna fuit intelligentiæ vivacitas & præstantia: Potest nihilominus referri ad totum genus humanum, de quo generatim Ecclesiasticus in sequentibus.

v. 12. *Et mandavit illis, unicuique de proximo suo.* Quid mandavit? opera dilectionis, & beneficentiæ, juxta illud; *Diliges proximum tuum, sicut teipsum*; idque plus vel minus, pro ratione circumstantiarum temporis, loci, & qualitatis personarum. Nec modo corporalis dilectio; verùm etiam, & maximè, spiritualis beneficentiæ opera mandata sunt, inter quæ est fraterna quoque correptio, de qua Christus Matth. 18. *Si peccaverit in te frater tuus, corripe eum inter te, & ipsum solum*, &c.

v. 26. *A mortuo quasi nihil, perit confessio.* Græcè est ὡς μὴ ὄντος; hoc est à mortuo quasi ab eo qui non sit. Intelligitur autem confessio laudis. Estque sententia similis cum illa psal. 113 *Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui descendunt in infernum.* Sicut & illud quod sequitur, *Vivus & sanus laudabis Dominum*, simile est illi quod in eodem psalmo subditur; *Sed nos qui vivimus, benedicimus Domino.* Vid annotat. ejus loci. Quod autem

hic author non sentiat homines omnino perire per mortem, ut nec animo supersint, Deumque laudent, si statum hujusmodi hîc vivendo meruerunt, patet, quia in superioribus dixit, quod Deus unicuique in die obitus sui reddet secundum opera; quod falsum esset, si homines tunc omnino esse desinerent, & bonorum animæ non essent in eo statu felicitatis; quo Deum laudarent. Sed mortui dicuntur non laudare Dominum, quia mors est viventis correptio, & sic homines per mortem quodammodo desinunt esse. Supersunt quidem animæ, sed propriè ipsi homines non supersunt, qui mortui sunt, donec posteà resurgant. A

CAPUT XVIII.

v. 1. *Qui vivit in æternum creavit omnia simul.* Ex hoc loco & aliis rationibus existimabat Augustinus lib. 4. de Gen. ad litt. c. 33. omnia à Deo simul tempore creata esse: & distinctionem dierum Gen. 1. commemoratam non significare nisi distinctas cognitiones, quibus Angelis res creatæ innotuerint. Sic idem l. 11. de civit. c. 7. Sed alii Patres, Basil. Ambr. Chrys. & Gregorius verè spatia dierum distincta intelligunt. Et hanc sententiam, eò quòd Moyses rudibus Judæis, & non Angelis, Genesim scripserit, passim Doctores comprobant, respondentes hoc loco illud (*simul*) non referri ad (*creavit*) sed ad (*omnia*) quod & Græca manifestè docent, quæ legunt (*creavit omnia pariter*) quod universitatem rerum creatarum significat, non autem tempus. Sensus itaque est, omnia in universum sine exceptione à Deo creata sunt, nihil est in rerum natura quod non sit ejus opus & factura. Itaque non aliud hîc dicitur quàm quod Joannes sub initium Evangelii sui dicit de verbo Dei: *Omnia per ipsum facta sunt.* B C

Deus solus justificabitur, & manet invictus rex in æternum. Quæritur quomodo hoc consistat cum eo quod subditur v. 22. de ipso homine: *Non impediaris orare semper, & ne verearis usque ad mortem justificari? Resp.* Aliter Deus justificatur, aliter homo. Deus justificatur, & solus justificatur, quia solus sine ullo defectu perfectus invenitur, in quo nihil injustitiæ, nihil imperfectionis est; cum sit ipsa justitia & summa perfectio. Homo verò justificatur, & usque ad mortem justificatur, quia etsi justitiæ opera facit, & in eis proficit; nunquam tamen in ea ita perfectus est, quin ei necesse sit in justitia semel accepta, usque ad mortem proficere.

v. 8. *Numerus dierum hominis ut multum centum anni. Quæstio* nascitur; Quomodo ergo David, qui præcessit hunc scriptorem octingentis circiter annis, dicat psal. 89. *Si in potentatibus, octoginta anni,* &c. An David ponit quod in pluribus accidit; hic autem Author quod in paucissimis. Saltem hinc apparet post tempora Davidis usque ad hujus scriptoris ævum, ætatem hominum fuisse imminutam; fortè nec usque hodie. D

v. 12. *Miseratio hominis circa proximum suum: misericordia autem Dei super omnem carnem.* Id est, super omnem hominem, non quasi non omnis homo sit proximus, sed quia non potest unius hominis beneficentia extendi ad omnes homines; sed tantùm ad eos qui obvii sunt, & quibus se proximum declarare potest, sicut Samaritanus opere ipso monstrabat se proximum esse illi vulnerato à latronibus Luc. 10. At beneficentia Dei (id enim significat hoc loco misericordia Dei) diffusa est in omnem carnem. Neque enim fieri potest ut quisquam misericordiæ Dei sit expers, cum saltem naturam & ipsum esse acceperit beneficio Dei. Simile illud: *Pater cælestis solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.* Fortè etiam caro generaliter sumitur pro omni animali, sicut capite superiori: *Posuit timorem illius super omnem carnem.* E

v. 23. *Ante orationem præpara animam tuam, & noli esse quasi homo qui tentat Deum.* Secundum Catechismum ad Parochos, cap. de præparatione ante orationem adhibenda: Tentat Deum, is, qui cum benè orat, malè agit; & cum loquitur cum Deo, à precibus animus ejus aberrat. An fortè is quoque intelligi potest in oratione tentare Deum, qui hæsitat de potentia, bonitate, vel certitudine promissionis divinæ? prout à Jacobo dicitur c. 1. *Postulet autem in fide, nihil hæsitans.* Vide ibidem nostrum comment.

CAPUT XIX.

v. 1. *Qui spernit modica, paulatim decidet.* Quidam hinc colligunt per venialia minui charitatem. Sed fortè non est hic sensus litteralis. Loquitur enim Sapiens, ut apparet, de imminutione bonorum temporalium. Immediatè enim præcedit: *Operarius ebriosus non locupletabitur.*

v. 4. *Qui credit cito, levis corde est, & minorabitur.* Magna vituperatio ejus, qui cito & facile credit. *Quomodo* ergo charitati tribuit Apostolus hanc proprietatem, quod omnia credat. 1. Corinth. 13. Et fides Christiana tantò commendabilior est, quantò promptior. Unde Dominus ad Thomam, Joan. 21. *Quia vidisti me, Thoma, credidisti; Beati qui non viderunt & crediderunt.* Et sicut reprehenduntur illi, quibus dicitur: *Nisi signa & prodigia videritis, non creditis*; ita communiter illi commendantur, qui mox ad prædicationem Apostolorum crediderunt, nullis conspectis signis. *Respondeo*, præceptum Ecclesiastici esse præceptum prudentiæ; quo admonetur homo quomodo erga hominem se habere debeat; quia scriptum est, *Omnis homo mendax.* Et sensus est: Qui citò & facile credit homini, aliquid de proximo suo narranti; & maximè eidem detrahenti, is levis est corde, & *minorabitur*, id est, patietur detrimentum famæ, & existimationis suæ. Quod autem Apostolus dicit: *Charitas omnia credit, omnia sperat*, intelligendum est, sicut omnia sperat à Deo promissa, id est, bona æterna, non temporalia, quia scit Deum fallere non posse; sic etiam omnia credit Deo, id est, quæcumque Deus revelavit, vel per se, vel per Ecclesiam suam, ea omnia statim indubitanter suscipit, & credit. Unde qui miracula expectabant, D. Thomas & alii, tardiores fuerunt in credendo Deo; & propterea meritò à Christo reprehensi sunt; quia Deo tanquam primæ veritati statim credendum est, & non potest ei nimis citò & facilè credi.

v. 8. *Amico & inimico noli narrare sensum tuum. Et si est tibi delictum, noli denudare.* Prohibet Sapiens, ne passim cuilibet homo aperiat secreta cordis sui, & maximè ea quæ pertinent ad suam ipsius infamiam, id est, peccata seu delicta sua. Si enim propria vitia tegere non potest, quomodo tacebit aliena? Non prohibetur autem confessio peccati, quæ fit Deo, coram sacerdote. Etenim si prudentia humana non vetat, consilii causa, aperire peccatum nostrum amico fideli & prudenti, ut curetur; multò minus prohibet detegere sacerdoti ad consequendam à Deo remissionem. Græca longè alium habent sensum, videlicet; *Neque amico neque inimico narres vitas alienas*, id est, mores alienos. *Et si potes absque peccato, ne detegas*, scilicet vitia aliena. Ubi illud (*si potes*) adjectum est; quia certis casibus tenetur homo peccata aliena prodere; nempe si vergant in notabile periculum totius alicujus communitatis. Ita quidem Græca Complutensia.

CAPUT XX.

v. 2. *Concupiscentia spadonis devirginabit iuvenculam; sic qui facit per vim iudicium iniquum.* Vide Theodoretum lib. 2. histor. Eccles. c. 24. de Episcopo, qui cum se castrasset, non tamen suspicionem in quam venerat, à se amovere potuit. Jansenius hunc locum optimè exponit. Vatabli versio sic habet, & benè; *Qualis est spadonis puellam vitiandi libido, talis est, qui per vim exercet iudicia.* Vide etiam Basilium latè hac de re disserentem libro de vera virginitate. Item August. lib. 6. contra Julian. cap. 14. de Calligono Valentiniani junioris eunucho.

v. 32. *Sapientia absconsa, & thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisque?* Igitur sapientiæ seu doctrinæ talentum juxta Evangelicum quoque præceptum in aliorum utilitatem expendendũ est, ne nobis dicatur illud Matth. 25.

Serve male, & piger, sciebas, quia meto ubi non semino, &c. *oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis*, &c. Non tamen abscondit sapientiam qui propterea non profert in publicum, quia ad ministerium prædicationis, vel publicæ functionis non vocatur; sufficit enim quod paratus sit proferre, si vocaretur.

CAPUT XXI.

v. 1. *Fili peccasti, ne adiicias iterum; sed & de pristinis deprecare, ut tibi dimittantur.* Ostendit, duo esse necessaria ad veram pœnitentiam de peccatis antea commissis. Quorum alterum est, non adiicere iterum, id est, peccata non iterare. Alterum, deprecari pro peccatis commissis, ut dimittantur. In priori intelligitur nova vita, hoc est, commutatio vitæ veteris in novam, & abjicere veterem hominem cum actibus suis. In posteriori intelligitur satisfactio, id est, studium reconciliationis per opera ad hoc destinata: Cujusmodi sunt, orationes, jejunia, eleemosynæ. Unde patet falsum esse illud apud hæreticos hodiernos pervulgatum & decantatum: Optima pœnitentia nova vita. Quod si verum esset, jam sufficeret vitam in melius commutare, neque oporteret sollicitum esse deprecari de pristinis, ut dimitterentur. Hinc Aug. lib. 1. de nupt. c. 26. Si à peccando desistere, hoc esset peccatum non habere, sufficeret ut hoc nos moneret scriptura, *Fili peccasti, non adjicias iterum.* Non autem sufficit; sed addidit: *Et de pristinis deprecare, ut tibi remittantur.* Manent ergo nisi remittantur. Sed quomodo manent si præterita sunt, nisi quia præterierunt actu, manent reatu?

v. 4. *Quasi romphæa bis acuta omnis iniquitas; plaga illius non est sanitas.* Bis acuta, id est, anceps, & hinc inde scindens. Græcè est δίστομος, & pro eo quod habemus (*sanitas*) ἴασις, id est, curatio. Nec tamen hac sententia significat Sapiens iniquitatem curari non posse per pœnitentiam, & veniam subsequentem; quasi sit aliquod peccatum, cujus non possit impetrari remissio: Nam hoc eodem capite dixit; *De pristinis deprecare, ut tibi dimittantur:* Sed plaga ejus intelligitur mors æterna; quæ ubi propter iniquitatem semel inflicta fuerit, jam plaga illa curari non potest. Interim, quamdiu homo vivit, per pœnitentiam agi potest, ut iniquitas plagam illam non inferat. Alii intelligunt de curatione peccati, quantum est ex parte ipsius hominis; utpote quod is sibi relictus morbos quidem corporis curare potest, morbos autem animi, id est, plagam peccati, sine gratia Dei sanare non potest. Potest etiam hyperbolicè significari difficillimam esse curationem graviorum iniquitatum.

CAP. XXII. Nullam habebat annotationem.

CAPUT XXIII.

v. 6. *Et anima irreverenti & infrunitæ ne tradas me.* Infrunitum apud Latinos priscum & obsoletum vocabulum est, significans insipientem, stolidum; nimirum idem quod Græcis ἄφρων, sicut è contra frunitus idem est, quod Græcis φρόνιμος. Hoc loco Græcè tantum est: *Animæ inverecundæ ne tradas me.* Et est idem vocabulum c. 31. *Tortura viro infrunito*, ubi Græcè est ἀπλήστου, id est, insatiabili. Vide Beroaldum in lib. 4. Asini aurei, ubi vocabulum hoc exponit, & antiquos eo usos esse docet.

v. 9. *Jurationi non assuescat os tuum, Multi enim casus in illa.* Prohibet hic Sapiens consuetudinem jurandi; simpliciter autem jurare non prohibet. Quid verò Christus sibi velit Matth. 5. dicens: *Ego autem dico vobis non jurare omnino.* Et Jacobus c. 5. *Nolite jurare, neque per cœlum, neque per terram, neque aliud quodcumque juramentum.* Vide nostrum comment. dicto Jac. loco.

v. 10. *Nominatio Dei non sit assidua in ore tuo, & nominibus sanctorum non admisceaeris.* Prohibet frequentem divini nominis expressionem in sermone, sive in juramento, sive extra. Nam ne quidem extra juramentum nomen Dei assumere licet in vanum. Id enim generaliter prohibetur secundo præcepto Decalogi: *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum.* Intellige quocum-

A que modo: sive jurando, sive simpliciter loquendo. Porrò quod nos habemus; *Et nominibus sanctorum non admisceearis*, Græcè est: *Et nominationi Sancti ne assuescas.* Sancti autem, sive Sanctorum, vel ad personam, vel ad rem sanctam referri potest. Si ad personam refertur, sensus est: Non assuescas facilè, ac leviter nominare Deum, qui est Sanctus Sanctorum; aut etiam sanctos homines jam vita functos, & sanctitatis opinione celebres. Si ad rem sanctam sensus erit. Ne facilè nomines sanctum sanctorum, quia est sacratior pars templi, neque alias res sacras; ut templum, altare, arcam, tabernaculum. Notatur autem prava Judæorum consuetudo; qui facilè res istas sacras nominabant, aut etiam per eas jurabant, ut patet Matth. 5.

CAPUT XXIV.

B v. 14. *Ab initio & ante sæcula creata sum*, &c. Abutebantur hoc loco Ariani, quasi Filius Dei, qui est Sapientia patris, fuisset creatus & factus. Sed *creare* in Scriptura sacra nonnumquam etiam pro (*gignere*) ponitur, ut ibi psalm. 101. *Populus, qui creabitur, laudabit Dominum*; sine dubio populus qui gignetur, & nascetur ex parentibus suis ordinaria via. Igitur Sapientia patris ante sæcula genita est, imò, ut præcedit v. 5. *Ex ore Altissimi prodivi.* Nempe, ut ex ore corporis procedit verbum sensibile, ita & ex substantia Patris, velut ex ore, ab æterno procedit Verbum increatum, & insensibile, qui est Filius Dei. Alibi dicitur & ex utero procedere, ut psalm. 109. *Ex utero ante luciferum genui te.* Aliàs quoque ex corde patris, ut in hymno illo: *Corde natus ex parentis*, &c. Sed diversis Metaphoris res eadem significatur; videlicet generatio Filij ex substantia Patris. Et quidem quæ hic dicuntur de Sapientia æterna,

C usu Ecclesiastico decantantur in laudibus B. Virginis Deiparæ; non quod propriè in eam competant hæc verba, sed quia ad eam sensu non inepto accommodari possunt; videlicet ut ipsa intelligatur singulari quodam & præ aliis hominibus excellentiori modo, ab æterno fuisse ordinata, id est, prædestinata ad sublimiorem sanctitatis honorem; & eum gradum, ut mater præordinaretur æterni illius patris filii. Cæterùm quòd æterna Dei Sapientia subjungit: *Et in habitatione sancta coram ipso ministravi*; significat Ecclesiasticus, quod sacerdotes in tabernaculo Deo deservierint per Sapientiam Dei, eodem modo quo ad Rom. 8. *Spiritus sanctus dicitur postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Vide ibi nostrum comment.

v. 29. *Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt*

D *me, adhuc sitient.* Si de præsenti sæculo intelligatur; sensus erit. Quicumque mei compotes fiunt, majori adhuc desiderio accendentur, ut magis mei fiant participes. Nam sapientia ex parte acquisita majorem sui excitat cupiditatem. Si de futuro; sensus erit: Qui mei compotes facti fuerint nullum mei fastidium patientur, sed semper adhuc esurient & sitient, id est, semper in eis manebit appetitus ac desiderium meæ præsentiæ: qui tamen appetitus in illa beata vita à re desiderata nunquam separabitur. Prior tamen sensus magis congruit contextui; sicut & verborum illorum, quæ præcedunt v. 11. *In omnibus requiem quæsivi*, hic sensus est: In omni creatura quæsivi locum habitationis. Unde & sequitur: *In Ja-*

E *cob inhabita*, &c. videlicet, quia in populo Israëlitico Sapientia Dei specialiter sibi sedem fixit.

v. 45. *Penetrabo omnes inferiores partes terræ.* Hæc loquitur Sapientia patris Christus Dominus, descensum suum ad inferos significans, quo illuminavit & recreavit patres dudum illum expectantes. Vide eleganter Irenæum lib. 4. cont. hæres. c. 39.

CAPUT XXV.

v. 13. *Quam magnus qui invenit sapientiam & scientiam, sed non est super timentem Dominum.* Hæc sunt ex postremis insuspicabilibus, quæ hic decem enumerantur. Pro (*insuspicabilibus*) alii vertunt (*conjecturas.*) Significat ergo decem esse genera hominum, quos secundum morem hujus vitæ beatos dicere

ſeu ſuſpicari poſſumus. Ubi octavo loco ponit eum, qui invenit ſapientiam. Et quidem nonum intelligunt nonnulli eum qui invenit ſcientiam; & decimum timentem Deum, & ita diſtinguunt inter ſapientiam & ſcientiam; quod illa ſit rerum divinarum, hæc humanarum. Sed ſciendum eſt ſcientiam in Græco non haberi. Et proinde qui habet ſapientiam ponitur octavo loco; qui autem Dominum, nono loco, ut ſenſus ſit: Magnus quidem eſt qui ſapientiam acquiſivit, ſed eo adhuc major eſt, qui timet Dominum. Intelligit autem ſapientiam non ſecundum plenam ſui rationem, qua dicitur Job.28. *Ecce timor Domini ipſa eſt ſapientia*, ſed tantum qua parte per eam res divinæ cognoſcuntur. Sed *quæſtio* hinc naſcitur. Quod ergo ſit decimum inſuſpicabile? *Reſpondeo.* Ubi habemus: *Timor Domini ſuper omnia ſe ſuperpoſuit*, Græca quædam non timorem habent, ſed dilectionem. Ut hîc illud ſignificetur, quod Apoſtolus ait 1. Corinth.13. *Maior autem horum eſt charitas.* Nam etiamſi in præcedenti ſententia intelligatur quoque timor, ſeu reverentia filialis; tamen in filiis præſtantioris virtutis actus eſt, & affectio divinior, ipſa dilectio, quam timor aut reverentia.

v.17. *Omnis plaga triſtitia cordis eſt, & omnis malitia nequitia mulieris,* Significatur præcipuam plagam eſſe triſtitiam cordis, & præcipuam malitiam, malitiam mulieris. Id enim indicant ſubjecta verba quibus dicit: *Omnem plagam, & non plagam videbit cordis; & omnem nequitiam, & non nequitiam mulieris*, q.d. omnem quidem plagam ſuſtinere poteſt homo, ſed non plagam & triſtitiam cordis; & ſimiliter omnem nequitiam, excepta nequitia mulieris; item omnem obductum, id eſt, impetum, excepto impetu odio flagrantium; & quamvis vindictam, excepta ea, quæ ab inimico & hoſtili animo proficiſcitur. Et eſt phraſis Hebræa; *Omnem plagam & non plagam videbit cordis*, pro omnem plagam, ſed non plagam cordis, vel, excepta plaga cordis; eo modo quo in Evangelio dicitur, Matth.12. *Omne peccatum dimittetur homini, ſpiritus autem blaſphemia non dimittetur*, pro eo quod diceret; excepta blaſphemia ſpiritus. In Græco quidem non eſt verbum illud (*videbit*) ſed ſupplendum eſt, vel illud, vel aliud ſimile.

CAPUT XXVI.

v. 20. *OMnis autem ponderatio non eſt digna continentis animæ.* Græcè eſt, libra, ſtatera, pondus. Et eſt ſenſus: Nullum auri vel argenti pondus comparandum eſt cum anima continente, id eſt, cum muliere caſta. In Græco additur (*ejus*) ſcilicet mulieris, ut hic genitivus regatur à præcedenti genitivo (*animæ.*) Nec propterea ſenſus mutatur. Poteſt autem & hoc modo ſententia intelligi: Nihil comparari poteſt cum eo, qui continens, id eſt, compos factus fuerit animæ illius, ſcilicet caſtæ mulieris. Nam continens pro compos ſæpiuſculè in his libris legitur.

v. 28. *Difficile exuitur negotians à negligentia, & non juſtificabitur caupo à peccatis labiorum.* Priori loco Græcè eſt, ἔμπορος ἀπὸ πλημμελείας, id eſt, mercator à delicto. In poſteriori autem non additur illud (*labiorum.*) Sed parum refert. Interpres noſter ſignificat mercatorem imprimis delinquere, multarum rerum, quas facere deberet, neglectu, & omiſſione. Alioqui in iis quæ ad mercaturam pertinent, conſtant diligentem, & ſollicitum eſſe mercatorem; ſed earum rerum quæ ad pietatem pertinent, negligentem. Secundum Græcam lectionem, ſignificatur, mercatores ſæpè in multis peccare; ut laudando merces pluſquam oporteт, & in ſimilibus; quæ tamen conſiſtere poſſunt cum intentione quærendi tantum juſtum lucrum, & commodum honeſtum, tam privatum, quàm publicum. Unde nec hinc concludi poteſt, negotiationem Chriſtianis eſſe prohibitam, ſicut nec cauponariam, aut officium publicanorum, id eſt, eorum qui redimunt publica vectigalia, ſed tantùm, in omnibus his multa eſſe pericula.

CAPUT XXVII.

v. 1. *PRopter inopiam multi deliquerunt.* Græcè χάριν ἀδιαφόρου, id eſt; propter rem indifferentem.

A Qua Græca voce ſignificantur divitiæ; quas & Stoïci dicebant non in bonis collocandas, ſed indifferentes eſſe. Senſus autem eodem recidit, ſicut & immediatè ſubjungitur: *Et qui quærit locupletari, avertit oculum ſuum.* Videlicet propter opes acquirendas, & inopiam vitandam, multi deliquerunt; nonnulli quoque malè perierunt, dum malis artibus inopiam avertere, & opes acquirere ſtudebant. Neque tamen propterea paupertatis profeſſio apud Chriſtianos damnatur; de quo vide Proverb. 30. ad illa verba, *Mendicitatem & divitias ne dederis mihi.*

v.12. *Homo ſanctus in ſapientia manet, ſicut ſol. Nam ſtultus ſicut luna mutatur.* Non ſignificatur hominem ſanctum perpetuo ſanctum eſſe, & à ſanctitate vel ſapientia non poſſe excidere. Id enim eſt contra dictum Apoſtoli, 1. Corinth.10. *Qui ſe exiſtimat ſtare, videat ne cadat,* & Chriſti Matth.26. *Vigilate & orate, ne intretis in tenB tationem*, item contra illud Apocal.3. *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam:* Imò contra doctrinam ipſius Eccleſiaſtici capite præcedenti verſ.27. Ubi inter alia, ob quæ ſe dicit vehementer contriſtari, imò graviter iraſci, ponit hominem, qui tranſgreditur à juſtitia ad peccatum: Sed ſenſus eſt, Homo ſanctus, ſeu ſapiens ſervat continuò in ſermone ſuo eundem ſapientiæ tenorem; totus eius ſermo ſapientiæ eius teſtis eſt, ſicut ſol perſiſtit ſemper in pleno lumine. At verò ſtultus in uno eodemque ſermonis contextu ſæpè varius eſt; nunc ſana loquitur, nunc ſtultitiam ſuam prodit per ſermonis ineptiam. Itaque mutatur ut luna quæ quaſi continuò variat. Hunc ſenſum confirmat, quod Græcè eſt: *Narratio pii perpetua ſapientia eſt.*

D. Auguſt. epiſt. 19. ad Januarium ſublimiorem ſenſum in his verbis conſideravit, legens hoc modo: *Sapiens ſicut ſol permanet; ſtultus, ſicut luna mutatur.* Quis eſt, C inquit Sapiens, qui permanet, niſi ſol ille juſtitiæ, de quo dicitur, *Ortus eſt ſol juſtitiæ*, id eſt, Chriſtus? Quis eſt ille ſtultus, qui tanquam luna mutatur, niſi Adam, in quo omnes peccaverunt? In Adam intelligens omnes homines qui variè mutantur, nunc è bono in malum; ſæpè etiam è malo in pejus; ſubinde tamen etiam è malo in bonum, more creſcentis lunæ, & decreſcentis.

v.13. *Ira & furor utraque execrabilia; & vir peccator continens erit illorum.* Execrabilia; nempe quia hominem, qui eſt natura manſuetum animal, admodum illa dedecent. Unde illud Poëtæ: *Candida pax, homines; trux decet ira feras. Et vir peccator continens erit illorum*: Græcè eadem vox eſt quæ legitur Sap.8. *Ut ſcivi quia aliter non poſſem eſſe continens*, &c. Itaque non ſigD nificatur quòd vir peccator continebit ſe, hoc eſt, abſtinebit ab ira & furore; ſed contrarium potius, quod continebit illa intra ſe, & quòd illorum compos erit, id eſt, vitiis illis obnoxius.

CAPUT XXVIII.

v.1. *QVi vindicari vult, à Domino inveniet vindictam, & peccata illius ſervans ſervabit.* Græca ſonant hoc modo: Qui vindicat, id eſt, qui vindictam ſumit de injuria ſibi illata, is ſuorum peccatorum vindictam à Deo inveniet, id eſt, Deus graviſſimè in eius peccata vindicabit. Et ſenſum non malè expreſſit Latinus interpres: Quia non ſolum qui vindicat actu, verùm etiam qui ſolam apud ſe ſervat vindicandi voluntatem (licet occaſio exequendæ vindictæ numquam ſe ofE ferat) à Domino ſentiet vindictam. Deinde non ſolùm, qui vult vindicare per ſe; verùm etiam qui vult vindicari quoquo modo, per alium, id eſt, qui cupit injuriam ſibi illatam vindicari, per quemcumque alium. Quod uſque adeo verum eſt, ut etiam de eo intelligatur, qui vult vindicari à Deo. Id eſt, qui hoc optat & expectat à Deo ut ille injuriam ejus vindicet. Ratio eſt, quia homo tenetur injuriam ſibi à proximo illatam remittere, id eſt, nullam vindictam pro ea exigere, ne quidem à Deo, quia adhuc meritò ei dicetur: *Homo homini reſervat iram, & à Deo quærit medelam?* q.d. à Deo petit vindictam in proximum, & ab eodem medelam, id eſt, veniam ſui peccati. Neque obſtat, quod dicitur, *Mihi vindi-*

ctam, & ego retribuam, dicit Dominus; quia hæc sententia non significat petendam à Deo vindictam, sed ei relinquendam, ut pro sua divina sapientia vel justè retribuat, vel misericorditer remittat. Cæterùm quod hic dicitur: *Peccata illius servans servabit*, & paulò pòst, *Et tunc deprecanti tibi peccata solventur - --- & à Deo quærit medelam? .--- & de peccatis suis deprecatur? ---- & propitiationem petit à Deo? Quis orabit pro delictis illius?* &c. Hæc omnia conferenda sunt cum eo quod dicitur in oratione Dominica, *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*. Et cum eo quod subjungitur Matth. 5. *Si enim dimiseritis*, &c. *Et, si non dimiseritis hominibus; nec pater vester dimittet vobis peccata vestra.* Et cap. 18. *Sic & pater meus cœlestis faciet vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris.* Et Marc. 11. *Quod si* B *non dimiseritis, nec Pater vester qui in cœlis est dimittet vobis peccata vestra.* Et cum quibusdam sententiis Augustini, de quibus vide nostra in 3. dist. 30.

v. 16. *Lingua tertia multos commovit, & dispersit illos de gente in gentem.* Linguam tertiam vocat, quæ seminat discordias. Est enim ea tertia, id est, media inter linguas eorum, quos discordes facere studet. Et sensus est: Lingua tertia multos commovit ad dissensionem, neque id tantum inter privatos, verùm etiam sæpè inter principes, & reges; ita ut inde bella & gravissimæ calamitates oriantur, ob quas multi sedibus suis ejecti, errare cogantur à gente in gentem. Græca quædam exemplaria pro (*lingua tertia*) habent (*lingua duplex*) id est, quæ aliud coram uno, aliud coram alio loquitur; & quæ aliud profert, aliud in animo gerit. C

CAPUT XXIX.

v. 2. Fœnerare proximo tuo in tempore necessitatis illius. Fœnerare, id est, da mutuum. *Quæri* potest, quare scriptura potius hortetur nos ad dandum mutuum, quàm ad spondendum pro amico? Hoc enim Prov. 6. & hoc loco v. 18. & seqq. dissuadet. Mutuò autem dandum esse, etiam Dominus in Evangelio monet, dicens Luc. 6. *Mutuum date nihil inde sperantes. Respondeo*, per sponsionem gravissima sæpè mala incurruntur, quæ & hoc cap. & in Proverb. explicantur, & experientiis nota sunt. Oriuntur autem ex obligatione, qua se pro amico quis debitorem facit: Unde fit, ut totam familiam suam oneret, & in magnum discrimen sæpè conjiciat. Qui autem mutuum dat, non dat nisi quod habet, nec ullo modo se ad aliquid obligat, nihilo magis, quàm si aliquid donaret; & potest donando liberari ab omni sollicitudine repetendi. Atque hinc etiam est, quod pro sponsione potest aliquid accipi sine periculo usuræ, non autem pro mutuo. D

v. 20. *Gratiam fidejussoris ne obliviscaris. Dedit enim pro te animam suam.* Sic & Prov. 6. *Si spoponderis pro amico, defixisti apud extraneum manum tuam, illaqueatus es verbis oris tui & captus propriis sermonibus.* Vide ejus loci annotationem.

CAPUT XXX.

v. 9. Lacta filium & paventem te faciet: lude cum eo, & contristabit te. Sensus est, Si lactes filium, id est, indulgenter eum habeas erit tibi causa pavoris. Si ludas cum eo, contristabit te. Non enim præcepit Sapiens ut pater lactet filium, & cum eo ludat, sed magis absterret & prohibet. Unde sequitur prohibitio: *Non corrideas illi, ne doleas*, &c. E

v. 18. *Bona abscondita in ore clauso, quasi appositiones epularum circumpositæ sepulchro.* Græca variant. Nam in quibusdam est vox, quæ significat [*abscondita*] in aliis [*effusa*.] Dicitur sententia in eos, qui bonis uti non audent sibi à Deo concessis. Et sensus est: *Bona abscondita*, id est, reposita & thesaurizata, sunt velut homini habenti os clausum, id est, ei qui bonis uti non audet, nec inde audet comedere; & proinde quoque velut fercula ciborum apposita sepulchris mortuorum, de quibus mortui ipsi sanè non comedunt. Hinc illud: *Quo mihi divitiæ, si non conceditur uti?*

A Si legatur [*effusa*] sensus erit: Bona effusa, vel offusa, id est, oblata ori clauso, id est, homini avaro, qui non audet partis uti, sunt quasi epulæ ad sepulchra mortuorum positæ. Quin sublimiori sensu monet quoque Sapiens, unumquemque, cui talentum aliquod à Deo creditum est, quo proximo suo & Ecclesiæ prodesse possit, legitimè illud expendere. Quod qui abscondit, bona habet abscondita in ore clauso, id est, scientiam & eloquentiam in ore pigro ad docendum: De quo dicit Judex in Evangelio Matth. 25. *Ejicite servum inutilem in tenebras exteriores.*

v. 22. *Tristitiam non des animæ tuæ ----- Multos enim occidit tristitia, & non est utilitas in illa* Sic 2. Cor. 7. *Tristitia sæculi mortem operatur.* Vide illius loci comment. Hic Sapiens loquitur de passione tristitiæ, non de tristitia voluntariè assumpta per rationem, ad delenda peccata & placandum Deum. Passio autem tristitiæ de rebus amissis quas secundum sensum & carnalem affectum vehementer diligebamus, semper est immoderata, & proinde noxia corpori; ut de amissis pecuniis, domo, agro, parentibus, filiis, uxore, amicis: hæc enim solent homines vehementer cruciare amissa. At tristitia de commisso peccato, ad partem rationalem pertinet; ideoque numquam est immoderata; licèt interdum ex redundantia voluntatis rationalis in appetitum sensitivum, contingat oriri passionem tristitiæ immodicam. De qua re vide in 4. dist. 16. de contritione.

v. 24. *Miserere animæ tuæ, placens Deo.* Græcè: *Dilige animam tuam.* Sensus idem est. Agit autem hic peculiariter Sapiens de ea dilectione, seu misericordia, qua quis sibi ipsi usum legitimum, & necessarium bonorum temporalium non subtrahit; ut per animam vita intelligatur. Sicut enim vituperat tristitiam inordinatam, eam maximè quæ est de adversis hujus sæculi, quam dicit esse inutilem, multosque per eam periisse; ita hilaritatem mentis collaudat, & animum tranquillum & serenum eum hilaritate utentem bonis sibi à Deo concessis: simul tamen cum patientia, cum opus est, suscipientem mala, & adversa de manu Domini. Rectè tamen S. Augustinus hanc sententiam sæpè ad spiritualem accommodat eleemosynam, quam unusquisque ante omnia sibiipsi debet impendere. Sic Enchiridii c. 76. & de civit. Dei lib. 21. cap. 27. Qui vult eleemosynam ordinatè dare, à seipso debet incipere, & eam sibi primùm dare. Est enim eleemosyna opus misericordiæ, verissiméque dictum est: *Miserere animæ tuæ, placens Deo.* Nec pugnat cum hac sententia, quod ab Apostolo vituperantur homines seipsos amantes. Nam illi seipsos apud Apostolum amare dicuntur, qui contemptis aliis, omnes actiones suas ad privata & temporalia commoda referunt.

CAPUT XXXI.

v. 1. Vigilia honestatis tabefaciet carnes. Honestas hoc libro ferè pro divitiis ponitur, eò quòd vulgò honestas ex divitiis æstimatur, & homines opulenti honesti vocantur. Ita & suprà c. 11. *Honestas & paupertas à Deo sunt.* Et de Jacob Patriarcha Sap. 10. *Honestavit illum in laboribus*, &c. Sensus ergo hujus loci est, nimiam & immoderatam curam colligendi opes, hominem emacerare, & tabem corpori ejus adducere, somnumque & quietem nocturnam impedire. Vide etiam Sap. 7.

v. 10. *Qui potuit transgredi & non est transgressus.* Illustris locus pro libertate arbitrii contra nostri temporis Manichæos, Calvinianos. Cujusmodi libertas etiam Pilati verbis à Christo approbatis significata est Joan. 19. dum dicit: *Nescis, quia potestatem habeo crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te?* Quamquam non solùm ad liberum arbitrium hic respexit Sapiens, sed ad aliquid prætereà, quod divitibus peculiare est. Nempe dives probus & justus ex eo laudatur, quod cum posset transgredi, id est, ex divitiis multas habeat occasiones peccatorum, adeoque etiam, quod ad homines attinet, impunè sæpè peccare possit; non tamen peccat; sed utitur hoc mundo, tamquam non

utatur, & divitiis affluentibus cor non apponit. Quales fuere Abraham, Isaac, Jacob, Job, David, aliique justi multi veteris testamenti.

v. 25. *Et si coactus fueris in edendo multum, surge è medio, evome, & refrigerabit te, & non adduces corpori tuo infirmitatem.* Nemo miretur præceptum hoc tuendæ sanitatis à Sapiente præscribi. Neque enim alienum hoc est à Scriptore sacro, non magis, quàm quod Paulus scribit ad Timotheum 1. epistolæ cap. 5. *Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.* Quia hæc præcepta scribuntur, quatenus media sunt destinata ad Dei cultum supernaturalem, & salutem animarum. Qua ratione, etiam panem quotidianum & sanitatem corporalem à Deo petimus, & cætera hujus vitæ necessaria: Quæ omnia non aliter à Deo petenda sunt, quàm quatenus conducunt ad prædictum finem. Porrò de vomitus utilitate ad sanitatem conservandam, vide B. Thomam in Summa (& alios) 2. sec.

CAPUT XXXII.

v. 10. *Adolescens loquere in tua causa vix. Si bis interrogatus fueris, habeat caput responsum tuum.* Sapiens diligenter ac multis præceptis adolescentiores instruit, ut potius tacere discant, & audire, quàm loqui. Nempe loqui & docere ad majorem ætatem pertinet; tacere, audire, discere, ad ætatem juvenilem; idque propter multam & crassam ignorantiam; cui omnes ex ipsa nativitate sumus obnoxii. Pro eo quod habemus (*in tua causa*) Græcè est (*si tui usus est*) id est, si tuo sermone sit opus in re aliqua. Item (*Habeat caput responsum tuum*) Græcè sonat, Conclude in caput, vel in summam, sermonem, in paucis multa, ut sit sensus: Adolescens, loquere si quando causa postulat, idque vix, etiam bis interrogatus. Ac si dicat: Primum, cum verecundia te excusa, tanquam adolescentior. [Neque enim jubet eum interrogatum prorsus tacere, quod est stupidi & rustici hominis, sed primum verecundè se excusare.] Secundo autem interrogatus responde, sed breviter, ita ut responsionem tuam in caput, vel summam, id est, in pauca verba conferas. D. Gregorius parte 3. Curæ pastoralis Admonit. 26. sic legit: *habeat initium responsio tua*, q. d. demum secundo interrogatus incipe respondere. Sed verbum Græcum non significat incipere, sed in caput & summam redigere κεφαλαίωσον.

v. 24. *Fili sine consilio nihil facias.* Intellige, nihil grave & dignum consilio, ne quis nimium anxius ad minuta quæque ex alterius ore existimet se pendere debere; vel apud se quoquo modo nimium se in singulis discrucier. Sic enim habet hic idem Ecclesiasticus capite proximè sequenti: *Servo malevolo tortura & compedes, mitte illum in operationem ne vacet*: Et post pauca: *Verùm sine judicio nihil facias grave.*

CAPUT XXXIII.

v. 12. & 13. *Ex ipsis benedixit & ex ipsis maledixit, Quasi lutum figuli in manu ipsius.* Hîc mirè exultat Calvinus, etsi alias hunc librum non recipiat ut canonicum. Sed priora verba vide explicata ad illud Proverb. 16. *Universa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.* Quod autem ad similitudinem luti attinet; solùm per eam significatur, totam massam cujus uni parti Deus benedixit, & alteri maledixit, fuisse corruptam & instar luti abjectam. De quo sic August. lib. 1. ad Simpl. quæst. 2. Ut odisset (*Deus*) Esau, nisi injustitiæ merito, injustum est. Et concludens; Non igitur odit Deus Esau hominem, sed odit Deus Esau peccatorem. Et Enchirid. cap. 98. Jacob dilexit per misericordiam gratuitam: Esau autem odio habuit per judicium debitum. Et epist. 105. Quid oderat Deus in Esau nisi originale peccatum? Vide etiam quæ diximus ad illa verba Esther 15. *Convertit Deus spiritum regis.* Et huc spectat; quod dicit D. Thomas in 1. dist. ult. Deum non velle damnationem

A alicujus per se, sed ordinem hunc justitiæ, ut qui moriatur in peccato, damnetur.

v. 15. *Et sic intuere in omnia opera Altissimi. Duo & duo, & unum contra unum.* Sic prorsus & Græca: δύο, δύο, ἓν κατέναντι τοῦ ἑνός. Sensus est, Deus creavit multa duo, id est, multas res, quarum altera alteri contrariatur. Et est Hebræa phrasis, qua vox aliqua repetita multitudinem significat. Sic apud Ezechielem cap. 14. *Homo, homo de domo Israel*, id est, quicumque homo: Et in Psal. 86. *Homo, homo natus est in ea*, id est multi homines. Et hunc esse sensum docent quoque ea quæ præcedunt, sic enim proximè præmittit Ecclesiasticus: *Contra malum, bonum est; & contra mortem, vita; sic & contra virum justum, peccator. Et sic intuere in omnia opera Altissimi, &c.* B

CAPUT XXXIV.

v. 4. *Ab immundo quid mundabitur, & à mendace, quid verum dicetur?* q. d. Nihil. Nec tamen huc trahenda est sententia, ut per eam significari putetur, sacerdotem aut Episcopum sacramenti ministrum, si peccatis ipse obnoxius sit, peccata non posse remittere. Sensus enim tantum est: Ab immundo, qua parte immundus est, nihil mundari posse: qua autem parte mundus est, & opus Dei exercet, tanquam minister, mundare potest; quatenus videlicet personam Christi repræsentat, qui est agnus immaculatus, ex cujus sanguine profluit omnis virtus sacramentorum. Sic & quod additur; *A mendace quid verum dicetur?* similiter intelligendum; à mendace, qua parte mendax est, nihil verum expectari posse. C Dicit quidem Diabolus, qui simpliciter mendax est, aliquando vera, ut illud in Evangelio Marc. 1. *Scio qui sis, sanctus Dei*, & Act. 16. *Hi sunt servi Dei excelsi*: & consultoribus suis sæpè vera nunciant dæmones; sed fecerunt prima quidem illa, quasi coacti; posteriora verò faciunt, ut magis fallant, & per veritatem temporariam perducant in damnationem æternam. Unde & ejusmodi verum. ex fine mendacium est, quia eo fine à dæmonibus profertur, ut homines per illud in errorem inducantur.

v. 31. *Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit eum, quid proficit lavatio illius?* Sensus est, Si quis laverit se post contactum cadaveris, & statim iterum contingit cadaver; nihil prodest prior lavatio; quia æquè immundus D per contactum posteriorem erat secundum ritum legis. Donatistæ, teste Aug. lib. cont. Donat. cap. 34. hinc colligere volebant, ab hæretico non conferri verum baptisma, cum hæreticus sit Deo mortuus. Sed fallebantur in sensu hujus sententiæ. Quia non dicitur: Qui baptizatur per ministerium alicujus mortui, sed (*à mortuo*) id est, post contactum mortui. Et non aliud hac similitudine docere vult Ecclesiasticus, quàm eum, qui mundatus est à peccatis per pœnitentiam & veniam, & mox ad eadem peccata relabitur; ex priori illa mundatione nullam utilitatem capere, sed potius hoc ei cedere ad gravius judicium.

CAPUT XXXV.

v. 1. *Qui conservat legem, multiplicat oblationem. Sacrificium salutare est attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate.* Olim multa exemplaria, E pro (*oblationem*) habebant (*orationem*) sed secundum Sixtina rectè (*oblationem*) legimus. Id enim significat vox Græca, & idem requirunt sententiæ sequentes, quæ de oblatione seu sacrificio loquuntur. Docet autem hac sententia, & aliquot sequentibus Sapiens, quid sit verum sacrificium, quod per se Deo placeat. Id autem esse docet internum Dei cultum, quo Deus vera pietate, justitia, & innocentia colitur. Sed *dicet aliquis*, An ergo sacrificium externum non est verum? *Respond.* Verum sacrificium duobus modis intelligi potest. Uno modo sacrificium proprii nominis, ut opponatur sacrificio falso, vel improprio, id est, actio illa externa, quæ ad hoc tantùm assumitur, ut per eam protestatio fiat summæ majestatis ac dominii. Sicut vera vitis dicitur arbor illa, quæ uvas profert, non

non quam pictura, vel metaphora exprimit. Alio mo- A do verum sacrificium dicitur, quod typico & externo sacrificio significatur, & sine quo illud placere non potest. Ita sicut interior cultus, respectu externi dicitur verus cultus, quia externus ad interiorem refertur; sic internum sacrificium, quod in ipsa pietate consistit, verum est respectu typici & externi sacrificii, per quod illud significatur, & quod ad illud refertur, sicut Christus dicit Joan. 15. *Ego sum vitis vera*, non per proprietatem naturæ, sed quia similitudo vitis aptissimè in eum quadrat, sicut de homine avaro dicitur; Est verus canis: aut de voraci, verus lupus. Quod autem Ecclesiasticus sacrificia externa non excludat, ex sequentibus clarum est, ubi exhortatur ad liberalem eorum oblationem.

v. 3. *Et deprecatio pro peccatis, recedere ab iniustitia.* Non est sensus, ad remissionem peccatorum, & placan- B dam Dei iram sufficere, si desistamus à peccato, & bona opera deinceps faciamus, sicut volebat Lutherus, quando dixit; Optima pœnitentia nova vita. Sed docetur, illud præcipuè, & ante omnia necessarium esse, ut peccata relinquantur, & vita per studium bonorum operum renovetur, nihilominus pro peccatis præteritis etiam orationes, aliaque pia exercitia assumenda esse, jam suprà cap. 21. docuit hic ibidem Ecclesiasticus, dicens; *Fili, peccasti, ne adiicias iterum, sed & de pristinis deprecare, ut tibi dimittantur*, ut ibi plenius ex Augustino confirmavimus.

v. 14. *Noli offerre munera prava, non enim suscipiet illa.* Votum illud apud Græcos velut unico verbo dicitur, quod significat, munus arrodere, vel circumcidere; sicut quidam solent circumcidere vel accidere nummos aureos & argenteos. Huc ergo Sapiens videtur alludere, C significans liberaliter & integrè Deo & ministris ejus offerenda dona constituta, primitias, decimas, & similia, eaque nulla parte minuenda.

CAPUT XXXVI.

v. 4. *Sicut enim in conspectu eorum sanctificatus es in nobis, sic in conspectu nostro magnificaberis in eis.* Deus in conspectu gentium sanctificatus est in populo Judaïco, quando gentes videntes, vel audientes mirabilia, quæ Deus in illo, & pro illo populo faciebat, agnoverunt, & admirati sunt ejus potentiam, bonitatem, justitiam: eumque propter hæc etiam laudare & colere cœperunt. Vicissim quoque Deus in conspectu Judæorum magnificatus est in gentibus; quando Judæi, conspectis mirabilibus Dei operibus, quæ fecit inter gentes, excitati D sunt in majorem agnitionem, & admirationem potentiæ, bonitatis & justitiæ divinæ. Et hoc fieri optat Sapiens. Quod maximè impletum est in vocatione & conversione gentium ad fidem Christi. Hinc illud Judæorum Act. 11. *Ergo & gentibus Deus dedit pœnitentiam ad vitam?*

v. 11. *In ira flamma devoretur, qui salvatur.* Pro (*qui salvatur*) Græcè est σωζόμενος. Quæ vox sæpè significat eum qui evasit periculum, vel qui, ut extra periculum sit, in arces, vel alia clausa & munita loca se recipit. Quos alibi scriptura (*clausos*) vocat. Sensus est. Qui inclusi sunt munitionibus, ut gladius noster eos comprehendere non possit, flammis absumantur, sive cælitus emissis, sive ab adversariis subjectis, & admotis ad loca, E in quæ se receperint.

v. 14. *Et Israël quem coequasti primogenito tuo.* Id est, quem elevasti ad dignitatem primogeniti tui inter omnes populos terræ; quem fecisti primogenitum tuum inter populos. Exodi 4. *Filius meus primogenitus Israël.* Nihil igitur hæc sententia ad naturalem Filium Dei.

v. 18. *Da mercedem sustinentibus te, ut Prophetæ tui fideles inveniantur.* Quidam hoc ideo dictum putant, quod oratio saltem de congruo meritoria sit ejus, quod per eam impetratur: Et hoc modo antiqui patres oratione sua adventum Messiæ meruissent, quod tamen meritum ita processerit ex Christi passione, sicut ipsa oratio ex Christi passione suam bonitatem habebat. Alii tamen id negant; sicut nemo, vel de congruo mereri potest primam gratiam. Et sic merces impropriè sumenda est, pro fructu seu effectu orationis. Quod autem additur, *Ut Prophetæ tui fideles inveniantur*, sensus est, ut compleantur promissa tua per Prophetas prædicta. Sic enim invenientur fideles, id est, veraces.

CAPUT XXXVII.

v. 8. *Omnis consiliarius prodit consilium, sed est consiliarius in semetipso.* Docet cautelam habendam non solum in deligendis amicis, verùm multò magis in eligendis consiliariis, id est, iis quorum consilio uti volumus, in rebus gerendis. Quod autem ait [*Omnis*] non est prorsus generaliter accipiendum. Nam ita nemo esset adhibendus ad consilium, si omnis omnino talis esset, qui consilium proderet. Sed sicut dicit Apostolus, *Omnes quæ sua sunt quærunt*, ad Philipp. 2. id est, maxima pars hominum, ita & istud intelligendum; *Omnis consiliarius prodit consilium*, id est, magna pars talis frequenter deprehenditur, ut infideles sint, & consilia prodant. Undè rectè monuit idem Ecclesiasticus quoque cap. 6. *Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi unus de mille.* Et Hier. 9. *Unusquisque se à proximo suo custodiat.* Græca hunc sensum habent: Omnis consiliarius extollit consilium, sed est qui consulit in rem suam. q. d. Noli omni consilio credere, quia licet omnes extollant, & commodent consilium suum; sunt tamen, qui consulunt non utilitati proximi, sed in rem suam, & ad commodum suum.

v. 23. *Qui sophisticè loquitur, odibilis est, in omni re defraudabitur.* Aug. lib. 2. de doct. Christ. 31. indicat duplicem intellectum hujus sententiæ. Prior est, Ecclesiasticum monere, cavendam esse libidinem rixandi; & puerilem quandam ostentationem, & cupidinem decipiendi adversarium, quod potissimum fit per ea quæ apud Dialecticos vocantur captiones & sophismata. Cujus ibidem ponit hoc exemplum. Quod ego sum, tu non es; Ego autem homo sum; Tu igitur non es homo. Quod cum constet sophisma esse, tamen homini aliquam difficultatem adfert expediendæ solutionis. Hujusmodi ergo sophismatibus uti in sera disputatione, odiosum est, & puerile. Posterior sensus ab eodem Augustino redditur, ut sophisticus sermo dicatur, non captiosus quidem; sed tamen nimium luxurians, & abundantius, quàm gravitatem argumenti decet ornamenta verborum consectans, quem solemus affectatum sermonem appellare; qui rebus non est accommodatus, sed ostentationi servit. Et hic ergo sermo quoque auditoribus significatur esse odiosus.

CAPUT XXXVIII.

v. 1. *Honora medicum propter necessitatem. Etenim illum creavit Altissimus.* Præcipit honorari medicum corporalem propter necessitatem corporis; videlicet quia honore digni sunt qui necessitatibus proximorum subveniunt. Quod si hoc præcipit scriptura de medico corporis, multò magis intelligitur præceptum esse de medico animæ, & tantò magis, quantò anima corpore est dignior. Honor autem intelligitur non tantum in externa salutatione seu veneratione, quæ fit verbis & moribus corporis, per quam, ejus quem veneramur excellentiam testamur; verùm etiam in honesta persolutione mercedis, quæ ei propter artem & curam debetur. Constat enim frequenter in Scriptura sacra honorem sic accipi. Sic Tobiæ 1. Tobias decem talentis argenti honoratus legitur à rege. Item ille; *Honora patrem*, &c. Et apud Apostolum 1. Tim. 5. *Presbyteri, qui benè præsunt, duplici honore digni sunt*, id est, ampliori stipendio. Quod autem hic talis honor intelligatur, indicat sententia sequens: *A Deo enim est omnis medela, & à rege accipiet donationem.*

v. 9. *Fili in tua infirmitate ne despicias teipsum; sed ora Dominum, & ipse curabit te.* Duo utilia præcepta continentur hac sententia. Unum est, ut homo implicatus morbo corporali non seipsum despiciat, id est, valetudinem corporis sui parvi faciat, quasi hoc ad

Estii Annot. in Script. Mm

perfectionem hominis pertineat, sanitatem corporis negligere; cum illud potius sit inordinatæ & præposteræ pietatis. *Nemo enim*, inquit Apostolus Ephes. 5. *carnem suam odio habuit, sed nutrit, & fovet eam.* Non ad delicias, sed ad necessariam servitutem animæ. Ac præterea tenetur quisque diligere proximum sicut seipsum. Atqui proximo ægrotanti succurrere tenetur juxta illud Matth. 25. *Infirmus fui & visitastis me.* Igitur eandem curam quoque sibi ipsi debet. Porrò alterum quod hîc Sapiens docet, est, non repugnare ut sanitatis recuperatio simul expectetur à Deo, & à medico; sed à Deo principaliter, qui etiam sine medico curare potest; à medico verò tanquam ministro ordinario; per cujus artem Deus plerumque sanitatem restituit. Unde nec tentandus est Deus, ut quando medici copia est, à Deo immediatè sanitas expectetur.

CAPUT XXXIX.

v. 33. *Sunt spiritus qui ad vindictam creati sunt, & in furore suo confirmaverunt tormenta sua.* Non satis liquet de quibus spiritibus loquatur, utrum de dæmonibus, ut illi creati dicantur ad vindictam, quia Deus ad impiorum supplicia utitur naturalibus viribus dæmonum; & ita utitur, ut hoc ab æterno se facturum disposuerit; unde rectè ad vindictam impiorum creati dicantur. Alii quoque intelligunt eos creatos ad vindictam, id est, ad pœnam propriam; quia videlicet Deus præscivit eos peccaturos, & sic eosdem in sua præscientia ordinavit ad pœnam. De quo modo explicandi vide plenius suprà ad illa verba Proverb. 16. *Universa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum.* Alioqui potest quoque non incommodè accipi præsens sententia, de illis spiritibus, de quibus in psalm. 148. *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum ejus*, id est, de ventis, procellis & tempestatibus quæ creata dicuntur ad vindictam, scilicet quia talibus Deus utitur ad sumendam vindictam de peccatis hominum, & ad hoc se usurum in eorum creatione prævidit, & præordinavit. Hunc sensum confirmant quæ hoc eodem capite sequuntur: *Ignis, grando, fames & mors, & omnia hæc ad vindictam creata sunt.*

v. 39. *Omnia opera Domini bona, & omne opus hora sua subministrabit.* Scilicet Deus. *Non est dicere, Hoc illo nequius est. Omnia enim in tempore suo comprobabuntur.* Non significat Sapiens nullos esse gradus bonitatis, aut præstantiæ inter creaturas; Id enim manifestè falsum est, & contra scripturas, quæ imprimis hominem testantur cæteris nobiliorem creatum; utpote factum ad imaginem & similitudinem Dei. Ac deinde non est dubium, viventia non viventibus, æterna caducis esse præstantiora; & inter ipsas stellas discrimen esse testatur Apostolus 1. Corinth. 15. Sed docet Sapiens hac sententia, sicut & superioribus, nihil esse in rerum natura, quod non bonum sit, & usum suum habeat in tempore suo. Sensus ergo est: *Non est dicere, Hoc illo nequius est*, scilicet, quia nihil omninò ex sua creatione est nequam, vel malum; sed ut est Genes. 1. *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona.*

CAPUT XL.

v. 1. *Occupatio magna creata est omnibus hominibus, & jugum grave super filios Adam à die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ in matrem omnium.* Nempe creata seu constituta est occupatio seu molestia, & hoc grave jugum super filios Adam, non ex prima humani generis institutione, sed ex quo dictum est homini prævaricatori, Genesis 3. *In sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec revertaris in terram de qua sumptus es.* Et quare? *Quia audisti vocem uxoris tuæ, & comedisti de ligno, ex quo præceperam tibi ne comederes.* Sed *quæres*, Quare cum jugo peccati, quod tollitur per gratiam redemptoris in baptismo, non simul tollitur jugum istud grave miseriæ? *Respondet* Aug. cap. 66. Enchiridii, Magis propter futurum judicium fit remissio peccatorum. In hac autem vita usque adeò valet quod scriptum est, *Grave jugum super filios Adam*, ut etiam parvulos videamus post lavacrum regenerationis, diversorum malorum afflictione cruciari; ut intelligamus totum quod salutaribus agitur Sacramentis, magis ad spem futurorum bonorum, quàm ad retentionem, vel adeptionem præsentium pertinere.

v. 29. *Fili, in tempore vitæ tuæ ne indigeas; melius est enim mori, quam indigere.* Græcè sic: *Vitam mendicitatis ne vivas; melius est enim mori quàm mendicare.* Hujusmodi autem sententia admonet hyperbolicôs, summopere vitandam mendicitatem, non tam ratione sui, quàm ratione ejus, quod plerumque est causa mendicitatis, scilicet ratione otii & ignaviæ. Id quod Sapiens significat verbis subjectis, dicens; *Vir respiciens in mensam alienam, non est vita ejus in cogitatione victus*, q. d. piger est, ignavus, desidiosus, & minimè sollicitus de comparando victu per honestum laborem: Cùm scriptum sit 2. Thess. 3. *Qui non vult operari, nec manducet.* Unde patet has sententias minimè adversari pio proposito eorum, qui diligenter laborant in Ecclesia Dei ministrantes populo Dei spiritualia; Qui cum carnalia eorum, id est, sustentationem corporis velut jure suo exigere possent, juxta illud Christi Matth. 10. *In quamcumque domum intraveritis, comedite quæ apud ipsos sunt*, &c. *Dignus est enim operarius mercede sua*; tamen nolunt; sed ut nullam offensionem dent Evangelio, mendicare malunt, quàm debitum poscere. Vide etiam suprà c. 27. v. 1. & Proverb. 30. v. 8. Porrò de ignava illa mendicitate rectè dicit Sapiens, etsi hyperbolicôs, melius esse mori, quàm mendicare; scilicet tum propter vitium ignaviæ, tum propter infamiam conjunctam, quæ est simul quasi species quædam servitutis.

CAPUT XLI.

v. 5. *Noli metuere judicium mortis.* —— *Et quid superveniet tibi in beneplacito Altissimi, sive decem, sive centum, sive mille anni.* Judicium mortis est pœna mortis, seu mors ipsa; quatenus homini à Deo in vindictam peccati infligitur. Et sanè mortem rectè metui posse ostendit exemplum ipsius Christi; qui imminente passione & morte, cœpit pavere, & tædere, & mœstus esse, ita ut diceret Matth. 26. *Tristis est anima mea usque ad mortem.* Et, *Pater, si possibile est, transeat à me calix iste:* Idem ostendit sententia Pauli 2. Corinth 5. cum dicit: *Nolumus expoliari, sed supervestiri*, idemque docet ipsa natura, quæ mortis timorem & horrorem omnibus quasi impressit. Itaque hæ sententiæ Sapientis non improbant naturalem illum affectum timoris mortis qui est in parte sensitiva; quem & Christus, ut se verum hominem ostenderet, & ut suo exemplo martyres solaretur, voluntate, non necessitate suscepit; sed tantum timorem mortis, ex deliberata voluntate procedentem; qua homo cuperet, si posset, mortem omnibus constitutam evadere. Itaque monet, ut divinæ constitutioni patienter acquiescamus, & cum Christo concludamus; *Veruntamen Pater, non mea, sed tua voluntas fiat.*

v. 7. *Non est enim in inferno accusatio vitæ.* Diligenter attendendum quod præcedit; *Et quid superveniet tibi in beneplacito Altissimi, sive decem, sive centum, sive mille anni.* q. d. Apud inferos, id est, post mortem, non accusatur aut punitur vitæ brevitas vel longinquitas. Neque refert, quamdiu aut parum quis vixerit, dummodo benè. Itaque nemo queratur se parum vixisse, sed hoc agat, ut quàm optimè vivat. *Sat diu, si sat benè?* Cæterùm, in alio sensu apud inferos, quam maximè, esse accusationem & deplorationem vitæ prioris, patet Sap. 5.

v. 17. *Sapientia absconditа, & thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisque?* Habetur eadem sententia supra cap. 20. qua monet Sapiens, ut unusquisque sapientiam sibi à Deo concessam, & generatim omnem facultatem qua proximo suo docendo vel juvando prodesse potest, eroget in aliorum utilitatem, & neutiquam eam præ ignavia, aut inordinata verecundia,

abſcondat, neque talentum ſuum inſtar pigri illius ſervi A
Evangelici in terram defodiat. Nam ſicut meritò accuſatur tanquam invidens communicati uſum rei utilis, qui abſcondit theſaurum auri & argenti, ita longè gravius accuſandus eſt, qui abſcondit ſapientiam; utpote quia ſapientia prodeſt animæ, theſaurus autem auri vel argenti tantum corpori atque inſuper theſaurus defoſſus aliquando inveniri poteſt mortuo eo qui defodit, ſapientia autem non item, ſed ea ſimul cum homine partim perit, migrat in aliam vitam. Vide etiam Annot. cap. 20.

CAPUT. XLII.

v. 2. *DE lege Altiſſimi, & teſtamento & de judicio juſtificare impium, de verbo ſociorum & viatorum,* &c. In omnibus his repetendum eſt ex præcedentibus (*ne confundaris.*) Sic enim immediatè præcedit: (*ne pro his* B
omnibus confundaris.) q.d. Ne cedas pudori, neque reſpicias perſonam cujuſquam, ut delinquas; videlicet in lege Dei, & teſtamento, ſeu pacto ejus; ut videlicet legem & pactum ejus tranſgrediatis propter perſonam cujuſquam, magni aut potentis. Item in judicio, ne reſpectu perſonæ cujuſcumque juſtifices impium, nec per ſententiam abſolvas, qui condemnandus erat. At verò illud quod in fine additur, (*Et ſervo peſſimo latus ſanguinare*) hunc habet ſenſum. Nec verearis quoque latera mali ſervi plagis ita cædere, & multare, ut vel cruor inde emanet. Et pertinet ſententia ad diſciplinam domeſticam.

v. 14. *Melior enim eſt iniquitas viri quàm mulier benefaciens.* Similia ſunt iſta Proverb. 27. *Meliora ſunt vulnera diligentis; quàm fraudulenta oſcula amantis. Nam* C
plus nocet inſidiator occultus quam hoſtis manifeſtus. Videlicet benefica mulier, Græcè ἀγαθοποιὸς, ea intelligitur, quæ blanditur, vel ad libidinem, vel ad aliud malum. Iniquitas autem viri pro ſeveritate, duritia, ac rigore videtur poni, quo utitur in caſtigandis peccatis. Vel potius hîc videtur ſenſus. Melius eſt à viro perſecutionem, & quaſi injuriam pati, quàm à muliere accipere beneficia; eò quòd beneficia & blandimenta mulieris illiciant ad peccatum, & mulier frequenter benefaciat, ut urat. Huic ſenſui favet contextus loci. Sic enim præcedit: *In medio mulierum noli commorari: de veſtimentis enim procedit tinea, & à muliere iniquitas viri.* Ac deinde verba illa ſubjunguntur: *Melior eſt enim*, &c.

CAPUT XLIII.

v. 10. *EPecies cæli gloria ſtellarum.* Et v. ſeq. *In verbis* D
ſancti ſtabunt ad judicium, & non deficient in vigiliis ſuis. Non ſignificatur corpora cæleſtia, ſolem, lunam, ſtellas ventura ad judicium coram tribunali Dei, quaſi animata ſint & mente prædita, ſicut Origenes olim ſenſit & docuit, teſte Aug. lib. 11. civit. cap. 23. & Hier. epiſt. ad Avitum. Sed ſumpta metaphora à rebus animatis, ſcilicet à diſciplina militantium, declarat ordinem illum pulcherrimum, quem aſtra ſervant in ſuis revolutionibus. Senſus ergo eſt: *In verbis ſancti*, id eſt, ad imperium Dei omnipotentis, *ſtabunt*, id eſt, conſiſtent ordine ſuo, nec temerè, ſed *ad judicium*, id eſt, ea ratione; judicio, & loco, qui unicuique deſignatus eſt. *Et non deficient in vigiliis ſuis*, ſeu excubiis. q.d. Neque unquam obrepet eis ſomnus, aut ullam patientur imbecillitatem aut fatigationem, ut ſtationes ſuas aliquando E
deſerant, ſed eas perpetua lege ſervabunt.

Liranus hoc modo: Ad nutum omnipotentis Dei omnia ſydera ſtabunt ad judicium, id eſt, in die extremi judicij, & deinceps quieſcent, conſiſtent, non amplius movebuntur, ceſſabit motus cœlorum. Verùm etſi non improbabile ſit dogma ſcholaſticum de motu cœlorum ceſſaturo poſt diem judicii, non tamen videtur hic eſſe verus ſenſus hujus loci. Nam ſtate hîc ſignificat non quieſcere, ſed perſiſtere in ordine, ſicut & in Cantico Habacuc. *Sol & luna ſteterunt in habitaculo ſuo.*

v. 25. *Siluit ventus, & cogitatione ſua placavit abyſſum, & plantavit in illa Dominus inſulas.* Pridem legebatur [*Et plantavit illum Dominus Jeſus*] ſed error irrepſerat in Græco, ut pro νήσους, id eſt, (*inſulas*) multa exemplaria habebant ἰησοῦ. Sed nullum habebat ea lectio commodum ſenſum. Cum Sixtina hac correctione concordant etiam Biblia regia.

v. 35. *Benedicentes Dominum exaltate illum, quantum poteſtis, Major eſt enim omni laude. Quæritur* quomodo id non contrarietur ei quod ſubjungitur; *Ne laboretis? Reſpond.* quod ait: *Ne laboretis*, hunc ſenſum habet ſecundum quoſdam; Nolite defatigari in hoc opere laudandi Deum, nec ceſſare tanquam fatigati præ labore. Sed clarior ſenſus videtur, quem alii tradunt. Ne laboretis comprehendere, & aſſequi laudando magnitudinem divinæ majeſtatis. Nam rationem ipſe Sapiens addit. *Ne laboretis, Non enim comprehendetis*, ſcilicet quia incomprehenſibilis ejus majeſtas, & ut præcedit, major eſt omni laude.

CAPUT XLIV.

v. 16. *ENoch placuit Deo, & tranſlatus eſt in paradiſum.* Nota in Græco codice non nominatur paradiſus, ſed tantum mentio fit tranſlationis Enoch, non addito loco, in quem fuerit tranſlatus. Et aperta eſt Sancti Auguſtini doctrina lib. de peccato originali c. 23. incertum eſſe, nec ad fidem pertinere, utrum in Paradiſo illo, ex quo ejectus eſt Adam, ſint Enoch & Elias, an alibi. Reliqua de paradiſo, & tranſlatione Enoch vide ad illa verba Gen. 2. *Plantaverat autem Dominus Deus paradiſum voluptatis ab initio.* Et hoc propter locum illius primi paradiſi, qui ignoratus à veteribus, à recentioribus etiam non exiſtere putatur. Nihilominus Enoch & Eliam adhuc vivere, & ut de Enoch hîc dicitur, *ut det gentibus pœnitentiam*, eos ante judicium contra Antichriſtum prædicaturos, vetus eſt Eccleſiæ traditio, cujus plerique Patres etiam meminerunt. Quin ex poſterioribus, Aretas dicit inviolabiliter à tota Eccleſia credi, quod Enoch & Elias venturi ſint, ut Antichriſto ſe opponant. Et Rabanus in tractatu de Antichriſto, dicit fidem Chriſtianorum hoc tenere, quod iidem ambo venturi ſint ante diem judicii. Vide noſtra in 4. diſt. 47.

v. 17. *Noë inventus eſt perfectus juſtus, & in tempore iracundiæ factus eſt reconciliatio.* Perfectus juſtus, conjungenda ſunt, id eſt, perfectè juſtus, ſecundum perfectionem, & excellentiam quandam juſtitiæ, quæ haberi poteſt in hac vita. Et veriſimile eſt alios etiam quoſdam ex poſteritate Seth fuiſſe juſtos, ſed nemo ita juſtus inventus eſt, ut in tempore iracundiæ fuerit factus reconciliatio; ſicut ſcriptura de Noë aſſeverat, *Factus eſt autem reconciliatio*, non ut mundus diluvio non periret, ſed ut reliquiæ tamen ſervarentur, ex quibus rurſus humanum genus multiplicari poſſet. Et merito ipſius Noë, veriſimile eſt filios quoque ejus, & filiorum uxores fuiſſe ſervatos ab aquis diluvii, qui alioqui fortè non erant tantæ ſanctitatis, ut ſuo merito ſervari potuiſſent.

v. 20. *Abraham magnus pater multitudinis gentium; & non eſt inventus ſimilis illi in gloria*, &c. Scilicet tanta fuit hujus Patriarchæ gloria, ut nemo omnium qui uſque ad ætatem iſtius ſcriptoris vixerunt, fuerit ei comparandus. Quam quidem gloriam apud poſteritatem conſecutus eſt, tum ex inſigni obedientia, quam præſtitit juſſis divinis, etiam paratus immolare filium unicum, [quod ſignificatur illis verbis: *Qui conſervavit legem Excelſi*] tum ex eo quod Deus dignatus eſt fœdus cum eo, ejuſque ſemine, paciſci, duraturum in multa ſæcula, de quo ſubjungitur; *Et fuit in teſtamento cum illo.*

CAPUT XLV.

v. 1. *DIlectus Deo & hominibus Moyſes.* —— *Similem illum fecit in gloria Sanctorum, & magnificavit eum in timore inimicorum*, &c. Senſus eſt: Coæquavit gloriam ejus cum gloria Sanctorum priorum, ſcilicet Abrahæ, Iſaac & Jacob. *Magnificavit eum in timore inimicorum*, id eſt, magnum eum fecit, & potentem in terrendis hoſtibus, per mirabilia ſigna & portenta. *Et in verbis ſuis monſtra placavit*, q.d. Nec tantum dedit Deus Moyſi, ut ad nutum ejus & imperium horrenda ſigna & prodigia fierēt, quibus Ægyptus terreretur &

Eſtii Annot. in Script.

affligeretur, verùm etiam hoc ei concessit, *ut in verbis* A *ejus*, id est, ad imperium ejus eadem signa cessarent, sicut manifestum est ex historia Exodi.

v. 6. *Et dedit illi coram præcepta, & legem vitæ & disciplinæ; docere Jacob testamentum suum, & judicia sua Israël.* Rectè Sixtina biblia restituerunt una dictione (*coram*) pro eo quod in multis vitiosè duabus voculis legebatur (*cor ad.*) Nam ex Græcis manifestum est, sic esse legendum, quæ habent (*secundum faciem.*) Et est allusio ad id quod scriptura testatur, Moysem facie ad faciem locutum fuisse cum Deo, sicut loquitur vir cum amico suo. Sensus ergo est: Deus tradidit illi coram, id est, ipse præsens, Decalogi præcepta, & universam legem vitæ & disciplinæ, idque ut doceret populum Israël testamentum suum & judicia sua, id est, præcepta, quorum interventu Deus iniit pactum cum B populo illo.

v. 19. *Factum est illi in testamentum æternum, & semini ejus, sicut dies cœli*, &c. Hæc de Aarone ejusque sacerdotio. Sic & infra de Phinees ejus nepote: *Vt sit illi & semini ejus sacerdotii dignitas in æternum.* Dicitur autem testamentum, & sacerdotium æternum, quia testamentum seu pactum illud non erat rescindendum, neque sacerdotium à stirpe Aaronis, & Phinees auferendum, quamdiu lex illa vetus, & sacerdotium ejus erat duraturum. Itaque in eo quod dicitur (*sicut dies cœli*) temporis illius diuturnitas hyperbole quadam significatur.

CAPUT XLVI.

v. 1. F*Ortis in bello Iesus Nave, successor Moysi in prophetis, qui fuit magnus secundum nomen suum, maximus in salutem electorum.* Pro [*in prophetis*] C Græca plura legunt (*in prophetiis*) id est, in munere prophetico. Per quod significatur Josue fuisse successorem Moysi, non tantum in ducatu populi, verùm etiam in dono prophetiæ, quamvis non tantus fuerit Propheta, quantus Moyses, dicente scriptura Deut. ult. *Et non surrexit ultra Propheta in Israël sicut Moyses*, &c. De Josue autem ibidem dicitur: *Iosue verò filius Nun repletus est spiritu sapientiæ, quia Moyses posuit super eum manus suas.* Quod autem hoc etiam ad spiritum prophetiæ pertineat, clarum est ex libro Josue, ubi Dominus frequenter Josue de futuris instruxit.

v. 5. *An non in iracundia ejus impeditus est sol, & una dies facta est quasi duo?* Nota est historia ex Josue 10. *In iracundia ejus*, Græcè est (*in manu eius.*) Utraque lectio bonum habet sensum. Si in iracundia, sensus D est. Nonne cum hostibus iratus esset Josue, & vellet eos uno die profligari, sol restitit ad petitionem ejus? Si legas, *in manu*, eodem recidit, q. d. Nonne sol restitit, & mansit immotus in manu ejus? hoc est jussione ejus? Sic enim ibi legitur: *Non fuit antea nec postea tam longa dies, obediente Domino voci hominis.* Id est potestatem suam accommodante ad vocem hominis.

v. 16. *Dilectus à Domino Deo suo Samuel.* Et tandem v. 23. *Et post hoc dormivit, & notum fecit regi, & ostendit illi finem vitæ suæ*, &c. Græcè clarius: *Et postquam obdormisset, prophetavit, & ostendit regi*, &c. Sicut & in nostro Latino subditur; *Et exaltavit vocem suam de terra in prophetia delere impietatem gentis.* Quibus E verbis clarè innui videtur, non dæmonem in figura Samuelis, sed ipsum spiritum Samuelis apparuisse; & regi Saüli indicasse finem vitæ suæ. Quod si per dæmonem actum fuisset, nullo modo scriptura id poneret in laudibus Samuelis. Deinde hic sensus clarè quoque facit pro immortalitate animæ. Vide historiam 1. Reg. 28. item, quæ ibi sunt notata.

CAPUT XLVII.

v. 2. E*T quasi adeps separatus à carne sic David à filiis Israël.* Græcè est; quasi adeps separatus à salutari. Quod tametsi videatur obscurum, revera tamen multum illustrat hanc sententiam, ejusque indicat genuinum sensum. Scilicet, *salutare*, vocat victimam, quæ pro salute offerebatur, secundum legem. Eam quoque septuaginta interpretes sæpè vocant [*salutare*] ut Exodi 24. & Levit. 3. Hieronymus eam victimam ex Hebræo vertit hostiam pacificorum. Ejus ergo hodie adeps à reliqua carne & corpore totius hostiæ separabatur; & cremabatur in altari in odorem suavissimum Domino, cum reliquum hostiæ partim cederet in usum sacerdotum, partim in usum offerentium. Significat ergo hæc sententia, totum quidem populum Israël fuisse Deo consecratum, instar sacrificii, ut Deo serviret; sed singulari quodam modo Davidem præ reliquo populo ejus servitio devotum, & consecrarum fuisse; sicut tota quidem hostia offerebatur, sed solus adeps cremabatur, & consumebatur igne in honorem Dei.

v. 15. *Salomon imperavit in diebus pacis, cui subjecit Deus omnes hostes*, &c. Sed tandem v. 21. *Et inclinasti femora tua mulieribus: potestatem habuisti in corpore tuo, dedisti maculam in gloria tua*, &c. illud [*potestatem habuisti in corpore tuo*] sic exponi potest, id est, Ostendisti te habere potestatem ad implendum voluptates corporis, & omninò abusus es corpore tuo ad explendas voluptates venereas. Græca contrarium quemdam sensum prætendunt, & clariorem: Sic enim habent, *Superatus es*, vel *victus es in corpore tuo.* Ac si dicat Sapiens; ô Salomon cum esses tam sapiens, ut nemo mortalium te sapientia superaret, sed tu superares omnes; tamen passus es te vinci & superari ab obscæna, & turpi voluptate corporis. Et ita dedisti, seu inussisti magnam maculam gloriæ tuæ, quam tibi per sapientiam comparaveras.

CAPUT XLVIII.

v. 1. E*T surrexit Elias Propheta*, &c. Ac tandem v. 10. *Qui scriptus es in judiciis temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.* Sixtina, teste Francisco Luca, restituerunt (*judiciis*) per u vocalem, non (*indiciis*) per n consonantem. Græcè est, (*in reprehensionibus in tempora.*) Ac si dicat Ecclesiasticus; designatus est Elias ad reprehendenda, & judicanda peccata populi, sed certo tempore; nempe in fine sæculi, ut tunc leniat & mitiget iram Dei, antequam superveniat dies judicii. Item *conciliare cor patris ad filium*, id est, ad reconciliandum cor patris filio, ut videlicet filius paternam sequatur pietatem & religionem, *& restituere tribus Iacob.* Quibus verbis manifesta fit allusio ad prophetiam Malachiæ ult. *Mittam vobis Heliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis, ut convertat cor patrum ad filios*, &c. Patet quoque hinc locum illum Malachiæ ad litteram de ipso Elia intelligendum, & non de Joanne Baptista, quamvis ille venerit in spiritu & virtute Eliæ, ut patet Luc. 1.

v. 13. *Elias quidem in turbine tectus est, & in Elisæo completus est spiritus ejus.* Et v. seq. *Et mortuum prophetavit corpus ejus. Quæritur* quid prophetavit? aut quomodo prophetare potuit corpus mortuum? *Respond.* Græcè est. *In dormitione prophetavit corpus ejus.* Per quod significatur sanè dormire potius, quàm mortuum esse corpus Elisæi, id est, ita illud quiescere, ut aliquando sit resuscitandum. Nam qui dormiunt, evigilaturi dormiunt. Hanc ergo resuscitationem mortuorum, quam corpus Elisæi expectabat, idem ipsum corpus etiam prophetabat. Sed quomodo prophetabat? non sermone, sed opere & miraculo; quando videlicet contactu suo suscitavit aliud corpus mortuum, 4. Reg. 13. Per hoc enim significatum est, & ipsum Elisæi corpus multò magis resuscitandum esse, & non esse impossibilem generalem mortuorum corporum resurrectionem. Nec satis vim hujus sententiæ explicant, qui dicunt corpus Elisæi mortuum prophetasse, quia miraculum fecit, quasi hoc loco prophetare non sit aliud, quàm miraculum facere; plus enim illa voce significatur, ut jam ostendimus.

v. 25. *Et fidelis in conspectu* Dei. Græcè, ἐν τῇ ὁράσει αὐτοῦ, id est, in visione sua vel ejus. Significat Isaiam fuisse prophetam fideliter referentem omnia quæ sibi in visione prophetica fuerant ostensa. Qua in re non tantùm distinguitur à pseudoprophetis mentientibus se habere revelationem à Deo, sed etiam à prophetis quibusdam prophetantibus ad gratiam, addendo vel

detrahendo aliquid iis quæ sibi erant revelata, vel præ metu omnino tacentibus, qualis erat Jonas quando fugit à facie Domini, ne prædiceret eversionem Ninive.

v. 26. *In diebus ipsius retro rediit sol.* Vide historiam 4. Reg. 20. *Ipsius* intellige Isaiæ; nam ipsius nomen proximè præcedit, & non Ezechiæ. Et conformiter eidem Isaïæ tribuendum, quod immediatè subjungitur: *Et addidit regi vitam,* juxta quod idem Isaias cap. 38. suæ Prophetiæ commemorat, se dixisse ad regem: Sic enim ibi legimus: *Et factum est verbum Domini ad Isaiam, dicens: Vade, & dic Ezechiæ.* Addit ergo regi vitam, exhibito prodigio, quo Deus testificabatur ad vitam regis additum iri quindecim annos. Glossa interlinearis hoc de sole interpretatur, qui suo retrocessu addiderit, id est, additam ostenderit regi vitam. Sed nos cum Lirano & Jansenio melius de Isaia accipimus. De quo etiam continuò sequitur: *Spiritu magno vidit ultima, & consolatus est lugentes in Sion.*

CAPUT XLIX.

v. 5. *PRæter David, & Ezechiam, & Josiam omnes peccatum commiserunt:* Peccatum infidelitatis & idololatriæ videtur intelligi. Nam ita sequitur: *Nam reliquerunt legem Altissimi, & contempserunt timorem Dei.* Sed *quæritur*, quomodo id verum sit? cum Josaphat & Joathan non legantur Dei cultum reliquisse, sed omninò videantur in pietate defuncti. Et quidem Joathan nulla omninò in re culpatur, nisi quod populus adhuc immolabat in excelsis. Itaque dici potest, eos peccasse permittendo excelsa, quod non permiserunt Ezechias, & Iosias. David autem licitè illa permisit, quia tunc templum nondum erat ædificatum. Vide Notat. 3. Reg. 15. & 2. Paralip. 20. & 27. Iosaphat autem etiam in eo graviter deliquit contra Dei religionem, quod fœdus & amicitiam junxerit cum impiissimo Achab; quodque ab eo fœdere, nec monitus quidem à propheta, recesserit: quia continuavit illud etiam cum Ochozia filio Achab. Item quod nurum sibi assumpserit Athaliam filiam Achab impiissimi, ipsam quoque non minus impiam in Deum, ut liquet ex historia Regum & Paralip. per quam gravissima mala in religionem, & rempub. posteà consecuta sunt.

v. 7. *Dederunt enim regnum suum aliis, & gloriam suam alienæ genti.* Dederunt, non sua voluntate, sed dedisse dicuntur, quia peccatis eorum effectum est, ut regnum illud gloriosum Juda veniret in manus alienorum Regum & gentium, quomodo & Proverb. 5. scriptum est: *Ne des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli, ne fortè impleantur extranei viribus tuis, & labores tui sint in domo aliena.*

v. 17. *Neque ut Joseph —— & ossa ipsius visitata sunt, & post mortem prophetaverunt.* Quomodo prophetaverint, *quæri* potest. *Respond.* quia mandatum ipsius & cura filiorum Israël de ossibus ejus transferendis, non leve erat prænuntium argumentum resurrectionis futuræ. Significatur enim, ea propterea tam honorificè tractari, non tantùm quia fuerunt, sed etiam quia aliquando rursum erunt templa Dei. Gentiles autem spem resurrectionis non habentes, non curabant ossa suorum servare, etiamsi valdè charos habuissent; tantum cineres eorum studiosè includebant, ne quam fortè contumeliam acciperent.

v. 19. *Seth & Sem apud homines gloriam adepti sunt.* Quæritur quare in laudibus sanctorum patrum nulla mentio de Melchisedech? An quia non fuit laudabilis? Sed quis hoc dicat de eo, cujus nusquam nisi in bonum Scriptura meminit; qui fuit rex & sacerdos, Christi typum valde expressum gerens: de quo tam multa & tam præclara Apostolus in Epistola ad Hebræos? An quia non fuit homo, sed Angelus aut Spiritus sanctus, ideoque non inter homines laudandus? Sed explosa jam olim est ista opinio.

Dices fortè non esse prætermissum, quia idem est cum Sem, qui hoc extremo loco, laude non extrema extollitur. Sed nec illud recipi potest propter rationes alibi scriptas Genes. 14. Vera igitur ratio hæc videtur, ideo scilicet prætermissum Melchisedech, quia institutum fuerat Ecclesiastico laudare non omnes viros celebritate nominis laudabiles, sed eos solùm qui ad genus populi Israëlitici pertinerent aliquo modo. Sic enim ait cap. 44. *Laudemus viros gloriosos, & parentes nostros in generatione sua.* Melchisedech autem ad genus illius populi non pertinuit. Fuit enim de genere ac gente Chananæorum, ex posteritate Cham, ut diximus, citatò cap. 14. Gen.

CAPUT L.

v. 1. *SImon Oniæ filius.* Hic Simon, cujus hoc loco laudes ponuntur, fuit pontifex Iudæorum post captivitatem, tempore Ptolomæi Evergetis regis Ægypti. Onias autem pater hujus, non est ille, de quo mentio fit 2. Machab. 3. qui legitur crudeliter fuisse interfectus, cap. 4. v. 34. sed aliquot pontificibus interpositis fuit ante eum. Quamvis autem nulla alia scriptura canonica mentionem faciat hujus Simonis Oniæ filii, non tamen dubitandum est de laudibus ejus, quas hoc loco Ecclesiasticus, Iesus filius Sirach commemorat, maximè cum ille eodem ferè tempore extiterit, ita ut ea narrare videatur, quæ ipse oculis conspexit, sicut in hunc locum scribens testatur Rabanus.

Qui in vita sua suffulsit domum, & in diebus suis corroboravit templum. Utraque parte sententiæ idem dicitur. Videtur, scilicet, eum instaurasse & firmasse templum Domini, quod per Zorobabel erat fundatum, & ædificatum. Porrò hæc sententia usu Ecclesiastico attribuitur ferè sanctis Confessoribus Pontificibus, non tam propter materialis templi ædificationem vel instaurationem [quamvis nec illam sancti Pontifices neglexerint] sed magis propter ædificationem, & instaurationem templi spiritualis, quod ex vivis constat lapidibus; & crescit, scilicet, per fidem, & sanctam conversationem.

v. 27. *Duas gentes odit anima mea, tertia autem non est gens, quam oderim. Qui sedent in monte Seïr, & Philisthiim, & stultus populus, qui habitat in Sichimis.* Illud [*tertia autem non est gens, quam oderim*] Liranus sic interpretatur. Tertia gens ejusmodi est, ut non sit alia gens, quam æquè vel magis oderim. Græcè tantum est: *Tertia non est gens.* Hoc enim de Sichimitis intelligendum id est, iis qui habitabant inter Israëlitas in Sichimis, seu Samaria. Hi autem simul cum diis Assyriorum unde translati illuc erant, colebant simul Deum terræ. Vide 4. Reg. cap. 17.

CAPUT LI.

v. 1. 2. & 3. *ORatio Jesu filii Sirach: Confitebor tibi Domine rex.* &c. Hujus orationis magnam partem Ecclesia sanctis Virginibus, in officio Ecclesiastico accommodat. Cujus ratio potissima videtur, quia hîc dicitur: *Liberasti corpus meum à perditione.* Et rursum; *Liberasti me à pressura flammæ, quæ circumdedit me.* Quæ verba aptissimè recitantur in persona sanctæ Virginis, ejus maximè, cujus pudicitia aliquando fuerit periclitata, propter vim quæ videbatur inferenda. Ita perditio intelligitur corruptela corporis; flamma & ignis, concupiscentia turpiter amantis, à qua confitetur se liberatam. Ad litteram perditio intelligitur mors corporis; pressura flammæ & ignis, magnitudo tribulationum; è quibus se ereptum fatetur, pro quo gratias agit Deo.

v. 13. *Pro morte defluente deprecatus sum.* Græcè, *pro mortis defluxu*, id est, ne inciderim in mortem, qua corpora nostra defluunt, & resolvuntur in terram & cinerem. Græca non tantum defluxum significant, sed etiam liberationem. Quo modo si legamus, sensus etiam erit manifestior, q. d. Pro mortis liberatione deprecatus sum, & oravi Deum, ut me à morte liberaret. Significat autem hac oratione Sapiens, se in gravi quodam mortis periculo constitutum, singulari ope divina inde fuisse liberatum.

v. 14. *Et in tempore superborum.* Tempus superborum tunc est, quando superbi florent & prævalent. Sic in Evangelio: *Hæc est hora vestra & potestas tenebrarum.*

v. 18. *Cùm adhuc junior essem, priusquam oberrarem, quæsivi sapientiam palam in oratione mea.* Commemorat, quomodo studio sapientiæ se dederit jam tunc, quando

adhuc junior erat, id est, à prima ætate. Hæc ergo sententia indicat longè facilius esse homini discere sapientiam in prima ætate, id est, ab annis pueritiæ, vel adolescentiæ, quàm in ætate virili, aut senili. Quia qui eam discit in ætate virili, aut senili, plerumque imbutus est vitiis & erroribus contrariis per ætatem contractis. Ita-
A que duplici labore opus est; & ad extirpandum germina vitiorum & errorum, & ad inserendam sapientiam. In puerili autem ætate nondum radices egerunt vitia, aut opiniones erroneæ. Et hoc est quod ait: [*priusquam oberrarem*] id est, priusquam in varios errores & vitia progressu ætatis præcipitarer.

FINIS ECCLESIASTICI.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM ISAIÆ.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. *Visio Isaiæ filii Amos.* Tradunt Hebræi, ut scribit S. Hier. in principio Commentarii super Sophoniam, cujuscumque prophetæ pater aut avus ponatur in titulo, ipsos quoque prophetas fuisse. Unde & Amos unus de duodecim prophetis qui dixerat; *Non sum propheta nec filius prophetæ, sed pastor caprarum vellicans sycomoros;* patris nomen in titulo non habet. Illud autem ita esse Hieron. non affirmat, sed magis utrum ita sit, dubitat. Subjungit enim eodem loco: Hoc si verum est; Sophonias propheta, &c. At sanè non apparet verum esse. Consuetudo enim est Hebræorum, ut nominibus suis propriis, cognominum loco addant nomen patris, hoc modo, *Josue filius Nun*, *David filius Isai*, *Abner filius Ner.* Sic Isaias lib. 4. Reg. & 2. Paralip. vocatur filius Amos, nulla facta significatione quod Amos pater ejus, fuerit propheta. Qua ratione, & ipse hoc loco & aliquoties infra se scribit filium Amos. Idem fecerunt plerique alii prophetæ. Nonnulli verò, ut Sophonias & Baruch plures attexuerunt majores; non quod illi quoque prophetæ fuerint, sed vel ob generis claritatem, vel ob gratam majorum suorum memoriam, vel aliam quamcumque ob causam. Quidam verò tacent omnino patris nomen, ut Amos, Abdias, Michæas, Nahum, Abacuc, Aggæus, Malachias; non ob causam quam tradunt Hebræi: sed quia non ita mos erat Hebræorum, addito patris nomine se nominare, quin sæpe etiam patris nomen omitterent. Ac hujusmodi exemplis plena est Scriptura. Addiderunt autem hi prophetæ nomen patriæ seu loci habitationis; exceptis Abdia, Abacuc, Aggæo & Malachia, nam Amos Thecuiten se vocat, Michæas Morasthiten, Nahum Elcesæum.

v. 5. *Super quo percutiam vos ultra, addentes prævaricationem?* Sicut magna misericordia Dei est, quod affligat hominem peccantem, ut pœnis admonitus resipiscat; ita magna & extrema est hominis malitia, si ne castigatus quidem ad Deum convertatur. Et hoc est quod ait: *Super quo percutiam vos ultra?* q. d. me puniente vos propter peccata, & apponente plagas plagis, & vobis nihilominus addentibus peccata peccatis, & prævaricationem prævaricationi, tantum abest, ut flagellis admoniti resipiscatis. Porrò illud [*super quo?*] duobus modis accipi potest. Vel, *super quo?* id est, super quo membro, vel in qua corporis parte? q. d. ita omni ex parte corporis percussi estis, ut nullum restet membrum percutiendum. Considerat enim propheta totum populum tanquam unum corpus; cujus diversa membra, ut principes, sacerdotes, plebeii variè fuerant afflicti; neque tamen à peccando desistebant. Vel hoc modo: *super quo?* id est, qua plaga vel afflictione vos ultra percutiam? Ac si dicat: Omne genus plagarum adhibui, & consumpsi ad vos percutiendos & reducendos ad me, ita ut vix ulla plaga infligenda supersit. Utraque expositio est apud Hieron.

v. 6. *A planta pedis usque ad verticem non est in eo sanitas.* Non de singulis hominibus loquitur, sed de populo, quem comparat corpori multis membris constanti. Estque sermo hyperbolicus, quo significatur paucos, &
B vix ullos esse in illo populo sanos, & integros secundum animum, coram Deo. Sed *dices*, Nunquid non Ezechias rex, qui erat vertex illius populi, sanus & sanctus erat? tantopere laudatus in historia sacra? *Respondeo* non constare quod hæc verba scripta fuerint tempore Ezechiæ. Nam vel tempore Achaz, vel tempore Manassæ, qui pessimi reges fuerunt, scripta fuisse dici potest. Deinde per *verticem*, non unus homo, sed multi possunt intelligi, videlicet proceres omnes & capita multitudinis.

v. 9. *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus.* Quidam sic: Nisi Dominus reliquisset nobis paucos illos, ex captivitate Babylonica reversos in Judæam, sub Zorobabel & Jesu, tota gens nostra periisset, sicut Sodoma & Gomorrha. Sed aliam veriorem, & sublimiorem nobis interpretationem suggerit Apost. Paulus Rom. 9.
C hanc videlicet: *Nisi Dominus reliquisset nobis*, id est, Judaïco populo parvas reliquias, videlicet Apostol. ac discipulos Christi, sanctas aliquot fœminas, aliosque paucos, qui crediderunt ex Judæis, tota Judaïca gens, quantum ad veram pietatem, fuisset abolita, & deleta. Scilicet, quia populus Iudaicus Christum repulit, pauci tamen supradicti eum receperunt.

v. 11. *Plenus sum*, id est, his abundo, habeo quantum volo; imò omnia mea sunt. Hoc breviter dicit quod multis versibus Psalmista Psal. 49. *Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos. Quoniam mea sunt oves, feræ sylvarum, jumenta in montibus & boves. Cognovi omnia volatilia cœli; & pulchritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi: meus est enim orbis terræ, &*
D *plenitudo ejus.* Vel sensus est: Satur sum [sic enim est in Hebræo] id est, abundè satis hæc mihi obtulisti. Quomodo aliquis cui nimia copia ad edendum apponitur, jam satiatus diceret: Quo mihi hæc ciborum copia?

v. 13. *Incensum abominatio est mihi.* Videtur hoc ex diametro pugnare cum eo quod Exodi 29. de incenso, id est, de ariete toto in incensum oblato dixerat Dominus: *Oblatio est Domino, odor suavissimus victimæ Domini.* Et iterum: *Incendes universa super altare in holocaustum, odorem suavissimum in conspectu Domini.* Sed antilogiam facile tollit loci circumstantia. Subjungitur enim hoc loco causa abominationis: *Quia manus vestræ sanguine plenæ sunt.* Placet ergo oblatio ex pietate profecta: displicet quæ procedit ex hypocrisi, & animo impuro.

v. 18. *Si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix dealbabuntur, & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut*
E *lana alba erunt.* Sermo improprius, neque enim peccata dealbantur, aut munda, aut pulchra fiunt quando ea homini remittuntur: Sed hoc dicitur ea phrasi qua dicimus sordes purgari; quomodo Christum dicit Apostolus Hebr. 1. purgationem peccatorum facere, id est, hominem purgare à peccatis. Sic igitur hunc locum expone: Si peccata vestra vos totos reddiderint immundos & commaculatos, perinde ac si coccino aut vermiculo tincti toto corpore essetis: ita ea penitus à vobis auferam & delebo, ut instar nivis & lanæ mundissimæ albi & candidi, id est, mundi efficiamini, fiatque vobis quod Psalmista precatur Dominum, dicens Psal. 50. *Lavabis me, & super nivem dealbabor.* Vide comment. Hebr. 1.

v. 19. *Si volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis; si autem nolueritis,* &c. Locus apertissimus pro libero arbitrio. Cæterùm quomodo consistat libertas arbitrii cum efficaci operatione gratiæ Dei, vide Esther 15. v. 11. ad illud, *Convertit Deus spiritum regis.*

v. 22. *Argentum tuum versum est in scoriam: Vinum tuum mistum est aqua.* Invehitur in multiplices injustitias habitatorum Jerusalem, ut quod scoriam pro argento venditarent, quod vinum dilutum pro mero venderent. Unde Septuaginta posteriorem sententiam ita verterunt: *Caupones tui miscent vino aquam.* Ad hæc autem & hujusmodi principes populi connivebant muneribus corrupti. Unde sequitur. *Principes tui infideles, socii furum, omnes diligunt munera, sequuntur retributiones.*

v. 23. *Omnes diligunt munera.* Hieronym. in hunc locum: Non dixit, qui accipiunt; hoc enim sæpe necessitate fit: sed qui non putant amicos nisi à quibus dona perceperunt, nec os considerant amicorum, sed manus, &c. Sed propheta propriè de illis agit qui respectu munerum pervertunt justitiam. Contra quas munerum acceptiones sæpissimè agit Scriptura.

Omnes sequuntur retributiones. Adferunt quidam hunc locum, ut ostendant Deo non esse serviendum propter mercedem aliquam aut retributionem; Nam graviter videtur id propheta hîc reprehendere. Sed facilis *responsio* est: Nam agitur hic de retributionibus, quæ non sunt Deus. Nam præcedit: *Omnes diligunt munera*, ubi satis ostendit se agere de muneribus & retributione, quæ extra Deum est. Sed non pugnare inter se, gratis Deo servire, & servire Deo, ut fruamur solo Deo, apertè docent illa verba Psalm. 118. quæ sunt Davidis viri secundum cor Dei: *Inclinavi cor meum ad faciendas justificationes tuas propter retributionem*; quibus similia sunt de Moyse Hebr. 11. de Apostolis Matth 19. Et prius Deus ipse, ut Abrahamum excitaret, dixit Genes. 15. *Ego merces tua magna nimis.* Vide etiam Concil. Trident. sess. 6. cap. 11. & can. 13. Denique Ecclesia quoque de ipsis Martyribus canit; Omnes sancti quanta passi sunt tormenta, ut securi pervenirent ad palmam. Item, Tradiderunt corpora sua ut hæredes fierent in domo Domini. Et iterum; Sed permanent immobiles vitæ perennis gratia. Vide nostra plenius in 1. sent. dist. 1.

CAPUT II.

v. 2. E*T erit in novissimis diebus, præparatus Mons domus Domini in vertice montium, & elevabitur super colles, & fluent ad eum omnes gentes.* Novissimi hi dies designant tempus de quo Ioannes 1. Epistolæ cap. 2. *Filioli novissima hora est*, & complectitur ultimam ætatem mundi, scilicet tempus ab adventu Messiæ in carnem, usque ad diem judicii. Mons verò domus Domini ab aliis intelligitur ipse Christus, de quo Dan. 2. Videlicet lapis qui percusserat statuam, & factus est mons. Alii ipsam Ecclesiam Christi intelligunt, ut sit idem *Mons domus Domini*, & ipsa domus Domini. Id quod posterioribus verbis satis indicatur, dum dicitur: *Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Jacob*, quasi idem sit mons Domini & domus Dei Iacob. Et notandus hic locus contra hæreticos, ad ostendendum Ecclesiam esse visibilem & manifestam; & talem, quæ non modo ab iis qui in ea sunt, conspici ac demonstrari possit; verùm etiam ab iis, qui nondum eam sunt ingressi. Neque enim omnes gentes confluxuræ ad eam dicerentur; & alius alium invitaret, dicendo, *Venite ascendamus ad montem Domini*, &c. nisi certis quibusdam signis conspicua esset Ecclesia, & demonstrabilis. Unde magna est cæcitas hæreticorum, qui Ecclesiam Christi videre se negant, quam viderunt omnes gentes, etiam ipsi persecutores Ecclesiæ. Neque enim eam persequi potuissent, nisi cognitam sibi & perspicuam. Sed ita cæci sunt hæretici more Sodomitarum, ut, scilicet, non possint invenire ostium domus, quo intrent.

v. 3. *Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.* Hoc factum est in die Pentecostes & deinceps, quando Apostoli legem Christi novam, & Evan-

A gelium prædicaverunt, primum Ierosolymis, deinde per Iudæam & Samariam, ac demum per gentes in variis mundi partibus; juxta id quod præceperat, & prædixerat eis Dominus Actor 1. *Eritis mihi testes in Jerusalem, & in omni Iudæa & Samaria, & usque ad ultimum terræ.* Et Matth. 28. *Euntes ergo docete omnes gentes.* Et rursum Lucæ 24. *Prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ierusalem.*

v. 22. *Quiescite ergo ab homine, cujus spiritus in naribus ejus est, quia excelsus reputatus est ipse.* Obscura sententia, & variè exponitur. Hieron. de Christo intelligit hoc modo: *Quiescit ergo ab homine*, &c. q. d. Moneo vos, ut diligenter caveatis ab homine, qui spirat & vivit more cæterorum animalium, id est, ab homine mortali, neque eum contemnendum putetis; quia licet morta-
B lis sit secundum hominem, tamen *excelsus reputatus est ipse*, secundum naturam superiorem, nempè divinam. Alii ferè omnes tam vetusti quàm recentiores interpretes, illam posteriorem sententiæ partem [*quia excelsus reputatus est ipse*] vertunt ferè hoc modo per interrogationem [*in quo enim reputatus est ipse?*] Est enim vocabulum Hebræum ambiguum ad [*excelsum*] & [*in quo?*] Et sensum hunc reddunt. Definite timere hominem mortalem, cujus vita consistit in spiratione, qua cessante, extingui eum necesse est: Nam quanti talis æstimandus est? q. d. Nihili. Sed potius timere Deum immortalem & omnipotentem. Et huic sententiæ favet, quod immediatè subnectitur capite proximo: *Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet à Ierusalem*, &c.

CAPUT III.

C v. 12. P*opule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant.* Qui te beatum dicunt, id est, qui tibi prospera futura nunciant, & quæ ad felicitatem pertinere videntur humanæ vitæ: Loquitur enim contra Pseudoprophetas, qui solebant, ut placerent hominibus, omnia fausta polliceri. Contra quos Ieremias in Threnis, nec non Ezechiel, & Michæas, ille qui redarguit Pseudoprophetam Sedechiam 3. Regum 22. qui assumptis cornibus falsò dixerat regi Israël: *His ventilabis Syriam, donec atteras eam*, imò fuit Michæas propter reprehensionem hujus falsi prophetæ missus in carcerem.

v. 18. *In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras*, &c. Enumerat viginti & unum orna-
D menta vestitus ac supellectilis, seu mundi muliebris. Notandum autem Prophetam non reprehendere filias idcirco propriè, quod hujusmodi ornamenta habuissent, iisve usæ fuissent. Nam & Rebecca talia accepit, donata sibi à servo, & procuratore Abrahæ, Genes. 24. Et Esther taliter coronata processit ad regem; imò & Iudith vidua post jejunia & orationes, mundum hujusmodi muliebrem sumpsit, eoque se ornavit, proficiscens ad Holofernem, Iudith 10. Sed reprehendit hîc Isaias abusum eorum ornamentorum, quòd filiæ Sion iis abusæ essent ad superbiam & lasciviam. Sic enim præcedit ante hæc verba vers. 16. *Pro eo quod elevatæ sunt filiæ Sion, & ambulaverunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, ambulaverunt pedibus suis, & composito gradu incedebant; Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion*, &c. Ac mox
E ista subjungit: *In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum & lunulas*, &c. Illis ergo aufert ista, quę iis fuerant abusę. Quamquam etiam tam longa enumeratione ornamentorum illud in eis reprehensione dignum significat, quod vario & multiplici cultui comparando plus satis deditæ fuerint. Quomodo in illis qui divitias justè acquirunt & possident non est reprehendendum quod divitias habeant, sed quod iis malè utantur, quodque iis congerendis nimium studeant.

CAPUT IV.

v. 1. E*T apprehendent septem mulieres virum unum in die illa dicentes: Panem nostrum comedemus,*

& vestimentis nostris operiemur : Tantummodo invocetur nomen tuum super nos , Aufer opprobrium nostrum. Secundum litteram refertur ad captivitatem Babylonicam , & excisam tunc Ierosolymam , atque etiam ad excidium posteà factum per Romanos. Et significatur tantam tunc futuram virorum cædem , ut septem mulieres , id est, multæ mulieres vix unum maritum invenire possint. Sic enim præcessit in fine capitis præcedentis: *Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent ; & fortes tui in prælio. Et mœrebunt , atque lugebunt portæ ejus , & desolata in terra sedebit* ; Scilicet Ierusalem. Quod ergo dicunt : *Tantummodo invocetur nomen tuum super nos ; aufer opprobrium nostrum* , sensus est : Hoc tantum petimus ut dicaris noster maritus , & nos tuæ uxores, nam ita fiet, ut auferatur opprobrium nostrum : Scilicet probrosum erat in illo populo mulierem manere innupram , & non facere semen in Israël. Deut. 7. Cæterùm ex hoc loco discimus , phrasi scripturæ , invocari alicujus nomen super alium, nihil aliud esse, quàm aliquem appellari addito nomine alterius. Ita Iacob Genes. 48. de Manasse & Ephraim : *Invocetur nomen meum super eos* , id est, vocentur filii Iacob. Sic Eccli. 36. *Plebi super quam invocatum est nomen tuum,* id est, quæ vocatur plebs tua, populus Dei. Ita quoque illud Ieremiæ 14. *Tu autem in nobis es Domine , & nomen sanctum tuum invocatum est super nos,* id est, appellamur populus tuus : quæ appellatio ad magnum illius honorem pertinebat.

Mysticè autem hæc prophetia ad multiplicationem Ecclesiarum novi Testamenti sub septenario numero pertinet, & significatur quod omnes apprehendent virum unum, Christum scilicet, & quod super omnes invocabitur nomen Christi, id est, quod omnes appellabuntur Ecclesiæ Christi, non Arii, aut Sabellii, non Lutheri , aut Calvini, &c.

CAPUT V.

v. 1. *Cantabo dilecto meo Canticum patruelis mei, vineæ suæ.* Imprimis observa illud [*vineæ suæ*] esse dativi casus. Id enim manifestum est , tum ex Hebræo , tum ex Græco. Itaque hic intelligendum [cantandum] vel aliquid simile. Cæterùm *dilectum suum* & rursum *patruelem suum* vocat propheta Christum ; non tantùm, quia ex eodem populo, nempe Iudaïco Christus erat nasciturus ; sed etiam quia ex eadem stirpe. Erat enim propheta Isaïas ex tribu Iuda , & regio sanguini per matrimonium commixtus. Unde rectè Christum patruelem, id est, consanguineum suum [aliis, gentilem suum] vocat. Sensus igitur est : Lubet canere in gratiam Christi dilecti mei, Canticum ejusdem Christi patruelis mei, id est, consanguinei secundum carnem , *canticum vineæ suæ,* quod videlicet Christus , ubi in carnem venerit, cantabit vineæ suæ populo Iudaïco. Sanè cecinit hoc carmen Christus Matth. 21. quando parabolam proposuit de patrefamilias , qui plantavit vineam, & locavit eam agricolis. At *dicet* aliquis. Non ibi vinea culpatur , sed agricolæ , non adferentes Domino suo fructum ex vinea. *Respondeo* in parabolæ ratione idem est, sive vinea fructum facere dicatur, sive vineæ cultores fructum ex vinea Domino adferre. Utroque enim modo significatur populus Iudaïcus à Domino honoratus & excultus ; & fructum tamen minimè adferens. Habetur eadem parabola etiam Marci 12. & Lucæ 20. & multa ibi conveniunt cum his quæ hîc habentur.

v. 4. *Quid est quod ultra debui facere vineæ meæ , & non feci ei?* Deus vineæ suæ, si propriè loquendum est, nihil debet, sed loquitur hîc humano more, & parabolicè , assumens similitudinem vineæ & cultoris. Cultoris enim officium est adhibere culturam externam , quanta opus est, ut vitis fructum ferat. Ita Deus egit in illo populo : magna beneficia præstitit , elegit eum ex omnibus populis , & ab illis separavit ; quasi sepem circumdans, legem dedit & sacerdotium ; prophetas misit, Doctores dedit ; & tamen vinea fructum non fecit. Nota autem quod non dicit : Pluviam dedi in tempore , solis ardores prohibui, fœcunditatem præstiti. Hæc enim

A non exiguntur à cultore vineæ , cui se Deus comparat. Unde non rectè sumunt ex hoc loco argumentum, qui docent Deum omnibus hominibus dare sufficientia salutis auxilia. Non enim gratia Dei suspenditur ex hominum acceptatione , ut non sit gratia & prædestinatio hominis merè gratuita. Vide Ambros. lib. 7. in Lucæ 20. ubi exponens hunc locum tantùm intelligit adminicula externa, ut legem, prophetas, &c. Adde, quod hîc peculiariter sermo est de populo Israëlitico. Unde non sequitur , si illi singularia illa præsidia data sunt à Deo ; ergo omnibus hominibus data esse : Imò potius contrarium sequitur, non omnibus data esse.

v. 12. *Et opus Domini non respicitis , nec opera manuum ejus consideratis.* Hebraïcè in utroque membro *opus* singularis est numeri, licet diversa sint vocabula. Sic Psal. 89. in fine , licet nostra versio bis habeat opera , & semel opus ; in Hebræo tamen singulare tantùm legitur. Hoc

B loco per opus vel opera manuum Domini , quidam intelligunt pauperes , de quibus Salomon Proverb. 17. *Qui despicit pauperem exprobrat factori ejus.* Et capite 22. *Dives & pauper obviaverunt sibi : utriusque operator est Dominus.* Sic sensus erit : Ita sese occupant deliciis & luxu, ut nullam habeant curam pauperum. Quidam intelligunt legem Dei ob id dictam opus Domini, quia digito ejus scripta fuit. Alii universam creaturam Dei ; cujus attenta contemplatio mirificè excitare solet homines ad laudem Dei. Sic dicitur Psal. 18. *Cæli enarrant gloriam Dei , & opera manuum ejus annuntiat firmamentum.* Hic sensus præ cæteris placet , utpote Scripturis aliis admodum consentaneus , quemadmodum exemplis bene ostendit Forerius , qui tamen etiam alium sensum annectit.

v. 13. *Propterea captivus ductus est populus meus , quia*

C *non habuit scientiam.* Nota, Deus scientiam requirit, non solùm in præfectis , sed etiam in populo, nempe pro populi conditione, ut videlicet de Deo, religione, moribus, sciat, quæ ipsi ad benè vivendum sunt necessaria. Neque debet pastoribus satis esse populum habere catholicum, etsi rudem. Debent enim hoc quoque agere , ut eundem erudiant , & utcumque intelligentem faciant eorum quæ credit. Unde etiam patet illud Apostolicum : *Scientia inflat* ; non crudè accipiendum , sed intelligendum de scientia, quæ adversus charitatem se erigit : Unde connectit illa Apostolus 1. Cor. 8. *Scientia inflat , charitas verò ædificat.* Et patet hic intellectus , quia immediatè præcedit in hoc ipso capite : *Et opus Domini non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis.* Culpatur ergo populus , quod non habuerit scientiam, id est, quod non consideraverit, ut debebat, opera Domini.

D

CAPUT VI.

v. 5. *Et regem Dominum exercituum vidi oculis meis.* Verisimile est vidisse in illustri specie humani vultus , quem Christus in carne habiturus erat. Vide Annot. Num. 12. & nostra in 2. sententiarum dist. 8.

v. 8. *Et dixi : Ecce ego ; mitte me.* Offert se propheta ad munus propheticum, & annunciandum populo voluntatem Dei ; quæ functio hodie ad pastores Ecclesiæ pertinet. Ex quo manifestum est licitum esse, ut quis se cum modestia ad munus pastorale offerat ; modò illud observetur, quod Isaïas propheta observavit , id est , ut nonnisi velut mundatus contactu calculi ex altari, id est, superna gratia, & purgatus ab omni pravo affectu , & sinistra intentione,

E ad tam eximiam functionem se accingat ; nequaquam autem ut ditescat, honoretur, aut præsit ; sed tantùm ut prosit. Insignis est D. Bernardi sententia Epist. 42. Aliud , inquit, est ambire dignitatem humano affectu , aliud ardere desiderio benè merendi de plurimis. Quod sanè non modò est licitum, sed & eximiæ claritatis indicium , summaque laude prosequendum. Hinc namque Apostolus ait : Qui Episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Et Greg. de cura pastorali : Laudo quod quæritis, sed prius discite, quid quæritis. Et adfert hoc exemplum de Isaia , qui se obtulit ad prædicationis officium, sed prius mundatus. Vide etiam Hieronym. in 2. ad Damasum Epist.

v. 10. *Excæca*

v. 10. *Excæca cor populi huius.* Nota in scriptura peculiariter, & quasi per excellentiam eos dici excæcari, & obdurari à Deo, qui proposito sibi divinitus insigni aliquo lumine ac præsidio salutis, quo ad credendum, vel agendam pœnitentiam moveri debebant, tanti boni occasione redduntur multò magis obtenebrati ac depravati, Deoque rebelles: adeò ut tunc quasi impossibile sit eos converti; sicut naturaliter impossibile est hominem cæcum illuminari, aut durum lapidem emolliri. Quo sensu Dominus in Exodo aliquoties dicitur indurasse Pharaonem. Vide ibi, & in comment. nostro in 1. sentent. distinct. 40.

CAPUT VII.

v. 9. SI *non credideritis, non permanebitis.* Passim hoc citatur secundum Septuaginta. *Nisi credideritis non intelligitis.* De quo dicto sciendum est, quod videtur huic contrariari, id quod dicit Aug. in Psal. 118. conc. 18. ubi dicit quædam esse quæ non credimus, nisi prius intelligamus. Sed explicat se Augustinus dum subjungit: Cum fides sit ex auditu, auditus autem per verbum Dei; quomodo credit prædicanti fidem, qui, ut alia taceam, linguam ipsam, qua loquitur, non intelligit? Vult ergo Augustinus ad eam fidem, quæ ex auditu est, suscipiendam, necessarium esse, ut præcedat grammatica saltem, & vulgaris verborum intelligentia. Primum scilicet intelligi debet sermo prædicantis; deinde fides ejus verbis accommodanda; postremò, tanquam fidei merces expectanda est ipsius rei creditæ intelligentia aliqualis, utpote imperfecta in hoc sæculo, perfecta verò in altero. Vide nostr. in 3. dist. 24.

v. 12. *Et dixit Achaz; Non petam, & non tentabo Dominum.* Sophisticum est hoc responsum, unde & propheta rectè subjungit: *Nunquid parum vobis est molestos esse hominibus; quia molesti estis & Deo meo?* Nam sophistarum proprium est molestos esse. Est autem verè sophisticum responsum hoc Achaz. scilicet, quia in Deum regerit præceptum ipsius. Ac si dicat: Prohibuit Deus ne quis ipsum tentet, juxta illud: *Non tentabis Dominum Deum tuum*, nunc autem vult id agi, per quod tentetur. At ego parebo prohibitioni ejus, & non tentabo eum. Sed discutitur sophisma, cum ostenditur Deum non tentari, tunc cum non ex incredulitate, aut fidei infirmitate, aut curiositate petitur signum insolitum, & non necessarium, à Deo, sed justa ex causa. Justissimam autem causam esse constat, cum sit Deo jubente.

v. 14. *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel.* Inter Christianos nulla est quæstio quin his verbis contineatur vaticinium de partu Virginis, seu Nativitate Salvatoris ex Virgine. Nam hic locus Matth. 1. expressè ad ejus rei testimonium citatur. Sed Christianis quæstionem movent Judæi, qui dicunt vocabulum Hebræum non virginem significare, sed adolescentulam, sive ea virgo sit, sive non. His jam olim respondit Hieron. dilucidè & solidè scribens in hunc locum. Cujus itaque verbis nos quoque iisdem respondebimus: Quando, inquit, dicitur. *Dabit Dominus ipse vobis signum:* novum debet esse atque mirabile. Sin autem juvencula vel puella, ut Judæi volunt, & non virgo, pariat, quale signum poterit appellari? q. d. nullum. Et paulo infra: (Alma) inquit, non solum puella vel virgo, sed cum epitasi virgo abscondita dicitur & secreta, quæ nunquam virorum patuerit aspectibus, sed magna parentum diligentia custodita sit. Lingua quoque Punica, quæ de Hebræorum fontibus manare dicitur, propriè virgo Alma appellatur. Et idem in Trad. in Genes. Ostendant Judæi in scripturis alicubi positum (Alma) ubi adolescentulam tantum, & non virginem significet; & concedimus eis, illud, quod in Isaïa apud nos dicitur; (*Ecce virgo concipiet*) non absconditam virginem, sed adolescentulam significare jam nuptam. Vide etiam eundem Hieron. lib. 1. contra Jovinianum probantem eadem ex scripturis.

v. 15. *Butyrum & mel comedet, ut sciat reprobare malum & eligere bonum.* Statuitur ex hac scriptura, & similibus, in Christo homine, præter infusam & congenitam scientiam, alia quoque scientia, dicta acquisita seu experimentalis: de qua D. Thom. parte 3. q. 12. art. 2. Et secundum hunc modum accipiendus est Ambrosius super Lucæ 2. dicens Christum verè profecisse: nimirum per experientiam, id est, notitiam rerum à sensibus acceptam. Non quod eam notitiam ignorantia præcederet, sed quoniam quod anteà sciret, id novo cognoscendi modo, id est, experiendo, per ætatis accessum disceret. Vide quæ de Christi scientia diximus in 3. sent. dist. 14.

CAPUT VIII.

v. 3. ET *accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium.* Nemo suspicetur Isaïam hic significare jam tum impletum fuisse illud, quod superiori capite prædixerat futurum, dicens: *Ecce virgo concipiet & pariet filium:* quia ex Matth. 1. cap. constat illud primum impletum esse in conceptione, & Nativitate Christi. Ac deinde si hoc voluisset hic Propheta, addendum erat; *quod nomen eius vocaretur Emmanuel*, (hoc enim cap. præcedenti dicitur) de isto autem partu dicit Dominus, *Voca nomen eius, Accelera spolia detrahere, festina prædari.* Quare dicendum hic narrari non Virginis partum, sed tamen aliquid, quod aliquo modo fit typus virginei partus. Ita intellexit Forerius, dicens hanc prophetissam fuisse uxorem Isaïæ Prophetæ. Nam non solùm verba prophetarum, sed & facta eorum prophetica esse, tum in hoc propheta, tum in Ezechiele & aliis, certius est, quàm ut probatione egeat. Vide si placet ipsum Forerium probabiliter suam sententiam explicantem.

v. 4. *Quia antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam.* Sciat, id est, possit quoad instrumenta naturalia loquendi, quæ in pueris paulatim per ætatem apta redduntur & formantur ad loquelam. Sic dicitur quod claudus nescit ambulare. Sic dicimus, nescio hoc facere, id est, non possum, non valeo. Itaque locus hic non probat ignorantiam in Christo puero. Vide quæ de Christi scientia diximus in 3. dist. 14.

CAPUT IX.

v. 3. MVltiplicasti *gentem, non magnificasti lætitiam. Lætabuntur coram te sicut qui lætantur in messe, &c.* Hoc secundum Thomam ad litteram intelligeretur de exercitu Sennacherib, ut sit apostrophe prophetæ ad Deum quasi dicat. Permisisti quidem ut Sennacherib cum innumera multitudine hominum ingrederetur terram Juda; sed non ei dedisti, ut victoriam consequeretur, eâque potitus læius domum rediret. Itaque Judæi ab obsidione tot hostium liberati, *lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda, quando dividunt spolia.* Sed plenius Hieron. referens hæc omnia ad Christum, & populum Christianum, ut sit apostrophe ad Christum, hoc sensu: Factum est tua, & Apostolorum prædicatione, ut magna gentium multitudo conjungeret se fidei Abrahæ; sed non ex eo lætificasti populum Judæorum, cui eras peculiariter promissus; eò quòd populus ille invidens salutem gentibus, magnam ex gentilium fide sumpserit tristitiam. Hic sensus sive litteralis sit, sive tantùm mysticus, certior est; quia verba illa præcedentia: *Populus qui habitabat in tenebris, vidit lucem magnam*, haud dubiè pertinent ad Christi prædicationem, testante Matthæo, cap. 4. sui Evangelii.

v. 6. *Et vocabitur nomen eius, Admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis.* Hæc omnia nomina sunt pueri, de quo præcedit; *Parvulus natus est nobis, & Filius datus est nobis*, id est Christi. Sunt autem nomina sex, & singula seorsim intelligenda. Scilicet, *Admirabilis* propter unionem duarum naturarum in una hypostasi seu persona; aut etiam, quia admirabilia opera in terra facturus est, juxta illud in Evangelio. *Vidimus mirabilia hodie.* Secundo, *Consiliarius*, quia executor admirabilis consilii divini de homine perdito ad salutem revocando, *Deus*, propter naturam divinam. *Fortis*, quia moriendo Diabolum vicit. *Pater futuri sæculi*, Hebr. *Pater Ad*, id est, pater æternus, seu pater sæculi & æternitatis. *Princeps pacis*, id est, author pacis, de qua

Christus dicit Joan. 14. *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis: Non quomodo mundus dat, ego do vobis.* Scilicet pacificat Deum homini, & hominem Deo, imò & hominem sibi ipsi; tollens paulatim pugnam, quæ homini est ex peccato inter carnem & spiritum. His autem nominibus vocabitur, id est, revera talis futurus est. Vide annot. Matth. 1. v. 23.

CAPUT X.

v. 5. *VÆ Assur, Virga furoris mei, & baculus ipse est; in manu eorum indignatio mea. Quæri* solet, quare Deus permittat malos esse in mundo? cum secundum judicium humanum rectius videretur se habitura rerum universitas, si nihil omninò in ea mali esset, sed omnia bona. Quibus *respondet* August. Enchiridii cap. 11. dicens: In hac rerum universitate illud, quod malum dicitur, benè ordinatum, & suo loco positum, eminentius commendat bona, ut magis placeant, & laudabiliora sint, dum comparantur malis. Neque enim Deus omnipotens, cum summè bonus sit, ullo modo sineret mali esse aliquid in operibus suis, nisi usque adeò esset omnipotens & bonus, ut benefaceret etiam de malo. Hæc ille. Benefacit autem Deus de malo, multipliciter. Vel ut bona malorum comparatione magis placeant; Quis enim sciret quantum, & quàm optabile bonum sit pax, nisi bellorum calamitates tandiu essemus experti? Vel ut mali corrigantur, ut Saulus, & quotquot de statu peccati transferuntur ad Deum: vel ut boni per malos exerceantur, mali puniantur.

Utriusque exemplum habemus in proposito. Nam in populo Israëlitico, qui tam graviter affligebatur à rege Assyriorum; quidam erant boni, quidam mali. Boni exercebantur ad virtutem; mali justam luebant pœnam. Et rursum, inter malos alii flagellis emendabantur, & in iis commendabatur bonitas divina; alii duriores evadebant, & in iis declarabatur Dei justitia. Sic ergo aptissimè Dominus Assyrios vocat virgam furoris sui; etiamsi hoc ipsi Assyrii ignorarent, sicut de Assur septimo versu subjungitur: *Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit; sed ad conterendum erit cor eius.* Persecutores ergo intendunt eversionem & internecionem, sed Deus suos purgat & probat.

v. 11. *Numquid non sicut feci Samariæ & idolis eius, sic faciam Jerusalem & simulachris eius?* Jerusalem eo tempore non habebat simulachra. Nam ea omnia sustulerat piissimus rex Ezechias. Sed loquitur rex impius Assur more suo, de Deo Jerusalem, sicut de diis gentium; neque majestate distinguens, neque potentia, neque unitate naturæ, cum ille sit unus, itemque optimus & maximus, dii gentium autem multi & infimi.

v. 22. *Consummatio abbreviata inundabit justitiam.* Id est, populus Judaïcus penè consumptus, & ad exiguum numerum redactus abundabit justitia & pietate in Deum & replebitur donis Spiritus sancti. Hoc impletum est in Apostolis & aliis Judæis qui per Apostolorum prædicationem crediderunt in Christum, & adeo ferventes erant pietate, ut omnia sua conferrent in commune, habentes inter se cor unum & animam unam, ut habetur in Actis Apost. cap. 4. Vide Comment. nostr. ad Rom. 9. v. 29.

CAPUT XI.

v. 1. *ET egredietur virga de radice Jesse, & flos de radice eius ascendet.* Manifesta est prophetia de Christo, etiam consensu Rabbinorum, qui & ipsi hunc locum de Messia interpretantur. Quamquam hoc interest, quod illi expectent adhuc venturum, quem nos venisse credimus. Duplex autem est hujus loci expositio. *Una*, ut per virgam ipsa Dei genitrix virgo Maria intelligatur, per florem filius ejus Christus. Et flos nascatur de radice, non immediatè, sed per virgam ex radice nascentem. Huic expositioni obstare videtur, quod virgæ vocabulum apud Hebr. non tam significare videatur fruticem, seu stirpem enascentem, quàm baculum, aut sceptrum regale. Sic enim accipitur supra cap. 9. *Virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti.* Item Num. 24.

A *Orietur stella ex Jacob, & consurget virga ex Israël.* Itaque *altera* expositio utrumque ad Christum refert, ut in Christo, & virga & flos intelligatur. *Virga*, propter regnum, *flos*, sive (ut est in Hebræo) surculus propter insignem sanctitatem. Utraque expositio pia est, & magnam habet sensus sublimitatem.

v. 2. *Et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus Sapientiæ, & intellectus, &c.* Calvinus graviter invehitur in imperitiam Catholicorum, præsertim scholasticorum, qui ex hoc loco statuunt numerum septenarium donorum Spiritus sancti. Dicit enim in Hebræo tantum haberi sex diversa vocabula, atque ita ad summum non significari nisi sex dona Spiritus sancti effusa abundè in Christum, & per participationem communicata credentibus in Christum. Ejus reprehensioni breviter *respondemus*, in Hebræo quidem sex duntaxat vocabula distincta reperiri, sed unum bis repetitum; Atque ita nihil prohibere, quin quod ita repetitur à Propheta, nonnihil variet significationem. Est autem vox illa, quæ communiter significat timorem Domini. Quem cum constet non eodem modo semper accipi, hinc uno loco in textu nostro vocatur, spiritus pietatis, in alio spiritus timoris. Sic & in Græco textu apud Septuaginta priori loco ponitur, τῆς εὐσεβείας, & posteriori τοῦ φόβου θεοῦ, eosque secutus est Hieron. Vide nostra in 3. distinct. 34.

B

v. 10. *Ipsum gentes deprecabuntur.* Septuaginta & Paulus Rom. 15. *In eum gentes sperabunt.* Quod argumentum divinitatis est Christi, quia secundum Scripturam non est in homine sperandum, sed in solo Deo. *Maledictus homo qui confidit in homine: nolite confidere in principibus, in filiis hominum in quibus non est salus.* Psal. 14. Vide etiam nostrum Comment. citato cap. 15. ad Rom. v. 12.

C

CAPUT XII.

v. 1. *COnfitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi, conversus est furor tuus, & consolatus es me.* Sensus est, Gratias tibi ago, quia postquam iratus mihi fuisti, conversus est furor tuus & placatus, & sic consolatus es me. Simile est quod dicit Paulus Rom. 6. *Gratias Deo, quod fuistis servi peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi estis.* Phrases sunt Hebraïcæ. Vide nostra ad Rom. 6.

v. 3. *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris.* Scilicet, novi Testamenti tempore fideles hauriunt aquas de fontibus Salvatoris; dum abundantiam gratiæ & donorum Spiritus sancti percipiunt ex Sacramentis novi

D Testamenti. Unde patet ex hoc loco Concilia Florentinum & Tridentinum rectissimè definivisse, Sacramenta novæ legis, non significare tantùm, sed & continere gratiam. Et clarius Hugo Victorinus ante annos amplius quadringentos lib. 1. de Sacramentis parte 9. cap. 3. in Sacramentis velut quibusdam vasculis antidota spiritualia homini porrigi restatur. Sensus ergo est: *Haurietis aquas de fontibus Salvatoris*, id est, multiplicem gratiam è Sacramentis velut vasis ac fontibus seu puteis, aquam vivam continentibus. Vide 4. sent. dist. 1.

CAPUT XIII.

v. 1. *ONus Babylonis, quod vidit Isaïas filius Amos, &c.* Onus Heb. est *Massah*, quod vocabulum ab interpretibus Græcis variè redditur. Aquila vertit *visionem*, Symmachus & Theodotio, *sumptionem* vel assumptionem, idque maximè in minoribus Prophetis.

E Sed in Isaia Septuaginta vertunt modo *visionem*, modo *verbum*. Rectè & eruditè annotat B. Hieron. vocabulum Heb. propriè significare (*onus*) Et ubicumque ponitur in Prophetis, esse prophetiam non qualemcumque, sed quæ gravia & tristia comminatur, & prænuntiat civitati alicui, aut regno, aut populo. Quod genus Prophetiæ aptissimè vocatur *Onus*. Unde D. Hieronym. ubique ferè vertit *Onus*; quod etiam faciunt hodierni interpretes ex Hebræo. Est tamen locus Proverb. 30. & 31. ubi hoc vocabulum Hebraïcum ab Hieronymo non transfertur *Onus*, sed *visio*. Sed ad hoc respondere potest dupliciter; vel speciem pro genere positam; videlicet

vocabulum quod speciatim significat Prophetiam comminatoriam, pro quacunque Prophetia in genere: Vel etiam eo loco onus quoddam significatum esse, non quidem comminationis, sed præcepti. Traduntur enim ibi quædam præcepta, quæ sub interminatione pœnæ servanda sunt, & ita oneris nomine rectè etiam censentur.

v. 9. *Ecce dies Domini veniet crudelis, & indignationis plenus, &c.* Prædicatur ad litteram eversio Babylonis per Medos & Persas, & tempus illud vocat propheta diem Domini crudelem. Sed quia quæ hîc interseruntur à Propheta, non omnia ad litteram constat tunc facta fuisse, velut quod ait: *Stellæ cæli & splendor eorum non expandent lumen suum, Obtenebratus est sol in ortu suo; & luna non splendebit in lumine suo*; hinc necesse est agnoscere in hoc loco, transitum quendam à typo ad mysterium. Nam sicut Nabuchodonosor rex Babylonis typum gessit Diaboli, ita regnum & civitas Babylonis typus fuit regni Diaboli; quemadmodum etiam constat ex Apocal. 18. ubi per meretricem Babylonicam societas impiorum significata legitur. Itaque excidium Babylonis, quod hîc ad litteram prædicitur, significat finem mundi secundum præsentem statum, & excidium regni Diaboli in fine sæculi futurum per Christum. Tunc enim propriè futura sunt ea quæ hîc prædicuntur de obtenebratione solis, lunæ, & stellarum. Nihilominus Hieron. lib. 5. initio, omnia ad litteram docet intelligenda de Babylone, & in ea esse completa.

CAPUT XIV.

v. 12. *Quomodo cecidisti Lucifer, qui mane oriebaris: corruisti in terram, qui vulnerabas gentes?* Quis est Lucifer iste, in quem tanta verborum vehementia exclamat Propheta? In verbis superioribus certum est Prophetam loqui de rege Babylonis, & comminationem adversus eum dirigere. Ita enim paulò ante ad populum Judaïcum Propheta: *Sumes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices; Quomodo cessavit exactor, quievit tributum?* Unde D. Hier. hæc quoque verba ad litteram de rege Babylonis exponit; quem dicit vocari Luciferum per antonomasiam, quomodo magnum aliquem principem vocaremus Solem Asiæ, aut Europæ, propter illustrem potentiam. Ita sensus erit: Tu qui eras instar Luciferi splendidissimus, & inter reges terræ maximè illustris, quomodo Lucifer stella inter stellas omnes primatum tenet luminis. Ac prætereà in sequentibus Hierony. hyperbolen agnoscit.

Aliorum ferè omnium Commentarii de Principe dæmoniorum exponunt hunc locum. Qui haud dubiè, vel litteralis, vel saltem mysticus est hujus loci sensus. Lucifer ergo fuit diabolus; non post lapsum, tunc enim ex Lucifero in teterrimum Dei hostem est commutatus; sed ex prima conditione, in qua à Deo summis ingenii dotibus fuit cumulatus. Unde additur: *Qui manè oriebaris*, id est, in primo ortu tuo insigniter præ aliis spiritibus lucebas. Hinc etiam patet, non admodum convenienter dæmoniorum principem vulgo vocari Luciferum: cum illud nomen magis in bonum, quàm in malum Angelum competat. Imò Scriptura sacra 2. Petri 1. illud nomen Christo attribuit, dicens: *Donec Lucifer oriatur in cordibus vestris.* Et in Apocalypsi. cap. ult. quoque idem Christus dicit: *Ego sum stella matutina.*

v. 13. *Qui dicebas in corde tuo: In cælum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum ---- similis ero Altissimo.* Quid voluerit desertor Angelus hæc dicendo, & quomodo cadere potuerit, qui in tanta claritudine à Deo creatus erat; Vide ad illud Genes. 3. *Eritis sicut Dii, scientes bonum & malum.*

CAPUT XV.

v. 2. *Moab ululavit; in cunctis capitibus eius calvitium, & omnis barba radetur.* Figuratè ex signo vult intelligi rem significatam. Nam apud gentiles antiquitus rasura capitis & barbæ, erat luctus indicium; maximè si quid admodum triste & lamentabile incidisset. Apud Jeremiam omninò similia verba repetuntur adversum Moab, 48. cap. *Omne caput calvitium, & omnis*

A *barba rasa erit.* Et Ezech 7. de populo Juda, cui extremam calamitatem minatur; *In universis capitibus eorum calvitium.* Unde etiam apud Judæos eadem videtur consuetudo fuisse. Et de Job jam percusso ulcere pessimo, & in luctu constituto dicitur cap. 1. *Tonso capite corruens in terram adoravit.* Ratio autem hujus consuetudinis fuit, quia capilli capitis & barbæ, ad hominis ornatum faciunt. Unde sicut in luctu ornatus vestimentorum abjici solet, & indui saccus, aut pulla vestis, ita etiam abjiciebant ornatum à natura concessum, videlicet pilos capitis & barbæ, ad significandam luctus & mœroris magnitudinem.

v. 5. *Cor meum ad Moab clamabit Vectes eius usque ad Segor vitulam consternantem.* Pridem legebatur (*consternantem*)
B quasi pessundantem aut conculcantem, sed vitiosè. Nam legendum est (*conternantem*) id est, trimam, vel triennem. Ita enim Hebr. exigunt & Græca, & complura MSS. Latina, & Biblia Sixtina meritò correxerunt. Septuaginta habent hoc modo: *Vitula enim est triennis.* Quo epitheto Propheta notat civitatem Segor, quæ prius parvula & humilis fuerat, paulatim factam robustam, populosam & potentem, & instar vitulæ triennis lascivam. Nam hac ætate vituli valentissimi sunt. Simul indicatur hoc epitheto causa eversionis & vastationis hujus civitatis; quod videlicet propter luxum & lasciviam suam hoc meruerit, ut tam gravem ruinam pateretur. Et valdè credibile est eandem fuisse causam ruinæ & miseriarum tantarum nostri Belgii.

CAPUT XVI.

C v. 1. *Emitte agnum Domine, dominatorem terræ, de petra deserti, ad montem filiæ Sion.* Hujus loci varia est expositio. Rabbini ferè intelligunt per irrisionem hoc dictum ad Moabitas. Consueverant enim Moabitæ loco tributi pendere regi Israël centum millia agnorum. Sed post mortem Achab ab eo se onere subtraxerunt, ut patet 3. Reg. 2. Posteà verò tempore Ezechiæ aiunt eosdem in eandem servitutem iterum redactos fuisse. Legunt autem pro (*dominatorem*) in dativo (*dominatori*) & hunc faciunt sensum: O Moab, emitte agnum dominatori terræ, regi Ezechiæ, sicut olim facere consuevisti, eumque adducas de petra deserti, id est, regione vestra, usque ad montem filiæ Sion, id est, Jerusalem. Ac si dicat: Brevi cogeris iterum pendere tributum agnorum regi Juda, quod
D olim pendere consuevisti regi Israël. Sed hæc conjecturalis expositio est, neque enim usquam legitur, Moabitas postmodum ad idem tributum compulsos fuisse.

Rectius proinde Hieron. qui de Christo exponit, qui est agnus ille, de quo Joannes cap. 1. sui Evangelii, *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Qui idem est dominator terræ, quia *data est ei à Patre omnis potestas in cælo & in terra*, Matth. 28. Sensus ergo est. O Moab, post tanta mala jam prædicta, habeto hoc solatium; quia de te egredietur agnus immaculatus, qui erit dominator terræ. Scilicet quia Petra deserti intelligitur regio Moab, ex qua orta est Ruth Moabitis; ex cujus posteritate per Davidem, (ut constat Matth. 1.) natus est Christus, & emissus ad montem filiæ Sion; id est, specialiter ad Judæos, sicut ipse Christus dicit, Matth. 15. *Non*
E *sum missus nisi ad oves quæ perierunt domus Israël.*

v. 15. *Et sedebit in veritate in tabernaculo David, judicans & quærens judicium, & velociter reddens quod justum est.* Alibi scriptura testatur Deum tardè reddere, quod justum est, scilicet, vel præmia justis, vel supplicia improbis. Unde Jacobi ult. *Patientes estote usque ad Adventum Domini, &c.* Sed solvit quæstionem Petrus Epist. 2. capite 3. *Unum hoc*, inquit, *non lateat vos, charissimi, quia unus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni, sicut dies unus. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant, sed patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reverti.* Tardius est ergo, comparatione hujus temporis; sed velociter redditur, si respiciamus ad æternitatem. Sic & Apocalyps. ult. *Ecce venio cito; & merces mea mecum est.*

CAPUT XVII.

v. 8. *ET non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus eius.* Metonymia eſt pro eo quod diceret; ad idola, ſeu deos, quos ſibi manibus ſuis fecerunt. Scilicet continens, pro contento, altare, pro idolo, quod in eo ponitur & colitur. Id patet ex antitheſi partis præcedentis: Sic enim dicitur: *In die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum, & oculi eius ad ſanctum Iſraël reſpicient:* quaſi jam ſubjungat; Nequaquam verò inclinabitur ad altaria quæ fecerint manus ejus, id eſt, ad idola.

v. 10. *Propterea plantabis plantationem fidelem.* Hebr. eſt in tertia perſona (*plantabit*) ſed tertia perſona pro ſecunda ponitur, ſicut & in proxima ſententia, *germinabit:* Et ſurſum *dolebit graviter,* pro dolebis, germinabis. Quædam exemplaria habent (*infidelem*) & Septuaginta. ἄπιστον Hebr. tamen eſt (*fidelem*) quomodo etiam conſtat vertiſſe Hieronymum, qui hìc agnoſcit ironiam, q. d. minimè fidelem.

CAPUT XVIII.

v. 1. *VÆ terræ, cymbalo alarum, quæ eſt trans flumina Æthiopiæ.* Hæc ſententia propter obſcuritatem variè exponitur, & ab ejus expoſitione pendet ſenſus totius capitis. Totum illud: *Terræ, cymbalo alarum, quæ eſt trans flumina Æthiopiæ,* multorum ſententiâ eſt periphraſis Ægypti: & dicit Hier. vocari cymbalum alarum, propter accelerationem meſſis, & celerem maturitatem frugum, ſicut velox & concitatus volatus avium, ſonitum quaſi reddit cymbali. Sed id videtur admodum longè petitum. Haymo ſic dictam putat Ægyptum, propter ſuavem & blandam promiſſionem auxilii. Nempe quia Ægyptii tali promiſſione fruſtra lactarant filios Iſraël, & concitarant contra Aſſyrios. D. Thomas aliam rationem reddit, ita dictam putans, propter cataractas Nili fluminis, quæ aſſiduum quaſi ſtrepitum longè ſonantem efficiant. Vox Hebræa, quam *cymbalum* tranſtulit Hieron. aliquando etiam umbram ſignificat. Unde hodie ex Hebræo vertunt: *Væ terræ umbra alarum.* Umbra autem alarum dicatur, vel propter promiſſas copias auxiliares; (ſcilicet promiſſio ſine re, eſt inſtar umbræ ſine corpore) vel propter vela navium, quibus Ægyptus abundat, quæ vela terram velut obnubilent, & obumbrent. Hanc expoſitionem habet Paraphraſtes Chaldæus. Alii intelligunt ſic dictam propter multitudinem avium ibi volantium. Denique totam hanc ſententiam quidam non improbabiliter pertinere putant, non ad Ægyptum, ſed ad regionem quandam aliam, & longinquam ultra Æthiopiam ſitam. Et hæc non eſt improbabilis expoſitio, quia hìc additur: *quæ eſt trans flumina Æthiopiæ,* Ægyptus enim reſpectu Judææ propinquior eſt quàm Æthiopia, niſi Æthiopia intelligatur Arabia, vel ejus pars, aliquando etiam Æthiopia dicta. Quin etiam juvat hanc poſtremam expoſitionem, quod ſequent. cap. expreſsè ponitur; *Onus Ægypti.* Unde videtur hìc alia regio ſignificari, non Ægyptus.

v. 2. *Ite Angeli veloces ad gentem convulſam & dilaceratam, & populum terribilem.* Vox cenſetur regis Ægypti, mittentis Angelos, id eſt, nuncios ad Judæos, quos vocat *gentem convulſam,* quia bellis attrita erat; *terribilem* tamen propter ſigna & prodigia, quæ occaſione illius populi aliquando in Ægypto & ſolitudine facta erant. Imò & addit: *poſt quem non alius.* q. d. cui non eſt alius populus comparandus: *gentem expectantem,* id eſt, quæ hoc habet proprium, ut expectet auxilium à Deo, quem tamen non videret. Propter quam cauſam à cæteris gentibus Judæi ridebantur. Unde illud de Judæo apud Poëtam: *Nihil præter nubes, & cœli numen adorat.*

CAPUT XIX.

v. 1. *ECce Dominus aſcendet ſuper nubem levem, & ingredietur Ægyptum, & commovebuntur ſimulachra Ægypti à facie eius.* Hoc de adventu Chriſti pueri in Ægyptum, quando Herodes eum ad necem quærebat, plerique interpretantur. De qua re vide Sozom. hiſtor. Eccleſ. lib. 5. cap. 20. & Nicephorum lib. 10. cap. 31. item
A Palladium in hiſtor. Lauſ. cap. 52. Aſcendit autem ſuper nubem levem, quia venit indutus humana carne nullo peccato gravata.

v. 19. *In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti.* Prophetia eſt manifeſta de ſacrificio, & altari Euchariſtico novi Teſtamenti, contra novatores, qui illud ſacrificium eſſe negant. Non enim hoc de altari crucis intelligi poteſt; nam idem hic Iſaïas cap. ult. de filiis novi Teſtamenti prophetans, exprimit Sacerdotes & Levitas, ne quis fingat, ſolum Chriſtum eſſe Sacerdotem. *Aſſumam,* inquit, *ex iis in Sacerdotes & Levitas, dicit Dominus.* Et ſimilia ſunt Jeremiæ 33. v. 18. & ſeqq. Neque poteſt hic locus referri ad templum quod Joſepho referente, in Ægypto exſtruxit Onias quidam. Nam promiſſio rerum eſt bonarum & lætarum, factum autem
B Oniæ malum fuit, utpote legi Dei contrarium. Deinde templum illud erectum fuit Judæis in Ægypto habitantibus, non ipſis Ægyptiis, aliiſve gentibus. At hæc promiſſio manifeſtè ad Ægyptum & gentes pertinet. Unde pauló pòſt ſequitur: *Et cognoſcetur Dominus ab Ægypto, & cognoſcent Ægyptii Dominum in die illa, & colent eum in hoſtiis & in muneribus, & vota vovebunt Domino, & ſolvent.* Sed nec de interno ſacrificio locus intelligi poteſt. Reclamat enim forma locutionis & totus contextus. Vide noſtra in 4. diſtinct. 11. §. 11.

CAPUT XX.

v. 2. *VAde & ſolve ſaccum de lumbis tuis, & calceamenta tolle de pedibus tuis. Et fecit ſic, vadens nudus & diſcalceatus.* Prophetæ aliquando verbis, aliquando rebus futura prædicunt. Jeremias portans cate-
C nas, primum ligneas, deinde ferreas, prænuntiabat populum Juda ſubiturum jugum regis Babyloniæ. Ezechiel quoque certo dierum numero dormiens in latus, modò dextrum, modò ſiniſtrum, ſignificabat tempus obſidionis Jeroſolymorum. Ita hoc loco Iſaïas incedens nudus & diſcalceatus, portentum eſt, ut loquitur ſcriptura, ſuper Ægyptum & Æthiopiam; quod videlicet cum tali ignominia in captivitatem eſſent abducendi. Cæterum quod ait; *Vade & ſolve ſaccum de lumbis tuis,* ſatis ſignificatur conſuetum & quotidianum prophetæ indumentum fuiſſe ſaccum, id eſt, ſacceam tunicam, ut interpretatur Hieron. hoc eſt ex aſpera & vili materia confectam, ex qua fieri ſolent ſacci. Tali ſcilicet veſte Pro-
D phetæ pro conſuetudine utebantur, tanquam plangentes peccata populi; quod etiam indicatur Zach. 13. Unde non eſt aſcribendum hypocriſi, quod etiam hodie monachi certo & peculiari habitus genere utantur. Id enim partim humilitatis, partim ſignificationis cauſâ rectè inſtitutū eſt, & ſanctè obſervatur: dummodo hoc obſervetur, non eſſe cultum Dei aut pietatem propriè in ea re conſtituendam.

Sed quæſtio eſt, An Propheta Iſaïas verè & omnino nudus juxta hoc præceptum Domini inceſſerit? *Quidam,* ne turpitudinem in hoc facto agnoſcere cogantur, non corporaliter, ſed in viſione imaginaria dumtaxat hoc factum eſſe dicunt. *Alii* hactenus nudum ambulaſſe, quod proceſſerit in publicum ſine habitu prophetico, id eſt, ſine ſacco, non tamen prorſus omni veſtitu ſpoliatus. Aug. contra Manichæos diſſerens & Hier. in Commentario hujus loci, planè nudum eum inceſſiſſe arbitrantur, & di-
E cunt id propter obedientiam ad ſingularem prophetæ laudem pertinere. Quod tamen ſic intelligendum videtur, ut nihilominus membra illa, quæ ob pudorem natura omninò tegenda admonet, aliquo tegumento velaverit, etiamſi Ambroſ. epiſt. 36. prorſus nudum ambulaſſe videatur ſentire. De hoc facto ita Hieron. Ex hoc loco diſcimus prophetarum obedientiam, quod vir nobilis non erubuerit nudus incedere; ſed Dei præceptis nihil honeſtius judicans, depoſuerit ſaccum; quo abjecto, nudus fuerit, unicam prius habens tunicam, & ipſam cilicinam.

CAPUT XXI.

v. 7. *ET vidit currum duorum equitum, aſcenſorem aſini & aſcenſorem cameli; & contemplatus eſt diligenter.* Catachreſis eſt in (*equitum.*) Nam hi equites non equorum, ſed aſini & cameli aſcenſores erant. Per

ascensorem autem asini, & ascensorem cameli multi in- A
telligunt Cyrum, & Darium; quod Cyrus ante susceptum regnum ignobilis fuerit. Alii quod ferè eodem recidit, duos populos Persarum & Medorum intelligunt; ubi prior describitur ascensor asini, eò quòd Persæ ante Cyrum obscuri fuissent inter populos.

CAPUT XXII.

v. 1. O*Nus vallis visionis.* Per vallem visionis Jerusalem civitatem intelligit, sicut ex sequentibus manifestum est. Nam paulò post eandem hanc vallem visionis vocat, filiam populi mei, scilicet, Jerusalem; dicens; *Nolite incumbere, ut consolemini me super vastitate filia populi mei.* Vocat autem Jerusalem civitatem, vallem per Tapinosim. Cùm enim civitas illa partim in monte, partim in valle collocata fuerit, hîc potius eam B
vallem appellat, quàm montem, ut rem magnam humili nomine significaret; quia ea commemoraturus erat, quæ ad humilitatem ejus pertinebant. Vocatur autem Jerusalem *vallis visionis*, id est prophetiæ, quia civitas illa velut seminarium fuit omnium prophetarum, & in ea prophetæ suam præcipuè habuerunt sedem. Neque in ulla alia civitate magis versati sunt, quàm in Jerusalem.

v. 3. *Comedamus & bibamus, cras enim moriemur.* Impiorum vox est, eorum scilicet qui post mortem non credunt animas vivere. Quorum in persona per mimesin hæc sententia ab Apostolo repetita est 1. Cor. 15. Vide ibid. nost. Comment.

v. 14. *Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini.* Primò notandum sermonem imperfectum esse ut subintelligatur istud aut simile, non sim Deus, aut non C
sim verax. Deinde non significatur ullum esse peccatum tam grave, quod per pœnitentiam deleri non potest; sed Deum aliquando constituere propter peccati gravitatem, pœnitentiam non dare, per quam peccatum illud deleatur. Tertiò notanda locutio, donec moriamini: qua non significatur in morte aut post mortem dimittendam eam iniquitatem; sed potius nunquam delendam. Et facit ista sententia ad explicandas alias similes, ut, *Non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum.* Matth. 1. *Sede à dextris meis, donec ponam, &c.* Psalm. 109. quibus sententiis non significatur tempus in quo aliquid desinat aut aliud incipiat, sed ad quod usque aliquid fiat, vel non fiat, sive in eo terminetur sive non. In eo autem quod dicit, *donec moriamini*; voluit alludere Propheta ad illud quod dicebant, D
Comedamus & bibamus, cras enim moriemur, q. d. vos cogitatis usque ad mortem dare operam voluptatibus vestris, ego verò annuntio vobis Dei vindictam usque ad mortem, id est, quæ à vobis non auferetur ante, ac multò minus post mortem. Dimittitur enim iniquitas quando vindicta peccato debita remittitur. Vide annot. cit. cap. 1. Matth. v. 18.

v. 20. *Vocabo servum meum Eliacim.* Et paulò pòst v. 22. *Et dabo clavem domus David super humerum ejus, & aperiet, & non erit qui claudat, & claudet, & non erit qui aperiat.* Ad litteram hæc de Eliacim dicuntur, qui secundum prophetiam Isaiæ successurus erat Sobnæ præposito templi, idque in officio illius præfecturæ; vel, secundum alios, in ipso summo pontificatu. Et sensus est: Cura & œconomia totius familiæ David, & E
summa rerum, quæ ad domum Domini, & sacerdotium pertinent, erit penes eum. Quomodo vulgò de aliquo primario familiæ dicimus: Est promus & condus. Id enim ad litteram significatur hîc per clavem, & per apertionem & clausionem. q. d. Erit penes eum plena commissio rerum ad domum David, vel templum Dei pertinentium. Sed hæc Apocalyp. 3. *Mysticè* ad Christum referuntur, & rectè. Nam sicut olim repudiato Abiathar, Sadoch assumptus ad summum sacerdotium, significabat, repudiato veteri sacerdotio, Christum summum sacerdotem assumendum; ita rejecto Sobna, assumptus Eliacim, Christi quoque præfecturam & œconomiam significavit, repudiata lege veteri. Et prorsus ibi Apoc. 3. eadem clavis describitur quæ hîc. Vide ibidem nostram annotat.

CAPUT XXIII.

v. 15. E*T erit in illa die, in oblivione eris, ò Tyre, septuaginta anni, sicut dies unius regis.* Manifesta & evidens prophetia; qua non solum civitatis illius desolatio prædicitur, sed & certum ac definitum tempus, quo illa desolatio duratura sit. Unde B. Hieronym. Tyri desolationem comparat cum tempore captivitatis Babylonicæ, quod similiter duravit ad annos septuaginta. Post quos, sicut Jerosolyma instaurata est; ita & Tyrus restituta, non sine quadam significatione mysterii. Numerus ille, inquit Hieron. perfectam & consummatam significat pœnitentiam; quia ex duplici perfecto numero componitur; septenario, & denario inter se multiplicatis. Itaque significatur per septemplicem gratiam Spiritus sancti, & decem præceptorum observantiam, animam, quæ post varias concupiscentias fuerat fornicata, ad pristinum integritatis statum reverti. Quod autem dicit (*septuaginta annis, sicut dies unius regis*) Rhetorica interpretatio est, & habet hunc sensum: Tot annis durabit vastitas, quot annis vivere solent ii, quibus omnia ad vitam & valetudinem commoda suppetunt, quales sunt imprimis reges. Id autem est tempus ferè septuaginta annorum. Alii de Davide rege intelligunt, qui tot annis vixit. Sed rectius generaliter intelligitur, ut dictum est.

v. 18. *Et erunt negotiationes ejus, & mercedes ejus sanctificatæ Domino.* Hoc ad litteram nusquam factum legitur. Unde etiam ipsi Hebræi expositores hæc ad suum Messiam referunt; qui dicunt negotiationes Tyriorum consecrandas esse in usum templi, & ministrorum ejus. Nos de Christo, seu vero Messia interpretamur. Et sensus est: Tyrus jam instaurata verum Deum colere incipit, Christique religionem amplectetur; eoque modo fiet, ut negotiatione sua, & mercedibus jam non amplius utatur ad serviendum Diabolo, ut ante facere consueverat, sed uni vero Deo.

CAPUT XXIV.

v. 2. E*T erit sicut populus sic sacerdos; & sicut servus, sic dominus ejus, sicut ancilla, sic domina ejus, sicut emens, sic ille qui vendit, &c.* Hebræis ad verbum sic sonat: *Sic populus, sic sacerdos.* Hebræi enim quoties duas res inter se comparare volunt, repetunt idem similitudinis vocabulum. Et ita reddi potest vel ut interpres noster reddit; vel hoc modo; Et erit sic populus sicut sacerdos. Rectius tamen, ut in textu. Vult enim significare propheta, quando Deus ad puniendum veniet, neminem ratione dignitatis aut potentiæ liberum futurum, sed tam sacerdotem, quàm populum, tam dominum, quàm servum, tam divitem, quàm pauperem meritas pœnas luiturum. *Abutuntur* quidam hac sententia, ut ostendant in inferno omnium suppliciorum esse paritatem; & ex consequente in hac vita etiam omnia peccata esse paria; quod Stoïcorum fuit paradoxon, à Cicerone inter alia paradoxa tractatum. Sed *respondendum*, hîc tantum significari, quod scriptura alibi frequentissimè inculcat, apud Deum non esse acceptionem personarum; sed tantum est apud eum acceptio & discretio operum. Judicat enim unumquemque secundum opera sua, & non secundum personas. Et hoc vult hîc Propheta.

v. 21. *Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cœli.* Militia cœli, ut aliundè constat, sunt sol, luna, & astra. Origenes hunc locum ad suum errorem accommodat, quo putavit quasdam etiam animas astris esse alligatas, easque visitandas, & judicandas in judicio extremo: Catholici duplicem ferè sensum reddunt. *Unus est.* Visitabit Dominus militiam cœli, disperdendo de terra idola eorum, qui astra pro diis colunt. Unde sequitur: *Et erubescet luna, & confundetur sol.* Quia videlicet intellecta idolorum vanitate, cultores eorum magno pudore & ignominia perfundentur. *Alter* sensus ab isto non multum discrepat, ut per militiam cœli intelligatur exercitus dæmonum, quos visitabit Dominus in die judicii,

puniendo eos, & mittendo in ignem æternum, sicut subditur: *Et claudentur in carcere, & post multos dies visitabuntur*; scilicet visitabuntur, non ad liberationem, sed ad punitionem; & quidem post multos dies, id est, post quantumcumque multos dies adhuc visitabuntur, quia vermis eorum non morietur, & ignis non extinguetur. Visitabit, non quomodo medicus ægrotum, sed quomodo carnifex condemnatum. Sic alibi; *Visitans iniquitatem patrum in filios*. Dicit quidem Hieronym. super hunc locum, visitanda astra, quomodo Medicus visitat ægrotum. Sed sciendum hanc non esse Hieronymi, sed Origenis sententiam, quæ irrepsit; ipse autem Hieron. sententiam suam aperit ad cap. 45. Vide nostra in 2. sentēt. distinctione 15.

CAPUT XXV.

v. 6. **E**T *faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium, convivium vindemiæ, pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ*. Primum notandum schema sermonis. Cùm enim dixisset, convivium pinguium, convivium vindemiæ; deinde utrumque repetit, sed cum incremento, addito videlicet eo, quod orationem reddit longè vehementiorem, dicens: *Convivium pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ*. Nam inter pinguia maximè laudantur medullata; & inter vina, purum & defæcatum præstantissimum est. Itaque per hæc duo significantur summæ deliciæ. Porrò cum dicit, (*in monte hoc*) non alius quàm mons Sion intelligitur, quatenus tamen typum gerit illius montis Sion, qui sursum est, id est, cœlestis Jerusalem. Sensus ergo est: In monte Sion cœlesti exhibebit Dominus omnibus populis, id est, sanctis suis ex omni natione electis, splendidissimum & delicatissimum convivium. Judæi hæc carnaliter intelligunt de deliciis corporalibus, quas expectant tempore sui Messiæ. Sed contra eos facit quod dicitur (*omnibus populis:*) Non solis ergo Judæis. Itaque nos sicut cœlestem Sion intelligimus, ita & cœleste spirituale convivium omnium sanctorum in cœlis: quia *regnum Dei non est esca & potus, sed justitia & gaudium & pax in Spiritu sancto*. ad Rom. 14. v. 17. Vide si placet ibidem nostrum Comment.

CAPUT XXVI.

v. 12. **O**Mnia *opera nostra operatus es nobis*. Ex hoc loco patet, quodam sensu ex parte Dei omnem gratiam dici posse prævenientem: Quatenus nimirum Deus omne bonum ac totum, ab initio bonæ voluntatis, usque ad consummationem boni operis, in nobis efficaciter operatur; faciens ut faciamus. Hoc enim verissimè est prævenire, scilicet ordine causalitatis. Hinc & Apostolus 1. Cor. 4. *Quid autem habes quod non accepisti?* Quomodo autem per hoc non tollatur libertas arbitrii, vide ad illud Esther 15. *Convertit Deus spiritum regis*, & nostra in 2. dist. 28. §. 7. 9. & 20.

v. 14. *Morientes non vivant, gigantes non resurgant*. Huic contrarium videri potest, quod paulò pòst dicitur v. 19. *Vivent mortui tui, interfecti mei resurgent*. Sed respond. De aliis mortuis loquitur in posteriori sententia, & de aliis in priori. In priori enim agit de impiis, qui in peccatis suis moriuntur, in posteriori de piis qui in Domino moriuntur: illos negat resurrecturos, scilicet ad beatam vitam, hos autem prædicit sic resurrecturos. Sensus itaque prioris est: *Morientes* (sed non tui) id est, qui in te non moriuntur, *non vivant* in æternum, *gigantes*, id est, superbi ac Dei contemptores *non resurgant* ad beatam vitam. Posterioris: *Vivent mortui tui*, ut sit vox Prophetæ, q. d. Domine mortui tui, id est, qui in te moriuntur, vivent in æternum. Ac deinde verba sequentia sint Dei respondentis; Imò vel sanè: *Interfecti mei resurgent*. q. d. Verum & certum est, quod dicis, Quicumque in me moriuntur, vel injustè, propter me, vel justitiam interfecti sunt, resurgent ad vitam æternam. Vide etiam Job. 7. & nostr. in 4. dist. 43. §. 6.

CAPUT XXVII.

v. 1. **I**N *illa die visitabit Dominus in gladio suo duro & grandi & forti, super Leviathan serpentem vectem, &c.* ------ *& occidet cetum qui in mari est, &c.* Quamvis per Leviathan ad litteram intelligi possit significatus fuisse rex Babylonis, ejusque hoc loco prædicta oppressio & interitus; rectius tamen & convenientius, etiam ad litteram, hoc dictum intelligitur de Diabolo. Nam in eam expositionem omnes ferè conveniunt tractatores, nec tantum Christiani, sed etiam Hebræi. *Leviathan* propriè significat certum genus piscis vastum & immane; quemadmodum apud Latinos *Cetus* aut *Balena*; quemadmodum patet ex 40. cap. Job, quo loco ad litteram Cetus intelligitur: mysticè autem Diabolus. Sed hoc loco ad litteram, etsi figuratè, Diabolus vocatur Leviathan; idque propter potestatis magnitudinem; Et significat propheta Dominum in fine sæculi diabolum, etsi admodum potentem. (*Non est enim potestas in terra*, ut est Job 41. *quæ comparetur ei*) tamen sua majori potentia confecturum & exitio daturum, ut non sit piis amplius terrori.

Super Leviathan serpentem vectem, & super Leviathan serpentem tortuosum. Nota, hæc quoque metaphoricè Diabolo aptissimè tribui. Serpens enim dicitur propter fallendi artem & voluntatem. Unde & in specie serpentis primos homines decepit, Genes. 3. Vectem autem quidam dictum putant Diabolum, propter longitudinem, id est, amplitudinem & extensionem potestatis ejus per universam terram. Vectes enim sunt ligna, vel pali oblongi. Alii sic dictum volunt, quod nihil in se rectum habeat, sed totus sit pravus & tortuosus. Huic putant suffragari, quod velut exponendo additum sit, *serpentem tortuosum*. Sed alii malunt vectem dici, quod potentissimus. Vectes enim ligna sunt fortia & firma, ut in iis onera portentur. Huc respexit Theodotio, qui sensum, non verba respiciens, vertit *serpentem robustum*. Alii denique considerant quod vectibus portæ claudantur, scilicet, lignis oblongis, quæ objiciuntur foribus. Hi Diabolum vectem dicunt, quia multos in suam potestatem redactos velut carcere claudit. Ad quem sensum Symmachus vertit, *serpentem concludentem*.

v. 9. *Et iste omnis fructus ut auferat peccatum ejus*. Sensus: Deus populum suum, electos suos non percutit ut perdat, sed ut misereatur & peccata remittat & sanet. Vide Comment. Forerii.

v. 11. *Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur ejus*. Nota etiam in populo, & non tantum in sacerdotibus vel principibus requiri sapientiam, id est, scientiam rerum divinarum quæ ad salutem sunt necessariæ; prout dicitur suprà cap. 5. *Captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam*. Unde & illud, *Qui ignorat, ignorabitur*. 1. ad Cor. 14. Vide ibid. nostr. comment. & annot. ad cit. c. 5. hujus Prophetiæ.

CAPUT XXVIII.

v. 16. **E**Cce *ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, &c.* ------ *qui crediderit non festinet*. Citatur hæc Scriptura de Christo vero lapide angulari, Matth. 21. Actor. 4. Roman. 9. & 1. Petri 2. Cæterùm quod additur: *Qui crediderit non festinet*, Apostolus ad Rom. 10. secundum Septuaginta citat hoc modo: *Omnis qui crediderit in illum, non confundetur*. Ubi etsi apud Septuaginta non additur nota universalis, sed tantùm effertur indefinitè; tamen vim habet universalis. Sensus quoque coincidit cum nostra versione. Scilicet increduli festinare solent ex diffidentia veritatis promissionis, cupientes mox oculis conspicere, & reipsa experiri, quod promissum est, moram ac dilationem rei promissæ non ferentes. At, qui firmiter credit, per patientiam expectat bona promissa, etiamsi in longum dilata fuerint, nihil dubitans de veritate promissionis. Sic ad Heb. 11. Sancti Patres per fidem gravissima mala pertulerunt, nondum tamen acceptis repromissionibus, sed de quibus nihil dubitarunt. Et 2. Petri 3. incredulorum vox est: *Ubi est promissio aut adventus ejus?* Sed contra eos armat fideles Petrus per fidem & patientiam. Ideo ergo non festinet, quia non confundetur. Vide nostrum Commentarium citatis locis.

v. 21. *Vt faciat opus suum, alienum opus ejus.* Opus suum propter justitiam, sed tamen alienum, quia quodammodo ad illud cogitur propter peccata hominum, & quia malum aliquod habet adjunctum, nempe malum pœnæ. Opus autem ipsius proprium est misereri; quia per hoc etiam malum nostrum & culpæ, & pœnæ tollit: quod maximè ad summam illam & perfectissimam bonitatem pertinet. Hinc Ecclesia: Deus cui proprium est misereri, &c. Et in aliâ collectâ: Qui omnipotentiam tuam parcendo maximè & miserando manifestas. Et in psalmo 144. *Miserationes ejus super omnia opera ejus.* Et Jacobi 2. *Superexaltat autem misericordia judicium.* Vide ibidem nostr. comment.

CAPUT XXIX.

v. 1. VÆ *Ariel, Ariel, civitas, quam expugnavit David.* Per Ariel Jerosolyma intelligitur. Significat autem Ariel, leonem Dei, vel leonem fortem. Nam (*El*) utrumque apud Hebræos significat, & Deum, & fortem. Unde in psalm. 41. *ad Deum, fortem, vivum*, quidam vertunt, *ad Deum, Deum vivum.* Jerusalem itaque vocatur *Ariel*, id est, leo Dei, quia quondam fortissima fuit civitas; id quod etiam significat verbis subjectis; *civitas, quam expugnavit David*, id est, quam David rex fortissimus ægrè expugnare potuit; quando adhuc tenebatur ab Jebusæis. Putant quidam vocem hanc *Ariel* primario attributam fuisse apud Judæos altari templi, quod erat Jerosolymis. Nam constat ex Ezech. 43. altare vocatum fuisse Ariel, ubi dicitur: *Ipse autem Ariel quatuor cubitorũ.* Ita sensus erit: Væ altari, altari, quod est in civitate, quam expugnavit David. Et juxta hunc sensum synecdoche erit in ea voce (*Ariel*) ut per altare, quod est in civitate, ipsa civitas intelligatur. Et ita comminatio ista nihilominus ad totam civitatem pertinebit.

v. 14. *Peribit enim sapientia à sapientibus ejus & intellectus prudentum ejus abscondetur.* Hanc sententiam memorat Apostolus secundum Septuaginta 1. Cor. 11. v. 16. Vide ibid. nostr. comment.

v. 23. *Eò quòd appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem ejus longè est à me.* &c. Hoc contra hypocrisim Judaïcæ gentis dictum esse, manifestum est ex Evangelio Matth. 15. & Marci 7. ubi à Domino eadem verba contra eos proferuntur: illi enim summam pietatis in externo cultu tantum ponebant. Nec tamen apud Christianos desunt qui simili vitio laborant. Quinetiam Sasboldus scriptor pius, & doctus, in hunc locum ita commentatur: Sanè qui & hodie legunt certas preces, & audiunt sacrum, & iis absolutis conferunt se ad pocula, aut his similia, illi quoque sunt qui hîc dicuntur labiis suis honorare Deum, cor autem eorum longè esse. Quod valdè horribile est in homine Christiano, & maximè in sacerdote, existimante, omnia tunc rectè se habere, quando lectæ sunt horæ, non cogitante interim, ut mens elevetur in Deum, & cor ei per amorem jungatur; ut sit humiliatum & contritum; & res fluxas atque mundanas contemnat. Sic ille. Neque est quod dicamus tantùm contra eos hæc posita, qui in precibus evagationes mentis patiuntur. Nam Judæi & Pharisæi verè de Deo cogitabant, quando Deum laudabant, nominatim Pharisæus dicens: *Gratias tibi ago, quia non sum sicut cæteri homines*: Sed generaliter ponitur hæc sententia contra eos qui verbis Deum honorant, factis autem eum contemnunt.

CAPUT XXX.

v. 1. VÆ *filii desertores dicit Dominus, ut faceretis consilium, & non ex me.* - - Et v. 2. *Qui ambulatis, ut descendatis in Ægyptum, & os meum non interrogastis.* Hæc verba ita sonare videntur prima facie, quasi sine oraculo divino illicitum fuerit Judæis in Ægyptum fugere, persequentibus eos Assyriis; imò quasi nullum consilium suscipiendum sit, nullumque opus aggrediendum nisi consulto Dei oraculo. Sed si legamus ea quæ habentur Jerem. 42. & 43. intelligemus aliter hæc esse accipienda, & ex negatione intelligendam esse oppositam affirmationem. Ibi enim legimus Judæos, deserto & contempto Dei consilio, quod eis dabatur

A per Jeremiam, per rebellionem quandam voluntatis abiisse in Ægyptum, Deus enim expressè id prohibuerat. Unde & hîc vocantur, *filii desertores.* Et alibi ubi de cultibus idololatricis dicit Deus, *quæ non præcepi eis*, id est, quæ prohibui; minus enim dicitur & plus intelligitur. Sensus igitur hujus loci est: *Vt faceretis consilium & non ex me*, id est, expressæ voluntati meæ repugnaretis. *Et ordiremini telam, & non per spiritum meum*, id est, profectionem illam susciperetis contra voluntatem meam. *Et os meum non interrogastis*: quin etiam expressum oraculum meum per Jeremiam Prophetam vobis significatum, respuistis. Hinc patet quàm falso nitantur fundamento Lutherani, dum nolunt ab Ecclesiæ præfectis ullas condi leges quæ in Scripturis sacris non sint expressæ: quod si consequens esset, etiam sequeretur nullum
B opus, qualecumque id sit, nobis aggrediendum esse sine Dei oraculo, quod est absurdissimum.

v. 10. *Videte nobis errores.* Allusio est ad illud, *videntibus*, quibus jam dixerant, *Nolite videre.* Nunc autem dicunt eis: *Videte nobis errores*, id est, non quærimus à vobis veras prophetias, verum Dei verbum, sed videte nobis, id est, vos videntes dicite, annuntiate quæ placeant, quæ delectent, etiamsi sint errores.

v. 18. *Expectat Dominus, ut misereatur vestri.* Sensus est, quod Deus nostram expectat pœnitentiam, ut auferat à nobis flagella, & tribuat bona, pœnitentibus & legem servantibus promissa. Interim & ipsa etiam pœnitentia, Dei donum est, quam tamen rectè exigit Do-
C minus; nempe quia etiam est actus liberi arbitrii.

v. 26. *Et erit lux lunæ sicut lux solis, & lux solis septempliciter, sicut lux septem dierum, in die, qua alligaverit Dominus vulnus populi sui.* Hieron. refert ad diem judicii, in quo, sicut dicit Apostolus Paulus Rom. 8. v. 19. *Expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat, & ipsa creatura liberabitur à servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.* Tunc enim omnis creatura, (scilicet cui convenit permanere in illo statu incorruptionis) in melius commutabitur. *Erunt cœli novi & terra nova*, id est, in statum meliorem commutata, Isaiæ 65. & 66. Apoc. 21. 2. Petr. 3. Sic luna accipiet splendorem solis, & solis splendor augebitur in septuplum. q. d. omnia tam cœlestia quàm terrestria, quæ tunc permansura sunt, longè fient præstantiora, ut serviant
D beatorum immortalitati, eorumque felicitati. Vide nostra Comment. citat. cap. 3. epist. 2. Petri.

CAPUT XXXI.

v. 8. ET *cadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum. Et fugiet non à facie gladii.* Loquitur propheta de exercitu Sennacherib regis Assyriorum, de quo 4. Reg. 19. de quo, ut ibidem narratur, percussit Angelus Domini una nocte in castris centum octoginta quinque millia. Sensus ergo est: Cadet exercitus Assyriorum in gladio non viri; & gladius non hominis vorabit eum, id est, percutietur, non ab homine aliquo, cui resistere & quem vicissim repercutere possit, sed ab Angelo. Et fugiet ipse rex, non à facie gladii, sed territus nimirum subita clade sui exercitus. Quidam legendum postremum illud putant affirmativè;
E *Et fugiet à facie gladii*, putantes Hebræa favere illi lectioni; tum etiam quod hoc ipso v. 8. dicat: *Et cadet Assur in gladio.* q. d. in gladio scilicet, etsi non viri, nec hominis, sed in gladio Angeli; Sed Sixtina Biblia legunt negativè, & sensus, ut vidimus, eodem recidit.

v. 9. *Et pavebunt fugientes principes ejus, dixit Dominus, cujus ignis est in Sion, & caminus ejus in Ierusalem.* Periphrasis mirabilis, & terribilis veri Dei, seu Dei Israël. Nempe Propheta iste passim in descriptionibus suis utitur grandibus admodum figuris, sicut & totus ejus sermo & stylus supra modum sublimis est, & heroïcus; adeò ut cæteri Prophetæ hujus comparatione admodum humiles in sermone videantur. Quod ergo ait: *Cujus ignis est Sion, & caminus ejus in Ierusalem*; Periphrasim continet ex ea re, quæ soli vero Deo debetur; Videlicet ex sacrificio, quod nulli præ-

terquam uni vero Deo licitè offertur. q. d. Dominus cui sacrificium & holocausta offeruntur in Sion, & in Jerusalem, hæc dicit, & suo tempore rata faciet. Per ignem ergo & caminum sacrificia intelliguntur, maximè holocausta, quæ tota incendebantur.

CAPUT XXXII.

v.20. B*Eati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bovis & asini.* Apostolis hoc dictum est, qui seminarunt verbum Dei super omnes populos, concludentes, & quasi pedicis quibusdam illaqueantes *pedem bovis & asini*, id est, populum Judaïcum & Gentilem. Ubi per bovem Judaïcus populus intelligitur, propter jugum, de quo Petrus Act. 15. *Et nunc quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus?* Per asinum autem, populus gentilis, propter stoliditatem & ignorantiam unius veri Dei.

CAPUT XXXIII.

v.7. E*Cce videntes clamabunt foris, Angeli pacis amarè flebunt.* Hæc sententia obscuritatem habet, proptereà quod Angelis, quos constat sine omni doloris aut tristitiæ permixtione beatos esse, tribuatur fletus, isque amarus, qui cum perfecta & plena beatitudine consistere non potest. Sed solvitur hæc difficultas, si intelligamus, qui hoc loco dicantur Angeli pacis, & quis sit hujus loci sensus litteralis. Agit propheta de gravissimo periculo, in quo versabatur rex Ezechias & Jerusalem tota, eo tempore, quo in Judæam iverat Sennacherib rex Assyriorum cum suo exercitu, quando missis ad eum legatis pacem impetrare non potuit; quin potius rex superbus extrema quæque minabatur sanctæ civitati, & templo Dei, ipsique populo captivitatem: Sensus ergo est: *Ecce videntes clamabunt foris.* q. d. Mittentur à rege Ezechia speculatores, (eos videntes vocat) ut contemplentur exercitum regis Assyriorum, simulque petant pacem, (quos propterea hîc Angelos pacis vocat.) Sed re infecta redeuntes hi speculatores, videntes, Angeli seu nuntii, edent miserabiles clamores, ac desperata pace, amarè flebunt. Cæterùm hæc omnia idcircò exaggerantur, ut tanto magis commendetur potentia Dei, quæ eos à tali hoste liberavit. Vide etiam nostra in 2. sent. dist. 7.

v.14. *Quis poterit habitare de vobis cum igne devorante, aut quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis?* Hoc non de inferno intelligendum est, quia dicit Propheta hominem justum & sanctum cum igne illo & ardoribus habitaturum. Sic enim sibi ipsi respondet versu immediatè sequenti; *Qui ambulat in justitiis, & loquitur veritatem, qui projicit avaritiam, &c.* sed illa (*ignis devorans*) & (*ardores sempiterni*) per periphrasim Deum significant. De quo dicitur Deut. 4. & citatur ad Heb. 12. quia *Deus ignis consumens est.* Sensus ergo est. Quis audebit se conjungere Deo, qui tantus est vindex blasphemiæ Assyriorum, omnisque impietatis? Ac deinde, scilicet respondet; non impium, nec hypocritam cum Deo habitaturum; juxta illud Psalmi 5. *Non habitabit juxta te malignus, neque permanebunt injusti ante oculos tuos:* sed eum qui ambulat in justitiis & veritate. q. d. Est quidem Deus admodum formidabilis impiis, & horrendum est incidere in manus Dei viventis; sed homo justus confidenter & sine nocumento cum Deo habitare, & conversari poterit. Et nota hîc contra hæreticos nostri temporis, quod vita hominis justi sustinet justum judicium Dei.

v.18. *Ubi est litteratus? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum?* Citat hunc locum Apostolus 1. Cor. 1. v. 20. neque lectionem Hebræam, neque Septuaginta planè secutus. Vide nostr. Comment. ibidem.

CAPUT XXXIV.

v.4. E*T tabescet omnis militia cælorum, & complicabuntur sicut liber cæli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium, &c.* Locus similis est Apoc. 6. *Cælum recessit sicut liber involutus.* Liber involutus, (quem rotulam Teutones, & Galli *rolle*, vocant) si
A expanditur, legi possunt quæ in eo scripta sunt; si involvitur, minimè: ita sol, luna & stellæ, quæ velut litteræ annuntiant nobis gloriam Dei, subtrahentur, neque in terra apparebunt. Illi qui dicunt significari motum cœli cessaturum, videntur subtiliter magis, quàm ad litteram locum hunc exponere.

CAPUT XXXV.

v.8. E*T erit ibi semita, & via, & via sancta vocabitur. Non transibit per eam pollutus. Et hæc erit vobis directa via, ita ut stulti non errent per eam.* Ex his verbis quidam ostendere conantur Ecclesiam ita sanctam esse, ut omnes, quotquot in ea sunt, & quotquot sunt ejus membra, sancti sint, mundi, & impolluti, quia dicitur: *Non transibit per eam pollutus.* Et rursus, *ita ut stulti non errent per eam.* Ex quo colligunt nec pollutum,
B nec stultum in Ecclesia esse. Quibus respondendum est, hæc non de Ecclesia dici, sed de semita & via Ecclesiæ, quæ vocatur sancta. Via autem Ecclesiæ doctrina ejus est. Quisquis autem per hanc viam incedit, id est, quisquis doctrinam Ecclesiæ, quæ ad fidem & mores pertinet, sequitur; is mundus est & sanctus; Ex quo consequitur scilicet hominem pollutum per eam non transire, & stultum per eam non errare.

CAPUT XXXVI.

v.4. E*T dixit ad eos Rabsaces.* Ac tandem vers. 7. *Quod si responderis mihi: In Domino Deo nostro confidimus. Nonne ipse est, cujus abstulit Ezechias excelsa & altaria?* Suadere vult Rabsaces, ne confidant in Deo suo, propterea quod ipsum etiam graviter offendisset
C Ezechias. Sed quod Rabsaces putabat contra Dei honorem ab Ezechia factum, id ab eo factum erat ex Dei voluntate, & secundum legem. Abstulerat enim Ezechias excelsa, & altaria, partim idolorum, quibus nullo modo sacrificare licebat; partim veri Dei non suis locis constituta. Non enim licebat sacrificare Deo vero, eo tempore, nisi in uno loco ab ipso designato, videlicet in templo Jerusalem. Et hoc ipsum est, quod imperitus harum rerum Rabsaces etiam adjecit: *Nonne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa, & altaria, & dixit Iuda & Ierusalem; Coram altari isto adorabitis?* Intelligitur autem adoratio per sacrificium. Nam simpliciter adorare licebat extra templum, etiam extra Jerusalem, sicut Daniel fecit in captivitate positus, sed sacrificium offerre alibi
D non licebat.

v.17. *Donec veniam & tollam vos ad terram, quæ est ut terra vestra.* Id est, similis terræ vestræ, ut est 4. Regum 18. Ubi observa, quod barbarus iste quantumvis grandis, & magnificus in promissis, non tamen audet dicere, terram quam promittit, meliorem esse terra Israëlitica; sed tantum dicit illi similem esse; tametsi & hoc fraudulenter dicat. Facit autem hoc etiam ad commendationem fertilitatis, & felicitatis terræ promissionis, seu Palæstinæ, qualis quidem tunc fuit.

CAPUT XXXVII.

v.3. H*Æc dicit Ezechias, Dies tribulationis, & correptionis, & blasphemiæ dies hæc, quia venerunt filii usque ad partum, & virtus non est pariendi.* Notandum quod Ezechias inter mala, quibus tam ipse quàm civitas & populus Dei afficiebatur, hoc etiam com-
E memorandum & deplorandum apud prophetam Domini Isaïam præcepit, quod Deus blasphemaretur ab hostibus. Dixerat enim Rabsaces Deum Israël non magis liberaturum populum suum de manu Assyriorum, quam dii cæteri, qui suos cultores liberare non potuerant. Quam blasphemiam obstendit Ezechias se indignissimè ferre; & quidem etiam tunc; quando acceptis epistolis blasphemiæ plenis, à rege Assyriorum, ascendit in templum, & expandit eas coram Domino, orans, ut tam gravem blasphemiam velit vindicare. Ita & Catholici inter multa mala, quæ ab hostibus Ecclesiæ patiuntur, præcipuum hoc ducere debent, non bonorum rapinam aut oppressiones miserorum; sed blasphemiam in Deum & Sanctos ejus, Ecclesiarum direptiones, & Sacramentorum profanationem; denique, quod ab illis tam

multi

multi miserè seducantur, & præcipitentur in æternam damnationem. Quod additur; *quia venerunt filii usque ad partum, & virtus non est pariendi,* hunc sensum habet: In tali dolore constituti sumus, qualem sentit mulier in difficili partu, quando venit fœtus usque ad partum, & tamen virtus non est pariendi.

v. 23. *Et levasti altitudinem oculorum tuorum.* 4 Reg. 19. *Et elevasti in excelsum oculos tuos.* In Hebræo utrobique. *Et levasti excelsum,* seu *altum oculos tuos.* Subauditur, in, ut sit sensus, in altum, in excelsum præ animi tui superbia. Descriptio est hominis vehementer tumidi & elati, qualis erat Sennacherib, & similes.

v. 31. *Quia de Jerusalem exibunt reliquiæ, & salvatio de monte Sion.* Hoc impletum tempore Christi in Apostolis ejus & aliis fidelibus Judæis, qui Apostolorum prædicatione crediderunt, ut habemus in Actis. Nam illi interpretante Apostolo Rom. cap. 9. v. 27. fuerunt reliquiæ ex illo populo salvatæ, qui de Jerusalem exeuntes, totum mundum Evangelio Christi repleverunt. Itaque per eas salvatio seu salus egressa est de monte Sion, id est, de Jerusalem in universam terram. Non tamen improbabile est ad litteram significari, quod Deus propter se & propter David servum suum adhuc parciturus sit illi populo, ut non vastetur à rege Assyriorum, nec ab eo ducatur in captivitatem, sicut ille comminatus fuerat. Vide nostrum Commentar. citato cap. 9. ad Rom. & cap. 11. v. 5.

v. 36. *Egressus est autem Angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia:* Hic obiter notanda est concordia historiæ sacræ cum historia profana, ne quis profanus fortè suspicetur hoc tantùm miraculum vel à Propheta, vel à Judæis esse confictum. Hieronymus enim in Commentario hujus loci citat etiam duos profanos authores Herodotum & Berosum: Una nocte, inquit, juxta Jerusalem centum octoginta quinque millia exercitus Assyrii pestilentia corruisse narrat Herodotus, & plenissimè Berosus Chaldaïcæ scriptor historiæ, quorum fides de propriis libris petenda est. Hæc Hieronym. Quod autem Judæi tradunt igne extinctos fuisse, non repugnat. Nam & pestilentia ignis nomine frequenter significatur.

CAPUT XXXVIII.

v. 3. **M***emento quomodo ambulaverim coram te in veritate & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis fecerim.* Hic locus evertit tria aut quatuor hæretica nostræ tempestatis dogmata. Primum, ostendit rectè hominem justum confidere, seu fiduciam aliquam collocare in justitia ac meritis suis, sicut & David ait, *feci judicium & justitiam, non tradas me calumniantibus me.* Psalm. 118. Secundum, posse hominem in hac vita legem Dei implere seu perficere, sic ut cor perfectum habeat; perfectione videlicet hujus peregrinationis, quæ multam adhuc imperfectionem habet adjunctam. Tertium, opera quæ à fidelibus fiunt, non solùm humano judicio, sed & divino verè bona esse, & secundum justitiæ regulam fieri. Ait enim, *coram te*, ac rursùm, *in oculis tuis.* Postremum quod ex omnibus istis est consequens, non omnia justificati hominis opera esse peccata.

v. 9. *Scriptura Ezechiæ regis Iuda, cum ægrotasset,* &c. Et posteà v. 12. *Generatio mea ablata est, & convoluta est à me quasi tabernacula pastorum.* Sensus est, Vita mea ablata est, & convoluta, quomodo convolvi, & transferri solent tabernacula pastorum. Pastores enim in calidis regionibus tabernacula circumferunt contra æstum; & quoties mutant pascua, convolvunt tabernaculum, & aliò transferunt. Ita, inquit Ezechias rex, convoluta quoque est vita mea & ablata. In nomine autem generationis potest quoque non improbabiliter aliquid amplius intelligi. Ezechias scilicet nondum habebat successorem, quando in hanc infirmitatem incidit, quia Manasses nondum natus erat. Quod ita ostenditur. Ezechias vixit quindecim annis post hunc morbum, patet 4. Regum 20. Manasses autem regnare cœpit post mortem patris cum esset duodecim annorum, ut dicitur in eodem libro quarto Regum cap. sequenti, id est, 21. Igitur natus est Manasses post hunc annum anno tertio. Quod ergo ait: *Generatio mea ablata est*, sic intelligi potest; Filium non habeo, & ecce jam morior, & tollitur omnis spes posteritatis meæ, neque promissus ille Messias ex posteritate David, ex me nasciturus est, ut speratam. Nempe pii reges Juda solliciti erant de posteritate; sperantes Christum ex ipsis nasciturum; sicut & per Ezechiam natus est, ut patet Matth. 1. Quod si Ezechias sine sobole mortuus fuisset, jam per aliam stirpem ex Davide nasciturus fuisset Christus Messias promissus.

v. 11. *Quæsivi residuum annorum meorum.* Hebraïcè, privatus sum residuo annorum meorum.

Dixi: non videbo Dominum Deum in terra viventium, id est, inter viventes, & cum viventibus non amplius intrabo templum Domini visurus tabernaculum ejus, ubi singulari modo sese solet exhibere præsentem. Unde precatur David Ps. 26. *Vt videam voluptatem Domini & visitem templum ejus.* Atque hoc desiderium visitandi templi Domini significant apertè illa Ezechiæ verba in fine hujus capitis: *Quod erit signum quia ascendam in domum Domini?*

v. 14. & 15. *Domine vim patior, responde pro me. Quid dicam, aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit?* Pridem quidam codices corruptè legebant in prima persona, *cum ipse fecerim?* Sed Sixtina rectè confirmant lectionem in tertia persona. Et sensus est: Domine gravissimè affligor vehementia morbi, *vim patior*, ut sustinere nequeam, *Responde pro me*, id est, suscipe patrocinium meum, mitiga dolorem. Et hactenus quidem ut homo fragilis. Sed ecce, deinde reprehendens suam velut impatientiam, subjungit: *Quid dicam?* q. d. Causabor-ne contra Deum factorem meum, quasi vim ab eo patiar? *Aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit?* Id est, quid expecto patrocinium ab eo qui hujus morbi author est? Ac si dicat: Ipse Deus est qui fecit, qui certo consilio hunc morbum immisit. Igitur patienter tolerandum est, donec ei placeat quod immisit, auferre. Simile est illud Psalm. 38. *Obmutui, & non aperui os meum, quoniam tu fecisti.*

CAPUT XXXIX.

v. 1. **I***N tempore illo misit Merodach Baladan, filius Baladan rex Babylonis, libros & munera ad Ezechiam.* Per libros, intellige litteras, Epistolam. Sic enim idem Hieron. vertit 4. Reg. 20. ubi hæc eadem historia narratur. Hebræa vox generalis est ad libros, & Epistolas, & quodcumque scripti genus.

v. 8. *Bonum verbum Domini, quod locutus est: Fiat tantum pax & veritas in diebus meis.* Hebraïcè est in secunda persona, *quod locutus es*, quomodo interpres idem vertit 4. Reg. 20. ut dirigatur sermo Ezechiæ ad Isaiam prophetam, gravia illi ex præcepto Domini comminantis. Et eodem recidit. Sensus enim est: Quod mihi nuncias à Domino bonum verbum Domini interpretor. Verba enim sunt, voluntatem suam subjicientis Dei voluntati; & justitiam ejus probantis. Tamen hoc adjecit: *Fiat tantum pax & veritas in diebus meis.* Ubi pax quietem & tranquillitatem in bono significat, veritas stabilitatem. Et sensus est. Tantum precor, ut quoniam de diebus meis nihil mali nuncias, regni mei statum habeam pacatum & stabilem, quoad vivam. Sic & Ecclesia orat; *Da pacem Domine in diebus nostris.* Non ergo peccavit his verbis Ezechias, quod non fuerit conatus avertere iram Dei à posteris quoque suis, quod ei impingunt Hebræi; sed scilicet cognitæ per prophetam absolutæ Dei voluntati suam voluntatem piè accommodavit.

CAPUT XL.

v. 2. **L***Oquimini ad cor Jerusalem, & advocate eam, quoniam completa est malitia ejus.* In Scriptura sacra completam esse alicujus malitiam ferè in malam partem accipitur; ut sit idem, quod iniquitatem ejus pervenisse ad summum; ita ut jam vindicta non sit diutius differenda; velut dum dicitur de genti-

bus terræ Chanaan, quod nondum completæ erant iniquitates eorum Gen.15 Hic autem omnino diversum quid significatur hac phrasi. Est enim sensus secundum nostram lectionem: *Completa est malitia ejus*, id est, ablata & finita malitia, facta remissione peccatorum. Id enim declaratur immediatè sequentibus verbis: *Dimissa est iniquitas illius*. Interim sciendum est quod quædam exemplaria pro [*malitia*] habeant [*militia*.] Et vox Hebræa [*Sebah*] militiam significat; unde est illud *Deus Sabaoth*, id est, Deus exercituum pluraliter. Ex commentario Hieronymi non liquet, utrum legerit malitiam, an militiam. Septuaginta habent, *completa est humiliatio ejus*. Itaque si secundum nostram lectionem, per *malitiam* intelligamus pœnam & afflictionem, quæ ex bellis & militia provenit; utcumque cum lectione illa ex Hebræo jam convenit nostra. Sic enim & in Evangelio: *Sufficit diei malitia sua*, id est, miseria, Matth.6.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Hebræi intelligunt duas captivitates, Chaldæorum & Romanorum, ut sensus sit: Bis punita est pro peccatis suis. Alii aliter. Sed quia hic est annuntiatio Evangelii, & lætus nuntius, videntur hæc verba non ad pœnam, sed ad beneficia pertinere; hoc sensu, Nec tantùm dimissa est iniquitas ejus; [hoc enim præcedit] verùm etiam post tam gravia peccata, quibus Deum offendit, multis ac variis beneficiis à Deo affecta est. Nullo modo ergo ex his verbis argumentari licet, Deum aliquem punire ultra meritum, aut duplâ punitione. Quod si ad pœnas tamen referatur, potest hic reddi simplex & commodus sensus: Jam satis superque afflicta est, & punita Jerusalem pro peccatis suis. Sic & Apocalyp.18. dicitur de Babylone: *Duplicate ei duplicia secundum opera ejus*. Potest etiam hic intelligi Jerusalem accepisse duplicia, si respiciatur ad modum quo soler Deus in hac vita punire civitatum aut populorum peccata.

v. 13. *Quis adjuvit spiritum Domini?* Quomodo ergo Paulus dicit 1 Cor.3. Dei enim sumus adjutores? Vide ejus loci Comment.

CAPUT XLI.

v.3. QUis suscitavit ab Oriente justum, vocavit eum, ut sequeretur se? Sensus est. *Quis ex omnibus* vestris diis, quos colitis [insulas gentium alloquitur] hoc potuit præstare quod ego? suscitando videlicet ab Oriente justum quendam; & vocando eum, ut se sequatur, ac sibi obtemperet, sicut ego factutus sum? Sed quæritur, quis sit iste justus, de quo Dominus contra gentium Deos gloriatur? Quidam intelligunt Abraham. Hic enim ex Oriente, videlicet ex Chaldæa vocatus est à Deo, ut ipsum sequeretur, sed quæ sequuntur, majora sunt, quàm quæ in Abraham competant. Sequitur enim: *Dabit in conspectu ejus gentes, & reges obtinebit*. Item: *Viderunt insulæ, & timuerunt. & extrema terra obstupuerunt*. Alii igitur Cyrum regem Persis, [quæ regio Judæis Orientalis est] intelligunt; alii ad Christum referunt, qui solus propriè justus & sanctus est; de quo Act.3. *Vos autem justum & sanctum negastis*. Item, *Qui prænunciabant de adventu justi*, cap.7 v.52.

Sed hæ duæ expositiones de Cyro & Christo non repugnant, sed subordinatæ sunt; ita ut alter sensus sit litteralis, alter mysticus, in littera propriè fundatus. Id enim in prophetis frequens est, ut sub typo alicujus hominis, vel populi, Christus, vel ejus Ecclesia; & rursum alibi, Diabolus, ejusque sequaces significentur. Quod autem Cyrus fuerit typus Christi, expresse ostendit initium capitis 45. ubi sic legimus: *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro*. At *quæres*, quomodo Cyrum justum vocat? *Resp*. Hebr. est [*justitia*] quæ tamen pro justo sæpè ponitur. Justus itaque vocatur, quia fuit minister justitiæ Dei adversus gentes; & simul minister bonitatis erga populum Dei, populum Israël; quando ejus captivitatem relaxavit, eumque remisit in patriam, ut est 1. Esdræ 1.

v. 23. *Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus, quia dii estis vos*. Hinc scilicet consequens est, solius Dei esse futuros eventus præscire, & prædicere.

A Angeli igitur nihil tale præsciunt, seu boni, seu mali; nisi quantùm eis divinitus revelatur. Cæterùm quod subjungitur: *Bene quoque aut malè, si potestis facite*; non de bonitate aut malitia morali intelligendum est: Sic enim malè facere in Deum non convenit; Sed de beneficiis & pœnis accipiendum est. q. d. præstate, si potestis, vestris cultoribus sanitatem corporum aliasque felicitates, & hostes eorum affligite.

CAPUT XLII.

v. 2. NOn clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox ejus foris. Hoc testimonium cum verbis aliquot sequentibus citat Matthæus Evangelista cap.12. idque ad declarandam insignem Christi mansuetudinem erga omnes. Et sciendum est, quod tam Chaldæus Paraphrastes, quàm omnes quoque Judæi hunc locum de Christo accipiunt. Et Chaldæus Paraphrastes expressè sic; *Ecce servus meus Messias*. Matthæus loco horum verborum habet:

B *Non contendet neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus*. Sensus est. Non litigabit, neque contentiosè clamabit; sicut quidam solent; qui cum rationibus & argumentis non possint, clamore volunt adversarium vincere. *Neque audietur vox ejus foris*. vel, ut Matth. habet, *in plateis*, id est, non jactabit in plateis, vel foro suam doctrinam; quasi per tumultum, vel ostentationem; sed sedatè aget, docens in locis ad docendum accommodis, cujusmodi est synagoga, desertum, ad mare, &c. In iis enim locis Christus docuisse legitur. De clamore hujusmodi Paulus agit ad Ephes.4. *Omnis ira & indignatio, & clamor tollatur à vobis*.

Neque accipiet personam. Id est, distribuet unicuique quod ei debetur. Hoc enim est justi judicis, in præmiis distribuendis merita spectare, non qualitates impertinentes.

C Item Christus ut Deus accipere personas non potest, quia nihil cuiquam debet: in gratuitis autem locum non habet acceptio personarum.

v. 4. *Non erit tristis neque turbulentus*. Non negat Propheta futurum in Christo tristitiæ affectum, qui de seipso verissimè dixit Matth.26. *Tristis est anima mea usque ad mortem*: Sed tristitia, cujus hic fit mentio ad intellectum pertinet, non ad affectum; & significat caliginem seu obscuritatem mentis in judicando. Unde alii vertunt: *Non caligabit*, vel *non hallucinabitur, & non festinabit*. Et sensus est: Christus nullam patietur ignorantiam, aut difficultatem in cognoscendis iis, de quibus ei judicandum erit, sed erunt ei omnia expedita, & manifesta.

D Item *non erit turbulentus*, seu, *non festinabit*, id est, in judicando non erit præceps, non præcipitanter proferet sententiam, quod est in judicando gravissimum vitium, sed cum maturitate, & summa prudentia judicabit, & sententias proferet.

CAPUT XLIII.

v. 8. EDuc foras populum cæcum, & oculos habentem: surdum, & aures ei sunt. Potest hoc vel de Judæis intelligi, vel de gentibus. Si de Judæis accipiatur, prophetia est comminatoria excæcationis Judæorum; & sensus erit: Produc foras, ut omnibus innotescat, populum qui oculos habet, & tamen cæcus est, aures habet, & tamen surdus est. Scilicet, populo Judaïco oculi quidem sunt & aures ad legendum, & ad audiendam legem & prophetas; sed cæci sunt, & surdi; quia legentes non intelligunt, & audientes non credunt verum Messiam.

E Si de gentibus intelligitur, læta est prophetia, & hunc habet sensum: Educ foras, velut è tenebris, & è carcere, populum quondam cæcum per infidelitatem, sed nunc habentem oculos illustratos lumine veritatis; surdum quondam ad prædicationem cœli & terræ, nunc autem aures habentem, quibus audiat prædicationem Apostolorum. Et hic sensus magis convenit contextui sermonis; quia quæ præcedunt, ad fideles pertinent, & de gentibus subjicitur generalis sententia: *Omnes gentes congregatæ sunt simul*.

v. 25. *Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me*. Abutuntur hac prophetæ sententia hæretici, quia ita remissionem peccatorum volunt esse gratuitam,

ut nulla pœnitentiæ opera ad eam consequendam requi- A rantur. Contrà docent Catholici esse quidem remissionem peccatorum gratuitam, ita ut nihil eorum, quę justificationem pręcedunt, sive fides, sive opera, ipsam justificationis gratiam promereantur, ut declaravit & definivit Concilium Tridentinum sess. 6. cap. 8. Sed sicut necesse est hominem fide præparari ad consequendam peccatorum veniam, quod & hæretici concedunt, ita etiam dicimus requiri pœnitentiæ opera, eaque tanquam media quoque propinquiora ad remissionem peccatorum, & justitiam obtinendam. Neutra tamen, neque fides, neque opera pœnitentiæ meriti rationem habent, si de merito propriè dicto loquamur. Unde verè hîc dicit Deus: *Ego qui deleo iniquitates tuas propter me.* q. d. omninò gratuitè, propter B bonitatem; meam non propter opera; imò ne quidem propter fidem, tanquam meritum condignum. Potest etiam dici Deus gratis delere iniquitatem, quia omnino gratuitò inspirat homini fidem & pœnitentiam, per quæ pervenit ad gratiam remissionis, sicut & Ezech. 36. dicit: *Non propter vos ego faciam, sed propter nomen sanctum meum.*

Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates. Ergo [inferunt Novatores] sacerdos non delet aut remittit peccata. *Respondeo*, distinguenda est duplex deletio iniquitatis, seu vivificatio animæ: Altera per conversionem cordis præcedentem: Altera per remissionem peccati subsequentem. Priorem Deus solus operatur sine ministerio hominis, saltem efficaci. Neque enim ad effectum conversionis internæ Deus propriè constituit sacramenta, sed potiùs C conversionem in adultis ad suscipienda sacramenta prærequirit. Posteriorem verò per ministerium hominis sacramentum conferentis operatur, sicut ipsa veritas in discipulos suos insufflans, & potestatem communicans, dixit Ioan. 20. *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis.*

CAPUT XLIV.

v. 15. **E***T facta est hominibus in focum ——— de reliquo autem operatus est Deum.* Et rursum v. 17. *Reliquum autem ejus Deum fecit, & sculptile sibi. Curvatur ante illud ——— & obsecrat dicens: Libera me, quia Deus meus es tu.* Quæ hîc dicuntur de idolis gentium à Propheta, ea ab Iconomachis nostri temporis, nominatim Jo. Oecolampadio, & Conr. Pellicano, utroque apo- D stata Monacho, detorquentur ad imagines Christianorum. Hinc quoque dicunt illi, ethnicos non usque adeò fuisse crassos, & stupidos, ut lapides & ligna pro diis colerent, sed eodem modo idola sua coluisse, ut Christiani colunt suas imagines. Sed *respond.* falsum esse assumptum: dicimusque, idololatras fuisse in triplici differentia. Qui rudiores erant, ipsa simulachra aurea & argentea deos putaverunt, ut patet hoc loco & alibi. Alii pauló intelligentiores, non quidem ipsa simulachra Deos putabant; sed tamen iis adsistere vel inesse divinam quandam virtutem existimabant. Qui denique inter ethnicos cordatissimi videri voluerunt, simulacra tantùm, ut simulacra honoranda duxerunt, hoc est, ut imagines, Jovem, Martem & alios repræsentantes. Sed Christiani colentes, vel venerantes imagines nullis horum possunt assimilari. Non primis; nam nemo sanæ mentis dicet ullum E Christianum tam esse stupidum. Non secundis; nam Christiani nullam vim divinam putant inesse ipsis imaginibus, sed tantùm venerantur eas, tanquam illorum imagines; per quas ipsis grata eorum recordatio & communio in memoriam revocetur. In tertiis autem illud discrimen est, quod illi in simulacris suis illos colebant pro diis, qui tantùm homines fuerant; Christiani autem in imagine Christi, verum Deum colunt; in imaginibus autem Sanctorum, sanctos quidem, non tamen ut Deos, sed modo jam dicto. Et de hoc tertio discrimine sic quoque August. Quid enim, inquit, interest ad errorem, sive Jovem, sive Jovis statuam quis colat, cùm utroque modo honor Dei transferatur in creaturam? Hæc ille. Sed non sic apud nos.

v. 28. *Qui dico Cyro, Pastor meus es; & omnem voluntatem meam complebis.* Sensus est. Qui Cyrum regem constituo, pastorem populi mei, cujus videlicet curam habebit, sicut pastor ovium suarum. Admiratione dignum est, quod hic Propheta, nomine suo Cyrum appellet, regem Persarum & Medorum, qui multò post nasciturus erat, nimirùm post annos centum quinquaginta, aut circiter; idque non in Judæa, sed in gente remotissima. Porrò cum subdit de eodem Cyro, *Et omnem voluntatem meam complebis*, non de voluntate signi loquitur, ut alibi in laudem Caleb & Josue dicitur, sed de voluntate beneplaciti sui. Sensus enim est: Quæ promitto & facere dispono, circa populum meum è captivitate liberandum, & in terram suam reducendum, déque templo & civitate ejus restituenda, illa omnia Cyrus implebit, id est, ea per Cyrum implebo. Non ergo hinc rectè quis collegerit, quod Cyrus Deo placuerit, tanquam implens voluntatem Dei. Nam & per malos sæpè suam implet voluntatem Deus, malis aliud cogitantibus, vel prava etiam intentione rem gerentibus. Nam & de Judæis Christi persecutoribus dicitur Act. 13. quod voces prophetarum, quæ de Christo erant, impleverunt, & consummarunt. Neque etiam hinc sequitur hominem sine auxilio gratiæ Dei posse adimplere legem Dei, ut pleniùs ostendimus in 2. sent. dist. 26. §. 40. & 41.

CAPUT XLV.

v. 4. **P***Ropter servum meum Jacob, & Israël electum meum vocavi te nomine tuo; assimilavi te, & non cognovisti me.* Verba sunt Dei ad Cyrum, ut patet ex initio capitis. Quod ergo ait: *Vocavi te nomine tuo*, hoc significat, quod proprium ejus nomen tanto tempore ante prædixerit. Illud autem, *assimilavi te*, quidam intelligunt, volui te gerere similitudinem & typum Christi mei, sed vox Hebræa aliud significat: videlicet legere aut vocare aliquem, non aperto nomine, sed occulto ac secretiori, quod sit velut cognomen. Unde alii vertunt: *Cognominavi te.* Sensus itaque est. Non satis mihi est te proprio nomine vocare, sed & adjeci cognomina, eaque talia, quibus excellentiam tuam declarem; videlicet hæc: *Christus, Pastor, justus, Salvator:* In quibus omnibus Cyrus haud dubiè valdè expressum typum gessit Christi veri Salvatoris qui genus humanum eripuit è captivitate Diaboli, sicut Cyrus populum Judaïcum ex captivitate Babylonica. Verùm in eo quod addit: *& non cognovisti me:* in eo Cyrus Christi typum non gessit, sed hoc addere voluit Propheta, ut ostenderet aliud esse typum, aliud veritatem, & sicut populus Judaïcus, etiam nesciens præfiguravit veritatem Evangelicam; ita Cyrus homo gentilis, Christi quidem typum gessit, sed nesciens.

Sed *quomodo* non cognovit Cyrus Deum, cùm dicatur 2. Paralip. ult. & 1. Esdræ 1. ex nomine ipsius Cyri: *Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, & ipse præcepit mihi, ut ædificarem ei domum in Jerusalem? Respond.* cognoverat aliquo modo; Nihilominus rectè hîc dicitur: *Et non cognovisti me.* ut intelligatur de cognitione certa, stabili, ac perfecta. Quia in religione veri Dei parum erat institutus. Potest etiam referri ad cognitionem typi quem gerebat, hoc sensu; Magnificè te appellavi, & tamen, nescis quàm magnæ, & eximiæ rei typum geras. Et notandum quod non loqueretur propheta tam granditer & magnificè de Cyro, nisi cujusdam multò majoris personæ typum in his quæ ei tribuuntur, gestaret. Nam Cyrus ipse qui aliorum regnorum invasor fuit & infelicem sortitus est exitum, hæc encomia talibus verbis exornata non merebatur.

v. 9. *Nunquid dicet lutum figulo suo, &c.* Argumentatur ex hoc Calvinus; Ergo sicut lutum tantùm patitur, & non agit, neque movere seipsum potest, neque resistere, dum figulus ex ipso facit opus aliquod; ita & homo se habet in his quæ Deus in ipso operatur. Sed respondeo, eatenus hanc similitudinem locum habere: quod homo non magis possit impedire voluntatem Dei, circa ipsum statuentis sive prospera, sive adversa, quàm lutum impedire possit operationem figuli, deinde etiam ad significandum non ex ullis meritis, sed ex

sola Dei voluntate unum eligi, ut ex eo fiat vas in honorem; alium verò relinqui ut sit vas in contumeliam. Neque repugnat hoc libero arbitrio. Nam cum homo sit animal ratione prædirum, sic voluntas ejus à Deo movetur, ut & ipsa sese moveat, & quidem liberè, nimirùm Deo illam movente, secundùm modum naturæ ejus. Vide pleniùs ad illud Esther. 15. *Convertit Deus spiritum regis*, & Comment. nost. ad Rom. 9. v. 21. ubi Apostolus ad hunc locum alludit.

CAPUT XLVI.

v. 1. *Confractus est Bel, contritus est Nabo.* Prophetia est, quâ prædicitur destructio idolorum Babylonis futura, in eversione regni Babylonici. Quæ res ulterius fuit figura abolendæ idololatriæ per universum mundum, coruscante Evangelio Christi. Bel idolum erat proprium Babyloniorum, ut ex Daniele constat. Hunc Hieron. putat esse quem Græci Belum, & alio nomine Saturnum vocant. Cujus, inquit, tanta apud veteres fuit religio, ut ei non solùm hostias humanas captivorum, ignobiliumque mortalium, sed & proprios liberos immolarent. *Nabo* autem, seu *Nebo*, & ipsum erat idolum Chaldæorum, sed secundi nominis, & authoritatis; quod interpretatur, *prophetia*, seu *divinatio*. Et per hoc significatum est, post prædicationem Evangelii, omnia quoque oracula deorum, id est, dæmoniorum cessatura. Pro [*Nebo*] Septuaginta verterunt, [*Dagòn*] quod fuit idolum Philisthiim. 1. Regum 5.

v. 7. *Portant illum in humeris gestantes.* Simile quid Baruch. 6. improperatur idolis Babyloniis. Torquent hujusmodi loca sectarii contra morem Catholicorum, qui imagines sanctorum circumferunt in publicis processionibus. Sed propheta non vituperat quod aliquid circumferatur aut in humeris portetur: sed quod ethnici cum autem dicant Deum suum & ab eo salutem expectent, tamen ipsum tanquam infirmum & seipsum movere non valentem portant in humeris. Nos autem ab imaginibus sanctorum nullam opem expectamus, sed sanctos etiam in suis imaginibus honoramus. Vide Annotat. cit. capite Baruch. 6.

v. 8. *Mementote istud, & confundamini: redite prævaricatores ad cor.* Hieronym. legit *fundamini*, ut patet ex ejus Commentario. Et vox Hebræa non significat *confundi*, sed fundari, seu roborari. q. d. Revocate in memoriam vanitatem idolorum; & fundamini, seu corroboramini, id est, præstate vos viros; estote fortes & fundati, ne iterum fortè vos idololatriæ turbo subvertat. Sic etiam legit Glossa ordinaria. Tamen legendo [*confundamini*] sensus eodem recidit; Ac sic dicat: Mementote, nec unquam deponatis ex animo pristinam vestram stultitiam: fundate vos in sano jam proposito, & sic utiliter confundamini, ac redite ad cor.

v. 10. *Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet.* De voluntate absoluta quam beneplaciti voluntatem vocant, hoc accipiendum est. Nam voluntas signi sæpè non impletur. Porrò hujus sententiæ duplex ratio est, altera quia Deus omnipotens est, ideoque non potest impediri à quoquam, quo minus ipse impleat quodcumque voluerit: Altera, quia immutabilis est, & proinde ab eo quod semel decrevit, recedere aut dimoveri non potest.

CAPUT XLVII.

v. 1. *Descende, sede in pulvere virgo filia Babylon.* Mirum quam Joannes Apocal. 17. meretricem vocat, propheta virginem nominat. Sed respicit Propheta hìc ad cultum, & ornatum & pulchritudinem, & quasi ætatis florem in illa civitate, & in illo regno Babylonico; ob quæ merito poterat cum virgine quapiam pulcherrima, & cultissima comparari; Joannes autem de spirituali Babylone loquitur, quæ est mater fornicationum, & abominationum terræ, ut dicitur ibi Apocal. 17.

CAPUT XLVIII.

v. 18. *Utinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua.* Subinde talem sermonem scriptura Deo tribuit, quo videatur optare aliquid

A

ut fiat; quod tamen videatur impetrare se ab hominibus non posse. Ita Deut. 5. v. 29. dicit: *Quis det talem eos habere mentem, ut timeant me, & custodiant universa mandata mea?* Sed hæ sententiæ non derogant omnipotentiæ divinæ: de qua verissimè dictum est, Psal. 113. *Omnia quæcumque voluit fecit.* Et, *Voluntati ejus quis resistit?* Rom. 9. & apud hunc ipsum prophetam Isaiam capite 46. *Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet.* Tantùm, cùm dicitur: *Utinam attendisses mandata mea*; & similia, significatur, Deum quantum ad externa nihil prætermisisse, quo immutari potuisset ille populus ad serviendum Deo; externa dico, miracula, præcepta, instituta sacrificiorum, bona temporalia, voces & oracula prophetarum. Unde dicit suprà capite 5. *Quid ultra facere debui*

B

vineæ meæ, & non feci ei? q. d. omnem quam debui culturam adhibui. Vide Annot. Deut. 5. & cit. cap. 5. hujus prophetiæ.

v. 22. *Non est pax impiis, dicit Dominus.* Sententiam hanc infra quoque repetit capite 57. Sensus est. Ubicumque fuerint impii, & quidquid illis contigerit; evadant opulenti, potentes, magni in sæculo, sint fortes & sani; quidquid eis contingit, pax eis vera non contingit. Est enim pax quædam hujus sæculi, pax mundana, quam mundus dare potest, & de qua 1. ad Thess. 5. *Cùm dixerint pax & securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus.* Et hanc quidem pacem impii habent; imò magis impii frequenter, quàm pii, hujus terrenæ pacis sunt participes: Sed est alia pax vera, de qua Christus Joan. 14. *Pacem meam do vobis, Pacem relinquo vobis.* Hæc pax est con-

C

sensio hominis secum, & cum Deo; quæ in hac quidem vita inchoatur, sed in futura perficitur. De hac re etiam ethnicus homo Cicero in Paradox. Improbo bene esse non potest. Et libro 2. de finibus. Animi conscientia improbi semper cruciantur.

CAPUT XLIX.

v. 1. *Audite insulæ, & attendite populi de longè, Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei, &c.* Ecclesia quidem hanc sententiam cum verbis aliquot sequentibus accommodat B. Joanni Baptistæ, in officio Missæ festi ejus. Et possunt hæc verba de eo aliquo modo intelligi. Nam ab utero vocatus est, imò in utero matris sanctificatus, *& de ventre matris ejus Deus recordatus est nominis ejus*, quia no-

D

men ei imponi jussit, antequam nasceretur, imò antequam conciperetur, *Et posuit os ejus quasi gladium acutum*, quia libertimè increpavit vitia hominum, etiam Pharisæorum, dicens: *Genimina viperarum.* Sed tamen ad litteram, & propriè, hæc de Christo ipso intelligenda sunt; & de eo valdè manifestam prophetiam continent, ut ex sequentibus patet, maximè ex eo quod paulò pòst v. 6. ait sibi dictum esse: *Dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ.* Quod Paulus quoque de Christo apertè interpretatur. Act. 13. Accommodando ergo hæc omnia Christo, quod dicitur: *Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei.* ex Evangelio Lucæ 1. satis intelligitur, ubi per Angelum Gabrielem, nomen Salvatoris nostri, etiam ante conceptum intimatur, his verbis: *Et vocabis nomen ejus* JESUM. Quod au-

E

tem sequitur: *Et posuit os meum quasi gladium acutum*, declarat nobis vehementiam, & energiam prædicationis Christi, quæ non obstante quacumque animorum duritia, efficax fuit in convertendis iis, qui ad vitam erant prædestinati, ut patuit imprimis in Saulo. Simile huic est, quod dicit Apostolus de verbo Dei. *Vivus est sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti*, ad Hebr. 4. Quibus verbis significatur maxima verborum Dei efficacitas, qua potentissimè etiam obdurata corda emollit & flectit. Idem significatur per id, quod sequitur: *Et posuit me quasi sagittam electam*: q. d. præstantissimam, quæ maximè penetret. Unde & Psal. 44. de Christo dicitur: *Sagittæ tuæ acutæ in corda inimicorum regis*, id est, tuorum, phrasi Hebraïca. Et de Apost. Psal 126. *Sicut sagitta in manu potentis, ita filii excussorum.* In manu potentis, id est, in manu viri robusti & validi.

v. 4. *Et ego dixi, In vanum laboravi, sine causa & vane fortitudinem meam consumpsi.* Et v. seq, *Ut reducam Jacob ad eum, & Israël non congregabitur.* Fictio rhetorica est, qua introducit Propheta Christum filium quasi conquerentem & expostulantem cum Patre, & Patrem respondentem, consolantem, & pacantem filium promissione conversionis gentium. Propriè autem dici non potest, quod Christus frustra laborarit, ne quidem respectu Judæorum; tum quia Christus omnium eorum conversionem verè non intendit, sed tantùm eorum quos efficaciter convertere voluit, qui principaliter sunt electi. Nam & Paulus ait, 2. Timoth. 2. *Omnia sustineo propter electos, ut salvi fiant*; tum quia opus prædicationis Christi apud eos, qui non erant convertendi, usum suum tamen habuit; vel quia erat futurum hoc illis in testimonium in die judicii; vel quia ad consolationem nostram id fecit; ut videlicet prædicatores Evangelii non nimium dolerent, & animum abjicerent; si semen ab illis projectum aliquando viderent in animis audientium non fructificare. Qua ratione & Judam furem in familia sua tolerare voluit, tum sciens, quid per eum boni esset facturus; tum ut nos doceret & moneret, tales quoque interdum tolerare.

v. 8. *In tempore placito exaudivi te, &c.* Hæc verba à Deo Patre ad Christum dicuntur, quibus significat se filium suum exaudisse orantem pro electorum salute, eorum qui ex gentibus erant colligendi, idque in tempore placito, quod nimirum à Deo erat ab æterno decretum ad conversionem & salutem gentium. Apostol. 2. Cor. 6. accommodat exauditioni fidelium à Deo, si opportunitatem temporis à Deo concessi quo salus illis paratur, non negligant, & gratiam Dei non in vacuum recipiant. Quanquam & ibi intelligi potest vox Patris ad Filium, ut eo loco annotavimus.

CAPUT L.

v. 1. HÆc dicit Dominus. *Quis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? aut quis est creditor meus, cui vendidi vos?* Verba sunt Domini loquentis ad populum Judaïcum, qua parte incredulus permansit, & reprobatus est: Neque directè significatur datum synagogæ repudium; sed tantùm ex consequenti. Nam sensus est: Quare accusatis me, quasi mea sponte dimisissem matrem vestrã dato libello repudii, sicut solent morosi ac difficiles mariti, levi occasione repudiare uxores? *Aut quis est creditor meus, cui*, repetenti debitum, cùm non haberem quod solverem, *vos* filios meos in servitutem *vendidi* & tradidi? q. d. Nihil tale est. Et culpa hujus rejectionis vestræ non est neque in duritia mea, neque in paupertate mea, sed in vobis & in peccatis vestris. Unde sequitur: *Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram*, id est, Ecce & vos, & matrem vestram synagogam repudiavi, non ob aliud, quam propter iniquitates & scelera vestra.

v. 4. *Dominus dedit mihi linguam eruditam----erigit manè, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem.* Verba ad Christum pertinent, ut ex sequentibus manifestum est; ubi idem dicit: *Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus*, quod constat Matth. 26. in Christo impletum. Illud verò (*manè, manè*) repetitum, proprietate sermonis Hebraïci significat idem, quod per singula manè; sicut, *homo, homo de domo Israël*, id est, quilibet homo; apud Ezechielem c. 14. bis. Sensus ergo est: Quotidie manè, & maturè Deus aurem mihi erigit, & jubet se auscultare, tanquam magistrum. q. d. Et propterea nihil mihi deesse potuit, quod ad perfectissimum concionatorem, & annunciatorem voluntatis divinæ requiritur. Nam ubi Deus suggerit quod dicendum est, perfecta doctrina est. Propterea quoque omnes concionatores diligenter orare debent, ut hujus divinæ instructionis fiant participes. Et hæc Christus dicit secundum hominem, scilicet mane, id est, maturè, diligenter, cito. Similes phrases sunt Jeremiæ 25. 26. 29. & 44. psal. 138. & alibi.

v. 8. *Juxta est qui justificat me, quis contradicet mihi? stemus simul, qui est adversarius meus? accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus, quis est qui condemnet me?* Ad hunc locum allusisse videtur Apostolus Rom. 8. *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justificat; quis est qui condemnet? Christus Jesus; &c.* Unde putant quidam hunc esse verborum Apostoli sensum: Quis accusabit adversus electos Dei, cùm Deus eos justificet? Quis eos condemnabit, cum etiam Christus pro iis apud Patrem interpellet? Sed hinc surgit objectio, Deum non aliter justificare electos suos quàm quia eos pro justis habet; eorumque causam approbet; non autem propriè ex impiis justos faciat. Nam Christus qui hæc loquitur apud prophetam, non aliter justificatur à Patre, quàm quia à Patre ejus justitia & innocentia probatur, ac declaratur: propriè enim eum justificari; impium est dicere, cùm nulla in eo injustitia præcesserit. *Respondeo*, justificare est justum facere, sed id ulteriùs explicandum secundum materiam subjectam, id est, pro conditione ejus qui vel justificare dicitur, vel justificatur. Proinde Christus cum sit ipsa justitia non aliter justificari dicitur quàm quia ejus causa approbatur. Similiter cum homo hominem sive justum sive injustum justificare dicitur, justum facit, non simpliciter, quia id non est humanæ potestatis, sed quantum in ipso est: id autem est justum habere, declarare, pronuntiare. Unde illud Proverb. 17. *Qui justificat impium, & condemnat justum, uterque abominabilis est coram Deo.* Item Isai. 5. *Qui justificatis impium pro muneribus.* Cùm autem Deus hominem justificare dicitur, propriè censetur justum facere; quia & Deus id agere potest, & homo pari atque suscipere. Itaque *justificare* est quidem justum facere, sed modò propriè atque simpliciter, modò impropriè & secundum quid, prout circumstantia postulat, mutaturque non tam significatio vocis quàm accommodatio analogica. Simile quid doceri potest in vocabulis *remittendi & benedicendi.* Aliter enim Deus remittit qui pœnæ obligationem absolutè solvere potest: aliter homo, qui desiderio id facit, vindictam non exigens. Et tamen in eadem periodo conjuncta sunt, cùm dicimus: *Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus.* Sic aliter Deus, aliter nos benedicimus; Deus benefaciendo, nos precando: Manet tamen in his vocibus eadem generalis significatio, videlicet vindictam remittere, & bona præstare; sed Deus ea facit simpliciter, homo optando & desiderando. Item aliter homo non habens potestatem sacerdotalem dicit: *Hoc est corpus meum.* Si enim hoc dicit super pane, falsum dicit: si super corpore Christi, verum quidem dicit, sed tantùm affirmat, nihil autem facit. At Deus & ejus nomine sacerdos si super pane id dicit, verum dicit, faciens atque operans idipsum quod dicit.

CAPUT LI.

v. 5. PRopè est justus meus, egressus est Salvator meus. Verba sunt ipsius Dei, qui Christum vocat Salvatorem suum, non à quo ipse salvetur, sed Salvatorem à se dandum, mittendum, & per quem salvet homines. Sic supra cap. 44. v. 28. Cyrum vocat pastorem suum, non à quo pascatur, sed pastorem à se constitutum, ut pascat & regat populos. Ita & hoc tempore, qui à regibus præfici solent provinciis; Præfecti regis, & gubernatores regis appellantur; non quod ipsos reges gubernent, aut regibus sint præfecti, sed quod reges eos præfecerint, ut subditis præsint, eosque gubernent.

CAPUT LII.

v. 1. COnsurge; consurge Sion ——— civitas sancti; quia non adjiciet ultra ut pertranseat per te incircumcisus & immundus. Hæc si intelligamus de terrena Jerusalem, humilis & abjectus erit sensus; imò ut apparet, falsus; quia post tempora captivitatis Babylonicæ sæpè adhuc incircumcisi civitatem & templum contaminaverunt, ut tempore Antiochi Epiphanis; ut narratur in lib. Machabæorum, maximè verò sub Tito & Vespasiano; quando templum eversum est, & civitas incircumcisis tradita ad habitandum, & Judæi in omnes terras ducti captivi. Rectiùs ergo de Ecclesia Christi hæc intelliguntur;

Sed *quæſtio* eſt, quomodo etiam de ea verum ſit: *Non adjiciet ultra, ut pertranſeat per te incircumciſus & immundus?* cum in Eccleſia multi ſint immundi, & incircumciſi corde, & moribus? *Reſp.* talem tranſitum improborum non eſſe, nec fore in Eccleſia, qualis fuit in ſynagoga illa, & templo Judaïco. Scilicet per Jeruſalem, qui typus fuit Eccleſiæ, talis fuit tranſitus incircumciſorum & immundorum ut tandem prævalerent; & univerſum populum illum abducerent captivum, maximè ſub Romanis. Sed nunquam hoc futurum eſt Eccleſiæ Chriſti, (cujus Jeruſalem typus fuit) ut ſic per eam pertranſeant immundi, ut eam, quoad fidem, vel mores, penitus ſubvertant; quia juxta promiſſionem Chriſti Matth. 16. nunquam futurum eſt, ut *portæ inferi prævaleant adverſus eam.*

v. 3. *Gratis venundati eſtis, & ſine argento redimemini.* Si de populo Judaïco intelligitur, *quæritur*, quomodo gratis venundati, cum abducti ſint in Chaldæam merito peccatorum ſuorum? *Reſp.* Gratis, quia rex ille aut populus Chaldæorum nullo ſuo jure meruit, neque ullo modo ei debebatur, ut populo Judaïco prævaleret, eumque in ſervitutem abduceret. Et ſimiliter quoque dicitur: *& ſine argento redimemini*; ſcilicet, quia idem populus gratis, & ſine ſuo merito liberatus eſt è captivitate Babylonica, Deo, animum Cyri, ut id liberaliter faceret, excitante. Ac ſimiliter ſi de generis humani redemptione per Chriſtum agatur, ſimilis *quæſtio* eſt, Quomodo gratis homo venundatus ſit Diabolo? cùm peccati ſui merito in Diaboli venerit poteſtatem? Sed ſimilis quoque eſt *reſponſio*. Nam licet homo id merito paſſus ſit; non tamen id Diabolo abſolutè debebatur, ut ejus poteſtati homo ſubjugaretur; nam erat creatura Dei, & quidem apud eum reus læſæ Majeſtatis. Eodem quoque modo homo gratis redemptus dicitur, ſi merita hominis ſpectentur, quæ nulla ſunt ante redemptionem; ſed iterum non gratis, ſi conſideretur inæſtimabile pretium ſanguinis Chriſti, quo redemptus fuit, de quo Apoſtolus 1. Cor. 6. *Empti enim eſtis pretio magno.* Et canit Eccleſia: Guberna tuos famulos, quos ſanguine mercatus es. Sed imprimis, ut manifeſtum eſt, redemptus eſt omnino ſine argento.

CAPUT LIII.

v. 2. *ET vidimus eum & non erat aſpectus, & deſideravimus eum.* Videtur in hac poſtrema parte repetenda negatio, & non deſideravimus eum, ſicut in Pſal. 43. *Et declinaſti ſemitas noſtras à via tua.* Nam & mox repetitur eodem ſenſu: *Unde nec reputavimus eum.* Senſus: Adeò humilis & deformis erat, ut nemo deſideraret vultum ejus intueri. Nam formoſi dicuntur aſpectu deſiderabiles. Vide Forerium, qui ſenſum de repetenda negatione probat.

v. 3. *Deſpectum & noviſſimum virorum, &c.* Reſpicitur ad hoc caput, cum alibi tum Marci 9. v. 11. cùm dicitur: *Et quomodo ſcriptum eſt in filium hominis, ut multa patiatur & contemnatur.* Unde Hieron. in epiſt. ad Paulinum, Iſaias non prophetiam mihi texere videtur, ſed Evangelium. Quod potiſſimum de hoc capite intelligendum, ubi non tam futura prædicere, quàm præſentem Chriſti paſſionem propriis oculis conſpectam narrare videtur; ſicut & in ſequentibus ſententiis manifeſtum eſt.

v. 4. *Verè languores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portavit. Tulit*, non eſt idem quod abſtulit, quamvis & hoc verum ſit, Chriſtum abſtuliſſe peccata noſtra; ſed *tulit*, id eſt, portavit, ut in verbis adjunctis quoque explicatur. Ita & infrà, v. 6. *Poſuit Dominus in eo*, id eſt, ſuper eum, *iniquitatem omnium noſtrum*, & v. 11. *& iniquitates eorum ipſe portabit.* Sic & illud intelligendum Joan. 1. *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi*, tollit, id eſt, portat, ſubeundo ſcilicet pœnam peccatis noſtris debitam in Cruce. Citat hunc locum Matthæus cap. 8. referens ad infirmitates & ægrotationes corporales à Chriſto ſanatas: ſed ſanationes illæ præambulæ erant ad ſanitatem animarum à peccatis; deinde & illæ ægrotationes corporales pœnæ ſunt peccatorum.

v. 4. *Et nos putavimus eum quaſi leproſum & percuſſum à Deo.* At infra dicit ipſe Deus: *Propter ſcelus populi mei percuſſi eum.* Verè igitur & non noſtra ſolùm reputatione percuſſus eſt à Deo. Quomodo ergo putavimus eum quaſi percuſſum à Deo? *Reſpond.* putavimus eum ſic percuſſum ſicut alios homines, ſcilicet propter peccata ſua, quomodo Maria ſoror Moyſi, & rex Azarias fuerunt lepra percuſſi à Domino. Senſum hunc probat quod ſequitur: *Ipſe autem vulneratus eſt propter iniquitates noſtras, attritus eſt propter ſcelera noſtra.*

v. 8. *Generationem ejus quis enarrabit?* Tres ſunt illuſtres hujus ſententiæ expoſitiones. *Prima*, ut intelligatur de divina & æterna generatione Filii Dei ex Patre, qua mirabiliter & ineffabiliter Filius Dei ex Patre, & ſemper naſcitur, & ſemper natus eſt. De hac exponit Alex. Alenſ. epiſt. ad Al. Conſt. & complures alii, ut D. Hier. in 1. cap. Matth. *Secunda* eſt de Nativitate Chriſti Filii Dei, & filii hominis ſecundum carnem ex Virgine Matre, id eſt, de generatione ejus humana. Sic Leo ſerm. 9. de Nativit. Domini. In Chriſto Jeſu Filio Dei non ſolùm ad divinam eſſentiam, ſed etiam ad humanam ſpectat naturam, quod dictum eſt per prophetam: *Generationem ejus quis enarrabit?* Utramque enim ſubſtantiam in unam conveniſſe perſonam, niſi fides credat, ſermo non explicat. Sic Leo. *Tertia* eſt de generatione Eccleſiæ, id eſt, de numero ac multitudine fidelium, qui poſt paſſionem in Chriſtum credent, maximè ex gentibus; ut ſit ſenſus: Beneficio hujus paſſionis tanta Chriſto naſcetur ſoboles & poſteritas, ſequentibus ſæculis, ut præ multitudine numerari non poſſit. De quo Apocal. 7. *Vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat.* Huic ſenſui favet, quod ſequitur. *Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longævum.* Et rurſum quod ſequitur: *Pro eo quod laboravit anima ejus, videbit & ſaturabitur.* Item ea quæ pluribus verbis ſubjiciuntur, ſtatim, proximo cap. de Eccleſiæ fœcunditate, & filiorum ejus immenſa multitudine. Hieronym. duas priores ponit expoſitiones. Aut enim, inquit, de divinitate ejus accipiendum eſt, quod impoſſibile ſit divinitatis noſſe myſteria, aut de partu Virginis, quod difficulter poſſit exponi. Sic & Leo ſer. 3. & 9 de Nativit. Chriſti Aug. ſer. 12. de tempore, dicit difficile eſſe judicare, de utra potiùs generatione dictum id accipi debeat. Vide ſi placet noſt. in 1. ſent. diſt. 7. §. 3.

CAPUT LIV.

v. 1. *LAuda ſterilis quæ non paris, decanta laudem, & hinni quæ non pariebas, quoniam multi filii deſertæ magis, quam ejusqua habet virum.* Quod quædam exemplaria pridem habuerunt (*Lætare*) ſumptum erat ex epiſtola ad Galat. cap. 4. ubi hanc ſententiam allegat Apoſtolus, & legit *Lætare* ſecundum Septuaginta. Nam Apoſtoli, ubi parum aut nihil intereſt ad ſenſum, ferè teſtimonia ex ſcriptura citant ſecundum interpretationem Septuaginta. Hebr. eſt, *Lauda* ſeu Jubila. Apoſtolus Paulus illo loco hanc ſcripturam nobis interpretatur; per ſterilem illam intelligens Eccleſiam novi Teſtamenti, per maritatam autem ſynagogam, ſeu ſtatum veteris populi. Et ſenſus eſt. Eccleſia priùs quidem ſterilis erat, & deſerta, quia pauciſſimos filios pariebat Deo. Nam ante Chriſtum pauci, idque tantum in Judæa, per veram fidem & pietatem incorporabantur Eccleſiæ; poſt Chriſtum autem fœcundata eſt multitudine filiorum, quando ex omnibus gentibus nati ſunt ei filii. At verò Synagoga in populo illo Judaïco plurimos pariebat & generabat in ſervitutem, ut Apoſtolus ibi loquitur ad Galat. 4. Poſteà autem penitus deſerta eſt, coruſcante tandem per totum mundum Evang. Chriſti. Vide noſtrum Comment. cit. loco ad Galat. 4.

v. 10. *Montes commovebuntur & colles contremiſcent. Miſericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non movebitur.* Promiſſio eſt novi Teſtamenti, quod vocat hîc fœdus pacis. Et oſtendit illud futurum æternum & nunquam abolendum, ſicut primum illud & vetus Teſtamentum abrogatum fuit; *quia ipſi non manſerunt*,

inquit per prophetam Jerem. c. 31. v. 32. juxta Septuaginta, *in Testamento meo.* Sensus itaque est: Prius montes commovebuntur, & colles contremiscent, quàm irritum faciam pactum meum, quod feriam tecum; vel, quàm auferam misericordiam meam à te.

v. 13. *Erunt omnes docti à Domino.* Hunc locum allegat Christus Ioan. 6. & sensus est, quod illa scientia Dei, & mandatorum ejus, ad promissionem novi Testamenti pertinet; Quæ non est nuda scientia, sed conjuncta cum bono affectu & voluntate implendi legem. Hoc enim est, quod ex Ieremia citat Apostolus ad Hebr. 8. *Dabo leges meas in cordibus eorum.* De hac eadem scientia, seu doctrina loquitur psalmista cum orat Psal. 143. *Doce me facere voluntatem tuam.* Et Apostolus 1. Thess. 4. dicens: *Ipsi vos à Deo didicistis, ut diligatis invicem.* Nam sequitur: *Etenim illud facitis in omnes fratres.* Vbi satis significat eos qui sciunt & non faciunt, non esse doctos à Domino, secundùm prophetiam hanc filiis novi Testamenti dictam.

CAPUT LV.

v. 1. *Emite absque argento & absque ulla commutatione vinum & lac.* Id est, gratis accipite. Vox enim emendi quæ commutationem significat, per ea quæ sequuntur, abstrahitur à propria significatione. Simul & innuitur opera nostra bona; quibus Deum promeremur, ita esse nostra merita, ut sint nihilominus ipsius dona. Vide Annotat. suprà cap. 52. & Psal. 43.

v. 3. *Et feriam vobiscum pactum sempiternum misericordias David fideles.* Quædam exemplaria pridem habebant [*fidelis*] in genitivo singulari. Sed ex Hebræo liquet legendum plurali numero (*fideles*) ut referatur ad misericordias, non ad Davidem. Unde & septuaginta sic reddiderunt: *Disponam vobis testamentum æternum, sancta David fidelia.* Qua verborum forma ferè citatur etiam hic locus Act. 13. Sensus est: Inibo vobiscum novum pactum, idque æternum & perpetuò duraturum. Quodnam autem sit illud pactum, indicat, cùm subjungit; *misericordias David fideles*, q. d. id quod misericorditer Davidi promisi id nunc præstabo, nunc fidelem me ostendam in promissis, nunc fidem meam liberabo. Scilicet misericordia fidelis est, quando promissa misericordia præstatur. Alludit autem Propheta ad psalmum Davidis 88. Primum in voce [*misericordias*,] nam ibi dicit David. *Misericordias Domini in æternum cantabo.* Deinde in voce (*fideles*) nam dicit, *In generatione, & generatione annunciabo veritatem tuam in ore meo.* Veritas enim & fides in promissionibus eadem sunt. Tertiò in voce [*Pactum*] nam itidem ibi dicitur: *Disposui testamentum*, id est, pactum, *electis meis.* Quartò in voce (*David*) *Semel juravi, si David mentiar.* Ac denique in voce (*sempiternum*) nam & ibi dicitur: *In æternum misericordia ædificabitur in cœlis*, id est, sempiterna erit illa promissio.

v. 6. *Quærite Dominum, dum inveniri potest, invocate eum, dum prope est.* Hoc duobus modis accipi potest. Vel isto, Agite pœnitentiam, & convertimini ad Dominum, dum estis in hac vita mortali, dum datur locus pœnitentiæ; *quia venit nox*, inquit Christus Ioan. 9. *quando operari non licet.* Hic sensus generalis est. Alter sensus est, ut intelligatur dictum peculiariter ad Iudæos, qui futuri erant tempore Christi, quod fuit tempus acceptabile, & dies salutis, juxta illud quod suprà cap. 49. dictum est: *In tempore placito exaudivi te, & in die salutis adjuvi te*; Et addidit Apostolus, citans eandem scripturam 2. Cor. 6. *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Unde & Christus in Evangelio graviter Iudæos increpat dicens, Luc. 12. v. 56. *Faciem cœli & terræ nostis probare*; *hoc autem tempus quomodo non probatis?* Et ad Ierusalem, Luc. 19. v. 44. *Eo quod non cognoveris tempus visitationis tuæ.*

CAPUT LVI.

v. 4. *Quia hæc dicit Dominus eunuchis; Qui custodierint sabbata mea, &c. Dabo eis in domo mea locum & nomen melius à filiis & filiabus, nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.* Pertinet hæc promissio ad eunuchos, qui seipsos castraverunt propter regnum cœlorum, quos commendat Dominus in Evangelio Matth. 19. Illud: *Dabo eis nomen melius à filiis & filiabus*; multi intelligunt, nomen & dignitatem super filios & filias. id est, super carnales Israëlitas, legem non custodientes: Greg. parte 3. Curæ Pastor. admonit. 19. dicit eunuchos filiis à Domino præferri, in domo patris, scilicet in mansione æterna: Verùm nulla est oppositio inter eunuchos, & filios filiasque; sed magis inter eunuchos, & patres; quoniam eunuchi patres esse non possunt: Unde & dicit pauló antè eunuchis: *Ecce ego lignum aridum*, id est, sobolem procreare non possum. Hinc; ni fallor, rectè its ita intelligas: Dabo eis nomen melius, quàm si filios & filias haberent, & longam post se progeniem traherent: Huc faciunt Hebræa, quæ sic verti possunt: *Nomen melius quam filiorum & filiarum*; scilicet nomen; quod aliqui habent de filiis & filiabus, seu propter filios & filias ex se progenitas. Nec aliud volunt Septuaginta qui sic verterunt: *Dabo eis locum nominatum meliorem filiis & filiabus*, id est, quàm si haberent filios & filias.

v. 7. *Quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis.* Quia additur [*cunctis populis*] putant quidam hoc intelligi non posse de templo materiali Iudæorum. Unde & August. in præfat. Psalmi 130. Non enim illud templum, quod cecidit; hoc potuit dici domus orationis, de qua dictum est: *Domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus.* Et hi pro ratione allegant; quia ad illud templum jam olim destructum non possunt accurrere omnes gentes orationis gratia.

Sed sciendum est, Christum apud tres Evangelistas hunc locum allegare, quando de templo illo materiali ejecit ementes & vendentes: Et Marco narrante, disertè etiam illud adjecisse (*omnibus gentibus*:) Itaque secundùm prophetam & interpretationem Christi, etiam domus illa materialis prædicitur futura domus orationis: & quidem etiam omnibus gentibus: scilicet quia post ejus instaurationem factam à reditu ex captivitate Babylonica, futura erat ita gloriosa, ut passim etiam gentes, sicut & in oratione Salomonis prædictum fuerat; orationis causa ad eam ascenderent.

Hoc ipsum tamen secundum mysticum, & sublimiorem sensum, à Spiritu sancto quoque intentum, multò pleniùs impletum fuit in vero illo Dei templo, quod est Ecclesia; ad quam ex omnibus omnino gentibus usque in hodiernum diem congregantur fideles. Cæterùm quod dicitur (*Domus orationis*) simul sub oratione intelliguntur omnia quæ ad externum Dei cultum pertinent, & imprimis sacrificium. Unde illud mulieris Samaritanæ ad Christum Ioan. 4. *Vos dicitis quia Jerosolymis est locus ubi oportet adorare*; Sine dubio intelligitur adorare, id est, sacrificare, & cætera quæ ad Dei cultum instituta sunt, peragere. Utpote orationes & preces, ad Deum fieri poterant, etiam alibi, & quovis loco; nec id negabant Ierosolymitæ, & cæteri Iudæi adversarii Samaritanorum.

CAPUT LVII.

v. 1. *Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo. Et viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat.* Quæstio, quem justum velit Propheta hac sententia significare. Hebræi intelligunt ipsum Isaïam; quem dicunt hîc prædicere suam ipsius mortem, & immane supplicium, quo affectus fuit à Manasse rege, lignea serra dissectus. Hieron. per antonomasiam intelligit de Christo dictum, qui est eximiè justus præ omnibus mortalibus; imò fons ipse justitiæ. Sed Christo non admodum videtur convenire Nam ille statim post mortem factus est admodum gloriosus per resurrectionem, & per miracula, & prædicationem Apostolorum. Deinde addit Propheta plurali numero: *Et viri misericordiæ colliguntur.* Unde apparet, non de uno aliquo dictum, sed in genere de justis; ut sensus sit: *Iusti pereunt*, id est, discedunt ex hac vita, & viri misericordiæ, id est, misericordes ac benefici colliguntur per mortem ad patres suos; & non est qui recogitet in corde suo, id est, nihili æstimant mortem Sanctorum; neque eorum post mortem habent ullam me-

moriam; sed videntur abiisse in oblivionem. Addit, *A facie malitiæ collectus est justus*, q. d. collectus est, & sublatus, ut mala hujus sæculi non videret. Magnum scilicet Dei beneficium, quando virum justum per mortem eximit ex consortio malorum, aliisque hujus sæculi malis.

v. 19. *Creavi fructum labiorum pacem, pacem ei qui longè est, & qui propè, dicit Dominus*, Hunc locum interpretatur nobis Apostolus Paulus ad Ephes. 2. v. 11. & seq. *Et veniens evangelizavit pacem vobis, qui longè fuistis*, id est, gentilibus, Ephesii enim, ad quos scribit, erant gentiles, *& pacem iis qui propè*, id est, Iudæis. Scilicet Gentiles longè fuerant à Dei notitia, & à lege Dei prorsus alieni; Iudæi verò propè, quia erant populus Dei, *quorum erat testamentum, & legislatio & promissa*, ut est Rom. 9. & alibi. Utrisque pacem annunciavit Christus, quia utrisque reconciliationem cum Deo, per fidem in ipsum mediatorem, publicavit. Vide si placet nostrum Comment. citatis locis.

CAPUT LVIII.

v. 5. N*Unquid tale est jejunium quod elegi? per diem affligere hominem animam suam:* Qui hoc tempore jejunia Ecclesiastica vituperant, hoc scripturæ loco abuti solent ad ostendendum jejunia (cujusmodi in Ecclesia observantur) ad Deum colendum nihil habere momenti; ac nullum in iis Dei cultum constituendum esse: quia, inquiunt, illud jejunium, quo quis per diem affligit animam suam, id est, jejunat toto die usque ad vesperam [sic enim jejunare solent] non est jejunium illud, quod Deus eligit. Videndum ergo, quid hac sententia Propheta voluerit significare. Quod ut intelligatur, observandum quod & quorum jejunium ab eo reprehendatur.

Præcedit ante hæc verba. v. 3. *Quare jejunavimus, & non adspexisti?* Et respondet Dominus: *Ecce in die jejunii vestri invenitur voluntas vestra*, id est, indulgetis cupiditati & avaritiæ; *& omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites & contentiones jejunatis.* Ac deinde subjicit, *Nunquid tale est ieiunium quod elegi?* q. d. non est jejunium quod elegi, affligere jejunando animam suam, atque in eo sistere; neque illud referre ad virtutem, vel carnis castigationem, vel mentis puritatem. Catholici itaque dum docent jejunium esse Dei cultum, intelligunt jejunium Ecclesiasticum; jejunium Christianum; scilicet eo fine susceptum, ad quem ordinat Ecclesia. Nam alioqui est jejunium medicum, aut Pharisaïcum Et jejunium illud Christianum, esse Dei cultum docent illa verba de Anna prophetissa, Lucæ 2. *quæ non discedebat de templo, jejuniis & obsecrationibus serviens nocte ac die.*

Nunquid contorquere quasi circulum caput suum, & saccum & cinerem sternere? Notatur hic superstitio, seu scrupulositas quorundam, qui etiam cum capitis dolore, vel certo valetudinis detrimento, jejunare volunt; quasi id sit Deo gratum. Sed non probat Dominus tale jejunium. Alii vertunt ex Hebræo: *Nunquid, ut curvet quasi juncum caput suum?* id est ut capite in terram deflexo, ipso habitu corporis ostentet jejunium suum? Est enim hoc hypocritarum.

v. 6. *Dissolve colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes.* Colligationes impietatis, & fasciculi deprimentes sunt peccata, quibus multiplicatis & quasi in fascem colligatis & conglomeratis homo tanquam gravi pondere onustus deprimitur, in quarum debitor est, & obnoxius pœnæ pro iis luendæ. Sic Threnorum 1. *Vigilavit jugum iniquitatum mearum: In manu eius convoluta sunt & imposita collo meo.*

CAPUT LIX.

v. 4. C*Onceperunt laborem & pepererunt iniquitatem.* Quæritur quæ sit connexio, ut dicatur concipi labor, & deinde pariatur iniquitas? Ad hoc *intelligendum*, sciendum est, esse etiam alia similia loca. Sic Iob 15. de impio: *Concepit dolorem & peperit iniquitatem.* Et psal. 7. *Ecce parturiit iniustitiam. concepit dolorem, & peperit iniquitatem.* Et imprimis notandum, quod utroque jam citato loco vertit Hier. (*dolorem*) cum in Hebræo sit idem vocabulum, quod hîc. Quod quidem vocabulum Hebræum significat [*laborem*] ut hîc vertit, sed non tamen qualemcumque laborem, sed talem qualis est vel parientium, vel eorum qui se fatigarunt nimium laborando, id est, laborem cum dolore, & molestia conjunctum; sicut & lingua nostra Teutonica dicimus parientes fœminas esse in labore. Hinc ergo factum est, ut vox ista etiam usurpetur pro dolore; quin etiam tandem translata est ad significandam malitiam & iniquitatem, quod ea doloris sit causa. Atque adeò eo modo accipitur vox illa tribus jam dictis locis. Ut sensus sit: Meditantur malum & iniquitatem, & eandem paulò pòst pariunt, & proferunt in opus. Quidam tamen per dolorem vel laborem intelligunt injuriam proximo illatam, ut sit sensus: Meditantur, quomodo lædere possint proximum, idemque paulò pòst perficiunt.

v. 7. *Pedes eorum ad malum currunt, & festinant, ut effundant sanguinem innocentem, &c.* Apostolus Paulus ad Rom. 3. inter alias Scripturas quas citat, dicit etiam sic: *Venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione, & amaritudine plenum est. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, &c.* Non ex Psal. 13. ut quidam putaverunt, sed ut apparet, ex hoc loco. De qua re ita Hieron. in præfat. lib. 16. in Isaïam: Arbitror Apostolum non tam de Psal. 13. quod in Hebræo non habetur, quam eos, qui artem contexendarum inter se scripturarum Apostoli nesciebant, quæsivisse aptum locum, ubi assumptum ab eo testimonium ponerent. Et addit: Græci tractatores hos versus in Psal. 13. verè quoque adnotant, atque prætereunt; liquido confitentes in Hebræo non haberi, nec esse etiam in Septuaginta Interpr. sed in editione tantum vulgata, quæ Græcè communis dicitur. Vide pleniùs ad Rom 3.

v. 21. *Hoc fœdus meum cum eis, dicit Dominus: Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui, dicit Dominus, amodò & usque in sempiternum.* Hinc non solùm statuitur perpetuitas Ecclesiæ, quodque veritas fidei penes eam semper manebit; verùm etiam quod in ea semper vigebit prædicatio veritatis; quia dicitur: *Non recedent de ore tuo.* Unde sequitur Ecclesiam visibilem semper esse, ratione prædicationis; & manifestè discernitur à conventiculis hæreticorum qui suorum dogmatum perpetuam prædicationem ostendere non possunt. Vide infrà cap. 61. vers. 9.

CAPUT LX.

v. 12. G*Ens enim, & regnum, quod non servierit tibi, peribit.* Manifestum est hoc de terrena Ierusalem intelligi non posse. Nunquam enim factum est, ut omnes gentes & regna servierint illi Ierusalem, neque etiam ullum indicium est id aliquando futurum, quamvis Iudæi carnales hoc aliquando futurum expectent, crassè & carnaliter hanc prophetiam, sicut & alias, intelligentes. Multò autem minus verum esse potest, gentes & regna peritura, quæ illi terrenæ civitati non servierint. Sed sicut totum hoc caput, ita & ista sententia, sine ulla dubitatione de Ecclesia Christi intelligenda est, de ea nimirum Ierusalem, quæ sursum est, & hic usque in finem sæculi collecta, illuc transmittitur. Sensus ergo est: Quicumque in quacumque gente, aut regno non servierit Ecclesiæ, id est, non se ei subjecerit per fidem & fidei Sacramenta; peribit ea perditione, quæ omnibus impiis parata est. Unde liquet non sufficere sanam fidem de capite Christo, nisi & de corpore ejus, quod est Ecclesia, sana & integra fides retineatur; & in ejus unitate atque obedientia permaneatur. Non enim habebit Deum patrem, qui Ecclesiam noluerit habere matrem, ait Cypr.

v. 26. *Gaudium in generationem & generationem.* Hebraïcè, *gaudium generationis & generationis*, id est, faciam ut sis jucunda & lætabunda in omnem posteritatem: vel certè utrumque exponi potest objectivè, hoc modo: Reddam te ita felicem, excelsam & affluentem omnibus bonis, ut futura sæcula de te glorientur, & futuræ generationes in te gaudeant & de te sibi gratulentur.

v. 20. *Non occidet ultra sol tuus, & luna tua non minuetur.* Prophetia est de eo quod futurum est post judicium. Et sensus est: Non tunc ampliùs opus erit motu solis; nam tempus tunc non erit, ut est Apocal. 10. sed immota persistent singula in loco & ordine suo, ut etiam est Abacuc 3. Et luna ergo tunc non minuetur, id est, luna semper erit soli opposita, vel semper erit plena & perfecta. Licet enim lux ejus erit tunc, ut lux solis, eam ipsam tamen lucem, ut modò, à sole accipiet. Rectè autem motus cœli cessaturus dicitur; tum quia cessabit causa ejus finalis; id est, rerum ortus atque interitus; tum quia quies simpliciter motu perfectior est, utpotè terminus ejus, & per quam primæ causæ immobili res unaquæque magis assimilatur. Vide nostra in lib. 4. sentent. dist. 48.

CAPUT LXI.

B

v. 1. *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit Dominus me.* Quò pertineat hæc prophetia, manifestissimè docemur ex Evangelio. Nam Lucæ 4. legimus Christum in synagoga accepto libro Isaiæ, incidisse in hunc locum, ubi scriptum erat: *Spiritus Domini super me, &c.* eoque testimonio perlecto, dixisse: *Quia hodie impleta est hæc scriptura in auribus vestris. Et omnes testimonium ipsi dabant.* Certum igitur est testimonio ipsius veritatis hanc prophetiam ad Christum pertinere. Estque hoc totum: *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me Dominus:* intelligendum, secundum hominem assumptum. Nam secundum divinitatem neque unctus erat, neque spiritus Domini super eum erat; sed potiùs à Patre & Filio procedit ab æterno ipse Spiritus sanctus, & temporaliter ad homines mittitur ab iisdem. Notandum verò quod unum hîc sit alterius expositio. Nam ideò dicitur spiritus Domini super eum, quia unctus est Spiritu sancto, sicut Petrus Actor. 10. de Christo loquens ait: *Hunc unxit Deus Spiritu sancto & virtute.* Hoc ergo ista phrasi significatur, Christum hominem gratia Spiritus sancti largissimè & copiosissimè fuisse perfusum, de cujus tanquam capitis plenitudine cætera omnia membra participarent, sicut Joannes dicit cap. 1. sui Evangelii: *Et de plenitudine ejus nos omnes accepimus.*

C

Ad annuntiandum mansuetis misit me. Septuaginta verterunt, (*evangelizare pauperibus misit me*) quomodò etiam citat hunc locum Lucas dicto cap. 4. secutus versionem Septuaginta. Igitur per mansuetos & pauperes iidem sunt intelligendi, illi videlicet, qui spiritu pauperes, id est, humiles, miseriam suam, iniquitatem, & ignorantiam agnoscunt, & consolatorem & liberatorem expectant. Non quod gratiam Christi in homine præcedat aliqua mansuetudo vel paupertas spiritus, quæ non sit ab hac gratia: sed quod prædicatio exterior ipsius Evangelii sine hac occulta animi præparatione non fructificet. Pendet enim hæc occulta præparatio etiam ex munere Dei. Simile quid est Psal. 24. *Diriget mansuetos in iudicio, docebit mites vias suas.* Quidam dicunt vocem Hebr. etiam significare afflictos. Quod verum est de afflictione cordis, id est, tristitia de suis malis; ut, in proposito, de servitute peccati. Hos scriptura etiam vocat contritos corde.

D

v. 9. *Omnes qui viderint eos, cognoscent illos quia isti sunt semen cui benedixit Dominus.* Item quod præcedit: *Et scietur in gentibus nomen eorum, &c.* Hæ sententiæ concludunt non solùm Ecclesiam dispergendam per gentes, verùm etiam cognoscibilem ac manifestam fore, sic ut monstrari possint, & dicere, *Hi sunt, &c.* Vide annotat. suprà cap. 59.

E

CAPUT LXII.

v. 1. *Propter Sion non tacebo, & propter Ierusalem non quiescam, donec egrediatur ut splendor justus eius.* Quidam hoc sensu dictum accipiunt. Non tacebo, neque cessabo à prædicatione mea, etiamsi carnalis Sion & Jerusalem obstrepat, quamvis loqui prohibeat, quamvis mortem minetur. Ita vulgò solemus dicere; propter contradictionem & ludibria improborum, non esse omittendum opus pium, & sanctum. Et hic sensus refert hæc verba ad carnalem Sion, & Jerusalem. Sed magis apparet ex consequentibus, in bonam partem accipiendum esse, quod dicitur: *Propter Sion, & Ierusalem,* de spirituali Sione, id est Ecclesia Christi; ut sensus sit, In gratiam Sionis, id est, sanctæ societatis fidelium non cessabo ab annunciando Christi adventu; per quem in omnibus gentibus Ecclesia ædificanda est. Potest etiam de populo Judaïco, id est, carnali Israële intelligi hoc modo: In gratiam populi mei non quiescam; sed jugiter precabor Dominum, ut tandem aliquando ei exhibeat Messiam promissum, justum & Salvatorem, qui ut splendor & lampas quædam clarissima totum orbem illustret lumine veritatis. Hoc enim est quod ait; *donec egrediatur ut splendor, justus eius.*

v. 2. *Et vocabitur tibi nomen novum, quod os Domini nominabit.* Putant quidam hoc nomen esse (*Ecclesia.*) Sed propheta ipse mox addit quod sit illud nomen, cùm dicit: *Non vocaberis ultra Derelicta, & terra tua non vocabitur amplius, Desolata, sed vocaberis Voluntas mea in ea, & terra tua, Inhabitata,* id est, valdè & bene habitata. Nomen tamen vocat Propheta, non vocabulum rei impositum, quo ab omnibus appelletur; Nam certum est Ecclesiam non significari passim hoc vocabulo (*Voluntas mea in ea*) sed insignem scilicet aliquam proprietatem, qua res merito appellari possit. Nempè Hebræi rebus ex suis proprietatibus vel adjunctis significantia nomina semper indere solent: Sic & de Christo dicitur: *Et vocabitur nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus.* Matth. 1. cui tamen hoc nomen non fuit impositum: sed eo vocabulo magnum mysterium significatum fuit; quòd videlicet sit Deus & homo; eoque nomine utraque simul Christi natura aptissimè intimata fuit. Sic hoc loco: (*Voluntas mea in ea*) vocatur Ecclesia, id est, in qua mihi complacui, hoc est, mihi dilecta sponsa.

CAPUT LXIII.

v. 16. *Abraham nescivit nos, & Israël ignoravit nos.* Utuntur novatores hoc loco scripturæ contra invocationem sanctorum, quasi sancti ignorent res mortalium. Sed respondetur cum Hieron. commentante in hunc locum, significari ignorantiam oppositam notitiæ amoris seu approbationis, ut sit sensus: O Domine miserere tu; quia Abraham & Jacob aspernantur nos tanquam degeneres filios; quia sciunt nos dereliquisse Dominum. Et ad eundem modum Christus comminatur Matth. 25. se quibusdam dicturum: *Nescio vos.* Unde ex hoc loco potius contrarium colligitur, nempe Abraham & Jacob cognovisse illorum improbos mores; Et certum quoque est Jeremiam & Oniam sollicitos de statu populi Dei pro illo orasse, 2. Machab. ult. Vide quæ diximus in 4. dist. 45. §. 20.

v. 17. *Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis: Indurasti cor nostrum ne timeremus te?* Dicitur Deus facere nos errare, & cor nostrum indurare, non quod errorem aut duritiam animi in nobis efficiat, sed quia illa in nobis vel circa nos agit, quæ nobis ex nostra malitia, vel ignorantia, vel infirmitate fiunt occasiones erroris vel indurationis in peccato. Sensus autem est, Ne quæso diutius sinas nos aberrare à viis tuis, & indurari corde; sed aufer à nobis errorem, & duritiam cordis, fac ut te timeamus. Loquitur autem propheta in persona populi; Et est precatio; sicut illud quod sequitur *Convertere, &c.* Vide pleniùs suprà cap. 6. vers. 10. & loca ibi citata.

CAPUT LXIV.

v. 4. *A Sæculo non audierunt, neque auribus perceperunt, Oculus non vidit, Deus absque te, quæ præparasti expectantibus te.* Citat hunc locum Apostolus 1. Corinth. 2. magis sensum reddens, quàm verba. *Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum.* Et solet vulgo hæc sententia proferri ad docendum incomprehensibilia esse ea bona, quæ electis præparata sunt in regno cœlorum. Sed alium sensum indicat nobis Apostolus Paulus. Refert enim ad mysteria religionis Christianæ; scilicet quæ ante Christum latebant, & obscurè continebantur in lege, in psalmis & prophetis; post Christum

autem manifeſtata ſunt credentibus, miniſterio Apoſtolorum. Sic enim progreditur Apoſtolus: *Loquimur*, inquit, *Dei ſapientiam in myſterio: quæ abſcondita eſt; quam prædeſtinavit Deus ante ſæcula in gloriam noſtram; quam nemo principum huius ſæculi cognovit. Sed ſicut ſcriptum eſt; Quod oculus non vidit, nec auris audivit, &c.* Quin & addit: *Nobis autem revelavit Deus per ſpiritum ſuum.* Ex quo manifeſtum eſt non pertinere hanc ſententiam propriè ad bona futuri ſæculi, ſed ad myſteria fidei Chriſtianæ. Vide noſtrum Comment. dicto loco.

v. 5. *Ecce tu iratus es & peccavimus. Et* pro *quia.* Ideò enim iraſcitur Deus & pœnas vel infert vel comminatur [hoc quippe eſt Deum iraſci] quia homines peccaverunt. Hunc ſenſum etiam reddit verſio Vatabli: Quamquam & hoc modo poteſt intelligi: Iratus es nobis propter priora B peccata, atque ita juſtè traditi ſumus in alia atque alia peccata; ſicut de ſapientibus hujus ſæculi commemorat Apoſtolus Roman. 1. Vide ſi placet ibid. noſt. Comment.

v. 6. *Et facti ſumus ut immundus omnes nos, & quaſi pannus menſtruatæ univerſæ iuſtitiæ noſtræ.* Sententia hæc frequens eſt in ore hæreticis noſtri temporis, qui docent in ſola remiſſione peccatorum juſtitiam hominis conſiſtere; nequaquam autem in operatione virtutum: eò quòd, (ut ex hoc loco volunt) omnia opera, etiam juſtorum ſint peccata. Sed *reſpond.* Primùm loquitur Iſaïas non in perſona ſua, ſed populi, id quod circumſtantia ſermonis ſatis declarat. Deinde de populo loquitur quatenus vetus erat, & ſervilis; cujus juſtitia ex ſola legis cognitione procedebat, non ex gratia Dei: ideoque omnis C illa juſtitia nihil erat aliud quàm immunditia. Si qui erant ſancti in illo populo, qui ad ſpiritum libertatis pertinebant, pauciſſimi erant; & ſic in hac generali ſententia non eſt eorum habita ratio. At verò de operibus ipſis piorum, longè aliter loquitur ſcriptura. Sic Paulus ad Titum 2. v. 14. de Chriſto: *Qui dedit ſemetipſum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret ſibi populum acceptabilem ſectatorem bonorum operum.* Ecce populus novi Teſtamenti eſt populus mundatus, & ſectator bonorum operum. Hinc & Apoc. 19. v. 8. juſtificationes ſanctorum comparantur byſſino ſplendenti & candido.

CAPUT LXV.

v. 17. *ECce enim ego creo cælos novos, & terram novam.* Nomine cœlorum non ſolùm intelliguntur orbes D cæleſtes; verùm etiam quidquid ſub illis eſt, uſque ad nos; id eſt, in genere, quidquid ſupra nos eſt. Totum enim hoc cœlum vocatur, more ſcripturæ, ut cùm toties dicitur, volucres cœli, & ſimilia. Hoc loco autem ſic generaliter accipi nomen cœli, ſatis patet ex 2. Petri 3. cum hoc loco collato. Item ex eo, quod propheta reſpicit ad primam rerum creationem, de qua Geneſ. 1. *Creavit Deus cœlum & terram*, ubi etiam cœlum ita generaliter accipitur. Denique quomodo hic locus intelligendus ſit, unde clarè Apocal. 21. & noſtrum Comment. loco citato B. Petri.

v. 24. *Eritque antequam clament, ego exaudiam.* Similis locus eſt Pſal. 31. *Dixi confitebor adverſum me injuſtitiam meam Domino, & tu remiſiſti iniquitatem peccati mei.* Quibus modis loquendi, per quandam velut hyper- E bolen ſignificatur Deum citiſſimè & ſtatim exaudire, q. d. antequam clament, & clamorem finierint, ego exaudiam: quem ſenſum ſatis clarè ipſa Scriptura quoque indicat; cùm immediatè ſubjungit Dominus: *Adhuc illis loquentibus, ego exaudiam.*

CAPUT LXVI.

v. 1. *HÆc dicit Dominus, Cœlum ſedes mea, terra autem ſcabellum pedum meorum. Quæ eſt iſta do-* A *mus, quam ædificabitis mihi?* Figuratè hoc dictum eſt ad exprimendam immenſam Dei majeſtatem, ut oſtendat, quàm modicum ſit ad tantam majeſtatem capiendam templum ab homine factum: cùm mundus univerſus eum capere non poſſit. Quare autem cœlum vocetur ſedes ejus, & terra ſcabellum pedum ejus, non ſatis liquet. Quidam hoc ſchemate ſermonis nihil aliud ſignificatum putant, quàm quod ait Dominus Jerem. 23. *Cœlum & terram ego impleo.* Et quod canit Eccleſia; *Pleni ſunt cœli & terra gloria tua.* Poteſt tamen hujus locutionis etiam ſpecialior ratio reddi. Non enim ait, Terra ſedes mea, aut cœlum ſcabellum, ſed contrà. Loquitur enim propheta de Deo more humano ſeu anthropopathicè, quaſi aſcribens ei membra humana, & humanas qualitates. Cùm B ergo cœlum ſurſum ſit, terra deorſum: rectè per eandem ſermonis figuram, cœlum vocatur ſedes Dei, quaſi in ea ſedeat, terra autem ſcabellum pedum ejus, quaſi in ea pedes ſuos figat more humano. Simili modo dictus eſt ſedere ſuper Cherubim, & arca eſſe ſcabellum pedum ejus. Vide Pſal. 98. & 1. Reg. 4.

Myſticè per cœlum homines cæleſtes, id eſt, pii; per terram, homines terreni intelliguntur. In piis enim tanquam in ſede reſidet Deus per gratiam ſuam; terrenos autem homines velut ſcabellum calcat, & premit potentia & juſtitia ſua. Porrò quod ſequitur: *Quæ eſt iſta domus, quam ædificabitis mihi?* non eſt reprehenſio eorum, qui Deo templum ædificant, ſed inſtructio; ut ſciant templi uſum; non ut in eo Deus habitet (quem cœlum C & terra capere non poſſunt) ſed ut homo Deum in templo, tanquam precationis loco, oraturus, adferat illuc cor contritum, & humiliatum; quod ſolùm propter ſe Deo placere poteſt. Inde enim ſequitur: *Ad quem autem reſpiciam, niſi ad pauperculum, & contritum ſpiritu, & trementem ſermones meos?* Hoc enim ſacrificium per ſe placet, juxta illud Pſalm. 50. *Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus.* Alia ſacrificia placere non poſſunt niſi ex pietate offerentium. Quæ ſi deſit, tunc (ut hîc ſubditur) *qui immolat bovem, quaſi qui interficiat virum; qui mactat pecus, quaſi qui excerebrat canem.* Id eſt, rem faciat nefariam, quale eſt interficere virum: vel contemptibilem, quale eſt excerebrare canem. Et verè talia erant ſacrificia veteris legis, excluſa gratia novi Teſtamenti.

D v. 21. *Et aſſumam ex eis in Sacerdotes & Levitas.* Refellitur hîc figmentum Lutheri, qui ut tolleret ſacrificium altaris, docebat omnes Chriſtianos eſſe ſpirituales ſacerdotes. Nam hîc apertè ſignificatur non omnes novi Teſtamenti filios fore Sacerdotes, imò nec Levitas, ſed ex eis certos quoſdam ad hæc munia aſſumendos. Eſt ergo in nova lege ſacerdotium quoddam, non omnibus Chriſtianis commune, ſed quibuſdam proprium: ad quod peculiariter à Deo aſſumpti ſunt. Id autem non aliud eſt, quàm poteſtas offerendi corpus & ſanguinem Domini, juxta illud: *Hoc facite in meam commemorationem.* Lucæ 22. Levitas autem vocat Diaconos, alioſque inferiores miniſtros. Unde Stephanus & Laurentius etiamnum in Eccleſia Levitæ appellantur. Et notandum illos duos ordines in hac prophetia potiſſimum exprimi, quia illo- E rum inſtitutionem in novi Teſtamenti Scriptura expreſsè habemus; videlicet Sacerdotum in ultima cœna, ut dictum eſt Matth. 26. Et Diaconorum Act. 6. Et ſicut in veteri lege ſub nomine Levitarum aliquando omnis generis inferiores miniſtri tabernaculi intelligebantur, ita & hîc quoque novi Teſtamenti ordines reliqui, Subdiaconorum, Lectorum &c. comprehenduntur. Vide etiam ſimilem locum Jeremiæ 33. & noſtr. in 4. diſt. 12. §. 11. & diſt. 24. §. 19.

FINIS ISAIÆ.

ANNOTATIONES IN PROPHETIAM IEREMIÆ.

CAPUT PRIMUM.

v. 4. F*Actum est verbum Domini ad me dicens: Priusquam te formarem in utero, novi te, & antequam exires de vulva, sanctificavi te, & prophetam in gentibus dedi te.* Plerique ex his verbis consequens esse putant, hunc prophetam Jeremiam in utero matris fuisse sanctificatum, id est, à peccato originali mundatum, accepto Spiritu sancto: quomodo de Joanne Baptista dicitur Lucæ 1. *Spiritu sancto replebitur ex utero matris suæ.* De utroque dubitare videtur August. epist. 57. quæ est ad Dardanum, utens hoc argumento: Nemo renascitur qui non sit natus, igitur qui in utero est, renasci non potest per spiritum sanctificationis. Quod argumentum, etsi non omninò convincit (nam de Christo nondum in lucem edito dictum est; *Quod in eo natum est, de Spiritu sancto est*, Matth. 1.) tamen, quantum ad Jeremiam attinet, non est improbabile, quod dicit August. prophetam hîc dici sanctificatum in utero, intelligi secundùm prædestinationem. Nam & id quod præcedit: *Priusquam te formarem in utero, novi te*, intelligendum est de notitia prædestinationis; similiter illud quod sequitur. *Et prophetam in gentibus dedi te.* Idem indicat Hieronymi commentarius, qui sic eum dicit sanctificatum in utero, quomodo Apostolus de se dicit ad Galat. 1. *Cùm placuit ei, qui me segregavit ex utero matris meæ.* Et Eccli. 49. vers. 9. itidem de Jeremia dicitur. *Qui à ventre matris conservatus est propheta.* Quibus verbis significari videtur non aliam consecrationem seu sanctificationem esse intelligendam, quàm quâ consecratus est per prædestinationem propheta. Vide etiam nostra in 4. sent. dist. 6.

v. 6. *Et dixi, A, a, a, Domine Deus; Ecce nescio loqui; quia puer ego sum. Et dixit Dominus ad me: Noli dicere, puer sum, quoniam ad omnia, quæ mittam te, ibis.* De hoc pulchrè Gregor. in lib. Curæ Pastoralis parte 1. cap. 7. conferens inter se seu potiùs invicem opponens Isaïam, qui seipsum obtulit dicens: *Ecce ego, mitte me*, Isaïæ cap. 6. & hîc Jeremiam, qui tergiversatur dicens: *Ecce nescio loqui, quia puer ego sum.* Sed notandum est, inquit, quia qui recusavit, penitus non restitit: & qui mitti voluit, antè se per altaris calculum purgatum vidit (Isaïam intelligit) ne aut non purgatus adire quis sacra ministeria audeat, aut quem Deus elegit, sub humilitatis specie superbè contradicat. Hæc Gregorius. Vide etiam suprà ad Isaïæ 6.

CAPUT II.

v. 2. R*Ecordatus sum tui, miserans adolescentiam tuam, & charitatem desponsationis tuæ, quando secuta es me in deserto, &c.* Nota, Deus seipsum sponso, & populum Israël sponsæ comparat, quam sibi desponsaverit per promissa patribus facta, Abrahæ, & Isaac & Jacob; deinde in uxorem duxerit, quando eduxit ex Ægypto; denique etiam arctiùs copulaverit, quando ei in deserto legem dedit. Quod ergo dicit, *miserans adolescentiam tuam*, vocat ejus adolescentiam prima hujus populi tempora; quando videlicet primùm incepit tanta esse multitudine, ut populus dici posset: Id autem erat in Ægypto, & solitudine, unde addit: *quando secuta es me in deserto.* Quod autem dicit: *charitatem desponsationis tuæ*, non est intelligendum de charitate illius populi erga Deum; Semper enim populus ille actus fuit spiritu servitutis, non dilectionis; Et Dominus aliquoties ait: *Populus iste duræ cervicis est*; Sed refertur hoc ad charitatem Dei erga populum, quam tot beneficiis in eum collatis declaravit. Sensus igitur est: Recordatus sum tui, & misertus, memor charitatis quæ me impulit, ut te mihi desponsarem, id est, acciperem in sponsam, & honorabile pactum tecum inirem.

v. 13. *Duo mala fecit populus meus. Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas.* Duo mala sunt relinquere Deum, qui est fons vitæ; & ad creaturam colendam, id est, ad idola, converti. Hæc enim duo hîc ad literam intelliguntur. Et vocatur Deus fons aquæ vivæ, quia est prima origo omnis boni. Idola autem vocantur cisternæ dissipatæ, quia nullam vitæ actionem, nec in se habent, nec in aliis efficere possunt. Possunt hæc etiam referri ad veram & falsam doctrinam, ad doctrinam Catholicam & hæreticam. Vera & Catholica doctrina sanè est fons vitæ, quia ex ea vita procedit animæ; Primò, ut veritas cognoscatur, deinde, ut cognita diligatur. Doctrina verò hæretica est instar cisternarum dissipatarum *quæ continere non valent aquas*; quia si quid in ea veri adhuc continetur, aliundè invectum est, vel relictum; & nec hoc ipsum quidem *continere potest*, id est, integrum & incorruptum conservare; sed permixtione falsi vitiat, & corrumpit.

CAPUT III.

v. 1. V*Vlgò dicitur, Si dimiserit vir uxorem suam, & recedens ab eo duxerit virum alterum; nunquid revertetur ad eam ultra? nunquid non polluta & contaminata erit mulier illa?* Ostendit Deus magnitudinem clementiæ suæ, comparatione rerum humanarum, quasi dicat, Maritus dimissam uxorem non revocat, si illa jam alteri viro nupserit; imò, nec revocare licet secundum legem Deut. 24. ubi dicitur: *Non poterit prior maritus recipere eam, quia polluta est, & abominabilis facta coram Domino.* Ego tamen [ait hic Dominus, ad populum Israël] te, qui, me derelicto, fornicatus es post deos alienos, revoco ad pœnitentiam; & invito ut revertaris; paratusque sum revertentem suscipere. Cæterùm secundum legem id erat illicitum, tum propter fœditatem, cujus meminit lex, & hîc propheta; tum ne facilè mariti uxores dimitterent, aut uxores à maritis recederent; cùm certò scirent se ad conjuges suos non habituros reditum, si aliis jungerentur. Ubi & hoc notandum, quod pro eo quod nos habemus, *Nunquid non polluta erit mulier illa?* in Hebræo, pro (*mulier*) legitur (*terra illa?*) quod & Hieronym. annotavit. Et sensus est: Id adeò fœdum reputatur, ut etiam terra ipsa, ubi hoc fit, censeatur tali fœditate pollui. Sic loquitur etiam dicto loco Deut. 24. Moyses, addens post verba superiora: *Ne peccare facias terram tuam, quam Dominus Deus tuus tradiderit tibi possidendam*, juxta quam phrasim, terra censetur peccare, cùm habitatores ejus peccant; & terra contaminari dicitur, quando gravia scelera & flagitia ab habitatoribus terræ committuntur.

v. 15. *Et dabo vobis pastores juxta cor meum, & pascent vos scientia & doctrina.* Promissio est facta filiis novi Testamenti. Hi pastores post summum pastorem Christum fuêre primum Apostoli, & qui eos secuti sunt Apostolici viri; & post eos sancti Episcopi, & presbyteri: qui populum Dei, vel docendo, vel scribendo instruxerunt, & instruunt usque in hodiernum diem. Et quamvis non omnes fuerunt juxta cor Domini, aut sunt; tamen, qui inter eos eminuerunt in novo Testamento, plerumque fuerunt juxta cor Domini. Et notent pastores, quod additur: *Et pascent vos scientia & doctrina.* Hoc enim certum est eos facere non posse,

qui scientiam & doctrinam ipsi non habeant. In quibus verbis, si distinctio adhibenda est, scientia ad mores, doctrina ad fidei dogmata refertur.

CAPUT IV.

v. 2. ET *jurabis: Vivit Dominus in veritate, & in judicio, & in justitia.* Primum hinc statuitur contra Anabaptistas, licitum esse juramentum; modò fiat, ut hîc præscribitur, in veritate, & in judicio, & in justitia. Deinde illud: (*Vivit Dominus*) esse consuetam jurandi formam in veteri Testamento. Sensus est: Jurando usurpabitis nomen meum dicentes, hoc aut simili modo. *Vivit Dominus.* Quæ jurandi forma hunc aut similem sensum habet: Quam verè vivit Dominus, tam hoc verum est quod affirmo. In verbis autem sequentibus (*in veritate, & judicio, & in justitia*) animadvertendum, inquit Hieron. quod jusjurandum hos habeat comites, veritatem, judicium, & justitiam. Et addit. Si ista defuerint, nequaquam erit juramentum, sed perjurium; nomine perjurij, non solùm falsum, sed omne illicitum comprehendens juramentum, scilicet, ut perjurium sit quasi perperam, & pravè factum juramentum. Igitur ad hoc, ut rectè juretur, tria hæc sunt necessaria; veritas, judicium, & justitia. *Veritas*, ne falsum juretur: *Justitia*, ne quid injustum juretur; ut si quis juret se hominem occisurum: *Judicium* ne temerè & in vanum, ac sine justa necessitate, juretur, etiam id quod verum & justum est, ut si quis non rogatus juret se redditurum librum commodato acceptum; etiamsi perjurii periculum non sit; quia non urget justa necessitas. Vide etiam nostr. in 3. dist. 39.

v. 10. *Et dixi, Heu, heu, heu Domine Deus, Ergone decepisti populum istum & Ierusalem dicens: Pax erit vobis, & ecce pervenit gladius usque ad animam?* Turbatur propheta, inquit Hieronym. & in se Deum putat esse mentitum; nec intelligit illud (de felicitate Jerusalem cap. præcedenti) multa post tempora esse repromissum; hoc autem (de vastatione) vicino futurum tempore. Verùm, in Deum mendacium, aut deceptio proprii nominis non cadit; quia Deus est veritas incommutabilis; quæ nec falli potest, nec fallere. Deinde non est verisimile prophetam existimasse Deum esse mentitum, quod videntur sonare verba Hier. sed interrogando hoc dixit propheta, ut ostenderetur vaticinium illud de fœlicitate Jerusalem cap. superiori, alio pertinere, & aliàs implendum esse; nunc autem ex propinquo ea implenda, quæ hoc capite prænunciat de vastitate terræ. Quod qui non intelligit, decipitur, non tam à Deo, qui verum prædixit, quàm à seipso, qui malè intellexit.

CAPUT V.

v. 1. C*Ircuite vias Ierusalem, & aspicite, & considerate, & quærite in plateis eius, an inveniatis virum facientem judicium, & quærentem fidem, & propitius ero ei.* Hac sententia non vult negare propheta fuisse eo tempore justum quempiam in civitate Jerusalem. Erat enim ipse Jeremias propheta sanctus, & justus: Erat Baruch; Erat rex ipse Josias [nam ejus tempore videtur hujus capitis prophetia conscripta] sed hoc sermonis modo indicare voluit, incredibilem justorum paucitatem in ea civitate. Quod autem adjungitur, [*& propitius ero ei*] ambiguum est, utrum intelligatur, civitati Jerusalem, an viro illi justo. Utrumque enim præcessit. Hieron. refert ad civitatem. Et hîc notat singularem Dei misericordiam qui propter unum justum velit parcere civitati Jerusalem, cùm Abraham interpellans pro Sodoma & Gomorrha non ausus fuit descendere infra decem justos. Septuaginta habent, [*propitius ero eis.*] Scilicet quæ justum, ut habeat cur toti populo parcat; sed in numero singulari pluralis est intelligendus, ita ut intelligantur tot justi, propter quos conveniens sit toti multitudini parcere.

v. 3. *Domine, oculi tui respiciunt fidem. Quæritur*, quæ fides intelligatur, utrum ea à qua dicuntur fideles, id est, veri Dei cultores? an quæ spectatur in promissis, & pactis servandis? Hieron. referre videtur ad fidem, quâ in Deum creditur. *Domine*, inquit, *oculi tui respiciunt fidem*; non opera Judæorum, in quibus juxta legis cæremonias exultabant, sed fidem Christianorum, per quam gratiâ salvi facti sumus. Sic ille. Magis tamen probabile videtur intelligi fidem in pactis & promissis, quæ alio nomine veritas appellatur. Paulò ante enim dixerat, *An inveniatis virum facientem judicium & quærentem fidem*; seu, ut Symmachus transtulit (*veritatem.*) Ea autem non aliud est quàm justitia in promissis, & pactis, & juramentis servata. Præcedit quoque proximè ante hæc verba: [*Domine oculi tui respiciunt fidem.*] *Quod si etiam, vivit Dominus, dixerint, hoc falsò iurabunt*: q. d. nulla est fides in eis, ne quidem, si juraverint per nomen Domini.

CAPUT VI.

v. 4. S*Anctificate super eam bellum.* Id est, indicite bellum. Et sic Joëlis 3. & Michææ 3. *Sanctificant super eum prælium.* Et Joëlis 1. *Sanctificate ieiunium.* Et 2. *Sanctificate Ecclesiam*, id est, indicite conventum.

v. 7. *Sicut frigidam facit cisterna aquam suam, sic frigidam fecit malitiam suam.* Videlicet Jerusalem; de qua præcedit: *Hæc est civitas visitationis, omnis calumnia in ea.* Hîc duplex pridem fuit lectio in posteriori membro: vel ut utrumque poneretur in accusandi casu, sicut jam positum est, vel ut postremum legeretur in nominativo (*malitia*) & ita habet textus Hieron. & sic etiam interpretatur, ut mox ostendemus. Secundum nostram lectionem sensus est; Sicut cisterna evomit aquam frigidam, ita & civitas Jerusalem nihil aliud evomit quàm frigidam malitiam, q. d. valdè increvit, & invaluit malitia in ea. Videlicet virtus aquæ potissimum in frigore consistit, quæ est naturalis ejus qualitas. In scriptura autem quæ bona sunt, calori, quæ mala, frigori tribuuntur. Unde illud: *Quoniam abundat iniquitas, refrigescet charitas multorum.* Matth. 24. Hieron. secundum suam lectionem sic interpretatur, *Frigidam fecit malitia sua*, id est, malitia quæ in medio ejus est, frigidam fecit ipsam civitatem Jerusalem, omnemque calorem vitæ spiritualis in ea extinxit. Ex Hebræo hoc modo vertunt hodie: *Sicut cisterna evomit aquas suas, sic Ierusalem evomit, seu ebullit malitiam suam.* Per quod significatur abundantia & assiduitas quædam iniquitatis. Sed eodem ferè omnes sensus redeunt.

v. 16. *Hæc dicit Dominus: State super vias & videte, & interrogate de semitis antiquis quæ sit via bona, & ambulate in ea, & invenietis refrigerium animabus vestris.* Pia admodum admonitio, & hoc sæculo imprimis necessaria. Nempe inde omnis hæretica novitas exorta est, quia hoc præceptum minimè servatum fuit; quia non perstiterunt in viis antiquis; nec de iis interrogaverunt; sed ab eis declinaverunt in diverticula. Et sicut tempore veteris Testamenti viæ istæ antiquæ erant quæ monstratæ erant à Patriarchis & Prophetis, & vestigiis eorum tritæ, mox ubi à Judæis derelictæ fuerunt, eis non refrigerium, sed varios dolores attulerunt; ita & tempore novi Testamenti viæ antiquæ sunt, quæ præscriptæ sunt ab Apostolis & Apostolicis viris, eorumque successoribus; per quas & ipsi ambulaverunt, & nobis, ut per easdem ambularemus, etiam sanguine suo conspersas reliquerunt. Hæ viæ sunt doctrina orthodoxæ fidei, & doctrina sanctæ conversationis; à quibus qui aberrat, & in iis non ambulat, nunquam inveniet refrigerium animæ suæ.

CAPUT VII.

v. 3. B*Onas facite vias vestras, & studia vestra, & habitabo vobiscum in loco isto.* Ostenditur in homine esse liberum arbitrium, idque activum, quo proprio & libero voluntatis motu potest vias suas, id est, actiones, & studia sua facere bona vel mala; tametsi bona facere non possit sine adjuvante gratia Dei. Estque hoc diligenter observandum contra doctrinam Lutheri, Calvini, & aliorum sectariorum nostri temporis, qui liberum arbitrium, vel certè ejus activitatem tollunt.

v. 4. *Nolite confidere in verbis mendacii, dicentes, Templum Domini, templum Domini, templum Domini est.* Videndum contra quos verba ista dirigantur à pro-

pheta. Non enim putandum est, omni modo prohiberi fiduciam in templo Domini. Nam in eo haud dubiè excelluit populus Judaïcus præ cæteris nationibus; & meritò gloriari potuisse videtur, quod Deus ibi templum fieri, & sacrificia offerri elegisset. Deinde preces in templo effusæ ad Dominum, cæteris paribus, plus impetrabant, quemadmodum est manifestum ex iis quæ leguntur circa dedicationem templi Salomonis 3. Reg. 8. & 1. Paral. 6. Sed, scilicet, contra eos dirigitur hic sermo propheticus, qui cum malè viverent, & de vita in meliùs mutanda non cogitarent; tamen sibi promittebant impunitatem, & omnia tuta; tantùm ob id, quia apud eos erat templum Domini. Hæc enim cogitatio erat prorsus carnalis, & Deo indigna, stultè illis cogitantibus quasi speciosa illa templi structura ita Deum delectasset, ut propterea ad peccata populi conniveret; cùm potiùs illa ipsa fuerit causa gravioris punitionis, quod peccatis suis locum illum contaminasset. Ex quibus patet, quàm ineptè hunc locum & similes torqueant sectarii adversus Catholicam doctrinam, quæ habet, quod propter Ecclesiæ preces in consecratione seu dedicatione ejus factas, itemque propter consensum multorum in ea simul orantium, preces in basilicis consecratis factæ plus valeant & impetrent, quàm factæ in locis privatis.

v. 21. *Hæc dicit Dominus, Holocautomata vestra addite victimis vestris, & comedite carnes. Quia non sum locutus cum patribus vestris, in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocautomatum &c.* Et nonnullis interjectis: *Sed hoc verbum præcepi eis dicens &c.* frequentissimè inculcat Scriptura sacra holocausta & victimas Deo non placere propter se, sed tantùm propter cultum internum qui est in animo. Ad hoc ostendendum testatur hîc Dominus se populo Israëlitico primum, & mox ab egressu de Ægypto dedisse Decalogum, posteà autem tandem, (quando peccaverant in adoratione vituli) addidisse præcepta de sacrificiis offerendis; ne populus scilicet ad idola deflueret. Unde sequitur, præcipuam pietatem esse in iis quæ præcipit Decalogus, sacrificia & holocausta quasi secundario addita, & velut ex occasione: & proinde in iis summam pietatem non esse constituendam. At *quæres*: Nonne jam ante datum erat præceptum Agni Paschalis? Erat; idque ex causa peculiari in memoriam admirabilis eductionis illius populi ex Ægypto: sed congeries illa præceptorum cæremonialium de tam variis sacrificiis, posteà populo imposita est, ex causa superiùs allata. Vide Hieronymum in hunc locum.

CAPUT VIII.

v. 7. *Milvus in cœlo cognovit tempus suum, turtur, & hirundo & ciconia custodierunt tempus adventus sui, populus autem meus non cognovit judicium Domini.* Similis sententia, cum ea quæ est Isaiæ 1. *Cognovit bos possessorem suum &c.* Et justa est hæc expostulatio Dei cum populo Israël; imò cum toto genere humano; quâ manifestè convincitur corruptio naturæ humanæ, cùm aliorum animantium natura eousque integra & incorrupta perseveret. Nam sicut aliis animantibus naturale est sequi ea quæ sensui grata sunt: & maximè quæ animali vitæ sustentandæ sunt necessaria; ita homini meritò censetur naturale Deum nosse, & cognitum colere. Hæc est enim hominis vita, quatenus homo est, id est, quatenus animal rationale. Atqui videmus hominem nasci jam alienum à Dei cognitione; propensum ad credendum falsis magis quàm veris; & ad vitia sectanda, ubi è contra bestiæ à natura satis instructæ sunt, ut finem suæ naturæ sequantur. Unde necesse est vitium aliquod & corruptelam in humana natura agnoscere, quam meritò hîc Deus per prophetam deplorat.

v. 11. *Et sanabant contritionem filiæ populi mei ad ignominiam, dicentes: Pax, Pax: cum non esset pax.* Hier. Hoc, inquit, propriè de sacerdotibus & Doctoribus intelligendum est, qui divitibus, & eis, quos vident in honore maximo constitutos, repromittunt prospera, & clementem prædicant Deum; magis illos sup-

A plicio, & iracundię pręparantes. Hęc Hieron. Referri etiam potest ad eos qui peccatoribus facilè manus imponunt, & ad reconciliationem admittunt; neque securim ad radicem ponunt, ut peccandi voluntatem acribus admonitionibus tollant ex animo confitentis; solùm oleum infundentes in vulnera, non etiam vinum. Hi scilicet dicunt Pax, cum non sit Pax; quia talem sententiam Deus non approbat.

CAPUT IX.

v. 1. *Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum, & plorabo die ac nocte interfectos filiæ populi mei?* Considerandum prophetam tanquam fidelem ministrum, & nuntium voluntatis Dei ad populum, ferventissimum esse tum in reprehendendis peccatis populi, B tum etiam in annuntianda eis comminatione divinæ vindictæ. Ad cujus exemplum oportet omnes verbi Dei concionatores, grassantibus præsertim gravioribus peccatis, (ut hoc nostro sæculo) præcipuè incumbere in eam curam, ut peccata populi libera voce castigantes, & supplicia tam æterna, quàm temporalia peccatoribus parata denuntiantes, conentur à grege sibi commisso iram Dei avertere: Sciantque sibi dictum illud Isaiæ 58. *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum.* Et illud Ezech. 33. *Si dicente me ad impium, Morte morieris, non fueris locutus, ut se custodiat impius à via sua; ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem ejus de manu tua requiram.*

C v. 14. *Et abierunt post pravitatem cordis sui, & post Baalim, quod didicerunt à patribus suis.* Hieron. in contextu, & similiter in commentario legit (*quos*) ut sensus sit: Eosdem Deos, quos patres eorum coluerunt, acceperunt ab iis filii. Sed ad sensum non multum interest, sive (*quos*) sive (*quod*) legatur. Quando enim legitur (*quod*) significatur filios hoc ipsum à patribus accepisse, quod ambularent post Baalim. Notat Hieron. Ergo nec parentum, nec majorum error sequendus; sed authoritas scripturarum, & Dei docentis imperium. Sententia omninò verissima. Nulla enim authoritas valere debet ad sequendum errorem. Sed non est hinc consequens, (quod obtendunt hæretici) infirmo argumento niti Catholicos, dum doctrinam suam probant ex authoritate majorum: Non enim qualescumque majores allegant, sed eos, quibus ipsa Scriptura sacra testimonium perhibet veritatis, D & sanæ doctrinæ, de quibus Apostolus ad Ephes. 4. *Dedit quosdam Apostolos, quosdam prophetas, alios Evangelistas, alios pastores & doctores in ædificationem corporis Christi, ut jam non simus parvuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ &c.* Talium majorum authoritate nituntur catholici; & per eos hoc consequuntur, ut jam non sint parvuli fluctuantes, ut sunt hæretici. Sed absolutè, non sequitur: Majores sic crediderunt, ergo ita nobis credendum est. Nam ita redeundum nobis esset ad cultum idolorum, quia majores nostri ante mille annos idola coluerunt. Vide etiam suprà cap. 6. vers. 17.

v. 21. *Ascendit mors per fenestras nostras.* Quamvis ad literam hoc rectè exponatur, de impetu & invasione Babyloniorum, quod eorum tanta fuerit fortitudo, & velocitas, ut non expectarent aperiri fores, sed per fenestras E & tecta conscenderent ad mortem Judæis inferendam; utiliter tamen etiam ad morum instructionem accommodari potest; si spiritualiter intelligatur; quod per omnes sensus tanquam fenestras quasdam ad animæ interitum mors introeat peccatorum. Unde & à Psalmista dictum est, Psalm. 118. *Averte oculos meos, ne videant vanitatem.*

v. 24. *Sed in hoc glorietur, qui gloriatur, scire & nosse me; quia ego sum Dominus.* Nequaquam hoc pro iis facit, qui de sola fide gloriantur, & ex ea sola justitiam & salutem expectant: Manifestè enim eos convincunt verba sequentia, quæ sic habent: *Quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam, & judicium, & justitiam in terra. Hæc enim placent mihi, ait Dominus.* Quibus verbis significat ita demùm gloriandum esse,

in Dei cognitione, si quis faciat ea, quæ Deo placent, A nimirum misericordiam, judicium & justitiam. Unde Joannes in 1. sua Canonica cap. 2. *Qui se dicit nosse Deum, & mandata ejus non custodit, mendax est.* Vide ibid. nostrum Comment.

CAPUT X.

v. 2. **H**ÆC *dicit Dominus: Iuxta vias gentium nolite discere, & à signis cæli nolite metuere, quæ timent gentes, quia leges populorum vanæ sunt.* Hac sententia manifestè reprimitur vanitas, & superstitio Genethliacorum; quos olim Vulgus Mathematicos vocabat; qui ex astris, quæ sunt posita in signa annorum, temporum, mensium & dierum, de actionibus mortalium, seu malis, seu bonis: de qua aliis eventis fortuitis, audent vel certum, vel probabile aliquid pronunciare. Adversus quorum superstitiosam præsumptionem, B vide sententias veterum ad cap. 1. Gen. Facit etiam hæc prophetæ sententia contra absurdam quorumdam opinionem, existimantium, seu certè docentium; solem, lunam, aliasque stellas esse mente præditas; cùm scriptura, & hoc loco, & initio Genesis, volens Hebræos ab eorum cultu absterrere, non aliud eis tribuat, quàm quod sunt signa, quibus anni, menses, dies, distinguantur.

v. 11. *Sic ergo dicetis eis; Dii cælos & terram non fecerunt, pereant de terra, & de his quæ sub cœlo sunt.* Alii intelligunt hoc dicendum de ipsis idolis, ut Hier. Alii de idolorum cultoribus, nempè Babyloniis; ad quos adducendi erant Judæi, contra quos etiam instruxit eos Jeremias in epistola quæ connectitur libro Baruch, ut sensus sit. Cùm eritis captivi in Babylone, & hortati vos C fuerint Babylonii ad cultum idolorum, hoc est, deorum suorum, sic dicetis eis: *Dii qui cœlos & terram non fecerunt, pereant*; scilicet, quia Dii non sunt, sed opera manuum hominum, aut etiam dæmonia: Quod autem dicit, (*Et de his quæ sub cœlo sunt*:) intelligit omne id, quod supra terram & sub cœlo pro Deo colitur.

v. 23. *Non est hominis via ejus; nec viri est, ut ambulet, & dirigat gressus suos.* Dupliciter hoc exponi potest, ita tamen ut neuter sensus patrocinetur eorum errori, qui ex his verbis libertatem voluntatis humanæ tollere conantur. Prior sensus est: Non esse in hominis potestate, ut ad effectum perducat cogitationes & consilia sua, id est, ut prosperet actiones suas; quippe quæ multipliciter impediri possunt, vel divinitus, vel etiam aliunde. De quo sensu vide ad Deut. 28. Aliter sensus est, D quo utuntur August. & Hier. contra Pelagianos, ut significetur non esse positum in hominis potestate, sine adjutorio gratiæ divinæ, ut gressus suos dirigat, id est, ut rectas, ac bonas faciat actiones suas. Vide si placet nostra in 2. distinct. 24. §. 15. & dist. 26. §. 24. & 29.

CAPUT XI.

v. 4. **A***Vdite vocem meam, & facite omnia quæ ego præcipio vobis, & eritis mihi in populum, & ego ero vobis in Deum.* Ex his verbis manifestum est eum recedere à pacto qui non servat omnia etiamsi quædam servet. Unde & in lege scriptum est: *Maledictus homo qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis*, citante Apostolo ad Galat. 3. Istud admonendum putavi ne quis existimet maledictum legis ad eos tantùm E pertinere, qui legem sic penitus abjiciunt ut nihil ejus observetur; secundùm quorum sententiam non erit maledictus qui idola colit: modo honoret parentes & non furetur.

v. 14. *Tu ergo noli orare pro populo hoc, & ne assumas pro eis laudem & orationem, quia non exaudiam in tempore clamoris eorum ad me.* Laudem intelligit Hieronym. qua Dei clementia laudatur, commemoratione beneficiorum priorum; ut per hoc impetretur misericordia in præsenti afflictione. Nam omnis oratio ferè laudem aliquam Dei habet conjunctam: velut cum dicitur: Omnipotens & misericors Deus; laudatur potentia & bonitas Dei. Pro *laude*, alii vertunt, *clamorem.* Vox Hebræa significat clamorem, aliquando laudis aliquando mœroris, seu lamentationis. Sed quare prohibetur propheta pro eis orare? Ipse Dominus respondet: *Quia non exaudiam*, frustrà enim orat, qui certus est, se non exauditum iri. Sciendum autem loqui Dominum de afflictione temporali, non de pœnis æternis. Nam tenemur omnem hominem diligere, id est, salutem æternam ejus optare, quamdiu nobis non constat per revelationem de contraria Dei voluntate; quo casu talis homo desineret esse proximus. Addit autem Hieron. Ex quibus discimus, frustrà aliquem rogare pro alio, cùm ille non meretur accipere, pro quo rogatur Deus. Quod similiter intelligendum est de afflictione temporali. Videlicet, quia non est rogandus Deus, ut auferat ab aliquo virgam temporalem, nisi ille per pœnitentiam ostendat se aliquousque correctum. Alioqui, pro indignis etiam, sæpè rogat Ecclesia, ut Deus det eis pœnitentiam, inspiret fidem, ut ex indignis dignos faciat, & ex rebellibus obedientes.

v. 15. *Nunquid carnes sanctæ auferent à te malitias tuas?* Carnes sanctas vocat Deo sanctificatas per immolationem, q. d. Numquid victimæ Deo immolatæ auferent malitias, id est, purgabunt, expiabunt peccata tua? q. d. minimè.

v. 19. *Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam, & non cognovi, quia cogitaverunt super me consilia dicentes: Mittamus lignum in panem ejus &c.* *Quæritur* utrum de Jeremia, an de Christo hæc accipienda sint? Quod de Jeremia, omninò contextus convincere videtur. Sequitur enim, *Propterea hæc dicit Dominus ad viros Anathoth, qui quærunt animam tuam.* Hoc ad Jeremiam pertinet, qui erat ex Anathoth, & à suis civibus persecutionem patiebatur. Quod verò de Christo intelligatur, itidem videtur; quia, ut inquit, Hieron. omnium Ecclesiarum iste est consensus, ut sub persona Jeremiæ à Christo hæc dici intelligant. Ac demum sic concludit: Ut omni interpretationis molestia liberemur, illam sequamur regulam, quod omnes prophetæ in typum Domini Salvatoris pleraque gesserunt; & quidquid juxta præsens tempus completum sit in Jeremia, hoc in futurum de Domino prophetari.

Itaque quod sequitur: *Mittamus lignum in panem ejus, & credamus eum de terra viventium*; Similiter ad literam intelligitur de ligno, verisimiliter arboris taxi, cujus magna est copia in Judæa & Arabia; cujus arboris lignum, utpotè præsens venenum, cogitabant adversarii Jeremiæ minutatim concisum, mittere in panem, seu cibum ejus; ut ita sanctum prophetam è vita tollerent. Sed cum scriptura, ut dictum est, variis sensibus fœcunda sit, intelligitur quoque juxta omnium Ecclesiarum consensum, ut ait Hieron. de Christo Domino, qui *quasi agnus ductus ad victimam non aperuit os suum, & non cognovit:* subintellige (inquit Hieronymus) peccatum, vel fuit quasi non cognoscens ea, quæ in illum consilia cogitabantur: Cujus inimici quoque dixerunt, *Mittamus lignum in panem ejus*, dum crucem corpori ejus pararunt; ejus, inquam, qui verè dixit, Joan. 6. *Ego sum panis, qui de cœlo descendi.* Et similiter quæ sequuntur, in Christum optimè quadrant.

CAPUT XII.

v. 1. **Q***Vare via impiorum prosperatur; bene est omnibus, qui prævaricantur, & iniquè agunt?* Sciendum expostulationem prophetæ cum Deo non aliud esse, quàm vehementem admirationem hominis justi, & certo scientis; non esse injustitiam apud Deum, (sicut & hic propheta præmittit: *Iustus quidem tu es Domine*) nondum tamen intelligentis, quo occulto Dei consilio cuncta ferè prospera impiis evenire permittantur. Similis est cum Deo disputatio Davidis Psalmo 72. & Habacuc prophetæ cap. 1. Quin ejusdem quoque argumenti videtur prolixa illa altercatio inter Job & amicos ejus. Et est quidem ea tentatio aliqua justorum, vel ad sequendum vias impiorum, vel ad accusandum Dei justitiam: sed consolantur tandem justi, tum in illo Psalm. 72. tum

hoc loco: Cujus consolationis summa est; quod impii A ad tempus quidem prosperè agunt, sed ad hoc, ut postea gravius, vel in hoc sæculo, vel certè in futuro puniantur: justi autem ad tempus affliguntur, ut in æternum salventur.

v. 2. *Plantasti eos & radicem miserunt: proficiunt & faciunt fructum.* Intelligitur hoc de prosperitate temporali, non de mala doctrina, quam neque Pater cælestis plantat, neque sinit diu radices agere, juxta illud Matth. 15. *Omnis plantatio quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur.* Neque repugnat huic sententiæ illud Sapientis Sap. 4. *Spuria vitulamina*, vel (ut alia lectio habet) *adulterinæ plantationes, non dabunt radices altas.* Per hoc enim significatur non fore perpetuam eorum felicitatem, ac plerumque etiam contingere, ut temporali prosperitate non diu fruantur, sed citò eorum B prosperitas extinguatur, ut probant exempla sacræ scripturæ, præsertim in Regibus Israël.

Ibid. *Prope es tu ori eorum, & longè à renibus eorum.* Quidam dictum hoc volunt peculiariter adversum sacerdotes Anathoth, de quibus sub finem capitis præcedentis. Cùm sacerdotes essent, Deum quidem in ore habebant, sed longè erat à renibus eorum, quia libidini vacabant, cujus sedes in renibus est. Nam de illis scriptum accipiunt illud suprà cap. 5. *Unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat.* Fortè rectiùs per renes accipiuntur intimæ cogitationes hominis, juxta illud Psal. 7. *Scrutans corda & renes Deus.* Nam & superiori capite dixit Deo: *Qui judicas justè, & probas renes & corda*, & alibi sæpè hac significatione sumitur. Sensus igitur erit, Deum quem semper in ore habent, longè abesse à corde & cogita- C tione eorum, juxta illud Isaiæ 29. *Populus hic labiis glorificat me, cor autem ejus longè est à me.*

v. 7. *Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum ejus. Facta est mihi hereditas mea quasi leo in sylva.* Tametsi hæc verba ad litteram intelligantur de Jeremia qui persecutionem patiebatur à civibus suis & gente sua; secundum mysticam tamen intelligentiam non est dubium quin in persona Christi prænuntiata sint, qui reliquit domum suam gentem Judaïcam, juxta id quod dicit in Evangelio, Matth. 23. *Relinquetur vobis domus vestra deserta.* Qui dilectam animam suam dedit in manus inimicorum: juxta illud quod ait Joan. 10. *Potestatem habeo ponendi animam meam.* Cui hæreditas sua facta est quasi leo in sylva, quando contra eum clamaverūt Judæi ut cruci- D figeretur, & quando contra eum à Patre missum conspiraverunt dicentes: Matth. 21. *Iste est hæres, venite occidamus eum.*

v. 10. *Pastores multi demoliti sunt vineam meam, conculcaverunt partem meam, dederunt portionem meam desiderabilem in desertum solitudinis.* Dubium est, quos hîc intelligat nomine pastorum. Vel enim intelligi possunt ipsius plebis principes, & sacerdotes, qui pastores quidem sunt titulo tenus; revera autem demoliuntur vineam Domini; idque, vel malè docendo, vel falsa exempla præbendo; vel etiam sola negligentia, ac defectu doctrinæ & disciplinæ; contra quos pastores alibi dicitur: *Væ pastoribus, qui pascebant semetipsos, gregem autem meum non pascebant.* Vel intelligi quoque possunt pastorum nomine principes non ipsius E populi Israëlitici, sed Chaldæorum, qui verè demoliti sunt vineam Domini, quando devastarunt terram Juda, & populum duxerunt captivum. Ita de Chaldæorum principibus loquitur Jeremias cap. 6. *Ad eam venient pastores, & greges eorum: fixerunt in ea tentoria in circuitu.* Et David seipsum pastorem vocat populi sui 2. Reg. ult. quando dicit: *Ego sum, qui peccavi, isti, qui oves sunt, quid fecerunt?* Et Homerus jam olim etiam in suis carminibus principes Græcorum, aliquoties vocat pastores populorum. Aptissimè autem principes vocantur pastores populi, quia eum pascunt & dirigunt in pace & justitia.

CAPUT XIII.

v. 4. *Tolle lumbare, quod possedisti, & surgens vade ad Euphratem, & absconde ibi illud in foramine petræ. Et abii, & abscondi illud.* Totum hoc quod se fecisse narrat propheta, quidam existimant, non corporaliter factum fuisse, sed in spiritu. Ratio interpretationis hujus esse videtur, quod difficillimè potuisset Jeremias semel, atque iterum excurrere usque ad Euphratem, longè ab Hierosolymis dissitum. At cur non potuit, cùm hoc non legatur factum tempore obsidionis? Nec videtur dicendum Jeremiam corporaliter raptum fuisse per aëra ad Euphratem usque, ut hęc faceret, licet sic raptus sit Habacuc usque ad lacum leonum ubi erat Daniel, quia hîc dicitur *Surgens vade ad Euphratem*, & ipse abiisse se scribit, quod gressum pedum propriè significat.

v. 16. *Date Domino Deo vestro gloriam, antequam obtenebrescat, & antequam offendant pedes vestri ad pedes caliginosos.* His verbis hortatur Jeremias populum ad pœnitentiam. Scilicet gloria Dei est humiliatio nostra, pœnitentia & confessio peccatorum. Unde peccatoribus aliquoties dictum legimus: *Da gloriam Deo.* Sic Josue ad Achan, Josue 7. quando abstulerat de anathemate Jerico: *Da gloriam Deo*, & Apocal. 16. v. 9. dicitur: *Non egerunt pœnitentiam, ut darent gloriam Deo.* Quod autem hîc additur, (*antequam obtenebrescat*) comminatio est grandis afflictionis, nisi pœnitentiam agant. Hieron. per montes caliginosos intelligit Babylonem, de qua Isaiæ 13. *Super montem caliginosum levate signum.* Alii generaliter accipiunt, per montes caliginosos figuratè significari maximas tenebras, id est, gravissimas calamitates. *Mysticè* autem hoc dicitur omnibus peccatoribus; nempe, ut dent gloriam Deo, priusquam adveniat tempus tenebrarum, in quibus operari non licebit, & pœnitentia erit inutilis, sicut illorum impiorum de quibus Sapient. 5. Unde & Dominus in Evangelio dicit: *Operamini dum dies est, venit nox quando nullus operari potest.* Joan. 9.

v. 23. *Si mutare potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas. Et vos poteritis bene facere, cùm didiceritis malum.* Quæret aliquis: An ergo impossibile est, eum qui prava consuetudine est imbutus, deflectere posse & venire ad virtutis studium? *Respondeo*, non meis, sed Christi verbis in Evangelio Matth. 19. ubi similem ipse sententiam protulit dicens: *Facilius est camelum transire per foramen acus, quàm divitem intrare in regnum cælorum*, quâ eadem phrasi etiam utuntur Marcus & Lucas: Verùm cum hoc audito, mirati essent discipuli dicentes: *Quis ergo poterit salvus esse?* Respondit Christus: *Apud homines hoc impossibile est; apud Deum autem omnia possibilia sunt.* Sic & hîc respondeo; apud homines fieri non posse, ut bene vivat qui longa consuetudine didicit malum; sed apud Deum omnia similiter esse possibilia, cujus singulari & potenti adjutorio etiam prava & inveterata consuetudo peccandi commutari poterit in sanctam vitæ conversationem. Interim satis ostendit hæc sententia quàm sit periculosum, frequentia peccandi venire in peccati consuetudinem.

CAPUT XIV.

v. 9. *Tu autem in nobis es Domine, & nomen tuum invocatum est super nos, ne derelinquas nos.* Verba sunt Jeremiæ orantis pro populo. Quod autem dicit: *Tu autem in nobis es Domine*; Deus erat in illo populo per verum cultum & religionem. Item quia ibi templum, & propitiatorium erat; in quo dicebatur Deus requiescere. Et quamvis multi essent in illo populo, qui defecerant ad idola; tamen notus tantùm erat in Judæa Deus, nondum in aliis gentibus. Sic enim dicit: *Et nomen tuum invocatum est super nos*, quia licet esset Deus omnium per creationem & dominium; tamen peculiariter nominabatur Deus Hebræorum, & Deus Israël, propter cultum ejus, qui in solo illo populo servabatur; reliquarum enim gentium dii erant idola, aut dæmonia. Accommodat D. Hieronymus hæc ad Christianos dicens;

Nomen bonum invocatum est super nos, ut appellemur Christiani à Christo Deo & Salvatore nostro.

v. 12. *Cùm jejunaverint, non exaudiam preces eorum, & si obtulerint holocautomata, & victimas, non suscipiam ea.* Hanc sententiam, aliasque similes fraudulenter hæretici jactitant contra jejunia Ecclesiastica, & sacrificium Christianum; quasi in illis nullum cultum sibi gratum Deus agnoscat; cùm potiùs his verbis significetur esse quædam jejunia & sacrificia, quibus placari possit. Qui enim negat se placari jejuniis impiorum, id est, eorum qui in malitiæ suæ proposito perseverant; satis insinuat se placari jejuniis pœnitentium; & qui negat sibi grata esse sacrificia permanentium in suis peccatis, consequenter significat sibi placere sacrificia à peccatis convertentium se ad Deum. Hinc Hieron. hoc loco: Jejunia B & victimæ & holocausta tunc proficiunt, cùm recedimus à vitiis, & flemus antiqua peccata. Sin autem in sceleribus permanentes, putaverimus votis atque sacrificiis redimere nos, vehementer erramus. Sic ille. Vide plura ad similem locum de sacrificiis suprà c. 8. v. 21. & de Jejunio, Isaiæ 58. v. 5.

CAPUT XV.

v. 1. *Si steterit Moyses & Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum.* In his verbis duo continentur notatu digna. *Alterum*, Sanctos, sive hîc in terris viventes, sive etiam vita defunctos, quales erant Moyses & Samuel, intercessione sua posse avertere iram Dei à populo, id quod constat hos duos sanctissimos prophetas in vita fecisse; & ideò scilicet eos peculiariter C nominat. Sic de Moyse legimus Numer. 14. cùm orasset Dominum dicens: *Dimitte obsecro peccatum populi hujus*, continuò respondisse Dominum: *Dimisi juxta verbum tuum.* Et de Samuele 1. Reg. 7. *Clamavit Samuel ad Dominum pro Israël, & exaudivit eum Dominus.* Et hoc quidem primum hîc notandum. Significatur tamen simul & hoc; tantam aliquando esse peccatorum gravitatem, ut Deus declaret se nolle misereri, nec admittere preces orantium pro peccatoribus, ut plagæ avertantur. Et taliter hic se affectum declarat, dicens: *non est anima mea ad populum istum.* q. d. nullo modo miserebor populi hujus. Sunt enim hæc dicta per figuram, Scripturæ maximè veteris Testamenti familiarem, quæ Græcè vocatur *ἀνθρωποπάθεια*, quia nimirum ea quæ humana sunt, ut corpus, D anima, eorumque partes vel affectus, Deo tribuuntur, qui alioqui est ens simplicissimum. Vide etiam nost. in 4. dist. 45 §. 14.

v. 3. *Et visitabo super eos quatuor species: Gladium ad occisionem, & canes ad lacerandum &c. ----- propter Manassem filium Ezechiæ regis Iuda.* Duo notanda; *Alterum*, posteros puniri propter peccata majorum, si videlicet ea non desinant imitari; etiamsi majores pœnitentiam egerint, sicut legitur de Manasse. De hac re ita annotat Hieron. Quomodo Sanctorum merita descenderunt ad posteros, sicut David, & aliorum; sic peccatorum flagitia, si liberi nepotesque similia gesserint, ad posteros perveniunt. Dissimiliter tamen; quia merita majorum juvant minores sine ipsorum merito; peccata autem majorum in minoribus non puniuntur, nisi & ipsi E peccaverint. Et hoc primum. *Alterum* est, populum subinde flagellari à Deo propter peccata principum: Cujus exemplum etiam in Davide habemus; qui cum populum numerasset, vindicta Dei in universum Israël grassata est. Annotavit & hoc Hieron. Id autem quoties fit, non est dubitandum justè fieri, quia populus, vel iisdem, vel aliis peccatis obnoxius est, quæ ultionem divinam exigant.

v. 10. *Væ mihi, mater mea, Quare genuisti me, virum rixæ?* Et paulò pòst: *Non fœneravi, nec fœneravit mihi quisquam.* Vocat se Jeremias *virum rixæ, virum discordiæ in universa terra*, eodem modo sicut de Christo dicit Simeon Lucæ 2. *Ecce positus est hic in ruinam, & signum cui contradicetur.* Et fuit in hoc Jeremias typus A quidam Christi: & sicut hic Jeremias subjungit quod omnes illi maledixerint; ita & hoc impletum fuit in Christo, maximè quando pependit in Cruce. Nam & proceres, & sacerdotes, & scribæ, & milites, & plebs, & latrones supplicii consortes, insultabant ei, & maledictis lacessebant. Quod ergo Jeremias dicit: *Non fœneravi, nec fœneravit mihi quisquam; omnes maledicunt mihi*, Sensus est: Nec dedi mutuum, nec accepi, & tamen patior rixas & discordias: Videlicet, qui dant mutuum, & qui accipiunt, solent implicari litibus; illi, ut recipiant, isti, quia non reddunt. Quasi ergo dicat; Involvor, & obnoxius sum litibus, discordiis, & contradictionibus, eodem modo, ac si mutuum dedissem vel accepissem.

CAPUT XVI.

v. 2. *Non accipies uxorem, & non erunt tibi filii, & filiæ in loco isto.* Diligenter notandum contra novos, hoc tempore, oppugnatores castitatis, & cœlibatus ecclesiastici. Ex hoc enim loco duplex contra eos institui potest argumentatio. Nam primò: Si præcepit Deus prophetæ, ne duceret uxorem, haud dubiè, possibile est absque uxore in continentia vivere. Neque enim Deus præcepit quicquam impossibile. Et rursum; Si id præcepit Deus propter captivitatem populi futuram, ne tribulationes majores pateretur propter uxoris & filiorum miserias; quantò magis præstari id poterit, gratumque erit Deo, si quis non præcepto compulsus, sed voto proprio obligatus, uxore careat, & voluptatibus carnis renunciet, castretque seipsum propter regnum cœlorum, ut loquitur Christus Matth. 19.

v. 5. *Hæc enim dicit Dominus: Ne ingrediaris domum convivii, neque vadas ad plangendum, neque consoleris eos, quia abstuli pacem meam à populo isto.* Pro vocabulo (*convivii*) Heb. est dictio, quæ convivium significat, non qualecumque, sed quale lugentibus super mortuum parari solet. Prohibet ergo Dominus prophetæ, ne hujusmodi convivium accedat; neque jungat se plangentibus, neque eos consoletur. Verùm cum sit humanitatis officium consolari lugentes; *Quæritur*, quare id Dominus prophetæ prohibeat? Hieronymus imputat hoc magnitudini peccatorum ipsius populi, ut sicut præcipit Apostolus cum quibusdam nec cibum sumere, & Joannes prohibet quibusdam ave dici, id est, vel salutari; ita prophetæ præcipiatur, ne se immisceat inimicorum Dei conviviis. Sed responsio non videtur satisfacere. Neque enim omnes in illo populo tam grandes erant peccatores ut propheta prohiberetur omninò cum iis communicare, etiam in luctu. Proinde dicendum potius, præceptum esse propheticum, id est, quo prohibetur prophetæ, ne lugeat mortuos, aut consoletur lugentes, quia illo facto prophetæ Dominus voluit significare, tantam fore stragem & multitudinem interfectorum, & mortuorum in illo populo, ut defuturi sint, qui sepeliant, aut mortuos lugeant, aut lugentes consolentur. Hoc significari satis patet ex contextu.

v. 16. *Ecce ego mittam piscatores multos, dicit Dominus & piscabuntur eos. Et post hæc mittam eis multos venatores, & venabuntur eos.* Accommodat hæc August. doctissimè ad Ecclesiam, ejusque ministros serm. 61. in Novis, qui idem est Tomo 9. inter 14. num. decimus. De utilitate jejunii cap. 9. Primò, inquit, piscatores misit Deus, posteà mittit venatores. Piscatores erant Apostoli. Neminem coëgerunt, neminem impulerunt, quia piscator retia mittit in mare, non cogit; sed trahit quod incurrit. Ita infideles in Ecclesiam congregati sunt. Venator autem sylvas cingit, dum os excutit, & terroribus undique multiplicatis cogit in retia. Id Ecclesia facit potissimum per sæculares potestates, dum pœnis & terroribus cogit eos qui in montibus & collibus, id est, superbis hæreticorum doctrinis vagantur; ut ad gremium matris suæ redeant. Hæc August. Locus utilis ad ostendendum, quare hæreticos potiùs quàm paganos ad fidem præstandam cogat Ecclesia.

CAPUT

CAPUT XVII.

v. 5. *Maledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, &c.* Et posteà v. 7. *Benedictus vir qui confidit in Domino; & erit Dominus fiducia ejus.* Ut respondeamus hæreticis, qui nobis Catholicis objiciunt, nos juxta Prophetæ sententiam maledictos esse, qui confidamus in hominibus, seu vivis, seu mortuis, quos invocamus, & quorum opem imploramus; explicabo quis, secundùm mentem Prophetæ, confidere dicatur in homine & quis confidere in Deo. Confidit itaque in homine, qui neglecto, aut desperato Dei auxilio principaliter ad hominis auxilium respicit. Id indicat Propheta, dum addit: *& ponit carnem brachium suum, & à Deo recedit cor ejus.* Confidit autem in Domino, qui à Deo expectat auxilium per ea media quæ à Deo ordinata sunt. Non ergo maledicti, sed benedicti potiùs sunt, qui veniam peccatorum, & Dei amicitiam per sanctorum interpellationem expectant, non ab alio quàm ab ipso Deo. Neque illi in homine, sed in Deo confidunt. Sed maledictus potiùs est qui intercessione sanctorum contempta, temeraria & superba præsumptione salutem aut veniam peccatorum à Deo audet expectare. Alioqui maledicti erant, qui dicebant Samueli 1. Reg. 12. *Ne cesses orare pro nobis.* Et Samuel ipse maledictus, qui respondebat, *Absit à me hoc peccatum, ut cessem pro vobis orare.* Maledictus erit & Paulus, qui toties eos ad quos scribit, rogat, ut pro se orent.

v. 9. *Pravum est cor omnium, & inscrutabile, quis cognoscet illud:* Pridem legebatur (*cor hominis*) sed legendum est (*omnium*) ita expressè habet Hieronymus interpres noster, in textu & in commentario. Ita completa MSS. Item Hebræa & Septuaginta. Et potest meritò istud ad omnes omninò homines referri, propter concupiscentiæ malum, quæ omnibus ferè bonis operibus nostris insidiatur; ita ut homo certò & infallibiliter de opere suo cognoscere non possit, utrum Deo sit acceptum, an secus; sed tantum humiliter confidere, si cor ejus non arguat eum; ut Joannes loquitur 1. Epistolæ cap. 3. Et ob hanc eandem causam dictum est à psalmista Psal. 18. *Ab occultis meis munda me Domine*; nempe cogitationibus, inquit Hieron. in hunc locum scribens. Quæ diligenter notanda sunt contra hæreticos dicentes, unicuique certò persuasum esse debere, se esse filium Dei. Et ne quis respondeat, prophetam tantùm dicere, aliis suum cor esse inscrutabile, sed non sibiipsi; ecce addit ex persona Dei: *Ego Dominus scrutans cor.* q. d. Nemo id scrutatur præter me. Nec etiam obstat illud 1. Cor. 2. *Quis enim hominum scit, quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est?* Hoc enim intelligitur de cogitatione, non de qualitate cogitationis, aut intentione. Scit enim homo quid cogitet, sed quid cogitatione sua finaliter prosequatur, non penitus novit. Unde idem Apostolus 1. Cor. 4. *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum.* Vide si placet nostrum Comment. citatis Apostoli locis.

CAPUT XVIII.

v. 6. *Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea domus Israël.* Solent hac similitudine uti hæretici ad evertendum liberum arbitrium, & ad ostendendum æquè utraque, tam mala, quàm bona, esse ab authore Deo, quia inquiunt, sicut figulus pro arbitrio suo fingit vas in honorem, vel in contumeliam, idque sine ulla cooperatione luti; cùm lutum tantùm patiatur formæ impressionem; ita Deus agit cum homine. Sic & Apostolus, inquiunt, dicit ad Rom. 9. *Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quid me fecisti sic?* Respondeo, clarum esse hanc similitudinem à Propheta Jeremia non adduci propter diversitatem operum humanorum; sed tantùm propter eventus prosperos & adversos. Et sensus est: Sicut lutum est in manu figuli, ut inde faciat opus quale vult; ita vos in manu mea, quantum ad præmia vel supplicia temporaria & æterna. Nam, inquit, etiamsi vastitatem & calamitatem denuntiavero alicui genti; si tamen gens illa agat pœnitentiam, tam facilè

A possum sententiam retractare, & convertere in bonum, quàm figulus ex luto dissipato rursum facit vas honorificum & utile. Imò nec Apostolus utitur hac similitudine, ad ostendendum Deum efficere operum diversitatem; sed tantùm ad hoc, ut doceat Deum pro suo arbitrio alios eligendo, facere vasa in honorem: alios relinquere, ut sint vasa in contumeliam. Vide nost. Comm. dicto loco ad Rom. 9.

v. 8. *Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitavi, ut facerem ei, &c.* Quæret aliquis: Quomodo pœnitentiam agit Deus, qui nihil agit pœnitendum? & de quo scriptum est, Rom. 11. *Sine pœnitentia sunt dona Dei & vocatio*: & tamen hîc etiam addit hoc Dominus: *Si fecerit malum in oculis meis, pœnitentiam agam super bono, quod locutus sum, ut facerem ei?* *Respondeo.* Figurata est locutio, quia Deus in

B scripturis dicitur pœnitentia duci, aut pœnitentiam agere, ex similitudine affectuum humanorum, quos frequentissimè scriptura Deo tribuit, ut iram, amorem, odium, desiderium. Sicut ergo irasci dicitur Deus quando vel punit, vel statuit punire hominum peccata; & amare dicitur, quando vel præstat, vel statuit præstare beneficium [sic enim homines faciunt, qui propriè irascuntur vel amant:] ita etiam Deus dicitur agere pœnitentiam, quando id facit, quod facere solent homines qui pœnitentia ducuntur. Hi enim ducti alicujus operis pœnitentia, destruunt illud opus, & pœnitentia ducti alicujus promissionis, vel comminationis, promissionem abolent, & minas remittunt. Ita Deus dixit Genes. 6. *Pœnitet me fecisse hominem*, scilicet, quando hominem quem fecerat, statuit propter peccata diluvio delere. Ita & hoc loco pœnitentiam agere dicitur, super comminatio-

C ne malorum, quando propter pœnitentiam populi, ea mala remittit; & pœnitentiam agere super bonis promissis, quando propter peccata populi, ea promissa abolet; propterea quod tantùm sub conditione erant intelligenda.

v. 23. *Tu autem Domine ne propitieris iniquitati eorum, & peccatum eorum à facie tua non deleatur.* Non propriè orantis est. Est enim omnis oratio gratiæ postulatio; Sed servata orationis forma, propheticè prædicit, quid futurum sit; Videlicet, ut Deus peccata impiorum qui veritati, & doctrinæ sanæ malitiosè resistebant, in æternum non deleat, sed æterno puniat supplicio. At *instas*; quare precantis modo utitur? *Respond.* quia non solùm prædicit, sed cognita Dei voluntate, etiam suam voluntatem, suumque desiderium justitiæ divinæ conformat,

D Deique decretum se approbare declarat. Et sunt frequentes satis hujusmodi precationum formæ in prophetis & psalmis.

CAPUT XIX.

v. 5. *Et ædificaverunt excelsa Baalim, ad comburendos filios suos igni, in holocaustum Baalim, quæ non præcepi, nec locutus sum, nec, &c.* In eo quod dicitur [*quæ non præcepi, &c.*] notanda est figura quæ Græcè dicitur, λειτότης, id est, extenuata loquendi forma; quando videlicet minus dicitur, & plus intelligitur: Sensus enim est: *quæ non præcepi, nec locutus sum, nec ascenderunt in cor meum*, id est, quæ præceptis meis, & verbis meis, imò & cogitationi cordis mei prorsus contraria sunt. Non enim non præceperat tantum; quin etiam expressè prohibuerat Dominus in lege, & Prophetis, ne

E colerent Deos alienos; néve iis offerrent sacrificia; & maximè ne filios aut filias immolarent. Similis sententia est in iis verbis Psal. 56. *Cor contritum & humiliatum Deus non despicies.* q. d. imò tanquam rem gratissimam & acceptissimam suscipies. Et illud 1. Corinth. 11. *Laudo vos, in hoc non laudo*, id est, vehementer improbo. Item in his verbis Sapientis Eccl. 7. *Assiduitas mendacii non est bona*, id est, valdè mala. Notandum quoque istud, propter hæreticos nostri temporis, qui ex hujusmodi scripturis, [*quæ non præcepi, quæ non locutus sum*,] docere volunt, nihil esse faciendum in Dei cultu, aut in religione credendum, quod non

sit disertè positum in Scriptura sacra, per hoc ostendentes suam imperitiam circa phrases, & figuras, seu modos loquendi Scripturæ sacræ.

v. 6. *Non vocabitur ampliùs locus iste Tophet, & Vallis filii Ennon, sed Vallis occisionis.* Idem habetur suprà cap. 7. Ab ista valle originem habet vocabulum [*Gehenna*] in Evangelio frequens. Habebat enim vallis illa tria nomina. Vocabatur *Geben Hinnon*, id est, vallis filii Hennon; vel omisso [*Ben*] [*Gehinnon*] id est, vallis Hinnon vel Ennon; vel tertio dicebatur [*Tophet*] ut hoc loco, scilicet à tympano, quod pulsabatur, quando pueri sacrificabantur & comburebantur idolo Moloch seu Baalim; ne à parentibus, & aliis audiretur gravissimus eorum ejulatus. Ab hac ergo valle locus damnato- B rum vocatur *Gehenna*; tum quia vallis illa à Josia rege fuerat contaminata, & abominabilis facta, congestis illic ossibus mortuorum, 4. Reg. 23. tum quod in ea valle, pueri ut dictum est, à parentibus inaudita crudelitate comburebantur in holocaustum, idolo Moloch. Atque ita scilicet Gehenna pro inferno, loco maximè abominabili, & loco maximorum cruciatuum, meritò accipitur.

CAPUT XX.

v. 7. *Seduxisti me Domine, & seductus sum: fortior me fuisti, & invaluisti. Quæstio* est, quomodo sic loquatur propheta, ut dicat se à Deo deceptum aut seductum? cùm Deus sit æterna veritas, & ideò fallere minimè possit aut falli? Quidam *respondent* hæc dicta, & scripta fuisse à Propheta non divino, sed humano spi- C ritu. Sed absit, ut in scriptis prophetarum aliquid, vel in Dei, vel etiam ipsorum persona dictum agnoscamus, quod non à Spiritu sancto dictatum sit; & verbi Dei authoritatem habeat. Aug. ad Hieron. quoque scribens ait: Scripturis Canonicis hanc debeo reverentiam, ut scriptores earum nihil in eis omninò errasse, nihilque fallaciter posuisse non dubitem. Itaque putamus hoc pacto *respondendum*; seductionem, sive deceptionem dupliciter accidere posse: Aliquando, vitio vel culpa dicentis, vel promittentis; dum videlicet mendacium loquitur, aut certè fallitur promittendo; Aliquando autem vitio ejus cui aliquid dicitur, vel promittitur: Si videlicet is, id quod dictum, aut promissum est, non rectè, aut plenè intellexerit. Atque ita res se ha- D bere videtur in proposito. Promiserat Dominus primo capite securitatem Jeremiæ, adversus inimicos suos, dicens: *Bellabunt adversum te, & non prævalebunt.* Quibus verbis non fuit significatum, eum nihil ab adversariis passurum, ut intellexisse videtur Jeremias; sed nunquam futurum, ut persequendo & affligendo, virtutis ejus constantiam penitus expugnarent.

v. 14. *Maledicta dies in qua natus sum, dies in qua peperit me mater mea non sit benedicta.* Hæc & cætera quæ sequuntur, non impatientiæ aut desperationi adscribenda sunt, non magis quam verba illa Job 3. quibus dixit; *Pereat dies in qua natus sum.* Qui locus huic simillimus est. Constat enim patientiam Iob singulariter à Deo commendatam; restante etiam Iacobo Apostolo: *Patientiam Iob audistis, & finem Domini vidistis.* D. Hieron. intelligit E utroque loco exaggerationem quandam hyperbolicam; qua verbis atrocissimis exprimatur ingens miseria, in qua uterque propheta constitutus erat, dum hæc verba proferrent. Alii dicunt his verbis exprimi, non quid ratio dictaverit, aut voluntas rationalis approbaverit; sed quam tentationem propheta passus fuerit, ex parte appetitus inferioris, incitantis prophetam, ad hoc, ut potiùs vellet omninò non esse, quàm in tantis malis versari. Utraque expositio probabilis est. Greg. lib. 4. Moralium c. 4. totam sententiam ad mysticam, & moralem transfert interpretationem.

CAPUT XXI.

v. 4. *Ecce ego convertam vasa belli, quæ in manibus vestris sunt, & quibus vos pugnatis adversum regem Babylonis.* Et v. 5. *Et debellabo ego vos in manu ex-* A *tenta.* Vetat Dominus per prophetam regi Sedechiæ, ne resistat regi Nabuchodonosor moventi bellum adversus ipsum; imò promittit vitam incolumem omnibus, qui sponte transfugerint ad Chaldæos. Itaque abutitur hoc loco Lutherus ad ostendendum & probandum suum illud dogma novum, & paradoxum: Non licere Christianis principibus resistere Turcis bellum inferentibus. Id enim non aliud esse fingit, quàm resistere divinę voluntati & visitationi. Breviter *respondeo*, Nequaquam resistit divinę visitationi is, qui mala à Deo immissa, sive per homines, sive alio quocumque modo, patienter sustinet; etiamsi ea impedire conetur, ne veniant; aut repellere studet, postquam advenerint. Exempla manifesta sunt in morbis, fame, calumniis, & rapinis. Quę omnia dum inferuntur, patienter sunt toleranda; & tamen etiam remediis naturalibus, aut aliis quibuscumque licitis, repelli possunt. Verùm ubi nobis constiterit de Dei voluntate, quâ certo decrevit & constituit, ut in manus hostium incidamus; sicut hîc Sedechiæ à Deo per Ieremiam denuntiabatur; tunc inimicis resistendum non est, sed exemplo Salvatoris nostri potiùs ipsis obviam eundum, ut decreto Dei nobis cognito satisfaciamus; ut doctissimè ostendit in apologia fugæ suæ Athanasius. Meritò ergo increpatur Sedechias, qui cognita Dei voluntate per Jeremiam, nihilominus resistere parabat. Adde quod Sedechias etiam violato fœdere subjectionis, seu tributi, quod promiserat Nabuchodonosor regi Babylonis, fidem perfidè fregerat.

v. 12. *Judicate mane judicium, & eruite vi oppressum de manu calumniantis.* Illud (*judicate manè judicium*) B. Hieron. sic intelligit: Invocate, inquit, manè judicium, non in tenebris iniquitatis; sed in luce justitiæ. Secundum quam expositionem, (*Manè*) significat lucem justitiæ; & sensus est: Iudicate judicium justum. Sed puto Hieronymum in ea expositione magis indulsisse metaphoræ, quam sensum litteralem reddidisse. *Mane* enim in Scriptura sacra frequentissimè ponitur pro eo quod est sedulò, diligenter, summo conatu, & studio. Nam opus illud quod maximè nobis cordi est, prima luce aggredi solemus. Sic Isaiæ 50. *Erigit manè, manè erigit mihi aurem*, id est, frequenter & diligenter in aurem mihi instillat Dominus veram doctrinam, ut eo loco dictum est. Ita & hîc; *Judicate manè judicium*, id est, summo studio, & intentione animi judicate judicium verum.

CAPUT XXII.

v. 10. *Nolite flere mortuum, neque lugeatis super eum fletu. Plangite eum, qui egreditur, quia non revertetur ultra, nec videbit terram nativitatis suæ.* Non prohibet humanitatis officium; videlicet lugere super mortuum. Id enim Scriptura alibi commendat, dicens Eccli. 22. *Super mortuum plora, deficit enim lux ejus.* Et iterum, *Modicum plora super mortuum, quoniam requievit.* Et Apostolus 1. Thess. 4. Thessalonicenses non ita vult contristari de dormientibus, sicut cæteri qui spem non habent; per hoc insinuans, moderatè tamen nobis lugendum, qui spem resurrectionis habemus. Quod ergo ait Propheta *Nolite flere mortuum*, prophetia magis est, quàm præceptum; ut sensus sit: Imò melioris est conditionis ille, qui mortuus est, quàm qui in captivitatem abducetur; scilicet, quia, qui in captivitatem abducetur, multa mala videbit, sine spe redeundi aliquando in terram suam. Et proinde magis lugendus est ille, quàm qui mortuus est, & hujus vitæ miseriis exemptus.

v. 19. *Sepultura asini sepelietur, putrefactus, & projectus extra portas Ierusalem.* Hęc dicuntur de Ioakim rege Iuda, filio Iosiæ. Et sensus est. Cadaver ejus insepultum abjicietur lacerandum à feris, & volucribus: sicut accidit asinis & equis. *Quæritur*, quomodo hoc non repugnet ei, quod testatur Scriptura 2. Paralip. 36. ubi dicitur de Ioakim, quod Nabuchodonosor eum vinctum catenis duxerit in Babylonem, & 4. Reg. 24. quod dormierit cum patribus suis? *Respond.* quod dicitur dormivisse

cum patribus suis, non necessariò sepulturam convincit, sed tantùm mortem: Mors enim somnus in sacris literis vocatur. Quamquam putent quidam posteà impetratam à rege Nabuchodonosor ejus sepulturam, quod esset è regio sanguine. Ad alterum dicendum, eum vinctum catenis fuisse, ut in Babylonem duceretur, & fortè aliquousque ductum fuisse, sed Nabuchodonosorem mutata sententia, propter violatum jusjurandum, præcepisse eum trucidari, & insepultum juxta muros civitatis abjici.

CAPUT XXIII.

v. 1. VÆ *Pastoribus qui disperdunt, & dilacerant gregem pascuæ meæ, dicit Dominus.* Et rursum. v. 2. *Vos dispersistis gregem meum & ejecistis eos & non visitastis eos.* Multiplex genus pastorum hoc capite nobis insinuatur, partim secundum literalem, partim secundum mysticam hujus loci intelligentiam. Et primum quidem loquitur Propheta de malis pastoribus: Secundò de bonis: Tertiò de uno bono pastore, cujus participatione alii boni appellantur. Et pastores mali rursum in varia genera dividuntur; Nempe quatuor; quæ singula hoc modo explicantur breviter ab Hieronymo: Quidam perdunt; quidam lacerant gregem; quidam ejiciunt; quidam non visitant. Perdunt oves, inquit Hieron. qui docent hæresim; lacerant & dissipant, qui schismata faciunt. Nam schisma divisionem significat. Ejiciunt eas, qui contra justitiam de Ecclesia separant, id est, qui injustas proferunt excommunicationes. Denique non visitant qui pœnitentibus contrahunt manum; vel generaliter, qui cum nomen Pastoris gerant, non tamen oves pascunt doctrina & exemplo, sed negotiis sæcularibus aut etiam rebus illicitis implicantur.

v. 4. *Et suscitabo super eos Pastores, & pascent eos.* Et versu seq. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & suscitabo David* [id est Davidi] *germen justum, &c.* Hoc nunc de pastoribus bonis, ac demum de Messia vero pastore, & essentialiter bono. Et meritò dicit Dominus, [*& pascent eos.*] Nam ille demum verus pastor est, qui pascit: non qui disperdit, dissipat, ejicit, aut vexat, aut per negligentiam pabulum subtrahit, & ad pascua non educit, & tutò ad caulam reducit. Quod dicitur: *Suscitabo David germen justum.* Hebr. est *Ledavid*, id est, Davidi. Et Græcè τῷ Δαβὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, est, Davidi ortum justum. Et sine dubio de Christo Salvatore intelligendum est, qui de seipso dicit Joan. 10. *Ego sum pastor bonus*; & de quo expressiùs etiam Ezech. cap. 4. *Suscitabo super eas pastorem unum, qui pascat eas, servum meum David.* Nempe hic unus est, authoritate & excellentia: alii autem multi, ministerio & participatione.

v. 23. *Putásne Deus è vicinò ego sum? dicit Dominus: & non Deus de longè?* Est Deus è vicino, quia ubi est, ibi cognoscit & operatur, id est, in omnibus rebus, quibus intimè inest: est autem Deus de longè, quia cum res ipsæ ab invicem longissimè distent; Ita tamen est in una ut nihilominus cognoscat aliam & in ea operetur, quoniam non minus est in hac quam in illa: verbi gratia, cùm sit in cœlo, cognoscit omnia quæ sunt & fiunt in terra, etiam secretissimas hominum cogitationes. Hoc enim sequitur: *Si occultabitur vir in absconditis & ego non videbo eum? dicit Dominus: nunquid non cœlum & terram ego impleo? dicit Dominus.*

CAPUT XXIV.

v. 1. OStendit mihi Dominus, *& ecce duo calathi pleni ficis, ante templum Domini, &c.* Secundum *historiam* per calathum ficuum bonarum intelligitur transmigratio prior: nempe Jechoniæ & populi qui eum secutus est in Babylonem: per calathum autem malarum ficuum, Sedechias cum suis; qui contra Jeremiæ consilium manserunt in Jerusalem, & se Nabuchodonosori tradere noluerunt. Secundum allegoriam intelliguntur per malas ficus, Judæi illi qui in adventu Christi ei credere noluerunt, & obdurati sunt in infidelitate sua: per bonas autem ficus reliquiæ ejusdem populi, id est, paucissimi, qui per Christi & Apostolorum prædicationem fidem susceperunt. Vitanda itaque hic est, & penitus rejicienda allegoria Origenis, qui per ficus intelligit animas in cælesti Jerusalem existentes, antequam in corpora mitterentur: Et per bonas quidem quæ in corpora velut in exilium missæ, tandem in cælestem Jerusalem post mortem redeant, velut in patriam: per malas verò, quæ in corporibus malè viventes à cælesti patria maneant exclusæ. In genere quidem ex allegoria certum argumentum doctrinæ non sumitur, sed peculiariter vitandæ sunt illæ, quæ manifesto patrocinantur errori.

v. 6. *Ponam oculos meos super eos ad placandum, & reducam eos in terram hanc. & ædificabo eos, & non destruam.* Quæritur quomodo hoc verum sit, cùm captivitas eorum septuaginta annis duraverit, & suprà cap. 22. de Jechonia dictum sit, eum moriturum in terra captivitatis? *Respondeo*, prophetiam hanc pertinere non tam ad personas, sive ad singulos, quàm ad populum in genere; in quo non solùm spectantur præsentes, sed etiam posteri ipsorum. Ipsos enim qui abducti erant in Babylonem, respexit Dominus in bonum, quando eis inter ipsos hostes concessum est exercere terram, ædificare domos, plantare pomaria, ut de Ioakim & Susanna legimus, quandò item Iechonias à rege Babylonis Evilmerodach elevatus est super alios reges, ut est 4. Reg. ult. constitutis ei cibariis à rege, & quando Daniel per miracula & somniorum interpretationem in principatum evectus est, & tres pueri gloriosi de fornace liberati sunt. Item quando Mardochæus & Esther fuerunt in honore, qui & ipsi erant ex transmigratione Iechoniæ, ut est Esther 2. Ac denique generaliter populum istum Dominus respexit, quando expletis septuagintà annis captivitatis, libertate accepta, sub Zorobabel & Esdra in Ierusalem reversi sunt. Inter quos etiam fuisse nonnullos senes, qui ipsi de Ierusalem translati fuerant, Esdras satis indicat.

CAPUT XXV.

v. 9. ET *Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum.* Vocat Dominus Nabuchodonosorem servum suum hoc loco, & iterum c. 27. non quod Nabuchodonosor Deo servire, aut obsequi studeret in iis quæ agebat; quomodo justi & sancti homines passim in scriptura appellantur servi Dei; sed quia Deus illum ad exequenda consilia sua super eversione civitatis Ierusalem & templi, ac super punitione populi sui faciebat sibi subservire: quod est universale quoddam servitii genus; de quo dicitur: Psalm. 118. v. 91. *Omnia serviunt tibi.* Et rex Assur Isaiæ 10. v. 5. vocatur virga furoris Domini, & comparatur securi, & serræ, quæ est in manu opificis.

v. 15. *Quia sic dicit Dominus exercituum: Sume calicem vini furoris hujus de manu mea: & propinabis de illo cunctis gentibus.* Locus moralis insignis ad proponendum populo pro concione, quomodo hic calix vini furoris Domini primò propinatus sit populo Iudaïco, deinde verò nationibus infidelium. Etenim ea in re significare voluit Dominus, in pœnis & afflictionibus temporalibus, licet eas pro peccatis immittat, primam tamen ac præcipuam curam sibi esse electorum; ut quos non tam punit, quàm ad correctionem & emendationem castigat; & ipsos probat pœnis, velut aurum in fornace: Postremam verò sibi curam esse de reprobis, quos ideò temporaliter sæpè minus flagellat, ut in æternum puniat. Similis locus est 1. Petri 4. *Tempus est, ut incipiat judicium à domo Dei. Si autem primum à nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Evangelio?* Et Ezech. 9. *A sanctuario meo incipite.* Et hoc loco: *Ecce in civitate in qua invocatum est nomen meum, ego incipiam.* Vide Comm. nostr. 1. Petr. 4.

v. 26. *Et rex Sesach bibet post eos:* In hac voce [*Sesach*] ænigma quoddam latet, voluit enim propheta latenter hac voce significare regem Babylonis; ut Sesach sit idem quod Babel. Non quod civitas illa unquam sic fuerit appellata; sed quod per ænigma, ut dixi, Babel significetur. Pro cujus rei intellectu sciendum est, in voce (*Babel*) esse apud Hebræos tres literas, & similiter tres in voce [*Sesach*] & quidem quæ eundem ordinem in alphabeto

obtineant: sed literæ (*Babel*) incedendo in alphabeto, ordine recto, literæ verò reddentes vocabulum (*Sesach*) procedendo ordine inverso. Hoc ergo ænigmate propheta per (*Sesach*) vult (*Babel*) seu Babylonem intelligi. Id quod prudenter à propheta factum fuisse rectè annotat Hieron. ne regis, qui jam civitatem Jerosolymam obsidebat, furorem contra se provocaret. Confer. c.51.v.41.

CAPUT XXVI.

v. 8. *Apprehenderunt eum sacerdotes & prophetæ, & omnis populus dicens, Morte moriatur. Quæritur* quomodo non contrarietur huic id quod infrà v.16. habetur? *Dixerunt principes & omnis populus ad sacerdotes & prophetas, Non est viro huic judicium mortis.* Ad hoc *responderi* potest dupliciter. Uno modo populum prius incitatum à sacerdotibus & prophetis contra Jeremiam sic conclamasse; posteà verò junxisse se principibus civitatis, & pro Jeremia locutum: Citò enim, inquit D. Hier. indoctum vulgus accepta ratione, mutat sententiam. *Aliter dicendum*, non semper quæ universaliter dicuntur in Scriptura sacra, universaliter omninò esse intelligenda; sed notam universalitatis sæpè multitudinem significare, id est, pro multis poni. Sic enim & Apostolus loquitur 2. Timoth. 4. *Omnes me dereliquerunt*, & *Omnes quæ sua sunt quærunt.* Philip. 2. v. 21. Itaque significabitur magnam populi partem stetisse à partibus sacerdotum accusantium Jeremiam, & nihilominus alios multos quoque junxisse se principibus civitatis, qui Jeremiæ causam defendebant. Aut, quod est verisimilius, multos etiam ex iis, qui antea eum ad necem poscebant postmodum principum authoritate motos, sententiam mutasse. Et concurrere videtur utraque solutio.

v. 3. *Nunc ergo bonas facite vias vestras & pœnitebit Dominum mali, quod locutus est adversum vos.* Et infrà v. 18. *Michæas fuit propheta, & ait, Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem in acervum lapidum erit. Nunquid morte eum condemnavit Ezechias Rex?* Attulerunt hoc postremum principes, Jeremiam scilicet defendere volentes. Porrò ex his locis discimus eas prophetarum prædictiones, quibus calamitatem & afflictionem, aut eversionem populo prænuntiant, non semper absolutè sic intelligendas, ut nulla ratione quod prædictum fuerit, impediri possit; quin potiùs per pœnitentiam populi eas plagas sæpiùs posse, aut averti, aut certè differri. Ait enim hîc expressè Jeremias: *Bonas facite vias vestras, & pœnitebit Dominum mali, quod locutus est adversum vos.* Sunt ergo prædictiones hujusmodi, tantùm comminationes, quas Deus pœnitentia populi placatus, nunc omninò remittit, qualis fuit illa Jonæ dicentis: *Adhuc quadraginta dies & Ninive subvertetur*: aliquando saltem differt; quomodo illud, quod prædixerat Michæas, propter pietatem Ezechiæ regis non dimissum, sed dilatum fuit. Et Josiæ sancto regi promissum legimus 4. Reg. 22. colligendum eum esse ad patres suos, & sepeliendum in pace, ne mala in libro Deuteronomii scripta & à prophetis prænuntiata oculis suis videret.

CAPUT XXVII.

v. 1. *IN principio regis Ioakim filii Iosiæ regis Iuda factum est verbum istud ad Ieremiam à Domino, dicens. Quæstio* est quomodo vaticinium hoc factum in principio regis Joakim filii Josiæ, cùm manifestum sit ex sequentibus, imò mox ex iis quæ sequuntur, v. 3. Prophetiam hanc dirigi ad regem Sedechiam, inter cujus regnum, & primum annum Joaxim, seu, ut alii scribunt, Joachin filii Josiæ, intercesserint anni undecim? Hunc nodum ita solvendum putat Hieron. ut hæc sententia: *In principio regis Ioakim &c.* referatur ad superiorem prophetiam, ejusque sit clausula. Septuaginta quoque interpretes hoc initium omittunt, absolutè incipientes, *Sic dicit Dominus &c.* Sed quia in Hebræo reperitur hoc initium, non minus, quàm in vulgata editione: fit, ut alii, distinctione adhibita, hunc locum explicare conentur. Videlicet, id quod in verbis prophetiæ dici-

A tur: *Fac tibi vincula & catenas, & pones eas in collo tuo;* dictum esse volunt & factum à propheta sub initium regni Joakim, ut habet principium hujus capitis. Quod verò sequitur vers. 3. *Et mittes eas ad regem Edom, & ad regem Moab, &c. ---- in manu nuntiorum qui venerunt ad Sedechiam regem Iuda*: dictum esse à Domino, & factum à Jeremia tempore dicti Sedechiæ regis, ut etiam verba prophetiæ manifestè exigunt. Atque hæc explicatio superiori probabilior est, propterea quod prima capitis sententia non nisi coactè videatur ad superiora posse referri.

v. 5. *Ego feci terram --- & dedi eam ei, qui placuit in oculis meis. Et nunc itaque ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor regis, insuper & bestias agri.*

B Sensus est: Dedi terram ei, cui mihi complacuit dare, id est, cui volui; non propter ejus merita, sed ex mero meo beneplacito. Nec est hinc consequens, Nabuchodonosorem justè occupasse terram, sed ideò tantùm dicitur Deus eam dedisse, quia sine Dei voluntate nunquam eam occupare potuisset. Cæterum quod additur, *insuper & bestias agri dedi ei, ut serviant illi*, simile est ei quod dicitur Dan. 2. *Volucres quoque cœli dedi in manu tua*: quibus formis loquendi magnitudo potentiæ, Nabuchodonosor significatur. Per hoc enim, quod omnes homines, id est, plurimæ nationes ei erant subjiciendæ, consequens erat etiam ipsas bestias in ejus potestatem venturas; quia, ut inquit Hieron. cum homine omnia traduntur, quæ ipsi subjiciuntur. Aut significatur,

C quod non solùm regiones & oppida venient in potestatem ejus, in quibus habitant homines; verùm etiam deserta & solitudines, item montes, & sylvæ, in quibus feræ &, volucres sua habent receptacula. Vel est hyperbolicus sermo ad exprimendam velut immensam magnitudinem potentiæ ejus.

CAPUT XXVIII.

v. 1. *DIxit ad me Hananias filius Azur propheta de Gabaon: Adhuc duo anni erunt & ego referri faciam vasa domus Domini*, Habemus hoc capite prophetias duorum prophetarum: Jeremię veri Prophetæ Domini, & Hananiæ falsi Prophetę. Ubi meritò occurrit *Quæstio*, Quomodo verus propheta à falso sit discernendus? *Respond.* ex scripturis colligi multiplicem distinctionem.

Primum signum est, si non evenerit quod prędixit, falsus est: veri autem prophetæ vaticinium completur. U-

D triusque exemplum est in hoc capite. Hananias prædixit infra biennium conterendum jugum regis Babylonis, & non evenit; Jeremias prædicit Hananiam eo ipso anno moriturum, & factum est.

Item signum veri prophetæ est, quod cultum à Deo præscriptum servet, servandumque populo præcipit; falsi autem, si ad idololatriam, vel illicitum cultum deflectat, & populum eò pariter abducere conetur: etiamsi fortè quædam prænuntiet, quæ sic eveniant; quia, ut est Deut. 13. *Tentat eo modo aliquando populum suum Deus, ut palam fiat, utrum diligant eum, an non?*

Rursum signum veri prophetæ est, prædicare populo, ut faciant judicium & justitiam, & misericordiam cum proximo; prædicare pœnitentiam, acriter castigare peccata, & prænuntiare vindictam Dei propter peccata

E imminentem; Falsi signum, si nihil horum annuntiet populo, sed, sicut Hananias iste, etiamsi populus in peccatis permaneat, prædicet prosperitatem rerum omnium; & mala, quibus premuntur, brevi avertenda esse.

Postremum signum, vita bona & mala. Ex quibus patet hæreticos nostri sæculi meritò falsis prophetis annumerandos; ut qui certam fidem de salute æterna pollicentur, atque interim jejunia damnant, pœnitentiæ opera contemnunt, virginitatis & perpetuæ continentiæ studium, ut impossibile rejiciunt, & viam, quam Christus dicit arctam, per omnia commodam faciunt.

v. 6. *Et ait Ieremias, Amen, sic faciat Dominus, Suscitet Dominus verba tua, quæ prophetasti:* Verba sunt non approbantis. Sciebat enim Jeremias falsa

esse quæ ab Hanania dicebantur. Sed, vel irridentis verba sunt, ironico loquendi modo; vel optantis, ut, quæ dicebantur, possint vera esse. Optantis, inquam, non tamen absolutè, quia vellet non debebat, quod jam ex revelatione sciebat Deum nolle; sed voluntate quadam antecedente, vel conditionali, videlicet, quia res in se bona erat, & optabilis: & si ita Deo visum esset. Aut denique id optabat secundum appetitum inferiorem; quo pacto Christus orabat Patrem, ut calix passionis transiret à se. Matth. 26.

v. 9. *Propheta, qui vaticinatus est pacem, cum venerit verbum ejus, scietur propheta, quem misit Dominus in veritate.* Hinc quidam colligunt quod prophetiæ seu prædictiones rerum prosperarum semper sint absolutæ; de rebus autem adversis sæpè comminatoriæ, & cum conditione intelligendæ, nisi resipiscant. Sed hoc non est consequens. Nam suprà cap. 18. v. 8. & seq. docet scriptura, utramque sententiam, tam de prosperis, quàm de adversis retractari posse, sic enim ibi legitur: *Repentè loquar adversus gentem, &c.* Et mox: *Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo; agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitavi.* Item sic: *Subitò loquar de gente & regno, ut ædificem & plantem illud.* Et deinde: *Quod si fecerit malum in oculis meis; pœnitentiam agam super bono quod locutus sum.* Quæ vide pleniùs eo loco explicata. Illud hìc patet, utrumque retractari posse. Hoc tamen est discrimen; quod ad terrorem mala plerumque absolutè dicantur, tametsi intelligatur conditio; bona autem, si non absolutè eventura, non absolutè pronuntiantur à veris prophetis, sed additur conditio, si pœnitentiam egeritis, aut aliquid simile, idque propterea ne populi negligentia foveatur, & noxiæ securitatis detur occasio.

v. 16. *Hoc anno morieris, adversum enim Dominum locutus es.* Generaliter quidem omnis mendax contra Dominum loquitur, in quantum loquitur contra veritatem quæ Dominus est: specialiter autem contra Dominum loquitur qui dicit Dominum aliquid dixisse quod Dominus non est locutus, etiamsi prosperum, vel etiam in speciem pium sit quod dicit. Talis enim ipsum Dominum mendacem facit. Hujusmodi sunt qui falsa miracula excogitant & populo annuntiant, vel revelationes sibi ostensas dicunt. Sunt enim miracula Dei testimonia quibus vel doctrinam vel sanctitatem alicujus approbat. Hi proinde gravi punitione digni sunt, sicut hic Hananias. Simili modo dicit Apostolus 1. Cor. 15. *Invenimur autem & falsi testes Dei, quoniam testimonium diximus adversus Deum quod suscitaverit Christum quem non suscitavit, si mortui non resurgant.* Vide ejus loci Comment.

CAPUT XXIX.

v. 7. *Quærite pacem civitatis ad quam transmigrare vos feci, & orate pro ea ad Dominum; quia in pace illius erit pax vobis.*

Primum ex hoc loco discimus præceptum de diligendis inimicis, & orando pro ipsis non primum à Christo impositum & traditum fuisse: verùm etiam veteri populo fuisse annuntiatum. Habitabant enim captivi isti inter hostes suos; à quibus, vel ad quos abducti fuerant; & tamen eorum pacem studiosè quærere jubebantur, & pro eorum pace & prosperitate Deum orare. Neque hoc tam sanctum præceptum etiam lex Moysi omninò præteriit. Præcipit enim Dominus Exodi 23. *Si occurreris bovi inimici tui, aut asino erranti, reduc ad eum. Si videris asinum odientis te jacere sub onere, non pertransibis, sed levabis cum eo.* Et Proverb. 25. dicitur: *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum, si sitierit, da ei potum.* Quæ ideò commemoro, ut ostendam, præceptum de dilectione inimici in nova quidem lege fuisse manifestatum; revera tamen etiam ad veterem legem pertinuisse.

Alterum est, eos qui jugo servitutis, captivitatis, aut dominationis alicujus premuntur, non debere jugum illud per seditionem excutere, etiamsi sub infideli & non Christiano principe constituti sint; imò & debere pro reip. illius salute precari Dominum, donec Deo visum fuerit convenienti modo eos eripere. Ex quo discimus, quàm non di-

A vino, sed saturnico spiritu agantur hac nostra ætate hæretici, qui legitimo & Catholico Principe per tumultum excluso, ultro ac lubentes homini perduelli se subjicere non verentur.

v. 13. *Quæretis me & invenietis, cùm quæsieritis me in toto corde vestro.* Hæc sententia expositio est sententiæ Christi in Evangelio, quæ ait: *Quærite & invenietis.* Et rursum. *Omnis qui quærit invenit.* Ostendit enim, quod hæ sententiæ hoc modo intelligendæ sint: *Quærite & invenietis*, si tamen ex toto corde quæsieritis. Item: *Omnis qui quærit, invenit*; modò quærat ex toto corde. Atque hoc est quod docent Patres, omnem eum exaudiri, qui orat & petit aliquid à Deo, si modò petat, quomodo, & quantum res tanta orari, & peti à Deo debet.

v. 22. *Ponat te Dominus sicut Sedechiam, & sicut Achab, quos frixit rex Babylonis in igne, pro eo quod fecerint*
B *stultitiam in Israël, & mœchati sint in uxores amicorum suorum.* Quid de his duobus falsis prophetis sentiant Hebræi, vide Hieronym. & Glossam ordin. sumptam ex eodem. Unde dubitari potest, an hi duo pseudoprophetæ sint iidem cum duobus illis Presbyteris seu Iudicibus, de quibus Danielis 13. in historia Susannæ. Sed non apparet, quia hi, de quibus hìc Ieremias, frixi dicuntur in igne; illi lapidati. Item quia hi jussu regis Babylonis affecti supplicio; illi ex decreto & sententia populi Judaïci, qui erat in Babylone: Item hi prophetæ, illi judices. Tu tamen, lector, exactiùs inquire. Interim, quia dicitur rex Babylonis eos frixisse in igne, magis puto referendum esse ad crimen rebellionis; quia fortè vaticiniis mendacibus excitabant captivos ad studium rerum novandarum; dicentes brevi futurum, ut in terram suam redirent, ut capite præced. ab Hanania pseudopropheta factum patet. Si quæras, cur duo illi seniores, de quibus apud Danielem, judi-
C cati fuerint à populo, hi autem duo à rege; Solutio est, quia quamvis rex Judæis permisisset judicia secundum consuetudinem legis suæ, etiam in quibusdam criminalibus; crimina tamen graviora præsertim læsæ Majestatis, sine dubio sibi reservavit.

CAPUT XXX.

v. 5. *Et convertam conversionem populi mei Israël, & Iuda, ait Dominus, & convertam eos ad terram, quam dedi patribus eorum.* *Quæritur* quomodo hoc verum sit de populo Israël, qui hìc à Juda distinguitur; cùm ille, nec reductus legatur hactenus à captivitate, nec credatur unquam reducendus, sic ut possideat terram olim datam patribus eorum. *Respond.* quod simul cum populo Juda multi ex aliis tribubus reversi videantur. Nam tem-
D pore Christi erant in populo Iudaïco, non solùm qui ex tribu Iuda, vel Levi, vel Benjamin essent orti, verùm etiam ex aliis tribubus. Sic legimus Iudam proditorem Iscariotten, id est, de tribu Issachar, Annam viduam Lucæ 2. de tribu Aser. Et prorsus liberatio populi Iuda è captivitate Babylonica, secum videtur traxisse libertatem totius reliqui populi Israëlitici ad redeundum in terram suam; ideò maximè, quod Cyrus, sub quo soluta est captivitas Babylonica, non tantùm Babyloniis, apud quos degebant captivi ex Iuda & Benjamin, verùm etiam Assyriis, ad quos ejectæ fuerant decem reliquæ tribus, imperabat. Et Cyrus sic loquitur 2. Paralip. ult. *Omnia regna terræ dedit mihi Dominus. Quis ex vo-*
E *bis est ex omni populo ejus? Sit Dominus Deus suus cum eo, & ascendat.* Quod idem repetitum habemus 1. Esdræ 1.

v. 8. *Conteram jugum ejus de collo tuo, & vincula ejus dirumpam, & non dominabuntur ei amplius alieni.* Ex postremis verbis manifestum est, etsi quæ dicuntur hoc capite, aliquo modo de carnalibus Iudæis, eorumque liberatione, fuerint prædicta; tamen potiùs illa ad populum Israël spiritualem, & Christum ducem pertinere; quod majora sint, quàm ut in priorem illum populum competere possint, & imprimis; quod hìc dicitur, *quod non dominabuntur ei amplius alieni.* Nam manifestum est, eos non modò ab Alexandro Magno, ejusque posteris, inter quos & Antiochus, de quo in lib.

Machabæorum; verùm etiam à Romanis subjugatos A fuisse, & ab iisdem Romanis tandem exterminatos. Deinde addit Propheta: *& servient Domino Deo suo, & David regi suo, quem suscitabo eis.* Jam verò regem post captivitatem nunquam habuerunt Judæi, sed duces; qui nihilominus alienæ potestati erant subjecti; multò minùs ejusmodi regem, quem Propheta ob singularem præstantiam Davidem appellaret. Nam hoc vocabulum in Scriptura sacra post Davidem, filium Isaï, nemini legitur attributum, præterquam Messiæ Christo, cujus ille in pluribus gesserat typum valdè expressum. Denique quod additur. *Et eritis mihi in populum, & ero vobis in Deum,* peculiaris est promissio novi Testamenti. Erat quidem & vetus populus aliquo modo populus Dei, sed per timorem; filii autem novi Testamenti sunt ejus populus B per amorem.

CAPUT XXXI.

v. 22. ***C**Reavit Dominus novum super terram. Fœmina circundabit virum.* Et posteà v. 31. *Ecce dies venient, & feriam domui Israël, & domui Juda fœdus novum.* Citat posteriora verba, & alia quæ sequuntur Paulus ad Hebr. 8. & interpretatur de gratia novi Testamenti; tantùm id quod hîc legitur v. 33. *Dabo legem meam in visceribus eorum*, Apostolus effert pluraliter: *dabo leges meas in mentem eorum*, non quod de alia lege agat quàm de lege Decalogi, & dilectionis, sed quia Decalogi plura sunt præcepta, dilectionis scilicet, saltem duo. Ulterius si *quæras*, quomodo illud hîc intelligendum C sit, *Fœmina circundabit virum?* cùm Evangelio teste, non dubitemus Salvatorem nostrum, de quo hæc Prophetia est, de virgine natum, per ætatum incrementa, post infantiam & pueritiam, demum ad virilem ætatem pervenisse. *Respondeo*, quod non respiciat Propheta, dum virum nominat, ad robur, aut molem corporis neque ad numerum annorum; sed ad id quod scriptum est, à Joanne Evangelista, Joan. 1. *Et Verbum caro factum est*; item ad id quod est Isaïæ 7. *Ecce Virgo concipiet & pariet filium, & vocabitur nomen ejus Emmanuel*, id est, Nobiscum Deus. Christum itaque quia ab initio conceptus sui perfectus fuit Deus, & Dei filius; & proinde secundum animam perfecta intelligentia præditus, non tantùm virum, sed & plusquam virum dicere non dubitamus; virum scilicet propter perfectum rationis usum, aliasque animæ rationalis perfectas dotes; plus- D quam virum verò, propter divinitatem humanæ naturæ in unitate personæ conjunctam. Vide etiam nost. in 3. dist. 13. & 14.

v. 34. *Et non docebit ultra vir proximum suum, & vir fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum. Omnes enim cognoscent me.* Libenter allegare solent hanc sententiam hæretici novatores, qui nostro tempore docent facilem esse scripturam sanctam, ejusque intelligentiam passim omnibus esse obviam, neque opus esse ut quisquam alterum doceat, dummodo, inquiunt, teneat quisque Grammaticam, vocum vim & significationem. Quæ doctrina haud dubiè absurdissima est. Nam, nec Poëtas, nec historicos, nec oratores, intelliget quisquam, sola Grammatica instructus, nisi & versatus sit in figu- E ris Rhetoricis, & linguæ proprietatibus. Multò ergo minùs intelligi poterit Scriptura sacra; cùm & scripta sit lingua aliena; videlicet Hebræa, vel Græca; & maximè figuris & allegoriis abundet. Porrò quod ad verum sensum horum verborum attinet, quidam sententiam referunt ad futurum sæculum. Sed non est necesse eò venire. Quod enim dicitur: *Non docebit ultra vir proximum suum*, intelligitur de eo quod sequitur: *Cognosce Dominum*, & causa subiicitur; *Omnes enim cognoscent me à minimo usque ad maximum, dicit Dominus*. q. d. omnes erunt instructi in fide. Sed non propterea statim intelligent omnia quæ sacris literis continentur. Est enim omnium Christianorum fides, sed non est omnium intelligentia. Significatur insuper notitiam veri Dei latissimè propagandam esse, quia Ecclesia Christi diffundetur per universum mundum, & cum ea scientia Domini, juxta illud: *Repleta est terra scientia Domini.* Isai. 11. Adde, quod prophetæ dixerant. *Cognosce Dominum*, & parum profecerant; Apostoli autem, non tam prædicatione, quàm miraculis, & vitæ innocentia, Deo intus corda hominum tangente, multa millia hominum subitò convertebant. Hinc illud Act. 2. *compuncti sunt corde*, & cap. 16. prædicante Paulo, de Lydia illa, *cujus Dominus aperuit cor, &c.* Vide nost. Comm. ad Hebr. 8. v. 10.

v. 32. *Fœdus novum non secundum quod pepigi, &c.* Fœdus seu pactum more scripturæ non semper includit conditionem ab utraque parte servandam; quasi promissio novi Testamenti qua dicitur, *dabo legem meam, &c.* firma non sit, nisi homo suum aliquid adferat præter id quod Deus se daturum promittit. Nam in sacris literis pacta dicuntur omnes promissiones & constitutiones de rebus agendis, sive conditionem ex diversa parte postulent, sive non; Sic infrà c. 33. dicit: *Si irritum potest fieri pactum meum cum die & cum nocte.*

Ibid. *Pactum quod irritum fecerunt, & ego dominatus sum eorum, dicit Dominus.* In epistola ad Hebræos c. 8. pro his verbis sic legitur: *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.* Sed in his ut & aliis ejusdem epistolæ, secutus est Apostolus interpretationem Septuaginta. Vide ibidem nostrum Comment.

CAPUT XXXII.

v. 7. ***E**Me tibi agrum meum, qui est in Anathoth, tibi enim competit ex propinquitate, ut emas. Quæritur*, quomodo jubetur Jeremias emere agrum, cùm fuerit Levita? & ex sacerdotibus in Anathoth? Sacerdotibus autem & Levitis nulla pars terræ fuerit data in possessionem; sed tantùm sacrificia & primitiæ & decimæ, aliæque oblationes populi? Nec sufficit respondere jussum fuisse Jeremiæ emere hunc agrum imperio Domini: Nam alia causa hîc additur: *tibi enim competit ex propinquitate ut emas.* Proinde dicendum est, hunc agrum non fuisse arabilem. Tales enim Levitis & sacerdotibus possidere non dicebat; ne distraherentur sic à divinis, sed tantùm eis concessa erant à Domino prædia suburbana ad alenda pecora sua. Et de tali agro hic locus intelligendus est.

v. 34. *Et posuerunt idola sua in domo, in qua invocatum est nomen meum, ut pollurerent eam.* Respicit Propheta ad idololatriam, & abominationes commissas per Manassem regem Juda. Neque enim alibi legimus idola gentium in templo Dei fuisse ab aliquo collocata, ante Ieremiæ tempora. Historia habetur 4. Reg. 21. v. 4. & 7. ubi sic legimus de Manasse: *Extruxitque aras in domo Domini & altaria universæ militiæ cœli, in duobus atriis templi Domini.* Item, *Posuit quoque idolum luci, quem fecerat, in templo Domini.* Simul ex hoc loco discimus, etiam ea parentum peccata; quæ illis remissa fuerant, nonnunquam vindicari in filios in tertiam & quartam generationem, ut est Exodi 20. Nam Manasses quidem per pœnitentiam consecutus scelerum suorum veniam à Domino fuit, sed eadem peccata in posteris, parentum scelera imitantibus, vindicata leguntur. Unde & ait hoc c. vers. 18. Propheta: *& reddis iniquitatem patrum in sinum filiorum eorum post eos.* Et manifestius ostenditur ex cap. 15. hujus prophetiæ, ubi Dominus comminatur Iudæis gravissimas plagas: *Super Manassem*, inquit, *filium Ezechiæ regis Iuda, super omnibus quæ fecit in Ierusalem.*

CAPUT XXXIII.

v. 6. ***E**T revelabo eis deprecationem pacis & veritatis.* Ad gratiam novi Testamenti pertinet hæc promissio. Sensus est: Revelabo eis pacem & veritatem, pro qua deprecati sunt patres eorum. q. d. quod patribus promisi, filiis præstabo. In Hebræo legitur paulò aliter, idque pleniùs & significantiùs: *Et aperiam eis thesaurum pacis & veritatis*, scilicet ingentem copiam, & abundantiam pacis, juxta illud Psal. 71. *Orietur in diebus ejus justitia & abundantia pacis.* In pace autem intelligitur reconciliatio hominis cum Deo; in

veritate autem fides promissorum: ut sensus sit: Reconciliabo eos mihi, adoptans eos in filios, & præstabo quidquid promisi. Septuaginta Interpretes, nec deprecationem habent, nec thesaurum, sed hoc modo: *faciam pacem & fidem.*

v. 8. *Et emundabo illos ab omni iniquitate sua, in qua peccaverunt mihi, & propitius ero cunctis iniquitatibus eorum.* Similiter dictum est suprà cap. 31. Cùm enim dixisset Dominus: *Dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam:* posteà subiicit: *Propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor amplius.* Ex quibus manifestè consequitur utramque justificationis partem, videlicet obedientiam legis, & remissionem peccatorum, æquè ad gratiam novi Testamenti pertinere; & neutrum eorum obtineri posse, sine sanguine mediatoris Christi. Et sanè definita est Apostoli Pauli sententia ad Hebr. 9. *Sine sanguinis effusione non fit remissio.* Quod si dicas, etiam veterem legem ad remissionem peccati valuisse, per sacrificia & sanguinem victimarum illius legis, occurrit rursum idem Apostolus, & id, ne sentiamus, prohibet, dicens c. 10. *Impossibile est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata.* Quod si est impossibile, & tamen si sanguinis effusione non fit remissio, (ut jam allegatum est ex cap. 9.) consequens est, non nisi sanguine Agni immaculati Christi, peccata deleri; & falli eos, qui vel legem naturæ vel legem Moysi, quantum in ipsis erat, dicunt valuisse ad remittenda pœnitentibus peccata. Vide nostrum Comment. citatis Apostoli locis.

v. 17. *Non interibit de David vir, qui sedeat super thronum domus Israël.* Et infrà. *Si irritum potest fieri —— & pactum meum irritum esse poterit cum David servo meo, ut non sit ex eo filius qui regnet in throno ejus.* Promissio est novi Testamenti impleta in Christo, teste Gabriele Archangelo Lucæ 1. *Dabit illi Dominus sedem patris ejus, & regnabit in domo Iacob in æternum.* Similiter quæ hîc dicuntur de Sacerdotibus & Levitis perpetuò ministraturis & oblaturis sacrificia, de ministris novi Testamenti intelligenda sunt, sicut & Isa. ultim. cujus loci vide Annotat.

CAPUT XXXIV.

v. 11. **E**T *conversi sunt] deinceps, & retraxerunt servos & ancillas suas, quos dimiserant liberos.]* Duo præcipua invenimus extitisse peccata propter quæ populus Israël & Juda à Domino sæpè & variè afflicti, tandem in hostium venerunt potestatem. Alterum, contra Deum; alterum contra proximos. Contra Deum committebatur idololatria, & aliæ superstitiones, in quas passim invehuntur prophetæ: Contra proximum erant furta, rapinæ, homicidia, adulteria, & imprimis oppressiones pupillorum & viduarum; itemque injuriæ adversus servos & ancillas, de quo hoc capite. Etenim cum in lege præscriptum esset Exodi 21. & Deut. 15. ut completis septem annis servitutis, unusquisque servum suum Hebræum, vel ancillam Hebræam dimittat in libertatem, & præceptum illud multis retro annis à populo non fuisset observatum, rex Sedechias cum principibus & universo populo, pactum inierat coram Domino, de manumittendis septimo anno servis suis Hebræis. Verùm paulò pòst pœnitentia ducti, eosdem retraxerunt, & iterum servituti subjugarunt: Quod eorum factum tantopere Deo displicuit, ut hoc capite solùm illud peccatum à Propheta commemoretur, propter quod tradendos eos dicit in manus inimicorum. Locus utilis, & insignis ad ostendendum, quantùm provocetur ira divina, si non justè & clementer agamus etiam cum infimæ sortis hominibus. Unde Iob. cap. 31. inter cætera pietatis suæ opera, etiam hoc ponit dicens: *Si contempsi subire judicium cum servo meo, & ancilla mea, cum disceptarent adversum me.*

CAPUT XXXV.

v. 6. **N***On bibemus vinum, qui Ionadab filius Rechab pater noster præcepit nobis, dicens: Non bibetis vinum —— & domum non ædificabitis, & sementem*

A *non feretis, &c.* Suggeruntur hîc duo loci communes contra hæreticos nostri ævi. Unus, ad statuendam obedientiam quæ debetur Ecclesiæ, id est, Prælatis Ecclesiæ. Optimè enim sic argumentamur: Rechabitæ tantò studio servaverunt præceptum patris sui carnalis, ut nec biberent vinum, nec nisi necessitate pressi intrarent civitatem; sed habitarent ruri in tabernaculis, nullam penè corporis curam agentes; Multò igitur magis oportet nos obedire Ecclesiæ, quæ est mater nostra, de qua Christus Matth. 18. *Si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & Publicanus.* Et Cyprianus, & post eum Augustinus; *Non habebit Deum patrem, qui noluerit Ecclesiam habere matrem.* Alter locus est ad confirmandam abstinentiam à certis cibis in Ecclesia usitatam. Si enim Rechabitæ tantùm, ut apparet, propter obedientiam, perpetuò abstinuerunt à vino, ipsi & posteri eorum, ne præterirent præceptum patris sui Ionadab;
B quantò magis filii Ecclesiæ abstinere debent, certis solùm & constitutis temporibus, à certis cibis? nec tantùm propter fructum obedientiæ, (quamvis illa ratio, seu fructus obedientiæ sufficere deberet) verùm etiam, propter fructum castigationis, & mortificationis carnis, & ad redimendas simul pœnas peccatis prioribus debitas. Nam Rechabitæ tantùm obedientiam spectasse videntur, ad nos autem multiplex fructus pervenit hujusmodi abstinentiæ.

v. 7. *Et domum non ædificabitis & sementem non seretis, & vineas, —— sed in tabernaculis habitabitis cunctis diebus vestris, &c.* Non præscribitur hîc vita vagabunda & desidiosa, quia non jubentur vagari per regiones, sed habitare in tabernaculis more peregrinantium aut militantium. Nec jubentur in otio vivere ex alienis mensis,
C quia quamvis prohibeantur habere domos aut agros aut vineas quas ædificent, inhabitent, colant, plantent, habeant: non tamen prohibentur manibus laborare ad victum sibi comparandum. Videtur autem in illis fuisse quædam figura monachorum novi Testamenti. Item hoc illis præceptum est in professionem quandam fidei ac spei qua futura bona expectantur; & quod in hac vita sumus peregrini tendentes ad cælestem patriam: sequitur enim: *Vt vivatis diebus multis super faciem terræ, in qua vos peregrinamini,* Item erat imitatio quædam vitæ sanctorum Patriarcharum qui habitabant in tabernaculis tamquam peregrini. Hebr. 11.

Ibid. *Vt vivatis diebus multis super faciem terræ, in qua vos peregrinamini.* Promittitur benedictio terrena, quales sunt promissiones veteris Testamenti, sed cum insi-
D nuatione expectandæ melioris habitationis, in eo quod dicitur, *In qua vos peregrinamini.* q. d. Quamvis hanc benedictionem consequamini, ut diu vivatis super faciem terræ; tamen semper cogitare debetis vos in hac terra versati tanquam peregrinos, ad patriam tendentes; ad quam proinde semper debetis suspirare. Et notandum est Ionadab fuisse virum spiritualem, & zelatorem honoris divini, qui confortavit animam Iehu ad perdendum cultores Baal, & restituendum cultum veri Dei. Vide Annotat. 4. Reg. 10.

CAPUT XXXVI.

v. 5. **E**T *præcepit Ieremias Baruch, dicens: Ego clau-*
E *sus sum, nec valeo ingredi in domum Domini. Ingredere ergo tu, & lege de volumine.* Notanda prompta voluntas prophetæ Ieremiæ, ad annunciandum populo verba Dei. Iam enim in carcerem missus erat propter Dei verba regi, principibus & populo nunciata, jam per se prædicationis officium implere non potest, sed quod facere per se non potest, per nuncium facit & interpretem Baruch. Itaque reipsa ostendit, quod tametsi ipse clausus, & alligatus esset in carcere, tamen verbum Dei non esset alligatum. Talem zelum etiam Apostolus Paulus habebat, cujus hæc sunt verba 2. Timoth. 2. *In quo laboro usque in vincula, quasi malè operans, sed verbum Dei non est alligatum.* Quid ergo dicturi sunt, qui liberi, & nulla persecutione pressi, in annunciando verbo Dei tam sunt negligentes?

v. 9. *Prædicaverunt jejunium in conspectu Domini omni populo in Jerusalem, &c.* Hoc jejunium quod hoc loco præceptum legitur omni populo in Jerusalem, & universæ multitudini quæ de civitatibus Juda illuc confluxerat, quidam referunt ad festum expiationis, in quo debebant filii Israël juxta præceptum legis affligere animas suas. Sed sciendum festum illud expiationis secundum legem celebrari solitum mense septimo, decima die mensis, ut habemus Levit. 23. istud verò jejunium, ut hoc loco expressè dicitur, indictum fuit mense nono. Quod tempore constat in lege nullum festum aut jejunium fuisse præscriptum. Unde intelligendum est jejunium hoc, de quo præsenti capite agitur, publica authoritate, sive regis sive sacerdotis, indictum fuisse, & populo impositum propter metum regis Babylonis qui eo tempore parabat cum exercitu adventare in Judæam. Quemadmodum etiam Ninivitæ prædicaverunt spontaneum jejunium audita Jonæ prædicatione de excidio civitatis suæ. Ioël quoque cap. 1. ad pœnitentiam cohortans populum, ait, *Sanctificate*, id est, indicite jejunium; sicut, sanctificate bellum, est indicere bellum. Verùm quia Deo non placet afflictio corporum sine conversione mentis, hinc factum est ut hoc Judæorum jejunio Deus minimè fuerit placatus, quo minus per Ieremiam prophetam gravissimas comminationes eis publicaret; quem tamen placatum legimus jejunio Ninivitarum. Manifesta autem diversitatis ratio fuit, quia Iudæi solùm corporale jejunium prædicaverunt, in peccatis prioribus nihilominus permanentes: Ninivitæ unà cum jejunio prædicaverunt ut converteretur unusquisque à via sua mala, & iniquitate quæ erat in manibus eorum, Ionæ 3. Facit etiam hic locus ad ostendendum posse pro temporis opportunitate à potestate superiori indici populo jejunia, supplicationes publicas, aliaque pietatis opera, etiamsi ea divina lege non fuerint constituta.

CAPUT XXXVII.

v. 3. *Misit rex Sedechias ad Jeremiam, dicens: Ora pro nobis Dominum Deum nostrum.* Rectene, an secus hoc à Sedechia factum sit, si quæratur, nemo dubitabit dicere, quin rectè, & sanctè hoc factum fuerit, quod sancti Prophetæ preces & interpellationem pro se, & regno suo suppliciter petierit; quamvis in eo peccaverit, quod non simul monitis sancti prophetæ obtemperaverit. Si rectè factum, nulla ergo in illis verbis continetur injuria, nec Dei, nec Christi mediatoris. Vanum ergo est, & calumniosum, quod hæretici dicunt, nostras preces, quibus ad sanctos cum Christo regnantes dicimus, *Sancte Petre, Sancte Paule, orate pro nobis*; continere injuriam mediatoris; cùm nihil aliud dicamus, quàm quod hîc dictum est ad Hieremiam. Fatendum est ergo, Sanctos ita esse intercessores, ut nihilominus verum etiam maneat, quod Apostolus ait, 1. Timoth. 2. *Vnus est mediator Dei & hominum homo Christus* Iesus. Vide pleniùs 2. Machab. 15. ubi Ieremias etiam defunctus pro populo orat.

v. 4. *Igitur exercitus Pharaonis egressus est de Ægypto, & audientes Chaldæi, recesserunt ab Ierusalem.* Et mox v. 6. *Hæc dicit Dominus, Et redient Chaldæi, & bellabunt contra civitatem hanc, & capient eam.* Per hoc moraliter significatur, Diabolum interdum ad tempus à tentatione cessare; sed sæpè post aliquantum temporis intervallum, majoribus viribus animam hominis oppugnare; quæ nisi singulari gratia Dei præmunita fuerit, & diligenti custodia se observet, in laqueos Diaboli incidat, & fiant secundum Evangelium sæpè posteriora hominis illius, peiora prioribus.

v. 9. *Sed & si percusseritis omnem exercitum Chaldæorum —— vulnerati singuli de tentorio suo consurgent, & incendent civitatem hanc igni.* Potuit hoc sine dubio Deus efficere, vel augendo vires Chaldæorum, vel minuendo vires & animum Iudæorum, vel quocumque alio modo sibi placito. Quamquam videtur in hoc sermone esse quædam hyperbole qua significetur, quidquid aliud acciderit, omninò futurum tamen id quod per Ieremiam prædixerat: scilicet ut Chaldæi civitatem capiant & incendant.

CAPUT XXXVIII.

v. 5. *Et dixit rex Sedechias. Ecce ipse in manibus vestris est. Nec enim fas est regem vobis quidquam negare.* Notanda est, & detestanda Sedechiæ regis levitas toto hoc capite. Primò, interpellatus à principibus contra Ieremiam, cùm nollet principes offendere, *Nec enim*, inquit, *fas est regem vobis quidquam negare*, permisit Ieremiam in lacum lutosum mitti. Deinde, ut sequitur v. 8. & seq. intercedente pro Ieremia Abdemelech Æthiope eunucho, præcepit eum de lacu levari, antequam moreretur. Sed rursum, suadente ei Ieremia ex ore Domini, ut dederet se Chaldæis, iterum timore hominum prohiberi se, id ne faciat, asserit, v. 19. *Sollicitus sum*, inquit, *propter Iudæos, qui transfugerunt ad Chaldæos, ne fortè tradar in manus eorum, & illudant mihi.* Sanè commune est vitium, hæc animi inconstantia, omnibus iis, quibus propositum est, neglecto Dei timore nihil recusare, quod hominibus placet, nihil facere quod iis displicet. Contra quod vitium munit nos Apostolus dicens, Galat. 1. *Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem.*

v. 15. *Dixit autem Ieremias ad Sedechiam, Si annunciavero tibi, nunquid non interficies me? & si consilium dedero tibi, non me audies.* Hæc sententia duo continet meritò notanda. Unum, quod Propheta, licet haberet à Deo revelationem, tamen velut in suo retinet arbitrio, utrum eam regi manifestet an non. Ex quo patet propheticas prædictiones non fieri eo impetu, quem ratio & prudentia non moderetur; sed posse eas eloqui, posse etiam tacere, prout dictat prudentia. *Nam spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt*, ait Apostolus 1. Corinth. 14. *Et si alteri fuerit revelatum, prior taceat.* Est & alterum, similiter ad commendabilem prophetæ prudentiam pertinens. Interrogatur à rege, quid de civitate sit futurum? Recusat Ieremias respondere, nisi promissa prius securitate vitæ. Idque rectè. Nam sciebat eum suo consilio non obtemperaturum. Et hac simili prudentia etiam Christianus prædicator uti debet, ubi videt certum imminere mortis periculum; ut scilicet, ubi videt ex prædicatione nullam sperari utilitatem, sed è contra magna sæpè pericula; potiùs cum Ieremia tunc nihil temerè loquatur.

v. 14. *Dixit ergo Sedechias ad Ieremiam. Nullus sciat verba hæc, & non morieris. Si autem audierint principes, dices ad eos: Prostravi ego preces meas coram rege.* Ex his verbis & adjunctis discimus, aliud esse celare veritatem, aliud dicere mendacium; & hoc quidem semper illicitum esse; illud autem licitum & concessum. Ieremias enim interrogatus à principibus, quid cum eo locutus esset rex, respondit, rogasse se regem, ne reduceretur in lacum. Id autem etiam eum petiisse, satis ex toto colloquio intelligitur. Cæterum de consilio deditionis faciendæ prudenter tacuit. Simili scilicet prudentia, Abraham cum peregrinaretur cum Sara uxore sua, ne ejus causa interficeretur, interrogatus de ea, sororem esse dixit, uxorem tacuit. Et Samuel 1. Reg. 16. veniens in Bethlehem, ut ungeret regem David, dicebat: *Ad sacrificandum Domino veni.* Id dixit quod verum erat, & tutò dici poterat: alterum autem, quod sine periculo proloqui non potuisset, tacuit.

CAPUT XXXIX.

v. 5. *Et comprehenderunt Sedechiam in campo solitudinis, & captum adduxerunt ad Nabuchodonosor, & locutus est ad eum judicia.* In judicio duo aguntur. Causa discutitur, & sententia pronunciatur. Locutus est ergo judicia primò arguens eum de infidelitate & perjurio. Erat enim Sedechias à rege Babylonis constitutus post Iechoniam rex Iuda, accepto ab eo jurejurando subjectionis, & tributi præstandi: quod jusiurandum ab eo violatum fuit. Et hoc ad causæ discussionem. Quantum verò ad alteram judicii partem

partem, judicia cum eo locutus est Nabuchodonosor, quando, sententiâ latâ, jussit primùm filios ejus, & proceres in conspectu ejus trucidari, ut hoc tristissimum spectaculum oculis ejus ingereretur postremum: ac deinde oculos ejus effodi, quo inutilis esset ad omnem in posterum rebellionem; & sic duci in Babylonem. Et notandum, quod phrasi Hebræa loqui judicia cum aliquo, est cum eo agere secundum rigorem justitiæ, ita ut nullus sit misericordiæ locus. Vide etiam suprà c.1. Cæterùm dubitari potest an justè potuerit Nabuchodonosor in Sedechiam animadvertere. Nam etsi Sedechias pactis non steterit, & contra jusiurandum fecerit; injustè tamen Nabuchodonosor sibi vendicabat terram Judææ, & reges quos injusto bello subegerat, injusta vi coëgerat ad hujusmodi pacta.

v.6. *Et occidit rex Babylonis filios Sedechiæ.* Id justè fieri non potuit, nisi filii essent consortes ac socii criminis paterni; Nihilo magis quam liceat propter crimen alicujus percutere ejus amicos. Lex enim est naturalis ac divina, filios non esse occidendos pro patribus, nec contrà; & generatim, neminem pro alio.

v. 13. *Vade, & dic Abdemelech Æthiopi.* Et infrà v.18. *Eruens liberabo te, & gladio non cades: sed erit tibi anima tua in salutem, quia in me habuisti fiduciam.* En Dei providentiam circa Abdemelech, qui sanctum prophetam de lacu eduxerat, capite præcedenti: qui, cùm cæteri proceres regis trucidarentur, ipse Dei nutu ereptus est. Pro eo quod nos habemus: *Erit tibi anima tua in salutem.* Hebr. est (*in prædam*) seu spolium. Septuaginta habent (*in inventionem*) q. d. erit tanquam res fortuitò inventa, quæ perierat. Et est sensus: Non incides in manus hostium, sed vitam servabis, idque præter omnem spem, & expectationem, propter magnitudinem periculi in quo versaris. Erat enim ipse ex principibus regis, quos omnes Nabuchodonosor neci specialiter destinabat. Vide eandem phrasim etiam infrà c.45. ubi ad Baruch fit sermo.

CAPUT XL.

v. 4. *SI placet tibi ut venias mecum in Babylonem; veni, & ponam oculos meos super te: sin autem displicet tibi, reside; ecce omnis terra in conspectu tuo est.* Hæc clementer princeps militiæ, jussu Nabuchodonosor, ad Jeremiam. Sed noluit Jeremias comitari populum suum captivum in Babylonem; maluitque remanere cum reliquis in terra Iuda, cùm iisdem iturus postea in Ægyptum; quia magis erat his necessarius, tanquam doctor & propheta, quàm illis. Nam in Babylone iam erant Ezechiel, Daniel, & sacerdotum præcipui, paulò ante illuc abducti. Nec putandum est, factum fuisse absque peculiari Dei dispositione, quod cum reliquis remaneret in terra Juda; videlicet, ut posteà in Ægyptum abeuntes, non essent sine magistro & doctore.

v. 14. *Misit Ismaël filium Nathaniæ percutere animam tuam.* Item, *Ibo & percutiam Ismaël filium Nathaniæ, nullo sciente, ne interficiat animam tuam.* Quæritur quomodo ergo dicit Dominus in Evangelio Matth.10. *Nolite timere eos qui occidunt corpus: animam tuam non possunt occidere.* Duobus modis respondetur: uno modo accipiendo quidem animam propriè pro altera & præstantiori parte humanæ naturæ, sed ita ut agnoscatur synecdoche, quâ pars pro toto sumitur, anima pro homine, ut sensus sit, percutere hominem, interficere hominem. Ita dicitur in Genesi septuaginta animas egressas esse de femore Jacob, quod Latinè diceretur septuaginta capita, utrumque figuratè, per eandem figuram, pro ipsis hominibus. Aliter ut anima accipiatur sicut frequentissimè in scriptura accipitur, pro vita hac mortali & temporali, causa nimirùm pro effectu. Nam anima vitam efficit. Tum sensus erit: percutere vitam, interficere vitam, id est, percutiendo vel interficiendo tollere vitam. Eadem phrasis est lib.1. Machab.2.v.38. Vide Annot. Act.20.v.24.

v.15. *Johanan autem dixit ad Godoliam seorsim. Ibo & perimiam Ismaël, nullo sciente, ne interficiat te. Et ait Godolias, Noli facere verbum hoc, falsum enim tu loqueris de Ismaël.* Locus hîc moralem docet cautionem; ne imprudenter cum Godolia in grave aliquod damnum incidamus. Nam quamvis non liceat facilè malum suspicari de proximo, & semper propensiores esse debeamus, ut ejus facta potius in bonum, quàm in malum interpretemur; tamen propter periculum, quod ab alio imminere potest, prudenter, & circumspectè semper agendum est. Itaque Godolias, licet non debebat permittere, ut ex sola suspicione Ismaël occideretur, tamen debuisset eum in custodia asservare, & causam diligentius inquirere, aut saltem sibi cavere. Et hanc imprudentiam & stultam securitatem etiam Sapiens damnat Proverb. 22. vers.3. dicens: *Callidus videt malum, & absconditur; innocens autem pertransiit, & afflictus est damno.* Ubi callidus pro prudente, & innocens pro imprudente & incauto sumitur.

CAPUT XLI.

v. 4. *SEcundo autem die postquam occiderat Godoliam ---- venerunt viri de Sichem, & de Silo & de Samaria ---- ut offerrent in domo Domini.* Quæritur quæ domus Domini hoc loco intelligatur? utrum templum, quod erat in Jerusalem, an alia aliqua domus Domini? Quidam putant intelligi templum Domini, quod erat Jerosolymis; dicentes viros istos dum de locis suis egrederentur, ignorasse, quod à Chaldæis templum esset incendio absumptum; quod cum in via audirent, idcircò, scilicet, eos rasisse barbam [quo habitu hîc describuntur] vestesque scidisse, lugentium more. Verùm id dici non potest. Nam ut infrà habemus c.52. templum exustum est mense quinto, viri autem isti, ut est initio hujus capitis, venerunt mense septimo. Atqui per spatium duorum mensium latuisse eos rem adeò memorabilem, & calamitosam, videlicet templi exustionem, non est credibile. Quare probabiliùs sentiunt, qui dicunt, post templi eversionem Godoliam in Masphat ædificasse altare Domino; ad quod accederent quicumque vellent sacrificium Deo offerre. Nam tempore Samuelis per aliquantum tempus fuerat eo in loco arca Domini, & altare ad sacrificandum, ut patet 1. Reg.7. Ad hunc igitur locum profecti videntur viri isti, de quibus hîc est sermo.

CAPUT XLII.

v. 2. *ORa pro nobis ad Dominum Deum tuum pro universis reliquiis; quia derelicti sumus, &c.* Notandum quod populus hisce verbis S. prophetæ apud Deum intercessionem postulet. Et ne quis suspicetur populum pravè aut perperam instructum in religione, non rectè fecisse istud postulando, audiat quid respondeat propheta, & quibus verbis eorum petitionem confirmet. *Audivi (inquit) ecce ego oro ad Dominum Deum vestrum secundum verba vestra.* Si illi rectè invocaverunt Jeremiam Prophetam ut pro ipsis oraret, quomodo rectè accusat Catholicum hæreticus, tanquam uni mediatori irrogantem injuriam, quando dicit: Omnes sancti prophetæ orate pro nobis? Locus notandus pro invocatione sanctorum. Vide etiam Annot.1.Reg.12.& 2. Machab. ult.

v.5. *Et illi dixerunt ad Jeremiam: Sit Dominus inter nos testis, ---- si non juxta omne verbum, in quo miserit te Dominus, sic faciemus.* Quod dicunt, *Sit Dominus inter nos testis*, juramentum est. Et quotiescumque ad alicujus rei confirmationem dicimus: Testis est Deus, vel testor Deum, vel testem Deum invoco, juramentum est, & non tantum, si quis expresse dicat: Juro Deum, vel per Deum, quemadmodum graviter docet Aug. pluribus locis. Imò expressius est juramentum, quo dicitur, Testis est Deus, quàm quo dicitur, Juro; quia illud explicat rationem juramenti, quæ est, Deum testem advocare, aut adhibere ad confirmandum id quod dicitur. Quod autem sequitur, (*si non juxta omne verbum in quo miserit te Dominus, sic faciemus*) non ita cohæret cum præcedentibus, ut hunc sensum faciat: Sit Dominus testis, si non faciamus juxta verbum tuum.

Nam sensus ille ineptus est & incompletus, & nihil significat ad propositum: Sed prior pars sic seorsim accipienda est: Sit Dominus inter nos testis veritatis & fidei, id est, promissi nostri, Posterior verò pars, more Hebræo sic suppleatur; Et malè nobiscum agatur, si non juxta omne verbum tuum faciamus.

v. 19. *Verbum Domini super vos reliquiæ Iuda: Nolite intrare Ægyptum: scientes scietis, quia contestatus sum vos hodie.* Allegoricè nobis hîc insinuatur utilissima doctrina; si per Judæam, Ecclesiam Christi, per Ægyptum verò, societatem malorum & hæreticorum intelligamus. Etenim contingit aliquando tentari eos, qui sunt in Ecclesia Dei, ut propter aliqua adversa, quæ in Ecclesia tolerant, ab Ecclesia recedant, & jungant se societati hæreticorum, aut quorumcumque hominum hujus sæculi, tanquam in ea pacem & securitatem habituri: Sed respondet eis Dominus per Prophetam, id est, per Scripturas sacras, & præcones verbi Dei; quod etsi exteriùs, & ad tempus persecutiones, vel alias molestias in Ecclesia patiantur; in ea tamen sola, eos inventuros veram pacem, id est, conscientiæ tranquillitatem; ac tandem æternam pacem, & salutem consecuturos, si in ea permanserint. Sin autem ab ea recesserint, & societati malorum se junxerint; licet ad tempus videantur adepti pacem hujus sæculi (quæ tamen non est pax vera) tandem tamen eos omnes in potestatem regis Babylonis, id est, Diaboli tradendos.

CAPUT XLIII.

v. 2. *Mendacium tu loqueris. Non misit te Dominus Deus noster. Sed Baruch filius Neriæ incitat te adversum nos, ut tradat nos in manus Chaldæorum:* Consideranda humanæ naturæ corruptio, & maximè veteris illius populi malitia, & inobedientia adversus Deum. Nam iidem illi, qui capite præcedenti, cum juramento promiserant Jeremiæ, dicentes: *Sit Dominus inter nos testis veritatis & fidei, si non juxta omne verbum in quo miserit te Dominus, sic faciemus*, iidem, inquam, illi, jam cognita per Jeremiam voluntate Domini, respondent: *Mendacium tu loqueris*, imitantes in hoc majores suos; qui cum accepturi essent legem in deserto per manum Moysi, dixerunt: *Cuncta quæ locutus fuerit Dominus, faciemus*: Inde tamen paulò pòst, Moyse moram faciente in monte, ad idololatriam conversi sunt, dicentes Aaroni: *Fac nobis Deos, qui nos præcedant; Moysi enim huic ignoramus quid acciderit.* Quibus & similibus exemplis admonemur, quid sit discriminis inter legem veterem, & novam. Veteris enim legis officium erat, manifestare quid faciendum esset, sed vires ad perficiendum non suppeditabat; Lex autem nova, gratiam & vires administrat, ut perficiamus opere, quod per legem scriptam faciendum cognovimus, juxta illam novi Testamenti promissionem, *Faciam ut in præceptis meis ambuletis.* Ezech. 36.

v. 5. *Sed tollens Iohanan ---- universos reliquiarum Iuda ---- & omnem animam quam reliquerat Nabuzardan ---- cum Godolia ---- & Ieremiam Prophetam & Baruch. Et ingressi sunt terram Ægypti.* Quęritur quare peccaverint reliquię populi Judaïci abeuntes in Ægyptum? Respondeo rationem esse in textu manifestam, quia Dominus per Jeremiam prohibuerat ne in Ægyptum irent, & pręceperat ut manerent in terra Juda. Hujus autem prohibitionis possunt aliquot rationes assignari. Prima, quia Dominus in Deuteronomio prohibuerat filiis Israël ne unquam redirent in Ægyptum. Secunda, quia in Ægypto habituri erant occasiones idololatrię, ut paulò pòst patuit. Tertia, quia terram promissionis sibi datam à Deo ad inhabitandum, non debebant relinquere nisi urgente necessitate, quę hîc nulla fuit. Atque hinc alia *quæstio* nascitur, cùm Dominus prohibuerit per Jeremiam populo Judaïco, qui relictus erat in Judęa, ne ascenderet in Ægyptum; quomodo populo contra pręceptum Domini eunte in Ægyptum, comitatus est eos Jeremias & Baruch? Unam solutionem suggerit scriptura

A ipsa: quę cum dicit; *Tollens Iohanan universos ---- & Ieremiam & Baruch. Et ingressi sunt in terram Ægypti*: illud sic accipi potest, quod Jeremias & Baruch non sponte cum illis ascenderint in Ægyptum, sed coacti à reliquis. Sed si verba scripturæ consideremus, nihil ampliùs de Jeremia & Baruch violentiæ significatur, quàm de reliquo populo. Pagninus ex Hebræo sic vertit: *Et omnem animam quam reliquera: Nabuzardan cum Godolia ---- & cum Ieremia Propheta, & cum Baruch.* Sic & Vatablus; *apud Godoliam, & apud Ieremiam, & apud Baruch.* Nihilominus alii vertunt, ut Hieron. in hac nostra vulgata vertit. Quare magis dicendum videtur, præceptum illud Domini, de non ascendendo in Ægyptum, non datum fuisse ad singulos, sed ad principes & populum in genere. Jam verò cùm ipsi principes irent, & reliquos partim

B voluntarios, partim involuntarios secum ducerent, potuit & Jeremias (& Baruch) eos comitari tanquam doctor eorum & prophета; utpotè qui bonos non debebat deserere; tum ut in Ægypto quoque omnibus Dei voluntatem annunciaret, & ab idololatria aliisque peccatis averteret.

CAPUT XLIV.

v. 12. *Et erunt in jusjurandum & in miraculum & in maledictionem & in opprobrium.* Hæc eadem eodem ordine numerantur cap. 42. nisi quod pro miraculo ibi interpres verterit stuporem; cùm in Hebræo sit idem vocabulum significans stuporem, qui est effectus vehementis admirationis. Pro jusjurando autem

C Hebraïcè est execratio. Significatur ergo jusjurandum execratorium, quale est, Juro, ac ni fecero, faciat mihi meisque Deus, ut populo illi, &c. In stuporem seu miraculum facti sunt, quia super eorum malis homines præ admiratione obstupuerunt. In maledictionem, vel quia execrabiles habiti sunt cunctis nationibus, vel quia quispiam alicui volens maledicere, imprecabatur ei ut esset sicut Judæus. In opprobrium, vel quia ipsi Judæi probrosi passim habebantur; videlicet expositi probris hominum, vel quia alii aliis exprobrantes abutebantur Judæi nomine, dicentes, Tu Judæe, tu es sicut Judæus.

v. 15. *Responderunt autem Ieremiæ omnes, ----- Sermonem quem locutus es, non audiemus, sed facientes faciemus ---- ut sacrificemus reginæ cæli, & libemus ei li-*

D *bamina &c. Quærunt* interpretes, quæ intelligatur regina cæli? Hieron. vel lunam intelligendam putat, vel militiam cœli, scribens in 7. cap. Jeremiæ. Liranus lunam intelligit. Sunt qui Junonem, alii eam, quæ apud ethnicos vocatur Mater Deorum, id est, Opem accipiunt. Vocabulum Hebræum, nunc reginam, nunc opus, seu machinam significat, Unde quidam verterunt (*machinam cœli*) id est, universum stellarum ordinem, & velut exercitum. Sunt rursum Hebraïcè docti, qui reginam cœli intelligunt solem, idque ut videtur aptissimè. Una ratio est, quia sol longè præstat lunæ, ideoque principatus soli erat tribuendus. Deinde sol Hebr. est fœminini generis, ideoque potiùs regina quàm rex appellatur. Tertiò, quia sol in Ægypto, ubi id temporis erant Judæi, erat in summa veneratione. Unde etiam

E civitatem ejus nomine ædificatam habebat, quæ vocatur ἡλιόπολις, id est, civitas solis. Denique quia si luna diceretur Regina cœli, multò magis consentaneum fuit solem dici regem cœli, & ut talem venerari, quod nusquam legimus in scriptura; cùm tamen sæpè objiciatur populo quod coluerint militiam cœli, in qua principatum haud dubiè tenet sol. Interim quidam etiam Reginam cœli intelligunt fortunam, de quo vide, si placet, Alexandrum ab Alexandro lib. 1. genialium dierum.

Sed imprimis historia hujus capitis docet nos, quàm sit periculosum versari, aut commorari in societate malorum, præsertim hæreticorum. Videmus enim Judæos vix ingressos terram Ægypti, quin statim ad Idola illius terræ conversi fuerint. Doctrina

huic tempori valdè opportuna; quando videmus tam multos, Catholicos alioqui, quasi securos in medio hæreticorum habitare; quorum quotidiana consuetudine, commerciis, & colloquiis fieri vix potest, quin sæpenumero maculæ contrahantur, & inquinetur eorum conscientia. Habitavit quidem Abraham inter Chananæos, & Loth in Sodomis, sed quis se eis comparet?

v. 17. & 18. *Et saturati sumus panibus, & bene erat nobis &c. Ex eo autem tempore quo cessavimus sacrificare reginæ cœli &c.* Quæritur an hoc verum sit. Et dici potest verum esse. Nam ex luxu & prosperitate inciderunt in idololatriam, quæ aliquandiu mansit cum ipsa prosperitate: posteà verò Deus ob eandem idololatriam gravissimas plagas populo immisit: qui tunc plagis admonitus desiit sacrificare militiæ cœli; nec tamen statim plagæ cessarunt. Sed hi rebelles ratiocinabantur sophisticè ex non causa ut causa. Non enim idololatria erat causa prosperitatis; & idolorum abjectio causa afflictionis, ut hi volunt; licet illa tempore simul essent: sed contrà, prosperitas & luxus idololatriam peperit, & afflictio ad resipiscentiam adduxit.

CAPUT XLV.

v. 1. *Verbum, quod locutus est Ieremias Propheta ad Baruch filium Neriæ, cum scripsisset verba hæc in libro ex ore Ieremiæ.* Non est hoc intelligendum de verbis prophetiæ proximè præcedentis. Nam ea quæ continentur quatuor capitibus proximè præcedentibus prophetata sunt, & dictata, post captam urbem Jerusalem, partim in Judæa, partim in Ægypto. Id autem quod hîc subjicitur dictum ad Baruch, accidit octodecim annis ante excidium civitatis. Ita enim sequitur: *Anno quarto Ioakim filii Josiæ regis Juda.* Hic autem fuit annus decimus octavus ante eversionem civitatis: Sed intelligitur verbum Domini per Jeremiam, quod suprà c. 36. commemoratur; quando Joakim allatum ad se librum conjecit in ignem; & Dominus præcepit Prophetæ, ut dictaret alium librum comminationibus plenum, scribente Baruch. Quæ omnia Baruch cum scripsisset, quia erant tristia & horrenda, erupit in hanc vocem: *Væ misero mihi, quoniam addidit Dominus dolorem dolori meo &c.*

v. 2. *Hæc dicit Dominus ad te Baruch: Dixisti, Væ misero mihi, quoniam adiddit Dominus dolorem dolori meo.* Quidam intelligunt hoc Baruch dixisse, quia molestè ferret se non esse assecutum spiritum prophetiæ. Posteaquam multo tempore serviisset Jeremiæ, cùm sciret Josue ministrum Moysi, & Helizæum ministrum Heliæ prophetæ gratiam eandem post ministerium suum accepisse; præferrim quod Jeremias eo tempore esset in carcere. Ita sentiunt Hebræi. Verùm cum hic sensus neque ex loci circumstantia, neque aliundè confirmari possit, doloris ejus hanc potiùs causam assignamus; quia scilicet & præsentem afflictionem experiebatur, videns Jeremiam in carcere; & futuram calamitatem, quam Jeremias certò prædicebat imminere, formidabat. Unde & tandem consolans eum dicit v. ultimo: *Ait Dominus, & dabo tibi animam tuam in salutem.* q. d. tu autem cæteris pereuntibus, cladem imminentem evades. Interim prius suaviter eum increpat dicens v. 4. *Ecce quos ædificavi, ego destruo, & quos plantavi ego evello; & universam terram hanc. Et tu quæris tibi gaudia? noli quærere.* q. d. quantumcumque tibi innocens videaris, malum commune est, ergo & tolerantia quoque communis esse debet. An autem Baruch fuerit propheta, vide Annotat. ad cap. 1. Baruch.

CAPUT XLVI.

v. 11. *Ascende in Galaad, & tolle resinam virgo filia Ægypti.* Sarcasmus est, ut paret ex tota narratione, id est, acerba & quasi hostilis irrisio qua utitur adversus exercitum Ægyptiorum penè concisum, ab exercitu Chaldæorum. Et sensus est, Vos Ægyptii, ascendite in Galaad, quæ abundat optimo balsamo, aliisque salutaribus seu medicis herbis, & inde accipite vobis medicamenta ad curanda vulnera vestra, quæ quidem irridendo esse dicta, manifestè ostendunt verba

A proximè sequentia; Sic enim subjungitur: *Frustra multiplicas medicamina, sanitas non erit.* q. d. frustra conaberis hanc tantam cladem reparare. Et notandum hîc obiter, adeò nullum esse tropum; nullum figuræ genus, quo non interdum utatur Scriptura sacra, maximè in prophetis.

v. 19. *Vasa transmigrationis fac tibi habitatrix filia Ægypti; quia Memphis in solitudinem erit.* Cùm propheta priori hujus capitis parte prædixisset cladem Ægyptiorum, quæ completa est eodem anno, quo prophetia scripta est; videlicet anno quarto regis Joakim, qui fuit primus annus regis Nabuchodonosor, quando superatus est Nechao rex Ægypti à Nabuchodonosor circa flumen Euphratem; jam posteriori hac parte capitis, prædicit idem propheta, etiam aliam cladem Ægyptiorum,
B quæ non nisi viginti duobus annis post illam priorem completa fuit; quando videlicet Nabuchodonosor anno regni sui vigesimo tertio cum exercitu ingressus est Ægyptum, eamque debellavit, atque sibi subjecit; Cujus vastationis Ægypti, etiam participes fuerunt Judæi, qui in Ægyptum contra Dei prohibitionem profugerant.

Atque ex his accipere licet generalem regulam valentem ad interpretationem prophetarum. Videlicet, prophetias, seu prædictiones conjunctas, etsi etiam continua quadam oratione scriptas, non tamen ob id semper ad idem tempus referendas esse: & similiter non rectè culpari Ecclesiasticos scripturarum interpretes à Judæis, & etiam ab aliis nonnullis, quod in pro-
C phetia, quæ continua oratione texitur, partem unam referant ad temporalem regni Judaici statum, aliam verò partem ad regnum Christi Messiæ, & statum populi Christiani.

CAPUT XLVII.

v. 6. *O Mucro Domini! Usquequo non quiesces? Ingredere in vaginam tuam, refrigerare & sile.* Est hîc prosopopœia. Nam mucronem Domini tanquam personam quandam alloquitur. Sed quid per mucronem Domini intelligemus? Intelligunt ferè gladium regis Babylonis, cujus ministerio Deus utebatur ad puniendas gentes; cui, velut commiserantis affectu primum dicit propheta *Usquequo non quiesces?* q. d. satis sæviisti, nunc tandem quiesce. Sed mox respondet sibi
D idem propheta prophetico spiritu: *Quomodo quiescet? cùm Dominus præceperit ei adversus Ascalonem?* Sensus ergo est: Decretum Domini est, ut gladius sæviat in eos usque ad internecionem. Potest etiam per mucronem Domini synecdochicè intelligi justitia, & vindicta justa Dei punientis. Nam mucro, seu gladius instrumentum esse solet justitiæ, & vindictæ adversus impios. Et tunc sensus eodem recidens est; Quòd quamvis ex commiseratione quadam cuperet propheta punitionem Dei quiescere; tamen spiritu prophetico mox approbarit Dei decretum, quo constitutum vidit vindictam capere usque ad consummationem.

CAPUT XLVIII.

v. 10. *Maledictus qui facit opus Domini fraudulenter, & maledictus, qui prohibet gladium suum*
E *à sanguine.* Sensus literalis est. Decretum est, & placet, sumere gravissimam vindictam de Moab, ejusque regiones & urbes devastare per manus Chaldæorum. Igitur cum ea sit definita Dei voluntas, sit omnis miles paratus, & alacriter ac serio vindictam illam perficiat, non fraudulenter, neque dolo, id est, non simulet se occidere, cum non occidat. Quod si fraudulenter faciat; maledictus sit & execrabilis. Et apertissimè hæc sententia converti potest in quosdam nostri temporis judices, quibus cum gladius sit datus à Deo in vindictam malorum, maximè eorum qui Ecclesiam oppugnant; dissimulant ad eorum conventicula. Valet eadem sententia etiam contra eos, qui cum regi Catholico militent adversus seditiosos hæreticos, non hoc tamen præcipuè agunt, ut hostem opprimant, & religionem

Catholicam integritati restituant; sed id tantùm, ut per fas, per nefas marsupio suo benè consulant, de religione & fine suscepti belli, parum aut nihil solliciti. Septuaginta pro (*fraudulenter*) legunt (*negligenter*) hoc modo: *Maledictus qui facit opera Domini negligenter.* Quâ occasione etiam solet hæc sententia non ineptè accommodari ad sacerdotes, aliosque sacros ministros, qui negligenter, oscitanter, vel sacrificium offerunt, vel sacramenta administrant, vel preces canonicas cursim nimis legunt aut decantant. Qui si cogitent, quantus sit ille, in cujus conspectu ministrant; facilè intelligent non levem esse culpam, res tantas, negligenter, oscitanter, aut tumultuariè agere.

v. 30. *Quod non sit juxta eam virtus eius, nec juxta quod poterat, conata sit facere.* Non est sensus quod minus conata sit facere quam poterat, sed quod plus, id est, quod conatum suum non attemperaverit potestati suæ, sed eum extenderit supra vires, secundum illud Isaïæ 16. *Superbia eius --- plusquam fortitudo eius.* Et hoc vult prior pars sententiæ, sc. quod non sit juxta eam, id est, juxta ejus conatum & arrogantiam, virtus ejus, id est, vires non respondent jactantiæ.

v. 36. *Quia plus fecit quàm potuit, idcirco perierunt.* Videri posset propheta hic accusare in Moab idem quod Isaïas cap. 16. *Superbia eius & arrogantia eius & indignatio eius, plusquam fortitudo eius.* Sed Hebræa aliud indicare videntur. Sic enim habent: *Ideò quia augmentum, seu divitias quas fecit perierunt.* Quod sic interpretantur: Ob id lugebo super Moab, quia divitiæ, quas multo labore sibi comparavit, perituræ sunt. Potest etiam sic verti, *Ideò, quia augmentum fecit, perierunt*, scilicet Moabitæ, id est, quas multas & superfluas divitias Moab sibi collegit; idcò periit, id est, peribit. Nam futura prophetis tam certa sunt, quàm si jam facta essent. Et huic sensui sic aptantur verba nostræ versionis: *Quia plus fecit quàm potuit*, id est, quia supra modum dignitatis ac status sui, Moab collegit sibi opes, idcircò Moabitæ perierunt. Quidam *moraliter* etiam ad eos referunt, qui supra vires jejuniis, aliisque austerioris vitæ durioribus exercitiis sese affligant. Vide Bonaventuram lib. 2. de perfect. relig. cap. 12.

CAPUT XLIX.

v. 1. NUnquid non filii sunt Israël? Cur igitur hereditate possedit Melchom Gad? Melchom idolum erat Ammonitarum. Et solent gentiles idolis suis tribuere victorias adeptas: Unde propheta se eorum loquendi consuetudini attemperans, sic loquitur. Ita & Jephte Judicum 11. ad Ammonitas, nominans alterum eorum idolum, dicit: *Nonne ea quæ possedit Chamos Deus tuus sibi iure debentur?* possidere autem hic est acquirere. Itaque manifestum est hæc dici ad sensum gentilium, qui ita opinabantur, non autem quod dæmones suis cultoribus ullas possint dare victorias, nisi Deo permittente. Potest illud etiam aliter intelligi: Videlicet ut per Melchom non intelligatur idolum Ammonitarum, sed rex. Nam vox (*Melchom*) significat idem, quod (*rex eorum*.) Unde quod habemus 2. Reg. 12. v. 30. de victoria David contra Ammonitas: *Et tulit diadema regis eorum de capite eius*, idem narratur 1. Paralip. 20. his verbis: *Tulit David coronam Melchom de capite eius.* Et utrobique est idem vocabulum (*Melchom*) in Hebræo; quod interpres noster, modò interpretatus est, modò reliquit. Itaque cum ibi in lib. Paralip. verisimilius sit per vocem (*Melchom*) intelligi, (*regem eorum*) hoc enim (*Melchom*) ut diximus, sonat, non autem idolum Ammonitarum; ita & hoc loco similiter vocem (*Melchom*) possumus accipere.

v. 12. *Hæc dicit Dominus: Ecce quibus non erat judicium ut biberent calicem, bibentes bibent. Et tu quasi innocens relinqueris.* Per hæc verba quæ adversus Idumæam diriguntur non significatur, ut prima facie apparet, aliquam gentem Deo propinante habere calicem indignationis ejus, id est, temporalibus plagis visitari à Deo, cui tamen genti non sit judicium, id est, quæ justo Dei judicio id non mereatur: Nam si oculos circumferamus per om-

A nes prophetas, non inveniemus ulli genti prædictam temporalem calamitatem quam non peccatis suis dicatur commeruisse. Quidam hoc pacto exponunt: Qui suo judicio non videbantur commeriti ut biberent, scilicet Judæi, biberunt. Nam Judæi propterea quod essent populus Dei, putabant iram Dei in solas gentes effundendam. Alii non ad gentem aliquam, sed ad personas referunt, hoc pacto: Etiam sancti quidam viri qui peccatis suis tantam pœnam non commeruerant, ut occiderentur aut captivi abducerentur, pœnarum populi fuerunt participes, ut Jeremias & Baruch, aliique ex eodem populo. Multò igitur minus immunes erunt qui graviter peccaverunt. Docet hic locus juxta posteriorem expositionem non semper eos qui in pari afflictione versantur, paria commisisse

B peccata. Exempla plurima sunt in scripturis, ut in Daniele, Jeremia, & tribus pueris, aliisque.

CAPUT L.

v. 4. AMbulantes & flentes properabunt, & Dominum Deum suum quærent. Ut hæc etiam ad litteram de reditu ex captivitate Babylonica quadrent, *Quæritur* quomodo propheta dicat eos reversuros flentes? cum Psal. 125. ubi item de captivitate & reditu mentio est, legatur: *Euntes ibant & flebant: Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos.* An fortè intelligitur fletus non mœroris, sed gaudii? Vel potiùs dicendum, alios gavisos fuisse de reditu in patriam, sed aliquos nihilominus plorasse, quod invenirent civitatem destructam, templum exustum, patriam desolatam. Nam & in

C ipsa ædificatione templi post captivitatem legimus, Esdræ 3. in fine, alios flevisse magna voce, alios exclamasse præ lætitia. *Nec poterat*, inquit, Scriptura, *quisquam agnoscere vocem clamoris lætantium, & vocem fletus populi: commixtim enim populus vociferabatur clamore magno, & vox audiebatur procul.*

v. 20. *In diebus illis quæretur iniquitas Israël, & non erit; & peccatum Juda, & non invenietur, quoniam propitius ero eis.* *Quæret* aliquis, quomodo illud [*quæretur peccatum illius & non invenietur*] pertineat ad promissionem gratiæ, cùm Psal. 9. idem videatur poni inter comminationes adversus impium? sic enim ibi legitur: *Contere brachium peccatoris & maligni, quæretur peccatum illius, & non invenietur.* Solvitur hæc quæstio, si ostendamus utriusque loci diversam esse intelligentiam, licet verba sint eadem.

D Hujus quidem loci sensus utcumque manifestus est. Significatur enim peccati remissio, & reatus contracti abolitio, q. d. Si iniquitas Israëlis requiratur ad puniendum, non invenietur, quia dimissa est gratuitò. Quod autem in psalmo dicitur, quidam hoc pacto accipiunt: Deus quæstionem instituet de impietate peccatoris, & non invenietur peccator, id est, non audebit se sistere in conspectu Dei, ut causam suam defendat, utpotè sibi malè conscius, sed quantum poterit judicium subterfugiet. Sed minus probabilis est hæc expositio. Neque enim quisquam est, quin ibi comparebit, dicente Apostolo 2. Corinth. 5. *Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi:* Probabilior ergo est hic sensus: *Quæretur peccatum illius, & non invenietur:* Ac si dicat; *Contere*, imò sic penitus conteres, *brachium peccatoris, & maligni*, videlicet Antichristi; ut si quæratur peccatum ejus, id est, gravis illa

E persecutio, qua fideles quasi ad peccatum cogebat, non inveniatur amplius. Nam, ut Apostolus ait, 2. Thessal. 2. *Dominus Iesus interficiet illum spiritu oris sui.* Locus igitur psalmi non de reatu, neque voluntate peccandi intelligitur, sed de opere tantùm externo; præsens autem locus significat, plenissimam abolitionem peccati quoad omnia tria.

CAPUT LI.

v. 6. FUgite de medio Babylonis, & salvet unusquisque animam suam. Et rursum v. 45. *Egredimini de medio eius populus meus, ut salvet unusquisque animam suam.* Notandum, quod prophetia quæ hoc & præcedenti cap. contra Babylonem describitur, ita à propheta dirigatur contra Babylonem terrenam, ut tamen aliquoties respiciat ad Babylonem spiritualem; quæ in Apocalypsi

describitur, id est, societatem impiorum; cujus caput est Diabolus. Quod enim ait Propheta; *Fugite de medio Babylonis, & salvet unusquisque animam suam*; id de spirituali Babylone Joannes repetit his verbis: *Exite de illa popule meus, ne sitis participes delictorum eius.* Et quod Jeremias ait: *Omnia quæ fecit, facite illi*, id Joannes his verbis exprimit: *Reddite illi, sicut & ipsa reddidit vobis.* Et quod Jeremias ait: *Laudabunt super Babylonem cœli & terra, & omnia quæ in eis sunt*, sic reddit Joannes: *Exultate super eum cœli, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam judicavit Deus iudicium vestrum de illa.* Et sicut Jeremias jussit mitti lapidem in Euphratem in fine c. in signum perpetuæ destructionis Babylonis, sic Joannes vidit Angelum mittentem lapidem in mare & dicentem: *Hoc impetu mittetur Babylon civitas illa magna, & ultra non invenietur.*

v. 25. *Et dabo te in montem combustionis. Et non tollent de te lapidem ---- sed perditus in æternum eris.* Et v. 29. *Cogitatio Domini, ut ponas terram Babylonis desertam & inhabitabilem.* Hæ sententiæ satis declarant longè pleniùs hæc de Babylone spirituali dici quàm de terrena. Nam Babylon terrena non multò post eversionem hîc prædictam, à Persarum regibus instaurata fuit, & habitata. Qui tamen hæc etiam ad literam terrenæ Babyloni accommodate voluerit, dicere poterit, quod fuit deserta & inhabitabilis, scilicet quia nunquam fuit posteà tam populosa, quàm fuerat tempore Monarchiæ Chaldæorum, imò magna parte fuit deserta. Item sic poterit dici quod non extruetur; scilicet sicut antea fuit extructa. Et quia magna parte desolata remansit, idcò quoque aliquo modo verum, quod habitabunt ibi dracones, & struthiones: Et maximè quia Babylon non fuit reædificata suo loco. Vide Hieron. in Isaïæ 13.

CAPUT LII.

v. 28. Iste est populus quem transtulit Nabuchodonosor: *In anno septimo, Iudæos tria millia, & viginti tres --- &c.* *Quæstio* est, quomodo dicat Jeremias anno septimo Nabuchodonosor abducta in captivitatem Judæos tria millia & viginti tres, cum legamus 4. Regum 24. eodem illo tempore, id est, simul cum Jechonia rege, qui regnavit ante Sedechiam, in captivitatem translata fuisse decem millia. *Respond.* Jeremias signanter dicit Judæos. Itaque comprehendit tantùm eos qui erant de tribu

A Juda, quorum numerus ad tria millia ascendebat. In quarto autem libro Regum, captivi recensentur ex universa regione; in qua adhuc multi ex decem tribubus jam olim abductis, residui remanserant. Quorum omnium numerus, comprehensa etiam tribu Juda, perveniebat ad summam decem millium. Hanc solutionem quoque indicat nobis ipse locus 4. Regum 24. Cùm enim dictum esset decem millia abducta in captivitatem, paulò post tantùm septem millium fit mentio, subductis videlicet à priori numero his tribus millibus ex Juda, qui per se suo numero censebantur. Itaque hæc duo loca mutua collatione hoc pacto elucescunt.

v. 29. *In anno octavodecimo Nabuchodonosor, de Ierusalem animas octingentas triginta duas: Quæritur*, quomodo
B verum sit quod Nabuchodonosor, capta civitate sub Sedechia, tantùm abduxerit octingenta triginta duas animas; cùm superiùs dictum sit, universam multitudinem populi, exceptis pauperibus terræ, translatam esse; & constat civitatem Jerusalem fuisse populosissimam, excepto prætereà populo, qui in aliis oppidis, & vicis morabantur. Ad hoc *respondendum*, totius multitudinis, quæ abducta fuit non facilè potuisse summam iniri, neque id scriptoribus curæ fuisse; sed hoc loco [quemadmodum etiam 4. Reg. 24.] tantùm eos recenseri, qui erant in toto populo illustriores; id quod etiam 4. Reg. 24. significatur, cùm dicitur: *Transtulit Nabuchodonosor omnem Ierusalem; & universos principes, & omnes fortes exercitus; decem millia, in captivitatem.* Ubi illud [*decem millia*] non refertur ad illud [*omnem Ierusalem*] quæ
C complectitur etiam vulgus innumerabile, sed ad id quod sequitur, [*& universos principes, & omnes fortes exercitus.*

v. 31. *Elevavit Evilmerodach rex Babylonis, ipso anno regni sui, caput Ioachim regis Iuda, & eduxit eum de domo carceris.* Fuit is annus transmigrationis ejusdem Joachin, ut præcedit, trigesimus septimus. Hoc autem ideò referri videtur à Propheta, ut intelligat Sedechiam, qui violavit fœdus & juramentum, nec voluit audire Jeremiam, ut sponte se traderet in manus Nabuchodonosor; & inter Joachin regem, qui etiam vocatur Jechonias, qui non legitur fœdus violasse, sed sponte se tradidit captivum in manus Nabuchodonosor. Et hic est qui vocatur Jechonias in genealogia Salvatoris Matth. 1. Confer quæ sunt 4. Regum ultimo capite.

FINIS PROPHETIÆ IEREMIÆ.

ANNOTATIONES
IN THRENOS IEREMIÆ.

PRÆFATIO.

DE Threnis his, seu lamentationibus, quando, & qua occasione scriptæ sint à Propheta, diversæ sunt scriptorum sententiæ. Quidam putant scriptas, mortuo Josia piissimo rege Juda, velut lamentarium carmen super ejus morte, sicut legimus 2. Paralip. 35. *Universus Juda & Israël luxerunt eum, Jeremias maximè, cujus omnes cantores atque cantatrices usque in præsentem diem lamentationes super Iosiam replicant.* Ex quibus verbis quidem constat, scriptas esse à Jeremia lamentationes in obitum Josiæ, sed tamen non docetur, neque verisimile est eas fuisse has ipsas; quia continent luctum, non super morte regis, sed super excidio, & desolatione civitatis, nulla prorsus Josiæ facta mentione. Tum etiam quia populus Judaïcus cui nunquam potuit incidere in animum, civitatem Jerusalem aliquando esse evertendam, minimè passus fuisset, publicè per cantores & cantatrices lamen-

A tationes has decantari, in quibus apertissimè deploratur civitatis & templi excidium. Proinde credibile est lamentationes super obitu Josiæ scriptas intercidisse. Aliorum igitur opinio videtur veritati magis consona, qui putant lamentationes has concinnatas post excidium civitatis à Babyloniis, quando populo in captivitatem abducto, Jeremias cum paucis in terra relictus est. Et id omninò confirmant verba illa in vulgata editione velut argumenti loco præfixa: *Et factum est, postquam in captivitatem reductus est Israël, &c.* Quæ verba etsi in
B Hebr. non habeantur, apud Septuaginta tamen posita sunt, & in Bibliis Sixtinis postremò correctis similiter leguntur.

CAPUT PRIMUM.

v. 5. Facti sunt hostes eius in capite, inimici eius locupletati sunt. Phrasis Hebraïca est, pro eo quod diceretur; Hostes ejus facti sunt superiores, & prævaluerunt: Ita Deut. 28. inter promissiones veteri illi populo factas: *Constituet te Dominus in caput, & non in caudam.*

Quod explicans addit: *Et eris semper supra, & non subter.* q. d. semper superior eris hostibus tuis, si legem servaveris. Quod ad præsentem versum attinet, fabulantur Hebræi, hunc librum Threnorum scriptum esse ab Jeremia multo ante excidium urbis, tempore Joakim regis; & hunc esse librum, quem Joakim rex Juda coram se legi præcepit Jerem. 36. Cumque, inquiunt, ventum esset ad hunc versum, *Facti sunt hostes eius, &c.* Regem gravi iracundia inflammatum, nihil ultra audire voluisse, sed libellum mox conscidisse, & in ignem conjecisse. Hæc nominatim commemorat Rabbi Salomon. Sed hæc fabula est Judaïca: Primum, quia eodem illo cap. 36. dicitur in illo volumine scriptum fuisse; *Festinus veniet rex Babylonis, & vastabit terram.* Quæ sententia hîc non reperitur. Deinde toto hoc libro, non quid futurum sit, sed quid factum sit, scribitur, & totus stylus declarat non prophetiam esse futurorum, sed deplorationem rerum factarum.

v. 7. *Viderunt eam hostes & deriserunt sabbata eius.* Meritò quidem Christiani derident sabbata Judæorum, quia post Christum sabbata non sunt divina instituta, sed divinis institutis contraria: At lege Moysi vigente ridere sabbata Judæorum, erat ridere divinum institutum.

v. 8. *Peccatum peccavit Ierusalem, propterea instabilis facta est.* Dupliciter intelligi potest, quod ait, *peccatum peccavit*; Vel ut sit phrasis Hebraïca, qua per ejusdem vocis geminationem significatur studium, assiduitas, & perseverantia in peccato; Ut sensus sit: Graviter, assiduè, & perseveranter peccavit Jerusalem, quæ phrasis est frequentissima: ut *Expectans expectavi*, id est, magna cum patientia expectavi; *Desiderio desideravi*, id est, vehementer & ardenter desideravi: Vel intelligi potest, per antonomasiam certum quoddam enorme peccatum; illud nimirùm, de quo Dominus in Evangelio Joan. 15. *Si non venissem, & locutus eis non fuissem, peccatum non haberent.* Neque enim fuissent sine omni peccato, sed grave illud infidelitatis peccatum non habuissent, quo veritati etiam manifestatæ resistebant Addit autem; *propterea instabilis facta est*, id est, eiecta, & translata de loco & terra possessionis suæ, in alienam terram, in exilium & captivitatem.

v. 10. *Quia vidit Gentes ingressas sanctuarium suum, de quibus præceperas ne intrarent in Ecclesiam tuam.* Sensus est; Gentes quæ prohibitæ sunt lege Dei Deuteron. 23. intrare in Ecclesiam populi Judaïci, id est, in senatu sedere & magistratum gerere, coacta est Jerusalem videre, non quidem intrare in Ecclesiam, sed (quod multò majus est, magisque proinde deplorandum) ingredi in sanctum sanctorum, quò ingredi non licebat nisi summo sacerdoti. Vide Annotat. Deuteron. 23.

CAPUT II.

v. 1. *Non est recordatus scabelli pedum suorum in die furoris sui.* Scabellum pedum Domini erat arca fœderis Domini. Sed quomodo non est recordatus ejus Dominus in hac vastatione civitatis & templi, cùm tamen jusserit eam per Jeremiam duci in montem sanctum, ut est 2. Machab. 2. & ibi abscondi, ut inveniri non posset, donec Dominus congreget dispersionem populi sui? ut ibidem dicitur. *Respondeo*, dicitur Deus non recordatus ejus, quia propter arcam, ut sæpiùs aliàs, populo non pepercit; nec ampliùs ex ea dedit responsa.

v. 9. *Non est lex, & prophetæ eius non invenerunt visionem à Domino. Quæritur,* quomodo hæc vera sint, cùm populus ille etiam tunc habuerit suos prophetas? Habebat enim Jeremiam in terra Juda; qui etiam in Ægyptum reliquias populi secutus est, & usque ad finem vitæ visiones à Domino acceptas, eis annunciare non destitit. Circa quæ tempora etiam Habacuc in Judæa prophetavit, ut patet ex historia Danielis. Habebant propterea in Babylone secum Ezechielem & Danielem. Itaque videtur hic locus intelligendus de falsis prophetis, quales populus desiderabat, qui loquerentur placentia, de quibus mox subjungitur v. 14. *Prophetæ tui viderunt tibi falsa,*

A *& stulta; nec aperiebant iniquitatem tuam, ut te ad pænitentiam provocarent.* Quibus verbis etiam hoc nobis declaratur, non satis esse, ut prædicator verbi Dei, veritatem & sanam doctrinam proponat; verùm etiam necesse, ut simul aperiat iniquitatem populi, & eum ad pœnitentiam provocet. Cæterùm secundùm altiorem & mysticam intelligentiam illud quod hîc dicitur: *Non est lex: & prophetæ eius non invenerunt visionem à Domino:* potest propheticè dictum accipi de tempore Judaïci populi, post adventum Christi. Tunc enim revera lex vetus abolita est, succedente nova; & umbra propheticarum visionum evanuit, succedente luce Evang. veritatis.

v. 13. *Cui comparabo te? --- & consolabor te virgo filia Sion?* Id est, quàm urbem aut gentem reperire potero, æquè afflictam, atritam, vastatam ut te, ut ejus
B commemoratione te possim consolari? Solatium enim qualecumque miseris esse solet, habere socium in miseria. Unde sequitur: *Magna est enim velut mare contritio tua.* q. d. incomparabilis & immensa est tua contritio. Cùm enim aliorum afflictiones significari solent per aquas, tua contritio tanta est, ut mari comparari meritò possit.

CAPUT III.

v. 28. *Sedebit solitarius & tacebit, quia levavit super se.* Pridem legebatur geminatè (*levavit se super se*) sed prius (*se*) superfluum est, ut patet ex Hebræis, & MSS. ut meritò Sixtina Biblia illud sustulerint. Loquitur autem propheta de homine, qui sperat in Domino, etiam in media tribulatione, & cum silentio expectat salutare Dei. Et sensus est: Talis homo solitarius sedebit,
C reputans secum misericordiam & justitiam Dei: *Et tacebit*, id est, non aperiet os suum contra Dominum, ut murmuret adversus ejus prudentiam, quia levavit super se jugum Domini, id est, paratum se præstat ad portandum & perferendum, quidquid Deus immiserit. Alii ad Deum referunt; hoc modo: Quia Deus levavit, vel projecit jugum suum super ipsum, propterea ille solitarius sedebit, & tacebit, patienter jugum illud ferens. *Solitarius*, id est, destitutus ope & consolatione humana. *Tacebit* autem, scilicet, quia silentium patientiam significat; quia patientes tacent, impatientes murmurant.

v. 38. *Ex ore Altissimi non egredientur nec bona, nec mala.* Non assertivè, sed interrogativè legendum est, & sic conjungendum superioribus: *Quis est iste,*
D *qui dixit, ut fieret Domino non jubente?* Et similiter. Quis est iste qui dixit: *Ex ore Altissimi non egredientur nec bona, nec mala?* q. d. Quicumque dicit hæc facta esse, Domino non jubente; & qui dicit ex ore Altissimi non prodire nec bona, nec mala, sed casu & fortuito accidisse, is contradicit, & injuriam facit providentiæ Dei. Et hunc sensum indicant sequentia, cùm immediatè subjungitur: *Quid murmuravit homo vivens pro peccatis suis? Scrutemur vias nostras, & quæramus, & revertamur ad Dominum:* q. d. agnoscamus peccata nostra, & agamus pœnitentiam; ac tum videbimus Deum has plagas à nobis auferre; & ex eo constabit non temerè, neque fortuitò, sed justa & definita Dei voluntate hæc mala nobis accidisse. Intelligit autem mala non culpæ, sed pœnæ. Vide similem locum Sophoniæ 1. & Isaiæ 41.
E Hoc sensu etiam Dominus dici potest præcepisse Semei, ut malediceret David, id est, pœnam denunciaret, 2. Regum 16.

CAPUT IV.

v. 4. *Parvuli petierunt panem, & non erat, qui frangeret eis.* Ad literam sensus manifestus est. Significatur enim tantam fuisse penuriam panis in illo populo, ut ne parvuli quidem à parentibus panem impetrare potuerint. Cæterum spiritualis maledictio his verbis significata longè gravior est, magisque metuenda. Parvuli enim sunt, qui ad soliditatem doctrinæ, tanquam robur virile, nondum venerunt. Petunt autem panem, quando pleniùs instrui in doctrina Christiana cupiunt: Sed justo sæpè Dei judicio, propter peccata ipso-

rum præcedentia, fit, ut mittantur eis magistri eorum, & quod gravius est, ut eorum doctrinæ acquiescant; sicut hodie, proh dolor! fieri videmus. Proinde orandus Dominus, ut mittat veros potiùs, & fideles operarios in messem suam.

v. 6. ***Et major effecta est iniquitas filiæ populi mei, peccato Sodomorum, quæ subversa est in momento, & non ceperunt in ea manus.*** Ex adjunctis videtur quòd præcipuè dicere velit, quod afflictio populi Juda sit major, quàm fuerit punitio Sodomorum. Nempe quia Sodoma submersa fuit in momento, id est, etsi subversio & pœna ejus fuerit gravis, tamen fuit momentanea: ***Et non ceperunt in ea manus***, id est, nulli ex eis ducti sunt captivi, Judæi autem in captivitatem, & servitutem abducti sunt; quæ servitus longa quædam mors est. Hebr. sic: ***Et non adhibita eis manus.*** Velut alii vertunt. ***Et non castrametata contra eam castra***, q. d. non fuerunt excarnificati, ut illi in Jerusalem longa obsidione.

v. 20. ***Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris.*** Juxta translationem nostram ad neminem alium referri hoc potest, quàm ad verum Messiam Christum Dominum Salvatorem nostrum. Cujus ratio est, quia pro eo quod legimus (***Dominus***) Hebraïcè est nomen Dei tetragrammaton, ***Iehova***, quod soli Deo in sacris literis tribuitur, & in tanta apud Judæos veneratione fuit, ut illud effari fas non esset, sed pro eo inter legendum substituerent vocabulum (***Adonai.***) Sciendum tamen ex Hebræo etiam verti posse in genitivo (***Domini***) scilicet Christus Domini. Atque ita sicut David, & Saül leguntur dicti (***Christi Domini***) id est, uncti ab eo, 2. Reg. 2. & alibi; ita & Josias, & Sedechias, & omnes reges Juda potuerunt dici Christi Domini. Quidam ergo secundum literam referunt ad Josiam regem; ut Hieron. lib. 2. cont. Pelag. cap. 9. putantes hoc libro describi ejus lamentationes. Sed Josias nusquam captus legitur; sed in pugna graviter vulneratus, inter manus suorum mortuus est. Restat ergo, ut secundum hanc posteriorem versionem ad literam referatur ad Sedechiam, qui jam tum, dum ista à Jeremia scribebantur recenter abductus erat in captivitatem. Neque mirum est, Jeremiam adeò honorificè loqui de rege improbo; cùm legamus etiam Davidem dicto loco 2. Reg. 1. in sua lamentatione super impium Saül, vocasse eum Christum Domini. Sciebant enim Prophetæ, Jeremias & David, scriptum esse Exod. 22. ***Diis non detrahes, & principi populi tui non maledices.***

CAPUT V.

v. 4. ***Aquam nostram pecunia bibimus, ligna nostra pretio comparavimus.*** Ligna pretio comparare, modo non immoderato, non videtur res, quam deplorare debeat Propheta: nisi fortè tanta apud Jerosolymitanos ex montibus vicinis fuerit lignorum copia, ut cuique liceret ea sine pretio auferre. In Hebræo sic sonat: ***Ligna nostra in pretio venerant.*** Græcè quoque est ἦλθον. Vatabli interpres sic reddit; Ligna nostra pretio venierunt, id est, divendita sunt. Juxta quem tamen non est sensus, Judæos sibi ligna pretio comparasse; sed hostes ligna Judæorum pretio vendidisse. At Hieron. sensum ejus, quod in Hebræo est, meliùs videtur assecutus. Et arbitror totius versiculi hunc esse sensum: Aquæ nostræ [sic enim expresse in Hebræo est] id est quæ ad nos pertinebant, utpotè haustæ ex puteis, & cisternis, quos & quas occupaverunt hostes nostri; ligna quoque nostra, id est, quæ ad nos pertinebant, quod ex silvis terræ nostræ cæsa fuerint, pretio nobis comparanda fuerunt ab hostibus, qui domos nostras, terras & silvas sibi vendicarunt.

v. 7. ***Patres nostri peccaverunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portavimus.*** *Quæritur* quomodo hæc sententia non idem sonat cum eo quod reprehendit Ezechiel cap. 18. dicens: ***Quid est quod inter vos parabolam vertitis, dicentes: Patres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum obstupuerunt?*** Sic & Jeremias ipse cap. 31. ***In diebus illis non dicetur ultra &c. Sed unusquisque in iniquitate sua morietur.*** Ad hoc duobus modis *responderi* potest. Una responsio est, hæc dicta esse à propheta, non in persona propria, sed in persona carnalis populi; qui non suis peccatis se commeruisse putabat, ut sic punirentur, sed peccata parentum in ipsos, etsi innocentes, vindicari. Quæ populi illius persuasio reprehenditur ab Ezechiele, & Jeremia citatis locis. Verùm cum hæc oratio sit ipsius Jeremiæ; nullo modo probabile est solam hanc sententiam ex populi persona insertam fuisse. Itaque *respondendum*, sic loqui Prophetam, sicut Exodi 20. Dominus loquitur, dicens: ***Ego Dominus, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum qui oderunt me.*** Qua sententia significat Dominus se visitare peccata parentum in posteros peccata majorum suorum imitantes; aut certè à parentum peccatis non omninò recedentes; ut videlicet parentum iniquitas sit occasio quædam punitionis posterorum, qui posteri propriè quidem affliguntur propter peccata propria, sed occasionem gravioris punitionis præbente parentum iniquitate. Atque hoc est quod Jeremias deplorat, præsentem afflictionem incidere in sua tempora, propter iniquitatem parentum continuatam in filiis. Quod autem Deus in hac præsenti afflictione inferenda, non tantùm respexerit ad præsentis populi peccata, sed etiam majorum, manifestum est ex 4. Reg. 24. ubi sic dicitur: ***Factum est hoc verbum Domini contra Iudam propter peccata Manasse universa --- & ob hanc rem noluit Dominus propitiari.*** Quod verò non sint verba prophetæ queritantis, patet ex multis aliis locis ejusdem prophetæ, & ex his ipsis Threnis, quibus docet ipsius populi peccata causam esse vastitatis, & captivitatis. Sic cap. 3. ***Nos iniquè fecimus, & ad iracundiam provocavimus.*** Vide etiam nostra in 2. sent. dist. 33. §. 11.

FINIS THRENORVM.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM BARVCH.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. ***ET hæc verba libri, quæ scripsit Baruch filius Neriæ.*** Quæritur utrum Baruch fuerit Propheta? neque enim inter prophetas numeratur, nec majores nec minores. Neque propheram eum usquam vocat scriptura; sed scribam solummodo. Neque scribitur usquam: Verbum quod factum est ad Baruch, neque more aliorum prophetarum sic loquitur, Hæc dicit Dominus. Respondeo prophetam fuisse. Tandem enim prophetiæ donum accepit postquam venit in Babylonem. Quod ostendi potest ex ipso libro Baruch continente quædam vaticinia de futuro tempore. Nam in fine capitis secundi continetur promissio novi & æterni Testamenti, & cap. 4. bis prædicitur Judæorum liberatio & reditus à captivitate; simul & gentium vocatio, & filiorum Ecclesiæ sub typo Jerusalem congregatio. Non est autem mirandum Baruch neque majoribus neque mi-

noribus prophetis annumeratum fuisse. Cùm enim fuerit scriba Jeremiæ, placuit brevem ejus librum oraculis Jeremiæ subnecti, velut in uno volumine. Sciendum quoque quod hoc libro scriba non vocetur. Non enim in eo scripsit ab homine dictata, sed à Deo suggesta. Quare etsi prophetam se non dicat, nec legatur in ejus libro, Verbum Domini quod factum est, &, Hæc dicit Dominus [neque enim scripsit more aliorum] prophetam tamen fuisse, ipsæ prædictiones ostendunt.

v.10. *Ecce misimus ad vos pecunias, de quibus emite holocautomata & thus, & facite manna, & offerte pro peccato ad aram Domini Dei nostri.* Ex his verbis *triplex quæstio* nascitur. *Prima* quomodo dicatur, facite manna, cum de manna faciendo, vel offerendo, nihil in lege videatur præceptum? *Secunda*, quomodo dicatur ad aram Domini? cum templum una cum sanctuario fuerit incendio consumptum? Et quæstionem auget quod postea v.14. sequitur, *Legite librum istum, quem misimus ad vos recitari in templo Domini:* cùm templum tunc nullum fuerit. Et *tertia* quæstio, quomodo omninò præscribatur aliquid de oblatione facienda, cùm in sua oratione Azarias, apud Danielem in captivitate positus, dicat c.3. *Non est hoc tempore princeps, & dux & propheta*, neque sacrificium, neque oblatio? *Respondemus*; Ad *primam*, manna hoc loco non intelligi quod de cœlo pluerat. Id enim servabatur in memoriam beneficii divini, non ad immolandum; Et erat in arca inclusum; quàm secreto Jeremias recondiderat, ut est 2. Machab. 2. Sed manna intelligendum videtur, quod Hebr. dicitur *Minha*, id est, libamen, cujus frequens est mentio in lege. Ad *secundam* dicendum templum quidem fuisse combustum, sed in loco templi à sacerdotibus in terra Juda relictis, exstructam fuisse aram, ad offerenda sacrificia. Hic autem cum dicitur recitandum librum *in templo Domini*, intellige in loco, ubi fuit templum; & erant adhuc quædam vestigia. Ad *tertiam* respondeo, quod verba Azariæ intelligantur de captivis ipsis, quibus in ipsa captivitate non erat sacrificium, neque oblatio, neque incensum; quia hæc non nisi in loco ad hoc divinitùs designato offerri poterant. Et hunc esse sensum, patet ex eo quod adjungit; *neque locus primitiarum coram te*. Nam alioqui Jerosolymis etiam tunc erat locus, in quem primitiæ colligi poterant.

v.11. *Et orate pro vita Nabuchodonosor, regis Babylonis, & pro vita Balthasar filii ejus ----- ut vivamus sub umbra Nabuchodonosor, & sub umbra filii ejus, &c.* Hîc docemur, non tantum orandum esse pro inimicis; verùm etiam pro principibus infidelibus, sub quorum jugo fideles serviunt, nec orandum quomodocumque, sed etiam orandum pro eorum vita, ac diuturna incolumitate; sicut hîc dicitur, *ut sint dies eorum sicut dies cœli super terram*; maximè cum principes tales permittunt coli à fidelibus veram religionem; sicut hi reges permiserunt pro majori parte. Quod cum legamus factum à Judæis, multò magis facere debent Christiani, qui abundantiorem charitatis spiritum monstrare tenentur. Tantùm abest ut etiam legitimo principi prætextu religionis aut alterius causæ liceat privatis hominibus resistere: quod nostri temporis sectarios facere videmus.

v. 15. *Domino Deo nostro justitia*, supple, fit, sicut in Apocalypsi cap. 7. *Sapientia, virtus, fortitudo, salus Deo nostro*, videlicet in laude nostra, agnoscamus eum justum, laudemus & glorificemus ut justum. *Nobis autem confusio faciei nostræ*; scilicet fit, id est, agnoscimus nobis pro peccatis nostris deberi confusionem & ignominiam, *sicut est dies hæc*; quam usque hodie patimur. Eadem verba repetuntur sequenti capite, ubi additur, *& patribus nostris*, quia & illis confusio & ignominia debebatur pro peccatis ipsorum.

Ad CAP. II. Nihil erat annotatum.

CAPUT III.

v. 32. SEd *qui scit universa, qui præparavit terram in æterno tempore. Quæritur* quomodo terram præparavit in æterno tempore; cùm terra sit creata in initio temporis; Tempus autem ipsum non sit æternum, sed unà cum rebus creatis esse cœperit? *Respond.* incom-

A moda versio parit obscuritatem. Græcè sonat: *Qui præparavit terram in tempus æternum*, id est, ut in æternum permaneret, & nunquam esse desineret. Itaque tempus æternum non ad præteritum, sed ad futurum est referendum. Et non aliud hîc significatur, quàm quod Sapiens dicit Ecclesiastæ 1. *Generatio præterit, & generatio advenit, terra autem in æternum stat*. v. 4.

v. 36. *Hic est Deus noster. ---- Hic adinvenit omnem viam disciplinæ, & tradidit illam Iacob puero suo. --- Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est.* De hac postrema sententia quæstio movetur de quo intelligatur, & quomodo sit intelligenda? Quidam ad Deum referunt, quia de eo præcessit, *Hic est Deus noster, &c.* sed nonnulli dicunt, illud: *Post hæc in terris visus est*; impletum fuisse eo tempore, quo post datam legem in monte Sina, Moses, Aaron, Nadab, & Abiu, & septuaginta seniores, & alii quidam ex multitudine, Exodi 24 legun-

B tur Deum vidisse; quando etiam deinceps per quadraginta annos proximus fuit generationi illi, ut est Psal. 90. id est, cum iis familiari modo est conversatus. Alii ad Deum quidem referunt, sed accipiunt tanquam vaticinium de Christo, qui in plenitudine temporum in terris visus est, & cum hominibus conversatus. Ut autem hic locus pleniùs intelligatur, sciendum est, has voces [*visus est, conversatus est*] apud Græcos ad omne genus referri posse, cùm non sint participia, sed verba. Proinde cum tota superiori deductione disputaverit Baruch de sapientia, non est improbabile hæc verba de sapientia dicta esse. Atque ita litteraliter quidem significabitur sapientiam à Deo traditam Israëli, servo ejus: post quem à tota ejus posteritate, id est, populo Israëlitico, visa, id est, cognita est sapientia, & cum illis conversata [*quia notus in Iudæa Deus, Is-*

C *raël magnum nomen ejus.*] Mystico autem sensu, eoque haud dubiè à Spiritu sancto intento, significabitur, ipsam Dei Sapientiam, id est, Verbum Dei & Filium Patris, post consummatam umbraticam populi veteris sapientiam, hominem esse factum: & in terris apparuisse, & cum hominibus fuisse conversatum: Atque ita quoque per universum Israël spiritualem, veram sapientiam, id est, verum Dei cultum, Apostolorum prædicatione fuisse disseminatum.

CAPUT IV.

v. 22. EGo *enim speravi in æternum.* Græcè est ἐπὶ τῷ αἰωνίῳ, id est, *in æterno*. Et sic intelligi potest; in æterno, scilicet Deo; quomodo sæpè in scripturis di-

D cuntur pij in Deo sperare, tanquam authoritate, & authore bonorum quæ speramus. Vatabli versio quoque sic habet: Nam eo jam ab æterno illo sperare cœpi salutem vestram. Et constat hoc cap. sæpiùs Deum designari hoc epitheto *Æternus*, sicut & isto, *Altissimus*. Ita paulò pòst *Et venit mihi gaudium à sancto super misericordia, quæ veniet vobis ab æterno salutari nostro*. Et prius v. 20. *Et clamabo ad Altissimum in diebus meis*.

v. 28. *Sicut enim fuit sensus vester, ut erraretis à Deo: decies tantùm iterum convertentes requiretis eum.* Hoc referunt quidam ad tempus illius populi post reditum ex captivitate. Non enim leguntur Judæi, post illud tempus idola coluisse, præter paucos quosdam tempore Antiochi Epiphanis; de quibus in lib. Machab. qui tamen timore magis, quàm voluntate id fecerint. Itaque putant de ejus

E temporis Judæis dictum; imò prædictum, quod decies tam multum, requisituri essent Dominum, quantum anteà aberraverant per idololatriam. Græcè quoque sic sonat: *Sicut enim fuit cogitatio vestra ad errandum à Deo, decuplate conversi quærere eum*, id est, decuplo tantùm nunc deinceps conversi quærite eum, ut possitis habere placatum. Et secundum hanc lectionem præceptum magis est, quàm prophetia. Si tamen propheticè dictum intelligere libet, rectiùs referetur ad Israël secundum spiritum, quàm secundum carnem: id est, ad Apostolos, & eos qui per Apostolorum prædicationem crediderunt in Christum. Nam de Judæis secundum carnem, post reditum è Babylone usque ad adventum Christi, dictum est illud: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me*. Et iterum, *In vanum colunt me docentes doctrinas*

&

& mandata hominum. Licet enim non colerent idola A gentium, sibi tamen fabricabant in cordibus suis idola perversarum opinionum.

CAPUT V.

v. 4. **N**Ominabitur enim tibi nomen tuum à Deo in sempiternum: *Pax justitiæ & honor pietatis.* Hæc Prophetia manifestè ad Christi Ecclesiam pertinet; quę in hoc sęculo pacem justitię cum Deo habet inchoatam. (Unde illud in Nativitate Salvatoris ab Angelis publicatum: *Et in terra pax hominibus*) & posteà perfectissimam obtinebit, in vita futura. De hac pace regni Christi nunquam finienda, etiam Isaïas cap. 9. *Multiplicabitur eius imperium & pacis non erit finis.* Quod autem dicitur: *Nominabitur tibi nomen*; per nomen significatur proprietas & specialis nota. Hæc enim pax justitiæ, Ecclesiæ propria est: & ab ea nunquam auferetur, etiamsi aliquando variis persecutionibus exerceatur.

CAPUT VI.

v. 3. **N**Unc autem videbitis in Babylonia Deos aureos, & argenteos & lapideos, & ligneos in humeros portari, ostentantes metum gentibus, &c. Obiiciunt Catholicis hanc epistolam magno supercilio hæretici; quasi hîc manifestè damnetur veneratio imaginum in Ecclesia Catholica recepta. Dicunt enim omnia ea, quæ hîc tribuuntur idolis gentium, totidem verbis dici posse adversus imagines Christianorum, eaque verbosissimè inculcare conantur imperitis. Verùm perspicuè refellitur eorum calumnia, si inspiciamus totius hujus epistolæ scopum, & scribentis intentionem. Ea autem minimè obscura est, quippe quæ frequenter repetitur. Sic mox in hoc initio (*ostentantes metum gentibus*) quod non convenit in imagines sacras. Et breviter contra multam ipsorum verbositatem, manifestum est, quod nihil aliud docere vult Propheta, quàm simulachra gentium non esse Deos. Hinc toties pro conclusione inculcat illud: *Unde vobis notum sit quia non sunt dii, Ne ergo timueritis eos.* Quod ergo de idolis gentium ostendit Propheta non esse Deos; & proinde non esse timenda, neque pro diis veneranda; libenter concedimus, etiam in nostras imagines hoc ipsum competere: videlicet, non esse Deos, utpotè in quibus neque sensus insit, neque motus; & proinde eas non esse timendas, neque pro diis habendas. Sed ex eo statui non potest, nullam prorsus venerationem imaginibus habendam esse, si ad suum prototypum referantur, id est, ad Christum vel Sanctorum aliquem, cujus ea sit imago. Sicut enim cum proferimus illud sanctissimum nomen JESUS (de quo ad Philip. 2. *Ut in nomine* JESU *omne genu flectatur*) non sonum vocis illius honoramus aperiendo caput, & genu flectendo; sed ipsum filium Dei: ita cum Christianus procumbit ante Crucifixi imaginem, non propriè imaginem adorat; sed id cujus est imago, videlicet Jesum Christum Salvato- B rem crucifixum.

v. 5. *Visa itaque turba de retro, & ab ante, adorantes, dicite in cordibus vestris: Te oportet adorari Domine.* Fortè hanc sententiam Priscillianista quispiam, vel politicus nostri temporis, pro errore suo rapiat: quasi per eam significetur, satis esse ut fidem quisque suam corde retineat, & in corde dicat: *Te oportet adorari Domine*, etiamsi opere externo aliud simulet, & voce aliud dicat. Sed *respondemus*, non ita esse dictum: *Dicite in cordibus vestris*; quasi ore, & opere diversa & contraria liceat ostendere; sed quamdiu nondum urget profitendæ fidei necessitas, aut evidens utilitas, interim in corde solo veritatem fidei posse, & debere retineri; Si verò necessitas est ore vel opere alterutrum declarandi; tum etiam voce & C facto perhibendum esse testimonium veritati. Ita scilicet fecerunt tres pueri in Babylone in historia Danielis; fortasse hac ipsa epistola Jeremiæ instructi. Statuam à rege erectam, primò tantùm non adoraverunt, dicentes in cordibus suis: *Te oportet adorari Domine:* nondum tamen facto, vel verbo manifestè damnantes, quod ab aliis fiebat. Sed postquam deprehensi sunt non adorare statuam, & ad regem adducti, tum manifestè si lem declarabant dicentes; *Notum sit tibi rex, quia Deos tuos non colimus, & statuam auream, quam erexisti, non adoramus.*

FINIS PROPHETIÆ BARUCH.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM EZECHIELIS.

CAPUT PRIMUM.

v. 4 **E**T *ecce ventus turbinis — & nubes, & ignis involvens — & de medio eius, quasi species electri, id est, de medio ignis, & in medio eius similitudo quatuor animalium, &c.* Primò dicitur de his animalibus, quasi in genere: *Et hic aspectus eorum, similitudo hominis in eis.* Et posteà v. 10. distinguuntur vultus singulorum; facies hominis, facies leonis, facies bovis, & facies aquilæ. *Quæritur* quomodo hæc consistant? *Resp.* variè. Alii dicunt faciem hominis primo loco solùm nominari, propterea, quia in aspectu directo Prophetæ prima occurrebat. Alii ideò, quia est facies animalis primi secundùm dignitatem, utporè ratione ac mente præditi. Alii, & potissimum Hebræi, dicunt omnes hos vultus fuisse humanos, sed ita ut referrent simul quodammodo ea animalia, quorum facies posteà distinctè recensentur. Et ad confirmationem adferunt, quod cap. 10. ubi refertur eadem visio, omissa facie bovis, ponitur facies Cherub. Cherub autem erat humana species. Sed optimè videtur hæc quæstio solvi ex significatione hujus visionis. Nec enim dicitur primo loco: adspectus seu facies hominis in eis; sed tantùm, *similitudo hominis in eis.* Per quod significatur omnia A quatuor Evangelia, quæ per quatuor animalia significantur, nobis annuntiare mysterium Incarnationis Christi, & ejus humanitatem. Posteà verò facies nominantur; quæ Hier. teste non ipsa Evangelia significant, sed principia Evangel. Itaque dicendum in omnibus Evangeliis esse similitudinem hominis, ob causam modo dictam; sed facies singulorum esse diversas, id est, initia. Nam in Matthæo facies est hominis, quia initio sui Evangelii texit Christi genealogiam: In Marco facies Leonis, quia initio sui Evangelii describit vocem clamantis in deserto, tanquam leonis rugientis: In Luca facies bovis, aut vituli, quia initio Evangelii meminit sacrificii Aaro- B nici, in quo præcipua victima erat vitulus; In Joanne facies aquilæ, quia initium facit sui Evangelii à divina, & incomprehensibili Christi majestate; tanquam volatu ad summa tendens, & humana transcendens. Confer cap. 10. vers. 14.

v. 9. *Non revertebantur cum incederent, sed unumquodque ante faciem suam gradiebatur.* Et similiter post pauca cap. 12. *Nec revertebantur cum ambularent. Quæritur* quomodo hæc consistant cum eo quod dicitur v. 14. *Et animalia ibant & revertebantur in similitudinem fulguris coruscantis?* *Respondeo*, nulla est repugnantia: Nam duo priora loca significant animalia dum irent, non retro

aſpexiſſe, neque huc illud ad latera oculos deflexiſſe: Unde A & quidam vertit: Inter eundum facies ſuas non reflexerunt; ſcilicet inſtar eorum, qui toti in actionem aliquam intenti nihil aliud cogitant. Poſterior autem ſententia ſignificat, animalia poſt actionem aliquam perfectam reverſa eſſe, velut parata ad aliam actionem pari diligentia obeundam: Quæ nimirùm diligentia, & alacritas ſignificatur etiam in eo, quod adjungitur: *& revertebantur in ſimilitudinem fulguris coruſcantis.*

CAPUT II.

v. 5. *SI fortè vel ipſi audiant, & ſi fortè quieſcant. Audiant*, id eſt, obediant, obtemperent. *Et ſi forte quieſcant*, id eſt, ceſſent à peccando. Dicitur autem bis [*ſi forte*] tum humano more; quia ſic homines loqui ſolent, adhibentes doctrinam, monita, correptiones; B utpote ignari, an quidquam perfecturi ſint apud eos, quibus hæc adhibent: tum ad probandum liberum arbitrium eorum, qui moniti, atque correpti, vel obtemperant, vel non obtemperant, nec acquieſcunt.

v. 9. *Et vidi, & ecce manus miſſa ad me, in qua erat involutus liber — qui erat ſcriptus intus & foris, & ſcripta erant in eo lamentationes, & carmen, & væ.* Per librum ad litteram intelligitur notitia rerum quas Propheta jubebatur prædicere, & in libro deſcribere, id eſt, calamitates quæ populo Judaïco imminebant, & quas paſſurus erat partim in obſidione Jeruſalem, partim in captivitate; hoc autem quod ſcriptus dicitur liber intus & foris, id eſt, omni ex parte conſcriptus, ſignificatur multitudo eorum C quæ erant annuntianda, per hoc verò quod in eo lamentationes, & carmen, & væ; (pro quo alii vertunt *lamentationes & gemitus & planctus*) ſignificantur calamitates, earúmque gravitates, quæ erant denuntiandæ.

Myſticè verò Propheta repræſentat quemlibet prædicatorem verbi Dei; liber verò deſignat Scripturam ſacram. Vocatur autem hic liber *Volumen*, à convolvendo, teuton. *eenrol* [nam talibus utuntur Judæi uſque in hodiernum diem] ſcilicet propter obſcuritatem Scripturæ ſacræ. Unde etiam quæ obſcura ſunt, vulgò involuta dicuntur. Eſt autem ſcriptus *intus & foris*, vel ut Hebr. eſt, *ante & retro*, quia non tantùm de præteritis annuntiat, ſed etiam de futuris: vel quia ſcripturas continet utriuſque teſtamenti. Scriptæ denique ſunt in eo *lamentationes, & carmen, & væ*; quia præcipuè in eo ſunt quæ ad pœnitentiam pertinent, juxta illud in veteri Teſtamento: D *Convertimini ad me in toto corde veſtro, in jejunio & fletu, & planctu.* Et in novo Teſtamento, Chriſtus, Joannes, Petrus, omnes auſpicati ſunt ſuum munus, dicentes: *Pœnitentiam agite.* Poteſt quoque *carmen* referri ad conſolationes Sanctorum, & ſpem vitæ æternæ: qualis eſt iſta Pauli ad Rom. 8. *Exiſtimo enim quod non ſunt condignæ paſſiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis.* Continet autem hic liber etiam *væ*, id eſt, comminationem ſupplicii æterni adverſus impios impœnitentes: juxta illud Matt. 3. *Omnis arbor, quæ non facit fructum, excidetur, & in ignem mittetur.*

CAPUT III.

v. 1. *ET dixit ad me: Fili hominis, comede volumen iſtud.* Et mox v. 3. *Et comedi illud, & factum eſt in ore meo ſicut mel dulce:* Addit Joannes Apocal. 10. E ubi ſimilis viſio deſcribitur: *Cùm devoraſſem librum, amaricatus eſt venter meus.* Myſterium hîc ſignificatum tale eſt. Propheta repræſentat prædicatorem verbi Dei. Is devorat librum, quando avidè ſuſcipit cognitionem rerum divinarum, & intelligentiam myſteriorum Dei. Eſtque verbum Dei in *ore ejus ſicut mel dulce*, id eſt, in guſtu contemplationis miram habet ſuavitatem. Si enim veritas omnis delectat, ſanè neceſſe eſt maxima voluptate perfundi animum, ex contemplatione ſummæ veritatis. Attamen poſt comeſtionem, ut eſt Apoc. 10. *Amaricatur venter ejus*; ſcilicet dum quaſi digerendo cibum comeſtum, & in membra diſtribuendo difficultatem patitur. Per quod ſignificatur amaritudo, difficultas, & tædium, quod pati ſæpè debent prædicatores verbi Dei, dum ea quæ cum ſuavitate didicerunt, in populum diſtribuunt, ut ad actionem referantur.

Sæpè enim contingit illis id quod huic prophetæ dictum eſt, *quoniam increduli & ſubverſores ſunt tecum, & cum ſcorpionibus habitas.* Et tamen urget eos præceptum Apoſtoli 2. Tim. 4. *Prædica verbum, inſta opportune, importune; argue, obſecra, increpa, in omni patientia & doctrina.* Et terret iſtud prophetæ hoc capite: *Si dicente me ad impium, morte morieris, non annuntiaveris ei; ſanguinem ejus de manu tua requiram, &c.* In his omnibus amaritudo eſt, adeò ſæpè ut cogatur exclamare præ dolore, *Ventrem meum doleo, &c.* id eſt, ferre non poſſum tantas moleſtias. Sed parata ſunt adverſus hæc, duo præſidia: alterum, gratiâ Dei confortans virum Dei. Ita enim hîc ait ad prophetam Dominus: *Ecce dedi faciem tuam valentiorem faciebus eorum, & frontem tuam duriorem frontibus eorum, ne timeas eos, neque metuas à facie eorum.* Et ad Jeremiam cap. 1. *Ne formides à facie eorum, nec enim timere te faciam vultum eorum.* Alterum eſt conſolatio quam capiunt ex promiſſione divina, & ſpe præmii æterni. Licet enim amaritudinem habeat illud: *Euntes ibant & flebant mittentes ſemina ſua*; majorem tamen habet conſolationis dulcedinem illud. *Venientes autem venient cum exultatione portantes, &c.* Pſal. 125. & illud Danielis 12. *Qui ad juſtitiam erudiunt multos, fulgebunt quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates.*

v. 18. *Si dicente me ad impium: Morte morieris, non annuntiaveris ei, neque locutus, ipſe impius in iniquitate ſua morietur, ſanguinem autem ejus de manu tua requiram.* q. d. ejus mortem in te vindicabo. Severa ſententia Epiſcopis, Paſtoribus, præfectis Eccleſiæ, & omnibus iis quibus animarum cura commiſſa eſt, interminata. Continet autem ſententia duo documenta. *Unum*, quanta neceſſitas incumbat omnibus animarum præfectis annuntiandi impiis judicia Dei, pœnas, & comminationes adverſus peccata in ſcripturis propoſitas; ut ſi non faciant, & per defectum prædicationis pereat aliquis, ipſis imputanda ſit pereuntis perditio, & in ipſis vindicanda. *Alterum*, non excuſari nihilominus impium facilè per ignorantiam, etiamſi non fuerit ei annuntiata legis comminatio. Nam eſt quædam lex naturæ inſità. Et de lege ſcripta dicit Apoſt. Rom. 2. *Qui ſine lege peccaverunt, ſine lege peribũt.*

v. 19. *Si autem annuntiaveris impio, & ille non fuerit converſus ab impietate ſua — ipſe quidem in iniquitate ſua morietur, tu autem animam tuam liberaſti.* Quod dicitur: (*tu autem animam tuam liberaſti*) non ſic accipiendum eſt, quaſi Propheta, aut paſtor, tunc tantùm liberet animam ſuam, ita ut nihil præterea mercedis accipiat, quando impius ejus prædicatiòne non convertitur ad juſtitiam: Nequaquam hoc ita intelligendum eſt. Nam etiam poſteà ſimiliter de juſto dicitur; quod ſi is prædicatione prophetæ perſtiterit in juſtitia, quod Propheta liberabit animam ſuam. Sed ſenſus eſt: *liberabit animam ſuam*, id eſt, eo ipſo opere ſalvabit animam ſuam: in quo merces æternæ vitæ includitur, quæ ei legitimè laboranti promiſſa eſt, ſive impius ſe convertat, ſive non. Unde illud Apoſt. 1. Cor. 3. *Unuſquiſque propriam mercedem accipiat ſecundum ſuum laborem.* Non dicit, ſecundum fructum laboris. Fit enim ſæpè, ut qui minùs laborat, plus fructus faciat, ſed, *ſecundum ſuum laborem.* Labor enim voluntatis charitativæ eſt, fructus laboris pendet à Deo diſponente.

CAPUT IV.

v. 5. *EGo autem dedi tibi annos iniquitatis eorum, numero dierum trecentos & nonaginta dies.* Hoc pleriq; ſic dictum accipiunt, ut ſignificetur domus Iſraël, id eſt, decem tribus futuras in afflictione per annos trecentos nonaginta; quorum initium faciunt à prima captivitate decem tribuum per Aſſyrios uſque ad tempora Aſſueri. Sed contra hoc facit, quod decem tribus nunquam fuerint reſtitutæ, ea parte, quâ ductæ erant in Aſſyrios; licet pauci ex illis redierint in terram ſuam cum aliis ex duabus tribubus. Sunt qui non improbabiliter dicant, his verbis non aliud ſignificari, quàm tempus obſidionis civitatis Jeruſalem, quæ obſidio duravit non per annos, ſed per dies; id quod circumſtantiæ loci ſatis etiam indicant: Agitur enim toto capite de obſidione Jeruſalem; ut

sensus sit: Vetti annos iniquitatis eorum in trecentos nonaginta dies. Praecipit ergo prophetae, ut se tot diebus affligat dormiendo in latus sinistrum, & comedendo vilem panem & aquam in mensura bibendo, ad repraesentandam magnam afflictionem & famem, quam populus tempore obsidionis erat passurus. Sic Liranus. Et notandum quod illi dies trecenti nonaginta collecti efficiunt quatuordecim menses, quibus civitas arctè fuit obsessa; omitti enim debent aliquot menses ratione temporis, quo Chaldaei, adventantibus Ægyptiis, coacti fuerunt aliquamdiu obsidionem intermittere. Hieron. tamen annos exactè & studiosè recenset & colligit.

Et portabis iniquitatem domus Israël. Non significatur his verbis, Ezechielem puniendum pro peccatis populi Israël, quo sensu queritur Ieremias Threnorum 5. *Patres nostri peccaverunt, & nos iniquitates eorum portavimus:* Quomodo etiam iste Propheta infrà c. 18. negat ampliùs futurum, ut filius portet iniquitatem patris, aut pater filii, sed sensus est metonymicus, q. d. portabis in figura seu imagine, id est, facto tuo significabis, ac portendes punitionem iniquitatum domus Israël. Ideò enim peculiariter quoque hic Propheta portentum dicitur in populo, quia nimirùm multa factis, & rebus, non tantùm verbis prophetavit. Sic ergo portavit iniquitatem domus Israël, quomodo simulachrum scelerati alicujus hominis, qui comprehendi non potest, è patibulo suspensum portat iniquitatem ejus, quem repraesentat; portat, inquam, per significationem, ac simul portendit ei, cujus est simulachrum, si comprehendi queat, verum suspendium.

v. 15. *Ecce dedi tibi fimum bonum pro stercoribus humanis.* Iudaei panem comedunt in fimo bubulo, dum omnia propter carnem & ventrem, & terrae hujus bona operantur; ut scribit Hieron. in hunc locum; non tamen in stercoribus humanis, deprecante Propheta, quia non servierunt, ita ut priùs, idolis, nec coluerunt daemonia. Nos autem Christiani, inquit, comedimus panem, qui de coelo descendit.

CAPUT V.

v. 9. *FAciam in te quod non feci, & quibus similia ultra non faciam propter abominationes tuas.* Haec verba significare videntur, hanc obsidionem fuisse longè gravissimam & graviorem ea, quae facta est postea à Romanis, sub Tito & Vespasiano. Hier. id ita solvit: Pulchrè dixit, *similia non faciam.* Multò enim post interfectionem Christi duriora facturus est: aliud est enim coluisse iterum idola, propter quae ante puniti fuerant, & aliud Dei Filium trucidasse. Sed rectiùs videtur referendum ad eadem merita, videlicet eadem peccata. q. d. Dominus per prophetam; propter eadem, vel similia peccata non ultra inferam eadem, vel similia supplicia; sed propter ingratitudinem & graviora peccata, contemptum scilicet in Filium Dei, graviora multò inferam; multóque etiam severius puniam. Alii dicunt illud (*ultra*) non significare omnimodam perpetuitatem, sed tantùm longum tempus, sicut dicitur Isaiae 2. *Et non exercebuntur ultra ad praelium.* Et 1. Reg. 7. *Et humiliati sunt Philisthiim, nec apposuerunt ultra ut venirent in terminos Israël*, id est, multo tempore non redierunt. Ac sanè hic sensus videtur maximè commodus & simplex.

v. 10. *Patres comedent filios in medio tui, & filii comedent patres suos.* Similis locus est Ierem. 19. & in Threnis cap. 2. & 4. quo posteriori loco etiam tanquam rem jam factam deplorat, dicens: *Manus mulierum misericordium coxerunt filios suos, facti sunt cibus earum.* Quo quid clarius dici posset? maximè cum & Baruch 2. eadem confirmentur. Sed quid faciemus de iis quae dicta sunt jam jam hoc eodem capite ad v. 9. ubi Hier. innuit, & communis opinio est, graviora Iudaeos esse passos in ultima obsidione per Romanos, quàm in hac per Chaldaeos? Et tamen Propheta non tantùm unius matris meminit, ut Iosephus in illa obsidione per Romanos; sed pluraliter de matribus, tres simul prophetae loquuntur; tum etiam quod patres filiorum, & filii patrum carnes comederint. Ad hoc dici potest, graviora etiam potuisse accidisse in

A postrema illa obsidione per Romanos, quàm quae à Iosepho commemorata sunt; maximè cum ejusmodi abominanda non in propatulo, sed quàm occultissimè fieri soleant. Iosephus autem, qui non erat Propheta, unicum tantùm posuit exemplum, quod tunc innotuerat (ut scribit) toti civitati; Ieremias autem, & Ezechiel ex Dei revelatione praedicunt etiam occultissima; imò idem Ieremias, & Baruch eadem jam facta deplorant. Quod si attendamus magnitudinem peccatorum, quibus utramque obsidionem Judaei commeruerunt, inveniemus graviora fuisse peccata quae posteriori obsidione vindicata sunt, quàm quae priori. Qui enim primam obsidionem passi sunt, idololatriam commiserant, Prophetas persecuti fuerant, judicium & justitiam perverterant. Qui postremam, Prophetarum Dominum ipsum Filium Dei persequentes crucifixerunt, Apostolos, aliósque à Christo missos partim occiderunt, partim contumeliis affecerunt, tot mira-
E culis conspectis non redierunt ad poenitentiam, sed summa pertinacia Spiritui sancto restiterunt; Quae omnia haud dubiè prioribus illis graviora sunt. Unde non immeritò suspicari liceat ipsam etiam afflictionem & pressuram, quae justo Dei judicio talibus peccatis temporaliter reddita est, graviorem fuisse priori illa afflictione, quam gravia quidem peccata, sed his minora provocaverant.

CAPUT VI.

v. 2. *FIli hominis, pone faciem tuam ad montes Israël, & prophetabis ad eos & dices: Montes Israël, audite verbum Domini.* Hìc si *quaeratur*, quid per montes Israël intelligatur, & item per colles, quos hìc etiam alloquitur: *Respondeo*, ad literam intelligi montes, & colles
D terrae Israëliticae; sive, quod eodem recidit, ipsam terram Israël, quae erat montosa, & collibus abundabat. Cui terrae his verbis denuntiat vastationem, & hominum stragem, propter populi peccata. Proinde quod ait, *Montes Israël, audite verbum Domini*, est personae fictio; quâ sermo convertitur ad rem inanimatam (quae figura sermonis est prophetis usitatissima.) Nominat autem peculiariter montes, & colles; quia in montibus extructa fuerunt excelsa, & erecta altaria à populo idololatriae dedito. Unde subdit Propheta loquens ad eosdem montes: *Disperdam excelsa vestra, & demoliar aras vestras, & confringentur simulachra vestra.*

v. 12. *Qui longè est, peste morietur, qui autem propè, gladio corruet, & qui relictus fuerit, & obsessus, fame morietur.* Sensus literalis manifestus est: Qui procul fugerit ab hoste
C consumetur peste, qui propius accesserit ad hostem, cadet gladio hostili; qui autem continet se intra muros, & patitur se obsideri, peribit fame. Hier. pulchrè haec tria explicat secundum sensum mysticum. Nempe qui de Ecclesia recesserit, statim peste morietur; haeresis enim velut pestis est, & sermo haereticorum cancro comparatur. Qui sciolus sibi videtur, nisi caverit, gladio inimici ferietur; quia propius accedit ad scrutanda mysteria, quàm oporteat. Qui simplici contentus fide, instar bruti cujusdam animalis, versatur quidem in Ecclesia; sed in nullo bono opere se exercet, iste fame morietur; quia torpet per ignaviam, & non pascitur verbo Dei.

CAPUT VII.

v. 2. *FInis venit, venit finis, super quatuor plagas terrae. Quomodo* super quatuor plagas terrae, cùm prae-
B sens prophetia tantùm dirigatur contra terram Judae? *Respond.* sicut per terram hoc loco intelligitur, non orbis terrarum, sed tantùm terra Judaeae; ita & per quatuor plagas terrae non accipiendae sunt quatuor universi orbis plagae, seu partes, sed tantùm Iudaeae, seu, terrae Israëliticae. At dicet aliquis: Ergo & illud Psal. 18. *In omnem terram exivit sonus eorum, & in fines orbis terrae verba eorum*, similiter intelligi poterit; neque valebit illud testimonium psalmi ad docendum, Ecclesiam per universum mundum diffundendam. *Resp.* manifestum est, non posse esse similem interpretandi rationem. Loquitur enim Psalmista ad literam, de sole, luna, ac reliquo coelorum ornatu; qui sanè non tantum conspicuus fuit in terra Israël; verùm per universum orbem terrarum. Quare quando eadē sententia,

interpretante Paulo Apostolo ad Rom. 10. accipitur de prædicatione Evangelii; æquè generaliter accipienda quoque est, ut significetur, notitiam Evangelii per Apostolos, eorumque successores diffundendam per universum mundum, sicut etiam Apostolus manifestè interpretatur.

v. 13. *Quia qui vendit, ad id quod vendidit, non revertetur, & adhuc in viventibus vita eorum.* Loquitur Propheta secundum morem illius populi Hebraïci. Omnis enim possessio, quæ vendebatur, ad venditorem redibat anno Iubilæo. Sensus igitur est: Is qui vendit possessionem aliquam, non revertetur ad eam anno Iubilæo, etiamsi sit adhuc superstes: Id enim sibi volunt illa verba; *& adhuc in viventibus vita eorum.* Ratio autem, quare non redibit ad suam possessionem; quia priusquam annus ille advenerit, abducentur omnes in captivitatem, ibique detinebuntur; ideóque venditor non poterit frui legis illius privilegio, quæ est Levit. 25. Nec repugnat his, quod tempore obsidionis Ieremias jussus est emere agrum jure propinquitatis, Ierem. cap. 32. Etenim factum illud propheticum erat, & quasi realis prophetia: quâ significabatur, captivitatem tamen hanc post septuaginta annos solvendam, & quod tunc agri iterum emerentur pecunia, & possiderentur in terra illa, quæ ad tempus futura erat deserta.

CAPUT VIII.

v. 3. *ET emissa similitudo manus apprehendit me, in cincinno capitis mei, & elevavit me spiritus inter terram, & cœlum; & adduxit me in Ierusalem, in visione Dei.* *Quæritur*, An Propheta in corpore, an tantùm in spiritu translatus fuerit è Chaldæa in Ierusalem? Quod in corpore, inde apparet, quia dicit se apprehensum in cincinno capitis sui, sic enim legimus Habacuch quoque apprehensum fuisse, & deportatum in Babylonem ex Iudæa, super lacum leonum, in quo erat Daniel, haud dubiè secundum corpus. Pro altera sententia facit, quod adjunctum est; *& adduxit me in Ierusalem in visione Dei.* q. d. in imaginatione quadam à Deo exhibita & in mente formata. Huic sententiæ subscribit Hieron. Quando dicit, inquit, *adduxit me in Ierusalem in visione Dei*, ostendit se non in corpore, sed in spiritu fuisse translatum. Et idem habet cap. 11. Quod autem dicitur, *apprehendit me in cincinno capitis mei*, hoc ipsum intelligendum est etiam in spiritu factum fuisse, ad aliquid significandum. Si tamen exemplum quæritur, etiam præter Habacuch, ubi quispiam corporaliter translatus legatur in diversam regionem; exemplum habemus de Philippo Act. 8. qui post eunuchum baptizatum, translatus est in Azotum. Et ipse Ezechiel cap. 3. teste eodem Hieron. non in spiritu tantum, sed in corpore quoque translatus fuit, & Helias in curru igneo. Unde & Iudæus quidam, ut refert Hieron. Prolog. in Danielem, frivolo usus est argumento ad refellendam historiam Danielis & laci leonum, quasi nusquam alibi legatur homo gravi corpore, ut ibi Habacuch, per aërem portatus fuisse. Nam etsi vel uno tantùm scripturæ loco diceretur, credendum esset.

Ad Aquilonem, ubi erat statutum idolum zeli, ad provocandam æmulationem. Idolum hoc quod vidit Ezechiel in primo introitu templi, juxta expositionem Hier. & aliorum, erat idolum Baal: quod aliquando à regibus collocatum fuerat in templo. Nam ista visio refertur, non ad unum aliquod punctum temporis, sed ad universum tempus, ex quo populus Iuda cœperat ad idololatriam declinare. Vocatur itaque idolum zeli, quia ad zelum & indignationem provocarat, & provocabat Dominum Zeloten. Unde & illud, Deut. 32. v. 21. *Ipsi me provocaverunt, in eo qui non est Deus*, id est, zelum meum adversum se concitaverunt. Ideò autem maximè hæc res iram Dei provocabat, quia positum erat hoc idolum in ipso templo; in quo scilicet ipse Deus adorari debebat; veluti si uxor adulterum admittat, & collocet in ipso lecto & thoro conjugali, qui proprius est mariti.

v. 15. & 16. *Adhuc conversus videbis abominationes majores his.* ——— *Et ecce in ostio templi Domini inter vestibulum & altare, quasi viginti quinque viri dorsa habentes contra templum Domini, & facies ad Orientem.* A Non damnatur hìc mos Christianorum, (imò universalis Ecclesiæ traditio) adorandi versus Orientem; sed impietas eorum, qui dorsa habentes contra templum Domini, contemptoque vero Deo, in cujus honorem templum illud versus occasum respiciens, ædificatum erat, (ut nostra versus Orientem, de quo discrimine mox) facies vertebant versus Orientem, non ut Deum adorarent, sed (ut in ipso contextu annectitur) *& facies ad Orientem, & adorabant ad ortum solis*, id est, ut adorarent solem orientem; quod erat idololatriæ quoddam genus, apud omnes ferè nationes usitatum; atque adeo apud Græcos quoque hæc religio seu superstitio nota fuit. Unde legimus Anaxagoram philosophum capitis accersitum, quod B dixisset solem non aliud esse, quàm saxum candens; velut qui Deo magnam eo dicto attulisset contumeliam. Testis est Augustinus lib. 18. de civitate Dei cap. 41.

Sed quæres, Cur Iudæi ad occasum adorabant, nos Christiani ad ortum? *Respondeo.* Per occasum tenebræ significantur; sol enim abscedens seu occidens, noctem adducit; per ortum verò lux designatur, quia sol oriens diem reducit. Igitur Iudæi versus occasum adorabant, quia lex Iudaïca umbra erat futurorum, ipsique Iudæi velamen habentes super cor positum, intendere non poterant in gloriam Dei aliquando revelandam, itaque velut in tenebris versabantur. *Nos verò omnes*, inquit Apostolus, 2. Corinth. 3. *revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur, à claritate in claritatem, tanquam à Domini spiritu*, Quia videlicet, C per Christum umbra transiit in lucem: & velo templi scisso, declaratur, cessantibus figuris, advenisse ipsam veritatem. Unde & Christus Oriens vocatur, dicente Zacharia in Cantico Lucæ 1. *Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos Oriens ex alto.* Et Zacharias Propheta cap. 3. *Adducam servum meum Orientem*, & cap. 6. *Ecce vir, Oriens nomen ejus.*

CAPUT XI.

v. 4. *TRansi per mediam civitatem, & signa Thau super frontes virorum gementium, & dolentium super cunctis abominationibus quæ fiunt in medio ejus.* Omissis aliorum expositionibus super litera *Thau*, quidnam per eam significatum fuerit; non dubitamus affirmare cum Hieron. fuisse signum Dominicæ crucis, quia T. apud Hebræos ante tempora captivitatis Babylonicæ, D pingebatur prorsus ad similitudinem Crucis, eo videlicet modo, quo nunc pingitur apud Latinos litera T. majuscula, & apud Græcos T. Quamvis enim post captivitatem Babylonis, figuræ literarum Hebraïcarum, teste Hieron. & aliis, fuerint mutatæ apud Iudæos, qui per Esdram fuerunt reducti; priores tamen characteres seu figuræ, ubi Tau pingitur eo modo, quo diximus, etiam tempore Hieronymi apud Samaritanos adhuc in usu erant. Fuit igitur figura hujus literæ in tribus primariis linguis eadem, videlicet ista, T. in modum Crucis. Unde & titulus Crucis non sine singulari consilio Dei, iisdem tribus linguis conscriptus fuit. Adde quod hoc signum non tantùm apud Hebræos (ut hoc capite videmus) vitale fuit, eóque signati morti subtracti sunt; verùm faustum quoque fuit apud Gentiles. Scribit enim Isidorus lib. 1. E etymol. ita militari more, solere discerni vivos à mortuis post prælium, ut cæsi litera θ. theta, vivi autem litera Tau T. signarentur. Scribit etiam Asconius Pedianus, sortes, quæ in judiciis in urnam mittebantur, triplicem solere habere notam. Siquidem θ. erat damnationis symbolum; T. salutis & absolutionis, λ. verò ampliationis; quâ postrema videlicet significabatur, causam nondum satis explicatam esse, sed ampliùs examinandam. Iuxta hanc igitur sententiam signantur pœnitentes, & electi signo Thau; quia virtute crucis eripiuntur à potestate Diaboli, & salutem consequuntur; cæteri qui ea signati non fuerint, internecioni destinantur.

v. 6. *A sanctuario meo incipite.* Quidam ita intelligunt dictum: Ne quidem iis parcaris, qui mihi serviunt, & per justitiam mihi propinquiores sunt; scilicet, quia propter occulta & quotidiana peccata etiam temporalem

pœnam isti merentur; juxta illud 1. Petri 4. *Tempus est ut judicium incipiat à domo Dei.* Sed hic sensus minus probatur; quia agitur de occidendis iis, qui signo T. non erant notati. Ergo hi de quibus hîc loquitur Dominus per prophetam, impii erant. Proinde sensus erit, quod qui dignitate sunt sacerdotes, & præfecti in populo, sed per idololatriam, sacerdotium suum seu præfecturam, polluerunt; primo loco, id est, cæteris gravius sint puniendi, quia scilicet gravius peccaverunt; quia non solùm ipsi peccaverunt idola colendo, sed & populo ejusdem sacrilegii causa fuerunt. Generaliter significatur dignitatem, præfecturam, scientiam, sacerdotium, & similia, in peccatoribus esse circumstantias, quibus eorum peccata aggravantur, & gravius punienda sint. Nihil tamen vetat Petrum Apostolum loco citato huc allusisse. Vide ibidem nostrum commentarium.

CAPUT X.

v. 14. *Facies una, facies Cherub, & facies secunda facies hominis; & in tertio facies leonis, & in quarto facies aquilæ.* *Quæstio* occurrit circa hanc visionem, quæ hic secundò, ut videtur, ostenditur, eadem quæ cap. 1. Nam quæ primo capite dicta est facies bovis, seu vituli, hoc loco vocatur facies Cherub. Quod ita solvit Hieron. Ex quo intelligitur, inquit, faciem Cherub esse faciem vituli. Alii dicunt visionem hanc non fuisse omnino eandem, sed certæ significationis causa, faciem bovis mutatam fuisse in faciem Cherub. Alii rursum non improbabiliter fatentur eandem omninò esse visionem; quod etiam satis significare videtur propheta v. 15. & 20. sed omnia quatuor animalia fuisse Cherubin, quia alata erant: & prophetam primo loco posuisse generale nomen Cherub, qui tamen faciem habebat vituli, in progressu autem, distinctionis gratia, cætera animalia speciali nomine singula designari. Et quod ipsa animalia vocentur Cherubin, manifestum est, quia dicit v. 16. *Cùm ambularent Cherubin, ibant pariter & rotæ.* Pro quo dixerat cap. 1. v. 19. *Cumque ambularent animalia, ambulabant pariter & rotæ.*

Sed *quæres*: Quid quatuor ista animalia significant, quorum & hîc & primo cap. fit mentio? Varii variè super hac re scripsere. Duæ sunt celebres & magis solidæ opiniones. *Una*, quam cap. 1. explicuimus, significari quatuor Evangelistas, per hominem Matthæum; per leonem Marcum; per vitulum seu bovem Lucam; & per aquilam Joannem. Rationes vide ad dictum caput primum. *Altera* opinio est, per quatuor ista animalia, significari quatuor Monarchias, pleniùs à Daniele prædictas. Scilicet per faciem leonis, quæ secundum Hebr. prima est, significari putant regnum Chaldæorum: Nam rex Babylonis sæpè leo vocatur in scripturis, propter ferocitatem: per faciem hominis, regnum Persarum, quia istud regnum magna cum humanitate tractavit populum Judaïcum: per vituli faciem, regnum Græcorum, propter lasciviam; per faciem aquilæ, regnum Romanorum, quia cæteris excelsius fuit, & aquilam etiam in signis prætulerunt.

CAPUT XI.

v. 2. *Hi sunt viri qui cogitant iniquitatem —— dicentes: Nonne dudum ædificatæ sunt domus? Hæc est lebes, nos autem carnes.* Sermo figuratus, & obscurus Hebr. sic: *Dicunt enim: Non est prope, ædificanda domus, hæc est olla, & nos caro.* Sensus est. Isti authores & suggestores mali consilii dicunt; Non est propè seu in propinquo, quod prophetæ prædicunt & comminantur futurum, brevi id non implebitur. Hæc civitas est olla, & nos sumus carnes; q. d. non egrediemur è civitate, non abducemur aliò captivi; quandiu vixerimus, sicut scilicet non eximuntur carnes ex olla, priusquam plenè & sufficienter coctæ sint.

v. 17. *Congregabo vos de populis.* Et posteà v. 19. *Et dabo eis cor unum —— & dabo eis cor carneum, ut in præceptis meis ambulent:* Idem propheta Ezechiel infrà cap. 18. dicit: *Facite vobis cor novum*, hîc autem dicitur, *dabo eis cor unum, & spiritum novum:* scilicet, quia hîc gratiæ operatio prædicatur, ibi autem vis liberi arbitrii

A nihilominus ostenditur. Et pertinet hæc prophetia ad reliquias illius populi tempore Evangelii, de quibus dictum est in Actis Apostolorum cap. 4. *Erat credentium cor unum & anima una.* Cor carneum autem dicitur à carne, non ea de qua dictum est Gal. 5. *Caro concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem,* & rursum 1. Corinth. 15. *Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt*, à qua carne homines vocantur carnales, sed à certâ quadam carnis proprietate, id est, ab ejus mollitie & tractabilitate. Nempe cor carneum hîc opponitur cordi lapideo, id est, duro, & præceptorum Dei, propter suam duritiam, incapaci. Ita dicit Apostolus 2. ad Cor. 3. *Estis epistola Christi ministrata à nobis, & scripta non atramento, sed spiritu Dei; non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.*

CAPUT XII.

B v. 5. *Ante oculos eorum perfode tibi parietem, & egredieris per eum; In humeris portaberis, in caligine efferêris, faciem tuam velabis, &c.* Hæc de Sedechia, & populo ejus dicta sunt, significando quænam eis essent eventura. Sedechias enim, desperata salute civitatis, legitur de nocte, muro suffosso, fugisse ad deserta Jordanis; idque, ut opinantur Hebræi, per viam subterraneam; atque ita scilicet in caligine effugit, faciémque suam velavit, ne quis cognosceret eum esse regem. Additur autem [*in humeris portaberis*] sic enim legendum est secundum Sixtina, & non activè [*portabis*] quia Sedechiæ effodiendi erant à Chaldæis oculi, atque ita non potuit abire pedibus, quomodo alii, sed vel portari ab aliis, vel certè humeris aliorum inniti debuit, quomodo cæci ducuntur. Additur & hoc: *& non videbis terram:* & quidem generatim, quia excæcatus ductus in Babylonem, nec ipsam

C videre potuit. Et hæc in persona prophetæ adumbrata, completa fuisse posteà in Sedechia ex hoc ipso capite manifestum est. Sic enim subditur v. 12. *Et Dux, qui est in medio eorum, in humeris portabitur.* Et v. 13. *Et adducam eum in Babylonem, in terram Chaldæorum, & ipsam non videbit.*

v. 6. *Quia portentum dedi te domui Israël.* Scilicet Ezechiel propheta, non verbis tantùm, sed etiam factis [quæ portentosa videbantur inspicientibus] prophetavit. Sicut etiam Isaïas cap. 20. prophetavit incedens nudus & discalceatus, sicut Ieremias cap. 27. vincula gestans in collo: sicut Osee cap 1. jussu Domini ducens uxorem fornicariam. Sed in hoc genere excelluit Ezechiel; cujus complura facta, portentosa, hoc capite & aliis leguntur: Unde & præ cæteris ei dictum videtur: *Quia portentum*

D *dedi te.*

CAPUT XIII.

v. 3. *Væ prophetis insipientibus.* Et post pauca v. 5. *Non ascendistis ex adverso, neque opposuistis murum pro domo Israël, ut staretis in prælio in die Domini.* Dicuntur hæc Pseudoprophetis; & sub eorum persona, omnibus iis, qui cum populo Dei præfecti sint, non tamen veri pastoris officium agunt: sed mercenarii sunt, commoda sua sectantes, offensiones, & pericula fugientes. Itaque in duobus hîc describitur officium veri pastoris. *Unum* est, ascendere ex adverso; quod fit, graviter & intrepidè peccata populi increpando: *Alterum*, opponere se murum pro domo Israël; quod fit precibus, & sacrificiis, & indictis etiam, [si Episcopis bonum videbitur] publicè jejuniis, iram Dei à populo avertendo. Quarum

E rerum exempla in Moyse, Samuele, & omnibus prophetis habemus; & in primis dicti duo fuerunt muri, & obices quidam, iræ divinæ oppositi. Unde Dominus ad Moysen quasi sibi obsistentem, Exodi 32. *Dimitte me, & delebo populum istum.* Porrò quod dicitur: *ut staretis in prælio in die Domini*, tertium innuitur officii pastoralis membrum: videlicet hostibus tum visibilibus, tum invisibilibus fortiter pugnando resistere; Quod hoc tempore vel maximè necessarium est; quando hostium Ecclesiæ numerus in immensum auctus, satis admonet pastores omnes, quantum pro grege suo vigilare debeant; & quàm conveniat eos esse paratos, ut hæreticorum insidias spiritualibus armis repellant.

v. 19. *Et violabant me ad populum meum, ——— ut interficerent animas, quæ non moriuntur, & vivificarent animas, quæ non vivunt.* Mirum quod hîc de Pseudoprophetis dicitur, quod interficiebant animas, quæ non moriuntur, & vivificarent animas, quæ non vivunt. Sed quomodo hæc intelligenda sint, declarant ea quæ sequuntur v. 22. ubi dicit ad eos Dominus: *Pro eo quod mœrere fecistis cor justi mendaciter, quem ego non contristavi, & confortastis manus impii, ut non reverteretur à via sua mala, & viveret; propterea eruam populum meum de manu vestra, dicit Dominus.* Igitur interficere animas quæ non moriuntur, est hominem justum, & coram Deo viventem, sua sententia condemnare, tanquam peccatorem & morte dignum: Vivificare autem animas, quæ non vivunt, est sceleratum & impium, qui in conspectu Domini mortuus est, tanquam innoxium, & vita dignum, absolvere. Utrumque scilicet etiam hodie faciunt pœnitentiarii sacerdotes, qui in confessionibus audiendis colant culices, & glutiunt camelos.

CAPUT XIV.

v. 9. P*Ropheta cum erraverit, & locutus fuerit verbum, ego Dominus decepi Prophetam illum.* Hoc loco abutuntur ad sui erroris confirmationem Calvinus, & alii, qui Deum faciunt peccati authorem. Aiunt enim his verbis significari, Deum non tantùm permittere, ut peccata committantur, sed etiam efficienter, ac vi propria agere ad peccati operationem; &, ut augeant blasphemiam, tam proprium esse opus Dei, Judæ proditionem, quàm vocationem Pauli. Sed id merito damnat Concil. Trident. sess. 6. canone 6. Et nos quoque ad argumentum ex hoc loco petitum *respondemus:* Decipit Dominus prophetam, id est, Pseudoprophetam, quando exigente malitia populi, veros prophetas audire recusantis, Deus iratus objicit ei falsum prophetam, placentia loquentem, per quem decipiatur: & ipsi prophetæ objicit occasionem populi cupientis audire placentia, etsi falsa. Atque ita sibi mutuo fiunt in laqueum, propheta falsus & populus, non Deus. Sic & 2. Thessal. 2. *Eò quòd charitatem veritatis non receperunt, ideò mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non credunt veritati.* Vide etiam Job 12. & in Exodo aliquoties de obdurato Pharaone, & nostrum Comment. ad citatum Apost. locum.

v. 14. *Et si fuerint tres viri isti in medio ejus, Noë, Daniel, & Iob.* Et v. 18. *Et tres viri isti fuerint, non liberabunt filios neque filias, sed ipsi soli liberabuntur.* Non hoc significatur, meritis justorum Deum nunquam parcere impiis: Aperta est enim Dei sententia ad Abraham Genes. 18. de Sodomitis; *Si fuerint decem justi in ea, parcam civitati, propter decem justos.* Et sæpè testatur Scriptura, Deum pepercisse Jerusalem propter David servum suum; sed significat hoc loco Dominus, ita completam esse terræ istius, & civitatis malitiam, ut omninò decreverit suam justam vindictam super eam effundere; maximè quia peccatum usque ad contemptum pervenerat. Sic & Jeremiæ prohibuit Dominus ne oraret pro populo; quia scilicet prorsus decreverat non misereri. Alioqui, Deum haud rarò parcere impiis propter justos, & ex hoc ipso quoque loco patet. Nam propter Noë, qui hîc nominatur, pepercit olim filiis ejus & uxoribus eorum, & restituit humanum genus. Ad preces quoque Danielis promisit instaurationem templi, & civitatis. Ad intercessionem denique & sacrificium Job, amicorum ejus peccatum condonavit; & prius quoque filiorum suorum in conviviis peccata. Sed cur non nominatur Abraham? An propter tanti Patriarchæ reverentiam: quæ videlicet minui videretur apud ejus posteros, si diceretur preces ejus, quas pro ipsis effunderet, non esse exaudiendas? An quia jam olim in Abraham quid simile contigerat? Intercedens enim apud Deum pro Sodoma & vicinis urbibus non impetravit, obstante eorum ingenti malitia, & justorum paucitate: solùm Loth patruelem justum cum duabus filiabus ptæ (sic) ibus incendio eripuit.

A

CAPUT XV.

v. 2. F*Ili hominis quid fiet de ligno vitis?* Et tandem v. 4. *Ecce igni datum est in escam.* Aptissima comparatione ostenditur quàm gravis damnatio iis debeatur, qui plus acceperunt à Deo, nec tamen in iis quæ acceperunt, permanent, aut donis à Deo acceptis non utuntur; sive sit religio vera, sive doctrina & eloquentia, sive quæcumque alia dona; sed iis ad suum quæstum & commodum abutuntur. Hos gravior longè sequitur damnatio, quàm si eam donorum Dei excellentiam nunquam habuissent. Idque ad instructionem nostram frequentissimè inculcat Scriptura sacra. Sic Lucæ 12. *Servus sciens voluntatem domini sui & non faciens, vapulabit multis,* & 2. Petri 2. *Melius erat illis non cognoscere viam justitiæ, quàm post agnitionem retrorsùm converti.* Et alibi sæpiùs. Hinc quoque statui potest, cæteris paribus, Christianorum peccata, ut adulteria, fornicationes & similia, graviùs punienda
B
quàm infidelium; quia quod sunt Christiani, hoc ipsum est circumstantia aggravans.

CAPUT XVI.

v. 3. H*Æc dicit Dominus Deus Jerusalem: Radix tua & generatio tua de terra Chanaan; pater tuus Amorrhæus, &c.* Alii ex Hebræo vertunt: *Mansiones tuæ & natales tui de terra Chanaan:* scilicet, quia Abraham, Isaac & Jacob ibi peregrinantes, filios genuerunt. At Pagninus alium sensum sua versione indicat. Vertit enim hoc modo: *Opera tua sunt, ac si habitationes tuæ nativitates tuæ fuissent de terra Chanaan.* Sic & illud: *Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa.* Rabbi Salomon Amorrhæum intelligit Abrahamum, quia inter Amorrhæos habitavit Genes. 14. & matrem Cethæam Saram, quia sepulta fuerit in terra filiorum Heth Genes. 23. Sed non est verisimile, Abrahamum tam odioso nomine vocari. Atque adeò
C
verior sensus est, ut dictum sit, *pater tuus Amorrhæus,* sicut Christus Joan. 8. dicit ad quosdam; *Vos ex patre Diabolo estis,* scilicet non generatione, sed morum similitudine. Unde & illud in consequentibus hujus capitis: *Sicut mater, ita & filia ejus.* Ubi sine dubio de morum similitudine sermo est. Quâ ratione etiam duas sorores eidem populo tribuit; Samariam majorem, Sodomam minorem, earumque facta cum factis ipsius comparat.

v. 6. *Dixi tibi cum esses in sanguine tuo: Vive.* Sensus est, tibi quæ eras in sanguine tuo, dixi, *Vive,* id est, te in sanguine tuo volutatam & projectam assumpsi ut viveres, & non perires. Infans enim dum nascitur, obvolutus est sanguine menstruo materno à quo mundari debet. Unde prodigii loco legitur de Albino Imperatore Romano, quod effusus fuerit ex utero materno candidissimus, contra consuetudinem aliorum puerorum. Cæterum per verbum,
D
Vive, non præceptum significatur, sed beneficium, & quidem peculiare, quod præ cæteris nationibus præstitit Deus illi populo, ut in illo esset notitia & cultus veri Dei, id est, vera religio. *Non enim fecit taliter omni nationi, & judicia sua non manifestavit eis.* Psal. 147. Vide quæ Moyses ad illum populum dicit Deut. 4. *Hæc est enim vestra sapientia —— Nec est alia natio tam grandis ——— Quæ est alia gens sic inclyta.* &c. Et Jerem. 13. *Agglutinavi mihi omnem domum Israël & Iuda, ut esset mihi in populum,* &c. Hæc enim loca sunt pro commentario hujus loci parabolici. Sed quando dixit ei, *Vive?* Tunc potissimum quando post contaminationem Deorum Ægyptiorum, ubi, scilicet in Ægypto tanquam utero materno, po-
E
pulus iste qui antea nondum erat populus, quodammodo natus fuit; Data est ei lex in Monte Sina. Ibi enim dictum est ei: Eritis mihi in populum peculiarem, regnum sacerdotale, gens sancta.

v. 49. *Ecce hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis, & abundantia, & otium ipsius & filiarum ejus, & manum egeno & pauperi non porrigebant.* Notandum hîc non recenseri gravissimum illud peccatum, propter quod peculiariter legimus Sodomitas, & vicinos esse eversos. Voluit enim propheta ad instructionem & cautelam posterorum proferre non tam iniquitatem eorum, quàm causas & occasiones tan-

tæ iniquitatis. Erant autem istæ: *Superbia*, id est, fastus & pompositas, *Saturitas panis*, id est, omnium quæ ad cibum & potum pertinent, affluentia, per quod omnium rerum temporalium prosperitas significatur. *Et otium ipsius & filiarum ejus*, id est, urbium ei subjectarum. Otium enim ex affluentia rerum plerumque nascitur & ipsum rursum multorum malorum causa est. Atque ex his scilicet causis & velut illecebris significare vult propheta eos prolapsos in abominanda illa peccata, propter quæ deleti sunt. Et postrema pars est: *Et manum egeno & pauperi non porrigebant*. Quibus verbis significatur ab eis prætermissum fuisse remedium, quo sua etiam gravissima peccata apud Deum redimere potuissent. De quo Daniel ad regem, *Peccata tua eleemosynis redime*. Et Christus in Evangelio: *Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis*. Locus utilis ad ostendendum quæ sint plerumque peccatorum etiam magnorum occasiones, & qua via, quóve remedio peccata commissa aboleri possint. Consideret quisque, an non similiter peccata, quæ hîc commemorantur, in Belgio occasionem dederint hujus gravissimi mali, infidelitatis, hæreseos & rebellionis, quod usque in hodiernum diem grassatur.

Et otium ipsius & filiarum ejus. Otium vocabulum medium est, etiam in sacris litteris. Nam otium non malum significatur 1. Paral. 22. cùm dicitur, *Pacem & otium dabo in Israël cunctis diebus ejus*. Est etiam otium sanctum, ut otium sabbathi, de quo capite 21. hujus prophetæ. Tale etiam est otium vacantium inquirendæ veritati, de quo August. lib. 10. de civit. c. 19. Otium sanctum quærit charitas veritatis. Sed frequentius in malam partem accipitur pro vacatione ab opere honesto & utili, ut hoc loco, & in Proverbiis cap. 12. & 28. & alibi. Otiosus autem & otiositas semper in malo intelliguntur.

Manum egeno & pauperi non porrigebant. Sicut Sodomitæ perierunt igne & sulphure, quia gravissima sua peccata non redemerunt eleemosynis pauperum; ita in extremo judicio reprobis dicetur: *Ite in ignem æternum —— esurivi enim & non dedistis mihi manducare, &c.* Matth. 25. id est, quia peccata sua eleemosynis & misericordiæ operibus redimere non curarunt; quemadmodum hoc intelligit Augustinus. Fuit enim eversio Sodomorum figura quædam & imago perditionis impiorum omnium in extremo die judicii; & ignis ille temporarius typus quidam ignis æterni, ut significat Judas in sua Epistola. Vide Annotat. Matth. 25.

CAPUT XVII.

v. 19. Vivo ego dicit Dominus Deus; *quoniam juramentum, quod sprevit, & fœdus, quod prævaricatus est, ponam in caput ejus*. Valet hic locus contra quorumdam olim opinionem, arbitrantium licitum esse principi, aut cuicumque homini Christiano, recedere à promissione, fœdere, vel jurejurando, quo se hæreticis aut infidelibus, aut etiam rebellibus obligaverit. Nam Sedechias iste cum rege infideli fœdus inierat. Quod quidem cum ille irritum fecisset; sive consilio sacerdotum, (ut quorumdam opinio est) dicentium, tale fœdus non obligare, contra quam moneret Jeremias; sive tantùm quia spem collocabat in auxilio Pharaonis, gravissimè illud in eo redarguitur: nullumque hoc loco aliud peccatum regi Sedechiæ objicitur, propter quod tradendus sit in manus hostium, quàm violatio pacti, & juramenti, quod regi Nabuchodonosori, etsi infideli, fecerat. Non loquor tamen de pactis, quæ sine impietate, aut peccato servari non possunt; Nam illa, sicut illicitè fiunt, ita quàm citissimè rescindi debent: Sed sermo est de pactis, quæ licitè fiunt; aut, etiamsi illicitè fortè & imprudenter facta sunt, tamen licitè possunt servari.

v. 22. *Et sumam ego de medulla cedri sublimis —— de vertice ramorum ejus tenerum distringam, & plantabo super montem excelsum*. Mirum, quosdam interpretes hunc locum exponere de Zorobabel, cùm in eum non competant verba adjuncta, nisi valdè hyperbolicè intelligantur: sic enim sequitur: *In monte sublimi Israël plantabo illud, & erumpet in germen, & faciet fructum,* A *& erit in cedrum magnam: & habitabunt sub ea volucres, & omne volatile sub umbra frondium ejus nidificabit*. Unde alii hunc locum magis pertinere putant ad Messiam venturum: & quidem etiam Hebræi non pauci, quamquam in eo ipsi fallantur, quod illi temporale Christi regnum accipiant, quod nos spirituale intelligimus. Id autem est, quo regnat ipse in sua Ecclesia, id est, in cœtu Sanctorum; cujus regni initium fuit post resurrectionem, quando dictum est à Domino, Matth. 28. *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra; Euntes ergo in mundum universum, prædicate, &c.* Per volucres verò & omne volatile, intelliguntur iidem, qui in parabola de grano sinapis Matth. 13. videlicet, potentes, & sublimes hujus sæculi, tum reges, tum etiam multi philosophi, qui submittentes collum jugo suavi Christi, sub ejus deinde protectione & alis libenter conquieverunt.

B

CAPUT XVIII.

v. 3. Vivo ego, *dicit Dominus Deus, si erit ultrà vobis parabola hac in proverbium in Israël*. Id est, tandem agnoscetur in Israël, saltem spirituali, id est, in Ecclesia, unumquemque puniri pro suis peccatis, etiamsi id sanè contingat occasione peccatorum alienorum. Nam Ecclesia publicè confitetur: *Omnia quæ fecisti nobis Domine, in vero judicio fecisti, quia peccavimus tibi*.

v. 20. *Anima quæ peccaverit, ipsa morietur. Filius non portabit iniquitatem patris. Quæritur* quomodo hæc consentiant cum eo quod dicitur Exod. 20. *Ego Deus zelotes visitans iniquitatem patrum in filios?* & cum querimonia Jeremiæ in Threnis: *Patres nostri peccaverunt, & nos iniquitates eorum portavimus?* Item cum fundatissima Ecclesiæ doctrina, quâ docet quod ob inobedientiam primi parentis omnes nascamur filii iræ. Ad hanc apparentem C sententiarum repugnantiam seu ἀντιλογίαν respondet Hieronym. sententiam Exodi intelligendam de filiis, qui patrum existunt æmulatores; expressè enim addit *his qui oderunt me*. Verùm quia nostra lectio habet in genitivo, *eorum qui oderunt me* [quamquam Græca habeant dativum, & Hebræa putentur utrumque sensum admittere] alii responsionem hanc Hieronymi etiam paulò latiùs explicant, dicentes: *Ego Deus zelotes visitans iniquitatem usque ad tertiam & quartam generationem*. Ac si dicat Deus: Etsi misericors sim, & differam vindictam quam parentes eorum meruerant, exspectans eos ad pœnitentiam usque ad extremum eorum halitum; tamen si non convertantur & in iisdem peccatis filios ac nepotes habeant imitatores; occasione ejus iniquitatis quam commi- D serunt parentes, & à qua posteri non recesserunt gravior in posteros incumbet vindicta, quam si parentum peccata non præcessissent. Atque hoc modo etiam querimonia Jeremiæ intelligenda est ut ibidem annotavimus. Ita quoque Christianis hic idem dicere posset videns propter luxum superiorum temporum, ac multiplicem abusum atque peccata, homines nunc viventes affligi qui fortè tam gravia non commiserunt: ita tamen ut non cum Deo expostulet quomodo hi quos Ezechiel reprehendit, dicentes; *Patres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt*. Illi enim se innoxios, ac tantis pœnis indignos, tantùm propter parentum peccata affligi putabant, Deo non sine blasphemia adscribentes injusti- E tiam. Id quod etiam faciunt, qui traducem mortis agnoscunt ex primo parente, sine traduce peccati. Filii autem novi Testamenti ita se affligi intelligunt propter peccata parentum, ut tamen & ipsi suam agnoscant iniquitatem, & dicant cum sanctissimo Tobia cap. 3. *Et nunc, Domine memor esto mei, & ne vindictam sumas de peccatis meis, neque reminiscaris delicta mea, vel parentum meorum*. Vide etiam locis citatis, & nostra in 2. distinct. 11. §. 11.

CAPUT XIX.

v. 2. Quare *mater tua leæna inter leones cubavit, in medio leunculorum enutrivit catulos suos?* Duorum leonum hîc fit mentio, de quibus dicitur, quod didicerunt prædas capere, & homines devorare,

id est, ut ipse propheta exponit, *viduas facere, & civitates in desertum adducere.* Sed *quæritur* qui per duos leones intelligantur? Quod ad priorem attinet, omnes consentiunt, intelligit Joachaz filium Iosiæ, quem Pharao Nechao rex Ægypti bello superatum duxit in Ægyptum; idque satis manifestè quoque significat propheta cum dicit: *Et adduxerunt eum in catenis in terram Ægypti.* Major quæstio de altero leone, de quo dicitur. *Et miserunt eum in caveam, in catenis adduxerunt eum ad regem Babylonis.* Liranus intelligit Joakim. Sed iste in Babylonem non fuit adductus, sed extra muros Jerusalem occisus, & abjectus insepultus. Alii, ut Hieron. intelligunt Jechoniam ejus filium. Sed iste sponte se tradidit regi Babylonis, nec pugnando captus est, neque in vulneribus gentium, ut B hîc dicitur. Ponit Hieron. etiam sententiam eorum, qui Sedechiam intelligi putant per hunc alterum leonem. Quod satis probabile est. Nam Sedechias non sponte abiit in Babylonem, sed bello superatus & captus est, & excæcatus ductus est in Babylonem.

v. 14. *Et non fuit in ea virga fortis, sceptrum dominantium.* Non fuit; id est, non amplius fuit, ex quo civitas à Chaldæis incensa fuit, & terra vastata. Sed quomodo ergo verum est illud Genes. 49. *Non auferetur sceptrum de Juda, & dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est?* cùm hæc sceptri cessatio contigerit sexcentis annis ante Christum? *Respond.* non intelligitur hoc loco omnimoda cessatio sceptri, nisi fortè tantùm ad annos aliquot, durante captivitate Babylonis. Etenim post captivitatem sceptrum iterum erectum fuit, etsi non ea fortitudine & C potentiâ, quâ præstabat ante captivitatem. Et hoc fortè innuitur hîc cum dicitur: *Et non fuit in ea virga fortis, sceptrum dominantium.* Scilicet quia non liberè, sed sub alio principe potentiore, eorum duces Zorobabel & cæteri, populum illum deinceps rexerunt. Unde & in prophetia illa Jacob Genes. 49. non negatur, quin rex seu regia potestas ab iis auferetur: sed tantùm (*non auferetur dux*) quod nomen est inferioris dignitatis.

CAPUT XX.

v. 6. *Levavi manum meam pro eis ut educerem eos de terra Ægypti in terram quam provideram eis fluentem lacte & melle.* Et infrà: *Ego igitur levavi manum meam super eos in deserto, ne inducerem eos in terram quam dedi eis fluentem lacte & melle.* Et infrà: D *Et pepercit oculus meus super eos, ut non interficerem eos.* Quomodo secundùm juramentum non est contrarium primo? & quomodo postrema verba non sunt contraria secundo juramento? Respondeo, quia populum introduxit in terram promissionis, sicut primò juravit; & tamen in deserto perdidit omnes eos qui à viginti annis & supra fuerunt egressi ex Ægypto; per quod implevit secundum juramentum. Pepercit autem populo servando filios eos qui ex Ægypto fuerant egressi, & in terram promissionis introducendo: per quod & primum juramentum, & tertium dictum verum præstitit.

v. 11. *Quæ faciens homo vivet in eis.* Hoc & infra adhuc bis repetitur. Respicitur autem ad promissionem divinam Levit. 18. Vide nost. Comment. Rom. 10. v. 5.

v. 25. *Ergo & ego dedi eis præcepta non bona, & judicia in quibus non vivent.* Variè istud exponitur tum à E veteribus, tum à recentioribus. In qua varietate cumprimis cavendum est, ne sic intelligamus præcepta non bona quasi malum, id est, peccatum præscripserint, aut eorum quædam talia fuerint quæ natura sua magis ducerent ad falsum & superstitiosum cultum, quàm ad cultum unius Dei. Quomodo enim Deus non erit author peccati, si ea præcipit quæ suaptè natura ad peccatum ducunt? Itaque teneamus Apostoli sententias dicentis ad Rom. 7. *Lex sancta & mandatum sanctum, & justum & bonum.* Et ne alia legis moralis, alia cæremoniarum esse ratio cuiquam videatur, sciat utrumque præceptorum genus ab eodem Deo profectum esse, ac proinde non posse non esse sanctissimum. Sciat etiam non tantùm per Decalogum; verùm etiam per legem cæremo-

A niarum populum Israëliticum à cæteris nationibus fuisse separatum, testante Moyse in Deuteronomio cap. 4. *Quæ est alia gens sic inclyta ut habeat cæremonias, justaque judicia, & universam legem quam ego proponam hodie ante oculos vestros?* Quæ cum ita se habeant; videndum quæ sit præsentis loci intelligentia. Hieronymus hunc sensum præ aliis amplectitur quo significatur quod præcepta quæ natura sua erant bona, & judicia in quibus possent credentes vivere, facta sint illi populo non bona, dum nequaquam valent in captivitate legis præcepta servare, & facere quæ divinus sermo mandavit. Neque dixit (inquit) dedi eis præcepta mala, sed non bona. Non enim statim sequitur, ut quod bonum non est, sit malum. Alii hac sententia putant expressam veteris legis ac veteris populi conditionem. *Quia nihil ad perfectum adduxit lex,* sed potiùs *iram operatur,* & auget prævaricationem in iis qui sola nitentes virtute liberi arbitrii, neque sibi necessariam putantes gratiam novi Testamenti, ad legem accedunt, & ab ea justitiam exspectant. His profectò illa præcepta bona non erant, quia eos ad justitiam non perducebant. Alium sensum innuit Hieronymus ex interpretatione Symmachi, quem dicit hunc locum manifestius fuisse interpretatum, dum pro præterito ponit futurum hoc modo: *Igitur & ego dabo eis præcepta non bona & judicia propter quæ non vivent.* Cujus sensum esse dicit: *Quia vidi filios sceleribus patrum coæquari, ideò volui illos dividere in nationes, & dare illis præcepta non bona;* q. d. quia primogenita sua, & alia quæ debebant Deo offerre secundum legem, seducti consuetudine gentium, offerebant Baalim, aliisque gentium idolis: præcepta Dei bona, facta sunt eis non bona. Quem sensum indicat quod sequitur: *Et pollui eos in muneribus cum offerrent,* sive ut in Hebræo, *traducerent,* intellige per ignem, *omne primogenitum.* Item quod præcessit: *In præceptis patrum vestrorum nolite incedere, nec judicia eorum custodiatis, nec in idolis eorum polluamini.*

Alii denique intelligunt leges quarum hîc mentio est, non à Deo, sed à gentibus victricibus permittente Deo impositas, ut leges tributi, servitutis, & similium oppressionum. q. d. Noluisti parere legibus ad salutem datis; ideò permittam vobis imponi leges duras & aspera; quas ferre cogemini ab iis qui vos captivos abduxerint, aut in potestatem redegerint. Et nota quod nomen præcepti, sicut & legis valdè latè pateat, significans omne agendi morale principium, sive bonum, sive malum; unde vocamus præcepta philosophorum, & in collecta Ecclesiæ: *Da Ecclesiæ tuæ eorum in omnibus sequi præceptum,* id est, doctrinam, *per quos, &c.* Hinc est apud Apostolum lex carnis, & lex membrorum. Imò & ad ordinationem Dei circa irrationabilia, præcepti nomen extenditur. Nam & *Dominus præcepit pisci ut evomeret Jonam in aridam.* Et Christo præcipiente ventis & mari, facta est tranquillitas magna. Igitur generali hac significatione pravæ consuetudines & præcepta majorum rectè præcepta vocantur; sed præcepta non bona. Et denique nisi essent etiam aliqua judicia non recta, non diceret David: *Judicia Domini recta.* Psal. 18.

v. 39. *Et vos domus Israël. Hæc dicit Dominus Deus. Singuli post idola vestra ambulate, & servite eis.* Si istud veri præcepti rationem haberet, tum verum esset Deum illis dedisse præcepta non bona, imò simpliciter mala, quia prorsus impium est quod his verbis præciperetur. Sed absit ut Deus, cujus essentia bonitas est, malum aliquid & impium præcipiat. Sed ironiæ speciem habet hic sermo, cum adjuncta comminatione. q. d. Quandoquidem audire me non vultis; ite nunc, & colite idola, quibus hactenus servivistis; & videbitis quid ex eo tandem vobis accidet.

CAPUT XXI.

v. 3. *Occidam in te justum & impium.* *Quæritur* quomodo hoc? cùm Abraham dicat ad Dominum Genes. 15. *Absit à te ut hanc rem facias, & occidas justum cum impio, Non est hoc tuum,* &c. Possem respondere, Septuaginta interpretes aliter legere hoc

hoc loco; videlicet, *Et perdam ex te impium & injustum.* Quæ sententia nullam habet quæstionem. Sed cum lectio nostra consentanea sit veritati Hebraïcæ, ostendendum est eam non pugnare cum verbis sanctissimi Patriarchæ. Itaque *respondeo* temporalibus pœnis & calamitatibus frequenter involvi justos simul cum impiis, præsertim quod nemo sit justus in terra, qui non peccet, & qui non peccatis suis, tametsi venialibus, aliquam pœnæ societatem mereatur cum iis, quorum peccata propriè vindicantur. Itaque in hujusmodi temporalibus afflictionibus Deus justum quidem partim exercet ad virtutem, partim flagellat ut filium; suppliciis autem æternis justum pariter cum impio involvi, prorsus non patitur divinæ justitiæ regula; & hoc est quod Abraham seipsum explicans adjecit; *fiatque justus sicut impius* scilicet per omnia. Et planè Abrahamum in figura locutum esse de suppliciis æternis, inde ostenditur, quia in spiritu vidit illam Sodomorum eversionem, quæ facta est in igne & sulphure, præfigurare imaginem æterni incendii. Unde & illud Judæ Apostoli: *Sicut Sodoma & Gomorrha & finitimæ civitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alteram factæ sunt exemplum ignis æterni.* Quia igitur illa subversio gerebat exemplum ignis æterni, noluit Deus quemquam justum, ea tametsi temporali punitione comprehendi: alioqui justi ex causis supra allegatis possunt cum impiis iisdem aliquando pœnis temporalibus simul involvi.

v. 21. *Stetit enim rex Babylonis in bivio; in capite duarum viarum, divinationem quærens, commiscens sagittas, &c.* Describit superstitionem regis Babylonis, qui positus in bivio, & incertus utram viam ingredi vellet. (Nempè altera ducebat versus Jerusalem metropolim Judææ, altera versus Rabbath metropolim Ammonitarum) divinatione solvere voluit dubitationem. Itaque commiscuit sagittas, projiciens eas in terram, ut videret in quam partem caderent? *interrogavit idola sua, exta consuluit.* Quæ tria divinationis genera cum consentirent, & monstrarent ad dextram declinandum esse, ubi sita erat Jerusalem; mox apparatus fieri cœpit ad Jerusalem obsidendam.

CAPUT XXII.

v. 26. SAcerdotes ejus contempserunt legem meam --- & inter pollutum & mundum non intellexerunt. *Quæritur*, quod mundum aut pollutum intelligat Propheta? Haud dubiè typicum duntaxat, & umbraticum. Verbi gratiâ, non distinguebant inter sanctum & prophanum; si ignem offerrent non sacrum, sicut fecerant illi qui percussi sunt à Domino; non distinguebant inter mundum & pollutum, si cadavere contacto, nihilominus illoti ad sacrificandum irruerent. Ex quibus discimus, quantò majori cura nobis cavendum est, ne similem sententiam audiamus, nobis, inquam, quibus non umbratica, sed vera sancta commissa sunt, Corpus & Sanguis Domini; atque etiam discretio, & judicium inter animam pollutam, & non pollutam. Videndum igitur sedulo, ut ad convivium Domini debitè præparati, ut Paulus monet 1. Cor. 11. accedamus, ne judicium nobis manducemus & bibamus: Ne etiam manum nimis citò peccatoribus imponentes, communicemus peccatis alienis. Neque enim dubium est, tantò gravius in his peccari quàm in illis, quantò hæc illis majora sunt & præstantiora.

v. 26. *Et coinquinabar in medio eorum.* Deus qui nullius est inquinamenti capax, dicit se coïnquinatum fuisse in medio sacerdotum, quia per illorum malam & irreligiosam & indisciplinatam vitam, nomen Dei malè audiebat, ut qui tam malos & improbos haberet ministros. Quomodo & filii Heli Deum coïnquinarunt malè versantes in sacro ministerio. Unde patri eorum dictum est 1. Reg. 2. *Qui me glorificaverit, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.* Contemnebant enim Deum, quia propter eorum indignam Deo vitam, Dei nomen vile & contemptibile reddebatur. Sic Judæis dicitur apud Isaïam cap. 52. & Rom. 2. *Propter vos nomen Dei blasphematur in Gentibus.* Contrà verò per bonam & sanctam conversationem cultorum Dei, maximè sacerdotum, Dei nomen sanctificatur. Matth. 5. *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & glorificent Patrem vestrum qui in cœlis est.* Quia autem sanctitari opponitur immunditia & coïnquinatio, fit ut illi propter quos detrahitur Deo & nomini ejus, dicantur Deum coïnquinare. Vide nostr. Comment. cir. cap. 2. ad Rom. v. 24.

v. 30. *Et quæsivi de eis virum, qui interponeret sepem, & staret oppositus contra me pro terra, ne dissiparem eam; & non inveni.* *Quomodo* non invenit? cum fuerit ibi Jeremias, qui & vivus & mortuus orat pro populo 2. Machab. ult. Erat & Baruch. Erant & in Babylone (tamen cives Jerusalem) Ezechiel, Daniel & socii. *Respondet* Liranus singularem numerum positum pro plurali, ut sensus sit: *quæsivi virum*, id est, viros justos tanto numero, ut propter eos meritò parcere deberem toti civitati. Aliis expositio hæc coacta videtur. Itaque, an dici possit verba hæc referenda, non ad tempus Ezechielis aut Jeremiæ; sed ad tempora superiora, maximè regis Manassæ, quæ erant corruptissima? & quando occiso Isaïa, nullus erat sanctitate & meritis excellens, qui se interponeret sepem contra Dominum, sicut anteà fecit Moyses, cum dixit ei Dominus: *Dimitte me, & delebo populum istum* Vide 4. Regum 21. Ad ea sanè tempora respexit Jeremias in Threnis dicens: *Patres nostri peccaverunt, & non sunt. & nos iniquitates eorum portavimus.* Ac denique an intelligendum potius quod hîc dicitur (*de eis.*) Nempe supradictis sacerdotibus, & falsis prophetis, contra quos loquitur Ezechiel? Hoc rectum est.

CAPUT XXIII.

v. 4. NOmina autem earum Oolla major, & Ooliba soror ejus minor ---- Samaria Oolla, & Jerusalem Ooliba. Explicandum, quare Samaria major, Jerusalem minor sororum dicatur; præsertim, cum regnum Jerosolymitanum sit regno Samariæ antiquius. Deinde quare his nominibus Oolla & Ooliba vocentur. Samaria dicitur soror major; vel ob multitudinem populi; complectebatur enim regnum Samariæ decem tribus, regnum autem Juda duas dumtaxat. Sic 2. Reg. 19. populus Israël ad populum Juda: *Decem partibus major ego sum, apud regem.* Addunt Septuaginta. *Et primogenitus ego sum.* Vel etiam Samaria dicitur soror major; quia prior fuit in spirituali fornicatione, & idololatria, quàm Jerusalem. Vocatur autem Samaria *Oolla*, id est, tabernaculum. Jerusalem autem *Ooliba*, id est, tabernaculum meum in ea, scilicet, ut inquit Hieron. quia in Samaria, id est, regno decem tribuum erat tabernaculum non Dei, sed idolorum; in Jerusalem verò erat tabernaculum & templum ipsius Dei. Porrò quæ hîc dicuntur à propheta de spirituali fornicatione duarum sororum, facilè poterunt à concionatoribus ad usum præsentis temporis accommodari; si verbi gratia, per sororem majorem placeat intelligere Germaniam superiorem; per minorem Germaniam inferiorem.

v. 14. usque 16. *Cumque vidisset viros depictos in pariete, imagines Chaldæorum expressas coloribus, & accinctos baltheis renes, &c. insanivit super eos concupiscentia oculorum suorum.* Ex his verbis duo notatu digna colligi possunt. *Primum*, ut intelligamus quem usum habeant imagines decentes in Ecclesiis receptæ & approbatæ. Nam si imagines & picturæ lascivæ, & turpes animum inspicientis ad lasciviam provocant, & ad desiderium rei conspectæ, ut hîc significatur: igitur è contrario, piæ & pudicæ imagines ac picturæ animum hominis inspicientis similiter ad pietatem, & pudicitiam provocabunt. *Alterum* est, ab Ecclesiis itaque longissimè arcendas esse illas imagines quæ lasciviam aliquam oculis ingerunt, item in quibus Sancti aut Sanctæ pinguntur amatorio habitu; & in genere omnes eas, quæ plus curiositatis, quam pietatis ostendunt. Imò non solum ab Ecclesiis, sed & ab ædibus & cubiculis Christianorum meritò essent amovendæ.

CAPUT XXIV.

v. 13. IMmunditia tua execrabilis, quia mundare te volui, & non es mundata à sordibus tuis. Huic loco similis est sententia Salvatoris dicentis ad Jerusalem

Matth. 23. *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti?* Et illud Apostoli: *Qui vult omnes homines salvos fieri & ad agnitionem veritatis venire.* Quæstio itaque est quomodo hæc loca consentiant cum eo quod de Deo canit Psalmista, *Omnia quæcumque voluit fecit:* Cui etiam dicitur, Esth. 13. *Non est qui tuæ resistere possit voluntati.* *Respondetur* distinctione duplicis voluntatis Dei. Alia enim est voluntas Dei absoluta, quæ appellari solet voluntas beneplaciti, id est, ordinatio seu dispositio Dei de rebus, qua absolutè & propriè aliquid vult fieri. Atque huic voluntati, quin suum effectum sortiatur, resistere nemo potest; & de hac etiam dictum est, *Omnia quæcumque voluit fecit.* Verbi gratia, vult Deus omnes electos suos ad salutem perducere; nulla creatura salutem illam unquam impediet. Alia est, quæ vocatur voluntas signi, qua videlicet Deus dicitur id velle, quod præcipit aut suadet, aut permittit, sive ea quæ præcipiuntur aut prohibentur, suadentur aut dissuadentur, ab hominibus fiant, sive non. Et de hac voluntate intelligendus est præsens locus: Sensus enim est; *Mundare te volui, & non es mundata*, id est, legem dedi, cæremonias & sacrificia institui, prophetas misi, promissionibus invitavi ad bonum, comminationibus & cladibus terrui a malo; quæ omnia eò tendebant, ut mundareris; nec tamen es mundata. Vide etiam nostra in 1. sent, dist. 46 & nostr. comm. cit. cap. 1. Tim. 21.

Sed nec mundaberis prius, donec quiescere faciam indignationem meam in te. Prima facie occurrit hic sensus; quasi videlicet tunc dicat eam mundandam à peccatis, quando Deus iram suam ab ea avertet. Sicut oramus: *Converte nos Deus salutaris noster, & averte iram tuam à nobis.* Sensus quidem hic pius est, sed huic loco non congruit. Itaque sciendum, usitatissimum esse in scripturis, ut ista vocabula (donec, priusquam, quousque) & similia non significent terminum rei, cui adjunguntur; seu quod tunc id quod dicitur finiendum sit; sed tantum quod id quod dicitur eousque se extendet. Sic necessario accipiendum est illud Psal. 109. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos* &c. Non enim tunc desinet sedere; sed tantum affirmatur, quod tamdiu sedebit. Item Matth. 1. *Et non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum.* Igitur sensus est. Non mundaberis donec quiescere faciam indignationem meam in te, id est, te penitus perdidero & delevero. Et ne tunc quidem mundaberis, quia extincta eris. Vide plura dicto loco Matth. 1.

CAPUT XXV.

v. 3. **P***Ro eo quod dixisti: Euge, euge, super sanctuarium meum, quia pollutum est, & super terram Israël, quoniam desolata est, Idcirco*, &c. Ex hoc capite discimus quàm grave sit peccatum exultare in malis alienis. Cùm enim hoc capite prædicat propheta excidium quatuor regnorum, videlicet, Ammon, Moab, Idumææ & Palæstinæ; ejus tamen excidii vix alia memoratur causa quàm quod lætati fuerint super calamitate & afflictione populi Israëlitici. Nam & de Idumææ insultatione sic habemus in Psal. 136. *Memor esto Domine filiorum Edom in die Jerusalem. Qui dicunt, exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea.* Cujus peccati gravitatem declarat nobis Sapiens Proverb. 17. v. 5. *Qui in ruina lætatur alterius, non erit impunitus.* Dicet aliquis. Quid igitur est quod in persona Sapientiæ dicitur, Proverb. 1. *Ego quoque in interitu vestro gaudebo?* Et rursum: *Lætabitur justus cum viderit vindictam; manus suas lavabit in sanguine peccatoris.* *Respondeo*, Aliud est quod fit cupiditate vindictæ, vel affectu malevolentiæ; aliud quod fit amore justitiæ, vel studio disciplinæ. Nam qui hoc loco reprehenduntur, partim malevolentia subsannabant; ut Ammonitæ & Moabitæ; partim cupiditate vindictæ, ut Idumæi & Palæstini seu Philisthiim; de quibus etiam dicitur, quod *sese ulti sunt toto animo, & veteres inimicitias impleverint.* Cùm verò justus lætari dicitur in vindicta impiorum, & Deus ipse subsannare ad interitum peccatorum; laudatur & commendatur ordo divinæ justitiæ, qui non minus exigit, ut nulla impietas maneat impunita, quàm A ut nullum opus bonum sua mercede fraudetur.

v. 5. *Et scietis quia ego Dominus.* Et infrà: *Et scient quia ego Dominus.* Et adhuc infrà: *Et scient vindictam meam. dicit Dominus Deus.* Et in fine capitis: *Et scient quia ego Dominus, cum dedero vindictam meam super eos:* Hic sermo frequens est in Prophetis, & maximè apud Ezechielem. Significatur autem cognitio Dei, non laudabilis ac Deo placita, sed qua Dei potentia cognoscitur ab inimicis vel invitis, dum potentem ejus manum super se experiuntur. Unde hìc dicit: *Scient vindictam meam.* Et, *Cum dedero vindictam meam super eos.* Sic & Pharao qui prius dicebat: *Quis est Dominus?* Item, *Nescio Dominum, & Israël non dimittam.* Exod. 5. postea plagis edoctus agnovit Dominum. Similiter & magi ejus dicentes, *digitus Dei est hic.* Exod. 8. Quomodo etiam dæmones B teste Jacobo cap. 2. Deum credunt & contremiscunt. Hujusmodi ergo sententiæ non continent promissionem alicujus boni, sed comminationem gravissimæ pœnæ; cui quidem adjunctum sit aliquid boni, scilicet nosse quia ipse est Dominus; sed quæ notitia malam illorum voluntatem nulla ex parte corrigat. Ideo tamen Dei hostibus ingesta est, ut Dei virtus clarificetur. Pertinet enim ad potentiam ejus demonstrandam, quod non tantum hostes suos puniat pro meritis: verùm insuper cogat eos potentiæ suæ magnitudinem agnoscere vel invitos. Igitur propriè ad Dei gloriam declarandam pertinet quod apud hunc prophetam toties legitur, *Scietis quia ego Dominus.*

v. 12. *Pro eo quod fecit Idumæa ultionem ut se vindicaret de filiis Juda.* Annotat Hieron. Esaü & Seir, & Edom, & Idumæam esse plura nomina ejusdem gentis. Et rectè: Id C enim satis perspicuum est legenti Scripturas sacras. Hanc ergo ultionem Idumæorum de Israëlitis sumptam, quidam intelligunt ultionem ob præreptam benedictionem paternam, quam Jacob præripuit à fratre suo Esaü: Ob quam causam, dicunt, non solum Esaü ipse persecutus est Jacob fratrem suum, sed & posteri Esaü posteros fratris sui. Potest nihilominus referri quoque ad aliquid recentius, & posterioribus temporibus factum; videlicet ad servitutem, quam servierant Idumæi sub regibus Juda à tempore Davidis usque ad tempora regis Joachim filii Josaphat, ut est in libris Regum. Qua in re, scilicet impletum quoque fuerat ad litteram illud: *Major serviet minori.* Genes. 25.

CAPUT XXVI.

D v. 2. **P***Ro eo quod dixit Tyrus de Jerusalem; Euge, confracta sunt portæ --- Propterea ego super te Tyre, &c.* Eversionis Tyri eadem describitur ratio, quæ regnorum quatuor præcedentium. Sed hìc notandum, in regno, vel civitate Tyri, præter sensum litteralem, allegoricè contineri figuram regni, seu civitatis Diaboli, atque insuper de litterali in allegoricum sensum prophetam transilire; sicut etiam de Babylone alibi dictum est. Cujus rei argumentum primum est; quia aliquoties adversus hanc civitatem Tyrum ingeminatur illud: *In nihilum redigam te, & nihil eris in perpetuum*, cum tamen constet Tyrum posteà reædificatã, & extitisse nobilissimam & pulcherrimam civitatem Phœnicis, adhuc tempore Sancti Hieronymi. Et Isaiæ 23. quoque de ea tantum dictum erat: *In oblivione eris ô Tyre, septuaginta annis.* Secundum argumentum est; quia E Joannes in Apocalypsi utitur verbis iisdem adversus Babylonem spiritualem, quæ hìc contra Tyrum dicuntur, maximè de negotiatoribus, & eorum lamentis & querelis. Tertium, quia in sequentibus peculiariter dirigitur prophetia adversus principem Tyri: De quo multa dicuntur, quæ ad litteram vix ad regem mortalem pertinere possunt, propriè autem & aptissimè referuntur ad principem tenebrarum Diabolum.

v. 16. *Attoniti super repentino casu tuo admirabuntur.* Beatus Hieronymus hanc Tyri ruinam pulchrè etiam transfert ad sensum moralem; nempe ad lapsum alicujus justi, qui diu in justitia steterat. Finge, inquit, aliquem diu servata pudicitia multis floruisse virtutibus, & posteà in aliquod grave mortaleque peccatum esse lapsum. Nonne ad sonitum ruinæ ejus, interfecturamque virtutum

superbos, qui de justitia sua gloriantur. Et posteà: Aliorum enim ruinæ exempla sunt justorum, dum omnes infirmo & imbecillo statu, fluctuantique vestigio in isto sæculo commoramur, & nunquam est nostra certa securaque victoria. Cavendumque est, & semper timendum, ne veterem gloriam, & solidam firmitatem unius horæ procella subvertat. Hæc D. Hier. Quæ notanda sunt, tum pro cautela omnium, tum etiam contra fiduciarios nostri temporis hæreticos, qui sibi perseverantiæ securitatem audent promittere.

CAPUT XXVII.

v. 2. Assume super Tyrum lamentum. Non est hoc lamentum quales sunt lamentationes Jeremiæ super Jerusalem & templo & populo Judaïco, quem veris lachrymis deploravit propheta ille in Threnis suis: Sed B hoc lamentum, ut & alia quædam quæ sequuntur, magis est insultatio & sarcasmus in eam urbem quæ dæmonum cultui dedita, prius insultaverat eversioni civitatis & populi Dei, ut habes initio capitis superioris. Vocatur autem lamentum, quia miseria ejus & desolatio describitur; non tamen cum commiseratione & dolore, ut in veris lamentis, sed magis cum exprobratione peccatorum, & declaratione justi judicii Dei, & denuntiatione interitus usque ad nihilum. Hujusmodi insultationem habes infra cap. 32. adversus Pharaonem, etiam titulo lamenti.

v. 3. *Hæc dicit Dominus Deus: O Tyre, tu dixisti, perfecti decoris ego sum, & in corde maris sita.* Ad litteram notatur superbia Tyriorum, qui sibi placebant, propter C pulchritudinem, opulentiam, & felicitatem civitatis, ac reipubl. suæ. Item quod admodum opportuno loco sita esset, ad exercendum omnis generis negotiationes; nempe in corde maris, id est, in mari, ita ut nulla parte terræ hæreret, terræ tamen vicina; & sic commodior esset accessu, quàm insulæ longius à terra distantes. *Mysticè* per Tyrum significatur civitas Diaboli, & maximè societas hæreticorum; qui sibi falsò & superbè arrogant perfectum decorem, sicut Calviniani se vocant Reformatos, & olim Cathari, quasi mundi; falsò, inquam, quia perfecta pulchritudo, ut ait etiam Hier. non est nisi in corpore Christi, quod est Ecclesia, cui dicitur: *Tota pulchra es.* Tamen pulchritudo illa non est in externo apparatu, sed intus, & in animo; Unde illud in psal. 44. *Omnis pulchritudo filiæ regis ab intus.*

v. 11. *Sed & Pygmæi qui erant in turribus tuis, pharetras suas suspenderunt*, &c. Vocabulum Hebræum *gammadim*, Aquila prima editione Pygmæos, Symmachus Medos, Septuaginta custodes interpretati sunt, ut Hier. testatur, addens Pygmæos dici quasi bellatores, & ad bella promptissimos, ἀπὸ τῆς πυγμῆς, id est, à certamine, scilicet eo quod cæstibus aut pugnis exercebatur. At his non consonant quæ Plinius lib. 7. cap. 2. & lib. 4. cap. 11. & ante eum Aristoteles, & præter hos alii de Pygmæis tradiderunt; nempe statura cubitales esse, cum gruibus pugnare; sed vinci. Quare nec ἀπὸ τῆς πυγμῆς, sed ἀπὸ τοῦ πυγῶνος, id est, à cubito dictos putant, quod altitudinem cubiti non excedant. Vocem Hebræam etiam à vocabulo quod cubiti mensuram significat, deducit Rabbinus Kimchi, ut refert Munsterus. Astipulatur etiam E Arias in epitome thesauri, *gammadim* interpretans Pygmæos quasi cubitales. At eruditi quidam viri vehementer dubitant sintne usquam, aut fuerint aliquando Pygmæi. Nam à Plinio multa fabulosa temerè congesta fuisse de monstrosis quibusdam gentibus, & ratio & experientia commonstrat; licet ille suos secutus sit authores. Quare malim alium aliquem populum eo nomine significatum, intelligere; qui, quod ista scriptura significat, bellicosus fuerit, & aptus custodiæ civitatum, quicumque ille populus fuerit. Neque enim omnium populorum quos vel scriptura, vel historiæ sæculares memorant, notitia sub illis nominibus ad nos pervenire potuit.

v. 26. *Ventus Auster contrivit te in corde maris.* Alii vertunt ventum Orientalem. Significatur autem ænigmaticè rex Nabuchodonosor; qui ab Austro seu intra Au- A strum & Orientem cum exercitu Chaldæorum venturus erat, & expugnaturus Tyrum. Iterum autem addit, *in corde maris*, ut significet nihil loci situm, & munimentum ipsi profuturum, quominus destruatur. Vide etiam de hac destructione Tyri, Isaïæ 23.

CAPUT XXVIII.

v. 2. Dic principi Tyri. *Eò quod elevatum est cor tuum, & dixisti: Deus ego sum*, &c. Notandum quod multa quæ tribuuntur hoc capite regi Tyri, ei difficillimè secundum litteram accommodari possunt, nisi multiplices & excessivas hyperbolas faciamus; ut faciunt Hebræi expositores: Veluti quod dicitur vers. 13. *In deliciis paradisi Dei fuisti.* Et paulò pòst: *Tu Cherub extentus & protegens; & posui te in monte sancto Dei.* Et similiter, qui totum hoc vaticinium pertinere volunt, ad casum Diaboli, qui est princeps Tyri, id est, superborum; & ipsi difficultates patiuntur. Sunt enim quædam sententiæ, quæ propriè pertinent ad regem terrenum: ut quod potentia ejus consistat in negotiatione, & in copia auri, & argenti & similibus. Itaque duæ hîc regulæ observandæ sunt, ut hujus loci veram intelligentiam assequamur: Una est Ticonii inter regulas ejus 7 apud August. lib. 3. de doct. Christ. videlicet de Diabolo & ejus corpore. Sicut enim in eodem scripturæ contextu, sæpè fit transitus à Christo tanquam capite ad Ecclesiam, quæ est Christi corpus; vel contra ab Ecclesia ad Christum: ita non raro fit, ut scriptura transitum faciat à Diabolo tanquam capite, ad ejus membra, hoc est impiorum societatem; vel contrà ab impiis, vel uno impio, ad caput impietatis Diabolum. Ita hoc capite de impio & superbo rege Tyri incipiens loquit propheta, aliquoties ea interserit, quæ multò convenientius in principem superborum Diabolum, ejusque de cœlo ruinam dicantur & intelligantur. Alia est regula Augustini, Gregorii, & aliorum patrum; ut videlicet, si secundum litteram, seu historicum sensum aliqua, vel piè, vel saltem dignè intelligi non possint; ea ad sublimiorem intelligentiam referantur. Vide supra ad Psal. 71. qui inscribitur Salomonis, & tamen quia ibi dicitur: *Permanebit cum sole & ante lunam*; &, *benedicentur in ipso omnes tribus terræ*, pro magna parte accipiendus est necessario de Christo, de quo scriptum est: *Ecce plus quàm Salomon hic.* Sic in proposito sententiæ quas supra commemoravi: *Tu signaculum similitudinis, D plenus sapientia. In deliciis paradisi Dei fuisti. Tu Cherub extentus*, &c. quia plus aliquid significant quàm quod in hominem mortalem competere possit; altiorem postulant interpretationem, ut videlicet intelligantur de Angelo qui in creatione sua perfectam quandam & expressam accepit Dei similitudinem, sive naturæ species nobilitatem, sive gratiæ abundantiam, quę naturæ superaddita fuit. A qua tamen dignitate ille superbiæ suæ culpa delapsus est, dum similis esse voluit Altissimo, ut est apud Isaïam cap. 14. sub figura Regis Babylonis. Vide etiam nostr. in 2. dist. 3. §. 3. & seq. itemque dist. 6. §. 10.

v. 3. *Ecce sapientior es tu Daniele. Omne secretum non est absconditum à te.* In his verbis sicut & in superioribus hyberbole est: quomodo dicimus aliquem esse sapientiorem Salomone, id est, valde sapientem; & omnia scire, id est, valde multa. Danielem nominat qui tunc vivebat & famosus erat, ob variam scientiam, qua instructus erat & habebatur etiam apud Chaldæos, ita ut rerum administratio ei à Rege delegaretur. Dan. 5. & 6.

v. 13. *In deliciis paradisi Dei fuisti.* Et v. 15. *Perfectus in viis tuis à die conditionis tuæ, donec inventa est iniquitas in te.* Ex his & aliis quæ præcedunt, & sequuntur quæ veteres patres constanter referunt ad principem Angelorum apostatarum qui ceciderunt, manifestè convincitur, prævaricatores illos spiritus non statim primo creationis suæ momento peccasse, aut malos fuisse, sed aliquanto tempore in justitia stetisse; quamquam in ea non perseveraverint. Ait enim expressè propheta: Hæc dicit Dominus Deus: *Tu signaculum similitudinis, plenus sapientia & perfectus decore, in deliciis paradisi Dei fuisti.* Ecce in deliciis paradisi Dei, quæ sanè deliciæ

sine justitia intelligi non possunt; erant enim spirituales deliciæ non corporales. Et præterea addit; *Perfectus in viis tuis, donec inventa est iniquitas in te.* Igitur non ab initio inventa fuit in eo iniquitas. Neque etiam dici potest significari tantum ordinem naturæ, non temporis. Nam justitia & iniquitas respectu ejusdem subjecti, omnino requirunt etiam ordinem temporis; ut unum tempore præcedat, alterum sequatur. Vide etiam nostr. in 2. dist. 3. § 3. & sequent.

CAPUT XXIX.

v. 3. **E**CCe *ego ad te Pharao ---- & dicis; meus est fluvius, & ego feci memetipsum.* Notandum quod v. 9. cum eidem improperatur, tantum dicitur; *Pro eo quod dixerit, fluvius meus est, & ego feci eum* Non autem ibi dicitur, (*ego feci memetipsum.*) Et sanè difficile videtur uspiam reperire, homini vel etiam Diabolo tantam tributam superbiam, ut propriè diceret: *Ego feci memetipsum.* Si tamen uspiam reperitur; (sicut cap. præcedenti v. 2. legimus, *Et dixisti, Deus ego sum*) per hyperbolen significatur intolerabilis superbia. Alioqui priori loco in Hebræo esse potest, (*& ego feci mihi*) scilicet flumen illud; & in posteriori (*& ego feci*) scilicet fluvium; & ita sensus coincideret. Per fluvium autem intelligitur Nilus; & per Nilum synecdochicè tota Ægyptus. Et sensus est secundum paraphr. Chald. Ægyptus mea est; & ego mea prudentia eam mihi comparavi, ut sit simile ei quod dicebat superbus Nabuchodonosor, Dan. 4. *Nonne hec est Babylon magna, quam ædificavi in domum regni in robore fortitudinis meæ?* Septuaginta utroque loco legunt, *& ego feci eos*, scilicet fluvios, intelligentes nihilominus Nilum, qui in multos alveos dividitur.

v. 18. *Nabuchodonosor servire fecit exercitum suum adversus Tyrum: omne caput decalvatum, & omnis humerus depilatus est, & merces non est reddita ei.* *Quæritur* quomodo Deus quasi sollicitus sit de reddenda Nabuchodonosori mercede pro expugnata Tyro? cum illam expugnaret, non ut Deo servitutem præstaret, sed ut regnum suum amplificaret; sicut de Assur dicitur Isai. 10. *Ipse autem non sic arbitratur, sed ad perdendum cogitatio ejus.* Nihilominus Hier. in hunc locum, Ex eo, inquit, quod Nabuchodonosor mercedem accepit boni operis; intelligimus etiam ethnicos, si quid boni fecerint, non absque mercede Dei judicio præteriri. Si autem non fecit intuitu justitiæ, sed dominandi cupiditate; intelligendum est, dictum esse humano more, quod hîc de mercede dicitur. Hominibus enim gratum esse solet suum inimicum ab aliquo lædi, etiamsi is qui nocet, propriam spectet vindictam, non amicitiam alterius. Porro quod dicitur, *omne caput decalvatum, & omnis humerus depilatus est*, significatur quod Nabuchodonosor multum laboraverit in expugnanda Tyro, (quod idem postea de Alexandro Magno testatur Q. Curtius) scilicet, ut præ sudoris assiduitate *omne caput decalvatum*, id est, capillorum defluvium pateretur, *& humeri essent depilati* ex assidua gestatione onerum: cui insigni labori insignis merces reddenda videbatur.

CAPUT XXX.

v. 13. **H**Æc *dicit Dominus Deus. Et disperdam simulachra, & cessare faciam idola de Memphis.* Quod hic prædicitur de destructione simulachrorum Ægypti, id non uno eodemque tempore implendum est, sed diversis temporibus, quasi per partes, ita tamen, ut priores destructiones, posteriorum essent velut figuræ quædam. Ita primo ibi destructa sunt idola per Nabuchodonosor, quando vastavit universam Ægyptum; in qua vastatione evertit omnia templa & idola, confuso furore; nesciens tamen quid faceret. Nam simili furore evertit templum unius veri Dei in Jerusalem. Secundo autem destructa sunt simulachra Ægypti, quando Christus adhuc puer, propter persecutionem Herodis in Ægyptum asportatus est. Tunc enim, ut habet multorum probabilis opinio, corruerunt simulachra Ægypti juxta illud Isaïæ 19. *Ecce Dominus ascendet super nubem levem*, id est, in carne immaculata assumpta, *& ingredietur Ægyptum; & commovebuntur simulachra Ægypti à facie eius.*

A Et hæ quidem duæ destructiones tantum externæ fuerunt, & quibus, tantum de templis, non autem de cordibus Ægyptiorum ablata fuerunt simulachra. At tertia, quæ facta est coruscante Evangelio Christi, & tandem suscepto per universam Ægyptum; fuit perfecta destructio: qua etiam de cordibus Ægyptiorum ablata fuerunt idola. Et proinde duæ priores tanquam imperfectæ figuræ, & quasi prænuntiæ fuerunt hujus postremæ & perfectæ destructionis.

v. 14. *Et faciam judicia in Alexandria.* Quod hîc, & adhuc aliquoties hoc capite nominetur *Alexandria*: sciendum est, quod in Hebræo non est hoc nomen, sed ibi vocatur illa civitas No: quod nomen habebat tempore Ezechielis; quam vocem etiam retinuerunt Symmachus,
B Aquila & Theodotion. Hieron. tamen vertit (*Alexandriam*) non quin sciret aliquot post sæculis hoc illi civitati nomen inditum ab Alexandro Magno ejus instauratore seu ampliatore; sed ut constaret nunc legentibus, de qua civitate hæc dicta essent. Nec novum est illud: Nam & arbor illa in paradiso, etiam ante peccatum vocatur lignum scientiæ boni & mali; quæ tamen appellatio, non nisi ab eventu, qui postea sequutus est, accepta noscitur: qualia etiam sunt alia quædam per prolepsim nominata.

CAPUT XXXI.

v. 3. **E**CCe *Assur quasi Cedrus in Libano.* Et tandem v. 8. *Cedri non fuerunt altiores illo in paradiso Dei ---- omne lignum paradisi non est assimilatum illi, nec*
C *pulchritudini eius.* Ad litteram Assur comparatur Cedro, id est, arbori altissimæ; idque propter potentiam & magnitudinem regni ejus. Fuit enim penes Assyrios prima Monarchia, eaque duravit juxta historicorum plurium sententiam, circiter annis mille ducentis. In hac igitur comparatione persistens propheta, dicit cedros paradisi Dei, id est, horti illius amœnissimi omni genere arborum consiti, non fuisse altiores, aut pulchriores illo. Per quod significatur tantam fuisse illius regni & regis potentiam, & gloriam, ut nullum aliud regnum ei potuerit comparari.

Sed secundum *mysticam* interpretationem significatur ille, qui in cælesti paradiso ab initio plantatus, & conditus, tanta fuit naturæ & scientiæ nobilitate donatus, ut nulla alia illius paradisi plantatio, id est, nullus alius Angelorum, seu cælestium spirituum, altitudinem seu dignita-
D tem ejus potuerit coæquare. Itaque cum iste nihilominus per superbiam è tam sublimi dignitatis gradu deciderit, admonetur quilibet justus, quantumcumque in sanctitate profecerit, ut illius exemplo non altum sapiat, sed similem metuat de superbia ruinam. Quam expositionem mysticã si amplectamur, faciet hic locus pro eorum sententia, qui putant Diabolum cum sociis non ex inferiori aliquo Angelorum ordine cecidisse, sed ex omnium primo, & supremo.

v. 11. *Tradidi eum in manus fortissimi Gentium, faciens faciet ei; juxta impietatem eius ejeci eum.* Quidam putaverunt hîc prædici propheticè interitum regis Assur, maximè cum simul mixta sint verba futuri temporis. Sed illa confusio temporum prophetis familiaris est, qui omnia ut præsentia intuentur; & satis constat ex supputatione temporum, regnum Assur tempore hujus prophetiæ
E omnino eversum fuisse. Jam enim Monarchia transierat ad Chaldæos, seu Babylonios. Proinde quicquid hîc dicitur de dejectione regis Assur, accipiendum est, tanquam commemoratio rei præteritæ, non autem prædictio futuræ. Ideo autem commemoratur, ut hac comparatione ostendat propheta, Pharaonem, contra quem hoc capite præcipuè prophetat, quantumvis sit potens, simili quoque modo regno exuendum esse.

CAPUT XXXII.

v. 7. **E**T *operiam, cum extinctus fueris, cælos, & nigrescere faciam stellas eius, omnia luminaria cæli mœrere faciam super te.* *Quæres*: An ergo hæc facta sint in interitu Pharaonis? *Respondet* Hieron. ad litteram intelligi non potest; nunquam enim factum, nec faciendum creditur. Unde *mysticè* ipse ad Diabolum refert, in cujus ruina cœli operti sunt, id est, spiritualia illa facta, spiri-

tualis nequitiæ, lumen suum amiserunt; & simul corruerunt sidera illa errantia, quibus caligo tenebrarum in æternum reservatur. Alii ad litteram accipiunt; sed hyperbolen in his verbis agnoscunt, more prophetico, ut hæc dicta sint ad designandum magnitudinem afflictionis & luctus, in quo versabitur Ægyptus extincto Pharaone, regnoque ejus destructo; ita ut etiam cœli lugere viderentur tantam ruinam. Et quamvis sic ad litteram accipi possit; non tamen negandum est, æquè subesse mysticum sensum, quo significetur, vel prima Diaboli dejectio, quando propter superbiam cœlo pulsus est, de quo jam diximus; vel postrema, quando in fine sæculi, ablata ei omni potestate nocendi, mittetur in profundissimum inferni, sibi, & Angelis ejus parati.

v. 31. *Vidit eos Pharao, & consolatus est super universa multitudine sua, quæ interfecta est gladio.* Ad litteram significatur quod Pharao videns tam multos alios reges cum suis copiis superatos & deletos esse, consolatus fuerit super sua ac suorum clade, quam accepit ab exercitu regis Babylonis. Est enim quoddam solatium miserorum habere socium in pœnis. Sed cum per temporales istas clades regum & populorum, ulterius *mysticè* æterna damnatorum miseria significetur, maximè eorum de quibus dicitur: *Potentes potenter tormenta patientur*; Sap. 6. Quæritu quomodo hic Pharao, cum ipse esset in pœnis, nihilominus consolatus est suos, qui fortè adhuc superarant; & contra dives epulo in Evangelio Luc. 16. rogarit ut mitteretur Lazarus ad fratres suos, ne venirent ipsi in locum tormentorum: hoc est, quomodo iste recusat societatem in pœnis; Pharao autem de societate consolationem dedit, & accepit? *Respond.* hæc duo inter se non pugnare. Est enim in damnatis hominibus, sicut & in dæmonibus, aliquid unde expetant societatem in tormentis; Est rursum aliquid unde societatem recusent. Si enim attendamus ad malitiam voluntatis ipsorum, qua omnes alios oderunt, mala optantes, & bona invidentes; hac ratione cuperent omnes omnino homines suorum tormentorum socios & participes esse: Si verò consideremus id, quod omnibus hominibus, & Angelis naturale est; videlicet pœnas fugere, & à tormentis abhorrere; hoc pacto societatem in pœnis recusant; eorum maximè, quibus aliquando in vita peccandi occasionem dederunt; sicut dives epulo, qui sine dubio fratribus suis occasio fuerat peccandi. Sciunt enim ex tali societate, suam pœnam fore graviorem, Nam, ut rectè Scholastici docent, licèt essentialis pœna non crescat, sed eadem permaneat in damnatis; pœna tamen accidentaria augetur ex eorum societate, quorum damnationis ipsi suo exemplo, consilio, negligentia, aut quocumque alio modo causa fuerunt; sicut etiam, iisdem ex caussis in bono augetur beatorum fœlicitas; tametsi præmium essentiale unum idemque maneat.

CAPUT XXXIII.

v. 7. *ET tu fili hominis, Speculatorem dedi te domui Israël. ---- Si me dicente ad impium, Impie, morte morieris, non fueris locutus*, &c. Proponitur hoc capite officium speculatoris, id est, prophetæ, & omnis præfecti; ad cujus officium pertinet voluntatem Dei populo annunciare. Itaque hìc instruuntur omnes Ecclesiæ pastores, & sui admonentur officii ex similitudine officii speculatoris. Et quidem speculatoris duo sunt officia. *Unum*, ut summa diligentia circumspiciat, si quod periculum; vel ab hostibus, vel aliundè immineat civitati: *Alterum*, ut hoc ipsum dato signo sine mora annunciet. In utraque autem parte officii neglecta capitis discrimen incurrit, si vel dormisse, vel periculum non annunciasse deprehendatur. Et quadrant hæc aptissimè in pastores Ecclesiæ. *Primum* enim ad eos pertinet omni diligentia circumspicere, ne qua gravia peccata, vel perniciosi errores, grassentur in populo; & in universum, intueri vultum pecoris sui, id est, diligenter considerare, quis status, quæ conversatio sit tum totius gregis, tum etiam, quantum fieri potest, singularum ovium.

A A quo officio illi quorum in hac re dignitas excellit, Episcopi, id est, inspectores dicti sunt. *Alterum* est, ut pericula cognita non silentio premant, sed libera voce annuncient, juxta illud: *Clama, ne cesses*, Isaiæ 58. eoque magis, quo viderint pericula esse majora. Alioqui enim futurum est certissimè, quod Dominus hìc comminatur, *ut sanguis eorum qui pereunt, de manu speculatoris requiratur*, de quo etiam supra cap. 3.

v. 12. *Impietas impii non nocebit ei, in quacumque die conversus fuerit ab impietate sua.* Et similiter infrà v. 16. *Omnia peccata ejus quæ fecit, non imputabuntur ei.* Non negat propheta, Deum à peccatore converso communiter adhuc exigere pœnas temporales, quod fecit in Davide & aliis: Sed loquitur de nocumento & imputatione ad mortem æternam. Quod facilè apparet ex aliis B quæ dicuntur. Sic enim legimus: *Si dixero impio, Morte morieris, & egerit pœnitentiam à peccato suo, feceritque judicium, & justitiam; vita vivet, & non morietur.* Hoc igitur est, non nocere ei impietatem suam, & peccata ejus non ei imputari; nimirum vita vivere & non mori.

Nonnulli quasi ex hoc loco solent allegare hujusmodi sententiam: *In quacumque hora ingemuerit peccator, salvus erit.* Verum id hoc loco, neque secundum Hebr. veritatem, neque secundum Septuaginta reperies: sed apud Isaiam cap. 30. juxta Septuaginta versionem tale quid habetur.

v. 13. *Si dixero justo quod vita vivet; & confisus in justitia sua fecerit iniquitatem, omnes justitiæ ejus oblivioni tradentur.* Quidam hoc intelligunt quantum ad C mercedem æternam, alioqui putantes talibus saltem aliquam temporalem mercedem deberi. Sed graviter falluntur, si de mercede propriè dicta loquuntur. Potest enim Deus talem hominem, qui multas justitias operatus est, & deinde à Deo se avertit, justè statim auferre ex hac vita, & judicare secundum qualitatem in qua invenit eum morientem; juxta illud Eccl. 11. *Si ceciderit lignum ad Austrum, aut ad Aquilonem, in quocumque loco ceciderit, ibi erit.* Et illud tritum apud veteres: *Qualem te invenio, talem te judico.* Unde consequens est prioribus illis justitiis tali modo mortificatis, nihil mercedis deberi.

CAPUT XXXIV.

v. 2. *VÆ pastoribus Israël, qui pascebant semetipsos: nonne greges à pastoribus pascuntur?* Similia habentur Jeremiæ 23. & suprà cap. 13. Sed in re tam D necessaria, nihilominus & hìc quædam dicamus. Distinguit Dominus inter pastorem falsum, & verum. Nempe pastor verus, quod perierat, requirit; quod abjectum erat, reducit; quod confractum, alligat; quod infirmum, consolidat; quod pingue & forte, custodit: quibus verbis multiplex cura pastoralis significatur circa oves exhibenda. Nam si qui aberraverint à via Dei, requirendi sunt & reducendi; si qui gravibus peccatis tanquam vulneribus saucia vel collisa gerunt membra, alligant, id est, spiritualibus fomentis curandi sunt; si qui propter infirmitatem mentis terrena sapiunt, solido cibo confortandi sunt, & ad cælestia erigendi: si qui pingues & fortes, id est, in mandatis Dei ambulant sine offen- E sione, diligenti custodia conservandi sunt, ne deficiant. Et hæ sunt partes veri pastoris. Sed nihil horum præstat falsus pastor, prout decet, sed tantum pascit semetipsum, id est; jura & commoda pastoris diligenter prosequitur; lac delicatæ sustentationis comedit; & lanis honorum operitur; sed de iis quæ dicta sunt, circa oves parum curat. Ne autem deesset pastoribus exemplar ad quod functiones suas pastorales instituere debeant, dignatus est Dominus in hoc loco absolutissimum exemplar proponere ad imitandum, de quo sequitur.

v. 15. *Ego pascam oves meas.* August. tractatu de pastoribus cap. 11. Non ait Dominus, inquit, constituam alios bonos pastores, qui faciant hæc, sed ego, inquit, pascam oves meas, nulli committam. Sed hoc postremum tamen exponit iterum cap. 13. docens omnes bonos pastores intelligi in uno pastore Christo, (de quo Joan.

10.) etiam ipsum Petrum; in quo unitatem commendavit; quia in omnibus bonis pastoribus unus Christus pascit. Estque promissio novi Testamenti, quia promissio est gratiæ. Nam etiamsi aliqui fuere tempore veteris Testamenti, quos Dominus Deus pavit; tamen & ipsi ad novum Testamentum pertinebant, ut ibi Augustinus pluribus docet. Et hæc promissio clarioribus etiam verbis declaratur, dum subjungitur.

v. 23. *Et suscitabo super eas pastorem unum, qui pascat eas, servum meum David.* Non diceret servum, nisi futurum hominem significaret. Nam ut filius Dei, non est servus. *Ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorem.* Hic est idem ille qui in Evangelio de se loquens ait Joan. 10. *Ego sum pastor bonus, bonus pastor animam suam ponit pro ovibus suis,* Hic est pastor unus, quia ipse est caput omnium pastorum, quia in eo omnes pastores unum esse debent, & in unum ovile oves suas congregare, sicut dicit Dominus in Evangelio: *Et erit unum ovile, & unus pastor.* Unum ovile Ecclesia Christi, unus pastor, ipse Christus. Sed hic unus pastor non excludit alios pastores, quos Apostolus ad Ephesios 4. dicit à Christo in Ecclesia constitutos. *Et ipse quidem* (inquit) *quosdam dedit Apostolos, alios autem prophetas, alios doctores & pastores.* Neque etiam excludit hæc sententia unum pastorem in terris Romanum pontificem, cui in Petro dictum est à Christo Joan. 21. *Pasce oves meas.* Nam hi vicarii sunt, ille primarius; uti nec excludit propheta, reges nec principes, qui hoc ipso capite pastores nominantur.

CAPUT XXXV.

v. 6. PRopterea vivo ego dicit Dominus: *Quoniam sanguini tradam te, & sanguis te persequetur; & cum sanguinem oderis, sanguis persequetur te.* Duplex hujus sententiæ traditur interpretatio, prout sanguis duobus modis per figuram accipi solet in scriptura. Aut enim pro consanguinitate accipitur, aut pro cæde, & sanguinis effusione. *Priori modo* sensus est: Tradam te sanguini, id est, Judæis consanguineis tuis. Nam sermo est ad eos qui inhabitabant montem Seïr, id est, posteros Esaü, cujus frater Jacob, ex quo Judæi. q. d. illi te persequentur: & cum eos oderis, illi vicissim ut hostem te tractabunt; & ita sanguis sanguinem persequetur, id est, frater fratrem, consanguineus consanguineum. *Altero modo*, Sanguini tradam te, id est, in gladium tradam te, & gladius te persequetur; & cum gladium oderis, gladius persequetur te. *Alii* mixtum dant sensum: Cùm enim dicitur, *& cum sanguinem oderis, sanguis persequetur te*; priori loco sanguinem cognationis intelligunt; posteriori sanguinis effusionem, hoc sensu: Quia consanguineos odisti, gladius sanguinarius persequetur te. Præter hæc notandum prophetam hac sanguinis congeminatione pulchrè alludere ad alterum nomen Esaü, quo dictus est Edom. Nam Hebr. *Dam* sanguinem significat, unde *Edam*, seu *Edom*, id est, sanguinarius, seu rufus.

v. 10. *Eo quod dixeris. Duæ gentes, & duæ terræ meæ erunt, & hereditate possidebo eas.* Et hoc dupliciter exponitur. B. Hieron. per duas gentes, & duas terras, intelligit Idumæam, & terram Israël, quarum, Idumæam posteri illi Esaü tenebant, & terram Israël à Chaldæis desolatam vendicare sibi jam volebant. Alii intelligunt terram Juda, & terram Israël, quæ singulæ proprium regnum constituebant; illa regnũ duarum, ista decem tribuum regnum. Certè quod sequitur: *cum Dominus esset ibi*; peculiariter ad populum Judaïcum pertinebat; apud quem erat templum, tanquam domus Dei; & propitiatorium tanquam ejus sedes.

CAPUT XXXVI.

v. 13. PRo eo quod dicunt de vobis: *Devoratrix hominum es, & suffocans gentem tuam, propterea homines non comedes amplius, & gentem tuam non necabis ultra, ait Dominus Deus.* Istud opprobrium, quod à gentibus dicebatur in terram Israël, quod esset devoratrix hominum, jam multò etiam ante ab ipso populo Israëlitico dictum erat in eandem terram, Numer. 13. quando exploratores missi, ut terram perlustrarent, renunciarunt

A dicentes inter cætera, ut hîc: *Terra quam lustravimus devorat habitatores suos*: atque ita detraxerunt terræ sibi promissæ à Deo. Sed utroque loco aliquid superstitiosum subintelligendum est; per quod & tunc exploratores, & hoc loco gentiles ista dicendo peccaverunt: Videlicet, quia ita ista dicebant, quasi talis esset ipsius terræ qualitas, natura & conditio, seu, ut ethnici loquuntur, genius, ut habitatores suos sustinere non possit; sed vel ejiciat per captivitatem & fugam, vel exterminet, & perdat morbis, gladio hostili, vel morsibus bestiarum. Sed superstitio in eo erat, quia quod tribuendum erat justitiæ Dei vindicantis peccata habitatorum illius terræ, id ascribebant naturæ ac genio terræ.

v. 20. *Et ingressi sunt ad gentes, ad quas introierunt;*
B *& polluerunt nomen sanctum meum, cum diceretur de eis* (scilicet cum irrisione & exprobratione:) *Populus Domini iste est.* Manifestant hæc verba quamodo Judæi inter gentes polluerint nomen sanctum Dei; scilicet improba vita sua, dando gentibus occasionem male loquendi de ipsis, & de Deo ipsorum. Nota etiam hîc in Hebræo haberi nomen tetragrammaton *Iehova.* Ex quo, sicut & ex aliis nonnullis locis, apparet, illud nomen adeo non fuisse ineffabile, ut etiam infidelium labiis aliquando tereretur.

v. 22. *Non propter vos ego faciam, domus Israël, sed propter nomen sanctum meum.* In his & sequentibus verbis apertissimè tota materia justificationis per Christum explicatur. Prima scilicet justificationis nostræ origo est præveniens Dei gratia: de qua Apostolus ad Tit. 3. *Non*
C *ex justitia operibus quæ fecimus nos, sed secundum misericordiam suam, salvos nos fecit.* Sic & hîc (*Non propter vos.*) Proxima est fides, quam indicat propheta dicens v. 28. *Eritis mihi in populum, & ego ero vobis in Deum.* Tertium est agnitio propriæ infirmitatis, & peccatorum suorum: de quo sic: *Et recordabimini viarum vestrarum pessimarum, studiorumque non bonorum.* Quartum est, de iisdem peccatis dolor, ac pœnitentia propter Deum; de quo sequitur: *Et displicebunt vobis iniquitates vestræ, & scelera vestra.* Quintum est, sacramentum Ecclesiæ; quod cujusmodi sit, apertissimè prænunciat propheta, dicens: *Et effundam super vos aquam mundam.* Atque effectum deinde sacramenti subjiciens ait: *Et mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris.* Quin & addit alte-
D ram justificationis partem, quæ in mentis renovatione consistit: *Et dabo vobis cor novum, & spiritum novum ponam in medio vestri.* Ac denique progressus hominis justificati in operibus bonis, cum subdit: *Et faciam ut in præceptis meis ambuletis, & judicia mea custodiatis,* &c. Videmus hinc quam sententia Catholicæ Ecclesiæ de justificatione ad amussim respondeat non tantum doctrinæ Apostolicæ; verùm etiam scripturæ propheticæ. Videmus etiam quam multi hæreticorum errores de justificatione ex solo hoc capite, imò ex paucis illis verbis refelli possunt.

CAPUT XXXVII.

v. 3. ET dixit ad me, *Fili hominis, putasne vivent ossa ista?* Quæ de ossibus aridis hoc capite parabola proponitur, ad litteram pertinet ad reductionem filiorum Israël è captivitate in terram suam, ut est manife-
E stum ex prophetæ verbis, quæ continuo parabolæ subjungit, v. 11. *Et dixit ad me Dominus; Fili hominis, ossa hæc universa domus Israël est. Ipsi dicunt: Aruerunt ossa, & periit spes nostra, & abscissi sumus.* Post quæ verba statim sequitur promisso Dei prædicentis reditum eorum in terram suam. *Mystica* autem expositio duplex est. *Altera* ad Ecclesiam præsentem pertinet, quæ ex omnibus nationibus congregata est, & usque in finem sæculi congregatur, tanquam ex ossibus aridis; quorum vita desperata est. Nam gentes sine Deo erant in hoc mundo, spem vitæ aut futuri sæculi non habentes. *Altera* est de resurrectione universali mortuorum in die judicii. Et quamquam dicat Apost. 1. Cor. 15. *In ictu oculi, in novissima tuba*, quo intelligimus in momento futuram resurrectionem; tamen propheta per modum successivæ reparationis eam

nobis proponit; tum quia ea quæ simul in momento fiunt, A tamen in momento narrari non possunt; tum quia per partes explicata pleniorem habent intelligentiam.

v. 17. *Et adjunge illa, unum ad alterum tibi in lignum unum: & erunt in unionem in manu tua.* Duplex est quæstio, una, utrum conjuncta fuerint in medio tantum, sic ut decussatam facerent figuram, quam crucis vocant? an verò sic ut per miraculum ex duobus unum fieret? Quod si ex duobus unum factum est, valuit hoc haud dubie ad illustriorem repræsentationem unionis duorum populorum, Juda & Israël, mysticè nobis significantium unionem Gentium & Judæorum in unam religionem. De qua sępe in epistolis suis Paulus quam & hìc propheta ad literam adumbravit: *Et servus meus David rex super eos, & pastor unus erit omnium eorum.* Et infrà: *Et David servus meus princeps eorum in perpetuum.* Quæ non in B alium quàm in Christum competere possunt, qui unius ovilis unum se pastorem dicit Joan. 10. cum loqueretur de iis adhuc ovibus adducendis. Qui secundum Apostolum Ephes. 2. medium parietem maceriæ dissolvens, fecit utraque unum, ipse lapis angularis connectens in se uno duos populos. Quod si conjuncta fuerint decussatim, ligni crucis expressa nobis figura monstratur. Nam & ipsum, quamvis ex duobus lignis compositum, non tamen ligna, sed lignum crucis appellare solent Christiani, tanquam unum. De quo Apostolus Ephes. 2. ait, quod per crucem ambos populos Christus Deo reconciliaverit in corpore suo, interfectis in semetipso inimicitiis, quibus à se invicem dividebantur. Meritò autem per Israëlem decem tribuum mysticè figurata est gentilitas. Nam populus ille à veri C Dei religione primum descivit, & plures Deos more gentilium colere cœpit, & prior in captivitatem ductus est; nec inde postea reductus, sed inter gentes inveterascens, moribus earum & institutis ut plurimùm imbutus fuit. Tot igitur modis gentili populo assimilatus, typum ejus admodum congruenter in se gessit. Cęterùm Christus vocatur David, tum quia ortus ex semine David, ejusque dictus filius, tum quia David in multis illustrem gessit ejus figuram.

v. 21. *Ecce ego assumam filios Israël de medio nationum. ---- Et faciam eos in gentem unam in terra, in montibus Israël, & rex unus erit ---- & non erunt ultra duæ gentes.* In Osee legimus decem tribus sine ulla spe reditus ablegandas in captivitatem, Oseę 1. capite, idque sub typo filię, quam vocabat, *Absque misericordia. Quæritur*, quomodo ergo hìc etiam decem D tribubus reditus promittitur? Judęi hęc referunt ad finem sęculi, & ad regnum illud, quod somniant mille annorum in terris. Sed tale somnium jam dudum ab Ecclesia explosum est. Proinde quod hoc loco dicitur, ad Israëlem spiritualem referre debemus, qui colligendus est ex omnibus gentibus. Ad eos enim propriè pertinet, & ad spiritualem populum, quod hìc subjicitur: *Pastor unus erit omnium eorum; in judiciis meis ambulabunt, & mandata mea custodient.*

CAPUT XXXVIII.

v. 2. **F***Ilis hominis pone faciem tuam contra Gog, terram Magog, principem capitis Mosoch, & Tubal.* Judæi & Judaïzantes, Gog, & Magog intelligunt gentes Scythicas immanes, quæ trans Caucasum montem incognitas E nobis sedes incolerent. Quas gentes dicunt post regnum mille annorum terrenum, quod illi fingunt, à Diabolo esse commovendas, ut veniant in terram sanctam contra ejus incolas pugnaturæ; adjunctis sibi multis aliis gentibus quæ à propheta enumerantur. Confirmare quoque id student Judaïzantes & Chiliastæ ex Apocal. 20. ubi dicitur: *Cum consummati fuerint mille anni, solvetur Satanas de carcere suo, & exibit, & seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog. Et congregabit eos in prælium, quorum numerus est sicut arena maris. Et ascenderunt super latitudinem terræ, & circuierunt castra Sanctorum, & civitatem dilectam, & descendit ignis à Deo de cælo, & devoravit eos.*

Verùm sicut dubitare non debemus, regnum Christi millenarium, non terrenum, sed spirituale intelligendum esse: sicut Christus dicit: *Regnum meum non est de hoc mundo*; ita secundum spiritum quoque accipienda est illa terræ sanctæ, & dilectæ civitatis oppugnatio. Et hæc omnia conformem inter se postulant spiritualem interpretationem. Cùm ergo regnum illud mille annorum sit, decursus Ecclesiæ præsentis temporis, in qua regnat Christus usque ad consummationem sæculi; ipsa dilecta civitas non alia est, quàm societas Sanctorum, non locis, sed animis unita & conjuncta. Per Gog quoque & Magog non una certa natio intelligitur, sed omnis impiorum turba; qui consummatis mille annis, id est, in fine sæculorum, majoribus, quàm anteà unquam viribus, Ecclesiam Dei oppugnabunt, non uno loco aut civitate conclusam, sed per universum orbem dispersam. Hæc enim persecutio significatur cum dicitur: *Circuierunt*, &c. Nam per castra sanctorum, & civitatem dilectam non aliud quàm Ecclesiam debemus intelligere. Ac denique per hoc quod additur, *descendit*, &c. non aliqua præsentis temporis pœna describitur, sed æterni ignis incendium. De quo scribit Joannes missum esse Diabolum in stagnum ignis & sulphuris. Hæc sicut Joannis in Apocal. ita præsentis loci videtur esse interpretatio.

v. 16. *Ut sciant gentes me, cum sanctificatus fuero in te in oculis eorum ô Gog.* Id est, cum gloriosus apparuero, & magnificatum fuerit nomen meum coram gentibus per judicia quæ in te exercuero. Sic sanctificatus fuit Deus in Pharaone coram vicinis gentibus, sicut ipse dicit: *In hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam, & ut annuntietur nomen meum in universa terra.* Rom. 9. vers. 17. Vide ibidem nostr. comment.

v. 17. *Tu ergo ille es, de quo locutus sum in diebus antiquis, in manu servorum meorum prophetarum Israël.* Si certæ nationes significarentur per Gog, & Magog, inveniri non posset, quomodo istud verum sit quod hìc Deus per prophetam dicit. Nam ante Ezechielem, harum nationum nullus propheta meminit; nisi quod Num. 24. Balaam sic loquitur secundum Septuaginta. *Egredietur homo de semine ejus, & dominabitur gentium multarum, & exaltabitur Gog regnum ejus.* Sed id in Hebræo non habetur; & Balaam, inter Domini prophetas an sit numerandus, dubitatur; ac deinde hìc dicitur pluraliter; *in manu servorum meorum prophetarum.* Unde omnino intelligenda est persecutio quam sustinet Ecclesia, & maximè sustinebit in fine sæculi, à societate impiorum & Antichristo. Hujus enim persecutionis omnes meminerunt prophetæ. Videatur etiam initium cap. 10. Genes.

CAPUT XXXIX.

v. 1. **E***Cce ego super te Gog, principem capitis Mosoch, & Tubal.* Secundum hanc nostram versionem significatur, quod Gog sit princeps capitis, id est, inferioris principis, seu principium, Mosoch, & Tubal. Nec difficile est intelligere secundum interpretationem capitis præcedentis. Nempe Diabolus vel Antichristus est princeps omnium principum, seu regum tyrannorum; sicut & Christus est princeps super proceres Ecclesiæ, Apostolos, Episcopos, & pastores: de quibus scriptum est: *Constitues eos principes super omnem terram*, &c. Potest tamen & sic verti ad verbum, (*Gog principem caput Mosoch & Tubal*) per appositionem, quasi præcipuum dicat principem; ac summum ducem illarum nationum. Nam in Hebræo nulla est nota genitivi casus. Septuaginta verò pro illo (*capitis* vel *caput*) reliquerunt nomen Hebræum (*Ros.*) Quod etsi significet (*caput*) tamen ipsi hoc modo verterunt: (*Principem Ros, Mosoch & Tubal*) quasi principem trium nationum.

v. 2. *Et circumagam te, & educam te.* Ad hunc locum sic Franciscus Lucas in suo Correctorio: Correctores, inquit, emendarunt (*educam*) quod est (*extra faciem*) pro eo quod est in libris quibusdam (*seducam*) quibusdam (*reducam.*)

v. 17. *Convenite, properate, concurrite undique ad*

victimam meam, quam ego immolo vobis, victimam grandem super montes Israël, ut comedatis carnem & bibatis sanguinem. Et paulò post: *Et comedetis adipem in saturitatem, & bibetis sanguinem in ebrietatem, de victima quam ego immolabo vobis.* Metaphorica locutio est in eo quod homines in bello occisi, victima vocantur. Neque enim propriè dici possunt sacrificia Deo oblata, quia non offeruntur Deo tanquam præstantia quædam bona, cum gratiarum actione, & agnitione beneficentiæ ejus, ac summi dominii; sed tanquam pestes ac noxæ tolluntur è medio. Deinde Deus hîc loquitur, cui non convenit sacrificium offerre, sed accipere oblatum. Vocantur ergo victimæ, quia tanquam victimæ cæduntur & mactantur, & super iis victores epulantur læti de victoria & spoliis: Deus autem se quasi victori comparat, invitans alios ad epulum quasi a se paratum.

CAPUT XL.

v. 2. *ET dimisit me super montem excelsum nimis, super quem erat quasi ædificium civitatis.* Et infrà v. 46. *Porrò gazophylacium, quod respicit ad viam Aquilonis, sacerdotum erit --- isti sunt filii Sadoc.* *Quæritur* de quo templo intelligenda sit prophetia hujus capitis & sequentium? Hieron. in commentario priusquam ad hujus loci explicationem veniat, disertis verbis imperitiam suam confitetur. Ut autem in tanta obscuritate aliqua tamen lux intelligentiæ appareat, primo rejicienda est Judæorum illorum opinio, qui describi existimarunt templum illud quod post captivitatem sub Zorobabel ædificatum est. Templum enim istud hic apud Ezechielem multò augustius & splendidius describitur, quam ipsum etiam Salomonis; illud autem sub Zorobabel adeò fuit inferioris splendoris, ut fleverint, qui illud Salomonis vidissent, ut est apud Esdram. Judæi posteriores putant hoc templum ab Ezechiele descriptum, ædificandum esse in adventu Christi sui, quem etiamnum expectant. Verùm & hac Judaïca opinione rejecta, cum beato Hieronym. & Gregorio, potius totam hujus templi descriptionem referemus ad mysticam & spiritualem ædificationem Ecclesiæ Christi: quæ ædificatur quotidie, & spiritualibus incrementis proficit, in fide, usu sacramentorum, & moribus. Ecclesiam enim esse templum Dei, etiam alibi testatur scriptura. Unde illud ad Ephes. 2. *Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu, in quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino.* Et in Apocal. pluries per templum, Dei Ecclesia, id est, fidelium societas intelligitur. Denique, ubique materiale templum, spiritualem Ecclesiam significat. Unde apud Judæos unicum erat templum; ut significaretur, unam Christi Ecclesiam futuram esse: & propterea apud Christianos nunc plura esse permittuntur, quia veritate jam completa, cessat illius significationis necessitas.

CAPUT XLI.

v. 4. *ET mensus est longitudinem ejus viginti cubitorum, & latitudinem ejus viginti cubitorum, & dixit ad me: Hoc est sanctum sanctorum.* Annotat hoc loco B. Hieron. quod in descriptione tabernaculi Mosaïci dicatur pluraliter *Sancta sanctorum*; hic autem singulari numero *Sanctum sanctorum*, ut, inquit, post sancta, veniamus ad Sanctum: sicut post multa cantica ad Canticum Canticorum, quod omnium carminum carmen est; quod canentes scilicet, sponsi copulamur amplexibus. Et notandum in primis in his vocibus *Sanctum sanctorum*, & *Canticum Canticorum*, phrasim esse Hebraïcam, qua significatur sanctum præcipuum, & primum; item Canticum excellentissimum. Et simili modo quoque ista, Deus deorum, Rex regum, Dominus dominantium, excellentiam significant.

v. 15. *Et mensus est longitudinem ædificii contra faciem eius, quod erat separatum ad dorsum, ethecas ex utraque parte centum cubitorum.* Quædam exemplaria habent [*ecthecas*] quædam [*hecthecas*] Hier. in commentario habet ἐξέδρας: & quid ea voce significetur explicat: ἐξέδρας, inquit, Romæ appellant solaria, de cœnaculorum parie-

A tibus eminentia; sive mœniana, ab eo qui ea primus invenit, quæ nonnulli Græcorum ἐξώστας vocant. Hæc ille. Ex quo patet hoc vocabulo significari in ædificio illud structuræ genus, quod tignis extra murum prominentibus superpositum eminet; & facit, ut superiori parte ædificium majorem habeat latitudinem, quam infra; quod genus structuræ, etiam hodie videmus in usu esse.

CAPUT XLII.

v. 14. *VEstienturque vestimentis aliis, & sic procedent ad populum.* *Mysticè* significatur sanctum non esse dandum canibus, nec projici debere margaritas ante porcos, id est, mysteria cœlestis doctrinæ non esse temerè objectanda iis hominibus, qui non ea reverenter suscepturi videantur.

B Item notandus hic locus, pro Ecclesiæ Catholicæ sancta consuetudine, contra hæreticorum ministrorum conventicula; in quibus illi, contempto more Ecclesiæ, in qua sacerdotes cum Clero celebraturi officia divina; certis ad hoc deputatis vestimentis, & ornamentis utuntur, cum quibus nefas esset foras ad profanum vulgus, & loca profana procedere; quasi non distinguentes inter sacrum & profanum, iisdem utuntur vestibus intus, & extra suos conventus, & sacra; non attendentes illud Apostoli: *Omnia honestè & secundum ordinem fiant in vobis.* Nec est tamen, quod hinc sibi blandiantur quidam in Clero; qui contenti gestare habitum Ecclesiasticum in templo, foris haud secus, atque alii laïci vestiti incedunt. Est enim habitus duplex Ecclesiasticus; & quidem unus, sine quo nec in media platea debent apparere, qui in sortem Domi-

C ni ascripti sunt. Hic autem agitur de habitu, cujus usus tantum erat in ipsis sacrificiis, & ille erat, & est deponendus in plateis, non ille alius.

CAPUT XLIII.

v. 8. *QVi fabricati sunt limen suum juxta limen meum, ---- & murus erat inter me, & eos; & polluerunt nomen sanctum meum in abominationibus quas fecerunt.* Exprobratio est ad filios Israël; eos præsertim, qui erant per ministerium Domino conjunctiores: Hæc enim conjunctio & propinquitas significatur per hoc quod dicuntur fabricati limen suum juxta limen Domini. Isti ergo, si tanto ministerio indignos se præstant; licet Deo per ministerium sint conjunctissimi; & Deum, & nomen sanctum ejus polluunt. Sed *quæritur*, Quinam

D propriè dicantur nomen Dei polluere? *Respond.* non omnis qui peccat, polluit nomen Domini; imò ne omnis quidem qui graviter peccat: nam nusquam leguntur gentiles, qui alieni erant à cultu unius Dei, polluisse nomen Domini, sed ille polluit nomen Domini, qui cum nomen ejus profiteatur, fidemque ejus sit amplexus, non tamen vivit, quomodo vera religio vivendum esse dictat; maximè si mala ejus vita publica sit, & notoria. Præcipuè autem polluunt, quorum professio sanctior est, [sicut hoc loco indicat Propheta, Sacerdotes maximè notans] qui non ducunt vitam conformem suæ professioni.

v. 10. *Tu autem fili hominis ostende domui Israël templum, &c.* Quæ hoc capite & sequentibus dicuntur de templi structurâ ejusque partibus, de Sacerdotibus & Levitis, deque sacrificiis eorum & ritibus ac vesti-

E mentis, omnino necessariò spiritualiter & figuratè accipienda sunt, quia secundum litteralem & proprium verborum sonum accipi non possunt. Quod ita probatur, quia nec ad litteram pertinere possunt ad statum veteris Testamenti, quando lex Moysi adhuc vigebat usque ad Christum, & servandæ erant illius legis cæremoniæ, à quibus quæ hîc præscribuntur, ut & templi forma ac mensura, diversa sunt. Unde nec Judæi hæc servarunt tempore veteris legis, neque adhuc servant; licèt tempus expectent quo servanda erunt, sed frustra. Neque ad statum novi Testamenti, in quo unicum est Missæ sacrificium, templa plurima non unam habentia formam: sacerdotes non Aaronici, sed ex omni gente ac tribu; ritus quoque & vestitus ab iis quos hîc Propheta describit

describit, multum sunt diversi. Quod autem ad statum futuri sæculi hæc propriè & secundùm litteram accepta non pertineant, omnino per se clarum est. Quare fatendum est hujus totius descriptionis sensum litteralem non esse diversum à sensu spirituali seu allegorico, sed eundem prorsus, ut in ænigmatibus & parabolis accidit.

v. 15. *Ipse autem Ariel, quatuor cubitorum, & ab Ariel usque ad sursum cornua quatuor.* Ariel hoc loco nomen Altaris est; Cujus appellationis hanc reddunt rationem; quia *Ariel*, idem est quod *Leo Dei*, Altare autem holocaustorum per Ariel designatum, instar leonis devorabat carnes superimpositas. Alii sic dictum putant altare: quia superior altaris pars latior erat parte inferiori, qualem dispositionem habet corpus leonis, & corpora hominum robustorum. Vide etiam annot. Isaiæ 29. & 31. 9.

CAPUT XLIV.

v. 11. *Ipsi mactabunt holocausta & victimas populi.* Et infrà: *Et non appropinquabunt ad me ut sacerdotio fungantur mihi.* Hinc liquet quod mactare holocausta & victimas non erat proprium sacerdotibus, sed in ea parte sacrificii Sacerdotes à Levitis adjuvabantur. Neque enim soli Sacerdotes sufficiebant mactandis & excoriandis victimis & in partes secandis, & effundendo sanguini, quando magna multitudo victimarum offerebatur, ut in dedicatione templi sub Salomone, & in oblatione Agni Paschalis. Cæterùm Sacerdotibus propria erant quæ hìc infra dicuntur, offerre adipem & sanguinem, ingredi sanctuarium, & accedere ad mensam propositionum.

v. 20. *Caput suum non radent, neque comam nutrient, sed tondentes attondebunt capita sua.* Apostata quidam nomine Hortensius Landus in libello à se edito, cui titulum fecit, *De persecutione barbarum*, multis conviciis insectatur Clericos, & præcipuè Monachos, ritum radendi capitis, & barbæ servantes. Objicit eis inter alia præsentem locum, ejusque commentarium ex Hieronymo, ubi sic legitur: Quod autem sequitur, Caput suum non radent, &c. perspicuè demonstrat nec rasis capitibus, sicut Sacerdotes cultoresque Isidis atque Serapis, nos esse debere; nec rursum comam demittere, quod luxuriosorum est, barbarorumque. Hæc ille. Sed *respondeo*, nequaquam scripturam, aut Hieronymum velle, quod vult apostata, ut mox apparebit. Atque imprimis dico, nullis saltem patrum decretis simpliciter prohiberi capitis aut barbæ rasuram. Quinimo extat, velut in contrarium in Concilio Carthag. 4. hujusmodi Canon 44. *Clerici neque comam nutriant, neque barbam.* Et in 4 Synodo Toletana ante annos ferè mille celebrata, Canon 40. figuram tonsuræ Ecclesiasticæ præscribens, sic habet: Omnes clerici vel lectores, sicut Levitæ & Sacerdotes, detonso superius capite toto, inferius solam circuli coronam relinquant. Omitto alia etiam vetustiora patrum & Pontificum testimonia; quibus etiam significationem tonsuræ, quam mox attingemus, explicarunt. Verba itaque Scripturæ sacræ hoc loco, & B. Hieronymi, nequaquam contra Ecclesiasticam consuetudinem detorquenda sunt; sed dicta sunt adversus perversam intentionem, & pravam consuetudinem tondentium & radentium; quorum alii scilicet, vana superstitione seipsos radebant ad imitationem gentilium illorum sacerdotum; alii muliebri mollitie barbam radebant, aut etiam penitus evellicabant; & contra comam omnino demissam, instar mulierum nutriebant. At verò in Ecclesiastica radendi consuetudine, exclusa omni superstitione, significatio coronæ spineæ Domini servatur, & honestati nihilominus consulitur, retenta extima seu inferiori capillorum parte.

CAPUT XLV.

v. 4. *Sanctificatum de terra erit sacerdotibus ministris sanctuarii, qui accedunt ad ministerium Domini.* Sed quid causæ est, quare in hac descriptione terræ sanctæ, certa & separata portio terræ attribuatur Sacerdotibus & Levitis? in prima autem divisione facta sub Josue, nulla certa portio ab aliis tribubus sejuncta, eis attributa

A sit, sed tantùm inter alias tribus quædam oppida ad habitandum, & suburbana ad pecora alenda? Hìc primo notandum, in difficilibus sacræ Scripturæ locis, & maximè in explicando sensu mystico, ubi certa & aperta haberi non possunt; ea nobis sectanda, quæ sunt probabilia. Dico igitur hæc duo minimè pugnare, & diversas quidem sed tamen optimè consentientes habere mysticas significationes. Jubentur tempore Josue Sacerdotes & Levitæ non seorsim partem habere, sed misceri reliquis tribubus, propter doctrinæ officium, ne videlicet ulla sit tribus aut oppidum, in quo non sit unus Sacerdos aut plures, qui populo ministrent doctrinam veræ religionis & pietatis. Et nihilominus hoc loco designatur Sacerdotibus portio separata, eaque major cæteris; quia quod ad conservationem vitæ attinet, oportet Sacerdotes, & omnes eos, qui sacris ministeriis sunt deputati, sanctitate
B & integritate vitæ cæteris antecellere.

v. 16. *Omnis populus terræ tenebitur primitiis his principi in Israël.* Hoc alii ad principem populi, id est, regem referunt. Quod quia absurdum videtur [Non enim lex regi assignat primitias, sed Sacerdotibus] hinc alii intelligunt de Principe Sacerdotum. Sed ex sequentibus satis apparet, de rege dictum esse. Itaque notandum, hoc loco non ita distingui inter Regem & summum Sacerdotem, quin propter pietatis communionem, & communia quædam officia, (quæ sunt quieti communitatis providere & inquietos punire) possint etiam aliquando ex populo habere collationes quasdam communes; maximè si in mystica significatione, quod hìc apud Ezechielem faciendum videtur, hæreamus. Et constat quod tam principi ratione officii publici, quo pacem conservat, noxios punit, innoxios defendit, bella gerit, hostilia avertit; quam sacerdoti, ratione sacri ministerii, debeantur justa stipendia
C seu honoraria, lege divina & naturali; sed determinatio horum fit lege positiva, ut tributa, vectigalia, vel etiam decimas, aut alias similes collectiones accipiat. Unde decimi denarii exactio non est contra ius Dei, aut naturæ, etiam in principe sæculari.

CAPUT XLVI.

v. 8. *Cumque ingressurus est princeps, per viam vestibuli ingrediatur, & per eandem viam exeat.* *Quæritur*, quid hoc sibi velit quod princeps eadem porta, qua intravit, exeat? & populus, ut mox subditur, ingressus per portam Aquilonis, exeat per meridianam & contra? *Respond.* Princeps est Christus, qui in se neque deficit, neque proficit; & tam ad nos descendens, quàm ad
D cœlestia conscendens, eadem majestatis suæ utitur libertate. Quod autem populus diversa via jubetur egredi templo, quàm sit ingressus, significatur, omnes eos qui in templo Domini versari volunt, regredi nunquam debere, neque ad vitia semel relicta reverti, sed proficere semper, progrediendo de virtute in virtutem: scientes scriptum esse Lucæ 9. *Nemo mittens manum ad aratrum & respiciens retro, aptus est regno Dei*; & uxorem Loth, quod retro aspexisset, in statuam salis conversam esse. Unde & Apostolus Galatis metuit ne revertantur ad infirma & egena elementa, & cum spiritu cœperint, carne consummentur. Ad Galat. 3.

v. 12. *Cum autem fecerit princeps spontaneum holocau-*
E *stum.* Spontaneum Septuaginta ὁμολογίας, id est, confessionis, non peccatorum, ut vult Pinthus, sed laudis & gratiarum actionis. Nam spontanea non erant pro peccatis; sed in recognitionem summæ majestatis; item laudis, gratiarum actionis, vel pro victoria obtinenda. Unde & sequitur de eodē genere: *Aut pacifica voluntaria Domino.*

v. 18. *Et non accipiet princeps de hæreditate populi per violentiam, & de possessione eorum, sed de possessione sua hæreditatem dabit filiis suis.* 1. Regum 8. Samuel exponens populo jus regis, inter cætera ait: *Agros quoque vestros & vineas, & oliveta optima tollet, & dabit servis suis.* Dicet aliquis: Si servis suis dare potuit secundum jus Regis à Samuele expositum; ergo

multo magis dare potuit alienas possessiones filiis suis? Quid ergo hîc sibi vult Ezechiel? *Dicendum* locum illum 1. Regum 8. per hunc locum Ezechielis explicari. Videlicet hoc loco dicitur, quid principi liceat vel non liceat jure naturali & divino; Ibi autem, non quid liceat, sed quantùm sibi passim per vim usurparent reges nationum. Ad hoc enim alluditur, quod ipsi potentes regem, dixerant, (*sicut habent & cæteræ nationes.*) Itaque ibi jus intelligendum est non verum, sed per tyrannidem usurpatum; quod & ipse Achab rex impius satis agnovit, dum non ausus fuit usurpare vineam Naboth, nisi per calumniam colore quæsito.

CAPUT XLVII.

v. 1. ET *ecce aqua egrediebantur subter limen domus ad Orientem.* Et paulò post: *Aqua autem descendebant in latus templi dextrum ad meridiem altaris.* Quid per aquas quæ de domo Dei egrediuntur intelligatur, exponit nobis usus Ecclesiæ; quæ Paschali tempore ad fontem Baptismi canit in hunc modum: Vidi aquam egredientem de templo à latere dextro, & omnes ad quos pervenit aqua ista salvi facti sunt. Egrediuntur itaque hæ aquæ à templo, quia ab Ecclesia procedunt ad sanitatem gentium. Descendunt autem ad latus dextrum, quia hominem transferunt de sinistro damnationis statu, ad dextrum justitiæ latus. Item redundant magis ac magis, propter multitudinem gentium, quæ per baptismum ad Ecclesiam venit. Vivificant verò omne animal, ad quod perveniunt, quia quantum est ex parte Sacramenti, omnibus vitam impertit spiritualem. Denique in ripa ejus ex utraque parte crescit omne lignum fructiferum; quia omne genus operum honorum, quæ ab Apostolo fructus spiritus vocantur, ex fonte procedit gratiæ Dei, quæ Christianis in Baptismo infunditur. In littoribus autem A & palustribus non sanantur; quia qui lacunas sequuntur perversorum dogmatum, non possunt sanitatem consequi, sed mortem. Alii quoque non malè per aquas istas salutarem Ecclesiæ doctrinam accipiunt: cui etiam omnia dicta facilè accommodari possunt.

v. 10. *Plurimæ species erunt piscium eius, sicut pisces maris magni, multitudinis nimia.* Mare magnum ad litteram vocat Mediterraneum. Illud enim incolis Palæstinæ vocabatur mare magnum comparatione quorundam minorum; quale erat mare Tiberiadis, & mare mortuum seu salsum, quæ potius stagna erant, quàm maria. Qui verò per pisces intelligantur, explicat Evangelium. Scilicet mare, sæculum est; pisces, homines qui in hoc sæculo versantur. Sed pisces magni & copiosi, qui in aquis vivis de domo Dei egredientibus vivunt, populus est credentium, & servientium Deo in sanctitate & justitia.

CAPUT XLVIII.

B

v. 35. ET *nomen civitatis ex illa die, Dominus ibidem.* Manifestè significatur per civitatem istam, non aliud intelligi, quàm Ecclesiam Christi seu novi Testamenti. Cui nomen istud, *Iehova Sama,* id est, *Deus ibi*; propriissimè, atque adeò soli perpetuò competit; ita ut Dominus nunquam etiam recessurus sit ab ea, sicut olim recessit à priori populo, id est, à synagoga Judæorum. Unde illud Christi Matth. 23. *Relinquetur vobis domus vestra deserta.* & prius apud eundem Matthæum capite 21. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* At verò de sua Ecclesia dicit Matthæi 16. *Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam.* Et Matthæi 28. *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi.*

FINIS PROPHETIÆ EZECHIELIS.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM DANIELIS.

CAPUT PRIMUM.

v. 2. ET *tradidit Dominus in manus eius* (scilicet Nabuchodonosor) *Ioakim regem Iuda, & partem vasorum domus Dei.* Dicit partem vasorum, non solum propter arcam Testamenti, quam abscondit Jeremias, ut narratur 2. Machab. 2. sed etiam, quia in ista transmigratione (de qua hîc sermo est) etiam multa alia vasa relicta fuerunt, quæ posteà universa ablata sunt in secunda & tertia transmigratione sub rege Iechonia & Sedechia.

v. 6. *Fuerunt ergo inter eos de filiis Iuda, Daniel, Ananias, Misael, & Azarias.* Danielem prophetam fuisse nec Judæi negant; quod malè putavit Theodoretus præfat. in hunc prophetam: Multò minus id negavit Hier. quamvis id falsò ei impingat Ruffinus. Vide Hieron. epistolà 120. itemque Isidorum lib. 6. Etymolog. Quod verò hujus libri author, non alius quoque sit, quàm ipse hic Propheta Daniel, præter testimonia variorum, quæ profert Bellarminus & alii, illud non infimum argumentum est, quod liber hic Chaldaïcè scriptus sit: Unde facilè apparet ipsum Danielem esse ejus authorem, ut qui in Chaldæa vixerit, & ut hîc dicitur v. 4. diligenter institutus fuit in lingua Chaldæorum.

v. 8. *Proposuit autem Daniel in corde suo, ne pollueretur de mensa regis.* Apud August. lib. 30 contra Faustum cap. 2. Faustus dicit Danielem cum tribus pueris non tantùm ab interdictis lege, sed etiam à concessis, abstiA nuisse secundum hanc scripturam; nec id reprehendit Augustinus. Sed ideo fortè metuebat pollutionem ex cibis regiis, vel quia omnes certis quibusdam cæremoniis ex more consecrabantur invocatis Diis; vel quia pars aliqua erat immolatitia, propter quam reliqui cibi quoque censerentur facti: quomodo nunc, si de aqua per sacerdotem benedicta alteri aquæ permisceas, tota censetur benedicta. Nec obstat, quod obiicitur ex Apostolo 1. ad Corinth. 8. ubi dicit: *Scimus quia nihil est idolum in mundo*; quia consecratio talis, etsi reipsa nulla esset, æstimari tamen debebat ex opinione hominum seu gentium quæ tali consecratione utebantur. Item qui comedebant cum gentilibus Judæi, id est, eâdem cum illis mensâ utebantur, censebantur vulgò omnibus iisdem cibis uti, nec habere discrimen ciborum; etiamsi fortè studiosè abstinerent ab iis, quæ lege vetita essent. Ideò ad B scandalum populi sui vitandum debebant Daniel, & socii se subtrahere mensis gentilium; sicut fecerunt etiam Tobias, & Judith. Itaque Daniel non solum abstinentiæ causa, sed propter legem, & vitandum scandalum quoque, mensæ regiæ unà cum sociis communicare noluit.

v. 15. *Post dies autem decem apparuerunt vultus eorum meliores, &c.* Quæritur utrum id factum naturaliter, an per miraculum? Athanasius in Serm. ad Virgines videtur referre ad naturam, nec sine ratione: videmus enim plerumque filios plebeïorum, mechanicorum ac rusticorum, qui cibis vescuntur simplicioribus ac vilioribus, melius habitos esse vultu ac toto

corpore, quàm filios divitum qui delicatè nutriuntur. Et ratio est, quia qui vilioribus utuntur cibis, temperantius eos sumunt plerumque, quàm qui utuntur lautioribus: Hos enim ad excessum stimulat illecebra delectationis gulæ. Item quia mechanici & rustici qui vilioribus vescuntur, exercent corpus labore, quod non faciunt divites qui utuntur delicatioribus. Ac prior quidem ratio locum habuisse putanda est in Daniele & sociis ejus. Temperantius enim comederunt cibos viles, quàm alii principum pueri cibos regios. Sed posterior ratio fortè in eis locum non habuit, quia non exercebantur labore corporali, sed instituebantur artibus & scientiis, sicut alii principum & nobilium filii. Unde probabile est totam causam cur vultus eorum meliores & corpulentiores fuerint, non esse petendam ex natura: sed quia propter religionem Dei & studium legis servandæ, abstinebant à cibis mensæ regiæ, Deus etiam supra naturam ex cibis vilioribus contulit eis plus roboris & pulchritudinis in corpore.

CAPUT II.

v. 21. **D**At *sapientiam sapientibus, & scientiam intelligentibus disciplinam.* Non significatur Deum addere sapientiam sapientibus, &c. Sed sapientes ac scientes non aliundè sapientiam & scientiam suam omnem habere quàm à Deo, juxta illud Ecclesiastici 1. *Omnis sapientia à Domino est.*

v. 24. *Sapientes Babylonis ne perdas.* Cur Daniel non permisit occidi ariolos & magos & maleficos & Chaldæos (sic enim supra enumerantur) morte dignissimos? Lex enim apertè dicit: *Maleficos non patieris vivere.* Exod. 22. *Respondeo*, rectè & prudenter id fecisse Danielem, eò quòd injusta in illos esset regis sententia. Non enim propter hoc erant digni morte quod somnium regi indicare non possent, sed quia artem profitebantur illicitam, superstitiosam, diabolicam. Deinde nec cum tranquillitate, sicut oportet, in illos sententia ferebatur; sed summa animi perturbatione. Dicit enim Scriptura: *Quo audito, rex in furore & in ira magna, præcepit ut perirent omnes sapientes Babylonis.* Expedit autem impediri executionem injustæ sententiæ, etiamsi morte dignus sit qui condemnatur: Ut, si quis adulter damnetur ut homicida. Magnum enim reipublicæ malum est per injustas sententias homines interfici, licèt forsitan ob aliam causam morte dignos. Et certè alioqui coram Deo omnes sumus digni morte, quia mors pœna peccati est. Porro sententiæ per iram vel alium quempiam affectum præcipitatæ, suspendendæ sunt, donec animus resederit. Quod etiam hujus sæculi sapientes præceperunt.

v. 34. *Videbas ita, donec abscissus est lapis de monte sine manibus, & percussit statuam in pedibus eius —— & comminuit eos.* Quid sit lapis iste abscissus de monte sine manibus, exponit Aug. in Psalm. 98 dicitque Christum intelligi de regno Judæorum sine virili opera exortum; qui confregit regna omnia idolorum, & factus est Mons magnus, qui est Ecclesia Catholica; quæ replevit faciem universæ terræ, juxta illud Matth. 28. *Euntes in mundum universum prædicate Evangelium omni creaturæ.* Et Act. 1. *Eritis mihi testes in Ierusalem & in Samaria & omni Iudæa, & usque ad ultimum terræ.*

v. 46. *Tunc rex Nabuchodonosor cecidit in faciem suam, & Danielem adoravit, & hostias & incensum præcepit, ut sacrificarent ei.* Hunc locum olim calumniatus est Porphyrius ut falsum, dicens incredibile esse quod rex superbissimus captivum adoraret. Quod si etiam facere voluisset, Danielem eum prohibere debuisse; maximè, ne hostias & incensum ei sacrificarent; sicut Actorum 14. legimus Licaonios prohibitos fuisse à Paulo & Barnaba, ne illis immolarent. Ad hæc *respond.* Regem tametsi superbissimum, tamen obstupefactum divino Danielis responso, & sapientia, eum adorasse; hoc est, veneratum fuisse corporis inclinatione. Ita enim frequentissimè adorare in Scriptura accipitur. Unde & illud, *Adoravit Abraham populum terræ.* Genes. 23. Quod autem legitur præcepisse, ut sacrificarent ei hostias & incensum, Bellarminus lib. de Sanctorum beatitudine cap. 13. intelligit sig-

A nificari, non sacrificium; sed munera & odores. Sed cum Hieron. verterit (*sacrificarent.*) Et Pagninus similiter; Alii autem (quod parum distat) Arias & Septuaginta, [*ad libandum ei:*] esto; præceperit ita Nabuchodonosor, sed non inde sequitur, quod sit factum: Nec etiam valet argumentum, quod sicut ibi prohibuerunt Paulus & Barnabas, sic etiam Daniel debuisset scribere se prohibuisse: Nam se prohibuisse satis indicat, dum Nabuchodonosorem loquentem inducit & dicentem: *Verè Deus vester Deus Deorum est, & Dominus Regum.* Non enim dicit: *Verè tu Daniel Deus es*, sed tantum: *Verè Deus vester Deus Deorum est.* Et quod ad prohibitionem Pauli & Barnabæ attinet; sicut illo cap. 14. Act. leguntur prohibuisse populum, ne pro diis eos haberent;
B ita in eodem libro Actorum cap. ultim. similiter; quod quidam de Paulo *dicebant eum esse Deum.* vers. 6. Nec tamen additur, quod Paulus id dici prohibuerit. Et ita Scripturæ ex scripturis exponendæ sunt; & non raro etiam supplendæ.

v. 48. *Tunc rex Danielem in sublime extulit —— & constituit eum principem super omnes provincias Babylonis & præfectum magistratuum super cunctos sapientes Babylonis.* Quæres cur Daniel in ea sublimitate & authoritate apud regem positus non petivit à rege populi sui è captivitate liberationem? Cur etiam captivitatem quæ sub Sedechia facta est sua intercessione non impedivit? Cur obsidionem atque eversionem civitatis Jerusalem, & incendium templi, consilio suo apud regem non avertit? Nam Danielis postulata pro popularibus suis grata regi fuisse, significant hæc verba proximè se-
C quentia: *Daniel autem postulavit à rege, & constituit* (scilicet rex postulante Daniele) *super opera provinciæ Babylonis, Sidrach, Misach & Abdenago.* Primò respondeo historiam hujus loci, & proinde Danielis exaltationem quæ hîc describitur, contigisse aliquot annis post civitatem eversam, & templum incensum, ideoque de his frustra quæri, cur Danielis interventu non fuerint impedita. Docet id Pererius. Ut autem populus jam captivus liberaretur; id sibi postulandum non censuit; nec omnino postulare debuit; utpote Propheta conscius voluntatis divinæ, qua constitutum sciebat populum non prius è captivitate dimittendum, quàm finirentur septuaginta anni. Nam hoc & postea ei revelatum fuit, & jam scire poterat ex vaticinio Jeremiæ: Cognitæ autem
D Dei voluntati non licet contra niti. Sic enim & Jeremias prohibetur orare pro populo capite 14. & apud Ezechiel. cap. 14. Negat Dominus Danielem si in medio populi sui esset, utique orans pro populo ejusque liberatione, eum liberaturum. Quid ergò mirum si Daniel nihil tale postulavit à rege, quod sciebat nec à Deo petendum, nec omnino secuturum? Vide si placet de hoc etiam Pererium.

CAPUT III.

v. 1. **N**Abuchodonosor *rex fecit statuam auream —— & statuit eam in campo Duran:* Obscurum quibusdam videtur, num statua hæc fuerit ipsius Nabuchodonosor imago; an verò Dei alicujus, aut Deorum;
E quos ipse coleret. Etenim accusatores trium puerorum, sic dicunt: *Deos tuos non colunt, & statuam auream quam erexisti non adorant*, quibus verbis unum per aliud videtur explicari: velut idem sit, deos non colere, & statuam non adorare. Non dicunt autem [*te non colunt*] sed [*non colunt Deos tuos.*] Sic & ipse Nabuchodonosor ad pueros: *Verene Deos meos non colitis, & statuam quam constitui, non adoratis?* Et pueri similiter respondent, *Deos tuos non colimus, & statuam auream quam erexisti non adoramus.* Nihilominus Hieron. hæc distinguit, quasi dicerent: Nec Deos tuos colimus, nec statuam tuam, in qua te adorati voluisti, adoramus.

v. 12. *Sunt ergo viri Iudæi, quos constituisti super opera regionis Babyloniæ, Sidrach, Misach & Abdenago, &c.* Facilè apparet accusationem hanc ex invidia natam fuisse; quod homines externi & exules evecti fuissent ad præfecturas apud Babylonios victores.

Estii Annot. in Script. Vu ij

Quæritur cur non etiam cum his accusatus & comprehensus Daniel? *Respondeo*: Dei providentiâ factum ut tunc abesset occupatus in negotiis regni. Aut certè tanta erat apud regem Danielis gratia, ut æmuli non sperarent se quicquam adversus eum accusando posse proficere, sed magis adversum se regis iram provocaturos. De hoc vide si placet Peterium.

v. 17. *Deus noster quem colimus, potest eripere nos de camino ignis ardentis.* —— *Quod si noluerit; notum sit tibi, ô rex, quod deos tuos non colimus.* Non dicit, Deus noster eripiet nos de camino ignis, sed potest nos eripere & liberare. De potestate itaque certi erant, de effectu verò adhuc dubitabant. Hic locus præter exemplum insignis fortitudinis, qua liberè profitentur se impio mandato non parituros, etiamsi Deus eos liberare non velit, valet etiam ad destruendos duos errores: quorum unus fuit Ioannis Vviclephi, & Brentii; qui docent Deum non alia facere posse, præter ea quæ facit. Hi enim pueri, cum dixissent, quod Deus eos posset liberare, nihilominus ostendunt id pendere ab ejus voluntate. Sic & Christus Matth. 26. *An non possum rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plusquam duodecim legiones Angelorum?* Potuit ergo Christus hoc rogare, potuit & Pater præstare: nec tamen ille rogavit, nec iste præstitit. Alter est error communis omnium hæreticorum nostri temporis, qui fiduciam Christianorum in Deum talem esse debere docent, ut non modo expectent, verùm etiam certo sibi statuant impetraturos se, quidquid à Deo expectaverint. Alia longè fuit fides & fiducia horum trium puerorum. Non enim dicunt (*eripiet nos*) sed (*potest eripere.*) Et quod non habuerint certam illam hæreticam persuasionem, indicant verba quæ subjungunt: *Quod si noluerit, notum sit tibi, ô rex, quod deos tuos* [nihilominus] *non colimus.* Ita & Christus in Matth. 9. *Creditis quia hoc possum facere?* Fidem requirit, non de effectu, sed de potentia.

v. 22. *Porrò viros illos qui miserant Sidrach, Misach & Abdenago, interfecit flamma ignis. Quæritur* quomodo hæc consistant cum iis quæ posteà vers. 46. narrantur his verbis? *Et non cessabant, qui miserant eos ministri regis succendere fornacem. Respondeo*, non sunt hæc duo unius & ejusdem continuatæ narrationis, sed priora sunt narrationis ex Hebræo, quæ finitur v. 23. & non continuatur iterum nisi vers. 91. Alia autem illa inserta sunt (ut videre est in Bibliis ipsis) ex Theodotionis editione. Quod si hoc sufficere non videatur: dicaturque esse nihilominus utrumque in biblica narratione, dici potest, prius illud dictum esse per hysterosin, ut prius breviter referatur, & deinde plenius, quomodo factum sit, explicetur.

v. 35. *Non auferas misericordiam tuam à nobis propter Abraham dilectum tuum, & Isaac servum tuum, & Israël sanctum tuum.* Locus apertissimus contra novos hujus temporis Vigilantianos, qui negant merita sanctorum prodesse aliis. Ecce isti tantæ sanctitatis viri, ut etiam fornacem ignis ardentis non metuerent pro confessione unius Dei, tamen misericordiam Dei implorant propter merita majorum. Quantò magis nos qui peccatorum pondere premimur, suppliciter ad sanctorum suffragia & merita confugere debemus?

v. 48. *Et effundebatur flamma super fornacem cubitis quadraginta novem, & erupit & incendit quos reperit juxta fornacem de Chaldæis. Angelus autem Domini descendit cum Azaria & sociis ejus in fornacem, & excussit flammam ignis de fornace, & fecit medium fornacis quasi ventum roris flantem, & non tetigit eos omnino ignis neque contristavit, neque quicquam molestiæ intulit.* vers. 92. *Ecce ego video quatuor viros solutos & ambulantes in medio ignis, & nihil corruptionis in eis est, & species quarti similis Filio Dei. Tunc accessit Nabuchodonosor ad ostium fornacis ignis ardentis* —— *Statimque egressi sunt* —— *de medio ignis.* —— *Quoniam nihil potestatis habuisset ignis in corporibus eorum, & capillus capitis eorum non esset adustus* —— *& odor ignis non*

A *transivisset per eos.* Ex his omnibus apparet duplex fuisse miraculum, alterum ignis è fornace excussi per Angelum, ita ut juxta stantes incenderentur. Alterum, incolumitatis trium virorum in medio ignis, ita ut nec ipsi, nec capilli eorum, nec vestimenta eorum ab igne læderentur. Utrumque miraculum clarè describitur. Sed dubitari potest, si ignis è fornace fuit excussus, quomodo qui in fornace erant, ambulabant in medio ignis? & quomodo de illis prædicatur quod nihil læsionis ab igne acceperint? Respondendum videtur ignem non totum excussum fuisse, sed ex parte; neque eo fine ne læderentur qui missi erant in fornacem, sed ut incenderentur qui eos miserant. Nam qui in fornacem missi fuerunt, alio majori miraculo manserunt incolumes, ut quamvis in medio ignis positi essent; non tamen comburerentur, Deo vim ignis mirabiliter ab illorum corporibus & vestimentis cohibente.

B v. 57. *Benedicite omnia opera Domini Domino.* Hîc inter opera Domini numerantur non solum substantiæ tam spirituales quàm corporeæ; verùm etiam accidentia, lux & tenebræ, dies & noctes, æstus, frigus, æstas, gelu. Sed nec ab hoc numero sunt excludendæ virtutes & virtutum opera quæcumque ab hominibus fiunt. Cum enim universaliter dictum esset: Benedicite filii hominum Domino; consequenter enumerantur homines secundum eas qualitates quæ tanquam opera Dei ad eam benedictionem nos debeant provocare, ut populus Israël, ut Sacerdotes Domini, ut servi Domini, ut spiritus & animæ justorum, ut sancti & humiles corde, ac denique omnes religiosi id est, veri Dei cultores. Sunt ergo Dei opera, esse populum Dei, sactificare & servire Domino, esse justum, sanctum, humilem, & religiosum, seu virtutes ipsas, seu
C virtutum opera intelligas his nominibus.

v. 65. *Benedicite omnes spiritus Dei Domino.* Hoc loco spiritus Dei intelliguntur venti, sicut immediatè præcedit: *Benedicite omnis imber & ros Domino*; scilicet pluviæ, venti, & similia ejusdem ferè sunt conditionis. Neque mirari quis debet, quod iidem venti hîc vocentur *spiritus Dei.* Ita enim vocantur propter magnitudinem, si sint vehementes & procellosi, phrasi Hebræa, sicut cedri Dei, montes Dei; vel quia sunt ministri Dei, juxta illud: *Spiritus procellarum, quæ faciunt verbum ejus.* Psal. 148. Nequaquam autem intelliguntur Angelici spiritus; quia jam antè v. 58. de iis dicitur: *Benedicite Angeli Domini Domino.* Itaque & quod posteà dicitur, v. 86. *Benedicite spiritus & animæ justorum Domino*, de aliis item spiritibus intelligendum est; de illa videlicet spirituali hominis parte, quæ contra animam, velut partem sensi-
D tivam distinguitur, ut 1. Thess. 5. *Ut integer spiritus vester, & anima, &c.* Vide ibid. nostrum Comment.

v. 93. *Et species quarti similis Filio Dei.* Hinc Christum interpretantur veteres, non quod Christus jam tum carne indutus fuerit, sed quia Angelus in ea specie apparuit, in qua Dei Filius aliquando erat assumpta carne conspiciendus. Huc spectare videtur quod in Ecclesiastico officio canitur: *Surrexit Christus de sepulchro, qui liberavit tres pueros de camino ignis ardentis.* Fuisse autem Angelum eum qui hîc dicitur similis Filio Dei, Nabuchodonosor ipse paulò pòst testatur, cum ait: *Benedictus Deus eorum* —— *qui misit Angelum suum, & eruit servos suos, &c.* Prudentius in apotheosi contra Patripassianos, Christum interpretatur. Vide nostra in 2. dist. 8.

E v. 96. *A me ergo positum est hoc decretum, ut omnis populus, tribus, & lingua quæcumque locuta fuerit blasphemiam contra Deum Sidrach, Misach & Abdenago, dispereat, & domus eius vastetur.*

Decretum hoc regis Nabuchodonosor consonat legi divinæ Levit. 24. ubi, quicumque blasphemaverit nomen Domini, jubetur interfici, sive civis ille fuerit, sive peregrinus. Ex quo manifestum est pœnam illius legis comprehendere etiam eos qui religionem Dei Israël non suscepissent, ut ibi annotavimus.

CAPUT IV.

v. 6. **B***Althassar princeps ariolorum.* Sic Danielem salutat Nabuchodonosor, vel quia eum constituerat præfectum magistratuum, super cunctos sapientes Babylonis, ut habetur supra in fine cap. 2. Sapientes enim Babylonici erant dediti superstitionibus & incantationibus: Vel etiam, quia homo infidelis existimabat sapientiam & peritiam exponendi somnia, & prædicendi futura [quæ erat in Daniele] fuisse ejusdem generis cum ea, quæ erat in sapientibus Babylonis. Similiter quoque proximo capite dicit Regina ad regem; Danielem à patre ejus Nabuchodonosor, constitutum fuisse principem magorum, incantatorum, Chaldæorum & aruspicum. Vide etiam Genes. 44. de Joseph.

v. 22. *Cum bestiis ferisque erit habitatio tua.* Et v. 30. *Eadem hora sermo completus est.* Et tandem v. 33. *Sensus meus reversus est in me —— & figura mea reversa est.* Non significatur eum mutatum fuisse in figuram bestiæ, ac multò minus veram fuisse bestiam, quasi describat nobis scriptura, vel asinum Apuleii, vel simile aliquod monstrum; sed significatur, ita mente captus fuisse, ut inter bestias agens, ferarum more vixerit, pilis ejus & unguibus sine humano cultu crescentibus, instar aquilarum aut aliarum avium, ut hîc clarè dicitur. In Epistola una ex iis quæ falsò inscribuntur August. ad Bonifac. dicitur, quod Nabuchodonosor ob superbiam suam in bovem ex homine fuerit commutatus. Sed non est illa Epistola Augustini. Tertullianus in fine libri de Pœnitentia, scribit ad hunc modum de Nabuchodonosor: Diu pœnitentiam Domino immolarat septenni squallore exomologesim operatus, unguium aquilinum in morem efferatione, & capilli incuria horrorem leoninum referente. Sic ille Quibus verbis satis indicat eum non penitus in formam belluinam fuisse mutatum: Sed quæres; Quid est ergo quod Nabuchodonosor ipse vers. 33. dicit: *& figura mea reversa est in me?* Aliqui respondent, quod vox Hebræa significet propriè splendorem; quasi dicat pristinum honorem, & splendorem sibi redditum. Sed simplicius responderi potest, quod figura ejus reversa est ad eum; scilicet, illa quæ recesserat per tantam deformitatem unguium & capillorum, iisdem pristino more resectis. Atque item non est improbabile, eum diu more brutorum spectantem terram, manibus, pedibusque reptasse, quo commodius fœnum & alias herbas terræ caperet; iis enim toto septennio inter feras eum vixitasse certum est ex v. 22. & 30. Vel hoc igitur modo figura ejus iterum reversa est ad eum, dum iterum erecto vultu incepit ambulare.

v. 24. *Quamobrem rex consilium meum placeat tibi. Et peccata tua eleemosynis redime.* Invehuntur hæretici in Catholicos, quod satisfactionis vocabulum in Scholas invexerint, cum magna, aiunt, injuria Christi. Sed cur non potius invehuntur in Danielem; qui non tantum satisfactionis, sed etiam redemptionis vocabulum videtur homini tribuere? Sic enim dicit; *Peccata tua eleemosynis redime.* At quæres: Quid? An ergo homo sit suipsius redemptor? *Respondeo*, si aliquo modo redimit se à peccatis, vel redimit sua peccata, ut hîc suadet Propheta regi, certè consequens est, ut sit aliquo modo suus redemptor. Sed Christus propriè redemptor est, quia passione sua pretium patri exhibuit, quo peccata simpliciter redimuntur; scilicet quoad pœnam æternam eis debitam: homo autem per eleemosynas & similia, præstat id, quo redimuntur pœnæ temporariæ; & etiam hoc ipsum opus satisfactionis seu redemptionis, non nisi de gratia & meritis unius Redemptoris procedit, per quem & virtutem satisfaciendi accipit.

Cæterum quæret hîc aliquis, cum rex per superbiam contra Deum peccasset, cur non potius ei Daniel præscripserit consilium orandi? Nam sicut eleemosyna pro iis peccatis satisfacere solet quæ in proximos committuntur, ut jejunium pro iis quæ committimus in nos ipsos; ita oratio remedium est superbiæ. An quia rex Barbarus parum idoneus erat ad orandum, facile autem poterat ex

A immensis opibus quas possidebat, largas eleemosynas conferre in pauperes? An verò quia non pro solo peccato superbiæ, sed pro injusta invasione regnorum, & oppressione miserorum hoc ei consilium suggerit propheta? Sed cur non suadet ante omnia restitutionem injustè ablatorum, sine qua inutilis ac derisoria est omnis satisfactio? Nam & hoc quæri potest quomodo potuerit prodesse regi hæc satisfactio permanenti in sua infidelitate? Vel cur non potius & ante omnia Daniel ei prædicat fidem unius Dei & mediatoris, sine qua nulla pœnitentiæ opera ei possent prodesse? Nam fidelibus pœnitentia prædicanda est, ut apud Judæos fuerunt Joannes & Christus & ejus Apostoli. Infidelibus autem primò omnium annuntianda est fides in Deum & mediatorem, quod apud Gentiles fecerunt Apostoli.

Dicere possumus Danielem suggessisse regi consilium per se bonum, licet illi inutile propter superbiam & con-
B temptum Dei. Nec tamen tacuisse de fide unius Dei, quandoquidem ei annuntiat mala superventura propter ignorantiam & contemptum divinæ potestatis. Qua annuntiatione satis continebatur unius Dei prædicatio. Quin & superius per miraculum trium puerorum in ardente fornace illæsorum edoctus fuerat, & palam confessus unum summum Deum. An autem ex hoc loco rectè statuatur infidelium quædam opera moraliter bona, facere ad avertenda vel mitiganda hujus sæculi mala; quæri etiam potest. Quod si sic, tùm illud quod sequitur: *Forsitan ignoscet delictis tuis*, referri poterit ad pœnas hujus sæculi, quas de congruo evadent interdum infideles per opera misericordiæ; sicut & per opera virtutum moralium, quædam hujus sæculi bona simili congruitate merentur.

v. 27. *Respondítque rex & ait: nonne hæc est Babylon*
C *magna? &c.* Respondisse dicitur non ad cujusquam alterius interrogationem, sed quia erupit in verba præviæ cogitationi suæ superbæ respondentia. Vide Annot. Matth. 11. v. 25.

CAPUT V.

v. 1. **E***T unusquisque secundum suam bibebat ætatem.* Hebr. nunc sic legitur: *Et coram mille vinum bibebat*, scilicet Balthasar rex, cujus sensus est, quod rex ipse coram suis mille optimatibus epulatus sit, vinumque biberit, fortè in mensa separata, sed tamen in eadem aula, ut solent reges. Unde mirum videri potest, quid secutus Hieronym. verterit; *unumquemque bibisse secundum suam ætatem*, cum nihil tale jam habeant Hebræa, quibus etiam consonant Septuaginta. Verùm Hieronymum cer-
D tam rationem hac in re secutum, inde conjicere licet; quod in suo Commentario scribat in hunc modum: Unusquisque autem principum vocatorum juxta suam bibebat ætatem, sive, ut cæteri interpretes transtulerunt, Bibebat ipse rex vinum coram cunctis principibus quos vocaverat.

Additio B. P. Censoris: Advertendum est in Hebræo non esse [bibebat] sed [bibens; & à 70. hoc annecti sequentibus, atque attribui regi Balthasar: quo modo præcedentium istorum verborum sensus est, quod ante unumquemque illorum mille optimatum erat proprius crater cum vino, regia magnificentia id curante. B. igitur Hieronym. sua interpretatione huc accedit: consequens enim erat ut unusquisque pro sua ætate suaque appetentia biberit quantum placebat, ex proprio nimirum cratere. Por-
E ro sensum quem diximus, Scholium græcanicum expressè hîc tradit, recitatum à Scholiaste ad 70. Romano.

v. 2. *Præcepit jam temulentus, ut afferentur vasa aurea & argentea, quæ asportaverat Nabuchodonosor de templo.* Notandum quàm gravium peccatorum causa sit ebrietas, & quàm gravem mereatur punitionem etiam temporalem. Rex temulentus & vino jam æstuans jubet proferri sacra vasa templi Domini, ut biberent ex eis, ipse & optimates & uxores & concubinæ, & inter hæc laudabant Deos suos aureos & argenteos, &c. Videmus in quàm horrenda peccata ducat ebrietas. Nec diu morata

est vindicta Dei. Mox enim præsagium datum est, & præsagii effectus consecutus. Nam eadem nocte Persis & Medis Euphrate transvadato civitatem occupantibus, rex ipse, qui talia in convivio designaverat, interemptus est. Itaque sic punitus est Balthasar; primo propter ebrietatem, reliquorum peccatorum radicem; deinde, quia sacrilegium commisit, profanando vasa Deo dicata: Ac tertiò, quia id fecit cum contumelia veri Dei, cui scilicet quodammodo insultavit in vasis cultui ejus dicatis, quando iis utentes in profano convivio, ipse rex & optimates ejus, uxores & concubinæ illius, ut loquitur scriptura, *bibebant vinum, & laudabant deos suos aureos, & argenteos, æreos & ferreos*, scilicet tanquam victores Dei Israël. Habet rex iste etiam hodie imitatores, eos scilicet qui per sacrilegium ablata è templis vasa sacra convertunt in usum impiissimum comessationum & compotationum suarum, inter pocula temulento ore ludibrio habentes sacrosancta mysteria: quorum usui vasa illa serviebant, longè sacratius quàm vasa illa templi typici.

v. 13. *Tu es Daniel de filiis captivitatis Iuda?* Quæret aliquis quomodo Daniel non erat notus regi Balthasari, qui tam magnus & honoratus fuerat apud Nabuchodonosor? Respondeo, fortè quia homo externus Judæus non adulator, sed rectus & integer, ideo impio regi minus placuerat: ac fortè ipse Daniel sese ex aula subduxerat quo liberius Deo vacaret. Versabatur tamen in Babylone. Statim enim illâ ipsâ nocte vocatus adfuit. Adde quod Nabuchodonosor non fuerit pater proximus Balthasaris. Itaque facile fieri potuit, ut apud regem post tam longum tempus non exstaret eorum memoria, quæ Daniel fecerat tempore Nabuchodonosor.

v. 17. *Munera tua sint tibi, & dona domus tua alteri da.* Dicit hoc Daniel, sciens quàm sit impium rem sacram vendere, & pro mysteriorum interpretatione pretia accipere. Ne autem propterea quis putet etiam honorarium gratuitum non licere post opus accipere, sic de eodem sub finem capitis legitur. *Tunc jubente rege indutus est Daniel purpurâ, & circumdata est torques aurea collo ejus, & prædicatum est de eo quod haberet potestatem tertius in regno.* Quamquam hæc verba non tam significant accepisse Danielem quæ allata fuerant, quàm permisisse, ut circa se fierent jussu & imperio regis. Vide Hieronym. in Commentario.

CAPUT VI.

v. 10. *Daniel fenestris apertis in cœnaculo contra Ierusalem tribus temporibus in die flectebat genua sua, & adorabat, sicut & ante facere consueverat.* Locus notandus pro usu cæremoniarum, contra eos qui earum usum vel damnant, vel planè volunt esse adjaphorum seu indifferentem. Etenim, si res fuisset, aut esset indifferens, usus cæremoniarum in Dei cultu, imprudenter sanè fecisset Daniel, qui se temerè & sine causa objecisset periculo mortis, volens observare rem indifferentem, & ad pietatem nihil conducentem. Sed intelligebat Daniel per hujusmodi externas cæremonias, videlicet per genuflexionem, & adorationem versus templum Jerosolymitanum, excitari & inflammari hominem ad majorem interiorem devotionem.

v. 15. *Lex Medorum atque Persarum est, ut omne decretum quod constituerit rex, non liceat immutari.* Non est sensus, regem ipsum non posse decretum à se semel constitutum abrogare, sed decretum regium inviolabiliter debere servari, ideoque eum qui violaverit, meritò deposci ad supplicium. Ita specie honoris & authoritatis regiæ regem urgent & constringunt ad puniendum Danielem, tanquam edicti Regii prævaricatorem. Hunc sensum probat etiam illud capitis 3. quod Nabuchodonosor dicebat de tribus viris è fornace sine læsione egressis: *Et verbum regis immutaverunt*, id est, fecerunt contra edictum meum nihil veriti mortem & acerbissimum supplicium ignis. Sequitur enim: *Et tradiderunt corpora sua ne servirent, &c.* Item Numer. 22. dixit Balaam; *Si dederit mihi Balac*

A *plenam domum suam argenti & auri, non potero immutare verbum Dei mei, ut vel plus vel minus loquar*; quasi dicat ut nostri dicere solent, pro toto mundo non audebo aliter facere, quàm mihi Deus præceperit. Quamvis enim malus esset Balaam, metuebat tamen gravem punitionem à Deo, si secus faceret quàm Deus præcepisset; videlicet maledicendo cui Deus præcipeter benedici. Jam ante enim Angelus fuerat ei mortem comminatus. Quod autem ibi immutare sit transgredi, doceri etiam potest ex cap. 24. ubi eadem sententia repetitur à Balaam, & in nostra versione habemus? *Non potero præterire sermonem Domini.* Notandum autem superius hoc eodem capite dici, v. 8. *Nunc itaque rex confirma sententiam & scribe decretum, ut non immutetur*

B *quod statutum est à Medis & Persis, nec prævaricari cuiquam liceat.* Hinc apparet, si Persæ & Medi aliquid statuissent cui confirmatio regis accessisset, ejusmodi decretum firmum & inviolabile apud Persas fuisse; ita scilicet ut capitalis esset ejus transgressio sine spe impunitatis. Huc quoque pertinet quod habetur Esther 1. in his verbis consiliarii loquentis ad regem: *Egrediatur edictum à facie tua, & scribatur juxta legem Persarum atque Medorum, quam præteriri illicitum est.* Hinc etiam intelligi potest illud Salvatoris apud tres Evangelistas, Matthæum cap. 24. Marcum 13. & Lucam 21. *Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt*, id est, omnia hæc quæ prædixi, certissimè implebuntur suo tempore, omnia immutabilia sunt: etsi cœlum & terra quæ æterna videntur, immutanda sint, mea tamen verba non mutabuntur;

C sed firma & rata erunt. Vide si placet annot. cit. cap. 24. Matth.

v. 22. *Et non nocuerunt mihi, quia coram eo justitia inventa est in me.* Hîc duo docemur: alterum, esse in homine inhærentem & non tantum imputativam justitiam: alterum, rectè aliquando & sine vitio superbiæ hominem allegare apud Deum vel apud alios justitiam suam. Et nota quod idem Daniel hic suam justitiam commemorat, qui alibi confitetur sua & populi peccata. Unde intelligimus justitiam cum quibusdam peccatis consistere.

v. 26. *A me constitutum est decretum; ut in universo imperio & regno meo tremiscant, & paveant Deum Danielis.* Hoc loco aliquoties utitur August. ut doceat posse compelli pœnis & legibus hæreticos ad rectam fidem, maximè quia illam deseruerunt. Sed *quæritur* quem cultum

D hic rex præcipiat? Aliqui putarunt, quod voluit publica sacra Deo Israël constitui, sicut fecerunt Romani, quando aliquem novum Deum recipiebant. Sed *verisimilius* est, quod Darius tantum præceperit, ut omnes tremiscerent, & paverent Deum Danielis, id est, ut omnino abstinerent ab irreverentia ejus, nec auderent linguam ullo modo laxare in ejus contumeliam. Sic & supra cap. 3. Nabuchodonosor post miraculum trium puerorum in fornace ignis: *A me ergo positum est hoc decretum, ut omnis populus, tribus & lingua, quæcumque locuta fuerit blasphemiam contra Deum Sidrach, Misach & Abdenago, dispereat, & domus ejus vastetur.*

CAPUT VII.

v. 9. *Aspiciebam donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit.* Antiquus dierum est

E Deus unus & trinus, Pater, & Filius, & Spiritus sanctus; sicque vocatur propter æternitatem, qua creaturam omnem, & omnia tempora antecedit. Non potest autem hoc nomen tribui Patri comparatione Filii, ut quidam putaverunt; quia nullo modo Pater sic generat, ut Filio dici possit antiquior, aut plus habens ætatis, aut æternitate præcellens; quia in æterno non est principium nec finis, ac proinde nec gradus. Quare nec infra vers. 13. (ubi dicitur: *Et ecce cum nubibus cœli, quasi filius hominis veniebat, & usque ad antiquum dierum pervenit*) solum Patrem per antiquum dierum intelligendum putamus, sed Deum unum, & trinum, æternum, ut jam diximus, ut sensus sit: Christum filium hominis, id est, verum hominem, sublimatum esse ad eam gloriam, qua agnosceretur ab omnibus etiam ipse esse

A antiquus dierum, id est, æternus ac verus Deus: Unde & subditur: *Et dedit ei potestatem, & honorem & regnum, & omnes populi ipsi servient.* Ac tandem: *potestas ejus potestas æterna, quæ non auferetur, & regnum ejus quod non corrumpetur.*

v. 10. *Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei.* Numerus certus pro incerto. Si enim singuli homines habent custodes sibi deputatos Angelos, & præterea alii sint superiores potioribus ministeriis addicti: non dubium quin supradictum numerum, Angelorum multitudo longè excedat. Neque aliter differunt ministrare & assistere, quàm quod alterum fit propter alterum. Ideo enim ministri assistunt Domino, ut ministrent & omnia ejus jussa sine morâ exequantur. Vide nostra in 2. distinct. 10. & nostrum Comment. Hebr. 1. ad illa verba, *Nonne omnes sunt administratorii spiritus in ministerium missi propter eos qui hereditatem capient salutis?*

B v. 25. *Et sermones contra Excelsum loquetur, & sanctos Altissimi conteret, ——— & tradentur in manus ejus, usque ad tempus & tempora, & dimidium temporis.* De Antichristo hæc dici satis certum videtur; quin etiam eum regnaturum & sanctos persequuturum annos tres circiter & dimidium. Neque enim hoc loco tantum dicitur: *tempus, & tempora, & dimidium temporis*; id est, annum, & annos, & dimidium anni, ut communiter exponitur; sed etiam Apocal. 12. At prætereà aliis pluribus locis inveniuntur numeri, qui idem temporis spatium reddunt. Sic Apocal. 11. *Et calcabunt civitatem sanctam mensibus quadraginta duobus*: Et ejusdem libri cap. 13. *Data est ei potestas facere menses quadraginta duos*; qui numerus mensium itidem est trium annorum & dimidii. Ac denique *dimidium illud hebdomadis*, id est, dimidium septem annorum, de quo infrà cap. 9. *& dies illi mille ducenti nonaginta*, quorum mentio est apud hunc eundem Prophetam

C capite 12. & qui numerus proximè accedit Apocal. 11. & 12. *dierum mille ducentorum sexaginta*, proximè omnia conficiunt annos tres & dimidium. Quomodo tamen etiam de Antiocho intelligi possit, vide cap. seq. v. 10.

CAPUT VIII.

v. 10. *Et dejecit de fortitudine, & de stellis. Et usque ad principem fortitudinis magnificatum est, & ab eo tulit juge sacrificium.* Quod hîc dicitur de ablatione jugis sacrificii, *Quæritur*, Utrum intelligendum sit de sacrificio Judæorum, an Christianorum? Et si de sacrificio Judæorum ad litteram; An etiam aliquo sensu possit, aut debeat accommodari ad sacrificium Christianorum? *Respond.* Ad litteram non videtur dubium, quin referen-

D dum sit ad juge sacrificium legis, id est, ad sacrificium, quod secundum legem quotidiè & manè & vesperi offerri debebat: Quando scilicet Antiochus Epiphanes, de quo in libris Machab. [qui hîc intelligitur per cornu modicum ex regno Græcorum exortum, & per regem impudentem] civitatem Jerosolymorum vastavit, & templi desolationem induxit. Cessavit enim tunc per tres annos, & amplius juge sacrificium; constituto in templo Dei, Jovis Olympii simulachro; sex autem annis perduravit vastitas ipsius civitatis; post quos Judas Machabæus templum repurgavit, ut est 1. Machab. 4.

Hæc ad litteram. Nihilominus eadem & ad tempo-

E ra Antichristi à multis, etiam teste B. Hieron. referuntur; quem dicunt moturum tam gravem in Christianos persecutionem, ut etiam videatur juge sacrificium ab eis abstulisse. Sed alii contra objiciunt: Juge sacrificium Christianorum non est nisi sacrificium altaris; at verò illud duraturum est cum ipsa Ecclesia usque in finem sæculi. Nam sicut dictum est de Ecclesia Matth. 28. *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi*; Ita & de sacrificio corporis Domini dicit Paulus 1. Corinth. 11. *Quotiescumque manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat.* Quibus respondendum juge sacrificium Christianorum tunc cessaturum, non absolutè, sed quantum ad solemnitatem, & publicum ejus usum, qualis nunc est; quia scilicet Missarum solemnia in tanto ardore persecutionis publicè celebrari non poterunt; occultò tamen usu & celebratione continuandam esse usque ad finem sæculi sine ullius temporis interruptione, quemadmodum etiam nunc multis in locis, proh dolor! propter hæreticorum persecutionem publicè sacrificium altaris offerri non potest. Ubi tamen simpliciter sacrificium non cessat, quia in domibus privatis aliisve locis abditis, adhuc quotidie offertur. Alii respondent breve illud triennii tempus pro nullo reputandum comparatione tot sæculorum à Christi passione usque ad finem mundi. Sed prior solutio magis placet. Occultam enim oblationem non est verisimile impediendam, sicut nec unquam gravissimis principum ethnicorum persecutionibus impediri olim potuit.

CAPUT IX.

v. 7. *Tibi Domine justitia: nobis autem confusio faciei.* Sensus est: Tua justitia prædicanda est & agnoscenda in omnibus quæ fecisti nobis: nos autem quibus illa omnia justè propter peccata nostra acciderunt, meritò confundimur, & pudore afficimur.

v. 14. *Et vigilavit Dominus super malitiam, & adduxit eam super nos.* Malitiam vocat afflictionem quæ malum est pœnæ, sicut & cap. 2. Joël: *præstabilis super malitia*: Confitetur justitiam Dei qui peccata populi sui non siverit inulta, sed quasi vigilans & diligenter observans virgam præparavit ad castiganda eorum peccata. Sic & dicitur: *Virgam vigilantem ego video.* Jerem. 1.

v. 20. *Et confiterer peccata mea, & peccata populi mei Israël.* Augustinus ex hoc loco sæpe ostendit Sanctos non tantùm alieno nomine, sed etiam suo, confiteri peccata sua, & justitiam Dei peccata flagellantis, etiam erga se agnoscere, & præcipuè lib. 2. de peccat. merit. cap. 10. Ubi & vide Annotat. Gravii. Item Hieronym. lib. 2. dialog. contra Pelagian. sub finem; quamvis anteà in Epist. ad Algasiam quæst. 8. scripsisset, Danielem quasi de se dicere cum pro aliis deprecatur, dicens: *Peccavimus, iniqua fecimus, injustè gessimus, impiè gessimus.* Sic & Tobias cap. 3. *Et nunc Domine memor esto mei, & ne vindictam sumas de peccatis meis, neque reminiscaris delicta mea.*

v. 25. *Ab exitu sermonis ut iterum ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, hebdomades septem, & hebdomades sexaginta duæ erunt, &c.* Ex hoc maximè capite apparet, quàm verum sit elogium de hoc Propheta, quod ponit Hieron. in Præfat. suorum commentariorum, in hæc verba, Illud, inquit, commoneo, nullum Prophetarum tam apertè dixisse de Christo. Non enim solum scribit eum esse venturum, quod est commune cum cæteris, sed etiam quo tempore venturus sit, docet, & reges per ordinem digerit, & annos enumerat, ac manifestissima signa prænuntiat. Hæc ille. Itaque hebdomades istæ septem, & sexaginta duæ, & hebdomada illa una de qua sequitur v. 27. sunt hebdomades simul septuaginta, de quibus præcedit. v. 24. *Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt*; & intelliguntur tot hebdomades annorum, id est, toties septem anni hoc est in universum anni septuagies septem, vel quod idem est, septies septuaginta, qui efficiunt annos quadringentos nonaginta. Verùm ubi horum annorum initium sit sumendum, non satis convenit inter expositores, dum alii ab initio captivitatis à temporibus Sedechiæ initium faciunt; alii post reditum ex captivitate ab initio restaurationis templi & civitatis, id quod huic loco magis est consentaneum. Dicitur enim: *Scitote & animadvertite ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem*: Cujus sensus videtur esse; Ex quo compleri incipiet sermo de reædificanda Jerusalem, usque ad Christum, erunt septuag. hebdomades.

CAPUT X.

v. 13. *Princeps autem regni Persarum restitit mihi. ——— Et ecce Michaël unus de principibus primis venit in adjutorium meum.* Et infrà vers. 20. habetur etiam de principe Græcorum, ubi & de Michaële

specialiter dicit ipse Gabriel (qui hic loquitur ad Danielem;) *Nisi Michaël princeps vester.* Ex quibus discimus etiam integris regnis, seu gentibus, quin etiam infidelibus [quales tunc erant Persæ & Græci] à Deo præpositos esse Angelos, quorum curâ regna illa, seu gentes gubernentur, & dirigantur. Discimus etiam Michaëlem Archangelum fuisse principem Judaïci populi, sive synagogæ: quem eundem post repudium synagogæ, factum similiter præfectum toti Ecclesiæ Dei, multis modis probabile est; tum ex Apocalypsi Joannis, tum ex recepta in Ecclesia sententia, sicut legimus in officio divino: *Archangele Michaël constitui te principem super omnes animas suscipiendas*; & alia similia. Quod autem dicitur princeps Persarum restitisse Gabrieli Angelo, qui ad Danielem loquebatur, & alterum adversus alterum fuisse præliatum; non putandum est bellum aliquod geri inter cælestes illos spiritus, inter quos summa pax est animorum & consensio in Deo: Sed figurata locutione significatum est, quemlibet Angelum, qui vel homini vel regno præpositus est, summa cura & studio instare pro parte sibi commissi, donec per revelationem iis constet de divina voluntate aliquid diversum ordinante. Et potest intelligi, quod princeps Persarum restitit viginti & uno diebus, scilicet quia diebus illis evolutis tempus erat, ut bonum Judæorum prævaleret, deficiente bono Persarum. Unde & additur: *Et apparuit princeps Græcorum*; videlicet quia per Græcos potentia Persarum prostrata est. Nihilominus, præter Cassianum, etiam Rupertus principem Persarum malum Angelum intellexit. Imò & D. Thom. parte 1. quæst. 113. art. 8. videtur innuere Hieronymum similiter sensisse. Sed non exprimit Hieron. bonusne fuerit, an malus. D. Gregor. lib. 17. Moral. cap. 7. ubi hunc locum tractat, concludit; Omnium Angelorum unam esse victoriam, sui super se opificis voluntatem summam: quam, inquit, dum semper aspiciunt, quod obtinere non valent, nunquam volunt.

CAPUT XI.

v. 21. **E**T *stabit in loco ejus despectus, & non tribuetur ei honos regius, &c.* Ab hoc loco usque ad capitis finem prophetia est in typo quidem, & secundum litteram, de Antiocho Epiphane; in quem aptissimè quadrant multa quæ hîc dicuntur, ut ex libris Machab. ostendi potest: Sed in ipsa veritatis exhibitione prophetia est de Antichristo; qui in novissimis temporibus venturus est: maximè quod quædam valdè difficulter Antiocho accommodentur. Unde rursum manifestum fit, illud quod v. 31. subjungitur: *Et auferent juge sacrificium*, eodem modo intelligendum esse, sicut illud exposuimus suprà ad cap. 8. v. 10.

v. 37. *Et Deum patrum suorum non reputabit; & erit in concupiscentiis fœminarum, nec quemquam Deorum curabit.* Quomodo prius illud in Antiochum conveniat, non satis liquet; nisi intelligamus, sicut sequitur; quod nullum Deorum curârit, & proinde nec Deum patrum suorum. Quod verò sequitur: *Et erit in concupiscentiis fœminarum*, in Hebræo ambiguum est: Sic enim legitur ad verbum: *Super Deum patrem suorum non intelliget, & super concupiscentias fœminarum, & super omnem Deum non intelliget.* Ubi ambiguum est (*& super concupiscentias fœminarum.*) Nam suppleri potest, vel ex eo quod præcedit simul & sequitur, [*non intelliget*] vel, ut Hieron. supplevit, sine negatione [*intelliget*] sed Hieronymi versio probabilior est, quia hoc saltem in Antiochum [de quo hæc, ut typo Antichristi dicta sunt] optimè quadrat. Fuit enim tam perditi, & projecti pudoris, ut etiam publicè, & in oculis totius populi turpes suas libidines expleret. Et effrænem ejus in mulieres amorem, scriptura quoque satis insinuat, dum narrat 2. Machab. 4. v. 30. dicens: *Et cum hæc agerentur, contigit Tharsenses & Mallotas seditionem movere, eò quòd Antiochi regis concubinæ dono essent dati.*

CAPUT XII.

v. 2. **E**T *multi de his qui dormiunt in terræ pulvere, evigilabunt.* Hoc non repugnat; quin omnes intelligantur resurrecturi, seu evigilaturi. Sic enim & Apostolus ad Roman. 5. utrumque dicit: *per unum hominem peccatores constituti sunt multi.* Et item: *in quo omnes peccaverunt.* Dominicus Sotus in 4. dist. 43. quæst. 1. art. 2. ex S. Thoma ibidem, etiam aliam quandam indicat interpretationem. Vel dicendum, inquit, quod evigilare plus est, quàm resurgere. Quare parvuli absque baptismo defuncti resurgent quidem, sed propriè non evigilabunt, imò & damnati possunt dici hoc pacto non evigilaturi, quia lucem non intuebuntur. Sic ille. Sed quod damnati dicerentur non evigilaturi; hoc esset contra textum, qui dicit; *evigilabunt, alii in vitam æternam, & alii in opprobrium*: nisi Sotus fortè putârit sibi favere, quod sequitur; ut ubi nos legimus [*ut videant semper*] ibi ipse legerit (*ut vileant semper*) id est, in perpetua vilitate & contemptu sint. Sic enim quidam secundum Hebr. & græca pridem legendum putârunt. D. Thomas in 4. dist. 43. utramque adfert solutionem; sed prior, quam Augustini esse dicit, melior est. Vide etiam nostra in 3. cit. dist. 43. §. 6.

v. 3. *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Sententia hæc meritò omnium nostrum torporem & tarditatem excitare debet, ut quàm diligentissimè sacrarum litterarum studiis operam demus, ut possimus aliquando etiam alios erudire ad justitiam; erigentes animum in spem præmii quod hîc promittitur, ut fulgeamus aliquando quasi splendor firmamenti, & quasi stellæ in perpetuas æternitates. Neque tamen dicitur simpliciter; *Qui docti fuerint*, sed adjungitur, *qui ad justitiam erudiunt multos.* Qui enim doctus fuerit quidem, sed alios ad justitiam non erudit, habendus velut is qui poneret lucernam sub modio, & tanquam is qui defodit talentum Domini sui in terram, qui non solum non consequitur præmium Doctoris, verùm etiam talento spoliatus, opprobrium patitur servi nequam, pigri, & infidelis.

CAPUT XIII.

v. 5. **E**T *constituti sunt duo senes judices in illo anno.* Hos duos seniores seu judices esse eosdem cum duobus pseudoprophetis, quos commemorat Jeremias propheta cap. 29. frixos in igne à rege Nabuchodonosor, quod fecissent stultitiam in Israël, & mœchari fuissent in uxores amicorum suorum, opinio est Hebræorum. Quæ an verisimilis sit; & quomodo Judæi in captivitate habuerint judices; an simul verum esse possit, quod ibi dicantur frixi in igne, & hoc loco, lapidati, Vide Hieron. super dictum cap. 29. Jeremiæ, & etiam ibidem nostra.

v. 23. *Sed melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quàm peccare in conspectu Domini.* Proponitur insigne exemplum castitatis & confidentiæ erga Deum in Susanna, quo docemur & castitatem ne periculo quidem mortis proposito deserere, & quod homo in omni periculo, & maximè calumniis oppressus, in Deo omnem fiduciam & spem ponere debeat, sicut de Susanna dicitur: *Erat cor ejus fiduciam habens in Domino.* Locus moralis pro concione utiliter tractari poterit. Quomodo autem verba illa: *Melius est mihi, &c.* non repugnent illi sententiæ Davidis. *Melius est ut incidam in manus Domini — quàm in manus hominum.* 2. Reg. ult. Vide ibid. annotat.

v. 50. *Et dixerunt ei senes: Veni & sede in medio nostrûm, quia tibi Deus dedit honorem senectutis.* Si senes intelliguntur duo illi seniores qui accusaverant Susannam, tum ironica hæc erit locutio; qua puerum volentem ipsorum calumniam detegere, conantur repellere & à proposito deterrere. Sed verisimilius est intelligi alios senes seu majores populi qui ex accusatione calumniosa duorum seniorum, ignoranter sententiam tulerant contra Susannam; qui considerantes Danielem etsi puerum, divino spiritu ad ea verba dicenda impulsum, deferunt ei

examen

examen duorum seniorum, & ita eum aliqua ex parte A judicem secum constituere videntur. Unde non est necesse dicere, ut videtur docere S. Thom. 2. 2. q. 66. art. 1. quod Daniel immediatè à Deo & extraordinariè judex sit constitutus; tum quia seniores ei detulerunt cognoscendi & examinandi potestatem, tum quia sententiam non tulit, sed sicut in Actis Petrus contra Ananiam & Saphyram, prædixit interitum futurum. Hunc sensum confirmat quod mox Daniel respondet iis qui sibi hæc dixerant: *Separate illos ab invicem procul, &c.* quod certè dictum non est ad duos illos calumniatores, sed de illis.

v. 54. *Dic sub qua arbore videris eos colloquentes sibi? Qui ait, Sub schino.* Et alter v. 59. *Sub prino.* σχῖνος & πρῖνος Græca sunt arborum vocabula; quorum illud lentiscum, hoc ilicem, aut certè ilicis quoddam genus significat. Idem insinuavit Hier. in prologo versionis in Danielem. B Antiqua ex hoc loco sumitur *objectio* contra authoritatem hujus historiæ Susanhæ; scilicet, quia allusio nominum, vel paronomasia, quæ hîc indicatur, non fundatur nisi in vocibus Græcis; constat autem, inquiunt, Danielem & senes illos Chaldaïcè vel Hebraïcè esse locutos, non Græcè. Ad quod breviter *respondemus*, ad fidem historiæ non requiri, ut ea quæ dicta ab aliquo narrantur, iisdem prorsus vocibus referantur, quibus dicta sunt; sed sufficit ut narrentur vocibus idem significantibus, & res eadem. Sic Evangelistæ sæpe in verbis diversi sunt; quos dubium tamen non est in re convenire. Itaque fieri potest, quod Daniel utrique seni responderit, Disperdat te Deus, quia mentitus es, vel aliquid simile. Non tamen propterea sensum evertit Græcus scriptor, seu interpres, qui eandem rem grata quadam paronomasia narrat. Nam nec verisimile est Job, & amicos ejus carmina esse locutos; nec tamen propterea historia illa in dubium vocatur quod carmine seu rythmo scripta sit.

CAPUT XIV.

v. 3. *Qvi miserunt eum in lacum leonum, & erat sex diebus. Objicitur* contra authoritatem hujus historiæ hoc, & alia quæ sequuntur; eò quòd videatur esse eadem historia quæ est c. 6. ubi v. 18. ponitur una tantum nocte illum fuisse in lacu. *Sed respond.* non esse eandem historiam, & hanc accidisse sub Cyro, illam verò sub Dario, ut colligitur ex ultimis verbis c. præcedentis

v. 33. *Dixitque Angelus Domini ad Habacuc, &c.* Apparet ex hac narratione quod Angelus apparuit Habacuc in assumpto corpore, per quod hæc loqueretur, sicut locuti sunt Angeli ad Abraham & Loth & alios. Quare etiam verisimile est, illud quod sequitur: *Et apprehendit eum Angelus Domini in vertice ejus, & portavit eum capillo capitis sui, posuitque, &c.* totum factum esse ab Angelo in eodem assumpto corpore & quidem manibus corporis assumpti, sicut loquebatur lingua ejusdem corporis. Nam sicut lingua est loquendi instrumentum, ita manus apprehendendi & portandi; tametsi non dubium, quin etiam sine corpore assumpto eadem virtute qua movit corpus assumptum, potuerit immediatè ipsum Prophetam transvehere.

FINIS PROPHETIÆ DANIELIS.

ANNOTATIONES

IN XII. PROPHETAS MINORES.

IN OSEE.

CAPUT PRIMUM.

A v. 2. *Vade, sume tibi uxorem fornicationum. Objecit* hunc locum olim Faustus Manichæus Augustino, quasi hîc flagitium à Deo præcipiatur. Unde ulterius ille conatus est criminari Deum veteris Testamenti tanquam flagitii authorem, ac præceptorem; eò quòd præcipiat Prophetæ, ut commisceatur mulieri fornicariæ; quod utique sine fornicatione non videtur ab eo fieri posse. Chaldæus paraphrastes, & Hebræorum quidam dicunt istud, sicut dictum in visione, ita & completum in imaginaria visione, non autem in rei veritate. Sed si attendamus ad alia, quæ Prophetis fuerunt præcepta, ut facerent; velut Isaiæ, ut iret nudus & discalceatus; Jeremiæ, ut catenas gestaret, & similia: quæ non imaginariè, sed verè sic acciderunt, ut ex eorum scriptis est manifestum: videtur & istud similiter accipiendum, ut verè acciderit. *Respondemus* autem Fausto, quod olim illi respondit D. Augustinus lib. 22. cap. 80. his verbis: Quid, inquit, adversum est clementiæ veritatis? quid inimicum fidei Christianæ? si meretrix, relicta fornicatione, in castam conjugem commutetur? Hæc ille. Clara responsio: Scilicet jubet Dominus, ut propheta ex meretrice faciat castam conjugem, nequaquam autem ut fornicetur.

Et fac tibi filios fornicationum. Notandum illud [*fac*] nec in Hebr. nec apud Septuaginta nec in vetustiss. MSS. nec in Bibliis regiis legi. Unde sensus hîc esse videretur: Sume tibi in uxorem meretricem, & simul assume filios, quos ex fornicatione ipsa genuit. Hieronymum quoque non legisse [*fac*] manifestum est ex ejus commentario; dicit enim intelligendum [*sume.*] Quod si quis urgeat, vulgatam editionem etiam ipsam Sixtinam correctam, habere [*fac*] *respondemus* hæc dici eo sensu, quo accipienda sunt ista verba Saülis ad filium suum Jonathan 1. Reg. 20. *Iratus autem Saül* [inquit Scriptura] *adversum Ionathan, dixit ei: Fili mulieris virum ultro rapientis, nunquid ignoro, quia diligis filium Isai in confusionem tuam, & in confusionem ignominiosæ matris tuæ?* Nam quantum apparet, non multum interest inter mulierem ignominiosam, & virum ultrò rapientem, & inter meretricem.

CAPUT II.

v. 2. *Qvoniam ipsa non uxor mea, & ego non vir ejus.* Hinc rursum videri posset, non fuisse verum B conjugium inter Osee prophetam, & mulierem illam fornicatiam. *Sed respond.* vel intelligi de præterito tempore, hoc modo: Quoniam cum non esset uxor mea nec ego vir ejus, tamen misericordia motus sumpsi eam mihi uxorem: Itaque vel nunc saltem desinat fornicari. Et signanter observandum, quod dicit: [*auferat adulteria sua*] hoc enim omnino innuit eam jam conjugio copulatam. Vel etiam sensus esse potest: Quia non desinit fornicari, nec habet me pro marito suo, nec ego eam habeo pro uxore mea, sed volo abjicere eam. Sed prior sensus magis videtur congruere. Quod autem verè vir ejus fuerit, id quoque manifestum facit, quod sequitur, cum dicit: *Vadam, & revertar ad virum meum priorem.*

v. 19. *Et sponsabo te mihi in sempiternum, & sponsabo*

ſabo te mihi in juſtitia & judicio, & in miſericordia, & miſerationibus. Verba ſunt Dei, non ad Judæos ſecundum carnem, ſed ſecundum ſpiritum, id eſt, ad Eccleſiam; quæ eſt ſponſa Chriſti, columna & firmamentum veritatis: quæ non eſt unquam à ſponſo ſuo Chriſto paſſura repudium, ſicut pertulit ſynagoga. At *quæres*, Quomodo Deus ſibi Eccleſiam deſponſat in juſtitia & judicio, cum hæc deſponſatio ſit opus ſolius miſericordiæ, qua prævenitur omnis noſtra juſtitia, & meritum? *Reſpond.* agitur de juſtitia, ad quam Deus Eccleſiam ſibi deſponſat. Et eſt ſenſus: Sponſabo te mihi, facturus, ut ſicut ſponſa ſponſo, mihi reſpondeas omni genere virtutum; faciendo juſtitiam & judicium, neminem lædendo; quin etiam erga proximos miſericordiæ opera exercendo.

v. 21. *Exaudiam cœlos, & illi exaudient terram, & terra exaudiet triticum & vinum, & oleum, & hæc exaudient Iezrahel.* Nihilo magis hinc colligas cœlos animatos, & mente præditos, quam terram eſſe animatam & triticum, & vinum & oleum: quia & de his eadem dicuntur, quaſi orantem exaudiant. Sed propius ſermo eſt; & Deus exaudit cœlos, ſcilicet congregans ibi imbres; cœli exaudiunt terram ſitientem & ſiccam irrigantes aquis, ſeu imbribus; terra exaudit triticum, vinum & oleum, dum hæc ex ſe abundanter producit; hæc verò exaudiunt Jezrahel, dum copioſum ſuum uſum populo præbent.

CAPUT III.

v. 1. ADhuc vade, *dilige mulierem dilectam amico, & adulteram.* Sive hæc mulier eadem ſit cum ſuperiore, ſive diverſa, rectè accipitur de dilectione, & acceptione conjugali. Sequitur enim: *ſicut diligit Dominus filios Iſrael.* Et paulò pòſt, *Dies multos expectabis me, non fornicaberis, & non eris viro,* ſcilicet adultero. *Sed & ego expectabo te.* Quæ ſunt circumſtantiæ veri, & legitimi conjugij. Nec obſtat illud: *Et fodi eam mihi quindecim argenteis, &c.* Non enim ſignificatur conductio meretricia, ut innuere videntur Septuaginta, ſed, ut Hebræa habent, ſenſus eſt, Poſſedi eam dote quindecim argenteorum.

v. 4. *Dies multos ſedebunt filij Iſrael ſine rege, & ſine principe, & ſine ſacrificio ----- & poſt hæc revertentur ---- in noviſſimo dierum.* Significarunt his verbis populum Judaïcum multis ſæculis futurum ſine ſacrificiis & templo; in fine autem mundi ad fidem Chriſti convertendos. *Quæres*, quare intelligi non poteſt de tempore captivitatis Babylonicæ, deque reditu populi poſt eam? *Reſp.* quia durante eo tempore populus permanſit in vero Dei cultu. Quare locum non habet quod hîc dicitur: *Et poſt hæc revertentur filij Iſrael, & quærent Dominum Deum ſuum.* Deinde nec omnino per id tempus fuerunt ſine ſacrificio, & ſine altari. Nam etſi in loco captivitatis ſuæ illa non haberent, erat tamen Jeroſolymis altare, in quo quotidie ſacrificia pro toto populo offerebantur, Baruch 1. Item dicitur mulieri præfiguranti populi ſtatum qui hîc deſcribitur, *Et non eris viro.* At pro illo tempore populus virum habebat Deum quem ante, quia ab ejus recto cultu non deflectebat. Denique quod ad extremum dicitur, *in noviſſimo dierum*, ſignificat omnino ad tempus aliquod poſterius referenda eſſe quæ hîc dicuntur. Sed cur non ad tempus adventus Chriſti, quando ex Judæis multi prædicatione Joannis Baptiſtæ & Chriſti converſi ſunt ad Deum, & Davidem regem ſuum, id eſt, Chriſtum receperunt? Quod tempus etiam comprehenditur ſub tempore noviſſimo, dicente Joanne 1. epiſt. 2. *noviſſima hora eſt*, Et Paulo 1. Cor. 10. *In quos fines ſæculorum devenerunt.* *Reſpondeo*, rationes ferè eædem ſunt, quia tum populus non deflexerat à vera religione, licet tempus jam eſſet religionem, id eſt, cultum veteris Teſtamenti mutandi in cultum novi, eò quòd novus legiſlator Chriſtus jam adveniſſet. Item quia ſuperiori tempore non ſederant ſine ſacrificio, altari, Ephod, &c. Templum enim habebant in quo ſacrificia quotidie ſecundum legem offerebantur vero Deo. Itaque nec
A illud verum, *& non eris viro.* Reſtat ergo ut de converſione populi ad Deum per verum cultum, id eſt, per ſuſceptam fidem & religionem Chriſti (qui rex eſt David populo promiſſus apud Ezechielem, & alibi) locus hîc intelligatur. Manifeſtum eſt enim populum illum ſedere à tempore templi everſi ſine omnibus iſtis; & quia unius Dei cultum, tametſi illegitimum, adhuc retinent, verum quoque eſt illud, *Non fornicaberis.* Denique nec in aliud tempus, quàm in finem ſæculi, aptius quadrat illud, *In noviſſimo dierum.*

CAPUT IV.

v. 2. F*Urtum & adulterium inundaverunt, & ſanguis ſanguinem tetigit.* Sanguis ſæpius in ſcripturis ſignificat peccatum quod committitur per ſanguinis effuſionem, atque inſuper extenditur ad omnem violentiam
B & iniquam oppreſſionem, ſive per calumniam, ſive alio modo. Præcedit enim hic; *Maledictum, & mendacium, & homicidium.* Senſus ergo eſt. Accumulaverunt peccata peccatis; calumnias calumniis; homicidia homicidiis. Et ſimilis phraſis videtur: *Abyſſus abyſſum invocat.* q. d. tribulatio una alteram impellit, ſicut in mari unda impellit undam.

v. 8. *Peccata populi mei comedent, & ad iniquitatem eorum ſublevabunt animas eorum.* Peccata intelliguntur ſacrificia pro peccatis, ut 2. Corinth. 5. *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit.* Senſus ergo eſt; Sacerdotes edunt & ſaturantur de ſacrificiis quæ à populo offeruntur; & nihilominus fovent populum in ſua iniquitate: non docentes ſatis ſeriò legem, nec vitia carpentes, ſed ad peccata conniventes. Alij tamen aliter hæc interpretantur. Vide Riberam.

C • AD CAP. V. Nihil erat annotatum.

CAPUT VI.

v. 5. P*Ropter hoc dolavi in prophetis, occidi eos in verbis oris mei.* Quidam de bonis & veris prophetis accipiunt, hoc ſenſu: Ut te ad pœnitentiam revocarem, exagitavi prophetas meos, ut opportunè, importunè, tibi verbum meum annuntiarent; & velut occaſio necis eis fuit, velut cum populus improbus non ferens diutius Jeremiæ correptiones, eum lapidavit; & Manaſſes impius Iſaiam ſerrâ diſſecuit, ut tradit Epiphanius & alij. Aliis tamen placet magis, accipi de malis prophetis, id eſt, pſeudoprophetis illis (non enim additur *meis*) quos per Eliam ignis cæleſtis abſumpſit: quod ſcilicet fecit Dominus, ut ſaltem deinceps populus ceſſaret ab idololatria.

v. 6. *Quia miſericordiam volui, & non ſacrificium; &*
D *ſcientiam Dei pluſquam holocauſta.* Hunc locum torquent hæretici contra ſacrificia; & in genere contra uſum omnium corporalium ceremoniarum, addentes ſimilem locum 1. Reg. 15. contra inobedientem Saülem prolatum, & alterum Chriſti hunc ipſum quoque locum Phariſæis objicientis. Sed non attendunt, quæ ſacrificia prophetæ, & Chriſtus improbent. Id autem manifeſtè nobis declarat alius locus jam dictis perſimilis, ſed unius vocis adjectione clarior. Sic enim loquitur Eccleſiaſtes cap. 4. *Multò melior eſt obedientia quàm ſtultorum victimæ; qui neſciunt quid faciunt mali.* Ubi ſignificat non quibuſcumque ſacrificiis præferri obedientiam, ſed ſtultorum, ſeu impiorum ſacrificiis. Etenim cum inter ſe duo aliqua comparantur; debent ambo ſeor-
E ſum, id eſt, utrumque ſine altero conſiderari. Velut ſi compares hominem doctum cum pio, doctum intelligens pietate carentem, & pium ineruditum. Quo conſtituto, non dubitabis pronuntiare, hominem pium homini docto præferendum eſſe. Itaque in propoſito; Si obedientiam ſine ſacrificio, conferas ad ſacrificium ſine obedientia; quale erat ſacrificium Saül, & veteris ac rebellis populi ſaltem pro majori parte: ſimiliter dubitandum non eſt obedientiam Deo placere, non autem ſacrificium. Alioqui ipſa etiam ſacrificia piorum placere, docet inter alia illud Proverb. 15. *Victimæ impiorum abominabiles, vota juſtorum placabilia.* In quem locum vide annotat. & etiam Prov. 21. & Eccleſ. 4. Item nota

Augustinum dicere quod Dominus misericordiam præferens sacrificio, nihil aliud quàm sacrificium sacrificio præferendum esse significaverit; videlicet sacrificium internum sacrificio externo. Nam illud sine isto placere potest, hoc autem sine illo non potest. Perinde igitur est atque si dixisset, Sacrificium internum potius exigo quàm externum, in quo solo sine interno sibi placebant Judæi. Nam per misericordiam & scientiam Dei intelligit omne opus verè pium, atque ex charitate profectum, quod erga proximum vel Deum exercetur. Quare ibi comprehensa sunt omnia interna sacrificia, id est, opera ad hoc facta, ut sancta societate Deo inhæreamus. Similiter de jejunio externo & interno sentiendum. Item opus internum extremæ virtutis melius est opere externo summæ virtutis. Vide annot. 1. Reg. 15. & Isai. 58.

CAPUT VII.

v. 1. *Cum sanare vellem Israël, revelata est iniquitas Ephraim.* Significat his verbis propheta, seu Dominus per prophetam, populum Israël per exhortationes, aliaque remedia peccatis eorum adhibita, etiam factum deteriorem. Nec hoc mirum. Nam etiam Apostolus dicit ad Rom. 7. *Cum venisset mandatum, peccatum revixit.* Quod ergo Apostolus ait, *Peccatum revixit*, propheta dicit; *revelata est iniquitas Ephraim.* q. d. incremento quodam, occasione frequentium correptionum, & velut vigore accepto, manifesta & publica facta est iniquitas.

CAPUT VIII.

v. 4. *Ipsi regnaverunt, & non ex me, principes extiterunt, & non cognovi.* Videndum, quomodo locus iste non pugnet cum eo, qui est ad Rom. 13. ubi dicitur: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit:* Et causa additur; *Non est enim potestas nisi à Deo.* Quidam respondent hunc locum pertinere ad reges Israël, quorum primus erat Jeroboam; qui tempore Roboam filij Salomonis, regnum decem tribuum, inquiunt, invasit; quem dicunt proinde cum suis successoribus regnasse non ex Deo, sed per tyrannidem. Sed contra hanc sententiam facit Scriptura 3. Regum 11. ubi per prophetam Ahiam ipse Dominus promittit Jeroboam regnum decem tribuum, imò & promittit regni prosperitatem, si permanserit in cultu Dei. Deinde & alij reges, qui ei successerunt, nonnulli; imprimis Jehu, à prophetis jussu Dei uncti leguntur; quod haud dubium signum est legitimæ potestatis. Itaque *respondeo* in principe legitimo duo considerari; potestatem, & usum potestatis. Potestas legitima à Deo est, ac de ea dictum est; *Non est enim potestas, nisi à Deo.* Usus autem potestatis, si bonus est, id est, si potestas ipsa justa. & recta præcipit, est à Deo; Unde dicitur Proverb. 8. *Per me legum conditores justa decernunt.* Si autem malus est usus potestatis, & vergat in oppressionem pauperum & innocentium, aut præscribat falsum Dei cultum, & similia; non est à Deo. Atque hoc est quod hìc dicitur: *Regnaverunt & non ex me.* Id est, potestate quam legitimam à me acceperant, abusi sunt contra præcepta & instituta mea. Vide annotat 3. Reg. 12. item Benedic. Ariam in hunc locum: Ubi & Jeroboam facit legitimum regem, & tamen populum culpat, quod sine consilio Dei regem elegerit. Et dicit, pro (*regnaverunt*) in Hebræo esse: (*regnare fecerunt*) & pro principes extiterunt esse (*principem instituerunt*) quod verum est.

v. 6. *Artifex fecit illum & non est Deus.* Manifestum est ex hoc loco vitulum Samariæ, de quo istud dicitur, ita fuisse erectum, ut ipse à populo pro Deo coleretur, non ut veri aut falsi cujuspiam Dei signum aut imago, uti volunt quidam Rabbini, quos ut Catholicorum sacris imaginibus invidiam conflent, hac in opinione sequuntur Calviniani. Vide annot. 3. Regum 12. v. 28. & cap. 14. v. 9.

CAPUT IX.

v. 4. *Sacrificia eorum, quasi panis lugentium; omnes qui comedent eum, contaminabuntur.* Sensus est, Sacrificiis suis non solum non placabunt me, verùm etiam

A ipsi ea offerentes magis contaminabuntur. Ratio est; quia, ut diximus ad cap. 6. ex Prov. 15. *Victimæ impiorum abominabiles.* Sic & in novo Testamento, qui indignè accedit ad mensam Dominicam, non solum non consequitur salutem, sed etiam, ut ait Paulus 1. Cor. 11. *Judicium sibi manducat & bibit.* Sed quare comparatur pani lugentium? *Resp.* Quia in quacumque domo erat cadaver, polluebantur secundum legem etiam homines ipsi, qui in eadem domo versabantur, & quæcumquè alia quæ in domo essent, ut panis, & reliqui cibi, atque omnis supellex. Sicut ergo panis lugentium corporali ac legali immunditia comedentem contaminabat, ita & sacrificia per superstitionem oblata polluebant offerentes.

B v. 7. *Venerunt dies retributionis; scitote Israël stultum prophetam, insanum virum spiritualem, propter multitudinem iniquitatis tuæ.* Profanum vulgus sanctos Dei prophetas stultos & insanos vocabat. Unde dicebant principes Israël ad Jehu. *Quid venit insanus iste ad te?* Et Festus ad Paulum: *Insanis, Paule, multæ te litteræ ad insaniam convertunt.* Act. 26. Vide ejus loci annot. Pro (*virum spiritualem*) Hebr. est (*virum spiritus*) seu venti, id est, virum ventosum. Vide Hieron. Septuaginta hunc locum ita reddiderunt: *Affligetur Israël, sicut propheta insaniens, qui habet spiritum.* Et sensus tunc erit: Israël affligetur, & vertiginem ac delirium patietur; instar vatis arreptitij. Et hoc modo propheta insanus, acciperetur pro falso propheta arreptitio. Nam vates gentilium tale quid pati solebant, dum vaticinabantur. At de
C prophetis Domini scriptum est: *Spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt.* 1. Cor. 14. vide ibid. nostr. comment.

CAPUT X.

v. 1. *Vitis frondosa Israël:* Pro (*frondosa*) Hebr. est (*inanis*) quasi quæ præter folia nihil habeat. Sic Sasbol. in Isaiæ 24. alij tamen aliter accipiunt.

CAPUT XI.

v. 1. *Puer Israël, & dilexi eum; & ex Ægypto vocavi filium meum.* Hunc locum calumniatus est olim Julianus Apostata dicens, quod de Israël scriptum est à propheta, id à Matthæo Evangelista callidè detortum ad Christum, ut simplicitati credentium illuderet. Sed nescivit, aut noluit scire Julianus, multiplicem esse scripturæ sensum; & ea quæ typicè præcedunt in aliis secundum historiam, mysticè compleri in Christo, vel
D Ecclesia, secundum allegoriam. Sensus igitur litteralis est iste: Quum adhuc puer esset Israël, id est, cum adhuc exiguus esset populus, quando videlicet descendit in Ægyptum, tum dilexi eum; quam dilectionem satis ostendi, quando eum tanquam filium meum vocavi ex Ægypto in manu Moysi & Aaron, per tanta portenta, & prodigia. Alluditur autem ad illud Exod. 4. *Dimitte filium meum, ut serviat mihi.* Et hunc esse litteralem sensum, docent quoque Septuaginta qui sic verterunt: *Ex Ægypto vocavi filios ejus*, scilicet Israëlis, id est, populum Israël. Sensum autem mysticum in Christo completum indicat nobis Matthæus capite 2. citans hoc prophetæ testimonium, tanquàm vaticinium fugæ Christi in Ægyptum, & reversionis ejus. *Ut impleretur*, inquit, *quod dictum est à Domino per Prophetam dicentem: Ex Ægypto*, &c.
E Dicit, *ut impleretur*; quia quod jam olim gestum fuerat in typo, adhuc implendum erat in rei significatæ manifestatione.

CAPUT XII.

v. 4. *Invaluit ad Angelum, & confortatus est: flevit & rogavit eum.* Hæc ad Jacob patriarcham pertinere, ex præcedentibus liquet. Et prior pars haud dubiè ad ipsum pertinet; quia scilicet, cum Angelo luctans, tota nocte ab eo superari non potuit; nec dimittere eum voluit, nisi accepta benedictione, ut narratur Gen. 32. Et similiter pars posterior quoque ferè ab expositoribus refertur ad Jacob, quasi is cum fletu & lachrymis rogaverit Angelum dicens: *Non dimittam te, nisi benedixeris mihi.* Sed ea verba magis cogentis esse videntur, quàm cum lachrymis supplicantis; maximè cum Jacob ibi tanquam fortior introducatur. Alij igitur referunt ad orationem, quam habuit ante illam noctem, dicens: *Erue me de manu*

fratris mei Eſau, quia valdè eum timeo. Sed huic reſponſioni obſtat, quod verba illa non ad Angelum, ſed ad Deum dicta ſint. Alij igitur de Angelo dictum putant illud: *Flevit, & rogavit eum*, ut ſenſus ſit: Adeo Jacob confortatus eſt adverſus Angelum in illa lucta, ut Angelus velut ſupplex rogarit, dicens: *Dimitte me, jam enim aſcendit aurora.* Si cui videtur indignum eſſe ut Angelus homini hoc modo ſupplex fiat; conſideret quod paris eſt rationis, non dedignatum fuiſſe Angelum cum homine luctari & ab eo ſuperari, de quo hîc dicitur: *Invaluit ad Angelum & confortatus eſt.* Hæc enim omnia in figura contingebant illis. Hujus expoſitionis meminit etiam Liranus ſcribens in hunc locum.

CAPUT XIII.

v. 9. *PErditio tua Iſraël; tantummodo in me auxilium tuum.* Senſus eſt: O popule Iſraël, tu tibi ipſi es cauſa omnium malorum, quæ hactenus paſſus es; & quæ prænuntio tibi adhuc eventura: Ego autem ſolus tibi ſum author ſalutis. At *quæres*; quomodo etiam perditio & juſta damnatio non ſit ex Deo, cum ipſe ſit Judex juſtè puniens? *Reſpondeo*, Prophetam reſpicere ad primam malorum originem, quæ eſt mala voluntas. Ea enim per mala opera provocat Deum ad ſumendam de peccatis vindictam, & infligenda ſupplicia. Quod ſi etiam hujus malæ voluntatis Deus author eſſet, (quod impiè blaſphemat Calvinus & alij) jam non rectè diceretur: *Perditio tua Iſraël: tantummodo in me auxilium tuum:* Idem enim eſt, ac ſi diceret; nullo modo perditio tua eſt ex me, ſed tantum auxilium ad ſalutem. In Hebræo ſic habetur ad verbum: *Corruptela tua Iſraël: quia in me in auxilio tuo.* Pagninus paraphraſticè ſic reddidit: *Vituli quos feciſti, fuerunt cauſa perditionis tuæ Iſraël, ſed in me auxilium tuum.*

CAPUT XIV.

v. 3. *COnvertimini ad Dominum, & dicite ei; omnem aufer iniquitatem------& reddemus vitulos labiorum noſtrorum.* Poſteriora illa verba pleriſque figurata videntur, & explicanda ex aliis locis ſimilibus. Eſt

A autem in genere ſciendum, promptiſſimam & convenientiſſimam eſſe regulam interpretandi Scripturam ſacram, dum unus locus ſcripturæ explicatur per alium ſimilem, ſed clariorem. Similia loca dicunt hæc eſſe in pſalmis, *Sacrificium laudis honorificabit me.* Item, *Tibi ſacrificabo hoſtiam laudis*; & rurſum, *Immolavi in tabernaculo ejus hoſtiam vociferationis.* Per *vitulos* autem generaliter ſacrificia intelligunt, tanquam ex ſpecie genus. Unde & illud de tempore novæ legis prædictum volunt pſalm. 50. *Tunc imponent ſuper altare tuum vitulos.* Senſus igitur eſt ſecundum illos; perſolvemus tibi ſacrificia laudis & confeſſionis. Talia enim ſacrificia labiis perſolvuntur; ſic tamen, ut labia cordi conſonent, juxta illud ejuſdem pſalm. 50. *Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus.* Et confirmant hanc expoſitionem ex
B capite 13. ad Hebr. ubi ſic legitur: *Per ipſum ergo offeramus hoſtiam laudis ſemper Deo; id eſt, fructum labiorum confitentium nomini ejus.* Videtur enim Apoſtolus ibi reſpexiſſe ad hunc ipſum locum, ſicut legitur apud Septuaginta. Nam illi pro (*vitulos*) reddiderunt (*fructum*) hoc modo: *Reddemus fructum labiorum noſtrorum.*

Et eſt hæc probabilis opinio; ſed eſt & alia, ut apparet, probabilior; utpote ſimplicior, planiorque, qua nimirum, de votis ſacrificiorum reddendis ſententia hæc accipiatur, iſto ſenſu: Reddemus, & offeremus vitulos, & quodcumque aliud ſacrificij genus, quod in anguſtiis conſtituti, labiis noſtris, & ore vovimus nos oblaturos. Sic Deuter. 23. *Quod ſemel egreſſum eſt de labiis tuis, obſervabis, & facies, ſicut promiſiſti Domino Deo tuo,*
C *& propria voluntate & ore tuo locutus es.* Sic voluntas & petitio labiorum etiam vocatur, id eſt, voluntas labiis pronuntiata, & è labiis egreſſa, pſalmo 20. *Voluntate labiorum ejus non fraudaſti eum.* Et pſalm. 65. *Introibo in domum tuam in holocauſtis: reddam tibi vota mea, quæ diſtinxerunt labia mea, & locutum eſt os meum in tribulatione mea.* Hoc enim totum nihil aliud eſſe videtur, quàm quod hic paucis verbis dicitur: *Reddemus vitulos labiorum noſtrorum.* Vide dictum locum Hebr. 13.

FINIS PROPHETIÆ OSEÆ.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM JOELIS.

CAPUT PRIMUM.

v. 13. *ACcingite vos, & plangite ſacerdotes, ululate miniſtri altaris, ingredimini, cubate in ſacco,----- Sanctificate jejunium.* Primùm demonſtratur his verbis officium ſacerdotum tempore imminentis aut ſævientis vindictæ divinæ in populo. Officium nempe illud eſt, cum planctu & fletu obſecrare Dominum pro populo, & dicere, ſicut capite ſequenti eis præcipitur: *Parce Domine, parce populo tuo, & ne des hæreditatem tuam in opprobrium.* Qui autem ſic orat, pro populo intercedit. Ad hæc quoque jubentur cubare in ſacco, & ſanctificare jejunium, id eſt, opera pœnitentiæ & afflictionis corporalis, ſive in jejunio ſolo, ſive etiam in ſacco & cilicio, ſive alio quocumque modo exercere; & populo exercenda præſcribere. Id enim eſt quod jubet. *Sanctificate jejunium, vocate cœtum.* q. d. publicate atque indicite jejunium, & preces ſeu obſecrationes, ad avertendas plagas. Denique oſtendit manifeſtè hic locus Deum placari ſpontanea noſtra afflictione, & per eam redimi pœnas temporales debitas.

CAPUT II.

v. 12. *COnvertimini ad me in toto corde veſtro, in jejunio & in fletu, & in planctu. Et ſcindite corda veſtra, & non veſtimenta veſtra, & convertimini ad Dominum Deum veſtrum.* Hæc de vera pœnitentia quæ valet ad placandum Deum & delenda peccata dici,

A non eſt dubium. Sed quæritur, rectène vera pœnitentia ſuſcipiatur, aut omnino ſuſcipi poſſit ob eum finem qui tam hoc capite quàm præcedenti videtur ſignificari; ſcilicet ut auferantur temporales calamitates, & præſtetur rerum hujus vitæ copia, ut frumenti, vini, olei? Qui enim propter hæc ſervit Deo, quique propter hæc pœnitentiam vel agit, vel agere ſe profitetur, filius eſt veteris Teſtamenti, ac proinde à gratia filiorum Dei alienus. Dicendum, veram pœnitentiam ad ea omnia vel conſequenda vel evadenda quæ propheta commemorat, valere; non tamen propter ea principaliter ſuſcipi poſſe, ut neque propter evitationem gehennæ. Quamdiu enim iſta vel ſola, vel præcipuè cogitantur à pœnitente, nondum eſt ea pœnitentia ad quam nos ſcripturæ hortantur. Ve-
B rùm ſicut ſancti Patriarchæ Deum colentes, principaliter quidem ſpectabant Dei gloriam & retributionem æternam; at ſecundario reſpiciebant etiam ad bona quædam hujus ſæculi, quæ Deus illis dignabatur promittere, & in quibus Dei bonitas agnoſcebatur; ita & veri pœnitentes primùm quærunt amicitiam Dei quam peccando amiſerunt, ſed ſecundo loco ſtudent per opera prævia pœnas avertere, etiam temporales. Pertinet enim hoc ad pleniorem amicitiam, dum plenior fit & perfectior offenſæ divinæ remiſſio; ſublata non tantum æterna pœna, verum etiam, quoad juſtitia Dei patitur, temporali.

Et non veſtimenta veſtra. Non eſt prohibitio, ſed præcepti negatio. Senſus eſt: Præcipio & volo ut ſcindatis corda veſtra; non præcipio ut ſcindatis veſtimenta

vestra: quod quidam facere solent ad monstrandum foris dolorem, qui sæpe nullus in corde latet.

v. 13. *Convertimini ad Dominum Deum vestrum quia benignus & misericors est, ---- Quis scit si convertatur & ignoscat?* Simile est, quod ad Nabuchodonosor dicebat Daniel capite 4. *Peccata tua eleemosynis redime, forsitan ignoscet delictis tuis Deus.* Quare dicit Joël, *Quis scit si convertatur?* Et Daniel, *forsitan ignoscet*; cum Deus pœnitentibus veniam promiserit, juxta illud Ezechiel. 18. *Si impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis suis, vita vivet, & non morietur.* Et hoc capite, *Omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Hæ enim sunt divinæ promissiones, de quarum certitudine dubitare non licet. Quidam putant dubitanter hoc à Joële, & à Daniele dictum, propter incertitudinem veræ pœnitentiæ nostræ. Sed hoc non videtur satisfacere; quia etiam est incerta virtutum operatio, & tamen nusquam dictum legimus hoc aut simili modo: Serva mandata, forsitan vitam consequeris æternam; sed simpliciter dictum est; *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata.* Voluit ergo propheta tali locutione significare gratiæ esse, non justitiæ, quod operibus pœnitentiæ reddatur venia peccatorum; cum è contra bonis operibus justo Dei judicio vita retribuatur æterna; dicente Apostolo 2. ad Timoth. 4. *Reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex.* Quis autem pœnitens audebit dicere; reposita est mihi venia peccati, quam reddit mihi justus judex? sed dicit, quam donabit mihi misericors pater. Atque hoc est, quod scholastici docent, opera bona de condigno mereri vitam æternam; opera verò pœnitentiæ de congruo dumtaxat mereri veniam. Potest etiam illud (*forsitan*) referri ad remissionem & ablationem pœnarum temporalium, quas Deus iratus propter peccata populi immiserat; quas non semper pœnitentibus aufert, etiam cum ipsa peccata dimittit, sicut patet de David, ubi dicit ad eum Nathan 2. Reg. 12. *Dimisit Dominus peccatum tuum; veruntamen filius qui natus est, morietur.*

v. 28. *Et erit post hæc, Effundam spiritum meum super omnem carnem; Et prophetabunt filii vestri, & filiæ vestræ.* Quando, & quomodo prophetia hæc fuerit impleta, constat ex Act. 2. & 1. Cor. 14. Nempe impleta est tempore novi Testamenti. Etenim tametsi tempore veteris legis multi fuerint prophetæ, & illius temporis propriè videantur esse prophetiæ, utpote prædictiones de Christo venturo; Unde illud Lucæ 16. *Lex & prophetæ usque ad Joannem*; tamen tempus novæ legis magis fuit propheticum, quoad revelationem mysteriorum fidei; & generaliter, quoad intelligentiam omnium scripturarum, & præcedentium prophetiarum. Tum etiam constat hujusmodi prophetias fuisse multo plures tempore novi Testamenti, quàm veteris, ut patet 1. Cor. 4. Etenim in sola Corinth. Ecclesia erant tam multi prophetæ, ut oporteret ordinem loquendi, & prophetandi inter eos constituere; sicut ex eodem loco patet. Adde quod unius Philippi Diaconi quatuor filiæ virgines essent prophetissæ. Quam multos ergo existimandum est fuisse in tot Ecclesiis Judæorum & gentium.

v. 32. *Omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Synecdochicè hoc dictum videtur, ut unus actus religionis, qui est invocare nomen Domini, pro tota religione ponatur, & sensus sit: Quicumque colet verum Deum vero & syncero cultu, salvus erit; & ita huic non obstat illud Joan. 3. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei.* Quia Sacramentum Baptismi, sacramentum religionis est; & proinde continetur etiam in eo quod est invocare nomen Domini. Simile est illud psal. 62. *Laudabuntur omnes qui jurant in eo.* Nam & jurare per verum Deum est actus religionis, qui hîc ponitur pro ipsa religione in genere. Item sic intellige: Omnis qui invocaverit ex toto corde, sicut ante dictum erat: *Convertimini ad me in toto corde vestro.* Quamobrem huic sententiæ non repugnat illud Prov. 1. *Tunc invocabunt me, & non exaudiam.* Porro allegat hunc locum Apostol. ad Rom. 10. Vide si placet ibidem nostr. comment.

CAPUT III.

v. 11. *Infirmus dicat; Quia fortis ego sum.* Non adhortatur propheta ad mendacium, sed sensus est: Omnes se parent ad bellum, & quidquid obvium habebunt, vertant in arma. Ipsi quoque infirmi accurrant, & quantulascumque vires contra hostem exerceant; velut si dicatur in die publici triumphi etiam ægrotos tanquam sanos ad spectandum arrepsisse, & à communi lætitia noluisse abesse.

v. 12. *Consurgant, & ascendant Gentes in vallem Josaphat: quia ibi sedebo, ut judicem omnes gentes in circuitu.* Josaphat sonat *Domini judicium.* Hinc alii vertunt: *Excitentur & ascendant gentes ad vallem divini judicii.* Et cum istud secundum historiam nusquam factum legatur, neque à nobis Christianis tali certo loco futurum expectetur, etiamsi Judæi in regno suo mille annorum expectent implendum in gentibus Gog & Magog congregandis in illa valle; hinc necesse est, istud vel ad mysterium referri; vel secundum litteræ sonum de extremo judicio intelligi, de quo vide nostra in 4. dist. 48.

FINIS PROPHETIÆ IOELIS.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM AMOS.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. *Super tribus sceleribus Damasci, & super quatuor non convertam eum.* Idem reperitur de Philisthæis, Tyriis, Idumæis, Ammonitis, Moabitis, denique & de Juda & Israël: Nec tamen ista verba ita accipienda sunt, quasi post scelus aliquod tertiò commissum, & condonatum, Deus protestetur se nolle amplius condonare, si quartò committatur; quem sensum continet præfatio, huic prophetæ incerto authore in antiquis bibliorum editionibus præfixa; sic enim habet: Tertiò peccatorum indulgentiam Deum dare posse significat, quem quartò eadem peccata admittentibus, nec pœnitentiam, nec indulgentiam daturum annuntiat. Sic ibi. Sed opinio illa repugnat sacramento reconciliationis, & consuetudini Ecclesiæ: quæ nemini negat beneficium absolutionis, etiamsi centies in idem scelus prolapsus esset, modo in peccatore appareant verisimilia signa pœnitentiæ. Et cum Christus jubeat Petro, ut dimittat fratri, *non tantum septies, sed & septuagies septies*, Matth. 18. multo magis ipsemet erit liberalis in peccatores. Sensus igitur est: Propter multiplicia Damasci scelera non convertam eam ad misericordiam meam, eatenus scilicet, quin puniam. Aliquando enim Deus dimittit peccata, & tamen punit temporaliter, ut patet de David 2. Reg. 12. Scilicet tria & quatuor faciunt septem, qui numerus est completus & plenus. Unde & illud poëtæ, ô terque quatérque beati, id est, septies & omninò beati. Vel etiam simpliciter potest accipi: *super tribus sceleribus Damasci & super quatuor*, q.d. imò & quatuor sunt, & plura; & propterea non omittam, quin puniam, eo modo quo dictum est. Vide nostr. in 4. dist. 14. §. 11.

CAPUT II.

v. 1. *Eo quod incenderit ossa regis Idumææ usque ad cinerem.* Alias Montanus hoc refert ad historiam 4. Reg. 3. in fine. Sed alii improbant. Potius videtur signi-

ficari, quod populus Moab in Idumæos devictos ea crudelitate usus fuerit, ut etiam grassatus fuerit in mortuos, & mortuorum monumenta; dum ossa regis sepulchro extracta incendit usque ad cinerem, in auras vel aquas spargendum, ne superesset ulla memoria. Quam barbariem egregiè imitati sunt, Turonis, Pictavi, & alibi in Francia, Calviniani, infensissimi Ecclesiæ hostes in reliquias Sanctorum. Quod autem non respiciat propheta hoc loco ad historiam illam 4. Reg. 3. ex eo videtur; quia ibi rex ipse Moab victus, & pro sua defensione desperans, id fecit; hic autem propheta invehitur in ipsum Moab, tanquam qui in victos nimium sævierit.

v. 9. *Cuius altitudo cedrorum, altitudo eius.* Simile est cum eo quod Numer. 13. dicunt exploratores terræ promissionis: *quibus comparati quasi locustæ videbamur.* Utroque enim loco de Amorrhæis sermo est figuratus & hyperbolicus. Qui tamen à mendacio alienus est, quia non propriè significatur, quod dicitur, sed impropriè, per rem incredibilem, quæ dicitur, significatur & intelligitur quidam rei communis excessus; sed tamen possibilis & credibilis. Nihil aliud ergo utraque illa phrasi significatur, quàm fuisse Amorrhæos magnæ, & excelsissimæ staturæ.

CAPUT III.

v. 6. *Si erit malum in civitate, quod Dominus non fecerit?* Malum pro afflictione ponitur, quod Doctores Scholastici malum pœnæ vocant, sicut peccata ab iisdem vocantur mala culpæ. Sensus igitur est. Quicquid mali patiemini, non aliundè quàm à Domino vobis accidet propter vestra peccata. Ac proinde admonemur hac sententia, ut quotiescumque in afflictione constituti sumus, non tam cogitationem referamus ad homines, qui nobis ea mala infligunt, quàm ad Deum, qui per homines talibus flagellis castigat peccata nostra. Talis enim cogitatio ad pœnitentiam, & ad implorandam Dei misericordiam nos maximè excitabit; cum è contra ad vindictam ferè accendamur, dum intuemur malitiam hominum nos affligentium.

v. 7. *Quia non faciet Dominus Deus verbum, nisi revelaverit secretum suum ad servos suos prophetas.* Non repugnat huic sententiæ id quod 4. Reg. 4. Elisæus propheta dicit de muliere hospite sua, cujus animam videbat esse in amaritudine, causam tamen nesciens. *Dominus celavit me hoc verbum, & non indicavit mihi.* Loquitur enim hic Amos de plagis publicis, quas Dominus immittebat in populum. Quod facere non solet, nisi populo per suos prophetas admonito, ut pœnitentiam agerent, & iram Dei piis operibus averterent.

CAPUT IV.

v. 4. *Venite ad Bethel, & impiè agite, ad Galgalam, & multiplicate prævaricationem.* Hæc verba licet præcipientis formam habeant, minimè tamen præcipientis sunt. Nam ut dicit Ecclesiasticus c. 15. *Deus nemini mandavit impiè agere.* Sed sunt verba permittentis ac deserentis justè populum in peccatis suis; quo fiat, ut magis magisque impingant: estque locutio ironica, quam explicat subjectis verbis: *Sic enim voluistis filii Israël,* q. d. Non hæc dico tanquam præcipiens, sed tanquam declarans voluntatem ipsam vestram, & studia vestra, in quibus ego quoque vos relinquam, ut ad me non redeatis. Simile est illud Apocal. 22. *Qui in sordibus est, sordescat adhuc.* Et illud Christi ad Judam: *Quod facis, fac citius.* Quibus sententiis non significatur, quid Deus præcipiat, sed quid ab homine fiat, cum gratia Dei destituitur. Unde & oramus quotidie: *Ne nos inducas in tentationem.* Inducit enim in tentationem Deus, non impellendo aut præcipitando in malum, (ut impiè docet Calvinus) sed subtrahendo justè manum auxilii sui, qua subducta, à tentatione superamur.

CAPUT V.

v. 2. *Virgo Israel proiecta est in terram suam.* Vocatur virgo non propter integritatem, sed propter ornatum & pulchritudinem; quomodo etiam Babylon virgo vocatur apud Isaïam c. 47. Nam in vocibus translatè sumptis modò hoc, modò aliud considerari solet: quippe alia ratione Christus vocatur leo, alia ratione Diabolus; & alia ratione prædicatores verbi Dei vocantur canes, alia

A homines impuri, alia maledici & obtrectatores.

v. 18. *Væ desiderantibus diem Domini:* Quare Væ? cum moneat scriptura Lucæ 21. *His autem fieri incipientibus respicite, & levate capita vestra, quia appropinquat redemptio vestra;* & quotidie jubemur orare: *Adveniat regnum tuum.* Sed in eos propheta invehitur, qui nec morte ipsa evadent miseriam, sed potius incident in graviorem; videlicet in cruciatum æternum; eo quòd tot malis flagellati, non tamen reversi fuerint ad Dominum. At verò qui in hac vita student piis operibus, & in iis occupati diem Domini expectant, iis dicitur, *Levate capita vestra, quia appropinquat redemptio vestra.* Alii hunc locum intelligunt de iis, qui irridebant prophetas prædicentes ultionem divinam, ut sensus sit: Væ iis, qui quasi desiderantes, & irridentes dicere solent; Ubi est dies Domini toties a prophetis prædictus? veniat, parati sumus. His ergo vel maximè annunciat Væ; quia non tantum non agunt pœnitentiam, sed etiam augent peccata sua, dum non credentes irrident voces prophetarum. B

v. 21. *Odi & proieci festivitates vestras.* Quomodo odit, qui instituit, & præcepit? Sed odit tales festivitates, quales ab iis celebrabantur, manentibus in peccatis suis, & putantibus se solo externo cultu Deo placere. Unde & significanter dicit (*vestras.*) Si quæras, an similiter dicere potest Deus, Odi Missas vestras, contra eos qui in solis externis cæremoniis pietatem constituunt, cætera carnales? *Respondeo* esse adhuc discrimen; tum quia Judæi erant in statu servitutis, & ferè omnes erant carnales; non sic in novo Testamento. Deinde accedit, quod illa sacrificia & festivitates erant aliquando abrogandæ, & in meliores commutandæ; quod autem destruere volumus, odisse dicimur. Ac demum, res oblata in Missa, quiscumque demum offerat, non potest non esse Deo gratissima. C

CAPUT VI.

v. 1. *Væ qui opulenti estis in Sion, & confiditis in monte Samariæ.* Mirè est eloquens hoc capite Amos, etsi alioqui pastor ovium; quod diligenter annotavit August. lib. 4. de doctr. Christ. cap. 7. ubi & explicat artificium rhetoricum hujus loci: ad ostendendum, sacris scriptoribus non defuisse suam eloquentiam, non illam affectatam & fucatam, sed gravem, & cum dignitate materiæ, quam tractabant consentientem, ita ut ex re ipsa ornatus procederet, & non aliundè laborioso studio adsciceretur. Hoc autem docet contra eos, qui Scripturæ sacræ stylum & sermonem, velut horridum, incultum, jejunum, & ut infantem & indisertum traducebant. Qua in opinione etiam ipse Aug. aliquando fuerat, ut de se confitetur, & apud Deum deplorat in lib. confess. Ideò autem ex hoc propheta potissimum desumit exemplum; quia cum iste fuerit ovium pastor, maximè videbatur stylus ejus à rhetorico sermone esse alienus. Alioqui idem multò uberius ostendi poterat ex Isaïa potissimum, in quo relucet non modo civilis facundia, sed etiam sublimitas quædam & gravis grandiloquentia. D

CAPUT VII.

v. 14. *Non sum propheta, & non sum filius prophetæ, sed armentarius ego sum, vellicans sicomoros.* Quomodo intelligendum sit, quod dicit (*non sum propheta*) declarat, dum subjungit: *Et tulit me Dominus cum sequerer gregem, & dixit ad me: Vade propheta ad populum Israël.* Sensus ergo est: Non eram natus propheta, ut Jeremias; nec filius prophetæ, id est, nec institutione, qua filii prophetarum, quasi ad donum prophetiæ à parentibus præparabantur; neutrum mihi contigit; sed cum sequerer gregem, tulit me Dominus, & dixit: *Vade propheta ad populum Israël.* Hebr. est. *Non propheta ego, neque filius prophetæ ego.* Ubi suppleri potest aut verbum (*sum*) ut fecit Hieron. in nostra editione, aut (*eram*) ut suppleverunt Septuaginta & Pagninus. Et hoc modo sententia nullam habet difficultatem, &, ut diximus, nostra editio etiam ad illum sensum accommodanda est. E

CAPUT VIII.

v. 11. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim*

aquæ, sed audiendi verbi Domini. Quæritur, an hæc A verba contineant promissionem an comminationem? hoc est, an bonum aliquid prędicant, an malum? *Resp.* esse comminationem & quidem gravissimam adversus Judæos. Cum enim supra prędixisset propheta varias pœnas corporales, nunc etiam spiritualem prędicit, videlicet tenebras mentis. Sensus itaque est: Auferam à vobis veram intelligentiam Scripturarum, & mei cognitionem. Et istam famem Judæi jam passi sunt annos mille quingentos, & amplius: quærentes intelligentiam scripturarum, iisque pasci cupientes, & non invenientes, quia quærunt sine Christo. Eandem famem patiuntur & hæretici, B dum scripturarum libros volvunt, atque revolvunt, quærentes earum intelligentiam, & non invenientes, quia non quærunt sicut oportet quærere; quia non quęrunt in Christi Ecclesia. Et hunc sensum confirmant verba quæ sequuntur. *Circuibunt quærentes verbum Domini, & non invenient.* Impii enim, maximè Judæi, & hæretici, in circuitu, id est. extra Ecclesiam, ambulant.

v. 14. *Qui jurant in delicto Samariæ*, id est, in vitulo, vel vitulis, quos erexerat Jeroboam, & colebant reges Samariæ cum populo decem tribuum. Dicitur autem delictum Samariæ, quia gravissimi sanè delicti, regis & po- C puli, tum affectus, tum objectum fuit. Intelligi autem hos vitulos aureos, perspicuum est ex eo quod sequitur, cum dicunt impii illi: *Vivit Deus tuus Dan, & vivit via Bersabee.* Secundum litteram enim unus istorum vitulorum in Dan fuit, alter in Bethel, ut patet in Regum historia, 3. Regum 12. Et loca vicina erant Bethel, & Bersabee.

CAPUT IX.

v. 6. QVi vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ. Hoc quidam de pluviis exponunt isto sensu: Qui aquas maris calore solis versas in vapores attollit in mediam aëris regionem, & ibi concretas in nubem, ea soluta, effundit, ac depluit in terram. Sed non videtur hoc voluisse propheta. Simplicior ac germanior sensus est. Qui aquas maris, inundatione ac diluvio, cum vult, facit effluere, & effundi super terram.

v. 11. *In die illa suscitabo tabernaculum David quod cecidit, & reædificabo aperturas murorum eius.* Commentarium hujus loci habemus ex Concilio Apostolorum Jerosolymis celebrato Actor. 15. ubi ad confirmandam gentium vocationem, profert hunc locum Jacobus Apostolus. Unde certo certius est, eum esse verum hujus loci commentarium; secundum quem, de ædificatione Ecclesiæ Christi, [quod hic est tabernaculum David] & de gentium incorporatione in eam, exponitur. Ubi enim Apostolorum præcedit authoritas, inquit Hier. ibi omnis variæ explicationis tollenda suspicio; & quod à tantis viris exponitur, hoc sequendum. Citatur autem hic locus in Actis, non ex Hebræo, sed secundum interpretationem Septuaginta: cujus interpretationis verba multo etiam clarius exprimunt gentium vocationem, quàm versio Hieron. ex Hebræo. Ex quo intelligimus versionem Septuaginta etiam Apostolica authoritate esse roboratam. Tabernaculum itaque David, est domus, familia David, quæ suscitatur, quando post lapsum ejus à priori dignitate, rursus in regnum erigitur. Quod factum est spiritualiter per Christum filium David, de quo nunciavit Angelus Mariæ, Lucæ 1. *Dabit illi Dominus Deus sedem David patris eius, & regnabit in domo Jacob in æternum.*

FINIS PROPHETIÆ AMOS.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM ABDIÆ.

CAPUT UNICUM.

v. 17. ET *in monte Sion erit salvatio, & erit Sanctus. Et possidebit domus Jacob eos qui se possederant.* Ad hujus loci intelligentiam manifestè nos inducit scriptura novi Testamenti, quæ restatur omnes prophetas de Christo & statu novi Testamenti locutos fuisse. Sic Act. 3. Petrus ait: *Omnes prophetæ à Samuel, & deinceps qui locuti sunt, annunciaverunt dies istos.* Et cap. 10. idem Petrus de Christo loquens: *Huic omnes propheta testimonium perhibent.* Cum ergo tota B præcedens hujus prophetiæ pars ad Idumæos propriè pertineat: necessarium erit, hæc verba, transitu facto à carnali Israële ad spiritualem, ad Christum & Ecclesiam ejus referre, ut sensus sit: *In monte Sion*, id est, in Ecclesia, cujus initium à monte Sion, seu Jerusalem, *erit salvatio*, id est, salvus per Christum, *& erit Sanctus*, ipse scilicet Christus, Sanctus sanctorum. Septuaginta verterunt, [*erit sanctum.*] Scilicet in Ecclesia, & nusquam extra est sanctitas. *Et possidebit domus Iacob* A *eos qui se possederant*, id est, spiritualis Israël, quæ est Ecclesia, de persecutoribus faciet Christianos; & hostes suos ad Christi fidem traducens sic in suam transferet possessionem.

v. 21. *Et ascendent salvatores in montem Sion judicare montem Esau.* Si, *quisquis converti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, salvabit animam eius à morte*, ut est Jacobi 5. certè nihil mirum, si hic salvatores intelligamus Apostolos, qui sua prædicatione tot millia peccatorum ad Deum converterunt. Hi ergo ascensuri dicuntur, quia sedebunt ipsi judicaturi duodecim tribus Israël, & maximè reprobos, qui per Esaü significantur. Et quidem *in montem Sion*, quia locus judicii putatur futurus super, vel juxta montem Sion, & montem Oliveti, unde ad cœlos ascendit Dominus. Vel alio modo. *Ascendent in montem Sion*, quia sublimes & principes erunt in Ecclesia, etiam militante. Sed prior sensus plenior videtur, quia additur: *Et erit Domino regnum*, scilicet perfectum, & plenum post judicium, sicut dicit Apostolus 1. Cor. 15. *Deinde finis, cum tradiderit regnum Dei & patri.* Vide ibi nostrum comment.

FINIS PROPHETIÆ ABDIÆ,

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM IONÆ.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. *T factum est verbum Domini ad Ionam.* *Quaritur* quomodo Jonas mereatur recenseri inter prophetas, cum nihil aliud legatur prædicasse quàm illud? *Adhuc quadraginta dies, & Ninive subvertetur*; quod etiam non evenit. *Resp.* Jonam non tam verbis, quàm rebus à se gestis fuisse prophetam. Sicut enim Isaias, Jeremias, Ezechiel, Osee, non tantum sermone, quod futurum erat prædixerunt, verùm etiam factis idipsum declararunt: ut Isaias incedens nudus & discalceatus; Jeremias catenas collo gestans; & alii aliter: ita & Jonas Christum rebus gestis præfiguravit, primò orta tempestate dormiens in navi, deinde missus in mare, ut cæteri salvi essent; tertio manens in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus (quod apertè præfiguravit Christi sepulturam, Christo ipso teste) ac denique, quod tertio die ejectus sit vivus in terram. Quin etiam in illis verbis propheta fuit, *Adhuc quadraginta dies, & Ninive subvertetur*, subintelligendo nisi pœnitentiam egerint; quia mensuram horum dierum, & misericordiam Dei tantisper parcentem, nemo scire potest nisi ex revelatione. Et nihil refert quod non evenerit ipsa subversio; quia scilicet non censetur prædicta, nisi sub tali conditione. Quomodo autem ex his verbis & similibus non sequatur, voluntatem Dei esse mutatam, plenius diximus in 1. sent. distinct. 8. §. 7.

v. 3. *Et surrexit Ionas ut fugeret in Tharsis à facie Domini.* Cur Jonas fugerit, causa hîc non exprimitur, ut nec paulò post cum ab eo quærerent qui erant cum eo in navi: *Quid hoc fecisti?* Verùm postea cap. 4. cùm videret Jonas non esse impletum, quod prædixerat, satis aperit causam, cum dicit: *Obsecro Domine, nunquid non hoc est verbum meum, cum adhuc essem in terra mea? Propter hoc praeoccupavi, ut fugerem in Tharsis. Scio enim, quia tu Deus clemens & misericors.* Quibus verbis hanc fugæ suæ causam significat, quod vereretur, ne falsum nunciaret, quod sciret Deum propter hominum pœnitentiam facilè retractare, ut ipse interpretabatur, tales sententias.

CAPUT II.

v. 10. E*Go autem in voce laudis immolabo tibi, quæcumque vovi, reddam pro salute Domino.* Ecce propheta in periculo vitæ constitutus, non tantùm oravit, sed etiam vovit. Rectè igitur faciunt Christiani, qui in periculo constituti ab igne, aqua, morbo, vel hostibus, vel quocumque alio modo certa quædam vota Deo offerunt, ut à periculis eruantur. Sic etiam fecit Sanctus Patriarcha Jacob Genes. 28. dicens: *Si fuerit Deus mecum, & custodierit me in via, &c. Erit mihi Dominus in Deum: & lapis iste, quem erexi in titulum vocabitur domus Dei, cunctorumque quæ dederis mihi, decimas offeram tibi.*

CAPUT III.

v. 10. E*T vidit Deus opera eorum, quia conversi sunt de via sua mala. Et misertus est Deus super*
A *malitia, quam locutus fuerat ut faceret eis.* En opera, ad quæ respexit Deus. Primum fides; dicitur enim in præcedentibus: *Et crediderunt viri Ninivitæ in Deum.* Deinde conversio à peccatis ad justitiam; de qua sic: *Convertatur vir à via sua mala, & ab iniquitate sua.* Tertio, oratio, quæ est signum fiduciæ in Deum, ad veniam consequendam, quæ his verbis innuitur: *Clament ad Dominum in fortitudine.* Quarto, pœnitentiæ opera & afflictiones corporales; de quibus: *Prædicaverunt jejunium, & vestiti sunt saccis à majori usque ad minorem.* Et rex ipse indutus est sacco, & sedit in cinere. Hæc sunt opera ad quæ respexit Deus ut misericordia motus sententiam eversionis revocaret. Ex his colligere licet opera pœnitentiæ neque supervacanea esse, neque
B indifferentia ad justitiam consequendam, aut ad Deum placandum: ac multò minus omnia opera esse peccata, ut impiè docent nostri temporis hæretici. Quæ si vera essent, Deus ad ea respiciens non placaretur, sed potius ad graviorem iram concitaretur, videns populum addere peccata peccatis. Et quidem eos egisse veram pœnitentiam; patet, tum quod ob eam Deus iis pepercerit, tum quod Christus dicat in Evangelio, *Surgent Ninivitæ in judicio, & condemnabunt generationem istam, eò quòd pœnitentiam egerunt*, q. d. pœnitentiam quam ego prædico, & ista generatio non vult facere. Deinde etiam Concil. Trident. sess. 14. cap. 4. de contritione disserens, testatur Ninivitas timore pœnarum utiliter concussos ad Jonæ prædicationem plenam terroribus, pœnitentiam
C egisse, & misericordiam à Domino impetrasse.

Et misertus est Deus super malitia quam locutus fuerat ut faceret eis. Malitia hæc afflictio est & pœna quam civitati fuerat comminatus. Sic in Evangelio: *Sufficit diei malitia sua.* Nec aliter accipiendum videtur quod sequenti capite dicitur: *Et ignoscens super malitia.* Sicut hîc dixit: *Misertus est Deus super malitia.* Quomodo & Joëlis 2. dicitur: *Præstabilis super malitia.*

CAPUT IV.

v. 5. D*Onec videret quid accideret civitati.* Ex superioribus satis apparet Jonæ fuisse revelatum à Deo, quod parciturus esset civitati propter pœnitentiam, & non eam post quadraginta dies deleret, sicut fuerat comminatus. Quid igitur est, quod Jonas adhuc expectat,
D ut videat quid accidat civitati? Hebræa sic habent: *Donec videret, quid esset futurum in civitate.* Unde multi non improbabiliter sic exponunt; ut videret; Utrum Ninivitæ, qui erant in civitate, perseverarent etiam in pœnitentia quam inceperant.

v. 11. *In qua sunt plusquam centum viginti millia hominum, qui nesciunt quid sit inter dextram & sinistram suam*, id est, eorum, qui non peccaverunt; ut interpretatur summarium hujus capitis, in bibliis castigationis Lovaniensis. Sed utrum hoc de infantibus & innoxia ætate tantùm accipiendum sit, an verò etiam de aliis, qui jam pœnitentiam agere inceperant; non exprimunt. Verisimile est, de utrisque promiscuè intelligendum.

FINIS PROPHETIÆ IONÆ.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM MICHÆÆ.

CAPUT PRIMUM.

v. 2. AUdite populi omnes, & attendat terra & plenitudo eius. Per plenitudinem terræ intelliguntur habitatores terræ, quemadmodum exponitur in psalmo 23. *Domini est terra & plenitudo eius, orbis terrarum & universi qui habitant in eo.* Vocantur autem habitatores terrę plenitudo terrę, quia habitando quodammodo replent terram, id est, superficiem terræ, juxta illud Gen. 1. *Crescite & multiplicamini, & replete terram.*

v. 3. *Et ecce Dominus egredietur de loco suo, & descendet, & calcabit super excelsa terra.* Dicitur Dominus egredi de loco suo, id est, de cœlo, quod est habitaculum ejus; non quia locum illum deserit, sed quia cum in cœlo esset, posteà nova quadam operatione cœpit esse alibi; videlicet in terra. Unde hìc sequitur: *Et descendet & calcabit super excelsa terræ.* Nempe Filius Dei, ut ipse testatur, exivit à Patre, & de cœlo descendit in terram; quia cum prius cum Patre esset in cœlo, loco suæ præcipuæ gloriæ; posteà per assumptam naturam humanam cœpit esse in terra.

CAPUT II.

v. 11. VTinam non essem vir habens spiritum, & mendacium potius loquerer. Stillabo tibi in vinum, & in ebrietatem, &c. Verba sunt Prophetæ dolentis super magnitudine & gravitate malorum quæ Deus populo Israëlitico comminatur. Qui locus fortè offendet aliquem, quasi Propheta mendacium optet loqui potius quàm ut se vera loquente, in tam gravem populus incidat calamitatem. Itaque videndum quis sit sensus hujus loci. Potest autem hoc modo intelligi, ut Propheta potius optet se non habere spiritum propheticum, & falsa esse, quæ dicit, quàm ut eveniant gravia illa mala quæ prædicit. Sed hoc non decet prophetam, nisi conformans se divinæ voluntati statim addat, *Veruntamen non mea, sed tua voluntas fiat.* Quare alii sic vertunt ex Hebræo: *Si vir essem spiritum sequens, & mendacium concinnans, & prophetarem tibi de vino & sicera;* Propheta essem pro hoc populo. q. d. Si essem vanus & mendax Propheta, & placentia prænuntiarem; tunc essem Propheta gratus huic populo. Et hic intellectus optimè quadrat cum facto Michææ alterius, de quo legimus 3. Regum 22. Cui cum nuncius missus ab impio Achab rege Israël (non Achaz rege Juda, sub quo iste Michæas prophetavit, amplius centum quinquaginta annis post) cum, inquam, nuncius ille dixisset: *Ecce sermones prophetarum uno ore regi bona prædicant; sit ergo & sermo tuus similis eorum & loquere bona:* Propheta in conspectum regis adductus, per ironiam bona prædixit: *Ascende*, inquiens, *vade prosperè, & tradet Dominus hostes in manus regis.* Et quidem si in tali responsione perseverasset, laudatus fuisset, & remuneratus: Verùm quia seriò adjuratus, ut ex ore Domini loqueretur, tristia & adversa prophetavit, in carcerem missus fuit.

CAPUT III.

v. 10. QVi ædificatis Sion in sanguinibus, & Ierusalem in iniquitate. Id est, qui ampla & magnifica vobis ædificia exstruitis, quibus ornatis Sion & Jerusalem; non ex opibus justè partis, sed ex oppressione pauperum, & injustitia, collectis. Sanguinum enim nomine sæpè in sacris litteris significatur omnis injusta vis in proximum, sive ea fiat occidendo, sive calumniis & extorsionibus opprimendo. Accommodant etiam quidam non malè hanc sententiam, dicentes eos ædificare Sion in sanguinibus, quorum ardens studium est consanguineos, sive digni illi sint, sive indigni, ad ampla sacerdotia, & præcipuas dignitates in Ecclesia Dei, quæ Sionis & spiritualis Jerusalem nomine significatur, quibuscumque modis promovere.

v. 11. *Principes in muneribus iudicabant, & sacerdotes eius in mercede docebant, & propheta eius in pecunia divinabant.* Quàm gravia hæc peccata sint, indicant verba quæ sequuntur. Sic enim sequitur: *propter hoc Sion quasi ager arabitur, & Jerusalem quasi acervus lapidum erit.* Non tamen prohibentur isti necessaria vitæ accipere, sed ne pro ratione numerum judicent, doceant, vel prophetent. Sic hoc loco paulò ante vers. 5. *Si quis non dederit in ore eorum quippiam; sanctificant super eum prælium.* q. d. statim velut prophetico spiritu indicant illi prælium seu bellum, & sæva minantur. Et similiter intelligendum est, quod dicitur: *Sacerdotes in mercede docebant.* Licere enim necessaria vitæ accipere, imò Doctores & prædicatores jus & potestatem habere, ea ab iis, quos docent, accipiendi; prolixè docet Paulus 1. Cor. 9. etiamsi ipse certis de causis noluerit eo jure uti. Vide ibidem nostrum commentarium.

CAPUT IV.

v. 1. ET erit in novissimo dierum, erit mons domus Domini præparatus in vertice montium. Verba eadem habentur Isaïæ 2. usque ad illud: *Et sedebit vir subtus vineam suam.* Et cum ambo eodem tempore prophetaverint, hic in Samaria, ille in Jerusalem, dubium est, an alter ex altero sua verba acceperit, an verò ambo immediatè ex inspiratione Spiritus sancti, neutro de alterius prophetia sciente? Certè Isaïam sua verba non accepisse ex Michæa, sed ex immediata Dei inspiratiône satis ostendit illud, quod in primaria civitate, in ipsa Jerusalem magna solemnitate prophetaverit; Sed & Michæas, si prius legit prophetiam Isaïæ, non tamen inde verba sumpsit, nisi dirigente Spiritu sancto. Porrò complectitur hæc prophetia quatuor insignes notas Ecclesiæ. Et primò quidem *Unitas* significatur, in eo quod ad unum montem omnes confluant, *qui est in vertice montium*, & inde doctrinam accipiant. Secundo *Sanctitas* intelligitur in doctrina, quæ appellatur lex & verbum Domini, & maximè in doctrinæ observatione, de qua dicitur: *Ibimus in semitis eius.* Tertio quod *Catholica* sit, ostenditur, quia, ut expressius Isaïas dicit, *fluent ad eum omnes populi.* Quarto quod *Apostolica*, quia dicitur, *De Sion egredietur lex, & verbum Domini de Jerusalem.* Ibi enim Apostolica cœpit prædicatio, atque inde diffusa est in omnes gentes. Ac denique simul manifestè ostenditur, quod Ecclesia sit *visibilis* & conspicua; nempe quia monti comparatur, & quidem in vertice montium collocato. Et certè nisi conspicua esset Ecclesia, non possent hortari se mutuo populi, (id quod hìc futurum prænunciatur) dicentes: *Venite ascendamus ad montem Domini*, &c.

v. 8. *Et tu turris gregis nebulosa; filia Sion.* Turris gregis mentio est, jam tum Genes. 35. vers. 21. Cæterum quam turrim Scriptura intelligat, vide latè apud Hier. hoc loco.

CAPUT V.

v. 2. ET tu Bethleem Ephrata parvulus es in millibus Iuda, Ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israël. Citatur hic locus Matth. 2. *Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda.* Quomodo consentiunt *parvulus es*; & *nequaquam minima es*; cum hæc è diametro videantur pugnare? *Respondeo* solere Evangelistas non verba anxiè citare ex prophetis, sed satis eis esse si sententias reddant

Sententiam autem reddidit Matthæus dicto loco. Est enim hic sensus prophetiæ: Tu Bethleem nunc quidem parvula es & despecta in millibus Juda; quia oppidum exiguum & contemptibile: Sed futurum est, ut nequaquam amplius hominum opinione parvula dicaris: quia ex te nascetur qui regat populum meum Israël. A cujus dignitate tu, quæ antea parvula eras, magna deinceps in æstimatione habeberis. Quærit S. Th. 3. p. quæst. 35. art. 7. Utrum Christus debuerit nasci in Bethleem; & resolvit quod fuerit valde conveniens ut ibi nasceretur, ob duas rationes quas ponit in corp. art. Vide locum, & nostra, citato loco Matth. 2.

v. 5. *Et suscitabimus super eum septem pastores & octo primates.* Per septem & octo numeros intelligit numerum indefinitum, & per pastores, & primates principes Medorum & Persarum, qui terram Assur & terram Nemrod, id est, Assyriam & Babyloniam devastarunt. Pro eo autem quod in nostra versione vulgata habetur, *& pascent terram*, est in Hebræo verbum *Rhabac*, & ideo poterat verti, & conterent seu confringent terram; vel vi armorum conjungent terram Assur & terram Nemrod, id est, ex duobus regnis Assyriorum & Babyloniorum unum efficient; vel pascent terram, id est, violenter gubernabunt. Hæc etiam omnia significat verbum *Rhabac.*

CAPUT VI.

v. 7. NUnquid *dabo primogenitum meum pro scelere meo?* Quare homo non dabit primogenitum suum pro scelere suo, si Deus Pater dedit unigenitum suum pro scelere nostro? Respondeo, primogenitum suum nemo potest dare in mortem sine proprio scelere parricidii, neque ibi quicquam est quod Deum possit placare, sed quod graviter offendat. Placat autem Deum Patrem Filii obedientia, humilitas, patientia, qua mandato accepto à Patre tradidit seipsum in mortem, mortem autem crucis.

v. 8. *Indicabo tibi, ô homo, quid sit bonum, & quid Dominus requirat à te. Utique facere iudicium, & diligere misericordiam & sollicitum ambulare cum Deo tuo.* Primum est facere judicium, ut videlicet per opera justitiæ vitam consequamur. Secundo, diligere misericordiam, ut videlicet per opera misericordiæ veniam impe- A tremus. Tertio, sollicitum ambulare cum Deo, ut nimirum à justitia per baptismum, vel reconciliationem accepta, non excidamus. Ad eam enim rem vehementer expedit, semper sollicitum esse, & nunquam securum de salute; juxta illud Proverb. 28. *Beatus homo, qui semper est pavidus*, & 1. Corinth. 10. *Qui se existimat stare, videat ne cadat.* Et hujusmodi loca diligenter notanda sunt contra perniciosam illam securitatem, quam suis sectatoribus ingerunt hæretici nostri temporis; requirentes ab eis fidem, id est, præsumptionem, qua certò statuant sibi peccata remissa; & Christum per omnia pro nobis satisfecisse, ut nihil nobis pœnarum temporalium subeundum sit, non intelligentes per talem fidem se eos præcipitare in damnationem. Sed contra monet Paulus Philipp. 2. Nempe, *ut cum metu & tremore* B *salutem suam operentur.* Et David psal. 2. *Servite Domino in timore, & exultate ei cum tremore.* Debemus autem solliciti ambulare cum Deo, non propter illius morositatem aut difficultatem quæ nulla est; sed propter nostram fragilitatem quæ est maxima.

CAPUT VII.

v. 2. PEriit *sanctus de terra, & rectus in hominibus non est: omnes in sanguine insidiantur*, &c. Similis locus est Isaïæ 64. *Facti sumus ut immundi omnes nos*, &c. Sed hic locus expositio quædam est illius apud Isaïam. Hic enim prophetam non agere absolutè de omnibus, neque se inter eos connumerare ostendit verbis sequen- C tibus, dum subjungit v. 4. *Qui optimus in eis est, quasi paliurus: & qui rectus, quasi spina de sepe.* Intelligenda est ergo utraque prophetia de certo quodam genere hominum, nempe de Judæis carnalibus ex lege sibi justitiam vindicantibus.

v. 9. *Iram Domini portabo, quoniam peccavi ei, donec causam meam indicet. Quæritur*, Quomodo expectat judicari causam suam, cum se peccasse fateatur? *Respondeo*, fatetur se peccasse Domino, ideoque offert portare iram ejus, id est, patienter ferre afflictionem ab eo immissam. Verùm quia illa afflictio erat inflicta per malos homines, injuriam ipsi inferentes, & injustè vexantes; hinc addit; *donec causam meam indicet*; nempe contra istos inimicos meos me affligentes.

FINIS PROPHETIÆ MICHÆÆ.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM NAHUM.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. ONus *Ninive.* Ninive figuram gerit gentilis populi, sed duplici modo. Qui enim tempore Jonæ, ejus prædicatione commoti pœnitentiam egerunt, eam gentilis populi partem significant, quæ per Apostolorum prædicationem ad Christum vocata est, & ad salutem pervenit. Qui autem posteà in veteri idololatria, aliisque peccatis permanentes à Chaldæis expugnati sunt, contra quos dirigitur præsens prophetia Nahum, significant eam gentilium partem, quæ Apostolorum prædicationi non acquievit, sed in suâ permansit infidelitate.

v. 9. *Quid cogitatis contra Dominum? consummationem ipse faciet; non consurget duplex tribulatio.* Posteriora hoc modo transferunt septuaginta. *Non vindicabit bis in idipsum in tribulatione.* Et sensus est: Dominus una punitione faciet consummationem, id est, penitus disperdet, & conteret vos, ut non sit opus punitione secunda. Neque tamen ex his verbis rectè statuitur, idem peccatum non posse sæpius puniri; quamquam id quodam A sensu verum sit; scilicet, si loquamur de pœna, quæ sit peccati adæquata mensura, id est, quæ gravitati peccati secundum justitiam respondeat. Nam alio sensu, peccata impiorum etiam sæpè bis puniuntur: nempe, quando & in hoc sæculo temporalem, & in futuro æternam pœnam sustinent, sicut de Herode, Antiocho, & aliis legimus; quia videlicet pœna præsentis temporis eis ad aliorum terrorem illata, tamen nequaquam adhuc erat tam gravium peccatorum justa mensura. Nota etiam sententiam prophetæ non esse universalem. Non enim dicit, quod nunquam consurgat duplex tribulatio, aut B quod sit injustum alicui secundo tribulationem inferri à Deo; nam *multa sunt flagella peccatorum*, psalm. 31. sed tantum loquitur de statu rei præsentis: nempe quod tunc ita semel vastabitur & conteretur Ninive, ut secundæ vastationi locus non relinquatur.

CAPUT II.

v. 2. QUia *reddidit Dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israël.* Cum ista prophetia, non dirigatur contra Israël, nec contra Judam, *quæritur*, quomodo Propheta meminerit superbiæ Jacob

& Israël? Ad hoc dupliciter *respondetur*, Hieronym. exponit hoc modo: Sicut Dominus ultus est Judam de superbia Sennacherib, interfecto exercitu ejus in Judæa, & ipso à filiis suis jugulato; sic ulciscetur Dominus Israël, id est, decem tribus quæ à superbis Assyriis possidentur. Intelligit ergo Hieronymus per superbiam Jacob & superbiam Israël, eam quam hostes ejus adversus eam declararunt. Alii per superbiam intelligunt magnificentiam, & sic exponunt: Restituet Dominus magnificentiam & dignitatem populi sui Jacob & Israël, subversis hostibus, à quibus opprimebantur.

v. 7. *Et ancillæ eius minabantur*, id est, ducebantur, quomodo grex ovium aut armentorum minari, & duci dicitur. Sic Exodi 3. de Moyse pascente oves Iethro soceri sui: *Cumque minasset gregem ad interiora deserti.* Et hanc esse vocis hujus significationem hoc loco, manifestum est ex Hebræo & Græco, ut planè reiiciendus sit quorundam commentarius, de minis seu comminationibus, nescio A quibus, istarum ancillarum. Nam & sequitur; *minabantur gementes, ut columbæ*, quod nullo modo videtur esse minas jactantium. Itaque & quod adjungitur; *murmurantes in cordibus suis*, de dolore tantum & amaritudine cordium intelligendum, non de minis.

CAPUT III.

v. 18. *Dormitaverunt pastores tui rex Assur, sepelientur principes tui.* Eosdem vocat Propheta pastores quos principes; significans officium omnium eorum, qui populo præsunt, sive civiliter, sive spiritualiter, esse, non dominari in populo, aut pro imperio, aut animi voluptate agere, sed populum pascere, id est, omne studium suum, & administrationem conferre ad utilitatem, & salutem populi. Unde David psalm. 77. dicit se constitutum à Domino, *Pascere Iacob servum suum, & Israël hæreditatem suam.* Nec tantum sacræ litteræ hoc pacto loquuntur, sed & apud Homerum legimus principes Græcorum pastores appellatos.

FINIS PROPHETIÆ NAHVM.

ANNOTATIONES

IN PROPHETIAM HABACVC.

CAPUT PRIMUM.

v. 2. *Usquequo Domine clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non salvabis?* Et tandem concludit; *quia impius prævalet adversus justum, propterea egreditur judicium perversum.* Hæc verba prima quidem facie videntur esse expostulantis cum Deo, & velut conquerentis de perversa rerum humanarum administratione. Sed revera neque ex impatientia, neque ex errore circa providentiam Dei hæc oratio procedit; sed tantum, cum exaggeratione aliqua oppressionis justorum ab impiis, petit de impiis aliquando sumi supplicium. Ita & Apocalyp. 6. Martyres sub altari positi clamant: *Usquequo Domine, non vindicas sanguinem nostrum?* Et simili modo queritur Jeremias c. 10. sed omnem prius perversæ de Deo opinionis suspicionem simul tollit, ipso querimoniæ initio, dicens: *Iustus quidem es Domine, si disputem tecum*, &c. Ita scilicet & hic Propheta seq. cap. sibi, & cuilibet alteri, providentiæ divinæ rationem nondum satis assequenti, respondet; *Si moram fecerit, expecta eum; quia veniens veniet & non tardabit. Et qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semetipso. Iustus autem in fide sua vivet.* q. d. qui cum fide expectat promissiones Dei; etiamsi multa adversa patiatur ab impiis, per eam fidem vivet.

v. 13. *Mundi sunt oculi tui, ne videas malum, & respicere ad iniquitatem non poteris.* Hic sine dubio *respicere*, idem est quod alibi, cognoscere, seu approbare; sicut illud in Evangelio, *Nescio vos*, id est, non approbo, non recipio. Significat ergo Propheta Deo malum, id est, peccatum & iniquitatem minimè placere posse. Sed *quæritur* quid ergo sibi velit, quod mox sequitur; *Quare respicis super iniqua agentes, & taces devorante impio justiorem se?* Sic enim sine negatione & tamen cum interrogatione legunt biblia Sixtina correcta. Pridem legebatur cum negatione; *Quare non respicis super iniqua agentes?* & sensus reddebatur, quare non punis, quare non vindicas? Sed & nunc eodem sensus redit, q. d. Tu Domine non potes, sat scio, respicere ad iniquitatem eam approbando, &, quare tamen respicis, & bene vides aliquos iniquè agentes, & taces? Et respondet suæ querimoniæ tandem cap. seq. cum ait; *Si moram fecerit, expecta eum*, &c.

CAPUT II.

v. 4. *Iustus autem in fide sua vivet. Quæritur* quæ fides intelligatur? *Respond.* accommodatur ab Apostolo ad Hebr. 10. ad fidem promissorum Dei, ut patet ex cap. sequenti ad Hebr. 11. Et nihilominus idem Apostolus ad Rom. 1. & ad Galat. 3. accipit de fide, qua in Christum redemptorem creditur. Quare videtur tota fides Christiana intelligi, qua credimus Deum esse, & Christum sua A morte nos redemisse, ac denique justitiæ repositam esse coronam in cœlis. Vide plenius in commentario nostro ad jam dicta loca. Justus enim propter fidem, & spem futurorum bonorum, quæ credit, licet non videat, vivit, & perseverat in justitia, & bonis operibus. Cognitio enim finis propositi, cum spe illum obtinendi, facit, ut homo propter illum finem bona operetur: quod latè declarat locus ad Hebr. 11. & fidei definitio ibi posita.

CAPUT III.

v. 1. *Oratio Habacuc pro ignorantiis.* Hier. videtur dicere quod Habacuc velut canticum pœnitentiæ hoc scripserit, & se reprehenderit de eo, quod cap. primo conquestus erat: *Usquequo Domine clamabo, & non exaudies?* &c. Et ita loquitur Hier. lib. 1. contra Pela- B gian. in fine, & in prologo commentarii hujus loci. Verùm in ipso commentario temperat sermonem, dicens prophetam vel ex sua, vel populi, vel humanæ impatientiæ persona talia dicere. Atque adeò prophetam Habacuc in illa querela non plus peccasse, quàm Jeremiam in simili; ostensum est suprà, cap. 1. ad dicta verba, *Usquequo*, &c. Intellige ergo *pro ignorantiis*, scilicet populi.

v. 2. *Domine opus tuum, in medio annorum vivifica illud.* Opus istud intelligitur totum mysterium redemptionis nostræ; comprehendens scilicet Christi incarnationem, passionem, resurrectionem, id est, Evangelii, & novæ legis prædicationem, ac veteris legis in novam commutationem. Istud enim opus est, cujus promissi fidem suprà requirebat, dicens: *Justus autem in fide sua vivet. Vivificat* autem hoc opus Deus, dum illud implet, & quidem C *in medio annorum*; id est, in plenitudine temporis; vel, ut alii exponunt, in dimidio hebdomadis: quando videlicet juxta prophetiam Danielis prædicitur, abrogato veteri sacrificio, venturus Christus.

Septuaginta interpretes vertunt: *In medio duorum animalium cognosceris.* Græcè est ζώων, *animalium*, vel ζωῶν, *vitarum*. Ecclesia in nocte Nativitatis Domini canit, animalia vidisse Dominum; scilicet respiciens ad hunc locum. Et in Circumcisione Domini expressè canit: *In medio duorum animalium jacentem in præsepio.* Quidam, ut meminit Hieronym. duo animalia interpretati sunt, Filium, & Spiritum sanctum. Sed videtur ex expositio quiddam Origenianum sapere, nec eam probat Hieronym. sed tantum refert. August. lib. 18. de civit. cap. 32. in medio duorum animalium exponit, vel duorum testamentorum, vel duorum latronum, vel in medio Moysi & Eliæ. Item in concione ad Catechumenos cont. Judæos cap. 13. tom. 6.

v. 13. *Egressus es in salutem populi tui; in salutem cum*

Christo tuo. Quamvis hoc modo vertat Hieron. idem tamen dicit in Hebræo sic haberi: *Egressus es in salutem populi tui, cum Jesu Christo tuo.* Dices, Cur ergo non ita vertit? Videtur Hieronymus non aliud velle, quàm Hebræa posse etiam in hunc sensum accipi; sed A rectius priori modo. Commemorat ibidem sextam editionem vertisse hoc modo: *Egressus es ut salvares populum tuum per Iesum Christum tuum.* Et hac versione dicit proditum manifestissimè sacramentum. Paguinus vertit eodem modo quo Hieron.

FINIS PROPHETIÆ HABACUC.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM SOPHONIÆ.

CAPUT PRIMUM.

v. 5. ET eos qui adorant super tecta militiam cœli, & adorant, & jurant in Domino, & jurant in Melchom. Non vituperat jurationem in Domino; sed peccatum jurantium per Deos falsos aggravat, ex eo quod iidem qui jurabant Deum verum, etiam jurarent per Deos falsos. Cedit enim in contemptum Dei, si quis eodem ore juret Dominum, & Melchom, id est, Deum verum & falsum. Erat enim Melchom idolum Ammonitarum; de quo in lib. Regum & alibi. Tali modo & Jacobus Apostolus exaggerat malitiam linguæ, c. 3. his verbis: *In ipsa*, inquit, *benedicimus Deum & Patrem, & in ipsa maledicimus homines, qui ad similitudinem Dei facti sunt. Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio.* Vide ibidem nostr. Comment.

v. 12. *Et erit in tempore illo; Scrutabor Ierusalem in lucernis, & visitabo super viros defixos in facibus suis; qui dicunt*, &c. Verba ad litteram pertinent ad Jerusalem vastatam à Chaldæis: in qua vastatione omnia, etiam abditissima loca, scrutabantur hostes, sic ut adhibitis lucernis fieri solet. Sed *typicè* significatur extremum judicium: in quo Dominus in lucernis scrutabitur Jerusalem, quando & occulta omnia cordium manifestabuntur, & in lucem proferentur à judice. Illud autem quod sequitur; *qui dicunt in cordibus suis, Non faciet Dominus bene, & non faciet malè*, vox est virorum, qui *defixi sunt in facibus suis*, id est, qui ita affixi sordibus rerum terrenarum, ut omnem cogitationem divinæ providentiæ seponant, & abiiciant à se; proferentes has impias voces: *Non faciet Dominus benè*, id est, non reddet præmia justis: *Et non faciet malè*, id est, nec reddet supplicia impiis. Id autem non aliud est quàm providentiam negare. Vide etiam Thren. 3. v. 37. & 38.

CAPUT II.

v. 3. QUærite Dominum omnes mansueti terræ, qui judicium ejus estis operati, quærite justum, quærite mansuetum. Sicut in psalmo dicitur: *Diligite Dominum omnes recti corde*, qui tamen nisi Dominum diligerent, A recti corde non essent: Ita hoc loco mansuetis terræ dicitur: *Quærite Dominum. Quæritur* autem quare hæc non sit supervacanea Prophetæ exhortatio, cum eo ipso, quo mansueti sunt, jam antea Dominum quæsierint? *Respondeo*, quando *impiis* dicitur, *Diligite Dominum*, monentur facere id quod antea non faciebant; quando autem *rectis corde* dicitur, *Diligite Dominum*, monentur amplius & diligentius facere quod antea faciebant. Ita & cum dicitur malis & doctis; *quærite Dominum*, monentur facere, quod non faciebant; quando autem mansuetis dicitur Quærite Dominum, (ut hoc loco) monentur, eum quem quærebant, majori studio & devotione quærere. Quærere autem Dominum non est aliud quàm quærere regnum Dei, & justitiam ejus, ut in Evangelio dicitur. Ex B quo intelligitur justitiam quæri à justo, ut justificetur amplius; juxta illud Apocal. 22. *Qui justus est, justificetur adhuc*, ubi termini mutationis sunt, (ut philosophicè loquamur) minor justitia, & major; sicut in accretione minor & major quantitas.

CAPUT III.

v. 13. Reliquiæ *Israël non facient iniquitatem, nec loquentur mendacium.* Quamvis fortè ad litteram hoc dictum sit de Judæis ex captivitate Babylonica reducendis in terram suam: quando postea ille populus non amplius deflexit ad idololatriam; certior tamen sensus est de reliquiis Judaïci populi, id est, paucis illis, qui in Christum, per Christi & Apostolorum prædicationem, crediderunt. Sic enim reliquias Israël juxta Isaïæ C vaticinium cap. 10. v. 22. intellexit Paulus ad Rom. 9. v. 27. Et de his verissima esse cognoscet, quæ hîc à Propheta commemorantur, quisquis sanctitatem & perfectionem primitivæ illius Ecclesiæ ex Judæis, in Actis Apostolorum, & in epistola Pauli ad Hebræos diligenter observaverit. Non tamen ita dicuntur non facturi iniquitatem, quasi nemo inter eos peccator fuerit (nam Ananias & Sapphira Spiritui sancto mentiti sunt Act. 5. & alii præterea potuerunt esse peccatores) sed quia congregatio illa pro majori parte laudem illam merebatur.

FINIS PROPHETIÆ SOPHONIÆ.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM AGGÆI.

CAPUT PRIMUM.

v. 5. & 6. POnite corda vestra super vias vestras, Seminastis multum, & intulistis parum, Comedistis, & non estis satiati. Monet Propheta populum, ut consideratione privatorum saltem malorum agnoscant iratum sibi Dominum, propter neglectum reædificationem templi. Sensus ergo est. Advertite animum ad statum & successum rerum vestrarum, & ex ste- A rilitate quam patimini, certè colligite iratum vobis Dominum. Cùm autem etiam subjungit: *Bibistis, & non estis inebriati*, non idcirco putandum est ebrietatem computari inter divina beneficia; Nam secundum Apostolum ebrietas inter ea vitia collocatur, quæ excludunt à regno Dei; sed vel ebrietatis nomine satietatem potius intelligit, sed moderatam, sicut præcedit: *Comedistis & non estis satiati*, vel negat populo tantam fuisse abundantiam vini, unde posset inebriari: q. d. *Et non estis inebriati*, id est, & non potuistis inebriari.

CAPUT II.

v. 7. *Adhuc unum modicum, & ego commovebo cœlum & terram, & mare, & aridam. Et movebo omnes gentes, Et veniet desideratus cunctis gentibus.* Apertissimum vaticinium est de adventu Christi, & gratia novi Testamenti. Quod igitur dicit, *Adhuc modicum*, significat post breve tempus venturum Christum: quod imprimis contra Judæos carnales notandum, qui usque hodie adhuc suum Christum expectant. Citans hunc locum Apostolus ad Hebr. 12. significat Deum anteà semel movisse terram; nunc autem promittere, quod movebit non solum terram, sed & cœlum. Terram semel movit Deus, quando apparens in monte Sina, per fulgura, & horrenda tonitrua exterruit populum illum terrenum, qui tamen nihil aliud quàm terra remansit: In adventu autem suo Christus, non solum terram; sed & cœlum movit; quando non terrestria tantum, sed & cœlestia in suo sanguine instauravit; aut certè, quod proprium est gratiæ novi Testamenti, quando terrenos homines in spirituales commutavit. August. in Psal. 118 con. 20. & serm. 15. de diversis cap. 7. illud, *Et veniet desideratus cunctis gentibus*, refert ad secundum Christi adventum. Sed obstat quod dicitur: *Adhuc modicum.* Agitur igitur de eo quod proximè erat futurum. Movetur August. hac ratione, quia primum adventum gentes non expectabant; hîc autem dicitur, *veniet desideratus.* Sed respondetur, dicitur *desideratus*, id est, desiderabilis, ut qui summum beneficium redemptionis & salutis iis esset allaturus.

A

v. 10. *Magna erit gloria domus istius novissimæ plusquam primæ.* Hoc nonnulli referunt ad tempora quæ Christi adventum præcesserunt, quando, ut in lib. 2. Machab. capite 3. vers. 2. legimus; etiam reges externi locum illum summo honore dignum ducebant, missis eò muneribus, & subministratis hostiis, & aliis sumptibus ad sacrificia. Alii ad Christi referunt adventum, cujus præsentia templo illi mirificum splendorem attulit; ibi scilicet oblatus est, ibi docens, ibi mira patrans fuit. Neque obstare volunt huic sententiæ; quod Antiq. 15. cap. ult. Josephus testetur templum hoc à Zorobabel ædificatum, ab Herode prorsus destructum; & aliud reædificatum fuisse: Nam dicunt; eodem loco & iisdem fundamentis fuisse ædificatum; & sic idem poterat templum recenseri. At hoc non consentit cum illo capite 15. libri ult. §. 1. & 10. Additio Censoris. Sed sine dubio, sicut quod præcedit; *Et veniet desideratus cunctis gentibus*, de Messia intelligitur, non tantum quatenus ad Judæos; sed quatenus ad omnes gentes salvandas missus est; sic & quod subjungitur de gloria domus illius novissimæ, maximè & principaliter de gloria Ecclesiæ ex omnibus gentibus collectæ intelligendum est.

B

FINIS PROPHETIÆ AGGÆI.

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM ZACHARIÆ.

CAPUT PRIMUM.

v. 3. *Convertimini ad me; ait Dominus exercituum, & convertar ad vos, dicit Dominus exercituum.* Magni ponderis, profundique sensus sententia, cui secundo illa verba juncta sunt; *Dicit Dominus exercituum*, Cæterum quomodo hinc consequens non fit, liberum arbitrium aliquo modo, saltem ad bonum movere se posse, antequam Deus per gratiam se ad nos convertat, quod olim volebant Pelagiani; vide explicatum infrà ad Malachiæ 3. v. 7. ad ista verba prorsus his similia: *Revertimini ad me, & revertar ad vos.*

v. 12. *Et respondit Angelus Domini, & dixit; Domine exercituum, usquequo tu non misereberis Ierusalem? --- iste jam septuagesimus annus est.* Habemus hîc clarum, & irrefragabile scripturæ testimonium, quo ostenditur sanctos Angelos intercedere pro hominibus apud Deum, ac divinam iram deprecari, & misericordiam ejus flagitare. Testimonium, inquam, ita clarum, ut mirum sit, qua fronte illud hæretici obscurare conentur. Quod si sancti Angeli interpellant pro nobis, ergo multo magis Sanctorum hominum defunctorum animæ, quæ cum Christo regnant, pro fratribus suis hîc adhuc in terra militantibus, Dei misericordiam interpellabunt. Multo enim major est naturæ societas hominibus inter se, quàm inter homines & Angelos. Quod autem additur: *Iste septuagesimus annus est*, convincit septuaginta annos à Jeremia cap. 25. & 29. prædictos, esse impletos eo tempore, quo hæc prophetia scripta est. Scripta est autem, ut hoc eodem cap. 7. dicitur, *anno secundo Darii.* Cognito autem illorum annorum termino, facilè etiam, facta supputatione, eorum initium inveniri poterit.

CAPUT II.

v. 4. *Absque muro habitabitur Ierusalem præ multitudine hominum, & iumentorum in medio ejus.* Hebraïcè: *Instar villæ habitabitur*, quasi dicat, Jerusalem habitabitur more villarum; quæ sunt absque muris; ita ut semper extendi possint ulterius. Et sensus est, quod tanta erit multitudo confluentium Jerusalem, ut ambitus murorum omnes capere non possit. Sed aptissimè refertur ad Ecclesiam novi Testamenti, in omnes gentes propagandam. Interpres Vatabli sic reddidit: Vicatim habitabitur Jerusalem, id est, per omnes vicos: ita ut nulla pars ejus futura sit habitatore vacua. Sed priorem sensum confirmat quod sequitur: *Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu.*

C

CAPUT III.

D

v. 1. *Et ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum ——— & Satan stabat ut adversaretur ei;* Et v. 3. *Et Iesus indutus erat vestibus sordidis.* Ecce Iesum filium Iosedech sacerdotem magnum; qui non tantum nomine, sed & re gestâ, quæ hîc describitur, apertè prætulit figuram Christi Salvatoris. Primum scilicet, quando satanæ stanti à dextris ejus, ut adversaretur ei; adempta est omnis potestas nocendi. Ita enim Christus de se loquitur Ioan. 14. *Venit princeps hujus mundi, & in me non habet quicquam.* Deinde in eo quod dicitur: *Jesus erat indutus vestibus sordidis, & dictum est astantibus; Auferte vestimenta sordida ab eo.* Quid autem per vestimenta sordida intelligatur, exponit ipse Dominus, quando ablatis iis sic Iesum hunc, filium Iosedech, alloquitur; *Ecce abstuli à te iniquitatem tuam, & indui te mutatoriis;* Igitur vestimenta sordida iniquitatem significant; non ipsius Christi Domini nostri, qui fuit Agnus sine macula; in cujus ore dolus inventus non est; sed iniquitatem humani generis, sicut Isaias dicit cap. 53. *Posuit in eo iniquitatem omnium nostrum.* Hanc iniquitatem Deus Pater abstulit ab eo, *& induit eum mutatoriis*, quando post passionem excitavit eum à mortuis, induens eum veste immortalitatis; & sicut Apostolus ait ad Phil. 2. *Propter quod & Deus exaltavit illum, & dedit illi nomen; quod est super omne nomen.*

E

CAPUT IV.

v. 6. *HOc est verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum.* Post ostensam Prophetæ visionem de candelabro aureo, & lampade in eo posita, & duabus olivis; altera à dextris, altera à sinistris; dicitur tandem hoc esse factum verbum Domini ad Zorobabel; *Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus.* Per aureum candelabrum intelligitur Ecclesia; per lampadem Christus, qui super caput candelabri positus est, quia *ipse caput corporis sui, quod est Ecclesia*, ad Ephes. 5. eamque velut è sublimi universam illuminat. Duas autem olivas intelligunt Moysen & Eliam, qui cum Domino loquebantur in monte Matth. 17. ut in Moyse, lex; in Elia Prophetia intelligatur, quia Christus ab B utroque testimonium accepit. Et responsum est Zorobabel; *Non in exercitu, nec in robore:* quibus verbis significatur verus Zorobabel, id est, Christus, qui de semine Zorobabel nasciturus erat, non exercitu armato, aut humanis viribus redempturus genus humanum, aut subacturus adversas potestates, sed *in spiritu Dei*, tum quia de Spiritu sancto conceptus est, tum quia cuncta redemptionis nostræ mysteria in Spiritu sancto peregit. Sententia quoque ista aptè accommodari poterit ad principes Christianos, qui tametsi exercitum parent ad bellum, in Deo tamen præcipuum fiduciæ robur, collocare debent canentes illud Psalmi 19. *Hi in curribus & hi in equis: nos autem in nomine Dei nostri invocabimus.*

CAPUT V.

v. 2. *EGo video volumen volans.* Et v. 4. *Quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, judicabitur, & omnis jurans similiter ex hoc judicabitur.* Quod de fure dicitur, difficultatem non habet; sed id quod dicitur de jurante, imò de omni jurante; cum alibi quidam dicantur laudabiliter jurare, ut Psal. 62. *Laudabuntur omnes qui jurant in eo*, & prius Psal. 23. dicitur habitaturus in tabernaculo Domini, *qui jurat proximo suo, & non decipit.* Auget præsentem difficultatem, quod Euseb. lib. 6. histor. Eccles. cap. 5. narrat Basilidem ex milite Christianum factum, cum ab eo jusiurandum exigeretur, constanter affirmasse sibi omnino non licere jurare; eò quòd Christianus esset. Et hujusmodi argumenta adferunt Anabaptistæ. Ad locum prophetæ, prompta est responsio: Nam per eum qui jurat, intelligit pejerantem: quod manifestum D est ex verbis subjunctis, quibus ait, de volumine loquens: *Et veniet ad domum furis, & ad domum jurantis in nomine meo mendaciter.* Et capite 8. similiter dicitur: *Iuramentum mendax ne diligatis.* De Basilide variè responderi potest. Primò, fortè nondum erat plenè institutus in præceptis Christianis; & sic, quia Christiani sollicitè abstinebant ne temerè jurarent, putavit ille apud Christianos prorsus vetitum esse jusiurandum. Vel etiam, quod causa ob quam exigebatur jusiurandum, parvi erat momenti: Erat enim ei controversia cum sociis satellitibus. Vel denique quod juramentum exigebatur ab eo, non qualecumque, sed quale illis in usu erat, ut per Deos, per Jovem, per Herculem, per fortunam Cæsaris jurarent. Eo modo autem jurare omnino Christiano non licet.

CAPUT VI.

v. 12. *ECce vir, Oriens nomen ejus.* Ad litteram Zorobabel hoc nomine significatur, idem qui supra cap. 3. ubi de eo scribitur: *Ecce enim ego adducam servum meum Orientem.* Mysticè verò non est dubium, nomen hoc, & utrumque locum ad Christum pertinere, qui est verus Oriens; unde lumen & vita nobis funditur, de quo canit alter Zacharias pater Baptistæ, Lucæ 1. *Visitavit nos Oriens ex alto*, &c. Vide etiam si placet, quod scribit Ribera de hoc prolixè in cap. 3. hujus ejusdem prophetiæ. Notandum enim, quod tam hoc loco, quàm cap. 3. vox Hebræa est, quæ magis propriè videtur significare [*germen*] quam etiam Hieronym. alibi Latinè *germen* reddidit, ut Jerem. 23. *Et suscitabo David germen justum.*

A tametsi etiam illic Septhaginta verterint ἀνατολὴν, id est Orientem, sicut hoc utroque loco.

CAPUT VII.

v. 5. *CVm jejunaretis & plangeretis in quinto & septimo (mense) per hos septuaginta annos, nunquid jejunium jejunastis mihi?* Et similia habentur capite sequenti. Nec tamen illa eo sensu accipienda sunt, ad quem ea detorquent hæretici nostri sæculi, quasi iis significetur Deum non placari jejuniis, aut non exhiberi per ea cultum Deo gratum, aut non satisfieri pro peccatis, cum testetur Lucas cap. 2. Annam prophetissam *jejuniis servisse*, scilicet Deo, id est, cultum Deo exhibuisse. Id enim planè significat vox Græca ibi posita, λατρεύειν. Sed scilicet corrigit propheta inutilem jejunandi modum, imò superstitionem Iudæorum, existimantium jejunio Deum placari, etiamsi à peccatis non abstinerent. Propterea itaque ante omnia monet, ut opera justitiæ & misericordiæ diligenter exerceant; ita demum futurum, ut Deo gratum & placabile sit eorum jejunium; & sic causam jejunii convertendam in occasionem gaudii, & festivæ solemnitatis. Deinde loquitur propheta non tam de jejuniis lege præscriptis, quàm à populo post eversionem civitatis voluntariè assumptis. Nam jejunium quarti mensis servabant, quod eo mense capta esset civitas; quinti mensis, quod in eo templum exustum esset; septimi, quod in eo Godolias occisus; decimi quod in eo Nabuchodonosor cœperit obsidere Ierusalem. Hæc ergo jejunia promittit in gaudium convertenda; dum in tam felicem statum civitatem restituendam dicit, ut prioris luctus memoria quodammodo C obliteretur. cap. 8. v. 19.

CAPUT VIII.

v. 19. *HÆc dicit Dominus exercituum: Iejunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium septimi, & ieiunium decimi erit omni Iuda in gaudium & lætitiam.* Quid hæc sibi velint, cap. præcedenti utcumque explicatum est. Qui tamen volet, ipsum Hieron. adeat, latè explicantem, quæ jejunia hìc intelligantur. Nota tamen rationes jejunii allatas ex calamitatibus, quæ post Zachariæ tempora acciderunt, ad præsentem locum non posse pertinere. Quærendum etiam, an omnia hæc jejunia fuerint humanæ institutionis, an in aliquod eorum etiam divinæ, ut jejunium septimi mensis, die decimo. Levit. 16. & 23.

CAPUT IX.

v. 9. *EXulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem: Ecce rex tuus veniet tibi iustus & salvator ... ascendens super asinam & super pullum filium asinæ.* Pridem codices & expositores variabant, dum alii in masculino asinum, alii in fœminino asinam legerent. Sed Sixtina correctio prætulit fœmininum. Cæterum quando hæc prophetia completa sit, Evangelium Matth. 21. nobis declarat; quando videlicet Christus insidens asinæ, & pullo asinæ, ingressus est Ierosolymam, occurrente ei puerorum turba, & acclamante ex Psalm. 117. *Benedictus qui venit in nomine Domini.* Neque ulla certior est prophetarum expositio, quàm quæ novæ legis testimonio confirmatur; velut cum dicitur hoc vel simili modo: *Hoc autem factum est, ut impleretur quod dictum est per prophetam.* Quod autem Hieron. ex Hebræo vertit, *pauper*, Septuaginta E vertunt, *mansuetus*, quomodo à Matthæo citatur: ut hìc etiam intelligi possit authoritas Septuaginta interpretum, ab Evangelistis confirmata, utrumque autem in Christum optimè competit: Qui *pauper* quidem dicitur, quia cum dives esset pro nobis pauper factus est; & tam pauper, ut non haberet ubi caput reclinaret; *Mansuetus* autem; quia nobis omnibus mansuetudinis exemplum factus. Unde & dicit Matth. 11. *Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde.*

v. 11. *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua.* Variè hoc exponitur. Illud constat, sermonem esse ad Christum de quo & ea quæ proximè præcesserunt, absque ulla dubitatione sunt accipienda. Unus igitur sensus est, Christum in sanguine Testamenti sui, id est, per meritum passionis

fuæ, & per sanguinem illum in cruce effusum quo dedicatum est novum Testamentum, omnes electos suos qui tenebantur tanquam vincti & incarcerati sub potestate Diaboli, & sub jugo peccati, ex ea iniquitate liberasse, juxta id quod ipse Salvator ait: *Hic est sanguis novi Testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* Secundum hanc expositionem lacus in quo non est aqua, captivitas est humani generis, qua quamdiu detinetur, vacuum est ab aqua gratiæ divinæ, de qua in Evangelio Joan. 7. *Qui crediderit in me, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Alius sensus est, idemque celebratior apud authores, Christum, simulatque novum Testamentum dedicaverat in cruce per mortem, descendisse secundum animam ad inferos, atque inde justorum animas quæ iis in locis tanquam in vinculis & carcere detinebantur, liberas emisisse, secumque adduxisse. Vocatus est autem ille carcer à propheta lacus sine aqua, non ob defectum gratiæ, neque etiam consolationis: nam hac ratione reproborum carcer hanc appellationem potius merebatur. Etenim non solum in limbo patrum gratia Dei erat & consolatio, de qua Abraham ad Divitem; *Hic verò consolatur*, sed est etiam, tametsi gradu inferiori, in purgatorio. Gratia quidem, quia omnes ibi justi ac Dei amici: Consolatio verò, quia certa & infallibilis expectatio beatitudinis. Sed lacus sine aqua dicitur carcer qui detinet quidem homines ut exire nequeant, sed non necat: Necaret autem & suffocaret si aquam haberet. Unde Joseph à fratribus suasu Ruben dicentis: *Non interficiamus eum*; missus legitur in cisternam quæ non habebat aquam, Genes. 37. At de lacu aquoso clamat David: *Salvum me fac Deus, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam: Infixus sum in limo profundi, & non est substantia*, Psalm. 66. Rectè igitur justi quos Christus eduxit ab inferis, in lacu fuisse dicuntur, in quo non erat aqua, quia vincti quidem ibi detinebantur ut egredi non possent, sed conservabantur à morte æterna, tanquam non suffocandi ab aqua. Vide si placet nostra in 3. distinct. 22. §. 2.

v. 17. *Frumentum electorum & vinum germinans virgines.* Quidam per *frumentum electorum* intelligit frumentum verbi divini, quo electi ad regnum æternum vescuntur: *Et vinum germinans virgines*, verbum divinum quod virginales & castas generat affectiones. Potest etiam intelligi corpus & sanguis Domini quod de altari sumitur.

CAPUT X.

v. 2. *QUia simulachra locuta sunt inutile.* Id est, idola seu dii gentium dederunt falsa responsa. Potest referri vel ad dæmones qui in idolis & per idola loquebantur, sonos humanis vocibus similes occulta quadam arte formantes; *Nam dii gentium dæmonia*, Psalm. 65. Vel ad ipsa simulachra quæ locuta dicuntur propter hujusmodi sonos arte dæmonum ex ipsis editos; quomodo dicitur Apocalyp. 13. locutam fuisse imaginem bestiæ. Sed quoniam hæc non est vera locutio, sed mimetica dumtaxat ac deceptoria; propterea verissimum manet illud psalmistæ de gentium simulachris: *Os habent & non loquentur.* Psal. 113.

v. 13. *Visitavit Dominus exercituum gregem suum domum Juda, & posuit eos, quasi equum gloriæ suæ in bello.* Et sequitur, *Ex ipso angulus, ex ipso paxillus, ex ipso arcus prælii, ex ipso egredietur omnis exactor.* Hebræi hæc referunt ad Iudam Machabæum, & fratres ejus, & eorum posteritatem, quæ multo tempore viriliter & feliciter hostibus Judaïcæ gentis sese opposuit. Sed hæc expositio congruere huic loco non videtur. Nam de domo Juda hæc dicuntur, Judas autem Machabæus non ex tribu Juda fuit, sed ex tribu Levi, ut patet 1. Machab. 2. Quare non in alium verius, quàm in Christum, & Christi regnum competunt verba prophetiæ. Christus enim ex ipso, videlicet Juda secundum carnem genitus, ipse est *angulus.* Non *Angelus* (per secundam vocalem) ut quidam perperam pridem legerunt & exposuerunt; sed *angulus*, per vocalem ultimam, id est, lapis angularis, faciens utraque

A unum. Idem & *paxillus* dicitur, quia ab eo dependet universa lex & prophetæ. Unde in typo Christi apud Isaiam, cap. 22. Eliachim sacerdos in templo Dei quasi paxillus figitur. *Arcus autem prælii* intelligitur ipsum Verbum Dei, quod ab Apostolo etiam gladius spiritus dicitur. Denique ex ipso *Exactor* egreditur, non qui opprimat populum; sed qui operum exactor constitutus, urgeat operarios ad instaurationem ædificii spiritualis. Sunt tamen qui *Exactorem* in malam partem interpretantur, & intelligunt Diabolum, vel Antichristum; quem egredi dicunt ex ipso, hoc est, ejici, ac deturbari de societate fidelium, quorum caput est Christus; qui & eum interficiet spiritu oris sui.

CAPUT XI.

v. 4. *HÆc dicit Dominus Deus meus: Pasce pecora occisionis, quæ qui possederant, occidebant, & non dolebant.* Prophetia est contra malos pastores quos
B graviter admodum increpat sermo propheticus. Increpatio autem malorum instructio bonorum est. Occidunt pecora, & non dolent, qui animas ovium suarum malis exemplis interficiunt; de quibus dicitur generali sententia Matth. 18. *Qui autem scandalizaverit unum de pusillis istis, expedit ei ut suspendatur mola asinaria ad collum ejus, & demergatur in profundum maris. Non dolent* autem qui cum Apostolo dicere non possunt: *Quis scandalizatur, & ego non uror?* 2. Corinth. 11. Vendunt autem pecora, qui officium pastorale in quæstum vertunt; existimantes quæstum & velut nundinationem, esse pietatem; qui dicunt, ut hîc à propheta subditur; *Benedictus Dominus, divites facti sumus*; id est, Si lac & lana abundant, sibi gratulantur, ac Deo velut gratias agunt, tanquam de opimo pastoratu, interim parum aut nihil solliciti de salute gregis. Sed longè aliter Apostolus Paulus,
C qui dicebat ad Philip. 4. v. 17. *Non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in rationem vestram.* Fructum nempe quærebat ovium, non datum suum, id est, ovium salutem, non suum commodum.

v. 15. *Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti* —— *qui derelicta non visitabit, dispersum non quæret, & contritum non sanabit*, &c. Ecce adhuc alias conditiones malorum pastorum recenset, & increpat propheta. Tropologicè describitur pastor non residens, & tamen pinguia comedens; fructus percipiens, imò ungulas ovium dura exactione dissolvens, sic enim intelligunt id quod hîc dicitur: *carnes pinguium comedet & ungulas eorum dissolvet.* Et exclamat super hoc propheta: *O pastor & idolum, derelinquens gregem.* Et meritò idolum dicitur, quia pastoris nomen, honorem, & proventus habet; & officium non exercet; sicut idola dii dicuntur, & prodiis honorantur, & ni-
D hil divini operis hominibus præstant, sed muta sunt simulachra.

CAPUT XII.

v. 10. *ET effundam super domum David, & super habitatores Ierusalem spiritum gratiæ, & precum.* Pertinet hæc prophetia ad missionem Spiritus sancti in Apostolos & fideles Christi factam in die Pentecostes; quod & quotidie per universam Christi Ecclesiam in fidelibus completur. Et quidem spiritus gratiæ effunditur in nos; quia *Charitas Dei diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum.* Rom. 5. Effunditur autem spiritus precum; quia nos, *quid oremus, nescimus, sed Spiritus adju-*
E *vat infirmitatem nostram, & postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, ibid. cap. 8. id est, postulare nos facit. Quod autem sequitur; *& aspicient ad me quem confixerunt*, quando impletum sit, Joannes Evangelista cap 19. ostendit; quando videlicet perfosso latere Domini, effluxit sanguis & aqua. Ex quo loco manifestum est, non de manuum & pedum affixione ad Crucem, ut quidam interpretantur, sed de transfixione lateris Dominici hanc prophetiam intelligendam esse. Et nihilominus Apoc. 1. refertur quoque ad diem judicii. Sed notandum in hac prophetia duo contineri, & prædici: Alterum quod configent, alterum quod aspicient. Confixio impleta est Joan. 19. Adspectio autem, sive quod hi qui eum confixerunt, eum cum

magno suo dedecore videbunt, implendum ostenditur in A Apocalyp. in die judicii. Et quia formaliter & cum energia illud accipiendum est [*quem confixerunt*] hinc rectè quoque ex ea sententia colligitur, Christum in die judicii signa vulnerum suorum ostensurum: quæ quidem videbunt boni ad gloriam, cum magna exultatione; mali verò, ac potissimum illi, qui vulnera inflixerunt, ad extremam suam confusionem & ignominiam.

CAPUT XIII.

v. 2. *ET pseudoprophetas & spiritum immundum auferam de terra. Et erit cum prophetaverit quispiam ultra ——— & configent eum pater ejus & mater ejus.* De pseudoprophetis hîc sermo est. Et prædicitur zelus fidelium contra pseudoprophetas, qui in Ecclesia non alii sunt quàm hæretici. Per patrem autem & matrem intellige quoscumque necessarios, etiam conjunctissimos, qui ardore veræ fidei accensi spretâ carnis necessitudine ad hoc laborabunt ut pseudopropheta exterminetur de populo. B Locus hic conferendus cum Deuter. 13. ubi hæc eadem disertissimis verbis præcipiuntur. Et notandus utrique locus pro justa hæreticorum punitione per potestates sæculares, & pœnas corporales. Quod autem dicitur; *configent eum*, non significat eos privata authoritate occidendos, sed seposito omni carnali affectu, si aliter corrigi non possint, [quandoquidem periculum sit & alios per eos infici] eosdem esse prælatis Ecclesiæ deferendos.

v. 6. *Et dicetur ei: Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum? Et dicet; His plagatus sum in domo eorum qui diligebant me.* Hier. & Theod. & quidam alii hæc intelligunt de pseudopropheta plagis affecto à parentibus seu domesticis suis, eò quod mendacium locutus esset in nomine Domini. Qui sensus præcedentibus convenit. Sed alii potius de Christo interpretantur, qui & C ipse plagas in manibus & pedibus tanquam seductor populi accepit, affixus Cruci à Judæis; qui ei gente ac genere propinqui erant, & ob hoc diligere eum meritò debebant. Et huic sensui conveniunt, quæ proximè sequuntur: *Framea suscitare super Pastorem meum, & super virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum; Percute pastorem, & dispergentur oves.* Nam postrema illa verba Christus apertè apud discipulos suos, de se & sua passione jam imminente, interpretatur Matth. 26. & Marci 14.

CAPUT XIV.

v. 5. *ET veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti ejus cum eo.* Scilicet ad judicium. Hîc observa Christum vocari Dominum & Deum. Sanctos autem D intelligit beatos Angelos, de quibus etiam Moyses Deuter. 33. *Apparuit de monte Pharan, & cum eo sanctorum millia*; scilicet Angelorum, quorum ministerio datam fuisse legem testantur Paulus ad Galatas; & Stephanus Act. 7. Cæterum de comitatu sanctorum Angelorum ad judicium, apertè Christus loquitur Matth. 16. *Filius hominis* (inquit) *venturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis.* Et cap. 25. *Cùm venerit filius hominis in majestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ.* Porro beati homines non cum eo venient ad judicium, sed à mortuis resuscitati è terra, sursum rapientur obviam Christo in aëra, ut fit occursus Angelorum E & hominum inter se. 1. Thessal. 4. Vide ibid. nostr. comment.

v. 10. *In die illa erit quod super frenum equi est, sanctum Domino.* Hieronymus, Cyrillus & alii intelligunt hoc modo: Tam magna & alta pace fruetur mundus, aut populus Dei, ut frænum [quod alii interpretantur phaleras, alii tintinnabula] ac cætera hujusmodi ornamenta equorum atque equitum, vacantia ab usu militari, Domino Deo sanctificentur & consecrentur in templo ejus, & in sacros usus convertantur.

Cum hoc sensu congruunt quæ sequuntur: *Et erunt lebetes in domo Domini, quasi phialæ coram altari: & erit omnis lebes in Ierusalem & in Juda sanctificatus Domino exercituum*, &c. Id est, ex ferramentis & æramentis equestribus sive ea sint lupata, quibus alligantur fræni, sive tintinnabula, sive quid aliud, fient in domo Domini lebetes ad usum coquendarum carnium oblatarum, adeò ut lebetes tanto sint numero futuri, quanto phialæ. Vatabli Scholion sic habet: Hebraicè, erit super tintinnabula equorum sanctitas Domino, omnia illa ornamenta equorum consecrabuntur Domino; perinde atque si hæc duo vocabula, Sanctitas Domino, inscripta ipsis essent. At verò Ambrosius in oratione super obitu Theodosii, Theodoretus, Sozomenus, Nicephorus in historia, & ni fallor, Eusebius in vita Constantini, referunt prima illa verba ad frenum Constantini, cui infixit unum ex clavis Dominicis quos cum sancta cruce invenerat mater ejus Helena. Hunc quidem sensum ut ridiculum rejicit Hieronymus in Commentario. Sed quid vetat in scriptura quæ pluribus sensibus est fœcunda, etiam hoc voluisse Spiritum sanctum significare? præsertim cum non dicat: erit frænum equi sanctum Domino, id est, Domino sanctificatum, sed; *Erit id quod superfrænum est, sanctum Domino*, quod juxta hunc sensum aptissimè dicitur. Adde quod frænum illud Constantini Domino fuerit quodammodo sanctificatum, non quidem ad pacem, sed ad præliandum prælia Domini, per clavum Dominicum ipsi infixum.

v. 21. *Et non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illa.* Non dicit in Israël, aut in populo meo, sed *in domo Domini*, quia Christus ejecit ex domo Patris sui ementes & vendentes. Per quos scilicet illi significati sunt, qui gratiam Dei in Ecclesia venalem habent. Sed *inquies*. Tales adhuc multi sunt in Ecclesia Dei, *Respondeo*, Prophetam hoc non velle, quod nulli tales sint futuri, sed Ecclesiam contra eos gravissimas leges sanciturам, ut quantum in ipsa est, jam non sint: Hoc autem synagoga non fecit. Nam non solùm erant in domo Domini nundinatores quos Christus expulit, verùm, quod deterius est; summum sacerdotium apud Judæos erat venale, jam plurimis annis ante Christum; videlicet à tempore Machabæorum, ut ex historia rerum ab ipsis gestarum, atque etiam ex Iosepho perspicuum est. Nec tamen illi tantæ pesti Simoniacæ jam tot sæculis ante Simonem grassanti, per ullas synagogicas, ut ita dicam, leges, adhibita fuit medicina. Alii pro eo quod habemus (*mercator*) vertunt (*Chananæus*) quod & à Septuaginta factum videtur, non malè. Hoc enim vocabulum apud Hebr. ambiguum est ad nomen gentis, & ad mercatorem. Itaque putant interpretem nostrum, mercatorem posuisse, pro Chananæo, quomodo idem vice versa Proverb. ult. Chananæum dixit pro mercatore in illis verbis: *Cingulum fecit & vendidit & tradidit Chananæo.* Et hæc interpretatio faciliorem habet sensum; quo nimirum significetur, non futurum amplius, ut exteræ, & à cultu Dei alienæ gentes, ac populo Dei inimicæ, penetrent usque in domum Domini; quod factum fuerat à Chaldæis, aliisque gentibus in eversione civitatis Ierusalem; quemadmodum in suis Lamentationibus deplorat Ieremias. Hujus sensus & Hieron. meminit, qui tamen Aquilam secutus, mercatorem vertere maluit.

FINIS PROPHETIÆ ZACHARIÆ.

ANNOTA-

ANNOTATIONES
IN PROPHETIAM MALACHIÆ.

CAPUT PRIMUM.

v. 3. Dilexi Iacob, Esau autem odio habui. Hinc neque sequitur Jacob salvatum esse, nec Esau damnatum, licet de Jacob quod sit electus, aliunde constet, ut ex Christi verbis Matth. 8. *Recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cœlorum*, & Exodi 3. *Ego sum Deus Abraham, Isaac & Jacob: non est Deus mortuorum, sed viventium.* Matth. 22. ubi agitur de solis electis, nempe iis qui erunt sicut Angeli Dei in cœlo. Esau autem salvatum esse, non improbabiliter quoque dicitur, quia in recta religione fuit institutus à suis parentibus, & cum Jacob fratre rediit in gratiam. Nisi quis objiciat illud Hebr. 12. *Ne quis fornicator aut profanus ut Esau — reprobatus est. Non enim invenit pœnitentiæ locum*, &c. Sed id non convincit. Nam de reprobatione quoad hæreditatem benedictionis temporalis, à qua exclusus fuit Esau, ibi agitur. Nec invenit paternæ pœnitentiæ locum, ut sententiam suam de benedictione data minori fratri, pater mutaret, quamvis multis lachrymis instaret ut id faceret. Vide nostr. Comment. cit. loco & Rom. 9. ubi Apostolus hanc sententiam refert, & nos pluribus de ea egimus.

v. 11. *Et in omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda, quia magnum est nomen meum in gentibus.* Hanc scripturam magno consensu veteres de sacrificio corporis, & sanguinis Christi, [quod, rejectis antiquæ legis sacrificiis, per universam Catholicam Ecclesiam offertur] interpretati sunt, ut Irenæus lib. 4. cont. hæres. cap. 32. Justinus cont. Tryphonem, Cyprianus cont. Judæos cap. 16. Eusebius demonst. Evangel. lib. 1. capite 6. & ult. Hieronym. & Theodoret. in hunc locum. August. lib. 18. de civit. cap. 35. & libr. 19. cap. 15. item lib. 1. cont. adversar. leg. & proph. cap. 20. & 22. & in Psalm. 106. Chrysostom. orat. 4. contra Judæos. Damascen. lib. 4. capite 14. Sanè & ipse propheticus loquendi modus ostendit sermonem esse de sacrificio quodam novo, & externo, in locum sacrificiorum veterum, quæ sibi deinceps displicere dicebat, substituendo: sic enim proximè ante hæc verba præcedit: *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum, & munus non suscipiam de manu vestra.* q. d. D Itaque jam aliud in ejus locum constituam. Vide nostra in 4. sentent. distinct. 12.

CAPUT II.

v. 7. Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore ejus; quia Angelus Domini exercituum est. Verba clara sunt, neque egent explicatione; sed tantum diligenti consideratione, & operis executione; ut tanto muneri respondere conemur, quotquot ad sacerdotalem dignitatem vocati sumus. Alioqui meritò audiemus, quod sequitur: *Vos autem recessistis de via, & scandalizastis plurimos in lege, irritum fecistis pactum Levi. Propter quod & ego dedi vos contemptibiles & humiles* (id est, viles) *omnibus populis, sicut non servastis vias meas.* Videtis rationem, quare E apud multos hoc tempore in tanto contemptu sit sacerdotium. Sed *quæritur* nihilominus, an illud; *Labia sacerdotis custodient scientiam*; pertineat ad omnes sacerdotes? an verò ad eos solos, quibus committitur regimen animarum? *Respondeo*, ad omnes pertinere; quia Ecclesia vult omnes qui sacerdotio initiantur, habere doctrinam divinæ legis competentem; super quo & præmittitur eorum examen, antequam ordinantur. Omnes enim sacer- A dotes, etiam illi, qui curam animarum non habent, debent esse sal populi; ut interrogati a laïcis, de his quæ ad Deum, & salutem pertinent, possint saltem mediocriter respondere. Nam pastores multò magis instructi esse debent; utpote qui laborare debent in verbo & doctrina juxta Apostolum.

CAPUT III.

v. 7. Revertimini ad me, & revertar ad vos; dicit Dominus exercituum. Similis est sententia Zachariæ 1. *Convertimini ad me, ait Dominus exercituum; & convertar ad vos, dicit Dominus exercituum.* Has, B aliasque similes sententias olim Pelagiani ad sui erroris defensionem produxerunt, docentes gratiam dari secundum merita nostra: & Deum non prius homini suam infundere gratiam, quàm homo per liberam suæ voluntatis motionem se ad eam suscipiendam præparasset. Qua de re August. tum aliis pluribus locis, tum imprimis de gratia & libero arbitrio cap. 5. Sed quod Dei donum sit etiam nostra ad Deum conversio, plurimæ docent scripturæ, ut Psal. 76. bis: *Deus converte nos, & ostende faciem tuam, & salvi erimus*, & rursum; *Deus virtutum converte nos*, & Psal. 84. *Converte nos Deus salutaris noster.* Et apertissimè Threnorum 5. cum dicit Ieremias: *Converte nos Domine, & convertemur.* Ergo, [ut verbis Concilii Tridentini utar sess. 6. c. 5.] cum dicitur, *Convertimini ad me, & ego convertar ad vos*; li- C bertatis nostræ admonemur: Cùm verò respondemus: *Converte nos Domine ad te, & convertemur*: Dei nos gratia præveniri confitemur. Hæc Concil. Scilicet liberum arbitrium suo voluntario motu ad Deum sese convertit quidem, tamen non nisi præveniente & cooperante gratia Dei. Quod autem additur, *Et ego convertar ad vos*, non significat gratiam subjunctam esse libero arbitrio, motumque ejus sequi, sed vel significat posteriorem gratiam promitti, quæ à scholasticis subsequens & comitans gratia vocatur; vel remissionem peccatorum cum remotione pœnarum, & afflictionum temporalium, & largitione bonorum. Eam enim promissionem frequentissimè inculcant scripturæ veteris Testamenti.

CAPUT IV.

v. 5. Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis. Et convertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum. Duplex hujus loci est expositio. Alii de Elia Thesbite intelligunt, qui venturus sit ante diem extremi judicii, quem hoc loco dicunt vocari diem Domini magnum, & horribilem, ut convertat populum Iudaïcum sua prædicatione ad fidem veri Messiæ. Alii exponunt de Ioanne Baptista, qui Elias vocatur; quia ut testatur Angelus Gabriel Lucæ 1. *Ipse præcedet Dominum in spiritu & virtute Eliæ.* Ubi etiam quod hic additur, *Et convertet cor patrum*, &c. similiter Angelus Ioanni tribuit. Eandem expositionem confirmare videtur Dominus in Evangelio, de Ioanne loquens Matth. 11. v. 14. *Si vultis recipere*, inquit, *ipse est Elias, qui venturus est.* Et cap. 17. *Dico autem vobis, quia Elias jam venit, & non cognoverunt eum, sed fecerunt in eum, quæcumque voluerunt.* Hanc posteriorem expositionem pluribus locis sequitur B. Hieronymus, & alii post eum. Priori tamen æquè favet Ecclesiastica sententia, de Elia venturo in fine sæculi. Unde apud Septuaginta hoc loco legitur; *Mittam vobis Eliam Thesbyten.* q. d. ipsum Eliam in per-

sona. Tertull. quoque lib. de anima cap. 35. legit *Thesbiten*. Sic quoque apparet legisse Cyrillum lib. 1. in Ioannem cap. 24. Chrysostom. etiam hom. 58. in Matth. 17. apertè testatur Malachiam adscripsisse patriam, dicendo Thesbiten; ne illa prophetia putaretur in Ioanne Baptista completa. Item Euthymius in Matth. 11. & 17. citat verba prophetæ, addendo *Thesbyten*. Vide etiam anno r. Lucæ 1.

FINIS PROPHETIÆ MALACHIÆ.

ANNOTATIONES

IN LIBRVM I. MACHABÆORVM.

PRÆFATIUNCVLA.

QUod attinet ad titulum hujus operis, quæritur qui sint Machabæi, à quibus hi duo libri vocantur libri Machabæorum? Nam in toto opere nemo præter Iudam Matathiæ filium, Machabæus vocatus legitur. Fuitque hoc ei cognomen, sicut & fratres ejus singuli sua habuere cognomina, quæ referuntur 1. libr. cap. 2.

Dicendum videtur, Machabæos dici quinque filios Matathiæ, communicato eis cognomine Iudæ, qui inter eos fuit præcipuus & nominatissimus: non quod illo tempore sic fuerint appellati, sed usu fidelium à quibus illorum fratrum gesta ad posterorum memoriam transmissa sunt. Cur autem septem fratres quorum in secundo libro cap. 7. texitur insigne martyrium dicti Machabæi, ibidem annotavimus.

CAPUT PRIMUM.

v. 6. *ET post hæc decidit in lectum, & cognovit quia moreretur. Et vocavit pueros suos nobiles, & divisit illis regnum suum*, &c. Hæc de Alexandro Magno: Quibus non satis concordare videtur Orosius lib. 3. c. 20. ubi dicit Alexandrum ministri insidiis veneno potato interiisse, & cap. 23. ubi refert, post mortem Alexandri à variis discerptum ejus regnum, aliis aliam partem vendicantibus. Aliter tamen referunt Justinus historicus lib. 13. & Q. Curtius in historiæ suæ fine. Orosii sententiam confirmat, quod est apud Hieron. in Epist. ad Lætam: ubi sic loquitur. Multo gloriosior mundi Philosopho, qui non regem Macedonum, Babylonico periturum veneno, sed ancillam & sponsam Christi erudiam. Hæc ille. An dici potest, quod aliquandiu ægrotaverit ex veneno propinato, & ipse fortè nescivit, sed res posteà detecta fuerit?

v. 14. *Vt facerent justitiam gentium*. Judæi qui relictis paternis legibus addixere se ritibus gentilium, dicuntur accepisse potestatem à rege ut facerent justitiam gentium, id est, ut secundum instituta & ritus gentium viverent.

v. 15. *Et ædificaverunt gymnasium in Ierosolymis secundum leges nationum*. Gymnasium interpretantur quidam Scholam publicam, in qua docerentur leges; & instituta gentilium, pertinentia ad cultum idolorum. Sunt etiam qui intelligunt gymnasium literarum, ac bonarum artium; atque ex hoc loco docere contendunt, quàm sit vetus institutum studiorum generalium, quas Universitates seu Academias vocant. Sed aliter Joseph lib. 12. antiquit. Iud. c. 6. qui gymnasium intelligit Palæstricum; in quo videlicet ad luctam exercebantur: quod exercitii genus apud Iudæos prius in usu non fuerat, sed tunc à gentilibus introductum est, ut Iudæi, susceptis gentium moribus, & exercitiis, facilius ad similitudinem religionis quoque traducerentur.

v. 16. *Et fecerunt sibi præputia, & recesserunt à testamento sancto*. Quidam sic interpretantur, ut instrumento quodam medico pelle reducta, præputia nova sibi facerent, qui ante circumcisi essent. Sic Josephus lib. 11. antiq. cap. 6. Ut nudi, inquit, non essent Græcis dissimiles. Vide etiam Epiphanium, in lib. de pond. & mens. de Symmacho bis circumciso. Et eodem modo intelligunt illud 1. Cor. 7. *Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat præputium*. Sed alii simplicius intelligunt, id quod dicitur, *Et fecerunt sibi præputia*, scilicet id non factum esse in ipsis patribus, sed in eorum filiis. Id enim tantum habebat lex Antiochi, (de qua infra hoc eodem capite scribitur) edictum fuisse, ut Judæi filios suos relinquerent incircumcisos.

v. 43. *Et scripsit rex Antiochus omni regno suo, ut esset omnis populus unus, & relinqueret unusquisque legem suam*. Quod Antiochus fecit in cultu falso, id ab omnibus Christianis principibus faciendum est in cultu vero. Videbat Antiochus unitatem populi non consistere sub diversitate pugnantium religionum; quam tamen unitatem sciebat necessariam esse ad regni & reipublicæ firmitatem & stabilimentum. Proinde ut regnum suum firmaret, in una religione consentientem habere voluit universum populum sibi subjectum. Sed in eo graviter ab Antiocho peccatum est, quod contempto Deo Judaïci populi, qui solus & unus Deus est, unitatem populi putaverit quærendam in multitudine Deorum gentilium. Christiani autem principes qui unius Dei notitiam, & syncerum ejus cultum susceperunt, hac in parte errare non possunt; si unum illum verum, rectum & syncerum cultum universo populo sibi subjecto præscribant. Hac etenim sola via consequentur id quod officii sui ratione potissimum spectare debent; nempe veram & solidam pacem & tranquillitatem reipublicæ. Pax enim est animorum consensio in bonum: Ubi autem religionis diversitas, profectò talis consensio esse non potest. Ex quibus patet quantum aberrent à scopo legitimi principatus aut præfecturæ in republica, qui putant ad ejus tranquillitatem necessariam esse libertatem religionis, cum ea unitati illi, & proinde paci, maximè repugnet.

CAPUT II.

v. 22. *NOn audiemus verba regis Antiochi, nec sacrificabimus transgredientes legis nostræ mandata*. Et paulò pòst v. 24. *Et vidit Matathias & doluit, & insiliens trucidavit eum super aram; sed & virum quem rex Antiochus miserat*. *Quæritur*, utrum exemplo Matathiæ, licitum sit resistere regi aut principi injusta imperanti? & ministros impietatis ejus occidere? &, populo adversus eum concitato, bellum movere? Talia enim hoc loco fecisse legitur Matathias, & zelus ejus comparatur cum zelo Phinées sacerdotis. *Quæstio* hoc tempore inter quosdam agitata, & variè disputata; aliis putantibus licitum esse principi apertam tyrannidem molienti, [maximè adversus religionem] resistere; non tamen per seditionem plebe concitata, sed opponentibus se perverso conatui principis, iis ad quos pertinet toti Reip. prospicere de justa ejus administratione; qualis videtur fuisse Matathias. Vocatur enim hoc eodem cap. v. 17. *Princeps, & clarissimus, & magnus in populo*. Alii existimant nulla ratione, & nullo casu lege divina permissum esse, ut legitimo principi aliquando per vim resistatur, etiamsi injustè imperet, sed putant subditos sola patientia armari debere adversus ejusmodi tyrannidem. De facto autem Matathiæ res-

pondent, cum non legitimo principi, sed injusto Judaïci A
regni invasori restitisse. In hanc sententiam extat libellus doctissimi viri, & Reverendissimi Domini sanctæ memoriæ Cuneri Episcopi Levvardiensis. Contra sentit Molanus, & alij doctissimi viri; & probatur exemplo reprobati Roboam 3. Regum 12. Nec valet responsio contrariæ opinionis. Nam Antiochus à majoribus suis acceperat regnum Judææ; sicut & postea Tiberius Cæsar, ab aliis Cæsaribus & à populo Romano; de quo tamen Tiberio Christus Matth. 22. *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari.*

v. 36. *Et non responderunt eis, nec lapidem miserunt in eos, nec oppilaverunt loca occulta, dicentes: Moriamur omnes in simplicitate nostra*, &c. Erat hic zelus legis, sed non secundum scientiam. Proinde nec videtur hoc factum à peccato posse omnino excusari; maximè B
quoniam ex errore profectum fuit. Quamvis enim quispiam fidelis non teneatur se defendere si fortè solus à latrone invadatur, præsertim ubi anceps pugna futura sit, & ipse non videatur evasurus nisi latronem interimat, quemadmodum rectè docet Franciscus à Victoria: aliter tamen judicandum de multis qui velut communitatem quandam constituentes, si non quisque suipsius causa, saltem omnes defensionem debent toti corporis atque etiam alij aliis, ut viri uxoribus, fortiores infirmioribus, vulgares præstantioribus, quorum vita sit reipublicæ necessaria. Talem autem hîc fuisse multitudinem declarant illa verba sequentia; *Et mortui sunt ipsi & uxores eorum, & filij eorum---- usque ad mille animas hominum.* Verùm hanc illorum qualemcumque culpam ex ignorantia commissam, facilè delevit vehemens zelus C
quo piè accensi erant erga legem divinam; adeò ut occidi potius eligerent ab hostibus, quàm committere aliquid quod legi divinæ contrarium putarent. Ac sanè si quis eos inter martyres computandos censeat, non video qua justa ratione possit refelli. Mortem enim voluntariè & sine renisu susceperunt illatam sibi ab hostibus veræ religionis ea causa quod impiis ac sacrilegis regis edictis, quibus ad sacrificia profana compellebantur, parere nollent. Dices eos non passuros fuisse se occidi si putassent sibi licitum die Sabbathi hostibus repugnare, seque defendere, & proinde mortem hanc voluntariam ex errore processisse, quo id sibi illicitum putabant. Sed responderi potest, verè in illis fuisse fortitudinem martyrij, quia potius eligebant occidi quàm sacrificare idolis: fuisse etiam actum martyrij consum- D
matum, quia hoc ipsum spontaneè moriendo præstiterunt. Impertinens autem fuisse sive existimarent se licitè repugnare posse, sive non. Quod etiam in nostris, id est, novæ legis martyribus credibile est interdum accidisse; scilicet, ut si repugnare liceret, repugnaturi essent.

v. 40. *Si omnes fecerimus, sicut fratres nostri fecerunt, & non pugnaverimus adversus gentes* (scilicet in Sabbatho) *citius disperdent nos à terra.* Ex hac re discimus primò zelum legis aut religionis temperandum esse scientia, quod prudentissimè à Matathia factum est, cum alij imprudenter & non secundum scientiam zelando legem, interierint. Deinde discimus hunc ordinem legis naturalis, & positivæ ad invicem, ut si quando simul ambæ servari non possint; lex positiva, etiamsi divina sit, ce- E
dat legi naturali; quæ & ipsa divina est, nec divina tantum, sed & æterna. Verbi gratia, lex naturalis est vitam conservari debere: lex positiva, Sabbatho quiescendum. Ordo autem dictus admonet non ita Sabbatho quiescendum esse, ut vitæ conservationem negligamus. Sed *quæritur* an similiter Judæi potius debuerint edere cibos lege vetitos, quàm permittere se occidi? cum etiam hîc videantur concurrere lex positiva de cibis immundis non comedendis, & naturalis de vitæ conservatione. At superiori cap. in fine dictum est, quod elegerunt magis mori, quàm cibis contaminari gentilium. Et similiter hodie *quæri* potest; An quis potius debeat eligere mori, quàm comedere carnes in quadragesima? *Resp.* si tantum hæc duo concurrant, & nihil aliud accedat; servanda est lex naturalis, præ lege positiva, ut si Judæus, vel Christianus esset fame moriturus, quia nihil aliud haberet; tunc liceret cibum vetitum comedere. Verùm cum Judæus cogebatur à tyranno edere immundum proposito supplicio mortis; tunc non tam agebatur de lege una positiva, quam de tota religione, quam tyrannus hac ratione volebat auferre. Et ita quoque si hodie in contemptum legis Ecclesiasticæ, quis metu mortis cogeretur a tyranno ad edendum carnes in quadragesima, mortem eligere deberet. Agitur enim non tam de virtute illius legis Ecclesiasticæ, quàm de obedientia, quam fideles debent Ecclesiæ à qua tyrannus vult Catholicum avocare, & ideo potius mortem oppetere debet quàm facto aliquo declarare se legi Dei aut Ecclesiæ esse rebellem. Nam etiamsi factum tale sit quod in casu alioqui esset licitum, hîc tamen licitum non est, quia jubetur sub ratione inobedientiæ & contemptus legis. Quando autem Judæi pugnabant in Sabbatho, non faciebant ex præcepto hostium sub interminatione mortis, sed simpliciter pro sui defensione contra hostes volentes eos occidere. Sed si tyrannus dixisset Judæo, aut operaberis in Sabbatho, aut occidam te, debuisset Judæus eligere mortem.

v. 46. *Et circumciderunt pueros incircumcisos, quotquot invenerunt in finibus Israël, in fortitudine.* Faciebant autem *in fortitudine*, id est, magno & forti animo non veriti hostes, à quibus dudum oppressi fuerant, quippe necdum erant exterminati. Quidam hinc colligere volunt, filios, invitis parentibus, posse baptizari. Putant enim pueros, de quibus hîc agitur, invitis parentibus fuisse circumcisos propter id quod additur, (*in fortitudine*) quod sic intelligunt, forti & violenta manu. Sed magis probabilis est expositio, quam dedi. Nam fortiter tantum hæc egisse dicuntur contra eos, qui se prohibebant, jussu regis Antiochi, ab observatione legis paternæ. Unde & sequitur: *Et obtinuerunt legem de manibus gentium, & de manibus regum*, id est, hac fortitudine sua legem instaurarunt, gentibus, ac rege eorum invitis. Dictum est quidem c. 1. de Judæis, quod non ausi fuerint circumcidere filios suos metu mortis interminatæ ab Antiocho; sed nihil obstat quin tandem permiserint filios suos circumcidi à sociis Matathiæ, qui jam contra gentiles aliquantulum cœperant prævalere.

v. 58. *David in sua misericordia consecutus est sedem regni in sæcula.* Misericordia phrasi Hebræa, bonitatem, beneficentiam & pietatem sæpè significat. Sensus: David propter bonitatem & pietatem suam obtinuit à Deo solium regni in sæcula. Observa quod addit, *in sæcula*, cum non ignoraret jam nullum de stirpe David principem esse populi, idque pene à tempore reversionis ex captivitate Babylonica. Vel igitur illud, *in sæcula*, sic intellexit, per aliquot sæculorum ætates; vel intelligebat vir sanctus regnum Davidis æternum fore, commutatione ejus facta in regnum spirituale per Christum ex Davidis semine nasciturum, de quo propriissimè dixit Angelus, *Regni ejus non erit finis.* Lucæ 1.

v. 59. *Ananias, Azarias & Misael credentes, liberati sunt de flamma. Credentes*, id est, merito fidei. Nam in his omnibus sententiis causa significatur quæ meritum dicitur. Sed quo fidei merito dicuntur liberati? an quia noluerunt statuam adorare, liberè profitentes apud impium & superbissimum regem se cultores esse unius veri Dei? an quia credebant, & credere se profitebantur Deum suum posse ipsos eripere de camino ignis ardentis? Hunc enim peculiariter videri potest Matathias hoc loco respexisse. Est enim congruens, ut qui potentiam Dei credit & prædicat, per eam è periculo liberetur. Unde & hanc fidem Dominus exigit in Evangelio ab iis quos sanaturus erat, *Creditis* (inquit) *quia hoc possum facere vobis.* Vide annot. Dan. 3.

CAPUT III.

v. 48. *Et expanderunt libros legis, de quibus scrutabantur gentes similitudinem simulachrorum suorum*,

Variè hoc exponunt: Primò de imaginibus Cherubim, A quas in sanctuario Dominus poni jussit Exodi 25. juxta quas dicunt gentiles fabricasse simulachra, quæ pro diis colenda ponebant, ut sic ad suum cultum Judæos pertraherent. Græcè sic legitur: *Et expanderunt libros legis, de quibus scrutabantur gentes, ut inscriberent in ipsis similitudines dolorum suorum.* Et sensus esse videtur: Et expanderunt ad Deum librum legis (quem servabant sacerdores) cujus libri exemplaria scrutabantur, & conquirebant gentiles; ut in iis, vel super iis inscriberent, seu pingerent suorum idolorum imagines; videlicet ad contumeliam unius Dei; vel, ut hujusmodi imaginum impressione, libros sacros suis Diis vendicarent, & religionem suam velut cum Judaïca conjungerent, facerentque communem.

v. 55. *Et post hæc constituit Judas duces populi.* Scilicet, eos qui sequuntur: *Tribunos & centuriones, & pentacontarchos, & decuriones.* Non enim sic intelligendum istud, quasi alios adhuc constituerit duces, præter Tribunos & cæteros qui sequuntur; Sed præmittitur generale vocabulum; (*duces*) Græcè ἡγύμενα, id est, præfecti, ut illud in species suas distribuatur. Ita hoc accipiendum esse patet Exodi 18. Ubi & de gradibus istarum præfecturarum, & nominatim, de *pentacontarchis*, id est, quinquagenariis, qui peculiares fuisse videntur apud Judæos, dictum est.

CAPUT IV.

v. 36. DIxit autem Judas & fratres ejus. Ecce contriti sunt inimici nostri; ascendamus nunc mundare sancta, & renovare, &c. Ecce Judas Machabæus, mox concessa nonnulla securitate, cum non tantum Dux belli esset, verùm etiam sacerdos, ut constat ex initio capitis secundi, totum se confert ad instaurandum in templo Jerosolymitano cultum Dei; qui aliquantò tempore jam intermissus erat; & ad repurgandum sacra loca, quæ gentilium abominandis cultibus erant contaminata. Unde & dicitur: *Viderunt sanctificationem desertam*, id est, sanctuarium. *Et altare profanatum.* Profanatum quippe erat duplici ratione; tum quia carnes lege prohibitæ in eo oblatæ erant, videlicet suillæ, tum, quod in eo sacrificatum fuisset diis gentium, & quidem Jovi Olympio, cui Antiochus templum illud consecrari jusserat. *Et portas exustas, & in atriis virgulta nata, sicut in saltu vel in montibus.* Quàm multa Christianorum templa similem desolationem hodie passa sunt! det Deus, ut & ea brevi contingat à nobis exemplo Judæ Machabæi instaurari & repurgari. Porrò quod sequitur: *Et pastophoria diruta.* Pastophoria, alij exedras, alij thalamos exponunt, quæ tamen & ipsæ sunt Græcæ voces. Latinè conclavia dici posse videntur. Ea autem templo adhærebant, extructa in usum scribarum & præpositorum templi, ut indicat Hieron. in 22. caput Isaïæ, & colligi etiam potest ex 3. Esdræ 8. & 9. Ribera lib. de templo dicit pastophoria, gazophylacia & exedras idem significare, & lapsos esse qui ista distinxerunt. Nomen gazophylacij legimus Nehemiæ ult.

Cæterum non templi quamvis profanati, atque à se emundati, sed altaris dedicationem fecerunt, quia templum olim dedicatum fuerat postquam novum sub Zorobabel esset ædificatum, nec postea dirutum aut destructum fuit, sed tantum profanatum: res autem Deo semel consecrata quamdiu subsistit, sicut consecrationem non potest amittere, ita nec debet iterum aliquando consecrari: sed si profanata fuerit, purgari poterit, sicut hîc de templo factum legimus. Altare verò quod à gentibus profanatum fuerat, destrui placuerat, ne populo esset in opprobrium, ut supra dictum est, & ejus loco novum priori simile erat erectum, quod proinde nova consecratione opus habebat, sicut & cætera, quæ prioribus destructis, nova facta fuisse hoc eodem loco commemoratur; ut portę, & pastophoria. Nihil autem vetat eandem rem semel Deo consecratam, si sæpius polluta aut profanata fuerit, sæpius etiam emundari, purificari, & ut nunc de templis & cœmeteriis profanatis loquimur, reconciliari. Sic enim & homo semel per baptismum Deo consecratus, quoties per peccatum mortale contaminatur, per Sacramentum pœnitentię reconciliari potest Deo, prima consecratione semper manente.

v. 56. *Et fecerunt dedicationem altaris diebus octo.* Et v. 59. *Et statuit Judas, & fratres ejus, & universa Ecclesia, ut agatur dies dedicationis ab anno in annum, &c.* En exemplar dedicationis altarium, & Ecclesiarum; quę etiam in novo Testamento servatur. Et sicut nunc in iis solemnitatibus templa quàm splendidissimè ornantur, ita & hîc dicitur: *Et ornaverunt faciem templi coronis aureis, & scutulis: & dedicaverunt portas, & pastophoria, & imposuerunt eis januas.* Denique quod Judas totaque Ecclesia hîc leguntur sanxisse, ut ageretur hæc solennitas dedicationis quotannis, servatum est usque ad tempora ipsius Christi, ut colligitur ex iis verbis B Joannis 10. v. 22. *Facta sunt autem Encœnia Jerosolymis, & hyems erat*; quia videlicet, mense Casleu, qui nostro Novembri respondet, dedicatio hæc facta est, ut hîc legitur. Hunc ergo dedicationis altarium, & templorum ritum servat etiam hodie Ecclesia, & servavit olim, quemadmodum ex vita S. Silvestri, & epistola Decretali Felicis 4. demonstratur: Servat, inquam, non tanquam cæremoniam cultus Judaïci, ut calumniantur hęretici, sed tanquam ritum, etiam novi Testamenti conditioni & statui aptum, & convenientem, & à Christo ipso sua præsentia cohonestatum, ut paret ex dictis. Sicut enim non ideo altare non esse debet in Ecclesiâ Christi, quia fuit in templo Judaïco, & sicut non ideo panis usus esse non debet in sacrificio novi Testamenti, quia fuerunt panes propositionis in Testamento veteri; ita non est con- C sequens ritum dedicandi aras aut templa ab Ecclesia rejiciendum esse, quod simili instituto jam ante usa fuisset synagoga Judaïca.

CAPUT V.

v. 5. ET anathematizavit eos, & incendit turres eorum igni cum omnibus qui in iis erant. *Anathematizavit*, id est, anathema eam esse voluit, devovit eam; quemadmodum olim Numer. 21. populus Israël fecerat quando voto se obligans ait: *Si tradideris populum istum in manu meâ, delebo urbes ejus.* Et sequitur: *Exaudivitque Dominus preces Israël, & tradidit Chananæum, quem ille interfecit, subversis urbibus ejus. Et vocavit nomen loci illius horma, id est, anathema.* Sic & Josue cap. 6. ait de Jericho: *Sit civitas hæc anathema, & omnia* D *quæ in ea sunt, Domino.* Lex autem hujusmodi anathematis erat quę ibidem sequitur: *Vos autem cavete ne de his quæ præcepta sunt, quippiam contingatis, & sitis prævaricationis rei, & omnia castra Israël sub peccato sint atque turbentur. Quicquid autem auri vel argenti fuerit, & vasorum æneorum ac ferri, Domino consecretur, repositum in thesauris ejus.* Debebat autem hujusmodi locus cum omnibus quę in ipso reliqua erant, quęque contingi prohibebantur, igne consumi; quomodo de Jericho factum fuisse, scriptura consequentèr testatur. *Urbem* (inquit) *& omnia quæ inventa sunt in eâ, succenderunt, absque auro & argento, & vasis æneis ac ferro, quæ in ærarium Domini consecrarunt.* Idem hoc loco factum narratur, nisi quod reservationis auri, argenti, æris, ferri, in usum thesauri sacri, nulla hîc fit mentio. Verisimile E tamen est, si quid tale post incendium repertum fuit, sacris usibus traditum fuisse.

v. 40. *Et ait Timotheus principibus exercitus sui: Si transierit Judas ad nos prior, non poterimus sustinere eum.* Sermonem hunc Timothei, rei probavit eventus. Sequitur enim: *Et transfretavit ad illos prior Judas, & contrita sunt omnes gentes à facie eorum.* Simile quid habemus 1. Reg. 14. dictum à Jonatha ad armigerum suum, ubi & similiter eventus sermonem probavit. *Quæritur* ergo utrum signum quod uterque, tum Jonathas, tum Timotheus sibi proposuit ad eventum belli, non fuerit superstitiosum? *De Jonatha* quiddem *respondendum* videtur, quia signum ab eo propositum, paulò post divino miraculo fuit comprobatum, etiam signum ipsum, divina

inspiratione fuisse ei demonstratum. Ita sentit Josephus in antiquitat. Videlicet Jonathan fusis ad Deum precibus pro victoria contra Philisthæos, accepisse à Deo dicti signi revelationem. *De Timotheo* autem duobus modis *responderi* potest; Vel per superstitionem eum sibi suisque tale signum proposuisse, quòd esset homo divinationi deditus; & quod talibus hominibus sæpe Deus hujusmodi evenire permittat, ut docet Augustinus in Enchiridio: vel signum illud ex parte fuisse naturale, & morale. Transitus enim fluvii in fines hostiles, audaciæ & confidentiæ magnæ signum erat. Itaque ex transitu hostium meritò præsagiebat, & illorum victoriam, & suorum cladem.

v. 60. *Et fugati sunt Iosephus & Azarias, usque in fines Iudaea, & ceciderunt illo die de populo Israël ad duo millia viri.* Causam infelicis pugnæ non tacuit scriptura, imò tres causas adfert. Primam, cum ait: *Quia non audierunt Iudam & fratres eius.* En prima causa: Judas enim disertè præceperat iis, ne bellum cum gentibus committerent, donec ipse reverteretur. Quod ergo ab iis contra dictis jussionem tentatum est, meritò cessit infeliciter. Secunda causa indicatur, cùm ait; *Existimantes fortiter se facturos*, id est, gloriam fortitudinis aucupantes. Dixerant enim: *Faciamus & ipsi nobis nomen*: Ac si dicant; Faciamus aliquid æterna memoria dignum, & nomen nostrum posteritati consecremus. Hinc quoque discimus minus succedere eas expeditiones bellicas, quæ non purè ad honorem Dei, & Ecclesiæ, sed ad inanem gloriam, & hominis celebritatem consequendam (ut sæpè fit) suscipiuntur. Tertia causa est, cum dicitur, *Ipsi autem non erant de semine virorum illorum, per quos salus facta est in Israël*, quorum verborum sensus est; quod Deus multis indiciis jam satis declaraverat se ad bellum illud gerendum pro populo Dei contra gentes, peculiariter delegisse, imò suscitasse Duces Matathiam, & filios ejus. Quoniam ergo Josephus & Azarias non erant de semine illorum, & temerè authoritatem pugnandi sibi sumpserant, hinc meritò suæ temeritatis dederunt pœnas.

CAPUT VI.

v. 12. **N***Unc verò reminiscor malorum, quæ feci in Ierusalem.* Et vers. 13. *Cognovi ergo quod propterea invenerunt me mala ista.* In hoc Antiocho habemus exemplum inutilis pœnitentiæ; quæ non est secundum Deum, sed secundum sæculum; de qua Apostolus dicit, 2. Cor. 7. v. 10. *Sæculi tristitia mortem operatur.* Fuit quidem in Antiocho verus dolor, & vera tristitia; imo & ducebatur pœnitentia super omnia mala, quæ fecerat in Jerusalem, optans, si fieri possit, se ea non perpetrasse: Sed dolor hic inutilis erat, & ad salutem eum perducere non poterat. Non enim nascebatur ex consideratione violatæ Justitiæ, ac legis Dei, sed extortus erat, & expressus magnitudine cruciatuum, quibus in morbo affligebatur. Et similis fuit pœnitentia Esaü super venditis primogenitis suis, de quo dicit Apostolus ad Hebr. 12. *quod non invenit pœnitentiæ locum, quamvis cum lachrymis eam inquisiisset.* Similis denique fuit pœnitentia Judæ proditoris, qui ductus pœnitentiâ retulit triginta argenteos, & peccatum agnovit: sed dum ad fontem veniæ non recurrit, præ desperatione laqueo se suspendit.

v. 43. *Et vidit Eleazar filius Saura unam de bestiis loricatam loricis regis*, &c. Ac tandem v. 46. *Et ivit sub pedes elephantis, & occidit eum, & cecidit in terram super ipsum.* De hoc facto Eleazari scriptores non eodem modo sentiunt, Rabanus putat factum hoc non laude, sed vituperatione dignum, tanquam profectum ex inordinato gloriæ appetitu: Quin, ne quidem boni publici causa cuiquam permissum esse semetipsum occidere, aut etiam id facere, ex quo sui interitus certò consequatur; veluti murum suffodere, sub quod sit opprimendus. Neque obstare factum Samsonis, qui, concussis delubri columnis, se pariter cum hostibus oppressit. Nam, ut ait August. lib. 2. contra epist. Gaudentii cap. 23. ipse non sua sponte id fecit, sed hoc spiritui Dei tribuendum est, qui usus est eo, ut id faceret. Vide annot. Judicum 16. Est & apud Gregorium locus de Eleazaro, ubi factum vituperat. Ambrosius tamen laudat libr. 1. Offic. c. 40. & legitur in officio Ecclesiastico Dom. 1. Octobris. Sic & Franciscus à Victoria sub finem relect. 10. de homicidio, adducens hanc authoritatem Ambrosii; & dicit quod Eleazarus sicut & Samson principaliter intendebat vindicare populum Dei, opprimendo hostes ejus; secundariò autem, seu potius consecutivè, parare sibi nomen. Nam ita & ipse Judas Machabæus dicit c. 9. *Non inferamus crimen gloriæ nostræ.* Potuit etiam Eleazar cogitare quod bestia in alterutram partem caderet, & sic posset evadere. Cæterum quis fuerit hic Eleazar, non satis liquet. Josephus lib. 12. antiq. c. 14. dicit fuisse fratrem Judæ Machabæi, & idem videtur sensisse Egesippus. Et putant etiam alii eundem esse, qui supra cap. 2. vocatur Eleazarus cognominatus Abaton, & hic filius Saura; eò quòd utrobique Græcè est, *αυαράν*. Sed quæstio remanet, quomodo hic vocetur filius Saura; si fuit frater Judæ de quo cap. 2.

CAPUT VII.

v. 5. **E***T venerunt ad eum viri iniqui & impii ex Israël: & Alcimus dux eorum, qui volebat fieri sacerdos.* In Alcimo notandum exemplum hominis ambitiosi. Cujus ambitio imprimis designatur dum dicitur; *quod volebat fieri sacerdos.* Intelligit autē scripturam summum sacerdotium. Nam erat jam sacerdos, prout posteà sequitur dixisse populum: *Homo sacerdos de semine Aaron non decipiet nos.* Et ostenditur hoc exemplo, ad quanta mala perpetranda impellat hominem cæca ambitio. Nam Alcimus iste, dum per fas, & nefas ad pontificatum contendit, primo populum suum Judaicum apud regem ethnicum accusat, falsa & odiosa crimina imponens Judæ, & fratribus ejus religionis & patriæ defensoribus; secundò bellum concitat adversus patriam, & cives suos innocentes; tertiò fraude accersitos ad se viros primarios, qui Assidæi vocantur, quorum consiliis respublica regebatur, omnes ad unum interfecit. Hi sunt portentosi fœtus insanæ ambitionis. Contra quod vitium eò magis nitendum est omnibus, quod soleat plerumque eorum animos tentare, qui alia vitia sibi utcumque expugnasse videantur. Nam hoc vitium appetentiæ honoris, ut primum fuit in genere humano, ita ferè extirpatur postremum.

v. 27. *Et venit Nicanor in Ierusalem cum exercitu magno, & misit ad Iudam, & ad fratres eius verbis pacificis cum dolo.* In Nicanore exemplum est hominis fraudulenti, & maximè impii; qui & irrisisse legitur ritus sacros, & sprevisse, & polluisse, denique & superbè comminatus cum jurejurando se succensurum domum Dei, si non Judas & exercitus ejus in manus suas traderetur. Sed sicut Sennacherib rex Assyriorum 4. Reg. 19. non diu inultam tulerat blasphemiam, quam per oratores suos evomuerat in locum sanctum: ita & Nicanor iste, persequente eum vindicta divina, paulò pòst cum toto exercitu suo interiit, & caput impii & dextra in sublimi loco posita contra templum Domini, omnibus documento fuêre justissimæ Dei adversus impios ultionis. Sed *quid est*, quod sacerdotes in oratione ad Deum precantur hoc modo? *Fac vindictam in homine isto, & exercitu eius, & cadant in gladio. Memento blasphemias eorum, & ne dederis eis ut permaneant*; cum vindictam expetere non liceat? *Respond.* duobus modis vindicta expetitur; vel ex dolore privatæ injuriæ; vel ex amore justitiæ divinæ. Priori modo non licet, posteriori licet; sicut & Ezechias super Sennacherib vindictam expetiit, & Eliseus super pueris irridentibus ejus calvitiem, & Martyres super persecutoribus Apoc. 6. Maximè si talis vindicta conjuncta sit cum manifestatione gloriæ Dei, ut in dictis exemplis. Pertinet autem hujusmodi precatio, tum ad illam orationis Dominicæ partem. *Libera nos à malo*, tum ad istam, *Sanctificetur nomen tuum.*

v. 33. *Et exierunt de sacerdotibus populi salutare eum in pace, & demonstrare in holocautomata quæ offerebantur.*

tur pro rege. Græcè, *Exierunt de sacerdotibus ex sanctis & de senioribus populi salutare eum pacificè, & demonstrare ei holocaustum quod offerebatur pro rege. Ex sanctis,* id est, è sanctuario, sive è loco templi sanctiore. Hæc faciebant ut animam ferocem hominis lenirent, populoque Judaïco conciliarent. Apparet autem quod in templum introduxerint eum, scilicet in eam templi partem in qua erat altare holocaustorum, & ad quam vulgus promiscuum admitti solet. Neque enim lege vetitum erat gentiles incircumcisos illuc intrare, sed potius permissum, ut probat oratio Salomonis, habita in templi dedicatione, modò orationis gratiâ illuc accederent, aut certè à contumeliâ abstinerent. Sperabant autem sacerdotes Nicanorem religione loci commotum sibi temperaturum ab injuria, maximè quod in eo loco etiam pro rege, cujus ille vices gerebat, Deo supplicaretur ac sacrificaretur. An autem peccaverint sacerdotes quod hominem impium & populi hostem introduxerint in sacrum locum, *quæri potest?* Videtur factum eorum excusari posse, quia id factum eo tempore quo Nicanor nondum manifestè ruperat pacem quam cum Juda & Judæis fecerat, ut apparet hunc locum conferenti cum iis quæ narrantur latius 2. Machab. 14.

CAPUT VIII.

v. 1. *ET audivit Judas nomen Romanorum quia sunt potentes viribus, & acquiescunt ad omnia.* Ac tandem vers. 16. *Et committunt uni homini Magistratum suum per singulos annos. Quæritur,* quomodo hic dicatur, uni apud Romanos commissum fuisse Magistratum cum constet post exactos reges, per duos consules in singulos annos eorum Rempublicam fuisse administratam? Aliqui *respondent*, administrationem quidem fuisse præcipuè penes Senatum populumque Romanum; sed electos fuisse duos Consules, qui secundum leges, & ea quæ à patribus conscriptis decernerentur, Remp. ordinariè gubernarent: Atque adeò; etsi duo essent Consules; tamen, quia unus semper alterum aliquo modo præcellebat, & quia communi consensu sine æmulatione primis illis temporibus gubernabant; non aliter hoc fuisse, quàm si ab uno homine tota Respublica regeretur. Vel etiam *dici potest*, scripturam ista non affirmare, sed tantum commemorare, & dicere, quod horum omnium fama venerit ad Judam Machabæum & Judæos: Itaque non nimis anxiè de singulorum exacta veritate laborandum. Et huic responsioni favet phrasis illa mox in initio hujus narrationis: Et audivit Judas, &c.

v. 17. *Et elegit Judas Eupolemum, & Iasonem, & misit eos Romam constituere cum illis amicitiam & societatem.* Scriptura hoc factum ita commemorat, ut neque laudet, neque vituperet. Improbandum videri potest ex simili; quia 2. Paralip. 16. reprehenditur Asa rex Juda, quod inito fœdere cum Benadab rege Syriæ, eum in auxilium vocaverit contra hostes suos, & cap. 19. etiam reprehenditur Josaphat, quod impio Achab præberet auxilium; & similiter Sedechias rex, qui à rege Ægypti petiit auxilium. Et Rupertus lib. 10. de vict. verbi cap. ult. etiam non probat hoc fœdus Judæ cum Romanis. Nihilominus scriptura hujus facti honestam causam reddere videtur, dum subjungit; *Et ut auferrent ab eis jugum Græcorum, quia viderunt quod in servitutem premerent regnum Israël.* Jugum scilicet illud, de quo toto hoc, & seq. libro: quo Israëlitas quoque ad religionem Græcorum volebant transferre. Nec simile videtur de Asa, vel Josaphat, qui nulla hujusmodi premebantur necessitate. Nec in Sedechia quoque simile erat. Nam vetitum erat expressè in lege, ne animo redirent in Ægyptum. Deinde auxilium petebatur in re injusta, quia Sedechias perjurus erat Nabuchodonosori, & contra prophetias Isaïæ & Jeremiæ nitebatur. Ac denique pro justificatione Judæ, & fratrum ejus videntur etiam facere exempla sanctorum Patriarcharum, Abrahæ, Isaac, & Jacob, & sanctissimi regis Davidis, qui omnes confœderati fuerunt infidelibus, non tamen hostiliter odientibus populum Dei, nec ejus religionem; sicut nec Romani tempore Judæ & fratrum ejus odiebant; ne quis hoc exemplo patrocinari velit iis, qui cum Turca fœdus ineunt. Vide Molanum libr. 1. de fide servanda cap. 20. & 21.

CAPUT IX.

v. 20. *ET ait Judas: Absit istam rem facere ut fugiamus ab eis. Et si appropiavit tempus nostrum, moriamur in virtute propter fratres nostros, & non inferamus crimen gloriæ nostræ.* Quæri potest & de verbis Judæ, & de facto, rectene se habeant? Verba enim sonare videntur opinionem fati, quasi senserit ita præfixum esse cuique homini vitæ tempus & terminum, ut ultra vivere non possit, proindéque frustra fugam tentari in periculo. Factum autem ejus videtur non caruisse temeritate, qua & se & socios cum ipsi paucissimi essent, hostes verò plurimi, in manifestum discrimen atque exitium conjecerit. Imò & Deum tentasse eo facto videtur, quod cum posset sibi & sociis fuga consulere seque servare in aliud opportunum tempus ad debellandum hostes, quemadmodum ei prudenter socii suggerebant, pugnare maluerit cum expectatione victoriæ à Deo contra spem omnem humanam. Sed dicendum nihil esse in his verbis, ut nec in facto Judæ, quod nos cogat ad ejus reprehensionem. Nam quod ad verba attinet, non de termino fatali vitæ loquitur secundum errorem Genethliacorum, sed de tempore prædestinato à Deo in æterna ejus præscientia. Sensus enim est: Si tempus nunc advenit quo nobis secundum Dei decretum moriendum sit, moriamur animosè & fortiter pro fratribus & populo nostro. Sic Christus Joan. 2. *Nondum venit hora mea*, & cap. 7. dicit tempus suum nondum impletum esse, & cap. 12. & 17. dicit venisse horam clarificationis suæ, & de eo dicit Evangelista cap. 7. *Nemo misit in illum manus, quia nondum venerat hora ejus.* Et cap. 13. *Sciens Iesus quia venit hora ejus, ut transeat ex mundo ad Patrem.* Et quidem hora illa & tempus definitum erat non fato, quale tradidit humana superstitio, sed decreto & voluntate Dei. Hujusmodi definitum vitæ tempus agnoscit Athanasius in apologia fugæ suæ, vocatque tempus à divina providentia constitutum. Cujus ignari sancti homines fugiebant persecutores suos, donec in illorum manus traderentur, si ita Deo visum esset. Dices, igitur & Judæ fugiendum erat, utpote ignaro periodi sibi constitutæ. Respondeo, facile ex verbis Judæ accipi posse rationem facti ejus, *Moriamur* (inquit) *in virtute propter fratres nostros, & non inferamus crimen gloriæ nostræ.* Ideo ergo fugæ consilium ei displicuit, ne fratres, id est, populum suum in periculo destituere videretur. Periculum autem erat non tantum amittendæ libertatis, verùm etiam perdendæ religionis. Huic periculo voluit se Judas tanquam fortis & pius bellator opponere quantum posset, morte etiam contempta, benè sperans post mortem suam alium à Deo suscitatum iri qui populum adversus impios hostes defenderet. Certè si Judas cum suis fugisset, eâ re non modo & hostibus audacia crevisset, & fracti fuissent fratrum animi; verùm etiam hostibus terram & urbes, nullo satis viriliter resistente, invadentibus, permagnam cladem accipere potuisset populus Dei, fuissetque ea res Judæ probrosa, qui cessatione & fuga sua videretur tanti mali causam dedisse, ut meritò dixerit, *Et non inferamus crimen gloriæ nostræ.* Nam ei qui gloriam ex rectè factis adeptus est, magnâ curâ providendum ne quid committat quo gloriæ illius splendor infuscetur; quod in Salomone reprehendit Ecclesiasticus cap. 47. dicens: *Dedisti maculam in gloria tua.* Quocirca factum Judæ laudare & fortitudini ascribere non dubitavit S. Ambros. libr. 1. offic. cap. 41. dicitque eum gloriosam potius mortem quàm turpem fugam suasisse, illis verbis: ne crimen nostræ relinquamus gloriæ; & ita concludit: Habet fortitudinem bellicam, in qua non mediocris honesti ac decori forma est, quod mortem servituti præferat ac turpitudini.

Notandum autem quod totum hunc Ambrosii locum

legit Ecclesia ad Matutinum in Dominica tertia Octobris. Quoniam autem ex his liquet Judam habuisse justam causam pugnandi, & periculo se cum suis committendi, cumque jam sæpe divinam opem sibi præsentem in rebus valde dubiis expertus fuisset, illud quoque perspicuum fit, Judam hoc suo facto nec temeritate, nec tentatione Dei peccasse. Non enim tentat Deum, sed honorat, qui, rebus humano judicio deplorato, quando subeundi periculi justa ratio est, opem & salutem à Deo expectat. *Cur igitur*, inquies, frustratus fuit hac sua expectatione, & in periculo derelictus? *Respondeo* justos propriè sua pia expectatione nunquam frustrari, nec in periculis deseri à Deo; quia vel hoc ipsum quòd petunt, consequuntur, vel aliquid melius. Item deserti visibiliter, invisibiliter aut consolantur, aut coronantur. Itaque Judas neque frustratus spe sua dicendus est, quando ei post tot prælia feliciter gesta tandem etiam fortiter mori pro B patriis ac divinis legibus datum est, & successor in principatu contigit frater, cujus virtute à populo vis & injuria hostium averteretur. Neque desertus in periculo qui per mortem gloriosam susceptus est à Domino & sanctorum patrum consortio aggregatus. Iam si nudus prælii hujus successus spectetur, ne sic quidem rectè judicaverit quisquam temerè illud à Iuda susceptum fuisse. Quantulum enim abfuit à victoriâ? dexterum cornu hostilis exercitus quod fortius erat ac firmius, facti viriliter impressione contrivit & in fugam compulit: dum autem incautiùs fugientes persequitur, ab iis qui in sinistro cornu erant, ipsum à tergo insequentibus, circumventus est & oppressus. Non ergo tam defectus roboris militaris aut paucitas militum, causa fuit ut vinceretur, C quàm nimius ardor pugnandi & persequendi hostem, quæ res effecit ut sibi à reliquâ parte hostilis exercitus adhuc integrâ minus caveret. Superatus est igitur defectu cautelæ potiùs quàm virtutis; quod quidem persæpe fortibus viris solet accidere.

v. 36. *Et comprehenderunt Ioannem fratrem Ionathæ.* Quem etiam posteà interfecerunt. Nam paulò pòst sequitur de Ionatha & Simone, *Et recordati sunt sanguinis fratris sui.* Quamquam in Græco tantum est, & recordati sunt Ioannis fratris sui. Verùm cum de Ioanne nihil deinceps audiatur in hac historia, verisimile est eum ab iis qui captivum duxerant, interemptum fuisse. Quod & Iosephus disertè scribit, lib. 13. Antiq. cap. 1. scilicet Medabenses Joannem comprehensum interfecisse cum omnibus sociis. Item si vivum hostes retinuissent, de eo redimendo fratres egissent haud dubiè. Atqui leguntur inju- D riam cæde multorum vindicasse. Erat igitur ab hostibus occisus. Alioquin eos non ad reddendum, sed ad occidendum illum, provocassent.

CAPUT X.

v. 18. **R**Ex *Alexander fratri Ionathæ salutem.* Et vers. 20. *Et nunc constituimus te hodie summum sacerdotem gentis tuæ.* De hoc Ionathæ facto *quæri* potest, an justa reprehensione careat, quod ab ethnico rege, cui in sacra Iudaïca jus nullum esset, acceperit summum sacerdotium? Et sanè suprà legimus vehementer culpatum Alcimum, qui apud Demetrium regem pro summo sacerdotio sollicitasset. *Respondendum* videtur, nihil aliud hîc significari verbis Alexandri regis, quàm Ionathæ confirmatum fuisse sacerdotium, quo jam anteà fungebatur. E Simul enim cum principatu sacerdotium acceperat, post Iudam fratrem suum, ut clarè & distinctè narrat Iosephus lib. 12. antiq. c. 17. & lib. seq. c. 5. Sed utrumque Alexander sua regia authoritate confirmat; quam quidem confirmationem etiam Ionathas non petierat. Sic & posteà c. seq. Demetrius quoque ei statuit sacerdotium; & similiter Antiochus; quę non potuit impedire Ionathas. Neque obstat quod legitur paulò pòst induisse se Jonathas stola sancta in die solemni scenopegiæ: Non enim tunc primum cœpit fungi sacerdotii munere; sed tum primum indutus est ea stola, quæ facta erat ex purpura, quam rex Alexander ei dono miserat. Et stola quidem sacerdotis ornatus erat, purpura autem principis: unde A Ionathas stola purpurea utens, & sacerdotem se ostendit, & principem.

CAPUT XI.

v. 70. **E**T *fugerunt, qui erant ex parte Ionathæ omnes.* — *Et scidit Ionathas vestimenta sua, & posuit terram in capite suo: Quæritur* an Ionathas hoc licitè fecerit? cum esset summus sacerdos; de quo scriptum est Levit. 21. *Caput suum non discooperiet; vestimenta sua non scindet*, &c. *Respondeo*, locus ille Levitici non prohibet, nullo omnino casu summum sacerdotem vestimenta scindere; sed loquitur totum illud caput de diversis funeribus; & præcipit Moyses, ne summus sacerdos ad ullum omnino mortuum ingrediatur, nec ullo funere polluatur, ne quidem patris aut matris; idque ob certa mysteria ibi explicata. Alioqui 4. Reg. 18. Eliacim præpositus domus, audita blasphemia, scidit vestimenta sua; & Caiphas etiam, cum diceret Christum blasphemasse. Et sic etiam in periculo isto, quòd blasphemandum timebatur nomen Domini à gentibus, propter tantam cladem, non malè videtur Jonathas scidisse vestimenta sua; maximè cum non solùm esset summus sacerdos, sed etiam princeps. Sic & Esdras sacerdos 1. Esdræ 9. scribit se scidisse pallium suum & tunicam.

CAPUT XII.

v. 9. **N**Os *cum nullo horum indigeremus, habentes solatio sanctos libros, qui sunt in manibus nostris, maluimus mittere ad vos*, &c. Ex hoc loco discimus, & admonemur in omni afflictione, solatio nobis esse debere sanctos libros, sive Scripturam sacram, id est, eam doctrinam, quæ sacris literis continetur. Id quod ab Apostolo Paulo manifestius dictum est ad Rom. 15. *Quæcumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt; ut per patientiam & consolationem scripturarum spem habeamus.* Ea autem consolatio in hoc potissimùm consistit, quod Scriptura sacra certos nos faciat, eos omnes, qui tribulationem patiuntur in hoc sæculo, propter leges Dei, & fidem Christi: atque in genere, quotquot persecutionem patiuntur propter justitiam, mercedem & gloriam adepturos esse æternæ felicitatis. *Nam si compatimur, & conglorificabimur. Non enim condignæ sunt passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis.* Unde idem Apostolus non tantùm consolationem nos accipere dicit in tribulationibus, sed etiam gloriandi materiam nobis subministrari, *Gloriamur*, inquit, *in tribulationibus, scientes, quod tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit.* Vide nostra ad Rom. 5.

v. 50. *Cum cognovissent, quia comprehensus est Ionathas, & periit.* Sic & Simon cap. seq. *Horum gratiâ perierunt fratres mei omnes, & relictus sum ego solus. Quæritur* quomodo his locis dicitur Jonathas periisse, qui tamen adhuc vivit capite proximè sequenti? Sic enim ibi dicitur v. 12. *Et movit Triphon cum exercitu, & Ionathas cum eo in custodia.* Et tandem legitur occisus cum filiis in Bascaman. Sed *respondeo* quod scriptura ipsa prioribus illis locis non asserat illum periisse, sed dicit tantum, & narrat quid socii Jonathæ fecerint; tunc scilicet cum *cognovissent*, id est, cum intellexissent ex vulgi fama certo præsupponentis Jonathan periisse. Et similiter quoque intelligenda sunt verba Simonis.

CAPUT XIII.

v. 17. **E**T *cognovit Simon, quod cum dolo loqueretur secum, jussit tamen dari argentum & pueros. Quæritur* an in hoc facto Simon non peccârit, filios fratris mittendo in tam certum discrimen? Cognovit enim, ut scriptura loquitur, Tryphonem dolo agere; sciebat etiam omnes comites Jonathæ fuisse interfectos; & proinde falsum esse prætextum Tryphonis de Jonatha detento, quod pro debitis in ratione regis detineretur. *Resp.* scripturam ipsam addere rationem *ne*, inquit, *inimicitiam magnam sumeret ad populum Israël, dicentes; quia non misit ei argentum & pueros,*

propterea periit. Itaque debebat Simon ex duobus incommodis & malis eligere quod minus erat. Atqui minus erat pueros perire, quam tumultum populi tempore tam difficili expectare; & quando nihilominus futurum erat, ut pueri mitterentur. Id enim populus omnino volebat. Adde quod nec omnino certum erat pueros petitutos. Potuisset enim Tryphon pueros detinere vivos ad extorquendum plus argenti. Nec mittendo pueros cooperabatur Simon homicidio, quia illum actum non tenebatur omittere, sed potius, ut jam diximus, facere causâ publici boni, seu potius permittere.

v.28. *Et statuit septem pyramides, unam contra unam, patri & matri, quatuor fratribus; & his circumposuit columnas magnas*, &c. Sine dubio, scilicet, Simon septimam pyramidem sepulchralem sibi statuit. Verùm qui sint hi fratres ejus quatuor, confer ea quæ sunt c. 2. hujus libri, cum iis quæ annotavimus ad cap. 6. v. 43. de Eleazar.

CAPUT XIV.

v. 4. **E**T *siluit omnis terra Iuda omnibus diebus Simonis, & quæsivit bona genti suæ*, &c. Sciendum est hunc Simonem, cujus hoc capite beneficia in populum suum, & laudes recensentur, diversum esse ab illo Simone, cujus laudes decantat Ecclesiasticus capite 5. Hic enim Simon fuit frater Judæ Machabæi, & filius Matathiæ, ille autem filius Oniæ; ut ex dicto loco est manifestum, cujus pater cognominatus fuit Priscus, quod cognomen & ipse accepit. Cæterum sub filio hujus Simonis Prisci, nomine Eleazaro, putantur biblia sacra rogatu Ptolomæi Philadelphi à Septuaginta interpretibus Judæis in linguam Græcam conversa: inter quos interpretes putant nonnulli unum etiam fuisse Jesum filium Sirach, authorem, vel collectorem libri Ecclesiastici. Itaque Simon ille Oniæ filius antiquior fuit hoc Simone fratre Judæ Machabæi annis plus minus centum quinquaginta. Sanè nisi author libri Ecclesiastici antiquior esset Machabæis, nunquam laudes Machabæorum tantas & tam multas tacuisset.

v.40. *Et quia susceperunt legatos Simonis gloriosè; & quia Iudæi & sacerdotes eorum consenserunt eum esse ducem suum & summum sacerdotem in æternum, donec surgat Propheta fidelis.* Quidam hunc prophetam Christum intelligunt, de quo Deuter. 18. *Prophetam suscitabit vobis Deus*, &c. dicuntque filios Simonis tenuisse principatum, & sacerdotium usque ad Herodem Ascalonitam, cujus tempore natus est Christus. Verùm in Græco, non est articulus, ut proinde non videatur excellens ille Propheta intelligi, sed Propheta quicumque fidelis & doctus, ad eum modum, quo dicitur supra cap. 4. *Et reposuerunt lapides in monte domus in loco apto, quoadusque veniret Propheta & responderet de eis*; nempe quid faciendum esset. Et sicut Nehemiæ 7. *donec surgeret sacerdos doctus & eruditus.* Ubi sermo est de iis, qui non potuerunt reperire genealogiam suam, cum tamen dicerent, se stirpis esse Leviticæ. Et similiter 1. Esdræ 2. Vide ea loca. Sic igitur & hîc, cum non satis liqueret, ad quem jure pertineret summum sacerdotium, propter gravem & longam Reip. Judaïcæ perturbationem, cúmque Judæa tunc temporis non habe-
A ret prophetas, qui possent super hac difficultate Deum consulere: placuit, (ut hîc scribitur) & consenserunt Judæi & sacerdotes eorum, ut Simon esset Dux & sacerdos in æternum, donec surgeret Propheta aliquis qui de hoc posset per os Domini respondere. Et sic hæc accipienda esse, innuunt illa verba, [*consenserunt Iudæi & sacerdotes.*] Nam si liquido jure id ei competiisset, nequaquam suffragiis sacerdotum & populi opus fuisset.

CAPUT XV.

v. 5. **N**Vnc *ergo statua tibi omnes oblationes, quas remiserunt tibi ante me omnes reges.* —— *Et permitto tibi facere percussionem proprii numismatis in regione tua*, &c. Ex eo quod dicitur; [*quas remiserunt tibi ante me omnes reges*] satis colligitur ordinariè concessas
B fuisse à regibus immunitates supradictas populo Judaïco; & præcipuè civitati Jerosolymitanæ; idque religionis causa, quod in ea civitate esset templum, quod etiam apud externos reges ac principes in summa veneratione haberetur. Quæ cum facta sint à regibus ethnicis, obscuram tantum imaginem religionis menti impressam habentibus; satis liquet, id multo magis observandum à principibus Christianis, erga Ecclesiam Dei, ut velint scilicet, ac statuant Jerusalem, id est, Ecclesiam esse *Sanctam ac liberam*, ut hîc scriptura loquitur. *Sanctam*, id est, inviolabilem; quod præstant, dum neminem sinunt impunè sacra, aut jura Ecclesiastica violare, sed etiam armis injuriam omnem ab ea propulsare conantur; *liberam*, dum privilegia libertatis concedunt, aut ab aliis concessa conservant. Utriusque certè habemus illustria exempla in rege nostro catholico Philippo.
C

CAPUT XVI.

v. 11. **E**T *Ptolomæus filius Abobi constitutus erat dux, & habebat argentum & aurum multum. Et exaltatum est cor eius*, &c. En in Ptolomæo genero Simonis, rursum nobis ostenditur exemplum, & fœtus ambitionis: Ille enim, ut ait scriptura, cum esset gener summi sacerdotis, exaltavit, seu èlevavit cor suum. En superbia. *Et volebat obtinere regionem.* Ecce ambitio. *Et cogitabat dolum adversus Simonem & filios eius, ut tolleret eos.* Ecce ambitionis fructus, seu fœtus, quem animo conceptum, paulò pòst etiam peperit, & in publicum protulit; dum scilicet Simonem cum duobus filiis convivio exceptum crudeliter trucidavit, simul & affini-
D tatis, & hospitalitatis jura violans. Hîc sanè illud poëtæ completum est: Non hospes ab hospite tutus: Non socer à genero. Utrumque enim in hoc exemplo concurrit.

v. 16. *Et cum inebriatus esset Simon & filii*, &c. Hîc miserabilis exitus Simonis & filiorum ejus in convivio, nobis in memoriam revocat sententiam Domini Salvatoris Luc. 22. *Cavete ne corda vestra graventur in crapula, & ebrietate, & superveniat in vos repentina dies illa.* Quamquam non est verisimile ebrietatem hoc loco propriè accipi, quæ tollat usum rationis, sed quæ significet satietatem cibi & potus cum hilaritate, ut sæpè alias in scriptura accipitur, ut Cant. 5. *Comedite, bibite & inebriamini*, Aggæi 1. *Bibistis & non estis inebriati.* Vide August. epist. 144.

FINIS LIBRI I. MACHABÆORVM.

ANNOTA-

ANNOTATIONES
IN LIBRUM II. MACHABÆORUM.

CAPUT PRIMUM.

v.13. N*Am cum in Perside esset dux ipse*, (de Antiocho sermo est, ut patet vers. seq.) *& cum ipso immensus exercitus, cecidit in templo Nanea, consilio deceptus sacerdotum.* Scilicet posteà dicitur sacerdotes, templo clauso, post ingressum Antiochi, & aperto occulto aditu templi, missis lapidibus *percussisse ducem, & eos qui cum ipso erant, eosque divisisse membratim.* Cui narrationi non satis consentire videtur, quod libro præcedenti cap. 6. scriptum est, Antiochum de Perside reversum, præ animi ægritudine in lectum decidisse, factoque testamento & instituto regni successore filio, mortem obiisse. Et rursum, quod cap. 9. hujus libri scribitur fugiens de curru cecidisse, & collisis totius corporis membris, vermibusque scatentibus inter horribiles dolores & fœtores, expirasse. Hoc argumento hæretici nostri temporis conantur huic libro fidem abrogare, ne cogantur admittere orationes pro defunctis, in hoc libro apertissimè stabilitas.

Sed *respondeo*, has historiæ partes diligenter consideratas & discussas, nullo modo inter se pugnare. Nam nihil obstat quod Antiochus mœrore animi consternatus in languorem inciderit, quod habetur 1. Machab. 6. & nihilominus hoc languore comprehensus in fuga de curru deciderit, membrisque miserè collisis, & fœdissimo morbo correptus fuerit, quod narratur hoc libro cap. 9. Tantum explicandum est, quomodo hoc capite dicatur *cecidisse in templo Nanea*, & paulò pòst v. 19. *percussus cum sociis*, &c. Nullo enim modo putandum est, eum unà cùm sociis in templo Naneæ fuisse occisum. Id enim non dicitur; hæc enim sunt ipsius scripturæ verba: v. 15. *Clauserunt templum, cum intrasset Antiochus, apertoque occulto aditu templi mittentes lapides, percusserunt ducem, & eos qui cum eo erant, & diviserunt membratim, & capitibus amputatis, foras projecerunt.* Nempe postrema verba vera sunt, etiam de solis sociis intellecta, Antiocho inter pugnandum effractis foribus elapso. Similis locus est Genes. 14. ubi rex Sodomorum & Gomorrhæ v. 10. dicuntur cecidisse ibi, & quod reliqui fugerunt, & tamen postea narrantur adhuc vivere: item 1. Reg. 30. dicitur de Amalechitis, quod percusserint Siceleg, & tamen statim post additur, quod neminem occiderint. Similis quoque phrasis est in vita S. August. capite 12. Additio Censoris. Cæterum sciendum est ea quæ hìc narrantur, non de Antiocho Epiphane dici, sed de Antiocho Sedete, & qui Soter dictus est; de quo 1. Machab. 15. v. 10. Videatur Hartæus in concordia Historiarum sacræ & profanæ, Anno V. C. 613. & 622.

CAPUT II.

v. 29. V*Eritatem quidem de singulis, auctoribus concedentes, ipsi autem secundum datam formam brevitati studentes.* Objiciunt nobis hæretici nostri & hæc contra authoritatem hujus libri. En, inquiunt, huic authori non fuit cura de veritate, sed tantum de commoditate compendii. *Respondeo* in Græco non esse nomen veritatis; sic enim Græca sonant. *Exactam pertractationem singulorum authori concedentes, insequendo autem præscriptum exemplar. compendio studentes.* His igitur verbis non aliud significat abbreviator, quàm se brevitati historiæ studere relicta suo authori exacta de rebus singulis narratione. Quod & paulò pòst in nostra quoque versione significatur: ubi dicitur v. 31. *Etenim intellectum colligere, & ordinare sermonem, & curiosius*

A *partes singulas quasque disquirere, historia congruit auctori*, &c.

CAPUT III.

v. 1. I*Gitur —— cum leges adhuc optimè custodirentur, propter Oniæ pontificis pietatem, fiebat ut & ipsi reges, & principes locum summo honore dignum ducerent*, &c. Ex his verbis perspicuè ostenditur observationem legum, & pietatem sacerdotum, imprimis, causam & occasionem esse, ut in veneratione ab omnibus habeantur loca sacra. Unde consequens est, etiam è contra fieri, videlicet, ut neglectus legum, & pietatis defectus in sacerdotibus, causa sit, ob quam loca sacra, ipsumque sacerdotium, & in universum tota religio in contemptum abeant, quemadmodum Malach. 2. etiam
B Dominus comminatus est, & experientia quotidiana manifestè demonstrat.

v. 4. *Simon autem de tribu Benjamin præpositus templi constitutus.* Ad corruptelam illius temporis pertinere videtur quod homo de tribu Benjamin templo fuerit præpositus, cum ea cura & functiones, sicut & cæteræ omnes similes, non debuerint in aliquos conferri extra tribum sacerdotalem, id est, Leviticam. Hinc autem etiam liquet non eundem fuisse præpositum templi & principem sacerdotum, cum hic Simon ne capax quidem fuerit sacerdotii. Attamen ex hoc capite & sequenti moveri quæstio potest, an eò usque corruptela illa processerit, ut etiam qui de stirpe Aaronis aut omnino de
C tribu Levitica non essent, promoti fuerint ad sacerdotium? Nam de Jasone quidem constat ex sequenti capite quod frater fuerit Oniæ pontificis: erat ergo ex eadem tribu & stirpe si germanus fuit frater. At de Menelao & Lysimacho qui fratres fuerunt, quorum alter post alterum functus est summo sacerdotio, secus videri potest; habemus enim sequenti cap. Menelaum supradicti Simonis fratrem fuisse: Simon autem, ut jam dictum est, Benjamiticæ tribus fuit. Sed responderi posse arbitror Menelaum & Lysimachum fratres Simonis dictos eo modo quo fratres in Scripturis sæpè vocantur fratrum aut sororum filii. Quomodo & Christus Dominus fratres & sorores habuisse legitur Matth. 13. Potuerunt ergo Simon & Menelaus cum Lysimacho nati esse ex
D duabus sororibus, vel ex fratre & sorore, & ea ratione fratres dici, permixtis copulatione conjugii tribubus, Levitica & Benjamitica. Sed vide Josephum lib. 12. antiq. cap. 4. 5. 6.

v. 12. *Decipi verò eos qui credidissent loco & templo, quod per universum mundum honoratur, pro sui veneratione & sanctitate omnino impossibile.* Obscuritas hujus loci nata est ex incommoda translatione. Nam in Græca lectione nihil est obscuritatis. Sic enim sonat: *Per injuriam autem fraudari eos, qui sanctitate loci & majestate templi per universum mundum honorati, ejusque immunitate confisi essent* (deponentes videlicet ibi pecuniam suam) *id perabsurdum esse ac prorsus indignum.* Scilicet, significat Onias indignum esse, ac prorsus
E fieri non debere [quod interpres noster vertit *impossibile*] ut fallerentur illi spe sua, qui sanctitate & securitate loci confidentes, inibi thesauros suos tanquam loco tutissimo deposuissent.

v. 25. *Apparuit enim illis quidam equus terribilem habens sessorem*, &c. Quibus suppliciis digni sunt violatores templorum, declarat horrendum hoc exemplum Heliodori, qui quum tentaret thesauris concreditis templum spoliare, continuò sensit vindictam divinam, apparente equo calces priores in eum impingente, & duobus juvenibus flagellantibus eum sine

intermiſſione, adeò ut vix precibus & interceſſione Oniæ A ſummi ſacerdotis ſalutem impetraverit. Exemplum obſervatu dignum & diligenter inculcandum apud populum contra Iconoclaſtas, aliosque ſacrilegos & profanos Eccleſiarum violatores, quorum hodie proh dolor! meſſis eſt multo maxima.

CAPUT IV.

v. 7. *Sed poſt Seleuci vitæ exceſſum, cum ſuſcepiſſet regnum Antiochus —— ambiebat Iaſon frater Oniæ ſummum ſacerdotium, adito rege, promittens ei argenti talenta trecenta ſexaginta*, &c. In hoc capite annotari rurſum poteſt, in quanta, & quàm multiplicia mala hominem præcipitet ambitio. Ea mala ſunt homicidia, calumniæ, ſacerdotii emptio & venditio, quæ à nobis uno nomine ſimonia appellatur, ipſa denique impietas & defectus à vero cultu Dei. Primùm enim hîc legimus Jaſonem Oniæ fratrem, promiſſis regi argenti talentis ſexaginta, & aliis octo & centum quinquaginta emiſſe à rege pontificatum. Deinde quod Menelaus penſionem Jaſonis ad regem adferens, & majorem ſummam promittens, velut auctione facta, eundem pontificem ſibi acquiſierit: Ita, inquit ſcriptura hoc eodem capite v. 24. *In ſemetipſum retorſit ſummum ſacerdotium, ſuperponens Jaſoni talenta argenti trecenta; Acceptiſque à rege mandatis, venit, nihil quidem habens dignum ſacerdotio, animos verò crudelis tyranni, & feræ belluæ iram gerens.* Sed & cum Jaſon iſte promiſſis non ſtaret, ſimili conditione poſt eum Lyſimachus frater ejus ad pontificatum pervenit, & per hujuſmodi ſactorum emptiones horrenda evenerunt, ut hîc narratur. Hæc exempla tametſi antiqua ſunt, & de veteri ſacerdotio deſumpta, opportunè tamen proferri poſſunt in deteſtationem tam fœdi criminis, id eſt, labis ſimoniacæ.

CAPUT V.

v. 19. *Verum non propter locum, gentem, ſed propter gentem, locum Deus elegit.* Reprimit hæc ſententia eorum ſuperſtitioſam imaginationem, qui arbitrantur, Deum ita certo alicui templo, aut cuicumque alteri loco addictum & affectum eſſe, ut non obſtantibus peccatis incolarum, eum locum nihilominus tutari velit, & conſervare; idque, vel propter ſtructuræ majeſtatem & magnificentiam, vel aliam quamcumque loci qualitatem. Satis profectò oſtendit Deus his noſtris temporibus, quod non propter locum, quantumcumque magnificum & habitum ſacrum, gentem elegerit, ſed propter peccata gentis locum, imò tam multa loca ſacra rejecerit, & profanationi permiſerit, partim infidelium Turcarum, partim hæreticorum.

Neque tamen hac ſententia negatur, quin Deus aliquando parcat genti peccatrici propter merita Sanctorum, qui locum illum incoluerunt, & ſancta converſatione illuſtrarunt, vel etiam tantum ſuis ſanctis reliquiis ornant; ſicut Judæis ſæpè pepercit Deus propter Abraham, Iſaac, & Jacob, & propter David ſervum ſuum: & Sodomitis pepercisſet propter decem ſolos juſtos, ſi in eo loco fuiſſent inventi; Sed aliud eſt eligere gentem propter locum, id eſt, propter nudam aliquam loci qualitatem, qua Deus incorporeus non delectatur, aliud propitium eſſe populo peccanti, & vindictam debitam remittere propter merita Sanctorum, qui Deo placuerunt. Item Deus parcit peccatoribus pœnitentibus, ſi confugiant ad locum divino cultui deputatum, & ibi Deum orent (quod Salomon in dedicatione templi à Deo petiit:) Sed nec hoc eſt gentem propter locum eligere; ſed tantum genti pœnitenti indulgere propter preces; quibus ſcilicet locus ille deputatus eſt; quod tamen non faciet, ſi populus permaneat in peccatis, quantumcumque cum iis de quibus Jeremiæ 7. dicant, & clament; *Templum Domini, templum Domini, templum Domini eſt.*

CAPUT VI.

v. 6. *Igitur Eleazarus unus de primoribus Scribarum --- aperto ore hians compellebatur carnem porcinam manducare*, &c. Proponitur exemplum fortis & conſtantis animi in Eleazaro; qui nec minis, nec blandimentis induci potuit, ut contra legem quidquam admitteret. Imitandum imprimis firmum illud viri ſancti propoſitum, de quo Scriptura: *Deſtinavit non admittere illicita propter vitæ amorem.* Hoc enim propoſitum gradus eſt ad vitæ perfectionem. Qui enim firmiter in animo ſtatuit, nihil illicitum committere propter amorem præſentis vitæ, non facilè cedet tempeſtati perſecutionis. Propoſitum autem illud ſuum confirmabat his verbis: *Nam etſi in præſenti tempore ſuppliciis hominum eripiar, ſed manum omnipotentis, nec vivus, nec defunctus effugiam.* En hic ſanctus vir, etiam timore ſupplicii æterni, ne illud incurrat, confirmat animum ſuum ad perferenda temporalia ſupplicia. Ut vel hinc quoque contra noſtri temporis hæreticos agnoſcamus hujus timoris utilitatem.

B Denique quod maximè ad gloriam hujus Martyris pertinet, ne quidem eo induci potuit, ut ſimularet ſe carnes porcinas comediſſe, & ea ratione mortem evaderet. Sciebat enim (quod ille pulcherrima oratione & prolixa docet) non minus ſe nociturum aliis, ad pravum exemplum, hac ſua ſimulatione, quàm nocuiſſet per veram carnium prohibitarum comeſtionem. Nam utroque modo ſcandalizantur infirmi, & pereunt animæ pro quibus Chriſtus mortuus eſt. Vide noſtra 1. Corinth. 10. Simile exemplum habemus in Martyrolog. 12 Aprilis de Saba Martyre, qui carnes non immolatitias pro immolatitiis oblatas videns, ut juſſioni magiſtratus ſatisfeciſſe videretur, ad fideles palam proteſtatus eſt, edi non licere, dicens: Quicumque de his carnibus comederit, Chriſtianus non erit. De Eleazari quoque laudibus, Vide orationem Gregorii Nazianzeni in Machabæos, & Ambroſ. lib. 2. de Jacob & vita beata cap. 10.

CAPUT VII.

C v. 1. *Contigit autem & ſeptem fratres unà cum matre ſua, apprehenſos compelli à rege edere contra fas carnes porcinas.* Hi fratres à multis ſcriptoribus, atque etiam in Eccleſiaſtico officio 1. Auguſti appellantur Machabæi, non à Juda Machabæo, quaſi ad eum aliquo modo pertinuerint, ſed ſumpta communi appellatione a nomine fratris primogeniti, qui appellatus eſt Machabæus, ut ſcriptum reliquit Joſephus in libello, quem de iſtorum fratrum paſſione compoſuit. Miranda profectò fortitudo, eo tempore, quo gratia Chriſti nondum erat manifeſtata. Nam, ut inquit Greg. Nazianzenus in oratione in hos Martyres; qui ante Chriſti paſſionem ſubiere martyrium, quid poſt Chriſtum facturi fuiſſent? Ratio autem cur tam diſertè hi Martyres, D ſemel atque iterum inculcent fidem reſurrectionis, eaque ſe conſolentur; cùm id ante eorum tempora non ita manifeſtè factum legamus; ratio, inquam, hæc adfertur, quia ſub hæc tempora, uti Joſephus teſtatur, orti fuerunt apud Iudæos Sadducæi, qui præter hanc momentaneam vitam, aliam nullam expectantes, animas unà cum corpore interire docebant, & reſurrectionem mortuorum negabant. Horum ergo doctrinam velut impiam, ac populo Dei indignam, cum aliis piis hi Martyres execrabantur; & in exitu vitæ conſtituti, tam diſertis verbis reſurrectionem mortuorum prædicabant, ſimulque ea ſe animari, tyranno exprobrabant, generosè proteſtantes: *Tu quidem ſceleſtiſſime, in præſenti vita nos perdis; ſed rex mundi defunctus nos pro ſuis legibus, in æternæ vitæ reſurrectionem ſuſcitabit.*

E v. 32. *Nos enim propter noſmetipſos hæc patimur, peccantes in Deum noſtrum.* Loquuntur quidem hi Martyres de peccatis populi. Dicunt enim Deum genti ac generi ſuo eſſe ad tempus iratum, ſcilicet propter peccata; ſed ita tamen loquuntur in perſona populi, ut ſeipſos non excludant, ſicut & Daniel & Tobias expreſsè locuti. Confitentur ergo, & quidem veraciter, ſe pati propter ſua peccata; & tamen non hoc præcipuè ſpectavit in eorum paſſione Deus, ut eorum peccata punirentur, ſed ſcilicet magis, ut eorum patientia per paſſionem martyrii probaretur, & coronaretur.

v. 41. *Novissimè autem post filios & mater consumpta est.* Græcè ἐτελεύτησε, id est, mortua est, consummata est. Unde putant quidam eam non tormentorum vi consumptam, sed spontanea morte consummatam. Marius Victorinus præceptor Hieronymi in carmine quod de septem Machabæis fratribus composuit, scribit eam præ gaudio quod ex martyrio tam præclaro natorum suorum animo conceperat maximum, paulò pòst mortuam concidisse, ut de quibusdam matribus legitur apud Livium & Valerium Maximum. Josephus tamen & alii plerique martyrem eam faciunt tormentis subjectam & extinctam. Atque hoc probabilius. Nam illud singulare mortis genus Scriptura non tacuisset. Nec verò satis congruere videtur cum egregia fortitudine animi hujus mulieris, præ immodica passione gaudii vitam ei defecisse. Vide Sixtum in fine lib. 5. bibl. sanctæ. Et quia Scriptura jam eam sapienter & fortiter loquentem introduxerat, sicut & omnes ejus filios, hinc de ejus passione & consummatione plura non disserit.

CAPUT VIII.

v. 22. *Constituit itaque* (Judas Machabæus) *fratres suos duces utrique ordini, Simonem, & Josephum & Jonathan.* Obscurum est quis sit hic Josephus, cum 1. Machab. 2. inter fratres Judæ filios Matathiæ nullus ejus nominis numeretur. Quidam existimant Josephum esse, qui ibi alio nomine vocatur Eleazarus, & Abaron. Sed expendendum, an ille Eleazarus adhuc fuerit in hoc prælio superstes; cum occisus legatur sub elephante lib. 1. cap. 6. An forte Josephus hic connumeretur inter fratres Iudæ, quia fuerit filius fratris aut sororis? sicut Abraham dicit ad Loth: *Fratres enim sumus.* Genes. 13. fit enim hujus Iosephi rursum mentio infrà cap. 10. Mirè hic se involvit Liranus, falsus, ut videtur, vitioso codice Iosephi historici. Tu, si velis, ipsum adito Iosephum, nihil huic nostræ conjecturæ repugnantem, lib. 12. Antiq. cap. 8.

CAPUT IX.

v. 6. *Ita ut de corpore impii* (Antiochi) *vermes scaturirent, ac viventis in doloribus carnes effluerent, odore etiam illius & fœtore exercitus gravaretur.* Etsi mala hujus sæculi communia sint bonis & malis, imò plerumque boni magis affligantur quàm mali: Quasdam tamen pœnas etiam in hoc sæculo Deus suæ justitiæ peculiariter reservat ad punitionem eorum qui insigniter impii aut crudeles extiterunt: ut cæteri homines talibus eorum pœnis admoniti, justitiam Dei adversus impios agnoscant. Sic fœdo isto morbo, non solùm hic impiissimus Antiochus interiit, sed & Herodes Ascalonita, qui infantes occidit, teste Josepho; Herodes item, qui Jacobum Apostolum obtruncavit, & Petrum clausit in carcere, & honores divinos admisit, ut legitur Actor. 12. Apud Romanos etiam Sylla belli civilis author, & civium Romanorum crudelissimus proscriptor, item Hunericus rex Vvandalorum Arianus, qui Catholicos crudelissimè vexaverat. Nestorii quoque hæresiarchæ lingua blasphema nolentis Mariam *Deiparam* vocare, sed tantum Christiparam, à vermibus corrosa est. Ac denique Calvinum quoque pediculari morbo periisse testatur Bolsecus & alii.

v. 17. *Super hæc & Iudæum se futurum*, religione ac cæremoniis quarum prima est circumcisio. Vovebat itaque proselytum se fore. Ex quo apparet quod jam tum aliqui ex gentibus ad ritum Judaïcum se transferebant, qui vocantur proselyti. Nec mirum, nam exemplum ejus rei multò antiquius est in Achior, ut est in Judith cap. 6. & 14. Naaman quidem Syrus qui etiam ista tempora longè præcessit, ex gentilitate conversus est ad Deum populi Israël, non tamen legitur religioni, id est, ritibus ac legibus illius populi se subjecisse. Nec circumcisum eum fuisse verisimile est.

CAPUT X.

v. 1. *Machabæus autem & qui cum eo erant, templum quidem & civitatem recepit.* Ac tandem
v. 3. *Et purgato templo aliud altare fecerunt, & sacrificia*
A *obtulerunt post biennium.* *Objiciunt* hunc locum hæretici tanquam contrarium ei quod lib. 1. c. 4. dictum est, purgatum fuisse templum, vivente adhuc Antiocho videlicet anno centesimo quadragesimo octavo regni Græcorum, cum hîc dicatur id factum biennio, ut apparet, post mortem Antiochi. Quidam *respondent*, Judam bis purgasse templum. Verùm id dici non potest. Non enim legitur sub Juda secundo fuisse templum contaminatum; sed tantum semel. Deinde constat etiam satis ex circumstantiis, utroque loco, eandem templi purgationem describi. Proinde *dicendum* est, id quod hîc dicitur [*post biennium*] Iudam purgasse templum, non intelligendum de biennio post mortem Antiochi, ut hæretici pravè detorquent, ex eo quod ejus mors capite præcedenti de-
B scripta sit: neque etiam de biennio post contaminationem templi: Accidit enim, ut ex præcedenti libro manifestum est, triennio post contaminationem, eodem videlicet mense & die, quo illud polluerant gentes, tribus annis interpositis: Sed *biennium* illud accipiendum est ab initio principatus Iudæ Machabæi. Nam templum contaminatum est anno Græcorum centesimo quadragesimo quinto, Matathias autem pater Iudæ mortuus anno quadragesimo sexto, cui statim Iudas successit. Purgatio denique templi facta est biennio post, anno centesimo quadragesimo octavo; qui idem annus etiam notatur lib. 1. cap. 4.

v. 16. *Deprecabantur Dominum —— ut sibi propitius, inimicis autem eorum esset inimicus, & adversariis adversaretur; sicut dicit lex.* Id est, sicut lex pollicetur, hoc est, Deus in lege. Legem vocat libros Moysi legislatoris, in
C quibus non semel promittit Deus se inimicis populi sui inimicum & adversarium fore, si permanerent in observantia legis ab ipso acceptæ, ut Exodi 23. *Quod si audieris vocem meam, & feceris omnia quæ loquor, inimicus ero inimicis tuis, affligam affligentes te.* Levit. 26. *Persequimini inimicos vestros, & corruent coram vobis.* Deut. 28. *Dabit Dominus inimicos tuos qui consurgunt adversum te, corruentes in conspectu tuo.*

CAPUT XI.

v. 6. *Ut autem Machabæus & qui cum eo erant, cognoverunt expugnari præsidia; cum fletu & lachrymis rogabant Dominum, ut bonum Angelum mitteret.* Hinc intelligimus præcipuum robur belli consistere in adjutorio Dei, id quod suo exemplo Iudas Machabæus solidissimè ostendit, omnibus suis præliis præmittens invocationem auxilii cælestis. Deinde quoque addiscimus,
D jam inde ab initio, persuasionem piorum fuisse, actiones nostras dirigi Angelorum ministerio, tum maximè quando Deus rogatur, ut Angelum suum mittat in auxilium; ut hîc fecerunt. Sic & Tobias precatur, ut Angelus Dei bonus comitetur filium suum; Tobiæ 5. Et vide, sicut visibili specie Tobiæ filius Angelum comitem habuit, ita & hoc loco Iudas Machabæus Angelum habuit prælii ducem. *Apparuit*, inquit Scriptura, *præcedens eos eques in veste candida, armis aureis, hastam vibrans.* Qui sanè eques præcedens, & ad certam victoriam ducens, non alius fuit, quàm Angelus bonus, quem ad salutem sui, & suorum, paulò antè sibi mitti petierat. Confer cap. 10. v. 26. & 30.

CAPUT XII.

v. 43. & 44. *Offerri pro peccatis mortuorum sacrificium; benè & religiosè de resurrectione cogitans:*
E *(nisi enim eos qui ceciderant resurrecturos speraret, &c.)* Inculcat hic Author diligenter, & confirmat dogma Catholicum, orandum & sacrificandum esse pro mortuis; & multis verbis imprimis replicat de resurrectione mortuorum; scilicet contra hæresim Sadducæorum, quæ illo tempore, teste Iosepho, exorta fuerat, & radices mittere cœperat in populo Iudaïco. Quomodo autem consequens sit, superfluam & vanam fore pro mortuis orationem, sublata spe resurrectionis mortuorum; Vide nostra 1. Corinth. 15. ad illud: *Miserabiliores sumus omnibus hominibus, si resurrectio non est.* Atque illud interim observa, quod sicut apud Apostolum de sola beata

resurrectione præcipua ejus disputatio est, ita & hoc loco, cum dicitur; *Nisi enim eos qui ceciderant resurrecturos speraret, superfluum videretur & vanum orare pro mortuis.* Nam resurrectio quæ speratur, utique bona & beata est, impiorum autem resurrectio, quoniam ad æternam erit miseriam, & cruciatum, non speratur, sed creditur tantum. Prosunt autem defunctis in pietate, suffragia viventium, & sacrificia, ad beatam resurrectionem, quatenus illis prosunt ad misericordiam, & veniam minorum delictorum & pœnarum restantium, sine quibus, beatæ resurrectionis non possunt esse participes. Vide nostr. in 4. distinct. 21.

CAPUT XIII.

v. 11. QVippe qui lege, & patria, sanctoque templo privari vererentur —— ne sineret blasphemis rursus nationibus subdi. Notandum quod Judas hortans suos ad fortiter dimicandum primò nominat legem, deinde patriam: Nam idem repetitur quoque plenius v. 14. his verbis: *Vt fortiter dimicarent, & usque ad mortem, pro legibus, templo, civitate, patria & civibus.* En primò nominat leges & templum; deinde civitatem, patriam, cives. Ex quo ostenditur ante omnia propugnandam & defendendam esse religionem, secundum autem locum dandum defensioni privilegiorum & publicæ libertatis. Estque id notandum contra quosdam nostri temporis viros alioqui magnæ æstimationis, qui perverso, ac præpostero judicio, cum viderent religionem periclitari. (volebant enim Catholici videri) cumque simul persuasum haberent læsam esse publicam libertatem & violata privilegia patriæ; seposito ad tempus, ut inquiebant, negotio religionis, censuerunt arma capienda pro defensione patriæ contra eos, quos imaginabantur suæ libertatis hostes, priusquam de religione essent solliciti. Non ita pugnavit Judas, imò nec ita præcepit Christus, qui dicit Matth. 6. *Quærite primùm regnum Dei, & justitiam ejus, & hæc omnia adiicientur vobis.*

v. 15. *Et dato suis signo Dei victoriæ, juvenibus fortissimis electis, nocte aggressus aulam regiam in castris interfecit viros quatuor millia.* Sensus est: Cum dedisset suis signum seu tesseram militarem, hanc scilicet (*Dei victoria:*) aggressus est hostem. En rursum, quomodo Judas modis omnibus suis inculcare conatur victoriam à Deo expectandam esse: Id si hodie fieret à ducibus belli; non cum dolore nostro ac detrimento religionis videremus tam lentum successum belli pro religione suscepti.

CAPUT XIV.

v. 25. ROgavitque eum ducere uxorem, filiosque procreare. *Nuptias fecit.* Quæres, rectè-ne fecerit Judas ducendo uxorem ad hortatum Nicanoris? Respondeo rectè, quia in relicita obsecutus est illa causa pacis publicæ.

v. 37. *Razias autem quidam de senioribus, qui pro affectu pater Iudæorum vocabatur,* Ac tandem v. 41. *Cùm jam comprehenderetur, gladio se petiit, eligens nobiliter mori, quàm subditus fieri peccatoribus.* Istud factum Raziæ sunt qui excusare conantur, & maximè Hebræi: duas afferentes causas, ob quas licitè quis sibi ipsi manus inferat: si videlicet [inquiunt] id faciat, ne postea tormentorum vi compellatur ad illicita; vel ne in Dei contemptum vivens posteà ludibrio habeatur. Quorum utrumque dicunt justè metuisse Raziam. Verùm has exceptiones Christiani scriptores non agnoscunt. Nemo enim peccato suo debet impedire aliorum peccata: alioqui idem omnibus Martyribus licuisset. D. August. lib. 2. contra 2. epist. Gaudentii cap. 23. & epist. 61. de Raziæ facto ita loquitur, ut neque laudandum dicat, neque imitandum, quin potius tandem reprehendit: In epistola hæc sunt ejus verba: Scriptum est, *Innocentem & justum ne occidas.* Si ergo iste innocens & justus non fuit, cur proponitur imitandus? Si autem innocens & justus fuit, quare interfector innocentis & justi (ipse scilicet Razias suiipsius) insuper putatur esse laudandus? Et cont. epist. Gaudentii: Quomodolibet accipiatur à vobis

A hujus Raziæ vita laudata; non habet dignam Dei famulis patientiam. Et paulò superius; Hoc, inquit, facere debuit, quod in iisdem litteris leguntur septem illi fratres, matre exhortante fecisse, ut comprehensus in dolore sustineret, & in humilitate patientiam haberet. Hæc Augustinus, eumque secutus S. Th. 2. 2. quæst. 64. art. 5. Quorum sententia certior videtur & securior. Liranus ut excuset hoc factum, dicit fortè id eum fecisse ex speciali instinctu Spiritus S. Sed hoc qua facilitate dicitur, eadem reiici potest.

Porro ex eo quod Razias hìc peccavit seipsum interimendo, non necessariò fatendum erit eum esse damnatum. Quamvis enim occisio suiipsius sit genere suo peccatum mortale, fieri tamen potest ut ob certas circumstantias non peccet mortaliter is qui seipsum occidit. Velut si
B laboret ignorantia excusabili, ut quia putavit licitum inductus opinione communi eorum inter quos agebat, quibus ut crederet, probabilem causam habebat; quia videbantur videlicet boni & docti: & nisi id faceret, ludibrio exponeretur hostibus; & quidem sic ut ludibrium illud cederet in contemptum religionis. Qua ratione etiam factum Saül, qui seipsum amissa pugna peremit, ne ab incircumcisis vivus aut mortuus haberetur ludibrio, 1. Reg. 31. posset excusari, nisi opinionem salutis ejus peccata præcedentia, à quibus per pœnitentiam non legitur recessisse, nobis prorsus adimerent. Notandum quod etsi S. August. & S. Thom. factum vituperent (neque nos laudamus) non tamen affirmant de salute ejus desperationem. Simile quid fortè dici posset de Christianis quibusdam virginibus quæ seipsas in aquas
C projecerunt, ut violentam hostium libidinem evaderent; hoc enim licere, passim erat persuasum. Unde Hieronymus exceptionem facit hanc, nisi ubi castitas periclitatur. Quare etsi peccasse dicantur qui hoc aut illo modo sibi ipsis violentas manus intulerunt; durum tamen est eos, si id sine divina revelatione fecerint, damnatos dicere; ut & Eleazarum illum filium Saura, de quo libro superiori, capite 6. quamquam & de ejus facto dubitari non immeritò potest, an propriè sit occisio sui, ut eo loco annotavimus. Raziam præterea commendat, & nos à desperatione salutis ejus revocat, quod moriturus *intestina sua proiecit, invocans dominatorem vitæ & spiritus, ut hæc illi iterum redderet.* Qua precatione non simpliciter petivit corporis sui restitutionem per com-
D munem omnibus resurrectionem; quod enim certò futurum est, ita ut & malis futurum sit commune, id oratione à Deo petere non solemus, velut ortum solis in crastinum, & hujusmodi. Petivit ergo resurrectionem beatam, de qua dicebat unus è septem fratribus ad Antiochum: *Tibi resurrectio ad vitam non erit.* Arqui Raziam extremo spiritu tam piè orantem non fuisse exauditum, durum est dicere. Item verisimile est Raziam & illas virgines non audivisse contrariam doctrinam. Nam & apud gentiles qui ne in hostium manus venirent, seipsos interficere maluerunt, laudati leguntur, ut Cato.

At dices, Ecclesia eas honorat ut martyres, ergo laudat illud genus mortis. Resp. neg. conseq. quia Ecclesia laudat in eis & veneratur amorem castitatis, pro qua conservanda etiam mortem subire maluerunt quàm eam perdere. Laudat ergo & virginitatem & tolerantiam
E mortis pro tuenda virginitate. Quod autem mortem sibi intulerint, non laudat. Nam & alii martyres interdum in aggressu mortis & accessu judicis leguntur quædam imprudenter & temerè fecisse: sed hujusmodi nævos & maculas facile abluit illa magna charitas, qua erant parati animas ponere pro Christo & justitia; præsertim quia in illis non probandis circumstantiis, excusabat eos ignorantia. Non enim erant plenè instituti in talibus.

CAPUT XV.

v. 14. HIc est fratrum amator, & populi Israël. *Hic est qui multum orat pro populo & universa sancta civitate, Jeremias Propheta Dei.* Hic

locus manifestissimè astruit Sanctorum vita defunctorum intercessionem pro salute virorum, etiam tempore veteris Testamenti, quando tamen defunctorum animæ, quantalibet sanctitate præditi fuissent, nondum ad Dei conspectum & gloriam regni cœlestis admittebantur, sed erant tantùm in sinu Abrahæ, ubi tamen consolabantur, ut scriptura de Lazaro loquitur Lucæ 16. Quantò igitur magis tempore novi Testamenti credendum est Sanctos jam cum Christo regnantes, & perfecta Dei visione beatos, pro salute fidelis populi adhuc militantis, apud Deum interpellare? Et hujus doctrinæ rationem & fundamentum etiam ipsa scriptura non tacet: *Hic est*, inquit, *fratrum amator, & populi Israël*, scilicet, quia Sancti hac mortali vita defuncti amant adhuc viventes, cum quibus permanent ejusdem corporis, id est, Ecclesiæ membra: fieri non potest, quin illum amorem etiam opere declarent, orando Deum pro viventibus, aliaque similia beneficia iis præstando. Id enim requirit eorum amor, qui hìc memoratur; tum etiam Sanctorum communio, quam in symbolo nos credere profitemur.

v. 39. *Et si quidem benè, & ut historiæ competit, hoc*

A *& ipse velim; si autem minus dignè, concedendum est mihi*. Et hæc verba rapiunt hæretici ad infringendam authoritatem horum librorum; En, inquiunt, author dubitat de veritate suæ historiæ. Sed *respondeo* authorem sese excusare, ac petere veniam, non de falsitate, quam metuat scriptis suis subesse, sed de sermone ac stylo, ejusque ruditate, seu inelegantia. Quod ex verbis sequentibus manifestum est: Addit enim; *Ita legentibus, si semper exactus sit sermo, non erit gratus*, q. d. stylus nimium exactus, nimiumque affectatus non solet semper esse gratus legentibus. Atqui Spiritus sanctus non uno aliquo stylo utitur, sed alio atque alio, pro diversitate scribentium, ut ex variis scripturæ partibus & libris est manifestum. Adde, quod pro eo quod nos habemus; *Si autem minus dignè, concedendum est mihi*, Græcè est: *Si autem exiliter, & medio modo, hoc attingibile mihi fuit*. Ita illud (*concedendum*) non significat veniam dandam, sed mensuram, ad quam quis attingere potest admittendam. Similis locus est 2. Corinth. 11. ubi Paulus dicit de se: *Etsi imperitus sermone, sed non scientia*, & dicere potuisset, concedendum mihi quod imperitus sum sermone. Vide ibidem nostrum comment.

FINIS LIBRI II. MACHABÆORVM.

FINIS

Annotationum in Vetus Testamentum.

ANNOTATIONES

IN EVANGELIVM SECVNDVM MATTHÆVM.

CAPUT PRIMUM.

LIBER *generationis* JESU-CHRISTI. Non est sensus, hoc Evangelium esse librum generationis; Non enim versatur totum hoc Evangelium, vel magna ejus pars, in recensenda Christi genealogia, sed sensus est: hic est liber, id est, catalogus, series, enumeratio generationis Iesu-Christi; vel uno verbo, hæc est genealogia Iesu-Christi. Phrasi enim Hebraïca, liber accipitur pro quovis scripto, sive parvo, sive magno, quo aliquid describitur, narratur, aut recensetur. Refertur ergo non ad totùm Evangelium, sed ad hoc initium, quo genealogia Christi continetur. Ita Gen. 5. *Hic est liber generationis Adam*. Ubi consequenter Adæ posteritas recto ordine recensetur usque ad filios Noë.

Iesu-Christi. Iesus [quod Hebraïcè scribitur Iesuah] proprium nomen est illius hominis, qui ex Maria virgine natus, idem est filius Dei; *quod* nomen *vocatum est ab Angelo, priusquam in utero conciperetur*. Luc. 2. dicente videlicet Angelo infra hoc eodem cap. *vocabis nomen ejus Iesum*, id est Græcè, σωτῆρα, latinè, Salvatorem. Nominis ratio subjungitur: *ipse enim salvum faciet populum suum à peccatis eorum*. Idem homo dignitatis nomine vocatur *Christus*, id est, unctus. Fuit quidem nomen *Iesus* in veteri lege multis commune, ac frequentes eo nomine appellabantur; exemplo sint, Iesus filius Nave, Iesus filius Sirach: Postquam verò hoc nomine vocari dignatus est filius Dei; factum est illud Christianis incommunicabile, ob reverentiam Salvatoris. Sed & qui ex Iudæis ad fidem Christi conversi, prius eo nomine vocabantur, illud religione quadam, in aliud vicinum commutabant. Sic Iason ille, cujus fit mentio, Rom. 16. prius dictus fuisse videtur *Iesus*; item Iustus ille de quo Co-

A loss. 4. *Iesus qui dicitur justus*. Simile quid in nomine Christi accidit; licet enim tempore veteris legis, reges, sacerdotes, & prophetæ, sæpius isto nomine fuerint honorati: propriè tamen & perpetua consuetudine novi testamenti significatur ille homo, qui propter unionem in se divinæ naturæ cum humana, Spiritu sancto unctus est *præ omnibus participibus suis*. Psalm. 44. & Hebr. 1. Unde & in eo vocabulo solet intelligi hypostasis, in quam duæ naturæ divina & humana conveniunt. Vide nostrum comment. ad Rom. 1. v. 1. Item locis suprà citatis.

v. 5. *Salmon autem genuit Booz de Rahab*. Notat S. Hieronymus in genealogia Salvatoris nullam sanctarum

B assumi mulierum; quod quidem verum de Rahab & Ruth non videtur, ut quę in scriptura non vituperantur ex professo, sed laudantur. Aliud de Thamar & Bethsabee; quarum illa fornicata, tametsi desiderio sobolis; hæc adulterata cum Davide. Potius ergo dicendum videtur, has mulieres, ea occasione positas in genealogia Christi, quia de iis, vel earum cum viris conjunctione, peculiare aliquid scriptura prodidit.

v. 11. *Iosias autem genuit Iechoniam, & fratres ejus in transmigratione Babylonis. In transmigratione*. Id est, circa tempus transmigrationis. Nam constat Io-

C siam mortuum fuisse, antequam populus in Babylonem duceretur. Quæritur autem quem dicat Iechoniam, & quomodo constet genealogiæ numerus, cum in secunda vel tertia tessaradecade, videatur unus deesse? Quidam inter Iosiam & Iechoniam, interponunt Ioachim, hoc modo: Iosias genuit Ioachim: Ioachim autem genuit Iechoniam & fratres ejus, & hoc modo se reperisse testatur Rob. Stephanus in unico exemplari. Sed hoc veritati contrariatur, quia Ioachim filius Iosiæ, non legitur nisi duos habuisse filios, qui in scripturis non ita

nobiles aut illustres fuere, ut propter eos specialiter diceretur, *& fratres ejus*, quod rectè dicitur de filiis Iosiæ; quia tres illorum fuere, qui sibi vicissim in regnum Iudaïcum successerunt, videlicet Ioachaz, & Ioachin, qui hic Iechonias dicitur, & Sedecias. Deinde cum Ioachim non nisi duos filios habuisse legatur, non fuisset dicendum, Ioachim genuisse Iechoniam & fratres ejus, sed fratrem ejus. Ita ergo solvitur hæc quæstio ex S. Hieronymo, ut Iechonias filius Iosiæ, de quo dicitur, *genuit Iechoniam & fratres ejus*, diversus sit ab eo, de quo mox subditur, *Iechonias genuit Salathiel.* Nam hic Iechonias, illius Iechoniæ filius est, patri suo cognominis. Vide 1. Par. 3. quo loco etiam dicitur, quod Zorobabel fuerit filius Phadaiæ; sed Phadaias iste idem est cum Salathiel, qui ibidem ponitur, suntque plura nomina ejusdem personæ, Salathiel, Melchiram, Phadaias, quod tamen alii aliter solvunt.

v. 16. *Iacob autem genuit Ioseph, virum Mariæ.* Hæc genealogia propriè est Ioseph, quæ in eo terminatur, sicut & ea quæ est apud Lucam capite 3. quæque ascendendo à Ioseph incipit; hactenus tamen utraque Christi genealogia est, quatenus per genealogiam seu genus Ioseph ostenditur genus Christi, eo quod Maria erat de eadem tribu & stirpe, de qua Ioseph. Debuit enim Maria, quia fratres non habebat, nubere viro non solùm ex eadem tribu, sed etiam ex cognatione; ne possessio nimium distraheretur, idque secundum legem, Numer. ult. Unde & Tob. 6. & 7. Raguel Tobiam vocat suum consobrinum, & fatetur filiam suam unicam debere conjungi cognationi suæ (non dicit tribui suæ) secundum legem Moysi. *Quæritur* 1. Utrum ex hac genealogia doceri possit, B. Virginem fuisse ex semine David? Respondetur id directè probari de Ioseph, ex consequenti tamen etiam de B. Virgine; ut ex dictis est manifestum. Cæterum S. Augustin. lib. 2. de consensu Evangelistarum capite 1. & lib. 23. capite 10. contra Faustum Manichæum docet B. Virginem ex stirpe David genus duxisse; quia scriptura dicit Christum esse ex semine David, & ejus matrem sine ullius concubitu virginem Mariam: atque hoc dicit esse ex scriptura clarissimum & fortissimum documentum. Vide quæ diximus in Epist. ad Rom. 1. ad illa verba, *ex semine David secundum carnem. Quæritur* 2. quare per Ioseph, & non per Mariam genealogia Christi texatur. Respondet S. Hieronymus, primum, non esse consuetudinis scripturarum, ut mulierum in generationibus ordo texatur: deinde, quia erant ejusdem tribus, unde ex lege eam accipere tenebatur ut propinquam respiciens ad legem Num. ult. suprà citatam. Notandum quoque est Matthæum & Lucam, recensentes genus Ioseph & non Mariæ, sese, quantum licuit, attemperare voluisse opinioni Judæorum, qui dicebant Iesum esse filium Ioseph. q. d. & sic ostenditur esse filius David; quia Ioseph erat ex filiis David. *Quæritur* 3. An Christus ortus sit ex David per Salomonem. Negant multi, putantque à Luca describi genus Christi secundum carnem, per Heli, id est Ioachim patrem Mariæ, & socerum Ioseph; ducit autem ille genus Christi ex David per Nathan. Contraria tamen sententia probari videtur his argumentis. 1. Luc. 1. *Dabit illi Dominus Deus sedem David patris ejus, & regnabit in domo Iacob in æternum.* Ubi significatur, quod Christus tanquam David, cæterorumque regum Iuda filius, regnum illud David, quod ipse David & Salomon & cæteri tenuerunt, etiam tenebit, idque in æternum; sed commutato regno temporali in spirituale. Nam in sede David sederunt Salomon & cæteri, continuata stirpe usque ad Iechoniam, qui ductus est in captivitatem cum populo, de quo dicitur Ierem. 22. *Scribe virum istum sterilem. Responderi* solet, hoc ideo dici, quia in illo stetit successio regum. Quæ responsio supponit Christum ex Ioachim sive Iechonia genus ducere, & proinde ex Salomone, & cæteris mediis. Vide ibi nostra; & hanc responsionem clarissimè

A habet S. Hieronymus, omnino supponens & affirmans Christum ex Jechonia genitum secundum carnem. *Secundo* Promissiones factæ Davidi 2. Reg. 7. & 1. Paral. 17. Psal. 88. & 131. & alibi, non videntur bene consistere., nisi per Salomonem Christus ex David natus sit. Unde de Salomone in figura Christi dictum est, *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium.* Item: *Firmabo solium ejus usque in sempiternum.* Et iterum: *Statuam eum in domo mea, & in regno meo usque in sempiternum, & thronus ejus erit firmissimus in perpetuum.* Ex quo patet quod etiam sedes Salomonis, in posteris ejus sit æterna, & Psal. 88. *Juravi David servo meo: usque in æternum præparabo semen tuum: & ædificabo in generationem, & generationem sedem tuam.* Et infrà: *Et ponam in sæcu-*
B *lum sæculi semen ejus, & thronum ejus sicut dies cœli.* Et iterum: *Semel juravi in sancto meo; si David mentiar? semen ejus in æternum manebit, Et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, &c.* Et Psal. 131. *Iuravit Dominus David veritatem, & non frustrabitur eum: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Et filii eorum usque in sæculum, sedebunt super sedem tuam.* Hæc autem omnia in Christo completè perfecta sunt, quod regnum suo modo perpetuum, id est, diuturnum per successiones filiorum David, in ipso, ex iisdem oriundo, commutatum sit in regnum spirituale, idemque perpetuo ac sine fine duraturum. Unde dicit Angelus ad Mariam Luc. 1. *& regni ejus non erit finis. Tertio*, quia ut notat idem S. Hieronymus ad Isa. 38. Ezechias rex indicata sibi morte per Isaïam prophetam, ideo doluit quod
C nondum haberet prolem, desperaretque Christum ex semine suo nasciturum. Erat ergo persuasio regum etiam sanctorum, Messiam ex ipsorum prosapia nasciturum. Et infrà, ad illud, *Generatio mea ablata est*; Timet ergo [inquit] ne generatio ipsius instar tabernaculi dissolvatur; ne in telæ similitudinem in ipso lucis exordio præcidatur; & nequaquam de semine ejus Christus oriatur. Vide alios ejus loci commentatores, & nostra. Denique si per Nathan & non per Salomonem ortus est Christus ex David, non ergo ex regali progenie ortus est; sed ex unius regis David stirpe, per homines cæteros obscuros: at Ecclesia canit de virgine Matre Christi; *Regali ex progenie Maria exorta refulget.* Vide quoque F. Lucam in comment. ubi bene probat quod per Salomonem ex Davide Christus descendat.

D v. 17. *Generationes quatuordecim.* Quomodo constet hic numerus, diximus suprà hoc eodem cap. v. 11. ad illud, *genuit Iechoniam.* Quid verò mysterii contineant ter quatuordecim generationes, vide si lubet, apud Prudentium in Apotheosi contra Phantasmaticos satis doctè explicatum.

v. 18. *Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph.* Sic desponsata, ut & uxor sive conjux esset. Ita enim hoc eodem capite vocatur ab Angelo; & ipse Joseph ab Evangelista vir ejus dicitur. Lucas verò cap 2. utrumque conjungit; *cum desponsata sibi uxore.* Sed & hodie uxor sponsa vocatur, quando nondum est cognita. Egimus de hoc B. V. cum Iosepho matrimonio in 4. dist. 10.

Antequam convenirent, inventa est in utero habens.
E (*Habens*) pro (habere) positum est. Sed infrà cap. 11. *Cum consummasset præcipiens*, & alibi frequenter. Hunc locum, uti & istum vers. 24. *Et non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum*: olim Helvidius, ejusque sectatores detorserunt ad impugnandam perpetuam virginitatem Deiparæ virginis; ex quibus sic ratiocinantur; si inventa est in utero habens antequam convenirent: consequens est ut postea convenerint. Et si non cognoscebat eam donec peperit primogenitum, consequens est ut cognoverit eam, postquam peperit primogenitum. Item, si primogenitum habuit filium; habuit & posterius genitos, quia primus non dicitur nisi respectu posteriorum. His rationibus jam olim respondit S. Hier. contra Helvidium scribens, ubi pluribus exemplis ostendit, hæc vocabula [*antequam, donec*] non

significare quod postea factum sit, id enim indefinitum relinquitur; sed quod antea vel factum sit, vel non factum. Ita dum dicitur, Psal. 109. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*: non significatur post subjectionem inimicorum, filius Dei non amplius sessurus ad dexteram patris. Ita Isaiæ 22. *Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini*; ubi non significatur post mortem dimittenda. Item Psal. 111. dicitur de justo, *In æternum non commovebitur.* Et iterum: *Non commovebitur donec despiciat inimicos.* Ex quo manifestè liquet, vim illius vocabuli (*donec*) non eam esse, ut terminet verbum præcedens, sed ipsum indeterminatum relinquere, ita ut æternitati non repugnet. Idem in voce [*antequam*] frequentissimè usu venit, ut videre est in his locis. Isaiæ 37. *Sicut herba tectorum, quæ exaruit antequam maturesceret.* & 66. *antequam parturiret, peperit.* & 65. *eritque antequam clament, ego exaudiam.* Psal. 57. *Priusquam intelligerent spinæ vestræ rhamnum,* secundum textum Hebr. Ecclesiast. 51. *Priusquam oberrarem, quæsivi sapientiam*, & plurimis aliis. Sed & apud profanos authores talia non raro leguntur. Sic Hippocrates de quodam delirante, ait; Mortuus est priusquam resipisceret. Ubi non est sensus, quod postea resipuerit. Quin & in vulgari sermone res ita se habet; Si enim dicam, hic mortuus est priusquam annum trigesimum attingeret; non significo eum postea annum trigesimum attigisse, aut si dicam, Helvidius mortuus est antequam pœnitentiam ageret, non significo eum postea pœnitentiam egisse, imò verò ex eo quod dicitur: *antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto:* magis colligitur eos postea non convenisse. Significatur enim, quod finem congressus consecuti sunt sine congressu, videlicet prolem. Exempli gratia. Si dicam, sanatus est antequam ad medicum veniret, magis significatur quod postea non iverit ad medicum, quia consecutus est quod quærebat. Item si dicam, aliquem profectum Romam, ut Pontificem videret, sed antequam eò venisset, vidisse Pontificem Mediolani aut Venetiis, magis consequens est eum postea Romam non profectum, quàm profectum fuisse, quia profectionis finem consecutus est, antequam eò veniret. Ita & hîc, *antequam convenirent, inventa est in utero habens*: & proinde opus non fuit ut convenirent causa prolis habendæ. Dicere quidem posset aliquis, postea eos convenisse, causa secundæ & tertiæ prolis: sed nobis sufficit ostendisse, hoc ipsa phrasi non significari, sed potius contrarium. Quam verò frivolum sit argumentum quod ex nomine primogeniti sumitur, quis non videt? Primogenitum enim in lege dicitur, non post quem alii, sed ante quem nullus alius; sive eum aliquis sequeretur, sive non; & ut dialecticè loquar, [primus] negativè exponitur, non affirmativè. Ratio est, quia lex præcipiebat offerri pro primogenito sacrificium, & redimi ipsum statim ut natus esset, neque permittebat expectari donec alius post eum nasceretur, cujus respectu primus diceretur. Sed & hodie dicimus mulierem ex primo partu, atque ex primo infante occubuisse; ubi certum est, nec alium partum, nec alium infantem sequi; & dicimus Regem aliquem, vel Pontificem, mortuum esse primo anno regni, aut pontificatus sui; ubi secundus non sequitur. Atque hæc pro honore intemeratæ virginis dicta sint; quibus & in honorem sponsi hoc adjicimus, scilicet contineri his verbis magnum testimonium castitatis Joseph, quod etsi ignarus secreti mysterii, opus conjugale tamen non cogitaverit, usque ad finem trium mensium, quando post reditum B. Virginis ab Elizabeth, vidit uterum ejus intumescere, & forte divinitus ita provisum fuit, ut per trimestre abesset virgo, ne maritus ejus interea acciperet occasionem tentandi consummationem matrimonii, sed utero jam intumescente, omnino abstinendum sibi duceret, & suspicionem sinistram ab eo depelleret Angelus.

v. 19. *Voluit occultè dimittere eam.* Publicè dato li-
A bello repudii dimittere non poterat gravidam, quia proles non erat alienanda à patre: Joseph autem non potuisset negare eam ex se gravidam esse, nisi voluisset accusare eam adulterii. Adulteræ verò non dabatur libellus, quia lapidanda erat. Item, adulterium probare non poterat, licet suspicatus fuisset. Unde nec licebat illam traducere; & ideo additur, *cum esset justus.* Nam nec verum crimen quod est occultum & probari non potest, licet proferre in publicum. Notandum quoque, pro [voluit] in Græco esse ἐβουλήθη, diversum scilicet verbum ab eo quod paulo ante habetur, ubi dicitur, *& nollet eam traducere*, Græcè μὴ θέλων. Magis itaque significatur cogitatio, deliberatio seu consultatio, quàm voluntas certa & fixa, & sensus est: capiebat consilium de ea dimittenda, versabat eam rem animo, jam tale quid cogitabat. Unde postea sequitur; *hæc autem eo cogitante ecce Angelus Domini, &c.*

v. 20. *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam.*
B Ben. Arias vult, accipere conjugem, hîc poni, pro ducere eam domum, sicut & occultè dimittere, pro absolvi à sponsalibus. Sed inconvenienter. Jam enim Joseph eam habebat uxorem; de qua dimittenda cogitabat; & ipse, ut ad superiorem versum diximus, vocatur vir ejus, & ipsa ejus uxor. Et unde Ioseph cognovit quod haberet in utero, si non duxerat eam domum? an non etiam res absurda & indigna est, quod sancta virgo adhuc in domo parentum existens habuerit in utero? Quod si ità est, magis parentibus ejus, quàm Iosepho debuit per Angelum significari quod concepisset ex Spiritu sancto. Item sequeretur quod conceperit non in matrimonio, sed ante matrimonium; & ita apud Iudæos non potuisset evadere notam fornicationis, & pœnam mortis lege constitutam, quia virum nondum habebat. Quis autem credidisset parentibus de filia in ipsorum domo gravida, nec-
C dum virum habente, si dixissent eam concepisse de Spiritu sancto?

v. 20. *Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.* Cum tota Trinitas operata sit incarnationem Filii Dei; quæritur quare hoc opus peculiariter tribuatur Spiritui sancto; non hîc tantum, sed & Luc. 1. atque etiam in symbolo fidei: *Respondetur* id propterea fieri; quia sicut Patri appropriatur potentia; filio vero sapientia, ita Spiritui sancto tribuitur bonitas, & quæ ex ea procedunt gratiarum dona. Vide nostra in 3. dist. 4.

v. 23. *Et vocabunt nomen ejus Emmanuel.* Qui verum id est, cum nusquam in toto Evangelio, neque alibi Christum sic vocatum legamus? R. phrasi Hebr. nomen pro re sumi, ut sensus sit, erit verus Emmanuel, quia nobiscum Deus, Deus & homo. Ita nomen in pro-
D phetis sæpè intelligitur. Sic quod alicubi dicit Dominus, propter me, alibi dicit, propter nomen meum. Ita Isaiæ 9. *& vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, &c.* usque ad sex nomina; ubi non aliud significatur, quàm Christum revera futurum admirabilem, &c. & celebrandum talem.

v. 24. *Filium suum primogenitum.* Quis in lege dicatur primogenitus, & respectu cujus, dictum est ad v. 18. Nunc quæret aliquis, cur pari ratione Christus non dicatur filius primogenitus Dei patris, sicut virginis matris cum utrique sit unicus? Videtur dicendum, quia ita ex patre est natus, ut post eum & præter eum, nullus alius omnino nasci potuerit: quia planè impos-
E sibile est ex Deo alios nasci filios; quod non est impossibile secundum absolutam Dei potentiam de matre, etiam virgine. Vide annotat. Col. 1. ad illud, *primogenitus omnis creaturæ*;

CAPUT II.

v. 1. IN *diebus Herodis regis.* Herodes alienigena erat, sed proselytus, ut testatur Hieronymus super Oseæ cap. 3.

v. 1. *Ecce Magi ab Oriente venerunt Ierosolymam.* Vox Syriaca, maguscha, quamvis in Thalmudicis li-

bris malè sonat, nimirum significans deditos artibus magicis; in Syriaco tamen testamento, sicut apud Persas, vocabulum est honestum; ac significat homines tum sapientia, tum religione claros: ut habet Annot. Syriacæ versionis. Quales verò hi Magi fuerint & unde venerint, variè disputatur. Quæritur etiam, utrum sicuti communiter vocantur, ita verè reges fuerint? Verisimilior sententia est, non fuisse nisi forte generaliori significatione, qua reges interdum vocantur, homines potentes aut reguli, quales plurimi erant in terra Chanaan, quando à filiis Israël fuit occupata. Sic Tob. 2. amici Job vocantur reges. Non fuisse autem propriè reges; probatur, quia hoc certè Evangelista non tacuisset, reges à longinquis regionibus venisse ad infantem Christum adorandum, maximè quia hoc videretur consonum esse vaticiniis, Psalm. 71. *Reges Tharsis & insulæ munera offerent; reges Arabum & Saba dona adducent.* Item ex eo, quia dicit Evangelista, *Qui cum audissent regem*, si enim & illi fuissent reges; non diceret, *cum audissent regem*, sed Herodem. Quæri hîc etiam potest utrum adventus Magorum, prior fuerit præsentatione Christi in templo, an posterior? Priorem fuisse apparet, quia festum Epiphaniæ Domini, qua Magis, id est, gentibus apparuit, Ecclesia celebrat viginti septem diebus ante festum præsentationis ejus; tum quia post præsentationem Hierosolymis factam, non videntur parentes ejus reversi in Bethlehem, sed in Nazareth. Sic enim ait Luc. cap. 2. *Et ut perfecerunt omnia secundum legem Domini, reversi sunt in Galilæam in civitatem suam Nazareth.* At Magi puerum in Bethlehem invenerunt. Adde, quod si Magi postea venissent, non invenissent puerum in præsepio jacentem, quod de iis canit Ecclesia. Non enim credibile est, totis quadraginta & amplius diebus, non potuisse locum reperiri in diversorio, ut necesse esset tenellum infantulum tamdiu præsepium habere pro cunis aut lectulo. Verumtamen posterius advenisse Magos ex his certè probabilius apparet; primum, quia in oriente jam viderant stellam nati regis, sic enim sciscitantur, *Ubi est qui natus est rex Iudæorum? vidimus enim stellam ejus in Oriente.* Verisimile est autem quicumque ille locus orientis fuit, ex quo venerunt Magi, plusquam itinere tredecim dierum abfuisse à Bethleem. Deinde quia statim post discessum Magorum, Ioseph in somnis monitus est, ut cum puero & matre fugeret in Ægyptum. Item, si post adventum Magorum, & inquisitionem novi regis in Bethlehem nati, fuisset infans Ierusalem, ubi Herodes erat, adductus, & in templo præsentatus; quomodo non fuisset objectus manifesto discrimini necis ab Herode inferendæ? præsertim cum in ipsa etiam præsentatione quædam miranda acciderint, ex quibus puer ille Bethlehemiticus, cujus famam concitaverant Magi, posset innotescere; ut Simeonis senis & Annæ viduæ prophetica super puero verba. Iamdudum enim tempus lapsum erat (si viginti septem diebus præsentatio fuit posterior) quo debuerant Magi referre responsum ad Herodem; qui proinde delusum se dolens, & rem totam habens suspectam; sibique ac regno metuens, jam sine dubio id versabat animo, quod postea perfecisse eum, scribit Evangelista. Denique si præsentationem secutus est Magorum adventus, planè cessat quæstio, de qua annot. Luc. 2. cur auro à Magis oblato ditata mater Christi, non obtulerit aurum in templo, pro sua purificatione. Porro quæ in diversum allata sunt, haud incommodè solvi possunt: ac primum quidem, si dicamus Ecclesiam festum Epiphaniæ celebrantem, accipere diem certum pro incerto, ut in aliis quibusdam facit. Nam non tantum adventus & adorationis Magorum, verùm etiam baptismi Christi, & aquæ in vinum conversæ in nuptiis, memoriam, illo eodem die celebrat Ecclesia; cum tamen de duobus postremis quo die acciderint, haudquaquam ei constet. Quid igitur vetar idem quoque dici de Magorum adventu? Secundum vero, Quia Lucas non dicit statim ac continuo, post omnia secundum legem peracta, parentes Domi-

A ni reversos fuisse in Nazareth. Quare reditus ille in Nazareth, rectè intelligitur factus post reversionem in Bethlehem ubi sua reliquerant. Dices, quid opus erat ut post pueri præsentationem Ierosolymis factam Joseph cum puero & matre ejus rediret in Bethlehem, ac non potius rediret in Nazareth? vicissim ex te quæro, quid opus erat, ut Joseph ex Ægypto reversus, iret in terram Juda, videlicet in Bethlehem [illuc enim iturus erat, nisi audivisset Archelaum filium Herodis, illic regnare pro patre suo] ac non potius iret in Nazareth civitatem Galilææ; quod ut faceret ab Angelo monendus erat? Itaque ad utrumque communis responsio est: Bethlehem regale oppidum ei pro habitatione placuisse, quod locum illum jam reputaret sanctificatum nova nativitate novi regis, nec debuisse puerum Jesum, alio loco educari, quàm ubi natus fuerat. Ad 3. *Respondeo*, Si tredecim diebus, tenellus infans, relictus est in præsepio (quod necesse

B est fateantur, si volunt propriè verum esse quod Ecclesia canit:) mihi non incredibile videri, si etiam ad quadragesimum usque diem & ultra, relictus est in eodem cubili. Sed fortè id Ecclesia non canit pro certo; ac probabilius, quod paulò pòst, turba hominum, qui ad diversorium venerant, dilapsa, locus commodior puero cum matre fuerit à Joseph procuratus. Et textus scripturæ hic expressè dicit. (Et intrantes domum. Additio hæc est Censoris.) August. lib. 1. de consensu Evang. cap. 11.

v. 2. *Ubi est, qui natus est, rex Judæorum? Quæritur*, an Christus verè fuerit rex Judæorum, quoad regnum temporale? *Respondeo*, secundum opinionem illorum, qui Christo ut homini tribuunt omnem potestatem jurisdictionis ac dominii, etiam temporalem, dicendum esse Christum non solùm Judæorum, sed etiam

C Romanorum, ac totius mundi, regem fuisse. Sed illa opinio magnis rationibus refellitur. Quæritur autem an Christus ratione successionis hereditariæ ex stirpe David, Judæorum rex fuerit? *Respondeo* non fuisse. Neque enim vel divino jure, vel humano spectabat regnum Judaïcum ad posteritatem Davidis; & jam principatus illius populi translatus fuerat ad Rom. imperium, à quo Herodes populo præfectus erat, cum titulo regis. Quin, etsi jurè debitum fuisset regnum posteris David, haud constat tamen idcirco Christo, ratione successionis, debitum fuisse, quia multi erant posteri David. Item, valde notandum, quod etsi Christo debitum fuisset regnum Iudaïcum per successionem; tamen non fuisset rex nisi duarum tribuum, quia posteri David, à Roboam ac deinceps jure tantum tenuerunt duas tribus; ut liquet ex scriptura. Itaque, re bene con-

D siderata, quæstio hæc tantum est, de regno duarum tribuum.

Vidimus enim stellam ejus in Oriente. Fulgentius in serm. de Epiphania. Hæc stella, inquit, nunquam ante apparuit, quia nunc puer iste eam creavit: sed creationem intellige ex aliqua præexistente materia. Nam valde probabile est, omnium rerum, etiam earum quæ sola virtute divina subinde producuntur, materiam factam esse in mundi principio. Quidam dicunt hanc stellam, licet cometa non fuerit, fuisse tamen meteorum quoddam igneum ac lucidum, divina virtute generatum in sublimi aëre. Nihil tamen vetat, imò rei significatæ majestati valde congruit, ut dicatur fuisse in subli-

E mi cœlo stellato, motumque habuerit, quem Deus voluit, ad manifestandam gentibus, filii sui nativitatem. Quid enim mirum? quando & anno 1572. his oculis vidimus stellam novam, durantem toto anno, non cometis, sed stellis perpetuis similem, clarè & pulchrè lucentem, quæ doctissimorum astronomorum judicio, non sub luna, sed longè suprà, inter stellas firmamenti, in sede Cassiopææ collocata erat. Quæ quidem ita torsit ingenia omnium naturaliter philosophantium, ut exitum difficultatis prorsus non reperirent, nisi manifestum agnoscendo miraculum, aut fatendo generationes & corruptiones fieri in cœlo. Verumtamen etiam probabile

probabile est, stellam illam quæ Magis apparuit, in sublimi aëteo cœlo fuisse; hoc enim ducatui hominum magis congruit. Confer. v. 9. A

v. 4. *Et congregans omnes principes sacerdotum & scribas populi.* Græcè ἀρχιερεῖς, quod etiam verti potest, pontifices. At cum Judæi uno tempore, unum tantum haberent pontificem, quomodo congregasse dicitur omnes pontifices? nisi quia plures erant, qui pontificatum administrabant diversis annis, idque per vices scilicet conducto annuatim à Romanis eo magistratu. Quamquam dici etiam potest, & ut apparet probabilius, ἀρχιερεῖς, hic vocari non solùm illos qui omnium primi erant, sed quorum quisque princeps erat in sua classe. Nam viginti quatuor classes, seu familiæ sacerdotum institutæ erant à Davide. 1. Paral. 24. quarum singulæ suum habebant principem; B quo nomine etiam eo loco vocantur. Nota legem requirendam ex ore sacerdotis, etiam mali; unde & bene secundum legem responderunt isti, dicentes eum nasciturum in Bethlehem Juda; & viam rectam aliis monstraverunt, quam ipsi non sunt ingressi. Illud quoque notandum, apud Judæos adeo non ignotum fuisse, quod Christus ex Bethlehem nasciturus esset, ut etiam vulgo, certè quibusdam ex vulgo, hoc notum fuerit. Unde Joan. 7. Quidam ex turba dicunt: *Numquid à Galilea venit Christus? nonne scriptura dicit, quia ex semine David, & de Bethlehem castello, ubi erat David, venit Christus?*

v. 6. *Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda.* Mich. 5. *& tu Bethlehem Ephrata parvulus es in millibus Juda.* Quomodo hæc duo consentiant, C vide annot. ad dictum locum Mich. 5.

v. 7. *Tunc Herodes clam vocatis Magis diligenter didicit ab eis tempus stellæ, quæ apparuit eis.* Et infrà v. 16. *& mittens occidit omnes pueros --- à bimatu & infra; secundum tempus quod exquisierat à Magis.* Tempus stellæ vocat, à quo stella cœperat apparere. Nam idem esse tempus, sive ætatem, pueri nati, existimabat Herodes.

v. 11. *Et intrantes domum, invenerunt puerum cum Maria matre eius, &c.* Quæritur an invenerint puerum in præsepio jacentem? sic enim canit Ecclesia, *Hodie stella Magos duxit ad præsepium.* At contra, non est verisimile B. Virginem passam fuisse, ut puer tam diu non alia haberet cunabula, quàm præsepe; præsertim remota jam illa necessitate, quæ propter multitudinem diversantium excludebat eam à diversorio. Pro hac & præcedenti annot. D Vide suprà ad v. 1. in fine.

Et procidentes adoraverunt eum Ergo & in Eucharistia Christus adorandus est. Neque enim refert qua specie nobis apparere & exhiberi velit, sive hominis viri, sive infantuli, ut hic, sive sub specie panis & vini; modo constet in ipsum ibi esse, vel contineri, ipse enim quomodocumque & ubicumque appareat, verus Deus est & ob id unum adorandus. Deinde frivolum est, quod sectarii aiunt, Christum non ad hoc nobis exhiberi in Eucharistia, ut adoretur, sed ut manducetur. Nam nec Christus erat in Bethleem ut adoraretur; nec omnino eo fine in terras descendit, ut adoraretur, prout ipse dicit infrà cap. 20. *Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, &c.* & tamen à Magis & à discipulis suis, & à cæco illuminato, in terris; imo adhuc in hac mortalitate positus, adoratus fuit. Ita nec rex ad hoc est in sua conclavi, vel in E aula ut honoretur; nefas tamen est, ut quisquam ad eum ingrediatur, qui sine debita reverentia & honore præmisso; ipsum alloquatur. Si *quæras* quomodo adoraverint? *Respondeo*, omninò verisimile est quod, ut S. Maximus homil. 6. de Epiph. & plerique Patres affirmant, adoraverint cultu latriæ. Sicut enim revelationem divinitus acceperunt, quod stella quæ apparuit, significaret natum regem Judæorum, quodque ad eum adorandum cum muneribus proficisci deberent; sic planè credibile est, eos ex eadem divina revelatione seu admonitione angelica, didicisse, quo genere honoris eum colere deberent, nempe divini. Revelationem autem Angelicam eos habuisse, vel inde conjice, quod postea etiam responso in somnis accepto, per aliam viam reversi sunt in regionem suam.

Et apertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham. Aurum regi, thus Deo, myrrham homini mortali. Sic Juvencus & eum citans S. Hier. in commentario: *Aurum, thus, myrrham, regique, hominique, Deoque, dona ferunt.* Prudentius quoque in hymno Epiph. & S. Fulgentius in serm. de Epiph. Claudianus in miraculis Christi, sic: *Dant tibi Chaldæi prænuntia munera reges: Myrrham homo, rex aurum, suscipe thura Deus.* Alii in thure significatum volunt Christum esse sacerdotem, juxta illud quod canit Ecclesia; *in thure sacerdotem maximum considera.* S. Max. hom. 3. Epiph. In auro, inquit, ostenditur captivitatis nostræ pretiosa redemptio, in thure autem dæmoniorum superstitio cessatura, & futurus veræ religionis cultus aperitur; in myrrha verò, qua exanima solent corpora reservari, præfiguratur carnis nostræ reparatio, & resurrectio mortuorum. Denique quod hi reges adoraverint Christum, & obtulerint ei aurum ad præsepe; significat reges ad Christum conversos, submissuros capita Vicario Christi, & auro Ecclesiam daturos. Nos quoque Magorum exemplo, munera Christo offeramus, aurum bonorum operum, thus devotæ orationis, & myrrham mortificationis.

v. 14. *Et secessit in Ægyptum.* Verisimile est Joseph cum Jesu & matre ejus moratum fuisse in aliquo Ægypti loco, ubi morabantur Judæi, velut Alexandriæ. Nam Judæos permultos in Ægypto habitasse, nimirum à tempore Jeremiæ prophetæ, constat ex Josepho, nec non ex cap. 1. lib. 2. Machab. fit eorum etiam mentio, Act. 2. & rursus Act. 6. sub nomine Alexandrinorum.

v. 15. *Ex Ægypto vocavi filium meum.* Pro sensu hujus loci, vide Osee 11.

v. 16. *Videns quoniam illusus esset à Magis.* Phrasi Hebraïca decepti dicuntur illusi. Sensus igitur est. Videns se deceptum à Magis, non redeuntibus, uti promiserant. Vide nostra 2. Pet. 3. ad illud; *in deceptione illusores.*

v. 20. *Surge --- & vade in terram Israël: defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri.* Enallage numeri in sacris litteris usitatissima usus est, sive Angelus, sive Evangelista de solo Herode loquens, hoc enim præcesserat, *defuncto autem Herode.*

v. 23. *Ut adimpleretur quod dictum est per prophetas, Quoniam Nazaræus vocabitur.* S. Hieronymus in commentario negat fixum esse è certo loco scripturæ testimonium, eo quod dicatur plurali numero per prophetas; idem tamen præfatione in Moysi Pentateuchum, dicit haberi in Isaïa secundum Hebraïcam veritatem, atque inter ea enumerat, quæ in novo testamento ex veteri ab Apostolis citata, in vulgatis codicibus, id est, Septuaginta versione non habentur; quod ipse de libris Hebraïcis proferre se posse affirmat. Videtur Hieronym. respicere ad locum Isa. 11. *& flos de radice eius ascendet*; sed vide Jansenium. Magna enim quæstio est, quomodo rectè doceat Evangelista, illud quod dictum est per prophetas, *quoniam Nazaræus vocabitur*, impletum fuisse, per hoc quod Christus habitavit in Nazareth, cum Nazaræi qui in veteri testamento dicuntur, longè alia ratione dicantur, sintque vocabula diversæ significationis, & apud Hebræos diversis characteribus constantia. Quare S. Hieronymo assentiendum recurrenti ad locum Isaïæ 11. Idem docet & quidem apertius epist. 101. ad Pammachium cap. 3. Cæterum notandum hoc nomen Græcè tribus modis scribi partim in Evangeliis, partim in Actis Apostolorum; plerumque quidem Ναζωραῖος ut est hoc loco, aliàs Ναζαρηνός, interdum, etiam Ναζαραῖος per alpha, nisi mendum sit in codicibus. Quare autem Christus potius dictus sit Nazaræus, quàm Bethlehemita, vide annotat. Joan. 19. & Franciscum Lucam in hunc locum.

CAPUT III.

v. 2. P*Oenitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum.* Pauca quidem verba, sed quæ summam ferè totius Evangelicæ prædicationis complectantur. Unde & Christus sequenti cap. iisdem planè verbis Evangelii sui prædicationem auspicatus est. Pro eo

quod Latinè dicitur, *pœnitentiam agite*, Græcè est una vox, μετανοεῖτε, quod in Actis similiter una voce reddidit interpres, *pœnitemini:* quod Græcum verbum; si vocis originem attendamus, idem erit quod, transmentamini, seu resipiscite, nam μετάνοια transmentationem sonat, si etymon attendamus; unde & hæretici nostri temporis, ex hac voce sumunt argumentum, ut doceant non aliud esse pœnitentiam, quàm vitæ mutationem in melius. Quibus ut respondeamus, primo sciendum invalidum esse argumentum, quod hoc modo ducitur ex etymologia vocis: frequenter enim contingit vocem latius aut contractius usurpari, quam sinat ratio etymologica. Proinde videndum, quam significationem usus vocabulo tribuat: usu autem loquentium & scribentium μετάνοια Græcis non aliud est, quàm pœnitentia Latinè. Præsens autem locus, non qualemcumque requirit pœnitentiam, id est, animi dolorem ob peccatum commissum, sed eum qui conjunctus sit, cum studio placandi ejus, qui peccato læsus est; idque etiam per aliqua signa & opera externa. Qui enim audiverunt ex Joanne illud, μετανοεῖτε, obedientes illi voci, susceperunt ab eo baptisma pœnitentiæ, confessi sunt peccata sua, dictumque est eis: *Facite fructus dignos pœnitentiæ.* Hoc ergo totum in pœnitentia à Joanne prædicata, continebatur. *Notandum* hic contra hæreticos, quod, cum illi solam fidem prædicent, Joannes & Christus à prædicatione pœnitentiæ legationem suam auspicati sint. *Dicet* aliquis, fides est pœnitentia prior, oportebat ergo Joannem & Christum prius fidem prædicare, deinde pœnitentiam. *Respondeo*, sic agendum apud eos, qui omnino sunt infideles. Sic fecerunt Apostoli in Actis apud gentiles, quos primum evocabant ab idololatria ad cultum veri Dei; & deinde pœnitentiam & sanctam conversationem prædicabant. Joannes autem & Christus Judæis prædicaverunt, qui verum Deum colebant, sed multis peccatis erant obnoxii. Christi autem fides paulatim declaranda erat: Nam Christus nondum erat manifestatus; & ita ad fidem Jesu Christi in particulari, nondum astringebantur; & tamen Joannes Christum non tacuit, dicens: *Qui autem post me venturus est, fortior me est.* Ita quoque egit S. Petrus, Act. 2.

v. 2. *Appropinquavit enim regnum cœlorum. Appropinquavit*, non appropinquabit, legendum esse & hoc cap. & sequenti docent utroque loco incorruptiores manuscripti codices, Græco textui consentientes. Quomodo & Marci 1. legitur, nullo codice discrepante, *quoniam impletum est tempus, & appropinquavit regnum Dei.* Ex quo etiam loco docemur, idem esse *regnum cœlorum*, ut hîc vocatur, & *regnum Dei*, ut illic. Dicitur illud appropinquasse, quia jam prope accesserat, & quasi in foribus aderat: Christus enim venerat, jam jam manifestandus, & prædicaturus Evangelium; quia prædicatione fundamenta jacere cœpit regni sui, qui regnaturus erat per fidem, & charitatem in hominibus. Quod regnum, est Ecclesia Christi, diffusa per omnes gentes. Regnum autem dicitur ob multa, quia principem unum habet, Christum; quia ampla; quia manifesta ac celebris; quia certis institutis ac legibus gubernatur, & continetur; quia variis constat ordinibus præfectorum, ministrorum, subditorum, & officiorum. Vocatur verò regnum Dei, tum quia spiritu ac gratia Dei regitur, tum quia ad Deum tendit. Vocatur & regnum cœlorum, quia finis & scopus ejus est beatitudo cælestis.

v. 4. *Esca autem ejus erat locustæ & mel sylvestre.* De his vide Jacobum Vitriacensem lib. orientalis hist. cap. 5. p. 3. referentem quæ locustæ, & quod mel reperiatur in illo deserto; & de opinione Monachorum illius loci, Græca vox, ἀκρίδες, significat etiam arborum extremitates; & ita intellexit Nicephorus lib. 1. hist. cap. 14. dicens Joanni pro cibo fuisse ἀκρὰ δρυῶν. Tametsi lexicon Græcum contendat animal significari, non fruticem, aut surculum, idque etiam probet. Sanè Moyses Levit. 11. locustas inter animalia munda numerans, ostendit eas esui fuisse.

A v. 5. *Tunc exibat ad eum Jerosolyma & omnis Judæa, &c.* Non tantum ad Joannem baptizandi accedebant qui Jerosololymis & in Judæa habitabant, verùm etiam Judæi ex remotis provinciis Jerosolymam orationis causa venientes, & statim post redeuntes ad propria. Quales erant Apollo Alexandrinus Act. 18. *Sciens tantum baptisma Joannis*, & duodecim illi Ephesii discipuli, Joannis baptismate baptizati Act. 19. Tanta erat fama & celebritas sanctitatis Joannis, ut omnes vellent ab eo baptizari. Vide annot. Act. 18.

v. 6. *Et baptizabantur ab eo in Jordane, confitentes peccata sua.* Hoc idem Marcus refert. Non dicitur autem confiteri peccata sua, qui tantum in genere confitetur se
B peccatorem esse, sed qui peccata sua cum agnitione culpæ enumerat. Videntur autem propterea confessi peccata sua, qui ad Joannem baptizandi accedebant; quia baptismus Joannis erat externa quædam professio pœnitentiæ, cui proinde conveniebat adjungi externam & vocalem peccatorum confessionem; eo maximè, quod, qui à Joanne baptizabantur, simul etiam quærebant consilium vitæ in melius commutandæ, ut expressè Lucas refert; qui autem hujusmodi petit consilium, exponere debet actus vitæ præteritæ.

v. 7. *Videns autem multos Pharisæorum, & Sadducæorum, venientes ad baptismum suum, &c.* Quomodò non pugnat cum hoc loco, quod scribit Lucas capite 7. Pharisæos & legisperitos consilium Dei sprevisse in semetipsos, non baptizatos à Joanne? quamvis enim for-
C tasse non ex animo ut vitam corrigerent in melius, (ut qui sibi præ aliis justi videbantur) sed magis ut populo suum pietatis studium venditarent, plerique eorum ad Joannem baptizandi accesserint: verè tamen ab eo multos Pharisæorum baptizatos, hic Evangelista testatur: quod negare videtur Lucas. An dicendum Lucam loqui non de omnibus Pharisæis & legisperitis, sed de multis, & maximè de iis, qui Christo, ea quæ Lucas ibi commemorat, in Joannis commendationem, dicente, præsentes aderant? Neque enim pugnant hæc duo, multos Pharisæorum fuisse à Joanne baptizatos, atque item multos eorum à Joanne non fuisse baptizatos. Potest & sic exponi, quod dicit Lucas; Pharisæi, & legisperiti qui à Joanne baptizati non fuerunt, spreverunt consilium Dei
D in semetipsos. Qua expositione non dicitur, multine fuerint, an pauci, sed tantum significatur aliquos fuisse. *Progenies viperarum, &c.* S. Lucas cap. 3. refert hoc dictum ad turbas, quod hîc refertur dictum ad Pharisæos. Sed turbis dixit præcipuè propter Pharisæos, qui in illis erant.

v. 8. *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.* Patres Concil. Trid. sess. 6. cap. 14. citant hunc locum, aut certè similes Matth. 4. Luc. 3. ad statuendam laboriosam pœnitentiam relapsorum, & satisfactionem dignam pro peccatis. Mirantur hoc quidam, cum hæc dicta sint non baptizatis: ideoque potius videatur intelligenda pœnitentia baptismalis. Sed dicendum, hæc dicta fuisse circumcisis, nam & ipsi Sadducæi, etsi hæretici essent, erant tamen circumcisi secundum legem, quam recipiebant: ideoque talibus omnibus prædicanda erat pœnitentia relapsorum, quia antea per circumcisionem fuerant mundati à peccato.

E v. 9. *Quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.* Vide annot. Luc. 3.

v. 11. *Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: .... ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni.* Differunt ergo baptismus Christi & baptismus Joannis. Vide annot. Luc. 3. Actor. 18. & 19. & nostra in 4. dist. 2.

v. 11. *Cujus non sum dignus calceamenta portare.* Dignum se negat veraciter, & non tantum quasi humiliter; non modo quia ex se dignus non erat; nam homo ex se nec minimo Dei beneficio dignus est, nec aura, nec pane dignus, quo vescitur: sed ad significandam illius hominis infinitam suprà se dignitatem & excellentiam; quasi dicat, tanta est illius personæ dignitas supra me, ut nulla parte attingam: est enim infinita dignitatis ejus eminentia. Tacitè Christi divinitatem insinuat. Unde nec recurrendum hic ad hyperbolen; quæ in hoc simplici & aperto Joannis

testimonio non debuit admitti; quandoquidem nec in aliis humanis testimoniis adhiberi debet. Quamvis autem sensu jam dicto, rectè neget se dignum; tamen Ecclesia, alio sensu, pronuntiat eum dignum, quando de eo canit: *Qui nefas saeli meruit lavantem tingere lymphis.* Maximè autem dignum se reddidit hac ipsa humilitate, qua se dignum negavit; & rursum declarata illis verbis, quibus, ut statim pòst dicitur, prohibebat eum, dicens: *Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me?*

v. 12. *Cujus ventilabrum in manu sua, & permundabit aream suam, &c.* Denunciat extremum judicium, in quo judex sessurus sit idem ille, cujus nunc annunciat adventum.

Paleas autem comburet igni inextinguibili. Non videtur ex hoc loco posse colligi pœna ignis materialis, quia totus sermo est metaphoricus, ut patet; *cujus ventilabrum in manu sua: & permundabit aream suam: & congregabit triticum suum in horreum; paleas autem comburet igni inextinguibili.* Non magis ergo materialis ignis datur intelligi, quàm ventilabrum, area, triticum, horreum, paleæ, materialia & propriè dicta. Dicens ergo, ignem inextinguibilem, videtur tantum significare voluisse supplicium, seu pœnam æternam.

v. 14. *Ioannes autem prohibebat eum, &c. Prohibebat eum*, id est, non admittebat ut à se baptizaretur. Neque enim propriè prohibuisse existimandus est, cui sciebat se nihil præcipere posse. Id autem faciebat ex humilitate, sicut Centurio, dicens, Matth. 8. *Non sum dignus ut intres sub tectum meum, &c.* sicut Petrus, dicens, Joan. 13. *Domine, tu mihi lavas pedes?*

Ego à te debeo baptizari, id est, ablui, mundari à peccatis. Ex quo bene colligitur Joannem Baptistam non fuisse sine venialibus peccatis: juxta illud alterius Joannis 1. cap. 1. *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, &c.* Unde & Augustinus Joannem vult comprehendi inter eos justos, qui non vivunt sine peccatis. Quod si ille, quo (veritate teste) nemo surrexit major inter natos mulierum, non caruit peccatis, à quibus opus habebat ablui: quis alius à generali regula exciperetur?

Et tu venis ad me? non mundari, sed meo baptismo baptizari? scilicet instituto ad professionem pœnitentiæ, qua tu non indiges, qui totus mundus es, & aliena tollis peccata.

v. 15. *Sic enim decet nos implere omnem justitiam. Nos*, id est, te & me, te quidem obediendo, me autem humilitatis exemplo. *Omnem justitiam*, id est, perfectam justitiam, ita Jacobus cap. 1. *Omne gaudium*, & Apostolus ad Rom. 15. *Deus autem spei repleat vos omni gaudio*, & 1. ad Timoth. 6. *Servi dominos suos omni honore dignos arbitrentur.* Sic sæpè legimus omnem patientiam. Vel, *Omnem justitiam*, intellige etiam hanc, quasi dicat: Omne genus virtutis, etiam hujus, scilicet humilitatis.

v. 16. *Et ecce aperti sunt ei cæli.* De apertione cælorum, quomodo sit intelligenda, vide annot. Act. 7.

v. 17. *Et vidit spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super se. Vidit*, scilicet Jesus. Hoc enim postulat contextus, idque etiam evidentius patet ex Marci 1. cum ait: *& statim ascendens de aqua vidit cælos apertos, & spiritum tanquam columbam descendentem, &c.* Ubi profectò, *vidit*, non ad alium, quàm ad Christum referri potest. Nam illud, *ascendens*, de Jesu dicitur, ut patet ex Matthæo. Nec tamen negandum, quin potius affirmandum est, etiam à Joanne, imò & à turbis circumstantibus, Spiritum sanctum in specie columbæ visum, & vocem Patris auditam fuisse: sicut audita fuit à discipulis in monte, infrà c. 17. & à turbis in templo, Joan. 12 De Joanne, quod Spiritum sanctum in specie columbæ viderit, apertissimè ipse profitetur apud Joan. Evang. cap. 1.

v. 17. *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* In Græco emphasim habet inculcatio articuli, ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, *ille filius meus, ille dilectus*: scilicet non adoptivus, sed naturalis, veréque ex me genitus. Cæterum hoc Dei Patris de Filio suo Jesu testimonium iterum repetitur infrà cap. 17. estque tanti momenti, ut non satis fuerit Spiritui sancto, narratum illud esse à tribus Evangelistis Matthæo, Marco & Luca, sed voluerit etiam à Petro, tanquam quarto Evangelista, repeti, 2. Epistolæ cap. 1. Vide ibidem nostra.

CAPUT IV.

v. 1. *Tunc Jesus ductus est in desertum à spiritu.* Hanc historiam jejunij quadraginta dierum & trinæ tentationis Christi, non videntur Evangelistæ describere ut à se visam, aut ab iis qui viderunt, acceptam; Acta sunt enim quæ hîc describuntur, nullo hominum præsente; sed vel Christus ea suis Apostolis postea narravit, vel in spiritu revelavit, ut scriberentur. Eadem ratio videtur de trina Christi oratione in horto; nam discipuli dormiebant: Item, de Angelo confortante.

Ut tentaretur à Diabolo. Tentare hoc loco, non est probare, sive experiri, (quamvis & illud voluerit Diabolus) sed ad peccatum sollicitare. Quod ex eo liquet, quia mox dicitur, *& accedens tentator*, Græcè est, ὁ πειράζων, *qui tentat.* Quod epitheton est Diaboli, significans eum esse sollicitatorem hominum ad peccata, sicut 1. Thess. 3. *Ne fortè tentaverit vos, is qui tentat.* Interpres autem, sua libertate usus, modo vertit tentatorem, modo, eum qui tentat. Luc. 4. dicitur: *Agebatur à spiritu in desertum diebus quadraginta, & tentabatur à Diabolo.* Hoc S. Hieronymus sic accepisse videtur, quasi quadraginta diebus Christus fuerit à Diabolo tentatus. Sic enim ait super Habac. 3. de Diabolo: Qui quadraginta diebus tentavit eum in solitudine. Erasmus locum Lucæ ita vertit: Et actus est per spiritum in desertum; ac diebus quadraginta tentabatur à Diabolo. Sanè illud (*quadraginta diebus*) rectiùs cum eo quod sequitur, quàm cum eo quod præcedit, cohærere videtur. Non enim actus est in desertum quadraginta diebus, quasi iter quadraginta dierum fecerit usque ad desertum, sicut Elias quadraginta diebus ambulavit usque ad montem Oreb: Nam Marcus disertè dicit, Christum in deserto fuisse quadraginta diebus. Sed Lucas non aliud velle videtur, quàm intra spatium quadraginta dierum, quo in deserto fuit, tentatum eum fuisse à Diabolo. Quomodo latinè dicimus, superioribus diebus venit ad me tabellarius, non aliud significantes, quàm quod aliquo superiorum dierum venerit.

v. 2. *Et cum jejunasset quadraginta diebus, & quadraginta noctibus, postea esuriit.* Evangelista his verbis facit ingressum ad narrandam Christi à Diabolo tentationem, quasi dicat: Postquam cœpit ostendere famem & quærere cibum; id videns Diabolus, quasi volens esurienti consulere, accessit ad eum dicens: O vir sanctissime, video te valde esurire in hoc deserto, jube ergo lapides istos converti in panes. Sic enim & famem pelles, & simul ostendes quod sis filius Dei. Cæterum notanda est differentia inter hoc Christi jejunium & abstinentiam Moysi & Eliæ. Nam non est verisimile Moysen & Eliam passos fuisse molestiam famis, quando fuerunt sine cibo per dies quadraginta. Non enim illi sponte assumpserunt jejunium, ut carnem edomarent, vel ut exemplum jejunij posteris relinquerent: sed tantum divino miraculo circa eos factum est, ut tanto tempore sine cibo conservarentur in vita sani & integri. Unde nec Judæi eorum exemplo aliquod hujusmodi jejunium instituerunt; sicut jejunium illud quod celebrabant ante festum sortium, ut est in libro Esther. Christus autem jejunium hoc sponte assumpsit, ut exemplum jejunandi nobis præberet, & pro nobis satisfaceret; passus est ergo molestiam, ut in multis aliis, quæ pro nobis sustinuit. Venerat enim ut peccata nostra portaret, & pro nobis pateretur, non tantùm in cruce, sed toto cursu vitæ. Unde Christiani, Christum caput suum pro se passum, etiam in hoc jejunio imitantur pro modulo suo. Nec obstabat dulcedo contemplationis divinæ: nam Christus visionis divinæ dulcedinem mente percepit ab initio suæ conceptionis; multa tamen passus per totam vitam in anima & in corpore. Caietanus nobiscum sentit. Vide Medinam in 3. p. q. 41. articulo 3. Item jejunium Christi fuit actus patientiæ,

seu pœnalis abstinentiæ; in quo nobis dedit exemplum, quod imitaremur. Sed *quæres* quomodo Christi jejunium Christianis imitandum rectè proponitur, cum fuerit miraculosum quadraginta dies continuos à cibo abstinere? Dicendum non illud proponi imitandum quod miraculosum, sed quod morale; nempe ipsum jejunium quadraginta dierum, quatenus ab homine servari potest.

v. 3. *Si filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant.* Hinc videri posset persuasum fuisse Diabolo, quod filius Dei esset venturus in carne; fortè ex prophetis. Sed verior responsio est, Diabolum suæ interrogationis occasionem habuisse ex voce Dei Patris cœlitus emissa super Jesum, quando baptizabatur. *Hic est filius meus dilectus, &c.* hoc enim immediatè præcedit, & hic est ordo historiæ. Non constat quod Diabolus notitiam Trinitatis habuerit; quamvis fidem Trinitatis accepisset initio: sed quæ ei postea fuit ablata, cum cæteris donis supernaturalibus. Incertum itaque quem intelligat filium Dei, an consubstantialem Deo, an verò per excellentem adoptionem; quomodo Ariani de filio Dei loquuntur. Apparet tamen, quod filium Dei, propriè Deum intellexerit, èx eo quòd filio Dei tribuat potentiam mutandi lapides in panes; & potuit hujusmodi aliquam Trinitatis notitiam habere, quasi experimentalem (quod sciret in scripturis eam doctrinam contineri) vel à prophetis prædicatam. Vide nostra in 2. d. 7. de Scientia Dæmonum, & in 3. d. 25.

Jesum esse filium Dei, quamvis Diabolus non statim cognoverit; postea tamen certò didicit per miracula, quæ Christus in comprobationem suæ doctrinæ, qua se filium Dei diceret, faciebat; & quia videbat Diabolus per illam fidem homines eripi suæ dominationi, & salvari; quod erat certissimum & evidens argumentum, veram esse ejus doctrinam. Itaque Dæmones quando Christum confessi sunt filium Dei, non per assentationem, aut ex opinione id solùm dixerunt; sed quia hoc jam sciebant scientia experimentali jam dicta; quomodo & credunt non solùm unum esse Deum, ut restatur Jacobus cap. 2. sed etiam esse trinum, ac cætera mysteria religionis nostræ, per quorum fidem vident homines à damnatione eripi, & provehi ad salutem. Vide Caietan. in Comment. & Maldonatum, qui ita sentiunt. Ita etiam Greg. lib. 33. moral. cap. 7. Nec obstat illud 1. Cor. 2. *Quam nemo principum hujus sæculi cognovit; si enim, &c.* quia ibi agitur de sapientia in mysterio; scilicet, quod per crucem & mortem Filij Dei, potestas Diaboli esset destruenda. Id enim non scivit Diabolus, nisi postquam fuit completum. Sed contra hæc objici potest, quòd apud Lucam dicatur, *& recessit ab eo ad tempus.* Quod Interpretes exponunt de tempore passionis ejus, quando Diabolus tentationem suam instauravit, videlicet certiùs explorare volens an verè esset filius Dei. Sic enim ibi loquitur per ministros suos ad eum: *Si filius Dei es, descende de cruce.* Matth. cap. 27. Apparet ergo Diabolum usque ad illud tempus ignorasse de Jesu, num verè filius Dei esset. Sed fortè dicendum quod perplexus erat Diabolus in cogitationibus suis, hinc, videns miracula ejus, quæ non possent nisi à filio Dei fieri, & quia per ejus doctrinam sentiebat homines eripi suæ potestati; inde, videns hominem eumque mortalem & passibilem. Videbatur autem ei impossibile & incredibile hominem esse Deum. Vide annot. Matth. 27. Marci 1. Luc. 4. & 1. Cor. 2.

v. 4. *Non in solo pane vivit homo, &c.* Vide annot. Deut. 8. & Matth. 6. ad illud, *panem nostrum quotidianum, &c.*

v. 6. *Scriptum est enim: quia Angelis suis mandavit de te, &c.* Quid mirum est, hæreticos oppugnare Ecclesiam ex ipsa scriptura sacra; quando jam olim hæreticorum caput ad eundem modum oppugnavit caput Ecclesiæ? Hinc discimus non in legendo, sed in intelligendo scripturam Sacram consistere; & ipsam sui judicem esse non posse, quia & ab ipso mendacij patre, contra veritatem ipsam citatur.

v. 9. *Vade Satana: scriptum est enim: Dominum Deum* A *tuum adorabis, & illi soli servies.* Abutuntur hoc loco, qui ex eo colligunt, nec sanctis nec eorum imaginibus, sine Dei injuria honorem deferri posse. Quibus respondemus, Christum his verbis ex lege citatis, non hoc ostendere velle, nulli prorsus creaturæ deferendum esse honorem aliquem; cum toties diversum præcipiat scriptura sacra; *Honora patrem & matrem. Regem honorificate. Cui honorem, honorem. Honore invicem prævenientes.* Sed docere, unum tantum pro Deo adorandum esse, eum videlicet qui totius universi creator est & administrator, eique soli divinum honorem tribuendum esse; quem honorem magis propriè significat vox Græca λατρέυω, tametsi & illa sæpe ad honores non divinos referatur. Sanctos igitur honoramus non cultu divino, sed eo cultu, qui B debetur amicis Dei; quemadmodum propter regem, honoramus amicos regis, neque tamen in illos honorem regis transferimus. Imo sicut propter regem, etiam imaginem ejus honoramus, idque sine ipsius regis injuria; dum videlicet illam reverenter habemus, & cum veneratione contrectamus; ita imagines Christi & Sanctorum ejus veneramur, non ut ligna & lapides, sed quatenus eos nobis repræsentant, quos virtutis causa honoramus. Dictio (*soli*) quam addunt posteriori parte Matthæus & Lucas, etiam ad priorem referenda est. Est enim sermo præcisus, & proinde cum exclusione intelligendus; non quod (*adorare*) & (*servire*) habeant significationem cultus aut servitutis soli Deo debitæ; sed quia subintelligendum, hoc modo, Dominum Deum tuum, eumque solum adorabis, ut Deum; & illi soli servies, ut Deo.

C v. 11. *Et ecce Angeli accesserunt, & ministrabant ei.* Accesserunt ut ministri, non ut adjutores. Vide August. in psalm. 56. Hinc probat Gregor. homil. 16. in Evangelia Christum Deum fuisse. Non enim Angeli ministrassent Christo, nisi Deus esset, similis probatio, Hebr. 1. Item Leo serm. 2. in quadragesima. Hujus quoque ministerij figura fuit, quando duo Angeli cum tertio, qui erat reliquis duobus honorabilior, & ab Abraham adorabatur, venerunt ad Abraham. Non enim Abraham eum præ reliquis duobus adorasset, si non vidisset alios duos ei tanquam Domino ministrare; unde etiam Dominum eum vocabat. *Et ministrabant ei.* Scilicet afferentes panem & potum, fortè & alios cibos, & pro potu vinum; sicut decebat, corpus longo jejunio maceratum reficere. Verisimile autem est id eos fecisse in assumptis cor- D poribus, astantes & ministrantes, ut servos Domino. Nam & Joan. 1. discipulis suis promittit, quod visuri essent Angelos Dei ascendentes, & descendentes super filium hominis; utique in corporibus assumptis, ut ministros: & Luc. 22. Angelus de cælo visibiliter apparuit, confortans eum. Huc facit, quod hic dicitur, *Et ecce.* Item quia in specie visibili à malo Angelo tentatus fuerat. Huc potest etiam referri illud 1. Timoth. 3. *apparuit Angelis*, scilicet Deus. Vide nostrum comment. ibidem.

v. 18. *Vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, & Andream.* Et postea.

v. 19. *Et ait illis: venite post me, &c.* Non ita Petrus & Andreas hic vocantur à Domino, ut antea cum eo non fuerint. Nam Joan. 1. leguntur apud eum mansisse; à quo non dubium quin etiam tunc cœlestem doctrinam audierint.

E v. 22. *Illi autem statim relictis retibus & patre secuti sunt eum.* Fides commendatur, qua statim Deo creditur, & ejus authoritate ceditur, ratione non audita, non conspectis miraculis. Non est putandum, quod patrem prorsus egentem reliquerint, tametsi fortunæ tenuis, ne contra præceptum Domini fecisse videantur de honorandis parentibus. Hinc collige Monachum non debere exire monasterium, ut patrem senniter viventem faciat lautius agere & commodius vivere, sed tantum ut parentem necessitatem patientem adjuvet.

v. 23. *Et circuibat totam Galilæam, docens in synagogis eorum.* Quidam, non sine gravi errore, Christum opinantes ortum ex genere Sacerdotali, ac verè sacerdotem Aaronicum fuisse, contra manifestam doctrinam Apostoli in epist.

ad Hebr. argumentum sumunt ex hoc loco & similibus. Non enim, inquiunt, absque reprehensione potuisset publicè docere in synagogis, nisi sacerdos fuisset. Sed hoc negamus. Non enim solis sacerdotibus licitum erat, docere in synagogis; verùm aliis doctrina legis instructis, ut erant illi, quos Evangelium passim vocat scribas, & legisperitos; quales utique non erant soli sacerdotes. Unde in Actis Apostolorum Paulus, quem de tribu Benjamin ortum fuisse constat, sæpe legitur in synagogas ingressus per sabbatha, prædicasse Judæis Evangelium Christi, ab ipsis expectati, & in lege promissi.

CAPUT V.

v. 1. *ET aperiens os suum, docebat eos, dicens: Beati, &c.* Huic sermoni Domini in monte Matthæus non interfuit, nam postea vocatus est.

v. 2. *Et accesserunt ad eum discipuli eius.* Non soli discipuli hunc ejus sermonem audierunt: nam post finem sermonis cap. 7. dicit Evangelista: *Et factum est cum consummasset Iesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius.* Sed discipuli quidem propius accesserunt, turbæ vero proximæ ab eis circumsteterunt. Quod ergo quidam annotant solos discipulos ascendisse cum Christo in montem, turbas vero remansisse in campestribus, apparet dictum sine accuratiore consideratione.

v. 3. *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Quidam *pauperes spiritu* solos eos interpretantur qui propositum paupertatis voto firmaverunt, sed non rectè: virtutes enim eas hîc Christus commendat, quas ab omnibus exigit Christianis; ut sunt, esse mitem, pacificum, mundum corde, &c. Deinde nec Abraham, nec David, nec B. Maria, nec Christus ipse fuissent hoc modo pauperes spiritu, quia paupertatem non voverunt. Rectius Bonaventura lib. 2. de profect. rel. cap. 42. paupertatem spiritus interpretatur generaliter contemptum divitiarum; ac deinde quadripartitam hanc subjicit distinctionem. Quidam sunt pauperes rebus, & non spiritu, ut cupiant opes quas non habent. Quidam pauperes spiritu & non rebus, ut Abraham, David, Job, Loth, Josias & similes. Item Gregorius Papa, & alii sancti Episcopi. Alii pauperes spiritu & rebus, ut sancti Monachi. Hos vocat feliciores, illos laudabiliores. Quidam denique [quod membrum Bonaventura omisit] neque spiritu, neque rebus pauperes sunt, ut divites divitiis cor apponentes. Cæterum cum dicitur, beati pauperes spiritu, subaudiendum [sunt] non autem [erunt]: sentit enim eos esse beatos in spe, & in causa, quia beatitudinis meritum jam habent. Unde sequitur; *Quoniam ipsorum est regnum cælorum*: id est, quia illis propter hoc debetur regnum cœlorum, tanquam merces, sicut infra vocatur. Quod autem verbum præsentis temporis supplendum sit, patet, quia infra dicitur: *Beati estis cum maledixerint vobis homines, &c.* Itaque non tantum significatur quid Deus misericorditer promittat pro operibus justitiæ, quæ hîc exprimuntur; sed etiam significatur, quid pro illis operibus debeatur, tanquam justitiæ merces & corona, quæ sit expectanda à justo judice Deo. Id quod clarè ostenditur ex coronide harum octo beatitudinum, quæ sic habet: *Gaudete & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cœlis.* Si autem merces; igitur debita ratione operis; id enim requirit natura mercedis, ut pro opere aliquo debeatur. Unde malitiosè calumniatur Catholicos Calvinus, quod contra Christi & Apostolorum doctrinam in scholas invexerint nomen meriti respectu vitæ æternæ, aut regni cœlorum, non intelligens meritum & mercedem esse correlativa, sicut pater & filius. Si ergo scriptura nomen mercedis tribuit regno cœlorum, respectu operum nostrorum per spiritum adoptionis factorum: cum scriptura sentit & loquitur, quæ nomen meriti tribuit operibus nostris respectu regni cœlorum. Quanquam & meriti nomen expressè inveniatur bonis operibus attributum. Dicit enim Apostolus, de bonis operibus loquens, ad Hebr. 13. *Talibus enim hostiis promeretur Deus*, & Ecclesiastici 16. *Omnis misericordia faciet locum unicuique secundum meritum operum suorum.*

Quoniam ipsorum est regnum cælorum. Non dicit, erit, sed, *est*, ut significet iis qui pauperes spiritu sunt [de cæteris beatitudinibus idem judicium] jam deberi regnum cœlorum, licet ad ejus possessionem non prius admittantur, quàm vitæ hujus cursum peregerint. Quod nota contra eos, qui negant opera justorum mereri vitam æternam, nisi ratione perseverantiæ.

v. 4. *Beati mites quoniam ipsi possidebunt terram.* Sumptum ex Psal. 36. *Mansueti autem hæreditabunt terram, & delectabuntur in multitudine pacis.* Quod de terra hac mortalium dictum videtur, more promissionum veteris Testamenti, sub quarum tamen velamine comprehenduntur promissiones novi Testamenti. Congruenter autem hoc promittitur mansuetis, quia congruit ut qui tolerant mala, percipiant bona. Vide Jansenium. Item omnes temporaliter volunt regi à mansuetis; & propter mansuetudinem & clementiam regiminis, diu durat & stabilitur eorum possessio super terram.

v. 7. *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* Et contra: *Iudicium sine misericordia illi, qui non fecerit misericordiam.* Jacob. 2. Vide ibid nostra.

v. 12. *Gaudete & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis.* Ita fecisse Apostolos testatur B. Lucas Act. 5. dicens: *Ibant gaudentes à conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu, contumeliam pati.* Ita & illi, de quibus Apostolus Hebr. 10. *Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis.* Vide ibid. nostrum Comment.

v. 13. *Ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras, & conculcetur ab hominibus.* Phrasi hebræa hoc dictum est, ut multa alia in scripturis, pro eo quod diceretur: Ad nihilum valet amplius; sed tanquam res prorsus inutilis, foras projicitur, & ab omnibus conculcatur. Id Lucas expressit capite 14. *Sed foras mittetur.*

v. 14. *Vos estis lux mundi.* Quamvis mundum illuminare Christo sit proprium, de quo dicitur Joan. 1. *Erat lux vera*, quique de seipso testatur, *Ego sum lux mundi.* Joan. 8. vers. 12. tamen & Apostolis suis honorem illius nominis communicatum voluit; dicens; *Vos estis lux mundi.* Quapropter & Ecclesia eosdem salutat in hymno, *vera mundi lumina.* Verùm aliter Christus, aliter illi lux mundi sunt. Christus enim lux est principaliter illuminans mundum; Apostoli verò tanquam illius ministri. Vide nostr. Commentar. 2. Cor. 4. ad illud: *Ad illuminationem scientiæ claritatis Dei.*

v. 16. *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est.* Hoc dicitur illis, quibus suprà dictum est, *vos estis sal terræ, & vos estis lux mundi*, id est, præfectis Ecclesiæ, qui salem doctrinæ populo ministrant, & vitæ exemplo eundem illuminant. Neque pugnat quod initio seq. cap. dicitur, *Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus.* Nam ut ait S. Gregorius Homil. 11. in Evang. ita opus fieri debet in publico, quatenus intentio maneat in occulto; ut & de bono opere proximis præbeamus exemplum, & tamen per intentionem, qua soli Deo placere quærimus, semper optemus secretum. Vide etiam August. Conc. 12. in Psal. 118. ubi dicit laudem humanam non esse culpandam [quid enim tam optandum hominibus, quàm ut eis placeant, quæ debeant imitari?] adducens hunc scripturæ locum. Et serm. ult. eorum quos Parisienses vulgaverunt, concordat hæc duo loca. Rursum de ea re est egregius locus apud Greg. Curæ past. p. 3. admon. 36. ubi addit: fieri plerumque ut & bonum opus in occulto sit, cum fit publicè; & rursus in publico, cum agitur occultè, &c.

v. 17. *Non veni solvere legem, sed adimplere.* Adimplet legem Christus quatuor modis. Primò observando eam, quod fecit perfectissimè. Secundò, faciendo in nobis ut eam observemus, juxta illud Ezechiel. 36. *Faciam ut in præceptis meis ambuletis*; hoc facit per gratiam suam.

Tertiò, implendo omnes figuras & omnem significationem veteris legis; implentur autem in ipso & Ecclesia ejus. Quartò, explicando eam, & exprimendo ea; quæ tacitè tantùm in lege continebantur, ut dum dicit. *Ego autem dico, &c. Quæritur*, quem, aut quos modos Christus in hac sententia habuerit præ oculis; an omnes, an aliquos tantùm? Imprimis quartum; quia ille infra declaratur. Item, secundùm; item primum; quia fuit reprehensus aliquando quod legem solveret. Principaliter tamen venit ut per gratiam ejus, observatio legis impleretur in nobis: principalis enim causa adventus ejus est justificatio nostra.

v. 18. *Amen quippe dico vobis.* Solus Christus legitur usus hac affirmandi formula; estque notandum, quod vox ea, *Amen*, apud Joannem semper geminatur, cæteri Evangelistæ unicum *Amen* scripserunt. Vide annot. Joan. 1. *Quæritur*, an Christus sic loquendo juraverit; ita enim enim sentit author Commentarii in Epistol. ad Hebr. 6. ascripti Sancto Ambrosio, item S. Chrysostomus & Theophylactus in epist. ad Hebr. 6. Sed minus rectè, ut apparet. Non enim jurat, sed cum vehementia affirmat, qui dicit, In veritate dico vobis; aut, Verè dico vobis. Hæc autem eadem sunt, cum isto, *Amen dico vobis.* Nec sanè conveniebat Christum, qui præceperat non jurare omnino; toties jurejurando sententias suas velle confirmare; & quidem in hoc ipso sermone, quo jurandum prohibet. Sanctus Hieronymus in fine Commentarii Epistol. ad Gal. significat non esse juramentum. S. Ambros. de fide lib. 4. cap. 3. dicit esse quasi jurisjurandi attestationem, & Amen, amen, vocat quandam sacramenti repetitionem. Ibidem tamen interpretatur, fideliter, fideliter; quod non est jurare. Item dicit (quasi) & (quandam) subindicans non esse propriè juramentum.

Donec omnia fiant. Quomodo omnia fiunt, cum sint tam multæ transgressiones? *Respond.* Omnia fiunt: quia necesse est omnia quæ in lege & prophetis præfigurata & prædicta sunt, impleri. Item Christus per gratiam suam facit omnia legis præcepta impleri à justis & sanctis; ita ut nullum sit præceptum, quod non ab aliquo, vel aliquibus impleatur, aut impletum fuerit.

v. 19. *Qui ergo solverit unum de mandatis istis minimis; & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cœlorum.* Videtur sententia ad solos doctores pertinere; quia in utraque parte dicitur, *& docuerit.* Dirigitur enim hæc sententia contra Scribas & Pharisæos, qui multa legis præcepta & solvebant, & sic docebant; ut infra hoc eodem capite significatur, cap. item 15. & alibi.

Mandatis minimis. Non est necesse intelligi mandata minima ea quibus peccata venialia prohibentur; sed minima videntur intelligi, quæ vulgo reputari solent parvi momenti; eo quod illorum transgressiones apud homines non ponderentur; vel etiam simpliciter non existimentur esse contra legem. Quale est de aspectu mulieris ad concupiscendam eam, quod apud Judæos non existimabatur peccatum: qualia quoque apud eosdem erant, de ira, de non honorandis parentibus prætextu muneris templo devoti, de odiendis inimicis, de vindicta. Itaque hinc non sequitur venialia peccata hominem excludere à regno cœlorum, tùm quia additur, *& sic docuerit*, tum quia non significatur regnum triumphans, sed militans; tum quia etiam minimorum mandatorum, de quibus hîc sermo, transgressio perfecta mortalis est; & perfectam transgressionem significat verbum (*solvere.*) Meritò hîc quæritur, utrum illud, *solverit unum de mandatis istis minimis*, intelligi debeat de solutione quæ fit per solam transgressionem; an verò etiam de ea quæ fit per doctrinam? Videtur non ineptè responderi posse, sermonem tantum esse de solutione per transgressionem; ita ut illud, *& docuerit sic*, exponatur, sicut ego doceo. Talia sunt Rom. 2. *Qui prædicas non furandum, furaris*, & 1. Cor. 9. *Ne fortè cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar.* Item, Jac. 4. *Scienti bonum, & non facienti peccatum est illi.* Et de Scribis & Pharisæis infrà cap. 23. *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi. Quæcumque dixerint vobis, servate & facite; secundum opera autem eorum nolite facere; dicunt enim & non faciunt.* Tales omnes docent sicut Christus docuit; sed ea quæ docent, solvunt; & ideo minimi sunt in regno cœlorum, id est, Dei judicio postremi & vilissimi in Ecclesia; licet apud homines interdum magni fiant, propter præstantiam doctrinæ & eloquentiæ. Vel etiam minimi sunt hominum judicio; quia tales doctores opere destruentes doctrinam suam, etiam in ipsa Ecclesia habentur contemptibiles. Hic sensus confirmatur ex eo quod sequitur: *Qui autem fecerit, & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum*; utpote imitator ejus, de quo scriptum est Act. 1. *Cœpit Iesus facere & docere.* Distinguit enim hic Dominus inter doctores bonam doctrinam tradentes. Quidam enim docent, & non faciunt, sed solvunt; Alii docent & faciunt, & proinde confirmant doctrinam opere comitante. Sanè qui solvunt, & docent solvere, non minimi vocantur in regno cœlorum, sed sunt extra regnum cœlorum, id est, Ecclesiam; tales enim sunt hæretici. Qui autem bene docet, & tamen solvit; ita est in regno cœlorum, ut in eo sit minimus. Quod enim nonnulli etiam illum qui docet solvere, dicunt minimum vocari in regno cœlorum, quia indignus est regno cœlorum, & proinde ab eo exclusus; non videtur rectè dici. Sic enim Diabolus esset etiam minimus in regno cœlorum, nec ita solet loqui scriptura; dicit enim Gedeon. Jud. 6. *Familia mea infima est in Manasse, & ego minimus in domo patris mei*, & Saül 1. Reg. 9. *Ego sum de minima tribu Israël, & cognatio mea novissima, inter omnes familias Benjamin.*

v. 21. *Audistis quia dictum est antiquis, Non occides, &c.* Sensus est: Audistis ex Scribis & Pharisæis vos docentibus, dictum est antiquis, id est, majoribus vestris, in lege per Moysen, *Non occides:* Ita & in sequentibus exponi debet illud, *Audistis.* Non enim sensus est, Audistis in lege. Quædam enim dicuntur, quæ in lege non habentur, sed Scribæ & Pharisæi ex lege malè intellecta allegabant. Confirmatur hic sensus, ex eo quod proximè præcedit: *Nisi abundaverit justitia vestra, plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum*; ac deinceps docet, quæ fuerit justitia eorum, id est, docta ab ipsis. Nam justitiam Scribarum & Pharisæorum hîc vocat, non quam Scribæ & Pharisæi præstabant, sed quam docebant.

v. 22. *Ego autem dico vobis, &c.* Suam authoritatem opponit non Moysi, aut legi Mosaïcæ, quam ut legem Patris sui summopere venerabatur, sed Scribis & Pharisæis, quorum ex professo corrigit doctrinas & traditiones. Unde dixit: *Audistis*, scilicet ex Rabbinis vestris.

Quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit judicio. Olim quidam codices addebant, *sine causa:* ut testatur Cassianus lib. de spiritu iræ cap. 20. sed eam lectionem improbat, ac dicit, multa novella exemplaria & antiqua omnia, illud non habere. Hodie tamen adhuc in Græcis legitur, εἰκῆ, *temerè*, & S. Chrysost. aliique exponunt, S. Hieronym. in dialogo contra Pelag. negat haberi in vetustioribus Codicibus: & in Commentario similiter. Ante dixerat: *Audistis quia dictum est antiquis, Non occides: qui autem occiderit, reus erit judicio*, id est, condemnatione mortis: ergo hîc similiter: *Omnis qui irascitur fratri suo, reus erit judicio*, id est, morte dignus. Itaque non apparet Dominum hîc constituere gradus & incrementa peccati, scilicet iræ, contumeliæ, &c. sed pluribus verbis explicare legem, supplendo eam; quasi dicat: Ego dico vobis, quod non solùm qui occiderit, verùm etiam qui voluntatem habet occidendi, sive eam corde premat, ut qui tantum irascitur, sive etiam perfectè, aut imperfectè signo exteriori prodat, ut qui dicit racha, fatue, reus est condemnatione mortis & gehenna ignis. Intelliguntur autem actus perfecti; ut ira, qua omninò vult se vindicare, vel occidendo, vel grave

malum inferendo proximo; quomodo & Joannes ait, 1. Epist. 3. *Qui odit fratrem suum, homicida est.* Item dicere, racha, & fatue, cum deliberato & perfecto contemptu proximi, quomodo dicebant illi in Dominum: *Vah, qui destruis templum Dei, &c.* Non differunt autem secundum rem, reum esse judicio & concilio; quia intelligitur concilium in quo plures judicant, id est, condemnant aliquem sua sententia. Unde non alia apparet differentia, quàm quod concilium sit plurium, judicium esse possit unius tantùm. Hic sensus etiam ex eo probatur, quia infra quoad reatum non distinguit inter mœchantem, & eum, qui videt mulierem ad concupiscendam eam, quem dicit jam mœchatum in corde suo Ubi significat pari pœna dignum esse. Ita hic loquitur de irascente, exprimens eundem pœnam, scilicet judicii: per quod significat eum qui irascitur fratri suo, jam esse homicidam in corde suo; sunt enim hæ sententiæ, aliæ ex aliis mutuo supplendæ. Vide nostrum Comment. dicto loco 1. Joan. 3.

v. 23. *Si ergo offers munus tuum ad altare, ... vade prius reconciliari fratri tuo.* Sic cap. sequent. *Si non dimiseritis hominibus, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra.* Igitur Deum oraturus, si obtinere desiderat, omnem injuriarum memoriam deponat necesse est. Vide nostrum Comment. 1. ad Timoth 2. ad illud, *Levantes puras manus sine ira & disceptatione*, & in 3. distinct. 30.

v. 25. *Esto consentiens adversario tuo cito, dum es in via cum eo, &c.* Parabolicus sermo est, quo admonet ut inimicis reconciliemur, priusquam ad Deum judicem veniatur, cum periculo ancipitis judicii, ne fortè judex contra nos pronunciet, & in carcerem mittamur. Quomodo in humanis consilium dari solet litigantibus, ut componant ante sententiam judicis; ne fortè præter opinionem, is qui bonam existimat causam suam cadat in judicio, & pœnæ subjiciatur. Sicut enim incertus est belli eventus, ita plerumque & judiciorum. Malè Origenes super Lucam, item Theophylactus, & Euthymius adversarium interpretantur Diabolum. Absit enim Diabolo consentiamus. *Quæ enim conventio Christi ad Belial?* 2. ad Cor. 6.

v. 32. *Omnis qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari.* Conjugem dimitti posse causa fornicationis; non posse tamen facto divortio aliud matrimonium inire, latè docuimus in 4. sent. distinct. 35.

v. 33. *Iterum audistis, quia dictum est antiquis. Non perjurabis: reddes autem Domino juramenta tua.*

v. 34. *Ego autem dico vobis, non jurare omnino.* Sensus hic esse videtur. Scribæ & Pharisæi ita vos instituerunt, antiquis patribus à Moyse prohibitum esse, ne pejerarent in nomine Dei; sed si quis per nomen ejus jurasset, illud præstandum esse; & hoc quidem sufficere, ut passim per Deum liceat jurare. Imo si quis juret, non per nomen Dei, sed per cœlum, terram, Jerosolymam, caput suum, non teneatur: quia juramentum illud non est per nomen Dei; de quo solo dictum est, *Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum.* Ego autem dico vobis, omnino non esse licitum jurare, etiamsi verum quis juret (quantum scilicet in vobis est) ne quidem per creaturas: &, si etiam per creaturas juraverit, teneri ad reddendum juramentum. Id quod expressius docet, c. 23. infra. Sic etiam exponit S. Jacobus c. 5. dicendo; *Ante omnia nolite jurare, neque per terram, neque aliud quodcumque juramentum. Sit autem sermo vester, est, est, non, non.* Ratio prohibitionis est, non solùm peccatum perjurii, sed in genere, honor Dei: quia homo non debet Deum adducere in testem absque necessitate; quia nec auderet regem, nec quemlibet virum honoratum adducere testem, nisi pro re alicujus magni momenti; facturus utique contra eorum honorem, si pro re levi, aut præter necessitatem, eos in testes advocaret. Hinc etiam intelligitur, cur dicat: *Quod autem his abundantius est, à malo est*; id est, à Diabolo; quia etsi Diabolus sit homini incentor ad omne genus peccatorum; ad ea tamen maximè instigat, quibus honor Dei, (quem semper violare conatur) aliquo modo læditur. Notandum secundum scripturam sacram, jurare, neque ponendum in bonis; sic enim hortaretur nos scriptura ad jurandum, quod nusquam facit. Non enim sicut dicitur, vigilate, orate, date, dimittite, sic etiam scriptum est, jurate. Neque ponendum in mediis & adiaphoris, quia scriptura de juratione non loquitur sicut de ambulatione, cursu, aut sessione. Ergo secundum eandem ponendum est in malis, id est, fugiendis; non tamen ut fugiendis per se, sed ratione periculi conjuncti, & quia extra necessitatem malum est. Vide nostra in 3. dist. 39. & dicto loco Jac. 5.

v. 38. *Audistis quia dictum est: Oculum pro oculo, & dentem pro dente, &c.* Scribæ & Pharisæi sic intelligebant hoc præceptum, quasi liceret vindictam injuriæ petere à judice; cum præceptum tantùm dirigatur ad judicem, & lex ipsa doceat contrarium, Levit. 19. *Non quæras ultionem, nec memor eris injuriæ civium tuorum.* Itaque Christus legem ex lege exponit. Vide annotat. Lev. 19.

v. 39. *Ego autem dico vobis, non resistere malo. Malo,* scilicet homini, Græcè τῷ πονηρῷ. Hoc præceptum esse; ut & cetera, quæ hoc cap. dicuntur esse præcepta seu mandata, videtur intellexisse S. Augustinus, de fide contra Manich. cap. 38. Idemque apparet ex eo quod hoc cap. dicitur: *Qui solverit unum de mandatis istis minimis.* Non prohiberi tamen hoc loco necessariam defensionem ostendimus lib. 3. sent. dist. 37.

v. 40. *Et ei qui vult tecum in judicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium.* Quamvis judicio contendere plerumque culpa non careat; aliquando tamen licitum esse, imò & laudabile ac necessarium judicio injuriam repellere, ostendimus 1. Cor. 6. vers. 7.

v. 43. *Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.* Sensus est, Vos audistis ex Scribis & Pharisæis doctoribus vestris, dictum est antiquis: *Diliges proximum tuum, &c.* Nam quia in Levit. 19. dicitur: *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Proximum autem Scribæ interpretabantur amicum: colligebant, & populum docebant, secundum legem licitum esse odisse inimicos; Argumento, quia oppositorum sunt oppositæ rationes; &, quia tantum de amico expressum est præceptum dilectionis. Quam doctrinam falsam Dominus reprehendit, & corrigit, & hic apud Lucam, docens quis sit proximus. Vide annotat. Levit. 19. & Comment. in 3. distinct. 30. itemque nostrum Comment. ad Rom. 12. v. 14. Quibus locis ostendimus, non amicorum solùm, sed & inimicorum dilectionem, nobis esse in præcepto.

v. 45. *Ut sitis filii patris vestri qui in cœlis est.* Duobus modis hoc intelligi potest: vel sic, Nisi hæc quæ præcipio de diligendis inimicis, & orando pro eis, feceritis, non eritis filii patris vestri cœlestis; sed ille vos tanquam adulterinos, & degeneres abjiciet. Vel hoc modo. Si hæc, quæ præcipio feceritis, eo facto ostendetis vos esse filios patris illius cœlestis, *qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.* Priori sensui favet hoc, quod sequitur: *Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis?* & illud superius: *Nisi abundaverit iustitia vestra, plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum.* Pro posteriori facit quod non videatur Dominus sic exigere à nobis, ut pro persequentibus nos oremus, & dimittamus debita non rogantibus & non pœnitentibus, ut si quis id non faciat, ideo non exaudiatur ipse pro se rogans. Vide annot. c. seq. & 18. itemque nostra in 3. dist. 30. Hic jam Christus incipit aperire ac retegere gratiam novi Testamenti; cujus beneficium est nos facere filios Dei; sicut Joann. dicit, Evang. c. 1. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri*, & 1. epist. c. 3. *Videte qualem charitatem dedit nobis pater, ut filii Dei nominemur & simus.* Vide ibid. nostr. commenr. & inf. c. seq. ad illud, *Pater noster.* Vide etiam, si placet in 1. sent. dist. 27. ubi diximus, multipliciter aliquos vocari filios Dei in scriptura sacra.

v. 48. *Estote ergo vos perfecti, sicut & pater vester cælestis perfectus est. Perfecti*, juxta modum perfectionis,

quam viatores assequi possunt. Non est enim cujuscumque similitudinis significatio, sed exemplaris, & docetur quid nobis imitandum sit. Vult enim nos esse patris nostri cælestis imitatores, ut simus ejus filii.

CAPUT VI.

v. 5. *ET cum oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis, & in angulis platearum stantes orare.* Non dicit in templo, sed in synagogis; quia templum erat locus orationis: *Domus mea*, inquit, *domus orationis vocabitur:* synagoga verò locus erat deputatus legendæ, audiendæ, & explicandæ legi Dei; & erat singularitas, superbiæ species, illic velle orare cultu externo.

v. 6. *Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio, ora patrem tuum in abscondito, &c.* Abutuntur hac Christi sententia hodierni hæretici, colligentes inde publicas orationes & supplicationes, quarum est usus in Ecclesia Catholica, tollendas esse, tanquam Christi testimonio reprobatas. Quibus respondemus, Christum sibi ipsi minimè contrarium esse, qui alibi ex propheta dicit domum Dei, esse domum orationis; de templo Salomonis loquens: quod sanè erat oratorium publicum. Sed & ipse Christus finita cœna novissima, Patrem oravit in conspectu Apostolorum; idemque & alibi fecisse legitur. Et Apostoli Petrus & Joannes ascenderunt in templum ad horam orationis nonam Act. 3. Et Apostolus Paulus ad Timotheum scribens 1. epist. cap. 2. publicas instituit orationes, pro omni statu, ad Deum fundendas. Quod ergo ad præsentem locum attinet, non damnat Christus orationem quæ fit in loco publico, sed prohibet sinistram & Pharisaïcam intentionem ostentationis, & inanis gloriæ; & admonet, ut intentio nostra tota in Deum feratur. Hoc enim est patrem in abscondito, & in cubiculo, & clauso ostio rogare; nullam humanam laudem in oratione nostra quærere.

v. 7. *Orantes autem nolite multum loqui, sicut ethnici.* Hunc quoque locum torquent adversarii contra Psalmodias, horas Canonicas, aliasque prolixiores orationes in Ecclesia Catholica usitatas, quasi Christus aliud verbo docuisset, aliud exemplo monstrasset. Nam in horto existens passioni vicinus, legitur prolixius orasse, & alibi in oratione pernoctasse. Præceptum etiam tale dedit discipulis, *Semper orate*, &, *Sine intermissione orate.* Non ergo damnat hoc loco Christus orationes prolixas, sed gentilium illam persuasionem suis discipulis vult adimere, qua putabant se exaudiri in multiloquio, & sermone artificiosè composito; ac non potius in humili, ac ferventi cordis in Deum elevatione. Addit enim: *sicut ethnici*, & sequitur explicatio: *putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur*, id est, in eo quod multis verbis, arte compositis ad persuadendum, declarent diis suis necessitatem suam, & justum esse quod petunt: sicut faciunt oratores, causam aliquam prolixè dicentes, coram senatu, aut judice, ut sic eos moveant ad præstandum quod petunt. Quod totum alienum est à Deo, qui immutabilis est, & quæcumque facit in tempore, decrevit ab æterno; ac multo minus opus habet declaratione nostra, qua ei necessitates nostras, & æquitatem petitionis nostræ exponamus. Unde sequitur: *Scit enim pater vester, quid opus sit vobis, antequam petatis eum*; & proinde apud eum, nec multis nec paucis verbis opus est, ut doceatur de nostra necessitate. Orationem tamen exigit, ut nos ad obtinendum quod petimus, simus aptiores. Nam qui orat ex corde, sicut debet, jam aliquo modo dignus est qui accipiat, & ad obtinendum quod petit præparatus. Sed & illa ipsa præparatio, opus Dei est, qui sic omnia suaviter disponit, ut ad fines præparet, ac præordinet media convenientia. Hoc enim pertinet ad sapientissimam ejus gubernationem, qua res omnes gubernat, sive quoad naturam, sive quoad gratiam.

v. 9. *Sic ergo vos orabitis; Pater noster qui es in cœlis.* Quare Christus qui aliàs hortatur discipulos suos, ut in nomine suo petant à patre; id non expressit in hac oratione, ut saltem adderet in fine, *Per Christum Dominum nostrum*, quod Ecclesia subnectit omnibus suis orationibus?

A *Resp.* Christus quando hanc orationem tradidit discipulis suis, nondum propalaverat eis, nec palam declaraverat se esse Christum Dei, Filium ut patet ex loco Matth. 16. *Vos autem quem me esse dicitis?* ubi & præcepisse eis legitur, ne cui dicerent, ipsum esse Christum. Apud Joannem verò, tandem in ultima cœna discipulos monet, ut in nomine suo petant. Ac nihilominus etiam ante petiverant in nomine Christi, sed implicitè tantum; quod pro tempore sufficiebat, quando fideles nondum plenè de hoc mysterio erant instituti.

Pater noster. Nisi Christus præciperet, non auderemus sic Deum orare, ut eum patrem nostrum vocaremus. Non enim legimus à sanctis Patribus veteris Testamenti, sic oratum fuisse, ut Deum in oratione sua patrem appella-

B rent, sed Dominum & Deum. Id videre est in omnibus Psalmis. Dicit quidem Isaias cap. 63. & 64. *Et nunc Domine, pater noster es tu*; sed non appellat eum vocativè patrem nostrum; sed tantùm Dominum. Deinde patrem intelligit creatione, non adoptione: sequitur enim, *Nos vero lutum, & fictor noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos.* Item Ecclesiasticus cap. 23. sic quidem orat: *Domine pater, & dominator vitæ meæ.* Et rursum: *Domine pater, & Deus vitæ meæ.* Sed non dicit, *Pater noster*, aut, *Pater meus* ut se significet ejus filium; & patrem intelligit, authorem, creatorem. Hîc verò, pater adoptione intelligitur; ut liquet ex iis, quæ dicit Apostolus Rom. 8. & Gal. 4. Nec obstat, quod etiam peccatores, hanc orationem dicere debent: quia nemo rectè dicit hanc orationem, qui non sit

C adoptione Dei filius, saltem voto, ac desiderio, quo cupiat Deum habere patrem, aspirans ad reconciliationem per veram pœnitentiam, & voluntatem obediendi Deo. Erant quidem justi veteris Testamenti, etiam Dei filii; sed quia sub jugo legis serviebant unà cum iis qui servi erant, non filii; ideo & orationis modo communicabant, ut Deum, non patrem suum appellarent, sed Dominum. At Christus author novi Testamenti, ad quod filii pertinent, publicam fecit potestatem, ut in oratione, Deum, patrem nostrum vocaremus. *Quoniam autem estis filii*, inquit Apostolus ad Gal. 4. *misit Deus spiritum filii sui, in corda vestra, clamantem: Abba, Pater.* Vide Commentar. nostrum Rom. 8. ad illa verba: *In quo clamamus; Abba, Pater.* Nota, nomen patris ut hîc accipitur, non esse proprium primæ personæ in Deo, sed commune toti Trinitati. Nam Deus non dicitur pater noster, à relatione, qua respicit filium

D suum naturalem (sic enim solius secundæ personæ pater est) sed à relatione qua nos respicit ut creator, conservator, gubernator, denique ut adoptator noster. Hæc autem paternitas est sine dubio toti Trinitati communis. Quare non est necesse dominicam hanc orationem ita restringere, quasi dicatur ad solum Patrem in divinis; sed nec id probabile est; quoniam Christus eo tempore, docuit homines hanc orationem, quando mysterium Trinitatis, nondum erat fidelibus apertè revelatum, sed tantum implicitè creditum. Unde Judæi usque hodie illud non recipiunt. Verumtamen Ecclesia in sacrificio Missæ, hanc orationem dirigit ad Patrem, sicut cæteras ferè omnes orationes, quæ sub eodem sacrificio recitantur à sacerdote. Et de hac oratione id liquet, quia quibusdam interpositis subjungit clausulam, *Per eundem Dominum nostrum Jesum Christum,*

E *&c.* Item Matth. 18. in fine Christus respiciens ad orationem à se præscriptam, dicit: *Sic & pater meus cœlestis faciet vobis, &c.*

Nota secundo quod hæc duo vocabula, *Pater noster*, complectuntur totam legem & prophetas, id est, charitatem Dei & proximi. Si enim Deus tibi pater est, ergo est à te diligendus: si noster pater; ergo fratres sumus, & proinde mutuum amorem debemus. Brevem porro expositionem orationis dominicæ, authore S. Francisco, vide apud Titelmanum in Canonem Missæ.

Qui es in cœlis. Cur dicere jubeamur, *qui es in cœlis*, & non qui es ubique, rationem vide apud Augustinum epist. 57. ad Dardanum (*cœlis*) pro cœlo ponitur; nam in Hebr. cœlum caret numero singulari; quod monendum, ne quis hic philosophetur in numero plurali, quasi significatum

ficatum sit, in pluribus cœlis Deum residere.

Sanctificetur nomen tuum. Tres primæ petitiones ad Deum glorificandum & colendum pertinent, idque convenientissimo ordine. Sicut enim regi alicui bene volentes primum optamus ut longè lateque fama ejus, & gloria spargatur: Secundò, ut quam latissimè regnet: Tertiò, ut subditi ejus omnes perfectè ei obediant: Ita & Deo patri nostro, ac regi cœlesti, primum optamus ac volumus, ipsummet orando, ut nomen ejus sanctificetur, id est, quaqua versum celebretur, & clarificetur. Deinde, ut regnum ejus amplificetur. Tertio, ut omnes homines ei perfectè subjiciantur. Primum igitur est in petitione, quod primum in intentione, scilicet glorificatio nominis divini: estque prima hæc petitio, ad quam cæteræ referendæ sunt; eaque monemur in omnibus quærere gloriam & exaltationem nominis divini. Quo affectu incitatus Josue 7. dicebat: *Et quid facies magno nomini tuo?* Hoc sanctissimum desiderium sanctificationis nominis divini, passim resonant psalmi Davidici. Hoc etiam Christus ipse oravit, Joan. 12. *Pater, clarifica nomen tuum.* Nam eadem ferè sunt, sanctificare, clarificare, glorificare, honorificare nomen Dei. Non rectè autem vertit quidam ex sectariis; *Sanctè colatur nomen tuum.* Non enim idem est nomen Dei sanctificari, & sanctè coli; quin potius hoc in illo supponitur. Per hoc enim sanctificatur nomen Dei, si sanctos habeat cultores; per hoc verò blasphematur, si cultores ejus variis & magnis vitiis atque peccatis, sint infames. Unde Rom. 2. *Propter vos nomen Dei blasphematur in gentibus.* Per sanctam igitur vitam Christianorum sanctificatur, & magnificatur, & glorificatur nomen Dei. Non rectè quoque Origenes hom. 1. in Cant. dicit hoc esse optantis; sicut illud: *Osculetur me osculo oris sui.* Est enim orantis & petentis ut fiat; sicut illud, *osculetur, &c.* nec talia debent per solam optationem exponi.

v. 10. *Adveniat regnum tuum.* Quidam supplent, *nobis*, adveniat nobis regnum tuum. Sed cur non expressit Dominus, sicut in sequentibus petitionibus, *da nobis, dimitte nobis?* Dicendum igitur non magis hîc addendum [*nobis*] quam in præced. petitione, *sanctificetur nomen tuum.* Nullus enim docet ibi supplendum, *nobis*. Item apud Lucam non additur, *nobis*. Nos enim qui oramus, sumus regnum Dei; sed petimus, ut propagetur ad alios longè & latè, utque manifestetur; atque omnino hac parte petimus quæcumque ad hujus regni profectum, promotionem, honorem, & complementum pertinent; velut, ut augeatur numerus credentium, & in pietate Deo serviat. Unde huc pertinet illud, ex oratione Ecclesiæ, feria iij. post Dominicam Passionis, *ut in diebus nostris, & merito, & numero, populus tibi serviens augeatur.* Item ex Psalm. 166. *Confiteantur tibi populi omnes*, & quæ sequuntur.

Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra. Hoc idem est, quod S. Augustinus aliis verbis in suis Confessionibus: *Domine, da quod jubes*, id est, fac me facere voluntatem tuam, da ut faciam quod jubes. Derisit Pelagius hanc precationem Augustini; sed eodem jure, poterat deridere precationem dominicam. Idem S. Doctor ex hac petitione confirmat & statuit gratiæ necessitatem lib. de dono perseverantiæ cap. 7. & alibi. Vide nostra in 2. sent. distinct. 26. Innocentius III. lib. 5. mysteriorum Missæ cap. 25. ita exponit: *Fiat voluntas tua*; id est, opere compleatur quod præcipis, quod consulis, quod suades.

v. 11. *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.* Panis hic non accipitur pro quolibet alimento; nam more scripturæ, nusquam caro, piscis, caseus, butyrum, pomum, vinum, sicera, vocantur panis; sed accipitur in sua consueta & vulgari significatione; ita tamen ut sub eo, tanquam præcipuo, maximeque necessario, cætera alimenta relinquantur intelligenda: sicut & alibi, manducare panem cum aliquo, est cum eo cibum sumere. Item, solus panis hîc nominatur, ut non cogitemus de varietate ferculorum, sed de simplici victu. Similiter ac-

A cipitur Deut. 8. *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Dei.* Nam ibi manna non est panis; sed contra panem distinguitur. Vide ejus loci annot. & Exodi 16.

Supersubstantialem. Luc. 11. *quotidianum.* Utrobique in Græco est ἐπιούσιον. Vulgatus interpres hic quoque vertit *quotidianum*, sed pro eo S. Hieronymus ex Græco reposuit *supersubstantialem.* Vide eundem in Commentario hujus loci, varia adferentem, nec satis resolventem. Refert ibidem in Evangelio secundum Hebræos se reperisse, pro supersubstantiali, *crastinum.* Quamvis & alii quidam sic exponunt. Id ipse refellit; quia Christus in consequentibus dat præceptum, *Nolite cogitare de crastino.* Item est contra textum; quia additur, *hodie*; nisi dicas sensum esse, da nobis hodie in crastinum. Sed hoc prior ratio bene refellit. Syriaca versio habet, *panem necessita-*
B *tis nostræ*, licet alius quidam vertat: *panem sufficientiæ nostræ.* Ambr. lib. 5. de Sacramentis cap. 4. ἐπιούσιον exponit, *advenientem*; & adfert exemplum Græcum ἐπιούσης ἡμέρας. At Græcis dies adveniens dicitur, ἡμέρα ἐπιοῦσα, à qua voce diversa est, quæ hîc legitur. Vide Lexicon Græcum in ἐπιοῦσα, & ἐπιών. Arias ad versionem interlinealem, sic in margine notat: *post præsentem*, ad verbum vertendum censeo, non sine magno mysterio. At in Commentario non explicat mysterium; tantum significat temporalia non esse à Deo petenda; quod profecto erroneum est.

v. 12. *Et dimitte nobis debita nostra.* Hac parte orationis, petimus liberari, ab omnibus malis pœnæ, tam hujus sæculi, quàm futuri, quatenus ea procedunt à malis cul-
C pæ: quia pœnæ sunt ex culpa; & dimittitur culpa, quando pœna ei debita laxatur. Unde non est necesse partem postremam, *Sed libera nos à malo*, extendere ad mala pœnæ: nisi fortè quatenus diabolus eorum author est; cum illic tantum directè petamus liberari à malo, id est, diabolo, tanquam tentatore; quemadmodum ibi dicetur: Confirmatur hæc annotatio, quia in scripturis ferè ubicumque petitur liberatio à malis pœnæ, additur confessio peccatorum, & petitur eorum remissio, ut Tob. 3. *Ne reminiscaris peccata mea vel parentum meorum. Ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum.* Psalm. 78. & alibi. Hanc autem orationis partem, *Dimitte nobis debita nostra*, non tantùm in aliena persona, sed in sua quisque dicere debet; sicut & confessiones peccatorum, quas in scriptura legimus dici à justis; uti docet S. Hieron. lib. 2. dial. cont. Pe-
D lag. sub finem, & probat ex Dan. 9. dicente: *Dum confiterer peccata mea, & peccata populi mei, &c.*

Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Huic pacto satisfacere videtur, qui dimittit debitoribus suis se rogantibus. Nam sensus est secundum Augustinum: Dimitte nobis rogantibus, sicut & nos dimittimus rogantibus nos. Tametsi plus sine dubio consequatur, qui dimittit etiam non roganti debitori, sed adhuc inimicum animum gerenti. Sed vide annot. infrà c. 18. & quæ scripsimus in 3. sentent. distinct. 30.

v. 13. *Et ne nos inducas in tentationem.* S. Hieron. in illud Matth. 26. *Vigilate & orate ut non intretis in tentationem.* Unde, inquit, & in oratione dominica dicimus, *Ne nos inducas in tentationem, quam ferre non possimus*; non tentationem penitus refutantes, sed vires sustinendi in ten-
E tationibus, deprecantes. Ambr. lib. 5. de Sacramentis, c. 4. & lib. 6. c. 5. legit, *Ne patiaris induci nos in tentationem.*

Sed libera nos à malo. Græci addunt: *Quoniam tuum est regnum, &c.* quod Chrys. etiam exponit; sed omnino existimandum est à nonnullis texui insertum esse, ex Græcorum Liturgiis. Vide Ariam ad marginem Græci textus, cum nostra version e conjuncti.

Dicendo, *sed*, significat pertinere ad superiorem petitionem, & esse ejus explicationem quandam, qua docemur, quid sit Deum non inducere in tentationem; scilicet non liberare nos à malo, id est, tentatore. Non inducit autem, quando liberat: nempe vel agendo ne tentatio gravior ingruat, vel ut eam venientem superemus. *A malo* cujus Epitheton est in Evangelio & apud

Paulum, ὁ πειράζων, tentans, tentator, is qui tentat: ex quo liquet quam aptè, hæc pars, intellecta de diabolo, subjungatur præcedenti, *Ne nos inducas in tentationem.* Cypr. etiam de diabolo exponit, in tract. de oratione dominica, qui & hanc partem cum præcedenti habet pro una. Ita quoque Tertull. lib. de oratione cap. 8. Vide ibi Pamelium.

v. 21. *Ubi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.* Fulg. serm. de Confessoribus: Ut ergo, inquit, in cœlis thesaurizemus, cælestia diligamus. Vis nosse ubi thesaurizas? attende quid amas. Vis nosse quid amas? attende quid cogitas: ita fiet ut thesaurum tuum, ex tuo amore cognoscas; & amorem tuum indicio tuæ cogitationis intelligas. Sic ille. De hoc quoque vide insigne miraculum in vita sancti Antonii Paduani, capite 18. de usurario, cujus cor in thesauro inventum fuit. Apud Surium Junii 13. Similis est sententia Latinis usurpata: Cujusque animum illic magis esse ubi amat, quàm ubi animat.

v. 22. *Lucerna corporis tui, est oculus tuus.* Græcè, *lucerna corporis tui, est oculus*, consentiunt multa MSS. Latina. Sensus est, corporis humani lucerna, est oculus; quo nimirum prælucente, & præmonstrante, corporis actiones & motus diriguntur. Quam sententiam applicans ad doctrinam, subjungit Dominus: *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit.* Hoc quidam sic intelligunt; Si recta fuerit intentio tua, totum corpus actionum, quas illa intentio dirigit, lucidum & speciosum erit: si verò prava fuerit intentio tua; totum corpus actionum quod ab illa intentione dirigitur, tenebrosum ac deforme erit. Sic autem exponunt, ne consequens hinc videatur, vel omnes actiones justorum, bonas esse; vel omnes impiorum, malas. Sed nihil erit præjudicii, si totum corpus utrobique, absolutè intelligas. Nam hominis justi totum corpus actionum rectè lucidum & pulchrum dicitur; quia vita & conversatio ejus, bona est & recta, propter intentionem rectam, qua syncerè studet Deo placere; licet in quibusdam venialiter offendat. Hominis quoque injusti, totum corpus actionum, absolutè tenebrosum & deforme dicitur; quia vita ejus simpliciter mala est, propter defectum rectæ intentionis serviendi Deo; licet quædam opera faciat interdum non mala.

v. 24. *Non potestis Deo servire, & mammonæ*, id est, divitiis. Mammona enim non dæmonis alicujus nomen est, qui præsit divitiis, aut divitiarum cupiditati, ut quidam putant; sed ipsas divitias significat. Retinuit autem Evangelista, vel qui Evangelium ex Hebræo transtulit, nomen Hebraïcum; sicut & Lucas, quando scribit Dominum dixisse, *facite vobis amicos de mammona iniquitatis*; fortè quia nomen etiam Græcè loquentibus, eo tempore satis usitatum; quomodo thesauri gazæ, etiam à Græcis dicuntur, licet nomen sit Persicum: aut certè quia fideles etiam Græcè loquentes, hoc nomen, ut multa alia, ex Hebræo, in usu retinuerunt.

v. 25. *Ideo dico vobis, ne solliciti sitis animæ vestræ, quid manducetis, neque corpori vestro, quid induamini*, & infrà: *Et de vestimento quid solliciti estis? Nolite ergo soliciti esse, dicentes: quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?* & denique, *Nolite ergo solliciti esse in crastinum.* Hîc nota Christum nusquam dicere, nolite comparare aut quærere vobis victum labore manuum, aut honesto opere. Hoc enim ipse fecerat, faber, & fabri filius; sed vetat sollicitudinem inordinatam, qualis est hominum avarorum, & qualis erat gentilium. Nam contra avaros jam ante multa dixerat, inter quæ postremum erat illud: *Non potestis Deo servire & mammonæ.* Cui mox subjunxit istud: *Ideo dico vobis, ne solliciti sitis, &c.* manifestè significans sollicitudinem eorum qui mammonæ serviunt, à se reprehendi. Gentilium quoque sollicitudinem reprehendere se, significat his verbis: *Hæc enim omnia gentes inquirunt.* Quomodo

A autem inquirunt? tanquam prima bona. Unde nobis dicitur: *Quærite primum regnum Dei.* Item sic quærunt, quasi ab ipsorum cura, & sollicitudine, successus operis principaliter dependeat; neutiquam projicientes curam suam in Deum, quem non noverunt. Unde nobis dicitur: *Scit enim pater vester, quia his omnibus indigetis.* Vide Annot. Marci 6.

v. 27. *Quis autem vestrûm cogitans, potest adjicere ad staturam suam cubitum unum? Cogitans*, Græcè μεριμνῶν, id est, sollicitè agens aut cogitans. Sensus: Nemo potest sua sollicitudine, & anxia animi cura, adjicere ad staturam suam cubitum unum.

v. 33. *Quærite ergo primum regnum Dei, & justitiam ejus. Ejus* Græc. αὐτοῦ, non αὐτῆς, id est, *Dei*, non regni, Græcè fœmininum est. Iustitia Dei est, qua verè coram Deo justi sumus, & quæ nobis à Deo est. Vide annot. in
B Pauli Epistolas.

Et hæc omnia adjicientur vobis. Non otiosis, sed quærentibus secundariò, dum enim dicit; *Quærite primum regnum Dei*, significat hæc secundo loco quærenda esse. Item, hæc dantur volucribus; non otiosis tamen, sed quærentibus suo modo.

v. 34. *Nolite ergo solliciti esse in crastinum.* Non dicit, nolite providere in crastinum; nam & ipse Dominus, pro sua familia providebat in crastinum, quando Judam illi præfecit dispensatorem, qui loculos ferret, & ea, quæ mittebantur, reciperet, ac servaret in usus necessarios, etiam in crastinum. Quando enim dictum ei fuit, Quod facis, fac citius, *quidam*, inquit Evangelista, *putabant, quoniam loculos habebat*, Judas, *quod dixisset ei Iesus: eme ea quæ opus sunt nobis, ad diem festum; aut egenis ut*
C *aliquid daret*, tunc *nox erat*, ut idem subjicit Evangelista; ergo pecunia, quæ in loculis erat, servabatur in posterum diem. Sed & hoc ipsum, quod suspicabantur discipuli, dixisse Jesum, eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum; satis significat, non ita Christum cum discipulis vixisse in diem, ut nunquam in alterum diem, de cibo, vel aliis necessariis providerent; nam emere ea quibus opus esset ad diem festum, utique erat in crastinum prospicere. Vide suprà ad v. 25.

CAPUT VII.

v. 1. NOlite judicare, *ut non judicemini.* Non prohibetur judicium publica authoritate factum, sed privatum, & de occultis. Unde dicit Apostol. 1. Cor. 4. *Itaque nolite ante tempus judicare, quoadusque veniat Dominus.* In quibusdam codicibus sequitur, *Nolite condemnare, ut non condemnemini*, sed hoc in nullis est probatis codicibus, ut nec in Græco; neque aliud est, quàm in-
D terpretatio sententiæ præcedentis. Translatum est autem huc ex Luca cap. 6. ubi utrumque habetur, etiam in Græco. Vide ibi.

v. 2. *In quo enim judicio judicaveritis, judicabimini.* Non significatur quod qui injustè & temerè judicavit, temerè & injustè à Deo judicabitur; sed, quod secundum modum justitiæ divinæ, talionem recipiet, id est, durè & sine misericordia judicabitur, qui in judicando proximo, durum & immisericordem se exhibuit; juxta illud Jac. 2. *Judicium sine misericordia ei, qui non fecit misericordiam.* Unde & Deus malus, seu perversus erga malos & impios videtur, juxta illud: *Cum perverso perverteris*, Psalm. 17.

In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. An
E ergo qui injuriam fecit, injuriam patietur? Minimè, sed significatur unumquemque pro merito accepturum. Qui misericordiam fecit, misericordiam accipiet: *Iudicium autem sine misericordia ei, qui non fecit misericordiam*, Jac. 2.

v. 5. *Hypocrita, ejice primum trabem de oculo tuo, &c.* Vide Jans. cap. 43. bene explicantem, & ostendentem, quomodo peccator alium admonens ex sincera charitate, non faciat contra hoc præceptum Domini. Nam sermo est de trabe cognita à fratre; & proinde impediente quo minus ille ferat sibi festucam ex oculo eximi. Merito enim in tali casu, frater præsumitur magis ex fastu

& hypocrisi, utque comparatione fratris justus videatur, corripere ipsum, quàm ex charitate; & sic impeditur fructus correptionis, imò sequitur contemptus ejusmodi correptionis. Propterea talis correptor, debet prius ejicere trabem ex oculo suo, & ostendere se verè esse conversum à suo peccato; & ita fratrem etiam invitare ad pœnitentiam.

v. 6. *Nolite dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos.* Consonat huic sententiæ illud Sapientis, Ecclesiastici 32. *Ubi non est auditus, ne effundas sermonem.* Huic item Christi præcepto obtemperavit Paulus Apostolus, quando Judæos videns in sua perfidia obstinatos, reliquit eos, & transivit ad gentes. Actor.13. *Sed quoniam repellitis illud* [scilicet ut canes] *ecce convertimur ad gentes.* Canes autem hoc loco, non iidem intelliguntur, qui in illis Domini verbis ad mulierem Chananæam, infrà cap.15. *Non est bonum, sumere panem filiorum, & mittere canibus*, id est, gentilibus. Canes enim hic dicuntur, qui tantum parati sunt ad mordendum & lacerandum: & pertinet hoc præceptum ad reverentiam mysteriorum sanctæ fidei. Itaque potius Judæi erant canes, ut liquet ex historia Actorum. Vide nostra comment. in Philip.3. ad illa verba, *Videte canes.* Huic suo præcepto nihil contrarium præcepit Christus quando dixit: *Euntes docete omnes gentes, &c.* Matth. ult. Sed nec ipse contra hoc fecit; quando verba sanctissimæ suæ doctrinæ, Pharisæis ac Scribis contemptoribus & calumniatoribus, locutus est, Joann. 10. Quia non propter illos id fecit, sed propter alios præsentes, qui erant ex ovibus ejus. Quomodo vero neque tunc fecerit contra hanc suam doctrinam, quando Iudæ proditori porrexit corporis, & sanguinis sui ter sancta mysteria; vide nostra in 4. distinct.9. vide & Iansf.in hunc locum.

v. 7. *Petite & dabitur vobis.* Non ideo nos prævenimus Deum: quia etiam ipsum petere, quærere, pulsare datur nobis à Deo. Unde August. concord.14. in Psalm.118. Ipse nos facit petere, quærere, pulsare.

v. 8. *Omnis enim qui petit accipit, &c.* Non semper hoc quod petit, sed vel illud ipsum vel aliud bonum; si tamen petit, sicut, & quantum oportet. Unde & infrà *Quanto magis pater vester, dabit bona petentibus se?* non dicit, Dabit eadem ipsa semper quæ petitis, etiamsi bona sint; sed dabit bona, vel eadem, vel alia. Omnis quidem qui petit, accipit: quia si petis, accipis. Nam omnis qui bene petit, ut minimum accipit ipsum petere. Non enim sic peteret, nisi hoc ipsum ut petat, desursum accipiat. *Quia omne donum optimum desursum est, &c.* Iac.1. Verum sententia hæc accipienda videtur propriè de dono ab ipsa petitione diverso; quia sequitur: *Qui quærit invenit, & pulsanti aperietur.*

Nec videtur debere restringi sententia ad ea, quæ pro se quis petit; quia & petitio pro aliis facta, suam habet promissionem, ut 1. Ioan.5. Ubi cum dixisset, *Quodcumque petierimus secundum voluntatem ejus, audit nos, & scimus, quia audit nos, &c.* subjunxit pro exemplo, *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, & dabitur ei vita, &c.* Vide quæ diximus Rom.8. ad illud: *Quia secundum Deum postulat pro sanctis.* Videatur etiam si placet noster comment. Jac. 5. *Multum valet deprecatio justi assidua*, item 1. Ioan.3. *Fiduciam habemus ad Deum: & quicquid petierimus, accipiemus ab eo.*

v. 11. *Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, &c.* Malos etiam vocat discipulos suos [nam & Luc. 11. hæc ad discipulos loquebatur] propter malum habitans in carne nostra, sollicitans semper ad peccatum, & faciens, ut sine peccato vivere non possimus: propter quod omnes homines etiam justi se cum veritate fatentur esse peccatores. Nisi quis malit hunc sensum esse: si ergo vos, quamvis etiam mali & improbi, *nostis bona data dare filiis vestris.* Nam & impii & scelerati homines, dant bona filiis suis, amore naturali ducti.

v. 10. *Omnia quæcumque vultis, ut faciant vobis homines, & vos facite illis.* Vide annor. Tob.4. S. Greg. super Evang. sic legit; *Quæ vultis ut faciant vobis homines bona, & vos facite illis.* S. Thom. 1. 2. q.99. art.1. ad 3. dicit his verbis explicari quandam regulam dilectionis proximi: quæ etiam implicitè continetur, in hoc quod dicitur: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum.* Unde est, inquit, quædam explicatio istius mandati. Vide Annot. Tob.4. item nostra in 3. sent. dist.29. & ad Rom.13. v.9.

v. 13. *Intrate per angustam portam.* Angustam portam & arctam viam intelligere videtur Dominus, legem suam, per quam ingressus est ad vitam, juxta illud: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata.* Præcessit enim, *quæcumque vultis, ut faciant vobis homines, & vos facite illis.* Ubi adjecit: *Hæc est enim lex, & prophetæ.* Lata vero porta & spatiosa via est, dissoluta illa, & libera, ac legis expers vivendi ratio, quam sectantur mali.

v. 15. *Attendite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium.* Vestitum ovium exponit Vincentius Lirinensis, Apostolorum, & Prophetarum proloquia; lupos rapaces, feros sensus hæreticorum, fructus eorum, falsam hæreticorum doctrinam & interpretationem. *In vestimentis ovium*, id est, sub specie sanctitatis. Vide nostrum comment. 1. ad Tim.4. ad illa verba: *In hypocrisi loquentium mendacium*; itemque ad illud 2. Epist.3. *Habentes speciem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes.*

v. 16. *A fructibus eorum cognoscetis eos.* Quidam per *fructus* doctrinam intelligunt; quia prophetæ fructus propriè est ejus doctrina; Sed quod sequitur omninò ostendit, *fructus* opera significare; maximè illud, *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur.* Ac deinde infert iterum, *Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.* Unde, dicendum videtur novos dogmatistas, ex operibus posse plerumque cognosci, non tamen semper; quia subinde magnam sanctitatem simulant; quæ tamen simulatio tandem se prodit. Ad hos fructus maximè pertinet rebellio & conspiratio in superiores, & schisma, ac separatio ab Ecclesia; & suorum sectatorum concitatio contra Catholicos. Cujusmodi fructus hodie permultos videmus. Itaque *fructus* sunt opera; & *fructus* pseudoprophetarum, sunt opera falsorum doctorum, quatenus ipsorum falsæ doctrinæ conformia sunt, cujusmodi imprimis est inobedientia adversus Ecclesiam: Id enim est omnibus commune. Deinde hodie ex hæreticorum doctrina provenit magna corruptela morum, quoad carnis vitia; quia jejunia, continentiam, & similia pœnitentiæ ac virtutum opera habent pro indifferentibus, docentes solam fidem justificare, & nos propriam justitiam non habere, &c. Vide Lensæum in præfatione. De variis persecutionibus, ubi eorum fructus opera mala intelligit, doctrinæ respondentia, & ex doctrina profluentia; cujusmodi sunt plerumque hæreticorum, numquam autem Catholicorum.

v. 18. *Non potest ——— arbor mala bonos fructus facere.* Ex hoc loco statuere quidam conantur omne opus hominis sine fide factum, vel etiam extra gratiam factum, malum esse & peccatum; quia, inquiunt, omne ejusmodi opus fit ab arbore mala. Dicendum, sicut non sequitur de arbore bona, ita nec de mala: constat enim hominem bonum subinde peccare venialiter, *quia in multis offendimus omnes.* Jacobi 3. Ita malus subinde boni aliquid facere potest, non qua parte malus est, sed qua parte non omnino malus, sed aliquid habet boni luminis, ac rectæ rationis. Itaque per arborem bonam, intelligitur bona voluntas; & per arborem malam, mala voluntas. Ex bona voluntate, non possunt nisi bona opera emanare; neque ex mala voluntate, nisi mala. Si objicias id quod sequitur, *Omnis arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur:* videtur ergo per arborem, non voluntatem, sed hominem debere

intelligi; non enim voluntas propriè, sed homo in ignem mittitur. Respondetur posse etiam voluntatem aptè intelligi. Ea enim exciditur, quando ad eum statum pervenit, in quo amplius operari meritoriè non potest, mittitur in ignem, quando operibus ejus æternum supplicium redditur. Nam voluntatem igne puniri Bernardus affirmat, Serm. 3. de resurrectione cum dicit: In quem desæviet ignis ille, nisi in propriam voluntatem? Præterea, sciendum in parabolicis locutionibus, non perpetuo eamdem prorsus rem, eodem vocabulo significari; sed prout commodius est, significationes seu aptationes vocum paulum inflecti, ut in parabola seminantis. Matth. 13. ubi semen, modo verbum, modo hominem significare videtur. Aut potest per arborem intelligi homo in quantum voluntatem habet, in habitu, vel actu ad aliquid; per arborem bonam verò, homo, quatenus actu vel habitu vult bonum; & mala similiter. Ita ferè S. Augustinus lib. 14. de civitate capite 11. ubi arborem malam interpretatur aut voluntatem malam, aut ipsum hominem, inquantum est malæ voluntatis. Posteriorem hanc expositionem, secundum quam per arborem homo intelligitur, probabilem faciunt ea scripturæ loca, quibus homines significantur per arbores, plantationes, germina & palmites, ut infrà capite 12. Ubi cum dixisset Dominus: *Aut facite arborem bonam, & fructum ejus bonum; &c.* subjunxit: *Quomodo potestis bona loqui cum sitis mali?* Item: *Bonus homo, de bono thesauro profert bona, &c.* & Luc. 6. ubi rursus cum dixisset, *Non est arbor bona, quæ facit fructus malos*, subjunxit: *bonus homo, de bono thesauro cordis sui profert bonum, &c.* Item quia hìc dicitur; *A fructibus eorum cognoscetis eos*, scilicet homines, sicut cognoscuntur arbores ex fructibus. Vide Jansenium sic docentem. Unde apparet, *malos fructus*, intelligi damnabiles; & *bonos*, Deo acceptos ad vitam æternam: & sic bene constat sententia, ut non sit opus supplere (in quantum) vel aliquid tale.

v. 23. *Et tunc confitebor illis: quia numquam novi vos.* Notitia prædestinationis, sive approbationis secundum prædestinationem; de qua notitia Jeremiæ 1. *Priusquam formarem te in utero, novi te*, & 2. Timoth. 2. *Novit Dominus, qui sunt ejus.* Vide ibidem nostrum comment. itemque ad Rom. 8. ad illum locum: *Nam quos præscivit.* Ubi de hac notitia latè disseruimus.

v. 29. *Erat enim docens eos, sicut potestatem habens.* Græcè ἐξουσίαν, *authoritatem.* Sensus est; Non docebat, quasi aliena nitens authoritate, sicut Scribæ & Pharisæi, qui allegabant Moysen & prophetas in sua doctrina; sed velut ipse potestatem & authoritatem habens legis condendæ. Unde dicebat: *Ego autem dico vobis*, videlicet ut legislator. Hic ergo significatur Christum fuisse legislatorem; nec talem, qualis Moyses, qui tantum erat Dei internuncius, verba Dei ad populum referens; sed qui suam ipsius legem proferret.

CAPUT VIII.

v. 2. *Adorabat eum dicens.* Quæritur an cultu latriæ? Omnino videtur fatendum; agnoscebat enim ejus divinam potentiam, qua quodcumque vellet facere posset, dicens, *Si vis, potes me mundare.* Et videtur sensus confessionis esse: Si vis, efficies; omnia namque potes. Non autem significat Dominum non alia posse, quàm quæ velit; sed, sola voluntate posse exequi, quod potest. Vel potius confessio est & oratio: confitetur enim Christum posse; & o at ut velit, & proinde faciat, quasi dicat, Credo te posse, idque facturus es, si velis: Oro igitur ut velis, id est, ut facias. Cui aptè respondet Christus: *Volo, mundare.* Vide nostra in primum dist. 43. Cæterum ex hoc loco, itemque ex cap. sequenti v. 27 28. ubi duobus cæcis clamantibus & dicentibus, *Miserere nostri fili David*, ait Dominus; *Creditis quia hoc possum facere vobis? qui respondent; Utique Domine:* manifestè nobis ostenditur, quod fides requiratur in nobis, quando Deum oramus, & orando aliquid ab eo impetrare contendimus: sive bonum illud temporale sit, sive spirituale. Ea fides est, qua credimus Deum hoc posse præstare quod petimus, ut videlicet de ejus omnipotentia non dubitemus. Non autem talis fides, qualem excogitaverunt hoc novissimo sæculo hæretici, qua videlicet quis certo & firmiter credat se consecuturum id quod petit. Sæpe enim, vel ex parte rei quæ petitur, vel ex parte petentis, aut ejus pro quo petitur, defectus est, quo minus concedatur id quod petitur. Ita mater filiorum Zebedæi petivit quod non est consecuta. Nesciebat enim quid peteret. Neque tamen dicimus nihil aliud requiri quàm fidem omnipotentiæ Dei; nam præter illam fidem adesse oportet fiduciam, seu confidentiam impetrandi. Eam requirit Dominus quando dicit paralytico, *Confide fili.* Sed ea fiducia multum diversa est ab ea quam confingunt hæretici. Talis enim est per quam animus in spem erigitur; non tamen de effectu certus & securus redditur. Vide ad dictum locum cap. seq.

v. 3. *Et extendens Jesus manum, tetigit eum.* Cur tangendo leprosum, non fecit contra legem? aut saltem non contraxit immunditiam legalem? *Respond.* primo, quia tactu mundum eum reddidit, & à lepra curavit. Itaque leprosum non tetigit, sed mundum, quia ipso tactu mundus est. Deinde etiamsi leprosum tetigisset, non fuisset hoc contra legem; quia à legis prohibitione excipiebantur opera divina & miraculosa. Vide 4. Reg. 4. ubi Helizæus incumbit mortuo.

v. 4. *Ostende te sacerdoti, & offer munus quod præcepit Moyses, in testimonium illis.* Quod scilicet non sum adversarius vel reprobator legis Moysi; quod nemini sum author legis non servandæ. Quod enim leprosus à Christo mundatus ejus jussu ostendebat se sacerdoti, & munus offerebat quod Moyses præceperat; testimonium erat Christum servare legem.

v. 5. *Accessit ad eum Centurio.* Accessit non per se, ut patet ex Luc. 7. sed per intercessores. Tractat hoc contra calumniam paganorum Augustin. lib. 2. de consensu Evangelist. cap. 20. & contra calumniam Manichæorum lib. ult. contra Faustum cap. 7. & 8. Cæterum hic Centurio typum gessit populi gentilis, qui per fidem propius accessit ad Christum absentem, & à se non visum, quàm Judæi, qui viderunt; secundum illud, *Beati qui non viderunt & crediderunt.* Joan. 20.

v. 7. *Ego veniam & curabo eum.* At non venit, nec tamen mentita est veritas. Nam sensus est, Veniam si volueris, vel, Paratus sum venire. Cum autem id ex humilitate recusasset Centurio, puerum ejus Christus sanavit absens.

v. 8. *Non sum dignus, &c.* Cur non ita locutus fuerit Zachæus, vide annotat. Lucæ 19. Quamquam & aliud hìc considerandum. Non enim oportebat Christum intrare in domum hominis gentilis; ne id à Judæis in calumniam raperetur: Zachæus autem erat Judæus. Unde id tantum calumniabantur quod ad hominem peccatorem divertisset.

v. 10. *Audiens Iesus miratus est.* Non propriè, nam admiratio propriè dicta procedit ex causæ ignorantia: sed impropriè, quia hoc egit quod admirantes solent, id est, fidem Centurionis, tanquam rem insolitam & admiratione dignam, laudavit. Vide annot. Luc. 7. Vide etiam August. lib. ult. contra Faustum cap. 7. & 8.

v. 10. *Amen dico vobis non inveni tantam fidem in Israël.* Scilicet quantam in hoc homine gentili. Tacita est exprobratio in Iudaïcum populum. Non quod nullus omnino in eo esset, qui fidem haberet comparandam cum fide hujus Centurionis: Neque enim majorem fidem hic habuit, quam mater Domini, cui dictum est: *Beata quæ credidisti*, neque majorem quam Ioannes Præcursor Domini, qui & ipse dixit: *Cujus non sum dignus calceamenta portare*, suprà cap. 3. neque majorem quàm Petrus, qui Christum Dei filium confessus, merito fidei petra Ecclesiæ factus est: Sed quia nemo omnium apud quos Evangelium annuntiavit, & miracula fecit, inventus est tantam habens fidem.

v. 12. *Filii autem regni ejicientur in tenebras exteriores.* Filios regni vocat Judæos, quod nati essent ex iis quibus de Christo & regno ejus factæ fuerant promissiones; vel ad quos regnum per Prophetas promissum, videbatur pertinere, quia erant filii Patriarcharum. Non addit autem *cœlorum*; sicut in parte præcedenti; quia carnales Judæi non regnum cæleste, sed terrenum cum suo Messia sibi pollicebantur. Tenebras autem exteriores tum hîc, tum c. 22. & 25. vocat tenebras extimas, densissimas & à lucis regione remotissimas.

v. 16. *Et omnes malè habentes curavit: ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem: Ipse infirmitates nostras accepit: & ægrotationes nostras portavit.* Citat secundum Heb. veritatem. Quomodo autem hîc impletum sit Isaiæ testimonium, vide annotat. Isaiæ 53. & Iansenium in hujus loci commentario.

v. 20. *Filius autem hominis.* Hoc nomine significare vult se hominem communis mortalitatis ac miseriæ conditione natum. Et quamvis phrasis non plus requirat; tamen si quæratur: Cujus hominis filius? rectè dicitur filius Mariæ. Nec obstat articulus masculinus τοῦ, quia phrasis est indeterminata, in qua proinde masculinus articulus ponendus erat, non fœmininus; ut si dicas, filius alicujus hominis, seu natus ex aliquo homine; ubi tamen si quæras, cujus, vel ex quo: rectè mater nominatur.

Non habet ubi caput suum reclinet. Intellige, ut filius hominis. Nam idem ille ut filius Dei, Dominus erat universorum. Vide annotat. Joannis 1. ibi, *Ubi habitas.*

v. 21. *Domine permitte me primum ire & sepelire patrem meum.* Vide annot. Lucæ 9.

v. 26. *Quid timidi estis, modicæ fidei? Quæritur*, qua in re prodebant fidei infirmitatem, cum naturale sit timere pericula? *Respondeo*, cum Christum haberent præsentem, & suæ familiæ patrem, confidere debuissent de eo tanquam custode familiæ. Deinde, non opus erat eum dormientem & quiescentem excitare; sed credere debuissent eum exaudire non minus dormientem, quàm vigilantem. Igitur partim fiduciæ, partim fidei in illis defectus erat. Sicut ergo fuit fidei infirmitas in Regulo, & Archisynagogo, putantibus Christum præsentem posse quod non posset absens; ita quoque fuit in discipulis existimantibus vigilantem posse quod non posset dormiens. Nec peccabant dicendo, *Salva nos*, modo id dicerent cum debitâ fide & fiducia.

v. 29. *Quid nobis & tibi Jesu fili Dei?* Vel adulando hoc dicunt, vel quia quadam naturali sagacitate ex vi miraculorum, & vaticiniis completis, aliisque effectibus, saltem probabiliter intelligebant esse Dei filium. Unde Ambr. in Luc. 4. dicit quod diabolus per naturam Christum Deum confitetur: Non enim erat fidei lumine illustratus.

Venisti huc ante tempus torquere nos? Ante tempus, scilicet extremi judicii. Sciebant enim se tandem judicandos, & potestate quam in homines exercebant, exuendos; scilicet quando futurum esset omnium generale judicium. Sed non suspicabantur, ante illud tempus magna parte illius potestatis se privandos; tum quoad corporales hominum vexationes, tum (quod vehementius metuebant) quoad velut dominium in animas hominum, inducendo eos & impellendo in omne genus peccatorum, præsertim in idololatriam. Unde aiunt: *Venisti huc ante tempus torquere nos.* Sed quo tormento? Marcus explicat c. 5. *Dicebat enim illi: Exi spiritus immunde ab homine.* Est enim dæmonibus gravissimum tormentum, impediri ab eo quod summopere expetunt, id est, à procurando nocumento, & perditione hominum. Prius autem eiicitur ex corporibus paucorum, deinde ex animabus plurimorum; quia illud erat hujus figura quædam, & typica significatio. Nam miracula Christi non tantum erant beneficia corporalia, sed etiam spiritualium beneficiorum signa. Vide nostra in 2. sent. distinct. 6. ubi egimus de pœnis dæmonum.

v. 34. *Rogabant ut transiret à finibus eorum.* Aliter quam Petrus, qui dixit, *Exi à me Domine, quia homo peccator sum.* Luc. 5. Hoc enim Petrus ex humilitate, quod indignum se reputaret, qui peccator cum esset, Christum Dei filium secum in navicula sua præsentem haberet, metuens ex ea quasi irreverentia divinam adversum se vindictam. Item aliter quàm Centurio, hoc eodem cap. qui dicebat ex perfecta humilitate: *Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum.* Sic vidua illa Sareptana 3. Reg. 17. ad Eliam: *Ingressus es ad me, ut rememorarentur iniquitates meæ?* At Geraseni, quod ad ingressum Christi porcos amisissent, non ex humilitate (neque enim peccatores se fatentur, sicut Petrus & vidua) sed aviditate bonorum temporalium; quæ metuebant amittere, rogabant Dominum ut discederet. Nec dicunt, Discede à nobis; sed, à finibus nostris: nimirum de conservandis agris & possessionibus cogitantes. Vide annotat. Luc. 5. & 3. Reg. 17.

CAPUT IX.

v. 1. **E***T venit in civitatem suam.* Scilicet Capharnaum, de quâ suprà cap. 4. *Et relicta civitate Nazareth, venit, & habitavit in Capharnaum maritima:* Et Luc. 4. *Et descendit in Capharnaum civitatem Galilææ ibique docebat illos sabbatis.* Videlicet ut illic habitans. Et Joan. 2. *Post hoc descendit Capharnaum ipse & mater ejus, & fratres ejus & discipuli ejus, & ibi manserunt non multis diebus.* Dicitur ergo Capharnaum civitas Jesu, ratione habitationis; sicut Nazareth ratione educationis.

v. 2. *Et videns Iesus fidem illorum* [portantium] *dixit paralytico: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.* Hic locus apertè convincit alieno merito aliquem à Deo juvari, non tantùm ad consequenda corporis bona, sed etiam ad ea quæ ad spiritum pertinent: quale est illud de quo dicitur; *Remittuntur tibi peccata tua.* Quod tamen bonum, videlicet remissionem peccatorum, nemo adultus consequitur, nisi etiam propria fide ad Deum accedat. Unde nec paralyticus iste propria fide caruit. Neque enim per tectum demitti se permisisset, neque remissionem peccatorum accepisset, nisi prius credidisset. Nec dubium, quin ante remissionem peccatorum, saltem ordine naturæ, fuerit ei vera pœnitentia inspirata. Cæterum in infante qui per baptismum à peccatis abluitur, ita Dominus ad fidem portantium, vel ipsius Ecclesiæ respicit, ut propriam in eo fidem non requirat. Valet igitur præsens locus contra novum dogma hæreticorum, quo docent unum pro alio mereri non posse, neque sanctorum meritis posse fideles adjuvari.

Sed aiunt, Paralyticus hic dicente Christo, *Remittuntur tibi peccata tua*, credere debebat sibi remitti peccata: ergo & nos id credere debemus; maximè cum sacerdos vice Christi eadem fere verba dicat. *Respondeo*, Christus dicebat non tantùm potestate, quam habebat ad remittendum peccata, verùm etiam scientia, qua videbat cordis occulta, quaque videbat in corde Paralytici veram pœnitentiam; Sacerdos autem potestatem quidem habet absolvendi à peccatis, ejusque potestatis executionem significat, cum dicit, *Ego te absolvo*: sed tantum ex parte potestatis. Nam impedimentum esse potest ob simulatam confitentis pœnitentiam, quam sacerdos videre non potest. Deinde, paralyticus, etsi hoc crediderit, non tamen per eam fidem consecutus est remissionem peccatorum; quia fides illa posterior erat remissione peccatorum. Quod ita probatur, Simul erant Christo dicere & facere; Hoc enim faciebat quod dicebat; sed fides paralytici de peccatis sibi remissis posterior erat dicto Christi; Prius enim aliquid dicitur quàm dictum creditur, saltem natura; igitur eadem fides posterior erat facto Christi quo remittebat ejus peccata. Quare dici non potest, fuisse illi remissa peccata per fidem quâ sibi remissa crederet.

v. 6. *Quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata.* Potestatem significat non excellentiæ, quæ Christo ut homini competebat, sed divinam. Loquebatur enim de eadem potestate, qua paralyticum verbo erat curaturus; quæ utique divina erat: quia per illud miraculum se Deum probabat. Item,

de divina potestate loquebantur Scribæ dicentes: *Quis potest peccata dimittere, nisi solus Deus?* Nec obstat illud quod postea dicitur, turbas glorificasse Deum, qui dedit potestatem talem hominibus, quia etiam Christo homini potestas divina data erat, id est, competebat, per unionem hypostaticam.

Tolle lectum tuum. Scilicet cum lectica, quod significat grabatum. Sic enim est apud Marcum cap. 2. *Tolle grabatum tuum.* Vide ibi annot.

v. 8. *Glorificaverunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus. Quæritur*, quam potestatem? an dimittendi peccata, an paralyticum verbo sanandi? De priori intelligendum videri potest; quia suprà, potestatem illam Dominus nuncupaverat dicens: *Vt autem sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata.* Et hanc potestatem habere se, Dominus docuerat miraculo. At de posteriori intelligendum, ex eo videri potest, quia Marcus loco istorum verborum dicit turbas dixisse, *quia nunquam sic vidimus.* Et Lucas, *quia vidimus mirabilia hodie.* Atqui non viderunt turbæ internum donum remissionis peccatorum, sed externum beneficium sanationis. Quamquam intelligi potest turbas duo dixisse, & intellexisse diversa: nempe de miraculo externo, & de remissione peccatorum, quam Dominus miraculo probabat. *Hominibus*, quibus? Est enallage numeri, id est, homini, sicut Matth. 2. *Mortui sunt qui quærebant animam pueri.* Itemque capite 27. *latrones improperabant ei.* Interim videri potest per hæc verba Spiritum sanctum voluisse significare, quod potestas remittendi peccata multis hominibus, id est, omnibus sacerdotibus novæ legis, esset brevi communicanda; quando dicturus erat unus ille homo multis hominibus: *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis.*

v. 9. *Et surgens secutus est eum. Surgens*, ex telonio, id est, loco publico, ubi recipiebat publica vectigalia, quem locum verisimile est fuisse diversum à domo ejus propria. Significatur ergo, quod statim ex eo loco surgens, secutus sit Dominum: ita tamen, ut accepto spatio disponendi res suas, ad domum suam deflexerit, ubi Christo paravit magnum convivium. Neque leviter aut temere Christum est secutus, sicut arguit Porphyrius & Julianus; sed intus tractus efficaci virtute gratiæ ejus; sicut bene respondet S. Hieronymus. Qui enim tantæ erat virtutis, ut posset etiam mortuos evocare è sepulchro ad vitam; ventisque ac mari imperare, & morbos verbo fugare: quid mirum si potuit homines quos vellet, virtute vocationis suæ ad se trahere?

v. 10. *Ecce multi publicani & peccatores venientes discumbebant.* Publicanum esse non erat illicitum, uti neque nunc est. Unde consultus ab iis Joannes, quid facerent; non respondit dimittendum esse officium; sed dixit: *Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis, faciatis.* Sicut & militibus præscribit quid faciendum, Lucæ 3. Apud Judæos tamen, quia publicani erant illi populo vehementer exosi, signum erat insignis avaritiæ, si quis Judæus apud eos esset publicanus. Unde ab iis hîc reputantur cum peccatoribus: & Christus ipse respondens Pharisæis, etiam de publicanis respondet. Itaque sensus est; Multi publicani, & alii peccatores, venientes discumbebant cum Jesu. Sed quinam isti peccatores præter publicanos? non usurarii, quia Judæis non reputabantur peccatores, nisi si qui fratribus fœnerarentur. Non homicidæ, quia morte multabantur. Non adulteri, quia lapidabantur. An igitur intelligit scortatores, & comessatores, & ebriosos? Atque ita videri potest. Nam Luc. 7. *Peccatrix*, de meretrice dicitur. Et hic infrà cap. 21. dicitur ad principes sacerdotum; *Publicani & meretrices præcedent vos in regnum Dei.* Hoc ideo, quia peccata carnalia sunt maximè manifesta, nec speciem habent boni.

v. 13. *Discite quid est: Misericordiam volo & non sacrificium.* Vide annot. Oseæ 6. Isaïæ 58. *Quæritur*, an sacrificium hîc intelligatur res quæ offertur, an actus offerendi? videtur apud Prophetam intelligi res oblata; quia sequitur; *& scientiam Dei plus quàm holocausta*; nomen autem holocausti non actum, sed rem significat. Quamquam 1. Reg. 15. utrumque dicitur in simili comparatione; *Melior est obedientia quàm victimæ, & auscultare magis, quàm offerre adipem arietum.* Et proinde hîc potest utrumque intelligi. Non tamen si referatur ad sacrificium Missæ: in quo res oblata est Corpus & Sanguis Domini: Non enim Deus opera nostra misericordiæ præfert filio suo, qui in Missa offertur; quamvis præferat actui sacrificantis, si tantum sit actus externus, non habens internum virtutis religionis actum conjunctum.

Non enim veni vocare justos, &c. Vide annot. Luc. 5. & nostr. comment. 1. Tim. 1. ad illa verba: *Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere.*

v. 15. *Nunquid possunt filii sponsi lugere, quamdiu cum illis est sponsus?* Quos Matth. & Lucas vocant filios sponsi, Marcus vocat filios nuptiarum, seu potius interpres hanc facit diversitatem. Nam apud omnes eodem modo legitur: priori quidem loco νυμφῶν, posteriori νυμφίος. Cum autem posterius vocabulum sine controversia *sponsum* significet; prius autem ab eo diversum sit: non videtur hoc loco sponsum significare, licet hanc significationem interdum habeat. Cur enim tres Evangelistæ ita variare voluissent, ut sponsum significare volentes, aliud atque aliud vocabulum omnes scripsissent in eadem sententia? Significat ergo, vel nuptias (quod in Marco vertit interpres) vel thalamum nuptialem. Nam nuptiæ Græcè γάμοι, usitatiori vocabulo dicuntur. Dicit ergo Dominus: Nunquid possunt filii thalami nuptialis lugere, seu ut alii Evangelistæ expresserunt, jejunare, dum cum iis est sponsus? Sed qui dicuntur filii sponsi, seu nuptiarum, seu thalami nuptialis? *Respondeo*, juvenes qui sponso tanquam sodales adhiberi solent in nuptiis more veteri; quomodo legimus Jud. 14. Samsoni datos sodales triginta qui essent cum eo in nuptiis. Filii autem vocantur nuptiarum, hebræa phrasi, sicut dicitur filius pacis, filius perditionis. Porro Christus hac comparatione significare voluit se esse sponsum Ecclesiæ, scilicet illum ipsum de quo Joan. Baptista testificatus fuerat, dicens: *Qui habet sponsam sponsus est,* Joann. tertio. Ad hoc enim Joan. testimonium omnino respexit, eoque tacitè Christus hîc uti voluit: vel ob id maximè, quia ad discipulos Joannis loquebatur, apud quos Magistri sui testimonium maximi erat ponderis. Itaque eos, occasione propriæ quæstionis, ex doctrina magistri sui instruit, & invitat ad credendum in se.

v. 17. *Neque mittunt vinum novum in utres veteres, alioquin, &c.* Totam hanc sententiam bene explicatam, vide apud S. Thom. 1. 2. qu. 98. art. 2. ad 2.

v. 18. *Sed veni, impone manum super eam, & vivet. Et surgens Iesus sequebatur eum.* Quare Christus videns illam petitionem Archisynagogi ex imbecillitate fidei procedere, quasi non posset absens mortuum suscitare: non respondet, sicut illi Regulo, Joan. 4. *Vade, filia tua vivit?* Et cur nusquam legitur mortuum absens suscitasse, ut ostenderet se non minus absentem quàm præsentem tale posse? *Respondeo*, Christus aliis multis miraculis satis ostendit se esse Deum, & Dei filium, & proinde omnipotentem. In mortuorum autem suscitatione, de quibus in Evangeliis mentio, id fieri non conveniebat: propter mysteria quædam in eorum suscitatione significanda. Nempe quia magna valde gratia opus sit ad conversionem eorum qui per peccata mortui sunt Deo: maximè si consuetudinem peccandi contraxerint, qui significantur per Lazarum quatriduanum mortuum & sepultum; qui ad id significandum magno clamore excitandus erat. Item, per hoc quod ibi dicebatur Apostolis, *Solvite eum & sinite abire*: significatæ sunt claves Ecclesiæ ad solvendum peccatores à vinculis criminum. Item, Christus comitari voluit Archisynagogum, ut esset occasio sanandæ hemorrhoïssæ, in via. Qua in re etiam mysterium conversæ gentilitatis.

patres contemplantur. Denique mortuos ita suscitari oportuit, ut testes adessent cum alii, tum ipsi Apostoli, qui Christi Evangelium postea prædicaturi, testificarentur hoc sese oculis suis vidisse, juxta illud: *Vos eritis mihi testes*; Luc. ultimo & Act. 1. Item Joan. 1. *Quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, quod manus nostræ contrectaverunt de Verbo, annuntiamus vobis.* Quod si absens aliquos suscitasset verbo, sicut curavit quosdam infirmos; ut filium Reguli, & puerum Centurionis: minus certa fuisset fides sine testibus, ac dici potuisset. Quis vidit mortuum? fortè non erat verè mortuus, &, Unde constat quod Jesus suscitaverit?

v. 20. *Tetigit fimbriam vestimenti ejus.* Vide Aug. ser. 69. de diversis, ubi pulchrè miraculum hoc mulieris tactu fimbriæ vestimenti Christi sanatæ, vertit ad allegoriam B Ecclesiæ sanatæ prædicatione Pauli, qui vestimenti Christi fimbria fuit, dicens de seipso, *Ego sum minimus Apostolorum.* 1. Cor. 15.

v. 21. *Si tetigero tantum vestimentum ejus, salva ero.* Quamvis vestimentum Christi neque natura sua; neque divina institutione valeret ad morbos pellendos: non tamen superstitiosè, sed religiosè dictum est à muliere; *Si tetigero, &c.* quia vestimentum Christi res talis erat, à qua rationabiliter, Deo operante, poterat expectari sanitas; sicut & à reliquiis sanctorum, & aliis, quæcumque peculiarem habent, aut habuerunt conjunctionem cum Christo & sanctis ejus. Joan. quidem Calvinus hoc tribuit infirmitati fidei hujus mulieris, quod per contactum vestimenti expectaverit sanitatem, cum simpliciter debuisset credere & confidere se recepturam sanitatem absque rei corporalis adminiculo: Sed respondemus fidem hujus mulieris laudatam fuisse à Domino, nec ulla in parte reprehensam, sicut Reguli illius, qui rogabat Jesum, ut descenderet & sanaret filium ejus; cui dictum est: *Nisi signa & prodigia videritis, non creditis.* Ioan. 4. Hic enim putabat eum non posse nisi præsentem sanare; hæc autem mulier vestimentum ejus contingere cupiebat, pia quadam devotione, & ut eo facto fidem suam protestaretur, posse Christum etiam per rem minimam operari sanitatem; non tamen excludendo, quod solo verbo & nutu idem præstare posset. His accedit quod mulier illa populum gentilem significavit; quodque eadem postea Cæsareæ Christo statuam posuit, ad cujus fimbriam usque herbæ succrescentes, singularem medicandi vim habebant, ut est apud Sozom. cap. 5. v. 20. D per quod & fides & factum mulieris, etiam divinitus commendatum est. Fuit ergo fides ejus commendata duplici miraculo.

v. 24. *Non est enim mortua puella, sed dormit.* Intellige quantum ad facilitatem meam. Tam enim facile mihi est eam resuscitare à morte, quàm facile cuique est excitare dormientem; Imo facilius multo. Alii sic: non est mortua, sed dormit; quia more dormientium statim excitabitur; cum alioqui mors secundum se sit somnus perpetuus, sicut è contrario somnus imago mortis.

v. 29. *Creditis quia hoc possum vobis facere?* Ecce non requirit fidem, qua certo sibi persuasum habeant Christum hoc facturum, sed facere posse. Vide cap. præcedentis v. 2. E

v. 30. *Videte ne quis sciat.* v. 31. *Illi autem exeuntes, diffamaverunt eum in tota terra illa.* In illis verbis, *videte ne quis sciat*, non imperium est, sed mysterium. Continet enim doctrinam nostram, qua monemur, quoties quid boni, aiit præclari agimus, quantum ad nos attinet, habere illud secretum, & fugere laudem humanam. Ita enim nobis expedit ad custodiam humilitatis. Non significari autem imperium etiam ipsi quibus dictum est intellexerunt. Unde sequitur: *Illi autem exeuntes diffamaverunt eum.* Neque enim imperio ejus, à quo tam insigni beneficio affecti erant, adeo manifestè repugnare voluissent, si silentium sibi verè imperatum putassent. Et quidem hæc sæpius accidisse ex Evangeliis liquet. Nec tamen usquam ab Evangelistis ulla datur significatio quod malè fecerint; sed potius factum eorum commemorant A tanquam laudabile. Porro alibi Christus exigens diffamationem impensi à se beneficii, nihilominus exemplo humilitatis nobis consuluit, quando gloriam facti in Deum transtulit, dicens: *Vade, & narra quanta tibi fecerit Deus.* Item, Christus non se gerebat tanquam esset eorum superior, qui præcipere posset, sed sicut homo benefactor loquitur ad eum cui præstitit magnum beneficium, dicens per modum præcipientis, Nemini dicas. Est enim significatio modestiæ, & exemplum. Vide Cajetanum 2. 2. quæst. 104. art. 4.

v. 37. *Messis quidem multa.* Scilicet in Iudæis; non in gentibus; quia Iudæi veram habebant religionem, & per Ioannem ad Christum erant præparati. Hoc enim erat officium præcursoris, *parare Domino plebem perfectam.* Potest etiam extendi ad proselytos ex gentibus; etiam ex gentibus multi non proselyti ascendebant in templum Ierusalem orandi causa; ut ille Eunuchus Æthiops, & alii de quibus apud Ioan. capite 12.

CAPUT X.

v. 1. **D**Edit illis potestatem spirituum immundorum. In ejiciendis dæmonibus potestatem acceperunt Apostoli, & in Apostolis Ecclesia, quam non accepit in faciendis miraculis; videlicet authoritativam & ordinariam, quod indicare videtur Ambr. in Luc. 4. cum ait: Liberare à dæmonio & homines, sed in verbo Dei, possunt, resurrectionem mortuis imperare, solius divinæ est potestatis. Vide etiam Luc. 10. Hinc Paulus Act. 16. cum imperio ait: *Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea.*

C v. 2. *Duodecim autem Apostolorum nomina.* Quæritur inter Apostolos quot & qui fuerint Christi consanguinei. *Respond.* soli fuere Iacobus minor, & Iudas Thaddæus Iacobi frater. Nam Iacobum & Ioannem filios Zebedæi non fuisse cognatos Christi liber satis. Vide annot. infrà c. 20. De tertio, id est, Simone Cananæo dubium est, sitne idem cum Simone qui c. 13. numeratur inter fratres Domini. De ea re vide Baronium. Non videtur autem, si fuit ex Cana Galilææ non Nazareth, ut cæteri.

Primus Simon, qui dicitur Petrus, &c. Non diceret, *Petrus*, si non vellet significare eum cæteris à Christo prælatum fuisse. Nam quod ad ordinem vocationis attinet, prior eo fuit Andræas frater ejus, Ioan. 1. quem tamen omnes Evangelistæ, ubicumque catalogum Apostolorum contexunt, Petro postponunt. Item nec erat primus ætate, nec significatur ordo nudus enumerationis. Cur enim omnes eum primo loco recenserent; nisi causa aliqua recensionis hujus subesset? Itaque primus erat ordine dignitatis, & primatus; non quem habebat tunc quando contingebant quæ hîc scribuntur, sed quando hæc ab Evangelista scribebantur.

v. 3. *Bartholomæus.* Non ut quidam putant legendum Bartholomæus tanquam filius Ptolomæi, voce ex Hebr. & Græco composita: sed Bartholomæus, id est, filius Tholmai, quod est proprium nomen Hebræum, etiam in scripturis usitatum, & antiquius nomine Ptolomæi. Fortè autem, quia regum Ægyptii hoc nomen esse solet, Ptolomæi, factum est, ut Bartholomæum Apostolum multi putaverint & scripserint fuisse filium regis; quod interpretationem hanc nominis esse putarent, filius Ptolomæi: Sed hoc absurdum est, cum ex sola circumcisione, non ex gentibus, Christus acceperit Apostolos & discipulos ante passionem. De qua re vide etiam comm. nostr. 1. Cor. 1. ad illa verba, *Non multi nobiles.* Quis autem fuerit Bartholomæus, & utrum, ut multi putant, idem eum Nathanaële; vide annot. Ioan. 21.

Thomas & Matthæus Publicanus. Dupliciter hîc modestiam suam insignem declarat Evangelista, tum quia palam se publicanum nominat, quod in catalogo Apostolorum ab aliis Evangelistis minimè factum est; tum quia se postponit Thomæ cui eum anteponunt Marcus & Lucas. Utrumque observavit Eusebius lib. 3. demonstrat. Evangelic. cap. 7.

Et Iacobus Alphæi & Thaddæus. Quare non addit, frater ejus, sicut supra de Andrea & de Ioanne? an quia Thaddæus non fuit frater germanus Iacobi? Alioqui,

fratrem Jacobi se vocat in epistola sua. Hîc locus videri possit favere iis qui dicùnt hunc Jacobum esse diversum à Jacobo fratre Domini, cujus Iudas se fratrem scribit; sed non favet. Nam & Marcus cap. 3. Andream non scribit fratrem Petri, cum tamen Joannem fratrem Jacobi scripsisset. Et Lucas cap. 6. è contrario, cum dixisset Petrum & Andream fratrem ejus, subjunxit Jacobum & Joannem, non addendo fratrem ejus. Et quod amplius est, cum dixisset Jacobum Alphæi, interposito Simone, qui vocatur Zelotes, addidit, & Judam Jacobi, scilicet ejus quem proximè nominaverat. Ex quo liquet, Jacobum cujus fratrem se scribit Judas, esse unum de duodecim. Idem prorsus habet Lucas Act. 1. Vide nostrum comment. ad Gal. 1. ad illud, *Iacobum fratrem Domini.*

v. 4. *Simon Cananæus.* Hunc putant quidam non Cananæum dicendum, sed Cannæum vel Canniten. Et in Græco tum hoc loco, tum Marci 3. non legendum Κανανίτης sed Κανίτης; quod ex hebræo est, & idem significat quod Græcè est apud Luc. 6. & Act. 1. ζηλώτης; atque hoc modo, id quod Marcus & Matthæus Hebraïcè posuerunt, Lucas in Evangelio & in Actis Græcè posuit. Itaque Simon dictus est à Canna; quæ vox Hebraïcè Zeloten significat. Unde falli mihi videntur qui Cananæum dici putant à gente Chananæorum; cum hi & Græcè per χ non κ, & heb. per Chaf non per Coff scribantur à fronte. Porro Chananæus genere esse non potuit hic Simon, quia Christus Iudæos solos in discipulos elegit, non gentiles; imò nec voluit, ut gentibus prædicaretur Evangelium ante suam passionem. Notandum etiam quòd Egesyppus & Eusebius hunc esse volunt Simonem vel Simeonem, qui post Iacobum, Ierosolymorum rexit Ecclesiam, & cum esset 120. annorum, martyrio affectus est. At repugnat vulgo recepta historia de Iuda & Simone, in Perside, post prædicatum Evangelium, martyrio defunctis. Unde & Rom. Breviarium diversos facit, alterum collocans in Octobri, alterum in Febr. Vide S. Hieronymum in hunc locum; & Iansenium, & Baronium in Iuda & Simeone, itemque nostra. Ioan. 19.

Et Iudas Iscariotes. Ita dictus, vel quod esset de tribu Issachar; vel potius quod esset ex Carith vico in tribu Iuda, cujus fit mentio Iosue 15. & alibi quasi dicat vir de Carith, nam (is) hebr. virum significat.

v. 8. *Gratis accepistis, gratis date.* Sensus: Quoniam ego hæc omnia vobis gratis dedi; ideo vobis præcipio ut ea vos etiam gratis aliis communicetis. Non ergo significatur consequentia necessaria esse, Gratis acceptum est: ergo gratis dandum. Sic enim non liceret pauperi, vestem dono sibi datam vendere, ut habeat panem. Sed significatur ratio, sicut ibi: *Omne debitum dimisi tibi quia rogasti me.* S. Gregor. lib. 7. epist. 29. noluit accipere pecuniam pro lignis ad Episcopum Alexandrinum transmissis; quasi Evangelio prohibente, Nos enim, inquit, ea quæ transmittimus ligna, non emimus; quomodo possemus pretium accipere; cum scriptum sit: *Gratis accepistis, gratis date?* Vide 2. Cor. 11. v. 7.

Mortuos suscitate. Hinc apparet Apostolos Christi in hac missione, quæ erat ad Iudæos, resuscitasse aliquos mortuos.

v. 6. *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris, &c.* Hujus loci authoritate nituntur, qui putant virum Ecclesiasticum & verbi Dei prædicatorem, nihil proprium licitè possidere. Id enim dicunt his Christi verbis prohiberi, quibus dicitur: *Nolite possidere, &c.* Sed redarguit eos quod sequitur, *Dignus est enim operarius cibo suo.* Cujus loco Lucæ 10. legitur, *mercede sua.* Unde sequitur quod sicut operatio merces est propria, quam opere suo meretur; ita prædicatori verbi Dei stipendium est proprium, quo eum dignum esse Dominus testatur. Quare cum omnes proventus Ecclesiastici sint stipendia officii Ecclesiastici; consequens est eos non esse puras eleemosynas, id est, intuitu paupertatis oblatas; sed debitos esse tanquam stipendia laborum. Verba igitur Christi, *Nolite possidere, &c.* non sunt prohibentis, sed dantis potestatem, ut qui Evangelio ministrat, de Evangelio vivat; idque significat sententia adjuncta. *Dignus est enim operarius cibo suo.* Sensus igitur est: Cum ad prædicandum Evangelium proficiscimini, non est quod solliciti sitis de cibo & potu, aliisque vitæ necessariis, vobis comparandis: Illa enim omnia abundè vobis suppeditabuntur ab iis quibus Evangelium annuntiabitis, quia *dignus est operarius cibo suo.* Vide quæ de debita ministris Evangelii sustentatione diximus in nostro comment. 1. Timoth. 5. v. 17. & 18. itemque 2. Thess. 3. vers. 10. Adde, dici quoque posse, quod Christus etiam pro tempore Apostolis hoc præceptum dedit: principaliter tamen voluit, quod dixit. Dixit autem *in zonis*, pro eo quod est in marsupiis, quæ solent ex zonis suspendi.

v. 10. *Dignus enim est operarius cibo suo.* Chrys. homilia 35. in Gen. vocat hanc Apostolicam legem; quam etiam Abraham servaverit, quando nihil volens accipere pro victoria divinitus reportata, excepit ea quæ comederant juvenes. Et addit. Nihil enim ultra usum suum accipere permittit. Dixit autem Dominus τροφῆς, non τρυφῆς, ut annotat Theophylactus, id est, cibo, non luxu, quia non oportet doctorem luxuriari.

v. 11. *In quamcumque autem civitatem aut castellum intraveritis.* Græcè κώμην, id est, vicum, pagum; quod interpres noster assiduè castellum vertit. Sic infrà cap. 21. *Ite in castellum quod contra vos est*, &c. 14. *Vt euntes in castella emant sibi escas.*

Interrogate quis in ea dignus sit. Id est, quærite de viro aliquo vitæ honestæ, quique bene audiat apud cives suos; ne fortè si vester hospes laboret ex fama, labes in vos atque in Evangelium redundet. Vide Aug. de fide & oper. cap. 17. vide etiam nostra in 2. dist. 26. de gratia non ex meritis.

Et ibi manete donec exeatis. Id est, apud ejusmodi virum manete, donec exeatis ex ea civitate vel pago; nolite leviter & temerè mutare hospitium. Ea enim res arguit animi ac morum inconstantiam: hæc autem mirum in modum minuit authoritatem, sine qua irritus fieret labor Evangelistæ.

v. 13. *Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam; si autem non fuerit digna, pax vestra revertetur ad vos.* Digna, id est, quam Deus dignetur & honorare voluerit suâ gratiâ. Igitur digna secundum prædestinationem gratiæ divinæ. Sic & [mereri] interdum sumitur, ut dum dicit Augustinus, vel quisquis author serm. 252. de tempore, quod nullis præcedentibus meritis, per gratiam Dei meruimus fieri templum Dei. *Pax vestra*, id est, pax quam imprecati fueritis ei, veniet super eam. Tale est quod dicit Lucas Act. 13. *Et crediderunt quotquot præordinati erant in vitam æternam. Revertetur ad vos.* Id est, Nolite existimare frustra vos laborasse, si prædicatio vestra non fuerit recepta. Nam merces operis vestri semper vobis salva manet, sive recepta fuerit prædicatio vestra, sive non: quia *unusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem*, 1. Cor. 3. etsi parum, aut nihil proficiat apud alios, propter eorum cordis duritiem.

v. 14. *Et quicumque non receperit vos, neque audierit sermones vestros; exeuntes foras de domo, vel civitate, excutite pulverem de pedibus vestris.* Marcus addit c. 6. *in testimonium illis.* Lucas cap. 9. *in testimonium super illos.* Legitur hoc fecisse Paulus & Barnabas Actor. 13. Et simile quid Paulus fecisse legitur Actor. 18. v. 6. excutiens vestimenta sua. Vide ejus loci annot. Ubi etiam indicatur quid significet illa pulveris pedum vestimentorumque excussio; nempe protestationem innocentię suę, quoad perditionem eorum quibus prędicatum est, & culpæ ipsorum. Cui addi potest, etiam illud significari, quod apud illos qui Evangelium non recipiunt, nihil pro accepto habemus quod forte dederunt, sed totum rejicimus, hospitium, cibum, potum, &c. ob quod etiam pulvis, qui fortè pedibus inhæsit, excutitur.

v. 19. *Estote prudentes sicut serpentes & simplices sicut columbæ.* Apostolus ad Rom. 16. *Vide*, inquit, *vos sapientes esse*

esse in bono, & simplices in malo. Vide ibid. nost. comment.

v. 17. *Et in synagogis suis flagellabunt vos.* Quia occidendi non habent potestatem. Unde dicunt: *Nobis non licet interficere quemquam.* Joannis 18. Stephanum quidem & Jacobum minorem occiderunt, sed per tumultum. Vide annot. ad illum locum Joan. 18.

v. 18. *Et ad præsides & ad reges ducemini.* Scilicet à Judæis, ut patet de Paulo in Actis Apostolorum.

v. 19. *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo, aut quid loquamini. Nolite cogitare*, Græcè μὴ μεριμνήσητε; *ne solliciti sitis & anxii.* Vide annot. Marc. 13. Luc. 12. & 21.

v. 23. *Cum persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam.* Subaudi, quantum est ex parte vestra, quia non debetis vos temerè ingerere periculis; nec persequentium furorem manendo accendere; sed potius declinando restringere. Cæterum si per fugam vestram salus aliquorum in periculum vocaretur; ut eorum quibus sacramentorum & consolationis atque instructionis ministerium foret necessarium; tum fugere pastori non licet. Vide Aug. epist. 180. ad Honoratum, & Joan. Hessel. in hunc locum.

v. 24. *Non est discipulus supra magistrum, nec servus,* &c. Impertinens est huic sententiæ, an fieri possit, ut discipulus sit magistro suo doctior; sed significatur, discipulo non esse expectandum, ut sit melioris conditionis quàm magister. Unde dicitur Joan. 15. *Si me persecuti sunt, & vos persequentur.* Et hic, *Si Patremfamilias Beelzebub vocaverunt*, &c.

v. 31. *Multis passeribus meliores estis vos.* Non malè *multis* pro *omnibus*, dictum quidam interpretantur. Videtur enim sensus esse; meliores & præstabiliores estis vos passeribus, quantumcumque multis. Nam unus homo pluris est, propter suæ naturæ excellentiam, universa multitudine avium & cæterorum irrationabilium. Unus quoque electus pluris est apud Deum tota ac innumerabili turba reproborum.

v. 34. *Nolite arbitrari quia veni pacem mittere in terram. Non veni pacem mittere, sed gladium.* Hæretici, quoties à Catholicis oppugnantur, tanquam authores seditiosæ doctrinæ, qua passim videmus plebem concitari contra magistratus, subditos contra reges, & principes; hac Christi sententia se tueri conantur, eamque avidè pro se arripiunt, tanquam seditiosæ suæ doctrinæ faventem. Sed absit ut ad seditiones concitandas venerit Christus; qui præcepit reddi Cæsari quæ Cæsaris sunt; qui Petro defendenti se præcepit, ut gladium reconderet in vaginam suam. Qui per Apostolos præcepit fidelibus, ut sublimioribus potestatibus subditi essent; qui hoc eodem capite præcipit discipulis suis, ut in quamcumque domum ingressi, dicant, *Pax huic domui.* Nihil ergo aliud hoc loco docet Christus, quàm se venisse in terram, non ut pacem terrenam stabiliret, in qua non habetur ratio pietatis, sed tantùm tranquillitatis externæ; sed ut mittat gladium, id est, dissensionem quæ oritur ex religionis diversitate; quæ tamen dissensio non est seditiosa, sed patiens injuriarum. Id est, per eam Christianus non obluctatur superiori potestati, sed patitur etiam injustè persequentem & judicantem. Talis dissensio fuit inter Martinum & parentes ejus, inter Barbaram & patrem ejus, inter Augustini matrem Monicam ejusque maritum, aliosque multos: ex parte quidem infidelium impia & injusta, sed ex parte credentium Christo, pia, justa & sancta, & cum magna, Christianaque patientia conjuncta. Nec repugnat quod Apostolus dicit: *Non est dissensionis Deus, sed pacis*, 1. Cor. 14. Loquitur enim Apostolus de dissensione quæ inter fideles & sanctos exoritur propter ordinem Ecclesiasticum atque hierarchicum non servatum; cujus dissensionis non Deus, sed diabolus author est. Nam per Christum, fratres habitant in unum; diabolus autem communiter fratres dividit. De suis discipulis ait Christus Joan. 13. *In hoc cognoscent omnes, quia discipuli mei estis; si di-*

A *lectionem habueritis ad invicem*, In hoc autem cognoscuntur filij diaboli, si discordiarum & schismatum authores sint.

v. 38. *Qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est me dignus.* Dubitare non debes, ait S. Leo sermone 9. de quadrag. hanc vocem, non solum ad discipulos Christi, sed ad cunctos fideles, totamque Ecclesiam pertinere: quæ salutare suum, in iis qui aderant, universaliter audiebat.

Est etiam observandum, Christum Dominum primum esse authorem hujus phrasis, qua *ferre crucem*, accipitur pro eo, quod est patienter ferre tribulationes: Qua nimirum singulariter nobis commendare voluit sacro-B sanctum mysterium crucis suæ. Quam phrasim deinde ejus exemplo Apostoli & cæteri fideles usurparunt, usque in hunc diem. Vide nostr. comment. in 2. Tim. 3. v. 12.

v. 41. *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ.* Ex hoc loco ubi dicitur: *In nomine prophetæ, in nomine justi, in nomine discipuli*; patet illam phrasim, *in nomine hujus aut illius*, non solum usurpari de Deo, sed etiam de aliis, licet de Deo frequentissimè, & ferè semper, dicatur in scripturis. Romani Breviarij appendix, in Commendatione animæ emigrantis à corpore, attribuit sanctis. Postquam enim dixit, *In nomine Patris & Filii & Spiritus sancti*; addit, In nomine Angelorum & Archangelorum, in nomine Patriarcharum, & Prophetarum; In nomine sanctorum Apostolorum, &c. Id est, C cum invocatione illorum. Sic generaliter quærunt ex Petro & Joanne Pontifices Act. 4. *In quo nomine fecistis vos?* Quidam illud, *In nomine Prophetæ: in nomine justi*; de Christo interpretantur, id est, in nomine Christi, qui est maximus Propheta & justus justorum, ut sit idem cum eo, quod alibi dicit Dominus: *in nomine meo.* Et probari videtur ex eo quod præcedit. *Qui vos recipit, me recipit; & qui recipit me, recipit eum qui me misit.* Sed manifestè refellitur ista speculatio ex eo quod sequitur: *Et quicumque potum dederit uni*, &c. *tantum in nomine discipuli*, &c. ubi Christum nullo modo intelligere licet, sed hominem cui datur potus aquæ frigidæ. Quare & in duabus sententiis præcedentibus similiter intelligendus est ipse homo qui recipitur.

D *Mercedem prophetæ accipiet.* Quia ei ad munus suum, prædicandi & exponendi verbum Dei, cooperatur, & voluntate atque affectu conjungitur. Sic in Martyrologio Rom. 4. Octobris, dicitur quod quidam martyribus servientes, mercedem martyrum receperunt. Accipiet ergo mercedem Prophetæ, qui Prophetam in nomine Prophetæ suscipit; licet non semper in pari gradu, sed pro magnitudine pij affectus, quo illi cooperatur. Sic in malo, qui recipit furem ut furem, mercedem furis accipiet. Ex quo etiam intelligitur phrasis illa; *in nomine Prophetæ*; Sensus enim est, ut Prophetam, & ea gratia qua propheta est. Sic & ista; *in nomine justi; & in nomine discipuli.* Ita & secundum leges civiles qui fures & latrones & hæreticos receptant, in suppliciis eorum participant.

CAPUT XI.

E v. 2. *CUm audisset in vinculis opera Christi.* Ideo dicit *Christi*, non Jesu, sicut alibi ferè semper, ut insinuet nobis intentionem Joannis mittentis discipulos suos ad Jesum. Ea enim erat, ut ab illo docerentur (seu verbis, seu rebus exhibitis, id est, miraculis) ipsum esse eum, qui venturus expectabatur, id est, Christum. Item, *opera Christi*, id est, qualia Christum facturum prophetæ prædixerant. Huic intellectui respondent Christi verba; inter quæ & illud propheticum; *pauperes evangelizantur.*

v. 3. *Tu es qui venturus es?* Id est, Tu ne es ille qui expectaris jamjam adfuturus? Græcè ὁ ἐρχόμενος, quod participium quidem est præsentis temporis, sed significationem quandam habens futuri, id est, ejus quod est in procinctu ut veniat, quodque venire jam incipit. Idem est de verbo ἔρχομαι. Ecclesia in officio divino feria 5.

post Dom. 2. Adventus interpretatur illud, *Tu es*, &c. hoc modo: *Tu es qui venturus es Domine, quem expectamus, ut salvum facias populum tuum?* S. Hieronymus qu. 1. ad Algasiam probat quæstionem esse de adventu Messiæ in mundum, additque rationem cur hoc quæsierit Joannes. Adfert tamen ibidem & alterum sensum, scilicet de descensu Christi ad inferos; sed pro illo nihil dicit. Cæterum quæstionem hanc non esse de descensu Christi ad inferos vel inde liquet, quia Christus nihil respondet, unde colligi possit, ad inferos descensurum: Respondisset autem Joanni amico suo & præcursori, aut certè, cur id non esset quærendum, significasset; si hoc à Joanne quæsitum fuisset.

Fortè dices eum ad hoc respondisse per illa verba: *Beatus est qui non fuerit scandalizatus in me*, quod his verbis significetur mors Christi, & consequenter descensus ad inferos; quia tum, communi lege omnes mortui ad inferos descendebant. At sanè illa responsio Joanni non potuisset facere satis; tum quia non ignorabat Joannes Christum moriturum, ut qui hoc ipsum sub vocabulo agni tollentis peccata mundi jam prædixisset: tum quia dubitare adhuc poterat, utrum quem moriturum didicerat, credere deberet illum quoque subiturum legem communem, qua omnes mortui descendebant ad inferos, cum suspicari posset Christum agnum immaculatum ac Dei filium ab ea lege sese eximere velle; maximè quod ille esset, per quem reseranda esset janua regni cælestis. Unde nec latro qui cum eo pependit & mortuus est, ad inferos descendit, saltem aliorum more, sed statim ad paradisum migravit, aditu ejus per Christi mortem jam patefacto.

v. 5. *Cæci vident.* Græcè ἀναϐλέπουσιν id est, *visum recipiunt.* In officio Ecclesiastico; *ad lumen redeunt cæci.*

Claudi ambulant. Id est, gradiendi virtutem recipiunt. Vel hoc modo; qui paulo ante cæci erant, nunc vident; qui claudi, nunc ambulant. Priori sensui favet quod sequitur: *Mortui resurgunt*, *Leprosi mundantur*, non enim dicit mortui vivunt, leprosi mundi sunt.

Mortui resurgunt. Ergo plures quàm tres mortuos suscitavit Dominus. Nam istud, ni fallor, dictum est priusquam aliquis trium illorum, quorum nominatim meminerunt Evangelia, suscitatus fuisset. Unde Augustinus serm. 44. de verbis Domini. Quot autem mortuos visibiliter suscitaverit, quis novit? non enim omnia scripta sunt quæ fecit. Joannes hoc dicit. Multi sunt ergo alibi suscitati, sine dubio fortasse; sed non frustra tres commemorati. Huc facit quod Eusebius lib. 4. histor. Eccl. cap. 3. testatur. Quadratum, Apostolorum discipulum, in Apologia quam coram Adriano Imper. recitavit, scribere, quod quidam ex mortuis à Christo excitati, ad longinquum tempus fuerint superstites, adeo ut ad sua usque tempora quidam eorum vitam produxerint. Atque ut hæc ita sint; non tamen convincit hic locus plures fuisse à Christo suscitatos. Nam Luc. 7. ubi eadem historia narratur, immediatè præcedit narratio de filio matris viduæ suscitato. Quin & apud hunc eundem Evangelistam c. 9. præcedit historia ressuscitatæ filiæ Archisynagogi, licet apud Lucam sequatur, capite scilicet 8. Vide Concordiam Jansenij & aliorum.

Pauperes evangelizantur. Hoc non adfert ut miraculum, sicut cætera, sed ut dictum propheticum, quod tunc evidenter implebatur; ut ostenderet se esse illum, de quo prædictum fuerat. Respondebat enim ad quæstionem: *Tu es qui venturus es?* Notandum, quod verbum Græcum εὐαγγελίζω & εὐαγγελίζομαι in hac significatione qua significat bonum nuntium adferre, proprium penè est sacris litteris & scriptoribus Ecclesiasticis. Authores ejus sunt Septuaginta interpretes 2. Reg. 18. Isaiæ 52. & 61. Vide Hebr. 4. ibi, *quibus prioribus annunciatum est.* Græcè est, *qui evangelizati sunt.* Qui pauperes intelligantur, vide etiam annot. Isai. 61. Et quæri potest utrum iidem hîc pauperes dicantur, qui pauló pòst parvuli; *& revelasti ea parvulis.* Quod prædicatio evan-

A gelica non prærequirat humilitatem animi; manifestum est. Nam evangelium docet ac præcipit humilitatem; *Discite à me quia mitis sum & humilis corde*, hoc cap. Item, *Qui se humiliat exaltabitur.* Item, *Nisi conversi fueritis, & efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum cælorum*, infrà 18. Item, *Quisquis non recipit regnum Dei velut parvulus, non intrabit in illud.* Marci 10. Quæ quidem & similes sententiæ invitant etiam superbos ad recipiendum evangelium; sed deposito prius superbiæ gibbo, & assumpta humilitate, ut sine qua, vel omnino recipi nequeat, vel non utiliter recipiatur prædicatio regni Dei. Nam fides ipsa qua creditur evangelio, non est sine aliqua humilitate voluntatis, captivantis intellectum ad credendum ea quæ captum ejus
B superant. Unde in ipsa fide obedientia est; secundum illud Roman. 1. *Ad obediendum fidei in omnibus gentibus.*

v. 6. *Beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.* Sensus est: Beatus est, quem humilitas conversationis meæ inter homines, & passionis ac mortis, non averterit à fide divinitatis meæ. Multi enim quod in Christo viderent tantam humilitatem, adduci non poterant, ut eum crederent esse Dei filium. Et ita in eo scandalizabantur. Sunt & hodie plurimi qui in Christo scandalizantur, non quidem in Christo capite, sed in corpore Christi, quod est Ecclesia. Scandalizantur autem simili modo. Quia enim in Ecclesia Christi vident multos abusus; eosque magnos ac manifestos; verbi gra-
C tia, in clero ambitionem, avaritiam, libidinem, aliaque istiusmodi mala: credere non possunt hanc esse Ecclesiam, cui tam magnæ & præclaræ factæ sint promissiones; quod sit permansura usque in finem sæculi, & Spiritus sancti præsentia nunquam destituenda. Qui hoc modo scandalizantur, sunt hæretici: Sed beatus qui inter tot offendicula stabilis permanet in fide Ecclesiæ Catholicæ.

v. 8. *Hominem mollibus vestitum? Ecce qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt.* Non dicit eos peccare qui mollibus & pretiosis vestibus utuntur, modo id faciant juxta decentiam status sui; ut reges & principes. Quanquam in his sæpè per excessum & stultam vanitatem & curiositatem peccetur, non tam à principibus quam iis qui circa eos sunt. Multò magis autem ab ho-
D minibus privatis, quorum status splendidum hujusmodi cultum non exigit. Qualis fuit dives ille Epulo, qui induebatur purpura & bysso Luc. 16. Vide Greg. hom. 6. in Evangelia: ubi ostendit ex præsenti loco, & ex sententiis Petri & Pauli, in luxu & studio pretiosarum vestium, peccatum non deesse. Et homil. 40. de divite & Lazaro, ubi habet hanc sententiam: Nemo vestimenta pretiosa nisi ad inanem gloriam quærit, videlicet ut honorabilior cæteris videatur, &c. At Hier. lib. 1. contra Pelag. c. 9. reprehendit eum qui dixerat gloriam vestimentorum & ornamentorum Deo esse contrariam. Sed Hier. reprehendit sententiam tam generalem, ut etiam ad munditiem vestium & splendorem ornamentorum Ecclesiæ, extenditur. Deinde, negat inimicitias esse cum Deo, si homines sæculares pretiosis atque nitentibus utantur vestimentis, sed non negat hoc esse peccatum.
E Gregorius quoque non quid semper, sed quid plerumque verum sit, significare voluit: Non enim reges purpura utentes, ut dignitatem apud vulgus tueantur, reprehenderet.

v. 9. *Prophetam, etiam dico vobis, & plus quam Prophetam.* Apud Lucam legitur *utique* pro *etiam.* Sed in græco eadem vox est, ναὶ, certè, profectò. Christus hîc non negat Joannem esse Prophetam, quando ita eum laudat, ut dicat eum plus aliquid esse quam prophetam. Græcè περισσότερον προφήτου. Nam in hoc eodem sermone, apud Luc. 7. Prophetam eum vocat dicens: *Maior inter natos mulierum Propheta Baptista nemo est.* Et de eo Zacharias in Cantico: *Et tu puer Propheta Altissimi vocaberis.* Sed vocat eum plusquam prophetam, id est, aliis Prophetis excellentiorem. Quem enim alii

indicaverunt venturum, iste & venturum prædixit, & A præsentem monstravit; quod erat excellentioris gratiæ Propheticæ. Sic qui diceret Christum fuisse plusquam hominem, non negaret hominem fuisse.

v. 12. *A diebus Joannis Baptistæ usque nunc regnum cælorum vim patitur.* Quia Joannes cœperat prædicare pœnitentiam, & multi ejus prædicatione vitam in melius mutabant: Per opera autem pœnitentiæ vis quædam fit regno cœlorum. Dicit autem, *usque nunc*, non quod postea non id factum fuerit, cum constet etiam magis factum; sed quia illud tempus tanquam notum jam tum designari poterat, etiamsi nihil diceretur de tempore futuro. Unde apud Luc. 16. non est additum illud, *usque nunc*, & phrasi Hebr. *usque ad*, non significat rei finem, post quem aliquid non sit aut fiat amplius, sed designat tempus certum rei aut actionis, etiam si fortè ulterius B protendatur.

v. 17. *Cecinimus vobis & non saltastis.* Aug. in Psal. 128. Sicut enim qui saltat, membra movet ad cantum; sic qui saltant ad præceptum Dei, operibus obtemperant sono.

v. 18. *Venit enim Ioannes neque manducans neque bibens; & dicunt: Dæmonium habet.*

v. 19. *Venit filius hominis manducans & bibens; & dicunt: ecce homo vorax*, &c. *Quæritur* utrum melius manducare & bibere, an non manducare neque bibere? Dicendum, hoc quidem melius esse, in genere, quàm illud; quia ad virtutem abstinentiæ magis pertinet: verùm illud, in particulari, ob causas & circumstantias posse esse melius. Sicut contingit vitam activam meliorem esse & præeligendam vitæ contemplativæ. Nullum autem dubium quin in Christo tam hæc actio, scilicet manducare & bibere, quàm cæteræ omnes, fuerint multo meliores & digniores, quàm quæcumque actio Joannis Baptistæ.

v. 21. *Si in Tyro & Sidone factæ fuissent virtutes*, &c. Per virtutes intelliguntur miracula, ut patet ex verbis præcedentibus. *Tunc cœpit exprobrare civitatibus in quibus factæ sunt plurimæ virtutes*, id est miracula; & passim alibi virtutes pro miraculis. Unde hinc non sequitur, quòd cum æquali gratia alij convertuntur, alij non convertuntur: quia miracula externa non sunt illa gratia, de qua contra Pelagium agitur. Item sequeretur, Tyrios & Sidonios potuisse converti per sola externa miracula, sine alia gratia, qua intus à Deo ad pœnitentiam moverentur: quod est prorsus Pelagianum. Itaque dicendum, D quod Dominus Judæis exprobrat duritiem cordis, quæ in illis erat longè major quam in Tyriis & Sidoniis. Nam hi, visis tot & tantis miraculis egissent pœnitentiam; quod Judæi non fecerunt. Non tamen illi egissent pœnitentiam sine speciali auxilio efficaciter eos ad pœnitentiam movente, quod datum illis fuisset; & Judæis non agentibus pœnitentiam, datum non fuit. Si quæras, unde significatur quod Tyriis & Sidoniis datum fuisset, si in illis factæ fuissent virtutes. *Resp.* Christum, qui dixit hæc verba, illud scivisse tanquam Deum scientem omnia; præsertim ea quæ est operaturus vel posita conditione.

Potest autem dari ratio humana quare Deus ordinariè sic operetur exhibitis externis miraculis, ubi corda minus dura sunt; Disponit enim & operatur omnia suaviter, certo modo & ordine. Non tamen illa qualiscumque cordis mollities ullam habebat rationem meriti generaliter dicti respectu doni pœnitentiæ: uti nec bona indoles aut ingenium naturale quod habent infideles, respectu fidei Christianæ; licet ordinariè qui meliori sunt indole, facilius ac proclivius fidem Christianam suscipiant, si illis prædicetur, Deo sic operari volente.

Item, significatur quod durities illa cordis est impedimentum recipiendi Evangelij; sed Deus potenti sua gratia potest etiam illud impedimentum removere. Nec obstat quod in uno homine sint plura impedimenta credendi, quàm in alio. Et quia impedimenta hujusmodi voluntaria sunt, ut erat illa durities: ideò merito hoc eis exprobratur præ aliis, in quibus hæc non est; licèt sint alia. Et nota quod Deus quamvis interdum quædam faciat extraordinariè, ut ostendat se non esse alligatum ad certum ordinem agendi, plerumque tamen servat ordinarium quendam modum agendi, per certa quædam & apta media. Ubi & hoc notandum, ipsum non solum esse authorem actionis, sive effectus, sed & omnium mediorum & actionum intermediatum, quibuscumque voluerit uti, seu quascumque voluerit adhibere.

v. 23. *Fortè mansisset usque in hanc diem. Fortè*, Græcè ἂν, id est, *utique.* Vide annot. Joan. 5. quanquam interpres ferè vertit *fortè.* Joannis tamen 8. v. 42. reddidit, *utique.*

v. 25. *In illo tempore respondens Iesus dixit.* Hebraïca phrasi respondere dicitur, non solùm qui ad alterius interrogata sermonem reddit, verùm etiam qui erumpit in verba, præviæ suæ cogitationi respondentia. Vide annot. Joan. 4.

Et revelasti ea parvulis. Notandum Christum non loqui hìc de gentilibus, qui Dei veri nullam habebant notitiam; sed de Judæis, apud quos erat vera Dei religio, sed in multis velata. Erant autem inter eos alij sapientes & prudentes, ut Legisperiti, sibi placentes in legis cognitione. Rom. 2. & eam cognitionem arbitrantes sibi sufficere ad legem implendam. Erant alij parvuli, id est, humiliter de se sentientes, & ad Dei auxilium in omnibus respicientes. His ergo parvulis, jam fidem implicitam mysteriorum habentibus, revelavit Deus fidei mysteria, ut fidem acciperent explicitam. Sapientes autem C excæcari sunt sua superbia. Quamquam & misericorditer Deus quosdam sapientes prius humiliatos donavit hac mysteriorum cognitione; ut Saulum, Nicodemum, Apollon, Gamalielem, & multos alios sacerdotes Judaïcos de quibus Act. 6. v. 7.

v. 26. *Ita Pater; quoniam sic fuit placitum ante te.* Non dicit: quoniam hi sunt parvuli, illi sapientes. Nam hoc ipsum quod parvulis potius quàm sapientibus revelavit, inde erat quia sic placitum.

v. 27. *Et nemo novit filium nisi Pater: Neque Patrem quis novit, nisi filius.* Non excluditur Spiritus sanctus; haud magis quàm filius à priori membro, & Pater à posteriori; sed solum excluditur quidquid est natura diversum; cum ea nihilominus restrictione quæ sequitur, *Et cui voluerit filius revelare.* Ac ut intelligas non excludi Spiritum sanctum; prorsus similis est de eo sententia, apud Apostolum 1. Cor. 2. *Quæ Dei sunt*, inquit, *nemo cognovit nisi Spiritus Dei.* Itaque habemus hæc tria, Quæ Dei sunt nemo novit nisi Pater, nemo novit nisi Filius, nemo novit nisi Spiritus sanctus. Cæterum hoc postremum, *& cui voluerit*, ad utrumque membrum præcedens referendum est. Significatur autem voluntas filij humana, quæ sibi postulavit à Patre certum numerum electorum, quibus mysteria salutis revelaret. Quod si voluntatis divinæ meminisset: rem potius ad Patrem retulisset, ut ferè alibi, & hoc eodem loco verbis præcedentibus, *& revelasti ea parvulis.*

v. 30. *Iugum enim meum suave est, & onus meum leve.* Quomodo igitur idem Dominus affirmat alibi; arctam esse viam salutis, & portam angustam? *Resp.* E Jugum Christi suave est & onus leve, si in se & secundum naturam suam consideretur: Quid enim suavius & facilius est suaptè natura, quàm diligere Deum summè amabilem; & hominem suæ naturæ socium, propter Deum? Hoc autem Christi jugum est, ipso dicente: *Hoc est præceptum meum, ut diligatis invicem.* Deinde, etiàm reipsa nobis suave fit hoc jugum, & leve fit onus, per gratiam Christi. Et quantò quis amplius in Christi gratia profecerit, tantò levius sentit hoc onus, tantoque fit ei jugum hoc suavius. Arcta est autem via salutis & angusta porta, homini veteri, id est, carnali, quales omnes ex Adam nascimur. Bene tractat hunc locum S. August. sermone 9. de verbis Domini, ubi etiam inter alia dicit quod lex vetus propter sarcinam innumerabilium

observationum; erat revera grave jugum; sed & duæ cervici convenienter impositum. Vide nostrum comment. 1. Joan. 5. ad illa verba: *Mandata ejus gravia non sunt.*

CAPUT XII.

v. 1. *Coeperunt vellere spicas & manducare.* Vide annot. Marc. 2.

v. 3. *Quid fecerit David quando esuriit, & qui cum eo erant.* Vide annot. 1. Reg. 21.

v. 4. *Quomodo intravit in domum Dei, & panes propositionis comedit.* Similiter ferè Marcus. Non est sensus Davidem comedisse panes illos in domo Dei, sed panes qui illic erant, præbente, vel annuente sacerdote, accepisse, & inde ablatos postea comedisse, & comedendo distribuisse comitibus suis. Quem sensum expressius significat Lucas, ita scribens cap. 6. *Quomodo intravit in domum Dei & panes propositionis sumpsit* (id est, inde accepit) *& manducavit & dedit his qui cum ipso erant.*

Neque his qui cum eo erant. Græcè οὐδὲ μετ' αὐτῶ, id est, neque iis qui cum eo. Non ergo significatur illos tunc Davidi adfuisse, quando panes accepit; sed comites ejus fuisse, etiamsi tunc fortè ei non adessent.

v. 5. *Sabbatis sacerdotes in templo sabbatum violant, & sine crimine sunt. Sabbatum violant*, qui non cessant ab opere, quod tamen opus, saltem ipsis, non est prohibitum in sabbato. Vide annot. Esther 4.

v. 12. *Itaque licet sabbatis benefacere.* Id est, opera beneficentiæ exercere erga proximos; quale erat curare infirmum. Neque enim Pharisæi negant qualiacumque bona opera fieri posse die sabbati, ut orare, sacrificare; sed ea quæ proximis impendebantur, etsi essent officia beneficentiæ. Hoc autem fieri posse sabbatho, rectè concludit Dominus ex eo, quod ovem fortè delapsam in foveam non dubitarent extrahere, etiam in sabbato. Non quod hoc esset benefacere, ad sensum textus, nam sicut justitia & liberalitas & misericordia propriè non est erga bruta animalia: ita nec beneficentiæ virtus. Deinde illud non faciunt homines propter bestias, ut illis bene sit, sed propter se, qui bestiarum Domini sunt, & jure accipiunt utilitatem, accepturi damnum si perirent. Sed probatio est à minori. Vide annot. Marc. 3. & Luc. 6.

v. 19. *Non contendet neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus.* Isaiæ 42. legitur: *Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox ejus foris.* Non est hoc postremum contrarium ei quod Luc. 13. dicitur, quosdam dicturos Domino, *In plateis nostris docuisti.* Non enim Isaias negat Christum in plateis docturum, qui prout occasio ferebat, passim docebat, vel in templo, vel in synagoga, vel in plateis, vel in deserto, vel in via, vel in navi: sed prædicat Christi mansuetudinem, animique moderationem & tranquillitatem, ut qui clamosus & contentiosus futurus non esset. Talium enim vox, licèt intus in domo sint, foris atque in plateis audiri solet.

v. 16. *Et præcepit eis ne manifestum eum facerent.* Vide annot. cap. 9. v. 3.

v. 20. *Arundinem quassatam non confringet & linum fumigans non extinguet.* Christi exemplum hac in re malè observant, qui occasione reservationum, animas peccatis oneratas & mœrentes, alienant à pœnitentia; non condescendentes infirmitati & pudori.

v. 26. *Et si satanas satanam ejicit, adversus se divisus est; quomodo ergo stabit regnum ejus?* Apud Lucam 11. sic: *Si autem & satanas in seipsum divisus est, quomodo stabit regnum ejus?* Hinc apparet quod iis verbis: *Si satanas satanam ejicit*, non significentur diversi dæmones, quorum alter alterum ejiciat; sed unus & idem dæmonum princeps, qui seipsum ejiciat. Ideo enim sequitur, *adversus se divisus est*, & apud Lucam, *satanas in seipsum divisus est.* Dicitur autem seipsum ejicere, si suos ministros per quos exequitur regni sui negotia, ejicit; quod volebant calumniatores. Sicut rex seipsum

A ejiceret, si ministros suos sine quibus populum in officio continere non potest, ejiceret. Hinc etiam apparet ex hoc loco non posse statui, quòd nomen *satanæ* inferioribus etiam dæmonibus in scriptura tribuatur, & non soli dæmonum principi, sicut nomen Diaboli. Vide annot. Apoc. 20.

v. 27. *Filij vestri in quo ejiciunt?* Non videtur intelligi de exorcistis Judæorum; quia parata erat responsio: *In virtute Dei ejiciunt*, tu autem in Beelzebub, neque de Christi Apostolis, quia dicturi erant: In Beelzebub ejiciunt, sicut & tu eorum magister. Itaque filios eorum intelligit vel discipulos eorum qui iidem facti erant discipuli Christi; vel propinquos & familiares eorum, ex quibus scilicet multi erant discipuli Christi ex numero
B septuaginta discipulorum, qui non erant de familia Christi, sed ejus doctrinam sequebantur, & magna ex parte comitabantur eum, sicut & illæ mulieres, Luc. 8. Nam discipulos illos septuaginta duos ejecisse dæmonia, clarum est ex Lucæ 10. Et quidem id jam fecerant ante historiam hujus capitis, ut patet ex ordine ejusdem Evangelistæ. His autem suis, vel discipulis, vel agnatis, aut familiaribus non ausi fuissent impingere calumniam, quod in Beelzebub ejicerent dæmonia.

v. 29. *Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis & vasa eius diripere, nisi prius alligaverit fortem?* Quomodo ergo poterit quisquam superare Diabolum in fine sæculi, quando fiet illud quod dicitur Apocal. 20. *Post hæc oportet illum solvi modico tempore?* Quæst. hanc versat August. lib. 20. de Civit. cap. 8. & tandem respondet, nec illos qui tunc vivent superaturos Diabolum solutum, nisi jam ante alligatum. Magis ex mente
C Evangelistæ & Domini hæc loquentis, esse videtur, si dicamus, hic intelligi Christum, qui Diabolum spoliaturus vasis suis, id est, supellectili & præda sua; prius eum alligat, id est, potentiam ejus refrænat.

v. 30. *Qui non est mecum, contra me est; & qui non congregat mecum, spargit.* Vide Hessel. & Jans. hoc loco. Bene dicit Hesselius quod nulla est neutralitas in re Christiana. Quicumque enim Christo non adhæret, eo ipso Diabolo conjungitur & Christo adversatur. Eadem sententia est apud Lucam cap. 11.

v. 31. *Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus; spiritus autem blasphemia non remittetur.* Phrasis Hebraïca, pro eo quod diceretur, excepta blasphemia spiritus, quæ non remittetur. Vide annot. Mar. 3. & in 2. sent. dist. 43.

D *Non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro.* Convincit hæc oratio quædam peccata remitti in futuro sæculo. Alioqui superflua, imo ridicula, fuisset ista adjectio. Sicut ridiculè diceretur, Non remittetur ei, neque in terra, neque in cœlo; cum constet iis qui in cœlo sunt nulla peccata remitti. Ex quo ulterius rectissimè colligunt Catholici scriptores novi & veteres, orandum esse pro quibusdam in futuro sæculo constitutis, ut à peccatis solvantur. Sic intelligit S. August. lib. 21. de civit. cap. 24. & Gregor. lib. 4. dialog. cap. 39.

v. 33. *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum.* Si ad superiora refertur; Sensus est, Aut agnoscite me bonum, sicut mea damnare non potestis opera: aut si me damnatis, & opera damnate. Si ad sequentia; sensus
E erit. Radicem operum vestrorum, id est, voluntatem, bonam facite; ut & opera bona sint. Quod si mala est voluntas, non poterunt non esse mala & opera. Huic respondet quod sequitur, *Quomodo potestis bona loqui cum sitis mali?* Itaque posterioris partis, *Aut facite arborem malam*, &c. hic sensus est, non imperativus, neque exhortativus, sed indicativus: Si omnino pergitis malam facere arborem, id est, vos ipsos, aut voluntatem vestram; necesse est, ut & fructus faciatis malos, id est, opera mala. Utitur autem imperativo modo propter connexionem sermonis.

v. 34. *Ex abundantia cordis os loquitur.* Vide quæ de corde diximus ad Rom. 1. ad illud: *Insipiens cor illorum.*

v. 36. *Omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines*, &c. S. Greg. homil. 8. in Evang. Otiosum verbum est, inquit, quod aut utilitate rectitudinis, aut ratione justæ necessitatis caret.

Reddent rationem de eo in die judicii. Hoc etiam ad particulare judicium extenditur. Nam in judicio generali nemo condemnabitur, id est, punietur, propter solum otiosum verbum; quamvis etiam ibi patebit & declarabitur electos pœnis temporalibus fuisse dignos, iisdemque affectos, sive in hac vita, sive in futura, propter sola peccata venialia. Non de condemnatione sequitur.

v. 37. *Ex verbis enim tuis justificaberis.* Verbum justificari non uno modo accipi in scriptura, ostendimus in comment. ad Rom. 2. v. 13.

Et ex verbis tuis condemnaberis, id est, punieris. Hoc enim extenditur etiam ad venialia; ut patet ex præcedenti sententia. Vide quæ de hac re diximus ad Rom. 14. v. 23.

v. 39. *Et signum non dabitur ei nisi signum Ionæ prophetæ.* Id est, quale fuit Jonæ Prophetæ, vel potius, ipsum signum quod fuit Jonas Propheta, quatenus significabat quod Christus foret seipsum resuscitaturus; quod nemo sanctorum fecit. Vide S. August. in Psal. 65. v. 3. Additio est Censoris.

v. 40. *Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus; sic erit & filius hominis in corde terræ, tribus diebus & tribus noctibus.* Dies & nox periphrasis quædam est diei naturalis. Sensus igitur est; Sicut Jonas triduo fuit in ventre ceti; sic & filius hominis triduo erit in sepulchro. Triduum autem intellige synecdochicè; non quod duobus tantum, aut uno die, Dominus in sepulchro jacuerit; Sic enim falsa fieret sententia de triduo: sed quia tribus diebus ibi fuit; non tamen integris seu totis; sed medio quidem toto, reliquis autem duobus secundum partes. Mortuus est enim & sepultus pridie sabbathi, ante vesperam, quæ sabbathi initium erat; ac rursum mansit in sepulchro post sabbathum à vespera usque ad noctem mediam, vel diluculum; juxta diversas de hora Dominicæ Resurrectionis opiniones; Toto autem sabbato in sepulchro quievit. Vide Baronium tom. 1. ubi tandem in eandem nobiscum sententiam descendit, ex Isidoro Pelusiota. Synecdochen hanc explicat S. Leo se. sermone 1. de Resurrect. Domini, dicens de Christo. Ne turbatos discipulorum animos longa mœstitudo cruciaret; denuntiatam tridui moram, tam mira celeritate breviavit; ut, dum ad integrum secundum diem pars primi novissima, & pars tertii prima, concurrit; & aliquantum temporis spatio decederet, & nihil dierum numero deperiret.

v. 14. *In corde terræ.* Quidam exponunt, apud inferos, nempe secundum animam; juxta id quod in Symbolo profitemur Christum descendisse ad inferos. Nam de sepulchro idcirco intelligi non posse, quia sepulchrum non est in corde, id est, medio terræ, sed quasi in ipsa superficie. Itaque hinc colligunt Christum apud inferos secundum animam fuisse, non una, aut duabus, aut paucis horis, sed toto triduo mortis usque ad Resurrectionem. Quod quamvis probabiliter dicatur, ut dicemus ad Lucæ 23. v. 43. tamen ex istis verbis non rectè colligitur,

Nam nec limbus patrum erat in corde terræ, si cor intelligas quod intimum & quasi medium est. Nam, ut docet S. August. locus iste ab inferis damnatorum, qui in medio terræ collocantur, erat remotissimus. Quare retinenda est explicatio de sepulchro. Et illud; *in corde terræ*, juxta scripturæ phrasim exponendum, ut sit idem, quod *in terra*: quemadmodum aliorum locorum collatione satis probatum est, maximè de Tyro, quæ scribitur sita in corde maris, Ezechiel. 27. cum non procul abesset à littore. Correctio paulo superius facta est Censoris.

v. 41. *Viri Ninivitæ surgent in judicio cum generatione ista, & condemnabunt eam, quia pœnitentiam egerunt.* Et rursus: *Regina Austri surget*, &c. *& condemnabit*, &c. *quia venit à finibus terræ*, &c. Condemnabunt, non auctoritate sententiæ, sed comparatione sui. Ita Sap. 4. *Condemnat justus mortuus vivos impios; & juventus celerius consummata, longam vitam injusti.* Vide ejus loci annot. Cur dicatur Regina Austri, & quomodo venisse dicatur à finibus terræ, vide annot. 3. Reg. 3.

v. 43. *Cum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida, quærens requiem, & non invenit.* Sensus est, Cum dæmon per pœnitentiam ejectus est è corde hominis, in quo, tanquam in domo sua, per peccatum ante habitavit, *ambulat per loca arida*, sive (ut ait Lucas) *inaquosa*, quia inquietus est ob sitim ac vehemens desiderium nocendi hominibus, & pertrahendi eos ad peccata. Vel ambulat per loca arida, quia vagatur per mentes infidelium, de fonte gratiæ Dei nunquam irrigatas. Sed in illis requiem non invenit; quia non quiescit donec recuperet antiquam possessionem, unde semel ejectus est. Et, quia multo pluris æstimat si possit vel unum justum tentatione expugnare, & in jus suum retrahere, quàm si multos infideles, qui nunquam justi fuerunt, pacificè possideat: Unde Job 40. *Absorbebit flumen & non mirabitur*, id est, non magnum hoc æstimat, *& habet fiduciam quod influat Jordanis in os eius*, id est, confidit se sibi subjecturum etiam baptizatos & justos, è quibus per gratiam Spiritus sancti ejectus fuit. Et propter hoc, tanquam Leo rugiens circuit quærens quem devoret & absorbeat. Dicit ergo v. 44. *Revertar in domum meam unde exivi.* Magis enim desiderat ad domum unde ejectus est redire, si queat, quàm novam occupare: quia præ superbia valde dolet ob ignominiam ejectionis, ideoque omni studio conatur in pristinam domum reverti, & acceptum dedecus resarcire, auctis etiam viribus, si difficilem sibi reditum videat.

v. 44. *Revertar in domum meam unde exivi.* Hieron. in Hab. 1. dicit immundo spiritui hæc verba dicenti non esse credendum, siquidem, inquit, nulla rationabilis creatura ad hoc facta est, ut habitaculum dæmonis sit. Quamquam etiam sic intelligi possit, quod domus ejus fuerit; quia homo per peccatum se fecit habitaculum dæmonis, qui sensus videtur simplicior.

Et veniens invenit eam vacantem, scopis mundatam, & ornatam. Id est, mundam quidem invenit & ornatam dono justitiæ; sed vacantem à cura & vigilantia conservandi beneficium acceptum, per studia bonorum operum, & pugnam assiduam contra tentationes peccati.

v. 45. *Tunc vadit & assumit septem alios spiritus secum nequiores se, & intrantes habitant ibi.* Id est, multo majorum tentationum adhibet machinas, iisque domum expugnat, expugnatam inhabitat; multoque magis eam suo dominatui subjectam tenet, quàm ante subjectam habuerat; inquantum hominem ad plura & majora peccata committenda impellit. De quo proinde subditur: *Et fiunt novissima hominis peiora prioribus.* Huc respicit S. Petr. 2. Epistolæ 2. v. 20.

v. 45. *Sic erit & generationi huic pessimæ.* Populum intelligit Judaïcum, qui per prædicationem Joannis Baptistæ, & ipsius Christi, & Apostolorum ejus, concepta pœnitentia, liberatus ab immundo spiritu variorum criminum; postea rediit ad vomitum, & prioribus peccatis multo deteriora commisit, filium Dei occidens, & discipulos ejus persequens, tanquam à septem immundis spiritibus, primo dæmone nequioribus, occupatus. Unde & in temporalem incidit gravissimam calamitatem: de qua Lucas cap. 19. & 21. cæteris Evangelistis expressius scripsit; & in cæcitate perfidiæ suæ perseverans mortem incurrit æternam.

v. 46. *Quærentes loqui ei.* Cur nullus Evangelista refert quicquam de hoc colloquio, cum de eo valde opportunè potuissent aliquid hîc subjicere? An quia eos ad colloquium non admisit? sed quis hoc credat de matre ejus? An ideo de eo nihil scribi voluit Spiritus sanctus, ut nobis

insinuaretur Christum in his quæ Patris sui erant occupatum, tantum obiter salutare voluisse propinquos carnales? quasi iis diceret, quod alibi dixerat; *Nesciebatis quia in his quæ Patris mei sunt, oportet me esse? Quærentes loqui ei.* Non statim ac sine mora, sed finito Christi sermone, quo populum docebat; licèt aliquis nimis officiosus statim Christo nunciaverit interpellans ejus sermonem.

v. 56. *Ipse meus frater, & soror, & mater est.* Non addit, *& Pater est*; tum quia de Patre non fuerat ei nunciatum, sed tantum de matre & fratribus; nec illic aderant nisi mater & fratres, sub quibus etiam sorores comprehende: tum quia ob reverentiam Patris sui cælestis, cujus erat naturâ filius, non debuit vel habere vel nominare sibi aliquem Patrem in terris. Accidit & ea ratio, quod si patrem quoque nominasset, suspicio fuisset eum natum esse ex homine patre, sicut natus erat ex homine matre. Itaque etiam ob matris Virginis honorem tacuit patrem. Item quia Patrem suum jam dixerat in priori parte sententiæ: *Quicumque fecerit voluntatem Patris mei, qui in cælis est.* Ubi nullo modo conveniebat addere, ille meus Pater est. Addidit autem, *& soror*; tametsi de sororibus nihil expressè fuisset nuntiatum; quia nomine fratrum, qui Græcis ἀδελφοὶ dicuntur, etiam soror quæ illis dicitur ἀδελφὴ comprehenditur, licet secus se habeant vocabula Latina. Atque hinc sanè apparet etiam sorores cum matre & fratribus illic adfuisse. Nam Christo fuisse etiam Sorores, proximo cap. discimus, ubi sympatriotæ ejus dicunt: *Et sorores ejus nonne apud nos sunt?* Cæterum qua ratione fuerint ejus fratres & sorores, ibi dicendum est.

CAPUT XIII.

v. 16. *Vestri autem beati oculi quia vident.* Quomodo huic sententiæ non est contraria illa ejusdem salvatoris ad Thomam Joan. *Beati qui non viderunt & crediderunt?* Respondendum, beatos dici, id est, meliores & Deo gratiores ac merito præcellentes, qui tam promptos ad credendum se exhibent, ut etiam non visa, neque ratione naturali monstrata, credant tamen propter authoritatem divinam, præ illis qui ita duri sunt ad credendum, ut ad fidem non inducantur nisi per sensum, vel rationem naturalem; qualis erat Thomas, qui dixerat; *Nisi videro & tetigero, non credam.* At verò qui Christum in carne viderunt, & mira operantem, & mysterium redemptionis nostræ complentem conspexerunt; & sermones ejus audire, & eum alloqui meruerunt, ut Apostoli, dicuntur beati; non quia meliores, sed quia tam insigne bonum iis contigit, quod antiquis patribus ad Christi desideratissimum adventum vehementer anhelantibus, non fuit concessum. Et huic impertinens est an fuissent credituri non visa, an non.

v. 17. *Multi prophetæ & justi cupierunt videre quæ videtis.* S. Augustin. Præfat. in Psal. 96. dicit quod licet magnam jucunditatem habuerint prophetæ, quando in spiritu videbant futura de Christo; tamen volebant, si fieri posset, etiam in hoc tempore nobiscum vivere, & videre impleta, quæ spiritu prophetabant. Ad illam jucunditatem spiritus quam habebant prævidentes futura, referri potest illud Joan. 8. *Abraham exultavit ut videret diem meum, vidit & gavisus est.* Idem S. August. con. 20. in Psal. 118. ad illud, *Defecit in salutare tuum*, &c. *Quale*, inquit, *desiderium fuit in isto sene Simeone, tale fuisse credendum est in omnibus superiorum temporum sanctis.* Et probat per hunc locum. Sed quomodo cum hoc loco consistit quod Apostolus dicit 2. Corinth. 5. *Et si cognovimus secundum carnem Christum; sed nunc novimus.* Vide ejus loci comment.

v. 19. *Omnis qui audit verbum regni & non intelligit, venit malus & rapit quod seminatum est in corde ejus.* Locus obscurus in nostra versione, quia huic supposito, *omnis qui audit*, &c. nullum respondet verbum. Græca sic habent παντὸς ἀκούοντος, quod duobus modis construi potest; vel absolutè positis genitivis, hoc sensu; cum

A quivis audit sermonem regni & non intelligit, venit malus & aufert quod seminatum est, vel ut illi genitivi construantur cum eo, quod postea sequitur ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, hoc pacto; De corde cujuscumque hominis, qui audit & non intelligit; Diabolus veniens rapit quod in eo seminatum est. Esse enim videtur Hebraïca quædam phrasis in his verbis, qua nimirum, antecedente posito sine dictione regente, attexitur relativum. Unde videri potest illud *Omnis*, in nostra versione esse genitivi casus; quasi dictum esset, Omnis ejus qui audit, &c. *hic est, qui secus viam seminatus est.*

v. 20. *Qui autem super petrosa seminatus est, hic est qui verbum audit*, &c. Et denique, *Qui vero in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum & intelligit*,
B &c. Seminatum esse, refertur haud dubiè ad personam in his quatuor sententiis, non ad verbum; licet & ipsum in Græco sit masculini generis, λόγος. Nam is qui seminatur, verbum audire dicitur. Quidam putant eum qui verbum audit, seminari, non quomodo semen aut verbum per semen significatum, seminatur; sed quomodo terram aut agrum seminari dicimus, quia semen projectum excipit. Quem sensum expressit Erasmi versio: sed ea magis ingeniosa quam vera est explicatio. Nam pro eo quod dicit Matthæus; *Qui autem seminatus est in spinis*, Lucas habet, *Quod autem in spinas cecidit*, &c. Quare obscuritas sermonis explicanda est hoc modo, ut dicamus hominem, seminatum secus viam, super petrosa, in spinis, in terram bonam: quia per semen in hujusmodi loca projectum significatur, id est, per id quod in semine accidit. Vide
C Jansenium.

v. 20. *Qui verò in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, & intelligit, & fructum affert.* Solus ergo intelligit verbum, qui fructum affert; quia audire & negligere, non intelligere est. Quasi enim non intelligit, qui bonum quod audit, agere negligit; unde in scripturis transgressores legis dicuntur avertere aures ne audiant legem; & de quodam dicitur: Noluit intelligere ut bene ageret. Psal. 35.

v. 23. *Et facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud verò trigesimum.* Hujus varias expositiones vide apud S. August. lib. de sancta virginitate cap. 45. & 46. ubi tandem sic dicit; sed Dominum tres arbitror voluisse fructificationis commemorare dif-
D ferentias, cæteras intelligentibus reliquisse. Vide annot. Mar. 4.

S. Hieron. ad Ageruchiam de monogamia cap. 3. dicit quod centenarius pro virginitatis corona primum gradum teneat, sexagenarius pro labore viduarum, in secundo sit numero; tricenarius fœdera nuptiarum, ipsa digitorum conjunctione testetur.

v. 25. *Superseminavit zizania in medio tritici.* Ex hac parabola tripliciter probatur esse in Ecclesia malos bonis permixtos, per zizania significatos. Primum, quia initio parabolæ dicitur, *simile factum est regnum cælorum.* Nam per regnum cælorum Ecclesia præsentis temporis significatur. Secundo, quia dicuntur zizania seminata in medio tritici, id est mali inter bonos; quod solum est in Ecclesia; nam extra Ecclesiam soli sunt mali. Tertio, quia
E infra in explicatione parabolæ dicitur, quod Angeli colligent de regno Dei omnia scandala & eos qui faciunt iniquitatem; ergo in regno Dei, id est Ecclesia, sunt scandala & facientes iniquitatem. Nec valet in contrarium quod August. alicubi per zizania intelligit hæreticos, tum quia illa expositio restricta est, cum Dominus exponat filios nequam, & scandala, & facientes iniquitatem; qui multò latius patent hæreticis: tum quia August. intelligit hæreticos, qui in Ecclesia latent, donec inde manifestè separentur. Nec rursum obstat quod Dominus agrum interpretatur mundum, non Ecclesiam; nam significatur per hoc Ecclesiam toto mundo esse diffundendam; &, quia antè jactum bonum semen, non potest intelligi Ecclesia, quæ constat ex fructu seminis, id est, tritico; propterea dicitur semen jactum in agrum, id est, mundum, non in Ecclesiam ex semine construendam.

v. 28. *Vis imus & colligimus ea?* Dicentibus servis ad patremfamilias de zizaniis quæ seminata erant in medio tritici, *Vis imus & colligimus ea?* Respondit paterfamilias. *Non, ne fortè colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum. Sinite utraque crescere usque ad messem.* Abutuntur hac parabola sectarii, ut doceant hæreticos per justitiam civilem non esse tollendos è medio, sed tolerandos in medio bonorum, tanquam zizania in medio tritici. Sed ego ex eis quæro, quid per zizania intelligant? certè aliud respondere non possunt, quam quod Christus respondit, explicans discipulis parabolam; *zizania*, inquit, *sunt filii nequam*, v. 41. quos postea vocat scandala, & eos qui faciunt iniquitatem. Non ergo soli hæretici sunt zizania, sed etiam adulteri, homicidæ, raptores, sacrilegi, & alia ejusdem Ecclesiæ scandala. Quare si hinc consequens est non tollendos hæreticos è medio; sequitur ne in alios quidem filios nequam animadverti posse: quæ res politiam civilem penitus evertit. Non ergo significatur manifestè noxios non esse tollendos, sed non debere præfectum sive Ecclesiasticum sive civilem laborare ad hoc ut semel ac simul omnes malos separet à bonis, cum enim plurimi occultè mali sint; multi etiam nondum ita perversi, quin speranda sit eorum salus: neque possibile est, neque expediens, omnes malos à bonis corporaliter separari: sed per disciplinam tum Ecclesiasticam tum civilem, hoc fit ut excessus peccatorum justa severitate plectantur. Eam ergo collectionem zizaniorum vetat Dominus hujus sæculi decursu fieri, qualem mandabit fieri per Angelos suos in fine sæculi; id est, perfectam separationem malorum à bonis. Eam enim si quis tentet nunc facere, frustra laborabit, ac nihil aliud efficiet, quàm ut colligere volens zizania, simul cum eis eradicet & triticum; & nec sic quidem quod volet efficiet, ut zizania à tritico separet; sed magis triticum, id est, seipsum & alios, in zizania, perverso separationis studio, convertet.

Videtur porro hæc parabola dirigi contra futuros hæreticos, qui tantæ essent superbiæ, ut nullorum malorum communionem in Ecclesia admitterent, dicerentque solos bonos esse in Ecclesia; & si qui mali in eam irrepsissent, continuo ejiciendos esse: ut Donatistæ, & alii similes.

v. 35. *Aperiam in parabolis os meum.* Vide psal. 77. ex quo sententia desumpta est.

v. 40. *Sicut ergo colliguntur zizania*, subaudi, *& alligantur in fasciculos*, sicut supra dixerat in parabola, *Colligite primum Zizania & alligate ea in fasciculos.* Sic quod sequitur de Angelis, *Et colligens de regno eius omnia scandala:* scilicet ea alligaturi in fasciculos. Per quod significatur, secundum quorundam piam & probabilem contemplationem, homines similium peccatorum reos similes ac socios fore in pœnis, ut adulteros cum adulteris, homicidas cum homicidis, raptores cum raptoribus, sacrilegos cum sacrilegis, &c. Quamvis enim in malitia dispares, & pœnis imparibus affligendi, tamen quædam erit pœnarum similitudo, pro similitudine peccatorum. Sicut & in regno cœlorum martyres cum martyribus speciali gaudio communicabunt, & virgines cum virginibus; & sic de aliis.

v. 43. *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno patris eorum.* Non omnes æqualiter fulgebunt, cum scriptum sit, 1. Cor. 15. *Alia claritas solis, alia lunæ, alia stellarum; sic erit resurrectio mortuorum:* Sed ad significandam magnam valde excellentiam fulgoris in corporibus beatorum, assumitur comparatio solis tanquam corporis in hoc mundo fulgentissimi.

v. 55. *Nonne hic est Fabri filius?* S. Hilarius putat Joseph fuisse fabrum ferrarium; similiter Ericus in homilia feriæ 2. post Dominicam Oculi: dicens quod sicut faber operatur in igne & spiritu, ita Christus, secundùm illud: *Ipse vos baptizabit in spiritu & igne.* Sed non dictum est, Ipse fabricabit in spiritu & igne. Communis sententia est, quam & picturæ veteres comprobant, fuisse fabrum lignarium. Nam *fabri* nomine, quando nihil additur, solet lignarius faber intelligi. Idque magis convenit mysterio; quia Christus est filius illius fabri, qui totum mundum fabricatus est; quod per fabrum ferrarium non significatur, sed per lignarium. Adde, quod opificium ferramentarium sordidum est, nigredine fuscans & commaculans faciem & manus: In quo opere versatum fuisse Dominum Jesum (nam & ipse faber vocatur Marci 6. *Nonne hic est faber?*) non est verisimile. Denique sanctum Joseph, ut patronum suum venerantur fabri lignarii, non ferrarii: quibus patronus est S. Eligius. Vide Annot. Marc. 6. Vide etiam Jansen. F. Lucam, & Baronium. Ceterum, ex hoc loco satis apparet vulgo ignotum fuisse, quod Jesus erat Virginis filius, unde & Lucas c. 3. *ut putabatur filius Joseph.* Quare non est satis firmum quod dicit S. Maximus hom. 1. de Epiphania Domini, scilicet, notum fuisse vulgo Jesum esse filium Virginis, quando ex aqua vinum fecit in nuptiis. Ac fortè nec discipuli id adhuc sciebant; quia mysterium hoc non ita statim prodebatur.

v. 55. *Fratres eius Iacobus, & Ioseph & Simon & Iudas: & sorores eius*, &c. Quod hi non fuerint fratres Jesu ex eadem matre, satis clarum est ex Matth. 27. & Marci 15. ubi alia Maria, haud dubiè diversa à Matre Domini, dicitur eorum esse mater. Et Judas initio suæ Epistolæ fratrem quidem Jacobi se appellat, servum autem Jesu Christi. Item fratres ex matre non fuisse, bene probat S. Hieron. contra Helvidium ex illis verbis, *Ecce filius tuus, Ecce mater tua*, Joan. 19. Vide ejus loci annot.

An autem Jacobus iste Domini frater, fuerit unus ex 12. Apostolis: vide annot. Galat. 1. & Jacobi 1. Jacobum hunc non fuisse filium Mariæ matris Domini, ex eo etiam ostenditur, quod Jacobus iste ætate major erat Domino, secundum Epiphanium & alios veteres; Dominus autem secundum Evangelistas fuit primogenitus; & B. Virgo dicebat Angelo, *Quoniam virum non cognosco.* Item dicitur, *Priusquam convenirent inventa est in utero habens.* Vocatur autem Jacobus Minor, non ætate, sed aut statura, aut alia ratione; Græcè, parvus.

v. 56. *Nonne omnes apud nos sunt?* hoc tantum referendum ad proximum, id est, ad sorores. Nam fratres, præsertim Jacobus & Judas, erant inter Apostolos Domini: Ea distinctio clarè patet ex Marci 6.

v. 58. *Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem eorum.* Quomodo ergo verum est, signa fieri, ut increduli convertantur ad fidem? Resp. ut signa seu miracula fiant ad aliquorum preces seu petitionem, debent illi qui petunt habere fidem; unde ait; *Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti*, Marci 9. Atqui in patria Christi valde pauci erant, qui ex fide peterent; quia magis contemptim de eo loquebantur, dicentes: *Nonne hic est filius fabri?* & ita, vel non petebant, vel non ex fide; unde Christus pauca miracula apud eos fecit. Eadem tamen illa quæ fecit, valebant ad conversionem infidelium. Vide annot. Marci 6.

CAPUT XIV.

v. 1. *Audivit Herodes tetrarcha.* Hic fuit filius Herodis Regis Judææ, qui animam Christi pueri quæsierat. Quo mortuo regnum in quatuor tetrarchias fuit divisum, ita ut tres ejus filii tres tetrarchias obtinerent; Archelaus Judæam, Herodes Galilæam, Philippus Ituræam & Traconitidem regionem, quartam autem tetrarchiam, id est, Abilinam, Lisanias obtinuit; ut est apud Lucam cap. 3. Et Archelao in Judææ præfectura successit postea Pontius Pilatus, non ut tetrarcha, sed ut præses. Dicit autem S. Augustin. Herodem patrem regem fuisse, filium non regem, sed tetrarcham dictum fuisse, lib. 2. de consensu cap. 17. Verum quamvis Lucas Herodem filium (nam patrem initio sui Evangelii regem Judææ vocat) nusquam regem vocet, sed tetrarcham, idque semel tantum, nempe cap. 3. initio; Matthæus tamen, qui & ipse semel eum tetrarcham vocaverat; postea regem aliquoties nominat. cap. 14. Marcus autem nusquam tetrarcham nominat, sed regem tantum cap. 6. Crediderim, magis vulgi assentatione, ne minor patre videretur, quàm justo titulo, fuisse sic

appellatum. Nec absurdum est, Evangelistas in nomine seu titulo honoris attemperasse se sermoni vulgi. Vide Jansen. cap. 11. Concord. Evangel. & Josephum lib. 17. Antiquit. cap. 8. & seqq.

v. 2. *Et ideo virtutes operantur in eo.* Græcè, ἐνεργοῦσι agunt, efficaces sunt, & per signa ac miracula se produnt. Sensus, Miracula fiunt per eum.

v. 4. *Dicebat enim illi Ioannes: Non licet tibi habere eam.* Joannem hoc ei palam, ac multis præsentibus dixisse, credibile est: Erat enim peccatum publicum, & pessimi exempli; quod proinde publica castigatione opus habebat; juxta id quod præcipit Apostolus 1. Tim. 5. *Peccantes coram omnibus argue.* Unde & Christus palam arguit peccata Scribarum, & Pharisæorum. Rectè autem reprehendit Joannes Herodem, etsi potestatem super eum non haberet tanquam summus Sacerdos. Fecit enim ut Propheta; quemadmodum legimus in libris Regum non rarò reges à Prophetis fuisse, pro publicis suis delictis, increpatos. Adde, quod Joannes in populo authoritatem obtinuerat ut magnus Propheta, & legatis Hierosolyma ad se missis, à Principibus Sacerdotum, jam satisfecerat, ostendens se à Deo missum, juxta hoc oraculum Isaïæ Prophetæ: *Ego vox clamantis*, c. 40. Refert Josephus Herodem propriam uxorem, nempe filiam Aretæ Regis propter Herodiadem, abjecisse, unde postea bellum illi ab Areta suscitatum est.

v. 9. *Et contristatus est Rex.* Vide in hunc locum Hier. & nostras annotat. Marc. 6.

v. 16. *Non habent necesse ire, date illis vos manducare.* Hoc ad instructionem nostram dicit, ut pauperes aliquid à nobis petentes non mittamus ad alios homines, aut ad alia loca, quando ipsi habemus quod tribuamus.

v. 19. *Acceptis quinque panibus & duobus piscibus, aspiciens in cælum, benedixit & fregit, & dedit discipulis panes. Benedixit*, videlicet panibus. Quid autem sit *benedicere* in scriptura sacra, distinctione explicandum est. Nam vel creator dicitur benedicere creaturæ, vel creatura creatori, vel creatura una alteri. Deus benedicit creaturæ quando illi benefacit, sive temporalia bona largiendo, quæ est benedictio veteris testamenti; sive spiritualia, quæ est novi testamenti. Creatura autem Deo benedicit, quando eum laudat, glorificat, gratias agit. Creatura creaturæ duobus modis benedicere potest, vel bene faciendo, vel bene precando. Hinc eleemosyna ab Apostolo vocatur benedictio; & nihilominus bona precatio patris super filium, & sacerdotis super populum, benedictio vocatur. Priori modo benedicit pauperi, qui dat ei eleemosynam; Benedicit & ille pauperi, qui nihil quidem largitur, sed bene precatur, dicens, Deus adjuvet te; quamvis hanc benedictionem pauperes non libenter audiant. Præsentis loci benedictio, precationem ad patrem significare videtur, qua petebat beneficium multiplicationis panum. Petebat autem ut homo, quod idem præstabat ut Deus. Hic intellectus etiam ex eo probari potest, quia quando Christus benedicebat, nondum fiebat multiplicatio panum, sed postea facta est in manibus discipulorum, & usu manducantium. Non ergo benedicere est multiplicare panes, sed multiplicationem panum benedictio præcessit, tanquam precatio pro obtinenda panum multiplicatione. Quemadmodum & in ultima cœna, benedictio præcessit prolationem horum verborum, *Hoc est corpus meum*, ipsamque proinde conversionem panis in Christi corpus. Vide annot. Matth. 26. & commentarium nostrum 1. Cor. 10. Quomodo verò facta fuerit hæc panum multiplicatio, disputant Theologi circa 2. sent. dist. 18. Vide ibi nostra. Bene perpendatur Joan. 6. v. 13. Additio Censoris.

v. 20 *Et manducaverunt omnes & saturati sunt.* Quidam contemplantur, quod manducantes ex his panibus & piscibus, perceperint ex iis saporem quemcumque vellent; sicut qui comedebant manna. Sed stulta est hæc contemplatio; Christi enim omnia miracula talia fuerunt, quæ subservirent utilitati, ac necessitati hominum; non voluptati, aut curiositati. Et in eo distinguuntur ejus miracula à falsis miraculis Antichristi, Simonis magi, & aliorum; sicut in 2. sent. diximus. De manna quoque alibi dictum. Et quidem in nuptiis præbuit vinum per miraculum, non tamen ad voluptatem, sed ad necessitatem; quia vini laborabant defectu, quod ut in nuptiis præbeatur convivis, honestas omnino postulabat.

v. 26. *Et videntes eum super mare ambulantem, turbati sunt dicentes, Quia phantasma est.* Id est, spectrum; tametsi hoc Græci, magis propriè, φάσμα vocant, non phantasma generalioris est significationis. Quo tamen vocabulo utitur etiã Marcus c. 6. hanc eandem scribens historiam.

v. 29. *Ambulabam super aquam.* Quæritur quomodo hoc miraculum factum fuerit, an suspendendo Petri corpus ne mergeretur: an verò aquas subjectas solidando? Patres nunc hujus modi, nunc illius meminerunt: utrque sine dubio possibilis Deo.

v. 33. *Qui autem in navicula erant, venerunt, & adoraverunt, dicentes: Verè filius Dei es.* Quomodo postea c. 16. tam magnificè laudatur fides Petri dicentis; *Tu es Christus filius Dei vivi*; cum hic legamus, Discipulos jam ante idipsum confessos esse; nisi quia in illa confessione, plus vidit Petrus ex revelatione Patris cælestis, quàm alii; scilicet Jesum esse Christum, eundemque Dei filium omninò propriè, id est, Patri suo consubstantialem, æqualem, Deum de Deo; quod aliis distinctè non erat cognitum; sed cogitabant filium Dei singulari quodam modo, non tamen ipsum modum animo distinguentes. Vide Annot. Joan. 1. de Nathanaële, & c. 11. de Martha.

CAPUT XV.

v. 2. *Quare Discipuli tui transgrediuntur traditionem Seniorum?* Seniores hic non intelliguntur ut sæpe alibi, præfecti, seu magistratus populi, sed majores, antiqui, qui ante nos fuerunt. Habebant enim varias traditiones à majoribus acceptas, quas vocabant δευτερώσεις, quæ partim erant præter legem à Deo datam, ut de indifferentibus, & nihil ad pietatem & proximi charitatem conducentibus; partim contra legem.

v. 3. & 4. *Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestram? Nam Deus dixit; Honora patrem tuum & matrem; &, Qui maledixerit Patri, vel Matri, morte moriatur.* Cùm addit: Et, *Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur:* significat eos, contra quos ipse loquitur, non tantum peccasse in hoc præceptum: *Honora patrem, & matrem*; verùm etiam in illam comminationem incidisse, *Qui maledixerit*, &c. Unde apparet quod qui dicebant patri, *Corbam*, ut est apud Marcum, id est, *munus quodcumque est ex me, tibi proderit*; non solum fraudabant parentes honore sustentationis debito; verùm etiam maledicebant, ideò fortè quia hoc ab eis, Pharisaïca doctrina imbutis, dicebatur cum contemptu quodam & irrisione. Nisi enim aliquid tale esset, non tam studiosè Dominus, referente utroque Evangelista, addidisset illud: *& qui maledixerit patri aut matri morte moriatur.* Quæritur autem, An illæ traditiones erant constitutæ à legitima potestate, scilicet Pontificis? Et non apparet: Videntur enim tantum fuisse quædam observationes introductæ à Scribis & Pharisæis, & consuetudine receptę; ita ut viderentur habere vim legis. Unde vocabantur *traditiones seniorum*; non autem Sacerdotum aut Pontificum. Et ita pręter defectum materiæ, erat etiam defectus potestatis legitimæ. Vide infra ad v. 9.

v. 5. *Munus quodcumque est ex me, proderit tibi.* Id est, Munus quod Deo offerre decrevi etiam tibi proderit, quia pro te offeram. Et ita, contra Dei legem, parentes fraudabantur subventione sibi debita à filiis. Hujusmodi autem non sunt Ecclesiasticæ leges; sed omnes ad nutriendam pietatem sunt institutę.

v. 6. *Et non honorificavit patrem suum.* Id est, liberum erit ei non honorare patrem, & matrem; impunè poterit non honorare; non tenebitur honorare. Quod quàm sit erroneum, manifestum redditur ex vero intellectu pręcepti de honorandis parentibus; de quo consule nostra in 3. sent. dist. 37. & ad Ephes. 6. v. 2.

v. 9. *Sine*

v. 9. *Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas, & mandata hominum.* Detorquent hæretici hunc locum, contra omnes Ecclesiasticas constitutiones, & cæremonias; quas dicunt comprehendi sub doctrinis & mandatis hominum; quia [inquiunt] ab hominibus tradita sunt, & excogitata. Quibus respondemus, Si omnia quæ præscribuntur & præcipiuntur ab hominibus, intelligenda sunt in doctrinis & mandatis hominum; igitur & leges regum ac principum quibus subjectum sibi populum in justitia continent, pertinebunt ad mandata hominum; & poterunt eodem jure damnari, quo Pharisaïcæ traditiones à Christo damnatæ sunt. Quod si absurdum est dicere [everteretur enim hoc pacto omnis disciplina reipublicæ, & omnis humana societas:] pari ratione, ne leges quidem Ecclesiasticæ, hac Christi sententia concluduntur. Vocat enim Christus doctrinas & mandata hominum, non quæcumque ab hominibus traduntur aut præcipiuntur, sed quæ ex humano corde conficta, vel ad pietatem nihil conducunt, vel etiam pietati, aut legi Dei adversantur. Utriusque exemplum habemus in textu. Ad pietatem nihil conducebat, lavare manus ante cibum: pietati autem & præcepto Dei repugnabat ea traditio, qua filios docebant dicere parentibus: Munus quodcumque est ex me, tibi proderit. Sicut quidem aliquæ hujusmodi traditiones in Ecclesia, non tamen Ecclesiasticę, sed hominum, aut collegiorum particularium v.g. quod novus Canonicus expectare debeat nescio quot annos priusquam fructus integros percipiat: quod alicubi propter unius horę absentiam fraudatur residentia currentis anni, ut vocant, & ejusdem anni fructibus. Hęc enim & multa hujusmodi excogitavit avaritia contra legem Dei, & charitatem proximi. Et tamen pro hujusmodi traditionibus, &, ut vocant, statutis majorum, multo certatur animosius, quàm pro legibus divinis, & Ecclesiasticis. Vide quæ de doctrinis hominum diximus ad Col. 2. ad illud: *Secundum præcepta & doctrinas hominum.* Itemque ad Titum 1. *Mandatis hominum aversantium se à veritate.*

v. 11. *Non quod intrat in os, coinquinat hominem; sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.* Vide Marci 7. v. 15.

v. 13. *Omnis plantatio quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur.* Videtur intelligere ipsos Pharisæos, tanquam plantationem reprobam; & succidendam; de quibus proinde non sit curandum quando scandalizantur. Habet enim consuetudo scripturæ, ut ipsos homines vocet palmites, genimina, arborem. Simile illud: *Omnem palmitem non ferentem fructum, tollet eum.* Vide annot. Ierem. 12. & similia scripturæ loca, ubi homines ipsi vocantur plantæ, germina, palmites, arbores. Sicut Ierem. 2. Amos 9. Isai. 5. & 60. Ioan. 15. Unde & probabile est Matth. 7. sic intelligi arborem. Vide ejus loci Annot.

v. 14. *Sinite illos.* Scilicet scandalizari, præcessit enim: *Scis quia Pharisæi audito hoc verbo scandalizati sunt?* Ergo quorundam scandala negligenda. Egimus ea de re latè ad Rom. 14. v. 21. itemque 1. Cor. 8. v. 13.

v. 14. *Cæci sunt & duces cæcorum.* Non est hæc constructio: Pharisæi sunt cæci, iidemque duces cæcorum: sed ista quam versio nostra planè ostendit; Cæci sunt duces cæcorum, vel cæci ducunt cæcos; cæci monstrant viam cæcis. Patet id ex Græco, ubi sic est; ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν, duces sunt cæci cæcorum.

v. 18. & 19. *Quæ autem procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem. De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ. Quæritur* quomodo hæc omnia dicantur de ore exire: nam de falsis testimoniis & blasphemiis, nullum est dubium; sed de cæteris obscurum est. Apud Marcum quidem nulla dubitatio est, nam ibi non dicitur, *de ore*, sed *de homine*, & *ab intus*, & *de corde*. Itaque hoc loco, quando dicitur, *de ore*, vel idem est quod ab intus, & de homine, ut non tam os corporale, quàm spirituale, id est, os cordis, intelligatur; Nam nec quæ de ore per vomitum, vel excreationem egrediuntur, & ejiciuntur, coinquinant hominem: Vel ad retinendam in sermone antithesim, dixit v. 11. *sed quod procedit ex ore.* Hæc autem procedunt ex corde; licet non sola, sed & alia hic enumerata. Quibus postremo loco adjunxit duo ex ore procedentia; nempe falsa testimonia, & blasphemias; quod Scribæ & Pharisæi his duobus peccatis oris maximè peccassent, & peccaturi essent in filium Dei. Itaque synecdoche est, os, pro homine.

Homicidia, adulteria; fornicationes, &c. Homicidia φόνοι, rectius quàm quædam φθόνοι, *invidiæ.* Voluit enim nominare Christus ea quæ disertè decalogo prohibentur, ut sunt quæ sequuntur; adulteria, furta, falsa testimonia. Adulteriis autem subjunxit *fornicationes*, ut eam decalogi partem explicaret, simulque falsam quorundam Judæorum opinionem corrigeret, existimantium simplicem fornicationem non esse peccatum. Quam ob causam etiam primo loco posuit *malas cogitationes*, simulque ut malorum operum fontem & scaturiginem in capite poneret. Marcus etiam habet φόνοι, cap. 7. Vide ibidem annot.

v. 23. *Rogabant eum dicentes: Dimitte eam, quia clamat post nos.* Abutuntur hoc loco hæretici contra Sanctorum intercessionem, dicentes; intercessionem Apostolorum cum muliere Chananæa rejectam fuisse. Quibus *resp.* nec planè fuisse rejectam; quia Dominus tantum eis respondit docendi gratia: *Non sum missus*, &c. &, si rejecta fuisset, non inde sequi, damnari & inutilem esse aliorum pro aliis intercessionem, quam scriptura alibi toties commendat; velut quando Apostolus, eos ad quos scribit, rogat ut pro se orent; & ubi dicitur; Orate pro invicem ut salvemini, &c. Ratio; quia discipuli non tam studio juvandi mulierem, quàm ut à molestia post ipsos clamantis liberarentur, videntur intercessisse. Unde dicunt: *Quia clamat post nos*, & præterea, quia videtur fides hujus mulieris major fuisse quam ipsorum quorundam discipulorum. Unde ei dicitur: *Magna est fides tua*; cum discipulis subinde dicatur: *modicæ fidei.* Item, voluit Dominus fidem hujus mulieris manifestari, atque elucescere discipulis, per instantiam & perseverantiam orationis. Non enim ita quærendi sunt interpellatores, ut nos ab orando desistamus: quemadmodum bene ad hunc locum admonet Chrysost. Item Christus non respondit discipulis; Frustra vos oratis pro ea; Oret ipsa pro se, & exaudiam; sed aliam dedit rationem dilatæ, vel negatæ exauditionis.

v. 24. *Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domus Israël.* Erat quidem Dominus missus ad salvandas gentes; non tamen erat missus ad gentes, sed ad populum Israël; nempe ut in eo populo nasceretur, conversaretur, Evangelium prædicaret, miracula faceret: Quorum nihil fecit apud gentes. Unde Christus fuit Apostolus Iudæorum, non gentium. Quare & Paulus eum vocat ministrum circumcisionis. Rom. 15. & ad Hebræos, id est, Iudæos, scribens, vocat eorum Apostolum cap. 3. Vide Comment. nostrum in citata loca. Non igitur repugnat huic loco illud Ioan. 10. *Alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili: & illas oportet me adducere.* Hoc enim non per se, id est, in propria persona, fecit, sed per Apostolos, quos post resurrectionem jussit ire, & docere omnes gentes. Porro quæritur, utrum oves intelligat solos electos, an quoscumque ex illo populo? Respondendum videtur quod hoc loco quivis ex eo populo promiscuè intelligatur, id est; totus populus. Nam ad eos missus fuit, quibus prædicavit; at non solis electis prædicavit, sed multis etiam reprobis, ut Scribis, & Pharisæis, licet propter electos id faceret; quia *omnia propter electos*; Tim. 2. ut ait Apostolus. Sic Apostoli non ad solos electos missi fuerunt, tam in gentibus, quàm in Iudæis. Unde Dominus ad Hierusalem reprobam; *Lapidas eos qui ad te missi sunt.*

v. 26. *Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.* At Christus ipse hoc fecit, qui regnum

Dei à Iudæis abstulit, & transtulit ad gentes; quique dixit filios regni ejiciendos foras, susceptis gentibus, qui hîc canum nomine designantur. Sed dicendum, hæc verba non parabolicè dici, sed propriè. Revera enim, in familia non est bonum auferre filiis panem, & projicere canibus. Unde tamen Christus voluit mulierem aliquid sublimius cogitare, videlicet, Iudæos esse velut filios, gentes velut canes. Quòd & ipsa intelligens, humiliter ita respondit ut se canem non negaret, & tamen catellorum more aliquid de pane filiorum percipere posse diceret. Quod si omnino istud allegoricè dictum contendas, respondebo sensum ejus accipiendum ex verbis illis præcedentibus; *Non sum missus*, &c. Sensus enim erit, nondum esse tempus tollendi regnum Dei à Iudæis, & tradendi gentibus: id enim demum post Passionem Christi, per Apostolorum prædicationem futurum erat, filiis panem illum repellentibus; juxta illud quod dixit Apostolus in Actis cap. 13. *Vobis oportebat primum*. [scilicet tanquam filiis] *loqui verbum Dei: sed quia repellitis illud, & indignos vos judicatis æternæ vitæ; ecce convertimur ad gentes*. Et c. 18. contradicentibus Iudæis & blasphemantibus excutiens vestimenta sua dixit ad eos. *Sanguis vester super caput vestrum: mundus ego ex hoc ad gentes vadam*. Responderi item potest, Christum hoc dicere ex persona Iudæorum, qui gentiles contemnebant ut canes, quasi dicat: Posset tibi objici à populo meo; Non est bonum, &c. Et tamen hæc mulier jam non erat canis; quia dicitur ei: *Magna est fides tua*.

v. 26. & 27. *Et mittere canibus. At illa dixit, Etiam Domine, & catelli edunt*, &c. Græcè utrobique diminutivè catelli; & videtur hic sensus esse: est quidem ita Domine, ut dicis; verumtamen etiam catelli non omnino negliguntur, edunt enim de micis, &c. Cæterum, qua ratione Israëlitæ fuerint filii, gentiles verò canes, exposuimus ad illud Rom. 9. *Quorum adoptio est filiorum*, & Philip. 3. *Videte canes*.

v. 28. *O mulier magna est fides tua*. Unde huic mulieri fides; quæ Syrophœnissa erat genere, à finibus suis egressa; nec Christum, nec Apostolos audiverat prædicantes; cum Paulus dicat: *Quomodo credent sine prædicante?* Et rursum: *Fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi*. Rom. 10. Respondeo quod de Christo Salvatore promisso audire potuit ex Iudæis, apud quos jam multa & certa erat expectatio Messiæ intra breve tempus venturi. Nam & mulier Samaritana hujusmodi suam & publicam expectationem clarè exposuit. Ioan. 4. Deinde, fama miraculorum Christi per omnia vicina loca jam erat pervagata: atque ita ex auditu credidit. Nam *auditus* pro fama, frequens est in sacris litteris.

v. 34. *Quot panes habetis? At illi dixerunt: Septem, & paucos pisciculos*. Inter hoc miraculum panum, & illud capitis præcedentis, multiplex est differentia. Illic quinque panes, & duo pisces: hic septem panes, & pauci pisciculi. Illic saturantur quinque millia hominum: hîc quatuor millia. Illic tolluntur duodecim cophini fragmentorum: hic septem sportæ. Denique illic panes sunt hordeacei, hîc triticei, juxta Innoc. 3. Quod autem illic plures homines paucioribus panibus saturati sunt quàm hoc loco, non defectus est virtutis Christi, sed significatio mysterii. Per illos enim significantur homines veteris testamenti, id est, carnales: per hos, novi testamenti, id est, spirituales. Nam de illis dicitur Ioan. 6. quod sequebantur Dominum quia manducaverant de panibus. Qui rectè significantur per numerum quinarium, quo comprehenditur Pentateuchus Moysi. Hi verò per quaternarium, quia lex nova, id est, Evangelica, quatuor libris Evangeliorum continetur. Et illic, quinque panes, ob dictam rationem; hîc septem, propter septiformem gratiam Spiritus sancti. Et illi quidem hordeacei, id est viliores, respectu illorum qui triticei fuerunt; quia triticeus panis convenit filiis, hordeaceus servis. Item illic pisces duo, qui numerus est imperfectus, hîc, pauci, id est, duobus plures. Illic sublati duodecim cophini propter duodecim patriarchas, in quibus carnalis populus consistebat; hîc septem sportæ, propter septiformem, ut dictum est, gratiam Spiritus sancti. Quamquam, ut annotavimus, septem sportæ plus capiunt, quàm cophini duodecim.

v. 36. *Gratias agens fregit*. Non sunt omnino diversa, gratias agere, & benedicere. Cujus rei argumentum est, quod nusquam simul ponantur, sed sæpe quod apud unum Evangelistam, vel uno loco dicitur, *benedixit*, id apud alium, vel alibi, dicitur, *gratias egit*. Additio Censoris. Confer quod hoc loco est cum his quæ sunt Marci 6. v. 41. & cap. 8. v. 6 & 7.

Significant autem orationem pro re aliqua, cum gratiarum actione; quia orationis initium esse debet gratiarum actio; ut impetret futura beneficia, qui agnoscit præterita. Sed quæritur, De quo beneficio Christus hîc egerit Patri gratias? *Respondeo*, Vel de eo quod antea semper fuerat exauditus, quomodo suscitaturus Lazarum dicit: Ioan. 11. *Gratias ago tibi quoniam audisti me*. Vel de æterno ejus decreto præsentis beneficii præstandi, quod tamen quia decretum erat præstandum per ipsius orationem, ideo adjungit precationem qua beneficium impetret.

CAPUT XVI.

v. 4. *Faciem cœli dijudicare nostis: signa autem temporum non potestis?* Quomodo eos notat quod signa temporum non dijudicent, cum dicat Luc. 17. *Regnum Dei non venit cum observatione? Respondeo*. Signa temporum adventus Christi prænuntiata erant per Prophetas: Primò, quia à Daniele tempus præfinitum erat. Secundò, quia locus Nativitatis, id est, Bethleem; quod non ignorabant Scribæ ab Herode consulti. Tertiò, quia Prophetæ passim prædixerant miracula quæ Messias erat facturus. Denique quia jam constabat, impletam Prophetiam Jacob, *Non auferetur sceptrum*, &c. Gen. 49. v. 10. Hæc signa merito debuissent observasse, & potuissent facilè; nisi eos malitia excæcasset. Reliqua vide Lucæ 17.

v. 4. *Signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ: Nisi*, Hebræo more, idem est quod [sed tantum.] Petebant enim signum de cœlo; quale non erat signum Ionæ, sed magis de mari, in Iona; vel de terra, in Christo. Sensus itaque est: Hæc generatio signum quærit de cœlo: at non dabitur eis signum de cœlo, sed tantum dabitur eis signum Ionæ prophetæ quale non quærunt, quia erit eis ingratum. Per id enim manifestè confundetur & redarguetur eorum malitia. Signum illud fuit resurrectio filii hominis. Vide Annot. Marci 8.

v. 12. *Tunc intellexerunt quia non dixerit cavendum à fermento panum, sed à Doctrina Pharisæorum, & Sadducæorum*. Vide Luc. 12. ubi fermentum vocatur hypocrisis. Sed quæri potest, Quomodo cavendum moneat à doctrina Pharisæorum, qui cap. 23. dicit: *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi. Omnia ergo quæcumque dixerint vobis, servate & facite*. Sed & Act. 23. dicit Apostolus se esse Pharisæum, filium Pharisæi, & 26. dicit secundum certissimam sectam Iudæorum Pharisæum se fuisse, nimirum hoc nomine se commendans. *Respondeo*; videtur Pharisæorum sectam ex sua origine & institutione non fuisse damnabilem, quia tantum continebat professionem majoris sanctitatis præ reliquo vulgo, unde & Pharisæi, id est, separati, dicti sunt; nec ullam privatam sequebantur doctrinam, sed à majoribus traditam retinebant. Postea verò ut fit, suas quasdam constitutiones, observationes, traditiones instituere cœperunt; & primum quidem indifferentes, & ad pietatem, nihil aut parum facientes; deinde verò etiam noxias & legi Dei contrarias; ut patet ex cap. præcedenti. Atque illa est doctrina Pharisæorum, quam hîc Dominus fermentum vocat, à quo cavendum admonet. Apostolus autem de Pharisæis loquitur secundum originem, & professionem, non secundum doctrinam accessoriam. Sadducæi autem, ab initio & ex professo hæretici erant, ut patet ex Iosepho, & Actis Apostolorum, docentes ea quibus evertebantur fundamenta veræ religionis. Quomodo

autem sit accipiendum illud: Super cathedram, vide infra cap.23.

v.14. *Alii Ioannem Baptistam.* Quomodo aliqui dicebant Jesum esse Joannem Baptistam, cum ambo vixissent eodem tempore, & proinde notum esset alterum esse ab altero diversum? *Respondeo*, Iesus Ioanne vivente nondum celebris erat; sed post ejus mortem fama ejus longè lateque spargi cœpit, unde videri quibusdam poterat (ut Herodi, qui Ioannem occiderat, nec adhuc de Iesu sciebat) Ioannem in Iesu resurrexisse; unde dicebat: *Ioannes quem ego decollavi, surrexit à mortuis; & ideò virtutes operantur in illo.* Nam & ipse Ioannes dixerat: *Me oportet minui, illum autem crescere.* Crevit autem postquam Ioannes capite fuit minutus.

v.14. *Aut unum ex Prophetis.* Scilicet, antiquis, sive anterioribus. Quod clarius expressit Lucas his verbis: *Alii verò; quia unus propheta de prioribus surrexit.*

v.16. *Tu es Christus filius Dei vivi.* Petrus hac responsione prostravit Nestorii hæresim; quando filium hominis dicit esse filium Dei. Nam de filio hominis erat interrogatus. Non ergo sunt duæ personæ, sed unus & idem est filius Dei.

Quæritur: An Petrus responderit pro se tantum, an pro omnibus? Resp. si pro omnibus intelligitur respondisse, quatenus cupiebat omnes idem secum sentire & dicere; sic verum est quod pro omnibus, aut ut Hieron. loquitur, in persona omnium, responderit ac professus fuerit. Si verò pro omnibus respondisse intelligitur, tanquam habens mandatum à cæteris idem profiteri volentibus; sic non respondit pro omnibus, sed pro se tantum: unde & non est à Domino responsum; Beati estis mei Apostoli; sed: *Beatus es Simon Bariona, quia caro & sanguis non revelavit tibi.* Quare & quod sequitur: *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus,* &c. non ad omnes Apostolos, sed ad solam Petri personam pertinere credendum est.

v.17. *Beatus es Simon Bariona.* Id est, filius Iona vel Ioanna; vide annot. Ioan.21.

Caro & sanguis non revelavit tibi. Per carnem & sanguinem significari hominem mortalem, latè ostendimus in comment. Ephes.6. v.12.

v.18. *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam. Tu es Petrus,* Allusio est ad Petri confessionem, *Tu es filius Dei vivi:* ac si dicat, Ego tibi vicissim dico, ac pro mercede reddo quod tu es Petrus, &c. Quæritur autem de quo dicatur; *super hanc Petram*; de Christo, an de Petro? Certum quidem est Christum esse Petram Ecclesiæ solidissimam; dicente Apostolo, 1. Cor. 10. *Petra autem erat Christus*; Et Ephes. 2. *Ipso summo angulari lapide Christo Iesu:* Sed sicut Christus solus Pastor, cujus tamen participatione etiam alii sunt Pastores; & sicut Christus fundamentum Ecclesiæ, cujus tamen participatione etiam Apostoli duodecim Apoc.21. dicuntur esse fundamenta civitatis Dei, atque ita in multis aliis: sic nihil repugnat, imò sensus communis nobis suggerit, Petrum esse & hîc dici Petram, super quam ædificanda esset Ecclesia; tametsi principaliter ædificata sit super Christum. Ædificata super Christum, quia Christus merito passionis suæ, gratiam fidei, ejusque firmitatem, ac soliditatem toti communicat Ecclesiæ. Super Petrum, quia Petrus ministerio potestatis sibi à Cristo traditæ, Fratres suos, id est, Ecclesiam universam, in fide confirmat. Neque hoc loco distinguenda sunt Petrus, & Petra, cum apud Hebræos vel Syros (quo sermone Christus utebatur) sit vocabulum prorsus idem; velut si dicatur; Tu es Petra, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam. Et sensus est, Ego te voco Petram; & super hanc Petram, id est, super te, tanquam firmam & immobilem Petram, ædificabo Ecclesiam meam; quia videlicet, tuo, ac successorum tuorum ministerio, in fide stabilis permanebit; ita, ut portæ Inferi, id est, adversariæ potestates gentilium, & hæreticorum, nunquam adversus eam prævaleant, nunquam eam expugnare possint. Si

A ad Christum referas; omninò torta ac violenta erit interpretatio, imò sermo sophisticus. Cum enim præcedentia, & sequentia Petro dicantur; qui convenit, ut hoc medium de alio accipiatur? Quin potius ejus quod præcedit est explicatio, dat enim rationem nominis impositi, docens quomodo sit Petra, & quid super ea Petra sit exstruendum. Quasi ergo sic loquitur; Tu es rupes, Tu es Petra; super quam ædificabo Ecclesiam meam. Et tibi, quem dixi rupem, dabo claves. Vide de hujus loci expositione ac germano sensu, Bellarminum lib.1. de Rom. Pont. cap.10. & 11. ubi & multas Patrum citat sententias; quibus Petrum, Petram esse Ecclesiæ demonstrant. Vide etiam quæ diximus 1. Petri 1. v.1. & 2. Epistolæ cap. item 2. & v.1.

B v. 18. *Et portæ Inferi non prævalebunt adversus eam.* Scilicet Ecclesiam, idque propter petræ firmitatem, super quam Ecclesia sit ædificata, hujusmodi enim est, ut portæ Inferi non sint prævalituræ.

v.19. *Et tibi dabo claves regni cœlorum; Et quodcumque ligaveris.* Sciendum quod sicut Christus principaliter est petra, fundamentum, caput, Princeps, pastor Ecclesiæ, Simon autem Petrus hæc eadem est secundariò, ità quoque Christo principaliter competit habere claves regni cœlorum, id est, potestatem gubernandi Ecclesiam; & ligare, & solvere, claudere, & aperire, juxta id quod habetur Apoc.3. *Qui habet clavem David, qui aperit, & nemo claudit, claudit, & nemo aperit.* Et secundariò hæc eadem competunt Petro, ut Christi ministro & vicario: Imò competunt etiam cæteris Apost. Episcopis. & Sacerdotibus Christi, prout quisque de potestate ea communi-

C cat. Vide Annot. Apoc.3. Cæterum non est vis facienda in numero: Nam hujusmodi potestatem scriptura modò nomine clavis, modò clavium, designat. Numero singulari, Isai.22. & Apoc.3. de Christo, *qui habet clavem David*; id est, domus David, & aptè dicitur clavis domus, quia una clave solet domus aperiri: claves autem regni; quia regnum multis constat civitatibus, quarum unaquæque suam habet clavem, qua claudatur & aperiatur. *Quæritur:* Quid per regnum cœlorum intelligatur; an Ecclesia, ut passim in novo testamento, an cœlum beatorum: Et videtur omninò intelligi Ecclesia, ut sensus sit: Dabo tibi claves, id est, potestatem, & administrationem super totam Ecclesiam. Sic Iansf. Hunc sensum etiam Sectarii quidam reddunt. Potestas autem illa ex parte exprimitur

D sequentibus verbis; *Et quodcumque ligaveris super terram*, Ubi non dicitur, ligatum erit in regno cœlorum, sed in cœlis, id est, divino judicio. Non est autem dicendum quod quilibet Episcopus, aut Parochus acceperit claves regni cœlorum; quia licet habeat claves Ecclesiæ vel parochiæ suæ particularis: non tamen Ecclesiæ universalis, quæ sola vocatur Regnum; particulares enim Ecclesiæ sunt velut unius regni Provinciæ vel regiunculæ. Porro potestas hîc promissa Petro, datur ei, & exhibetur, Ioan. ult. quando ei dictum est; *Pasce oves meas:* Hîc promitti tantum, disertè testatur Hieron. in commentario.

Et quodcumque ligaveris, &c. Non dicit; Et quodcumque clauseris, erit clausum; & quodcumque aperueris, erit apertum; cum id magis dicendum videretur, quia clavium metaphora usus erat; Sed voluit Dominus pluri-

E bus metaphoris excellentiam, & amplitudinem potestatis, quam Petro promittebat, declarare; ut per quam & elausa aperiat, & aperta claudat; itemque ligata solvat, & soluta liget. Quibusdam enim actibus hujus potestatis magis convenit similitudo claudendi & aperiendi; quibusdam verò magis similitudo ligandi & solvendi. Aperit enim admittendo credentes ad Ecclesiam; claudit, repellendo non credentes; ligat, imponendo satisfactiones, & vinculo excommunicationis innodando, & leges sanciendo; solvit, satisfactiones per indulgentiam relaxando, ab excommunicatione absolvendo. Item, claudere & aperire, ad res tantum referri potest, ligare & solvere etiam ad personas.

v.20. *Tunc præcepit Discipulis suis, ut nemini dicer.*

rent quia ipse esset Christus. An ita præcepit, ut illis dicere vel prædicare non liceret, Iesum esse Christum, quomodo proximo capite præcepit tribus Discipulis, ne cuiquam dicerent visionem, donec resurrexisset à mortuis? An verò ita, quomodo quibusdam à se sanatis præcepit ne cuiquam dicerent; qui rem factam diffamantes, non leguntur reprehensi? Sanè hinc apparet, Discipulos Christi quando missi fuerunt ad prædicandum per Judæam, Matth. 10. & Luc. 10. non prædicasse Iesum esse Messiam. Frustra enim id hoc loco, id est, multò posterius, prohiberetur, si jam antè prædicando ab ipsis publicatum fuerat; sed, sicut ibi præceptum fuit, prædicasse quod appropinquaret regnum cœlorum. Qua tamen in re tacitè continebatur prædicatio adventus Messiæ. Vide Annot. Luc. 9. & Marc. 8.

v. 23. *Vade post me satana.* (Satan) significat adversarium, id est, qui resistit, aut obstat in re aliqua; sicut quando dicebat David ad filios Sarviæ, *Cur efficimini mihi hodie in Satan?* 2. Reg. 19. Item: *Non est Satan, neque occursus malus*, 3. Reg. 5. *Non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.* De hac Dei sapientia, & ei contraria hominum sapientia, latè egimus in comment. 1. Cor. 2. v. 6. & 14.

v. 28. *Sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec, &c. Quidam.* Scilicet, Petrus, Jacobus, & Joannes; qui consequenter narrantur interfuisse Transfigurationi Domini. Ita sentit Aug. ser. 69. de diversis. Quid vero phrasi scripturæ sit gustare mortem, exposuimus in comment. Heb. 2. ad illud, *pro omnibus gustaret mortem.*

CAPUT XVII.

v. 1. *Et post dies sex assumsit Iesus.* Sic etiam Marcus: At Lucas hoc modo; *Factum est autem post hec verba fere dies octo, assumpsit, &c.* Facilis est conciliatio. De qua vide annot. Luc. 9.

v. 2. *In montem excelsum.* Franc. Lucas opinatur Libanum montem significari, idque probat ex circumstantia historiæ Evangelicæ. Pro Thabor facit, quod videatur hæc transfiguratio facta in Galilæa, quia infra dicitur hoc eodem capite. *Conversantibus autem eis in Galilæa:* At mons Tabor, in medio Galilææ situs est. Cæterum pro Libano facit, quod ex superiori capite appareat factam hanc transfigurationem non procul à Cæsarea Philippi, in iis enim partibus erat Jesus quando Petro promisit claves regni cœlorum, nec usque ad hunc locum significatur ex iis partibus recessisse. At Cæsarea Philippi sita est ad radices montis Libani. Quem etiam Authores altissimum prædicant. Vide Hieron. in locis Hebr. Nota etiam Marcum statim post historiam transfigurationis, & continuo subsecutæ curationis lunatici, quæ ad ejusdem montis pedem facta est, subjicere: *Et inde profecti prætergrediebantur Galilæam.* Unde profectò apparet ea quæ superius narraverat, non in Galilæa fuisse gesta, sed alibi. Cùm his etiam Lucas conferendus, qui transfigurationis historiam recitat statim à confessione Petri facta in partibus Cæsareæ Philippi. Huc etiam adferunt Prophetiam de gloria Libani, apud Isai. c. 35. *Gloria Libani data est ei, decor Carmeli & Saron.* Moxque sequitur: *Ipsi videbunt gloriam Domini, & decorem Dei nostri*, & c. 60. *Gloria Libani ad te veniet.* Ubi etiam subjungitur: *Et locum pedum meorum glorificabo.* Quamquam has Scripturas in alium sensum ad litteram interpretati sunt doctissimi authores. Baronius communem sequitur opinionem, quod fuerit mons Thabor, S. Hieron. super Ozeæ 5. hunc montem describit, & dicit à septuaginta vocari Itabyrium; ea ratione qua Hebræa nomina Græco sermone declinant; ut dum pro Edom dicunt Idumęam. Beda item in libro de locis sanctis cap. 17. scribit Thabor esse montem in quo Petrus dixit, *Faciamus hic tria tabernacula*; & altitudinem ejusdem montis describit. In Concilii quoque Florentini procemio, Græci dicunt Christum in monte Thabor resplenduisse; & Ecclesia in festo transfigurationis Domini pro antiphona canit: *Thabor & Hermon in nomine tuo exultabunt.* Vide Iansen. concord. Evang. c. 67. & F. Lucam in hunc locum.

v. 2. *Moyses & Elias.* Difficulter explicari potest, quomodo Moyses apparuerit, & locutus fuerit cum Iesu, si non fuit resuscitatus. Nam animæ separatæ non habent vim neque formandi sibi corpora, neque ea movendi ad locutionem, cæterasque vitalibus similes operationes: sicut habent Angeli. Si ergo totum factum est Angelico ministerio, sicut solet fieri in hujusmodi apparitionibus, quid ibi egit anima Moysi? An verò dicendum, apparuisse Moysen, quia Angelus in assumpto corpore tali, quale habuerat Moyses, repræsentavit Moysi personam etiam in sermone? At sic, verè ibi Moyses præsens non fuit, neque secundum animam, neque secundum corpus. Unde, qui sentiunt Moysen ad horam fuisse resuscitatum, ut gloriæ Domini sui serviret; probabilius sentire videntur. Nec inde quidquam sequitur absurdi; quia potuit corpus illud rursum statim sine dolore deponi. *Sed* unde discipuli sciebant eos esse? An ex pictis eorum imaginibus, ut quidam putant? Non est verisimile pictas ad vivum imagines eorum, post tantum tempus, & tantas populi mutationes, fuisse servatas apud Judæos. Sed id cognoverunt ex colloquio eorum cum Christo; de quo Lucas ait, *quod dicebant excessum ejus*, &c. cap. 9.

v. 11. *Elias quidem venturus est.* Similiter de Antichristo dicit Joannes 1. Epist. c. 2. *Antichristus venit*, id est, venturus est, Sicut ergo venturus adhuc denuntiatur Antichristus hujusmodi sermone: ita & Elias. Vide annot. Marci 9. & hîc S. Hieron. & nostrum comment. dicto loco 1. Joan. 2.

v. 14. *Quia lunaticus est.* Quo sensu lunaticus dicatur, vide Jansen. diligenter exquirentem cap. 68. Concord. Evangel.

v. 18. & 19. *Tunc accesserunt discipuli ad Jesum secreto, & dixerunt: Quare nos non potuimus ejicere illum? Dixit illis Iesus, Propter incredulitatem vestram.* Notat Chrys. eos Apostolos qui in fide firmiores erant, videlicet Petrum, Jacobum & Joannem, non adfuisse; erant enim cum Christo in monte. Sed & hoc notandum non tantùm propter incredulitatem petentium, sed etiam eorum à quibus petitur, miraculorum effectum impediri. Incredulitatem hæretici intelligunt eam, qua non certò quis credit se consecuturum quod petit; sed dubitat utrum exaudietur. Sed huic expositioni textus manifestè repugnat. Addit enim Dominus; *Hoc genus non ejicitur nisi per orationem & jejunium.* Unde sequitur, quod etsi discipuli certam habuissent persuasionem ejiciendi dæmonium; non tamen ejecissent non adhibito jejunio & oratione: Proinde falsa fuisset illa eorum fides. Incredulitatem ergo non aliam intelligere debemus, quàm eam quæ repugnat fidei de omnipotentia ac divinitate, vel de promissione Christi Salvatoris; in cujus virtute conabantur dæmonium ejicere. Quam tamen fidem Christus vult conjunctam esse cum oratione & jejunio, ut ad miraculum efficiendum valeat.

Si habueritis fidem sicut granum sinapis. Non est sensus, si habueritis tantillum fidei, quantulum est granum sinapis, ut respiciatur ad quantitatem illius grani; quod perexiguum est: Sed sensus est, Si habueritis fidem tam fortem, quàm est granum sinapis, ut ad fortitudinem seu virtutem illius grani respiciatur, de quo supra cap. 13. *Simile est regnum cœlorum grano sinapis.*

v. 20. *Hoc autem genus non ejicitur, nisi per orationem & jejunium.* Aliud impedimentum, propter quod non potuerunt hoc dæmonium ejicere, quidam, inter quos Dominicus Sotus 4. dist. 19. q. 2. art. 3, intelligunt hîc requiri jejunium & orationem ex parte obsessi. Sed certè non apparet hoc Christum velle; cum plerumque obsessi ita sint corpore malè affecti propter vexationem dæmoniacam, ut magis fomento ac bono nutrimento egeant juvari, quàm jejuniis macerari. Et ex Marco satis apparet, ad discipulos, id est, ipsos ejicientes, hoc referendum esse: ut hîc significetur alterum impedimentum ejectionis dæmonum ex parte eorum per quos ejiciendi sunt: & id quidem speciale. Nam superius impedimentum

generale erat ad omnem curationem, aliamve miraculi operationem, quæ imprimis fidem requirit. Hoc autem, speciale est, quia ut ait Dominus: *hoc genus non ejicitur,* &c. Id est, dæmones ita sævi & immanes, qualis erat qui hunc puerum occuparat, non facilè ejiciuntur, sed tantum præmissis jejuniis & orationibus, quibus tantum beneficium à Deo impetretur. Hinc quoque discimus alios dæmones aliis peiores & sæviores esse; *Non ejicitur:* Marcus; *in nullo potest exire.*

v.23. *Accesserunt qui didrachma accipiebant —— Magister vester non solvit didrachma?* Utrobique (*didrachma*) pluralis est numeri, ut Græca manifestè docent: Ac sensus prioris est, Accesserunt publicani, qui ea tributa quæ didrachma vocabantur, principis nomine exigebant. Posteriores autem; Magister vester an non solet solvere tributa, quæ vocantur didrachma? An ab iis solvendis aliqua ratione exemptus est? Dicit ergo plurali numero, *didrachma*, quia sæpius solvendum erat didrachmum. De quo vide Jansen. Idem docet etiam Petrum debuisse, quia viritim solvebatur, non domesticatim. Sed esto quod viritim solvi debuerit, si quis tamen paterfamilias liber erat & exemptus, videtur ejus causa, familiam quoque totam exemptam esse oportuisse, præsertim si filius Regis esset; quod etiam tandem indicat Jans. & ita rectè plurali numero dicitur: *Vt autem non scandalizemus eos.* Quia nec Petrus, nec cæteri discipuli illo casu debebant. Franciscus Lucas dicit pro templo collectum fuisse: Sed non apparet, quia Christus loquitur de Regibus terræ: & Publicani constituebantur nomine Cæsaris: ideoque erant exosi. Et apparet quod fuerit tributum itinerantium, quia exactum cum intrâssent Capharnaum. Res expendatur. Certè illud: *Reges terræ,* valde urget, ut de prophano tributo intelligatur. Cardinalis Baron. tom. 1. Annal. ad annum Christi 33. docet didrachma solvi solitum ex lege ad usum tabernaculi, quod postea, templo destructo, versum ad usum Capitolii ex edicto Cæsaris. Ac sanè probabiliter id docet, authorem citans Josephum.

v.25. *Ergo liberi sunt filii.* Felisius in 7. Præcept. c.6. ait quod Christus erat liber à tributo, quia secundum humanam naturam erat filius Davidis. Sed hoc non videtur consequens; quia non omnes qui sunt ex stemmate regio sunt liberi à tributo; sed tantum rex cum sua familia, & quibus præconcessum est id privilegium. Unde rectius ad divinam Christi naturam hoc spectare videtur, ut omnes ferè exponunt: quia nimirum erat naturalis Dei filius. Nemo enim tradit quod Joseph & Maria non tenebantur solvere censum nisi ad vitandum scandalum.

v. 26. *Vt autem non scandalizemus eos.* Vide comm. Gal. 4. *factum sub lege* Colligunt hinc quidam legem humanam tantum obligare ubi est periculum scandali, non autem in conscientia. Quibus respondendum: aliud esse de Christo, ejusque familia, cui præerat jure œconomico: aliud de cæteris fidelibus. Oportebat enim Christum, filium Dei, & per consequens ejus familiam liberam esse à tributis: nec jure humano constringi poterat, atque inde dixit: *Ergo liberi sunt filii.* Sed Christo mortuo, illa familia desiit eum temporaliter habere præfectum; Unde nec Apostoli, nec eorum successores, aliique fideles dici possunt hac ratione soluti & liberi à legibus politici magistratus. Christus tamen cum sua familia etsi ad solvendum tributum non teneretur, voluit, ad evitandum scandalum infirmorum, tributum præstare. Unde Aug. epist. 239. Notat Dominus (inquit) aliud jus, quo nihil tale debebat; sed eo jure solvebat, &c. nempe ad vitandum scandalum infirmorum: sicut Paulus à Corinthiis non accipiebat debita stipendia. Sed cur etiam pro Petro dari tributum jussit, cum ad scandalum vitandum sufficeret pro se solo dari tanquam capite familiæ? Unde tantum dictum fuerit à Publicanis: Magister vester non solvit didrachma? *Resp.* Factum id, tum abundantioris cautelæ causa, quia plus dando, magis vitavit scandalum, tum propter mysterium, ut significaret Petrum

A totius familiæ Christianæ caput à se aliquando instituendum. Vide S. Hieron. in Commentario, & nostras annotat. Luc. 2. & 23. & Gal. 4. loco supra citato.

v. 27. *Invenies staterem.* Stater valebat duo didrachma, id est, quatuor drachmas, ut restatur S. Hieron. in Ezechiel. 4. Alterum ergo didrachmum pro se dari jussit, alterum pro Petro. Ideo verò tantum quærebant, Magister vester non solvit? &c. non autem, Vos non solvitis? quia satis intelligebant si magister exemptus est; domesticos quoque ejus exemptos censeri.

Illum sumens da illis pro me & te. Cur non etiam pro aliis discipulis; quandoquidem viritim dabatur didrachmum? An cæteri discipuli tunc ibi non erant? sequitur enim initio cap. seq. *In illa hora accesserunt discipuli ad Jesum.* An pro cæteris soluta sunt didrachma ex loculis
B Judæ? causa autem mysterii, seorsim Dominus solvere voluit pro se & Petro; & quidem per miraculum. Vide Franc. Lucam, qui dicit cæteros inopiæ causa fuisse excusatos.

CAPUT XVIII.

v. 1. **Q***Vis putas major est in regno cælorum?* Regnum cœlorum vocant, quod Christus prædicabat; ignorantes tamen quale illud futurum esset Imaginabantur enim regnum quoddam hujus mundi. Christus autem respondens illis: *Nisi conversi fueritis, & efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum cælorum;* Distinctè loquitur de suo regno cælesti & spirituali quale erit post hanc vitam. In hac enim vita potius est militia, quàm regnum.

v. 2. *Et advocans Iesus parvulum.* Hic (parvulus) non
C significat infantem qui nec loqui, nec incedere possit, sed grandusculum, qui vocatus possit venire, qui & credere possit. Unde dicitur infra: *Qui scandalizaverit unum de pusillis istis, qui in me credunt.*

v. 3. *Nisi conversi fueritis.* Scilicet, ab ista vestra ambitione, quâ superiorem quæritis locum in regno meo. Non significatur ambitionem hanc in illis fuisse damnabile peccatum, per quod essent à Deo aversi; sed tale tamen quod gravem mereretur increpationem, & à quo tanquam malo ad bonum ei oppositum, id est, humilitatem essent convertendi: aliter enim fieri non posset, ut intrent in regnum cœlorum. Nam & venialia peccata suo modo ab ingressu regni cælestis hominem impediunt. Nihil enim coïnquinatum in illud intrabit.
D *Et efficiamini sicut parvuli; non intrabitis in regnum cælorum. Quicumque ergo humiliaverit se sicut parvulus iste, hic est maior in regno cælorum.* Duo hic quæruntur: primum, quomodo parvuli discipulis Christi proponantur imitandi, cum discipuli fuerint meliores & sanctiores parvulis, quorum sensus multa adhuc vanitate occupatus est; neque habere videntur humilitatis virtutem, sed tantùm ejus quandam in moribus similitudinem. Alterum: Quomodo posterior sententia non repugnet priori; cum prior sententia simpliciter excludat à regno cœlorum, eum, qui non fuerit effectus ut parvulus, posterior autem neget majorem esse in regno cœlorum, & proinde concedere videatur esse eum posse in regno cœlorum, licet non majorem. Nam & sic interrogaverant discipuli: *Quis putas maior est in regno cælorum?* Ad primum videtur respondendum; parvulos proponi imitandos, hac ratione ut sicut in iis est propter ætatem humilitas, &
E simplicitas, & placabilitas quædam naturalis; ita adulti dent operam ut eadem habeant ex virtute. Quomodo etiam ad formicam piger remittitur à Sapiente; & Christus eos qui superfluâ laborant crastini sollicitudine, remittit ad lilia agri & volucres cœli; quia etiam à rebus sensu vel ratione carentibus exempla virtutum possunt desumi, propter virtutum quasdam in iis naturales similitudines. Quod enim Christus non velit parvulos esse imitandos, quomodo ipse se imitandum præbet quando ait: *Discite à me quia mitis sum & humilis corde:* & quomodo sancti homines imitandi proponuntur, sicut ait Paulus, *Imitatores mei estote, sicut & ego Christi;* inde liquet, quia sequenti cap. cum dixisset: *sinite parvulos venire ad me,*

& nolite prohibere eos : non addidit, quia illorum est regnum cœlorum, sed *quia talium est regnum cœlorum*, id est, eorum qui se humiliaverint sicut parvuli, & Apostolus 1. Cor. 14. ait : *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote.* Quia videlicet parvuli propter rerum inexperientiam, adhuc malitiæ, id est, doli, sunt expertes.

Ad alterum dicendum apparet, quod priori sententia regnum cœlorum intelligitur fœlicitas beatorum, quam nemo intrat, nisi effectus fuerit ut parvulus, quomodo dictum est : *Nisi abundaverit iustitia vestra plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum.* Posteriori verò, Ecclesia præsentis sæculi : non enim ibi loquitur de intrando, sed præsupponit intrasse, & de eo pronunciat, ut sensus sit : Qui se humiliaverit sicut parvulus iste, is in Ecclesia præsenti coram Deo, major, dignior, & melior est, licet fortè hominibus contemptibilis appareat. Unde etiam colligitur Ecclesiam constare bonis & malis, humilibus, & superbis. Qui enim non se humiliaverit, sed per ambitionem locum quæsiverit altiorem, hic minor est in regno cœlorum. Similiter Dominus loquitur cap. 5. *Qui solverit unum de mandatis istis minimis*, vide annot. ejus loci.

v. 7. *Væ mundo à scandalis.* Scilicet, activis; quia sequitur : *væ homini illi per quem scandalum venit.* Videtur esse sensus : væ mundo : quia per scandala replebitur iniquitate: & necesse quidem est ut scandala veniant, quia per malitiam hominum multa passim sese offerunt mala exempla ; sed illis maximè væ per quos mundus scandalizabitur. Unde prius væ videtur pertinere ad mundum scandalizatum, posterius ad homines scandalizantes.

Necesse est enim ut veniant scandala. Luc. 17. *Impossibile est ut non veniant scandala.* Vide ejus loci annot.

v. 8. & 9. *Bonum est tibi ad vitam ingredi debilem vel claudum, quam duas manus, vel duos pedes habentem mitti in ignem æternum*, & iterum, —— *Bonum est tibi unum oculum habentem in vitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.* Quamvis absolutè melius sit debilem vel claudum, vel luscum esse in regno cælesti, quàm integris membris & sensibus esse in gehenna : Non hoc tamen istis sententiis significatum est, sed hoc potius, melius esse homini si in hoc sæculo debilis sit vel claudus, vel luscus, postea ingressurus vitam æternam, ubi omnis defectus & deformitas tolletur: quàm si in hoc sæculo membra omnia habeat integra, postea mittendus in gehennam, ubi nihil ei prosit membrorum integritas, in quibus æternum sit cruciandus. Hinc autem intelligendum, in universum melius esse homini, si in hac vita careat auxiliis hominum, aut rerum sibi multum necessariarum, quæ tamen ei futuræ sint occasiones ruinæ : sicque liber à scandalis, ad vitam perveniat : quàm si copiam talium auxiliorum habens, per ea scandalizetur & pereat.

v. 10. *Videte ne contemnatis*, &c. quia *Angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris.* Vis probationis conversione propositionis probantis, melius perspicietur; hoc modo : *Ne contemnatis*, &c. quia qui semper adstant Patri meo & assiduè faciem ejus vident, sunt istorum parvulorum Angeli. Ex quo intelligitur eorum dignitas. Hic agnoscitur usus conversionis dialecticæ. Colligitur præterea ex hoc loco unumquemque hominem habere Angelum custodem. De quo plura in 2. sent. dist. 11.

v. 12. *Relinquit nonaginta novem in montibus.* Apud Lucam, *in deserto*, sed nulla est dissensio, præsertim cum sermo sit tantùm parabolicus. Oves in montibus, humiles sunt in excelsis. Tales sunt Angeli in cælo, id est, in summa excellentia, naturæ, gratiæ & gloriæ : nihil sibi arrogantes, sed omne bonum suum perfectè transcribentes Deo creatori : & beatificatori suo. *In deserto*, quia cœlum à ruina Angelorum malorum usque ad Christi passionem tanto numero civium suorum vacuatum, quasi desertum magna ex parte remansit, donec in eorum locum homines per Christum redempti, reducerentur.

v. 14. *Sic non est voluntas ante Patrem vestrum, qui in* A *cælis est, ut pereat unus de pusillis istis.* Hesselius & Iansf. ad solos electos referunt. Vide si placet nostrum comm. ad illud 1. Tim. 2. *Qui vult omnes homines salvos fieri*, itemque 2. Pet. 3. *Nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reverti.*

v. 15. *Si peccaverit in te.* Intelligit quidam *in te*, id est, coram te, vel te sciente, quia si tantum correptio præcipitur dum contra nos peccatur, videbitur fieri studio vindictæ magis quàm charitatis. Sed satis constat, *in te*, idem esse quod contra te ; Nam & postea Petrus quærit: *quoties peccabit in me frater meus?* Quod omninò intelligendum, contra me : quia additur : *& dimittam ei?* Nempe contra me peccanti. Neque consequens hinc est, eos qui, vel in alios, vel in seipsos tantum, peccant, non B esse à nobis corripiendos : quia hoc intelligendum relinquitur ex paritate rationis. Ideo autem tantum nominat peccantem in te, quia de eo peccato tibi certius constat. Sensus sententiæ. Ne retineas offensam in animo, & vindictam cogites : sed magis stude ex charitate, ut fratrem qui in te peccavit, corrigas, adhibita benigna admonitione. Ita reddes ei bonum pro malo. Sic Levit. 19. *Non oderis fratrem tuum in corde tuo, sed publicè argue eum.* De sensu hujus loci vide Dom. Bannes agentem. 2. 2. quæst. 33. art. 2.

Corripe inter te & ipsum solum. Quomodo huic non contrarietur illud B. Pauli 1. Tim. 5. *Peccantes coram omnibus argue*, vide nostrum comment. ibid. *Si te audierit, lucratus eris fratrem tuum.* Similia loca sunt Rom. 11. v. 14. 2. Tim. 4. v. 16. & Jacobi 5. v. 20.

v. 16. *Si te non audierit, adhibe tecum adhuc unum aut* C *duos.* Videtur omnino loqui de peccato quod pluribus innotescere potest, saltem per iterationem facti ; & sic intellexit Aug. in Regula, quamvis Thomas aliter sentiat. Nam si est omnino occultum, quod tu solus scias, nec iteretur : quomodo adhibebis testes coram quibus eum moneas? &, qua utilitate : cum ille offensus proditione occulti sui peccati, magis te odio sit habiturus ob injuriam, & palam negaturus se fecisse? Nec obstat quod dicit Aug. Ne vulnus putrescat in corde: Id enim cavendum quantum in nobis est ; Et secundum Aug. cavetur, quando peccatum iteratum innotescit aliis. Res tamen examinetur ; propter peccata occulta, sed communitati vel Ecclesiæ, vel reipublicæ, perniciosa. Vide Iansf. Franc. Lucam, & Hesselium.

v. 17. *Quod si non audierit eos : dic Ecclesiæ. Si autem* D *Ecclesiam non audierit : sit tibi sicut Ethnicus & Publicanus.* Controversia est inter Catholicos & Hæreticos quid nomine Ecclesiæ intelligendum sit. Joan. Hus, & eum secuti hæretici nostri temporis definiunt Ecclesiam, prædestinatorum universitatem : Catholici definiunt societatem eorum qui per rectam fidem & Sacramenta sibi mutuò cohærent. Hanc controversiam jam anteà sustulit sententia Christi, dicentis ; *Dic Ecclesiæ.* Si enim crimen fratris deferendum est ad Ecclesiam : oportet ergo eam notam esse manifestam, visibilem, & accessibilem. Talis autem esse non potest cœtus prædestinatorum ; cum soli Deo notum sit qui prædestinati sint, qui reprobi. Non ergo prædestinatorum societas intelligenda est nomine Ecclesiæ, sed societas eorum, qui, quam habent Christianam fidem profitentur. Ea autem societas non est occulta : cum professio fidei per doctrinam publicam & usum Sacramentorum, eam satis quotidie manifestet.

E Dicitur autem Ecclesiæ, quando dicitur alicui præfectorum Ecclesiæ : sicut defertur ad civitatem, quando ad senatum defertur ; & ad Imperium, quando ad Imperii caput, id est, ad ipsum Imperatorem. Sicut enim in homine, caput & loquitur & audit pro toto corpore : ita in republica rex aut princeps, aut magistratus, audit & respondet de publicis negotiis nomine totius communitatis.

v. 17. *Sit tibi sicut ethnicus & Publicanus*, id est, eo loco quantum ad conversationem externam, quo vos Judæi habere soletis ethnicos & publicanos : cum quibus ne colloquium quidem habere sustinetis. Vide nostra in 4. sentent. dist. 18. itemque in 1. Cor. 5.

v. 18. *Quæcumque alligaveritis super terram.* Promis- A sio est potestatis ligandi & solvendi, sicut & suprà c. 16. quando similia verba Petro dicta sunt. Et quidem ubi Petro datum sit quod illic promittitur, non est obscurum: constat enim illis verbis datum esse Joan. 21. *Pasce oves meas.* Sed ubi datum cæteris Apostolis quod hic promittitur? An illis verbis Joan. 20. *Sicut misit me Pater, & ego mitto vos?* Certè pars potestatis data est verbis eodem loco sequentibus: *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis.* Sed etsi nusquam legeremus datam esse; non tamen fas esset nobis dubitare, quin Christus quod promisit, impleverit. Vide annotat. dicto loco Joan. 20. Egimus de hac Apostolorum potestate in 4. d. 14. Cæterum hinc non sequitur cæteros Apostolos in hac potestate æquales fuisse ei cui dictum est cap. 16. *Quodcumque ligaveris*; velut si pluribus dictum esset, Vos eritis B principes Ecclesiæ; non censeretur unusquisque eorum totius Ecclesiæ princeps futurus; sicut si uni, & quidem coram cæteris dictum esset, Tu eris princeps Ecclesiæ: tu reges populum meum. Item rex in longinquam regionem profecturus diuque abfuturus, uni dicat: Te constituo gubernatorem regni mei; & postea ipsi simul cum aliis dicat: Vos constituo gubernatores regni mei, debet intelligi, illum cui soli dictum fuerat, cæteris in gubernatione regni esse præpositum, ut quendam universalem, maximè si addat & alia verba id expressius significantia, ut Matth. 16.

v. 21. *Domine quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei?* Loquitur de fratre post peccatum culpam agnoscente, & veniam rogante. Sic enim præcipit C Dominus. Luc. 17. *Si pœnitentiam egerit, dimitte illi. Et si septies in die peccaverit in te, & septies in die conversus fuerit ad te, dicens, pœnitet me: dimitte illi.* Sic etiam hoc capite, in subjecta parabola, servus nequam arguitur quod conservi sui, rogantis se, non fuisset misertus. Quare & clausula illa parabolæ: *Sic & Pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus suis:* de eo fratre loquitur; qui facti pœnitens veniam rogat. Ex quo tamen non est consequens non præcipi nobis ut dimittamus fratri nondum pœnitenti, sed adhuc in mala voluntate & actu nocendi perseveranti. Si enim jubemur orare pro persequentibus & calumniantibus nos: Matth. 5. jubemur & dimittere, quantum in nobis est: hoc enim significant istæ orationes Christi & Martyris ejus, pro interfectoribus suis: D *Ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.* Verùm hoc cum sit majoris perfectionis, non ita præcipitur, ut si non fiat, non exaudiatur oratio precantis, *Dimitte nobis debita vestra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris,* id est, dimitte nobis petentibus, sicut & nos dimittimus iis qui nos rogant. De quo vide annot. supr. cap. 6. Quod autem dicit Author Sermonis inter homilias Patrum, feria 3. post Dominicam 3. Quadragesf. nos non posse dimittere iis qui permanent in inimicitia, non videtur benè dictum. Nam dimittimus eis, ad sensum scripturæ & orationis Dominicæ quando petimus, ut Deus non vindicet. In quo includitur ut inspiret eis Deus pœnitentiam, qua peccatum suum agnoscant, & veniam petant.

v. 31. *Videntes autem conservi ejus quæ fiebant, contristati sunt valde. & narraverunt domino suo.* Laudandi igitur sunt qui pio zelo peccata fratrum suorum, quæ vident aliter corrigi non posse, & in detrimentum publicæ disciplinæ cedere, ad superiorem referunt, corrigenda, aut punienda; tantum abest ut delatorum vocabulo sint infamandi.

v. 34. *Quoadusque redderet universum debitum. Quæritur:* Quo jure potuerit exigere debitum remissum: cum debitum remissum jam non debeatur? Nam ipsa remissione solvitur obligatio. An aliquo jure humano redit obligatio, propter insignem ingratitudinem? At ea ingratitudo intelligitur in benefactorem; non autem in alium. An non omnino in alium, quæ fuit in conservum, id est, ejusdem domini servum: ut ea ingratitudo redundaverit in dominum? Potest etiam dici quod illa debiti remissi exactio, fuerit punitio ingrati facta per dominum, quatenus Rex erat: cujus est, malos, improbos, ingratos punire. Sic enim habet exordium parabolæ. *Assimilatum est regnum cælorum homini Regi.*

CAPUT XIX.

v. 3. *Si licet homini dimittere uxorem suam?* Putavit quidam divortium sic fuisse permissum antiquis, ut dimittendo non peccarent. Sed aliud indicat Christus; quærentibus enim an liceret, respondet, *Quod Deus conjunxit, homo non separet.* q. d. non licet homini separare, quod Deus conjunxit. Licet illa separatio ad duritiam cordis eorum fuerit permissa. Et Aug. tract. 9. in Joan. ad illud: *Nuptiæ factæ sunt*; dicit, divortium à diabolo esse, per quod satis significat semper fuisse illicitum. Putant etiam nonnulli quod ducendo aliam post divortium, non committebant adulterium, licet maneret vinculum cum priore; quia in veteri lege concessum erat plures uxores ducere. Quæ opinio vera videtur. Si enim licebat aliam ducere priore retenta, cur non etiam dimissa? Quomodo ergo dicit Dominus: *Qui aliam duxerit, mœchatur?* An his verbis sicut & superioribus, revocat matrimonium ad primam institutionem?

v. 5. *Et erunt duo in carne una.* Græcè εἰς σάρκα μίαν id est, in carnem unam; sic enim & Septuaginta locum Genes. 2. reddiderunt, retento hebraismo: pro quo diceretur, erant duo una caro: quomodo dixit Jacob, Gen. 28. *Erit mihi in Deum.* id est, erit mihi Deus: & Dominus de Salomone, 2. Reg 7. *Ero ei in patrem & ipse mihi erit in filium.* Sensum hunc reddit ipse Dominus, cum subjungit: *Itaque jam non sunt duo sed una caro.* In heb. quidem tantum legitur; *Et erunt in carnem unam:* non addendo *duo*, sensus tamen eam adjectionem postulat intelligi, quia dictum erat: *Et adhærebit uxori suæ*, non uxoribus. De quo vide annot. Gen. 2. unde rectè tam Septuaginta quàm Latinus noster interpres addiderunt; *duo.* Vide nostra in 4. dist. 33.

v. 6. *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.* Sermo est de materia subjecta. Neque enim quæcumque à Deo conjuncta sunt, talia sunt, ut ab homine separari non possint, aut non debeant. Nam judex qui justè hominem occidit, animam ejus à corpore separat, quàm Deus tamen conjunxit. Et, quàm multa in natura separantur quæ Deus conjunxerat? Sensus igitur est, virum & mulierem, tam arcto vinculo conjunctos esse à Deo, & ex primæva Dei institutione, in matrimonio, ut nullus homo nec debeat nec possit eos separare, sic ut vinculum illud dissolvat utroque vivente. Hoc autem Ecclesia interpretatur de consummato, & fidelium matrimonio. Nam & de eo quæstio erat proposita; & lex Dei positiva ad solos fideles videtur propriè pertinere: nam infideles, ut tales, solam habent legem naturæ. Pro hujus loci & præcedentium intelligentia, vide quæ diximus in 4. dist. 33. & 35. item Rom. 7. v. 2. 1. Cor. 7. v. 16. 1. Tim. v. 2. Eph. 5. vers. 21.

v. 21. *Sunt Eunuchi qui seipsos castraverunt propter regnum cælorum.* Calvinus interpretatur propter prædicationem Evangelii, cujus sensus refutationem vide apud E Lessium tom. 2. de Justitia & jure, cap. 2. dub. 15. Certè cum paulò pòst dicitur: *talium est enim regnum cælorum,* non intelligitur prædicatio Evangelii. Et adhuc infrà; *Dives difficilè intrabit in regnum cælorum.* Ubi regnum cœlorum vocat, quod anteà & posteà eodem capite, vitam æternam. Item si ille est sensus: cur igitur ministri Calviniani propter Evangelii sui prædicationem seipsos non castrant? Cur nec ipse M. Lutherus id fecit, qui cum monachus esset, Evangelium suum novum dedicavit novis nuptiis initis cum monacha? Itaque hæc interpretatio ipsos reformatos, ut se vocant, Evangelii ministros, confundit.

v. 14. *Talium est enim regnum cælorum.* Non dicit illorum, sed talium, sicut dixerat cap. præcedenti, *Nisi conversi fueritis & efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum cælorum.* Et: *Quicumque humiliaverit se*

sicut parvulus iste, hic est maior in regno cœlorum. Non enim significat veram virtutem humilitatis parvulis inesse, sed sicut dicit suprà cap. 10. *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ*; ita hîc proponit puerorum humilitatem imitandam; ut quod in bestiis & pueris est secundum quandam similitudinem, id homines exprimant per veram virtutem. Igitur ex eo quod hîc dicit: *Talium est enim regnum cœlorum*: non potest inferri, pueris deberi regnum cœlorum: sed ex verbis præcedentibus, *Sinite parvulos, & nolite eos prohibere ad me venire*: bonum sumitur argumentum, parvulos, etiam in illa ætate salvari posse: præsertim cum Dominus iis etiam benedixerit; quia sequitur: *Et cum imposuisset eis manus.*

v. 21. *Si vis perfectus esse, vade, & vende quæ habes, & da pauperibus.* Pro *si vis perfectus esse*, apud Marcum, & Lucam est: *unum tibi deest*; quod etsi potest intelligi ad perfectionem: non malè tamen intelligitur absolutè ad salutem: quia iste adolescens confidebat in divitiis, & ideo penè opus illi erat divitias relinquere, ut salvaretur. q. d. Unum tibi deest sine quo valde difficile est ut salveris. Locus notandus contra hujus temporis hæreticos, dicentes nulla esse Evangelica consilia, sed omnia esse præcepta; neque quidquam boni esse quod homo faciat, ad quod non ex præcepto teneatur. Ea doctrina fons est alterius perversi dogmatis, videlicet hominem in omni opere peccare: quia nullum opus facit tam perfectè, quin possit illud perfectius facere, saltem in hac vita. Si perfectius potest facere, & non facit; peccat: quia ex præcepto, [ut inquiunt] tenetur illud facere quam potest perfectissimè. Ita unus error alium trahit. Sed contrà Ecclesia docet ex hoc loco & aliis, quædam esse quæ consuluntur, non præcipiuntur; talia tamen quæ ad adimplenda charitatis præcepta reddant hominem magis idoneum. Item illud, *Vende, & da pauperibus*, longè rectius quàm Crates Philosophus, qui legitur ingens auri pondus in mare projecisse ut liberius philosopharetur. Quo facto ita se supervacuo pecuniarum onere liberavit, ut tamen egentibus nihil conferret: nec intellexit ita aurum contemnendum esse, ut tamen in usus legitimos sit convertendum. Rectius quoque Crate Antisthenes Philosophus, de quo S. Hieronymus lib. 2. contra Iovin. c. 9. qui vendidit quæ habebat, & publicè distribuit; nihil sibi amplius quàm palliolum reservans. Nimirum hîc ad Christianam Philosophiam propius accessit. Idem Hier. ad Demetriadem c. 7. Da pauperibus, non divitibus. Si quæras an aliter perfectus esse homo non possit, nisi omnia quæ habet relinquat: *Resp.* Posse, nam Abraham, Isaac, Jacob, Moyses, David, perfecti fuerunt; & tamen multas divitias possederunt. Sed proponit Dominus medium quiddam ad perfectionem consequendam necessarium infirmioribus, qui difficillimè possent opes possidere, & iis cor non apponere; qualis etiam erat iste adolescens: uti patuit ex eo quòd tali audito consilio, abiit tristis, eò quòd habebat multas possessiones. Iis autem qui divitiis quas possident, quàm minimum afficiuntur, conducit quidem hoc consilium ad perfectionem, non tamen est necessarium, imò, ob certas causas iis interdum non est suscipiendum: ut regibus, principibus, quibus cura alendæ familiæ incumbit; sicut & olim sanctis Patriarchis, & hodie Episcopis, qui sunt in statu perfectionis, licèt non sint in statu religionis. De quo vide Th. 2. 2. quæst. 184. Vide annot. Luc. 9. & 14. Iterum si petatur quomodo huic Christi consilio satisfecerit S. Franciscus, Evangelicæ perfectionis zelator eximius: qui sua omnia non pauperibus, sed patri suo carnali dimisit? *Resp.* Francîscus suorum bonorum non habebat liberam dispositionem. Impediebatur enim à patre, à quo conveniebatur coram Episcopo; & sic coram eo bonis omnibus renuntiavit, & ea patri carnali volenti retinere, dimisit: Loquitur autem hîc Dominus de iis quæ vendi possunt, & quorum habeas potestatem non impeditam. Porro cum dicitur, *da pauperibus*, certum est non excludi pauperes in commune viventes, ad quorum vitam communem se transfert ille, qui vult perfectus esse. Hoc docet praxis primorum fidelium. Act. 2. & 4. Item sermo eclipticus esse videtur: Quod enim vendis non das, & quod das, non vendis. Sensus igitur est: Vende quæ habes, & pecuniam ex rebus venditis contractam da pauperibus. Vel hoc saltem significatur: Vende res tuas, & sic eas da pauperibus: non in seipsis, sed in pecunia ex iis conflata.

v. 22. *Cum audisset autem adolescens, abiit, tristis. Erat enim habens multas possessiones.* Vide quæ de hoc adolescente refert Origenes ex Evangelio Hebræorum, super hunc locum Matthæi. *Quæritur*; an peccaverit hic adolescens non obsequendo consilio Christi. Ita enim videri potest, quia sequitur ejus reprehensio: *Quàm difficile*, &c. &, quia non videtur saltem sine veniali peccato, posse omitti consilium ab ipso Deo immediatè alicui oblatum. Item, quia nemo sine peccato aliquo dicit: Nolo perfectus esse: quia omnes ad perfectionem ut minimum conari debemus. Negatio ex eo probatur, quia consilium cum non sit præceptum, ejus est naturæ, ut non obliget, licet sit boni melioris. Sed ad hoc respondetur quod etsi simpliciter non obliget, obligat tamen, saltem ad veniale, in certo casu, & positis certis circumstantiis, maximè esse mihi datum à Deo. Contra: Omnibus datur hoc consilium à Deo: ergo omnes peccant non sequentes illud: Negatur antecedens; quia consilium proponitur in communi, sed multis particularibus non expedit, ob causas vel publicas, vel privatas, ut Abrahæ, Davidi, &c.

v. 23. *Amen dico vobis, quia dives difficile intrabit in regnum cœlorum.* Per hanc sententiam interpretandæ sunt sequentes: *Facilius est camelum per foramen acûs transire, quam*, &c. &: *Apud homines hoc impossibile est.* Rectius enim *impossibile* per *difficile* exponitur quam *difficile* per *impossibile*. Constat etiam *impossibile*, per hyperbolen sive exaggerationem quandam rhetoricam sæpissimè poni pro difficili: non è diverso. *Sic* apud Marcum 10. *Quam difficilè qui pecunias habent in regnum Dei introibunt!* Et iterum: *Quàm difficile est confidentes in pecuniis in regnum* Dei *introire?* Et apud Luc. 18. *Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt*, Dicit autem Dominus id admodum esse difficile, non quatenus homo destitutus sit auxilio Dei; sic enim id est simpliciter impossibile: hoc autem eadem ratione diceretur de quovis alio vitio, vel minimo superando, in ordine ad intrandum regnum cœlorum. Nam sine auxilio Dei, etiam speciali, nihil ad salutem conducens possumus. Sed id dicit, quia cupiditas divitiarum, præsertim quando habentur & possidentur, tenacissimè constringit animum hominis, & affixum tenet rebus terrenis; & multorum malorum causa est, teste Apostolo, 1. Tim. 6. *Radix omnium malorum cupiditas*, &, *Qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli*, &c. Hinc simpliciter est hominibus confidentibus in divitiis, [ut addit Marcus] quales plerique divites sunt, res valde difficilis & ardua, intrare in regnum cœlorum, quia valde difficilis illis est propter affectum, quem affixerunt divitiis rebusque terrenis, divitias vel earum amorem relinquere. Ne tamen propterea de divitum salute desperemus, sicut videbantur discipuli Christi, dicentes; *Quis ergo poterit salvus esse?* Addit Dominus, hoc esse possibile, id est, facile, apud Deum (cui omnia possibilia & facilia sunt) nempe facere ut dives intret in regnum cælorum; scilicet auferendo ab eo amorem divitiarum, inspirando contemptum earum, & legitimum usum. Ideoque, à Dei bonitate sperandum & expectandum esse, ut etiam illi salventur, quos salvari penè impossibile est.

v. 24. *Facilius est camelum per foramen acus transire.* Vide lexicon Græcum, in quo κάμιλος significare dicitur funem nauticum; sed non allegat Authores nisi Bulgarium, id est, Theophylactum, & Suidam. Calepinus etiam sic ea ponit; sed nulla authoritate. Rudens quidem nostra lingua vocatur *Kabel*, Gallicè *Chable*, quod à *camelo*, tanquam *Kamel* & *Chameau* quidam dictum suspicantur: At sciendum Syris & Arabibus, apud quos Came-

camelorum copia, fuisse hanc à camelo animante sumptam comparationem familiarem. Unde & eam legimus in chronicis Saracenorum: sic enim cuidam loquitur Mahomet: Non erat à camelo transitus per foramen acus difficilior, quam tibi ingressus in paradisum. Objicit Caietanus, comparationes sumi à rebus possibilibus, & iis quæ interdum accidunt. At fallitur: dum ad significandam cujuspiam rei impossibilitatem aut magnam difficultatem comparatio adhibetur, ut apud Jerem. cap. 13. *Si potest Æthiops mutare pellem suam, aut pardus varietates suas?* Vide Catharinum contra Caietanum. Sic dicimus; citius cœlum digito tetigeris, quam hoc effeceris. Sic apud Plautum in Euclione, Citius aquam ex pumice.

Quam divitem intrare in regnum cœlorum. Significat impossibile esse, ut apud alium Evangelistam exprimitur. Sed quæres, Quare hæc Domini sententia non sit contraria superiori doctrinæ, qua quærenti quid sibi faciendum sit, ut habeat vitam æternam respondet: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata.* Moxque ea enumerat, dicens: *Non homicidium facies*, &c. Hæc enim omnia cum diviciarum possessione consistunt: scilicet non occidere, non adulterari, non furari, non falsum testimonium dicere, honorare patrem & matrem, proximum sicut seipsum diligere. Unde & adolescens qui dives erat, dicebat, *Omnia hæc custodivi.* Sed dicendum divites, id est, divitiis fidentes, in his sæpe peccare; quia ut dicit Apostolus, loco paulo antè citato. *Qui volunt divites fieri, incidunt in tentationes & laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociva: quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* Eadem autem ratio est de iis qui in divitiis confidunt, & de illis qui cor iis apponunt. Isti enim per cupiditatem, quæ malorum omnium radix est, quærunt, illi cum cupiditate possident. Nec videtur verum quod respondit adolescens: *Omnia hæc custodivi*, licet ita existimaret, non enim videbat profunda cordis sui, & latentem in animo suo cupiditatem: quâ statim post fiebat, ut audito Domini consilio, tristis abscederet.

v. 25. *Quis ergo poterit salvus esse?* Quare hoc quærunt, cum non omnes sint divites, sed plurimi pauperes? An ideo quia videbant ferè omnes homines saltem affectu & habendi cupiditate divites esse: unde sequi videbatur ex verbis Domini vix ullos salvos fieri posse?

v. 27. *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.* Hic fundantur omnia tria religionis vota: paupertatis, & castitatis, in eo quod dicitur omnia, inter quæ etiam uxor numeratur; obedientiæ verò in eo quod dicitur, *Et secuti sumus te.* Erant ergo & ipsi Apostoli religiosi in familia Christi, tanquam cœnobio, seu vita communi. Quod hoc loco in comm. Hieron. vulgo legitur: Hoc enim & Socrates fecit Philosophus: corrige, & pro Socrate Cratem lege. Non enim Socrates, sed Crates Thebanus omnia sua reliquisse legitur. Ita rectè ex bonis codicibus castigat Marianus.

v. 28. *Sedebitis & vos super sedes duodecim: judicantes duodecim tribus Israël.* In quo numero judicantium (ait August. homil. 50. cap. 41.) omnes intelliguntur, qui propter Evangelium omnia sua dimiserunt, & secuti sunt Dominum. Imò significat eodem loco solos illos judicaturos. Dicit enim: His ergo exceptis, cætera omnium hominum multitudo in duas partes dividetur, id est, oves, ad dexteram collocandas; & hœdos, ad sinistram. Sed hoc totum intelligendum de iis, qui non tam actu quàm affectu omnia dimittunt: hi enim omnes & soli propriè hoc faciunt propter Evangelium, iidemque propius Christum sequuntur. Nam alioqui [quod est absurdissimum] Abraham, David, Jeremias, aliique sanctissimi Patriarchæ, Reges, Prophetæ, qui proprias possessiones habuerunt, stabunt judicandi: multi verò eorum qui actu omnia dimiserint sanctissimis illis viris haud comparandi, sedebunt judicaturi, etiam illos quibus sanctitate vitæ longè fuerunt inferiores: utpote à rerum terrenarum cupiditatibus & curis non usquequaque remoti: quæ sunt absurda. Nihil verò prohibet quominus intelligatur judicium condemnationis. Sic enim & suprà c. 12. & Lucæ 11. dixit in re omnino simili: *Ipsi judices vestri erunt.* Et ferè alibi semper *judicium* in malam partem accipitur, ut cum dicitur: *hi accipient prolixius judicium*, Marci 12. *Reus erit judicio* suprà c. 5. *Qui credit in eum non judicatur, qui non credit, jam judicatus est.* Joan. 3. Sic igitur dictum videtur judicandas esse duodecim tribus Israël, sicut dictum est c. 8. *Filii regni ejicientur in tenebras exteriores.* Neque hinc sequitur omnes electos judicaturos. Non enim solum per comparationem exponendum est hoc judicium, sed maximè intelligitur de assessoriâ quadam dignitate, ad quam assumendi erunt Apostoli, & apostolici viri, ut simul cum Christo judicent mundum, & maximè duodecim tribus Israël quæ illis credentibus credere noluerunt, ut ait S. Hieronymus. Quomodo autem hæc ad Judam non pertineant, vide infrà cap. 26. & Luc. 22. Certè Judas aut non erat inter eos qui Christum omnibus relictis, fuerant secuti, sicut hîc intelligitur, aut in eo non perseveravit. Et sciendum Christum alloqui Collegium Apostolorum, quod consistebat in duodecim hominibus, licet non ad singulos eorum hæc verba pertinerent: sciebat enim quis ipsum traditurus esset, & quem in ejus locum suffecturus, ad quem hæc promissio pertineret. Porro quomodo hæc sententia non repugnet huic, quæ est apud Apostolum Rom. 14. *Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.* Vide in nostro commentario ad dictum locum.

v. 29. *Aut uxorem.* Cur non pugnat cum eo quod suprà docuit non licere dimittere uxorem nisi causâ adulterii? R. Illic intelligi repudium quo uxor invita penitus repellatur à thoro; & dimittatur in perpetuum, quod non licet nisi causâ fornicationis: hîc vero separationem quæ fit mutuo consensu, ad hoc ut ambo perfectius & sine impedimento serviant Deo, pari consensu castitatem servantes: ita nimirum ut uxor talem quoque legem sibi imponat, per quam nunquam liceat ei cogitare de reditu ad virum. Ea lex est votum perpetuæ continentiæ, præsertim si sit solemne.

Aut patrem, aut matrem, aut filios. Quomodo præmium meretur qui filios relinquit, cum filii egeant cura parentum? Nam nec pater, aut mater relinquendi sunt amore perfectioris vitæ, si indigeant ope filiorum. An loquitur Dominus de filiis jam sibi sufficientibus; & significat perfectionis esse, quod nec amor parentum, nec amor filiorum, qui solet animum hominis quam maximè trahere, & à perfectione Evangelica sectanda, Christoque perfectè serviendo retrahere ac remorari, impediat hominem quominus illis etiam relictis (quo casu rectè relinqui possunt) atque omni carnali affectu superato, Christum expeditè sequatur?

Centuplum accipiet. Vide annot. Marc. 10.

v. 30. *Multi autem erunt primi novissimi.* Hoc videtur addere, tum hîc, tum apud Marcum, quod prævideret multos in Ecclesia futuros qui omnia relinquerent actu, non tamen affectu, ad quos supradicta promissio non pertinet.

CAPUT XX.

v. 1. *Simile est regnum cælorum homini Patrifamilias.* Parabola de operariis in vinea domini, multa utilia documenta continet. Primò, ostendit opera bona mereri præmium vitæ æternæ. Id indicatur, cum dicitur; *Quod justum fuerit dabo vobis.* Item: *voca operarios, & redde illis mercedem.* Item: *tolle quod tuum est*, id est, quod tibi debetur. Quod autem initio dicitur. *Conventione autem facta cum operariis ex denario diurno*; significat æternam beatitudinem, ita esse præmium, seu mercedem bonorum operum, ut tamen non ex natura sua, sed ex voluntaria Dei institutione & quasi conventione quadam cum homine inita, id habeant opera bona, ut valeant ad promerendam mercedem vitæ æternæ. Hæc omnia notanda contra eos, qui negant meritum bonorum operum. Quod autem æqualem accipiant mercedem & eundem denarium ultimi cum primis; significat apud Deum temporis diuturnitatem vel brevitatem

in labore præstito, molestiæ etiam & laboris magnitudinem (quia dicitur; *qui portavimus pondus diei & æstus*) per se non valere ad percipiendam majorem vel minorem mercedem. Verbi gratia, sunt duo quorum alter septuaginta annis Christo servivit, alter uno anno; & de hac vita exeunt in pari justitiæ vel charitatis perfectione: pares erunt in præmio; nec poterit prior ille dicere Patrifamilias: Hic novissimus una hora fecit, *& parem illum fecisti*. Dominicus in 4. consentit in hanc interpretationem Vide etiam nostra in 4. dist. 49. ubi ostendimus, ex hac parabola minimè sequi parem futuram omnium beatitudinem.

Qui exiit primo manè, id est, primâ horâ diei. Hìc præterea nominantur hora tertia, sexta, nona & undecima; Joannis 1. nominatur hora decima, & cap. 4. hora septima. Marci 11. nominatur vespera hora Joan. 11. duodecim horæ diei. Reliquæ horæ non inveniuntur in scriptura nominatæ. Credo propterea horas tertiam, sextam & nonam frequentius nominari, quod essent horæ sacrificiorum & orationum. Certè Act. 3. & 10. hora nona significatur fuisse hora orationis. Et quidem has ipsas horas primam, tertiam, sextam, & nonam videtur Ecclesia elegisse suis publicis orationibus, imitatione quadam horarum, quæ in populo Judaïco orationibus erant destinatæ.

v. 7. *Dicit illis: Ite & vos in vineam meam.* His verbis ad undecimam horam dictis, addunt item Græci & Syriaci codices, *Et quod justum fuerit, accipietis.* Unde significatur etiam denarium datum illis qui venerunt undecima hora, habere rationem mercedis, scilicet, ex conventione & promisso.

v. 15. *Aut non licet mihi, quod volo, facere?* Non hìc excluditur meritum, quia Deus libera sua voluntate meritum constituit faciens quod vult. Certè, in superioribus, dixit vocatis tertia hora: *& quod justum fuerit, dabo vobis.* Quod idem videtur intelligendum ad undecimam horam. Ergo erat merces, scilicet ex promissione seu conventione.

v. 16 *Sic erunt novissimi, primi; & primi novissimi. Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.* Ex hoc loco videri posset *electos* dici, non qui ad salutem prædestinati sunt, aliis in perditionis massa derelictis; sed ut Catharinus vult, qui inter prædestinatos sunt futuri altiori gradu fœlicitatis, tanquam prædestinatorum primitiæ quædam. Eos enim videtur Dominus vocare electos, quos dixerat primos; eos autem tantum vocatos, quos dixerat novissimos. Atqui tam novissimi quàm primi sunt prædestinati, omnes enim accipiunt denarium, dicente Domino: *Redde illis mercedem, incipiens à novissimis usque ad primos.* Respondendum nobis videtur ad hunc modum. *Primi & novissimi* duobus modis hìc dicuntur, sicut & in fine capitis præcedentis, unde parabola sumpsit occasionem: Videlicet respectu hominum, & respectu Dei. Sensus enim sententiæ est: Multi hominum judicio primi, erunt coram Deo novissimi; & multi hominum judicio novissimi, erunt Dei judicio primi. *Primi* autem dicuntur priores dignitate, sanctitate, merito: *novissimi* autem, posteriores, sive comparationem propriè accipias, ut videlicet etiam ipsi sancti sint & futuri beati: licet minus quam illi; sive impropriè, ut sanctitas verè iis non competat. Nam apud Lucam c. 13. v. 28. manifestum est novissimos apud Deum intelligi qui foras expellentur, & Matth. 5. minimus in regno cœlorum is dicitur secundum quosdam, qui non erit in regno; secundum alios, qui in præsenti Ecclesia contemptibilis est, atque nullius pretii. Patet ergo quomodo electi sint primi, & reprobi novissimi. Quid ergo de parabola in qua primi secundum homines, & novissimi secundum Deum, etiam denarium accipiunt? *Respondetur*, non omni parte parabolas esse accommodandas; & multiplicem in parabola doctrinam contineri. Primò, contingere, ut qui ob molestiam laboris & temporis diuturnitatem præferendus alteri in mercede videbatur, ei æquetur, quod significatur per eundem denarium: Secundò, ut etiam postponatur ac minus percipiat mercedis, quod significatur per hoc quod dicitur: *incipiens à novissimis*

A *usque ad primos*: quasi videlicet novissimi fuerint primis prælati. Tertiò, ut non postponatur modò, verùm etiam rejiciatur & mercede careat, quod significatur per illud: *An oculus tuus nequam est?* &c. Omnia autem hæc intra se complectitur illa sententia: *Sic erunt novissimi primi, & primi novissimi.* Quam rursum sententiam probat aliâ angustior, quam subjungit: *Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.* Hesselius quoque in fine capitis præcedentis novissimos intelligit reprobos. Et hanc parabolam non malè ex mente Salvatoris ad Judæos reprobos, & gentiles electos accommodat: quia Judæi receperunt quod suum est, id est, denarium temporalem, gentiles autem denarium æternum. Et ita locum habet utraque sententia: *Erunt novissimi, primi*, & : *Multi vocati, pauci*
B *verò electi.* Sic & Jansenius; certum esse dicens quod hic sit germanus parabolæ sensus. Vide quæ de duplici vocatione diximus Rom. 8. v. 30. & in 1. sent. dist. 41.

v. 19. *Et tradent eum gentibus.* Non sine mysterio, quod Christus à suis, id est, Judæis, non receptus, sed repulsus, ad gentes esset transiturus. Tradiderunt gentibus, quando tradiderunt eum Pilato & militibus ejus.

v. 20. *Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi.* Multorum hodie persuasio est Zebedæi filios fuisse Christo consanguineos: sed ejus rei scriptura nusquam ullam dat significationem: nam nec mater eorum Salome, nec Zebedæus leguntur Christum aut matrem ejus sanguine attigisse. Venerabilis Beda dicit hanc quam maximè dilectam fuisse Domino: non tamen meminit cognationis.
C Fuit autem Christo multum dilecta, quia de facultatibus suis ei ministrabat. At verò eam non fuisse sororem matris Domini, bene probat Franc. Luc. in c. 1. Matth. Vide etiam Molanum lib. 3. de picturis, cap. 28 & Jansenium cap. 104. Concordiæ. Ratio fiduciæ quare præ cæteris dignitatem ambirent, fuisse videtur, partim, quia, uti diximus, mater eorum ex illis erat mulieribus quæ Christum, à Galilæa secutæ, facultatibus suis alebant: partim quia semel & iterum se cæteris omnibus præferri, solo Petro excepto, comperisse se putabant: nempe quando ad mortuam filiam Archisynagogi simul cum Petro soli admissi sunt; & iterum quando ijdem interfuerunt Christi gloriosæ transfigurationi. Lego tamen apud Theoph. præfatione in Joannem, Joannem cognatum esse Domini: sed apocrypho & falso nititur fundamento, nempe Joseph ex priore uxore habuisse septem
D liberos, ex quibus Salomen matrem Joannis, & ita facit Christum Joannis avunculum: quod est contra inveteratam apud multos opinionem, Joannem ex parte B. Virginis attigisse Christum. Unde autem illud Theophylactus habeat ignoro. Hesselius in hunc locum putat non fuisse cognatos. Galenus Catech. 17. ex Epiphanio dicit, Joannem, alioqui sanguine extraneum, sub cruce accepisse virginem in custodiam. Vide quoque annotat. Marci 10.

v. 22. *Dicunt ei; Possumus.* Posse se putabant: at revera non magis poterant, quàm Petrus, cui dictum fuit: *Non potes me modo sequi: sequeris autem postea.* Joan. 13. Nam & ibidem omnibus dictum est: *Quo ego vado, vos non potestis venire.* Omnes quoque audierunt: *Omnes vos*
E *scandalum patiemini in me.* Verè igitur non poterant: non quod liberum arbitrium ad boni electionem non haberent, sed quia vires & robor nondum habebant, quantum opus erat ad sequendum Christum, usque ad mortem, & bibendum calicem passionis ejus. Quod robur demum acceperunt in die Pentecostes, juxta illud Lucæ ult. *Sedete in civitate, quoadusque induamini virtute ex alto*, & Act. 1. *Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos; & eritis mihi testes seu martyres*: id est, testimonium perhibebitis Evangelio meo cum ea constantia, & fortitudine animi, qua possitis ac parati sitis, etiam mortem sustinere pro veritate testimonii vestri.

v. 22. *Nescitis quid petatis.* Beda in homil. festi S. Jacobi Apostoli, dicit, ideo eos nescivisse quid peterent, quod in regno cælestis patriæ quemquam ad sinistram Christi sessurum esse putarent, cum omnes electi ad

dexteram summa Regis ac judicis legantur esse statuendi. Verùm ea observatio non videtur huic loco quadrare, num Christi ipse fateatur quosdam in illo regno ad sinistram suam sessuros esse, dicit enim: *Sedere autem ad dexteram meam & sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à Patre meo.*

v. 23. *Calicem quidem meum bibetis.* Quomodo calicem Domini biberint: vide explicantem Bedam supra dicto loco. Act. 5. Joannes cum cæteris Apostolis cæsus fuit. Vide etiam Franc. Lucam. Videatur & Act. 4. & Apocal. 1. v. 9.

Sedere autem ad dexteram meam & sinistram, non est meum dare vobis. Videtur dicendum quod sedere ad dexteram alicujus, sit proximam ab eo dignitatem in ejus gloria obtinere: sedere autem ad sinistram, secundum dignitatis locum obtinere. Hoc enim petebant filii Zebedæi: neque enim solum petebant ut essent aliquo loco in regno Christi, bonorum ejus participes, cum se viderent electos ab eo esse in Apostolos, atque inter eos honoratiores: Neque, si hoc solum petivissent, concitata fuisset aliorum discipulorum adversus eos indignatio: Neque seorsim hoc petere debuissent, sed communiter cum cæteris Apostolis. Sed cum animadverterent se aliquoties aliis ferè omnibus honore prælatos, scilicet quando introducti fuerunt in domum Archisynagogi, & assumpti in montem solo Petro adjuncto, cui non obscura primatus signa fuerant declarata; id ambitione per matrem egerunt apud Dominum, ut ipsi primi essent, ac cæteros omnes præirent in regno ipsius. Videtur autem similem omnino significationem habere sessio Christi ad dextram Patris; quâ nimirum significetur Christum secundum humanam naturam esse in cœlo, ubi sedeat jam & requiescat, exaltatus super omnem creaturam; & proinde, secundum eandem naturam, quasi proximus Deo. Nam secundum naturam assumptam id intelligi debere, satis ostendit contextus Symboli, in quo & præcedentia & sequentia de Christo dicuntur, ut homine. *Qui conceptus est de Spiritu sancto, natus ex Maria virgine; passus, crucifixus, mortuus, sepultus, descendit ad inferos, tertia die resurrexit, adscendit ad cœlos; sedet ad dexteram Patris, inde venturus judicare vivos & mortuos.* Unde nec legimus in scripturis aut apud Patres, Christum ab æterno sedisse ad dexteram Patris: Quod tamen fatendum esset, si illa sessio significat æqualitatem sedentis cum Patre. Et de Christo ut homine loquebatur B. Stephanus quando dicebat Act. 7. *Video cœlos apertos, & Iesum stantem à dextris Dei.* Igitur & illud psal. 109. *Sede à dextris meis, Donec ponam inimicos tuos,* similiter intelligendum. Neque ex his verbis Christus intelligi voluit æqualitatem suam cum Patre, sed ex illis: *Dixit Dominus Domino meo.* Matth. 22. Quod videlicet David eum Dominum vocaret; non sic vocaturus filium, nisi esset altioris naturæ. De quo vide annotat. Marci 12. Hinc etiam apparet quod Apostolus Heb. 1. dicens nemini Angelorum dictum esse à Deo: *sede à dextris meis*, tantum ostendere voluit Christum esse omnibus Angelis superiorem etiam secundum humanam naturam, quâ minor est patre; ut qui secundum eam sedeat à dextris Dei, quod nulli Angelorum dictum est. Quin potius omnes Angeli sunt ipsius Christi, etiam ut hominis, administri in negotio procurandæ salutis nostræ. Unde Matth. 10. Angeli Christo homini post quadraginta dierum esuriem cibos ministrant. Secundum illud ergo quod ait, *Pater major me est*, ipse sedet à dextris Dei, exaltatus super omnes cœlos & major omnibus Angelis. Vide & annot. Marci ult.

Non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à Patre meo. Vobis, Non est in Græco, nec in Syriaco, neque hîc, neque apud Marcum cap. 10. quo loco etiam latini quidam manuscripti codices id non habent. Apud eundem quoque non additur illud, *à Patre meo.* Vide F. Luc. Liquet ergo non esse emphasim sententiæ, in (*vobis*) sed in (*meum*) quasi dicat: Id præstare quod petitis non est meum, scilicet, quatenus homo sum, & à quo, ut homine illud petitis, humanum quoddam ac terrenum regnum meum imaginantes; sed dabitur & continget illis, quibus paratum est à Patre meo. Dabitur (inquam) à Patre meo, ut qui præparavit, etiam tribuat. S. August. lib. 1. de Trinitat. cap. 12. citat aliquoties, sine, (*vobis*) & intelligit dictum secundum naturam humanam; ut sensus sit: non est humanæ potestatis hoc dare. Vel breviter ac dilucidè sensus erit; Non est meum dare nisi quibus paratum est; ut (*sed*) pro (*nisi*) sumatur; sicut contrà frequenter (*Nisi*) ponitur in scripturis pro (*Sed:*) Hic sensus nullam habet dubitationem, quo non negat Christus suum esse dare ut sedeant; sed negat; se aliis dare posse, quàm quibus à Patre jam ab æterno paratum sit. Dicendo autem: *à Patre meo*, non excludit seipsum, sed magis includit; juxta illud: *omnia quæ habet Pater, mea sunt.* Joan. 16. Respondet vero hoc pacto, ut rejiciat improbam petitionem. Non enim Jacobus & Joannes, ac multo minus mater ipsorum fœmina pro filiis ambitiosa, scire debebant illud secretum, quibus paratum esset.

v. 25. *Principes gentium dominantur eorum, & qui majores sunt, potestatem exercent in eos.* Non prohibet Dominus his verbis præfecturam inter fideles; neque tollit Ecclesiasticam potestatem; ut volunt hæretici, qui non aliam agnoscunt in Ecclesia potestatem quàm annuntiandi verbum Dei. Id non prohiberi manifestum est, quia sententiam hanc confirmat proprio exemplo: *Sicut* [inquit] *filius hominis non venit ministrari, sed ministrare.* Nemo tamen dicere audebit Christum non habuisse potestatem condendi leges, dandi præcepta & transgressores puniendi. Prohibet itaque Christus talem dominationem, qualis erat inter gentiles, qui potestate sua abutebantur ad sua commoda & honores: Et monet suos discipulos ut in eo quod præsunt, non aliud spectent, quam salutem & utilitatem subditorum. Ita autem præesse aliis, est revera ministrare, atque eorum saluti inservire, Nec id solum debent Ecclesiastici præfecti, verùm etiam seculares. Unde Ezech. 34. ad pastores, id est, principes Israël, cum gravi reprehensione dicitur: *Cum austeritate imperabatis, & cum potentia.* Quare nec principes Christiani dominari debent, aut potestatem exercere ad eum modum, quo hîc prohibetur Apostolis. Vide annot. Marci 10.

v. 26. *Non ita erit inter vos.* Rectius sic intelligitur; ut velit suos discipulos, qui erant futuri præfecti Ecclesiæ, non sic regere subditos, sicut faciunt principes sæculares, etiam boni; scilicet ad terrorem portantes gladium, & externo apparatu ostendentes potentiam suam, cum multo satellitio, & magna pompa prodeuntes. Hoc enim convenit sæculari potestati, quæ gladium portat; cujus etiam est bella gerere, non autem Ecclesiasticæ, quam Christus incruentam esse voluit, & in qua magis apparere voluit mansuetudinem quam severitatem, & magis amorem, quam terrorem. An similiter intelligendum quod Petrus dicit, *non dominantes in cleris*; 1. epist. cap. 5. vide in nostro comment. Vide & annot. Luc. 22.

v. 26. & 27. *Quicumque voluerit inter vos major fieri, sit vester minister: Et qui voluerit inter vos primus esse; erit vester servus.* Locus iste exponendus ex Luc. 22. *sicut minister, sicut servus.* Nam illic dicitur, *sicut junior, sicut ministrator.* Non ergo tollit superioritatem in Ecclesia, sed vult superiores studere saluti & utilitati subditorum suorum, & non quæ sua sunt quærere. Qua ratione & Christus dicit se venisse ad ministrandum; & summus Pontifex se vocat servum servorum Dei. Et Paulus 1. Corinth. 9. *Omnium me servum feci.* Hoc autem facere debent etiam sæculares principes; quamvis magis eminere debeat hoc studium in prælatis Ecclesiæ. Sanctus Hieron. lib. 2. contra Jovin. cap. 18. Si omnes in cœlo æquales futuri sumus; frustra nos hîc humiliamus, ut ibi possimus esse maores. Sed quæritur; An recta sit operis intentio si quis se humilier in hoc sæculo, ut alios antecellat in futuro; Videtur non hoc directè spectandum esse; neque hoc velle sententias prædictas, sed tantum significari,

quo dignus sit, qui se verè & ex animo humiliat. Dignus est enim non tantùm exaltari, sed & aliis præponi. Tametsi Dominus non de futuro loquatur sæculo, sed de præsenti: in quo prior gradus indecenter appetitur etiam per humilitatem: nemo tamen eo dignus fit, nisi per humilitatem. Verus sensus est, Qui vult esse major, superior, præfectus aliorum, sciat se debere esse servum & ministrum aliorum; id est, debere subservire aliorum commodis, id est, publicæ utilitati, non suæ privatæ.

CAPUT XXI.

v. 3. Dicite quia Dominus his opus habet. Quomodo adversatur huic illud psalmi 15. *Quoniam bonorum meorum non eges?* An hîc loquitur Christus de necessitate aliqua assumpta, qualis fuit ea quâ indigebat cibo, potu, somno, quiete post laborem? At non apparet; quia nulla ejusmodi necessitas eum, secundum naturam assumptam, cogebat ut asino veheretur, qui poterat pedibus illud iter breve conficere. Respondetur, Deum simpliciter non egere bonis nostris, qui in se & per se perfectissimus est, sibique sufficientissimus; nec minus beatus, si nullam condidisset creaturam, quàm nunc postquam condidit. Dicitur autem Christus, vel etiam Deus opus habere aliqua, quando ea uti vult ad certum aliquem finem; etiam si finem eum etiam aliter, & absque ulla media & creata causa, possit consequi. Unde quod Matthæus habet: *Quia Dominus his opus habet*; & Marcus: *Quia Domino necessarius est*: Lucas sic dixit; *Quia Dominus operam ejus desiderat*, & mox subjicit discipulos dixisse, *Quia Dominus eum necessarium habet.* Sensus igitur est; Quia Dominus iis, [secundum Matthæum] vel eo, [secundum alios] uti vult; nempe ad gloriosum ingressum in Hierusalem. Sic Deus rege Assur usus est, Isaïæ 10. juxta Prophetam; *tanquam virga furoris sui*, ad castigandum populum suum. Sic quidam sunt Domino servi utiles, alii inutiles, juxta illud: *Servum inutilem projicite*, &c. & illud 2. Timoth. 2. *Si quis emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, & utile Domino, ad omne opus bonum paratum.* Vide ibid. nostra comment.

v. 7. *Et eum desuper sedere fecerunt.* Quæstio est, an Dominus super utrumque sederit successivè, super asinam & super pullum, quod videtur hic locus significare; similiter & Zachar. 9. sed vide ejus loci annot. & Jansen. cap. 110. Concord.

v. 9. *Hosana filio David.* Id est salvum fac filium David, salutem præsta (quæso) filio David. Non enim illud *Filio* (*David*) ut quidam volunt, jungendum verbo (*dicentes:*) vult enim Evangelista turbas Christo acclamasse, & eum appellasse filium David, & ei ut filio David super se regnaturo, comprecatas salutem & regni fœlicitatem. Sic infrà repetit Evangelista, pueros in templo clamasse & dixisse: *Hosanna filio David.* Est autem id sumptum ex psal. 117. ubi talis describitur populi acclamatio: *O Domine salvum fac*, quod Hebr. est, *hosanna*, *ô Domine prosperare*; subauditur autem, *regem*, vel, *Christum lapidem angularem*, cujus & hoc loco Christus infrà mentionem facit, in explicatione parabolæ hæredis occisi, ut adversarii, ex occasione unius scripturæ, etiam alterius meminissent, quæ in eodem est psalmo. Erat autem ea solemnis acclamatio apud Judæos, qualis hodie, cum dicitur: Vivat Rex. Huc etiam pertinent psal. *Exaudiat te Dominus*, &c. &: *Domine in virtute tua lætabitur rex.* Quin Christus ipse ad Patrem precatus est, qui poterat eum salvum facere à morte, ut in epistola ad Hebr. cap. 5. dicitur. Impertinens est autem an turbæ sic Christo acclamantes, crediderint eum esse Deum. Hoc enim paucissimis erat revelatum, qui tamen etiam clamare poterant, *hosanna*, &c.

Benedictus qui venit in nomine Domini. Quidam sic interpretatur: Qui venit tanquam Dominus, quomodo dictum est, *Qui recipit Prophetam in nomine Prophetæ*, id est, tanquam prophetam. At certè huic loco ea expositio non convenit. Sumpta sunt enim verba ex psal. 117. ubi sic legitur: *O Domine salvum fac, ô Domine prosperare,*

A *benedictus qui venit in nomine Domini.* Quæ est precatio ad Dominum pro Christo veniente in nomine Domini, ut jam dictum est. Venit igitur Christus in nomine Domini, quia venit missus à Domino Deo, Rex & Salvator populi: sic enim Luc. 19. eidem turbæ clamasse leguntur: *Benedictus qui venit Rex in nomine Domini*, id est, Rex à Deo missus. Et quamvis idem Christus verè esset Dominus Deus; non tamen hoc ista phrasi significatum est. Nam & Prophetæ locuti sunt in nomine Domini, & David ait ad Philisthæum 1. Reg. 17. *Ego autem venio ad te in nomine Domini exercituum, Dei Israël.* Neque tamen hi venerunt ut Domini, sed Prophetæ quidem ut à Domino missi; David autem ut virtute Dei certamen initurus. Unde liquet, illud: *In nomine alicu-*
B *jus*, non unam habere significationem, in scripturis, & pro loci circumstantia debere exponi.

v. 13. *Scriptum est; Domus mea domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum.* Illud, *scriptum est*, ad utrumque quod sequitur referendum, quorum alterum apud Isaïam scriptum est; alterum apud Jerem. Nam & Marcus & Lucas ita hoc referunt, ut allegatio scripturæ possit ad utrumque aptè referri. Vide annot. Marci 11. & Isai. 56.

Vos autem fecistis illam speluncam latronum. Ex Jer. 7. Bis Dominus è templo eiecit vendentes & ementes; Semel Joan. 2. quando dixit: *Nolite facere domum Patris mei, domum negociationis.* Quia absurdum est & irreligiosum negotia sæcularia tractari in domo Dei, ad hoc insti-
C tuta ut Deus ibi colatur, & homines studio avaritiæ intentos esse, ubi eos oportebat pro peccatis suis exorare. Iterum verò, quando dixit: *Vos autem fecistis illam speluncam latronum*, &c. quæ verba graviorem reprehensionem continent. Significant enim eos non tantùm negotiationi ac lucro studuisse; verùm etiam venditores ab ementibus plus extorsisse, quam res valebant: quomodo solent latrones per vim ac metum viatoribus auferre pecunias. Cum enim qui ad templum accedebant petentes pro se sacrificia offerri, & de longè venientes non possent secum hostias offerendas adducere; cogebantur emere ab iis qui ad eam rem fortè à pontificibus deputati in tem-
D plo erant. Hi verò & suum, & fortè ipsorum Pontificum ex pacto quæstum facere volentes, justo pluris vendebant. Ac sanè verisimile est ipsos sacerdotes, qui avari erant, hanc rem primum excogitasse, ita ut lucri certa portio ad ipsos rediret. S. Hier. in Abacuc 2. dicit quod qui hæretica docent, faciunt domum orationis speluncam latronum. Qui verò non quidem hæreticam tradit doctrinam, sed tamen turpi lucro intendit, & vendit columbas in templo, id est, dona Spiritus sancti in Ecclesia pretio subjicit: non facit quidem domum orationis speluncam latronum, sed facit eam domum negotiationis.

v. 19. *Nisi folia tantum.* Id est verba sine fructu. Aug. in enarratione 1. in psal. 31. Alii folia cæremonias exponunt.

v. 22. *In quâ potestate hæc facis?* Non de miraculo
E quæstionem movebant; vera enim miracula per se ostendunt quod non nisi divina potestate fiant: sed de iis quæ in templo faciebat, ejiciens ex eo vendentes & ementes, & non finens ut quis vas per templum ferret. Talia enim faciendi potestatem unde haberet, quærebant: cùm ipse nec Pontifex nec sacerdos esset illius templi, nec à Pontifice mandatum haberet.

v. 25. *Baptismus Joannis unde erat: è cœlo, an ex hominibus?* Quasi dicat: Joannes in qua potestate baptizavit? Quod vos me interrogatis de iis quæ ego ago, id ego vos interrogo de iis quæ egit Joannes, ut accepta responsione ad meam de Joanne quæstionem, intelligatis responsum fore ad vestram de me quæstionem: Quæres quid respondendum quæstioni? *Resp.* è cœlo fuisse, prout ipse Joannes dicit Joan. 1. *Qui misit me baptizare, ille mihi dixit.* Item: *Fuit homo missus à Deo.* Hinc arguunt hæretici consequens esse, ut idem sit baptismus Joannis & Christi; quia uterque de cœlo, Sed hoc merum est sophisma: non enim omnia quæ divinitus instituta sunt, vel ejusdem sunt, vel

patis momenti & efficaciæ. Nam & veteris legis sacramenta de cœlo erant, non hominum arbitrio instituta; multò tamen quàm novæ legis sacramenta minoris dignitatis ac virtutis.

Sed dices: Si de cœlo erat baptismus Joannis, quid igitur est quod ipse ait Joan. 3. *Qui est de terra, de terra est, & de terrâ loquitur: Qui de cœlo venit, super omnes est.* Videtur enim his verbis significare, se suamque prædicationem esse de terra; Iesum autem ejusque ministerium esse de cœlo. *Respondeo*, Joannem illic non aliud velle, quàm suum ministerium utpotè puri ac terreni hominis comparatione ministerii Christi, qui erat homo cælestis, esse admodum humile, ut qui tantùm in aquâ venerat, non in spiritu; & ita se habere respectu illius, ut si terra cœlo comparetur. Vide illius loci Annot. Vide quoque nostra in 4. dist. 2. ubi de distinctione baptismatum Christi & Joannis.

An ex hominibus? Ex hominibus, more scripturæ, esse dicitur, quod ab hominibus excogitatum est absque authoritate legitima, id est, quæ sit instituta à Deo. Sic Actor. 5. Gamaliel loquitur: *Si est ex hominibus consilium hoc, aut opus; dissolvetur*; id est, si humanum est commentum, quod isti prædicant de salute per Iesum Christum. Ita in scripturis reprehenduntur traditiones & præcepta hominum.

v. 27. *Nescimus.* Verum dicebant, & mentiebantur. Excæcati enim malitia sua, nesciebant veritatem quæstionis, magisque existimabant baptismum Joannis ex hominibus fuisse, id est, inventionis ac præsumptionis humanæ. Si enim verè credidissent ex Deo fuisse; credidissent ejus testimonio de Jesu. *Venit Ioannes* (ait Dominus cap. 11. hujus Evangelii) *neque manducans, neque bibens, & dicunt: Dæmonium habet.* Et *omnis* quidem *populus & Publicani*, referente Luca cap. 7. *justificaverunt Deum, baptizati baptismo Ioannis: Pharisæi autem & legisperiti consilium Dei spreverunt in semetipsos, non baptizati ab eo.* De iisdem addit suprà cap. 17. *quod Eliam*, [id est *Ioannem*] *non cognoverunt, sed fecerunt in eo quæcumque voluerunt.* Non ergo sciverunt dignitatem Joannis, quod ministerium ejus esset de cœlo. Mentiebantur utem; quia locuti sunt contra mentem, existimabant enim veram esse partem quæstionis posteriorem. Quam tamen respondere non sunt ausi, quia timebant turbam, cui certò persuasum erat Ioannem esse Prophetam. Simul nota, hæc esse connexa, Ioannem esse prophetam, & baptismum ejus non esse ex hominibus, sed ex Deo. Nam ideò dicere non sunt ausi principes Sacerdorum baptismum Ioannis ex hominibus fuisse, quia reputabatur à populo propheta.

v. 28. *Vade hodie, operare in vineâ mea, &c.* Parabolicè significat populum Iudaïcum legis professorem, non factorem. Vide Comment nost. Heb. 12. v. 25.

v. 37. *Verebuntur filium meum.* Nec tamen veriti fuerunt. Vide Annot. Luc. 10.

v. 38. *Hic est heres; venite occidamus eum.* Utrum ergo Iudæorum principes cognoverint Iesum esse Christum & filium Dei. Vide nostra Comment. 1. Corinth. 2. v. 8.

v. 41. *Aiunt illis; Malos malè perdes.* Vide Annot. ibid. Lucæ scilicet 20.

v. 43. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti.* Per regnum Dei intelligitur vera religio, via salutis, notitia salutaris veritatis. *A vobis*, id est, à populo Iudaïco, quia tunc adhuc erat verbum de illis, *Vos* [Samaritani] *adoratis quod nescitis; nos adoramus quod scimus, quia salus ex Judæis est.* Ioan. 4. Item, *Quæ dixerint vobis facite*, cap. 23. Ericus serm. feriæ 6. post Dominicam 2. Quadragesimæ, regnum Dei interpretatur scripturam, Hieron. secutus, qui ita scribit in hujus loci Comment. Aliquoties dixi, regnum Dei scripturas sacras intelligi, quas Dominus abstulit à Iudæis & nobis tradidit, ut faciamus fructus earum. Et mox dicit, Iudæos nomen tantùm habere scripturarum, quia non operantur in vinea. Sed videtur Hieronymus per scripturas sacras intelligere medullam earum, id est, veram intelligentiam, juxta id quod alibi dicit, scripturas non in legendo, sed in intelligendo, consistere. *Et dabitur genti facienti fructus ejus Facienti*, non ex se, sed ex Dei gratia, quâ Oleaster insertus est in olivam, non habens unde glorietur adversus ramos. Rom. 11. Unde Leo serm. 2. de Nativit. Domini: Quantam gratiarum actionem debeamus Domino pro illuminatione gentium, probat obcæcatio Iudæorum. Itaque nihil hic locus facit pro Pelagianis, qui gratiam ad prædestinationem quærunt ex meritis. Neque enim sensus est, Et dabitur genti quæ faciet fructus ejus; sed, dabitur genti quæ faciet fructus ejus, utique per gratiam meam. Verba sunt similia verbis Prophetarum Ierem 31. & Ezechiel. 36. ubi repudiato veteri Testamento, traduntur promissionem novi, non ex ullis meritis, sed ex sola Dei gratia. Dicit enim Dominus: Non propter vos ego faciam. Ezech. 36.

v. 44. *Super quem ceciderit, conteret eum.* Vide nostra comment. Rom. 9. v. 33.

CAPUT XXII.

v. 10. *Congregaverunt omnes quos invenerunt, malos & bonos.* Quos bonos, cum extra Ecclesiam nemo sit verè bonus? Sed bonos intelligi secundùm modum quemdam humanæ conversationis, & officia quædam virtutum; quales inter ethnicos fuêre justi, temperantes, fortes, liberales, divitiarum contemptores, sed nulli simpliciter boni, quia Deum bonitatis & justitiæ fontem non cognoverunt, aut certè non glorificaverunt, aut gratias egerunt. Per bonos non possunt intelligi Judæi, velut jam ante prædicationem Apostolicam tenentes veram religionem, per malos autem, gentiles qui colebant idola: Nam Judæi significantur per illos, qui invitati venire noluerunt, quibus proinde relictis, & justæ damnationi destinatis, mittuntur servi, id est, Apostoli, Christi ad dispersionem gentium. Aliter, cùm dicit supra cap. 10. *Interrogate quis in ea dignus sit.* Hoc enim dicebat discipulis, quos mittebat ad prædicandum Evangelium per Iudæam, scilicet iis qui veram tenebant religionem, & Messiam Salvatorem expectabant; quorum certè aliqui verè boni & justi erant. Tametsi [*dignus*] ibi propriè non dicitur justus, sed vir aliquis honoratus, qui sit boni nominis & famæ. Vide Annot. dicto loco.

v. 12. *Non habens vestem nuptialem.* Eam Augustinus charitatem interpretatur, fragmento 7. & Innocentius 3. serm. In Dominicam Lætare.

v. 14. *Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.* Atqui, inter epulantes unus tantùm fuit, qui veste nuptiali careret, & ob id foras projectus est; cæteri ergo omnes electi. Sed *Resp.* Dominum respicere ad invitatos, quorum plurimi designati fuerant venire. Verùm manet quæstio de iis, qui convivium regale, id est, Ecclesiam per fidem sunt ingressi, inter quos tantùm unus repertus fuit qui, quod veste charitatis careret, foras projici meruit. *Resp.* Non omnia urgenda in parabolis exponendis. Nam & similiter, ex omnibus qui ad piscinam probaticam jacebant, unus sanabatur; & cum omnes currant, unus accipit bravium: sed sicut hîc significatur, quòd nemo salvatur nisi in unitate Ecclesiæ constitutus; ita ibi significatum intelligi potest, malos, etsi multi sint in Ecclesia, non minùs tamen oculo cognitionis notari, quàm si singuli essent. Deinde, verba regis aptiùs introducuntur ad unum loquentis, quàm ad multo; quamquam hîc non *unus* dicitur, sed *homo*. Et hac quoque sententia collige, non omnes esse vocatos, sed multos: essent autem omnes vocati, si omnibus sufficiens ad salutem gratia daretur, quod quidam non rectè sentiunt. *Vocatos* hîc intellige quotquot externa vel interna prædicatione ad Christum invitantur. Non enim *vocati* intelliguntur soli qui fidem susceperunt; sicut apud Apostolum Rom. 1. & alibi, servis enim dictum erat; *vocate ad nuptias*, quod & fecerunt. Erant igitur & illi vocati, qui noluerunt venire. Unde & hîc *invitati* appellantur, cùm dicitur: *Sed qui invitati erant, non fuerunt digni.* Et Lucæ 14. expressiùs dicitur, *Quod nemo virorum illorum qui*

vocati sunt , gustabit cœnam meam. Vide Annot. cap. 20. v. 16.

v. 16. *Cum Herodianis.* Epiphanius Herodianos recenset inter hæreticos. Numer. 20. Et dicit eos fuisse, qui Herodem dicerent esse Christum. Miror unde id habeat. Simile quid habet Tertullianus libr. de Præscriptionibus c. 45. vide ibi Pamelium, & Jansenium cap. 38. & 116. ubi tamen variat. Vide & F. Lucam.

Magister, scimus quia verax es. August. in Psalm. 57. legit & exponit: *quia justus es*; nec malè, quia ut sequentia docent, veritas in opere intelligitur; ea autem est justitia & rectitudo hominis.

v. 17. *Licet censum dare Cæsari, an non?* Apud omnes tres Evangelistas quærunt, an liceat? Ex quo liquet opinionem fuisse in populo, non tantùm quod non tenerentur; verum etiam quod non liceret dare. Vide Annotat. Marci 12. Quidam putant, ut Dominicus Bannes, quod jure non debebant tributum, eò quòd contra jus subjugati essent à Romanis; ideoque Christum ambiguè respondisse, *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari*, id est, si jus habet, si quid ei debetis, solvite. At contrà, Christus ea responsione minimè satisfecisset. Quærebatur enim an Cæsar jus haberet exigendi, & an ei deberetur tributum à Judæis. Ad quod non erat dissimulanter & conditionaliter respondendum. Deinde conjunxit hæc duo: *Reddite quæ Cæsaris sunt, Cæsari, & quæ Dei, Deo.* Posterius autem debet absolutè intelligi, ergo & prius. Certè si quæreretur an latroni vel oppressori sit dandum aliquid, non certò responderetur; Reddite quæ latronis sunt latroni. Itaque dicendum, Romanos jure dominatos fuisse Judæis. Nam Judæi à tempore captivitatis Babylonicæ semper fuerant sub aliena dominatione; Primum sub Chaldæis, deinde sub Persis, tum sub Græcis, denique sub Romanis; ac toto eo tempore non fuerunt sui juris, etiam si aliquando reges habuerint: Erant enim illi reges subordinati superiori principi. Et quamvis fortè ab initio contra jus subacti fuerint à rege Nabuchodonosor (quod tamen dubitari potest propter perfidiam regis Sedechiæ:) tamen ejus successores paulatim jure eis dominari cœperunt, Judæis sponte agnoscentibus eorum imperium; quia videbant esse Dei voluntatem. Quod satis liquet ex libris Esdræ & Machabæorum. Agnoverunt enim Nabuchodonosor & filium ejus Balthassar regem suum: & postea Cyrum, Darium, Artaxerxen sive Assuerum reges suos, deinde etiam reges Græcorum, Alexandrum, Seleucum, Antiochos, Demetrios, &c. denique Romanos. Etenim in libris Machabæorum nusquam negatur Antiochum fuisse verum eorum principem, sed reprehenditur regnum ejus tyrannicum. Sanè, nisi successu temporis & longa possessione saltem, jus acquireretur politici principatus; vix ullus esset rex in mundo habens regnum ex successione, qui esset legitimus: & ita populis semper in promptu esset occasio rebellandi. Nam Romani ne in alios quidem populos ab initio jus habuerunt eos subjugandi, sed dominatum arripuerunt sæpè ex levi occasione, tantùm studio propagandi imperium, ut docet August. in libris de civitate Dei; Et tamen Apostoli præcipiunt tam Judæis quàm gentibus, ut eis, tanquam ipsorum principibus, obediant, & tributa solvant, docentes eos in conscientiis ad hoc teneri, ut Rom. 13. Tit. 3. 1. Petr. 2. nec admisissent conditionalem interpretationem suorum præceptorum; Solvite si debetis.

v. 19. *Ostendite mihi numisma census.* Similiter, apud Marcum in Græco legitur, *Census*. Apud Lucam autem est φόρος, id est, tributum: quod est contra eos, qui dicunt Judæos non recusasse tributum, sed censum dare Cæsari, id est, eum dumtaxat nummum, qui capitatim à singulis solvebatur in professionem seu recognitionem subjectionis. Idem puto satis etiam refelli ex Josepho; unde & Rom. 13. *Cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal*, Item: *Propter hoc & tributa præstatis.* Christus autem probando deberi denarium census, multò magis idem colligendum reliquit de aliis tributis.

v. 21. *Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari, &c.* Quo-
A modo hoc sequitur ex inscriptione & imagine Cæsaris nummo impressa? *Resp.* quia eo ipso quo externi principis nummo utebantur, profitebantur se ejus subditos, eique debere vectigalia. Nam & nummos cudere & vectigalia imponere, ad solos principes pertinet. Utebantur autem sic, ut propriam monetam non cuderent aut haberent. Quamvis enim nos utamur nummis aliorum principum; tamen propriè utimur nummis cusis authoritate & cum inscriptione Alberti Principis nostri, & majorum ejus; & per hoc fatemur nos ejus subditos, eique vectigalia debere; nisi si quos benignitate sua velit haberi exemptos. Efficax omninò erit collectio, si denarius census erat cusus in eum finem, ut eo utentes ipso facto profiterentur suam subjectionem, & se vectigalium debitores. Vide Jansenium & Franciscum Lucam. S. August. in enarratione Psal. 4. ad illud; *Signatum est in nobis lumen vultus tui Domine*, dicit quosdam prudenter intellexisse in his Do-
B mini verbis, quasi diceretur. Quemadmodum Cæsar à vobis exigit impressionem imaginis suæ, sic & Deus; ut quemadmodum illi redditur nummus, sic Deo anima, lumine vultus ejus illustrata atque signata.

v. 23. *Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem.* An Sadducæi fuerint apud Judæos hæretici, vide Annotat. cap. seq. & in 4. dist. 43.

v. 25. *Erant autem apud nos septem fratres, &c.* Proponunt Achillem suum, partim ex lege, partim ex casu qui evenerat, vel evenire posset. Quod argumentum Pharisæi solvere non poterant, utpotè imbuti carnali & Judaïca sua opinione, futuram quidem mortuorum resurrectionem, sed ad vitam animalem, in qua & cibo & potu opus esset, & conjugia rursum jungerentur, & liberis procreandis operam darent. Quem sensum retundit sua responsione Dominus. Fatebantur quidem Pharisæi futu-
C rum, ut vir unus plures haberet uxores; hoc enim lex permittebat, & probari videbatur exempli SS. Patriarcharum: quod autem una mulier plures haberet maritos, septem, inquam, nec lex Mosaïca, nec ulla alia unquam concessit. Neque illis viris alias dare poterant uxores; quia quisque suam erat recepturus in resurrectione, secundùm eorum opinionem. Unde hoc Sadducæorum argumento in angustias cogebantur. Solvit autem uno verbo Dominus dicens: *In resurrectione neque nubent neque nubentur, sed erunt similes Angelis Dei.* Erunt enim immortales, & ita non opus erit generatione, quâ alii aliis morientibus succedunt; sublata autem generatione tolluntur nuptiæ.

v. 32. *Non est Deus mortuorum, sed viventium.* Quomodo huic non sit contrarium illud Apostoli, Rom. 14. *In hoc Christus mortuus est & resurrexit, ut & mortuo-*
D *rum & vivorum dominetur:* vide ibid. Comment. Nec repugnat illud quod Deus sæpè vocatur Deus Deorum, scilicet falsorum: vocatur enim eorum Deus, quia si quid in illis excellentiæ est, verus Deus tamen illis omnibus major, melior, potentior, perfectior est. At alio sensu dicit: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob*; nempe tanquam benefactor & amicus; & dignatus eos hoc honore, ut illorum, tanquam suorum cultorum, Deus vocetur. Vide Annotat. Deuter. 10. & Psal. 49. itemque distinct. 43. lib. 4. sent. ubi latè egimus de mortuorum resurrectione.

v. 39. *Diliges proximum tuum, sicut teipsum.* Quis
E proximus, vide Annot. Lucæ 10. *Quæritur*, utrum sensus sit, *sicut te ipsum* diligis, an, sicut teipsum diligere debes? Pro priori sensu facit illud: Quod tibi fieri nolis, alteri ne feceris. Et, Quæcumque vultis ut faciant vobis homines & vos facite illis. Et hoc probabilius; quia illud *sicut teipsum*, ponit ut regulam diligendi proximum, eamque notam: Dices: Multi seipsos male diligunt: quomodo ergo sensus, sicut teipsum diligis? *Resp.* Sensum esse, sicut teipsum diligis, in genere: nolens tibi à quodam inferri injuriam, sed volens tibi ab aliis bene fieri. Est autem præceptum legis naturæ, quod tamen à Christianis modo supernaturali debet observari: quia & se & proximos diligere debent ex charitate, nem-

pe ad vitam æternam nobis à Deo in Christo promissam.

v. 37. *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, &c.* Sensum hujus præcepti, vide in nostris add. 17. lib. sentent. & Annot. Deuter. 6. & 30. ex quo loco constat hoc præceptum servari posse in hac vita. Latè de his duobus præceptis egimus in 3. sent. dist. 27. 28. 29. & 30.

v. 40. *In his duobus mandatis universa lex pendet & prophetæ.* In quo sensu verum sit, vide in 3 sentent. distinct. 37. itemque in Comment. ad Rom. 13. vers. 8. & 9.

v. 41. *Quid vobis videtur de Christo? cujus filius est? Dicunt ei, David.* Primum, voluit hac quæstione Pharisæis occasionem dare disquirendi, num ipse Jesus qui interrogabat, esset Christus. Nam si ad Joannem, quem sciebant esse filium Sacerdotis ex tribus Levi, miserunt ut quærerent an esset Christus, qui tamen nullum fecit miraculum; quantò magis de Iesu, quem etiam mendici publicè inclamabant filium David, quique tot fulgebat miraculis, & de quo Joannes ipse testimonium perhibuerat, quærere debebant, num esset Christus? q. d. de Joanne quæsivistis, quem sciebatis non esse filium David, de me filio David, cur non quæritis, cùm certum habeatis Christum esse filium David?

v. 44. *Sede à dextris meis.* Sententia desumpta ex Psal. 109. Vide ejusdem expositionem supra cap. 20. ad illud. *Sedeant hi duo filii mei, unus ad dexteram tuam, & alius ad sinistram in regno tuo.* Itemque nost. Comment. Hebr. 1. v. 13. & 1. Cor. 15. v. 25.

CAPUT XXIII.

v. 2. *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi.* Quare dicit *sederunt* & non *sedent?* *Resp.* Græco verbo significatur præteritum cum continuatione præsenti. Sicut etiam Latinè dixit Poëta. Consedere duces. q. d. collocati sunt. *Sy syn ghesetten. Sont assis.* Unde bene Erasmus vertit *sedent.* Ita Christus dicitur consedisse ad dexteram Patris, Hebr. 8. ἐκάθισεν & Hebr. 1. ubi interpres vertit: *Sedet ad dexteram, &c.* Hoc monendum, ne quis in vocabulo præteriti temporis philosophetur; *sederunt*, sed non sedent, ut video quosdam facere. *Scribæ & Pharisæi:* non addit. *Sadducæi*, tametsi etiam ex iis fuerunt principes sacerdotum, quia eorum professio erat hæretica. Non desunt tamen qui arbitrentur Sadducæos non fuisse hæreticos, priusquam falsitas doctrinæ eorum per Joannem Baptistam, & demum per Christum esset declarata, quando prædicaverunt regnum cœlorum; quod ante id tempus nunquam fuerat palam prædicatum. Itaque existimant in illo populo non fuisse necessarium credere animæ immortalitatem, & regni cælestis præmia justis esse reposita; quia hæc in illo populo neque per Moysen, neque per alios prophetas ac sacerdotes palam fuerant prædicata. Unde apud Moysen omnes promissiones sunt de felicitate terrena, sicut & omnes comminationes de miseria hac temporali: Nusquam illic nec regni cœlorum, nec gehennæ ignis post hanc vitam impiis paratæ, mentio; sed primi Ioannes & Christus utrumque prædicaverunt. Probant hanc sententiam ex Hieronymo & Chrysostomo in Matth. Contrà tamen facit quod Tobias clarè professus est spem alterius vitæ; & uxorem atque amicos redarguit dicens: *Filii Sanctorum sumus, & vitam illam expectamus, &c.* Tob. 2. & lib. 2. Machab. *Eleazarus* & septem fratres Machabæi palam in tormentis eam fidem professi sunt; idque, ut est verisimile; propter Sadducæorum errorem tunc exortum. Item; quomodo excusari potest quod negaverint Angelum & spiritum; cùm tota scriptura tam apertè hæc profiteatur? At dices, Sadducæos propter hæc nunquam fuisse ejectos è Synagoga, tanquam qui traderent dogmata religioni Iudaïcæ contraria. *Resp.* id pertinuisse ad corruptelam Synagogæ & populi illius, quod tam prava dogmata tolerarent, fortè propter Sadducæorum potentiam. Nam ex iis etiam fuere Pontifices. Certè apparet quod à tempore Machabæorum, doctrina, quæ negat corporum resurrectionem fuerit satis manifestè rejecta & improbata à piis & sanctis hominibus illius temporis; quia resurrectionem clarè & palam, etiam coram ethnicis infidelibus; profitebantur; atque ita doctrina Ecclesiæ illius temporis de resurrectione, Iudæis omnibus erat satis apertè manifestata. Quare qui non acquiescebant, hæretici erant. An autem sine fide immortalitatis animarum aliquando potuerint homines salvari, vide nostra in 4. dist. 43. & Annot. Tobiæ 2.

v. 3. *Omnia ergo quæcumque dixerint vobis, servate & facite; secundum opera verò eorum nolite facere. Dicunt enim & non faciunt.* Dominus volens commendare potestatem spiritualem, quam in Synagoga instituit, & posteà in Ecclesia instituturus erat; & excitare volens subditos ad obedientiam illi potestati debitam; *Omnia*, inquit, *quæcumque dixerint vobis, &c.* Utitur gemino signo universali; *Omnia & quæcumque*; ut sciremus nihil ab illa universitate excipiendum esse, nisi quod lex aliqua superior, imò lex suprema, excipi juberet. Lex illa superior est; Deum diligendum super omnia; &, magis obediendum Deo quàm hominibus. Quam exceptionem etiam in aliis similibus præceptis intelligere oportet; ut Coloss. 3. *Filii obedite parentibus per omnia:* Et ibidem; *Servi obedite per omnia dominis carnalibus.* Imò in his [*Omnia*] aliter exponitur. Ad eundem modum hîc generaliter dicitur: *Omnia quæcumque dixerint vobis;* id est præceperint vobis, juxta phrasim Hebraïcam. Ex hoc igitur loco, contra doctrinam hæreticorum nostri temporis, discimus & olim proceres Synagogæ, & nunc præfectos Ecclesiæ, habere potestatem condendi novas leges, & canones, pro loci & temporis exigentia ad ædificationem populi fidelis. Vide nostrum Comment. locis suprà citatis, itemque Hebr. 13. v. 17.

v. 4. *Alligant enim onera gravia & importabilia; & imponunt in humeros hominum, digito autem suo nolunt ea movere.* Videtur hoc dictum de lege Mosaïca; quam Petrus Act. 15. testatur esse jugum quod nec ipsi tunc Iudæi, nec patres eorum portare potuerint; ad cujus tamen exactam observationem, Scribæ & Pharisæi astrictum esse dicerent ac docerent vulgus Iudæorum, licet ipsi de ejus observatione multum sibi remitterent, atque in quamplurimis sibi per licentiam indulgerent. Tale enim erat ingenium illorum magistrorum, ut in alios duri essent ac rigidi; erga seipsos molles & laxi, potissimùm in occulto. De iis quoque Paulus dixit Galat. 6. *Neque enim qui circumciduntur, legem custodiunt; sed volunt vos circumcidi, ut in carne vestra glorientur.* Fortè etiam huc pertinet quod Christus ad Iudæos dicit Ioannis 7. *Moyses dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem.* Non solùm enim moralia legis non observabant, sed nec cæremonialia. Quoniam tamen etiam ad hæc populus Iudaïcus obligabatur, licet gravia & portatu difficilia; ideò præmisit Dominus, dicens, *Omnia ergo quæcumque dixerint vobis, servate & facite.* Quod utique non diceret de traditionibus eorum & mandatis præter legem excogitatis, iisque partim vanis & inutilibus, partim etiam noxiis; quas sæpè reprehendit, ut Matth. 15. & alibi. Quare nec de his videtur accipi posse, quod statim subjungit; *Alligant enim, &c.*

At dices, hac sententia Scribas & Pharisæos reprehendi, quod populum iniquo onere præceptorum & observationum gravarent. Quidam respondent; ad reprehensionem eorum pertinere; non priorem hujus sententiæ partem, sed posteriorem, quâ dicitur; *Digito autem suo nolunt ea movere.* Valdè enim in illis erat reprehensibile, quod ipsi non facerent, quod tanquam legis interpretes & populi doctores, ab aliis severè exigebant. Attamen dici potest, etiam in priori parte contineri reprehensionem; vel quod nimia cum severitate, etiam minuta quæque legis exigerent; vel quod de peccatorum in legem commissorum gravitate perversè judicarent; exiguum statuentes momentum in transgressione præcipuorum, graviter verò ponderantes ea quæ minima erant. Tale quid etiam illis improperatur infra, cùm eis dicitur; *Duces*

cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes. Denique, dici potest Christum hortari plebem, ad omnia quæ imponebantur ab illis severis magistris, servanda & facienda, etiamsi valdè gravia essent: non quod omnia simpliciter obligarent, sed saltem ad vitandum scandalum,& speciem rebellionis; & ne ullam viderentur Scribæ & Pharisæi justam habere occasionem dicendi, quòd Christus populum ab eorum obedientia avocaret. Sicut & Christus ipse legem servavit, & vectigal solvit pro se & Petro, ad vitandum scandalum; sicut ipse declarat. Vide Ariam Montanum in hunc locum. Et ita sensus erit: Omnia quæcumque dixerint vobis, etiamsi gravia & importabilia videantur, quæ nec ipsi faciunt, servate & facite; præstate plenam obedientiam, etiam in his ad quæ fortasse non tenemini, salva tamen lege divina & naturali, si quid fortè contra eam præciperent.

v.5. *Omnia verò opera sua faciunt, ut videantur ab hominibus.* Omnia quæcumque coram hominibus faciunt, ea faciunt ut ab hominibus videantur, & hominum laudem captent; nec tamen ea prorsus omnia, sed pleraque. Unde patet non esse consequens omnia eorum opera esse peccata.

v.8. *Vos autem nolite vocari Rabbi.* Sensus: Nolite amare hujusmodi titulos. Hoc enim præcessit: *Amant autem primos recubitus, &c. & vocari ab hominibus Rabbi.* Prohibet ergo ambitionem & cupiditatem istiusmodi honorum & titulorum. Nam ut nemo nos talibus titulis compellat, in nostra non est potestate. *Vnus est enim magister vester, omnes autem vos fratres estis;* Sensus: Cogitate debetis unum esse magistrum omnium vestrum, qui omnes docet & omnia novit; vos autem invicem fratres esse ac discipulos, sub illo uno patre ac magistro. Quod si cogitaveritis, non erit ut quis amet vocari magister, videns & ignorantiam suam, & humilem conditionem atque subjectionem sub uno communi magistro.

v.10. *Nec vocemini magistri.* Intellige ut suprà. Nam certè Paulus seipsum vocat magistrum gentium. 2.Tim.1. volens commendare & honorificare ministerium suum. Idem vult Episcopum esse doctorem, id est, magistrum: Imò omnes Pastores vult esse Doctores Ephes. 4. Vide nostra Comm. Jacob.3. Itaque Christus non damnat titulos eruditionis, quorum est usus in Academiis, & alibi; ut perversè hunc locum accipiunt hæretici. Alioqui nec patrem salutare liceret patris nomine, cùm & hoc additum sit: *Et patrem nolite vocare vobis super terram: unus est enim pater vester qui in cœlis est.* Sed prohibet ne talem patrem aut magistrum nobis vocemus in terra, qualis est pater & magister cælestis; cui videlicet pareamus, & quem sequamur sine respectu ad patrem & magistrum superiorem. Itaque ille vocat patrem super terram, qui ita alicui mortalium obediendum putat, ut quidquid ille præcipit, justum putet. Ille magistrum sibi vocat super terram, qui ita doctrinam alicujus sequitur ut verum putet quidquid ille docuerit, tantùm quia ab illo profectum est. Huic ergo Christi reprehensioni obnoxii sunt, qui putant certum & infallibile esse argumentum; N. aut N. ait; igitur ita est: dicit; igitur verum est. Laborabant hujusmodi errore apud Apostolum qui dicebant: *Ego sum Cephæ, ego Pauli, ego Apollo.* 1.Cor.1. Vide ibidem nostra Comment.

v.13. *Væ autem vobis Scribæ & Pharisæi.* Quare hæc verba non sunt maledicentis & contumeliosi? an quia Christus ut Deus, jure poterat malitiosis & perversis hominibus non prædicere tantum, sed &, inferre æternum væ, propter ipsorum peccata? Et non est dicenda contumelia, sed justissimus zelus, quando superior palam increpat peccatores manifestarios & incorrigibiles; ut saltem alii ab eorum vitiis sibi caveant, & timorem habeant. Sic Paulus in Actis, *O plene omni dolo, &c.* Act.13.

v.15. *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia circuitis mare & aridam ut faciatis unum proselytum.* Quid ergo sibi vult quod Greg. Hom. 40. in Evangelia, exponens allegoricè narrationem de divite & Lazaro, dicit quod Lazarus vulneratus cupiebat saturari de micis, quæ cadebant de mensa divitis, & nemo illi dabat, quia genti-

A lium quemque, ad cognitionem legis, admittere superbus ille populus despiciebat? Nam hic locus magnam significat diligentiam & studium legis religionis suæ propagandæ. An in eo sita erat illa superbia, quod neminem vellent ad cognitionem veræ religionis admittere, nisi paratum se subjicere jugo & servituti legis Mosaïcæ; quomodo subjiciebant se proseliti? Certè non legimus Iudæos prædicatione sua propagasse ad alias gentes veram unius Dei religionem, sed magis eas superbè contempsisse, ut canes; & ab eorum consortio studiosè abstinuisse. Nam & Judæi ad Christum conversi, ut in Actis Apostolorum legimus, ægre ferebant Evangelii gratiam ad gentes propagari. Act.

Et cum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo quàm vos. Vide plures sensus hujus loci apud Hesselium &
B Iansenium. Sensus expeditus esse videtur, quia proselyti ab eis facti, offensi mala vita & hypocrisi magistrorum suorum, vel etiam gravi onere legis: resiliebant à proposito, & redibant ad Paganismum & veterem idololatriam: itaque fiebant illis posteriora pejora prioribus, &c. 2. Pet.2. Vide etiam Caiet.2.2.q.66.art.8. quomodo Christiani hac in re peccent.

v.19. *Qui jurat in altari, jurat in eo, & in omnibus quæ super illud sunt: & qui jurat in templo, jurat in illo, & in eo qui habitat in ipso, &c.* Igitur servanda sunt juramenta, etsi per creaturas facta. Vide nostra in 3. sent. distinct.39.

v.23. *Hæc oportuit facere, & illa non omittere.* Utrum sensus. *Hæc* quæ posterius dixi, id est, graviora legis *oportuit facere; & illa*, quæ prius dixi, scilicet minora legis, ut est decimare omne olus, oportuit *non omittere:* hunc
C enim sensum postulare videntur pronomina demonstrativa, *Hæc & illa.* An verò sensus est, Hæc minora quæ facitis, oportet facere; sed illa graviora non oportuit relinquere. Sic Jansenius, & ut mihi videtur bene, & conformiter cum textu. Neque semper illa duo pronomina, sic ponuntur in oratione, ut (hoc) referatur ad vicinius; (illud) ad id quod longius præcessit; sed sæpè ad id quod in intelligentia vicinius aut longius est: atqui graviora legis erant remotiora à mente & opere Pharisæorum. Vide Ianf. c.84.& nostram Annot. Lucæ 11.

v.24. *Excolantes culicem.* Greg. curæ pastoralis part.3. Admonit.34. legit; *Liquantes culicem*, nescio quem interpretem secutus.

v.26. *Pharisæe cæce, munda prius quod intus est calicis & paropsidis; ut fiat id quod deforis est, mundum.*
D Quomodo jubet id quod intus est calicis & paropsidis mundari; cùm illud non minus ad externum & corporalem nitorem pertinere videatur, quàm mundatio ejus quod deforis est? Sed pro intellectu hujus sententiæ, respiciendum ad id quod proximè præcedit, quod quidem in plerisque Latinis codicibus sic habetur: *Væ vobis —— quia mundatis quod deforis est calicis & paropsidis, intus autem pleni estis rapina & immunditia.* Sed vetustiora MSS. consentienter cum Græcis pro *Pleni estis*, legunt *Plena sunt.* Est igitur hîc sensus: Væ vobis, qui mundatis exteriora calicis & paropsidis, id est, qui munditiam & nitorem corporalem calicis & paropsidis sollicitè curatis; cùm heu! ipsa impleatis rapina vestra & immunditia sive intemperantia, id est, potibus ac cibis per rapinam acquisitis, & quibus intemperanter atque ad gulam & luxum utimini. Itaque, Munda priùs quod intus
E est calicis & paropsidis, id est, à rapina & gula abstine, quibus quodammodo interiùs immunda reddebantur vasa mensæ tuæ; quod si feceris, tum poterit non displicere exterior vasorum munditia, respondebit enim munditiæ interiori.

v.29. *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ quia ædificatis, &c.* Quidam codices habent, *qui ædificatis*, sed rectiùs *quia*, quomodo habent MSS. & Græca. Et in Græco magnum est discrimen inter *quia ædificatis*, & *qui ædificatis*, quod dicendum esset per participium. Miror in Clementinis haberi, *qui*, Lovaniensia, *quia*, sine scrupulo. Similiter Lucæ 11. legendum, *quia ædificatis*, licet codices vulgati habeant, *qui ædificatis.*

Sententiæ

Sententiæ totius videri posset hic sensus; Itaque testimonio estis vobismetipsis, quia filij estis eorum qui Prophetas occiderunt. Estis, inquam, vobis testimonio, per hoc quod dicitis, *Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine Prophetarum.* Nam dicendo: *Patrum nostrorum*, & non recedendo à moribus eorum, agnoscitis vos esse filios homicidarum; idque ad ignominiam vestram, quia redditis vos eis similes. Verùm ex Luca magis apparet illud quod dicitur: *Testimonio estis vobis*, vel, *testificamini*, ut illic dicitur, esse referendum ad factum, non ad dictum. Nam illic non fit mentio ejus quod dixerunt, sed solùm quod fecerunt. Vide ejus loci annot. cap. 11. v. 47.

v. 35. *Ut veniat super vos omnis sanguis justus qui effusus est &c.* Quare id non est injustum, ut ab iis repetatur vindicta omnis sanguinis justi jam olim effusi, cùm in omnia illa homicidia, illi non consenserint? *Resp.* Luc. 11. expressè dicitur: *Profectò testificamini, quod consentitis operibus patrum vestrorum.* Itaque sciendum, quod sicut est communio sanctorum, & inter omnes sanctos participatio quædam mutua meritorum, proveniens ex eo, quòd omnibus omnium bona opera placeant, & ita pro consensu, eam participationem consequuntur: sic & inter malos communio quædam est & conspiratio animorum in malum, ita ut omnibus omnium mala opera placeant, saltem in aliqua parte malitiæ; unde nascitur & malorum meritorum participatio, maximè in eodem genere peccati; ut in proposito, in cæde justorum. Sic enim Pharisæi affecti erant, Christum persequentes & occidere volentes, sicut Caïn occidens fratrem. Unde & consensisse dicuntur patrum suorum operibus. Et revera, quisquis peccatum aliquod committit; sicut in se, sic & in alio simile quid faciente, approbare censetur: Imò aliquo modo approbari videtur quodvis aliud peccatum, saltem in generali ratione operis, contra legem Dei perpetrari. Et ita statuitur generalis communio impiorum, sicut à nobis creditur communio sanctorum.

v. 35. *Usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ.* Zachariam Joiadæ summi Sacerdotis filium designari, non videtur dubitandum. Quomodo autem Barachiæ filium eum vocet, variant sententiæ. Sciendum est autem nomina Hebræa incipientia à *Bar*, quod filium significat, sæpè apud Hebræos esse cognomina & quasi patronymica. Sic enim Simon Petrus, Barjona vocatur apud Matthæum & Joannem: Sic cæcus Timæi filius, Bartimæus; sic Nathanaël, Bartholomæus, & magus ille Elymas, Bariesu. Fieri itaque potuit, ut qui proprio nomine dictus fuit Joiada, cognominativum habuerit nomen, ut Barachias vocaretur; eò quod patrem habuerit, nomine Achiam. Quod etsi probare non possimus, hac tamen ratione difficultatem dissolvi, nihil prohibet.

Neque est inter alias solutiones illa postrema, quod Matthæus scripserit: *filii Ioiadæ*: quamquam statim post Apostolorum tempora codices fuerint vitiati, dum scriba imperitus, respiciens ad Zachariam Prophetam, qui penultimus est inter minores Prophetas, & Barachiam patrem habuit; pro *filio Ioiadæ*, scripsit, *filium Barachiæ*; ac deinceps errorem hunc inolevisse. Nam & de loco hujus ejusdem Evangelij cap. 27. ubi dicitur: *Per Ieremiam Prophetam*, quidam simile quid suspicati sunt, ut pro Zacharia positus sit Jeremias. At fortè Matthæus neutrum scripsit, sed additio est ab aliis facta. Hunc Zachariam filium Joiadæ intelligi docet S. Hier. in Comment. eumque Latini ferè sequuntur, ut Beda & alij Homiliastæ, & qui in Matthæum scripserunt. S. Aug. quoque libr. contra adversarium legis & Prophetarum cap. 5. intelligit de Zacharia filio Joiadæ. Alij tamen intelligi malunt Zachariam, patrem Joannis Baptistæ; sed refelli possunt his argumentis; 1. Si Zacharias, pater Joannis Baptistæ significaretur, potius dixisset Dominus, Zachariæ patris Joannis Baptistæ: nam sermo fuisset vehementior propter maximam Joannis authoritatem quâ valuerat apud Judæos, adeò ut etiam Christus esse crederetur. Nec ullo modo verisimile est Joannem, apud illum populum, atque etiam apud Pharisæos (nam & hi monita salutis à Joanne requirebant, Matth. 3.) tantæ authoritatis futurum fuisse, si pater ejus fuisset, ut aiunt, à Scribis aut Pharisæis, aut sacerdotibus interfectus. Nec sanè ejus rei mentionem Evangelistæ omninò prætermisissent. Deinde quæ causa erat occidendi Zachariam? An quia Salvatoris prædicabat adventum? at omnes Judæi Salvatorem expectabant, & ipsius Zachariæ filium Salvatorem esse existimabant. An quia Jesum Mariæ filium dicebat esse Salvatorem? At Jesus latuit usque ad tempus prædicationis suæ, ut de eo dixerat Joannes: *Medius vestrum stetit quem vos nescitis*; adeò ut & ipse cum turbis accesserit ad baptisma Joannis Baptistæ. Adde quod filio ejus Joanni illa prærogativa servabatur, ut Christi Jesu jam præsentis adventum prædicaret, fieretque hac ratione plusquam Propheta.

An quia Matrem Jesu perhibebat esse virginem? Hanc enim causam aliqui referunt; sed & hæc apparet commentitia. Nam etsi credibile est hoc Zachariam scivisse; non tamen placuit sapientiæ divinæ, ut tam cito proferretur in publicum. Unde Jesus passim à Judæis credebatur esse filius Joseph: nec ipsa virgo eam opinionem corrigebat, rem dissimulans, & Joseph ejus patrem coram aliis vocans. *Ego*, inquit, *& pater tuus dolentes quærebamus te*, Luc. 2. Quod si ejus rei causa Zacharias interfectus fuisset; res illa profectò ad vulgi notitiam emanasset, ac ea de sermo fuisset ambiguus in populo; quod non apparet factum. Constans enim fuit opinio, Joseph esse patrem Jesu, imò ob eam causam virgo Joseph nuptui tradita fuit, ut mysterium celaretur, néve ipsa tanquam adultera à Judæis lapidaretur; cui quidem virginis periculo magnam occasionem præbere potuisset, illa Zachariæ de ejus virginitate præmatura prædicatio. Item. Quare Judæis tantopere displiceret, si Maria diceretur virgo peperisse, ut propterea eum qui hoc diceret, interficerent; cùm Judaïca gens miraculis divinis esset assueta, & dicat Apostolus 1. Corinth. 1. *Iudæi signa quærunt?* Sed & hoc quod aiunt Zachariam patrem Baptistæ ideo interfectum ab Herode, quod suum filium occultasset, nihil habet rationis. Non enim edicto prohibiti fuerunt parentes occultare filiolos suos; & certè nemo paruisset, id enim esset vim inferre naturæ. Nec solus id fecit Zacharias, sed omnes quicumque potuerunt. Imò repentè immissi fuerunt satellites ad necandum pueros, nullo edicto prævio. Denique si pater occisus, quia filium occultavit, quantò magis ipse filium postea diligenter quæsitum & inventum, occidisset? Non enim Zachariam metuebat regni successorem, sed ex pueris aliquem. His adde, quod constabat Zachariam, & proinde Zachariæ filium, esse de tribu sacerdotali Levitica, atqui sciebat Herodes regem expectari à Judæis è tribu Juda & posteritate David, idque sonabat oraculum à scribis allegatum. Item, Herodes non habebat necessitatem violandi locum sacrum cæde sacerdotis; poterat enim alibi id facere; sicut alter Herodes de Jacobo & Petro. Imò Herodes ille voluit quàm maximè videri honorare locum sacrum. Nec certè sacerdotes zelosissimi pro templo; præsertim illo tempore, id permisissent aut inultum reliquissent. Facilè possent & alia adferri, quibus hæc sententia refellatur, sed nihil est opus.

At dicunt necessariò oportere intelligi Zachariam aliquem sub illud tempus, quo Christus hæc loquebatur, occisum, eò quòd Dominus dicens: *ut veniat super vos omnis sanguis iustus qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zachariæ*, complecti voluerit omnem sanguinem injustè fusum à primo, qui fuit Abel usque ad ultimum; quod non in alium magis quàm in Zachariam Joannis patrem competere possit. Certè in Zachariam Joiadæ (qui octingentis ferè annis Christum præcesserat) omninò competere nequeat. *Respond.* Christum dicentem, *A sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariæ*; non velle metiri universum tempus ab initio usque ad seipsum; sed duobus insignibus & notissimis exemplis voluisse complecti duo tempora, quorum alterum olim evolutum erat, alterum adhuc fluebat, licet

termino jam proximum. Illud erat tempus ante legem, istud, sub lege: quæ duo tempora quia constituebant totum tempus, quod fluxerat usque ad Christum, convenienter ex hac forma locutionis intelligendum reliquit Dominus omnem sanguinem justum ad illud usque tempus effusum, super Judæos Christi perseveratores & interfectores, venturum: Nec oportebat aliquem nominari tunc recenter interfectum (alioqui, quis potiùs nominandus erat quàm magnus ille Joannes Zachariæ filius, idemque recentissimè & injustissimè occisus; præsertim cum ex verbis Salvatoris Matth. 17. dicentis *fecerunt in eo quæcumque voluerunt*, appareat non sine consensu & consilio Scribarum Joannem occisum fuisse) quando Christus ipse mox ab iis interficiendus erat, in complementum malitiæ ipsorum; Christo ad eos dicente. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum.* Nec premit argumentum ex illis verbis: *Quem occidistis inter templum & altare*; quasi ab illis qui tunc vivebant aut etiam præsentes aderant, Christo hæc loquente; facta significetur illa cædes Zachariæ. Similiter enim statim post dicit, *Hierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas &c.* sine dubio respiciens ad facta majorum. Adde rationem cur illi duo fuerint nominati, Abel scilicet & Zacharias filius Joiadæ; quia scriptura sic refert utriusque injustam necem, ut simul significet Deum exacturum de illis justam & severam vindictam. De Abel quidem, Deo dicente ad Cain, *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Unde de eo dicit Apostolus Hebr. 11. *quod defunctus adhuc loquitur.* De Zacharia verò, spiritu Domini per os ejus loquente. *Videat Dominus, & requirat.* Ad has igitur scripturæ voces respexit Dominus quando dixit, super Judæos priscorum homicidarum imitatores, venturum omnem sanguinem justum jam olim effusum à sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariæ; Deo scilicet vindicante, & requirente ab eis tanquam illorum scelerum consortibus & sociis. Denique nullus est auctor classicus qui id scribat; qui scribunt autem non aliunde habent, quàm ex fonte apocrypho, & scribit S. Hieron. Pro cujus sententia non parum facit, quod Ecclesia in Officio divino bis térve per annum, legat illa ejusdem S. Hieronymi verba, quibus traditionem illam de Zacharia patre Joannis, rejicit ut somnium apocryphum.

v. 37. *Quoties volui congregare.* Volui voluntate signi, mittendo Prophetas, ut Hieronymus intelligit; Nam quod in Homilia Hieronymi super Evangelia, in festo B. Stephani, inter Homilias Patrum legitur: Volui ex mea parte, sed noluistis ex vestra; non est in Hieronymo, sed ab alio quopiam insertum, ut alia ibidem nonnulla. Varias hujus loci, & quorumdam similium expositiones, vide l. 1. sent. d. 46.

v. 39. *Non me videbitis amodo, donec dicatis: Benedictus qui venit &c.* Scilicet in secundo meo adventu, qui gloriosus erit, quando vel inviti cogemini agnoscere gloriam meam. Vide annot. Luc. 13. in fin. & Comment. Phil. 2. v. 10.

CAPUT XXIV.

v. 4. *Videte ne quis vos seducat. Multi enim venient &c.* Et infrà. *Et multi Pseudoprophetæ surgent & seducent multos.* Et adhuc infrà: *Surgent enim Pseudochristi & Pseudoprophetæ.* Item, *Ecce in deserto est, nolite exire.* Pro hujus loci intelligentia lege Josephum l. 2. belli Judaïci cap. 12. S. Hieron. Jansenium, & Maldonatum & Hesselium. Dicuntur hæc ad Judæos, & peculiariter pertinere videntur ad populum Judaïcum, in quo postquam Christum venientem in propria non receperunt; surrexere seductores qui dicerent se esse Christos, & præstigiis sectatores suos miserè deluserunt.

v. 14. *Et prædicabitur hoc Evangelium regni in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus.* Nec solùm prædicabitur, sed etiam credetur, juxta illud Psal. 85. *Omnes gentes quascumque fecisti, venient & adorabunt coram te.* Quod ergo dicit; *In testimonium omnibus gentibus*, id est, adversus omnes gentes in die judicij: Intellige de omnibus gentibus, ex parte eorum qui non cre-

A dent, de quibus suprà dixit: *Et eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.* Quodam igitur sensu, omnes gentes credent, & omnes gentes odient. Aut: *In testimonium omnibus gentibus*, id est, ad testificandum gentibus veritatem Evangelij; sicut dicitur Lucæ ult. & Act. 1. *Vos eritis mihi testes usque ad ultimum terræ.*

v. 15. *Cùm ergo videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta, stantem in loco sancto: qui legit, intelligat.* Quomodo dicta à Daniele Propheta, cùm vaticinium illud Danielis spectet ad tempora Antiochi, & desolationem templi ab eo factam? An ejusdem vaticinij etiam alius est sensus, sed mysticus? imò alij sensus. Nam pertinet etiam ad tempora Antichristi. Et ideò dictum, *Qui legit, intelligat*: quia intellectus est multiplex. An sensus esse potest: *Quæ*, id

B est, qualis *dicta est à Daniele Propheta.* q. d. hæc erit similis illi, aut etiam gravior. *Abominationem desolationis*, an sensus, Idolum abominabile & execrandum templi desolati & profanati? Tale enim fuit in templo per Antiochum profanato, positum. Alij sic. *Abominationem desolationis*, id est, desolationem abominabilem phrasi Hebraïca. Vide Maldonatum. Fortè intelliguntur copiæ Romanorum gentilium, servientium idolis. Nam apud Dan. 9. Hebraïcè est, *Alam detestationum.* (Ala) autem phrasi Hebraïca legiones seu copias significat. Idem probari videtur ex Lucæ 21. qui *abominationem desolationis* interpretari videtur exercitus, quibus cingenda est Hierosolyma.

v. 20. *Orate autem ut non fiat fuga vestra hyeme vel sabbatho.* Cur addat *vel sabbatho*, dubitari potest, tum

C quia sabbathi lex tunc cessatura erat; maximè fidelibus, quibus loquebatur, & quibus dicebat: *Orate.* Nam oratio nolentis Christum recipere non erat exaudibilis; tum quia sabbathum, sicut non prohibebat pugnam si hostis urgeret, ut prudenter statuerunt pij Judæi 1. Machab. 2. ita nec fugam. An dicendum Judæos Christianos usque ad templi eversionem servasse legem, multosque infirmos sic fuisse affectos, ut nec in periculo sabbathi quietem putarent sibi interrumpendam, Dominum autem etiam infirmis consulere voluisse? Aliter Jansenius non male in cap. 122. Concordiæ. Sensus enim est: Orate Deum, ut mala illa possitis effugere, nec ullum obstet fugæ impedimentum.

v. 22. *Et nisi breviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro. Sed propter electos breviabuntur dies illi.* Bre-

D viati phras. Hebræa, id est, contracti ad minorem numerum, quàm alioquin peccata illius populi merebantur. Sic apud Job: *Breves dies hominis sunt.* Sic contrà, longitudo dierum pro multitudine, passim legitur. Sensus: Nisi Deus tempus illius tribulationis misericorditer breviasset; nemo superfuisset Judæorum quos illa obsidio presserat; omnes enim fame fuissent absumpti: sed propter electos, tum qui ex illis erant postea credituri, tum qui ex illis, sive credituris sive non credituris, nascituri; breviavit Deus tempus illud, nec permittere voluit ut omnes perirent. Nota quomodo omnia serviunt electis. Unde & Paulus profitetur se propter electos omnia sustinere 2. Tim. 2. Vide etiam Comment. 2. Petri 3. v. 9.

v. 23. *Tunc si quis vobis dixerit, Ecce hic est Christus,*

E *aut ecce illic &c.* Hoc loco malitiosè abutuntur hæretici, dum ista verba ad Venerab. Sacramentum altaris detorquent, quasi non sit credendum Ecclesiæ Catholicæ dicenti: Ibi, hoc est, in altari inter manus sacerdotis, est Christus. Sed manifestum est Christum loqui de falsis doctoribus, quorum quisque prædicatione sua, & falsis miraculis, conabitur populo persuadere se esse verum Christum; aut saltem, se veram de Christo doctrinam tradere. Hic sensus clarus est ex sequentibus: *Surgent enim Pseudochristi & Pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia &c.* Quod autem sequitur: *Si ergo dixerint vobis: Ecce in deserto est, nolite exire; Ecce in penetralibus, nolite credere:* aptissimè à catholicis ad hæreticorum conventicula accommodatur. Hæretici enim dum profanas suas novitates disseminare incipiunt, non in publico

conventu id faciunt, malè sibi conscij, sed vel in deserto, & in agris; vel in penetralibus & abditis locis conventicula colligunt. Et utinam præceptum Christi dicentis: *Nolite exire, nolite credere*, à fidelibus omnibus sedulò fuisset observatum; non videremus hanc tam miserabilem Ecclesiæ perturbationem.

Ecce hic est Christus. Totus Christus caput & corpus, inquit Aug. Itaque istud non tantùm de Christi persona, pauci enim se Christos dixerunt; verùm de Ecclesia intelligi potest. Multi enim, imò omnes hæretici penes se esse volunt verum Christi corpus, Ecclesiam; sed monstrant sua conventicula, cùm Christus hæreditatem à patre acceperit omnes fines terræ; quæ hæreditas ei permanebit in æternum.

v. 24. *Et dabunt signa magna & prodigia.* Scilicet mendacia. Sic enim exponendum ex Apostolo 2. Thes. 2. Nam vera signa, id est miracula, Deus instituit ad confirmationem veritatis; & ad eam Christus iis usus est, & suos Apostolos uti voluit.

Ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi: Cum dixisset: *& dabunt signa &c.* (quod de falsis & mendacibus signis intelligendum est) addit: *ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, electi.* Quibus verbis satis apertè significat Dominus electos, sive prædestinatos in errorem induci non posse. Sed primò intelligenda est Domini sententia de errore finali, id est, in quo quis usque ad finem vitæ perseveret. Nam alioqui fieri potest, & sæpè fit, ut ad tempus in errore, etiam pernicioso, versentur electi. Deinde eadem sententia accipienda est, ut Dialectici loquuntur, sensu conjuncto seu composito, ut significetur fieri non posse, ut hæc duo aliquando conjungantur: electum seu prædestinatum esse; & in errore perseverare. Alioqui, dubium non est eum hominem qui est electus, peccare posse, & in peccato mori; sed id futurum non est, conservante eum efficaci gratia prædestinationis divinæ. De qua & alibi: *Nemo potest eas rapere de manu mea.* Joan. 10.

v. 28. *Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.* Hoc de Christo, vel ejus corpore non posse intelligi, bene ostendit Ben. Arias. Græcè est πτῶμα, id est, cadaver, sicut vertit Erasmus. At apud Lucam 17. σῶμα, id est, corpus, sed unum ex altero explicandum.

v. 29. *Statim autem post tribulationem.* Notandum totum hunc sermonem Christi esse propheticum, ideoque non mirandum si multum habeat obscuritatis, & subitò transeat ab uno ad aliud remotius & principalius; quod frequens est in Prophetis. Ita Christus hîc, vel in parte præcedenti, transitum facit à tribulatione Judaïcæ gentis ad tribulationem universalem gentium, per totum mundum futuram in fine sæculi.

v. 29. *Et stellæ cadent de cœlo.* Quidam hoc interpretantur de meteoris, in quibus numerantur stellæ cadentes; sed profectò videntur intelligi stellæ æthereæ, quia eas commemorat cum sole & luna. Quare sicut in sole & luna, ita & stellis ejusdem ordinis ac naturæ, prodigia apparebunt. Unde & quidam propriè dictum volunt, ut verba sonant. Sed quomodo? cùm fixæ stellæ sint tantæ magnitudinis, ut unaquæque visu notabilis, sit major tota terra: Itaque una sola terram cooperiret; quid igitur omnes simul, quæ sunt innumeræ? An ergo ad mysticum sensum recurrendum est, ut intelligantur illi qui velut stellæ fulgent in Ecclesia, lapsuri & defecturi à fide vel sanctitate? Sed tamen ad litteram videtur debere aliquid prodigiosum intelligi, cujus conspectu homines præ timore contabescant; ut satis colligitur ex hoc loco, & Lucæ 21. Quod & Gregor. satis significat in Homilia Evang. *Erunt signa &c.* dicens alia quidem prodigia jam evenisse; ea verò quæ de sole, luna & stellis dicuntur, adhuc expectanda. Quare quæ hîc dicuntur licet aptissimè ad allegoriam accommodari possint: non tamen litteralem sensum putanda sunt respuere. Est autem talis; *Et stellæ cadent de cœlo*, id est subitò non apparebunt quasi lapsæ de cœlo. Id autem fiet quia non dabunt lumen, sed obscurabuntur. Nam omninò videtur

A Dominus idem velle dicere de stellis, quod dixerat de sole & luna, licet verbis diversis; sicut & de luna idem quod de sole diversis verbis dixerat: ut hæc tria sint eadem, obscurati, quod dixit de sole; non dare lumen suum, quod dixit de luna; & cadere de cœlo, quod dixit de stellis. Et hic sensus confirmatur ex aliis locis, ubi hoc ipsum planè de stellis dicitur; ut Ezech. 32. *Nigrescere faciam stellas ejus.* Et Isai. 13. *Stellæ cœli non expandent lumen suum.*

Et virtutes cœlorum commovebuntur. Quidam referunt ad præcedentia, scilicet solem, lunam & stellas; idque magis videri dicunt ex Lucæ 21. ubi post illud: *Erunt signa in sole*; cum additum esset, *arescentibus hominibus præ timore &c.* quasi repetendo subjungitur; *Nam virtutes cœlorum movebuntur*, id est, sol, luna & stellæ ingentem patientur mutationem. Vide an idem sensus huic

B loco tam bene congruat, ubi tanquam diversum à prioribus additur: *Et virtutes cœlorum commovebuntur*, & similiter apud Marcum 13. Vide Danielis 4. ubi habes etiam: *virtutes cœli*, in verbis Nabuchodonosor. Alij cum Chrysost. hom. de cruce & latrone, putant de Angelis bonis intelligendum, qui modo quodam loquendi contremiscunt; quomodò homo tremore commoveri & concuti dicitur in re terribili & insolita. Neque obstat quod dicunt quidam, Christum hoc commemorare pro signo hominibus ad terrorem apparituro; sicut tria præcedentia. *Respond.* enim id non esse necesse, sed potiùs addi tanquam effectum præcedentium; ut sit sensus, Illa signa quæ dixi, tam terribilia erunt, ut iis visis etiam virtutes cœlorum commoveantur & contremiscant, quantò magis futurum, ut homines exarescant præ timore &

C expectatione &c. ut est apud Lucam. Verumtamen non intelligi Angelos bonos, sed malos aliis magis placet, ut sensus sit, *Virtutes cœlorum*, id est, aëriæ potestates & spirituales nequitiæ in cælestibus, *movebuntur* propter judicium suum, & instantem regni eorum eversionem. Et moveri, pro conturbari, frequens in scriptura. Et ferè semper in malam partem accipitur, ut: *Movebuntur omnia fundamenta terræ.* Ps. 81. id est, potentes hujus sæculi, qui ibidem dij vocantur. Qui locus est huic valde similis, quia significatur, quod Deo veniente ad judicium, movebuntur, turbabuntur, & pacata sua possessione ejicientur principes mundi, ita hîc quod dæmones exturbabuntur possessione, & exuentur imperio quod habuerunt in homines durante hoc sæculo. Esse autem etiam inter malos Angelos *virtutes*, patet Rom. 8. &

D 1. Petr. 3. Qui dicuntur *cœlorum virtutes*, non quod habitatio eorum sit in cœlo beatorum, neque quod sint intelligentiæ motrices cœlorum; quas scriptura ignorat, sed quod versentur in hoc infimo cœlo, id est aëre. Ephes. 6. *In cælestibus.* Dicuntur autem commoveri, multò magis propriè, quàm Angeli boni: quia sentientes ex ejusmodi signis jam proximè instare diem judicij, quem valdè metuunt; mirum in modum trepidabunt & conturbabuntur. Præctereà; non intelligi Angelos bonos, apparet, quia timorem, trepidationem, commotionem, non solet scriptura tribuere bonis. Item, quia paulò pòst de Angelis bonis sub alio nomine fit mentio, cùm dicitur; *Et mittet Angelos suos cum tuba &c.* ubi significatur quod ipsi potiùs immittent aliis terrorem. Et cap. seq. *Et omnes Angeli cum eo.* Similiter apud Marcum cap.

E 13. Denique in Evangeliis, Angeli boni, semper vocantur Angeli. Item paulò infrà, nomen *cœlorum* ita generaliter accipitur: *A summis cœlorum usque ad terminos eorum*, licet postea dicatur; *Neque Angeli cœlorum.* Est enim generalis *cœlorum* significatio.

v. 30. *Tunc patebit signum filij hominis in cœlo.* Signum crucis ferè intelligunt. Sic enim canit Ecclesia: *Hoc signum crucis erit in cœlo, cùm Dominus ad judicandum venerit.* Prudentius in hymno de natali Christi in fine; Judæa tunc fulmen crucis experta &c. Aug. Tract. 118. in Joan. *Quid est*, inquit, *signum Christi, nisi crux Christi?* Idem docet Chrys. Homil. de cruce & latrone, secunda, & prosequitur de splendore crucis, quo obtenebrabitur sol & luna & stellæ. Item Ephrem in sermone de sancta & vivifica cruce.

v. 31. *Congregabunt electos ejus à quatuor ventis, à summis cælorum usque ad terminos eorum.* Græcè: *Ab extremis cœlorum usque ad extrema eorum.* Significatur electos ex omnibus locis, ubicumque fuerint, congregandos. Qui adhuc erunt in terra, vel sub terra, inde colligentur: qui verò jam in cælis adepti fuerint mansiones, inde revocabuntur ad tribunal judicis. Sic autem dictum est, *ab extremis calorum usque ad extrema eorum*, sicut de sole dicitur, Psal. 18. *A summo cœlo egressio ejus, & occursus ejus usque ad summum ejus*, id est, cursus solis est ab extremo ad extremum, per medium; nimirùm ab ortu usque ad occasum per meridiem. Nam & ibi est eadem vox Græca ἄκρων, quæ extremitatem significat. Vide annot. ejus loci, & Deut. 4. ubi est similis locutio, & 4. Reg. 10. itemque nostrum Comment. 1. Thess. 4. v. 15.

v. 34. *Non præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant.* Non loquitur de omnibus quæ hîc dicuntur, implendis durante generatione hominum tunc viventium. Nam si Evangelistæ sic intellexissent hæc Domini verba, supersedissent labori scribendi Evangelia, Matthæus videlicet, Marcus & Lucas, apud quos omnes sunt hæc verba. Nam si omnia complenda erant intra tam breve tempus, scilicet Apostolis adhuc viventibus; quid opus erat scribere, quando supererant & superfuturi erant testes oculati, iique ad prædicandum diligentissimi, donec finis mundi veniret? Certè, nec Joannes voluisset scribere suum Evangelium, sed & Apocalypsis ab eo scripta satis testatur mundi finem non ita brevi futurum. Imò, ibi loquitur de mille annis ante communem resurrectionem. Sancti quoque Petrus & Paulus, ille 2. Epistol. 3. iste verò 2. Thess. 2. negant instare diem Domini magisque significant adhuc multa sæcula evolvenda ante illum diem. Sed & mater Domini sic canit; *Beatam me dicent omnes generationes.* Quod non diceret si non multę generationes adhuc essent secuturæ. Itaque videtur sententia Domini intelligenda de iis quæ prędixit eventura civitati Hierosolymitanæ, & populo Judaïco, id est, de eversione templi & civitatis, & afflictione populi. Aliter Chrys. & Theophylactus qui intelligunt *generationem* credentium Christo, id est Christianorum, quomodo dicitur Psalm. 23. *Hæc est generatio quærentium Dominum.* Et secundum eos refertur ad signa hîc prędicta, & implenda in fine sæculi. Vide Jans.

v. 35. *Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.* Habetur etiam Marci 13. & Lucæ 21. Transiturum dicitur cœlum & terra, non secundùm substantiam, sed schemate, seu figura; juxta illud 1. Corinth. 7. *Præterit figura huius mundi.* Totus enim mundus speciem longè aliam & pręstantiorem accipiet, & generabilia omnia & corruptibilia, in quibus maximè figura mundi inferioris consistit, non ampliùs erunt. De hoc transitu loquitur Petrus 2. Epistol. 3. Prudentius in Romano: *Post cœli transitum, Deus superstes solus, & justi simul, cum sempiternis permanebunt Angelis.* De hac phrasi, vide annot. Dan. 6. Quidam sic accipiunt: Citius cœlum & terra transirent, quàm verba mea transirent, ita ut non fieret quod dico; cùm alioqui cœlum & terra maximè videantur permanentia; quia de terra dicitur, *Terra in æternum stat:* de cœlo autem sumitur æternitatis comparatio, *Sicut dies cæli.* Sic interpretatur Euthymius; & huic interpretationi probabilitatem adfert quod Lucas dicit cap. 16. *Facilius est cœlum & terram præterire, quàm de lege unum apicem cadere.*

Verumtamen hunc non esse sensum, prorsus apparet ex eo, quòd omnes tres Evangelistæ absolutè ponunt hanc sententiam; cui & alibi similes leguntur, ut 2. Petr. *Cœli magno impetu transient. Elementa calore solventur, terra & quæ in ipsa sunt opera, exurentur.* Et iterum: *Cœli ardentes solventur, & elementa ignis ardore tabescent. Novos verò cœlos & novam terram expectamus.* Apocal. 21. *Vidi cœlum novum & terram novam. Primum enim cœlum & prima terra abiit, & mare jam non est.* Isai. 65. *Ego creo cœlos novos & terram novam, & non erunt in memo-*

A *ria priora.* Isaï. 66. *Cœli novi & terra nova, quæ ego facio.* Psal. 101. *Initio terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli; ipsi peribunt, sicut vestimentum veterascent, sicut opertorium mutabis eos & mutabuntur.* Quę verba, *Peribunt, veterascent, mutabuntur*, simul ad cœlum & terram referri debent, ut rectè refert Jansenius. Sicut autem apud Petrum *cœlorum* nomine videtur accipi aëris elementum, partim nos ambiens, partim supra nos expansum; nam orbes cælestes non sunt ardoris & combustionis capaces: ita omninò videtur, & hoc loco, & aliis locis jam citatis, vel aër, vel saltem generaliter, quidquid supra nos est, intelligi. Ita autem exurentur ista ab illo conflagrationis igne, non ut pereat terra, sed ut hæc corpora repurgentur, atque in meliorem statum

B reformentur ac renoventur. Vide nostra Comment. citato loco 2. Petr. 3. & Hebr. 1. v. 11. Ad illud autem quod ex cap. 16. Luc. adfertur, respondendum, ita hoc dici, ut tamen simul intelligatur cœlum & terram, licet videantur esse perpetuò mansura, tamen revera tandem transitura esse: ut non sit sumpta comparatio ab impossibili, sed à difficili aut opinabili; quomodo multæ fiunt comparationes, ut citiùs clavam extorseris è manu Herculis; facilius est feras domari, quàm linguam; chalybem mollire quàm flectere cor tyranni. Et ita intelligendum esse, liquet ex eadem sententia ut à Matthæo prolata ex cap. 5. *Donec transeat cœlum & terra; iota unum aut unus apex non præteribit à lege.* Vide etiam in 4. dist. 47.

v. 47. *Amen dico vobis, quoniam super omnia bona sua*

C *constituet eum.* Hæc verba non dicuntur de servo, sed de servo hominis, unde comparationem adducit Dominus; ad insinuandum quid Dei servus, si officio sibi commisso bene functus fuerit, à Domino suo expectare debeat; scilicet, ut ad magnam felicitatem evehatur, multisque aliis in Dei regno præemineat, sicut ille servus hominis, si fideliter ac prudenter in minori quapiam administratione se gesserit, eo tandem evehitur, ut etiam super omnia Domini sui bona dispensanda constituatur.

v. 51. *Et dividet eum, partemque ejus ponet cum hypocritis.* Sic Luc. 12. *Et dividet eum, partemque eius cum infidelibus ponet.* Pro *dividet* utroque loco Græcè est διχοτομήσει, id est, dissecabit, in duas partes dividet. Sensus est: Occidet, obtruncabit eum, & tractabit velut servum infidum & simulatum, non ex animo servientem,

D sed ventri & gulæ deditum, & absentia Domini sui ad improbas suas cupiditates abutentem. Jansenius putat illud (*dividet*) rectiùs exponi; ut idem sit quod separabit eum à familia & ejiciet: Verùm proprietas Gręci vocabuli hunc sensum non videtur admittere.

Notandum autem Hebræa phrasi (*dividere*) pro eo poni interdum quod est interficere ac disperdere; ut Exodi 19. ubi jubentur sacerdotes sanctificari. *ne fortè dividat in eis Dominus:* quo loco nostra versio habet: *Ne percutiat eos.* Quod & secundo repetitur de sacerdotibus & populo. Sic 1. Paralip. 13. dicitur Dominus divisisse, id est, percussisse Ozam; & vocatum nomen loci, Divisio, id est, Percussio Ozæ. Vide etiam ejus loci annot. & 1. Reg. 15. *Siccine separat amara mors?*

CAPUT XXV.

E v. 3. *Non sumpserunt oleum secum* Oleum Aug. charitatem interpretatur: quia sicut oleum cęteris supernatat liquoribus; ita charitas cęteris supereminet charismatibus, 1. Cor. 12. *Adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.* Et 13 *Major horum est charitas.*

v. 15. *Et uni dedit quinque talenta.* Talenta sunt dona gratiarum, quę dicuntur gratię gratis datæ, ut scientia, eloquentia, donum linguarum, interpretationis, exhortationis: Non illæ quæ gratum faciunt; nam qui unum talentum acceperat, fuit servus malus & piger. Et illæ quidem gratiæ subsistunt sine usu; istæ autem non sic. Neque enim charitatem habet qui pro tempore & loco charitatis opera non exercet: sicut ignis non est, qui appositam materiam non urit, qui frigentem non calefacit. Patet ergo etiam malos habere talentum, quod iste servus piger defoderat in terram, & repræsentavit domino

tuo, dicens *Ecce habes quod tuum est.* Non videtur autem dicendum omnes omnino homines habere talentum; non enim qui usu rationis carent, talentum habent. At neque illi fortassis qui prorsus hebetes sunt & indocti, nihil habentes quod commodent aliis ad salutem.

Cum hoc loco conferendus est alius, qui est apud B. Petrum 1. Epistolæ 4. *Vnusquisque sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes &c.* ubi liquet Apostolum loqui de gratiis gratis datis. Sic Rom. 12. *Habentes donationes secundum gratiam quæ data est nobis, differentes*, & 1. Cor. 12. *Vnicuique datur manifestatio spiritus ad utilitatem.* Vide Comment. horum locorum.

S. Gregor. hom. 9. dicit neminem esse qui non habeat aliquod talentum, quod possit in utilitatem proximorum expendere; sed videtur talentum accipere generalius quàm B pro gratia quæ dicitur gratis data; præsertim si etiam ad infideles ejus sententia sit extendenda. Idem S. Greg. ibidem ita tractat hanc parabolam, ut plus accepisse intelligatur, qui duo talenta accepit, quam qui quinque. Nam secundùm eum qui quinque accepit, etsi interna & mystica penetrare nesciat, docet tamen alios de exterioribus quæ accepit; Quæ exteriora, quinario numero quinque sensuum exteriorum significantur. Qui verò duo, intellectum & operationem percipiunt, subtilia de internis intelligentes, mira in exterioribus operantes. Verùm, ad litteram, ille quinque accepit cui plura vel majora dona concessa sunt, qui proinde plus superlucrari debet: ille duo, qui pauciora; à quo proinde minus lucrum expectatur. Unde & illi tanquam plus habenti, & plus superlucrato, datur talentum servi inutilis; quia sicut omni habenti da- C bitur, ita plus habenti plus dabitur. Et Ecclesia canit in persona Sanctorum, qui doctrina & sanctitate claruerunt: *Domine quinque talenta &c.* non duo. Deinde eum plus accepisse qui quinque, quàm qui duo talenta accepit, etiam ex eo apparet quod apud Lucam 19. in simili parabola, qui decem mnas fuerat lucratus, constituitur super decem civitates: qui quinque, super quinque. Probatur ergo ex majori remuneratione utroque loco significata. Cæterum in eo quod dicit: *Vni dedit quinque talenta, alii autem duo, alii verò unum, unicuique secundum propriam virtutem:* virtus intelligitur non moralis, Græcè δύναμιν: ut significetur paterfamilias distribuisse talenta secundùm facultatem & vires uniuscujusque, ut qui industria naturali plus valeret, plus acciperet. Ita Christus plerumque dona sua gratuita distribuit, secun- D dùm propriam cujusque virtutem, id est, pro ratione facultatum naturalium, ut v. g. scientiam majorem rerum divinarum ferè accipiunt, qui ingenio sunt capaciori. Et ita de aliis donis. Quod autem qui quinque talenta, & qui duo acceperant, duplicasse leguntur sua talenta, admonet nos unumquemque debere laborare secundum proportionem donorum suorum, ut qui plura, vel majora acceperit, sciat se plus lucri Domino suo conquirere debere, juxta illud, *Cui multum datum est*, Lucæ 12. *multum quæretur ab eo.* Et illud Gregor. *Cùm augentur dona, crescunt etiam rationes donorum.* Servus autem piger cui unum talentum creditum est, etiam ipse accepit secundum propriam virtutem, sed quia laborem fugiens defodit illud in terram, præponens nimirum commoda terrena lucro Domini sui, hinc meritò audit illud: *Inuti- E lem servum ejicite in tenebras exteriores:* Cùm aliis contrà dictum esset; *Euge serve bone & fidelis, intra in gaudium Domini tui.* Vide G. Peraldum in Summa vitiorum disserentem de avaritia scientiæ; & de iis qui abscondunt talentum, ubi inter alia recitat hæc Gregorii verba. Qui scientia & virtute præditi, secessum speculationis appetunt, tot animarum rei sunt, quot animabus, in publicum prodeundo prodesse potuerunt. August. tract. 10. in Joannis 2. ad illud; *Zelus domus tua comedit me:* Si fueris, inquit, frigidus, marcidus, ad te solum spectans, & quasi tibi sufficiens, & dicens in corde tuo: Quid mihi est curare aliena peccata? Sufficit mihi anima mea, ipsam integram servem Deo. Eia non tibi venit in mentem servus ille, qui abscondit talentum & noluit erogare? nunquid enim accusatus est quia perdidit, & non quia sine lucro servavit? Idem S. August. lib. de vera relig. cap. 54. talentum interpretatur ingenium, seu mentis aciem, quam dicit eos, qui non bene utuntur, habere in sudario ligatam, aut in terra obrutam; id est, delicatis & superfluis rebus, aut terrenis cupiditatibus, involutam & oppressam. Item dicit talentum quod malè utenti aufertur, illi dari qui talentis quinque bene usus est: non quia transferri potest acumen intelligentiæ, sed ita significatum est, inquit, posse hoc amittere negligentes & impios ingeniosos: & ad eam pervenire diligentes & pios, quamvis ingenio tardiore. Non enim datum est illud talentum ei, qui acceperat duo, habet enim & hoc, qui jam in actione & cognitione bene vivit; sed ei qui acceperat quinque. Nondum enim habet ad externa contemplanda idoneam mentis aciem &c. Ubi videtur August. dicere eum plus accepisse qui duo, quàm qui quinque talenta accepit, sicut sentit Gregorius: Sed eam expositionem minus probabilem esse supra ostensum est.

v. 21. *Quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam.* Dona præsentis vitæ quæ nobis eroganda ad Dei honorem committuntur, pauca dicuntur comparatione bonorum vitæ futuræ, quorum illic erimus possessores. Vide Comment. F. Lucæ.

v. 26. *Sciebas quod meto ubi non semino, & congrego ubi non sparsi. Sciebas*, subaudi, ut ais: Sic enim dixerat: *Scio quia homo durus es; metis ubi non seminasti &c.* Neque enim metit quod non seminavit, neque congregat. quod non sparsit, aut, ut apud Lucam est, Tollit quod non posuit; cùm scriptum sit: *Quid habes quod non accepisti?* Sed servum pigrum ex ipsius opinione condemnat Dominus. Unde addit apud Lucam: *De ore tuo te judico serve nequam.* S. Thom. 2. 2. quæst. 62. art. 4. ad 3. Deus, inquit, nihil requirit ab homine nisi bonum, quod ipse in nobis seminaverit. Et ideò verbum illud, vel intelligitur secundùm pravam existimationem servi pigri, qui existimavit se ab alio non accepisse (scilicet si quid boni operaretur ex talento: Nam de talento dicit: Ecce habes quod tuum est) vel intelligitur quantum ad hoc, quòd Deus requirit à nobis fructus donorum: qui sunt & ab eo & à nobis, quamvis ipsa dona à Deo sint sine nobis. Sic ille.

v. 27. *Oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis, & veniens ego recepissem utique quod meum est cum usura.* Hoc non dicit Deus hominibus talento non utentibus, sed Dominus ille dives & avarus à quo sumitur parabola, servo suo pigro qui talento non fuerat usus ad lucrum. Significat autem parabola Deum à nobis exigere non lucrum usurarium, sicut ille Dominus, sed verum & sanctum, dum scilicet utimur donis scientiæ à Deo concessis ad lucrum animarum in quo glorificatur Deus. Certè huic Domino parabolico perinde erat, unde, aut quomodo servi lucrum facerent, sive ex usuris, sive ex justâ negotiatione, estque illud impertinens scopo parabolæ, quare ea parte non debet applicari. Sequeretur alioqui, quod est absurdissimum, nos teneri quærere lucrum ex usuris.

v. 29. *Omni enim habenti dabitur & abundabit.* Hinc colligunt quidam charitatem augeri per singulos actus, aut saltem singulis actibus hominem mereri augmentum charitatis. Sed id ex hac scriptura non videtur statui posse, quia hic de talento sermo est, id est, de gratia gratis data, non de gratia gratum faciente. Item, non dicitur postquam proruperit in actum ferventiorem; sed absolutè; quod est contra S. Thomam. Neque sensus est, quod omni bene utenti gratia gratis data, addetur alia similis gratia, vel quod augebitur eâ quàm habet; certum est enim hoc non semper fieri, maximè si quis ejusmodi gratiâ remissè utatur: sed sensus est, quod dabitur ei merces ampla pro bono usu talenti à Deo accepti. Hoc enim præcedit. *Euge serve &c. quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium*

Domini tui. Dicitur autem ei dari talentum à servo pigro ablatum, quia tam bene usus fuit suis talentis, ac si etiam illud habuisset; & ita, quasi pro illo bene expenso, etiam mercedem accipit. Et nota quod non datur ei talentum servi pigri, ut in eo operetur, facturus Domino lucrum: sed ut ipse illud possideat, datur enim hoc ei pro mercede seu præmio.

v. 30. *Inutilem servum.* Erant ergo priores utiles, tametsi nemo tam utilis servus, qui non se reputare debeat inter eos, qui jubentur dicere; *Servi inutiles sumus*; scilicet ex nobis. Lucæ 17.

v. 32. *Et congregabuntur ante eum omnes gentes. Quæritur*, an omnes omnino homines nemine omnino excepto. Fieri enim potest, ut omnes gentes congregentur, nec tamen omnes homines, si omnes quidem gentes nulla gente excepta, non tamen singulæ totæ omnino, nullis hominibus exceptis conveniunt. Verùm quia universale futurum est hoc judicium, & ut omnibus vel præmia reddantur vel pœnæ, nemine prorsus excepto; necesse est omnes judicari. Nam retributio fiet per judicium. Quare ne infantes quidem & amentes qui nihil propria voluntate egerunt boni & mali, hinc excipientur; sed etiam in hoc judicio stabunt judicandi, & vel ob originale peccatum condemnandi, quia *peccatum ex uno in omnes in condemnationem*, vel pro dono justitiæ per Christum acceptæ, salvandi. August. Homil. 50. cap. 4. excipit eos qui dimiserunt omnia, & quibus dicitur: *Sedebitis & vos, &c.* quia illi non judicandi sunt, sed judicaturi. His, inquit, exceptis, cætera omnium hominum multitudo in duas partes dividetur. At dices: Infantibus dici non potest: *Esurivi & dedistis*, vel *non dedistis, mihi manducare. Resp.* illa verba non ad omnes dici, neque totam sententiæ proferendæ causam continere; cùm certum sit multa alia esse bona & mala opera, pro quibus sunt homines judicandi. Unde docet August. lib. de fide & operibus c. 15. verba ista: *Esurivi, & non dedistis &c.* ad solos illos pertinere qui crediderunt, sed non secundùm fidem vixerunt, eosdemque solos Domino responsuros. *Quando te vidimus esurientem aut sitientem --- & non ministravimus tibi?* Rursum, inquies, crudele esse, si ob solum originale peccatum parvulis dicatur: *Ite in ignem æternum. Resp.* sub nomine ignis, cujus in pœnis summa est acerbitas, omnes pœnas inferni, quarum pro meritis maxima erit varietas, comprehendi; sicut nomine regni in priori sententia comprehenditur omnis gaudiorum varietas in regno cœlesti. Quamquam, sicut ibi communis erit omnibus clara Dei visio: sic damnatis omnibus erit communis divinæ visionis privatio.

v. 34. *Possidete paratum vobis regnum.* Græcè κληρονομήσατε, id est hæreditate, & quasi jure hæreditario accipite. Unde inferunt sectarii nostri. Ergo jure hæreditario debetur regnum filiis, & non propter operum merita. *Resp.* Christum hoc loco voluisse quod utroque modo filiis Dei danda sit hæreditas regni cælestis, & jure filiationis, quia eo ipso quo quis est filius Dei, hæres est regni; & propter opera justitiæ. Ideò enim additur: *Esurivi enim & dedistis, &c.* Opera autem necessaria sunt in adulto & superstite, quia charitas quæ filium Dei constituit, non est otiosa, nec vacare potest à bono opere. Aliud est de infantibus, qui per infusam gratiam Spiritus sancti, digni quidem efficiuntur regno, quia tantus inhabitator dignos eos facit; sed non merentur; quia meritum propriè non attenditur nisi in operibus.

A constitutione mundi. Atque paratum est ab æterno; sed minus dicendo plus aliquid significatum voluit. Vide Annot. Gal. 1. Jerem. 1. Tit. 1.

v. 40. *Uni ex his fratribus meis minimis.* Cùm dicit: *Ex his &c.* Rex seu judex designat eos qui à dextris suis erunt, qui omnes erunt fratres Christi. *Minimos* autem significat, qui inter eos erunt infimi, aut potiùs qui in hoc seculo inter Christianos fuerint infimi, id est, abjectissimi humano judicio, ut solent reputari pauperes, & mendici, & afflicti. Dices. Ergo solis Christianis iisque bonis, erunt dandæ eleemosynæ, mali enim non sunt fratres Christi.

A *Respond.* non sequi. Significatur enim talibus præcipuè dandam esse, monente Apostolo: *Operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei.* Galat. 6. Christus enim imputat sibi datum, quod talibus impensum fuerit.

Uni ex his fratribus meis minimis. Et infrà: *uni de minoribus his.* Ex his locis accepta nomina, ni fallor, duorum ordinum mendicantium, quorum alter minorum, alter minimorum nuncupatur, tametsi in Græco utrobique est ἐλαχίστων, minimorum.

v. 41. *Discedite à me maledicti, in ignem æternum* Utraque pœna significatur, & damni, & sensus. Damni, per illud; *Discedite à me.* Sensus, per illud: *In ignem æternum.*

v. 42. *Esurivi enim & non dedistis mihi manducare.*

B Ergo mortale peccatum est, egentibus non dare eleemosynas, etiam extra casum necessitatis extremæ; qui casus rarissimus est. Hic autem sermo dirigitur ad ingentem multitudinem; Imò ad omnes, aut ferè omnes qui erunt à sinistris. Commemorantur autem peculiariter opera misericordiæ omissa; cùm autem alia sint multo digniora peccata, directè contra Decalogum commissa, ut, blasphemiæ, hæreses, perjuria, homicidia, adulteria &c. eaque proinde igne æterno multo digniora: sed ideò, ut ostendatur, quibus remediis potuissent alia peccata redimi; juxta id quod dicitur regi Chaldæorum Daniel. 4. *Peccata tua eleemosynis redime.* Quoniam ergo his remediis peccata impii non redemerunt, detruduntur in ignem æternum. Vide Annotat. Ezech. 16. v. 49. Sed quare potiùs recensuit Dominus opera misericordiæ corporalia

C quàm spiritualia; cùm hæc illis sint multo digniora? Primò, quia corporalia magis nota sunt; magisque in sensus incurrunt. Deinde quia magis communia; pauci enim sunt, qui ignorantes docere, peccantes corripere, errantes in viam salutis revocare possunt; at plurimi qui eleemosynas corporales largiri, aut saltem calicem aquæ frigidæ poscenti ministrare queant. Tertiò, quia nequaquam congruenter Dominus tametsi in persona membrorum minimorum dixisset: Erravi, & in viam salutis me reduxistis, peccavi, & corripuistis me; ignorans fui, & docuistis me. Hæc enim ejusmodi sunt quæ in Christi personam cadere non possunt, sicut illa priora. Nam licet nusquam legatur infirmus fuisse, ac fortasse nec unquam fuerit, potuit tamen in morbum incidere, sicut & præ senio moriturus erat tandem, si non violenta morte è vivis fuisset ereptus. Sed

D quare non addit extremum illud, inter corporalia, misericordiæ opus, dicendo: Mortuus fui & sepeliistis me? Vide respons. apud Bellarminum in fine de purgatorio, ubi duas adfert rationes & S. Th. 2. 2. q. 32. art. 2. ad 1. & ibi Bannes. An ratio, quia sepultura non impenditur homini, sed tantùm corpori ejus mortuo; cætera ipsi homini?

CAPUT XXVI.

v. 5. *Dicebant autem, Non in die festo; ne fortè tumultus fieret in populo. Quæritur* an hæc postrema; *Ne fortè tumultus &c.* sint verba concilii, an Evangelistæ. Videntur esse Evangelistæ, Nam ut sint concilii, dicendum erat, *Non in die festo, ne fortè tumultus fiat in populo.* Eadem quæstio apud Marcum c. 14. Sed sciendum quod in Græco apud Matthæum legatur γένηται, apud Marcum ἔσται, quod utrumque Erasmus vertit: *fiat*,

E ut proinde videantur potiùs esse concilii verba, quàm Evangelistæ.

v. 15. *Quidnam vultis mihi dare, & ego eum vobis tradam?* Quæri potest an Judas vendiderit Christum, an verò tantùm operam suam locaverit ad ducendos Judæos ad locum ubi Christum sine tumultu capere possent? Non enim Christum habebat in sua potestate, ut vendere posset. Neque Judæi Christum à Juda accipiebant velut emptum ab eo, sed manibus & armis capiebant in loco ubi erat, & ad quem à Juda adducti erant. Unde non mirum si Judæ tantùm dederunt triginta argenteos; Nam pacti tantùm erant pro opera jam dicta.

Triginta argenteos. Tantùm valebant unde cœmeterium peregrinorum emi posset, Et tamen adhuc mirari

ſubit, Judam hominem impiè avarum tam exiguo pretio contentum fuiſſe; cùm ſciret principes ſacerdotum odio Jeſu vehementer incenſos. Adde etiam, divites, & ad nutum adminiſtrantes gazophylacia templi, facilè multò ampliùs daturos fuiſſe, ſi poſtularetur. Quod autem hi triginta argentei deſumpti fuerint ex templi gazophylaciis, inde apparet; quia poſteà dicebant: *Non licet eos mittere in corbonam, quia pretium ſanguinis eſt.* q. d. Deberentur quidem corbonæ, unde ſumpti ſunt; ſed quia pretium ſanguinis facti ſunt, ideò non ſunt remittendi. Vide F. Lucam in ſuo Commentario bene de hac re ſcribentem. Triginta nummi erant pretium agri in ſepulturam peregrinorum.

v. 18. *Ite in civitatem ad quemdam .... apud te facio &c.* Cùm his verbis Evangeliſtæ non cohæret quod Nicephorus lib. 1. c. 27. ſcribit Chriſtum noviſſimam cœnam cum diſcipulis feciſſe in domo Joannis Evangeliſtæ, quam habuerit Hieroſolymis &c.

v. 20. *Diſcumbebat cum duodecim diſcipulis ſuis.* Hinc ſatis liquet etiam Judam interfuiſſe inſtitutioni S. Euchariſtiæ, quæ in illa cœna facta eſt; & proinde, etiam ſumpſiſſe corpus & ſanguinem dominicum. Sic & Marc. 14. *Veſpere autem facto, venit cum duodecim, & diſcumbentibus eis &c.* Item Lucas 22. *Diſcubuit, & duodecim Apoſtoli cum eo.* Idem ſatis manifeſtè indicat Joannes. Vide Annot. Joan. 13.

v. 21. *Et edentibus illis dixit: Amen dico vobis, quia unus veſtrûm me traditurus eſt.* Veriſimile eſt Chriſtum prius Euchariſtiam inſtituiſſe quàm de proditore loqueretur. Id non repugnat Matthæo & Marco, non enim dicunt quo ordine hæc geſta ſint. Conſonat autem cum Luca, qui de proditore narrat poſt inſtitutionem Euchariſtiæ; & ita quidem, ut ſatis ſignificet, ordine rei geſtæ poſterius factum. Idem colligi poteſt ex Joanne. Atque hoc modo faciliùs oſtenditur Judam fuiſſe peccatorem occultum, quando Dominus ei dedit Euchariſtiam, ita ut nec Joannes adhuc noſſet.

v. 24. *Bonum erat ei ſi natus non fuiſſet homo ille. Bonum* pro melius phraſi Hebræa; ſicut ibi: *Bonum eſt confidere in Domino quàm confidere in principibus*, & ſuprà cap. 18. *Bonum eſt tibi ad vitam ingredi debilem &c.* *Melius* autem impropriè pro minus malo, ſicut illud: *Mare Ponticum dulcius cæteris* apud Plinium, id eſt, minus ſalſum. Neque enim non eſſe, propriè bonum eſſe cuiquam poteſt. *Quæritur* an idem de quocumque homine reprobo verè dicatur. Aug. lib. 5. c. 11. art. 8. contra Julianum non putat dicendum de parvulis ſine baptiſmo mortuis; & ſubindicare videtur nec de aliis quibuſlibet rectè dici, ſed tantùm de hominibus inſigniter malis. Sed contra, ſatius videtur non eſſe, quàm in æternum ardere.

Si quæras, an ex his verbis Judas certus fuerit ſuæ damnationis. *Reſp.* non videri; tum quia non credidit, tum quia vim verborum non percepit. Et fortè, nec alii diſcipuli hæc plenè intellexerunt. Nota etiam quod dicitur, *Bonum erat ei:* Nam nobis certè magnum bonum, per accidens, fuit, illum hominem, per quem filius hominis traderetur in mortem, natum fuiſſe: quemadmodum pluribus locis ſignificat S. Auguſt. Eſt quoque ſimpliciter bonum illum hominem natum fuiſſe, quia Deus in illo oſtendere voluit juſtitiam ſuam, & eo uti ad magnum bonum. Vide B. Thomam, De potentia quæſt. 5. art. 4. ad 8. ubi bene declarat, quo ſenſu iſtud ſit melius, & quo non melius.

Si natus non fuiſſet. Intelligitur natus in utero, ſicut ibi: *Quod enim in ea natum eſt:* vult enim Dominus ſignificare, quod melius illi erat numquam fuiſſe, quàm tale peccatum commiſſurum eſſe. Accipit autem homo eſſe in utero, per conceptum, ſeu potiùs per animationem.

v. 13. *Numquid ego ſum Rabbi? Ait illi: Tu dixiſti,* id eſt, Id quod interrogando dixiſti, id ego affirmo ita eſſe. Non prodidit eum; ſed vel ita tacitè dixit, ut ſolus Joannes audiret, vel clariùs quidem locutus eſt, ſed cum à multis ſimul, aut quaſi ſimul, interrogaretur, dicentibus, *Numquid ego ſum Domine?* & inter eos etiam Judas in-

A terrogaret; non fuit animadverſum ad quem diceret: *Tu dixiſti.* S. Leo ſerm. 7. De paſſione Domini ſic Judam alloquitur: Ecce patit auſibus tuis Dominus, & nulli te niſi tibi indicat Chriſtus: nec nomen tuum, nec perſona detegitur, ſed veritatis & miſericordiæ verbo cordis tui tantùm arcana tanguntur. Reſpicit S. Leo tantùm ad priora Domini verba. Nam paulò pòſt dicit, quòd poſteà manifeſtiùs eum deſignaverit, porrigendo buccellam. Sed de hoc vide Annot. Joannis 13.

v. 26. *Et benedixit.* Eraſmus vertit: *Et cum gratias egiſſet.* Græcè eſt εὐλογήσας, id eſt, cum benedixiſſet, nempe panem; & ita eandem vocem Græcam idem Eraſmus vertit in cap. 14. Marci. Ita enim Apoſtolus, *Calix cui benedicimus, nonne &c.* 1. Corinth. 10. ubi Græcè eadem

B vox eſt ὃ εὐλογοῦμεν, legitur tamen 1. Corinth. 11. εὐχαριστήσας, quod interpres vertit, *Gratias agens.* Similiter & Lucas. Marcus verò cum Matthæo habet εὐλογήσας. Vide Janſenium. Improbabiliter noſtro judicio ſentiunt, qui hanc benedictionem putant fuiſſe ipſam conſecrationem corporis Domini; & dicunt referendam ad verba: *Hoc eſt corpus meum:* quia ex Græco patet benedictionem præceſſiſſe, quia dicitur εὐλογήσας, id eſt, *cum benedixiſſet, fregit & dedit dicens, &c.* quomodo & Concilium Trid. intellexit. Unde iſta benedictio fuit quædam invocatio cum gratiarum actione pro inſtitutione tanti ſacramenti. Errant autem vehementer, qui putant hac benedictione, & non prolatione verborum, *Hoc eſt corpus meum,* Dominum conſecraſſe corpus ſuum. Sic & alibi, ubi Chriſtus dicitur panibus aut pueris benedixiſſe; bona imprecatio

C intelligitur. Quamvis enim Dei benedicere ſit benefacere, Chriſtus tamen, ut homo, ſicut multa petiit orando; ita & bene precatus eſt interdum, expectans effectum à Deo & ſimul effectum tribuens, ut Deus. Videatur autem utrum & hoc modo accipienda ſit illa benedictio, de qua 1. Corinth. 10. *Calix benedictionis cui benedicimus.* Vide ibidem noſtrum Comment. & ſuprà cap. 14. & 15.

Deditque diſcipulis ſuis, & ait: Accipite & comedite. Et infrà: *Dedit illis dicens, Bibite ex hoc omnes. Dedit,* id eſt, porrexit. Nondum enim diſcipuli habebant in manibus, aut in ore, quando Dominus hæc dicebat. Ait enim: *Accipite*, quod eſt porrigentis. Unde hinc non ſequitur Chriſtum protuliſſe ea verba, *Hoc eſt corpus meum, Hic eſt ſanguis meus;* poſtquam illi jam acceperant de

D manu Domini, ea quæ porrigebantur.

Hoc eſt corpus meum. Oratio enunciativa eſt, eaque operatoria, ſive efficax ejus quod ſignificatur: velut ſi quis voluntate donandi dicat, Hic eſt ager tuus; hæc eſt veſtis tua. Et ſicut Chriſtus dixit, *Ecce filius tuus: Ecce mater tua;* quod idem eſt, ac ſi dixiſſet, Hic eſt filius tuus; Hæc eſt mater tua. Item ſi, quando aquam convertebat in vinum, dixiſſet; Hoc eſt vinum; fuiſſet enunciatio operatoria. Cùm enim Chriſtus ſit ipſa veritas, qui panem tenens manibus, dixit; *Hoc eſt corpus meum:* neceſſe eſt veram eſſe propoſitionem, vera autem eſſe non poteſt niſi ſiat quod dicitur. Jam ſi quæritur, quid demonſtret, *Hoc:* dicendum, demonſtrat, id quod prædicato ſignificatur: Talia enim ſunt ſubjecta, qualia permittuntur à ſuis prædicatis. Nec tamen ſenſus eſt, Corpus meum eſt corpus meum; ſed,

E hæc res demonſtrato corpore Chriſti, eſt corpus meum. Sicut ſi quis dicat, Hic eſt Joannes; licet Joannes demonſtretur, non tamen ſenſus eſt, Joannes eſt Joannes, ſed hic homo eſt Joannes. Item licet nondum ſit corpus Chriſti, quando profertur pronomen *hoc;* vera tamen eſt propoſitio, quia in ipſo propoſitionis termino conſiſtit forma & veritas propoſitionis. Tunc enim completa eſt, &, ſi ſit operatoria vim ſuam ſortitur; ſicut propoſitiones aliæ ſimiles. Sicut & iſtæ, in contractu Matrimonii; Tu es uxor mea; Tu es vir meus. Denique, nulla eſt difficultas circa hæc verba conſecrationis, quæ non circa omnes alias operatorias propoſitiones moveri poſſit: niſi fortè dicat hæreticus non potuiſſe filium Dei convertere panem in corpus ſuum; quod ſumma eſt blaſphemia. Plura de hoc loco & ſeq. Vide in noſtro Comment. 1. Cor. 11. v. 23. & ſeq. item in 4. diſt. 8.

v. 29. *Non bibam amodo de hoc genimine vitis usque in* A *diem illum, cùm illud bibam vobiscum novum in regno patris mei.* *Novum* vocat vinum spirituale, nectar cæleste, videlicet in ea mensa de qua dixit in eadem cœna, Lucæ 22. *Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo.* Vide Annotat. Lucæ 22. duobus locis, & in 4. dist. 11. Malè quidam referunt ad sumptionem potus cum discipulis post resurrectionem; quamvis enim fortè bene probent Christum post resurrectionem cum discipulis non tantùm comedisse, sed etiam bibisse; quia Petrus Act. 10. dicit: *Qui manducavimus & bibimus cum illo:* Non tamen hic est sermo de corporali illa bibitione, quia dicit, *Novum in regno patris.* Nam illud non erat novum hujus comparatione; & Apostoli nondū erant in regno patris; & Christus bibit non quatenus in regno patris, sed ad probandam resurrectionis suæ veritatem. Imò in regno patris non edent neque bibent corporalem cibum aut potum. Cæterum, sanguinem suum consecratū vocat vinum, sicut corpus consecratum, alibi panem, sed cum emphasi, *Hoc vinum, & hunc panem*; tum quia ex vino & pane facta, quomodo dicitur in Exodo: *Devoravit virga Aaron virgas magorum:* tum quia externa vini & panis species & operatio, in iis perseverat; tum quia eum epitheto vocat vinum novum.

Cùm illud bibam vobiscum novum in regno patris mei. Hinc colligunt quidam Judam non interfuisse cœnæ, quando Christus dedit Apostolis suis corpus suum & sanguinem. Non enim cum Juda erat bibiturus in regno patris sui. Sed infirma est collectio: loquitur enim ad Apostolos in genere, sive ad Apostolorum collegium, non ad singulos ex eo genere. Sic suprà cap. 19. dixit illis: *Sedebitis & vos super sedes duodecim &c.* ubi sine dubio Judas erat præsens. Eadem ratio de loco Lucæ 22. *Dispono vobis ut edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos judicantes duodecim tribus Israël:* quamvis ibi non dictum est. *Super thronos duodecim.* Vide ejus loci Annotat. & suprà cap. 19.

v. 30. *Et hymno dicto.* Id est, cantato, Græcè, ὑμνήσαντες, quod propriè cantum significat. Unde Augustin. in Psalm. 72. tradit cantum usque adeo esse de ratione hymni, ut nisi cantetur, hymnus dici non possit. Et proinde Concilium Toletan. 4. cap. 12. de hymnis canendis in sacro Officio, dicit nos exemplum Domini habere. Erasmus vertit, Et quum hymnum cecinissent. De hoc hymno, vide Baronium tom. 1. Annalium.

v. 31. *Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte.* Scandalum passi sunt, non tantùm fugiendo; sed ideo maximè, quia assumpta Christi infirmitas, quâ se etiam capi & malè tractari & occidi permisit, fuit eis offendiculo. Et hoc modo omnes Apostoli in Christo fuerunt scandalizati, non habentes spem resurrectionis ejus; usque adeo ut eam factam sibique annuntiatam credere noluerint, putantes esse deliramenta, quæ dicebantur à mulieribus, donec eis Christus ipse se redivivum exhiberet, & certis documentis probaret. Hinc patet figmentum esse, quod habetur in Evangelio Nazaræorum, & commemoratur ab Hieronymo in Jacobo, eum jurasse, se non gustaturum panem ab ea hora, quâ calicem Domini biberat, donec videret eum resurgentem à mortuis. Sicut & alia quædam de eodem Jacobo satis probare non possum, ut quod veste candida semper usus, quod solùs ingressus in E sancta sanctorū. Non enim erat sacerdos: &, si fuisset, non serviisset ampliùs in templo legali, cujus observantiam per Christum sciebat abolitam. Vide quæ diximus in Annotat. de authore 1. Epistolæ Catholicæ. S. Hieronym. lib. 2. contra Jovinianum cap. 14. *In passione Christi omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt, non fuit qui faceret bonum, non fuit usque ad unum.* Hinc sequitur etiam Joannem, quamvis Christum secutus fuerit in domum Pontificis, & posteà ad crucem, scandalizatum tamen fuisse.

Percutiam pastorem &c. Ita etiam citatur Marci 14. At apud Zachariam cap. 13. dicitur, *Percute pastorem*, sed nulla est dissonantia. Nam illud: *Percute*, dicitur ad frameam, de qua præcessit, *Framea suscitare &c.* Intelligitur autem framea Domini, & ad eam loquitur Dominus.

v. 36. *Tunc venit Jesus cum illis in villam quæ dicitur Gethsemani.* Quomodo nocte potuit exire civitatem cum discipulis suis in villam? *Respond.* propter solemnitatem paschalem Judæis undique confluentibus Hierosolymam ad celebrandum pascha; portæ civitatis, tota nocte relinquebantur apertæ: præsertim cum bellum tunc non esset in illis partibus, sed pax & securitas.

v. 38. *Tristis est anima mea usque ad mortem*, id est, Ingenti tristitia affectus sum, & tam vehementi, ut ex ea perseverante, mors consequi nata sit. Constat enim vel in scripturis, tristitiam vehementem & perseverantem esse mortiferam. 2. Corinth. 7. *Tristitia sæculi mortem operatur.* Ecclesiastici 30. *Multos occidit tristitia.* Verùm Christus hanc tristitiam tam intensam & vehementem sicut sponte B assumpserat, ita paulò pòst deposuit, usus ad hoc Angelica confortatione, & consolatione, de qua apud Lucam. Vide quæ de Christi tristitia diximus in 3. sentent. distinct. 15.

v. 39. *Pater mi.* Meritò ac jure suo dicit, *Pater mi*; Non autem *Pater noster*: ut bene annotavit Rupertus, exponens initium orationis Dominicæ. Longè enim alia ratione Christus Dei filius est, alia nos: ille per naturam, nos per adoptionem. Ideò non debuit dicere, nec usquam dixit, *Pater noster*, sicut nos dicere docemur.

Pater mi, si possibile est, transeat &c. Non dicit: Si potes, aut si tibi possibile est; sicut dicebat pater ille filii lunatici. Marci 9. *Si quid potes, adjuva nos*; videlicet dubitans de Christi potentia: sed, *Si possibile est*, id est, si res ipsa est de genere possibilium. Nam de iis quæ possibilia C non sunt, rectiùs dicas illa fieri non posse, quàm Deum ea facere non posse. Possibile autem hîc intelligitur sensu composito, quod consistit cum æterno Dei decreto. Talē non erat calicem passionis à Christo transire, ut eum non biberet; erat enim patris decretum ut biberet; voluit tamen Christus, qui sciebat conditionem non subsistere, sic orare, nostræ consolationis & instructionis causa; ut de non necessariis orantes, conditionem addamus aut intelligamus, si vis, si ita placitum est tibi &c. Pro eo quod hîc dicitur: *Si possibile est*, apud Lucam legitur: *Si vis* c. 22. quod est hujus explicatio. Nam sensus est. Si est voluntas & decretum tuum; Nam alioqui non erit possibile: Nihil enim fieri potest, nisi tu volueris.

Veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu. Judicatur trina voluntas in Christo, una quæ illi eadem est D cum patre, estque ipsa essentia divina; cùm dicit: *Sed sicut tu.* Altera humana, desiderii naturalis; de qua dicit: *Non sicut ego volo*; tertia humana, rationalis ac deliberata; secundùm quam dicit totum hoc: *Non sicut ego volo, sed sicut tu.* Vide Annotat. Lucæ 22. & Joannis 12. qui locus Joannis est huic persimilis. Et hæc voluntas in Christo semper est divinæ voluntati conformis; non autem prior illa naturalis desiderii. Nec tamen idcircò contrariæ sunt hæ voluntates in Christo; quia sic utraque fertur suo motu, ut neutra alteram impediat; sed una alteri perfectissimè dominetur. Quamvis enim Christus secundum voluntatem naturalis desiderii vellet non pati & non mori, id tamen non erat simpliciter velle, sed tantùm velle secundùm quid; absolutè autem volebat pati & mori, nempè voluntate deliberata; quæ hoc non minùs volebat propter sensum refugientem, sed appetitui sensuali perfectè dominabatur, ut non moveretur nisi quantum ratio permittebat. Unde in Christo non erat pugna inter appetitum inferiorem & superiorem, sicut in nobis. Adhiberi hîc potest similitudo de sphæra prima & orbibus inferioribus, qui quamvis tendant in oppositum, non tamen motum primi mobilis impediunt, aut retardant: sed potiùs ipsorum motus temperantur motu primo. Quomodo Christus hîc fuerit exauditus, vide Annot. Lucæ 19. & Hebr. 5. v. 7. ubi disertè dicitur eum exauditum fuisse, sed id aliò referendum. Vide etiam in 3. dist. 17.

v. 40. *Sic non potuistis una hora vigilare mecum?* Multi codices (*sic*) legunt seorsim cum interrogatione; deinde *non potuistis &c.* Videtur tamen rectè legi continua oratione; pro eo quod Latinè diceretur: Adeóne non potuistis una hora, &c.

v. 41. *Vigilate*

v. 41. *Vigilate & orate ut non intretis in tentationem,* A idest, Ne succumbatis tentationi, quæ mox superveniet. Certissimè igitur non erant in Christo scandalum passuri, si vigilassent & orassent, sicut jussi erant facere. Non ergo necessitatem peccandi attulit eis prædictio Christi, quâ dixerat: *Omnes vos scandalum patiemini in me, in ista nocte.*

v. 49. *Et osculatus est eum.* An Dominus vicissim fuerit Judam osculatus, id est, osculum ei impresserit, ex Evangelica historia non liquet. Ac sanè non est verisimile quod proditorem suum tanquam amicum osculatus fuerit, quia non osculo ibi, sed correptioni magis locus erat. Unde dixit ei: *Amice; ad quid venisti?* & secundum Lucam: *Juda, osculo filium hominis tradis?* Canit quidem Ecclesia in Officio Feriæ 5. Cœnæ Domini, quod Dominus ut agnus innocens non negavit Judæ os- B culum, & Cyprianus in lib. de bono Patientiæ, dicit quod Christus traditoris osculum non recusavit, & Aug. lib. de Patientia c. 9. quod labiis ejus dolosis non negavit osculum pacis; Sed inde tantùm habetur quod Christus, Judam se osculari volentem, non repulerit, sed osculum ejus patienter acceperit atque admiserit; non tamen reosculando. Sic Ambros. in Lucam: Suscipit osculum traditoris. Quod autem apud Hieronymum legitur in Epistola 45. ad Antonium, quod Christus traditorem osculo excepit, in eundem sensum accipiendum est; cùm Hieronymus, hoc, ut exemplum adferat humilitatis Christi.

v. 51. *Et percutiens servum principis, amputavit auriculam eius. Quæritur,* an & quantum peccaverit Petrus hoc facto. Peccasse eum ostendit increpatio Domini: peccasse autem eum mortaliter apparet, quia mutilare C proximum aliquo membro contra ordinem justitiæ, peccatum mortale est; quod autem contra justitiæ ordinem Petrus hoc fecerit, apparet ex illa Domini reprehendentis sententia: *Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt:* Quod utique de usu gladii contra ordinem justitiæ, intelligendum constat. Quæ eadem sententia significat peccare mortaliter omnes, qui gladium dicto modo acceperint. Nam gladio utens cum peccato tantùm veniali, non censetur dignus qui gladio pereat. Adde quod Petrus videtur gladium vibrasse in caput Malchi, ut ictum daret lethalem; sed illo declinante tantùm auriculam ejus abscidisse; ergo, quod ad voluntatem attinet & facti intentionem, homicida erat. In contrarium tamen adferri potest, quod Petrus hoc fecerit per modum defensionis, & non invasionis, licet non cum moderamine debito, D neque expectato responso Domini; ut proinde videatur factum ejus licet merito culpabile, posse tamen excusari à peccato mortali. Cui accedit quod Patres hoc peccatum non adeo exaggerant, quasi per hoc Petrus gratiam amiserit; sed tunc demum mortale peccatum admisisse, & reum mortis æternæ factum, gratiamque amisisse, quando Dominum suum negavit. Unde non legitur Petrus egisse pœnitentiam cum lacrymis de priori hoc facto, sed tantùm de posteriori; de quo dicitur infrà: *Et egressus foras flevit amarè.* Non potuit autem veram agere pœnitentiam pro uno peccato mortali sine alio; non videtur ergo in priori conscientiam habuisse mortalis peccati, quando deflevit alterum. Item, fecit pro defensione ejus quem sciebat esse Dominum omnium; & fortè præsumebat ejus consensum; quia dixerat, *Domine num percutimus in gladio?* & silentium Domini habuit pro consensu, maximè quia videbatur urgere necessitas. Item Petrus meminerat Dominum eadem nocte dixisse: *Vendat tunicam suam & emat gladium:* Lucæ 22. Ex quo colligebat id præceptum datum, ut gladio se defenderent & Dominum suum, aut saltem id fuisse permissum.

v. 52. *Converte gladium tuum in locum suum. Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.* Sunt qui hoc loco abutantur ad ostendendum nullum bellum esse justum, non intelligentes se eadem ratione legitimo magistratui gladium è manibus excutere; de quo tamen ab Apostolo dictum est, eum non sine causa gladium portare. *Estii Annot. in Script.*

Christus igitur hac sententia neque bellum prohibet, quod justa necessitate geritur; neque gladium justitiæ damnat, quem pro defensione reipublicæ, ad terrorem & punitionem malorum gerit magistratus: sed omnem usum gladii aut cujuscunque alterius instrumenti invasivi, assumptum propria ac privata authoritate; cùm punitio hominum noxiorum, non ad unum quemlibet, sed ad publicam potestatem pertineat: unde hac sententia non aliud prohibetur, quam 5. præcepto Decalogi: *Non occides.* Illud autem: *Gladio peribunt,* Alii sic intelligunt, meritò gladii malè usurpari, peribunt. Alii sic, & (ut appararet) convenientius, digni sunt & hoc merentur ut gladio pereant, per legem talionis. Similis sententia est Genes. 9. ubi quasi lex naturæ à Deo promulgatur; *Qui fuderit humanum sanguinem &c.* & B Apocal. 13.

v. 53. *Plusquam duodecim legiones Angelorum.* Quot milites unaquæque legio antiquitus habuerit, vide apud Alexandrum ab Alexandro lib. 1. Genialium dierum cap. 5. Nam quod dicunt de 6666. ille non habet, ac nescio an quispiam vetustus auctor hoc tradat. Vegetius de re militari lib. 2. c. 6. Decem cohortibus legio plena fundatur; quæ habet pedites sex millia centum, equites septingentos viginti sex. Additio Censoris.

v. 61. *Duo falsi testes, & dixerunt; Hic dixit; Possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud.* Tale quid revera dixerat Joannis 2. *Solvite templum hoc & in tribus diebus excitabo illud.* Sed hoc dicit *de templo corporis sui,* ut declarat ibidem B. Ioannes. Poterat etiam destruere templum illud materiale, & destruxit per sedi- C tiosos & Romanos. Dicuntur tamen falsi testes, quia dicta immutabant, & aliò referebant.

Possum destruere templum Dei. Hoc peculiariter & studiosè ei objectum fuit, ut redderetur exosus plebi; quæ confidebat in templo, & de ejus destructione nolebat audire. Hinc dicebant ei pendenti in cruce: *Vah qui destruis templum Dei.* Et verisimile est *principes Sacerdotum & seniores,* de quibus dicitur; *quod persuaserunt populis ut peterent Barrabam, Iesum verò perderent;* hac præcipuè ratione id persuasisse, quod dixisset Iesus, *se destructurum templum Dei,* ut addit Marcus, *manufactum,* & post *triduum se excitaturum aliud non manufactum;* tanquam dixisset, Istud manufactum non reædificabitur amplius.

v. 63. *Si tu es Christus filius Dei?* Duo interrogat; D unum, an esset Christus, nam Christum Iudæi expectabant. Alterum, an esset filius Dei quod quidem Iudæis, scripturas non intelligentibus, longè erat odiosius. Nam mysterium Trinitatis nesciebant. Et quia *filium Dei* propriè intelligebant, scilicet naturalem filium; Ideò ex eo quod Christus diceret, aut significaret se filium Dei, colligebant quod æqualem se faceret Deo. Hinc statim exclamavit Pontifex: *Blasphemavit,* id est dixit injuriam Deo, cui se fecit æqualem, affirmando se filium Dei. Nam illud, *Blasphemavit,* non puto referendum ad illud quod se Christum fateretur, verè enim Christum expectabant Iudæi; sed quod se fateretur esse filium Dei. Nam Christum purum hominem existimant, & filium Dei omnino negant.

v. 64. *Et venientem in nubibus cœli.* Id est, in candore E circumfuso, qualis est splendentis & candidæ nubis. Nec enim verisimile est veras nubes tunc in aëre futuras, quando cessante hujus sæculi cursu, mundoque renovato, cessabit omne hoc genus meteororum. Vide nostr. Comment. Philip. 2. v. 10.

v. 65. *Tunc princeps Sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens: Blasphemavit.* Non videtur peccasse in legem Levit. 21. sed peccavit faciendo hoc ex indebita causa. De quo vide annotat. 1. Machab. 11.

v. 69. *Et tu cum Iesu Galilæo eras.* Et mox: *Et hic erat cum Iesu Nazareno.* Sic alibi quoque Christum, Galilæum; frequentiùs autem Nazarenum vocaverunt Iudæi, etiam illi qui eum venerabantur, ut suprà c. 21. pia turba respondet: *Hic est Iesus propheta à Nazareth*

Galilaea, & Marci 10. de cœco: *Cùm audisset quia Iesus Nazarenus est, &c.* Dæmones quoque supplices & tremebundi dicebant ei Marci 1. *Quid nobis & tibi Iesu Nazarene?* Quam appellationem & in titulo crucis universa Ecclesia veneratur. At Galilæum, quod eo nomine quasi per contemptum gentis diceretur, ferè à solis improbis & malevolis dictum legimus, ut hoc loco, & Joan. 7. *Numquid & tu Galilaeus es?* Hoc enim Nicomedo loquenti pro Jesu, dicitur ab iis qui de Jesu, ut Galilæo, cum aspernatione loquebantur. Quorum exemplum secutus Julianus Apostata, sicut illi Nicodemum Christi discipulum, ita Christianos omnes despicabili nomine Galilæos vocitavit. Notandum est autem, Judæos etiam pios, qui de ortu Christi non satis erant instructi, non sine errore aliquo Christum vocasse Galilæum vel Nazarenum. Quamvis enim Christus duplici ratione verè Galilæus & Nazarenus esset, scilicet quia in Nazareth conceptus ac natus in utero; ibi enim Verbum caro factum est; Et quia in Nazareth, atque omninò in Galilæâ, fuerat educatus; non tamen Galilæus aut Nazarenus erat, prout illi opinabantur, scilicet quod ibi natus atque in lucem editus esset. Ibi enim natum credebant, ubi educatum sciebant, nihil de Bethlehem nativitatis ejus loco suspicantes, unde de turba quidam Joannis 7. dicebant, *Numquid à Galilaea venit Christus? Nonne Scriptura dicit quia ex semine David, & de Bethlehem castello ubi erat David, venit Christus?* & ibidem, Pontifices & Pharisæi ad Nicodemum. *Scrutare, & vide quia à Galilaea Propheta non surgit.* Nec, ad hoc Nicodemus quid responderit, narratur ab Evangelista; quia ut verisimile est, ipsum quoque Nicodemum tunc adhuc latuit, ubi Christus natus esset. Hæc enim res certo Dei consilio ad tempus celabatur, donec completum esset redemptionis nostræ mysterium.

Et tu cum Iesu Galilaeo eras. Intellige, ut discipulus. Sic enim Joannis 18. dixisse referuntur: *Numquid & tu ex discipulis eius es?* Petrus igitur respondens, *Nescio quid dicis*; Et, *Quia non novisset hominem*: non quomodocumque negat se Christum nosse, sed negat se ejus esse discipulum; & consequenter, illum esse suum magistrum. Unde patet gravitas peccati hujus negationis. Quod autem mortaliter peccaverit, patet tum ex amaris ejus lacrymis; tum quia dictum ei erat, *Et aliquando conversus &c.* Fuit ergo per hoc peccatum aversus à Deo, quod non fit nisi per peccatum mortale.

v. 70. *At ille negavit coram omnibus.* Denegatione multa commentatur Ambros. super Lucam in fine operis, & ita loquitur quasi Petrus negando Christum, non peccaverit saltem mortaliter. Sed videtur Ambrosius revera peccare in hoc, quod peccatum Petri pro quo ille flevit amarè, nimium extenuet. Tale quid etiam apud Prudentium legitur in hymno ad Galli cantum, his versibus; Flevit negator denique ex ore prolapsum nefas, cùm mens maneret innocens, Animusque servaret fidem. Et mox: Cantuque galli cognito, Peccare justus destitit. Sed sensum Prudentii hunc esse puto, quod mens Petri fuerit innocens quoad fidem, & bonum affectum erga Christum, Dominum ac magistrum suum; quia solo metu adactus voce tenus eum negavit. Unde & S. Leo in quodam sermone dicit, Petri non charitatem eversam fuisse, sed constantiam turbatam: charitatis nomine, amorem quo magistrum suum prosequebatur, intelligens. Non enim dum negaret, amare desiit, quamvis minus eum amaret, quàm vitam suam corporalem. Unde August. in Tract. de 4. feria, c. 5. Suscepta est charitas, deleta est iniquitas: rediit amor, & fugatus est timor.

v. 27. *Quia non novi hominem.* Ambros. in Lucam, excusat Petrum quod non Deum, nec Christum, sed hominem tantùm negaverit. Quam interpretationem Hieronymus meritò rejicit, ut quæ mendacem faciat Salvatorem &c. Epist. 149. ad Marcellam. Imò ipse Ambros. tandem agnoscit non posse excusari, quia Petrus flendo culpam fassus est.

A

CAPUT XXVII.

v. 2. **E**T *tradiderunt Pontio Pilato Praesidi.* Pilatus Romanum nomen est, ductum à Pilo, quod erat teli genus Romanis peculiare, quo qui utebantur, etiam *pilati* interdùm vocati leguntur. Martialis lib. 10. Epigr. Et Pilata redit, jamque subitque cohors.

v. 3. *Videns Iudas, qui eum tradidit, quod damnatus esset; paenitentia ductus.* Illud: *Quod damnatus esset:* licet ad Judam referre quis possit; rectius tamen ad Christum refertur, qui jam in concilio principum Sacerdotum declaratus erat reus mortis, & ducebatur ad Pilatum, ut sacerdotum sententiam, sua sententia & executione ratam faceret. Nam ipse Judas suam damnationem, quoad animam, tunc non magis videtur cognovisse, quàm

B antea, quando dicebatur: *Melius esset homini illi, si natus non fuisset.* Hinc appatet infidelitas Judæ. Quamvis enim sciret Jesum sæpè fuisse elapsum è manibus eorum, qui volebant eum tenere & occidere: ac fortè putaret etiam elabi posse, postquam captus & vinctus esset; scilicet ea virtute & arte, quâ mirabilia faciebat, unde dixerat; *ducite eum cautè.* Tamen postquam damnatus jam erat, existimabat eum non posse evadere, sed omninò tollendum è medio. Hinc animi dolor & desperatio, quod hominem innocentem & justum & magistrum de se optimè meritum, in certum illud vitæ periculum adduxisset. Quidam opinantur id quod hîc narratur, contigisse post mortem Domini; quia, inquiunt, principes sacerdotum & seniores, ut verba superiora, & totius historiæ passionis Domini contextus declarat, tam consilio capiendo,

C quàm opere occupati erant in procuranda morte Christi; idque ab ea hora, quâ in manus eorum traditus fuit, usque dum in crucem sublatus esset; ut verisimile non sit eos interea templum adiisse, in quo Judas narratur, audito eorum responso, projecisse argenteos, pretium sacrilegæ traditionis. At ista non convincunt. Primum enim non hîc dicitur Judam adiisse principes sacerdotum & seniores in templo; potuit enim alibi congregatos adiisse, & responso eorum in desperationem actus accurrisse ad templum, & ibi ante pedes ministrorum templi, velut in gazophylacium reponendos, argenteos projecisse. Fieri etiam potuit ut ex principibus sacerdotum & senioribus aliqui propter necessitatem sacrificiorum relicto concilio, in quo de Jesu perdendo tractabatur, ad tem-

D plum abierint, apud quos acta sint, quæ de Juda hoc loco narrantur. Hæc autem contigisse ante mortem Christi ex eo liquet, quod non dicat Evangelista Judam vidisse, quòd mortuus esset Jesus, aut quod crucifixus, sed quòd damnatus esset, scilicet in concilio Judæorum; unde non dubitabat quin etiam sententia Præsidis esset condemnandus, quod sciret Judæos non quieturos, donec condemnationem ejus à præside extorsissent. Item non fuisset occasio narrandi hoc loco, nisi contigisset circa hoc tempus. Nam quod subjungit: *Consilio autem inito*; id narrat per connexionem quamdam cum præcedentibus, licet postea factum fuerit.

Paenitentia ductus retulit triginta argenteos. --- Peccavi, tradens sanguinem justum. Hæc pœnitentia Judæ, quamvis eatenus vera fuerit, quod factum ex animo

E displiceret, idque habita consideratione excellentis innocentiæ Christi, contra quem peccatum erat, ut probant illa verba; *Peccavi tradens sanguinem justum:* non tamen salutaris fuit, eò maximè quia deerat spes veniæ. Sed nec processit ex amore Dei: nam & homo infidelis ex impulsu & stimulo conscientiæ dolere potest, si hominem innocentem & de se optimè meritum insigni injuria affecerit, atque ex animo dicere, Peccavi, quod hæc & illa contra eum fecerim. S. Leo dicit Judam in hac pœnitentia peccasse.

v. 5. *Et abiens laqueo se suspendit.* Incertum planè quod quidam dicunt, si distulisset conceptum scelus suspendii, usque ad Christi mortem & effusum sanguinis ejus pretium in cruce, futurum fuisse ut veniam consequeretur. Nam Christi meritum etiam ante ejus mortem multis profuit ad salutem; & post ejus mor-

tem quàm multis non profuit? Pilato, Herodi, principibus sacerdotum, aliisque Judæis, qui multi permanserunt in sua infidelitate: *Cujus enim vult, miseretur; & quem vult, indurat.* Rom. 9. Et ex duobus latronibus cum Christo crucifixis, unus conversus, alter derelictus. Itaque res prorsus incerta, pendens ex Dei voluntate nobis incognita.

v. 7. *Consilio autem inito emerunt ex illis agrum figuli in sepulturam peregrinorum.* Omninò verisimile est post mortem Christi factum esse. De quo vide Annotat. Actor. 1.

v. 9. *Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiaverunt à filiis Israël, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.* Verba ista apud Jeremiam nusquam leguntur, sed inveniuntur apud Zachariam 11. Ex qua re, & similibus testimoniis quidam concedendum putant, in minutis quibusdam, Evangelistas aliosque scriptores memoria lapsos errare potuisse. Sed absit ut cum illis sentiamus vel minimum errorem in sacris litteris reperiri; quas integras non dubitamus, Spiritu sancto inspirante, conscriptas esse. Proinde respondendum, vel Matthæum respexisse ad factum Jeremiæ cap. 32. vel legitur agrum numerato pretio emisse, quo facto quandam gessit figuram ejus, quod hîc narratur: vel certè, nomen Jeremiæ insertum fuisse ab iis qui apud alium neminem prophetarum hoc testimonium invenerant. Cùm enim in primitiva Ecclesia sola translatio septuaginta in usu esset, in qua apud Zachariam hujus testimonii vix vestigium invenitur; pro Zacharia, scriptores Jeremiam posuerunt quod apud eum fiat venditi agri mentio, ut diximus. Vide annot. cap. 23. ad illud, filii Barachiæ. Neutrum videtur scripsisse Matth.

v. 11. *Et interrogavit eum Præses.* Non est improbabile Christum cum Præside locutum lingua Græca, quæ tunc erat valdè communis. Nam Pilatum hominem Romanum calluisse Hebraïcam, seu Syriacam linguam non admodum verisimile est: Neque enim Romani ferè præter suam Romanam alias linguas discebant, quàm Græcam. Quod si mitterentur in provinciam peregrinæ linguæ, utebantur interpretibus. Quare, nisi dicas Pilatum hîc interprete usum, fit perquam probabile, Christum Græcè cum eo collocutum fuisse. Nam quod titulum crucis Dominicæ Pilatus scripsisse legitur (*erat autem scriptus Hebraïcè, Græcè, & Latinè,*) ut testatur Joannes cap. 19. intellige factum jussu ejus, non manu. Rursum quod referunt Evangelistæ Pilatum allocutum fuisse principes Sacerdotum & seniores seu magistratus, ipsamque plebem, intelligi potest Græcè factum. Siquidem primarii quique viri Judæorum atque etiam multi è vulgo, Græcè sciebant. Unde legimus Act. 21. & 22. cùm Paulus in tumultu alloqueretur multitudinem Judæorum lingua Hebræa, eos magis præstitisse silentium, quia nimirùm gratior auditu eis erat sua Gentilis patria lingua; tametsi jam ante, cùm existimarent eum Græcè locuturum, magnum fecissent silentium, velut audituri eum & intellecturi. Quo loco & illud notandum quod tribunus Paulo sibi dicenti, *Num licet mihi loqui aliquid ad te?* Respondit: *Græcè nosti?* q.d. Audiam te libenter si Græcè loqui potes. Quippe significabat sibi molestum fore, si Hebræa lingua, quam minus intelligebat, Paulus ipsum alloqueretur; erat enim tribunus, homo gentilis; imò Romanus, ut apparet ex prænomine; vocabatur enim Claudius Lysias.

Tu es rex Iudæorum? Verè quidem etiam erat rex Gentium; sed Pilatus hoc tantùm interrogat, de quo Dominus accusabatur. Deinde peculiari ratione erat rex Judæorum, quia Judæis erat promissus vocibus Prophetarum, tanquam eorum rex & princeps futurus. Meritò igitur hoc fassus est, quod clarissimè de eo Prophetæ prænunciaverant. Ne tamen præsidi daret occasionem suspicandi de regno terreno; se ipsum apertè exposuit, apud Joannem, dicens: *Regnum meum non est de hoc mundo.*

Dixit illi Iesus: Tu dicis. Non respondet ad mentem interrogantis: quærebat enim ille de regno terreno. Verùm hoc ipsum apud Joannem interpretatur, dicens, *Regnum meum non est de hoc mundo. Quæritur* an Christus fuerit rex Judæorum, quoad regnum temporale ipsius populi, jure successionis ex David cæterisque regibus? *Respond.* non fuisse; quia regnum jam pervenerat in potestatem Romanorum, & Tiberius verè ipsorum princeps erat, de quo ipse Christus, *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari.* Licet enim fortè per vim armorum Romani Judæam provinciam occupassent; tamen partim populi consensu, partim tractu temporis facti sunt Judæorum veri Domini; sicut in aliis multis regnis contingit. Deinde, etiamsi detur regnum debuisse jure deferri alicui ex posteritate David; non tamen constat jure propinquitatis ad Jesum Mariæ filium pertinuisse: poterant enim alii ordine ac lege successionis esse propinquiores. Vide annot. infrà cap. 28. v. 18. & Joan. 20.

v. 19. *Misit ad eum uxor eius.* Hugo q. 20. super 1. Corinth. putat hoc somnium uxori Pilati immissum à diabolo; cui tunc erat, ut ait, revelatum, quod per mortem filii Dei, jus suum perderet. Puto id pugnare cum loco 1. Cor. 2. *Si enim cognovissent &c.* Vide ibi nostr. Comment.

Multa enim passa sum hodie per visum propter eum. Per visum. Græcè κατ' ὄναρ, id est, in somnis, per somnium, per visionem oblatam in somno. Fortè per visionem terrores ei immittebantur, cum significatione quod eos pateretur, propter injuriam homini justo à marito suo illatam. Quæ visio prognostica fuit exilii & malorum, quæ ipsa cum marito suo passura erat, in ultionem hujus tam injusti judicii. Dicit, *Hodie*, comprehendens in die præsenti noctem præcedentem, maximè secundùm Judæos, quibus dies naturalis incipiebat à vespera. Dicet aliquis contra id quod diximus, à bono Angelo immissum fuisse somnium, non à malo: Bonus Angelus non erat ignarus consilii Dei, quod per mortem Jesu esset redimendum genus humanum: ergo noluit hic impedire, & proinde non fuit auctor uxori Pilati ut suggereret viro ne Christum adjudicaret morti. *Respondeo* bonorum Angelorum qui sunt hominum custodes, est suggerere bona; etiamsi sciant homines ea non facturos, & Deum mala voluntate hominum usurum ad aliquod excellentius bonum, quàm si id quod suggerebant, factum fuisset. Quâ in re similes sunt Deo, à quo est omnis bona inspiratio, etiamsi decreverit peccatum hominis inspirationem bonam repellentis, permittere, ad majorem nominis sui gloriam. Similes etiam Christo Domino, qui Judæos persecutores suos ad fidem & pœnitentiam hortabatur, quorum tamen mala & impœnitenti voluntate cogitabat uti ad perficiendum opus, cujus gratia missus erat à Patre. *Fuit* autem hujus suggestionis etiam ille usus quod per eam Christi innocentia fuit declarata, dicente muliere: *Nihil tibi & justo illi.* Oportebat enim, ad manifestationem malitiæ Judæorum, innocentiam Christi multis modis, & per multos declarari; ut per Judam, Pilatum, uxorem ejus, centurionem, turbas sequentes ipsum &c. Sed cur potiùs uxor monita, quàm ipse Pilatus? an quia dignior hujusmodi admonitione? fortè enim Judæa erat: sicut Drusilla uxor Felicis Præsidis Act. 24.

v. 22. *Quid igitur faciam de Iesu, qui dicitur Christus?* Cur addit. *Qui dicitur Christus?* Quidam additum putant distinctionis causa, quòd etiam Barabbas proprio nomine vocabatur Jesus; erat enim illud nomen multis commune, ut patet ex Josepho, & iis quæ diximus in annotat. cap. 1. Nam Barabbam dictum existimant, cognominativè, sicut Petrus dictus est Barjona, & sicut Nathanaël, Bartholomæus. Alii rationem hanc adferunt, ut Christi appellatione temperaret furorem expetentium Jesum ad mortem. Unde & ad apud Joannem. *Vultis dimittam vobis regem Iudæorum?* Et iterum; *Ecce rex vester.* Et tertiò, *Regem vestrum crucifigam?* Joan. 19.

v. 24. *Lavit manus coram populo, dicens; Innocens ego sum à sanguine justi hujus.* Hæc protestatio quod esset facto contraria, nihil prodesse potuit Pilato ad facti ejus excusationem: tametsi, quia invitus & metu tumultus adversum se concitandi adactus, Christum morti adjudicavit; minùs peccavit quàm Judæi, qui eum ipsi ex odio & invidia tradiderunt, Christo teste quum ait; *Qui me tibi tradidit, majus peccatum habet.* Joan. 19.

v. 25. *Et respondens universus populus dixit: Sanguis ejus super nos, & super filios nostros.* Id est, mors ejus vindicetur in nos & in filios nostros, si hic est innocens. Itaque vindicta consecuta est, tam malorum temporalium, quàm spiritualium in eos & filios eorum; quia post multa mala seditionum, cædium, famis &c. venerunt in potestatem Romanorum, & venditi sunt in captivitatem, & usque hodie sunt servi & exules, & toto orbe dispersi, & exosi omnibus hominibus; &, quod gravissimum est malum, derelicti à Deo in sua perfidia & obstinata malitia, ita ut difficilè, vel pauci ex illis convertantur ad fidem Christi. Neque hæc vindicta Dei injusta est in filios eorum; tum quia per hanc filiorum miseriam & derelictionem, parentes puniuntur; sicut Cham punitus in Chanaan & posteris ejus: tum quia ratione peccati originalis omnes obnoxii sunt calamitatibus hujus vitæ; tum quia gratia vocationis ad fidei veritatem nemini debetur.

v. 26. *Jesum autem flagellatum tradidit eis &c.* Quidam speculationibus suis plus satis dediti scripserunt, Christo, quando flagellatus fuit, inflicta fuisse plusquàm quinque millia plagarum. Sed id vanum esse, & ex indiscreta devotione confictum, vel ipsa ratio convincit. Primum, ad inferendas tot plagas, non una hora, nec duæ nec tres sufficiebant; cùm tamen Pilatus non tamdiu fuerit remoratus principes populi, ipsumque populum poscentem eum ad necem. Deinde quia Romano more id fieri jussit Pilatus per suos lictores, id est, Gentiles, qui non habebant causam ita sæviendi, cùm non essent accensi invidia & odio illius hominis, sicut Judæi. Imò Pilatus, qui satagebat eum liberare, & causam in eo mortis non reperiebat; nullo modo passus fuisset eum sic toto corpore crudelissimè laniari. Adde quòd post tot millia plagarum, non sit naturaliter possibile hominem vivere; & quia plagæ omnes juxta illos scriptores sanguineæ erant; universus sanguis totius humani corporis non sufficeret tot plagis ad emanandum: itaque fuisset corpus Christi relictum prorsus exangue. Unde patet hujusmodi speculationes non tantùm veritati, sed & rationi prorsus repugnare.

v. 27. *Tunc milites Præsidis suscipientes Iesum in prætorium &c.* Hi Gentiles erant, non Judæi, qui Christum flagellarunt, spinis coronarunt, illuserunt dicentes; *Ave rex Iudæorum*; qui in faciem expuerunt, & arundine caput ejus percusserunt; denique crucifixerunt: juxta id quod Christus prædixerat, suprà cap. 20. *Et tradent eum Gentibus ad illudendum & flagellandum & crucifigendum.* Marcus addit: *Et conspuent eum.* Lucas, *Et conspuetur.*

v. 29. *Et plectentes coronam de spinis.* Quidam putant Christus bis coronatum; priùs quidem corona spinea, de qua hoc loco; deinde corona ex rubo, cujus in quodam serm. meminit. S. Chrysost. idque tunc quando crucifixus est. Vide Guillelmum Episcopum Tornacensem in lib. de Vellere aureo, fol. 88. ubi ostendere conatur, alteram coronam esse Aquisgrani, alteram Parisiis. Vide Molanum de Sacris Imaginibus lib. 4. cap. 7.

v. 32. *Exeuntes autem invenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem.* Hunc quidam Gentilem fuisse putant, propterea quòd Cyrenæus, seu Cyrenensis vocatur à tribus Evangelistis. Sed id minimè consequens est; Nam constat Judæos toto orbe fuisse dispersos, & nominibus civitatum seu locorum in quibus nati essent, vocitatos. Hinc & synagoga erat Cyrenensium, Act. 6. utique Judæorum, insurgentium in Stephanum. Et Act. 11. inter fideles Judæos numerantur Cyprii & Cyrenæi. Magis igitur crediderim & hunc Simonem Judæum genere

A fuisse, præsertim cum nomen habuerit Judaïcum, idque apud Judæos frequens. Vide August. tractatu de Pastoribus, sub finem, ubi contra Donatistas agens, disputat de patria hujus Simonis.

v. 33. *Postquam autem crucifixerunt eum.* Quod ad modum crucifixionis attinet, pedes juxta invicem positi fuere, & singulis clavis affixi trunco seu sustentaculo ligneo subtus ad crucem affixo; non pes alter alteri superpositus, & uno clavo ambo transfixi; quomodo hodie passim pictores pingunt. Eo autem quo diximus modo multæ etiamnum visuntur Christi crucifixi vetustæ imagines. Beatus quoque Franciscus, in singulis pedibus singulos habuit clavos, repræsentantes clavos illos, quibus Christo pedes fuerunt perfossi & cruci affixi. Latrones similiter cruci affixi fuerunt, non alli-
B gati. Quod probant vetustissimæ picturæ, & nomen crucifixionis, & cruces eorundem inventæ ab Helena, quæ non poterant distingui à cruce Christi. Id quod inde quoque potest colligi, quod Pilatus fuerit miratus de Jesu, quomodo tam citò præ aliis mortuus esset; quod mirari certè non debuisset, si Christus solus clavis affixus fuerat cruci, alii verò funibus alligati. B. Athanasius serm. in sanctam Parasceven, sic latronem alloquitur; *Oblitus es clavorum, non sentis dolores.* Hieronymus lib. 2. contra Jovinianum: Dominus, inquit, & latrones æquali judicio crucifixi sunt. Loquitur autem de judicio pœnæ. Unde ibidem dicit, *Non aliter latro, aliter martyr occiditur.* Sic & Petrum crucifixum fuisse tristatur S. August. Serm. 2. feria 4. Paschatis, dicens Petrum clavos expertum. Et Chrysost. in
C sermone qui legitur in Breviario Rom. die octava Petri & Pauli, & Ambros. serm. 68. dicens *Petrus crucis sicut Salvator exitum tulit &c.* Nec aliter sentiendum de S. Andrea. Sanè à me visa est effigies B. Andreæ, non cum cruce decussata, quam Burgundicam vocant, sed rectangulari, qualis est Domini Salvatoris; visa, inquam, Coloniæ ad tumbam sacram deauratam B. Gereonis, in Ecclesia nominis ejus, quæ tumba per circuitum imaginibus duodecim Apostolorum ornata erat. Plautus in Mostellaria Actu 2. *Ego dabo ei talentum: primus qui in crucem excucurrerit, sed ea lege, ut affigantur bis pedes, bis brachia.* Hinc collige, olim apud Romanos vel Athenis, ubi fabula illa acta fingitur, fuisse morem affigendi noxios cruci, fixis manibus & pedibus. Videtur
D autem quod quicumque crucifigebantur à Romanis, clavis affigebantur. Idem denique liquet ex vocabulo crucifigendi; non enim cruci alligare quemquiam, est eum crucifigere, id est, cruci affigere. Vide Baronium & Molanum de Historia SS. Imaginum lib. 3. cap. 17. & lib. 4. cap. 4. 5. 6.

Diviserunt vestimenta eius. Christum omninò nudum in Cruce pependisse, quomodo nudus egressus fuerat ex utero matris, sentiunt Joannes Hesselius & P. Montanus in explicatione passionis Domini; & probant ex suis authoribus. Et eò referunt illud Psalm. 21. *Dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi consideraverunt & inspexerunt me.* Dicit quidem B. Anselmus, in Dialogo, & Beda, vel quisquis author, in meditationibus passionis Christi horæ sextæ, matrem Domini ve-
E lum quod habebat in capite posuisse circa lumbos filii, & texisse locum verecundum: sed non probant ex ullo authore. Quidam respondent milites postea velum detraxisse.

v. 38. *Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones.* Vide suprà v. 35.

v. 40. *Si filius Dei es, descende de cruce.* Adhuc per ministros suos explorat diabolus, quod olim trina tentatione frustra quæsierat, num Jesus verè sit filius Dei. Itaque his & hujusmodi vocibus satellitum diaboli, fit quod Lucas indicat cap. 4. Diabolum adhuc postea rediisse ad Dominum tentandum, cùm ait: *Et recessit ab eo ad tempus.* Quæres an ergo diabolus usque ad hoc tempus ignoraverit eum esse Dei filium. Vide annot. suprà cap. 4. Vide etiam annot. Sap. 2. Ex quo loco apparet

fuisse Sadducæos qui talia dicerent. Non fecit quod petebant; quia majus aliquid facturus erat. Majus est enim mortuum è sepulchro resurgere, quàm vivum de cruce descendere. Nec tamen credituri erant, qui hæc dicebant; si de cruce descendisset, sed artibus diabolicis, ut aliàs, miraculum illud attribuissent. Nam nec crediderunt alia miracula de cruce facienti; quod enim tenebræ factæ sunt per universam terram, quod petræ ruptæ, quod velum templi scissum, quod monumenta aperta, ejus potentiæ erat, qui in cruce pendebat. Quod idem magna voce clamans expiravit, tantum miraculum fuit, ut diceret Centurio: *Verè filius Dei erat iste*; multique alij hoc videntes crederent. His adde mirabilem illam conversionem latronis, tametsi non propriè fuerit miraculum.

v. 46. *Et circa horam nonam clamavit &c.* Hinc satis liquet circa nonam horam, quæ nobis est tertia pomeridiana, Dominum in cruce mortuum fuisse. Quomodo ergo vulgo persuasum est eum mortuum in ipso meridie? Ideò enim in meridie pulsu campanæ admonentur Christiani commemorationis mortis Dominicæ. Dicendum hæc duo revera optimè consentire. Nam quo tempore erat Palæstinis hora diei nona, quæ est post meridiem tertia; eodem erat terris Occidentalibus Galliæ, Germaniæ, Italiæ, hora meridiana, vel circa meridiem. Nam Orientalibus propter terræ globositatem prius sol oritur, quàm nobis, & prius est illis meridies, quàm nobis; ita ut tunc quando nobis meridies est, sit Palæstinis tertia pomeridiana. Sicut ergo dicimus ecclypsim aliquam in meridie contigisse, quæ nobis in meridie contigit, etiamsi Orientalibus multò post meridiem: ita verè dicimus & sentimus Christum in meridie mortuum: quia quando, verbi gratiâ, in Gallia meridies erat, mortuus est; etiamsi Judæis tempus illud fuerit pomeridianum.

Eli, Eli, lammasabathani. Fortè propterea voluit Dominus hæc verba clarè in omnium auribus insonare, ut scribæ ac legisperiti qui præsentes aderant, audientes initium Psalmi, intelligerent eum Psalmum jam compleri; cùm non sit alius Psalmus, qui tam expressè nobis proponat Domini passionem. Cæterùm hæc verba Hebraïca sunt, non Syriaca, sicque à Domino recitata, sicut in Psalmo habentur. Unde factum, ut à quibusdam Judæis (utebantur enim lingua Syriaca, non Hebraïca) non fuerint intellecta, creditumque sit ob vocabuli similitudinem quod Eliam vocaret. Vide Bellarminum lib. 2. de verbo Dei cap. 16. ubi bene ostendit hæc verba purè Hebraïcè à Christo fuisse prolata, contrà quam existimavit S. Epiphanius.

Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me? Non defuerunt hoc tempore hæretici, qui auderent inauditam blasphemiam in Christum evomere, dicentes eum in cruce desperasse, cùm diceret, *ut quid &c.* & ob eam causam ipsum damnatum esse. Sed hujusmodi blasphemiam piæ aures etiam audire perhorrescunt. Non ergo significat Dominus hac sua exclamatione, se penitus exclusum à misericordia Dei, sicut desperantes: sed humanam suam naturam, quæ in tam acerbis pœnis erat constituta, nihil accipere consolationis, aut relevaminis pœnarum, à natura divina, quæ humanæ erat in unitate personæ conjuncta. Quantum enim ad pœnarum acerbitatem attinet, ita voluit Dominus eas subire & sentire, sicut eas sensisset purus homo. Sunt qui dicant dispensativè factum ad tempus, ut anima Christi ex visione Dei non perciperet gaudium, & miraculosè visionem à gaudio fuisse separatam. Sed nobis parum id probatur; neque enim fieri posse videtur, ut voluntas in tanto mentis bono non delectetur. Nullo autem modo significatur divinitatem fuisse ab humana natura, vel ejus partibus separatam; de qua re vide nostra in 3. dist. 21. Sed cur non dixit, *Pater meus*, sicut ante & post? Ante quidem: *Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt.* Post verò: *Pater in manus tuas commendo spiritum meum.* An ideò, quia scriptum erat in Psalmo; *Deus meus* & non Pater? Atqui illud etiam, *In manus tuas commendo*, de psalte-

A rio sumptum est; nec ibi tamen additur Pater, sed initio Psalmi dicitur Domine. Sicut ergo hic dixit: Pater, non Domine, quamvis sic esset in Psalmo: sic & ibi pro Deus meus, Pater meus dicere potuit. Itaque cur id non fecerit, hæc adferri potest ratio, quia non conveniebat ut filius diceret se à patre derelictum; cùm illis nominibus summa inter eos charitas & conjunctio significetur, cumque pater jam semel & iterum clara voce protestatus de Christo fuisset, dicens: *Hic est filius meus dilectus.* Sed creaturam, id est, hominem à Deo derelinqui in pœnis, non inconvenienter dicitur; quia Deus est totius creaturæ Dominus. At ubi filius pro peccatoribus apud Deum intercedit & misericordiam petit, ibi suaviter sonat nomen Patris; nemo enim gratior apud Deum advocatus pro peccatoribus quàm ipsius Dei filius. Et ideò di-
B xit, *Pater dimitte illis.* Item quando spiritum erat emissurus & Deo commendaturus congruentissimè patrem nominavit, dicens: *Pater in manus tuas &c.* quia hoc nomen, & charitatem insinuat, & singularem curam pro filio.

Vt quid dereliquisti me? Hic interrogativus orandi modus duo significat; eum qui orat, derelictum esse, & petitionem ne diutius derelinquatur, sed ut quantocyùs liberetur. Sicut cum dicit Propheta, *Quare faciem tuam avertis?* Sensus est. Avertisti faciem tuam à nobis; sed rogamus, ut jam digneris faciem tuam ad nos convertere. Item: *Quare oblivisceris nostri?* id est, oblitus es nostri, sed rogamus ut desinas oblivisci, & digneris recordari nostri. Igitur hæc Christi exclamatio non aliud necessariò includere videtur, quam Christum derelictum à Patre, ut talia pateretur; sive consolationem divinam in
C sua passione senserit, sive non; ac deinde Christum petere ac rogare patrem, ut non diutius relinquat: sed ex angustiis passionis jamjam liberet. Quod & factum est, per mortem, & plenius per resurrectionem post tres non integros dies secutam. Vide nostr. Comment. Hebr. 5. v. 7.

v. 49. *Sine videamus an veniat Elias. Sine*, Græcè ἄφες, prohibentis, q. d. ne detur ei acetum bibendum, quo hausto statim moriatur, potiùs expectemus an veniat Elias eum liberaturus. Solet enim sontibus in tormento ac supplicio mortis acetum bibendum dari ad mortem accelerandam. Fortè hic quorumdam sermo, Heliam vocat iste, ex ea traditione processit quâ creditur Eliam adhuc vivere, utpotè translatum, non mortuum. Unde & alij dicebant: *Videamus an veniat Elias liberans eum.*

v. 50. *Clamans voce magna emisit spiritum.* Ut impleret quod dixerat, se habere potestatem ponendi animam
D suam. Quod erat potestatis divinæ, sicut docet Hieron. epist. 150. ad Hedibium q. 8.

v. 51. *Et ecce velum templi scissum est.* Hujus rei duplex esse potest significatio: altera, per Christi mortem apertum esse cœlum, quod antea clausum erat: alter, per Christum auferri velamen legis; ita ut deinceps per omnes Gentes prædicato Evangelio, paterent passim & ab omnibus caperentur mysteria resurrectionis Christi. Ad priorem significationem pertinere illud videtur Hebr. 9. *Nondum propalatam Sanctorum viam.* Ad posteriorem, 2. Cor. 3. *Quoniam in Christo evacuatur*, loquens de velamine. Vide nostrum Comment. dictis locis.

Simile huic prodigium, quod Josephus refert valvas
E templi media nocte sponte fuisse reclusas, non multo ante excidium Hierosolymitanum. Potest enim ad ejusdem rei significationem utrumque referri; tametsi Josephus aliò referat, non malè, scilicet signum illud fuisse quod profanæ gentes locum illum sacrum ingressuræ & destructuræ essent.

Quæritur quod hìc intelligatur *velum templi?* utrum quod oppansum erat ante Sancta Sanctorum, an quod locum sacrum dividebat à loco profano, in quo plebs conveniebat. Nam locus sacer, in quo incensum ponebatur, Luc. 1. vocatur *templum*, ibi; *Mirabantur quod tardaret ipse in templo &c.* Vide Jansenium hic & illic. Item Baronium Tom. 1.

v. 52. *Multa corpora sanctorum.* Non antiquorum Pa-

trum, ut Abrahæ, Davidis, Hieremiæ &c. ut quidam opinati fuerunt, neque enim hoc Evangelista tacuisset, sed discipulorum Christi, id est, eorum qui in Christum jam præsentem crediderant, & non ita dudum mortui ac sepulti erant. Fideles enim primis Ecclesiæ temporibus vocabantur *Sancti*, quod patet ex Apostolicis litteris. Ac certè nisi fuissent satis recenter mortui, non fuissent agniti ab iis, quibus apparuerunt, nec cognitum fuisset eos esse à morte redivivos. Quare nec eorum apparitio, testimonium satis expeditum fuisset resurrectionis Christi ad immortalitatem. Sanè sicut Christus non nisi notis apparuit; sic & illi. Ita Jansenius, qui ibidem sentit ac bene probat, quod hi cum Christo resurrexerint ad vitam immortalem, licet ab Apostolis non visi. Objicitur. Nam habuerunt dotem claritatis. *Resp.* habuisse, licet ea videntibus non appareret, sicut nec claritas corporis Christi: quia mortales oculi, si claritatem solis non sustinent, quantò minùs claritatem corporis Christi? Vide nostr. in 4. d. 43.

v. 53. *Et exeuntes de monumentis post resurrectionem ejus, venerunt in sanctam civitatem, & apparuerunt multis.* Græcè: *Egressi è monumentis.* Ambiguum est autem, utrum post Christi resurrectionem egressi de monumentis an prius egressi, demum post ejus resurrectionem ingressi fuerint sanctam civitatem multisque apparuerint. Posteriorem sensum hæc suadere videntur. Primum, quia iis signis quæ in morte Christi acciderunt, annumerat Evangelista monumentorum apertionem, & (videtur prima fronte) corporum sepultorum resurrectionem. Deinde, quia si omninò significare voluisset resurrectionem eorum factam fuisse post resurrectionem Christi; multò convenientiùs hoc addidisset priori sententiæ, dicendo. Et post ejus resurrectionem monumenta aperta sunt, & multa corpora Sanctorum &c. Aut, si contendas monumenta in morte Christi fuisse aperta, sed resurrectionem mortuorum factam, post resurrectionem Christi; saltem ita dicendum erat: Et post ejus resurrectionem surrexerunt ex iis monumentis multa corpora sanctorum qui obdormierant. Sciendum tamen, fuisse apud Judæos sepulchra quædam communia, ut annotat ex Thalmud Baronius in additionibus primi tomi Annalium. Itaque fieri potuisse, ut illa in morte Christi fuerint aperta & reclusa, in quibus multitudo erat cadaverum reposita more Judæorum, cæterum tertio demum die, Christo resurgente, quosdam ex illis mortuis; scilicet qui sancti & Christi fideles fuerant, resurrexisse tanquam Christi resurgentis quosdam comites, ejusque resurrectionis sua resurrectione testes. Atque in hunc sensum non incommodè accipi possunt verba Evangelistæ, hoc modo: *Et monumenta aperta sunt*, scilicet, eadem hora mortis Christi. Quippe ipsius terræmotus duo videntur significari effectus, scilicet petrarum scissio, & monumentorum apertio. Porrò resurrectio mortuorum non eò pertinet necessariò; sed quia monumentorum apertionis mentionem fecerat, addit, etiam mortuorum è monumentis exsurrectionem. At ne putaretur hæc statim eodem tempore facta; rem pleniùs explicat sequentibus verbis, dicens demum post Christi resurrectionem egressos fuisse de monumentis mortuos, & venisse in sanctam civitatem, & multis apparuisse. Itaque hoc loco, per prolepsim, resurrectionis eorum meminit, tantùm ex occasione, quia loquebatur de monumentorum apertione, quæ in Christi morte contigit; sicut supra occasione eorum quæ narrat de pœnitentia Judæ & relatis argenteis, subjungit consilium de agro empto, licet id non statim factum fuerit. Hic sensus non est improbabilis, ac videtur verus & genuinus. Confirmatur ex ipso textu. Si enim post Christi resurrectionem exierunt de monumentis, ergo post eum resurrexerunt & non in morte Christi. Nam absurdum est dicere eos triduo vivos delituisse in sepulchris, quæ non sunt habitacula vivorum, sed receptacula mortuorum. Item, si demum post Christi resurrectionem apparuerunt, ergo videtur quod non ante resurrexerint. Nam finis resurrectionis erat, ut apparendo homi-

A nibus testarentur Christi resurrectionem. Neque Christus postquam resurrexit apparitiones distulit, sed statim apparuit suis, & quidem eodem die toties. Ita & alij qui tunc resurrexerunt. Vide nostrum Comment. 1. Cor. 15. ad illud, *primitiæ dormientium*, v. 20.

Et apparuerunt multis. Videlicet eo modo quo Christus, qui post suam resurrectionem non est familiariter conversatus cum hominibus, sed multis per intervalla apparuit. Unde Petrus Act. 10. *Dedit eum manifestum fieri non omni populo, sed testibus præordinatis à Deo, nobis &c.*

v. 56. *Maria Iacobi & Ioseph mater, & mater filiorum Zebedei.* Hæc à Marco Salome vocatur; illa à

B Joanne, Maria Cleophæ. Vide Jansenium cap. 104. & 143. Comment. in Concordiam, & cap. 19. Vide annot. Marci 15. & Matth. 13. & Joannis 19. Aderat autem his & Joanna uxor Chusæ procuratoris Herodis, de qua Lucæ 8. & ult. Fuerunt ergo præter matrem Domini mulieres, quæ eum usque ad crucem & sepulturam secutæ, Maria Magdalene, Maria Jacobi, Salome & Joanna. Verisimile est & alias adfuisse, quas Evangelistæ suis nominibus non designarunt, sed comprehendunt generali clausula dicentes: Lucæ 24. *Et aliæ mulieres.* Epiphanius Hæresi 78. præter matrem Domini, enumerat quatuor adhuc alias Marias sub cruce Domini, quarum unam vocat Mariam matrem Rufi, cujus & meminit Hæresi 79.

v. 58. *Tunc Pilatus jussit reddi corpus.* Marcus; *Do-*

C *navit corpus Ioseph.* Joannes: *Et permisit Pilatus.* Non fuit hæc vera donatio, quia nullum jus in illud corpus habebat Pilatus, tum quia injustè eum fecerat occidi, tum quia corpus erat filij Dei, in quod nulli jus dominij competere potest homini. Donavit ergo, sua opinione & quantum in ipso erat: Revera autem tantùm permissio facta est ipsi Joseph à potestate quæ impedire poterat, ut tolleret corpus Jesu. Unde Joannes magis propriè locutus est.

v. 60. *In monumento suo novo.* Quare novo? Respondet S. Amb. in Lucam, ne alius suscitatus à perfidis diceretur. Quare in sepulchro alieno? Vide responsionem in Serm. 135. de tempore, apud S. Augustinum.

v. 63. *Recordati sumus, quod seductor ille dixit adhuc vivens: Post tres dies resurgam.* Unde sciebant hoc eum

D dixisse, cùm id non dixerit, nisi secreto primum quidem tribus Apostolis qui præsentes adfuerant ejus transfigurationi; tametsi non addidit de triduo; deinde duodecim Apostolis cum ascenderent Hierosolymam, sed ita ut ab illis non fuerit intellectus? Sed non prohibiti fuerunt ea quæ audierant, licet non satis intellecta, aliis referre. Ac fortè Judas, quando consilium cum Judæis contulit de Christo tradendo, etiam hoc ad eos detulit, se ex eo talia verba audisse. An quia dicunt, *Recordati sumus*, quasi ipsi ex eo audivissent: hoc eò referendum est, quod dixit Judæis Joannis 2. *Solvite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud:* Nam sicut ibi subjungitur: *Cùm resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli ejus quia hoc dicebat &c.* ita fieri potest, ut Judæi postquam Christum occiderant, recordati fuerint horum verborum;

E non fide inducti, sed metu impulsi, ne fortè verba illa in ejus corpore ressuscitando implerentur. Neque enim dubium, quin ea verba sæpè apud se perpenderint; quandoquidem ex illis etiam calumniosam accusationem ei instruxerant apud Concilium & Pontificem suprà, c. 26. v. 61.

CAPUT XXVIII.

v. 1. *Vespere autem sabbathi quæ lucescit &c. Quæritur* an Christus surrexerit in nocte, an diluculo, post exortum solis. Vide alios Evangelistas, & ibi nostras annot. Hier. q. 6. ad Hedibiam, dicit eum resurrexisse hora qua ipse voluit, & quæ nulli mortalium cognita est. Et Joannis 20. v. 1. liquet ante lucem surrexisse. Additio Censoris.

v. 2. *Et ecce terræ motus factus est magnus.* Non ad resurrectionem Domini, sed ad Angeli descensum: *Ange-*

lus enim, inquit, *Domini descendit de cœlo: Et accedens revolvit lapidem. Quæritur* an revolverit, ut Christo resurgenti via pateret, an verò ad demonstrandam veritatem resurrectionis, per hoc quod ab omnibus jam videri posset sepulchrum vacuum. *Resp.* esse omnium Patrum sententiam, Christum Dominum resurrexisse clauso sepulchro; de quo vide nostra in 4. dist. 10. tametsi unus S. Leo Epist. 83. cap. 6. diversum sentire videtur, quo tamen loco expresse affirmat Christum januis clausis ad discipulos ingressum. Quod autem tantùm ad demonstrandam veritatem resurrectionis Christi revolverit Angelus lapidem ab ostio monumenti, ipsa verba Angeli ostendunt dicta ad mulieres; *Venite & videte locum ubi positus erat Dominus*; & apud Marcum: *Ecce locus ubi posuerunt eum*; & apud Lucam & Joannem, Petrus & Joannes inspiciunt monumentum, nec reperiunt corpus Domini. Itaque et si nondum credentes, saltem dubitare cœperunt, & rem secum expendere, & conferre cum iis quæ Dominus prædixerat: Quorum nihil fuisset factum, si reperissent clausum monumentum, sed certo persuasum habuissent corpus eo adhuc contineri, apparitiones autem tantùm esse phantasticas. In Martyrol. Usuardi legitur Christum resurrexisse clauso monumento. Ambr. serm. 74. in Natal. Mart. Annuntietis, inquit, sanctis martyribus Dominicæ resurrectionis gloriam; ut dum sepulturæ illius prædicamus reserata claustra, & horum sepulchra reserentur &c. ubi loqui videtur de reseratione claustrorum facta ad prodeundum è sepulchro, sicut in fine sæculi aperientur sepulchra resurrecturis. Vide Feuardentium in Hæresibus de Christo, Hæresi 10. multas Patrum auctoritates citantem: ubi & solvere conatur quod ex Leone objicitur; citat autem ipsius Calvini verba nobiscum consentientia. Chrys. Homilia de Joanne Baptista Tom. 3. vel quisquis auctor, docet, lapide non remoto Christum resurrexisse; sicut clausis ostiis intravit ad discipulos, & ex virgine natus, idque eum fecisse, ut per hoc virtus ipsius appareret. Vide Jansenium c. 145.

v. 4. *Præ timore autem ejus exterriti sunt custodes.* Non fuerunt exterriti Christo resurgente, quia resurgentem eum nemo vidit. Et indignum erat ac prorsus incongruum ut Christum gloriosè resurgentem, impia militum turba videret. Nisi dicas eos sic Christum vidisse, sicut in die judicii visuri sunt eum, qui eum pupugerunt. Neque enim verisimile est milites ad custodiendum sepulchrum missos omnes obdormivisse.

v. 4. *Non est hic, surrexit enim.* Bene sequitur: Surrexit è sepulchro, ergo jam ibi non est; si argumentum loquatur de Christo, secundùm humanam naturam, & de naturali modo existendi in loco. Et quidem eo modo tam Angelus respondens, quàm mulierculæ quærentes, Christi præsentiam intelligebant. Unde futile est quod objicit hæreticus, Christus ascendit in cœlum, ergo non est in altari. Vide nostr. in 4. d. 10.

v. 7. *Ecce prædixi vobis.* Marcus in tertia persona. *Sicut dixit vobis.* Græcè hoc loco *ἰδοὺ εἶπον ὑμῖν*, id est, *ecce dixi vobis.* Apud Marcum *καθὼς εἶπεν ὑμῖν*, *Sicut dixit vobis.* Non enim Angelus hoc antè prædixerat, sed ipse Dominus Matth. 26. *Postquam*, inquit, *resurrexero, præcedam vos in Galilæam.*

Et ecce præcedit vos in Galilæam; ubi eum videbitis. Malè quidam codices, Præcedet: Græcè *προάγει*. Adstipulantur Latina MSS. Sensus: Brevi præcessurus est vos in Galilæam. Cur Angelus, & mox ipse Dominus remittit discipulos in Galilæam, illic Dominum visuros; cùm post hanc apparitionem, ipso die, toties; ac deinde, octavo adhuc die Hierosolymis visus illis fuerit? Quia in Galilæa, non paucis, id est, solis Apostolis, paucisque aliis, ut in Judæa; sed pleno fratrum seu discipulorum numero, conspiciendum se præbiturus erat. De qua apparitione Paulus ait: *Deinde visus est plusquam quingentis fratribus simul*, 1. Cor. 15. Nimirum illi erant fratres de quibus hic v. 10. ipse Dominus: *Ite, nuntiate fratribus meis, ut eant in Galilæam.* Quando autem &

A quomodo visus fuerit in Galilæa, vide Jansenium & Baronium. Videntur in Galilæa contigisse duæ insignes apparitiones, scilicet una ad mare Tiberiadis, de qua Joannis cap. ult. ubi S. Petrus coram condiscipulis, creatus est à Domino totius Ecclesiæ pastor. Altera, in monte, de qua hic. Matthæus cæteras quæ Hierosolymis statim à resurrectione Domini factæ sunt apparitiones, silentio præterit: Marcus attingit: Lucas & Joannes pleniùs prosequuntur.

v. 9. *Et ecce Jesus occurrit illis.* Cur potiùs mulieribus, quam viris apparuit Christus redivivus? Quia mulieres magnam sedulitatem exhibebant circa sepulchrum, & singulariter honorabant sepultum, ementes aromata, ut venientes eum ungerent, ut est apud Marcum & Lucam. Item voluit Dominus resurrectionem suam primum
B per mulieres innotescere viris, scilicet discipulis, ut illi haberent occasionem dubitandi, inquirendi, explorandi, priusquam crederent; atque ita per eorum dubitationem nos in fide resurrectionis ampliùs confirmaremur: sicut Gregorius dicit, quod plus nobis profuit Thomas dubitans, quàm Maria citò credens.

Avete; Cur non dixit, *Pax vobis*; *Resp.* Hebraicè ita dixisse, sed Evangelista id Græcè reddidit; *Avete*; Quod & verisimile est in Angelica salutatione; *Ave gratia plena*, Angelum dixisse; *Pax tibi gratiosa.* Imò erat exemplum Tobiæ 5. v. 11. Et sicut discipulos salutavit; *Pax vobis*, apud Lucam & Joannem; ita hic mulieres, id est, Salus vobis. Gaudium vobis. Addit. Cens.

Illæ autem accesserunt & tenuerunt pedes ejus. Quomodo ergo dicit Mariæ Magdalenæ: *Noli me tangere?* Joan-
C nis 20. *Resp.* Tangenti dixit, *Noli me tangere*; sicut aspicienti diceretur, Noli me aspicere: sicut & illa dicebat, *Noli me vocare Noëmi*, cùm ab illis sic vocaretur: Sicut timentibus dicitur: *Nolite timere*, & in Psalm. *Dixi iniquis, Nolite iniquè agere.* Vide annot. Joan. 20. Verisimile est enim hic præcipuè significari Mariam Magdalenam, de qua Joannes. Nam & ea hic primo loco nominata est.

v. 11. *Ecce quidam de custodibus venerunt in civitatem.* Miro Dei consilio factum est, ut nimia adversariorum sollicitudine custodes sepulchro dominico adhiberentur, per quos veritas Dominicæ resurrectionis certius nobis ac manifestius innotesceret; quemadmodum pulchrè declarat S. Maximus in Homilia Dominicæ resurrectionis.

D v. 13. *Et furati sunt eum nobis dormientibus.* Milites dormivisse, nullo modo credibile est, tum propter severum mandatum principum Judæorum, tum quia res erat maximi momenti, maximæque expectationis. Nec tamen Christum viderunt resurgentem; sic enim statim fugam cœpissent præ terrore, aut certè statim abivissent nuntiaturi, quod vidissent. Manserunt autem usque ad adventum Angeli; cujus aspectu territi fugerunt. Angelus autem veniens lapidem revolvit, eodemque descendente terræ motus factus est magnus. Simul ergo facta sunt, adventus Angeli, terræ motus, & revolutio lapidis: at Christus jam antè resurrexerat: sequitur ergo Christum resurrexisse clauso sepulchro.

v. 17. *Et videntes eum adoraverunt, quidam autem*
E *dubitaverunt.* Illud, *Quidam autem dubitaverunt*, ad tempus anterius referendum videtur, non enim dubitaverunt quando erant in monte Galilææ, sed unus dubitaverat, quum adhuc essent Hierosolymis, ubi octavo à resurrectione die dubitatio ejus depulsa est. Itaque in eo quod dicit: *Quidam autem dubitaverunt*, etiam observanda est enallage numeri scripturis non infrequens; tametsi non negamus etiam ad plures posse referri, scilicet eos, quorum secundum Marcum, incredulitatem & duritiam cordis Dominus exprobravit, quod iis qui viderant eum resurrexisse, non credidissent.

v. 18. *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra.* Ut hic locus bene intelligatur conferendus est cum aliis: ut Matth. 11. *Omnia mihi tradita sunt à patre meo.* Joan. 3. *Pater diligit filium, & omnia dedit in manu ejus*, & si-

militibus. Significatur enim his ſententiis, Chriſtum conſtitutum eſſe principem ſuper univerſo regno Dei, quod ſibi colligere voluit in terra; juxta illud Pſal. 2. *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum ejus.* Item Pſal. 8. *Omnia ſubjecit ſub pedibus ejus.* Quod exponens Apoſtolus Epheſ. 1. addit: *Et ipſum dedit caput ſuper omnem Eccleſiam.* Et Coloſſ. 1. *Et ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, ut ſit in omnibus ipſe primatum tenens.* Vide etiam Comment. Heb. 2. Sed quæritur quando data ſit Chriſto illa poteſtas. *Reſp.* datam quando Verbum caro factum eſt. Tunc enim unctus eſt Spiritu ſancto præ participibus ſuis, accipiens omnium gratiarum plenitudinem. Tunc igitur accepit dignitatem regni & ſacerdotij; licet executio harum poteſtatum dilata ſit in opportunum tempus. Nam, ut Apoſtolus docet Hebr. 2. Nec nunc quidem videmus omnia ei ſubjecta; hoc enim demum fiet in die judicij, quando omnes inimici ei perfectè ſubjicientur. 1. Cor. 15.

Quidam hinc ſtatuere volunt Chriſtum ſecundùm humanam naturam, temporalem Dominum eſſe & fuiſſe totius mundi: Sed rectiùs videtur hîc intelligi poteſtas ſpiritualis, quæ videlicet reſpicit ſalutem animarum. Nam de alia dicit apud Joannem ad Pilatum: *Regnum meum non eſt de hoc mundo*, & Luc. 12. *Quis me conſtituit judicem & diviſorem inter vos?* Et ſi fuiſſet temporalis Dominus, debuiſſet illa poteſtate uſus fuiſſe aliquando; & conſtituiſſe & reliquiſſe in ea ſibi vicarium; ſicut fecit in poteſtate ſpirituali. Et deberent omnes legitimi reges & principes, etiam infideles, vocari Chriſti; ſicut vocatur Petri ſucceſſor, & quilibet ſacerdos utens abſolvendi poteſtate. Vide annotat. Joan. 18. *Regnum meum non eſt de hoc mundo.*

Hanc ſuam poteſtatem Chriſtus ex parte communicavit Apoſtolis ſuis, & eorum ſucceſſoribus tanquam vicariis. *Sicut miſit me pater, & ego mitto vos. Quorum remiſeritis peccata &c. Paſce oves meas*; quemadmodum & promiſerat; *Tibi dabo claves regni cœlorum*; & *quodcumque ſolveris ſuper terram, erit ſolutum & in cœlis &c.* Ecce poteſtas in cœlo & in terra. Item, *Quæcumque ſolveritis ſuper terram &c.* Matth. 28.

v. 19. *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris &c.* Paucis verbis comprehendit Dominus univerſam functionem Apoſtolicam: quæ eadem nunc omnibus Epiſcopis & Paſtoribus communis eſt. In eo enim quod dicit, *Docete*, dat eis poteſtatem docendi, non ea tantùm quæ ad fidem pertinent, ſed etiam quæ pertinent ad pietatem & ſanctam vitæ converſationem. Additur enim explicandi gratia; *Docentes eos ſervare omnia quæcumque mandavi vobis.* Quod haud dubiè ad præcepta rectè vivendi referendum eſt. Vide circa hoc Comment. S. Hieronym. Unde manifeſtum eſt falli eos qui ſolam fidem intelligunt in eo quod dictum eſt, *Docete omnes gentes.* Quod autem ſequitur; *Baptizantes &c.* alteram partem indicat functionis paſtoralis, quæ conſiſtit in adminiſtratione Sacramentorum. Ex baptiſmo enim, tanquam ex primo & maximè neceſſario Sacramento, facilè cætera Sacramenta intelliguntur; quorum omnium adminiſtratio ad præfectos Eccleſiæ pertinet. Convincuntur ex hoc loco hæretici, qui dicunt miniſterium Eccleſiaſticum conſiſtere in ſola prædicatione verbi Dei.

Docete omnes gentes. Id eſt, omnium gentium homines, quicumque erunt doctrinæ capaces. Tales autem ſoli ſunt adulti. *Baptizantes eos*, omnes quicumque erunt baptiſmi capaces; tales autem ſunt etiam infantes editi in lucem; poteſt enim illis cæremonia baptiſmi adhiberi. Si tamen totus hic locus de adultis cuipiam videatur accipiendus: non obſtat infantium baptiſmati; non enim præceptum de adultis excludit infantes. Nam hos etiam baptizandos eſſe ſatis oſtenditur ex verbis Joan. 3. *Niſi quis renatus &c.*

In nomine Patris &c. Probabilis expoſitio eſt: In nomine, id eſt, in virtute. Nam ſæpè in ſacris litteris *nomen* ſignificat virtutem, ſeu potentiam; ut cum dicitur Marci ult. *In nomine meo dæmonia ejicient.* Sic Pſ. 53. *Deus in nomine tuo ſalvum me fac.* Sequitur enim quaſi expoſitio, *Et in virtute tua judica me.* Verùm, quia in Græco eſt εἰς τὸ ὄνομα, videri poſſet hîc ſenſus, Baptizantes eos in nomen Patris, id eſt, Baptizando, eos incorporantes & aſcribentes numero fidelium eorum, qui fidem SS. Trinitatis profitentur. Vide Janſenium & noſtra in 4. diſt. 3. Item de illa phraſi, *in nomine hujus, aut illius*, vide annot. cap. 10. v. 41.

v. 20. *Docentes eos ſervare &c.* Primò docendi Catechumeni, deinde baptizandi, poſteà danda illis præcepta. Non enim priùs ei præcepta poſſunt imponi, quàm fuerint Eccleſiæ incorporati. Quid enim mihi de iis qui foris ſunt, judicare? 1. Cor. 5.

Servare omnia quæcumque mandavi vobis. Ergo mandata Dei poſſibilia ſint; neque enim voluit ut diſcipuli gentibus imponerent onus importabile. Chriſtus autem mandavit ſervari legem, tum quando dixit: *Non veni ſolvere legem, ſed adimplere*; tum quando ait adoleſcenti, *Si vis ad vitam ingredi, ſerva mandata*, ſuprà cap. 5. & 19.

Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus uſque ad conſummationem ſæculi: Manifeſta eſt promiſſio Chriſti, quâ Eccleſiæ ſuæ promittit ſecum eâ futurum uſque ad finem ſæculi; qualem promiſſionem ſynagoga nunquam habuit. Promiſſio autem abſoluta eſt, & conditionem annexam non habens: unde, nec improbitate malè viventium, nec crudelitate perſequentium, impediri, aut fruſtrari poteſt. Præſentia autem Domini de qua dicit; *Ego vobiſcum ſum:* duo complectitur neceſſaria Eccleſiæ; videlicet integritatem doctrinæ, & ſanctitatem vitæ. Horum alterum ſi deeſſet Eccleſiæ, tum verè dici poſſet eam à Chriſto ſponſo ſuo derelictam. Eſt enim utrumque ad conſequendum ſalutem neceſſarium: fides integra, & converſatio ſancta. Neque cavillari poſſunt hæretici, ut ſolent circa alia teſtimonia ſolent, hanc promiſſionem ad ſolos Chriſti diſcipulos pertinere, qui tum præſentes aderant; non item ad ſucceſſores eorum; non enim tantùm dicitur, *Ego vobiſcum ſum omnibus diebus:* quod intelligere quis poſſet de omnibus diebus, quibus illi eſſent victuri, ſed additur; *uſque ad conſummationem ſæculi.* Cum autem ipſi Apoſtoli uſque ad conſummationem ſæculi non eſſent in hac vita permanſuri; omnino neceſſe eſt ea verba referri ad eorum ſucceſſionem, id eſt, ad Eccleſiam per eos fundandam. Unde & ſtatuitur perpetua ſucceſſio ab Apoſtolis uſque ad finem ſæculi in Eccleſia. Vide noſt. comment. 1. Joan. 4. verſ. 6.

FINIS EVANG. SECVNDVM MATTHÆVM.

ANNOTATIONES
IN EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

MARCUM ex narrationibus Petri suum conscripsisse Evangelium pluribus declarat Eusebius lib. 3. demonstrat. Evangel. cap. 9. rationem quare Petrus ipse non scripserit, idem repetit in historia.

CAPUT I.

v. 2. *Sicut scriptum est in Isaïa propheta.* Hieronymus in Malach. 3. Marcus, inquit, Evangelista duo testimonia Malachiæ & Isaïæ sub unius prophetæ sermone contexens, ita exorsus est: *Initium Evangelii, &c.*

v. 4. *Et prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.* Sensus est, Joannem prædicasse Judæis, ut ad suum accurrerent baptismum, scilicet ab ipso baptizandi, ipsoque baptismo profiterentur suorum peccatorum pœnitentiam, per quam consequi possent remissionem, non tamen in ejus baptismo, sed Christi, quod ipse postea manifestè significat, dicens ad homines à se baptizatos: *Ego baptizavi vos aqua, ille verò baptizabit vos Spiritu sancto.* Nam & Spiritus sanctus in Ecclesiæ precibus vocatur remissio peccatorum, Feria 3. Pentecostes. Alii malunt istud (*in remissionem peccatorum*) construere cum verbo prædicans, hoc sensu, Baptismum pœnitentiæ prædicans, ad hoc ut peccatorum remissionem consequerentur per Christum, baptismo pœnitentiæ præparati. Et probant ex Cantico Zachariæ, Lucæ 1. *Ad dandam scientiam salutis plebi ejus, in remissionem peccatorum eorum,* ubi istud *in remissionem peccatorum*, construitur cum, dare scientiam salutis, id est, prædicare viam salutis. Vide Annot. Matth. 3.

v. 6. *Locustas & mel sylvestre edebat:* Beda lib. de locis sanctis cap. 14. docet quod genus locustarum hoc fuerit & quod mel sylvestre. Vide apud Iansenium varias opiniones, & apud P. Canisium in Ioanne Baptista, Plinius meminit locustarum, quæ esui sunt.

v. 7. *Cujus non sum dignus procumbens solvere corrigiam calceamentorum ejus.* Hoc tropo non significat se esse peccatorem. Nam & Angelus & beata Maria ita loqueretur; & ita fere locuta est, quando vocavit se humilem ancillam Domini, sed sensus est: Cui sum incomparabilis. Vide Annot. Matth. 3. v. 11.

v. 12. *Et statim Spiritus expulit eum in desertum.* Nempe idem Spiritus de quo modo dixerat, Spiritum tanquam columbam descendisse, & mansisse in ipso.

v. 13. *Et erat in deserto quadraginta diebus & quadraginta noctibus: & tentabatur à satana.* S. Thomas 3. p. q. 41. art. 3. ad 2. opiniones refert, an toto illo tempore fuerit tentatus, an tantum post 40. dierum jejunium. Sed verisimilius, hoc quod Marcus dicit, & tentabatur à diabolo; ex Matthæo esse interpretandum, nempe post quadraginta dierum jejunium, eum esurientem fuisse tentatum, quod & Lucas significat. Vide Annot. Matth. 4.

v. 15. *Quoniam impletum est tempus, & appropinquavit regnum Dei.* Vide Annot. Matth. 3. *Pœnitemini, & credite Evangelio.* Prius monet ut pœnitentiam agant. Deinde ut credant Evangelio: quia prædicabat iis qui jam fideles erant, & per pœnitentiam præparandi ad Evangelium recipiendum; quo indicabatur regnum Dei jam adesse; sic enim & Joan. prædicatio, qua pœnitentiam baptismo suo prædicabat, præparatoria erat ad Christum.

v. 24. *Quid nobis & tibi, Jesu Nazarene, venisti perdere nos? Scio qui sis; sanctus Dei.* Et postea v. 34. *Dæmonia multa ejiciebat, & non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum.* Ex his sententiis videri posset alicui, dæmones ante Christi passionem & resurrectionem verè

A cognovisse ipsum esse verum Messiam, filium Dei. Sed in contrariam sententiam nos cogit Apostolus Paulus 1. Cor. 2. loquens de Sapientia mysterii divini: *quam*, inquit, *nemo principum hujus sæculi cognovit: si enim cognovissent, numquam Dominum gloriæ crucifixissent.* Proinde non est putandum dæmones verè scivisse, quod se scire dicebant; & stultum est argumentum quod sumitur ex verbis diaboli, qui mendax est, & mendacii pater. Tametsi satis constet diabolum vehementer suspicatum fuisse, eum esse filium Dei; unde tentans & explorans eum, dicebat: *Si filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant,* & rursum: *Si filius Dei es; mitte te deorsum.* Matth. 4. Quod autem dicitur: *Et non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum*, hunc sensum habet. Non sinebat, ut

B dicerent se nosse eum. Nam [quoniam] pro [quod] ponitur, Græca phrasi, ut sit sensus, Non sinebat ea dicere quod scirent eum. Vide Annot. Matth. 4. ad illud: *Si filius Dei es.*

v. 25. *Obmutesce.* Rationem quare immundos spiritus tacere jubeat; Vide apud Amb. lib. 6. in Luc. 9. cap. ult.

v. 27. *Quænam doctrina hæc nova?* Novam vocat doctrinam, quia affirmabat appropinquare regnum Dei, & prædicabat regnum cœlorum; & dicebat, *Credite Evangelio.* Hæc enim prædicatio numquam usque ad id tempus audita fuerat. Accedebat modus doctrinæ; de quo suprà dicitur, *Et stupebant super doctrina ejus. Erat enim docens eos quasi potestatem habens, & non sicut Scribæ.* Denique, accedebat doctrinæ confirmatio per miracula, dæmonumque ejectionem. Sequitur enim: *quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, &*

C *obediunt ei.* Non tamen sic nova doctrina erat, quasi veteri contraria: *Non enim*, inquit, *veni solvere legem, sed adimplere.* Quamquam contraria erat illi veteri doctrinæ, quam homines quidam tradiderant non ex Deo, de qua Christus ait Matt. 15. *Omnis plantatio quam non plantavit Pater meus cœlestis, eradicabitur.*

v. 44. *Vide nemini dixeris.*

v. 45. *At ille egressus, cœpit prædicare & diffamare sermonem, &c.* Rectè fecit, Nam illud, *Nemini dixeris*, non est prohibitio, sed humilitatis significatio, ad nostram instructionem. Figuratus enim sermo est, quo significat se ex eo facto non quærere humanam gloriam, sicut alibi dicit, *Non quæro gloriam meam.* Joan. 8.

CAPUT II.

D v. 1. *Et auditum est quod in domo esset.* Græcè εἰς οἶκον, *in domum*, vel *ad domum*. Sic & nostrates loquuntur, potissimum Germani, quamquam potest subintelligi participium, εἰσελθὼν, ingressus, vel quid simile. Plurima sunt loca, ubi εἰς pro ἐν ponitur, in novo testamento.

v. 7. *Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?* Dicunt hæretici, Ecce persuasissimum erat populo Judaïco solum Deum posse remittere peccata; Igitur intoleranda est, inquiunt, Papistarum arrogantia, dicentium penes se potestatem esse remittendi vel retinendi peccata. Primum respondeo, Apostolos Christi, homines fuisse; quibus tamen dictum est. *Quorum remiseritis peccata. &c.* Joan. 20. v. 23. Ex quo constat, hominibus illam potestatem esse communicatam. Deinde, quod ad locum præsentem attinet; sicut in præcedenti cap. non debuit nos movere diaboli testimonium ad credendum, quod

E sciret hunc esse filium Dei; ita nec hoc loco moveri debemus murmuratione scribarum, ut putemus homini potestatem remittendi peccata non posse communicari. Et tamen, quodam sensu verum est solum Deum remittere peccata; quia solus primam habet authoritatem remittendi pœnam peccato debitam; solus etiam mentem hominis

interius renovat, & labem peccati tollit: juxta illud Isaiæ 43. *Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates:* Sacerdos autem pœnam quidem relaxat vicaria potestate quam habet à Deo; mentem autem interius non renovat, nisi nudo ministerio, sicut qui baptizat.

v. 11. *Tolle grabatum tuum.* Non tantum sanavit paralyticum, verum etiam tantas vires contulit, ut ferre posset lecticam unà cum lecto, usque in domum suam. Nam apud Matth. cap. 9. dicitur: *Tolle lectum tuum,* hîc: *Tolle grabatum tuum:* Grabatum autem fulcrum est lecti, videlicet lecticæ genus quo pauperes & mendici solent uti, de quo consule dictionarium latinum & Græcum. Maximus in sermone quodam de adventu Domini, vocat cratem ligneam. Et hodie lecticæ pauperum ferè sunt ejusmodi. Vide Annotat. Matth. 9.

v. 17. *Non enim veni vocare justos, sed peccatores.* Vide Annot. Luc. 5.

v. 18. *Et erant discipuli Ioannis & Pharisæi jejunantes; & veniunt, & dicunt ei: Quare discipuli Ioannis, &c.* Hoc dictum fuisse à discipulis Joannis scribit Matt. 8. ex Luca autem apparet dictum fuisse à Pharisæis & Scribis: Marcus verò utrosque conjungit in hac querela. Nisi fortè illud *veniunt & dicunt*, infinitè positum hoc loco accipias, ut sit sensus, aliquos venisse ad Dominum qui hanc quæstionem apud eum moverent, sive illi fuerint Joannis discipuli, quod dicit Matthæus; sive Pharisæi, & Scribæ, quod significat Lucas, sive præterea alii. Cui intellectui favet, quod non dicat Marcus eos dixisse; Quare nos jejunamus? sicut apud Matth. legitur; sed, in tertia persona, *Quare discipuli Ioannis & Pharisæorum jejunant?* Nam verba indefinitè poni per modum impersonalium, non est alienum à scriptura sacra: Sic apud Lucam; *Hac nocte repetent animam tuam à te.* Sermo est de jejuniis quæ supra ea jejunia quæ lege Mosaïca præscripta erant toti populo, Joannes & Pharisæi servabant, suisque discipulis injungebant; de cujusmodi jejunio dicebat ille Pharisæus, Iejuno bis in sabbatho. Nam stata legis jejunia sine dubio servabantur etiam in Christi familia, qui nulla in re contra legem fecit, aut à suis fieri permisit. Unde dicebat Petrus Actor. 10. *Absit Domine quia numquam manducavi omne commune & immundum.* Et quod sermo sit de jejuniis extraordinariis, satis apparet ex Matthæo c. 9. *Quare nos & Pharisæi jejunamus frequenter?* Similiter apud Lucam 5. ubi additur: *Et obsecrationes faciunt*; scilicet frequenter. Nam alioqui discipulos Christi orasse, etiam ex Christi monito, constat. Vide Annot. Luc. 5.

v. 25. *Quomodo introivit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum.* Hoc non sub Abiathar, sed patre ejus Achimelech principe sacerdotum, contigisse, clarè docet historia 1. Reg. 21. Quomodo autem hîc dicatur, *sub Abiathar principe sacerdotum*, duobus modis explicat Jansenius; quorum priorem tradit etiam glossa ordinaria & Liranus. Posterior conformis est scripturæ 2. Reg. 8. & 1. Paral. 18. & 24. quibus locis pater filii nomine vocatur, & contra, quasi hæc duo nomina fuerint utrique communia. Quam proinde responsionem ego cum Jansenio præceptore meo, ut probabiliorem amplector. Vide Annot. Matth. 12.

CAPUT III.

v. 4. L*Icet sabbathis benefacere, an malè, &c.* Dicet aliquis agricola, vel mechanicus opifex, Arare, seminare, metere, bona sunt opera; igitur & ea sabbathis facere licebit. *Resp.* benefacere, est conferre alicui beneficium: Græcè est ἀγαθοποιῆσαι. Intelligitur autem de beneficio necessario; sicut egent famelici, ægroti, debiles, languidi, &c. quorum curatio etiamsi in alium diem differri possit; differenda non est: quia quamdiu differtur, ipsis egentibus malè est; ideoque pietas & charitas erga proximum requirit, ut talia beneficia statim, cùm possunt, exhibeantur. Quare nullo modo putandum est, talia meræ pietatis ac misericordiæ opera sabbathi lege vetita esse. Ubi autem de opere servili agitur, non hoc respondet Dominus. Luc. 6. v. 5. sed

A se esse Dominum sabbathi. Quamvis & hoc hîc potuisset respondere; sicut alicubi respondet. Aut potius sensus est: Etiamsi opus servile, quale lege prohibetur in sabbatho, facerem; mihi facere liceret, tanquam domino Sabbathi. Ubi etiam obiter insinuat se esse Deum, qui sabbathum instituerit. Quem sensum magis confirmat alterum membrum: *Animam salvam facere, an perdere?* quod tam de temporali quàm æterna salute intelligitur. Potest autem quod dicitur, *malefacere, &, animam perdere*, referri ad prioris boni operis omissionem, hoc modo: Licetne ei qui potest ægroto, aut famelico subvenire, ei benefacere subveniendo, aut malefacere non subveniendo? Item licetne animam periclitantis salvare, subveniendo; an perdere non subveniendo? Qui enim proximum, in necessitate, cum possit, non adjuvat, lædit & occidit, juxta illud: *Si non pavisti, occidisti.* Et; *Ite maledicti in ignem æternum: esurivi enim, & non dedistis mihi manducare,*
B *&c.* 25. Vide Annot. Matth. 12.

v. 5. *Et circumspiciens eos cum ira.* Vera fuit ira in Christo. Et notandum aliter in nobis, aliter in Christo, aliter in Deo iram esse. In nobis, ita est perturbatio obnubilans & præveniens frequenter rationem, mentisque quietem conturbans. In Christo, est affectus appetitûs irascibilis plenè subjectus rationi, atque à ratione imperatus, quo insurgit contra peccatum hominis, tanquam punitione & vindicta dignum. In Deo, ita figuratè ponitur; Irasci enim dicitur quando id facit quod homines irati solent; id est, cum punit & vindicat: & sicut pœnitentia duci dicitur, quando opus suum destruit; quod solent homines operis pœnitentia ducti.

v. 13. *Vocavit ad se quos voluit ipse.* Significatur gratuita electio sine respectu meritorum. Vide Annot. Actor. 1.

C v. 16 *Et imposuit Simoni nomen, Petrus.* Sicut Dei benedicere est benefacere; ita dare nomen est conferre rem nomine significatam. Sicut quando Abram vocavit Abraham, contulit ei benedictionem qua pater multarum Gentium efficeretur. Sic Simonem vocavit Petrum, cui daturus erat ut Petræ instar in fide stabilis esset, aliosque constabiliret juxta illud: *Super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam.* Matt. 16. & Luc. 22. *Et tu aliquando conversus, confirma fratres tuos.* Dubitatur autem utrum hoc loco, id est, quando vocavit ad se Christus duodecim Apostolos, Simoni imposuerit nomen, Petrus, an tantum significetur id aliquando factum; scilicet Matth. 16. quando Simoni, propter insignem Christi confessionem, dictum est; *Tu es Petrus.* Quod quia Petro dictum fuisse Marcus omisit; ideo fortè dixit hoc loco, non importunè, Petri nomen Simoni fuisse impositum. Vide Annot.
D Matth. 16.

v. 17. *Et imposuit eis nomina Boanerges, quod est filii tonitrui.* Non ut tonitrua, fulgura & ignes evocarent è cœlo, ut ipsi videntur existimasse, quia dixerunt Lucæ 9. v. 52. *Domine vis dicimus ut ignis descendat de cœlo: &c.* Sed quia spiritualiter ambo filii tonitrui futuri erant; Joannes quidem scribendo Evangelium, in quo sic intonat: *In principio erat Verbum, &c.* & alia sublimia de Christi divinitate præ cæteris Evangelistis. Jacobus autem, quia tanto fervore Christi Evangelium intonuit prædicando, ut primus Apostolorum ad mortem raptus fuerit à Judæis, tonitrua verborum ejus ferre non valentibus.

E v. 21. *Et cum audissent sui, exierunt tenere eum, dicebant enim, quoniam in furorem versus est.* Sui Græcè οἱ παρ' αὐτοῦ, id est, qui eum attinebant, hoc est propinqui. Pro, *in furorem versus est*, Græcè ἐξέστη, id est, extra se factus est, mente alienatus est; quomodo rectius & mollius verti posse censet Gaignæus. Rationem hujus cognatorum opiniones quidam reddit, eo quod Christus ejiciendo dæmones non multum laboraret, nec difficultatem magnam ostenderet; sicut contingit Exorcistis; qui non absque gravi inquietudine, labore, anxietate, dæmones tandem expellunt. Verùm non ita sentiendum de Domino, qui verbo ejiciebat dæmones, sicut

Evangelium testatur; Neque aliter expediebat, ut se sua ac divina virtute id facere ostenderet. Nam alioqui creditus fuisset miracula operari eo modo quo prophetæ & alii sancti viri fecissent. Vide Iansen. in comment. concord. cap.49. ubi rationem reddit, quia nova & inaudita doceret, quomodo solent homines mentis impotes peregrina & malè cohærentia loqui. Adde, quod carnales homines de spiritualibus eorumque vita & doctrina malè judicant: quasi stultitia sit, & insania. Sic & Joan.10. utrumque conjungunt quidam de Christo, dicentes: *Dæmonium habet & insanit; quid eum auditis?* Et hîc etiam de dæmonio mox sequitur. Sic Paulus 1. Corinth. 2. *Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei; stultitia enim est illi.* Sic crux Christi Gentibus fuit stultitia. Sic Paulo dictum est ab homine Gentili & carnali: *Insanis, Paule; multæ te litteræ ad insaniam convertunt.* Sic de propheta quodam dicunt aulici ad Iehu, *Quid venit insanus iste ad te?* 4. Reg.9. Sic denique queruntur impii in inferno: *Nos vitam illorum æstimabamus insaniam*, Sap.5. Nimirum corruptissimum semper est carnis judicium de rebus spiritualibus, quæ carni nullo modo sapiunt.

v. 28. *Omnia dimittentur filiis hominum peccata & blasphemiæ; quibus blasphemaverint: qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed reus erit æterni delicti.* Id est æternæ pœnæ obnoxius erit propter delictum. Græcè est κρίσεως, id est judicii, sed & hoc impropriè pro supplicio ponitur, quod judicio decernitur; sicut delictum pro supplicio delinquenti debito. Similiter Zach. ult. peccatum pro pœna ponitur. Vide locum. Sic & Hebr.6. *Et judicii æterni.* Vide nostr. comment. Cæterum ex hoc loco est manifestum, per peccatum in Spiritum sanctum non omnia mortalia peccata intelligi; nam dicit quasdam blasphemias hominibus dimittendas, cum tamen omnis blasphemia sit mortale peccatum. Item, discrimen est inter peccatum in Spiritum sanctum, & blasphemiam in Spiritum sanctum. Nam peccatum in Spiritum sanctum est omne peccatum ex certa & destinata malitia factum; blasphemia autem, est ejusmodi convicium in Deum aut Dei opera; quale erat istud Scribarum divina miracula malitiosè calumniantium. Sensus autem est, quòd ejusmodi peccata nihil in homine relinquant, ex quo sperari possit ejus pœnitentia, & per consequens peccati remissio. Nam qui peccat etiam graviter ex ignorantia, præsumitur convertendus si veritatem esset edoctus; qui autem ex infirmitate peccat, præsumitur acturus pœnitentiam, ubi vehemens carnis passio transierit: At qui sciens & prudens ex destinata voluntate peccat, nihil ejusmodi relinquit ex quo spem resipiscentiæ ejus concipere liceat: Et fortasse hoc est peccatum ad mortem, de quo Ioannes 1. Epistol.c.5.v.16. Vide ibi nostr. comment. & in 2. sent. distinct.43.

CAPUT IV.

v. 8. ET *afferebat unum triginta, unum sexaginta & unum centum.* Quidam per triginta statum conjugalem; per sexaginta statum vidualem; & per centum statum virginalem intelligunt: Alii aliter: Prudentius in Agnete, per sexaginta virginitatem, per centum intellexit martyrium. Similiter in fine libri 2. contra Symmachum, Lausque pudicitiæ vitæ cum fine peracta. Hinc decies seni rediguntur in horrea fructus. S. Hieronymus in Apol. pro libris contra Jovinianum cap.1. numerum centesimum refert ad virgines, sexagesimum ad viduas, trigesimum ad nuptas. Ibidem tamen dicit omnes penè latinos & græcos tractatores centesimum numerum ad martyres retulisse, sexagesimum ad virgines; trigesimum ad viduas. Sensus simplicissimus & maximè litteralis videtur, ut hîc numeri diversitas referatur in genere ad diversitatem fructuum ac meritorum in Ecclesia. Vide annot. Matth.13.

v. 11. & 12. *Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: illis autem qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt: ut videntes videant & non videant: & audientes audiant, & non intelligant; ne quando convertantur, &*

A *dimittantur eis peccata.* Quidam illud [*nequando*] exponunt per si quando, sicut accipitur (*nequando*) Græcè μήποτε, 2. Timoth. 2. *Nequando det ei Deus pœnitentiam.* Vide ibi nostrum comment. & Ians. in hunc locum. Sed ex Matth. 13. ubi eadem hæc aliis verbis dicuntur, satis constat sensum esse negativum. Porrò in his verbis videtur latere mysterium, ut per turbas quæ foris erant significetur populus Judaïcus videns & non videns, audiens & non intelligens; & proinde non convertendus, nec remissionem peccatorum accepturus, sed abjiciendus foras, secundum illud, *filii regni ejicientur foras*: per discipulos autem significetur populus gentilis recepturus Messiam, & fidei mysteria atque salvandus. Sciendum enim tam in factis quàm in verbis Christi præter litteram contineri mysticas significationes.

v. 24. *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis,*
B *& adjicietur vobis.* Videtur tantum in bonis intelligi, id est, in præmiis, ut sit simile illi apud Lucam c.16. *Mensuram bonam & confertam & coagitatam & supereffluentem dabunt in sinum vestrum.* Itaque hinc etiam sequitur Deum præmiare ultra condignum. De malis non videtur posse intelligi; quia sequeretur Deum punire ultra condignum, quod esset injustitiam Deo tribuere. Multi latini codices non habent, *& adjicietur vobis*: Græca tamen habent, & addunt, *qui auditis.*

v. 25. *Qui habet, dabitur illi; & qui non habet etiam quod habet auferetur ab eo.* Sermo hic figuratus est, quo admonentur Apostoli, & in iis unusquisque nostrum, talentum sibi à Deo concreditum utiliter & ad profectum ac salutem proximorum expendere. Licet autem sit figuratus
C sermo; minimè tamen à communi consuetudine loquendi alienus, qua quispiam id habere dicitur, quo utitur; id autem non habere quo non utitur; ita latinè dicimus Avaro tam deesse quod habet, quàm quod non habet; quasi dicas: Avarus id quod habet non habet, quia uti non vult. Ita vulgo hominem pigrum qui non admovet manus operi, dicimus non habere manus; & eum qui non loquitur ubi opus est, dicimus non habere linguam. Sensus igitur est: Qui habet, id est utitur talento seu dono sibi concesso, dabitur ei præmium pro apportato lucro; qui autem non habet, id est non utitur, sed fodit in terram, sicut servus ille piger, etiam id quod habet, id est talentum ei commissum, auferetur ab eo. Id quod fiet post hanc vitam, quando servus inutilis mittetur in tenebras exteriores.

D v.26. *Sic est regnum Dei quemadmodum si homo jaciat sementem in terram, &c.* Vide Ians. cap.52. conc. satis exactè parabolam hanc exponentem.

v. 28. *Ultro terra fructificat, primum herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica. Herba* fidem vel timorem Dei significat; *spica* spem ac fiduciam gratiæ consequendæ; *plenum frumentum* charitas est, quia *plenitudo legis est dilectio; & qui diligit, legem implevit.* Dicitur ultro fructificare terra, non quod fructum ferre possit sine operatione gratiæ Dei: *Qui enim administrat semen seminanti, idem multiplicat semen nostrum, & auget incrementa frugum justitiæ nostræ*, 2. Corinth. 9. sed quia, dormiente homine qui semen verbi projicit in terram, prædicando; terra cordis nostri fructificat, ut non sit opus hominem plantantem & rigantem continuò adesse. Quem sensum manifestè volunt verba præcedentia; *dormiat, &*
E *exurgat nocte & die, dum nescit ille*, scilicet homo qui seminavit.

v.38. *Et erat ipse in puppi super cervical dormiens.* Theophylactus ligneum fuisse hoc cervical putat, quale est in navi. Græca vox non aliud quàm cervical significat προσκεφάλαιον. Et satis verisimile est Christo defesso & quiescere volenti discipulos aliosve pios homines; officii causa, subdidisse capiti ejus pulvillum, quo commodius quiesceret; nec Christum recusasse officiosum ministerium; ut & aliàs: velut eum permisit se perfundi unguento, cibos sibi parari, hospitium autem etiam jussit quæri. Non recusavit autem, tum ut verum hominem se ostenderet, tum ut mysticè aliquid significaret. Nam

Christus super cervical dormiens, & inde orta tempestas; significat, prælatis Christi vicariis dormientibus & molliter quiescentibus, otioque & voluptati vacantibus tempestates errorum & vitiorum in Ecclesia suscitati. Cervical cujusmodi fuerit, Beda, Ians. Liranus, Gaignæus non meminerunt. Commentarius S. Hieronymo adscriptus cervical mysticè interpretatur Corpus Domini, cui divinitas, sicut caput, inclinata est. Eadem verba scribuntur in glossa ordinaria. Nihil tamen vetat catachresim esse in vocabulo, *cervical*, ut accipiatur pro ligno ad puppim posito, super quod posset ad dormiendum caput reclinari. In Græco additur articulus τὸ, ut certum aliquod προσκεφάλαιον videatur significari; id est lignum quod ita vocabatur à nautis.

CAPUT V.

v. 2. *ET neque catenis jam quisquam poterat eum ligare: quoniam sæpe compedibus & catenis vinctus, dirupisset catenas, & compedes comminuisset, & nemo poterat eum domare.* Non quod dæmones tantam fortitudinem homini tribuere possent, sed quia ipsi verè & propriè talia operabantur utentes manibus hominis à se obsessi, velut quibusdam instrumentis.

v. 9. *Quod tibi nomen est? Et respondit: Legio mihi nomen est, quia multi sumus.* Licet diabolus mendax sit, & de suo loquatur quando mendacium loquitur; minimè tamen putandum est eum hac sua responsione mentitum fuisse, compellente videlicet eum virtute Christi ad dicendam veritatem. Voluit enim Christus omnibus præsentibus notum facere à quanta dæmonum potestate hunc hominem esset liberaturus. Per legionem autem non determinatus aliquis numerus, sed numerosa quædam multitudo intelligitur. Erant autem ut minimum tot numero quot porci in quos missi sunt.

Ex hoc autem Christi facto exemplum sumere non licet secreta aliqua interrogandi ex dæmone, quia nobis, qui seduci possumus, ejusmodi consortium cum hoste nostro irreconciliabili, prohibetur: Christus autem seduci non poterat: unde & ivit cum Diabolo tentatore suo in civitatem sanctam, & in montem excelsum. Altera ratio, quia nos diabolum compellere non possumus ad verum dicendum; Et proinde semper erit periculum ne mendacio ejus decipiamur. Excipiuntur tamen qui gratiam habent miraculorum, per quam sic cogere possint diabolum ad promendam veritatem, sicut ad relinquendum corpus obsessi. Et talis allocutio & interrogatio non est amicitiæ, sed coactionis. Quod autem verum dixerit dæmon, apertè significavit Lucas, qui pro eo quod Marcus habet, *quia multi sumus*, habet, *quia intraverant dæmonia multa in eum.* Et postea dicit; *Nuntiaverunt illis & qui viderant quomodo sanus factus esset à legione.* Adde, quod inutilis fuisset interrogatio Christi, si mentitus fuisset dæmon, nec à Christo de mendacio reprehensus. Sciendum est autem Angelos & dæmones non habere propria nomina, quibus tanquam vocabulis inter se distinguantur, cum sint incorporei; qui proinde vocali locutione non utantur; sed nomen Angeli proprietas quædam ejus est, qua ab aliis distinguitur. Quæ proprietas interdum, nostri causa, vocabulo exprimitur, ut Michaël, &c. Quando ergo Dominus nomen sibi edi voluit, coegit diabolum ad dicendam proprietatem quandam, quæ erat numerositatis, quia non unus erat, sed plurimi. Quam proprietatem maximè expediebat ab hominibus cognosci, ut intelligeretur magnitudo beneficii divini in unius hominis obsessi liberatione. Cum autem Dæmones interrogati ab Exorcistis de nomine respondent nomina quædam barbara & incognita, nihil significantia: per hoc hominibus illudunt, qui potestatis suæ limites egrediuntur, quærentes quod non oportet. Ac fortasse hujusmodi nominum interrogatio superstitione non caret.

v. 18. *Cœpit illum deprecari qui à dæmonio vexatus fuerat, ut esset cum illo, & non admisit eum.* Non admisit, vel quod nondum idoneus esset omnibus relictis sequi Christum; vel potius propter rationem subjunctam ac redditam à Christo; scilicet quia magis expediebat eum apud suos manere, ut ejus præsentia, & tanti miraculi perpetua quadam commemoratione, ad Christi & Evangelii amorem excitarentur, qui propter temporale damnum porcorum submersorum, à Christo fuerant alienati. Simul etiam hoc pacto voluit monere nos Christus vitandam omnem speciem inanis gloriæ. Si enim hominem tanto miraculo à se curatum secum circumduxisset, videri potuisset id ostentationis causa facere. Præterea, hinc patet alicui volenti ingredi religionem, etiamsi fortè ad eam aptus sit, dissuaderi posse, si videatur in sæculo magis utilis Ecclesiæ, ut si v. g. cum magno fructu administraret curam animarum. Et talis tali consilio obsequens, ducet vitam monasticam in habitu, quam non permittitur ducere in actu; ideoque non minus meritum habebit in conspectu Dei; sicut de continentia Abrahæ testatur S. Augustinus. Notandum autem quod non dixerit ei Dominus, Annuntia quanta ego tibi fecerim; sed *quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui.* Pro quo Lucas: *Narra quanta tibi fecit Deus.* Scilicet ad instructionem nostri ita locutus est, totum tribuens Deo, & Deum in opere suo laudari & magnificari præcipiens; siquidem & Christus homo, totum quod agebat & poterat, à Deo acceperat. Itaque hîc habemus admirabile exemplum humilitatis in Christo. Sic & alibi; *Ecce, sanus factus es*: non dicit; Ego te sanum feci. Qua in re merito confunditur nostra superbia, qui de bono opere laudem captamus, & facilè extollimur, & non totum opus cum laude sua, Deo, cui totum debetur, refundimus.

v. 30. *Et statim Iesus in semetipso cognoscens virtutem quæ exierat de illo.* Pro [*de illo*] Græce, *ex seipso.* Potest autem sententia sic etiam verti, *cognoscens virtutem ex seipso exiisse.* Sic enim Lucas testatur Dominum respondisse discipulis: *Tetigit me aliquis. Nam ego novi virtutem de me exiisse.* Quo loco Græcè est, ἐξελθοῦσαν participium, perinde ut hîc.

v. 34. *Vade in pace; & esto sana à plaga tua.* Hæc verba: *esto sana à plaga tua*, non videntur esse sanantis, sed sanitatem prius datam confirmantis. Nam ante hæc verba mulierem sanatam fuisse à morbo suo, manifestum est: Confestim enim, ut tetigit fimbriam vestimenti dominici siccatus est fons sanguinis ejus: & sensit corpore, quia sanata esset à plaga. Christus quoque postea ait ad illam: *Fides tua te salvam fecit.* An dici potest prius quidem eam sanatam fuisse ut staret & siccaretur fons sanguinis ejus; qui tamen iterum suboriturus & erupturus esset, nisi accessisset hæc secunda & perfecta curatio; qua dictum est ei, *esto sana à plaga tua?* Non enim semper Christus statim perfectè sanavit, quoscumque sanavit, sed aliquando cœpit ab imperfecto; ut patet de eo, qui videbat homines ut arbores ambulantes, & de puero Lunatico infrà cap. 9. Nec obstare videtur quod hîc dicitur statim siccatum fuisse fontem; siccatus enim intelligi potest, non quia omnis causa mali ablata, sed quia stetit, ut alius Evangelista loquitur. Quod si contendas statim perfectè curatam fuisse mulierem, ideoque prior sensus magis placeat; videndum num alibi Dominus sic locutus inveniatur, ut post curationem perfectam diceret verba imperium curationis significantia, ut Luc 7. ubi prius dixit, *Remittuntur ei peccata*, & postea, *Remittuntur tibi peccata.*

v. 41. *Thabita cumi; quod est interpretatum, puella [tibi dico] surge.* Illud [*tibi dico*] non est pars interpretationis, sed addidit hoc Evangelista, ut ἐμφατικώτερον, & ut sensum vocantis atque imperantis exprimeret, ait Hieronym. in Epistola ad Pammachium de optimo genere interpretandi cap. 3. & nota, puellam, non hebraïcè, sed syriacè dici Thabitam.

CAPUT VI.

v. 3. *NOnne hic est faber?* Matth. 13. *Nonne hic est fabri filius?* Utrumque eos dixisse credibile est. Loquebatur autem de re vulgo nota: Cùm enim Ioseph nutricius Jesu faber esset, & artem fabrilem exerceret, noluit Iesus in ætate juvenili in ædibus maternis

otium agere. Neque enim ut literas disceret ad ludum mittendus erat; sed ipse cum patre putatitio & matre paupercula, & victum honesto labore comparantibus, manus operi admovere voluit; patrisque in eo opificio, quod exercebat, adjutorem, & cooperarium se præstitit. Ubi nota Christum quod non legitur verbo docuisse, monstrasse exemplo, scilicet victum opere aliquo honesto quærendum esse: ne fortè quis ex eo, quod alibi curam crastini excludit, existimet eum otiosum & labores fugitantium hominum, esse patronum. Cæterum per Apostolum Paulum illud ipsum plenissimè docuit: ut probant Acta Apostolorum, & Epistolæ ejus. Nota etiam quod Christus adjuvans patrem putatitium in opere mechanico, nobis quodammodo repræsentavit seipsum filium Dei, cooperantem patri in fabricatione & conservatione machinæ totius universi: sicut ipse ait, Joannis 5. *Pater meus usque modo operatur & ego operor.* Vide annot. loco citato Matth. 13.

Frater Iacobi, & Ioseph, & Iudæ, & Simonis. Alibi Evangelista Jacobo huic aliam matrem assignat, scilicet eam, quam vocat Mariam Iacobi & Ioseph. Ex quo manifestè liquet hîc non intelligi fratres ex eadem matre: Ac proinde perperam ex hoc loco colligere Helvidium, quod Maria mater Iesu alios adhuc filios habuerit. Hic Ioseph seu Ioses [ut est in Græco] quis fuerit non constat. Iudas, is est, qui in Epistola se vocat fratrem Iacobi; Simon is qui Iacobo in Episcopatu Ierosolymitano successit, diversus à Simone Apostolo, qui Cannæus sive Cannites fuit. Vide suprà Matth. 10.

v. 4. *Quia non est Propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua, & in cognatione sua.* Ratio est propter invidentiam, quæ facilè inter cives & cognatos nascitur, & propter familiaritatem, quæ contemptum parit: Et quia sic comparatum est à natura, ut exotica & peregrina pluris semper faciamus. Unde illud apud Terent. *Ex Æthiopia est.* Quidam has rationes assignant, tum quia propinquis & familiaribus nota sunt infirma vel vitia hominis: ut in Christo, infantia, pueritia, paupertas parentum, patris fabrile officium; hæc autem contemptum pariunt: tum quia, ut Philosophus dicit, eos qui nobis in aliquo sunt pares, facilè judicamus simpliciter pares paralogizando nosipsos. Inter domum & cognationem quidam sic distinguunt, quod cognatio latius pateat; quasi domus sit eorum qui unà habitant in iisdem ædibus, ut vir & mulier cum liberis. At contrario modo res se habet: nam domus more scripturæ genus significat, unde domus Iacob, domus David, domus Levi: Cognatio verò est eorum qui sanguine propinqui sunt, ut se invicem cognatos & consanguineos vocent. Sic in Numeris censentur filii Israël primum per tribus, dein per domos, rum per cognationes.

v. 8. *Et præcepit eis ne quid tollerent in via, nisi virgam tantum: non peram, non panem, neque in zona æs, sed calceatos sandaliis.* Huic loco adversari videtur quod apud Matth. cap. 10. & Lucam cap. 9. legitur, *neque virgam*, & apud Matthæum, *neque calceamenta*; cum hîc dicitur, *nisi virgam tantum*, & iterum, *sed calceatos sandaliis.* Quidam ut hunc nodum dissolvant, ad mysticam confugiunt interpretationem; nos secundum litteram ostendemus non esse pugnantia. Nam de alia virga loquitur Matth. & Lucas, de alia Marcus. Illi, de virga, quæ feriendi aut defendendi gratia geritur. De hac Christus noluit eos esse sollicitos, velut ipsius præsidio tutos. Marcus de virga quam viator assumit causa sustentandi corporis, quàm velut proficiscentibus necessariam, Christus permittit. Et sciendum apud Hebræos diversis vocabulis has virgas appellari: de qua re vide Iansenium.

De calceamentis, respondemus non simpliciter prohibuisse Christum apud Matth. ne gestarent calceamenta; sed ne calceamenta duplicia. Id enim ex præcedentibus repetendum est, hoc modo: neque duas tunicas, neque duplicia calceamenta. Sicut ergo admonet ne mutatorias tunicas secum ferant: ita monet ne ferant mutatoria calceamenta, quod est eorum qui plus satis solliciti sunt de necessariis.

v. 13. *Et ungebant oleo multos ægros, & sanabant.* Quidam codices, *sanabantur*, At plures & meliores *sanabant*: quod etiam in Græco est. Sed cur oleo jubebantur urgere, cum ea res miraculum offuscaret? Oleum enim suâ natura sanativum est. Certè alias Christus, ut ostenderet suprà naturam esse quod agebat, ad restituendum cæco visum admovit lutum oculis ejus; quo etiam sani oculi potuissent excæcari. An ideo voluit oleo uti discipulos suos, ut typicam quandam significationem præferrent olei infirmorum, quod est in sacramentis Ecclesiæ? Nam hoc apud Marcum loco, sacramentum Extremæ-unctionis insinuatum fuisse, testatur Synodus Tridentina sess. 14. cap. 1. de Extrema-unctione. Vide nost. in 4. dist. 23.

v. 20. *Et custodiebat eum.* Græcè non est ἐφύλαττε, *custodiebat*; sed συνετήρει, quod est *conservabat*; vel *observabat*: conservabat, ne ab Herodiade interficeretur: observabat, habens eum in reverentia, & libenter audiens. Priorem sensum habet Gaignæus. Posterior magis placet Erasmo. Jansenius habet utrumque, addens posteriorem iis quæ sequuntur magis consonare.

Et audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat. Augustinus sermone 10. & 11. additorum à Paris. dicit quod Herodes Joannem propter Dominum timebat, quodque eum diligebat. Quidam, ut Beda & Liranus hîc & suprà Matth. 7. intelligunt, quod non verè, sed simulatè, libenter eum audiebat. Vide annot. Act. 8. ubi dicitur Simon credidisse. Hesselius in Matth. 14. ex eo quod illic dicitur, *& volens eum occidere timuit populum*, colligit simulatam fuisse tristitiam de qua infrà. *Et contristatus est propter jusjurandum.* Et addit dictum id esse ab Evangelistis, non ex ipsorum sententia, sed secundum vulgi opinionem. Similiter Gazæus hunc locum ex Beda interpretatus est. Idem Beda in Luc. 2. ad illud, *Erant pater eius & mater eius mirantes*; & hom. Dominicæ infrà octavam Nativitatis Domini, dicit quod Evangelista opinionem vulgi exprimens, (quæ vera historiæ lex est) Joseph nuncupat patrem Christi: cum verè pater ejus non fuerit. Quæ verba sumpta sunt ex libro S. Hier. contra Helvidium. Verùm si hoc admittimus, sensus tunc erit talium scripturæ locorum, quod hoc sit secundùm vulgi opinionem, verbi gratiâ *pater eius*, id est, qui vulgo vocabatur pater ejus. *Libenter eum audiebat*, specie externa, Simon credebat, professione externa. Nam alioqui, falsum diceretur: cum in his opinio vulgi falsa sit. Vide & Hieron. suprà Matth. 14. *& contristatus est, &c.* ubi in eandem sententiam loquitur. Pro sensu prædicto facit quod Christus vocavit Herodem vulpem, notans vulpinum ejus ingenium, & quod dixit discipulis: Luc. 13. v. 32. *Cavete à fermento Herodis, quod est hypocrisis*, ibid. infrà cap. 8. & quod cum ei nuntiaretur quod Herodes vellet eum occidere: non repressit delationem, sed responso suo satis significavit verum esse quod dicebatur. Si ergo quæratur quis horum trium gravius peccaverit in Joannis interfectione, Herodes, Herodias, an ejus filia? Videtur dicendum quod Herodes gravius peccaverit, quia peccato odii adversus Joannem, quod gerebat in pectore, addidit hyppocrisim, simulans se eum libenter audire & venerari & observare: Herodias autem apertè odiebat. Minimè vero inter tres puellam peccasse constat, quia quod fecit, tantum fecit instructa & jussa à matre.

v. 24. *Quæ cum exisset, dixit matri suæ.* Ergo mater non erat in convivio; vel quia turpe regi fuisset adulteram suam adhibere solemni convivio virorum honoratissimorum; vel quia præter consuetudinem Judæorum fœminas unà cum viris accumbere mensis in convivio. Unde Martha etiam in aliena domo, quo invitata erat, non accumbit convivio, sed ministrat. Joan. 12. Vasthi Regina non interest convivio regis Assueri, nec uxor Baltasar Regis. Dan. 5. v. 10.

v. 26. *Et contristatus est rex propter jusjurandum, &c.* Quare Herodes non fuit perplexus & constrictus, ut quocumque se verteret peccatum evadere non posset? sive enim puellæ petitioni consentiret, committebat homicid-

dium; sive non, perjurium incurrebat. Respondeo, Non incurrit perjurium qui quod juravit & sine peccato præstare non potest, non præstat: quia talis & jurando peccat, & præstando peccatum peccato addit; ideoque non tenetur præstare. Perjurium autem commisit, jurando quod sine peccato præstari non potest. Perinde enim est, ac si rem impossibilem jurasset; quia censemur non posse facere, quod licitè non possumus. Sicut ergo qui rem impossibilem jurando promisit, non tenetur; ita & qui rem illicitam juravit. Vide Aug. serm. 11. Paris. ubi vocat laqueum bicipitem; & dicit Davidem è duobus peccatis 1. Reg. 25. quod minus est elegisse. Potest etiam dici, jusiurandum illud promissorium secundum se non fuisse illicitum; quia secundum judicium rectæ rationis intelligi debebat de iis quæ erant in promittentis potestate. Jam vero in potestate Herodis non erat hominem innocentem occidere, & caput ejus puellæ tradere. Potestatem intelligo qua ea posse dicimur, quæ licitè possumus. Quod enim non possumus nisi illicitè, id merito censetur nobis impossibile. Adde quod illud, *licet dimidium regni mei*, quandam habet speciem hyperboles, qua significetur; etiamsi magnum quiddam sit quod petis, impetrabis. Nam Herodes regnabat ex beneficio populi Romani: Itaque non erat in ejus potestate, ut regnum suum, aut regni dimidium transferret in alium, quemcumque vellet.

CAPUT VII.

v. 3. N*Isi crebro lavent manus, non manducant.* Pro *crebro*, Græcè πυγμῇ, quod potius significaret certatim, pugillatim. Sed magis crediderim interpretem legisse πυκνῇ, quod significat crebro, & de lotione dictum reperitur apud Alexandrum, Aphrod. in problem. οἱ πυκνῇ λούμενοι, qui crebro lavantur. Videri itaque potest hanc esse veram in Græco lectionem.

v. 15. *Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coïnquinare.* Hanc sententiam accipiunt Sectarii in patrocinium suæ doctrinæ, qua docent vanum, imò superstitiosum, delectum ciborum esse, qualis servatur in Ecclesia Catholica. Quibus respondemus hanc Domini sententiam non magis pugnare cum lege & consuetudine Ecclesiæ de delectu ciborum, quàm cum lege Moysi de animalibus immundis; quàm etiam cum lege Apostolica, quæ præcipiebat abstinere à suffocato & sanguine & idolothytis, quam denique cum lege quam dedit Dominus primo homini, ne ederet de arbore scientiæ boni & mali. Agit enim Dominus contra falsam & superstitiosam Pharisæorum opinionem, qua putabant cibos aliquos vel natura sua immundos esse: ut eos qui lege Mosaïca prohibiti erant; vel immundos fieri ex eo quod illotis manibus contrectarentur. Ecclesia autem nullos cibos prohibet tanquam immundos, vel natura, vel contrectatione; sed sicut in veteri lege quosdam cibos prohibuit propter significationem, & Apostoli quosdam in Actis prohibuerunt ad declinandum scandalum: ita Ecclesia quibusdam cibis interdicit certis diebus, propter carnis afflictionem pro peccatis, & mortificationem, ut liberius homo serviat Deo. Quando autem hujusmodi leges homo transgreditur, non cibus hominem coïnquinat, sed superbia ejus & inobedientia; sicut gula & intemperantia eum coïnquinat, quando intemperanter comedit aut bibit.

v. 24. *Et ingressus domum neminem voluit scire & non potuit latere.* Quomodo ergo omnipotens erat? Respondeo, Ingressus est tanquam latere volens, id est, hoc faciens quod solent homines latere volentes, nempe subducens se clanculum à turba, & domum ingrediens, ac fortè prohibens hospiti ne cuiquam significaret se intus esse. *Et non potuit latere*, id est, factum illud quod subduxit se clanculum, non satis valuit ad hoc ut lateret: quia statim ob multitudinem, & sollicitudinem quærentium eum, res facta est palam. Pertinet autem illa voluntas ad voluntatem signi, & vocari potest voluntas præparationis, de qua vide nostra in 1. distinct. 46. Vide etiam annotat. infrà cap. 11. & Lucæ 24.

A v. 36. *Et præcepit illis ne cui dicerent. Quanto autem ei præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.* Altisiod. lib. 3 tract. 7. dicit mandatum Christi mox à Spiritu sancto fuisse revocatum. Sed rectius dicemus, non fuisse præceptum propriè dictum, sed significationem quandam modestiæ; qua cupiebat non propalari miracula à se facta, nisi quatenus id spectaret ad gloriam Dei: juxta illud; *Ego non quæro gloriam meam, & si glorifico meipsum, gloria mea nihil est.* Joan. 8. Simul ut exemplum humilitatis & vitandæ gloriæ nobis omnibus ostenderet. Vide Jansenium & B. Thom. 3. p. q. 44. art. 3. ad 4. & quæst. 15. articul. 4. ad 2.

CAPUT VIII.

v. 12. A*Men dico vobis, si dabitur generationi isti signum.* Quam vim habeat, *si*, in hujusmodi B sermone alibi dictum est; Est enim oratio eclyptica juxta phrasim Hebræis usitatissimam, de qua vide annotat. Hebr. 3. & 6. Sed quomodo Dominus hic recusat absolutè, quod apud Matth. cap. 16. facit cum exceptione dicens: *Signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ?* *Resp.* etiam apud Matth. absolutè negari quod petebatur: Petebant enim signum de cælo. Respondet autem eis Dominus, non dandum eis signum de cælo, sed tamen dandum aliquod signum de terra, imo ex inferno; idque ejusmodi, per quod non converterentur. Quod factum est, quando Dominus secundum corpus è terra surrexit, secundum animam ab inferis rediit. Impropriè ergo (*nisi*) pro (sed) positum est in phrasi scripturæ, ut non exceptivam, sed adversativam vim habeat, in illo loco Matth. 16.

C v. 24. *Video homines velut arbores ambulantes.* q. d. nondum ita clarè, & perfectè video, ut discernere possim inter homines & arbores. Hoc exemplum ostendit non semper ita Dominum curasse infirmos, aut sensu aliquo privatos, ut statim perfectam reciperent sanitatem, aut integritatem. Non dissimile est quod legitur Petrus Apostolus filiam suam Petronillam ægrotantem eatenus tantum liberasse à morbo, donec convivis ministraret: Quo facto mox in eundem morbum incidisse. Quæ exempla faciunt contra persuasionem quorundam putantium neminem miraculosè sanari, qui non perfectam & stabilem sanitatem accipiat: quia, inquiunt, *Dei perfecta sunt opera*,] ut est in Cantico Moysi Deut. 32. Sed ea sententia non aliud significat, quàm opera Dei omnia esse D recta & justa, ita ut à nemine merito reprehendi possint. Nam sequitur, *Et omnes viæ ejus indicia.* Item: *Deus fidelis & absque ulla iniquitate, justus & rectus.* Ratio hujus successivæ curationis reddi potest, ut ostendat Dominus se non tantum esse authorem rerum perfectarum, sed etiam imperfectarum; quia & summa, & media, & infima ab eo sunt, contra Manichæos, qui viles bestiolas, ut vermiculos, lumbricos, culices, muscas, negabant esse à Deo authore. Ob hanc rationem Deus mundum paulatim ex imperfecto ad perfectum perduxit. Alia ratio, ut intelligamus non solam justificationem hominis, sed & dispositiones ac præparamenta ejus esse à gratia Dei. Non est ordo constructionis; Video homines ambulantes sicut arbores ambulant: sed, video homines sicut arbores, arboribus similes, eosdemque homines ambulantes.

v. 29. *Tu es Christus.* Cur Marcus omittat illa mag- E nifica promissa Petro facta à Christo quæ leguntur apud Matth. rationem vide apud Eusebium lib. 3. demonst. Evang. cap. 7. Petrus ex humilitate noluit hoc referre Marco scripturo Evangelium. Ubi nota reliquos tres Evangelistas ea commemorasse quæ ad Petri excellentiam & prærogativam pertinent. Matth. cap. 16. *Beatus es Simon Bariona*, & quæ sequuntur Luc. cap. 22. *Ego rogavi pro te*, & quæ sequuntur; & apud Joannem 21. *Pasce oves meas.* Solum Marcum qui Evangelium scripsit sicut Petro referente audierat, de his tacuisse. Quæ res insignem B. Petri Apostolorum Principis modestiam nobis insinuat & commendat. De eadem Petri humilitate vide comment. Galat. 2. & nostra 2. Pet. 3.

v. 30. *Et comminatus est ne cui dicerent de illo.* An illa comminatio debeat intelligi sicut aliis facta qui erant sanati, ut hîc proximè ante, v. 26. *& si in vicum introieris, nemini dixeris.* Et in fine cap. præcedentis: & *præcepit illis ne cui dicerent*; An verò propriè dicta sit prohibitio, qua vetuit ne ipsum palam prædicarent esse Christum, quia prius oportebat redemptionis mysterium impleri? & hoc probabilius: Vide annot. Mat. 16. & Luc. 6.

v. 33. *Vade retro me satana.* S. Aug. tract. de 4. feria cap. 5. dicit quod Christus Apostolum Diabolum vocavit dicens, *Redi retro satana; non enim sapis quæ Dii sunt.* Rectius est, ut (satanas) non aliud hîc significet, quàm (adversarius) sive is homo sit, sive dæmonum princeps, quem Diabolum scriptura vocat. Satan enim in scriptura plerumque appellativum nomen est, quo significatur is qui resistit, aut obsistit alicui; sicut hic Petrus Christo quantum in se erat obsistebat. Vide annot. Matth. 16.

CAPUT IX.

v. 13. *Sed dico vobis, quia Elias venit.* Hieronym. in fine commentar. in Malachiam ita videtur intelligere Eliam in Joanne, quasi Judaïcum & Pharisaïcum sit, Eliam aliquando venturum in persona. Vide annot. Matth. 17. & ipsum Hieronym. in Matth. ubi seipsum explicat, affirmans quod Elias qui in secundo Salvatoris adventu venturus est juxta corporis fidem, per Joannem venit in virtute & spiritu.

v. 18. *O generatio incredula, quamdiu apud vos ero? quamdiu vos patiar?* Non hoc dicit discipulis, sed turbis. Unde apud Matth. & Lucam additur, *& perversa*; quod nequaquam ad discipulos dictum intelligi potest. Neque palam voluit discipulorum suorum incredulitatem, id est fidei infirmitatem, arguere, sed seorsum, quando eis interrogantibus; *Quare nos non potuimus ejicere eum?* Respondit apud Matth. *Propter incredulitatem vestram.* Nec sanè hujusmodi quicquam interrogassent discipuli, si jam ante tam graviter de incredulitate & perversitate fuissent à Domino increpati. Verùm ne sibi placerent, existimantes solam aliorum incredulitatem in causa fuisse, cur dæmonium ejicere non potuissent; etiam in ipsorum incredulitatem Dominus culpam postea transfert.

v. 22. *Si quid potes adjuva nos, misertus nostri.* Significatur his verbis manifesta fidei infirmitas & defectus, in patre: Non enim certo credebat Christum hoc posse, idem dicit: *si quid potes adjuva nos*; sicut solet dici medico, si potes sana hunc ægrotum. Sed Christus sua responsione significat impedimentum non ex sua potentia, sed ex incredulitate alterius. *Si potes*, inquit, *credere, omnia possibilia sunt credenti.* In eo autem quod dicitur; *omnia possibilia sunt credenti*, non significat credentem omnia facere posse, sicut omnia dicuntur Deo esse possibilia; quia nihil est quod Deus facere non possit. Sed sensus est, nihil est tam magnum & arduum, quod firma & viva fides apud Deum impetrare non possit. Omnia impetratu possibilia sunt credenti. Vide annot. Luc. 17.

Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti. Respondet ad illud [*si quid potes*] & significat omnia sibi possibilia factu, & illi possibilia impetratu fore, modo ille queat credere, id est, modo credat: Non quasi Christus facere non posset nisi illo credente: sed quia voluit Christus in miraculis faciendis illam ordinariam legem servare, ut ea non impenderet nisi credentibus aliquousque iis qui ea fieri petebant. Per quod Ecclesiam suam docere voluit, beneficia salutis, ut sunt gratia Dei, remissio peccatorum, vita æterna, non obtingere nisi per fidem quæ prima datur, ut per eam cætera impetrentur. Est autem simile quod alibi de Christo dicit Evangelista: *Et non poterat ibi virtutem ullam facere propter incredulitatem eorum.* Matth. 6. Matth. 13. Vide annot. Matth. 13.

v. 24. *Credo Domine, adjuva incredulitatem meam.* Magnus & mirus fidei profectus. Qui paulo ante dubitabat de Christo, an morbum corporis pellere posset; modò non dubitat eum invocare tanquam medicum animæ, qui infidelitatem ejus curare posset; quod est solius Dei. Quod dicit, *adjuva incredulitatem meam*, simile est illi: *Domine, adauge nobis fidem.* Lucæ 17. Et ita dictum est, *adjuva incredulitatem meam*, sicut dicimus Deo, adjuva infirmitatem meam; & sicut Scriptura dicit *purgari peccata*; non quo incredulitas & infirmitas hoc adjutorio fortior fiat, aut peccata munda fiant; sed ut pulsa infidelitate & infirmitate succedat fides, & firmitas; & deletis peccatis succedat justitia. Adjuvatur itaque incredulitas, dum adjuvatur incredulus ut credat; adjuvatur infirmitas, dum adjuvatur infirmus ut roboretur; purgatur peccatum, dum purgatur peccator à peccato, ut justificetur. Itaque nota Dominum hîc prius voluisse spiritualiter sanare patrem quàm corporaliter à dæmone liberaret filium. Voluit enim merito fidei paternæ filium reddere salvum; sed sic ut intelligeretur illud ipsum patris meritum esse suæ gratiæ donum. *Adjuva incredulitatem meam*; id est, Adjuva me incredulum; vel, Adjuva meam fidem infirmam.

v. 36. *Et quicumque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me.* Id est, non tam me suscipit quàm eum qui me misit. Correctio rhetorica, qualis illa, Joan. 7. *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me.* Quæritur an loquatur de se ut homine, an ut Dei filio. Vide annot. Joan. 7. Videtur de se loqui ut homine.

v. 38. *Nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, & possit cito loqui malè de me.* Non enim consistunt facere virtutem invocato nomine Jesu Christi, malè loqui de eo, verbi gratiâ dicendo, seductor est, insanus, blasphemus, peccator, dæmoniacus, vorax & vini potator, talia enim mala de eo à malevolis dicebantur; sed qui invocato ejus nomine dæmones ejiciebant, eo ipso honorabant eum, & bene de eo loquebantur.

CAPUT X.

v. 5. *Ad duritiam cordis vestri scripsit vobis præceptum istud.* Apud Matth. dicunt Pharisæi. *Quid ergo Moyses mandavit dare libellum repudii, & dimittere?* —— *Ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere.* Ex collatione facilè liquet, *mandare & præcipere*, poni pro permissione legis, id est, ea, quæ lege exprimatur. Idem patet ex quæstione quam proponebant. Non enim quærebant an oporteret dimittere, sed an liceret, id est, lege permissum esset. Erat tamen aliquod in lege propriè præceptum, non absolutè, sed posita conditione. Nam volens dimittere tenebatur ex præcepto scribere libellum repudii, ut libellus esset mulieri testimonium dimissionis suæ. Vide annot. Matth. 19.

v. 13. *Et offerebant illi parvulos.* Non satis constat, neque ex hoc loco, neque ex Matth. 19. neque ex Lucæ 18. an parvuli isti fuerint infantes, qui nec fari, nec incedere possent. Apud Lucam quidem vocantur infantes, sed tamen ibidem dicitur Dominus convocasse eos. Istud enim (*convocans illos*) ad infantes, non ad discipulos referendum esse, patet ex Græco: sicut Matth. 18. dicitur advocasse puerum & statuisse in medio discipulorum. Non advocantur autem, aut convocantur, nisi qui per se accedere & intelligere aliquid possunt. Unde non satis certò ex hujusmodi locis statuitur baptismus infantium prorsus ratione carentium. Nam & Matth. 18. tales significari videntur, qui etiam credere possint; cum dicitur: *qui scandalizaverit unum de pusillis istis qui in me credunt.*

v. 21. *Iesus autem intuitus eum, dilexit eum.* Id est, vultu se eum diligere ostendit. Neque id simulatè: verè enim dilectionis affectum erga eum animo tunc concepit; vera enim dicebat adolescens, & propter eam qualemcunque præceptorum Dei hîc enumeratorum observationem, dignus erat qui diligeretur humana Christi dilectione, imò divina: diligebat enim Christus in eo dona sua. Sed non inde consequens est, quod dilectus fuerit ea dilectione, qua diliguntur soli electi; de qua scriptum est, *Jacob dilexi.* Neque ea dilectione qua diliguntur filii; Nam si Deus diligit omnia quæ sunt, ut est apud Sap. 11. certè etiam hunc adolescentem Christus diligebat, non solum ut creaturam suam, verumetiam ut habentem quædam dona sua ad honesta-

tem vitæ pertinentia: licet non præstantia justitiam Christianam.

Unum tibi deest. Quæritur an defuerit ad salutem, an ad perfectionem. *Respondeo* ad perfectionem; quia apud Matth. 19. dicitur, *si vis perfectus esse.* Quomodo ergo addidit Christus, *quàm difficile qui pecunias habent in regnum Dei introibunt? Respond.* quia vix fieri potest, ut qui divitias habet, non eis cor apponat. Item, Christus hortando adolescentem hunc ad id quod erat perfectionis, nempe ad relinquendum divitias, ostendit illum necdum fecisse quod erat præcepti, id est, necdum affectum divitiarum reliquisse. Et tamen multi relicto affectu divitias possederunt, ut Abraham, &c. Vide annot. Matth. 19.

v. 29. & 30. *Nemo est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros propter me, & propter Evangelium, qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros, cum persecutionibus, & in sæculo futuro vitam æternam.* Quæstio est, quomodo dicat, centies tantum recipiendum esse in hoc sæculo; & videri possit hæc sententia favere opinioni Chiliastarum qui ponunt terrenum Christi regnum & carnale 1000. annorum in terris; nisi additum esset, *cum persecutionibus.* Dicendum, eos qui omnia relinquunt propter Christum centuplum in hac vita recipere, non tantum propter spiritualia charismata, & internas consolationes, quæ centuplo plus valent quàm bona terrena: sed quia ita disponit Deus, ut qui omnia relinquit, omnium usum etiam in hoc sæculo inveniat. Apostolis enim omnium Christianorum domus patebant; omnes iis tanquam fratres & sorores ministrabant & de opibus suis necessaria suppeditabant, ut verè in eos competeret illud Apostoli: *tanquam nihil habentes, & omnia possidentes.* Habebantur autem hæc cum persecutionibus; quia eo tempore quando ab hostibus fidei persecutionem sustinebant. Chrysost. hom. 40. in Genes. 17. dicit hoc etiam completum fuisse in Abraham, qui relicta domo paterna exiit in terram peregrinam, ubi ipse cum posteritate sua mirè, etiam temporaliter, exaltatus est. Unde fortasse, si quis benè velit intueri, non solum centuplum hic accepit, sed decies millies millecupla. Idem hom. 65. in Matth. docet quomodo in Apostolis fuerit hoc impletum. Et in opere imperfecto homil. 33. sub finem. Aug. epist. 89. ad Hilarium, exponit illud, *centuplum in hoc sæculo*, per illud 2. Corinth. 6. *nihil habentes, & omnia possidentes.* Marcus in Græco nominat uxorem sicut Matth. & Lucas nominant. Matth. non addit, *in hoc sæculo*; quamvis ex hoc loco apparet subintelligendum. Lucas dicit: *& non recipiat multo plura in hoc tempore.* Quod enim alii dicunt, *centuplum*; Lucas exponit & interpretatur *multo plura.* Quæritur ergo quomodo qui unam relinquit uxorem, centum recipiat uxores in hac vita, cum in ea re, ut Hieronym. dicit, appareat manifesta turpitudo? *Resp.* quod uxor præstat viro in fomentis & auxiliis temporalibus (est enim uxor viro data in adjutorium) hoc Deus cultoribus suis, præsertim Evangelii præconibus, per suam providentiam abundè curabit suppleri per alios vel alias. Unde Apostoli, mulieres sorores circumducebant, & ipse Christus Dominus à mu- E lieribus sibi permisit ministrari, & necessaria suppeditari.

v. 35. *Et accedunt ad eum Jacobus & Joannes.* Vide annot. Matth. 20. Radulfus Ardens serm. in festo Jacobi, vocat matrem horum Apostolorum materteram Christi. Itaque putat eam fuisse sororem matris Domini; quæ est hodie vulgaris opinio, non tamen vera, ut arbitror, neque ex antiquitate, ac multo minus ex sacris litteris probabilitatem habens. Et videtur hoc ad illam falsam, & B. Anna indignam opinionem pertinere, quod B. Anna tres habuerit maritos, ex quibus singulis singulas sustulerit filias, cujus opinionis vanitatem alibi refutavimus; & doctè refellit Jansenius, & Baron. tomo 1. Annal. agens de Salome, quam tenet pro certo fuisse Zebedæi uxorem, ac Jacobi & Joannis matrem, nullam hujus

A cognationis facit mentionem, & ubi agit de fratribus Domini. Item contra hanc cognationem, facit quod Jacobus minor, ad distinctionem majoris, appellatus fuit frater Domini. Itaque Jacobus major non fuit frater, id est, consanguineus Domini.

S. Hieronymus scribens in Matth. 20. putat hanc mulierem regni suspicionem concepisse ex verbis Christi, quibus cum passionem suam prædiceret, post omnia dixit se resurrecturum. Sed primum, merito dubitari potest, utrum illa præsente fuerint hæc dicta à Christo. Nam Matth. testatur Christum ea dixisse duodecim discipulis secreto assumptis. Deinde, si, ut Lucas scribit, discipuli nihil eorum intellexerunt; minus credibile est hanc mulierem, ut maximè audierit, intellexisse. Quare totum
B hoc ab ea factum est instinctu filiorum, qui, ut cæteri discipuli, Jesum credentes esse Messiam, temporale quoddam ejus, in populo Judaïco, regnum & dominationem futuram imaginabantur. Quæ opinio perseverasse in eis videtur usque ad illud tempus, quando eum in cœlum ascensurum interrogabant, Num in tempore hoc restitues regnum Israël? ac fortè usque ad missionem in eos Spiritus sancti. Vide annot. Matth. 20.

v. 38. *Aut baptismo quo ego baptizor baptizari?* Plus aliquid hæc verba significant, quam præcedentia; videlicet non simplicem passionem, sed passionum ac malorum quandam inundationem; ut psalm. 68. *Quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam: veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me.* Itaque *baptizari*,
C est passione, velut imbre copioso desuper irruente, perfundi. Vide annot. Matth. 20.

v. 42. *Et principes eorum potestatem habent ipsorum. Non ita est in vobis.* Non significat inter discipulos & fideles Christi fore æqualitatem, sic ut nemo in alterum potestatem habeat, sed tantum prohibet fastum & ostentationem potestatis; ejusque usum ad gloriam & dominationem, non ad utilitatem subjectorum: sicut dominabantur Principes gentium. Quod & Petrus prohibet, *Non dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo*, 1. epistol. cap. 5. Quod enim sit potestas in Ecclesia imprimis ostendit illud: *Quodcumque ligaveritis.* Matth. 18. & illud Hebr. 13. *Obedite præpositis vestris.* Et Lucæ 22. *Qui erit inter vos major; & qui præcessor, &c.* Et arguit comparatio quam adfert à seipso; *Sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, &c.* qui tamen erat
D eorum præfectus, & caput & Magister. Sed vult, ut qui in Ecclesia præfecti sunt, ament prodesse, non præesse; *ministrare*, id est, commoda & salutem aliorum quærere, iisque subservire, non autem suam quærere sublimitatem. Unde Rom. Papa, huic satisfaciens Christi præcepto, scribit seipsum servum servorum Dei. Quod primus inter Pontifices fecisse legitur vir ille sanctissimus & humillimus Gregorius I. quod tamen antea fecerat S. Augustinus in epigraphe epistolæ 107. Quod ad Gregorium attinet, videatur libri 9. epistola 38. Hæc additio est Censoris.

Vide annot. Matth. 20. ubi habes & alium sensum. Uterque sensus probabilis est; sed iste melior. Vide etiam annotat. Lucæ 22.

CAPUT XI.

v. 13. *Cumque vidisset à longè ficum habentem folia venit, si quid fortè inveniret in ea.* Sciebat sine dubio nihil esse in ea: Nam & alii sciebant, quippe cum non esset tempus ficorum, sed dicitur venisse si quid forte inveniret; quia ita accessit & oculis lustravit sicut facere solent homines quærentes & sperantes se inventuros aliquid. Non autem in illo Christi facto ulla simulatio, quia nulla falsi significatio. Non enim illo facto significavit se nescire aut dubitare, aut sperare fructum ex illa arbore, id quod nostro simili facto posset significari: sed significare voluit mysterium, scilicet reprobationem synagogæ & populi Judaïci: eo quod fructus fidei & bonorum operum in eo non reperisset. Conferendus est hic locus cum Marci 6. & 7. Lucæ 24. ubi dicitur Christus voluisse latere, & finxisse, nam & hic dicere potuisset Evangelista;

Evangelista, venit & voluit decerpere fructus, vel finxit A
se quærere fructus; scilicet eo intellectu quem illis locis dedimus.

Non enim erat tempus ficorum. Hinc manifestum est latere mysterium in hoc facto Domini. Neque enim tali tempore in ficu fructus quærere (quod alioqui stultum videri posset) nisi mysterium aliquod significare vellet. Contigit hoc factum die 11. mensis primi: scilicet verno tempore, de quo Dominus infrà cap. 24. *Ad arbore fici*, inquit, *discite parabolam. Cum jam ramus ejus tener fuerit, & folia nata, scitis quia prope est æstas.* Nondum ergo eo tempore fructus habebat ficulnea.

v. 16. *Et non sinebat ut quisquam transferret vas per templum.* Si Christus hoc permittere noluit in templo illo umbratico, in quo ea agebantur, quæ non nisi figura & umbræ erant futurorum: quanto minus tale aliquid
permittere debet Præfectus Ecclesiæ in templis Christia- B
norum, in quibus illud sacrificium reipsa exhibetur & proponitur, quod veteribus illis adumbratum fuerat? Neque putandum est Christum loqui de solo illo templo Judaïco. Nam verba satis convincunt eum loqui etiam de Oratoriis per universum mundum Deo extruendis. Adjecit enim: *Nonne scriptum est, Quia domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus?* Et quidem ad templum Iudaïcum numquam omnes gentes convenerunt. Quod autem de templo materiali loquatur, manifestum est; de tali templo ejiciebat vendentes & ementes. Quibus etiam objicit quod fecerint illud speluncam latronum. Prædicit ergo his verbis Christus, & ante eum Isaias Propheta, futurum aliquando ut templa materialia Deo extruantur per universum mundum; Id quod nunc completum cernimus. Unde vehementer falluntur qui ex eo
quod dictum est, *Spiritus est Deus*, ita putant Deo in C
spiritu serviendum esse, ut neque templo materiali, neque ullis externis & corporalibus cæremoniis homini opus sit ad perfectum cultum Deo in hac vita exhibendum. Vide annot. Matth. 21. & Isai. 56.

v. 20. *Viderunt ficum aridam factam à radicibus.* Id est, viderunt eam radicitus exaruisse. Hoc dicitur ad declarandam vim & efficaciam maledictionis Christi.

v. 22. *Habete fidem Dei.* Id est, qua Deo credatis, aut Deum; scilicet omnipotentem & in promissis veracem. Sicut alibi vocatur charitas Dei, qua Deus diligitur, & timor Dei quo Deus timetur. Nec enim puto per fidem Dei intelligi fidem magnam & excellentem, ea phrasi, qua dicuntur montes Dei, exercitus Dei, pro magnis, excelsis, copiosis.

v. 23. *Quicumque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare, & non hæsitaverit in corde suo, sed crediderit D
quia quodcumque dixerit fiat, fiet ei. Propterea dico vobis, Omnia quæcumque orantes petitis, credite quia accipietis, & evenient vobis.* Quidam *credere* hîc intelligunt positum pro confidere & *fidem* intelligunt fiduciam in eo quod ait, *habete fidem Dei.* Vide Iansenium. Sed rectius intelligitur fides propriè dicta, tum de omnipotentia Dei, tum de ejus veritate & promissis; atque adeo etiam de effectu ipso impetrando, quatenus sub promissione continetur: nimirum secundum conditiones quas ipse Dominus requirit. Nam & hoc loco requirit primum fidem ipsam, deinde ut ignoscatur fratri. Et similiter Matth. 6. Apud Lucam autem cap. 11. requirit perseverantiam; & alibi aliæ requiruntur conditiones. Vult ergo Dominus
ne dubitemus, sed firmiter credamus ejus promissioni, E
qua dixit; *Omnis qui petit accipit*, juxta sensum quo debet illa promissio intelligi.

Nec obstat quod ait: *Quicumque dixerit huic monti, &c.* id quod etiam dicitur Matth. 17. quia sensus figuratus est, quasi dicat; quantumcunque sit magnum & spem humanam superans quod petitur, quale est montes moveri loco, & transplantari in mare; modo petatur secundum conditiones ad orationem requisitas; fiet ei. Vide annot. Matth. 17.

CAPUT XII.

v. 14. *Licet dari tributum Cæsari: an non dabimus?* Non quærunt utrum oporteat dare, sed utrum liceat. Ratio est, quia quemadmodum testatur Joseph, lib. 18. antiq. Judas, quidam ex secta Pharisæorum, simul cum multis aliis Pharisæis, affirmabat indignum esse, adeoque illicitum, ut populus Dei alicui alteri præterquam uni Deo subjiceretur: tributi autem solutionem nihil aliud esse quàm subjectionis professionem. Christus autem nihil veritus calumniam, liberè & apertè, prudenter tamen, respondet, non solum quid liceat, sed etiam quid oporteat; quando præcipiendo dicit: *Reddite igitur quæ sunt Cæsaris, Cæsari.* q. d. non solum licet, sed etiam oportet ut Cæsari tributum reddatis. Addit autem, *Et quæ sunt Dei, Deo*; ut subvertat eorum rationem qua dicebant esse indignum ut populus Dei serviret hominibus: quasi hæc duo repugnarent, subjectum esse Deo, & subjectum esse homini; cum ea duo maximè consentiant. Præcipit enim Deus ut parentibus, ut principi pareamus. Itaque uno & eodem opere homo subjicitur Deo & homini, reddens Cæsari quæ Cæsaris sunt, & Deo quæ Dei sunt.

v. 33. *Et diligere proximum tanquam seipsum, majus est omnibus holocautomatib. & sacrificiis.* Hoc eo sensu accipiendum quo dicit Aug. in illa sententia, Misericordiam volo, & non sacrificium; non improbari sacrificium, sed sacrificium internum externo esse prælatum. Vide annotat. Osee 6. Isa. 58. & 1. Pet. 3. Neque tantum de sacrificiis veteris testamenti, verum etiam de iis quæ in nova lege offeruntur, veritatem habet sapiens hoc responsum; quia si utrumque seorsim ab altero ponatur, diligere proximum tanquam seipsum, & Missæ sacrificium offerre; illud isto majus est, semperque manet verum, maximum mandatum esse ut diligatur Deus ex toto corde; secundum autem ab illo, ut diligat quis proximum tanquam seipsum. Quare utroque inferius est offerre sacrificia.

v. 34. *Iesus autem videns quod sapienter respondisset, dixit illi. Non es longe à regno Dei.* Hæc non pugnant cum eo quod Matth. 22. legitur hic Scriba, sive Legisdoctor, ut ibi vocatur, tentans interrogasse Dominum. Tentavit enim, non ut duplici corde accedens, ac sperans se ejus inscitiam proditurum; sed simpliciter, experiri volens quid de quæstione hac, tunc temporis inter Legisperitos controversa, responderet. Unde & cum videret eum cum sua opinione convenienter respondisse, laudavit Domini responsum, & ipse vicissim pro sapienti sua approbatione merito laudatus fuit, tanquam qui non longè abesset à regno Dei. Vide Jansen. c. 118 comment. in concordant. Regnum Dei significat Ecclesiam Christi, & dicunt non longè abesse à regno Dei, quia prope erat ut in Christum crederet, ejusque doctrinam reciperet & adjungeretur societati fidelium Christi. Habebat enim fidem Christi implicitam; reliquum erat, ut præsentem expressè reciperet; ad quod jam erat per gratiam Dei præparatus.

v. 35. *Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse David*, cum David dicat eum Dominum, dicens: *Dixit Dominus Domino meo?* Nunquam Dominus interrogat nisi ut magnum aliquid doceat. Sic suprà interrogans de Baptismo Joannis unde esset; docere voluit suam potestatem esse de cælo. Ita hoc loco proposita quæstione de Christo, quomodo sit filius David, cum David eum Dominum vocet; magni mysterii dedit significationem, quod posterioribus sæculis à tam multis hæreticis impugnatum fuit. Mysterium illud, est duplex natura in Christo, humana & divina. Secundum naturam humanam Christus est filius David: quia ex semine ejus progenitus: secundum divinam est Dominus Davidis: quia Deus, & filius Dei ab æterno ex Patre natus. Arguit autem hac quæstione Christus crassam inscitiam Scribarum & Pharisæorum, qui de suo Messia nihil agnoscebant suprà hominem, divinitatis ejus prorsus ignari. Nam si ejus divinitatem cognovissent, promptissimum fuisset eis ad hanc quæstionem respondere.

v. 36. *Dixit Dominus Domino meo.* Quomodo Christus hinc rectè probare intendit Christum esse verum Deum;

cum in Hebræo priori tantum loco sit nomen Deo proprium Iehova, posteriori autem nomen Adonai, quod etiam hominibus tribuitur, & Dominum generaliter significat? *Resp.* primum, in sacris litteris nomen *Adonai* frequentissimè Deo tribui, maximè in psalmis & Prophetis. *Deinde* Christum quærere ex Scribis causam, quare David Messiam ex suo semine nasciturum, & proinde suum filium, vocet Dominum. Nam ob magnitudinem regni & dominationis terrenæ, non erat quod pater rex filium regem vocaret suum Dominum; quandoquidem, utcunque magnus & potens, non tamen in ipsum habiturus esset imperium, ut Scribæ sentiebant, tantum temporale regnum Christo tribuentes. Vult ergo Dominus intelligi ex psalmi versiculo Christum esse Davidis Dominum, ejusque reddendam esse rationem; quam reddere nullam potuerunt Scribæ Iudæorum. Ratio autem est secundum veritatem, quia Christus est filius Dei & verus Deus; & proinde verissimè & propriissimè Dominus Davidis. Item quia regnum ejus non temporale, sed spirituale est, extendens se ad omnia tempora etiam præterita, & ad eos maximè, qui beneficiorum Christi, id est, remissionis peccatorum, justitiæ, salutis fuissent participes: inter quos non infimus erat David. Denique jure redemptionis humani generis à servitute peccati, mortis, & Diaboli. Qua ratione Christus passim in novi testamenti scriptura vocatur peculiariter *Dominus*; & de eo dicitur Ephes. 4. & 1. Corinth. 8. *Vnus Dominus.* Hoc modo etiam Davidis Dominum fuisse Christum, scimus nos Christiani: At Legisperiti Iudaïcæ gentis, tantum humiliter de Christo sentientes, hæc omnia ignorabant. Vide annotat. Ephes. 4. Vide Genebrard. in psalm. 106. ubi solvit quæst. & nostr. commentar. 1. Corinth. 15. v. 25. Hebr. 1. v. 13. itemque annot. Matth. 20. & 22.

v. 40. *Qui devorant domos viduarum sub obtentu prolixæ orationis.* Græcè, *devorantes domos viduarum, & prætextu multa peccantes.* Videtur hic esse sensus; qui fraudibus & calumniis opprimunt viduas, domusque earum rebus necessariis expoliant: quomodo in psal. 13. contra potentiores dicitur; *Qui devorant plebem meam sicut escam panis.* Item, qui, ut sancti videantur, simulant se facere longas orationes. Iuxta quam explicationem, Græco textui consentaneam, duo diversa Dominus imponit Scribis: Alterum, quod viduarum domos per calumnias expilarent; alterum quod nihilominus magnam præ se ferrent, simulatis longis precibus, sanctitatem: hoc est, rapinam & hypocrisim. Eadem sententia eodem modo in Græco legitur, Luc. 20. tametsi noster interpres sibi etiam constet, dum ubique vertit in eundem sensum, ut verti potest.

Hi accipient prolixius judicium. Accipere judicium, est subire pœnam judicii, pati damnationem. Sic Iac. 3. *Scientes quia majus judicium sumitis*, vel potius sumetis, ut in Græco est; id est, accipitis. Vide ejus loci comment. *Prolixius judicium*, Græcè περισσότερον κρίμα. Habetur etiam Luc. 20. Sed vertit interpres apud Lucam, *Damnationem majorem.* Græca propriè significant, superabundantius, excellentius, gravius judicium, tametsi intelligi potest allusionem fieri ad prolixas preces Scribarum. Sed tamen vocabula Græca, diversæ sunt significationis, μακρὰ & περισσότερον.

v. 44. *Omnes enim ex eo quod abundabat illis miserunt: hæc vero de penuria sua, omnia quæ habuit misit, totum victum suum. Omnes*, intellige; præter hanc, sequitur enim exceptio: *hæc vero.* Sic quod præcedit, *vidua hæc pauper plus omnibus misit*; videlicet cæteris. Pertinet hoc ad idiotismum Hebraïcæ linguæ, sicut & ibi: *Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus.* Matth. 12. & 2. Corinth. 6. *Omne peccatum, &c.* Sed quæritur, quomodo rectè fecerit hæc vidua paupercula dans in usum templi, non superflua, sed necessaria. Unde & apud Lucam Dominus ait, *Hæc autem ex eo quod deest illi, omnem victum suum quem habuit misit*; & vocem Græcam βίον utrobique *substantiam* vertit Erasmus. Respondetur quod miserit totam substantiam præsentem; nec tamen tentabat Dominum, quia poterat operando manibus rursum lucrari, quantum sibi ad victum esset necessarium. Non enim tentat Dominum qui dat totum quod habet, quando medium suppetit humanum, quo comparet aliud, unde vivat.

S. Augustin. homil. 8. inter quinquaginta, sic ait: Quia enim præbebat ei Dominus victum; jam ei duo nummi superflui restiterant ad victum ejus diei: ideo misit illos in domum Dei, & emit sibi regnum cœlorum. Ubi videtur sentire quod illi nummi erant ei superflui ad victum ejus diei; necessarii autem in diem proximum.

Notandum etiam quod ista oblatio non tam erat opus misericordiæ, quàm actus religionis. Unde licet eleemosynam dare ditiori se, sit inordinatum: non tamen inordinatum est Deo in usum templi ejus (etiamsi templum illud sit locuples & amplos proventus habeat) offerri munus, ab eo qui sit exiguæ fortunæ: quia offertur Deo in agnitionem summæ majestatis. Sicut non est inordinatum, ut quis è vulgo Regi munus offerat, quo suam protestetur subjectionem.

CAPUT XIII.

v. 11. *ET cum duxerint vos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini, sed quod datum vobis fuerit in illa hora, hoc loquamini.* Vide annot. Luc. 12.

v. 32. *De die autem illo, vel hora, nemo scit, neque Angeli in cælo, neque Filius, nisi Pater.* Illud, *neque filius*, etiam apud Matth. legunt quidam veteres. Ex his verbis olim Ariani conati sunt ostendere filium non esse patri æqualem; quippe qui non omnia nosset quæ Pater. Sed cum nemo Catholicus dubitare debeat filium omnia nosse, dicente Petro: *Domine tu omnia nosti, tu scis quia amo te:* videndum est quo sensu ipse Christus de se dixerit, de die illa & hora ne filium quidem scire. Intelligi id potest duobus modis. Alter est si dicamus filium id simpliciter nescire, secundum naturam humanam. Hic tamen modus difficultatem habet, quia Christus, ut homo ab initio conceptionis fuit plenus gratia & veritate. Unde & videtur habuisse scientiam infusam omnium rerum. Vide D. Thom. in 3. p. q. 10. art. 2. & 3. Alter modus, idemque probabilior, ut dicamus filium hominem ignorare diem judicii, quia non sic eum didicerat ex patre, ut illum hominibus ulterius manifestare deberet. Et ita sensus est, filius homo est quasi non sciens; quia non ita scit ut alios scire faciat. Hunc sensum declarat illud apud Joan. c. 15. *Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcumque audivi à patre, nota feci vobis*, id est, quæcunque sic audivi à patre, ut nota vobis facerem. Et illud de Spiritu sancto, *Quæcumque audiet loquetur*, id est, quæcunque loquenda audiet, loquetur: & Act. 20. *Quo minus annunciarem omne consilium Dei vobis.* Vide ibi. Ita hoc loco filius non scit, id est, non audivit à Patre, ut videlicet notum vobis faciat. Dicitur autem, filius homo: quia filius, ut Deus, facit scire Spiritum sanctum. Vide nostr. in 3. sent. dist. 14. & annot. 15.

CAPUT XIV.

v. 3. *NArdi spicati pretiosi. Spicati* puto legendum, non *pisti*, quemadmodum mecum sentit Gagnæus. Nam quod Latini dicunt spicarum (quod quidem est Romanis genus urguenti præstantissimi ex nardo) id Marcus voce servata, sed facta μετάθεσιν litterarum, vocavit πιστικὸν, quasi σπικᾶτον, Alioqui πιστικὸν Græcis nusquam, quod sciam, significat rem probatam & minimè adulterinam. Id quod apud illos γνήσιον dicitur. Sed interdum accipitur pro eo quod aptum est ad persuadendum, & faciendum fidem: quæ significatio huic loco non quadrat.

Nota autem subinde apud Evangelistas similia reperiri vocabula quæ à Romanis accepta sint, ut σουδάριον, κεντυρίων, πραιτώριον, aliaque ejusmodi. Adde quod exemplaria manuscripta plurima habent, spicati; ut prorsus verisimile sit sic vertisse interpretem, prudenter attendentem ad mentem Evangelistæ; licet eam vocabulo, non Græco, eoque corrupto, sed ut arbitror, tunc usitato, expresserit. Apud Joan. tamen cap. 12. exemplaria constanter habent

piſtici. Verum non eſt novum interpreti eandem vocem, locis diverſis aliter atque Latinè aliter reddere.

Notandum etiam legendum *ſpicatæ*, ut ad nardum referatur, non unguentum, cum Græcè ſit πιστικῆς. Vox autem quæ pretioſum ſignificat, tum hoc loco, tum apud Joan. cum ſit omnis generis, ad utrumlibet referri poteſt: quanquam aptius ad nardum referatur, tanquam proximum, quod & Eraſmo placet. Vide quod annot. Marianus in indice operum S. Hieron. verbo *Nardus.* Hujus ſententiæ meminit etiam Janſenius, nec eam reprobat; item Franciſcus Lucas.

v. 3. *Effudit ſuper caput ejus.* Græcè κατέχεεν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς; quod duobus modis verti poteſt: *effudit ejus ſuper caput*, ut ſit ordo mutatus *ejus*, quod recto ordine dixit Matth. c. 16. vel, *perfudit eum ſuper caput*, quod Eraſmus vertit, *effudit illi ſuper caput.* Nam verbum Græcum etiam genitivum regit rei perfuſæ: ut Pſal. 88. κατέχεας αὐτοῦ αἰσχύνην. *Perfudiſti eum pudore.*

v. 8. *Prævenit ungere corpus meum in ſepulturam*, quaſi dicat; Mortuorum corpora ſolent ungi, ut ſepulta conſerventur incorrupta: Et ego quidem poſt paucos dies moriturus, quia officioſam hanc unctionem corporis mei mortui, celeritate reſurrectionis præveniam, idcirco mulier iſta, divino quodam inſtinctu mota, me moriturum unctione prævenit, id eſt, moriturum ungit, quem mortuum ungere non poterit. Quamvis enim corpus Chriſti cum aromatibus myrrha & aloë ſepultum, non tamen unctum. Nam mulieribus ungere mortuum volentibus, nunciatur vivus.

v. 20. *Qui contingit mecum manum in catino. Manum*, non eſt in Græco, ut nec in multis manuſcriptis Latinis. Non voluit autem Chriſtus his verbis prodere & manifeſtare ſuum proditorem: quia alii nec poſtea cognoverunt quis eſſet, ut patet ex Joan. 13. ſed ſenſus eſt. Unus eorum quos familiariſſimos habeo, & hactenus habui, & qui communi menſa mecum utuntur, & manum mittunt in eam paropſidem, me tradet. Sic in Pſalm. 54. *Tu verò dux meus & notus meus, qui mecum dulces capiebas cibos, &c.* Item Pſ. 40. *Homo pacis meæ, qui edebat panes meos, in quo ſperavi, magnificavit ſuper me ſupplantationem.*

v. 29. *Et ſi omnes ſcandalizati fuerint, ſed non ego,* Et poſt: *Non te negabo.* Quæri poteſt utrum Petrus gravius peccaverit his verbis, quàm poſtea Chriſtum negando, quod videri poteſt, quia hæc verba videntur continere manifeſtam contumeliam Dei: quia Chriſto, qui eſt ipſa divina veritas, impingunt falſitatem & mendacium: quod gravius eſt, quam metu mortis Chriſtum negare. Videtur dicendum quod Petrus his verbis non voluerit Chriſto falſitatem impingere; ſed, quomodocunque ſe haberet prædictio Chriſti, ejuſque interpretatio, reſpondit Petrus de affectu ſuo, declarans ſe ita affectum ut eſſet paratus mori cum Chriſto: licet non conſideraverit, imò ignoraverit infirmitatem ſuam, quæ prohiberet pium illum affectum perduci ad effectum. Imò, ſimiliter & cæteri Apoſtoli affecti erant. Sequitur enim: *Similiter autem & omnes dicebant,*

v. 35. *Orabat ut, ſi fieri poſſet, tranſiret ab eo hora.* Videlicet paſſionis. Addit conditionem, *ſi fieri poſſet*, fieri autem potuiſſe, ipſe Dominus teſtatur oratione ſua ad patrem, qua dicit, *Abba pater, omnia tibi poſſibilia ſunt; transfer calicem hunc à me.* Cum igitur ſubſiſtat conditio illa, videri poterit Chriſtus abſolutè hoc oraſſe Patrem, ut calix paſſionis ab eo tranſiret. Quod cum factum non ſit, conſequens videtur, eum non eſſe exauditum à Patre. Quod ſi verum eſſet, quomodo verum erit quod Joan. 11. ſuſcitaturus Lazarum, dicit, *Ego autem ſciebam, quia ſemper me audis?* Solvitur hæc quæſtio ex eo quod ſequitur, *ſed non quod ego volo, ſed quod tu.* Unde patet eum non abſolutè mortem deprecatum fuiſſe, ſed hoc potius voluiſſe, ut voluntas Patris fieret. In eo autem quod dicit; *Transfer calicem hunc à me*; non propriè continetur oratio ejus, ſed declaratio deſiderii naturalis: Quod in eo oriebatur ex natura carnis, quam gerebat; & hoc deſiderium vocat impropriè voluntatem. Alioqui

A voluntas rationalis, ut talis in Chriſto, non aliud volebat quàm quod erat à Patre præordinatum, ut videlicet pateretur: & ab ea procedebat illa abſoluta oratio; *Fiat voluntas tua.* Vide annot. Matth. 26.

v. 37. *Et invenit eos dormientes.* Dormit Petrus, quando Prælati Eccleſiarum, ad quos pertinet cura paſcendi gregis dominici, dormiunt, id eſt, occupati ſæcularibus negotiis, aut dediti carnalibus deſideriis, negligenter officium faciunt. Dormit Joannes, quando viri vitam contemplativam profitentes, quorum proinde eſt aſſiduè orare pro populo fideli, curis ſæcularibus immerguntur; aut quod deterius eſt, carnis deſideria ſectantur. Dormit Jacobus, quando dormit Eccleſiæ diſciplina: quæ rectè per Jacobum, qui primus Apoſtolorum ſanguinem pro Chriſto fudit, ſignificatur.

v. 38. *Spiritus quidem promptus eſt, caro verò infirma.*
B Vide noſt. comment. Gal. 5. ad illud: *Caro concupiſcit adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem.*

v. 51. *Adoleſcens autem quidam.* Eraſmus in paraphraſi, de Joanne Apoſtolo interpretatur, & amori ejus erga Jeſum tribuit, quod eum ſecutus aliquouſque fuerit præ cæteris diſcipulis. Theophylactus veriſimile eſſe dicit, eum fuiſſe è domo in qua comederant paſcha, addens aliam opinionem eorum, qui dicunt fuiſſe Iacobum fratrem Domini, qui tota vita una veſte uſus fuit. Eadem habet Euthymius ſuper Matth. 26. Baronius ſindonem cœnatoriam interpretatur, & de Ioanne intelligit, adducens authores Amb. Greg. Bedam. At quod de ſindone cœnatoria dicit, facile refellitur. Quamvis enim nox eſſet, tamen veſtem cœnatoriam non tam diu retinuiſſet, exeundo, diſ-
C cedendo ad hortum, & ibi manendo. Nam haud dubiè fuiſſet monitus à condiſcipulis. Item non erat nox obſcura, ſed plenilunium. Liranus tres adfert opiniones, de Iacobo, de Ioanne, & de Adoleſcente ex domo in qua erat cœnatum.

v. 52. *At ille rejecta ſindone nudus profugit ab eis.* Myſtice ſignificari poteſt, quod quando periclitamur ob rem quamcunque pretioſam hujus ſæculi, ut ſunt opes, honores, amicitia potentium; illis relictis & abjectis, fugere debeamus, ut animas noſtras ſalvemus. *Quid enim prodeſt homini, ſi univerſum mundum lucretur, animæ verò ſuæ detrimentum patiatur?*

CAPUT XV.

v. 21. *Et angariaverunt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum venientem de villa, patrem Ale-*
D *xandri & Rufi, ut tolleret crucem ejus.* Quidam putant Simonem hunc Cyrenæum dici, quod natus eſſet in Cyrene urbe Cypri, quam Cyrus condidit & à ſe Cyrenen nominavit. Cæterum S. Auguſt. libr. de Paſtoribus c. ult. ſcribit eum fuiſſe ex Cyrene, quæ Africæ contigua eſt, idque rectius. Nam ſcriptura Actor. 2. Iudæos agnoſcit ex Libya, quæ eſt circa Cyrenen, id eſt, ex Libya Ægypto & Africæ vicina, quæ & Pentapolis dicta eſt, teſte ibidem S. Auguſt. At Cyrenes Cypriæ nulla eſt in ſcripturis mentio. Nam & 1. Machab. 15. quæ nominatur Cyrene, proximè poſt Cyprum, non eſt in ipſa Cypro ponenda; Sic enim ineptus ſermo videretur: Sed ea eſt Cyrene, de qua nunc loquimur, regio juxta Ægyptum ſita, haud ita procul ab inſulis, quæ ibidem continuo contextu enumerantur. Neque enim ad Cyrenen Cypriam ſcribe-
E rent Romani alias litteras, quàm quas darent ad Cyprum inſulam, præſertim cum Cyrene Cypria ſit obſcura; vixque nota in hiſtoriis. Idem cenſeo de loco Act. 11. ubi Cyprios & Cyrenæos legimus. Nam nec illi Cyrenæi alii ſunt ab illis, quorum idem Lucas meminit Actor. 2. & 6. qui utique fuerunt ex regione Cyrenaïca Libyæ. Plerique putant hujus Simonis filios nominari, quod fuerint diſcipuli Chriſti. Rufi mentio fit Rom. 16. ſed incertum an ſit hic idem cum illo. Vide noſt. comment. citato loco, itemque annotat. Matth. 27.

v. 23. *Et dabant ei bibere myrrhatum vinum, & non accepit.* Pro eo dicit Matth. *Et dederunt ei vinum bibere cum felle mixtum, & cum guſtaſſet noluit bibere.* Lucas

autem & Joannes non meminerunt. Et infrà v. 36. *Currens autem unus & implens spongiam aceto, circumponensque calamo, potum dabat ei, dicens; Sinite, videamus, &c.* Matth. autem hoc modo: *Et continuo currens unus ex eis, acceptam spongiam implevit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere.* Luc. autem sic, *Illudebant autem ei & milites, accedentes & acetum offerentes ei.* Et apud Joan. *Vas ergo erat positum aceto plenum; illi autem spongiam plenam aceto, hyssopo circumponentes obtulerunt ori ejus.* Quæritur an Dominus biberit vinum myrrhatum seu felle mixtum.

Item an biberit acetum. Apud Prudentium sic lego in Apoth. contra hæresim, quæ patrem passum affirmat: Fel potat & haurit acetum. Hîc tamen non aliud legitur, quàm quod gustavit vinum felle mistum, quod unus dicit Matthæus, statim adjiciens quod noluit bibere. De aceto autem quod in cruce pendenti oblatum est, dicit Joan. *Cum ergo accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est.* Vinum ergo myrrhatum seu felle mixtum non accepit; acetum accepit. Putat Baron. myrrhatum vinum fuisse præstans & suave vinum; idque ex Plinio & aliunde probat; dicitque Christum ideo cum gustasset bibere noluisse, quia non venerat gustare jucunda & suavia, sed amara. Verùm contra hanc opinionem facere videtur textus Matthæi dicentis, quod dederint ei bibere vinum cum felle mixtum; non ergo erat suave. Et quod sequitur, *& cum gustasset*, scilicet fellis amaritudinem, quo mistum erat vinum, *noluit bibere*: idque ad declarandum se habere naturam humanam aliis similem, fugientem ea à quibus natura abhorret, cujusmodi est fel, quod nullo modo est potus. Acetum autem accepit, quia usum habet in cibis, & potu, & modicè sumptum conducit. S. Aug. serm. 109. de diversis, semel & iterum dicit Christum in cruce hausisse acetum. Hieronym. in Matth. & alii quidam authores tradunt, vinum myrrhatum solitum dari damnatis ad consopiendum: ideoque & Christo datum fuit, sed præ odio Judæi illud felle miscuerunt, ut impleretur Prophetia. Nec Christus recusavit, quia suave erat: dicit enim in Psalm. *Consolantem quæsivi, & non inveni*; sed quia fellitum, recusavit: alioqui bibiturus, unde dicitur, *cum gustasset, noluit bibere*, & quia dixit: *Non bibam amplius de genimine vitis, donec, &c.* Cæterum quod ad Baronium attinet, is in additionibus, quas subtexuit Tomo 10. jubet tolli omnia quæ dixerat Tom. 1. an. Christi 34. à §. 98. usque ad 103.

v. 25. *Erat autem hora tertia, & crucifixerunt eum.* Hoc alii Evangelistæ hora sexta factum affirmant. Putant quidam hanc apparentem dissonantiam ita conciliari posse, si Marcus tertiam nominet, non quæ in Palæstina erat, sed quæ erat in Italia, ubi eum scripsisse Evangelium S. Hieron. author est. Nam tribus fere horis serius emergit sol occidentalibus, quàm Palæstinis. Itaque quæ sexta hora, id est, meridiana erat Palæstinis, eadem tertia ante meridiem erat Italis. Qua de re vide annot. Matth. 27. Sed hunc locum ita intelligi non posse apparet ex sequentibus, ubi Judæorum more sextam & nonam horam nominat, Matthæum fere ad verbum secutus. Alii mendum esse putant in numero, ut S. Hieron. titulo in Psal. 77. Alii significari putant extremam partem horæ tertiæ, quæ nimirum terminabatur ad sextam. Non enim nominabant Judæi quartam & quintam horas, sed tertia nominabatur, donec advenisset sexta. vers. 44. Et nota quod Luc. dicit cap. 23. *Erat autem fere hora sexta.* Id autem dicit quando jam diu pependerat in cruce, ita ut ipsa crucifixio videatur facta una hora ante. Et hîc infra dicitur: *Et facta hora sexta tenebræ factæ sunt*, postquam scilicet aliquamdiu pependerat affixus cruci: qua in re non dissonant Marcus à Matth. & Luc. qui satis significant, Christum multo ante sextam horam fuisse crucifixum: quia dicunt tenebras factas hora sexta, ante quas utique tenebras, contigerunt tam multa quæ scribuntur de irrisione Christi à Judæis, & alia quædam. Sed tota difficultas est de Joanne, qui scribit Christum hora quasi sexta adhuc stetisse ante Pilatum. Vide Jans. & alios. Id etiam observandum, quartam & quintam horas in scriptura nusquam nominari, quæ autem nominentur, vide annot. Matth. 20.

v. 32. *Et qui cum eo crucifixi erant, conviciabantur ei.* Similiter Matth. plurali numero dicit, latrones qui crucifixi erant cum eo, improperasse ei. Lucas vero singulariter unum latronem dicit Christum blasphemasse, alterum vero blasphematorem illum increpasse. Ad tollendam hanc apparentem repugnantiam, quidam dicunt, initio quidem utrumque latronem blasphemasse, sed paulò pòst altero in malitia sua perseverante; alterum repentina gratiæ inspiratione resipuisse. Sed hoc minus probabile est. Nam ita debuisset ante omnia tam manifestæ blasphemiæ veniam petere à Christo, priusquam peteret admitti in regnum ejus: id autem fecisse non legitur. Est ergo probabilius numerum pluralem pro singulari per enallagen positum, hic & apud Matth. ut latrones fecisse dicantur, quod unus fecit. Quæ figura in scriptura non est infrequens. Matth. 2. *Mortui sunt enim, qui quærebant animam pueri*; cum de solo Herode loqueretur. Exod. 32. *Hi sunt dii tui Israël*; cum loquerentur de solo vitulo aureo.

v. 39. *Quia sic clamans expirasset.* Per illum enim clamorem statim expirans, significabat se voluntariè, non coactè mori: imò significabat se sua sponte & potestate ponere animam suam; juxta quod dixit: *Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam.* Itaque intelligebat Centurio, divinum aliquid in eo esse, qui edita tali & tam magna voce, qua declarabat se dare animam suam in manus patris, continuo expirasset. Quare & fatendum est, Christum in cruce atque adeo moriendo, miraculum fecisse. Et vocibus dicentium. *Descendat de cruce, & credemus in eum*, non quidem acquievit, ut quod illi volebant faceret; ostendere tamen voluit se id facere potuisse, quando quod majus est, fecit: nempe dum sola voluntate animam posuit. Unde hîc considerandum venit, Christum non tantùm miraculo conceptum, nempe sine virili semine in utero virginali, & miraculo natum, nempe sine dolore & læsione viscerum maternorum; verum etiam miraculo mortuum, nempe potestate voluntatis suæ, cum alioqui adhuc natura nondum extingueretur: quia & vulnera clavorum procul à corde aberant, & crura non fuerunt ei confracta, sicut duobus latronibus; qui etiam ipsi clavis erant confixi, quod factum est, ad accelerandam eis mortem. Hinc & Pilatus miratus fuisse legitur, eum tam cito mortuum: Accesserunt & alia in morte ejus miracula, nempe tenebræ per universam terram, veli mystici scissio, monumentorum apertio. Vide D. Tho. 3. p. q. 47. art. 1. Ubi disputat an Christus fuerit à seipso occisus. Vide etiam Jans. Nec propterea negandum erit, Christum à Judæis seu gentibus occisum fuisse, sicut ipse prædixerat, Luc. 18. dicens: *Et postquam flagellaverint, occident eum.* Et sicut Petrus Act. 3. *Authorem vitæ interfecistis*, Et Marc. 10. *Et interficient eum.* Et Act. 7. *Cujus vos nunc proditores, & homicidæ fuistis.* Nam Judæi quidem tradiderunt Pilato crucifigendum & occidendum; ministri verò Pilati crucifigendo occiderunt: quia inde mors nata erat sequi & secuta est. Vide nostra in 3. dist. 20.

v. 41. *Et Salome.* Quidam hanc etiam vocant Mariam, sed hoc nusquam legitur. Qui id putant, ex eo decepti videntur, quod putarent Salome, esse genitivi casus, & ita dici Mariam Salomæ, sicut Mariam Cleophæ, aut Jacobi aut Alphæi. Unde nomen *Maria*, quod præcedit, ad hoc etiam vocabulum referunt, sed malè; cum ex Græco satis appareat non esse genitivum, sed nominativum, nec à priori voce dependere. Non enim ibi dicitur, τῆς σαλώμης: sicut τοῦ Ἰακώβου, sed nudè, σαλώμη: sicut nudè quod præcedit Μαρία. Omnino enim illud, τῆς, adjungendum erat, si genitivus esset, maximè cum jam intercessisset illud, μήτηρ, quod ad *Salomen* non potest referri. Et hoc modo omnes Græci interpretati sunt.

Quare quod in Martyrol, Rom. ad 11. Cal. Novemb. sic A legitur, Hierosolymis S. Mariæ Salomæ, quæ in Evang. legitur circa sepulturam Domini sollicita; sic est accipiendum, ut usu populi Christiani hæc vocetur Maria, quæ vero nomine Latinis dicitur Salome. Omnino autem puto hanc Salomen, fuisse matrem filiorum Zebedæi. Sic enim apparet ex collatione Marci cum Matthæo qui cap. 27. eandem hanc mulierem vocat matrem filiorum Zebedæi. Vide Annot. ejus loci. Baronius in apparatu ad Annales, non Mariam, sed simpliciter Salomen vocavit: ostendens eandem esse cum matre filiorum Zebedæi.

v. 43. *Et audacter introivit ad Pilatum.* Qui dudum erat occultus Christi discipulus propter metum Judæorum, ut est apud Joannem; idem Christo mortuo, audacter & intrepidè, Christi se discipulum professus, petit sibi donari corpus ejus ad sepeliendum: ut intelligamus B sicut in latrone, & in centurione, ita & in hoc decurione fusum jam Christi sanguinem, cœpisse vehementius operari, ut non solum crederent, verùm etiam palam in illo recenti ac præsenti crucis opprobrio, confiterentur dignitatem & gloriam crucifixi.

v. 45. *Et cum cognovisset à Centurione, donavit corpus Ioseph.* Non quòd Pilatus corporis Dominici propriè dominus fuerit: quomodo enim homo divini illius corporis, id est, hypostaticè cum divinitate uniti, dominus esse posset? Sed quia sine jussu præsidis, nefas habebatur corpora eorum, qui supplicio affecti erant, tollere. Christus autem cum iniquis & facinorosis, quorum corpora justè obnoxia erant hujusmodi potestati, reputatus est. Pro *donavit,* C Joan. *dixit permisit.*

CAPUT XVI.

v. 7. *Dicite discipulis ejus & Petro.* Hoc ita dicitur quasi Petrus esset plusquam discipulus, id est, suprà alios discipulos. Sensus enim est, dicite discipulis ejus, ac nominatim Petro, tanquam discipulorum præcipuo. Sic Act. 1. *Cum mulieribus & Maria matre Jesu.* Sic etiam Act. 26. *Nihil extra dicens quam ea quæ locuti sunt Prophetæ & Moyses.* Vide istorum locorum Annot. Sic 2. Reg 12. *In die qua liberavit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum, & de manu Saül*, qui utique erat Davidis inimicorum præcipuus.

v. 9. *Surgens autem manè prima sabbati.* Græcè ἀναστὰς, D id est, *cum resurrexisset mane.* Quidam volunt eum resurrexisse post solis exortum ut inveniant Synecdochicè tertium diem, quo fuit in sepulchro; sed tertium diem artificialem non est opus invenire. Sufficit enim inveniri synecdochicè tres dies naturales. Nam nec tres noctes invenire illis, nisi admodum coactè, possibile est de ea re alibi. Quod dicitur *mane*, intellige sole nondum exorto, ut satis significant alii Evangelistæ, & etiam hîc initio capitis subindicatur. Itemque ex cap. 20. Joannis satis liquet Christum resurrexisse quando adhuc tenebræ erant. Scribit enim Mariam Magdalenam mane cum adhuc tenebræ essent, venisse ad monumentum, & reperisse lapidem sublatum. Falsum igitur est quod habet glossa ordinaria, Act. 1. ideo Christum quadraginta post resurrectionem diebus se vivere confirmasse, quia quadraginta horis mortuus fuerat. Cum enim expira- E verit hora nona, quæ nobis est tertia post meridiem, sequeretur eum resurrexisse hora septima post mediam noctem, qua sine dubio, post æquinoctium, sol dudum exortus est. At rectius quis dixerit Christum tot horis mortuum fuisse, quot annos vixerat hîc in terris, id est, triginta tribus aut quatuor potius, ut mortalitati annorum, mors horarum secundum numerum responderet. Sic enim reperietur resurrexisse media penè nocte, seu hora 2. à nocte media. Vide Annot. Ioan. 20.

Apparuit primò Mariæ Magdalenæ. Ideo Mariæ Magdalenæ apparet primò Dominus post resurrectionem, ut ostenderet se totum incarnationis mysterium peregisse, ad hoc ut peccatores salvos faceret. Unde additur hoc loco; *de qua ejecerat septem dæmonia*: per quæ mysticè significatur universitas vitiorum. Alii ideo primum putant apparuisse Dominum Mariæ Magdalenæ, quia illa præ cæteris Dominum diligebat. Unde de ea canit Ecclesia: *Prima meretur gaudia, quæ plus ardebat cæteris.*

Non ignoro esse piam multorum persuasionem, Christum post resurrectionem, primo omnium apparuisse dilectissimæ matri suæ. Quæ opinio non prorsus est improbanda. Ita enim sentire videtur Ambr. lib. 3. de virginibus, his verbis: Vidit Maria resurrectionem Domini, & prima vidit, & credidit; vidit & Maria Magdal. quamvis adhuc ista nutaret. Idem sentit Sedul. lib. 4. carminum, & Anselmus lib. de excellentia B. Virginis, & quidam alii. Ideo autem ab Evangelistis, hoc fuisse prætermissum dicunt, quòd pro filio inefficax habeatur testimonium matris. Hanc opinionem si recipiamus, dicendum erit Dominum primo apparuisse Mariæ Magdalenæ inter eos qui resurrectionis testes erant futuri. Adferuntur pro hac sententia rationes quædam congruentiæ: sed circa hujusmodi rationes notandum est, ante omnia respiciendum ad id quod scriptura, vel Ecclesia docet; & eo cognito, rationes convenientiæ adhibendas, ad id probabilius reddendum; non autem è contrario aliquid statuendum ex hujusmodi rationibus contra id quòd vel scriptura vel Ecclesia dicit aut tenet. Quale est, ex quibusdam rationibus congruentiæ velle probare Christum à morte redivivum, primo suæ matri apparuisse; cum scriptura tam clarè dicat eum primò apparuisse Mariæ Magdalenæ; nec usquam alibi diversum insinuet. Quod si secundum hujusmodi ratiunculas procedendum sit; oportebit ut Christus etiam matrem suam adhibuerit cœnæ novissimæ; eamque primo loco honoris causa collocaverit, & ei primum corpus & sanguinem suum distribuerit; ut benè argumentatur Hesselius. Adde quod Christus voluerit iis primum apparere qui consolatione, aut confortatione fidei indigebant, ut Mariæ Magdalenæ, quæ valde diligebat; Petro, qui peccaverat; discipulis aliis, qui dubitabant & scandalizati fuerant. At mater Domini, firma in fide, & fortis in patientia, his non egebat.

v. 12. *Duobus ex his ambulantibus ostensus est in alia effigie, euntibus in villam,* ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, *in alia forma,* scilicet in forma hominis peregrini, ut significat Lucas. Non enim lineamenta faciei ejus immutata fuerunt, quasi aliam formam intuentibus ostenderit; sed habitum hominis peregrini assumpserat, quales tunc multi erant, qui die festo Paschæ Ierosolymam ascenderant. Nam ex sola facie non poterant judicare esse hominem peregrinum. Quod autem ad lineamenta vultus ejus attinet, oculi eorum sic tenebantur, ut in ea non intenderent, sive propter impedimentum quoddam in ipso videndi sensu positum, sive in sensu interiori. Vide Annot. Luc. ult.

Euntibus in villam. Græcè εἰς ἀγρὸν, *in agrum.* Erasmus *euntibus rus*, tametsi idem eandem vocem Luc. 14. cum nostro interprete vertit, *villam*, ubi dicitur *villam emi.* Vide ejus loci annot. Non est autem *villa* hoc loco idem quod castellum, Luc. ult. Sed Marcus de castello, id est, vico seu pago ad quem ierunt, tacuit; & tantum dixit eos foras in agrum ivisse, vel certè, si villa propriè accipitur, intelligendum est eam sitam fuisse in vico Emaunte.

v. 14. *Novissime, recumbentibus illis undecim.* Græcè, ὕστερον, *postea, discumbentibus.* Hoc Aug. putat factum ipso Ascensionis die; Iansf. die Resurrectionis. Illud verò: *Et dixit eis, Euntes in mundum universum, &c.* videtur longè post dictum, scilicet die ascensionis. Item, non est verisimile quod eo die, quo erat ascensurus in cœlum, exprobraverit discipulis incredulitatem & duritiam cordis; quia jam dudum desierant esse increduli & difficiles ad credendum, ut patet ex aliis Evangelistis. Ita-

que verisimilius est illud vel primo die contigisse, vel saltem paulò pòst resurrectionem. Imò, apparet factum ipso die resurrectionis, vesperi, januis clausis: ut sit eadem apparitio cum illa Ioan.20. quando dixit discipulis suis: *Accipite Spiritum sanctum.* Id significant etiam annotationes marginales.

v. 14. *Quia iis qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt.* Græcè ἐγηγερμένον, id est, *resuscitatum*, ut bene vertit Erasmus; Non enim significatur quemquam illorum fuisse qui Jesum resurgentem vidissent: nec hoc vult interpres noster.

v. 15. *Predicate Evangelium omni creaturæ.* Subintellige humanæ. Hoc enim alibi additur, ut 1. Petr.2. *Subjecti estote omni humanæ creaturæ propter Deum.* Alibi verò subintelligitur, æquè ut hoc loco, ut Col.1. Ubi id factum testatur Apostolus, quod hic præcipitur, inquiens de Evangelio, *quod prædicatum est in universa creatura quæ sub cælo est.* Aut certè utrobique distributio est accommoda; ut sensus sit, prædicandum, vel prædicatum esse Evangelium omni creaturæ, cui prædicari potest: ea verò sola erat humana. Utitur autem Dominus vocabulo tam generali, ut insinuet amplitudinem beneficii ejus, nimirum prædicationis Evangelii; utpote à quo nullam creaturam, quæ sit ejus capax, exclusam velit. Omnibus enim sine discrimine vult prædicari; cum ante passionem, discipulos ad solos mitteret Judæos. Vide nost. comment. Rom.8. v.19. & cap.10. vers.18. Col.1. v.23.

v. 16. *Qui crediderit & baptizatus fuerit, salvus erit.* Quæritur an fides formata intelligatur, an informis? Videtur intelligi fides cum voluntate observandi mandata Dei; quæ tamen sine remissione peccatorum non sufficit; ideo additur, *& baptizatus fuerit*, & apud Matth. additur, *docentes eos servare omnia quæcunque mandavi vobis.* Istud autem de adultis dicitur, iis nimirum, quibus jussi erant Apostoli prædicare Evangelium. Unde non sequitur ex hoc loco: Infantes credere non possunt, ergo non sunt baptizandi. Fides enim in adultis requiritur; parvulis autem, ut per baptismum regenerentur, fidem suam Dei voluntate accommodat mater Ecclesia. Conferenda est hæc sententia cum aliis similibus, ut Joan.3. *Qui credit in filium, habet vitam æternam.* Joan 4. *Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, &c.* Joan.6. *Qui credit in me non sitiet unquam, &, omnis qui videt filium & credit in eum, non morietur in æternum.* Quæ omnia de fide viva & perseverante sunt intelligenda. Sicut ipse Dominus exponit Ioan 13. *Si hæc scitis; beati eritis, si feceritis ea.* Ioan. 15. *Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis.* Et ibidem; *Si quis in me non manserit; mittetur foras*; Item: *Manete in dilectione mea:* Et alibi: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

Qui verò non crediderit, condemnabitur. Sic Ioan.3. *Qui autem non credit, jam judicatus est, quia non credidit in nomine unigeniti filii Dei.* Loquitur de infidelitate positiva, seu pravæ dispositionis; dum quis audiens Evangelium, recusat credere. Sensus enim est; qui verò vobis Evangelium prædicantibus noluerit credere; condemnabitur, merito illius infidelitatis, & simul propter alia sua peccata. Sententia etiam veritatem habet de infidelitate purè negativa; quia sine fide impossibile est hominem salvari; [etiamsi talis infidelitas non sit peccatum] & proinde condemnabitur. Sed sensus non videtur eò se extendere.

v. 17. *In nomine meo dæmonia ejicient: In nomine meo*, id est, in virtute mea; vel, cum invocatione nominis mei. Vide Annot. Matth. ultimo.

v. 18. *Et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit.* Hinc disce sanctos dum hujusmodi facerent miracula, certos fuisse de cooperatione divina. Nam alioqui, mortiferum quid bibens, periculo suæ interfectionis se exposuisset; ut Ioannes, & si qui alii hoc fecisse leguntur. De Ioanne refert hoc Isidorus lib. de Patribus novi testamenti c.74. cui & picturæ nostræ adstipulantur.

v. 19. *Assumptus est in cælum:* Non quodcunque, sed supremum, ita ut dicat Apostolus Ephes.4. eum ascendisse super omnes cælos id est, penetrasse omnes cælos usque ad summum. Curiosius nonnulli scrutantur an Christo ascendente divisi fuerint cœli, an verò sine divisione eos penetraverit; quomodo clausis januis ingressus fuerat ad discipulos. Quam quæstionem ut non prorsus intactam relinquamus, arbitror dicendum, Christum pertransivisse cælos æthereos, eo modo quo nunc est in summo cælo; & quomodo omnes beati cum gloriosis suis corporibus illic versaturi sunt. Sed quo id modo fiet? Nihil certi: Crediderim tamen cœlestia corpora cessura Sanctorum corporibus, eo modo quo nostris hic corporibus aër cedit. Nam perpetuam illic dimensionum penetrationem ponere, minus habet rationis. Sed quæres, Quomodo *assumptus*, qui propria virtute, tam divina, quam humana, scilicet per dotem agilitatis, seipsum sublevavit? Nam & remota dote agilitatis, quæ ante resurrectionem ei non inerat, anima Christi in se virtutem habebat corpus illud movendi quocunque & quomodocunque vellet: secundum doctrinam D. Thom.3. p. quæst 57. art. 3. Nam quando Christus ambulavit super aquas, factum id fuit animæ ejus virtute; retinentis, ne mergeretur. Itaque triplici ratione sublevavit seipsum in cœlum; assumptus tamen dicitur hic & Act.1. vel propter ministerium Angelorum eum comitantium, &, ut ita dicam, deducentium in cælum, vel assumptus à nube, de qua dicitur Act.1. quod nubes suscepit eum ab oculis eorum; vel à divinitate sibi unita. Vide comment. nostrum 1.Tim. 3. *Assumptum est in gloria.*

v. 19. *Sedet à dextris Dei.* Dicit D. Thom.3. p. q.58. art.2. Christum sedere à dextris Patris secundum divinam naturam, sic ut illa prasi simul importetur ordo originis ab eo, ad cujus dexteram sedere dicitur. Sed hinc sequetur, filium ab æterno sedisse à dextris, item Spiritum sanctum sedere à dextris Patris & Filii: quæ nusquam leguntur. Imò symbolum significat Christum postquam ascendit in cælum, sedisse ad dexteram patris. Vide Barth. Medinam in dictam quæstionem S. Th. ubi refert ex Antonio Nebriss. antiquitus moris fuisse, ut inferior clauderet dextrum latus superioris. Sed hoc tantum apud Romanos; quæ consuetudo nihil ad scripturam scriptam ab antiquis Hebræis. Itaque potius dicendum, sicut alibi diximus, personam ejus ad cujus dexteram aut sinistram sedetur, considerari ut medio & primo loco, quasi in throno regio sedentem; ad cujus dexteram stet aut sedeat qui dignitate primus; ad sinistram verò qui deinde proximus. Item; Cætera in symbolo ab illo loco, *Dominum nostrum qui conceptus, &c.* de Christo dicuntur secundum humanam naturam. usque ad illud, *Et in spiritũ sanctum.* Vide annot. Matt.20.

FINIS LIBRI EVANG. SECVNDVM MARCVM.

ANNOTATIONES
IN EVANG. SECVNDVM LVCAM.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. *Voniam quidem multi conati sunt.* *Quæritur* an Lucas etiam sit conatus. Negat Ambr. sed salva ejus authoritate, nihil obstat, quo minus etiam Lucas. Atque id significat subjungens: *visum mihi assecuto omnia.* q. d. Conatus sum & ego. Quamvis enim sacri scriptores scriberent, inspirante, sive dictante Spiritu sancto, non tamen sine meditatione, studio, conatu, & diligentia humana. Id enim manifestè confitetur author lib. 2. Mach. cap. 2. *Nobis,* inquit, *non facilem laborem, imò verò negotium plenum vigiliarum, & sudoris assumpsimus.* Et infrà: *Libenter laborem sustinemus.*

v. 2. *Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi viderunt & ministri fuerunt sermonis.* Non ergo [quod putat Theophylactus, in præfatione Commentarii quatuor B Evangeliorum] Lucas unus fuit è septuaginta Christi discipulis; sed post ejus ascensionem, ab Apostolis & discipulis Christi fidem suscepit, & ea quæ scribit, ab eis accepit; ut verissimè dixerit Hieronymus, Lucam Evangelium, sicut audierat, scripsisse, Acta vero Apostolorum, sicut viderat, composuisse.

v. 2. *Visum est mihi assecuto omnia à principio diligenter: Omnia,* quæ viderentur sufficere. Sic Actor. 1. *Primum sermonem feci de omnibus, &c.* Vide ejus loci Annot.

Optime Theophile. Græcè κράτιστε quod præstantissimum, excellentissimum significat. Ita Act. 23. *Claudius Lysias optimo præsidi, Felici, salutem.* Ubi Erasmus, *potentissimo.* Et 24. *Optime Felix.* Ubi Erasmus *præstantissime.* Et 28. *Optime Feste.* Ubi Erasmus, *optime,* ut hoc loco. Interim subit mirari, quo consilio, hanc varietatem sectatus fuerit Erasmus in uno vocabulo vertendo; cum ipse tale quid, alicubi falsè notet in vulgato interprete. Si enim uno loco conveniebat *potentissimum* intelligi, oportebat & aliis, quando de præside provinciæ erat sermo. At revera significatum generale est, ut optime verterit interpres noster, *optimum,* id est, præstantissimum. Porro nulla assentatio est, neque cum Lucas Theophilum, neque cum Paulus Festum, neque cum Lysias & Tertullus Felicem, *optimum* vocant: Nam hoc Epitheton vulgo solet viris primariis ac potentibus ascribi, in inscriptionibus, salutationibus, allocutionibus; ut & hodie quidem vocantur *excellentissimi.* Notum quoque est, superlativum, Græcis & Latinis, non tam significare summitatem, quam præstantiam in aliqua re. Doctissimos enim vocamus qui sunt non vulgariter docti, & ita in aliis. Et illud, κράτιστον, non tam ad mores, quàm ad dignitatem referendum est. Ita Dioscorus hæreticus, Patriarcha Alexandrinus, in Concilio Ephesino reverendissimus vocatur.

v. 6. *Erant autem justi ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis, & justificationibus Domini sine querela.* His verbis significare vult Evangelista, fuisse in his duobus veram justitiam. Nam esse justum ante Deum, est verè justum esse: quia Deus nulla hypocrisi, nulla simulatione falli potest. Opponitur autem vera justitia: Primo, justitiæ falsæ, id est, simulatæ, qualis est justitia coram hominibus tantum. De ea dictum est Pharisæis: *Væ vobis, qui justificatis vos coram hominibus,* infra cap. 16. Opponitur etiam vera justitia justitiæ imputativæ, qualem commenti sunt novi dogmatistæ. Nam imputativè justus, non magis esse potest verè justus, quam imputativè doctus, verè doctus. Ut autem intelligamus non in sola remissione peccatorum, consistere veram justitiam, sed etiam

A in operatione virtutum, additum est ab Evangelista, *Incedentes in omnibus mandatis & justificationibus Domini sine querela.*

v. 8. *Cum sacerdotio fungeretur, in ordine vicis suæ, ante Deum.* Græcè ἔναντι τοῦ θεοῦ, id est, *contra Deum,* è regione Dei; hoc est tabernaculi fœderis, qui locus repræsentabat Deum. Nam coram Deo, in conspectu Dei, Græcè diceretur, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ante Deum, ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ, sic ad Rom. 9. κατέναντι τοῦ θεοῦ, quod ibi legitur, ante Deum. Vide ejus loci commentarium.

v. 9. *Sorte exiit, ut incensum poneret.* Beda in Ioan. 11. putat Zachariam fuisse summum sacerdotem, quia, inquit, incensum non licebat ponere, nisi summo sacerdoti. Idem sentit Author serm. Feriæ 6. post Iudica, in hom. Doctorum. Vide etiam Bedam, in Luc. 1. sed falluntur, quia David constituerat viginti quatuor vices, non summorum sacerdotum, sed inferiorum. Item in catalogo summorum sacerdotum illius populi, non reperitur hic Zacharias. Et, si summus sacerdos fuisset, non habitasset in montanis extra Ierusalem, sed in ipsa civitate. Dion. lib. de cœlesti hierarchia c. 4. vocat eum Pontificem, non tamen addit summum, fortè enim princeps erat sacerdotum suæ vicis. Vide Dion. Græcum in cœl. ἱεραρχία. Vide & nostram Annot. Exodi 30.

v. 13. *Ne timeas Zacharia: quoniam exaudita est deprecatio tua.* Quæ deprecatio? An de eo quod sequitur, *Et uxor tua Elizabeth pariet tibi filium?* At Zachariam id non petivisse, docent verba, quibus Angelo respondit, *Unde hoc sciam? ego enim sum senex, & uxor mea processit in diebus suis.* Quomodo enim petivit, quod Angelo nuntiante, non credidit sibi concessum, quodque putavit impossibile? An intelligitur deprecatio pro salute populi. Non enim dicit Angelus, *Uxor tua Elizabeth pariet*
C *tibi filium,* quasi hoc fuisset petitum; sed subjungendo, *Et uxor tua Elizabeth, &c.* incipit explicare, quomodo & per quæ media, precatio ejus pro populi salute facta, sit implenda: scilicet per nativitatem præcursoris Domini ex matre sterili; addens quid præcursor ille facturus sit: *& multos filiorum Israël convertet, &c. Et ipse præcedet ante illum in spiritu & virtute Eliæ.* Proximè præcesserat, *Ad Dominum Deum ipsorum.* Ergo manifestè hic significatur Christum esse Deum.

v. 15. *Erit enim magnus coram Domino.* Fuerunt multi alii magni coram hominibus, ut Alexander, Pompeius, Antiochus & alii, quibus Magni cognomen ab hominibus fuit inditum. Sed de hoc dicitur, quod *erit magnus coram Domino.* Hoc autem est verè esse magnum. Talis enim quisque verè est, qualis est coram Deo.

D *Et vinum & siceram non bibet.* Quid sicera, bene describit Hieron. ad Nepot. c. 14.

Et Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suæ. Id est, ex eo tempore, quo erit in utero matris. Erasmus, *Iam inde ab utero matris suæ.* Ut cum dico: Repletum est à summo usque ad imum, includitur utrumque: Ita hîc includitur tempus existentiæ in utero.

v. 17. *Ut convertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam justorum,* Sensus: In eo declarabit spiritum & virtutem Eliæ, quod sicut Elias ante secundum Christi adventum, convertet corda patrum ad filios, &c. Malach. 4. Ita Ioannes, ante primum Christi adventum, convertet corda patrum, &c. Vide Annot. Malach. 4. Septuaginta habent, *& cor hominis ad proximum suum,* pro eo, quod Hebr. *Et corda filiorum ad patres eorum.* Hîc autem dicitur, *& incredulos ad prudentiam justorum.* Vide Iansenium.

v. 18. *Vnde hoc sciam? ego enim sum senex, &c.* Similia ferè verba sunt B. Virginis. *Quomodo fiet istud:* Et Abrahæ Gen. 15. *Vnde scire possum? &c.* Et 17. *Putasne centenario nascetur puer? Et Sara nonagenaria pariet?* Unde discimus non verba, sed intentionem culpari in Zacharia; quia verba ejus procedebant ex infidelitate, vel dubitatione; verba autem Virginis & Abrahæ, ex desiderio sciendi aliquo modo, quod credebant. Quod enim Zacharias dubitaverit, patet ex responsione Angeli, & punitione ejus. Quod autem B. Maria crediderit, patet ex verbis Elizabeth, quæ dixit repleta Spiritu sancto, *Beata quæ credidisti.* Item Zacharias non habebat rationem quærendi vel signum, vel modum; cum illius rei, jam ante, multa exempla præcessissent, ut de Sara, Rebecca, Anna, matre Samuelis, & matre Samsonis. B. Virgo, sollicita pro virginitate sua, quam voverat Deo; merito quærit de modo, ne fortè cogeretur concipere, cum detrimento virginitatis; & quia nullum prioribus sæculis exemplum præcesserat, ut virgo pareret. Quod autem Angelus adfert argumenta tamquam ad persuadendum, dicens non esse Deo impossibile omne verbum, & ipsam Elizabeth in senectute sterilem concepisse: non fecit ut ei fidem faceret, sed ut sensus minus fidei reclamaret.

v. 19. *Ego sum Gabriel, qui asto ante* Deum. Græcè ὁ παρεστηκώς, quod Erasmus vertit, *qui astiti*, quod & approbat Iansenius; sed uterque mihi falli videtur, vox enim Græca significationem habet præsentis verbi, ut ex aliis innumeris scripturæ locis facilè probari potest. Videantur hæc loca in Græco Matth. 6. *In angulis platearum stantes orare.* Matth. 16. *Sunt quidam de hic stantibus.* 20. *Vidit alios stantes*, &, *Quid hic statis tota die otiosi?* 24. *Stantem in loco sancto.* 27. *Quidam autem illic stantes.* Marci 3. *Non potest regnum illud, domus illa stare.* 10. *Stans Iesus præcepit.* Et hoc eodem cap. *Stans à dextris altaris.* Quomodo & Erasmus vertit. Item Luc. 19. *Stans autem Zachæus.* Et iterum: *Et astantibus dixit.* Utrumque ita vertit Erasmus. Ioan. 19. *Discipulum stantem.* Act. 4. *In hoc iste astat.* παρέστηκεν. Quomodo & Erasmus vertit.

v. 20. *Et ecce eris tacens.* Græcè σιωπῶν, tacens, vel tacitus; & tamen satis liquet Zachariam etiam surditate percussum fuisse, postea enim dicitur: *& innuebant patri ejus.* Vide Theophylactum, qui hoc disertè testatur, quem & B. Thomas citat in catena. Vide & Iansenium idem sentientem, & ex Theophylacto probantem. Idem testatur Ambrosius.

v. 26. *Missus est Angelus Gabriel à Deo.* Unde didicit Evangelista, hunc fuisse Angelum Gabrielem? neque enim legitur nomen suum prodidisse, sicut ante sex menses apud Zachariam, quando ei dicebat: *Ego sum Gabriel qui asto ante Deum.* Dici quidem posset Lucam hæc habere ex inspiratione divina, qua movebatur ad scribendum; sed magis crediderim, eum, sicut ex ipsius virginis relatione, putatur hanc annunciationis & nativitatis Dominicæ historiam accepisse, ita & Angeli nunciantis nomen, eadem referente didicisse. Acceperat autem illa nomen Angeli, non tunc demum, quando ei nunciatus fuit conceptus & partus filii Dei, sed jam ante; quippe quæ sæpius Angelica visitatione dignata esset. Quæ causa est, cur hoc loco non legatur Angelus ad eam dixisse, sicut ad Zachariam dixerat; *Ego sum Gabriel.*

In civitatem Galilææ cui nomen Nazareth. Quatuor civitates à Christo Domino peculiariter honoratæ sunt: in Nazareth conceptus est, & Verbum caro factum est; In Bethlehem natus, Ierosolymæ passus, Romæ perpetuum constituit vicarium super regnum suum in terris.

v. 27. *Et nomen Virginis Maria. Maria*, Hebraïcè, Mariam, vel Miriam, interpretatur amaritudo maris, myrrha maris, stella maris. Item interpretatur Chaldaïcè ac Syriacè, magistra Maris, Domina Maris, quod in hanc sacram Virginem aptissimè quadrat, si per mare, sæculum hoc intelligas. S. Hieronymus lib. de nom. Hebraïcis, in Exodo, inter alia interpretatur stellam maris, & in Mat-

A thæum rejectis aliis interpretationibus, dicit, Melius est, ut dicamus eam sonare stellam maris*, sive amarum mare, sciendumque quod *Maria* Syro sermone, Domina nuncupatur. Sic ille. Sed cum (*Mariam*) nusquam inveniatur pro stella, suspicio est, pro *stella*, *stillam* legendum, alioqui [quod absit] imperitiæ erit culpandus in lingua Hebræa Hier. Quidam vir doctus existimat, *Mariam*, non esse compositum nomen, sed simplex, quod significet, *exaltatam*; quod mihi non displicet. Vide lexicon Munsteri, ibi reperies hanc significationem, & plenius in opusculo Angeli Caninii de nominibus Hebraïcis, cap. 13.

v. 28. *Ave gratia plena.* Verisimile est, Angelum Hebraïcè loquentem, dixisse more Hebræo, *Pax tibi, gratiosa:* sed Evangelista reddidit Græco more, χαῖρε. Et

B idem puto de illa Christi salutatione, Matth. 28. *Avete.* Author hom. 1. de diversis in Lucam, apud Chrysostomum, loco, *Ave*, quod Angelus dixit ad Mariam, ponit. *Pax tecum.*

Gratia plena, κεχαριτωμένη, q. d. gratificata, vel gratiata, vel gratia prædita. Vide lexicon, ubi quid simile ex Homero citatur. Nota quòd veteres Latini legant ut nos, *gratia plena.* Memini tamen apud veterem quemdam legisse, gratiosa, & testatur D. Lindanus scholiis ad Liturgiam B. Petri, in vetustissima novi testamenti versione legi *gratiata*, Erasmus vertit gratiosa.

Dominus tecum. Subaudi, *sit*, est enim salutatio bene precantis. Quomodo Angelus ad Gedeonem ait Jud. 6. *Dominus tecum, virorum fortissime.* Et quomodo Booz ad messores suos, Ruth. 2. *Dominus vobiscum.* Vide Annot.

C Jud. 6. Vide etiam Jansenium. Sic sacerdos ad populum, *Dominus vobiscum*, subaudi, sit. Potest etiam dici, quod sit sermo affirmantis, sicut affirmativum est quod sequitur: *Benedicta tu in mulieribus.* Sic enim Samuel ad Saül loquitur 1. Reg. 10. *Fac quæcumque invenerit manus tua; quia Dominus tecum est.* Item, bona precatio, sive salutatio, jam ante dicta erat in principio, *Ave:* Hebraïcè, Pax tibi. Unde videtur hîc sensus: Ave tu, quia Dei gratia tecum, & cum qua est Dominus.

v. 28. *Benedicta tu in mulieribus.* Hoc Angelicum repetit infra, Spiritu sancto plena Elizabeth, dicens: *Benedicta tu inter mulieres.* Nam Græca sententia prorsus eadem est. Sensum quidam hunc imaginantur; Tu sola inter omnes mulieres benedicta; nam ceteræ omnes male-

D dictæ sunt, ob maledictum Evæ, cui subjacent; quia vel non pariunt, sed steriles manent, ut virgines; vel non nisi corruptæ, & cum dolore pariunt: tu autem sola, neque infœcunda manebis, neque virginitatis senties detrimentum, & sine dolore paries. At magis consentaneum est consuetudini scripturæ, ut hic intelligatur sensus: Tu benedicta supra omnes mulieres; id est magis quam ulla aliarum mulierum, etiamsi quædam illarum sint magnopere benedictæ. Hoc enim sensu etsi non pari laude; nec simili genere benedictionis, dictum est Iud. 5. *Benedicta inter mulieres Iahel.* Et ad Iudith. c. 13. *Benedicta es tu filia à* Domino *Deo excelso, præ omnibus mulieribus super terram.* Cæterum vocabulum (Benedicta) in sacris litteris frequenter fœcunditatem significat, ut in Deuteronomio. Unde suspicantur nonnulli etiam hoc loco, significationem esse fœcunditatis, & fructus ex virgine nasciturі; ut ob eam causam non immerito turbata fuerit virgo de

E hujusmodi salutatione; quod sibi conscia esset virginitatis Deo promissæ.

v. 29. *Quæ cum audisset, turbata est.* Græcè. *Quæ cum vidisset, turbata est.* Sic etiam nonnulla manuscripta Latina, sic Ambrosius, consentiunt & Syriaca. Quoniam tamen sequitur, *in sermone ejus*; videtur non in eo quod vidit, sed quod audivit, causam fuisse perturbationis. Non enim dicitur turbata fuisse in aspectu Angeli, sed in sermone ejus. Unde & sequitur: *Et cogitabat qualis esset ista salutatio.*

v. 31. *Ecce concipies in utero & paries filium, & vocabis nomen ejus Iesum.* Manifestè alludit Angelus ad Isaïæ prophetiam: *Ecce virgo concipiet & pariet filium, & vocabitur.*

vocabitur nomen eius Emmanuel. Unde credibile est, Virginem statim intellexisse, quo referenda esset, & pertineret, illa Angeli annunciatio. Quidam existimant, virginem tunc in lectione sacræ scripturæ occupatam, præ manibus illum ipsum Isaïæ locum habuisse, cum Angelus ad eam ingrederetur. Quamquam dubitari posset, an sacra scriptura tunc ita vulgaris fuerit, ut cuivis copia esset, eam describendi & legendi.

v. 32. *Et dabit illi Dominus Deus sedem David patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum.* Quomodo Christus sedeat super sedem David patris sui, & regnet in domo Jacob, id est, quomodo obtineat regnum Davidis, vide 2. Paral. 7. Sedet super sedem David patris sui, ex temporali commutatam in spiritualem.

Et filius Altissimi vocabitur, & infrà: *Vocabitur filius Dei.* Non ideo dicit (vocabitur) quasi non propriè futurus esset filius Dei, sicut judices in scripturis *dii* vocantur, honoris causa; sed sensus est, hoc ei verè & propriè competeret, ut sic meritò ab omnibus vocetur. Ita mox: *Hic mensis sextus est illi, quæ vocatur sterilis*, id est, quam vulgo sterilē esse constabat, ita ut passim sterilis vocaretur.

v. 34. *Dixit autem Maria ad Angelum: Quomodo fiet istud? quoniam virum non cognosco.* Ex his verbis B. Virginis, vel necessario, vel certè admodum probabiliter colligunt Patres, eam, jam ante conceptionem Filii Dei, voto emisso, consecrasse Deo suam virginitatem. Nam si non voverat, quæstio ista locum non haberet, non in ea magis, quàm in quavis alia virgine; facilè enim responderi ei poterat; Etiamsi nondum virum cognovisti, cognosces tamen, & ita paries filium. Si dicas eam non vovisse, sed proposuisse tantum, eadem objectio est. Nam dici ei potuit, Muta propositum, ut patias filium Dei. Propositum enim etiam bonum, sine peccato mutari potest; votum autem mutari non potest. Unde merito interrogat; *Quomodo fiet istud?* Vide nostra in 4. d. 30. Refert Bannes de quodam, quod cum applausu dixerit; B. Virginem hac interrogatione urgere & examinare Angelum, sicut Christus Philippum, Joan. 6. *Unde ememus panes, ut manducent hi?* Dicebat enim ille B. Virginem, quæ prophetas diligentissimè legebat, & diviniius erat super omnes alios homines illuminata, non potuisse ignorare modum, quo fieret mater filii Dei; nempe operatione Spiritus sancti, salva virginitate, per miraculum. Sed hoc plausibiliter magis dictum, quàm solidè, facileque refellitur; primum quia virgo turbata fuisse legitur in ejusmodi salutatione; deinde, quia Angelus responsione sua instruit virginem, adducens exemplum de Elizabeth, & inferens non esse quidquam Deo impossibile; quæ non sunt verba examinati, sed docentis. Neque decebat humilitatem Virginis examinare Angelum, tanquam ipsa doctior esset Angelo, per cujus revelationem docebatur. Neque hujusmodi examinatio ullum fructum haberet, cum constet Angelos hominibus esse doctiores, & ad docendos atque illuminandos homines, Dei internuncios. Cæterum & quatenus B. Virgo dubitaverit dicens: *Quomodo fiet istud?* variæ sunt Patrum sententiæ. S. Damascenus in carmine de annunciatione virginis, introducit Virginem trepidantem, ne decipiatur verbis & promissis Angeli. Et S. Ber. ser. 33. in Cantica, ait: Hinc est quod Maria Angelica salutatione turbatur, dolum, ni fallor, suspicans. Et in Psal. *Qui habitat*, dicit: Quod Maria timuit dæmonium meridianum. At S. Aug. li. 16 de Civit. cap. 24. ostendit, quod nec Abraham, nec virgo Maria, hujusmodi verba ex diffidentia protulerit. Quod enim, inquit, futurum esse, certa erat, modum quo fieret, inquirebat. Unde idem S. Aug. vel quisquis est auctor ser. 21. de temp. Urge, inquit, virginem non de Dei munere diffidentem, sed de muneris magnitudine cogitantem; (verba sunt ad Angelum.) S. quoque Ambrosius non uno loco negat eam dubitasse de verbis Angeli. Nec minus pulchrè de hac re scribit Franco Abbas tom. 6. de gratia Dei. Ait enim post alia: Jam se parituram incunctanter credit; modum tamen quo id fieri debeat, inquirit, quia hoc nec in

A in propheta legerat, nec ab Angelo audierat. Non est filiorum Adam ista lex, ut sine viro concipiat mulier, sine patre nascatur puer. Hac lege, hoc ordine omnia, ab initio, ad nos usque, sæcula decurrerunt &c. Ex quibus patet, merito Virginem de modo quærere potuisse, potius quam Zachariam: quia quod Zachariæ nunciabatur, jam aliquot habebat exempla; hoc autem, nullum, omnibus retro sæculis. Nec contrarium est, quod idem Franco dicit, in præfatione tom. 7. Virgini Mariæ infœcundam anum Elizabeth, fuisse propositam in exemplum, ut inde omnipotentiam Dei disceret. Non enim hoc ita dicitur, quasi omnipotentiam Dei prius ignoraret, sed quia per experientiam exempli didicit, quod prius fide tenuit. Sic Christus, ex iis quæ passus est, (Heb. 5.) didicit obedientiam, qui ut pateretur, jam ante obediens erat. Porro inter verba Zachariæ & B. Virginis quidam sic distinguunt,
B quod ille dixerit, *unde hoc sciam?* id est, qua ratione credam? Hæc autem quasi jam credens, & modum inquirens, dixerit. *Quomodo fiet?* Sed hæc ex verbis eorum accepta distinctio parum videtur solida. Nam & Abraham pater fidei nostræ. Gen. 15. dixit: *Unde scire possum?* Quare non tam in verbis, quam in mente loquentium, diversitas consistit. Item Capharnaïtæ Joan. 6. dicebant: *Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?* Qui tamen omnino erant increduli. Vide annot. Gen. 15. & com. ad Rom. 4. itemque suprà hoc eodem c. v. 18.

v. 35. *Et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Idem est, *atque obrumbabit te:* neque in casu dativo vis facienda. Sicut enim hîc dicitur: ἐπισκιάσει σοι, *obumbrabit tibi*, ita accusativo casu dicitur, Infrà cap. 9. ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίασεν
C αὐτούς *facta est nubes, & obumbravit eos*, nam vox ἐπισκιάζειν indifferenter utrumque casum regit.

Ideoque & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei. Dicens, *Quod nascetur sanctum*, videtur alludere ad legem, quæ sequenti cap. citatur, *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur.* q. d. Quod ex te nascetur, non modo sanctum erit Domino, ea ratione qua omne masculinum primogenitum Domino sanctum est secundum legem; sed erit eminentissimè sanctum, quia vocabitur & erit filius Dei. Porro ex hac parte probabiliter colligitur per *virtutem Altissimi* in superiori sententiā intelligi filium Dei. Nisi enim verbis istis; *Et virtus Altissimi obumbrabit tibi*, per virtutem Altissimi, intelligas filium Dei, qui est virtus, & brachium, & potentia Patris; non videtur hæc sententia ex superioribus
D rectè inferri, scilicet, id quod nascetur, fore filium Dei. Non enim sequitur, Spiritus sanctus superveniet in te, ergo quod ex te nascetur, erit Dei filius; quia potest Spiritus sanctus supervenire ad alios effectus, ut quod nascatur homo sanctus; qui non sit filius Dei, id est, ut conceptus quidem & partus sit virgineus, non tamen filius Dei sit qui nascatur. Hac ratione convinci videtur, per virtutem Altissimi, intelligi ipsum Dei Filium, qui obumbraturus significetur virginem, illapsu suo in uterum virginis, per occultum suæ incarnationis mysterium. August. tamen tract. 99. in Joan. intelligit Spiritum sanctum, & probat. Vide nostra in 3. dist. 4.

v. 36. *Et ecce Elisabeth cognata tua.* Hoc exemplo vetulæ fœcundatæ, non id agit Angelus, ut Virginem inducat
E ad credendum, quod ei nuntiabat, sed ut in ea, sensus fidei jam conceptæ minus repugnaret, utque fides ipsa quamvis firma, magis adhuc firmaretur. Qua etiam ratione, dictum est à S. Ambrosio, ad illud cap. 2. *Maria autem conservabat &c.* quod etiam à pastoribus Maria fidem collegerit, id est, fidei majoris argumentum, ex eorum narratione acceperit. Sicut enim in ea charitas ab initio non tanta fuit, quin augeri posset, atque etiam subinde aucta fuerit, ita & spes & fides. Unde & existimandum, adhuc postea, Christo miracula faciente, quibus se Deum probabat, fidem matris in filium, quem Angelo nunciante filium Dei didicerat, auctam fuisse. Sicut enim durante via, qua tendebat in patriam cœlestem, perseverabat in ea proficiendi desiderium, ita nunquam proficiendi

cessabat effectus. Simul autem Angelus, hoc nuncio cognatæ impregnatæ, voluit B. Virginem exhilarare (quod bonorum Angelorum est) & occasionem ei dare boni operis, scilicet cognatam visitandi, salutandi, congratulandi, & adjuvandi.

Cognata tua. Quomodo Elizabeth citra legis injuriam fuerit cognata B. Virginis, cum illa fuerit de filiabus Aaron, ut suprà dictum est, hæc autem de domo David; vide Medinam in 3. p. q. 22. art. 1. ubi tamen sciendum, eam responsionem, quam adfert ex S. Augustino lib. 23. contra Faustum cap. 9. scilicet Joachim, patrem B. Virginis, fuisse de stirpe Aaron, sed matrem ejus, illius uxorem, fuisse de stirpe David, non posse recipi. Sic enim sequeretur, Christum secundum genus paternum suæ matris, verè fuisse ex stirpe Aaron, non autem ex stirpe David; & ita magis esset de tribu Levi, quam de tribu Juda, contra Apostolum ad Heb. 7. Imò revera non esset de tribu Juda, quandoquidem tribum quisque sortiebatur ex genere paterno. Certè S. Augustinus hanc responsionem simpliciter non probat, sed supposita veritate fabulæ, quam adferebat Faustus, docet, quid tunc consequenter esset dicendum. Vide ergo annot. Num. ult. & comm. nostr. Heb. 7. v. 14. ubi latè de hac quæstione egimus.

v. 38. *Ecce ancilla Domini,* & infrà: *quia respexit humilitatem ancillæ suæ.* Greg. lib. 9. epist. 61. docet quare sancta Maria dicatur mater & ancilla. Item, nota virginis insignem humilitatem, quæ non solum priusquam esset mater Domini, verum etiam mater jam effecta, adhuc se ejus ancillam vocat.

v. 39. *Exurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione.* Non est putandum, quod abierit sine venia viri sui Joseph, aut quod novella sponsa sine comitatu alicujus matronæ ei adjunctæ à viro, profecta fuerit per montana, & toto trium mensium spatio sic abfuerit domo; ne ex ipsa ejus absentia, viro postea suspicio nasceretur, vel augeretur, adulterii, quando eam videret gravidam.

v. 40. *In civitatem Juda.* Beda lib. 1. in Luc. c. 7. in fine, per civitatem hanc, Jerosolymam intelligit: Sed non videtur; quia alibi semper Jerosolyma, nomine suo designatur. Magis apparet oppidum quoddam fuisse, in montanis situm, obscurum, in quo cum uxore morabatur Zacharias, quando vacabat ab officio sacerdotali, quando autem ad eum vices officii recurrebant, abiisse in civitatem Jerusalem, id est, vigesima quarta quaque hebdomada; sicut janitores, qui in viculis morabantur, statis vicibus, ad officium redibant Jerosolymam; ut habemus 1. Par. 9. his verbis: *Fratres autem eorum in viculis morabantur, & veniebant in sabbathis suis de tempore usque in tempus.*

v. 41. *Exultavit infans in utero ejus.* Græcè *exiliit,* vel, *subsiliit:* sic & paulò pòst, *Exultavit in gaudio infans in utero meo.* Nam aliud est verbum in cantico virginis, *exultavit spiritus meus.* An hic locus convincat in Joanne fuisse anticipatum rationis usum, vide apud Jans.

v. 42. *Benedicta tu inter mulieres, & benedictus &c. Et benedictus,* id est, quia benedictus; Sic Theophylactus, declarans eam acceptionem conjunctionis (*&*) aliis quibusdam scripturæ exemplis.

v. 43. *Et unde hoc mihi, ut veniat mater Domini mei ad me?* Greg. lib. 9. epist. 61. legit: Unde ego digna, ut mater Domini mei veniat ad me?

Et benedictus fructus ventris tui. Sicut fructus arboris, est aliquid ejus & ex substantia ejus procedit, ita qui nascitur ex homine, fructus uteri ejus vocatur, quia ex substantia ejus procedit. Quod notat Theophyl. contra eos, qui Christum per virginem, velut canalem transiisse dicebant.

v. 46. *Et ait Maria: Magnificat &c.* Hic non additur, sicut de Elizabeth, & de Zacharia, quod repleta Spiritu sancto, dixerit hæc verba, & de Joanne prædi-

A xerat Angelus, *Et Spiritu sancto replebitur, adhuc ex utero matris suæ.* Ideo, inquam, hîc non additur; quia Evangelista ex præcedentibus ut manifestum relinquit, quod B. Virgo plena erat Spiritu sancto. Nam dixerat ei Angelus, *Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Denique, quomodo non repleta Spiritu sancto, quæ Christum Deum ac Dominum in utero portabat? Item, hæc dicens, prophetavit; non minus quàm Zacharias, suum promens canticum; de quo dicitur infrà, *Et prophetavit dicens.* Quod ergo ibi dicitur, hîc intelligendum relinquitur. Utroque vero cantico prophetiam contineri, certum est. *Magnificat,* Græcè μεγαλύνει id est, magnificè prædicat, vel magnificum prædicat.

B v. 48. *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ.* Græca vox non significat virtutem humilitatis, seu modestiæ, sed humilitatem, seu tenuitatem conditionis; quæ & significatur per id, quod additur, *ancillæ suæ.* Nec satis conveniebat modestiæ virginis, ut ipsa in cantico hoc laudis & gratiarum actionis, suam virtutem prædicaret sine necessitate; sed potius ut se indignam reputans, magis digna tanto beneficio efficeretur. Sic & suprà dixerat, *Ecce ancilla Domini.* Sic Abigaïl ad David 1. Reg. 25. *Ecce famula tua sit in ancillam, ut lavet pedes servorum Domini mei.* Sic & ille, quo non surrexit major inter natos mulierum, de Christo: *Cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamenti.* Humilitatem autem hoc modo in scripturis accipi, frequens est, Psal. 24. *Vide humilitatem meam & laborem meum.* Genes. 29. & alibi sæpe; ubi

C videre seu respicere humilitatem, est aliquem ex humili & abjecta conditione sublevare; vel eum, qui contemptus erat, honorabilem reddere. Psal. 9. *Vide humilitatem meam de inimicis meis.* Et Psal. 30. *Respexisti humilitatem meam, salvasti de necessitatibus animam meam.* Sic & populus orat, Judith. 6. *Respice ad nostram humilitatem. Humilitatem* hoc loco pro abjecta conditione parentum, etiam Juvencus presbyter intellexit, in carmine, cum ait; Quod me dignatus in altum erigere, ex humili celsam. Beda quoque in homilia, quæ legitur Feria 6. quatuor temporum ante natalem Domini, intellexit B. Virginem his verbis significare se indignam &c. Itaque humilitatem intellexit abjectam conditionem. S. tamen Ambrosius lib. in Luc. 5. videtur

D intellexisse virtutem humilitatis. Sed nota, quod rectè intelligitur virtus humilitatis in eo, quod virgo de se ita abjectè loquatur, vocans se ancillam humilem, id est, vilem.

Ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes. Id est, fœlicem me prædicabit omnis posteritas. Id completum esse, & quotidie compleri videmus per universam Ecclesiam. Est autem iste versiculus cantici, Propheticus.

v. 49. *Quia fecit mihi magna.* Græcè μεγαλεῖα, quod interpres Act. 2. vertit *magnalia*; Erasmus utrobique *magnifica.*

v. 51. *Fecit potentiam in brachio suo. Brachium,* metaphoricè pro virtute sive potentia sumitur, ut alibi sæpissimè. Nec ideo tamen sensus est. Fecit potentiam in potentia, seu virtute; seu potentia sua fecit actus poten-

E tes; id est, gessit res magnas: nam potentia ponitur in hoc versu, pro actu potentiæ.

Dispersit superbos mente cordis sui. Illud (*sui*) non ad Deum, sed ad superbos referendum est: est enim Græcè αὐτῶν, pluralis numeri; & ita ad verbum verti potest; *Dispersit superbos cogitatione cordis ipsorum.* Non est igitur hic sensus: Deus sua ipsius cogitatione dispersit superbos; sed, Deus dispersit superbos de cogitatione, & consilio cordis ipsorum, ut videlicet, cogitationem suam opere explere non possint. Clarius hoc modo; Dissipavit studia & consilia superborum; sicut dissipavit consilium Achitophel, sicut & dissipavit studium eorum qui ædificabant turrim Babel.

v. 56. *Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus.* Quæritur an B. Maria interfuerit partui Elizabeth,

& an[s]altem manserit usque ad nativitatem Joannis Baptistæ? Et videtur quod non, quia virginem interesse partui muliebri, non decet; licet interdum necessitas excuset. Sed nec deerant Elizabeth, sacerdotis uxori obstetrices, quæ necessarium officium circa partum implerent. Putant autem aliqui, ne quidem eam mansisse usque ad nativitatem Joannis, quia dicitur, *quasi mensibus tribus*, tanquam diceret, non omnino expletis. Sed ad hoc facile respondetur, ideo dici, *quasi mensibus tribus*, quia mulier non exactè novem mensibus gestat fœtum in utero, sed plus minus, & aliæ paulo diutius, aliæ paulo brevius. Itaque hoc sermone, *quasi mensibus tribus*, videtur Evangelista voluisse significare, quod manserit usque ad nativitatem Joannis, & statim post redierit domum; Desiderabat enim B. Virgo videre puerum, de quo tam mira fuerant per Angelum prænuntiata, & qui tam insigni miraculo, exultaverat in utero matris, ad ipsius adventum. Et certè nisi manere voluisset usque ad Joannis nativitatem, non erat ratio, ut maneret quasi mensibus tribus virgo desponsata, & habens in utero, sed potius statim, post visitationem factam, aut certè post paucos dies debuisset domum ad virum suum reverti. S. Bernardus sentit eam mansisse usque ad Joannis nativitatem. Vide annot. Matth. 1.

v. 59. *Et factum est in die octavo, venerunt circumcidere puerum, & vocabant eum nomine patris sui, Zachariam.* Moris erat in illo populo ut infantibus nomen imponeretur octavo die, quando circumcidebantur; sic enim & proximo cap. dicitur de Christo: *Et postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer, vocatum est nomen eius Iesus.* Morem autem illum non lege scripta acceperant, sed traditione majorum, eaque valde rationabili; ut tunc puero nomen daretur, quando per signum externum ad hoc institutum, allegebatur populo Dei; ut videlicet tunc nomen inciperet habere in populo, quando per signaculum circumcisionis nomen dabat populo. Qua ratione etiam in Ecclesia Christi nomina imponuntur infantibus quando baptizantur; hoc enim signo inseruntur corpori Ecclesiæ, ac velut inscribuntur in catalogum populi Dei. Quando autem apud Judæos mos ille cœperit, incertum est. Nam in Genesi legimus matres indidisse nomina filiis recens natis, ut Liam, Rachel non expectato octavo die. Nam Rachel in ipso partu, filio nomen indidit, & nurus Heli, 1. Reg. 4.

v. 69. *Sicut locutus est per os sanctorum, qui à sæculo sunt prophetarum eius.* Clarius: per os, seu per ora sanctorum prophetarum suorum, qui fuerunt à sæculo, id est, ab omni antiquitate.

v. 72. *Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti.* Græcè, *facere misericordiam cum patribus nostris, & recordari &c.* Quare, aut utrobique retinendus erat in versione infinitivus, aut utrobique vertendum, ad faciendam misericordiam, ad recordandum testamenti. Dicitur autem Deus facere misericordiam cum patribus jam olim defunctis; dum in gratiam eorum, & ex amore, quo eos prosequitur, præstat beneficia posteris eorum; sive ea promiserit se præstiturum, ut est hoc loco, unde subjungitur mentio testamenti, id est, fœderis & promissi, sive etiam non promiserit. Sic laudatur Booz Ruth 2. quod eandem gratiam (Hebraïcè, misericordiam) quam præbuerat vivis, servasset & mortuis.

v. 73. *Iusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis. Iusjurandum* accusativi casus est Græcè, ὅρκον. Videtur autem supplendum κατὰ, secundum; vel certè propter relativum sequens, ὃν ὤμοσε retentus est accusativus, ὅρκον, Græco more; cum alioqui verbum præcedens genitivum postularet. Quæritur autem quo jurejurando, Deus hoc promisit Abrahæ. Erasmus vertit, *ad dare nobis, ut sine timore &c.* ut non pendeat à jurejurando, sed à verbo longius præcedente, *locutus est.* Magis tamen videtur à proximis pendere, quia dicitur, τοῦ δοῦναι, qui articulus superioribus infinitivis non præponitur. Unde respondetur, Deum hoc promisisse & jurasse Abrahæ, quando promisit semini ejus benedictiones, quas Lucas, seu Zacharias bene hìc interpretatur spirituales; cujusmodi maximè est, Deo cum tranquillitate servire, in sanctitate & justitia.

v. 74. *Ut sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi.* Pendet ab extremo superioris versiculi, *daturum se nobis.* Græcè, τοῦ δοῦναι ἡμῖν, *ut daret nobis*, subauditur enim, ὅρκον, juxta Græcæ linguæ consuetudinem. *Sine timore.* Græcè una dictio ἀφόβως. Syntaxis hæc est: Quo jurejurando juravit, daturum se nobis, ut liberati de manu inimicorum nostrorum, sine timore ei serviamus in sanctitate & justitia omnibus diebus nostris.

v. 75. *In sanctitate & justitia coram ipso.* Videtur idem aliis verbis dicere, quod postea Paulus, *Sobriè, justè & piè.* Nam sanctitas, munditiam significat ab omni inquinamento, & impuritate; & respondet temperantiæ; justitia, se suo nomine significat. *Coram ipso*, id est, coram Deo; servire, ad pietatem pertinet. Vel, *coram ipso* determinat *sanctitatem & justitiam*; ut intelligatur vera, & quæ coram Deo probatur sanctitas & justitia; quomodo Paulus è contrario ait quod ex operibus legis, non justificabitur omnis caro coram illo. Rom. 3.

v. 77. *Ad dandam scientiam salutis plebi eius, in remissionem peccatorum.* Convenit cum eo quod scribit Marcus cap. 1. eum prædicasse baptismum pœnitentiæ, in remissionem peccatorum. Vide ejus loci annot.

v. 78. *Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos, Oriens ex alto.* Id est, per intimam, & ut ita dicamus, visceralem misericordiam Dei nostri, qua nos oriens visitavit ex alto. *Oriens*, hoc loco nomen est, non participium, Græcè ἀνατολή: Non ergo sic ordinandus est versus, Deus ex alto oriens visitavit nos; sed ita *Oriens*, id est, ille cujus nomen est Oriens, visitavit nos ex alto: Respicit enim Zacharias sacerdos, ad Zachariam prophetam, inter duodecim penultimum, apud quem cap. 3. & 6. Christus, sub typo Zorobabel, vocatur *Oriens.* Vide annot. Zach. 6.

v. 79. *Illuminare his, qui in tenebris, &c.* Græca vox, ut Latina, ambigua est ad modum imperativum, & infinitivum. Convenientius tamen intelligitur de infinitivo, hoc sensu: ut illucesceret. Ita enim aptissimè cohæret proximè præcedentibus, hoc sensu: *Visitavit nos, Oriens*, id est, Christus, *ex alto*, ut illucesceret *his qui in tenebris, & in umbra mortis sedent.* Hoc enim Christo, non Joanni tribuitur, quod est apud Isaiam, cap. 9. sedentibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis. Et de Joanne expressè dicitur. Joan. 1. *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.* Veruntamen si quis ad Joannem referre malit, non puto repugnandum; tum quia simile est cum eo, quod præcessit, *Ad dandam scientiam salutis plebi eius*, nam dare scientiam est illuminare; tum quia quod sequitur, *Ad dirigendos pedes nostros in viam pacis*; Joannis prædicatione continetur, sicut illud superius, *Parare vias eius.* Utrumque enim prædicabat; *Parate viam Domini, dirigite, seu rectas facite semitas eius.* Luc. 3. Accedit quod officium Ecclesiasticum, id manifestè tribuit Joanni; non ex alio loco, ut apparet, quàm isto, dum canit: *Ipse est Ioannes, qui viam Domino præparavit in eremo, sed & agnum Dei demonstravit, & illuminavit mentes hominum.* Et quamvis Joannes non fuerit lux illa ventura in mundum, lucerna tamen ardens, & lucens, in eodem Evangelista vocatur, cap. 5. Ecclesia quoque in epistola Missæ festi ejus, accommodat ei, quod dicitur Isaïæ 49. *Dedi te in lucem gentium.*

v. 80. *Et erat in desertis, usque in diem ostensionis suæ ad Israël.* Non apparet Joannem cum Jesu, in ætate puerili aut juvenili, ante illud tempus, quo ad illum venit Jesus ut baptizaretur, aliquando collocutum fuisse quamvis cognatum. Quia Joannes à pueritia versatus fuit in desertis, scilicet Judææ, ut exprimitur Matth. 3. Judæa autem à Galilæa dividebatur. At Jesus adhuc infans, deportatus est in Ægyptum, post reditum autem educatus in Nazareth

Galilææ, ubi & mansisse videtur usque ad prædicationem Joannis. Nam tunc demum, ut testatur Marcus cap. 1. venit Jesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Joanne. Hoc autem divinitus procuratum est, ne viderentur Joannes & Jesus, communicato inter se consilio, & ex composito, novam doctrinam populo annunciare, seque invicem præconiis extollere.

CAPUT II.

v. 7. ET *peperit filium suum.* Quem etiam mox ut in lucem edidit, adoravit. Nam eum esse Dei filium Angelo nunciante didicerat, & Elizabetha teste crediderat. Quod si Magi, statim ut invenerunt puerum procidentes adorarunt; quantò magis id credendum de virgine matre?

Et pannis eum involvit, & reclinavit in præsepio. Igitur sine dolore & læsione viscerum peperit filium: nam aliæ matres propter dolores partus, ex viscerum læsione provenientes, id facere non possunt; maximè post primum partum. Auctor serm. de nativitate apud Cypr. Genitrix est obstetrix &c. Ibidem tamen dicit, quod Maria, ut legi satisfaceret, quasi cum aliis mulieribus esset ei in hoc opere ratio similis, diebus designatis recubuit, & depositi oneris lassitudinem professa, oblatæ quieti paruit. Tale etiam est, quod in picturis hodie cernitur, Maria puerpera in lecto decumbens, aliarum more puerperarum; quamquam hoc profecto fidem nostram non ædificat. Prudentius in hymno, de natali Jesu, obstetricis meminit, quod tamen de ipsa virgine potest intelligi. Sic habet: Obstetrix, virgoque fœta. Legenda quam vocant auream, narrat fabulam de obstetricibus duabus, à Joseph accersitis ad partum uxoris; sed nulla est authoritas, & illud commentum, tanquam apocryphum, jam dudum est ab Ecclesia explosum. Potest & hac ratione refutari, quia, ut credimus, B. Virgo peperit sine dolore; atqui non solent advocari obstetrices, priusquam mulier fœta, parturite, dolore angi, niti incipiat. Quæ ergo occasio impulit Iosephum, ut obstetrices advocaret, quando horum nihil in conjuge appareret? Mox enim ut sensit fœtus in utero maturitatem, nullam ex angustia viscerum difficultatem, nec moram passa, peperit, & benedictum uteri sui fructum edidit mundo. *In præsepio.* Bovem & asinum præsepio astitisse, vetus opinio est. Ita sentit Prudentius, in hymno de Christi natali; Ubi Erasmus: A priscis usque sæculis, manavit ad nos pictura, quæ Iesu præsepi addit bovem & asinum; quod tamen in sacris literis, nusquam apertè proditum est. Sed occasio sumpta videtur ex Isaï. 1. *Cognovit bos &c.*

v. 11. *Quia natus est vobis hodie Salvator.* Non dicunt nobis, sed, *vobis*, quia non propter Angelos, sed propter nos homines, propter nostram salutem, incarnatus est filius Dei. Melius autem dicitur: *Salvator*, quàm *servator*. Servator enim est, qui servat quod periturum erat: Unde servi olim dicti, id est, in bello servati, & non occisi, At σωτὴρ, salvator est, qui salutem dat ei, qui perierat, ut indicat Cicero, hoc autem Christus fecit. Locus est apud Ciceronem act. 4. in Verrem: ubi testatur Græcam vocem, Σωτῆρα, non posse Latino aliquo vocabulo exactè reddi. Quare recipiendum est vocabulum (salvator) quod etsi Latinæ linguæ authoribus non fuerit usitatum, ab Ecclesia tamen hactenus receptum, & frequentatum est ut tale, per quod Græcæ vocis significatum, quàm optimè redderetur. Vide Baronium ad 9. Novembris. *Servator* nusquam legitur in vulgata versione, nisi Prov. 24. Vide ibi annot. Nam ibi aliam habet in Hebræo significationem. Vide etiam lexicon Græcum in Σωτὴρ.

v. 14. *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* Non malè quidam (&) pro (quia) positum interpretantur, more apud Hebræos non infrequenti. Ideo enim gloriam Deo canunt Angeli in excelsis; quia per Christum pace bonæ voluntatis, ac beneplaciti divini, hominibus allata, terrena cælestibus æterno fœdere conjuncta sunt & reconciliata. Et in hunc sensum exponit author sermonis de nativitate Domini apud Cyprianum Canticum hoc brevissimum, tria membra habet in

A Græco, quorum primum est, *Gloria in altissimis Deo:* secundum: *Et in terra pax*; tertium, *hominibus bonæ voluntatis.* Sed sciendum quod secundum & tertium, rem ferè eandem diversis verbis significant, quod in psalmorum versiculis frequentissimum est, ut Psalm. 50. *Lava me ab iniquitate mea, & à peccato meo munda me.* Item: *Iniquitatem meam ego cognosco, & peccatum meum contra me est semper.* Item: *In iniquitatibus conceptus sum, & in peccatis concepit me mater mea.* Ita hoc loco, *Pax in terra*; *& bona voluntas in hominibus*, idem significant, scilicet Deum hominibus, qui in terra sunt, pacatum esse; & bonam ac propensam erga eos voluntatem gerere, idque jam re ipsa declarare, misso Salvatore & pacificatore Christo. Primum membrum, hunc

B sensum habet: Gloria Deo, qui est in altissimis, sive in excelsis, sicut illud supra Marci 11. *Osanna in excelsis.* Id est, salva, obsecro, ô Deus, qui es in excelsis. Vide Genebrard. in Psal. 148. Vide & S. Bernardum hoc pulcherrimè tractantem, serm. 13. super Cantic. Ubi docet, quod nobis pax sufficere debeat; gloriam verò omnis boni nostri, integrè relinquendam Deo.

Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Græcè, bona voluntas εὐδοκία, quæ vox in sacris litteris significare solet, bonam seu propensam voluntatem Dei erga homines, ut Psalm. 5. & 50. Et sensus est, in terra pax est hominibus, scilicet bona voluntas Dei erga homines; quia misit hominibus salvatorem. Vide Bellarminum lib. 1. de bonis operibus cap. 6. sic interpretantem. Vel hoc modo; *Et in terra pax*, id est, hominibus qui in

C terra sunt, hoc est, erga homines, seu humanum genus est Deus benevolus, & reconciliatus. Est enim Græcè, *in hominibus bona voluntas.* Quidam putant Græca vitiata esse ablatione, σ, ut pro εὐδοκία, quod omnes codices nunc habent, legendum sit, εὐδοκίας, id est, bonæ voluntatis. Ita quidam mihi dixit se legisse in vetusto quodam exemplari. Sed magis suspicor, illud exemplar haud sincerum fuisse, ut in quo quispiam Græco textui litteram σ, ascripserit, ut cum Latino responderet. Quod tamen ea mutatione non est assecuturus; quia Græcè non aptè, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας, addendus enim esset articulus, τῆς εὐδοκίας. Notandum autem, quod veteres Latini, ac nominatim etiam S. Hieronymus, passim legunt ut nostra habet vulgata editio: *Pax hominibus bonæ voluntatis.* Potestque sic exponi; Pax annuntiatur homi-

D nibus bonæ voluntatis; id est, in quibus Deo beneplacitum est; seu quibus Deus constituit benefacere. Vide quæ de voce εὐδοκία diximus Eph. 1. vers. 5. Ut Hieronymus sic & Chrys. tametsi Græcus, hom. 2. in Evangel. Lucæ 1. Tim. 2. col. 109.

v. 19. *Maria autem conservabat omnia verba hæc conferens in corde suo.* Bis hoc scribit Evangelista de B. Virgine; semel post narrationem historiæ de pastoribus Christum in præsepio positum visitantibus; secundò, postquam filium suum invenit in medio doctorum sedentem, & audivit ex eo, quod in his quæ patris sui sunt, eum esse oporteret. His verbis commendatur modestia B. Virginis, simul & prudentia; modestia, quia neque dedignatur discere à pastoribus; & suam felicitatem non jactat muliebri loquacitate; sed humili silentio intra se continet. Prudentia, quia non oscitanter ea, quæ circa puerum geruntur, aspicit; sed om-

E nia in animo conservans, diligenti meditatione confert ad invicem. Locus moralis est, pro instructione fœminarum, maximè virginum. Bene quoque monet S. Ambrosius, B. Mariam à pastoribus, & iis, quæ ab illis dicebantur, *fidem collegisse*, id est, argumenta fidei, ut postea explicat. Unde etiam intelligi potest, quemadmodum inculpatè & laudabiliter responderit Angelo nuncianti sibi partum filii Dei, *Quomodo fiet istud?* &c. Non tanquam incredula; sed ex verbis ejus fidem colligens, id est, argumentum & robur fidei suæ accipiens. Vide infra ad versicul. 51.

v. 21. *Et postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer:* Nicephor. lib. 1. cap. 12. scribit Christum circumcisum die dominico, in domo Ioseph in Bethlehem. Si die dominico, ergo & die dominico natus est. At si Ioseph

domum habebat in Bethlehem; quid necesse erat diversorium ingredi, ubi nec locus erat nisi in præsepio? Item, an decuit puerperam transire in aliam domum, ante diem octavum partus sui; cum ex more & honestate, debeant se domi continere puerperæ, etiamsi satis alioqui fortes sint, ad egrediendum? Quod quidam imaginantur, Christum in templo circumcisum, vanum est; nam templum unum erat Jerosolymis; nec poterant infantes nuper nati in tota Judæa perferri Jerosolymam. Supra item cap. 1. de Joanne dicitur; *Et die octavo venerunt circumcidere puerum.* Quò venerunt? ad domum Zachariæ, ubi erat puer.

Petes an circumcisio fiebat ministerio sacerdotum? non constat, nec usquam scriptura hoc indicat, sed magis contrarium. Abram seipsum circumcidit, & totam familiam vel per se, vel unumquemque puerum opere parentum. Sephora Moysi uxor suum filium circumcidit. B Achior circumcidit carnem præputij sui. Sichimitæ se & pueros suos circumcidebant. Josue circumcidisse dicitur filios Israël. Et in Machab. lib. 1. & 2. dicuntur mulieres, natos suos circumcidisse. Paulus circumcidit Timotheum. *Testificor omni homini circumcidenti se.* Gal. 5. Joan. 7. dicit turbæ: *Et in sabbatho circumciditis hominem.* Nusquam autem significatur, quod soleat fieri per sacerdotes.

v. 22. *Et postquam impleti sunt dies purgationis ejus.* Græcè αὐτῶν, *eorum*, scilicet matris & filij. Sed quomodo filij, petendum ex Levitico. Quæritur primo, ex quo loco profecti, utrum ex Bethlehem, an ex Nazareth? Ambr. Ausbertus, in serm. de purificatione B. Mariæ, dicit ex Nazareth. Alij, ex Bethlehem; eò quod Joseph C in somnis admonitus, ut fugeret in Ægyptum, in Bethlehem adhuc erat. Verùm, non constat, an Joseph statim à discessu Magorum fuerit admonitus, idque in Bethlehem; an aliquanto post, in Nazareth? Vide Jansenium & Franciscum Lucam. Vide & nostra, Matth. 2. Quæritur secundo quomodo post tot dies, potuerint tuto ascendere Jerusalem, Herode jam sentiente se illusum à Magis, & quærente puerum ad necem. Vide Aug. lib. 2. de Consensu Evangel. c. 11. & annot. Matth. 2.

v. 23. *Quia omne masculinum adaperiens vulvam*, &c. Hunc locum quidam hæretici detorserunt, contra B. Mariæ virginitatem in partu, eò quod claustra virginitatis ejus, dicant per exitum nascentis fuisse aperta. Respondetur autem duobus modis. Vel enim dici potest, secundum multos catholicos doctores, uterum nullo modo fuisse apertum, sed miraculo quodam supernaturali, sic D Christum prodiisse utero clauso, sicut prodiit clauso sepulchro, & sicut ingressus est ad discipulos januis clausis. Vel secundum Hieronymum & alios quosdam dici potest, per naturalem meatum exiisse fœtum, sine ulla materni corporis violatione; qualis fit in aliis matribus, quæ proinde magno cum dolore pariunt, maximè in primo partu. Itaque sicut in primo statu fuisset partus naturalis, per meatus naturales, sine detrimento maternæ integritatis; ita dici potest, & in illa matre accidisse, cui soli contigit sine corruptione concipere. Nam & in primo statu conceptus & partus, sine virginitatis detrimento fuisset; quia corruptio est ex peccato. Quod dicatur *masculinum adaperiens vulvam*, vide annot. Exod. 13.

v. 24. *Et ut daret hostiam, secundum quod dictum est in lege Domini.* Non exprimitur utrum hostia pro matre, an pro filio sit oblata: Ecclesia tamen canit, *Obtulerunt pro eo, Domino*, &c. Levit. 12. ubi hæc lex ponitur, offerri præcipitur pro purgatione matris; & tamen ibidem dicitur, *pro filio vel filia.* Quod hunc sensum videtur habere. Cùm impleti fuerint dies purificationis suæ; ex partu filij vel filiæ; ut illud, *pro filio vel filia*, ad id quod præcedit, referatur, non ad id quod sequitur de oblatione. Vide in hunc locum Jansenium, qui dicit illud, *pro eo*, intelligendum, pro matre ratione partus filij, & hoc conforme est Levitico.

Par turturum, aut duos pullos columbarum. Quare non obtulit agnum, cum ex auro quod Magi obtulerant, po- A tuerit facilè manus ejus tam multum invenire? Responderi potest multipliciter: Primum, juxta quorumdam sententiam, Magos venisse in Bethlehem post purificationem, quia statim post Magorum discessum, Joseph in somnis admonitus fugerit in Ægyptum. Qua de re vide annotat. Matth. 2. Secundo, quod aurum illud statim, ut erat misericordiæ mater, in eleemosynas pauperum expenderit, præsertim cum tempus esset brumale. Tertiò, quod etsi temporale aliquod munus, idemque pretiosum accepisset; non tamen offerre debuerit secundum rationem præsentis muneris, sed secundum modum sui status. Erat autem conditione & statu paupercula uxor fabri. Quartò, quod verè obtulit agnum, quia præsentavit in templo Christum qui verus est agnus immaculatus tollens peccata mundi; & ob hanc causam, non oportebat offerri agnum irrationalem, quia lumine præsente, cessat umbra. Item Christus erat agnus anniculus, quia conceptus in Martio, & præsentatus in Februario; & ita comprehendit duodecim menses, licet duos non integros. Fuit enim perfectus homo, ab hora conceptionis; non ita alij homines, qui multò pòst anima constituuntur rationali, sine qua nondum sunt homines. Plenè ergo & abundè satisfecit B. Virgo, quia cum lex postulet, aut agnum, aut par turturum, aut duos pullos columbarum, illa præstitit utrumque; & agnum offerens pretiosissimum, hoc enim pignore erat ditissima; & tanquam conditione paupercula, par turturum adjecit, aut duos pullos columbarum. Non fuit autem visum Spiritui sancto designare utrum obtulerit B. Virgo, an turtures, an columbarum pullos. Quidam dicunt columbarum pullos, idque haberi ex revelationibus quibusdam; sed hoc eadem facilitate contemnitur qua dicitur. Quædam enim falsæ feruntur revelationes; & res non tanti est ut revelationem inde expectare sit opus. Nota, Evangelistam, non facere narrationem suam alternantem, dicendo; quod obtulerit par turturum, aut duos pullos columbarum; qui modus narrandi videretur inconveniens, maximè in Scriptore sacro inspirato à Spiritu sancto; sed referre præceptum legis, quod est alternatum; ut scilicet pauperiores offerant par turturum, aut duos pullos columbarum. Sic enim dicit: *Ut darent hostiam secundum quod dictum est in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.* Putant quidem aliqui beatam Virginem volentem abundè legi satisfacere, utrumque obtulisse, & par turturum & duos pullos columbarum; sed non est verisimile. Offerebat enim ut paupercula, non agnum, sed aut par turturum, aut duos pullos columbarum; & ideò non debuit in hac oblatione liberalitatem suam velle ostendere, offerendo duplum pro simplo. Et fortè id secundum legem non licebat; nam in sacrificiis lege constitutis, sicut nihil ad cæremonias addendum erat, ita nec adjiciendum quidquam ad numerum sacrificiorum lege præscriptum. S. Gregor. homil. 2. super Evangelia utrumque copulat, dicens: Unde & cum agnus, qui pro illo offerretur, defuit, columbarum pullos, & par turturum, ad sacrificium mater invenit. Sed fortè conjunctionem copulativam, pro disjunctiva posuit; aut certè audaculus scriba mutavit.

E v. 25. *Cui nomen Simeon.* Verisimile est, hunc fuisse doctum in scripturis; & ex iis cognovisse, hebdomadas Danielis brevi complendas esse; quibus completis, Christus prædicebatur venturus. Ideóque Deum orasse, ut se tamdiu servaret in vita, dum Christum videret natum; & datum ei responsum, non visurum mortem, donec, &c. Jansenius negat fuisse sacerdotem: Galenus in heb. 7. affirmat, ex Epiphanio & Cyrillo. Mihi magis probatur sententia Jansenij.

v. 28. *Et ipse accepit eum in ulnas suas, & benedixit Deum.* Et infrà: *Et benedixit illis Simeon.* Græcè utrobique idem casus est accusativus, *Deum, illos*, sensus tamen diversus: Nam benedixit Deum, quia laudavit, & gratias egit, his verbis: *Nūc dimittis*, &c. Quomodo & Zacharias benedixit Deum, dicens: *Benedictus Dominus Deus Israël*,

&c. benedixit illos, scilicet Joseph & Mariam; quia bene eis fuit precatus. Nec malè etiam ad puerum Jesum, hæc benedictio refertur; Christo enim homini sæpenumero in psalmis bene precamur, ut & illi fecerunt, qui clamabant, *Osanna filio David.* Cur non autem hoc pacto major à minore benedicatur, quod negat Apostolus ad Hebr. 7. Vide ejus loci comment. Et hic Jansenium.

v. 30. *Quia viderunt oculi mei salutare tuum.* Id est, Christum salvatorem, quem in carne videndum mihi promisisti. Vide annot. cap. 3. ad illud: *Et videbit omnis caro salutare Dei.*

v. 32. *Lumen ad revelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Israël.* Christus lumen est gentium, quia gentes versabantur in densissimis tenebris ignorantiæ Dei, è quibus sunt liberatæ per Christum. Est autem gloria plebis Israël, id est, claritas (nam δόξα etiam claritatem significat, 1. Corinth. 15. & alibi) quia Israëlitæ jam antè quidam habebant lumen notitiæ veri Dei. Notus enim in Israël Deus; sed auctum est eis illud lumen per Christum, usque ad claritatem. Illic enim transitus est à tenebris ad lumen; hîc vero à lumine minori ad majus; & hoc videtur velle Simeon. Nam si gloriam, gloriationem interpreteris, tam gentes, quàm Israël in Christo gloriantur, ac fortè etiam magis. Dicitur autem Christus *lumen ad gentium revelationem*, id est, illustrationem & illuminationem; quia Christus verum lumen gentibus illuxit; vel potius, *ad revelationem gentium*, quia hoc lumen quod Christus est, gentibus est revelatum.

Gloriam plebis tuæ. Quia magna erat gloria illius populi, quod Christus in eo & ex eo natus esset. Unde Rom. 9. *Ex quibus est Christus, secundum carnem.* (*Gloriam*) non regitur à præpositione (ad) præcedente; sed à verbo (parasti) à quo regitur & (lumen.)

v. 34. *Et in signum cui contradicetur*, εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον. Vide annot. Act. 28. ad illud, *Quia ubique ei contradicitur.* Sic Jeremias in persona Christi. Jerem. 15. *Væ mihi mater mea! quare genuisti me, virum rixæ, virum discordiæ in universa terra? Omnes maledicunt mihi.* Et ipse Christus; *Non veni mittere in terram, pacem, sed gladium.* Matth. 10.

v. 33. *Et erant pater ejus & mater ejus mirantes.* Quomodo Joseph dicitur pater Christi? an putatitius? ut indicatur sequenti cap. v. 23. an quia nutritius Christi fuit? ut Bernardus & Origen. homil. 12. in Levit. Pro fideli ministerio, inquit, *patris* ei vocabulum scriptura concessit. An quia maritus erat matris, & in ipso conjugio Christus absque conjugij injuria, conceptus? ut Aug. Vide nostra in 4. dist. 30. Similiter infrà, dicit Maria ad filium, *Ecce pater tuus & ego, dolentes quærebamus te.*

v. 35. *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius.* Hoc claudendum parenthesi. Nam quod sequitur, *ut revelentur ex multis cordibus cogitationes*, referendum ad superiora, & sensum habet concomitativum. Illud autem, *Et tuam*, &c. malè intelligit Origenes de gladio dubitationis. Nam gladius pro dubitatione nusquam ponitur in scriptura, frequenter autem pro percussione, pressura, dolore, prorsusque simile est illud psalm. 104. *Ferrum pertransiit animam ejus*; per quod significatur sancti viri pressura gravissima. Significatur autem quod Beata Maria maximum patietur dolorem & angustiam animi, quando videbit filium suum, de quo tam præclara Angelo nuntiante credidit, adeo despectum ab hominibus haberi, ut cum sceleratis reputatus, ignominiosissimo mortis supplicio tollatur è medio; idque ab iis, qui eum ut Messiam & Dominum recipere debebant. Id enim significant illa verba, *Et in signum cui contradicetur.* Nam populus Judaïcus fuit populus contradicens, juxta illud Isai. 65. *Expandi manus meas tota die ad populum non credentem, sed contradicentem.* Porrò fidem B. Mariæ prædicavit Elisabeth, Spiritu sancto repleta, dicens: *Beata quæ credidisti.*

v. 37. *Et hæc vidua usque ad annos octoginta quatuor.* Quidam intelligunt hoc de solo tempore viduitatis; sed

A rectius accipitur de tota ejus ætate. Nam alioqui oportuisset eam prætergressam fuisse annum centesimum, atque ita videretur non satis potuisse præstare ea, quæ hîc de ipsa dicuntur; quod videlicet non discederet de templo, jejuniis & obsecrationibus serviens nocte & die. Est autem hic locus proferendus contra hæreticos nostri temporis, qui negant jejunium, quale ab Ecclesia præscribitur, esse cultum sive servitutem, cum hîc expressè dicatur, quod *Deo servierit jejuniis & orationibus.* Unde sicut precibus ad Deum fusis, cultum præstamus Deo gratum; ita dubitandum non est jejuniis ad placandum Deum, & ad elevandam mentem in Deum, susceptis, similiter exhiberi cultum Deo acceptum. Pro eo, quod Latinus habet: *usque ad annos octoginta quatuor*, Græcè est: *&*
B *hæc vidua, quasi annorum octoginta quatuor*; quod magis congruit cum sensu supra datò. Vide similem locum cum annot. Judith. 16. & Tob. ult. Sic 1. Reg. 16. *Adduxit itaque Isai septem filios suos*, id est, reliquos usque ad septem; jam enim tres adduxerat.

Quæ non discedebat de templo, jejuniis & obsecrationibus serviens nocte ac die. Quidam putant hanc viduam habitasse in templo, id est, in mansiuncula aliqua templo contigua, quasi parte templi, quo facilius posset, quoties vellet, statim ingredi ipsum templum, & orationibus vacare, & eo sensu accipiunt quod dicitur, *Non discedebat de templo*: & illud: *serviens nocte ac die*; scilicet in eodem templo. Verùm ea res incerta est. Ad hujus autem narrationis veritatem sufficit, quod quotidie, &
C quàm frequentissimè, templum accesserit orationis gratia; diuque, ac etiam noctu subinde perseveraverit ibi in oratione. Nam prorsus simili locutionis modo, idem Evangelista cap. ult. de discipulis Christi dicit, quod erant semper in templo laudantes & benedicentes Deum; quos non est verisimile in hujusmodi mansiunculis, templo adhærentibus, habitasse.

v. 38. *Et hæc, ipsa hora superveniens*, ἐπιστᾶσα. Quidam vertendum putant, *astans*: Erasmus tamen vertit ut noster, *superveniens.*

Confitebatur Domino. Græcè ἀνθωμολογεῖτο, id est, vicissim confitebatur vel alternatim confitebatur. *Et loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem Israël.* Græca & omnia ferè manuscripta, *Jerusalem*, nisi quod græcè est *in Jerusalem.*

D v. 40. *Puer autem crescebat & confortabatur, plenus sapientia.* Et infrà, v. 52. *Et Iesus proficiebat sapientia.* Quomodo non repugnant, *plenus sapientia*, & *proficiebat sapientia? Resp.* Plenus sapientia, quia perfectè sapiens, nec quidquam sapientiæ illi deerat. Proficiebat autem, sapientia, quatenus majora in dies opera sapientiæ apud homines exercebat. Proficiebat ergo quoad actum, non quoad habitum; actus enim erant paulatim majores, habitu eodem & immutabili permanente. Vide annot. infrà v. 52. & in dist. 13.

v. 43. *Et non cognoverunt parentes ejus. Existimantes autem illum esse in comitatu*, &c. Quomodo parentes Christi non sunt culpandi gravis negligentiæ, quod filium suum non majori cura custodivissent? Respondet Beda, fuisse morem Israëlitarum, ut temporibus festis, Jerusalem euntes vel redeuntes, seorsim viri, seorsim fœmi-
E næ incederent, infantes autem vel pueri cum his vel illis indifferenter. Potest etiam dici, quod sapientiam pueri noscentes, non metuebant ne amitteretur; donec non invenientes eum nequidem inter notos & cognatos, requirendum putaverunt; & parentum affectu, de eo amisso doluerunt. Item puer fortè sic elapsus est è parentum custodia, ut uterque apud alterum putaret puerum esse; si tamen verum est, quod seorsim ibant viri & fœminæ. Nam scriptura dicit, quod existimabant illum esse in comitatu. Nec facilè metuebant de eo, ne, ut solent pueri malè custoditi, amitteretur, & aberraret quopiam, utpote scientes eum esse Dei filium & sapientiam patris. Sed ut non invenerunt (maximè mater) doluerunt humano affectu, de filio amisso. Adde, quod potuerit puer, etiam adhibita summa parentũ diligentia, subtrahere sese, & elabi.

v. 46. *Sedentem in medio doctorum.* Id est, inter doctores; phrasis Hebraïca. *Et factum est post triduum.* Unde per illud triduum, victus puero Jesu suppeditatus? an ministrantibus Angelis? an verò totum triduum jejunavit? fortè enim triduum synecdochicè accipitur, sicut ibi, *Et post tres dies resurget.* Suspicatur S. Bernardus, sive quis alius author serm. infra oct. Epiphan. puerum illo tempore, victum mendicato quæsiisse.

v. 47. *Stupebant autem omnes supra prudentia & responsis ejus.* Ex hoc colligitur, Jesum non tantùm audisse, & interrogasse doctores; verùm etiam ad interrogata respondisse, & responsis suis ipsos doctores docuisse. Quamquam S. Hieron. in epist. ad Paulinum, quæ bibliis præfigitur, tantum interrogationis meminit, sic inquiens: Duodecim annos Salvator impleverat, & in templo sedens, de quæstionibus legis interrogans, magis docet, dum prudenter interrogat. S. August. serm. 63. de diversis cap. 10. ait quod disputaverit in templo cum senioribus. S. Gregor. homil. 2. super Ezechiel. Ipse Dominus, anno duodecimo ætatis suæ in medio doctorum in templo sedens, non docens, sed interrogans voluit inveniri.

v. 48. *Fili quid fecisti nobis sic?* Quare Jesus saltem parentibus non indicavit suam mansionem in Jerusalem, ut matris illum dolorem averteret? *Resp.* Quia hoc ei erat mandatum à Patre cælesti; cujus rationem hanc conjicere possumus, quia si eis indicasset, jam non rediissent Jerosolymam quærentes illum, sed expectassent eum reversurum in Nazareth. Atqui expediebat ut in Jerusalem, & in templo à parentibus quæreretur; tum ut parentes ejus magis de ejus dignitate & sapientia instruerentur, ut his satis indicatur; tum ut scribæ & legis doctores, haberent occasionem sciscitandi de eo diligentius ex parentibus; ex quibus discere poterant, quomodo, & quando, & quo loco secundum scripturas conceptus, & natus, & divinitus per Angelum annuntiatus fuerat, & alia hujusmodi; Unde intelligere debebant eum esse verum Messiam.

v. 49. *In his, quæ patris mei sunt.* Hoc propterea dixit, quia filius Dei erat in templo Dei; non autem ut significaret Joseph non esse patrem suum: ut ait Aug. serm. 63. de diversis cap. 10.

v. 50. *Et ipsi non intellexerunt verbum, quod locutus est ad eos.* Quidam hoc non ad B. Virginem referunt, sed ad Joseph & astantes; ita Bernardus serm. infra oct. Epiphan. Qui tamen cuidam alteri ascribitur. Deductio tamen textus omnino postulare videtur, ut ad parentes Christi referatur. Neque putandum est, B. Virginem statim omnia mysteria, & filij sui verba & facta intellexisse; sed tamen si quid minus intelligeret, sedulò & prudenter secum perpendebat. Unde & sequitur,

v. 51. *Et mater ejus conservabat omnia verba hæc in corde suo.* Beda hom. Dom. 1. post Epiphan. Omnia, inquit, quæ de Domino vel à Domino dicta, sive acta cognoverat, mater virgo diligentius in corde retinebat, sollicitè cuncta memoriæ commendabat, ut cum demum tempus prædicandæ sive scribendæ incarnationis ejus adveniret, sufficienter universa prout essent gesta, posset explicare quærentibus. Vide annot. supra ad v. 19. hujus cap.

v. 51. *Et erat subditus illis.* Quæritur an lege subjectionis tenebatur Christus, respectu illorum, saltem respectu matris suæ, tanquam veræ parentis ac genitricis, sic enim ad D. Virginem Ludovicus Vives in piis precationibus: Tu jus habuisti injungendi ministeria tuorum usuum, cui mundus universus ministrat. Tu ergo Angelis hoc jure potior; huic enim Angeli obtemperant, hic tibi. At contrà, Christus legi non erat subjectus, quamvis natus sub lege; erat enim filius hominis, Dominus etiam sabbati, Luc. 6. Igitur nec subjectus parentibus necessitate legis, sed tantum quantum ipse se spontè vellet subjicere. Sicut enim non necessitate, sed voluntate mortuus est; ita non necessitate legis, sed voluntate electionis subditus fuit. Vide annot. Luc. 23. & Gal. 4. v. 4. Matth. 17.

v. 52. *Et Jesus proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines.* Illud (*apud Deum & homines*) ad solam gratiam videtur referendum. Nam dicere non solemus, quempiam proficere ætate apud Deum & homines; nec sapientia apud Deum, sed gratia apud Deum & homines. Vide Jans. & nostra in 3. sent. dist. 13.

CAPUT III.

v. 2. *Sub principibus sacerdotum Anna & Caipha.* Quidam negant eos verè fuisse pontifices seu principes sacerdotum; tum quia pretio pontificatum sibi comparaverant; tum quia secundum legem nemo poterat esse pontifex, nisi in demortui patris locum succederet. Sed facilè responderi potest, illegitimè quidem istos fuisse creatos pontifices, sic tamen ut verè tales essent. Nam si quis creatur Episcopus vel per simoniam, vel aliàs contra canones Ecclesiæ, atque omnino illicito modo; verè tamen fit Episcopus, quod ad ordinationem, & propriam rationem Episcopi attinet: &, ut loquitur Jureconsultus, multa malè fiunt, quæ facta tenent. Ac sanè scriptura ubique hos & similes simpliciter vocat summos sacerdotes seu pontifices, sicut malos reges, vocat reges; nec ullam vel in Evangeliis vel in Actis, ubi sæpissimè pontifices & summi sacerdotes vocantur, dat significationem, quod verè non fuerint tales. Quod si allata ratio valeret; jam nec Judas Machabæus, nec fratres ejus Jonathas & Simon, & quotquot deinceps secuti sunt, summi sacerdotes fuissent; quia Judas non successit patri in eo munere. Quin nec Heli tempore Samuelis summus sacerdos fuisset, quia non erat ex filiis Eleazar & Phinees, in quorum stirpe à Deo constituta erat illa dignitas, sed ex filiis Ithamar; atque ita ab eo tempore, quo desierat esse pontificatus in posteris Phinees, usque ad Sadoc, in quo fuit ad eam stirpem revocatus, nullus fuisset in Israëlitico populo verus pontifex; quod nemo unquam sensit, & manifestè pugnat cum scriptura: nam & Christus Marci 2. Abiathar vocat principem sacerdotum. Denique si vera est prædicta opinio; jam non per legem novam, quam Christus attulit, sublatum est vetus sacerdotium, quoad principatum ejus, id est pontificatum; verum multo ante extinctum fuit, scilicet à tempore Machabæorum. Neque sanè id silentio præteriisset Apostolus in epistola ad Hebræos, in qua ex professo, de sacerdotij veteris abrogatione agit, nec tamen aliter, nisi per Christum docet sacerdotium unà cum lege translatum esse. S. August. q. 23. in Levit. disputat quare tandem apud Judæos, plures facti sint summi sacerdotes. Vide & S. Greg. homil. in hunc locum. Beda ex Josepho, lib. 18. antiq. cap. 4. putat ostendi Annam primo anno prædicationis Christi; Caipham verò, qui & Josephus dictus est, ultimo anno pontificatum gessisse. Quod autem Caiphas fuerit pontifex ejus anni, quo passus est Christus, manifestum est, ex Joan. 11. & 18. ubi id apertè asseritur.

v. 3. *Et venit in omnem regionem Iordanis, prædicans baptismum pœnitentiæ, in remissionem peccatorum.* Similis sententia est Marci 1. Ex his autem verbis opinati sunt quidam, & etiamnum hodie quidam affirmare audent, Joannis baptisma non fuisse diversum, quantum ad efficaciam, à baptismo Christi. In utroque enim dicunt conferri remissionem peccatorum, in utroque dari Spiritum sanctum; quippe cum remissio peccatorum, sine Spiritu sancto non fit. Sed hujus opinionis falsitas ex duobus ostenditur. Primò, quia Joannes ipse dicit: *Ego baptizo vos in aqua in pœnitentiam; quia autem post me venturus est, baptizabit vos in Spiritu sancto.* Ex quo discrimine consequens est, Joannem non baptizasse in Spiritu sancto. Secundo, quia Act. 19 qui baptizati erant baptismo Joannis, baptizati sunt; jubente Paulo, in nomine Christi; quod fieri non debuisset, si Joannis baptisma eandem habuisset vim, cum baptismo Christi. Hinc rectè in Concil. Trid. anathema ei dicitur, qui utrique huic baptismo eandem vim tribuit. Quod ad hunc verò locum attinet, *Resp.* Illud, *in remissionem peccatorum*, non jungendum cum accusativo (*baptismum*) sed

cum genitivo (pœnitentiæ) vel participio (prædicans) ut significetur Joannes prædicasse baptismum pœnitentiæ, per quam, vel pœnitentiam, vel prædicationem præparati, tandem à Christo consequerentur remissionem peccatorum. Vide nostra in 4. dist. 2.

v. 6. *Et videbit omnis caro salutare Dei.* In Hebræo apud Prophetam sic legitur : *Et videbit omnis caro pariter, quod os Domini locutum est.*; hujus loco, Septuaginta sic reddiderunt ; *Et videbit omnis caro salutare Dei, quia Dominus locutus est*, vel *quod Dominus locutus est.* Sensus autem est, Christum salvatorem, à Deo promissum, venturum & conversaturum inter homines, & carneis eorum oculis videndum, ita ut ab ejus aspectu nullus hominum arceatur. Hoc Joannes nunciat jamjam futurum ; qui idem eum monstravit præsentem, & oculis conspiciendum, dicens : *Ecce Agnus Dei.* De hoc sibi gratulabatur Simeon senex, in cantico dicens : *Quia viderunt oculi mei salutare tuum.* De hoc Christus ad discipulos infra cap. 10. *Beati oculi, qui vident, quæ vos videtis ; quia multi justi & Prophetæ, voluerunt ea videre, & non viderunt.*

v. 8. *Facite fructus dignos pœnitentiæ.* Vide annotat. Matth. 23.

Quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ. Quidam, *lapides*, intelligunt, quos ibi posuerat Josue numero duodecim. Jos. 4. Sensus mysticus est, posse Deum, ex gentilibus, qui in peccatis suis obduruerant, facere fideles, qui per fidem filij sint Abrahæ. Quod & fecit in vocatione gentium, & adhuc facit quotidie. Sed ad litteram significatum videtur, posse Deum ex lapidibus illic coram positis, quos fortè monstrabat Joannes, creare filios Abrahæ, sicut dicebat Diabolus, *dic ut lapides isti panes fiant.* Sed quomodo id potest : cum si ex lapidibus fiant homines, non jam sint ex semine Abrahæ? si ex semine Abrahæ, non jam sint ex lapidibus facti. Uno modo respondetur, etiam ad litteram posse intelligi veros Abrahæ filios, scilicet secundum fidem ; sicut Dominus dicit Joan. 8. *Si filii Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.* Et Apostolus Rom. 2. *Non enim qui in manifesto Judæus, sed qui in abscondito.* Et 4. cap. *Ut sit pater omnium credentium per præputium.* Hunc sensum explicatum vide apud Jansen. cap. 13. Et eis videtur germanus sensus horum verborum. Alio modo potest id fieri per transubstantiationem, videlicet transmutando lapides in filios Abrahæ, jamdudum natos ex Abraham : sicut panis convertitur in corpus Christi natum ex Virgine. Sed hic non videtur verus sensus hujus loci ; quia voluit Joannes dicere, quod Deus ex lapidibus possit procreare novos filios Abrahæ. Sed & tertio modo dici potest, Deum posse ; non immediatè ex lapidibus faciendo filios Abrahæ, sed mediatè, convertendo lapides in nutrimentum vel semen Judæorum, unde procreentur filij Abrahæ.

v. 11. *Qui habet duas tunicas, det non habenti ; & qui habet escas, similiter faciat. Det*, Græcè μεταδότω, id est, *impertiatur, participem faciat.* Quod rectè ita quoque verteretur ; *det alteram* ; quomodo plerique sententiam hanc citant, licet illud (alteram) non sit in Latinis codicibus emendatis. Duas tunicas habet, non qui pluribus vestibus se induit necessariis ad honestatem, vel frigoris arcendi causa, neque qui vestem habet aliam æstivam, aliam hibernam ; neque qui aliam domesticam, aliam, qua in publicum prodeat ; sed qui unam habet necessariam, aliam superfluam. Et de escis similiter. Nota autem, quod non dicit, det frigore aut fame morienti, aut extremam necessitatem patienti ; sed, *non habenti*, id est, indigenti. Quare falluntur, qui in sola extrema necessitate arbitrantur hujusmodi præcepta ligare. Quod autem hîc dicitur, in præcepto esse, perspicuum est ; quia interrogabant turbæ, *quid faciemus*, id est, quid faciendum nobis est, ut evadamus iram Dei, quam nobis denuncias? Item cætera omnia, quæ hîc à Joanne dicuntur, præcepti sunt. Greg. homil. 27. citat ut nos legimus,

A non esse dictum, qui habet tunicam, dividat eam, quia sic nemo tegeretur. Quid ergo de S. Martino, qui clamydem divisit? *Resp.* Martinum non quidem fecisse, quod Joannes præcepit, sed amplius aliquid fecisse, cum enim non duas, sed unam tantùm chlamydem haberet ; eam divisit, & dimidium dedit pauperi, quem etsi totum non tegeret, ex parte tamen texit, & factum à Christo approbatum est, per visionem noctis subsequentis.

v. 13. *Nihil amplius, quam constitutum est vobis, faciatis.* Græcè πράσσετε, id est, *exigite.* Erasmus *exigatis*: ne quis hoc torqueat ad pravum dogma hæreticorum, nihil esse faciendum, nisi quod præcepti sit : Qui sensus nullam in hoc loco habet consequentiam. Cæterum hinc bene probatur, statum seu officium publicanorum non fuisse simpliciter illicitum ; quia Joannes non prohibet,
B sed regulam exercendi præscribit, sicut & militibus.

v. 14. *Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, & contenti estote stipendiis vestris. Concussio* significat violentam oppressionem vel tractationem eorum, quibus defensio debetur, aut eorum saltem qui hostes non sunt ; & concussioni ferè conjuncta est *calumnia*, qua falsa crimina confinguntur in cives aut colonos, ut jure videantur tanquam hostes tractari. Cùm autem dicit: *Contenti estote stipendiis vestris*, subaudi acceptis vel accipiendis. Neque enim prætextu stipendij nondum soluti, concutere Provinciales licet. Non prohibet autem agere prædas ex hoste, modo prædationi nulla calumnia sit conjuncta. Nam hoc ad partem stipendij pertinet ; sed hanc postremam partem opponit duabus prioribus, concussioni & calumniæ. S. Aug. epistola 5. ad Marcelli-
C num, ex his verbis Joannis ostendit, militiam non esse Christianis prohibitam. Quibus, inquit, proprium stipendium sufficere debere præcepit, militare utique non prohibuit. Ferrandus Diaconus regula 2. militaris innocentiæ. Concutere, inquit, est apertè facere violentiam, calumniari, occasionem nocendi quærere.

v. 16. *Cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamentorum ejus.* Negat se dignum, vel quatenus ipse creatura erat, ille creator ; vel quatenus ipse peccator, secundum quod dicebat, *Ego à te debeo lavari*, ille sanctus sanctorum : & tamen dignus erat, quia amicus sponsi, ad honorem amicitiæ ejus assumptus per gratiam. Ita nos digni simul & indigni dici possumus ut sumamus corpus Domini, diversa consideratione. Vide annot. Matth. 3.

D v. 19. *Et de omnibus malis, quæ fecit Herodes.* Mala graviora eaque publicè nota intellige ; vel simpliciter mala quæ sub correptionem cadunt. Neque enim de quibuscumque & qualibuscumque proximos corripere debemus, præsertim reges. Simul nota libertatem prophetæ, qui non de uno & altero, sed de omnibus, quæ correptionem poscebant, regem corripere non fuerit veritus.

v. 22. *Descendit Spiritus sanctus in ipsum.* Descendit tantùm ad significationem, non ad operationem, sicut super Apostolos. Christo enim, qui ab initio conceptionis suæ plenus erat gratia, nihil accessit gratiæ aut sanctitatis, per descensum Spiritus sancti super ipsum, sed hoc significatum est, quod antè inerat.

E v. 24. *Filius Ioseph, qui fuit Heli, qui fuit Mathat*; &c. Illud (*qui fuit*) in tota hac genealogia, referendum, non ad Jesum, sed ad nomen proximè præcedens, hoc modo : Filius Joseph, qui Joseph fuit filius Eli, qui Eli fuit filius Mathat, & ita deinceps. Satis id liquet ex Græco ; sic enim habetur : υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἠλὶ, τοῦ Ματθάτ. Ubi illud primum. τοῦ, ad nomen præcedens genitivi casus referendum ; subjungitur enim nomini suo articulus, quo connectatur ei genitivus sequens, more Græco ; maximè in nominibus propriis parentum. Sic Matth. 27. v. 56. Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου, *Maria Iacobi.* Potest ergo sic reddi : filius Joseph ejus qui erat filius Eli, ejus qui erat filius Mathat, &c. Non videtur autem illud (τοῦ) jungendum, cum nomine sequenti, quia non fuerat dictum,

nomini præpositum intelligi debet. Item ex genealogia, quæ est apud Matthæum, in qua semper qui proximè nominatus fuerat, repetitur. Item, primum, τ', non potest ad Jesum referri, quia (Jesus) erat nominativi casus.

v. 31. *Qui fuit Nathan, qui fuit David.* De concordia genealogiæ apud Matthæum & Lucam, vide prolixè Jansenium. Item videatur, an non potuerit ibi locum habere adoptio communis, qualis apud gentiles frequentata. Lex enim quamvis unius tantùm generis adoptionem tradat, & præcipiat; non tamen vulgarem adoptionem repudiat, aut vetat. Juxta eam autem videntur haud ægrè conciliari posse, ambæ genealogiæ. Vide annot. Matth. 1. v. 16.

v. 36. *Qui fuit Cainan.* Septuaginta sibi constantes; etiam 1. Paral. 1. (saltem in quibusdam libris) Cainan interponunt inter Arphaxad & Sale. Illud tamen hoc loco mirandum, qua ratione accidere potuerit, ut Septuaginta unum nomen quod in Hebræo non legissent, intersererent generationi describendæ non tantùm in Genesi, verùm etiam in 1. Par. 1. saltem in nonnullis libris. Tu vide eorum locorum annot. Vide & B. Pererium lib. 16. in Genes. disp. 11. ubi recenset quinque responsiones, ad difficultatem de Cainan interposito; Jansenij responsionem non probat, imò nec ullam aliam; confitens cum V. Beda quæstionem sibi esse imperscrutabilem. Vide quoque si lubet F. Lucam in notat. ad Genes. 11. qui tamen non explicat, & B. Medinam 3. q. 31. art. 1. recensentem varias opiniones Eugubini, Cani, Caietani, Sixti, Bedæ, Aloysij, &c. Credi potest Septuaginta in suis codicibus habuisse istam generationem.

v. 38. *Qui fuit Dei.* Qui Adam fuit Dei filius; non quidem filius naturalis, quia nec in omnibus præcedentibus intelligi oportet eum de quo dicitur, qui fuit illius, fuisse filium ejus naturalem: Quidam enim legales filij fuerunt; Adam verò Dei filius fuisse dicitur, quia factus immediatè à Deo, non quomodocumque, sed secundum imaginem ejus & similitudinem. Quamquam & omnes nos quotquot mediatè sumus à Deo progeniti secundum imaginem & similitudinem ejus, quadam peculiari ratione, filij ejus dici possimus; scilicet propter naturæ nostræ quandam cum divina natura similitudinem analogicam. Qua ratione dictum de nobis arbitror à poëta, quem refert Apostolus Act. 17. *Ipsius enim & genus sumus.* Vide ejus loci annotat.

CAPUT IV.

v. 1. **E**T *agebatur à spiritu in desertum, diebus quadraginta, & tentabatur à Diabolo:* Vide annotat. Matth. 4. *à spiritu* videlicet sancto, de quo hîc præcedit, *Jesus autem plenus Spiritu sancto.*

v. 2. *Diebus quadraginta. Et nihil manducavit in diebus illis.* Notandum jejunium quadraginta dierum, confirmationem ac testimonium habere à lege, prophetia, & Evangelio. A lege, quia Moyses legem daturus, per dies quadraginta neque comedit neque bibit. A prophetis, quia Elias propheta priusquam videret Dominum in Horeb, totidem dies jejunavit. Ab Evangelio, quia Christus Evangelij præco, totidem dies alimento abstinuit, antequam ad Evangelij prædicationem procederet. Jejunat autem Ecclesia Catholica, totidem diebus, non quidem ex manifesto aliquo Christi præcepto, sed ad imitationem Christi, tanquam capitis, cujus omnis actio, nostra est instructio. Ex præcepto autem & institutione Apostolorum; quam per manus acceptam à majoribus, hactenus universa observat Ecclesia. Nos, inquit, S. Hieronymus ad Marcellam, unam quadragesimam, secundum traditionem Apostolorum, tempore congruo jejunamus. Imitamur autem factum Christi, non omnino, sed pro modulo infirmitatis humanæ: Christus enim toto illo tempore, nihil penitus alimenti sumpsit; nos autem quadragesimalis jejunij debitum exolvimus, dum secundum morem Ecclesiæ, parcius ac rarius per eos dies cibum sumimus, abstinentes etiam ab iis, quæ ad finem jejunii consequendum, impedimento esse possent, ut à

A carnibus & lacticiniis. Vide annotat. Matth. 4.

v. 3. *Dic lapidi huic, ut panis fiat.* Apud Matth. pluraliter, *Dic ut lapides isti panes fiant*, sed enallage numeri frequens est in sacris litteris, ut apud eundem Matth. *Mortui sunt, qui quærebant animam pueri*, c. 2. Item: *Latrones qui crucifixi erant cum eo, conviciabantur ei*, c. 7.

v. 5. *Et duxit illum Diabolus in montem excelsum.* Item v. 9. *Et statuit eum super pinnam templi.* S. Greg. in homil. super hoc Evangelio, quæ est 16. & S. Hilar. in psal. 68. videntur hanc narrationem ita intelligere; quasi Christus à Diabolo fuerit sublatus per aëra in montem, & super pinnam templi. Alij tamen probabilius putant, quod in humana specie cum Christo ambulans & colloquens, duxerit eum in montem ascendendo, & in fasti-

B gium templi per gradus, quibus in illud ascendebatur. Nam si sublatus fuisset in altum, statim etiam à puro homine fuisset intellectum, Diabolicum esse hoc opus. Rursum alij aliter sentiunt, nempe duas posteriores tentationes à Diabolo factas, per visionem imaginum, Christi oculis exterius exhibitarum. Ita post Theophylactum Jansenius, & probat ex authore sermonum de operibus Christi cardinalibus. Vide & rationes ejus non improbabiles, cap. 15. Concord.

v. 6. *Quia mihi tradita sunt, & cui volo, do illa.* Mendacium loquitur mendacij pater. Non enim Diabolo tradita sunt regna mundi; neque ea dare potest cui vult; hoc enim Deo tribuit scriptura Daniel 4. *Dominatur excelsus in regno hominum, & cuicumque voluerit, dabit illud.* Et Aggæi 2. *Meum est aurum, & meum est ar-*

C *gentum, dicit Dominus exercituum.* Vocatur autem Diabolus princeps mundi hujus, de quo Joan. 1. *Et mundus eum non cognovit*, id est, hominum, quatenus carnaliter ex Adam fuerunt geniti: sunt enim in potestate Diaboli, donec inde eripiantur per Christum, qui fortem illum armatum fortior superveniens vincit & ejus spolia diripit. Vide annot. Joan. 14. & comment. nostr. 2. Corinth. 4. v. 4. itemque Ephes. 2. v. 2. Cur autem dicit, *Mihi tradita sunt*; cum sit tantæ superbiæ, ut nolit videri quicquam habere ab alio, sed tanquam Deus, habere omnia à seipso? An ut apud hominem justum & sanctum, faceret propositionem suam probabilem, quasi Deum suæ potestatis authorem agnosceret, sicque facilius eum, ad id, quod volebat, faciendum induceret?

D Nisi enim aliquid verum aut probabile sermoni suo misceret, non falleret. Quod & ejus ministri hæretici in suis sermonibus & libris facere solent.

v. 13. *Recessit ab illo, usque ad tempus.* Quia nimirum tempore passionis rediit ad eum tentandum. Quod quidam putant significatum à Christo, quando dixit in cruce pendens: *Quare me dereliquisti?* Euthymius in psalm. 87. ad illud: *Terrores tui conturbaverunt me*, dicit Origenem per iras & terrores Dei, dæmones ipsos intelligere, & subjungit: Ait igitur Christus, quod passionis tempore invaserint eum dæmones, & quod, ut hominem, eum conturbaverint. S. Hieronymus lib. 2. contra Pelagium cap. 6. similiter tempus passionis intelligit. Vide Athanas. de passione & cruce, ubi similiter istud refert ad tempus passionis, & rem pluribus decla-

E rat. Commenr. Ambros. super 1. Corinth. 2. hunc citans locum, dicit consilio & voluntate dæmonum, Christum esse crucifixum. S. Hieronymus lib. 2. contra Jovinianum cap. 3. ait: quod diabolus tertio vulneratus, usque ad tempus recedit, differens magis tentationem quàm auferens. Quod si etiam tunc tentavit Christum; nondum ergo certò persuasum habebat eum esse filium Dei. Item sicut Satanæ data fuit potestas tentandi & affligendi Job, sed salva vita corporali; ita ei data fuit potestas tentandi & affligendi Christum per Judæos & Romanos, etiam cum amissione vitæ temporalis. Quò pertinet, quod ipse dicit, jam ab hostibus capiendus; *Sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum.* Nam antea aliquoties, volentes eum capere, non poterant, *quia nondum venerat hora ejus.* Hoc quoque est, quod Zachariæ 3. legitur:

Visum Jesum sacerdotem magnum stantem coram Angelo Domini, indutum vestibus sordidis, *& Satan*, inquit, *stabat à dextris eius.* Nempe ut eum tentando in lapsum impelleret. Sed respondet Dominus per psalmistam psal. 15. *Providebam Dominum in conspectu meo semper; Quoniam à dextris est mihi, ne commovear.*

Sed dubitatur quomodo tempore passionis, Diabolus Christum tentaverit; neque enim extra, corporali specie accessit ad eum, sicut hîc fecisse eum apparet. An dicendum, quod ejus phantasiæ species objecerit earum rerum, per quas putaret eum in desperationem posse impelli? Hoc enim Origenes, & qui eum sequuntur, velle videntur. Atqui Christus interna tentatione non potuit tentari à Diabolo, ut docet S. Gregorius, sed tantum externa; quemadmodum docetur in 3. sent. ad dist. 21. nisi fortè existimes Gregorium tantùm loqui de tentatione carnis, seu pravæ concupiscentiæ, quæ in nobis surgit à nobis. An probabilius dixerimus, Christum in cruce pendentem fuisse tentatum à Diabolo, per membra ejus, qui erant impij Judæi, ex eo ostendentes se loqui ex Diaboli instinctu, quia similia iis quæ hîc legitur Diabolus dixisse, verba proferebant, dicendo: *Si filius Dei es, descende.* Sic enim ille dixerat, *Si filius Dei es, mitte te deorsum.* Tunc ergo per membra sua, Christum tentavit Diabolus, qui hîc eum tentavit per seipsum. Item tentavit per latronem à latere pendentem & dicentem: *Si tu es Christus, salvum fac temetipsum & nos.* Tentavit autem ad inanem gloriam, dicendo; *Descende de cruce*; & ad desperationem, dicendo, *Confidit in Deo; liberet nunc eum.* Et sic intelligit Euthymius, scribens in Matth. 4. & similiter ferè Theophylactus in hunc locum. Porro S. Greg. hom. 39. in Evang. sentit Diabolum per semetipsum, ad Deum carne morientem, venisse, & suum aliquid quæsivisse, sicut alios homines in extremis positos, & in die exitus, tentare solet. Vide annot. Matth. 4. & 27. Ubi quæritur, an per hanc tentationem, Diabolus didicerit Jesum esse filium Dei: cum hic locus significet, eum ad id cognoscendum, postea adhuc instaurasse tentationem.

v. 29. *Duxerunt illum usque ad supercilium montis ---- ut præcipitarent eum. Ipse autem transiens per medium illorum, ibat.* Non est passus Dominus se præcipitari è monte, quia neque tempus adhuc aderat morti ejus destinatum, neque hic locus præordinatus erat, neque hoc genus mortis constitutum erat quo dejiceretur, sed aliud, quo exaltaretur. Oportebat enim exaltari filium hominis, non deorsum præcipitari. *Ipse autem transiens*, &c. Sensus est: Ipse Jesus cùm pertransisset per medium illorum, abibat. Transiit autem per medium illorum, vel quod animum eorum à quibus ducebatur, obstupefecerit, incutiens illis terrorem ac perturbationem ex præsentia suę divinitatis, vel quod se invisibilem reddiderit. Nam hoc pacto apud Joannem, semel atque iterum legitur se liberasse de manibus Judęorum, quando dicitur, quod absconderit se, & sic exiverit de templo.

v. 34. *Scio te quis sis, sanctus Dei.* Verumne dixerit Diabolus, vocans Christum filium Dei, & dicens; *Scio te quis sis, Filius Dei:* An sola conjectura id opinatus sit, aut adulari voluerit, ne cogeretur obsessum hominem relinquere: Vide annotat. Matth. 4. ad illud: *Si filius Dei es.*

In v. 16. & 18. hujus c. vide infrà ad c. 5.

CAPUT V.

v. 6. *Rumpebatur autem rete eorum.* S. Ambr. rumpuntur retia, nec labitur piscis. Rectius S. August. qui talem intelligit rupturam, qua multi exeunt de Ecclesia. Quod tamen & S. Ambrosius significat, quando subjungit: Oportet enim & hæreses esse. Vide Aug. tract. 122. super Joan. ubi pulchrè locum hunc, & alterum qui est Joan. 21. allegoricè exponit.

v. 7. *Ita ut mergerentur.* Id est, ut in submersionem premerentur. Non enim mersę sunt, sed tantum pericli-

rogat Dominum ut à se recedat, cum peccator hoc potius desiderare debeat, ut Dominus ad se veniat, & apud se permaneat? *Resp.* Duplicem intelligi Christi præsentiam; spiritualem, & corporalem. Spiritualis quidem præsentia, qua per gratiam suam adest homini, omnibus est necessaria; & eam omnes peccatores toto desiderio expetere debent: corporalem autem præsentiam ejus, pro varia animorum affectione homo peccator vel expetere potest, vel deprecari ac subterfugere. Aliud enim suadet amor, aliud humilitas & conscientia propriæ infirmitatis. Amor non sustinet ab amato separari. Hinc Maria Magdalena corpus Domini lavit, unxit, osculata est, & aliàs à vivente, morituro & mortuo non recessit. Et Zachæus (licet peccator) eum suscepit gaudens in domum suam. Humilitas exhorret tantæ majestatis præsentiam: Unde Centurio dicebat: *Domine non sum dignus*, &c. Sic olim mulier Sareptana ad sanctissimum prophetam Eliam ait: *Quid mihi & tibi vir Dei? ingressus es ad me, ut rememorarentur iniquitates meæ, & interficeres filium meum?* 3. Reg. 17. Tale quiddam etiam Petrum hoc loco metuisse, satis apparet ex verbis Domini, dicentis: *Noli timere.* Quod de familiari conversatione cum Christo diximus, potest etiam ad sumptionem corporis Domini in sacramento referri. Nam & laudandus est, qui ex amoris affectu, frequenter accedit ad mensam Domini; & vituperari non debet, qui ex agnitione suæ indignitatis, interdum à tremendis illis mysteriis putat sibi abstinendum.

v. 10. *Ex hoc jam homines eris capiens.* Ambr. *vivificans*, tum in textu, tum in explicatione. Græcè, ζωγρῶν, quod vocabulum significat vivum capere, quomodo pisces capiuntur retibus. Quæritur an hæc vocatio Petri è nave, sit eadem cum illa, quam Matthæus cap. 4. & Marcus 1. describunt. Omnino videtur eandem esse: tum quia non est credendum, quatuor illos discipulos, semel vocatos ut sequerentur ipsum, paulò pòst ad naves & retia relicta, & piscationem, rediisse; tum quia narratio præsentis loci à Matthæo & Marco non discordat, sed bene convenit. Tantum ea differentia est, quod Lucas commemorat quasdam particulares circumstantias, ab aliis prætermissas. Vide Jans. Quod autem narratur Joan. 1. ab hujus loci historia diversum est. Vide ejus loci annot.

v. 17. *Et erant Pharisæi sedentes, & legis doctores, qui venerant ex omni Castello Galilææ, & Iudææ, & Ierusalem: & virtus Domini erat ad sanandum eos.* Hoc quod dicit (eos) non ad Pharisæos aut legisdoctores referendum; sed ad verba paulo superiora, ubi dixerat: *Et conveniebant turbæ multæ, ut audirent, & curarentur ab infirmitatibus suis.* Igitur dicens, (*eos*) turbas intelligit, quæ Græcis ὄχλοι, dicuntur genere masculino, tametsi nec alioqui sermo ineptus est.

v. 16. c. 4. *Et intravit secundum consuetudinem suam, die sabbathi in synagogam.* Consuetudinem intellige, qua consueverat intrare synagogas ad docendum, non ad audiendum. Præcedit enim: *Et ipse docebat in synagogis eorum.* Ad audiendum verò nunquam ingressus legitur synagogas, sed cum esset puer duodennis, semel dumtaxat in templo, sedit in medio doctorum, audiens & interrogans. Quod si sæpius & consuetudine quadam fecisset, sive in templo, sive in synagogis, non dixissent de eo Judæi; *Unde hic scit litteras, cum non didicerit?* Joan. 7.

v. 18. c. 4. *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus*, &c. Recitat hæc verba Lucas ex versione 70. De intellectu ejus, quod est *Evangelizare pauperibus*, Vide annot. Isai. 61. & Matth. 11.

v. 27. c. 5. *Et vidit publicanum nomine Levi, sedentem ad Telonium.* Quod quidam, inter quos Durandus lib. de divinis officiis, Matthæum Levitam fuisse opinantur, ex eo quod Levi dictus fuerit, nullius est ponderis argumentum. Sępè enim fiebat, ut quis gestaret nomen ali-

Ezechiæ regis filius, ambo de tribu Juda, ex progenie David. Judas Iscariotes, id est, de tribu Issachar. Item in genealogia Christi apud Lucam, habes Levi, Joseph, Simeon. Nec sanè verisimile est, hominem Levitam, quæ tribus erat sacerdotalis, & sacris ministeriis deputata, eò se abjicere voluisse, ut recipiendis vectigalibus, quęstum exerceret, pręsertim cum id esset Judaico populo vehementer exosum, atque infame.

v. 28. *Et relictis omnibus, surgens secutus est eum.* Eo modo, quo Petrus omnium discipulorum nomine postea dixit, *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.* Matth. 19. Quæ autem omnia? eodem loco hoc recensetur. Ita Matthæus omnia reliquit, statim quidem animo, voluntate, & actu incompleto, relinquens ea, quæ præ manibus erant; posteà verò rebus suis dispositis & ordinatis, reipsa reliquit omnia completè, Christo inhærens, cum cæteris ejus discipulis.

Et fecit ei convivium magnum Levi in domo sua. Non est sensus, *magnum*, id est, valde splendidum, lautum & opiparum, sed magnum multitudine hominum, quos ad illud convivium invitaverat. Quod significatur sequentibus verbis: *Et erat turba multa publicanorum, & aliorum qui cum illis erant discumbentes.* Unde apud alios Evangelistas, non nominatur magnum convivium, sed tantum dicitur, quod Jesu in domo Levi discumbente, multi publicani & peccatores venientes, discumbebant cum eo, & discipulis ejus. Sunt tamen qui exponant, (magnum) id est, splendidum, sumptuosum. Vide Jansenium.

v. 31. *Non egent qui sani sunt medico, sed qui malè habent.* Objicies sanos etiam egere medicina præservativa. *Resp.* Iis, qui omnino sani sunt, & non propendent ad morbos (qualis imprimis fuit sanitas hominis recens creati) non opus esse omnino medicina, ne quidem præservativa; sed sufficere eis, ad sanitatis conservationem, convenientem cibum & potum. Qui verò ad morbos proclives sunt, tali medicina indigent, quia non omnino sani sunt. Tales igitur sunt homines justi in hoc sæculo, multum adhuc retinentes primæ infirmitatis, & in eam statim relapsuri, nisi præservante gratia Christi, tamquam medicina quadam, in accepta sanitate custodirentur.

v. 32. *Non veni vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam.* Quæritur, Nonne Christus venit ut omnes homines salvos faceret? Respondent quidam, *justos* intelligi, non qui verè justi sunt, sed qui sibi tales videntur. Quales erant Pharisæi, ad quos hæc dicebat. Verùm & quosdam ex iis, legitur Christus vocasse ad pœnitentiam & fidem. Sensus igitur est; *Non veni vocare justos*, quia tales nullos invenio. Nam si qui revera tales sunt, mea vocatione, & occultà gratiæ inspiratione præventi, ex peccatoribus tales facti sunt. *Omnes enim peccaverunt, & egent gloria Dei*, totamque humani generis massam Christus corruptam invenit. Verè justos debere intelligi, convincit comparatio præcedens. *Non opus habent sani medico, sed qui malè valent*, ubi sani revera intelliguntur. Nam qui sibi videntur sani, cum non sint, ut phrenetici, ij vel maximè opus habent medico.

v. 33. *Tui autem edunt & bibunt?* In eo quod dicunt, *Edunt & bibunt*, etiam Christum Dominum perstringunt, qui de se ipso alibi dicit: *Venit filius hominis manducans & bibens, & dicunt; Ecce homo vorax & potator vini.* Matth. 11.

v. 35. *Tunc jejunabunt in illis diebus.* Id est, stata jejunia, certis ac præscriptis temporibus observabunt. Sic enim jejunabant discipuli Joannis, itemque Pharisæorum. Unde dicebat ille Pharisæus: *Jejuno bis in sabbatho.* Respondet autem Dominus, ad id, quod quærebatur: *Quare discipuli Ioannis jejunant frequenter, & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorum: tui autem edunt & bibunt?* Neque enim Christus discipulos liberabat à jejuniis lege præscriptis, qui usque ad mortem, legem servavit, utpote factus sub lege, secundum Apostolum. Galat. 4. sed præter illa jejunia, non eis imponebat

A alia, sicut imponebant suis discipulis, Joannes & Pharisæi. Vide annot. Marci 2.

v. 39. *Et nemo bibens vetus; statim vult novum; dicit enim; Vetus melius est.* Græcè καὶ, qui biberit. Sensus: Nemo assuetus bibendo veteri vino, statim petit novum; sed novo bibendo paulatim assuescit. Dicit etiam vetus sibi melius esse, quia illi assuevit, etiamsi in se fortè non sit melius. Ita docet, discipulos suos assuetos laxiori vitę, non statim, sed paulatim ducendos esse, & transferendos ad institutum vitæ austerioris.

CAPUT VI.

v. 1. *Factum est autem in sabbatho secundo primo.* Matth. 12. & Marci 2. habetur numero plurali, *in sabbathis.* Erasmus paraphrasi in Luc. putat dictum
B secundo primum, eò quòd incidens inter duo sabbatha videatur geminam habere religionem; quod & finis sit sabbathi præcedentis, & initium sequentis. Duæ sunt probabiles opiniones: una quod fuerit dies octava alicujus solennitatis, ut paschatis vel tabernaculorum, quæ cum prima die, pari erat veneratione solennis. Altera (quę est Chrysostomi) quod simul in sabbatho aliud festum, ut novilunij, vel Pentecostes, incideret, & ita esset duplex sabbathum. Unde fortasse Matth. & Marcus habent plurali numero, *in sabbathis.* Vide Jansenium. Item Hieron. epistola ad Nepotianum capit. 10. Et ibidem Marianum.

v. 6. *Et manus ejus dextera erat arida.* Dextra manus arida significat impotentiam bonorum operum, quam
C per suam gratiam solus curat Christus.

v. 9. *Interrogo vos si licet sabbathis benefacere, an malè; animam salvam facere, an perdere?* Vide annot. Marc. 3. & Matth. 12. In quibusdam codicibus manuscriptis est: *Interrogabo.* Quibus & Græca lectio adstipulatur. Poterat Christus adversarios suos refellere exemplo medicorum, qui sine ulla reprehensione; etiam in sabbatho curabant ægrotos, & adhibebant eis medicamenta. Nec enim verisimile est, id medicis non fuisse permissum apud Judæos, aut tam necessario eorum obsequio, scribas aliquando contradixisse; quoniam & ipsi in suis morbis medicorum opera indigebant. Non tamen usus est hoc argumento Christus, sed alio fortiori, quod habemus apud Matthæum, in narratione ejusdem hujus miraculi cap. 12. *Quis erit ex vobis*, inquit, *homo, qui*
D *habet ovem unam, & si ceciderit hæc sabbathis in foveam, nonne tenebit & levabit eam? Quantò magis melior est homo ove?* Sic & alibi: *Cujus vestrum bos aut asinus*, &c. Validius itaque refutat obtrectatores suos argumento etiam à bestiarum cura sumpto, quarum cum homine nulla est comparatio; quàm si sumpsisset argumentum à curatione hominum, quæ fit per medicos. Ut nec illud taceam, Christum non voluisse in sanandis hominum morbis similem se videri medicis, qui naturalia tantum remedia adhibent, eademque tardum & incertum plerumque effectum habentia; cum ipse virtute divina solo verbo vel tactu, repentè atque integrè sanaret infirmos; imò & ea faceret in curandis hominibus, quæ medici nullo modo possent. Qualia sunt, cęcis visum, surdis auditum, mutis loquelam restituere, &c.

v. 12. *Et erat pernoctans in oratione Dei.* Id est, qua
E Deus oratur; sicut charitas Dei, qua Deus diligitur. Sic Joan. 6. *Habete fidem Dei.* Et psalm. 149. *Exaltationes Dei.* Id est, laudes Dei, quibus Deus exaltatur, & magnificatur. An Christus hìc oravit & exauditus fuerit, etiam pro Juda; Vide annot. Joan. 6.

v. 20. *Et ipse elevatis oculis in discipulos suos dicebat.* Omnia quæ in hoc sermone dicuntur, etiam habentur in sermone, quem Matthæus cap. 5. 6. 7. describit in monte habitum. Ex quo apparet Lucam de eodem sermone loqui. Sed difficultatem facit, quod Lucas significat habitum hunc sermonem in loco campestri in quem descenderat cum discipulis, Matthęus autem apertè testatur, sermonem, quem ipse refert, habitum in monte. Vide quomodo Jansenius hunc nodum solvat.

Beati pauperes, quia vestrum est regnum Dei. Cui op-

ponit hanc ſententiam : *Væ vobis divitibus, quia habetis conſolationem veſtram.* Ex hac ſententia, aliiſque ſimilibus, olim Pelagius oſtendere conatus eſt non licere homini Chriſtiano habere divitias ; non attendens ſanctos Patriarchas Abraham, &c. divites fuiſſe, ſanctos item reges, Davidem, Ezechiam, &c. multis opibus affluxiſſe. Unde & Apoſtolus Paulus ad Timotheum ſcribens, non vult præcipi divitibus, ut abjiciant divitias, ſed dicit : *Divitibus huius ſaculi præcipe, non ſublime ſapere, neque ſperare in incerto divitiarum ; ſed in Deo vivo*, &c. *bene agere, divites fieri in operibus bonis*, &c. Et pſalmiſta : *Divitiæ ſi affluant, nolite cor apponere*, pſal. 61. Hujuſmodi divites ſcriptura nuſquam damnat ; ſed eos, qui ſperant in incerto divitiarum, qui cor apponunt theſauris ſuis : Eos denique, qui ſpiritu divites ſunt ; ſicut è contrario beatificat eos, qui pauperes ſunt ſpiritu. *Pauperes ſpiritu* ſunt, qui ne animo quidem divitias expetunt ; ſed ſi eas habent, ſunt velut non habentes. Divites ſpiritu, qui tota animi intentione ad habendas vel retinendas divitias feruntur. Vide annotationes Matth. 5.

v. 29. *Qui te percutit in maxillam, præbe & alteram. Et ab eo, qui aufert tibi veſtimentum, etiam tunicam noli prohibere.* Legimus Joan 18. cum Chriſtus aſſiſteret coram pontifice, & unus miniſtrorum ei alapam impegiſſet, reſpondiſſe : *Si malè locutus ſum*, &c. Et Paulus Act. 23. juſſu Pontificis alapa percuſſus, non ſine acerbitate reſpondit, dicens : *Percutiat te*, &c. Quæ Domini noſtri & Apoſtoli exempla ſatis convincunt, ſententiam hujus loci, non nudè uti ſonat, intelligendam ; ſed id, quod hîc præcipitur faciendum eſſe in animi præparatione. Id eſt, Chriſtianum debere eſſe ea patientia & fortitudine in perferendis injuriis, ut plura etiam ferre paratus ſit potius, quàm de illata injuria ultionem expectat, modo id ſaluti ejus, à quo injuriam paſſus eſt, videatur expedire.

v. 30. *Omni autem petenti te, tribue.* Hieronymus ſuper Eccleſ. 7. dicit hoc eſſe præceptum. Hoc præceptum, arbitror, implere voluit S. Franciſcus, quando vovit, ſe, nulli pauperi petenti, denegaturum eleemoſynam. Debet enim hoc intelligi, concurrentibus circunſtantiis, quibus poſitis, recta ratio dictet id faciendum eſſe potiùs, quàm omittendum. Quia votum eſt de bonis melioribus. Et nota, quemadmodum promiſſio Chriſti, qua dixit : *Omni petenti dabitur* ; intelligitur cum certis clauſulis ſi petat ſalutaria, quomodo & quantum oportet ; ita & hoc præceptum intelligendum cum quibuſdam reſtrictionibus: Omni petenti, quod eſt ſecundum dictamen rectæ rationis, & quod ipſi conveniat accipere, & tibi dare.

v. 34. *Nam & peccatores peccatoribus fœnerantur, ut recipiant æqualia.* Si æqualia tantum recipiunt ; quomodo fœnerantur, cum fœnus ſuperet æqualitatem? *Reſp.* Æqualitas intelligitur non in redditione mutui ; ſed in eo, quod ipſi egentes aliàs ab iis, quibus ad uſuram dederant, ſimiliter accipiant mutuum ad uſuram, tanquam beneficium pro beneficio. Vel potius, intelligi poteſt de ſimplici mutuo. Eſt enim Græcè idem vocabulum, quod paulò ante. *Et ſi dederitis mutuum*, &c. Et quod ſtatim ſequitur : *Mutuum date, nihil inde ſperantes.* Senſus igitur erit : Si mutuum dederitis his à quibus ſperatis in egeſtate poſiti mutuum recipere ; quæ gratia? q. d. tale beneficium fiet, ut aliàs ſimili beneficio compenſetur, quod & peccatores faciunt, non propter Deum, ſed ſpe ſimilis beneficij, mutuum dantes. Vos autem mutuum date, etiamſi ſimile beneficium viciſſim non expectetis. Unde ex conſequenti ſtatui poteſt, uſuram prohiberi, quia qui dat ad uſuram, expectat non tantùm beneficium ſimile, ſed & tanquam debitum ; nempe lucrum ultra reſtitutionem ſortis. Non poteſt autem ſenſus eſſe : Mutuum date, non expectantes ut ſors vobis re-

A hoc pacto Eraſmum interpretari. De Carolo Molinæo minus mirum, qui eripere voluit interpretationem, qua uſura prohiberi videretur. Quidam ſic exponit, mutuum date, cum deſperatione mercedis, quod eodem recidit. Intelligit enim mercedem apud homines, non apud Deum. Et hoc vult mutuandum eſſe, etiamſi non expectemus futurum aliquando, ut nobis in ſimili neceſſitate poſitis, is, quem mutuo dando juverimus, viciſſim mutui præſtet beneficium.

v. 37. *Nolite judicare, & non judicabimini, nolite condemnare & non condemnabimini.* Poſterior ſententia eſt explicatio prioris. Vide annot. Matth. 7.

v. 38. *Menſuram bonam, & confertam, & coagitatam, & ſupereffluentem dabunt in ſinum veſtrum. Eadem* B *quippe menſura, qua menſi fueritis, remetietur vobis.* Quomodo eadem menſura, ſi dabitur ſupereffluens, id eſt, ſuperabundans menſura? Sed nota, dictum eſſe eadem, non æquali. Quamvis etſi hoc dictum eſſet, non ſecundum quantitatem intelligenda eſſet æqualitas, ſed ſecundum proportionem, quomodo dicit Apoſtolus : *Qui parcè ſeminat, parcè & metet. Et qui ſeminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.* Videtur autem hæc ſententia : *Eadem quippe menſura*, &c. referenda ad quatuor præcepta præcedentia, quorum duo prima erant prohibitiva ; Unde locum ibi non habet redditio menſuræ ſupereffluentis ; quia Deus non punit ultra condignum. Quod autem dicit, *Menſuram bonam*, &c. tantùm ad duo poſtrema refertur, quæ ſunt præceptiva dandi & dimittendi ; quod qui præſtiterit, etiam ſupra meritum recipiet in utroque genere. *Dabunt*, perſonale ponitur C pro imperſonali ; ſicut & *remetietur* ; pro dabitur & remenſurabitur. Simile eſt infrà, cap. 12. *Hac nocte repetent animam tuam.*

CAPUT VII.

v. 6. *Non enim ſum dignus, ut ſub tectum meum intres. Propter quod & meipſum non ſum dignum arbitratus ut venirem ad te.* Quamvis in prioribus verbis, quæ ſola à Matthæo commemorantur, multum eluceat humilitas hujus centurionis ; magis tamen adhuc elucere videtur in poſterioribus, quia plus ſe humiliat, qui negat ſe dignum venire ad Chriſtum, ad quem paſſim omnes accedebant ; quàm qui negat ſe dignum, cujus ſub tectum intret Chriſtus, quod paucis conceſſum eſt, quodque majoris erat dignitatis. Quemadmodum magis D ſe humiliabat Joannes quando dixit ; *Cujus non ſum dignus ſolvere corrigiam calceamentorum*, quam ſi dixiſſet : Cujus non ſum dignus menſæ aſſidere.

v. 9. *Quo audito Jeſus miratus eſt.* Admiratio propriè dicta, ex ignorantiæ cauſa procedit ; in Chriſto autem ignorantia nulla fuit ; ſed miratus dicitur, quia hoc fecit quod ſolent homines mirantes, id eſt, eam rem quam admiratus dicitur, tanquam novam, inſolitam & hominibus admirabilem ſuis verbis prædicavit, dicens : *Non inveni tantam fidem in Iſraël.* Sic Marc. 6. dicitur miratur propter quorumdam incredulitatem ; quia fortè eam apud ſuos commemorabat tanquam mirandam poſt tot miracula. Vide annot Matth. 8.

v. 13. *Dixit illi, Noli flere.* Cur Jeſus mulieri prohibet flere ſuper filio mortuo, cum ipſe fleviſſe legatur ſu- E per Lazaro mortuo? Joan. 11. *Reſp.* Non tam prohibentis, quàm conſolantis eſſe verba. Meritò autem ſic eam conſolatus eſt, cujus filium ſtatim erat ſuſcitaturus. Ipſe verò conſolatore non egebat, habens poteſtatem aſſumere dolorem ac fletum, & iterum deponere quando vellet. Quare quamvis & Lazarum erat ſtatim ſuſcitaturus ; tamen flere voluit, ut & amorem ſuum quo eum proſequebatur oſtenderet, & verum hominem ſe probaret, flendo ; qui mox Deum ſe probaturus erat mortuum ſuſcitando.

v. 15. *Et dedit illum matri ſuæ.* Non dixit ei : *Sequere me* ; quia videbat eum matri viduæ adhuc neceſſarium.

ne irritum faciamus præceptum Dei propter consilium. Quod certè eo casu non est consilium.

v. 18. *Dico enim vobis, Major inter natos mulierum Propheta Ioanne non est.* Matthæus sic habet: *Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum major Ioanne Baptista.* Conferendo hunc locum cum Matth. 11. & alterum ex altero supplendo, verus sensus videtur: Inter homines non surrexisse, non exortum esse & apparuisse majorem prophetam Joanne Baptista, tam ex officio prophetandi, quam vitæ sanctitate & exemplo. Et quia inter homines prophetæ erant sanctiores, hinc ulterius colligitur, Joannem inter homines maximum fuisse sanctitate. Quod tamen non ita universaliter accipiendum, quin potuerit esse exceptio. Nam ordinarium erat prophetas esse aliis sanctiores, non perpetuum. Unde consistit exceptio de B. Virgine Deipara. Si dicas eam fuisse prophetissam, & proinde Joannem etiam ei præferri: *Respond.* Non surrexit propheta, id est, non apparuit, non data fuit populo prophetissa, ut ei futura annunciaret, sed mansit occulta. Nec enim populus scivit esse prophetissam, imò nec scivit esse matrem Virginem, nec cætera circa illam gesta mysteria, sed ea postea per Apostolos propalata sunt. Ridicula autem est quorumdam responsio ad objectionem de B. Maria, quâ dicunt eam non surrexisse, quia nunquam cecidit: Joannem autem comparari tantum cum iis qui surrexerunt. Nam surgere in phrasi Scripturæ non aliud est, quàm exortum esse. Matt. 24. *Multi pseudopheta surgent*, id est, exorientur. Joannis 7. *à Galilæa propheta non surgit.* Imò & de Christo hoc ipso capite: *Quia propheta magnus surrexit in nobis.* Et ad Hebr. 7. *Necessarium fuit secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem.* Hic quoque non legitur *surrexit*, sed apud Matth. Hic dicitur, *est*

v. 28. *Qui autem minor est in regno Dei, major est illo.* Hic Christus se excipit à superiori sententia, qua dictum erat: *Nemo major.* &c. Sensus est: Qui in regno cœlorum, id est, in Ecclesia fidelium, quæ tum incipiebat manifestari, minor est, is revera major est Joanne. Christus minor Joanne in regno cœlorum, id est, Ecclesia, tribus modis intelligi potest; vel ætate, quia sex mensibus junior; vel hominum opinione, quia de Joanne tunc temporis adhuc major erat opinio quàm de Christo; vel prædicationis tempore, quia Joannes prius cœpit prædicare pœnitentiam & annunciare regnum cœlorum, posterius Christus. Secundus modus videtur hoc loco intelligi. S. August. contra adversarium legis & prophet. lib. 2. cap. 5. sic distinguit: Qui autem minor est, videlicet ætate, is in regno cælorum major est illo. Habet ibi tamen & aliam expositionem, quæ etiam est apud Cyrillum. Qui minor est in regno cœlorum, id est, inter angelos, major est Joanne & quolibet sancto homine, portante corpus quod corrumpitur. Habet hoc etiam S. Hieronymus in Commentario ad Matth. 11.

v. 30. *Pharisæi autem & legisperiti consilium Dei*, &c. Hic primum nominantur *legisperiti*; nec alius Evangelista eorum meminit nisi Lucas. Nec videntur iidem esse cum Scribis; quia Lucas aliquoties etiam scribarum meminit: Sed tamen nusquam eos conjungit, ut videri possit, quod eosdem, modo scribas, modo legisperitos vocet.

Consilium Dei spreverunt in semetipsos. Vide Jansenium cap. 7.

Non baptizati ab eo. Vide annotationes Matthæi 3.

v. 37. *Et ecce mulier quadam.* Meritò dicit *Ecce*, quia narraturus rem valde singularem; nusquam enim in Evangeliis legitur quemquam accessisse ad Christum pro remissione peccatorum, præter hanc unicam mulierem. Alii corporales sanitates ab eo quæsierunt; hæc non aliud quàm curationem spiritualem. Cæterum sit-ne mulier ista peccatrix eadem cum Magdalena evangelica, itemque cum Maria sorore Lazari, celebris est quæstio: de qua latè egimus oratione habita pridiè B. Mariæ Magdalenæ ann. 1609. estque inter impressas numer. 14.

v. 39. *Hic si esset Propheta, sciret utique, &c.* Malè ratiocinatur hic Pharisæus, neque enim Prophetæ omnia noverunt. Unde Elisæus; *Et Dominus à me celavit sermonem.* 4. Reg. 4. At Christus Simoni respondens, ostendit non solum se scivisse quæ & qualis esset ista mulier, quod multi alii sciebant; verùm etiam vidisse ipsius Simonis sinistram de ipso cogitationem, quam nemo alius noverat; dicente Apostolo 1. Corinth. 2. *Quis hominum scit qua sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est?*

v. 47. *Remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum.* Quid, aut quem dilexit? hoc enim non exprimitur. Sed non dubium quin Christum, à quo multorum peccatorum remissionem sperabat. Nam parabola præmissa commemorat creditorem diligi ab iis quibus debita donavit. Notandum autem ex hoc loco, dilectionem esse causam remissionis, & vicissim remissionem causam dilectionis. Quod enim dilectio sit causa remissionis, apertè loquitur hæc sententia: *Remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum.* Quod autem remissio sit causa dilectionis; parabola docet, nec non verba hîc proximè sequentia: *Cui autem minus dimittitur, minus diligit.* Dilectio igitur impetrat peccatorum remissionem; remissionis verò beneficium gratanter agnitum, auget dilectionem erga benefactorem. Item multum dilexit ut multum remitteretur; & multum dilexit, quia multa remissa sunt. Hæc enim ejusdem sunt rationis, amare propter speratum beneficium, & propter impetratum. Unde Dominus non inconvenienter ab uno delabitur ad alterum, quasi dicat. Non solum quis diligit multum, quia multa remissa sunt; id quod directè vult parabola; verùm etiam ut multa dimittantur, multum diligit: & hac multa dilectione multorum impetrat remissionem. Vide nostra in 3. sent. dist. 27.

v. 48. *Dixit autem ad illam: Remittuntur tibi peccata tua.* Quomodo nunc demum audit sibi remitti peccata, cui jam antè remissa erant? Jam enim dictum fuerat: *Remittuntur ei peccata multa.* An hæc verba posteriora continent confirmationem ejus quod jam dictum mulieri hæmorrhoïssæ: *Esto sana à plaga tua*, cùm jam ante per fimbriæ dominicæ contactum sanitatem recepisset. De quo vide illius loci annot. An vero quod dictum erat: *Remittuntur ei peccata multa*, &c. referendum est ad illud instans temporis, quo statim post dicebatur mulieri; *Remittuntur tibi peccata tua*? Sic enim hoc ei dictum est, quomodo dictum fuerat paralytico superius cap. 5. Et quidem familiare fuit Christo simul cum verbo præstare effectum verbo significatum, ut quando dixit, *Volo, mundare*; *fiat tibi sicut vis*; *Secundum fidem vestram fiat vobis*; *Filius tuus vivit*; *Tibi dico, surge*: *Extende manum tuam*; *Respice*: & alia hujusmodi. Sed etsi mulieri fuisset dictum: Remissa sunt tibi pecca tua: non statim consequens foret ei jam ante illud verbum remissa esse peccata. Sic enim infrà cap. 13. dictum est mulieri inclinatæ, *Dimissa es ab infirmitate tua.* Nec tamen curata fuerat ante illud verbum, sed curabatur simul cum verbo & manus impositione, ut ex ejus loci contextu patet. Quare verbo præteriti temporis potius videtur significare voluisse operationem instantaneam, qua quid simul fit & factum est; quomodo simul aër illuminatur & illuminatus est.

v. 50. *Fides tua te salvam fecit.* Quod paulo ante dilectioni tribuerat, id nunc fidei tribuit. Ex quo intelligitur fidem non impetrare Dei beneficia sine dilectione.

Vade in pace. Ita mulieri hæmorrhoïssæ Marci 5. Lucæ 8. Item adulteræ Joannis 8. *Vide, noli amplius peccare*, Et quomodo permitteret peccatricem, infamem mulierem, statim à conversione, quæ in animo latet, inter tot calumniatores manere in suo comitatu? aut quis probaret, si quis alius tale quid faceret?

CAPUT VIII.

v. 2. & 3. *Et mulieres aliqua.* ---- *Qua ministrabant ei de facultatibus suis.* Non sic sequebantur ut familiares & domesticæ, sed ut discipulæ, quæ scirent quid

Fecit ut essent cum ipso: sed, ut quocumque pergeret, doctrinæ ejus, quam publicè prędicabat, fierent participes. Et puto quod nec septuaginta discipuli, erant domestici ejus: fuisset enim familia nimis numerosa & passim in evangeliis satis significatur, solos duodecim ita Christo fuisse familiares, ut eodem hospitio & mensa cum eo ordinariè uterentur. Unde nec in ultima cœna, quisquam aliorum adfuit; & post ejus resurrectionem, primò solis undecim apostolis unà congregatis Dominus apparuit.

v. 4. *Et de civitatibus properarent.* Græcè κατὰ πόλιν, id est, *de singulis civitatibus*, quomodo vertit Erasmus, quomodo etiam habet Syriaca lectio.

v. 8. *Aliud cecidit in terram bonam.* Quomodo verbum Dei cadit in terram bonam, cum omnis terra sit maledicta & sterilis, antequam à Dei gratia præventa, fœcundetur? An terra bona intelligitur, non natura sua sed Dei gratia? Sed quomodo semen, id est, verbum Dei, cadit in terram bonam: cum per ipsum verbum Dei, cooperante gratia Dei, fiat terra bona? Dici potest similitudinem non per omnia convenire oportere; satis enim est in eo comparationem esse, quod sicut semen in bonam terram cadens fructificat; ita verbum Dei in quorundam cordibus, qui illud, gratia Dei emolliti atque præventi, suscipiunt pio affectu, fructum multiplicem proferat; non autem in eo quod sicut ibi ante sementem terra bona est, ita & hic pius affectus ante verbi prædicationem. An intelligi potest terra bona ante verbum annunciatum, sicut regiones albæ ad messem, & sicut digni aliqui dicuntur ad quos apostoli prędicaturi divertant Joan. 4. v. 35. Matth. 10. 11. videlicet propter aliquam animi præparationem divinitus provisam atque effectam? Videtur per terram bonam intelligi cor fœcundum fidei ac bonorum operum; idque non per qualitatem aliquam præcedentem, quia etiam pessimi homines susceperunt fidem perseveranter; sed secundum prædestinationem Dei. Potest item dici parabolam referendam ad Judæos quibus Dominus loquebatur, qui jam erant fideles, & proinde terra bona; si erant electi, quia præventi gratia Dei Messiam expectabant, recepturi Evangelium adventus ejus, & fructum salutis per eum accepturi. Sic regiones albæ dicuntur ad messem. Joan. 4. v. 35.

v. 11. *Semen est verbum Dei.* Significativè videlicet; ut sensus enunciationis sit: Id quod per semen significatur est verbum Dei. Vel, Verbum Dei, est id quod per semen significatur. Nam *Verbum Dei* potest construi à parte subjecti, sicut in similibus; *Petra erat Christus. Aqua multa populi multi.* Græcè est: ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. Non est autem dicendum, verbum *est* poni pro, significat. Nusquam enim (est) habet eam significationem.

v. 15. *Quod autem in bonam terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum afferunt in patientia.* Hoc membro soli comprehendi videntur electi, id est, qui in justitia perseverant. Nam qui non perseverant, aliqua tentatione revocantur à bono quod cœperant, & proinde aliquo superiorum membrorum continentur. Similiter *fructus* intelligi videtur præmium æternæ vitæ; nam ejus meritum habent ad tempus etiam petrosi & spinosi: quos tamen fructum referre negat Dominus.

v. 28. *Quid mihi & tibi est, Jesu fili Altissimi? obsecro te, ne me torqueas.* Et pòst, v. 31. *Et rogabant illum ne imperaret illis ut in abyssum irent.* Dæmones quidem omnes, jam inde à primo suo lapsu, torquentur generali illa afflictione, ad quam merito suæ superbiæ damnati sunt; sicut animæ impiorum statim post mortem ęternis pœnis addicuntur. Ac proinde illam pœnam hoc loco non deprecantur; sed aliam. Una est, expelli ex homine quem jam possident. Sicut enim quibusdam hominibus, qui ad ex- ea condemnatione, quam sciunt sibi paratam in novissimo die judicii. Et hinc dicunt: *ante tempus:* Quia sciebant diem judicii nondum advenisse.

v. 30. *Quod tibi nomen est? At ille dixit: Legio.* Vide annot. Marci 5.

v. 33. *Et impetu abiit grex per præceps, in stagnum, & suffocatus est.* Quid opus erat petere ut in porcos irent, quando mox inde erant abituri porcis suffocatis? *Respondeo* non fuerunt permissi, nisi ad momentum obsidere porcos, ut ostenderetur Judæos illius regionis peccasse in Deum alendo porcos contra legem. Cæterum jussi sunt B statim in abyssum ire. Itaque ut nocerent hominibus quantum possent, porcos egerunt in mare præcipites; ipsi continuò descensuri in abyssum; vel sanè porcos merserunt, sicà Deo jussi, tanquam ministri justitiæ ejus adversus ἀνόμους illos Judæos Gerasenos. Sic Prudent. in Enchiridio; Jubet hostem, porcorum raptare greges, ac per freta mergi.

v. 35. *Et invenerunt hominem sedentem à quo dæmonia exierunt, vestitum.* A quo vel, à quibus vestitum, nisi ab Apostolis? Nondum enim ad hunc hominem alii accesserant. Id quoque testatur c. Hieronym. in comment. super Eccles. 4. Salvator, inquit, eum, à quo dæmonia eiecerat, apostolorum indutum vestimentis abire præcepit.

v. 38. *Rogabat eum vir à quo dæmonia exierant, ut* C *cum eo esset. Dimisit autem eum Iesus dicens; Redi in domum tuam, & narra quanta tibi fecit Deus.* Primum nota hunc hominem, non tantum corpore, sed & animo fuisse sanatum, quia suis relictis Christo adhærere cupit. Quæ quidem sanitas animi, non omnibus iis contigit, qui corpore sanati sunt. Nam & Malcus cui Petrus abscidit auriculam, & novem leprosi sanatori suo ingrati, corpore quidem sanati sunt, sed non animo. Sed quare non permisit Dominus ut ipsum sequeretur? Ratio est, ut apud Gerazenos, qui Christi pręsentiam non sustinebant, hic homo relinqueretur præco & testis mirabilium operum Dei. Simul docemur non semper faciendum, vel aliis suadendum opus, quod sua natura perfectius est, sed interdum, illud potius eligendum, quod pro tempore & loco, Ecclesiæ Christi utilius est. Ita & suprà, filium viduæ D reddidit matri suæ, non secum assumpsit; quia sciebat eum matri esse necessarium. Unde nequaquam est improbandum consilium ejus, qui suadet in præsenti Ecclesiæ necessitate, potius curam pastoralem suscipiendam esse, quàm induendum habitum monasticum. Vide annot. Marc. 5.

v. 39. *Et narra quanta tibi fecit Deus.* An his verbis Christus significavit se Deum esse? Non videtur, quia humilitatis causa sic locutus est, quomodo omnes sancti loqui debent, restituta per miraculum sanitate; scilicet Deum hoc fecisse, &, prędicandum esse quid fecerit Deus. Quod autem Deus qui fecerat, ipse esset Christus (quamvis id verissimum fuerit) hic sermo non significat.

v. 43. *Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis.* Hanc mulierem Ambr. l. de Salomone cap. 5. Martham vocat. Quam si Mariæ sororem intelligit, non videtur ejus opi- E nio consistere cum iis quæ Eusebius de hac muliere scribit lib. 5. Historiæ Ecclesiasticæ cap. 14. Ac sanè Eusebio potius crediderim, ut qui ejusdem urbis in qua mulierem illam habitasse scribit, & honorariam Christo statuam erexisse, fuerit Episcopus. Martha autem & Maria morabantur in Bethania, quod erat castellum, seu vices non procul ab Hierosolymis, teste Joanne cap. 11. sui Evangelii. Adde quod Lucas capit. 10. referens aliquid de Martha nominatim, non tacuisset illam, hanc fuisse, quam ante à fluxu sanguinis liberaverat, si quidem hæc eadem esset cum illa.

v. 46. *Tetigit me aliquis. Aliquis.* Græcè τὶς, quod commune est utrique sexui; Nec de viro sed de muliere loquebatur Dominus. Nec tamen malè vertit interpres,

neque sanè vertere debuisset, *aliqua*. Nam Dominus indefinito & communi vocabulo usus est quod posset tam ad virum quàm ad mulierem referri. Contrarium accidit in eo quod Christus se vocat filium hominis, nam ibi Latinum commune est; Græcum, masculinum; propter articulum τῶ. Vide annot. Matth. 8.

v. 50. *Noli timere, crede tantum, & salva erit.* Sic Marc. 5. *Noli timere, tantummodo crede.* Ubi non est putandum, Christum exclusisse quodvis aliud a fide diversum. Non enim prohibuit cum sperare, diligere; sed timorem & sollicitudinem, & dubitationem, & tristitiam excludit. Præcessit enim; *Noli timere.* Ut proinde frustra ac ridiculè pro se verbum hoc allegent, qui solam fidem ad justitiam, & salutem sufficere volunt. Item, alii actus virtutum, aliis temporibus & occasionibus conveniunt. Hic ubi nunciabatur ei, filiam suam defunctam esse, ideòque dubitare incipiebat, an is, quem credebat posse sanare infirmam, posset etiam mortuam suscitare; opus erat actu fidei specialiter. Ideoque ei dicitur: *Crede tantum.* Id est, hoc nunc tibi agendum est; Crede me posse suscitare filiam tuam mortuam; & crede, me, id tibi affirmantem, etiam facturum. Si omne aliud excludas, sequeretur nec fidem nostræ justificationis per Christum, esse necessariam. Nam de ea hîc non est sermo.

CAPUT IX.

v. 4. IN *quamcumque domum intraveritis, ibi manete, & inde ne exeatis.* Græcè est: *Et inde exeatis,* quomodo etiam habent quædam Latina manuscripta: Apud Matthæum sic legitur: *In quamcumque civitatem aut castellum intraveritis; interrogate quis in ea dignus sit, & ibi manete donec exeatis.* Marc. 6. *Quocumque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde.* Sensus omnium coincidit, & est hujusmodi: Ingressi in civitatem vel pagum aliquem, inquirite de aliquo qui sit probitate vitæ & hospitalitatis studio commendatus; & apud eum divertite, & manete, donec egrediamini civitatem, vel pagum illum. Præcipit inquiri de digno ac probo viro; ne dignitas Evangelistæ, hospitis improbitate infametur. Vetat in eodem oppido mutare hospitium; ne tanquam vagabundi & instabiles contemnerentur, & per hoc vilesceret apud populum Evangelii majestas. Vide annot. Matth. 10.

v. 18. *Et factum est cum solus esset orans, erant cum illo & discipuli ejus,* &c. Quomodo solus, si cum eo erant discipuli? An sensus est: Erat solus orans cum discipulis ut significetur præter discipulos alium neminem tunc illic adfuisse? Hoc enim etiam illa increpatio significat, de qua paulò pòst; *At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerent hoc.* Quod & alii duo Evangelistæ Matthæus & Marcus. An verò quia Marcus dicit Christum in via interrogasse discipulos suos, quem se homines dicerent esse; hic ordo intelligendus est, ut Christus priusquam se cum discipulis in viam daret, solus, atque ab ipsis etiam discipulis semotus, oraverit; deinde cum discipulis iter egerit? Nam Christum omnino solum orare solitum; alia etiam loca ostendunt; ut ibi: *Exiit in montem solus orare.* Et in horto avulsus à discipulis oravit solus.

v. 20. *Respondens Simon Petrus dixit: Christum Dei. At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerent hoc.* Quomodo ergo supra eodem hoc capite jubentur Apostoli prædicare regnum Dei; cujus prædicationis præcipua pars & velut fundamentum est, Jesum esse Christum Dei? *Respond.* Apostoli jubebantur tantum in genere prædicare pœnitentiam & regnum cœlorum; ut patet ex tribus Evangelistis: In particulari autem hunc esse Christum per quem ingressus foret ad regnum cœlorum, non prædicabant, imò nec ipsi satis firmiter adhuc credebant; ut patet ex aliquot locis Scripturæ. Illa ergo generali prædicatione regni Dei voluit Christus præparari corda hominum ad suscipiendum evangelium; posteà specialiter post ipsius passionem & in cœlos ascensionem, prædicandum per easdem civitates & loca. Nam & ipse Christus prædicans evangelium regni Matth. 3. non prædicabat publicè se esse Messiam promissum. Neque tale quid, quod vel ipse per

A se, vel per discipulos suos, publica prædicatione, dixerit se Messiam, objectum ei fuit ab accusatoribus ejus in judicio. Vide annot. Matth. 19. Prohibuit autem Christus ne cui dicerent hoc verbum: tum quia rectius judicabat hoc ostendere factis, quàm prędicare verbis; facta enim satis declarabant ipsum esse verum Messiam: tum ne prędicatione impediretur ejus passio, ad redemptionem humani generis, ex ęterno patris decreto, necessaria. Hanc posteriorem rationem indicare videntur verba continuè sequentia: *quia oportet filium hominis multa pati,* &c. Vide annot. Marc. 8. & Matthæi 16.

v. 23. *Dicebat autem ad omnes, Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam quotidie & sequatur me.* Non consilii verba sunt hæc, sed præcepti. Omnes enim tenentur velle venire post Christum,
B semetipsos abnegare, crucem suam tollere, & ita Christum sequi. In quantum autem hæc non facimus, peccamus. At dices, hæc sunt perfectorum. *Respondeo*, quod omnes niti tenentur ad perfectionem, licet non omnia media quæ ad eam ducunt, sint in pręcepto. Vide annot. Matth. 19. & infrà 14. Omnes tenentur abnegare semetipsos; quia omnes tenentur abnegare voluntatem carnis, id est, omnia privati sensus & voluntatis desideria, & per omnia subjicere se voluntati Dei. Omnes tenentur quotidie tollere crucem suam, quia omnes tenentur quotidianas pressuras & tribulationes undecumque venientes, patienter ferre. Quod ipsum etiam pertinet ad conformitatem voluntatis nostræ cum voluntate divina. Bernardus sermone 7. in Cantica: Grande malum propria voluntas; qua fit ut bona tua bona non sint. Hieron. epist.
C 16. ad Principiam, dicit legi: *Quotidie*, juxta antiqua exemplaria.

v. 28. *Factum est autem post hæc verba fere dies octo.* Matthæus & Marcus sex dies intercessisse dicunt; sed nulla est repugnantia; tum quia hîc additur, *ferè*; tum quia quod Lucas dicit, intelligi potest comprehenso utroque die extremo; nempe eo quo Christus dixit verba præcedentia, & eo quo facta est ejus transfiguratio. Quod autem alii dicunt Evangelistæ, de solis accipi potest mediis diebus. Simile est illud Sixti ad S. Laurentium: *post triduum me sequeris*; cum tamen quinto die distent eorum martyria, sed triduum dixit medium inter dies passionis suę & passionis S. Laurentii. Ita August. tract. 27. in Joannem. Vide annot. Matth. 17.

v. 30. *Moyses & Elias visi in majestate.* Græcè; *In*
D *gloria, vel claritate.* Hinc videri posset illos habuisse corpora gloriosa; sive ad tempus, sive permansura. Sed dicendum est, eos visos in majestate, non sua, sed Christi; à cujus splendore valde illuminabantur; sicut accidit corporibus albis aut candidis soli expositis, etiamsi ex se non habeant splendorem. Quæ responsio confirmatur ex eo quod paulò pòst dicitur: *Et evigilantes viderunt majestatem ejus*, scilicet Christi, *& duos viros qui stabant cum illo.* Ubi quamvis iterum trium meminerit, tamen majestatem soli Christo attribuit.

v. 31. *Et dicebant excessum ejus quem completurus,* &c. Græcè ἔξοδον, *exitum*; id est, mortem, qui est exitus animæ de corpore. Quibus dicebant? An Christo? quia pręcedit: *Et ecce duo viri loquebantur cum illo*; an verò discipulis? Sanè videtur, hoc: *Et dicebant excessum ejus,*
E esse declaratio illius, *Et loquebantur cum illo.* Dicebant autem Christo, non quasi ignoranti, sed cum laude & prędicatione virtutis ejus, idque propter discipulos ibi pręsentes. Adhuc autem Moyses & Elias munere funguntur prophetico, quando prędicunt excessum Christi, id est, quod passurus esset in Hierusalem, interprete Hieronymo in Malachiæ 4. Quare sicut Samuel & Elisæus aliquo modo post mortem prophetarunt; ita multò perfectius id pręstiterunt hi duo, Moyses & Elias. Hinc etiam collige, Moysen ibi fuisse in persona, & non solum ut repræsentatum ab Angelo.

v. 46. *Intravit autem cogitatio in eos, quis eorum major esset.* Videlicet occasione ejus quod suprà factum fuerat, quando tres soli cum Christo ducti fuerunt in montem,

in quo viderant ejus transmigrationem. Qui, quia quod A viderant, aliis discipulis patefacere noluerunt, facilè illi suspicabantur magnum & singulare aliquid ibi gestum fuisse, quod Dominus ipsos latere vellet. Inde nata invidia, & contentio de primatu. Videtur autem hujusmodi contentio, quater ut minimum, inter discipulos Domini fuisse coorta; videlicet hoc loco, & post petitionem filiorum Zebedæi, & post staterem pro Christo & Petro datum, Matth. 17. & 18. exponente Hieronymo, & in ultima cœna Lucæ 22. Quæritur autem cur ad discipulorum quæstionem nunquam Christus absolutè responderit, se velle in Petrum conferre primatus dignitatem, ut hac responsione placati & pacati, deinceps ab ejusmodi contentione quiescerent. Hoc enim argumentum contra Petri primatum ab hæreticis objicitur, dum dicunt, si Dominus B Petro primatum conferre voluisset, saltem toties interrogatus: *Qui maior*, &c. de Petro respondisset. Sed *Resp.* Dominum alias satis apertè testatum fuisse, quo loco Petrum in Ecclesia & inter Apostolos esse vellet Matth. 16. 17. Lucæ 22. Joan. ultim. &c. Ad discipulorum autem vel interrogationem vel cognitionem, noluit respondere quòd Petrum primum esse vellet; ne per hoc, invidiam eorum & contentionis causam magis excitaret; sed id respondit quod eorum morbo curando erat quam maximè opportunum. Cùm enim eorum contentio ex superbia & invidia nasceretur, dedit eis antidotum humilitatis, dicens: *Qui minor est inter vos*, &c. & ad imitationem parvulorum (quorum mores à superbia, ambitione & invidia sunt maximè alieni) eos sapientissimè invitavit. Quod interpres vertit: *Cogitationem*, Et mox plurali numero, *Cogitationes*; Græcè est διαλογισμὸς, quod verti potest disceptatio, sicut est, 1. Tim. 2. v. 8. Vide ibid. nostr. comment. C

v. 50. *Qui non est adversum vos, pro vobis est.* Vel, ut Græca habent & multa Latina: *Nos, nobis.* Sensus est. Quicumque non est nobis contrarius, etiamsi corporaliter nos non sequatur, is pro nobis est, id est, per fidem nobis conjungitur. Hinc colligitur neminem sine aliqua fide in Christum, posse in nomine ejus dæmones ejicere, aut alia miracula facere. Unde qui in Actis Apostolorum id tentabant, invocantes Jesum quem Paulus prædicabat, penè discerpti sunt à dæmonio. Huic sententiæ è diverso respondet alia Christi sententia, Matth. 12. *Qui non est mecum contra me est*, id est, qui mihi per fidem non conjungitur, is mihi contrarius est. Significant ergo hæ sententiæ nihil esse medium inter hæc duo, esse cum Christo & esse contra Christum. Unde sequitur etiam infantes D non baptizatos, quia cum Christo nondum sunt, habere aliquid in se propter quod Christo sint contrarii. Et post hanc vitam, quia Christo non junguntur, permanere Christo contrarios; ac proinde beatos non esse, sed miseros. Idemque judicium de iis qui Christi cognitione destituti, opera quantumcumque laudabilia & speciosa faciunt.

v. 54. *Domine, vis dicimus, ut ignis*, &c. Vide annot. 4. Reg. 1. Jacobus & Joannes à Domino cognominati Boanerges, id est, filii tonitrui, Marci 3. fortè existimaverunt ideò sibi datum hujusmodi nomen, quod officii sui futurum esset tonitrua ac fulgura excitare, & ignem de cœlo devocare super inimicos regni Christi; sicut fecisse leguntur Moyses, Samuel & Elias prophetę. Fortè etiam ex prerogativa tanti cognominis ambiverunt primas sedes post Christum in regno ejus. Similis fuit zelus S. Petri dicentis: *Domine, num percutimus in gladio?* & amputantis Malcho auriculam. Sed, quomodo non similiter peccavit Petrus, quando Ananiæ & Sapphiræ verbo mortem attulit, propter fraudem & mendacium irrogatum Spiritui sancto? An quia Petrus non fecit, sed spiritu prophetico prędixit & denuntiavit? Actor. 5. Vide annotat. ejus loci. E

v. 55. *Nescitis cuius spiritus estis.* Quasi dicat; Hoc non suggerit spiritus patris mei, sed caro & sanguis. Sepè videmur nobis aliquid facere zelo justitiæ; quod tamen facimus prędominante spiritu vindictæ. Vide annotat. 4. Reg. 1.

v. 59. *Domine, permitte me primum ire & sepelire patrem meum.* Quidam sic intelligunt: Permitte ut tantisper maneam apud patrem, ejusque foveam senectutem, donec moriatur & eum sepeliam. Quem sensum probabilem faciunt, quia si pater ejus jam fuisset mortuus, & nondum sepultus; filius ei ęgrotanti & morienti adfuisset, nec recessisset donec eum sepeliisset. Deinde, Christus officium humanitatis erga patrem; quod tam brevi tempore absolvi poterat, non prohibuisset. Fieri tamen potest ut ei in comitatu Christi constituto, & jam animum promptum ad eum omnibus relictis sequendum habenti; repente nuntiata fuerit mors patris; cui cupiebat ex pietate quam patri debebat, extremum humanitatis officium impendere: sed Christum prohibuisse, quia videbat hoc ei impedimento futurum ad se sequendum, quod retinendus fortè esset, & à sancto proposito avocandus hortatibus & blandimentis propinquorum, & cupiditate hæreditatis paternæ. Hunc sensum magis exigere videtur hujus rei narratio apud Matthæum cap. 8. ubi vocatur *discipulus*, quasi jam ante se Christo in discipulatum & disciplinam tradidisset. Certè Clemens Alexandrinus lib. 3. Stromatum hunc fuisse Philippum Apost. scribit.

v. 62. *Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro.* Quis retro respicere dicatur, vide Gregorium Hom. in fer. 4. Paschæ, ad illud: *Vade piscari*, & Antonium apud Athanasium. Respicere retrorsum, inquit, nihil aliud est, quàm in eo pœnitere quod cœperas, & mundanis rursus desideriis obligari.

CAPUT X.

v. 1. *Post hæc designavit Dominus & alios septuaginta duos.* Horum nomina non expressit Evangelista; feruntur alicubi apud Dorotheum, ni fallor, Tyri Episcopum; sed ea studiosè collecta videntur tantum ex Pauli Epistolis; cum constet eorum multos nunquam Christum in carne vidisse, imò plerosque fuisse gentiles, quos Christus nondum in suum discipulatum manifestè asciscebat. Martyrologium Rom. Febr. 22. ex Papia Aristonem unum ex Septuaginta duobus fuisse commemorat. Alii etiam Martialem cujus feruntur epistolæ, inter eos ponunt.

In Græco tantum est Septuaginta. Prudent. in Apoth. contra phantasmaticos. Septenos decies conscendit Christus in ortus. Et duo; nam totidem doctores misit in orbem. De his & horum nominibus vide Baron. Tom. 1. ex Hyppolito, Dorotheo, Epiphanio, Eusebio.

v. 2. *Messis quidem multa.* Vide annotat. Matth. 9.

Rogate ergo Dominum messis ut mittat operarios in messem suam. Rogandus Dominus; quia non est utilitas Domini, si mittat operarios in messem suam, & illi bonam messem colligant; sed utilitas est nostra, id est, hominum, qui debemus alter alterius salutem sollicitè curare & orationibus ad Deum promovere.

v. 4. *Et neminem per viam salutaveritis.* Ad litteram hyperbole est, qua præcipitur summa in prędicando Evangelio diligentia. Similiter hyperbole 4. Reg. 4. Vide ejus loci annotat.

v. 7. *Edentes & bibentes quæ apud illos sunt.* Non ut mendici, nec ut indebitum accipientes beneficium, sed ut potestatem & jus accipiendi habentes. Id docet sententia sequens: *Dignus est enim operarius mercede sua.* Pro quo Matthæus, cap. 10. *Cibo suo.* Hic autem vocat mercedem, quia non minus debetur, quàm merces operario. Vel certè, probat à simili, sicut Apostolus: *Non alligabis os bovi trituranti.* Vide nostra in 4. de Simonia & comment. 1. Corinth. 9.

v. 8. *Manducate quæ apponuntur vobis.* Id est, sitis contenti iis quæ apponuntur vobis, ut plura & lautiora non desideretis. Hoc enim decet verum Evangelistam; & illa abstinentia commendat Evangelium. Non vult Dominus ut comedant etiam vetitos lege cibos, velut porcinam: nondum enim venerat tempus abrogandæ legis; & nondum ad gentes, sed in civitates Judææ mittebantur discipuli. Itaque legis instituta omnino adhuc servanda erant, sicut & à discipulis Christi adhuc servabantur. Unde Petrus etiam post resurrectionem & ascensionem

ascensionem Domini, & acceptum Spiritum sanctum, *Absit à me Domine, quia commune & immundum nunquam intravit in os meum.* Act.10.

v. 16. *Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit.* Dominus mittens discipulos ad prædicandum, his verbis concludit sermonem. Utuntur autem hac sententia Catholici & rectè, ut ostendant discipulis Christi & omnibus Ecclesiæ præpositis, datam esse potestatem non tantùm docendi, sed etiam præcipiendi, & leges condendi pro temporum & locorum opportunitate. Nam vox illa *Audire* in scriptura non tantùm significat acquiescere docenti, ut volunt hæretici; sed etiam obedire præcipienti. Manifesta sunt exempla: Pater de filio loquens: *Hic est*, inquit, *filius*, &c. *Ipsum audite.* Audite, non tantum ut doctorem, sed etiam ut præceptorem. Unde Deus populo Israëlitico sic ait, Deut. 6. *Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est*, &c. hortatur ad obedientiam. Eodem modo, *Spernere* non tantùm significat docenti non acquiescere, sed etiam præcipienti non obtemperare. Vult ergo Dominus præpositis Ecclesiæ sic esse obediendum, sicut Christo; cum potestas illorum à Christo & Patre sit derivata.

v. 19. *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici*, &c. Hæc potestas etiam hodie perseverat in Ecclesia; quæ hac potestate utitur consecranda salem & aquam, ut iis utatur contra diabolicas infestationes; item consecrando cereos, campanas, ramos palmarum, aliáque ejusmodi. Et de panis consecratione, Apostolum habemus dicentem: *Sanctificatur per verbum Dei & orationem.* Vide annotat. Matth 10.

v. 20. *Gaudete autem quod nomina vestra scripta sunt in cœlis.* Aug. in Psalm.130. dicit quod omnium bonorum Christianorum nomina scripta sunt in cœlis. Itaque secundum præsentem justitiam intelligit hoc dictum, non secundum electionem æternam. Vide nostra in 1. sent. dist. 40. de certitudine prædestinationis. Sensus est: Gaudete in illo bono, vobis probabili, quod nomina vestra scripta sunt in cœlis. Sicut enim merito quis gaudet de bono quod probabiliter sperat se habiturum, unde dictum est: *Spe gaudentes*; ita merito gaudet de bono quod verisimiliter habet; ut de electione & prædestinatione sua. Neque Christus hîc affirmat nomina eorum esse scripta in cœlis; sed hortatur ut de eo bono [videlicet ipsis probabili] gaudeant. Unde non sequitur eos fuisse certos de sua prædestinatione.

v. 30. *Homo quidam descendebat.* Quæritur utrum parabola sit, an historia; Nihil vetat historiam dici, id est, rem verè gestam. Vide Annotat. infrà cap. 16. Potest tamen etiam dici tantùm esse parabolam.

v. 32. *Similiter & Levita*; Non sacerdos; genus enim posuit pro specie imperfectiore.

v. 33. *Samaritanus autem quidam.* Potius Samaritanum adducit, quam ethnicum; quia Samaritani recipiebant Moysen, & Prophetas, & circumcisionem; & fidem habebant unius Dei & Messiæ venturi, ut patet ex muliere Samaritana. Joan. 4. Itaque potuit Samaritanus ex fide & charitate præstare beneficium proximo; non autem ethnicus, fide non imbutus. Nec obstat quod Samaritani erant schismatici; nam vitium fuisse videtur magis ex Judæis quam ex Samaritanis; quibus Judæi nolebant coüti, quod tantum essent semi-Judæi & Judæorum terram occuparent, nec admittebant eos ad communionem sui templi & sacrificiorum. Deinde etsi gens esset aliquo modo schismatica; tamen multi ex illis non erant animo schismatici, ut satis apparet ex isto Samaritano, qui Judæum vulneratum, neglectum à sacerdote & Levita, recepit in jumentum, & fovit sanandum curavit. Ita hodie multi ex Græcis & Moscovitis non sunt schismatici, licet eorum Ecclesiæ sint schismaticæ. Alii enim, in corde suo oderunt schisma; alii simpliciores, indifferenter sese habent, causam schismatis ignorantes, nec de veritate instructi, parati tamen acquiescere.

v. 35. *Quodcumque supererogaveris, ego cum rediero*

A *reddam tibi*, id est, quidquid amplius impenderis, videlicet suprà duos denarios, quos tibi nunc prærogo, id omne tibi reddam: Itaque hîc propriè non fundantur opera quæ vocantur supererogationis; sed potius in iis locis Scripturæ, quibus proponuntur Evangelica consilia.

v. 36. *Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones? At ille dixit, Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Jesus: Vade & tu fac similiter.* Videtur Dominus approbare responsionem legisperiti: ex ea autem responsione videri posset non sacerdotem, non levitam fuisse proximum ejus qui incidit in latrones, sed solum Samaritanum; quia solus ille fecit misericordiam cum eo. Quomodo ergo proximus est omnis homo? *Resp.* sensum interrogationis Domini hunc esse; Quis horum trium tibi videtur functus officio proximi erga illum vulneratum? Non ergo significat Dominus reliquos duos non fuisse proximos illius vulnerati; sed non id fecisse quod proximi officium postulabat. Quod autem B omnis homo sit proximus, exemplo Samaritani ostenditur; qui etsi genere alienus, misericordiam fecit cum vulnerato. Unde subjungit Dominus: *Vade, & tu fac similiter*, id est, quemcumque hominem inveneris ope tua indigentem, eum puta tibi proximum esse, ac proinde misericordiæ officiis adjuvandum. Vide annot. Levit. 19. & annotat. Matthæi 5. & in 3. sent. dist. 38.

v. 38. *Intravit in quoddam castellum.* Scilicet Bethaniam, ut liquet ex Joannis Evangelii cap. 11. ubi Bethania vocatur castellum Mariæ & Marthæ.

v. 39. *Quæ etiam sedens secus pedes Domini.* Hæc sessio humilitatem significat; unde Aug. Serm. 27. de verbis Domini: Quantò humilius sedebat, tantò amplius capiebat; confluit enim aqua ad humilitatem convallis, denatat de tumoribus collis.

CAPUT XI.

C v. 2. *CUm oratis, dicite, Pater*, &c. S. Augustin. Enchiridii cap. 115. & 116. agens de oratione Dominica apud Matthæum & apud Lucam; dicit Lucam tantum quinque petitiones posuisse; quia ex duabus primis tertia sequitur, & quæ apud Matthæum videtur septima, una est cum præcedente; & bene probat. Unde sequitur, apud Matthæum revera tantum esse sex petitiones ex mente S. Augustini. Sequitur etiam, Augustinum hoc loco non legisse petitionem, *Fiat voluntas tua*, &c. quam nec hodie meliores codices habent. Vide Annot. Matthæi 6.

v. 4. *Et ne nos inducas in tentationem.* Lucas non addit: *Sed libera nos à malo*; ideò forte, quia hoc in proximè præcedenti continetur; maximè si per *malum* intelligamus diabolum; ut Matthæi 13. *venit malus*: est enim Græcè τοῦ πονηροῦ, *illo malo*, & eodem nomine D alibi significatur diabolus, ut, *Zizania sunt filii nequam* apud Matthæum cap. 13. & Ephes. 6. *Tela nequissimi ignea.* Vide annotat. Matthæi 6. Idem malus & Matth. 4. & ab Apostolo, vocatur is qui tentat, ὁ πειράζων. 1. Thess. 3. 5. Unde intelligitur alterum in altero contineri.

v. 5. *Quis vestrum habebit amicum, & ibit ad eum media nocte?* &c. Hortatur ad importunam orationem; tametsi Deo nulla ratio importuna esse possit. Simile exemplum proponit posteà cap. 18. de vidua interpellante judicem. Sic David Psalmo 118. sese fecisse commemorat: *Preveni in immaturitate, & clamavi*, &c. ita legendum Græcè ἀωρίᾳ.

E v. 8. *Et si non dabit illi surgens, eò quòd amicus ejus sit, propter improbitatem*, &c. Ergo Deus etiam peccatores exaudit nondum amicos, si tamen tales sint ut amicitiam Dei quam peccando amiserunt, toto corde requirant.

v. 9. *Petite & dabitur vobis, quærite & invenietis, pulsate & aperietur vobis.* Tria, ista petere, quærere, pulsare, verbis, non sensu differunt, & res eadem significatur. Terna autem repetitione ejusdem rei, hortatur nos Dominus ad instantissimam petitionem, ut testatur Augustinus lib. 1. Retract. cap. 19. locum quemdam

retractans, ubi hæc tria sollicitè distinxerat. Subjicit autem generaliter Dominus, *Omnis qui petit accipit*, &c. Quæ sententia accipienda est de eo qui petit ea quæ oportet, & quomodo oportet. Sæpè enim nescimus quid petamus, quia nescimus quid nobis expediat. Vnde Apostolus Paulus qui ter Dominum rogaverat, ut auferretur ab ipso stimulus carnis, non impetravit quod petebat, sed audivit à Domino: *Sufficit tibi gratia mea*. Petebat ergo id quod Dominus sciebat illi non expedire. Sic filii Zebedæi audierunt: *Nescitis quid petatis*. Vt autem petamus quomodo oportet; præter perseverantiam orandi, quam Dominus comparat cum improbitate pulsantis, requiritur simplicitas & rectitudo cordis. Vnde Joannes 1. Epist. 3. *Si cor nostrum non reprehenderit nos; fiduciam habemus ad Deum, & quidquid petierimus, accipiemus*, ab eo.

v. 13. *Dabit spiritum bonum petentibus se*. Quicumque bene petit, jam habet spiritum bonum, hoc ipsum in eo operantem ut bene petat; & tamen adhuc datur ei spiritus bonus, ut etiam amplius, plenius, & perfectius habeat, *Habenti enim dabitur*. Matth. 7. *Dabit bona petentibus se. Bona* intellige salutaria. Hujusmodi autem omnia dona Spiritui sancto, qui bonitas est, adscribuntur.

v. 20. *Profectò pervenit in vos regnum Dei*. Quidam codices teste Francisco Luca in variis lectionibus, habent, *Prævenit*, Græcè ἔφθασεν. Eadem varietas. 1. Thessal. 2. Vide ejus loci Commentarium. Sensus est: Præoccupavit vos regnum Dei, supervenit vobis ex improviso, ac ne cogitantibus quidem nec expectantibus.

v. 23. *Qui non est mecum, contra me est*. Quia omnis homo justus est, aut injustus: si justus, cum Christo; si injustus, contra Christum; sive ut Deum, quia injustitia est legi divinæ contraria; sive ut hominem, qui passione sua destruxit peccatum, quia inter peccatum & destructionem ejus contrarietas est. Vnde etiam qui peccat, ex diabolo esse dicitur, quia Christo contrarius est. Hinc sequitur, etiam eos qui tantum negativè infideles sunt, contra Christum esse, quia sub peccato sunt. Sententia quidem generalis; sed tamen specialiter dicta contra diabolum, ut ex contextu satis liquet. Idque testatur Beda in Hom. Dominicæ 3. Quadragesimæ.

v. 27. *Beatus venter qui*. &c. Ista mulier prima incœpit implere vaticinium beatæ virginis, quæ dixerat: *Beatam me dicent*, &c. Imò figuram gessit hæc mulier Ecclesiæ ex omnibus generationibus congregandæ; de qua cecinit B. Virgo. *Beatam me dicent omnes generationes*. Prius quidem Elisabeth dixerat: *Beata quæ credidisti*, sed hoc dixit ante canticum virginis; ita beata virgo & ante & post prædicata fuit beata.

v. 28. *Quin imò, beati qui. Quin imò* non corrigit quod dictum erat, sed certius aliquid affirmat. Vide Jansenium cap. 50. Concord. & Lexicon Græcum. Eadem vox est Rom. 9. *Atqui ô homo, tu quis es qui ex adverso respondes Deo?* Græcè μενοῦνγε. Vnde ipsa Dei mater magis beata fuit audiendo & custodiendo verbum Dei, quàm secundum carnem Verbum Dei concipiendo, ut S. August. testatur. Ob quam causam Elisabeth accepta virginis salutatione, non dixit: Beata quæ concepisti; sed, *Beata quæ credidisti*. Hoc autem quod ista mulier dicit, ita dictum est, quomodo ipse Christus capite præced. *Beati oculi qui vident, quæ vos videtis, & aures quæ audiunt quæ vos auditis*. Si enim beati oculi videntes & aures audientes; quantò magis beatus venter qui portavit ac genuit, & ubera quæ ille suxit? Noluit tamen Christus applaudere verbis mulieris, dicendo; Verè beatus est venter qui me portavit; ne hujusmodi verbo seipsum laudare videretur. Quare illud subjecit in quo certior & consummatior consistit beatitudo, quodque potest omnibus esse commune; quod est, audire & facere verbum Dei, quasi dicat: Potiori ratione *beati, qui audiunt verbum Dei & custodiunt illud*. Et tale erat quod Elisabeth repleta Spiritu sancto dixit ei: *Beata quæ credidisti*.

A v. 31. *Et ecce plus quàm Salomon hic*. Græcè ὧδε, *hîc*; adverbium, & similiter in sententia sequenti. Et similiter Matth. 12. *Templo major est hic*.

v. 32. *Viri Ninivitæ surgent in judicio cum generatione hac, & condemnabunt eam*. Non authoritate judicandi, sed comparatione meritorum.

v. 34. *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit*. Per oculum intelligit intentionem, qua diriguntur actiones mentis, sicut oculis diriguntur actiones corporis. Sensus est. Si intentio tua simplex & recta est, universa opera tua bona erunt & recta. Quæres quomodo id verum sit; cum opus per se malum, ut furtum, non possit bonum fieri ex intentione bona; si videlicet quis furetur, ut pascat pauperem. Respondet S. Bernardus in libro de Præcepto & dispensat. Ad hoc ut oculus sit simplex, non tantùm requiri, ut bonum diligamus, sed etiam ut id quod bonum est, eligamus. Id est, Oculus B simplex includit cum intentione, etiam operis bonitatem. Potest & hoc modo responderi: Dominum non loqui de singulis operibus, sed de toto veluti corpore operum. Id autem totum, lucidum, id est, bonum erit; si intentio per omnia simplex & recta sit: etiamsi in illo corpore, per ignorantiam, in quibusdam venialiter delinquatur. Nam si scienter peccatur, certum est intentionem bonam non esse. Si *oculus* intelligitur dilectio vel amor; tum nullam sententia difficultatem habet: quia ubi dilectio seu amor bonus & rectus est, ibi charitas est; & per consequens totum corpus lucidum. Aut per *oculum* intelligitur intentio ex charitate profecta. Itaque hoc est quod dicit S. Augustinus: *Dilige, & fac quod vis*.

v. 41. *Date eleemosynam*. Pharisæos dedisse eleemosynas, probat illud Matth. 6. *Cum facis eleemosynam, noli tuba canere*, &c. quæ eleemosynæ erant C largæ. Item, hîc & apud Matthæum dicitur quòd decimabant omne olus. Vnde unus illorum in oratione dicit: *Decimas do omnium, quæ possideo*. Et tamen pleni erant rapina & iniquitate, ut hîc dicitur, & Matth. 23. & devorabant domos viduarum Matth. 23. Marci 12. & Lucæ 20. quia prætensa sanctitate capiebant patrimonia & pecunias muliercularum. Itaque, una parte injustè & fraudulenter captabant & capiebant aliena: alia parte, ad tegendam hypocrisim, & ut honorarentur ab hominibus ut sancti, dabant eleemosynas in publico cum tuba & præcone.

v. 42. *Sed væ vobis Pharisæis, quia decimatis mentam & rutam & omne olus: & præteritis judicium & charitatem Dei*. Non reprehendit decimationem olerum & herbarum; cum statim dicat: *Hæc autem oportuit fa-* D *cere, & illa non omittere*; sed damnat perversum studium justitiæ. Et sensus est: Væ vobis, qui cum decimas reddatis herbarum & olerum, præteritis quod est gravissimum & factu maximè necessarium, judicium scilicet & charitatem.

S. Hieronym. intelligit decimationem acceptivam: quem intellectum bene refellit Jans. cap. 84.

Quæri potest an lege præceptum fuerit, ut istarum rerum quæ hîc nominantur, decimæ solverentur: Respondendum, non fuisse præceptum: sed Pharisæos, quo sanctiores haberentur, eas ex abundanti reddere voluisse. Quod bene probat Iansenius dicto cap. 84. & respondet ad istud: *Hæc oportuit facere, & illa non omittere*. Videtur enim aliquid subaudiendum, hoc modo? Hæc E oportuit facere, tanquam imprimis necessaria; atque interim illa poteratis, si ita videbatur, non omittere. In scriptura alibi in posteriori membro aliquid diversum subaudit: *Prohibentes nubere, abstinere à cibis*, &c. 1. Tim. 4. Vide Annot. Matthæi 22.

v. 47. *Væ vobis qui ædificatis monumenta*, &c. *profectò testificamini*. Græcè: *Quia ædificatis*, sicut Matth. 23. Vide illic annotationem. Quomodo testificantur hoc; cum potius tali facto contrarium testificentur, sicut & verbis contrarium testificabantur, ut est apud Matth. capite 23. Quidam respondent monumenta erigi

vel in honorem , vel ad ignominiam & detestationem, sicut Absaloni, Achan, &c. cum ergo Scribæ & Pharisæi vita & conversatione , & Christi persecutione, satis declararent, se prophetarum sanctitatem non diligere, sed odisse potius , hinc quod iis erigebant monumenta , sic accipiendum dicit Christus, quasi non in honorem, sed in contumeliam prophetarum ea erigerent. Quod & sic explicari potest : Dum erigitis monumenta prophetarum, qui à patribus vestris occisi sunt ; nec tamen à peccatis patrum vestrorum receditis; monumenta illa velut contra vos clamant , & testimonia quædam sunt vestræ malitiæ. Sicut homo sceleratus laudans virum sanctum , testimonium dicit contra seipsum; suamque malitiam & improbitatem magis facit apparere per comparationem sanctitatis & integritatis ejus quem laudat. Vide Jansenium & Caietanum. Non dissimile quod dicitur in Psal 49. *Peccatori dixit Deus, Quare tu enarras justitias meas? Tu verò odisti disciplinam*, &c. Item: *Non est speciosa laus in ore peccatoris.* Item : *Populus hic labiis me honorat.* Item Prov. 26. *Indecens est in ore stultorum parabola.* Eccles. 20. *Ex ore fatui reprobabitur parabola*: quia scilicet stulti & improbi homines usurpando parabolas , id est , sententias graves atque insignes , magis ipsi stultitiam & improbitatem suam produnt ; dum per hoc apparet mores eorum sententiis non respondere. Jansenius intelligit illam testificationem in eo quod fatebantur se filios illorum, qui prophetas occiderant ; dicentes quod est apud Matthæum cap. 23. *Si fuissemus in diebus patrum nostrorum , non essemus socii eorum in sanguine prophetarum.* Sed hoc loco nihil tale dicitur : ac nihilominus tamen dicit Dominus: *Profectò testificamini*, &c. ergo ad aliud respexit, quàm ad illud quod fatebantur se filios homicidarum.

CAPUT XII.

v. 1. *Attendite à fermento Pharisæorum , quod est hypocrisis.* Matthæus addit , & *Sadducæorum.* Marcus, *& à fermento Herodis.* Sed quomodo hic dicit fermentum illud esse hypocrisim , cum Matthæus illud exponat de doctrina , dicens : *Tunc intellexerunt , quia non dixerit cavendum à fermento panum , sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum*? Deinde fermentum Herodis non videtur intelligi posse doctrina: Non enim Herodes docebat, sed tantum vulpina ejus vafricies , & simulatio pietatis , à qua tamen erat alienissimus. Unde Dominus eum vulpem vocat, *Dicite*, inquit, *vulpi illi. Respond.* Fermentum istud , partim intelligi in conversatione vitæ ; Omnes enim hi insignem sanctitatem præ se ferebant coram populo, sed plenam hypocrisi : Partim in doctrina , quantùm videlicet ad Pharisæos & Sadducæos attinet. Nam etiam hypocritica eorum doctrina. Unde Pharisæi, prætextu religionis erga Deum , docebant filios. Munus quodcumque est ex me, &c. Iidem prætextu prolixæ orationis devorabant domos viduarum.

v. 4. *Ne terreamini ab his qui occidunt corpus , & post hæc non habent amplius quid faciant.* Hunc locum objiciunt Catholicis hæretici, ut ostendant Christianam sepulturam, qua corpus in loco sacro conditur apud reliquias sanctorum, vel altare Domini, ubi preces pro defunctis funduntur, non posse mortuis prodesse; quia alioqui qui sepulturam talem impediunt , haberent quod facerent, etiam post mortem. *Respond.* Christum loqui de martyribus , qui secundum corpus occiduntur à persecutoribus. Tales autem sicut suffragiis viventium non indigent (nunquam enim Ecclesia orat pro martyre) ita nec damnum aliquod salutis incurrunt , ex sepultura negata. Deinde, non loquitur Dominus de quocumque nocumento, sed de eo, quo anima ipsa occiditur. Sic enim habet Matthæus : *Animam autem non possunt occidere.* Et hîc Lucas subjungit : *Timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam.* Item, propriè non nocet, id est, non infert nocumentum , qui impedit sepulturam, sed bonum quod non debetur, impedit. Vid. Bellarm. lib.2 de Purgat. cap.19. Ubi & aliam habet solutionem, nempe Dominum loqui de dolore , quo affici

A possunt corpora dum vivunt. Et est probabilis solutio. Quia opponit hoc ei, quod Deus potest facere post mortem; scilicet animam mittere in æternos cruciatus: Illi autem nullum amplius cruciatum post mortem possunt inferre.

v. 11. *Nolite solliciti esse qualiter aut quid respondeatis.* Hoc dictum est illis , qui ad tribunalia producendi, scire non poterant, de quibus essent interrogandi , in quibus superflua est cura præmeditandi quid respondeant. Non idem judicium de concionatoribus & doctoribus, qui præmeditari possunt & debent ea quæ sunt dicturi. Utrique tamen totum à Deo debent exspectare ; illi per orationem & confidentiam: hi simul adhibito studio & meditatione, sic enim Deus ordinavit. Vide Annot. Marci 13. Et nota quod hoc eodem cap. dicitur. *Nolite solliciti esse* B *animæ vestræ quid manducetis.* Et iterum : *Quis autem vestrum cogitando*, &c. Unde videtur hic locus similiter intelligendus, scilicet prohiberi sollicitudinem inordinatam, quasi Deo non essemus curæ : cum semper debeamus ab ejus providentia dependere.

v. 15. *Videte & cavete ab omni avaritia.* Dicit , *ab omni avaritia*, ut parsimoniæ , & frugalitatis prætextum tolleret, quem obtendere ferè solent avari. *Quia non in abundantia cujusquam vita ejus est, ex his quæ possidet.* Simile cum eo quod etiam vulgo frequentatur; Natura paucis contenta est. Sensus est, Vita hominis non consistit in abundantia possessionum, sed in usu; ad usum autem pauca sufficiunt. Alii sic intelligunt: Abundantia divitiarum nihil prodest homini ad vitam prorogandam. C Quem sensum probant ex subjecta parabola divitis qui cum multos adhuc annos sibi promitteret, repentè sublatus est è vita. Sed prior sensus magis congruit verbis. Parabola autem illa non ad probationem hujus sententiæ subjungitur, sed generaliter ad reprehensionem avaritiæ, contra quam institutus erat sermo.

v. 20. *Hac nocte repetent animam tuam.* Vide Annot. cap. 6.

v. 21. *Sic est qui sibi thesaurizat , & non est in Deum dives.* Sibi thesaurizat qui congerit opes & pecunias, ut eas suis commodis, voluptatibus, honoribus, gloriæ, curiositati servire faciat ; qualis erat dives ille in præmissa parabola, dicens animæ suæ, *Requiesce, comede, bibe, epulare.* Quales, qui eas expendunt in numeroso famulitio, superbis ædificiis, copiosa & pretiosa supellectile, hortis D & agris coëmendis, atque aliis id genus. In Deum autem dives est , qui divitiarum suarum usum refert in Deum. Hoc autem facit, qui iis utitur secundum Dei legem ; videlicet expendens eas in necessitates proximorum, & ad Dei cultum, & omnino in causas pias & Reipub. utiles. Observandum autem quod non dicat Dominus , & non Deo thesaurizat, sicut dixerat, *qui sibi thesaurizat* ; sed dicit, *& non est in Deum dives:* nam divitiis quidem habitis utendum est bene , sed non sunt quærendæ divitiæ [quod significat nomen thesaurizandi] licet cogites illis bene uti. Res enim periculosa est divitias quærere ; quia earum studium facilè pervertit intentionem acquirentis. Unde simpliciter Apostolus reprehendit eos , qui volunt divites fieri; & quam sit res periculosa, declarat 1.Tim.6. Vide ejus loci comment.

v. 22. *Nolite solliciti esse animæ vestræ quid manducetis.* E Hîc, anima, pro vita sumitur, ut alibi sæpè. Nam ad vitam sustentandam cibus est necessarius.

v. 24. *Considerate corvos , quia non seminant neque metunt* , &c. Cur non adversatur Sapiens Proverb 6, dicens: *Vade ad formicam , ô piger. Resp.* Rectè Sapiens pigrum & inertem & otiosum hominem exstimulat ad opus, exemplo formicæ : non tamen ad sollicitudinem. Rectè etiam Dominus homines, in genere exemplo corvorum, & in genere volucrum cœli, & liliorum agri, revocat à sollicitudine. Dico, *homines in genere*; quia sollicitudo quæ hic intelligitur, nempe inordinata, in hominum genere valde latè patet, dum ita rerum suarum, ac necessitatum solliciti sunt, quasi à providentia patris cælestis non dependeant.

v. 29. *Et nolite in sublime tolli.* Hoc subjungit post præceptum quo vetat sollicitudinem quid manducemus, aut quid bibamus : Quia solent homines adepti vitæ necessaria, non ibi sistere ; sed quærere honores & dignitates ; videlicet concupiscentia non quiescente. Non tamen hîc dicit : Nolite quærere in sublime tolli, sed simpliciter, *Nolite in sublime tolli*, quod de cibo & potu non dixit, nec dicendum fuit. Illa enim sunt necessaria, hoc autem non item, sed magis occasionem suppeditat peccatorum. Illic ergo sola damnatur sollicitudo, hîc verò etiam sine sollicitudine voluntas ac desiderium habendi in culpa est, sicut & desiderium habendi divitias, dicente Apostolo 1. Tim. 6. *Qui volunt divites fieri*, &c. Utrumque ergo simpliciter prohibetur & reprehenditur in Scriptura sacra.

v. 35. *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris.* Breviter exponit hoc præceptum S. Aug. lib. de continentia cap. 7. nec addit, *in manibus vestris.* B Item Leo serm. 5. de Epiphania Domini non addit. Græca quoque non habent, nec Syriaca, nec pleraque manuscripta, nec Ambrosius in Lucam. Sed nec Gregorius addit citans hanc sententiam, lib. 28. Moral. cap. 4. & lib. 22. c. 4. Vide Iansenium & annotationes F. Lucæ.

v. 36. *Et vos similes hominibus expectantibus*, &c. Videtur esse nova similitudo diversa à præcedenti, quæ sumebatur ab iis, qui sunt parati & expediti ad opus ; hæc autem, ab iis, qui Dominum suum solliciti & pervigiles expectant.

v. 38. *Et si venerit in secunda vigilia.* Unius vigiliæ spatium constabat tribus horis, teste Augustino in Psalm. 89.

v. 46. *Veniet Dominus servi illius, in die qua non sperat*, &c. *Et dividet eum, partemque ejus*, &c. Hinc colligitur, impiorum animas statim eodem die & hora qua C venit Dominus, id est, in hora mortis, puniri & torqueri, nec supplicia earum differri usque ad diem extremi judicii. Idem innuitur suprà : *Beati servi illi, quos, cum venerit Dominus, invenerit vigilantes : Amen dico vobis quod præcinget se.* Tunc videlicet, quando venerit Dominus.

CAPUT XIII.

v. 3. P*Vtatis quod hi Galilæi, præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt? Non, dico vobis ; sed nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis.* Dominus auditis iis, quæ acciderant Galilæis quibusdam seditiosis, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum sacrificiis eorum, occasionem doctrinæ arripiens, ait : *Putatis quod hi præ omnibus*, &c. His verbis reprimens vulgi errorem, quo solent ferè ex pœnarum magnitudine, æstimare peccati gravitatem judicantes D eos gravius peccasse, qui graviora in hoc mundo patiuntur ; cum frequenter accidat contrarium, ut gravioribus malis obnoxius sit, qui minus peccavit. In eodem errore versabantur amici Job, colligentes ex gravitate afflictionis, in qua videbant eum constitutum, fuisse eum gravissimum peccatorem. Cùm autem dicit : *Omnes similiter peribitis*, non de eodem genere mortis loquitur. Neque enim quotquot non egerunt pœnitentiam, talia passi sunt, qualia Galilæi illi ; sed significat omnes impœnitentes malè perituros, vel in hoc sæculo, vel saltem & certissimè in futuro.

v. 6. *Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua*, E &c. Pulchrè hanc parabolam exponit Hieronymus super Hab. 3. de populo Judaïco. Hæc est ficus, inquit, ad quam tertio venit paterfamilias, &c. Vide locum usque ad illa verba, Hoc ipsum significat & Joannis vox, &c.

v. 12. & 13. *Mulier dimissa es ab infirmitate tua : Et imposuit illi manus & confestim erecta est. Dimissa es*, id est, dimitteris, liberaris, libera es ab infirmitate tua. Non enim curatam fuisse mulierem ante illa verba, satis ostendunt ea verba quæ sequuntur. *Et imposuit*, &c. Itaque existimandum est Dominum simul cum his verbis manus imposuisse mulieri, sicque eam curasse. Dicit au-

A tem, *dimissa es*, quod Græcè est præteritum perfectum, ἀπολέλυσαι ; ad significandum eam curationem non fuisse successivam, quales sunt quæ fiunt à natura & arte, sed repentè atque in instanti perfectam ; de qua proinde simul verum sit dicere, Fit, &, Facta est ; ut in motibus instantaneis. Sic Marci 10. Cœco visus restitutus legitur, hoc verbo, *Fides tua te salvum fecit.* Ubi similiter Græcè est præteritum perfectum, σέσωκε. Rectè autem vertit interpres, *dimissa es*, non autem dimissa fuisti, quasi præcessisset. Itaque, *dimissa es*, idem est, ac si diceretur, libera es ab infirmitate.

v. 15. *Vnusquisque vestrum sabbatho non solvit bovem*, &c. Vide Annot. cap. 7.

v. 24. *Contendite intrare per angustam portam : quia multi [dico vobis] quærent intrare, & non poterunt.* Non est sensus, multi quærent intrare per angustam portam. Mali enim non quærunt angustam portam, id est, viam salutis. Sed cum ex Domino quæsitum esset, *Si pauci sunt qui salvantur?* Respondet : *Contendite intrare per angustam portam*, id est, ducentem ad salutem ; quia multi quærunt intrare in salutem, & non poterunt : quia scilicet noluerunt intrare per angustam portam, quæ ducit ad salutem. Sic quinque fatuæ virgines quærent intrare ad nuptias, & excludentur ; quia non contenderunt intrare per angustam portam. Quod autem non sit sensus, multi quærent intrare per angustam portam ; patet ex Matth. 7. ubi de lata porta & spatiosa via, quæ ducit ad perditionem, dicitur : *Et multi sunt qui intrant per eam.* Dices, Ibidem sequitur de angusta porta, *Et pauci sunt qui inveniunt eam :* Ergo significatur quod multi quærunt. *Resp.* Pauci inveniunt, quia pauci quærunt. Manifestum est enim quod homines carnales, qui mundum diligunt, non quærunt angustam portam & arctam viam ; sed toto agmine confluunt in viam latam. Potest etiam illud : *qui inveniunt eam*, intelligi de vita. Nam præcedit : *Arcta via est, quæ ducit ad vitam*, ut sensus sit, & ideò pauci inveniunt vitam ; quia scilicet arcta via est ad eam.

v. 30. *Et ecce sunt novissimi, qui erunt primi, & sunt primi, qui erunt novissimi.* Legendum, *erunt*, non *erant*, sic enim habent non tantùm Græca, sed & omnia manuscripta. Sensus eodem recidit, estque talis : Gentiles nunc quidem novissimi sunt, id est ; Iudæis posteriores in participatione gratiæ Dei ; sed aliquando erunt primi, videlicet in extremo judicio, idque propter fidem & sanctam conversationem, ad quam, per gratiam Christi, multitudo gentium vocanda est. Contra autem Iudæi, qui nunc sunt primi in gratia Christi, fient novissimi ; propter eandem gratiam repudiatam. Novissimi, inquam, id est, contempti & exclusi à regno cœlorum. Hunc sensum postulant ea quæ præcedunt, ubi dicitur : *Cum videritis vos expelli foras.* Ecce Judæi qui erant filii regni, fiunt novissimi ; *Et venient ab Oriente & Occidente*, &c. *& accumbent in regno Dei.* Ecce Gentiles fiunt primi. Accommodari potest eadem sententia, in malos quosdam præfectos, aut simulatè sanctos, qui in hoc sęculo propter dignitates & pręfecturam in honore habentur, qui tamen in futuro sęculo, ubi non dignitatum, sed meritorum ratio expendetur, alios videbunt à Christo honorari, se autem à regno cœlorum excludi.

v. 32. *Ite & dicite vulpi illi.* Herodes vulpes, quia versutus & veterator erat, multa simulans. Et fortè cupiebat Christum videre sicut prior Herodes eundem puerum volebat adorare ; scilicet ut occideret. Et sicut ille occidere voluit puerum, quia à Magis ut rex Judęorum quęrebatur : ita iste, quia à populo quęrebatur, ut facerent eum regem. Joan. 6. Erat enim hic Herodes tetrarcha Galilææ, in qua illud contingebat. Itaque hoc hîc dicitur : *Quia Herodes vult te occidere*, Christus non rejicit ut falsum, sed magis admittit ut verum ; & quasi verum sit, jubet Herodi nunciari, & dici id quod sequitur. Quę quidem verba pręsupponunt Herodem quæsivisse Dominum ad necem. *Ecce ejicio dæmonia, & sanitates perficio, hodie & cras : & tertia die consummor. Veruntamen oportet me hodie & cras & sequenti die*

ambulare. Quomodo hæc inter se repugnent, vide Ianſ.

v. 35. *Dico autem vobis, quia non videbitis me donec veniam, cum dicetis: Benedictus qui venit in nomine Domini.* Quidam hoc referunt ad illud tempus, quo Christo ingrediente Ieruſalem turbæ acclamarunt; *Benedictus qui venit in nomine Domini.* Quod etiam ipſe Lucas infrà commemorat. c. 19. Alloquitur enim hoc loco Dominus civitatem Ieruſalem, quæ eadem poſteà legitur ei acclamaſſe; tametſi non iidem omnes, qui hîc audiunt: *Ieruſalem, quæ occidis prophetas,* ad numerum pertinent acclamantium Chriſto, & adventum ejus gratulantium. Quod & prophetis eſt frequens, ut ad alios atque alios reſpicientes, eandem civitatem modo durè increpent, modo blandè conſolentur, divina promiſſa ei annunciantes. Lege Iſaïam, Ieremiam, Ezechielem. Verùm obſtat huic ſenſui, quod (ut bene obſervarunt Auguſtin. & Beda) Matthæus, qui in Evangelica narratione magis ſecutus eſt ordinem temporis quam Lucas, referat hæc dicta Domini ingreſſum in Ieruſalem, & turbarum acclamationem, ſcilicet in templo, quo ingreſſus fuerat ſtatim poſt ingreſſum civitatis. Sequitur enim ſtatim: *Et egreſſus Jeſus de templo ibat.* Matth. 24. Magis probabile eſt, hæc verba pertinere ad judicium, & manifeſtationem regni Chriſti, quando etiam adverſarii Chriſto per potentiam ſubjecti, factique ſcabellum pedum ejus cogentur agnoſcere majeſtatem ejus ac divinitatem, & fateri quod ille ſit Dei filius in æternum benedictus, veniensque in nomine Domini, id eſt, homo poteſtatem habens in cœlo & in terra ſibi datam à Deo; quando implebitur illud Apoſtoli, *quod in nomine Ieſu flectetur omne genu,* non modo cæleſtium, & terreſtrium, ſed etiam infernorum. Philip. 2. Quaſi igitur ita loquitur Dominus; Magna adverſum me invidia commoti eſtis hodie, quando turbæ & pueri mihi acclamarunt: Benedictus, &c. At prædico vobis futurum, ut vos ipſi etiam vel inviti, mihi eadem verba acclametis, tunc ſcilicet quando veniens in regnum meum, vos meæ poteſtati ſubjecero. Senſum hunc confirmat quod Chriſtus poſteà, non diſſimilibus verbis prædicit iiſdem hoſtibus ſuis, ſtans coram Pontifice, *Verumtamen dico vobis, amodo videbitis filium hominis ſedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cæli.* Matth 26. & Marci 14. q. d. Cogemini tunc fateri, quod nunc me dicentem damnatis ut blaſphemum. Vide annot. Apoc. 5. & noſtr. comment. Philip. 2. v. 10.

v. 35. *Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta.* Non loquitur de templo, quia templum non fuit relictum deſertum, ſed deſtructum eſt à Romanis; ſed videtur loqui de loco habitationis eorum: quia Iudæi partim occiſi, partim ejecti, & in ſervitutem abducti ſunt; & ſic domus eorum, id eſt, locus habitationis eorum, relicta eſt deſerta; partim abſolutè, quia terra magna parte deſtituta fuit habitatoribus, partim deſerta quoad Iudæos, quia ipſi deſierunt inhabitare. Sic pſalm. 68. *Fiat habitatio eorum deſerta, & in tabernaculis eorum non ſit qui inhabitet.* Alii de ſynagoga deſerenda à Deo interpretantur. Sed prior ſenſus magis eſt litteralis. Vide Ianſ.

CAPUT XIV.

v. 1. *ET ipſi obſervabant eum. Et* redundat phraſi Hebræa. Græcè eſt, *& ipſi erant obſervantes eum,* id eſt, ſtudioſè eum obſervabant, ſive, ad hoc convenerant, ut eum obſervarent.

v. 2. *Cum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos divites, ne fortè te & ipſi reinvitent, & fiat tibi retributio.* Prima facie prohibere videtur Dominus his verbis, ne quis ad convivium invitet amicos aut cognatos divites, dicit enim: *Noli vocare.* Quod ſi ita eſt, damnabimus tam multos viros honeſtos, qui humanæ ſocietatis & amicitiæ conſervandæ cauſa, amicos aut propinquos divites invitant. Senſus igitur ex alio ſimili loco colligendus eſt, ubi dicitur cap. 6. *Si benefeceritis his qui vobis benefaciunt, quæ vobis eſt gratia? ſiquidem & peccatores hoc faciunt.* Docet ergo ea, quæ mercedem habent in hoc ſæculo, plerumque amittere mercedem futuri ſæculi; quia ſæpe contingit talia fieri principaliter propter retributionem præſentem. Unde admonet ut in illos conferamus beneficia, à quibus temporalem non expectemus retributionem. Illud autem; *Noli vocare,* non eſt prohibentis, ſed ſenſus eſt: Non hoc tibi præcipio ut voces divites (id enim ſua ſponte, nimis ſæpe faciunt homines) ſed potius præcipio, ut voces pauperes. Poteſt etiam intelligi prohibitio, ſed cum ea clauſula, *Ne forte te & ipſi reinvitent.* Id eſt, ſpe retributionis temporalis, ſcilicet ut ea præcipuè ſpectetur. Illud, *Divites,* ad quatuor præcedentia referendum, ſcilicet amicos, fratres, cognatos, vicinos. Nam ſi amici, fratres, cognati, vicini, pauperes ſint; vel maximà erunt invitandi. Item, amicos, fratres, cognatos, intelligi divites, patet ex eo quod ſequitur *Ne fortè te & ipſi reinvitent.* Nam ſi pauperes ſint, reinvitare non poterunt.

v. 5. *Cujus veſtrum aſinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illum die ſabbathi?* Dubitari poteſt quomodo valeat hæc ratio, cum bos aut aſinus in puteum cadens, non patiatur auxilii dilationem in alterum diem propter præſens periculum, Hydropicus autem vel alius quiſpiam infirmus, non incommodè poſſit in alterum diem curandus differri? *Reſp.* Primò, quod Scribæ non docebant curam jumenti licitam eſſe die ſabbathi, propter periculum aut neceſſitatem ipſius, ſed propter periculum aut neceſſitatem hominis; ideoque multò magis conſequens erat, ipſius hominis curam in ſabbatho licitam eſſe. Atqui hanc argumenti vim intelligentes legiſperiti non poterant ad hæc reſpondere illi, uti teſtatur Evangeliſta; Deinde, multò gravius malum eſt, parva miſeria in homine, quàm mors pecoris, eò quòd homo ſit tam nobilis creatura, tamque pecori præcellens, ut, quemadmodum Auguſt. teſtatur, natura pecoris ſit vitium hominis. Quare ſi ſabbatho licebat prohibere mortem, imò & acriorem ſitim pecoris ac jumenti, ut ſuperiori cap. dicitur de jumento adaquando; certè magis licebat tollere quamcumque infirmitatem hominis. Nam & productio miſeriæ ejus in alterum diem, magnum erat hominis malum, idque etiam gravius quavis miſeria pecoris.

v. 8. *Cum invitatus fueris ad nuptias.* Quod Chriſtus non velit docere, quem locum in nuptiis carnalibus eligere debeant homines, quod tantum ad morum quandam civilitatem pertinet, patet ex eo, quod dicit Evangeliſta Chriſtum ad invitatos dixiſſe parabolam, & ex concluſione illa: *Omnis qui ſe exaltat humiliabitur.* Unde Chriſtus humilitatem hîc docere voluit, & quòd invitati ad nuptias ſpirituales, id eſt, vocati ad Eccleſiam, ultimum locum accipiamus, cæteros fideles nobis meliores arbitrantes; & ita futurum eſt, ut à Domino nuptiarum præſide, merito humilitatis noſtræ exaltemur. Vide noſtr. comment. Phil. 2. Unde intelligitur, quomodo accipiendum ſit illud; *Recumbe in noviſsimo loco,* id eſt, exiſtima te omnium minimum, nemini te anteponas. Item: *Recumbe in noviſsimo loco,* Id eſt, nihil tribuas tibi ipſi, ſed omnia quæcumque bona habes, refer accepta gratiæ Dei. Sic Paulus, quando dixit ſe eſſe omnium ſanctorum minimum, & ſe nihil eſſe; recubuit in noviſſimo loco. Huc pertinet illud Auguſt. ſerm. 10. de verbis Domini. Magnus eſſe vis? à minimo incipe.

v. 9. *Et tunc incipies cum rubore noviſſimum locum tenere.* Quomodo noviſſimum? non enim qui cedit cuipiam honoratiori locum primum, ſtatim tenet noviſſimum. Videtur, *noviſſimum,* poni comparativè, pro poſteriori ſive inferiori, & minus honorato; ſicut & in eo quod ſequitur: *Sed cum vocatus fueris, vade, recumbe in noviſſimo loco.* Neque enim honeſtas aut modeſtia civilis exigit, ut vir honorabilis invitatus ad convivium, ſumat ſibi locum omnium poſtremum. Sic noviſſimum accipitur Matth. 12. & 27. Act. 2. 1. Cor. 15. Noviſſimus Adam, id eſt, ſecundus Adam, alter Adam. Vide comment. 1. Timoth. 4. & 2. Timoth. 3. & 1. Corinth. 15. v. 45.

v. 14. *Retribuetur enim tibi in reſurrectione juſtorum;*

Spe retributionis invitat nos Dominus ad officia liberalitatis & hospitalitatis erga pauperes. Ex quo duo dogmata Catholica confirmantur, quæ hodie à sectariis impugnantur; Alterum est, bona opera meritoria esse vitæ æternæ; Alterum ei conjunctum, quod rectè & laudabiliter ab homine bona opera fiant spe retributionis æternæ. Unde & David: *Inclinavi cor meum ad faciendas justificationes tuas propter retributionem*, psalm. 118. Et Heb. 12. Moyses aspiciebat in remunerationem. Nominatur autem resurrectio justorum, & non simpliciter futurum sæculum; quia in resurrectione demum plena erit retributio: quando totus homo, corpore constans & anima, perfectam felicitatem consequetur. Unde Apostolus ibidem de sanctis defunctis, dicit, omnes non sine nobis consummari.

v. 18. *Villam emi.* Græcè, *agrum emi:* tametsi Græca vox ἀγρὸς interdum pro villa seu prædio sumitur. Vide annot. Marci ult. *Villam emi*; —— *Iuga boum emi quinque*, —— *Vxorem duxi.* Significatur triplex concupiscentia; de qua 1. Ioan 2 *Omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & superbia vitæ.* Nam illud, *Vxorem duxi*, significat concupiscentiam carnalis. Illud, *Iuga boum emi*, significat concupiscentiam oculorum, id est, avaritiam. Emit enim juga boum ad quæstum, vel ex bobus impinguatis, vel ex boum labore. Solent enim boves jugatim aratra trahere. Illud vero, *Villam emi*, significat superbiam vitæ vel ambitionem sæculi, ut legit Aug. Videmus enim eos, qui villas & prædia coëmunt, & pagos seu vicos (qui interdum villæ seu ἀγροὶ dicuntur, ut Marc. ult.) sibi comparant, ex ambitione id facere, ut hujusmodi locorum Domini scribantur & appellentur; id quod hodie frequens est.

v. 20. *Vxorem duxi & ideo non possum venire.* Alii dicunt; *Rogo te habe me excusatum.* Hic solus dicit: *Non possum venire.* Quia inter tres concupiscentias hîc significatas, concupiscentia carnis maximè impetuosa est, ac minimè auscultat rationi, imo rationem obruit.

v. 23. *Et compelle intrare.* Sæpe citat hunc locum Aug. ut doceat hæreticos rectè pœnis compelli ad intrandum Ecclesiam Catholicam. Nec minus valet de infidelibus qui nunquam in Ecclesia fuerunt, suo modo compellendis. Et nota quod de prioribus dicitur: *Introduc huc*; De posterioribus, *Compelle intrare.* Prius enim misit Dominus, secundum Prophetam Ierem. piscatores, id est, Apostolos, qui nulla vi aut coactione adhibita, quasi retibus pisces, caperent homines sermone suæ prædicationis. Postea verò misit venatores, id est, principes Christianos ac religiosos, qui etiam legibus constitutis, ac pœnis decretis, compellerent infideles, velut feras silvestres, venabulis suis, id est, armis potestatis suæ, intrare in Ecclesiam. Vide August. epist. 204. Qui & alibi locum Jerem. dicto modo exponit, ut tom. 9. De utilitate jejunii. Nec propter hoc cogitur voluntas, cum fides sit voluntatis; sed pœnis ac minis hoc agitur, ut homo ex nolente fiat volens, dum vexatio dat intellectum.

v. 24. *Dico autem vobis, quod nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam.* Quæ pœna excusantibus se, & cœnam recusantibus, quod cœnam patrisfamilias non gustabunt? Sed hîc jam Christus Dominus loquitur in sua persona, & parabolam applicat; Dicit enim, *Dico vobis*, quæ non videntur esse verba patrisfamilias loquentis ad servum. Contestatur itaque Christus, eos, qui per excusatores illos parabolicos significantur, hac pœna mulctandos, quòd excludentur à cœna ipsius, id est, à gaudiis regni cælorum quæ præparavit diligentibus se. Quæ sanè gravissima pœna est; & ita Jansenius intelligit.

v. 26. *Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, & matrem.* Bernardus epistola 104 Fidelis sermo & omni acceptione dignus: quia etsi impium est contemnere matrem; contemnere tamen propter Christum, piissimum est.

Adhuc autem & animam suam. Joan. 12. *Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam.*

A Apocal. 12. *Et non dilexerunt animas suas usque ad mortem.* Vide annot. eorum locorum, itemque Rom. 9. v. 13.

v. 33. *Sic ergo, omnis ex vobis, qui non renunciat omnibus quæ possidet, non potest esse meus discipulus.* Sensus est: Qui non in animi præparatione, omnibus renunciat, citius paratus omnia sua amittere, quàm me offendere; non potest meus esse discipulus. Quare, hinc non sequitur, nihil in Evangelio esse consilii, sed omnia esse præcepti. Gregor. hunc locum exponens hom. 3. in Evang. ad fin. ait: Nolite possidere per desiderium, quod adhuc per usum minimè reliquistis. Si enim nil in hoc mundo jam amando possidetis, etiam possidendo cuncta reliquistis. Et Aug. epist. 89. ad Hilarium, vult hoc ad omnes per-
B tinere baptizatos, qui in baptismo renuntiant sæculo; & citat Cyprianum. Liquet id etiam ex superioribus: *Si quis venit ad me & non odit patrem*, &c. *non potest meus esse discipulus.* Atqui omnes debemus venire ad Christum, & ejus esse discipuli: Nam & in hac sententia dixit, *Non potest meus esse discipulus.* Vide annot. suprà c. 9. & Matth. 19. Sicut ergo odit patrem & matrem & animam suam pro Christo, qui propter eos Christum non vult negare, nec Deum offendere; ita renunciat omnibus quæ possidet; qui paratus est hæc potius relinquere quàm Christum negare, aut Deum offendere. In quo autem consistat perfecta renunciatio, docet Basilius in regulis fusius explicatis, num 8. & legitur in ejus festo die 14. Junii.

CAPUT XV.

C v. 7. *Dico vobis quod ita gaudium erit in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonaginta novem justis, qui non indigent pœnitentia.* Ex his verbis oritur quæstio; Quomodo justi dicantur non egere pœnitentia, cum dicat Ecclesiastes cap. 7. *Non est justus in terra qui non peccet.* Et, cùm quilibet homo quantumcunque justus, quotidie dicere debeat; *Dimitte nobis debita nostra.* Quidam respondent Dominum non loqui de iis qui verè justi sunt, sed qui putabant se justos, & pœnitentia non indigere; quales erant Pharisæi & Scribæ, ad quos hanc parabolam dicebat. Verùm ista interpretatio non videtur parabolæ congruere; quia revera multò magis aberrat homo superbus & elatus, qui se justum putat, & alios præ se contemnit, quàm qui versatur in manifestis peccatis carnis. Et pastor noster Christus etiam simulatè justos ac sibi placentes quærit,
D ut reducat ad pœnitentiam; & non tantùm manifestos peccatores. Proinde dicendum videtur, eos qui revera justi sunt, secundum eum modum quo in scripturis aliqui justi dicuntur, non egere pœnitentia; quia cum sint in statu salutis: nec statum illum, nec voluntatem, in diversum mutare debent, cum per bonam voluntatem & charitatem Deo serviant; tametsi iis sit necessaria pœnitentia quædam quotidiana, qua purgantur venialia peccata: quæ pœnitentia non tam ad vitæ mutationem pertinet, quam ad profectum sanctæ conversationis. Vel, sermo est de pœnitentia illa majore qua egent peccatores. Ita legimus in oratione Manassæ: *Non posuisti pœnitentiam justis, Abraham, Isaac, & Jacob, iis qui tibi non peccaverunt.* Item, si intelligan-
E tur qui sibi justi videntur; nulla est comparatio gaudii super nonaginta novem justis, & uno peccatore pœnitentiam agente; quia super illis justis est major luctus, quàm super peccatore nondum agente pœnitentiam. Alia quæstio ex iisdem verbis nascitur. Quomodo majus sit gaudium in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonaginta novem justis: cum majus sit bonum innocentia multorum, quàm unius pœnitentia. Si justi intelligantur qui sibi tales videntur, nulla est difficultas, quia simulata & superba justitia Deo & Angelis ejus placere nullo modo potest. Item, super talibus nullum est gaudium in cœlo. Sed hic sensus, uti diximus, parabolæ minus congruit. Sensus igitur ex ipsius parabolæ verbis sumendus est; ubi dicitur, hominem magis gaudere super una ove perdita & inventa, quàm super nonaginta novem quæ non aberraverant: quia

licet revera pluris faciat oves nonaginta novem quàm unam istam quam recuperavit; ipsa tamen inventio ovis errantis excitat in eo actuale & præsens gaudium, quod non percipit ex reliquis conservatis. Ita in Angelis Dei actualis lætitia excitatur ex inseparata conversione magni alicujus peccatoris; qualem lætitiam non ita in actu præsenti habent ex justorum innocentia. Sic Tertullian. lib. de pœnitentia cap. 8. Magisque de regressu tuo, quàm de alterius sobrietate lætabitur. Loquitur de filio prodigo. Vide lib. 8. Confess. c. 3. hoc explicantem bene.

v. 11. *Homo quidam habuit duos filios.* Exponit hanc parabolam S. Hieron. in epist. ad Damascum de filio prodigo.

v. 19. *Fac me sicut unum ex mercenariis tuis.* Quæritur, An hoc dicendo peccaverit? Ita apparet secundum sensum quem dat August. nam propter mercedem temporalem velle Deo servire, peccatum est. Ideoque mutato animo servili in filialem, quando ad patrem venit, non hoc dixit, quamvis dicturum se, habuisset in animo. Item, quia mercenarius non est filius; dum vult esse mercenarius, non vult esse filius. Unde & Ecclesia nusquam docet fideles, ut sic orent Deum: fac me sicut unum de mercenariis tuis.

v. 20. *Et osculatus est eum.* Et infrà: *Citò proferte stolam primam.* Hæc duo licet in narratione dividantur, tamen rectè possunt intelligi de iis, quæ simul fiunt in re per parabolam significata. Nam *osculum* significat reconciliationem, id est, peccatorum remissionem: *stola prima* charitatem. Hæc autem tempore conjuncta sunt in hominis justificatione.

v. 23. *Et adducite vitulum saginatum, & occidite*, & infrà: *Et occidit Pater tuus vitulum saginatum*; & iterum, *Occidisti illi vitulum saginatum.* Vitulus saginatus, Christus est, utpote per vitulos pingues, qui in lege offerebantur, significatus. Eum Pater & jubet occidi, quia æterno decreto occidi voluit: & ipse occidit, quia Deus ipse suum decretum implet, etsi non absque interventu malæ voluntatis hominum: De quibus dicitur Actor. 4. quod convenerunt facere quæ manus & consilium Dei decreverunt fieri. Aliter Francisc. Lucas in comment.

v. 31. *Fili tu semper mecum es; omnia mea, tua sunt.* Tu semper hoc usque mecum es, id est, usque ad tempus vocationis gentium: quia populus Judaïcus per cultum veri Dei semper propè fuerat; Gentiles autem, procul; ut Apostolus loquitur Ephes. 2. *Et omnia mea tua sunt*: quia illius populi erat adoptio filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, & promissa, & cætera quæ prosequitur idem Apostolus ad Rom. 9.

CAPUT XVI.

v. 8. *ET laudavit Dominus villicum iniquitatis.* Villicus dispensatorem significat, nam Græcè est *οἰκόνομος*. Quidam hæc verba putant esse Evangelistæ interrumpentis Christi sermonem; ut sensus sit, Christus Dominus commemorata hac parabola, laudavit villicum iniquitatis, quod prudenter sibi prospexisset. Verùm quia statim sequitur uno continuo contextu: *Et ego dico vobis, Facite vobis amicos*; magis est verisimile etiam superiora esse ipsius Christi, quibus significat Dominum illius dispensatoris delectatum fuisse ejus ingenio, ac prudentia, eumque laudasse: non quod fraudem commisisset, sed quod ingeniosè ac prudenter sibi prospexisset, sicut interdum in furibus ingenium laudamus, ipsam nihilominus facti iniquitatem damnantes. Itaque intelligitur prudentia hujus sæculi.

Quia filii hujus sæculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt. Non absolutè prudentiores, quia illa non est vera prudentia; sed prudentiores in suo genere: quia magis noverunt apta media ad fines suos quos intendunt, excogitare, quàm filii lucis ad suos. Ratio est, quia ad temporalia & carnalia persequenda per naturam incitamur, ad spiritualia verò & cælestia nihil omninò possumus, nisi quantum per gratiam reformamur: quæ reformatio in hac vita non est perfecta. Unde fit ut justi semper adhuc in talibus aliquo modo cæcutiant, & difficultatem sentiant.

v. 9. *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniquitatis.* Falluntur qui hanc sententiam eò rapiunt quasi per eam significetur bona per injustitiam parta, in eleemosynas eroganda esse, atque hoc pacto comparandos amicos de mammona iniquitatis, qui nos recipiant in æterna tabernacula. Nam earum divitiarum, quas quis injustè possidet, non est dispensator; unde eas vero Domino restituere debet, non largitione ulla alienare: sed earum tantum dispensator est, quas justo titulo possidet. Quas tamen Dominus hîc vocat mammonam iniquitatis, phrasi Hebræa, id est, mammona iniquum: sicut villicum iniquitatis, pro villico iniquo: vocat (inquam) mammona iniquitatis, qui dives omnis aut iniquus est, aut iniqui hæres. Quam sententiam D. Hieronymus dicit sibi videri verissimam. Vix enim fieri potest, ut divitiæ colligantur sine aliqua, si non injustitia, saltem iniquitate. Quamquam & alio modo divitiæ vocantur iniquæ: quia videlicet sunt materia circa quam injustitia & iniquitas committatur: ad quam committendam animos hominum cupiditate corruptos vehementer sollicitant & irritant: juxta illud; *Effodiuntur opes irritamenta malorum.* Est autem populo diligenter inculcandum quod additur: *Vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Significatur enim mira quædam vis & efficacia eleemosynæ, quâ nimirum fit ut merita spiritualia accipientium communicentur iis qui dederint temporalia. Unde Apostolus 2. ad Corinth. 8. *Vestra abundantia illorum inopiam suppleat; ut & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum.* Ubi etiam contra hæreticos notandum, quod unius meritum alteri prosit. Porro videtur esse catachresis in dictione, *tabernacula.* Nam tabernacula temporalia sunt, & serviunt pastoribus aut militibus. Addens autem *æterna*, significat ea tunc non tabernacula fore, sed domos stabiles & in æternum duraturas.

v. 16. *Lex & Prophetæ usque ad Ioannem.* Addit Matth. 11. *prophetaverunt.* Intellige de Christo & regno ejus: Joannes autem monstravit præsentem: Unde & lex cessavit & Prophetæ: quia præsente Domino jam non amplius opus prænuntiis & præcursoribus. Fuerunt quidem & posteà Prophetæ, ut Agabus, & alii nonnulli: sed non ad prophetandum de Messia, quod fuit primarium Prophetarum, qui usque ad Joannem, officium.

v. 17. *Facilius est autem cœlum & terram præterire, quàm*, &c. Vide annot. Matth. 1[illegible]. Quomodo hinc non fit consequens cœlum & terram non præteritura. Vide annot. Matth. 11.

v. 19. *Homo quidam erat dives*, &c. Historia ne sit, an parabola, vide nostr. in 4. sent. dist. ult.

v. 20. *Quidam mendicus nomine Lazarus.* (Lazarus) per Aphæresim dicitur pro [Eleazarus] quomodo eum vocavit Prudentius in Carmine de defunctorum exequiis: cum ait, Gremio senis abdita Sancti, recubabit, ubi est Eleazar.

v. 22. *In sinum Abrahæ.* Quæritur an ille locus vocari possit in genere sinus Patriarcharum, vel justorum? Clemens lib. 8. Constitut. Apostolicarum cap. 47. facit Diaconum pro defunctis ita precantem: Collocet eum in sinu Abrahæ, Isaac, & Jacob. Et posteà Episcopum: Colloca eum in sinu Patriarcharum, Prophetarum, & Apostolorum, & omnium qui tibi à sæculo placuerunt. Verùm Christus videtur ita loqui propter aliquid singulare in Abraham: quia nimirum est Pater omnium credentium, & quia ad eum factæ sunt promissiones de benedictione consequenda in semine, quod est Christus. Quidam sinum Abrahæ regnum cœlorum interpretatur, hoc argumento, quia Matth. 8. dicitur: *Venient multi ab Oriente, & Occidente, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob in regno cælorum.* At non ibi Christus interpretatur sinum Abrahæ; sed significat beatitudinem fidelium futuram cum Sanctis Patriarchis in regno cœlorum. Nec potest per sinum Abrahæ regnum cœlorum intelligi, qui ante Christi mortem nullæ animæ reci-

piebantur in regnum cœlorum. Quid sit sinus Abrahæ accuratè expendit Joannes Lensæus in libris de Purgatorio, & de Limbo Patrum.

v. 22. *Et sepultus est in inferno.* Græcè & Syriacè, *Et sepultus est; & in inferno elevans*, &c. Sic etiam quidam codices MSS. Latini. Item sic legit Aug. ser. 25. de diversis. Item tract. de Urbis excidio cap. 4. Ardet, ardet, & ardebit, vivet usque ad judicium, recipiet carnem, non ad beneficium, sed ad supplicium. Non ergo secundum carnem corpore sepultus est in inferno. Ex hoc Augustini loco est sermo ille apud Chrysost. de beato Job. Cæterum sepulturæ meminit de divite dumtaxat, quia cum celebri pompa sepultus est, & pretioso sepulchro illatus. Quorum neutrum contigit Lazaro. Annotavit hoc Euthymius.

v. 24. *Ut intingat extremum digiti sui in aquam, ut refrigeret linguam meam.* Figuratè significatur damnatos non posse impetrare vel minimum refrigerii suarum pœnarum, quantulum est, si intinguas extremum digiti tui in aquam frigidam, & inspergas in linguam hominis constituti in medio fornacis ignis ardentis. Nominat autem linguam potius quàm alia membra, quia hic dives maximè peccaverat linguâ & gulâ; dicitur enim quod *epulabatur quotidie splendide.* Ubi & alia linguæ peccata, ut detractiones, scurrilitates, atque lasciviæ verborum, regnare solent.

v. 25. *Fili recordare quia recepisti bona in vita tua; & Lazarus similiter mala. Nunc autem hic consolatur, tu verò cruciaris.* Nimirum secundum illud: *Væ vobis divites, quia habetis consolationem vestram.* Luc. 6. Sed nónne & Abraham qui hæc dicebat, receperat bona in vita sua; de quo scribitur quod erat dives valde? Respondeo. Non ea acceperat tanquam bona in quibus conquiesceret, & ex quibus perciperet consolationem, iis fruendo ad voluptates & luxum, sicut hic dives. Quidam sic intelligunt quod dicitur, *recepisti*, id est, pro bonis quibusdam quæ fecisti in vita tua, accepisti in eadem vita remunerationem; & Lazarus pro quibusdam malis pœnam & afflictionem. Itaque & tu pro peccatis nunc in altera vita puniendus es; & ille pro justis operibus præmiandus. Quasi videlicet illa opum abundantia pro quibusdam bonis operibus illi fuisset reddita. Sed id non oportet: quia operibus tantum moraliter bonis nihil ex justitia debetur, si qua autem fecit meritoria, ea per sequens peccatum mortificat, à mercedis debito jam exciderant. Simplicius itaque est & verius, ut recipere non aliud sit quàm accipere, sicut supra eodem cap. *Ut cum defeceritis, recipiant in æterna tabernacula.* Et alibi: *Si vultis recipere, ipse est Elias.* Matth. 11. Et: *Qui recipit vos, me recipit; qui recipit Prophetam.* &c. Et, sicut retribuere non raro accipitur in sacris litteris pro tribuere. *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?* Psal. 115.

v. 28. *Habeo enim quinque fratres, ut testetur illis,* &c. Vide Gregor. lib. 15. Moral. cap. 31. ubi docet ex hoc loco, damnatos de cognatis suis quos reliquerunt, cogitare, & curam gerere, & addit; Omnis namque peccator prudens erit in pœna, qui stultus fuit in culpa: quia ibi cum dolore constrictus ad rationem oculos aperit, quos hic voluptati debitus clausit, pœna torquente exigitur ut sapiat, qui hic excæcante se superbia desipiebat, &c. Sed illa tantum intellige de prudentia, sapientia, & ratione ad vitandum mala pœnæ. Cæterum ex his verbis divitis, & responsio Abrahæ; apparet hunc divitem cum fratribus suis infectum fuisse errore Sadducæorum negantium spiritum hominis post ejus mortem superesse, ideoque illos vitam duxisse Epicuræorum in quotidianis epulis & voluptatibus, securos vitæ & retributionis futuræ. Simul indicatur Abrahæ verbis illum errorem ex Moyse & Prophetis [quod Sadducæi negabant] satis apertè redargui, nec quemquam Moysi & Prophetis credentem, errori Sadducæorum consentire posse.

Ne & ipsi veniant in hunc locum. Hoc dixit non ex charitate fratrum, sed ex amore sui, quia pœna ejus ac-

A cidentalis erat augenda ex damnatione fratrum, quibus dederat mala exempla, & quos socios vitæ luxuriosæ habuerat. Vide in 4. dist. ult.

CAPUT XVII.

v. 1. *Impossibile est ut non veniant scandala.* Valde frivolum est, quod hinc quidam colligunt hæreticos non esse tollendos è medio. Quamvis enim necesse sit propter hominum malitiam scandala exoriri; pertinet tamen ad curam præfectorum Ecclesiæ, ut ea quantum fieri sine Ecclesiæ perturbatione potest, auferantur. Quod monuit Apostolus dicens: *Auferte malum ex vobisipsis.* Similiter autem non sequitur; Impossibile est ut non nascantur malæ herbæ inter segetes: Item, ut non peccemus aliquando venialiter; ut non committantur furta, rapinæ, homicidia: ergo noxiæ non sunt evellendæ, ergo venialia peccata non sunt vitanda, ergo in fures,
B raptores, homicidas non est animadvertendum. Vide annot. Matth. 18.

v. 3. & 4. *Et si pœnitentiam egerit, dimitte illi. Et si septies in die peccaverit in te, & septies in die conversus fuerit, ad te dicens: Pœnitet me, dimitte illi.* Ergo & illud quod Petrus interrogabat Matth. 18. *Quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei usque septies?* Quodque respondet Dominus: *Non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies*; de eo fratre dictum videtur, qui conversus culpam agnoverit. Vide annotat. Matth. 18.

v. 5. *Adauge nobis fidem.* Similis oratio cum illa Marci 9. *Adjuva incredulitatem meam.* De quo vide ejus loci annotat. Unde & Ecclesia orat: Da nobis fidei, spei, & charitatis augmentum. Erat autem hæc oratio,
C non parva fidei in discipulis commendatio. Non enim parerent ab eo sibi fidem adaugeri, quem non crederent argumentum hoc in eorum cordibus posse operari. Est verò illud opus solius Dei. Multum igitur in fide profecerant, qui fidem sibi posse augeri à Christo Domino, credebant.

v. 10. *Cum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis.* Igitur omnia præcepta servari possunt, alioqui dicere debuisset. Cùm videritis vos præcepta non posse servare; dicite, Servi inutiles sumus. Hinc certè manifestum est, non ideo juberi ut servos inutiles nos vocemus, quia opera nostra Deo placere non possint. Quod etiam ex sequentibus verbis planè liquet, *Quod debuimus facere, fecimus.* Nam si opera justorum omnia; peccata sunt, dicere deberent: Non fecimus quod facere debuimus. Hinc ergo manifestè statuitur justitia operum, id est, ea quæ in observatione mandatorum Dei consistit.

D *Cum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis; dicite; Servi inutiles sumus.* Hunc locum detorquent hæretici contra fructum & merita bonorum operum. Cùm enim præcipiat Dominus iis qui fecerint quæcumque sibi præcepta sunt, ut dicant se esse servos inutiles; putant pronuntiasse Dominum omnia etiam justorum opera esse inutilia & infructuosa ad recipiendum mercedem. Sed hunc non esse sensum verborum Domini, ex alia parabola clarum est, ubi eum qui talenta Domini utiliter expenderat, sic alloquitur: *Euge serve bone & fidelis*, &c. Imò alibi eos non servos, sed amicos vocat: *Iam* (inquit) *non dicam vos servos, sed amicos.* Item: *Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis.* Quod ergo hîc præcipit Dominus ut vocemus nos servos inutiles, cum
E omnia quæ nobis præcepit, fecerimus; hunc sensum habet, ut inutiles dicamus, quia Domino nostro cui servimus, nihil utilitatis aut lucri per nos accedit. Ipse enim, sua natura perfectissimus, ex nostro opere, commodi aut perfectionis nihil accipit. Vel *inutiles* dicimur, nostra conditione: quia ex nobis nihil aliud quàm servi, & inutiles servi sumus. Alioqui, dignatione gratiæ Dei, non servi inutiles, sed servi boni & fideles, imò amici Dei efficimur, & vasa utilia ad omne bonum parata, 2. ad Timoth, 2.

Notandum quoque quod Dominus non ait: *Cùm feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis*, tunc adhuc estis servi

servi inutiles, sed, *dicite, Servi inutiles sumus*. Pertinet A
enim ad humilitatem, ut ipsi nos tales dicamus: Dominus autem vocat nos servos bonos, fideles, utiles, amicos. Item, non debemus alios vocare servos inutiles, sed nosipsos: sicut Paulus seipsum negat dignum vocari Apostolum. Quod tamen nos de illo dicere non debemus. August. lib. 2. quæst. Evang. 39. legit. *Servi supervacui sumus*, & ita exponit. Nihil nobis operis restat: cursum consummavimus, agonem perfecimus, superest nobis corona justitiæ. Ecce prorsus contrarius sensus ab eo quem volunt hæretici.

v. 14. *Ite, ostendite vos sacerdotibus*. Quomodo hinc non sequatur sacerdotes novi testamenti tantum declarare peccata esse remissa; sicut antiqui sacerdotes tantum declarabant leprosos esse mundatos, vide nostra in 4. dist. 18.

v. 15. *Vnus autem ex illis, ut vidit quia mundatus est, regressus est*. Utrum regressus est antequam accessisset Sacerdotes? Non: quia munditia ejus debebat prius à sa- B
cerdotibus probari, alioqui, tanquam immundus fuisset adhuc rejectus. Item, nisi cum cæteris novem accessisset ad Sacerdotes; quæstio Domini locum non habuisset, qua dicebat. *Et novem ubi sunt?* Dixisset enim: illi accesserunt ad Sacerdotes, ego autem reversus sum priusquam ad illos accederemus. Item, obedientia requirebat, ut statim cum aliis perficeret quod Christus jusserat. Sed contrà: Hic Samaritanus erat; ergo non erat ei eundum ad Sacerdotes Levitici generis; quia diversæ erant religionis Samaritani à Judæis, nec ascendebant ad templum Hierosolymitanum, sed ad montem Garizim, adorandi causa, nec illis Judæi coütebantur. Unde videri potest non ostendisse se Sacerdotibus, sed id factum solum à cæteris, qui erant Judæi. In contrarium tamen facit præceptum Christi omnibus decem commune. An etiam Samaritani leprosi, ut inter Judæos posset conversari, de- C
bebant mundi declarari à Sacerdotibus Judæorum? Sanè apparet eum conversatum fuisse cum novem leprosis aliis, qui erant Judæi; & fortè cum eis commune domicilium Judæis consuetudinem habere, sed Judæi per contemptum Samaritanos aversabantur. Nec arbitror omnes Samaritanos fuisse schismaticos, & prohibitos à templo, quandoquidem circumcisi essent, & legis observantes. Nam si proselytos admittebant: cur non potius Samaritanos, qui erant ex parte Iudæi? Item, noluit Christus hunc Samaritanum mittere ad suos sacerdotes templi Garizim, ne ullo pacto communicare cum schismaticis videretur. Unde mulieri dixit; Joan. 4. *Salus ex Iudæis est*: nec unquam ad montem illum & sacerdotes ibi sacra facientes, accessit: volens nos instruere quantopere à communione Schismaticorum de- D
beamus esse alieni. Ideo missus est etiam hic Samaritanus ad illos Sacerdotes, apud quos adhuc erat vera populi Dei Synagoga, licet paulò pòst interitura. Item, Samaritani circumcisionem recipiebant, dicit autem Apostolus Galat. 5. *Quod omnis homo circumcidens se, debitor est universæ legis faciendæ*. Vide ibid. nostr. comment.

v. 18. *Non est inventus qui rediret*, &c. Novem qui erant Iudæi significant populum Iudaïcum, ingratum gratiæ Christi; & in sola lege, & viribus suis glorianrem, & suam justitiam statuentem: qui proinde ad justitiam Christi quâ lex Decalogi impletur, non pervenit. Unde est quod sistunt in novenario numero, & ad denarium non pertingunt. Samaritanus autem unus, idemque decimus, E
qui & alienigena hìc dicitur, gentilem populum significat, vocatum ad fidem; & donatum justitiâ Christi, ideoque legem Decalogi implentem, juxta illud Rom. 2. *Idquod ex naturâ est præputium, legem consummat*. Hic gratus est Deo & gratiæ ejus, omnia sua bona, illi in se operanti, tribuens; & quæ desiderat, ab eo exspectans. Qui proinde in denario numero intelligitur, qui Decalogi impletionem designat: idemque unus est propter unitatem Ecclesiæ ex gentilibus collectæ, vel propter charitatem omnes tales in unum copulantem, vel certè propter paucitatem verorum Christi fidelium qui gratiam beneficiorum ejus agnoscunt.

v. 19. *Surge, vade, quia fides tua te salvum fecit*. Quomodo huic peccatori dicitur quod fides ejus ipsum salvum fecerit, cum salus, id est, curatio fuerit omnibus decem communis, & omnes una voce clamaverint, *Jesu præceptor miserere nostri*: Ex quo appatet etiam fidem quâ crederent Christum posse ipsos curare, communem omnibus fuisse: Neque cæteri arguuntur infidelitatis aut modicæ fidei, sed tantum ingratitudinis. An dicendum fidem hujus multò fuisse perfectiorem, quando ex fide quam habuit, ipse solus rediit magna voce Deum magnificans, & procidens in faciem ante pedes ejus, gratias egit? Quæ argumenta sunt magnæ fidei. Itaque, etsi alios etiam aliquo modo sua fides salvos fecit, hunc tamen fides multò excellentior & vivacior salvum fecit; ut peculiariter ei meritò diceretur, *fides tua te salvum fecit*. Iansf. c. 27. Concord. Evangelicæ, videtur sentire plus aliquid huic collatum fuisse quam cæteris, quando dictum est ei: *Surge, vade*, &c. Nempe securitatem de beneficii sibi allati perpetuitate. Nam etsi verisimile sit, beneficium curationis omnium fuisse perpetuum, ne in suspicionem aliquam imperfectionis aut falsitatis vocarentur miracula Salvatoris, tamen securi non erant, ut iste; sed magis causam habebant metuendi ne reciderent in lepram, propter suam ingratitudinem.

v. 20. & 21. *Non venit regnum Dei cum observatione; Neque dicent: Ecce hic, aut ecce illic.* Hoc etiam loco abutuntur Hæretici contra sanam Ecclesiæ doctrinam, colligentes ex hac sententia Ecclesiam Dei non esse manifestam & visibilem, & quæ oculis corporeis observari possit; sed invisibilem, ac latentem, minimeque observabilem. Quibus breviter respondemus, Dominum loqui non de quacumque observatione. Nam certè à fidelibus multis eo tempore regnum Christi observatum fuit: qui Christum venientem statim agnoverunt; & in eo regnum Dei venerati sunt. Deinde, manifestè observari potuit regnum Dei, quando & Apostoli ejus prædicaverunt, dicentes: *Pœnitentiam agite: appropinquavit enim regnum Dei*. Sed loquitur de ea observatione quam intelligebant Pharisæi, quærentes istud ex Domino, ut videlicet Messias Christus tanquam rex aliquis potens terrenum regnum Judaïcum susceptnrus esset, & jugum gentium ablaturus. Cum igitur Christus hoc pacto non venerit, sed in summa humilitate: venit non cum abservatione, quia ab iis non ita expectatus fuerat. Vide annot. Matth. 16. Item: *Non venit regnum Dei cum observatione*, quia *regnum meum* [inquit] *non est de hoc mundo*. Est enim regnum humile. Et tamen sicut Christus fuit visibilis & monstrabilis: *Ecce Agnus Dei*, inquit Baptista, sic & regnum ejus, quod est Ecclesia. Unde Christus: *Venient ab Oriente & Occidente, & recumbent*, &c. *Ecce enim regnum Dei intra vos est*. Hoc est quod etiam Joannes illis dixit: *Medius vestrum stetit, quem vos nescitis*, id est, jam conversari cœpit inter vos, & nescitis eum. Idem autem judicium de capite & de corpore, id est, de Christo & Ecclesia.

v. 31. *In illa hora, qui fuerit in tecto*, &c. Vide Aug. hoc mysticè interpretantem de tribus hominum generibus in Ecclesia lib. 2. q. Evang. 44 vide etiam apud Chrysost. serm. de Ascensione Domini, incerto authore, explicantem quid sit mola, quid lectus.

CAPUT XVIII.

v. 1. **D**icebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet semper orare, & non deficere, dicens: *Iudex quidam*, &c. Per parabolam de judice iniquo, qui neque Deum timebat, neque homines reverebatur, exoratus tamen fuit importunis viduæ precibus: ostendit semper orandum. Istud Domini præceptum de semper orando, fuere olim qui sic intelligerent, ut dicerent ita perpetuò vacandum esse orationi, ut nullo temporis spatio intermitti deberet, citantes & illud Apostoli 1. Thess. 5. *Sine intermissione orate*. Hi fuere Psalliani, sive Euchitæ, ab oratione hoc nomen sortiti, quos inter hæreticos

annumerant Epiphanius & Augustinus, quos dicunt tanta assiduitate orare solitos, ut eis qui hoc de illis audiunt, incredibile videatur. Certum autem est nihil impossibile à Deo præceptum esse: Proinde videamus quid hac sententia Dominus præcipere voluerit. August. eodem loco, videlicet hæresi 57. loquens de utroque & Domini & Apostoli præcepto; Sic (inquit) sanissimè accipitur, ut nullo die intermittantur certa tempora orandi; id est, ut quædam orandi tempora omnibus diebus observentur. Indicat Aug. alio loco pleniorem sensum utriusque sententiæ, videlicet epist. 121. de orando Deum cap. 9. In ipsa fide, spe, & charitate, continuato desiderio, semper oramus. Et rursum: Quod ait Apostolus: *Sine intermissione orate*; quid est aliud, quàm beatam vitam ab eo qui eam solus date potest, sine intermissione desiderare? Semper hanc à Domino desideremus; & oremus semper. Hæc ille, assiduam orationem intelligens perpetuum desiderium rerum cælestium, quod certis temporum intervallis, vocali etiam oratione ad Deum, explicatur. S. Ambros. lib. 1. de Abel & Caïn c. 9. de hoc præcepto ita scribit: Impensè & frequenter monuit orandum, non ut fastidiosa continuetur oratio, sed ut assidua frequenter effundatur.

Cæterum videri posset semper orare, & nunquam deficere, idem esse, ac alterum alterius esse explicationem. Id enim est semper orare, orando nunquam deficere, nunquam tædio affici quod nondum exaudiamur. Id enim significat exemplum subjectum de vidua, quæ importunitate sua judicem, etiam iniquum, compulit ad jus dicendum. Cùm autem oratione nostra petamus præcipuè vitam æternam, & in sancta conversione perseverantiam; consequens est nos nunquam desistere debere ab oratione, dum in hac vita sumus; quia de perseverantia & vita æterna dum hîc vivimus, securi non sumus. Ita [inquam] desistere non debemus ut amplius orandum non putemus velut desperata exauditione; non ut oratio nunquam vel somno, vel cibo vel alia necessitate interrumpatur. Ita & vidua illa quæ pro exemplo proponitur, non ita continuò judicem interpellabat ut ne momento quidem ab eo discederet, sed statis diebus ac horis non desinebat eum convenire, donec, quod peteret, impetraret. Omnino tamen hæc duo distinguenda sunt; ut prius pertineat ad assiduitatem orandi, posterius ad perseverantiam. Semper orare, est sine intermissione orare, sic enim Apostolus exponit, id est, multum ac sæpe orare, sive id statis fiat horis, sive non. Nam posset quis statis horis orare, ut semel aut bis in die certis horis, qui tamen non diceretur semper & sine intermissione orare, quia rarò oraret; sicut non dicimur semper, & sine intermissione comedere, quia statis horis semel aut bis in die comedimus; sed is diceretur modo quodam loquendi semper bibere, qui multum & sæpe potat, etiamsi id non faciat statis horis. Nam de hujusmodi dicere solemus; Ille potat de manè usque in vesperam: Cornelius Centurio semper orabat Deum. Act. 10. Vide nostr. comment. 1. Thess. 5.

v. 5. *Ne in novissimo veniens sugillet me.* De hoc vocabulo (*sugillet*) vide Jansen. Sensus esse videtur: Ne tandem versa in furorem præ impatientia, manibus & unguibus involet in faciem & oculos meos.

v. 7. *Et patientiam habebit in illis?* Græcè καὶ μακροθυμῶν ἐν αὐτοῖς. Quod Erasmus vertit, *etiam cum patiens fuerit in illis*; id est, quantumcumque distulerit vindictam, tamen aliquando vindicabit.

Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte? Hæc ita sonare videntur quasi electi petant à Deo vindictam. Idque etiam apparet ab exemplo viduæ, quæ petebat vindicari de adversario suo. Sed dicendum, electos cupere vindictam fieri de adversariis suis, præsupposita eorum impœnitentia. Sic enim petunt impleri justitiam divinam, & divinæ voluntati se conformant, Psal. 57. *Lætabitur justus cum viderit vindictam.* Et Apoc. 6. *Vindica sanguinem nostrum qui effusus est.* Et in Officio Martyrum, è Psal.
A 78. *Intret in conspectu tuo*, &c. *Vindica sanguinem eorum qui effusus est.* Et quia constat multos adversarios & bonorum persecutores ex hac vita sine pœnitentia, discessuros, hinc absolutè sic orat Ecclesia. Sed quia etiam scit multos acturos pœnitentiam, Deo illis pœnitentiam inspirante: hinc dicit in oratione Dominica; *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.*

v. 8. *Filius hominis veniens.* Hoc non ineptè referri potest ad primum Christi adventum; cui & Ecclesia accommodat Feria 2. ante vigiliam Nativitatis Domini ad Laudes Antiphona 2. Omnes enim antiphonæ illæ sonant primum Christi adventum; & sensus est: Christus quem vos expectatis venturum, cum venerit, nunquid fidem inter homines inveniet, maximè in Judaïco populo? q.d. non inveniet, non recipietur, juxta illud: *In propria venit &*
B *sui eum non receperunt*, Joan. 1. Loquitur autem Dominus de se tanquam adhuc venturo, respiciens ad eorum expectationem quibus loquebatur; sicut & hoc dictum est: *Tu es qui venturus es?* id est, qui venturus expectaris à Judæis. Item: *Elias cum venerit.* Si tamen præcedentia attendantur, videtur pertinere ad secundum adventum. Præcedit enim de vindicta electorum facienda in die judicii. Et in superioribus descripsit adventum Christi secundum, quem identidem vocat adventum filii hominis. Aug. serm. 36. de verbis Domini, de fide perfectâ & plenâ intelligit, quam dicit vix reperiri in Ecclesia. Quis enim (inquit) non montes transferret, si plena esset fides? Porrò hinc Sectarii colligunt fidem Ecclesiæ aliquando defecturam, contra manifestas Christi promissiones. *Non deficiet fides tua. Ego vobiscum sum*, &c.
C *Mittam vobis spiritum veritatis qui maneat vobiscum.* Sed resp. intelligi fidem validam, constantem, & charitate firmatam, ut idem ferè significetur quod Matth. 25. *Quoniam abundavit iniquitas, refrigescet charitas multorum.* Deinde, interrogatio Christi non significat nullam forte, sed raram admodum, ut sensus sit: Filius hominis veniens ad judicium, paucos admodum inveniet, in quibus sit vera, solida, & perfecta fides.

v. 9. *Dixit autem & ad quosdam qui in se confidebant. Ad quosdam*, id est, de quibusdam. Vide comment. Heb. 1. v. 7.

v. 9. & 10. *Parabolam istam: Duo homines ascenderunt in templum.* Non ita parabolam, ut non esset rei gestæ
D narratio. Nam rem verè gestam esse, satis apparet ex illa conclusione; *Dico vobis descendit hic justificatus in domum suam ab illo.* Et Ecclesia Feria 5. post 1. Dominicam Quadragesimæ in responsorio sic canit: Qui Chananæam & Publicanum vocasti ad pœnitentiam. Sed parabolam vocat, quod narratio possit pro exemplo ad alios homines accommodari, quomodo dicitur Psal. 68. *Factus sum illis in parabolam.* Et sapientiæ 5. *in similitudinem improperii*, id est, à me sumitur exemplum improperii, dicendo, sicut ille, &c.

Duo homines ascendebant in templum ut orarent. Quæritur: An Pharisæus oraverit; quod non, apparet ex verbis ejus, quia tantum gratias egisse legitur. Et tamen dicit scriptura: *Pharisæus stans hæc apud se orabat.* Quod duobus modis solvitur. Vel enim sensus est: Pharisæus
E hæc verba dixit loco orationis: vel, oratio generaliter accipitur ut comprehendat etiam gratiarum actionem, & in genere omnem mentis in Deum elevationem. Unde 1. Reg. 1. habemus: *Oravit Anna, & ait.* Ubi tamen toto cantico nihil à Deo petitur; sed tantum gratiæ aguntur pro perceptis beneficiis. Ita de S. Laurentio canit Ecclesia, *B. Laurentius orabat dicens: Gratias tibi ago* Domine, *quia januas tuas ingredi merui.* Hoc tamen quæri potest, An Pharisæus hæc dicendo mentem in Deum elevaverit, sicut oportet. Resp. quod non; cum hæc superbè ab eo dicta fuerint: & de eo meritò dici possit, quod oratio ejus sit ei facta in peccatum; quia sic orando peccavit. Itaque oravit generali significatione orationis, ut etiam malas & superbas orationes comprehendat.

v. 11. *Pharisæus stans hæc apud se orabat.* Non hoc in eo culpandum quod stans oraverit; Nam & Publicanus

ſtans oravit, & Marci 11. dicitur: *Cum ſtabitis ad orandum.* Quare nec Matth. 6. reprehenduntur ut hypocritæ, qui ſtantes orant; ſed qui amant in Synagogis & angulis platearum orare, ut videantur ab hominibus, ſive ſtantes id faciant, ſive alio corporis ſitu.

Gratias tibi ago. Si quis hoc pacto oraret: Gratias tibi ago Domine Deus, quia non ſum ſicut Judæi, Turcæ, Pagani, hæretici, ſchiſmatici, adulteri, ebrioſi, uſurarii, concubinarii, puto quod non peccaret: quia neque ſe juſtum diceret, neque cæteros, id eſt, vulgus hominum aſpernaretur illa oratione, neque quemquam in particulari judicaret, maximè de quo ſibi non conſtaret quod malus eſſet: ſed tantum gratias ageret Deo quod à talibus vitiis & peccatis ingentibus, quibus ſatis perſpicit ſe non eſſe obnoxium, & quibus conſtat multos homines obnoxios, ſe miſericorditer præſervaverit. At iſte Phariſæus ſe præfert cæteris, id eſt, pleriſque, ac ferè omnibus aliis, B quod eſt intolerandæ ſuperbiæ; præſertim cum de ſeipſo nemo certus ſit an in juſtorum ſit numero. Deinde, & cæteros in genere, & ſpeciatim hunc publicanum aſpernatur & judicat; cum ſcire non potuerit de eo quod injuſtus eſſet, quia officium tale erat quod ſine injuſtitia exerceri poſſet. Item tanquam injuſtitiæ ſatur, nihil petivit, ne quidem remiſſionem peccatorum, cum ſcriptum ſit: *Beati qui eſuriunt & ſitiunt juſtitiam, quoniam ipſi ſaturabuntur.* Matth. 5.

Non ſum ſicut cæteri hominum. Similem quandam orationem Pelagii, vide apud Hieron. lib. 3. Dial. contra Pelagium cap. 5. Ubi tamen dicit Hieronymus Pelagium Phariſæo peiorem eſſe, quia non agit gratias, ſicut Phariſæus, tantum dicit: Tu noſti Domine quam ſanctæ ſint manus quas ad te extendo, quàm juſta, quàm immaculata labia quibus tibi, ut mihi miſerearis, preces fundo. Sanctus quoque Auguſtinus alicubi dicit Phariſæum hunc C Pelagianis fuiſſe meliorem, quia bona quæ habebat vel habere ſe putabat, adſcribebat beneficio Dei, cum ea Pelagiani ſuis tribuant viribus. Verùm ſi attendatur occaſio hujus parabolæ, quam indicat his verbis S. Lucas, *Dicebat ad quoſdam qui in ſe confidebant*; puto quod rectius diceretur hunc Phariſæum gratias egiſſe Deo, non corde, ſed labiis, quia revera ſibi ſua bona tribuebat. Hoc eſt enim in ſe confidere, non in Deo gloriari, ſed ſibi & ſuis viribus ſuam juſtitiam adſcribere. Erat enim hic Phariſæus ex eorum numero, de quibus Apoſtolus dicit: *Quod ignorantes juſtitiam Dei, & ſuam volentes ſtatuere; juſtitiæ Dei non fuerunt ſubjecti.* Rom. 10. Vide S. Bern. ſer. 13. in Cant. qui Phariſæum magis ex conſuetudine, quàm ex animo ſic locutum dicit, & bene probat.

v. 14. *Deſcendit hic juſtificatus in domum ſuam ab illo.* D Id eſt, præ illo, non quod ille etiam juſtus eſſet, ſed quomodo dicitur Deus aliquos eligere præ aliis, ſcilicet reprobis. Nam Phariſæus neque juſtificatus, neque juſtus deſcendit in domum ſuam, ſed ſuperbus & injuſtus, & magis peccator receſſit à templo, quàm illuc venerat. Nam ipſa oratio facta erat ei in peccatum.

Quia omnis qui ſe exaltat humiliabitur, & qui ſe humiliat exaltabitur. Non dicit: omnis qui exaltatur, humiliabitur; ſed, qui ſe exaltat, qui ſe humiliat. Non enim qui ab aliis exaltatur ſervata cordis humilitate, humiliabitur, ſed qui ſeipſum exaltat. Neque qui ab aliis humiliatur cum ſuperbiam teneat in animo, exaltabitur, ſed qui ſeipſum humiliat.

v. 16. *Ieſus autem convocans illos.* Non diſcipulos, ſed infantes. Vide annot. Marci 10.

v. 19. *Nemo bonus niſi ſolus Deus.* Auctor Commentarii Paulini apud Ambr. ſuper 1. Tim. 1. quamvis ſcriptum ſit; Bonus homo de bono theſauro profert bona, nemo tamen [inquit] niſi unus Deus bonus eſt, quia ipſe fons bonitatis eſt, ex quo cæteri mutuantur ut boni ſint. Hoc eſt quod aliis verbis dici ſolet; ſolum Deum eſſe bonum eſſentialiter, cæteros participativè tantum. Poſſet etiam ſic intelligi, nemo inter omnes homines bonus, ita ut careat omni vitio, atque peccato; niſi ille homo qui ſimul eſt Deus, ſcilicet Agnus qui abſtulit peccatum

A mundi. Hinc cæteri, mali dicuntur, juxta illud Matth. 7. *Si vos cum ſitis mali.* Saltem Chriſtus hoc loco voluit innuere ſe eſſe Deum.

v. 38. *Ieſu fili David, miſerere mei.* Cur potius *fili David* quàm fili Abrahæ? Per hoc ſignificavit Jeſum eſſe Meſſiam, ex ſemine David promiſſum; & regnaturum in ſolio David. Quod & pueri & turbæ ſignificaverunt acclamantes, *Hoſanna filio David.*

CAPUT XIX.

v. 5. *Hodie in domo tua oportet me manere,* v. 6. *Et feſtinans deſcendit, & excepit illum gaudens.* Quare non dixit Zachæus ſicut Centurio: *Domine non ſum dignus ut intres ſub tectum meum? Reſpond.* Dominus adventum ſuum non offerebat in domum Centurionis niſi illius cauſa, nempe ut curaret puerum ejus. Quod Centurio humiliter excuſavit, negans ſe dignum ſub cujus tectum intraret; ſimul fidem ſuam declarans, quâ crederet Dominum etiam abſentes poſſe verbo ſanare. Hic autem Dominus requirit hoſpitium, ad quod divertat ipſe cum ſuis diſcipulis. Atqui hoſpitium requirenti recuſare prætextu indignitatis ſuæ, non tam humilitatis eſſe videretur, quàm avaritiæ & inhoſpitalitatis. Quare convenientiſſimè fecit Zachæus, quamvis peccator quod Dominum petentem apud ſe divertere, cum ſuis gaudens in domum ſuam receperit. Et cum tam diverſæ ſint rationes facti utriuſque, ob quas illum ſic, iſtum autem ſic facere oporteret: non ſunt hæc facta inter ſe comparanda, ut quæratur uter meliùs fecerit. Uterque enim fecit quod in re præſenti faciendum erat. Vide annotat. Matth. 8.

v. 8. *Ecce dimidium bonorum meorum do pauperibus.* Totum pauperibus dare non potuit etſi vellet, quia ſervare debebat unde faceret reſtitutionem, ut annot. Beda.

Et ſi quid aliquem defraudavi, reddo quadruplum. Id eſt quibuſcumque defraudavi reddo quadruplum. Non enim (*ſi*.) dubitantis eſt, ſed ſupponentis, & univerſaliter loquentis. Utitur autem verbis præſentis temporis, *do*, & *reddo*: ut ſignificet firmitatem propoſiti ſui: quaſi dicat, jam certò conſtituo me hoc facturum. Duo autem dicit; *do*, & *reddo*: *do dimidium pauperibus*, defraudatis reddo quadruplum: Nam duo hæc neceſſaria ſunt omnibus iis, qui per injuſtitiam & fraudes bona ſua auxerunt. Et in his duobus conſiſtit perfecta talium hominum ſatisfactio; nempe ut & ablata reddant. [Non enim dimittitur peccatum, niſi reſtituatur ablatum] & peccata admiſſa eleemoſynis redimant, juxta conſilium Danielis. Quod autem dicit, reddo quadruplum ſi quem defraudavi; cum lex Exod. 22. tantum cogat ad duplum, ſummam oſtendit promptitudinem reſtituendi, etiam ſuprà quàm lege præſcriptum erat. Quo facto ſimul admonentur qui per fraudem aliena occupaverunt, non tantum reſtituere, quæ injuſtè ablata ſunt, ſed etiam damna reſarcire, quæ per rerum ſuarum carentiam fraudati incurrerunt.

v. 9. *En quòd & ipſe filius ſit Abrahæ.* Quaſi dicat: Quamvis vos eum tanquam degenerem & alienum reputetis, eò quòd Publicanus ſit, quod officium vobis eſt admodum invidioſum; verè tamen Abrahæ filius eſt ſecundum carnem, non minus quàm vos; & idcircò non fuit ejus ſalus mihi negligenda, qui ſum miſſus ad oves, quæ perierant domus Iſraël.

Neque verò ex eo quod Zachæus publicanus erat, conſequens eſt gentilem fuiſſe. Nam & Matthæus publi- E canus fuit. Imò, ſi gentilis fuit cur Judæi non potius in Chriſto reprehendebant, quod ad hominem incircumciſum diverti ſſet; quàm quod ad peccatorem? Sed & ipſum Zachæi nomen Hebraïcum eſt, non Græcum, quod & legitur 2. Machab. 10. Hebraïcè enim dicitur Zachai, ut habetur 1. Eſdræ 2. & Eſdræ 3. & 7. Item ex eo apparet Judæum fuiſſe, quia dicens: *reddo quadruplum*, ad legem Moſaïcam reſpexit, tanquam illi ſubjectus. Vide Janſ. concord. cap. 109.

v. 12. *Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam*, &c. Hæc parabola non eſt eadem cum illa

Matth. 25. sed multiplex est differentia. Nam illic talenta dantur ad negotiandum, hic mnæ; illic uni quinque, alii duo, alii unum; hic singulis singulæ dantur mnæ; illic tres servi sunt, hic decem. Illic servus piger talentum abscondit in terra, hic asservat in sudario. Illa parabola dicta Hierosolymis post ingressum Domini in Hierusalem cum ramis palmarum, qui describitur Matth. 21. Ista prope Hierusalem ante dictum ingressum, qui statim post describitur. A

v. 14. *Cives autem ejus oderant eum.* Id est, Judæi, ejusdem generis atque adeò ejusdem tribus homines. Nam Judæi tempore Christi in Judæa morantes plurimi erant ex tribu Juda.

Nolumus hunc regnare super nos. Verba illis similia quæ sunt in Psal. 2. *Dirumpamus vincula eorum, & projiciamus à nobis jugum ipsorum.* Hoc autem dixerunt quando clamaverunt apud Pilatum. *Non habemus Regem nisi Cæsarem.* B

v. 17. *Eris potestatem habens super decem civitates.* Hoc videtur maximè implendum in futuro sæculo post resurrectionem. Nam Dominum in parabola ad illud tempus respicere, inde apparet, quod dicitur: *Et factum est ut rediret accepto regno.* Ibi autem significatur secundus Christi adventus ad judicium universale, de quo additur: *Jussit vocari servos*, &c. Item, absurdum videtur hic describi mercedem quandam tantum temporalem, quæ cessatura esset in tempore universalis retributionis.

v. 20. *Quam habui repositam in sudario.* Mnam habet in sudario repositam qui amore quietis, & otii; timore laboris & molestiæ, eam non erogat: ut sunt qui quærunt suaviter & molliter vivere, sine laboribus, & molestiis. C Apud Matth. 25. in terra defodit talentum, qui impeditus cura & sollicitudine rerum terrenarum, & coacervandæ pecuniæ, talentum non expendit. Rectè enim per *terram* opes terrenæ significantur, quæ è terra effodiuntur. Unde Poëta: Effodiuntur opes irritamenta malorum. Vide Peraldum lib. de summa vitiorum cap. 14. de Avaritia, p. de prædicatoribus sibi solum vivere eligentibus; ubi pulchrè exponit, quis dicatur in sudario talentum abscondere. Vide etiam annot. Ecclesiastæ 4. & Matth. 25.

v. 22. *Sciebas quod ego homo austerus sum, tollens, &c.* *Sciebas*, ut ais, & ut putas. Hoc enim præcedit, *De ore tuo te judico.* Sic Matth. 2. *Herodes videns quod illusus esset à Magis.* Sic enim putabat, cum Magi nec dolo, nec mendacio usi fuissent erga eum.

v. 23. *Et ego veniens cum usuris utique exegissem illam.* D Usuras vocat omne lucrum suprà sortem, sive justum, ut ex negotiatione, sive injustum, ut ex mutuo. Et quia quidquid lucrantur servi ex pecunia Domini, dominorum est; ideò non injustè ejusmodi lucrum à servis exigebat, scilicet id quod ex mnabus suis quisque erat lucratus, simul cum ipsis mnabus. Quin etsi injustitia esset in ea re unde sumpta est parabola; non tamen consequens est in re significata injustitiam esse; quia aliquando in Scripturis per res malas mysticè bona significantur, ut per ebrietatem Noë, aliquando etiam parabolicè, ut per villicum iniquitatis, suprà cap. 16.

v. 37. *Cœperunt omnes turbæ descendentium.* Multa MSS. habent, *Discipulorum*; In quibusdam exemplaribus legitur, *discedentium*; In aliis, *discentium*. Græcè E μαθητῶν, id est, *discipulorum*. Ac fortè interpres *discentium* vertit; unde posteà lectionis varietas occasionem acceperit, quod à scribis non satis intelligeretur quæ essent turbæ discentium. Idem paulò pòst repetitur, discentibus Pharisæis: *Magister, increpa discipulos tuos.* Videtur interpres aut utrobique vertisse *discipulos*, (est enim utrobique in Græco idem vocabulum, significans *Discipulos*:) aut certè priori loco, *discentes*: posteriori loco *discipulos*. Concordantiarum Collector haud dubiè legit *discentium*; nam posuit sententiam hanc sub verbo, *disco*.

v. 38. *Pax in cœlo.* Videtur hic locus intelligendus quomodo ille apud Paulum, Coloss. 1. *Pacificans per sanguinem Crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in cœlis sunt.* Et Ephes. 1. *Instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis, & quæ in terra sunt.* Vide commentarium eorum locorum. Quæ ergo Paulus utroque loco conjunxit, id Lucas sigillatim diversis locis posuit, cap. 2. *In terra pax*: & hoc cap. *Pax in cœlo.* Sicut ergo illud; In terra pax, hunc habet sensum, pax iis qui morantur in terra, id est, hominibus; ita istud intelligit, Pax iis qui sunt in cœlo, id est, Angelis.

Et gloria in excelsis. Græcè *in Altissimis*, quomodo interpres vertit cap. 2. Sensus: Gloria Dei qui habitat in sublimi cœlo. Vide annot. cap. 2.

v. 39. & 40. Pharisæis dicentibus, *Magister increpa discipulos tuos*: Dominus respondet, *Dico vobis, quia si hi tacuerint, lapides clamabunt.* Ad litteram hæc sententia significat Dominus suos discipulos Deo instigante sibi acclamare; itaque fieri non posse ut prohibeantur. Ipsos autem Pharisæos perstringit tanquam lapidibus duriores, qui tot & tantis conspectis miraculis, nondum permoverentur ad celebrandam laudem Dei. Mysticè verò hæc sententia duobus modis est verificata. Uno, quando crucifixo Domino, discipulis tacentibus, lapides & saxa veluti clamaverunt, id est Dominum prædicaverunt, dum petræ scissæ sunt, & terra mota est, & monumenta aperta, testantia gloriam Dei, adeò ut his conspectis Centurio exclamarit: *Verè filius Dei erat iste.* Altero modo, quando post Domini passionem, obmutescentibus ad gloriam Dei Judæis, & Christum non recipientibus, gentiles ad eum conversi gloriam ejus decantare cœperunt, qui sunt lapides illi, de quibus Joannes Baptista: *Potens est Deus de lapidibus*, &c. Vide Hieron. qui schema hujus sententiæ doctè explicat in Comment. super Habacuc 2. adductis etiam similibus ex Cicerone & Sallustio sententiis.

v. 41. *Videns civitatem flevit super illam.* Ter lachrymatum fuisse Dominum legimus: hic, quando appropinquavit civitati tempus visitationis suæ non cognoscenti, & eum in propria venientem non recipienti. Joan. 11. quando Lazarum erat resuscitaturus, & Heb. 5. ubi dicit Apostolus, Christum preces supplicationésque ad eum qui posset illum salvum facere à morte, cum clamore valido & lachrymis offerentem, exauditum esse pro sua reverentia. Quod referri potest ad orationem fusam in cruce, vel in horto. Utrobique enim pro salute oravit, & quod voluntate rationali petivit, impetravit, à morte liberatus per resurrectionem tertio die subsecutam. Vide comment. dicto loco Heb. 5.

v. 42. *Quia si cognovisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: Nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.* Locus obscurus, qui ut illustretur, notandum imprimis, *Quia*, redundare, ut sæpe alibi, proprietate linguæ Hebraïcæ. (*Si*) videtur positum optativè, pro (ô si) vel, (utinam) *Quæ* non ad diem refertur; sed ad cognoscenda, est enim Græcè τὰ pluralis numeri. Hæc igitur est sententia; Utinam cognovisses tu quoque, sicut ego cognosco (cujus cognitionis meæ testes sunt hæ lachrymæ) ea quæ ad pacem tuam, id est, salutem & prosperitatem tuam pertinent. Id est, utinam ea seriò, & cum affectu cogitares, agendo pœnitentiam pro peccatis tuis, & Messiam Domini recipiendo. *Et quidem in hac die tua*, id est, in hoc tempore visitationis tuæ. Nunc enim, quando prædicatur tibi Evangelium pacis ab ipso auctore pacis, tempus est acceptabile, & dies salutis, juxta Isaïæ vaticinium. At verò, quod vehementer dolendum est ea quæ ad pacem tuam pertinent non cognoscis, nec cogitas, nec statuis ante oculos; sed abscondita sunt ab oculis tuis.

CAPUT XX.

v. 13. *Forsitan cum hunc viderint, verebuntur.* Quamvis Deo omnia, etiam futura & cordium occulta, sint notissima, dicit tamen, *forsitan*; propter libertatem arbitrii quâ poterant revereri, poterant etiam non revereri. Matthæus quidem & Marcus habent absolutè, *verebuntur filium meum.* Sed illi significaverunt quid merito humana conjectura sit præsumendum, & quid futurum erat, nisi eos nimia malitia excæcasset. Adde, quod hæc verba sint non Patris cælestis, sed hominis patris

familias, de quo parabola narratur: Accommodantur autem juxta exigentiam parabolæ, Patri cælesti, sed certo modo intellecta, quo modo convenit intelligi humana, dum transferuntur ad divina, scilicet figuratè: ut sensus sit, quamvis occiderint servos meos, Prophetas; tamen non eò procedere debet humana malitia, ut nec filio parcant.

v. 14. *Coloni viso filio cogitaverunt intra se dicentes: Hic est heres, occidamus illum, ut nostra fiat hereditas.* Coloni populum Judaïcum significant, qui post cæsos & interfectos Prophetas, etiam unicum Dei filium occiderunt.

Sed quomodo de eo dicunt: *Hic est heres, occidamus illum?* quæ verba significare videntur, eos non latuisse quod hic esset Christus, & filius Dei; cum dicat Apostolus Petrus in Actis cap. 3. ad Judæos: *Et nunc fratres scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & Principes* B *vestri.* Et Paulus 1. Cor. 2. *Si cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent.* Resp. Judæi & Judæorum Principes qui eum crucifixerunt, aliquid cognoverunt in eo, aliquid autem ignoraverunt. Cognoverunt aliquo modo quod Messias esset, & quod hæres regni populi Dei; putantes illud regnum terrenum & carnale futurum, non spirituale. Et quia tam humiliter de Messia sentiebant, licet hinc satis intelligerent eum ipsum esse; tamen veriti non fuerunt in eum manus injicere, eúmque occidere, ne per eum mutato rerum Iudaïcarum statu, ipsi honoribus & emolumentis temporalibus exciderent. Deitatem autem ejus prorsus ignorabant. Unde & quæstionem de Christo cujus filius esset, non potuerunt explicare; quia non intelligebant eum sic C hominem futurum, ut simul Deus esset. Sic Josephus, quamvis Iesum testetur Christum fuisse, non tamen fuit Christianus; quia de Christo carnaliter & humiliter sentiebat, non putans eum venisse ad redemptionem generis humani; nec fidem ejus esse ad salutem necessariam; sed fuisse insignem aliquem Prophetam, qui potuisset ad regnum Iudaïcum pervenire, nisi odio fuisset impeditus; eúmque fuisse justitiæ doctorem, sicut alii Prophetæ. Unde de Christo sentiebat ferè sicut illi qui dicebant: *Quia propheta magnus surrexit in nobis.* Vide nost. comment. 1. Cor. 2. v. 8.

Vt nostra fiat hereditas. Hinc satis apparet, eâ parte; *hic est heres*, non hoc necessariò significatum esse, quod esset naturalis filius Dei; sed tantum, quod potiturus D esset bonis sibi præparatis ex Dei ordinatione, videlicet regno, quale Christo promittunt Scripturæ; quod tamen hi Iudæorum Principes non nisi terrenum intelligebant. Unde dicunt: *ut nostra fiat hereditas*, id est, ut non ea bona deinceps secuti tanquam nostra possideamus. Metuebant enim ne Iesu in regnum evecto, ipsi, quorum mores vehementer oderat, statu dignitatis ac potentiæ suæ dejicerentur.

v. 16. *Quo audito dixerunt: Absit.* Quomodo consentiunt hæc cum Matthæo, qui dicit ipsos Sacerdotes & Pharisæos respondisse, *Malè malos perdet*, &c. Ad hoc variè potest responderi. Primum, ipsos Sacerdotes respondisse quod est apud Matthæum. Deinde Dominum hoc ipsum confirmasse, ut est hoc loco: Postea verò sacerdotes, percipientes quod contra eos dicta esset parabola; dixisse, *Absit:* ut videlicet vinea ad alios transferatur. Secundò, alios quidem eósque saniores ex auditori- E bus, respondisse quod est apud Matthæum, approbante responsionem eorum Domino, ut est apud Lucam: Alios verò, id est, principes sacerdotum & scribas Christi inimicos, id quod hîc dicuntur dixisse, *Absit*, quod intelligerent adversum se parabolam dirigi. Tertiò, & rectius, ut apparet, Auditores concorditer respondisse, *Malos malè perdet*, &c. Neque enim sine impudentia aliter respondere potuissent; Dominumque suo calculo responsum eorum approbasse: Tum verò auditores, vel omnes vel aliquos dixisse: *Absit:* Respicientes nimium ad factum Agricolarum. q. d. μὴ γένοιτο. Ne fiat, Deus avertat, ne unquam tale quid accidat. *Absit* [inquam] ut tantum scelus

A ab agricolis perpetretur, ut videlicet non modo servos Patris familias Domini vineæ, sed & filium & hæredem interficiant. Quibus aptè deinde respondet Dominus: *aspiciens eos*, scilicet Principes Sacerdotum & Scribas, qui tale quid perpetraturi erant; & dicens: *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.* q. d. quamvis grave & enorme sit scelus illud, verè tamen futurum est, juxta id quod prædixit David, lapidem reprobandum ab ædificantibus, id est, interficiendum ab agricolis, Christum à Sacerdotibus & doctoribus populi, quorum erat ædificare & ad impietatem instruere populum Dei. Quomodo Christus factus sit in caput anguli, id est, lapis angularis, docet nos Apostolus ad Ephes. 2. dicens: *Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, & medium parietem materiæ solvens*, &c. usque ad finem. Et Petrus 1. Epist. cap. 2. Vide nostrum commentarium utroque loco.

v. 35. & 36. *Illi autem qui digni habebuntur sæculo illo, neque nubent*, &c. *æquales enim Angelis sunt.* Non dicit: Erunt Angeli, aut convertentur in Angelos, aut in spiritus, sicut malè veteres quidam hæretici hunc locum intellexerunt, dicentes corpora resurgentium fore merè spiritualia, sed quod erunt æquales Angelis Dei, non quidem secundum omnes proprietates, sed secundum eas, quæ hîc à Domino disertis verbis exprimuntur. Sicut enim Angeli neque nubunt, neque uxores ducunt, neque mori possunt: ita filii resurrectionis nuptiarum expertes erunt, & beata ac perpetua fruentur immortalitate.

v. 38. *Deus autem non est mortuorum sed vivorum, omnes enim vivunt ei.* Id est, Quamvis illi mortui sint, Deo tamen vivunt, qui potest eos suscitare ad vitam beatam. Quod & certissimè facturus est, quia est Deus eorum: non est autem Deus mortuorum sed vivorum. Sic canit Ecclesia: Deus cui omnia vivunt, & cui non pereunt moriendo corpora nostra. Et ad Invitatorium habemus; Regem cui omnia vivunt, venite adoremus. Et nota, illud; *Omnes enim vivunt ei*, esse declarationem ejus quod præmisit apud Matthæum & Marcum: *Erratis nescientes virtutem Dei*, nempe quâ potest etiam mortuos ad vitam suscitare: *omnes enim ei vivunt.*

CAPUT XXI.

v. 3. *Verè dico vobis, quia vidua hæc pauper plusquam omnes misit.* Non dicit Dominus viduam plus meruisse apud Deum: aut, oblationem ejus Deo fuisse gratiorem, quod tamen omnino verum est, sed dicit (quod amplius mirandum est) eam plus dedisse, quàm reliqui omnes, cùm tamen dicat Marcus: *multi divites jactabant multa.* Plus misit hæc vidua non absoluta comparatione quantitatis, sed pro ratione proportionis suarum facultatum. Sicut enim puero plus est ferre decem pondo, quàm viro robusto quinquaginta, ita pauperi sæpe plus est offerre unum stuferum, quàm diviti, coronatum. Quod si eadem proportione divites misissent cum vidua; mittere debuissent totam substantiam suam. Id enim fecisse viduam testatur Dominum: *omnem* [inquit] *victum suum quem habuit, misit.* Et quia opera externa ferè signa sunt interioris affectus: voluit ex contrario Dominus significare, hanc viduam ex majori affectu charitatis & devotionis, misisse, & proinde plus apud Deum meruisse. Quod si quis minus donat, plus mereri potest apud Deum; poterit & is qui nihil donat eo quod nihil habeat modo promptam habeat voluntatem donandi, tantundem vel amplius mereri, quàm is qui donat aliquid. Item nota Christum, tametsi à sacerdotibus templi ad mortem quæreretur, non tamen impediisse oblationes, quarum pars in usum Sacerdotum cedebat: qui fortasse malè expendebant, sed potius eas commendasse. A quo spiritu longè absunt nostro tempore malevoli quidam ac semichristiani, qui quidquid in Sacerdotes Dei & Ecclesiam impenditur, rodunt, & reprehendunt, nec ipsi quicquam donantes, nec alios permittentes.

v. 4. *Hæc autem ex eo quod deest illi, omnem victum*

suum quem habuit, misit. Quomodo deerat illi & habebat? Græcè est, ἐκ τοῦ ὑστερήματος. Erasmus, *ex penuria sua*, id est, ex eo quod ipsi necessarium erat ad victum, immò totum victum. Nam id quod sequitur: *omnem victum*, &c. per incrementum accipiendum est, quasi dicat; non tantum ex eo quod necessarium erat, sed totum quod necessarium sibi ad victum erat, misit. Vide annot. Marc. 12. & comm. 2. Cor. 8.

v. 8. *Multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego sum.* Id est, multi venient adscribentes sibi nomen meum; nempe id quod mihi verè competit, scilicet Christi, dicentes se esse eum, qui ego sum, id est, Christum. Neque enim hi Pseudochristi, de quibus hæc loquitur Dominus, aut quisquam eorum dixit, se esse Iesum Nazarenum crucifixum, sed se esse Christum promissum, & à Prophetis prænuntiatum, quod soli Jesu Nazareno crucifixo verè competebat.

v. 14. *Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari quemadmodum respondeatis? Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere.* Vide annot. cap. 12.

v. 19. *In patientia vestra possidebitis animas vestras. Possidebitis*, id est, lucrifacietis, salvabitis, conservabitis. Nam *possidere* phrasi Hebræa sæpe significat acquirere, comparare, vendicare sibi tanquam possessionem. Sic Eva Gen. 4. *Possedi hominem per Deum.* Sic Petrus de Juda Act. 1. *Possedit agrum de mercede iniquitatis*, & idem ad Simonem Magum Act. 8. *Existimasti donum Dei pecunia possideri.* Igitur possidere animam suam, est animæ suæ salutem acquirere, quod alio loco dicitur, *invenire animam suam.* Nam quod Matth. 10. & 16. dicit: *Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam*; id Lucas cap. 9. & Marcus cap. 8. dixerunt; *qui perdiderit animam suam propter me, salvam faciet eam.* Atque in hoc loco est possidere. Similis huic sententia est illa? *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Matth. 10. & 24.

v. 25. *Et erunt signa in sole.* Quæstio non parva est, Si hæc signa horrenda & universalia præcessura sunt adventum judicis, ut hîc manifestè dicitur, quomodo verum est quod infra dicit Dominus hoc eodem capite: *Et superveniat in vos repentina dies illa: tanquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ.* Neque enim tot & tantis signis toti mundo prænuntiata dies, videri poterit improvisa; quod hæc posteriora Christi verba significant. An inter illa signa, & hunc judicii diem tantum intercedet temporis spatium, ut homines jam illorum obliti reversuri sint ad solitas voluptates & cupiditates.

v. 27. *Et tunc videbunt filium hominis.* An potius dicendum, Quia fides vix erit in terra; homines quidem signa conspecturos, sed quod fide careant, non per ea expectaturos diem judicii; licet futuri sint in maximo timore & exspectatione eorum quæ supervenient universo orbi, ut in textu dicitur; videlicet nescientes quid futurum sit? At Dominus significat homines futuros esse securos, &, sicut in diebus Noë, consuetis humanis operibus, ut conviviis, nuptiis, plantationi, ædificationi vacaturos: quod futurum esse tantis signis apparentibus, non videtur credibile. Unde etsi quis dicat per sedentes super faciem terræ non intelligi justos, sed sæculo deditos homines; eò quòd dies illa justis diem Domini exspectantibus, non sit tanquam laqueus superventura, sed solis peccatoribus: non tamen solvitur difficultas, quæ remanet de ipsis peccatoribus, propter apparentia toto mundo horribilia signa. An igitur dicendum, diem Domini, quem dicit Dominus tanquam laqueum superventurum, comprehendere universum tempus ex quo signa illa incipient ostendi, usque ad ipsum judicium? hoc enim tempus superveniet impiis tanquam laqueus, non ita tamen, quin adhuc poterunt agere pœnitentiam, & ad Domini adventum se præparare. Quam expositionem probabiliorem facit comparatio de diebus Noë, quam alibi Dominus adhibet, supra 17. & Matth. 24. Non enim qui tunc vi-

A vebant, morte comprehensi sunt ex improviso, sed diluvio, quod cœpit à die quo intravit Noë in arcam, usque ad quem diem comedentes & bibentes, &c. *Ita erit* (inquit) *& adventus filii hominis*; sub eo nomine adventus comprehensis videlicet signis præcurrentibus & proximum ejus adventum nuntiantibus; sicut aquæ diluvii Noë ingrediente in arcam, prænuntiabant interitum mundo. Securitas ergo hominum erit usque ad ostensionem horribilium signorum; sicut ibi erat usque ad insolitos aquarum imbres è cœlo ruentes; licet non statim eodem die fuerint homines absumpti. De his signis, vide Annot. Matth. 24. & in 4. sent. dist. 48.

v. 29. & 30. *Videte ficulneam & omnes arbores: cum producunt jam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas.* Matthæus & Marcus à Luca dissentire videntur. Nam fructum solum non nominant, verùm etiam videntur

B excludere; sic enim habent: *A ficu discite parabolam: cum jam ramus ejus tener fuerit, & nata folia, scitis quia propè est æstas.* At cum ramus adhuc tener est, & nata folia, nondum fructum produxit. Sed observa textum nostrum non dicere, cum produxerint, sed *cum producunt ex se fructum.* Res enim dum adhuc generatur & producitur, nondum est. Incipit autem generatio fructuum in gemmis primum erumpentibus: at perficitur multò post, uti sensu notum est. Cæterum in Græco nulla est ambiguitas; ita namque habet: ὅταν προβάλωσιν ἤδη, id est, *quando projiciunt* seu *protrudunt jam*, subaudi gemmas: hoc est cum gemmas incipiunt emittere. Noster interpres supplendi sensus causa addidit: *ex se fructum*; non malè, si sic intelligatur ut diximus. Aut certè pro eo quod in Græcè sequitur βλέποντες ἀφ' ἑαυτῶν, id est, *videntes, ex vobisipsis*: legit καρπὸν ἀφ' ἑαυτῶν, id est, *fructum ex seip-*

C *sis.* Quod vel ex eo magis fit probabile, quia pro his verbis non aliud reddidit.

v. 34. *Ne fortè graventur corda vestra in crapula. Crapula*, pro gula metonymicè: Nam gulositas gignit crapulam. *Et superveniat in vos repentina dies illa.* Sciebat Christus diem judicii non superventuram iis ad quos loquebatur; quo modo ergo eos hortatur ad sobrietatem, ne repentè illa die opprimantur; nisi, quia qualis quisque in morte reperitur, talis quisque sistetur Deo in die judicii? Qualem ergo mors deprehenderit, talem deprehendet judicii dies.

v. 36. *Vigilate itaque omni tempore orantes.* Illud (*omni tempore*) positum inter (*vigilate*,) & (*orantes*,) utrobique commodè referri potest. Nam utrumque alibi Scriptura monet. Semper orandum esse supra cap. 18. & alibi: & semper vigilandum; in eo quod vult nos quan-

D documque Dominus venerit, inveniri vigilantes. Nec satis apparet ad utrum hoc loco meliùs referatur. Secundum tamen non esse hîc in Græco προσεύχεσθαι; quæ vox erat Lucæ 18. ubi dicitur πάντοτε προσεύχεσθαι, *semper orare.* Estque magis absolutum quam δεόμενοι, quod hic habetur, id est, precantes seu deprecantes, quod requirit post se expressionem rei quæ petitur. Unde sequitur, *Vt digni habeamini fugere ista omnia, quæ futura sunt, & stare ante filium hominis.* Syntaxis igitur hæc est: Vigilate omni tempore, & Deum precamini, ut det vobis effugere hæc mala quæ prædixi, & stare cum fiducia & exspectatione redemptionis vestræ, ante filium hominis.

E v. 36. *Et omnis populus manicabat ad eum.* Græcè ὤρθριζε, Psal. 126. ὀρθρίζειν, *ante lucem surgere.* Ubi Hebraïcè est, *manicantibus surgere.* Et Genes. 20. *Et manicavit Abimelech in matutino.* In Concilio Turonico 2. Canone 14. *manicationes*, id est, matutinæ surrectiones.

CAPUT XXII.

v. 3. **I**Ntravit autem Satanas in Iudam.* Joannes testatur capite 13. quod post buccellam introiverit in eum Satanas. Sed dicendum est, quod & prius intraverat, & postea. Priùs quidem ut & Joannes eodem cap. indicat, circa initium; quando ei inspiravit & persuasit ut Christum Judæis venderet, postea verò, quando cum eis venit ad tradendum. Quoties enim diabolus homini

perſuadet grave & deteſtandum aliquod peccatum: intrare in eum dicitur. Unde nihil vetat, quin ſæpius in eundem intret, etiamſi ab eo non fuerit egreſſus. Quomodo & ſpiritus Domini in Scriptura veteris teſtamenti dicitur in Sanctos inſiliiſſe, quotieſcumque egregium aliquod facinus, Deo in eis operante, fecerunt; ut in Gedeonem, Samſonem, Jephte. Manifeſtum eſt ex hoc loco & aliis, diabolo impellente, Chriſtum fuiſſe traditum in mortem; & proinde myſterium divinæ Sapientiæ diabolum ignoraſſe, ut dicitur 1. Cor. 2.

v. 16. *Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei.* Dubium an dicat de agno paſchali, an de corpore ſuo. Item de eo quod ſequitur paulò pôſt; *Dico enim vobis quod non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat*: an de calice cœnæ paſchalis, an de calice ſanguinis ſui. Vide Heſſelium in Matthæum, & in explicatione Paſſionis dominicæ, & noſtra in 4. diſt. 11.

v. 19. *Hoc facite in meam commemorationem.* Verba ſunt dantis poteſtatem, & ſimul præcipientis, ut poteſtate aliquando utantur. Præceptum eſſe intelligit Concil. Trid. cap. 1. ſeſſ. 22. Quod autem hæc verba ſuo modo pertineant etiam ad omnes fideles, qui jubentur ſumere, idque in memoriam paſſionis dominicæ; patet ex Apoſtolo 1. Cor. 11. ubi recitatis his Domini verbis, ſubjungit, ad plebem Corinthiorum loquens; *Quotieſcumque enim manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat.* Patet item ex Canone Miſſæ in quo ſacerdos poſt illa verba: *Hæc quotieſcumque feceritis in mei memoriam facietis*; ſtatim ſubjungit; Unde & memores nos ſervi tui, ſed & plebs tua ſancta, ejuſdem Chriſti filii tui, tam beatæ Paſſionis: offerimus præclatæ majeſtati tuæ, &c. Vide commentarium 1. Cor. 11.

v. 20. *Hic eſt calix novum teſtamentum in ſanguine meo.* Iiſdem verbis Apoſtolus 1. Cor. 11. *Hic calix novum teſtamentum eſt in meo ſanguine.* Senſum accipe ex Canone Miſſæ, ubi habes: *Hic eſt calix ſanguinis mei novi teſtamenti.* Et ex Matthæo & Marco, qui planius loquuntur dicentes: *Hic eſt ſanguis meus novi teſtamenti.* Itaque ſic expono: Hic eſt calix ſanguinis mei, id eſt, id quod hoc calice continetur eſt ſanguis meus, quo novum teſtamentum confirmatur. Vide comment. 1. Cor. 11.

Qui pro vobis fundetur. Ad calicem refertur, non ad ſanguinem, ut eſt manifeſtum ex Græco. τοῦτο τὸ ποτήριον τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. *Hic eſt calix qui pro vobis effunditur.* Neque in Græco additur verbum *eſt*, ſed ſubintelligitur. Funditur autem, dum bibitur, unde Theophylactus in 1. Cor. 11. ait quòd bibens è calice, profundit ſanguinem; & indignè bibens, temere profundi; ſicut fecerunt Judæi Chriſtum occidentes. Vide loco ſupra citato 1. Cor. 11. & annot. Matth. 26.

v. 21. *Veruntamen ecce manus tradentis me, mecum eſt in menſa.* Ex his verbis dictis poſt præcedentia, prorſus apparet Dominum de traditore ſuo locutum fuiſſe poſt miniſtratam Euchariſtiam. Vide Annot. Matth. 26. & Joan. 13. Ex quo loco magis etiam id confirmatur.

v. 24. *Facta eſt autem & contentio inter eos.* Fortè nata occaſione ordinis in menſa aut porrectæ Euchariſtiæ; Nam Joannes recumbebat ſuper pectus Jeſu: vel ex aliis quæ in menſa gerebantur. Non fuit autem propriè contentio, quæ fit cum clamore, & pugna verborum; ſed fuit diſceptatio quædam quæ fiebat ſubmiſſis verbis, ac muſſitando. Nam altis vocibus contendere in menſa, Chriſto præſente & audiente, non fuiſſent auſi: ut nec aliàs fecerant. Sed talia faciebant, vel tacite, vel abſente Domino.

v. 26. *Vos autem non ſic.* Scilicet ſicut reges gentium, qui oſtentant poteſtatem ſuam, & magis volunt benefici vocari, quàm eſſe; & non ad bonum commune populi, ſed ad privata commoda referunt uſum ſuæ poteſtatis. Vobis contra præcipio humilitatem, & affectus ſubſerviendi bono publico, ut cogitetis vos eſſe

A quaſi miniſtros aliorum. Id ſignificant verba ſequentia: *ſed qui major eſt in vobis*, id eſt, ſuperior; *fiat ſicut junior*, id eſt, minor: *& qui præceſſor eſt*, id eſt, præfectus, *ſicut miniſtrator.* Scilicet ad bonum commune. Idque mox declarat ſuo ipſius exemplo; qui tamen abſque dubio præfectus erat, & poteſtatem habens in ſuos diſcipulos. Item, id probant vocabula *major, præceſſor.* Ergo volebat inter ſuos diſcipulos eſſe aliquem majorem & præceſſorem. Hinc ergo ſtatuitur primatus in Eccleſia. Poteſt etiam ſenſus eſſe: Poteſtatem Eccleſiaſticam, quam vobis dabo, non debetis exercere quomodo poteſtas civilis & regia exercenda eſt, ſcilicet cum armis & terrore & oſtenſione poteſtatis, adhibito ſatellitio. Tamen pro altero ſenſu ſuprà allato faciunt verba illa, *Sed qui major eſt in vo-*
B *bis, fiat ſicut junior.* Hæc enim ſignificant præfectum debere ſtudere utilitati publicæ ſubditorum ſuorum. Quod etiam facere debent principes ſæculi. Vide annot. Matth. 20.

v. 28. *In tentationibus meis.* Id eſt, perſecutionibus & laboribus; qui vocantur *tentationes*, vel quia Diabolus ſicut ante per ſe, ita poſtea per membra ſua variè Chriſtum tentavit, ſollicitans ad peccandum: vel quia perſecutionibus & adverſitatibus ſolent homines ad impatientiam, deſperationem, vindictam & odium proximi tentari, licet Chriſtus induci in peccatum nullo modo potuerit. Item Chriſtus à Diabolo & hominibus tentatus fuit ſcire volentibus ex ejus dictis & factis, quid ſentiret, quid noſſet, quis & qualis eſſet; ſive ſimpliciter, ſive ad ſtruendam
C ei calumniam. Sic legimus quod *ſurrexit Legiſperitus tentans eum*, &c. Phariſæi cum Herodianis conſulunt eum de tributo, ut capiant in ſermone, quibus reſpondit: *Quid me tentatis hypocritæ?* Tribulationes autem vocati tentationes oſtendit locus Iacobi 1. *Omne gaudium exiſtimate, fratres, cum in varias tentationes incideritis.* Vide ejus loci comment. Afflictiones vocantur item tentationes, id eſt, probationes; quia per eas tentari, id eſt, probari, ſolent homines, & cognoſci quales ſint. Sic Deus tentavit, id eſt, probavit, Abraham Geneſ. 22.

v. 29. *Et ego diſpono vobis, ſicut diſpoſuit mihi Pater meus, regnum, ut edatis.* Bifariam intelligi poteſt: Vel hoc modo; Sicut Pater diſpoſuit, id eſt, conſtituit mihi dare regnum; ita & ego vobis dare regnum conſtituo, cujus regni dignitas explicetur verbis ſeqq. *Ut edatis*, &c. *& ſedeatis ſuper thronos*, &c. vel ita: Sicut Pater
D diſpoſuit mihi regnum, ita ego vobis diſpono & dare conſtituo hanc dignitatem, *ut edatis*, &c. Qui ſenſus aptior videtur. Quaſi enim ita loquitur Dominus: Cùm Pater meus mihi præparaverit regnum; ego vobis pro eo quod permanſiſtis mecum in tentationibus meis diſpono, præparo, & dare conſtituo maximum hoc beneficium, ut mihi in regno meo ſitis proximi, ac bonorum meorum participes; ſcilicet edentes, & bibentes, &c. Quæ omnia ſpiritualiter ſunt accipienda. Et huc ſpectat quod ſupra dixit: *ex hoc non manducabo, nec bibam, donec veniat regnum Dei*; vel, ut apud alios Evangeliſtas: *donec bibam illud novum in regno Dei.* Item ſic accipi poteſt: Ego diſpono vobis regnum, ſicut diſpoſuit, id eſt injunxit, mihi Pater, ut vobis diſponerem regnum. Sed hic
E ſenſus mihi non probatur. Cæterum quidam hoc impleri putant in præſenti ſæculo, dum videlicet fideles reficiuntur cæleſti cibo Euchariſtiæ, qui miniſtratur de menſa Domini. Sed hoc fidelibus omnibus commune eſt; hic autem aliquid peculiare promittitur Apoſtolis, maximè in eo quod ſequitur: *Et ſedeatis ſuper thronos judicantes duodecim tribus Iſraël.* Hoc enim ad futurum ſæculum pertinere, conſtat ex Matth. 19. *Cum ſederit* [inquit] *filius hominis in ſede majeſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim, judicantes duodecim tribus Iſraël.* Quomodo verò hoc ad Iudam non pertineat, qui erat unus ex duodecim, vide annot. Matth. 26. & 19.

v. 31. *Ait Dominus, Simon, Simon, ecce Satanas expetivit vos ut cribraret ſicut triticum.* Senſus eſt: Satanas popoſcit à Deo & impetravit, ſicut olim contra Iob, ut vos Apoſtolos meos tentationibus agitaret & com-

moveret, sicut agitatur in cribro triticum, quando separatur à pulvere. Ita concussi & agitati sunt Apostoli, quando Christo relicto omnes fugerunt. Hinc discimus, diabolum non tantum vincere, sed ne tentare quidem posse hominem, nisi potestate accepta à Deo.

v. 32. *Ego autem rogavi pro te.* Contentionem discipulorum de primatu superioribus verbis repressit Dominus, exhortatione humilitatis. Nunc autem simpliciter dirimit ac tollit, declarans quem inter Apostolos vellet esse ptimum, videlicet Simonem Petrum, constituens eum fratrum suorum confirmatorem. Idque facit, paulò pòst moriturus, eò quòd esset res maximi momenti. Quo exemplo nos etiam monemur, ut controversiarum causas quæ nobis vita defunctis exoriri, vel in grave aliquod malum prorumpere possent, studeamus sopire, & extinguere ante mortem.

Ego autem rogavi pro te, Petre. Rogavit Christus pro omnibus. Nam apud Joannem dicitur, cap. 17. *Pater sancte, serva eos in nomine tuo.* Singulariter tamen pro Petro dicit se rogasse, propter illud quod sequitur: *Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos.* Ideo autem pro Petro peculiariter rogasse se dicit, quia Petrus aliorum caput constituendus erat, imò aliorum firmamentum. Ideo enim à petra nomen accepit. Et hìc dicitur, *Confirma.* Sicut enim confirmat petra ædificium sibi superpositum; ita Petrus tanquam Petra fratres suos, id est, universam Ecclesiam, confirmaturus dicitur. Nam quod ad reliquos Apostolos attinet, illi post acceptum Spiritum sanctum confirmatione Petri non admodum egebant. Nam & eorum fides non erat defectura in ipsorum persona; sed propter totam Ecclesiam istud ad Petrum dictum est.

Confirma fratres tuos. Per fratres videntur intelligi Apostoli & omnes Coëpiscopi, quos ipse Petrus in sua epistola vocat compresbyteros. Antiquissimi enim moris est ut Romanus Pontifex cæteros Episcopos fratres vocet, & hi vicissim illum vocent fratrem; ut patet ex epistolis Cypriani ad Romanos Episcopos. Quæ consuetudo ex hoc loco comprobatur; & fortè inde etiam originem habet. Porrò confirmatis fratribus, id est, Coëpiscopis, confirmantur per eos eorum subditi: Et ita ex consequenti per Petrum & Petri successorem confirmatur tota Ecclesia. Tunc autem maximè fratres suos, id est, Coëpiscopos, confirmat Petrus, quando sententiam Episcoporum in generali Concilio Romanus Episcopus confirmat.

v. 36. *Sed nunc qui habet sacculum, tollat; similiter & peram, & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium.* Græc. & Syriacè, *tollet, vendet, emet.* Ita quoque legit Basilius in regulis brevioribus, interr. 251. Utrovis modo legatur, significatur non quid jubeantur facere, sed quid facturi sint, id est, qua cogitatione futuri, nempe quod abjecta fiducia Magistri sui, accepturi sint sollicitudinem victus, & vitæ conservandæ. *Et qui non habet*, scilicet gladium. Nam Christo magistro suo capto & interfecto incipiebant etiam sibi, ac suæ vitæ timere, ne tanquam seductoris ac seditiosi hominis socii comprehenderentur etiam ipsi, & ad crucem raperentur. Unde sedebant domi januis clausis propter metum Judæorum.

v. 42. *Pater si vis transfer calicem istum à me.* Vide annotat. Matth. 26. & Marci 14. *Si vis*, id est, si non obstat æternum tuum decretum. Vel, si tibi placitum est.

v. 43. *Apparuit illi Angelus de cœlo, confortans eum.* Quidam sic intelligunt: *confortans eum*, id est, fortitudinem ejus prædicans; sicut dicimur magnificare Deum quando magnitudinem ejus prædicamus. Verùm circumstantia hoc loco alium sensum postulat. Non enim Christus hic ostendebat divinitatis suæ potentiam; sed humanæ naturæ infirmitatem, quantum ad inferiorem animæ partem attinet, quæ sensitiva dicitur. Proinde, citra injuriam fortitudinis, quæ erat in mente seu parte rationali, rectè intelligitur confortatus ab Angelo; quia convenientibus verbis eum consolabatur super tristitia, de qua dicebat: *Tristis est anima mea usque ad mortem.* Tametsi absolutè hæc consolatio non fuerit ei necessaria, etiam ut homini; quia ratio parti inferiori perfectè dominabatur. Christus itaque sicut in se admisit tristitiam, sic admisit externam consolationem; quam quia inter homines non reperiebat, juxta illud psalm. 68. *Sustinui qui consolaretur, & non inveni*; ideo ab Angelo ei data est. Per quod etiam nos docemur à Deo exspectare consolationem in adversis, dum ab hominibus, vel deserimur, vel impugnamur. Cæterùm quamvis hoc non malè intelligatur de Angelo in propria persona loquente, quomodo Gabriel Virgini & Zachariæ locutus fuit; rectè tamen, ac fortè convenientius intelligi potest de Angelo Dei Patris personam repræsentante, & ipsius Patris ad filium verba formante, hoc aut simili modo: Fili, noli timere mortem, sed fortiter age in hoc certamine quod pro salute generis humani volens & obediens suscepisti. Jam tempus instat clarificationis tuæ: Sustine adhuc modicum, &c. Certè constat ex Scripturis, Angelos ex Dei persona sæpissimè fuisse locutos, ut Abrahæ, Moysi, & aliis. Hoc autem loco ita factum esse, suadet oratio præcedens, quæ erat ad Patrem. Quare rectè Pater tanquam filio respondens, eúmque mœstum consolans, in hac Angelica apparitione intelligitur. Nam & aliàs Pater filio voce in aëre formata respondit. Cum enim Joannis 12. dixisset filius; *Pater clarifica nomen tuum*; audita est vox Patris de cœlo, dicentis: *Et clarificavi, & iterum clarificabo.* Quam vocem Angeli ministerio factam fuisse, non malè existimarunt, qui eâ intellectâ dicebant: *Angelus ei locutus est.* Et sanè notandum, eum locum, si bene expendatur, huic persimilem esse. Dicit enim ibi filius; *Nunc anima mea turbata est:* hìc autem dicit; *Tristis est anima mea usque ad mortem.* Ibi dicit; *Quid dicam? Pater salvifica me ex hac hora.* Hìc dicit; *Si fieri potest, transfer calicem istum à me.* Ibi dicit; *Sed propterea veni in horam hanc*; *Pater clarifica nomen tuum:* Hìc dicit; *Verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat.* Et iterum: *Si non potest hic calix transire nisi bibam illum: fiat voluntas tua.* Hìc Angelus apparet de cœlo confortans eum: ibi Pater respondet. *Et clarificavi, & iterum clarificabo.* Vide B. Medinam in 3. q. 12. art. 4. & F. Lucam.

v. 43. *Et factus in agonia prolixius orabat.* Nota exemplum prolixæ orationis. Sed quæ in Christo fuit agonia, cum in eo nulla fuerit pugna mentis & sensualitatis? Respondendum, quod in Christo voluntas rationalis mortem volebat, quia hoc Patri placebat: at appetitus inferior, qui & sensitivus, non poterat non secundum suæ naturæ instinctum, mortem & dolores imminentes refugere: cui tamen appetitui rationalis voluntas plenè dominabatur: non quidem imperans ne motu suo naturali ferretur, sed motum illum regens, ne vel rationem obfuscaret, vel ipsam rationalem voluntatem à proposito deflecteret, ac ne quidem ad id ullo modo tentaret. Unde manifestum aliter in Christo fuisse hunc motum, aliter in nobis, in quibus per hujusmodi motus & ratio turbatur, & voluntas ad defectionem ab eo quod rectum est, assiduè sollicitatur. Quæ propriè pugna quædam est. In Christo autem hactenus tantum agonia fuisse dicitur, quia quod ratio sequebatur, id fugiebat sensus, sed sine rationis ulla perturbatione, & proinde propriè nulla erat pugna: quia utrumque sine alterius impedimento perfectè in suum ferebatur objectum. Alii intelligunt ἀγωνίαν, voluntatis sensualis vel naturalis, adversus mortem, quam sensus & natura summopere refugit.

v. 51. *Sinite usque huc.* Rupertus in Matth. 4. sic intelligi debere ait: Gladiis materialibus jam satisfactum est: Jam sinite gladiis ejusmodi, & pugnate novo genere prælii, &c.

v. 51. *Et cum tetigisset auriculam ejus, sanavit eum.* Paulò ante refert auriculam dextram fuisse amputatam. Significatur ergo mysterium non parvum. Nempe quod Judaïcus populus per hunc servum Principis sacerdotum significatus

significatus deinceps cariturus esset aure dextra, id est, A auditum aversurus, aurésque clausurus adversus Evangelii veritatem; juxta illud Isaïæ 6. *Excæca cor populi huius, & aures eius aggrava, & oculos eius claude, ne fortè videat oculis suis, & auribus suis audiat*, &c. Ideo autem hoc per auriculæ amputationem, potius quàm per oculi effossionem, significari debuit, quia *fides ex auditu est*. Quod autem Christus sanavit eum auriculâ restitutâ, significat populum Judaïcum in fine sæculi per gratiam Christi convertendum ad auditum & obedientiam fidei.

CAPUT XXIII.

v. 7. *Et ut cognovit quod de Herodis potestate esset.* Non erat revera Christus de potestate Herodis, qui filios esse liberos declaravit, séque etiam sabbathi Dominum esse testatus est: sed Pilatus qui Galilæum esse dixerat, nec aliud quàm hominē esse putabat, sic judicavit. B Quomodo ergo erat subditus illis, Luc 2. & quomodo factus sub lege, Galat. 4. Vide illorum locorum annotat & Matth. 17. Opinantur quidam, non abs re, quod ideo Pilatus Christum miserit ad Herodem judicandum, tanquam ejus potestati subditum, licet de eo tanquam in sua ditione comprehenso, judicare posset, ut eum placaret ac sibi reconciliaret offensum, ex eo quod quosdam illi subditos Galilæos (fortè de quibus suprà cap. 13.) ipse judicasset, & morti dedisset.

v. 12. *Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipsa die. Nam antea inimici erant ad invicem.* Scilicet, ut impleretur illud Psal. 2. *Astiterunt reges terræ, & Principes convenerunt in unum, adversum Dominum, & adversus Christum eius.* Hoc enim in Herode & Pilato conspirantibus in necem Christi completum fuisse, testatur Apostolorum C chorus, Actor. 4 ubi post hunc psalmi versiculum recitatum, ita loquuntur. *Convenerunt enim verè in civitate ista adversus sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Israël, facere quæ manus tua*. &c.

v. 26. *Et imposuerunt illi crucem portare post Iesum.* Matthæus & Marcus simpliciter dicunt hunc Simonem compulsum ut tolleret crucem Jesu; ipsum autem Jesum crucem suam portasse non dicunt: At Joannes hoc apertè scribit, nulla Simonis facta mentione, dicit enim: *Et bajulans sibi crucem exivit in eum qui dicitur Calvariæ, locum.*

Joannem igitur cum Matthæo & Marco quidam ex Luca conciliandum putant, hoc modo, ut eandem crucem simul portarint Jesus & Simon; ille præcedens & humeris gestans superiorem crucis partem in brachia extensam; D hic verò, sequens & pedem crucis manibus sustollens. Ita enim putant intelligendum quod Lucas dicit Simonem portasse crucem post Jesum. Hunc modum picturæ nobis passim referunt. Et in officio Ecclesiastico legimus, in die exaltatæ Crucis, Heraclium Imperatorem dominicam crucem suis humeris detulisse in eum montem, quo eam Salvator tulerat.

At verò probabilius est hoc modo conciliandos esse Evangelistas, ut priùs crux imposita fuerit Jesu, quàm ille tulerit aliquousque: sed cum eum milites viderent ob nimiam debilitatem ex flagris, & capitis coronatione, aliisque perpessis eo die & nocte molestiis contractam, imposuerint humeris Simonis gestandam usque ad Calvariæ locum, Christo quidem præcedente, & Simone sequente. Nec repugnat historia exaltatæ Crucis, Christus E enim tulit eam suis humeris ad montem, id est, versus montem aliquousque. Significatur autem mysticè, nos debere crucem portare post Christum, id est, imitantes eum; juxta quod ipse dicit: *Qui non tollit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus.*

v. 28. *Conversus autem ad mulieres Iesus dixit: Filiæ Ierusalem nolite flere super me; sed super vos ipsas flete. & super filios vestros* Quidam ex his verbis argumentum sumunt reprehendendæ devotionis quarumdam piarū personarum, quæ contemplatione acerbitatis pœnarum, quas Christus pro humano genere passus est, quasi condolent Domino suo, atque etiam in lacrymas solvuntur. Quæ sanè devotio & compassio, modo talis sit, ut nihil abjectum de Christo Domino nostro cogitetur; non tantum reprehendenda non est, sed etiam commendanda. Nam & de B. Virgine, quæ firma in fide stabat juxta crucem filii sui, prędictum erat à Simeone, & haud dubiè completum, quod gladius doloris animam ipsius penetraturus esset. Quod ergo dicit Dominus: *Nolite flere super me*, dictum est non ad reprehensionem condolentiæ; sed quod fletus ille proficisceretur ex ignorantia causæ ob quam Christus pateretur. Deinde, eis significare voluit, quod majorem haberent causam deflendi seipsas & filios suos, propter mala extrema, quæ populo Judaïco imminebant; quam passionem & mortem ipsius, qui tertio die ad summam gloriam erat resurrecturus.

v. 31. *Quia si in viridi ligno hæc faciunt: in arido quid fiet?* Per *lignum viride* justum intelligi; & per *aridum*, impium; probat locus Ezechiel. 20. *Succendam in te ignem, & comburam in te omne lignum viride & omne lignum aridum.* Quod exponens seq. cap. *Occidam* (inquit) *in te justum & impium.*

v. 32. *Ducebantur autem & alii duo nequam cum eo.* Alii duo, qui erant nequam; vel, alii duo, iique nequam; ne significari videatur Christum etiam fuisse nequam; tametsi secundum Prophetam, *cum iniquis reputatus est*: ut hac etiam ratione dictum intelligi possit, alii duo, nequam revera, sicut Christus reputatione nequam.

v. 34. *Non enim sciunt quod faciunt.* Non sunt verba excusantis; sed declarantis magnam miseriam, propter quam magna misericordia opus sit: Nam etiam illi qui utcumque sciebant Jesum esse Christum, ut Scribæ seu Legisperiti, & Sacerdotes, qui Prophetas legerant, & supputare poterant hebdomadas Danielis: non sciebant magnitudinem peccati sui, vel quia laborabant eo errore judicii, qui in omni peccato invenitur. Sanè, non videtur dicendum quod Christus oraverit tantum pro iis, qui ignorantia peccabant, non pro iis qui ex odio, invidia, malitia. Nam Christus exemplo suo nos docuit orare pro persequentibus nos: Atqui nos non solùm orare debemus pro iis, qui ex ignorantiâ nos persequuntur; sed etiam pro iis qui ex malitiâ. Quare omnino existimandum, Christum etiam pro talibus orasse quibusdam; & proinde etiam tales quosdam fuisse conversos. Nam pro omnibus pro quibus oravit, exauditus est. Quod autem Christus dicendo: *Non enim sciunt quid faciunt*; non intenderit excludere Principes Judæorum, qui ex odio & invidia Christum tradiderant, satis liquet ex eo quod Petrus in Actis dicat cap. 3. *Scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & Principes vestri.* Quin & ex eo quod dicitur Act. 6. *Multa etiam turba sacerdotum obediebat fidei*; colligi potest aliquos ex illis qui in Scripturis erant versati, & probabiliter scire poterant hunc esse Christum; & tamen ex odio eum persequebantur, fuisse postea conversos virtute hujus orationis Christi. Rursus Act. 13. Paulus dicit quod Principes populi Christum ignorantes, & voces Prophetarum quæ per omne sabbathum leguntur, judicantes impleverunt. Vide Hesselium in explicatione Passionis Domini, qui nobiscum sentit.

v. 39. *Unus autem de his qui pendebant latronibus.* Hi latrones Judæi erant; quod vel inde ostenditur, quia significant se quoque Christum exspectasse salvatorem. Dicit enim unus: *Si tu es Christus, salvum fac temetipsum, & nos.*

v. 40. *Respondens autem alter increpabat eum*, &c. Hîc jam incipit impleri quod ipse Dominus de se prædixerat: *Cum exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Joan. 12.

Neque tu times Deum qui in eadem damnatione es? Id est, in eodem supplicio. Unde satis etiam apparet eodem supplicii genere cum Christo, scilicet crucifixionis non autem alligationis ad crucem, (ut pleræque picturæ ostendunt) latrones affectos fuisse. Notandum quoque quod hæc increpatio parum opportuna videatur, si is qui increpat, hoc idem quod reprehendit paulò ante

faciebat. Potiùs enim dicere debuisset ? Certè malè facimus, & graviter peccamus, probris afficientes hunc justum crucifixum: Est enim Messias noster: Itaque veniam rogemus eum, & precemur ut nostri meminerit cum venerit in regnum suum. Nunc autem dicens: *Neque tu times Deum*, satis ostendit se illius criminis non fuisse participem. Non ergo duo latrones, sed alter tantum maledixit Christo.

v. 41. *Hic verò nihil mali gessit.* Non dicit, multa bona gessit; quod quantumcumque multa bona quis fecerit, si vel unum crimen morte dignum commiserit, non injustè morte afficitur. *Quicumque enim totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus*, Jacobi 2.

v. 42. *Memento mei Domine quum veneris in regnum tuum.* Cur non priùs veniam rogavit, quàm regnum peteret ? An venia etiam in his verbis includitur ? Non enim dicit, admitte me in regnum tuum; sed *memento mei:* In quo & venia & justificatio, & salus, & beatitudo includitur. Miranda confessio hujus latronis; propter quam à Patribus interdum martyr vocatur, quia tam insigne Christo testimonium perhibuit, quando nondum erat in gloria, sed extremâ afficiebatur ignominiâ, & contemnebatur tanquam homo vilissimus; qualem confessionem nullus alius Martyrum fecit; ut in eo maximè verificatum fuerit illud Christi: *Beatus qui non fuerit scandalizatus in me.* Matth. 11. Quæritur secundo, quando Christus venerit in regnum suum; an statim à morte per descensum ad inferos, an per resurrectionem, an potius quando ascendens in cœlum captivam secum duxit captivitatem, & cœpit in cœlo gloriosus regnare cum beatis Angelis & animabus, gloriosus (inquam) regnare Christus homo; atque ex eo tempore paulatim cœpit nomen ejus Apostolorum prædicatione celebrari per omnem terram ? Ita videtur, sed hunc temporum ordinem latro ignorans, credens tamen Christum cum magna gloria regnaturum, petit ut sui meminisse velit, cum illud regnum venerit: sicut dicebat Joseph Pincernæ; *memento, ut cum bene tibi erit, suggeras Pharaoni.* At Christus plus ei promittit, non differens beneficium in tempus regni sui gloriosi, sed statim ipso die præbiturus consortium suæ fœlicitatis secundum animam. Hoc enim significant illa verba: *Hodie mecum eris in paradiso.*

v. 43. *Hodie mecum eris in paradiso.* De sensu hujus sententiæ vide Bellar. lib. 1. de Sanctorum beatitudine cap. 3. ex professo, & Jansenium. Sensus esse videtur; eris secundum animam beatus. Paradisus enim statum fœlicitatis designat. Cæterum ex his verbis non est consequens, vel animam latronis, vel animam Christi non descendisse ad inferos, quia sicut cœlum est, ubicumque Deus se exhibet videndum, unde dicitur: *Angeli eorum semper vident faciem Patris:* ita & paradisus ubi felicitatis status: Christus ergo ad inferos descendens limbum Patrum vertit in paradisum, quia felicitatem illis attulit. Unde non repugnant pro eo tempore limbus Patrum & Paradisus. Nam paradisum aliquem terrestrem intelligi, nulla ratio cogit. Nam animæ corporeo paradiso non egebant, cum sint incorporeæ. Hinc etiam nihil obstat, & valdè probabiliter dici potest, Christi animam apud inferos mansisse donec corpus resurgeret; maximè quia multi Patres ita loquuntur, nec est opus alium quærere locum animæ Christi pro illo tempore. Quidam autem hìc quæstionem movent quomodo salvatus fuerit hic latro sine baptismo: Sed nulla est quæstio; circumcisus enim fuerat octavo die, nec adhuc tempus venerat quo baptismus omnes obligaret. Quamquam & fieri potest, ut baptizatus fuerit ab aliquo Apostolorum, & postea in crimina relapsus. Quod tamen non est multum verisimile.

v. 44. *Tenebræ factæ sunt in universam terram usque in horam nonam; & obscuratus est sol.* Hunc solis defectum, sive per retractionem radiorum ejus acciderit, sive per corporis alicujus interpositionem, sive per lu-

A minis extinctionem (modus enim incertus) certum tamen est, & minimè dubitandum, miraculosum fuisse, & contra consuetum naturæ ordinem. Pascha enim Judaïcum semper in plenilunio celebrabatur: Eo autem tempore nunquam solis defectus accidit, sed aliquando lunæ, per interpositionem terræ. Deinde, quod dicitur, *in universam terram*, non tantum de terra Judaïca intelligendum est, sicut quidam intelligunt; sed de universo orbe terrarum. Nam Dionysius Areopagita in Epistola ad Polycarpum contra Apollophanem Philosophum scripta, testatur se hanc ecclypsim unà cum ipso in Ægypto vidisse; hoc etiam addens quod facta sit per interpositionem lunæ inter solem & terram, sed præter naturalem ordinem. Luna enim eo tempore in oppositione

B erat, non in conjunctione.

v. 54. *Et sabbathum illucescebat. Subsecutæ autem mulieres. Illucescebat* dictum est pro eo quod propriè diceretur, appellebat, instabat, estque catachresis. Non enim incipit sabbathum Judæorum à luce, sed à tenebris, id est, à vespera quæ initium est tenebrarum. Sed quia aliis gentibus dies naturalis ferè à matutino incipit, ideóque illucescere dicitur: hanc eandem vocem accommodavit Lucas ad sabbathum Judæorum. Nec aliter intelligendum videtur quod est Matth. ultimo; *vespere autem sabbathi quæ lucescit in prima sabbathi*; id est, ea vespera, quæ est initium diei primæ post sabbathum. Pro *lucescit*, poni posset *diescit*: id est, dies naturalis incipit; quæ quidem Judæis incipit à vespera.

v. 56. *Et sabbatho quidem siluerunt secundum mandatum. Siluerunt*, id est, quieverunt, ut vertit Eras-

C mus. Hinc colligat quis quod in parasceve non quieverunt ab opere servili: & ulterius, quod tunc non erat Pascha, quia Exodi 12. v. 16. præcipitur nihil operis in paschate fieri, exceptis his quæ ad cibum pertinent. Potest dici quod opera quæ faciebant hæ mulieres, non erant opera prohibita fieri in die paschæ, quia non erant opera servilia; lex autem intelligitur de opere servili. Dices: Ergo & in sabbatho poterant ea facere: quia lex sabbathi tantum prohibet opera servilia; & tamen dicuntur siluisse secundum mandatum. Potest responderi quod servaverunt mandatum non tantùm secundum veram legis intelligentiam, verùm etiam ultrà, secundum consuetudinem & traditionem Judæorum, qui sabbathi observationem faciebant arctiorem quàm erat ex intentione Le-

D gislatoris; sicut extendebant immunditias, ad ingressum in ædes hominis gentilis. Unde & dicitur Joan. 18. quod non introierunt in prætorium Pilati, ne contaminarentur, & Act. 11. Judæi disceptant adversus Petrum Apostolum, eo quod in ædes Cornelii Centurionis introisset, & ibi manducasset.

CAPUT XXIV.

v. 1. *UNa autem sabbathi.* Sic etiam Joannes cap. 20. sic & Paulus 1. Cor. 16. Marcus autem dixit: *una sabbathorum*, & idem, *prima sabbathi*. Intelligitur autem prima dies post sabbathum, quæ nobis Christianis, propter Christi Domini resurrectionem dominica dies vocatur, & octavo quoque die perpetuis temporibus celebris habetur. Vide commentarium 1. Cor. 16.

E v. 5. *Quid quæritis viventem cum mortuis? Non est hic; sed surrexit.* Quærere viventem cum mortuis nihil est aliud quàm inter mortuos, id est, in sepulchris mortuorum quærere eum qui vivit. Quod autem sequitur: *Non est hic, sed surrexit:* mirè jactatur à vulgo Sacramentariorum contra præsentiam Corporis Domini in Eucharistia, maximè cum argumenti vim habere videatur hæc sententia, ut est apud Matthæum; ubi sic habetur: *Non est hic, surrexit enim.* Ex quibus verbis non tantum hoc quod dixi de Eucharistia, sed etiam omnipotentiam Dei oppugnant, dicentes fieri non posse, ne à Deo quidem, ut idem corpus in diversis sit locis: eò quòd ista firma sit consequentia; Surrexit, & hinc recessit, igitur hìc non est. Sic illi omnipotentiæ Dei præscribunt

suam ratiocinationem. Quibus breviter respondemus, Angelum loqui de conspicua & naturali corporis in loco existentia, secundum extensionem & quantitatem. Talis enim à mulieribus quærebatur corporis præsentia. Deinde Angelus præsupponit naturalem corporis conditionem, quâ unum idémque in diversis locis naturaliter esse non potest, quam & mulieres præsupponebant. Potest etiam brevius responderi, Angeli argumentationem esse hanc, Jesum Nazarenum crucifixum (& in cruce mortuum) vos quæritis: surrexit, ergo non est hîc ille mortuus quem vos quæritis. Est additio Censoris.

v. 16. *Oculi autem illorum tenebantur.* Caietanus contendit de oculis internis hoc dici; quod postea dicitur eos fuisse apertos. Constat autem (inquit) internos oculos fuisse apertos, non exteriores, non enim ibant oculis B clausis. Sed contra Caietanum est quod ibidem statim sequitur: *Et ipse evanuit ex oculis eorum.* Non enim evanuit ex oculis internis, id est, ex mente seu phantasia, sed ex oculis externis. Respondetur autem Caietano externos oculos dici fuisse apertos; quia ablatum fuit ab eis impedimentum, quo prius tenebantur, ne fieret agnitio. Satis quoque hæc verba significant non fuisse factam in effigie vultus Christi mutationem aliquam, sed impedimentum oculis eorum injectum divinitus, ne eum agnoscere possent, & quadam eos percussos fuisse *ἀορασίᾳ*, quâ quod præsens erat non agnoscerent. Est enim *ἀορασία* quâ res quæpiam vel non videtur, vel non discernitur atque agnoscitur, tametsi ante oculos posita; quomodo percussi sunt Sodomitæ quærentes domum Loth, & Syrii quærentes Elisæum, & Nazareni Christum volentes præ- C cipitare, & non semel Judæi, volentes Christum lapidare vel tenere ad occidendum; & Philistæi quando cæsi fuerunt à Jonatha & armigero ejus. Vide annotat. Marci ult.

v. 18. *Tu solus peregrinus es?* Videtur Christus his duobus discipulis apparuisse quasi fuisset peregrinus, qui ad diem festum ascenderat Hierosolymam, quales tunc multi erant. Peregrini enim ex habitu, quo ab incolis & domesticis discernuntur, facilè cognosci solent, non ita ex lineamentis faciei. Vide annotat. Marci ultim. Nulla autem falsitas aut simulatio fuit in eo quod in tali habitu apparere Christus voluerit, ac ne quidem ulla fuisset si faciem suam immutasset. Nam illa mutatio non fuisset facta ad significandum falsum, id est, ad fallendum, sed ob aliam D justam & utilem causam, scilicet ut Christi tanquam absentis desiderium magis in illis cresceret, dum de eo quasi per hominem incognitum plenius instruuntur.

v. 26. *Nonne hæc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam?* Oportuit, ad hoc ut intraret in gloriam suam qua obtineret regnum in cœlo & in terra; quod regnum, est Ecclesia. Et oportuit per passionem; quia sic erat ab æterno decretum, ut non nisi per passionem Christus eam gloriam consequeretur. Item quia redimi homo, & regnum Ecclesiæ constitui, sine passione filii Dei non potuit. Nam absolutè potuisset Christus sine passione glorificari in sua persona, sed non in regno populi à captivitate redempti.

v. 27. *Et incipiens à Moyse, & omnibus Prophetis.* Loca similia sunt ejusdem sacri Scriptoris, Actor. 3. *Deus quæ prænunciavit per os omnium prophetarum pati Chri-* E *stum suum, sic implevit.* Et iterum: *Et omnes Prophetæ à Samuel & deinceps, qui locuti sunt, & annunciaverunt dies istos.* Et cap. 10. *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen eius omnes qui credunt in eum.* Quæritur; Quo sensu verum sit omnes Prophetas de Christo locutos fuisse. Nam de quibusdam id docere, difficile est. An more Scripturæ omnes, id est, plerique, vel ferè omnes? An potius dicendum in omnibus Prophetis latere quædam, saltem mystico sensu de Christo ejusque regno dicta, etsi nondum à nobis intellecta?

Interpretabatur illis in omnibus scripturis quæ de ipso erant. Græcè τὰ περὶ ἑαυτοῦ. *Ea quæ de ipso erant*, ut sit sensus: per omnes Scripturas ea quæ de se conscripta erant, illis interpretabatur & explicabat.

v. 28. *Et appropinquaverunt castello quò ibant: Et ipse finxit se longius ire.* Hoc loco abutuntur qui patrocinium sumunt mendacio. Si enim facto simulare licet, licebit & verbo: Christum autem facto simulasse putant, quia finxit se longius ire. Sed absit mendacium aliquod vel in verbo vel in facto, Christo adscribamus, qui est ipsa veritas; à quo non minus alienum est fallere, quam falli. Itaque respondeo, hoc Christi factum non fuisse simulationem proprii nominis, quâ videlicet quis facto suo alium fallere conatur. Composuit enim gestum & motum corporis sui, sicut solet is qui longius vult ire; sed hoc non ideò fecit ut discipuli putarent eum longiùs ire velle, quamvis sciret eos hoc existimaturos, sed ideò ut eorum erga se amorem & benignitatem tali corporis compositione excitaret. Sicuti mater componens habitum corporis sui tanquam digressura à filio, ressuscitat in eo affectum amoris erga se, qui fortè ex aliqua causa consopitus fuerat. Vel sensus erit, composuit incessum ad longius eundum; quod & revera facturus fuerat, nisi invitatus fuisset à discipulis ad manendum cum illis; sicut faciunt illi qui domum se ituros dicunt, eò tamen animo ut si invitentur de amico ad cœnam, constituant illi acquiescere, atque apud eum manere. Ubi sicut mendacium non est in verbo, ita nec hic fuit in facto. Et perinde est ac si dixisset Evangelista, voluit longius ire, sicut apud Marcum dicitur cap. 6. *Volebat præterire eos*, & cap. 7. *Neminem voluit scire, & non potuit latere*, id est, id faciebat quod faceret homo volens latere. Nam ingrediebatur domum. Ita Christus hoc loco id faciebat, quod faceret homo volens longiùs ire. Vide eorum locorum annot. & cap. 11. ejusdem Evangelii, v. 13.

v. 30. *Et benedixit ac fregit.* Hæc benedictio fuit invocatio Dei super panem, quomodo fideles sumpturi cibum, prius benedicunt eum, id est, super eo beneficentiam Dei invocant. Hinc liquet, Christum, etiam post resurrectionem, voce Deum orasse & invocasse. Item ex eo quod sub finem hujus cap. dicitur benedixisse discipulis suis, id est, bene precatus fuisse. Quid mirum ergo si in cœlo residens adhuc interpellat pro nobis? Benedixit itaque non ad effectum consecrationis vel multiplicationis; sed quomodo, juxta Paulum dicentem, *Sanctificatur per verbum Dei & orationem*; fideles benedicunt: quomodo verisimile est & ipsum solere benedicere, quoties cum discipulis cibum sumeret. Unde ex vocabulo (*benedixit*) nullum sumitur argumentum pro consecratione corporis Domini. Imò Christum hîc non consecrasse corpus suum, etiam his argumentis monstrari videtur; tum quia non dedisset talibus nondum satis confirmatis in fide, (potest ad hoc dici; quod jam erant per Christi instructionem satis confirmati in fide resurrectionis ejus.) tum quia non daret corpus suum iis qui de hujus mysterii veritate nondum erant instructi; quia hi non adfuerant in cœna quâ institutum fuit hoc mysterium. Nemini autem dandum est corpus Christi, nisi illud mysterium cognoscenti & credenti. Item si dixit: *Hoc est corpus meum*; jam ante debebant eum nosse; quia in illo verbo, quod ex eo nunquam audierant, nosse eum non potuissent. Vide nostra in 4. dist. 11.

v. 31. *Et aperti sunt oculi eorum.* Verisimile est oculos corporis intelligi, qui aperiebantur, non quia clausi erant sic ut nihil viderent, sed ut videndo non agnoscerent: Itaque aperti sunt ad agnoscendum quod videbant. Sive, ut magis propriè loquamur, talis per oculos visio tunc facta est, ut per eam in sensu interiori, id est, in memoria sensitiva, agnitio nasceretur. Ea enim nasci solet, dum rem aliquando cognitam propius atque exactius oculis contemplamur. Vide Caietanum loco suprà dicto. Sic Genes. 3. *Et aperti sunt oculi amborum, & cognoverunt se esse nudos.* Vide sup. v. 16.

v. 35. *Et quomodo cognoverunt eum in fractione panis.* Posset videri sensus: *In fractione panis*, id est, dum

Estii Annot. in Script.

frangerent panem: sed illud, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, magis videtur causam significare. Quod & superior narratio significat. Innocentius 3. lib. 6. de sacro altaris mysterio, videtur intelligere de corpore Domini; & dicit Christum ibi fregisse, non manducasse. Authores etiam alios complures ad hanc rem citat Pamelius in Epistol. 63. Cypriani. Et Lorinus super Act. 6. v. 42. Sed si ita est, sequeretur Christum consecrasse: & proinde, sacrificasse sub una specie. Nam si consecravit utramque speciem; nulla ratio cur non porrexisset discipulis utramque. Hoc autem, scilicet sub una specie consecrare, & sacrificium Missæ celebrare: communiter habetur contrarium juri divino. Nec Christus voluisset aliquid facere contra jus à se pauló ante institutum.

v. 39. *Videte manus meas, & pedes meos.* Hæc membra nominat, quia in illis erant vulnerum vestigia quæ passus fuerat in cruce. Sed cur non etiam nominat latus? An quia latus tenuit veste obtectum, postea Thomæ denudandum, qui plus cæteris incredulus fuit? Nam latus hic subaudiri nominatis manibus & pedibus, ut sentire videtur Jansenius, non est verisimile; cum vulnus lateris fuerit multò patentius, ideóque potius nominandum erat latus, si illud ostendisset.

Palpate, & videte. Quæritur; Utrum hoc fecerint discipuli; nam Thomam palpasse satis concors est Patrum sententia, ut ostendemus ad Joan. 20. Non video autem cur non idem etiam hoc loco de discipulis sit arbitrandum: Primum, quia per diligentem palpationem & contrectationem corporis Christi, debebat fides eorum confirmari. Laborabant enim & ipsi incredulitate, uti præ ceteris disertè commemorat Marcus. Sed & hoc loco subjicit Lucas, cum ostendisset eis Christus manus & pedes, utique palpandos, ut ex verbis antecedentis versus intelligitur, adhuc tamen non credidisse; & propterea additum à Christo alterum veritatis suæ carnis argumentum, scilicet manducationem cibi. Deinde, id factum propter nos; qui per discipulorum prędicationem eramus credituri in Christum. Minus enim creditur ei qui vidit tantum, quàm qui etiam palpavit, maximè ubi de veritate corporis viventis agitur. Unde Joannes Apostolus initio Catholicæ suæ epistolæ, etiam ex contrectatione fidem adstruit suæ prędicationi, dicens: *Quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectaverunt de verbo vitæ, annuntiamus vobis.* Et hæc aperta sententia est Augustini scribentis in Psal. 56. Ignatius quoque in epist. ad Smyrnenses, citante Theodoreto dial. 2. affirmat discipulos tetigisse. Sed petes: Cur ego discipuli ad Thomam tantum dixerunt, *Vidimus Dominum?* An sub visu etiam tactus comprehenditur? Cur ergo Thomas non acquievit, si etiam illi palpaverant? An voluit certius adhuc palpare, scilicet explorando foramina vulnerum in latere, & in manibus, & pedibus; fortè enim discipuli dixerant

A se etiam hæc in corpore ejus vidisse? Imò propterea dixit eis Christus, *videte manus meas & pedes meos:* non nominans alia membra, quia scilicet in his erant reliquiæ vulnerum.

v. 41. *Adhuc autem illis non credentibus & mirantibus præ gaudio.* Si non credebant, quomodo gaudebant? Item, quomodo mirabantur præ gaudio, cum gaudium non sit admirationis causa, sed ignorantia causæ: Græcè est, *adhuc non credentibus illis præ gaudio, & mirantibus.* Vix enim credimus pręsentia, quæ erant valde inexpectata, quamvis jam gaudeamus. Ipsum etiam gaudium, si valdè magnum sit, impedit judicium. Ita Jacob Patriarcha vix credidit nuntiantibus sibi Joseph filium ad-

B huc vivere. Et Petrus è carcere liberatus putabat se visum videre, & puellæ nuntianti Petrum stare ante fores, non est creditum.

v. 43. *Et cum manducasset coram eis.* Hæc sine dubio vera manducatio fuit, sed ex ea nulla subsecuta nutritio, quia nec illa indigebat corpus Christi jam gloriosum & immortale; nec ejus esus esse poterat ad probandam resurrectionis veritatem, quia nutritio non percipitur oculis. Sed quæritur quò cibus ingestus evaserit? videtur dicendum quod virtute caloris naturalis fuerit consumptus & conversus in vapores & aërem.

v. 45. *Tunc aperuit illis sensum ut intelligerent scripturas.* Erant ergo scripturæ obscuræ, quæ ab Apostolis, Christo magistro tamdiu usis, nondum intelligi poterant.

v. 49. *Et ego mitto promissum Patris mei in vos.* Hoc

C Montanistæ de suo Montano dictum volunt, affirmantes eum esse paraclitum à Christo promissum: Sed refelluntur ex eo quod sequitur: *vos autem sedete in civitate, quoadusque induamini virtute ex alto.* Neque enim jussi sunt sedere in Hierusalem donec veniret Montanus; Actor. 1. sed ut expectarent promissionem Patris. Hoc est S. Isidori Pelusiotæ lib. 1. epist. 499.

Quoadusque induamini virtute ex alto. Indicatur effectus sacramenti Confirmationis, videlicet robur Spiritus sancti; quem tamen effectum consecuti sint Apostoli non per sacramentum, sicut consequuntur reliqui fideles. Et nota Apostolos qui baptizati erant & baptismo mundati, egere virtute ex alto.

v. 50. *Et elevatis manibus benedixit eis.* Non arbitror benedictionem hanc factam cum signo crucis; sed,

D more recepto, manibus expansis supra eos, quibus quis bene precatur. Nam usus signi Crucis postea per Apostolos à Spiritu sancto edoctos, in Ecclesiam introductus est.

v. 53. *Et erant semper in templo.* Medina, in 3. p. quæst. 58. in fine probabile putat hoc referendum ad tempus post acceptum Spiritum sanctum, & videtur bene probare ex Actor. 1. & quia usque ad acceptum Spiritum sanctum continebant se domi, propter Judæos.

FINIS EVANG. SECVNDVM LVCAM.

ANNOTATIONES

IN EVANGELIVM SECVNDVM IOANNEM.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. *IN principio erat Verbum,* λόγος. Vide Hieronym. in epistola ad Paulinum, quæ præfigitur bibliis, ubi etiam negat Platonem hoc mysterium cognovisse. Vide etiam annot. Gen. 1.

Et Deus erat Verbum, θεὸς ἦν ὁ λόγος. Ordo est: Ver-

A bum erat Deus. Sicut infra cap. 4. *Spiritus est Deus;* id est Deus spiritus est, & 1. Cor. 10. *Petra erat Christus,* id est, *Christus erat illa petra.* Vide ibid. nostr. comment.

v. 3. *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil quod factum est.* Hæc posteriora verba, *& sine ipso,* &c. duobus modis distingui possunt. Quidam sic distinguunt; *& sine ipso factum est nihil*; deinde novam

periodum faciunt, *Quod factum est, in ipso vita erat.* Hęc distinctio est ferè Latinorum interpretum. Græci sic: *Sine ipso factum est nihil quod factum est.* Deinde nova sententia, *In ipso vita erat*, &c. Secundum priorem distinctionem, quidam illud, *sine ipso factum est nihil*, affirmanter accipiunt, quomodo etiam olim Manichæi acceperunt, exponentes hoc modo. Sine ipso factum est nihil, id est, res omnes corruptibiles; quas dicunt *nihil* vocari, quod continua corruptione semper in nihilum tendunt. Sed hæc expositio hæretica est, & ab August. pluribus locis explosa; Credimus enim omnia visibilia & invisibilia à Patre per Filium facta esse; alij per nihil intelligunt peccatum, quam interpretationem indicat August. magis, quam sequitur, tract. 1. in Joannem. Hic sensus verus est; nam peccatum non est à Deo; vocatur autem nihil, quia non est res aliqua positiva, sed rei privatio; & ab homine vel angelo committitur, quatenus ipse ex nihilo conditus, non quatenus est à Deo. Sed sciendum Græca non habere οὐδὲν, sed οὐδὲ ἓν, id est, ne unum quidem, ut sensus sit, ne unam quidem rem esse in universo, quæ non sit per Filium facta. Deinde, secundum Græcos aptius istud cohæret cum eo quod sequitur, *quod factum est*; ut sensus sit, nihil prorsus eorum quæ facta sunt, factum est sine Verbo Dei; Deinde sequatur nova sententia: *In ipso vita erat.* Hujus sententiæ variam distinctionem & pronuntiationem, vide apud Ambros. lib. 3. de fide c. 3.

v. 4. *Quod factum est, in ipso vita erat.* Qui hoc ita conjungunt, hunc sensum reddunt: Quidquid factum est, est vita in Verbo, & ab æterno fuit vita in Verbo: quia in Deo sunt ab æterno ideæ rerum creatarum, quæ ideæ reipsa à Deo non sunt distinctæ; & ita unaquæque res vita est in Deo, licet in sua natura vitam non habeat, ut lapides, ligna. Unde sequitur, rem unamquamque in Deo habere præstantius esse, quam in seipsa. Nam & viventia in Deo vitam habent nobiliorem quam in seipsis. Sed hic sensus videtur præter mentem authoris, secundum quem istud, *quod factum est*, ad præcedentia pertinet.

v. 6. *Fuit homo missus à Deo*, &c. Hoc cap. & alibi, mirè ab hoc Evangelista & aliis, inculcatur testimonium Joannis; quia illud maximum momentum habebat ad confirmandam Christi doctrinam. Joannis enim apud Judæos in summa erat opinione sanctitatis; quia omnes eum prophetam habebant. Itaque Judæi testimonio tanti prophetæ, cujus authoritati repugnare non audebant, convincebantur Jesum esse Christum. Unde & Christus hoc testimonium Pharisæis objicit, cum eos interrogat, Baptismus Joannis utrum è cœlo esset, an ex hominibus: ut si de cœlo respondissent, audirent, Quare ergo non credidistis ei de me testimonium perhibenti? & c. 5. hujus Evangelij: *Vos misistis ad Joannem*, videlicet legationem, de qua hoc cap. *Miserunt Iudæi*, &c. *& testimonium probibuit veritati*, quando dixit: *Medius vestrum stetit*, &c. *Fuit homo missus à Deo.* Erasmus vertit, *erat homo*, &c. sed notandum hoc loco Græcè esse ἐγένετο, diversum ab eo quod supra, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum. Hoc erat*, &c. ubi in Græco assiduè est ἦν. Observavit hoc author homiliæ de Joanne Baptista apud Chrysost. tom. 3. quem authorem certis conjecturis latinum fuisse puto. Itaque nihil opus erat ut hic à vulgato interprete recederet Erasmus.

v. 7. *Vt omnes crederent per illum.* Scilicet Joannem, id est, ut per ejus testimonium omnes homines (quantum est ex parte testimonij) ad fidem Christi adducerentur. Græcum δι᾽ αὐτοῦ, posset etiam ad *lumen* referri, id est, Christum, sed convenientius ad Joannem referendum videtur.

v. 9. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Cyrillus hanc sententiam intellexit de lumine naturali: cujus facultas, quæ ratio vocatur, omnibus omnino hominibus insita est. Chrys. de lumine gratiæ, ut sit sensus: Illuminat omnem homi-

A nem, quantum in se est. Sed hæc expositio multam habet difficultatem; tum propter infantes non baptizatos, qui videntur simpliciter exclusi ab hoc lumine, tum etiam propter eos quos Deus è massa perditionis non decrevit separare; Unde non videtur lumen gratiæ æqualiter se habere ad omnes. Probabilior expositio August. in Enchirid. & lib. 1. de peccatorum meritis, c. 25. qui ita intelligit: Illuminat omnem hominem; id est, Nullus hominum sine eo illuminatur, sed quotquot illuminantur, per eum illuminantur. Sicut in psalm. dicitur Dominus erigere omnes elisos, & allevare omnes qui corruunt. Hunc sensum sequitur etiam Rupertus. Impiorum quoque vox est, Sap. 5. *Iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol intelligentiæ non est ortus nobis*; & *Viam Domini* B *ignoravimus.* Itaque non absolutè intelligendum quod dicitur, *omnem hominem*: sed sicut dictum est ex Aug. Hieron. in Gal. 1. citans hunc locum, dicit neminem sine Christo nasci. Similis est Pauli sententia Tit. 2. *Apparuit gratia Dei omnibus hominibus*, quia per Christi adventum toti mundo publicabatur, quod antè erat in sola Judæa. Vide comment. ejus loci. Item, Christus sic illuminat omnem hominem, sicut pro omnibus passus est, vel quia neminem à doctrina veritatis suæ prohibet; unde dixit; *Ego sum lux mundi*: vel quia cujuscumque sexus, ætatis, conditionis homines, omni sæculo illuminat: vel potius quia per adventum suum & Apostolorum prædicationem, sparsit lumen fidei per universum orbem terrarum, fundans Ecclesiam Catholicam. Illuminat enim omnem hominem, non ab initio mundi, nec priusquam in carnem venisset; sed veniens in mundum, C id est, per suum adventum in carnem. Quo sensu etiam dictum est illud, quod est in responsorio 7. Dominicę 2. Adventus, *Tunc salvus erit omnis homo*, scilicet in adventu Messiæ.

Venientem in hunc mundum. Græcè non est, *hunc*, sed articulus τὸ verti potest ex Græco, *veniens in mundum*, ut referatur ad lucem, Græcè ὂν, neutrius generis. Ita verti posse S. August. testatur lib. 1. de peccatorum meritis cap. 15. Atque hoc omnino videtur voluisse Evangelista, ut qui proximè subjiciat de ipsa luce, *In mundo erat*, &c. & rursum: *In propria venit*: & cap. 3. aliis verbis eundem sensum repetit dicens: *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem.* Sic & Hesselius intelligit: ubi ad marginem cita- D tur hic locus tanquam similis. Et passim Christus testatur se (qui est lux vera, cap. 12. *Ego lux in mundum veni*) venisse in mundum; maximè apud hunc Evangelistam, nusquam autem, quod sciam, id de aliis hominibus dicitur. Christus enim antequam huc veniret, erat in sinu patris ab æterno: Alij autem antea nusquam extiterunt. Et hic sensus tollit occasionem erroris Origenistarum, cujus confirmatio peti solet ex hoc loco quasi animæ priusquam in terrea corporea mitterentur, alibi extiterint atque peccaverint. Sensus igitur erit, Christum qui est lux vera, venisse in mundum, ut omnem hominem, id est, humanum genus illuminet adventu suo; annuntiando videlicet veritatem salutis: juxta illud quod ipse ad Pilatum dixit; *Ego in hoc natus sum, & ad hoc* E *veni in mundum, ut testimoniam perhibeam veritati.* Cessat igitur quæstio quomodo omnis homo veniat in mundum, & quomodo omnis homo veniens in mundum ab illa luce illuminetur. Verti item sic posset, sensu etiam ambiguo: *Erat lumen verum, quod illuminat omne genus humanum, veniens in mundum.*

v. 10. *In mundo erat.* Antequam veniret in mundum per incarnationem, quia fuit in principio. *Et mundus eum non cognovit*; scilicet venientem in carnem.

v. 11. *In propria venit.* Id est, ad Judæos venit, ad quos à patre missus erat, ut olim promissus. Hi dicuntur ejus *propria*; quia ex illis & in illis natus erat; unde dicebat Pilatus; *Gens tua & Pontifices te tradiderunt mihi. Et sui eum non receperunt*; sed fuit lapis ab eis reprobatus.

v. 12. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis pote-*

ſtatem, &c. Græcè non eſt δύναμις, ſed ἐξουσία, quod poteſtatem cum authoritate ſignificat, & dignitatem quandam. Itaque hoc loco non videtur ſignificati poteſtas quæpiam ab actu remota; quaſi poteſtatem quidam acceperint ut fiant filii Dei, nondum tamen facti ſint, ſed potius quod à Deo acceperint dignitatem illam ut ſint filij Dei. Cùm enim dicit eos ex Deo natos eſſe, ut ſequitur, conſequens eſt jam eſſe filios Dei, & non tantum eſſe poſſe.

v. 14. *Et Verbum caro factum eſt.* Hoc non ita dictum, quomodo proximo cap. aqua vinum facta, ſcilicet converſione unius in alterum: ſed aſſumptione ſeu acceſſione; quomodo dicitur Paulus vir factus, & quomodo homo factus Chriſtianus. Vide Bellarm. lib. 3. de Chriſto cap 4.

Et vidimus gloriam ejus. Hoc ad transfigurationem Domini quidam referunt, gloriam enim transfigurationis vidit Joannes cum duobus aliis Apoſtolis.

Plenum gratiæ & veritatis. Græcè: *plenus gratia & veritatis*, ita ut ad ſequentia referri poſſit, *Joannes teſtimonium perhibet.* Verùm rectius ſine dubio ad præcedentia, ut ſubintelligatur, (qui eſt.) Gratiam autem dicere videtur miſericordiam, benignitatem, & beneficentiam. Sic enim accipitur in ſequentibus: *gratiam pro gratia*; & iterum; *gratia & veritas per Jeſum Chriſtum facta eſt.* Solet enim ſcriptura lubenter conjungere hæc duo, miſericordiam & veritatem, ſeu juſtitiam & judicium. Unde etiam intelligitur quid intelligitur hic per veritatem; ſcilicet ea quæ ſita eſt in promiſſis adimplendis. Unde illud pſalm. 24. *Univerſæ viæ Domini miſericordia & veritas*, id eſt, in omnibus Dei operibus relucet ejus gratuita bonitas, & promiſſorum fides. Quidquid ergo gratuitò nobis datur, & quidquid juſtè retribuitur, totum habemus per Chriſtum.

v. 15. *Et clamat dicens: Hic erat quem dixi*, &c. Utitur verbo, *clamat*; tum quia verè Joannes hoc dixit cum clamore, tum ut alluderet ad illud quod de eo prophetatum erat Iſaiæ 40. *Vox clamantis in deſerto*, &c.

v. 16. *Et de plenitudine ejus nos omnes accepimus*, &c. uſque ad illud v. 19. *Et hoc eſt teſtimonium Joannis*, &c. Quæritur, an ſint verba Joannis Baptiſtæ; id enim apparet, quia verba proximè præcedentia ipſius ſunt. At contrà, Joannes Baptiſta tantum videtur Chriſtum annuntiaſſe venturum, & præſentem monſtraſſe; non autem nomine ſuo proprio deſignaſſe, dicendo *Jeſum Chriſtum*; quod fit in his verbis. Deinde, videntur commodius poſſe referri ad ipſum Evangeliſtam. Quod enim dicit; *Et de plenitudine ejus nos omnes accepimus*; tale eſſe videtur: Quod dixi, *plenum gratiæ & veritatis*; adeo verum eſt, ut de plenitudine gratiarum ejus nos Apoſtoli acceperimus ea quæ ſcribimus & prędicamus. Unde mox ſequitur; *Deum nemo vidit unquam: Unigenitus*, &c. id eſt, Quamvis nemo mortalium Deum viderit, ut poſſit ſecreta Dei ad nos perferre: tamen *unigenitus filius, qui eſt in ſinu patris*, in carne aſſumpta nobis enarravit quæ & ſcriberemus & prædicaremus. Tum redit ad Joannem Baptiſtam, dicens: *Et hoc eſt teſtimonium*, &c. Vide Janſ. cap. 16. Concord. qui ſic intelligit, ſecutus Cyrillum, & Chryſ. tametſi Origenes, Theophylactus, Leo ſerm. 14. de paſſione, juxta quædam exemplaria (nam alia habent Joannem Evangeliſtam) item Aug. tract. 1. in Joannem, & lib. de gratia & libero arbitrio c. 69. ſentiant eſſe verba Joannis Baptiſtæ.

v. 17. *Et gratiam pro gratia.* Id eſt, legem Evangelicam pro lege Moſaïca. *Quia lex per Moyſen data eſt; gratia*, &c. Sic Janſ. ex Chryſoſt. & Cyrillo. Aliter Auguſt. Certè legem Moſaïcam ſcriptura nuſquam vocat *gratiam.* Vide hic Caietanum, qui *gratiam pro gratia* interpretatur gratiam ut gratiam, id eſt, agnitam ut gratiam: ſed repugnat Græcum ἀντὶ quod ſignificat oppoſitionem, & permutationem unius pro altero; ut ſi dicamus aurum pro argento. Unde magis quadrat expoſitio Chryſ. legem Evangelicam pro lege Moyſi. Item Aug. gratiam vitæ æternæ, quæ eſt gloria, pro gratia hujus vitę,

A quæ eſt juſtitia; juxta illud pſal. 83. *Gratiam & gloriam dabit Dominus.* Et eò poteſt referri quod ſequitur: *Lex per Moyſen data eſt; gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*; id eſt, Nam lex quidem data eſt per Moyſen, ſed ſine gratia; *gratia autem & veritas*, id eſt, merces vitæ æternæ promiſſa pro gratia vitæ hujus (quæ merces etiam gratia eſt, juxta illud: *Gratia Dei vita æterna*, ad Rom. 6.) facta, data, præſtita eſt per Chriſtum, non per legem. Emmanuel Sà *gratiam pro gratia*, exponit omnem ſeu quamlibet gratiam; & probat ex vulgari ſermone, & Job 2. *Pellem pro pelle*, id eſt, omnem pellem, ſcilicet alienam; vel ut ibi Caldæus exponit, *membrum pro membro*, id eſt, quodvis membrum. Arias ſic intelligit, nos gratì ſumus Deo ex gratia, quà ille gratiſſimus eſt, &c. Sed Græcus ſermo non videtur

B admittere hanc expoſitionem: & dicendum erat ἐν non ἀντί. Sciendum tamen quod geminationes in ſcriptura, ſive intercedente præpoſitione, ſive ſine illa, ſignificare ſoleant univerſalitatem, perfectionem, multitudinem, ut *à ſæculo in ſæculum, à generatione in generationem. Eructantia, ex hoc in illud, de virtute in virtutem; homo homo*, id eſt, quicumque homo. Item in verbis geminatis ſignificatur frequentia, aſſiduitas, *ut expectans expectavi, gaudens gaudebo; euntes ibant.* An ergo ſenſus eſt, *gratiam pro gratia*; id eſt, copioſam gratiam, ut reſpondeat ei quod præcedit, De plenitudine ejus nos omnes accepimus? Sic Eccleſiaſtici 26. *Gratia ſuper gratiam mulier ſancta & pudorata*, id eſt, res valdè gratioſa. Græcè, χάρις ἐπὶ χάριτι. Zach. 4. *Et exæquabit gratiam*

C *gratiæ ejus.* Heb. *cum clamoribus, gratia gratia ei*; id eſt, copioſa ac multiplex gratia ſit ei à Domino.

v. 18. *Deum nemo vidit unquam. Nemo*, id eſt, nullus hominum. Quamvis enim Græcè ſit οὐδείς, id eſt, *nullus*, quod etiam ad angelos videretur poſſe extendi (unde nonnulli ſumunt argumentum hîc ſermonem eſſe de viſione Dei comprehenſiva, cujus etiam angeli ſunt incapaces) tamen ex Paulo 1. Timoth. 6. diſcimus ſententiam ad homines reſtringendam eſſe. *Quem*, inquit, *nullus hominum vidit.* Non poſſe autem Moyſen excipi, patet ex hoc ipſo loco, præcedit enim; *Lex per Moyſen data eſt, gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.* Demum ſequitur: *Deum nemo vidit unquam: Unigenitus*, &c. quaſi diceret: ne Moyſes quidem, quamvis per eum lex data fuerit, Deum vidit; quia nullus hominum

D vidit, excepto eo per quem gratia facta eſt. Is enim eſt unigenitus, qui eſt in ſinu patris, & patrem ſemper vidit per eſſentiam. Huic ſimile illud cap. 6. *Non quia patrem vidit quiſquam, ſed qui eſt à Deo, hic vidit patrem.* Qui locus ſimiliter cum iſto exponendus eſt. Vide noſtr. comment. dicto loco 1. Tim. 6.

v. 19. *Ut interrogarent eum, Tu quis es?* Non hoc ſolum interrogabant, ſed quærebant ex eo, num ipſe eſſet Chriſtus. Id patet ex reſponſo Joannis: *Et confeſſus eſt, & non negavit; & confeſſus eſt, quia non ſum ego Chriſtus.* Quaſi ergo ſic interrogabant; Tu, quis es? nunquid Chriſtus es tu? Et hæc legatio confundit Judæos. Nam ſciebant jam tempus adventus Chriſti appropinquaſſe; & ad Joannem mittunt, quamvis nullis fulgentem ſignis, nec ortum ex tribu Juda & ſtirpe David. Ad

E Jeſum, qui paulò pòſt manifeſtatus fuit, & innumeris ſignis inclaruit, & quem etiam vulgus clamabat filium David, quamquam eum tot indicia manifeſtè proderent; non ſunt dignati mittere, videlicet odio & invidia excæcati. Tantum leguntur miſiſſe ad eum capiendum in ſermone, vel comprehendendum, ut perderent.

v. 21. *Propheta es tu? & reſpondit: Non.* Tres hujus quæſtionis ſunt expoſitiones. Prima ut Propheta intelligatur unus ille & præcipuus, de quo Moyſes ad filios Iſraël Deut. 18. *Prophetam de gente tua & de fratribus tuis ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus*, & infrà, Ait Dominus: *Prophetam ſuſcitabo eis de medio fratrum ſuorum ſimilem tui.* At hunc Prophetam Judæi non alium intelligebant, & adhuc intelligunt, quam ipſum Meſſiam, de quo jam ante reſponderat Joannes, dicens: *Quia non*

sum ego Christus. Unde & statim post repetunt legati responsum Joannis, in eo quod dicunt: *Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?* Itaque expositio illa non est probabilis. Secunda est, ut quæstio sit generalis, sitne omnino Joannes Propheta; qui sensus probabilis est; nec ei repugnat responsio negativa, quamvis planè constet Joannem fuisse prophetam, teste Zacharia patre ejus in Cantico: *Et tu puer propheta Altissimi vocaberis.* Negat enim se Prophetam, quales cæteri fuerunt, qui Christum longè venturum prænuntiant; cum ipse ita cum annuntiaverit venturum, ut etiam præsentem novisset, eumque statim esset digito monstraturus. Atque hoc ipse extremo suo responso significat, cum ait: *Ego vox clamantis in deserto, Dirigite viam Domini, sicut dixit Isaias propheta.* Remittit enim nuncios ad se missos ad prophetiam Isaiæ, ex qua discant ipsum eum esse; quo prædicante pœnitentiam in deserto, statim adfuturus sit Salvator; de quo apud eundem Prophetam continuo sequitur: *Et revelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est.* At neque obstat huic sensui articulus Græcus, quasi per eum certus quispiam ac nominatus propheta significetur. Sæpè enim articulum illum usurpant Græci, etiam ubi de re indefinita sermo est, quod multis exemplis ex ipsis quoque Evangeliis ostendi potest. Tertia expositio est Prophetam intelligi unum quemcumque de antiquis. Qui sensus non habet difficultatem; & probatur ex alio loco non dissimili. Nam discipuli Christi interrogati ab eo quem homines se esse dicerent, responderunt: *Alii Ioannem Baptistam, alii Eliam, alii Ieremiam, aut unum ex prophetis*, antiquis scilicet. Hoc enim Lucas c. 9. clarè expressit; tum in eo quod refert à quibusdam dictum fuisse de Jesu, quia propheta unus de antiquis surrexit: tum quod narrat Christo quærenti, responsum à discipulis inter alia fuisse, alios dicere, quia unus propheta de prioribus surrexit. Quales ergo sermones ferebantur de Jesu, tales prius etiam de Joanne jactati fuerant. Atque inde processit etiam hæc quæstio legatorum: *Propheta es tu?* scilicet unus de antiquis. Cui proinde absolutè quadrabat responsio negativa. Vide Franciscum Lucam in hunc locum, qui prophetam intelligit quem Judæi expectabant venturum cum Messia; de quo etiam Moysen intellexerunt, dicentem: *Prophetam de fratribus*, &c. Cui sensui videri potest etiam favere locus 1. Reg. 2. *Suscitabo mihi sacerdotem fidelem, & ambulabit coram Christo meo*, &c. Videtur enim dici posse, quod præter Eliam omnia restituturum, expectabant Christum cum propheta. Sicut Saül habuit prophetam Samuel; sicut David Nathan, sicut Ezechias Isaiam; sicut Zorobabel Aggæum & Zachariam. Sicut & bestia habebit suum prophetam in Apoc.

v. 23. *Ego vox clamantis in deserto.* Vel sensus est: Ego voce mea clamo in deserto, vel potius: Ego sum de quo scriptum est: *Vox clamantis in deserto*, scilicet audietur. Sic enim supplendum apud Isaiam c. 40.

v. 26. *Medius vestrum stetit.* Id est, inter vos stetit, & conversatus est, phrasi hebraïca; Græcè ἕστηκεν, quod potest verti *stat*, & ita vertit Erasmus, & legit Ambr. lib. 2. de Cain & Abel c. secundum vetustiora exemplaria.

v. 27. *Ante me factus est.* Id est, ante me fuit, γέγονεν, Vel potius, mihi prælatus est. Vide comment. Hebr. 1. v. 4.

v. 28. *Hæc in Bethania facta sunt.* Latina exemplaria & manuscripta constanter habent Bethania; Græca Bethabara; indicant tamen Græci interpretes etiam alteram lectionem: Et Josephus lib. 17. antiq. c. 10. & 17. testatur ultra Jordanem fuisse locum, qui vocabatur Bethania, quem verisimile est eundem esse cum isto. Neque propterea vulgata lectio rejicienda est, quia Bethania castellum fuit non procul Hierosolymis; Nam ejusdem nominis reperiuntur plura etiam diversissima loca, etiam in terra Judaïca. Vide G. Vvicelium in postilla Dom. 4. Adventus, ubi omnino contendit legendum Bethbara,

A non Bethabara, & multo minus Bethania: sed sine fundamento.

v. 29. *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* *Peccatum*, habent Græca omnia, & Latina pleraque manuscripta. Videtur autem *peccata* irrepsisse ex eo quod in Missa canitur; *Agnus Dei*, &c. *Qui tollit.* Ambiguum, an qui portat, an verò qui aufert; utrumque enim significat *tollere*. Vox Græca αἴρων magis significat eum qui portat sive ad portandum accipit, quomodo quis dicitur tollere seu sustollere onus quod accipit portandum. Et sic scriptura sæpè de Christo loquitur, quod portavit peccata nostra in corpore suo, per passionem, ut Isaiæ 53. & alibi. Quamquam & alter sensus bonus est, portando enim peccata nostra, abstulit ea ac delevit. Utroque modo accepta reperitur vox Græca apud Evangeli-
B stas, ut Joan. 10. *Quousque animam nostram tollis?* id est, suspensam tenes. Et Marci 2. *Alioquin aufert supplementum novum à veteri.* Priori modo, Christus tollit peccatum mundi, ut homo; posteriori, ut Deus: & etiam ut homo, quatenus merito ac virtute suæ passionis abstulit nostra peccata. Et quia hoc ei tribuitur ut agno, id est, secundum naturam humanam innocentem & immaculatam; ideo prior sensus magis quadrat. S. Thom. 3. p. q. 1. art. 4. legit *peccatum*; & ex glossa Bedæ interpretatur peccatum originale. Vide glossam ordinariam, & S. Thom. in comment. Idem 1. 2. q. 81. art. 2. inde probat peccatum originale unum esse in singulis non plura.

v. 30. *Post me venit vir qui ante me factus est, quia prior me erat.* Beda de Epiphania Domini, valde appo-
C sitè Christum soli, Joannem lucifero comparat; quia lucifer solem præcedit & præmonstrat; sed sol multò præstantior est, & adveniens luce sua luciferum obscurat. Sic Joan. ait. *Illum oportet crescere, me minui.* Sic de illo Christus: *Ad horam voluistis exultare in luce ejus.* Ibidem Beda breviter & concinnè hanc sententiam ita explicat: Post me venit, humanitate; qui ideo me præcellit dignitate, quia prior me erat divinitate. Illud igitur *ante me factus est*, tale est, ac si dicat: Mihi prælatus est; primum judicio divino, deinde etiam præferendus humano: quia illum qui in se non crescit, oportet crescere in oculis & fide hominum, ut cognoscatur quod sit unigenitus Dei, Verbum patris & verus Deus.

v. 33. *Et ego nesciebam eum.* Hoc secundo repetitur à Joanne, v. 31. & 33. quod significat Jesum sibi humana &
D familiari conversatione ignotum fuisse; ideoque non humanæ amicitiæ causa tale ei testimonium perhibere, sed divina revelatione admonitum. Propterea addit: *Sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, super quem videris*, &c. Hinc retunditur eorum opinio qui putant Jesum & Joannem in pueritia & reliquis ætatum gradibus, familiariter inter se vixisse. Vide Rupertum in Matth. 3. ubi hunc locum clarè explicat. Item illa opinio ex eo refellitur, quia Jesus fuit educatus in Nazareth Galilææ; Joannes autem in montanis Judææ circa Hierosolymam, & cito recepit se in desertum.

v. 38. *Magister ubi habitas? Dicit eis: Venite & videte.* Non hinc sequitur Christum aliquid proprium possedisse. Nam qui nihil habent proprium, possunt alicubi
E habitare, & habere usum domicilij, cujus non habent proprietatem. Unde non pugnat hic locus cum illo Matth. 8. *Filius hominis non habet ubi caput suum reclinet.*

v. 40. *Erat autem Andreas frater Simonis Petri unus ex duobus, qui audierant à Ioanne.* Scilicet illud, *Ecce agnus Dei.* Hanc Joannis vocem nequaquam oblivioni dedit Andreas, sed bene retinuit tota vita sua usque ad passionem suam, quando coram judice testatus est populum fidelem manducare agnum, qui tamen integer perseverat. Fuit autem Andreas frater Petri natu major, ut habet breviarium Romanum & est apud Epiph. hæresi 51. Quod si verum est, magis hinc apparet Petri prærogativa præ cæteris Apostolis, quod in catalogo Apostolorum, quem recensent Evangelistæ, etiam fratri præponatur, licet eo & ætate & accessu ad Christum

posterior, & ab eo ad Christum adductus.

v. 42. *Et adduxit eum ad Iesum.* Scilicet Andreas Simonem, non ita tamen ut cum eo deinceps permanerent. Nam eorum vocatio ad discipulatum Jesu & domesticum consortium, postea facta est, & describitur à tribus reliquis Evangelistis; sed ut ad horam aut diem colloquio ipsius suavissimo fruerentur, quemadmodum docet Aug. in hunc locum.

Tu vocaberis Cephas. Id est, Petrus. Quæritur quando cœperit vocari Cephas, aut Petrus? Marci 3. ubi describitur duodecim Apostolorum electio, dicitur: *Et imposuit Simoni nomen Petrus.* Matth. 16. dicitur ei à Domino: *Tu es Petrus.* Christus quoque post ultimam cœnam dicit ei Luc 22. *Dico tibi, Petre: Non cantabit hodie gallus*, &c. Et post resurrectionem ait de eo Marci 16. *Dicite discipulis & Petro.* Veruntamen non apparet eum à condiscipulis appellatum fuisse Petrum, nisi post acceptum Spiritum sanctum; quia illud erat nomen dignitatis. Atqui de primatu inter discipulos erat æmulatio usque ad tempus passionis Domini, ut patet ex Luca. Sed & Christus in Evangelio eum passim vocat Simonem. Evangelistæ quidem nunc Simonem, nunc Petrum vocant, nunc utroque nomine conjuncto Simonem Petrum; quia scribebant multò pòst passionem Domini, quando Petri cognominatio jam apud fideles invaluerat.

v. 45. *Invenit Philippus Nathanael.* Nathanael quis fuerit, vide annot. Joan. 21. & 1. Corinth. 1.

v. 46. *A Nazareth potest aliquid boni esse?* Quasi diceret, Non. Non hoc dicit tanquam legisperitus, sed quia vulgo jam ferebatur apud Judæos, Christum è Bethleem nasciturum; &, è Galilæa nullum surgere prophetam. Unde dicebant quidam ex turba, Joan. 7. *Nunquid à Galilæa venit Christus? nonne scriptura dicit, quia ex semine David & de Bethleem castello, ubi erat David, venit Christus?* Certè si propter hæc verba putatur Nathanael fuisse legisperitus; cur non & Philippus, qui dicebat ei: *Quem scripsit Moyses in lege & prophetæ, invenimus Iesum?* Non est ergo cur propter hæc verba à Nathanaele dicta, putetur fuisse institutus in lege & prophetis & proinde non fuisse Apostolus, ut colligit Aug. minus rectè, salva tanti viri reverentia. Quin in psalm. 65. dicit pronuntiationem hanc interrogativam à prudentioribus non esse approbatam; sed illos prudentiores non nominat. S. Bern. epistola 77. ad Hugonem utriusque lectionis meminit. Rectius cum interrogatione Hier. super. Isai. 65. Sensus est, inquit, quomodo mihi Messiam adducitis è Galilæa & Nazareth, quem ego de Bethleem Juda scio esse promissum?

v. 49. *Tu es Filius Dei, tu es Rex Israël.* Si Nathanael tam cito in Christo agnovit divinitatem, quod esset naturalis Dei filius: videbitur magis commendanda ejus fides, quàm Petri; qui id multò pòst confessus fuisse legitur Matth. 16. Fortè ergo dicendum, etsi ambo Jesum Christum Dei filium confessi fuerint, Petrum tamen, qui ea confessione meruit singularem prærogativam principatus totius Ecclesiæ, multò sublimius de filio Dei sensisse, quàm Nathanael aut Martha. Vide annot. Joan. 11. & Matth. 14. & 16.

v. 51. *Amen amen dico vobis.* Solus inter Evangelistas Joannes *amen* geminat in sermone Christi, idque perpetuo observat; idcirco ut arbitror, quod Christus verè sic fuerit locutus. Nec tamen malè cæteri Evangelistæ unicum *amen* scripserunt, quia qui unum scribit non negat duo; nec necessarium putarunt geminare, quia etiam unum solum *amen* vehementer affirmat; licet vehementius id faciat duplicatum. Ejusdem duplicati exempla habemus Num. 5. 1. Esdræ 8. & in tribus psalmis 40. 71. 88. qui apud nos clauduntur per *fiat, fiat*, quod hebraïcè est *amen, amen.* Nam psal. 105. cujus etiam apud nos clausula est *fiat, fiat*, in heb. clauditur per *amen, Allelnia.*

v. 51. *Videbitis cœlum apertum.* Vide annotationem Act. 7. v. 55.

Et angelos Dei ascendentes & descendentes. Bernardus serm. 11. super *Qui habitat*; Beati illi spiritus ascendunt per contemplationem Dei; descendunt per compassionem tui, ut custodiant te in omnibus viis tuis. Ascendunt ad vultum ejus; descendunt ad nutum ejus, quoniam angelis suis mandavit de te: nec tamen vel descendendo visione gloriæ fraudantur, quia semper vident faciem patris.

CAPUT II.

v. 1. *ET die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ.* Quæri hìc potest, an, ut vulgo putatur, sponsus harum nuptiarum fuerit Joannes Apostolus, quem Christus statim à nuptiis inconsummatis ad Apostolatum vocaverit; Id enim habet præfatio Aug. nomine in tract. in Joannem, & quædam præfatio (ni fellor) Hier. titulo in Evangelium Joannis. Sed parum id nobis probabile videtur. Primum, quod nullus veterum, quod sciam, id ita esse testetur. Nam duæ dictæ præfationes falsò dictis auctoribus ascribuntur. Secundò, quia Christus ideo venit ad nuptias, ut nuptiis benediceret, quemadmodum Patres Ephesini Concilij & alij subinde testantur. Non ergo debuit eas nuptias inconsummatas dissolvere; sed potius consummandas sua benedictione augere. Tertiò, propterea voluit nuptiis interesse, ut nuptias esse licitas, & à Deo esse ostenderet, contra futuros hæreticos, qui dicturi essent nuptias esse illicitas & à diabolo inventas: Atqui non id Christus facto suo probasset, si eas ante corporum carnalem copulam diremisset; cum hæretici propter carnalem copulam illicitas esse nuptias docuerint. Unde ex facto Christi majorem stabiliendi sui dogmatis arripere possent occasionem. Quartò, quia per hoc detrahitur aliquid perpetuæ virginitati S. Joannis, si dicatur aliquando contraxisse matrimonium & uxorem habuisse, cogniturus eam, nisi præter opinionem inde abstractus à Christo fuisset. Postremò videtur Joannes fuisse inter discipulos, qui unà cum Christo & matre ejus ad nuptias invitati fuerunt. Fuit enim Joannes inter primos Christi discipulos, ut satis ex Matth. apparet; & hujus Evangelij c. 1. creditur haud immeritò fuisse alter duorum, qui Christum Joanne Baptista monstrante secuti sunt. De quo vide Jansenium. Fabulosum quoque esse videtur, quod in vita Joannis refert liber falsò Abdiæ titulo, Joannem morti vicinum commemorasse, quemadmodum tribus vicibus, cum propter ardorem juvenilis ætatis uxorem ducere voluisset, fuerit à proposito per Christum retractus. Primum per vocationem, secundo per morbum, tertio per alium modum mitiorem. Hæc enim perpetuæ virginitati Joannis non parum derogare videntur, si propter carnis incentivum, quamvis semel & iterum ab eo proposito retractus, adhuc tertio voluit contrahere matrimonium. Legitur in quadam sequentia de S. Joanne: *Tu leve conjugis pectus respuisti, Messiam secutus; ut ejus pectoris sacra meruisses fluenta potare.* Sed parvæ auctoritatis est illa prosa. Pro Joanne sponso quidam adferunt Hier. l. 1. contra Jovinianum, ubi de Joanne dicit, Virgo & Maritus. Resp. Virgo refertur ad Joannem, maritus, ad Petrum, ut patet ex contextu. Vide Baron. tom. 1. Annal. & nostra in 4. sent. dist. 27.

Et erat mater Iesu ibi. Cur non & Joseph maritus B. Mariæ? Neque enim decet mulieres vocare ad nuptias sine suis viris. Resp. Joseph jam mortuus erat. Nec enim Evangelistæ de eo tanquam adhuc vivente usquam loquuntur postquam Jesus adolevit in virum. Unde & fallitur Ambr. ponens divortium inter Joseph & Mariam, ex eo quod Christus moriturus matrem suam Joanni commendavit, non ipsi Joseph.

v. 2. *Vocatus est autem & Iesus & discipuli ejus ad nuptias.* Christus nuptiis interesse voluit, ut ostenderet nuptias esse rem bonam & honorabilem & à Deo institutam, contra hæreses quas videbat exorituras, quæ nuptias erant calumniaturæ; simul ut nuptias nova & spirituali benedictione sanctificaret; atque in sacramentum novæ legis institueret; quod significant Patres quando dicunt Christum nuptiis benedixisse. Ex quo sequitur, illud matrimonium fuisse primum matrimonium novæ legis sacramentum. Discat hìc Christi sacerdos, exemplo domini sui, non accedere ad nuptias carnales, nisi valeat ex aqua facere

c;re vinum, id est, præsentia sua nuptiis carnalibus spiritualem ac Deo gratum addere saporem: ut nimirum ejus sermone & morum gravitate moderentur atque cohibeantur convivarum excessus. Alioqui certè metuendum ne dum nuptiali convivio se admiscet, & convivis se accommodat, vinum ejus convertatur in aquam, id est, omnis ejus sapientia vertatur in insipientiam. Quod utinam Christi sacerdotibus & Parochis animarum non cõtingat.

Et discipuli eius ad nuptias. Non duodecim Apostoli; quia nondum fecerat sibi Apostolos: sed discipuli quos jam habebat, ut Andreas, Simon, Philippus, Nathanael & alter ille qui unà cum Andrea secutus est Jesum, quem Evangelista non nominat, forte Joannes, ut dictum est ad v. 1.

v. 3. *Vinum non habent.* Quæritur, an Maria viderat unquam antea filium suum facientem miraculum: Sic enim videri potest, ex eo, quòd hîc tam confidenter exigat ab eo miraculum quasi rem sibi non incompertam exigeret. At contra testatur Evangelista Christum hîc fecisse initium signorum. Nam liber de infantia Salvatoris, in quo quædam à puero facta miracula referuntur, ut apocryphus ab Ecclesia reprobatur. Itaque dicendum quod Jesus antea nullum in carne assumpta fecerat miraculum in oculis hominum: Petitio autem Virginis argumentum fuit magnæ fidei, qua credebat filium suum esse filium Dei, sicut ex Angelo didicerat; ideoque non dubitabat quin omnia posset, etiamsi nihil tale facientem vidisset. Dico, *in oculis hominum*, quia miraculum erat quod in Christo gloria animæ non redundaret in corpus. Item quod quadraginta diebus sine cibo & potu vixisset. Sed hæc erant extra conspectum & notitiam hominum. Notanda quoque modestia Virginis, dicentis tantummodo. *Vinum non habent*; sicut illæ dicebant, *Ecce quem amas infirmatur.* Infra c. 11.

v. 4. *Quid mihi & tibi est mulier?* Igitur, inquiunt Anabaptistæ, nihil agnoscit Christus sibi commune esse cum matre; & per consequens non ex ea, id est, de ea, carnem accepit. Resp. Mater Christi miraculum requirebat; quod divinitatis erat opus: quam quia ex matre non habebat, negat sibi ea ex parte cum matre commercium esse. Ita David dicens ad Joab & Abisai 2. Reg. 16. *Quid mihi & vobis est filii Sarviæ?* non eos negat suos consanguineos, sed in præsenti negotio, de quo agebatur, se cum illis sentire. Phrasis autem hebræa est. Quid mihi & tibi? id est, quid mihi tecum est? Sic Jehu, *Quid tibi & paci?* 4. Reg. 9. id est, quid tibi cum pace? sic Lucæ 8. dæmon ad Christum: *Quid mihi & tibi est?* Porrò verba hæc non esse reprehendentis, sed docentis; ostendimus in 3. sent. dist. 3.

Nondum venit hora mea. Quomodo id verum est, cum ipso opere mox Christus declaraverit horam suam miraculi patrandi venisse? Quidam non improbabiliter sentiunt significari horam, id est, tempus, passionis. Id enim designare solet Joannes nominans horam Christi, ut Joan. 7. & 8. *nondum venerat hora eius*; scilicet qua pateretur, & 12. *Pater salvifica me ex hac hora, sed propterea veni in hanc horam.* Tunc enim appropinquare incipiebat tempus passionis, & 13. *Sciens Iesus quia venit hora eius*, & 18. *Pater venit hora, clarifica*, &c. Sic & alij Evangelistæ loquuntur ut Matth. 26. *Ecce appropinquavit hora*: & Marci 17. *Oravit ut transiret ab eo hora*, & iterum: *Sufficit, venit hora.* Hanc ergo horam si intelligamus, alludit his verbis Christus ad magnum mysterium; nempe de sanguine suo in cœna novissima tradendo discipulis suis in specie vini. Aug. quoque serm. 76. de diversis cap. 10. intelligit horam passionis. Non ineptè tamen alij intelligunt horam faciendi miraculi; hoc sensu: Expecta paulisper donec omnibus convivis innotuerit vinum defecisse, ut sic omnibus quoque miraculum, & per miraculum præsentia & divinitas mea, innotescat, qua cognita in me credant & salventur; Et juxta hunc sensum, per ista, *Quid mihi & tibi? &, nondum venit hora mea*; duo diversa dicere voluit Dominus: primum, miraculi potestatem non esse ex natura de matre

A sumpta; alterum opportunitatem miraculi esse expectandam.

v. 6. *Hydriæ sex ---- capientes singulæ metretas binas vel ternas.* Vide Jansenium, qui colligit ex Budæo & Roberto Senali, unam hydriam capientem duas metretas cepisse 24. nostros quartarios, aut circiter. Igitur sex hydriæ capiebant ferme 150. quartarios, quos Brabanti pottos vocant, id est, 75. geltas, quas vocant, quæ efficiunt lota Duacensia 94. aut circiter. Jam si hydriæ ceperint metretas ternas (hoc enim dubiè dicitur ab Evangelista) accedent lota 46. & fiet universa summa, 140. lotorum. Ex quibus colligitur, ad convivium hoc nuptiale valde multos convivas fuisse invitatos, ubi pro supplemento defectus vini, tanta copia subministrata fuit. Fortè invitati eo erant omnes incolæ Cana; tametsi potius

B existimandum quod more veteri nuptiæ durabant per complures dies. Nam ex Tob. 8. 10. apparet convivia nuptiarum Tobiæ junioris & Saræ celebrata fuisse per duas hebdomadas. Et Judic. 14. nominantur septem dies convivij nuptiarum Samsonis. Non dico Christum cum matre & discipulis tamdiu mansisse in nuptiis; sed vini copiam pro consueto dierum numero convivis reliquisse. Potest etiam dici Christum ideo præbere voluisse multam vini copiam, ut manifestum & indubitatum esset omnibus miraculum; quando palam constabat tantam copiam non esse ex vino à parentibus ad nuptias comparato. Nam alioqui credi potuisset, hoc esse adhuc de vino residuum, aut ex vicinia allatum. Quamquam verisimile est de hac copia fuisse aliquid etiam in vicinos, præsertim pauperes, distributum, quo celebrius esset mira-

C culum.

v. 9. *Vt autem gustavit architriclinus*, &c. Hinc consequens videretur, aquam mutatam in vinum non mutasse colorem: contra illud, *Aqua rubescunt hydriæ.* Nam si mutatus fuisset color in rubedinem, ex colore agnovisset architriclinus esse vinum, nec fuisset opus gustare. Adde, quòd in Palæstina dicitur vinum rubrum non nasci, sed flavum, sicut dicitur Prov. 23. *Ne intuearis vinum quando flavescit*: Ad illud autem, *Aquæ rubescunt hydriæ*, responderi potest id poëticè dictum, ut ex specie genus intelligatur. Verumtamen illud de architriclino non videtur convincere; quia quod dicitur, *ut gustavit aquam vinum factam*, non hunc habet sensum, ut gustu percepit aquam conversam in vinum; sed, ut gustavit vinum

D in quod aqua conversa erat, ipso tamen adhuc nesciente quid factum esset. Cui sensui optimè consonant sequentia; & ita non repugnant illa verba Evangelij quo minus aqua cum natura mutaverit colorem; præsertim quia dicitur, *Ministri autem sciebant*; qui tamen non leguntur gustasse, nec gustare debuerant: quia ministrorum non est bibere vinum. Quod dicitur in Palæstina non esse vinum rubrum, arbitror non omnino esse verum. Certè tempore Isaiæ erat vinum rubrum; alioqui schemate sermonis non dixisset c. 63. *Quare ergo rubrum est vestimentum tuum sicut calcantium in torculari?* Ad quod respondet: *Torcular calcavi solus.* Vide ibi Sasboldum. Item, vinum vocatur sanguis uvæ, Deuter. 32. & 1. Machab. 10.

v. 10. *Omnis homo ---- & cum inebriati fuerint, tunc id*

E *quod deterius est; tu autem servasti bonum vinum usque adhuc.* Ne inde colligas, istos convivas fuisse jam inebriatos, quando deficiente primo vino aliud vinum datum est: Neque enim potuit non sanctum & honestum & moderatum esse convivium, cujus convivæ erant Christus Dominus, & mater ejus, & discipuli ejus. Neque Christus vini copiam per miraculum adhuc subministrare voluisset convivis jam ebriis; Neque sanctissima mater ejus pro ebriis, ut adhuc vinum eis daretur, interpellare filium suum voluisset. Neque profectò verè diceretur convivis jam usque ad ebrietatem vino repletis, *Vinum non habent*, id est, vinum deficit. Hoc enim præcesserat; *Et deficiente vino, dicit mater eius.* Igitur architriclini verba non aliud volunt, quàm in hoc contrà factum, quàm in aliis in quibus inebriantur convivæ, fieri solet. Et quidem

merito: nam ebrij digni sunt quibus deterius vinum apponatur, qui autem moderatè ac temperatè bibunt, merentur tandem gustare de vino dominico.

v. 11. *Hoc fecit initium signorum Jesu.* Mendax igitur est liber de infantia Salvatoris, in quo commemoratur jam antè fecisse miracula. Certè ipsis etiam cognatis suis Christus quando miracula facere cœpit, visus fuit esse furore quodam phrenetico correptus; adeo ut exirent tenere eum, Marci 3. Nulla ergo miracula facientem viderant quamvis secum conversatum. Nec diversum nobis innuit quod in Ecclesia canitur Dominica 2. post Epiphaniam post communionem; *Hoc signum fecit Iesus primum coram discipulis suis.* Non enim illud, *coram discipulis suis*, restringentis est, quasi aliqua jam ante fecisset, non coram discipulis: sed magis explicantis, & B declarantis causam signi faciendi; quæ erat ut discipuli crederent; prout ipse Evangelista declarat, dum subjungit, *Et manifestavit gloriam suam, & crediderunt in eum discipuli ejus.* Sed dices: Qua fiducia mater urget eum ad miraculum faciendum, dicens: *Vinum non habent*; si non ante conspexerat eum miracula facientem? *Resp.* id pertinere ad commendationem fidei matris Christi, quod firmiter crediderit eum posse; sciens eum esse filium Dei, sicut ab Angelo didicerat, etiamsi nulla miracula facientem vidisset. Vide Jansenium, & supra annot. ad v. 3. hujus ejusdem capitis. Huic porro primo miraculo Christi peculiare est, quod non verbo nec alio signo exteriori perpetratum fuerit à Christo, sicut alia miracula; sed quod ipsum sola voluntas Domini tacentis effecit; ut scribit S. Maximus. Neque enim legitur Christus hic dixisse aut fecisse aliquid, per quod, ut instrumentum, C saltem morale, faceret hoc miraculum: Sed quia patris Verbum erat: primum miraculum per solum verbum internum; cætera, verbis etiam ac signis externis operari voluit. Item, quia voluit latere miraculum, donec architriclinus gustaret.

v. 15. *Et cum fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes ejecit è templo, oves quoque & boves*, &c. Flagelli tantum hîc fit mentio; non apud tres alios Evangelistas, simile factum, quod multo posterius contigit, narrantes. Vide Jans. cap. 19. Ubi bene probat, non homines, sed oves & boves flagello expulsos fuisse è templo à Christo.

v. 16. *Nolite facere domum patris mei domum negotiationis.* Vide annot. Matth. 21.

v. 18. *Zelus domus tuæ comedit.* Vide August. in hunc D locum tract. 10. pulchrè admonentem unumquemque fidelem, quomodo debeat habere zelum salutis proximorum, & non dicere, Sufficit mihi ut servem animam meam.

v. 19. *Solvite templum hoc.* Ergo Christus aliquo modo solvitur; sed non eo modo quo dictum est 1. Joannis 4. *Omnis spiritus qui solvit Iesum ex Deo non est.* De quo Jesum solvendi modo vide ejus loci comment. *Templum hoc*, id est, animatum Christi corpus. *Hoc enim dicebat de templo corporis sui*; quod perfectissimo quodammodo erat templum Dei, quia in eo Deus habitabat corporaliter per hypostaticam unionem, ad Coloss. 2. Solutum est illud templum, non unitæ Deitatis abscessu, sed animæ separatione, quoniam, ut dixi, templum illud erat corpus Christi animatum. E

v. 20. *Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc.* Baron. tomo 1. Annal. quærit de quo templo id dictum, referens ea quæ Josephus scribit. Et respondet, id dictum de templo ab Herode restituto; tempus autem 46. annorum computat usque ad præsentem annum, quo istud à Judæis dicebatur. Quæ responsio probabilis est; ut sensus sit; Jam quadraginta & sex anni sunt ex quo templum hoc ab Herode est cœptum ædificari seu restitui; nec tamen adhuc structura est omnino absoluta. Nam Josephus testatur ædificationem durasse usque ad tempora Neronis. Vide Baronium.

v. 21. *Ille autem dicebat de templo corporis sui.* Id est, de templo quod est corpus suum. Si enim omnium justorum corpora sunt templa Dei, 1. Cor. 6. quanto magis A corpus Christi erat templum Dei, utpote deitati hypostaticè conjunctum?

v. 23. *Multi crediderunt in nomine eius, videntes signa eius quæ faciebat. Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis*, &c. Quomodo hîc dicat Evangelista, quod Jesus non credebat semetipsum eis, variè exponitur. Hæretici simulatam fidem intelligunt, ne cogantur fateri fidem aliquam esse sine charitate. Sed verba Evangelij nimis aperta sunt, *Multi crediderunt*, &c. Et c. 12. etiam apertius dictum est: *Multi ex principibus crediderunt in eum, sed propter Pharisæos non confitebantur, ut è synagoga non ejicerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quàm gloriam Dei.* Qui hæc scribit manifestè agnoscit fidem Christi in eo qui gloriam hominum præfert gloriæ Dei. Alij intelligunt habentes fidem imperfectam, quibus tanquam rudibus se non credit Christus; quia non tradit altiora fidei mysteria, quorum nondum sunt capaces. Alij, de inconstantia fidei interpretantur. Alij, quorum sententiam Caietanus sequitur, vocabulum, *eis*, non referunt ad credentes, sed ad eos in genere, qui Hierosolymis erant in solemnitate paschali, ut sensus sit: Etsi multi in eum crederent; tamen Judæis, quorum adhuc maxima pars non credebat, non se voluit Christus credere, sed se ab illis subduxit. Significat ergo quosdam eum quæsivisse ad necem; ideoque Christum subduxisse se, eo quod nondum venisset hora ipsius.

v. 25. *Ipse enim sciebat quid esset in homine.* Divinitas Christi commendatur, in qua inculcanda assiduus est Joannes.

CAPUT III.

v. 1. *Erat autem homo ex Pharisæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum.* Vide epistolam Luciani presbyteri de revelatione corporis S. Stephani, Nicodemi, &c. ubi narrante Gamaliele legitur Nicodemus baptizatus esse à Christi discipulis; Qua re cognita Judæos eum removisse à principatu, & anathematizasse, & è civitate ejecisse; eumque postea usque ad finem vitæ sustentatum à Gamaliele, & ab eodem sepultum.

v. 2. *Hic venit ad Jesum.* Factum est hoc Jerosolymis, ubi Nicodemus habitabat, Estque continuatio historiæ, nam & præcedentia Hierosolymæ gesta sunt.

Nemo potest hæc signa facere, nisi fuerit Deus cum eo. Ergo sunt quædam signa, quæ ab illis fieri non possunt qui falsam doctrinam, per ea confirmare conantur. Ea autem sunt vera miracula. Ideo namque dicit, *hæc signa*, ut ea distinguat ab iis quæ fiunt interdum ope dæmonum adhibitis causis naturalibus. Et nota quod signa testimonium perhibeant doctrinæ; ait enim: *Scimus quod à Deo venisti magister; nemo enim potest*, &c.

v. 3. *Nisi quis natus fuerit denuo.* Denuo Græcè ἄνωθεν, quod infra hoc eodem capite noster interpres vertit *desursum, Qui desursum venit super omnes est.* Erasmus utrobique *à supernis*, & in eum sensum quædam Græcorum scholia exponunt. Alterum tamen sensum arguit ex verbis Christi orta quæstio Nicodemi: *Quomodo potest homo nasci cum sit senex? numquid potest in ventrem matris iterum introire?* δεύτερον εἰς ἐλθεῖν. Quibus verbis significat Christum mentionem fecisse iteratæ nativitatis.

Non potest videre regnum Dei. Regnum Dei, Calvinus intelligit illud de quo alibi; *Pœnitentiam agite; appropinquavit regnum cœlorum.* Sed ea expositio repugnat expositioni omnium veterum & sensui totius Ecclesiæ, & phrasi scripturæ; secundum quam intrare in regnum Dei, est intrare in vitam æternam; & opponitur ei quod est mitti in gehennam ignis. Marci 9. Imò eo loco habentur illa duo pro eodem; quia semel dicitur: *bonum est tibi claudum introire in vitam æternam*; Et postea: *bonum est tibi luscum introire in regnum Dei.*

v. 5. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei.* Hæc Dei constitutio duo præcepta continet; quorum alterum ad legem naturæ pertinet; alterum est legis positivæ. Ad legem naturę pertinet, ut nemo ingrediatur regnũ Dei, qui non sit renatus ex

spiritu : Et proinde renascentia ex spiritu, ita necessaria A est, ut sine ea nullo modo pateat ingressus in vitam æternam. Nemo enim salvatur qui non per spiritum renatus fuerit. Legis autem positivæ est, neminem consequi regnum Dei, qui non ex aqua fuerit renatus. Quæ tamen lex, prout habet natura cujuslibet legis positivæ, exceptionem aliquam pati potest; qualis est in casu martyrij vel extremæ necessitatis, ita tamen ut in adultis votum suppleat realem baptismi susceptionem. Vide nostr. in 4. sent.

v. 6. *Quod natum est ex spiritu, spiritus est. Spiritus* priori loco intelligitur Spiritus sanctus, sicut ibi, *nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu.* Quod omnes de Spiritu sancto interpretantur, qui & Deus est. Unde primo c. *qui non ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt.* Nam idem est hoc loco natum esse ex carne; & ibi, ex voluntate carnis: Itaque idem est hoc loco natum esse ex B spiritu, & ibi, ex Deo. Ex quo etiam apparet, quando dicitur, *Spiritus ubi vult spirat:* Spiritum sanctum intelligi; nisi dictum hoc accipias velut comparationem Spiritus sancti cum vento. Posteriori autem loco *spiritus* significat hominem spiritualem, utpote ex spiritu natum seu renatum. Quomodo etiam illud accipi potest ad Gal. 5. *Spiritus concupiscit adversus carnem,* quia homo inquantum spiritualis est, sibi ipsi contrarius est, quatenus adhuc carnalis est; ad Rom. 7. Unde Job: *Quare me posuisti contrarium tibi, & factus sum mihimetipsi gravis?*

Quod natum est ex carne, caro est. Aliter hîc caro accipitur quàm supra ubi dictum est: *Verbum caro factum est.* Nam verbum isto modo neque caro est, neque ex carne natum. *Caro* enim hîc spiritui opponitur, sicut ibi; *neque ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt,* & apud Apo- C stolum ad Galatas 5. *caro concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem.* Unde & hîc sequitur, *quod natum est ex spiritu, spiritus est.* Vide comment. ad Galat. 5.

v. 8. *Spiritus ubi vult spirat.* Sic 1. Cor. 12. *Hæc omnia operatur unus atque idem spiritus, dividens singulis prout vult.* Ex quo appatet, hunc locum de Spiritu sancto debere accipi. Et quis dicat ventum spirare, ubi vult; cum ventus sit res prorsus inanimata? Neque hujusmodi improprietatem usquam alibi sonat scriptura. Item in præcedentibus non alius per spiritum intelligitur, quam Spiritus sanctus. Sed quia primo cap. significata erat nativitas quædam ex voluntate carnis, & ex voluntate viri; ideo voluit Dominus hîc significare nativitatem ex voluntate Dei, dicendo quod spiritus (qui utique Deus est) D ubi vult spirat. Et sic de Deo sæpè loquitur scriptura quòd faciat omnia pro sua voluntate, & secundum consilium suæ voluntatis: *Omnia quæcumque voluit fecit.* Psalmo 113.

Et vocem ejus audis; id est, doctrina foris sonat & auditur; scilicet per prædicatores: *Sed nescis unde veniat,* id est, ex quo Dei decreto, scilicet salvandi eum cui proponitur, an non. *Aut quò vadat,* id est, an is cui proponitur, sit prædestinatus, an non, *Sic est omnis qui natus est ex spiritu.* Id est, ita, ut dixi, se habet causa & conditio ejus qui natus est ex spiritu, ut lateat mentes humanas, est enim nativitas arcana. Hæc itaque scriptura de Spiritu sancto aptissimè intelligitur; sed ita ut ad spiritum corporeum, id est, ventum, ejusque naturam quædam signi- E ficetur allusio. Author quæst. veteris & novi testamenti, q. 59. omnino contendit de vento accipi debere. Vide ejus rationes.

v. 10. *Tu es Magister in Israël, & hæc ignoras?* Nicodemus magister in Israël, & peritus in lege, idemque discendi avidus, (nam discendi causa Christum accesserat) Christi verba coram audit, nec intelligit. Quomodo ergo cuilibet è vulgo omnia scripturæ verba aperta erunt?

v. 12. *Si terrena dixi vobis, & non creditis,* &c. Quæ terrena dixerat? *Terrena,* id est, humilia respectu altiorum mysteriorum. Tale erat quod oporteat renasci ex aqua & spiritu; nam & Pharisæi se purgari secundum animam existimabant suis baptismis quotidianis.

v. 13. *Nemo ascendit in cœlum nisi qui descendit de cœlo. Ascendit* præteriti temporis, ἀνέβηκεν, id est, Nemo cælestia scrutatus est, nemo penetravit in intima & secreta Dei, cujus habitatio est in cælis; *nisi qui descendit de cœlo,* id est, qui de cœlo, hoc est, ex Deo, habet originem. Id est, Dei filius unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit. Vide annotat. cap. 1. ad illud: *Deum nemo vidit unquam,* &c.

Nisi qui descendit de cœlo; Descendit, non secundum naturam humanam, nam secundum eam non erat, sed secundum divinam, quatenus filius Dei novo modo cœpit esse in terris, scilicet per assumptam naturam humanam, quo prius ibi non erat.

v. 14. *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto.* Supple, quem inspicerent percussi, ne perirent, sed ut sanarentur à morsibus serpentum & viverent; *ita exaltari oportet filium hominis; ut omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Itaque in illa historia serpentis ænei, non tantùm erat figura Christi Salvatoris, sed etiam fidei in Christum ad salutem necessariæ. Non enim sanabantur nisi qui aspicerent exaltatum serpentem; sic non salvantur nisi qui credunt in Christum exaltatum in cruce.

v. 17. *Non enim misit Deus filium suum in mundum, ut judicet mundum; sed ut salvetur mundus per ipsum. Judicet,* id est, condemnet; quod intelligitur ex opposito, *salvetur*; Et sermo est de missione filij Dei in mundum per incarnationem, id est, de adventu primo non secundo; Nam secundo adveniet ut judicet, partim damnando, partim salvando. Per *mundum* August. tract. 87. in Joannem intelligit Ecclesiam: quia illa sola salvatur, ne quis hic imaginetur auxilium sufficiens offerri omnibus hominibus.

v. 18. *Qui credit in eum, non judicatur.* Id est, Qui credit ea fide, quæ præstat omnia, quæ fides exigit, idque perseveranter, non condemnabitur, sed salvabitur, quia ex fide justitia & salus. *Qui autem non credit, jam judicatus est.* Id est, qui Christum non recipit, ejus damnatio, jam certa & evidens est; quia nimirum rejicit salutis fundamentum, quod est fides: ut ratio non sit disceptandi de ejus causa; quia cum credere noluerit in Salvatorem, damnationem suam quodammodo secum adfert, sicut dicitur de hæretico, quod sit proprio judicio condemnatus, ad Tit. 3. Est autem sermo de infidelitate positiva, sicut Marci ultimo: *Qui non crediderit condemnabitur.* Id patet ex eo quod sequitur: *Quia non credidit in nomine unigeniti filii Dei.* Hæc enim fides si non prædicetur, non obligat. Sic in fine hujus cap. *Qui credit in filium habet vitam æternam: Qui autem incredulus est filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum* Vide annot. Marci ult.

v. 20. *Omnis enim qui malè agit, odit lucem.* Exemplum in prima hominis transgressione. Statim enim quæsivit latibulum, abscondere se volens à facie Domini.

v. 22. *Et baptizabat.* Non per se, sed per discipulos, ut dicitur capite sequenti. Nota quod discipuli Christi baptizantes non præmittebant alium catechismum, quàm agendæ pœnitentiæ, & appropinquantis regni cœlorum: sicut alibi satis indicatur. Non enim prædicabant mysterium Trinitatis, nec Jesum esse Christum: Id enim vetabantur tunc adhuc propalare; ut Matth. 16. An igitur verum Christi baptisma tunc conferebatur absque invocationis Trinitatis, expendat Lector.

v. 25. *Facta est autem quæstio ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione.* Id est, quidam ex discipulis Joannis, cœperunt cum Judæis ad baptismum Christi confluentibus, disceptare & quæstionem illis facere de baptismo; contendentes ad Joannem non ad Jesum accedere eos debere, baptismi & purificationis gratia. Baptismum vocabant *purificationem,* quia in baptismo fiebat professio novæ vitæ, per pœnitentiam & detestationem vitæ prioris, vel, quia discipuli Joannis nimium magistro suo tribuentes, putabant eo peccata remitti.

v. 27. *Non potest homo accipere quidquam, nisi fuerit ei datum de cœlo. Accipere,* pro habere positum est. Unde

in 2. Arausicano Concil. Canone ultimo, absque sententiæ detrimento sic citatur; *Nemo habet quidquam boni, nisi datum illi fuerit desuper.* Quidam existimant hoc à Joanne dictum esse propter Jesum, quasi diceret: Ille quem dicitis baptizare, id non posset nisi potestas ei de cælo data esset. Sed probabilius est Joannem hoc dicere propter seipsum, quasi diceret: Quid æmulamini pro me, & meo baptismo? nemo potest quidquam habere potestatis, quod non sit ei divinitus datum. Quod ego habeo, aliunde habeo; ille, de se; quia de cælo venit è sinu patris, ejusdem cum eo substantiæ & potentiæ. Hunc sensum volunt sequentia; *Ipsi vos mihi testimonium perhibetis*, &c.

v. 31. *Qui desursum venit, super omnes est.* Et infrà: *Qui de cælo venit, super omnes est.* Utrobique verti poterat, *super omnia est*, quomodo Cyrillus intellexisse videtur. Et plus est esse super omnia, quam esse super omnes: Nam super omnia solus est Deus: Græcè ἐπάνω πάντων.

Qui de terra est, de terra est, & de terra loquitur. Vide Jansen. hoc bene explicantem cap. 21. in Concord. item, quomodo cum hac sententia non pugnet, baptismum Joannis fuisse de cælo: Vide annotat. Matth. 21.

v. 32. *Et testimonium ejus nemo accipit.* Verba hæc prophetica sunt infidelitatis Judæorum: & congruunt cum eo quod initio dictum: *In propria venit & sui eum non receperunt.* Sensus est: Perpauci Judæorum recipient testimonium & doctrinam ejus. Unde non repugnat quod sequitur; *Qui accipit ejus testimonium*, etiamsi hoc de Judæis intelligatur. Nec repugnat quod discipuli Joannis paulo ante dixerunt de Jesu.

v. 27. *Et omnes veniunt ad eum.* Nam sensus est: Jam pro baptismo non amplius ad te venitur, sed ad illum curritur; scilicet ab illis qui baptizari volunt & pœnitentiam agere. Non tamen dicitur quam multi illi fuerint. Deinde, primus ille fervor postea se remisit, ob frequentes sacerdotum & Pharisæorum adversùs Christum calumnias; adeo ut etiam magnis clamoribus eum postularint ad crucem.

v. 35. *Non enim ad mensuram dat Deus spiritum.* Scilicet illi, de quo loquor: Nam ut de plenitudine ejus nos omnes acciperemus, quisque secundum suam mensuram: *dedit ei pater spiritum non ad mensuram* (quod membris competit) sed profusissimè & plenissimè, quantum capit ejus anima, & quantum congruebat dari homini Deo, qui totius Ecclesiæ & ipsorum quoque Angelorum esset caput. Vide comment. Coloss. 2. v. 9. & 10.

CAPUT IV.

v. 1. *Ut ergo cognovit Iesus, quia audierunt Pharisæi.* *Ut cognovit*, id est, postquam ei relatum est, Pharisæos audivisse, &c. Sic infra cap. 6. *Cùm cognovisset, quia venturi essent ut raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem.* Relatio enim erat paritura in eo cognitionem, si eam antea non habuisset. Potest etiam intelligi cognitio acquisita per auditum, pertinens ad scientiam experimentalem.

v. 2. *Quanquam Iesus non baptizaret, sed discipuli ejus.* Ob duas rationes id fecit: primum, ut declararet se Joanne majorem. Joannes enim tantum per se baptizabat; Christus autem, tanquam Dominus, ad baptizandum usus est discipulis ministris. Deinde, ut hoc suo exemplo doceret Episcopos & pastores Ecclesiæ, ut quæ præcipua sunt, & majora in suis officiis, ea per se faciant; minora aliis committant. Sic Petrus & Paulus in Actis, & rursum Paulus 1. ad Cor. 1. non per se, sed per alios baptizarunt; & Act. 6. dicunt Apostoli; *Non est æquum nos relinquere verbum Dei, & ministrare mensis.* Baronius tomo 1. citat authores, qui dicunt Christum baptizasse solum Petrum, Petrum verò alios discipulos. Baptizabat autem sive per se, sive per discipulos, baptismo à se instituto, qui est sacramentum novæ legis; tametsi dubitari potest an verborum forma fuerit usus qua ex ejus institutione utitur Ecclesia; &, an omnino aliqua forma fuerit ... Nam Trinitas personarum erat adhuc mysterium

A absconditum. Vide annotat. cap. præced. v. 22.

v. 5. *Iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo.* Vide scripturas Genes. 39. & 48. Josue 24. & 1. Paral. 5.

v. 10. *Si scires donum Dei, & quis est qui dicit tibi*, &c. *Donum*, Græcè est δωρεὰν, id est, donum gratuitum, quidam Christum ipsum intelligunt, quasi exegeticè additum sit, *& quis est qui dicit tibi*, &c. Alij *aquam vivam*, id est, doctrinam salutis: alij gratiam Dei, quæ per doctrinam offertur dum annuntiatur. Verisimile est doctrinam salutarem intelligi, ad quam tradendam Christus erat missus: quam ipse passim in hoc Evangelio *veritatem* appellat. Quasi ergo sic dicat: Si scires donum Dei, & eum per quem hoc donum præbetur hominibus; tu utique petivisses, &c. Vel intelligitur præsens donum seu beneficium, quod erat Christum cum ipsa colloqui,
B offerentem aquam vivam. Vide Jans.

v. 12. *Nunquid tu major es patre nostro Iacob?* Quomodo Jacob patrem suum vocat mulier Samaritana, aliena à genere populi Israëlitici; ut liquet 4. Reg. cap. 17. Si quidem & hic Judæos, qui erant posteri Jacob, à Samaritanis distinguit, dicens: *Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.* Solutionem vide apud Jansen. in Ecclesiastici 50. & in Concordia Evangelica c. 22. ubi sunt duæ rationes; una, quia Judaïcam religionem aliqua ex parte tenerent, sanctos Patriarchas dicebant patres suos (licet falsò) quando id sibi putabant utile & honorificum. Altera, quia revera multi Judæi qui duxerant uxores alienigenas, quoniam cum eis inter Judæos permanere non poterant, transierant ad Samaritanos, & eorum genti incorporabantur. Quod nominatim accidit in Manasse
C fratre summi Sacerdotis, cui Sanaballath Samarita, socer ejus, extruxit templum in Garizim, in quo summo sacerdotio fungeretur, ut scribit Josephus.

v. 13. *Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum; qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum.* Aquam spiritualem & mysticam intelligit, videlicet gratiam Spiritus sancti, quæ purgat animam hominis à sordibus peccatorum. Sed quomodò hæc sententia Domini non pugnat cum ea quam de se loquitur æterna Dei sapientia Ecclesiastici 24. *Qui edunt me, adhuc esurient: & qui bibunt me, adhuc sitient?* Dicendum, aliam sitim eo loco intelligi, aliam hoc loco. Hic enim *sitis* significat defectum rei nobis necessariæ; ut sensus sit: Qui semel gustaverit gratiam Spiritus sancti, non
D sentiet defectum amplius, sed ea gratia semel suscepta provehet eum usque in vitam æternam. Intellige, nisi homo volens & sponte gratiam illam abjiciat. Ecclesiasticus autem per sitim intelligit desiderium, quo, quod imperfectè habetur, perfectius desideratur; aut quod perfectè habetur, amatur ac retinetur sine omni fastidio. Hoc enim modo verum est, eos qui sapientiam consequuntur, perfectius eam desiderare; & perfectè habitam semper retinere velle. Sensus quoque esse potest. *Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei.* Id est, ex doctrina quam ego trado; *non sitiet iterum:* quia semel accepta sufficit, modo retineatur & non abjiciatur. Vel, postquam semel eam hauserit ad satietatem, quod erit in futuro sæculo: *non sitiet iterum*, id est, non amplius in æternum patietur sitim, sed semper manebit ea repletus & vegetatus. Qui sen-
E sus significari videtur per id quod sequitur: *Et fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam*, id est, perducet eum ad vitam æternam, ubi non amplius ullum sentiet defectum. Vel denique, hic sensus erit: *Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum.* Id est, quotiescumque biberit, adhuc postea sitiet: nunquam præstabit ei ut deinceps non sitiat. *Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum.* Id est, non patietur æternam sitim; non est futurum ut semper recurrat sitis, post quantamcumque potionem: *Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Id est, perducet eum ad vitam æternam; quò cum pervenerit, nunquam deinceps sitim ullam patietur. Hic sensus probatur ex aliis locis, quibus ostenditur non esse sensum, nunquam sitiet; sed, non semper sitiet, aliquando futurum ut non amplius sitiat.

Nam cap. 8. dicit: *Si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in aeternum*, & iterum, *non gustabit mortem in aeternum*. Item: *non manebit in domo in aeternum*. Ubi non est sensus, nunquam morietur, sed non semper morietur, non erit in morte æterna, non permanebit in morte, sed habebit vitam æternam; sicut alibi exponit, ut cap. 11. *Qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit vivet*; id est, à morte suscitabitur. Unde sequitur, Non morietur in æternum, & alibi: *Non manebit in morte, sed transiet à morte ad vitam*. Vide annot. cap. 8. Porro si quæras, Quomodo hinc non est consequens eum qui semel gratiæ Spiritus sancti particeps factus fuerit, ab ea ulterius excidere non posse? *Resp.* Distingui aquam corporalem à spirituali: corporalis suâ vi non nisi ad tempus sitim sedare potest; spiritualis in perpetuum sitim levat, quantum in ipsa est. At ex parte hominis qui gratiam acceptam abjicit per peccatum voluntarium, fit ut cogatur iterum sitire. Aut dici potest, quod qui ex hac aqua biberit, cum per eam semel perductus fuerit ad vitam futuri sæculi, non sitiet amplius; quia tunc fons aquæ perduxit hominem in vitam æternam. *Fiet*, inquit, *in eo fons aquæ salientis in vitam aeternam*. Et hoc rectius.

v. 21. *Venit hora quando neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis patrem*. Adoratio hîc posita videtur pro toto genere cultus divini; cujus pars præcipua est sacrificium, ait enim supra mulier: *Vos dicitis quia Ierosolymis est locus ubi adorare oportet*. Non erat autem inter Judæos & Samaritas quæstio, quin ubique Deum orare liceret, sed de cultu externo & publico. Quando ergo dicit Christus. *Neque in monte hoc, neque in Ierosolymis, sed in spiritu & veritate adorandum Deum*; non tollit externum cultum, sed præcipuè statuit internum; Et simul significat externum cultum, deinceps futurum per omnes gentes, & in omni loco: eo modo quo loquitur Malachias de oblatione munda. Non enim per hoc significatur etiam in profanis locis oblatum iri sacrificium Christianorum; sed per omnes nationes, & regiones, in locis ad hoc deputandis & consecrandis. Vide Basilium lib. 2. de baptismo c. 8. hoc pacto istud explicantem. Sic Isaiæ 36. *Coram altari isto adorabitis*. Id est, cum sacrificii oblatione Deum coletis. Significare videtur Dominus, quod tempore novi testamenti etiam cultus externus futurus sit in spiritu & veritate. Item, si Dominus intenderet excludere locum externum, sequeretur simpliciter prohiberi adorationem. Nos enim qui corpore constamus, adorare Deum non possumus nisi in loco aliquo. Et ipsum vocabulum adorandi in scripturis propriè significat actum externum venerationis aut cultus: ut inclinationem, procubitum, genuflexionem. Et Christus ipse patrem adoravit inclinatione corporis, procubitu, genuflexione. Matth. 26. Lucæ 22.

v. 22. *Nos adoramus quod scimus, vos adoratis quod nescitis*. Quomodo ergo Judæi signis pro rebus utebantur, si sciebant, id est, intelligebant quod colebant? Sensus videtur; Nos colimus eo cultu & iis ceremoniis, quas certi sumus à Deo promanasse; vos autem non potestis probare Deum esse vestri cultus authorem & institutorem; sed per schisma constituitis vobis alium cultum, aliud templum & ceremonias. Vide Jansen. qui exponit de vera Dei religione. August. tantum intelligit dictum de Judæis spiritualibus, non de carnalibus, seu reprobis.

v. 22. *Quia salus ex Iudaeis est*. In quantum apud Judæos erat instituta vera Dei religio, erant prophetæ, & prophetarum libri, qui Christum venturum præmonstrabant; erant & ceremoniæ divinitus institutæ, quibus ea quæ ad Christum & Ecclesiam ejus pertinebant, præfigurabantur. In quantum denique Christus, qui est salus mundi, ex Judæis erat proditurus, & Ecclesiam suam primum in Judæa & Judæis constituturus, & inde propagaturus in universum orbem. Nota, Christum de populo suo apud externos loqui valde honorificè, licet ejus vitia coram graviter insectaretur.

v. 24. *Spiritus est Deus: & eos qui adorant eum, in spi-*
A *ritu & veritate oportet adorare*. Abutuntur hoc loco S. ctarii, dum ex eo concludunt peregrinationes, processiones, usum templorum, atque universum genus ceremoniarum, quæ in Dei cultum adhibentur, Deo placere non posse. Resp. his verbis Dominus requirit cultum spiritualem, ita tamen ut corporalem non excludat; sed eum requirit qui potior est, & qui prorsus est necessarius, & sine quo corporalis cultus inutilis est & inanis. Alioquin, manifestum est requirere Deum etiam corporalem cultum cum spirituali conjunctum. Vult enim ut carnem nostram crucifigamus cum vitiis & concupiscentiis; ut corpora nostra ei exhibeamus hostiam viventem & sanctam; ut non corde tantum, sed etiam ore laudemus, oremus, & gratias agamus Deo, quæ sine dubio per corpus fiunt. Quod autem ait: *Neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis*; Non
B locum corporalem excludit ab oratione, sed potius significat, sublato errore adorantium in monte Garizim sublata etiam umbra ejus cultus, qui agebatur in templo Jerosolymitano; futurum ut in omni loco, id est, per omnes gentes novus populus Deo serviat in spiritu & veritate; non tamen exclusa corporali actione circa cultum spiritualem. Nam sicut spiritualis cultus necessarius est, quia Deus spiritus est; ita corporalis nobis convenit, quia non animo tantum, verùm etiam corpore constamus. Tritum est illud Catonis: Si Deus est animus, nobis ut carmina dicunt; hic tibi præcipuè sit pura mente colendus. Non excludit adorationem in templo, etiam Jerosolymitano: quia & Christus ibi adoravit, & post acceptum Spiritum sanctum Petrus & Joannes ascenderunt in templum ad horam orationis nonam; & Christi discipuli post ascen-
C sionem ejus in cœlum, erant quotidie in templo, &c. Lucæ ultimo.

v. 25. *Scio quia Messias venit*. Et infrà: *Adhuc quatuor menses sunt, & messis venit*. Utroque loco Græcè est ἔρχεται, quod non tantum significat præsens tempus, sed etiam futurum, cujus jam præcedat quædam præparatio, quodque jam quasi sit in procinctu. Unde Messias Judæis Christum brevi venturum exspectantibus, dicebatur Matth. 11. ἐρχόμενος, Erasmus vertit hîc, *venturus est, veniet*. Simul observa non Judæis tantum, verùm etiam Samaritanis Messiam expectatum fuisse; & apud eos jam tum increbuisse opinionem adventus Messiæ jam instantis, perinde ut apud Judæos: utique ex prædictionibus prophetarum. Quod est validum argumentum adversus pertinaciam Judæorum, qui Jesum Chri-
D stum negantes, usque hodie Messiam suum suspensi expectant.

v. 27. *Et mirabantur quia cum muliere loquebatur*. Scilicet solus & absque arbitris. Mirabantur autem, quia res erat insolita, & quam nunquam vidissent. Scandalum tamen nec illis, nec cuiquam alteri ex eo facto generari poterat, quia colloquium hoc erat in publica via, velut si quis solus cum muliere loquatur in platea; nemo scandalizatur. Nec obstat quod mulier erat impudica, & vivebat in stupro, nam occultum hoc erat.

v. 32. *Ego cibum habeo manducare quem vos nescitis*. Cibus ille est facere voluntatem patris, ut Christus sequentibus verbis explicat. Non quia Christus secundum animam nutriatur exercitio pietatis, tanquam defectibilis; quomodo nos secundum animam nutriri oportet ci-
E bo spirituali bonorum operum, ne deficiamus; sed quia Christo suavissimum est oblectamentum facere voluntatem patris. Consideratur ergo in hac cibi metaphora non nutritio, sed oblectatio. Quo sensu etiam Latinè dicitur pascere oculos, qui cum voluntate rem aliquam oculis inspectat. Vel respicitur ad Christi desiderium, quo, tanquam fame quadam, appetebat salutem humani generis, ut cibum suum.

v. 43. *Et abiit in Galilaeam. Ipse enim Iesus testimonium perhibuit, quia propheta in sua patria honorem non habet*. Quæritur, quomodo hoc hæreat cum præcedenti sententia; & cujus reddat rationem dicendo, *enim?* Quidam sic exponunt. Abiit in Galilææ partem à patria sua Nazareth diversam. Ideo autem non ivit in Nazareth, quia pro-

pheta in sua patria, &c. Alii sic: Civitatem Samariæ intraverat rogatus, non rogatus autem, sed sponte abiit in Galilæam; non rogatus autem, quia propheta, &c. ideo non requirebant, aut rogabant. Alii sic: Abiit in Galilæam, quam reliquerat propterea, quia propheta, &c. Rursum conjunctio, *enim*, potest intelligi posita tantum expletivè, ut sensus sit: Abiit in Galilæam, in qua, tametsi patria sua, non est in honore habitus, sicut ipse Jesus testimoniũ perhibuit. Et hic sensus videtur simplicissimus. Alii denique patriam Christi hoc loco intelligunt Judæam, in qua erat Bethleem, quæ propria patria ejus erat: & rationem redditam quare relicta Judæa iverit in Galilæam; quia in Judæa, utpote patria sua propheta honorem non habebat. Sed hæc opinio, tametsi eam Jansen. probare videtur, propter duo non placet. Primum, quia scriptura Evangelica nunquam alibi patriæ Christi appellatione Judæam aut Bethleem designat, sed locum educationis, ut Galilæam, ejusque civitates Capharnaum, & Nazareth. Alterum, quia de Judæa & Bethleem locum non habet ratio contemptus, aut non delati honoris; quia res ista pendebat ab hominum opinione, secundum quam non Bethleem, sed Nazareth, putabatur patria Christi; & Nazareni eum habebant civem suum; quia parentes ejus & fratres & statum ejus noverant, unde contemptus oriebatur. Nihil autem tale erat in Bethleem.

v. 46. *Et erat quidam regulus.* Græcè βασιλικὸς quod magis *regium* quàm *regulum* significat. Regulus enim Græcè βασιλίσκος dicitur, quod & serpentis nocentissimi nomen est, utraque lingua. Forte autem βασιλικὸς, hic homo dicitur, quod fuerit de regio comitatu, videlicet Herodis regis Galilææ. Nam in Galilæa hoc miraculum accidit. Adde quod civitates Galilææ regulos non habebant, sed tota Galilæa unum regem habebat Herodem, Romanis nihilominus subjectum, qui regii nominis titulum vix impetrarat à Romanis. De quo vide Josephum. Unde Lucas cap. 3. eum tantum vocat tetrarcham Galilææ. Videtur etiam hic regulus seu regius homo, fuisse Judæus natione; tum quia nulla contrarii fit mentio, quod ferè semper solet, ubi gentiles Christum pro beneficio interpellasse leguntur, ut de Cananæa muliere & Samaritana, déque Centurione, & gentilibus, qui Christum videre cupiebant, Joan. 12. & de Samaritano leproso: Tum quia dicitur eis: *Nisi signa & prodigia videritis, non creditis.* Nam peculiariter Judæi signorum requirebant demonstrationem, juxta illud Apostoli, *Iudæi signa petunt.* Et Joan. 6. *Quod ergo signum facis*, &c. Quidam dicunt regulum majorem esse Centurione, & in eo philosophantur, dicentes Dominum voluisse venire ad puerum Centurionis, non autem dignatum venire ad filium reguli. Ita Gregorius, & rectè: tametsi non constet regulum esse Centurione majorem, quia regulus aulicum regium tantum significat, non autem præfecturam aliquam. At Centurio præfectus est centum militum. Sed illud urgeri potest, quod ad filium hominis Judæi venire noluit; ad servum hominis gentilis venire voluit.

v. 48. *Nisi signa & prodigia videritis, non creditis* Si non credebat hic regulus, quomodo ergo exauditus fuit; cum dicat Jacobus cap. 1. de dubitante: *Non æstimet homo ille quod accipiat aliquid à Domino?* Vide solutionem in comment. Iacob. 1. & Gregor. homilia 28. in Evangelia.

CAPUT V.

v. 4. *Angelus Domini descendebat secundum tempus in piscinam, & movebatur aqua. Et qui prior descendisset in piscinam post motionem aquæ, sanus fiebat à quacumque detinebatur infirmitate.* Dominus locum illum tam evidenti miraculo honoravit, partim in commendationem sacrificiorum legalium, quæ in hac aqua abluebantur, ad ostendendum institutionem eorum esse à Deo; partim ad adstruendam fidem baptismi à Christo instituendi, ut Iudæi videntes per aquam hanc morbos corporis miraculosè depelli, non judicarent absurdum, per

A aquam baptismi deleri & ablui maculas animi. Quod autem quidam referunt de ligno crucis dominicæ in hac piscina natante, id authoritatem nullam ex probatis scriptoribus habet. Est autem hic locus objiciendus iis, qui Deum omni loco æqualiter exaudire & miracula facere dicunt; Ideóque certorum locorum visitationem infirmitati fidei adscribunt; cum hoc exemplum ostendat non tantum certo loco, sed etiam certo tempore, miraculum sanationis fieri solitum, ita ut qui locum & tempus illud non observaret, sanitatem non consequeretur.

Et movebatur aqua. Scilicet ab Angelo in piscinam descendente. Faciebat autem hoc non contactu corporali; sed virtuali quem vocant. Inest enim Angelis virtus ad
B movendum corpora secundum locum; quo motu mediante cæteros etiam motus in corporibus efficiunt. Quamquam hæc sanatio quæ fiebat per aquam motam, non angelicæ virtuti, sed divinæ, quæ sola miracula operatur, adscribenda est.

v. 10. *Sabbathum est: non licet tibi tollere grabatum tuum.* Hoc dicendo non videntur peccasse, quia nesciebant hunc hominem infirmum fuisse à Christo miraculosè sanatum, ejusque præcepto grabatum suum portare. Sed postquam id eis innotuit, si qui adhuc persistebant in hujus facti reprehensione, sine dubio peccabant.

v. 12. *Quis est ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum & ambula?* Non dicunt qui te sanum fecit; nimirum ex odio, id solum repetentes quod calumniabantur.

C v. 15. *Abiit ille homo, & nuntiavit Iudæis, quia Iesus esset qui fecit eum sanum.* Non ut accusans; neque enim dicit, qui dixit mihi, tolle grabatum tuum & ambula; sed ut prædicans beneficium. Ideo tantùm dicit, Jesum esse qui ipsum sanum fecit; contrario modo quàm fecerunt Judæi, beneficium sanitatis dissimulantes, calumniam ex præcepto struentes.

v. 17. *Pater meus usque modo operatur, & ego operor.* Occupatio est ejus objectionis quam Judæi proferre poterant contra Christum, dicentes, sabbatho cessandum ab opere; cujus ratio in lege additur; *Quia & ipse Deus post opera sex dierum requievit die septimo. Resp.* non ita requievisse dicitur septimo die, quasi nihil eo die fuerit operatus; sed quia post opera sex dierum, quibus mundum & ea quæ in mundo sunt, creavit, varias rerum spe-
D cies producendo; septimo die nihil tale amplius operatus est. Quid igitur operatus est septimo die & deinceps? Operatus est & usque hodie operatur, opus illud quod dicitur Conservatio rerum, & gubernatio: quia semper alia ex aliis generantur, motus corporum cælestium continuatur; aliáque fiunt quæ ad totius universi directionem pertinent.

v. 18. *Quia non solum solvebat sabbathum.* Non verè, sed ut illi criminabantur; est enim allegatio criminis, *quod non solum*, &c. Et notandum, nusquam legi quod Christus aliquid fecerit contra legem; quia nondum venerat tempus legis abrogandæ. Unde & circumcisus est, & per omnia factus sub lege, ut ait Apostolus Galat. 4. nec vescebatur cibis secundum legem illicitis; tametsi sæpe cum peccatoribus manducaret. Quod ex eo satis intelligitur, quia nusquam hoc ei Judæi objecerunt fa-
E cturi haud dubiè, si fecisset. Et manifestius ex eo quod Petrus Christi discipulus, omnium maximè familiaris, Act. 10. visione sibi oblata, qua jubebatur ex omni genere animantium comedere, respondit; *Nunquam manducavi omne commune & immundum.* Diligenter etiam, adhuc post Domini passionem, legem observabant Jacobus frater Domini, & cæteri discipuli. Denique, Judæi hoc solum objiciebant quod sabbathum violaret; scilicet malè intelligentes legem sabbathi. De reliqua lege nihil illi ab eis objectum legimus. Vide nostr. comment. citato loco Gal. 4.

Cæterùm Christus studiosè plurimas curationes sabbathi die facere voluit, quia his bonis operibus directè spectantibus glorificationem nominis divini, voluit hono-

vare patrem suum, cui dies sabbathi peculiariter erat consecratus; ut, sicut canit poëta, Nunc dicenda bono sunt bona verba die, sic & de operibus existimare nos oporteat, ac dicere: Nunc facienda bono sunt bona facta die, qualia potissimum sunt quæ per se sunt ordinata ad Deum honorandum. Chrysostom. homil. 82. in Matth. dicit Christum facto suo demonstrasse (quando agnum paschalem edere voluit cum discipulis) se à principio circumcisionis suæ usque ad diem paschæ extremum, non fuisse contrarium divinæ legi; id est, legem Mosaïcam à Deo datam exactè observasse.

Sed & patrem suum dicebat Deum. Suum, Græcè, *proprium* ἴδιον, quod urget Ambros. lib. 2. de fide cap. 4. sicut & lib. 1. urget ad Rom. 8. *Qui proprio filio non pepercit:* utrimque docens & hunc esse illius filium unicum, & verum; & illum hujus patrem unicum & verum. Vide comment. Rom. 8.

v. 19. *Non potest filius à se facere quidquam, nisi quod viderit patrem facientem. Nisi* non significat exceptionem, sed adversantis particulæ vice fungitur, ut alibi sæpissimè in scripturis. Nam infra prorsus absolutè sic loquitur; *Non possum ego à meipso facere quidquam.* v. 30. Est igitur sensus: Filius non potest quidquam à se facere, sed quidquid facit, patre in se operante facit. Alibi exprimitur adversativa dictio, ut cap. 8. *A meipso facio nihil: sed sicut docuit me pater, sic loquor.* Et cap. 14. *A meipso non loquor, sed pater in me manens, ipse facit opera.* Sed cur non à se, cum sit Deus? *Resp.* non ita à se quin habeat ab alio personaliter distincto, scilicet à patre; ita tamen ut non habeat ab alio naturaliter diverso, est enim una natura patris & filii.

v. 24. *Et in judicium non venit, sed transiit à morte ad vitam.* Malè quidam codices *transiet*, contra fidem manuscriptorum, & contra quàm est in Græco, ubi habes verbum præteritum, μεταβέβηκεν. Sensus tamen futuri est; nam ob certitudinem rei, præteritum pro futuro dictum est, more prophetico. Nam *& venit*, Græcè ἔρχεται, præsens est & futuri habet significationem. Unde ἐρχόμενος, qui venturus est. Confer cum loco 1. Joannis 3. *Nos scimus quoniam translati sumus de morte ad vitam.*

v. 25. *Venit hora & nunc est, quando mortui audient vocem filii Dei*, &c. Hæc est prima resurrectio, scilicet à morte peccati ad justitiam; quæ fit durante hoc sæculo, maximè à tempore prædicationis Christi. Ideo addit, *& nunc est.* Vel, mortui intelliguntur gentiles; quos constabat spiritu mortuos esse: ut sit prædictio vocationis gentium statim futuræ. Alii intelligunt mortuos corporaliter, quia ad confirmandam spem generalis resurrectionis, voluit Christus jam tunc aliquos paucos resuscitare.

v. 27. *Et potestatem dedit ei etiam judicium facere, quia filius hominis est.* Id est, secundum quod est homo. Nam superiora dixerat de se, ut filio Dei.

v. 28. *Omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius.* Malè quidam codices pro *eius*, habent *filii Dei*, quod in nullis reperitur manuscriptis, ac potius, *eius*, intelligitur filii hominis: hoc enim præcesserat, & hæc Christus de se dicit ut homine, secundum quam naturam constitutus est à Deo judex vivorum & mortuorum. Hæc vero est secunda resurrectio; Ideo non additur, *& nunc est*, quia fiet in fine sæculi. Porrò in Apoc. 20. alia quædam nominatur *prima resurrectio*; scilicet beatitudo animarum, ante generalem resurrectionem.

v. 29. *Et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui verò mala egerunt, in resurrectionem judicii. Fecerunt, egerunt*, etiam in Græco diversa sunt vocabula ποιήσαντες πράξαντες, tametsi videatur Evangelista rem eandem voluisse significare. *Iudicii*, id est, condemnationis; ut paulò ante, *In judicium non venit*, & alibi sæpe.

v. 30. *Non possum ego à me facere quidquam; sicut audio, judico.* Videtur etiam hæc Christus de se dicere ut

A filio hominis; qua ratione judicandi potestatem acceperat. Nec tamen sensus est, Sicut audio, judico; id est judico secundum audita; sed judicaturus sum sicut audio à Patre, id est, secundum voluntatem Patris, & operationem ejus in me, quia dixerat: *Non possum ego à me facere quidquam.* Unde & probat id quod sequitur, *Et judicium meum justum est; quia*, inquit, *non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.* Quod manifestè ad humanam ejus pertinet naturam, secundum quam obediens erat voluntati & præceptis Dei, à quo missus erat.

v. 31. *Si ego testimonium perhibeo de me, testimonium meum non est verum.* Nempe sicut putaris. Ille enim noverat verum esse; sed propter infirmos, propter incre-
B dulos, Sol lucernas quærebat. Aug. serm. 43. de verbis Domini. Vide annot. cap. 8. ubi dicitur aliquid in speciem contrarium v. 14.

v. 34. *Ego autem non ab homine testimonium accipio.* Accepit quidem à Joanne, sed non quasi eo indigens; cum Joannes sit eo minor, & quivis alius homo; sed propter Judæos, ut ad Christi fidem eo pacto perducerentur; quippe qui Joannis testimonium plurimi faciebant. A patre autem, tanquam majore & priore secundum originem, accepit testimonium: tum per vocem patris; *Hic est filius*, &c. tum per opera, id est, miracula quæ faciebat per invocationem patris, tanquam testis suæ doctrinæ & deitatis.

Sed hoc dico ut vos salvi sitis. Inter auditores Christi erant quidam, ac fortasse multi, reprobi. Erant enim qui Christum quærebant interficere, & quos Moyses ac-
C cusabat & accusaturus esset apud Deum. v. 45. Quod ergo dicit, *ut vos salvi sitis*, vel significat non omnes, sed aliquos illorum tandem credituros verbis Christi, & ita salvos futuros; vel significat non loquentis intentionem, sed finem operis secundum se spectati. Nam prædicatio verbi Dei pro fine spectat salutem auditorum; sed Christus occultiori ac divino consilio non dirigebat illam ad salutem omnium, quibus verbum Dei loquebatur. Confer Joan. 17. v. 9.

v. 35. *Ille erat lucerna ardens & lucens.* Non lux, sed lucerna erat Joannes, ab alio lumine accensus; ardebat charitate, lucebat exemplo & doctrina. Cujusmodi lucernæ esse debent omnes Ecclesiæ pastores, imò omnes qui aliquo gradu eminent; ut si non verbo, saltem exemplo
D bonæ conversationis luceant proximis; juxta illud: *Sic luceat lux vestra*, &c. Matt. 5.

v. 36. *Scrutamini scripturas.* Verbum ambiguum est tam in Græco, quàm in Latino, ad modum indicandi & imperandi. Circumstantia magis significat indicativè dictum: sequitur enim, *qui vos putatis in ipsis vitam æternam habere.* Non fallebantur autem in eo quod putabant; verè enim scriptura est liber vitę: sed generalem existimationem malè applicabant ad actionem; dum neque studerent verum scripturæ sensum assequi, neque ad ejus prǽscriptum vitam instituerent. Nota autem, hæc dici ad eos qui vitam ęternam credebant, licet quæ & qualis illa esset non intelligerent; id quod liquet ex argumento Sadducęorum de muliere septemvira; quod argumentum solvere nequibant.

E v. 37. *Neque vocem eius unquam audistis, neque speciem eius vidistis.* Atqui legitimus Exodi 20. populi audivisse voces Domini de monte, quando dabat decem pręcepta legis; quodque amplius est, Exodi 24. dicuntur vidisse Deum 70. senes de populo Israël. Fortè dices Dominum de his solis loqui, ad quos verba faciebat. Non apparet: Si enim illis sequentibus verbis; *Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis*; respicit ad posteros Judęorum, qui pro Christo Antichristum sunt accepturi: quidni istis verbis comprehendat etiam majores eorum, de quibus sequenti cap. dicit: *Patres vestri manducaverunt manna in deserto, & mortui sunt.* Quocirca respondendum videtur, hunc locum exponendum esse juxta illud c. 1. *Deum nemo vidit unquam; Unigenitus filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Sensus enim est,

Deus per se non loquitur hominibus, sed per prophetas A & doctores, quos mittit ad homines. Sicut autem quondam misit Moysen aliósque prophetas ad populum: ita me misit Unigenitum suum indutum carne humana; in qua & audiri possit ab hominibus & videri. Quem proinde, ut doctorem à Patre missum, recipere debent. Continent ergo hæc verba exprobrationem ad Judæos, quod cum Deus se per seipsum videndum & audiendum hominibus non præbeat, sed solum per homines, nolunt recipere filium ejus in humana specie & natura, inter ipsos natum, & ad ipsos missum, juxta illud cap. 1. *In propria venit, & sui eum non receperunt.* Sic enim & hoc loco significat, ejus Patrem ad Judæos loqui per ipsum, & opera quæ per ipsum faceret, & doctrinam quam tra- B deret, tametsi illis non credentibus. *Ipsa*, inquit, *opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me, quia pater misit me*, & postea: *Quem misit ille, huic vos non creditis.* Quomodo autem filii Israël Dei vocem audivisse, speciémque ejus vidisse, dicantur in Exodo; ac nihilominus verum sit illud Deuter. 4. *Vocem verborum eius audivistis, & formam penitus non vidistis:* quærendum suis locis.

Et misit me pater, ipse testimonium perhibuit de me. Loquitur de testimonio Patris è cœlo dato, Matth. 3. *Hic est filius meus dilectus*, quasi diceret: Non solum opera, id est, miracula, quæ facio, testantur me missum à Patre; sed ipse Pater de cœlo clara voce ac disertis verbis de me testimonium perhibuit, me esse filium suum: Non ita tamen, ut propriam ejus vocem, tan- C quam hominis loquentis, audieritis, aut speciem videretis, nam pater invisibilis est, *quia Deum nemo vidit unquam.*

v. 43. *Si alius venerit in nomine suo, illum recipietis.* De Antichristo à Judæis recipiendo hoc plerique patres interpretantur. Vide nostra in 4. dist. 47. Gregor. lib. 29. moral. cap. 17.

v. 44. *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab invicem accipitis?* &c. Non quia sit impossibile, sed quia difficile. Erat enim appetitus humanæ gloriæ magnum impedimentum credendi in Christum. Non esse autem impossibile, docet idem Evangelista cap. 12. *Verumtamen*, inquit, *& ex principibus multi crediderunt in eum, sed propter Pharisæos non confitebantur*, &c. Vi- D de ibi.

v. 45. *Est qui accusat vos Moyses.* Quidam putant Dominum respicere ad illa verba Domini Dei dicta ad Moysen de Christo, Deut. 18. *Prophetam suscitabo de fratribus suis. Qui autem verba eius, quæ loquetur in nomine meo, audire noluerit, ego ultor existam:* probabilis expositio.

v. 46. *Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi: de me enim ille scripsit.* Hæc probatio convincit non forsitan, sed omninò eos credituros, si Moysi crederent, id est, testimonium ejus de Christo reciperent. Verùm in Græco non est forsitan, sed ἂν, id est, utique, quod tamen hic interpres plerumque vertit *forsitan* ut Matth. 11. *Fortè mansissent usque in hanc diem.* Ubi tamen paulò ante pro illo ἂν nihil reddit, in ea sententia, *Olim in cinere & cilicio pœnitentiam egissent.* Nam & re- E vera, in hujusmodi locis, tantùm constituit modum potentialem vel conditionalem; ut non admodum referat, sive pro eo aliquid reddatur, sive non. In Psal. 50. interpres vertit *utique*. ubi ait: *dedissem utique.* Non enim ibi *utique* jungendum est sequentibus, ut quidam imperitè distinguunt, sed præcedentibus. Sic infra cap. 8. *Si me sciretis, forsitan & patrem meum sciretis.* Ejusdem cap. 8. v. 42. Interpres vertit, *utique*. Sensus autem est; Si Moysi bene intellecto crederetis, etiam mihi crederetis, quia ille de me testatus est, mihi testimonium perhibuit. Credebant Moysi, quatenus non dubitabant vera esse quæcumque Moyses scripserat; idque etiam (ut arbitror) ea fide, quæ est donum supernaturale, sicut alii Judæi: sed multa non intelligebant; maximè de Christo; quæ si intellexissent, aut Christo credidissent, aut Moysen negare debuissent. Vide annot. Act. 26. *Credis rex Agrippa prophetis*, &c.

CAPUT VI.

v. 14. **Q**Via *hic est verè propheta qui venturus est in mundum.* Quæritur quem intelligant prophetam, num Messiam, an alium? Nam Judæi præter Messiam, quem Regem temporaliter gentibus dominaturum putabant, etiam prophetam exspectabant, qui Messiæ vates & orator futurus esset, quemadmodum satis apparet ex diversis illis ad Joannem legatorum interrogationibus sup. cap. 1. an Christus esset, an propheta, vide annot. ejus loci. Videri potest ex ipsis verbis, de propheta, non de Christo homines loqui: Si tamen sequentia videamus; apparet eos prophetam intelligere Christum regem; quia continuò additur quod volebant eum facere regem. Quem regem, nisi à prophetis prædictum, id est, Christum? Nisi dicas inter homines, de quibus hic sermo (multi enim erant) alios suspicatos eum esse prophetam illum comitem Messiæ, alios esse Christum ipsum.

v. 15. *Iesu ergo cum cognovisset quia venturi essent ut raperent eum & facerent regem, fugit.* Vide annotat. sup. cap. 4.

v. 29. *Hoc est opus Dei ut credatis in eum quem misit ille.* Illi interrogabant de operibus, dicentes: *Quid faciemus, ut operemur opera Dei?* Christus autem de uno opere respondet, dicens: *Hoc est opus*, &c. Non rejicit cætera opera Christus, quæ aliis locis diligentissimè commendat; sed illud opus exigit, quod ante omnia alia est necessarium. Id autem est fides in Christum filium Dei; per quam cætera bona opera ad vitam perducunt, & sine qua cætera ad vitam perducere non possunt. Unde de eadem fide Dominus paulò ante dixerat: *Operamini non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam.* Est quidem fides opus hominis, sicut alia bona opera quæ ab homine fiunt; sed Dei opus dicitur, vel quia Dei donum est, vel, ut Jansen. exponit, quia Deus hoc opus à nobis exigit tanquam præcipuum ac fundamentum cæterorum ac totius nostræ justificationis. Qui autem docent nullum opus ab homine factum posse Deo placere, fateantur necesse est, quod est absurdissimum, etiam hoc opus, videlicet fidem in Christum, Deo non placere, cum sit opus ab hominis libera voluntate proficiscens.

v. 32. *Non Moyses dedit vobis panem de cœlo, sed pater meus dat vobis panem de cœlo verum.* Non negat Moysen dedisse Israëlitis panem, id est, manna (tametsi propriè non dedit, sed ut daretur, Dei ad populum nuncius & interpres fuit) sed negat panem illum Moysi ministerio patribus eorum datum, fuisse de cœlo, id est, cælestem, scilicet eo modo quo ipse de cœlo erat. Qui sensus patet ex eo quod sequitur: *sed pater meus dat vobis panem de cœlo verum.* Quem panem mox seipsum interpretatur. Erat quidem manna panis cælestis, quia demissus è sublimi aëre; sicque scriptura loquitur: *Panem cœli dedit eis*, Psal. 77. *Panem de cœlo præstitisti eis.* Sap. 16. Exod. 16. *Ecce ego pluam vobis panem de cœlo.* Sed Christus ex verbis Judæorum, dicentium patribus suis datum fuisse panem de cœlo, capit occasionem doctrinæ de pane vero, eoque verè cælesti; cujus nimirum comparatione manna neque verus panis fuerit, neque verè cœlestis. Verum enim panem seipsum interpretatur, quia dat vitam mundo; sic & verè cælestis est, quia divinus, imò Deus ipse, propter naturam divinam humanæ conjunctam in unitate personæ.

v. 37. *Omne quod dat mihi pater ad me veniet.* Et infrà: *Nemo potest venire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum.* Et iterum; *Propterea dixi vobis, quia nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum à Patre meo.* In his tribus sententiis, eadem sunt convertibiliter, datum esse Christo à Patre, ad Christum venire, tractum esse à Patre, & homini datum esse à Patre ut veniat: unde ulterius consequens est, non omnibus dari auxilium simpliciter ex parte Dei sufficiens ad hoc, ut

ut veniat ad Christum; quia non omnes ad Christum veniunt, neque omnes à patre trahuntur, & quicunque non veniunt, non trahuntur efficaciter; imò quicumque non trahuntur efficaciter (talis enim hic tractus intelligitur) non possunt venire sensu composito. Non enim simul consistunt, non trahi à Patre, & venire ad Christum. Vide comment. B. Tho. in hunc locum. Author qq. novi testam. parte 2. apud Aug. q. 32. adfert hujus loci non sanum intellectum; nam & quæst. 41. manifestè πλαγιάζει. Vide nost. in 1. sent. dist. 40. & in 2. dist. 24.

Et eum qui venit ad me, non ejiciam foras. Græcè, *Et venientem ad me non ejicio foras.* Sensus est: venientem ad me, postquam venerit, non ejiciam foras, sed retinebo & conservabo eum usque in finem. Loquitur enim de electis, id est, iis, quos Pater dat filio, non ad tempus, aut secundum quid, sed simpliciter.

B v. 45. *Est scriptum in prophetis, & erunt omnes docibiles Dei.* Id est, docti à Deo, de qua doctrina sequitur: *Omnis qui audivit à patre, & didicit, venit ad me.* De qua item Apost. 1. Thessal. 4. *Ipsi vos à Deo didicistis, ut diligatis invicem: etenim illud facitis.* Vide annotat. Isai. 54. ex quo loco Dominus citat hanc sententiam. Vide etiam comment. dicto loco 1. Thess. 4. *In prophetis*, id est, in volumine prophetarum. Cæterum hac sententia distinguit filios novi testamenti à filiis veteris. Nam hi, docti sunt à Moyse & ab hominibus, aut omnino indocti; illi verò omnes, & soli, docti à Deo: Etenim quæ didicerunt, faciunt; juxta promissionem novi testamenti, *Faciam ut in præceptis meis ambuletis, & operemini.*

v. 46. *Non quia Patrem vidit quisquam; nisi is qui à Deo est, hic vidit Patrem.* Locus similis illi cap. 1. *Deum nemo vidit unquam: unigenitus*, &c. etiam similiter exponendus.

v. 51. *Ego sum panis vivus qui de cœlo descendi.* Quo sensu Chistus de cœlo descenderit, sitque panis cælestis, diximus in comment. nostr. 1. Cor. 15. ad illa verba: *Secundus homo de celo calestis.*

v. 54. *Nisi manducaveritis carnem filii hominis*, &c. Vide quæ de multiplici manducatione corporis Christi diximus in 4. sent. dist. 9.

v. 64. *Spiritus est qui vivificat, caro non prodest quicquam.* Decantata sententia hæreticis hodiernis, qua significatum putant inutilem esse carnis Christi sumptionem in Sacramento; ideóque non sacramentaliter ibi à fidelibus, sed spiritualiter tantum manducari. Sed hunc sensum planè destruunt quæ præcedunt. Dixit enim: *Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam.* Item: *Panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita.* Non ergo simpliciter intelligendum est carnem Christi nihil prodesse. Neque hinc tantum sequeretur, carnem Christi in Sacramento nobis inutilem esse; verùm etiam, inutiliter Verbum esse carnem factum, ut habitaret in nobis. Sensus igitur verus colligi potest ex alia simili sententia. Dicit Apost. 1. Cor. 8. *Scientia inflat: charitas ædificat*; non vituperans scientiam tanquam inutilem; sed significans, charitatem quidem, etiamsi sola sit, ædificare posse; scientiam autem, si sola sit, inflare, & superbum facere: cum charitate autem conjunctam plurimum prodesse. Ita hoc loco, Caro nihil prodest, si sola sit, & spiritu Dei destituta. Nisi enim illa caro Deo esset unita, vivifica non esset; spiritus autem Dei vivificare potest, & per se, & per carnem. Neque dicit Dominus, Caro mea non prodest; ibi enim significatur caro Deo conjuncta; sed indeterminatè dictum est, Caro non prodest; sicut ab Apost. Scientia inflat. Vide ejus loci comment.

v. 65. *Sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt.* Non est sensus qui non credunt sermoni meo, quem nunc habui; sed, qui non credunt in me, licet me sequantur & profiteantur se meos discipulos. q. d. Non mirum si meum hunc sermonem quem nunc habui, non recipiant; quia nec ante crediderunt in me; sed ficto animo accesserunt ad me. Qui sensus patet ex eo

A quod sequitur: *Sciebat enim Jesus ab initio qui essent non credentes.*

v. 67. *Ex hoc multi discipulorum ejus abierant retro.* Errant qui hoc de toto numero septuaginta discipulorum intelligunt, ut comment. Ambr. suprà Rom. 8. ad illud: *Quos autem prædestinavit.* Nam de eo numero erant Matthias, & Barsabas, de quibus Petrus Act. 1. testatur eos omni tempore quo Christus egerat cum duodecim Apostolis, scilicet à baptismo Joannis, usque ad suam in cœlum assumptionem, fuisse cum iisdem Apostolis conversatos; nec solum hos, sed & alios quosdam; quia dicit: *Oportet ergo ex his viris qui nobiscum*, &c. Nota quoque secundum Jansen. septuaginta discipulos postea fuisse electos. Unde secundum illum hic locus de septuaginta discipulis non potest intelligi, de quorum electione agit cap. 80. in Concord.

Et iam non cum illo ambulabant. Id est, nec amplius cum illo ambulabant; quomodo bene vertit Erasmus.

v. 71. *Nónne ego vos duodecim elegi?* August. q. 117. super Genes. putat dictum synecdochicè; quia Judas non erat electus; & probat ex eo quod dicit, Joan. 13. *Ego scio quos elegi.*

Et ex vobis unus Diabolus est. Judam fuisse Christi Diabolum, calumniatorem, obtrectatorem significat psal. 108. in eum præcipuè scriptus. Ubi inter alia dicitur. *Os peccatoris & os dolosi super me apertum est. Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi. Hoc opus eorum qui detrahunt mihi apud Dominum. Induantur qui detrahunt mihi pudore.* Judam fuisse aliquando bonum censet B. Pererius super Epistolam ad Rom. 8. disp. 27.

C & citat Authores. Verùm Iudam nunquam in Christi discipulatu bonum fuisse, apparet; quia Evangelista annumerat eum illis, qui ab initio non crediderunt. *Sciebat enim*, inquit, *ab initio Iesus qui essent non credentes, & quis traditurus esset eum*; intellige quis illorum non credentium; alioqui quod postea traditurus esset eum, nihil ad rem præsentem faceret. Nota autem quod dicit, *qui essent non credentes*; non, qui essent futuri non credentes: Ergo ab initio erant non credentes, ut qui ficto animo accesserant ad Christi discipulatum, sua quærentes, sicut ille cui dictum est: *Vulpes foveas habent*, &c. Matth. 8. Item de Iuda Scriptura nihil usquam boni refert; quod argumento esse potest, eum ab initio quo electus fuit, malum fuisse.

CAPUT VII.

D v. 1. **N**on enim volebat in Iudaam ambulare; *quia quærebant eum Iudæi interficere.* Non dicit, non enim audebat; quia non audere, est animi agnoscentis imbecillitatem suam, & ex ea conscientia trepidantis, & nolentis aggredi malum quod objicitur. Quæ quidem conscientia in Christo, qui erat omnipotens, & hoc optimè sciebat, etiam secundum naturam humanam locum habere non potuit. Sed cur non dixit, timebat enim? *Resp.* quia Joanni curæ erat ostendere divinitatem Christi. Nam alioqui nihil absurdi, si hìc timorem aliquem sponte assumptum, in Christo agnoscamus.

v. 3. *Vt & discipuli tui videant opera tua quæ facis.* Discipulos intelligit vel eos qui recesserant ab eo c. præcedenti, vel qui erant ab eo baptizati cap. 3. & 4. licet non eum corporaliter sequerentur.

v. 5. *Neque enim fratres eius credebant in eum.* Bene

E probat Rupertus hoc non posse intelligi de Apostolis, Christi fratribus, Iacobo, Simone, & Thaddæo, quia cap. præcedenti dixit Dominus ad duodecim volentes cum Christo manere: Nónne ego vos duodecim elegi, & unus ex vobis Diabolus est? Cæteri ergo credebant. Cæterum, hos quos Ioannes dicit non credidisse in eum, credibile est postea ad fidem ejus conversos; hoc enim significat Luc. Act. 1. quando præter undecim Apostolos, dicit Jerosolymis in oratione perseverasse Mariam matrem Jesu & mulieres, & fratres ejus; utique præter Apostolos, quos ante numeraverat. Unde non bene videtur dicere Ambrosiaster in Galat. 1. Jacobum fratrem Domini aliquando fuisse incredulum, respiciens

ut opinor, ad hunc locum. Non enim, ut dixi, de omnibus ejus fratribus hîc loquitur Evangelista.

v. 7. *Non potest mundus odisse vos.* Potest quidem una pars mundi odisse alteram; ut prodigus avarum, superbus superbum, figulus figulum, Saracenus Judæum, Calvinista Lutheranum: Sed absolutè mundus nullos odit malos; quia omnes mali de mundo sunt, non potest autem mundus odisse quod suum est; sic enim ait Dominus ad discipulos suos, cap. 15. *Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret.*

v. 8. *Ego non ascendo ad diem festum hunc.* Vel sensus est, nondum ascendo, nempe vobiscum. Ita enim sequitur: *Vt autem ascenderunt fratres ejus, tunc & ipse ascendit.* Vel, non manifestè, sicut vos vultis, ut meipsum ostendam mundo. Nam & hoc sequitur: *Non manifestè, sed quasi in occulto.* Pro priori quoque sensu facit quod posteà sequitur, *Iam autem festo die mediante, ascendit Iesus in templum*; ut significetur, eum aliquot diebus post fratres suos profectum, ita ut Jerosolymam pervenerit, & templum ingressus fuerit circa medium solemnitatis Scenopegiorum, quæ durabat dies octo, ut est Levit. 23.

v. 15. *Mirabantur Iudæi dicentes, Quomodo hic litteras scit, cum non didicerit?* Non litteræ qualescumque intelliguntur, sed sacræ litteræ: eas enim Dominus apud populum explicabat, & ex eis inter docendum proferebat testimonia. Itaque nosse litteras hoc loco, est intelligere scripturam sacram, aut saltem in ea exercitatum esse. Ex hoc loco patet, etiam vulgo Judæorum fuisse persuasum, Christum nullo unquam præceptore usum fuisse. Unde vanum est commentum Rabbinorum, apud quos in lib. Magillatæ Taaruch sic legitur; Historiographi Israëlitarum dicunt, quod Josue filius Perachiæ fuerit præceptor Jesu Nazareni. Et quidem fides Christiana dubitare non permittit, Salvatorem nostrum à primo incarnationis suæ momento, omnium rerum perfecta scientia fuisse repletum. Didicerat quidem à Patre; quia docuerat eum Pater, juxta quod alibi dicit; *Sicut docuit me Pater*, cap. 8. vers. 28. quia omnem scientiam suam ab æterno accepit à Patre; sed *non didicerat*, quomodo illi intelligebant discere, qui hoc dicebant. Sic enim Filius ab æterno didicit à Patre quicquid scit, quia omnem scientiam suam ab æternitate à Patre accepit, sicut Pater ab æterno docuit Filium omnia, quia omnium rerum scientiam Pater Filio ab æternitate communicavit. Imò sicut Pater semper gignit, & Filius semper gignitur; ita Pater semper docet, & Filius semper discit. Sicut enim perfectam Patris essentiam semper habet, & semper accipit; ita & perfectam patris scientiam non ideò minùs semper habet, quia semper recipit.

v. 16. *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me.* Quærit August. si mea, quomodo non mea? si non mea, quomodo mea? Brevis responsio: mea, quia eam habeo, trado, & doceo, non mea, quia non à me originaliter profecta. Sensus igitur est, doctrina quam ego vobis trado, non est à me primò & originaliter profecta, sed à Patre meo, qui me misit in mundum, ut hanc doctrinam mundo traderem. Sicut enim Filius Dei esse suum habet à Patre; ita quicquid ejus est, sive vita, sive scientia, sive operatio, similiter est à patre. Quia autem quæri posset; Unde ergo cognoscemus doctrinam esse à Deo? rationem commonstrat qua id cognosci possit: *Si quis (inquit) voluerit voluntatem ejus facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar:* Quibus verbis Dominus significat bonam hominis voluntatem, & studium obsequendi Deo, multum conferre ad discernendum an doctrina aliqua sit ex Deo, an non. Unde Apostolus; *Spiritualis omnis dijudicat, animalis autem homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei.* 1. Corinth. 1. Vide ibi comment.

v. 22. *Propterea Moyses dedit vobis circumcisionem, non quia ex Moyse est, sed ex patribus.* Moyses circumcisionem præcepit, Levit. 12. & propterea circumcisio ad

A legem Mosaïcam pertinet; non tamen ex Moyse est originaliter; sed ex Patribus, quia primum omnium datum fuit Abrahæ circumcisionis præceptum Gen. 17. Sed hoc præceptum cœpit pertinere ad legem Mosaïcam, postquam illud Deus per Moysen populo Israëlitico tradidit. Imò ex tunc, cœpit esse quædam professio totius legis Mosaïcæ observandæ; juxta illud Apostoli Galat. 5. *Testificor omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est universæ legis faciendæ.*

v. 23. *Si circumcisionem accipit homo in sabbatho ut non solvatur lex Moysi, mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in sabbatho?* Quidam intelligunt totum, id est, secundum corpus & animam, maximè quia dixerat ei: *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.* Verùm hic sensus non videtur congruere, quia quod secundum animam sanatus esset; non erat manifestum, & hoc negassent adversarii. Sed manifesta

B erat totius corporis curatio. Unde simplicius est de totius corporis sanatione intelligere. Rectè autem sequitur; si vulneratio permittitur, multò magis sanationem non prohiberi, eamque insignem, qua totus homo sanatur.

v. 28. *Et me scitis, & unde sum scitis.* Hoc dixit secundum sensum eorum, qui dixerant: *sed hunc scimus unde sit*; nempe quæ mater ejus, qui fratres, ex qua tribu, ubi educatus, & similia ad originem & educationem carnis ejus pertinentia. Licet etiam hæc non ita scirent, quin in quibusdam errarent, putantes eum natum ex semine Joseph, & patriâ Galilæum esse, in Nazareth natum. Nam quod in Bethleem natus esset, ignorasse eos liquet, ex eo quod inferius hoc eodem cap. dicunt: *Nunquid à Galilæa venit Christus? Nonne scriptura dicit, quia ex semine David, & de Bethleem Castello ubi erat David, venit Christus?* Imò hinc apparet eos etiam ignorasse

C quod esset ex semine David, utpote homo Galilæus, Galilæi autem ferè erant Zabulonitæ, & Nephtalitæ. Non est huic sententiæ contrarium id quod sequenti cap. dicit: *Neque me scitis, neque patrem meum*: Ibi enim de se loquitur secundum naturam divinam.

v. 39. *Nondum enim erat spiritus datus. Datus*, neque in Græcis additum habetur, neque in omnibus Latinis, neque apud August. Græci addunt, *sanctus*, vide Franc. Lucæ notas. August. non legisse, *datus*, patet ex occupatione quam facit; licet codices sint corrupti, addentes, *datus*, ex vulgatis bibliis. Idem patet ex Hieron. ad Hedibiam, q. 9.

v. 51. *Nunquid lex nostra judicat hominem, nisi prius audierit ab ipso, & cognoverit quid faciat?* Sensus: Nunquid lex quam dedit Moyses, docet quemquam condemnandum esse inauditum, & causa prius non cognita,

D ac discussa? Hinc ergo non sequitur ipsam legem, sed scripturam esse judicem; sed, secundum eam judicandum esse. Nam quod dicitur, *audierit, cognoverit*, non ipsius legis propriè, sed judicis, qui secundum legem judicare debet, officia sunt.

CAPUT VIII.

v. 5. *In lege autem Moyses mandavit nobis hujusmodi lapidare.* Quæritur an habuerint potestatem lapidandi; quandoquidem posteà dixerint Pilato: *Nobis non licet interficere quemquam.* An intelligunt lapidandam mulierem, authoritate Pilati, sed secundum legem ipsorum? quomodo dixerunt Pilato: *Nos legem habemus, & secundum legem nostram debet mori?* Orig. in cap. 7.

E epist. ad Rom. de lege Mosaïca pro tempore Romanorum; sic loquitur: Homicidam punire non potest, nec adulteram lapidare; hæc enim sibi vendicat Romanorum potestas: & dubitas adhuc, si mortua sit litteræ lex? Vide annot. infrà c. 18. & Act. 7.

v. 7. *Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat.* Peccatum, grave intelligitur, remisit enim accusatores ad suam ipsorum conscientiam, quæ illis testari poterat, quod non leviora commisissent eo peccato, de quo mulierem accusabant. Neque hinc sequitur, eum qui in peccato mortali est, privatum esse potestate judicandi alios, uti dixerunt Vvicleff & Hus;

ſed talem eſſe indignum qui illam poteſtatem exerceat, ac prius debere judicare ſeipſum per veram pœnitentiam, quàm ſententiam pronunciet in alios.

v. 9. *Et remanſit ſolus.* Non omnino ſolus cum muliere, ſed ſine accuſatoribus, qui jam abierant. Nam quod non abſolutè ſolus cum illa, patet, quia ſequitur: *& mulier in medio ſtans*, ſcilicet populi quem Ieſus docebat, ut dicitur in principio capitis.

v. 11. *Nec ego te condemnabo.* Chriſtus neque condemnat eam nec abſolvit à pœna lapidationis: ſed præſentia ſua liberat. Quod ſi abſolviſſet; ſumpſiſſet quidem ſibi partes Iudicis, non tamen feciſſet contra legem de lapidanda adultera. Nam lex ea, ſicut & lex de interficiendo homicida, admittebat interpretationem, ut propter graves rationes pœna legis poſſet remitti, vel compenſari: ſicut factum in David, & filiis ejus Ammon & Abſalon. Vide hic quantâ prudentiâ Chriſtus evitaverit ancipitem calumniam, ab adverſariis ſibi paratam.

v. 14. *Et ſi ego perhibeo teſtimonium de meipſo, verum eſt teſtimonium meum.* Videndum quomodo hæc Chriſti ſententia conſentiat cum ea quæ eſt c. 5. ubi ait: *Si ego teſtimonium perhibeo de meipſo; teſtimonium meum non eſt verum.* Quæ ſententia videtur huic ex diametro repugnare. Et ad priorem illam ſententiam reſpicientes Phariſæi, objiciunt ei: *Tu de teipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum. Reſp.* Frequenter legitur Dominus ſibi ipſi teſtimonium perhibuiſſe: ſicut hoc loco: *Ego ſum lux mundi*, & apud Samaritanam: *Ego ſum Meſſias.* Et cum ſit ipſa veritas; omnino non poteſt teſtimonium ejus, etiam de ipſo prolatum, non eſſe veriſſimum. Proinde verè dicit: *Etſi ego*, &c. Quod autem 5. c. dicitur: *Si ego teſtimonium*, &c. intelligitur hoc modo: Si ego à meipſo, ſive ſolus, ſine Patre, teſtimonium perhibeo de me, &c. Nam paulò ante dixerat: *Non poſſum ego à meipſo facere quicquam.* Ac proinde nec poſſum à meipſo de me teſtificari; ſed ſicut naturam, ita & teſtimonium habeo à Patre. Alii accipiunt dictum per conceſſionem: q. d. Sit ita, facilè id concedo; neque id contra me eſt, cum habeam ſufficiens teſtimonium à Patre.

v. 17. *Et in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt. Ego ſum qui teſtimonium perhibeo de meipſo, & teſtimonium perhibet de me qui miſit me Pater*, Lex ita habet: *In ore duorum vel trium teſtium ſtabit omne verbum.* Quod non ita intelligendum, quaſi ſemper ſit verum tale teſtimonium; Nam qui contra Naboth & Suſannam & Chriſtum ipſum teſtificati ſunt, non verum, ſed falſum teſtimonium perhibuerunt. Sed ſignificatur tale teſtimonium pro vero recipiendum in judiciis, quando aliunde veritas manifeſtari non poteſt. Sed quomodo ex ea lege colligit Dominus ſuum & Patris ſui teſtimonium recipiendum: cum lex intelligatur de teſtibus, non in propria cauſa, ſed aliena teſtimonium ferentibus? *Reſp.* Dominus conjungens ſuum teſtimonium cum teſtimonio Patris, ſuum intelligit, non ut prolatum à Chriſto homine, ſed ut prolatum à Filio Dei, quatenus Patri ſuo eſt conſubſtantialis, & ab hominis natura diverſus. Itaque Deus Pater & Deus Filius, velut diſtinctæ perſonæ teſtimonium perhibent de Chriſto homine tanquam naturâ ab ipſis diſtincto. Convincitur hac ſententia error Sabellii: cum enim lex duos requirat ad teſtificandum; conſequens eſt Patrem & Filium non eſſe reipſa unum & eundem, ut Sabellius volebat, ſed perſonali proprietate diſtinctos.

v. 21. *Et in peccato veſtro moriemini.* An hic fuerit Iudæis prædicta ſua damnatio, quæri poteſt: Et non videtur, quia comminatoria eſt, quam infrà mitigat, & exponit, adjuncta conditione, dicens: *Dixi ergo vobis quia moriemini in peccatis veſtris. Si enim non credideritis quia ego ſum, moriemini in peccato veſtro.* Item, An ſenſus ſit: propter peccatum veſtrum moriemini, id eſt, malè peribitis temporaliter, ſcilicet gladio, fame, peſte, per obſidionem Romanorum; quomodo illud rectè intelligitur apud Luc c. 13. Niſi pœnitentiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis. Quid ſit in peccato ſuo mori, vide Num 27. & 1. Par. 10.

A v. 25. *Tu quis es?* Quia dixerat: *Si non credideritis quia ego ſum*, &c. nec tamen dixerat quis eſſet, nunc quærunt, *Tu quis es?* q. d. ne ſicut minatis, moriamur in peccatis noſtris, ſi non crediderimus, quia tu es: dic nobis quis ſis.

Principium qui & loquor vobis. Vide notas F. Lucæ. Veteres concordantiæ legunt: *principium quia & loquor vobis.*

v. 28. *Sed ſicut docuit me Pater.* Vide annot. cap. proximè præcedentis. verſ. 15. & 16. Si Pater docuit Filium; didicit ergo Filius à Patre.

v. 34. *Omnis qui facit peccatum, ſervus eſt peccati.* Vide comment. Roman. 6. & 2. Petri 2. & noſtra in 2. diſtinſt. 24. reſp. ad objectionem 6. contra liberum arbitrium.

B v. 41. *Nos ex fornicatione non ſumus nati.* Putat Euthymius hoc ab eis dictum, quia non ex Agar ancilla per ſtuprum, ut Iſmaëlitæ, ſed ex Sara legitimo matrimonio progeniti eſſent. Sed abſit ut ſentiamus Abraham ex fornicatione, & quidem adulterio ſuſcepiſſe liberos. Nec, ſi de fornicatione corporum hîc loquerentur Iudæi; idcirco de congreſſu Abrahæ cum Agar locuti fuiſſe exiſtimandi ſunt: ac non potius generaliter dicere velle, ſe non eſſe natos ex fornicatione, ut aliæ quædam gentes. Sed etſi de illo congreſſu loquantur, eumque vocem fornicationem: non ideò cum illis ſentiendum nobis erit Abraham cum Agar fornicatum fuiſſe, ac non potius vero matrimonio copulatum, ſicut & Iacob cum duabus ancillis, quas uxores ejus fuiſſe non eſt dubium. Verum rectius accipi

C poteſt ſententia de fornicatione ſpirituali, id eſt, idolorum cultu, quem fornicationis nomine, frequentiſſimè ſcriptura ſignificat: Hunc enim ſenſum vult id quod ſequitur, *unum patrem habemus Deum*, q. d. Nos ex idololatris non ſumus nati, qui à majoribus cultum unius Dei accepimus, & retinemus. Non eſt autem nobis laborandum, ut doceamus verum eſſe quod dicunt, cum multi ex majoribus eorum receſſerint à vero Deo, & fornicati fuerint poſt deos alienos.

v. 44. *Ille homicida erat ab initio.* Id eſt, Diabolus fuit primus homicida, omnes alios præceſſit. Sicut 1. Ioan. 3. *Ab initio Diabolus peccat*, id eſt, primus peccavit. Unde bene ſequitur quod præceſſit. *Vos ex patre Diabolo eſtis*; videlicet imitatione, ſicut 1. Ioan. 3. probat ſimiliter eum qui facit peccatum, ex Diabolo eſſe, nimi-

D rum per imitationem ejus qui primus peccavit. Et hic videtur omnino germanus ſenſus hujus loci. Vide comment. 1. Ioan. 3. Caſſianus coll. 8. cap. 25. duos ſenſus breviter aſſignat dicens: Ab initio factus eſt homicida; vel Adam in conditionem mortalitatis inducens, vel Abel inſtigatione per manum fratris interimens. Rupertus quidem ſcribens in hunc locum, negat Diabolum propriè fuiſſe homicidam; alioqui, inquit, & omnem corruptorem hominum, v. g. eum qui hæreſim docuit, publicè homicidam declararemus, & tanquam de homicida judicium publicum poſtularetur. Sed non videtur Rupertus conſideraſſe duo in Diaboli facto peculiaria: Alterum, quod oderat hominem, omnino eum perdere cupiens; quare imprimis voluntate erat homicida. Alterum quia ſuaſit homini illud facere, quod ei ſub interminatione mortis, fuerat à Deo prohibitum: hoc autem qui ſuadet, meritò reputatur homicida, etiam propriè, quia ſuaſione ſua

E morti alterius cooperatur. Velut qui ſuaderet potionem veneni, dicens: Non tibi nocebit, ſed magis proderit ad longiorem vitam. Viguerius cap. 3. Inſtit. §. 2. verit. 15. vult Diabolum ab initio homicidam dici, quia Angelos ſuaſu, & conſortio criminis, traxerit in interitum, ut dictus ſit homicida per catachreſim, quia ſuit interfector, occiſor, inferendo mortem æternam ſociis Angelis. Sed longè petita eſt hæc interpretatio: Sicut enim Latinè homicida, ſic Græcè eſt apud Ioan. ἀνθρωποκτόνος, cum non deeſſet aliud magis tritum vocabulum φονεὺς, quo uti potuiſſet, ſi ſimpliciter interfectorem dicere voluiſſet. Reſpexit autem ſine dubio ad hominem, ſeu humanum genus, ſuaſu ſerpentis in mortem

adductum, q. d. Diabolus primum hominem, & in eo totum humanum genus, in mortem impulit; vos me secundum hominem morte afficere vultis: Itaque Diaboli estis imitatores & filii. Porro illud, *ab initio*, intellige, non creationis suæ, quia tunc homo nondum erat, sed ex quo homo esse cœpit: quia licet non statim occiderit eum, statim tamen odio, & inimicitia motus fuit in eum: Scriptum est autem: *qui odit fratrem homicida est.* Quod autem non ab initio suæ creationis homicida fuerit, etiam ex eo colligi potest quod sequitur: *Et in veritate non stetit*, id est, non perseveravit: fuit ergo aliquando in veritate. Quod autem in veritate non steterit, probat, quia veritas non est in eo; nam si perstitisset in veritate esset adhuc in eo veritas.

Et in veritate non stetit. Id est, non permansit. Sic 4. Reg. 6. *Si steterit caput Elisei super ipsum hodie*, id est, si permanserit hodie caput ejus super ipsum. Rupertus aliter, In veritate non stetit, id est, inquit, filium Dei, qui est veritas, non dilexit: Sed ex contextu satis liquet *veritatem* hîc generaliter intelligi, ut mendacio opponitur.

Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur. Etiam homo cum loquitur mendacium ex propriis loquitur: dicit enim Canon Arausicanus: Nemo habet de suo, nisi mendacium, & peccatum. Sed tamen aliquid peculiare dicitur hîc de Diabolo: nam loquens mendacium ita ex propriis loquitur, ut ne quidem id habeat ex alterius suggestione: At homo peccavit Diabolo suggerente. Item, quia primus adinvenit mendacium; ut, sicut celebrari solent variarum rerum inventores, ita Diabolus dicendo fit inventor artis mentiendi.

Quia mendax est & pater ejus. Scilicet mendacii. Quod multi non intelligentes [ait Hieron. lib. 6. suprà Isai. 14.] patrem Diaboli volunt esse draconem qui regnet in mari, quem Hebræi appellant Leviathan.

v. 50. *Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?* Ad priorem contumeliam non respondit, quia puerile est homini genus, aut gentem objicere, nec responsionem meretur hujusmodi convicium, etiamsi falsum sit. Simul significare voluit Dominus, quod per suum Apost. posteà docuit, in Christo Jesu non esse Judæum, & Græcum, servum, & liberum, marem, & fœminam: *Et dæmonium habes?* id est, insana & absurda loqueris. Sic quidam, sed non sat plenè, nam dæmonium habere in sacris litteris, & obsessum esse à dæmonio. Nec refert, an revera qui hoc convicii ingerebant Christo, putaverint à dæmone obsessum esse: nam sæpe atrocia convicia jactantur in innoxios, ab iis qui sciunt ea falsa esse. Et utique sciebant eum non esse Samaritanum genere; sed mordebat eos, quod per Samariam iter fecisset, eisque Evangelium annunciasset: suprà cap. 4. Item occasio quædam esse potuit ex laudato Samaritano leproso, præ Iudæis ingratis; & ex parabola de eo qui incidit in latrones, in quem non sacerdos, neque levita, sed Samaritanus exercuit officium charitatis, & misericordiæ. Quamquam & propter odium gentis, nomen Samaritani abierat in opprobrium apud Iudæos.

v. 51. *Mortem non videbit in æternum.* Et iterum: *Non gustabit mortem in æternum.* An sensus, nunquam morietur? an verò, mors ejus non erit æterna? Priori modo Iudæi intellexerunt, quando contra objiciebant, Abraham mortuum esse, & Prophetas. At posteriori modo videtur Christus intellexisse: quia alibi dicit, Ioan. 5. *Transiit de morte ad vitam.* Et infrà cap. 11. *Etiamsi mortuus fuerit, vivet.* Et subjungitur: *Non morietur in æternum.* Simili prorsus sensu dicitur suprà, hoc eodem cap. *Servus non manet in domo, in æternum.* Vide etiam annot. c. 4. *Non sitiet in æternum.* Item annot. psal. 14. *Qui facit hæc, non commovebitur in æternum.*

v. 56. *Abraham exultavit ut videret diem meum: vidit, &c.* Videtur omnino Christus velle quod Abraham ipsum viderit jam olim, quando vixit: Vult enim Dominus significare se jam olim extitisse, etiam tempore Abrahæ, ut qui ab eo visus fuerit; & sic Iudæi intellexerunt, respondentes: *Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidisti?* Quem intellectum Christus deinde confirmat, & auget dicens: *Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego sum.* Itaque sensus esse videtur: Abraham reputavit sibi fore materiam magnæ exultationis & gaudii, si diem meum videret; si me videre, meoque frui colloquio posset. Quod quidem ei contigit; & vehementer gavisus est. Id Patres factum dicunt, quando tres vidit, & unum adoravit. Genes. 18.

Nec obstat quod tunc non cognoverit, sed homines esse putaverit. Nam posteà, cum duo ex illis discessissent, ad tertium velut ad Deum, locutus est, v. 22. & seqq. Vidit autem diem Domini, quia vidit eum tali specie, quali venturus erat in carne: qui quidem adventus fuit dies Domini; velut cum quis in speculo videt expressam alicujus imaginem, censetur ipsum hominem videre. Id etiam Moysi contigisse testatur Dominus, idem filius Dei; quando dixit ei Exod. 33. *Posteriora mea videbis*, id est, speciem humanitatis meæ. Vide illius loci annot. Ita Nabuchodonosor vidit in camino filium Dei, id est, speciem Christi. Sic exponit August. orat. ad Catech. contra Iudæos tom. 6. & Prudent. in Apotheosi. Vide nostra ad eum locum Daniel. 3. Porrò alii quidam non improbabiliter sentiunt Abraham vidisse diem Christi, quando in lymbo, apud inferos existens, cognovit Christum jam in carnem venisse, quem venturum jam ante cognoverat. Per hoc enim impletum est quodammodo illud: *Beati qui vident quæ vos videtis; & audiunt, quæ vos auditis.* Quodammodo enim vidit, & audivit, per eos quorum veridico, & certissimo relatu ejus adventum, & facta jam præsentia, seu præterita, cognoscebat, ut Simeonis, Ioannis Baptistæ, & aliorum. Iuxta hanc autem expositionem, dies Christi tempus ejus est in assumpta carne. Videtur autem ille dies, quando jam præsens cognoscitur: nam antea tantum sperabatur, spes autem visioni opponitur: *Spes enim quæ videtur, non est spes; quod enim videt quis, quid sperat?* Nec vero dubium, quin sicut ingenti desiderio ad Christi adventum suspiraverunt Sancti Patriarchæ, perceperint etiam inæstimabile gaudium ex præsenti ejus adventu jam cognito. Poteratque Simeon, aut quispiam talis ad eos descendens, dicere illud Angelicum: *Ecce annuncio vobis gaudium magnum, quia natus est vobis hodie Salvator mundi.* In quibus & illud Leonis verum est: Gaudeat justus, quia appropinquat ad palmam.

v. 58. *Antequam Abraham fieret; ego sum.* Non ait, ego eram, nec ait ego factus sum, quod tamen respondebat verbo, fieret: Itaque non obscuro indicio hoc significavit, se neque factum esse, neque mutabilem, sed illud sibi competere, quod Psalmista ei tribuit, teste Paulo Heb. 1. *Tu autem idem ipse es.*

CAPUT IX.

v. 2. R*abbi quis peccavit, hic, aut parentes ejus, ut cæcus nasceretur? Respondit Iesus: Neque hic peccavit, neque parentes ejus, sed ut manifestentur opera Dei in illo.* Quod dicit Dominus, *neque hic peccavit, neque parentes ejus*, non potest absolutè intelligi. Non enim voluit Dominus significare fuisse eos à peccato prorsus immunes; sed subintelligendum, *ut cæcus nasceretur.* Hoc enim à discipulis propositum erat in quæstione: *Quis peccavit, &c.* Ad quod respondet Dominus: *Neque hic peccavit, neque parentes ejus*, scilicet *ut cæcus* nasceretur: sed ideo cæcum natum esse, ut manifestentur opera Dei in illo. Docemur hac sententia non semper immitti hominibus morbos, aliasque afflictiones, & miserias, ad hoc, ut vindicentur eorum peccata; sed nonnunquam ad ostensionem gloriæ Dei, aliquando ad exercitium virtutum. In vindictam peccati afflictus fuit, cui dicebat Dominus: *Vade, & jam amplius noli peccare, ne deterius tibi contingat.* Ad ostensionem gloriæ Dei, cæcus iste. Ad exercitium virtutis, Iob Propheta, & Sancti Dei Martyres, & quicumque persecutionem patiuntur propter justitiam. Cæterùm sicut Dominus his verbis, *Neque hic peccavit, neque parentes ejus*, non removet ab eis omne peccatum; ita nec negat absolutè cæcitatem in eo fuisse

pœnam peccati, quod malè negat Theophylactus: Sed sensus est, cæcitatem ei non fuisse immissam à Deo præcipuè in pœnam peccati, id est, ut peccatum ejus aut parentum ejus puniretur; sed ut Deus in opere illuminationis ejus glorificaretur. Sic cap. 11. dicit de Lazaro: *Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei, ut glorificetur filius Dei per eam*, cum tamen verè fuerit infirmitas illa ad mortem; sed, ut ait S. August. mors ipsa non erat ad mortem; ita hîc pœna non erat ad pœnam. Denique potest & hic dari sensus, eos non ita peccasse, ut iste præ aliis qui nascuntur, cæcus nasceretur. Erant enim & alii homines, æquè, vel magis peccatores, quorum filii non nascebantur cæci. Et ipse non magis erat obnoxius peccato, quam alii homines, qui nascuntur videntes. Ita Luc. 13. dicit eos quorum sanguinem miscuerat Pilatus cum sacrificiis, & super quos ceciderat turris in Siloë, non fuisse præ cæteris peccatum. Id quod solent homines facile judicare, ut si quis præ cæteris flagellatur à Deo, putent eum præ cæteris esse peccatorem. Quo perverso judicio laborabant etiam amici Job. Unde & Pharisæi dicebant huic cæco, tanquam magno peccatori: *In peccatis natus es totus.* Infrà v. 34.

v. 3. *Sed ut manifestentur opera Dei illo.* Fallitur Theophylactus, cum vult vocabulum ἵνα, id est, ut, hoc loco, sicut sæpè alibi in scriptura poni, non ut causam, sed ut eventum designet; quia ex hoc, inquit, quod cæcus sanatus est, evenit glorificari Deum, fallitur, inquam, quia Deus omnia quæcumque facit in creatura, ordinat ad gloriam suam, sive bona sint, sive mala, id est, adversa, ut morbi, calamitates, mortes, Prov. 16. Universa enim propter semetipsum operatus est Dominus, adeo ut etiam permittat peccata, ob hunc finem.

v. 6. *Expuit in terram & fecit lutum ex sputo.* Dominus curaturus cæcum, *expuit in terram & fecit lutum ex sputo, & linivit lutum super oculos ejus, & dixit ei, vade lava in natatoria Siloë*, &c. Præter mysticam significationem quæ in hujus sententiæ verbis latet, voluit Dominus hoc suo facto declarare divinam suam potentiam, dum videlicet iis rebus utitur ad aperiendum oculos cæco, quibus dubium non est nullam ejusmodi virtutem inesse: Imò quæ potius integros oculos læderent, & excæcarent, ut lutum sputo permixtum. Ex quo ostenditur, miraculum totum virtuti operantis tribuendum, & non creaturis adhibitis. Deinde, hoc suo exemplo confirmat, rectè in administratione sacramentorum, aliisque functionibus sacris, adhiberi externas cæremonias. Denique velle eum per res quasdam corporales tribuere effectus spirituales; tametsi eas sine illis dare posset: velut per aquam, regenerationem, sicut hoc loco per lutum, ejusque, ablutionem, oculos exteriores illuminavit.

v. 22. *Jam enim conspiraverant Judæi, ut si quis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret.* Vide annot. infrà cap. 16. *absque sinagogis*, &c.

v. 24. *Da gloriam Deo.* Dare gloriam Deo & agnoscere, & confiteri ejus justitiam, aut potentiam. Videtur sensus esse: Hic homo peccator est, & indignum est opera divina ascribere homini peccatori: Itaque pro honore Dei fatere veritatem, & nega tibi lumen restitutum ab isto homine. Vide annot. Jos. 7. Apocal. 11. & 16.

v. 31. *Scimus quia peccatores Deus non audit.* Atqui exauditus est ille peccator, qui dicebat: *Deus propitius esto mihi peccatori*; & qui dicebat: *Peccavi*, & mox audivit: *Transtulit Dominus peccatum tuum.* Nec dubium esse potest quin Deus audiat peccatores pœnitentiam agentes, & veniam petentes: sed loquitur iste de peccatoribus perseverantibus in peccatis, & de exauditione ad facienda miracula. Neque tamen hoc absolutè verum est. Erunt enim peccatores qui dicturi sunt: *Domine, nonne in nomine tuo dæmonia ejecimus?* &c. Itaque ut istud veritatem habeat, quod à cæco illuminato dicitur, accipiendum de peccatore, seu prævaricatore circa religionem, & ad suæ doctrinæ falsitatem astruendam, invocata Dei ope, miracula conantem facere. Christus enim miracula sua omnia faciebat, ut ostenderet se à Deo missum, suamque doctrinam esse à Deo, quod nisi ita fuisset, non eum ad miracula exaudisset Deus. Adde, quod miracula pleraque, velut propria authoritate faciebat, ut se Deum esse ostenderet: quod non potuisset, si peccator fuisset. Unde supr. eodem cap. v. 16. quidam dicebant, *Quomodo potest peccator hæc signa facere?* Et Nicodemus, cap. 3. *Nemo potest hæc signa facere, nisi Deus fuerit cum eo.* Quamquam non est necesse, tam anxiè defendere veritatem omnimodam ejus quod cæcus dixit. Similis sententia psal. 65. *Iniquitatem si aspexi in corde meo, non exaudiet Dominus.* Et Proverb. 21. *Qui declinat aures suas ne audiat legem, oratio ejus execrabilis.*

v. 32. *A sæculo non est auditum, quia quis aperuit oculos cæci nati.* Legimus quidem à Prophetis mortuos suscitatos; sed cæcis, præsertim iis qui nunquam vidissent, oculos fuisse ad videndum apertos, nusquam legimus ante Christi adventum.

v. 34. *In peccatis natus es totus.* Quæritur an verum dixerint? David quidem de se confitetur: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum*, &c. Estque id commune toti humano generi: Sed plus isti dicere voluerunt, nempe hunc totum ac præ aliis natum esse in peccatis, arguente id cæcitatis plaga, cum qua natus erat. Hoc autem falsum erat.

v. 39. *In judicium ego in hunc mundum veni, ut qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant.* Id est, veni ad gentilium conversionem, & Iudæorum reprobationem. Gentiles enim non videbant, quia legem non acceperant: Iudæi videbant, quia legis habebant cognitionem, & Christus erat eis promissus, & missus.

v. 41. *Si cæci essetis, non haberetis peccatum:* Scilicet infidelitatis. Gentiles enim, quia de eo non audierunt, non habent peccatum infidelitatis. *Nunc verò dicis quia videmus*, id est, arrogatis vobis notitiam legis: Rom. 2. *peccatum vestrum manet*, id est, scientia vestra, quâ inflati estis, est vobis occasio peccandi, & permanendi in peccato, & Christum Salvatorem nec requirendi, nec recipiendi.

CAPUT X.

v. 3. *Et oves vocem ejus audiunt.* Quæritur qui intelliguntur per *oves Christi*: utrum omnes fideles, an soli justi, an soli prædestinati? Pro prima expositione facit, quia per *ovile* intelligitur Ecclesia, quæ est omnium fidelium congregatio. Item illud: *Lupus rapit & dispergit oves.* Item illud cap. ult. *Pasce oves meas.* Sed contra eam est quod hic dicitur, *Oves vocem ejus audiunt.* Ac paulò pòst: *& oves eum sequuntur, quia sciunt vocem ejus: alienum autem non sequuntur.* Et infrà: *Cognosco meas, & cognoscunt me meæ.* Et adhuc infrà: *Oves meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me. & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.* Hæc autem non competunt in omnes fideles. Pro secunda expositione faciunt ferè hæc eadem quæ contra primam: nisi quod contra secundam & pro tertia illud imprimis: *Bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis.* Et posteà: *Et animam meam pono pro ovibus meis*, id est, pro electis; sive jam justi sint, sive non. Pro electis enim peculiariter Christus mortuus est, quia & pro his peculiariter Patrem rogavit, Joan. 17. Item quod sequitur: *Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili, & illas oportet me adducere.* Hæ namque oves vocantur, quamvis nec adhuc fideles essent nec justitiam adeptæ: Dicuntur ergo oves propter prædestinationem. Sed magis adhuc pro hac sententia facit quod inferius dicitur, v. 26. *Vos non creditis, quia non estis ex ovibus meis.* Et iterum; *& ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.* Hæc enim neque in omnes competunt fideles, neque etiam in omnes justos, sed in omnes, & solos prædestinatos. Hi quoque omnes, & soli, finaliter, & perseveranter audiunt vocem Christi, & Christum sequuntur, & vocem ejus sciunt: Alienum verò non sequuntur, sed fugiunt ab eo: quia non noverunt vocem alienorum. Hos omnes & solos cognoscit Christus, notitia prædilectionis æternæ. Unde & illi

omnes & soli cognoscunt Christum, cognitione perseverantis dilectionis. Denique his omnibus, & solis vitam æternam dat Christus. Hi omnes & soli non peribunt in æternum; hos omnes & solos nemo rapiet de manu ejus; iidem omnes, & non alii, stabunt à dextris, in die judicii, ut oves, ab hœdis separati, & vocem illam audituri; *Venite benedicti, &c.* Matth. 25. Quare manifestum videtur per *oves* intelligi prædestinatos. Quod autem objicitur de ovili, id est Ecclesia; solvitur in hunc mundum: Ecclesia vocatur ovile, non quod in ea sint omnes, ac solæ oves, id est, prædestinati; sed quia prædestinati, præcipua sunt Ecclesiæ membra, eamdemque usque ad finem in ea permansura, & nunquam ab ea separanda; & quorum gratia instituta est à Christo pastore Ecclesia. 2. Timoth. 2. v. 10. *Omnia enim propter electos.* Ad alterum respondetur, lupum dispergere quidem oves, imò & rapere, temporaliter affligendo, persequendo, vexando: non tamen seducendo, saltem finaliter. Vide Jans. Expressè enim dicit Salvator, *non rapiet eas quisdam de manu mea.* Quod autem dictum est Petro, *Pasce oves meas*; homini pastori dictum est, qui in suo grege electos à reprobis discernere non potest; & ideò quantum ad ejus curam pastoralem, omnes oves sunt; non autem Christo, supremo pastori.

Et proprias oves vocat nominatim. Quia electos suos nominatim novit Deus, tanquam in libro descripta habens eorum nomina. Vide Annot. Apoc. 2. ad illud; *sed habes pauca nomina, &c.*

v. 9. *Et egredietur, & ingredietur, & pascua inveniet.* Ingredi & egredi, phrasis Hebræa est, quâ significantur actiones hominis, & tota ejus conversatio. Sic. 1. Reg. 18. de Davide: *Ipse enim ingrediebatur, & egrediebatur ante eos.* Hoc intellige quoad militiam; quomodo dicitur. 2. Reg. 5. *Tu eras educens, & reducens Israël.* Item. 2. Reg. 3. *Ad hoc venit ut deciperet te, & sciret exitum tuum, & introitum tuum, & nosset omnia quæ agis.* Et 3. Reg. 3. *Ego sum puer parvulus, & ignorans egressum, & introitum meum*, id est, quæ mihi agenda sunt. Et in Psal. 120. *Dominus custodiat introitum tuum, & exitum tuum.* Similis phrasis sessio & surrectio, in Psal. 138. & Thren. 3. Chrys. Theophyl. August. variè exponunt hunc ingressum & egressum: sed præter litteram.

v. 11. *Bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis, mercenarius autem, & qui non est pastor, cujus non sunt oves propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oves, & fugit:* Distinguit Dominus inter Pastorem, & mercenarium. Discrimen illud multiplex est. Pastor in eo quod oves pascit, non suum commodum primò spectat, sed salutem ovium: Mercenarius non ovium salutem, & commoda spectat principaliter; sed privatum quærit commodum; de quibus Apostol. *sua quærentes non quæ Jesu Christi.* Pastor cognoscit oves suas, id est, ex animo eas diligit, fovet, & curat eas: Mercenarius non ex animo afficitur gregi, sed eum pascit tanquam alienum, & ad se non pertinentem. Denique pastor veniente lupo oves suas non deserit; sed, si opus sit, etiam animam suam pro illis ponit, *Mercenarius videns lupum venientem, fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ovibus.* Fugit autem mercenarius, aliquando corporaliter, quando ab iis recedens, oves à lupo dilaniandas relinquit, quas præsentia sua posset deffendere. Nam si eas defendere omninò non potest, & ne quidem adesse permittitur, sine manifesto ipsius & aliorum periculo: non videtur illicitum corporaliter abesse, modò non subtrahat ab iis debitam solicitudinem, quantam præstare potest etiam absens. Et sicut pastor corpore absens, animo & officio præsens esse potest; ita interdum mercenarius corpore præsens, animo fugit; quando videlicet timore alicujus commodi amittendi, vel periculi incurrendi, siler, non arguens vitia; censuras omittens, lupum in gregem grassari permittens. Hoc enim facere, fugere est, & gregem deserere.

Sed quæritur, rectène, ac sapienter faciat opilio, si veniente lupo non fugiat, sed se illi opponens, sinat se ab illo devorari, aut occidi, ne ab eo devorentur oves; cùm

A debeat vitam suam præponere vitæ pecudum? *Respond.* Dominum petere exemplum non à bono, & prudente homine, qui profectò potiùs vitæ suæ consuleret fugiendo, quàm animam suam daret, id est, vitam certo periculo exponeret, pro pauculis ovibus, sed à bono pastore. Is autem dicitur bonus pastor, qui quam maximè providet saluti ovium, etiamsi id faciat cum dispendio salutis suæ. Impertinens autem est an bonus pastor etiam sit bonus homo; sicut & contingit bonum ducem, & bonum militem, & bonum pictorem, non esse bonum hominem. At homo, sive Christus, sive quis alius, Christianas oves sibi commissas habens, si bonum pastorem in eo quod pro ovibus animam ponit, imitetur; non solùm bonus pastor est, verùm etiam bonus homo, quia pro ovibus spiritualibus ex charitate animam ponens, suæ æternæ saluti quàm optimè consulit, magnumque apud Deum præmium meretur; imò & facere id tenetur, ne non pastoris, sed mercenarii nomen gerat. Vide etiam nostra in 3. tit. de charitate.
B Nam dici quoque potest, opilionem rectè facere exponendo se periculo vitæ pro ovibus; sicut quis pro defensione bonorum temporalium, licitè se exponit periculo; eò quòd illa bona sint familiæ suæ, id est, uxori, & liberis, quos alere tenetur, necessaria. Et videtur Dominus loqui de opilione, id est, pastore ovium brutarum; sicut & de mercenario, & ovibus, & fure, & latrone, & lupo; Ex quibus accipit similitudinem. Dicit enim Evangelista *hoc proverbium dixit eis.*

v. 13. *Et non pertinet ad eum de ovibus.* Vide Annot. infrà cap. 12. v. 6.

v. 15. *Et animam meam pono pro ovibus meis.* Quidam probi codices non addunt *meis*, nam nec in Græcis est, nec in Syriacis. Hic locus ostendit Christum non pro omnibus mortuum, sed pro solis electis, scilicet ut salventur.

v. 6. *Et alias oves habeo quæ non sunt ex hoc ovili, &*
C *illas oportet me adducere.* Non quasi sint ex alio ovili, & sic de ovili ad ovile traducendæ: Neque enim habet Christus nisi unum ovile, quod est Ecclesia. Item dicit: *vocem meam audient*; ergo nondum erant de ovili Christi, quia vocem ejus nondum audiebant. Sed sensus est: Nondum sunt de ovili meo; nondum eas in ovile meum collegi, sed adhuc sunt dispersæ & errantes. Colligentur autem in unum ovile cum Judæis, & pascentur ab uno pastore. Hoc est, quod consequenter dicit: *Et fiet unum ovile, & unus pastor*, id est, erit omnium ovium unum ovile, quod est Ecclesia, ex Judæis & gentibus collecta; & unus omnium pastor, Christus. Hos sequenti cap. vocat filios Dei: *ut filios Dei qui erant dispersi, congregaret in unum.*

Et fiet unum ovile, & unus pastor. Impleta est hæc Christi prophetia in vocatione Gentium, facta per Apo-
D stolos, & eorum successores. Tunc enim oves aliæ quæ non erant de priori ovili, id est, de congregatione fidelium Iudaici populi, per Christum adductæ sunt, & vocem ejus audierunt. Tunc igitur factum est *unum ovile*, quia Christus qui est omnium unus pastor, medium parietem maceriæ, qui erat inter Iudaïcum, & gentilem populos solvens, fecit utraque unum. Adducuntur autem gentes ad ovile, quod erat in populo Iudaico, non contrà; quia salus ex Iudæis est, & quia post abolitam synagogam Ecclesia Christi ab Ierosolymis incipiens, inde diffusa est usque ad extremum terræ. Sic etiam S. Hieron. docet in cap. 2. Ephes. ad illud: *Qui fecit utraque unum, & medium parietem maceriæ solvens, &c.* Idem tamen S. Hier.
E sup. Osee 3. refert hæc ad finem sæculi: postquam, inquit, plenitudo gentium subintraverit, & novissimus crediderit Israël, tunc fiet unus grex, & unus pastor.

v. 18. *Ego pono animam meam, ut iterum sumam eam. Nemo tollit eam à me.* Anima videtur accipienda ut in superioribus, pro vita temporali; dicit enim, *Bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis*, id est, vitam suam impendit pro salute ovium. Non enim dat, aut impendit animam rationalem, sed eam maximè conservat, eique consulit: Vide Medinam 3. quæst. 50. art. 3. de hoc loco differentem. *Nemo tollit*, scilicet me invito.

Hoc mandatum accepi à Patre meo. Mandatum hoc referendum ad quod semel, & iterum dicit, *se ponere animam suam*; non ad id, quod dicit se habere potestatem iterum sumendi eam; quia ad resurrectionem non est ponendum mandatum, sed ad passionem, & mortem. Nec laudatur Christi obedientia in eo quod resurrexit, & glorificatus est; sed in eo quod passus, & mortuus est.

v. 12. *Facta sunt autem Encænia in Ierosolymis.* Quæ fuerint hæc encænia, & quando instituta, vide serm. qui habetur fer. 4. post Judica in homil. Doctorum, ubi trium meminit dedicationum templi Hierosolymitani, diversis anni temporibus factarum. Similia prorsus habet Beda in Joannem cap. 10. Idem in eodem homiliarum opere, serm. 1. & 2. de dedicatione, bis iisdem verbis repetitur.

v. 23. *In porticu Salomonis.* Baron. tom. 1. ex Josepho probat hanc porticum fuisse ipsius Salomonis opus adhuc residuum; sed vide Annot. Act. 3.

v. 33. *Sed de blasphemia; & quia tu homo cum sis, facis teipsum Deum.* Bene ex hac ipsa Iudæorum criminatione colligitur Christum esse Deum; quandoquidem Christus, si non agnovisset verum esse quod objiciebatur, debuisset pro Dei honore crimen objectum apertissimè refellere, dicendo; non sum Deus; sicut fecit Joannes dicens: *Non sum ego Christus*, & sicut Paulus & Barnabas Actor. 14. qui conscissis tunicis exilierunt in turbas, volentes eis sacrificare; & cum clamore dixerunt: *Quid facitis? & nos mortales sumus, annuntiantes vobis ab his vanis converti, &c.*

Quia tu, homo cum sis, facit seipsum Deum. Stulti, & cœci Pharisæi, inquit Athanasius, Apol. 1. pro Conc. Nicæno; quippe quos oportebat potiùs invertere sermonem & dicere; Cur tu cum Deus esses, homo factus es? Et quidem Christus verè seipsum faciebat Deum, secundùm eum modum loquendi, quo quis seipsum facere dicitur, quod de se affirmat; quomodo cap. 8. dicebant: *Quem teipsum facis?* Et alibi Evangelista: *Æqualem se faciens Deo*, cap. 5. v. 18.

v. 35. *Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est: quem pater sanctificavit, & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemus, quia dixi filius Dei sum?* Non intendit hoc argumento probare se esse filium Dei, sed se non malè, nec inconvenienter fecisse, quod se dixerit filium Dei. Si enim homines, propterea quod ad eos sermo Dei factus est, lex vocat deos; quantò justius ille quem pater sanctificavit & misit in mundum, absque suspicione blasphemiæ, vocare se poterit filium Dei? Sed quia respondere poterant Judæi, Falsum est quod dicis, te à Patre sanctificatum, & missum in mundum, atque omninò patrem tuum esse Deum; & ideò hæc dicens blasphemas: proptereà subjungit hujus rei probationem, ex ipsis suis operibus: *Si*, inquit, *facio non opera Patris mei; nolite credere mihi: si autem facio, &c.*

v. 36. *Quem Pater sanctificavit, & misit in mundum.* Id est, quem omninò purum ab omni inquinamento, misit in mundum, ut sit hostia propitiatoria pro peccatis mundi. Infrà c. 17. *Et pro eis ego sanctifico meipsum, ut sint & ipsi sanctificati in veritate.*

v. 41. *Quia Joannes quidem signum fecit nullum*; ne putaretur Christus. Hoc enim Christo servari debuit, secundùm oracula prophetarum; Ioanni verò talis vita congruebat, quæ authoritatem ei compararet, tanquam testi veritatis irrefragabili; quia oportebat eum de Christo testari. *Venit enim in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine.* Sed quare non fecit Joannes signum, quando infans exultavit in utero matris? *Resp.* quia Ioannes illud miraculum non tam fecit, quam passus est. Non enim ipse vel oravit, vel præcepit, vel quid simile fecit ut miraculum illud fieret; sed in ipso factum est à Deo miraculum. At neque signum dici potuit, quod sola mater percepit: nam ea miracula signa dici solent, quæ multorum in oculis fiunt, ad significationem præsentiæ divinæ Quale fuit quod Zacharias pater ejus, modò mutus, locutus est; quod tamen signum Ioannes non fecit; quamvis propter Ioannem à Deo factum fuerit. Sicut & illud quod

A uterque parens prophetavit, prout canitur in hymno Ecclesiæ: *Hinc parens nati meritis uterque abdita pandit.*

CAPUT XI.

v. 1. *Erat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororis ejus.* Quid ait, *de castello Mariæ &c.* descriptio est ejus quod præcedit, *à Bethania*: Lazarus enim Bethaniensis erat: Ipsa verò Bethania Castellum erat Mariæ & Marthæ, non tanquam illius loci dominarum, sed tanquam eo in vico inhabitantium; quomodo Nazareth dicitur civitas Iesu propter educationem, & Capharnaum ejusdem Iesu civitas, propter habitationem; quomodo & Betsaïda vocatur civitas Andreæ & Petri cap. 1. hujus Evangelij. Potiùs autem Mariæ & Marthæ, quam Lazari, castellum hoc dicitur: quia duæ sorores illæ notiores erant; vel,
B quod ætate seniores, vel propter studium sanctæ hospitalitatis, quod Christo Domino, & discipulis ejus exhibebant, vel aliam quamcumque ob causam.

Mariæ & Marthæ sororis ejus. Malè quædam exemplaria *sororum ejus*: Nam *sororis* numero singulari legendum monstrant cod. Græci & Latini omnes MSS. *Ejus* autem non ad Lazarum, sed ad Mariam referendum, nam Græcè est αὐτῆς, fœmininum. Sensus enim est Mariam, cùm Martha sorore sua habuisse domicilium in eo castello.

v. 2. *Maria autem erat quæ unxit Dominum unguento, & extersit pedes ejus capillis suis.* Ex his verbis colligit S. August. lib. 2. de consensu Evangel. cap. 79. hanc Mariam eandem esse cum muliere peccatrice, de qua Lucæ cap. 7. Sed non est consequens: quia quod dicitur, *quæ unxit eum unguento*, non est necessariò referendum ad un-
C ctionem aliquam præcedentem, sed per prolepsim intelligi potest unctio quæ postea facta est, quam videlicet Ioannes, his iisdem penè verbis narrat cap. proximè sequenti factam in Bethania, & sicut Matth. & Marc. Sic enim Matth. 10. & 26. & Marc. 3. de Iuda dicitur, *qui tradidit illum*, cùm tamen traditio nondum facta esset eo tempore ad quod narratio Evangelistæ refertur. Objici quidem potest Ioannem non sic loqui quando de Iuda loquitur ut cap. 6. & 12. Nam utroque loco dicit, *qui erat eum traditurus.* At certè non est verisimile Ioannem respexisse ad unctionem à se non descriptam, sed potiùs ad eam quam descripsit. Sicut cum dixit cap. 7. & 19. de Nicodemo: *ille qui venit ad eum nocte*, respicit ad id quod suprà cap. 3. ipse narraverat. Et cum dicit cap. ultimo de se: *qui & recubuit supra pectus ejus*, eo respicit quod ipse de
D se scripserat cap. 13. Ita quoque cum Matth. dicit, Isai genuisse David regem; qui utique multo post factus est rex. Perinde est autem sive dicat, David regem, sive David qui fuit rex. Sic ipse Ioannes ultimo, *Exivit ergo iste sermo inter fratres, &c.* qui tamen sermo non tunc, sed multò post exivit. *Hic est discipulus, qui scripsit*, non utique ante illud tempus, sed multo tempore post. Modus quoque ille loquendi ne utiquam insuetus est etiam apud Authores prophanos, ut persona describatur ab eo quod postea gessit. Nicephorus porrò lib. 1. cap. 27. putat Christum ter unctum à tribus diversis mulieribus, bis circa passionem, & semel circa medium tempus prædicationis ejus, tametsi non omnes Marias vocet. Fefellit eum
E hic locus: in quo non de diversa aliqua unctione agitur, sed de ea quæ proximo cap. describitur, ut jam ostendimus. Vide de tota hac re Iansenium, & Annot. Lucæ 7. & plura in nostra oratione habita de Magdalena Evangelica, quæ 14. est inter impressas.

v. 3. *Ecce quem amas infirmatur.* Et infrà: *Diligebat autem Jesus Martham, & sororem ejus Mariam, & Lazarum*, id est, familiaria dilectionis signa eis ostendebat, propter insignem familiæ honestatem, & pietatem, libenter utebantur eorum hospitio. Vide Annotat. infrà cap. 13.

v. 4. *Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei, ut glorificetur filius Dei per eam.* Illud, *per eam*, non potest, ad *mortem* referri, quia Græcè dicitur δι' αὐτῆς θάνατος, autem masculinum est. Itaque referendum ad infirmitatem, quæ Græcè est ἀσθένεια: nisi quis putet referri ad

gloriam Dei, hoc sensu: Infirmitas hæc Lazari, non est ut morte semel finiat hanc vitam, sed magis pro gloria Dei: ut & filius Dei, qui etiam ipse Deus, per eam Dei gloriam, orituram ex resuscitatione Lazari, glorificetur, quia gloria patris redundat in filium.

v. 9. *Nonne duodecim sunt horæ diei?* Apud Judæos dies in duodecim horas, nox in 4. vigilias dividebatur. Cùm enim dies actioni, nox quieti sit deputata; magis particulatim diem distingui oportuit, quàm noctem. Erat autem dies ab ortu solis, ad occasum: nox ab occasu, ad ortum. Erant itaque tam dies, quàm noctes inæquales, id est, aliquando longiores, aliquando breviores: minori tamen differentia, quam apud nos, qui longius ab æquatore recedimus. Inde consequens, etiam horas diei fuisse inæquales, id est æstivo tempore longiores, hyberno breviores. Totum enim majus, partes eodem numero majores reddit, quàm totum minus. Atque id affirmat S. August. libro de vera relig. c. 43. horam brumalem æstivæ horæ comparatam, minorem esse.

v. 16. *Eamus & nos ut moriamur cum eo.* Quidam intelligunt *cum eo*, id est, cum Lazaro, sed sensu parum commodo, licet hoc proximè præcesserit, *Lazarus mortuus est*, &c. Rectius est ut intelligatur *cum eo*, id est, cum Christo; quia supra dixerant ad eum discipuli. *Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum vadis illuc?* Quem cum dehortari non possent à reditu in Iudæam; Thomas se, & alios animat ad commune periculum cum Domino subeundum. Quomodo etiam dixerunt discipuli post cœnam, & non solus Petrus: Si oportuerit nos mori tecum &c. Matth. 26. & Marc. 14. Theophylactus hic ex Origene de Thoma narrat fabulam quam somnium appellat, & ut ridiculam explodit.

v. 22. *Sed & nunc scio, quia quæcumque poposceris à Deo, dabit tibi Deus.* Non audet apertis verbis rogare ut suscitet fratrem suum, sed id petit indirectè, profitens eum omnia posse à Deo impetrare. Notandum enim resuscitationem mortui, rem esse tam grandem, ut non legamus quemquam id ausum expresè petere à Christo, ut mortuum suscitaret. Nam nec puella Archisynagogi filia, nec adolescens viduæ filius, patre, aut matre petentibus, suscitati leguntur. Vide quæ circa hanc sententiam annotamus infrà, ad c. 22.

v. 26. *Omnis qui vivit, & credit in me, non morietur in æternum.* Quomodo intelligendæ sint hujusmodi scripturæ, vide Annotat. Marc. 16.

v. 27. *Ego credidi quia tu es Christus filius Dei vivi.* Non videtur hoc adhuc credidisse illa perfectione fidei, quâ crederet ipsum esse verum Deum. Nam paulò ante dixit: *scio quia quæcumque poposceris à Deo, dabit tibi Deus:* quasi scilicet ipse non esset Deus. Nam si credidisset ipsum Deum, potiùs dixisset, Omnia tibi possibilia sunt, Impera, & fiet.

v. 35. *Et lachrymatus est Iesus.* S. Hilar. in Psal. 88. putat Christum non flevisse propter mortem Lazari, maximè quia supra dictum ab eo legitur; *Et gaudeo propter vos, ut credatis:* sed propter incredulitatem hominum. Attamen nihil vetat lætari, & tristari de eadem re, secundùm diversa: Si enim idem potest habere rationem boni & mali, secundùm aliud & aliud; ut mors, aliæque hujus vitæ miseriæ: nihil absurdi fuerit, ut de eodem partim gaudeamus, partim doleamus. Quomodo & Christiani, de morte, & passionibus Christi? Lachrymatus est enim humano affectu amicum defunctum, ut se verum hominem probaret.

v. 40. *Nonne dixi tibi quoniam si credideris, videbis gloriam Dei?* Non legitur superiùs hoc expresè dixisse: sed intelligi potest in eo quod dixit, *Resurget frater tuus:* & in eo quod fidem ab ea requisivit dicens: *credis hoc?* Itaque etiam significatur Martham fide sua impetrasse fratris resuscitationem.

v. 42. *Ego autem sciebam quia semper me audis.* Duplici testimonio ex hoc c. confirmatur, omnem Christi orationem semper exauditam fuisse: Alterum ex verbis Marthæ, dicentis ad Christum; *Sed & nunc scio quia quæ-*
A *cumque poposceris à Deo, dabit tibi Deus:* Alterum ipsius Christi, de seipso loquentis ad Patrem. *Pater gratias ago tibi, quoniam audisti me; ego autem sciebam, quia semper me audis.* Ratio in promptu est, quia neque irrationabile quicquam petere potest, qui est ipsa sapientia Patris, neque repelli potest justa petens, qui est dilectus & unigenitus Filius Patris. Sed quare non superfluè orat patrem, cùm in propria potestate habeat, ut faciat quod petit? *Resp.* Vna ratio est, ut ostenderet, se hominem nihil tale posse, nisi etiam Deus esset. Altera, ut ostenderet se quatenus est filius Dei, omnia habere à Patre, & in omnibus suis operibus velle honorificare Patrem.

v. 43. *Voce magna clamavit, Lazare veni foras.* Clamavit voce magna, non quod ad mortuum excitandum magnitudine clamoris esset opus illi, qui solo voluntatis imperio facere poterat quæcumque vellet; sed propter
B mysterium. Quatriduanus enim mortuus & sepultus, significat peccatorem inveteratum, qui mole consuetudinis pressus, difficiliùs convertitur; ideoque majori clamore, id est, multis ac magnis Ecclesiæ precibus ac lachrymis opus est, ad impetrandum ei vitam animæ à Deo. Porrò non est putandum, vocem Christi à Lazaro fuisse auditam, mortuus enim erat, audire autem vitæ operatio est, sed ea vox operatoria fuit & efficax ex Dei virtute ad mortuum suscitandum, quomodo verba quibus consecratur Eucharistia, & cætera sacramenta perficiuntur, non operantur, quia audiuntur, sed ut ex Christi institutione proferuntur. Alioqui & solem, & lunam quibus Josue imperavit ut starent, & mare, & ventos, quibus Salvator imperavit, ut quiescerent dicens; *tace, obmutesce*, Marc. 4. audivisse imperata, fatendum esset. Si quis tamen existimet animam Lazari apud inferos degentem percepisse Dei virtutem, quâ juberetur ad corpus redire, non repugnamus.
C
v. 44. *Et facies illius sudario erat ligata.* S. Ambr. lib. de fide resurrectionis *pro sudario* legit *orario*, sc. ab ore.

Dixit eis Iesus, Solvite eum, & sinite abire. Quibus hoc dixerit, non addidit Ioannes, neque satis ex textu colligi potest utrum discipulis, an turbis adstantibus. Ambros. lib. de resurrectione, dictum existimat Judæis, qui erant præsentes. S. August. tamen, & Greg. sentiunt, dictum esse discipulis: nempe iis, quibus solvendi peccata potestatem erat daturus. Vide Bellarm. lib. 3. de pœnitentia. c. 3. Prudentius, sororibus dici. Sic enim canit in Apotheosi contra Homuncionitas: Solvite jam lætæ redolentia vincla sorores. Verum sororibus non diceretur, *sinite abire:* sed ad vos recipite.
D
v. 48. *Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum & venient Romani, & tollent nostrum locum, & gentem.* Timuerunt, inquit S. August. ne si omnes in Christum crederent, nemo remaneret qui adversus Romanos civitatem Dei, templumque defenderet, quoniam contra ipsum templum, & contra suas paternas leges, doctrinam Christi esse sentiebant. At verior ratio, quæ aliis placet, videtur hæc: quia si omnes credant in eum, & pro Christo habeant (putabant enim regnum Christi temporale esse) arguemur à Romanis defectionis, ac rebellionis, atque ita venient ut gentem nostram, tanquam rebellantem, atque alium regem præter Cæsarem sibi constituentem, tollant ac disperdant, locumque vastent. Hunc esse sensum liquet, quia hoc ipsum Christo objecerunt coram Pilato, quòd se regem faceret, quodque populum commoveret à Galilæa usque in Judæam. Unde
E & Pilatus ex eo quæsivit, num rex esset. Quod verò non illud metuerint, ne si omnes crederent in Christum, nemo remaneret qui civitatem Dei, templumque defenderet adversùs Romanos, satis per hoc ostenditur, quod Romani non erant infesti civitati Dei, ac templo; quippe qui omnes gentes sibi subjectas, sinebant suis legibus, ac cæremoniis uti. Nec erat civitas & templum defendendum contra Romanos; quibus ita erant subjecti Judæi, ut perniciosum illis esset contra Romanos sese commovere.

v. 50. Caïphas in concilio dixit: *Expedit ut unus moriatur*

riatur homo pro populo, & non tota gens pereat. Hoc autem, inquit Evangelista, *à semetipso non dixit, sed cum esset Pontifex anni illius, prophetavit, quod Jesus moriturus erat pro gente.* Quomodo non dixit à semetipso, cùm omninò hoc vellet, & aliis persuadere cuperet, ut Christus interficeretur? *Resp.* secundùm eum sensum quem ipse Caïphas intendebat, dixit à semetipso; Voluit enim Jesum è medio tollere, ne populus Judaïcus Jesum, tanquam alium à Cæsare regem, suscipiens, à Romanis exterminaretur. Sed quatenus verba illa alium verum, & divinum sensum continebant; non ea dixit à semetipso, sed motus à Spiritu-sancto, ut illa verba proferret. Unde & prophetasse dicitur; non ut alii Prophetæ qui sua verba intelligebant, & eorum mysteria utcumque capiebant: sed tanquam nudum instrumentum, verba quidem sonans, sed intellectu non percipiens. Cùm enim ad rationem Prophetiæ imprimis necessaria sit illuminatio intellectus (est enim Prophetia donum revelationis) liquet Caïpham non Prophetam fuisse. Notandum interim, quantum Deus deferat Sacerdotio, etiamsi ab homine impio administretur; Cùm enim esset Pontifex anni illius, voluit Deus per istum potiùs, quàm per alium, hoc tam divinum oraculum proferri. Quod si sacerdotium vetus ac jam jam periturum, ita à Deo honoratum est, etiam in homine impio: quantò magis honorabit Pontificatum Ecclesiæ suæ, cùm qua voluit spiritum veritatis permanere in æternum?

v. 51. *Sed cum esset Pontifex anni illius.* An Caïphas fuerit verè Pontifex, vide Annot. Luc. 3.

v. 52. *Et non tantùm pro gente*, scilicet Judaïca, (nam de ea locutus fuerat Caïphas) *sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum*, filios Dei secundùm prædestinationem intelligit, id est, electos. Loquitur autem de electis ex gentilitate, quæ vocabatur dispersio ut suprà c. 7. *Nunquid in dispersionem gentium iturus est? Congregaret in unum*, id est, in unam Ecclesiam, in unum ovile, simul cum Judæis; sicut dicitur c. præcedenti: *Habeo alias oves quas oportet me adducere, ut sit unum ovile, & unus Pastor.* Et nota quod sicut ibi electi vocantur oves, ita hîc filii Dei.

Qui erant dispersi. Scilicet per totum mundum, juxta illud 1. Joan. 2. *Ipse est propitiatio pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi*, id est, hominum, seu filiorum Dei, toto mundo dispersorum.

CAPUT XII.

v. 2. *Fecerunt autem ei cœnam ibi.* Non dicit qui, sed intelligendum de Simone leproso, id est, eo quem Christus à lepra mundaverat; quem honoris & gratitudinis caussa excepit convivio, sicut & Matthæus fecerat. De Simone Leproso intelligi videtur ex Matth. 26. & Marc. 14. & consequenter istam rem non fuisse gestam in domo Mariæ, & Marthæ. Origenes tamen homil. 35. in Matthæum docet esse diversam unctionem & personam ungentem, hîc, ab ea quæ in domo Simonis Leprosi. Et B. Joannes non solet ea repetere quæ alii Evangelistæ dixerunt. Hæc additio est Censoris.

v. 6. *Non quia de egenis pertinebat ad eum.* Græcè sic est: *Non quia de pauperibus cura erat ei*, id est, non quia res pauperum ei cordi erat, quomodò cap. 10. dicitur, *Mercenarius fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ovibus*, ubi similiter in Græco habes: *& non est ei cura de ovibus.* Neque enim sensus est, oves ad eum non pertinent tanquam ad Dominum, quod aliâ sententiâ ibidem significatur, hanc nimirum *Cuius non sunt oves propriæ:* sed sensus est; quoniam oves ei non sunt propriæ, ideò eum non curare salutem ovium, sed deserere eas à lupo devorandas.

Et loculos habens, ea quæ mittebantur, portabat. Scilicet, tanquam dispensator, ac provisor familiæ Christi, à quo injunctum ei erat officium recipiendi, servandi, erogandi pecuniam, quæ à piis hominibus, atque etiam mulieribus, ut habetur Lucæ 8. ad sustentationem sanctæ familiæ offerebantur, non in puram eleemosynam, sed ut

A naturali jure debitum iis, qui prædicant verbum Dei. Ex hoc loco, & eo qui est cap. seq. ubi dicitur Judas loculos habuisse ad emendum ea quibus opus esset, etiam in alterum diem, disce non sic Dominum prohibuisse sollicitudinem in crastinum, Matth. 6. ut domesticam providendi de rebus necessariis curam excluderet. De qua re vide Annot. Matth. 6.

v. 8. *Pauperes semper habetis vobiscum, me autem non semper habetis.* Quod Dominus respondit Judæ, pium mulieris officium reprehendenti, sub prætextu misericordiæ in pauperes; id etiam hodie respondere possumus malevolis quibusdam, qui cum ipsi nihil donent Ecclesiis, etiam aliorum pias largitiones rodere non verentur: dicentes satius esse ut pecunia illa erogaretur in pauperes.

B Quibus primò respondendum; Neminem esse reprehendendum qui facit bonum opus, etiam si aliud melius facere possit. Unde Dominus dicit: *Quid molesti estis huic mulieri? bonum opus operata est in me*, quasi dicat, Bonum opus non debet pati molestiam reprehendentis. Deinde, iis respondendum quod hîc ait, *Pauperes semper habetis vobiscum.* Addit alius Evangelista. *Et cum volueritis potestis illis benefacere; Me autem non semper habetis.* Quasi dicat: Sunt quædam bona opera, quorum non semper est occasio; talium autem occasio suo tempore non est prætermittenda. Tale erat Christum in carne pascere, hospitio excipere, ungere. Alia sunt quæ semper exerceri possunt: ut eleemosyna in pauperes; pauperes enim semper habemus nobiscum. Quod ergo in eos uno tempore non fit, alio fieri potest, modò nunc arctam necessitatem non patiantur.

C Quod sequitur: *me autem non semper habetis*; Sacramentarii nostri temporis torquent contra corporalem præsentiam Christi in Sacramento altaris. Respondendum, ut ex circunstantiis manifestum est, non loqui Dominum de quacunque præsentia; Nam & post resurrectionem non ita erat præsens discipulis sicut ante. Unde ait, Luc. 24. *Hæc sunt verba quæ loquutus sum ad vos, cum adhuc vobiscum essem*, quasi diceret, Jam non ampliùs vobiscum sum; & tamen corporaliter erat præsens. Loquitur ergo de ea præsentia, quâ, tanquàm homo humanis necessitatibus obnoxius, cum hominibus familiarem habebat conversationem. Eo (inquit) modo non semper me habebitis, ut mihi corporaliter benefacere, ungere, pascere, hospitio excipere possitis. Cæterùm hoc

D nihil ad præsentiam Domini in Sacramento, quæ longè est diversi generis.

v. 24. *Nisi granum frumenti cadens in terram.* Græcè πεσὼν, id est, quod cecidit lapsum. Posset verti, *projectum in terram.*

v. 25. *Qui amat animam suam, perdet eam, & qui, &c.* Hunc Evangelii locum legentibus, apertum videri; experientibus autem, obscurum esse, affirmabat Franciscus Xaverius, ut habetur lib. 4. vitæ Ignatii cap. 7.

v. 26. *Et ubi sum ego, illic & minister meus erit.* Græcè ὁ διάκονος. Hinc est quod in festo S. Laurentii Diaconi, peculiariter legitur ex Evangelio præsens locus, idque à Diacono, pro Evangelica lectione.

v. 27. *Et quid dicam? Pater, salvifica me ex hac hora.*

E *Sed propterea veni in horam hanc.* ---- 28. *Pater clarifica nomen tuum.* Simile est cum eo quod Christus oravit in horto: *Si fieri potest transeat à me calix. Veruntamen non mea, sed tua voluntas fiat.* Horam enim intelligit passionis, ut sæpè alibi. Illud: *Pater, salvifica me ex hac hora*; rectiùs cohæret cum præcedente interrogatione, hoc sensu: Num istud dicam: *Pater salvifica me, &c.* Imò non dicam; propterea enim veni, ut patiar. Itaque potiùs dico: *Pater clarifica nomen tuum*, id est, sanctificetur, & illustretur in me, & per me, nomen suum. Alii sensum faciunt; Quid dicam? hoc dicam: *Pater salvifica me, &c.* id est: *Transeat à me calix iste.* Deinde quasi corrigens addit, *Sed propterea veni in hanc horam.* Deinde orat: *Pater clarifica nomen tuum*, ut prior oratio non aliud sit, quàm naturalis desiderii declaratio;

posterior autem, sit oratio à rationali voluntate profecta: A quomodo in horto fuit, quasi duplex oratio. Sed non est necesse sic intelligere; & sensus prior huc etiam recidit.

v. 31. *Nunc judicium est mundi.* Quomodo *mundi*, an pro mundo, an contrà? videtur quo pro mundo, quia per Christum liberatus est à malo principe, cui merito peccati fuerat subjectus; liberatus (inquam) per justitiam vindicativam, quâ princeps ille privatus est potestate, quam habebat in peccatores, dum ea abutitur in innocentem. Unde infrà cap. 14. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quidquam.* Hic est mundus quem Deus sic dilexit, ut pro eo redimendo daret unigenitum suum. Sic in Psal. 73. *Iudica causam tuam.* Et initio Psal. 25. & 42.

Nunc princeps huius mundi ejicietur foras. Id est, is qui B hactenus est princeps hujus mundi, eiectus foras principatum hunc amittet. Quod factum est per passionem Christi: Per hanc enim, & ex illo tempore, regnum Diaboli palam cœpit destrui. Vide annotat. infrà cap. 14.

v. 32. *Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum. Omnia*, id est, non solùm unum populum Judaïcum, sed totum mundum; hoc est, omnes gentes per universum orbem terrarum, sicut prædictum est in Psalmis & Prophetis; ut mirum non sit gentiles conspectum meum desiderare, quia latissimè sum regnaturus in gentibus, postquam fuero exaltatus à terra, & suspensus in ligno. S. Gregor. lib. 6. Epistol. 15. sic exponit: *Omnia scilicet electa.* Quamvis hic sensus non sit litteralis, sed is quem supra dedimus: tamen satis per hæc ostenditur hunc locum nihil suffragari iis, qui C dicunt Deum quantum in ipso est, trahere omnes ad salutem. Quod si hoc loco significare vellet Dominus, non diceret, *Cùm exaltatus fuero, traham omnia*, sed ab initio mundi traxi omnia. Vide etiam S. Augustinum in hunc locum; ubi disertè excludit istum sensum quod omnes omninò homines trahat; quia (inquit) non omnium est fides, sed vel, *omnia*, id est, corpus, animam, spiritum, vel, omnes prædestinatos; vel, omnia hominum genera. Trahit autem omnia non secundum corpus, sed secundum animam, & quidem, potissimum secundum voluntatem, quâ venitur ad Christum. Trahitur ergo voluntas ad Christum per efficacem Christi gratiam, ut in eum credat, & speret, amet &c.

v. 34. *Nos audivimus ex lege quia Christus manet in* D *æternum.* Respici videtur vel ad Psal. 109. *Tu es sacerdos in æternum:* vel ad Ezech. 37. *David servus meus princeps eorum in perpetuum:* vel in genere ad hæc & similia loca. Quod autem nomine legis, & Psalmi, & Prophetæ, & historici libri comprehendantur, patet ex aliis locis, ut Joan. 15. *Vt impleatur sermo qui in lege eorum scriptus est, Quia odio habuerunt me gratis.* Quod habetur Psal. 24. Galat. 4. *legem non legistis? scriptum est enim quoniam Abraham, &c.* Id habetur in Genesi. Item 1. Corinth. 14. *In lege scriptum est: quoniam in aliis linguis &c.* quod habetur Isa. 28. Patet autem ex hoc loco, Judæis vulgò persuasum fuisse quod Christus, id est, Messias ipsorum, non esset moriturus, sed victurus. Unde & discipuli Christi, qui crediderunt eum esse Messiam, turbabantur quando E ex eo audiebant quod esset moriturus. Sed quæritur, unde nomen exaltationis Judæi sic acceperunt, ut intelligerent hoc de morte: cùm vocabulum illud magis rem bonam significet, scilicet honorem & gloriam? Quidam suspicantur fuisse phrasim apud Judæos, quâ exaltari quis diceretur, qui suspendebatur in cruce; quomodo dicitur cap. 3. *Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis* Potest tamen dici Judæos hunc sensum collegisse ex aliis Christi verbis præcedentibus, quibus mortis fecerat mentionem. Dixerat enim; *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem mortuum fuerit, multum fructum adfert.* Cui posteriori sententiæ prorsus respondet illud, quod posteà dicit: *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Hoc est enim granum frumenti mori, quod Christum à terra exaltari; & hoc est granum frumenti multum fructum adferre, quod Christum omnia trahere ad seipsum, id est, ex omni genere & gente homines ad se convertere; quod factum est post ejus in cruce exaltationem. De qua re vide sermonem S. Leonis 8. de pass. Dom.

v. 35. *Adhuc modicum lumen in vobis est. Modicum*, id est, modico tempore, Græcè μικρὸν χρόνον. *In vobis.* Græcè μεθ' ὑμῶν, *vobiscum.* Sensus autem perspicuus est, Christum, qui erat lux mundi, adhuc ad breve tempus cum illis futurum. Hoc volunt & sequentia verba: *Ambulate dum lucem habetis, ut non vos tenebræ comprehendant.* Et, *Dum lucem habetis, credite in lucem.* Illud quoque nota obiter, unicum vocabulum Græcum, φῶς, interpretem hîc & alibi, modò lumen, modò lucem vertere, nullo discrimine.

v. 39. *Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias.* v. 40. *Excæcavit oculos eorum &c.* Sensus videtur; Non poterant credere, propter cæcitatem suam, quam prædixit Isaïas. Ita alibi negantur credere posse, propter suam superbiam, & inanem gloriam, ut cap. 5. *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab invicem accipitis?* Et Petrus propter infirmitatem carnis non poterat Christum sequi modo. Infrà cap. 13.

v. 41. *Hæc dixit Isaias, quando vidit gloriam eius.* Scilicet Christi, *Et locutus est de eo*, scilicet, Christo. Nam ad Christum pertinere has demonstrationes, apparet ex superioribus. Itaque & illud: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, &c.* ad Christum pertinet, & de eo dictum est. Hinc apparet Christum ab Isaïa visum fuisse ea visione, de qua ait: *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum.* Vide Annotat. Isa. 6. Ita supra de Abraham, *& vidit, & gavisus est.* Vide Jansenium cap. 111. Concordiæ.

v. 42. *Veruntamen & ex principibus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, ut è synagoga non ejicerentur. Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei.* Hic locus planè ostendit fidem à charitate separari posse. Nam isti credebant, & charitatem Dei non habebant; utpotè gloriam hominum magis diligentes quàm gloriam Dei. Vide Annot. suprà cap. 5. vers. 44. *Gloriam hominum*, id est, quæ ab hominibus est: *gloriam Dei*, quæ est à Deo. Roman. 4. *habet gloriam sed non apud Deum.* Joan. 5. *Gloriam quæ à solo Deo est non quæritis.* Nota quod ait, Principes propter Pharisæos non fuisse ausos confiteri. Nam certè Principes, erant potentiores Pharisæis: sed Pharisæorum adeò creverat apud populum authoritas, ut Principes non auderent eos offendere; metuentes excommunicationem. Vide an non hodie similia quædam fiant in Ecclesia Dei.

v. 49. *Sed qui misit me Pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar.* Hinc satis apparet, Christum omnia quæ fecerit in humana natura, & secundum eam, fecisse ex præcepto Patris; & proinde, omnia opera ejus fuisse obedientiæ opera. Quod & patet per id quod sequitur, *Quæ ergo ego loquar, sicut dixit mihi Pater, sic loquar.* Hoc quomodo non repugnet libero arbitrio in Christo, alibi explicandum. Vide nost. in 2. dist. 7. §. 8. ad dubit. 2.

CAPUT XIII.

v. 1. *Ante diem festum Paschæ.* Quæritur, An Christus cœnam fecerit ipsâ vesperâ, quâ festus Paschæ dies incipiebat, an pridie? Quod si prævenerit uno die, ut multi putant: apparet (quod Græci dicunt) eum consecrasse in fermentato. Si non prævenerit, videtur consecrasse in azymo, quia in diebus paschalibus non licebat fermentatum in domo habere. Nec tamen sequitur; Prævenit uno die, ergo in fermentato celebravit. Sicut enim prævenit comestionem agni paschalis, ita consequenter putandum est eum prævenisse cæteras ad hoc requisitas ex lege observationes; ut videlicet, stantes, accincti, cum lactucis agrestibus, &c. & similiter ut non nisi cum azymo pane agnum ipse cum suis discipulis

comederit. Voluit enim legem sic finire, & novum testamentum instituere, ut tamen finiendo, observaret totum quod lex præscribebat. Nec est improbabilis eorum sententia, qui putant Christum non propriè prævenisse, sed eo die seu vespera fecisse phase qua secundum legem fieri debebat; Judæos autem ex quadam traditione vel consuetudine rejecisse in sabbathum, quando primus paschalis dies incidebat in diem sabbatho proximum, ne cogerentur duobus diebus continuis ab omni opere servili abstinere: quod eis difficile erat propter rigorem legis de observando sabbatho. Ad hanc rem intelligendam conferenda sunt aliquot loca: velut Matth. 26. *Scitis quia post biduum pascha fiet.* Item ibidem: *Non in die festo.* Item ibidem: *Primò Azimorum accesserunt discipuli ad Iesum dicentes; Ubi vis paremus tibi manducare Pascha?* & iterum: *Vespere autem facto, discumbebat &c.* & Matth. 27. *Altera die quæ est post parasceven convenerunt &c.* similia loca sunt Marci 14. ubi sic dicitur: *Erat autem Pascha & Azyma post biduum.* Et iterum; *Primo die Azymorum quando Pascha immolabant* (nempe Judæi) *dicunt ei discipuli, &c.* & quæ sequuntur. Et cap. 15. *Quia erat parasceve, quod est ante sabbathum.* Similia Luc. 22. & 23. dicuntur: *Et dies erat parasceves, & sabbathum illucescebat.* Et rursum: *Et sabbatho quidem siluerunt secundum mandatum.* Unde apparet quod in die parasceves non quieverint ab opere; quod tamen oportebat in die Paschæ. Igitur non illo die, sed sabbatho videntur celebrasse phase, id est, non ea vespera qua Christus, sed vespera quæ erat initium sabbathi. Hic autem dicitur quod ante diem Paschæ cœnam fecerit; cùm alij dicant id factum primo die Azymorum. Quamquam ad hoc responderi posset, eos consentire; cùm alij vesperam intelligant ipso die inchoatam; Joannes nominet sequentem diem cujus initium erat vespera præcedens.

Sed magis urget quod dicitur cap. 18. Pontifices non intrasse in prætorium, *ut non contaminarentur, sed ut manducarent pascha.* Igitur eorum pascha erat sabbathum. Huc pertinet illud cap 19. *Iudæi ergo quoniam parasceve erat, ut non remanerent in cruce corpora sabbatho (erat enim magnus dies ille sabbathi) rogaverunt Pilatum ut frangerentur eorum crura, & tollerentur. Magnum sabbathum* vocare videtur propter concursum diei Paschæ. Item die Parasceva Joseph, Nicodemus & mulieres piæ emerunt sindonem, paraverunt aromata & unguenta, ut dicitur Luc. 23. in fine. Igitur eo die non celebrabant Pascha; quia die Paschæ nullum opus servile facere licebat, imò nec sepelire. Unde Joannes indicat, quod propter imminens sabbathum properaverint eum sepelire in monumento proximo cap. 19. in fine: cùm alioqui maluissent eum honorificentius alibi cum majori apparatu sepelire, nisi sabbatho fuissent præventi. Igitur dies quo hæc faciebant, non erat illis Pascha; dies, inquam, celeberrimus, & summè observandus. Sed vide Baron. tom. 1. Annal. ubi hæc omnia solvere conatur; & docet Christum & Judæos eodem die celebrasse Pascha. Vide etiam nostr. Comment. in 4. dist. 8.

In finem dilexit eos. Beda homil in Cœna Domini, id est, in tantum dilexit, ut ipsa dilectione vitam ad tempus finiret corporalem.

v. 5. *Et cœpit lavare pedes discipulorum.* Daturus discipulis suis panem filiorum; priùs eis pedes lavat, quâ lotione significatur affectuum mundatio: nimirùm ad significandum, quâ animi puritate ad illam mensam nobis accedendum sit. Factam enim esse hanc lotionem ante institutionem Eucharistiæ, satis apparet ex narratione Joannis collata cum aliorum Evangelistarum narratione. Post hanc enim lotionem iterum recubuit, scilicet mysticam Cœnam novi testamenti cum discipulis acturus, qui typicam Agni Paschalis cœnam jam ante præmiserat. Posteaquam verò mysteria complevit, locutus est de traditore sicut & apud Lucam. Vide annot. Matth. 26. & Lucæ 22. Fuit autem hæc lotio, non modo mysterium, sed etiam exemplum. An etiam sanctificatio discipulo-

A rum, quæri potest, & est probabile quod Christus lavando pedes corporis, purgaverit in discipulis suis affectus cordis, per pedes enim affectus significantur. Certè Ambrosius lib. de Initiandis, affirmat fuisse mysterium & sanctificationem.

v. 6 *Venit ergo ad Simonem Petrum.* Non post alios, sed omnium primo, quemadmodum rectè ab August. & aliis annotatum est, ut hac etiam in re, quod Petrum primum Dominus lavare voluit, ejus prærogativa agnosceretur. Cùm enim dicitur; *Cœpit lavare pedes discipulorum:* genus ponitur, ad speciem autem, id est, ad particulares descendit, cùm ait; *Venit ergo ad Simonem Petrum.* Et ideò Petrus usque adeò exhorruit tam humile erga se officium Domini sui; quia ad se primo venie-B batur. Nam si alij ante ipsum loti fuissent, vel unus, vel duo, vel plures; certè caussam tam obstinatæ recusationis Petrus nullam habuisset, quando jam exemplum vidisset in aliis. Atque hoc ipsum etiam Dominus verbis suis significasset, dicendo hoc aut simili modo; Cur tu recusas, quod alii fratres tui jam priores permiserunt? Nunquid tu minus, quàm illi meo indiges lavacro? Sed nihil tale dictum. Quocirca prorsus existimandum, ad Petrum primò omnium ventum fuisse; eumque ut solebat, non suo tantùm, sed & cæterorum nomine, tam vile obsequium Domini sui detrectasse, cujus repressa contradictione, cæteri posteà faciliùs idem obsequium admiserunt.

Domine tu mihi lavas pedes? Hoc dixit, recusando ex humilitate lavari à Domino, quem confessus fuerat C esse filium Dei. Neque per hoc peccavit, sed bene fecit. Sicut Joannes Baptista, quando Christo accedenti ad ipsum, ut baptizaretur, dixit: *Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me?* Sicut & Centurio, voce Christi laudatus, quando Christo dicente, *Ego veniam & curabo eum*; dixit: *Domine non sum dignus ut intres &c.* Sed quando Christo instante & dicente; *Quod ego facio, tu nescis modo*, pertinacius reluctatus est Petrus, dicens; *Non lavabis mihi pedes in æternum*, peccavit venialiter; peccaturus etiam damnabiliter, si post illa verba Christi subjuncta; *Si non lavero te, non habebis partem mecum*, noluisset acquiescere; quia per illa verba jam sciebat, aut scire debebat, Christum præcipere, ut se sineret lavari, sub interminatione amittendæ hæreditatis cælestis. Unde & illa verba; *Si non lavero te*, videntur ad litteram intelligenda de lotione illa corporali, qua Christus lavare D voluit pedes Petri, non quod illa secundum se Petro necessaria esset ad salutem; sed quia præcepto Christi obsequendum erat, sicut olim præcepto Dei vetantis primis parentibus ne de ligno scientiæ ederent. Non tamen Christus verba tam severa proferre voluisset; nisi mysterium aliquod in eis intendisset, idemque magnum; Quod nemo potest habere partem cum Deo, quem Christus non laverit à peccatis.

v. 10. *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus.* Hæc sententia quia obscuritatis aliquid habet, breviter explicanda est. Quidam intelligunt corporalem lotionem pedum, quam putant velut sacramentum quoddam post baptismum adhibendam ad abstergendas reliquias peccatorum. Sed rectiùs intelligitur E sententia de interiori ablutione, & emundatione affectuum; quam tamen per illam externam pedum lotionem voluit significare. Sensus igitur; Qui ablutus est à peccatis in sacramento baptismi, non necesse habet eodem lavacro rursum purgari; sed tantùm pedes, id est, animi affectus subinde purgandi sunt; quia ex fæce rerum terrenarum in quibus versatur, non possunt non sæpenumerò commaculari. Rectè per *pedes* affectus significantur; quia sicut corpus pedibus, ita animus movetur affectibus. Quod addit; *sed est mundus totus*; non significat eum ex omni parte mundum esse, quia pedes adhuc immundos habet: sed sensus est, propter baptismum ita mundus est, ut simpliciter mundus dici possit; etiamsi una aliqua parte adhuc nonnihil immundus. Hinc collige contra sectarios, regeneratos sacro baptismo, sicut &

reconciliatos per pœnitentiam, simpliciter justos vocari, ac revera justos esse, etiamsi in venialia peccata quotidie impingant. Unde & sequitur: *Et vos mundi estis.* Innocentius tertius serm. in cœna Domini, ita post hanc sententiam subjungit: Multi loti sunt ab operibus malis, qui tamen loti non sunt à cogitationibus pravis. Et ideò multi lavant manus, qui tamen pedes non lavant. Quocirca qui lotas habet manus ab effectu peccati, lavet pedes ab affectu peccandi: & sic mundus sit totus. Porrò Christus hic non instituit sacramentum lotionis pedum, ut quidam videntur existimasse: sed factum ejus, sacramentum fuit, id est sacræ rei signum. Rectè tamen Christiani ad exemplum Christi, & in professionem humilitatis, factum Christi imitantur, in feria cœnæ Domini. Vide nostr. in 4. dist. 3.

v. 14. *Et vos debetis alter alterius lavare pedes.* In eo B quod dicit, *debetis*, obligationem præcepti significat. Nec ad solos discipulos qui præsentes aderant, hoc pertinet, sed ad omnes Christianos, quibus omnibus hujus rei exemplum dedit, juxta id quod sequitur: *Exemplum enim dedi vobis, ut quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis.* Præceptum est autem omnibus id facere, in animi præparatione, ita ut si salus proximi postulet, non refugiamus etiam infima & vilissima ministeria, & obsequia ei impendere, tametsi longè nobis inferiori. Quis enim homo dignitate tantùm præstat homini, quantùm omnibus hominibus filius Dei, qui ad lavandos pedes discipulorum sese dimisit? In specie autem genus intelligendum: id est, in lotione pedum, quodcumque genus servilis & abjecti ministerij.

C v. 16. *Non est servus major domino suo, neque Apostolus major est eo qui misit illum. Apostolus*, id est, legatus non est major rege vel principe, vel etiam republica, à qua missus est. Non significat omnem eum qui mittitur esse minorem eo à quo missus est. Aliquando enim æqualis æqualem, ut Pater Filium: aliquando minor mittit majorem, ut Parochiani Parochum, cives primum è Magistratu. Sic Actor. 8. Apostoli miserunt Petrum & Joannem. Sed sensus est, Apostolum non esse majorem eo cujus est Apostolus, id est, Principe, seu Domino, qui mittit eum, tanquam authoritatem habens super eum.

v. 23. *Erat ergo recumbens unus ex discipulis eius in sinu Iesu.* Et paulò pòst: *Cùm recubuisset ille super pectus Iesu.* Sic infrà cap. 21. *Qui & recubuit in cœna super pectus eius.* S. August. serm. 2. de diversis, dicit quod Joannes in illo convivio de dominico pectore cælestia secreta bibebat, quæ postea eructavit, ut illud: *In principio erat Verbum.* Quid sit *recumbere in sinu*, explicatur ab ipso Evangelista, per *recumbere super pectus.* Quod enim inter amplexus brachiorum medium est, Græcè κόλπος, Latinè *sinus* vocatur; qui idem est locus pectoris. Talis autem situs unius hominis super alterum, neque incommodus erat, neque inhonestus, ubi mos erat non assidendi mensæ, ut nos facimus; sed accumbendi, seu discumbendi super thoris: quod & Romanis, & aliis multis gentibus erat in usu; de quo vide Jans. & Baron. Recubitus verò Joannis in sinu & super pectus Jesu significat nobis quietem, & dulcedinem vitæ contemplativæ: sicut contrà, Petrus super mare ambulans, & mergi incipiens ac periclitans, significat inquietudinem & pericula vitæ activæ: cujus vitæ suscipiendæ necessitatem, cum magno merito conjunctam Christus declarat his ad eundem Petrum verbis: *Si diligis me, pasce oves meas.*

Quem diligebat Iesus. Id est, Joannes, ut liquet ex ultimo capite; & sensus est, Cui familiaria dilectionis signa sæpius ostendebat. Sic cap. 11. de Lazaro: *Ecce quem amas, infirmatur.* Et mox: *Diligebat autem Iesus Martham, & sororem ejus Mariam & Lazarum.* Ita de Salomone dicitur quod dilexerit eum Dominus, id est, singularia quædam dilectionis signa ostenderit ei, scilicet mirabiliter prosperans & pacificans regnum ejus. Ita de illo adolescente. *Et intuitus dilexit eum.* Matth 10.

v. 24. *Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei, Quis* A *est de quo dicit?* Dixit nutu, non voce. Hinc etiam patet Petrum in illa cœna non fuisse Christo proximum; alioquin ipsum interrogasset, ut aliàs familiariter facere solitus erat: Sed fuisse remotius à Christo quam Joannem, ita ut interrogare non posset, nisi ab aliis, qui medij erant, audiretur. Aut fortè erat è regione: Sic enim faciliùs innuere potuit Joanni.

v. 29. *Respondit Iesus: ille est, cui ego intinctum panem porrexero.* Secretò respondit, sicut secretò fuerat interrogatus: nam hoc ab aliis non fuisse intellectum, satis ex eo colligitur, quod cum statim post dixerit Jesus proditori; *Quod facis, fac citiùs*; nemo discumbentium, ut testatur Evangelista, sciverit ad quod hoc diceret ei. Quamquam in eo quod dicit: *Hoc autem nemo scivit discumbentium, ad quid dixerit ei*; puto excipiendum ipsum Joannem, qui jam audiverat à Domino quis esset traditor, atque ita facilè percipere potuit, quid sibi vellent illa verba: *Quod facis, fac citiùs.* Vide annot. Matth. 26. Fortè tamen nec ipse Joannes intellexit.

Et cum intinxisset panem, dedit Iudæ. Clemens lib. 5. Constit. Apostolicarum cap. 13. dicit Christum discipulis antitypa mysteria tradidisse absente Juda. Consentit Clementi Dionysius & Hilarius & alij. De quibus, vide *Turrianum & Bonium* in locum Clementis differentem. Interim non contemnendum, quod alij docti de libris illis constitut. Apostolicarum censent. Aliter sentiunt alij plerique, asserentes Judam unà cum aliis Apostolis sumpsisse corpus Domini. Ita S. Augustinus lib. de adulterinis conjugiis c. 27. & alibi. Item Nicephorus lib. 1. cap. 30. (vide annot. Matth. 26.) Item Leo serm. 7. de passione Domini. Vide Hesselium. Pro priori sententia facit quod tradiderit Dominus Judæ panem intinctum. Nam videtur Dominus discipulis seorsum panem, & seorsum vinum consecratum porrexisse. Hoc enim trium Evangelistarum & Pauli narratio planè postulat. Priùs enim dicit: *Comedite*; posteà, *bibite.* At qui panem intinctum sumit, tantùm comedit. Pro posteriori facit, quod jam cœna facta esset, ut testatur Evangelista, ac post lotionem iterum accubuerit Dominus; non profanum cibum ampliùs sumpturus, aut discipulis daturus; ne postcœnium aut repotium instituere velle videretur: sed, præmissa lotione pedum, tanquam affectuum mundatione facta, instituturus novum sacrificium corporis & sanguinis sui, eademque mysteria daturus Apostolis. Videtur ergo quod nullum profanum cibum aut potum, posteà Apostolis dederit; sed sacrum solummodò, scilicet corpus suum, & sanguinem: quem etiam Judæ, ut occulto peccatori, denegare noluit; ut exemplo suo ministros Ecclesiæ doceret, quid & ipsi circa malos, si occulti essent, facere deberent, ut docet Augustinus & alij. Vide quoque Jansen. cap. 130. & 132. Ubi dicit constare quod Judas interfuerit institutioni Eucharistiæ, & quod sumpserit corpus & sanguinem Domini, idque Augustinum docere multis locis. Ad argumentum de buccella seu offula, seu intincto pane, ex eodem respondetur; illum non fuisse panem mysticum, id est, corpus Christi; jam enim ante sumpserat corpus Christi & sanguinem cum aliis; sed eo signo porrectæ offulæ Christum designasse proditorem, non omnibus discipulis, sed soli Joanni; nec ideò instituit postcœnium, sed ex reliquis panis & vini quæ in mensa erant, particulam panis vino intinxit, & proditori dedit, indicij caussa, non alimenti. Augustinus quoque istam buccellam corpus Domini fuisse negat. Fortè ex hac offula Judæ tradita, exemplum sumpserunt quidam, quos legimus olim laicis porrexisse Christi Corpus intinctum calici: quasi nimirum hoc ipse Dominus fecerit, quando Judæ panem intinctum præbuit. Sed vide Hugonem lib. 2. de sacramentis, parte 8. cap. 4. ubi ex August. docet, Judam non accepisse Corpus Domini per intinctam buccellam, quia jam priùs cum aliis discipulis acceperat. Ex eo tamen (inquit) quod traditori suo Dominus, ad notandum eum, buccellam intinctam dedit; consuetudo habet, ut Corpus Christi fideles intinctum non accipiant.

(Vide nostra in 4. dist. 9.) Id etiam habet Vitriacus historiæ Occidentalis cap. ultimo, ubi in partem utramque disputat, an Judæ dederit Christus Eucharistiam; & magis probat quod sic, non tamen in buccella intincta.

v. 27. *Et post buccellam.* Quod priùs, *panem* & *intinctum panem*; hic *buccellam* vertit interpres, cùm in Græco idem semper sit vocabulum, ψωμίον.

Quod facis, fac citiùs. S. Leo serm. 7. de passione Domini, vox hæc non jubentis est, sed sinentis, non trepidi, sed parati, &c. Ita Cyprianus dicebat Proconsuli, fac, quod vobis præceptum est, referente Aug. serm. 12. & passionis cap. 14. Sic Helizæus ad filios Prophetarum importunè insistentes, ut mitterent ad quærendum Heliam, dixit: *Mittite* 4. Reg. 2. & Dominus ad Judæos: *Solvite templum hoc.* Joan. 2.

v. 29. *Aut egenis ut aliquid daret.* Scilicet pro more, Christo jubente. Hoc exemplo, cœnobia fratrum, licet paupertatem professorum, ac verè pauperum, non debent vacare à dandis eleemosynis. Unde & Franciscani, & Capucini mendicantes, dant etiam ipsi aliis egentibus eleemosynas.

v. 35. *In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad invicem.* Præclarum symbolum discipulorum Christi. Discipuli Joannis agnoscebantur ex jejuniis & vitæ austeritate, discipuli Pharisæorum ex vestitus genere, & variis corporalibus observantiis; Philosophorum discipuli ex certis quibusdam placitis & opinionibus: At discipuli Christi potissimum agnoscuntur ex symbolo dilectionis mutuæ. Ex hoc symbolo agniti fuerunt fideles illi Ecclesiæ primitivæ, de quibus Lucas in Actis: *Multitudinis credentium erat cor unum, & anima una.* Hinc igitur patet eos discipulos Christi non esse, qui hoc symbolo destituti sunt. Nam tametsi dici possunt discipuli professione, non tamen sunt discipuli executione ejus doctrinæ, quam sequendam susceperunt. Non ponitur hîc nota totius Ecclesiæ; sed tantùm eorum qui opere ostendunt se esse discipulos Christi, id est, bonorum fidelium; vel etiam totius Ecclesiæ, sed secundum partem meliorem & præcipuam, quomodo sanctitas, est Ecclesiæ nota.

CAPUT XIV.

v. 1. *Creditis in Deum, & in me credite.* Jam creditis in Deum, verum id non sufficit. Nam debetis etiam in me credere, ut mediatorem ad Deum. Utrumque enim ad salutem est necessarium; ad consequendam vitam æternam, juxta illud infra cap. 17. *Hæc est vita æterna ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* Et quod hic paulò infrà dicitur; *Non potest venire ad Patrem, nisi per me*; scilicet ut mediatorem. Ideò non solùm in Deum, sed etiam in me credere debetis.

v. 2. *In domo Patris mei mansiones multæ sunt.* Paulò ante dixerat Dominus: *Quò ego vado, vos non potestis venire.* Ne igitur occasione illorum verborum desperarent discipuli se perventuros ad gloriam regni cœlestis; consolatur eos his verbis, dicens: *In domo Patris, &c.* q. d. non mihi soli parata est mansio apud Patrem; sed multa, eaque non unius generis in cœlo habitacula parata sunt hominibus à Patre meo. *Per mansionum multitudinem & varietatem* significat & futuram multitudinem civium cælestium, & gloriæ differentiam inter ipsos electos; idque pro meritorum diversitate. Facit hic locus ad expugnandum dogma Joviniani; qui secutus opinionem Stoïcorum, & peccata omnia inter se, & virtutum opera, paria esse dicebat. Et quia parium meritorum par merces est, necessitate consequentis, dicere compulsus est, & glorias beatorum, & pœnas miserorum pares esse. Omnium enim istorum eadem ratio. Et uno expugnato cætera concidunt.

v. 6. *Ego sum via, veritas, & vita, Via*, conversationis sanctæ; *veritas*, doctrinæ divinæ; & *vita*, beatitudinis sempiternæ. Sic S. Leo sermone 2. de resurrectione Domini.

v. 9. *Philippe qui videt me, videt & Patrem.* Non A quod filius idem sit qui pater, sed quia idem est quod Pater. Dicitur enim hoc propter perfectam similitudinem filii cum Patre secundum naturam. Sic enim & in humanis de filio patri vehementer simili dicere solemus, hunc videas, patrem videas.

v. 12. *Et majora horum faciet; quia ego ad Patrem vado.* Causa seu ratio significata conjunctione *quia*, non perspicitur, nisi adjungas sequentia; *Et quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam.* q. d. etiam majora his faciet; quia cum ego jam ad Patrem proficiscar, assumptus in gloriam ejus, & sedens ad dexteram ejus, tunc tantò magis faciam ac præstabo quæcumque vel ipsum, vel me, in nomine meo rogaveritis; quantò per humanitatis meæ gloriam ero ei conjunctior. Idque totum, *ut glo-* B *rificetur Pater in filio*, id est, per filium illa facientem. Nam gloria Patris est filius sapiens. Proverb. 17.

Et majora horum faciet. Quocumque modo hoc intelligatur, significat Christus non sua ipsorum virtute hæc facturos, sicut & S. Petrus in Actis profitetur, sed virtute Christi: hoc enim volunt sequentia verba.

v. 13. *Et quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam.* Et item v. 14. *Si quid petieritis in nomine meo, hoc faciam.* Non enim legendum ut multi excusi codices habent præter fidem Græcorum & MSS. *Et quodcumque petieritis Patrem*; sed absolutè, *Quodcumque petieritis.* Quamquam, si suppleas *Patrem*, nihilominus significat Christus, ac repetit se facturum quodcumque petiverint, etiam si majora postulent opera fieri, quàm quæ ipse fecit. Unde sensus hic elici potest: Qui in me credunt, C facere poterunt opera qualia ego feci, & iis etiam majora, si res poscat. Tantùm cum fide & fiducia petant à me quidquid illud fuerit; etiamsi meis operibus majus, ego eis id præstabo. Consimile est illud Marci 11. *Quicumque dixerit huic monti, Tollere, & mittere in mare; fiet ei.* Ubi & sequitur de oratione: *Propterea dico vobis: omnia quæcumque orantes petitis, credite &c.* Rectè igitur illi qui exemplum afferunt de montis translatione. Quod miraculum dici potest majus suscitatione mortui, si spectetur admiratio hominum & rei stupendæ novitas; licet absolutè magis superet naturæ vires mortui resuscitatio, & cœci illuminatio, quàm montis in alium locum translatio.

Hic etiam locus ubi dicitur; *Si quid petieritis me*, con- D fundit hæreticos, dicentes, non Christum à nobis, sed solùm Patrem orandum esse.

Porrò exquirat studiosus, an hic reddi possit sensus, ut *horum* accipiatur partitivè: *Qui in me credunt*, facient & ipsi opera, seu miracula cujusmodi ego feci; nec tantùm minora cujusmodi sunt morborum depulsiones, sed etiam quæ inter hæc sunt majora & excellentiora; ut sunt illuminatio cœci, resuscitatio mortui. Sic enim 1. Corinth. 13. *Major*, (id est, maxima) *horum Charitas*, id est, inter hæc tria major est Charitas, & Lucæ 22. *Facta est contentio inter eos quis eorum videretur esse major*, id est, maximus.

v. 15. *Si diligitis me, mandata mea servate.* Infrà dicit: *Qui habet mandata mea & servat ea, ille est qui diligit me.* Et iterum: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit.* Ex quibus duabus sententiis apparet, illa duo con- E verti, servare Dei mandata, & eum diligere. Et quia Catechumeni boni servant Dei mandata; hinc sequitur eos diligere Deum, etiam sicut diligendus est, & proinde habere charitatem, non quæ filiis propria est, sed generalius acceptam. De qua vide nostra in 3. dist. 27. Quomodo ergo hic dicit, *Si diligitis me, mandata mea servate*: cùm non possint illa duo separari? *Resp.* sensum esse: Si diligitis me, sicut verè diligitis, eam dilectionem præstate, & declarate per opera & observationem meorum mandatorum. Nam si non servatis mandata mea; verè me non diligitis; sicut diligere debetis, scilicet super omnia: idque efficaci dilectione declaratur per opera.

v. 16. *Et alium paracletum dabit vobis.* Paracleti vocabulum est commune toti Trinitati. Nam & filius manifestè significat se Paracletum esse, cùm dicit post sui dis-

ceſſum patrem daturum illis *alium* Paracletum: Patrem autem paracletum eſſe, probat illud Apoſtoli 2. Cor. 1. *Pater miſericordiarum & Deus totius conſolationis, qui conſolatur.* Id autem Chriſtus hîc tacet, quia ſermo ei eſt de Paracleto à Patre ad diſcipulos miſſo, aut mittendo; Pater autem non mittitur.

Interpres noſter conſulto retinuit Græcum vocabulum; videtur enim ambiguum eſſe ad conſolatorem & advocatum. Non ſignificari hîc advocatum, illud inter alia arguit, quia de advocato non erat dicendum: *Quem ego mittam vobis à Patre*, quod dicitur c. ſequenti, ſed potiùs quem ego mittam pro vobis ad Patrem. Nam advocatus mittitur pro reo ad judicem, ut apud illum pro reo interpellet. Item, in toto divino officio nuſquam legimus Spiritum ſanctum vocari advocatum, ſed conſolatorem, *Conſolator optime, in fletu ſolatium.* Et, *eius ſemper conſolatione gaudere.* Item Theophylactus interpretatur conſolatorem, non advocatum; ſimiliter Euthymius. Adde quod advocati ſignificatio, huic loco minimè quadrat; quia Chriſtus dicit & profitetur ſe ire ad Patrem: Quid ergo opus erat mittere alium advocatum, quando Chriſtus jam ipſe deinceps futurus eſt Patri præſens, quo commodiſſimè fungi poſſet advocati officio? Aut, ſi Spiritus ſanctus, advocatus, non ergo ad diſcipulos mittendus erat hujus rei gratia, ſed potiùs manere debebat apud Patrem, ut ibi pro diſcipulis interpellaret.

S. Auguſtinus quidem tractatu 174. in Joannem, & Gregorius homilia 30. ſuper Evangelia interpretantur advocatum: ſed ibidem S. Aug. lib. 1. de ſermone Domini in monte, teſtatur Spiritum ſanctum maximè propterea paracletum nominari, id eſt, conſolatorem, ut temporalia amittentes æterna lætitia perfruantur. S. Gregor. autem exponit hoc ſenſu; nempe quia *poſtulat pro nobis*, id eſt, poſtulare nos facit, ſicut ad Rom. 7. interpretari ſumus. Vide ibidem noſtrum Comment. Porrò Spiritum ſanctum hîc dici Paracletum, id eſt, advocatum, non convenit; loquitur enim Dominus de paracleto propriè, quia ſic cum Paracletum vocat, ſicut ſeipſum, dicens: *Et alium paracletum*, ſcilicet qualis ego ſum. Conſtat autem Chriſtum propriè eſſe advocatum noſtrum ſecundum humanam naturam, ſecundum quam eſt mediator & interceſſor noſter, non ſecundum divinam, quæ ſola eſt in Spiritu ſancto. Quare impoſſibile eſt Spiritum ſanctum propriè eſſe advocatum noſtrum; & qui hoc diceret, incideret in hæreſim Macedonii. Ergo Paracletum hîc intelligit conſolatorem; de quo Lucas Actor. 9. *Eccleſia habebat pacem, & conſolatione Sancti ſpiritus replebatur.* Ecce, quomodo iſta promiſſio poſt Chriſti diſceſſum in Eccleſia impleta.

v. 28. *Quia Pater major me eſt.* Tale eſt & illud; *Caput Chriſti Deus*, 1. Cor. 11. Vide Comm. ejus loci, & illud 1. Cor. 15. *Cùm tradiderit regnum Deo & Patri.* Et iterum: *Tunc & ipſe filius ſubjectus erit ei, qui ſubjecit ſibi omnia.* Quæ omnia loca de Chriſto loquuntur ut homine, ſicut & præſens locus. Præcedit enim: *quia vado ad Patrem.* Nam Chriſtus ad Patrem ibat, non divinitatis ratione, ſecundùm quam à Patris gloria numquam receſſit, ſed humanitatis, ſecundùm quam diſcipulos relicturus, & ad Patrem erat aſcenſurus.

v. 30. *Venit enim princeps hujus mundi.* Epheſ. 2. Diabolus vocatur princeps poteſtatis aëris hujus, & 2. Corinth. 4. vocatur Deus hujus ſæculi. Vide noſtrum Comment. dictis locis.

Et in me non habet quicquam. Gregorius homilia trigeſima nona in Evangelia, bene explicat quomodo hoc ſoli Chriſto competat, & nulli aliorum ſanctorum. Item Hieronymus q. 8. ad Algaſiam dicit, & probat etiam per alias ſcripturas, Chriſtum ſolum eſſe in quo princeps hujus mundi nihil invenerit, & ſic interpretatur, nihil ſui operis, ſuique veſtigii.

CAPUT XV.

v. 2. *OMnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum.* Ergo ſunt aliqui palmites in Chriſto, fructum tamen non ferentes, & proinde

A amputandi à vite Chriſto. Sunt ergo mali in Eccleſia.

Ut fructum plus afferat. Augetur igitur in homine juſtitia, idque per bona opera. Unde conſequens eſt, non in ſola remiſſione peccatorum conſiſtere juſtitiam hominis.

v. 3. *Jam vos mundi eſtis propter ſermonem quem locutus ſum vobis.* Cui ſcilicet credidiſtis, id eſt, mundi eſtis per fidem. Sic ad Epheſios 5. Chriſtus Eccleſiam ſuam mundat lavacro aquæ, in verbo. Et S. Petrus in Actis c. 15. teſtatur fide purificari corda. Et Jacobus c. 1. Nos regenerari verbo veritatis. Sed cur non ſimiliter fatendum eſt, nos mundari, & juſtificari per legem, ſi videlicet eam faciamus? *Reſp.* Verbum creditum opponitur legi cognitæ, id eſt, fides cognitioni legis. Jam verò fides

B monſtrat nobis Redemptorem & Salvatorem, à quo petenda eſt juſtitia; ipſaque fides initium quoddam eſt hujus juſtitiæ, non enim eſt ſine aliqua bona voluntate. At legis cognitio nihil tale; ſed tantùm monſtrat quid agendum, aut non agendum.

v. 4. *Sicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo niſi manſerit in vite: ſic nec vos niſi in me manſeritis.* Senſus eſt, ſicut palmites per ſe & ſeparati à vite fructum ferre non poſſunt, ſed tantùm cohærentes & manentes in vite; ita nec vos à vobiſipſis, id eſt, per voſipſos & ſine me, fructum ullius boni operis ferre poteſtis; ſed tantùm mihi tanquam viti cohærentes & agglutinati per fidem. (*Niſi*) pro (ſed tantùm,) ut ſæpè alibi.

v. 5. *Quia ſine me nihil poteſtis facere.* Hoc non tantùm ad opera meritoria, id eſt, ab eo profecta, qui per in-

C habitantem Spiritum ſanctum, & per gratiam remiſſionis factus ſit filius Dei, & hæres regni, pertinet: ſed etiam ad ea, quæ aliter ducunt ad ſalutem. Cujuſmodi ſunt opera pœnitentis, vel Cathecumeni ante perceptum ſacramentum. Ita S. Auguſt. multis locis, & Concilium Arauſicanum ſecundum. Imo S. Auguſt. tract. 31. in Joannem extendit ad operationem miraculorum. S. Thom. 1. ſec. quæſt. 109. art. 6. ad 2. etiam generaliter intelligit, extendens ad primum motum bonum voluntatis. Vide ibidem Cajetanum. *Sine me*, Non ſignificat cauſam ſine qua non: ut cum dico, nihil video ſine lumine; animal non poſſe reſpirare ſine aëre; cùm nec lumen efficiat viſionem nec aër reſpirationem: ſed cauſam principaliter agentem, ut ſenſus ſit: Nihil poteſtis facere ſine me faciente ut faciatis. Sic alibi: *Sine ipſo factum eſt nihil.* Et,

D *unus ex illis non cadit in terram ſine Patre veſtro*; ſcilicet procurante & faciente. Vel certè; cùm Chriſtus hîc de ſe loquatur ut homine, quatenus vitis eſt, cui nos ut palmites inſerimur; hic ſenſus erit: *Sine me*, id eſt, ſine meo merito, vel, ſine me faciente per meritum meum, nihil poteſtis facere. Vide noſt. in 2. ſent. diſt. 26.

v. 6. *Si quis in me non manſerit: mittetur foras ſicut palmes, & areſcet, & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.* In Græco ſic habetur: *Niſi quis manſerit in me, eiectus eſt foras ſicut palmes, & exaruit, & colligunt eo, & in ignem mittunt, & ardent.* Ubi nota illud, *eos*, neceſſariò ad palmites referendum eſſe. Eſt enim in Græco neutrius generis αὐτὰ, ſubaudi κλήματα. Et illud *ardent* eſt quidem in Græco καίεται, ſingularis numeri, ſed more Græco pro plurali poſitum, propter neutrum plurale

E ſuppoſitum ſubintelligendum κλήματα. Favent huic lectioni quædam MSS. in quibus legitur *areſcit, colligunt eos, mittunt, ardent.* Vide noviſſima Biblia Plantini. Videtur ergo totum illud, *& areſcet & colligent &c.* de palmite, ſeu palmitibus vitis intelligendum, id eſt, de ea re à qua ſumitur comparatio; unde tamen intelligendum relinquatur ſimile quid futurum de palmite tropologico infructuoſo. Dicit ergo Dominus quid fieri ſoleat de palmitibus infructuoſis, & ideò loquitur in præſenti. Sic Matth. 7. in Græco, *Omnis arbor non faciens fructum bonum exciditur & in ignem mittitur*, quod ſimiliter de arbore infructuoſa dicitur in præſenti, quia ſic fieri ſolet. Dicuntur igitur hæc non de homine, ſed de palmitibus à quibus ſimilitudo ſumitur. Dicuntur, inquam, hoc ſenſu:

Si quis in me non manserit, mittetur foras; sicut palmites mittuntur foras, & sicut missi foras exarescunt, & homines colligunt eos & in ignem mittunt & ardent. Ita nimirum fiet de homine illo. Hinc sequitur palmites præcidi posse à vite, id est, homines semel Christo insitos per gratiam, posse excidere & perire, & mitti in ignem gehennę.

v. 9. *Manete in dilectione mea.* An qua me diligatis, an qua ego vos diligam? Posteriorem sensum velle videtur quod sequitur: *Si præcepta mea servaveritis, manebitis in dilectione mea: sicut & ego præcepta Patris mei servavi, & maneo in eius dilectione.* Vide Jansenium.

v. 11. *Vt gaudium meum in vobis sit, & gaudium vestrum impleatur.* Id est, ut gaudium de me sit in vobis, & illud gaudium vestrum quod de me habebitis, impleatur, perficiatur. Ita Euthymius. Sic Rom. 3. *gloria Dei*, id est, gloriatio de Deo, vel potiùs, coram Deo. Et 1. Cor. 15. *per gloriam vestram.* (Vide Jansenium etiam alias adferentem expositiones) & Nehemiæ 8. *Gaudium etenim Domini est fortitudo nostra.*

v. 13. *Majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis.* Provocat discipulos suos ad mutuam dilectionem exemplo suæ erga illos dilectionis, quâ nulla major esse potest. Sed quæstio est de veritate hujus sententiæ, cùm sit major dilectio ponentis animam pro inimicis, quàm ejus qui ponit pro amicis. Unde Paulus ad Rom. cap. 5. *Commendat Deus charitatem, suam in nobis; quoniam cum adhuc inimici essemus, Christus pro nobis mortuus est.* Quidam intelligunt non significasse Dominum, quæ sit simpliciter omnium maxima dilectio: sed quæ sit inter homines, ut per C hoc ostenderet quanta sit sua dilectio, quâ etiam pro inimicis animam posuit. Sic S. Bern. intellexit, serm. Fer. 4. ante Pascha. Post hanc sententiam subjiciens: Tu majorem habuisti Domine, ponens eam etiam pro inimicis. Sed ad genuinum hujus loci sensum ducit nos quod sequitur: *Vos amici mei estis, &c.* quibus verbis significat se pro illis, tanquam amicis suis, animam positurum. Amicos autem vocat, non eos qui diligunt, sed qui diliguntur, etiamsi sint inimici. Unde & Judam amicum vocat Dominus, dicens; *Amice ad quid venisti?* Amicum vocat, quia multa amoris signa ei exhibuerat. Itaque sensus erit: nullus est actus quo magis ostendere quis posset se diligere quempiam, quam si pro ejus vita & salute suam impendat. Vide annot. Levit. 19. & nostr. 3. sent. dist. 30.

v. 14. *Vos amici mei estis.* Id est, tanquam amici me redamabitis, dignos vos præstabitis amore meo, *si feceritis quæ ego præcipio vobis.*

v. 15. *Vos autem dixi amicos.* Quod probatur hoc signo: *Quia omnia quæcumque audivi à Patre meo, nota feci vobis.* Omnia quæcumque sic audivi, ut vobis deberent notificari; sive omnia quęcumque audivi, dicenda. Sic regina Saba dicitur locuta fuisse Salomoni universa quæ habebat in corde suo, scilicet dicenda, id est, omnia dubia de quibus proposuerat eum interrogare & consulere 3. Reg. 10. Ita Filius dicitur nescire diem, neque horam adventus Domini ad judicium; quia non audivit, id est, non percepit à Patre ut aliis ulterius manifestaret. Sic Paulus Actorum 20. dicit se Ephesiis communicasse omne Dei consilium; videlicet sibi revelatum & concreditum ad patefaciendum aliis. Audierat enim in raptu quædam verba quæ non licet homini loqui. Et nota Christum loqui tanquam legatum Patris. Unde sensus hic reddi potest: Omnia quæcumque tanquam legatus Patris accepi ab eo ad homines perferenda; vobis tanquam amicis nota feci. Quomodo legatus alicujus principis dicit: Hæc sunt omnia quæ in mandatis habui à Domino meo, seu, quæ accepi à Domino meo. Vide annot. Marc. 13. & Act. 20.

v. 16. *Non vos me elegistis: sed ego elegi vos.* Videtur loqui de electione ad Apostolatum, quia sequitur, *ut eatis, & fructum adferatis &c.* Unde tamen non sequitur, Apostolos antequam ad Apostolatum assumerentur, nihil habuisse boni meriti, etiam in ordine ad Apostolatum; sed totum hoc

A meritum fuisse ex gratia eligentis.

v. 19. *Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret.* Vide annot. sup. cap. 7. ad illud: *Non potest mundus odisse vos.*

Sed ego elegi vos de mundo. S. Aug. lib. de patientia cap. 20. hinc probat quod Christus non justos, sed justificandos elegit Apostolos. Quod non ita intelligendum, quasi tunc quando vocabantur a Christo ad ejus Apostolatum vel discipulatum, fuerint injusti, sed quod aliquando injusti fuerant, & divina electione justificati fuerint. Addit enim August. Ne putarent se nunquam fuisse de mundo, quia dicit: *De mundo non estis*: ideò subjungit, *Sed ego elegi vos de mundo.*

v. 25. *Qui in lege eorum scriptus est.* Habetur Psal. 24. non quod Psalmi propriè pertineant ad legem (non enim B Psal. Davidici pro lege aut parte legis dati sunt illi populo) sed quia sunt accessoria quædam legis; eademque divinitus probata, & accepta in illo populo. Quæritur an libri Sapientiæ & Ecclesiastici, pari ratione ad legem illis pertinuerint. Non videtur: quia licet hi libri divinam habeant auctoritatem, non tamen ut tales fuere accepti apud Hebræos; nam tempore veteris Testamenti non erant in canone sacro Hebræorum.

v. 26. *Quem ego mittam vobis à Patre.* Sensus: quem ego mittam vobis, hoc ipsum habens à Patre, quod eum vobis mittam. Non potest hic dari sensus, quem ego precibus impetrabo vobis à Patre, juxta illud c. 4. *Ego vocabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis:* quia precibus impetrare Spiritum sanctum alicui dandum, non est eum mittere. Alioqui homines puri, nec solum Episcopi & Presbyteri, sed etiam laïci & mulieres, possent mittere Spiritum sanctum; quia possent eum aliis dandum impetrare à Patre. Id autem dicere absurdum est & inauditum in Ecclesia Dei. Vide nostr. in 1. sent. dist. 11.

Ille testimonium perhibebit de me & vos testimonium perhibebitis. Utrumque factum esse testantur Apostoli Actorum 5. dicentes, &c. *Nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus quem dedit Deus*, &c.

Quia ab initio mecum estis. Idcirco Petrus Actorum 1. eligendum dicit Apostolum in locum Judæ, aliquem ex iis qui cum Christo conversati fuissent ab initio, scilicet ut idoneus esset more aliorum Apostolorum testimonium perhibere de Christo.

CAPUT XVI.

D v. 2. *Absque synagogis facient vos.* Hujus eiectionis extra synagogam mentio fit etiam superius c. 9. & 12. Erat autem illa eiectio sive excommunicatio, non divinæ, sed humanæ institutionis. Nam divina lege, rebelles sacerdotis imperio, jubebantur occidi. Sed posteaquam Judæis adempta fuit potestas occidendi; instituerunt hujusmodi excommunicationem. De qua re vide nostra in 4. dist. 18. ubi ostendimus esse in Ecclesia institutam à Christo potestatem excommunicandi.

Arbitretur obsequium se præstare Deo. Id est, cultum exhibere Deo gratum. *Obsequium*, Græcè λατρείαν. Vide nostr. comment. Rom. 9. v. 4. Congruit autem hæc sententia cum illa ad Rom. 10. *Æmulationem Dei habent, sed non secundum scientiam.*

v. 4. *Sed hæc locutus sum vobis ut cum venerit hora, eorum reminiscamini. Eorum*, construendum cum verbo, *reminiscamini*, non cum nomine *hora*: ut planè liquet ex Græcis, ubi sequitur verbum μνημονεύητε αὐτῶν. Quem ordinem si Latinus interpres servasset, ambigui sensus non dedisset occasionem.

v. 7. *Si non abiero, Paracletus non veniet ad vos.* Similis est sententia c. 7. *Nondum erat Spiritus datus; quia Jesus nondum erat glorificatus.* Quare Paracletus non potuit venire ad discipulos, nisi post Christi discessum? aut quare oportebat prius Christum glorificari, quàm daretur Spiritus sanctus? Hujus rei duplex est causa; una ex parte Christi, altera ex parte discipulorum, aliorumque credentium. Ex parte Christi quia dare Spiritum sanctum, ita copiosè & passim omnibus, sicut post ascensionem factum est (de

tali enim acceptione spiritus sermo est) id non conveniebat Christo mortalitatis adhuc carne circumdato & humiliter inter homines versanti; sed reservabatur hoc ei post resurrectionem regnanti, & devicta morte triumphanti. De quo triumpho loquens S. Paulus ait: *Ascendens in altum captivam duxit captivitatem: dedit dona hominibus.* Ex parte credentium causa est: Quia quamdiu Christum secundum carnem cognoscebant, non habebant dignam de eo existimationem: neque illius plenitudinis spiritualis erant capaces. Post resurrectionem autem, jam non secundum carnem Christum cognoscebant; juxta illud Apostoli: *Nos ex hoc neminem novimus secundum carnem.* Vide comm. ejus loci 2. Cor. 5. S. Greg. lib. 2. dialogorum in fine: Quoniam, inquit, discipuli in carne Dominum cernentes, corporeis hunc oculis semper videre sitiebant, rectè eis dicitur: Nisi ego abiero, Paracletus non veniet: ac si apertè diceretur, Si corpus non subtraho, quis sit amor spiritus, non ostendo, & nisi me deserieritis carnaliter cernere, numquam me discetis spiritualiter amare. Ubi etiam hanc sententiam applicat martyribus, dans rationem cur sæpe non tanta beneficia per corpora sua, quantà per reliquias ostendant, atque illic majora signa faciant, ubi minimè per semetipsos jacent.

Si enim non abiero, Paracletus non veniet ad vos, &c. S. Leo sermone 2. de Ascensione Domini: Apostoli, (ait) post ascensionem Domini, sublata ex oculis, ejus humanitate, totam contemplationem animi in divinitatem ad Patris dexteram conscendentis erexerant, nec jam corporeæ visionis trahebantur objectu, quo minus in aciem mentis intenderent, quod, &c. --- Et ineffabili modo cœpit esse divinitate præsentior, qui factus est humanitate longinquior. Et quæ sequuntur. Ubi etiam huc refert illud. *Noli me tangere, Nondum enim ascendi,* &c. In eandem sententiam B. August. tract. 94.

v. 12. *Adhuc multa habeo vobis dicere: sed non potestis portare modo.* Abusi sunt olim hac sententia hæretici quidam; & maximè Gnostici, ut refert S. August. in hunc locum: qui cum peregrina quædam & abominanda docerent, dicebant ea esse de quibus Dominus dixit: *Adhuc multa habeo,* &c. Sed illi ex his ipsis verbis convincuntur. Non enim dicit Dominus; *Non potestis portare,* sed addit, *modo,* significans eos portaturos posteà; quod & promittit sequentibus verbis; *Cum autem venerit Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* Cùm ergo ne postea quidem illa Gnosticorum dogmata ab Apostolis tradita sint; constat ea non esse de quibus dictum est; *Non potestis portare modo.* Hæc igitur de quibus Dominus hic loquitur; *Adhuc multa habeo,* &c. non sunt diversa ab iis quæ jam ante à Christo audierant, sed eorumdem plenior & clarior explicatio; cujus nondum erant capaces. Hic sensus patet ex cap. 14. ubi dicitur de Spiritu sancto: *Ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quæcumque dixero vobis.* q. d. Ea quæ me docente nondum capere potuistis; eadem illa Spiritus sanctus suggeret vobis, aperiendo & explicando, ut intelligere possitis.

v. 13. *Cum autem venerit ille spiritus veritatis; docebit vos omnem veritatem.* Id est, instruet vos de omnibus scitu necessariis, ad hoc ut Apostolico munere ritè fungi possitis. Inspirabit vobis omnem veritatem necessariam ad fundandas Ecclesias. Totam doctrinam Evangelicam, & omnia mysteria ad eam pertinentia, vobis suggeret. Ex quo sequitur, Apostolos omnibus Christianæ fidei mysteriis fuisse perfectè instructos; ita ut quamvis in speciali, atque ut ita dicam, in propria forma non tenuerint fortassis omnia dogmata, quæ postea per Ecclesiam definita sunt; sic tamen Spiritu sancto doctore tenebant omnia fidei principia, ut statim motâ quæstione de aliqua conclusione, potuerint de ejus veritate judicare ex principiis. S. Augustin. lib. 32. contra Faustum c. 18. refert hoc ad sæculum futurum, quando videbimus Deum sicut est: sed rectius ad diem Pentecostes videtur referendum; quando missus est in Apostolos Spiritus veritatis, & completa est ista promissio. Sequitur enim:

A *Quæcumque audiet loquetur, & quæ ventura sunt annuntiabit vos.*

Quæcumque audiet loquetur. Sensus: Quæcumque audiet loquenda, loquetur: quia à quo habet esse, scilicet à Patre & Filio; ab eodem habet & loqui, & annuntiare ventura. Vide annot. Marci 13.

v. 16. *Modicum, & jam non videbitis me: & iterum modicum, & videbitis me: quia vado ad Patrem.* Duobus modis hoc intelligi potest, secundum quod illud: *Quia vado ad Patrem,* ad diversa referri potest. Si enim ad priorem sententiæ partem referatur: Sensus erit, Post pusillum tempus me non videbitis; quia vado ad Patrem per ascensionem. Ut significetur quod Ecclesia militans non sit Christum visura usque ad diem judi-
B cii. Hoc autem tempus modicum est, comparatum æternitati. Sic ordinat hunc sermonem & intelligit S. August. Si verò ad proximam partem referatur, potest hic esse sensus, Modico tempore non videbitis me, scil. in triduo mortis; ac rursum modico tempore videbitis me, scil. post resurrectionem usque ad ascensionem & non diutius; tunc enim vado ad Patrem. Uter sensus melior sit, pendet ex sequentibus; quæ satis favent posteriori. Nam illud: *Nunc quidem tristitiam habetis.* Intellige propter discessum meum. Videndum tamen an posterior sensus possit sic reddi: Post modicum non videbitis me: & iterum, post modicum, (id est, modicotempore interposito) videbitis me: Nam phrasis illa, *modicum, &c.* videtur significare *post modicum*, ut in Abacuc: *Adhuc modicum & ego movebo,* &c. id est, post modicum tempus movebo, &c. Sed quomodo tunc
C cohæret illud: *Quia vado ad Patrem?* An sensus est; Quandoquidem vado ad Patrem; id est, quia tempus instat ut revertar ad Patrem, qui misit me? q. d. Duo sunt brevi & breviter agenda: unum, ut modico tempore vobis subtrahar per passionem & mortem; alterum, ut vos revisam post resurrectionem, priusquam abeam ad Patrem.

v. 24. *Petite & accipietis, ut gaudium vestrum sit plenum.* Græcè πεπληρωμένη *impletum*: quod Erasmus vertit, perfectum, sensum magis reddens, quàm verbum cap. 15. *Hæc locutus sum vobis, ut gaudium meum in vobis sit; & gaudium vestrum impleatur.* Et cap. 17. *Hæc loquor in mundo, ut habeant gaudium meum impletum in semetipsis.* S. August. sic ordinat: Petite ut gaudium
D vestrum sit plenum; & accipietis. At Christus generaliter hortatur, ad petendum aliquid in nomine ipsius. *Si quid petieritis,* inquit, *Patrem in nomine meo, dabit vobis. Usque modo non petistis quicquam in nomine meo:* Deinde sequitur, *Petite,* nempe aliquid quodcumque pietas suaserit petendum, *& accipietis.* Sic enim & apud alios Evang. Matth. 7. & 21. Marc. 11. Luc. 11. admonemur ad petendum aliquid, in genere. Imò & superius cap. 15. in hoc eodem sermone ita generaliter dicitur; *Quodcumque volueritis petetis; & fiet vobis.* Et iterum, *Quodcumque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.* Et cap. 14. *Quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam, ut glorificetur Pater in Filio. Si quid petieritis me, in nomine meo, hoc faciam.* Ubi notandum, quod
E sicut in his Christi verbis, illud; *ut glorificetur Pater in Filio*; Non debet ad petitionem referri, quasi Christus peculiariter hortetur ad hoc petendum, simulque polliceatur se hoc facturum: sed magis significatur fructus proventurus ex petitione illorum, & Christi exauditione: Ita & hoc loco, quo dicitur, *ut gaudium vestrum sit plenum*; significat fructum, qui consecuturus sit ex petitione & acceptione. Postquam enim acceperint quæcumque petierint, jam plenum habebunt gaudium. In hoc enim consistit felicitas, si quis habeat quidquid rectè voluerit. Et hunc sensum confirmant alia duo loca ex cap. 17. & 57. allegata. Nam & in iis fructus consequens significatur.

Usque modo non petistis quidquam in nomine meo. Non dicit hoc tanquam increpans & expostulans, sed tanquam docens. Antea namque non docuerat eos orare quando

in nomine suo, saltem expressè; nunc autem id docet, ita paulatim eos erudiens & ad fidei perfectionem adducens. Sed quomodo exauditi fuerant, cum Pater neminem propitius exaudiat, nisi respiciens in faciem Christi sui? *Resp.* Christus nondum Apostolos docuerat orare in nomine suo: Implicitè tamen ratione fidei quam de Christo redemptore habebant, orabant in nomine Christi; quia cupiebant exaudiri eo modo & medio, quod Deus ab æterno præparasset ad salvandos homines: tametsi de Christo multum adhuc carnaliter saperent. Unde Iansf. c. 135. Christus enim quando præscripsit illis orationem quotidianam: nihil addiderat de petendo in nomine suo, adjungendo orationi; Per Christum Dominum nostrum, vel quid simile. Sed quare non id eis præscripserat, & ita docuerat? *Resp.* Quia fides Messiæ & officii ejus erat paulatim manifestanda ex Christi prædicatione, & operibus, quæ erant prædicta à Prophetis. Unde dixit Iudæis, operibus credite. Et ipse prædicationem Evangelii auspicatus fuit, non à denuntiatione adventus Messiæ, sed hoc tantum pacto; Agite pœnitentiam, appropinquavit enim regnum cœlorum. Idemque discipulis ut fieret mandavit.

v. 26. *Et non dico vobis, quia ego rogabo Patrem pro vobis*, v. 27. *Ipse enim Pater amat vos.* Non negat se rogaturum Patrem pro ipsis; sed tantum dicit se hoc ipsis non dicere, id est, discipulos non consolari dicendo quod pro ipsis esset rogaturus; sed consolatur eos, dicendo, *Pater amat vos.* Hoc enim plus est quàm Christum orare pro nobis. Orat enim etiam pro iis, qui adhuc inimici sunt: sed Pater tantum amat amicos. q. d. Est in vobis jam, unde à Patre amemini. Verum quidem est, omnes dilectos amari à Patre ab æterno; sed amat ut bonos faciat: Hîc autem dicitur amare quia boni sunt, id est, propter bonum quod in eis est, velle eos præmiare. Et prior quidem amor, ordine nostræ intelligentiæ, prior est apud Deum, quàm posterior.

v. 28. *Exivi à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem.* Non dicit, Reliqui Patrem, & veni in mundum; sicut dicit, relinquo mundum, & vado ad Patrem: Quia Christus veniens in mundum, exivit quidem à Patre, ut nobis in carne visibilis appareret; non tamen Patrem reliquit, sed semper cum eo, & in eo mansit; sicut ipse ait: *Ego in Patre & Pater in me est.* cap. 14. v. 10.

v. 30. *Quia scis omnia, & non opus est tibi ut quis te interroget.* Atqui maximè interrogari convenit eos qui omnia sciunt. An sensus est, nulla de re potes interrogari, quam nescias? An potius, quoniam scis omnia; propterea tibi non est opus ut quis te interroget; quia & antequam quis interroget, nosti quid interrogaturus sit. Sic non opus est Deo, ut quis eum oret; scit enim antequam oremus, &c. sed utrumque opus est nobis, & orare Deum, & interrogare.

v. 33. *In mundo pressuram habebitis.* S. Aug. in Psal. 96. Tranquilliora & meliora tempora nolite sperare, fratres, fallitis vos. Quod vobis Evangelium non promittit, nolite promittere, &c.

CAPUT XVII.

v. 3. *HÆc est vita æterna: Vt cognoscant te solum Deum verum, & quem misisti Iesum Christum.* Qui fidem absque operibus commendant, etiam hunc locum ad confirmationem erroris sui solent proferre, quasi ad vitam æternam consequendam sufficiat credere in Deum, & mediatorem Christum. *Resp.* Dominum loqui de tali cognitione & fide, quæ viva sit & per dilectionem operetur. Ea enim est fides quam scriptura passim commendat. Vnde Ioannes in epistola Catholica: *Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit: mendax est.* Potest & sic intelligi, ut significetur non quidem sufficere ad consequendam vitam æternam, sed necessarium esse requiri, tanquam fundamentum salutis & vitæ æternæ consequendæ, ut cognoscamus seu credamus in verum Deum, & mediatorem. Ariani quoque olim hac sententia abusi sunt ad oppugnandam divinitatem Christi. Cum enim dicitur, *Vt cognoscant te solum Deum verum:* significari putabant filium ejus non esse verum Deum, sed tantum esse & dici Deum propter eximiam quandam divinæ naturæ præ aliis omnibus creaturis participationem. August. ut Arianis hoc telum eripiat, hunc facit ordinem verborum: ut cognoscant te, & quem misisti Iesum Christum, esse solum verum Deum. Possumus etiam respondere & melius, dictionem *solus*, tantum excludere ea quæ extra Patris sunt naturam. Quomodo enim excludetur filius qui in Patre est, & Pater in ipso? suprà cap. 14. Vide nostra in 1. dist. 21. & S. Thom. 1. quæst. 31. Ita in hymno angelico, ad filium loquens Ecclesia, ait: *Tu solus sanctus, tu solus Dominus*, &c. quibus sanè verbis non excludit Patrem neque Spiritum sanctum; sed quidquid natura à filio diversum est. Secus est, si expressè cui tacitè fiat personarum inter se comparatio. Additur autem, *& quem misisti Iesum Christum*, ut significetur ad salutem necessaria præter fidem unius Dei, fides mediatoris. Ideo exprimit *nomen suum Iesum*, id est, Salvatorem. Ac ne quis hinc colligat filium non esse verum Deum; provisum est divinitus, ut idem Joannes Apostolus, qui hæc scripsit, expressè præ omnibus aliis scriberet in 1. epistol. cap. ultimo, de filio: *Hic est verus Deus.* Cæterum quod dicitur, *hæc est vita æterna*, sic exponitur; per hoc acquiritur vita æterna, pervenitur ad vitam æternam; ut cognoscant te solum Deum verum, quæ fides etiam in statu innocentiæ necessaria erat, & lege naturæ exigitur. *Et quem misisti Iesum Christum*, quæ est fides mediatoris; eademque nonnisi post lapsum Adæ necessaria ad salutem; quia nec mediatore opus erat homini integro. Denique illud: *Vt cognoscant te solum Deum verum*, potest sic ordinari & exponi, ut cognoscant te esse Deum, illum, inquam, Deum, qui solus est verus Deus: vel potius, te esse illum qui solus est verus Deus. Sic intellecta sententia nullam habet difficultatem. Sic Apost. 1. Tim. 1. *Soli Deo*, id est, illi qui solus est Deus.

v. 5. *Clarifica me tu Pater apud temetipsum claritate, quam habui priusquàm mundus esset, apud te.* Quæritur quæ sit illa claritas, quam habuit Christus ante mundum conditum? Est enim claritas idem quod gloria, Græcè δόξα. Gloria autem à S. Augustino dicitur, frequens de aliquo fama cum laude. Quæ quidem esse non potuit priusquam esset aliquid creatum. Aug. intelligit claritatem, quàm Christus ab æterno habuit apud Patrem in prædestinatione. Jansen. mavult intelligere de claritate quam reipsa habuit; nec tamen hanc difficultatem dissolvit, ac ne meminit quidem. Certè si claritas intelligitur quam reipsa semper habuit quatenus Deus, per claritatem intelligere oportebit ipsam divinitatem, quæ clarificationis apud homines & Angelos aliquando causa futura esset. Interim vide an alicubi gloria Deo tribuitur ab æterno. Nam Angeli canunt gloriam in excelsis Deo, sed non semper cecinerunt, quia nec semper fuerunt. Atque puto dicendum quod Trinitas ab æterno laudaverit & glorificaverit seipsam, aut una persona aliam; cum laus & glorificatio Dei sint opera ad intra, quæ sola fuerunt ab æterno; atque insuper gloria famæ celebritatem importet, quæ non est nisi inter creaturas intellectuales. Proinde, si minus placet quod S. Augustinus dicit, poterit hic reddi sensus: ô Pater clarifica me gloria & manifestatione ejus rei, quam habeo apud memetipsum, imò quam habui apud te, ante mundum conditum & ab æterno. Secundùm hunc sensum, mihi sanè valde probabilem, dicitur Christus claritatem habere & habuisse ante mundum conditum apud Patrem; quia habuit divinitatem apud Patrem, quæ est materia glorificationis ejus apud homines: Ponitur enim *gloria* pro objecto gloriæ. Nam alioqui, claritas, id est, gloria qua Christus se petit clarificari in mundo, non potest eadem esse cum gloria quam habuerit ante mundum. Item, secundum hunc sensum, illud: *apud temetipsum*, est determinatio ejus quod sequitur, *claritate*.

v. 6. *Manifestavi nomen tuum hominibus, quos dedisti*

mihi de mundo. Aut intelligit discipulos suos electos; Nondum enim omnibus electis manifestaverat nomen Patris: aut sensus; Manifestare cœpi nomen tuum electis tuis, ac meis; & per eos quibus manifestavi, deinceps manifestabitur aliis. Quod de solis discipulis loquatur, apparet, quia statim sequitur; *Et sermonem tuum servaverunt. Nunc cognoverunt*, &c. Ergo etiam illud: *Ego pro eis rogo*, de solis Apostolis intelligendum. Unde & posteà dicit: *Non pro eis autem rogo tantum, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me.*

v. 3. *Nunc cognoverunt, quia omnia quæ dedisti mihi abs te sunt.* Id est, hoc ipsum cognoverunt, omnia quæ dedisti mihi, abs te mihi data esse, id est, quod non habuerim illa à me, sed omnia à te. Id est, cognoverunt talia esse qualia revera sunt. Omnia sunt à te; & hoc ipsum cognoverunt.

v. 9. *Non pro mundo rogo.* Quomodo ergo posteà dicit: *ut credat mundus quia tu me misisti? Resp.* Mundus aliquando pro reprobis sumitur, sicut ibi: *ut non cum hoc mundo damnentur.* Item, *Mundus transit, & concupiscentia eius;* & ita non pro mundo rogat. Aliquando generaliter homines qui sunt in mundo, etiamsi sint peccatores. Ita ait: *Sed ut salvetur mundus per ipsum. Sic Deus dilexit mundum*, &c. Et hoc modo rogavit pro mundo; sed tantum secundum eam partem quæ electos complectitur. Nam omnis Christi oratio exaudita est: Et quando in cruce oravit pro crucifixoribus suis, exauditus est pro omnibus pro quibus oravit. Et quid mirum? quoniam & Stephanus fuit exauditus pro Saulo orans.

v. 11. *Et iam non sum in mundo, & hi in mundo sunt, & ego ad te venio.* Sensus, Iam deinceps non versabor cum hominibus in terra, quia cras moriturus, & paulò pòst resurrecturus quidem, sed ad vitam immortalem, & proinde à mortalium conversatione alienam, ideoque ad te venturus per ascensionem in cœlum. Hi verò discipuli mei adhuc mansuri sunt in mundo, varias persecutiones & tentationes à mundo passuri; quos proinde tibi commendo. Unde sequitur: *Pater sancte, serva eos in nomine tuo, quos dedisti mihi.* In eo autem quod sequitur: *Cum essem cum eis, ego servabam eos in nomine tuo*, non oportet intelligi vices quasdam custodiæ seu conservationis discipulorum inter filium & Patrem, quasi filius eos servaverit usque ad discessum suum, & non ultra; deinde vero Pater commissam sibi curam custodiendi eos susceperit. Iam enim ad hanc falsam intelligentiam excludendam, præmisit dicens: *Et mea omnia tua sunt, & tua mea sunt.* Sed sensus est: Quia diu cum eis fui secundum conversationem carnis, servans eos præsentia humanitatis meæ, exhibendo eis officia doctrinæ, instructionis, exhortationis, correctionis, & præbendo exempla omnium virtutum; nec non operatione miraculorum monstrando me esse Christum filium tuum à te missum pro salute mundi: Hæc quia deinceps non facturus sum, utpote corporaliter ab eis jamjam recessurus: te rogo Pater sancte, ut eos serves etiam sine his officiorum humanitatis meæ adminiculis, idque in nomine tuo. Nam & ego quando servabam eos, non aliter servabam, quàm in nomine tuo, id est, per virtutem operationis tuæ. In hac enim phrasi per *nomen*, virtutem significari, declarat illud Psalmi: *Deus in nomine tuo salvum me fac, & in virtute tua iudica me.*

v. 12. *Quos dedisti mihi custodivi & nemo ex eis periit, nisi filius perditionis.* Non significat aliquem ex iis periisse, quos Pater ei dederat, ut vult Catharinus, & alii nonnulli: Nam Pater dat, prædestinando; unde suprà cap. 6. *Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet*, &c. sed sensus est: Nemo ex iis periit quos dedisti mihi, sed tantum periit Judas, quem non dedisti mihi, sed erat filius perditionis. Impropria igitur locutio est, sed Hebræis perquam familiaris. Ita 4. Regum 5. cap. dicit Naaman Syrus: *Non faciet ultra servus tuus holocaustum aut victimam diis alienis; nisi Domino*, id est, sed tantum Domino. Non enim significare vult Dominum esse unum ex diis alienis. Vide Annot. Act. 27. Sic Apocalyp. 21.

A *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum; nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.* Et Matth. 5. *Ad nihil valet ultra, nisi ut mittatur foras*, &c.

v. 15. *Non rogo ut tollas eos de mundo, sed ut serves eos à malo*, Græcè, ἐκ τοῦ πονηροῦ, quod vel neutrum est, à re mala; vel masculinum, à diabolo; sicut in oratione Dominica; sed prius magis apparet, quia hîc dicitur ἐκ, non ἀπὸ.

v. 19. *Et pro eis ego sanctifico meipsum: ut sint & ipsi sanctificati in veritate.* Sanctificat se filius Dei qui ab æterno sanctissimus fuit, quia parat se offerre in oblationem pro electis. Hoc enim in scriptura veteris testamenti sæpe significat *sanctificare*, nimirum ad rem sacram præparare. Sic & Ioan. 11. *Ut sanctificarent seipsos.* Et Act. 21. *His assumptis, sanctificate cum illis.* Verbis autem sequentibus: *Ut sint & ipsi sanctificati in veritate*, veram
B puritatem intelligit; ad quam electis suis conferendam Christus se in hostiam sanctificavit; quomodo *sanctificari* sæpe alibi accipitur: ut 1. Cor. 6. *sed sanctificati estis.* Eph. 5. *Ut illam sanctificaret, mundans eam*, &c. Hinc quoque statuitur vera Christianorum sanctitas & munditia, contra sectariorum justitiam imputativam. Alii sic: Ego pro eis sanctifico, id est, sacrifico, in sacrificium offero meipsum. Bellar. lib. 1. de Christo cap. 3. ex Chrys. Cyrillo & aliis. Sed nescio an scripturis possit probari. Sanctificavit autem se Christus, id est, ad oblationem se paravit, sancta & prompta voluntate moriendi, idque ab initio suæ conceptionis. Ab illo enim instanti usque ad mortem habuit hujusmodi voluntatem continuam, eamque continuo Deo obtulit.

v. 20. *Non pro eis autem rogo tantum, sed & pro eis*
C *qui credituri sunt per verbum eorum in me.* Intelligit eos omnes & solos quos Pater filio dederat; de quibus suprà: *Non pro mundo rogo, sed pro his, quos dedisti mihi, quia tui sunt.* Hi vero sunt omnes & soli electi. Quare hic oportet intelligere eos qui credituri sunt fide viva, & perseverante usque in finem. Nam qui non sic credituri, non sunt dati simpliciter, nec pro iis orat Christus oratione quæ sit ad salutem æternam. Rogat autem pro iis qui credituri sunt; non quòd orationem Christi fides illorum in præscientia Dei præveniat, siquidem & ipsa fides est ex merito & oratione Christi; Unde & mox dicit se rogare Patrem, *ut credat* mundus, *quia*, inquit, *tu me misisti*; sed, quod Christi oratio extra illos qui credituri sunt, non extenditur.

v. 22. *Et ego claritatem quam dedisti mihi, dedi eis.* Claritatem intelligit filiationem: sicut enim ipse est filius naturalis, ita dedit electis esse filios adoptivos, utraque
D autem, claritas seu gloria appellatur: Illa quidem Joannis 1. *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à patre*, hæc vero Rom. 5. *Gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei.* Et Ephes. 1. *Ut sciatis quæ divitiæ gloriæ hereditatis ejus sint in sanctis.*

Ut sint unum, sicut & nos unum sumus. Significatur similitudo rei ad suum exemplar; etiamsi non possit adæquari. Sicut Matth. 5. *Estote perfecti sicut & pater vester perfectus est.* Nam optima quæque imitanda sunt, etiamsi ea assequi sit impossibile. Sic, Levit. 19. *Sancti eritis, quia ego sanctus sum.*

CAPUT XVIII.

v. 1. **V**BI *erat hortus, in quem introivit ipse, & discipuli eius.* Et mox: *quia frequenter Iesus conve-*
E *nerat illuc cum discipulis suis.* Hortum libenter & frequenter cum discipulis intrat, ut ostendat se eum esse, qui non ad paradisum reducat, ex quo in primo homine omnes ejecti sumus.

v. 3. *Iudas ergo cum accepisset cohortem, & à pontificibus & pharisæis ministros.* Cohors erat militum, qui parebant Præsidi; præter quam Pontifices & Pharisæi suos habebant ministros. Unde distinctè dicitur Iudas accepisse cohortem, & à Pontificibus & à Pharisæis ministros. Neque enim cohortem ab eis acceperat, nisi tanquam procurantibus ut Præses cohortem mitteret. Sicut enim hodie potestas una sæpe utitur ministris alterius,

quando opus est majori numero, propter rei gravitatem; ita videtur quod Pontifices Judæorum petiverint suis ministris adjungi milites Præsidis, quia ille capiendus erat, qui sæpe jam se miraculosè subduxerat ex eorum manibus. Sed ne tamen potestate Christum cepisse viderentur, priusquam capi se fineret, verbo eos prostravit in terram. Fortè etiam dici posset, quod Pontifices non habebant potestatem capiendi sine authoritate Præsidis, quam authoritatem daret adjungendo suos milites. Sed obstat quod alibi leguntur Pontifices misisse qui Jesum captum ad se adducerent ubi nulla mentio cohortis, nec militum Præsidis. Hinc autem ostenditur quod non demum in flagellatione, vel coronatione, ac postea in crucifixione; verùm etiam in ipsa comprehensione, gentiles, & non tantum Iudæi Christum hominem impiis manibus malè tractaverint. De cohorte quod fuerit militum Præsidis, habes Matth. 27. & Marci 15. cum dicitur: *Congregaverunt ad eum universam cohortem.* Ac fortè illius cohortis Centurio erat, qui dixit: *Verè filius Dei erat iste.* Imò id omnino apparet, quia dicit Matthæus id dictum à Centurione, & aliis qui cum eo erant, custodientes Iesum. Atqui iidem custodiebant crucifixum, qui crucifigendum adduxerant; & quorum in conspectu fuerat spinis coronatus, & à quibus illusus. An autem Centurio sit idem cum Tribuno, de quo hîc sequitur: *Cohors ergo & Tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum*, quæri potest; sed non videtur, cum non sit idem præfectus centum militibus, quem Matthæus ἑκατοντάρχην, Marcus latino vocabulo κεντυρίωνα; & præfectus mille, quem Ioannes χιλίαρχον. Sed Centuriones multi parebant uni Tribuno. Vide Actor. 27. Itaque ex tota cohorte, una centuria cum suo Centurione; ad custodiendum Christum crucifixum, fortè etiam ad ducendum & crucifigendum deputata erat.

v. 6. *Vt ergo dixit eis, Ego sum: abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram.* Apparet debilitatem eis immissam, ut stare non possent, sed caderent in terram. Forte & ἀορασίᾳ percussi ut Iesum præsentem non agnoscerent. Nam alioqui interrogati à Domino; *Quem quæritis?* non respondissent, Iesum Nazarenum, sed Teipsum quærimus, qui loqueris. Sic ergo eum præsentem non cognoverunt, sicut Syri milites Elisæum ad quem comprehendendum venerant.

v. 8. *Sinite hos abire.* Verba sunt non tam præcipientis, quàm operantis: sicut illa, *Surge, Respice, Lazare veni foras.* Christus enim his verbis efficaciter operatus est in cordibus Iudæorum, ut discipulos ipsius non caperent, sed finerent aufugere, quomodo Deus multa operatur in cordibus malorum, licet mali nullum inde habeant obedientiæ meritum. Fuisse tamen etiam præcepta, hæc verba, inde apparet, quia Iudæi auditis his verbis revera tenebantur ex obedientia facere quod Christus dicebat, licet non ita fecerint.

v. 9. *Vt impleretur sermo quem dixit; Quia quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quemquam.* Quomodo sermo ille loquens de perditione æterna fuerit impletus per istam discipulorum evasionem periculi temporalem; bene explicat hoc loco Caietanus. Quia si capti fuissent & occisi, periissent in æternum, quia à fide Christi aversi fuissent, aut saltem lingua eum negassent. Si enim Petrus, fortior cæteris, ita miserè lapsus est: quid de aliis fuerit existimandum?

v. 15. *Discipulus autem ille erat notus Pontifici.* Quid est quod Hier. in epitaphio Marcellæ scribit Ioannem ob generis nobilitatem fuisse Pontifici notum, cum constet eum filium fuisse piscatoris? An piscator ille nobilis erat? Nam uxor ejus una erat ex illis mulieribus quæ Domino ministrabant de suis facultatibus. Qua fiducia, ausa fuit petere filiis suis consortium regni; fortè eo etiam spectans, quod cæteris essent genere clariores. An fortè nobilitatis aliquid trahebant ex genere materno? Caietanus dicit incertum esse quis fuerit hic discipulus. Jans. c. 138. in Concord. bonas adfert rationes ob quas me-

A rito putetur non fuisse Ioannes, nec quisquam de numero duodecim Apostolorum, sed Hierosolymitanus quispiam occultus Christi discipulus, Pontifici notus. Neque addit hîc Ioannes, quod alibi solet, *discipulus ille quem diligebat Jesus.* Hieronymus dicto loco addit, Ioannem ob eandem causam solum Apostolorum stetisse ante crucem; & virginem Salvatoris matrem in sua recepisse. At Jacobus frater ejus, primus Apostolorum raptus est ad martyrium pro Christo. Non ergo erant ob nobilitatem clari in aula Pontificis.

v. 18. *Quia frigus erat.* Unde frigus in illa regione tempore messis? Nam tempore Paschæ, quod agebatur die decimaquinta primi mensis, novas fruges colligi solitas, & offerri manipulum granorum viridium, ex Levit. 23. B patet; ex Iosue item 5. 4. & 5. Exod. 13. ubi dicitur: *Hodie egredimini mense novarum frugum. Resp.* ita hoc fuisse de novis frugibus satis ex iisdem locis colligitur; sed panes primitiarum ex novis granis maturis offerebantur ad Pentecosten demum. Deinde, frigus erat non die, sed nocte. Constat enim in locis æquinoctialibus & tropico vicinis noctes æstivo tempore esse eò frigidiores, quò longiores quam sint nostris in partibus. Et quidem sub ipso æquinoctiali circulo, locis nonnullis noctes esse intolerabiliter frigidas, accedente fortassis montositate locorum, tradunt recentes historiæ rerum Indicarum.

v. 19. *Pontifex ergo interrogavit Iesum de discipulis suis & de doctrina ejus.* Non interrogabat ubinam essent C ejus discipuli, aut cur ipsum deseruissent; ut quidam interpretantur hunc locum. Hoc enim nihil ad præsens examen contra Christum. Sed interrogabat cur discipulos colligeret, & quid eos doceret. Sunt enim conjunctæ quæstiones de discipulis & de doctrina: neque nova erat hæc murmuratio de discipulis. Nam ejus meminit Ioannes etiam cap. 4. ubi dicit; Iesum reliquisse Iudæam postquam cognovit Pharisæos audisse, quod plures discipulos faceret & baptizaret, quàm Ioannes. Utrique autem quæstioni satisfecit una responsione; respondens se palam docuisse, nec proinde latere posse quidnam docuerit. Probata autem doctrina; consequens est improbari non posse, si sint discipuli quibus ea tradatur; maximè cum doctrina ejus hoc habeat, quod ipse sit doctor veritatis, & ipsa veritas, & lux mundi, & filius Dei. Constituta ergo tali doctrina, superfluè quæritur de discipulis.

D v. 20. *Ego palam locutus sum mundo: Ego semper docui in synagoga & in templo, quo omnes Iudæi conveniunt & in occulto locutus sum nihil.* Quæritur quomodo id verum sit, cum sæpe etiam alibi & secretò docuisse legatur: docuit enim aliquando in deserto, in navi, in via, in privatis ædibus, aliquando etiam de nocte, ut quando ad eum venit Nicodemus; Et Matth. 10. dicit Dominus ad discipulos: *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine, & quod in aure auditis, prædicate super tecta.* Igitur & in tenebris, & in aure quædam suos discipulos docuerat Christus. *Resp.* Multa quidem in occulto & privatim suis dixit discipulis; sed nihil diversum ab his quæ palam docuit nihil etiam quod non propalari & publicum fieri vellet. Sensus igitur est, *In occulto locutus* E *sum nihil*, quod non aliàs palam dixerim & docuerim, aut quod non vellem publicè prædicari. Hinc confidenter dicit discipulis: *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine,* &c. q. d. nihil istorum volo manere occultum.

v. 28. *Sed ut manducarent Pascha.* Ergo vel Iudæi in universum, vel Pontifices & Pharisæi, qui in Christi necem intendebant, ea vespera erant facturi Pascha suum. Priori modo sentiunt Burgensis, Gaignæus, & alii. De quo vide nostra in 4. dist. 8 Posterius dicit Chrys. & videtur etiam nobis probabilius: Vide Benedictum Ariam in hunc locum; ubi habet singularem opinionem de traditionibus Hebræorum; de calice triplicis benedictionis.

v. 29. *Quam accusationem adfertis adversus hominem hunc?* Rupertus in hunc locum dicit Pilatum fuisse dissimulatione callidum, & quod in omnibus

quæ dixit & quæ fecit, insidiabatur Judæis; ut in eos A omne refunderet apud Imperatorem Romanum, & comparat eum Herodi vulpi; quia cum libenter postulationem dominicæ mortis acciperet, defendere se illum finxit. Sed hæc parum consonant cum historia Evangelica, & cum commentariis S. Augustini & aliorum Patrum, & cum eo quod Dominus ait, *Qui me tibi tradidit, maius peccatum habet.*

v. 31. *Nobis non licet interficere quemquam.* v. 32. *Vt sermo Iesu impleretur, quem dixit, significans qua morte esset moriturus.* Intelligi puto sermonem quo prædixerat Matth. 20. *Et tradent eum gentibus ad illudendum, flagellandum, & crucifigendum.* Locum hunc ad marginem annotatum habent biblia Lovaniensia. Quidam referunt ad illud v. 21. & 32. *Et ego si exaltatus fuero.* Et dicunt Iudæis non licuisse crucifigere, sed lapidare, & aliis mortibus afficere secundum legem. Sed hîc generaliter dicitur; *Nobis non licet*, &c. nulla crucis facta mentione. Et ita exardescebant in Christum, ut quia metuebant ne à Pilato absolveretur, omnino secundum legem suam eum lapidassent, nec sub incerto eventu Pilato eum tradidissent. Quantum autem metuerint ne à Pilato dimitteretur, indicant hæc & similia verba: *Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris.* Vide Ians. & annotat. Act. 24. Et quæri potest an S. Stephanum lapidaverint, & Iacobum minorem occiderint, ordinaria potestate; an per tumultum vacante præfectura regionis, aut Præside absente. Nam Iacobum majorem Herodes decollavit in gratiam Iudæorum, & Petrum occidere voluit. Adulteram autem ipsi Iudæi, secundum legem suam videntur lapidare voluisse, Ioannis 8. Paulum verò periclitantem Tribunus eripuit è manibus Iudæorum. Nullo autem modo verisimile est eis solam crucifigendi potestatem fuisse ademptam: quia illa exceptio nulla fuisset, cum tot alia suppeterent mortis suppliciorum genera, quibus quemcumque vellent, facilè possent tollere è medio; etiam acerbiori cruciatu, licet non pari ignominia. Vide annot. suprà cap. 8. & Act. 7.

v. 33. *Tu es rex Iudæorum?* v. 34. *Respondit Iesus: A temetipso hoc dicis*, &c. Ex hoc colloquio secreto Pilati cum Iesu, omnino apparet Christum Græco sermone usum fuisse, vel saltem latino. Neque enim est verisimile Pilatum hominem Romanum habuisse peritiam linguæ Hebraïcæ; quam inter barbaricas reputabant Romani, nec discere dignabantur. Nisi fortè dixerit quis Pilatum, ut aliàs in hujusmodi causis, ita hîc quoque in audiendo & examinando Iesu fuisse usum aliquo interprete, quod non est improbabile. Vide annot. Matth. 27.

v. 35. *Gens tua, & pontifices tradiderunt te mihi. Pontifices*, non summi, sed inferiores, de quibus sæpe alibi; Tradiderunt tamen cum consensu & authoritate summi Pontificis Caïphæ.

v. 36. *Regnum meum non est de hoc mundo.* Quidam putant quod B. Maria vel Ioseph hæreditario jure debuissent succedere in regnum Judaïcum temporale: Et ita Jesus, jure temporali, occupare potuisset sedem David patris sui. De quo vide Joannem Gerson in sermone de nativitate B. Virginis. Puto tamen, inquit, probabilius quod regnum Christi supra Judæam non fuit temporale, sed spirituale, &c. reddens causam quare Christus peculiariter dictus sit rex Judæorum. Vide Annot. Matth. ult. *Data est mihi omnis potestas*, &c. Christum jure hæreditario fuisse regem temporalem, non apparet; quia jus illud jam erat extinctum populi consensu, sicut extingui potuit. Nec constat quod B. Joseph, vel B. Maria & proinde Jesus, primi fuissent ad coronam, etiamsi successione sanguinis debuisset retineri. Quo etiam dato, nec adhuc illud consequens est, quod alii volunt, Christum, ut hominem, fuisse Dominum temporalem totius mundi vel humani generis. Vide etiam annotat. Apoc. 11.

Ministri mei utique decertarent. Qui ministri? discipuli ejus, an Angeli? de quibus dicitur, *quod accedentes ministrabant ei.*

v. 38. *Ego nullam invenio in eo causam.* Quomodo ergo dicitur Matth. 27. Causam ipsius scriptam fuisse super caput ejus, utique Pilato jubente; qui postea dixit, *quod scripsi, scripsi, Resp.* Pilatus scripsit causam non quam ipse veram æstimabat, sed quam accusatores allegaverant; nempe quod faceret se regem Judæorum. Quamvis enim Christus apud Pilatum fassus esset se esse regem; tamen Pilatus inde nihil causæ suspicabatur; Præfatus enim ac professus fuerat Jesus, regnum suum non esse de hoc mundo.

CAPUT XIX.

v. 1. *Tunc ergo apprehendit Pilatus Iesum, & flagellavit.* Quidam putant Jesum bis flagellatum fuisse, semel ante sententiam mortis, & semel post. Hîc
B quidem, ante sententiam, ad pacandum animos Judæorum hujusmodi punitione & ignominia. Apud Matthæum autem & Marcum post sententiam: Propterea quod apud eos sic legitur: *Iesum autem flagellatum tradidit eis ut crucifigeretur.* Verùm hæc verba non significant flagellatum post sententiam; sed potius ante, præsertim in Græco apud utrumque Evangelistam. Sic enim sonant: *Iesum postquam flagellasset* (φραγελλώσας) *tradidit eis.* Dices, Romanis morem fuisse ut hominem morti adjudicatum flagellarent. Respondeo, Pilatum in Jesu præ animi perturbatione hunc morem invertisse, ut prius flagellaret, deinde traderet. Vide Jansenium & F. Lucam, Porro non flagellavit manibus suis, sed ministrorum.

v. 5. *Et dicit eis: Ecce homo.* Ex serie contextus videtur hoc ad Christum, non ad Pilatum referri. Sic enim
C habetur: *Exivit ergo Iesus portans coronam spineam, & purpureum vestimentum. Et dicit eis: Ecce homo*, quasi dicat: Videte me hominem à vobis tam malè tractatum. Quamquam fortè rectius ad Pilatum referas, sicut & illud quod postea dixisse narratur: *Ecce rex vester*, ut hoc loco totum illud: (*Exivit ergo Iesus portans coronam spineam, & purpureum vestimentum*) parentheticôs interserat; quibus aptè subjungitur eundem Pilatum dixisse: *Ecce homo.*

v. 7. *Nos legem habemus, & secundum legem nostram debet mori.* Hoc quoque, sicut illud Caïphæ, aliquo modo propheticum est: quia revera secundum legem, id est, secundum scripturas veteris testamenti, debebat mori, non tanquam legis transgressor, sed tanquam legis consummator; in qua prædictum erat Christum moritu-
D rum. Igitur secundum legem debebat mori, sicut ipse ait: *Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati.* Lucæ 24.

v. 11. *Non haberes potestatem adversum me ullam, nisi tibi datum esset desuper.* Quod dicitur, *desuper*, quidam referunt ad Cæsarem Romanum, à quo Pilatus suam vicariam acceperat potestatem. Verùm Græca vox magis significat *è supernis*, id est, è cœlo; quomodo & Græcorum commentarii exponunt. Idem vocabulum est Joannis 3. *Qui de sursum venit super omnes est.* Non voluit autem Dominus hac sententia significare, Pilatum habuisse legitimam potestatem adversus Christum: Non enim ait, *non haberes potestatem super me*, sed, *adversum me.* Atqui manifestum est Pilatum non accepisse à Deo legitimam potestatem adversus Christum. Sed potestatem intelligit permissivam à Deo, ut Christum condemnaret
E & crucifigeret. Qualis potestas omnibus malis communis est: quando permittuntur aliquid mali facere. Simili modo ait iis à quibus comprehensus fuit, *Hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum.* q.d. Hæc hora à Patre constituta, qua vobis permittit potestatem me capiendi. S. Thomas 2. 2. quæst. 67. art. 1. ad 2. quod erat: Christus exhibuit se judicio hominis; ergo potest aliquis judicare non sibi subjectum: Respondet, Christum propria sponte humano judicio se subdidisse; sicut & Leo Papa subdidit se judicio Imperatoris, unde apparet S. Thomam hunc locum intellexisse de potestate superioritatis; sed minus rectè. Nec enim Christus submisit se judicio Pilati, sed à Principibus sacerdotum ad illius tribunal ductus est.

v. 14. *Erat autem Parasceve Paschæ, hora quasi sexta.* Vide annotat. Marc. 15. ubi hora tertia crucifixum fuisse videtur dicere.

v. 19. *Iesus Nazarenus Rex Iudæorum.* Vide annot. cap. præced. v. 36. Nota quod sicut suprà cap. 11. Caïphas prophetavit, nesciens quid diceret; ita hoc loco Pilatus prophetavit, nesciens quid scriberet. Sicut enim non ille à semetipso dixit talia verba; ita iste non à semetipso scripsit hæc verba. Quod vel inde collige: quia non permisit Spiritus divinus ea mutari, tametsi Pilatum rogarent iidem illi, quorum calumniosæ petitioni cesserat, ut hominem suo judicio justum morti adjudicaret. Quin & uxor Pilati prophetavit aliquo modo, & quidem perfectiore, quàm illi duo; quia visum acceperat nocturnum, & loquebatur sciens quid diceret.

Sed petes, cur Jesus potius sit dictus Nazarenus; quàm Bethleemita: Quia in Nazareth educatus erat, & ibidem natus putabatur. Unde vocabant eum Galilæum; & ex eo arguebant eum non esse Messiam, neque omnino Prophetam; dicentes: *Nunquid à Galilæa venit Christus?* & iterum: *Scrutare & vide quia à Galilæa Propheta non surgit.* Joannis 7. Nam in Bethleem natum prorsus ignorabant. Unde eodem capite. *Nonne scriptura dicit quia de Bethleem castello, ubi erat David; venit Christus?* Hoc autem dicebant ut ostenderent Jesum non esse Christum; scilicet quia non esset ex Bethleem. Verumtamen in eo quod dicebant eum Nazarenum, putantes eum ibi natum; non omnino errabant. Verè enim ibi natus erat in utero materno; juxta illud: *Quod enim in ea natum est.* Itaque quadam ratione Nazareth dignior Bethleem, quia in Nazareth Verbum caro factum est: In Bethleem Verbum caro factum, in lucem editum est, & mundo prodiit. Ideoque non immeritò nos etiam, perfectius quàm Judæi illi veritatem cognoscentes, Christum potius Nazarenum, quàm Bethleemiticum vocamus. Nam & Dominus seipsum eo nomine appellare dignatus est, quando Saulum persecutorem è cœlo allocutus est, dicens: *Ego sum Jesus Nazarenus, quem tu persequeris.* Actor. 22. Quædam notabilia de hoc nomine, vide annot. Matth. 1.

v. 23. *Acceperunt vestimenta eius, & fecerunt quatuor partes.* Videtur plurale positum pro singulari, *vestimenta* pro vestimento, videlicet pallio; quod diviserunt milites in partes quatuor, ut unusquisque partem acciperet.

Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum. Per hanc tunicam S. Patres Ecclesiam intelligunt, quæ inconsutilis est & indivisa per unitatem fidei & nexum charitatis. Et ob hoc *desuper contexta per totum*, quia tota, contextu quodam ordinatissimo & cohærente, ab uno capite regitur & gubernatur; eoque visibili, sicut ipsa visibilis est. Alioqui, scissuris obnoxia esset; nec in unitate conservari. Ubi etiam notandum, quod non solum nos induimus Christum, cum Christi virtutibus tegimur & exornamur; ad Roman. 13. & Galat. 3. verum etiam nos fideles Christi tunica sumus, id est, Christus nos induit ut vestem suam, quando per opera virtutum, & sanctæ conversationis, Christi sumus ornamentum & gloriæ vestimentum. Hanc Christi tunicam hæretici dividunt; & tamen ipsa manet indivisa; quia dum illi se & alios ab Ecclesia per schismata separant, desinunt esse Ecclesiæ partes; Ipsa verò illis digressis & separatis, una manet & indivisa.

v. 25. *Stabat autem iuxta crucem Jesu mater eius, & soror matris eius,* &c. Quamvis ex verbo *stabat*, nihil singulare de matre Dei colligere liceat de ejus constantia & fidei firmitate; Idem enim de aliis feminis dicitur: rectè tamen sentiunt Catholici scriptores, eam non solum pedibus, sed maximè animo, stetisse stabilem, immotam & infractam. Vide S. Ambros. epist. 82. & lib. de Institut. Virg. cap. 7.

Et soror Matris eius Maria Cleophæ. Hanc Mariam non fuisse eandem cum Maria Alphæi, matre Jacobi minoris, ex eo colligit Baronius in Apparatu; quia Maria

A Cleophæ dicitur cum matre Domini stetisse juxta crucem, hîc apud Ioannem: Maria verò Iacobi mater, & Alphæi uxor; apud Matthæum & Marcum dicitur cum aliis mulieribus à longè spectasse. Sed hoc argumentum non convincit; quia inter utrasque recensetur Maria Magdalene; inter illas, apud Ioannem; inter has, apud Matthæum & Marcum. Unde apparet easdem significari, quæ à longè spectabant; de cujus rei concordia vide Iansf. Et fortè idem Ioanni est Cleophas, qui aliis tribus Evangelistis Alphæus: sicut idem Ioanni Nathanael, qui aliis Bartholomæus. Vide annotat. Matth. 13. & 27. Dicitur vero *Cleophæ*, videlicet uxor. Cleophas autem hic diversus est ab eo cujus meminit S. Lucas 24. cap. quia hic κλώπας ille, κλέοπας in Græco vocatur. Quamquam hoc argumentum non convincit; cum possit in altero esse

B crasis, Græcis frequentissima: sicut & Simon Petrus, aliquando Ioannis, aliquando Ionæ filius dicitur. Iansf. putat hunc Cleopham Patrem fuisse S. Simonis Apostoli, fratris Iacobi & Iudæ: & probat ex Egesippo & Eusebio. Sed obstat quod in Romano Breviario diversi sint Simon Apostolus, in Octobri, & Simeon discipulus filius Cleophæ, in Februario; & historiæ passionis diversæ. Vide annotat. Matthæi 10. & Baronium in Apparatu ad Annales.

v. 26. *Et discipulum stantem quem diligebat.* Vide annot. suprà, cap. 13. & 23.

Ecce filius tuus. Christus Dominus in cruce pendens, & morti proximus, cum possessiones terrenas non haberet, quas matri relinqueret: reliquit ei custodem & curatorem, qui tanquam filius, ejus curam haberet, & omnia necessaria subministraret. Et hoc fuit testamen-

C tum quod ei moriens reliquit; docens filios ita debere parentes honorare, ut nec in morte sua, eorum, si superstites sint, obliviscantur. Quod dicitur *filius tuus*, intelligendum non naturâ, sed adoptione. Neque enim Ioan. à Maria fuit aliquando adoptatus in filium, neque ratio adoptandi; quandoquidem sola adoptandi causa esse solet, hæredem relinquere bonorum; quod in B. Maria, utpote paupercula, locum non habuit. Sed filius, officio & charitate filiali erga illam, de qua ei dicebatur: *Ecce mater tua.*

Nota quod Christus Virginem Virgini, dilectam dilecto commendavit. Joannem enim permansisse virginem, testantur S. Patres: Hieron. contra Iovinianum, & alii.

D Et in officio Ecclesiastico in festo S. Ioannis sæpius virgo vocatur.

Cæterùm ex hoc loco in primis colligitur, S. Joseph jam mortuum fuisse; alioqui enim matrem non tradidisset Christus custodi alteri. Deinde, colligit Ioannes Gerson in sermone de Nativitate B. Virginis, S. Ioseph virginem fuisse, quando accepit Mariam conjugem. Si enim Dominus matri jam provectæ dare non voluit custodem nisi virginem; quantò magis id voluisse existimandum in adolescentiori ætate? S. Ambrosius epistola 79. putat Ioseph tunc vixisse; sed rectius Epiphanius Hæresi 78. putat eum mortuum fuisse ante nuptias in Cana Galilææ, alioqui enim & eò vocatus fuisset cum matre Jesu; & aliàs cum ea nominaretur in Evangelio, ut Ioan. 2. quod descenderit cum matre in Capharnaum: & alibi, mater ejus & fratres quærere eum dicuntur nulla facta mentione Iosephi.

v. 27. *Ecce mater tua.* Cur matrem Ioanni commendavit potius, quàm cuiquam alii? quia valde decebat virginem virgini commendari: ut & in hoc facto sancta virginitas nobis commendaretur. Causa non fuit, quia solus omnium discipulorum Ioannes ibi tunc præsens erat: Quin potius è converso, ea providit Dominus ut Ioannes ibi præsens esset, quia volebat ei sub cruce, moriturus, matrem suam commendare.

Bene porrò ex his Christi ad matrem & Ioannem verbis probat S. Hieron. scribens adversus Helvidium, B. Mariam alios filios non habuisse. Nam si habuisset, ratio non erat cur Ioanni assumptitio filios commendaretur: Sed quia Christo mortuo jam filium naturalem in terris

non erat habitura, & Ioseph conjux ejus jam dudum A mortuus erat: commendatur vidua & desolata Ioanni dilectissimo filii amico & discipulo. Nam ex his verbis, ut jam diximus, illud etiam consequitur, Ioseph jam mortuum fuisse: Si enim adhuc superfuisset, ei potissimum commendanda fuisset, sicut ab initio ei fuerat commendata.

Ex illa hora accepit eam discipulus in sua. Legendum *in sua*, non *in suam*: Nam ita habent omnia MSS. Græcis omnibus consentientibus, quæ habent in propria. Et ita legit Hieron. epist. 16. ad Principem. Quærit S. Augustinus in quæ sua Ioannes accepit matrem Domini? Neque enim non ex eis erat qui dixerant Domino, *Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te.* Suscepit ergo eam non in sua prædia, quia nulla propria possidebat, sed officia. Sensus est: Suscepit eam in curam & tutelam B suam; habuit ut matrem, tractavit ut matrem; quia dictum erat ei: *Ecce mater tua.* Verùm quia Græca videntur aliquam significare rei proprietatem; non improbabile est, quòd quidam intelligunt domum & habitationem propriam, non quæ jam propria esset; sed quæ aliquando propria, nunc facta erat communis. *Nemo enim eorum quæ possidebat aliquid suum esse dicebat.* Act. 4. Sic item potuit Joannes accepisse Domini matrem in sua, sicut Matthæus jam secutus Dominum, & omnibus relictis, fecit Domino convivium magnum in domo sua, ut scribit S. Lucas cap. 5. Domum enim prius suam jam fecerat pauperibus Christi, quorum unus ipse erat, communem. Eadem phrasis est Act. 21. ubi qui S. Paulum deduxerant, dicuntur revertisse in sua. Græcè εἰς τὰ ἴδια; ubi similiter non tam proprietas possessionis C intelligitur, quam locus habitationis. Impertinens enim an habitaverint in proprio, an in conducto. Similiter ergo impertinens an habitaculum de quo hîc dicitur, *accepit eam in sua*, proprium huic discipulo fuerit, an multis fratribus commune. Vide S. Ambrosium in exhortatione ad virgines, ubi explicat in quæ sua receperit eam Ioannes, qui omnia reliquerat, ut & cæteri Apostoli. Vide & Franciscum Lucam in hunc locum.

Notandum quoque matrem Ioannis, nomine Salome, fuisse unam ex mulieribus, quæ de suis facultatibus necessaria Christo & discipulis ejus præbebant. Itaque potest hîc intelligi domus Salomes, matris Ioannis, cujus usum ipsa & filio suo Ioanni, & Matri Domini, & D aliis fidelibus faciebat communem. Eam domum verisimile est fuisse in Galilæa: Erant enim Jacobus & Joannes, ut & reliqui discipuli, Galilæi: nisi fortè mater ejus etiam Jerosolymis, aut in ejus vicinia, domum sibi comparaverit pro obsequio Christi ac discipulorum ejus. Sed hæ conjecturæ tantum sunt.

v. 26. *Illi verò spongiam plenam aceto, hyssopo circumponentes, obtulerunt ori ejus.* Est cujusdam valde probabilis conjectura, vitiosè legi ὑσσώπῳ, & legendum ὑσσῷ, id est, hastili, vel, pilo, quod alii Evangelistæ dixerunt καλάμῳ, id est, calamo, vel arundini. Alioqui, apud alios nulla mentio hyssopi; & omnino doceri vix potest, quem in hac re usum hyssopus habere potuerit. Neque enim calami vicem ejus lignum supplere potuit, cum sit herba humillima: Atqui id significari videtur. Nam sicut E Matthæus & Marcus habent περιθεὶς καλάμῳ, ita Joannes ὑσσώπῳ περιθέντες. Hilar. in Psal. 68. ut probabilem de hyssopo lectionem faciat, legit, *hyssopo admiscentes*, Sed nec Græca lectio, nec ulla quæ hodie extet Latina versio, consentit. Vide Jansenium in commentario. Pilum Romanum Græcis modo πῖλος, modo ὑσσὸς dicitur. Et erant milites Pilati, [cui etiam cognomen inter Romanos à pilo contigit] ut apud Lucam expressius apparet, qui acetum Christo in cruce pendenti offerebant. Qui quidem Ethnici ac Romani erant, pilo utentes. Arundinis autem nomen seu calami, [id enim in Græco est] tum apud Græcos, tum apud Latinos extenditur ad significandum quamcumque virgam, vel hastile, vel instrumentum oblongum; ut patet Apoc. 11. & 21. ubi Hierusalem cælestis mensuratur arundine aurea. Item in Exodo & Ezechiele, & apud Horatium est illud: Equitare in arundine longa. Et apud Virgilium Æneid. 7. perque ilia venit arundo, id est, sagitta.

Franc. Turrian. lib. 2. pro epistolis Pontificum cap. 3. citat Magnetem, quendam vetustissimum scriptorem, dicentem pro eo quod unus Evangelista dixit, *calamo spongiam circumponentes*, dixisse alium propter similitudinem arbusti, *hyssopo circumponentes*, cum dicendum esset, *calamo*. Verùm ea responsio non satisfacit: quæ enim similitudo inter calamum seu arundinem, præsertim talem, cujusmodi in Palæstina nascebatur, id est, hastæ in modum longam & firmam, & hyssopum humillimam herbam, ejusve lignum?

v. 30. *Consummatum est.* Non quidquid de me prædictum est. Multa enim adhuc post mortem restabant: descensus ad inferos, sepultura, resurrectio post triduum, ascensio in cœlum, missio Spiritus sancti in Apostolos; sed quidquid ad debellandum hostem humani generis, & redimendum ab ejus captivitate hominem, fieri à me oportere Prophetæ prædixerant. Mors una supererat, sed ea tanquam in proximo subeunda, cum iis quæ jam facta erant, computabatur.

v. 34. *Vnus militum lanceâ latus ejus aperuit.* Quidam ante 200. annos docuit piè credi posse, quod Christo latus lancea fuerit apertum adhuc viventi & sentienti, quod est satis aperte contra hanc scripturam, quamvis ille per recapitulationem istud dictum interpretetur. Contrarium definit Clemens V. in Concilio Viennensi, & illam opinionem inter hæreses refert Guido Carmelita. Nec ullo modo patitur textus, ut dictum intelligatur per recapitulationem. Vide verba. Deinde obstat, quod alii Evangelistæ dicunt eum clamantem expirasse, & de hoc admiratum Centurionem; quod non esset si accepto vulnere lateris cum clamore expirasset. Hinc etiam sequitur non fuisse verum seu propriè dictum vulnus, quia non fuit factum in carne vivente, sed mortua; Nec propriè Christo illatum, sed corpori ejus mortuo. Fuit autem vulneris hujus apertura tam ampla, ut manus viri immitti in eam posset. Sic enim seq. cap. *Affer manum tuam & mitte in latus meum.*

Et continuo exivit sanguis & aqua. In argumentum veritatis humanæ naturæ, compositæ ex quatuor elementis, quorum unum est aqua; & ex quatuor humoribus, quorum unus est sanguis. S. Thomas non ineptè. Nam veritas humani corporis in Christo à multis antiquis hæreticis oppugnata fuit. Innocentius III. cap. Cum Marthæ, videtur damnare ut hæreticum, si dicatur non fuisse veram naturalem aquam, quæ de latere Domini profluxit Nec immeritò, quia Joannes refert ut miraculum, hoc loco dicens: *Et qui vidit testimonium perhibuit*, &c. & repetit in epistola. Nec verò phlegma naturaliter in instanti poterat colligi in corpore, ut statim facto vulnere efflueret per modum aquæ. Item mysterium significatum requirit ut fuerit vera aqua. Vide locum Innocentii. S. Ambros. lib. 1. de Sacramentis cap. 1. Quare aqua? Quare sanguis? aqua ut emundaret, sanguis ut redimeret. S. Thomas quoque sentit quod fuerit aqua elementaris, non phlegmaticus humor, 3. p. q. 66. art. 4. ad 3. Et quæst. 74. art. 7. ad 3. citans decretalem Innocentii III. Quidam existimant sanguinem illum è latere profluentem, fuisse tunc repentè & miraculosè genitum in Christi corpore; utpote prius per vulnera flagellationis, & coronationis, & manuum ac pedum, sanguine penitus exhausto. Sed falsum, quia sine sanguine non potuisset vivere. Et vanum est tot fuisse vulnera corpori Christi inflicta, quot quidam devotionarii supra omnem fidem fuisse contemplantur; imò impossibile. S. Aug. serm. 115. de diversis, *de latere Domini aqua, sanguisque profluxit. In uno mundatio tua, in altero redemptio tua.* Idem tract. de quarta feria, cap. 4. Ex sanguine rubor, ex aqua splendor. Et vocat duo Sacramenta. Per sanguinem autem rectè significatur Sacramentum corporis & sanguinis Christi; & per aquam, Sacramentum Baptismi. Sub quibus duobus tanquam præcipuis cætera

Sacramenta comprehenduntur; & significatur quod Sacramenta profluunt de latere Christi, id est, virtutem suam omnem recipiunt ex passione Christi. Unde etiam verisimile est aquam illam fuisse simplicem, sive elementarem. Alii *per sanguinem* intelligunt significari martyrium; quia baptismus & martyrium sunt duæ viæ, singulæ per se absque altera sufficientes ad salutem. Quidam *per aquam*, Ecclesiam intelligunt, mundatam & sanctificatam sanguine Redemptoris; quam sic profluxisse dicunt ex latere Christi, sicut Eva ædificata de latere Adæ; & hanc rem illius fuisse typum præfiguratum. Cujus rei Patres non infrequenter meminerunt.

Prudentius in hymno, Da puer, ita canit; *ô novum cæde stupenda vulneris miraculum: Hinc cruoris fluxit unda, lympha parte ex altera. Lympha nempe dat lavacrum, tum corona ex sanguine est.* Significat coronam martyrii; Sed videri potest Prudentius duo facere vulnera, quia dicit: *hinc, & parte ex altera.* Quod apertius idem ipse videtur significare in carmine ad Baptisterium, dum ita canit:

Ipse loci est Dominus, laterum cui vulnere utroque
Hinc cruor effusus fluxit, & inde latex.
Ibitis hinc, ut quisque potest per vulnera Christi, &c.

Et in Enchirid. *Trajectus per utrumque latus.* Ubi & mysterium sic expedit: *Sanguis, victoria; lympha, lavacrum est*, victoriam dicit martyrii. Attamen unicum lateris fuisse vulnus, & unicum latus fuisse apertum, satis ex eo apparet quod S. Thomas dixit: *Nisi mittam manum meam in latus ejus.* Et quia Iesus dixit ei: *Affer manum tuam & mitte in latus meum.* Item quia fideles semper venerati sunt quinque vulnera Christi, non sex aut plura.

v. 35. *Et qui vidit, testimonium perhibuit: & verum est testimonium ejus. Et ille scit quia vera dicit, ut & vos credatis.* Ioannes allegat testimonium suum, non perhibens testimonium de seipso, sed quatenus ipsius testimonium per omnes Ecclesias erat receptum, tanquam Apostoli Christo singulariter dilecti & familiarissimi, quique tunc quando hæc scribebat, ex omnibus duodecim Apostolis solus supererat. Vide annotat. infrà cap. 21. & comment. in 3. ejus epistolam Catholicam. Hinc etiam patet eam rem quam narrat de aqua & sanguine fluente ex latere Christi mortui, continere magnum mysterium, cujus gratia testimonium suum peculiariter alleget. Vide de hoc myst. annot. ad v. præced.

v. 36. *Facta sunt hæc ut scriptura impleretur; Os non comminuetis ex eo.* Implebatur quidem illa scriptura secundum sensum litteralem, id est, primum & proximè à Spiritu sancto intentum, quoties filii Israël agnum Paschalem sic parabant & edebant, ut ex eo os nullum confringerent: Sed quia illa res rursum alterius rei figura erat, ex institutione divina, hinc plenius & perfectius impleta est illa scriptura in Christo, secundum sensum mysticum quidem, sed certissimum, quippe quem scriptura ipsa nobis aperit. Quem sensum quia Spiritus sanctus intendit principaliter & finaliter; putant quidam etiam litteralem esse dicendum: Si tamen litteralis ille dicitur qui proximè ex intentione Spiritus sancti verbis significatur; non videtur dicendus litteralis, licet sit principalis. Patet ex hac sententia, verum non esse, quod quidam devotionarii speculantur, coronam spineam capiti Christi impositam perforasse cranium capitis ejus. Est enim illud osseum, nec perforari potest sine fractione.

v. 37. *Et iterum alia scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt.* Quomodo scriptura hæc in passione Domini fuerit impleta; cum idem Joannes Apocal. 1. significet eam implendam tempore judicii extremi, vide annot. Zach. 12

v. 38. *Joseph ab Arimathæa; (eò quòd esset discipulus Jesu, occultus autem propter metum Iudæorum.)* Discipulus Iesu non quomodo Apostoli, aut septuaginta discipuli, qui Christo subserviebant in prædicando Evangelio: sed discipulus, id est, unus eorum qui in ipsum credebant; quomodo etiam Nicodemus erat discipulus. Quo sensu dicebat cæcus: *Nunquid & vos vultis discipuli ejus fieri?* suprà cap. 9. *Occultus autem propter metum Iudæorum.* Non quia Christum negabat Dominum ac Magistrum suum esse: sed quia palam apud alios non profitebatur ob metum Iudæorum, ne extra Synagogam fieret; aut, quia dives erat, ne damnum pateretur. Nunc autem facto ipso confitetur, corpus Christi petens, atque in suos sepulchro publicè ac honorificè sepeliens. Ubi nota passionem Christi statim virtutem suam exseruisse: non modo in latronem de cruce confitentem; verùm etiam in Centurionem, prædicantem Iesum Dei filium; & in hunc Iosephum divitem, dum pulso timore facit eum curatorem sepulturæ dominicæ. Et ad hoc significandum dicitur Marci 16. *quod audacter introivit ad Pilatum*, &c. Item in Nicodemum, qui nocte venerat ad Christum.

v. 30. *Ferens mixturam myrrhæ & aloes quasi libras centum.* Libras centum quidam interpretantur & nummo seu pretio, sed quia hoc insolitum, rectius alii de pondere. Quod quamvis etiam multum sit, tamen apparet consuetudinis fuisse Iudæorum, ut totum corpus hujusmodi aromatibus involverent adversus corruptionem. Hoc enim sequitur: *Acceperunt ergo corpus Iesu & ligaverunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Judæis sepelire.* Dicet aliquis, Corpora non condiebantur nec involvebantur aromatibus, nisi prius exenterata; ergo & Christi corpus priusquam aromatibus conditum mandaretur sepulturæ, exenteratum fuit, & proinde sensit corruptionem. Respondendum videtur, primùm, quod exenteratio non est corruptio, qualis significatur ibi; *non dabis sanctum tuum videre corruptionem*; &, quando dicuntur corpora mortuorum aromatibus condiri contra corruptionem: sed fit exenteratio ne corpus facilè contrahat corruptionem. Deinde nullo modo est verisimile, corpus Christi fuisse exenteratum. Nam brevitas temporis quod restabat ante vesperam, qua sabbathum incipiebatur, non sinebat ut exenteraretur. Unde dicitur quod *ligaverint linteis cum aromatibus*, id est, aromatibus involutum linteis circumdederunt & ligaverunt. Idque fecerunt festinanter propter *parasceven* Iudæorum, ut sequitur, id est, propter imminens sabbathum. Item mulieres adhuc alia parabant aromata, ut post otium Sabbathi ungerent corpus Iesu, quemadmodum referunt Marcus & Lucas. Non ergo apparatus condiendi corpus mortui cum prævia exenteratione, jam perfectus erat. De corpore involuto in sindone habes apud tres Evangelistas. Quod autem res festinanter acta fuerit, etiam Matth. significat dicens: *Cum autem serò factum esset, venit quidam homo dives. —— Hic accessit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu.* Hinc liquet quam parum temporis superfuerit ad sepeliendum corpus cum aromatibus. Sic & Marcus: *Et cum jam serò factum* (quia *erat parasceve, quæ est ante sabbathum*) *venit Ioseph*, &c. Item Lucas: *Et dies erat parasceves, & sabbathum illucescebat.* Verisimile est autem quod post sabbathum exenteratio facta fuisset, nisi eam Domini resurrectio prævenisset.

CAPUT XX.

v. 1. *Una autem sabbathi Maria Magdalene venit mane cum adhuc tenebræ essent, ad monumentum.* Hic apertè significatur Christum ante solis exortum, quando adhuc tenebræ sunt, surrexisse. Vide annot. Marc. ult.

v. 8. *Et vidit, & credidit.* Credidit sublatum Domini corpus, sicut Maria nuntiaverat. Non intelligitur de fide resurrectionis: quia sequitur, *Nondum enim sciebant Scripturam, quia oportebat eum à mortuis resurgere.* Sic Greg. hom. 22. in Evangelia. S. Ambrosius tamen in Lucæ 23. in fine & in cap. ultimum, de fide resurrectionis accipere videtur. Si de fide resurrectionis intelligatur; sensus erit sententiæ sequentis. Nondum enim usque ad illud tempus sciebant scripturam, quia, &c. sed invenientes sepulchrum vacuum, & tam sermonibus mulierum, quàm hujus rei evidentia moti, credere cœperunt; sicut Thomas, cui dictum est: *Quia vidisti me Thoma credidisti.* Vide Hessel. in explicatione resurrectionis dominicæ.

v. 14. *Conversa est retrorsum, & vidit Iesum stantem.* Videlicet nondum à quoquam alio visum, ut testatur Marcus. Quæritur an sola viderit primò? Ita putant S. Augustinus, de consensu Evangelistarum, & S. Greg. hom. 25. supra Evangelia, idque etiam apparet ex hoc loco Evangelii. Contrarium apparet ex S. Matthæo, qui dicit eum in via apparuisse mulieribus, & eis dixisse *Avete.* Et ita sentit Hesselius. Vide S. Aug. & Hesselium in Matthæum, & in explicatione resurrectionis dominicæ. Potest responderi quod inter eas quibus in via apparuit Dominus euntibus ad discipulos, non erat Magdalena; & quod antea jam apparuerat illi. Additio est Censoris.

v. 17. *Noli me tangere.* Quare eam Dominus prohibet à contactu suo; cum Thomam invitet ad contrectationem vulnerum suorum, & reliquis Apostolis dicat: *Palpate & videte:* cùm etiam apud Matthæum legamus de mulieribus, quod post resurrectionem accesserint ad Dominum & tenuerint pedes ejus? *Resp.* Noluit Dominus tangi à Maria Magdalene, eò quòd illa solita familiaritate eum contingere & amplecti vellet; nesciens corpus ejus jam immortale factum, majori veneratione quàm antè, pertractandum esse. Unde Dominus impiis nunquam legitur corpus suum vel videndum exhibuisse post resurrectionem. Nam custodes sepulchri non Dominum resurgentem viderunt, sed Angeli apparentis splendorem; quo exterriti facti sunt velut mortui. Thomas autem utrum tetigerit, Evangelium non dicit expressè; canit tamen Ecclesia de eo: *O Thoma Didyme qui meruisti Christum tangere.* Et Patres idem confirmant. Non dubitandum autem, quin id fecerit summa veneratione, dicens: *Dominus meus & Deus meus.* Similiter & mulierculæ, de quibus dicitur, quod *adoraverunt eum.* In extremo quidem judicio etiam impiis apparebit, sed tanquam severissimus Iudex. Cæterum est probabile Mariam Magdalenam postea tetigisse Dominum; vel cum iis mulieribus, de quibus Matth. testatur quod tenuerunt pedes Jesu, vel aliàs. Sæpè enim illi cum aliis Dominus apparuit: nec erat permittenda tunc tangere, quando sola cum illo erat. Quo exemplo monemur, neminem quamvis ita sanctus sit, ut videatur jam mortalitatem hanc transcendisse; permittere debere, ut mulier sola cum solo familiarius agat, sed statim debere se ab ea expedire.

v. 19. *Cum fores essent clausa,* &c. *Venit Iesus & stetit in medio,* &c. Catholici ut ostendant idem corpus per divinam potentiam esse posse in diversis locis, quod Sacramentarii audent negare, etiam hoc loco utuntur, ubi dicitur quod foribus clausis Dominus in domum ingressus est: ex quo sequitur duo corpora per Dei potentiam simul esse posse; & per consequens non esse Deo impossibile, ut idem corpus esse faciat in diversis locis. Sunt enim hæc duo ejusdem rationis. Utuntur Catholici præter hunc locum etiam aliis duobus exemplis. Nam & clauso virginis utero, prodiit in mundum, & clauso sepulchro resurrexit. Hunc locum variè eludere conantur. Alii illud: *Cum fores essent clausa*, ita intelligunt, tempore vespertino, quando passim fores clausæ sunt. Atqui non tantum dicitur: *cum fores essent clausa*, sed postea repetitur, *Venit Jesus januis clausis.* Quæ verba non tempus, sed modum intrantis significant. Idem ostenditur, quia additur, *Propter metum Iudaorum.* Sic enim distinguendum parenthesi interjecta: *Et fores essent clausa (ubi erant discipuli congregati) propter metum Iudaorum.* Aut certè illud: *propter metum Judaorum*, utrique parti præcedenti annectendum est. Nam & fores erant clausæ propter metum Judæorum, & simul erant congregati propter metum Judæorum. Tametsi, quis non videt metum Iudæorum potius esse causam claudendi & observandi fores, quàm congregationis discipulorum in unum, quia congregatio & conventus hominum in unum locum, magis eos perdere solet & suspectos reddere, quàm à periculo liberare? Patet ergo ex mente Evangelistæ, ipsas illius domus in qua congregati erant discipuli, fores clausas fuisse, ob pe-

A culiarem & propriam illi domui & congregationi causam; quæ erat metus Judæorum. Alii confugiunt ad sophisticas evasiones; intravit, inquiunt, januis clausis, non penetrando januam, sed transeundo per fenestram, vel rimam: quæ expositio indigna est quæ refutetur. Sufficit nobis veterum omnium simplex expositio, qua intelligunt Dominum corpore suo januam clausam penetrasse, sicut clausum sepulchrum & matris uterum penetravit, sanctus Chrysostomus vel quisquis author hom. de S. Joanne Baptista tom. 5. dicit quod Christus per ostia clausa introivit ad discipulos; hoc exemplo simul & quòd sepulchro clauso resurrexit, declarans possibile ut fuerit ex virgine natus. S. Hilar. lib. contra Constantium, Christi ingressum ostiis clausis, tanquam captum intellectus nostri superantem,
B valde urget contra Arianos, scrutati volentes modum generationis divinæ. Sed dicet fortè aliquis sensum esse posse, quod veniens invenerit fores clausas, & virtute sua divina subitò aperuerit, & ingressus iterum repente clauserit. Respondeo, Secundum eum sensum nihil omnino peculiare diceret Joannes; quia nos quotidie sic intramus domum & conclave, foribus clausis, quia venientes invenimus clausum, celeriter aperimus, transimus & iterum claudimus. Quod autem quidam dicant eum per rimam ostii transivisse vi subtilitatis suæ, prorsus absurdè dicitur. Sic enim Christus intrando amisisset corporis sui figuram, & membrorum lineamenta, dum ea coangustat in illam tenuitatem, qua posset per rimam duci. Atque eo pacto videretur potius esse corpus aëreum, fluidumque, quàm solidum ex ossibus & carne compactum. Deinde res ridicula est & Christo indigna ad hujusmodi evasiunculas
C confugere.

v. 21. *Sicut misit me Pater; & ego mitto vos.* Id est, Ad quod misit me Pater, ad hoc ego mitto vos; scilicet ad procurandum negotium salutis. In quo negotio ego sum Apostolus Patris, ad Heb. 3. In eodem vos Apostoli mei: ego legatus Patris, vos legati mei. Sic cap. 15. *Hoc est praceptum meum, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos.* Sicut autem ibi non significatur dilectionis æqualitas; sed sensus est: Ad quod dilexi vos, scilicet ad vitam æternam, ad hoc diligite invicem: Ita & hoc loco significatur par legati potestas sive authoritas: sed idem scopus ad quem cooperari Christo debent legati. Potest igitur generaliter intelligi significatum his verbis totum negotium legationis Apostolicæ, à quo deinde ad unum particulare, idemque præcipuum ac maximè ne-
D cessarium, descendat. Vide Jansenium.

v. 23. *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis.* S. Aug. serm. 108. de diversis: Hoc ad claves pertinet, de quibus dictum est: Quæ solveritis in terra, &c. vide annot. Matth. 18. & nostra in 4. dist. 14.

v. 24. *Qui dicitur Didymus.* Id est, geminus, hoc enim significat Hebræum nomen Thomas: Quod fideles mutarunt in Græcum δίδυμος, sicut alia Hebraïca, vel mutabant, vel accommodabant ad Græca, vel Latina. Quæri hîc potest, quomodo *Thomas* accepit Spiritum sanctum ad remittendum peccata, cum non fuerit cum aliis Apostolis, quando eis illa potestas collata est. Respondet Cyrillus in Ioannem, eum absentem sic accepisse eundem
E Spiritum & potestatem, quam reliqui Apostoli, sicut Eldad & Medad, qui remanserant in castris, prophetaverunt, & Spiritus Dei participes facti sunt, sicut alii septuaginta, qui egressi erant ad tabernaculum Num. 11. Potest & aliter responderi, vel Christum posteà eandem potestatem Thomæ contulisse, vel quod eam à suis coapostolis acceperit habentibus potestatem eam aliis communicandi, potissimum à S. Petro. Sed Cyrilli responsio magis placet, nisi obstet quod Thomas fuerat incredulus.

v. 25. *Nisi videro in manibus ejus fixuram clavorum.* Multa vetusta exemplaria pro *fixuram* habent *figuram.* & ita est Græcè τὸν τύπον. Quod Erasmus vertit *vestigium.* Vide Franciscum Lucam in notationibus. Verisimile est discipulos hoc quoque retulisse Thomæ, vidisse se in cor-

pore

pore Christi vulnerum vestigia. Præter rationes autem, quæ hîc complures adferuntur, cur voluerit Dominus ea vestigia in suo corpore glorioso retinere; hæc quoque non minima est, quam reddit S. Cypr. sermone de Baptismo Christi; ut significaretur semper usque ad finem sæculi oblationem Christi in cruce factam, esse efficacem ad delendum peccata; perinde atque si vulnera adhuc essent recentia. Semper, inquit, reservatæ in corpore plagæ, salutis humanæ exigunt pretium, & obedientiæ donativum requirunt. S. Leo sermo. 1. de ascensione Domini, dicit Christum eas vulnerum fixuras retinuisse ad confirmandam fidem resurrectionis; ut non dubitaretur idem corpus resuscitatum, quod fuerat crucifixum. Sic & S. Hilarius lib. contra Constantium: Et utique, inquit, qui compunctus recognoscendus sit, necesse est, ut corpus in quo est compunctus, attulerit. Alias rationes, vide in 4. dist. 44. Verùm petes, an Thomas Christum tetigerit, an verò præ reverentia abstinuerit? Ecclesia feria 5. post octavam Paschæ canit: Misi digitum meum in fixuram clavorum, & manum meam in latus ejus, &c. S. Aug. lib. 4. de Trinit. cap. 3. *Unus*, inquit, *ex discipulis cicatrices eius contrectans, exclamavit dicens; Dominus meus & Deus meus.* Et infra: *A discipulis tangitur*, ubi significat ab aliis palpatum ejus corpus fuisse; sicut Lucæ 24. invitat dicens: *Palpate & videte*, &c. Idem S. August. in psalmum 56. dicit, Christi resurgentis membra ab Apostolis palpata esse, & addit; Tetigerunt resurgentem, & crediderunt. Respicere autem videtur S. August. ad illud Luc. 24. *Palpate & videte*, & postea in eundem psalmum; Has cicatrices tenuerunt discipuli, palpaverunt, manifestaverunt sibi, exclamavit qui misit digitos in compunctum latus, & ait: *Dominus*, &c. Et in Psal. 68. Palpasti cicatrices, & invenisti Deum tuum: palpasti formam servi, & cognovisti Deum tuum: palpasti formam servi, & cognovisti Dominum tuum. S. Ambr. in ultimum Lucæ: Quomodo Thomas cum adhuc non crederet, tetigit tamen Christum? Sic Hilarius ex eo quod sequitur; *quia me vidisti Thoma*, nempe per tactum, colligit ex Evangelio Thomam tetigisse, & tactu explorasse veritatem corporis Christi. Idem testatur S. Gregorius hom. 26. in Evangelia, idem sæpius inculcat, & homilia 29. ait: Ille dubitando vulnerum cicatrices tetigit, & de nostro pectore dubitationis vulnus amputavit. Et quæ præcedunt: Nam sola dubitatione nobis nihil contulisset, nisi dubitando explorasset, non solo visu, quod & cæteri, verùm etiam tactu. Sicut ergo Christus discipulum dubitare permisit, ut nostræ dubitationis vulnera curaret: ita ab eo contrectari voluit, ut de veritate resurrectionis nos certiores efficeret. Petes, Quare Thomas ob hanc pertinaciam in errore fidei contrario, non erat hæreticus, præsertim cum veritas fidei per Apostolos, qui Ecclesiam repræsentabant, esset ei satis manifestata? *Resp.* erat quidem in Thoma quædam pertinacia, quia dicebat, *Nisi videro, nisi palpavero, non credam*; sicut esset nunc in eo qui diceret: nisi videro Christum humana specie in altari, non credam: sed veritas non erat ita sufficienter manifestata, ut pertinacia erroris oppositi hæreticum facere posset; quia nondum erat traditum symbolum, nondum Ecclesia contrarium definierat, nondum Petrus quidquam ut Pastor totius Ecclesiæ pronuntiaverat, imò nondum claves regni cœlorum acceperat; sed discipuli tantum ut privati homines, de eo quod viderant, testificabantur: & ita Thomas non peccavit pertinaciter contra sententiam Ecclesiæ, ut Ecclesiæ, sibi satis manifestatam. Cur autem non habuit fidem testibus oculatis? an quia suspicabatur eos mentiri? Minimè; sed quia putavit eos phantasmate Christi speciem referente delusos esse. Nam & ipsi discipuli Luc. 24. Christo sibi apparente, existimabant se spiritum videre. Voluit ergo Thomas fidem sibi confirmari, non sola visione, sed quod certius erat, contrectatione membrorum. Nam & Christus dixerat, *Palpate & videte, quia spiritus carnem & ossa non habet.* Sed quia fortè discipuli præ reverentia non palpaverant, sed tantum dicere poterant, *Vidimus eum*: hinc Thomas adhuc dubius remansit, donec ipse manibus suis corpus Domini palparet. Quod totum factum est ad confirmationem fidei nostræ. Plus enim mihi Thomas dubitando & palpando profuit, quàm Maria Magdalena, quæ quia statim credidit, a contactu prohibita fuit.

v. 26. *Et post dies octo iterum erant discipuli eius intus.* S. Hieronymus in commentario Matth. sentit hanc revelationem non Jerosolymis factam, sed in Galilæa. Quam Hieronymi sententiam refert, & rationibus non ineptis confirmat Rupertus lib. 7. de divinis officiis cap. 22. Quibus etiam illud accedit, quod hîc non addidit Evangelista; *propter metum Judæorum*, sicut dixerat in apparitione præcedenti. Apparet autem Thomam velut de Christi resurrectione diffidentem prorsus ac desperantem, statim post mortem ejus, relictis in Judæa cæteris discipulis, abivisse in Galilæam patriam suam; tum ut ab inimicis Christi longius abesset, parum memor ejus quod aliquando dixerat: *Eamus & nos, ut moriamur cum eo*; tum ut rebus suis prospiceret: cæteros verò discipulos jussos à Domino, statim post resurrectionis Christi diem, quo jusserat, abivisse in Galilæam; atque ibi Thoma invento dixisse. *Vidimus Dominum*, &c. Aliter sentit Franciscus Lucas, ac certè probabiliter; quia quod dicitur, *januis clausis*, videtur ex supra dictis supplendum, propter metum Judæorum: ac mirum si id accidisset in Galilæa; Joannem non id expressisse, qui solet etiam minores circumstantias persequi. Certè contextus exigere videtur, ut acciderit in eadem domo, qua primò.

v. 27. *Et affer manum tuam, & mitte in latus meum.* Hinc patet, vulnus lateris, & vulnera manuum, tam magna fuisse, ut tota manus viri in apertum latus immitti potuerit; & digitus in vulnera manuum. *Et vide manus meas. Vide*, id est, explora, videlicet tactu, misso in fixuras manuum tuarum digito.

v. 28. *Dominus meus & Deus meus.* Mira & magna confessio discipuli paulo ante increduli; & qualem antè non legimus. Quamvis enim Petrus atque etiam alii Christum fuissent confessi filium Dei: nemo tamen ante Thomam legitur expressis verbis dixisse Christo: *Deus meus es tu.* Igitur sicut in Paulo, sic & in Thoma singulariter ostendere voluit Deus potentiam gratiæ suæ, ut ubi superabundavit delictum, superabundaret & gratia. Est autem confessio veræ humanitatis & divinitatis Christi. *Dominus meus es tu*, videlicet jure redemptionis humani generis quæ facta est per crucem & mortem. Ipsum autem alloquens & Dominum suum vocans, confitetur esse viventem, & proinde à morte resurrexisse. *Deus meus es tu*, manifesta confessio est divinitatis. Cæterum verisimile est Thomas hoc dixisse postquam tetigit. Prius enim tangere debuit, & postea credere, ut per illius dubitationem & contrectationem, qua ad credendum inductus est, nostra fides confirmaretur. Si enim prius crederet & postea tangeret; talis tactus ejus, sicut non induceret ipsum ad fidem, sic etiam minus conduceret ad fidem nostram confirmandam.

v. 29. *Quia vidisti me Thoma, credidisti.* Dices, ergo Thomas non palpavit, sed vidit tantùm. Non sequitur; quia videndi verbum ad omnes sensus extenditur. Est enim sensus: quia me explorasti per sensum, & experientiam, propterea credidisti. Sic Lucæ ult. *Palpate & videte*, id est, percipite, & palpando explorate. Et hoc capite: *Infer digitum tuum huc & vide manus meas*, id est, immissis digitis explora.

Illud quod dicit *credidisti* sic expone: Credidisti id quod negaveras, scilicet me resurrexisse à mortuis. Ad hoc enim propriè inducebat illa visio & palpatio corporis, & membrorum perforatorum; tametsi etiam amplius aliquid credidit, scilicet illum quem resurrexisse cognoverat, esse Dominum & Deum suum. Huc enim etiam extendi oportere hanc sententiam, satis apparet ex illa ejus confessione, quæ proximè antecessit hanc Domini responsionem. Unde & quod sequitur ge-

nerale eſt : *Beati qui non viderunt & crediderunt.* Nempe non tantum reſurrectionem ejus, ſed omnia quæ de ipſo per Apoſtolos erant prædicanda, quorum præcipuum erat Chriſtum eſſe Dei filium.

Sed cum hìc dicitur; *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti:* Quomodo ergo fides eſt non apparentium? Reſpondet S. Gregorius, quia aliud vidit, aliud credidit, vidit hominem, credidit Deum. Sed an non etiam tunc credidit hominem à mortuis redivivum? Id enim antea credere recuſabat. Proinde dicendum videtur eum id vidiſſe quod credebat; ſed per fidem habuiſſe ejus rei longè certiorem perſuaſionem, quam per ſenſum; licet ſenſus ad credendum induxerit. Sicut in diſcipulis, ſenſus inducit ad credendum principia, quorum tamen aſſenſus longè certior eſt cognitione ſenſus. Unde & qui viderunt Chriſtum in cruce pendentem & patientem, ſi fideles erant, vel poſtea facti ſunt, ut B. Virgo, & alii, multo certius per fidem id verum eſſe credebant, quam ea perſuaſione quam ſenſus evidentia gignit, illuſtratione divina non accedente. S. Auguſt. ſerm. 146. de tempore in fine, ad Thomam: Ipſa eſt tota fides tua, qua credis quæ vides; laudo eos qui non vident, & credunt. Vide noſtra in 3. ſent. diſtinct. 24. *Beati qui non viderunt, & crediderunt.* Vide annotat. Matth. 13.

v. 31. *Hæc autem ſcripta ſunt ut credatis quia Ieſus eſt Chriſtus filius Dei.* En cauſam finalem hujus Evangelii à Joanne conſcripti.

CAPUT XXI.

v. 2. ET *Nathanaël* Inter diſcipulos nominat *Nathanaëlem*, imò inter Apoſtolos, quemadmodum & cap. 1. ubi cum Petro & Andræa & Philippo numeratur. Quæritur cur Nathanaëlem Chriſtus non elegerit inter Apoſtolos, præſertim cum perhibuerit idem de Chriſto teſtimonium, ob quod Petrus inter Apoſtolos primatum eſt conſecutus. Auguſtinus & alii eum ſecuti, reſpondent cauſam eſſe, quia Nathanaël peritus erat in lege, ut ne prædicatio Apoſtolorum, & per eos converſio hominum, aſcriberetur humanæ ſapientiæ: ideo idiotas electos fuiſſe in Apoſtolos. At hac ratione nec inter ſeptuaginta duos diſcipulos erat aſſumendus. An autem Nathanaël revera fuerit in lege peritus, vide annot. cap. 1. Rupertus putat & valde probabiliter hunc Nathanaëlem fuiſſe eum, quem alii Evangeliſtæ Bartholomæum vocant: eo quod apud eos ſemper conjungatur Bartholomæus cum Philippo, ut Nathanaël Joan. 1. in recenſendo Catalogo Apoſtolorum; ſicut Petro Andræas copulatur, & Jacobo Joannes. Idem colligitur ex præſenti loco ubi Nathanaël numeratur inter diſcipulos Chriſti, quibus jam tertiò ſe Dominus manifeſtavit. Antea autem non aliis apparuiſſe legitur apud Joannem, quàm Apoſtolis. Unde & hic Nathanaël unus Apoſtolorum fuiſſe videtur. Accedit quod Bartholomæus non videatur eſſe proprium nomen Apoſtoli, ſicut nec Bar-Jona. Unde ſicut Simon Petrus à patre dicitur Bar-Jona; ita Nathanaël Bartholomæus tanquam filius Tholomæi: Joannes autem proprium ejus nomen voluit exprimere, licet Bartholomæus dictus fuerit uſitatiori nomine, à nomine patris, more Hebræorum; quod tempore Chriſti videtur frequens fuiſſe. Sic Marci 10. filius Timæi Bartimæus ſcribitur, quem veriſimile ſic vulgo à patris nomine appellatum, licet aliud proprium nomen haberet. Sic Actor. 1. idem vocatur Joſeph & Barſabas, non propriè binominis, ſed quia alterum erat nomen proprium, alterum velut patronimicum; fortè enim pater vocabatur Sabba. An autem etiam de Barnaba (cujus proprium nomen erat Joſes, Actor. 4.) idem dici poſſit, expendendum. Nec repugnat quod Lucas dicat eum ſic cognominatum ab Apoſtolis, & interpretetur nomen ejus filium conſolationis: Certè inde conſtat Barnabam non fuiſſe nomen ejus proprium: ac fortè ſic eum cognominarunt Apoſtoli, non novum nomen indentes, ſed morem ſequentes vulgarem, quo quis à patris nomine cognominabatur. Neque obſtat interpretatio, quam B. Lucas adfert. Vult enim ſignificare fauſtam fuiſſe illam

A cognominationem, ex interpretatione. Jam an ſimile quid ſit de Barabba latrone, expendi poteſt. De Simone Petro conſtat quòd à patris nomine dictus ſit Bar-Jona, nec uno loco. Nam Joannis 1. dicit ei Dominus: *Tu es Simon filius Iona.* Hebraicè, *Bar-Iona*, & hoc cap. 21. ubi legimus Dominum dixiſſe Petro, ſemel & iterum; *Simon Ioannis diligis me?* veriſimile eſt Dominum Hebraïcè loquentem dixiſſe: *Simon Bar-Iona.* Item Actor. 13. magus Elymas, etiam nomen habebat Bar-Jeſus, ſcilicet quod pater ejus Jeſus vocaretur. Erant enim eo ſæculo complures hoc nomine, ut apud Joſephum, & etiam apud Apoſtolum. Sic Actorum 15. Judas cognominatur Barſabas, prorſus ſimili, ut opinor, ratione; fortè & hinc ſolvitur quæſtio de Zacharia filio Barachiæ.

B Cur autem uſitatius Bartholomæus quàm Nathanaël dictus fuit hic Apoſtolus? fortè quia Apoſtoli gentibus prædicaturi Evangelium, ne vel nomine offenderent, vitabant quantum poterant barbariem nominum, & ea pro-ut opportunum erat commutabant in formam & terminationem nominum Græcorum aut Latinorum, aut in alia nomina Græcis ac Latinis gratiora, aut uſitata. Nulla enim Græca aut Latina nomina deſinunt in *el*, ſed pleraque Græca in *os*, & Latina in *us*. Hoc pacto Silas Silvanus dictus eſt, & Cephas Petrus, & Saul primum Saulus, deinde Paulus gratioſo apud Romanos vocabulo; & Levi, Matthæus; & Jacob Jacobus. Igitur ſimili ratione Nathanaël magis vulgatè Bartholomæus dictus videtur. Pro hac autem opinione quæ Nathanaëlem eundem facit cum Bartholomæo; poteſt & hoc adferri quod de omnibus aliis Apoſtolis, quos Chriſtus elegit, ſcriptura aliquid commemorat factum aut dictum, aut ſaltem aliquid peculiare de illis dicit. Nihil autem prorſus uſquam de Bartholomæo, niſi quod eum nudo nomine Bartholomæi expreſſo ponit in catalogo Apoſtolorum apud tres Evangeliſtas, & Actorum primo. Nam de Petro, Andræa, Joanne, & Jacobo fratre ejus multa habemus. Item de Thoma, Philippo, utroque Juda & Matthæo. Alter quoque Jacobus celebris eſt in Actis Apoſtolorum, & 1. Corinth. 15. & Gal. 1. & 2. & reliquit epiſtolam, ſicut & Judas frater ejus. Et in catalogo vocatur Jacobus Alphei, & Judas, ejus frater, tanquam celebrioris. Simon quoque deſcribitur Cannæus & cognominatur Zelotes, velut ab inſigni aliqua proprietate. Quare ne de ſolius Bartholomæi qualitate, vel actis prorſus tacuiſſe videatur ſcriptura: ſuadet ratio ut amplectamur opinionem tot aliis rationibus ſuffultam, Bartholomæum ipſum eſſe Nathanaëlem, de quo tam præclarè meminit ſcriptura. Facit & pro eadem quod ſequitur: *Qui erat à Cana Galilææ.* Hoc addit, ut ſignificet ſe de eodem loqui, de quo ſcripſerat cap. 1. ſui Evangelii. Hunc autem Nathanaëlem non fuiſſe unum ex ſeptuaginta duobus diſcipulis, & proinde fuiſſe unum ex duodecim Apoſtolis, etiam inde oſtenditur; quia ſeptuaginta duo diſcipuli multo poſt vocati ſunt, ſcilicet Luc. 10. *Poſt hæc*, inquit, *deſignavit Dominus & alios ſeptuaginta duos:* Nathanaël autem cum Philippo vocatur initio prædicationis Chriſti, Joannis 1. eodem tempore quo Petrus & Andræas. Ex quibus plus quàm veriſimile eſt fuiſſe unum ex numero Apoſtolorum. Nam & ex eodem loco apparet, quod erat cum Chriſto manſurus; quia dicitur: *Videbitis cælum apertum & Angelos, &c.* Denique feſtum S. Nathanaëlis, ſub illo nomine non reperitur in Calendario. Heſſelius in Matth. 10. meminit hujus opinionis, nec rejiciens eam nec approbans. Ab hac opinione de Nathanaële diſſentit Baronius in Martyrol. & tomo 1. Annalium, ſed nullam reddit rationem. Arias Montanus ſimpliciter affirmat Nathanaëlem fuiſſe cognominatum Bartholomæum: ſuper Joannem, & Matth. 10. Marci 13. Lucæ 6. & repetit hoc loco. Bellarm. lib. 1. de Romano Pontifice cap. 14. Nathanaëlem, inquit, multi Bartholomæum eſſe putant. Et videtur ipſe idem ſentire.

Vult enim ostendere Petro dictum esse: Pasce oves meas coram aliis Apostolis.

v. 3. *Vado piscari.* Quare non fecerit Petrus contra illud: *Qui mittit manum ad aratrum & respicit, &c.* Vide S. Gregor. homilia in hunc locum, Feria 4. Paschæ.

v. 11. *Plenum magnis piscibus.* Vide annot. Apoc. 19. ad v. 5.

Et cum tanti essent, non est scissum rete. Erasmus, *& cum tot essent:* Sic suprà cap. 6. *Sed hæc quid sunt inter tantos?* id est, tam multos. Et Matth. 15. *Vnde nobis in deserto panes tantos?* id est, tam multos. Sciendum tamen vocem Græcam τοσοῦτοι, non solum de multitudine, verùm etiam de magnitudine dici; & hoc quidem loco fortasse Evangelium ad utrumque respexisse. Erant enim pisces multi & magni, nec puto Græcis aliud vocabulum suppetere, quo magnitudinem significare volentes, dicant, *cum tanti essent*, quàm quo usus est Evangelista. Quare hoc loco magis placet vocabulum *tanti*, utpote patens ad utrumque, saltem usu scripturarum illius temporis. Posset autem explicatius verti hoc modo: *Et cum tot tantique essent.*

v. 15 *Simon Ioannis.* Eadem sunt, Simon Joannis hoc loco, & Simon filius Jona cap. 1. hujus Evangelii, & Simon Bar-Jona Matth. 16. Nam Jona contractum est à Joanna. Sed cur non dicit Simon Petre, præsertim cum hîc eum crearet pastorem totius Ecclesiæ? an humiliare eum voluit, ac memorem esse suæ originis? quasi diceret; Ego te Simonem piscatorem, Joannis piscatoris filium, proveho ad tantam dignitatem, ut sis totius ovilis mei, id est, Universalis Ecclesiæ, pastor. Propterea & Matth. 16. dixit: *Beatus es Simon Bar-Iona.*

Diligis me plus his? Tam in Græco, quàm Latino ambiguum esse potest, utrum *plus his*, id est, plus quàm hi, an plus, quàm hos? Sed non est dubium, quin prior sensus huic loco congruat, non posterior. Neque enim ulla ratio aut suspicio esse poterat, quod Petrus alios magis quàm Christum diligeret. Neque si quis Christum magis quàm alios diligat, statim idoneus erit, qui oves ejus pascat. Omnibus enim commune esse debet, Christum magis quàm alios omnes diligere; alioqui Christo dignus non erit: *Qui amat patrem, &c. plus quam me, non est me dignus.*

Quæri hîc solet uter magis Christum dilexerit, Petrus an Joannes: & uter magis à Domino fuerit dilectus. Joannem magis dilectum fuisse à Domino quàm Petrum, quidam probant hoc argumento, quia Christus Joanni commendavit matrem suam, Petro Ecclesiam, dignior autem est mater Christi, quàm reliqua Ecclesia, quia sanctitatis excellentioris. Non valet argumentum: quia etiam Josepho commendata fuit mater Domini, & quidem tunc quando maxima mysteria agebantur, scilicet Verbi incarnatio; nec tamen inde quis dixerit Joseph magis dilectum à Christo, quàm Petrum. Item, Ecclesia comprehendebat etiam B. Mariam, & proinde etiam illa Petro commendata fuit, tanquam Ecclesiæ sanctissimum membrum. Aliud argumentum sumunt ex ætate, videtur enim Christus ex singulari quodam amore, suam ætatem Joanni triplicatam largitus fuisse; Christus enim vixit annos triginta tres, Joannes verò nonaginta novem, ut refert Usuardus in Martyrologio Decemb. vigesima septima. Respondetur, argumentum invalidum esse; Deinde nec verum, Joannem vixisse eam ætatem. Nam doctè id refellit Baronius tom. 2. docetque eum natum annos nonaginta tres, ex hac vita migrasse. Quidam etiam Joannem magis Petro dilectum à Christo, probant hoc argumento, quia Joannes erat Christi consanguineus: At consanguinei diligendi præ extraneis. Resp. non fuisse consanguineum; & ut fuerit, non sequitur; quia non semper, nec quoad omnia propinqui magis diligendi, quàm extranei. Sed cæteris paribus & quoad necessitates præsentis vitæ, &c.

Pro eadem sententia adduci possunt Patres. S. Hieronymus contra Jovinianum, dicit, Joannem plus cæteris dilectum à Domino, propter virginitatem. S. Augustinus

A lib. de continentia cap. 11. ait de Joanne, quem præ ceteris diligebat. Idem Epistola 89. ad Hilarium dicit quod Joannem Christus inter discipulos præcipuè diligebat, S. Gregorius in Evangelia dicit quod Joannes pro amore præcipuo; in redemptoris sui pectore in cæna recubuit. Denique in Ecclesiæ officio canitur de eo, quod privilegio amoris præcipui, cæteris altius meruit à Domino honorari. Item ibidem dicitur, Joannes inter cæteros à Christo magis dilectus. Item, quia specialis prærogativa castitatis ampliori dilectione eum fecerat dignum.

Verùm pro S. Petro facit S. Chrysost. hom. 87. in Joannem, quæ & legitur in octava S. Joannis; ubi asserit, quod
B Christus majorem erga Petrum dilectionem testatus fuerit. Et favet hic locus, qui satis significat quod Petrus plus cæteris Christum dilexerit. Ideo enim hoc Dominus interrogat, ut eum tanquam præ cæteris amantem, supra cæteros ovium suarum pastorem constituat. Quod si autem Petrus plus cæteris Christum dilexit: necessario consequens est eum à Christo præ cæteris dilectum fuisse, vel eo ipso, quia plus dilexit. Illum enim Deus magis diligit cui majus beneficium tribuit: Tale est autem plus diligere Deum, respectu ejus quod est minus diligere Deum. Sicut enim Deum diligere omnino non possumus, nisi ille dederit: ita nec plus diligere, nisi & hoc ipsum ab ipso datum fuerit. Et hoc quidem consequens est, si loquamur de divina dilectione respiciente præsentem hominis statum. Nam secundum prædestinationem, sæpè,
C non solum plus à Deo diligitur, qui eum minus diligit; verùm & qui ei adhuc per peccata inimicus est, imò & qui nondum est. Quod verò Joannem dicitur præ cæteris dilexisse, peculiarem habet intellectum. Certa enim quædam & peculiaria amoris signa ei præ ceteris exhibebat, fortasse propter integritatem virginalem. Est enim virginalis puritas, præsertim in adolescente, res quædam valde amabilis. Unde & Christus mentem ejus, tantò altius ad divina contemplanda subvexit, quantò magis à carnali voluptate eum abstraxit. Vide S. Thomam 1. q. 20. art. 4. ad 3. ubi quatuor adfert responsiones, quare Joannes dicatur discipulus quem diligebat Jesus, cum Petrus plus dilexerit. Item 3. quæst. 45. art. 3. ad 4. ubi significat Petrum magis dilexisse, licet Joannes
D magis dilectus fuerit. Vide etiam B. Bonaventuram dist. 32. lib. 3. quæst. ultima, & nostra in fine dist. 31. ejusdem libri.

Tu scis Domine, quia amo te. Piscator ictus sapit. Ante Christi passionem præ cæteris aliquid sibi arrogabat, tanquam plus cæteris diligens Christum, quando dicebat. *Etsi omnes hi scandalizati fuerint, ego non scandalizabor*, Nunc autem lapsu suo admonitus, non audet respondere, Amo te plus his; sed tantum dicit; & quidem cum cautela. *Tu scis, Domine, quia amo te.* Ita lapsus eum humilem, & cautiorem reddidit. In Græco ἀγαπᾷς & φιλεῖς pro eodem poni liquet: quia dicit Dominum ter interrogasse φιλεῖς με, cum tamen bis dictum legatur ἀγαπᾷς με; ac crediderim Dominum una & eadem voce Syriaca usum fuisse. Porrò quod non in persona omnium Apostolorum interrogatus fuerit, aut responderit, ut quidam volunt; patet,
E quia Dominus dicit, *plus his*; quod non convenit, si in eo omnes interrogarentur Apostoli. Est ergo interrogatio propriè directa ad Petrum; proinde & ejus responsio personæ ejus propria est. Unde & Christi responsio, *Pasce agnos meos*, *Pasce oves meas*, propriè Petro redditur.

v. 17. *Pasce oves meas.* Dat his verbis Dominus Petro potestatem ei promissam Matth. 16. quando dixit: *Et ego dabo tibi claves regni cælorum.* Et Petrum constituit Pastorem ovium suarum sine exceptione & restrictione, præsentibus aliis Apostolis; sicut etiam absolutè ei fuerat dictum coram iisdem Matth. 16. *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. Et tibi dabo claves, &c.* Aliis pastoribus tantum cum restrictione dicitur; Pasce hunc vel illum gregem. Unde Petrus ad Episcopos seu Presbyteros scribens; *Pascite* (inquit)

qui in vobis est gregem, id est, quisque peculiarem gregem sibi concreditum. Unde addit, *non dominantes in cleris*, id est sortibus; in ea videlicet portione gregis dominici, quæ unicuique quasi sortito obtigit. At B. Petro omnium ovium cura adeoque ipsorum Apostolorum, demandatur. Ipsos enim Apostolos comprehendi nomine ovium, probatur ex eo quod Dominus adfert ex Propheta dictum de se & Apostolis suis; *Percutiam pastorem, & dispergentur oves gregis.* Nam & ipse Petrus ovis erat illius gregis; sed exaltanda in pastorem, & toti gregi vice Christi primarii pastoris, præficienda.

Ceterum quod tertio rogat, *Diligis me*, per hoc significat neminem esse idoneum ad pascendum oves Christi, nisi Christum diligat, non quomodocumque, sed excellenti amore. Itaque ter de amore eum interrogare voluit, ut oves suas illi tertio commendaret pascendas. Quæ quidem tertio repetita commendatio atque commissio, primum significat, quantum Christo Domino summo Pastori curæ sit ovium suarum salus. Deinde, quantum ipsi Petro eam curæ esse velit. Quæ enim vehementer nobis cordi sunt, ut fiant: ea non semel, sed sæpius & cum inculcatione commendamus. Dum ergo post sæpius repetitam interrogationem *Amas me?* subjungit, *Pasce oves meas*, idem est quasi diceret, Si vis mihi rem gratam facere, si vis ostendere reipsa quod me diligas, pasce oves meas. Significat hic sermo, esse opus Christo gratissimum, pascere oves ejus. Non dicitur, Diligis me? Intra solitudinem aut monasterium; & ibi duc vitam duram & asperam in abstinentiis, jejuniis, vigiliis, cilicio: sed. *Pasce oves meas.* Ratio; quia est opus quo maximè juvatur bonum commune Ecclesiæ, ut ad finem suum perducatur. Dices, Orare pro salute totius Ecclesiæ, & conversione peccatorum, melius est. Respond. hoc opus in illo contineri, ut partem in toto. Est enim una pars officii pastoralis orare Deum pro suis ovibus. Vide S. Chrysost. homil. 40. in Gen. & S. Greg. homil. 12. in Ezechielem. Porro *Pasce oves meas*, ad solum quidem Petrum vocaliter dictum est; sed non ad eum solum pertinet, verùm etiam ad omnes ejus successores. Voluit enim Christus Ecclesiæ suæ prospicere in perpetuum de Pastore totius Ecclesiæ; idque maximè ad conservandam Ecclesiæ unitatem. Quod sanè non tam erat necessarium Apostolorum tempore, qui facile sine uno capite concordiam inter se servare potuissent, quam subsequentibus sæculis, refrigescente charitate, & fidelium numero supra numerum crescente. Unde rectè hinc statuitur, etiam quemlibet ejus successorem, esse pastorem omnium fidelium, id est, totius Ecclesiæ.

v. 18. *Ducet quo tu non vis.* Scilicet voluntate sensitiva, quæ refugit mortem & dolores. Id etiam de Christo verum est aliquo modo, quod ductus sit quo non vellet. Inde enim illa ejus oratio; *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis.* At discrimen est, quod in Christo inferior appetitus perfectè fuerit subjectus superiori, non sic in Petro, nec in aliis.

v. 19. *Hoc autem dixit significans qua morte clarificaturus esset Deum.* Non significatur mors supplicio crucis inferenda, sed in genere mors violenta pro Christo. Itaque quamvis ex scriptura non habeamus Petrum fuisse crucifixum (id enim sola & indubitata traditione accepimus) tamen habemus ex scriptura Petrum esse martyrem, id est, morte affectum pro nomine Domini. Notandum etiam quod hujusmodi duntaxàt mortem Dominus à Joanne removet in sequentibus.

v. 23. *Sic eum volo manere donec veniam. Sic* irrepsit pro *si*; quod etiam accidit in Psal. 62. ubi vulgo legitur: *sic memor fui tui super stratum meum*, cum *si* legendum sit. Contra verò, *si* pro sic irrepsit in Sapient. 9. *Et si correcta sint semita eorum.* Vide ibi Jansen. *Si*, non *sic* legendum manifestè patet ex Græco ἐὰν, non enim inter Græcas voces ἐὰν & τὸν ea affinitas est, ut errore aliquo alterum in alterum mutari potuerit, sicut apud Latinos *si* in *sic* mutatum fuit. Idem confirmat ex vetustis Latinis codicibus, & ex authoritate Cardinalis Bessario-

A nis, Petrus de Rivo Theologus Lovaniensis, in lib. de anno, die, & Feria Dominicæ passionis, tract. 2. cap. 5. particula 6. testificans Paulum à Middelburgo, contra quem alioqui scribit, id bene observasse, S. Augustinum legisse. *Si* non *sic*, in explicatione hujus loci putat Jansen. At ex lib. 4. de consensu Evang. cap. ult. apparet eum legisse, *Sic eum volo manere.* Clenardus quoque in Epistola ad Rutgerum Rescium, testatur in codice Arabico ante annos sexcentos è Græco translato, legi; *Si eum volo manere.* Syria translatio *si*, non *sic* legit. Miror Biblia Sixtinæ correctionis retinere *sic.* Videtur autem hujus lectionis occasio fuisse ex officio Ecclesiastico de S. Joanne, in quo *sic* legebatur, idque justa ratione; quia non addebatur, nec addendum erat, *Tu me sequere*, quia officio non congruebat. Proinde ne imperfecta ac suspensa esset oratio, *Si eum volo manere, donec veniam:* placuit *si* mutari in *sic*, sensu tamen salvo, quia *sic* includitur in eo quod est *manere.* Ceterum hæc verba à fratribus, id est, fidelibus sic intellecta sunt, quasi Joannes esset victurus usque ad secundum Christi adventum; non quod putarent Joannem victurum aliquot sæculis, sed quia putabant adventum & judicium Domini non diu differendum. Sic enim multi tunc opinabantur. Unde & Paulus hanc Thessalonicensium opinionem corrigit, quasi instaret dies Domini. Et Petrus eorum qui dicebant: *Ubi est adventus Domini?* Ac sanè verba Domini prima facie videntur aliquid tale sonare: Nam illud, *donec veniam*, videtur significare secundum adventum; sicut 1. Cor. 11. *Mortem Domini annuntiabitis donec veniat.* Et *manere* videtur dictum pro eo quod est remanere in

C vita; quia opponitur morti, quam Petrum passurum prædicit. Et tamen Dominum non hoc dicere voluisse significat ipse Joannes, dicens: *Et non dixit ei Iesus, Non moritur*, id est, Verba quæ dixit ei; *Si eum volo manere donec veniam*, non significant eum non moriturum.

At dices, Hæc bene consistunt ut Joannes maneat in vita donec Christus ad judicium veniat, & tunc moriatur; sicut habet communis sententia, eos qui vivi reperientur adveniente judice, subito morituros, & mox resuscitandos. Unde ex correctione Joannis non sequitur, Joannem non mansurum in vita usque ad adventum Domini; tantum enim corrigit opinionem dicentium. *Non moritur.* Præterea, potest adferri pro eodem sensu, quod absolutè dicit Dominus, *donec veniam*; sicut 1. Cor. 11.

D Non autem, *donec veniam ad eum:* unde apparet significari adventum Christi generalem, scilicet ad judicium. Vide nostra in 4. dist. 43.

v. 23. *Exiit ergo sermo iste inter fratres, quia discipulus ille non moritur. Fratres* intelligit, non Apostolos; vel alios qui tunc aderant, quando ista Jesus dicebat, tametsi sic videatur S. Augustinus intellexisse, tractatu ult. in Joannem: sed Christianos, qui per horum prædicationem postea crediderunt, & *fratres* more scripturæ vocantur. Horum enim multis ex his Domini verbis persuasum fuit, Joannem non moriturum donec Christus veniret ad judicium; adeò ut eo tempore, quo Joannes scribebat, & deinceps usque ad ejus obitum, hæc multorum fratrum, id est, fidelium, opinio perseveraverit, teste Tertulliano,

E cujus verba accipienda sunt pro commentario hujus sententiæ. Quod si Apostolos voluisset intelligi, dixisset, suo & aliorum Evangelistarum more, *inter discipulos, quia discipulus ille non moritur.* Quidam prologus qui vulgo præfigitur Evangelio Joannis, habet Joannem vivum descendisse in sepulchrum, quod sibi fieri jusserat. Falsò autem tribuitur Hieronymo; de cujus sententia aliunde patet. Alii quidam mortuum eum fatentur, sed dicunt pauló post à morte resuscitatum, cum corpore assumptum fuisse in cælum; & hujus rei argumentum esse, quod corpus ejus nusquam terrarum reperiatur. Quod non dicerent si veterum scripta diligenter perlustrassent, ex quibus liquide monstratur non solum eum mortuum fuisse, verùm etiam corpus ejus multis temporibus apud Ephesum fuisse asservatum; de qua re vide Annales Baronii.

Quæret fortè aliquis, quare solus Joannes inter omnes Apostolos fuerit à passione martyrij immunis? Inter alias videtur hæc ratio reddi posse, quia cæteri omnes discipuli fugerunt & occultaverunt se, quando Christus ad mortem ductus & crucifixus est; solus Joannes, licet initio fugisset, rediit tamen, & Christo morienti sub cruce institit: & ita quodammodo in Christo patiente passus est, & doloris gladius animum ejus transfixit. Ob hanc caussam nec B. Virgo, nec Maria Magdalena martyrium passæ sunt.

v. 24. *Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc, & scimus quia verum est testimonium ejus.* Magnum erat Joannis testimonium, maximi- A que ponderis apud omnes Ecclesias, illo præsertim jam tempore, quo ipse solus ex omnibus Apostolis superaret; quem constabat Christo singulariter dilectum, ac familiarem fuisse, & super pectus ejus in cœna recubuisse, & morienti sub cruce astitisse. Quod autem dicit, *scimus quia verum est*; in persona fidelium dicit. q. d. Omnes Ecclesiæ testimonium ejus tanquam verum & certum recipiunt. Vide annot. suprà c. 19. v. 35. & comment. in 3. ejus epistolam catholicam.

v. 25. *Nec ipsum arbitror mundum capere posse, &c.* Hyperbole sumpta ex vulgi sermone. Sic & suprà cap. 12. dicunt Pharisæi: *Ecce totus mundus post eum abiit*, qui modus loquendi etiam hodie in usu vulgi est.

FINIS ANNOT. IN QVATVOR EVANGELIA.

ANNOTATIONES
IN ACTA APOSTOLORVM.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. **D***E omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere & docere, usque in diem, &c.* Sensus esse videtur: De omnibus quæ Jesus fecit & docuit; scilicet à tempore, quo cœpit facere & docere, usque in diem ascensionis ejus in cœlum. Dicit autem *de omnibus*, quamvis sine dubio multa Christi facta & dicta sint ab eo prætermissa, quæ alij Evangelistæ tradiderunt, aut omnino à nemine scripta sunt; quia multa & varia de Christi factis & doctrina fuerat illo libro complexus, quæ suo quodammodo dici possunt omnia; vel certè, quia scripserat omnia, quæ sibi proposita habebat ad scribendum; vel omnia quæ merito possent sufficere. Sic Lucæ primo, *Visum est mihi assecuto omnia.* Vide ejus loci annotationes. Vide etiam Commentarium Bartholomæi Petri ad hunc versum.

v. 2. *Vsque in diem, qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum quos elegit, assumptus est.* Dubium quo pertineat illud: *per Spiritum sanctum*, num ad *præcipiens*, an ad *elegit*, an verò ad *assumptus est.* Erasmus vertit in hunc modum: Ad eum usque diem, quo postquam impertitus in hoc ipsum Spiritum sanctum, mandata dedisset, quos delegerat, Apostolis, sursum assumptus est. At difficile est Græca ad hunc sensum inflectere. Sic enim habent ad verbum: *usquequo die præcipiens* (vel, *præcepto dato*, est enim participium præteriti temporis ἐντειλάμενος) *Apostolis per Spiritum sanctum quos elegit, assumptus est.* Sanè contextus vix permittit, ut alio referatur, quàm ad *præcipiens.* Sensus autem non incommodus est: Christum Apostolis, quos elegit ad opus propagationis fidei, præcepta dedisse per Spiritum sanctum ad hoc ipsum opus pertinentia. Quæ præcepta partim indicat ipse Lucas capit. ult. sui Evangelij, & plenius hoc 1. capite Actorum repetit; partim autem atque expressius habentur Matth. ult. & Marci ult. Quomodo autem præcepit per Spiritum sanctum, nisi quia Christus omnia opera sua, maximè ad sanctificationem nostram spectantia, fecisse dicitur per Spiritum sanctum, utpote omnis sanctificationis authorem? Sic enim ad Hebræos 9. dicitur per Spiritum sanctum obtulisse semetipsum Deo. In hunc ferè sensum exponit Chrysostomus, quem citat Erasmus in annot. Similiter de Christo dicitur, quod baptizat in Spiritu sancto. Item: *In Spiritu Dei ejicio dæmonia. Et unctus Spiritu sancto. Spiritus Domini super me, &c.*

v. 3. *Loquens de regno Dei.* Græcè ϗ λέγων τὰ περὶ τ̃ βασιλείας τ̃ θεοῦ. Id est, *Et dicens ea, quæ de regno Dei*, A Id est, pertinentia ad Ecclesiam, quæ est regnum Dei. Quæ scriptura sic secundum Græcum expensa, manifestius facit pro traditionibus non scriptis.

Per dies quadraginta apparens eis. Non quod singulis diebus apparuerit eis, sed quia intra tempus quadraginta dierum, frequenter se eis videndum exhibuerit.

v. 4. *Et convescens.* Valla & Erasmus conversationem vel congregationem in unum locum hac voce significari putant, sed cum nostro interprete consentit Chrysost. & Oecumenius. Vide Gagnæum, qui vocis ἁλῶν & significatum exponit. Vide etiam lexicon Græcum in ἁλίζω & συναλίζω.

Quam audistis, inquit, *per os meum.* Græcè tantum est: ἣν ἠκούσατέ μου, id est, *quam*, sive *de qua audistis ex me.* Rectè tamen explendi sensus causa, interpres interposuit, *inquit.*

v. 5. *Vos autem baptizabimini de Spiritu sancto non post* B *multos hos dies.* Baptismus Spiritus sancti videtur generaliter comprehendere & baptismum aquæ à Christo institutum, in confirmationis sacramentum, & utriusque effectum, etiam ubi sacramentum non adest. Nam in baptismo Christi baptizamur Spiritu sancto propriissimè, juxta illud: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto*; Quia in eo sic aqua abluimur, ut etiam abundè in eo Spiritus sanctus in nos effundatur. De quo & Joannes Baptista: *Ille baptizabit vos in Spiritu sancto.* Et in confirmatione; ut patet ex hoc loco, quia Apostoli effectum confirmationis, id est, robur Spiritus sancti acceperunt. Idemque intelligendum in omnibus, qui hoc sacramentum cum ejus effectu suscipiunt; cujus sacramenti res, sine sacramento præcessit in Apostolis. Item Actor. 11. Centurioni, ejusque familiæ, qui ante baptismum acceperant Spiritum sanctum, hoc idem tribuit B. Petrus, dicens, se recordatum illius sententiæ: *Joannes quidem baptizavit* C *aqua, vos autem, &c.* Nec sola confirmatio, qua vel Apostoli, super eos apparentibus linguis igneis, confirmati sunt; vel cæteri fideles per sacramentum manus impositionis confirmantur, baptismus est in igne; sed etiam ipsum Baptismi sacramentum; quod Apocalyps. 15. significatur per mare vitreum mistum igne. Vide ejus loci annot. Itaque baptizare Spiritu sancto, est tingere, perfundere Spiritu sancto, sive id fiat in baptismi sacramento, sive confirmationis, sive extra sacramentum, ut factum in Apostolis. Cæterum locus hic intelligendus est de confirmatione Apostolorum per Spiritum sanctum facta in die Pentecostes. Erant enim Apostoli jam ante baptizati, quia ad baptizandos alios deputati: Joan. 3. 4. & 13. *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet, &c.* Item quod de isto descensu Spiritus sancti loquatur, pa-

tet ex Actor. 11. ubi Petrus viso delapsu Spiritus sancti in Cornelium, & socios ejus, sicut & in ipsos initio; dicit recordatum se verbi Domini sicut dicebat, *Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto.* Quæritur, quomodo non est significatus hîc Christi baptismus; cum Matth. 3. Joannes simili sententia dixerit de Christi baptismo: *Ego quidem baptizo vos in aqua---- Qui autem post me venturus est, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni?* Dicendum utrumque esse baptismum in Spiritu sancto, tam sacramentum baptismi, quàm confirmationem; & ita rectè de utroque dictum, quod per ipsum Christus baptizet in Spiritu sancto. Ideo autem confirmatio baptismi nomen accipit, quia est quoddam baptismi complementum, ut patet ex decreto Melchiadis Papæ. Sicut porro hinc non sequitur Apostolos non fuisse baptizatos baptismo Joannis, (nam quidam eorum fuerunt discipuli Joannis, & proinde ab eo baptizati:) ita nec sequitur eos non fuisse antea baptizatos baptismo Christi in aqua. Tantum enim opponit baptismum Joannis, qui tantum erat in aqua, baptismo suo, qui est Spiritus sancti; promittens hunc baptismum suis Apostolis, dicendo: *Vos autem baptizabimini, &c.* Quæritur tamen an Apostoli fuerint ante baptizati Spiritu sancto? Nam ex his verbis videtur quod non. Si enim antea baptizati fuerant Spiritu sancto, quomodo id eis nunc, quasi novum promittitur? Hinc videri posset, quod baptismus Christi, quem dedit ante passionem, non erat baptismus in Spiritu sancto, sed tantum in aqua: sed vide nostra in quartum, distinctione tertia, §. 12. & annot. Matth. 3.

v. 10. *Ecce duo viri.* Angeli assumpta specie virorum. Sic Eucharistia panis vocatur.

v. 11. *Hic Jesus qui assumptus est à vobis in cœlum.* Quomodo assumptus est, cum propria virtute ascenderit? Vide annot. Marci ult. *Sic veniet quemadmodum vidistis*, id est, in forma humana descendet judicate vivos & mortuos, sicut in ea ascendit.

v. 14. *Cum mulieribus, & Maria matre Jesu.* Non quod Maria non fuerit mulier, quod Evangelica & Apostolica scripta toties affirmant; sed quia non vulgaris mulier; verùm, ut ita dicam, plusquam mulier. Sensus enim est: Cum mulieribus, inter quas prima & præcipua erat mater Jesu. Simili modo dicitur Marci ult. *Dicite discipulis ejus & Petro.*

Et fratribus ejus. Igitur credunt in eum fratres ejus, de quibus Joan. 7. dictum erat: *Neque enim fratres ejus credebant in eum.* Vide ejus loci annot. Item de fratribus Domini, vide Comment. 1. Corinth. 9. Inter Apostolos erant duo, Jacobus & Judas. Ergo adhuc addens: *Et fratribus ejus*, significat præterea fuisse duos ut minimum. Alii plures enumerant.

v. 15. *Fere centum viginti.* De mysterio hujus numeri, vide Hieron. in epistola ad Paulinum de libris scripturæ. Centum viginti, inquit, ab uno usque ad quindecim paulatim & per incrementa surgentes, quindecim graduum numerum efficiunt, qui in psalterio mysticè continentur. Eam rem ad oraculum declarat Brito ille expositor prologorum Hieron. in Biblia, excusus cum Lirano.

v. 17. *Et sortitus est sortem ministerii hujus.* Id est, sortitò accepit hoc ministerium. Sic autem loquitur scriptura, non quia Christus sortium interventu Judam ac cæteros Apostolos elegit; sed, quia sicut sors non respicit meritum personæ, ita Christus Apostolos elegit, non quia præ cæteris digni erant & idonei ad hoc minus, sed ex beneplacito voluntatis suæ; qua etiam eosdem quos elegit, procedente tempore idoneos facere voluit. Unde in Evangelio Marc. tertio, *Vocavit ad se, quos voluit ipse.*

v. 18. *Et hic quidem possedit agrum de mercede iniquitatis.* Græcè ἐκτήσατο, quod etiam verti potest, comparavit. Dicitur autem Judas vel comparasse, vel possedisse agrum pretio sanguinis, quod hîc vocatur merces iniquitatis; quia argenteis illis triginta, quos ille retulit & in templo projecit, ager comparatus est, ut Matthæus

A testatur, velut si dicatur domus alicujus, quæ pecunia ab illo relicta empta est, licet ille vivens id non mandaverit vel cogitaverit. Quanquam intelligi etiam potest, quod Judas homo sceleratè avarus jam ante cogitaverit, vel etiam pactus fuerit de agro sibi comparando ex illo pretio sanguinis: quod tamen non perfecerit præ animi dolore, quem ob sceleris magnitudinem, remordens conscientia attulerat. Huc respicit Augustin. quando dicit in Tract. de 4. Feria cap. 3. Judam ex pretio sanguinis Christi emisse & comparasse sibi agrum figuli. Quod intelligendum sicut hic locus. Unde & ait Judam voluisse partem aliquam habere in sæculo. Et addit: Quam nec ipsam possedit, quia sceleris tanti sibi conscius, collum sibi alligavit, &c.

Et suspensus crepuit medius. Ambros. lib. 1. de fide cap.
B 9. legit: Et in faciem prostratus, crepuit medius. Græcè ad verbum: Et pronus seu præceps factus, crepuit medius. De hujus loci intellectu, vide Jans. cap. 140. in concord. Vide etiam lexicon Græcum in vocabulo πρηνής.

Et diffusa sunt omnia viscera ejus. De avaro homine dicitur Eccles. 10. *In vita sua projecit intima sua.* Vide ibi Jansenium.

v. 19. *Et notum factum est omnibus habitantibus Jerusalem, ita ut appellaretur ager ille lingua eorum Haceldama, hoc est, Ager sanguinis.* Totum hoc parentheticum esse videtur, videlicet scriptum ex persona authoris libri, qui in media oratione Petri, per occasionem verborum ejus de Juda & agro, hæc interserit. Et ita cessat difficultas, quomodo Petrus dicat *lingua eorum.* Item quomodo dicat appellatum, *Haceldama*, cum non sit
C verisimile, tam citò post factum invaluisse cognominationem agri, sed paulatim & progressu temporis, ut fieri solet in hujusmodi. Idque etiam significatur Matth. 27. quando dicit agrum sic vocatum, usque in hodiernum diem, id est, usque ad id tempus, quo Matthæus Evangelium scribebat. Nam & illud, quod ibidem dicuntur principes sacerdotum, inito consilio emisse ex triginta argenteis agrum figuli in sepulturam peregrinorum, non existimandum est, statim ab illis factum fuisse, sed postea opportuno tempore. Vide ejus loci annot. & ibidem Jansenium & Hesselium.

v. 20. *Scriptum est enim in libro psalmorum: Fiat commoratio eorum deserta, & non sit qui inhabitet in ea.* Pro *eorum* in quibusdam codd. MSS. est *ejus*, consentientibus etiam Græcis & Syris & textu venerabilis Bedæ. Verisi-
D mile est pro *ejus* irrepsisse *eorum* ex consuetudine legendi versum hunc in Psal. 68. ex quo desumptus est. Ibi enim sic habetur: *Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet.* At Petrus ad Judam peculiariter accommodavit, quod in psalmo generaliter dictum est in Judæos Christi persecutores.

Et Episcopatum ejus accipiat alter. Episcopatum, id est, prælaturam in Ecclesia Dei. Episcopatum autem intellige, vel quem habuit (fuit enim Apostolus licet incompletè; quia ante passionem tantum instituti erant legati ad prædicandum domui Israël, non omnibus gentibus) vel quem erat accepturus, nisi tanto scelere se contaminasset. Erat enim, sicut cæteri undecim, auditurus à Domino: *Sicut misit me Pater, & ego mitto vos.* Et, *Euntes docete omnes gentes, & prædicate Evangelium omni crea-*
E *turæ.* Ordinem episcopalem Judas non habuit. Hic enim Apostolis collatus est post resurrectionem Domini. Sacerdos quidem institutus est Judas in Cœna Domini cum cæteris Apostolis, sed potestatem remittendi peccata, quæ data est post resurrectionem, numquam habuit. Hoc quidem singulariter quasi de uno dicitur in Psalmo, sed ita ut in uno plures etiam intelligantur. Quod inde perspicitur, quia tres præcedentes versiculi, quorum primus: *Locuti sunt adversum me &c.* de pluribus loquuntur; & maledictiones, quæ multæ ibi recitantur quasi in unum hoc versiculo demum concluduntur; *Hoc opus eorum, qui detrahunt mihi apud Dominum, & qui loquuntur mala adversus animam meam.*

v. 21. *Oportet ergo ex his viris qui nobiscum sunt congre-*

gati. Congregationem intelligit non præſentem, in qua Petrus hæc loquebatur, ſed converſationem cum Apoſtolis ab initio, in quo Chriſtus cœperat colligere diſcipulos. Quem ſenſum clarius expreſſit Eraſmus, dum pro *congregati* vertit *verſati. In omni tempore, quo intravit & exivit inter nos.* Intrare & exire, pro eo quod eſt continuo converſari, phraſis eſt Hebræa.

v. 22. *Teſtem reſurrectionis nobiſcum fieri unum ex iſtis.* Præcipua cura erat Apoſtolis, ut reſurrectionem Chriſti bene teſtatã facerent apud eos, quibus prædicabant Evangelium Chriſti; tum quia Judæi infideles hanc præcipuè in dubium vocabant; tum quia reſurrectionis Chriſti certa probatio, maximam fidem prædicationi Apoſtolorum conciliabat; tum denique quia reſurrectio Chriſti ſpes noſtra eſt. Si enim Chriſtus reſurrexit, & nos reſurgemus, utique beata reſurrectione, de qua diſſerit Apoſtolus Paulus 1. Cor. 15. Nam quo caput præceſſit, eo ſpes vocatur & corporis. Ob hanc cauſam etiam Paulo, tamquam gentium Apoſtolo, ne quid minus haberet à duodecim Apoſtolis teſtibus oculatis, neque teſtimonium ejus tamquam auriti teſtis, minoris fieret; viſus eſt Chriſtus redivivus in carne. 1. Corinth. 9. & 15. ex hoc loco conſtat, Matthiam & Barſabam fuiſſe & his Chriſti diſcipulis, qui cum duodecim converſati ſunt toto eo tempore, quo Chriſtus, cum illis egit; nimirum à baptiſmo Joannis, uſque ad aſcenſionem ejus in cœlum; & proinde falſam eſſe eorum ſuſpicionem, qui cenſent omnes ſeptuaginta diſcipulos Chriſti ab eo receſſiſſe, poſt ſermonem illum Joan. 6. Cæterum qui viderant Chriſtum redivivum à morte, non tantum verbo prædicationis perhibebant teſtimonium reſurrectionis Chriſti; verùm etiam miraculis, in ſupplementum firmiſſimæ probationis; ne fortè quis infidelis dicere poſſet eos fallere, aut falſos fuiſſe, objecto per illuſionem oculis ipſorum phantaſtico corpore, aut non verè humano. Hinc Marcus dicit cap. ult. Apoſtolos prædicaſſe Domino cooperante, & ſermonem confirmante ſequentibus ſignis. Sic Petrus capite ſequenti cum dixiſſet: *Hunc Ieſum reſſuſcitavit Deus; cujus omnes nos teſtes ſumus:* ſubjungit confirmationem ex dono linguarum, accepto per Spiritum ſanctum. Et cap. 3. *Cujus nos teſtes ſumus, & in fide nominis ejus hunc, &c.* Et cap. 4. *Virtute magna reddebant Apoſtoli teſtimonium reſurrectionis Ieſu Chriſti;* Quia per miracula.

v. 23. *Et ſtatuerunt duos.* Auguſt. lib. 1. contra Felicem Manichæum cap. 4. legit: *Et ſtatuit duos,* videlicet Petrus. Quæ lectio facit ad authoritatem Petri.

Ioſeph qui vocabatur Barſabas, qui cognominatus eſt juſtus. Quidam dicunt hunc Joſeph non ob aliud rejectum ab Apoſtolatu, quàm quia conſanguineus erat Chriſto, ne videretur conſanguinitatis habita ratio, in ejus electione. Sed hoc non rectè dici videtur, tum quia non electione, ſed ſorte diremptá eſt paritas inter duos: Quis autem dicat, quid Deus in directione ſortium ſpectaverit, ut non ſuper Joſeph, ſed ſuper Mathiam ſors caderet? tum quia inter Apoſtolos Domini, duo erant ejus conſanguinei, qui & fratres Domini dicuntur, nempe Jacobus minor frater Domini, & frater ejus Judas Thaddæus. Proinde ſatius eſt præſentis rei cauſam ignorare, quàm curioſè ſcrutari. Rectius dixeris, ideò ſorte Mathiam prælatum, quia à Domino, qui corda novit omnium, ut in ſua oratione dicit Petrus, agnoſcebatur magis ad Apoſtolicam functionem idoneus. Item non conſtat eum fuiſſe Chriſto conſanguineum. Nam Joſeph, qui Matth. 13. numeratur inter fratres Domini, ab hoc diverſum eſſe inde colligitur, quod ille Græcè Ἰωσῆς, hic verò Ἰωσὴφ dicitur. Heſſelius tamen ſcribens in Matth. decim. fratrem fuiſſe putat. Item cum Lucas tam diligenter eum deſcribat, tribuens ei duo nomina & unum cognomen, certè non omiſiſſet & hoc addere, quod frater Domini fuerit, ſi id verum eſſet. Denique diverſus hic eſt ab Joſeph, qui dictus eſt Barnabas, de quo in fine cap. 4. Vide annot. ejus loci. Ac rurſum alius hic ab illo, qui Act. 15. Judas cognomento Barſabas dicitur. De hoc

A etiam vide Euſebium lib. 3. cap. 33. & Martyrol. Rom. Julij 20.

Qui cognominatus eſt juſtus. Græcè non eſt δίκαιος, ſed ἰοῦστος. Ita ad Col. 4. *Ieſus qui dicitur Iuſtus*, Græcè ἰοῦστος. Videtur tamen ex Latino acceptum, ſicut σουδάριον, σιμικίνθιον, & ſimilia. Vide comment. Col 4.

Et Mathiam. De Mathia extra hunc locum nihil legimus in ſcriptura ſacra. Duo autem in ejus doctrina memorabilia: alterum ex Dionyſio Alexand. alterum ex Clemente. Vide apud Galenum; Catech. 136.

v. 26. *Et dederunt ſortes eis.* Non ſine electione proceſſit aſſumptio Mathiæ ad Apoſtolatum. Nam per electionem factum eſt, ut duo ex toto numero fratrum ſtatuerentur; qui cum viderentur pares eſſe, ventum eſt ad ſor-
B titionem. Igitur electio duos invenit pares, quos ſortitio diſcrevit. Non videtur ergo verum quod quidam dicunt, ideo Apoſtolos hîc uſos ſortibus, quod nondum accepiſſent Spiritum ſanctum: Poſtea verò accepto Spiritu ſancto electione conſtituiſſe ſeptem diaconos. Nam & hîc uſi ſunt electione, & illic non Apoſtoli elegerunt, ſed à multitudine electos ipſi approbarunt, & per manus impoſitionem diaconos inſtituerunt. Adde præterea, quod Apoſtoli, qui habebant gratiam operandi miracula, poterant confidentius uti ſorte, cum oratione ad Deum; quod ſcirent ſe eſſe exaudiendos. Si enim ad miracula certi erant de aſſiſtentia divina; cur non etiam ad ſortem ut per eam Deus oſtenderet, utrum ex duobus vellet eſſe Apoſtolum? Sed tamen, ſicut miracula non faciebant Apoſtoli, niſi urgente manifeſta utilitate; ita
C nec ſortem adhibuerunt, niſi quadam neceſſitate adducti. Quomodo verò ſors iſta facta fuerit, non omnino certum eſt. Dionyſius Areop. cap. 5. Hierarch. Eccleſiaſt. Part. 3. per ſortem iſtam intelligit divinum quoddam munus, quod illi Pontificum choro, eum, qui divino judicio, delectuque eſſet renunciatus, indicaret; id eſt, oſtenſionem aliquam divinitus factam. Sunt qui putent divinitus radium lucis ſuper Mathiam apparuiſſe. Verùm longè ſimplicior & receptior intelligentia eſt, ut ſortem intelligamus eam, qua in ſortiendo homines uti ſolent, & quæ tunc temporis in uſu erat apud Judæos. Atque hinc colligitur ſortium uſum, præveniendo jus canonicum, licitum eſſe etiam in deſignandis Epiſcopis, aut præfectis; ſi modo illi, de quibus eſt quæſtio, digni ſint, & ita pares ut humanitus non appareat inter eos differentia. Sic Auguſtinus epiſtola 180. ſuadet mitten-
D dam ſortem inter preſbyteros tempore perſecutionis, quando unus populo neceſſarius eſt, ut reliqui fugere poſſint, quando non conſtat quis inter eos fortior ſit ad ſubeundum martyrium. Atque hæc ſors propriè diviſoria fuit, ad hoc ordinata, ut duorum æqualium alter eſſet Apoſtolus. Fuit tamen etiam conſultoria, ſed licita, quatenus Deum orabant ut ſortem dirigeret in eum, qui dignior eſſet. Quod ſine dubio licitum eſt in tali caſu.

Quæritur, cur illam paritatem Apoſtoli non diremerunt ſuffragiis? Si dicas ſuffragiis inventos fuiſſe pares; cur Petrus tanquam illius collegij decanus & caput, paritatem illam ſuo ſuffragio non diremit? Videtur dicendum quod Apoſtoli, atque etiam ipſe Petrus Apoſtolorum
E collegio præſidens, judicaverunt eos pares, ita ut humanitus non invenirent, quo alterum alteri præferrent: Ideoque arbitrati ſunt ſibi recurrendum ad ſortes. Et ita factum ut etiam Mathias, more cæterorum Apoſtolorum, divinitus fuerit electus ad Apoſtolatum, & non ſuffragiis humanis.

Et cecidit ſors ſuper Mathiam. Aliter ſurpradictum fuerat de Juda: *Et ſortitus eſt ſortem miniſterii huius.* Phraſes enim diverſæ ſunt. Hoc loco ſignificatur ſortitio propriè dicta: Eam enim planè ſignificant hæc verba: *Et dederunt, &c.* Illic ſermo eſt de electione, qua Chriſtus Apoſtolos elegit, ſola uſus voluntate ſua ad eligendum; & ob eam cauſam ſic loquitur ſcriptura; *Sortitus eſt ſortem, &c.* Fortè etiam ideò ſic loquitur, quia Levitarum miniſteria diſtributa erant per ſortes, ut habetur

Paralipom. 23. Unde etiam Zacharias S. Joannis Baptistæ pater, forte exiisse dicitur, ut incensum poneret. Luc 1. Vide ibid. annot.

CAPUT II.

v. 1. **E**T *cum complerentur dies Pentecostes.* Pentecoste Græcè, Latinè quinquagesima: Quo nomine significabatur totum tempus, quod est à die festo Paschæ, usque ad quinquagesimum inde diem, in quo die erat totius Pentecostes complementum. Et hoc est quod dicit: *Cum complerentur dies Pentecostes.* Id est, ipso die quinquagesimo, qui erat ultimus dicti temporis. Lege Levit. 23. Num. 28. Deuter. 16. Græcè tamen est singulare, τὴν ἡμέραν, quia tantum una erat dies Pentecoste, non plures, ut paschatis & tabernaculorum, quod patet ex locis scripturæ supra citatis.

Erant omnes pariter. Græcè ὁμοθυμαδὸν, *unanimiter*, ut superiori cap. vertit interpres. Hinc disce Spiritum sanctum non descendere, nisi in eos, qui vivunt inter se concordes. *In eodem loco.* Græcè ἐπὶ τὸ αὐτὸ, *in idipsum*, tametsi Erasmus etiam vertit, *in eodem loco.*

v. 3. *Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis. Ignis* genitivus est, Græcè πυρός. Sensus: Tanquam linguæ ignis, ea sunt extremitates, in quas flamma sursum mota desinit, similes linguis peracutis aut gladiolis.

v. 4. *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto. Omnes* scilicet centum viginti homines, de quibus meminit capite superiori. Atque id disertè testatur Augustinus Tract. 92. in Ioannem. Vide Molanum lib. 4. cap. 15. de picturis & imaginibus, ubi idipsum confirmat, contra quemdam hæreticum Theodorum Bezam, qui hoc ad solos refert Apostolos.

v. 5 *Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi, viri religiosi, ex omni natione, quæ sub cælo est.* Hyperbole in eo quod dicitur: *Ex omni natione, quæ sub cælo est*, quasi dicat, ex nationibus multis diversissimis & remotissimis. Nisi hoc modo intelligas: Ex omni natione dispersionis Judæorum. Nam ex Judæis, qui erant in dispersione, viri religiosiores orationis causa proficiscebantur Ierusalem, vel etiam eo commigrabant, quo convenienter cultui Dei vacare possent. Neque enim extra Ierusalem fas erat offerre sacrificia.

v. 6. *Audiebat unusquisque lingua sua illos loquentes.* Quæri hîc solet an singuli Apostoli, singulas linguas loquebantur, unus Græcè, alius Latinè &c. An vero ipsis propria, id est, Hebraïca lingua loquentibus, unusquisque audientium suam linguam capiebat, & uno loquente diversarum nationum homines, suas diversas linguas audirent & intelligerent. Videtur quæstio posse dissolvi hoc modo; ut statim accepto Spiritu sancto Apostoli cœperint loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis, id est, alii aliis. Nec enim soli erant ibi Apostoli, sed multi alii discipuli usque ad centum viginti. Ea re autem conspecta multitudinem obstupuisse. Petrum deinde una lingua Hebraïca omnes allocutum, rationem reddidisse rei tam mirabilis; hanc autem Petri orationem fuisse ab omnibus intellectam. Duplex proinde miraculum contigisse. Primum in eo, quod omnes discipuli Spiritu sancto repleti, variis locuti sunt linguis: alterum in eo quod Petrus una lingua loquens, fuerit ab omnibus, qui confluxerant, intellectus, tametsi diversarum linguarum hominibus. Duplex hoc miraculum omnino videtur agnoscendum. Et primo quod Apostoli diversis linguis fuerint locuti, ex eo apparet, quia dicitur: *Cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.* q. d. Non omnes omnibus nec iisdem linguis locutos, sed alios aliis; itemque alios paucioribus, alios pluribus, prout dabat illis eloqui Spiritus. Item: *Audiebat unusquisque lingua sua illos loquentes.* Item: *Audivimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei.* Item quia dispertitæ linguæ ignis Apostolis apparuerunt, seditque super singulos eorum. Item mysterium significatum, nempe quod Ecclesia esset locutura omnium gentium linguis. Item Apostolos verè locutos fuisse peregrinis linguis, etiam illud argumento; quia postea fideles accepto

A Spiritu sancto variis linguis verè locuti sunt, ut Actor. 10. & 19. & 1. Corinth. 14. Item Actor. 11. dicitur: *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis, &c.* Ubi ex gratia visibili, scilicet dono linguarum illis dato, sicut Apostolis, colligit similem gratiam invisibilem. Sed & idem de Apostolis probatur ex Apostolo Paulo, qui 1. Cor. 14. de se dicit: *Gratias ago Deo meo, quod omnium vestrum lingua loquor*, vel ut in Græco, *quod omnibus vobis amplius linguis loquor.* S. Hier. ad Hedibiam q. 9. scribit Apostolos accepisse diversitatem linguarum omnium gentium; ut annunciaturi Christum, nullo indigerent interprete. Confirmatur ex eo, quod nulla historia referat Apostolorum quempiam, ad quamcunque gentem devenisset, interprete usum fuisse.

B Sed quid est quod idem Hieronymus in catalogo Marcum vocat interpretem Petri? Certè non aliud vult, quàm quod Marcus Evangelium scripsit, ut Petro referente audiverat. Itaque per Evangelium scriptum erat Petri interpres ad alios, quibus ea scribebat quæ Petrus dixerat. Vel etiam, quia explicabat plenius ea quæ B. Petrus brevius aut obscurius dixerat. Vide Baronium & nostrum comment. 2. Cor. 2. de Tito.

Sed dicet aliquis nihil opus fuisse, ut Apostolis daretur donum loquendi variis linguis, quandoquidem eis abundè sufficere poterat donum seu miraculum, quod fieret, ut ipsi sua ac nativa lingua loquentes ab hominibus omnium gentium ac linguarum intelligerentur; sicut credibile est in Petro factum, quando una oratione omnes, qui confluxerant, allocutus est. *Resp.* Incertum esse, an hoc donum Apostolis communiter concessum fuerit. De-C inde, nec sufficeret, quia non solum loqui aliis debebant, sed etiam alios loquentes intelligere; quod non possent, nisi aliorum linguas nossent. Nisi dicas etiam hoc eis concessum fuisse, ut aliis quibusque sua lingua loquentibus eorum sermonem perciperent, tanquam loquentium Hebraïcè. Sed utrumque hoc esset nimium multiplicate miracula. Sic enim quotiescumque homines externæ linguæ loquerentur Apostolis, & è diverso quoties Apostoli illis; toties novum fieret miraculum. Nunc autem dicimus Apostolos semel per miraculum accepisse notitiam omnium linguarum, ut & loqui quibuscumque hominibus possent, & quoscumque audire & intelligere; nec postea fiebat novum miraculum, quando vel loquebantur vel loquentes intelligebant; sicut visum per miraculum multis cæcis Christus restituit, qui postea

D sine novo miraculo videbant. Fortè etiam ex hac doni istius varietate intellexerunt Apostoli, ad quas quisque gentes proficisci deberet prædicaturus Evangelium; nempe ad eas, quarum linguis loquendi donum accepisset. Cæterum saltem B. Petrum una lingua loquentem à pluribus diversarum linguarum hominibus intellectum fuisse; negari non potest, & colligitur ex ipsa historia; quia verba ista: *Viri Iudæi & qui habitatis Ierusalem universi, &c.* Solus Petrus dixit universæ multitudini uno eodemque sermone, eam autem fuisse hominum diversissimarum linguarum, constat ex eodem hoc capite. Neque hoc mirum videri debet, cum constet alios quoque sanctos hoc donum accepisse. S. Antonius Paduanus, ut est in ejus vita cap. 19. una lingua loquens

E ab hominibus diversarum gentium, qui plurimi Romam confluxerant, ita auditus est, ut singuli planè intelligerent idioma regionis suæ, in quo & nati & educati fuerant. Simile quid dicitur de S. Vincentio Prædicatore lib. 2. vitæ ejus cap. 8.

Cyprianus de oper. Card. serm. de Spiritu sancto manifestè testatur Apostolos una & propria lingua locutos, ab omnibus tamen intellectos. Opus tamen illud Cypriani non est, sed ut est valde probabile, Salviani. Gregor. quoque lib. Dial. cap. 26. refert de puero quodam morituro, qui dicebat se in cœlo fuisse, & ibi accepisse ut omnium linguis loqueretur; quod & confestim probavit Græcè loquens & Bulgaricè. Quin & in die judicii quando Christus una lingua proferet sententiam damnationis; audiet unusquisque reprobus lingua sua illum loquentem.

Nam

Nam de electis probabile est quod omnes intelligent & A loquentur linguam Hebraïcam.

Porrò hîc quæri posset, an Apostoli singula idiomata loquebantur perfectè. Videtur quòd non, quia Paulus sermone Græco fuit imperitus, id est, parum exactus. *Resp.* Paulum Græcè locutum non per donum linguarum, sed quia jam ante didicerat. Neque donum efficiebat ut Apostoli omninò eleganter & purè ac propriè loquerentur (alioqui visi fuissent elegantia & splendore sermonis attraxisse homines ad fidem Christi) sed ut loquerentur intelligibiliter, quantum opus erat juxta communem modum. Quemadmodum bene docet S. Thomas 2.2.q.176.art.1.ad 1.

v. 9. *Et qui habitant Mesopotamiam, Judæam & Cappadociam, Pontum & Asiam.* Ex eo quod dicitur: *Et qui habitant*, satis intelligitur eos, qui enumerantur non omnes fuisse habitatores Jerusalem, nec proinde B comprehendi sub eo, quod superius dictum est: *Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi viri religiosi ex omni natione.* Quare sciendum alios quidem ex diversis nationibus Judæos commigrasse Jerosolymam ibique fixisse domicilia; alios verò alibi habitantes, Jerosolymam causa religionis certis temporibus ascendere solitos secundum legem.

v. 11. *Et advenæ Romani, Iudæi quoque & proselyti.* Vide annot. 1. Pet. 1. Diversa sunt in Græco vocabula, *advenæ* & *proselyti.* Et advenæ quidem isti viri erant Judæi, non item proselyti. *Iudæi quoque & proselyti*: Græcè ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, quod ita videtur intelligendum; *tam Iudæi, quàm proselyti*, vel, sive Iudæi, sive proselyti; vel partim Iudæi, partim proselyti, ut nimirum hæc pars ad omnia præcedentia referatur. Nam in omnibus hic enumeratis regionibus habitabant Iudæi, habitabant & proselyti; atque inde Hierosolymam ad diem C festum fuerant profecti, aut etiam Jerosolymis fixerant sedes, prout suprà dicitur: *Erant in Ierusalem habitantes Judæi.* Potest etiam referri peculiariter ad id, quod proximè præcessit: *Et advenæ Romani*: quia adhuc sequitur, *Cretes & Arabes.* Fortè enim inter advenas Romanos plures erant proselyti, quàm ex aliis gentibus.

v. 13. *Quia musto pleni sunt isti.* Quidam sic interpretatur: *musto*, id est, vino, quia mustum non inebriat: sed arbitror eum falli. Quæres cur non dicebant vino, sed musto, cum scriptura passim vino ebrietatem ascribat, & certè communius sit vino inebriari, quàm musto. *Resp.* Quia erat tempus vindemiæ, quo mustum bibi solet, quando res ista contingebat. Nam in Iudæa, sicut tempore Paschæ offerebantur manipuli frugum; ita D vindemia esse poterat quinquagesimo post die. Nam in illis calidis regionibus omnia multo citius maturescebant, quàm in nostris frigidioribus.

v. 14. *Stans autem Petrus, &c.* Petrus una lingua loquens ab omnibus intellectus fuit. Sed qua lingua loquebatur? Hebræa, an Græca, an Romana? nam de singulis rationabiliter dici potest. Hebræa, nam ea lingua prima est, & idioma loci, ipsique Petro maternum. Græca, nam ea maximè erat pervulgata. Romana, quia Iudæa Romanis parebat, & quia Petrus Romanæ Ecclesiæ præfuturus erat, ac Romæ postetos suos successores relicturus. Cæterum per hoc quod Petrus una lingua loquens ab hominibus omnium nationum, quæ sub cælo erant, intellectus fuit; Spiritum sanctum significare voluisse verisimile est, quod unius Petri summi pastoris & successorum ejus, vocem audituri essent, & audire E debeant homines omnium gentium ac linguarum, præsertim quia additur illic fuisse viros *ex omni natione quæ sub cælo est.* Unde & hîc Petri primatus rectè nobis in quodam mysterio commendatur.

Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem universi. Addit: *Et qui habitatis, &c.* propter proselytos Ierosolymis habitantes, quorum erat magnus numerus.

v. 15. *Non enim, sicut vos æstimatis, hi ebrii sunt, cum sit hora diei tertia.* Hora tertia ab ortu solis. Qua quidem hora non solent homines ebrii esse, sed jejuni. Vide Baron. tom. 1. Hæc verò hora respondet nostræ octavæ vel nonæ ante meridiem. Nam prima horà erat Iudæis ab ortu solis. Atqui sol illis propius ad æquinoctialem constitutis, oriebatur circa diem Pentecostes paulò pòst horam quintam nostram matutinam. Igitur tertia hora quæ hîc nominatur, incipiebat sub medium nonæ nostræ. Ex hoc loco probat Nicolaus Papa ad consulta Bulgarorum c. 60. non esse cibum sumendum ante horam tertiam diei.

v. 16. *Per prophetam.* Vide annot. Ioël. 2. de illius scripturæ impletione.

v. 17. *Effundam de spiritu meo super omnem carnem.* Hic insinuatur vocatio gentium; quemadmodum & infrà, ubi Petrus dicit: *Et omnibus qui longè sunt: quoscumque advocaverit Dominus Deus noster.* Hæc in verbis Petri notanda, propter ea quæ habentur infrà cap. 10. ubi de vocatione gentium videri potest non satis fuisse instructus. Vide ibi. Per eos qui longè sunt significari gentiles, probatur ex Ephes. 2.

Filii vestri & filiæ vestræ. De filiabus exemplum habemus hoc eodem libro, ubi scribitur Philippus diaconus habuisse quatuor filias prophetissas virgines. *Prophetabunt ——— visiones videbunt ——— somnia somniabunt.* Ex specie genus accipiendum. Significatur enim quod in Ecclesia Christi, præsertim nascente, varia erunt dona sancti Spiritus. Quod autem interior gratia sanctificans sit conferenda etiam in posteros, eodem hoc c. significat Petrus, cum ait: *Accipietis donum Spiritus sancti. Vobis enim est repromissio & filiis vestris.*

v. 23. *Hunc definito consilio & præscientia Dei traditum. Præscientia*, id est, prædestinatione, sicut alibi accipitur, ut 1. Petri 1.

v. 24. *Quem Deus suscitavit solutis doloribus inferni.* Græcè λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Id est, postquam solvisset dolores mortis. Itaque actus solutionis dolorum, non ad Christum refertur, sed ad Deum. Quare sensus esse non potest: *Quem Deum suscitavit*, postquam Christus solvisset dolores; sed postquam ipse Deus solvisset dolores mortis, id est, quem Deus, pœna ac miseria mortis ablata, vitæ restituit. Cui congruit quod sequitur: *Iuxta quod impossibile erat teneri illum ab eo.* Græcè *ab ea*, scilicet morte, id est, juxta decretum suum æternum, revelatum per prophetas, quo stante fieri non potuit, ut in morte Christus detineretur, sed oportuit eum statim resurgere à mortuis. Id ostendunt sequentia: *David enim dicit, &c.* Hic videtur verus ac germanus esse sensus. Quare hinc non sequitur patres illos sanctos apud inferos fuisse in doloribus: Dolores enim ad Christum referuntur; sensu jam dicto, solutio autem Christi à doloribus, ad Patrem. Sed etsi legatur, *Doloribus inferni*, sicut nos legimus; potest idem esse sensus: nam infernus statum aut locum mortuorum significat; licet verificatio varietur; ut in eo quod subjungitur ex propheta: *Non derelinques animam meam in inferno.*

Solutis doloribus inferni. Græcè θανάτου, *mortis.* Vide Gagnæum. S. August. & S. Thom. intelligunt dolores patrum in lymbo, id est, tristitiam conceptam ex dilatione adventus Christi & suæ liberationis. Sunt qui ad purgatorias pœnas referant, existimantes Christum suo descensu etiam ad purgatorium penetrasse, ibique effuso indulgentiæ suæ thesauro omnes liberasse, qui iis pœnis detinebantur, atque hoc pacto ejus indulgentiæ, quæ mortis confertur, potestatem, ipsum primum exercuisse. Quod ut satis plausibiliter dicitur, ita non videtur hoc loco significatum. Simplicius enim est & textui conformius, ut ad Christum ipsum, quod hîc dicitur, referatur: quia per resurrectionem, ab inferni seu mortis doloribus solutus est, id est, morti, quæ pœna quædam est, exemptus, & vitæ restitutus, quia secundum prophetarum vaticinia, & Patris æterni decretum, non debuit diu in morte detineri. Sic Græci; ut sit sensus: Superata morte, à qua impossibile erat eum retineri: propter scripturas, quas deinde profert: *David enim dicit, &c.* Vide de hoc loco Bellarm. lib.

de Christi anima cap. 8. contra Calvinum.

v. 27. *Non derelinques animam meam in inferno.* Rectè hinc statuitur descensus Christi ad inferos secundum animam. Quamvis enim anima interdum pro homine accipiatur, etiam secundum partem materialem & mortalem, velut cum septuaginta animæ dicuntur egressæ de femore Iacob: & cum quis dicitur percutere animam, & ita (hac quidem parte) nihil vetet hîc intelligi sepulturam, ut quidam intellexerunt: obstat tamen illud: *In inferno.* Hoc enim nusquam pro sepulchro ponitur, sed semper pro certo quodam statu, seu loco animæ egressæ à corpore. Unde nec usquam de brutorum animalibus, quæ simul cum corporibus intereunt, tale quid dictum legitur, nec usquam legitur anima esse in sepulchro, aut descendere in sepulchrum. Item diversa sunt in psalmo, quem Petrus citat, animam non derelinqui in inferno, & carnem requiescere in spe, ut non videat corruptionem. Unde & Petrus infert tanquam distincta, dicens: *Quia neque derelictus est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem.* Neque illud referens ad animam, istud ad corpus.

v. 29. *Et sepulchrum ejus est apud nos usque in hodiernum diem.* Quidam hinc probare contendunt, Davidem unum ex iis fuisse, qui Christo resurgente simul resurrexerunt; de quibus Matth. 27. quodque resurrexerit non iterum moriturus. Vide serm. de Assumpt. Virginis apud Hieron. Augustinus tamen ex eodem loco probat, Davidis ossa & cineres usque ad id tempus apud Iudæos fuisse: in epistola 99. ad Evodium. Vide Domin. in 4. dist. 43. quæst. 2. artic. 1. Et bona est Augustini probatio. Vult enim Petrus ostendere verba illa psalmi: *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem:* non esse dicta in persona Davidis; sed prophetice dicta in persona Christi. Nam quod ad Davidem attinet, caro ejus vidit corruptionem. Probat hoc Petrus: *Quia sepulchrum ejus,* inquit, *est apud nos usque in hodiernum diem.* Quæ probatio bona non esset, nisi intelligatur continens cum contento, id est, sepulchrum, in quo sit corpus ejus jam corruptum, in cineres redactum. Nam alioqui, & Christi sepulchrum apud eos erat; & adhuc in terra est, usque in hodiernum diem; sed à triduo mortis ac sepulturæ corpore vacuum. Adeo igitur hinc statui non potest, Davidem unum ex iis fuisse, qui cum Christo resurrexerat, ut planè contrarium sequatur.

v. 33. *Et promissione Spiritus sancti accepta à patre, effudit hunc, quem vos videtis & auditis.* Scilicet per manifesta signa oculis & auribus perceptibilia. Nam oculis apparebant dispertitæ linguæ tamquam ignis sedens super singulos eorum: Auribus percipiebatur sonus tanquam advenientis spiritus vehementis, percipiebantur etiam variæ linguæ, quibus Apostoli loquebantur magnalia Dei. Quidam, ut Erasmus, vertendum putant: *Effudit hoc quod nunc videtis & auditis.* Nam in Græco neutrum genus est, & putant subintelligi donum, de quo infrà: *Et accipietis donum Spiritus sancti.* Sed sciendum eo loco Græcè esse τὴν δωρεὰν fœminei generis. Proinde neutrum illud τοῦτο videtur omnino referendum ad πνεῦμα, spiritum, quod præcesserat. Itaque rectè vertit noster interpres, & sensus est, quem diximus.

v. 36. *Quia & Dominum eum, & Christum fecit Deus, hunc Iesum quem &c.* Fecit eum Dominum, quando fecit redemptorem. Jesus enim ut homo, Dominus est hominum jure redemptionis. Item fecit eum Dominum, quatenus data est ei omnis potestas in cælo & in terra. Fecit eum Christum, quando unxit Spiritu sancto. Utrumque autem tunc factum, quando Verbum caro factum est; tametsi completa est redemptio in cruce. Vide Cyrillum in Thesauro *Hunc Iesum.* Emphaticè hoc dicitur: τοῦτον τὸν ἰησοῦν, quasi diceret, *hunc*, inquam, *Jesum quem &c.* Nam in Græco completam habet sententiam, quod præcedit: *Quia Dominum & Christum eum Deus fecit.* Sed majoris expressionis causa addit Petrus, non sine articulo τοῦτον τὸν, &c.

A v. 38. *Baptizetur unusquisque vestrûm in nomine Iesu Christi, in remissionem peccatorum.* Hinc patet contra hæresim hujus temporis baptismum non esse nudam protestationem fidei, aut sigillum remissionis per fidem acceptæ, sed per ipsum conferri remissionem peccatorum. Quod additur: *Et accipietis donum Spiritus sancti:* non videtur de baptismi effectu accipiendum, sed confirmationis. Sensus enim est: Video vos anhelare etiam ad participationem Spiritus sancti, quem per externa signa nos videtis accepisse. Itaque ut ejus tanti doni vos quoque efficiamini participes, prius oportet ut baptizemini in remissionem peccatorum, ac deinde per impositionem manuum nostrarum accipietis donum Spiritus sancti.

v. 39. *Et omnibus qui longè sunt, quoscumque advoca-*
B *verit Dominus noster.* Hic à Petro tacitè insinuatur vocatio gentium. Nam apertè eam tunc prædicari apud Judæos non expediebat. Potest tamen etiam referri ad Judæos absentes & procul habitantes, quia præcedit: *Vobis enim est repromissio & filiis vestris.* Nam promissio propriè facta est Judæis, non gentibus. Rom. 15.

v. 42. *Et communicatione fractionis panis.* Pro eo quod Græcis est ἄρτου, & Syriaca versio habet vocem, quæ Eucharistiam significat, tum hoc loco, tum Act. 20. ut annotavit vir doctissimus Joannes Harlemius in indice Bibliorum.

v. 44. *Erant pariter & habebant omnia communia.* Simile quid fuit tempore veteris testamenti, in filiis prophetarum, sub Samuele primum, deinde sub Elia & Elisæo congregatis. 1. Reg. 10. de quibus vide suo lo-
C co. v. 5. Certè verisimile est eos coluisse castitatem, quia de uxoribus eorum nihil legitur. Et in ejusmodi congregatione non convenit ut sint mulieres & parvuli. Item Elias & Elisæus vixerunt cœlibes. Samuël quidem uxorem & liberos habuit, sed verisimile est eum uxore mortua, congregasse filios prophetarum, eisque præfuisse. Augustinus in hæresi Apostolicorum, quæ est 40. dicit: Apostolici dicuntur qui se hoc nomine arrogantissimè vocaverunt, eo quod in suam communicationem non acceperint utentes conjugibus, & res proprias possidentes: quales habet Catholica Ecclesia & clericos plurimos. Sed ideo isti hæretici sunt, quia se ab Ecclesia separantes, nullam spem putant eos habere, qui utuntur his rebus, quibus ipsi carent. Ex quibus verbis satis intelligitur, in illa communi vita primorum fidelium, non fuisse qui uterentur uxoribus; sicut non fuerunt, qui pro-
D pria possiderent. Non omnes fideles illius temporis habuisse omnia communia, liquet, quia Petrus dixit ad Ananiam: *Nonne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate?*

Et habebant omnia communia. Non etiam uxores juxta rempubl. Platonicam, legi naturæ repugnantem, sed omnes possessiones. De iis enim sequitur: *Possessiones & substantias vendebant, &c.*

v. 45. *Possessiones & substantias vendebant, & dividebant illa omnibus, prout cuique opus erat.* Intellige, per manus eorum, qui ad hoc erant deputati; ut infrà c. 4. & 6. Quomodo autem impleverint illud Evangelicum: *Da pauperibus:* Matth. 19. Vide infrà annot. cap. 4. Notandum autem quod cum hæretici nostræ ætatis passim jactent se Ecclesias suas instituere ad formam primitivæ Ecclesiæ, velut in electione Diaconorum & ministerio mensarum: nullum tamen apud eos est vestigium communis vitæ, quam Apostolicam Augustinus vocat, quæque hoc cap. & 4. tantopere commendatur. Imo, loca ea Catholicorum, in quibus illa vita servatur, id est, cœnobia, quæ à communi vita nomen habent, oderunt pessimè, & ubi possunt funditus evertunt, aut in usus profanos convertunt. In quo illi (egregiè scilicet) ostendunt sese primitivæ, id est, Apostolicæ Ecclesiæ æmulatores. Sed eorum cupiditas & superbia nullo modo ferre posset illam communem vitam.

v. 46. *Et frangentes circa domos panem.* Græcè κατ' οἶκον id est, per singulas domos. Sicut Tit. 1. κατὰ πόλιν per sin-

gulas civitates. Non ergo in una domo omnes morabantur, nec de una mensa capiebant cibum, ut velle videtur Chrys. in quodam sermone, qui legitur intra octavam dedicationis Ecclesiæ. Neque enim fieri poterat, ut tot millia hominum una domus & una mensa caperet: sed ex bonis in commune collatis, in omnes, diversis in domibus habitantes, fiebat æqua distributio, ut haberent unde viverent, nec quisquam rebus necessariis egeret. Videtur autem significari, quod panem ab Apostolis consecratum deferebant domum, & distribuebant domesticis, & cum illis edebant.

CAPUT III.

v. 1. PEtrus autem & Ioannes ascendebant in templum, ad horam orationis nonam. Hinc collige etiam ab Apostolis certas precandi horas observatas fuisse, quem morem deinceps tota Ecclesia observavit, observatque etiam hodie. Lutherus pervertere hunc locum conatus est torta explicatione, hoc modo: Ascenderunt in templum ad orandum, idque, hora nona, quasi nona hora orationi non fuerit deputata, sed id accidisse, ut hora nona ascenderent ad orandum: At non dicit Lucas, ad orandum eos ascendisse hora nona, sed ad horam nonam, quæ erat orationis hora, id est, precationi deputata. Id quod etiam in Græco magis apparet, ubi illud *nona* articulum additum habet; ut sit sensus, eos ascendisse ad horam orationis: Et cum plures horæ sint orationi destinatæ, ad certam aliquam ex illis, videlicet nonam, adiisse templum.

v. 6. *Argentum & aurum non est mihi.* Quomodo verè hoc Petrus dixit, ad cujus pedes tot agrorum pretia adferebantur quotidie? An quia nihil illorum propriè ad eum pertinebat? Sed objicitur, ita in commune possidebantur illa, ut egentibus elargiri inde partem aliquam liceret, maximè ab eo, qui congregationis caput esset. Dici potest, Petrum, reliquosque Apostolos non servasse sibi dispensationem illorum bonorum, utpote verbo & orationi intentos. Act. 6. sed aliis eam curam demandasse. Quamquam & responderi potest, Petrum opportunè simul & verè respondisse *argentum &c.* sive significaverit se in promptu & ad manum non habere, sive proprium non habere, opportunè, inquam, ita respondisse, quando jam præstiturus erat beneficium longè amplius, curationis videlicet ab imbecillitate corporis. *Quod autem habeo, hoc tibi do.* Sensus: Quod dare possum, quod habeo in potestate mea, id tibi do. Dabat enim sanitatem cujus dandæ potestatem habebat ex promissione Christi, qua dixerat eis: *Infirmos curate*, Matth. 10. Hinc quoque disce rectè dici sanctos facere miracula. Hieronymus ad Eustochium de custodia virginitatis cap. 14. cum citasset hunc locum, subjunxit: At nunc multi, licet sermone taceant, opere loquuntur: Fidem & misericordiam non habeo, quod autem habeo, argentum & aurum, hoc tibi non do.

In nomine Iesu Christi Nazareni. In nomine variè potest exponi; merito, virtute, authoritate. Quæ omnia probabilitatem habent, sicut in illa phrasi, qua dicitur Apostolos baptizasse in nomine Iesu. Vide nostra in 4. dist. 3. ——— *Surge & ambula.* Sermo est operatorius, quo præstatur, quod dicitur. Quæritur cur successores Petri non dicant, *surge & ambula.* Quidam respondent, quia vita eorum non respondet sanctitati Petri. Quia responsio non convenit. Nam & Judas fecit miracula; & multi dicent in illa die, Domine nonne in nomine tuo dæmonia multa ejecimus, & virtutes multas fecimus? &c. Matth. 7. Item multi successores Petri fuerunt sancti. Vera responsio est, quosdam Petri successores similia fecisse, ut constat ex historiis Ecclesiasticis. Cur autem passim non faciant, respondet Gregorius, quia non est opus. Hæc enim, inquit, necessaria in exordio Ecclesiæ fuerunt. Ut enim ad fidem cresceret multitudo credentium, miraculis fuerat nutrienda: Quia & nos quando arbusta plantamus, &c. homil. 29. de Ascensione Domini.

v. 12. *Viri Israëlitæ quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini? quasi nostra virtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?* Quæstio est, quomodo neget Petrus sua virtute se id effecisse, cum dicatur Matth. cap. 10. *Dedit illis potestatem curandi infirmitates*; quod & Marcus repetit cap. 3. Habebant igitur virtutem faciendi miracula. *Resp.* Cum miracula fiant supra consuetum & primò institutum naturæ ordinem; fieri non potest ut illa creatura sua virtute miraculum aliquando operetur. Est enim solius Dei mutare naturas rerum. Hinc Petrus dicit se non sua, id est, propria virtute (ita enim Græcè est) claudum sanasse. Dedit autem Dominus Apostolis potestatem, quæ in solo ministerio consistit, & est divinæ potestatis instrumentum. Itaque propriè dicimus ad sanctorum invocationem Deum talia operari; Quamvis etiam verum sit, & scripturis conforme, sanctos hæc operari, invocando, præcipiendo, aut alio simili ministerio. Et virtus illa non aliud esse videtur quàm gratia, seu beneficium, quod sanctis quibusdam contulit Deus, ut per eorum preces aut præsentiam miraculum operetur. Non est potentia neque habitus, ne quidem supernaturalis, cujusmodi sunt Fides, Spes, Charitas; quia sanctus non facit miraculum quando vult, quasi ex habitu: sed tantum cum peculiariter assistit Deus ad miraculum. Non est igitur donum inhærens per modum habitus, sed assistens per modum transeuntis. Nota quod & fateatur se fecisse; & tamen negat sua virtute factum. Et postea dicit, *fidem, quæ per Christum est, dedisse integram sanitatem.* Ipse igitur fecerat invocando, imperando, verba proferendo, sed virtus Dei erat, & meritum Christi per fidem applicatum, ad hujus effectum. Negat etiam factum sua pietate; non quin Petri pietas potuisset hoc à Deo impetrare, sed quia illa pietas non erat ei à seipso.

v. 14. *Vos autem sanctum & justum negastis.* Vel hic sensus est: Vos negastis eum esse sanctum & justum, quando vocastis eum seductorem, & tanquam criminosum interemistis: Vel iste; Vos eum, qui sanctus & justus est, negastis, id est, pro rege & Messia vestro suscipere eum noluistis, quando dixistis: *Non habemus Regem, nisi Cæsarem.* Qui sensus magis placet, tum quia Græcè cum articulo legitur τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον, tum quia sequitur, *& petistis, virum homicidam donari vobis.* Et nota Iesum κατ' ἐξοχὴν vocari *sanctum & justum*, quod ejus comparatione nemo alius sanctus neque justus sit.

v. 15. *Authorem verò vitæ interfecistis.* Christus author est vitæ, quatenus Deus. Hinc ergo sequitur Deum à Judæis occisum esse, & mortuum, sed id secundum naturam assumptam, quæ separatione animæ à corpore dissoluta fuit. Hunc *interfecerunt*, non manibus suis, sed plena ac perfecta voluntate, tradentes Pilato præsidi; accusantes & tota instantia postulantes ad necem. Sic 1. Thess. 2. de Judæis, *qui & Dominum occiderunt*, & infrà cap. 7. Stephanus, *Cujus vos homicidæ fuistis.*

v. 16. *Et in fide nominis ejus* ——— *Et fides quæ per eum est, dedit integram sanitatem.* Fidem intelligit non ejus, qui sanatus erat quomodo sæpe audivimus in Evangelio; *Fides tua te salvum fecit:* Non enim legimus hunc claudum antè in Christum credidisse; sed fidem suam, ex qua dicebat: *In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula:* Quibus tamen auditis verbis, & verisimile est & ipsum claudum credidisse, licet id scriptura non dicat.

v. 21. *Quem oportet quidem cælum suscipere usque in tempora &c.* Ergo, inquit Beza, falluntur Papistæ, qui eum se in altari præsentem habere putant. At manifestum est, Petrum non de quacumque præsentia loqui, sed ea, qua in humana ac visibili specie præsens est, secundum quam ascendit in cælum, sedet ad dexteram Patris, & inde venturus &c. Imò & Petrus Roma egressus, Christum humana specie obvium habuit. Et Paulus hoc libro testatur Dominum sibi apparuisse, cap. 26. Unde nihil vetat, quin extraordinariè aliquando, etiam in terra, quibusdam se visibiliter præsentem exhibuerit.

Quem oportet quidem cælum suscipere. Ambiguum etiam in Græco, utrum significetur quod Christus suscipiat cœlum, an quod cœlum suscipiat Christum. Sed hoc

posterius Bellarm. lib. 3. de Incarnatione cap. 12. *Vsque in tempora restitutionis omnium.* Dixerant enim Apostoli ad Christum cap. 1. *Domine si in tempore hoc restitues regnum Israël?* Quibus respondit Christus: *Non est vestrum nosse tempora, &c.* eò respicit Petrus in his verbis.

v. 22. *Moyses quidem dixit; Quoniam prophetam suscitabit, &c.* Vide annot. Deuter 18 Citat etiam Stephanus in sua ad Judæos oratione, infra, c. 7.

CAPUT IV.

v. 1. *ET Sadducæi.* Ideo Sadducæorum meminit nominatim, quod his præ cæteris ægrè esset audire, quod Jesus resurrexerat, ut qui resurrectionem mortuorum omnino non reciperent. Unde sequitur: *Dolentes quod docerent populum, & annunciarent in Iesu resurrectionem ex mortuis.*

v. 2. *Et annunciarent in Iesum resurrectionem ex mortuis.* Multi *in Iesu*; idque consentienter cum Græcis. Quod Erasmus verrendum putavit, *in nomine Iesu.* Sensus est: Quod annunciarent & prædicarent expectandam esse resurrectionem mortuorum per Jesum Christum, id est, per ejus meritum. Quomodo infrà dicunt Apostoli non esse aliud nomen, in quo salvi fieri possint homines. Quamquam videntur etiam ad causam exemplarem respexisse, quando in Jesu resurrectionem mortuorum annunciabant. Sic enim & Apostolus Paulus 1. Cor. 15. resurrectionem Corinthiis annunciat, ipsius Christi, quem primitias resurgentium vocat, exemplo proposito.

v 4. *Et factus est numerus virorum quinque millia.* Dubium utrum numerus eorum, qui tunc crediderunt, suprà eos qui ante crediderant, pervenerit ad quinque millia; an verò hic sit sensus: Totus numerus fidelium, qui per Apostolorum prædicationem crediderant, cum prius esset tantum trium millium Act. 2. nunc auctus est ad quinque, scilicet ut tribus illis millibus, duo millia recenti prædicatione accederent. Probabile enim videri potest, quod plures fuerint conversi prima illa Petri prædicatione in die Pentecostes, eo quod grandi miraculo tota civitas ad unum locum esset convocata; quam hac secunda, quæ facta fuit ad sanitatem hominis claudi, rem non confestim ita celebrem, ut tam multi accurrerent.

v. 12. *Nec enim est aliud nomen sub cælo. Nomen* aut virtutem significat, (ita enim paulo ante dicitur: *In qua virtute, aut in quo nomine fecistis hoc vos?*) aut rem vel personam nomine significatam. Proximè enim præcedit: *Non est in alio aliquo salus.* Et ita sensus erit: non est alius quisquam, per quem homines salvari possint. Et fortè utroque modo accipi potest illud Matth. ult. *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti.* Nota autem quod dicit *sub cælo*; nam Angeli propriè non salvantur per Christum. Vide nost. in 3. sent. dist. 15.

v. 13. *Sine literis & idiotæ.* Græcè ἀγράμματοι, id est, illiterati. Idiotæ verò intelligi possunt vel homines privati, nullam habentes functionem publicam, vel rudes & indocti; utrumque enim Græca vox significat. Atqui Petrus & Ioannes non ita fuerunt illiterati, ut literarum essent prorsus ignari. Petrus enim duas scripsit epistolas: Ioannes autem præter tres epistolas, Evangelium & Apocalypsim. Neque prorsus ignari fuisse videntur sacrarum literarum etiam ante acceptum Spiritum sanctum, tametsi piscatores; quia Christus ad scripturas suos discipulos interdum remisit. Unde Ioannes de se & Petro, Joan. 20. *Nondum enim sciebant* [id est, intelligebant] *scripturam, quia oportebat eum à mortuis resurgere.* Et Luc. 24. *Aperuit illis sensum ut intelligerent scripturas.* Legebant ergo scripturas, quas ut intelligerent, sensum illis aperiebat Dominus. Sic Philippus ad Nathanael. Joan. 1. *Quem scripsit Moyses in lege & prophetis, invenimus.* Non ergo illiterati vocantur, quod literarum prorsus esse putarentur ignari, ne sacrarum quidem. Quomodo enim hoc existimare poterant, quando Petrus in sua apud eos defensione scripturam sacram allegabat, dicens: *Hic est lapis, &c.* Sed quod non essent instituti ab aliquo legis doctore; quomodo Paulus legem didicerat ad pedes Gama-

A lielis; sed si quid scirent, privatim videbantur didicisse. Vide quæ de nomine idiotæ diximus in nost. comment. 1. Corin. 14. v. 16.

v. 20. *Non enim possumus, quæ vidimus & audivimus, non loqui. Non possumus,* scilicet licitè & salva conscientia, quomodo posse dicimus, quæ licitè possumus.

v. 27. *Convenerunt enim verè in civitate ista, adversus sanctum puerum tuum Iesum, quem unxisti, Herodes & Pontius Pilatus.* Hinc patet Herodem quoque in Christi mortem consensisse & cooperatum fuisse; quod tamen ex Evangelio non omnino apparet. Hinc etiam apparet, quomodo secundum Lucam Herodes & Pilatus facti fuerint amici, cum prius inimici essent ad invicem. Vide annot. Luc. 22.

Adversus sanctum puerum tuum Iesum. Et paulò pòst: *Per nomen sancti filii tui Iesu.* Quæritur an idem sit *puer,*
B quod *filius*, quod quidem collatione harum duarum sententiarum hoc eodem loco positarum, videri potest. Sed omnino dicendum, *puerum* more scripturæ positum pro servo. Sic paulò superius in eadem Apostolorum ad Deum precatione: *Qui Spiritu sancto per os patris nostri David, pueri tui, dixisti.* Et idem Lucas cap. 1. sui Evangelii in cantico Zachariæ. *Erexit cornu salutis nobis, in domo David pueri sui.* Unde est & illud in psalm. 112. *Laudate pueri Dominum.* Christum autem secundum naturam humanam servum Dei vocari, non est infrequens in prophetis & psalmis. Vocatur autem hîc ab Apostolis priori loco servus, quia sermo erat de ejus passione, quam ut homo sustinuit: posteriori, filius; quia prædicationem suam petebant confirmari miraculis, quorum operatio
C referenda est ad virtutem divinam. Si quis contendat puerum idem esse hoc loco quod filium, is confiteri debebit, Christum ab æterno fuisse puerum, quia filium. Hoc autem à scripturis alienum est, & fidelium aures refugiunt.

v. 28. *Facere quæ manus tua & consilium decreverunt fieri.* Non hinc sequitur decretum Dei esse causam peccati, quia Deus non decreverat fieri peccatum illorum; sed passionem & mortem filii sui; quam & fecit. Fecerunt autem & illi, sed mala voluntate & peccato suo, quam fecit Deus sanctissima voluntate & consilio suo; sicut eleemosynam facit dominus sancta intentione, quam eamdem interdum servus facit intentione perversa. *Decreverunt,* Græcè προώρισε, id est, præfinivit, prædeterminavit, prædestinavit, ut legit Prosp. resp. ad obi. 13. Gallorum. Est-
D que idem vocabulum, quod interpres alibi vertit, prædestinare. Item sic Aug. legit de prædest. sanct. c. 6.

v. 29. *Et nunc Domine respice in minas eorum.* Quæritur quomodo orant Apostoli Dominum ut respiciat in minas adversariorum, cum præcipiat Dominus orare pro calumniantibus & persequentibus; quod & exemplo suo docuit. *Resp.* Hæc verba non sunt expetentium vindictam, sed tantum hoc petunt à Domino, ne adversariorum minæ & persecutiones successum habeant, & per eas impediatur Evangelii promulgatio. Sensus igitur est: Respice in minas eorum eo fine, ut earum effectum impedias, ne perficere possint, quod comminati sunt. Hunc sensum arguunt verba sequentia: *Et da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, &c. Respice* non ad vindicandum, sed ad avertendum. Ita dicitur Exodi 14. *Respiciens Dominus super castra Ægyptiorum, interfecit*
E *exercitum eorum.*

v. 31. *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto.* Nempe ad effectum, qui sequitur: *Et loquebantur verbum Dei cum fiducia.* Repleti quidem fuerant Spiritu sancto in die Pentecostes ad eundem effectum, sed hinc discimus nos egere quotidiana gratia Dei etiam ad conservandum & confirmandum robur, quod semel contulit. Quia homo ex se semper deficit & recedit à Deo.

v. 32. *Multitudinis autem credentium erat cor unum & anima una.* Id est, summa concordia, & summus consensus animorum. *Nec quisquam eorum, quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat. Eorum* regitur ab (aliquid) ut ex Græco patet, & sensus requirit. Sed quomodo dicitur;

quæ possidebat, cum repugnent possidere & suum negare? A Græcè est ὑπαρχόντων, quod nominaliter sumitur, & à tempore absolvitur, & sensus est: Nemo facultatum suarum, quas habuerat, aliquid suum vel proprium [Græcè ἴδιον] esse dicebat. Vendiderant enim facultates, & pretium fecerant commune, ut consequenter dicitur. *Sed erant illis omnia communia.* Hîc origo est monasticæ vitæ & perfectionis, vel potius progressus & incrementum. Nam origo erat in familia Christi, in qua omnes dicebant: *Ecce nos reliquimus omnia.* Caietanus putat nullum tunc intercessisse votum, Aug. aliter serm. 10. de diversis, & alibi; ut videre est in indice scripturarum. Vide annotat. seq.

v. 32. *Nec quisquam, eorum quæ possidebat, &c.* Et paulò pòst: *Quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant.* Videri potest tum ex his verbis, tum ex eo B quod dicitur cap. 2. Omnes qui credebant habuisse omnia communia; quod illo tempore nemo fidelium fuerit, qui non divenditis suis, contulerit se in vitam illam communem cum Apostolis. Sed imprimis sciendum multos fuisse fideles. Christi salvatoris prædicatione dudum conversos per universam Judæam, qui cum Jerosolymis non habitarent, dici non potest, quod huic communitati fidelium, quæ Jerosolymis erat, se adjunxerint. At nec verisimile est eos omnes simpliciter sua reliquisse; tum quia è vulgo hominum plurimi erant qui crediderant, tum quia satis apparet ex Evangelio fuisse inter eos, qui proprium aliquid possiderent. Nam Maria, Martha & Lazarus Christum in suam domum frequenter hospitio excipiebant. Sed mulieres quædam, de propriis facultatibus Christo subministrabant necessaria, Luc. 8. Et Dæmoniacus ille apud Gerazenos curatus, cum vellet Christum corporaliter sequi, jussus est apud suos remanere. Nec verimile C est, Centurionem & Regulum & alios multos, qui cum tota domo in Christum crediderunt, omnibus suis divenditis, statim ad communem aliquam vitam se contulisse; præsertim cum illius rei nec in Evangelio, nec alibi vestigia probabilitatis, appareant. Iam autem nec illi fideles, qui Jerosolymis erant, omnes omnino sine exceptione, hanc Evangelici consilii perfectionem amplexi videntur. Erant enim ibi Nicodemus, Joseph, Gamaliel aliique principes, de quibus Ionnes 12. quos istud fecisse non apparet. Quod ergo ita universaliter dicitur & hoc & secundo cap. potest intelligi de illis dumtaxat, aut potissimum, qui una & altera Petri præ- D dicatione, post acceptum Spiritum sanctum, crediderunt. Quamquam nec affirmare ausim omnes illos sine exceptione ad tantam perfectionem se contulisse; maximè quod credibile sit fuisse inter eos, qui, quod filiifamilias essent, parentibus nondum credentibus; aut conjugati conjugibus nondum credentibus, aut alia ratione, non potuerint de bonis & statu suo disponere prout cuperent; etiamsi quam-maximè ad illam perfectionem Evangelicam aspirarent. Fortè nec conjuges, qui filios habebant in illam se communitatem dederunt; quia debent parentes filiis thesaurizare, secundum Apostolum; Ananias autem & Saphira non leguntur habuisse filios. Eadem ratione nec illi conjuges, qui continere nollent ab opere conjugali, videntur in eam congregationem admissi fuisse, etiamsi filios non haberent. E Poterant enim eis adhuc nasci filii. Totum hoc probabile fit; quia cap. 9. legimus ortum fuisse murmur Græcorum adversus Hebræos, quod viduæ illorum minus curarentur in quotidiano ministerio, quod fiebat ex marsupio communi. Nihil autem tale legitur de parentibus erga filios, scilicet quod questi fuerint non satis sibi suppeditari, ad nutriendum filios, præsertim infantes & pueros; pro quorum alimonia matres maximè solent esse sollicitæ. Unde verisimile est non alias mulieres, quàm viduas & virgines, aut alioqui continentes, in eam societatem fuisse admissas, Atque id probatur ex Epiphanio in hæresi Nicolaïtarum, ubi dicit Nicolaum primò se continuisse ab uxore, exemplo aliorum, quos Deo addictos videbat. Manifestum etiam, quod qui Christiani fiebant, non jubebantur omnia sua relinquere, & pretium rerum conferre in commune, quia Petrus dicit Ananiæ: *Nónne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate?* id est, liberum tibi erat, ut bona tua & pretium ex iis comparatum vel conferres in vitam communem: vel tibi retineres? Tunc autem voto se ad communem vitam obligabant, quando sua offerebant ad pedes Apostolorum. Unde Ananiæ non totum adferenti, & tamen voventi vitam communem & rerum suarum divisionem, dicitur; *Mentitus es Spiritui sancto*, id est, fidem Deo datam fefellisti, & irritam fecisti; id est, vovisti quod præstare non cogitasti; promisisti ore, non corde. Puto igitur istos omnia communia habentes, fuisse verè religiosos, quomodo nunc de religiosis loquimur, quia in manibus Petri tanquam Prælati vovebant vitam communem, & proinde etiam obedientiam, sine qua vita communis non potest subsistere. Item continentiam, sine qua vita illa esset plena turbarum, rixarum, & querelarum, propter filios nutriendos, eisque providendum. Et Patres originem vitæ communis, qualis religiosorum est, referunt primùm ad familiam Christi & Apostolorum; qui dixerunt: *Ecce nos reliquimus omnia*; inter quæ etiam uxores nominantur; unde & vita Apostolica vocatur: Deinde ad vitam communem primorum fidelium, qui Jerosolymis per prædicationem Apostolorum crediderunt. Et tales fuerunt, qui sub Marco vixerunt Alexandriæ, de quibus Hieronymus in catalogo; & quales Philo describit, abstinentes etiam ab uxoribus & re conjugali. Vide etiam Augustin. in duobus sermonibus de vita communi suorum. Posset tamen objici; Nicolaus advena Antiochenus, unus ex istis, legitur ardentius uxorem suam adamasse; ergo videtur ea adhuc usus fuisse. Sed respondetur id in eo fuisse reprehensum ab Apostolis. De hoc vide Epiphanium in hæresi Nicolaïtarum sub initium; unde colligitur hujus objectionis solutio. Item sciendum quod Apostoli vitam illam communem instituerunt ad exemplum vitæ suæ, quam egerant sub Christo Domino; de qua Petrus, *Ecce nos reliquimus omnia.* Et inde vocatur ab Aug. & aliis, *vita Apostolica*, & ibi inter omnia nominantur etiam *uxores*, ut jam diximus.

v. 34. *Neque erat quisquam egens inter illos.* Quomodo ergo erant pauperes, utpote paupertatem professi? *Resp. Pauper* dicitur qui facultates non habet; *egens* cui necessaria desunt. Erant ergo pauperes, quia nemo suum aliquid esse dicebat; egentes tamen non erant, quia distribuebatur singulis, prout cuique opus erat. Ita fit ut pauperes non egeant; sicut & hodie in monasteriis, ubi bona fit dispensatio. Quemadmodum contra fieri potest, ut dives egeat; quia ab usu possessionum suarum prohibetur. Hieronymus in Philone dicens, quod nullus erat pauper in congregationibus fidelium in commune viventium, pauperem intelligit, qui hîc egens vocatur. *Quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant.* Intellige de domibus, quæ ipsis non erant necessariæ ad inhabitandum. Has enim non vendebant, sed retinebant, non tamen ut proprias, sed ad usum vel suum, vel aliorum fratrum, proprietate tamen earum translata in communitatem. Et idem sentiendum de aliis multis necessariis, ut supellectile, instrumentis mechanicis, vestibus, libris, & similibus. Propter usum autem retentum aut concessum, dicebatur domus hujus aut illius, ut infrà, cap. 12. Petrus liberatus à carcere venit ad domum Mariæ matris Joannis. Sic Philippus unus ex septem diaconis dicitur habuisse domum Cæsareæ cap. 21. Sic domus Simonis in Evangelio; & Joannes matrem Domini accepit in sua, Joan. 19.

Vendentes afferebant pretia eorum quæ vendebant, & ponebant ante pedes Apostolorum. Hinc intelligitur eos etiam qui bona sua conferunt in commune ad monasterium seu communitatem, cui se in religione mancipant, satisfacere consilio Domini in Evangelio, quo dicitur: *Vade, vende omnia quæ habes, & da pauperibus*,

& veni sequere me. Dat enim pauperibus, qui confert in communitatem, in qua nemo aliquid suum esse dicit.

v. 36. *Ioseph autem qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis.* Non Barsabas, Hic enim diversus est ab eo, qui cum Mathia erat designatus ad Apostolatum; juxta Chrysostom. hom. 11. in Acta. Vide Gagnæum & paraphrasim Erasmi in 1. & 4. c. Omnia Græca exemplaria & omnia MSS. hoc loco habent Barnabas: 1 cap. 1. Barsabas. Item prior in Græco vocatur ἰωσὴφ hic autem ἰωσῆς. Ac rursum prior ille fuerat ex Christi discipulis omni tempore, &c. ut habet citatio Petri; hic autem recenter accedit ad Apostolorum familiam, omnia sua relinquens; Vide annot. ad c. 1. Tametsi Clemens Alexandrinus lib. 2. Strom. dicit hunc unum fuisse è septuaginta discipulis. Verùm non legimus septuaginta discipulos omnia sua reliquisse, sicut fecerant Apostoli quorum nomine Petrus dicit: Ecce nos reliquimus omnia.

Levites, Cyprius genere, cum haberet agrum. Cyprius, genere, id est, patria, quia in Cypro natus erat, vel quia parentes ejus Cyprii erant, id est, Cypro nati. Nam Hebræi dispersi erant toto orbe. Hinc etiam liquet Levitas habuisse possessiones agrorum.

CAPUT V.

v. 2. **V***Endidit agrum & fraudavit de pretio agri.* Augúst. serm. 10. de diversis, pro *agro* legit *villam.* Græca, possessionem: sed infrà; *Et fraudare de pretio agri*, est Græcè *agri.*

v. 3. *Cur tentavit Satanas cor tuum? Tentavit*, tentatione efficaci per consensum cordis tui. Non enim increpandus erat Ananias, quod tentasset eum Satanas, cum id non esset in ejus potestate; sed quod consensisset. Id quod Græca lectio significat, *implevit.* Neque enim Satanas cor Ananiæ implere potuisset, nisi ille per consensum cor suum aperuisset pravæ suggestioni Satanæ, qua repleretur.

Mentiri te Spiritui sancto. Nominatur Spiritus sanctus, quia per votum res sanctificatur Deo, & per hoc votum ipse homo sanctificabatur, id est, consecrabatur Deo: sanctificationis autem opera Spiritui sancto appropriantur. Igitur mentiens in fraudem voti, rectè mentiri dicitur Spiritui sancto. Quod postea repetens ait: *Non es mentitus hominibus, sed Deo.* Unde patet secundum scripturam Spiritum sanctum esse Deum. Sed quomodo negat eum mentitum hominibus? Non hoc absolutè negat, sed ostendit factum non sic æstimandum quasi hominibus mentiti sint, sed quasi Deo, cum omne peccatum, licet in homines, etiam abjectos, commissum videatur, revera in Deum committatur. Item quia votum propriè fit Deo, ideo hoc mendacium erat propriè contra Deum, quia in fraudem promissionis factæ Deo. Sensus ergo est: *Mentiri te Spiritui sancto*, id est contra Spiritum sanctum. *Non hominibus*, sed Deo; id est, non contra homines, sed contra Deum. Augustinus autem serm. 10. de diversis hìc votum agnoscit, & Fulgentius epistola 1. cap. 8. Porro pro eo quod nos habemus, *Mentiri Spiritui sancto*, Græcè est *mentiri te Spiritum sanctum:* Sed accusativus pro dativo positus. Nam infrà dativus in Græco habetur, *Non es mentitus hominibus, sed Deo.* Sicut ergo in scriptura habemus, benedicere Deum & benedicere Deo eadem significatione; sic & in proposito. Vide annot. Erasmi, qui vertit ut noster.

v. 4. *Nonne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate?* Græcè quidem est neutrum genus, sed refertur ad possessionem seu agrum, quod utrumque etiam in Græco neutrum est. Nam (pretium) Græcis fœmininum est, unde ad illud referri non potest. Sensus est: Nónne ager, priusquam eum venderes, tibi manere poterat, nemine cogente ut venderes; & venumdatus in tua erat potestate, quoad pretium, nemine cogente ut pretium offerres?

v. 5. *Audiens autem Ananias hæc verba, occidit & expiravit.* Hieronymus epistolæ ad Demetriadem c. 7. Petrus Apostolus, inquit, nequaquam imprecatur eis mortem, ut stultus Porphyrius calumniatur; sed Dei judicium prophetico spiritu annunciat, ut pœna duorum hominum sit doctrina multorum.

Audiens autem, &c. Quamvis occidere hominem non semper peccatum sit, ut cum fit justa auctoritate; non tamen fatendum est, Petrum occidisse Ananiam & Saphiram, eo modo & sensus, quo concedimus Apostolos, per suas orationes sanasse infirmos & suscitasse mortuos. Nam hìc non intercessit oratio, qua mors illorum à Deo peteretur; sed in verbis Petri ad Sapphiram n[...]a fuit declaratio seu prædictio rei futuræ. Ad Ananiam autem nihil legitur de morte ejus futura locutus. Objicies, Gregor. lib. 9. epist. 39. & habetur 2. quæst. 7. Petrus: Dicit quod Petrus peccantes verbo occidebat, mortuos oratione suscitabat. *Resp.* Impropriè dici, quatenus Deus verbo illius tanquam instrumento utebatur ad occidendos peccatores. Nec verbum illud erat obsecrantis, aut imperantis, ut in aliis miraculis, sed tantum indicantis sive annunciantis id quod divinitus erat futurum. Itaque si quis quærat: Quare non potuisset agi reus homicidii apud magistratum? *Resp.* Quamvis Petrus ex Dei revelatione sciverit occultum eorum crimen, & instantem vindictam; nihil tamen dixit vel fecit, quo significaret se operari mortem eorum, vel etiam cooperari. Nam in verbis ad Ananiam dictis tantum est increpatio peccati, nulla mortis mentio. Saphiræ autem prædixit quidem mortem, dicens: *Ecce pedes eorum, &c.* non tamen significavit se vel verbo mortem inferre. Unde S. Thomas 2. 2. quæst. 64. art. 4. dicit Patrum non sua auctoritate vel manu eos occidisse, sed magis divinam sententiam de eorum morte promulgasse. Quod tamen tantum apparet de Saphira. Sicut 4. Reg. Elias non occidit regem dicendo; *De lectulo super quem ascendisti non descendes, sed morte morieris.* Ita nec Petrus proferens similem sententiam ex Dei revelatione, sed uterque propheticè locutus fuit. Similiter Elisæus, 4. Reg. 7. & Jeremias cap. 28. Hananiæ pseudoprophetæ mortem denuntiat, quia contra Dominum locutus erat; quæ etiam septimo post mense consecuta fuit. Ubi nota nominis convenientiam in eo, qui Jeremia, & eo, qui Petro denunciante extinctus est.

Cæterum quamvis Apostoli habebant potestatem faciendi miracula; tamen non expediebat ut eam in occidendis hominibus exercerent, sicut in resuscitandis & sanandis: tum quia id non conveniebat gratiæ & mansuetudini Evangelicæ, tum ne malè audiret Christi religio apud reges, principes & magistratus, aliosque infideles. Unde hoc eodem cap. etsi legatur Petrus cum aliis Apostolus missus in carcerem, & productus ad tribunal Pontificum, non tamen legitur ei impositum crimen homicidii, quia palam erat, Petrum non fuisse morti horum hominum cooperatum. Vide Fulgentium epistola 1. cap. 8. ubi dicit quod Ananiam & Saphiram non solum vox Apostolica tanquam divini juris pervasores increpuit, sed etiam severitas justitiæ cælestis occidit. Vide etiam infrà annot. cap. 13.

Cæterum S. Augustinus videtur sentire eos esse salvatos. Nam ser. 10. de diversis ait: Credendum est, quod post hanc vitam eis pepercerit Deus. Magna est enim ejus misericordia. Et post; Correpti sunt mortis flagello, ne supplicio punirentur æterno. Sed hoc aliis non probatur; quia non apparet pœnitentia; imò nec videntur spatium habuisse pœnitendi, ut in iis locum habere potuerit illud psalmi; *Cum occideret eos, quærebant eum.* Similiter loquitur August. lib. 3. contra epistolam Parmeniani cap. 1. Vide plura loca, præsertim apud Lorinum.

v. 23. *Carcerem quidem invenimus clausum cum omni diligentia.* Unde apparet quod clausis januis educti fuerant; & tamen suprà dicitur Angelus Domini aperuisse januas carceris. Vide Chrys. & Bedam in hunc locum qui miraculum agnoscunt transitus per januas clausas. Vide etiam infrà cap. 12. & nostra de Eucharistiam in 4. sent.

v. 29. *Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.* Non negat eos habere potestatem præcipiendi & leges condendi, quod hodie de præfectis Ecclesiæ negant hæretici; sed negat eis obediendum, si aliquid præcipiant, quod Dei legibus sit contrarium. Nam humana potestas subordinata est divinæ.

v. 32. *Et nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus, quem dedit Deus.* Utrumque futurum prædixerat Christus Ioan. 15. *Ille testimonium perhibet de me.* Et *vos testimonium perhibebitis; quia ab initio mecum estis.* Sed cur Apostoli posteriori loco nominant Spiritum sanctum? *Respond.* Quia hoc de Spiritu sancto addunt pro confirmatione sui testimonii, quasi dicat; non credatur nobis testibus, nisi etiam Spiritus sanctus manifestè testis accedat horum omnium, scilicet per manifesta signa. Hoc velle Lucam liquet ex Græco, ubi sic habetur: καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, id est, atque Spiritus sanctus.

v. 34. *Gamaliel legis Doctor.* De Gamaliele quomodo cum filio suo Abiba baptizatus fuerit, vide epist. Luciani presbyteri de inventione Sancti Stephani.

v. 38. *Si est ex hominibus, dissolvetur.* Omne consilium quod est ex hominibus, & non ex Deo, tandem dissoluitur: sed non ideò debet cessare vigilantia præfectorum, ut patet in rebellione subditorum adversus principes, & aliis pravis machinationibus adversus salutem publicam. Item consilium quod est ex Deo, potest dissolvi, non quod decretum Dei contingat frustrari, & consilium everti; sed quia bona consilia, studia, conatus, qui sunt ex Deo, non semper exitum intentum consequuntur; nec semper qui bene cœpit, perficit; licet bene cœpisse sit ex Deo. Neque enim Deus cuicumque dat incipere, dat etiam perficere, nec omnibus justis dat perseverantiam.

Cæterùm hoc dilemma etiam hodie hæretici proferre solent, contra hæreticorum punitionem. Sed respondendum, dilemma non esse scripturæ sacræ; sed Gamalielis, qui hoc apparenti argumento voluit eos quibus favebat, præsenti periculo liberare. Nam eodem modo dicere liceret, de quavis improborum conspiratione, *Si est ex hominibus, &c.* Deinde ipsa exempla à Gamaliele producta, ostendunt quidem malas hominum machinationes dissolvi; non tamen id factum sine potestate publica proconsulum; ut patet ex Josepho, & hîc satis significatur. Deinde, ad principem sacerdotum non pertinebat hos punire, tanquam rerum novarum authores; sed ad præsidem Romanum, cui Apostolos, si culpandi fuissent, debebant deferre. Sed ipsi principes sacerdotum multa faciebant præsumpta authoritate, ut patet toto hoc libro; velut dum Saulum cum potestate & litteris mittunt Damascum; dum Stephanum lapidant; dum Paulo necem moliuntur.

v. 39. *Si verò ex Deo est; non poteritis dissolvere illud, ne fortè & Deo repugnare inveniamini.* Aliquid intelligitur, quod non exprimitur; Quandoquidem quod ex Deo est, dissolvi non potest; dimitte eos (sicut infrà dicit) *ne videamini pugnare contra Deum.* Sed intellige, si ita ex Deo est, ut Deus velit permanere & incrementa capere & prosperari; non poteritis impedire, quod si conemini, eritis θεομάχοι, id est, bellum cum Deo suscipietis, cum Deo pugnabitis. Nam Græcè est θεομάχοι εὑρεθῆτε.

CAPUT VI.

v. 1. *Factum est murmur Græcorum adversus Hebræos.* Utrique Judæi seu Israëlitæ erant; Nondum enim in gentibus prædicatum erat Evangelium; sed Græci dicuntur Judæi qui in diversis Græciæ, seu potius gentilitatis (quæ aliquando Græcia dicitur, sicut gentiles, Græci) partibus nati, Hierosolymam causa religionis venerant; de quibus etiam loquitur scriptura Act. 2. Ad hoc genus, Iudæos scilicet in dispersione gentium positos, scribunt epistolas suas Petrus & Iacobus. Hebræi verò dicuntur, qui in Iudæa nati erant. Ac fortè peculiariter his nominibus sic appellantur, à lingua quam loquebantur. Qui enim in Iudæa nati, loquebantur Hebraïcè; qui in dispersione, ut plurimum loquebantur Græcè, more gentium, inter quos versabantur: sicut hodie, qui morantur in Italia, loquuntur Italicè, qui in Germania germanicè. Et nota quod Græcè non dicitur Ἕλληνες, sed Ἑλληνισταί, quasi dicat Græcistæ. Vide infrà annotat. cap. 9. & 11.

Quod despicerentur in ministerio quotidiano viduæ eorum. Despicerentur, id est, negligerentur, & Hebræis viduis posthaberentur in subministrandis vitæ necessariis. Quod id sit viduas despici, patet ex eo quod est viduas honorari in epistola ad Timoth. & *ministerium quotidianum* intelligi, rerum quotidianarum suppeditationem, intelligi potest ex Apostolo dicente 2. Cor. 9. *Nam de ministerio quod fit in sanctos*, & Rom. 15. *Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis.* Item: *Et obsequii mei oblatio accepta fiat.* Est autem ubique Græcè διακονία vel διακονεῖν. Miror Erasmum in paraphrasi sua id non advertisse, dum ministerium intelligit, quo viduæ Apostolis ac discipulis inserviebant. Idem in scholis in epistolam Hierosolymi ad Evagrium, ex eodem suo errore conatur locum ejus epistolæ castigare, cum potius ex verbis epistolæ debuisset admoneri rectæ intelligentiæ hujus loci. Nec id animadvertit in scholiis suis Marianus, qui Erasmum taxat quidem more suo graviter, ipse tamen in hunc eundem lapidem turpiter impingit. Quamquam & Bedam sic sensisse apparet, tam in primo commentario, quàm in retractationibus.

Hinc porro apparet, ea quæ dicuntur cap. 4. *Neque enim quisquam egens erat inter illos.* Et: *Dividebatur autem singulis prout cuique opus erat.* Et: *Erat omnium credentium cor unum & anima una:* Non diu in sua perfectione & exacta observatione permansisse, propter hominum vitia & affectus carnales, ut solet in omnibus hujusmodi fieri. Nihil enim tam bonum instituitur quod non pauló post inclinet, hominum vitio seu negligentia. Hinc in Ecclesia & monasteriis frequenti opus est reformatione.

v. 2. *Et ministrare mensis.* Quatenus hoc sit, aut olim fuerit officium diaconorum, vide nostra in 4. dist. 24. §. 16. sub finem.

v. 5. *Et elegerunt Stephanum.* Hoc non intelligitur de electione canonica, quæ dat jus electis, sed de ea quæ plebi interdum indulgetur. Quod hîc eò propensius factum est ab Apostolis, quia agebatur de ministerio quadantenus profano, de recta distributione eorum, quæ conferebantur à plebe, & in illam primorum fidelium multitudinem, & ut plenius satis fieret querelis aliorum adversus alios. Itaque electio ista erat instar cujusdam postulationis seu desiderii ac voti, quod Apostoli sua auctoritate approbarunt: satis quoque id ostendunt verba præcedentia, quibus Apostoli dicebant: *Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonii septem*, ——— *Quos constituamus super hoc opus.* Id est, perquirite tales & præsentate nobis, ut nos constituamus, &c. Eundem Stephanum ipsi Apostoli, sicut in officio Missæ de eo legitur, elegerunt, electione canonica; scilicet eo ipso, quo collatis sententiis approbantur electionem à multitudine factum.

Et Timonem. Multa exemplaria MSS. habent Timotheum; in Græco tamen lego Τίμωνα, Timonem. Certum est autem non hunc fuisse Timotheum illum Pauli comitem. Nam ille incircumcisus diu fuit, donec à Paulo propter Iudæos circumcideretur; eratque jam tum adhuc adolescens, ut patet ex epistolis ad eum scriptis, multo post hoc tempus: Hi autem circumcisi omnes erant, & tanquam viri sapientia pleni, ex tota multitudine delecti ad diaconiam; quod in Timotheum illo tempore non potuit competere, imo tunc adhuc fortè puer erat. Hujus Timonis meminit martyrol. 19. Aprilis.

Et Nicanorem. De Nicanore uno è septem diaconis, quod tandem in Cypro, gratia fidei & virtute admirandus gloriosissimè coronatus sit, habes in Rom. martyr. 10. Jan. ex Usuardo, ni fallor, & 23. Januarii de Parmena, qui Philippis in Macedonia sub Traiano coronatus est.

Et Nicolaum advenam Antiochenum, Græcè προσήλυτον quod Erasmus vertit proselytum, id est, ex gentilitate insitum religioni Iudæorum per circumcisionem. Sic in Evangelio: *ut faciatis unum proselytum* Vide annot. Apoc. 2. de Nicolao & Nicolaïtis. Sicut autem Evangelistæ Iudam Iscariotem ultimo loco ponunt in catalogo Apostolorum, eo quod illo sancto consortio, per scelus proditionis Domini sui, indignum se reddiderit, ita Lucas hunc Nicolaum ponit ultimum in catalogo septem Diaconorum, quod per hæresim se illo collegio reddiderit indignum, ut nonnulli tradiderunt, vel certè eo quod esset proselytus. Additiuncula Censoris.

v. 7. *Multa etiam turba sacerdotum obediebat fidei.* Sacerdotes Aaronici intelliguntur, non Christiani, ut quidam intellexerunt imperitè. *Obedire fidei* est credere, id est, fidem humili submissione voluntaris suscipere. Rom. 1. *Ad obediendum fidei in omnibus gentibus.* B Vide ibi comment.

v. 8. *Stephanus autem plenus gratia & fortitudine. Plenus gratia*, id est, multa habens Spiritus sancti charismata. Unde sequitur; *Faciebat prodigia & signa magna in populo.* Item valebat eloquentia & doctrina, ut patet ex oratione quam habuit in concilio. Plenus *fortitudine*, id est, robore seu virtute Spiritus sancti, quæ proprius est effectus Spiritus sancti in sacramento confirmationis. Quam fortitudinem Christus Apostolis suis promisit ante Ascensionem in cælum Luc. ultim. & Actor. 1. & contulit abundè, in die Pentecostes: Actor. 2. Eademque fortitudo excellit in Stephano, ut patet ex hoc & sequenti c.

v. 9. *Quæ appellatur Libertinorum.* Libertinos quidam intelligunt eos, qui erant ex Libya. Sed cum eos nusquam libertinos dictos legamus, alii malunt eos intelligere, qui ex patribus libertis, id est, libertate donatis, C postquam à Pompeio superati & in servitutem abducti fuerant, erant progeniti. Tales enim propriè Libertini dicuntur. Vide Calepini lexicon. Utraque tamen interpretatio probabilitatem accipit ex 2 cap. Actor. ubi dicitur: *Et qui habitant Mesopotamiam —— & partes Libyæ, quæ est circa Cyrenen, & advenæ Romani.* Sicut enim ibi Libya cum Cyrene nominatur, ita hîc Libertini & Cyrenenses conjunguntur. Sed rursum, illic adjunguntur advenæ Romani; quos hîc Libertinos intelligere possumus, juxta sensum datum, quia patres eorum apud Romanos servierant, & deinde manumissi fuerant, quem etiam sensum probat Chrysost. Græcè est λιβερτίνων à Libya deducitur apud Græcos λιβυστινος authore Stephano. Quod vocabulum potuit quadam loquentium corruptela mutari in λιβερτίνος, maximè apud Barbaros.

Et eorum qui erant à Cilicia. Ex his erat Saulus natus in Tarso Ciliciæ: ut verisimile sit eum etiam, ut erat ardens legis æmulator, cum Stephano disputasse.

v. 13. *Et statuerunt falsos testes, qui dicerent: Homo iste non cessat loqui verba adversum locum sanctum & legem. Audivimus enim eum dicentem, quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones quas tradidit Moyses.* Verum erat quidem Iesum destructurum esse locum illum, & mutaturum traditiones; & tamen erant falsi testes, qui testabantur Stephanum hæc dixisse quæ non dixerat, & per quæ sciebant commovendos Judæos, ut in Stephanum insurgerent & morti traderent. Alioqui, nec Stephanus, nec Apostoli hæc prædicabant, quamvis vera; quia non erat opportunum nec expediens talia prædicare, nec verò necessarium. Non opportunum, nec expediens, propter Judæos, quorum multi crediderint in Christum ad prædicationem Apostolorum, nec credituri si hæc fuissent eis ingesta. Non necessarium adhuc pro illo tempore; quia sine dispendio salutis eorum, poterant hæc taceri ad tempus, modo spem salutis non in ceremoniis Mosaïcis, sed in Christo collocarent. Ac multo minus erat necessarium illis annunciare, quod Jesus locum illum esset destructurus. Et constat ex Actis Apostolorum, Apostolos talia non prædicasse. Sed etsi Stephanus talia dixisset: adhuc A possunt intelligi fuisse falsi testes; quia testabantur blasphemias, quæ revera talia non erant. Vide annotat. Matth.

v. 15. *Tanquam faciem Angeli.* Id est, valde pulchram & gratiosam. Deus enim gratiam vultus ejus auxerat. Sic linguæ Angelorum dicuntur pro eximia facundia.

CAPUT VII.

v. 6. *ET malè tractabunt eos annis quadringentis.* Vide annotat. Gen. 15. Exod. 12.

v. 14. *In animabus septuaginta quinque.* Juxta interpretationem Septuaginta; cum textus Hebraïcus tantum habeat septuaginta. Sed à Septuaginta additi sunt filii Ephraim & Manasse. Cum enim in hoc numero censerentur omnes filii filiorum Jacob, cumque Ephraim & Manasse, qui nepotes erant, in filios fuerint adoptati; merito eorum filii huic numero ascribuntur. Vide annot. Gen. 16.

v. 16. *Et translati sunt in Sichem, & positi sunt in sepulchro, quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor filii Sichem.* Multiplex hic difficultas in historia conclilianda. Ac primum leve illud est, quod postremo loco dicitur: *Hemor filii Sichem.* Cum Hemor pater fuerit Sichem. Nam in Græco tantum habetur τοῦ Συχὲμ, quod juxta fidem historiæ Gen. & Josue ult. vertendum potius erat, *patris Sichem.* Nec culpandus tamen est interpres Latinus, qui subaudit nomen (filii,) ut sane subaudiri potest: & facilè fieri potuit ut Hemor habuerit patrem nomine Sichem, & filium eodem nomine, quod in memoriam avi sui ei dederit, ut fit quotidie. Additio hæc est Censoris. Sed cætera multum discrepare videntur; nempe de spelunca duplici in Hebron, quam ab Ephron Hethæo emit Abraham quadringentis siclis argenti, ubi sepulti sunt Sara, Arabam, Isaac, Rebecca, Lia, Jacob, Gen. 23. 25. 35. 49. & 50. & de agro in Sichem, quem à filiis Hemor Hevæi patris Sichem emit Jacob centum agnis, ubi sepultus est Joseph. De eo habes Gen. 33. & Josue ult. Quidam putant mendum esse in nomine Abraham, quod scribæ posuerint pro Jacob. S. Hieron. in epistola ad Pammachium 101. cap. 4. Differo ait solutionem. Additio Censoris. Sed ex his quæ habet in epitaphio Paulæ, & in libro illo de optimo genere interpretandi, liquet eum docere quod duodecim Patriarchæ filii Jacob, sint sepulti in Sichem, ut hîc ait B. Stephanus.

v. 19. *Ut exponerent infantes suos ne vivificarentur.* Id est, ne vivi permanerent. *Vivificare* pro vivum relinquere phrasis est scripturæ. Sic 1. Reg. 27. *Virum & mulierem non vivificabat David.*

D v. 25. *Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius.* Hinc ostenditur Moysen non sine voluntate divina, sibi cognita, sumpsisse sibi potestatem vincendi populum suum de oppressione Ægyptiorum. Nam quamvis id Hebræi non intelligerent, ipse tamen jam tum intelligebat; ideoque cædes Ægyptii licitè & cum potestate ab eo facta videtur; licet August. hunc locum non consideranti aliud videatur, qui tamen quæstio. 2. in Exod. hoc quoque observavit. Vide annot. Exod. 2.

v. 30. *Apparuit illi in deserto montis Sina Angelus in igne flamma rubri.* Et infrà: *Hunc Deus principem & redemptorem misit cum manu Angeli, qui apparuit illi in rubo.* Vide annotat. Exod. 3. Tres sunt causæ cur Stepha- E nus immoretur in historia & laudibus Moysi. Prima ne propterea de legislatore ejus Moyse minus honorificè sentiret. Ideo eum prolixè laudat & prædicat. Altera, ut exemplo Moysi tanti benefactoris, toties tamen à populo contempti, exasperati, & mortem expetiti; tacitè taxaret ingratitudinem Judæorum in Christum, à quo tot affecti beneficiis & sanctissimis præceptis instructi, tandem eum post varias persecutiones & contumelias in crucem egerunt propter quod eos in fine orationis vocat proditores & homicidas, patrum suorum imitatores. Tertia causa; ut in illius magni prophetæ manifestum de Christo testimonium, quod proferre volebat,

volebat, commendabilius acceptabiliusque redderet. Unde ita sermonem de Moyse concludit: *Hic est Moyses qui dixit filiis Israël, Prophetam suscitabit vobis Deus &c.*

v. 25. *Principem & redemptorem.* Nota etiam Moysen *redemptorem* dici, sine injuria unius Redemptoris Christi; quemadmodum idem etiam mediator sive sequester vocatur inter Deum & filios Israël. Multa enim Deo vel Christo propria, *ἀναλόγως* hominibus.

v. 37. *Tanquam me.* Nota similitudinem, non æqualitatem. Unde & intelligimus illud; *Diliges proximum tuum sicut teipsum*, non necessario de æqualitate dilectionis esse accipiendum. Vide annot. Deut. 18. & in 3. sent. dist. 29.

v. 42. *Sicut scriptum est in libro prophetarum: Nunquid victimas & hostias &c.* Vide annot. 5. & Numer. 23. Citatur autem hic locus secundum septuaginta, excepto hoc postremo: *Et transferam vos trans Babylonem.* Pro quo ram septuaginta quàm Hebræa habent, *trans Damascum.* Sed conciliari cum illis potest, quod hîc dicitur; quia significatur eos ejiciendos esse in remotissimas à sua terra regiones Orientem versus, ut non solum Damascum prætereant, verum etiam Babylonem, multo longius dissitam. Porro sicut verisimile est, Stephanum Hebraïcè locutum fuisse in consilio sacerdotum Judaïci populi; ita quoque credibile est, ab eo recitata fuisse ipsa verba prophetæ, ut in Hebræo habentur: Lucam verò, quia Græcè scribebat, in his retexendis usurpasse verba ex versione septuaginta, quæ tunc versabatur in manibus omnium, eorum maximè, qui Hebraïcè nescirent. Vide Gagnæum, & Oecumenium in hunc locum, & quæ ibi Hentenius annotavit.

v. 48. *Sed non excelsus in manufactis habitat.* Scilicet tanquam indigens habitationis loco, sicut Paulus exponit Act. 17. & hoc vult probatio sequens; *Sicut propheta dicit &c.* Alioqui Deum in templo habitare, pluribus locis scriptura testatur, ut Deuter. 12. 3. Reg. 8. 2. Paral. 6. Vide annot. infrà cap. 17. Habitat autem in templo quatenus illic peculiari modo præsentiam suam exhibet, exaudiendo orationes, & beneficia, gratiamque conferens: & tanquam ibi habitans, vult ibi se conveniri per orationes, laudes, sacrificia.

v. 51. *Dura cervice & incircumcisis cordibus & auribus.* Phrases Hebrææ sunt. Duræ cervicis hominem vocant præfractum & qui monitis non credit; metaphora desumpta à vitulis, qui jugum cervici impositum rejiciunt. Incircumcisis cordibus & auribus dicuntur, allusione ad circumcisionem carnis illi populo legitimam. q. d. ut est apud Ezechielem; Carne quidem circumcisi estis, sed cordibus & auribus incircumcisi; cordibus, quia sancta monita à corde rejicitis: auribus, quia nec audire sustinetis.

Vos semper Spiritui sancto resistitis. Ita legendum præsenti tempore, non, restitistis; consentiunt omnia MSS. astipulantur & Græca. Restiterunt autem tam ipsi, quàm patres eorum Spiritui sancto; dum tot modis invitati ad veram pietatem, scilicet lege divinitus data, tot prodigiis & ostentis divinitus exhibitis, tot præstitis beneficiis eductionis ex Ægypto & introductionis in terram manantem lac & mel, tot missis ad eos prophetis; semper tamen rebelles fuerunt Spiritui sancto, cui tanquam summæ bonitati omnis illa beneficentia peculiari ratione ascribitur.

v. 25. *Et homicidæ fuistis.* Græcè *φονεῖς*, id est, occisores, ut vertit Erasmus. Unde non est hîc urgendum quod dicit Steph. *homicidæ*, & non Deïcidæ; quia neutra natura in Græco exprimitur. Et sanè Judæi non tantùm homicidæ, sed & Deïcidæ fuerunt, sicut B. Virgo verè & propriè Deipara, quia Christus, quem illi occiderunt & hæc peperit, Deus & homo est substantialiter. Cæterum non solus Judas Christi proditor fuit, verùm etiam Judæi. Nam ille quidem Christum tradidit Judæis, Judæi verò Pilato & gentibus, juxta id quod Christus ipse prædixerat, ubi ait: *Et tradent eum gentibus ad illudendum & flagellandum, & crucifigendum.* Ideo autem addit B. Stephanus: *Et homicidæ*, quia in scelere occisionis Christi, multo gravior fuit culpa Judæorum, qui ex pertinaci odio & invidia poposcerunt eum ad mortem, falsis contra eum accusationibus institutis, quam Pilati, qui morti eum adjudicavit; aut ministrorum ejus gentilium, qui manibus suis eum crucifixerunt. Unde & Dominus ad Pilatum: *Qui me tibi tradidit*, inquit, *majus peccatum habet.* Verius ergo illi scelere Judæi homicidæ, quàm gentiles.

v. 53. *Qui accepistis legem in dispositione Angelorum.* Græcè *in dispositiones*, & forte ita vertit interpres. Erasmus, *per dispositiones.* Quia nimirum Angeli erant ministri illius legislationis. Sic Gal. 3. dicitur lex ordinata per Angelos in manu mediatoris Moysi; & Hebr. 2. *Qui per Angelos dictus est sermo.* Vide annotat. Deut. 33. ubi explicatur quomodo lex data per unum Angeluum, qui Moysen & populum alloquebatur; & quomodo per multos. Vide etiam comment. 1. Cor. 10.

v. 55. *Ecce video cælos apertos.* Non hinc sequitur cælum fuisse divisum, ut Stephanus videret Christum, sed aperti dicuntur cæli, quatenus Jesus Dei filius in cælo existens, oculis corporeis videbatur. Nec opus erat divisione cum cælum sit corpus diaphanum. Item cæli propriè non sunt visibiles, nec aër. Sic alibi aperti dicuntur cæli, quando Spiritus sanctus in specie columbæ visus est; Quamquam hoc de cœlo aërio potius accipiendum. Sic intelligi potest, quod aliquando dicunt patres, Christum aperuisse sibi uterum maternum, quia inde prodiit sua virtute.

Quæri potest, an Stephanus tunc etiam, quando lapidabatur, viderit apertos cælos. Id hoc loco non dicitur, sed tantùm in ejus officio canit Ecclesia: *Cum igitur saxorum crepitantium turbine quateretur, inter æthereos aulæ cælestis sinus, divina ei claritas fulsit.* Idem. Prud. in hymno de S. Laur. Talemque & ille prætulit oris corusci gloriam, Stephanus, per imbrem saxeum, cælos apertos intuens, ubi tria diversa conjungit Poëta. Item quæritur quomodo Christus in cælo empyreo existens, vel ut S. Thomas vult p. 3. q. 57. art. 4. supra cælum empyreum constitutus, potuerit à Stephano in terris posito videri; cum neque acies oculorum ad tantum spatium pertingat, neque species visibiles à corpore visibili tam procul effundantur? *Respond.* Si visio fieret emissione radiorum visualium ex oculo, ut Plato voluit, dicere possemus virtutem visivam à Deo fuisse confortatam, ut radios tam procul emittere posset. Sed cum longè probabilius sit, specierum receptione visionem fieri; respondetur, vel naturaliter potuisse corpus Christi, utpote lucidissimum, tam procul videri, sicut sol & stellæ ob insignem claritatem longissimè videntur: (Nam si corporis parvitatem objicias, respondebo claritatem compensasse quod quantitati deerat, ut tam procul videri potuerit) vel certe, divino miraculo, species in tam longinquum spatium fuisse diffusas.

Frustra quoque hic quidam imaginantur cæli factam divisionem, ut Stephanus Christum in cęlo stantem videret: non solum quia cęlum corpus est diaphanum; verùm etiam quia divisione posita, aut hiatus ille alio corpore repleretur, aut non. Si sic; quonam corpore? certè non alios dicent, quàm aëre. At quid opus divisione, si replendus erat hiatus alio corpore, & quidem eo quod non plus adferret adminiculi ad videndum, quàm cęlum ipsum faceret sine hiatu? Deinde permagna aëris copia opus esset, ad implendum hiatum ab imo cęlo lunę se protendentem usque ad summum cælum; Quod spatium tam magnum est, ut totum aëris elementum ei implendo non sufficeret. Ut interim prætermittam quàm parum aptè probabiliterque, ponatur elementare corpus ad hoc solum ut Stephanus Christum videat; sursum per hiatum, quasi per fistulam vel caminum mitti per omnes cælos, usque ad summum. Quod si dicas hiatum nullo alio corpore fuisse repletum, jam vacuum ponis, à quo tota abhorret natura usque adeo, ut nec per mi-

Paralipom. 23. Unde etiam Zacharias S. Joannis Baptistæ pater, sorte exiisse dicitur, ut incensum poneret. Luc. 1. Vide ibid. annot.

CAPUT II.

v. 1. *Et cum complerentur dies Pentecostes.* Pentecoste Græcè, Latinè quinquagesima: Quo nomine significabatur totum tempus, quod est à die festo Paschæ, usque ad quinquagesimum inde diem, in quo die erat totius Pentecostes complementum. Et hoc est quod dicit: *Cum complerentur dies Pentecostes.* Id est, ipso die quinquagesimo, qui erat ultimus dicti temporis. Lege Levit. 23. Num. 28. Deuter. 16. Græcè tamen est singulare, τὴν ἡμέραν, quia tantum una erat dies Pentecoste, non plures, ut paschatis & tabernaculorum, quod patet ex locis scripturæ supra citatis.

Erant omnes pariter. Græcè ὁμοθυμαδὸν, *unanimiter*, ut superiori cap. vertit interpres. Hinc disce Spiritum sanctum non descendere, nisi in eos, qui vivunt inter se concordes. *In eodem loco.* Græcè ἐπὶ τὸ αὐτό, *in idipsum*, tametsi Erasmus etiam vertit, *in eodem loco.*

v. 3. *Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis. Ignis* genitivus est, Græcè πυρός. Sensus: Tanquam linguæ ignis, eæ sunt extremitates, in quas flamma sursum mota desinit, similes linguis peracutis aut gladiolis.

v. 4. *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto. Omnes* scilicet centum viginti homines, de quibus meminit capite superiori. Atque id disertè testatur Augustinus Tract. 92. in Ioannem. Vide Molanum lib. 4. cap. 15. de picturis & imaginibus, ubi idipsum confirmat, contra quemdam hæreticum Theodorum Bezam, qui hoc ad solos refert Apostolos.

v. 5. *Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi, viri religiosi, ex omni natione, quæ sub cælo est.* Hyperbole in eo quod dicitur: *Ex omni natione, quæ sub cælo est*, quasi dicat, ex nationibus multis diversissimis & remotissimis. Nisi hoc modo intelligas: Ex omni natione dispersionis Judæorum. Nam ex Judæis, qui erant in dispersione, viri religiosiores orationis causa proficiscebantur Ierusalem, vel etiam eo commigrabant, quo convenienter cultui Dei vacare possent. Neque enim extra Ierusalem fas erat offerre sacrificia.

v. 6. *Audiebat unusquisque lingua sua illos loquentes.* Quæri hîc solet an singuli Apostoli, singulas linguas loquebantur, unus Græcè, alius Latinè &c. An vero ipsis propria, id est, Hebraïca lingua loquentibus, unusquisque audientium suam linguam capiebat, & uno loquente diversarum nationum homines, suas diversas linguas audirent & intelligerent. Videtur quæstio posse dissolvi hoc modo; ut statim accepto Spiritu sancto Apostoli cœperint loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis, id est, alii aliis. Nec enim soli erant ibi Apostoli, sed multi alii discipuli usque ad centum viginti. Ea re autem conspecta multitudinem obstupuisse. Petrum deinde una lingua Hebraïca omnes allocutum, rationem reddidisse rei tam mirabilis; hanc autem Petri orationem fuisse ab omnibus intellectam. Duplex proinde miraculum contigisse. Primum in eo, quod omnes discipuli Spiritu sancto repleti, variis locuti sunt linguis: alterum in eo quod Petrus una lingua loquens, fuerit ab omnibus, qui confluxerant, intellectus, tametsi diversarum linguarum hominibus. Duplex hoc miraculum omnino videtur agnoscendum. Et primo quod Apostoli diversis linguis fuerint locuti, ex eo apparet, quia dicitur: *Cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.* q. d. Non omnes omnibus nec iisdem linguis locutos, sed alios aliis; itemque alios paucioribus, alios pluribus, prout dabat illis eloqui Spiritus. Item: *Audiebat unusquisque lingua sua illos loquentes.* Item: *Audivimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei.* Item quia dispertitæ linguæ ignis Apostolis apparuerunt, seditque super singulos eorum. Item mysterium significatum, nempe quod Ecclesia esset locutura omnium gentium linguis. Item Apostolos verè locutos fuisse peregrinis linguis, etiam illud argumento; quia postea fideles accepto

A Spiritu sancto variis linguis verè locuti sunt, ut Actor. 10. & 19. & 1. Corinth. 14. Item Actor. 11. dicitur: *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis, &c.* Ubi ex gratia visibili, scilicet dono linguarum illis dato, sicut Apostolis, colligit similem gratiam invisibilem. Sed & idem de Apostolis probatur ex Apostolo Paulo, qui 1. Cor. 14. de se dicit: *Gratias ago Deo meo, quod omnium vestrum lingua loquor*, vel ut in Græco, *quod omnibus vobis amplius linguis loquor.* S. Hier. ad Hedibiam q. 9. scribit Apostolos accepisse diversitatem linguarum omnium gentium; ut annunciaturi Christum, nullo indigerent interprete. Confirmatur ex eo, quod nulla historia referat Apostolorum quempiam, ad quamcunque gentem devenisset, interprete usum fuisse.

Sed quid est quod idem Hieronymus in catalogo Mar-
B cum vocat interpretem Petri? Certè non aliud vult, quàm quod Marcus Evangelium scripsit, ut Petro referente audiverat. Itaque per Evangelium scriptum erat Petri interpres ad alios, quibus ea scribebat quæ Petrus dixerat. Vel etiam, quia explicabat plenius ea quæ B. Petrus brevius aut obscurius dixerat. Vide Baronium & nostrum comment. 2. Cor. 2. de Tito.

Sed dicet aliquis nihil opus fuisse, ut Apostolis daretur donum loquendi variis linguis, quandoquidem eis abundè sufficere poterat donum seu miraculum, quod fieret, ut ipsi sua ac nativa lingua loquentes ab hominibus omnium gentium ac linguarum intelligerentur; sicut credibile est in Petro factum, quando una oratione omnes, qui confluxerant, allocutus est. *Resp.* Incertum esse, an hoc donum Apostolis communiter concessum fuerit. De-
C inde, nec sufficeret, quia non solum loqui aliis debebant, sed etiam alios loquentes intelligere; quod non possent, nisi aliorum linguas nossent. Nisi dicas etiam hoc eis concessum fuisse, ut aliis quibusque sua lingua loquentibus eorum sermonem perciperent, tanquam loquentium Hebraïcè. Sed utrumque hoc esset nimium multiplicare miracula. Sic enim quotiescumque homines externæ linguæ loquerentur Apostolis, & è diverso quoties Apostoli illis; toties novum fieret miraculum. Nunc autem dicimus Apostolos semel per miraculum accepisse notitiam omnium linguarum, ut & loqui quibuscumque hominibus possent, & quoscumque audire & intelligere; nec postea fiebat novum miraculum, quando vel loquebantur vel loquentes intelligebant; sicut visum per miraculum multis cæcis Christus restituit, qui postea
D sine novo miraculo videbant. Fortè etiam ex hac doni istius varietate intellexerunt Apostoli, ad quas quisque gentes proficisci deberet prædicaturus Evangelium; nempe ad eas, quarum linguis loquendi donum accepisset. Cæterum saltem B. Petrum una lingua loquentem à pluribus diversarum linguarum hominibus intellectum fuisse; negari non potest, & colligitur ex ipsa historia; quia verba ista: *Viri Iudæi & qui habitatis Ierusalem universi, &c.* Solus Petrus dixit universæ multitudini uno eodemque sermone, eam autem fuisse hominum diversissimarum linguarum, constat ex eodem hoc capite. Neque hoc mirum videri debet, cum constet alios quoque sanctos hoc donum accepisse. S. Antonius Paduanus, ut est in ejus vita cap. 19. una lingua loquens
E ab hominibus diversarum gentium, qui plurimi Romam confluxerant, ita auditus est, ut singuli planè intelligerent idioma regionis suæ, in quo & nati & educati fuerant. Simile quid dicitur de S. Vincentio Prædicatore lib. 2. vitæ ejus cap. 8.

Cyprianus de oper. Card. serm. de Spiritu sancto manifestè testatur Apostolos una & propria lingua locutos, ab omnibus tamen intellectos. Opus tamen illud Cypriani non est, sed ut est valde probabile, Salviani. Gregor. quoque lib. Dial. cap. 26. refert de puero quodam morituro, qui dicebat se in cœlo fuisse, & ibi accepisse ut omnium linguis loqueretur; quod & confestim probavit Græcè loquens & Bulgaricè. Quin & in die judicii quando Christus una lingua proferet sententiam damnationis; audiet unusquisque reprobus lingua sua illum loquentem.

Nam

Nam de electis probabile est quod omnes intelligent & loquentur linguam Hebraïcam.

Porrò hîc quæri posset, an Apostoli singula idiomata loquebantur perfectè. Videtur quòd non, quia Paulus sermone Græco fuit imperitus, id est, parum exactus. *Resp.* Paulum Græcè locutum non per donum linguarum, sed quia jam ante didicerat. Neque donum efficiebat ut Apostoli omninò eleganter & purè ac propriè loquerentur (alioqui visi fuissent elegantia & splendore sermonis attraxisse homines ad fidem Christi) sed ut loquerentur intelligibiliter, quantum opus erat juxta communem modum. Quemadmodum bene docet S. Thomas 2.2.q.176.art. 1. ad 1.

v. 9. *Et qui habitant Mesopotamiam, Judæam & Cappadociam, Pontum & Asiam.* Ex eo quod dicitur: *Et qui habitant*, satis intelligitur eos, qui enumerantur non omnes fuisse habitatores Jerusalem, nec proinde comprehendi sub eo, quod superius dictum est: *Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi viri religiosi ex omni natione.* Quare sciendum alios quidem ex diversis nationibus Judæos commigrasse Jerosolymam ibique fixisse domicilia; alios verò alibi habitantes, Jerosolymam causa religionis certis temporibus ascendere solitos secundum legem.

v. 11. *Et advenæ Romani, Iudæi quoque & proselyti.* Vide annot. 1. Pet. 1. Diversa sunt in Græco vocabula, *advenæ* & *proselyti.* Et advenæ quidem isti viri erant Judæi, non item proselyti. *Iudæi quoque & proselyti:* Græcè ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, quod ita videtur intelligendum; *tam Iudæi, quàm proselyti*, vel, sive Iudæi, sive proselyti; vel partim Iudæi, partim proselyti, ut nimirum hæc pars ad omnia præcedentia referatur. Nam in omnibus hic enumeratis regionibus habitabant Iudæi, habitabant & proselyti; atque inde Hierosolymam ad diem festum fuerant profecti, aut etiam Jerosolymis fixerant sedes, prout suprà dicitur: *Erant in Ierusalem habitantes Judæi.* Potest etiam referri peculiariter ad id, quod proximè præcessit: *Et advenæ Romani*: quia adhuc sequitur, *Cretes & Arabes.* Fortè enim inter advenas Romanos plures erant proselyti, quàm ex aliis gentibus.

v. 13. *Quia musto pleni sunt isti.* Quidam sic interpretatur: *musto*, id est, vino, quia mustum non inebriat: sed arbitror eum falli. Quæres cur non dicebant vino, sed musto, cum scriptura passim vino ebrietatem ascribat, & certè communius sit vino inebriari, quàm musto. *Resp.* Quia erat tempus vindemiæ, quo mustum bibi solet, quando res ista contingebat. Nam in Iudæa, sicut tempore Paschæ offerebantur manipuli frugum; ita vindemia esse poterat quinquagesimo post die. Nam in illis calidis regionibus omnia multo citius maturescebant, quàm in nostris frigidioribus.

v. 14. *Stans autem Petrus, &c.* Petrus una lingua loquens ab omnibus intellectus fuit. Sed qua lingua loquebatur? Hebræa, an Græca, an Romana? nam de singulis rationabiliter dici potest. Hebræa, nam ea lingua prima est, & idioma loci, ipsique Petro maternum. Græca, nam ea maximè erat pervulgata. Romana, quia Iudæa Romanis patebat, & quia Petrus Romanæ Ecclesiæ præfuturus erat, ac Romæ posteros suos successores relicturus. Cæterum per hoc quòd Petrus una lingua loquens ab hominibus omnium nationum, quæ sub cælo erant, intellectus fuit; Spiritum sanctum significare voluisse verisimile est, quod unius Petri summi pastoris & successorum ejus, vocem audituri essent, & audire debeant homines omnium gentium ac linguarum, præsertim quia additur illic fuisse viros *ex omni natione quæ sub cælo est.* Unde & hîc Petri primatus rectè nobis in quodam mysterio commendatur.

Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem universi. Addit: *Et qui habitatis, &c.* propter proselytos Ierosolymis habitantes, quorum erat magnus numerus.

v. 15. *Non enim, sicut vos æstimatis, hi ebrii sunt, cum sit hora diei tertia.* Hora tertia ab ortu solis. Qua quidem hora non solent homines ebrii esse, sed jejuni. Vide Baron. tom. 1. Hæc verò hora respondet nostræ octavæ vel nonæ ante meridiem. Nam prima hora erat Iudæis ab ortu solis. Atqui sol illis propius ad æquinoctialem constitutis, oriebatur circa diem Pentecostes paulò pòst horam quintam nostram matutinam. Igitur tertia hora quæ hîc nominatur, incipiebat sub medium nonæ nostræ. Ex hoc loco probat Nicolaus Papa ad consulta Bulgarorum c. 60. non esse cibum sumendum ante horam tertiam diei.

v. 16. *Per prophetam.* Vide annot. Ioël. 2. de illius scripturæ impletione.

v. 17. *Effundam de spiritu meo super omnem carnem.* Hic insinuatur vocatio gentium; quemadmodum & infrà, ubi Petrus dicit: *Et omnibus qui longè sunt: quoscumque advocaverit Dominus Deus noster.* Hæc in verbis Petri notanda, propter ea quæ habentur infrà cap. 10. ubi de vocatione gentium videri potest non satis fuisse instructus. Vide ibi. Per eos qui longè sunt significari gentiles, probatur ex Ephes. 2.

Filii vestri & filiæ vestræ. De filiabus exemplum habemus hoc eodem libro, ubi scribitur Philippus diaconus habuisse quatuor filias prophetissas virgines. *Prophetabunt* ——— *visiones videbunt* ——— *somnia somniabunt.* Ex specie genus accipiendum. Significatur enim quod in Ecclesia Christi, præsertim nascente, varia erunt dona sancti Spiritus. Quod autem interior gratia sanctificans sit conferenda etiam in posteros, eodem hoc c. significat Petrus, cum ait: *Accipietis donum Spiritus sancti. Vobis enim est repromissio & filiis vestris.*

v. 23. *Hunc definito consilio & præscientia Dei traditum. Præscientia*, id est, prædestinatione, sicut alibi accipitur, ut 1. Petri 1.

v. 24. *Quem Deus suscitavit solutis doloribus inferni.* Græcè λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Id est, postquam solvisset dolores mortis. Itaque actus solutionis dolorum, non ad Christum refertur, sed ad Deum. Quare sensus esse non potest: *Quem Deum suscitavit*, postquam Christus solvisset dolores; sed postquam ipse Deus solvisset dolores mortis, id est, quem Deus, pœna ac miseria mortis ablata, vitæ restituit. Cui congruit quod sequitur: *Juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo.* Græcè *ab ea*, scilicet morte, id est, juxta decretum suum æternum, revelatum per prophetas, quo stante fieri non poterat, ut in morte Christus detineretur, sed oportuit eum statim resurgere à mortuis. Id ostendunt sequentia: *David enim dicit, &c.* Hic videtur verus ac germanus esse sensus. Quare hinc non sequitur patres illos sanctos apud inferos fuisse in doloribus: Dolores enim ad Christum referuntur; sensu jam dicto, solutio autem Christi à doloribus, ad Patrem. Sed etsi legatur, *Doloribus inferni*, sicut nos legimus; potest idem esse sensus: nam infernus statum aut locum mortuorum significat; licet verificatio varietur; ut in eo quod subjungitur ex propheta: *Non derelinques animam meam in inferno.*

Solutis doloribus inferni. Græcè θανάτου, *mortis.* Vide Gagnæum. S. August. & S. Thom. intelligunt dolores patrum in lymbo, id est, tristitiam conceptam ex dilatione adventus Christi & suæ liberationis. Sunt qui ad purgatorias pœnas referant, existimantes Christum suo descensu etiam ad purgatorium penetrasse, ibique effuso indulgentiæ suæ thesauro omnes liberasse, qui iis pœnis detinebantur, atque hoc pacto ejus indulgentiæ, quæ mortis confertur, potestatem, ipsum primum exercuisse. Quod ut satis plausibiliter dicitur, ita non videtur hoc loco significatum. Simplicius enim est & textui conformius, ut ad Christum ipsum, quod hîc dicitur, referatur: quia per resurrectionem, ab inferni seu mortis doloribus solutus est, id est, morti, quæ pœna quædam est, exemptus, & vitæ restitutus, quia secundum prophetarum vaticinia, & Patris æterni decretum, non debuit diu in morte detineri. Sic Græci; ut sit sensus: Superata morte, à qua impossibile erat eum retineri: propter scripturas, quas deinde profert: *David enim dicit, &c.* Vide de hoc loco Bellarm. lib.

sequitur de sola fide interrogandos, qui baptizantur, eo quod hîc non fiat mentio mutationis vitæ; nam Eunuchus iste vir erat laudabilis conversationis, qui religionis causa venerat ex Æthiopia, ut adoraret Jerosolymis in templo. Itaque non egebat nisi instructione in fide. Item constat quod Philippus eum instruxerat de Sacramento baptismi; quia dicebat: *Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?*

CAPUT IX.

v. 1. *Saulus adhuc spirans minarum, &c.* Pro pleniori intelligentia hujus loci, vide cap. 22. & 26. ubi quædam dicuntur, quæ hîc non habentur, maximè de persecutione ejus, cap. 26. notanda. Conversio Pauli accidit secundo post ascensionem Domini anno, ut testatur martyrologium Roman. & Baron. tom. 1. Annal.

Accessit ad Principem sacerdotum, & petiit ab eo epistolas in Damascum ad synagogas, ut si quos invenisset — Vinctos perduceret in Ierusalem. Notanda authoritas summi sacerdotis in his, quæ ad religionem Judaïcam pertinebant, ut etiam in civitate alieni juris. (Nam Areta rex præerat Damasco. 1. Cor. 11.) fineretur perquirere viros ac mulieres Judæos exosæ religionis, & vinctos adducere in Jerusalem. Annotavit hoc Baron. dicto tom. 1.

v. 4. *Audivit vocem dicentem sibi.* Vidit etiam loquentem. Quod quamvis hîc taceatur, alibi tamen apertè dicitur. Nam hoc cap. Ananias sic ad eum loquitur: *Dominus misit me Iesus, qui apparuit tibi in via.* Et Barnabas narrabat de Paulo, quomodo in via vidisset Dominum. Et cap. 22. *Deus praeordinavit te ut videres Iustum, & audires vocem ex ore eius.* Et c. 26. ipse Dominus ad Saulum: *Ad hoc enim apparui tibi, ut constituam te ministrum.* Et ipse ibidem ad Agrippam: *Non fui incredulus cœlesti visioni.* Quin & hoc loco cum dicitur de comitibus ejus, quod *stabant stupefacti audientes quidem vocem, neminem autem videntes*, satis significatur à Saulo visum fuisse aliquem. Hoc ipse Apostolus disertè affirmat 1. Cor. 9. dicens: *Nonne Christum Iesum Dominum nostrum vidi?* & 15. *Novissimo omnium, tamquam abortivo, visus est & mihi.* Non enim respexit his verbis ad illam visionem, quam sibi Jerosolymam reverso, contigisse narrat apud populum Act. 22. Ea enim visio fuit ecstatica, ut ibidem ipse fatetur. Neque ad raptum in paradisum, & in tertium cælum; de quo 2. Cor. 12. Hic enim raptus utrum in corpore an extra corpus sibi acciderit, nescire se dicit. At 1. Cor. 15. palam se iis annumerat, qui Christum à resurrectione viderunt oculis corporeis.

Igitur in Paulo exceptionem patitur illa regula, quam statuit Rupertus, lib. 2. de operibus Spiritus sancti cap. 27. dicens, hunc esse penè naturalem manifestationis Christi modum, ut à nullo umquam bene & utiliter visus aut videndus sit exterius, à quo non prius per fidem aut dilectionem visus fuerit interius. Est etiam manifesta exceptio in Thoma, qui credidit, quia vidit. Nec dubium quin Judæorum multi, non prius in eum crediderint, quàm illum vidissent oculis, & sermones ejus audissent. Certè Matthæus non prius credidit, quam vidit & audivit dicentem: *Sequere me.* Latro prius vidit, quàm conversus est. Et Joan. 8. sic dicitur: *Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.* Nec dubium quin id passim acciderit eo docente, & prædicante Evangelium; adeo ut qui missi fuerant ad eum comprehendendum Joan. 7. eo viso & audito repente fuerint mutati. Ac sanè illa Ruperti regula non parum detrahit efficaciæ, benignissimo vultui & sermonibus Christi, quasi per eos nemo fuerit conversus, sed quicumque in eum credidit, & eum dilexit; jam prius quàm illum coram videret & audiret, crediderit ac dilexerit.

Cæterum *audivit*, non è cælo empyreo, sed ex aëre vicino. Quamvis enim Christo possibile fuerit, se conspiciendum dare Paulo, & audiendum è summo cælo; sicut Stephano conspiciendum dedit (scribit enim de eo Lucas sup. c. 7. Quod *intendens in cælum vidit gloriam Dei, & Jesum stantem à dextris Dei: & ait, Ecce video*

A *cælos apertos & filium hominis stantem à dextris Dei:*) tamen hoc loco, contextus & series historiæ aliud vult intelligi; præsertim cum hîc non dicatur, quod cælos apertos viderit, & Jesum à dextris Dei stantem, aut aliquid tale; ex quo colligi posset; quod eum viderit & audiverit è summo cælo loquentem. Vide de hac re nostram quamdam orationem, quæ inter impressas est duodecima, & comment. locis suprà citatis.

Saule, Saule quid me persequeris? Græcè *Saul, Saul, quid, &c.* ubi is qui loquitur, Dominus Jesus, non obscurè significat suæ personæ typum præcessisse in Davide, quem Saül Hebræi populi princeps tanta odii pertinacia persecutus fuisse legitur. Infrà cap. 26. dicit se audisse vocem Hebraïcè dicentem sibi, *Saule, Saule.*

v. 5. *Durum est tibi contra stimulum calcitrare.* Ista verba non habentur eodem ordine Actor. 26. ubi eadem historia à Paulo narratur coram Agrippa; sed & ibi alia quædam verba leguntur, quæ hîc non sunt. Unde discimus neque ex composito hæc scripta esse à Luca, cum in diversis locis sit verborum discrepantia; neque ad verbum semper res gestas & dictas, narrari, sed secundum sensum; & quæ uno loco tacentur alio loco suppleri. Vide & confer hæc tria loca Actor. 9. 22. & 26. Hinc etiam disce Paulum compulsum fuisse ad fidem, quia scilicet prosternitur in terram, & quasi stimulo pungitur. Notandum hoc esse contra hæreticos, monet B. Thomas in 1. Cor. 15. lect. 1. Et August. epist. 50. hoc argumento utitur contra Donatistas, ut doceat rectè compelli hæreticos ad Ecclesiam. Item hoc exemplo probatur, quod Deus nostram justificationem à timore incipiat. V. Aug. illa epistola 50. ad Bonifacium.

C v. 6. *Domine quid me vis facere? Et Dominus ad eum: Surge & ingredere civitatem, & dicetur tibi, quid te oporteat facere.* Paulus tametsi extremo miraculo, & externa voce ipsius Christi, ad fidem Christi converteretur; tamen jubetur ingredi civitatem & ibi discere quid ipsum oporteat facere. Potuit quidem Dominus, qui eum tam evidenti & efficaci miraculo convertit; etiam eodem instanti in fide instruere & docere quæcumque ad pietatem essent necessaria, sed ad hominum ministerium remisit, ut nemo alius dedignaretur humano magisterio instrui, quando ipse doctor gentium jussus est ab homine catechizari. Civitas autem Ecclesiam significat; unde & Apostolis dictum est: *Sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto.* Itaque significatur neque extra Ecclesiam quærendum esse magistrum fidei, neque extra eam expectandum Spiritum sanctum sanctum. Sed quomodo, cum hoc loco consentit, quod Apostolus Gal. 1. de suo Evangelio dicit: *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici; sed per revelationem Iesu Christi? Resp.* Prima fidei rudimenta, quæ omnibus catechizandis solebant proponi, accepit quando baptizatus est, more aliorum catechumenorum; Cæterum profundiora Christianæ religionis mysteria, immediatè à Christo edoctus est, eo fortasse tempus quando raptus in tertium cælum, audivit etiam alia arcana, quæ non licet homini loqui. De qua re vide comment. Gal. 1. & 2. Cor. 12.

v. 7. *Stabant stupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes.* Sic. Dan. 9. de comitibus Danielis dicitur: *Vidi ego solus Daniel visionem, porro viri qui erant mecum, non viderunt, sed error nimius irruit super eos, & fugerunt in absconditum.* Ubi significatur, quod audiverit vocem confusam, de qua præcedit: *Et sermonum eius ut mox multitudinis.* Facit hoc ad conciliandum locum hunc, cum eo qui est Act. 22. Vide ibi.

v. 9. *Et erat tribus diebus non videns.* Ac hoc triduo viderat Paulus mysteria arcana, de quibus 2. Cor. 12. vide Baron. tom. 1. Annal. & nostra in comment. 2. Cor. 12. & Gal. 1.

v. 10. *Nomine Ananias.* De Ananiæ prædicatione Evangelii & martyrio, vide Martyr. Romanum 25. Januarii. Beda in Lucam c. 69. innuit Ananiam fuisse sacerdotem.

v. 15. *Quoniam vas electionis.* Duplex Hebr. phrasis.

Nam & (vas) pro instrumento, sicut sæpissimè in veteri A testamento, & vasa belli, pro armis bellicis; & vasa transmigrationis; id est, supellex cum qua transmigratur, & vas interfectionis, id est telum ad interficiendum, ut gladius, &c. & genitivus abstracti pro nominativo concreti ponitur. Sensus igitur est: quia iste mihi erit instrumentum seu organum electissimum, aptissimum, qui nomen meum annunciet omni hominum generi; vel, instrumentum à me electum ad hoc ut portet nomen meum, &c.

v. 17. *Et imponens ei manus dixit: Saule frater, Dominus misit me, ---- ut videas & implearis Spiritu sancto.* Hic non significatur, quod Saulus per impositionem manuum Ananiæ fuerit impletus Spiritu sancto. Nam Ananias si non erat episcopus, potestatem non habebat impo- B sitionis manuum ad accipiendum Spiritum sanctum, ut intelligi potest ex cap. proximè præcedenti, de Philippo. Deinde ad illum effectum manus non debuit imponi ante baptismum. Sed impositio manuum facta est tantum ad hoc, ut visum Saulus reciperet. Ita enim supra dicitur: *Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem & imponentem sibi manus, ut visum recipiat.* Fuit enim hæc impositio manuum ejusmodi, de qua Dominus Marci ult. *Super agros manus imponent, & bene habebunt.* Quod ergo additur: *Et implearis Spiritu sancto*, ad baptismum referendum est. Propter duo enim missus erat ad Saulum Ananias, nempe ut visum reciperet, quod per manuum impositionem factum est, & ut impleretur Spiritu sancto, quod baptismo ei collatum est. Nam & ipse Ananias, ut habetur cap. 22. postquam per impositionem C manuum Saulo visum restituisset, dixit ei: *Surge, & baptizare & ablue peccata tua.* Non ergo ita ad hoc Spiritum sanctum acceperat Saulus, ut opinione Ananiæ baptismo ad abluenda peccata non egeret.

v. 25. *Per murum dimiserunt eum submittentes in sporta.* Fugit Apostolus juxta præceptum Domini, *si vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam.* Quod autem dicitur Joan. 10. de mercenario quod videt lupum venientem & fugit; intelligendum est de lupo invadente oves, & de fuga non tam corporali; per quam interdum magis consulitur ovibus, quàm mentali, qua nimirum ob metum quis cessat ea facere ac dicere, quæ pertinent ad salutem ovium. Nihil tale Paulus, sed ad tempus subtraxit se corporaliter, propter persecutionem, qua ipse singulariter impetebatur; cum non deessent alij, per quos necessaria ministeria populo exhiberentur; atque inte- D rim ipse alibi oves Christi sua prædicatione colligebat, & Ecclesias fundabat. Non enim erat peculiariter pastor seu episcopus Damascenorum, sed Apostolus Christi ad prædicandum quaquaversum infidelibus Evangelium Christi; cui officio Apostolico exequendo persecutio ejus & fuga majorem occasionem dederunt. Ita fuga utebantur in bonum Ecclesiæ. Quin & satis liquet Paulum non sponte fugisse, quasi metuisset sibi ab insidiis Judæorum, sed discipulorum, id est, fidelium, consilio acquievisse, ut sineret se demitti per murum, sicque evaderet insidias & periculum. Similiter, Jerusalem cum venisset, & illic quoque Judæi eum quærerent occidere; fratres re cognita deduxerunt eum Cæsaream. Agebat hoc pia sollicitudo fidelium pro Paulo, alioqui mori parato; ne tam electum E vas & instrumentum propagandæ fidei, statim in initio opprimeretur, eaque in re subserviebant divino consilio. Nota, Christianos modò discipulos, modò fratres vocari.

v. 26. *Non credentes quod esset discipulus. Barnabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos.* Non prius ergo discipuli ausi sunt se securè committere Paulo fidei magistro, quam probata ejus doctrina fuisset ab Apostolis; sicut ipse ad Gal. 2. testatur se, divina revelatione admonitum, ascendisse Jerosolymam, & contulisse cum Apostolis Evangelium suum; ne fortè in vacuum curreret. Unde August. lib. 28. contra Faustum cap. 4. Ipse Paulus Apostolus, inquit, post ascensionem Domini de cælo vocatus; si non inveniret in carne Apostolos, quibus communicando, & cum quibus conferendo Evangelium, ejusdem societatis esse appareret, Ecclesia illi omnino non crederet. Sed cum cognovisset eum hoc annunciantem, quod etiam illi annunciabant, atque in eorum communione & unitate viventem; accedentibus etiam per eum talibus signis, qualia & illi operabantur; ita eum Domino commendante, meruit authoritatem, ut verba illius hodie sic audiantur in Ecclesia, tamquam in illo Christus, sicut ipse verissimè dixit, locutus audiatur. Vide comment. loco citato.

v. 28. *Et erat cum illis intrans & exiens in Jerusalem. Intrans & exiens*; phrasi Hebræa, pro eo quod est conversans cum eis, frequentans eos.

v. 29. *Loquebatur quoque gentibus & disputabat cum Græcis. Gentibus* non est in Græco, & à Ven. Beda omittitur. Verisimile est ex alia versione, quæ pro (Græcis) posuerit (gentibus) huc ad priorem locum translatum esse. Nam & noster interpres Græcam vocem aliquando Græcos, aliquando gentiles, interpretatur; tametsi propriè Græcos significet, sive (ut sic dicam) Græcistas, ἑλληνιστάς. Intelligit autem non gentiles, sed Judæos in Græciæ partibus natos, quasi qui aliquid de Græcorum indole ex loco nativitatis traxerant. Tale enim quid innuere videtur vocabulum ἑλληνιστής: quamquam fortè ob solam linguam Græcam, qua utebantur, sic à Luca vocantur. Nam Græcè loqui, est ἑλληνιστὶ λαλεῖν. Gentiles non fuisse satis liquet; tum quia nondum cœperant Apostoli gentibus prædicare Evangelium, tum quia gentiles disputatores in Paulum non tanto odio statim exarsissent, ut eum ad mortem quærerent; quod de his legimus. Sequitur enim: *Illi autem quærebant occidere eum.* Similiter Græci intelliguntur Actor. 6. ubi dicitur ortum murmur Græcorum adversus Hebræos. Nam & ibi legitur τῶν ἑλληνιστῶν, & infrà c. 11. Vide Bellarm. lib. 1. c. 22. de Rom. Pontif. bene explicantem ex Chrys. & Oecumenio, qui hîc Græci dicantur.

v. 31. *Et consolatione sancti Spiritus replebatur.* Ita impleta est promissio Christi Joan. 14. *Et alium paracletum* (id est consolatorem) *dabit vobis.*

v. 32. *Factum est autem, ut, dum Petrus pertransiret universos.* De hoc loco vide Baron. lib. 1. annal.

Deveniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ. Hujus civitatis etiam fit mentio 1. Machabæorum. 1. Dicunt eamdem esse, quæ olim vocabatur Rama; Postea vocata fuit Diospolis. In ea celebrata fuit synodus contra Pelagium; quæ passim Palæstina à patribus appellatur, interdum Diospolitana. Vide Hieronym. epistola 79. in commentario super Abdiam, & præfatione commentarij super Jonam. Item Theodoretum lib. 1. histor. Eccl. c. 5. ubi testatur Lyddam postea vocatam Diospolim. Idem habetur in epistola Luciani presbyteri de inventione S. Stephani.

v. 36. *Quædam discipula nomine Tabitha.* S. Thomas super Ephes. 5. hanc vocat beghinam S. Petri: si tamen hoc non est à quopiam adjectum ejus commentario. *Quæ interpretata dicitur Dorcas.* Id est Caprea. *Tabitha* Syrum vocabulum est, significans damulam vel capream.

Hæc erat plena operibus bonis, & eleemosynis, quas faciebat. Non diceret Lucas eam plenam fuisse operibus bonis; si nulla essent hominis opera bona, sed omnia immunda & aspersa labe concupiscentiæ. Nam ita, perinde esset atque si diceret, eam plenam fuisse immundis & contaminatis operibus. Deinde cum scriptura sacra utriusque testamenti tam frequenter opera justitiæ commendet: mirum est reperiri, qui ex scriptura statuere velint, opera ad justitiam non pertinere, sed esse prorsus indifferentia; aut quod pejus est, esse quædam justitiæ impedimenta. Præterea exemplum hujus sanctæ fœminæ à mortuis resuscitatæ interpellatione pauperum, qui de ejus eleemosynis acceperant; ostendit illud Sapientis: *Eleemosyna à morte liberat*, non tantum de morte æterna veritatem habere, verùm etiam de temporali.

v. 43. *Factum est autem ut dies multos moraretur in Ioppe.* Non otiosus, sed sedulo propagans Evangelium, & ministros Ecclesiæ constituens, qui credentes baptizarent, & cætera ministeria ecclesiastica peragerent.

CAPUT X.

v. 1. *Centurio cohortis, qua dicitur Italica.* Non cohorti Italicæ præfectus, sed unus ex centurionibus cohortis. Nam cohorti toti præficiebatur tribunus, Græcè χιλίαρχος: erant autem sub tribuno Centuriones, ut etiam patet infrà Act. 22. vide etiam annot. cap. 27.

v. 5. *Religiosus ac timens Deum.* Hic Centurio appellatur *Religiosus, ac timens Deum*; Et Angelus operibus ejus testimonium perhibet tanquam Deo gratis, quando dicit: *Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.* Cum igitur vir iste talis esset qui à Scriptura & ab Angelo commendationem haberet; quæritur, utrum ea opera, propter quæ commendatur, ex fide processerint, an facta sint sine fide? Oecumenius ex Chrysost. putat bona quidem fuisse, sed mortua; quòd fidem nondum haberet, ideoque missum ad eum Petrum, qui opera ejus dirigeret,& eis præmium acquireret. August. lib. 1. de Prædest. cap. 7. dicit eleemosynas Cornelij acceptas fuisse, & exauditam orationem, antequam credidisset in Christum. *Nec tamen*, inquit, *sine aliqua fide donabat, & orabat. Nam quomodo invocabat, in quem non crediderat? Sed si posset esse sine fide Christi salvus, non ad eum mitteretur Architectus Apostolus Petrus.* Et Conc. Arausicanum 2. can. ult. fidem in eo agnoscit. Vult ergo Augustinus eum habuisse fidem unius Dei, quia eum invocabat orando, & ex ea fide dabat eleemosynas; non tamen, ut apparet, sine aliqua implicita fide mediatoris. Versabatur enim inter Judæos, & eorum religionem colebat, hoc tamen excepto, quod circumcisus non esset, quod patet ex eo, quod postea Petrus à Judæis fidelibus culpatur, quod ad incircumcisos introisset. Quia autem aderat tempus revelati Evangelij, oportebat eum, sicut & Judæos omnes instrui explicitè in fide Christi, ut videlicet crederent, hunc, nempe Jesum crucifixum, esse filium Dei, & Redemptorem mundi. Vide & Gregor. hom. 19. in Ezechiel. similia scribentem. S. Thomas 2. 2. q. 10. art. 4. sentit cum Aug. & dicit, eum habuisse fidem implicitam, nondum manifestata Evangelij veritate.

Et deprecans Deum semper. Noverat ergo Deum, quem timeret & oraret. Quæ notitia non erat tantum naturalis. Nam Cornelius non philosophus, sed miles erat. Quantulam ergo notitiam Dei ex rerum creatarum contemplatione poterat esse consecutus? sed erat fides supernaturalis, per Dei gratiam accepta: Morabatur enim inter Judæos & de uno vero Deo verisimiliter ab illis erat institutus. Nam, ut hîc dicitur v. 22. testimonium habebat ab universa plebe Judæorum. Quid verò sit semper orare Deum, vid. annot. Luc. 18. Porro quæri potest, quando Cornelius fuerit justificatus, utrum jam ante Petri adventum & auditam fidem Christi, quia jam implicitè credebat; an tunc quando accepit Spiritum sanctum ut plurimi putant; an denique quando baptizatus est, ut quorumdam est opinio. Et hæc singula videntur probabiliter posse defendi. Vide nostra in 4. dist. 4.

v. 6. *Hic dicet tibi, quid te oporteat facere.* Hujus loco dicitur cap. sequenti. *Qui loquetur tibi verba, in quibus salvus eris tu, & universa domus tua*; ubi quæri potest; Si Cornelius habebat fidem implicitam mediatoris, priusquam ad eum mitteretur Petrus, quomodo non poterat esse salvus, nisi à Petro audiret fidem explicitam, cum fides implicita omni tempore sufficeret ad salutem iis, qui plenius non essent de hoc mysterio instituti? Et quæro, quod si Cornelius fuisset mortuus, antequam fuisset ei annuntiata fides explicita; nonne salvus fuisset? *Resp.* fuisset. Et tamen quia jam venerat tempus manifestandi mysterij per Apostolorum prædicationem; oportebat illud palam hominibus prædicari, & inter hos, etiam

A Cornelio. Ad quem si Petrus non fuisset missus singulari beneficio providentiæ divinæ, potuisset ea quæ audiebat publico rumore spargi de Jesu crucifixo, ejusque mirandis operibus, & doctrina, contemnere, tamquam homo Romanus & nobilis; sicut multi etiam Judæi contemnebant, quibus crux Christi scandalum fuit; aut certè potuisset animum non attendere. Et ita fuisset periclitata ejus salus.

v. 10. *Cecidit super eum mentis excessus.* Aug. concione 3. in Psal. 103. facta est illi mentis alienatio, id est, aversa est mens ejus à consuetudine corporali ad visum quemdam contemplandum alienum à præsentibus.

v. 11. *Quatuor initiis submitti de cælo in terram.* Quatuor lineis, seu initiis vas dependebat; quia quatuor partes sunt orbis, unde futuri populi erant. Et ideo quatuor B Evangelia prædicant Christum, ut gratia ipsius ad omnes quatuor partes orbis pertinere intelligatur. Aug. in Psal. 96. & concione 5. in Psal. 103.

v. 14. *Absit Domine.* Quod quidam dicunt, Petrum hîc admonitum jam adesse tempus prædicandi gentibus Evangelij dubitari potest: tum quia Petro non fuerat præceptum ut differret gentibus prædicare, donec admoneretur, sed absolutè dictum fuerat; *Docete omnes gentes*; (quamquam debebat expectare opportunitatem:) tum quia visio non admonuit eum de tempore, sed de reipsa. Igitur videtur dicendum quod hæc visio fuerit ei ostensa, non propter ipsum, sed propter alios Judæos; quibus erat magnum paradoxum, & mysterium absconditum à sæculis, gentes fore cohæredes, & concorporales, & comparticipes promissionis in Christo, ad Ephes. 3. Liquet id etiam ex c. seq. Nec repugnat quod v. 34. sequi-C tur: *In veritate comperi*, quia iis verbis non dicit se id prius ignorasse. Sæpè enim quæ jam scimus, adhuc per experientiam, vel alia ratione plenius discimus.

Numquam manducavi omne commune, & immundum. Commune, & immundum eadem sunt, estque unum alterius interpretatio. Immunda enim in commune relinquuntur; munda verò separantur, & asservantur. Et immunditia legalis facilè in publico per conversationem hominum, vel usum rerum alioqui indifferentem, contrahebatur. Hîc quoque notandum Christum in sua familia cum suis Apostolis servasse legem, qua parte prohibet immundorum usum; cujus familiæ post Christum coryphæus erat Petrus. Munditias autem pharisaïcas, velut de lotione manuum ante cibum, & similia non observabat Christus, neque discipuli ejus. Cæterum ex D his non rectè collegerit quispiam Petrum hæc dicentem in fide errasse, aut fide infirmum fuisse, quales erant de quibus Paulus agit Rom. 14. Primum, quia hæc facta sunt in extasi, in qua nihilo magis videtur ejus, qui extasim patitur, voluntas aliquid agere liberè; quàm in somno. Deinde, quia non dicit Petrus se peccaturum si id faceret, quod jubebatur; sed prætendit consuetudinem, à qua, quamdiu inter Judæos versabatur, non erat ei recedendum, ne infirmiores offenderentur, quales erant plerique, testante S. Jacobo, infrà c. 21. *Et omnes æmulatores sunt legis.*

v. 20. *Et vade cum eis nihil dubitans.* Græcè, διακρινόμενος, quod Erasmus vertit, *hæsitans.* Caussa hæsitan-E di fortasse esse poterat quod metueret fratrum reprehensionem, si ad gentes præputium habentes accederet, & cum eis communicaret. Hæc enim reprehensio sequitur cap. sequenti: ubi etiam noster interpres habet hæsitandi vocabulum.

v. 23. *Et quidam ex fratribus ab Ioppe.* Sex numero; ut dicitur cap. seq.

v. 25. *Procidens ad pedes ejus adoravit.* v. 26. *Petrus verò elevavit eum, dicens: Surge, & ego ipse homo sum.* Non est putandum quod Cornelius, qui unum Deum invocabat, & colebat; Petrum, quem sciebat esse hominem, voluerit adorare pro Deo: Sed adorasse dicitur, quia externa corporis inclinatione honoravit eum tamquam fidei doctorem, & Apostolum. Petrus autem dicens: *& ego ipse homo sum*; non significat se repellere

honorem divinum; sed consideratione humanæ conditionis, quam cum illo habebat communem, humiliter, & honestè honorem recusat. Unde & Angelus in Apocal. honorem recusat, propter communionem ministerij; *quia*, inquit, *conservus tuus sum*. Hæc exempla nos docent, inferiores hoc debere considerare in superioribus, propter quod honore digni sunt; ut præfecturam, scientiam: superiores autem, propter superbiæ tentationem, debere vicissim considerare, quod commune, aut etiam minus habent, quàm qui honorat, ut inde humilientur.

v. 28. *Vos scitis quomodo abominatum sit viro Iudæo.* Verisimile est Petrum habuisse hanc orationem Græco, aut Latino sermone. Non enim existimo, Cornelium aut familiam ejus (cum essent Romani) scivisse, aut intellexisse Hebraïcè; utebatur ergo Petrus dono linguarum accepto in die Pentecostes.

v. 35. *In omni gente, qui timet Deum, & operatur justitiam, acceptus est illi.* Non esse mentem B. Petri, quod homo prius timet Deum, & operatur justitiam; & per hoc acceptus Deo, postea vocetur ad fidem Christi; patet primò ex visione Petri, in qua præcipitur ei esus animalium immundorum, quæ in visione ei ostendebantur. Ergo mittitur vocaturus immundos, id est, peccatores; non autem justitiam operantes, ac Deum timentes. Nec obstat, quod dicitur ei: *Quæ Deus purificavit, tu commune ne dixeris*, quia sensus est, Deum purificasse prædestinatione. Unde Petrus ab illis, per Deum ipsius opera purificandis, abhorrere non debuit; sed potius Deo ad ipsorum purificationem operam suam præstare. Secundo, ex eo, quod Petrus ait; *Verbum misit Deus filiis Israël, annuntians pacem per Jesum Christum*; ergo pax, & justitia sine Christo haberi non potuit. Item ex eo quod ait: *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes qui credunt in eum.* Nomine autem remissionis peccatorum solet in Scriptura tota justificatio nostra comprehendi; ergo priusquam crederent, nihil habebant justificationis. Denique sequenti capite dicebant fideles: *Ergo & gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam*; utique per Christum. Unde sequitur, quod nec pœnitentiam salutarem malæ vitæ ante actæ habere poterant, nisi Deo dante per Christum; quanto minus ipsam justitiam? Quod ergo Petrus dicit: *In omni gente, qui timet Deum, &c.* hunc sensum habet; in quibuscumque vera invenitur justitia, (quæ esse non potest, nisi per fidem Christi,) accepti sunt Deo. Atqui etiam gentibus constituit Deus impertiri veram justitiam, vocando eos ad fidem Christi; ergo erunt accepti Deo, & proinde à nobis minimè repellendi. Si tamen referas ad Cornelium jam timentem Deum, & operantem justitiam, id est, bona opera; sicut in textu dicitur: sensus erit quod eatenus fuerit Deo acceptus, quia jam habebat fidem Christi implicitam, & per eam bona operabatur, etsi nondum justificatus; acceptus tamen ad justificationem; quia per fidem, & bonorum operum exercitium de congruo quis meretur, ut ad ipsam justitiam perducatur. Sed inde non sequitur gratiam dari ex merito; quia totum illud ex Deo, & totum est gratia.

v. 36. *Verbum misit Deus filiis Israël, annuncians pacem, &c.* Græcè; *Verbum quod misit*; vel, *sermonem* (λόγον) *quem misit Israël.* Videtur intelligi verbum Evangelicum. Non accipitur λόγος, sicut Joan. 1. & alibi pro filio Dei, quia sequitur: *Per Jesum Christum.* Et statim post: *Vos scitis quod factum est verbum per universam Judæam.* Græcè ῥῆμα. Vide tamen an sic rectè accipiatur secundum Græcos, Sermo, λόγος, quem misit Deus filiis Israël, annuntians pacem per Jesum Christum; is ipse, inquam, sermo, est omnium dominus. An potiùs sit ellipsis aliqua in sermone, ut subaudiatur; *Annuntio vobis*, vel ex parte sequenti, *nostis*.

v. 42. *Qui constitutus est à Deo judex vivorum & mortuorum.* Vide comment. 2. ad Timoth. 4.

v. 43. *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, &c.* Quomodo omnes Prophetæ; vide annot. Lucæ 24.

v. 47. *Vt non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos? Nos:* an Apostoli, an Judæi? videtur enim velle dicere quod gentiles non sint prohibendi à baptismo, quo nomen dent Christo, quandoquidem jam Spiritum sanctum acceperunt signo visibili, sicut & Judæi acceperant. Ita cap. sequenti. *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis qui credidimus in Dominum Iesum Christum*, id est, Judæis fidelibus. Et notandum quod Judæi fideles non absolutè putabant gentiles ab Evangelio repellendos, sed volebant eos priùs circumcidi: Petrus autem docet id non esse opus; quia sine circumcisione jam acceperant Spiritum sanctum. Idem repetit Actor. 15. pro argumento suæ sententiæ, quod lex non sit gentibus imponenda.

v. 48. *Et jussit eos baptizari.* Per quos? utique per fratres illos quos secum adduxerat. Erant ergo illi fratres aut presbyteri, aut saltem diaconi, quos Petrus jam ante, multis diebus moratus in Joppe, ministros Ecclesiæ ordinaverat. Itaque sicut Christus ipse non baptizabat, nec Paulus, 1. Cor. 1. & Actor. 19. ita nec Petrus per se, sed jussit id fieri per alios. Fuerunt ergo ab initio in Ecclesia qui Sacramenta administrarent, sed ad evangelizandum verbum Dei minus erant idonei.

CAPUT XI.

v. 2. *Disceptabant adversus illum, qui erant ex circumcisione, dicentes: Quare introisti ad viros præputium habentes, & manducasti cum eis?* Hæc disceptatio suscitata est adversus Petrum, non ab infidelibus Judæis, sed ab iis qui Christi fidem susceperant. Proinde quæritur: Quomodo Petrum putaverint reprehendendum, cum scirent Apostolis à Christo præceptum esse, ut docerent & baptizarent omnes gentes? *Resp.* Primos illos Christianos, qui erant ex circumcisione, tametsi in Christum crederent, non tamen plenè fuisse institutos in mysteriis Christianæ religionis; quippe quorum non essent capaces, eo quod nimis tenaciter adhærebant legi ceremoniali, & circumcisioni. Unde hæc duo, gentium vocatio, & legis abrogatio, paulatim debuerint eis persuaderi, non tam Apostolorum testimonio, quàm divina significatione, qualis hæc erat per visionem Petro ostensam, & datum visibiliter Spiritum sanctum. Quod si statim initio hęc fuissent annuntiata, multi Judęorum à fide resiliissent; imò nec fidem sic annuntiatam recepissent. Nota insignem Petri mansuetudinem, qui, cum esset princeps Apostolorum, & totius Ecclesię pastor; disceptantes adversus se fideles placidè audivit, & sustinuit, iisque cum ratione satisfecit. Res omnibus ecclesiarum pręlatis imitanda, juxta ipsius pręceptum 1. Petri 3. *Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem*, idque cum modestia, & secundum id quod Paulus monet Episcopum Timotheum 2. Timoth. 2. ut sit mansuetus ad omnes, docibilis, patiens, cum modestia corripiens resistentes. Sed dicet aliquis; si primi illi fideles tam liberè disceptabant adversus Petrum, idque de facto ejus ad Christianam religionem pertinente; non ergo persuasum habebant, aut Petrum esse totius Ecclesię Pastorem ac magistrum, aut in negotio religionis errare non posse; nam alioqui factum ejus humiliter venerati fuissent, ac sententiam sine contradictione recepissent. Respondeo; primos illos fideles non statim de omnibus Christianę religionis mysteriis fuisse institutos; velut de iis, quę ad hierarchiam ecclesiasticam pertinerent; quia nondum erant schismata quę egerent hujusmodi mysteria omnibus declarari; sed tantum, aut pręcipuè instituebantur de mysteriis ad Christum, qui caput est Ecclesię, spectantibus; nec de iis statim omnibus, sed paulatim prout capaces erant, & expedire videbatur; quemadmodum alicubi docet B. Ambrosius. Adde quod humilitas, & mansuetudo Petri reddebat fratres illos audaciores ad expostulandum cum eo, quamvis Apostolorum principe, quod non ignorabant.

v. 3. *Ad viros preputium habentes.* Non dicunt ad gentiles, nam cum gentilibus si circumcisi essent, & proselyti facti, licitum habebatur conversari; quia habebantur eodem loco cum Judæis. Sed tota quæstio erat de non circumcisis, an cum illis conversari liceret, eisque salutem quæ in Christo est, prædicare. Existimabant enim gentiles priusquam in societatem fidelium reciperentur, debere circumcidi, & fieri proselytos: & ita interpretabantur Christi mandatum de Evangelio prædicando per omnes gentes.

v. 15. *Sicut & in nos in initio.* Id est, in Judæos. Non enim de solis Apostolis loquitur, sed de Judæis fidelibus, qui initio Spiritum sanctum accipiebant visibiliter. Unde sequitur paulò pòst: *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis, qui credidimus in Dominum Iesum.*

v. 16. *Recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat; Ioannes quidem, &c.* Vide annot. Act. 1.

v. 18. *Ergo & gentibus dedit Deus pœnitentiam ad vitam.* Nota consuetudinem fidelium, qui quoties in hominibus bonum aliquando observabant, statim illud atque immediatè in Deum authorem referebant. Sic Gal. 1. *Et in me clarificabant Deum.* Vide ejus loci comment. Istud *ergo*, *&c.* colligi quidem posset per bonam consequentiam ex eo quod Petrus narraverit sibi dictum à Deo; *Quæ Deus mandavit tu commune ne dixeris.* Et rursum ex illis verbis Petri; *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis.* Sed magis apparet fideles id intulisse ex tota re gesta. Nam eo ipso quo intelligebant gentes ad fidem Christi vocatas esse; totum bonum illud sciebant Deo esse tribuendum. Sic enim erant instituti, ut quoties de aliquo boni aliquid audirent, statim Dei beneficium agnoscerent, & in eo bono Deum glorificarent. Nam & hìc dicitur, *glorificaverunt Deum, dicentes: ergo, &c.*

v. 19. *Et illi quidem qui dispersi fuerant à tribulatione, quæ facta fuerat sub Stephano.* Recapitulatio est & reflexus historiæ ad anteriora, de dispersione post Stephani necem. *Sub Stephano*; Græcè, ἐπὶ Στεφάνῳ. Quod Erasmus malè vertit, *ob Stephanum.* Sensus est: tempore Stephani. Sic Heb. 7. *Populus enim sub ipso legem accepit.* Id est, tempore illius sacerdotij. Vide ejus loci comment. Sic infrà hoc eodem cap. *Sub Claudio. Nemini loquentes verbum nisi solis Iudæis.* Sub Judæis etiam proselyti comprehenduntur; hi enim pro Judæis habebantur, propter legis Mosaïcæ professionem. Proinde nec à Judæis Christianis repellebantur, tamquam indigni quibus annuntiaretur fides Christi. Sed fortè dices hoc loco subjungi exceptionem cum dicitur: *Erant autem quidam ex iis viri Cyprii & Cyrenæi, qui cum introissent Antiochiam, loquebantur ad Græcos, annuntiantes Dominum Iesum; & erat manus Domini cum eis.* Ex quibus verbis illud etiam everti videtur, quod à nonnullis dicitur, Petrum fuisse primum qui gentibus annuntiaverit Evangelium Christi, tunc scilicet quando monitus cælesti visione, Cornelio & iis qui cum illo erant, Christum prædicavit. Vera solutio est Græcos hìc intelligi, non gentiles, sed Judæos in Græcia natos, & Græca lingua utentes. Nam Græcè non est ἕλληνας, sed ἑλληνιστάς, id est, Græcistas. Sic suprà accipitur manifestè cap. 6. & 9. Cyprij ergo, & Cyrenæi; quoniam Græci erant, loquebantur verbum ad Græcos, & quia res fœliciter cessit, visa fuit digna gratulatione, & ideò miserunt Apostoli Barnabam, &c.

v. 29. *Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt singuli in ministerium mittere habitantibus in Judæa fratribus. Quod & fecerunt, mittentes ad seniores, per manus Barnabæ, & Sauli. Ad seniores*, id est, Presbyteros, de quibus Actor 15. & 16. Hæc prima fuit legatio Pauli pro eleemosyna perferenda pauperibus sanctis in Judæa. Quam & perfecisse cum Barnaba legitur in fine cap. sequentis. Secunda ejusdem generis legatio ejus, longè post facta est, de qua ipse meminit coram Felice. cap. 24. Vide ibi, & Comment. Galat. 2. Rom. 15. 1. Cor. 16. & latè 2. Corinth. 8. & 9.

CAPUT XII.

v. 2. *Occidit autem Iacobum, fratrem Ioannis gladio.* An Jacobus in Hispaniam profectus fuerit, & Evangelium illi genti prædicaverit, quæritur. De quo vide Martyrologia, & Baron. in Notis ad Martyrolog. Rom. & in Annal. certè non videtur: ob multas rationes. Non enim Spiritus instinctu illam regionem erat profecturus, ubi nullum erat facturus fructum, ac sine fructu statim Hierosolymam rediturus. Deinde, quid in Hispania passus est? Quid egit? Num ullam fundavit Ecclesiam, aut ullum reliquit successorem Episcopum, aut Presbyterum? Deinde, quando occisus est, vixdum cœperat Evangelium gentibus prædicari, ut ex præcedentibus, & sequentibus patet. Necdum Apostoli dispersi erant in remotas gentes: sed ejus rei commodum tempus exspectabant. Denique nullus scriptor antiquus certæ fidei refert Jacobum Hispanias vidisse: Et Martyrologium Usuardi negat.

v. 5. *Oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia, ad Deum, pro eo.* Cur non ita pro Jacobo? nisi quia corpus multò magis sollicitum esse debet pro salute capitis, quàm alterius cujuscumque membri.

v. 6. *In ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites.* An ideo dormiens, & securus, quamvis postera die producendus ad supplicium, quia sciebat se tunc non moriturum? Prædixerat enim ei Dominus Joan. 21. *Cum senueris, alius cinget te, & ducet quo tu non vis.* Itaque sciebat se non moriturum ante senium. Præterea hanc securitatem ei præstabat conscientiæ tranquillitas.

v. 7. *Et ecce Angelus Domini adstitit.* Quæritur, an hic Angelus fuerit idem cum Angelo Petri custode. Et probabile est eundem fuisse; quia & hoc ipsum ad Petri custodiam pertinebat, ut è carcere liberaretur. Nec obstat, quod infrà Petrus dicit: *Nunc scio verè quia misit Dominus Angelum suum*; quasi hic Angelus prius non adfuerit Petro, sed cælitus ad eum liberandum missus fuerit; non obstat, inquam, quia sicut divina persona, sic & Angelus mitti dicitur propter novum aliquod opus exhibendum, etiamsi prius in eo loco fuerit, in quo operari jubetur.

v. 9. *Et exiens sequebatur eum.* Videri potest, quod ostiis clausis exiverit; nam de sola porta ferrea dicitur, quod ultro fuerit eis aperta. Sic Actor. 5. *Carcerem quidem invenimus clausum cum omni diligentia, &c.* Vide annot. ejus loci. Quin & portam ferream hactenus tantum apertam fuisse quidam volunt, quia transitum illorum non impedivit; quomodo dicit Stephanus: *video cælos apertos*, quia Christi super cælos constituti conspectum cæli non impediebant; non enim divisum fuit cælum, ut Stephanus Christum videret.

v. 12. *Maria matris Ioannis, qui cognominatus est Marcus.* Vide infrà cap. 15. Hic Marcus cap. 13. bis tantum vocatur Joannes. Alibi vocatur consobrinus Barnabæ à Paulo. Petrus in epistola filium suum vocat. An autem hic idem sit cum Marco Evangelista, vide Baron. in Annal. ubi bene probat diversum esse.

v. 15 *Illi autem dicebant; Angelus ejus est.* Quidam per *Angelum* intelligunt quem vulgò dicitur, spiritum, hoc est animam hominis mortui, quam divina permissione contingit redire. Sed per Angelum animam hominis intelligi, nusquam alibi, quod sciam, legitur: at nec res ipsa patitur animam Petri intelligi; Neque enim adhuc Petrus mortuus erat, neque mortuum eum existimabant fideles, qui hoc dicebant; sed postera die producendum ad supplicium expectabant. Itaque multò rectius Angelus Petri intelligitur, qui Petro ab ortu nativitatis datus est in custodiam. Est enim Ecclesiæ sententia, unicuique fidelium ab initio nativitatis à Deo attributum esse Angelum tamquam custodem, pædagogum ac directorem vitæ: Ita sentit Hieron. in illud 18. Matth. *Angeli eorum, &c.* & Basil. lib. 1. contra Eunomium, & alij complures. Et hic locus satis ostendit fuisse communem fidelium persuasionem, unicuique suum Angelum esse deputatum à Deo; eamque à majoribus quadam traditione

acceptam.

acceptam. Nam & Iacob Patriarcha meminit Angeli sui; & Christus, eandem persuasionem confirmans, dixit: *Angeli eorum in cælis, &c.*

v. 17 *Et egressus abiit in alium locum.* Petrus etiam post ductum Angeli non omittit ea, quæ humanæ sunt industriæ & curæ, pro sua salute. Factum est enim per Angelum, quod per hominem solum fieri non potuit. Cessare autem homo non debuit in iis quæ per ipsum, atque humanitus fieri poterant.

v. 19. *Iussit eos duci.* Subaudi, ad quæstiones, vel ad supplicium, vel aliquid tale. Phrasis est etiam Latinis authoribus usitata. Plinius in epistola ad Traianum de Christianis; *Confitentes iterum ac tertio interrogavi, supplicium minatus. perseverantes duci jussi, Neque enim dubitabam, qualecumque esset quod faterentur, pervicaciam certè, & inflexibilem obstinationem debere puniri.* Itaque ducebantur ad punitionem, sed innoxii.

v. 20. *Eo quod alerentur regiones eorum ab illo.* Græcè. *Eo quod aleretur ipsorum regio, ab ea quæ Regis esset.* ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Quod Erasmus vertit, *annonam regiam*, Rectius videtur intelligi regio regia, ut subaudiatur, quod præcesserat, χώρα. Sensus enim videtur esse; quod Tyrii, & Sidonii frumenti annonam compararent ex regione Herodi subjecta, quomodo Italia frumentatur à Sicilia.

v. 23. *Percussit eum Angelus Domini.* Utique bonus Angelus tamquam ultor injuriæ divinæ. Nec absurdè quis dixerit fuisse Angelum custodem Herodis; qui Deo jubente ex custode factus sit percussor, & exterminator: sicut ille Angelus custos ac præses populi Israëlitici in deserto, de quo dicit Dominus Exod. 23. *Non dimittet, cum peccaveritis.* Vide ejus loci annot. Antiq. 19. 7. §. 9. Josephus hujus rei narrans historiam non Angeli meminit, sed bubonis ab Herode conspecti, scilicet ejusdem qui ei aliquando fœlicioris fortunæ index visus fuerat. Sed ut de bubone res habeat, (in quo certè apparet aliquid superstitiosum) non est dubitandum, [quod Lucas refert) Herodem, dum divinos sibi patitur honores deferri, percussum fuisse ab Angelo Domini, scilicet pro Domini sui honore zelante. Miror autem Eusebium lib. 2. hist. Eccl. cap. referentem verba Joseph pro bubone Angelum legere, cum ex historiæ contextu manifestum sit Josephum, non Angelum scripsisse, sed bubonem. Neque dici potest Eusebii textum corruptum esse: Nam si Eusebius bubonem scripsisset, aliquid de ea Lucæ & Josephi dissonantia adiici ab illo res postulasset, quod in aliis hujusmodi facere solet.

Eo quod non dedisset honorem Deo. Id est, honores divinos sibi delatos non recusasset, sed libens accepisset. Minus enim dicitur, & plus intelligitur. Nec tamen putandum solam hanc fuisse causam illius dedecorosæ mortis, sed & ea quæ supra narrata sunt, de injusta vexatione Christianorum, cæde Jacobi, & incarceratione Petri. Ejusdem enim pœnæ plures sæpe sunt causæ meritoriæ, vel totales vel partiales. Idque significatum voluit S. Lucas, quando continuè post narrata ista de Jacobo & Petro, subjungit de Herode quemadmodum extinctus fuerit. Quidam illud, *Eo quod non dedisset honorem Deo*, referunt ad miraculosam Petri liberationem, in qua divinum opus agnoscere debuit. Sed melius ad divinos honores sibi delatos refertur.

Et consumptus à vermibus. Græcè unum vocabulum, σκωληκόβρωτος. q. d. *vermicomestus*. Nascebantur hi vermes in corpore, & corpus exedebant.

v. 25. *Barnabas autem & Saulus reversi sunt ab Hierosolymis, expleto ministerio.* Vide annotat. cap. præcedenti, ad finem.

CAPUT XIII.

v. 1. ET *Lucius Cyrenensis.* An iste idem cum Luca Evangelista? Non, quia Lucas Antiochenus. Neque tunc adhuc Lucas videtur fuisse tantæ authoritatis. An idem cum Lucio de quo Rom. 16. Vide ibi Comment. nostrum.

v. 2. *Ministrantibus autem illis Domino.* Erasmus:

A *Cumque illi sacrificarent Domino*; Græcè λειτουργούντων. Sed mirandum eundem Erasmum in paraphrasi hoc sacrificium detorquere ad eam servitutem, qua omne suum studium, ac dotes conceßas conferunt pii, ad Ecclesiæ profectum. Hodie etiam Gallica & Teutonica lingua Missæ actio vocatur ministerium: Gallicè, *le service*; Teutonicè, *den dienst.* At dices, loco verbi, *Ministrantes*, mox substitui verbum, *Orantes*, cum dicitur: *tunc jejunantes, & orantes*: ex quo suspicari quispiam posset, ministerium hîc non aliud intelligi, quàm orationis. Cui responsum sit, orationis nomine sæpe in scripturis, maximè ubi orationis publicæ mentio fit, intelligi totum cultum Dei externum, cujus vel præcipua pars est sacrificium. Ita scriptum est: *Domus mea, domus orationis vocabitur.* Quia cum ubique orare liceret, in ea tamen sola licuit offerre sacrificium. Ita mulier illa Samaritana ad Dominum B : *Vos dicitis, quia Hierosolymis est locus, ubi oportet adorare.* Sic Apostoli Act. 6. *Nos autem orationis, & ministerio verbi instantes erimus.* Sic Paulus 1. Timoth. 2. Vult *orationes fieri pro omnibus hominibus*, quas Patres interpretantur, quæ fiunt in Missæ sacrificio.

Dixit illis Spiritus sanctus. Dixit, revelando, vel palam in Ecclesia dum sacrificarent Domino, vel uni ex Prophetis, quorum præcipuus videtur fuisse Agabus. Nam & ille Antiochiæ per id tempus morabatur, ut intelligi potest ex fine capitis 11.

Segregate mihi Saulum, & Barnabam. Electio Dei non solum in eo, quod hos duos præ aliis assumat ad hoc opus; verùm etiam, quod Saulum Barnabæ præponat, quasi minorem majori, tyronem veterano. Nec tamen Barnabas invidit, sed libens suscepit cum eo communem legationem. Erat enim vir bonus.

C v. 3. *Imponentesque eis manus dimiserunt illos.* Non videtur hîc significari sacra ordinatio ad presbyterium, vel episcopatum. Nam Barnabam jam ante fuisse Apostolum satis liquet ex c. 11. de Saulo idem videtur. Certè uterque hujus capitis initio numeratur inter Prophetas, & doctores qui erant in Ecclesia Antiochena præcipui; & Barnabas quidem primo loco. Significatur ergo Barnabam, & Saulum cum cæremonia impositionis manuum adhibita oratione, & jejunio missos fuisse ad opus prædicationis Evangelicæ, ad quod assumpti, & nominatim designati erant à Spiritu sancto. Hanc manuum impositionem Arator tribuit Petro, ita canens:

Quem mox sacravit euntem,
Imposita Petrus ille manu, cui sermo Magistri
Omnia posse dedit.

v. 6. *Cui nomen erat Bar-Iesu.* Vide hîc prolixam annotationem Francisci Lucæ, in Notationibus ad sacra D Biblia.

v. 7. *Sergio Paulo viro prudente.* *Prudente* eo modo quo prudentia potest infidelibus competere, scilicet imperfectè. Vide nostra in 3. sent. dist. 36.

Desiderabat audire verbum Dei. Hoc desiderium erat Dei donum. De quo vide in 2. distinctione 26.

v. 8. *Elymas magus* (*sic enim interpretatur nomen ejus.*) Non illud nomen *Bar-Iesu* (hoc enim interpretatur filius Salvatoris) sed aliud nomen ei proprium, quod Lucas non expressit. Nam *Bar-Jesu* non videtur fuisse nomen proprium; sed ita dictus, quia filius erat Iudæi cujusdam nomine Iesu. Nam multi erant hoc nomine, ut patet ex Iosepho. Sic alibi Bartimæus filius E Timæi. Sic puto Nathanaël dictum fuisse Bartholomæum, id est, Tholomæi filium. In libro interpretationis Heb. nominum scripturæ, sic legitur; *Elymas*, id est, *magus, corruptor, perniciosus.* Hieron. autem in nominibus Hebraïcis de Actis Apostolorum sic Hebraïcè interpretatur, *ad transgressionem*, sive *transgredi faciens.* Sed quia per y scribitur à Luca, verisimilius est Græcum esse vocabulum, & Græcam habere ethymologiam. Et nescio qua lingua Elymas significet magum. Quare verisimilius est sensum esse, Iudæum illum, cui nomen Bar-Iesus & Elymas, fuisse magum; sicut Simon qui Petro restitit. Cæterum de hac re vide Prateolum de

hæresibus in Elyma mago. Item Dionys. Areopagita, cap. 8. de divinis nominibus, ubi refert aliquid huc pertinens. Vide quoque Baronium tum. 1. Annal. *Filii Diaboli*, alludit ad nomen, quadam antiphrasi, quasi dicat: Vocaris Bar-Iesu, id est, filius Iesu: At tu eo nomine indignus es, dignior qui voceris filius Diaboli qui est Iesu adversarius.

v. 11. *Et eris cæcus, non videns solem usque ad tempus.* Interpretatio est, *Cæcus*, hoc est, *non videns solem usque ad tempus.* Qui enim est non videns solem usque ad tempus, non propriè cæcus est; nisi postea visum per miraculum recipiat, ut ex cæco videns fiat. Quod non est de isto credendum, nisi dicatur fuisse conversus, quod non apparet: quia Lucas id non tacuisset. Unde apparet, quod ad tempus fuerit in oculis ejus immissum divinitus impedimentum videndi, salva potentia videndi: sicut qui leguntur percussi ἀορασίᾳ, ut Sodomitæ, Syrii, & alii, ad tempus non potuerunt videre id quod quærebant, etsi præsens; & sicut Iudæi, qui Christum capere volebant, ad verbum dicentis; *Ego sum*, ceciderunt in terram, per immissam debilitatem standi, qua submota statim surrexerunt. Sicut autem hoc factum est à Christo, ut suam demonstraret potentiam; nec tamen continuatum, ne passio sua impediretur: Ita & hoc à Paulo factum ut Proconsul crederet; nec tamen continuatum, ne ad nocendum gratia miraculorum Apostolis data videretur. In vita S. Januarii Episcopi legitur Timotheo judici restitutum lumen, qui tamen non fuit conversus. Id fortè eodem modo intelligendum, nempe ad tempus impeditum, ne videret. Vide Breviarium Romanum in Ianuario, die 19. Septemb.

v. 16. *Viri Israëlitæ, & qui timetis Deum, audite.* Et infrà: *Viri fratres, filii generis Abraham, & qui in nobis timent Deum. Timentes Deum* quos ab Israëlitis, & filiis Abrahæ distinguit, intelligit proselytos, quos passim Lucas hoc libro vocat *colentes.* Unde hoc eodem capite post Pauli orationem, v. 43. *Secuti sunt*, inquit, *multi Iudæorum & colentium advenarum, Paulum, & Barnabam.* Quo loco advenas dicit proselytos. Hoc enim nomen est in Græco.

v. 22. *Suscitavit illis David Regem, cui testimonium perhibens dixit: Inveni David filium Iesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.* Quæritur, ubi Deus hoc dixerit? videtur testimonium ex pluribus locis conflatum. Nam. 1. Reg. 13. Samuel ait: *Quæsivit Dominus sibi virum, secundum cor suum*, & capite 16. ait Dominus: *Providi in filiis Isai mihi regem.* Et psalm. 88. rursum ait: *Inveni David servum meum.* Quod autem addidit Paulus: *Qui faciet omnes voluntates meas*; explicatio est ejus quod dixerat; *Virum secundum cor meum.*

v. 26. *Vobis verbum salutis hujus missum est.* Scilicet, juxta promissiones factas Patribus nostris. Vide Comment. Rom. 15.

v. 27. *Et Principes ejus hunc ignorantes.* Sic Petrus suprà cap. 3. *Per ignorantiam fecistis: sicut & principes vestri.* Hic additur: *& voces Prophetarum, quæ per omne sabbathum leguntur.* Ergo scripturas de Christo non intelligebant. Vide annot. suprà cap. 3. & Lucæ 14.

v. 28. *Petierunt à Pilato, ut interficerent eum.* Atqui ipsi noluerunt eum interficere, etiam dicente Pilato: *Accipite eum vos, & secundum legem vestram judicate eum.* Respondebant enim: *Nobis non licet interficere quemquam.* In Græco ad verbum legitur: *Petierunt Pilatum tollere eum*, quod fortè sic intelligitur; Petierunt à Pilato, ut ipse tolleret eum è medio, & interficeret, hoc enim constat eos petiisse.

v. 29. *Cumque consummassent omnia quæ de eo scripta erant. De eo* passuro. Nam multa alia de eo scripta erant quæ per manus Iudæorum impiorum non erant consummanda. Inter quæ erat id quod sequitur. *Deponentes eum de ligno, posuerunt in monumento.* Hoc non ad eosdem principes populi refertur, qui petierunt eum à Pilato ad mortem, sed videtur impersonaliter dictum, ut inter-

A dum alibi Scriptura loquitur: *Dabunt in sinum vestrum: Repetent à te animam.* Referendum autem est ad Nicodemum, & Joseph Arimathæum, qui non consenserant in necem Domini.

v. 33. *Adimplevit filiis nostris.* Dicit hoc Paulus in persona populi Iudaïci; ne quis ex hoc loco cavilletur Paulum filios habuisse, & proinde uxoratum fuisse. At in Græco est, *filiis eorum nobis.*

Sicut & in Psalmo secundo scriptum est. Quædam exemplaria; *sicut & in Psalmo primo scriptum est.* Sed vide Genebrard. in Psal. 2. & Not. Franc. Lucæ in hunc locum.

v. 34. *Quia dabo vobis sancta David fidelia.* Ex Isaiæ 55. secundum Septuag. ubi nos ex Hebræo legimus: *Misericordias David fideles.* Vide illius loci Annot.

v. 38. *Quia per hunc vobis remissio peccatorum annun-*
B *tiatur, ab omnibus, quibus non potuistis in lege Moysi justificari.* Græcè, *& ab omnibus*: sic etiam nonnulli codices Latini. *Justificari*, id est, mundari, sanctificari, quod fit non sola ac nuda peccatorum remissione, sed insuper interna mentis renovatione per effusa in illam dona Spiritus sancti. Cæterum hîc indicatur verum discrimen inter Sacramenta veteris, & novæ legis; quia videlicet, ex lege non est justitia, sed ex fide in Christum. Dicit autem: *Omnis qui credit, justificatur*; quia sub fide comprehenduntur cætera, quæ fides præscribit: sicut nomine circumcisionis solet significari tota lex Moysi. Sic infrà cap. 16. *Crede in Dominum Iesum, & salvus eris tu, & domus tua.* Sensus enim est; Suscipe fidem, & religionem Christi, qua suscepta, & servata salvus eris. Nam de baptismo statim sequitur; quod *baptizatus est ipse, & omnis domus ejus.*

v. 48. *Et crediderunt, quotquot erant præordinati ad*
C *vitam æternam.* Non significatur solos electos credere; sed omnes eos, qui electi sunt & præordinati à Deo ad vitam æternam, credere fidémque suscipere eo tempore, quo Deus prædestinavit, etsi multæ tribulationes & persecutiones obstare videantur, eosque à suscipienda fide alienare. Igitur hic locus facit ad declarandam vim prædestinationis divinæ. Ideo enim crediderunt, quia præordinati erant ad vitam æternam; in qua præordinatione continetur & præordinatio mediorum, quorum primum est fides. Est igitur prædestinatio ad vitam æternam prior præordinatione meritorum, sicut prior est destinatio finis, quam mediorum. Vide de hoc loco Lorinum varia adferentem, non omnia sana.

v. 50. *Iudæi autem concitaverunt mulieres religiosas,*
D *& honestas. Religiosas*, Græcè σεβομένας, id est, colentes. Unde videntur significari proselytæ mulieres.

v. 51. *At illi excusso pulvere pedum in eos.* Nempe juxta præceptum Domini scriptum à tribus Evangelistis. Vide annot. Matth. 10. Sic infrà cap. 18. excutit Paulus vestimenta sua in Iudæos, prædicationi ejus contradicentes, & blasphemantes, dicens: *Sanguis vester, &c.* Vide ejus loci annot.

CAPUT XIV.

v. 9. *QUi intuitus eum, & videns quia fidem haberet, ut salvus fieret.* Non significatur fides qua crediderit, id est, certò sibi persuaserit se sanum futurum; nondum enim de sanitate corporali verbum ab Apostolis audierat: sed, vel significatur fides qua posset salvus fieri, juxta illud, *creditis quia hoc possum? &, Omnia possibilia sunt credenti*: vel habebat fidem, qua hoc me-
E rebatur ex congruo, vel certè significatur fiducia sanitatis consequendæ concepta ex Pauli prædicatione, qua fortè meminerat miraculorum Christi, simul ex fama miraculorum, quæ ab Apostolis alibi facta fuerant.

v. 11. *Et vocabant Barnabam, Iovem: Paulum verò, Mercurium.* Cur Paulum vocaverint isto nomine, ratio subjungitur, *Quoniam ipse erat dux verbi.* Cur autem Barnabam Iovem dixerint, ratio non apparet, nisi fortè quia sicut Mercurius Iovis comes, ita Paulus quem Mercurium putabant, Barnabæ comes erat. At fortè Barnabas vultu fuit, & habitu corporis magis augusto

quàm Paulus, quem pusillæ staturæ fuisse ferunt.

v. 13. *Conscissis tunicis suis exsilierunt.* Tum ne gloria Dei ad homines transferretur: quia soli Deo sacrificium debetur; tum ut à Lystrensibus tam grave scelus averterent. Igitur hoc facto ostenderunt Apostoli magnitudinem charitatis suæ erga Deum, & erga homines.

v. 14. *Et nos mortales sumus, similes vobis:* Græcè ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν. Vide Comment. Jacobi 5. ad illud: *Elias homo erat similis nobis passibilis.*

v. 13. *Qui in preteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas.* Quomodo ergo dicunt quidam à Deo omnibus omnino hominibus præsto esse auxilium quoddam sufficiens ad salutem? Nam quod subjungit Apostolus: *Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit*, nequaquam potest ad illud occultum auxilium referri, cum sequentia verba apertissimè declarent, quale hoc testimonium fuerit: *Benefaciens*, inquit, *de cœlo, dans pluvias, & tempora fructifera, implens cibo, & lætitia corda nostra.* Quod autem dicit, *implens cibo, & lætitia corda nostra*; hoc est, quod alibi dicit. *Qui præstat nobis omnia abundè ad fruendum*, id est, percipiendum, non sine delectatione 1. Tim. ult. Porrò illud: *Corda nostra*; non ad cibum, sed ad lætitiam referendum est. Nam cibo corpora implentur; sed lætitia & delectatio, cordis est, id est, animi. Nec magni refert sive legas *nostra*, ut habent Græca, & textus Latinus impressus, sive *vestra*, ut ferè omnia MSS. Latina. Conjunctè legendum est illud: *de cœlo dans pluvias:* ut satis apparet ex Græco, & ex phrasi scripturæ, qua pluviæ de cælo dari & descendere dicuntur.

v. 16. *Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit.* Testimonium hoc in suo genere sufficiens erat, per quod gentes Deum cognoscerent; non tamen ita sufficiens, ut præter illud non opus esset aliquo interno, & efficaci auxilio gratiæ Dei, sine quo nullum bonum opus potest ab homine fieri.

v. 21. *Quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.* Christiani sumus, non propter hanc vitam, sed futuram. Notat Origenes quod tribulationes sunt Sanctorum, sed flagella peccatorum. At Apostolus dicit Hebr. 12. *Flagellat autem omnem filium quem recipit.* Et Psalmista de peccatoribus: *In labore hominum non sunt, & cum hominibus non flagellabuntur.* De se autem, justo: *Fui flagellatus tota die.* Non consistit ergo discrimen Origenis. Vide nost. comm. loco citato ad Hebr.

v. 22. *Et cum constituissent illis per singulas Ecclesias presbyteros.* Sermo similis illi ad Titum 1. *Et constituas per civitates presbyteros.* Cum ergò ad Titum sermo sit de Episcopis, ut patet ex sequentibus: etiam hic locus de Episcopis intelligi potest.

v. 26. *Retulerunt quanta fecisset Deus cum illis.* Sic c. proximo; *Annuntiantes quanta Deus fecisset cum illis.* Et cap. 21. *Narrabat per singula, quæ Deus fecisset in gentibus per ministerium ipsius.* Hoc tantum referendum ad miracula, quæ per manus Apostolorum Evangelium annuntiantium fiebant; sed etiam, & maximè, ad ipsam gentium conversionem. Nam miracula quidem phrasi Scripturæ fiunt à Deo per manus hominum, ut Apostolorum, non per ministerium: At conversio hominum ad Deum, non per manus hominum fieri dicitur, sed per ministerium prædicationis. Hic ergo commendatur gratia Dei, cui accepto ferendum est, quod homines audita prædicatione salutari, consensum præbeant, credant, & convertantur ad Deum. Unde & sequitur Act. 22. quod pro hoc beneficio fideles *magnificabant Deum*; id est, pro tanto dono gratias agebant. Idem actum capit 11. & 15.

CAPUT XV.

v. 1. DOcebant fratres, quia nisi circumcidamini, secundum morem Moysi non potestis salvari. Horum antesignanum fuisse Cerinthum, existimat Epiphanius hæresim ejus tractans. Nonnulli addunt Ebionem: verum Epiphanius in ejus hæresi scribit illum emersisse post Jacobum fratrem Domini occisum, & eversam Hierosolymam.

v. 5. *Surrexerunt autem quidam de hæresi Pharisæorum.* Id est, de secta Pharisæorum; sicut alibi (hæresis) accipitur in Scriptura. Non enim significatur eos fuisse hæreticos, qui dicebant quod gentiles oporteret circumcidi, & servare legem Moysi: Nondum enim ea res erat tam clarè explicata, & definita, ut contradicentem faceret hæreticum; sicut post definitionem Concilii quod hîc describitur. Porro quod factum Antiochiæ, idem etiam Hierosolymis, ut gentes vellent onerare jugo servandæ legis Mosaïcæ. Tantum apud Judæos valebat authoritas legis à Moyse acceptæ, ut sine ea putarent, neminem hominem posse salvari, quamvis in Christum credentem.

v. 7. *Surgens Petrus dixit ad eos.* Petrus tanquam Apostolorum princeps, primus dicit sententiam. Quam deinde approbat Jacobus, tanquam Hierosolymorum Episcopus. An alii plures dixerint sententiam, non est expressum à Luca. Verisimile tamen est, alios etiam dixisse. Denique fit coclusio, quam finaliter etiam à Petro factam fuisse, ratione sui primatus, licet Lucas id etiam non probat, non dubitamus. Dixit autem sententiam primo loco, quia primus erat: non tamen eam dixit ut absolutè, & finaliter definiens, & aliis præjudicans; sed ut judex loquens ordine suo. Omnibus autem auditis tandem conclusit, tam de quæstione principali, quæ inter Apostolos nullam habebat disputationem, quàm de decreto præscribendo ad gentiles, quod Jacobus suggesserat.

v. 8. *Et qui novit corda Deus, testimonium perhibuit, dans illis Spiritum sanctum, sicut & nobis; & nihil discrevit inter nos, & illos, fide purificans corda eorum.* Abutuntur hac sententia hæretici, ut probent solam fidem sufficere, ad consequendam puritatem cordis, id est, ad justificationem hominis. Quibus breviter respondemus, intelligi eam fidem quam Apostolus alibi docet utilem esse, & valere aliquid in Christo Iesu. Ea autem est fides, non qualibet, sed quæ per dilectionem operatur. Ita ad Gal. 5. *In Christo Iesu, neque circumcisio aliquid valet, neque preputium, sed fides quæ per charitatem operatur.* Cum addit: *quæ per charitatem operatur*, significat fidem otiosam, & non exercitam charitate, inutilem esse, & nihil valere in Christo. Quod expressius idem Apostolus dicit, 1. Corinth. 13. *Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero: nihil sum.* Si ergo fides charitate vacua, nihil est; purificare cor non potest quamdiu charitate destituitur. Fide autem per charitatem operata purificantur corda dupliciter; fides enim de corde ignorantiam tollit; charitas autem pellit malam voluntatem. Sic exponit Aug. serm. 14. de variis cap. 11. Vide nost. comment. dictis locis.

v. 9. *Fide purificans corda eorum.* Vide annot. Prov. 15. Videtur autem Petrus respicere ad verba sibi dicta in visione; *Quæ Deus purificavit, in commune ne dixeris.*

v. 10. *Quid tentatis imponere jugum super cervices discipulorum?* Hoc jugum quod Judæis fuerat importabile, magis adhuc importabile fuisset gentilibus, non assuetis hujusmodi jugo ferendo: Deinde, quia procul à Iudæa habitantes nonnisi summa molestia potuissent quotannis ascendere Hierosolymam ad Festa & sacrificia ibi celebranda. Deinde, habiti fuissent à Iudæis tantum loco proselytorum. Hæc servitus sine dubio alienasset totam gentilitatem à Christianismo. Quare prudentissimè visum est Apostolis, tanto periculo statim occurrendum.

Quod neque nos, neque Patres nostri portare potuimus. Quare ergo Deus non præcepit impossibile? *Resp.* Significari difficultatem magnam, præsertim, quæ accidebat ex parte carnalis illius populi. Item, quia jugum erat servile; propter observantias corporales per se non conducentes ad pietatem. Ita Matth. 23. ubi habemus *importabilia*, Græcè est, δυσβάστακτα, id est, difficilia portatu.

Opponunt adversarii, nunc quoque Christianis imponi jugum importabile cæremoniarum, & præceptorum Ecclesiæ, & maximè illud de Confessione peccatorum facienda sacerdoti. Quibus quomodo sit respondendum, vide annot. Matth. 11. & de Confessione in 4. sent. dist. 17.

v. 13. *Viri fratres, audite me.* Dicit, *Audite me*, quia suggerere voluit consilium de eo quod scribendum esset ad Ecclesias Gentilium. Quod cæteri secuti sunt.

v. 18. *Notum à sæculo est Domino opus suum.* Loquitur de opere vocationis & conversionis gentium. Quod est opus Dei, ac Deo notum à sæculo; quia ab ipso prædestinatum. Hinc patet præscientiam Dei ac prædestinationem Dei in bonis ad idem referri, sicut docent S. Aug. & S. Prosper.

v. 19. *Propter quod ego judico, non inquietari.* Quidam putant, ut Medina 1. 2. q. 95. art. 1. Jacobum hunc Hierosolymitanum Episcopum, tamquam judicem ordinarium in propria Diœcesi residentem pronuntiasse Apostolorum sententiam, etiam in præsentia Petri universæ Ecclesiæ Episcopi. Potiùs dicendum, quod dixerit sententiam ut judex; quia omnes Apostoli erant judices, sicut omnes Episcopi in Conciliis etiam generalibus. Sed solus Petrus, & eius successor est supremus judex, qui concludit, & definit. Vide suprà, vers. 7.

v. 21. *Moyses enim à temporibus antiquis habet in singulis civitatibus qui eum prædicent in synagogis.* Occupatio est. Quæri enim poterat? Si ad gentiles scribendum, quid de Judæis? Respondeo, nihil opus, quod ad præsens negotium attinet, quandoquidem Moyses eis legatur in Synagogis quas habent in singulis civitatibus, & per singula sabbata; ex quo sciant quæ præcepta moralia sibi servanda sint, item quæ ceremonialia, si adhuc ea sibi servanda putent.

v. 22. *Judam, qui cognominabatur Barsabas.* Hic Barsabas alius ab illo qui primo cap. Joseph cognomento Barsabas vocatur.

v. 29. *Ut abstineatis vos ab immolatis simulacrorum, & sanguine, & suffocato, & fornicatione.* De immolatis simulacrorum & fornicatione nulla quæstio est. Ab immolatis jubentur abstinere, ad vitandum scandalum; ut docet Apostolus 1. Cor. 8. A fornicatione peculiariter abstinere jubentur; quia gentiles eam non putabant esse peccatum. Unde apud eos fornicatio simplex numquam lege prohibita fuit. Sed de suffocato & sanguine quæstio est. Quidam per sanguinem intelligunt homicidium, & per suffocatum oppressionem miserorum. Alii intelligunt simpliciter prohiberi comestionem sanguinis, & animalis suffocati. Huic expositioni favet Christianorum consuetudo, quâ multo tempore ab his abstinuerunt. Et de ea re sunt tres expressi canones, videlicet 62. Apostolorum. Concil. Gangrens. 1. & 67. Synodi in Trullo. Consuetudo autem & praxis Ecclesiæ interpres est legis. August. lib. 32. contra Faustum objicientem Catholicis, quod comederent morticina & immolata, munda, & immunda; cap. 13. agnoscit consuetudinem de non edendo morticino. Deinde ponens utramque explicationem jam dictam hujus loci, addit: *Elegisse mihi videntur Apostoli pro tempore rem facilem, & nequaquam observantibus onerosam, in qua cum Judæis etiam gentes aliquid communiter observarunt.* Sic ille. Nec tamen per hoc aliquid legale impositum est, sed tamquam morale hoc præscriptum est, ut per hanc abstinentiam ab omni cæde & crudelitate essent magis alieni. Nam, hac ratione etiam Noë, & posteris ejus, prohibita est sanguinis comestio, teste Chrysost. in Gen. 9. Alia quoque ratio est, ne Judæi refugerent cum gentilibus Christianis in unam colligi societatem: Nam esus sanguinis, & suffocati speciem quandam habet feritatis. Unde multi, natura quodammodo, ab istis abhorrent. Atque hinc intelligitur, cur Apostoli, non etiam vetuerint gentilibus Christianis esum adipis porcinæ, leporinæ, quia ab his communiter homines non abhorrent; nec eorum esus speciem habet feritatis.

Quæritur 1. quo præcepto positivo Judæi fuerint prohibiti ab immolatitiis idolorum? *Respond.* Exodi 34. *Ne comedas de immolatis.* Item eo præcepto quo prohibebantur quicquam accipere in usum suum, quod ad idolum aliquo modo pertineret; sed totum, velut anathema, refugere, demoliri, & abolere, ut Deuteron. 7. *Sculptilia eorum combures, non concupisces argentum, & aurum, de quibus facta sunt, neque assumes ex eis tibi quicquam. Nec inferes quippiam ex idolo in domum tuam, ne fias anathema, sicut illud est. Quasi spurcitias detestaberis, & velut inquinamentum ac sordes abominationi habebis, quia anathema est.*

Petes porro an lex ista solum obligaverit in casu scandali. Et ita videri potest, quia 1. Cor. 10. extra casum scandali videtur Apostolus permittere esum idolothytorum; sed ubi metus est scandali, vetat comedi, & addit: *propter conscientiam non tuam, sed alterius. Ut quid enim mea libertas, &c.* Videtur posse responderi duobus modis. Uno modo, Corinthios hac Apostolica lege non fuisse ligatos, quia epistola Apostolorum tantum missa est ad fratres, qui erant Antiochiæ, Syriæ, & Ciliciæ, videlicet in Palæstina, & ejus vicinia, ubi plurimi erant Judæi. Unde & in fine cap. de Paulo dicitur, quod *perambulabat Syriam & Ciliciam, confirmans Ecclesias, præcipiens custodire præcepta Apostolorum, & Seniorum,* nempe constituta in Synodo Jerosolymitano, illo decreto, *Apostoli & seniores, &c.*

Si objicias; Multis annis post fuisse eam legem observatam studiosè, etiam in aliis Ecclesiis, ut ex Tertulliano patet, & Canone quodam Apostolorum, & Synodo Gangrensi, & ea quæ in Trullo habita: Responderi scitè poterit, non eam fuisse intentionem Apostolorum, ut perpetuò Ecclesiam universalem hac lege obstringerent. Nam hodie nusquam in Catholica observatur, maximè, quod de suffocato, & sanguine præceptum fuit; &, si qui servant, non id faciunt, quia ab Apostolis prohibitum, sed quia horrent à talium rerum esu, & disertè dicit Aug. pro tempore fuisse hoc impositum: sed tamen alias Ecclesias id ad tempus retinuisse, propter reverentiam legis Apostolicæ; sicut lex vetus aliquamdiu post Christum à Judæis Christianis fuit observata, & cum honore, ad sepulchrum deducta, vel quia legis ratio in quibusdam Ecclesiis adhuc locum habebat.

Altero modo responderi potest, si dicamus, sensum legis esse, à talibus abstinendum ubi metus aut periculum est scandali; & ita tantum fuisse explicationem legis divinæ de vitando scandalo, ejusque determinationem, seu potius exemplorum declarationem, nempe his casibus. Atque hoc modo optimè consistet hic locus, cum loco 1. Cor. 10. Notandum tamen, quod ibi nõn dicit Apostolus, quod liceat comedere si quis sciat esse idolis immolatum: sed quod quis nesciens an quod edendum proponitur, sit immolatitium, non teneatur interrogare, an tale sit, idque propter conscientiam. Non etiam hoc habebat lex Apostolica, quòd fideles deberent interrogare, idque propter suam conscientiam. Quod ergo subjungit Paulus: *Si quis autem dixerit, Hoc immolatitium est, nolite manducare, propter illum qui indicavit, & propter conscientiam; conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius;* videtur conscientiam intelligere non generaliter peccati, sed idoli, sicut dicit c. 8. *Quidam autem cum conscientia usque nunc idoli, quasi idolothytum manducant;* id est, tanquam idolum sit aliquid, & proinde cibus ille per se immundum reddat hominem; *Et conscientia, inquit, ipsorum, cum sit infirma, polluitur.* Hoc igitur est, quod ait cap. 10. *Conscientiam dico, non tuam, sed alterius;* quia tu non habes conscientiam idoli, sed alter, infirmus frater; quem proinde facto, & exemplo non debes provocare ad idolothytum manducandum; imò propter legem Apostolicam omnino abstinere, simul atque cognoveris, id quòd proponitur, esse idolothytum. Apud August. lib. 31. contra Faustum c. 2. Faustus dicit: *Omnes apud vos morticina, & immolata inquinamentum existimant non parvum,* & c. 3. lib. 32. Sed vide quid respondeat Aug.

ibidem cap. 13. motem quidem agnoscens hujus abstinentiæ adhuc suo tempore, quoad morticina & suffocata; non tamen exactum, nec scrupulosum. Et addit rationem hujus decreti Apostolici; ac dicit Christianos nullam cibi naturam, quam societas admittit humana, refugere. Vide nost. comment. 1. Cor. 8. & 10.

v. 32. *Judas autem & Silas, & ipsi cum essent Prophetæ, verbo plurimo consolati sunt fratres, & confirmaverunt.* Hic ostenditur quod fuerit officium prophetę, nempe ex verbo Dei consolari, & confirmare fideles.

v. 37. *Barnabas autem volebat secum assumere & Ioannem, qui cognominabatur Marcus.* Hic Marcus filius est Marię, ad cujus domum venit Petrus post soluta ab Angelo vincula, Act. 12. & consobrinus Barnabæ, ut dicitur Coloss. 4. An autem idem sit cum eo, de quo 2. Tim. 4. *Marcum assume*, vide ibid. nost. com. & loco citato Col. 4.

v. 39. *Facta est autem dissensio.* Cur Paulus vir probatæ mansuetudinis, qui omnibus omnia factus erat, & Timotheo præcipit Episcopum debere esse mansuetum ad omnes, Barnabæ Evangelii socio non acquiescit, ut Marcum admittat ad societatem Evangelici muneris? *Resp.* Rationem à Luca indicari. Nam quia per ignaviam semel eos deseruerat, non absque detrimento rei Evangelicæ, verebatur Paulus Evangelii promovendi cupidissimus, ne secundo simile incommodum per ejus discessum parerentur. Erat enim negotium Evangelicæ prædicationis, laboris, ac molestiarum, & periculi plenum; ob quam causam Apostolorum societatem prius deseruerat: & meritò idem secundò metui potuisset. Barnabas autem, amore consobrini ductus, de eo plus sperabat, quam Paulus secundum rectam rationem sperari posse judicaret. Hieron. lib. 2. Dial. contra Pelag. cap. 6. *Paulus severior, ille clementior, uterque in suo sensu abundat:* Et *tamen dissensio habet aliquid humanæ fragilitatis.*

v. 41. *Præcipiens custodire præcepta Apostolorum; & seniorum.* Hæc clausula hujus capitis, etsi non reperiatur in Græcis codicibus, hoc quidem loco; prorsus tamen simile est quod paulò pòst habetur cap. seq. v. 4. his verbis: *Cum autem pertransirent civitates; tradebant eis custodire dogmata; quæ erant decreta ab Apostolis, & Senioribus, qui erant Hierosolymis.* Nam dogmata ibi non dicuntur doctrinæ, aut placita, cujusmodi sunt placita Philosophorum, nullam obligandi vim habentia, tametsi alioqui verissima, sed præcepta sive edicta. Hoc enim nomine edicta principum & imperatorum apud Græcos vocantur. Unde Luc. 2. pro eo quod nos habemus: *Exiit edictum à Cæsare Augusto.* Græcè est; ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, & hujus lib. cap. 17. *Contra decreta Cæsaris faciunt*, ἀπέναντι τῶν δογμάτων, & Esther. 4. *ad quam crudele Regis dogma pervenerat.* Vide eius loci annot.

CAPUT XVI.

v. 1. **T***Imotheus filius mulieris viduæ fidelis, patre gentili.* Græcè, *Mulieris cujusdam Iudeæ* pro *mulieris viduæ.* Sicut & Latini quidam codices MSS. *Fidelis* genitivus est fœmininus πιστῆς, ne quis suspicetur Timotheum referendum esse. Mulier hæc Eunice vocabatur 2. Tim. 1. *Patre gentili*, πατρὸς δὲ Ἕλληνος. *Patre autem Græco.*

v. 3. *Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumens, circumcidit eum, propter Iudæos, qui erant in illis locis.* Quomodo Paulus Timotheum circumcidit, qui ad Galatas scribens ait: *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit?* & cap. 2. *Sed neque Titus qui mecum erat, compulsus est circumcidi propter subintroductos falsos fratres.* Et cum cap. præcedenti præsente Paulo, constitutum esset in Concilio Apostolorum jugum legis, ac nominatim circumcisionis, non esse imponendum gentibus? *Resp.* Timotheus Judæus erat, saltem ex parte matris, idque notum erat Judæis. Cùm igitur Apostolus per eas civitates erat profecturus, in quibus multi erant Judæi, partim conversi, partim convertendi; ne propter Timotheum non circumcisum, quem Judæum noverant, resili-

A rent à prædicatione Pauli, jussit eum circumcidi. Titus autem gentilis erat, ideoque minimè circumcidendus, ne videretur jugum legis gentibus imponi. Illud autem; *Si circumcidamini, &c.* gentibus dictum est, qui non habebant causam suscipiendæ circumcisionis, nisi ut inde salutem expectarent: Atqui hoc erat Christum evacuare; Judæi autem bene instituti, ut Paulus, Timotheus, legem servabant non ut necessariam, sed ne infirmiores offenderentur, & ut synagoga, cujus institutio erat à Deo, cum honestate velut ad sepulchrum duceretur. Hoc ergo facto declaravit Apostolus se implesse illud 1. Corinth. 9. *Factus sum Iudæis tanquam Iudæus, ut Iudæos lucrifacerem.* Vide ibid. nost. comment.

Sciebant enim omnes, quod pater ejus erat gentilis. Et ideo positus erat in oculis eorum, num esset circumcisus, & num Paulus Judæum non circumcisum haberet in co-
B mitatu, nec ad circumcisionem urgeret. Nam si utroque parente Judæus fuisset Timotheus, non fuisset dubitatum, quin circumcisus fuisset octavo die secundum legem. Sed pater gentilis id facilè poterat impedire, sicut & in Timotheo factum est.

v. 4. *Cum autem pertransirent civitates, tradebant eis custodire dogmata, quæ erant decreta ab Apostolis & Senioribus qui erant Ierosolymis.* Dogma, non propriè doctrinam. Unde & ibi: *Exiit edictum à Cæsare Augusto.* Et Act. 17. *Hi contra decreta Cæsaris faciunt.* Græcè est, δόγμα, & pro *Senioribus*, Græcè est, Presbyteris. Convincit ergo hæc sententia, non modò Apostolos, sed & Presbyteros, atque eorum successores habere potestatem præscribendi leges, canones, & decreta, sive ad fidem,
C sive ad mores spectent. Nam ad utrumque genus pertinebat decretum Apostolicum; videlicet, gentibus non esse imponendum jugum legis, quod ad fidei doctrinam pertinebat, abstinendum tamen à sanguine, & suffocato, quod ad mores. Quod si autem præfecti Ecclesiæ potestatem habent præcipiendi pro loco, & tempore, consequens est, subditos debere eorum præceptis & decretis obedire. Nam hæc duo sibi respondent, præcipere, & obedire; & frustra, imò ridicula esset potestas præcipiendi, cui nemo obedire teneretur.

v. 6. *Vetati sunt à Spiritu sancto loqui verbum in Asia.* Et mox; *Tentabant ire in Bithyniam, & non permisit eos Spiritus Iesu.* Ex hoc loco S. Augustin. & S. Prosper docent, occulto Dei judicio fieri, ut ad quosdam, qui, vel quorum aliqui credituri fuissent, non perveniat præ-
D dicatio Evangelii; sicut & de Tyriis, & Sidoniis testatur Dominus in Evangelio. Unde eorum non est recipienda sententia, qui dicunt propterea Apostolos prohibitos fuisse illis in partibus prædicare verbum Dei, quia non erant credituri, quod sensit Origenes homil. 6. in Levit. *Quia*, inquit, *tales erant auditores, in quibus & semen periret, & non posset haberi successio.* Cujus falsitas ex eo satis coargui videtur, quia aliquanto tempore interposito prędicaverunt Apostoli in Asia, & Bithynia, & non minus quàm alibi multos ad fidem converterunt. Sicut ergo Deus in præteritis generationibus permiserat gentes ingredi vias suas; ad quas si prædicatores veræ fidei & pœnitentiæ misisset; quis dicat nullos fuisse convertendos, cum ad unius Ionæ prædicationem tota Ninive, civitas viriis corruptissima, fuerit ad pœnitentiam conversa?
E Ita voluit adhuc ad tempus has regiones permittere ingredi vias suas; sicut & usque ad nostra sæcula, multas remotissimas à Christiano orbe gentes, reliquit in suis erroribus; quas nunc demum per suam misericordiam ad fidem vocavit; credituras prius, (saltem quoad aliquos homines, ut de Dei misericordia confidendum est) si priùs vocatæ fuissent. Quidam respondent vetatos fuisse, quia Deus volebat ut alibi prædicarent. At hoc non est vetari à Spiritu sancto loqui verbum in Asia. Hac enim ratione vetati fuissent loqui verbum in toto mundo, præterquàm in eo loco ad quem tunc mittebantur; quia prædicantes ibi, non simul poterant alibi prædicare. Nec dicendus est prohiberi ab aliquo opere, qui jubetur aliud facere, sed tantum hoc jubetur, unde sequitur

quod alia ſimul eodem tempore non poſſit. Velut ſi pater jubeat filium ire in agrum, non prohibet ire in templum, ſed tantum ſequitur eum iſtud facere tunc non poſſe, quia facere jubetur aliud, cum quo iſtud non conſiſtit. Nec talis de acceſſu templi rectè diceret, pater prohibuit. Adde quòd Paulus & Silas nondum juſſi erant divinitus ad aliam quampiam regionem accedere prædicandi Evangelii cauſa, quando veriti dicuntur à Spiritu ſancto loqui verbum in Aſia & Bithynia; ſed poſtea per viſionem moniti ſunt tranſire in Macedoniam. Porro S. Hieron. lib. 2. dial. contra Pelag. cap. 6. *Quo maledicto*, inquit, *in ipſa provincia, puto uſque hodie hæreticos, qui contra Spiritum ſanctum faciunt, plurimos reperiri.*

v. 12. *Et inde Philippos quæ eſt prima partis Macedoniæ civitas, colonia.* Alii Philippos in Thracia collocant. Vide Onomaſticon in Philippis. Nota hic etiam in Græco poni Latinum verbum, κολώνια.

v. 13. *Egreſſi ſumus foras portam juxta flumen, ubi videbatur oratio eſſe.* Et infrà: *Factum eſt euntibus nobis ad orationem.* Non quamcunque orationem intelligit; ſed eam quæ conjuncta erat cum celebratione myſteriorum. Vide comment. 1. Corinth. 7. Sic Act. 6. *Non autem orationi, & miniſterio verbi inſtantes erimus.*

v. 17. *Iſti homines ſervi Dei excelſi ſunt, qui annuntiant vobis viam ſalutis.* Non tantùm verum dixit, ſed & verum ſenſit eſſe quod dixit. Nam ipſa experientia didicerat Chriſti religionem veram eſſe; quippe per quam homines eripiuntur ex ipſius poteſtate, & ad æternam ſalutem, à qua nititur eos avertere, perveniunt. Tale eſt illud cap. 19. *Jeſum novi, & Paulum ſcio.* Vide ejus loci annotat.

v. 18. *Dolens autem Paulus, converſus, ſpiritui dixit: Præcipio tibi, &c.* Hîc Apoſtolus dolet, & non ſinit Dæmonem prædicare Chriſtum; qui alibi patitur quoſdam, ex contentione & invidia Chriſtum annuntiare; Philip. 1. & de eo ſe quoque gaudere teſtatur: *Et in hoc*, inquit, *gaudeo, ſed & gaudebo.* Ratio diverſitatis eſt, quia Diabolus eſt capitalis, implacabilis, & irreconciliabilis humani generis hoſtis; ac divinæ gloriæ æmulus: cum quo proinde omnis ſocietas, etiam in rebus in ſpeciem optimis, nobis eſt prohibita. Homines autem etſi multa faciunt prava intentione; quia tamen & bona intentione ea facere poſſunt, & quia converti poſſunt, & quia in Eccleſiaſtico miniſterio ſæpe mali tolerantur; non ſemper fugiendi ſunt dum bona dicunt; præſertim cum nobis eorum prava intentio non ſit comperta; ſicut compertiſſimum certiſſimumque eſt, Diabolum ſemper vigilare in perniciem noſtram. Vide annotat. Luc. 4. Item hic obſerva, quod Sancti habent poteſtatem cum imperio Dæmones ſubjiciendi, juxta Domini promiſſionem Luc. 9. & 10. Unde etiam ſeptuaginta reverſi dicebant: *Domine, etiam Dæmonia ſubjiciuntur nobis in nomine tuo.*

v. 22. *Iuſſerunt eos virgis cædi.* Cur Paulus non eſt conteſtatus ſe eſſe civem Romanum, priuſquam cæderetur; ſicut poſtea fecit Jeroſolymis? An quia putavit magis ad gloriam Dei pertinere, ſi pateretur ſe cædi? & quia ex occaſione exiſtimabat ſe plures poſſe convertere ad fidem Chriſti? Unde mox carceris cuſtos cum tota domo ſua converſus eſt.

v. 33. *Et baptizatus eſt ipſe, & omnis domus ejus continuo.* Hinc Catholici quidam probabile argumentum faciunt pro baptiſmo infantium, quod veriſimile ſit in ea domo fuiſſe etiam infantes. Quibus objici poteſt, quod paulò pòſt ſequitur; *Et lætatus eſt cum omni domo ſua, credens Deo:* Ex quo tamen non rectè colligas, etiam infantes lætatos fuiſſe, & credidiſſe. Sed ad hoc poteſt reſponderi, utrobique univerſalitatem accommodatè exponendam, ut illic ſignificetur omnes fuiſſe baptizatos, quicumque baptiſmi, id eſt, ceremoniæ ſacræ & ablutionis erant capaces; quo in numero ſunt etiam infantes: hîc verò lætatos fuiſſe & credidiſſe, quicumque lætandi, & credendi capaces erant, id eſt, ſolos adultos jam uſum mentis habentes. Item, poteſt objici illud Joan. 4. *Cre-*

A *didit ipſe, & domus ejus tota.* Sed eadem eſt reſponſio, crediderunt enim quotquot actualis fidei capaces erant, & poteſt res à ſimili declarari; ut ſi dicam: Omnes hujus familiæ ægrotant, etiam parvulos comprehendendo: Omnes hujus familiæ ſunt hæretici, aut ebrioſi; nihil ea propoſitio ad infantes.

v. 37. *Cæſos nos publicè indemnatos, homines Romanos miſerunt, &c.* Atrocitatem hujus injuriæ Cicero Act. 7. in Verrem oſtendit his verbis: *Facinus eſt vinciri civem Romanum: ſcelus verberari.* Prius ſolum cum feciſſet in Paulum Tribunus, Act. 22. extimuit: At Philippenſes jam utrumque fecerant: quo major eis fuit cauſa timendi. Sed quomodo Paulo conteſtante, ſe civem Romanum, tam facilè crediderunt; hîc magiſtratus, illic Tribunus? *Reſpond.* Illo conteſtante debebant abſtinere

B donec de re conſtaret. Unde ſi quis poſt conteſtationem hujuſmodi, poſtea probare non potuiſſet ſe civem Romanum, graviùs fuiſſet punitus, ob impeditum injuſtè progreſſum juſtitiæ. Nec Paulus ſolum, ſed & Silas civis Romanus; & ideo fortè etiam nomen Romanum gerebat quemadmodum Paulus. Nam alibi Silvanus vocatur 2. Corin. 1. v. 19. & initio utriuſque ad Theſſalonicenſes.

CAPUT XVII.

v. 1. *Venerunt Theſſalonicam.* Græci ſuper 1. Theſ. 1. ſcribunt Paulum bis veniſſe Theſſalonicam: Quod non video quomodo doceatur. Porrò tacuit Lucas apud Theſſalonicenſes laboraſſe eum manibus; quod ipſe teſtatur, 1. Theſſalonic. 2. & 2. Theſſal. 3.

v. 5. *Contra decreta Cæſaris faciunt, regem alium dicentes eſſe, Jeſum.* Decreta, Græcè δόγματα. Sic Iudæi hoc dicto Paulum gravare conantur, quomodo Chriſtum

C eo nomine accuſaverunt, dicentes: *Omnis qui ſe facit regem, contradicit Cæſari.* Utrobique autem malitioſè, & contra ſuam conſcientiam; quandoquidem ipſi Meſſiam regem expectabant, & uſque hodie eorum poſteri expectant. At neque Chriſtus talem ſe regem dicebat, qualis erat Cæſar; neque talem eum Apoſtoli prædicabant: ſed ſpirituale ejus regnum annuntiabant; de quo ipſe dixerat: *Regnum meum non eſt de hoc mundo.* Joan. 18.

v. 11. *Suſceperunt verbum cum omni aviditate, quotidie ſcrutantes ſcripturas, ſi hæc ita ſe haberent.* Hunc locum objiciunt Catholicis hæretici, volentes oſtendere omnia decreta Eccleſiaſtica ſic examinanda eſſe ad normam ſcripturæ, ut non prius recipienda ſint quàm cognitum fuerit ea ſcripturis eſſe conformia. Quibus reſpondemus, iſtos de quibus loquitur hic ſcriptura, non retractandi

D animo ſcrutatos eſſe ſcripturas, aut quaſi de prædicatione Apoſtoli dubitarent: dicitur enim quod *ſuſceperunt verbum cum omni aviditate*: ſed ſcrutabantur ſcripturas, ut in veritate accepta magis confirmarentur. Sicut Catholici ſcripturas evolvunt, non dubitantes de doctrina Eccleſiæ; ſed ut ejus cum ſcriptura conſenſum agnoſcant. Si quis autem dubitans hoc idem faciat, non eſt laudanda dubitatio; ſed tamen in homine dubitante non eſt improbandum ſtudium diſcendi atque inquiſitio veritatis, modò id fiat ea humilitate, qualem lectio Scripturæ ſacræ poſtulat.

v. 18. *Quidam autem Epicurei, & Stoïci Philoſophi.* Epicurei à religione Chriſtum longiſſimè diſſidebant,

E ſummum bonum in voluptate corporis & ſenſuum ponentes: Stoïci omnium Philoſophorum proximè ad eam accedebant, in virtutum actione ſtatuentes ſummum bonum. Et Epicurei quidem animam perire cum corpore cenſebant: Stoïci verò eam docebant immortalem eſſe. Quare etſi utrique doctrinam de reſurrectione corporum averſarentur, ad eam tamen Stoïcorum ſecta propiùs accedebat. Nec verò ulla philoſophia ſæcularis agnovit corporum reſurrectionem; ut merito dicat S. Auguſt. quod fides reſurrectionis propria Chriſtianorum eſt.

Novorum Dæmoniorum videtur annunciator eſſe, quia Jeſum & reſurrectionem annunciabat eis. Nota, reſurrectionem Chriſti & mortuorum fuiſſe ſemper creditu

difficillimam; quia valde repugnat sensui humano, ut corpus mortuorum, in terram & pulverem conversum ac dispersum, aut à bestiis laniatum & comestum, aut in auras, vel mare, vel profunditatem disiectum, dissipatumque, aliquando collectum reviviscat. Unde jam tempore Apostolorum 2. Timoth. 2. nata est hæresis dicentium resurrectionem jam esse factam. Et sedulò monet Apostolus Timotheum suum, dicens eodem cap. *Memor esto Iesum Christum resurrexisse ex mortuis, ex semine David secundum Evangelium meum.* Et 1. Cor. 15. *Et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas.* Quod & totidem verbis repetitur in Symbolo Constant. Additur enim, *secundum scripturas*, ad confirmandam fidem nostram in articulo ad credendum difficillimo.

Novorum Dæmoniorum. Per Dæmonia, vel Deos, vel genios videntur intelligere. Erat enim apud Ethnicos Dæmonis nomen medium, sicut Genii. Deinde hîc magis in bonam partem accipi videtur; quia rationem reddens Lucas, addit: *Quia Iesum, & resurrectionem annunciabat eis.* Apostolus enim, Jesum tanquam ignotum Deum annuntiare iis videbatur. Unde dicebat: *Quod ergo ignorantes colitis, hoc egò annuntio vobis.* Suspicabantur autem Paulum nova Dæmonia annuntiare, ex eo quod Jesum, & resurrectionem eis annunciabat; quia homo ex mortuo redivivus, præsertim talis qualem annuntiabat Paulus, scilicet non moriturus amplius, sed immortalis, & beatus, diis immortalibus, quam hominibus similior esse videbatur; ideoque in numero Dæmonum, quorum naturam ponebant mediam inter Deos & homines, meritò reponendus. Siquidem & Dæmonibus Platonici sua tribuebant corpora.

v. 21. *Athenienses autem, &c. ad nihil aliud vacabant, nisi aut dicere, &c.* Thucidydes historicus, lib. 1. belli Pelopon. cap. 7. Athenienses vocat rerum novarum studiosos, idque jam sæculis aliquot ante Apostolum.

v. 23. *Ignoto Deo.* Vide V. Marianum in annotat. ad Hieron. in epistolam ad Tit. 1. Quæri hîc posset; Cur igitur non habuerint fidem implicitam, Deum verum sibi ignotum colentes? *Resp.* primum, quod verus Dei cultus non consistit cum cultu idolorum. Deinde, quia unius veri Dei fides requiritur explicita ab omnibus. Tertiò, quia fidei etiam implicitæ repugnat si quid credatur ei contrarium; quale erat Ignotum hunc Deum comparare cum diis gentium, id est, cum diis falsis atque adeò Dæmoniis. Nam nisi solus & unicus agnoscatur Deus, non verè agnoscitur. Hieron. dicit titulum hunc fuisse: *Peregrinis diis Asiæ, &c.* Sed nulla est repugnantia; quia in plurali continetur singulare; & Paulus singulariter dixit, quia unum prædicare voluit. Sic non pugnant Evangelistæ cùm alius dicit titulum Crucis fuisse; *Iesus Nazarenus Rex Iudæorum.* Alius; *hic est Iesus Rex Iudæorum:* alius; *Rex Iudæorum*, alius; *hic est Rex Iudæorum*, quia res eadem. Lucanus lib. 2. sub finem, & citatur ab August. lib. 1. de Consensu cap. 30.

Et dedita sacris
Incerti Iudæa Dei.

Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis. Id est, quod malè colitis, videlicet, sub generalitate plurium Deorum, & proinde ignorantes quis secundum rei veritatem sit ille Deus, hoc ego vobis annuntio, quid & quale sit, ut bene colatis.

v. 24. *Deus qui fecit mundum, & omnia quæ in eo sunt; hic cæli, & terræ cum sit Dominus, non in manufactis templis habitat, nec manibus humanis colitur indigens aliquo.* Loco hoc abutuntur adversarii Ecclesiæ, contra quem Deo in templis exhibent Christiani. Quibus vicissim objicienda sunt alia loca Scripturæ, quæ testantur Deum in templo habitare, ut 2. Par. 6. dicente Salomone: *Ego ædificavi domum nomini ejus, ut habitaret ibi in perpetuum.* Matth. 21. *Qui habitat in templo.* Et alibi. Cum autem scripturæ sibi mutuò non adversentur, dicendum est, & fatendum, Deum certo modo habitare in templis; alio verò modo, non habitare. Habitat in templis, quia ibi exaudit orationes, ibi propitius est, ibi vota & sacrificia suscipit, magis quàm alibi; quemadmodum satis apertè ostendit oratio Salomonis in Templi dedicatione. Non habitat; quomodo gentiles putabant Deos suos in templis habitare, tanquam iis indigentes, & ea requirentes, velut honorifica & angusta habitacula, sicut Rex habitat in palatio. Hoc sensu Deus non habitat in templis manu-factis, imò nec in cælo. Unde Salomon in oratione dicit: *Si cælum, & cæli cælorum non te capiunt, quantò minus domus ista, quam ædificavi?* Unde ad obstruendum os adversariis, omnino urgendum quod sequitur; *indigens aliquo.* Habitat enim in templo Deus, habitat in unoquoque justo, sed non ut indigens aliquo. Vide annotat. Act. 7. ubi similia sunt verba S. Stephani.

v. 25. *Nec manibus humanis colitur.* Id est, operibus manufactis. Græcè *à manibus hominum colitur*; sed videtur idem esse sensus. Ne quis hoc contra cæremonias divini cultus detorqueat, dicitur enim contra idola, de quibus psalm. 113. *Opera manuum hominum.*

v. 26. *Fecitque ex uno, omne genus hominum habitare super universam faciem terræ.* Ergo & Antipodes, & alii nuper in remotissimis insulis inventi homines, ex Adam communi omnium parente prognati sunt.

v. 27. *Si forte attrectent eum.* Id est, ex beneficiis ejus, quæ ubique in sensus nostros incurrunt, & palpantur, cognoscant eum.

v. 28. *Ipsius enim & genus sumus.* Non sola creatione, sed etiam similitudine quadam naturæ: propter quam, genus, & filii Dei possumus appellari; quia nimirum fecit Deus hominem ad imaginem & similitudinem suam, id est, fecit eum mente, & libero arbitrio præditum. Hoc enim videtur spectasse Poëta in hoc hemistichio. Neque enim lapides & cætera inanimata dixisset esse genus Dei, licet sint Dei creaturas. Quare & S. Lucas genus Christi secundum naturam humanam describens, cum eum perduxisset usque ad Adam primum hominem, atque ejus & omnium intermediorum filium esse dixisset; hoc postremum addidit, *Qui fuit Dei*, scilicet, filius. Vide ejus loci annotat. Pro priori tamen expositione, nempe quod genus Dei simus creatione, facere videntur verba præcedentia: *In ipso enim vivimus*, scilicet, tanquam in causa efficiente, monente, conservante. Nec iis verbis continetur quod sumus facti ad imaginem Dei; Et tamen subdit: *Sicut & quidam vestrorum, &c.* quasi non aliud intendens probare, quàm quod dixerat. Si tamen magis placet expositio generis de similitudine quadam naturæ; dici poterit illud, *Sicut &*, sic exponendum; & sicut, imò sicut, ac præterea, sicut; ut addentis aliquid amplius, & majus quàm dixerat; nempe hominem non quomodocumque esse Dei effectum, ab eo per omnia, dependentem, sed factum ad Dei similitudinem. Tum id quod sequitur: *genus ergo cum simus Dei*, hanc vim argumenti habet; Genus Dei sumus, id est, ad ejus imaginem facti, utique secundum mentem, & mens nostra incorporea est, spiritus est, proinde figuræ corporeæ expers; ideoque nullis coloribus, aut lineamentis à pictore, vel sculptore, aut statuario exprimi potest. Quantò minùs igitur Dei natura, cujus illa imago est, exprimi poterit aut effigiari ab ullo artifice? Non infert Apostolus nos non debere æstimare, argentum, lapidem, sculptile esse Deum; quamvis id rectè potuisset; quia sermo ei erat ad Athenienses, in quibus multi erant Philosophi docti, sapientes, qui non sentiebant cum vulgo ipsas statuas esse Deos, licet eas cum vulgo adorarent; sed tamen credebant Deos per statuas, tanquam imagines suas, repræsentari. Contra hos igitur concludere voluit.

Cæterum Apostoli citatio non facit hemistichium illud Poëtæ, esse scripturam sactam; quia non fuit à Poëta scriptum dictante Spiritu sancto: probat tamen esse verum, & indubitabile: quia Apostoli attestatio dat ei authoritatem, sicut Tit. 1. ubi ait, *Testimonium hoc verum est.* Vide nost. comment. ibid.

Sicut & quidam vestrorum Poëtarum dixerunt. Enallage numeri; nam de uno loquitur Arato Poëta, in cujus

Phænomenis hoc hemistichium legitur, quæ Cicero, Germanicus, & alii docti in Latinum sermonem transtulerunt teste Hieron. super Tit. 1.

v. 31. *Fidem prabens omnibus, suscitans eum à mortuis.* Erasmus ex Græco; *fide præstita omnibus, cum excitarit illum ex mortuis.* Significat Deum sufficienter omnibus fidem fecisse, Christum esse virum illum, per quem judicaturus sit orbem, quandoquidem in ejus rei fidem & argumentum, eum à morte resuscitavit. Nam ergo hic significatur omnibus hominibus adesse sufficiens auxilium ad credendum.

v. 32. *Quidam quidem irridebant.* Epicurei, ut est verisimile. Nam ij nec animas à morte corporum credebant superstites manere.

In quibus & Dionysius Areopagita. Falli Bedam docet ratio temporum, dum hunc Dionysium dicit postea fuisse Corinthiorum Episcopum, qui multa ad Ecclesiæ utilitatem pertinentia scripserit. Nam Dionysius Corinthius, hoc Areopagita facilè toto sæculo fuit posterior. Nec tamen id Beda retractat. Cæterum Dionysium hunc prius secta Platonicum fuisse apparet ex ejus scriptis.

CAPUT XVIII.

v. 2. EO *quod præcepisset* (edixisset Græcè) *Claudius discedere omnes Iudæos à Roma.* Suetonius in Claudio cap. 25. *Iudæos impulsore Christo assiduè tumultuantes Roma expulit.* Dicitur autem, *impulsore Christo*, quia ita Ethnici persuasum habebant, Christi doctrinam ad tumultus spectare, quam Judæi multi tum etiam Romæ, cœperant amplecti, aliis nihilominus Judæis tumultuosè obsistentibus. Postea tamen Judæos rursus in urbem admissos, satis liquet ex ult. cap. Actorum, & ex epistola Pauli ad Romanos. Vide Gagnæum, qui ex Comestore aliam quoque causam hujus edicti Cæsarei adjungit.

v. 3. *Et quia ejusdem erat artis, manebat apud eos, & operabatur; erant autem scenofactoria artis.* Ars scenofactoria est ars conficiendorum tentoriorum, vel aulæorum. Nam Græca vox etiam ad aulæa seu tapeta extenditur. Alioquin tentoriorum usus non est nisi in bello. Commendatur hic nobis admirabile studium Apostoli Pauli in conciliandis sibi animis Judæorum, atque Gentilium. Cum enim eis subministraret spiritualia bona, videlicet doctrinam salutis & veritatis cognitionem; & proinde jure exigere posset sustentationem vitæ temporalis: Nam Christus ordinavit, ut qui Evangelio ministrant, de Evangelio vivant: Ne tamen ullum offendiculum aut impedimentum per hoc Evangelio fieret, maluit omnino abstinere ab accipiendo vitæ stipendio, & propriis manibus sese transigere: sicut ipse latius testatur 1. Corinth. 11. Puto autem expedire etiam hoc tempore subinde, ut imitemur exemplum Pauli, & ad vitanda infirmorum scandala, sine Ecclesiæ præjudicio, de jure nostro aliquid concedamus.

v. 6. *Contradicentibus autem eis, & blasphemantibus, excutiens vestimenta sua.* Similis cæremonia excussionis pulveris pedum, quâ usi sunt, Paulus & Barnabas Act. 13. ejecti à Judæis. De qua vide annot. Matth. 10. *Dixit ad eos: Sanguis vester super caput vestrum: mundus ego, &c.* id est; Protestor hoc signo culpam perditionis vestræ vobis imputandam, non mihi, quem vobis annuntiantem viam salutis adeò obstinatè repellitis. Non igitur hæc verba sunt imprecantis vindictam: sed declarantis cui imputanda sit eorum perditio.

v. 6. *Mundus ego, ex hoc ad gentes vadam.* Videtur sententia dividenda hoc modo: *Mundus ego*, sum scilicet à sanguine & interitu vestro. *Ex hoc* autem, (quod Græcè est nunc) *ibo ad gentes*, prædicaturus illis Evangelium à vobis rejectum. Hic quoque observa Paulum non nisi occasione repudiati à Iudæis Evangelii transire ad gentes, quamvis gentium esset Apostolus.

v. 7. *Intravit in domum cujusdam nomine Titi Iusti.* *Titi*, non est in Græco; *Iusti* nomen est proprium. Græcè est, ὀνόματι Ἰούστου. Fieri potest ut mutila sit Græca lectio, occasione Τι bis positi, ut vera lectio sit, ὀνόματι Τιτίου

A Ἰούστου. Nam illud Τίτου ablatum videri potest, quia prior ejus syllaba eadem esset cum extrema syllaba vocabuli præcedentis: posterior autem ferè eadem cum prima sequentis. Et unde alioqui in Latino Titi?

Colentis Deum. Sic vocabantur gentiles, qui quoad cultum unius Dei Judaïcam religionem æmulabantur: etiamsi non admitterent circumcisionem, nec legis onus subirent.

Cujus domus erat conjuncta synagogæ. Græcè συνομοροῦσα, id est, contigua. Ideò fortè domum Synagogæ contiguam elegit, ne videretur genti suæ operam prædicationis Evangelicæ subtrahere, modò illi vellent ipsum audire.

v. 2. *Propter quod ego sum tecum.* Clarius ita, propterea

B quia ego tecum sum: vel, quandoquidem ego tecum sum. Græcè διότι.

v. 12. *Gallione autem proconsule.* Prænomen utriusque Gallionis & Senecæ videlicet, erat Annæus. Fuit his & tertius frater, L. Annæus Mela, Pater M. Annæi Lucani poëtæ, ut observatum in Annalibus Eusebii scribit Petrus Crinitus in Lucani vita. Sed utrius Senecæ hi fratres fuere, Senioris, an Junioris? Vide Baron. anno Christi 53. verisimile, Junioris. Nam Hieron. apertè testatur in libro de Scriptoribus Eccles. Senecam, quem Nero sustulit biennio ante Petrum, & Paulum, fuisse patruum Lucani poëtæ.

Rectè verò & prudenter Gallio judicium de controversiis religionis à suo tribunali removit, dicens: *Iudex*

C *ego horum nolo esse.* Qua in re meritò eum imitari debent omnes sæculares judices Christiani. Sed illud non rectè, quod non fuerit ei curæ, cum Sosthenem percuti videret ante tribunal. Injuriam enim prohibere debebat.

v. 15. *Si verò quæstiones sunt de verbo & nominibus, & legis vestræ: vos ipsi videritis.* Interpres videtur illud, *legis vestræ*, referre ad *quæstiones*, hoc modo: Si verò sunt quæstiones legis vestræ. At commodius vertisset ablativo, *lege vestra*, idque convenienter cum duobus vocabulis præcedentibus: hoc modo: *De verbo, & nominibus, & lege vestra.* Et ita est in Bibliis Clementinis.

v. 17. *Apprehendentes autem omnes Sosthenem principem Synagogæ percutiebant eum.* Quæri potest, utrum Sosthenes hic sit idem cum Crispo paulò ante nominato, qui dicitur credidisse Domino cum omni domo sua. Uterque enim dicitur Archisynagogus; & non apparet Ju-

D dæos habuisse in una civitate plures Synagogas, quam unam: ut indicatur Actor. 15. *Moyses à temporibus antiquis habet in singulis civitatibus qui eum prædicent in synagogis.* Sed magis videtur non idem fuisse. Crispum enim postquam credidit (ut nominis diversitatem in eodem ferè contextu sermonis omittam) non permisissent Iudæi increduli tam diu postea præesse synagogæ, nimirum annum & sex menses, quibus Paulus deinde adhuc legitur mansisse Corinthi, antequam illud de Sosthene contingeret. Itaque apparet in Crispi locum Sosthenem suffectum; qui tamen prædicatione Pauli conversus, tandem & ipse credidit, ideoque à Iudæis id indignè ferentibus coram Gallione cæsus est. Non enim ullo modo crediderim id quod dicitur, *Apprehendentes*, in-

E telligi de fidelibus, qui Sosthenem tanquam accusationis Pauli, & motæ contra eum seditionis authorem, connivente Gallione percusserint; primùm quia Christi fideles ferre injurias, non inferre solent; neque seipsos ulcisci, maximè coram judice infideli, de Christiana religione accusati. Deinde, quia Paulus id sine dubio prohibuisset, atque etiam authoritate sua impediisset. Postremo, de Sosthene fideli ab incredulis verberato hunc locum accipit Martyrol. Rom. 28. Novembris; ubi hujus Sosthenis ita meminit; quod à Paulo ex principe synagogæ conversus ad Christum, & ante Gallionem proconsulem acriter verberatus, præclaro initio fidei suæ primordia consecraverit. Græca vide: quæ Græcis, id est, gentilibus id tribuunt. Deinde diversos esse Sosthenem & Crispum liquet ex 1. Cor. 1. ubi Sosthenes jungitur Paulo initio epistolæ, tanquam socius

scribendæ

scribendæ epistolæ : de Crispo autem ; *Neminem vestrum baptizavi nisi Crispum & Caium.* Vide nostrum comment. 1. Cor. 1.

v. 18. *Et eum eo Priscilla, & Aquila.* Sic Apostolus Rom. ult. *Salutate Priscam, & Aquilam*, præposito mulieris nomine. Cujus causam vide in ejus loci comment. & apud Chrysostom. & in sermone super iis Apostoli : *Salutate Priscam, & Aquilam.*

Qui sibi totonderat in Cenchris caput. Totonderat numero singulari legendum, non plurali, *Totonderant*. Quomodo legisse videtur Petrus Lombardus lib. 4. sentent. distinct. 24. ubi factum hoc tribuit Priscillæ & Aquilæ ; cum Lucas de Paulo hoc dixerit, sitque manifestè apud Græcos singularis numeri participium, tametsi & ibi ambiguum est, utrum ad Paulum, an ad Aquilam referatur. Beda citans Augustinum & Hieronymum, de Paulo exponit : & rationem facti reddit in ejus loci annotatione.

v. 21. *Iterum revertar ad vos Deo volente.* Vide annot. 1. Cor. 16. & Jacobi 4.

v. 25. *Sciens tantum baptisma Ioannis. Scire* ad factum refertur, ut alibi sæpe in Scripturis. *Eum qui non noverat peccatum*, id est, non fecerat peccatum. *Quæ ignorabam*, id est, quæ non feceram, interrogabant me. Sic hoc loco. *Sciens tantum baptisma Ioannis*, id est, tantùm baptizatus baptismo Joannis ; sicut & illic de quibus proximo cap. sequitur. Igitur Apollo catechumenus, prædicavit Evangelium, non tamen ut authoritatem habens, seu potestatem, sed ut habens scientiam ; quam nemo quantumvis plebeius aut privatus aut vilis, prohibetur expendere, & communicare. Prædicabat autem non in Ecclesiis Christi, sed in synagogis Judæorum, tanquam vir eloquens & potens in scripturis, ut hîc dicitur. Talibus enim concessum erat in synagogis docere, etiamsi non essent sacerdotes. Vide annot. Matth. 4. Unde & hîc de eo dicitur : *Hic ergo cœpit fiducialiter agere in synagoga.* Non est autem dubitandum quin fuerit paulò pòst baptizatus, ut aliis seq. cap. & hoc insinuatum videtur in eo quod hîc sequitur : *Priscilla & Aquila assumpserunt eum & diligentius exposuerunt ei viam Domini.* Videlicet inter alia ostendentes baptismum quem Christus instituit, esse ei necessarium. Interim hic nota, etiam mulierem, & quidem priori loco ante maritum nominatam, docuisse privatim ea quæ erant Christianæ religionis ; ut etiam hîc impletum fuerit illud : *Filiæ vestræ prophetabunt.* Joël 2. Sed petes ; *Si sciebat tantum baptisma Ioannis :* Quid ergo docebat? Id dicitur præcedentibus verbis : *Et docebat diligenter ea quæ sunt Iesu*, id est, ut infrà explicatur ; *Ostendens per scripturas esse Christum Iesum.* Poterat enim tanquam vir in scriptura veteris testamenti exercitatus, ex Prophetis & Psalmis ostendere, & convincere Jesum esse Christum ; & tamen nescire baptismi Sacramentum à Christo esse institutum, idque ad salutem necessarium. Et præcipuum dogma, de quo tunc cum Judæis agebatur, erat, Jesum esse Christum. Apparet autem hunc ab ipso Joanne Baptista fuisse baptizatum. Nam baptisma Joannis non legitur à quoquam alio administratum. Quod enim de Christo legitur, eum per discipulos suos baptizasse, nusquam legitur de Joanne. Cur igitur Apollo à Joanne non transiit ad Christum, sicut alij ejus discipuli, quos ad Christum misit? An quia Apollo non fuit inter Joannis discipulos, sed cum turbis accurrentibus ad Joannem ut baptizarentur, etiam ipse accessit? Sed cur Christo prædicante & miracula faciente, non credidit? An quia genere Alexandrinus, non in Judæa morabatur, sed statim accepto baptismo reversus est ad propria ; & proinde serius ad illum, ut ad multos alios Evangelij prædicatio pervenit? eadem quæstio est de Ephesiis de quibus cap. sequenti, ac similis responsio. Fuerant enim & illi à Joanne baptizati. Ex qua re intelligitur quanti nominis fuerit Joannes, ad cujus baptismum certatim undequaque concurrebatur, adeò ut etiam peregrini qui orationis causa Hierosolymam ascendebant, statim ad propria redituri, nollent committere quin à Joanne baptizarentur.

v. 28. *Ostendens per scripturas esse Christum, Iesum.* Ordo est, Jesum esse Christum, ut suprà, v. 5.

CAPUT XIX.

v. 2. SI *Spiritum sanctum accepistis credentes?* Non hoc quærit utrum acceperint gratiam justificantem, quam Spiritus sanctus interius in animo operatur ; hoc enim certo non cognoscitur ab homine, neque ex homine interrogari solet ; sed de Sacramento interrogatio est, utrum videlicet manus impositio eis adhibita fuerit, ut fit in confirmatione ; & sæpè visibili signo præsentia Spiritus sancti testata fiebat. Ponitur itaque pro effectu causa per Metonymiam. Nota vocari discipulos & credentes, qui nec baptizati erant, nec fidem adhuc tenebant de Spiritu sancto, parati tamen perfectius instrui, sicut & Apollo capite præcedenti, qui sciebat tantum baptisma Joannis, & tamen edoctus erat viam Domini, & docebat diligenter ea quæ sunt Jesu.

Sed neque si Spiritus sanctus est, audivimus ---- In quo ergo baptizati estis? Liquet baptizandos solere catechizari etiam de mysterio Trinitatis ; scilicet ut crederent in Patrem & Filium & Spiritum sanctum ; nam ex eo quod dicebant se non audivisse an Spiritus sanctus sit, id est, de ea re non esse institutos, colligit Apostolus eos non esse baptizatos baptismo Christi. Unde è diverso sequitur, baptizatos Christi baptismo, mysterio Trinitatis per catechismum fuisse imbutos. Nisi fortè quis dicat Paulum respicere ad formam verborum, quibus perficitur baptismi Sacramentum, in qua forma auditur nomen Spiritus sancti ; quare, si id non audierant, eo baptismo non erant baptizati. Sed quod prius dixi, probabilius est. Verum, quomodo nondum audiverant Spiritum sanctum esse, cum Joannes ad se venientibus testatus fuisset post se venturum, qui baptizaret in Spiritu sancto ; &, sibi dictum esse : *Super quem videritis Spiritum descendentem &c.* Et illud : *Non ad mensuram dat Deus Spiritum? Resp.* Joannes hæc non dixit omnibus ad se venientibus, sed quibusdam, idque opportuno tempore ; nam ab universa multitudine venientium ad se, tantum exigebat professionem pœnitentiæ, & prædicabat venturum Christum. Nam quod dicitur Lucæ 3. Joannem dixisse *omnibus* ; intellige, tunc præsentibus, & sensus est : Dixit non occultè, sed palam, coram quibuscunque, quasi voce publica.

v. 4. *Joannes baptizavit baptismo pœnitentiæ populum.* Manifestè ostenditur discrimen fuisse inter baptismum Joannis & Christi, quia qui baptizati erant baptismo Joannis, iterum baptizantur baptismo Christi. Quod autem sit discrimen, non exprimitur hoc loco. Et Concil. Trident. anathema dicit iis, qui negant quidquam esse discriminis inter baptismum Joannis & Christi ; nec tamen etiam discrimen illud explicat, unde Canone illo Concilij non damnatur quorumdam veterum sententia, ut Basilij, Nazianzeni, Chrysostomi, Cyrilli Hierosolymitani, qui baptismo Joannis remissionem tribuunt peccatorum, baptismo Christi adoptionem filiorum. Vide nost. in distinct. 2. quarti.

v. 5. *Baptizati sunt in nomine Iesu.* Non à Paulo, sed à discipulis. Paulus enim non tam ad baptizandum missus, quàm ad evangelizandum, paucissimos baptizavit. 1. Cor. 1. Dicunt quidam quod à Barnaba ut Franciscus Maironius in 1. dist. 31. sed falluntur ; tum quia Barnabas jamdudum à Paulo discesserat Act. 15. tum quia Barnabas, non minus erat Apostolus, quàm Paulus. Quare dici non potest quòd Barnaba baptizante Paulus postea manus imponeret, velut post presbyterum vel Diaconum Episcopus. Et quidem Barnabas in Apostolatu Paulo prior erat tempore, & à Licaoniis Jupiter putatus, cum Paulum dicerent Mercurium.

v. 12. *Sudaria & semicinctia.* Utrumque ex Latino Græcum est, sed & alibi ut Joannis 20. Latina vox Græcè posita est. Vide Gagnæum ex Oecumenio de semicinctiis & orariis quædam adferentem. Beda Retract. in

Acta, refert, quid Gregorius Papa, quando adhuc erat Archidiaconus, amico cuidam ex Britannia se consulenti super hac voce: *Semicinctia*, responderit. In Græco est σημικίνθια. Vide Calepinum ex Epigrammate Martialis de Semicinctio. Plautus in Aulularia nominat inter opifices, etiam semizonarios, quos Calepinus interpretatur qui semicinctia conficiebant.

v. 9. *Segregavit discipulos.* Scilicet seorsim instituendos, & non in publica Synagoga, ubi à Judæis in sua incredulitate obfirmatis ei resistebatur.

Quotidie disputans in schola Tyranni cujusdam. Tyranni nomen proprium est. Videtur autem quispiam fuisse, qui scholam vel locabat, vel gratis præbebat, ad opus docendi & disputandi. Sic 2. Machab. v. 40. *Duce quodam Tyranno*, ubi etiam videtur esse nomen proprium. Tyrannum dici pro homine potente, non est verisimile, quia tempore Lucæ, vocabulum illud tantum accipiebatur in malum apud Græcos & Latinos.

v. 12. *Oportet me & Romam videre.* Sanè existimandum est hoc quoque Paulum in spiritu dixisse, id est, per revelationem spiritus, sicut in spiritu Hierosolymam ire proposuerat; & ob hanc causam puto eum postea cum à Judæis periclitaretur, Romam appellasse.

v. 13. *De circumeuntibus Iudæis exorcistis.* Hinc apparet quod aliàs ejecerant Dæmones, sicut illi de quibus Dominus in Evangelio Matth. 12. *Filii vestri in quo ejiciunt?* Verum quia nondum credebant in Christum, & tamen adjurabant Dæmonem per Jesum à Paulo prædicatum, ideo non potuerunt ejicere.

Invocare super eos qui habebant spiritus malos. Et infra: *Respondens autem spiritus nequam, dixit eis.* Et iterum; *Et insiliens homo in eos in quo erat dæmonium pessimum.* Pro malo, nequam, pessimo, Græcè una eademque vox est τὸ πονηρόν, ut mirum sit cur hæc Latinarum vocum varietas interpreti placuerit. Sed & dæmonium Græcè est πνεῦμα Spiritus, sicut in duabus sententiis prioribus.

v. 14. *Erant autem quidam Iudæi Scevæ principis sacerdotum septem filii.* Hic Sceva inter pontifices Judæorum nusquam numeratur nec à Josepho, nec ab alio quoquam. Hinc ergo probabile fit nomen ἀρχιερεὺς, quod noster interpres modo pontificem, modo principem sacerdotum vertit, non pertinuisse ad solum pontificem, qui semper unus erat apud Judæos, sed ad omnes illos qui in viginti quatuor classibus, in quas fuerant sacerdotes à Davide distributi, primi erant ac principes. De qua re vide annot. Matth. 2. Cæterum filios quidam non ineptè interpretantur discipulos, nam discipulos dici filios, Hebraicæ consuetudinis est. Vide annotat. Matth. 12.

v. 15. *Iesum novi, & Paulum scio. Iesum*, tanquam Dominum & Dei filium, *Paulum*, tanquam verum ejus Apostolum. Noverat autem utrumque, evictus ipsa rerum experientia; videbat enim quotidie per Christi virtutem plurimos suo dominio eripi, & Christi religione imbutos, cælestis regni & fœlicitatis fieri participes. Unde certissimo argumento colligebat, religionem illam non posse esse falsam. Vide supra ad caput 16.

Vos autem qui estis? id est: Non novi vos, nullam vestram expertus sum virtutem quam timere debeam. Alio modo noverat eos, tanquam membra sua, ad suum regnum pertinentia, erant enim infideles. Interrogatio autem contemptum significat. q. d. Nullius estis potestatis propter quam nosse vos debeam.

v. 16. *Et dominatus amborum.* Duobus tantum contigit quod hîc narratur, licet & alij idem frustra tentassent, ut suprà significatur.

v. 18. *Multique credentium veniebant, confitentes & annunciantes actus suos.* Quidam sacramentalem confessionem hinc statuunt, & nonnihil pro iis facere videtur quod in Græco est, πεπιστευκότων, id est, *eorum qui crediderunt.* Sed revera non alia videtur hîc intelligi confessio, quam qualis facta legitur Matth. 3. à Judæis venientibus ad baptismum Joannis, quam constat non fuisse

A sacramentalem. Erat autem quædam exterior professio veræ pœnitentiæ, & sinceræ conversionis ad Deum, ac detestationis peccatorum, si quis ea non vereretur etiam palam annuntiare; quod videtur hîc factum ab iis qui recens crediderant, & baptizari volebant, inter quos erant qui curiosa fuerant scrutati, id est, magica exercuerant; atque hoc peccatum suum etiam allatis secum libris, iisque publicè combustis, confessi sunt.

v. 19. *Multi ex his qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros, & combusserunt coram omnibus.* Quæ curiosa fuerint non dicitur, sed dubium non est, quin fuerint artes non tantum curiosæ & vanæ; verum etiam continentes noxiam & magicam superstitionem. S. August. in fine enarrationis Psalmi 61. sentit in his libris B scripta fuisse; quæ pertinerent ad divinationes astrologicas, vocatque ejusmodi doctrinam nefariam & sacrilegam. Et istorum pœnitentium exemplo Mathematicum quemdam pœnitentem producit in publicum, libros portantem incendendos. Hieron. præfatione in epistola ad Ephesios dicit artium magicarum præstigiis deditam fuisse hanc civitatem. Cæterum libros hujusmodi superstitiosa continentes combusserunt ob duas potissimum causas. Primo, in detestationem magicæ superstitionis; Secundo, ne libri illi deinceps à quoquam alio lecti, ad similem superstitionem ducere possent. Eadem est ratio comburendi libros hæreticorum; quem morem ab initio usque ad hæc tempora semper Ecclesia servavit, accedentibus etiam vetustis Imperatorum sanctionibus, quæ hoc ipsum fieri præcipiunt. Nam & hæ- C reticam omnem pravitatem maximè detestari debet omnis Christianus: & sicut sermo hæreticorum ore prolatus, ita & sententia libris inscripta, ut cancer serpit, ideoque omnimodo conandum, ut ejusmodi libri è medio tollantur.

v. 21. *His autem expletis, proposuit Paulus in spiritu, transita Macedonia & Achaia, ire Hierosolymam &c.* Eo tempore quo hoc proposuit, scripta est prima epistola ad Corinthios, ut satis apparet ex ultimo capite ejus epistolæ. Ex quo etiam sequitur, Ephesi scriptam esse. Quod autem hîc dicitur: *Paulum in spiritu*, id est, per revelationem sancti Spiritus, *proposuisse transita Macedonia & Achaia ire Hierosolymam*; non videtur illa revelatio spiritus pertinere ad transitum per Macedoniam & Achaiam; sed tantum ad profectionem Hierosolymitanam; de qua infrà adhuc testatur ipse, & Agabus per D spiritum, quod Hierosolymis multa pati deberet, c. 20. & 21. Quamquam verum est quod in Macedoniam postea venerit, ut hoc capite narratur: imò & in Achaiam, id est, Græciam, ut expresse dicitur sequenti capite, atque adeo Corinthum, quæ primaria civitas Achaiæ erat, venit. Inde enim scripta est epistola ad Romanos; utique scripta post utramque ad Corinthios. Verum ad illum transitum, ut dixi, non pertinere revelationem quam à spiritu acceperat, satis ostenditur ex 2. Corinth. 1. ubi de promisso non servato se excusat, quia erat promissum humanum non divinum, tametsi postea venit. Vide ibid. nost. comment.

v. 25. *Quia de hoc artificio est nobis acquisitio.* Cupiditatem quæstus inter alia esse causam seu fomentum ido- E lolatriæ, docet Sapiens c. 15. *Sed & æstimaverunt*, inquit, *lusum esse vitam nostram, & conversationem vitæ compositam ad lucrum, & oportere undecumque*, etiam *ex malo, acquirere*, (ecce acquisitio.) *Hic enim scit se super omnes delinquere, qui ex terra materia &c.*

v. 28. *Magna Diana Ephesiorum.* Hæc Diana quæ fuerit, vide S. Hieronymum in Præfatione comm. in epistolam ad Ephesios.

v. 35. *Et cum sedasset scriba turbas, dixit: Viri Ephesii &c.* Hæc dicuntur de scriba civitatis, non de Alexandro Judæo, quem, quia Judæus erat, Ephesii tumultuantes audire nolebant; neque verba quæ hic dicuntur, Alexandro Judæo conveniunt. Vide nostra 1. ad Timoth. 1. & 2. ad Tim. 4. Item hic Lorinum.

Iovisque prolis. Græcè καὶ τοῦ διοπετοῦς, Subauditur

ἀγάλματος. Sensus autem est: & à Jove delapsi simulachri. Ad ipsam Dianam referri non potest vocabulum Græcum, habet enim articulum τοῦ, non τῆς. Erat apud Ephesios simulachrum Dianæ, quod quo majori religione coleretur, vulgo persuasum erat è cælo, & ab ipso Jove demissum esse, quomodo Numa Pompilius persuasit Romanis ancile lapsum esse de cælo.

v. 37. *Neque blasphemantes deam vestram.* Id est, Nulla maledicta nec probra jactantes in deam vestram. Id hactenus verum, quia fortè nominatim in Dianam à Christianis nihil dictum fuerat, sed tantum in genere illud: *Non sunt dii qui manibus fiunt.* Non liquet autem utrum hic scriba jam ad fidem unius Dei conversus erat. Certè quamvis ad sedendum animos vulgi videatur honorificè loqui de Diana, oratio tamen ejus quandam significationem habet studij erga Christianos.

CAPUT XX.

v. 1. *Vocatis Paulus discipulis.* Et Timotheo constituto Ephesi Episcopo: 1. ad Tim. 1. per impositionem manus presbyterij, 1. ad Timoth. 4. 2. ad Timotheum 1.

Vt iret in Macedoniam. Scilicet per Troadem. Vide comment. 2. Corinth. 2. In Macedonia autem multa passus est, ut de se Paulus scribit 2. Corinth. 7. Apparet ex hoc capite quod bis iverit in Macedoniam; sed hæc à Luca valde succinctè scribuntur.

v. 4. *Et Timotheus.* Atqui 1. Timoth. 1. dicitur: *Rogavi te ut remaneres Ephesi.* Quomodo hęc non pugnant? quia Timotheum quidem Ephesi reliquit, & ex Macedonia ad eum scripsit: sed postquam venit in Gręciam, rediit ad eum Timotheus. Vide comment. Timoth. 1. Imò Timotheus erat inter majores natu Ecclesię infrà hic eodem cap. & multum lachrymatus cum cęteris, 1. Tim. 1. Vide ibid. nost. comment.

v. 7. *Vna autem Sabbathi cum convenissemus ad frangendum panem.* Apparet hîc significari conventum fidelium ad communionem corporis Domini, tum quia una Sabbathi diem Dominicum significabat, ut alibi: tum quia per fractionem panis etiam alibi Lucas hoc mysterium innuit; tum quia cœna fuit. Nam eo tempore fideles adhuc Dominicam sumebant cœnam, ut patet 1. Cor. 11. tum denique quia hanc cœnam concio Pauli fuit subsecuta, quam protraxit in mediam noctem. Vide Augustinum epist. 86. ad Casulanum, ubi intelligit de fractione panis in Sacramento corporis Christi, & unam Sabbathi interpretatur diem Dominicum. Vide etiam annot. Act. 2. de voce Syriaca, v. 42.

v. 8. *Erant autem lampades copiosæ in cœnaculo ubi eramus congregati.* Hoc quidam interpretantur non improbabiliter de lucernis accensis propter honorem Dominicæ cœnæ, quæ celebrabatur. Nam ad solas tenebras pellendas in cœnaculo, non opus erat copiosis lampadibus.

v. 10. *Incubuit super eum, & complexus dixit: Nolite turbari, Anima enim ipsius in ipso est.* Dubium utrum mortuum hunc Paulus suscitaverit incubitu & complexu, an verbo quo dixit: *Anima ipsius in ipso est.* Magis apparet factum priori modo, sic enim & Prophetæ Elias & Elisæus 3. Reg. 17. & 4. Reg. 4. leguntur pueros mortuos ressuscitasse. Sic autem Paulus postea dixit: *Nolite turbari, anima enim ipsius in ipso est:* sicut Elias postea dixit matri; *En vivit filius tuus.* Et Elisæus: *Tolle filium tuum.*

v. 15. *Et sequenti die venimus Miletum.* Græcè: *Et morati Trogyllii, sequenti die venimus Miletum.*

v. 16. *Festinabat enim si possibile esset &c.* Hujus festinationis causa præcipua fuisse videtur, ut eleemosynam collectam ex gentilibus, adferret fratribus qui Hierosolymis erant, utpote egentibus. Unde id cupiebat quàm citissimè perficere: tum quia bis dat, qui cito dat, egenti præsertim: tum quia genti suæ alioqui minus bene erga se affectæ, cupiebat hoc beneficio in tempore præstito, gratificari. Hic commentarius ex eo confirmatur quod cap. 24. dicit de hac profectione: *Post annos plures*

A *eleemosynas facturus in gentem meam veni; & oblationes & vota: In quibus invenerunt me purificatum in templo, &c.* Et hæc fuit secunda eleemosyna Pauli in gentem suam. Nam prima describitur cap. 11. in fine, quam fecit una cum Barnaba.

Vt diem Pentecostes faceret Hierosolymis. Pentecosten non Judæorum, sed Christianorum intelligit Epiphanius contra Aëtianorum hæresim scribens, atque ex hoc loco probat Paulum etiam Pascha Christiano more celebrasse. Vide F. Turrianum lib. 5. pro epistolis Pont. cap. 18. qui ibidem citat Chrysostomum de Pentecoste Judaïca intelligentem, licet ipse magis probet sensum Epiphanij. Similis locus 1. ad Corinth. 19. *Permanebo Ephesi usque Pentecosten.* Uterque tamen locus fortè rectius de Pentecoste Judæorum accipitur, de qua cap. 2. *Dum complerentur dies Pentecostes.* Nam Paulus, ut ex hoc libro B constat, propter Judæos studiosè observabat legalia, ne eos offenderet; licet ea minimè pateretur gentilibus imponi. Certè cum Judæi qui Hierosolymis erant, celebrarent Pentecosten Judæorum, liquet Apostolum quando illic erat, eandem cum illis Pentecosten celebrasse. Vide nost. comment. loco citato 1. Cor. 16.

v. 12. *Vocavit majores natu Ecclesiæ.* Non Ephesinæ, id est, urbis illius tantum, sed Asianæ, præcedit enim paulo ante: *Ne qua mora illi fieret in Asia. Majores natu,* Græcè *presbyteros,* Intelligit Lucas eosdem quos Paulus infra vocat Episcopos; nam hæc nomina utrisque communia adhuc erant; sicut & ad Titum. 1. eosdem modo presbyteros vocat, modo Episcopos. Et Concilium Tri- C dent. illud: *In quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam &c.* de iis qui propriè Episcopi sunt, intellexit. Et probatur per illud: *Attendite vobis & universo gregi in quo vos &c.* id est, quisque intendat suo gregi bene pascendo; quod propriè est Episcoporum. Neque enim putandum est, quamvis Apostolus Ephesum miserit ad illos, eos omnes illic habitasse aut resedisse; sed mittens Ephesum quæ erat Metropolis Asiæ, jussit evocari Episcopos singularum urbium, ut ad se venirent, Nec inter nomina nunc distinguit Lucas; quia ferè præter Episcopum, singulis locis non erat alius presbyter, tum ob presbyterorum raritatem, tum ob paucitatem fidelium, quibus in unaquaque civitate unus Episcopus idemque presbyter satisfacere poterat. Vide Sasboldum super 1. Timoth. 3. & nostrum comment. ibidem, v. 8. D & ad Philip. 1. v. similiter 1.

v. 21. *Testificans Iudæis atque gentilibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum nostrum Iesum Christum.* Pœnitentiam nominat ante fidem propter Judæos, quos priori loco nominaverat, illi enim jam aliquam habebant fidem. Unde & Joannes & Christus & Apostoli Judæis prædicantes, ab exhortatione pœnitentiæ inceperunt; & apud gentiles, de fide prius erat agendum.

v. 22. *Et nunc ecce alligatus ego spiritu, vado in Hierusalem.* Dicit se alligatum spiritu, quia spiritu hoc ei revelante non poterat non ire, sive spectes obligationem præcepti, sive consequentiæ necessitatem. Sic ad Galat. 2. dicit se ascendisse Hierosolymam secundum revelationem, quamvis ibi de alia profectione loquatur, nempe E de qua scribitur Actorum 15.

v. 24. *Sed nihil horum vereor: nec facio animam meam pretiosiorem quàm me, dummodo consummem cursum meum &c.* Verba hæc: *Non facio &c.* difficultatem habent, cum alibi scriptura dicat, animam homini esse pretiosissimam. Unde illud: *Quam dabit homo commutationem pro anima sua?* Item: *Quid prodest homini, si lucretur mundum universum, animæ vero suæ detrimentum patiatur? Resp. animam* non accipi hoc loco pro præstantiori hominis parte, quæ immortalis est, & corpori opponitur, sed pro vita hæc caduca & temporali, ut sensus sit: Vitam corporis non habeo potiori loco, quàm meipsum; quemadmodum faciunt, qui propter vitam conservandam perdunt se totos, dum negant fidem, vel perjurant, vel aliud simile faciunt. Tales animam,

id est, vitam suam faciunt pretiosiorem quàm seipsos. Græca aliter habent, hoc modo ad verbum: *Neque habeo animam meam pretiosam mihi ipsi*, id est, vita mea non est mihi cara, neque tanti eam facio, ut non libenter eam pro salute vestra impendam. Sic legit Augustinus super Psalm 36. Concione 2. *Quid confringitis cor meum? Non facio animam meam pretiosam mihi.* Similis phrasis est 1. Reg. 26. ubi Saül ad Davidem ait: *Nequaquam tibi ultra malefaciam, eo quod pretiosa fuerit anima mea in oculis tuis hodie.*

v. 27. *Non enim subterfugi quo minus annuntiarem omne consilium Dei vobis.* Quomodo igitur verum est quod alibi Scriptura dicit: *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei?* Sap. 9. Et, *Quis consiliarius eius fuit?* Isaiæ 40. & ad Rom. 11. *Resp.* Secreta Dei consilia nemo novit, de quibus Sapiens, Propheta & Apostolus loquuntur; sed mysteria fidei ad salutem hominum pertinentia Deus revelavit Apostolis, quia ea aliis annunciarent. Ac de his tantum hîc loquitur Apostolus, sicut & Christus ait Joannis 15. *Omnia quæcumque audivi à patre meo, nota feci vobis.* Utrumque enim secundum quandam universalitatem accipiendum, quam scholæ commodam distributionem vocant. Vide annot. Joannis 15. & comment. nost. loco cit. Rom. 11.

v. 28. *Attendite vobis & universo gregi, in quo vos.* Ostendit hæc Apostoli sententia pastores & præfectos Ecclesiæ, duplicem sustinere personam, privatam & publicam. Quantum ad privatam eorum personam, dicitur; *Attendite vobis:* Quantum ad publicam, additur; *Et universo gregi vestro.* Quatenus privatam & singularem personam gerunt, servire debent Deo cum omni humilitate, castitate, temperantia, & pietate. Verum ista pastorem ad salutem perducere non possunt, nisi & ea etiam diligenter exequatur, quæ ad personam ejus publicam pertinent, id est, nisi serio & ex animo saluti ovium suarum invigilet. De hac re, & toto pastoris officio, late tractat B. Augustinus sermone de Pastoribus, & altero sermone de ovibus. Habentur tomo 9.

In quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo. Hoc quod ait: *Quam acquisivit sanguine suo*, non ad Spiritum sanctum referendum, non enim Spiritus sanctus suo sanguine Ecclesiam acquisivit, sed ad Deum, id est, Christum filium Dei. Itaque hîc manifestum locum habes, ubi Christus Deus vocetur. Et Græcè est: *Quam comparavit per proprium sanguinem.*

v. 29. & 30. *Ego scio quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces; Et ex vobis ipsis exurgent viri loquentes perversa: Propter quod vigilate.* Qualia locuturi sint, monet Timotheum Ephesiorum Episcopum 1. Timoth. Unde colligitur ea quæ hîc dicuntur, fuisse statim eventura, & non demum post aliquot sæcula.

v. 35. *Quoniam sic laborantes oportet suscipere infirmos.* Oportere dicit ad cavendum offendiculum infirmorum; cum alioqui potestatem haberet vivendi ex Evangelio, juxta Christi ordinationem. Unde ait 1. ad Cor. 9. *Sed non usi sumus hac potestate, sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus Evangelio Christi.* Vide ibid. nost. comment.

Beatius est magis dare quàm accipere. Hoc in Evangelio nusquam habetur. Unde patet quædam de factis & verbis Salvatoris fuisse tradita non scripta. Dicet hic aliquis: Si dare beatius quam accipere, malè faciunt, qui omnibus relictis ex mendicato vivunt; ita enim fit ut tantum accipiant dandi facultate sibi semel præclusa. *Resp.* tales dederunt semel omnia, quod est heroïcæ liberalitatis & magnæ perfectionis; postea verò ita accipiunt temporalia dumtaxat & necessaria, ut largiantur spiritualia; quod dationis genus est altero longè beatius, & singulare præmium, quod aureolam vocant, apud Deum meretur. Vide etiam Bedam in hunc locum. Itaque sensus Dominici dicti est: Beatius est dare beneficium, quàm accipere. Ratio, quia virtutis est dare, necessitatis accipere. Ex eadem scriptura novi Ariani docere volunt, Deum Pa-
A trem esse filio beatiorem; sed quid iis respondendum vide nost. 1. dist. 9 Consentit quoque ethnicus Philosophus Aristoteles dicens, virtutis magis proprium esse εὖ ποιεῖν quam εὖ πάσχειν.

CAPUT XXI.

v. 3. *Venimus Tyrum ---- Inventis autem discipulis.* Dixerat Dominus in Evangelio: *Si in Tyro & Sidone factæ &c.* Ecce pervenit Evangelij prædicatio ad Tyrios, & crediderunt; & Paulum abeuntem, magno comitatu, maxima devotione, ad navem deduxerunt. Observavit hoc etiam Beda.

v. 4. *Inventis autem discipulis, mansimus ibi* (Tyri) *diebus septem, qui Paulo dicebant per spiritum, ne ascenderet Hierosolymam.* Quomodo per spiritum monebant Paulum ne ascenderet Hierosolymam, cum Paulus ipse
B superiori capite dixerit: *Ecce alligatus ego spiritu vado in Hierusalem?* Et hoc capite per Agabum & alios testetur spiritus eum Hierosolymis multa passurum; quod fieri non poterat nisi eò ascenderet? *Resp.* sensus est: discipuli per spiritum videntes, aut per revelationem aliis factam intelligentes, quæ mala Hierosolymis passurus esset, rogabant eum ne eò ascenderet. Sed iterum quæritur, Si per spiritum sciebant eum Hierosolymis talia mala passurum, quomodo monebant ne ascenderet: cum prophetia illa impleri non posset nisi eò ascenderet? Responderi potest eos putasse prædictionem illam conditionatam esse: nempè multa eum Hierosolymis passurum, si eò ascenderet: Et proinde hortabantur ne ascenderet: quomodo Davidi conditionatè dictum erat; *Tradent te viri Ceilæ.* Aliter dici potest quosdam discipulos vidisse
C per spiritum, & prædixisse quæ passurus esset; alios autem conatos eum revocare à profectione. Nam & paulo post Agabus prædicit, alij autem deprecantur profectionem.

v. 6. *Illi autem redierunt in sua.* Sic Joannes dicitur accepisse matrem Domini in sua, est enim utrobique Græcè εἰς τὰ ἴδια. Quæ phrasis quid sibi velit, vide annotat. Joannis 19.

v. 8. *Et intrantes domum Philippi.* Non quam ut propriam possidebat, sed quam fratribus fecerat communem; sicut & Joannes qui matrem Domini accepit in sua. Erat enim Philippus ex iis qui omnia sua contulerant in commune, atque adeo unus ex iis qui communium bonorum dispensationi fuerant ab Apostolis præpositi, Actor. 6. At cur primi illi fideles non vendebant domos, ut earum pre-
D tia conferrent in commune, sicut agros? Responsio perspicua, quia debebant eas retinere ad inhabitandum; nondum enim erant cœnobiticæ domus fidelibus ædificatæ, quod postea cœptum est fieri. Itaque singulæ domus fidelium erant quædam cœnobia seu magis cœnœcia, id est, domos communes.

Philippi Evangelistæ, qui erat unus de septem. Scilicet diaconis. *Unus* non est in Græco, rectè tamen additum ab interprete sensus illustrandi causa. Quod & ab Erasmo factum est; quamquam nonnulli MSS. codices id non habent. Philippum Lucas vocat Evangelistam ab officio prædicationis Evangelicæ apud infideles: quod quam diligenter & quo fructu exercuerit, probat historia capitis 8. hujus libri.

v. 9. *Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophe-
E tantes.* In his impletum illud Joëlis: *Prophetabunt filiæ vestræ.* Dubium autem utrum prophetasse dicantur, quia futura prænuntiabant; qualis propheta fuit Agabus, de quo statim post: an quia donum à Deo acceperant exponendi scripturas, præsertim propheticas, quæ cæteris sunt obscuriores. De quo genere prophetiæ loquitur Apostolus 1. Corinth. 14. Sanè quia pater insignis Evangelista erat, idemque prophetarum doctus interpres (nam Eunucho laboranti locum Isaiæ accuratè exposuit:) convenienter intelligitur & filias in scientia scripturarum à Spiritu sancto, simul & à patre, institutas fuisse. *Virgines* autem, intellige virum non cognoscentes; eo modo quo sanctissima Virgo dicebat: *Quoniam virum non cognosco:* id est, perpetuæ virginitati ex voto consecratas. Nam si

viros erant accepturæ, non erat causa cur peculiariter Lucas commemoraret, quod fuerint virgines. Et quidem refert Eusebius lib. 3. ex Polycrate, eas in virginitate consenuisse. De iisdem vide Baronium tomo 1. Annalium. At Clemens lib. 3. Stromatum, dicit eas viris traditas à patre. Sed magis credendum Polycrati utpote antiquiori. Fortè Clemens id habet ex aliquo apocrypho. Habet & alia paradoxa Clemens Alexandrinus: & Baronius dicit id omnium attestatione rejici. Polycrates dicit hunc Philippum fuisse unum ex duodecim Apostolis; quod est contra id quod hîc dicitur fuisse unum ex septem diaconis. Vide Hieronymum in Polycrate. Cæterum virgines istæ *prophetantes*, non erant puellæ, sed adultiori ætate. Nam ea quæ Lucas hîc commemorat, contigerunt anno Domini 58. Nec credibile est Philippum postquam diaconus factus est, procreasse liberos. Superabant ergo omnes hæ filiæ annum ætatis 25. Quæ res etiam facit ad probandum in eis perpetuæ virginitatis propositum. Quin & ex eo quod dicuntur prophetasse, argumentum probabile sumitur quòd virgines fuerint proposito & voto. Nam virgines quæ nuptias cogitant, parum aptæ sunt dono prophetiæ recipiendo.

v. 14. *Cum ei suadere non possemus, quievimus dicentes: Domini voluntas fiat.* Quæ voluntas intelligitur, Beneplaciti an Signi? id est, voluntas absoluta, an voluntas præcepti? Utraque intelligi potest: Nam & absolutè Deus volebat Paulum multa pati Hierosolymis, quod satis significabat per tam frequentes prædictiones. Ex iisdem prædictionibus satis intelligebat Paulus sibi præcipi à Deo, ut Hierosolym. proficisceretur. Vide annotation. Matth. 6. Sed quomodo dicitur de voluntate beneplaciti: *Domini voluntas fiat*, cum illa voluntas semper impleatur, etiam nobis repugnantibus? Respondetur non hunc esse sensum: Optamus vel oramus ut de Paulo fiat quod Deus statuit, sed istum. Non repugnemus amplius, sed potius acquiescamus voluntati ac beneplacito Dei, quod nobis per Prophetas suos declaravit. Ita Judas Machabæus: *Sicut fuerit voluntas in cælo, sic fiat*: loquens de incerto eventu sui prælij. Ita etiam vulgo dicunt pij Christiani in rebus adversis: *Fiat voluntas Domini.* Quin & hoc modo intelligi potest petitio orationis Dominicæ, ut sensus sit: Placeat nobis omnis voluntas tua, & nunquam contra eam murmuremus, sicuti placet Angelis in cælo. Ferè tamen exponitur de voluntate signi, hoc sensu: Faciamus id quod præcipis.

v. 18. *Sequenti autem die introibat nobiscum Paulus ad Jacobum.* Quare non ad Petrum, nisi quia Petrus Hierosolymis non erat, sed jam Romæ vel in Italiæ partibus agebat? unde hoc loco, ubi alioqui maximè oportebat, nulla Petri mentio.

v. 19. *Narrabat per singula quæ Deus fecisset in gentibus per ministerium ipsius. At illi cum audivissent, magnificabant Deum.* Vide annot. supra c. 14. v. 16.

v. 20. *Vides, frater, quot millia sunt in Iudæis, qui crediderunt, & omnes æmulatores sunt legis. Omnes*, id est, plerique omnes. Ægrè enim poterant adduci Judæi, ut avellerentur ab observatione legis, aut ut sibi eam putarent non esse observandam: vel quia consilium Dei de legis abrogatione per legem Christi, non satis capiebant, præsertim cum esset lex divina, vel propter consuetudinem. De quo vide comment. Rom. 14. Ex quo loco etiam constat non omnino omnes Judæos qui crediderant, fuisse tales. Erant enim qui scientiam haberent libertatis non observandi; quamvis ea libertate quidam eorum per imprudentiam abuterentur, cum offendiculo fratrum infirmorum. Sed quæritur, an hi verè fuerint Christiani, cum appareat eos fuisse Judaïzantes, existimantes legem debere servari? At Jacobus eos numerat inter fideles, dicens: *Quot millia sunt in Iudæis qui crediderunt.* An hic locum habet illud ad Rom. 14. *Vnusquisque in sensu abundet?* Quod etiam de malè opinantibus circa religionem, intelligitur. Vide comment. illius loci.

v. 21. *Dicens eos non debere circumcidere filios suos; neque secundum consuetudinem ingredi.* Id est, malefacere Judæos si circumciderent filios suos, aliasque legis ceremonias de more servarent. Nam etsi Judæi extra metum scandali ad hæc non tenerentur, atque id Paulus doceret; non tamen docebat illicitum illis esse legalium observationem, ut calumniabantur adversarij. Igitur *non debere eos*, idem est quod non licere eis; vel, transposita negatione, debere non circumcidere; Græcè tantum est: λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, &c. *Dicens non circumcidere eos filios*, id est, prohibens eis ne circumcidant. At sensum bene reddidit interpres, ut & iisdem verbis Erasmus.

v. 24. *His assumptis sanctifica te cum illis, & impende in illis, ut radant capita.* Et infrà: *Postera die cum illis sanctificatus intravit in templum annuntians expletionem dierum purificationis.* Cur hîc non est mendacium & simulatio, cum Paulus revera dies à lege præscriptos non explesset, sed id tantum videatur præ se tulisse, adjungens se socium aliis qui expleverant? dicitur enim postera die quàm ad Jacobum venisset, id fecisse. Responderi potest, Paulum hîc non egisse Nazaræum, sed suo facto palam probasse istorum quatuor Nazaræismum.

Et scient omnes quia quæ de te audierunt, falsa sunt. Non dicit: Putabunt, sed *scient*. Non ergo simulatio aliqua hîc suadetur Paulo, sed vera legis observatio, unde intelligatur quod revera non docuerat illicitam esse Judæis observationem legalium eo tempore. Unde ipsemet Timotheum Judæum circumciderat, suprà cap. 16.

v. 26. *Tunc Paulus assumptis viris postera die purificatus, &c.* Quare Paulus in hoc facto non fuerit reprehensibilis, sicut Petrus ad Galat. 2. à Paulo reprehensus, quod abstineret à cibis lege prohibitis. Vide comment. ad Galat. 2. Resp. quia Petrus fecit cum scandalo gentilium, non Paulus.

v. 28. *Insuper & Gentiles induxit in templum.* Vide annot. 3. Reg. 8. & ad Hebræos 9. ad illud: *Sanctum sæculare*, & ibi Riberam.

v. 30. *Et apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum.* Ergo hæc fiebant in templo. *Et statim clausæ sunt januæ*, scilicet templi, velut prophanati per ingressum hominis gentilis.

v. 38. *Græcè nosti, &c.* Vide annotat. Matth. 27. Quare Paulus ei Græcè loquebatur, cum tribunus esset homo Romanus? quia Græca lingua passim erat usitatior, & plerisque etiam Romanis nota: sicut nunc passim gallica etiam apud Belgas, Anglos, Germanos. Unde Paulus etiam ad Romanos Græcè scripsit.

CAPUT XXII.

v. 3. *Iuxta veritatem paternæ legis*, Græcè: κατ' ἀκρίβειαν. Vide annot. 1. Machab. 2.

v. 9. *Qui mecum erant, lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.* Cap. 9. sic legitur: *Viri autem illi qui comitabantur eum eo, stabant stupefacti, audientes quidem vocem; neminem autem videntes.* Quomodo illa consentiunt: *Vocem non audierunt eius qui loquebatur mecum*; Et, *Audientes quidem vocem?* Nam de aliis duobus nulla est difficultas; *Lumen viderunt*, Et, *Neminem videntes*. Licet enim lumen viderent, neminem tamen videbant cum Paulo loquentem. Responderi potest duobus modis. Quidam dicunt comites Pauli audivisse quidem sonum confusę vocis: sed quid ea significaret, distinctè non potuisse intelligere. Sic Joannis 12. legitur vox facta ad Christum: *Et clarificavi, & iterum clarificabo*: De qua voce dicit Christus, *Non propter me hæc vox venit, sed propter vos*: & tamen eam turbæ audientes, non intellexerunt; sed alij dicebant tonitruum factum esse, alij Angelum ei esse locutum. Aliter intelligi potest, comites Pauli audivisse quidem vocem ipsius Pauli respondentis, non autem Christi loquentis. Unde hic expressè additur: *Eius qui loquebatur mecum.*

v. 13. *Saule frater, respice. Respice*, verbum est operatorium, quo restitutus est Paulo visus; sicut in Evangelio

Lucæ cap. 18. quando Dominus cæco dixit: *Respice*. Et sicut illud, *Surge, & ambula*, & alia hujusmodi.

v. 14. *Et videres Iustum, & audires vocem ex ore eius. Iustum*, id est Christum, quem vocat *Iustum*, quod in eo vera & perfectissima esset justitia; & quod vera justitia non aliunde, quàm per ipsius meritum haberi possit. Quod quidem convenienter Saulo dicitur, qui justitiam ex lege quærebat, justitiæ quæ à Deo est per Christum, nolens esse subjectus. Vide Christum oculis corporeis in humana ipsius & gloriosa specie. Unde & statim excæcatus est, claritatem non sustinens. Vocem quoque ipsius ad se corporaliter loquentis audivit, sed cum terrore, scilicet increpantis: *Quid me persequeris? Durum est tibi, &c.* Verisimile est autem Christum Paulo apparuisse in sublimi aëre vicino, non autem è summo cælo, sicut Stephano; Stephanus enim certans pro Christo videre illum debuit ibi existentem, ubi sedebat in gloria Patris, & quò ipse statim per agonem mortis erat recipiendus, quasi loco beatitudinis & gloriæ promissæ & expectatæ, ei monstraro: Saulus autem persecutor inde videre & audire Christum debuit, ubi eum persequebatur, scilicet in terra. Non potest autem dici hîc intelligi visionem tantum imaginariam, aut corporalem quidem, sed Christi per Angelum in similitudine corporis ejus repræsentata; quia hoc non esset Christum ipsum videre, sicut alii Apostoli & discipuli eum viderunt post ejus resurrectionem. Atqui Paulus 1. Corinth. 15. se illis annumerat, tanquam veris & oculatis testibus resurrectionis. Vidit ergo suis oculis ipsum Christum in propria specie humana. Vide Comm. 1. Corinth. 15.

v. 16. *Baptizare & ablue peccata tua.* Quomodo dicitur: *Ablue peccata tua*, cum nemo sibi ipsi remittat peccata? *Resp.* sensus est: Suscipe baptismum, & per baptismi lotionem accipe peccatorum tuorum remissionem. Potest verbum Græcum passivè verti; quod huic loco magis quadrat; & est in MSS. Martinus Duncanus lib. 1. contra Anabaptistas, dicit ex hoc loco apertissimè liquere, quod Paulus non prius, sed per baptismum acceperit remissionem peccatorum. Et sane Ananias, qui poterat saltem verisimiliter cognoscere magnitudinem contritionis in Paulo, de quo non habebat tam insignem revelationem; non ita fuisset locutus, nisi putasset ordinariè per contritionem non haberi remissionem peccatorum ante Sacramentum. At dices, Paulum illo triduo raptum in tertium cælum & in paradisum, & audisse arcana quæ non licet homini loqui; proinde verisimile esse quod jam jam erat in gratia Dei; neque enim Deus nisi amicum suum in cælum raperet, & ei ineffabilia arcana revelaret. Respondetur, revelationes illas, non hoc triduo factas, sed alio tempore, ac fortè longè post: de quo vide Baronium, & nostrum Commentarium in 2. ad Corinth. 12. Quod non hoc triduo, vel ex eo manifestè colligitur, quod Paulo dictum est in ipsa sui conversione: *Ingredere civitatem, & dicetur tibi*, scilicet à discipulis Christianis, *quid te oporteat facere*, Id est, ibi catechizaberis; quod certè opus non erat, imò planè fuisset superfluum, si antequam ad eum Ananias veniret, jam divinitus erat institutus, non in rudimentis tantum fidei Christianæ, sed in summis ac secretissimis mysteriis. Bellarminus lib. 1. de Sacramentis in genere cap. 15. dicit scripturam hîc disertis verbis docere, sacramenta in præsenti gratiam adferre, & internam ablutionem tunc perfici, quum exterius baptizamur. Idem significat lib. 2. cap. 3. Sed lib. 2. de Pœnitentia cap. 14. ad hunc locum sibi objectum pro ea doctrina quæ dicit contritionem posse esse sine remissione peccatorum; conatur respondere, & multa dicit, sed quæ non videntur satisfacere. Objici tamen potest illud quod Concilium Trident. dicit contingere contritionem aliquando esse charitate perfectam, ante susceptionem Sacramenti. Quod videtur maximè locum habuisse in Paulo, cujus tam mirabilis fuit conversio. Vide nostra in 4. distinct. 7.

v. 22. *Audiebant autem eum usque ad hoc verbum.* q. d. Eo audito verbo non sustinuerunt eum diutius audire, sed levaverunt vocem suam, &c.

v. 25. *Si hominem Romanum, &c.* Apostolus dicit se civem Romanum, quia jus & privilegia civitatis Romanæ possidebat, ii enim cives Romani vocabantur. Unde dicit Tribunus: *Ego ingenti summa hanc civitatem consecutus sum. Natus* autem erat *civis Romanus*; quia natus Tharsi, quæ Romana civitate donata erat. Itaque Paulus in eo privilegio natus erat. Privilegium illud erat, ut qui eo donatus erat, vel cum eo natus, ubicumque gentium sub Romano imperio esset à vi liber, & immunis esset, tantum commemoratione verbi, Romanus civis sum. Legendum autem *Civitatem*, non *Civilitatem*, ut civitas intelligatur jus & privilegium. Græcè πολιτείαν. Vide Franciscum Lucam in Notationibus.

CAPUT XXIII.

v. 1. *Viri fratres, ego omni conscientia bona conversatus sum ante Deum.* Videtur loqui de vera justitia, quia addit, *Ante Deum*; & non addit à quo tempore. Sic Lucæ 1. *Erant ambo iusti ante Deum, &c.* Vide Comment. 2. ad Timoth. 1. Similis locus Actor. 24. & 26. Vide quoque comment. ad Philipp. 3. & ad Titum 3.

v. 3. *Percutiet te Deus paries dealbate.* Paulus jussus percuti à principe sacerdotum dicit ad eum, *Percutiet te Deus paries dealbate.* Quomodo hæc verba Pauli non continent maledictum & contumeliam adversus principem sacerdotum? Deinde, maledictum agnoscere videtur Paulus, quando se excusans ait: *Nesciebam, fratres, quia princeps est sacerdotum, scriptum est enim; Principem populi tui non maledices. Resp.* quantum ad verba Pauli, non dixit: *Percutiat*, sed *Percutiet*; & proinde non est imprecatio, sed futuri prænuntiatio. Quamvis etiam respiciat ad hypocrisim personæ, erat enim Sadducæus, teste Josepho & proinde indignus, qui vel Judaïco sacerdotio fungeretur. Quantum ad verba: *Nesciebam, &c.* quidam hîc intelligunt ironiam; quidam putant eum verè nescìisse. Confer hîc Comment. B. P. in Actum Apost.

Cæterum maledicere judici palam injusto, & manifestam reo injuriam facienti, sicut hîc factum; non videtur illicitum, salvis circumstantiis. Ita sancti Martyres aliquando judicibus injustis responderunt. Ad præceptum legis, *Principi populi tui non maledices*; respondetur, nec judici detrahendum, nec principi maledicendum, animo nocendi: imo nec simpliciter, nisi rei gravitas, & publica utilitas, & Dei honor postulent.

Paries dealbate. Similis locutio cum illa Evangelica: *Sepulchrum dealbatum*, Sicut enim sepulchra dealbata exterius speciosa sunt, interius autem plena ossibus mortuorum, ut ait Dominus: ita paries dealbatus exterius candorem ostendit, intus autem luteus est aut argillaceus. Respicitur enim ad parietes ex luto vel argilla factos, non ex lapide nativo aut cocto. Qualis & apud Ezechielem cap. 13. significatur: *Ipse ædificabat parietem, illi autem liniebant eum luto absque paleis.* Porro de hoc maledicto Pauli vide Pererium in epistolam ad Rom. cap. 12. disput. 2. & Lorinum.

v. 6. *Ego Pharisæus sum, filius Pharisæorum.* Vide annotat. Matth. 16. Paulus verè erat Pharisæus secta, & Pharisæi filius, & Pharisæi Gamalielis discipulus. Nam Pharisæum esse non vitium nec errorem, sed institutum severioris vitæ tantum significat. Vide etiam annotat. Matthæi 23. Quæritur autem an Paulus significet etiam tunc se fuisse Pharisæum, an tantum fuisse aliquando. Videtur dicere quod etiam tunc quando loquebatur, Pharisæus erat, nimirum quoad fidem doctrinæ, in qua ab eis dissentiebant Sadducæi; non tamen verisimile est Paulum eo tempore adhuc observasse Pharisaïcum vitæ institutum quoad vivendi regulas, ut abstinentias, jejunia, preces.

De spe & resurrectione mortuorum ego iudicor. Paulus bona quadam arte vitæ & causæ suæ consulens, judices suos inter se committit, injecta mentione resurrectionis mortuorum; dum crimen de quo accusabatur, ex hypo-

thesi transfert ad thesim. Accusatus enim quod prædicaret Jesum resurrexisse, dicit se judicari de resurrectione mortuorum; idque rectissimè, quia ut ipse ratiocinatur 1. ad Corinth. 15. *Si Christus non resurrexit, inanis est fides nostra:* maximè ea parte qua credimus resurrectionem mortuorum, nullum ergo mendacium est in hac defensione Pauli, neque vafrè quidquam egit, sed prudenter & Christianè.

v. 8. *Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum.* Quomodo hîc dicitur quod Sadducæi dicant non esse Angelum, cum Sadducæi recipiant Pentateuchum Moysi, in quo frequens est Angelorum mentio? Fortè per Angelum iis locis non aliud quàm Deum intelligunt humana specie apparentem: aut, Origenis more, allegoricas faciunt locutiones, ut Angelus intelligatur instinctus bonus, vel admonitio bona à Deo humanæ menti inspirata. Est enim hæreticis commune scripturas etiam apertissimas detorquere ad alienum sensum. Fortassis ea loca Pentateuchi non recipiebant Sadducæi, sicut Manichæi ex Evangelio recipiebant quod eis placebat; reliqua rejiciebant. Additio Censoris.

Neque spiritum. Dubium de quo spiritu hoc intelligatur, utrum de spiritu Dei, id est, de Spiritu sancto, an de spiritu hominis, id est, de anima post mortem corporis superstite. Nam de spiritu Angelico non videtur intelligendum, quod jam Angelum nominasset tanquam diversum; unde sequitur: *Pharisæi autem utraque confitentur.* Qui & statim referuntur dixisse. *Quid si spiritus locutus est ei aut Angelus?* quod sanè videtur de spiritu hominis accipiendum, hoc sensu: Quid si spiritus hominis alicujus mortui, aut Angelus ei apparuit, & annuntiavit ea quæ prædicat, maximè de resurrectione mortuorum? Nam contra pestilentem doctrinam Sadducæorum erat eo tempore fidelium persuasio, non solum esse Angelos, & superesse spiritus humanos post mortem; verùm etiam interdum hominibus apparere & loqui. Unde discipuli Christi existimabant se spiritum videre, quando Dominum suum redivivum cernebant. Et in hoc libro, fideles audita Petri voce, quem carcere clausum putabant, dixerunt; Angelus ejus est. Neque potest hic sensus dari: Neque Angelum, neque omnino spiritum: quasi dicat Sadducæos negasse Angelum; & in universum substantiam ullam merè spiritualem & incorpoream, in natura rerum existere; quasi spiritus sit genus Angelum comprehendens: Nam Lucas ea vult esse distincta, cum dicit Pharisæos utrumque confiteri. Deinde, nec subjuncta Pharisæorum verba, in quibus spiritus præponitur, hunc sensum admittunt.

v. 15. *Erant autem plus quam quadraginta viri. Viri* non est in Græco, recte tamen additum ab interprete, tametsi MSS. non habent.

Qui hanc conjurationem fecerunt. Erat ergo devotio jusjurandi religione firmata, quo minus liceret à proposito resilire.

CAPUT XXIV.

v. 5. AUctorem seditionis sectæ Nazarenorum. Pro secta Græcè αἵρεσις, quæ tunc generaliter quamvis sectam significasse videtur, saltem vitiosam. Paulus in sua responsione ait: *Secundum sectam quam dicunt heresim.* Sed ibi pro secta Græcè est ὁδὸς; ut vertendum potius fuerit, *secundum viam quam dicunt sectam*; concedit enim & fatetur religionem Christianam esse viam, id est, certam rationem, formam ac institutum vivendi; non tamen sectam; licet adversarii sic eam vocarent. Unde & Lucas postea hoc eodem cap. rursum *viam* vocat dicens de præside; *Certissimè sciens de via hac:* id est, probè instructus de hoc genere vitæ ac religionis. Non ergo ex hoc loco doceri potest religionis Christianæ institutum sectam vocari. Cicero initio Paradoxorum: Cato in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, &c. ubi hæresim videtur vocare opinionem privatam & peculiarem, qua asseritur aliquid inopinabile, & à communi sensu diversum. Cur religio Christiana non rectè vocetur hæresis, colligitur ex Hier. super ad Galat. 5. & habetur apud Gratianum 24. q. 3. c. Hæreses; quia scilicet non eligitur humano arbitrio, sed tradita est divinitus. Vide Hieronymum.

v. 14. *Secundum sectam quam dicunt heresim.* Quæritur an loquatur de religione Christiana, an de instituto Pharisaïco? Pro priori facit illud: *Quam dicunt heresim.* Nam Tertullus in sua oratione religionem Christianam vocaverat hæresim. Sed responderi potest sensum esse, *quam dicunt*, id est, quam (scilicet viam) vulgo vocant hæresim, seu sectam; quia etiam institutum Pharisæorum vocabatur secta, Græcè αἵρεσις, id est, institutum quoddam peculiare. Et Paulus hoc loco sicut & in concilio sacerdotum se defendit ea ratione quod vixerit juxta institutum Pharisæorum, quod erat apud Judæos probatum; unde & hîc repetit quod illic dixerat de fide resurrectionis mortuorum.

v. 15. *Spem habens in Deum, quam & hi ipsi expectant, resurrectionem futuram justorum & iniquorum.* Non significat iniquorum resurrectionem esse objectum spei, sed resurrectionem in genere; quæ magnum bonum est, licet iniquis non sit bona.

v. 17. *Eleemosynas facturus in gentem meam, veni.* Eas scilicet eleemosynas de quibus agitur Rom. 15. 1. Cor. 16. & in 2. Epist. cap. 8. & 9. Galat. 2. Erat hæc secunda legatio Pauli pro sanctis pauperibus, qui erant Hierosolymis, nam de prima, quam cum Barnaba communem habuit, agitur suprà cap. 11. in fine. Vide Comment. Galat. 2.

v. 20. *Si quid invenerunt in me iniquitatis. — Nisi de una hac solummodo voce, &c.* Non significat eam unam inventam in se iniquitatem, quod exclamaverit, sed phrasi Hebraïca (*nisi*) pro (*sed tantum*) ponitur; quasi dicat; Sed tantum hoc in me accusare possunt, quod exclamaverim, &c. Vide Joan. 17. v. 12. Notandum quoque interdum contra, (*sed*) pro (*nisi*) phrasi Hebraïca accipi, ut cum dicitur: *Omnis blasphemia remittetur hominibus, sed spiritus blasphemia non remittetur*, id est, exceptâ blasphemia in Spiritum sanctum. Et 1. ad Corinth. 6. *Omne peccatum extra corpus est, qui autem fornicatur, in corpus suum peccat*, id est, excepto peccato fornicationis.

v. 24. *Cum Drusilla uxore sua qua erat Iudæa.* Et filia Herodis Agrippæ, de qua vide Josephum lib. 20. Antiquit. cap. 5.

Et audivit ab eo fidem, quæ est in Christum Jesum. Quæritur an crediderit, hoc enim videri potest, quod Felix ejus concione tremefactus est, nemo autem timet quod non credit. Respondeo, videtur credidisse judicium futurum, saltem opinativè; quia ratione naturali utcumque potest illud homo assequi, quantum ad animam. Justum est enim bona opera remunerari, & puniri malefacta. Item, quia conjugem habebat Judæam, quæ secundum suam religionem id credebat. Sed de Christo non apparet quod crediderit aliquid secundum pietatem; sed fortassis simulaverit, ut spem Paulo faceret, muneris aut pecuniarum interventu, evadendi.

v. 25. *Disputante autem illo de justitia & castitate, & judicio futuro, tremefactus Felix.* De justitia, quia Felix avarus erat, & justitiam pretio habebat venalem. Nam & à Paulo sperabat pecuniam; & cùm non acciperet, gratiam voluit præstare Judæis relinquendo Paulum in vinculis. De castitate conjugali, quia gentiles passim, eo maximè tempore, ut ex Suetonio & aliis auctoribus discere licet, variis atque infandis immunditiis etiam legitimum thorum commaculabant, pervertentes usum naturæ, ut est ad Rom. 1. Unde & fornicatio simplex non reputabatur apud illos peccatum, Act. 15. De judicio futuro, ut ejus commemoratione & fide revocaretur ab his & hujusmodi peccatis. Et nota quod non fidem specialem his Paulus prædicaverit, dicens: Credite vobis per Christum donari peccata, vosque per ipsum justos esse; & certissimè salutem consecuturos. Quod si dixisset, nihil fuisset opus terribilis judicii commemoratione, per quod Felix contremisceret. Quæres an timor ille fuerit donum Dei. Sanè non

dubium quin donum fuerit, in quantum erat aliquid boni, A
quo retrahebatur à malo. An autem pertinuerit ad gratiam Christi; major quæstio, inde pendens an ille timor fuerit bonum aliquod salutare, id est pertinens ad salutem vitæ æternæ; de his enim bonis dictum est à Christo: *Sine me nihil potestis facere.* Videtur autem tale bonum fuisse, si ex fide aliqua Christi mediatoris processerit, non item, si ex sola commemoratione judicii divini; quomodo etiam Adam statim ut peccavit, timuit, quia Deum ut judicem suum apprehendebat.

v. 26. *Quod pecunia ei daretur à Paulo.* Unde sperabat pecuniam à Paulo paupere? Idcirco opinor, quia Paulus dixerat se Hierosolymam venisse facturum eleemosynas in gentem suam. Unde suspicabatur esse hominem pecuniosum, aut certè amicos habere divites, qui pro ejus redemptione libenter essent multum pecuniæ B
daturi.

CAPUT XXV.

v. 10. *AD tribunal Cæsaris sto, ibi me oportet judicari.* Hoc dicit Paulus quia civis Romanus erat, id est, privilegium habens civitatis Romanæ; hujusmodi autem periclitantes, ad Cæsarem appellare poterant. Hinc discimus non pertinere ad fortitudinem Christianam, sed potius esse insanæ temeritatis, semet zelo quodam imprudenti in mortem præcipitare, aut etiam ubi pater via vel occasio evadendi, eam non arripere; id quod Paulum ubique fecisse legimus. Nam Damasci fuga evasit, Philippis & Hierosolymis se civem Romanum profitetur, Cæsareæ ad Cæsarem appellat, Romæ etiam apud Neronem primo & secundo causam suam egit, quam vocat defensionem, atque hujusmodi præ- C
sidiis non solum potest, sed & debet uti Christianus, tum ad vitæ suæ defensionem, ad quam tenetur, tum ad avertendum in aliis homicidium. At dices: Nemo alius martyrum legitur appellasse à sententia judicis contra se lata aut ferenda. Respondeo, non omnia esse scripta, & in præsenti facto multa concurrere, propter quæ omnino debuerit Paulus appellare; quia civis Romanus, quia Romæ se testificaturum ex revelatione didicerat, quia debebat adhuc gentibus prædicare, quarum erat doctor. Item sciebat deferendum esse suæ appellationi. Quod si alii martyres appellassent, nec tamen fuisset delatum; visi fuissent non libenter mortem pro Christo oppetere. Christus quoque non appellavit; quia nec civis Romanus erat, nec facere quidquam debuit in judicio nec dicere, ex quo videretur haud voluntariè pati. Fortè S. Chryso- D
gonus & alii quidam nobiles, aut Romani cives appellarunt ad Cæsarem.

Hinc etiam liquet quòd liceat appellare nondum audita inferioris judicis sententia, quando videlicet judex suspectus est aliquo modo. Non repugnat autem huic Apostoli defensioni, ad Rom. 12. *Non vosmetipsos defendentes*; Ibi enim vindicta prohibetur, non defensio legitima; est enim Græcè, *vindicantes.* Unde & sequitur; *Scriptum est enim: mihi vindictam.* Nec illud repugnat 1. Corinth. 6. *Iam omnium delictum est quod judicia habetis inter vos. Quare non magis injuriam accipitis?* Ibi enim significat lites plerumque non suscipi & produci sine peccato; propter odia & acerbitates animorum, quæ intercedunt, etiamsi justam quis causam foveat; ideóque in rebus minutis satius est eas dimittere, quàm E
temporis jacturam facere; Hic autem Paulus de vita periclitabatur, quæ toti Ecclesiæ adhuc multum erat necessaria; & revelationem acceperat à Domino, quod & Romæ oporteret eum testificari; ideoque appellandi Romam occasionem hanc arripuit, tanquam oblatam ad perficiendum quod Deus prædixerat. Vide comment. 1. Corinth. 6. Nec fecit Paulus contra illud: *Audet aliquis vestrum judicari apud infideles, & non potius apud sanctos?* hoc enim locum habet cum ambo litigantes Christiani sunt; qui proinde in judicem vel arbitrum aliquem Christianum consentire & compromittere possunt & debent. At Paulo negotium erat contra Judæos incredulos, qui Christianos infensè oderant & Christianam religionem ex professo impugnabant; tantum abest, ut Christianum judicem admissuri essent. Unde Paulus necessitate compulsus ad Cæsarem appellavit; qui etsi etiam religioni Christianæ tunc fuisset parum æquus: poterat tamen ab eo, tanquam neutrali, sperari rectum judicium de eo quod Judæi Paulo intentabant; nempè utrum in templum & legem peccasset. Item hujusmodi exemplis ostenditur, etiam rectè fecisse S. Ignatium, quando suam & suorum sociorum innocentiam calumniis improborum quorumdam impetitam, voluit adversus eos, & ad totius societatis honorem & Ecclesiæ utilitatem, publicis testimoniis esse comprobatam; neque cessavit usque dum & pro se ac suis à judice lata esset sententia; & rei gestæ publicum in scripto obtineret instrumentum; quod exstat in vita ejus per Ribadeneiram, lib. 2. cap. 14.

Quæres, quomodo ex eo quod Paulus ait: *Ad tribunal Cæsaris sto, ibi me oportet judicari*, & rursum; *Cæsarem appello*: non sit consequens ad judices laïcos pertinere judicium de controversiis religionis? *Resp.* Dictum id est, ratione personæ, non causæ; erat enim Paulus civis Romanus. Nam quod ad causam attinet, subterfugere non poterat, quin vel Romæ judicaretur à Cæsare, vel Hierosolymis apud suos adversarios; elegit itaque id in quo minus erat periculi, quamquam & ratione causæ potuit aliquo modo judicari apud Cæsarem: accusabatur enim Paulus velut seditiosus, & plebem commovens contra Cæsarem, quasi alium regem prædicaret; cujus rei cognitio ad Cæsarem spectabat. Unde & suprà hoc eodem cap. crimen hoc depellit à se dicens: *Quoniam neque in legem Judæorum, neque in templum, neque in Cæsarem peccavi.* Item, apud quemcumque judicem, etiam incompetentem, injustum & infidelem, licet cuique se & causam suam justa ratione defendere, quando judicium declinare non potest, sicut etiam apud privatos homines rectè quis se purgat, negando, vel causam reddendo facti sui; si fuerit apud eos insimulatus alicujus criminis. Per hoc enim non agnoscit in eis potestatem publicam, sed solùm judicandi rationalem facultatem. Item, appellat ad Cæsarem, ut ab eo absolvatur tanquam innocens, dum non probatur nocens.

Iudæis non nocui, sicut tu melius nosti. Græcè: *Iudæis nihil injuriatus sum, sicut & tu melius nosti.* Quare dicit: *Melius?* non comparatione Pauli, sed Judæorum fortasse, qui malitia excæcati nolebant videre Pauli innocentiam.

v. 13. *Agrippa rex & Bernice descenderunt Cæsaream ad salutandum Festum.* Hic Agrippa filius fuit Herodis, quem Angelus Domini percussit, suprà cap. 12. Bernice secundum quosdam soror ejus fuit, secundum alios uxor, quod & tradit Liranus ex Josepho. Qui viri nomen esse dicunt, refelluntur ex Græco. Auctor interpretationis nominum propriorum scripturæ, interpretatur gravem victoriam, vel pondus victoriæ, nimirùm ex Græcis vocabulis βάρος & νίκη. Equidem magis crediderim compositum esse ex Hebræo seu potiùs Syriaco (Ber) & Græco νίκη, & significari filiam victoriæ. Nomen idem est cum *Veronica*, seu potiùs Beronica, o littera interposita, euphoniæ causa. Hinc & viri nomen Beronicianus, in Actis Synodi Chalcedonensis.

v. 19. *Quæstiones verò quasdam de sua superstitione habebant adversus eum.* Græcè, περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας quidam in bonum interpretantur; *de sua ipsorum religione.* At non est necesse, sed potest generatim intelligi, ut sit vox media. Vide Lexicon Græcum.

CAPUT XXVI.

v. 5. *SEcundum certissimam sectam nostræ religionis vixi Pharisæus* Vide Annot. Matth. 16. Græcè est: *Secundum exactissimam*, seu ut Erasmus vertit, *exquisitissimam sectam.* Pro *sectam*, in Græco est αἵρεσιν, quod vocabulum tunc generale erat ad omnem sectam, posteà specialius usurpari cœptum; imò & jam tum cœpit specialem illam habere significationem, ut patet ex his scripturæ locis: *Oportet hæreses esse. Hæreticum hominem post unam, &c.* Vocatur autem Pharisæorum secta certissima seu

seu exactissima, quia probatissima inter sectas Judaïcas. Sadducæi enim hæretici erant; Pharisæi, orthodoxi quantum ad ea quæ profitebantur ex illo instituto quo erant Pharisæi, tametsi traditiones quædam partim vanæ, partim etiam noxiæ, imò & impiæ, postea ab illis excogitatæ sunt, & populo traditæ. At Sadducæi origine & professione fuerunt hæretici, non multum dissimiles à secta Epicureorum. Legitur quidem apud Josephum & Epiphanium Pharisæos docuisse μετεμψύχωσιν, idque probant quidam ex eo quia dicebant Christum esse Eliam aut Hieremiam aut unum ex Prophetis. At non legimus Pharisæos hoc dixisse, sed homines è vulgo. Deinde, si verè fuit ea doctrina Pharisæorum, referenda est non ad institutum & professionem eorum, sed ad postea invectas corruptelas doctrinæ, à plerisque eorum receptas. Certè constat ex Actor. 23. & aliundè Pharisæos credidisse resurrectionem mortuorum; cum qua non bene consistit μετεμψύχωσις. Sic enim animæ migrant è corpore in corpus; quid igitur opus sit primum corpus quod habuit anima, aliquando resurgat; cùm naturali ejus desiderio satisfiat per conjunctionem alterius corporis?

v. 18. *Aperire oculos eorum.* Spirituales nimirum. Ubi nota non Deo tantum, sed & hominibus Dei ministris tribui, *aperire oculos* mentis hominum à Deo aberrantium; sed Deo id convenit principaliter, hominibus ministerialiter. Et nota quod etiam id quod sequitur, *ut convertantur*, in Græco activum est, *convertere à tenebris ad lucem*; ut utrumque tam aperire quàm convertere Paulo tribuatur, sed eo modo quo dixi.

Et sortem inter sanctos. Vocatur sors quia non ex meritis. Additur tamen: *Per fidem quæ est in me*, quia fides est initium justificationis gratuitæ. Sic alibi docet nos justificari gratis per fidem, Rom. 3.

v. 20. *Et gentibus annuntiabam, ut pœnitentiam agerent, & converterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.* Nota manifestum locum ubi Paulus non sola fide contentus, digna pœnitentiæ opera requirit ad justificationem. Qui locus objiciendus est iis, qui ex epistolis Paulinis solam fidem nobis objectant; neque enim sibi Paulus contrarius est. Item conferatur hic locus cum illo Matth. 3. & Lucæ 3. *Facite fructus dignos pœnitentiæ.* Utrobique facere fructus dignos seu opera pœnitentiæ, ab iis exigitur, qui nondum erant baptizati, sed tamen illi quibus Joannes loquitur, erant circumcisi. Quare hic Paulus non nominat fidem? quia sub pœnitentia etiam fides comprehenditur hoc loco, quia non potest quis infidelis pœnitentiam agere, nisi primum ex infidelitate convertatur ad fidem.

v. 22. *Nihil extra dicens quàm ea quæ Prophetæ locuti sunt, &c.* Non significat nihil extra scripturas doceri aut credi debere; sed excusat se tanquam nullo modo culpabilem, & justissima ratione absolvendum, qui non aliud quàm quod expressum in Prophetis est, docuerit. Quod si quis importunius hanc scripturam urgere velit ad rejiciendas traditiones; sequitur nihil extra Prophetas esse docendum, & cæteros scripturę libros esse abjiciendos.

Quàm ea quæ Prophetæ locuti sunt futura esse, & Moyses. Addit *& Moyses*, non quod Moyses non fuerit Propheta, sed hac expressione significans ejus excellentiam supra alios prophetas; quasi diceret, ac nominatim Moyses, quem Judæi ut legislatorem suum ac prophetarum præcipuum, plurimum faciunt. Sic in Evangelio Marci ult. dicit Angelus; *Dicite discipulis ejus & Petro.*

Sicut Paulus nihil extra Prophetas, ita nos nihil extra Apostolos tradere debemus pro dogmate fidei: nam nihil est credendum fide, quod non sit acceptum ab Apostolis, saltem in suis principiis.

v. 23. *Si passibilis Christus.* Non est sensus; Si Christus pati potuit, si corpus habuit passibile, quod lædi & occidi posset, hoc enim à Judæis, quod sciam, non fuit dubitatum. Neque etiam sensus est; Si Christus esset aliquando moriturus; nam nec hoc videntur Judæorum Rabbini

A præcipui negasse; tametsi ex vulgo quidem persuasum habuerint eum non moriturum. Unde illud apud Joannem 12. *Nos audivimus ex lege, quia Christus manet in æternum; & quomodo tu dicis, Oportet exaltari filium hominis?* sed sensus est: Si Christus passurus, id est, ignominiosam crucis passionem & mortem subiturus. Hoc enim David, Isaias, & alii prophetæ prædixerant. Et hoc erat quod Paulus docebat, imò in quo tota ejus prædicatio versabatur, ut 1. Cor. 2. dicat, se non aliud scire quàm Jesum Christum, & hunc crucifixum. In eo autem Judæi omnes fide nondum illuminati scandalum patiebantur: neque enim inducere in animum poterant, ut eum pro suo Messia reciperent, quem tam probrosa morte affectum scirent. Græcè est παθητὸς *passibilis*, quod rectè vertit Erasmus: *Passurus.* Nomen verbale positum pro participio.

B v. 24. *Paulo rationem reddente*, suæ religionis; *Festus magna voce dixit: Insanis, Paule, multæ te litteræ ad insaniam convertunt.* Ea semper fuit, semperque erit hominum impiorum & carnalium opinio de sanctis & spiritualibus hominibus; ut eos putent insanos esse, & mente parum sobrios, cujus opinionis ratio est, quia ut ait Apostolus, *Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei: stultitia enim est illi.* Hinc de quodam ex filiis Prophetarum veniente ad Jehu, dicebant principes Israël: *Quid venit insanus iste ad te?* 4. Reg. 9. Et in persona impiorum dicit Sapiens cap. 5. *Nos vitam illorum æstimabamus insaniam.* Et de Christo Judæi, Joannis 10. *Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?* Et Marci 3. etiam de cognatis ejus dicitur, quod exierunt tenere

C eum, dicentes: *Quoniam in furorem versus est.* Hujusmodi opprobria servorum Dei, imò ipsius Dei & Christi capitis nostri, consolantur omnes pios & spirituales homines, si quando similibus probris impetuntur ab hominibus carnalibus & profanis. Nam & hodie valdè vulgare est, Theologum vocari phantasticum. Sed tale opprobrium verum & cordatum Theologum movere non debet. Unde etiam annotat. Osee 9. & Sapientiæ 5.

v. 27. *Credis rex Agrippa Prophetis? Scio quia credis.* Dicet aliquis? Si credebat prophetis; ergo Christum Jesum recipiebat, & ei credebat, ipso Christo dicente ad Judæos Joan. 5. *Si crederetis Moysi, utique crederetis & mihi. Resp.* quod credebat in generali tantùm, sicut Judæi etiamnum hodie credunt: non autem in particulari, quia

D non intelligunt. Loquitur autem Christus de fide particulari & distincta eorum quæ in prophetis continentur: vel loquitur de fide universali applicata ad particularia. Vide annotat. Joan. 5.

v. 28. Agrippa commotus Pauli verbis ait: *In modico suades me Christianum fieri.* Et Paulus: *Opto apud Deum & in modico & in magno.* Quid est, In modico & in magno? variè exponitur. Quidam sic: Brevi oratione mihi persuadere tentas ut fiam Christianus. Cui Paulus respondet: Sive paucis, sive multis verbis opus sit ad suadendum, opto te fieri Christianum. Alii sic: Parum abest quin persuadeas me fieri Christianum, propemodum persuades. Cui Paulus respondit: Sive parum abest, sive multum; omninò optarim apud Deum, te Christianum fieri. Alii denique non improbabiliter hoc modo: Aliquantulum me commovisti sermone tuo, ut Christia-

E nus fiam. Cui Paulus: Utinam non solùm aliquantulum, sed etiam multum commotus esses ad suscipiendam fidem Christianam. Multum adhuc aberat ut Christianus fieret, sed tamen aliquantulum oratione Pauli commotus erat, ut fieret. Secunda expositio non consistit, quia Paulus optat in modico & in magno; nec tamen optabat, ut multum abesset ut Christianus fieret. Ephes. 3. vertit: *In brevi.* Vide ejus loci Comment.

CAPUT XXVII.

v. 9. EO quod jejunium iam præteriisset. Omninò verisimile est statutum aliquod jejunium intelligi, idque Judæorum fortasse illud quod in mense

septimo celebrabant ex lege. Versio Syriaca habet: *Tempus jejunii Iudæorum*, Et Erasmus vertit: *Cum jejunii tempus præteriisset.* Quod de jejunio Judæorum ob mortem Godoliæ dicitur, nescio quid habeat probabilitatis: quæ enim causa ut propter Godoliam jejunium institueretur; ac non potius ob multos alios suæ gentis sanctos viros ac desideratissimos, vel occisos vel præmatura morte abreptos? ut Josiam, Hieremiam, Isaiam, &c. Vide Calendarium Hebræorum apud Genebrardum in Psalterio; ubi multa habes jejunia, sed quæ non omnia adhuc illo tempore quo facta sunt, quæ hîc scribuntur, erant instituta. Maximè verisimile est intelligi jejunium illud celeberrimum, quod secundum legem Mosaïcam agebatur die decima septimi mensis, qui nostro ferè respondet Septembri; nam Paulus & Lucas & cæteri comites ejus Iudæi legem servabant, quod manifestè de Paulo testatur Iacobus cap. 21. hujus libri; & quidem Iudæi à suis festis & jejuniis tempora nominabant ac distinguebant. Unde Lucas alibi in hoc libro nominat Pascha & Pentecosten Iudaïcam. Sed & ex eo probabile fit jejunium septimi mensis intelligi, quia post mensem Septembrem propter intemperiem cœli vergenti ad hyemem, periculosa incipit esse navigatio in mari. Unde & sequenti capite dicitur quod propter imminentem imbrem & frigus, omnes accensa pyra se reficiebant. Erat quidem etiam apud Iudæos jejunium mensis, de quo Zach. 8. sed minus celebre, quod proinde absoluto vocabulo jejunii non significaretur; neque tempore illius jejunii incipiebat navigatio esse periculosa, sed multò ante. Quidam locum hunc interpretantur de jejunio decimi mensis Christianorum, scilicet eo, quòd mense Decembri celebratur, & à Leone aliisque Patribus jejunium decimi mensis vocatur. Sic Bellarminus lib. 2. de bonis operibus cap. 19. Sed nullum habet auctorem. Neque est probabile, quia jejunium illud, ut satis patet ibidem ex allegata epistola Callisti quartum jejunium, quod est decimi mensis, aliis tribus postremum fuit additum. Et Chrysostomus & Oecumenius jejunium Hebræorum intelligunt. Ita & Baronius, affirmans Lucam anni tempus Hebraïco more descripsisse. Idem satis certum putat Lucam loqui de jejunio decimi mensis. Vide ejus probationem. Item, nec menses Hebræi, nec Romani, Græcè scribentibus erant in usu. Vide Erasmum in Annotat. de vocabulis Græcis νηστεία & ἀσιτία, & Liranum, & ab eo bene dissentientem Burgensem.

v. 11. *Centurio autem gubernatori & nauclero magis credebat, quàm his quæ dicebantur à Paulo.* Quæritur an peccaverit Centurio magis credens gubernatori, quàm Paulo. Videtur quod non, quia unicuique perito in sua arte credendum. Veruntamen peccasse eum apparet ex Pauli reprehensione, quâ posteà dixit: *Oportebat, ô viri, audito me non tollere à Creta, &c.* Debuisset ergo Centurio Paulum audire potiùs quam gubernatorem, ac meritò: Paulus enim miraculis & sanctitate vitæ celebris erat, neque id ignorabat Centurio, qui utique sciebat qualem virum sibi haberet commendatum à Festo Præside. Neque in obscuro erant quæ gesserat Paulus, & quæ passus fuerat, itaque consilium ejus, id est, tanti viri, saltem expendere debuisset, tanquam profectum ab homine Spiritum Dei habente. Quâ ratione præferendum fuerat consilio naucleri, tametsi periti: præsertim cum in hujusmodi rebus dubiis & periculosis contingat sæpè etiam peritos artifices falli, propterea quod eventus pendeat ab occultis causis, velut in curationibus infirmorum, in quibus variant sæpè medicorum consilia.

v. 13. & seqq. *Suadeo vobis bono animo esse: Amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam navis. Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cujus sum ego & cui deservio, dicens: Ne timeas, Paule, Cæsari te oportet assistere. Et ecce donavit tibi Deus omnes qui navigant tecum. Propter quod bono animo estote viri; credo enim Deo, quia sic erit, quemadmodum dictum est mihi.* Illud: *Cujus sum ego & cui deservio*, non est ad Angelum referendum, sed ad Deum, ut sensus sit: Astitit mihi Angelus Dei, cujus Dei sum ego, videlicet cultor, & cui deservio, id est, quem colo. Nam Græcè est λατρεύω.

A

Ex verbis commemoratis duo breviter notari possunt. Unum, quod sicut interdum propter malos etiam boni puniuntur: ut fit in generalibus calamitatibus pestis, famis, belli; unde & Abraham & Isaac & Jacob propter famem peregrinari coacti sunt: ita propter unum bonum parcit Deus aliquando multitudini, in qua plures mali sunt. Nam hîc propter Paulum parcit animabus ducentis septuaginta sex, id est, omnibus illis donat vitam temporalem. Neque enim de æterna salute hîc agitur, sed corporis; anima enim hîc vitam significat, aut hominem, ex parte totum intelligendo. Alterum, Deum aliquando

B

promittere aliquid, quod cum promissum est, certum est eventurum; & tamen præstatur per media humana & fallibilia, sed quæ in Dei præscientia certa sunt. Nam hoc loco Deus Paulo promittit omnes qui secum in navi erant salvos fore: idque certum erat, unde Paulus dicebat, *Credo Deo, quia sic erit:* Et tamen præstitum est illud promissum per media apud homines admodum dubia. Nautæ enim fugere volebant, de quibus dicit Paulus, *Nisi hi in navi manserint, vos salvi fieri non potestis.* Milites etiam, custodias occidere volebant, quos prohibuit Centurio. Denique omnes naufragium passi, ad unum tamen evasere: ita ista media, in se dubia & mutabilia, Deus direxit ad implendum suum promissum. Sic etiam per humana media, & per homines, qui falli possunt, sive Episcopos, sive summos Pontifices, implet

C

Deus promissum de Ecclesia in fide mansura. Et similiter implet electionem singulorum: unde idem Paulus 2. Timoth. 2. *Omnia sustineo propter electos, ut salutem consequantur.* Vide ejus loci Comment. & Annotat. Iud. 20. & Genes. 32. & August. ibi allegatum. Hieronymus contra Vigilantium allegat hunc locum pro meritis & intercessione sanctorum cum Christo regnantium.

Amissio nullius animæ erit ex vobis, præterquam navis. Impropria exceptio, non enim navis habet animam, sed sensus est: Vobis omnibus salvis, navis peribit. Vide Annot. ad Joan. 17. Simile quid 1. Corinth. 7. *Nolite fraudare invicem, nisi ex consensu ad tempus.* Ita Actor. 24. *Si quid invenerunt in me iniquitatis, nisi de hac voce, &c.*

D

v. 24. *Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere.* At cur timuit, qui jam ante cum adhuc Hierosolymis esset, acceperat revelationem se testificaturum Romæ, sicut fecerat Hierosolymis? non ergo timere debuit ne naufragio vel alio modo vitam amitteret, priusquam Romam venisset. An timor ille tantùm fuit naturalis, & involuntarius affectus partis animæ inferioris, ortus ex præsentia periculorum? adversus quem jubetur animum roborare, renovata ei revelatione futuri adventus sui in urbem Romam. An verò ideò timebat, quod etsi sciret ex revelatione se perventurum Romam, nesciret tamen quibus modis & mediis id esset implendum? Vide annot. Gen. 32. & præcedent. v. 23. Potest etiam responderi, non esse hinc consequens Paulum timuisse, ut si cui dicam ne facias hoc aut illud, non est consequens eum jam hoc facere; verba enim sunt prohibentis ne fiat, quod

E

alioqui quis facere posset. Ita Paulus induci potuit ad timendum; si non iterum confortatus fuisset Angelica revelatione.

v. 33. *Nihil accipientes.* Id est, permodicum. Non enim cibo se refecerant aut satiati fuerant: sicut ad Pauli exhortationem fecerunt, ut sequentia verba testantur: *Et satiati cibo.* v. 38.

v. 35. *Sumens panem gratias egit Deo in conspectu omnium, & cum fregisset, cœpit manducare.* Nullo modo verisimile est, quod quidam opinantur hîc agi de sumptione panis mystici, id est, Eucharistiæ. Neque enim illa tremenda mysteria fas erat tractare coram infidelibus, ac multo minus ea infidelibus communicare. At hîc dicitur quod gratias egit in conspectu omnium, &

insuper additur, quod exemplo Pauli omnes animæquiores facti, sumpserunt cibum. Agitur ergo de pane & cibo vulgari; quia & illum cum gratiarum actione & oratione sumere oportet. *Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem: & nihil rejiciendum*, inquit, *quod cum gratiarum actione percipitur, & qui manducat, gratias agit Deo*, ad Rom. 14. Hoc autem faciens Apostolus Dei, coram omnibus etiam infidelibus, docuit eos à Deo omnia bona expectanda esse, & pro omnibus ei gratias agendas, hæc verè Christiana disciplina est. Item in Syriaco non est vox illa quæ Act. 2. & 20. quæ Eucharistiam significat. Vide Annotat. Act. 2. & consule ipsum textum Syriacum. Cæterùm Lucam non loqui de pane mystico, id est, de Eucharistia; etiam ex eo probatur, quia hæc refectio facta est ad pellendam famem corporis, & ad vires corporis instaurandas. Nam Paulus exemplo suos cæteros omnes qui in navi erant, hortatur ut cibum sumant pro salute sua, id est, pro valetudine & robore corporis. Unde & posteà sequitur: *Animæquiores autem facti omnes & ipsi sumpserunt cibum.* Et paulò post: *Et satiati cibo alleviabant navem, jactantes triticum in mare*, at Eucharistia non est instituta ad refectionem & satietatem corporalem; Ac nefas quidem est de ea sumere usque ad corporis satietatem.

CAPUT XXVIII.

v. 1. **B**Arbari verò præstabant non modicam humanitatem nobis. Græcè φιλανθρωπίαν. Vide Comment. Tit. 3. Hinc quoque disce non omnia infidelium opera esse peccata, quod imprudenter à quibusdam asseritur. Barbaros vocat, non lingua, erant enim Græci, sed quod nec moribus nec disciplinis exculti essent, utpotè in insula, ab urbibus quæ cultiores erant, remota, habitantes; homines alioqui non mali & ad humanitatem propensi: quod hic Lucas testatur, quasi dicat: Barbari, minimè erant nobis barbari, sed valdè humani.

v. 4. *Ut viderunt barbari bestiam pendentem de manu ejus, ad invicem dicebant, utique homicida est homo hic, qui cum evaserit de mari, ultio non sinit eum vivere.* Omnium ferè animis ea impressa est opinio, ut putent insolitam calamitatem accidere homini, ex insolito & enormi aliquo peccato. Ita in Evangelio discipuli Dominum interrogant de cœco nato. *Quis peccavit, hic an parentes ejus, ut cæcus nasceretur?* Hoc etiam argumento contra sanctissimum Job usi sunt amici ejus; ut quia videbant eum insolita & gravi tribulatione affligi, putarent eum esse magnum peccatorem. Quod quia ex ejus externa conversatione non apparebat, dicebant eum esse hypocritam. Sed hanc opinionem Christus, apud Lucam, iniquam ostendit, quando docet non fuisse majores peccatores, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum eorum sacrificiis, aut super quos ceciderat turris in Siloë, præ aliis è vulgo, quibus dicit: *Nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter peribitis.* Ratio cur ea opinio sit iniqua, duplex est: Una, quia bona & mala hujus vitæ communia sunt piis & impiis, imò interdum pii graviores patiuntur hîc afflictiones quàm impii, quos Deus reservat futuris & æternis suppliciis. Altera, quia charitati proximi adversatur: ad quam pertinet de proximo non malè judicare: sed quamdiu aliud non constat, bonam de eo habere opinionem. Aliud est de pœnis eorum qui manifestè fuerunt scelerati, ut Antiochi, Herodis & similium.

v. 6. Iidem barbari *cum viderent nihil in eo mali fieri, dicebant eum esse Deum.* Notanda vulgi inconstantia, quem paulò ante suspicati sunt esse homicidam & sceleratum, nunc miraculo conversi in aliam sententiam, dicunt esse Deum: in uno temerè judicantes; in altero, supra humanum modum hominem extollentes. Paulus autem neque homicidam se, neque Deum, sed ministrum Dei esse ostendit, dum non virtute sua, sed per invocationem nominis Christi, infirmos eorum curat. Vide porrò quàm facilè gentiles quempiam deificabant. Non est autem dubitandum quin Apostolus statim represserit hanc illorum de se opinionem atque correxerit errorem, dederitque gloriam Deo; secus quàm Herodes qui similia audiens à populo, tacuit; ideoque percussus fuit ab Angelo, suprà cap. 12. Paulum autem contradixisse, quamvis hic expressè non dicatur, ostenditur ex alio loco, suprà cap. 14. quando Lystrii dicebant eum esse Mercurium, & Barnabam Jovem. Porrò gravius erat peccatum dicere Paulum esse Deum quàm dicere homicidam; nam illud continet injuriam Dei, & ad idololatriæ peccatum pertinet; hoc verò tantùm continet injuriam hominis. Gravius intellige ex genere suo: nam propter circumstantias fortasse non erat gravius; tum quia procedebat ex benevolentia quadam; tum quia hominibus Deorum cultoribus non adeo grave est ad numerum Deorum unum aliquem addere; & excusat eos ex parte consuetudo & ignorantia. In Christiano autē valdè grave esset peccatum. Hinc collige, etiam Danielem prohibuisse sibi offerri sacrificium, licet rex id juberet: Danielis 3. quamvis id scriptum non sit.

v. 11. *Cui erat insigne Castorum.* Cui scilicet navi, non insulæ, ut patet ex Græco, ubi (Alexandrina) proximè præcedit. Insula autem eadem ipsa quæ supra, intelligitur nempè Melita, (*Castorum*) Græcè Διοσκούροις, id est, Jovis filiis, quo nomine peculiariter vocabantur Castor & Pollux Ledæ ex Jove filii, secundùm fabulas, qui & à Latinis priori nomine interdum pluraliter *Castores* appellantur. Ideò autem ambos simul pro insigni navis suæ libenter accipiebant nautæ, quia si ambo sidera simul appareant, serenitatis indicium est, sin alter seorsim, tempestatis. Per hos jurabant in duali numero: νὴ τὼ σιώ. *Castrorum* planè vitiosa lectio est.

v. 13. *Venimus Puteolos; ubi inventis fratribus rogati sumus manere apud eos dies septem; & sic venimus Romam. Et inde, cum audissent fratres, occurrerunt nobis usque ad Appii forum, ac tres Tabernas. Quos cum vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.* Non dubium quin utroque loco fratres intelligantur Christiani. Neque enim Judæi non Christiani ea fraternæ charitatis officia, quæ hic describuntur, Paulo exhibuissent. Unde etiam liquet ante Pauli adventum fuisse Romæ & circa Romam Christianos, utique Petri Apostoli, qui jam dudum illuc ascenderat, prædicatione conversos. At posteà ubi Judæorum primarii loquuntur ad Paulum: *Neque adveniens aliquis fratrum nuntiavit, &c. Fratres* intelliguntur Judæi quicumque, nam mos Judæis erat omnes gentiles suos *fratres* vocare. Cæterum in eo quod post illa verba, *Et sic venimus Romam*; subjungit de Appii foro & tribus tabernis, &c. quæ loca sunt extra Romam; quædam recapitulatio est, nempe narratio de occursu fratrum ipsis Romam euntibus facto.

v. 15. *Et inde, cum audissent fratres, occurrerunt nobis.* Hic nulla mentio Petri; igitur, inquiunt, sectarii, non est probabile Petrum tanto tempore, id est, viginti quinque annorum, Romæ sedisse. *Resp.* Argumentum negativum est ab auctoritate, quod nullius est ponderis. Deinde poterat Petrus propter necessitatem Ecclesiarum ad tempus abesse; quæ absentia non censetur interrumpere residentiam Romanam; sicut nec hodie, si Pontifex ob causas absit ab urbe; imò etiamsi per annum unum aut plures absit, sive relegatus in exilium, sive aliam ob causam, dicitur tamen sedisse Romæ, ibique cathedram suam habuisse toto tempore sui pontificatus. Unde cum dicitur: Sedit tot vel tot annos, non eximuntur ab eo numero anni quibus fortè ab urbe absfuerunt. Et idem servatur etiam in annotandis annis aliorum Episcoporum, cathedras & plebem habentium.

Occurrerunt nobis. Ergo jam tum magnum erat nomen Pauli apud Romanos, ad quos etiam scripserat epistolam. Quod autem primi Judæorum quos convocavit minus de eo honorificè sentiant, non mirum: erant enim fortè principes Synagogæ, & legi Mosaïcæ ac cæremoniis nimis tenaciter adhærentes, & diligentes honorem hominū magis, quàm Dei, sicut de similibus dicitur Joannis 12. Qui locus cum isto conferendus, propter citatum Isaïæ testimonium.

v. 17. *Post tertium autem diem convocavit primos Judæorum.* Capite 18. dicuntur Judæi Roma pulsi à Clau-

dio. Sed intelligendum postea rursum datam iis potestatem eo revertendi, aut certè paulatim edictum illud exolevisse, ut fieri solet in ejusmodi, causis nimirum cessantibus.

Nihil adversus plebem faciens aut morem paternum. Legendum non *Legem* sed *Plebem.* Sic omnia MSS. & Græca, λαῷ. *Morem paternum*, id est, instituta majorum. Sed quomodo id verum, cùm Paulus docuerit legem abrogandam? *Resp.* istud intelligendum, sicut & Jacobus loquitur de Paulo cap. 21. *Et sciunt omnes quia quæ de te audierunt, falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens legem.* Paulus enim licet sciret legem quoad cæremonias evacuati per Christum; quia tamen nondum mortifera erat, eam inter Judæos servabat, purificans se, &c. ideò enim injustè tanquam prohiberet legem observari, à Judæis accusabatur. Inter gentiles autem, non servabat; sicut nec volebat Petrum servare, licet esset is Apostolus circumcisionis, ut Galat. 2. Sed de hac re non accusabatur Paulus. Itaque tantùm respondet ad Judæorum accusationem; de legis autem abrogatione per Christum, nullam facit mentionem: quia hujus mysterij nondum erant capaces. Et quæri potest anne isti Judæi Romæ agentes, ex epistola ad Romanos scripta agnoverint, qualis esset ejus doctrina. Responderi potest, illam epistolam ad gentiles conversos scriptam, in manus horum non venisse; imò fortasse eo tempore Romam perlata est, quando jussu Claudii Româ Judæi exulabant.

v. 2. *Propter spem enim Israël catena hac circumdatus sum. Spem Israël* vocat resurrectionem mortuorum, quo articulo maximè Israëlitæ à cæteris nationibus differebant; & inter Judæos, orthodoxi ab hæreticis Sadducæis. Unde hac defensione perpetuò utitur contra suos adversarios Paulus apud Judæos; ut primum Actor. 23. quando in concilio exclamavit se de spe & resurrectione mortuorum judicari. Deinde apud Felicem: *Spem ha-*

A *bens*, inquit, *in Deum, resurrectionem futuram justorum & iniquorum.* Ubi etiam affirmat nulli accusationi se obnoxium, nisi de una hac voce quâ exclamaverat, de resurrectione mortuorum se judicari. Item coram Agrippa: *Et nunc in spe quæ ad patres nostros facta est à Deo, sto judicio subjectus, --- de qua spe accusor à Judæis.* Et postea de Christo: *Si primus ex resurrectione mortuorum.* Eadem igitur defensione & hìc apud Judæos Romanos utitur. Alii spem Israël, Christum intelligunt, vel de Christo, quem omnes Judæi expectabant: sed prius illud verisimilius.

v. 22. *Nam de secta hac notum est nobis.* Sectam vocant, id est, αἵρεσιν Græcè, illi qui non credunt. Nam à fidelibus sectam vocatam fuisse, in scripturis, ni fallor, non legimus. Sed *via* vocatur interdum. Vide Annot. su-
B prà cap. 24. v. 5.

Quia ubique ei contradicitur. Græcè: *Quia ubique ἀντιλέγεται contradictionem patitur.* Sic enim prædictum fuerat: *Et in signum cui contradicetur.* Græcè: εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, id est, *in signum contradictioni obnoxium.*

v. 30. *Mansit autem biennio toto in suo conducto, & suscipiebat omnes, &c.* Hier. in epistolam ad Philemonem, reddit rationem cur in conducto manserit. Nec parva, inquit, ut reor, erat mansio, ad quam Judæorum turbæ quotidie confluebant. Mirum quod Lucas hìc nullam faciat mentionem primæ defensionis Pauli, de qua ipse 2. Timoth. 4. *In prima mea defensione nemo mihi adfuit, &c.* quam factam fuisse primo anno quo Ro-
C mam venit, non videtur dubitandum. Sed proculdubio multa actorum Pauli à Luca sunt omissa; ut bene probat Baronius in Martyrologio ad Theclam. Ac fortasse Lucas meditabatur tertium librum, in quo repeteret acta illius biennii; sicut Act. 1. quædam exposuit tacita ultimo capite Evangelii.

FINIS ACTVVM APOSTOLORVM.

LECTORI BENEVOLO.

SCripsit Auctor copiosos Commentarios in omnes B. Pauli epistolas, itemque in eas, quæ Catholicæ vocantur; ideóque illis hîc prætreritis, sequuntur

ANNOTATIONES
IN APOCALYPSIM
B. JOANNIS APOSTOLI.

CAPUT PRIMUM.

v. 1. *APocalypsis Iesu Christi. Apocalypsis* est nomen sacris scripturis proprium atque à Septuaginta Interpretibus excogitatum; quemadmodum docet Hieronymus super illud Galat. 1. *Sed per revelationem Iesu Christi.* Ex quo etiam Apostoli loco intelligitur, cùm dicitur revelatio facta à Jesu Christo, non quæ sit facta Jesu Christo. Unde & sequitur: *Quam dedit illi Deus palam facere servis suis.* Non enim Christo revelatio facta est à Patre, quasi priùs nescienti; sed data est ei à Patre (omnia enim filius à Patre accepit) ut revelaret servis suis. Unde nec Christus agit Patri gratias, quod sibi revelaverit secreta mysteria: *Sed confiteor*, inquit, *tibi Pater,*

A *quia revelasti ea parvulis.* Matth. 11.

v. 4. *Ab eo qui est, & qui erat, & qui venturus est.* S. August. lib. de fide & symbolo cap. 7. confert hanc scripturam, cum eo quod dicitur ad Moysen Exod. 3. *Ego sum qui sum*, &, *Antequam Abraham fieret ego sum.* Vide Annot. Exod. 3.

Et à septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt. Quæritur utrum intelligantur spiritus creati, videlicet Angeli cæteris sublimiores, vel tota Angelorum universitas, tanquam superioris naturæ, quam Jesus Christus secundum humanitatem: An verò spiritus ille septiformis increatus, qui plurali numero vocetur *spiritus septem*, propter donorum multiplicitatem. Nam & Deus apud Hebræos Elohim multitudinis numero dicitur. Conferatur hic locus cum eo qui est infrà cap. 3. ubi dicitur; *Hac dicit*

qui habet septem Spiritus Dei. Et cum cap. 5. ubi septem A oculi agni interpretantur septem Spiritus Dei missi in omnem terram. Et cap. 4. ubi septem lampades ardentes ante thronum Dei, interpretantur septem Spiritus Dei: & cum Zachar. 3. & 4. de oculis septem. Et nota quod 4. cap. Apocal. cum & viginti quatuor seniorum & septem spirituum fieret mentio; dicuntur quidem viginti quatuor seniores procidisse, & adorasse Deum: non tamen hoc dicitur de septem spiritibus, Quamquam respondeti possit, viginti quatuor seniores in visione apparuisse Apostolo in specie humana, cui convenit procidere, septem verò spiritus tantùm significatos per septem lampades ardentes ante thronum, quas in eadem visione conspexit Apostolus. Nam nec quatuor animalia procidisse leguntur, sed laudasse Deum. Sequenti tamen cap. 5. dicuntur tam quatuor animalia, quàm viginti quatuor B seniores, cecidisse coram agno, ante Dominum. Tobiæ 12. Raphaël dicit se esse unum ex septem, qui astant ante Dominum, *Qui septem* spiritus utique creati sunt. Vide ejus loci annot.

v. 5. *Et à Iesu Christo.* Si intelligerentur spiritus creati, id est, Angeli, non præponerentur Jesu Christo, qui non tantùm secundum divinitatem major est Angelis, sed etiam secundum humanitatis gloriam excedit omnem gloriam & dignitatem Angelicam; & caput est Angelorum, & sedet ad dextris Dei super omnem principatum & potestatem, Ephes. 1. Sed potest responderi; servatum ordinem naturæ, quia natura Angelica præstantior est humana.

Qui dilexit nos, & lavit nos à peccatis nostris in sanguine suo. In electorum persona dicere hoc videtur: hi C enim soli propriè dilecti sunt, juxta illud: *Iacob dilexi, &c.* Et quamquam lavacrum sanguinis Christi sufficiens fuerit ad lavandum totum genus humanum; solum tamen electi lavantur re ipsa, sic ut mundi migrent ex hoc mundo.

v. 6. *Fecit nos regnum & sacerdotes Deo & Patri.* Græcè, *reges & sacerdotes.* Quomodo reges & sacerdotes? nempè spirituales; reges quidem, à regno spirituali, sacerdotes verò, ab hostiis spiritualibus; de quibus Petrus Apostolus, epist. 2. *Offerre spirituales hostias acceptabiles Deo.* Sicut ergo hinc non est consequens omnes Christianos propriè reges esse, sic ut evertatur regalis potestas & authoritas supra alios, ita consequens non est, omnes propriè esse sacerdotes, sic ut sacerdotalis externa dignitas, quæ circa externa versatur sacrificia è medio D tollatur. Similis locus est infrà cap. 5.

v. 7. *Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt.* Igitur in humana & visibili forma Christus venturus est ad judicium.

Et qui eum pupugerunt. Respicitur ad locum Zach. 12. sicut & in eo quod sequitur: *Et plangent se super eum omnes tribus terræ.* Unde apparet prophetiam Zachariæ demum in extremo die judicij implendam esse. Vide annot. Zach. 12. & Joan. 19.

v. 8. *Ego sum α & ω, principium & finis.* Idem est alpha & principium; & rursum idem ω & finis. Sicut idem est quod præcedit; *Etiam*, & *Amen.* Quidam intelligunt Deum se vocare principium, quia author est omnis creaturæ; & finem, quia in ipsum omnia referuntur. E Sed rectiùs videtur se vocare principium, quia nihil ante eum; & finem, quia nihil post eum: ut significetur hic Dei æternitas. Hunc enim sensum poscere videtur quod sequitur: *Qui est, & qui erat, & qui venturus est.* Itaque hoc dicit quod apud Isaiam; *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit.* Obiter nota esse legendum (omega,) sed, ω; nam interpres vertit hoc modo: Ego sum alpha & ω; sine addito (*mega*) Vide Liranum hoc cap. & rursus cap. ultimo, ejusque textum. Vide etiam Haymonem, ejusque textum utroque loco. Vide & alios. Consentit editio Lovaniensis, & omnes editiones antiquiores. Sic etiam Erasmo vertere visum est. Sic canit in hymno Prudentius; Alpha & ω cognominatus. Neque enim extremę Gręcorum litterę nomen est (omega) sicut primæ (Alpha) sed ω. Additur autem *mega*, quia magnum est, & pleno sono profertur, contra quam o quod parvum vocatur, Græcè μικρόν.

v. 9. *Fui in insula, quæ appellatur Patmos, propter verbum Dei, & testimonium Iesu.* Hinc manifestum est Authorem libri esse Joannem Apostolum & Evangelistam. Neque enim quisquam alius in eam insulam relegatus legitur propter verbum Dei & testimonium Jesu. Cur autem ipse Joannes Theologus sit dictus, ratio reddi solet, quia de Deo sublimiora locutus est, quàm alij Evangelistæ. Potest etiam ratio videri, quia de verbo Dei, quod Græcè τὸ θεοῦ λόγος dicitur, expressius quàm cæteri scripsit. Cæterùm per Joannem Theologum non alium intelligi quàm Joannem Evangelistam, bene probat Baronius tom. 1. De hoc libro, vide quædam apud S. August. lib. 20. de civitate Dei cap. 17. hic utiliter annotanda. Porrò in eo quod sæpè dixit, *Ego Ioannes*; maximè videtur imitatus Danielem Prophetam: qui sæpè dicit in visionibus suis referendis; *Ego Daniel.*

v. 10. *Fui in spiritu in dominica die.* Dicta dies Dominica, vel propter resurrectionem Dominicam, à qua dies proxima post sabbathum, quâ resurrexit, ita dicta sit; vel quod fideles prima post sabbathum (quam S. Paulus vocat unam sabbathi 1. Corinth. 16.) participarent corpus & sanguinem dominicum: tanquam appellatione ab usu fidelium habente initium. Vide nost. Comment. dicto loco 1. Cor. 16. & nota, primum diem hebdomadæ, multò priùs appellatum fuisse diem Dominicum, more Christianorum; quàm diem Solis, more gentilium. Nam appellatio dierum hebdomadæ ex nominibus planetarum, cœpit ducentis ferè annis post Christum natum, ut intelligi potest ex Dione Cassio lib. 37. Romanæ historiæ.

v. 12. *Vt viderem vocem.* Id est, eum qui vocem edebat. Addit enim: *quæ loquebatur mecum.*

v. 13. *Vestitum podere.* Hier. in Ezech. 9. ποδήρης una octo vestium est Pontificis; quæ Latinè dicitur talaris; & ex eo quod ad pedes usque descendat, hoc sortita vocabulum est. Et Erasmus hoc loco vertit vestem ad pedes usque demissam.

v. 26. Explicans mysterium septem stellarum. *Septem stellæ*, inquit, *Angeli sunt septem Ecclesiarum.* Sed hoc adhuc obscurum est: non enim explicat quid per Angelos intelligat. Neque enim Angelos intelligere possumus cælestes spiritus, qui beata immortalitate fruentes à Deo ad hominum ministeria deputantur. Nam in illos multa non competunt, quæ postea alicui ex Angelis Ecclesiarum tribuuntur; velut quod charitatem primam reliquerit; quod monetur esse fidelis usque ad mortem; quod jubetur agere pœnitentiam, &c. quæ omnia ad homines pertinent, non ad Angelos. *Angelos* igitur vocat ipsos Ecclesiarum Episcopos; qui partim propter sua, partim populi peccata culpantur. Et rectè Episcopus *Angelus* vocatur, ratione officij quod gerit: nam regere Ecclesiam Dei, Angelicum planè officium est. Unde & Malachias de sacerdote, *Labia sacerdotis custodiunt scientiam, & legem requirent ex ore ejus, quia Angelus Domini exercituum est.*

CAPUT II.

v. 1. *Angelo Ephesi Ecclesiæ scribe.* Quomodo ad Ephesi Angelum scribere jubetur, cùm is fuerit ipse Joannes, nimirum Episcopus Ephesinus? *Resp.* Joannes hæc scribens agebat in exilio; & ita Episcopus erat, ut etiam esset Apostolus, qui per loca & civitates constituere posset Episcopos. Quare sicut Paulus Episcopos constituebat & constitui jubebat per loca, quorum ipse deinde superintendens esset, ut Apostolus: ita & de Joanne dicere possumus, ut non tam Episcopus Ephesi fuerit, quàm Apostolus; illi loco, sicut & aliis Asiæ Ecclesiis, superintendens. Sic Thomas, Andræas, Jacobus frater Joannis, Bartholomæus, non leguntur certo aliquo loco fuisse Episcopi, sed fortè solus Petrus & Jacobus frater Domini: ille primum Antiochiæ, deinde Romæ, hic Jerosolymis.

v. 2. *Non potes sustinere malos.* Utique per disciplinam ecclesiasticam; quâ puniuntur, corriguntur, ejiciuntur, & abscinduntur. Et tamen etiam sustinendi sunt per patientiam, quatenus periculum esset, ne eradicando zizania, simul eradicaretur & triticum: id est, ne schismata fierent, & boni turbarentur, aut simul in schisma raperentur; sicut factum est per Novatianos, & Donatistas. Imò id fit in omni schismate, ut aliqui boni simul abripiantur, decepti specie boni, aut necessitate aliqua temporali. Idem Angelus mox laudatur de sustinentia, his verbis: *Et patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meum, & non defecisti.* Sed hic sermo est de perseveranti tolerantia malorum, id est, rerum malarum & adversarum; quamquam in his etiam sint mali homines, inter quos necesse est vivere bonos durante hac vita.

v. 4. *Quod charitatem tuam primam reliquisti.* Id est, primum charitatis fervorem. Quod sæpè accidit perfectiorem vitæ statum amplexis, ut initio ferventes postea tepescant. Sed oportet eos sæpè primum illum fervorem revocare. Hinc sequitur charitatem augeri & minui. Ut autem primam charitatem recuperet, hoc dat consilium, ut prima opera faciat. Ergo operum qualitas & magnitudo indicat modum charitatis; imò per opera restituitur, sicut habitus instauratur per actiones. Locum intelligendum de diminutione charitatis, & non de amissione; suadent verba præcedentia, quæ laudem continent Episcopi Ephesiorum Ecclesiæ, quod laboret, & patientiam habeat, & non possit sustinere malos, quod non defecerit; denique quod additur; *Sed habeo adversum te pauca.* Nam si quis charitatem amiserit, multa adversus eum habet Deus, quia charitatem amittens, omnia amittit. Quamquam non nescio, multa exemplaria Latina & Græca Haymonem & Primasium illud (*pauca*) non habere. Et videri potest additum ex iis quæ scribuntur ad Angelum Pergami, & Thyatiræ.

v. 8. *Et Angelo Smyrnæ Ecclesiæ scribe.* Hunc Angelum fuisse Polycarpum, sentit Pamelius annotat. 185. in Tertullian. libr. de præscriptionibus. Et res satis convenit, quia laudatur nulla addita reprehensione.

v. 11. *Qui vicerit, non lædetur à morte secunda.* Duplex est mors animæ, sicut & duplex vita: Quod & in corpore similiter se habet. Prima animæ vita est per gratiam, & justificationem: Secunda, per beatificam Dei visionem. Prima mors animæ, peccatum: Secunda mors, projectio à facie Dei in æternum. Prima vita corporis per nativitatem primam: Secunda, per regenerationem & beatam immortalitatem. Prima mors corporis, separatio animæ: Secunda cruciatus æterni.

v. 13. *In diebus illis Antipas testis meus fidelis.* Sive *martyr meus fidelis.* Id enim vocabulum, usu Ecclesię receptissimum, hoc loco maximè quadrat, estque ipsum in Græco. De hoc Antipa habet Martyrologium Romanum 11. Aprilis; Pergami in Asia, sancti Antipæ testis fidelis, cujus meminit S. Joannes in Apocalypsi. Is sub Domitiano Imperatore in bovem æneum candentem immissus, martyrium consummavit. Simile martyrium legitur de Pelagia virgine, dicta Hosio martyre. Vide Baron. in annotat. ad Martyrol. 4. Maii, & de B. Eustachio 20. Septemb.

Qui occisus est apud vos. Qui, redundat ut sæpè apud Hebræos.

v. 14. Reprehenditur Angelus Pergamensis Ecclesiæ quod haberet tenentes doctrinam Balaam. Id explicat.

v. 15. *Ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.* Rursum increpatur Angelus Thyatiræ Ecclesiæ: *Quia permittis*, inquit, *mulierem Iezabel quæ se dicit Propheten, docere & seducere servos meos, &c.* E diverso laudatur Angelus Ephesi Ecclesiæ; *Quia*, inquit, *non potes sustinere malos; & tentasti eos qui se dicunt Apostolos esse, & non sunt.* Hæc testimonia filij Dei ad Angelos Ecclesiarum, docent nos quàm graviter peccent præfecti Ecclesiarum, sive sint Episcopi, sive pastores, qui cum possint impedire, permittunt in populo suo conversari & habitare eos qui diversam à Catholica doctrinam tenent. Fieri enim non potest ut tales inter Catholicos conversantes, gregem Domini pestifera sua doctrina non inficiant; dicente Apostolo quod *sermo eorum ut cancer serpit*; & quod *per dulces sermones seducunt corda innocentium.* Sicut autem graviter peccat Præfectus eos tolerans in sua Ecclesia; ita non minus peccant subditi, cum iis familiariter conversantes, etiamsi favorem aut defensionem non præstent. Ratio est, quia lege divina ac naturali tenentur quibus possunt modis eorum conversationem, & colloquia fugere, à quibus tam grande & manifestum eis imminet periculum; non morum tantùm, sed etiam fidei, quæ bonæ conversationis est fundamentum. Si qui necessitatem habent inter eos commorandi, ut in civitatibus hæreticis; id saltem agere debent, ut vitent familiaritatem, & omnem non necessariam cum eis conversationem.

v. 17. *Nomen novum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit.* Non excluditur is qui dat, sed is qui non accipit, quia soli & omnes electi accipiunt.

v. 19. *Et opera tua novissima plura prioribus.* Nota quod ex multitudine operum, colligitur auctam charitatem; quia charitas operosa est, eoque magis, quantò major est & auctior. Alioqui, absolutè non sequitur; Hic plura opera fecit, igitur majorem habet charitatem, aut majorem mercedem accipiet; Quia potest quis minus vixisse, & proinde pauciora opera bona fecisse, qui tamen sit sanctior, & charitate ferventior homine annoso, & qui multo plura fecerit, nec tamen ad tam excellentem charitatem pervenerit.

v. 23. *Ego sum scrutans renes, & corda.* Hoc Dei proprium: ergo Christus Deus.

v. 26. *Qui vicerit, & custodierit usque in finem opera mea: dabo illi potestatem super gentes, &c.* Ex eo quod additur: *usque in finem*, patet hanc promissionem non pertinere ad sanctos pro tempore quo hîc vivunt, ut hæreticorum quidam, quo Catholicorum argumentum, quod hinc pro sanctorum ope, & gubernatione nostri sumitur, effugerent, interpretati sunt. Quamquam & *vincendi* vocabulum satis hoc ipsum includit: Nam *vincere*, hoc & sequenti cap. non tribuitur nisi his qui victoriam finalem sunt consecuti. *Vincenti*, inquit, *dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei. Qui vicerit, non lædetur à morte secunda. Vincenti dabo manna absconditum, &c.* Accedit, quod regnum & potestas super gentes, in hac vita, communis est bonis & malis: quod proinde hîc non promittitur in præmium sanctorum.

Et reget eas in virga ferrea. Potest virga ferrea duobus modis intelligi; vel rectissima, juxta illud Psalmi: *Virga directionis*, (id est, Justitiæ, æquitatis) *virga regni tui.* Vel dura, secundùm id quod sequitur: *& tanquam vas figuli confringentur.*

CAPUT III.

v. 2. *Non enim invenio opera tua plena coram Deo meo.* Sunt ergo quidam quorum opera non tantùm coram hominibus, sed & judicio Dei, non modo bona, sed & plena sunt.

v. 4. *Sed habes pauca nomina in Sardis; qui non inquinaverunt vestimenta sua.* Nomina, id est, homines qui suis solent vocari nominibus. Dicit autem nomina, quia de bonis & electis loquitur. Hos enim præ reprobis quasi nominatim novit Deus; quia eos amat & curat pręillis. Sic Joannis 20. *Bonus pastor proprias oves vocat nominatim.* Attamen infrà, cap. 11. etiam de malis dicitur: *Et occisa sunt in terræmotu nomina hominum septem millia.*

v. 5. *Non delebo nomen ejus de libro vitæ.* Deletur nomen alicujus de libro vitæ, non quando ex prædestinato fit reprobatus, quod fieri non potest: sed quando secundum pręsentem justitiam in eo fuit ascriptus, & justitiam deserit. Est enim liber vitæ secundùm justitiam, & alius, secundùm prædestinationem: Prior sępè mutatur, posterior nunquam.

v. 7. *Qui habet clavem David: qui aperit, & nemo clau-*

dit, &c. Significatur plena potestas gubernationis super A Ecclesiam Dei: sicut in familia quis dicitur esse promus & condus; promus enim aperit, condus claudit. Vide Sasbout in Isai. 22. *Aperit & nemo claudit: claudit, & nemo aperit.* Id est, ratum & fixum est quidquid agit: nec potest quisquam impedire, quo minus quod aperit apertum sit; & quod claudit, clausum sit, maneatque quamdiu voluerit. Sic Job 12. de Deo dicitur: *Si incluserit hominem, nullus est qui aperiat.* Non autem excludit hæc sententia potestatem clavium ecclesiasticarum. Nam hæc potestas Christo per excellentiam: at ejusdem rei potestas ministerialis fuit in Petro, permanetque in successoribus. Nec minùs verè ea verba quæ hîc dicuntur in Petrum dixeris, quàm ea quæ Petro dicta sunt à Christo. Matth. 16. Quid enim aliud est habere clavem David, quàm habere B claves regni cœlorum; & quid aliud sibi vult istud: *Qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:* quam illud, *Quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum & in cœlis; & quodcunque solveris super terram, erit solutum & in cœlis?* Et consuetudo scripturæ est, ut quæ propriè de Christo dicuntur, ea participatè attribuuntur Petro, vel aliis etiam Apostolis: ut esse Petram, fundamentum, pastorem, magistrum, lucem; &c. Vide Annotat. Matth. 16. Eadem hîc potestas significatur quæ Matth. ultimo: *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra.*

Vocatur autem *clavis David*, non quod eandem illam David habuerit: sed quia est potestas Davidi, seu familiæ Davidicæ promissa, & in Christo completa: juxta Gabrielis ad virginem Evangelium Lucæ 1. Nam Isaiæ 22. C ad quem locum hîc respicitur, promittit Dominus se daturum Eliacim in typo Christi, clavem domus David, super humerum ejus: ut aperiat & non sit qui claudat, & claudat, nec sit qui aperiat. Unde videtur subaudiendum; *Qui habet clavem domus David.*

v. 9. *Qui dicunt se Iudæos esse, & non sunt, sed mentiuntur.* *Mentiuntur*, id est, falsum dicunt, non tamen ut apparet contra mentem; quia se putabant esse veros Iudæos. Imò & fortè revera secundum carnem Iudæi erant, qui hoc dicebat. Mentiri tamen eos dicit Spiritus: quia non competebat eis ille Iudaïsmus, in quo meritò gloriari potuissent, de quo Apostolus ad Rom. 2. *Non qui in manifesto, Iudæus est: sed qui in abscundito, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo.* Unde Dominus in Evan- D gelio: *Si filii Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.* Et iterum: *Pater vester Diabolus est.*

Ecce faciam illos ut veniant, & adorent ante pedes tuos, & scient quia ego dilexi te. Dupliciter hoc intelligi potest, vel ut significetur ex Iudæis quosdam convertendos ad fidem Christi; qui priùs in carnali & falso Iudaïsmo confidebant: vel, futurum tandem, ut Iudæi vel inviti agnoscant populum Christianum à Deo dilectum & electum fuisse. Quomodo multa dicuntur in Prophetis: maximè apud Ezech. subinde repetentem illud; *Et scient quia ego Dominus.* Et in Psal. 82. *Imple facies eorum ignominia: & quærent nomen tuum Domine: Erubescant & conturbentur in sæculum sæculi, & confundantur, & pereant, & cognoscant quia nomen tibi Dominus.* Fortè & illud huic simile est in Ps. 71. *Et inimici eius terram lingent.* E

v. 11. *Tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam.* Id est, tene fortiter, ne quis auferat tibi coronam tuam; non ut ipse habeat, sed ne tu habeas, aut ut eam amittas. Sic Proverb. 5. monetur adolescens ut fugiat amores meretricios, ne forte det alienis honorem suum, non quem alieni sint habituri, sed quem per eos, adolescens sit amissurus. Vide ejus loci Annot. & nostra in 1. distinct. 4. Simile est in 2. epistola Ioannis, *Videte ne perdatis quod operati estis, sed ut mercedem plenam accipiatis.* Vide Annot. ejus loci. Simili phrasi dictum Joan. 10. *Nemo rapiet eas de manu mea.* Quomodo rapit oves lupus, non retinens, sed perdens.

v. 14. *Hæc dicit Amen.* Græcè ὁ ἀμὴν, *ille Amen*, scilicet Christus, qui est veritas. Ponit enim Amen, epitheton filii Dei.

v. 14. *Qui est principium creaturæ Dei.* Id intellige sicut illud Coloss. 1. *Primogenitus omnis creaturæ*, id est, omni creatura major & superior, atque in omnem creaturam primatum habens. Quamquam & de homine assumpto accipi potest; qui, ut talis, est creatura, sed omnium præstantissima. Vide Comment. Coloss. 1.

v. 15. *Vtinam frigidus esses aut calidus.* Quidam intelligunt frigidum, qui viam veritatis nunquam cognovit: Calidum, bene fidelem; Tepidum, malum Christianum. Sed loci circumstantia significare videtur per calidum, verè bonum: per frigidum, manifestè malum: Per tepidum, hypocritam, qui sibi & aliis bonus videtur & sanctus: in quo cum plerumque dominetur superbia, talis deterior est, quam si in manifesta peccata esset prolapsus. Additur enim: *Dicis quia dives es, & nullius eges, & nescis quia pauper, & cæcus es, &c.* Simile est quod ad Pharisæos ait Dominus. *Vtinam cæci essetis, nunc autem dicitis quia videtis: peccatum ergo vestrum manet.* Ioan. 9. in fine: Qui ibi cæci, hîc frigidi dicuntur, id est, manifestè peccatores: de quorum conversione major est spes, quàm de iis qui speciem habent sanctitatis. Item, tepidus deterior quàm frigidus, quia simulata sanctitas duplex est iniquitas. Dicit autem: *utinam aut frigidus, &c.* non quia hoc optabile: sed quia potiùs optandum quàm esse tepidum, id est, minus detestandum. *Incipiam te evomere ex ore meo.* Persistit in figurato sermone. Est enim allusio ad aquam tepidam, quæ hausta vomitum provocat. Potest etiam accommodari hæc sententia ad eos, qui quasi inter Catholicos & hæreticos medii, ita componere & conciliare eos nituntur, ut velint utrosque de suis dogmatis aliquid remittere. Quomodo faciunt, qui suas controversias arbitrorum judicio submittunt. Vide de hac sententia S. Gregor. parte 3. curæ pastoralis, admonitione 25.

v. 18. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum probatum, ut locuples fias.* Aurum ignitum, id est, igne probatum, est Charitas, hac enim carebat iste Angelus Laodicæus, ut ex præcedenti increpatione liquet. *Emere*, id est, acquirere, comparare: seu gratis, seu pretio. Catachresis est sicut Isaiæ 55. *Emite absque argento.* & 52. *Gratis venundati estis & absque argento redimemini.* Ita hoc loco: Nam charitas nullo pretio aut merito acquiritur, sed gratis obtinetur: maximè si consideretur secundum initium suum, id est, primum motum bonæ voluntatis. Sed quia dicit: *Suadeo tibi emere.* Significatur aliquod studium præcedens quo ambiat charitatem: quod tamen etiam ex Deo est. Unde statui potest meritum congruum, respectu justificationis.

Et collyrio inunge oculos tuos ut videas. Per collyrium intelligunt quidam tribulationes præsertim cum sequatur: *Ego quos amo, arguo & castigo*, ut sensus sit: Tribulationibus quas Dominus te castigans, immittit, utere ut mundentur oculi mentis tuæ, & videas. Habent enim tribulationes magnam vim ad purgandas mentes hominum à vitiis & erroribus: quibus per affluentiam, & prosperitatem rerum sordidantur. Unde filius prodigus in inopia, ad se revertitur. Filii Israël post idololatriam flagellati ad Deum verum recurrunt. Et Psalmus ait, *Imple facies eorum ignominia: & quærent nomen tuum.* Item: *Cum occideret eos, quærebant eum.* Item: *Vexatio dabit intellectum auditui.* Isaiæ 28.

v. 20. *Ego sto ad ostium & pulso: si quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi januam: intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipse mecum.* Re bene considerata videtur his verbis id significari quod in Evangelio Matth. 24. & 25. Marc. 13. & Lucæ 12. Ubi ex similitudine servi vigilantis ad Domini sui adventum, ut cum venerit, confestim aperiat ei: Christus adhortatur omnes fideles, ut semper vigilent in bonis operibus, ut Domino ad judicium veniente, cujus incertus est dies, semper inveniantur parati; atque ita mereantur cum illo discumbere & cœnare, id est, æterna requie & gaudio frui. Similis est exhortatio Pauli 1. Thessal. nec non hujus lib. cap. 16. *Beatus qui vigilat, &c.* sic autem & cap. præcedenti dicit

Angelo Smyrnensis Ecclesiæ. *Esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ*, & Angelo Thyatirensis Ecclesiæ: *Qui vicerit & custodierit usque in finem opera mea, dabo illi potestatem, &c.* Et hoc cap. Angelo Ecclesiæ Sardensis: *Si non vigilaveris, veniam ad te tanquam fur, & nescies, qua hora veniam ad te.* Et Angelo Philadelphiæ: *Venio cito: tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam.* Sic ergo & Angelo Laodiceæ: *Ego sto ad ostium, &c.* id est, Iam jam veniam ad judicium, pulsaturus ostium, more Domini redeuntis. *Si quis audierit, &c.* id est, si quis paratus fuerit & vigilaverit ad meum adventum per bona opera, *intrabo ad illum, & cœnabo cum illo & ille mecum*, id est, particeps erit gaudiorum atque honorum meorum. Dicit: *intrabo ad illum*; & non, ille intrabit ad me, quia loquitur more Domini expectati à servo, & pulsantis ad ostium, qui intrat in domum suam in qua servus vigilabat. Promittit ergo quod eum etiam adhibebit cœnæ suæ, non enim loquitur de Domino redeunte à cœna, sed à negotio. Nihil ergo fecit hic locus pro gratia Dei pulsantis, & expectantis, & quoad effectum dependentis à nostra acceptatione: quam gratiam sana doctrina non recipit. Cæterum, Deum esse qui aperiat, docet S. Augustinus quæst. 9. super Exod. dicens ipsam etiam apertionem ad Dei voluntatem & gratiam pertinere, ad illud, *Ego aperiam os tuum.* Exod. 4.

Facit etiam ad hujus loci declarationem id quod Mater ad filium Melitonem martyrem, dicebat; Fili, paulisper sustine: ecce Christus ad januam stat, adjuvans te, ut habetur in Festo 40. martyrum. Sensus, Iam jam te recipiet in gloriam coronaturus te; & interim te adjuvat in certamine.

Denique huic sententiæ similis est illa Jacobi 5. loquentis de metuendo Dei judicio, *Ecce Judex ante ianuam assistit.*

CAPUT IV.

v. 7. *Et animal primum simile Leoni, &c.* Vide Hesselium præfatione in Matth. ubi secundum S. Augustinum & V. Bedam (licet dissentiat S. Hieronymus) docet & latè probat per Leonem significari Matthæum, & per hominem, Marcum: Latè etiam ostendit per vitulum rectè significari Lucam. Denique summatiè visionem hanc exponit. Vide etiam Annotat. Ezech. 1. Nec est verosimile Joannem per hæc animalia aliud intellexisse, quàm Ezechielem. Beda in epistola præfixa commentario in Lucam, respondet cuidam sciscitanti, cur præter vulgatam opinionem in Leone Matthæum, & in homine Marcum intellexisset: respondet autem verbis S. Augustini, ex lib. de consensu Evangelistarum, c. 6.

v. 8. *Et requiem non habebant die ac nocte, dicentia.* Græcè ἔχουσιν, Idem significatur quod in hymno: *Te Deum, Incessabili voce proclamant.* Non enim significatur inquietudo aliqua, aut molestia defatigationis: sed opus perpetuum & incessabile, quale solet mortalibus inquietudinem gignere. *Requies*, pro cessatione non infrequens in sacris litteris. Unde illud quod dicitur Deus die septimo requievisse ab omni opere suo, id est, cessasse à fabricando mundo, & à speciebus novis creandis.

v. 10. De viginti quatuor senioribus dicitur: *Et mittebant coronas suas ante thronum, dicentes: Dignus es Domine Deus noster accipere gloriam, &c.* Per viginti quatuor seniores universa sanctorum hominum multitudo intelligitur, propter duodecim patriarchas, in quibus universitas intelligitur sanctorum veteris testamenti, & duodecim Apostolos, in quibus repræsentatur universitas sanctorum novi testamenti. Sed adversus hoc objici potest quod Apocal. 14. dicitur centum quadraginta quatuor millia canere canticum novum, non solum ante sedem, & ante quatuor animalia, verùm etiam ante seniores: non ergo possunt iidem intelligi seniores & centum quadraginta quatuor millia, id est, omnes electi. An dicendum, *seniores* intelligi sanctos Patriarchas, & Prophe-

A tas & Apostolos; centum autem quadraginta quatuor millia, omnes electos, qui illorum doctrina & prædicatione ad Christum adducti participes facti sunt redemptionis? Unde vocantur *empti de terra.* Et quia superædificati sunt super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ideò rectè dicuntur & ante illos stare, & canticum novum canere, videlicet agnoscentes quorum doctrina, & ministerio gratiam redemptionis à Deo consecuti sunt. Mittunt autem viginti quatuor seniores coronas suas ante thronum Dei; quia universa sanctorum multitudo agnoscit & humiliter confitetur suas coronas, id est, gloriam, quæ in cœlis merito justitiæ suæ coronati sunt, ex gratuito Dei dono provenire: Quia licet vita æterna reddatur meritis justitiæ; ipsa tamen justitia non nisi per ejus gratiam acquiritur, qui dixit; *Sine me nihil potestis facere.*
B Cujus tanta est bonitas, ait Cælestinus Papa, ut nostra velit esse merita, quæ sunt ipsius dona. Epist. ad Episcopos Galliæ. cap. 12. Nec coronat nos nisi de suo. Nec aliter sentiendum de sanctis Angelis. Vide S. Gregor. lib. 21. Moral. cap. 5. Sub viginti quatuor senioribus non comprehendi Angelos, ex cap. 5. & 7. facilè monstratur.

v. 11. *Et propter voluntatem tuam erant, & creata sunt*, Græca pro, *erant*, *sunt.* εἰσί: sed magis placet quod Latini codices habent; citiùs enim quis sciolus mutaverit (*erant*) in (*sunt*) quàm (*sunt*) in (*erant.*) Sed quæritur cur dixerit *erant*; præsertim cum addat, *creata sunt*? hoc enim ita sonat quasi prius fuissent, ac deinde creata essent. Quidam recurrunt ad ideas rerum æternas in mente divina; quia Deus per voluntatem suam non tantùm res ipsas fecit, & creavit; verùm etiam ab æterno præordi-
C navit ut faceret, habens apud se atque in mente sua rerum omnium quas facturus erat ideas æternas, & immutabiles. Quamquam ad hunc intellectum non est necesse refugere. Nam Græci *erant* pro *sunt* interdum ponunt. Sic Aristoteles lib. 1. Topicor. Terminus est oratio quid erat esse significans. τὸ τί ἦν εἶναι. Videtur ergo hic sensus esse; Per voluntatem tuam factum est ut essent, non quidem ab æterno, sed ab aliquo temporis initio, quia creata sunt. Potest etiam dici, additum, *& creata sunt*, postquam dixerat *erant*, ne ita de illis intelligeretur dictum, *erant*, quomodo paulò ante de Deo *qui erat*, scilicet ab æterno, non per voluntatem alicujus, sed per naturam suam.

CAPUT V.

D v. 1. *Et vidi in dextera sedentis super thronum, librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem.* Liber iste est Scriptura sacra, maximè qua parte continet mysteria de Christo, & humana per eum redemptione. *Scriptus* autem dicitur *intus & foris*, propter duplicem ejus intelligentiam, historicam, & spiritualem. Illa intelligentia etiam Judæi, sine Christo, foris eum librum legere possunt, quia ad grammaticum & historicum sensum multis in locis habent accessum. Spiritualis autem intelligentia paucis revelatur. *Sigilla septem* significant multiplicitatem mysteriorum quæ sacris libris continentur. Septenarius enim numerus sæpè pro universo numero ponitur. Hunc librum aperire, & sigilla solvere nemo potest præter agnum qui occisus est; quia solus Christus perducit nos ad spiritualem intelligentiam sacræ scripturæ, & mysteria in illa contenta explicat; cui dicitur: *Revela oculos meos, & considerabo mirabilia de*
E *lege tua.* Rursus; *Beatus quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum.* Vel ideo solus Christus solvit, quia solus implet prophetias in eo descriptas: Nam prophetiæ tamdiu velut sub signaculo clausæ manent, donec res prænunciatæ adveniant: quarum manifestatione signaculum quasi aufertur, & liber aperitur. Christus ergo implendo prophetias, aperit librum.

v. 5. *Ecce vicit Leo de tribu Iuda.* Addendo *de tribu Juda*, significat Christum esse leonem secundum naturam humanam; quia contra diabolum, mortem, peccatum pugnavit, & vicit, ut homo, per suam passionem; quatenus per eam metuit ut potentia Diaboli, mors, & peccatum destrueretur. Christus Leo, propter fortitudinem

dinem; agnus, propter mansuetudinem & innocentiam.

v. 6. *Agnum stantem tanquam occisum.* Vel hoc dicitur, sicut ad Philip. 2. *In similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo*: quia repræsentatio non excludit rei veritatem. Unde dicit idem Joannes cap. 1. sui Evangelii, *Vidimus eum quasi unigenitum à Patre*, cum significare vellet verè esse unigenitum; quomodo & hoc cap. posteà dicitur; *Dignus est agnus qui occisus est, accipere, &c.* vel quia inferior tantùm natura mortem passa est, quam & mox superavit resurgendo; vel denique, quia Joannes de agno loquitur, cujus ipsi in visione imago ostensa fuit, tanquam occisi; ut illud *tanquam* referatur ad imaginem in visione ostensum, non ad rem ea significatam.

v. 8. *Quatuor animalia, & viginti quatuor seniores ceciderunt coram agno, &c.* Et infrà v. 9. *Quoniam occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo, &c.* Angeli neque cadunt coram agno, neque confitentur se redemptos Deo in sanguine agni; nimirùm ut intelligamus Angelos redemptione non indiguisse; neque filium Dei propter Angelos factum hominem. Leguntur autem cum cæteris agnum laudasse dicendo: *Dignus est agnus qui occisus est, accipere virtutem, &c.* vers. 11. & 12. quia etiam nostræ redemptionis mysteria Angeli venerantur, & in ea desiderant aspicere, 1. Petr. 1. & propterea Deum & agnum collaudant.

Plenus odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum. Significantur orationes sanctorum etiam in hac vita agentium (de iis enim loquitur hîc scriptura) esse Deo gratas in odorem suavitatis. Quomodo ergo omnia etiam sanctorum opera sunt peccata? ut impiè dogmatizant hæretici hodierni.

v. 10. *Fecisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes.* Græcè *reges & sacerdotes*, quomodo & habetur suprà cap. 1. Vide ejus loci Annot..

Et regnabimus super terram. Quia, ut ait B. Petrus 1. epist. 3. non solùm in cœlis novis, sed etiam in terra nova, justitia habitabit; id est, homines perfectè justi. Nam totus mundus erit justorum habitaculum, palatium, regnum, & possessio. Alii intelligunt *super terram*, id est, super corpus suum terrenum, sed jam in spirituale commutatum: 1. Cor. 15. Qui sensus potiùs mysticus est quàm litteralis. Non repugnat illud; *Regnum meum non est de hoc mundo*: quia aliud est regnum esse de mundo, vel de terra, id est, terrenum, sæculare; aliud, esse in mundo vel in terra. Ecclesia Christi quæ est regnum Dei, militat in terris; licet conversatio ejus sit in cœlis. Multa MSS. pro *regnabimus*, legunt *regnabunt*. Vide Annot. F. Lucæ.

v. 12. *Dignus est Agnus qui occisus est, accipere virtutem, & divinitatem. Et divinitatem.* Græcè καὶ πλοῦτον, *& divitias*, quæ divitiæ intelligi possunt dona Spiritus sancti; quorum distribuendorum Christus homo potestatem accepit ex merito suæ passionis. Ideò dicitur: *Dignus est Agnus qui occisus est, accipere, &c.* Nam ad opes hujus mundi referendum minimè videtur: cùm ipse de se protestatus fuerit dicens: *Regnum meum non est de hoc mundo.* Potest etiam intelligi gloria corporis, quæ est homini beato instar omnium divitiarum.

Contra Calvinum notari potest, Christum per passionem & mortem, de qua dicitur *occisus est*, meruisse immortalitatis gloriam, ac totius Ecclesiæ, ac mundi præfecturam. Objicies, cap. præcedenti dicitur, *Dignus es Domine Deus noster accipere gloriam & honorem & virtutem*: ideoque apparet, ex eo quod hîc dicitur agnus dignus esse qui accipiat virtutem, &c. non doceri, quod Christus sibi aliquid meruit. Sic enim idem consequens videretur de Deo, ut Deus est. Sed dicendum, hîc addi, *qui occisus est*; id est, quia occisus est. Sic enim paulò antè hoc capite dictum est ei: *Dignus es Domine accipere librum, quoniam occisus es, & redemisti nos, &c.* q. d. per passionem tuam qua redemisti, meruisti celebritatem hanc tui nominis, &c. quando enim dicitur dignus aliquo bono propter aliquod opus; si est capax meriti & in statu merendi, significatur per hoc opus illud bonum meruisse: cùm alioqui *meriti* vocabulo propriè nullum vocabulum respondeat apud Græcos, ut nec apud Hebræos. Sed quomodo meruit divinitatem? Non enim ut Nestorius putavit, eam meruit eximia vitæ sanctitate, & virtutum operatione; sed meruit ut quam habebat ab æterno, veniret in notitiam & manifestationem hominum. Quomodo sapientiam meruit: ut agnosceretur esse ipsa Dei sapientia. Sic, secundum Apostolum Philip. 2. propter meritum obedientiæ usque ad mortem crucis. Deus exaltavit eum, & dedit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine ejus flectatur omne genu. Additio B. P. Censoris.

v. 12. *Divinitatem.* Unde hoc verbi? Græcè est πλοῦτον; Quid credemus scripsisse interpretem? an divitias? Cur mutassent scribæ? præsertim si meminissent quod ad Romanos cap. 11. in fine Apostolus Deo tribuat divitias (id est, copiam) sapientiæ & scientiæ; & cap. 2. divitias bonitatis, patientiæ, & longanimitatis; & alibi frequenter. An voluit Interpres vitare ne quis ex nomine divitiarum substantiam cogitaret; & scripsit divitatem? Nomen scilicet abstractum, novum quidem Latinis, sed formatum ad communem modum abstractorum, sicut à (sospes) formatur (sospitas.) Fortè fuit olim in usu, (divitas;) at analogia sufficit defendendo Interpreti. Non mirabitur hoc vocabulum, qui apud Gellium lib. 14. cap. 1. in fine, ex Actio legerit (divitare;) qui (divitior) apud Tullium paradoxo ult. Semel iterumque Terentius. Quis me Athenis divitior? & alibi, Quam iniquè comparatum est, hi qui minus habent ut semper aliquid addant divitioribus. Naso item, Oppida sunt regni divitiora mei. Martialis, Romanum propius divitiusque forum est.

Quin & (divitissimus) apud Tullium est paradoxo illo ultimo, & in 2. Officiorum, ut videre est in Annotat. 27. Caroli Langii in eum librum. Quare doctos omnes rogatos volumus, ut vetustissimos quosque codices, manuscriptos excutiant nostræ vulgatæ editionis, num nusquam inveniant hoc loco istud (divitatem.) Sanè & Lyconius serm. 4. & Primasius, Latini expositores, non [divitatem] sed [divitias] hoc in loco legerunt.

v. 13. *Et omnem creaturam, quæ in cœlo est & super terram, & sub terra.* Simile est quod dicitur ad Philipp. 2. *Cælestium, terrestrium & infernorum.* Unde hic locus illius collatione venit explicandus. Nam & verba præcedentia: *Dignus est agnus, &c.* congruunt cum eo quod ibi habetur, *Propter quod Deus exaltavit, &c.* Vide nostrum Commentarium.

CAPUT VI.

v. 1. *Et audivi unum de quatuor animalibus dicens, &c.* Quodnam ex quatuor? Primum; quia simile Leoni; nam sequitur de secundo, & de tertio & de quarto. Quæ omnia hoc ordine nominata fuerunt c. 4. sed horum omnium mysteria requirenda sunt, quare à singulis animalibus, hæc singula Joanni fuerint significata.

v. 2. *Et ecce equus albus, & qui sedebat super illum, &c.* Hieron. super Habacuc 3. Vidit Ioannes, inquit, equos candidos, & sessores eorum, è quibus corpora in gloria resurgentium, puto esse equos candidos: sessores autem, sanctorum animas. Idem postea dicit, peccatores & eos qui corpora diligunt, in nigris equis sedere.

Et exivit vincens ut vinceret. Græcè *& exivit vincens, & ut vinceret*, id est, exiens jam tum vincebat, ac in posterum victurus ac debellaturus erat hostes suos.

v. 9. *Vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei.*

v. 10. *Usquequo Domine [sanctus, & verus] non judicas, & non vindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant in terra?* Altare Christus est, super quem quidquid offerimus honorum operum, non potest non Deo Patri esse gratissimum; quamquam idem non tantum altare est, sed & sacrificium & sacerdotes. *Sub altari* esse dicuntur animæ martyrum, quia adhuc sunt infrà conditionem gloriosi corporis Christi; quia videlicet nondum per resurrectionem corpora resumpserunt, sicut Christus. Post resurrectionem verò extollentur super altare;

Estii Annot. in Script.

quia tunc corpori suo, instar corporis Christi, glorificato, ad nutum imperabant, quasi superiores factæ. Qui exponunt animas sub altari positas, quia subjectæ sunt Christo homini; fateri debent eas semper sub altari futuras, neque unquam collocandas super altare; cujus contrarium docet S. Bernardus sermone de omnibus sanctis. At neque convenienter dicitur animas sub altari positas, quia contemplantur humanitatem Christi, quam altare significet: Hoc enim modo, non sub altari, sed ante altare positas dici conveniebat: quod enim videmus ante nos est, non supra vel infrà. Vide S. Anselmum qui eo modo, ut nos, interpretatur. Quidam illud *subtus altare* sic exponunt, id est, pro Christo, quia per altare Christus significatur, hi sententiam sic videntur construere: *Vidi animas interfectorum subtus altare*, id est, interfectorum pro Christo; Sed planè violenta est hæc expositio. Simile esse dicunt quod lib. 2. Machab. 7. dicit Machabæorum martyrum novissimus, fratres suos modico dolore sustentato sub testamento Dei interfectos esse, seu cecidisse, ut est in Græco, id est, pro testamento Dei. Sed non est simile: tum propter distinctionem verborum in hoc loco, tum quia Græca dissimiliter habent: hic enim dicitur ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου, quod localem situm significat. In Machab. autem ὑπὸ τὴν διαθήκην τοῦ θεοῦ, quod tamen propriè *sub testamento* significat; non *pro testamento*; tametsi locus obscurus est. Interim nota quod hîc additur causa; *propter verbum Dei:* Non ergo causa significatur, cùm dicitur: *subtus altare.*

Hac autem oratione qua vindictam petunt, nihil aliud significatur quàm continuum earum desiderium, quo & resurrectionem corporum suorum desiderant, id est, consummationem suæ beatitudinis, de qua Hebr. 11. *ut non sine nobis consummarentur*, & cupiunt impleri justitiam Dei super impios. Id autem non aliud est quàm desiderium regni Dei: tunc enim perfectè Deus regnat, quando piis consummatam reddit beatitudinem, quæ non est sine corporum resurrectione; & omnes impios subjectos habet sub pedibus. Quorum utrumque demum futurum est post judicii diem.

Et clamabant voce magna dicentes, &c. Non ergo animæ defunctorum dormiunt, & velut alto sopore pressæ jacent, usque ad diem judicii; sed continuum habentes desiderium consummandæ beatitudinis suæ, & implendæ justitiæ divinæ; stolas accipiunt albas, id est, bonam partem beatæ remunerationis, in qua jubentur requiescere usque ad diem generalis judicii. Stolæ candidæ gloriam significant; Unde & Angeli post resurrectionem Christi ad ejus sepulchrum apparuerunt in stolis albis.

Usquequo —— non judicas & non vindicas sanguinem nostrum de iis, &c. Quid est quod sancti in terra positi, orant pro suis persecutoribus, ut S. Stephanum & alios multos Christum imitatos fecisse legimus; in cœlum verò translati de eisdem vindictam expetunt? *Resp.* Dum sunt in terris præceptum habent orandi pro persecutoribus, sine discrimine, nescientes pro quibus sint exaudiendi. Deinde, ut per hoc in charitate firmentur, nec moveantur ad inordinatum affectum vindictæ expetendæ pro privata injuria; ad quod vitium prona est humana fragilitas, etiam in perfectis. Beati verò in cœlis non orant nisi pro iis pro quibus vident se exaudiendos; quia nunquam frustra orant; nec opus est illis hujusmodi præcepto orandi in universum pro persecutoribus, cùm jam sint in justitia & charitate confirmati, nec possit inordinata esse eorum voluntas, sed plenissimè jam conformis sit voluntati divinæ; ex qua conformitate procedit ejusmodi vindictæ postulatio, non adversus quoscumque persecutores; sed eos solos quos reprobos esse cognoscunt. Nam pro electis orant, etiam persecutoribus suis, ut convertantur & salventur.

v. 11. *Et datæ sunt illis singulis stolæ albæ.* Innocentius tertius sermone in Dominicam Lætare. Duæ sunt, inquit, species glorificationis; stola mentis, & stola carnis. Et illam dicit dari ante resurrectionem, hanc post resurrectionem; & stolam mentis intelligit beatitudinem

A animæ per Dei visionem, ut ex eo loco patet.

Et dictum est iis, ut requiescerent adhuc tempus modicum. Hæc humano more dicuntur; quando qui conqueruntur & dolent, desiderio dilato, solent pacari ut quiescant, dato illis aliquo munere: cùm hic alioqui non significetur aliquis ordo temporis, inter clamorem & stolas datas & quietem; sed omnia simul contingant. Nam animabus sanctorum toto tempore quo cum Christo sunt ante corporum resurrectionem, hæc tria simul contingunt. Nam & continuo clamant quod hic dicitur, per desiderium; & continuo ab initio, stolas singulas possident; & continuo quiescunt, beatitudine ea, quæ per stolam significatur, accepta. Item dicitur, *ut requiescerent adhuc:* ergo & ante quiescunt. Et videtur idem esse *requiescerent* quod expectarent: quasi diceretur illis: expectate adhuc modicum donec, &c.

Donec compleantur conservi eorum. Ergo certus est electorum numerus, quem impleri oportet ante tempus perfectæ B retributionis.

v. 14. *Et cœlum recessit sicut liber involutus. Librum involutum* dicit quem rotulum vocant, Galli & Teutones *Roolle*; qui cum explicatus est, legitur, convolutus legi non potest: ita cœli facies, in qua sunt sol, luna, stellæ, velut litteræ, annuntiantes nobis gloriam Dei, subtrahetur ut nulla littera in ea appareat. Similis est locus Isaiæ 34. *Complicabunt sicut liber cœli.* Vide ejus loci Annot. & ibi Sasboldum. Vide Jansen. in Psal. 39. explicantem illud, *In capite libri, &c.* ubi plura his quæ dixi consentanea tradit. Hujusmodi libris utebantur Indi Occiden- C tales, quos invenit Cortesius ante 100. annos. In Alcorano Azoara 31. sic legitur, Deus cœlum involvet atque plicabit sicut chartam. Quod non profecto tanquam alicujus authoritatis, sed ut ostendam phraseos congruentiam. Nam Arabes Hebræis & Chaldæis vicini potuerunt similibus uti figuris sermonum. Quis dicatur *liber involutus*, didici ex volumine Judæorum, quod vidi in eorum Synagoga Tuitti, è regione civitatis Coloniensis. Est enim volumen (quod quidem apud illos Judæos continebat quinque dumtaxat libros Moysi) membrana longa admodum & convolubilis; quæ quidem non ad longum, sicut apud nos solet, sed ad latum per modum foliorum in nostris libris; & non continenter, ab una parte longitudinis usque ad aliam descripta erat per totum: Utrim- D que autem duobus baculis affixa erat, quibus & utrimque advolvebatur, ut ibi tantùm quando legendum inde aliquid esset, pateret, ubi lectio foret, cæteris membranæ partibus hinc inde ad bacillos suos convolutis. Et dum velut ex pagina ad paginam legendo pergendum esset, alter bacillorum à quo longius procedebatur, involvebatur magis, alter verò ad quem accedebatur, paululùm explicabatur. Cœlum ergo membranæ hujusmodi in totum explicatæ simile, quia in eo stellæ velut litteræ, & scripturæ conspiciuntur: stellis verò inde elapsis, id est, velut elapsæ essent, non apparentibus, sole quoque & luna obscuratis, ut hic dicitur: cœlum eidem membranæ omnino convolutæ simile fit, in qua nullæ litteræ aut scripturæ conspici possint.

CAPUT VII.

v. 2 *Et vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei vivi.* Hunc Angelum quidam putant esse Christum. Sed contra est quod dicit, E *quoadusque signemus servos Dei nostri.* Nam si Christus loqueretur, diceret, quoadusque signentur servi mei, vel servi patris mei.

Quatuor Angelis quibus datum est nocere terræ & mari. Hos Angelos postea solutos ad nocendum, testatur Joannes infrà c. 9. Apparet autem tam ex hoc, quàm illo loco malos fuisse Angelos. Vide Annot. cap. 9.

v. 4. *Et audivit numerum signatorum, centum quadraginta quatuor millia signati ex omni tribu filiorum Israël.* In enumeratione duodecim tribuum filiorum Israël ponitur tribus Manasse filii Joseph; omittitur autem tribus Dan, qui fuit unus ex duodecim Patriarchis, cujus etiam tribus alibi semper annumeratur cum reliquis.

Quæ autem sit causa cur hoc loco non annumeretur, sed in ejus locum alia tribus substituatur, duæ sunt opiniones. Quidam putant ideo eam tribum ex hoc catalogo excludi, quia ex ea nasciturus sit Antichristus: ut per hoc significetur, excludendos à societate electorum omnes Antichristi sectatores. Quod autem ex ea tribu Antichristus nasciturus sit; ex Prophetia Jacob probabile faciunt, qui dixit: *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita, mordens ungulas equi, cadat ascensor ejus retro.* Quæ verba de Antichristo ex illa tribu nasciturо dicta intelligunt. Sic Rupertus & Haymo interpretantur. Item Areta Episcopus Cæsariensis. Vide annot. Gen. 49. Quamquam propheta, secundum aliorum interpretationem, alium sensum accipit. Alii propterea tribum Dan omissam putant, quia tribus ista, ut habemus in libro Judicum cap. 18. prima omnium tribuum declinavit ad cultum idolorum, ideoque indigna habita, cujus nomen in Catalogo electorum poneretur. Vide annot. Judic. 18.

Notandum quod Num. 1. & alibi, Levitæ non numerantur inter duodecim tribus, sed extra duodecim; quia ibi numerantur tribus destinatæ ad circumdandum, & protegendum, castris per circuitum dispositis, tabernaculum Domini; & ad præliandum contra hostes. Unde ibi perpetuò additur, *Omnes qui poterant ad bella procedere.* Levitæ autem erant deputati ministerio tabernaculi: ideoque ut ibi dicitur, *in tribu familiarum suarum non sunt numerati cum cæteris.* Hoc autem loco submota tribu Dan, reponitur Levi; quia in regno cælesti nullus jam usus erit sacerdotii externi, sed omnes illius regni cives erunt reges & sacerdotes Deo suo. Unde Levi ab aliis ibi non distinguitur, sed cum iis promiscuè numeratur. Vide annot. Num. 1. Sed quomodo dicit, *ex omni tribu*, cùm tribus Dan hîc non numeretur? An sensus est *ex omni tribu*, id est, ex duodecim tribubus; quâ phrasi solet universus populus Israëliticus significari, licet in iis duodecim, Levi tribus censeri non soleat, quomodo hîc non comprehenditur tribus Dan? Vel, *ex omni tribu*, id est, ex omni populo in multas tribus diviso. Vel, *ex omni tribu*; quia electi ex Dan, cùm sint pauci aliorum comparatione, aliis tribubus accensentur, sicut secundarium principali: ut solent parvulæ ditiones comprehendi in censu maiorum.

v. 5. *Duodecim millia signati.* Non significatur certus & definitus numerus electorum ex unaquaque tribu, videlicet duodecim millia. Hoc enim non est verisimile, æqualem electorum ex omnibus tribubus numerum fore, eumque præcisè duodecim millium; ex Dan autem tribu nullos fore electos, cùm ipse Dan, & ex ejus posteritate Samson, cui epist. ad Hebr. perhibet testimonium, & ejus parentes, rectè credantur esse electi. Sed hac tribu certa ratione prætermissa, significatur nihilominus ex singulis tribubus, non ita multos fore, quos designat Apost. numero 12. millium, ponens certum numerum pro incerto; simulque perfectionis cujusdam in hoc numero signans mysterium. Neque id certum, quòd ex posteritate Joseph in duas tribus divisa plures sint electi quàm ex alia quacumque tribu: præsertim cum tribus Juda semper valdè numerosa fuerit, & cæteris diutius multò permanserit in cultu veri Dei. Nam in Ephraim initium fuit defectionis à vera religione, sub Jeroboam rege, *qui peccare fecit Israël.* Vitandus est autem hic error, quem mundo propinavit Ambros. Catharinus, scilicet per numerum hunc definitum centum quadraginta quatuor millium significari electos; per cæteros autem innumerabiles, designari eos qui salvandi quidem sunt, non autem electi. Vide nostra in 1. distin. 40. Conferri etiam debet hic locus, cum eo qui est capite 14. ad utriusque loci veram & genuinam intelligentiam. Quidam parum consideratè existimant hîc omitti tribum Ephraim, ejusque rei rationes quærunt; ut Rupertus super Genes. 49. sed falluntur. Nam nominis tantùm est omissio, non rei: significatur enim per tribum Joseph, quæ jure adoptionis bipartita fuit, ac divisa in eam quæ vocatur Ephraim, & patris nomine exprimitur, & eam quæ Manasse, quæ proprio

A nomine significatur. Quin & alibi Joseph tribus pro Ephraim ponitur ut Psal. 77. *Repulit tabernaculum Ioseph*, quod exponens subjungit: *& tribum Ephraim non elegit.* Quærat studiosus rationem ordinis quo enumerantur hæ tribus: an conveniat cum ordine, quo alicubi in veteri testamento enumerantur; Numer. 1. & cur Manasses longè ante Ephraim ponatur, & cur Levi octavo loco.

v. 9. *Post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat.* Non vult significare ignotum esse numerum electorum: sic enim nec præcedentes numerari debuissent, sed significatur immensa & innumerabilis multitudo credentium ex gentibus. Observa etiam electos aliquando dici innumerabiles.

Amicti stolis albis, & palmæ in manibus eorum. Hoc
B non de solis dicitur martyribus, sed ad universitatem electorum ex gentibus pertinet, ut docent antecedentia verba. Omnes igitur amicti sunt stolis albis, propter nitorem & candorem justitiæ; quæ & stola prima est apud Lucam, cap. 15. & vestis nuptialis, quam qui non habet, ejicitur foras. De hac etiam dicitur infrà cap. 19. *Vt cooperiat se byssino splendente & candido. Byssinum iustificationes sanctorum sunt*, id est, opera justitiæ, de quibus item cap. 14. *Opera eorum sequuntur eos.* Valent hæc omnia contra nostri temporis hæreticos, qui contendunt omne opus etiam justi hominis, immundum & peccati sorde coinquinatum esse.

v. 10. *Dicentes: Salus Deo nostro qui sedet super thronum, & Agno.* Quomodo salus optatur Deo qui non potest non esse salvus, cùm sit ipsa salus? Sensus hujus loci petendus
C videtur ex cap. 12. ubi post draconem cum Angelis suis devictum & proiectum in terram, Joannes audit vocem dicentem: *Nunc facta est salus & virtus, & regnum Dei nostri & potestas Christi eius; quia proiectus est accusator fratrum nostrorum, &c.* Id est, nunc Deus noster per hanc victoriam quam dedit electis suis, & Ecclesiæ suæ, contra draconem; fecit salutem, & exercuit virtutem, hoc est potentiam suam, & sibi fecit regnum in sanctis suis, ejecto Diabolo & Angelis ejus, qui regnum intestino quodam bello turbabant. Sed & Christi potestas, cujus in sanguine sancti Diabolum vicerunt, declarata est. Unde statim sequitur: *Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni, &c.* Quod ergo hîc dicitur, similiter intellige; hoc modo: Salus omnis nostra, ad Deum nostrum Authorem, & ad Agni merita referenda est. Vel hoc modo, salus activa, sive salvatio, quâ Deus nos salvavit, ei
D tribuatur & agnoscatur per confessionem laudis. Ita in Psalmo 3. *Domini est salus.* Hymnus Ecclesiasticus, *Sit salus illi, decus atque virtus, &c.*

v. 12. *Benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor, & virtus, & fortitudo Deo nostro.* Subaudi, detur, tribuatur, vel quid simile, prout singula membra postulant. *Benedictio* Deo nostro, id est, Deus noster benedicatur à nobis: dignus est quem omnes laudibus celebrent. *Claritas*, id est, gloria, Deo nostro, id est, glorificetur à nobis Deus noster. *Sapientia* Deo nostro, id est, sapientiam ejus omnes prædicemus. *Gratiarum actio* Deo nostro, id est, gratias ei agamus. *Honor* Deo nostro, id est, honorificemus eum, quia dignus est. *Virtus & fortitudo Deo nostro*, id est, virtutem & fortitudinem
E ejus omnes prædicemus.

v. 14. *Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna, & laverunt stolas suas, & dealbaverunt eas in sanguine Agni.* Hoc rursus ad omnes electos è gentibus pertinet; nam iidem hîc monstrantur, qui paulò antè, scilicet turba magna quam dinumerare nemo poterat. *Veniunt* autem omnes *de tribulatione magna*, quia tentatio & militia est vita hominis super terram. Et omnes qui piè vivere volunt in Christo Jesu, persecutionem patientur. *Lavant autem & dealbant stolas suas in sanguine Agni*; quia justitiæ nitorem & candorem omnem quem habent, non aliunde habent, quàm ex merito passionis Christi.

v. 15. *Et serviunt ei die ac nocte in templo eius. Die ac nocte*, pro perpetuo, cathacresis quædam est, cùm de futura

illa beatitudine dicatur infrà c. 21. quia *nox illic non erit.* A Sic è diverso cap. 20. dicitur, quod *bestia & Pseudopropheta cruciabitur die ac nocte in secula seculorum*; cùm utrique dies illic nulla sit futura: sed est phrasis accepta à tempore hujus vitæ, in qua dies & nox sibi succedunt. Ita dicitur Luc. 1. quod Anna non discedebat de templo serviens die ac nocte.

v. 16. *Nec cadet super illos sol, neque ullus æstus* Subaudi, affliget illos. Nam (*cadet*) ibi non quadrat. Hujusmodi eclipses sunt & alibi. Jacob. 1. *Glorietur autem frater humilis, &c.* Vide ibid. nost. Comment.

v. 17. *Quoniam Agnus, qui in medio throni est, reget illos.* Græcè ποιμανεῖ, propriè *pascet*, scilicet eo modo quo pastor oves. Unde & sequitur: *Et deducet eos ad vitæ fontes aquarum.*

CAPUT VIII.

v. 3. ET *alius Angelus venit, & stetit ante altare, habens thuribulum aureum, & data sunt illi incensa multa, ut daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum Dei. Hunc Angelum* quidam Michaëlem Archangelum intelligunt, quidam Christum. Quid per *incensa* intelligatur, ipse B. Joannes exponit, nempè orationes sanctorum. Christus itaque, sive Michaël Archangelus, suscipit *incensa*, id est, orationes sanctorum, & ea ponit in *thuribulo aureo*, per quod corpus Christi mortale intelligitur, quod oblatum est instar incensi. Per quod significatur, orationes sanctorum, sive quas pro se fundunt hîc in terris, sive pro aliis jam in cœlo existentes; nisi in illo thuribulo reponantur, id est, Christi passione & morte adjuventur, acceptabiles esse non posse. Unde & Ecclesia in suis orationibus hunc usum constantissimè servat, ut eas concludat hoc modo, Per Christum Dominum nostrum.

Cæterùm ex eo quod Angeli orationes nostras offerant Deo, bene sequitur quod pro nobis orent: Non enim aliter intelligi possunt orationes nostras Deo offerre, eas commendando, ut Deus illas suscipere, acceptare, & exaudire dignetur. Hoc autem est suas orationes nostris adjungere, suisque orationibus nostras adjuvare.

v. 12. *Et diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.* Alia exemplaria, *nox*; alia, *nocti*; Græcè est *nox*, ut & *dies* nominandi casu. Sic enim Græca sonant, *Et dies non luceret tertia parte sui, & nox similiter.* Lyranus *diem* interpretatur novum testamentum; *noctem*, vetus: non malè. Lex enim vetus figurarum obscuritatibus involuta, umbram continet futurorum; cujus illustratio est in novo testamento. Quod autem adducit illud ex Apostolo Rom. 13. *Nox præcessit, dies autem appropinquavit*; accommodari quidem id potest ad vetus & novum testamentum: non autem proprius est ille ejus loci sensus. *Nox* enim infidelitatis ibi intelligitur; *dies* autem fidei revelatæ. Vide ibidem nost. Comment.

CAPUT IX.

v. 1. ET *quintus Angelus tuba cecinit; & vidi stellam de cœlo cecidisse in terram; & data est ei clavis putei abyssi. Data est ei*, non stellæ, ut quidam exposuerunt, sed Angelo quinto, postquam tuba cecinisset. Sic enim cap. 20. in principio legimus Angelum descendentem de cœlo habuisse clavem abyssi, & apprehensum draconem ligasse per annos mille. Sic etiam hoc ipso capite, sextus Angelus jubetur solvere quatuor Angelos ad Euphratem alligatos. Potestas enim ligandi & solvendi Dæmones, id est, cohibendi & relaxandi eos quoad effectum nocendi, quæ per clavem abyssi significatur: non est cuiquam malorum Angelorum data, sed bonis solummodo. Nam Diabolus qui cunctis præest dæmonibus, & qui hoc loco per stellam cœlo delapsam significatus est; nunquam suorum Angelorum malitiam cohibet ne noceant, sed magis quantum in se est, eorum ministeria sic ordinat, ut quam maximè noceant.

Et vidi stellam de cœlo cecidisse in terram. Hanc visionem de Luthero & Lutheranis ineptè interpretatur Bellarminus in oratione quadam impressa cum controversiis.

v. 5. *Et datum est illis.* Pro *datum* in quibusdam libris est *dictum*. Sed Græcè est ἐδόθη. id est, *datum est*. Qui *dictum* legunt, fortè eo moventur, quia pauló antè simili tropo dicitur: *Et præceptum est illis.* Cæterum res eodem recidit.

v. 6. *Et in diebus illis quærent homines mortem, & non invenient eam, &c.* Hanc sententiam author commentarii apud Ambros. interpretatur de bonis, qui propter gravissima mala quæ patientur ab hostibus veræ religionis, optabunt mortem ut à tantis malis liberentur. Verùm contextus omninò postulat, ut de malis dictum intelligatur, id est, de iis *qui non habent signum Dei in frontibus*, in quos proinde sævire permittentur locustæ usque ad cruciatum intolerabilem, non tamen usque ad mortem. Hoc enim perspicuè significant illa verba: B *& præceptum est illis ne læderent, nisi tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis, & datum est illis ne occiderent eos, sed ut cruciarent mensibus quinque, &c.* tum sequitur: *Et in diebus illis quærent homines mortem, &c.* utique propter illos cruciatus quos eis inferent locustæ.

v. 11. De locustis dicitur: *Et habebant super se regem Angelum abyssi: cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon, & Latinè habens nomen Exterminans.* Hoc postremum, *& Latinè habens nomen Exterminans,* interpres addidit de suo; nam Joannes Græcè scripsit Apocalypsin: Interpres autem significationem vocis etiam Latinè reddere voluit ex Græco, sicut Joannes reddidit ex Hebræo. Per hunc locustarum regem Angelum abyssi, intelligitur princeps hæreticorum Diabolus; qui rectè Ex- C terminator, seu perditor, dicitur, quia omne ejus studium, intentio & scopus est perdere. Neque enim putandum est Angelos vel bonos vel malos habere nomina more hominum, ut ex illis se mutuò agnoscant, & iis se mutuò compellant: sed nomina illis ex suis proprietatibus attribuuntur, nostri causa; ut ex nomine intelligamus eorum studia, voluntates, & opiniones. Locustæ habent facies hominum, capillos mulierum, sed caudas scorpionum; quia hæretici humani sunt in speciem, tanquam homines, imò blandi instar mulierum, sed cauda feriunt venenata, quia sub blanditiis sermonis tegunt pestilentem & perniciosam doctrinam, ad Rom. ultimo. *Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.* In benedictionibus, habent facies hominum, in dulci sermone, capillos mulierum: sed seducentes corda innocentium, ostendunt se ha- D bere caudas scorpionum.

v. 14. *Solve quatuor Angelos, qui alligati sunt in flumine magno Euphrate.* Non dubium quin de malis hæc dicantur. Non enim boni Angeli alligantur ne noceant, ac rursum solvuntur ut noceant, quasi à nocumento inviti abstineant: sed hæc malis Angelis propria sunt, quibus semper adest voluntas nocendi, sed non semper datur potestas. Quid autem sibi velit hujusmodi alligatio, vide Annotat. Tob. 8. De his quatuor Angelis habes etiam suprà cap. 7.

v. 20. *Neque pœnitentiam egerunt de operibus manuum suarum, ut non adorarent dæmonia, & simulacra aurea & argentea, &c.* Videtur hic esse sensus: Non egerunt pœnitentiam de peccato, quo coluerunt opera manuum suarum, id est, simulacra manibus facta, quæ mox enumeran- E tur. Unde Psalmista Psal. 113. *Simulacra gentium argentum & aurum, opera manuum hominum.* Interponit autem mentionem dæmoniorum, non quia illa sunt opera manuum, sed quia in operibus manuum, id est, simulacris, dæmonia colebantur. Similiter intelligendum videtur quod infrà dicitur capite 16. *Et non egerunt pœnitentiam ex operibus suis.*

CAPUT X.

v. 2. ET *habebat in manu sua libellum apertum.* Græcè βιβλαρίδιον, quod valdè diminuit; id est, librum valdè exiguum. Qui tamen infrà vocatur liber, quem Joannes jussus est devorare. Sed nota in Græco semper haberi idem vocabulum, βιβλαρίδιον. Unde & Erasmus assiduè vertit, *libellum*. Videtur significari Scriptura sacra aut notitia rerum divinarum; quæ ideo vocatur *libellus*,

quia omnis notitia quam de Deo ac rebus divinis assequimur in hac vita, etiamsi multum proficiamus, tamen si ad eam, quæ nobis dabitur in futura vita, conferatur, perexigua est.

v. 6. *Quia tempus non erit amplius.* Duobus modis intelligi potest: Uno, omnis mutabilitas transibit, & veniet status rerum stabilis, videlicet futuri sæculi post judicium, Tempus enim est numerus motus; desinente ergo motu desinit tempus; & desinente mutabilitate mundi inferioris, censetur & tempus respectu ejusdem desinere. Aliter, Tempus operandi & merendi non erit amplius, juxta illud: *Operemur bonum, dum tempus habemus.* Galat. 6. Item: *Venit nox, quando nemo potest operari.* Ioan. 9. Et ita tempus significabit opportunitatem vel commoditatem temporis, quomodo frequentissimè sumitur. Est tamen Græcè χρόνος non καιρὸς, uti est ad Galat. 6. Unde probabilior fit prior expositio, quæ tamen posteriorem includit. Posteriorem probabiliorem reddit locus similis ex Evangelio; Item circumstantia loci. Agitur enim de extremo judicio, in quo omnium facta judicabuntur, & post quod non erit ampliùs tempus operandi.

v. 9. *Accipe librum & devora illum, & faciet amaricari ventrem tuum; sed in ore tuo erit dulce tanquam mel.* Quod hìc Joanni dicitur, hoc in ejus persona dicitur omnibus qui mittuntur ad prædicandum verbum Dei. *Liber* est cognitio rerum divinarum, hic liber *in ore dulcis est tanquam mel*, quia cognitio veritatis dum percipitur, multum delectabilis est & suavis: Unde quidam hac suavitate contemplationis detenti, nolunt se dare actioni qua pascant & doceant populum Dei; quemadmodum refert Gregorius in pastorali part. 1. cap. 5. metuentes nimirum amaritudinem illam, de qua dicitur: *Et faciet amaricari ventrem tuum.* Quia cum quis incœpit distribuere populo verbum Dei, sicut venter cibum concoctum distribuit in alia membra, patitur molestias, dum alii non assequuntur; ut infirmi, alii etiam repugnant & persequuntur, ut impii. Cæterum, non obstante hac amaritudine jubetur Joannes *devorare librum.* Et ei dicitur; *Oportet te iterum prophetare gentibus & populis, &c.* ad significandum quod nemo sit excusatus coram Deo, qui prætextu molestiarum quas metuit, legitimè vocatus recusat prædicare verbum, & pascere populum Dei. Hoc enim Joanni dicitur in persona omnium qui librum devorant, quoscumque Ecclesia ad opus prædicationis vocat.

CAPUT XI.

v. 2. **E**T *civitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus. Calcabunt*, id est, sævissima persecutione affligent, quasi omninò eam perdituri atque oppressuri; quę tamen adeo non peribit, ut illa ipsa persecutione, velut aurum per ignem, illustrior fit evasura.

v. 3. *Et dabo duobus testibus meis & prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, &c.* De his duobus testibus variæ sunt opiniones interpretum. Communis ferè opinio habet eos esse Heliam & Enoch. Nam hi duo divinitus rapti leguntur ex communi hominum consortio, sine morte. Itaque putantur aliquando redituri tempore Antichristi, & ab eo occidendi, prout hoc loco scribitur. Victorinus putat eos fore Heliam & Jeremiam. Sunt qui intelligant Heliam & Moysen, idque probabile faciunt, quia hìc dicitur: *Hi habent potestatem claudendi cœlum ne pluat diebus prophetiæ ipsorum*; Id quod in Heliam competit. Et rursum; *Et potestatem habent super aquas convertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga quotiescumque voluerint.* Qualia manifestum est Moysen fecisse in terra Ægypti. Beda cum in libro de ratione temporum cap. 67. per duos testes intellexisset Enoch. & Heliam; idem tamen in Commentario hujus loci, secutus Primasium, intelligit universitatem testium, id est, prædicatorum verbi Dei qui in duobus intelliguntur, propter duo testamenta, in quibus prædicatio veritatis nunquam cessavit. Nec dissimiliter Rupertus interpretatur, qui per duos testes duos ordines testium intelligit; alios tempore pacis Ecclesiæ, qualis fuit Enoch, alios tempore persecutionis, qualis fuit Helias. Pro Enoch

A facit quod raptus sit sine morte, sicut Helias: Item communior à patribus accepta opinio, per modum cujusdam traditionis. Quis horum commentarius sit optimus, expendant studiosi.

v. 5. *Et si quis voluerit nocere eos, ignis exiet de ore eorum, & devorabit inimicos eorum.* Videtur respicere ad historiam sacram, quæ refert ad Heliæ imprecationem (hoc est enim quod ait, de ore eorum) ignem descendisse de cœlo, & devorasse eos qui venerant à rege impio missi. Simile quid in Moysen competere videtur, de quo refert scriptura 16. quod cum adversus eum commota fuisset seditio, ignis egressus à Domino interfecit ducentos quinquaginta viros offerentes incensum. Et rursum incendio vastati fuere ex populo ad quatuordecim millia septingentos. An autem hi duo prophetæ qui hoc loco venturi prædicuntur, similia facturi sint; & an hoc significetur his verbis, quæri potest.

B

v. 7. *Et cum finierint testimonium suum, bestia quæ ascendit de abysso, faciet adversum eos bellum, & vincet illos, & occidet eos.* Vincet *illos* quia prævalebit adversus eos corporaliter, comprehendendo eos & interficiendo; quod tamen Deus non est permissurus nisi postquam illi finierint & compleverint suum testimonium, cujus gratia missi fuerint. Infrà quoque cap. 15. eodem sensu dicitur, datum esse bestiæ bellum facere cum sanctis, & vincere eos.

v. 8. *Et corpora eorum iacebunt in plateis civitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma & Ægyptus, ubi & Dominus eorum crucifixus est.* Hinc quidam efficaciter probari putant Antichristum regnaturum Hierosolymis, quia dicitur; *Ubi & Dominus eorum crucifixus est*; quod utique Hierosolymis factum est. Sed sciendum, non aliam hìc intelligi *civitatem magnam*, quàm Babylonem, quæ infrà describitur, & aliquoties vocatur *magna.* Nam spiritualiter eadem est Babylon, Sodoma, & Ægyptus, propter mysticam significationem civitatis Diaboli, id est, societatis impiorum. Sic autem dicitur hoc loco quod in ea Dominus crucifixus est, sicut infrà dicitur, cap. 18. quod in ea sanguis prophetarum inventus est, & omnium qui interfecti sunt in terra. Vide ibi Annot. Ergo in *civitate magna*, id est, Babylone mystica Dominus crucifixus est, quia factum est id per hanc Babylonem, quæ est civitas Diaboli, constans ex omnibus malis, præsertim piorum persecutoribus, quæ maximè

C

D eminebit tempore Antichristi.

v. 12. *Ascendite huc. Et ascenderunt in cœlum in nube.* Non jam ut olim rapti aut sublati in cœlum dumtaxat aëreum, ut inde in locum terrenum sibi à Deo præparatum demitterentur, sed ascenderunt in cœlum in nube, sicut & Christus legitur ascendisse in cœlum susceptus à nube. Ascenderunt ergo, & non tantùm rapti sunt; quia jam resuscitati ad vitam immortalem gloriosis induti corporibus, seipsos per dotem agilitatis ferre poterant in sublime. Ascenderunt autem in cœlum, quod sedes est beatorum, longè suprà nubes situm: cùm illud aëreum cælum ferè sub nubibus intelligatur in sacris litteris. Meritò autem cum corporibus ascenderunt ante generalem resurrectionem; eò quòd usque ad illud tempus dilata fuerat eorum beatitudo, etiam quoad animam; cùm tam multi alii sancti post illos nati jam illos præcesserant in cœlum, quoad animas Dei visione beatas.

E

v. 13. *Et occisa sunt in terra motu nomina hominum septem millia. Nomina hominum*, id est, homines, qui sigillatim per nomina sua cognosci solent. Ita quoque suprà cap. 3. *Nomina in Sardis.*

Et reliqui in timorem missi sunt, & dederunt gloriam Deo cœli. Id est, agnoverunt Deum justum, etsi peccatores. Vide Annotat. Josue 7. & Joannis. 9. & Apoc. 16. Quod dictum fuit in fine capitis decimi, *Oportet te iterum prophetare, &c.* Quidam referunt ad caput sequens, & dicunt Joannem, vel unum esse ex duobus illis testibus, vel tertium illis accessurum, ut iterum prophetet gentibus, sicut dicitur; præsertim quia de illis ibi dicitur: *Et*

prophetabunt diebus mille &c. Sed rectius est ut ista verba referantur ad prophetias adhuc subsequentes in hoc libro. Sensus enim est: Nondum sufficiunt ea quę revelata sunt tibi hactenus, sed adhuc alia restant iis addenda. Vide nost. in 4. distinct. 47. & Annotat. Joan. ult.

v. 15. *Factum est regnum hujus mundi Domini nostri & Christi ejus, & regnabit in sæcula sæculorum.* Quomodo ergo Christus dicit Joan. 18. *Regnum meum non est de hoc mundo?* An ibi intelligit regnum temporarium, quale est regum & principum hujus sæculi; hic autem regnum totius universitatis rerum, idque plenum, perfectum & perpetuum? unde addit, *& regnabit in sæcula sæculorum.* Quale regnum hujus mundi nondum est Christi, quia nondum impletum est illud, *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Implebitur autem in adventu Christi ad judicium; de quo scribit Apostol. 1. Corinth. 15. *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo & Patri, cum evacuaverit omnem principatum;* & quæ ibidem sequuntur. Et ad Hebr. 1. *Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei.* Ratio, quia adhuc mali oppugnant & infestant, & supplantant bonos, idque facient usque ad consummationem sæculi, donec plenè totum illud regnum Diaboli subjiciatur sub pedibus Christi; ita ut mali bonis ampliùs nocere nequeant, sed nequitiæ suæ pœnas luant perpetuas. Quamvis enim etiam nunc regnet Christus, nondum tamen regnum pacatum & tranquillum habet, ideoque nec omni ex parte perfectum & beatum; quale tunc demum erit, quando plenè subactis hostibus, ablata ab iis erit omnis nocendi & rebellandi potestas. Sed nec plenè nunc regnat in electis & justis, quia & illi nondum perfectè Christo sunt subjecti, propter rebellionem carnis adversus spiritum, & peccata quotidiana, quibus Deum offendunt. Regnabit autem & in illis perfectè, postquam mortale hoc induerit immortalitatem, & lex peccati quę est in membris & in corpore mortis hujus, fuerit penitus extincta.

Græca suggerunt sensum commodiorem; sic enim habent: *Facta sunt regna mundi Domini nostri & Christi ejus*, id est, omnia hujus mundi regna, omnis potestas humana, tandem penitus subjecta est Deo nostro & Christo ejus. Vel hoc modo; Omnia hujus mundi regna temporalia finita sunt, & commutata in unum perfectum & æternum & spirituale regnum Dei & Christi ejus. Quod ut fiat quotidie precamur, cùm dicimus: *Adveniat regnum tuum.* Quamvis enim Deus semper & ab æterno perfectam habeat potestatem regnandi: non semper tamen habuit regnum; neque adhuc habet regnum omninò perfectum, id demum habiturus in consummatione sæculi. Vide nostr. Comment. locis ex Apostolo citatis.

CAPUT XII.

v. 1. ET *signum magnum apparuit in cœlo; Mulier amicta sole, & luna sub pedibus eius, & in capite eius corona stellarum duodecim &c.* Hanc visionem de muliere amicta sole, Latini interpretes de Ecclesia intelligunt: Gręci, & inter Latinos Bernardus, de Deipara Virgine, & August. de Symbolo lib. 4. c. 1. Et in utramque utcumque competunt ea quæ hîc dicuntur. Utraque enim *sole amicta* est, quia utraque à vero sole qui Christus est, illuminatur: utraque etiam *lunam*, id est, omnem hujus sęculi vanitatem & instabilitatem *sub pedibus calcat.* Et cętera utrique accommodari possunt. Tantùm videndum quomodo de utraque dictum accipi possit; *Clamat parturiens, & cruciatur ut pariat;* cùm B. Virgo pepererit sine dolore, & Ecclesia quoque Virgo dicatur in Scripturis. Ecclesia parturit & parit cum dolore & cruciatu, quia per multos labores doctrinę, exhortationis, increpationis, obsecrationis, filios suos Christo regenerat, & quasi Christum in illis parit. Unde Paulus: *Filioli, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.* Galat. 4. B. Virgo *cruciatur ut pariat*, secundum Gręcorum scholia, quia verebatur ne à suo sponso adulterii suspecta haberetur, propter partum. Fortè rectius, propter sollicitudinem, quam pro filio nascituro gerebat; maximè quia dum gravida esset, & tempus partus instaret,

A cogebatur proficisci in Bethlehem &c. Sed expositio de Ecclesia convenientior videtur; & S. Aug. interpretatur de Maria Virgine quatenus typo Ecclesiæ.

v. 5. *Et raptus est filius eius ad Deum, & ad thronum eius.* Raptus dicitur non propter violentiam motus, sed ob celeritatem, sicut 1. Thessal. 4. vide ibi nost. Comment.

v. 7. *Et factum est prælium magnum in cœlo.* Non videtur intelligendum de primo lapsu Diaboli, quo per superbiam dejectus est & decidit è cœlo. Primum, quia *projectus* dicitur *draco & serpens.* At quando primum cecidit, nondum ei competebat nomen draconis & serpentis, quia nondum in specie draconis seu serpentis hominem deceperat. B Deinde, quia dicitur serpens antiquus: At initio non erat serpens antiquus, sed Angelus novus. Quare dum dicit *proiectum esse serpentem antiquum*, id est, qui olim primos parentes nostros in paradiso decepit, significat se loqui de lapsu & dejectione multò posteriori. Tertiò, quia additur, *qui seducit*, id est, seducebat, *universum orbem.* Nam Græcè est participium πλανῶν, quod licet sit præsentis temporis, refertur tamen etiam ad præteritum imperfectum. Quartò, quia dicitur in voce exultationis audita in cœlo; *Nunc facta est salus & virtus & regnum Dei nostri & potestas Christi eius.* At dejectio prima Diaboli & Angelorum ejus, & victoria bonorum Angelorum contra malos, non pertinet ad beneficia Christi redemptoris; qui non propter Angelos, sed propter nos homines & propter nostram salutem descendit de C cœlis. Quintò, quia in eadem voce sequitur: *Quia projectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei die ac nocte.* Neque enim ante primum lapsum fuerat accusator fratrum, nec hominum (nam homines electi hîc propriè fratres dicuntur) nec etiam Angelorum. Non enim ante illud tempus accusabat aliquos die ac nocte, sed postquam creatus est homo & peccato depravatus, cœpit esse hominum accusator, Job 1 & alibi. Sextò, quia eadem illa victoria tribuitur hominibus, quos fratres vocaverat. *Et ipsi*, inquit, *vicerunt eum propter sanguinem Agni, & propter verbum testimonii sui, & non dilexerunt animas suas usque ad mortem.* Manifestum est enim hoc dici de hominibus; tum quia dicit eos vicisse propter sanguinem Agni, id est, propter meritum passionis Christi, tum quia ascribit eis animas D & mortem; quod utrumque ab Angelis est alienum. Septimò propter illa verba: *Descendit Diabolus ad vos habens iram magnam, sciens quod modicum tempus habet.* Hoc enim non competit in illud tempus quo primum cecidit per superbiam, sed in tempus aliquod longè posterius.

Sed quæres, quod sit hoc tempus quo projectus hoc loco dicitur Diabolus è cœlo; & quæ sit hæc pugna? Respondeo, pugnam esse & victoriam Christi contra Diabolum, quâ potitus est in cruce, quando regnum Diaboli morte sua destruxit. De qua victoria dixit: *Nunc judicium est mundi; nunc princeps huius mundi ejicietur foras.* Joan. 12. Tribuitur autem bonis Angelis hæc victoria, quia omnes Angeli boni sunt administri Christi in negotio procurandæ salutis electorum. Hebr. 1. Per cœlos videntur significari electi, quos per totum mundum E Diabolus possidebat, sed ex iis ejectus est per virtutem Christi, compugnantibus bonis Angelis. Unde & dicitur vers. 12. *Propterea lætamini cœli, &c.* Terra & mare ad quæ Diabolus cum Angelis suis missus dicitur, sunt homines reprobi, terrenis desideriis affixi, & turbulentis affectuum suorum motibus incessabiliter agitati. In his enim Diabolus regnat, amisso principatu quem prius in totum mundum tenebat. At interim persequitur adhuc mulierem quæ peperit masculum, id est, Ecclesiam: sed nunquam ei prævalebit, quia sicut ipse Dominus promisit, *Portæ inferi non prævalebunt adversus eam.* Matth. 16. Gregorius homil. 34. refert hanc pugnam ad finem mundi, sed minus id probabile.

v. 10. *Quia proiectus est accusator fratrum nostrorum qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri.* Exem-

plum habemus in Job, quem Satan accusabat de mala intentione, quando opera reprehendere non poterat. Accusat continuò hominem Diabolus apud Deum non exponendo Deo quid homo faciat, quasi Deus egeat delatoribus, qui est cordium inspector, & omnia novit antequam fiant; sed quia continuum studium Diaboli est & desiderium, ut homo per peccata Deo fiat odiosus, & in æternum damnetur, unde exultat homine peccante; magis autem si ob peccata deseratur à Deo, sic ut tandem in æternam mortem incurrat. Et, si posset, etiam per calumniam & falsas criminationes hominem in judicio opprimeret. Hanc enim voluntatem ejus esse, liquet ex Dæmone accusatore S. Job. Et quia tale solet esse studium delatorum, dum delator in malo accipitur, hinc Diabolus delator seu *accusator fratrum* vocatur. Quod ergo dicit; *projectus est accusator fratrum, &c.* tale est ac si diceret: projectus est pessimus noster inimicus, cujus omne studium est ut nos perdat & in odium Dei inducat. Porrò boni delatores, qui ideò deferunt peccatum ut corrigatur, & ne communitas infametur, aut malum longius serpat; similes sunt Angelis sanctis, qui significantur per conservos illos Matth. 18. qui contristati valdè de inclementia conservi sui, narraverunt Domino factum ejus. Talis erat & Joseph, deferens ad patrem crimen pessimum fratrum suorum. August. conc. 2. in Psal. 58. dicit quod Diabolus conatur hominibus vera peccata persuadere; quia scit Deum justum esse, & falli non posse, scilicet per calumniosas accusationes: Quomodo ergo vocatur Diabolus? & quidem hoc cap. ubi dicitur: *qui vocatur Diabolus.* De eo nomine vide Jansen. cap. 15. in concord. Evang. August. serm. 8. de verbis Domini cap. 2. Cùm tu, inquit, ipse fueris accusator, & Dominus, liberator: quid erit ille, nisi calumniator? Vide etiam eundem in Psal. 96.

v. 11. *Et non dilexerunt animas suas usque ad mortem.* Non est sensus quod dilexerint, non tamen usque ad mortem, sed quod animas suas, id est, vitam suam temporalem, propter confessionem Christi oderint, etiam usque ad mortem perferendam pro Christo, id est, vilem habuerint, postposuerint veritati Evangelij & confessioni ejus: juxta illud Evangelicum Lucæ 14. *Qui non oderit patrem, &c. insuper & animam suam, &c.* & apud Joan. 12. *Qui odit animam suam in hoc mundo, &c.*

v. 12. *Propterea lætamini cœli, & qui habitatis in eis. Et*, videtur esse exegeticum, quasi diceret, cœli, id est, cælites. Sic in præfatione canonis Missæ; *Cœli, cœlorumque virtutes.* Simili phrasi Hierusalem & Sion pro filiis, id est, habitatoribus civitatis Hierusalem; & tamen aliquando conjunguntur, ut Psal. 147. *Lauda Hierusalem Dominum, lauda Deum tuum Sion, quoniam ---- benedixit filiis tuis in te.* Sic Baruch. 4. introducit Hierusalem flebiliter alloquentem filios & filias suas, assumpta matris persona; à quibus tamen ipsa non est diversa.

v. 14. *Ubi alitur per tempus & tempora & dimidium temporis. Tempora*, duale est in Hebr. Daniel. 7. Vide ibi Hieron. in Græco plurale est, non duale. Vide August. lib. 20. de civitat. cap. 23. & ibi Annotat. Ludov. Vives.

CAPUT XIII.

v. 3. ET *vidi unum de capitibus suis quasi occisum in mortem, & plaga mortis eius curata est.* Non dicit *quasi occisum*, quasi non vera mors significetur, sed ficta & simulata. Subdit enim plagam mortis ejus curatam esse; sed & infrà rursum dicitur, v. 12. *Cuius curata est plaga mortis.* Dicitur autem hoc eo modo, quo cap. 5. dicit Joannes se vidisse Agnum stantem quasi occisum; quia nimirùm videbat visione prophetica imaginem Agni occisi. Ita & hoc loco offertur ei in visione imago capitis lethaliter sauciati. Sed quod sit istud caput, vide Commentatores. Non videtur significari Antichristus; nam quæ de ipsa bestia dicuntur, magis in Antichristum videntur competere.

v. 5. *Et datum est ei os loquens magna, & blasphemias,*

A *& data est ei potestas facere menses quadraginta duos.* Et infrà v. 7. *Et est datum illi bellum facere cum sanctis & vincere eos. Et data est illi potestas in omnem tribum, &c.* Et adhuc infrà, v. 14. *Propter signa quæ data sunt illi facere in conspectu bestiæ.* Et mox, v. 15. *Et datum est illi ut daret spiritum imagini bestiæ.* A quo data hæc pleraque, nisi à Deo? qui ea dare dicitur, quia secundum ordinem providentiæ suæ hæc omnia permittit & vult permittere, disponens & dirigens ea in bonum electorum, & gloriam suam. Imò ab ipso propriè est omnis potestas Diaboli, & omnium malorum; licet malus usus potestatis non à Deo sit, sed ab ipsorum voluntate.

v. 7. *Et est datum illi bellum facere cum sanctis & vincere eos. Vincere*, occidendo corpora, non seducendo animas. Loquitur enim de sanctorum cœtu, id est, Ec-
B clesia. Et quamvis aliqui sancti seducentur, cùm dicatur in Evangelio persecutionem fore tantam, ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi; & ut cap. præcedenti dicitur, tertia pars stellarum cœli trahenda sit à cauda draconis: non tamen scriptura simpliciter diceret sanctos hoc modo vincendos esse; cùm sermo indefinitus quandam universalitatem significet. Et similem sententiam habemus suprà c. 11. de duobus testibus, quod *bestia faciet adversus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.*

v. 8. *Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi.* Constat Agnum, id est, Christum reipsa non fuisse occisum ab origine mundi, cùm ab initio mundi non fuerit homo. Quæritur ergo quo sensu dicatur occisus ab origine mundi. Alij in-
C telligunt occisum ab origine mundi, in mente præscientiæ ac providentiæ divinæ. Sed hoc modo omnes martyres occisi sunt ab origine mundi; imò, si omnia sunt ab origine mundi. Alij occisum dicunt statim post mundi initium in figura, quando videlicet Abel à Caïn fratre occisus, præfigurabat Christum occidendum à Judæis fratribus suis secundum carnem. Alij interpretantur occisum ab origine mundi, id est, statim post mundi genesim, propter effectum passionis & mortis ejus; quia ut primum cœpit humani generis reparatio, per justificationem hominum in Christo, cœpit Agni illius sanguis operari. Nam effectus ejus est omnis nostra justificatio. Hæ expositiones piam habent sententiam. Porrò alij, in vero scripturæ sensu indagando curiosiores, verba scripturæ ordinant hoc modo: *Quorum nomina non sunt scripta ab*
D *origine mundi in libro vitæ Agni qui occisus est.* Quæ lectio habet sensum indubitatum. Pro hac lectione seu constructione facit similis locus cap. 17. ubi dicitur: *Et mirabuntur inhabitantes terram quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi*, seu ab origine mundi. Græcè enim vox eadem quæ hoc loco, καταβολῆ. Hic manifestè illud, *ab origine mundi* refertur ad scriptionem in libro vitæ, non ad Agni occisionem, cùm hîc Agni occisi non fiat mentio. Similis locus est: *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.* Matth. 17. ubi etiam Græcè est ἀπὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου. Et alibi, electio seu prædestinatio dicitur facta à temporibus sæcularibus. Estque λειτότης, quâ minus dicitur, plus intelligitur, videlicet æternitas. Sicut à nativitate, de ventre matris; *Priusquam te for-*
E *marem novi te, & antequam, &c.* cùm hæc omnia sint ab æterno. Locum hunc Apocal. sicuti diximus, interpretatur Rupertus.

v. 10. *Qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi.* An oportet, quia omninò sic futurum est, an quia dignus est occidi gladio, qui gladio occiderit? Prius dici non posse videtur. Multi enim gladio occidunt, qui non pereunt gladio. Posterior sensus non videtur huic loco convenire: Nam pœnam ipsam denunciat hic Joannes, sicut in eo quod præcedit; *Qui in captivitatem duxerit, in captivitatem vadet.* Videtur igitur hic esse sensus, nullam injuriam sanctis illatam ab impiis & reprobis hominibus, fore impunitam, sed unumquemque eorum juxta genus & modum injuriæ quam aliis intulit, pœnas recepturum.

Atque hac spe justæ vindictæ ab impiis aliquando exigendæ, consolatur pios iis verbis quæ proximè sequuntur. *Hic est patientia & fides sanctorum.* Sic enim suprà cap. 6. animæ interfectorum clamantes ad Deum pro vindicta sanguinis sui, jubentur adhuc modicum tempus habere patientiam. Similem adfert consolationem Apostol. Paulus 2. Thessalon. 1. Maximè verò illud facit ad præsentis rei declarationem, quod Dominus Lucæ 18. proposito exemplo de judice iniquitatis tandem exorato à vidua ut eam vindicaret de suo adversario, subjungit: *Deus autem non faciet vindictam electorum suorum, clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis? Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum.* Nec hic solùm patientia, sed & fides sanctorum est. Certissimè enim credunt futurum hoc Dei judicium, quo præmia justis, supplicia reddet impiis. Pro *patientia* Græcè est ὑπομονὴ, quæ dictio non simpliciter sonat patientiam qua toleramus adversa, sed patientiam cum expectatione, seu expectationem cum patientia, dum videlicet spe præmij duramus in malis, & nos ad meliora servamus, dicitur ἀπὸ τοῦ ὑπομένειν, quod est expectare, sustinere.

v. 13. *Et fecit signa magna.* Intelligit *magna* in oculis hominum, id est, quæ hominibus sunt mirabilia. Nam & Judæi pro magno reputabant, signum ostendere de cœlo, ut ignem de cœlo deducere, tonittua excitare, &c. Quasi illa majora essent, quàm infirmos sanare.

Vt etiam ignem faceret de cœlo descendere, &c. Si hæc ad litteram accipienda sunt, facilè intelligitur miracula Antichristi & ministrorum ejus magis ad ostentationem & vanitatem pertinere, quàm ad hominum utilitatem vel instructionem; qualia fuerunt Christi & sanctorum miracula. Et quia pro *magno* ducitur, *ut etiam ignem, &c.* quod tamen apud Job Diabolum fecisse legimus; colligitur non fore vera miracula, sed talia quorum etiam dæmones habent potestatem, vel saltem illusoria, quale est illud de animata imagine bestiæ & loquente, de qua sequitur.

v. 15. *Et datum est illi ut daret spiritum imagini bestiæ, & ut loquatur imago bestiæ.* Hoc, etiamsi ad litteram intelligatur sic, uti verba sonant, non tamen erit verum miraculum. Sic enim dabit spiritum imagini, sicut dæmones olim dederunt spiritum idolis; scilicet per assistentiam suam ea sic movendo, ut animata viderentur. Sic quoque faciet loqui imaginem bestiæ, sicut dæmones fecerunt loqui idola, & sicut locuti sunt per ventrem Pythonissarum, & Diabolus per serpentem. Vide annotat. Genes. 3. & nostra in 2. dist. 7.

v. 16. *Characterem in dextera manu sua, aut in frontibus suis. Character in manu*, est per operationem expressa & declarata doctrina Antichristi: *in fronte autem*, per professionem. Verbi gratiâ, characterem Antichristi in manu habet hodie, qui operatur die festo, aut feria sexta carnes comedit; in fronte, qui docet vel profitetur libera voce operari licere diebus festis, & quolibet die carnibus vesci.

v. 18. *Numerus enim hominis est: & numerus eius sexcenti sexaginta sex.* Numerus iste in Græco signatur his litteris χξς. Nam apud Græcos littera χ sexcenta denotat, ξ sexaginta, ς sex; velut si Latinè scribamus DCLXVI. Quas litteras Latinas transpositas, ut pronunciari possint, in quibusdam bibliis scriptas haberi hoc pacto, *Dic lux*, author est Antoninus p. 1. historiæ tit. 6. cap. 1. §. 10. Cæterùm loquitur *de numero nominis bestiæ*, id est, litteris nominis ejus, indicato. Nam paulò ante vocat *numerum nominis eius.*

De hoc nomine Antichristi variæ sunt authorum conjecturæ, quas vide apud Sixtum Senensem lib. 2. §. 11. & lib. 3. cap. 2. de elementariæ explanationis modo; & apud Bellarm. lib. 3 de Rom. Pontif. cap. 10. Similis extat prophetia de nomine Christi, in libr. 1. carminum Sibyllinorum, scilicet numerum nominis ejus esse octo monadas, octo decadas, & octo hecatontadecadas, id est, 888. qui numerus reperitur in Græco hoc nomine Salva-
A toris nostri, Ἰησοῦς, nunc quidem nobis notissimo, at ante ipsius adventum incognito, nec quisquam facile ex illo numero nominis pronuntiato, nomen ipsum conjectura assequi potuisset. Ita & nunc multi se torquent, ut ex numero quem Joannes prædixit, nomen Antichristi colligant: & tamen frustra ab eis laboratum est hactenus; quia vel non inveniunt, vel etiamsi fortè invenerint, se invenisse habere pro certo non possunt. At postquam venerit Antichristus, erit nobis ejus nomen notissimum, & in illo numerus prædictus conspicietur, sicut nunc conspicitur in nomine Salvatoris nostri numerus ille quem Sibylla prædixit.

Hic sapientia est. Refertur hoc ad id quod proximè præcessit; *Aut numerum nominis eius.* Unde adhuc de eodem sequitur: *Qui habet intellectum, computet numerum*
B *bestiæ, &c.* Sensus igitur est, *Hic*, id est, ad hoc, quod de numero dicimus, assequendum, opus est sapientia & intellectu; tanquam in re obscura & ænigmatica; quasi dicat, hic Josepho, aut Daniele quopiam mysteriorum interprete, opus est.

CAPUT XIV.

v. 1. *ET cum eo centum quadraginta quatuor millia, &c.* Hic locus intelligendus est de omnibus electis præcipuè de martyribus. In hos enim maximè competit *habere nomen Agni & Patris eius scriptum in frontibus*, id est, Deum & Christum liberè confiteri coram hominibus. Item Ecclesia canit hunc locum Apocal. in divino officio de martyribus, non de virginibus; scilicet in festo sanctorum martyrum Innocentium. Dicuntur autem electi cum mulieribus non coinquinati, figurato ser-
C mone, quo per coinquinationem corporalem, intelligitur omnis coinquinatio mentis, quæ fit per peccatum mortale, & ea maximè quæ per idololatriam; hæc enim in scripturis frequentissimè vocatur fornicatio. In hoc item libro dicuntur cum meretrice magna, id est, Babylone, fornicati reges terræ; & vocatur mater fornicationum & abominationum terræ. & dicitur corrupisse terram in prostitutione sua. Hujusmodi ergo fornicationi & abominationi & corruptioni, id est, omni generi peccatorum, opponitur hæc virginitas. Item, non soli virgines sunt ex hominibus primitiæ Deo & Agno, sed martyres potissimum: deinde & cæteri electi, inter quos virgines.

Habentes nomen eius, & nomen Patris eius scriptum in frontibus suis. Quare non additur nomen Spiritus sancti?
D *Resp.* tota divinitas intelligitur in nomine Patris, eò quòd Pater sit fons divinitatis, id est, aliarum personarum principium. *Agni* verò nomen additur hoc loco, non ratione divinitatis, sed quatenus est mediator & redemptor noster. Id enim indicatur nomine *Agni*, qui oblatus est in cruce pro peccatis nostris. Ideò ergo & Dei nomen & Agni in frontibus geritur; quia utrumque credere & confiteri debemus, & Deum & mediatorem, ita ut sine alterutro non sit salus. Simili ratione hîc in Apoc. aliquando dicitur; *Deo & Agno.* Sic Christus ad Patrem Joan. 17. *Hac est vita æterna ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* Vide ejus loci annot. & infrà cap. 22.

v. 4 *Virgines enim sunt.* Hoc est Ecclesiæ membra,
E quæ tota virgo est; & tota pulchra & immaculata in Canticis vocatur: unde etiam hîc dicitur; *Sine macula enim sunt.* Item *virgines*: quia sponsum habent Agnum purissimum: de quo infrà c. 19. *Venerunt nuptiæ Agni, & uxor eius preparavit se.* Et cap. 21. De sponsa, *Veni & ostendam tibi sponsam uxorem agni.* Hæc est Ecclesia sanctorum & electorum Dei. Hieronymus quoque in epitaphio Paulæ, illud; *sequuntur agnum quocunque ierit*, attribuit Paulæ viduæ, non virgini.

Hi sequuntur agnum quocunque ierit. Agnum, id est, Christum secundum humanam naturam; nam secundum divinam non dicitur ire quocumque, cùm omnia impleat. Sensus autem est, Sanctos regnare cum Christo, semperque & ubique illi adesse tanquam familiares ejus & intimos amicos. Hoc volunt scripturæ: *Cupio dissolvi, & esse* cum

cum Christo. Et sic semper cum Domino erimus. Vbicumque fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ. Vbi ego sum, illic & minister meus. Quod autem Hieron. contra Vigilantium ratiocinatur ex hoc loco; Igitur si agnus ubique est, martyres ubique sunt; ad hoc tantum valet, ut probetur martyres, qui sunt Christo præsentes ut amici, noscentes voluntatem Domini, non posse ignorare preces ad se fusas; quod agnus, cui semper præsentes sunt, non sinat eos quidquam ignorare eorum, quæ ad ipsos pertinent. De qua re vide nostr. in 4. sent. d 46.

v. 5. *Et in ore eorum non est inventum mendacium;* Propter veritatem confessionis fidei. Mendaces enim infra c. 21. numerantur & proximè junguntur cum idololatris. Et rursum dicitur, *Quia non intrabit in eam (civitatem novam) aliquid coinquinatum* (ecce maculam; de qua hîc dicitur, *Sine macula enim sunt*) *aut abominationem faciens aut mendacium.*

v. 10. *Et cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni.* Pertinet hoc ad cumulum pœnæ impiorum, simul & gloriæ sanctorum, quod in horum conspectu illi puniantur. Sed cur non addidit, sanctorum hominum vel animarum? quia omnes hi intelliguntur in Agno, tanquam membra in capite.

v. 11. *Nec habent requiem die ac nocte.* Malè ergo quidam ferias quasdam & interpolationes pœnarum in inferno, somniaverunt. Dicitur *die ac nocte*, non quod sit vicissitudo dierum & noctium apud inferos, ubi perpetua nox est, sed quia nos, apud quos illa vicissitudo est, ita loqui solemus, quoties significare volumus aliquid fieri continuò & sine intermissione. Vide nostra in 4. sent. dist. 46.

v. 12. *Hic patientia sanctorum est, qui custodiunt mandata Dei, & finem Iesu.* Refertur hoc ad periodum totam præcedentem ab eo loco: *Si quis adoraverit bestiam & imaginem eius, &c.* Sensus autem est, Deum gravissimè vindicaturum in impios sanctorum persecutores. Hanc vindictam, simul & suam remunerationem, patienter expectant sancti, permanentes & perseverantes in custodia mandatorum Dei, & in fide Jesu Christi, propter quam patiuntur.

v. 13. *Scribe, Beati mortui qui in Domino moriuntur.* Per hoc quod dicitur, *Scribe*, significatur aliquid novum & peculiare dici his verbis. S. Bernardus serm. 4. de omnibus sanctis, dicit hac sententia distingui sanctos novi testamenti à sanctis veteris testamenti. Qui enim tempore veteris testamenti moriebantur, nondum erant beati ea beatitudine de qua hic sermo est. Licet enim requiescerent à laboribus suis, nondum tamen opera eorum sequebantur illos, id est, nondum accipiebant fructum, mercedem aut præmium operum suorum; sicut percipiunt sancti, qui moriuntur tempore novi testamenti. De his enim dicitur quod sint ante thronum Dei, & serviant ei die ac nocte, cap. 7. quod Agnus regat eos & deducat ad vitæ fontes aquarum. Et hoc cap. Quod sequantur agnum quocumque ierit. Item quod regnent cum Christo; Regnaverunt, inquit, cum eo mille annis cap. 20. Frivolum est quod hæretici hunc locum objiciunt contra pœnas purgatorias post hanc vitam. Si, inquiunt, beati sunt qui in Domino moriuntur: non ergo amplius pœnis obnoxij. Respondeo, eos intelligi perfectè in Domino mortuos, qui ita in fide & charitate decedunt, ut ab omni macula & reatu peccati liberi sint. Alioqui enim, mundari adhuc eos necesse est, ut beatitudinem consequantur; cùm nihil coinquinatum intrare possit in regnum Dei, ut dicitur cap. 21.

Amodo jam dicit Spiritus ut requiescant, &c. In plerisque Græcis, *amodo*, jungitur præcedentibus, & construi potest cum *moriuntur*, vel cum *beati:* ut sensus sit, amodo beatos esse mortuos, qui in Domino moriuntur. Nam olim non erant beati, sed ibant in tenebras. Deinde sequitur: *Etiam dicit spiritus ut requiescant.* Vide tamen an non possit hæc esse constructio: *Etiam*, vel certè, *dicit spiritus. ut amodo requiescant à laboribus suis. Amo-*
Estii Annot. in Script.

A *do*, id est, postquam mortui sunt. Vide Henricum Vicum libro de descensu Christi ad inferos, sect. 36. bene explicantem hunc locum.

Opera enim illorum, &c. Manifestus locus pro meritis operum. Non enim eos sequuntur opera, nisi quia eos merces operibus debita sequitur; sicut patientia pauperum non perit, quia abundè remuneratur. Multò magis facit hic locus contra eos sectarios qui omnia fidelium opera dicunt esse peccata.

CAPUT XV.

v. 1. *Quoniam in illis consummata est ira Dei.* Hinc colligi potest, impios non puniri in gehenna citra condignum. Idem significare videtur quod infrà dicitur, *Septem phialas aureas plenas iracundiæ Dei.* Vide nostra in 4. dist. 47.

v. 2. *Et vidi tanquam mare vitreum mistum igne, & eos qui vicerant bestiam, &c. stantes super mare.* Qui cap. 13. dicuntur victi à bestia, dicuntur hic eam vicisse, quia per patientiam & mortem evaserunt insidias & superaverunt horribiles tentationes bestiæ, conantis eos pertrahere in æternum interitum. *Mare vitreum mistum igne*, Baptismus est mare, propter aquam; vitreum, propter puritatem; igneum propter Spiritum sanctum; De quo Joannes Baptista: *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igne.* Et Dominus Joannis 3. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu.* Victores bestiæ *stant super hoc mare*: quia gratia baptismalis fundamentum est totius sanctæ conversationis, & victoriæ sequentis contra Diabolum C & mundum. Unde & *cantant canticum Moysi servi Dei*, non quod in Deuteron. sed quod in Exodo cap. 15. describitur; cujus initium: *Cantemus Domino, gloriose, &c.* Quia sicut illud canticum cantaverunt filij Israël per mare rubrum egressi salvi, superatis ac demersis hostibus: ita isti Deo gratias agunt de victoria contra spirituales hostes, cujus causam eis præstitit gratia Dei per lavacrum baptismi. Canticum hoc vulgo vocatur canticum Mariæ sororis Moysi, non quod ab ea compositum, sed quod ab ea fuerit decantatum. Nam author ejus fuit Moyses, perinde ut posterioris. Idque satis ipso loco indicatur, cùm dicitur: *Tunc cecinit Moyses & filii Israël carmen hoc Domino.* Huc autem transfertur ad sensum anagogicum. Vide ejus loci annotat.

v. 4. *Omnes gentes venient & adorabunt in conspectu* D *tuo.* Potest intelligi de omnibus sine expositione hominibus; quia omnes adorabunt, etiam reprobi. Nam & dæmones contremiscunt, & omne genu, etiam infernorum, in nomine Christi flectetur, ad Philipp. 2. *Mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo.* Rom. 14. Est enim hic sermo de extremo judicio, quando omnes gentes congregabuntur ante judicem Christum, Matth. 25. Tunc implebitur illud, *Ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Favet quod præcedit: *Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen tuum?* Videtur autem hic locus alludere ad illud Psalm. 85. *Omnes gentes quascumque fecisti venient, & adorabunt coram te.*

Quoniam iudicia tua manifesta sunt. Hic locus in speciem pugnat cum aliis locis scripturæ, quæ testantur recondita & occulta esse judicia Dei, adeò ut ab homine E comprehendi non possint. Unde Apostolus ad Rom. 11. exclamat: *O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei; quàm incomprehensibilia sunt judicia eius, & investigabiles viæ eius!* Et Psalm. 35. *Iudicia tua abyssus multa.* Solvitur hæc dubitatio, distinctione temporis. Judicia Dei occulta sunt in hoc sæculo: tantùm nunc scimus ea justa esse; sed cur talia sint aut talia, nondum nobis apparet; in futuro sæculo utrumque intelligemus; & justa esse, & propter quid hoc aut illo modo judicaverit Deus. Sic Aug. lib. 20. de civit. Dei cap. 2. Cùm, inquit, ad illud judicium Dei venerimus, non solùm quæcumque tunc judicabuntur, verùm etiam quæcumque ab initio judicata, & quæcumque usque ad illud tempus adhuc judicanda sunt, apparebunt esse justissima.

An autem omnibus patebit ratio prædestinationis & reprobationis divinæ, dubium est; ibi enim non est judicium retribuens debitum, cur videlicet hic præ illo prædestinetur aut reprobetur. Et de eo videtur propriè intelligendum illud Apostoli; *Quam incomprehensibilia sunt judicia eius, & investigabiles, &c.* Et fortasse ista judicia nunquam revelabuntur.

CAPUT XVI.

v. 6. *ET sanguinem eis dedisti bibere.* Ad litteram, non existimo aquas in sanguinem convertendas, neque sanguinem potaturos Sanctorum persecutores; quamvis ista hoc modo in visione Joanni fuerint repræsentata; sed significari quod sicut illi martyres sunt persecuti, eorum sanguinem fundendo, vel alio modo iis nocendo, & mortem inferendo: ita ipsi variis tormentis excruciabuntur. Simile quid est Sapient. 11. v. 7. *Immundum sanguinem dedisti iniustis*, quia videlicet occiderant infantes Hebræorum. Quid ergo ibi corporaliter est factum, id simili exemplo aliquando futurum impiis. Videtur enim significari quod retribuetur eis supplicium congruens meritis ipsorum; sicut dicitur cap. 13. v. 10. *Qui gladio occiderit, gladio peribit.* Quamvis enim ignis gehennæ sit omnibus damnatis communis: alia tamen speciali pœna punietur avarus, alia libidinosus, alia perjurus, alia gulosus, alia superbus. Unde dives ille describitur cruciari in lingua, quia lingua peccaverat. *Per quæ enim quis peccat, per hæc & torquetur*; ut in lib. Sapient. dicto cap. dicitur, & declaratur.

v. 9. *Et blasphemaverunt nomen Dei.* Vide annotationes Apocal. 5.

Neque egerunt pœnitentiam, ut darent illi gloriam. Quicumque agit veram pœnitentiam, dat gloriam Deo; quia pœnitentiæ actus est honorem peccando ablatum Deo restituere. Unde Josue ad Acham qui peccaverat in anathemate: *Da*, inquit, *gloriam Deo, & confitere quid feceris* Jos. 8. Vide ejus loci annot. Item Joan. 6. Apoc. 11. ubi exponitur quid sit dare gloriam Deo.

v. 10. & 11. *Et commanducaverunt linguas suas præ dolore, & blasphemaverunt Deum cæli, præ doloribus, & vulneribus suis.* Quomodo blasphemaverunt linguis suis jam commanducatis, & perditis? An priùs blasphemaverunt lingua: posteà animo & voluntate; quomodo & dæmones blasphemant sine linguis?

v. 11. *Et non egerunt pœnitentiam ex operibus suis.* Hoc potest intelligi de idolis, quæ sunt opera manuum hominum, juxta ea quæ dicta sunt sup. ad cap. 9.

v. 14. *Sunt enim spiritus dæmoniorum facientes signa.* Sed fallacia, & mendacia, qualia facturum Antichristum testatur Apost. 2. Thessalon. 2. *spiritus dæmoniorum*, sunt ipsi dæmones, qui passim in sacris litteris, vocantur *spiritus mali & spiritus immundi.* Sic dicitur virtus temperantiæ, pro ipsa temperantia, videlicet transitiva locutione, pro intransitiva; quæ Hebræis est admodum familiaris. Aliter spiritus hominum, & spiritus bestiarum, Ecclesiastæ 3. *Quis scit si spiritus filiorum Adam ascendit sursum, & si spiritus iumentorum descendat deorsum?* Unde homines, & bestiæ nusquam vocantur spiritus; sed dæmones passim vocantur *spiritus nequam, & spiritus immundi.*

v. 15. *Beatus qui vigilat, & custodit vestimenta sua ne nudus ambulet, & videant turpitudinem eius.* Stola prima, & vestis nuptialis, in parabolis Evangelicis significant charitatem; quam etiam habent infantes baptizati, qui proinde non sunt nudi. Vestimenta autem hoc loco significare videntur bona opera; quæ adultis sunt necessaria, & sine quibus nudi ambulant, & videtur eorum turpitudo; quia nisi adultus exerceat se in bonis operibus, juxta legem Dei, perdet etiam ipsam stolam primam, & vestem nuptialem, id est, charitatem, juxta illud, *Qui viderit fratrem suum necesse habere, &c. quomodo manet charitas Dei in illo?* Sic infrà, cap. 19. *Byssinum splendens & candidum*, quæ est materia pretiosorum vestimentorum, *justificationes sanctorum sunt.* Et in Psal. 44. *Astitit regina à dextris tuis in vestitu de-*

A *aurato*, id est, pretioso; propter Spiritum sanctum & m ritum vitæ æternæ. Et Ecclesiastes cap. 9. præcipit, ut *omni tempore candida sint vestimenta nostra.* Custodit autem vestimenta sua, qui tenet perseverantiam bonorum operum; seu qui manet in charitate, quæ est bonorum operum genitrix: de qua S. Gregor. Operatur magna, si est; si autem non operatur, charitas esse desinit.

v. 19. *Et facta est civitas magna in tres partes.* Civitatem magnam, intelligit eam quæ sequenti cap. describitur, nempè Babylonem, id est, confusam collectionem & societatem omnium malorum. Ea dividitur in tres partes: Nam in ea alij sunt planè infideles, alij hæretici, alij mali Christiani. Hæc divisio ab aliis sic intelligitur;

B ut in ea alij apertè persequantur bonos; alij occultè & insidiosè; alij exemplo, id est, mala vita, & conversatione, quâ merentur participes esse illius confusæ & Babylonicæ societatis. Utraque explicatio ferè in idem recidit; Nam infideles, ut Ethnici, Ecclesiam Dei manifestè persecuti sunt; hæretici, insidiosè eam persequuntur sub prætextu Evangelij, libertatis, ac sinceræ & puræ doctrinæ; quamvis hodie nec à manifesta, id est, corporali persecutione abstineant: mali Christiani persequuntur, neque vim inferendo, neque errorem persuadendo, sed malæ vitæ exemplo; qui tametsi ad tempus in Ecclesia sint, aliquando tamen futurum est, ut in illis impleatur illud: *filii regni ejicientur foras.*

Et Babylon magna venit in memoriam ante Deum. Sicut dicitur Deus dormire, quando vel justos non vindicat, vel malos non punit; ita dicitur evigilare & remi-

C nisci, quando bona remunerat, & mala vindicat. Dicitur ergo *Babylon venire in memoriam ante Deum*, quando tempus instat punitionis ejus.

v. 20. *Et omnis insula fugit, & montes non sunt inventi. Fugit*, id est, evanuit, esse desiit, quomodo fugisse dicitur è terris pietas, & justitia; quomodo sol oriens fugat tenebras noctis. Desinent autem esse insulæ, & montes, quia terra sicut & cætera elementa, redigetur ad figuram naturalem, id est, penitus rotundam; non enim ampliùs serviet usui hominum, sicut nunc; cujus rei gratia, Deus ab initio creationis terræ, aut certè, die secundo quando dictum est, *Congregentur aquæ, &c.* terram fecit insulis, & montibus exuberantem. Habet enim ea res multiplicem usum, & commoditatem vitæ humanæ.

D Mysticè *fugiet omnis Insula, & montes non invenientur*; quia fastus, & excelsitas, & ut ita dicam, monrositas omnis superborum deprimetur, ut piis ampliùs nocere nequeant. Unde in Psal. 9. *Quæretur peccatum eius, & non invenietur*, peccatum, inquam, quo superbus & impiùs oppressit ac dominatus est pauperum.

CAPUT XVII.

v. 1. *VEni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ.* Quomodo vocetur hoc loco *meretrix*, quam Isaias Virginem vocat, dicens, *Sede in pulvere, Virgo filia Babylon*, c. 47. Vide annot. ejus loci.

v. 5. *Mysterium*, id est, sacramentum. Sic enim vertit infrà: *Ego dicam tibi sacramentum mulieris.* Non significat scriptum fuisse in fronte mulieris hoc vocabulum (Mysterium) sed, verba quæ ibi scripta erant, scilicet

E *Babylon magna*, continere mysterium; quod mysterium postea quasi sub ænigmate explicatur, dum significatur hanc mulierem fuisse Romam. Nam Romam hoc loco nominare expressè, periculosum erat, & non necessarium. Sic Jeremias, cap. 25. sub alio nomine, contra regem Babylonis prophetasse legitur; dum vocat eam Sesach. S. Hier. in epist. ad Algasiam q. 11 nomen blasphemiæ scriptum in fronte meretricis, interpretatur Romam æternam.

Mysterium; Babylon magna, mater fornicationum, & abominationum Quidam de Roma dictum intelligunt, ut Tertull. Hieron. & favet quod infra dicitur: *septem capita, septem montes sunt*, Roma enim habet septem colles. Hieron. præfatione in Didymum, De Spiritu sancto: Dum in Babylone versarer, & purpuratæ meretricis essem colo-

nus, &c. loquens de Roma. Quod Ruffinus lib 2. invectivæ, reprehendit, dicens: Ex qua præfatione videatis, quomodo de Urbe Roma, Deo favente, capite Christianorum, ea dicit, quæ dicebantur tunc cum gentilis in ea populi & persecutores principes morabantur. Quæ verba Ruffini sunt pro responsione ad eos, qui Romam hîc non significatam, scripserunt. Constat enim & Tertull. ad illud tempus respicere, de quo Ruffinus loquitur. Idem satis ostenditur, ex eo quod dicit Joannes v. 6. se vidisse hanc mulierem ebriam de sanguine Sanctorum, & sanguine Martyrum Jesu; hoc enim fine dubio est referendum ad decem persecutiones à Romano Imperio commotas toto orbe, adversus cultores religionis Christianæ. Quod autem Roma hîc intelligatur, ex eo etiam probabile fit, quod Joanni pro interpretatione dicitur in fine cap. *Et mulier quam vidisti, est civitas magna, quæ habet regnum super reges terræ.* Petrus quoque, juxta multorum intellectum, Romam Babylonem vocavit in 2. sua epist. Verumtamen quia non omnia quæ hîc de muliere ista dicuntur, in Romam urbem competere possunt, velut illud in fine cap. subsequentis: *Et in ea sanguis prophetarum, & Sanctorum inventus est, & omnium qui interfecti sunt in terra*; ideò credendum est, sub Roma, tanquam principali quodam membro, prophetam nobis voluisse describere totam Diaboli civitatem, id est, impiorum societatem, ejusque interitum. Imò, hoc ipsum etiam ad Romam pertinet; quia Romanum imperium patebat latissimè. Itaque sanguis omnium ferè Martyrum effusus est, ex præscripto legum, quas tulerunt Romani Imperatores, per varios Præfectos, & Præsides, & Judices Provinciarum. Fortè tamen, addendo (*Prophetarum*) extendit nomen Babylonis ad totam diaboli civitatem, & regnum. Vide Riberam, hoc & seq. cap. Quomodo Roma fuerit mater abominationum, & fornicationum terræ, bene explicat S. Leo serm. 1. in natali Apost. Petri & Pauli, quia cum penè omnibus dominaretur gentibus, omnium gentium serviebat erroribus. Itaque facta erat magistra errorum, & fons, ac lacuna omnium vitiorum. Porrò Roma nomine Babylonis significatur, non quod Babylon gesserit figuram Romanæ civitatis, aut Romani Imperij; sed propter similitudinem; quia sicut Babylon olim afflixit, & oppressit populum Dei, ita Romanum Imperium initio Ecclesiæ Christianos vehementer afflixit, & graves in eos persecutiones commovit; & sicut in Babylone regnabat idololatria, sic & Romæ, juxta B. Leonis Papæ testimonium. Itaque ambæ civitates illæ, in hoc conveniunt, quod figuram quandam gesserint civitatis & regni diaboli; altera tempore veteris testamenti, altera tempore novi: altera in Oriente, altera in Occidente. Unde Aug. lib. 18. de civit. Dei cap. 22. & 27. Romam filiam Babylonis vocat, & Babylonem occidentalem.

v. 8. *Bestia quam vidisti, fuit, & non est; & ascensura est de Abysso, & in interitum ibit.* Per bestiam alij Diabolum, alij Antichristum intelligunt. Si Diabolus intelligitur, sensus est: eum olim, nempè ante Christi adventum fuisse in magno honore, & authoritate per idololatriam, aliaque peccata: Jam verò, id est, tempore Christi, & Ecclesiæ ejus adhuc florentis, *non est*, quia potestas ejus multum debilitata est, dicente Domino: *Nunc princeps hujus mundi ejicietur foras.* Sed rursum tempore Antichristi de Abysso ascensurus est, id est, ad tempus potestatem exercebat, sed paulò pòst Domino ad Judicium veniente, in interitum ibit, id est, in supplicium æternum. Qui de Antichristo exponunt, dicunt hanc bestiam fuisse, in suis satellitibus, & antesignanis; de quibus Joannes: *Iam Antichristi multi facti sunt:* Et Apost. Paulus 2. Thess. 2. *Nunc jam mysterium operatur iniquitatis:* In persona autem, nondum est; sed ascendet de abysso Judaïcæ impietatis; & paulò pòst, id est, post tempus & tempora, & dimidium temporis, hoc est, tres annos & dimidium, in interitum ibit, quando eum Dominus Jesus interficiet.

v. 12. *Sed potestatem tanquam reges una hora accipient post bestiam.* Græca, *accipiunt*; quomodo etiam multa habent manusf. & legit Primasius, *post bestiam*. Græcè μετὰ τ θηρίου, id est, cum bestia, quomodo etiam Primasij textus habet. Fortè noster interpres legit μετὰ τὸ θηρίον.

v. 14. *Quoniam Dominus dominorum est, & Rex regum.* Utique secundum naturam assumptam, loquitur enim de universali potestate, ac dominio Christi, quod, ut homo, accepit à Patre, juxta illud, *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.* Est autem illa potestas, non terrena, sed spiritualis, quia regnum Christi non est de hoc mundo. Est Dominus & Rex omnium dominorum & regum; quia omnes judicaturus est, & potestatem judicandi eos jam nunc habet.

CAPUT XVIII.

v. 2. *ET exclamavit in fortitudine dicens.* Manusf. plurima habent, *in forti voce*. Græca in *fortitudine voce magna*. Sensus tamen omnium idem est. Vide notas Franc. Lucæ.

v. 4. *Exite de illa populus meus; ut ne participes sitis delictorum eius, & de plagis eius non accipiatis.* Quomodo jubemur exire è Babylone, id est, societate malorum, corpore an animo? Non dubium quin animo; quia nemini licet animo, & voluntate conjungi impiis, aut quibuscumque malis hominibus in eo quod mali sunt. Verùm hic locus, etiam corporalem conjunctionem prohibere videtur, quia pro ratione subjungit periculum conjunctionis animorum, quando dicit; *ut ne sitis participes delictorum eius.* Sensus igitur est: Etiam corpore separamini ab impiis, ne contingat animum vestrum moribus eorum inquinari, & ita fiatis participes suppliciorum. Cæterum quia non est per se malum, corpore versari inter malos: hinc præceptum divinum de corporali egressu & recessu, tantùm obligat, quatenùs periculi est, ne quis particeps fiat impietatis; & quantum non excusat necessitas. Et quia paucorum est ea perfectio, ut sine periculo inter malos versari possint; perfecti autem, sine scandalo imperfectiorum, inter eos versari vix possint: manifestum est, vel nullos, vel certè paucos excusari, quo minùs à manifesta & perniciosa malorum societate, qualis est hæreticorum, secedant. Necessitas egestatis, quam ferè prætendere solent, potius excusat ut minus peccent, quàm ut omninò à culpa sint liberi.

v. 5. *Quoniam pervenerunt peccata eius usque ad cælum.* Figuratus sermo, quo significatur eo usque peccata increvisse, ut jam tempus sit ea puniendi, q. d. pervenerunt usque ad habitaculum & conspectum Dei, ut jam diutius dissimulari non debeant. Non dissimili figura dictum quod sequitur: *Et recordatus est Deus iniquitatum eius*, dicitur enim Deus recordari peccatorum, quando ea punit, aut puniturum se ea denunciat.

v. 6. *Duplicate duplicia secundum opera eius. In poculo quo miscuit, miscete illi duplum.* Deinde sequitur; *Quantum glorificavit se, & in deliciis fuit, tantum date illi tormentum, &c.* Non repugnant hæc duo, *dare tantumdem, & reddere duplum: Tantumdem datur*, si meritum spectetur & valor operum; quia Deus non punit ultra meritum: *Duplum* autem, id est, multiplum, *redditur*, si quantitas, seu magnitudo & diuturnitas pœnæ comparetur cum magnitudine & diuturnitate voluptatum hujus sæculi, quæ cum sit momentanea, punitur tamen redditione æterni supplicij. Sed id pro merito. Vel potiùs, duplicitas illa refertur ad pœnas, & tribulationes Sanctis illatas; quia mali in inferno recipient longè graviora tormenta, quàm ipsi bonis in hac vita intulerunt. Neque hoc injustum est, quia mala eorum voluntas, tantam punitionem meruit. Sicut non injustè, pro furto, rapina, vel adulterio, quis occiditur; quia peccatum ejus, licet non tantùm pœnæ intulit, tamen tantam pœnam meruit.

Reddite ille sicut & ipsa reddidit vobis. Sic de eadem Babylone Jerem. 50. *Vltionem accipite de ea; sicut fecit, facite ei.* Et iterum: *Reddite ei secundum opus suum, juxta omnia quæ fecit, facite illi.* Dicuntur autem hæc ad

electos, quos afflixit Babylon. Quamvis enim Sancti in hoc ſæculo præceptum habeant orandi pro inimicis ſuis perſequentibus, & calumniantibus ſe, & prohibeantur reddere malum pro malo: in futuro tamen ſæculo, quod juſtitiæ erit, non miſericordiæ; quando nemo à ſiniſtra poterit ad dexteram tranſire, reddetur Babyloni à Sanctis, ſicut ipſa reddidit eis; quia *lætabitur juſtus, cum viderit vindictam*: Pſal. 57. & applaudet juſtitiæ Dei punientis impios, ſuamque injuriam vindicantis. Quin & ipſi judices ſedebunt cum Chriſto, ſuoque calculo Babylonem condemnabunt.

Sicut & ipſa reddidit vobis. Reddidit, id eſt, dedit, phraſi Hebraïca, ſicut in Pſal. 115 *Quid retribuam Domino, pro omnibus quæ retribuit mihi?* id eſt, tribuit. Et: *Benedic anima mea Domino, & noli oblivisci omnes retributiones eius*, id eſt, beneficia quæ in te contulit. Et Pſal. 7. *Si reddidi retribuentibus mihi mala*, id eſt, mala B inferentibus.

v. 7. *Quantum glorificavit ſe & in deliciis fuit, tantum date illi tormentum.* Significatur æqualitas proportionis, non abſoluta. Qui enim multum peccavit, multum puniri debet: *Potentes autem potenter tormenta patientur.* Sap. 6. Qui autem minùs peccatunt, minùs puniuntur. Ita ſervatur proportio.

v. 10. *Quoniam una hora venit judicium tuum.* Dices; Ergo non eſt ſingulorum particulare judicium. *Reſp.* Nihil vetat univerſale judicium, in quo palam tota illa civitas, non animarum, ſed hominum impiorum, judicanda ſit, una hora fieri: præceſſiſſe autem occultum judicium ſingulorum, non hominum, ſed animarum, quod fiat in morte cujuſque, ſicut dicit Eccleſiaſticus, Deum in die obitus reddere cuique ſecundum vias ſuas. Eccleſ. 11.

v. 21. *Et ſuſtulit unus Angelus fortis lapidem quaſi molarem magnum, & miſit in mare dicens: hoc impetu mittetur Babylon civitas illa magna, & ultra jam non invenietur.* Alludit hic locus ad illud quod habetur apud Jerem. in fine cap. 51. ubi Jerem. mandat Saraiæ, ut librum in quo ſcripta erant mala ſuperventura Babyloni, alligato lapide projiciat in medium Euphratem, dicatque: *Sic ſubmergetur Babylon, & non conſurget à facie afflictionis.*

v. 24. *Et in ea ſanguis prophetarum, & Sanctorum inventus eſt, & omnium qui interfecti ſunt in terra. Interfectos*, intellige injuſtè, & maximè propter martyrium Chriſti. Vide de hac ſententia annot. cap. proximè præcedentis. Item cap. 11.

CAPUT XIX.

v. 5. *Et qui timetis eum puſilli & maximi.* At in regno cœlorum omnes magni ſunt, per illos magnos piſces ſignificati, quos poſt Domini reſurrectionem ceperunt diſcipuli Joan. 21. An omnes magni, propter indefectibilem perfectionem, & plenitudinem felicitatis; & tamen alij puſilli, alij magni, quia differentes ibi ſunt gradus perfectionis? Ubi tamen quiſque pro ſua capacitate, impletur donis ad vitam illam pertinentibus. Vide annot. infrà cap. ſeq.

v. 6. *Dicentium Alleluia*, id eſt, Laudate Dominum. Durandus in Rationali varia commemorat de expoſitione hujus vocis, ſed commentitia ferè, & ex ignorantia linguæ Hebraïcæ. Quare hanc vocem non reddidit Joannes Græcè, ut cætera? an quia Hebraïcè proferebatur in viſione? an verò quia Sancti in cœlo hoc canticum perpetuo canent lingua Hebræa? Sic Tob. 13. *Per vices eius Alleluia cantabitur.* Aliam rationem reddit Titel. in expoſitione Miſſæ cap. 12. quoniam, inquit, plenitudinem illius gaudij, & plenæ laudis hîc non datur experiri in valle conſtitutis miſeriæ; idcircò non interpretatum Hebraïcè nomen remanſit, ut peregrinum ab hac vita gaudium, peregrinum vocabulum deſignaret, potiùs quàm exprimeret. Ideò tacetur hoc Alleluia, à Septuageſima, uſque ad Paſcha; quia tunc agimus commemorationem lapſus noſtri, & exilij, & celebramus pœnitentiam; & ideò non convenit canticum exultationis & lau-

A dis, quod canemus in patria; & æterno gaudio patriæ aptiſſimum eſt. Et ejus loco ſubſtituimus Latinum; *Laus tibi Domine, rex æternæ gloriæ*, quod non eſt exultationis, ſed tantùm laudis; quia non eſt cohortatio ad laudem, ut ſoler eſſe, quando aliquid lætum & proſperum accidit. Item ſubſtituimus Latinum Hebræo, id eſt, peregrinum patrio; quia tunc agitur tempus commemorativum noſtræ peregrinationis à patria. De hujuſmodi vocabulis Hebraïcis in Evangelio, vel uſu noſtro, retentis, vide Baron. tom. 1. Annal.

Quoniam regnavit Dominus Deus omnipotens. Regnavit, id eſt, regnum accepit, phraſi Hebraïca, juxta id quod in Evang. dicitur: *Homo quidam nobilis, profectus, ut acciperet ſibi regnum.* Et ſuprà cap. 11. *Factum eſt regnum huius mundi Domini regnum.* Sic in Pſal. *Dominus regnavit*, cùm alioqui dicendum videretur *Dominus* B *regnat*, tempore præſenti. Similem phraſim obſervare eſt in verbo *poſſidendi*; ut cum dicit Jezabel ad Achab; *Surge, & poſſide vineam Naboth*; & Elias ad eundem: *Occidiſti, & poſſediſti.* 3. Regum 21. Vide ejus loci annotationes.

v. 8. De ſponſa agni dicitur: *Et datum eſt illi ut cooperiat ſe byſſino ſplendenti, & candido. Byſſinum enim juſtificationes ſunt Sanctorum.* Non ergo juſtitiæ Sanctorum ſunt velut pannus menſtruatæ. Sanctos intelligit eoſdem, de quibus ſup. c. 7. & 8. ſcilicet Sanctos Eccleſiæ militantis. Notandum quod dicit *& datum eſt ei*: per quod ſignificatur omnes juſtificationes, id eſt, juſtitias, ſeu juſta opera Sanctorum, eſſe Dei dona, nec poſſe hominem placere Deo, niſi de eo quod ipſe dederit. Congruit illud Pſal. 131. *Sacerdotes tui induantur juſtitiam.*

v. 9. *Beati qui ad cœnam nuptiarum agni vocati ſunt.* Quomodo ergo de quibuſdam vocatis dicitur Matth. 22.
C *Quia non fuerunt digni.* Quomodo etiam vocatus & ingreſſus ad nuptias, quod non haberet veſtem nuptialem, expellitur, & in tenebras exteriores projicitur? Unde & non ſemel à Domino dicitur: *Multi vocati, pauci verò electi.* Sed hoc loco intelliguntur vocati ſecundum propoſitum, de quibus Apoſt. Roman. 8. Nuptiæ quoque intelliguntur, non militantis Eccleſiæ, ſed triumphantis. In hac enim omnes digni ſunt; & ideo omnes manent; ex illa multi ejiciuntur indigni. Ob hanc cauſam altera cœna vocatur, alterum prandium, ut Gregor. obſervavit.

v. 10. *Et cecidi ante pedes eius, ut adorarem eum, Et dixit mihi, Vide ne feceris; conſervus tuus ſum, & fratrum tuorum habentium teſtimonium Ieſu, Deum adora.*
D Hunc locum Sectarij interdum Catholicis objiciunt, ad impugnandum eum honorem & venerationem, quæ totius Eccleſiæ conſuetudine, ſanctis in cœlo cum Chriſto regnantibus exhibetur; velut dum genuflectunt, aut humi procumbunt. Neque enim Joannes Angelum divino cultu honorare voluit, cùm probè ſciret ſolum Deum, hoc pacto adorandum eſſe. Igitur, inquiunt, prohibitus fuit Angelum procubitu corporis venerari. Quare nec Sanctos vita defunctos honorare licet. *Reſp.* verba Angeli dicentis, *Vide ne feceris*, non eſſe prohibentis, nec reprehendentis; ſed verba modeſtiæ, quâ hoc in ſe conſiderat, quod cum Joanne habet commune, nempè ſervum eſſe Dei. Proptereà enim addit: *Conſervus tuus ſum, & fratrum tuorum.* Factum eſt autem iſtud, non propter Angelum, cui nullum erat elationis periculum: ſed ad
E noſtram inſtructionem, ne quis homo, quantumvis magnus, facilè ſe patiatur eximio aliquo honore affici, ne in ſuperbiam erigatur; ſed ſtatim ſibi proponat quod cum alio habet commune, nempè hominem eſſe, Chriſtianum eſſe, miniſtrum Dei eſſe. Sic Petrus humiliter recuſavit honorem, à Cornelio Centurione delatum, conteſtatione communis naturæ, quando dicebat: *Et ego ipſe homo ſum.* Actor. 10. Neque enim Centurio eum pro Deo adorabat. Vide annot. ad eum locum. Cur autem Angeli, ante Chriſti adventum paſſi fuerint ſe adorari, (Nam Abraham & Loth Angelos adoraſſe leguntur, nec prohibiti) poſtea verò, cur noluerint id admittere, rationem

reddit Gregor. homil. 8. in Evang. Quod si Joannem A Angelus reprehendisset ut malè agentem; non fecisset Joannes idem secundò, nec bis in eundem lapidem impegisset; nam cap. 22. rursum adorare voluit Angelum, & rursum prohibitus est, iisdem modestiæ verbis quæ hic leguntur. Itaque hic locus scripturæ in hæreticos retorquendus est; nam planè contra eos, ac pro nobis facit. Si enim Joannes, tantus Apostolus, spiritu divino plenus, Angelum procubitu corporis in terram adoravit, id est, veneratus est semel, & iterum; igitur hoc factum merito nobis omnibus est imitandum in cultu & veneratione Sanctorum Angelorum, & animarum cum Christo regnantium. Additio B. P. Censoris.

Oportet meminisse quod hæc reipsa non evenerint, sed dumtaxat per visionem imaginariam S. Joanni osten- B sa sint: quum visionem ipse hîc commemorat, & simul Angeli prohibitionem sibi in visione factam: ut cultum Angelorum ex Platonis Philosophia in Græcia vigentem, isto modo convelleret; contra quem & Paulus Apostolus serio agit in epistola ad Ephesios & ad Colossenses.

v. 11. *Et ecce equus albus.* Quem alium non puto esse, inquit Hier. super Hab. 3. nisi Apostolum Paulum, super quem equitans orbem circuierat. Verisimiliùs hac sessione Christi super equum album, significari triumphum ejus, ex victoria perfecta de inimicis; quomodo solebant apud Romanos, qui ex magna victoria redibant, triumphantes vehi equis albis. Unde & hic sequitur: v. 13. *Et vestitus erat veste aspersa sanguine.* scilicet hostium quos expugnavit. Et iterum, v. 14. *Et exercitus qui sunt in cœlo. sequebantur eum in equis albis*, scilicet comites, & C socij triumphi, sicut fuerunt participes pugnæ, & victoriæ; quia in sanctis suis Christus & pugnavit, & vicit; quos proinde & triumphi participes facit.

v. 12. *Habens nomen scriptum, quod nemo novit, nisi ipse.* Mox autem sequitur: *Et vocatur nomen eius Verbum Dei*, Hoc igitur nomen, nemo novit, nisi ipse, id est, rem illo nomine significatam, nemo intellectu comprehendit, nisi ipse. Quo sermone, non excluditur Pater, & Spiritus sanctus, ut qui unum sunt cum Filio; sed intellectuales omnes creaturæ. Vide nostra in 1 dist. 21. §. 2. Observa peculiare esse Joanni, filium Dei appellare Verbum. Sic in Evang. & in Epist.

v. 16. *Et habet in vestimento, & in femore suo scriptum, Rex regum, & Dominus dominantium.* Hoc videtur accipiendum secundum humanam naturam: vestimentum enim rectè significat humanam naturam, quâ D Dei filius, velut indutus est. Nam carne indutus Christus, apud Patres passim legitur, & canit Ecclesia, *Servile corpus induit.* Femur autem designat humanam generationem: unde est illud quod in Genesi dicitur septuaginta animas egressas de femore Jacob; & quod Abraham sibi juraturum jubet manum ponere sub femore, quia inde exiturus erat ille, in quo benedicendæ erant omnes gentes, ut ait Aug. Christus igitur secundum hominem Rex regum est, & Dominus dominorum; sed regnum illud & dominium non est de hoc mundo, nec sæculare, sed spirituale.

v. 20. *Vivi missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis sulphure. Duo*, scilicet bestia, & Pseudopropheta, id est, Antichristus cum seductoribus suis prophetis. Non E quod corpore morituri non sint; cùm dicat de Antichristo Apost. 2. Thessal. 2. *Quod eum Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui*; sed quia tam repentino peribunt exitio, ut vivi in infernum missi videantur. Vel sensus est, Eos multo graviori supplicio cruciandos, quàm eos, qui ab eis seducti fuerint; sicut multo gravius est supplicium, vivum igne cremari, quàm gladio occidi. Verùm prior sensus magis placet. Nam seq. cap. generaliter dicitur: *Et qui non inventus est in libro vitæ scriptus. missus est in stagnum ignis.* Et cap. 21 *Timidis autem, & incredulis, & exsecratis, & homicidis, & fornicatoribus ---- pars illorum erit in stagno ardenti igne & sulphure.* Vide Comment. citato cap. 2. Thess. 2.

CAPUT XX.

v. 1. *ET vidi Angelum descendentem de cœlo habentem clavem abyssi, & catenam magnam in manu sua. Hic Angelus* Christus est, qui descendit de cœlo, quando propter nos homines, & propter nostram salutem, homo fieri, & inter homines conversari dignatus est. *Clavem habet abyssi*, quia potestatem habet, non tantum cœli, sed etiam inferni. *Catena magna in manu eius*, est potestas, quâ constringere & captivare potest inimicos, quamtumvis repugnantes.

v. 2. *Et apprehendit draconem, serpentem antiquum, qui est diabolus, & satanas.* Sunt hæc quatuor nomina principis dæmonum, eique in scripturis ita propria, ut non temerè ullum eorum reperias attributum alicui inferiorum dæmonum; quos scriptura passim dæmonia vocat. Unde à consuetudine scripturæ recedunt, qui omnes dæmones diabolos vocant. Utrum autem *Satanæ* nomen aliquando inferioribus tribuatur, quæri potest; de quo vide annotat. Matth. 12. Veteres, Hilarius, & alij, diabolum interdum zabolum vocant. Unde & Ecclesia canit, *Michaëlem in virtute conterentem Zabolum.* Sic enim legendum est, à verbo ζαβάλλειν, id est, διαβάλλειν, decipere, calumniari. Vide Hilar. in 24. Matth. August. Tract. 27. in Joann. sub fin. Vide etiam Dialogum Desiderij de Pronunciatione, post medium libri.

Et ligavit eum per annos mille; & misit eum in abyssum, & clausit, & signavit super illum, ut non seducat ampliùs gentes, donec consummentur mille anni. Hæc verba significant diaboli potestatem cohibendam, & restringendam per adventum Christi, usque in finem sæculi. Quod totum tempus significatur per mille annos. Cæterùm fine sæculi appropinquante, quasi exspirante mille annorum spatio; futurum ut iterum solvatur, id est, potestas ejus laxetur, quando per Antichristum, & ministros ejus Ecclesiam Christi omnibus tentandi artibus, & machinis impugnabit. Non significat autem hic locus diabolum nunc ita ligatum teneri in abysso, ut per se homines ad tentandum accedere non possit. Quod etsi ita esset, non tamen contrarium esset, quod dicit Beatus Petrus 1. epistola 5. *Adversarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, circuit quærens quem devoret*; faceret enim hoc per suos Angelos, si per seipsum non posset. Vide Comment. ejus loci. Porrò monet Augustin. libro 20. de civitat. capit. 7. illud, *donec consummentur, &c.* vel constitui posse cum eo quod proximè præcedit, *ut non seducat ampliùs*; vel cum illo, *Et clausit, & signavit super eum donec, &c.* ut sensus sit, eum mansurum in carcere, ligatum usque ad finem mille annorum. Unde sequitur: *Et post hæc oportet eum solvi modico tempore.*

v. 4. *Et vixerunt*, id est, resurrexerunt resurrectione prima, quæ est beatitudo animarum, de qua sequitur: *Et regnaverunt cum Christo mille annis.* De animabus interfectorum propter nomen Christi, & reliquorum omnium, qui non acceperunt characterem bestiæ, dicitur: *Et vixerunt & regnaverunt cum Christo mille annis.* De regno mille annorum variæ fuerunt olim opiniones. Quidam docuerunt Christum post resurrectionem mortuorum regnaturum mille annis in terra, quibus in omne genus voluptatis & libidinis effunderentur, qui nunc ab iis se abstinuissent. Sic senserunt hæretici qui à numero appellati sunt Chiliastæ, id est, Millenarij, quorum princeps fuit Cerinthus. Alij mille quidem annorum regnum constituebant in terra post resurrectionem; sed in quibus pij in summa securitate & pace Deo serviant in terris. Hæc sententia fuit multorum ecclesiasticorum virorum, ut Irenæi, Lactantij & aliorum. Unde & S. Hieronymus dicit in cap. 19. Jerem. se eam sententiam nec sequi, nec damnare; propterea quod multi martyres ista dixerint. Verùm & hæc opinio paulatim explosa est. Quod ad hunc locum attinet, manifestum est non loqui scripturam de tali regno, sed de eo, quo nunc regnant animæ sanctorum in cœlis, usque ad

diem judicii. Quod vocatur regnum mille annorum, vel A propter perfectionem, vel per metonymiam, quâ numerus certus pro incerto ponitur. Sic intelligi manifestum est; tum quia hoc regnum animabus tribuit, non corporibus, aut hominibus. Deinde quia solutionem satanæ, & civitatis sanctæ persecutionem, & generale judicium, futurum dicit circa finem hujus regni mille annorum.

v.5. *Ceteri mortuorum non vixerunt*. Id est, non resurrexerunt resurrectione prima; *Donec consummentur mille anni*, id est, usque ad finem sæculi. Non quod tunc victuri sint, id est, resurrecturi resurrectione prima; quia tunc finitur tempus regni, quod intelligitur in resurrectione prima, sed more Scripturæ sacræ *donec* denotat certum tempus, ad quod usque aliquid finiturum vel non futurum sic, non significans quid futurum postea. Nam utique si antè non vixerunt resurrectione prima, multò B minus postea victuri sunt, eodem sensu. Est enim sermo de reprobis, cùm dicit, *ceteri mortuorum. Hæc est resurrectio prima*, de qua dixi: *Et vixerunt*; & quam removi à cæteris dicendo: *Cæteri mortuorum non vixerunt*.

v.6. *Hæc est resurrectio prima. Beatus, & sanctus, qui habet partem in resurrectione prima: In his secunda mors non habet potestatem.* Resurrectio prima tantùm bonorum est resurrectio secunda, etiam malorum. Mors prima, bonorum, & malorum est; mors secunda tantùm malorum. Est enim prima resurrectio, beatitudo animarum ante resumpta corpora, resurrectio secunda, quâ corpora à morte resurgent. Mors prima, separatio animæ à corpore; mors secunda, projectio animæ, vel totius hominis in gehennam ignis. Sic enim describitur in fine cap. *Et infernus, & mors missi sunt in stagnum ignis, hæc* C *est mors secunda*. q.d. mors prima missa est in mortem secundam, sensu inferius explicando. Item sequenti cap. *Pars illorum erit in stagno ardenti igne, & sulphure, quod est mors secunda.* Agitur hîc tantum de morte, & resurrectione, quæ vitam hanc mortalem consequitur. Alioqui, est in hac vita quædam mors animæ per peccatum; & quædam ejus resurrectio per justitiam: de qua resurrectione dicitur Joan.5. *Venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem filii Dei, & qui audierint, vivent*, scilicet vita justitiæ.

An potiùs dicendum est, hîc Joannem loqui de resurrectione tanquam præmio, & morte, tanquam supplicio? Unde prima resurrectio est, quando solæ animæ D donabuntur vita æterna; secunda resurrectio, quando totus homo vitam accipiet æternam. Mors prima quando anima separatur à corpore; mors secunda, quando totus homo mittetur in æternum interitum.

Sed erunt sacerdotes Dei, & Christi. Christo ut homini non sunt offerenda sacrificia, ne spiritualia quidem, quæ hoc loco intelliguntur. Igitur futuri dicuntur sacerdotes Christi tanquam Dei, non tanquam hominis, ut in eo quod dicitur, *erunt sacerdotes Dei*, subaudiatur, *Patris*; cumque additur *& Christi*, par honos tribuatur filio. Aut certè, *sacerdotes Christi* erunt, quia totum Christianæ legis sacerdotium, tam spirituale, quod omnibus justis commune est, quàm externum, quod quibusdam proprium est; profluit tum ex merito, tum ab institutione, & authoritate Christi, qui idem in utroque sacerdotio exequendo, principales obtinet partes. E

Sed quod est hoc sacerdotium, quod promittitur futurum in regno mille annorum, id est, inter mortem & resurrectionem? *Resp.* tunc futurum sacerdotium spirituale perfectum, & omnibus modis absolutum. Nunc enim nemo ita justus est, ut non multa faciat Deo ingrata. Tunc autem omnia sanctarum animarum opera erunt sacrificia Deo undequaque placentia. Vide S. Aug. lib. 20. de civit. Dei cap. 10.

v.7. *Et seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog.* Non significari unam & alteram aliquam gentem, ut Getas, & Massagetas [sicut quidam opinati sunt] liquet, quia significantur gentes quæ sunt super quatuor angulos terræ, id est toto orbe terram diffusæ, quemadmodum bene probat August. lib. 20. de civit. Dei cap. 11.

v.9. *Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis, & sulphuris; Ubi & bestia, & pseudopropheta cruciabuntur.* Igitur diabolus alius est à bestia, & à pseudopropheta. *Die ac nocte in sæcula sæculorum*, id est, sine intermissione usque in æternum. Constat alioqui, nec in regno cœlorum, noctem, nec in gehenna diem futurum; sed ut illic dies, ita hic nox erit una, & perpetua.

v.12. *Et vidi mortuos, magnos & pusillos stantes in conspectu throni. Magnos, & pusillos*; non statura, sed dignitate ea, quam habuerunt in sæculo, quomodo dictum est ab Ecclesiastico cap.5. in fine: *Iustifica pusillum, & magnum similiter.* Sensus igitur est, omnes tam eos qui in sæculo potentes, & honorati fuerunt, ut reges, principes, divites, nobiles, pontifices, sacerdotes, doctores; quàm qui viles, & inhonorati; sistendos judicio, & nulla dignitatis habita ratione secundum opera judicandos. Quo etiam pertinet quod dicit: *Stantes in conspectu throni*. Non enim aliquibus ob dignitatem qua in sæculo excelluerunt, sedendi dabitur locus, sed omnes stare oportebit; quod est judicandorum, & sententiam judicis expectantium. Item subjungitur quod *judicabuntur secundum opera ipsorum.* Hoc non competit in pusillos, id est infantes. Vide Annotat. capite præced. & Sapient.6.

Et libri aperti sunt, & alius liber apertus est qui est vitæ. Per libros qui in extremo judicio aperiendi sunt, intelliguntur conscientiæ singulorum, in quibus descriptum est quid boni, quidve mali quisque fecerit. Ex his libris unusquisque judicatur. Per librum vitæ intelligitur liber prædestinationis ad vitam æternam. Hic liber modò clausus est, quia nunc nescitur qui sint prædestinati: tunc autem liber ille aperietur: quia tunc cognoscetur palam qui ad vitam æternam pertineant. De hoc libro generaliter additur v.15. *Et qui non est inventus in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.* Ut intelligamus non fore medium aliquem locum aut statum post diem judicii; sed omnes vel ad numerum electorum, vel ad numerum damnatorum pertinere.

Sed nunquid infantes sine baptismo mortui mittuntur in stagnum ignis? ita videtur ex hac scriptura. Potest autem dici, per stagnum ignis generaliter intelligi locum pœnarum; in quo loco præcipua pœna, non sola tamen, sit cruciatus ignis; cùm sint & aliæ pœnæ minores.

v.13. *Et mors & infernus dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant.* Mors dedit mortuos suos, quando eos non ampliùs detinuit, utpotè morti ereptos per resuscitationem ad vitam.

Et judicatum est de singulis secundum opera ipsorum. Si de singulis, erit ergo judicium illud ita universale, ut tamen etiam sigillatim de unoquoque sit exercendum. Per hoc autem significatur exacta judicii ratio.

v.14. *Et infernus, & mors, missi sunt in stagnum ignis.* Nam ante judicium est quidam infernus præter stagnum ignis, id est, præter locum damnatorum, videlicet infernus purgatorii: Et ante Christi passionem, infernus justorum. Item, ante judicium est quædam mors præter stagnum ignis, nempe mors corporis, & mors peccati in hac vita: sed post judicium nulla erit mors, nullus infernus præter infernum damnatorum, qui hîc stagnum ignis dicitur, id est, gehenna. Vide Lensæum lib.3. de lymbo, capite 1. qui etiam in hunc modum scripturam istam exponit.

CAPUT XXI.

v.1. ET *vidi cœlum novum, & terram novam.* Cœli nomine etiam aëreum cœlum comprehenditur, ut patet 2. Petr.3. Vide ibi, & Isaiæ 65.

Primum enim cœlum, & prima terra abiit, id est, transiit; juxta illud quod prædixerat Dominus in Evang. *Cœli, & terra transibunt.*

Et mare jam non est. Vel intelligitur id quod per mare in scriptura mysticè solet significari, nempe tumultus, & commotio hujus sæculi; vel, mare secundum situm & qualitates, quas nunc habet, ut significetur mare rediturum ad locum universi, quem habuit initio creationis,

antequam aquæ congregarentur in unum locum; quæ ita congregatæ, appellantur maria; & ita significari potest naturalem partium ordinem toti universo reddendum. Quod tamen, utrum dici possit, videat lector, cùm dicat B. Petr. 2. epist. 3. *Nos expectare novos cælos, & novam terram, in quibus justitia habitat.* Nam quomodo habitabit justitia in terra undique aquis cooperta? Certè flumina tunc nulla erunt, neque fontes; quia rerum cessabunt generationes; atqui fontes & flumina, non aliundè existunt juxta Physicos, nisi ex continua quadam subterranea aquarum generatione. Non dixit mare novum futurum, quia mare non malè significat aquæ elementum, sed simul importare videtur, quod sit crassum, salsum, turbidum, inquietum: quæ qualitates post hoc sæculum non erunt, quia Joannes expresse distinxit, dicens se vidisse cœlum novum, & terram novam: mare autem non futurum amplius: necesse est hîc de mari aliquid peculiare intelligi.

v. 2. *Descendentem de cælo à Deo, paratam.* Constructio hæc est: *Descendentem de cælo à Deo*; Deinde sequitur: *Paratam sicut sponsam ornatam viro suo*, id est, præparatam, & compositam, sicut sponsam quæ ornata est ut recipiatur à sponso. Sic Apoc. 3. *Et nomen civitatis Dei mei novæ Hierusalem; quæ descendit de cælo à Deo meo,* Quamquam & verum est non ab alio paratam quàm à Deo, qui hoc ipsum dat hominibus ut se parent, & ornent, operibus virtutum, quibus Deo placeant, ut sponsa viro. Quid enim habemus, quod non accepimus ab eo, à quo est omne datum optimum? Sic infra: *Et ostendit mihi civitatem sanctam Ierusalem descendentem de cælo à Deo, habentem claritatem Dei.* Nimirùm quia descendit à Deo, ideò habet claritatem Dei. *De cælo à Deo. A Deo*, additur exegeticè. *De cælo*, id est, *à Deo.* Quæritur utrum triumphans, an militans Ecclesia hîc à Joanne describatur. Pro triumphante multa faciunt, cœlum novum, terra nova; primi cœli, & primæ terræ transitus, & maris interitus. Et illud: *Absterget Deus omnem lachrymam*, & quæ sequuntur; Denique *nova omnia.* Item *quia templum non vidit in ea; quod non eget sole, neque luna; quod non intrabit in eam aliquid coinquinatum.* Pro militante, *quod visa est descendere de cælo*, cùm triumphans regnet in cœlis. Hoc autem secundo repetitur. Item quod dicitur: *Ambulabunt gentes in lumine ejus; & reges terræ afferent gloriam suam, & honorem in illam; & portæ ejus non claudentur per diem*; cùm de triumphante post judicium dicatur, *clausa est janua*, & pulsantibus dicatur; *Nescio vos.* Plerique omnes Patres triumphantem hîc describi intelligunt, & meritò; Hoc enim postulat tota loci circumstantia: Descendit autem de cœlo, non quia cœlum deserit, sed quia ex Deo originem habet, unde additur, *à Deo.* Absit enim ut ita à Deo descendere dicatur, quasi in Deo non maneat. Quid ergo prohibet, ut & in cœlo manere intelligatur, licet de cœlo descendere dicatur? Gentes autem in ejus lumine ambulabunt, non ampliùs proficiendo, sed à laude Dei nunquam cessando; gentes, inquam, quia etiam triumphans Ecclesia majori parte constat ex gentibus, & in eam reges terræ afferent gloriam suam, & honorem, non qui sint, sed qui fuerint reges terræ; quia Ecclesiæ perpetuum decus erit, quod homines secundum sæculum potentes & gloriosi, colla submiserint jugo Christi, & legibus Ecclesiæ. Cæterùm portæ ejus clausæ erant, & non clausæ; clausæ, ne completo semel numero civium, id est, post judicium, cuiquam ampliùs fas sit in eam civitatem intrare. Non clausæ: quia in illa civitate summa erit securitas, & procul aberit omnis hostilis metus, propter quem solent urbes muniri portis, & seris.

At dices, Isai. 60. de militante Ecclesia dici hæc eadem; scilicet quod ambulabunt gentes in lumine ejus: quod aperientur portæ ejus jugiter, quod die ac nocte non claudentur, ut afferatur ad eam fortitudo gentium, & reges earum adducantur. *Resp.* quæ à Propheta dicta sunt de Ecclesia militante, à Joanne per anagogen transferri ad triumphantem, sensu paulum diverso: quod non

A est in scripturis insolitum. Et ad hoc significandum, ubi vers. 24. noster textus habet: *Et ambulabunt gentes in lumine eius.* in Græco legitur addito participio τῶν σωζομένων, *& gentes quæ salvæ fuerint, in lumine eius ambulabunt.* Item suprà de beatis cap. 3. *Ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt.* Et cap. 14. *Hi sequuntur agnum quocumque ierit.* Potest quoque dici quod illud: *Descendentem de cælo à Deo*, referatur ad Ecclesiam quatenus Joanni in visione ostensa fuit. Nam quoniam Joannes erat in terra; Jerusalem, quasi de cœlo à Deo deducta est ad ejus conspectum, ut eam per singula contemplaretur, & describeret.

v. 3. *Et ipse Deus cum eis, erit eorum Deus*, Sic erit eorum Deus, quomodo est Deus Abraham, Isaac, & Jacob; scilicet non mortuorum, sed semper viventium. Hoc enim nomen mihi in æternum, ait Exodi 3. Vivent ergo illi in æternum, quorum Deus est in æternum.
B Non autem sic erit eorum Deus, quomodo alibi dicitur Deus universæ carnis. Jerem. 32. super quem locum vide Hier.

v. 8. *Timidis autem & incredulis*, ——— *& omnibus mendacibus, pars illorum erit in stagno ardente igne & sulphure.* Inter eos quorum pars esse dicitur in stagno ardenti igne, & sulphure; commemorantur etiam *timidi, & mendaces*; cùm tamen neque omnis timor malus, neque omne mendacium mereatur æternam damnationem. Itaque considerandum, qui *timidi*, & qui *mendaces* hîc dicantur. Licet non omnis timor malus sit, est enim quidam *timor sanctus, permanens in sæculum sæculi*; ad quem hortatur nos Psalmista, dicens: *Timete Dominum omnes sancti eius*; timiditas tamen vitium sonat, & semper mala est. *Timidi* enim dicuntur qui
C timent quod timendum non est, ut qui timent eos qui occidunt corpus, & animam non possunt occidere; & eo timore compulsi fidem negant. Item qui timore amittendi temporalia bona, jugum ducunt cum hæreticis, conventicula accedunt, de mysteriis participant, Catholicam fidem dissimulant. *Mendaces* autem dicuntur, qui amant & faciunt mendacium. Nam infra dicitur: *Abominationem faciens, & mendacium.* Et capite sequenti; *Et omnis qui amat, & facit mendacium.* Mendacium in scriptura interdum accipitur pro falsa doctrina; unde Pseudoprophetæ mendaces, & magistri mendaces, gravissimè reprehenduntur. Fecit mendacium, qui falsam doctrinam excogitat, ut hæresiarchæ, amat mendacium, qui eandem sectatur, ut omnis hæreticus. Horum omnium pars est, in stagno ardente igne & sulphure. Vide quæ de mendacio diximus, in 3. sent. dist. 38.

v. 12. *Et nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim*
D *tribuum filiorum Israël.* Eadem videlicet nomina, quæ expressa fuerunt suprà cap. 7. nam tribus Dan propter mysterium excluditur; sicut illic declaratum est: quemadmodum & Judas proditor à numero Apostolorum.

v. 14. *Et murus civitatis habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum agni.* Quæritur, an Apostoli dicantur illius civitatis fundamenta ratione doctrinæ, an ratione gubernationis. Dicendum quod potius ratione doctrinæ, quam gubernationis. Nam gubernatio ad tempus duravit, doctrina eorum mansit, & ad nos transivit. Item Ephes. 2. etiam Prophetæ dicuntur fundamenta Ecclesiæ, qui non tamen possunt dici ejus fundamenta ratione gubernationis; quia eam nunquam gubernarunt; ergo ratione doctrinæ quam tradi-
E derunt. Quæritur an in hoc numero 12. Apostolorum comprehendatur Mathias, Paulo extra duodenarium illum numerum constituto; an contrà. Pro Mathia facit quod ipse, non Paulus, in locum Judæ fuerit subrogatus. Pro Paulo, quod à Christo immediatè vocatus, sicut alii. Unde ait Galat. 1. *Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum.*

v. 17. *Mensura hominis quæ est Angeli.* Iuxta illud: *Erunt æquales Angelis Dei.*

v. 18. *Ipsa verò civitas aurum mundum simile vitro mundo.* Significatur summa puritas civitatis illius cælestis, adeò ut ne minimum quidem immunditiæ, maculæ,

aut imperfectionis in eam admittatur.

v. 22. *Et templum non vidi in ea, Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus.* v. 1. Quomodo ergo dictum est suprà cap. 16. *Audivi vocem magnam de templo.* Et rursum: *Et exivit vox magna de templo à throno.* v. 17. Sed ibi *templum* vocatur ipsum cœlum; quia est Dei habitatio juxta illud, *Qui habitas in cælis.* Et: *Cælum mihi sedes est*: Et, *Pater noster qui es in cælis. Cælum cæli Domino.* At in illa civitate cælesti templum non vidit Joannes, cujusmodi esse solet in his terrenis civitatibus, scilicet materiale, ad quod orationis causa confluant fideles; quia Dominus Deus, & Agnus ita perfectè templum erit illius civitatis; ut materialium templorum adminiculo opus non habeant beati. Sed & ipsi electi omnes & singuli erunt templa Dei. Si enim justi in hac vita templum Dei sunt, dicente Ap. 1. Cor. 3. *Templum Dei sanctum est, quod estis vos*; quantò magis iidem perfectam illam sanctitatem adepti, quam expectamus in cœlis, templa Dei erunt, & Spiritus sancti sacraria: Vicissim autem Deus sapientiæ civitatis, id est, Ecclesiæ triumphantis, templum erit; quia electorum omnium perpetua, & perfecta commoratio & requies erit in Deo. Quamquam & in hoc sæculo Deus ipsius Ecclesiæ & singulorum justorum templum est, in quantum Ecclesia & quisque justus, non in alio, quàm in Deo, tanquam ultimo fine conquiescit. Agnus autem templum est illius civitatis, id est, Christus homo; tanquam caput Ecclesiæ, à quo fluit omnis membrorum sanctificatio. Sed & vicissim Christus in nobis habitat per gratiam; dicente Apostolo: *Christum habitare in cordibus vestris*, Ephes. 3.

v. 27. *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum. Coinquinatum* ad personam refertur, quia sequitur: *Aut abominationem faciens.* Et iterum: *Nisi qui scripti sunt.* Coinquinatus autem dicitur, non propter levia, & quotidiana peccata; sed propter ea de quibus dictum est: *Qui talia faciunt, non intrabunt in regnum Dei.* Igitur coinquinati sunt de quibus supra hoc eodem cap. *Timidis autem, & incredulis, & exsecratis, & homicidis, & fornicatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, pars illorum erit in stagno ardenti igne, & sulphure.* Et seq. c. *Foris canes, & venefici, & impudici*, vers. 15. Sic Paulus ad Titum 1. *Coinquinatis, & infidelibus, nihil est mundum.* Mundi autem dicuntur justi, licet non vivant sine frequentibus peccatis levioribus. *Beati immaculati in via. Beati mundo corde. Omnia munda mundis. Jam vos mundi estis. Qui mundus est, non indiget nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus. Nihil coinquinatum intrabit*; quia coinquinati indigni sunt regno, nec jus habent ad illud, quia sunt inimici Dei, & obnoxii gehennæ. Non ita de iis qui tantùm habent venialia peccata, tales enim, cum sint justi, jus habent ad regnum, licet retardentur à possessione per venialia, donec sint remissa.

Nisi qui scripti sunt, &c. id est sed tantùm qui scripti sunt in libro vitæ Agni. Phrasis est Hebr. frequens in scripturis; non enim propriè exceptio ulla significatur. Vide Annot. Joan. 17.

CAPUT XXII.

v. 1. *Et ostendit mihi fluvium aquæ vitæ ——— procedentem de sede Dei, & Agni.* Quidam hoc de Spiritu sancto dictum accipiunt, & inde probant eum procedere à Patre, & Filio; sed præter mentem scripturæ. Non enim hìc agitur de processione Spiritus sancti, sed de affluentia donorum ejus, procedentium à sede Dei, id est, à Deo, tanquam efficiente causa, quæ est tota Trinitas; & à sede Agni, id est, ex meritis Agni Christi hominis, qui quatenus pro salute humani generis immolatus est in ara crucis, Agnus in scripturis vocatur.

v. 4. *Et videbunt faciem ejus.* Scilicet Dei, & Agni; hoc enim præcessit, ac Dei quidem secundum divinitatem; Agni verò secundum humanitatem. Videbunt enim mentis aculis jam perfectè mundatis, essentiam Dei juxta illud: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Videbunt & oculis corporis gloriosis faciem Christi Do-

A mini, Regis, ac Salvatoris sui. Hanc expositionem confirmat quod sequitur: *Et nomen eius in frontibus eorum.* Nam ibi intelligi nomen utriusque, scilicet Dei & Agni, præsertim cum utrumque præcesserit, planè fit probabile ex initio cap. 14. ubi illa centum quadraginta quatuor millia dicuntur habere nomen ejus, scilicet Agni, & nomen Patris ejus, scriptum in frontibus suis. Vide ejus loci Annotat. Christus quoque utrumque promisit in Evang. visionem Dei, cùm ait: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*, visionem sui, Joan. 14. cùm ait: *Qui diligit me, manifestabo ei meipsum.* Non sequitur autem ex hoc loco sanctorum animas ante diem judicii non visuras faciem Dei; Nam hic non de animabus à corpore separatis, sed de ipsis hominibus jam à morte

B resuscitatis, sermo est.

v. 5. *Et nox ultra non erit, & non egebunt lumine lucernæ.* Posterius est declaratio prioris: q. d. non erit nox ut egeant lumine lucernarum; Nox enim lucernis accensis illuminari solet.

Neque lumine solis: q. d. Nec erit dies qualis apud nos; nam diem nostrum facit lumen solis, sine quo non dies, sed nox esset. Illic verò: *Dominus Deus illuminabit illos*, sicut dictum est cap. præced.

Et regnabunt in sæcula sæculorum, id est, in æternum. Hoc jam de hominibus electis dicitur; Nam de solis animabus dictum est suprà cap. 20. quod regnaverunt mille annis v. 4.

v, 8. *Et postquam audissem, & vidissem, cecidi ut adorarem ante pedes Angeli, qui mihi hæc ostendebat.* Vide

C Annotat. suprà cap. 19.

Pro eorum sententia qui putant, Angelum hunc gessisse personam Filii Dei, ideoque Joannem voluisse jam secundo eum adorare, videri potest illud facere, quod Angelus narratur dixisse: *Et ecce, venio velociter.* Et in sequentibus: *Ecce venio citò; & merces mea mecum est, reddere unicuique secundum opera sua. Ego sum α & ω, primus, & novissimus, principium & finis.* Et iterum: *Ego Iesu misi Angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesiis. Ego sum radix, & genus David, stella splendida & matutina.* Hæc enim omnia manifestè competunt in personam Jesu Filii Dei; & tamen ab eodem Angelo quem adorare voluit Joannes dicta leguntur.

Verùm pro diversa sententia facit. Primum quod c. 19.

D ubi similiter refert Joannes se procidisse ante pedes Angeli ut eum adoraret, nihil scribitur ex quo appareat Angelum repræsentasse personam Filii Dei; sed potiùs ea scribuntur, ex quibus appareat contrarium. Nam & de Deo, & de Agno, & de Iesu loquens inducitur in tertia persona. Dicit enim, *Hæc verba Dei vera sunt*; Et antè: *Beati qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt.* Et post: *Testimonium enim Jesu, est spiritus Prophetiæ.* Adde quod si personam Jesu repræsentabat Angelus, debebat in ea repræsentanda persistere tam hoc, quàm illo loco: & proinde nec repellere honorem qui Filio Dei exhibebatur, id est, illi personæ quam gerebat: sicut fecerunt Angeli Deum hominibus repræsentantes, tempore veteris testamenti. At utroque hoc loco manifestum est Angelum in sua loqui persona, cùm dicit: *Vide ne feceris; conservus enim tuus sum, & fratrum tuorum prophetarum.* ——— *Deum adora.* Item si Joannes adorabat Filium Dei, cujus personam gerebat Angelus; cur prohibetur? & cur dicitur ei, *Deum adora*? hoc etiam faciebat. Illud etiam observa, quod scribit se adorasse *ante pedes Angeli, qui*, inquit, *hæc mihi ostendebat.* Non ergo hoc in eo spectabat quod repræsentaret Filium Dei; sed quod revelaret mysteria, quod facere solent Angeli, ut Dei ministri ad homines, non ut Deum ipsum repræsentantes. Cæterùm ea verba quæ videtur idem Angelus dixisse quasi gerens personam Filii Dei, non aliter existimandum est eum dixisse, quàm quomodo Prophetæ quidam verbum Dei dixerunt, aut scripserunt, tanquam præcones, & nuncii Dei, plerumque præmittentes illud. *Hæc dicit Dominus*: interdum etiam non præmissis, sed tamen subintellectis hujusmodi verbis. Id quod maximè

E

videre

videre est in Psalmis Davidicis, in quibus frequens conspicitur personæ mutatio. Nec tamen ea scribens David, existimandus est Dei personam gessisse; sed tantùm Dei loquentis verba in prima persona pronunciasse. Itaque & in istis, quæ hoc cap. scribuntur tanquam pronunciata ab ipso Filio Dei, subaudienda est illa præmonitio: Filius Dei dicit; vel, Annuncio hæc verba Filii Dei, vel aliquid tale.

v. 11. *Qui nocet, noceat adhuc; & qui in sordibus est, sordescat adhuc; & qui justus est, iustificetur adhuc; & sanctus, sanctificetur adhuc.* Tertium membrum opponitur primo & quartum secundo. Nocere enim ad injustitiam pertinet; sordes autem immunditiam significant, quæ sanctitati opponitur. Nec obstat quod justitia generalis hic intelligatur: est enim analogia inter generalem, & particularem justitiam. Quâ etiam ratione omne peccatum vocari potest nocumentum, sicut & omne peccatum immunditia quædam est. Verba imperativi modi *noceat, sordescat, iustificetur, sanctificetur*; neque præceptivè, neque permissivè interpretanda sunt, sed prædictivè: prædicitur enim quid adhuc futurum sit usque ad finem sæculi. Ne præceptivè exponantur, repugnant duo priora: ne permissivè tantum, obstant duo posteriora.

Qui iustus est, iustificetur adhuc. Hinc statuitur augmentum justitiæ, seu gratiæ. Aug. hæc verba citans Epist. 137. dicit; Quomodo difficile sum expertus meliores, quàm qui in monasteriis profecerunt; ita non sum expertus peiores, quàm qui in monasteriis ceciderunt. Ratio, quia rerum meliorum corruptiones, sunt deteriores. Exempla in Pelagio, Eutychete, Luthero, Oecolampadio, Bucero.

v. 12. *Merces mea mecum est, reddere unicuique secundum opera sua.* Hoc Christus facit secundum divinitatem, loquitur enim de se, ut Deo, ut ostendunt seqq. A Aliter Paulus de Christo 2. Tim. 4. *Quam reddet mihi Dominus in illa die.* Vide ibi nost. Comment.

v. 13. *Ego sum α & ω, primus, & novissimus, principium, & finis.* Manifesta periphrasis Dei veri. Hæc autem dici in persona Christi, arguunt quæ sequuntur: *Ego Iesus misi Angelum meum.* Hæc verba clarè significant divinitatem Christi, ut quo nihil sit prius, nihilque posterius, quique cum Patre, perfectam possideat æternitatem.

v. 18. *Si quis apposuerit ad hæc, apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto. Et si quis diminuerit de verbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partem eius de libro vitæ.* Apponere aliquid ad verba Dei, vel ad scripturam sacram, non est adhibito commentatio ea explicare; Id enim interpretis, & Doctoris officium est, B quod ab Apostolo commemoratur [1. Cor. 12. Ephes. 4.] inter dona Spiritus sancti, membris Ecclesiæ collata. Neque est præter verbum Dei scriptum, recipere aliquod Dei verbum, quod scriptum non sit; ut hæretici calumniantur: sed est aliquid addere scripturæ tanquam partem ejus: quod ad eam non pertinet. Id autem est Scripturam sacram falsare: sive addendo id fiat, sive detrahendo, sive mutando aliquid. Nec ab hoc crimine multum absunt, qui Scripturam sacram falsa interpretatione vitiant: id quod hæreticis omnibus est commune. Non dicit, si quis mutaverit, hoc enim in aliis duobus continetur, quia qui immutat, aliud pro alio substituit, & ita, simul tollit & addit. Quæritur cur hujus lib. Interpres, non se fecerit obnoxium huic maledictioni, quando cap. 9. de suo addidit hæc verba, *Latine habens nomen exterminans? Resp.* id eum non fecisse quasi vellet textui scripturæ aliquid addere tanquam scripturam: sed explicandi causa, ductum ea necessitate, quæ suo loco explicata est.

FINIS.

INDEX GENERALIS
RERUM NOTABILIUM TOTO HOC OPERE CONTENTARUM.

In quo numerus paginam, littera lineam, Nota vero 1. vel 2. columnam designat.

A

B.

E.

M.

Q.

R.

S.

Salvatoris

FINIS.

Extrait du Privilege du Roy.

PAR Grace & Privilege du Roy, Donné à S. Germain en Laye le vingt-septiéme jour de Mars l'an de Grace 1677. Signé DESVIEUX: Il est permis à FEDERIC LEONARD nostre Imprimeur ordinaire de réimprimer un Livre intitulé, *Estius in loca difficiliora Sacræ Scripturæ* qu'il a cy-devant imprimé, & ce durant le temps & espace de trente Années, à compter du jour qu'il aura esté réimprimé, pendant lequel temps il est fait tres-expresses inhibitions & deffenses à toutes personnes, de quelque qualité & condition qu'elles soient, autres que ledit LEONARD, ou ceux qui auront droit de luy, d'imprimer ni vendre ledit Livre en aucun lieu du Royaume, sous quelque pretexte que ce puisse estre, ni mesme de le réimprimer sur les anciennes Copies, nonobstant tous Arrests & Reglemens à ce contraires, ausquels nous avons dérogé & dérogeons par ces Presentes, à peine de six mille livres d'amende, *&c.* ainsi qu'il est plus au long porté par les Lettres de Privilege.

Registré sur le Livre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris le 3. Septembre 1677. suivant l'Arrest du Parlement du 8. Avril 1653. & celuy du Conseil Privé du Roy du 27. Février 1665.

E. COUTEROT, Syndic.

Ledit Sieur LEONARD a cedé & transporté le droit qu'il a au present Privilege aux Sieurs JEAN GUIGNARD, THOMAS MOETTE, PIERRE AUBOUYN, & la Veuve JEAN HUART Marchands Libraires à Paris, pour en joüir pendant le temps porté par iceluy, suivant l'accord fait entre eux.